Orhan Hançerlioğlu

Dünya İnançları Sözlüğü

Remzi Kitabevi

3. Basım

DÜNYA İNANÇLARI SÖZLÜĞÜ

ORHAN HANÇERLİOĞLU'NUN DİĞER KİTAPLARI:

Hikâyeler:
İnsansız Şehir

Roman:
Karanlık Dünya
Ekilmemiş Topraklar
Büyük Balıklar
Oyun
Ali (TDK Edebiyat Ödülü)
Kutu Kutu İçinde
Yedinci Gün
Bordamıza Vuran Deniz
Başka Dünyalar

İnceleme:
Musahipzâde Celâl

Fikir Kitapları:
Erdem Düşüncesi
Mutluluk Düşüncesi
Özgürlük Düşüncesi
Düşünce Tarihi
Felsefe Sözlüğü
Felsefe Ansiklopedisi (Kavramlar-Akımlar, 7 cilt)
Felsefe Ansiklopedisi (Düşünürler, 2 cilt)
Ekonomi Sözlüğü
Ticaret Sözlüğü
Türk Dili Sözlüğü
İslam İnançları Sözlüğü
Toplumbilim Sözlüğü
Ruhbilim Sözlüğü

DÜNYA İNANÇLARI SÖZLÜĞÜ

Orhan HANÇERLİOĞLU

3. Basım

REMZİ KİTABEVİ

Bu kitabın ilk basımı 1975 yılında
"İnanç Sözlüğü" adıyla basılmıştır.

Büyük Fikir Kitapları Dizisi: 23
DÜNYA İNAÇLARI SÖZLÜĞÜ / Orhan Hançerlioğlu

ISBN 975-14-0363-4

BİRİNCİ BASIM: Mayıs, 1975
ÜÇÜNCÜ BASIM: Şubat, 2000

Remzi Kitabevi A.Ş., Selvili Mescit Sok. 3, Cağaloğlu 34440, İstanbul.
Tel (212) 513 9424-25, 513 9474-75, Faks (212) 522 9055
WEB: http://www.remzi.com.tr E-POSTA: post@remzi.com.tr

Remzi Kitabevi A.Ş. tesislerinde basılmıştır.

ÖNCE

Çağdaş düşünceyi kavrayabilmek için ona temel olan ön düşünceleri de incelemek gerekiyordu. Bu yola girince de o ön düşüncelerin kaynağına kadar inmekten kaçınılamazdı. Bilimsel açıklamaların olanaksız bulunduğu çağlarda kurgusal açıklamalarla yetinilmişti. Bu kurgusal açıklamalar birçok bilimsel gerçeklerin tomurcuğunu taşıyordu. Bilginin bittiği yerde başlayan ya da başladığı yerde biten inanç alanına, bu tarihsel görevinden ötürü, sevgiyle baktım. Sözlük, bu sevginin itebildiği ölçüde yazılmıştır.

O. H.

ANAHTAR

1. Bu sözlük; inanç alanında geçerli ad, deyim ve kavramların çağdaş düşünce araştırmaları bakımından doğrudan ya da dolaylı olarak ilişkili görülenlerini kapsar.

2. Başlıklardaki ayraçlar inançsal ad, deyim ve kavramların bağlı oldukları kültür topluluklarını gösterir.

3. Ad, deyim ve kavramların bilgisini bütünlemek için iletkenlerin gösterdiği bütün başlıklara bakılmalıdır.

4. İslâmsal ad, deyim ve kavramların doğru okunmalarını sağlamak için uzatma (^) ve bölme (') işaretlerinden, çift (a) ve çift (y)'lerden yararlanılmıştır. Çift (y)'ler Batı dillerinde (izm) ve dilimizde (cilik) ekleriyle dilegetirilen okullaşmış düşünce dizgelerini belirtir. Örneğin (Zekîyye) deyimi dilegetirdiği tarikat adını (Zeki)'nin dişili olan (Zekiye)'den ayırır.

5. Tanrılaştırılmış doğa bölümleri (-) çizgisiyle belirtilmiştir. Örneğin (Irmak tanrısı) deyimi ırmağın dışında o ırmağa egemen sayılmış bir tanrı tasarımını, (Irmak-tanrı) deyimiyse tanrılaştırılmış ırmağı dilegetirir. Mitolojik tanrıların pek çoğu, soyut tanrı tasarımları değil, somut doğa bölümleridir.

6. Sözlükte aşağıdaki kısaltmalardan yararlanılmıştır:

Türkçe	*Tr.*	Lâtince	*Lâ.*
Osmanlıca	*Os.*	Yunanca	*Yu.*
Fransızca	*Fr.*	Sanskritçe	*Skr.*
Almanca	*Al.*	İbrânice	*İbr.*
İngilizce	*İng.*	Bakınız	*Bkz.*

A

A. *(Sümer)* Su... İnsanlığın ilk sesi olan *A*, ilk dillerde *su* düşüncesini dile getirmiştir. İlk insanlar suyu yaratıcı, bundan ötürü de kutsal saymışlardır. İ.Ö. 4000 yıllarında başlayan Asûr-Mezopotamya uygarlıklarında evrenin sudan yaratıldığına inanılmıştır. İnsanlar, bilimsel verilerden yoksun bulundukları çağlarda, suyun canlılık kaynağı olduğunu ve yaşamı oluşturduğunu sezmişlerdir. İlk Yunan düşünürü Thales de bu yüzden "ilk neden, sudur" demiştir. Eski Germen dilinde *AA* sözcüğü su anlamındadır, Farsçada da suya *Âb* denir. Farsçada bu sözcük aynı zamanda *canlılık* anlamını da dile getirmektedir. İslâm inançlarında da içenlere ölümsüzlük veren suya *Âbıhayat* denir. Sümerlerin su tanrısının adı da *Ea*'dır. *Bkz.* Ab, Ea, Âbıhayat.

Aa. *(Babil)* Tanrıça... Güneş tanrısı *Şamaş*'ın karısıdır. *Aya* adıyla da anılır. *Bkz.* Şamaş.

Ab. *(Mısır)* Yürek... Eski Mısırlılar, yüreği canlılığın yeri saymışlar, usun bulunduğu yeri bundan ayırmışlardır. Evrensel canlanmanın sudan oluştuğu, insan vücudunda da yüreğe yerleştiği inancı çeşitli uygarlıklarda ve dinlerde yüzyıllarca sürmüştür. Kimi Mısır metinlerinde bu anlamdaki *ab* sözcüğü *ib* biçiminde de yazılmaktadır. *Bkz.* A, İkh, Ba, Ka.

Âbâ-i Ulviyye. *(Arap)* İnsanların tâlihini saptayan ve yöneten yıldızlar... Eski yıldızlar ilmi (*Ar.* İlm-i nücûm) bu yıldızların hava, su toprak, ve ateş gibi yeryüzü güçlerine de egemen olduğunu ileri sürmektedir. Yıldız tapımından kalma bir inançtır. *Bkz.* Yıldızlar.

Âbâdiyye. *(İslâm)* Abdullah bin Âbâd'ın kurduğu mezhep... VII. yüzyılda kurulmuş, VIII. yüzyılda Kuzey Afrika'da yayılmıştır. *İbâdiyye* adıyla da anılır. İslâmlığın ilk iki siyasal partisinden biri olan *Havâriç* yandaşıdır. *Bkz.* Hâricîlik.

Âbân. *(İran)* Demir mâdeni meleği... Eski İran inançlarında bu melek, güneş yılının sekizinci ayında gerçekleşecek bütün olayları saptamakta ve yönetmektedir. Mart ayının onuncu gününe de *Âbân-gâh* derler ve o günün, yağmur yağarsa erkekler, yağmazsa kadınlar için uğurlu bir gün olacağına inanırlar. *Bkz.* Uğur.

Abaris. *(Yunan)* Hyperbore'lar ulusundan bir falcı... Yunan mitolojisine göre *Abaris, Apollon*'un kendisine attığı bir okla günahlarından arınan bir adammış. İlden ile dolaşarak insanların geleceklerini söylermiş, olağanüstü bir kişiymiş. Antikçağın eski gizemcileri kadar Yeni Platoncular da *Abaris*'e inanmışlar ve saygı göstermişlerdir. Kimi kaynaklarda çeşitli mûcizeler gösterdiği de yazılıdır.

Abas. *(Yunan)* Argos kralı... *Danaos*'un kızlarından *Hypermnestra* ile Danaos'un kardeşi *Aigyptos*'un oğullarından *Lynkeus*'un çocuğudur. Aigyptos'un oğulları, amcaları Danaos'un kızlarını kaçırıp onlarla zorla sevişmişlerdir. Hypermnestra'dan başka bütün kızlar erkeklerini öldürmüş, sadece Hypermnestra kendisiyle sevişen Lynkeus'u öldürmeye kıyamamış. *Abas*, böylesine bir aşkın ürünüdür. Yunan mitolojisindeki *Akrisios*'la *Proitos*, *Abas*'ın çocuklarıdır. Arkadia'lı ünlü avcı kız *Atalante* de bunların soyundandır. Homeros'un *İlyada*'sında da bir *Abas* vardır, denizlerin tanrısı *Poseidon*'la pınar perisi *Arethusa*'nın oğludur. Phokis'te Abai kentini kurmuş, Abant'lar boyuna adını vermiştir. Büyülü bir kalkanı varmış, bu kalkanı görenler hemen savaşı bırakırlarmış.

Abası. *(Türk)* Kötü ruhlar... Yâkut Türkleri, varlığına inandıkları kötü ruhlara bu adı vermişlerdir. *Bkz.* Kötü ruhlar.

Abası Oyun. *Bkz.* Ak Şaman.

Abaton. *(Mısır)* Bigge adasında bir Oziris tapınağının Yunanca adı... Sözcük olarak *erişilmez* anlamındadır. *Bkz.* Oziris.

Abbas'ın Eli. *(İslâm)* El biçiminde nazarlık... İslâm ülkelerinde bu nazarlığın her türlü kötülüklere karşı koyacağına inanılmıştır. Hıristiyan inançlarında da *Meryem'in eli* nazarlığı vardır. *Bkz.* Nazarlık, Muska.

Abbuş. *(Eti-Hurri)* İyilikle kötülüğün babası... Boğazköy kazılarında ele geçen bu Eti-Hurri efsânesine göre *Abbuş* ya da *Appuş* adlı varlıklı bir adam, doğan iki çocuğuna *iyilik* ve *kötülük* adlarını verir. *Abbuş* ölünce *kötülük*, bütün malları alıp kaçar, *iyiliğe* sadece bir inek bırakır.

Abdal. *(İslâm)* Kırk din büyüğü... Peygamber *Muhammet*'in amcaoğlu *Ali*'nin anlattığı bir hadîste Tanrı'nın sevgilisi oldukları ileri sürülen kırk din büyüğü bu adla anılır. Çeşitli Müslüman tarikatlarında bu deyim ermiş, derviş, evliyâ anlamlarında da kullanılmaktadır. Mevlevî abdalı, Bektaşî abdalı vb. gibi deyimler bu anlamdadır. *Abdallık*, aynı zamanda, Melâmilikten türeyen ayrı bir tarikatı adlandırdığı gibi Bektaşiliğin de

beşinci derecesidir. Bunlardan başka, göçebe Türk dervişleri de bu adla anılmıştır. Bunlar, Göktürklerce dağıtılan Akhunlardır. Önceleri eski Türk dini Şamanlığın temsilcileri olarak yayılmışlar, daha sonra Müslüman olarak Kalenderî abdallarına karışmışlardır. Saç, sakal, bıyık, kaş gibi vücutlarındaki bütün tüyleri kazıtmakla ünlüdürler. Çıplak ayakla gezerler, göğüslerinde dövmeyle yazılmış Ali adı ya da Ali'nin kılıcı olan *zülfikar* resmi vardır. Görevleri, yağmur yağdırmak, doğal âfetleri önlemek, savaş kazanmak gibi işlerde varlığına inanılan tinsel güçleriyle Müslümanlara yardım etmektir. Bâbâîlik tarikatının kalıntıları olan ve *Horasan erleri* adıyla da anılan Rûm abdallarının, hem dinsel hem de dövüşçü güçleriyle, Osmanlı devletinin kuruluşunda büyük etkileri olmuştur. Geyikli Baba, Abdal Mûsa, Abdal Kumral bu Türkmen babalarının en ünlüleridir. Müslüman abdallar Alevîdir. Ermişlikten gelen *sâf adam* anlamıyla Türkçemizde *bön* anlamında kullanılan *aptal* sözcüğü, Arapça *tanık* anlamındaki *badal* sözcüğünün çoğuludur. Türkçemizde tekil olarak kullanılan bu çoğul sözcük Fars kuralların uyularak *abdâlân* biçiminde çoğullaştırılmıştır. *Bkz.* Şamanlık, Melâmîlik, Bektaşîlik, Kalenderîlik, Bâbâîlik.

Abdest. *(İslâm)* İslâm dininde namaz kılmak için vücudun belli yerlerini yıkama... Namaz kılmanın ön ve zorunlu koşuludur. Yüzü, dirseklere kadar elleri, incik kemiklerine kadar ayakları yıkamak, başın dörtte birini ıslak elle sıvazlamakla gerçekleştirilir. Bu zorunluğa İslâm dininde *farz* denir. Ayrıca Peygamber *Muhammet* tarafından uygulandığı için *sünnet* sayılan ve Müslümanlarca bu yüzden uyulan ayrıntıları da vardır. Örneğin, Peygamber yüzünü ve ellerini üçer kez yıkarmış, yıkanmaya önce sağ kolundan ve sağ ayağından başlarmış, dişlerini ovar, kulaklarının içini ıslak eliyle sıvazlarmış. *Bkz.* Namaz, Farz, Sünnet.

Abderos. *(Yunan)* Abdera kentine adını veren mitolojik kişi... Homeros'un yazdığına göre *Herakles*'in arkadaşıymış, Herakleş'in *Diomedes*'ten çaldığı atlar tarafından paralanmış. Ölümüne çok üzülen Herakles, onun adını sonsuzlaştırmak için Abdera kentini kurmuş. *Bkz.* Herakles.

Abel. *Bkz.* Hâbil.

Abellio. *(Kelt)* Ağaç-tanrılardan elma... Elma ağaç-tanrısı, Kelt ağaç tapımında çok önemli bir yer tutar. *Bkz.* Ağaç Tapımı.

Abeona. *(Roma)* Yolcularla çocukların koruyucusu olduğuna inanılan tanrıça... Roma mitolojisine özgü tanrıçalardandır, Yunan asıllı değildir.

Abhaya. *(Hint)* Korkusuzluk... Sanskritçe *korkusuzluk* anlamındaki *abhaya*'nın *Buda*'nın olağanüstü niteliklerinden biri olduğuna inanılmıştır. Budist kaynaklara göre, Buda'yı kıskanan *Davadatta*, onun üstüne kudurmuş bir fil saldırtmışsa da Buda'nın korkusuzluğunu gören kudurmuş fil, uysal bir kediye dönmüş. *Bkz.* Budizm.

Abhidhamma. *(Hint)* Budizmin yasalarını saptayan yapıtın son bölümünün adı... *Buda*'nın yasalarını saptayan bu yapıt üç bölümdür, bu yüzden Sanskritçe *Tripitaka* adını taşır. *Bkz.* Budizm.

Abhidharmapitaka. *Bkz.* Abhidhamma.

Abhişeka. *(Hint)* Ganj nehrinin suyuyla ıslanma töreni... Ârî ırka özgü bir adak törenidir. Hıristiyanların vaftizi, bu törenden alınmıştır. *Bkz.* Vaftiz, Adak.

Âbıhayât. *(Arap)* İçenlere ölümsüzlük veren su... Suyun yaratıcılığı inancının bir başka biçimidir. Müslümanların kutsal kitabı Kur'an'a göre, bu sudan sadece *Hızır* içebilmiş. Bir anlatıma göre *Mûsâ*'nın, başka bir anlatıma göre Büyük *İskender*'in pişirdikleri balıklar bu suya düşünce yeniden canlanıvermişler Değişik bir anlatıma göre de İskender'in aşçısı Hızır'mış ve canlanıp kaçan balıkları yakalamak için suya atlamış, ölümsüzlüğe kavuşmuş. Eski Türklerde de ölümsüzlük veren su inancı vardır, aynı anlamda *bengisu* deyimi kullanılmıştır. Bu inanç Antikçağ Yunanlılarında da vardı, Yunan mitolojisine göre, *Akhilleus* doğar doğmaz annesi tarafından *Styx* suyuna batırılmış ve ölümsüz kılınmış. Romalılara göre de *Jupiter*, sevgilisi su perisi *Juventa*'yı, suyunda yıkananları gençleştiren bir çeşme hâline sokmuş. Fransızlar bu yüzden *âbıhayât çeşmesi*'ne *fontaine de Jouvence* derler. Osmanlıcada *âbıhayât* deyimiyle anlamdaş olarak *Hızır suyu* anlamında *âbı Hızır*, *İskender suyu* anlamında *âbı İskender*, *canlılık suyu* anlamında *âbı zindegî*, *sonsuzluk veren su* anlamında *âbı câvidân vb.* gibi deyimler de kullanılmıştır. *Bkz.* A.

Âbıkevser. *(Arap)* Kevser ırmağının suyu... Suyun kutsallığı inancının başka bir biçimidir. Müslümanların inancına göre, cennette bir kevser ırmağı ve bu ırmağın suyuyla dolu bir kev-

ser havuzu (*Ar.* Havz-u kevser) vardır. Sırat köprüsü (*Ar.* Sırat-ı müstakîm)'nden geçenler bu havuzda yıkanıp suyundan içtikten sonra cennete girebilirler. *Bkz.* Kevser, Sırat-ül Müstakîm, Âbıhayât, A, Cennet.

Abiron. *(Yahudi)* Mûsâ'ya başkaldıran kişi... Yahudi inançlarına göre, peygamber Mûsâ'ya başkaldıran Ruben aşiretinden *Abiron*'la Levi aşiretinden *Korah*, Tanrı tarafından öldürülerek cezalandırılmışlardır. Mûsâ, bunların tanrı *Yehova* tarafından öldürüleceklerini önceden bildirmiş.

Abnoba. *(Kelt)* Tanrı-ağaçlardan biri... Kara ormanın ağaçlarındandır. Kelt'lerin ağaç tapımında önemli bir yeri vardır. *Bkz.* Ağaç Tapımı.

Abouk. *(Mısır)* Yağmur tanrısı Deng'in annesi... Nil kıyılarının çok eski halklarından Dinka'ların inançlarındandır. *Bkz.* Deng.

Abrakadabra. *(Yahudi)* Büyülü sözcük... Yahudi gizemciliğinin ünlü yapıtı *kabala*'da verilen bu sözcüğün hastalıkları iyileştirdiğine inanılmıştır. Sözcük, kabala'da üçgen biçiminde yazılmaktadır. *Bkz.* Kabala.

Abrasaks. *Bkz.* Gnostik'ler.

Absolüsyon. *(Hıristiyan)* Günah bağışlama... Hıristiyanlıkta günahlarını papazlara açıklayanların papaz tarafından günahlarının bağışlanabileceğine inanılır. Günahları bağışlananlar böylelikle arınmış olurlar. Bu *dinsel af* (*Fr.* Absolution) tanrı adına yapılmaktadır. *Bkz.* Hıristiyanlık.

Absyrtos. *(Yunan)* Medeia'nın küçük erkek kardeşi... Antikçağ Yunanlılarının inancına göre, sihir ve büyü ülkesi *Aia*'nın kralı *Aites*'ti. Aites'in büyücülükte eşsiz olan kızı *Medeia*, ülkelerine gelen *İason*'a âşık olmuştu. İason'la birlikte gemiye binip kaçan Medeia, küçük kardeşi *Absyrtos*'u da yanına almış, ne var ki babasının kendilerine yetişeceğini anlayınca küçük Absyrtos'u parça parça doğrayıp denize atmıştı. Aites ve adamları, Absyrtos'un denizde yüzen parçalarını toplamaya uğraşırken Medeia'yla sevgilisi İason kaçıp kurtulmuştu. *Bkz.* Medeia.

Abu. *(Mısır)* Çömlekçi tanrı Hunum'un tapınağı... Yunanlılarca *Elefantine* adıyla anılır.

Ab-zu. *(Sümer)* Yeraltı suları tanrısı... *Apsu* da denir. İlk insanlar, yaşamın sarmal gelişimini mevsimlerde izlemişler, doğum-ölüm döngüsünü yeraltı sularına bağlamışlardır. Yeraltı suları, ilkbaharda bütün doğaya canlılık verirler, yazın göklere doğru yükselirler, sonbaharda yağmurlarla yeniden insanın yaşadığı toprağa düşerler, kışın da toprağın altındaki yerlerine dönerler. Bu döngü her yıl böylece tekrarlanır. Su, mevsimi gelince, her yıl doğayı yeniden canlandırır. Bu yüzden *Ab-zu*, canlandırıcı bir tanrıdır. *Bkz.* A, Tiamat, Yaratılış.

Acâride. *(İslâm)* Ali'ye karşı olanlardan kurulu Havâriç fırkasının dört büyük mezhebinden biri... Abdülkerim b.Acred kurmuştur. İnanç özellikleri şunlardır: Büyük günahkârları dinsiz sayarlar. Yusuf sûresi gibi bir aşk öyküsünün Kur'an'da yer almasına karşıdırlar. Putatapanların çocuklarına Müslüman olacakları güne kadar yaklaşılmaması kuralını doğru bulmazlar. Savaşa katılmayanları, eğer iyi Müslümansalar, düşman saymazlar... *Acâride* mezhebinden türeyen, kimi yazarlara göre on ve kimilerine göre on beş kolun başlıcaları şunlardır: *Saltıyye, Hâzımıyye, Meymûniyye, Şeybâniyye, Mukremiyye, Şuaybiyye, Ahnesiyye*... Acâride mezhebi *Alevî*likle savaşan bir mezheptir. *Bkz.* Alevîlik, Haricîlik.

Acca Larentia. *(Roma)* Toprak tanrıçası... *Larentalia* adı verilen bayramı 23 aralıkta kutlanır. Bir anlatıma göre, Roma kentinin kuruluşunda çoban *Faustulus*'un karısıymış, *Remus*'la *Romulus*'u emzirmiş, kocasının dağda bulduğu Remus'la Romulus'u kendi on iki çocuğuyla birlikte büyütmüş. Başka bir anlatıma göre, güzel bir kızmış, *Herkül*'le sevişmiş, tanrı Herkül kendi tapınağının bekçisini zar oyununda yenerek hem bir şölen hem de bu güzel kızla sevişmesi için bekçinin yardımını kazanmış. Bir başka anlatıma göre de, bu güzel kız, yaşlı bir adamla evliymiş, kocası ölünce bütün servetini Roma halkına bağışlamış. *Bkz.* Herkül, Remus, Romulus.

Acıcılık. *(Hıristiyan)* Din ve gizemcilik alanında acı çekmeyi yükselme, arınma, tanrısal güce yaklaşma sayan öğretilerin genel adı... Fransızcada *dolorisme* ve İslâm felsefesinde de *elemîyye* deyimleriyle dile getirilir. *Bkz.* Çilecilik.

Acidum Pingue. *(Hıristiyan)* Ateşten çıkıp kireci meydana getirdiğine inanılan bilinmez madde... Ortaçağ simyâcıları, kireç taşından kireç elde etmek için bir bilinmez *acidum pingue* (*Lâ.* Yağ asidi)'nin ateşten çıkararak kavrulan kireç taşıyla birleştiğine ve kireci meydana getirdiğine inanırlardı. *Bkz.* Simyâ.

Âciziyye. *(İslâm)* Sadiyye tarikatının dört kolundan biri... Sadettin Şeybânî'nin XIII. yüzyılda kurduğu *Sadiyye* tarikatının öteki üç kolu, *Taglebiyye, Vefâiyye* ve *Selâmiyye*'dir. *Bkz.* Sadiyye.

Ad. *(Genel)* Bir insanı ötekilerden ayırmaya yarayan ve kişiliğini etkilediğine inanılan sözcük... Bu inanç ilk insanlarda belirmiş ve gittikçe genelleşip çeşitli biçimler alarak günümüze kadar sürmüştür. İlkeller *ad* (*Fr.* Nom, *Al.* Name, *İng.* Name)'ın büyüsel bir etkisi olduğuna inanırlar ve tanımadıkları kimselere, kendilerine büyü yapılabileceği korkusuyla, adlarını söylemezlerdi. Ayrıca *ad*'da yaşanılacağına da inanılır, bu yüzden babaların-anaların ve büyükbaba-büyükanaların adları yeni doğan çocuklara verilirdi. Çocukları yaşamayan ailelerin çocuklarına *yaşar*, çocuğun akıllı olmasına önem verenlerin *zeki* vb. gibi adlar vermeleri adın kişiliği oluşturduğu inancına dayanır. Kimi ilkeller canlarını almaya geleceğine inandıkları Azrâil'i aldatmak için ad değiştirirler. Kimi ilkeller de erginlik çağında delikanlıya başka bir ad vererek yeni bir kişilik kazanmasını sağlarlar. Birçok uluslarda ad, bütün bu inançların ürünü olarak, törenlerle verilir ve ad günleri kutlanır.

Adad. *(Mezopotamya)* Hava ve gök gürültüsü tanrısı... Bu tanrı, *Ramman* adıyla da anılırdı. Mezopotamya çoktanrıcılığı, Sümer, Asûr, Bâbil, Hitit ve Fenikeliler'in ufak tefek farklarla benimsedikleri ortak inançlarıdır. *Bkz.* Çoktanrıcılık.

Adak. *(Genel)* Bir dileği yerine getirmesi ya da bir tehlikeden koruması için gücüne inanılana verileceği vaadedilen şey... Bir hizmet karşılığının ödenmesi temeline dayanır. En ilkel topluluklarda da görülmüş ve çoğunlukla *kurban* inancıyla birlikte yürütülmüştür. İlkin totemcilikte beliren adak, büyük güce yalvarıp yakarmanın karşılığını kapsar. Hemen her şey, değerli taşlar ve mâdenler, çoğunlukla da *kurban* edilecek bir insan ya da hayvan adak konusu olmuştur. Antikçağ Yunanlıları da *adak* (*Yu.* Eukhe) inancını sürdürmüşlerdir. Adak aşı pişirip yiyerek tanrıdan yağmur dilemek de eski Türklerin dini olan Şamanlık geleneğidir. *Bkz.* Kurban, İntişiyuma.

Adaklama. *(Türk)* Çocuğun yürümeye başlaması... Doğu Anadolu'da erkek çocukların bir, kız çocukların bir buçuk yaşında adaklayacağına (yürüyeceğine) inanılır. Bu yaşlarda yürümeyen çocuklara, cin ve perilerin engel olduğu sanılır, bu yüzden – ateşe tapma inancının bir kalıntısı olan – ocak tütsüleri yapılır ve çocuğun bir an önce yürümesi sağlanmaya çalışılır. *Adak*, eski Türklerde *ayak* anlamındadır. *Bkz.* Tütsü, Ocak, Cin, Peri.

Adalet. *Bkz.* Themis.

Adam. *Bkz.* Âdem.

Adam Kadmon. *(Yahudi)* Örnek insan... Yahudi gizemciliğinin ünlü yapıtı *Kabala*'da otuz iki oluşma aşamasının sonunda *Adam Kadmon*'a varılır. Adam Kadmon, başlangıçtan tanrı krallığına doğru gelişen evrensel oluşmanın sonunda varılan *tanrı krallığı*'nı adlandırır. *Bkz.* Kabala.

Adamotu. *(Yahudi)* Büyü yapmaya yarayan bitki... Adamotu, patlıcan türünden bir bitkidir. Türkler buna, *Abdüsselâmotu* da derler. Yahudilerce cennette yetiştiğine inanılır. Büyücüler, bunu yanlarında taşırlar ve büyü yapmak için kullanırlar. Romalılar ve Yunanlılar da bu bitkinin tılsımlı olduğuna inanmışlardır. Adamotunun etkisiyle istenilen kimsenin âşık edilebileceğine, zengin olunacağına, kısırlığın yok edileceğine, yapılması istenen bir işin hemen gerçekleşeceğine birçok uluslarca inanılmıştır. Adamotunun özelliği, insan vücuduna benzeyen bir bitki oluşudur. Gövdesi, kolları ve bacakları vardır. *Bkz.* Büyü, Tılsım.

Adapa. *(Bâbil)* Ölümsüzlük fırsatını kaçıran insan... Mısır'da Tel-el-Amarna mahzenlerinde çivi yazısıyla yazılmış tabletler hâlinde bulunan *Adapa efsânesi*, insanın bir zamanlar ölümsüz olma fırsatını yakaladığı halde nasıl elinden kaçırdığını anlatmaktadır. Efsâneye göre, *Adapa* adında bir bilgin, tanrılık bilgiye eriştiği halde, tanrılık ölümsüzlüğe erişemediğine yakınırmış. Bir gün, kayığının devrilmesine kızarak Güney yeli tanrısının kanatlarını kırıvermiş. Tanrı *Anu*'nun başkanlığında bütün tanrılar, onu yargılamak için toplanmışlar. Yargının sonunda Adapa'ya *ölüm ekmeği* yedirileceğini bilen insanların koruyucu tanrısı *Ea*, onun kulağına bu ekmeği yememesini fısıldamış. Oysa, Adapa'nın bilgisini çok beğenen tanrılar, ona ölüm ekmeği yerine ölümsüzlük ekmeği vermişler. Adapa, tanrı Ea'nın öğüdüne uyarak bu ekmeği yememiş ve böylelikle insanoğluna bir daha asla bağışlanmayacak olan ölümsüzlük fırsatını kaçırmış. *Bkz.* Ölümsüzlük.

Âdât. *Bkz.* Âdet.

Âdem. *(Genel)* İlk insan... Yahudi, Hıristiyan ve İslâm inancına göre, ilk insan *Âdem*'dir. Kutsal yapıtlara göre insanoğullarının babası olan Âdem'i (*Ar.* Abu'l-Başar), tanrı "kumlu toprak ve pis kokan çamur"dan yaratmış. Yahudi kaynaklarına göre tanrı, dört büyük meleğine yedi kat yerden yedi avuç toprak getirmelerini buyurmuş. Ne var ki yer bu toprağı vermek istememiş. Büyük meleklerden *Azrâil*, insanı yaratmak için tanrının istediği toprağı dünyadan zorla almış. Tanrı, önce yağmur yağdırarak bu toprağı yumuşatmış ve meleklerine yoğurtmuş, sonra da ona kendi eliyle biçim vermiş. İslâm kaynaklarına göre Âdem, seksen yıl çamur yığını hâlinde kalmış, seksen yıl sonunda kendisine biçim verilmiş, yüz yirmi yıl da ruhsuz bırakılmış, bu süre sonunda kendisine ruh verilmiş. Tanrının amacı, Âdem'i meleklerine hükümdar yapmakmış, bu yüzden meleklere Âdem'in önünde diz çökmelerini buyurmuş, sadece *İblis* (Şeytan) bu buyruğa uymamış. Bu olay Âdem'le İblis'in cennetten kovulmalarıyla sonuçlanmış (Kur'an II, 34 vd.; VII, II; XVII, 62). Âdem'e tanrılık sürede bir gün sayılan bin yıllık ömür verilmiş, oysa Âdem bu ömrün kırk yılını *Dâvud*'a bağışladığından 960 yıl yaşamış. Cennetten kovulan Âdem, Serendip (Seylân) adasına düşmüş, burada iki yüzyıl tövbe ettikten sonra *Cebrâil* tarafından *Arafat*'a götürülerek *Havva* ile buluşturulmuş. Tanrı, Âdem'e Kâbe'yi onarmasını buyurmuş, Cebrâil de Hac törenini öğretmiş. Dünyaya ayak bastığından 960 yıl sonra nisan ayının 6. cuma günü ölen Âdem, Abu Kubays dağı eteğinde Hazineler mağarasına gömülmüş. Süryânî Hıristiyan kaynaklarına göre de cesedi *tufân*'dan sonra Kudüs'e götürülmüş. *Bkz.* Havva, Yaratılış, Anadolu İnançları.

Âdem Çukuru. *(Genel)* Âdem'in ayak izi... Seylân adasındaki bir dağın tepesinde bulunan *Âdem zirvesi*'ndeki çukurun Âdem'in ayak izi olduğuna genellikle Müslümanlarca inanılır. Hıristiyanlar, bunun ermiş *Thomas*'nın ayak izi, Budistler *Buda*'nın ayak izi, Hindûlar *Siva*'nın ayak izi olduğuna inanırlar.

Âdem-i Mânâ. *(İslâm)* Tüm us... Sabiî'lerde *tanrı* anlamını veren bu deyimi Bâtınîler *sâbık* (her şeyden önce var olan) deyimiyle dile getirirler. İslâm felsefesinde *akl-ı kül* denen bu güç, tanrının aktif belirtisidir.

Âdem Köprüsü. *(Hint)* Rama tarafından yaptırıldığına inanılan yol... Hintlilerce Hindistan'la Seylân arasında bulunan *Âdem köprüsü* adlı yolun, karısı *Sita*'yı kurtarmak için Seylân'a giren Rama tarafından yaptırıldığına inanılır. Bu inanç Ramayana efsânesine dayanmaktadır. *Bkz.* Ramayana.

Âdemöncecilik. *(Fransız)* Âdem'in yaratılan ilk insan olmadığı inancı... Fransız Kalvincilerinden Isaac de la Peyrére'in ileri sürdüğü bu sav (*Fr.* Préadamisme), canlıların *tekoluş*'la değil *çokoluş*'la meydana geldikleri varsayımına dayanır. Bu anlayışa göre *Âdem*, ilk insan değildir. Bâbil ve Asûr efsânelerinden gelen Âdem'in ilk erkek ve *Havva*'nın ilk kadın olduğu inancı yüzyıllarca sonra Tevrat'a geçip Yahudilerce, Kur'an'a geçip Müslümanlarca da kabul edilmiştir. *Bkz.* Âdem.

Âdem Tepesi. *Bkz.* Âdem Çukuru.

Aden. *(Yahudi)* Yeryüzü cenneti... Tevrat'a göre *Âdem*'le *Havva*, dünya üstünde *Aden* ya da *Eden* (Arapça *adin* ya da *adn*) adlı bir yere indirilmişler. Tanrının onlar için seçtiği bu yer, Fırat ve Dicle nehirlerinin kaynağı olan bir ırmak tarafından sulanıyormuş. Neresi olduğu kesinlikle bilinmiyor. *Aden* sözcüğü İbranîce *kır, adn* sözcüğü de Arapça *oturulacak yer* demektir. *Aden bahçesi* deyimi *cennet* anlamında kullanılmaktadır. Ama bu göksel değil, yersel bir cennettir. *Bkz.* Cennet, Âdem.

Ades. *Bkz.* Mercimek.

Adet. *Bkz.* Sayı.

Âdet. *(Genel)* Karşı gelinmesi durumunda felâketler doğacağına inanılan toplumsal ve kişisel alışkanlıklar ve eğilimler... *Âdet*'ler (*Al.* Brauch, *Fr.* Coutume, *İng.* Custom) bu yüzden bütün dinlerce benimsenmiş ve yasalaştırılmıştır. Müslümanlar, tanrının koyduğu değişmez düzene Arapça *âdetullah* derler. Günümüzde de her sabah işine giderken yapmayı *âdet* edindiği bir davranışı yapmadan yola çıkan kimsenin, o gün işinin ters gideceğine inanılır.

Adha. *(Arap)* Kurbanlar... Arapçada çoğul olarak kurbanlık hayvanları dile getirir. Kurban Bayramına *iyd-i adhâ* denir. *Bkz.* Kurban.

Adi-Buda. *(Nepal)* Evren ruhu... Nepal ve Tibet'te geçerli bir inanca göre, evrensel oluşmanın başlangıcı *Buda*'nın ruhundan çıkıp yayılmıştır. *Bkz.* Buda, Budizm.

Âdil. *(Hıristiyan)* İncil'de İsâ'ya verilen ad... Hıristiyan inancına göre, peygamber *İsâ*, *âdil* (*Fr.* Le juste)'dir. *Bkz.* İsâ.

Adils. *(İsveç)* İsveçlilerin efsâne kralı... Norveç Kralı *Ale*'yle savaştığına ve karısı *Yrsa*'nın Danimarka krallarından biri tarafından kaçırıldığına inanılır.

Aditi. *(Hint)* Özgürlük tanrıçası... Veda tanrılarının *Aditya*'ların annesidir. Sözcük olarak Sanskritçe *bağlı olmamak* anlamındadır. *Aditi*, tanrılarla bütün varlıkların özü sayılmaktadır. Araştırmacılar, onun ilkel *mana*'yı simgelediğini ileri sürüyorlar. Bu, aynı zamanda, ilkel inançlarda kadın tanrıların erkek tanrılara üstün tutulduğunu da belirtmektedir. *Bkz.* Aditya, Varuna, Mana.

Aditon. *(Genel)* Tapınakların tanrı heykeli bulundurulan en dipteki bölmesi... Hitit, Mezopotamya, Mısır, Yunan ve Roma tapınaklarında tanrı ya da tanrıçaların kült heykellerinin bulunduğu bölmedir. Penceresiz ve ışıksızdır. Bu kutsal bölmeye görevlilerden başkaları giremez. *Bkz.* Tapınak.

Aditya. *(Hint)* Tanrıça Aditi'nin tanrı oğulları... *Aditya*'ların en önemlisi *Varuna*'dır. Bu güneş görünüşlü tanrılar, insanların günahlarıyla uğraşırlar. *Bkz.* Aditi, Varuna.

Admete. *(Yunan)* Argos'ta tanrıça Hera tapınağının rahibesi... Sisam inancına göre *Admete*, tanrıça *Hera*'nın heykelini Argos'tan kaçırarak Sisam adasına getirmiş. Argoslular heykeli kurtarmak için gemiyle adamlar göndermişler, ama Hera, geminin yelkenlerinin açılmasına engel olarak Sisam (*Yu.* Samos) adasında kalmış. *Bkz.* Hera.

Admetos. *(Yunan)* Ferai kenti kralı... Yunan mitolojisine göre Tesalya'da Ferai kentinin kralıymış. Bu mitolojide *Admetos*'un adı *Asklepios* ve *Kentaur*'ların öykülerinde geçer. *Asklepios* öyküsünde Tesalya kralı, *Alkestis* öyküsündeyse Ferai kralı olarak anılır. Tanrı *Apollon, Kyklop*'ları öldürdüğü için Admetos'un sürülerine çobanlık etmek zorunda kalmış. Dede Korkud'un *Deli Dumrul* öyküsünü pek andıran bir serüveni vardır. İnsan Admetos'la tanrı uşağı Apollon birbirlerini pek sevmişler, Admetos'un ölüm saati gelince Apollon, onu ölümden kurtarmak istemiş, *Moira*'ları sarhoş etmiş ve yerine ölecek birini bulması şartıyla Admetos'u ölüme götürmeyeceklerine yemin ettirmiş. Admetos, kendi yerine canlarını vermeleri için ana ve babasına bir hayli yalvarmışsa da, her iki ihtiyar ölmek istememişler. Genç karısı Alkestis ise kocasının yerine ölmeyi seve seve kabul etmiş. Genç ve güzel Alkestis'in bu davranışı karşısında taş yürekli *Persephone* bile dayanamamış, öylesine duygulanmış ki, Alkestis'i Admetos'a geri vermiş. Bir başka anlatıma göre de, Alkestis'i ölüm ülkesinden (*Yu.* Hades) *Herakles* kurtarmış. *Bkz.* Alkestis, Hades, Asklepios, Herakles.

Adon. *(Fenike)* Hazret... Fenikeliler, tanrılarını kimi yerde bu deyimle anarlardı. Fenikelilerin Filistin asıllı oldukları ileri sürülür. Din ve dilleri arasında büyük benzerlikler vardır. *Bkz.* Baal.

Adonai. *(Yahudi)* Tevrat'ın kimi yerlerinde tanrı Yehova'ya verilen ad... Sözcük anlamında *efendim* demektir. Tanrının *efendi*'liği köleci üretim düzeninin gerektirdiği bir anlayıştır. Tevrat'a göre tanrıyla İsrâiloğulları arasında bir anlaşma vardır, bu anlaşma, efendi-köle anlaşmasıdır. *Bkz.* Yehova, Ahd.

Adonis. *(Fenike)* Erkeklik tanrısı... Sümer, Hitit, Bâbil ve Fenike kaynaklarından Antikçağ Yunanlılarına dek gelen *Adonis* öykülerinin çeşitli anlatımları vardır. Kadınların beğendiği, tanrıçaların onun sevgisiyle birbirlerine düştükleri güzel erkek tipini temsil ettiği gibi kutsal bir yaban domuzu biçiminde de temsil edilmiştir. S. Reinach *Orpheus* adlı yapıtında bir kadınlar klanının ona taptığını ve Adonis olarak bir yaban domuzu beslediklerini anlatır. Kadınlar klanı her yıl kurban şöleninde bu yaban domuzu Adonis'i kesip yerler, sonra yeni bir yaban domuzu beslemeye başlarlarmış. Bâbil kaynakları, canlılığın erkek ilkesi olarak Adonis'i ve dişi ilkesi olarak *Astarte* (ya da *Aştart, İştar*) göstermektedir. Yunanlı ozan Panyasis'in (İ.Ö. V. yüzyıl) anlatımına göre, Adonis, Suriye Kralı *Theios*'ın kızı *Myrrha* (kimi kaynaklara göre, Kıbrıs Kralı *Kinyras*'la kızı *Smyrna* ile sevişmelerinden doğmuş. Kral kızı, babasına âşık olmuş ve gizlice koynuna girmiş. Kral, sevиştiği kadının kızı olduğunu öğrenince çok kızmış ve kızını öldürmek istemiş. Tanrılar, kıza acımışlar ve onu *mersin ağacı* yapmışlar. Adonis işte bu mersin ağacından doğmuş, Adonis o kadar güzelmiş ki, sevgi ve güzellik tanrıçası *Afrodit* ona gönül vermiş. Adonis'e âşık olan Afrodit'i kıskanan tanrıça *Artemis* (ya da *Ares*), Adonis'in üstüne bir yaban domuzu saldırtmış. Adonis'ten akan kanlarla sulanan topraktan *Manisa lâleleri* bitmiş. Adonis ölünce tanrıça Afrodit (Fenike kaynaklarına göre İştar) onu kurtarmak için ölüm ülkesine inmiş. Ölüm ülkesi tan-

rıçası *Persephone* da Adonis'e âşık olunca her iki tanrıçayı da kırmak istemeyen *Zeus*, Adonis'in bir yıl yer altında, bir yıl yer üstünde kalmasını buyurmuş. Bu öykü değişik bir biçimde Frigya Kralı *Attis* için de anlatılmıştır. *Bkz.* Adonis Bahçeleri, Attis, Temmuz.

Adonis Bahçeleri. *(Fenike)* Çabuk yetiştirilip çabuk soldurulan bitkiler... Eski Suriye'de *Adonis*, yaşamın kısalığını simgeler. Sümerlerin yeraltı suları tanrısı *Ab-zu*'nun döngüsüne benzeyen bir serüvenle Adonis, ilkbaharda filizlenip, yaz sıcağında ölen ve kışın yeraltında saklanan, yeni bir ilkbaharda doğayı yeniden canlandıran bir yaşam döngüsüdür. Suriyeli kadınlar her yıl yaptıkları Adonis bahar bayramında sepet ve saksılara bitkileri dikip tohumları sıcak suyla sularlar. Sıcak suyla sulanan bitki çabuk gelişir ve çabuk solar. Bu, bir diyalektik bağımlılıktır; çabuk olgunlaşan çabuk ölür. Suriyeli kadınlar, yaşamın kısalığını simgeleyen *Adonis bahçeleri*'ne yas tutarlar ve ağlaşırlar. Doğada her şey doğmakta, yaşamakta ve ölmektedir. Bu serüven gelişimseldir ve diyalektik bir orantı içindedir. Adonis bahçeleri inancı, bu doğasal serüvenin bitkilerle koşutlu kılınan insan yaşamına uygulanmasıdır. *Bkz.* Adonis, Ab-zu.

Adonia. *(Fenike)* Adonis'in ölümünü anma yortusu... Eski Suriye ve Mısır'da özellikle tutulan bir yas yortusudur. *Bkz.* Adonis, Adonis Bahçeleri.

Adopsiyanizm. *(Hıristiyanlık)* İsâ'nın tanrının evlâtlığı olduğu inancı... VIII. yüzyılda İspanya'da Elipand tarafından ortaya atılan *adopsiyanizm* (Fr. Adoptianisme) inancı Felix d'Urgel tarafından dinsel bir öğreti hâline getirilmiştir. Katolik kilisesi tarafından dinsel bir sapkınlık olarak mahkûm edilen bu inanca göre İsâ bir insanoğludur, tanrı onu evlât edinme yoluyla evlâtlığa kabul etmiştir. *Bkz.* İsâ.

Adoratio Âyini. *(Roma)* İmparatora tapma... Roma imparatorlarında tanrılık bir nitelik bulunduğuna inanılırdı. İmparator Diocletianus'tan başlayan bu tanrısallık İ.Ö. IV. yüzyıldan itibaren Bizans imparatorlarına da tanınmıştır. Bir çeşit tiyatro havası içinde yapılan bu âyinde, imparator kırmızı bir perde arkasında saklanır, perdenin birdenbire açılmasıyla bir *Zeus* görüntüsü içinde meydana çıkardı. İmparatora tapma bir ayrıcalıktı ve sadece büyük rütbelilere tanınmıştı. Bunlar, elindeki asâsı ve başındaki tacıyla tahtına oturmuş bulunan imparatorun önünde diz çöküp eteğini öperlerdi. İmparatoru tanrılık çizgiye çekmekle onun temsil ettiği egemen sınıfların çıkarları daha rahatlıkla korunuyor, bu çıkarlara karşı çıkmanın tanrıya karşı çıkmakla bir olduğu inancı güçlendiriliyordu.

Adrasteia. *(Yunan)* Öc alıcı kader tanrısı... Yunan mitolojisinde kader tanrıları pek çoktur. Bunların başında *Moira*'lar adını taşıyan üç kız kardeş gelir. Ayrıca, *Eriny*'ler de öc alma tanrılarıdır. *Adrasteia*'nın görevi, ölçüsüzlüklere ve taşkınlıklara ceza dağıtan tanrıça *Nemesis*'inkine benzer. Adrasteia da kaçınılmaz, kader zorunluğunda bir adâleti gerçekleştirir. Önce bir peri kızıymış, *Zeus*'ün çocukluğunda ona dadılık etmiş. *Bkz.* Nemesis, Zeus.

Adrastos. *(Yunan)* Argos kralı... Dor, Sikyon ve Thebai fâtihi olan bu mitolojik krala tapılırdı, Argolis'te onun şerefine *Nemea* âyinleri düzenlenirdi. Tiran Kleisthenes İ.Ö. VI. yüzyılda aristokratların gücünü kırmak için bu âyinleri yasaklamak istemişse de başaramamıştır. Yunan mitolojisine göre *Adrastos*, Thebai kralı *Oidipus*'un oğlu *Polyneikes*'i, onu yurdundan kovan kardeşi *Eteokles*'e karşı savunmak için Thebai'ye Yediler Seferi adı verilen savaşı açmıştı. Falcı *Amphiaraos* bu savaşta herkesin öleceğini, sadece Adrastos'un sağ kalacağını bildirmiş. Nitekim de öyle olmuş. Adrastos yeni bir ordu toplayarak Thebai'ye ikinci kez yürümüş ve orasını yerle bir etmiş. Ne var ki savaşta ölen oğlunun yasına dayanamayıp ölmüş. *Bkz.* Arion, Yediler Savaşı.

Advaita. *(Hint)* Hindû dininin altı büyük mezhebinden biri... Ünlü *Yoga* anlayışı da bu altı büyük mezhepten bir başkasıdır. *Advaita* sözcük olarak Sanskritçe *ikilik yokluğu* demektir. Bu mezhebin anlayışına göre, madde ve ruh ikiliği bilgisizlikten doğmuştur, gerçekte bu ikisi bir ve aynı şeydir. *Bkz.* Hinduizm, Vedanta, Yoga.

Adventist. *(Hıristiyan)* İsâ'nın yeniden dünyaya geleceği inancı... Amerika'da 1831 yılında William Miller tarafından kurulan bir Protestan mezhebidir. Bugün bütün dünyada milyonlarca bağlısı vardır. *Bkz.* İsâ, Protestanlık.

Aeakid'ler. *Bkz.* Aiakid'ler.

Aeakos. *Bkz.* Aiakos.

Aedicula. *(Roma)* Ölünün heykelini koydukları mihrap ya da dolap... Sözcük anlamında Lâtince *küçük tapınak* demektir. Tapınaklarda ölülerin heykellerini koydukları mihrabı, evler-

de de aynı iş için yapılan dolapları adlandırır. *Bkz.* Ölüler Tapımı.

Aedon. *(Yunan)* Zethos'un karısı bülbül... *Aedon,* sözcük olarak Yunanca *bülbül kuşu* demektir. Homeros'un *Odysseia*'sında anlattığına göre, Aedon, çocukları çok seven bir kadınmış. *İtylos*'tan başka çocuğu olmadığına pek üzülüyor, çok çocuklu *Niobe*'yi kıskanıyormuş. Kıskançlıktan gözleri karardığı bir gece, Niobe'nin oğullarından birini öldürmek isterken karanlıkta kendi oğlu İtylos'u boğmuş. Bu yanlışlıktan öylesine derin bir acıya gömülmüş ki, tanrılar tanrısı *Zeus,* onu bağışlamak zorunda kalmış ve bülbül kuşu yapmış. Bülbül Aedon, o günden beri hep bu yüzden, "İtylos!... İtylos!.. İtylos!.." diye acı acı ağlamaktaymış. Bu öykünün iki ayrı anlatımı daha vardır. *Bkz.* Khelidon, Prokne.

Aegeus. *Bkz.* Aigeus.

Aegina. *Bkz.* Aigina.

Aegis. *Bkz.* Aigis.

Aegisthos. *Bkz.* Aigisthos.

Aegyptiad'lar. *Bkz.* Aigyptiad'lar.

Aegyptos. *Bkz.* Aigyptos.

Aello. *(Yunan)* Kadın başlı kuş... Yunan mitolojisinde *Siren*'leri andıran bu kadın başlı kuşlar pek çoktur. Bunlara, *Harpya'lar* denir. *Bkz.* Harpya'lar.

Aeneas. *Bkz.* Aineias.

Aeolia. *Bkz.* Aiolia.

Aeolos. *Bkz.* Aiolos.

Aerope. *(Yunan)* Atreus'un karısı... Yunan mitolojisine göre Girit kralı *Katreus*'un kızı ve ünlü *Atreus*'un karısıdır. Ondan *Agamemnon*'la *Menelaos*'u doğurmuştur. *Atreus oğulları* Yunan mitolojisinde lânetlenmiş bir soy olarak çeşitli öyküleriyle büyük bir yer tutarlar. *Bkz.* Atresus, Agamemnon, Elektra, İphigeneia, Orestes, Klytaimnestra.

Aeskulapios. *Bkz.* Asklepios.

Aethiopia. *Bkz.* Aithiopia.

Aethra. *(Yunan)* Theseus'un annesi... Yunan mitolojisine göre, Atina kralı *Aigeus* kendisine âşık olmuş ve ondan *Theseus*'u doğurmuş. Kendisi de Troizen kralı *Pittheus*'un kızı. *Zeus*'ün *Leda*'dan doğma kızı *Helena*'yı kaçıran Theseus, onu annesi *Aethra*'nın yanında saklamış. *Kastor*'la *Polydeukes* kız kardeşlerini kurtarmışlar, Aethra da ömrünün sonuna kadar Helena'nın kölesi olmuş. *Bkz.* Helena, Theseus, Dioskur'lar.

Aetna. *Bkz.* Etna.

Aetolia. *Bkz.* Aitolia.

Af. *(Genel)* Günah bağışlama... İlkel dinlerden büyük dinlere kadar tüm tanrı düşüncesinde büyük gücün *bağışlayıcı* olduğu inancı vardır. Müslümanlar buna *affı ilâhî* (Tanrısal bağışlama) derler. Hıristiyanlıkta papaza günahlar açıklanır ve tanrının bağışı sağlanır, buna *günah çıkarma* (*Fr.* Absolution) denir. Hıristiyan kilisesi tanrıyla insan arasına kendi aracılığını koyarak günah bağışlatma karşılığında bir hayli servet biriktirmiş, özellikle feodal üretim düzeninde büyük topraklara sahip olmuştur. Hıristiyanlığın bu ölümden önce af kurumuna karşı dinsel af genellikle ölümden sonraya ertelenmiştir. Müslümanlar, öldükten sonra peygamberlerinin *şefaat* (arka olma)'ıyla tüm günahlarının bağışlanacağına inanırlar. *Bkz.* Bağış, Absolüsyon, Mahşer.

Afareus. *Bkz.* Aphareus.

Afaroz. *(Yahudi)* Din dışına çıkarma... *Lânetleme* anlamını da kapsayan *afaroz,* Yahudiliğin ortaya attığı dinsel bir cezalandırmadır. *Aforoz* (*Yu.* Aphorizein) sözcüğünden bozularak *afaroz* biçiminde yaygınlaşan bu deyim, Tevrat'a göre büyük günahlarda uygulanan dinsel bir lânetleme ve topluluk dışına çıkarma işlemini dile getirir. Yahudilik âlemiyle ilişkilerin tümüyle kesilmesine İbrânice *Herem* (çıkarma), sadece ailesi dışındakilerle ilişkinin kesilmesine *Nidui* denir. Yahudilikten Katolikliğe geçen *afaroz* uygulamaları bir hayli çeşitlenmiştir. Cezalandırılan kişiyi sadece kimi çıkarlarından yoksun bırakan *küçük afaroz,* papalık kararıyla gerçekleşen *latae sententiae afaroz,* yargılanmayı gerektiren ve yargı sonunda verilen *terendae sententiae afaroz* vb. gibi afaroz çeşitleri Protestanlıkta daha da genişlemiştir. Günah çıkarma hakkından bir yıl yoksun bırakma, evlenme âyininden yoksun bırakma, kilise defterinden silinme gibi Protestan afarozları sadece dinsel alanla sınırlandırılmıştır; Katolik afarozlarında olduğu gibi, yurttaşlık haklarından da yoksun bırakmayı kapsamaz. Kendileriyle görüşülmesi kesinlikle yasaklanan afarozlulara Lâtince *vitandi,* kendileriyle görüşülebilen afarozlulara *tolerati* denir. Kilise, yaşayan insanlara uyguladığı bu cezalandırmayı, ölümden sonra gerçekleşecek olan dinsel *af* ve *bağış* kurumlarıyla çe-

lişkisini düşünmeksizin, tanrı adına uygular. *Bkz.* Af, Bağış.

Afidna. *Bkz.* Aphidna.

Afîfiyye. *(İslâm)* Şâzilîliğin kollarından biri... *Şâzilîlik*, İslâm gizemciliğinin on iki büyük tarikatından biridir. *Bkz.* Şâzilîyye, Kol.

Aforoz. *Bkz.* Afaroz.

Afrasiyâb. *Bkz.* Alp Er Tunga.

Afrodit. *Bkz.* Aphrodite.

Afsun. *Bkz.* Efsun.

Afsunculuk. *Bkz.* Efsunculuk.

Aftâhiyye. *(İslâm)* Şiîliğin kollarından biri... İmâm Sâdık'ın İsmail'den sonra en büyük oğlu olan Abdullah'ül Aftah'a uyan Şiîler, bu adla anılır. Aftâhîler, zamanla Câferîliğe karışmışlardır. *Bkz.* Şiîlik.

Agâh. *(İslâm)* Uyanık... Genellikle bütün İslâm gizemciliğinde, özellikle de *Mevlevîlik*'te kullanılan bu terim, *tanrılık sırları bilen* anlamını dile getirir. Bundan başka Mevleviler sabah ezânına, "agâh ol dedem" seslenişiyle uyandırılırlar. *Bkz.* Mevlevîlik.

Aga Han. *(Hint)* Hint İsmâilîlerinin başkanı... *Aga Han*'ların Hasan Sabbah'ın soyundan, Hasan Sabbah'ın da Peygamber *Muhammet*'in soyundan ve *Fatma*'yla *Ali*'nin torunları olduğuna inanılır. Kendilerine *Sahib-i Âzâm* denir. İran krallarının da soyundan geldikleri ileri sürülen Aga Han'lar, ilkin 1800'lerde Hint İsmâilîlerinin başına geçmişlerdir. Hindistan'ın İngiltere sömürgesi olduğu sıralarda, İngiltere'ye bağlılıklarıyla egemenliklerini güçlendiren Aga Han'lardan Muhammet Şah Aga Han 1924 yılında Osmanlı pâdişahının halifelikten indirilmesiyle boşalan halifeliğe de geçmek istemişse de başaramamıştır. Hint İsmâilîleri her yıl Aga Han'ı altın ve elmasla tartarlar. Ağırlıklarının paraca tutarı kendilerine verilir. Bir hayli şişman bulunan Ahmet Aga Han, 1946 yılı tartısında 36.000.000 İngiliz lirası almıştı. Günümüzde başta Hindistan olmak üzere İran, Afganistan, Türkiye, Türkistan ve Arabistan'da yaşamakta olan Bâtınîliğin en büyük imamı Aga Han'lardır. *Bkz.* Bâtınîlik, İsmâilîlik.

Agamedes. *(Yunan)* Apollon tapınağının mimârı... *Agamedes*, üvey oğlu *Trophonios*'la birlikte Delphoi'deki *Apollon* tapınağını yapmışlar. Bir anlatıma göre, işleri bitince tanrı Apollon'dan paralarını istemişler. Apollon da yaptırdığı işin parasını vermemek için onları öldürmüş. Bu anlatımdaki tanrı hırsızlığına karşı Agamedes'le üvey oğlu Trophonios'un hırsızlıklarını ileri süren bir başka anlatım da vardır. *Bkz.* Trophonios, Daidalos.

Agamemnon. *(Yunan)* Argos kralı... *Agamemnon*, Yunan mitolojisinin, kimi yerde, tanrılar tanrısı *Zeus*'ten de üstün tutulan, olağanüstü bir kahramanıdır. Argos, bir kenti dile getirdiği gibi, mitolojinin kimi yerlerinde bütün Yunan ülkesini dile getirdiğinden, Agamemnon krallar kralıdır. Mitolojik savaşları birçok krallarının başkomutanı olarak o yönetmiştir. *Atreus*'un oğlu, *Menelaos*'un kardeşidir. *Helena*'nın kız kardeşi *Klytaimnestra*'yla evlenmiş ve *Elektra*, *İphigeneia*, *Orestes* adlarında, her biri ayrı öyküler ve çeşitli tragedyalar kahramanı olan, üç çocuğu olmuştur. Homeros'un *İlyada*'sının hemen bütün konusu Agamemnon ve soyuna özgüdür. Agamemnon, gücünü tanrıdan alan, ama bu gücü tanrıdan da iyi ve kimi yerde tanrıya karşı kullanabilen, krallık kurumunun bütün erdem ve erdemsizliklerini belirten, çok güçlü olduğu halde kimi yerde bir erin ve kimi yerde de halkından adsız bir kişinin kendisine kafa tutabildiği ve gerektiğinde sövüp sayabildiği mitolojik bir insan olarak çok ilginçtir. İlkçağın tanrı-devlet-insan anlayışı Agamemnon'un kişiliğinde açıklanmıştır. Agamemnon, ünlü Truva (Troia) savaşında Yunanlıların başkomutanıdır. Bu savaşı kazanarak yurduna döndüğü gün, kendi amcasının oğlu *Aigisthos*'la sevişen karısı *Klytaimnestra*'nın eliyle hamamda öldürülür. Çocukları *Orestes*'le *Elektra*, büyüyünce, analarından babalarının öcünü alırlar. *Bkz.* Atreus, Menelaos, Akhilleus, İphigeneia, Elektra, Orestes, Klytaimnestra, Aigisthos, Helena, Pelops, Troia.

Aganippe. *Bkz.* İppokrene.

Agapet. *(Hıristiyan)* Bekâret yemini eden bâkire... Sözcük olarak Yunanca *sevilen* anlamını dile getiren *agapetos*'dan türetilmiştir. *Bkz.* Kızlık.

Agathodaemon. *(Mısır)* Tanrı Hunum'un Yunanca adı... Eski Mısır inancına göre, Nil nehrinin kaynağı olan iki mağarada saklı bir yılanmış. Tanrı *Hunum* (ya da *Khunum*), tarlaların sulanmasını gerçekleştirmesi dolayısıyla bereket dağıtıcı ve sulanan toprağın çamurundan yapılması dolayısıyla çömlekçi olarak kutsanmış. Antikçağ Yunan mitolojisinde aynı adı taşıyan ve Mısırlıların Hunum'una benzetildiği sa-

nılan bir başka tanrı da vardır. *Bkz.* Abu, Agathos Daimon.

Agathos Daimon. *(Yunan)* Kader tanrılarından biri... Yunan mitolojisinde kader tanrıları pek çoktur. Antikçağ Yunanlıları her insanın, her ailenin, her kentin, her tarlanın bir *kader gücü* olduğuna inanırlardı. Bu güce Yunanca *daimon* denirdi. *Bkz.* Daimon, Agathodaemon.

Agaue. *(Yunan)* Thebai kralı Pentheus'un annesi... Antikçağ Yunanlılarında *Dionysos* bayramları çılgınlığa varan kendinden geçmeler ve çeşitli taşkınlıklarla kutlanırdı. *Thiasos* denilen bu çılgın gece alaylarına katılanlar, yollarda rastladıkları hayvanları parçalayıp etlerini çiğ çiğ yerlerdi. Thebai kralı *Pentheus,* vahşet çağlarından kalma bu geleneğe karşı çıkmış ve Dionysos bayramlarını yasaklamaya kalkmıştı. Yunan mitolojisine göre tanrılar tanrısı *Zeus, Kadmos*'la *Harmonia*'nın kızlarından *Semele*'ye âşık olmuş. *Agaue,* kız kardeşi Semele'yi kıskanmış ve Zeus'le sevişti̇ği için dedikodu yapmış, Zeus'ün Semele'den doğan oğlu Dionysos da teyzesi Agaue'den annesinin öcünü almış ve Agaue'yi çıldırtmış. Dionysos bayramlarından birinde çılgın Agaue kudurmuşcasına kendinden geçerek, kız kardeşi *Autonoe*'yle birlikte, oğlu Thebai kralı Pentheus'u yaban domuzu sanarak parçalamış ve etlerini çiğ çiğ yemiş. Bu öykü, aynı zamanda, Dionysos âyinlerini yasaklamak isteyen kral Pentheus'un da tanrısal cezaya çarptırıldığını anlatır. *Bkz.* Dionysos.

Agave. *Bkz.* Agaue.

Agdistis. *(Yunan)* Zeus'ün tohumundan oluşan erdişi... Yunan inancına göre *Zeus,* bir gece düş görmüş ve tohumunu yeryüzüne akıtmış. Toprağa dökülen Zeus tohumundan *Agdistis* adını alan hem erkek hem kadın bir erdişi (*Os.* Hünsâ) oluşmuş. Tanrılar, Agdistis'in erkekliğini koparıp toprağa dikmişler. Bundan da bir bâdem ağacı oluşmuş. Irmak tanrısı *Sangarios* (Sakarya)'un kızı *Nana,* bu ağaçtan bir bâdem koparıp göğsüne sokmuş ve o bâdemden gebe kalarak *Attes (Attis)* adını alan olağanüstü bir delikanlı doğurmuş. Erkekliği koparıldıktan sonra tüm dişi kalan Agdistis bu delikanlıya delicesine âşık olmuş. Agdistis'in rahatsız edici sevgisinden kaçan Attes, Pessinus'a gelmiş ve Pessinus kralının kızıyla evlenmek istemiş. Ne var ki düğün gecesi arkasından yetişen Agdistis, onu çıldırtmış, Attes de erkeklik organını keserek ölmüş. Antikçağ Yunan düşüncesinin Agdistis öyküsü, Mezopotamya inançlarının *yaşam döngüsü*'nü bir başka biçimde dile getirmektedir. Yaşam, su ya da suyun bir başka biçimi olan erkeklik suyunun dökülmesiyle toprakta oluşur. Doğumları ölümler izler, ama o ölümlerden yeni doğumlar meydana gelir. Bitkiler ve insanlar birbirlerine karışır ve birbirlerinden doğar. Yaşam, böylesine döngüsel bir bütündür. Bu bütünlüğü, dişi ilke *toprak*'la erkek ilke *su* sağlar. Agdistis öyküsünün, kimi yerde birbirine karışan, çeşitli anlatımları vardır. *Bkz.* Nana, Sangarios, Attagus, Attis, Agdos, Kybele.

Agdos. *(Yunan)* Tanrıça Kybele'nin kaya biçimi... Phirigya sınırındaymış. Issız bir yerde duran bir kaya parçasıymış. *Kybele*'ye orada tapılırmış. Yunan mitolojisine göre, tanrılar tanrısı *Zeus,* Kybele'ye âşık olmuş. Onu elde edemeyince, erkeklik suyunu bu kayanın – yâni, Kybele'nin – üstüne akıtmış. Zeus tohumuyla Kybele kayasının bu birleşiminden *Agdistis* doğmuş. *Bkz.* Agdistis, Attis, Kybele.

Agelaos. *(Yunan)* Troia kralı Priamos'un kölesi... *Priamos*'un karısı *Hekabe,* düşünde oğulları *Paris*'in Troia'ya kötülük edeceğini gördüğü için *Priamos* çocuğu kölesi *Agelaos*'la İda dağına göndermiş ve Agelaos'a Paris'i dağda bırakmasını buyurmuş. Agelaos, çocuğu yalnız bırakmaya kıyamamış ve onu dağda bir çoban olarak büyütmüş. *Bkz.* Paris, Hekabe, Priamos.

Agenor. *(Yunan)* Fenikelilerin atası... Yunan mitolojisinde Fenikelilerin atası sayılan *Agenor, Poseidon*'la *Libya*'nın oğludur. Büyükbabası *Zeus*'tür. İnek kılığındaki *İo, Zeus*'le birleşerek *Epaphos*'u doğurmuş. Epaphos da Nil tanrısı *Neilos*'un kızı *Memphis*'le birleşmiş, Libya adında bir kızları olmuş. Poseidon'la birleşen Libya da Agenor ve *Belos* ikizlerini doğurmuş. Belos Mısır, Agenor ise Fenike kralı olmuş. Zeus, Agenor'un kızı *Europa*'yı – yani, torununun torununu – kaçırınca Agenor; oğulları *Kadmos, Phoiniks* ve *Kiliks*'i kız kardeşlerini kurtarmaya göndermiş. Ama delikanlılar Akdeniz kıyılarında kentler kurup krallıklarını ilân etmişler ve geri dönmemişler. *Argonaut'lar* öyküsünde adı geçen *Phineus* da Agenor'un oğludur. *Bkz.* İo, Epaphos, Belos, Neilos, Memphis, Poseidon, Libya, Europa, Kadmos, Phoiniks, Kiliks, Phineus.

Aggoeus. *(Yahudi)* Tevrat'ta adı geçen on iki peygamberden biri... Kudüs tapınağının yeniden yapılmasına çalışmış.

Aglaia. *(Yunan)* Sevimlilik tanrıçaları olan üç kız kardeşten biri... Yunan mitolojisine göre, dünyadaki bütün iyi, güzel ve sevimli şeylerin tanrıçaları *Aglaia, Euphrosyne, Thalia* adlarını taşıyan bu üç kız kardeştir. Üç kız kardeşler, tanrılar tanrısı *Zeus*'le *Okeanos*'un kızı *Eurynome*'nin çocuklarıdır. *Apollon*'un başkanlığında dokuz müz'ün (Musa'lar) kurduğu koroya katılarak ölmezlerin bayramında dans ederler, şarkı söylerlermiş. Sevimlilik tanrıçaları olan bu üç kız kardeşler, *Kharit'ler* adıyla anılırlar. Hesiodos'a göre Aglaia, bunların en genciymiş, tanrı *Hephaistos*'la evlenmiş. *Bkz.* Kharit'ler, Musa'lar, Hephaistos, Thalia, Euphrosyne.

Aglaie. *Bkz.* Aglaia.

Aglauros. *(Yunan)* Çiy taneleri olan üç kız kardeşten biri... Yunan mitolojisinde *Aglauros* ya da *Agraulos* adıyla anılan bu kız, kardeşleri *Herse* ve *Pandrosos*'la birlikte üç çiy tanesidirler. Atina Kralı *Kekrops*'un kızlarıdır. Tanrıça *Athena* bunlara kapalı bir kutu vererek açmamalarını söylemiş. Dinlemeyip açmışlar. Kutunun içinde toprağın yarattığı çocuk *Erekhteus* (ya da *Erikhthonios*) varmış, yılanlarla sarılıymış. Üç kız kardeş bunu görünce korkudan çıldırmışlar ya da tanrıça Athena'nın sözünü dinlemedikleri için çıldırma cezasına uğratılmışlar. Bu yüzden de kendilerini Akropol tepesinden aşağı atarak ölmüşler. Bu mitolojik öykü daha çok Pandrosos'un adıyla ünlenmiştir. *Bkz.* Kekrops, Herse, Pandrosos, Athena.

Aglibol. *(Suriye)* Ay tanrısı... Palmyra'da güneş tanrısı *Yarhibôl*'le birlikte tapılan bu tanrı, omuzlarında ay taşıyan bir insan olarak heykelleştirilmiştir. Bunlar, gök tanrısı *Bel*'le birlikte en büyük tanrılar üçlüsünü meydana getirmektedirler. *Bkz.* Bel.

Agni. *(Hint)* Ateş tanrısı... Vedizm'in kurban tanrılarından olan *Agni*, ateşin her çeşidini, özellikle de kurban ateşini adlandırır. Gökte şimşek ve güneş, yerde ocak tanrısıdır. İki kişiliği vardır: Kişiliklerinden biri iyicil, öteki kötücüldür. Kutsal ateşi her sabah o tutuşturur, karanlıkları uzaklaştırır, tanrısal yasaların bekçisidir. Ama öbür yandan da vahşî bir oburdur, çalılıkların arasına saklanır, çığlıklar atarak kendine yol açar. Veda'ların bu üstün tanrısında *ateş*'in yararlı ve zararlı yanları belirtilmiştir. *Bkz.* Vedizm, Ateş.

Agnoet'ler. *(Hıristiyanlık)* İsâ'daki insansal zekânın tanrı bilgisini kavrayamayacağını savunan mezhep yandaşları... I.S. IV. yüzyılda yayılan bu öğreti sapkınlık sayılmış ve suçlanmıştır. *Bkz.* İsâ.

Agonistika. *(Yunan)* Dinsel yarışlar... Antikçağ Yunanlıları birçok dinsel bayramları *agonistika* (vücut ve düşünce yarışları) ve gymnastika (bedensel gösteri, jimnastik)'yla kutlarlardı. Sporun kaynağı da, tıpkı tiyatro gibi, dinseldir ve dine bağlı olarak gelişmiştir. Örneğin, *Argos*'ta kutlanan *Heraia* bayramı çeşitli *agon*'larla kutlanırdı. Bunların arasında *gymnik agonlar* (vücut eğitimi yarışları), *hippik agonlar* (at ve araba yarışları), *musik agonlar* (şiir, raks, ses ve söylev yarışları), *dramatik agonlar* (teatral yarışlar) vardır. *Bkz.* Olympia.

Agoraios. *(Yunan)* Pazar yeri tanrısı... Tanrılar tanrısı *Zeus*'ün lâkabıdır. Antikçağ Yunanlıları, tanrıların görevlerini gittikçe genişletiyor, onlara yeni görevler yüklüyorlardı. En çok görev yüklenenlerden biri de Zeus'tür. *Bkz.* Zeus.

Agravan. *Bkz.* Gherrier.

Agraulos. *Bkz.* Aglauros.

Agron. *(Yunan)* Yağmur kuşu... Yunan mitolojisine göre *Agron*, iki kız kardeşiyle birlikte İstanköy (*Yu.* Kos)'de yaşayan bir çiftçiymiş, sadece toprağa taparmış ve öteki tanrılara saygı göstermezmiş. Bu yüzden kız kardeşleriyle birlikte cezalandırılmışlar ve kuş hâline sokulmuşlar. *Bkz.* Meropis, Byssa.

Agyieus. *(Yunan)* Yollar ve kapılar tanrısı... *Apollon*'un lâkabıdır. Antikçağ Yunanlıları, evlerinin kapılarına direkler dikerler ve bunlarla Apollon'u evlerinin bekçisi olarak temsil etmiş olurlardı. *Bkz.* Apollon, Agoraios.

Agyrtes. *(Yunan)* Kybele râhiplerinin adı... Sözcük olarak Yunanca *dilenci* demektir. *Kybele* râhipleri kapı kapı dolaşır, fal bakıp dilenirlermiş. *Bkz.* Kybele.

Ağaç Tapımı. *(İlkel)* Ağaçların bir ruhu olduğuna inanma ve onları kutsal sayma... *Ağaçlar*, ilkellerin dinsel ve büyüsel yaşamlarında etken olmuştur. Ağaçların bir ruhu olduğu ve ruhların barınağı olduğu inancı çok eskidir. *Ağaç* da, *su* ve *toprak* gibi, ilk insanlara *yaşam döngüsü* (ölüp dirilme)'nün simgesi olarak görünmüştü. İlkbaharda yeşilleniyor, yazın meyve veriyor, sonbaharda soluyor ve kışın da ölüyordu. Sonra, gene ilkbaharda canlanıyordu. Sümer'ler, evreni ağaç biçiminde tasarlıyorlardı. Yahudiler de cennette bir *hayat ağacı* bulunduğuna inanırlar, *Âdem*'le *Havva* bu ağacın meyvelerini

yedikleri için cennetten kovulmuşlardır. Müslümanlar da buna benzer bir inançla cennette *tûbâ ağacı* bulunduğuna inanırlar ve *hurma ağacı*'nı kutsal sayarlar. Eski Cermenlerin ilkel dinlerinde ağaç tapımı önemli bir rol oynamıştı, Upsala yakınındaki *Yggdrasill ağacı*'nı dünyanın sütûnu sayarlardı. Saksonlardaki *İrminsul ağacı* da buna benzer bir inançla evrenin desteği sayılıyordu. Yeni doğan çocuklar için dikilen ağaçlar, çocukla ağaç arasında, bir yazgı birliği kurmak içindi. Mezarlıklara ağaç dikme geleneği de ağaçların ruhların barınağı olması inancından doğmuştu. Hititler, kutsal saydıkları ağaç direklere taparlar, bunlara *istananas* derlerdi. İlk Yahudi peygamberleri *ağaç direk* (*İbr.* Aşera) tapımıyla bir hayli savaşmışlardır, *Ârî*'lerde ağaç tapımı çok yaygındı. Antikçağın ünlü Yunan ve Roma mitolojileri de ağaç tanrılarıyla doludur. Ağaçlar, Yunanlılarla Romalılarda tanrıların barınakları sayılıyordu. Örneğin, Roma inançlarına göre, meşe ağacı *Jüpiter*'in, defne ağacı *Apollon*'un, zeytin ağacı *Minerva*'nın barınağıydı. Günümüzdeki ağaç bayramları da ilkellerin ağaç tapımından sürüp gelen bir gelenektir. İnsanoğlu ağaca, sağlamlık ve uzun yaşamından ötürü, gıpta ve saygıyla bakmıştır. Ağaçta kendini ve kendi yaşamını ülküleştirmiştir. Kimi inançlarda ağaç kesmenin günah sayılması da insan öldürmenin günah sayılmasıyla koşutludur. *Bkz.* Taş Tapımı, Ab-zu, Agdistis, Yaratılış, Mersin Ağacı, Meşe Ağacı, Dryad'lar.

Ağa Han. *Bkz.* Aga Han.

Ağıt. *(Türk)* Ölülerin ardından şiir ve şarkı söyleyerek yas tutma... Eski Türklerin dini Şamanlık'tan kalma bir gelenektir. Kimi bölgelerde cenâzenin başında, kimi yerlerde de cenâzeden sonra ve Müslümanların *mevlit* törenlerinde olduğu gibi ölüm yıldönümlerinde ya da belli günlerde söylenir. Bir çeşit yanıp yakılmadır. *Bkz.* Şamanizm, Ağlama.

Ağlama. *(İlkel)* Dinsel duyguyu göz yaşıyla dile getirme... Ağlamayla dua, yas ve selâm pek eskidir. İlkel topluluklarda dinsel âyinler sırasında ağlama, saçlarını yolma, vücudunu tırnaklama ve kanatma, yüksek sesle hıçkırarak yanıp yakılmanın âyini daha etkili kıldığına inanılırdı. Varlıklılar bu iş için parayla meslekten ağlayıcılar tutarlardı. Ağlayıcılık mesleği, ilkçağların Doğu ve Batı ülkelerinde pek geçerliydi; kimi Arap ülkelerinde bugün de geçerlidir. *Bkz.* Ağlama Duvarı, Ağıt, Dua, Yas.

Ağlama Duvarı. *(Yahudi)* Kudüs'te Süleyman peygamberin tapınağının duvarı... Yahudiler, Kudüs'ün yıkılışını anmak için, her cuma günü bu duvarın önünde ağlarlar. İ.S. I. yüzyıldan beri süre gelen bu gelenek bir *yas ağlaması*'dır. Bir çıkmaz sokakta bulunan bu duvar bugün taş kalıntıları hâlindedir, Süleyman'ın tapınağının yerinde de Ömer camii vardır. *Bkz.* Ağlama, Yas.

Ah. *(İslâm)* Dinsel kötüleme, lânetleme, ilenme... Bu anlam, *ah etmek* ve *ah almak* deyimleriyle dile getirilir. Bir kimsenin *ahını almak*, onun lânetine uğramak demektir. Bir kimseye *ah etmek* de onu lânetlemek anlamındadır. Bkz. Lânet.

Ahad. *(İslâm)* Bir olan... Tanrı'nın bir oluşu, biricikliği Müslümanlarca bu sözcükle dile getirilir. *Bkz.* Ahadiyet.

Ahadis. *(İslâm)* Peygamber Muhammet'in sözleri... Arapça bu anlamdaki *hadis* sözcüğünün çoğuludur. *Bkz.* Hadis.

Ahadiye. *Bkz.* Ahadiyet.

Ahadiyet. *(İslâm)* Tanrı'nın bölünmezliği... Arapça *bir* anlamındaki *ehad* sözcüğünden gelir ve tanrının bölünmezliğini dile getirir (*Ar.* Ehadiyet). Ayrıca, *teklik* anlamında tanrının adlarından biri olarak kullanılır. İslâm gizemciliğinde *ahadiyet* deyimi *bir olma*'yı dile getiren *vahidiyet* deyimine karşıt anlamda kullanılır. İslâm gizemciliğine göre vahidiyet sayıca tekliği, ahadiyet ise tüm çokluğu içeren ve böylelikle ortadan kaldıran tekliği dile getirir. *Bkz.* Tanrı.

Ahal. *(İlkel)* Şiirli ve müzikli dinsel söyleşi... Kuzey Afrika'da Tuareg adı verilen yerlilerin geleneklerindendir.

Ahalya. *(Hint)* Havva... Hint inançlarında *Brahma*'nın yarattığı ilk kadın *Ahalya* adıyla anılır. Bunun *Buda*'ya eş olması için yaratıldığına inanılır. Hindu öykülerine göre tanrı *İndra*, Ahalya'yı baştan çıkarmış. Buda da onu kovmuş. Sonra yeniden barışmışlar. Kimi kaynaklarda Brahma'nın yarattığı ilk erkek *Manu*, ilk kadın da *Şatarupa* adıyla anılır. *Bkz.* Havva, Hinduizm.

Ahasverus. *(Hıristiyan)* İsâ'ya kötü davrandığı için sonsuza dek yürümekle yükümlü kılındığına inanılan kişi... Dinsel edebiyatta *serseri Yahudi* adıyla anılan *Ahasverus*, Hıristiyan inancına göre, çarmıha giderken İsâ'ya kötü davranmış ve hakaret etmiş, bu yüzden de son-

suzca yaşamaya ve yürümeye mahkûm edilmiş. Tanrıca verilen bu ceza, ayrıca beş metelikten fazla para harcayamamayı da kapsamaktadır. Ahasverus, her seferinde cebinde beş metelik bulmakta ve bir kezde beş metelikten fazla para harcayamamaktadır. Bu inanç, aynı zamanda, Hıristiyanlık açısından Yahudi ulusunun kaderini de temsil etmektedir. Adı geçen efsâne kişisine Ahasverus adını veren bir XVII. yüzyıl Alman yazarıdır. Kimileri bu kişinin Pontius Pilatus'un kapıcısı *Cartaphilus*, kimileri *Buttaedo*, kimileri de *Malchus* adlı biri olduğunu ileri sürerler. Kimi araştırmacılar bu inancın Hint Budacılığından geldiğini savunurlar. Pers Kralı *Kserkses* de Tevrat'ta bu adla anılır. *Bkz.* İsâ.

Ahbârî. *(İslâm)* Kur'an ve hadîsten gelen habere uyanlar... Haberin, Kur'an ve hadîse uygun olup olmadığını inceleyen ve fıkıh, sarf, nahiv vb. gibi kaynaklara da başvurmayı yeğleyenleri dile getiren *usulî* deyimi karşılığında kullanılır. *Ahbârî'ler*, Kur'an ve hadîsten başka hiçbir kaynağa ve akıl yürütmeye başvurmadıkları gibi gelen bir haberin yetkili bir imam tarafından söylenmiş olmasını da yeterli sayarlar, haberin doğru olup olmadığını da araştırmazlar. Dinsel uygulamalarda bu iki inanç akımı *usçuluk*'la *inancılık* arasındaki görüş ayrılığını dile getirir.

Ahd. *(Yahudi)* Sözleşme... Yahudi inancına göre tanrıyla İsrâiloğulları arasında bir *ahid* vardır. Bu sözleşme gereğince onlar, tanrının buyruklarını yerine getirecek, tanrı da onlara *arz-ı mev'ut* (Filistin)'u verecek ve dünya üstünde zafere ulaşmalarını sağlayacaktır. Her iki taraf için de bu sözleşme bağlayıcıdır ve uyulması gereklidir. Yahudilerin kutsal kitabı *Tevrat* bu anlamda bir sözleşmedir. *Bkz.* Tevrat, Ahdi Atîk, Ahdi Cedîd.

Ahdi Atîk. *(Yahudi)* Yahudi dininin kutsal kitabı... *Eski sözleşme* anlamındaki *ahdi atîk* üç bölümdür. Birinci bölüm beş kitaptır ve *Tevrat* adını taşır. Yahudilerin asıl kutsal kitabı olan bu bölüme *Mûsâ'nın beş kitabı* (Fr. Pentateuque) da denir. İkinci bölüm *peygamberler* adını taşır ve Mûsâ'dan sonra gelen Yahudi peygamberlerinin kitaplarını kapsar. Üçüncü bölüm *ketubim* adıyla anılır ve Dâvud'un şiirleri, Süleyman'ın özdeyişleri, Eyyub'un öyküsü gibi metinlerden meydana gelmiştir. *Bkz.* Tevrat, Peygamberler, Ketubim, Ahd, Ahdi Cedîd.

Ahdi Cedîd. *(Hıristiyan)* Hıristiyanların kutsal kitabı... *Yeni sözleşme* anlamındaki *ahdi cedîd*, Matta, Markos, Luka ve Yuhanna İncilleriyle *peygamberlerin işleri* adlarını taşıyan beş kitaptan meydana gelmiştir. Yahudilerce sapıklık sayılan ve Hıristiyanlarca benimsenen bu inanca göre Yahudiler *eski ahid*'le tanrıya verdikleri sözü tutmamışlar ve bu yüzden vatanlarından sürülmekle cezalandırılmışlardır. Ne var ki tanrı, onlara acımış ve *ahdi cedîd*'le yeni bir anlaşma önermiştir. Bu yeni sözleşmeye uyarlarsa *arzı mev'ut* (Filistin) onlara tekrar verilecektir. Yahudiler, tanrının bu önerisine karşılık vermemişler, Filistin'i para gücüyle yeniden ele geçirmişlerdir. Bu inancın en ilginç yanı Yahudilere Filistin'i verenlerin *ahdi cedîd*'e inanan Hıristiyanlar oluşudur. *Bkz.* Ahd, Ahdi Atîk, İncil, Resullerin İşleri.

Ahılık. *Bkz.* Ahîlik.

Ahî. *(İslâm)* Fütüvvet şeyhi... Arapça "kardeşim" demektir. Türkçe "cömert" anlamına gelen "akı" sözünden bozulmuş olduğunu savunanlar da vardır. *Bkz.* Ahîlik.

Ahid. *Bkz.* Ahd.

Ahîlik. *(Türk)* Yiğitçe yardımlaşma örgütü... İlkin *fütüvvet* (*Ar.* Futuvva) adıyla Abbâsî halifelerinden Nâsır Dinibillâh'ın izniyle kurulan bu örgüt, XIII. yüzyılda *ahîlik* adıyla Selçuklular arasında Anadolu'da gelişmiştir. Dinsel bir tarikat olmadığı gibi bir esnaf örgütü de değildir. Ne var ki içrekçiliğin kimi ilkelerini savunmuşlar ve işçiler arasında yayılarak esnaf loncalarını da örgütlerine katmışlardır. Gerçekte *ahîlik*, Batı'nın *şövalyelik* kurumunu andıran bir kahramanlık, yiğitlik ve yardımlaşma örgütüdür. Yahudi *Esséen*'lerini andıran toplumcu bir yapıdadır. Ahîler, birbirlerine *kardeş* derler, ortak sofralarda yemek yiyip ortak bir keseden para harcarlardı. Günlük kazançlarını bu ortak keseye katmak için her günün akşamında getirip başkanlarına verirlerdi. Şalvar giyerler, bellerinde her zaman bir bıçak bulundururlardı. Başlarındaki serpuşun üstünde sallanan 70 santimetre uzunluğundaki ak şerit birbirlerini tanımalarını sağlar, yardımlaşmalarını gerektirirdi. İçlerinden birinin saldırıya uğraması bütün Ahîleri ayağa kaldırırdı. Onlardan, Beyler ve Pâdişahlar bile çekinirlerdi. Osmanlı devletinin ilk kuruluş yıllarında, özellikle Osman ve Orhan döneminde, Osmanlılara büyük yardımları olmuş, Anadolu'da siyasal ve yönetimsel düzeni sağlamışlardır. Üçüncü Osmanlı Pâdişahı Murat I. zamanında, bağımsız olarak yönettikleri Ankara kalesini kendi istekleriyle Osmanlılara bırak-

tılar. Gittikçe güçlenen Osmanlı devleti, Ahîlerin siyasal güçlerini ortadan kaldırmıştır. Töreleri ve gelenekleri günümüzde bile Anadolu'nun çeşitli bölgelerinde sürdürülmektedir. Ahîlik, temelde, toplumsal düzenin yiğitlik ve kahramanlıkla sağlanacağı inancından doğmuştur. Başlıca ilkeleri, ezilenleri korumak ve ezenleri cezalandırmaktı. Masonlarınkini andıran gizli dereceleri ve sırları vardı. Açıklanmış şu dört törebilimsel ilkeye göre davranmak zorundaydılar: 1. Güçlüyken bağışlamak, 2. Kızgınken yumuşak davranmak, 3. Düşmanına bile iyilik etmek, 4. Muhtaçken bile başkalarına vermek... *Bkz.* Fütüvvet, Şövalyelik, İçrekçilik.

Ahimsa. *(Hint)* Hiçbir varlığı incitmemek ilkesi... Hinduizmin başlıca ilkesidir. Hindû'lar bu yüzden insanlara ve hayvanlara iyi davranırlar, et yemezler. Çünkü onlar için bir hayvanı kesmek mümkün değildir. *Bkz.* Hinduizm.

Ahîr. *(İslâm)* Sonuncu... İslâm inancında *sonuncu*'luk tanrı adlarından ve niteliklerinden biridir. Tanrı, *birinci* ve *sonuncu*'dur. Bu demektir ki, tanrıdan önce hiçbir şey bulunmadığı gibi tanrıdan sonra da hiçbir şey bulunmayacaktır. *Bkz.* Tanrı.

Ahiret. *Bkz.* Ahret.

Ahîri Çarşamba. *(İslâm)* Sefer ayının son çarşambası... Hint Müslümanları, peygamber *Muhammet*'in son hastalığının sefer ayının son çarşambasında biraz hafiflediğine inanırlar ve o günü bayram olarak kutlarlar. O gün, bir mango yaprağına Kur'an'dan yedi âyet yazılır, mürekkep kurumadan yıkanır ve içilir. Bu sudan kim içerse gelecekte mutlu olacağına inanılır. Buna karşı Hint Şiîleri, *ahîri çarşamba*'yı uğursuz sayarlar ve kıyâmetin sefer ayının herhangi bir son çarşambasında kopacağına inanırlar. Türklerde de bu gün uğursuz sayılmıştır. Türkler o gün, günün uğursuzluğundan korunmak için, yedi yoksula para dağıtırlar; bir şey satın almazlar, yeni bir işe başlamazlar. *Bkz.* Günler.

Ahit. *Bkz.* Ahd.

Âhiyye. *(Türk)* Rıfâî tarikatının on üç kolundan biri... *Rıfâîlik* Anadolu'da *Ahîlikle*, Trakya'daysa *Bektâşîlikle* karışmıştır. Rıfâîlerin ahîlikle kaynaşan bölümüne *âhiyye* denir. *Bkz.* Rıfâîlik, Ahîlik.

Ahmedîlik. *(İslâm)* Hint Müslümanlarından Gulâm Ahmed tarafından kurulan din... XIX. yüzyılın sonlarında Hindistan'da Mirza Gulâm Ahmet tarafından kurulan *Ahmedîlik*, bir İslâm tarikatı niteliğinde ileri sürülmüşse de, tanrıdan yeni bir kitap getirdiğine ve peygamberliğine inanılması bakımından yeni bir din niteliğine dönüşmüştür. Ahmedîler, tanrının bir *mehdî* göndereceğine, Kur'an'da bunun birçok simgeleri bulunduğuna, *İsâ*'nın sanıldığı gibi otuz yaşında değil, yüz yirmi yaşında öldüğüne, çarmıha gerilmediğine ve Hindistan'a gelerek Keşmir kentinde dinini yaydığına, Mirza Gulâm Ahmet'in tanrıdan yeni bir kitap getirdiğine ve peygamber olduğuna inanırlar. Hindistan'ın İngiliz sömürgesi olması gerektiğini savunan ve bunun propagandasını yaparak İngilizlerden destek gören Mirza Gulâm Ahmet, 1908 yılında öldükten sonra yerine birçok Halifeler geçmeye başlamış ve Afrika'yla İngiltere'ye de yayılmıştır. 1914 yılında Gulâm'ın peygamberliği tartışma konusu olmuş ve Ahmedîler bu yüzden ikiye ayrılmışlardır. Gulâm'ı bir din yorumcusu ve yenileştiricisi sayanlar *Ahmedî* adıyla anılmış, onun peygamberliğine ve yeni bir din kurduğuna inananlar ise *Kadyânî* adını almışlardır. XX. yüzyıl Afrikalılarından Kadyânî olanlar bulunduğu gibi, İngilizlerden de Ahmedî olanlar vardır. Her iki bölümün câmileri ayrıdır ve kendilerinden olmayanları Müslüman saymamaktadırlar. Gulâm Ahmet'in İslâmlık üstüne kurulan bu dini, İsâ'nın Yahudilik üstüne kurduğu Hıristiyanlık dinine benzetilmiştir. *Bkz.* Mehdîcilik.

Ahmediyye. *(İslâm)* Bu ad altında iki tarikat kolu vardır: 1. Şâzîliliğin bir koludur, 2. Halvetîliğin önemli bir koludur ve Halvetîlerce *orta kol* deyimiyle anılır. Saruhan'lı Şeyh Ahmet Şemsettin (ölümü 1504) tarafından kurulmuştur. Aynı zamanda bir Ahî olan Şeyh Şemsettin, fütüvvet derecelerinden biri olan *Yiğitbaşı* lâkabıyla anılır. Halvetîliğin bu önemli kolundan da *Sinânîyye, Ramazaniyye, Uşakiyye, Mısriyye, Bahuriyye* ve *Cerrahiyye* kolları türemiştir. *Bkz.* Şâzîliyye, Halvetiyye, Ahîlik.

Ahmim. *(Mısır)* Tanrı Mim'in tapınağı... Yukarı Mısır'da bu tapınakla ünlü bir kentin adıdır. Eski Mısır dilinde *Khemmin* denirdi. *Bkz.* Mim.

Ahnesiyye. *(İslâm)* Havâriç partisinden türeyen bir kol... Müslümanlığın dinsel-siyasal iki büyük partisinden biri olan Havâriç partisinin çeşitli kollarından biri olan *Ahnesîlik*; yaşayanların yaptıkları iyilik ve verdikleri sadakalardan ölülerin yararlanamayacağını, ölenin ardından yapılan çeşitli törenlerin ölene hiçbir yararı dokunmayacağını ileri sürer. Bu inanca göre nasıl

bir kimsenin başkası adına inanması olanaksız ise başkaları ve ölüler adına yapılan çeşitli işlemler öylesine olanaksızdır. *Bkz.* Haricîlik.

Ahret. *(İslâm)* Ötedünya... *Ahret* (*Ar.* Ahiret), insanların yaşarken oturma yeri olan *dünya* karşılığı olarak *son oturma yeri* anlamındadır. İnsanların öldükten sonra başka bir dünyada, bir *ötedünya*'da yaşayacakları inancı hemen tüm insanlığın en önemli ve genel inancıdır. En eski mitolojik öyküler, özellikle Sümerlerin Gılgamış öyküsü, insanların tanrılardan bile korkmadıklarını, sadece ölümden ürktüklerini dile getirir. Eski Mısır inançları bütünüyle *ahret*'le ilgilidir. En eski inançlar ve dinler, *ötedünya*'yı, iyi insanların gideceği *cennet* ve kötü insanların gideceği *cehennem* olmak üzere iki yanlı olarak tasarlamaktadır. İslâm inançlarında *ahiret* (sonraki hayat) deyimi, *ûlâ* (önceki hayat) deyimi karşıtıdır. *Bkz.* Ötedünya, Cennet, Cehennem.

Ahriman. *Bkz.* Ehrimen.

Ahu. *(İlkel)* Tapınaklarda harçsız taşlarla yapılan basamaklı yerler... Üstülerine tanrı heykelleri ya da saklanacak ölüler konur.

Ahura Mazda. *(İran)* İranlıların büyük tanrısı... Sözcük anlamında *bilgelerin en yetkini tanrı* demektir. Kimi incelemeciler *Ahura* sözcüğünün Hintlilerin büyük tanrısı *Varuna*'dan, kimileri de Yunanca *gök* anlamındaki *Uranus*'tan geldiğini ileri sürerler. İranlıların büyük dini *Mazdeizm*, adını *Mazda*'dan almıştır. Kimi incelemeciler de eski İran'da *Zerdüşt*'ten önce de bir *Mazdeizm* bulunduğunu, Zerdüşt'ün bu dinin reformcusu olduğunu, bu dinde *Ahura Mazda* ile birlikte *Mithra* ve *Anahita* adlı tanrıların bir tanrılar üçlüsü meydana getirdiklerini savunurlar. Ahura Mazda'ya Zerdüşt'ten önce de tapıldığı tanıtlanmıştır. Zerdüşt'ün Mazdeizminde Ahura Mazda iyilik tanrısıdır ve gökyüzü ordusunun başıdır. *Hürmüz* (Batı dillerinde: *Ormazd*) adıyla da anılır. Kötülük tanrısı *Ehrimen*'in karşıtıdır ve onunla savaşmaktadır. İyilik, iyi insanların da yardımıyla, bu savaşın sonunda kötülüğü yenecektir. İyilik ve kötülükle simgelenen bu tanrı ikiciliği, toplumsal eşitsizliklerden doğmuş eski Mısır-Hint-İran karması bir düşüncedir. *Bkz.* Mazdeizm, Hürmüz, Ehrimen, Zerdüşt.

Ahyâr. *(İslâm)* Gizemci olmayan dindarlar... Sözcük anlamında *hayırlılar* demektir. Arap yazarları, dindarları üç bölüme ayırırlar. Bunlar, *ahyâr, ebrâr* ve *şuttâr*'dır. *Bkz.* Gizemcilik, Ebrâr, Şuttâr.

Ahzâb. *(İslâm)* Kur'anın bölümleri... Sözcük anlamında *bölümler* demektir. Müslümanların kutsal kitabı *Kur'an*'ın yüz yirmiye bölünmüş olan parçalarına *ahzâb* denir. Ayrıca, otuz üçüncü sûre de bu adı taşır. *Bkz.* Kur'an.

Aia. *(Yunan)* Sihir ve büyü ülkesi... *Kolkhis* ülkesinin eski adıdır, sözcük anlamında *toprak* (ya da *gaia*) demektir. *Aia* ülkesi, eski Yunan inançlarında *Argonaut'lar* ve *Odysseus* öykülerinde geçer. Bu ülkenin egemeni *Helios*'un kızı büyücü *Kirke*'ymiş. Odysseus, *Hermes*'in kendisine verdiği bir otu kullanarak Kirke'nin büyülerinden korunmuş, üstelik de güzel büyücü ile bir yıl kadar bu ülkede sevişmiş. *Bkz.* Odysseus, Argonaut'lar.

Aiahid'ler. *(Yunan)* Aiakos'un soyu... Yunanca *Aiakidai* adıyla anılan bu soy, *Peleus, Akhilleus, Pyrrhos, Telamon, Aias* gibi kahramanlar yetiştirmiştir. *Bkz.* Aiakos.

Aiaie. *(Yunan)* Aia'da büyücü Kirke'nin adasına verilen ad... Büyücü *Kirke*'nin erkek kardeşi *Aietes* de *Aia* ya da *Aea* ülkesinin kralıydı. *Bkz.* Kirke, Aietes.

Aiakidai. *Bkz.* Aiahid'ler.

Aiaki'ler. *(Yunan)* Aigina adasında Aiakos adına yapılan şenlikler... *Bkz.* Aiakos, Aigina.

Aiakos. *(Yunan)* Antikçağ Yunan inançlarının en önemli kişi-tanrılarından biri... *Aiakos*, Aigina adasının kralı, *Aiahid'ler* denilen kahramanlar soyunun atası ve çok ünlü kahraman *Akhilleus*'un büyükbabasıdır. Tanrılar tanrısı *Zeus*'ün Aigina adasınının perisi Aigina'dan doğma oğludur. Aigina adası önceleri ıssızmış, ya da bir anlatıma göre, ada halkının tümü vebâ hastalığından ölmüş. Tanrılar tanrısı Zeus, oğlu Aiakos'un isteği üzerine karıncaları insanlaştırarak ada halkını meydana getirmiş. Bu yüzden Aigina adası halkına, *Myrmidon'lar* (*Yu. karınca* demek olan *myrmikes*'den) denirmiş. Hepsi çok çalışkan ve becerikli tüccarlarmış. Kralları Aiakos da Yunanlıların en dindârı, en dürüstü ve en tüzekeşiymiş. Aiakos'un insanlarla tanrılar arasında aracılık eden bir niteliği de var. Bir yandan da tanrıların yardımcısı. Örneğin, Troia surlarının yeniden onarımı için tanrı *Apollon*'la tanrı *Poseidon*'a yardım ediyor. Antikçağın ünlü düşünürü Platon, *Gorgias* adlı yapıtında Aiakos'un *Minos* ve *Rhadamanthis*'le birlikte ölüler ülkesi *Hades*'in üç yargı-

cından biri olduğunu yazıyor. *Bkz.* Aigina, Myrmidon'lar, Telamon, Peleus, Phokos, Akhilleus.

Aianteia. *(Yunan)* Salamis'li Aias'ın şerefine kutlanan bayramlar... Bu bayramları kutladığından ötürü bu adı taşıyan bir de kabile var. *Bkz.* Aias Telamon'oğlu.

Aias Oileos'oğlu. *(Yunan)* Troia'da savaşan Yunan kahramanlarının en çabuk koşanı... Antikçağ Yunan mitolojisinin ünlü iki *Aias*'ından küçüğüdür. *Küçük Aias* ya da *Lokr'lu Aias* deyimleriyle ötekinden ayrılır. Lokris'lilerin kralı *Oileos*'un oğluymuş. *Akhilleus*'tan sonra en çabuk koşmakla ün salmış. En iyi okçulardan biriymiş. Ama bir yandan da kendini çok beğenirmiş. Troia savaşında *Athena* tapınağına girmiş ve râhibe *Kassandra*'ya tecavüz etmiş. Homeros, *İlyada*'sında bu iki Aias'ları bir sapana yan yana koşulmuş iki öküze benzetir, ayrı kişilerdir, ama sapanı birlikte çekerler. *Oileos'oğlu Aias,* Troia savaşında Lokris'lilerin komutanıdır, onları savaşa kırk kara gemiyle getirmiştir. Aias, Troia dönüşünde, çok böbürlendiği için, *Poseidon* tarafından *Zeus* ün yıldırımıyla öldürülür. Ölümünden sonra, Kassandra'ya tecâvüzünün kefâreti olarak, Lokris'liler bin yıl süreyle her yıl Athena tapınağına iki genç kız kurban göndermekle cezalandırılırlar. *Bkz.* Kassandra, Aias Telamon'oğlu.

Aias Telamon'oğlu. *(Yunan)* Troia'da savaşan Yunan kahramanlarının en güçlüsü... *Aias Oileos'oğlu*'ndan ayırmak için *Büyük Aias* ya da *Salamis'li Aias* adlarıyla anılır. Ünlü kral *Aiakos*'un torunu, Salamis Kralı *Telamon*'un oğludur. Bu hesapça tanrılar tanrısı *Zeus*'ün de torunu oluyor. Troia savaşına on iki gemilik bir filonun komutanı olarak gelmiş. Troia'lıların ünlü kahramanı *Hektor*'la teke tek savaşarak onu yenmiş. *Korkunç* deyimiyle nitelenen yedi kat deri, yedi kat tunçtan yapılmış on dört katlı bir de kalkanı var. *Aias*'ın ölümü, Sophokles'in ünlü trajedyasına da konu olan, başlı başına bir dramdır. Troia savaşında *Akhilleus* ölünce, ölüsünü kurtarıp Yunanlılara getirdiği için, onun silâhlarını almak ister. *Agamemnon*'la *Menelaos,* silâhları *Odysseus*'a verirler. Buna çok kızan Aias bir sinir nöbetine kapılır ve gece yarısı Akha ordusuna saldırdığını sanarak bir sığır sürüsünü kılıçtan geçirir. Ertesi sabah ayılınca çok utanır ve kendini kılıcının üstüne atarak öldürür. Her iki Aias da, böylece, Troia zaferini hayatlarıyla ödemiş olurlar. Bu sonuçta Troia'lıların taptığı tanrıça *Athena*'nın öc alışı belirmektedir. Homeros'un anlattığına göre, Aias'ı tanrıça Athena şaşırtmış ve sığır sürüsüne saldırtmış. *Bkz.* Athena, Telamon, Hektor, Akhilleus, Odysseus.

Aides. *(Yunan)* Ölüler ülkesi-tanrı Hades'in öbür adı... *Hades*'e Yunanca *görünmeyen* anlamında *Aides* ya da *Aidoneus* da denir. *Bkz.* Hades.

Aidoneus. *Bkz.* Aides.

Aietes. *(Yunan)* Helios'un sihirbaz oğlu... Yunan mitolojisinde Güneş-tanrı *Helios*'un kutsal adası Rodos'tur. Helios'un bu adada karısı *Okeanos* kızı *Perseis*'ten bir oğluyla bir kızı olmuştu. Kızı büyücü *Kirke*'ydi, oğlu da sihirbaz *Aietes.* Aietes, Kolkhis'te kral oldu. *Hekabe* râhibesi büyücü *Medeia* da Aietes'in kızıdır. Aietes'in Medeia ve *Argonaut*'lar öykülerinde adı geçer. *Bkz.* Helios, Medeia, Argonaut'lar.

Aigae. *Bkz.* Aigeus.

Aigaion. *(Yunan)* Yüz kollu devlerden biri... Tanrılara yardımcı olan ve Titan'lar savaşında tanrıların yanında savaşan bu devlere *Briareos'lar* ve *Hekatogkheir'ler* de denir. *Bkz.* Briareos.

Aigaios. *Bkz.* Aigeus.

Aigestes. *(Yunan)* Troia'lı prens Hippotes'in kızı... Troia'lılar, tanrı *Poseidon*'u kızdırmışlardı, her yıl genç kızları bir deniz canavarına vermekle cezalandırıldılar. Babası, *Aigestes*'i kurtarmak için Sicilya'ya kaçırttı. Orada nehir -tanrılardan *Krimisos*'la evlenen Aigestes'in *Aiolos* adında bir oğlu oldu. *Bkz.* Aiolos, Krimisos.

Aigeus. *(Yunan)* Atina'nın mitolojik kralı... *Pandion*'un oğludur. Ege denizi (*Yu.* Aigae) adını ondan almıştır. *Aigeus*'un oğlu *Theseus,* Girit seferine giderken kara yelkenler açmış ve babasına başarıyla dönerse gelirken ak yelkenler açacağını söylemişti. Ne var ki başarısının sevinciyle bunu unutmuştu. Aigeus, kara yelkenleri görünce üzüntüsünden kaldırıp kendini denize atmış, bu denize bu yüzden *Aigae* denizi (Ege) adı verilmiş. *Aietes*'in kızı *Medeia,* çocuklarını öldürdükten sonra, Aigeus'la evlenmişti. *Aigaios pontos* (Ege denizi), onun ve soyunun serüvenlerine sahne olmuştur. *Bkz.* Aithra, Minotauros, Minos Theseus.

Aigiale. *(Yunan)* Argos kralı Adrartos'un kızı ve Diomedes'in karısı... Kocasına ihânet etmesiyle ünlüdür. *Bkz.* Adrastos, Diomedes.

Aigina. *(Yunan)* Zeus'ün kaçırdığı peri kızı ve bir ada... Peri kızı *Aigina,* nehir-tanrılardan *Asopos*'un kızıydı. *Zeus,* ona âşık olmuş ve kaçırmış. Aigina'nın Zeus'ten olan oğlu *Aiakos,* anasının adını verdiği Aigina adasında (eski adı: *Oinone* adası) krallık etti. *Bkz.* Aiakos.

Aigipan. *(Yunan)* Keçiler Pan'ı... Arkadia ilinin keçi ayaklı çoban-tanrısı *Pan,* keçiler Pan'ı anlamında *Aigipan* adıyla da anılır. Ünlü *Titan'lar* savaşında Pan'ın hayvan kabuğundan yapılmış borusundan öyle korkunç sesler çıkarmış ki, düşmanlar *Pan korkusu* anlamına gelen *Panik*'e kapılırlarmış. *Bkz.* Pan.

Aigis. *(Yunan)* Tanrı Zeus'ün kalkanının adı... Yunan mitolojisine göre *Hephaistos,* tanrı *Zeus*'e *Amaltheia* adlı keçinin derisinden bir kalkan yapmış. *Aigis* adı verilen bu kalkan, herkese korku salarmış. Gök gürültüleri, yıldırımlar, fırtınalar Zeus'ün hep bu koca kalkanı sarsmasından ileri gelirmiş. Tanrılar tanrısı Zeus'ün adlarından biri de bu yüzden *aigis'i taşıyan*'dır. *Bkz.* Hephaistos.

Aigisthos. *(Yunan)* Klytaimnestra'nın sevgilisi... Lânetlenmiş iki kardeşten biri olan *Thyestes*'in kendi öz kızı *Pelopeia*'dan doğma oğludur. Yunan mitolojisinde *Pelops oğulları,* lânete uğramış bir aile olarak çeşitli trajedilere konu olmuşlardır. *Aigisthos* da bunlardan biridir. Kendi kız kardeşinin oğlu olmak bahtsızlığından başka, amcası *Atreus*'u da öldürmüştür. Daha sonra Atreus'un oğlu *Agamemnon*'un karısı *Klytaimnestra* ile sevişmiş ve onunla birlikte amcaoğlu Agamemnon'u da boğazlamıştır. Babası Thyestes de, kardeşi Atreus'la birlikte, kardeş katiliydi ve babaları *Pelops* tarafından bu yüzden lânetlenmişlerdi. Bu iki kardeşe küçük kardeşlerini öldürmelerini anneleri *Hippodameia* öğütlemişti, yâni Hippodameia, kendi oğlu *Khrysippos*'u öteki oğulları Atreus'la Thyestes'e öldürtmüştü. Her yandan cinayetlerle lekelenen bu ailenin öyküleri eski Yunan inançlarında büyük yer tutar. Homeros, *Odysseia*'sında, Aigisthos'un adını sık sık anar. Aigisthos, sonunda, babasının öcünü alan *Orestes* tarafından öldürülmüştür. *Bkz.* Agamemnon, Klytaimnestra, Elektra, Orestes, Atreus, Thyestes.

Aigle. *(Yunan)* Sonradan kavak ağaçları olan üç kız kardeşten biri... Yunan mitolojisine göre *Aigle, Phaethusa* ve *Lampetia* üç kız kardeştir. *Zeus,* erkek kardeşleri *Phaeton*'u öldürünce o kadar ağlamışlar ki, gözyaşları donarak kehribar, kendileri de kavak ağacı olmuştur. *Bkz.* Phaeton, Ağaç Tapımı.

Aigyptiad'lar. *(Yunan)* Aigyptos'un elli oğlu... Yunan mitolojisine göre Mısır kralı *Epaphos*'un soyundan *Danaos*'la *Aigyptos* adlarında iki erkek kardeş varmış. Bu iki kardeş, kimi kaynaklara göre *Belos*'un, kimi kaynaklara göre de *Hephaistos*'un oğullarıdır. Bu soy, dedeleri *Poseidon* yoluyla tanrılar tanrısı *Zeus*'e bağlanır. İkiz kardeşlerden Aigyptos – Mısır'a onun adından ötürü *Egypte* denilmiştir – 'un elli oğlu *(Aigyptiad'lar),* Danos'un da elli kızı *(Danaid'ler)* olmuş. Aigyptiad'lar silâh zoruyla Danaid'lerle evlenmek istemişler. Kızların babası Danaos, kızlarına birer hançer vererek zifaf gecesi bu zorbaları öldürmelerini öğütlemiş. Kırk dokuz kız, kırk dokuz amcaoğlunu böylece zifaf yatağında öldürmüş. Kızlardan sadece *Hypermnestra,* erkeklerden kendi payına düşen *Lynkeus*'u öylesine sevmiş ki, öldürmeye kıyamamış. Bunlar evlenip mutlu olmuşlar. *Bkz.* Danaid'ler, Danaos, Aigyptos.

Aigyptos. *(Yunan)* Mısır kralı... Tanrılar tanrısı *Zeus*'le *İo*'dan doğma *Epaphos*'un soyundandır. Kimi kaynaklarda babası olduğu ileri sürülen *Belos,* ona Arabistan'ı, ikiz kardeşi *Danaos*'a da Libya'yı vermiş. Oğulları, ikiz kardeşi Danaos'un kızları tarafından öldürülünce *kara ayaklar ülkesi* (*Yu.* Melampodes) (Mısır) kralı *Aigyptos* üzüntüsünden ölmüş. *Bkz.* Aigyptiad'lar.

Aieneias. *Bkz.* Aineias.

Aimeri de Narbonne. *Bkz.* Ermengard.

Aineias. *(Yunan)* Troia kahramanı... Homeros'un *İlyada*'sında anlattığına göre, tanrıça *Aphrodite*'in ölümlü insan *Ankhises*'den olma oğluymuş. Lâtinler, örneğin ünlü ozan Vergilius, ona *Aeneas* der. Yürekli ve dindar bir kişiymiş. Troia'nın yıkılışında kentten kurtulan tek insan o olmuş, sırtında taşıdığı babası Ankhises ve oğlu *Askanios*'la birlikte Hesperia (İtalya)'ya göçmüş. Troia'da karısı *Kreousa*'yı kaybetmiş olduğundan, İtalya'da Latium kralı *Latinus*'un kızı *Lavinia*'yla evlenmiş. *Bkz.* Troia, Roma.

Aioleis. *Bkz.* Aiolos.

Aiolia. *(Yunan)* Rüzgâr-tanrıların oturduğu ada... Yunan mitolojisine göre kuzey rüzgârı -tanrı *Boreas* (Poyraz), güney rüzgârı-tanrı *Notos* (Lodos) ve batı rüzgârı-tanrı *Zephyros* (Zifir), Thrakia (Trakya)'da *Aiolia* adasında otu-

rurlarmış. *Bkz.* Boreas, Notos, Zephyros, Aiolos.

Aiolos. *(Yunan)* Rüzgârların kralı... Antikçağ Yunan inançlarına göre *Boreas, Notos, Zephyros* ve *Euros* adlarını taşıyan rüzgâr-tanrıları, deniz tanrısı *Poseidon*'un oğlu *Aiolos* yönetir. Aiolos, bunları *Aiolia*'da kapalı bir tulum içinde tutmakta, *Zeus*'ten gelen buyrukla salıvermektedir. Yunan mitolojisinde bundan başka iki Aiolos daha var. Bunlardan biri, *Aigestes*'le *Krimisos*'un oğlu, öteki Yunanlıların atası *Hellen*'le *Orseis*'in oğlu. İkincisinin büyük serüvenleri yok. Üçüncü Aiolos, Balkan'lı kavimlere adını vermiş. *Aka*'ların komşusu olan bu kavimler *Aioleis* adıyla anılıyor, konuştukları dile de *Aiol* dili deniyor. Bu kavimler ilkin Tesalya'da oturmuşlar; daha sonra bir bölümü *Peloponnes*'e, öbür bölümü de Çanakkale'ye yerleşmişler. Bu üçüncü Aiolos, üstelik Yunanlıların *tûfân*'cıları *Deukalion*'la *Pyrrha*'nın torunu, ünlü *Sisyphos*'un da babası. *Bkz.* Aiolia, Aigestes, Deukalion, Sisyphos, Hellen.

Aisa. *(Yunan)* Kişileşmiş kader... *Moira'lar* bu adla da anılırlar. *Bkz.* Moira'lar.

Aisakos. *(Yunan)* Karabatak... *Priamos*'la *Arisbe*'nin oğludur. Su perisi *Hesperi*'ye âşık olmuş. Hesperi, ondan kaçarken yılan sokmuş ve ölmüş. Çok üzülen *Aisakos* kendini denize atmış ve karabatak biçimine girmiş. *Bkz.* Hesperia.

Aison. *(Yunan)* Yunan kahramanlarından İason'un babası... *Kretheus*'le *Tyro*'nun oğludur. *İolkos* kenti kralıymış. Üvey kardeşi *Pelias*, onu tahtından atmış ve öldürmek istemiş, boğa kanı içerek kendini zehirlemesine izin vermiş. *Bkz.* İason.

Aitareya. *(Hint)* Brahmanizm'in kutsal kitabı Brahmana'lardan biri... İ.Ö. 800-600 yılları arasında yazıldığı sanılıyor. *Bkz.* Brahmanizm.

Aither. *(Yunan)* Esîr-tanrı... *Hesiodos*'un kozmogonisinde ileri sürülen *Aither* (Eter), dünyayı saran havanın daha üstünde bulunduğu varsayılan *yoğun ışık* tabakasıdır. Hesiodos'a göre Aither, *Erebos*'la *Nyx*'in oğluymuş, yâni yeraltı karanlığıyla yerüstü karanlığından doğmuş. Bir anlatıma göre de keder-tanrı, yalan-tanrı, öfke -tanrı gibi birçok tanrıların babasıdır. İnsanlar, yüzyılımıza gelinceye kadar, havanın üstünde böyle bir *eter* (*Ar.* Esîr) bulunduğuna inanmışlardır. Böyle bir şeyin olmadığı Michelson -Morley denemeleriyle anlaşılmıştır. *Bkz.* Erebos, Nyks.

Aitheri-Naion. *(Yunan)* Zeus'ün lâkaplarından biri... *Esîr'de oturan* anlamındadır. *Bkz.* Aither, Zeus.

Aithilla. *(Yunan)* Yunan gemilerini yakan kız... *Laomedon*'un kızı, *Priamos*'un kız kardeşidir. *Protesilaos* tarafından tutsak edilmiş, gemiye bindirilip götürülürken bir limanda Protesilaos'un gemilerini yakmış, Protesilaos da o limanda kalmak zorunluğundan *Skione* kentini kurmuş. *Bkz.* Priamos.

Aithiopes. *Bkz.* Aithiopia.

Aithiopia. *(Yunan)* Habeşistan... Yunanca *yüzü yanıklar* anlamına gelen bu sözcük, Homeros destanlarında Habeşistan'ı adlandırır. Güneşe yakın bir yerde yaşadıkları için yüzleri ve vücutları kararmış bulunan Aithiopia'lıların *Memnon* adında ünlü bir de kralları var. Troia'lılarla birlikte Yunanlılara karşı dövüşmüş. *Bkz.* Memnon, Phaeton.

Aithra. *Bkz.* Aethra.

Aitna. *(Yunan)* Etna yanardağının Yunan mitolojisindeki adı... *Bkz.* Etna.

Aitne. *Bkz.* Aitna.

Aitolia. *(Yunan)* Korinthos'un kuzeyinde dağlık bir yer.

Aius Locutus. *(Roma)* Gökten gelen ses... Lâtince *söylenmiş söz* anlamındaki bu deyim, Brennus'un Galya orduları İ.Ö. 390'larda Roma'ya doğru yaklaşırken Romalılara bunu haber veren *tanrısal ses*'i dile getirir. Romalıların kulak asmadıkları bu sesin dedikleri doğru çıkmış, Galyalılar, Roma'yı yakmışlar. Düşmanı kentlerinden sürüp çıkardıktan sonra Palatinus tepesine bu adla bir tapınak dikmişler. *Bkz.* Roma.

Aizen Myöö. *(Japon)* Japon Budizminin tanrılarından biri... Japonca *büyük sevgi* anlamındadır. Üç gözü ve altı kolu varmış, insanları kötü istek ve duygulardan korurmuş. *Bkz.* Japon Budizmi.

Aizze. *(Arap)* Ermişler... Arapça *ermiş* anlamındaki *aziz* sözcüğünün çoğuludur. *Bkz.* Ermiş.

Ajivika. *(Hint)* Atom inancı... Evreni meydana getiren toprak, su, hava ve ateş öğelerinin *atom*'lardan meydana geldiği inancı pek eskidir. Antikçağ Yunan atomcularından ayrı olarak Antik Hint düşüncesinin bu ilginç varsayımı, İ.Ö. V. yüzyılda yaşayan Markali Deva tarafından ileri sürülmüştür. Evrendeki tüm varlıkla-

rın atomdan meydana geldiği ve temelde su atomu, toprak atomu, hava atomu ve ateş atomu olmak üzere dört çeşit atom bulunduğunu ileri süren bu varsayım tümüyle özdekçi bir sezidir ve ruhsal öğelerin varlığını yadsır. Aynı düşünce, Antikçağ Yunanlılarında da aynı çağlarda *Ampedokles, Anaksagoras* ve *Abdera* düşünürleri adıyla anılan *Leukippos*'la *Demokritos* taraflarından ileri sürülmüştür. *Bkz.* Ruh.

Akademos. *(Yunan)* Attika'lı bir kahraman... Atina'nın kuzeybatısına düşen bir ormana adı verilen ve sonra düşünür Platon'un orada kurduğu ünlü okulu *Akademia*'yı adlandıran bu kişi, Yunan mitolojisine göre, *Dioskur*'lara kız kardeşleri *Helena*'nın kaçırıldığı yeri haber vermiş. *Bkz.* Helena, Theseus.

Akaid *(İslâm)* İnançlar... Arapça *inanılan* anlamına gelen *akîde* teriminin çoğuludur. İslâm dininin pratik dışı kuramsal kurallarını dile getirir. *İnan*'ın temel kuralları olan *akaid*, bütünüyle saptanamamışsa da birçok din yapıtlarında parça parça belirtilmeye çalışılmıştır. Tapım dışı din kuralları, örneğin, *Gazâlî*'nin *Kavâid-ül -Akaid* adlı yapıtında anlatılmıştır. *Bkz.* İnanç, Müslümanlık.

Akakallis. *(Yunan)* Apollon'un sevgilisi... Kral *Minos*'un kızı ve *Miletos*'un annesidir. *Bkz.* Apollon, Minos, Miletos.

Akakios'çuluk. *(Hıristiyan)* Bir Aryanizm mezhebi... İ.S. 340 yılında Filistin Kaiseria'sı piskoposu olan *şaşı* lâkabıyla ünlü Akakios'un kurduğu bir mezheptir. *Bkz.* Aryanizm.

Akamas. *(Yunan)* Yunan mitolojisinde Troia savaşı kahramanlarından birçoğunun adı... Bunlardan biri *Theseus*'la *Phaidra*'nın oğludur, İ.Ö. XIV. yüzyılda Kıbrıs'a yerleşen Arkadia'lı göçmenlerin başıymış, Troia'ya ünlü tahta atla giren sekiz kişiden biriymiş, *Priamos*'un kızı *Laodikeia*'yla sevişmiş, *Paris*'in *Helena*'yı kaçırması üzerine onu geri getirmek için Troia'ya elçi olarak gönderilmiş, Kıbrıs'ın kuzeybatı burnu, onun adıyla anılıyor, ayrıca adını ondan alan bir de *Akamantia* kabilesi var. İkincisi, Troia'lılara yardım eden Trakya'lı bir kahramandır, *Aias* tarafından savaş sırasında öldürülmüş. Üçüncüsü Troia kahramanlarından biri, *Antenor*'la *Theano*'nun oğlu, *Meriones* tarafından öldürülmüş. *Bkz.* Theseus, Priamos, Helena, Paris, Aias Telamon'oğlu.

Akana. *(Türk)* Eski Türklerin bir tanrıçası... Tanrı *Ülgen*'e yaratma gücünü o vermiş. *Bkz.* Ülgen, Umay.

Akanthis. *(Yunan)* Saka kuşu... *Autonoos*'la *Hippodameia*'nın kızıymış, *Akanthos*'un da kız kardeşi. Akanthos, babasının atları tarafından çiğnenip ölünce, *Akanthis* o kadar göz yaşı dökmüş ki, tanrılar onu saka kuşu biçimine sokmuşlar.

Akanthos. *(Yunan)* Autonoos'la Hippodameia'nın oğlu... *Bkz.* Akanthis.

Akarkûf. *(İslâm)* Bağdat'ın batısında bir harâbeler grubu... İslâm inançlarına göre *Nemrut, İbrahim*'i burada ateşe attırmış ve yakmış. *Bkz.* İbrahim, Nemrut.

Akarnan. *(Yunan)* Alkmaion'la Kallirrhoe'nin oğlu... Birkaç ayda on beş-yirmi yıl büyüyen çocuktur. *Arkadia* kralı *Phegeus* babasını öldürmüş, annesi oğlunu çabuk büyütmesi için *Zeus*'e yalvarmış. Zeus'ün bu dileği kabul etmesi üzerine çabucak büyüyen *Akarnan*, Arkadia kralıyla oğullarını öldürerek öc almış. Sonra da, kardeşi *Amphoreitos*'la birlikte, bugün de *Akarnania* diye anılan bölgeyi kurmuş. Bu bölgede oturanlar, *Akarnanlar* adıyla anılmışlar. *Bkz.* Kallirrhoe, Alkmaion.

Akarnania. *Bkz.* Akarnan.

Akartum. *(Genel)* Sülük... Simyâ'yla uğraşanlar sülüğe bu adı vermişlerdir. *Bkz.* Simyâ.

Akastos. *(Yunan)* Tesalya kralı... İolkos kralı *Pelias*'ın oğluymuş, Pelias'ın kızları *Medeia*'nın kışkırtmasıyla babalarını öldürüp kazanda kaynatmışlar, bunun üzerine *Akastos* babasının yerine kral olmuş, babası için yas gösterileri düzenlemiş ve Medeia ile *Iason*'u ülkesinden kovmuş, *Peleus* tarafından tahttan indirilinceye dek krallık etmiş, *Argonaut*'larla birlikte Kalydon avına katılmış, bir anlatıma göre de bu av sırasında geçen bir serüven sonunda *Peleus* tarafından öldürülmüş. *Bkz.* Peleus, Medeia, Argonaut'lar.

Akazdır. *(Genel)* Kalay... Simyâcılar, kalaya bu adı vermişlerdir. *Bkz.* Simyâ.

Ak Büyü. *(Genel)* İyilik için yapılan büyü... Kötülük için yapılan *kara büyü* deyimi karşılığında kullanılır. *Ak büyü* (*Fr.* Magie blanche), insanları ve toplumu her türlü zararlı dış etkilerden kurtarmak için yapılmıştır. *Bkz.* Büyü.

Akçiçek. *Bkz.* Fiorio.

Akdin. *(Türk)* Yenileştirilmeye çalışılan Şamanlık... Eski Türklerin *Şaman dini*, Altay'da XX. yüzyılın başlarında düzeltilmeye ve çağdaş din anlayışına uydurulmaya çalışılmıştır. *Çet*

Çelpen adında bir Türk tarafından kurulan bu yeni Şamanizme *Ak yang* ve *Burhanizm* de deniyor. Dinsel amacın yanında siyasal amaçlar da taşıyan bu yeni Şamanlık anlayışı, Rusya'da yaşayan Türklerin Ruslarla bütün ilişkilerini kesmelerini öğütler ve *Akdin*'e bağlı olurlarsa bir gün *Oyrat han* (Lâkabı: Akboz) tarafından kurtarılacaklarını vaadeder. Altaylı Türklere Rus parası yerine Çin parası kullanmalarını öğütleyen Çet Çelpen, *kurban* kurumunu şiddetle yasaklamış ve yılda bir kez kuzu kesilmesine izin vermiştir. *Bkz.* Şamanizm.

Akene. *Bkz.* Akana.

Akeroas. *(Yunan)* Dido'nun babası... *Tyros* kralıdır, *Sikbeos* adıyla da anılır. Kızının serüvenleriyle ünlüdür. *Bkz.* Dido.

Akeron. *Bkz.* Akheron.

Akeso. *Bkz.* Epione.

Akhaioi. *(Yunan)* Homeros'un Yunanlıları dile getirmek için kullandığı deyim... *Akha'lar* anlamındadır. Homeros, özellikle *İlyada* adlı büyük destanında, *Troia* seferine katılan bütün Yunanlıları *Akhaioi*, ya da *Danaioi (Danaos* soyu, *Dana'lılar)* ve *Argeioi (Argos'lular)* adıyla anar. Akhaioi deyimi, Yunanlıların mitolojik atası sayılan *Akhaios*'tan gelir. *Bkz.* Akhaios.

Akhaios. *(Yunan)* Yunanlıların mitolojik atası... *İo*'nun kardeşi, *Hellen*'in yeğenidir. *Bkz.* İo, Hellen.

Akha'lar. *Bkz.* Akhaioi.

Akhan. *(Türk)* Türklerin mitolojik hakanı... *Akkan* da deniyor. Altınordu devletinin (Ak ordu) adını ondan aldığını savunanlar var. Moğol mitolojisi, tıpkı Yunan mitolojisini Romalıların Lâtinleştirmesi gibi, onu Moğollaştırmış ve *Sagan Han* adıyla anmıştır.

Akhates. *(Yunan)* Sâdık dost... *Aineias*'ın sâdık dostu *Akhates*, özellikle Lâtin edebiyatında *Fidus Achates* deyimiyle *sâdık dost* anlamında terimleşmiştir. *Bkz.* Aineias.

Akheiropoites. *(Yunan)* Mûcizelerden doğduğuna inanılan resimlere verilen ad... Yunanca *el* anlamındaki *kheir* ve *yaratıcı* anlamındaki *poietes* sözcüklerinden yapılmıştır. *Bkz.* Tansık.

Akheloides. *(Yunan)* Deniz kızları... Bunlara *siren'ler* de denir, nehir-tanrı *Akheloos*'un çocuklarıdır. *Bkz.* Akheloos, Siren'ler.

Akheloos. *(Yunan)* Nehir-tanrı... *Tethys*'le *Okeanos*'un oğluymuş, deniz kızlarının da babası. Yunanistan'ın en uzun ırmağını adlandırıyor. Hesiodos, onun üç bin nehrin en büyüğü olduğunu söyler ve nehir-tanrıların kralı olarak niteler. *Herakles*'le dövüşü ünlüdür. Dövüşürken boğa kılığına girmiş, Herakles de onun boynuzlarından birini koparark içini peri kızlarıyla, çiçek ve meyvelerle doldurmuş. *Boynuz* bu yüzden bolluğun ve bereketin simgesi olmuş. *Bkz.* Herakles, Akheloides.

Akheron. *(Yunan)* Çamur nehri-tanrı... Homeros'un anlattığına göre, ölüler ülkesi *Hades*'e gitmek için bu çamur nehrinden geçilmesi gerekiyormuş. *Pyriphlegeton, Kokythos* ve *Styks*'ten akan sular bu çamur nehrine dökülürmüş. *Helios*'la *Gaia*'nın oğluymuş, tanrılarla *Titan*'lar arasındaki savaşta Titan'lara yardım ettiği ve onlara su verdiği için *Zeus,* onu cezalandırmış, yeraltı nehri hâline getirmiş. Cehennemin kayıkçısı *Karon* cehenneme giderek ölüleri onun kara sularının üstünden taşırmış. *Bkz.* Hades, Tartaros.

Akhilleus. *(Yunan)* Tesalya'lı kahraman... Homeros'un *İlyada*'sı baştan sona kadar *Akhilleus* (*Fr.* Achille)'un kahramanlıklarını anlatır. Ama onun üstüne düzenlenmiş daha pek çok öykü vardır. *Myrmidon*'ların kralıdır, *Thetis*'le *Peleus*'un oğludur. Vücuduna hiçbir silâh işlemesin diye annesi onu topuğundan tutup *Styks* nehrine daldırmış, bu yüzden de vücudunda silâh işleyebilecek tek yer olarak topuğu kalmış. (Bu tasarımı, Almanların Nibelungen öyküsüyle karşılaştırınız). Akhilleus'un annesi, deniz tanrıçalarından *Thetis*'e *Zeus* âşıkmış, ancak *Themis* ya da *Prometheus* ona Thetis'ten doğacak çocuğun babasından daha güçlü olacağını söylemişler, Zeus de ürkmüş ve Thetis'in bir ölümlü olan *Phthia* kralı *Peleus*'la evlenmesine izin vermiş. Böylece Akhilleus, ünlü *Aiakos*'un torunu, Aiakos da Zeus'le *Aigina*'nın oğlu olduğuna göre Zeus'ün torunu oluyor. Akhilleus, *Troia* savaşının en büyük Yunanlı kahramanıdır. Troia'lıların ünlü kahramanı *Hektor*'u o öldürür. Ne var ki gurura kapılması, *Apollon*'u kızdırır, *Paris*'in attığı ve Apollon'un yönelttiği bir okla vücudunun tek yara alabilecek yeri olan topuğundan vurularak ölür. *Bkz.* Aiakos, Thetis, Peleus, Hektor, Paris, Apollon.

Akıl. *(Genel)* Tanrı... Dinsel ve gizemsel felsefenin genel inancı, Tanrı'nın bizzat *akıl* (*Tr.*

Us) olduğudur. Yunan felsefesinde de akıl-tanrı, *nous* ve *logos* kavramlarıyla dile getirilmiştir. Anaksagoras'la Herakleitos'un ileri sürdüğü bu kavramlar *akıl*'ı tanrılaştırırlar. Akıl'la Tanrı'yı birbirinden ayıran büyük dinlerde de akıl, Tanrı'dan çıkan ve yayılan ilk güçtür. Akıl'dan ilkin on yıldız oluşmuş, sonra melekler ve sırasıyla bütün evren meydana gelmiştir. Bâtınîler, akıl'ı *ikinci olan* anlamında *tâlî* terimiyle dile getirirler, Tanrı'ya da *sâbık* derler. Her şeyden önce var olan *sâbık*'ın aktif belirmesi *akıl*'dır. İlkel inançlarda bile böylesine düzenli bir evrensel oluşumun ancak *akıl* işi olabileceği düşünülmüştür. *Yaratıcı olan*, ya aklın kendisi ya da kaynağı sayılmıştır. *Bkz.* Tanrı, Akla Tapma.

Akîde. *Bkz.* Akaid.

Akîka. *Bkz.* Kurban.

Akla Tapma. *(Fransız)* 1789 Büyük Fransız devriminden sonra Hébert'cilerin Hıristiyanlığın yerine koymak istedikleri tapım... Fransız devriminden sonra soylulukla birlikte, feodal soyluluğun en büyük destekleyicisi olan Hıristiyan kilisesi de yok edilmek istenmiş ve Hébert'ciler Hıristiyanlığın yerine *akıl*'a tapılmasını önermişlerdir. Notre-Dame kilisesinin *akıl tapınağı* olması yolunda meclisten karar alınmış, 1793 yılında *akıl tapımı* için törenler ve bayramlar düzenlenmiştir. Kırmızı başlık, beyaz gömlek ve mavi mantolu bir kadınla temsil edilen *akıl*, Paris'lilerin kendisine saygılarını sunması için bir tahta oturtulmuştur. Ne var ki *akıl*, Robespierre'in karşı çıkmasıyla 1794 yılında, bu tahtından indirilmiştir. Paris komününün de katıldığı *akla tapma* hareketi, piskopos Gobel'e Hıristiyanlığı yadsıtacak kadar güçlenmişti. Ama *akıl*, her türlü tapıma olduğu gibi, kendisine tapılmasına da karşı çıkıyordu. *Bkz.* Akıl, Tanrı.

Akl-ı Kül. *Bkz.* Âdem-i Mânâ.

Akka Larentia. *Bkz.* Acca Larentia.

Ak Kam. *Bkz.* Ak Şaman.

Akkan. *Bkz.* Akhan.

Akontios. *(Yunan)* Keos'lu delikanlı... Lâtin ozanı Ovidius'un anlattığına göre, *Artemis*'e tapmak için Atina'ya gelen Keos'lu *Akontios*, orada *Kydippe* adında bir kızı sevmiş. Onunla evlenmek için şöyle bir hileye başvurmuş, bir elmanın üstüne, "Akontios'la evleneceğime Artemis üstüne and içerim!" diye yazıp kızın önüne atmış, kız da bu yazıyı yüksek sesle okuyunca and içmiş sayılmış ve Akontios'la evlenmek zorunda kalmış. Kendisi üstüne and içildiğinden ötürü Artemis de onların evlenmesine yardım etmiş. *Bkz.* Artemis.

Akrama. *(Hint)* Bir din büyüğünün çevresinde toplananların birlikte oturup eğitildikleri yer... Günümüzde de Hindistan'ın birçok yerlerinde bulunan *akrama*'lar bir çeşit *manastır* niteliğindedir. *Bkz.* Manastır.

Akrep İnsanlar. *(Sümer)* Akrep insanlar ülkesi... *Tûfan* varsayımının ilk biçimi Sümerler'in *Gılgamış* öyküsünde anlatılır. Tûfandan kurtularak ölümsüzlüğe kavuşan *Utnapiştim*'in oturduğu yer, *Akrep insanlar ülkesi*'ni aştıktan sonra varılan bir yerdir. *Gılgamış*, ölümsüzlüğe ulaşmanın çâresini öğrenmek için büyük dedesi Utnapiştim'e gitmek için bu ülkeden geçer. *Bkz.* Gılgamış.

Akrisios. *(Yunan)* Dövüşken ikizlerden biri... *Argos* kralı *Lynkeus*'un ikiz torunları *Akrisios*'la *Proitos* daha analarının karnındayken birbirleriyle dövüşmeye başlamışlar. Büyüdükten sonra da Argos ilini parçalayıncaya kadar birbirleriyle dalaşıp durmuşlar. Akrisios, daha sonra Argos kralı olmuş. Bir kâhin, kendisine torununun kötülük edeceğini söylediği için biricik kızı *Danae*'yi, evlenip çocuğu olmasın diye, fildişi bir kuleye kapatmış. *Bkz.* Danae.

Akropolis. *(Yunan)* Atina'nın tapınaklar tepesi... Sözcük olarak *kentin tepesi* anlamındadır. Eski Yunan sitelerinde böyle tepelere yapılan ve içinde tapınaklar bulunan birçok Akropol'ler vardır. Bunların en ünlüsü Atina Akropolisi'dir. Önce güzel sanatlar kenti Atina'yı koruyan *Athena Polias* tapınağı burada yapılmıştır. Sonra, Atina'lılar Maraton Savaşında keçi ayaklı tanrı *Pan*'a burada bir tapınak adamışlardır. Çünkü savaşı kazanabilmek için bu tanrının düşmanlarda *panik* yaratmasını istiyorlardı. *Bkz.* Pan.

Aksieros. *(Yunan)* Sonradan Demeter'le birleştirilen Kabeiroi'lerden biri... Kabeiroi'ler, yardıma çağrılan tanrıların mistik adlarıdır. Özellikle Lemnos ve Samtohrake adalarında geçerli eski esrarlı tapımlarda büyük saygı gören bu tanrıların ne oldukları iyice bilinmiyor. *Bkz.* Kabirler.

Aksion. *(Yunan)* Yunan mitolojisinde bu adı taşıyan iki kişi var: Biri *Priamos*'un oğlu, öbürü Arkadya kralı *Phegeus* oğlu ve *Pronos*'la *Arsinae*'nin kardeşi. İkincisi, kardeşi Pronos'la, kız

kardeşleri Arsinae'yi terk eden *Alkmeon*'u öldürmüşler. *Bkz.* Priamos.

Aksiothea. *(Yunan)* Prometheus'un karısı... *Deukalion*'un da annesidir. *Bkz.* Prometheus, Deukalion.

Absobhya. *(Hint)* Toprak Buda'sı... *İçe kapanık beş Buda* (*Skr.* Dhyani-Buddha)'dan ikincisidir. *Bkz.* Budizm.

Ak Şaman. *(Türk)* İyi ruhlarla uğraşan Şaman râhipleri... Şaman dininin râhiplerine *Ak Kam* da denir. Şamanlığın kötü ruhlarla uğraşan râhiplerine de *Kara Şaman* (Kara Kam) denir. Yâkut Türkleri bu râhiplere *Ayı oyun* (İyi Şaman) ve *Abası oyun* (Kötü Şaman) derler. İyi Şamanlar, râhip kılığı giymezler ve davul taşımazlar. *Bkz.* Şamanizm, Akdin.

Aktaeon. *Bkz.* Aktaion.

Aktaion. *(Yunan)* Aristaios'un oğlu... *Kadmos*'un da torunu olan *Aktaion* büyük bir avcıymış. Tanrıça *Artemis*'i yıkanırken gözetlediği için Artemis tarafından bir anlatıma göre *kemik* biçimine sokulup köpeklere parçalattırılmış, bir başka anlatıma göre *geyik* biçimine sokulup kendi köpeklerine paralattırılmış. *Bkz.* Artemis.

Aktaios. *(Yunan)* Attika'nın ilk kralı... *Aglauros*'un da babasıdır. *Bkz.* Aglauros, Erysikhton.

Aktif Büyü. *(İlkel)* Doğa olaylarına egemen olmak için yapılan büyü... *Bkz.* Büyü.

Aktor. *(Yunan)* Aulid kralı... *Aigina*'yla evlenmiş, ünlü *Patroklos* bu evlilikten doğan *Menoitios*'un oğluymuş. Soyuna *Aktorides* (Aktor'lular) deniyor. *Bkz.* Patroklos, Aigina.

Aktorides. *Bkz.* Aktor.

Akuaku'lar. *(İlkel)* Koruyucu melekler... Özellikle Oster adası yerlilerinin inandığı bu melekler Antikçağ Yunan tanrılarına benzerler. İnsanlar gibi serüvenleri vardır, evlenirler, çocukları olur. Ne var ki Yunan tanrıları gibi ölümsüz değildirler. İnsanlar gibi yaşayıp sonunda ölürler. *Bkz.* Melek.

Ak Yang. *Bkz.* Akdin.

Al. *(Türk)* Mutluluk rengi olan kırmızı... Eski Türklerin, günümüzde de süregiden, *al giymek* ve *al bağlamak* töreleri kırmızı rengin mutluluk verdiği inancına dayanır. Bu yüzden genç kızlara *beyaz*, yaşlı kadınlara *kara*, gelinlere de *al* giydirilir. Bir zamanlar erkekler de fes, sarık, kavuk vb. gibi başlıklarının üstüne renkli bezler sararlardı. Özellikle feslerin al renkli oluşu bu inancın ürünüdür. Türk bayrağına da al rengi seçilmesinin nedenlerinden biri, mutluluk inancıdır.

Al-Âbâ. *(İslâm)* Peygamber Muhammet'in abası altına girenler... İslâm peygamberi *Muhammet*; *Ali*, *Fatma*, *Hasan* ve *Hüseyin*'i abasıyla örtmüş olduğundan bunlar kutsallaşmış sayılmışlardır. Bu bir Alevî inancıdır. *Bkz.* Alevîlik.

Âlâimisemâ. *(Arap)* Bulutları yöneten Kuzah adlı meleğin sardığına inanılan gökkuşağı... Bu yüzden Araplarca *Kavsi kuzah* (Kuzah'ın kuşağı) adıyla anılmıştır. Eski Arap inançlarında iki Kuzah vardır. İkincisi fırtına tanrısıdır, *Şeytan* adıyla da anılır. Dolu tanelerinden olan oklarını atar, yayını bulutlara asarmış. *Âlâimi semâ* (Göksel belirtiler) deyiminin Müslümanlarca melek, İslâm öncesi inançlarında tanrı sayılan bu iki Kuzah'tan geldiği ileri sürülmektedir. *Bkz.* Kuzah.

Alâk. *(İslâm)* İnsanın ondan yaratıldığına inanılan kan pıhtısı... Müslümanların kutsal kitabı *Kur'an*'ın 96. sûresi bu bildiriyi kapsadığından Arapça *kan pıhtısı* anlamına gelen *Alâk* adıyla anılır. Bu sûrenin ikinci âyetinde insanın kan pıhtısından yapıldığı bildirilmektedir. *Bkz.* Yaratılış.

Alala. *(Yunan)* Savaş nârâsı-tanrı... Pindaros'un savaşın kızı olduğunu ileri sürdüğü *Alala*, Yunan mitolojisinde kişileşmiş savaş nârâsıdır.

Alalkomeneus. *(Yunan)* Thebai kralı Ogygos'un ölümlerinden sonra tanrılaştırılan üç kızından biri... *Telksune* ve *Aulis* adlarındaki öbür kız kardeşleriyle birlikte tanrılaştırılan *Alalkomeneus*'a Boitio'da bir tapınak yapılmıştır. Her üç kız kardeş de ılımlılık ve yemin tanrıçaları sayılır.

Alâmet. *(Genel)* Herhangi bir şeyi önceden haber veren olağanüstü belirti... En ilkel düşüncelerden günümüze kadar süre gelmiş olan köklü bir inançtır. İnsanlar, birçok olayların önceden bâzı *alâmet*'lerle kendilerini haber verdiklerine inanagelmişlerdir. Bu inancı birçok dinler de işlemiştir. Örneğin, *kıyâmet alâmetleri* deyimi dinsel alanda kullanılır. Günümüzde de süre gelen *alâmet* inancının en belli örneği, *düş* (rüyâ)'lerdir. Kimi insanlar düşlerinde gördükleri birçok şeylerden belli olayların gerçekleşeceği sonucunu çıkarırlar. Birçok dinlerde de pey-

gamberlerin geleceği önceden çeşitli alâmetlerle bildirilmiştir. *Bkz.* Fal, İstihare, Kehânet.

Alan-Hoa. *(Moğol)* Moğolların erkek bir kurtla dişi bir geyiğin birleşmesinden türediklerini bildiren Moğol destanı... Ünlü Moğol destanının adıyla anıldığı *Alan-Hoa,* kurtla geyiğin soyundan gelen bir kızdır ve *kutsal ışık*'tan gebe kalarak *Cengiz Han*'ın atası *Bodançar -Munghan*'ı doğurmuştur. Bu Moğol inancında hem Antikçağ Yunan inançlarında görülen ünlü bir kral ya da kahramanı tanrısal bir köke bağlamak eğilimi, hem de Hıristiyanlığın tanrıdan gebe kalan *Meryem* inancı vardır. *Bkz.* Borte -Çine, Goa-Maral, Bodançar-Munghan, Dobun -Mergan, Bataçihan.

Alano. *(Hıristiyan)* Zengin balıkçı... Breton inançlarının en önemlilerinden biri kutsal tas *Graal* inancıdır. Bu inanca göre, *İsâ*'nın kanı damladığı için kutsallaşan bu tas içine konan küçücük bir balığı hem büyütmüş, hem de çoğaltmış. Bu inanç, *İncil*'deki İsâ'nın balık çoğaltması öyküsüyle ilgilidir. Breton inançlarına göre Hıristiyanlığı İngiltere'ye yaymaya gelen göçmenler aç kalmışlar. Bu göçmenlerden biri olan *Alano,* balık tutmaya gitmiş, bütün çabalarına karşın küçücük bir balık yakalayabilmiş. Balığı yanında bulunan tasın içine atmış. Balık hemen büyüyüp çoğalmış. *Bkz.* Graal.

Alara. *(Hint)* Her şeyi bildiğine inanılan bilgin... Budacı Hint inançlarına göre *Buda,* kafasındaki evrensel sorunları çözebilmek için, önce bu bilgine başvurmuş. Her şeyi bildiğine inanılan bu bilginden de doyurucu bilgiler alamayınca bizzat düşünmeye başlamış. Böylelikle Buda, insansal bütün bilgileri aşmış oluyor. *Bkz.* Budizm.

Alard. *(Fransız)* Derebeyi Aymon'un dört oğlundan biri... Fransız inançlarına göre, derebeyi *Aymon, Şarlman*'dan bu dört oğluna şövalyelik vermesini istemiş. Bu dört çocuktan biri de Fransız inançlarında büyük yer tutmuş olan *Renaud de Montauban*'dır. *Bkz.* Renaud de Montauban.

Alba Longa. *(Roma)* Krallar soyu... *Alba Longa,* İtalya'nın Lazio bölgesinde bir kenttir. Bu kentin Yunan inançlarındaki *Aineas*'ın oğlu *Askanios* tarafından kurulduğuna inanılır. İnançlara göre, Roma kentiyle boy ölçüşecek denli gelişen Alba Longa krallarının atası Askanios'tur. Romalı tarihçi Livius de Roma'nın kurucuları sayılan *Remus*'le *Romulus*'ün bu soydan geldiklerini yazar. *Bkz.* Roma, Aineas, Askanios, Remus, Romulus.

Albasma. *(Türk)* Alkarısı adlı cinin meydana getirdiğine inanılan loğusa hastalığı... Türk inançlarına göre çocuk doğuran kadın, doğumdan sonra yedi gün yalnız bırakılmamalıdır. Yalnız bırakılırsa *Alkarısı* adlı cin gelir ve *albastı* hastalığını meydana getirir. Gerçekte bu hastalığın hekimlik adı *eklâmpsi*'dir. *Bkz.* Alkarısı.

Albastı. *Bkz.* Albasma.

Albigeois'lar. *(Hıristiyan)* Katar'lar tarikatının bir kolu... Adını Fransa'nın güneybatısındaki Albi kentinden alan bu tarikat, *İsâ*'nın tanrılığını yadsır. Manişeizm'in işlediği dinsel öğeler olan iyilik-kötülük inancına dayanır. Bu inanca göre, bedenle ilgili olan her şey kötülük, ruhla ilgili olan her şey iyiliktir. Tanrı, iyiliktir ve kötülükle savaşmaktadır. *Albigeois'lar* bedenle ilgili bir kötülük saydıkları evlenme kurumuna da karşıdırlar. *Bkz.* Katar'lar, Consolamentum.

Albi İnancı. *Bkz.* Albigeois'lar.

Alb'lar. *Bkz.* Elf'ler.

Albuna. *(Roma)* Kâhin kadınlar olan Sibylle'lerden biri... Bu kadın, Tivoli'de Vesta tapınağı râhibesiymiş. Faunus koruluğundan geçip, Anio ırmağına akan *Albunea* kaynağının tanrıçası olduğuna inanıldığı için, *Albuna* adı verilmiş. *Bkz.* Vesta, Sibylle.

Albunea. *Bkz.* Albuna.

Alchimie. *Bkz.* Elkimyâ, Simyâ.

Alea. *(Yunan)* Arkadya'da tanrıça Athena'ya tapanların ona verdikleri ad... *Bkz.* Athena.

Aleg. *Bkz.* Volga Vseslaviç.

Aleksandros. *(Yunan)* Troia'lı Paris'in öteki adı... Büyük *İskender*'e de Yunanca *Aleksandros* denir. *Bkz.* Paris.

Aleksis. *(Hıristiyan)* Masallaşmış ermiş... Hıristiyan inancına göre, bu ermiş evlendiği gece evini bırakıp gitmiş, sonra kendi evine konuk gelerek kimse fark etmeden yıllarca yaşamış.

Alekto. *(Yunan)* Barışmaz öfke-tanrıçası... *Alekto,* Yunan mitolojisinde üç *öc tanrıçası*'ndan biridir. Bunlara, *Eriny*'ler denir. *Bkz.* Eriny'ler, Megaira, Teisiphone.

Alem. *(Arap)* Simge... İlkel toplumların *totem*'i Arap inançlarında *alem* sözcüğüyle dile getirilir. Aynı anlamda *işâret, alâmet, timsâl*

sözcükleri de kullanılır. İlk inançlar bir *simge*'ye bağlanma ve tapmayla başlamıştır. *Bkz.* Totem. Simge.

Âlem. *(İslâm)* Tanrıca yaratılan yeryüzü ve gökyüzünün bütünü... Aynı anlamda *kâinât* deyimi de kullanılır. Türkçemizde *evren* deyimiyle karşılanmıştır. Bu terim özellikle İslâm gizemciliğinde çeşitli birleşik deyimlerde kullanılır. Kur'an'a göre, tanrı *âlemler*'in yaratıcısıdır. İslâm dini tanrıyı âlemden ayırır ve onu salt yaratıcı kılar. İslâm gizemciliğiyse tanrıyla âlemi birleştirir ve âlemi tanrının belirişi olarak tanımlar. Terim, bu bakımdan, dinsel anlamda *tanrının yarattığı*, gizemsel anlamda *tanrının kendisi*'dir. Bundan ötürüdür ki, gizemcilik anlayışında *insan* da bir *âlem*'dir. *Âlem-i suğrâ* ya da *âlem-i sağîr* deyimleri insanı, *âlem-i kübrâ* ve *âlem-i kebîr* deyimleri tanrıyı dile getirir.

Âlem-i Anâsır. *(Arap)* Özdeksel evren... *Unsurlar âlemi* (Su, hava, ateş, toprak) anlamındadır. Yüzyıllar boyunca özdeğin bu dört öğeden meydana geldiğine, dünyanın temel öğelerinin de bunlar olduğuna inanılmıştır. *Bkz.* Âlem.

Âlem-i Asgar. *(Arap)* İnsan... İnsan (küçük evren) anlamında kullanılan bu deyim, *âlem-i sagîr* ve *âlem-i suğrâ* deyimleriyle anlamdaştır. *Bkz.* Âlem.

Âlem-i Azamet. *(Arap)* En yüksek gök... Yedi tane gök bulunduğu inancına dayanır. *Bkz.* Âlem.

Âlem-i Bâkî. *(Arap)* Ötedünya... *Âlem-i bekaa* ve *ahiret* deyimleriyle anlamdaştır. *Bkz.* Âlem, Ötedünya.

Âlem-i Bekaa. *Bkz.* Âlem-i Bâkî.

Âlem-i Berîn (Arap) En yüksek âlem... *Bkz.* Âlem.

Âlem-i Berzah. *(Arap)* Ruhun bedene girmeden önce bulunduğu âlem... Ruhların kıyâmet zamanını bekleyecekleri dünyayla ötedünya arasındaki yeri de dile getirir. *Bkz.* Âlem, Kıyâmet.

Âlem-i Ceberût. *(Arap)* Gökyüzünün en üst ve tanrının oturduğu arşı âlânın en alt yeri... *Bkz.* Âlem.

Âlem-i Dîğer. *(Arap)* Ötedünya... *Ahiret* ve *âlem-i bâkî* ya da *âlem-i bekaa* deyimleriyle anlamdaştır. *Bkz.* Âlem-i Bâkî, Âlem.

Âlem-i Eflâk. *(Arap)* Gökler âlemi... *Bkz.* Âlem.

Âlem-i Ekber. *(Arap)* Tanrı... *Âlem-i kebîr* ve *âlem-i kübrâ* deyimleriyle anlamdaştır. *Âlem-i asgar* deyimi karşılığında kullanılır. *Bkz.* Âlem, Âlem-i Asgar.

Âlem-i Emr. *(Arap)* Hiçbir koşula bağlı olmayan âlem... İslâm inançlarına göre evren, tanrının bir buyruğuyla (emir) varlaşmıştır, tanrı "ol!" demiş ve evren hemen olmuştur. *Bkz.* Âlem.

Âlem-i Esbâb. *(Arap)* Dünya... *Nedenler (sebepler) yeri* anlamındadır. *Bkz.* Âlem.

Âlem-i Fakrü Fenâ. *(Arap)* Dünya... *Yoksulluk ve ölümlülük yeri* anlamındadır. *Âlem-i bâkî* deyimi karşılığında kullanılır. *Bkz.* Âlem, Âlem-i Bâkî.

Âlem-i Fânî. *(Arap)* Dünya... *Ölümlülük yeri* anlamındadır, *âlem-i fenâ* deyimiyle anlamdaş ve *âlem-i bâkî* deyimine karşıttır. *Bkz.* Âlem, Âlem-i Bâkî.

Âlem-i Fenâ. *Bkz.* Âlem-i Fânî.

Âlem-i Gayb. *(Arap)* Bilinmeyen, tanrısal âlem... *Ötedünya*'yı adlandırır. *Bkz.* Âlem, Ötedünya.

Âlem-i İmkân. *(Arap)* Her şeyin mümkün bulunduğu âlem... *Bkz.* Âlem.

Âlem-i Kebîr. *Bkz.* Âlem, Âlem-i Ekber.

Âlem-i Kevn-ü Fesâd. *(Arap)* Dünya... *Var olma ve yok olma âlemi* anlamındadır. *Bkz.* Âlem.

Âlem-i Kitman. *(Arap)* Saklı âlem... Tanrısal âlemi dile getirir. *Bkz.* Âlem.

Âlem-i Kudsî. *(Arap)* Tanrılık âlem... *Kutsal âlem* anlamındadır. *Bkz.* Âlem.

Âlem-i Kübrâ. *Bkz.* Âlem, Âlem-i Ekber.

Âlem-i Lâhût. *(Arap)* Ruhsal âlem... *Tanrılık âlem*'i dile getirir, *mânevî âlem* ve *lâhûtî âlem* de denir. *Bkz.* Âlem.

Âlem-i Mânâ. *(Arap)* Görünmeyen âlem... *Düşler âlemi* anlamındadır. *Bkz.* Âlem.

Âlem-i Menâm. *Bkz.* Âlem-i Mânâ.

Âlem-i Misâl. *(Arap)* Simgeler âlemi... Bu deyim felsefede Platon'un *ideler âlemi* deyimini karşılar. Gizemsel inançlarda tanrılık, evrenle dünya arasında bulunan bir geçit yeridir, ruhlar, tanrılık âlemden özdeksel âleme geçerken *âlem-i misâl*'den geçmek zorundadırlar. *Bkz.* Âlem.

Âlem-i Nâsût. *(Arap)* İnsanlık âlemi... *Bkz.* Âlem.

Âlem-i Sagîr. *Bkz.* Âlem, Âlem-i Asgar.

Âlem-i Suğrâ. *Bkz.* Âlem, Âlem-i Asgar.

Âlem-i Sûrî *(Arap)* Biçimler âlemi... *Görünen âlem* anlamındadır. Bu anlamda *âlem-i zâhîr* ve *âlem-i şehâdet* deyimleri de kullanılır. Gizemsel inançlarda dünyayı dile getirir, tanrılık güç, özdeksel biçimler edinerek çeşitli varlıklar hâlinde *zâhir* olmuştur. *Bkz.* Âlem.

Âlem-i Süflî. *Bkz.* Âlem-i Ulvî.

Âlem-i Şehâdet. *Bkz.* Âlem-i Sûrî.

Âlem-i Ulvî. *(Arap)* Gökyüzü... *Yüksek âlem* anlamındadır. *Yeryüzü* anlamında *âlem-i süflî* deyimi karşılığında kullanılır. *Bkz.* Âlem.

Alemona. *(Roma)* Ana rahmindeki çocuğu geliştirme-tanrıçası... Latin mitolojisinde *Alimona* adıyla da anılır.

Aletes. *(Yunan)* Herakles'in torunu... Korinthos'lu *Aletes,* Atina'yı almak istemiş. Bir bakıcı, ona ancak Atina kralı *Kodros* yaralanmazsa bunu gerçekleştirebileceğini söylemiş. Bu bildiriyi öğrenen kral Kodros, kendini öldürmüş. Aletes de bu yüzden Atina'yı alamamış. *Bkz.* Atina, Herakles.

Alevîlik. *(İslâm)* İslâm peygamberi Muhammet'in amcasının oğlu ve dâmâdı Ali'den yana olanlar... *Alevîlik* ilkin *Ali'yi sevmek* anlamında ve bir siyasal parti olarak belirmiştir. Peygamber *Muhammet,* birçok nedenlerden ötürü, *Ali*'yi sever ve tutarmış. Ölümünden sonra da kendi yerine geçirmek istemiş. İslâmın bütün şerefli işlerinde özellikle Ali'yi görevlendirmiş. Peygamberin ölümünden sonra Ali'yi *halîfe* yapmak isteyenler *Şia* adı altında partileşmişler, Ali'ye karşı olanlar da *Havâriç* adı altında toplanmışlar. İslâmın ilk yıllarında sürüp giden Alicilik, sonraları, İran'dan gelen toplumcu akımlarla İslâmlığın boşluklarından doğan gizemci düşüncelere en uygun bir barınak olmuş ve düşünsel bir öğreti biçimine dönüşmüştür. Ne var ki bu öğreti de iç çekişmelerle çeşitli akımlara bölünmüştür. Bu çeşitli anlayışların içinde Ali'yi tanrılaştıranlar da çıkmış ve *Alevîlik* gizemsel bir inanç biçimine dönüşmüştür. Bu inanç Orta Asya'da, Hindistan'da, Yemen'de, İran'da, Suriye'de ve Anadolu'da pek güçlü bir varlıkla yayılmış ve günümüze dek süregelmiştir. Anadolu'da *Kızılbaşlık* ve *Tahtacılık* deyimleri Alevîlik'le anlamdaştır. İran'da da Alevîlere *Göranlar* denir. Aleviler, kendilerini *Soft* (mistik, gizemci) adıyla adlandırırlar. Şiilere göre Ali, *tanrının dostu* anlamında *velî* (*Ar.* Vali Allah)'dir. Buysa, onu sadece bir *nebî* (peygamber) olan Muhammet'e üstün kılar. Ali'nin tanrılığı Abd Allah b. Saba'nın kendisine, tanrının niteliklerinden biri olan *Âlî* niteliğini kastederek, "sen osun" demesiyle ortaya atılmıştır. İmamlığı da Peygamber Muhammet'in, "ben kimin efendisiysem Ali de onun efendisidir" sözüne dayanır. Gizemcilik Ali'nin şu sözlerinden güçlenmiştir: "Ben, her akşam Peygamberin evine giderdim. Peygamber, birçok âyetleri bana yazdırır, gizli anlamlarını açıklardı". Şia partisine bağlı olanlara göre Ali'yi sevmeyenler Müslüman değildirler. Bu partiden, önce *Gâliyye* kolu türemiştir. Bu kolun adına, kurucusu Abd Allah b. Saba'dan ötürü *Sebeiye* de denilmektedir. Gâliyye tarikatına bağlı olanlara göre Ali, tanrıdır ve bulutlar üstünde oturmaktadır. Bir gün yeryüzüne inerek dünyayı düzeltecektir. Gök gürlemesi Ali'nin sesi, yıldırım Ali'nin kamçısıdır. *Haram* denilen şeylerin, gizli anlamlarında, hepsi *Helâl*'dır. Şia partisinden türeyen ikinci kol *İmâmiye* adını taşır. Bunlara özel olarak *Râfızî* de denilmektedir. Bu terim, Arapçada *terk etmek* anlamındaki *Rafaza* sözcüğünden türetilmiştir. Râfızîlik, genel olarak bütün Şiîleri adlandırır ve *Ebû Bekir*'le *Ömer*'in imamlıklarını yadsımayan başkanlarını *terk edenler* anlamındadır. İmâmiye tarikatından üç kol türemiştir: *Şeyhiyye, Keşfiyye, İsnâ Aşeriyye*... Şiiliğin üçüncü büyük kolu, Ali'nin torunu ve İmam *Zeynelâbidîn*'in oğlu *Zeyd*'in kurduğu *Zeydîyye* tarikatıdır. Bu anlayışa göre imamlık, *Fatma*'nın soyuna özgüdür. Fatma'nın soyundan gelen *Fâtımîler* X. yüzyılda güçlü bir imparatorluk kurmayı başarmışlardır. *Bkz.* Şiilik, Müslümanlık.

Alevke. *Bkz.* Manas.

Alfabe. *(Alman)* Sadece tanrı Votan'ın tanıdığı harfler... Cermen inancına göre, amcası dev *Mimir,* tanrı *Votan*'a, daha önce alfabenin harflerini içinde erittiği bir içki içirmiş. Bu yüzden alfabe, Votan'ın beynine çıkmış ve orada yer etmiş. İnsanlar alfabenin pek küçük bir bölümünü biliyorlarmış, asıl gizli hafler Votan'ın beynindeymiş. Bu inancın bir başka anlatımına göre de alfabenin harfleri hayat ağacının gövdesine kazılıymış, harflerin sırrını kimse çözemiyormuş. Votan bu sırrı çözmek için bir kurban adamış, ne var ki tanrı kendisi olduğundan kendisini kendisine adamak zorunda kalmış.

Kendisini kendisine kurban ederek kendisini hayat ağacına asmış, dokuz gün asılı kalarak harfleri öğrenmiş, dokuz gün sonra asıldığı ip kopup yere bilgili olarak düşmüş. Bu inanç, Germenlerin Latinlerden aldıkları alfabeyi ne güçlükle öğrendiklerini simgeler. Aynı zamanda da bilginin sınırsız olduğunu ve bir bölümünün daima gizli kalacağını anlatır. *Bkz.* Votan, Bilgi.

Alfaris. *(Fransız)* Macar kralı... Fransız inançlarına göre *Şarlman*'ın babası *Kısa Pepin*, Macar kralı *Alfaris*'in kızı *Koca ayaklı Berthe*'le evlenmiş. Ünlü Şarlman, bu evlilikten doğmuş. *Bkz.* Şarlman.

Alfeios. *Bkz.* Aretusa.

Alfheim. *(İskandinav)* Hava, ateş, toprak cinlerinin gökyüzünde oturdukları yer... *Bkz.* Elf'ler.

Alf'lar. *Bkz.* Elf'ler.

Alın Falı. *(Genel)* Alın çizgilerinden bir insanın karakterini okuma ve geleceğini bilme... *Bkz.* Fal.

Alınyazısı. *Bkz.* Kader.

Alıyar. *(Türk)* Kars dolaylarında söylenen mitolojik öykü... Özellikle Kars ilinde yaşayan Türk boylarından Terekemeler arasında yaygındır.

Ali. *Bkz.* Alevîlik.

Âl-i Âbâ. *Bkz.* Al-Âbâ.

Alicengiz Oyunu. *(Türk)* Çeşitli biçimlere giren bir büyücünün öyküsü... *Alicengiz*, ünlü bir Türk masalının adıdır.

Alimona. *Bkz.* Alemona.

Ali'nin Kılıcı. *Bkz.* Zülfikâr.

Aliscans. *(Fransız)* Aimeri de Narbonne ve oğlu Guillaume d'Orange'ın öykülerini anlatan Fransız destanının bir parçası... Bu parça, *Guillaume*'la *Vivien*'in öyküsünü kapsar. *Bkz.* Guillaume d'Orange, Vivien.

Aliyullah. *(İslâm)* Tanrı Ali... *Bkz.* Alevîlik.

Aljirangamitjina. *(İlkel)* Kadınları gebe bırakan ruhlar... Bu deyim Avustralya adası ilkellerinden Aruntalar'ın dilinde *yaratılmamış* demektir. İlkeller, çocukların doğuşunu cinsel ilişkiye değil, bu ruhların bir kadına girerek onu gebe bırakması inancına bağlarlar. Bu ruhlar genellikle çok eski ataların ruhları sayılır. Bu yüzden her yeni doğan çocuk, bir atanın yeni bir bedenle belirmesidir. İnsanlar da bunun için kutsaldırlar. *Bkz.* Alşeringa, Ratapa, Nanja, Ngarra, Mura-Mura.

Alkarası. *Bkz.* Alkarısı.

Alkarısı. *(Türk)* Doğuran kadınları öldürmeye çalışan cin... Doğuran bir kadını *alkarısı* ya da *alkarası* adlı bir cinin öldürmeye çalıştığı, fırsatını bulursa ciğerini söküp yediği eski bir Türk inancıdır. Günümüze kadar süregelmiş bulunan bu inanç, bu cinin kötülüğünden kurtulmak için loğusa olan kadınlara al renkli giysiler giydirme, nazarlık takıp tütsüler yakma gibi önleyici koşulları da kapsar. *Bkz.* Albasma.

Alkaios. *(Yunan)* Amphitryon'un babası... *Perseus*'un üç oğlundan biridir. Oğlu *Amphitryon*'u, erkek kardeşi *Elektryon*'un kızı *Alkmene*'yle evlendirmişti. *Bkz.* Amphitryon, Alkmene.

Alkathoos. *(Yunan)* Pelops'un oğlu... *Apollon*'un yardımıyla Megara kentinin sûrlarını yapmış, Megara kralı *Megareus*, ona kızını vermiş, *Kithairon* aslanını öldürmüş. *Bkz.* Kithairon.

Alkemene. *Bkz.* Alkmene.

Alkestis. *(Yunan)* Pelias'ın güzel kızı... Kral *Pelias*, onu, arabasının önüne bir aslanla bir yaban domuzunu koşabilecek güçte bir erkeğe vereceğini söylemiş, Ferai kralı *Admetos*, *Apollon*'un yardımıyla bunu başarmış ve onunla evlenmiş. Kocasının yerine ölmeyi kabul etmekle ünlüdür. Türk masallarından *Dede Korkut*'un *Deli Dumrul* öyküsüyle aynı temayı işleyen bu öyküye göre *Moira'lar*, ölüm saati gelince yerine bir can bulduğu takdirde Admetos'u ölüler ülkesine götürmeyeceklerine söz vermişler. Admetos'un anasıyla babası, tıpkı *Deli Dumrul*'un anasıyla babası gibi oğullarının yerine ölmeyi göze alamazlar. Kocasını seven genç ve güzel *Alkestis*, kocasının yerine ölüme gider. Ne var ki bu sırada kocasının arkadaşı *Herakles* yetişir ve ölümle boğuşarak onu kurtarır. *Bkz.* Admetos, Herakles.

Alkhandros. *(Yunan)* Kâhin... İllyria'lı *Alkhandros* çok sofuymuş, bu yüzden *Zeus* onu çok severmiş ve ona saldıranları kuş biçimine dönüştürürmüş. *Bkz.* Zeus.

Alkinoe. *(Yunan)* Vicdan azâbından ölen kadın... *Korinthos* kralı *Polybos*'un kızı ve *Amphilokhos*'un karısıymış. Kendisine bez dokuyan *Nikandra*'yı parasını vermeden kovduğu için tanrıça *Athena* tarafından kocasının üstü-

ne bir başkasını sevmekle cezalandırılmış. O da bu aşkın verdiği vicdan azâbından ölmüş. *Bkz.* Amphilokhos, Polybos.

Alkinoos. *(Yunan)* Phaiak'lar kralı... *Phaiak'lar, Odysseus*'a yardım etmişler, bir gemiye bindirerek İthaka'ya götürmüşler. Buna kızan *Poseidon* onları ve gemilerini denizin ortasındaki kayalıklara dönüştürerek cezalandırmış. *Bkz.* Phaiak'lar.

Alkiyon. *(Yunan)* Mitolojik bir kuş... Yunan mitolojisine göre en uzun kış gününden önceki ve sonraki yedişer gün bu kuşun yuvasını kurduğu Alkiyon denizi çok sâkin olurmuş. Bu on dört güne bu yüzden *Alkiyon günleri* denirmiş. *Bkz.* Alkyone.

Alkiyon Günleri. *Bkz.* Alkiyon.

Alkmaion. *(Yunan)* Epigon'ların başı... *Amphiaros*'la *Eriphyle*'nin oğluymuş, babasının buyruğuna uyarak annesini öldürmüş. Bir anlatıma göre de babasını Thebai savaşına zorladığı için kendiliğinden annesini öldürerek babasının öcünü almış. On yıl sonra *Epigon*'ların başına geçerek Thebai kentini almış. Özellikle uyum tanrıçası *Harmonia*'dan aldığı gerdanlıkla entâri yüzünden başına gelenlerle ünlüdür. *Bkz.* Gerdanlık, Peplos.

Alkmene. *(Yunan)* Amphitryon'un karısı... Güzel *Alkmene, Perseus*'un torunu *Elektryon*'un kızı, ünlü kahraman *Herakles*'in de anasıdır. Tanrılar tanrısı *Zeus* ona çılgınca âşık olmuş ve kocası *Amphitryon*'un kılığına girerek onunla yatmış. Bu birleşmeden Herakles doğmuş. *Bkz.* Herakles, Amphitryon.

Alkyon. *Bkz.* Alkyone, Alkiyon.

Alkyone. *(Yunan)* Kuşa dönüştürülen tanrı kızı... Rüzgârların yöneticisi tanrı *Aiolos*'un kızıymış, sabah yıldızı *Eospheros*'un oğlu *Keyks*'le evlenmiş. *Alkyone*'yle Keyks, *Hera*'yla *Zeus*'ten daha mutlu olduklarını söylemişler, bu yüzden de Zeus'ün gazabına uğrayıp kuş biçimine dönüştürülmüşler. Yunan mitolojisinde bu mitolojik kuş, *Alkyon* adıyla anılır ve barış simgesi sayılarak *Thetis*'e adandığı bildirilir. *Bkz.* Eospheros, Thetis, Alkiyon, Alkyoneus.

Alkyoneus. *(Yunan)* Uranos'un oğlu... *Uranos*'la *Gaia*'nın oğlu *Alkyoneus*, tanrıların devlerle yaptığı ünlü savaşta büyük yararlıklar göstermiş, *Athena*'nın attığı bir okla yaralanıp ölmüş, kızları bu acıya dayanamayarak kendilerini denize atmışlar ve birer martı kuşu olmuşlar. *Bkz.* Alkyone, Alkiyon.

Allah. *(İslâm)* Evreni yaratan göksel güç... İslâm terminolojisinde *Allah* (*Tr.* Tanrı) deyimi Müslümanlık, Yahudilik ve Hıristiyanlık gibi göksel dinlerin *en üstün güç* saydıkları metafizik kavramı dile getirir. Putperestlerin tanrıları için *ilâh* ya da *mâbûd* deyimleri kullanılır. *Bkz.* Tanrı.

Allah-ül-Guyûp. *(İslâm)* Bütün gizli şeylerin sırlarını bilen tanrı... *Bkz.* Allah.

Alleluia. *(Hıristiyan)* Tanrıya teşekkür ilâhisi... Aslı İbrânîcedir ve *Hallelu-yah*'tır. İbrânîceden Hıristiyanlığa geçmiştir. Ayrıca kutsal kitapta bu sözcükle başlayan bir parça da vardır ki, dua olarak okunur.

Allekto. *Bkz.* Alekto.

Allopatik Büyü. *Bkz.* Büyü.

Almambet. *Bkz.* Manas.

Aload'lar. *(Yunan)* İki dev kardeş... *Aloeus*'un – bir anlatıma göre de *Poseidon*'un – oğullarıymış. Birinin adı *Otos*, öbürünün *Ephialtes*'miş. Ossa dağını *Olympos* dağının üstüne yuvarlayarak göğe saldırmak istemişler, *Apollon* onları öldürmüş. Tanrılara karşı başkaldırmalarıyla ünlüdürler. *Ares*'i uzun bir süre bronzdan bir kavanoza hapsetmişler.

Aloeus. *(Yunan)* Aload'ların babası... *Bkz.* Aload'lar.

Alope. *(Yunan)* Çeşme hâline dönüştürülen kız... Haydut *Kerkyon*'un kızıymış, *Poseidon*'la evlenmiş ve ondan *Hippothoon* adında bir oğlu olmuş, babası tarafından okla öldürülmüş ve *Eleusis*'te çeşme hâline getirilmiş. *Bkz.* Eleusis.

Alööke. *Bkz.* Manas.

Alp Er Tunga. *(Türk)* Göktürklerin mitolojik atası... Türklerin ünlü bir destan kahramanıdır. Birçok Türk boyları – özellikle Göktürkler, Uygurlar ve Karahanlılar – onun soyundan geldiklerini ileri sürerler. İranlı ozan Firdevsî de onun Tûran hükümdârı *Afrasiyâb* olduğunu savunmuştur. Yusuf Has Hâcip *Kutadgu Bilig* adlı yapıtında onun Türk olduğunu ve asıl adının *Tunga Alp Er* olduğunu yazar. *Divân-ı Lûgat -it Türk*'de de onun destanından bir parça vardır. *Alp Er Tunga Destanı* Türklerle İranlılar arasındaki savaşları, Türklerin kahramanlıklarını anlatır. Bundan ötürü İranlılar, ona kötülük tanrılarından birinin adını vermişlerdir. İran edebiyatının ünlü yapıtı Firdevsî'nin *Şehnâme*'si de *Alp Er Tunga*'nın İranlılarla yaptığı

savaşları anlatır. Bu destanlarda tarihsel gerçeklerle masallar birbirine karışmış durumdadır. Örneğin, Türk-İran sınırının çizilmesi için ok atılır ve ok Ceyhân ırmağına düşer, gerçekten de Türklerle İranlılar arasındaki sınır bu ırmakla ayrılmıştır. Alp Er Tunga, yaşamış ve sonra masallaştırılmış bir Türk kahramanıdır.

Alpheios. *(Yunan)* Nehir-tanrı... *Herakles* adlı Yunan kahramanı, *Alpheios* (Alfeios) ve *Peneios* nehir-tanrılarını Elis kralı *Augias*'ın ahırlarından geçirerek gübre yığınlarını bir günde temizleyivermiş. Ayrıca, su perisi *Aretusa*'ya da aşkıyla ünlüdür. *Bkz.* Aretusa, Augias.

Alphesiboia. *(Yunan)* Dionysos'a âşık olan su perisi... *Dionysos,* onu istememiş ve üstüne bir kaplan saldırtmış, *Alphesiboia* da kaplanla birleşmiş ve Med'lerin atası sayılan *Medos*'u doğurmuş. *Bkz.* Dionysos.

Alşeringa. *(İlkel)* Ruhların ve masal varlıklarının yaşadığı çağ... Avustralya ilkellerinden Arunta'ların dilinde *alşeringa,* yaratılmamış ve yok olmayan varlıkların yaşadığına inanılan en eski çağı dile getirir. İlkeller bu çağda atalarının yaşadığına inanırlar. Ne var ki bu atalar, kendileri gibi birer insan olarak tasarlanmamıştır. Yaratılmamış ve yok olmayan niteliktedirler; hayvan, bitki ya da bunların karışımından meydana gelmiş hayvansal-bitkisel-insansal varlıklardır. Bu tasarımlar ilkel *totem* anlayışının ürünüdür ve maden-bitki-hayvan-insan evriminin sezilerini taşır. Böylesine bir evrim, ilkel zekâlarda hiçbir zaman dile getirilememiş olmakla birlikte insanın doğa bütünlüğü içindeki evrensel bağlantısı (Fr. Connexion générale) ve insanın bu doğa bütünlüğünün ürünü olduğu ilkel totemik inançlarda sezilmiştir. Nasıl bir elma, sadece bir elma ağacının ürünü olmakla kalmayıp tüm bir doğanın ürünü ise, insan da sadece bir ana babanın ürünü olmakla kalmayıp hayâl edilen ilk masal çağlarından beri tüm bir doğanın ürünü sayılmıştır. *Bkz.* Aljirangamitjina, Muk-Kurnai, Arimburunga, Orunşa, Altjira, Mura-Mura, Nanja, Alter Ego.

Alter Ego. *(Genel)* Kendi benliğine başka benliklerin katıldığı ve ona egemen olduğu inancı... *Totem* inancının değişik bir biçimi olan *başkasının benliği* (*Lâ.* Alter ego) inancı günümüz ilkellerine kadar süregelmiş olan en köklü ilkel inançlardan biridir. İlkel insan, bir hayvan ya da bitki benliğiyle kendi benliğini özdeş kılar ve yaşamını onunkine bağlar. O hayvan ya da bitki yok edilirse kendisinin de yok olacağına inanır. İlkellerde kimi bitki ve hayvanların kutsal sayılması ve yok edilmelerinin yasaklanması bu yüzdendir. Amerikan Azteklerinin *gizli* anlamındaki *naualli* sözcüğünden türetilerek *nagualizm* adıyla da anılan ve Haekel'in gene Aztekçeden aldığı *birinin ruhu* anlamındaki bir sözcükten türettiği *tonalizm* deyimiyle dile getirilmesini önerdiği bu ilkel inanç, idealist Alman düşünürü Edmund Husserl'in felsefesinde temel öğelerden biri olmuştur. Husserl, fenomenoloji yöntemiyle, insanın kendi benliğinde *başkasının beni*'ni nasıl gerçekleştirdiğini açıklamaya çalışmıştır. *Bkz.* Totem, Alşeringa.

Althaia. *(Yunan)* Meleagros'un annesi... Oğlunu lânetlemesiyle ünlüdür. Dayılarını öldürdüğünden ötürü annesi tarafından lânetlenen *Meleagros* da bu lânetlemeden ölmüş, oğlunun acısına dayanamayan *Althaia* kendini öldürmüş. *Bkz.* Meleagros.

Altın Çağ. *Bkz.* Saturnus.

Altın Elma. *(Yunan)* Tanrıçalar arasında güzellik yarışması yapılmasının nedeni... *Peleus*'la *Tetis*'in düğününe kavga tanrıçası *Heris*'i çağırmamışlar. O da öc almak için bir altın elmanın üstüne tanrıçaların en güzeline verilmesi gerektiğini yazmış. En güzel olma konusunda tanrıçalar birbirine düşmüşler, *kavga*'ya tutuşmuşlar. Heris de böylece öcünü almış. Ölümlü *Paris*'in yargıç seçildiği bu yarışmayı *Afrodit* kazanmış. *Bkz.* Güzellik Yarışması.

Altın Post. *(Yunan)* Argonaut'lar seferinin açılmasına neden olan kutsal koçun postu... Üvey anneleri *İo*'dan kaçan *Helle*'yle *Phriksos*'u sırtına alarak göklere uçuran bu kanatlı koçun postu Yunan mitolojisinde büyük bir savaşın nedeni olarak gösterilir. *Pelias,* yeğeni *İason*'u, hakkı olan krallığı elinden almaması için, bu altın postu bulup getirmek için çok tehlikeli bir görevle görevlendirmişti. Koçun postu, kral *Aietes*'in elinde bulunuyordu ve çalınmaması için başına bir ejderha dikilmişti. Altın postu ele geçirmeyi başaran İason'a bu tehlikeli görevde *Argonaut'lar* yoldaşlık etmişti. Phriksos, kendisini kurtaran kutsal koçu *Zeus*'e kurban ettikten sonra altından olan postunu Aietes'e sunmuş bulunuyordu. *Bkz.* İason, Argonaut'lar.

Altın Şapka. *(Fransız)* Yseult'ün şapkası... Aslında bir Breton destanı olup, Fransızlarca işlenmiş bulunan *Tristan ve İseult* öyküsünde bu *altın şapka* temel öğelerden biridir. Ölümün-

den sonra tahtını yeğeni *Tristan*'a bırakacağından çekinen Cornouailles'lılar, kral *Marc*'ı evlenip bir çocuk sahibi olmaya zorlarlar. O da bir güvercinin getirip önüne koyduğu altın şapka hangi kızın başına uyarsa onunla evleneceğini söyler. Bu şapka, Tristan'ın sevdiği *İseult*'ün şapkasıdır. *Bkz.* Tristan, İseult.

Altis. *(Yunan)* Kutsal orman... *Zeus*'ün olduğu bildirilen bu kutsal orman ya da koru *Olympia*' daymış. *Bkz.* Zeus.

Altjira. *(İlkel)* Büyük ata... İlkellerde ana totemi, *büyük ata* anlamındaki bu sözcükle adlanır. *Ata*'larla *totem*'ler arasındaki ilişkiyi göstermesi bakımından ilginçtir. *Bkz.* Totem.

Alt Totem. *(İlkel)* Bir toteme bağlı ve gerektiğinde totem görevi yükletilen şeyler... İlkel klanlarda çeşitli eşya ve hayvanlar, bitkiler fraterilere göre sınıflandırılmıştır. Örneğin, bir frateriye bağlanan hayvanı avlamak için yapılacak bıçak, başka frateriye bağlanan nesneden olmalıdır. Çünkü o fraterinin olan bütün nesneler birbirleriyle sıkıca bağımlıdır ve biri ötekinin aleyhine işlemez. Daha açık bir deyişle, örneğin bir frateriye bağlı bir insanı dövmek için başka frateriye bağlı bir ağacın odunundan yapılmış bir sopa gerekir, yoksa sopanın o insanı dövmeyeceğine inanılır. İlkellerin bu inancı, *totem*'i insan, hayvan, bitki ve nesneleriyle birbirlerine bağlı bütünsel bir sistem olarak benimsediklerini gösterir. Bu *alt* ya da *ikinci derecedeki totem*'ler yüzlercedir. Kimi yerde *totem* derecesine yükseltilirler. *Bkz.* Totem.

Alyoşa. *(Slav)* Slav mitolojisinde râhipler sınıfının temsilcisi... Slav mitolojisi soylular, din adamları ve halk olmak üzere üç temel sınıfın üç temsilcisi üstüne kurulmuştur ve bunlar arasındaki çatışmalar, sınıfları arasındaki çatışmaları yansıtır. Din adamları sınıfının temsilcisi olan bir papazın oğlu *Alyoşa Popoviç* kimi yerde köylüler (halk) ve kimi yerde soylularla birleşir. Soylularla din adamları, halk temsilcisi *İlya Muromeç*'i kendilerinden çok daha *güçlü*, ama çok *aptal* bulurlar. Slav destanları, halkın aptallığı yüzünden ezilmekte olduğu temasını işler. *Bkz.* Dobrynya Nikitiç, İlya Muromeç.

Âmâ. *(İslâm)* Gerçeği görmeyen... *Kör* anlamındaki bu Arapça sözcük, İslâm gizemciliğinde *sezgi gücü olmayan* ya da Bektaşi deyimiyle *kalp gözü kapalı olan* anlamını dile getirir. İslâm felsefesinde de *bilinemeyen* (*Yu.* Agnosia)'*e âmâyı idrâk* ya da eşanlamda *lâedri* denir. *Tinsel körlük* (bilgisizlik) anlamında da kullanılır.

Amaltheia. *(Yunan)* Zeus'ün sütninesi olan keçi... Zeus, babası *Kronos* onu yemesin diye annesi *Rhea*'nın kendisini sakladığı *İda* dağında *Amaltheia* adlı keçiden süt emmiş. Bu keçi *Herakles*'in ölümü öyküsünde *peri* (*Yu.* Nympha) olarak nitelenir. *Zeus*, onun boynuzuna bolluklu olmak niteliğini bağışlamış. Bu yüzden kafasında çiçekler ve meyvelerle dolu *bolluk boynuzu* (*Lâ.* Cornu copiae) varmış. Romalılar da onun boynuzunu bet bereket kaynağı saymışlardır. Bir anlatıma göre de bu keçi, iki yavrusuyla birlikte, Zeus tarafından yıldız mertebesine yükseltilmiş. *Bkz.* Zeus, Kronos.

Ama no İva. *(Japon)* Güneş-tanrıça Amaterasu'nun mağarası... Erkek kardeşi *Susanoo*'ya kızan tanrıça, bu mağaraya çekilmiş. *Bkz.* Amaterasu.

Amaravati. *(Hint)* Hindistan'ın güneydoğusunda tanrı İndra'nın oturduğuna inanılan bölge... *Bkz.* İndra.

Amata. *(Yunan)* Kral Latinus'un karısı... Tiber nehri ağzındaki Laurentium bölgesinin kralı *Latinus*, kızı *Lavinia*'yı *Aineas*'a vermek istiyormuş, karısı *Amata* ise kızını Rutul'lerin kralı *Turnus*'a vermek istemiş. *Aineas*, Turnus'u öldürüp Lavinia'yla evlenmiş. *Bkz.* Aineas, Lavinia, Turnus.

Amaterasu. *(Japon)* Güneş-tanrıça... Japonların ulusal dini *Şintoizm*'in, birbirlerine eşit güçte birçok tanrıların üstünde bulunan tek tanrısı *Amaterasu*'dur. Bu dinin en büyük râhibi de Japon imparatorudur, bu yüzden imparatora, *güneşin oğlu* denir. Japon inançlarına göre imparator siyasal yetkisini bu tanrıçadan miras yoluyla almıştır. Bu ad, Japoncada *gökyüzünü aydınlatan* anlamındadır. Amaterasu, fırtına tanrısı olan erkek kardeşi *Susanoo*'ya kızıp *Ama no İva* mağarasına çekilince yeryüzü karanlığa gömülmüş. Sonra, yeryüzü düzenini kurmak üzere torunu *Ninigi no Mikoto*'yu dünyaya göndermiş. Japonlar hâlâ ilk imparatorları *Jimmu Tenno*'nun bu torunun soyundan türediğine içtenlikle inanırlar. Bu yüzden *Ninighi* Japon dini Şintoizm'de *ata-tanrı* sayılır. *Bkz.* Ninighi, İzanaghi, İzanami, İdzumo, Şintoizm.

Amazonlar. *(Yunan)* Savaş tanrısı Ares'in savaşçı kızları... Yunan mitolojisinin en ilginç tipleri olan *Amazonlar*, Kappadokia'da Terme çayındaki başkentleri Themiskyra'da yaşayan

bir kadınlar ulusuymuş. Usta savaşçılarmış. Ok atarken yayı iyice gerebilmek için sağ memelerini keserlermiş (*Yu. Amadsos* sözcüğü *memesiz* anlamındadır). *Hyppolyte* adında bir kraliçeleri varmış. Ünlü Yunan savaşçıları bile onlarla savaşmaktan çekinirmiş. Erkekleri sadece türlerini sürdürmek için yanlarına alır, sonra topluluklarından dışına atarlarmış. Erkek çocukları ya öldürür ya da babasının topluluğuna gönderirlermiş. Ünlü Troia savaşında Troia'lılardan yana olmuşlar, o zamanki kraliçeleri *Penthesileia*'yı *Akhilleus* öldürmüş. Bir başka kraliçeleri *Thalestris* de ondan bir çocuğu olması için *Aleksandros*'a (Büyük *İskender*) gitmiş. Kimi tarihçiler eski Yunanlıların uzun saçlı İskitleri kadın sandıkları ve bunlara *amazonlar* adını taktıkları kanısındadırlar. *Bkz.* Hyppolyte, Penthesileia.

Ambapali. *(Hint)* Ağaçtan doğan kız... Budacı Hint inançlarına göre *Ambapali* adlı bu güzel kız, *Mankiye* adlı büyük bir ağaçtan doğmuş. *Bkz.* Budizm.

Amba Prensesi. *Bkz.* Sikhandin.

Ambrosia. *(Yunan)* Tanrıların yiyeceği... Yunan mitolojisine göre, tanrılar *ambrosia* yiyerek ve *nektar* içerek yaşarlar. Ölümsüzlüklerini de bu yiyecekle bu içeceğe borçludurlar. Antikçağ Yunanlıları, onların insanların yediği ve içtiğiyle beslenseler ölümsüz olamayacaklarını düşünmüştür. *Bkz.* Nektar.

Ame no Futotama no Mikoto. *(Japon)* Ameterasu'nun yanındaki tanrılardan biri... *Bkz.* Şintoizm, Amaterasu.

Ame no Minaka Nuşi. *(Japon)* Göklerin efendisi-tanrı... Japon mitolojisine göre evren, önceleri biçimsiz bir yumurta gibiymiş, ortasında bir tohum bulunuyormuş, bu tohum gittikçe gelişerek *gökyüzü, yeryüzü* ve *üç tanrı* meydana getirmiş. *Ame no Minaka Nuşi no Kami* bu üç tanrının en büyüğüdür. Daha sonra Şinto dini bu efendi-tanrıyı *Kuni Toko Taşi* adıyla adlandırmıştır. *Bkz.* Taka mi Musubi, Kami Musubi, Ame no Toko Taci, Umaşi Aşi Kabi, İzanaghi, İzanami.

Ame no Murakum no Tsurugi. *(Japon)* Ninighi'nin kılıcı... *Bkz.* Ninighi.

Ame no Toko Taci. *(Japon)* Gökyüzünde oturan-tanrı... Japon mitolojisine göre, ilk üç tanrıdan sonra meydana gelen iki tanrıdan biridir. *Bkz.* Ame no Minaka Nuşi, Umaşi Aşi Kabi, Kamış, Yumurta.

Amenti. *(Mısır)* Ölüler ülkesi... Yunanlıların *hades* ve Müslümanların *ahiret* deyimiyle dile getirdikleri *ötedünya* eski Mısırlılarca *amenti* deyimiyle dile getirilir. Eski Mısır inançlarına göre, ölümden sonra ruhların gitikleri bu yer Nil nehrinin batısındaymış. Ruh, orada, tanrıça *Oziris* ve onun kırk iki yargıcı tarafından yargılanırmış. *Anubis* bir terazi çıkarır, bu terazinin bir kefesine ruhun kendisi ve öbür kefesine de dünyada yaptığı iyi işler konularak tartılırmış. Dünyadaki iyi işlerinin ruhun kendisinden daha ağır basması gerekirmiş. İyilikleri ağır basan ruha daha üç bin yıl yaşamak için *Aşhlu* (*Ar.* Cennet, *Yu.* Elysion)'ya gitme izni verilirmiş. Günahlarla kirlenmiş olan ruhun kendisi, iyiliklerinden daha ağır basarsa hayvan vücutlarına girmeye mahkûm edilirmiş. Böylece, eski Mısır inançlarında *cehennem* (*Yu.* Tartaros) hayvan bedenleri içinde *yeniden dünyaya dönüş* oluyor. Bu ceza da o kirli ruhu arındırmazsa canavar *Ammait* tarafından yenilip yok ediliyor. *Bkz.* Oziris, Anubis, Ötedünya.

Âmentü. *(İslâm)* Müslümanlığın temel inançları... Sözcük anlamında Arapça *inandım* demektir. Müslümanların inanması şart olan bu inançlar şunlardır: Tanrı, melekler, kutsal kitaplar, peygamberler, ahiret günü, kader. *Bkz.* Müslümanlık.

Ameşa Spenta. *Bkz.* Ameşas Spentas.

Ameşas Spentas. *(İran)* Ahura Mazda'nın altı yardımcısı... *Zerdüşt* dininde *ölmez ermişler* (*Fa.* Ameşa spenta) adı verilen bu altı *soyut ruh*, yarı-tanrı yardımcılardır. Çoktanrılı öbür dinlerin ikinci derecedeki tanrıları gibidirler. Felsefe açısından *Mazdeizm*, çoktanrıcı değil, iki tanrıcı ve hattâ gerçek anlamda tektanrıcı bir dindir. Çünkü, *tanrı* adıyla anılan sadece *Ahura Mazda*'dır. Kötülük ilkesi olan *Angra Mainyu*, gerçek tanrının ikinci yönünden ayrılmıştır. Bu yüzden tanrı yardımcıları da *tanrı* adıyla değil, *ermiş* adıyla nitelenirler. *Bkz.* Mazdeizm, Ehrimen, Ahura Mazda, Zerdüştçülük.

Amfinome. *Bkz.* Amphinome.

Amfione. *Bkz.* Amphion.

Amida. *(Japon)* Buda'nın beş yönünden biri... İ.Ö. I. yüzyılın sonlarına doğru Hindistan'da *Hinayana* ve *Mahayana* adları verilen iki öğreti akımı Budacılığı geliştirmeye çalışmıştır. Bunlardan ikincisine göre *Buda*'nın çeşitli beş yönü vardır, Buda böylesine bir *hipostas*, bir *beş-*

likte teklik'tir. İşte Japoncalaştırılmış *Amida* (*Skr. Amitabha*, sonsuz ışık) deyimi bu beş yönden birini dile getirir. *Amida*, Japonya'ya *Jodo* tarikatı tarafından sokulmuştur. *Jodo*, Japonca *cennet* anlamındadır. Amida'ya tapanlar bir çeşit gizemsel bağlılık ve kendinden geçmeyle bu cennete gideceklerine inanırlar. Bu inanca *Amidaizm* ya da *Amidizm* denir. Bu inanca bağlananlar, *kurtar beni Buda Amida* anlamında Japonca *Namu Amida Butsu* deyimini yineleyerek dua ederler. Amida, temiz topraklar cennetinin Buda'sıdır. Her insanın amacı da bu cennete gitmek olmalıdır. *Temiz toprakta yeniden doğmak* deyimiyle dile getirilen bu amaç, ancak *inan ve istek*'le gerçekleşir. İnsan, günahlarla yüklü olsa da, inan ve istek'le temiz topraklarda yeniden doğabilir. *Bkz.* Budizm.

Amidaizm. *Bkz.* Amida.

Amidizm. *Bkz.* Amida.

Amiko. *Bkz.* Amykos.

Amimone. *(Yunan)* Argos kralı Danaos'un elli kızından biri... *Danaid'ler* adıyla anılan bu kızlardan *Amimone*, Yunan mitolojisinin *su* ile ilgili en ilginç öykülerinden birinde baş rolü oynamaktadır. *Poseidon*, ırmak-tanrı *İnakos*'a kızmış ve kurutmuş. Susuz kalan Argos'lulara su bulmak için Argos kralı Danaos, elli kızını su aramaya çıkarmış. Bu arayış sırasında Amimone'ye bir satir saldırmış korkudan kaçmaya başlayan güzel kızcağız, Poseidon'dan yardım dilenmiş, Poseidon onu kurtarmış ve güzelliğine vurulup kendisiyle evlenmiş. Ona, düğün armağanı olmak üzere mızrağını yere saplayıp *Lerna* kaynağını meydana getirmiş. *Bkz.* Poseidon, Dana'idler, Nauplio, Danaos.

Âmîn. *(İslâm)* Her duadan sonra söylenen "kabul et" anlamındaki sözcük... Arapçaya İbrânîceden geçmiştir. Kur'an'da böyle bir sözcük yoktur. İslâm inançlarına göre, peygamber *Muhammet*, *Fâtiha* sûresini okurken *ve leddâlîn* deyince *Cebrâil* kulağına *âmîn* demesini fısıldamış. *Bkz.* Müslümanlık.

Amina. *(Yahudi)* Süleyman peygamberin tılsımlı yüzüğünü Süleyman'ın kılığına giren bir cine vermesi yüzünden kendisine peygamberlik niteliğini kaybettiren karısı... Yahudiler, *Amina*'nın bu yanılgısı yüzünden *Süleyman*'ın peygamberliğini ve mûcize gücünü yitirdiğine inanırlar. Ama Süleyman, yüzüğüne kavuşmakla bu niteliklerini yeniden elde etmiş. *Bkz.* Süleyman.

Amitabha. *Bkz.* Amida.

Amita Butsu. *Bkz.* Amida.

Amitayus. *(Tibet)* Amitabha ya da Amida'nın Tibet'teki adı... *Bkz.* Amida.

Ami ve Amile. *(Fransız)* Fransız şövalyelerinin ve ermişlerinin destanı... Destanlaştırılmış bu Fransız efsânesine göre, *Ami* ve *Amile* ayrılamayacak kadar birbirlerine benzeyen iki dosturlar. Aynı günde doğmuşlardır, aynı günde ölürler. Cesetleri başka yerlerde bulunan iki kiliseye gömüldüğü halde, bir mûcizeyle birleşir. Çünkü bunlar, iki ermiştir ve yaşamları daha başka mûcizelerle doludur. *Tansık* (Mûcize) inançlarını yansıtan bu destan özellikle XII. yüzyılda çok yaygındı. *Bkz.* Tansık.

Ammait. *(Mısır)* Kötü ruhları yiyen canavar... Eski Mısır inançlarında bu canavar, öteki inanç ve dinlerdeki *cehennem* tasarımını temsil eder. *Oziris*'in terazisinde tartılan ölülerin ruhları, iyilikleri ağır basarsa *Aşhlu* (cennet)'ya giderler, kötülükleri ağır basarsa, önce hayvan bedenlerine girmeye mahkûm edilirler, bu halde de iyiliğe yönelmezlerse canavar *Ammait*'e parçalattırılıp yok edilirler. *Bkz.* Amenti, Oziris.

Ammâriyye. *(İslâm)* Cezâyir'de kurulmuş bir Müslüman tarikatı... Bir derviş tarikatıdır. 1882 yılında Al-Hacc Embârek-Al-Magribî al -Buhârî tarafından kurulmuştur. Adını, kuruluşundan yüz yıl önce Cezâyir'de yaşayan Ammar Bû Sennâ adlı bir ermişten alır. Günümüzde de Cezâyir'de tekke ve bağlıları vardır.

Ammas. *(Yunan)* Artemis'in sütninesi tanrıça... Gerçekte Yunan mitolojisine geçmiş eski bir Anadolu tanrıçasıdır. Yunan mitolojisinde de kimi yerde sütnine, kimi yerde *Rhea* ve *Demeter* olarak anılır. *Bkz.* Artemis, Demeter, Rhea.

Ammon. *(Mısır)* Mısır çoktanrıcılığının baştanrısı... *Ammon* ya da *Amon*, önceleri rüzgâr tanrısıydı. Eski Mısır'da, totemciliğin kalıntıları olarak, her kentin ve kasabanın ayrı tanrısı vardı. Nasıl totem sadece kendi klanını koruyup gözetmişse bu kasaba tanrıları da kendi kasabalarını koruyup gözetirlerdi. Ammon, Tebâi kasabasının tanrısıydı ve bu kasaba başkent olmadan önce önemsenmezdi. O zaman Mısırlıların baştanrısı, başkent tanrısı *Ra* ya da *Re*'ydi. Tanrıların gücü onlara tapanların gücüyle orantılı olduğundan, Ammon'un adı Ra'nın yanında anılmazdı. Tebâi (Teb) kasabası başkent olunca rüzgâr tanrısı Ammon birdenbire önem kazan-

dı. Ne var ki Ra (Güneş)'yı da hemen ortadan kaldırmak mümkün olmadığından, ikisi birleştirildi ve Ammon güneş-tanrılığa dönüşerek *Ammon-Ra* oldu. Yunan mitolojisinin *Perseus* masalında da Habeşlerin *Zeus'e Zeus-Ammon* dedikleri görülür. Eski Mısırlılar Ammon'u koç biçiminde tasarımladıklarından *koç* da kutsal sayılmış ve Ammon-Ra tapınaklarında canlı koçlar beslenmiştir. Yunanlıların Zeus'e verdikleri güç ve egemenliği andıran Ammon'un gücü ve egemenliği, firavun Amenotep IV.'ün onun yerine *Aton*'u baştanrılığa geçirmesiyle bir süre sarsılmıştır. *Bkz.* Aton, Totem, Zeus, Güneş.

Ammon-Ra. *Bkz.* Ammon.

Amoghasiddhi. *(Hint)* Beş Buda'nın beşincisi... *Bkz.* Mahayana, Amida, Buda, Budizm.

Amon. *Bkz.* Ammon.

Amon-Ra. *Bkz.* Ammon.

Amon-Re. *Bkz.* Ammon.

Amor. *(Roma)* Eros'un Lâtince adı... Romalılar, Yunanlılardan alıp benimsedikleri Eros'a *Amor* derlerdi. *Bkz.* Eros.

Amos. *(Yahudi)* On iki küçük Yahudi peygamberinden en önemlisi... İ.Ö. VIII. yüzyılda yaşamış bulunan çoban *Amos,* bilgisizliğine karşı çok güçlü sezgisel bir din duygusuyla büyük bir reformcu olarak ortaya çıkmış ve bir bakıma *İsâ*'yı hazırlamıştır. Pek güçlü bir sezgiyle zenginliğin yoksulların varlığından doğduğunu ileri sürmüş ve tanrı *Yehova*'nın kurbanlar, adaklar, törenler değil, sadece insanlar arasında *eşitlik*'le *adâlet* istediğini yaymaya çalışmıştır. Yehova'nın ağzıyla söyledikleri İsrâil edebiyatının ilk derlemeleridir. Şöyle der: "Bayramlarınızdan nefret ediyorum, onları hor görüyorum / Bayram toplantılarınızdan hoşlanmıyorum / Bana kurbanlar sunduğunuz zaman / Hiç mi hiç zevk almıyorum / Sunduğunuz öküzlerde de gözüm yok / İlâhilerinizin şamatası kulaklarımı tırmalıyor / Tek dileğim: Halkın bir pınar gibi fışkırması / Ve adâletin kurumaz bir ırmak gibi çağlaması". *Bkz.* Yehova, İsâ.

Ampelos. *(Yunan)* Bağ-tanrı... Bir satirle bir su perisinden doğmuş, *Dionysos* onu pek sevmiş ve ölümünden sonra *bağ* hâline dönüştürmüş. *Bkz.* Dionysos.

Amphiaraos. *(Yunan)* Sonradan tanrılaştırılan bilici... *Oidipus*'un oğlu *Polyneikes*'in, kendisini yurdundan kovan kardeşi *Eteokles*'e savaş açmak için anlaştığı kişiler arasında bu bilici (kâhin) de varmış. Ancak bilici *Amphiaraos,* savaşın sonunu da bildiğinden dövüşe katılmamış ve saklanmış. Ama gizlendiği yerde bulunarak savaşa katılmak zorunda bırakılmış. Yenilgiden sonra kaçarken yerin yarılıp onu yutmasıyla ölmüş. Ölümünden sonra da tanrılaştırılmış. *Argos*'ta ve *Attika*'da tapınakları var. *Bkz.* Polyneikes, Eteokles, Alkmaion, Yediler Savaşı.

Amphidromia. *(Yunan)* Çocuğun babası tarafından tanınması şerefine ocak ateşi tanrıçası Hestia'ya yapılan tören... Doğumdan beş gün sonra yapılırdı. Babası tarafından tanınan çocuğu ocak ateşinin çevresinde dolaştırırlardı. *Bkz.* Hestia, Vesta.

Amphiktyon. *(Yunan)* Deukalion'la Pyrrha'nın oğlu... Amphiktuonia'nın kurucusu olduğuna inanılır. *Bkz.* Deukalion.

Amphiktyonis. *(Yunan)* Demeter'in lâkabı... Bu lâkap Demeter'e, eski Yunanistan'da bütün kasabaları ortak bir sunak çevresinde toplayan Amphiktyonia meclisinin milletvekilleri olan *Amphiktyon*'ları koruduğu için verilmiş. Bkz. Demeter.

Amphilokhos. *(Yunan)* Bilici... Kendisi gibi ünlü bir bilici (kâhin) olan *Amphiaraos*'un oğludur, kendi adını taşıyan bir de yeğeni var. Bu ikisinin yaşamları birbirine karıştırılır. *Epigon*'ların savaşına katılmış. Kilikya'daki Mallos'u kurduğuna inanılır. *Bkz.* Amphiaraos, Epigon'lar, Alkinoe.

Amphinome. *(Yunan)* İason'un annesi... *Aison*'un da karısıdır, kocasının kardeşi *Pelias*'ı lânetlemek ve sonra da kendini hançerleyerek öldürmekle ünlü. *Bkz.* İason, Aison, Pelias.

Amphion. *(Yunan)* Zethos'un karşıt yapılı kardeşi... *Amphion*'la *Zethos,* Antikçağ Yunanlılarının inançlarında incelikle kabalık karşıtlığını simgeler. Zethos ne kadar dövüşçüyse Amphion da o kadar duygulu ve romantiktir. *Lyr* çalar, şiirler ve şarkılar söyler. Tanrılar tanrısı *Zeus*'ün *Antiope*'den doğan ikizlerinden biridir. Thebai kralı *Lykos*'la karısı *Dirke,* onları doğar doğmaz bir dağ başına bırakmışlar, anneleri Antiope'yi de köleleştirmişler. Büyüdükten sonra Thebai kentine dönen ikizler Lykos'la karısı Dirke'yi öldürüp hem kendi öçlerini, hem de annelerinin öcünü aldılar. İkizler, Thebai kentini onarmak ve yeniden kurmakla ünlüdürler. Özellikle Amphion, çobanların tanrısı *Hermes*'in kendisine armağan ettiği lyra'yı çalarak

bu işi görmüş, sazın tatlı seslerinden etkilenen taşlar kendiliklerinden üst üste gelerek duvarları örmüşler. *Bkz.* Zethos, Antiope, Lykos, Dioskur'lar, Niobe.

Amphitrite. *(Yunan)* Poseidon'un karısı... Bu bakımdan aynı zamanda deniz tanrıçası sayılıyor. *Kara gözlü gürleyici* lâkabıyla da anılır. *Amphitrite* sözcüğü Yunanca *dünyayı saran kadın* anlamındadır. Naksos adasının *Nereid*'lerinden. Dalgaları cisimleştiren Nereid'ler arasından, onu *Poseidon* seçip kaçırmış. O da yarısı insan, yarısı balık olan deniz tanrısı *Triton*'u doğurmuş. *Bkz.* Triton, Poseidon.

Amphitryon. *(Yunan)* Perseus'un torunu ve güzel Alkmene'nin kocası... Tanrılar tanrısı *Zeus*'ün, onun kılığına girerek *Alkmene*'yi kandırması ve yatması öyküsüyle ünlüdür. *Alkaios*'un oğludur. *Bkz.* Alkmene.

Amphoreitos. *(Yunan)* Akarnan'ın kardeşi... Aynı zamanda *Amphitryon*'un da kardeşidir. *Bkz.* Akarnan.

Amrita. *(Hint)* Yaşam ve ölümsüzlük verici besin... Hint mitolojisine göre tanrılar, bu besini süt denizini çalkalaya çalkalaya elde etmişler. İçki ya da yiyecek olarak anılır. Rig-Veda'larda *Soma*'yla eşanlamlıdır. İslâm inançlarının *cennet taamı*'na benzer. Onu ele geçirmek için tanrılar arasında kavgalar olur. *Amrita*'nın süt denizinden çıkarılmasını bir hileyle tanrı *Vişnu* sağlamış. *Bkz.* Soma, Vişnu.

Amulet. *Bkz.* Muska.

Amulius. *(Roma)* Alba Longa'nın masalsı kralı... Kardeşi *Numitor* tarafından tahtından indirilmiş. *Bkz.* Alba Longa, Numitor.

Amvarvalia. *(Roma)* Mars için yapılan tören... *Bkz.* Mars.

Amyklae. *(Roma)* Isparta'da Zeus tapınağının bulunduğu Amyklai'nin Lâtince adı... *Bkz.* Zeus.

Amyklai. *Bkz.* Amyklae.

Amykos. *(Yunan)* Bebryk'lerin kralı... *Poseidon*'un *Melias* adlı bir peri kızından doğma oğludur. Zâlimliğiyle ünlü. Ülkesine gelen yabancılarla dövüşür, sonra da onların kellelerini uçururmuş. Ülkesine uğrayan *Argonaut*'lardan *Polydeukes*'le de dövüşmeye kalkışmışsa da yenilmiş. *Bkz.* Polydeukes.

Amymone. *Bkz.* Amimone.

An. *(Sümer)* Gök-tanrı... *Anum* da denir. Sümer inançlarında *Enlil* (toprak) ve *Enki* (Okyanus) ya da *Ea*'yla birlikte büyük tanrılar üçlüsünü kurarlar. *Bkz.* A, Enlil, Enki, Anum, Ea.

Anabatist'ler. *Bkz.* Anabatizm.

Anabatizm. *(Hıristiyan)* Hıristiyan kamulculuğu... *Anabatizm* (Fr. Anabaptisme), temelde, küçükken yapılan vaftizin hiçbir değeri bulunmadığı ve bunun için büyüklerin yeniden vaftiz edilmeleri gerektiği inancından doğmuş bir Hıristiyan tarikatıdır. Sözcük olarak da Yunanca *yeniden vaftiz etme* anlamındadır. Halk arasında bu öğreti adından çok *Anabatist'ler* (Fr. Anabaptistes) deyimi kullanılır. Bu vaftizcilik anlayışı giderek *İsâ*'nın kaba kamulculuğuna dönüşmüş ve İncil'in dinsel kamulculuğunu gerçekleştirmek için büyük ayaklanmaların dinsel temeli olmuştur. Örneğin, 1521 yılında Thomas Münzer'in liderliğinde başlatılan Anabatist köylü ayaklanması bunlardan biridir. Anabatist başkaldırıcılar, Luther'in dinsel bir reform yaptığını, bu reformun toplumsal yanını da gerçekleştirmek gerektiğini savunmuşlardı. Gerçekte bu hareket, çağının adamı olan ve işini bilen Luther'in toprak soylularına karşı burjuvaların haklarını pekiştirmek için hazırladığı reformu, köylü sınıfı haklarına dönüştürme çabasıdır. Başarılamamış, bastırılmıştır. Luther, bu Protestan tarikatına şiddetle karşı çıkmıştır. *Bkz.* Protestanlık.

Anadolu İnançları. *(Anadolu)* Anadolu yarımadasının Avrupa uygarlığının ve bundan ötürü de Avrupa inançlarının yaratıcısı olduğu savı... Bu sav, ilkin Cevat Şakir Kabaağaçlı (Halikarnas Balıkçısı) tarafından ileri sürülmüş (*Bkz.* Halikarnas Balıkçısı, *Anadolu Tanrıları; Anadolu Efsâneleri; Anadolu'nun Sesi;* üçü de Yeditepe yayını), Azra Erhat (*Bkz.* Mitoloji Sözlüğü, Remzi Kitabevi yayını) ve İsmet Zeki Eyüboğlu (*Bkz. Tanrı Yaratan Toprak,* Sinan Kitabevi yayını) tarafından desteklenmiştir. Bu sava göre, tüm Akdeniz uygarlıklarının beşiği Anadolu'dur, Avrupa uygarlığı da Akdeniz uygarlıklarından doğduğuna göre Anadolu, XX. yüzyıl dünya uygarlığının beşiği olmaktadır. Cevat Şakir Kabaağaçlı bu savını şöyle açıklamaktadır: "Haritalarda Anadolu hiçbir zaman tarihte oynadığı başrolü belirtecek biçimde gösterilmez. Anadolu, sadece Asya'nın Batı'ya doğru uzanan bir köşeciğidir. Klâsik çağlar tarihinde Anadolu, sırasıyla, İran, Makedonya ve Roma imparatorluklarının bir vilâyeti olarak gösterilir.

Oysa Anadolu; Asya, Avrupa ve Afrika'nın, yâni üç büyük kara parçasının birleştikleri yerde, bu kıtaların birinden ötekine geçenlere köprülük etmiş bir yerdir. Göç eden insan yığınları ve istilâ için yürüyen fetih orduları hep Anadolu'nun üzerinden geçtiler. Buldukları halkı öldürmediler, ama hep onlara karıştılar. Son olarak biz Türkler geldik ve onlara karıştık. Öyle ki, biz Amerikalılardan bile daha melez olduk, bundan ötürü vakit vakit Anadolu'ya gelmiş ve bu yurda kısa ya da uzun bir süre sahip olmuş ne kadar insan varsa damarlarımızda hepsinin de kanı vardır. Her ne kadar kültür sorunu bir kan sorunu değilse de, yabancımız sayarak yadırgadığımız şeylerin biz hem fiilen, hem de hukuken mirasçısıyız.. Batı irfânı denilince yabancı bir irfân sanıldı, oysa *Batı kültürünün beşiği Anadolu*'dur. Batı çocuklarına okutulanların çoğu Anadolu'nun eski efsâneleridir... Batı'nın çiçeklerini alıp, artık kurumuş olan eski ağacımızın dallarına pamuk ipliğiyle bağlamaya ne hâcet vardı? O çiçekleri açan gövde ve kökler bizim topraklarımızdaydı" (*Anadolu Efsâneleri,* Istanbul, 1974, s. 12-13). "Fen, dünyada Anadolu'da başlamıştı. İ.Ö. VI. yüzyılda Anadolu'nun Miletos şehrinde Thales'in güneş tutulmasını hesap edecek kadar matematik ve astronomide ilerlemiş olduğu" bilinmektedir (*Anadolu'nun Sesi,* Istanbul, 1971, s. 46). "Dünyanın ilk büyük epik şiiri, yani *İlyada* da, Anadolu'da gün yüzü gördüğü gibi dünyanın ilk düzyazısı, yani *Herodotos Tarihi* de Anadolu'da çıktı" (*Anadolu Efsâneleri,* aynı baskı, s. 17). İsmet Zeki Eyüboğlu da şöyle demektedir: "Bütün Akdeniz uygarlıklarının beşiği Anadolu'dur. Düş değil, bir gerçek, bir tarih oluşumudur bu. Bilgece düşüncenin, sanat yaratmalarının, dinlerin yerden ot bitercesine bittiği, kaynaştığı, çevreye yayıldığı bir yerdir Anadolu. Mezopotamya uygarlığının Anadolu uygarlığından eski olduğunu, tarihin Sümerlerle başladığını savunan görüşler, düşünceler vardır. Ancak, bilimsel düşüncenin, belli bir anlayış açısından varlık bütününe, evrene, insana bakmanın Anadolu dışında geliştiğini, doğduğunu en küçük belgelere dayanarak ileri sürebilecek bir yetkili yoktur" (*Tanrı Yaratan Toprak,* s. 22). "İran uygarlığı, Hint uygarlığı, Sümer uygarlığı, Mısır uygarlığı büyük, yararlı, eski uygarlıklardır. Ancak bunlar, birer çevre, birer sınırlı bölge uygarlıklarıdır. Kendi içlerine kapalı uygarlıklardır. Oysa Anadolu uygarlıkları evrene açık, bir yerde kalmayan, başka ülkelerde değişik ürünler vererek sürüp giden uygarlıklardır. Bugünün uygar yeryüzü için bir Sümer düşüncesi, İran görüşü, Hint anlayışı yoktur. Ancak Anadolu'da doğan, çağdan çağa uzayıp giden, ulustan ulusa geçen bir Anadolu düşüncesi, bilimi, Anadolu görüşü, felsefesi, sanatı vardır. Sümerlerde heykel vardı. Ancak bugünkü heykel sanatının beşiği Anadolu'dur. Budur Anadolu'nun özelliği" (İbid, s. 23). Gerçekten de Yunanlılara maledilen tanrı ve efsânelerin büyük çoğunluğu Anadolu kaynaklıdır. Cevat Şakir'in *Anadolu Tanrıları* adlı yapıtına eklediği cetvelde de belirttiği gibi Thales, Anaksimandros, Anaksimenes, Pythagoras, Ksenophanes, Herakleitos, Anaksagoras, Herodotos, Homeros, Arkhilokhos, Sappho, Anakreon, Aisopos, Musaios, Simonides, Hyppokrates, Protagoras, Epikuros, Diogenes, Demokritos, Leukippos, Kleanthes, Theophrastos, Thrasymakhos, Pusanias, Strabon, Galenos, Epiktetos ve daha pek çokları gibi Yunanlı sayılan düşünürler, sanatçılar, ozanlar, bilim adamları Anadolu'ludur. Yunanlıların ünlü tanrı yaratıcısı Hesiodos'un da babası Anadolu'dan göçmüştür. Etrüsk'ler, Hitit'ler, Eti-Hurri'ler, Luvi'ler, Mitanni'ler, Urartu'lar ve daha pek çok uluslar Anadolu'dan geçmişler ve büyük uygarlıklarını Anadolu'da kurmuşlardır. Romalılar, kökenlerini *Ainelas* yoluyla Anadolu'nun Troia (Çanakkale)'sına bağlarlar. Birçok İngiliz tarihçileri Londra'nın eski adının Troynovant, eşdeyişle Yeni Troia olduğunu, bu kenti Troia ırkının kalıntılarının kurduğunu ileri sürmüşlerdir. Ne var ki Troia, Yunan emperyalizminin yok ettiği bir Anadolu uygarlığı olduğu halde, Yunan kaynaklı sayılmıştır. Cevat Şakir şöyle der: "Hellen şuurunun Anadolu'dan Yunanistan'a geçmesi İ.Ö. VI. yüzyılda olmaya başladı. Ancak İ.Ö. 560-527 yılları arasında, yâni Atina'da Peisistratos zamanındadır ki Homeros'un eserleri Yunan yarımadasına geçti ve Atina'nın Panathenaia festivallerinde muayyen bir sırayla okunmaya başladı. İşte o zaman, bu eserler, Atina'da kutsallaştırıldı ve oradan bütün Yunanistan'a yayılarak Hellenik şuur peydâ oldu. Bu arada Anadolu'dan Yunanistan'a geçen Olympos'lu tanrılar da Hellen'lerin dinini kurdular" (*Anadolu Tanrıları,* s. 20). Cevat Şakir, Akdeniz'i de şöyle tanımlar: "Akdeniz, etnik ve başka bakımlardan dünyanın altıncı kıtası sayılabilir. Coğrafyacılar, keyfî olarak, büyük kara parçalarını, şurası Avrupa, burası Asya diye kıtalara ayırmışlardır. Böylece üç kıta, Akdeniz'i kıyılamış oluyor. Akdeniz'deki kıyılar

Avrupa, Asya ve Afrika değildir. Akdeniz'dir. Afrika büyük kum sahrâsının güneyinde başlar. Yunanistan, Marsilya, İspanya; Avrupa değildir, topu da Akdeniz'dir. Dünyanın en ücrâ yönünden insanlar alınsın, Akdeniz kıyılarına serpilsin: Altıncı kıtanın büyüsüyle çok geçmeden iliklerine dek Akdeniz'li olurlar. Akdeniz, suları gibi, akıcı ve masmâvi bir insanoğlu tarihidir... Ama Akdeniz'in asıl aşırılıkla Akdeniz olduğu yer, Doğu Akdeniz'dir. Bu, edebiyat ya da şiir değil, gerçektir. Dünyanın başka yerleri – o da varsa – yalnız biricik uygarlıkla övünebilirler; ama Doğu Akdeniz ve çevresi Sümer, Akad, Bâbil, Asûr, Mısır, Hitit, İran, Minoen, İonia ve Yunan uygarlıklarıyla göğüs kabartabilir" (*Anadolu'nun Sesi*, s. 10). İsmet Zeki Eyüboğlu'nun yukarda kaydedilen savına göre de, "Bütün Akdeniz uygarlıklarının beşiği Anadolu'dur". Sözlüğümüzün konusuyla sınırlı olarak, pek çok tanrıların Anadolu kaynaklı olduklarını belirtme açısından bu üç Türk yazarının yalnız olmadıklarını, Batı'nın birçok önemli incelemelerinin de bu sava dolaylı olarak katıldıklarını belirtebiliriz. Örneğin, Encyclopédie de la Pléiade yayını olan *Histoire des Religions*'a göre, Yunanlıların *Artemis*'i, özellikle Etrüsklerce tapılan bir Anadolu tanrısı olan *Artumes*'ten dönüşmedir. Yunanlıların *Hades*'i Anadolu'lu tanrı *Aita*'dan, *Persephone*'si Anadolu'lu *Phersipnai*'den, *Apollon*'ları Anadolu'lu *Aplu*'dan; Romalıların tanrıça *Ma*'sı Anadolulu *Bellone*'den, *Bona dea*'ları Anadolu'lu ana tanrıça *Cybele* (Kybele)'den dönüşmedir. Yetmiş tanrının başına geçip *Ullikummi*'ye karşı savaşan tanrı *Ashtabi*; ayrıca *Ammezzadu, Ammunki, Ani, Ana, Bagbartu, Arma, Allatum, Eshtan, Alalu, Kumarbi* hep Anadolu'lu tanrı ve tanrıçalardır. Halep bölgesindeki bir dağa adını veren tanrı *Adalur* Anadolu'ludur. *Egeon*, Homeros'un *Briareos* adıyla andığı Anadolu'lu bir devdir. Peygamber kadın *Vegoaia* ve onu ilk dinleyen kişi *Arruns Velthumnus* Anadolu'ludur. Bu önemli ve bilimsel kaynak, daha sayılamayacak kadar çok tanrıları Anadolu toprağına bağlamaktadır. Birçok bilginlerin katıldığı bir kurulca hazırlanan bu bilimsel kaynağa göre de Anadolu, *tanrı yaratan toprak*'tır. Ne var ki çeşitli ve sürekli dönüşmeler sonucu bu sayısız tanrı ve tanrıçalar her bölgeye özgü yeni özellikler kazanmışlardır. Cevat Şakir Kabaağaçlı da yapıtlarının birçok bölümlerinde bunu belirtmektedir. Örneğin, şöyle der: "İ.Ö. 1000 yılına doğru Anadolu'dan doğuya göçen Pulasati'ler Mısır yolculuğunda Firavunlarca önlendiler ve Filistin'de yerleşerek adlarını *Pulasatin* (Filistin) diye bu ülkeye verdiler. Ana tanrıçaları *Hepa*'yı Batı Anadolu Olympos tanrılarının arasına *Hebe* (Eve, Havvâ) diye sokmuşlardı. Onu Filistin'e götürerek *Havva* adıyla Ürselim (Kudüs) kenti koruyucusu, kahramanları *Adam* (Âdem)'le evlendirdiler. Böylece, Benî İsrâil'in Tevrât'ına başlangıç sağladılar" (*Anadolu'nun Sesi*, s. 19). Anaerkil (Matriyarkal) Anadolu tanrılarının babaerkil (Patriyarkal) Yunanistan'a geçince nasıl biçim değiştirdiklerinin çeşitli örneklerinden birini de şöyle anlatır: "*Tantalos*, tanrıların, insan etini hayvan etinden ayırdedip edemeyeceklerini anlamak için kendi oğlunu öldürtüp tanrılara çektiği ziyafette onlara sunar. İşte bundan dolayı *Zeus* tarafından cehennemde korkunç bir işkenceye mahkûm olur. Bu efsâneyi patriyarkal bir itikatta olanlar uydurmuşlardır. Maksat, matriyarkal bir itikat taşıyan Tantalos'u kötülemektir. Tantalos'un kızı *Niobe*, Thebai kralına zevce olarak verilir. Kız, İzmir'den Yunanistan'a gider. Dünyaya on iki çocuk getirir. Bir gün, bir panayırda kadın, ebedî bir bâkire olan *Artemis* hakkında, "O hiç doğuramaz, ana olamaz, bana bakınız, dünyaya on iki çocuk getirdim" diyerek çocuklarıyla iftihar eder ve tanrıçayı da tahkir eder. Bu efsâne, pek doğal olarak, uydurmadır, fakat o devre uyan bir efsânedir. Çünkü, bereket ve bol bol doğuruculuğun tanrıçası olan matriyarkal bir Anadolu'nun Artemis'i Yunanistan'a geçince, her ne kadar doğum koruyucusu olsa da, kadınlıktan ve analıktan vazgeçerek ebedî bâkire olur. Böyle bir tanrıçaya da, matriyarkal ve şiddetle velût bir Anadolu'lu Niobe'nin çocukları ile meydan okuması doğaldır" (*Anadolu Tanrıları*, s. 61). İsmet Zeki Eyüboğlu da bu konuda şunları söylemektedir: "Dil araştırmaları, Hera, Poseidon, Athena, Apollon, Artemis, Hermes, Ares, Hephaistos, Hestia, Aphrodite gibi tanrı adlarının Grekçe olmadığını, Anadolu dillerinden doğmuş sözler olduklarını açıkça göstermektedir. Bu tanrılar, tanrıça *Kübele* (Rhea)'nin çocukları, torunlarıdır. Bunların adlarının Grekçe olmayışı, Greklerce yaratılmış varlıklardan sayılamayacaklarını açıkça gösteriyor... Bugün, Grek tanrısı dediğimiz, yukarda adı geçen tanrıların birer Anadolu düşünce ürünü olduğu su götürmez bir gerçektir. Ancak, Grek ülkesine göçen bu tanrılara daha sonraları Grekçeyle açıklanan birtakım nitelikler verilmiştir... Anadolu'dan Batı'ya düşünce

varlıkları, sanat yaratmaları gibi yer adları, dinler, inançlarla ilgili kavramlar, görüşler, yaşama anlayışları gitmiş, yeni yeni biçimler almış"tır (İ. Z. Eyüboğlu, *Tanrı Yaratan Toprak*, s. 109 -111). Anadolu inançları, sadece Yunanistan'a değil, Avrupa'dan Asya'ya ve Afrika'ya kadar tüm dünyaya yayılmış bulunmaktadır. Örneğin, tanrıça *Kybele*'ye Arabistan'da *Hubel* (Kıble), Ermenistan'da *Anahita* ve İtalya'da *Vesta* denilmesi bile bu geniş yayılmayı göstermektedir. *Bkz.* Kybele, Hitit Dini, Luvi İnançları, Urartu Dini.

Anadyomene. *(Yunan)* Afrodit'in ek adı... Yunanca *anadiyomai* sözcüğü *sudan çıktım* demektir. Eski Yunan inançlarına göre *Afrodit,* dalgaların köpüklerinden doğmuştur. *Bkz.* Aphrodite.

Anahita. *(İran)* Aşk ve doğurganlık tanrıçası... İki kişiliği vardır: Bir yanında masumluğu ve bâkireliği, öbür yanında cinsel azgınlığı ve fâhişeliği taşır. Eski Yunanlıların *Afrodit*'i ve *Kybele*'sine eşittir. Sözcük anlamında *tertemiz* demektir. *Zerdüşt*'ten önceki *Mazdeizm,* onu, *Mithra*'yla birlikte, büyük tanrı *Ahura Mazda*'nın yanında bulunan iki önemli tanrıdan biri sayar. *Ana-tanrı* adıyla da anılır. Yunanlılar, onu *Anaitis* adıyla anmışlardır. *Bkz.* Aphrodite, İştar, Kybele, Mazdeizm.

Anaitis. *Bkz.* Anahita.

Analoji Büyüsü. *Bkz.* Büyü.

Ananche. *Bkz.* Ananke.

Ananda. *(Hint)* Buda'nın yeğeni ve ermişi... Bizzat *Buda*'yı da etkilediğine inanılan, Budacılığın önemli kişilerindendir. Buda'ya kadın keşişler için manastırlar açmasını o söylemiş. Budizmin ana metinlerini de o yazmış. Ölünceye kadar Buda'nın yanından ayrılmamış. Budacılıkta, Müslümanlıktaki *Ali*'nin yerine benzer, önemli bir yeri vardır. Buda öldükten sonra Budacılığın en büyük ermişi (*Skr.* Arhant) olmuş. *Bkz.* Budizm.

An'ane. *(Genel)* Kuşaklardan kuşaklara ağızdan ya da göreneklerle aktarılan geleneksel inançlar... Arapçadır. *Bkz.* Gelenek, Görenek.

Ananke. *(Yunan)* Kader-tanrı... *Kişileşmiş zorunluk* olarak dile getirilir. Antikçağ Yunan düşüncesi, kimsenin kaderinden kurtulamayacağını, zorunlu olarak ona bağlı bulunduğunu ileri sürmüştür. Ünlü trajedyacı Sophokles de şöyle der: "Tanrılar bile kaderlerinden kurtulamazlar". *Bkz.* Kader.

Ananta. *(Hint)* Tanrısal yılan... Özellikle *Krisna* öykülerinde adı geçer. Örneğin, Matura kentinin kralı *Kansa,* kız kardeşi Devaki'yi *Vasudeva* adında bir prensle evlendirir. Ama bir kâhin, ona bu evlilikten doğacak sekizinci çocuğun kendisini öldürerek yerine gececeğini söyler. Zâlim kral da kız kardeşinin çocuklarını doğar doğmaz öldürtmeye başlar. Tanrı *Vişnu,* öldürülen altı çocuktan sonra doğan yedinci çocuk kutsal yılan *Ananta*'yı kurtarır, onu anasının karnından alıp uzaklara götürür ve adını da *Balarama* koyar. Bu, bin başlı bir kutsal yılandır. Hint inançları bir bakıma Balarama'yı Ananta'nın vücudu, Ananta'yı da Balarama'nın ruhu saymaktadır. Çünkü, uzun serüvenlerden sonra Balarama'nın ölümü Ananta'nın onun ağzından çıkıp denize dalmasıyla olur. Ruhunu yitiren beden, hemen ölür. *Bkz.* Balarama, Krişna, Vişnu, Rama.

Anat. *(Mısır)* Savaşçıların ve silâhların tanrıçası... Aslında Asya'lı olan bu tanrıça, İ.Ö. XVII. yüzyılda Mısır'a getirilmiş ve özellikle Tanis'te tapılmıştır. Sâmî tanrıçası *Astart*'ın Mısırlılaştırılmışıdır. *Bkz.* Astarte, Kybele.

Ana Tanrılar. *Bkz.* Matres.

Anathema. *(Yunan)* Adak ve kurban... Bu deyim Antikçağ Yunanlılarında tanrıya sunulan her türlü *sungu*'yu kapsar. İlk Hıristiyanlar, Yunanlılardan aldıkları bu deyimle *adak* anlamını dile getirmişlerdir. Daha sonra Katolikler, kilise dogmalarına karşı gelenlere uyguladıkları kiliseyle ilişiği kesme *yargı*'sını bu deyimle adlandırdılar. Bundan ötürü de deyim Hıristiyanlarda *ilenme* anlamını da kazandı, her türlü *lânetleme*'leri dile getirdi. *Bkz.* Adak, Kurban, Afaroz.

Anatu. *(Mezopotamya)* Gök tanrısı Anu'nun karısı-tanrıça... Mezopotamya dinlerinde büyük tanrıların karıları da vardır ve bunlar, tanrılar soyunu üretirler. *Bkz.* Anu, Belit, Damkina.

Ancilia. *Bkz.* Mars.

Andate. *(Kelt)* Zafer tanrıçası... Keltler, kutsal bir ormanda, bu tanrıçaya insan kurban ederlerdi. *Bkz.* Kurban.

Ander. *(İran)* Ermiş karşıtı... *Zerdüşt* dininde iyicil ermişler ve bunların karşıtı olan kötücül ruhlar vardır. Bunlar, çoktanrıcı dinlerde olduğu gibi *tanrı* adıyla anılmazlar. İyiciller *Ahura Mazda*'nın yardımcılarıdır. *Ander,* kötücüllerden biridir. Günah tohumları saçıp ölümden sonra lânetlenmiş ruhları uçuruma sürüklermiş. *Bkz.* Ameşas Spentas.

Andians. *(Hıristiyan)* Kutsal yapıttaki bütün deyimleri gerçek sayan bir Hıristiyanlık tarikatı... İ.S. IV. yüzyılda kurulan bu tarikatın bağlılarına göre, örneğin bir benzetme ürünü olan "tanrının eli" deyimi, tanrının gerçekten elleri olduğunu anlatır. *Bkz.* Hıristiyanlık.

Andra. *(İran)* Ayrılıklara yol açan kötücül şeytan... Kimi incelemeciler, bunu Hintlilerin tanrısı *İndra*'nın tersine dönüşümü saymaktadırlar. Örneğin, Fransız incelemecisi Félicien Challaye bunlardan biridir (*Bkz.* Histoire des Religions, Bölüm VII). *Bkz.* İndra.

Androgeos. *(Yunan)* Girit kralı Minos'un oğlu... Atina kralı *Aigeus*'a konuk olmuş, Aigeus, onu *Herakles*'in Girit adasından kaçırıp Marathon ovasında tuttuğu boğayla dövüştürmüş, Girit boğası, bu Girit prensini öldürünce iki ülke arasında savaş çıkmış. *Bkz.* Aigeus.

Andromakhe. *(Yunan)* Troia'lı Hektor'un karısı... *Odysseus*'un Troia hisarlarından aşağı atarak öldürdüğü *Astyanaks*'ın da annesidir. Kimi anlatımlarda Troia'nın Yunanlılarca alınması üzerine oğluyla birlikte kendisini hisar duvarlarından aşağı attığı bildirilir. (Örneğin, *Bkz.* Eckart Peterich, *Yunan Mitologyası*). *Bkz.* Hektor, Astyanaks.

Andromeda. *(Yunan)* Habeş kralının kızı... Habeş kralı *Kepheus*'la karısı *Kassiepeia*'nın kızıdır. *Perseus*'la evlenip *Argos*'a gider. *Bkz.* Perseus, Argos.

Andvari. *(Alman)* Zigfrid öykülerinde adı geçen bir cüce... Büyük bir hazinesi varmış, *Votan*'la *Loki*, hazinesini elinden almışlar, o da paraları lânetlemiş. Bundan sonra bu paralar kimin eline geçtiyse uğursuzluk getirmiş. *Bkz.* Fafnir, Regina.

Anfion. *Bkz.* Amphion.

Anfitrion. *Bkz.* Amphitryon.

Anfitrit. *Bkz.* Amphitrite.

Anga. *(Hint)* Krişna öykülerinde adı geçen bir ülke... Bir kralın oğlu olan *Argiuna*, bir arabacının oğlu olan *Karna*'yla sınıf farkından ötürü dövüşmeyi kabul etmeyince Karna'yı dövüşebilmesi için bu ülkeye kral yaparlar. *Bkz.* Karna, Argiuna.

Angakok. *(İlkel)* Eskimo Şamanlarına verilen ad... *Bkz.* Şaman.

Anglikanizm. *Bkz.* Anglikanlık.

Anglikanlık. *(İngiliz)* İngiliz Protestanlığı... Katoliklikle Protestanlık arasında İngilizlere özgü bir orta din sayılırsa da gerçekte Kalvinciliğin İngiliz koşullarına uydurulmuş bir biçimidir. Kral VII. Henry'nin Papa ile arasının açılmasından doğmuştur. Papa, yeniden evlenmek isteyen Kral'ın boşanmasına izin vermediğinden İngiltere'ye özgü bir Papalık yaratmak gerekmiştir. Anglikanlığın Papa'sı Canterbury Başpiskoposudur ve Vatican'a bağlı değildir. Anglikanlığı benimseyene de *Anglikan* denir. İngiltere'de Anglikanlığın (*Fr.* Anglicanisme) bağlıları 1960 yılında 27 milyondu. *Bkz.* Protestanlık.

Angra Mainyu. *Bkz.* Ehrimen.

Anhises. *Bkz.* Ankhises.

Animalizm. *(İlkel)* Hayvanlarla onları avlayan insanlar arasında büyülü bir bağ olduğu inancı... Bu inanç, hayvanda insanca bir öz bulunduğu inancına bağlıdır. *Animizm* (*Fr.* Animisme), totemciliğin köküdür. *Bkz.* Hayvan Tapımı, Totemizm, Alter Ego, Animizm.

Animatizm. *(İlkel)* İnsanın çevresindeki bütün şeylerin canlı olduğu inancı... Bu terim, insan inançlarındaki bütünsel *canlıcılık* (Animizm) döneminden önceki evreyi ayırdetmek için R. R. Marett tarafından önerilmiştir. Marett'e göre, *Animatizm* (*Fr.* Animatisme), her şeyin bir *ruh*'u olduğu inancını dile getirmek için Edward B. Tylor tarafından önerilen *Animizm* (Fr. Animisme)'den farklıdır. Henüz *ruh* anlayışına varamamış olan ilkeller önce, bir çocuğun oyuncaklarını canlı sanıp onlarla konuşması gibi, bebeksi bir evreden geçmişler ve çevrelerindeki nesneleri kendileri gibi canlı, duyar ve düşünür saymışlardır. Onların da insanlarınki gibi birer ruhu olduğu inancına dayanan dinsel canlıcılık aşaması, bu bebeksi anlayıştan çok daha sonra gerçekleşmiştir. Lâtince *animatis* sözcüğü *canlandırma* ve *animizm*'in etimolojik kökeni olan *anima* sözcüğü *ruh* anlamına gelir. Bu bakımdan dilimize ve sözlüklerimize yerleşmiş bulunan *canlıcılık* teriminin *animatizm* karşılığı olarak kullanılması ve *animizm* karşılığının *ruhçuluk* deyimiyle adlandırılması daha doğru olur. *Bkz.* Animizm.

Animist Büyücülük. *Bkz.* Büyücülük.

Animizm. *(İlkel)* İnsanının çevresindeki bütün şeylerin ruhlu olduğu inancı... İlkel insanların *ruh* kavramına ve inancına nasıl vardıklarını, bundan da cin ve peri inançlarına nasıl geçildi-

ğini, giderek din inancının nasıl gerçekleştiğini inceleyen İngiliz etnoloğu Edward B. Tylor'un ileri sürdüğü bu kavram, ilkellerin çevrelerindeki hayvan, bitki, ağaç, taş, toprak vb. gibi bütün doğa nesnelerini ve belirtilerini *ruhlu* sayma inancını dile getirir. Tylor'a göre ilkeller, uyku, düş, ateşli hastalıklar, esirme, delilik ve ölüm gibi psiko-fizyolojik olgulardan *animizm* (*Fr.* Animisme)'e varmışlardır (*Bkz.* Dr. Sedat Veyis Örnek, *Etnoloji Sözlüğü*). Hense-Leonard, *Hellen-Lâtin Eskiçağ Bilgisi* adlı yapıtında bu konuda şöyle der: "İlkel insan, kendi öz duyuş ve dileyişini çevresindeki dünyada etki gösteren kuvvetlere yüklemekle bu dünyada bir sürü ruhların işbaşında olduğunu görüyor. Bu ruhların kendisine iyi davranmalarını sağlamak için onlara tapmak zorunda kalıyor. Böylece, dağ ve orman ruhları *Artemis*'te, buğday vb. ruhları *Demeter*'de, taşların ruhları *Hermes*'te biçimleniyor". Hense-Leonard böylece *ruh* anlayışından eski Yunan'da *tanrı* anlayışına nasıl geçildiğini belirtmeye çalışmaktadır. *Bkz.* Ruh İnancı, Tanrı, Animatizm.

Anira. *(Japon)* Sekizinci saatin cini... Japon inançlarına göre, saatleri on iki cin yönetir. Her saatin ayrı bir cini vardır. *Anira*'nın yönettiği saat sekiz, Türkiye saatiyle öğleden sonraki saat üçü karşılar. *Bkz.* Cin.

Anka. *Bkz.* Zümrüdüanka.

Ankebût. *(İslâm)* Örümcek... Kur'an'da her türlü boşinançlar, putataparlık ve çoktanrıcılık *örümcek ağı*'na benzetilmiş ve Müslümanların kutsal yapıtının 24. sûresine *ankebût sûresi* adı verilmiştir. *Bkz.* Müslümanlık.

Ankhirhoe. *(Yunan)* Su perisi... Trakya kralı *Sithon*'la evlenmiş, ondan iki kızı olmuş. *Bkz.* Sithon.

Ankhises. *(Yunan)* Tanrıça Afrodit'in âşık olduğu ölümlü... Kimi metinlerde *Anhises* ve *Ankiz* olarak da yazılmaktadır. Kimi anlatımlara göre, *Dardanos* (Çanakkale) kralı, kimilerinde Troia'lı bir prens, kimilerinde de *İda* dağında yaşayan bir çobandır. Öyküsünün ilginç yanı, tanrılar tanrısı *Zeus*'ün, tanrıça *Afrodit*'ten öc alması yüzünden Afrodit'in kendisine âşık olmasıdır. Zeus, kendisini ölümlü kadınlara âşık ettiğinden ötürü, aşk tanrıçası Afrodit'e kızmaya başlamış, çünkü ölümlü kadınlarla düşüp kalkmayı kendisine yakıştıramıyormuş (Görüldüğü gibi, tanrılar tanrısı, kendisinden daha aşağı kademede bir tanrının yetkisine özgü gücünden kurtulamıyor). Bu yüzden Afrodit'ten öc almak istemiş, onun bir ölümlüyle evlenmesini buyurmuş (Görüldüğü gibi, tanrılar tanrısı, aşağı dereçede bir tanrının gücünden kurtulmamakla birlikte, ona egemendir, dilediğini yaptırabiliyor). Bu yüzden Afrodit, Zeus'ün seçtiği Ankhises'le evlenmek zorunda kalmış ve ondan ünlü *Aineas*'ı doğurmuş (*Enea* Yunanca *ıstırap çocuğu* demektir, bir tanrıça da kendini bir ölümlüye yakıştıramıyor ve onunla evlenmeyi *acı çekme* olarak niteliyor). Afrodit, böylelikle, Zeus'ün buyruğunu yerine getirdiğinden daha çocuğu doğmadan kocasından ayrılmış ve Olimpos dağına dönmüş. Kimi metinler bu öyküyü, Afrodit'in Ankhises'e âşık olduğu biçiminde anlatırlar (Örneğin, *Bkz.* Behçet Necatigil, *Küçük Mitologya Sözlüğü*, s. 77). *Bkz.* Aineias, Aphrodite.

Ankiz. *Bkz.* Ankhises.

Anlaşma. *(Hıristiyan)* Tanrı, insan ve şeytan arasındaki çeşitli anlaşmalar... Yahudilikten Hıristiyanlığa geçen bu inanç, özellikle Ortaçağ Hıristiyanlarınca çeşitli efsânelerde işlenmiştir. Ortaçağ Hıristiyanlığında tanrının insanla, tanrının şeytanla ve insanın şeytanla anlaştığına inanılır. Bu anlaşmalar, sözlü andlaşma ya da bahse girme niteliğini taşır. Örneğin, Papa Silvestro, bu inançlara göre, şeytanla anlaşarak ve şeytanın yardımıyla Papa olmuştur. *Bkz.* Ahd, Ahdi Atîk, Ahdi Cedîd, Gerberto di Aurillac, Mephistopheles.

Anma Törenleri. *(İlkel)* Ata inancını güçlendirme... İlkeller tek totemsel atadan geldiklerine inanırlar. Bu ata ya bir hayvan, ya bir nesne, ya da bir bitkidir. Bu ata, geçtiği her yere vücudundan çıkan tohumları serpmiştir. Bu tohumlar o zamandan beri birçok vücutlara gire gire şimdiki klan kişilerini meydana getirmiştir. İlkellerdeki anma törenleri bu inancı güçlendirme amacıyla yapılır (*Bkz.* Durkheim, *Les Formes Elémentaires de la vie Religieuse*, 1912, s. 529-537). Spencer ve Gillen gibi incelemeciler ise bu törenlerin tümüyle ekonomik nedenlere dayandığını, klanların birbirlerinden yararlı besinler sağlamak için yapıldığını ileri sürmüşlerdir. *Bkz.* Totem.

Anna Perenna. *(Roma)* Toprak tanrıçası... Bir *Etrüsk* tanrıçasıdır. *Tanrı kadın* adıyla da anılır, bereket ve gelişme sağlar. Önce yılların tanrıçasıymış, sonradan *toprak ana* olmuş, daha sonra da *Dido*'nun kız kardeşi *Anna*'yla birleştirilmiş. Kimi anlatımlara göre de, kutsal

dağda yaşayan ve halka yiyecek taşıyan iyiliksever bir kadınmış. *Bkz.* Dido, Lavinia.

Annapurna. *(Hint)* Tanrıça Durga'nın öbür adı... *Karnını tıkabasa yiyecekle doldurmuş* anlamındadır. Hint tanrıçası *Durga*'ya bu ad, bolluk dağıtıcısı olduğundan ötürü verilmiş. *Bkz.* Durga.

Annunaki'ler. *(Sümer)* İkinci derecede tanrılar... Bunlar, baştanrı *Marduk*'tan kendilerine bir hizmetçi vermesini istemişler, o da insanı yaratmış. *Bkz.* Marduk.

Anseis. *(Fransız)* Şarlman'ın on iki şövalyesinden biri... Ronceveaux geçidinde ölen şövalyelerdendir. *Bkz.* Roland Destanı.

Anşar. *(Sümer)* Gökyüzü tanrısı... Yeryüzü tanrısı *Kişar*'la birlikte dişi yılan *Lakamu*'yla erkek yılan *Lakmu*'nun çocuklarıdır. *Bkz.* Lakmu, Lakamu, Kişar, Apsu, Tiamat, Sin, Asur.

Ant. *(Genel)* Tanrıyı tanık göstererek edilen yemin... Tanrı ya da başkaca kutsal bir varlığın tanıklığı üstüne içilen andın bozulması hâlinde, andı bozanın başına birçok kötülükler geleceğine genellikle inanılmıştır. Birçok uluslarda ant, törenlerle yapılır. Özellikle Türk uluslarından Kırgızlar tuza işeme, tuz yalama, kılıcın keskin yüzünü yalama gibi çeşitli biçimlerde ant törenleri yaparlar. *Bkz.* Yemin.

Antaios. *(Yunan)* Toprağın oğlu dev... Toprak ana *Gaia*'yla *Poseidon*'un oğludur. *Herakles,* Mısır kralı *Busiris*'i öldürdükten sonra onunla dövüşmüş, ne var ki toprağın oğlunu toprakta öldürmek olanaksızmış, bunun için onu ancak havaya kaldırarak öldürebilmiş. *Bkz.* Herakles.

Antheia. *(Yunan)* Afrodit'in lâkabı... *Çiçekli* anlamındadır. Nar, gül ve mersin çiçekleri ona adanmıştı. *Afrodit,* aslında Kıbrıs adasının tapımıdır ve oradan gelip bütün Yunanistan'a yayılmıştır. Orada, aşkın, güzelliğin, şehvetin ve çiçeklerin tanrıçası sayılıyordu. *Bkz.* Aphrodite.

Anteia. *(Yunan)* Stheneboia'nın öteki adı... *Bkz.* Stheneboia.

Antenor. *(Yunan)* Troia'lı kişizâde... Yunanlılar katında *Nestor*'un önemi neyse Truvalılar katında *Antenor*'un önemi odur. Bilgeliği, dürüstlüğü, iyilikseverliği ve güçlülüğüyle Truvalıların en saygıdeğer kişisiymiş. Romalılar, onu Paduva kentinin kurucusu sayarlar. Homeros *İlyada*'sında onu pek över ve *Priamos*'un danışmanı olduğunu söyler. Homeros'tan sonraki anlatımlar onu ihanetle suçlamışlardır. *Bkz.* Nestor.

Anteros. *(Yunan)* Kişileştirilmiş "karşıtlık" kavramı... Yunan mitolojisinin ileri sürdüğü bu çok önemli diyalektik kavram Yunanca *karşıt sevgi* anlamındadır. Birçok metinlerde *karşılıklı aşk* ya da *karşılık gören aşk* ve *seveni mutlu kılan aşk* olarak yorumlanır. Kimi metinlerde onu *erkekler arası aşk*'ın simgesi sayarlar. Çeşitli halk anlatımlarında bu yorumlara dayanak olabilecek çeşitli öyküleri vardır. Ne var ki bütün bu öykülerde, halkın onu kendi anlayışına göre basit serüvenlere çekmiş olmasına rağmen, *Herakleitos* diyalektiğine temel olan felsefesel ve çok önemli bir sezi belirmektedir. Bu sezi, *karşıtlığın geliştirici gücü*'nü meydana koyar. *Anteros* (karşıt sevi), *Eros (sevgi)*'nin kardeşidir ve anneleri *Afrodit,* onu Eros'un daha iyi gelişebilmesi için doğurmuştur. Antikçağ Yunan mitolojisine göre Eros, ancak Anteros'un yanındayken gelişebiliyormuş, ona yaklaşınca sevinir ve ondan uzaklaşınca ağlarmış. İskenderiye anlatımlarına göre de ona yaklaştığı zaman büyür ve ondan uzaklaştığı zaman yeniden çocuklaşırmış. Bu mitolojik inanç, daha sonra Antikçağın büyük düşünürü Herakleitos tarafından Yunanca *savaş* anlamındaki *polemos* kavramıyla dile getirilen ve bir *logos* yasası olarak ileri sürülen *karşıtların birliği ve çatışması* ilkesini içerir. Nesnel gerçekliğin *söz*'le dile getirilişini veren *logos* kavramı, evrende bir *evrensel yasa*'nın varlığını ve her şeyin bu yasayla meydana gelip bu yasayla oluştuğunu anlatır. İdealist açıdan en yetkin dile getirilişini Alman düşünürü Hegel'in diyalektiğinde bulan bu evrensel yasa, daha sonra, bilimsel yerine oturtularak diyalektik materyalizmin temel yasası olmuştur. Bir bakıma, ilk bilimsel düşünceyi de bu sezinin hazırladığı söylenebilir. Çünkü bu sezi, evrensel düzenin birtakım yasalara bağlı olduğu düşüncesini içermektedir. Herakleitos bu *yasa*'nın doğasal, insansal, bilinçsel olan her şeyde bulunduğunu ileri sürmüştür. Bilim, bu yasaları bulup meydana çıkarmaktır. Nitekim ilk Yunan düşünürleri de doğanın düşüncesini edinmek için doğanın kendisini araştırmışlar ve doğa bilginleri olmuşlardır. İncelediklerı doğa, *karşıtlık*'ların birliği olan ve onların çatışmasıyla devinen bir doğadır. Oluşma ve değişme de bu devimle gerçekleşmektedir. Yüzyıllarca sonra bilimin ve diyalektik felsefenin bilimsel olarak meydana koyduğu gibi doğasal, toplumsal ve bilinçsel bütün olgular karşıtlıklarını da içe-

rirler. Varlıklar, bu karşıtlığın çatışmasıyla gelişir. Evrensel gelişmeyi sağlayan, nesne ve olgulardaki bu karşıtlıktır. Özdek bu karşıtlığı içerdiği içindir ki, devimsel ve gelişimseldir. *Bkz.* Eros, Amphion, Antikhton.

Anteus. *Bkz.* Antaios.

Anteverta. *(Roma)* Geçmişi bilen tanrı... Geleceği bilen tanrı *Postverta*'yla birlikte iki bilici tanrı olarak Roma inançlarında yer alır.

Antheus. *(Yunan)* Halikarnas'lı delikanlı... Kendisine âşık olan ve ondan yüz bulamayan Milet kralı *Phobios*'un karısı tarafından başı taşla ezilerek öldürülmüş. *Bkz.* Phobios.

Anthesteria. *(Yunan)* Dionysos bayramı... Antikçağ Yunanlılarının üç gün kutladıkları ünlü şarap bayramıdır. Bu bayramda şarap içme yarışmaları düzenlenirdi. *Bkz.* Dionysos.

Antigone. *(Yunan)* Eski değerlere başkaldırmanın simgesi... Antikçağ Yunan inançlarında pek çok *Antigone*'un adı geçer. Bunlardan biri, *Laomedon*'un kızıdır, tanrıça *Hera*'dan daha güzel olduğunu söyleyerek övündüğü için leylek biçimine sokulup cezalandırılır. İkincisi *Kassandros*'un kızı ve *Ptolemaios*'un ikinci karısıdır. Üçüncüsü Phthia kralı *Eurytion*'un kızı ve *Peleus*'un karısıdır, *Astydamia,* kocasının kendisini baştan çıkardığını söyleyince üzüntüsünden kendini öldürür. Ama bunların en ünlüsü, eski değerlere başkaldırmakla birçok sanat yapıtlarına konu olan Thebai kralı *Oidipus*'un kızı ve *Polyneikes*'in kız kardeşi *Antigone*'dur. Öyküsü kısaca şudur: Oidipus, kendi annesi olduğunu bilmeksizin, *İokaste*'la yatmış, bu birleşmeden Antigone doğmuş. Birleştiği kadının kendi annesi olduğunu öğrenen Oidipus, gözlerine mil çekerek kendini cezalandırınca Antigone kör ve lânetlenmiş babasının elinden tutarak ölünceye kadar dolaştırmış ve onu savunmuş. Bu niteliğiyle babaya karşı duyulması gereken sevgi ve saygıyı simgeliyor. Thebai krallığını paylaşamayan kardeşleri *Polyneikes*'le *Eteokles,* birbirlerine karşı açtıkları savaşta can vermişler. Tahta çıkan dayıları *Kreon,* yurdunu savunduğundan ötürü Eteokles'i kahraman ve yurduna saldırdığından ötürü Polyneikes'i hain saymış. Bu yüzden de Polyneikes'i mezarsız kalmaya mahkûm etmiş. Antigone bu yargıya da başkaldırmış ve kardeşini gömmüş. Bu niteliğiyle de bir kardeşin bir kardeşe karşı duyması gereken sevgi ve saygıyı simgeliyor. Ama bütün bunların üstünde törebilimcilere konu olan ve *Antigone törebilimi* adıyla anılan bir niteliği de var. İdealist törebilimcilerin *vicdan törebilimi* olarak yorumladıkları, önsel ve evrensel saydıkları bu nitelik, gerçekte *eski değerlere başkaldırma*'yı simgelemektedir. Antigone'un her iki olayda da gerçekleştirdiği budur. *Bkz.* Oidipus, İokaste, Polyneikes, Eteokles, Kreon, Haimon.

Antikhton. *(Yunan)* Karşı dünya... Antikçağ Yunan düşünürü Pitagoras tarafından ileri sürülen bu kavram Fransızcaya *contre-terre* deyimiyle çevrilmiştir. Pitagoras gizemciliği *dünya*'nın karşısında bir *dünya karşıtı*'nın da bulunduğuna inanmıştır. Bu karşıtlık, *Eros-Anteros* karşıtlığına eşit bir karşıtlıktır. *Bkz.* Anteros.

Antikleia. *(Yunan)* Odysseus'un annesi... *Antolykos*'un kızı, *Laertes*'in karısıymış, oğlunun üzüntüsünden ölmüş. Anne sevgisini simgeliyor. İthaka adası kralı Odysseus, Truva savaşı dönüşünde birçok serüvenler geçirir, bu arada *Kirke* adında güzel bir büyücü kadınla da sevişir. Kirke, ona yeraltı dünyası *Hades*'in sırlarını öğretir. Odysseus, büyücüden öğrendiklerini uygulayarak yeraltı dünyasının kapısında kurbanlar keser. Ölü annesi *Antikleia* yeraltı dünyasından çıkarak ona beklediği haberi verir: İthaka'da babası *Laertes,* karısı *Penelope* ve oğlu *Telemakhos* sağdırlar. *Bkz.* Odysseus, Penelope, Telemakhos.

Antikyra. *(Yunan)* Delilik ilâcı helleboros'un yetiştiği kent... Korinthos körfezindedir. Bilimsel adı *Aspra-Spitia* olan *çöpleme* bitkisiyle ünlüdür. *Bkz.* Helleboros.

Antilokhos. *(Yunan)* Nestor'un oğlu... Truva savaşında *Hektor* tarafından öldürülmüş, *Akhilleus*'un ve *Patrokles*'in dostuymuş. *Bkz.* Hektor, Nestor.

Antinomyanizm. *(Hıristiyan)* İncil-us çatışkısı... Protestanlığın kurucusu Luther tarafından ileri sürülmüş olan *Antinomyanizm* (*Fr.* Antinomianisme) deyimi *İncil*'le insan aklı arasındaki çatışmayı dile getirir. Luther'e ve aşıladığı Protestan inancına göre bu çatışmada İncil'in dediği olacaktır. *Bkz.* Protestanlık.

Antinoos. *(Yunan)* Penelope'yle evlenmek isteyenlerden biri ve tanrılaştırılan güzel bir delikanlı... *Antinoos*'lardan biri Yunan mitolojisindeki ünlü *Penelope* öyküsünün kahramanlarındandır. İkincisi, İmparator Hadrianus'un gözdesi olan güzelliğiyle ünlü Bithynia'lı bir delikanlı-

dır. İmparatorun yaşamını uzatmak için kendini Nil nehrine atmış, Hadrianus onu tanrılaştırmış ve adına Antinoe kentini kurmuş. *Bkz.* Penelope.

Antiope. *(Yunan)* Zeus'ün satir biçimine girerek baştan çıkardığı güzel kız... Yunan mitolojisinde üç tane *Antiope* vardır. Bunlardan birincisi, *Amazonlar* kraliçesidir, Amazonlar kraliçesi *Hippolyte*'in ikinci adı Antiope'dir. İkincisi, Amazonlar kraliçesi Hippolyte'in kız kardeşidir. Üçüncüsü, *Zeus*'ün satir biçimine girerek baştan çıkardığı Thebai kralı *Nykteos*'un güzel kızıdır. Zeus'ten gebe kalarak *Amphion*'la *Zethos*'u doğurmuş. *Bkz.* Hippolyte, Amphion, Zethos, Dirke.

Antisemitizm. *(Hıristiyan)* Tanrıyı öldürmüş olduklarına inanılan Yahudi ırkına karşı Hıristiyanlarca duyulan düşmanlık... Genellikle *Yahudi düşmanlığı* (Fr. Antisémitisme) olarak dile getirilen bu deyim, görünüşte Yahudilerin *tanrı-İsâ*'yı öldürmüş olmaları inancından, gerçekteyse ekonomik nedenlerden doğmuştur. Yurtsuz kalmış olan Yahudiler, dünyanın her yanına dağılmışlar, gittikleri ülkelerde ticaret ve tefecilikle geçinmişlerdir. Özellikle, Hıristiyanların fâiz yasağına karşı Yahudilerin serbestçe fâiz alabilmeleri, onlara karşı duyulan düşmanlığın başlıca nedenlerinden biridir. Bu düşmanlık, Hitler Almanya'sında doruğuna çıkmış, Faşist yönetimde ilkçağlardan beri tarihte eşi görülmemiş bir canavarlık biçiminde belirmiştir. *Bkz.* Ahasverus.

Antoinizm. *(Hıristiyan)* İnsanın tanrılaştırılmasını ülkü edinen Hıristiyan kaynaklı din... *Antoinizm* (Fr. Antoinisme), Belçikalı bir mâden işçisi olan Louis Antoine (1846-1912) tarafından kurulmuştur. XX. yüzyılın ilk yıllarında Belçika'da kurulan bu din, Fransa, Almanya, Polonya gibi ülkelerde tutunmuş ve yayılmıştır. Kurucusu mistik yapılı bir ispirtizmacı olan Antoinizm, insanın tanrılaştırılmasını amaç edinmiştir. Hastalıkların birtakım gizemsel yöntemler ve dualarla iyi edilebileceği inancını yayar. Ruhların sonsuz olduğu ve ölen bir vücuttan çıkıp başka bir vücuda girerek yaşamaya devam ettiği kanısındadır.

Antropofaji. *Bkz.* Kanibalizm.

Antropogoni. *(İlkel)* İnsanların meydana gelişi ya da yaratılışı üstüne çeşitli ilkel inançlar... *İnsandoğum* (Fr. Anthropogonie), bilimsel bir araştırma dalı olarak *İnsanbilim* (Fr. Anthropologie)'in kapsamı içindedir. Mitoloji alanında bu deyim, çeşitli ilkel inançları kapsar. *Bkz.* Yaratılış.

Antropoloji. *Bkz.* Antropogoni.

Antropomanyatizm. *(Genel)* İnsanla çevresindeki bütün nesneler arasında manyetik ilişkiler bulunduğu inancı... *Bkz.* Manyatizma.

Antropomorfizm. *(İlkel)* Tanrının insan gibi olduğu ve insan davranışlarıyla davrandığı inancı... *İnsanbiçimcilik* (Fr. Anthropomorphisme)'in kaynağı Anadolu'daki İonya bölgesidir. Tanrıları insan nitelikleriyle tasarlamak özellikle Yunan mitolojisinin ürünüdür. Antikçağ Yunan çoktanrıcılığının tanrıları insanlar gibi sevişirler, dövüşürler, yalan söylerler, öc alırlar, birbirlerini kıskanırlar. Bu tasarımların düşünsel temeli, Yunan düşüncesinin insanın çevresindeki her şeyi canlı sayma tutkusudur. İlkel *canlıcılık* (Animizm)'ın kalıntısı olan bu tutku bilimsel alanda *canlı özdekçilik* (Hilozoizm) anlayışında belirmiştir. *Bkz.* Animizm, Animatizm, Tanrı.

Anu. *Bkz.* Anum.

Anubi. *Bkz.* Anubis.

Anubis. *(Mısır)* Mezarlık-tanrı... Ölülerin tanrısıdır, insan vücudu üstünde bir çakal başı taşır. Yunanlılar onu *Hermes*'le bir tutarlar. Ölülere öte dünyanın yolunu o gösterir, onları oraya iletirmiş. Mumyalama işinin kurucusu olduğuna da inanılıyor. Kardeşi *Seth* tarafından on dört parçaya bölünen *Ozıris*'in vücudunu mumyalayıp canlandırmakla bu tekniği elde etmiş. Mısır dilinde adına *İnpu* denir, İskenderiye inançlarında adı *Hermanubis* (Hermes Anubis)'tir. *Bkz.* Hermes.

Anum. *(Sümer)* Gök tanrısı... *An* da denir. Savaş tanrısı *İştar*'ın kocasıdır. Yunanlıların *Zeus*'üyle eşdeğerlidir, tanrılar tanrısıdır. Yer tanrısı *Enlil* ve su tanrısı *Ea*'yla birlikte en büyük tanrılar üçlüsünü meydana getirir. *Bkz.* Anşar, Enlil, Ea, An.

Apastambha. *(Hint)* Veda okullarından birinin kurucusu olduğuna inanılan mitolojik bir ermiş... Eski çağlarda yaşadığına ve *satura* adı verilen tapım kuralları metinlerini yazdığına inanılır.

Aphareus. *(Yunan)* İki dövüşçü kardeş olan İdas'la Lynkeus'un babaları... *Bkz.* Lynkeus, İdas.

Aphrodite. *(Yunan)* Aşk ve güzellik tanrıçası... Antikçağ Yunan inançlarında aşk ve güzel-

lik tanrıçası olarak tapılan *Afrodit*'in daha birçok tanrılıkları vardır. Aslı doğuludur ve verimlilik tanrıçasıdır. Zamanla aşk tanrıçası niteliğini kazanmış, ilkbahar (bahçeler ve çiçekler) tanrıçası olmuş, *Poseidon*'un yanında deniz tanrıçası olarak görünmüştür. Kimi metinlerde de cinsel dürtü tanrıçası olarak anılır. *Hesiodos*, onun deniz köpüğünden doğduğunu söyler. Homeros'a göre *Zeus*'le *Dione*'nin kızıdır, *Hephaistos*'un kocasını aldatan karısıdır. Thebai'de *Ares*'in karısı olarak görünür. *Eros, Anteros, Himeros, Pathos, Peito, Himeneo, Aineias, Enea* vb. gibi pek çok çocukları vardır. Romalılar ona *Venüs* derler. Kythera adası yakınında deniz dalgalarının köpüğünden doğduktan sonra ilkin Kıbrıs adasına çıktığı için, ona *Kipris* (Kıbrıs'lı) ve *Anadyomene* (su yüzüne çıkan) adları da verilmiştir. Tatlı gülüşlü olduğundan *Khrysee*, güzel çelenkli olduğundan *Eystephanos*, sevgi dolu yüreğinden doğan güçsüzlüğünden ötürü *Analkis Theos* vb. gibi daha birçok adlarla da anılır. *Bkz.* Ankhises, Anteros, Hephaistos, Adonis, Ares.

Aphroditopolis. *(Mısır)* Tanrıça Hathor'a tapılan kentler... Mısırlıların tanrıçası *Hathor*'u kendi tanrıçaları *Aphrodite*'le bir tutan Yunanlılar, Hathor'a tapılan birçok Mısır kentlerine *Aphroditopolis* adını vermişlerdir. *Bkz.* Aphrodite.

Aphtartodoset'ler. *(Hıristiyan)* Julianus'cular... İ.S. VI. yüzyılda yaşayan Halikarnas'lı Julianus'un kurduğu mezhebin izdaşları bu adla (*Fr.* Aphtartodocétes) anılır. Bu mezhep, sapkınlık sayılmıştır.

Apis. *(Yunan)* Argos'un falcı hekimi... Bu hekim, kimi metinlerde Argos'un, eşdeyişle, Peloponesos'un mitolojik kralı olarak gösterilir. Peloponesos'un eski adı *Apia Gaia*'ydı, bu adın mitolojik kral *Apis*'in adından alındığına inanılır. *Bkz.* Argos.

Apis Öküzleri. *(Mısır)* Alnında ay biçiminde ak bir leke bulunan kara öküzler... Eski Mısır çoktanrıcılığında hayvan tapımı, hayvanları tanrı sayma yerine, kimi hayvanların tanrıların ruhlarını taşıdığına inanma biçimindeydi. *Apis öküzleri*, bu inancın en gelişmiş örneğidir. Alnında beyaz bir ay, dil altında bir domuzlan ve sırtında akbabalardaki gibi lekeler bulunan bu kara öküze Mısır dilinde *Hapi* denirdi ve onun, tanrı *Ptah*'la tanrı *Osiris*'in ruhlarını taşıdığına inanılırdı. Yaşarken güneş tanrısı *Ptah* ya da *Ftah*'ın ruhunu taşıyan *Apis öküzü*, ölünce *Osiris-Apis* oluyordu. Mumyalanır ve *serapeum* denilen (*serapis* adı da *osiris-apis*'ten geliyor) özel bir mezara gömülürdü. Ölünce, yerine bu renklerde yeni bir *Apis* bulununcaya kadar yas tutulurdu. Sağken bir tapınakta özenle beslenen Apis öküzüne, özellikle Menfis'te tapılmıştır. *Bkz.* Hayvan Tapımı.

Apofi. *(Mısır)* Gökte yaşayan yılan... Eski Mısır inançlarında bu zehirli yılanın, her gün güneşi doğudan batıya taşıyan tanrı *Rie*'nin peşinden giderek onu sokmaya çalıştığı ve günün birinde de bunda başarıya ulaştığı öyküsü yaygındır. Bu inanca göre, tanrı *İsis*, Rie'yi iyileştirmiş; Rie de bildiği tılsımlı sözü ona öğretmek zorunda kalmış, böylelikle Rie'nin gücü İsis'e geçmiş. *Bkz.* İsis, Ra, Yılan.

Apokryphos İnciller. *(Hıristiyan)* Varlığına inanılan gizli İnciller... Hıristiyanlar, özellikle İ.S. III. yüzyılda, gizli birtakım İncillerin varlığına inanmışlardır. Halk arasında yayılan birçok öyküler ve mûcizeler bu gizli İncillerde yazılıymış. Örneğin, 1886 yılında eski bir Mısır mezarında bu gizli İncillerden biri sayılan *Petrus İncili*'nin bir parçası bulunmuştur. *Bkz.* İncil.

Apokalypsis. *(Hıristiyan)* İnsanlığın kaderini saptadığına inanılan kutsal yapıtlar... Bu yapıtların Yahudilerde (Hanok ve Baruh'un kitapları) ve Hıristiyanlarda (Yuhanna, Petrus ve Pavlus'un kitapları) insanlığın kaderini saptadığına ve önceden açıkladığına inanılmıştır. *Yuhanna İncili*, bu niteliğinden ötürü, bu adla anılır. Hıristiyan kilisesinin resmen tanıdığı ve Kutsal Kitap'a aldığı tek *Apokalypsis* budur. *Bkz.* Ahdi Cedîd, İncil.

Apokalypsis Hayvanı. *(Hıristiyan)* Yuhanna İncili'nde sözü edilen simgesel canavar... *Bkz.* Apokalypsis.

Apollinarizm. *Bkz.* Apollinaryanizm.

Apollinaryanizm. *(Hıristiyan)* Tanrının insan ruhuna ve insan irâdesine sahip olmadığı inancı... Papaz Apollinaris (310-390)'in kurduğu bu mezhep bu adla (*Fr.* Apollinarianisme) anılır. Hıristiyan kilisesince sapkınlık sayılan bu mezhebin inancına göre tanrı, *İsâ*'da bir insan ruhuyla birleşmiş değildir. Bu inanç, bu mezhebin izdaşlarını İsâ'nın bir vücudu olduğunu yadsımaya kadar vardırmıştır. Tanrıyı, tinsel niteliğine çeken ve tanrısal yasalara bağlayan bu inanç bir yüzyıl kadar sürmüştür.

Apollo. *(Roma)* Lâtinleştirilmiş Apollon... Antikçağ Yunan çoktanrıcılığından etkilenen Ro-

ma çoktanrıcılığının tanıdığı ilk Yunan tanrısı *Apollon*'dur. *Bkz.* Apollon.

Apollon. *(Yunan)* Geleceği haber veren tanrı... Genellikle şiir ve müzik tanrısı olarak bilinen *Apollon*'un ana niteliği, geleceği haber vermektir. Homeros, onu Lykia'lı ve bu yüzden de Yunanlıların düşmanı olarak tanıtıyor. Oysa, Yunanlılar onu en kutsal tanrı saymışlardır. Tanrılar tanrısı *Zeus*'ün, *Leto*'dan doğma, en sevgili oğluymuş. Tanrıların en güzeliymiş. *Artemis*'in de ikiz kardeşidir. Leto, *Hera*'nın kıskançlığından doğuracak yer bulamamış ve ilden ile kaçmış. Sonunda, ikizlerini Delos adasındaki Kynthos dağında doğurmuş. Işık-güneş tanrısı olarak beliren Apollon'un, her zaman elinde bulundurduğu şaşmaz okları güneş ışınlarıdır. Bu açıdan *Helios*'la aynılaşıyor ve *Pholbos* (ışıldayan) adını alıyor. Açık havada yapılan her türlü işin; tarla bakımının, hayvan bakımının, kentlerin ve kolonilerin koruyucusudur. Şiir ve müzikte de kutsal coşkunluğun uyandırıcısı sayılıyor. Hem hastalık saçar, hem iyileştirir. Tanrılık gücün sözcüsüdür. Heykelleri, erkek güzelliğinin simgesi olabilecek ölçülerle yapılmıştır. Romalıların da en çok benimsedikleri ve taptıkları Yunan tanrısı odur. Çeşitli diyalektik karşıtlıkları içermesi bakımından ilginç bir yapısı vardır. Kardeşi *Eros*'un karşıtlığıyla oluşmuştur, hem hastalık saçmak hem de hastalıkları iyi etmek gibi karşıt niteliklidir. *Bkz.* Eros.

Apollonia. *(Yunan)* Apollon'un doğumu bayramı... Bu bayram özellikle *Delos*'ta kutlanırdı. *Bkz.* Apollon.

Apotheosis. *(Yunan)* Tanrılaştırma... Antikçağ Yunanlılarında ve onları izleyen Romalılarda ölümlü insanların tanrılaştırılması olanaklıydı. Ünlü kahramanlar, kent kurucuları, büyük işler başarmış olanlar tanrılaştırılırdı. Roma'da birçok imparatorlar da böylelikle tanrılaştırılmıştır. Tanrılaştırılanlar bir tapım konusu oluyorlardı. Eski Mısırlılar da firavunlarını tanrı sayarlardı. Ama bu bir *tanrılaştırma* değil, doğrudan doğruya *tanrı sayma*'ydı. Mısır'da ilk tanrılaştırma, firavunların halefi sayıldığından ötürü, Büyük *İskender*'e yapılmıştı. Romalılar, Sezar çağında *tanrılaştırma*'yı *kutsallaştırma*'ya dönüştürmüşlerdir. Antikçağ Yunan mitolojisinde böylece tanrılaştırılmış pek çok ölümlü vardır. Tanrılaştırma, bu açıdan ve aynı zamanda *ölümsüzleştirme* anlamındadır. *Olympos* tanrıları arasına alınan, ölümsüzleşirdi. *Bkz.* Ölümsüzlük.

Apsaras. *(Hint)* Su perileri... Hint mitolojisinin ikinci derecedeki varlıklarındandır. Şeytan, cin, peri vb. gibi adlar taşıyan bu varlıklar, kimi metinlerde *tanrıça* sayılmaktadır. Bunlar, göksel varlıkların alt kademesidir ve hemen bütün mitolojilerde vardır. Hintlilerin *apsaras*'ları da iyiliksever periler olarak nitelenir, süt denizinin çalkanmasından oluştuklarına inanılır. *Bkz.* Ribhu, Gandharva.

Apsu. *Bkz.* Ab-zu.

Apsyrtos. *(Yunan)* Medeia'nın erkek kardeşi... *Aietes*'in de oğludur. *İason*'la kaçan ablası *Medeia* tarafından parçalanarak öldürülmüştür. Medeia bunu, kendilerini kovalayan babasını oyalamak ve yetişmesine engel olmak için yapmıştı. *Bkz.* Medeia.

Ara. *(Yunan)* Kurban taşı... Taş ya da toprak yığını tümsektir. Antikçağ Yunanlıları kurbanlarını onun önünde keserlerdi. *Bkz.* Kurban.

Arabalı Şövalye. *(Fransız)* Sevgilisini kurtarmak için arabaya binmek zorunda kalan Lancelot... Bretonların *Kral Arthur* destanlarının ünlü kahramanı, şövalye *Lancelot*, bu adla da anılır. O zamanlar arabaya sadece suçlular binermiş. Atı öldürülen Lancelot, kaçırılan sevgilisine yetişmek için bir cücenin kullandığı arabaya binmeyi göze almış. Breton inançlarında bu davranış kahramanlık sayılmakta ve şövalyenin sevgilisine karşı duyduğu büyük aşkı dile getirmektedir. *Bkz.* Lancelot.

A'râf. *(İslâm)* Günah ve sevapları eşit olduğundan, cennete ve cehenneme gidemeyenlerin toplandığı yer... Aynı inanç Hıristiyanlıkta da vardır. Kur'an'ın VII. sûresinde cennetliklerle cehennemlikleri ayıran sûrun en yüksek tepesine *ar'âf* adı verilmiştir. Kaldı ki sözcük olarak *ar'âf* Arapçada *kum tepesi* anlamına gelen *urf* sözcüğünün çoğuludur. *Bkz.* Purgatorius.

Arafat. *(İslâm)* İslâm hacılarının Kurban Bayramı'nda toplandıkları tepe... Mekke'nin doğusundadır. Burada *Arife* günü toplanılır. İslâm inançlarına göre *Âdem*'le *Havva* burada buluşmuşlar, *İbrahim* peygamber *Cebrâil*'le burada konuşmuş. Peygamber *Muhammet* de hacıları burada toplarmış. Araplar bu tepeye *rahmet dağı* derler. *Bkz.* Hac, Âdem, Havva.

Arahant. *Bkz.* Arhant.

Arai. *(Yunan)* Kişileşmiş ilenmeler... *Eriny*'lere bu anlamda *arai* de denir. *Bkz.* Eriny'ler.

Arakhne. *(Yunan)* Örümcek-kadın... Lydia'lı genç bir kadınmış, dokumacılıkta usta olan tanrıça *Athena*'yla yarışmak istemiş, Athena da onu cezalandırarak örümcek yapmış. *Arakhne,* Yunanca *örümcek* demektir. *Bkz.* Athena.

Arallu. *(Sümer)* Cehennem ülkesi... Sümer inançlarına göre, cehennem ülkesini yöneten önce tanrıça *Ereskigal*'miş, sonra çok güçlü bir tanrı olan *Nergal* onunla evlenerek cehennem ülkesinin kralı olmuş. *Bkz.* Cehennem, Ereskigal, Nergal.

Aram. *(Ermeni)* Ermeni mitolojisinin efsâne prensi... *Ermeni* ve *Ermenistan* sözcükleri de Sâmî dilindeki *Aram* sözcüğünden türetilmiştir. Mitolojik prens *Aram,* gene mitolojik bir hanedân olan *Hayg* sülâlesindenmiş. Ermeniler bu yüzden *Ermeni*'ye *Hay* ve *Ermenistan*'a *Hayastan* derler. Antikçağ Yunanlılarında ve Romalılarda olduğu gibi Ermeniler de ulusal yapılarını mitolojik bir kahramana bağlamaktadırlar. *Bkz.* Sasuntsi Tavit.

Aramemb. *(İlkel)* Ateşi bulan yaratık... Yeni Gine inançlarına göre *Aramemb* adını taşıyan bir yaratık, *Uaba* totemine bağlı bir kadınla sevişmek istemiş. Kadını hırpalarken kadından dumanlar ve alevler çıkmaya başlamış. Yeni Gine'de bu yüzden ateşin kadınsal bir nesne ve şehvet ürünü olduğu inancı vardır. *Bkz.* Ateş.

Arasat. *(İslâm)* Kıyâmet gününde bütün canlıların toplanacağına inanılan mahşer meydanının adı... *Bkz.* Kıyâmet.

Arbağ. *(Türk)* Sihir, büyü... Kırgız Türkleri *ruh*'a inanırlar ve koruyucu ruhlara *sihir ve büyü* anlamlarına gelen *arbağ* sözcüğünden türettikleri *arbak* derler. *Kazak* Türklerince de *arvak* denilen *ruhlar,* Arapça aynı anlamdaki *ervâh* sözcüğüyle de ilişkilidir. *Bkz.* Ruh, Büyü.

Arbak. *Bkz.* Arbağ.

Archaeus. *(Genel)* Ruhsal aracı... XVII. yüzyılda Avrupa bilimsel çevrelerinde insan vücudunda fizyolojik görevlerin, bilgin Van Helmont'un *archaeus* adını verdiği, aracı bir ruh tarafından yaptırıldığına inanılıyordu. Van Helmont'un ileri sürdüğüne göre, bu aracı ruh, insan vücudunun ruhsal özünü meydana getiren *duyusal ruh* (*Lâ.* Anima sensitiva)'un buyruğuyla hareket ediyordu. *Archaeus,* insan vücudunda çeşitli fizyolojik görevler için çeşitli mayalar meydana getiriyordu. Bu mayalar kimyasaldı, ama bunları meydana getiren *ruh*'tu. Helmont'un bu varsayımı, dinsel etkilerle, geniş çevrelerce uzun bir süre tutulmuştur. *Bkz.* Ruh.

Archigalle. *(Anadolu)* Kendi erkeklik organlarını kanlı bir âyinde kesip tanrıça Kybele'nin önüne atan Frigya râhiplerinin başı... Bu deyim, Frigya dininde *Papa* anlamındadır. Hadım râhipler olan *galle*'lerin başıdır. İ.Ö. XII. yüzyılda Frigya'da râhiplerin erkeklik organlarını kendi elleriyle keserek tanrıça *Kybele*'nin heykeline vermeleri gerektiğine inanılırdı. Râhipler, böylelikle, bütün günahlarından arınmış sayılıyorlardı. Bu inanç, günahı şehvete bağlayan tipik inançlardan biridir. *Bkz.* Günah, Kybele, Erkek Örgeni.

Arcuna. *(Hint)* Tanrıların kendisine göksel silâhlar vererek yardım ettikleri mitolojik kahraman... *Argiuna* da denir. Sözcük olarak *ak* ve *parlak* anlamlarını dile getirir. *Mahabharata* destanında adı geçen beş ünlü kahramandan biridir. Yiğitliği, dürüstlüğü, kahramanlığı simgeler. Özellikle tanrı *Krişna*'nın sevdiği ve yardım ettiği bir ölümlüdür. Birçok kahramanca serüvenler sonunda yaşamaktan bıkmış ve kendi isteğiyle *İndra*'nın cenneti *svarga*'ya çekilmiştir. *Bkz.* Mahabharata, Cennet, Argiuna.

Ardhanari. *(Hint)* Yarısı erkek, yarısı dişi tanrı... Hint inançlarında tanrı *Siva*'nın erdişiliği, erkek ve dişi ilkelerin kendisinde toplandığını dile getirir. Bu yüzden tanrı Siva, yarısı erkek, yarısı dişi anlamındaki *Ardhanari* adıyla anılır. *Bkz.* Siva.

Arefe. *Bkz.* Arife.

Areopagos. *(Yunan)* Yargı yeri... Yunan mitolojisinde kan dâvâlarına bakan *yargı yeri* (mahkeme)'ne, kurucusu sayılan savaş tanrısı *Ares*'ten ötürü *areopaj* denir. Sözcüğün Yunancası *areopagos,* Ares'in adıyla *tepe* anlamındaki *pagos* sözcüğünden yapılmıştır. Atina'da Akropolis'in batısındadır. Bu tepe, cinâyet ve savaş tanrısı Ares'e ayrılmıştı. Antikçağda katiller bu tepeye sığınırlardı. Daha sonra kan dâvâlarına bakan ilk ceza mahkemesi bu tepenin üstünde kuruldu. Ermiş *Paulus* da Hıristiyanlığa ünlü çağrısını bu tepenin üstünde yapmıştır. Antikçağ Atina site-devlet'inde bilginler ve yargıçlar kurultayı da bu adla anılırdı. Bu halde, Agora'da toplanan beşyüzlerden kurulu *aşağıdaki kurul*'a karşı, *yukardaki kurul* anlamını dile getirir. *Bkz.* Ares.

Ares. *(Yunan)* Savaş tanrısı... Tanrılar tanrısı *Zeus*'ün *Hera*'dan olma oğlu, *Aphrodite*'in

sevgilisi, *Eros*'la *Anteros*'un babasıdır. Sözcük olarak *yok edici* anlamındadır. Aslı Trakya'dan gelmedir. Atina'da ona ceza mahkemesi tanrısı olarak tapılmışsa da pek sevilmemiştir. Romalılar ise ona *Mars* demişler ve çok severek tapmışlardır. Bu karşıt durum, Yunan yenilgileriyle Roma yengileri nedenine dayanır. Kan dökmekten hoşlanan bu canavar yapılı tanrı *Delmos* (korku), *Phobos* (dehşet), *Eris* (ara bozma) ve *Enyo* (öldürme) adlarını taşıyan dört yardımcısıyla birlikte dövüşür. Antikçağ felsefesinin en önemli kavramlarından biri olan *Harmonia* (uyum, âhenk), onun Aphrodite'ten doğma kızıdır. Bu, her şeye egemen olan evrensel *uyum*'un evrenin korkunçluğuyla güzelliği arasındaki bağımlılıktan doğduğunu simgeler. *Korythaiolos* (parlak tolgalı), *Actos Polemoio* (savaşa doymaz), *Enyalios* (öldüren), *Miaiphonos* (ölümle lekeli), *Thouros* (azgın) vb. gibi birçok adlarla da anılır. *Bkz.* Areopagos, Anteros, Aphrodite, Hephaistos.

Aresthanas. *(Yunan)* Hekimlik tanrısı Asklepios'u yetiştiren çoban... *Bkz.* Asklepios.

Arete. *(Yunan)* Erdem-tanrıça... Yunan mitolojisinde kişileştirilmiş erdem, tüze, toksözlülük, doğum, genç kızlık vb. gibi birçok küçük tanrılar da vardır. *Arete* bunlardan biridir. Ayrıca *Alkinoos*'un erdemli karısı da bu adı taşır. *Bkz.* Alkinoos.

Arethusa. *(Yunan)* Kaynak-tanrıça... Syrakusa kentinin bulunduğu eski Ortygia adasındaymış. Irmak tanrılarından *Alfeios* (Alpheios) bu su perisi-ırmak tanrıçaya âşık olmuş ve onu Yunan denizi altından Sicilya'ya kadar kovalayarak Sirakusa'da bu peri-kaynaktan yeniden fışkırmış. Bir başka anlatıma göre de, *Arethusa*, onun aşkından kurtulmak için *Artemis*'e yalvarmış ve kendisini kaynak hâline getirmesini istemiş. *Bkz.* Artemis.

Aretusa. *Bkz.* Arethusa.

Argandene. *(Anadolu)* Çok eski bir Anadolu tanrıçası... Tapınağı Arsameia kentindeymiş.

Arge. *(Yunan)* Tek gözlü üç kiklop'tan biri... Yıldırımı canlandırır. *Bkz.* Bronte, Sterope, Kyklop'lar.

Argeioi. *Bkz.* Akhaioi.

Argicida. *(Yunan) Hermes*'in adlarından biri... Bu ad ona yüz gözlü canavar *Argos*'u öldürdüğü için verilmiş. *Bkz.* Hermes, Argos.

Argiuna. *(Hint)* Pandava'nın beş prensinden biri... *Arcuna* da denir. Hint mitolojisinde tanrı *Krişna*'nın arkadaşlığıyla ünlüdür. *Pandava*'lar ve *Kuruidi*'ler eski Hint inançlarında büyük yer tutan, birbirlerine düşman iki soydaş ailedir. Bunların savaşlarında tanrı Krişna, *Argiuna*'nın dostluğundan ötürü Pandava'lara yardımcı olur. *Bkz.* Krişna, Pandava, Kuruidi, Arcuna.

Argo. *(Yunan)* Yapıcısının adı verilen gemi... Yunan mitolojisinin en güçlü kahramanlarından *İason*, İolkos limanında elli kürekli bir gemi yaptırır ve bu gemiye gemi yapıcısı *Argo*'nun adını verir. Bu geminin elli kahraman gemicisine de *Argonaut'lar* denir. *Bkz.* İason, Argonaut'lar.

Argonaut'lar. *(Yunan)* Argo gemisinin kahraman gemicileri... *İason*'a en tehlikeli yolculuğunda yardım etmişlerdir. *Argonaut*'ların en ünlüleri *Herakles, Kastor, Amphiaraos, Orpheus, Polydeukes*'tir. Lemnes adasında erkeksiz yaşayan kadınlarla sevişmişler ve onlara âşık olmuşlar. Yunan mitolojisinde Argonaut'ların pek çok serüvenleri vardır. *Bkz.* İason.

Argos. *(Yunan)* Dev, kent, bütün Peloponesos, bütün Hellas... Yunan mitolojisinin çeşitli anlamlarda kullanılan en önemli adlarından biridir. *Hera* râhibesi *İo*'nun öyküsünde yüz gözlü bir devdir. *Zeus*, güzel İo'ya göz koyduğundan Hera, kızı ak bir inek biçimine sokmuş ve dev *Argos*'u başına bekçi dikmiş. Tanrıça Hera'nın kutsal kentinin adı da *Argos*'tur, bu kente *Argolis* de denir. Aynı zamanda Peloponesos'un kuzey-doğusunda Argos kentinin bulunduğu bölgeye de Argolis denmiştir. Argos, Yunan mitolojisinin kimi yerinde bütün Peloponesos'u, kimi yerinde de bütün Yunanistan (Hellas)'ı dile getirir. *Bkz.* İo, Agamemnon, Atreus, Perseus, Hera, Menelaos, Argicida.

Argolis. *Bkz.* Argos.

Arhant. *(Hint)* Ermiş... Sözcük anlamında *düşmanı yenen* demektir. Budizmde *Buda* da bir *arhant*'tır. Arhant'lar sonsuz mutluluğa erişmiş, kusursuz kimseler sayılır. *Bkz.* Ermiş.

Ariadne. *(Yunan)* Girit kralı Minos'un kızı... Bir anlatıma göre, tanrı *Dionysos*'la evlenmiş ve bu yüzden kendisine ölümsüzlük bağışlanmış. Bir başka anlatıma göre, *Theseus*'a âşık olmuş ve umutsuzluktan kendini denize atmış. Annesi *Pasiphae*, kız kardeşi de *Phaidra*'dır. *Bkz.* Dionysos, Theseus.

Arianizm. *(Hıristiyan)* Papaz Arius'un öğretisi... IV. yüzyıl ve sonrası Hıristiyanlığında bü-

yük tartışmalara yol açan ve Katolik kilisesince sapkınlık sayılan İskenderiye'li papaz Arius'un bu öğretisi *İsâ*'nın tanrı olmadığını ileri sürer. Bu inanca göre, oğul babadan çıkmıştır, ama babanın kendisi değildir. Katolikler ise tanrılığın baba-oğul-kutsal ruh üçlüsünde bulunduğuna, eşdeyişle İsâ'nın da babası kadar tanrılık taşıdığına inanırlar. Oğul İsâ'nın baba tanrının buyruğu altında olup olmadığı tartışması yüzyıllarca sürmüş ve skolastik Hıristiyan felsefesininin birçok ünlü düşünürlerini ikiye ayırmıştır. *Arianizm*'in başgeliştiricisi İzmit'li Eusebios'tur. *Bkz.* Hıristiyanlık, İsâ.

Ariel. *(Yahudi)* Kötü melekler... Yahudi gizemciliğinin baş yapıtı Kabala'da kötü ruhlu melekler bu adla anılır. Yahudi peygamberlerinden *Eş'iya* da Kudüs'ü bu adla anmıştır. *Bkz.* Kabala, Melek, Kötü Ruhlar.

Arife. *(İslâm)* Şeker ve Kurban Bayramlarının bir önceki günü... Gerçekte Kurban Bayramı'nın bir önceki gününe Arapça *arefe* denir, bugün hacılar *Arafat*'a çıkarlar. *Bkz.* Arafat.

Ariki. *(İlkel)* Tanrılaştırılmış şef... Oster adasında bu *ariki*'lerden pek çoğunun taştan yapılmış büstleri vardır. Volkanik taşlardan yapılmış bu büstlerden kiminin boyu yirmi metreyi bulur.

Arima. *(Yunan)* Altında iki ejder yattığına inanılan dağ... Kilikya'daki dağlık bölgenin adıdır. *Bkz.* Ekhidna, Typhon.

Arimasp'lar. *(Yunan)* Tekgözlüler ulusu... Yunan mitolojisine göre bu ulus, yarı kuş, yarı aslan *Gryps'ler*'le sürekli bir savaş hâlindeydiler. *Bkz.* Gryps'ler.

Arimburunga. *(İlkel)* Annenin vücuduna giren ata ruhlarının dışarda kalan yarısı... Avustralya ilkelleri ata ruhlarının yarısının çocuğu meydana getirmek için annenin vücuduna girdiğine inanırlar, ruhların yarısı da dışarda kalır. *Bkz.* Alşeringa.

Arinna. *(Hitit)* Güneş tanrıçası... Gerçekte *Arinna* bir tapınak adıdır ve bunun tanrıçasına güneş tanrıçası denir. Bu tanrıça, fırtına ve savaş tanrısı *Teşup*'un karısıdır. *Bkz.* Teşup.

Arion. *(Yunan)* Masallaşmış ozan... Bu ozan İ.Ö. VII. yüzyılda Lesbos adasında yaşamış. Ünlü tarihçi Herodotos, onun birçok masallarını anlatır. Korsanlar onu denize atmış ve bir yunusbalığı tarafından kurtarılmış. Çünkü, yunusbalıkları onun ezgilerine hayranmışlar, ozan denize karşı saz çalarken çıkıp onu dinlerlermiş. Sonunda *Apollon*, ozanla onu kurtaran yunusbalığını gökyüzüne çıkarıp birer burç yapmış. *Bkz.* Apollon.

Arione. *(Yunan)* Poseidon'un tanrıça Demeter'den doğma insan ayaklı, mavi yeleli, at biçimindeki oğlu... *Adrastos*, onu satın almış, o da Thebai ordusuyla yapılan savaşta sahibini kurtarmış. *Bkz.* Adrastos.

Aristaios. *(Yunan)* Tarım tanrısı... *Apollon*'la deniz kızı *Kyrene*'nin oğludur. Zeytincilik, arıcılık, hayvancılık tanrısıdır. *Bkz.* Apollon.

Aristeo. *Bkz.* Aristaios.

Aristeos. *Bkz.* Aristaios.

Arithmos. *(Yunan)* Sayı... Sayıları kutsallaştırma ve metafizik anlamlar verme genel bir inançtır. Antikçağ Yunanlılarında bu inanç Pitagoras öğretisinin temel yapısı olmuştur. Dilimizde *Pisagor* denen Pitagoras (580-504) sayı gizemciliğine dayanan gizli bir din okulu kurmuştu. Öğrencilerine dinsel bir törebilim ve siyasa öğretiyor ve öğrettiklerinin tümüne *mathemata'lar* diyordu. İlk anlamı, *insan bilgisinin tümü* demek olan *matematik* sözcüğü de buradan gelmektedir. Pitagoras'a göre evrenin temeli *sayı*'dır. Evrendeki bütün nesneler, duyulur hâle gelmiş olan sayılardır. Evren, bir sayı uyumudur. İnsanlar *bir*'le sayar, *bir*'le düşünürler. *Bir* sayısı, hem tek, hem çifttir, erkek bir ilkeyle dişi bir ilkenin birleşimidir. Demek ki *iki* sayısı *bir* sayısında özümlenmiştir. Bu özümleme *üç* sayısını meydana getirir. Dişi ilkeyle erkek ilkenin bireşiminden doğan varlık, bir *üçlükte teklik*'tir. *Bir* sayısı bu *üç*'e yeniden katılır ve *dört* sayısı meydana gelir. Öteki bütün sayılar bu kutsal ilk dört sayının birbirleriyle çarpılması ve toplanmasıyla elde edilmişlerdir. Örneğin, *yedi* sayısı, üçle dördün toplamı, *beş* sayısı, ikiyle üçün toplamı, *on* sayısı, ilk dört sayının toplamı (1+2+3+4=)'dır, *dokuz* sayısı üçle üçün çarpımıdır. *Yedi* sayısı kutsaldır; yedi ses, yedi renk, yedi iklim, haftanın yedi günü, boyundaki yedi kemik, kafadaki yedi delik, yedi kat gök bu kutsallığın belirtisidir. Yedi sayısının kutsallığı Yunan düşüncesinde pek çok alanlarda görülür. Örneğin, ünlü düşünür Platon, örnek devlet tasarısında her bölgeye 5040 aile yerleştirilmesi gerektiğini ileri sürer, bu sayıyı da *kutsal yedi* (1x2x3x4x5x6x7=5040)'den çıkarır. *Bkz.* Sayı.

Ariusçuluk. *Bkz.* Arianizm.

Ariz. *(İslâm)* Kur'an'da sözü edilen bir bulut... *Bkz.* Kur'an.

Arkadia. *(Yunan)* Peloponesos adasında bir il... *Zeus*'ün oğlu avcı *Arkas*'ın ilidir. Çobanlar cenneti sayılır. *Pan*'la *Artemis* de bu kentlidirler. *Hermes*'in yurdu da burasıdır. *Herakles* öyküsü burada geçer. *Bkz.* Arkas, Herakles.

Arkas. *(Yunan)* Zeus'ün avcı oğlu... *Arkadia* ilinin atası avcı *Arkas*, tanrılar tanrısı *Zeus*'ün peri *Kallisto*'dan doğan oğludur. Zeus, Kallisto'yu gökte bir yıldız yapmış. Yunanlıların *araba* adını verdikleri bu yıldızın sürücüsü de Arkas'mış. Arkadia'daki *Pan* tapınağının râhibesi peri *Erato* da Arkas'ın sevgilisidir. *Bkz.* Arkadia, Kallisto, Erato.

Arkhelaos. *(Yunan)* Büyük İskender'in atası olduğuna inanılan mitolojik kişi... *Temenos*'un oğluymuş ve *Herakles* soyundanmış. Böylelikle Büyük *İskender* (Aleksandros) ve babası *Filip* (Philippe) de Herakles'e bağlanmış oluyor. *Bkz.* Apotheosis.

Arkhemoros. *(Yunan)* İlk ölüm... Nemea kralının oğludur. Thebai'ye karşı savaşa giden yediler, Nemea'dan geçerken çocuğun dadısı, onlara bir pınar göstermek için çocuğu otların arasına bırakmış, yılan sokmasıyla ölen çocuğa, yedilerden *Amphiaraos* bu adı vermiş, çünkü bu olayı kendi ölümlerinin habercisi saymış. *Bkz.* Amphiaraos.

Arpa. *(Mısır)* Tanrıların parası... Mısır inançlarında tanrılar birbirlerine para verirler, o zamanlar para olmadığı için, yerine göre bir ya da birkaç torba arpa verilmektedir. Örneğin, tanrı Rie, kendisine müjde getiren tanrıçalara birer torba arpa vermiştir. *Bkz.* Ra.

Arpağ. *(Türk)* Yılanı zararsız hâle getirmek için yapılan afsun... Çeşitli Türk lehçelerinde çeşitli biçimlerde (arbağ, arbak, arvak, arbış, arvış, arvıç, arbav) kullanılan bu sözcük, genellikle *sihir* ve *büyü* anlamlarını verir. Sözcük olarak Yakut dilinde *kötü ruhlara yaltaklanma* anlamındadır. *Bkz.* Arbağ, Büyü, Sihir, Efsun.

Arpağcı. *(Türk)* Büyücü... Çeşitli Türk lehçelerinde *arbakçı ve arbavcı* biçimlerinde de kullanılmaktadır. Özellikle zehirli hayvanlardan korunmak için çağrılan büyücüleri adlandırır. Şamanlık diniyle de ilgilidir. *Bkz.* Arpağ.

Arslan baba. *(Türk)* Dört yüzyıl yaşadığına inanılan ermiş... İslâm peygamberi *Muhammet*'in yakınlarından olduğuna da inanılır. Türkistan'ın ünlü ozanı Ahmet Yesevî'yi de o yetiştirmiş, Türkistan'da inanıldığına göre Muhammet, ozan Ahmet Yesevî'ye onunla hurma göndermiş. Ahmet de bunun için büyük bir ozan olmuş.

Arş. *(İslâm)* Gökyüzünün dokuzuncu katı... Kur'an'da *tanrılık yer* olarak gösterilir. Bu anlamda Kur'an'da *kürsî* deyimi de kullanılmıştır. İslâm inançlarında *arşı âlâ* (büyük arş) deyimi de kullanılır. İslâm inançlarına göre *arş*, göğün içebükey; *kürsî*, dışabükey yüzüdür. Arşı sekiz meleğin taşıdığına inanılır. Şiilere göre bu sekiz melek, *Nuh, İbrahim, Mûsâ, İsâ, Muhammet, Ali, Hasan ve Hüseyin*'in ruhlarıdır. *Bkz.* Müslümanlık.

Artemis. *(Yunan)* Doğa tanrıçası... *Apollon*'un ikiz kardeşidir, *Zeus*'ün *Leto*'dan doğma kızıdır. *Artemis*'i kişileştiren nitelikler tanrı düşüncesinin doğuşunda Yunanöncesi tarihte de büyük önem taşır. İlk insanlar, çevrelerinde kendi özlemlerini yüklenen güçler düşünmüşlerdi. Bu güçlerin kendilerine iyi davranmalarını sağlamak için eş-güç'lerden birini alıp ona tapmak gerekiyordu. Artemis, böylelikle, dağ ve orman perilerinin sürüsü içinden seçildi ve Yunanöncesinde *Potnia Theron* olarak vahşî hayvanların *başkadın*'ı sayıldı. Yunan inançlarında Apollon'un ikiz kardeşi olarak onun erkek niteliklerini dişice temsil eder. Güneş tanrısı olan kardeşinin yanında o da ay tanrısıdır, kardeşi gibi hem iyilik hem kötülük edebilir, onun gibi avcıdır ve onun gibi altın yay ve oklar taşır. Doğum ve av tanrıçasıdır. *Agrotera* (kırseven), *Admes* (bâkire), *Hagne* (kutsal), *Soteira* (yardımcı) vb. gibi pek çok adlarla da anılır. Latinler ona *Diana* derler. *Bkz.* Diana.

Arthur. *(Fransız)* İngiltere'nin mitolojik kralı... Kral *Arthur* ya da *Artus*, kendi adıyla anılan ünlü destanların baş kahramanıdır. V. yüzyılın sonlarıyla VI. yüzyılın başlarında yaşamıştı, küçük bir kabilenin başıydı. Anglosakson saldırılarına karşı Britanya keltlerine öncülük etmiş, onları güçlendirmişti. Britanya halkının direnme gücünü simgelemekle destanlaşmıştır. *Arthur Destanları*'nda kral olarak görünür ve yuvarlak masa şövalyelerinin başıdır. Birini ötekinden üstün kılmamak için yuvarlak bir masanın çevresinde toplanan ve bu yüzden *yuvarlak masa şövalyeleri* adıyla anılan kahraman şövalyeler, Arthur'e yeminle bağlıdırlar. Birçok aşk ve kahramanlık serüvenleri vardır. Bu destanlar, Payen inançlardan Hıristiyanlığa geçişin izlerini taşır ve gizemsel bir yapıdadır. Yuvarlak masa şövalyeleri, feodal beylerdir. Kılıçlarını, kendilerinden yardım isteyecek kadınların hizmetinde

kullanmaya yemin etmişlerdir. Kral Arthur, onları her yıl yuvarlak masanın çevresinde toplar ve bir yıl içinde başlarından geçen serüvenleri anlatmalarını ister. *Arthur Destanları* bu serüvenlerden meydana gelmiştir. *Bkz.* Merlin, Yuvarlak Masa, Antor, Uter Pandragon, Lancelot, Guenièvre, Viviane.

Arthur Destanları. *Bkz.* Arthur.

Artio. *(Kelt)* Ayı-tanrıça... Bu kutsal ayı-tanrıçanın heykeli Bern kentinde bulunmuştur. Bronzdan yapılmış bir grup içinde bulunan tanrıça, iri bir ayının yanında bulunmaktadır. İncelemeciler, Keltçe adı *Artio* olan bu tanrıçayla Yunanca *ayı* anlamındaki *Arktos* sözcüğü arasındaki benzerliğe de dikkati çekmektedirler. Bu ayı-tanrıça inancı, ilkel totemciliğin Avrupa ülkelerindeki kalıntılarıdır. Bern kentine de, armasında ayı bulunduğundan ötürü, *ayı kenti* denir. *Bkz.* Totemizm.

Artus. *Bkz.* Arthur.

Aruba. *(İslâm)* Göğün yedinci katı... Cennetin orada olduğuna inanılır. *Bkz.* Cennet.

Arueris. *(Mısır)* Tanrı *Horüs*'ün Yunanca adı... *Bkz.* Horus.

Aruru. *(Sümer)* Sümer tanrıçası... Sümerlerin ünlü *Gılgamış* destanında adı geçen, *A-Ru-Ru* biçiminde de yazılıyor. Uruk kentinin genç kızları, nişanlılarını sabahtan akşama kadar çalıştıran kral *Gılgamış*'ı ona şikâyet ederler. O da Gılgamış'ı başka konularla oyalasın diye *Enkidu*'yu yaratır. *Bkz.* Gılgamış, Enkidu.

Arûsiyye. *(İslâm)* Bir derviş tarikatı... XV. yüzyılda Ahmet bin Al-Arûs tarafından kurulmuştur. Şâzililiğin bir koludur. *Bkz.* Şâziliyye.

Aruspicis. *(Roma)* Kâhinler... Tanrıların dileklerini bildiren, onlarla insanlar arasındaki ilişkileri düzenleyen kâhinler eski Roma'da bu adla anılır. Lâtince *Aruspex* de denir. Etrüsklerden kalma bir kâhinlik biçimidir. *Bkz.* Kâhinlik.

Arvak. *Bkz.* Arbağ.

Arval. *(Roma)* Arva râhipleri topluluğu... Antikçağ Roma'sında çok güçlü bir râhipler topluluğunu adlandıran bu sözcük, *tarla* anlamına gelen *arva* sözcüğünden türetilmiştir. Romalıların en eski dinlerinden kalmış metinler *Arva türküleri*'dir. Bu râhipler, tarım bayramlarını yönetirlerdi. Bereketli ürün ve başarılı bağbozumunu onların sağladığına inanılırdı. *Bkz.* Salius, Lupercus.

Arva Türküleri. *Bkz.* Arval.

Aryanizm. *Bkz.* Arianizm.

Arya Samaj. *(Hint)* Bir Brahman tarikatı... XIX. yüzyılda eski *Veda*'lara dönüşü sağlamak için bir Brahman râhibi olan Dayananda Srasvati tarafından kurulmuştur. Günümüzde de bağlıları vardır. *Bkz.* Veda, Brahmanizm.

Arzu ile Kamber. *(Türk)* Ruhlarının birer güvercin biçiminde uçup gittiklerine inanılan iki sevgili... Öykü biçiminde de anlatılan bu inanç, özellikle XVIII. yüzyılda Horasan Türkleri arasında yaygındı.

As. *(Cermen)* İki büyük tanrı ailesinden biri... Cermen mitolojisinde iki büyük tanrı ailesi vardır. Bunlardan biri *As*'lar, öbürü *Van*'lardır. Van'lar daha eski olmakla birlikte As'lar her bakımdan onlara üstün tutulmuştur. Dünyayı ve insanları yaratan özellikle As tanrısı *Votan*'dır. Cermenler As'ları *ışık tanrıları* sayarlar. Cermen inançlarında dünyanın yaratılması tasarımı çok ilginçtir. As'lar, Van'larla büyük bir savaşa tutuşmuşlar ve Van'ların en büyüğü olan dev *Ymir*'i öldürmüşler. Ymir'in vücudundan karalar, kanından denizler, kemiklerinden dağlar, beyninden bulutlar ve saçlarından da ağaçlar oluşmuş. *Bkz.* Van, Votan, Ymir, Yaratılış, Ask, Embla.

Asâ. *(Yahudi)* Peygamber Mûsâ'nın sihirli bastonu... *Mûsâ*'nın sihirli asâsı, Yahudi inançlarına göre, Medyen'de onu kendisine armağan eden ihtiyara melekler tarafından verilmiş. Mûsâ, bu asâyla birçok tansıklar (mûcizeler) göstermiştir. Bu tansıklardan en ünlüleri Firavun'un önünde yere atılan asânın yılan biçimine girmesi ve Firavun'un ordularından kaçarken denize vurulan asânın denizde on iki yol açmasıdır. *Bkz.* Mûsâ, Yetro.

Asano. *(Japon)* Ronin'ler efsânesinin kahramanı olan bir soylu... Japon inançlarına göre, *Asano Takumi No Komi Naganori* adını taşıyan bu soylu, kendisini küçük düşüren öğretmenini öldürmek istemiş. Başaramayınca yakalanıp öldürülmüş. Askerlerinden kendisine bağlı kalan kırk yedi cenkçi öcünü almışlar. *Bkz.* Kırk Yedi Ronin.

Asansiyon. *Bkz.* Uruç.

Asbron. *(İskandinav)* Tanrılar köprüsü... Kuzey inançlarında gökkuşağının tanrıların köprüsü olduğuna inanılmıştır. *Bkz.* Alâimisemâ.

Ascanius. *Bkz.* Askanios.

Ases. *Bkz.* As.

Asgardr. *(Cermen)* Tanrıların oturduğu yer... Dünya üstünde bulunan bu yerde özellikle Cermen tanrıları *As*'lar (*Ass* ya da *Ases*) otururlar. Bu yer, Midgard kenti yakınlarında, insanlardan uzak bir bölgeymiş. As tanrısı *Votan*, ilk insan çifti *Ask*'la *Embla*'yı yarattıktan sonra onların bu kentte oturmalarına izin vermiş. İnsanlar giderek üreyip çoğalmışlar. Tanrılar da *Asgardr*'ı bırakıp gökyüzüne çıkmışlar ve orada oturmaya başlamışlar. *Bkz.* As.

Ashâb. *(İslâm)* Peygamber Muhammet'i görüp konuşmuş olanlar... Sözcük olarak *bir özelliğe sahip olanlar* demektir. İslâm terminolojisinde bu sözcükle yapılmış pek çok deyimler vardır. Örneğin, Bedr savaşında bulunanlara *Ashâb-ı Bedr*, cennetle cehennem arasında kalan ruhlara *Ashâb-ı a'râf*, Peygamber *Muhammet*'in ailesine *Ashâb-ı abâ* vb. denir. Sözcük, dinsel anlamında *Peygamberin arkadaşları*'nı dile getirir. Tekil olarak *sahabe* deyimi kullanılır. *Bkz.* Ashâb-ı Kehf.

Ashâb-ı Kehf. *(İslâm)* Üç yüz dokuz yıl uyuyan yedi kişi... Bu öykü, Müslümanların kutsal kitabı olan Kur'an'ın XVIII. sûresinde yazılıdır. İlk Hıristiyanlardan *Yemliha, Mekselina, Mesliha, Mermuş, Debernuş, Sazınûş, Kefeştateyuş* adlarını taşıyan yedi kişi, yanlarında *Kıtmîr* adlı köpekleri olduğu halde baskıdan korkarak Efes'te (başka anlatımlara göre Antalya ya da Urfa çevresinde) bir mağaraya kapanmışlar ve üç yüz dokuz yıl uyumuşlar. *Bkz.* Ashâb.

Asia. *(Yunan)* Prometheus'un annesi... *Okeanos*'la *Tethys*'in kızı ve *Titan*'lardan *İapetos*'un karısıdır. Asya kıtası, adını ondan almış. Homeros çağında sadece Batı Anadolu'ya *Asya* deniyordu. *Bkz.* Prometheus, Asios.

Asios. *(Yunan)* Troia'lı büyücü... Yunan mitolojisinde üç tane *Asios* vardır. Bunlardan biri, Troia'lı bir büyücüdür, Troia'lıların atası *Tros*'a, *Palladion* heykelini o vermiş, Asya kıtası da adını ondan almış. İkincisi *Aias*'ın öldürdüğü kişidir, *Hekabe*'nin kardeşidir. Üçüncüsü Troia savaşçılarındandır ve *İdomeneus* tarafından öldürülmüştür.

Ask. *(Cermen)* İlk yaratılan erkek... Müslümanların *Âdem* ve Hıristiyanların *Adam* dedikleri ilk yaratılan erkek-insan İskandinav mitolojisinde *Ask* adıyla anılır. Cermen inançlarına göre *As* tanrı ailesinin en büyüğü olan *Votan*, yanında *Lodur* (alev) ve *Hoenir* (ışık) olduğu halde deniz kenarında dolaşırken iki dişbudak ağacı kütüğü bulmuş, bu iki kütükten ilk erkek -dişi çiftini yapmışlar. İlk dişi-insanın adı da *Embla*'dır. *Bkz.* As, Votan, Embla, Yaratılış.

Askaenos. *(Anadolu)* Ay tanrısı Men'in öteki adı... Frigyalıların en önem verdikleri tanrıydı. Tapınağı Yalvaç'tadır.

Askalaphos. *(Yunan)* Baykuşa dönüştürülen tanrı... Yunan mitolojisinde iki tane *Askalaphos* vardır. Bunlardan birincisi yeraltı ırmak -tanrılarından *Akheron*'un oğludur ve fitneciliğinden ötürü *Demeter* tarafından baykuş biçimine sokulmuştur. İkincisi savaş tanrısı *Ares*'in oğludur ve *İalmenos*'un kardeşidir, bu iki kardeş, Troia ve *Argonaut*'lar savaşına katılmakla ünlüdürler. *Bkz.* Akheron.

Askanios. *(Yunan)* Aineias'ın oğlu... *Alba Longa* krallarının atasıdır. Romalılar ona *Ascanius* ya da *İulus* derler. *Bkz.* Alba Longa, Julius, Julus.

Asklepios. *(Yunan)* Hekimlik tanrısı... *Apollon*'un *Koronis*'ten doğan oğludur. Romalılar ona *Aesculapius* (Eskülâp) derler. Simgesi kutsal yılandır. Epidavros'taki tapınağında hastaları barındırır, iyileştirirmiş. Hekimlik bilimini Kentaur *Khiron*'dan öğrenmiş. Sağlık tanrıçası *Hygieia*'nın da babasıdır. Bir ölüyü diriltecek kadar bilgi edinince tanrılar tanrısı *Zeus* kızmış ve onu bir yıldırımla yok edivermiş. Antikçağ Yunanistan'ında onun izinden yürüyerek birtakım büyü ve sihirlerle hastalıkları iyi eden kâhinlerin bulundukları tapınaklara *Asklepieion* denirdi. Bu kâhinlerin tanrı *Asklepios*'tan öğrendikleri sırların babadan oğula geçtiğine inanılırdı. Asklepieion'lar ilk hastanelerdir. Buralarda büyü ve kehânetin yanında birçok olumlu hekimlik yöntemleri de uygulanıyordu. Hekimliğin atası ünlü *Hippokrates* de bu *Asklepios* hastanelerinde yetişmişti. Pitagorasçılar bu hastanelerde yarı gizemsel, yarı bilimsel birçok deneyler yapmışlardır. *Asklepios*, bir mitolojik inançtan olumlu bir bilimin nasıl doğduğunu göstermesi bakımından çok ilginçtir. İlk Yunan hekimleri *Asklepiades* (Asklepios oğulları) adıyla anılırlar. Birçok hastalıkları iyi eden sarımsağı da Asklepios'un oluşturduğuna inanılır. *Bkz.* Hygieia.

Askolia. *(Yunan)* Dionysos bayramları... Bu bayramlar ilkbaharda açık havada kutlanırdı. *Bkz.* Dionysos.

Aslan. *(Genel)* Güç ve yüreklilik simgesi... Birçok mitolojilerde hayvanların en güçlüsü ve

bundan ötürü de kralı sayılan aslan, güçlülüğün ve yürekliliğin simgesi olarak tanrılık bir nitelik kazanmıştır. Eski Mısır mitolojisinde aslan-tanrı *Tefnet* bunlardan biridir. Birçok kahramanların da aslanlar tarafından büyütüldüğü ileri sürülür, Dede Korkut öykülerinde adı geçen *Aslan Basat* da bunların bir örneğidir. Kimi uluslar, aslanlar tarafından emzirilen ve eğitilen bir atanın soyundan türediklerini ileri sürerler, Moğol Tatarları bu gibi ulusların bir örneğidir. Müslümanlar da peygamber *Muhammet*'in amcaoğlu ve dâmâdı *Ali*'ye, *tanrının aslanı* (*Ar.* Esedullah) derler. Aslan, Yunan mitolojisinde de kullanılmış bir güçlülük simgesidir; Kithairon aslanı, Nemea aslanı vb. bu tür kullanımlara birer örnektir. Hint inançlarında *Buda, Sakya'ların aslanı* adıyla anılır. Bütün bunlar, ilkel hayvan tapımının kalıntılarıdır. *Bkz.* Hayvan Tapımı, Atalante.

Aslan Vişnu. *(Hint)* Tanrı Vişnu'nun dokuz görünüşünden biri... Hint mitolojisine göre tanrı *Vişnu* dokuz kez yeryüzüne inmiş, her birinde de başka bir kişilikte görünmüştür. Bu kişiliklerden ilk dördü hayvan kişiliğidir. Sırasıyla balık, kaplumbağa, yaban domuzu biçimlerine bürünen Vişnu yeryüzüne dördüncü inişinde aslan biçimini seçmiştir. Hintlilerce her biçimin bir öncekinden daha yetkin olduğuna inanılır ve aslan biçimi hayvanların en yetkin biçimi sayılır. Vişnu, kendisine böbürlenen şeytanı cezalandırmak için aslan kılığına girmiş ve şeytanı parçalamıştır. Bu inancın ilginç yanı, Vişnu'nun dokuzuncu kişiliğinde de gereken yetkinliğe ulaşamamış olmasıdır. Hintliler, Vişnu'nun dünyanın sonuna doğru onuncu kez tam bir yetkinlikte yeryüzüne ineceğine inanırlar. Bu inanç, yeryüzünün ve insan yaşamının pek uzun bir süre yetkinlikten bir hayli uzak kalacağı düşüncesini taşır. *Bkz.* Vişnu, Aslan, Hiranyakasipu, Krişna.

Aslaug. *(Norveç)* Kralla evlenen mitolojik kız... Öksüz kalmış, *Kroka* adıyla bir köylü kızı olarak büyütülmüş ve kralla evlenmiş.

Âsman'la Zeycan. *(Türk)* Nar yemekle oluşan iki sevgili... XVII. yüzyılda Anadolu Türkleri arasında yayılan bu halk öyküsünün ilginç yanı, bu iki sevgilinin doğumlarıdır: Çocukları olmayan iki aile, murat suyuna bir kurban adarlar. Bu adak üzerine suyun dalgaları arasında bir nar belirir. Narın tanelerini dörde bölerek yerler. Bu nardan ailelerin birinde *Âsman* adlı bir erkek, öbüründe de *Zeycan* adlı bir kız doğar. Aynı narın tanelerinden oluşan bu çift birbirine ayrılmazca bağlanır.

Asompsiyon. *(Hıristiyan)* Meryem'in göğe çıkışı... Hıristiyanlar *İsâ*'nın ve annesi *Meryem*'in göğe çıktığına inanırlar. İsâ'nın, ölümünden üç gün sonra dirilip kırk gün sonra da Zeytindağı'ndan göğe çıkışına *asansiyon* (*Fr.* Ascansion), Meryem'in de on beş ağustosta melekler tarafından göğe kaldırılışına *asompsiyon* (*Fr.* Assomption) denir. *Bkz.* Meryem, İsâ, Uruç.

Asompsiyon Râhibeleri. *(Hıristiyan)* Bir kadınlar tarikatı... 1939 yılında Fransa'nın Paris kentinde kurulmuştur. *Bkz.* Asompsiyon.

Asopos. *(Yunan)* Nehir-tanrı... Sözcük olarak *batak* anlamını dile getiren *Asopos*, Yunanistan'da birçok ırmağı adlandırır. Tanrılar tanrısı *Zeus*, nehir-tanrı Asopos'un kızı su perisi *Aigina*'yı kaçırmış. *Sisyphos* bunu babasına haber vermiş, bunun karşılığında da armağan olarak Peirene kaynağını almış. Bunu öğrenen Zeus'ün Sisyphos'tan aldığı öc, Yunan mitolojisinin en ilginç öykülerinden biridir. *Bkz.* Sisyphos, Aigina.

Asphodelos. *(Yunan)* Yeraltı dünyasının solgun çayırları... Bu çayırlar *Hades*'tedir. *Bkz.* Hades.

Aspalis. *(Yunan)* Argaios'un kızı... Onu kovalayan *Melite*'den kurtulmak için kendini öldürmüş.

Aspremont Destanı. *(Fransız)* Şarlman'ın Kalabria'daki Aspremonte kentine yaptığı seferi anlatan destan... Ünlü *Roland*'la ilgili bir destandır. *Bkz.* Roland.

Asr. *(Arap)* Cinler kabilesinin adı... Araplar, cinlerin yaşadığına ve bir kabileleri olduğuna inanmışlardır. *Bkz.* Cin.

Assur. *Bkz.* Asûr.

Assaon. *(Yunan)* Kızı Niobe'yle evlenmek isteyen baba... *Niobe* dul kalınca babası *Assaon* onunla evlenmek istemiş, kızının bu isteğini kabul etmemesi üzerine onun yirmi çocuğunu öldürmüş. Sonunda Niobe de, babası da kendilerini öldürmüşler. *Bkz.* Niobe.

Astarte. *(Fenike)* Dişi tanrı... Yahudi soyundan olan Fenikelilerin dilinde bu tanrıya *Aştoret* denir. *Astarte, sözcüğün Yunanca* biçimidir. Fenike dilinde *İştar*'a *Aştar* dendiği göz önünde tutularak ünlü tanrıça İştar'ın Astarte'den türediği ileri sürülmüştür. Astarte, Bâbil

tanrısı *Adonis*'e âşık olmuş ve onun ölümü üzerine o kadar ağlamış ki Adonis dirilmiş. *Bkz.* İştar, Adonis, Baal, Kybele.

Asteria. *(Yunan)* Bıldırcın kuşuna dönüştürülen Titan kızı... Tanrılar tanrısı *Zeus* ona âşık olmuş, elde edemeyince de bıldırcın biçimine dönüştürmüş. *Asteria* kendini denize atmış ve *Ortygia* adası olmuş (Yunanca *ortyks* sözcüğü *bıldırcın* demektir). Sonradan bu adanın adına *Delos* denmiştir. *Bkz.* Titanlar, Leto, Hekate.

Asterion. *(Yunan)* Mitolojik Girit kralı... Fenike kralı *Agenor*'un kızı *Europa*'nın tanrılar tanrısı *Zeus*'ten olma çocuklarını bakıp büyütmüş, krallığını da bu çocuklardan *Minos*'a bırakmış. *Bkz.* Minos, Europa, Agenor.

Astolfo. *(İngiliz)* Mitolojik İngiliz prensi... Ariosto, *Orlando Furioso* adlı yapıtında bu gezgin prensin yaşamını anlatmıştır. Hiçbir canlının dinlemeye dayanamayacağı ezgin sesli borusuyla ünlüdür.

Astor. *(Fransız)* Ünlü Roland'ın on bir şövalye arkadaşından biri... *Bkz.* Roland Destanı.

Astraia. *(Yunan)* Başak burcu olan Zeus kızı... Tanrılar tanrısı *Zeus*'ün *Themis*'ten olma kızıdır. *Altınçağ* adı verilen insanların erdem ve mutluluk çağlarında insanlar arasında yaşıyormuş, bu çağ sona erip ahlâksızlar ve ahlâksızlıklar belirmeye başlayınca dayanamayıp göğe çekilmiş, başak burcu olmuş. *Bkz.* Pudicitia.

Astraios. *(Yunan)* Yıldızlar eri... Şafak kızıllığı *Eos*'un kocası ve ışık taşıyıcısı *Eosforos*'un babasıdır. Rüzgâr tanrıları da bu çiftin çocuklarıdır. *Bkz.* Eos, Selene, Boreas.

Astrea. *Bkz.* Astraia.

Astroloji. *(Genel)* Müneccimlik... İlkin Bâbil'de başlayıp Mısır, Yunanistan, İran, Hint ve daha sonra bütün dünyaya yayılan yıldızlara bakarak geleceği bilme kâhinliği *Astroloji* (*Fr.* Astrologie) adıyla anılır. İnsanlar uzun bir süre yaşamlarının doğdukları sırada yıldızların bulundukları durumla ilgili ve belirlenmiş olduğuna inanmışlardır. Gökteki yıldızların dünya, ülkeler ve insanlar üstünde büyük etkisi bulunduğuna genellikle inanılmıştır. Savaşların, yengi ve yenilgilerin yıldızlar aracılığıyla önceden tahmine çalışılması bu inancın ürünüdür. Araplar, Astroloji'ye *İlmi ahkâmün nücûm* (yıldızlardan sonuç çıkarma bilimi) derler. Hıristiyanlık, astrolojiyi cinlerle ilgili saydığı için yasaklamıştır. Bu yüzden yıldız kâhinliği ortaçağda daha çok Yahudi ve İslâm dünyalarında gelişmiştir. Uzun bir süre astroloji, bilim adamlarınca da *astronomi* (yıldızlar bilimi)'nin bir dalı sayılmış ve bilimselliği kabul edilmiştir. Astroloji, yıldızların bölümlere ayrılmasına ve her birine çeşitli etkiler yakıştırılmasına dayanır. Gökteki yıldızlar genellikle on iki burca ayrılır ve her burç ayrı bir mizâcın oluşturucusu sayılır. İnsanın doğumu sırasında gökyüzünün durumu bu burçlara göre yorumlanır. Gökyüzünün durumunu saptayan bu yıldızlar haritasına *horoskop* (*Ar.* Zâyiçe) denir. Bu haritanın yorumlanması çok karmaşık birtakım bilgileri gerektirir, bu yüzden müneccimler yakın zamanlara kadar gerçek bilim adamları sayılmışlardır. Bu bilgiler Rönesans üniversitelerinde en önemli dersler olarak okutulmuştur. İnsanlığın en boş inançlarından biri olduğu halde en önemseneni ve günümüze kadar süregeleni bu inançtır. *Bkz.* Yıldızlar.

Asuskunamir. *(Sümer)* Tanrı Ea'nın yarattığı insan... Tanrı *Ea*, bu insanı cehennemde hapsedilen tanrıça *İştar*'ı kurtarmak için yaratmış ve onu kurtaracak güçlerle donatmış. *Bkz.* Ea, İştar, Arallu.

Astyanaks. *(Yunan)* Hektor'la Andromakhe'ın oğlu... Homeros'un anlatımına göre *Odysseus*, onu Troia'da surlardan aşağı atmış. *Bkz.* Andromakhe, Hektor.

Astydamia. *(Yunan)* Antigone'nin kendini öldürmesine neden olan kadın... İolkos kralı *Akastos*'un karısıdır. *Peleus*, onu öldürerek hem kendisinin, hem karısı Antigone'nin öcünü almış. *Bkz.* Antigone.

Asûr. *(Asûrî)* Asûrîlerin en büyük tanrısı... Asûrîler adlarını bu tanrıdan almışlardır. Tapınağı Asûr kentindeydi. Savaşçılıkla barışçılığı temsil eder, bu iki niteliği kişiliğinde toplamıştır. *Bkz.* Şerua, Ninlil.

Asura. *(Hint)* Kötülükçü şeytanlar... Tanrılarla savaşırlar. Görünüşleri çok çirkin ve ürküntü vericidir. *Bkz.* Pani, Dasa, Rakasi, Asura'lar.

Asura'lar. *(İran)* İyilikçi ruhlar... İran mitolojisindeki iyilikçi *Asura*'ların Hint mitolojisindeki kötülükçü Asura'larla aynı kökten olduğu, sadece niteliklerinin değiştiği ileri sürülmektedir. Buna karşı Hindistan'da iyicil tanrılar olan *Deva*'lar, İran'da kötücül şeytanlardır. Hint ve İran mitolojilerinin bu çelişkisi çok ilginçtir. Bunun nedeni, inançlar arasındaki düşmanlıklardır, birinin iyi saydığını öbürünün kötü sayması-

dır. Nitekim, Hintlilerin iyi tanrıları *İndra* ve *Varuna* da İran'da *Andra* ve *Varena* adlarını alarak kötüleşirler. *Bkz.* Asura, Deva.

Asûr-Bâbil Dini. *(Mezopotamya)* Mezopotamya çoktanrıcılığı... Mezopotamya, Dicle'yle Fırat nehirleri arasındaki bölgenin adıdır. İ.Ö. XI. yüzyıla doğru Türkistan bozkırlarından ve Elâm dağlarından inen Sümerler bu bölgeye egemen olarak büyük bir uygarlık kurmuşlardı. İlkel totemleriyle canlıcılık inançlarını geliştirerek çoktanrıcılığın özel bir biçimi olarak kent -tanrıcılığını oluşturdular, Kent-tanrıcılığı, bütünüyle, canlıcılık anlayışıyla geliştirilmiş bir totemcilik uzantısıdır. İlkel kabilelerin totemleri bu kabileler toprak parçalarına yerleştikçe kent -tanrıları biçimine dönüşmüştür. İlkel kabilelerde nasıl her kabilenin koruyucu bir totemi varsa öylece her kentin koruyucu bir tanrısı olmuştur. Bu tanrı, kendilerine korku veren ya da yarar sağlayan hayvan, yıldız, güneş, toprak, deniz, dağ vb. gibi doğa varlık ya da olaylarının canlılık anlayışıyla kişileştirilmiş biçimidir. Örneğin, Mezopotamya'da hem denizci, hem tarımcı bir ulus hâline gelen Sümerler, denizi kişileştirip adına *Tiamat* demişlerdir. Kentlerin bu totem -tanrıları, ülke çapında bir çoktanrıcılık meydana getirmiştir. Kent-tanrılarının gücü, kentlerinin gücüyle artmış ya da azalmıştır. İ.Ö. XXV. yüzyıldan itibaren Asûrlular ve Bâbilliler bu bölgeye egemen olunca Sümer çoktanrıcılığını buldular ve kendi kent-tanrılarıyla Sümer tanrılarını birleştirdiler. Asûr-Babilonya uygarlığı, Sümer uygarlığının üstüne kurulmuş ve kültürünü ondan alan bir uygarlıktır. Bu uygarlık, özellikle Hamurabi (2003-1961) çağında doruğuna yükselmiştir. 282 maddelik ünlü Hamurabi yasasını Hamurabi'ye tanrı *Şamaş* (Marduk)'ın yazdırdığına inanılır. İncelemeci Samuel Reinach *Orpheus* adlı yapıtında şöyle der: "Tanrı Şamaş, burada Kutsal Kitabın tanrısı durumundadır. Hamurabi yasasıyla Mûsevi yasaları arasındaki benzerlik açıktır. Mûsevi yasaları eğer Mûsâ'ya gerçekten tanrı tarafından yazdırıldıysa tanrı, Hamurabi'nin yasasını aşırmış demektir". Kimi dinciler de bu olayı, Hamurabi'nin *Şamaş*'ıyla *Mûsâ*'nın tanrısı *Yehova*'nın aynı olduğu biçiminde yorumlamaktadırlar. *Bkz.* Sümer Dini, Marduk.

Asvapati. *(Hint)* Tanrıça Savitri mitolojisinde adı geçen kral... Çocuğu olmayan ve bundan büyük bir üzüntü duyan kral *Asvapati*, tanrıça *Savitri*'ye yalvararak kendisine bir çocuk vermesini ister. Tanrıçanın kendisine acıması üzerine mitolojik olağanüstü güzellikte bir kızı olur ve kızına tanrıçanın adını koyar. Savitri'nin özelliği, hiçbir erkeğin kendisiyle evlenmeye cesaret edemeyeceği kadar güzel olmasıdır. *Bkz.* Savitri, Satyavan.

Asvatthaman. *(Hint)* Drona'nın oğlu... Bu mitolojik öykü, ünlü *Mahabharata*'larda anlatılır. *Bkz.* Argiuna, Drona, Drupada, Bharata'lar.

Asvin'ler. *(Hint)* Işık tanrıları... Bu tanrılar, ünlü *Mahabharata*'da sık sık anılan koruyucu tanrılardır. *Bkz.* Mahabharata.

Aşera. *(Yahudi)* Tanrının putu sayılan kutsal kazık... Bu kazık, *Ken'an* tapınağı içine çakılmıştı. Sonradan kişileştirilmiş ve *Aştoret* (tanrıça *İştar*'ın ilk biçimi) adını almıştır. *Bkz.* Astarte, Ağaç Tapımı, İştar, Kybele.

Aşere-i Mukaddimîn. *(İslâm)* Ebû Hanîfe'nin en yakın on arkadaşı... *İmâm-ı Âzam* (En Büyük İmam) adıyla anılan Hanefî mezhebi kurucusu Ebû Hanîfe'ye İslâm inançlarında büyük bir değer verilmektedir. Bu değer, peygamber *Muhammet*'e pek yakın bir çizgidedir. Onun *sahabe* (yakınları)'lerinin de peygamber yakınları gibi İslâm terminolojisinde özel bir yer alması bunu belirtir. *Bkz.* Aşere-i Mübeşşere.

Aşere-i Mübeşşere. *(İslâm)* Peygamber Muhammet'in cennete gideceklerini bizzat haber verdiği on din büyüğü... Bunlar: *Ebûbekir, Ömer, Osman, Ali, Abdurrahman bin Avf, Ebû Ubeyde, Talha, Zübeyr, Saad bin ebî Vakkas, Saad bin Zeyd*'tir.

Aşertu. *Bkz.* Hitit Dini.

Aşhlu. *(Mısır)* Cennet... Eski Mısırlılar iyi ruhların ölümden sonra *Aşhlu*'daki yaşamlarını *üç bin yıl*'la sınırlamışlardı. Çok mutlu olduğuna inanılan bu üç bin yıllık cennet yaşamından sonra iyi ruh eski bedenine girerek yeniden dünyaya dönmektedir. Cesetlerin mumyalanması ve sağlam mezarlarda titizlikle saklanması bu inancın gereğidir. Üç bin yıl sonunda dünyaya dönen iyi ruh, eski bedenini bıraktığı gibi bulmalıydı. Dünyaya dönen ruhun yeni yaşamı, yeni bir sınavdı. Bu sınavın sonunda gene ölecek, gene *Anubis*'in terazisinde tartılacak, iyilikleri ağır çekerse yeni bir üç bin yıllık ötedünya (amenti) yaşamı için gene Aşhlu'ya gidecektir. Eski Mısır inançlarında ruhun ölümsüzlüğü iyi ruhlara özgüdür. Kötü ruhlar *Ammait*'e yedirilerek yok edilmektedir. İyi ruh, dünyaya her gelişinde erdem sınavını başarıyla verdiği süre-

ce sonsuzca ölümsüz kalmakta ve üçer bin yıllık Aşhlu mutluluklarını sonsuzca tatmaktadır. Daha açık bir deyişle, sonsuzca iyi kalan ruh sonsuzca ölümsüzdür ve dünyayla Aşhlu arasında sonsuzca dolaşacaktır. *Bkz.* Amenti, Ammait, Cennet, Ölümsüzlük.

Âşık. *(İslâm)* Dünyadan vazgeçecek derecede tanrı sevgisiyle dolu... Özellikle gizemcilik dilinde kullanılan bir deyimdir. Bektaşîler, tarikata girmek isteyene de *âşık* derler. *Bkz.* Aşk.

Aşır. *Bkz.* Aşir.

Aşil. *Bkz.* Akhilleus.

Aşinaga. *(Japon)* Mitolojik varlık... Olağanüstü uzun bacaklıdır. Japon mitolojisinin olağanüstü uzun kollu *Tenega*'sıyla birlikte anılır.

Aşir. *(İslâm)* Kur'andan seçilerek okunan âyetler... Bu âyetler on tane olduğundan, Arapça *on* sayısını dile getiren *aşr* deyimiyle nitelenmiştir. Dinsel törenlerde okunur, buna *aşir okumak* denir ki, *on âyet okumak* demektir.

Aşk. *(Genel)* Yoğunlaşmış sevgi... Bütün mitolojilerde *aşk* öğesi önemli bir rol oynamaktadır. Yunan mitolojisi, başta tanrılar tanrısı *Zeus* olmak üzere, tanrı ve tanrıçaların aşk serüvenleriyle yüklüdür. Hemen bütün Batı destanlarının temel konusu, şövalyelerin aşk serüvenleridir. *Aşk* deyimi, İslâm ve özellikle gizemcilik terminolojisinde *tanrı sevgisi* anlamını verir. Bu anlamda cinsel aşk da, amaç edinilen tanrı sevgisine ulaşabilmek için tanrının yarattığı geçici varlıklara duyulan sevgi olarak yorumlanır. İslâm terminolojisinde buna *hakikî aşk*'a varmak için benimsenen *mecâzî aşk* denir. *Sevgi* teması metafizik bir temadır, toplum düzensizliğinin sosyo-ekonomik nedenlerine inemeyenler ya da inmek istemeyenler, insanlar arasında sevgi yoluyla barış ve düzen kurulabileceği düşüncesini yaymaya çalışırlar. Din, bu inancın yayılmasında en etkili bir kurumdur. Çağımızda bu propaganda, ya doğrudan dinsel kurumlar ya da dinsel nitelikli dernekler aracılığıyla plânlı olarak yapılmaktadır. Dinsel ve mitolojik gelenekler de yüzbinlerce yıldan beri bu propagandaya çok uygun bir ortam hazırlamış bulunmaktadır. Dinsel ve mitolojik gelenek, *yaratılış*'ı *aşk*'la başlatır. Genel olarak hemen bütün mitolojilerde dünyanın yaratılışı, erkek ve dişi ilkelerin birbirlerine duydukları *aşk*'ın sonucudur. Yunan çoktanrıcılığının ünlü aşk tanrısı *Eros* bu temel düşüncenin ürünüdür. *Bkz.* Yaratılış, Eros, Anteros, Âşık, Penia.

Aşk ve Niyâz. *(İslâm)* Gizemci selâmı... Özellikle Bektaşi ve Mevlevî tarikatlarında selâm, selâm verilen kişinin gizemcilikteki derecesine göre, *aşk ederim* ve *niyâz ederim* deyimleriyle verilir, bunun karşılığında da *aşk olsun* denir. Şeyhin selâmı *aşk vermek*'tir. *Bkz.* Aşk, Âşık.

Aştar. *Bkz.* İştar, Astarte.

Aştart. *Bkz.* İştar, Astarte.

Aştoret. *Bkz.* Astarte, Kybele.

Aşur. *Bkz.* Asûr, Aşura.

Aşura. *(Yahudi-İslâm)* Muharrem ayının onuncu günü... *Aşur* ya da *Aşure* ya da *Aşura* deyimi Arapça *on* sayısını dile getiren *aşer* sözcüğünden türemiştir. Yahudilerin kutsal kitabı olan Tevrat'a göre, bu gün *kefâret* (günahlardan arınma cezası: İşlenen bir günaha karşı tutulmak üzere bir şey verme ya da yapma) günüdür. Bu yüzden Yahudiler bu gün oruç tutarlar, aç kalarak günahlarına karşılık bir *kefâret* vermiş olurlar. İslâmlıktan çok önce Araplar da Yahudilere bakarak aynı gün oruç tutuyorlardı. İslâmlık, oruç ayı olarak Ramazan ayını ileri sürüp bunu yasakladı. Buna karşı İslâmlık, *Muharrem ayının onuncu günü* için pek çok yeni inançlar ortaya atmıştır. Bu inançlara göre bu gün: 1. *Âdem*'in tövbesinin kabul edildiği, 2. *İbrahim*'in ateşten kurtulduğu, 3. *Yâkub*'un oğlu *Yusuf*'la buluştuğu, 4. *Nuh*'un gemisinin Cudi dağına oturduğu gündür. O gün aşure tatlısı pişirilmesinin nedeni de Nuh'un gemisi öyküsüne bağlanır. Sümer mitolojisinden gelme bu öyküye göre gemi dağa oturunca gemidekiler tûfandan kurtulduklarına sevinirler, gemide ne kadar artık kalmış yiyecek varsa toplayıp bir kazana doldururlar ve bu çeşitli artıkların karışımından bir *şükrân çorbası* pişirirler. Bu geleneği sürdürenler günümüzde de çeşitli toprak ürünleri karışımından aşure tatlısı yaparlar. Bu gelenek Şiî tarikatlarda *Hüseyin*'in ölümüne bağlanır, on Muharrem onlar için yas günüdür, Muharrem ayının 1-10. günleri arasında et yemezler, yeni giymezler, gülmezler, hiçbir iş görmezler. On Muharrem günü dövünürler ve çeşitli şeylerle vücutlarına vurarak etlerini kanatırlar. Yas bittikten sonra da oturup aşure pişirirler. Aşure, komşulara ve yoksullara dağıtılır. *Bkz.* Nuh, Kefâret, Kerbelâ.

Aşure. *Bkz.* Aşura.

Aşuriyye. *(İslâm)* Dessukiyye tarikatının bir kolu. *Bkz.* Dessukiyye.

Aşvamedha. *(Hint)* At kurbanı... Sanskritçede *aşva* sözcüğü *at* demektir. Bu kurban özellikle *Vedizm*'in gereğidir. *Bkz.* Vedizm, Kurban.

Aşvattha. *(Hint)* İncir ağacı... Budistler, *Buda*'nın yedi hafta bu ağacın altında düşündüğüne ve böylelikle Buda'laştığına inanırlar. *Bkz.* Budizm.

Aşvin'ler. *(Hint)* İkiz tanrılar... Biri sabah, öbürü akşam yıldızını simgeler. *Vedizm*'in tanrılarıdır. At üstünde temsil edildikleri için bu adı almışlardır. Yunanlıların *Dioskur*'larıyla özdeştirler. *Bkz.* Dioskur'lar, Vedizm, Aşvamedha.

Ata. *(İlkel)* Bir toplumun eski ölüleri... Bir toplumun eski ölüleriyle ilgili olan *ata kültü*, bir toplumun yeni ölüleriyle ilgili olan *ölü kültü*'nden ayrılır. Tarımcı ilkellerde *ata*'lar kutsaldır. Onların yaşadıklarına ve toplumlarıyla ilişkilerini sürdürdüklerine inanılır. Hemen bütün tarımcı ilkellerde atalara tapılmıştır. Özellikle Avustralya ilkelleri kendi bedenlerine birer ata ruhu girdiğine ve her birinin birer ata ruhu taşımakta olduklarına inanmışlardır. *Ruhun kutsallığı* inancı da buradan türemiştir. Toplumbilimci Durkheim, ataların, bitki ve hayvan gibi birer *totem* olduklarını ileri sürmektedir. İlkeller *ruh*'u bir hayvan biçiminde tasarlamışlardır, demek ki vücutlarında kendi bedenleri içine girmiş bulunan ve kendilerini koruyup gözeten bir insan-hayvan (ata) taşıdıklarına inanıyorlardı. Durkheim bu olguyu bütün bir klan için tek olan *totemin parçalanışı* olarak nitelemektedir. Şöyle der: "Warramunga'ların inancına göre, her klan tek bir atadan gelir. Bu ata, belli bir yerde doğmuş; dağları, ovaları, nehirleri meydana getirmiştir. Ömrünü dolaşmakla geçirmiş ve geçtiği yerlere bedeninden çıkan tohumları serpmiştir. Bu tohumlar, o zamandan beri, klanın yaşayan bedenlerine gire gire şimdiki klan üyelerine kadar gelmiş bulunmaktadır". (Durkheim, *Les Formes Elémentaires de la vie Religieuse*, s. 529-537). İlkeller ayrıca, atalarının ağaç ve taşları yontarak heykellerini de yapmışlar (*Fr.* Statuette d'âncestre) ve bu heykellere atanın kendisiymiş gibi büyük saygı göstermişlerdir. Eski Türklerde de, baba, büyükbaba, dede, cet vb. gibi atalar kutsal sayılmıştır. *Bkz.* Atalara Tapma, Atasagun, Totem, Ruh İnancı.

Atago. *(Japon)* Yangından koruyan tanrı... *Şintoizm* inancıdır. *Bkz.* Şintoizm.

Atair. *(Arap)* Putlara kurban edilen koyunlar... Arapların İslâmlık öncesi inançlarındandır. *Bkz.* Put, Kurban.

Atalante. *(Yunan)* Aslan biçimine sokularak Demeter'in arabasına koşulan kız... Bir anlatıma göre *Atalante*, kral *Iasos*'la *Klymene*'nin kızıdır. Avcıdır. Babası, onu doğar doğmaz bir yere bıraktırmış, dişi bir ayı ona süt vermiş. Güzelliğiyle ünlüdür ve *Kalydon* avına katılmıştır. Kendisini almak isteyenler, onunla yarış etmek zorundadırlar. Ama o yarışta yetiştiklerini kargıyla şişleyip öldürür. Ünlü Kalydon avında da vahşî domuzu o yaralamıştır. Ama *Hippomenes* evlenme yarışmasında yere üç altın elma bırakarak Atalante'nin onları toplamasından yararlanıp yarışı kazanır ve onunla evlenmek üzere *Demeter* tapınağına gider. Demeter tapınağında Atalante'ye sarılır. Onun bu davranışına pek öfkelenen Demeter ikisini de aslan biçimine dönüştürür ve arabasına koşar. Başka bir anlatıma göre de Atalante, *Meleagros*'la evlenmiştir. *Bkz.* Kalydon, Meleagros, Demeter.

Atalara Tapma. *(İlkel)* Toplumla ilişkilerini sürdürdüklerine inanılan atalardan yardım istemek için yapılan tapım... Bu tapım, atalara yiyecekler, kurbanlar sunmak; dua ederek yakarmakla yapılmıştır. Özellikle Çinlilerin en eski dini *atalara tapım*'dı. Kendilerine tapılan atalar, yüzyıllar boyunca kadın soyunun atalarıydı. Tapım, erkeklerin üstünlük sağlamalarından sonra erkek soyunun atalarına geçmiştir. Tapılan ve vücutlara girdiğine inanılan ata, sağlığında da tapılmaya lâyık işler görmüş bir ataydı. Ünlü savaşçılar, din adamları, saygıdeğer ihtiyarlar bu nitelikte görülmüştür. Her ölene tapılmış değildir. Sağlığında değerli olanların bu değerlerini ölümlerinden sonra da sürdürdüklerine inanılıyordu. *Atalar tapımı* (*Fr.* Culte des ancestres), Kimi yazarlara göre *totem inancı*'ndan eskidir ve totemciliğin meydana çıkmasını sağlamıştır. Örneğin, bu yazarlardan Tylor, ata ruhlarının hayvan ve bitkilere de girdiğine inanan ilkellerin ata-ruhlu hayvan ve bitkileri kutsal ve totem saydıklarını ileri sürmektedir (Tylor, *Civilisation Primitive*, cilt I, s. 465). Toplumbilimci Durkheim bu savları eleştirmiş ve bu düşüncenin tam tersini savunmuştur. *Bkz.* Ata, Manizm, Sinizm, Totem.

Atalar İbâdeti, *Bkz.* Atalara Tapma.

Atamantes. *Bkz.* Athamas.

Atar. *(İran)* Ateş... *Mazdeizm*'in en önemli kavramıdır. Mazdeistler, onun *Ahura Maz-*

da'nın oğlu olduğuna inanırlar. *Bkz.* Ateş, Ahura Mazda, Mazdeizm.

Atargatis. *(Suriye)* Bereket tanrıçası... Sümerlerin *İştar (Astarta, Aştoret)*'ının başka bir biçimidir. *Bkz.* İştar, Astarte, Kybele.

Atasagun. *(Türk)* Kutsal sayılan hekim-din adamı... Eski Türkler, *atasagun* dedikleri hekim-din adamlarını kutsal saymışlardır. Bu saygının kökeni, ata tapımıdır. *Bkz.* Ata.

Ata-Tanrı. *(Japon)* İmparatorların onun soyundan türediğine inanılan tanrı Ninighi... *Bkz.* Ninighi, Amaterasu.

Ate. *(Yunan)* Tutku-tanrıça... Tanrılar tanrısı *Zeus*'ün *Eris*'ten olma kızıdır. Kötülük getiren tutkuyu ve tutkulara bağlı olan kaderi simgeler. Doğruyu görememe ve yanılmayı da o gerçekleştirir. Ardından *Lita'lar* adını taşıyan tövbeci yakarmalar gelir. *Bkz.* Lita'lar, Eris.

Atena. *Bkz.* Athena.

Atepomare. *(Fransız)* Mitolojik Galya kralı... Fransa'daki Lyon kentinin onun tarafından kurulduğuna inanılır.

Ateş. *(İlkel)* Yaratıcı olduğuna inanılan ısı ve ışık... *Ateş*'in meydana getirilmesi insanlığın en büyük başarılarından biridir. Kimi antropologlar ateşi insanlaşmada da en büyük etken sayarlar, bu sava göre ateşte pişirilen etlerin yumuşaklığı giderek çene kaslarında değişiklikler meydana getirmiştir ve bu değişiklikler beynin daha çok gelişmesine olanak hazırlamıştır. İnsanlık için pek çok bakımdan önemli olan ateş, hemen bütün ilkellerde büyük saygı ve kimilerinde de tapım konusu olmuştur. Günümüzden 500.000 yıl önce *Homo Sinensis* adı verilen *Çin adamı*'nın ateşi bildiği ve kullandığı tanıtlanmıştır. İlk insanlar ateşi, tahtaları ya da çakmak taşlarını birbirine sürterek bir rastlantı sonucunda elde etmişlerdi. Ateş yakmanın güçlüğü, onun sürekli olarak yanar tutulmasını gerektirmiştir. Bu süreklik ateşi kutsallaştırmış ve ona dinsel, dumanına da büyüsel bir nitelik kazandırmıştır. Nitekim *kutsal ateş*, örneğin eski Roma'da Vesta râhibelerinin ya da eski İran'da *Zerdüşt* din adamlarının korumakla görevli bulundukları ateşler gibi, hiç söndürülmeden korunması gerekli olan ateştir. Kimi araştırmacılar da ateş tapımının güneş kültünden doğduğu kanısındadırlar. Bu anlayışa göre ateş, ışık tanrısını simgelemektedir. Güneşin olduğu gibi, ateşin de kötülükleri uzaklaştırıcı, sağlık ve canlılık verici, birçok hastalıkları iyi edici nitelikleri bulunduğu kanısı yaygındır. Nitekim Zerdüşt dininde *(Mazdeizm)* ateş, *Ahura Mazda*'yı simgeler ve bunun için hiç söndürülmeden korunur. Her tapınakta bir ateş odası vardır, bu ateş odalarında sonsuzca söndürülemeyecek olan bir ateş yanar. Zerdüşt râhipleri bile bu ateşe dokunamazlar ve onu soluklarıyla kirletemezler, bu yüzden ateş odasına giren râhiplerin elleri eldivenli ve ağızları peçelidir. Felsefe açısından da Antikçağın ünlü düşünürü *Herakleitos*, ateşi, evrenin temel öğesi saymıştır. Herakleitos'a göre, evrendeki her şey, bir aynı özdeksel temelin, eşdeyişle *ateş* (*Yu.* Pyr)'in değişik görünüşleridir; "evreni ateş oluşturur, evren daima yaşayan bir ateştir ve öyle kalacaktır". Meksika yerlileri olan Aztekler, ateş tanrısının insanların yürekleriyle beslendiğine inanırlardı, ateş tanrısına insan yüreği sağlayabilmek için sürekli olarak savaşlar çıkarmışlardır, 1486 yılında bu tanrıya yirmi bin insan kurban ettikleri saptanmıştır. Ateş tapımına özellikle eski Mısır'da, İran'da Slavlarda, Cermenlerde, Keltlerde, eski Yunanistan ve Roma'da, Hindistan'da, Meksika'da, Çin'de, Afrika'nın büyük bir bölümünde, Kuzey Amerika yerlilerinde ve Polinezya'da rastlanmıştır. Hıristiyanların ermiş Yahya için her yıl kutladıkları *ateş gecesi yortusu* da ateş tapımı kalıntısıdır. Bu yortuda, büyük meydanlarda ateşler yakılır ve üstünden atlanarak ilâhîler okunur. Yunan mitolojisi *ateş*'i *Prometheus, Hephaistos* ve *Hestia*'da tanrılaştırmıştır. Bu mitolojiye göre, tanrılar tanrısı *Zeus*, insanları cezalandırmak için *ateş*'i onların elinden almışsa da Prometheus, onu gökten çalıp yeniden insanlara getirmiştir. *Bkz.* Ateş Tanrısı, Prometheus, Hephaistos, Hestia, Pahhur.

Ateş Tanrısı. *(İran)* Ahura Mazda... *Zerdüşt* dininin baştanrısıdır. İlkel çoktanrıcılıkta pek çok ateş tanrıları varsa da en ünlüleri budur. *Bkz.* Ahura Mazda.

Ateşli Çalı. *(Yahudi)* Görünen tanrı... *Tevrat*'a göre tanrı, *Mûsâ*'ya ateşli çalı biçiminde görünmüştür. *Bkz.* Tevrat, Tanrı.

Athamas. *(Yunan)* Orkhomenos kralı... *Semele*'nin kız kardeşi *İno*'nun kocasıdır. Semele, tanrılar tanrısı *Zeus*'ten *Dionysos*'u doğurduktan sonra *Hera*'nın kıskançlığına kurban giderek ölünce, Dionysos'a İno bakmıştı. Buna kızan Hera, İno'nun kocası *Athamas*'ı delirtti. Deliren Athamas da öldürmek için karısını ve çocuklarını kovaladı. Bir başka anlatıma göre de, oğlu *Learkhos*'u öldürdü. *Bkz.* İno.

Atharva-Veda. *(Hint)* Vedizm'in dördüncü kutsal kitabı... Hint çoktanrıcılığının dört kutsal kitabından biri olan *Athavra-Veda,* özellikle cinlere, perilere, büyülere karşı dualar, afsunlar ve sihirleri kapsar. Bu kutsal kitabın içindekileri ilkel hekimlik bilgileri sayanlar da vardır. İnsanlara zarar veren hayvan ve görünmez güçlere karşı beddua reçeteleriyle de ünlüdür. *Bkz.* Vedizm, Veda'lar.

Athena. *(Yunan)* Zeus'ün kafasından çıkan kızı... Yunan çoktanrıcılığının en ünlü ve önemli tanrılarından biridir. *Atina* kentinin koruyucusu ve ruhu sayılır. Savaşçıdır, babası tanrılar tanrısı *Zeus*'ün kafasından tepeden tırnağa silâhlı olarak çıkmıştır. *Pallas* lâkabıyla anılır. Romalılar ona *Minerva* derler. Zeus onu dünyaya getirebilmek için *Hephaistos*'tan baltayla kafasını yarmasını istemiş. Yarılan kafasından silâhlı ve büyümüş olarak *Athena* çıkmış (dünyaya gelmiş). Aslında, onu iyi öğüt-tanrıça *Metis* doğuracakmış; ama Zeus, doğacak çocuğunun, *Kronos*'un başına geldiği gibi, kendisini tahtından indireceği kuşkusuna kapılmış ve Metis'i yutmuş. Onun karnındaki çocuk da böylece Zeus'ün kafasına yerleşmiş ve orada büyümüş. Tanrıça Athena'nın önemli özellikleri, zekâyı kuru ve budalaca kahramanlığa üstün kılışı ve çömlekçi çarkı, marangoz gönyesi gibi birçok çalışma âletlerini icât edişidir. Bu bakımdan onun tapımı, mistik bir din duygusunu değil, pratik becerikliliği ve çalışmayı simgelemiştir. Zenaatçı, nakışçı, mâdenci vb. olarak koruduğu sitenin günlük yaşamına karışan ve günlük pratik yaşamı düzenleyen ilginç bir tanrıçadır. *Bkz.* Pallas, Metis, Minerva, Phye.

Athenai. *Bkz.* Atina.

Athenaion. *Bkz.* Atina.

Atilla. *Bkz.* Attila.

Atina. *(Yunan)* Ruhunun tanrıça Athena tarafından temsil edildiğine inanılan Yunan kenti... Yunan mitolojisinde *Athenai* (*Athena*'nın kenti) adıyla anılır. Güzel sanatlar kentidir. Ruhu, kurucusu ve koruyucusu tanrıça Athena'nın tapınağı *Athenaion*'da ünlü söylevcilerle ozanlar yapıtlarını okurlardı. *Bkz.* Athena.

Atlantis. *(Yunan)* Yok olmuş ada... Antikçağın ünlü Yunan düşünürü Platon'un anlattığına göre, eski bir Yunan masalında bu adı taşıyan bir ada varmış, sonradan denize gömülüp yok olmuş. Atinalıların oraya gönderdikleri ordu da adayla birlikte sulara gömülmüş (*Timaios* ve *Kritias* diyalogları). *Bkz.* Atlas.

At'lar. *(Yunan)* Ak köpüklü deniz dalgalarının şahlanan atlara benzemesiyle deniz tanrısı Poseidon arasında kurulan ilişki... Bu ilişkiden Yunan mitolojisinde denizler tanrısı *Poseidon*'un at biçiminde iki oğlu türemiştir: Kanatlı at *Pegasos*'la insan ayaklı at *Arione.* İkincinin mâvi denizi simgeleyen mâvi yeleleri vardır, bu mâvi yelelerin Poseidon'un saçları olduğuna inanılır. Ayrıca Poseidon, Atinalılara iki at armağan ederek onların gönüllerini almış. *Bkz.* Poseidon, Arione, Pegasos.

Atlas. *(Yunan)* Atlantis kralı ve dev... Yunan mitolojisinde iki *Atlas* vardır. Biri denizler tanrısı *Poseidon*'un Atlantis yerlilerinden *Euenor*'dan doğma oğludur ve babası tarafından Atlantis kralı yapılmıştır. İkincisi bir devdir ve titan *Iapetos*'un oğlu, *Prometheus*'un kardeşi, *Pliad'lar*'ın babasıdır. Titanlar savaşında titanların yanında savaştığı için tanrılar tanrısı *Zeus* tarafından gökkubbeyi omuzlarında taşımaya mahkûm edilmiş. *Herakles* onun bu yükünü, onu elma çalmaya göndermek için, geçici olarak yüklenmiş. Ama Atlas'ın kendisini sonsuza kadar bu yükün altında bırakacağını sezerek başına bir sargı sarmak bahânesiyle onu kandırıp yeniden yükünün altına sokmuş. Ünlü *Kalypso* da bu Atlas'ın kızlarındandır. *Bkz.* Atlantis, Poseidon, Herakles, Kalypso, Titan'lar.

Atman. *(Hint)* Ruh... Eski Hint dini *Brahmanizm*'de *atman* ruh ve *brahman* (bu terim tanrı *Brahma*'yla karıştırılmamalıdır) özdek anlamındadır. Birincisi öznel gerçekliği, ikincisi nesnel gerçekliği dile getirir. Saltık gerçeklikse *atman-brahman*'dır, yâni bu ikisi arasındaki özdeşliktedir. Brahmanizme göre, "Başlangıçta yalnız *brahman* vardı, her şeyi o yarattı; o her yerde, önde, arkada, solda, yerde ve göktedir. Dalga nasıl denizden ayrı değilse evrenle brahman arasında da hiçbir ayrılık yoktur. *Atman* gönlümün derinliğindeki ruhumdur, bir hardal tohumundan daha küçük ama bütün evrenden daha geniştir". *Bkz.* Brahmanizm, Brahman.

Aton. *(Mısır)* Güneş-tanrı... Din edebiyatının ilk tektanrısıdır. Serüveni çok ilginçtir. *Bkz.* Aton Dini.

Aton Dini. *(Mısır)* Eski Mısır tektanrıcılığı... İ.Ö. XIV. yüzyılda Mısır Firavunu *Amenotep* ya da *Amenofis* IV. çeşitli *güneş-tanrı*'lar arasından *Aton*'u seçerek tektanrıcılığı gerçekleştirmeye çalışmıştır. Eski Mısır çoktanrıcılığında *doğan güneş-tanrı Ra, akşam güneşi-tanrı Kepre, öğle güneşi-tanrı Horo* gibi birçok gü-

neş-tanrıları vardı. Her kasaba ve kent ayrı bir tanrı tarafından korunmaktaydı. Bu tanrılar eski totemciliğin kalıntısı olarak kendi kasaba ya da kentlerine özgü bir güç taşıyorlardı. Kent güçlenince koruyucu tanrısı da güçleniyor, kent gücünü yitirince tanrısı da güçsüzleşiyordu. Thebae kentinin de *Amon* adında bir tanrısı vardı ve bu kent başkent olunca baştanrı olmuştu. Firavun Amenotep IV, Aton'u tektanrı olarak ileri sürünce, başta Amon olmak üzere bütün tanrıların adlarını tapınaklardan sildirmiş, onlara tapmayı yasaklamıştı. Kendisi de *Amon hoşnuttur* anlamındaki *Amenotep* adını bırakarak *Aton'un yüceliği* anlamına gelen *Akhenaton* adını aldı. Bütün insanlara seslenecek evrensel din ülküsünü Thebae kentinde başaramayacağını anlayan kral, orta Mısır'da *güneş yuvarlağının ufku* anlamına gelen *Akhetaton* (Günümüzdeki adı: Tel-el-Amarna) adlı yeni bir başkent kurdu ve burada Aton adına beş tapınak yaptırdı. Kimi araştırmacılara göre kral, bu tektanrıcılık ülküsüyle, Thebae râhiplerinin siyasal egemenliklerini kırmak ve Mısır'lı olmayan uyrukları da kendisine bağlamak amacını güdüyordu. Kral Akhenaton (Amenotep)'un tektanrısı Aton için yazdığı şu şarkı, onun bu devrimle nasıl evrensel bir amaç güttüğünü açıklamaktadır: *"Sen ki eşyânın oluşu sırasında zâten yaşamaktaydın ey canlı Aton, ufukta parlayarak yükseliyorsun. Güzelliğin bütün ülkeleri aydınlatıyor. Güçlü büyüklüğünde dünyanın üstünde göründüğün zaman ışıkların, yarattığın âlemin son uçlarına kadar bütün ulusları kucaklıyor"*. Önceleri Aton, şâhin başlı bir tanrı olarak, daha sonra alt bölümünden yayılan ışıklar bir elin parmakları gibi açılarak yükselen kabartma bir güneş olarak temsil edilmiştir. Aton tektanrıcılığı eski Mısır'ın yaşamına törebilimsel, toplumsal, sanatsal alanlarda da birçok yenilikler getirmişti. İnsanlar uyandıkları andan uyudukları âna kadar tanrılarıyla (güneşle) beraberdiler, Amarna tapınakları üstleri gökyüzüne açık avlulardan ve dehlizlerden meydana gelmişti, ama mihrap, güneşin ışıkları altındaydı, tanrıyla insan arasında ayrıca bir râhipler sınıfının gereği kalmamıştı. Doğa sevgisi güçleniyordu, buysa bütün varlıkları sevmeyi ve yaşama zevkini gerektiriyordu. Drioton ve Vandier *Mısır* adlı yapıtlarında şöyle yazıyorlar: "Yeni dinden sonra sanat artık gerçekçiliği oluşturuyordu. Amarna'nın her yanında doğa sevgisine rastlanır. Gerek dinde, gerek güneşe söylenen şarkılarda ve gerek günlük yaşayışın her ânında, nihayet evlerin süslenişinde bile doğa sevgisi görünür. Kuşlar, çiçekler, yemişler artık stilleşmiş süs motifleri değil de doğanın çok değerli verileri sayılmakta ve anlatılması olanaksız bir doğruluk, duygululuk, sevimlilikle betimlenmektedir". Bir başka incelemeci de şöyle diyor: "Kralın tanrılaştırdığı fizik anlamda bir güneş değildir, onun dünyaya yaptığı bütün iyiliklerdir: Aydınlık, sıcaklık, canlılık, sevinç, mutluluk, özgürlük. Bu, bütün Mısırlılar tarafından hissedilmeye başlamıştı". Eski Mısır'ın Mûsevîlik-Hıristiyanlık-Müslümanlık gibi büyük dinlerin oluşmasından çok önce gerçekleştirdiği bu dinsel devrim, kralın ölümü üzerine gerici muhalefetin büyük tepkisiyle karşılaşmış ve bir süre sonra yıkılıp gitmiştir. *Bkz.* Aton, Ammon, Güneş.

Atreus. *(Yunan)* Uğursuz ve lânetlenmiş bir soyun kurucusu, Argos kralı... Elis krallığını hileyle ele geçiren *Pelops*'un oğludur. Kardeşi *Thyestes*'i kaçırtarak tek başına Argos kralı olmuştu. Thyestes kaçarken *Atreus*'un oğlu küçük *Pleisthenes*'i yanına almıştı. Pleisthenes büyüyünce onu Atreus'u öldürmeye gönderdi. Ne Pleisthenes, ne de Atreus baba-oğul olduklarını biliyorlardı. Atreus, Pleisthenes'i öldürdü. Gerçeği öğrenince de öc alma tutkusuna kapılarak kardeşi Thyestes'i iki oğluyla birlikte hileyle Mykenai hisarına getirtti ve çocukları öldürüp babalarının önüne yemek diye verdi. Her şeyi gören güneş tanrısı *Helios* bu cinâyetlerden öylesine dehşet duymuştu ki, o gün gökteki yolunu yürümeyip vaktinden önce doğuya dönmüştü. *Bkz.* Atrid'ler.

Atrid'ler. *(Yunan)* Lânetlenmiş soy... *Atrid'ler, Atreus* oğullarıdır. Bu soyun cinâyetleri ve Antikçağ Yunan kaderciliği açısından uğursuzlukları büyükbabaları *Tantalos*'la başlar. *Atreus*'un babası *Pelops*'da doruk noktasına erişir ve Atreus'la bütün soyunda sürer. Pelops soyuna beddua eden onun denize atıp boğduğu *Myrtilos*'tur. Ünlü *Agamemnon*'la *Menelaos* da bu soydandır. Bu soyun lânetliliği ve uğursuzluğu konusunda pek çok trajedyalar yazılmıştır. *Bkz.* Tantalos, Pelops, Atreus, Thyestes, Myrtilos, Agamemnon, Menelaos.

Atropos. *(Yunan)* Kader-ecel tanrıça... Sözcük anlamıyla *bildiğinden şaşmaz*'lığı dile getiren *Atropos* üç kader tanrıçası olan *Moira*'lardan biridir. Taşyüreklidir ve hiç kimse onun elinden kurtulamaz, insanların canını alır. Moira'lar, gecenin kızları ve *Eriny*'lerin kız kar-

deşleridir. *Bkz.* Klotho, Lakhesis, Moira'lar, Eriny'ler.

Attagus. *Bkz.* Attis.

Atteone. *(Yunan)* Geyik biçimine dönüştürülen delikanlı... *Apollon* oğlu *Aristaios*'un nenf *Siren*'den doğma oğludur. Köpekleriyle ava çıkmış, gölde çıplak yıkanmakta olan *Artemis* kendisini gözetlediği için onu geyik biçimine dönüştürmüş. Geyiğin efendileri olduğunu bilmeyen köpekler de *Atteone*'yi parçalamışlar. *Bkz.* Aristaios, Artemis.

Attes. *Bkz.* Attis.

Atthis. *(Yunan)* Kronos'un kızı... Yunanistan yarımadası *Attika* adını ondan almış. *Bkz.* Attika.

Attila. *(Alman)* Alman mitolojisinde masallaştırılan Hun kralı... Hunların ünlü kralı *Attila* (400-453) Alman mitolojisinde masallaştırılmış ve özellikle *Burgund, Burnild* efsâneleriyle Sigfrid serüvenlerinde mitolojik bir kişi olarak önemli roller oynamıştır. Bütün bu efsâneler ünlü *Nibelungen* masalıyla da ilgilidir. Franklar, Attila'yı kötülükçü, Ostrogotlar iyilikçi olarak betimlerler. *Bkz.* Burgund Efsânesi.

Attika. *(Yunan)* Toprağından insan vücutlu ve insan başlı bir yılan olan ilk kralını yarattığına inanılan Yunanistan yarımadası.... *Attika,* Atina kentinin bulunduğu yarımadadır. Boiotia'dan Kithairon dağıyla ayrılır. *Pallas Athena*'nın kutsal ülkesidir. İnsan vücutlu ve insan başlı bir kral olan *Kekrops*'un Attika toprağından yaratıldığına inanılır. *Bkz.* Kekrops, Atthis, Athena, Daidalos.

Attike. *Bkz.* Attika.

Attis. *(Anadolu)* İlkbahar-tanrı... Frigya tanrısıdır. Yunan mitolojisi kapsamına girmekle beraber gerçekte Yunanlılara yabancı ve Hitit asıllıdır. Frigyalılar İ.Ö. XII. yüzyılda Hitit topraklarına yerleşince Hitit'lerin dinsel yapılarını benimsemişlerdi. Çeşitli kazılarda elde edilen Hitit heykellerinde ünlü Frigya tanrıları *Kybele, Dionysos* ve *Attis*'in asılları bulunmuştur. Mitolojik anlatımların çeşitliliğine örnek olarak Attis öyküleri gösterilebilir: 1. Bir anlatıma göre Attis, güzel bir delikanlıymış. Tanrıça *Rhea -Kybele* ona çılgınca âşık olmuş. Oysa ölümlü bir kızı tanrıçaya tercih ederek onunla evlendiğinden tanrıça düğün günü konuklar arasına karışarak onları delirtmiş. Çıldıran Attis dağlara kaçıp kendini öldürmüş. Kanından menekşeler oluşmuş. Tanrıça bu olaydan öylesine bir acı duymuş ki, her yıl kutlanan büyük bir bayramda *Korybant'lar*'ı onu bulmaları için dağlara göndermiş. Onlar da çalgılar çalıp vahşî gürültüler koparark dağlara çıkıp delikanlıyı ararlarmış. 2. Bir başka anlatıma göre Attis, ölümünden sonra *Adonis* olarak dirilmiş. Ölümü için tutulan yasın ardından yeniden dirilişinin sevinci yer almış. 3. Başka bir anlatımda da evlenmesine engel olan Kybele'ye kızan Attis, kendini hadım etmiş, vicdan azâbına kapılan tanrıça da onu çam ağacı hâline getirmiş. 4. Daha başka bir anlatımda Attis'e âşık olan *Agdistis*'tir. Frigya kralı *Midas,* kızını bu güzel delikanlıya vermek isteyince Agdistis onu delirtmiş. Delikanlı da bir çam ağacının dibinde erkekliğini keserek kendini öldürmüş; Agdistis, onun cesedinin hiç çürümemesi ve sonsuza dek öylece kalması için tanrılar tanrısı *Zeus*'e yalvarmış ve isteği kabul edilmiş. Cesedi hiç bozulmadan kalmış, saçları büyür ve parmağı oynarmış. 5. Kimi anlatımlarda da Agdistis bu delikanlının bir çeşit annesidir ve delikanlı da tanrılar tanrısı Zeus'ün bir çeşit torunudur. Zeus, tanrıça Kybele'ye âşık olmuş ve onunla birleşemeyince tohumunu bir taş parçasının üstüne bırakmış. Bu tohumdan Agdistis doğmuş, hem erkek hem kadınmış. Dionysos onu sarhoş edip erkekliğini kesmiş ve toprağa atmış. Bundan da bir bâdem ağacı çıkmış. Bu ağaçta yetişen bir bâdemi Sakarya ırmağının kızı *Nana* göğsüne almış ve gebe kalıp Attis'i doğurmuş. *Bkz.* Agdistis, Kybele, Adonis, Dionysos.

Atum. *Bkz.* Aton, Aton Dini.

Atys. *(Yunan)* Lydia'lıların mitolojik kralı... Frigya tanrısı *Attis*'in adı kimi kaynaklarda böyle yazılmaktadır. (Örneğin, *Bkz. Histoire des Religions,* Encyclopédie de la Pléiade, cilt I, 1970, s. 303). *Bkz.* Attis.

Aucan-Boroul. *(Moğol)* Erkek kurtla dişi geyikten doğduklarına inanılan Moğol kavminin atalarından biri... Kurt-geyik çiftinin dördüncü kuşak torunu ve *Horiçar-Mergan*'ın oğlu, *Sali -Haçau*'nun da babasıdır. *Bkz.* Alan-Hoa.

Aude. *(Fransız)* Viyana savunucusu Olivier'nin güzel kız kardeşi... Ünlü *Roland* destanlarının kişilerindendir. Viyana'yı kuşatan Roland'la ağabeyinin arasını bulur ve barışı sağlar. Roland'ı sevmektedir. *Bkz.* Roland Destanı.

Audumla. *(İskandinav)* Dünyayı yarattığına inanılan iki güçten biri, gece-inek... İskandinav mitolojisinde gece, inek biçiminde tasarlanır ve adı *Audumla*'dır. Buzlu sislerle sıcak buharların

karışımından oluşan dev *Ymir*'le birlikte yaşamın yaratıcısıdır. Gece-inek üç ünlü İskandinav tanrısının bir çeşit atasıdır. Karnını doyurmak için yaladığı buzların erimesinden *Buri* adı verilen güçlü bir erkek meydana gelmiş, bu erkekten de ünlü tanrıların babaları *Burr* ya da *Börr* doğmuş. *Bkz.* Ymir, Yaratılış.

Auge. *(Yunan)* Herakles tarafından baştan çıkarılan tanrıça... Kral *Aleos*'un kızıdır. *Athena* râhibesiyken *Herakles* tarafından baştan çıkarılmış ve *Telephos*'u doğurmuştur. Oğluyla birlikte bir tekneye konup denize bırakılmakla cezalandırılır. Kendilerini kurtaran Mysien kralı *Teuthras*'la evlenmiş. *Bkz.* Telephos, Herakles.

Augias. *(Yunan)* Mitolojik Elis kralı... *Helios*'un oğludur. Ahırlarıyla ünlüdür. Büyük sürülerinin gübreleri ahırlarda biriktiğinden, *Herakles* nehir-tanrıları ahırlardan geçirterek *Augias*'ın ahırlarını bir günde temizlemiş. Ne var ki kral bu işin karşılığında vaadettiği armağanı vermemiş. Herakles de onu öldürmüş. *Bkz.* Herakles, Helios, Alpheios.

Augur. *(Roma)* Çeşitli doğa olaylarından, başta kuşlar olmak üzere hayvanların ses ve davranışlarından geleceği bilen kâhin... *Bkz.* Augurium Öğretisi.

Augurium Öğretisi. *(Roma)* Geleceğin bilinebileceği inancı... Eski Roma'da *Collegium Augurum* adını taşıyan ve Roma imparatoru tarafından atanan resmî kâhinler kurulu gizli bir bilimle uğraşırdı. *Augurium öğretisi,* bu gizli geleceği bilme bilimini dile getirir. Devlet bir işe girişeceği zaman durumu onlardan sorardı. *Augur*'lar da gök belirtilerinden, özellikle kuş ve hayvan davranışlarından anlamlar çıkararak işin olumlu ya da olumsuz olacağını saptarlardı. Devletin her işini durdurabilecek kadar güçlüydüler. Roma imparatorluğunda çok uzun yüzyıllar bu boş inançlara devlet çapında önem verilmiştir. Bu öğreti bütünüyle Roma asıllıdır, başkaca bir kaynağı yoktur. *Bkz.* Augur, Kehânet.

Augustus. *(Roma)* Kutsallıklarına inanılan Roma imparatorlarına senato tarafından verilen ad... *Augustum augurium* falı, tanrıların bu imparatorları kendi katlarına almayı kararlaştırdıklarını bildirirdi. İlkin tanrılık nesneler için kullanılan ve onların kutsallığını belirten bu sözcük, böylelikle imparatorlar için de kullanılmaya başladı. *Bkz.* Augurium Öğretisi.

Aulis. *(Yunan)* Thebai kralı Ogygos'un ölümlerinden sonra tanrılaştırılan üç kızından biri... *Bkz.* Alalkomeneus.

Aukso. *(Yunan)* Doğa ürünlerinin gelişmesi -tanrıça... Tanrılar tanrısı *Zeus*'ün *Themis*'ten olma altı kızından ve üç mevsim-tanrıçadan biridir. *Bkz.* Tallo, Karpo.

Aura. *(Yunan)* Hafif rüzgâr-tanrıçalar... Yunan mitolojisinde bu ad *Boreas* ya da *Aiolos*'un kızları sayılan hafif rüzgâr-tanrıçalara verilir. Bunlar kuğu kuşlarına binmiş olarak tasarlanmışlardır. Ayrıca, bu inançla ilişkili olarak, tanrı *Dionysos*'un âşık olup ondan ikiz çocuklar yapan Frigyalı peri kızının adı da *Aura*'dır (meltem rüzgârı gibi koşarmış). Dionysos, onu çıldırtarak elde ettiği için Aura, ikizlerinden birini parçalayıp yemiş, sonra da kendini Sakarya nehrine atarak öldürmüş. *Bkz.* Boreas, Aiolos, İakhos.

Aurora. *(Roma)* Şafak-tanrıça Eos'un Lâtince adı... Romalılaştırılmış *Eos*'tur. *Bkz.* Eos.

Aurore Australe. *(İlkel)* Güney tan kızılığı... Avustralya ilkelleri bunun dünyayı sarıp yakacağına inanırlardı. Toplumbilimci Durkheim, ilkellerin bu tan kızılığından çok korktuklarını, onu defetmek için törenler yapıp kuru bir ölü eli salladıklarını ve bu ölü eline, "Onu defet, bizi yakma, ondan kurtar!" diye bağırıp ağladıklarını anlatır. *Bkz.* Aurora, Yas Törenleri.

Auson. *(Yunan)* Odysseus'un oğlu... Galya halkı olan *Ausonlar,* adlarını ondan almışlar. Çok kahramanmış. Kimi yazarlar, bütün İtalya halkına, *Ausonia* derler. *Bkz.* Odysseus.

Autesion. *(Yunan)* Thebai'li mitolojik kahraman... *Polyneikes*'in torunu, *Tisamenos*'un oğluymuş. *Bkz.* Polyneikes.

Auto De Fe. *(Hıristiyan)* İspanyol engizisyonunun dinsiz saydığını öldürme töreni... 1360 yılından 1783 yılına kadar uygulanmıştır. İspanyollar, suçsuz olanın ateşte yanmayacağına inanırlardı. Ateşlenen odun yığını üstünde son dakikada suçunu itiraf eden, hafif ceza olarak, önce boğdurulup sonra yakılırdı.

Autokhton'lar. *(Yunan)* Yerliler... Yunan mitolojisinde çeşitli yerlerin halkı, yerliliği kutsal sayarlar ve yerlilikleriyle övünürler. Örneğin, Attika'lılar, atalarının o topraktan çıktığını, ilk kralları *Kekrops*'un da yurt toprağından yaratıldığını ileri sürmüşlerdir. *Bkz.* Attika, Kekrops.

Autoleon. *(Yunan)* Kroton'lu mitolojik kahraman... Bir savaşta *Aias*'ın hayâleti tarafından yaralanmış. *Bkz.* Aias.

Autolykos. *(Yunan)* Odysseus'un dedesi... Sinop kentinin kurucusu olduğuna inanılır. *Hermes*'in oğludur, hırsızlık yeteneğini soyaçekimle babasından almış. *Bkz.* Odysseus, Hermes.

Automedon. *(Yunan)* Akhilleus'un arabasının sürücüsü... *Bkz.* Akhilleus.

Autonoe. *(Yunan)* Kadmos'un kızı ve Aktaion'un annesi... Thebai kralı *Pentheus, Dionysos* bayramlarını yasaklamak istemiş. Buna kızan tanrı Dionysos, kralın annesiyle teyzesini delirtmiş. *Pentheus*'un annesi *Agaue*'yle teyzesi *Autonoe,* yaban domuzu sanarak onu parçalamışlar. Dionysos da böylelikle öc almış. *Bkz.* Pentheus, Agaue, Aktaion.

Autonoos. *(Yunan)* Akanthis'le Akanthos'un babası... *Bkz.* Akanthis.

Autopsia. *(Yunan)* Kendinden geçme... Antikçağ Yunanlılarının mistik *Eleusis* inançlarında kendinden geçme yoluyla tanrıya ulaşılacağına, tanrılık sırların elde edilebileceğine, hattâ bizzat tanrının görülebileceğine inanılır. *Bkz.* Eleusis.

Av. *Bkz.* Av Büyüsü.

Avadana. *(Hint)* İnsanların öldükten sonra dünyadaki iyi davranışlarından ötürü nasıl armağan göreceklerini anlatan Buda öyküleri... Ayrıca, *Vadana Jataka* adlı yapıt Buda'nın törebilimsel öğütlerini kapsar. *Bkz.* Budizm.

Avadana Jataka. *Bkz.* Avadana.

Avalokita. *Bkz.* Avalokitesvara.

Avalokitesvara *(Hint)* Tanrısız Budizmi çoktanrıcılığa dönüştüren Mahayana Budizminin Buda tanrılarından biri... İyi yürekliliği ve acımayı simgeler. O kadar ki, lânetlilerin acılarını dindirmek için cehenneme gidermiş. *Bkz.* Mahayana, Amida, Budizm.

Avatar. *(Hint) Tanrı* Vişnu'nun dünyaya onuncu gelişinde alacağı ad... Eski Hint inançlarına göre güneş-akıl-tanrı *Vişnu,* her düzensizlik döneminde insanları ve tanrıları kurtarmak amacıyla, dokuz kez dünyaya inmiştir. Her seferinde başka bir kılık ve adı taşımıştır. Vişnu, dünyaya her inişinde bir öncekinden daha az kusurlu ve yetkin bir nitelik taşımaktadır. Ama dokuzuncu ve sonuncu inişinde de tam bir yetkinliğe ulaşamamıştır. Tanrının dünyaya bir kez daha ve tam yetkinlikle geleceğine inanılır. Bu geliş, evrensel oluşmanın sonlarına doğru olacak ve Vişnu bu kez *Avatar* adını taşıyacaktır. Sanskritçe *avatara* sözcüğü *iniş* anlamındadır. Hindu dininde bu sözcük Vişnu'nun *ruh hâlinden cisim hâline geçmesi* anlamında kullanılmıştır. Bu anlamda *avatar* sözcüğü Vişnu'nun her inişini adlandırır, çünkü Vişnu'nun her inişi tanrısal-ruhsal varlığının cisimleşmesidir. Ama asıl cisimleşme (tam yetkinlik) sonuncu gelişte olacağı için, kimi metinler Vişnu'nun onuncu ve sonuncu gelişinde bu adı alacağını ileri sürmektedirler. Eski Hint metinlerinde Vişnu'nun bu cisimleşmeleri ve inişleri için çeşitli anlatımlar vardır. Kimi anlatımlarda Vişnu yirmi beş kez cisimleşmiş ve yeryüzüne inmiştir, başka anlatımlar bu inişlerin sayılamayacak kadar çok olduğunu ileri sürmüşlerdir. Hintlilerin bu inancı, Müslümanların *Mehdî* ve Hıristiyanların *Mesih* inançlarının kaynağıdır. *Bkz.* Vişnu, Mehdîcilik, Mesyanizm, Avatar-Lama.

Avatara. *Bkz.* Avatar.

Avatar-Lama. *(Tibet)* Ölen Lama'nın tanrılık ruhunun kendi yerine geçecek olan bir çocuk bedeninde cisimleşmesi... Tibet'lilerin bu inancı Tibet budistlerinin Hindistan'dan getirdikleri *Avatar Vişnu* inancına dayanır. Hint Budacılığı Vişnu'nun cisimleşmelerinden birinin bizzat *Buda* olduğunu ileri sürmüştür. *Tibet'liler, Lama*'ları ölünce *Avatar-Lama*'yı aramaya başlarlar. Bu, ölen Lama'nın, bedenine girip onda cisimleştiğine inanılan herhangi küçük bir çocuktur. Bu çocuğun Avatar-Lama olduğu birtakım tansıklar ve belirtilerden anlaşılır. Çocuk, ölen Lama'nın yerine geçirilir. *Bkz.* Lama, Avatar, Buda-Vişnu.

Av Büyüsü. *(İlkel)* Verimli bir av yapmak ve avlanan hayvanın zararından korunmak için yapılan büyü... *Av büyüsü* (*Fr.* Magie de chasse) ilkeller arasında çok yaygındır. Çeşitli biçimleri saptanmıştır. Genellikle avlanacak hayvanları etkilemek ve avlanmalarını sağlamak için yapılır. Avdan sonra yapılan ve avlanan hayvanın avcıyı bağışlamasını amaç edinen büyüler de vardır, bu bağışlanma sağlanmazsa ölen hayvanın avcıdan öc alacağına inanılır. Yaşayabilmek için avlanmak zorunluğu bu gibi metafizik korkuları yenmiştir, ilkeller aç kalınca tanrı-hayvanlarını bile avlamışlardır. Kimi yerliler, avlanacak hayvanın resmini yapmakla, onu büyülediklerine inanırlar. *Av büyüsü,* ekonomik altyapının metafizik üstyapıyı nasıl belirlediğine en iyi örneklerden biridir. *Bkz.* Büyü.

Avcı-Yıldız. *(Yunan)* Khiron... Tanrı niteliği taşımayan mitolojik varlıklardandır. *Bkz.* Khiron, Yıldızlar.

Aventinus. *(Roma)* Remus'un üstüne çıkıp kuşlardan kehânet beklediğine inanılan tepe... Roma kentinin yedi tepesinden biridir. Eski Roma inançlarına göre *Remus* bu tepeye, *Romulus* de Palatinus tepesine çıkıp kenti hangisinin kuracağı hakkında kuşlardan kehânet beklemişler. Kuşlar, kenti Romulus'un kuracağını haber vermişler. *Bkz.* Remus, Romulus.

Avernus. *(Yunan)* Aineias'ın yeraltı ülkesi Hades'e ağzından indiğine inanılan krater... Kampania'dadır. Dumanı kuşları öldürürmüş. *Bkz.* Aineias, Hades.

Avesta. *(İran)* Zerdüşt'ün sözleri olduğuna inanılan kutsal kitap... Aslının on iki bin öküz derisi üstüne yazıldığına ve bu metnin de *İskender* tarafından yaktırıldığına inanılır. Bu gün elde bulunan metin, eski metni ezberlemiş olan kuşaklardan kuşaklara geçerek İ.S. III. yüzyılda yazılmış. Günümüzde ölü bir dil olan *Avesta* dilinin Gatha lehçesiyle yazılan bu metin sonradan Pehlevî alfabesine göre yenileştirilmiştir. *Bkz.* Mazdeizm.

Avret. *(İslâm)* İnsan vücudunda gösterilmesi yasaklanan yer... İslâm dinince gözükmesi ya da gösterilmesi *haram* kılınmıştır. Bu yasaklama daha çok kadın türünde önem kazandığından, konuşma dilinde hem eş, hem de tür anlamında olmak üzere *kadın* 'la anlamdaştır. *Bkz.* Müslümanlık.

Ay. *(Genel)* Kutsallığına inanılan gök cismi... Yeryüzünün uydusu *ay*, hemen bütün mitolojilerde inanç konusu olmuştur. *Ay-tanrı*'sız ya da *ay-tanrıça*'sız hemen hiçbir mitoloji yoktur. *Ay tapımı* Sümer uygarlığında başlamış, Hitit uygarlığından geçerek ilkçağın bütün ülkelerine yayılmıştır. Ayın değişikliklerinden anlamlar çıkarma, ayla fal bakma, ayla büyü yapma vb. gibi ayla ilgili pek çok boş inançlar da yaygındır. Genel olarak ayın bütünsel görünüşünün uğurlu, kesik görünüşlerinin ise uğursuz olduğuna inanılır. Eski Türk inançlarında ay kadın, güneş erkek sayılmıştır; ayı erkek ve güneşi kadın sayan birçok inançlar da vardır. Ayrıca, ay tutulması da birçok boş inançlar doğurmuştur. Örneğin, ayın çevresini cinler sardığından ışığının kararddığına inanılır. Hint budistleri, ayın yüzünün *taşvan-Buda*'yı yansıttığına inanırlar, bu inanca göre *Buda*, yeryüzüne beş yüz inişinin birinde tavşan kılığına bürünmüş ve tanrı *Skra*'ya yardım etmiş, Skra da onun bu iyiliğinin gelecek kuşaklarca da unutulmaması için, ayın yüzüne bir tavşan resmi çizmiş, ay kimi zaman tavşan biçiminde görünürmüş. Yunan mitolojisinde ay-tanrıça *Artemis* (Romalılarda *Diana*)'tir, ama ayın kişiliğini *Selene* simgeler, Yunan mitolojisinin en şiirli ve lirik öyküleri Selene'nin öyküleridir. Artemis'le Selene, daha sonra, aynı kişilikte birleştirilmiştir. Eski Amerika yerlilerinden Maya'lar, *Ay-tanrıça*'yı *Güneş -tanrı*'nın karısı sayarlar ve ona *anamız* derlerdi, tanrıça doğumları kolaylaştırır ve dokumacılığı güçlendirirdi. Anadolu Türkleri de ayın değişmeleriyle kimi insanların ruhsal değişmelere uğradığına inanırlar ve bu gibi insanlara *aybastı* ya da *aysar* derler. İslâm inançlarına göre tanrı, geceyle gündüzü birbirinden ayırmak için *Cebrâil*'in kanadıyla ayın yüzünü sildirmiş ve parlaklığını yok etmiş. Ayrıca, peygamber *Muhammet*'in ayı parçalaması tansığı da ünlüdür. İlkel inançlarda ay tutulması ayın bir düşman saldırısından kaçıp saklandığı varsayımına bağlanır, bu yüzden düşmanı korkutmak için silâh atılır ve teneke çalınarak gürültü yapılır. Ayın kimi hastalıkları meydana getirdiği ve kimi hastalıkları iyileştirdiği de yaygın bir inançtır. Büyülenmiş sayılanların büyüden arınması için ay ışığında suya girmeleri gerektiğine de inanılır. *Bkz.* Selene, Artemis, Şakk-ul-kamer, Güneş, Yıldız Tapımı.

Aya. *(Bâbil)* Güneş-tanrı Şamaş'ın karısı tanrıça... *Bkz.* AA.

Âyânı Sâbite. *(İslâm)* Bütün varlıkların tanrılık bilgideki değişmez biçimleri... Gizemcilik deyimidir. Tanrı bu varlıklarla *ayan* olmuş, eşdeyişle *görünmüş*'tür. Bu anlayış, *varlıkbirliği* (*Ar.* Vahdet-i vücut) inancının ürünüdür. Bu inanca göre, özdeksel dünyanın bağımsız, kendiliğinde bir varlığı yoktur; sadece tanrılık, varlığın görünümüdür. *Bkz.* Gizemcilik, Vahdet-i Vücut.

Ayanikola. *(Hıristiyan)* Mitolojik ermiş... Denizlerin ve çocukların koruyucusu olduğuna inanılır. *Noel Baba* (Santa Claus) adıyla ünlüdür. *Bkz.* Noel.

Ayasofya. *(Hıristiyan)* Yapımı ve kullanımı birçok boş inançlar doğuran kilise... İ.S. IV. yüzyılda İstanbul'da yapılmış bir Bizans kilisesidir. 921 yıl kilise olarak kullanılmıştır. 500 yıldan beri de câmi olarak kullanılmaktadır. Yapımında ruhsal güçlerin ve meleklerin rolü olduğuna inanılır. Örneğin, kilisenin plânı impara-

tora bir melek tarafından verilmiş. Bu konudaki öyküler pek çoktur. Bir başka öyküye göre de kilise, kutsal ekmeği kapıp kaçıran bir arının peteğinde görülmüş ve bu bir tanrı buyruğu sayılarak kilise yaptırılmış. Ortadaki büyük kapısıyla kıble yönündeki kapısının *Nuh*'un gemisinin tahtalarından yapıldığına inanılır. Kilisenin içinde, hastalıkları iyi eden ya da gelecekten haber veren birçok yerlerin bulunduğu da inanç konusudur. Örneğin, altın topun altında dua edenin bütün istekleri yerine gelirmiş, kuyusundan su içen yürek hastalıklarından kurtulurmuş, dolaplarından birinin kapağındaki delikten para atılınca içerden ses gelirse parayı atan her türlü mutluluğa kavuşurmuş. Ayasofya'yla ilgili bunlara benzer daha pek çok inançlar vardır. Bu öykülerin çoğuna hem Hıristiyanlarca hem de Müslümanlarca inanılır.

Âyât. *Bkz.* Âyet.

Ayazma. *(Hıristiyan)* Suyunun birçok hastalıkları iyileştirdiğine inanılan kuyu ya da pınar... Bir ermişin adına adanan ve genellikle kiliselerin içinde bulunan *ayazma*, Yunanca *kutsal* anlamını dile getiren *hagiasma* sözcüğünden bozmadır.

Aybastı. *Bkz.* Ay.

Aybaşı. *(İlkel)* Kadınların tehlikeli ve zararlı olduklarına inanılan belli günleri... Kadınların *âdet görme* (*Fr.* Régle) günlerinde tehlikeli ve zararlı olduklarına kimi ilkellerce inanılmıştır. Bu günlerde kadınların tarlaya çıkmaları, ürünlere ve sığırlara yaklaşmaları yasaktır. Âdet kanının da çok zararlı ve tehlikeli olduğuna inanılır. Bu gibi durumlarda kadın sofraya oturtulmaz ve ona yemek yaptırılmaz. Hattâ kimi ilkeller, kadınların bu günlerini yalnızca geçirebilmeleri için köy dışında özel kulübeler yaptırmışlardır.

Âyet. *(İslâm)* Tanrı sözü olduğuna inanılan tümce... Kutsal kitap, bu tümcelerden meydana gelen *sûre*'lerin toplamıdır. *Bkz.* Kur'an.

Ay Han. *(Türk)* Oğuz Han'ın gökten inen ışığın içinden çekip aldığı karısından olduğuna inanılan oğlu... İlk Türklerin tanrılarından birini adlandırır. Atalar tapımının eski Türklerdeki başlangıcını belirtir. *Bkz.* Atalara Tapma, Oğuz.

Ayı. *(İlkel)* İçinde kutsal bir varlığın bulunduğuna inanılan hayvan... İlkeller arasında ayı, daima insana benzetilmiş ve insan soyundan sayılmıştır. *Ayı tapımı*, ilkel tapımların en ilginçlerinden biridir. Çeşitli mitolojilerde ayı-tanrı ve ayı-tanrıçalar da vardır. *Bkz.* Ayı Burcu, Ayı -Tanrı, Ayı-Tanrıça, Ayı Tapımı.

Ayı Burcu. *(Yunan)* Önce ayı biçimine sokulup sonra burç yapılan peri kızı Kallisto... Yunan mitolojisinde ayı, tanrıça *Artemis*'in peşinden gider. Peri kız *Kallisto* da tanrılar tanrısı *Zeus*'le evlendikten sonra ayıya dönüştürülmüş ve gökteki ayı burcu olmuş. *Bkz.* Ayı, Ayı Tapımı.

Ayı-Tanrı. *(Türk)* Orman-tanrı... Eski Türklerin Şamanlık inançlarında ayı kutsaldır ve tanrılık anlamda ormanı cisimleştirir. Kıpçaklar ona *baba* derler ve ormana girdiklerinde adını ağızlarına almaktan çekinirler. Çağımızda da süregelen ayı oynatma, Şamanlık inançlarından kalma bir gelenektir. *Bkz.* Ayı, Ayı Tapımı.

Ayı-Tanrıça. *(Kelt)* Artio... Çeşitli mitolojilerde ayı-tanrıça'lar pek çoktur. Bunların en ünlüleri Yunanlıların *Kallisto*'suyla Keltlerin *Artio*'sudur. *Bkz.* Ayı Burcu, Artio, Ayı, Ayı Tapımı.

Ayı Oyun. *Bkz.* Ak Şaman.

Ayı Tapımı. *(İlkel)* İnsanın atası olduğuna ya da kutsallığına inanılan ayıya tapma... *Ayı tapımı* (*Fr.* Culte d'ours) sadece Asya, Afrika ve Amerika ilkellerine özgü olmayıp, eski Keltler ve Cermenler arasında da yaygın bulunan bir hayvan tapımıdır. Bugün Avrupa'da Berlin, Bern vb. gibi kentlerin armalarında ayı resimleri ve kabartmaları görülür. Ayı genellikle insana benzetilmiş, insanın atası sayılmış ve kutsanmıştır. İlkellerin ayı tapımı çok ilginçtir, öbür tapımlardan farklı olarak ayıya, onu öldürerek taparlar. Bunun nedeni, ayının içinde kutsal bir varlık bulunduğuna inanılmasıdır. Ayının vücudunu öldürmekle bu kutsal varlık özgürlüğüne kavuşur ve kendisini özgür kılanlara iyilik etmeye başlar. Daha açık bir deyişle, bu ilkel inançlara göre ayı, yaşamıyla değil, ölümüyle insanlara mutluluk vermektedir. *Bkz.* Ayı, Hayvan Tapımı.

Âyin. *(Genel)* Dinsel tören... Dinsel inançların egemen olduğu her toplumda yapılan dinsel törenlere *âyin* denir. İlkellerde büyü amacıyla yapılır. Etrüsklerden ve Mısırlılardan kalma çeşitli âyin yöntemlerini saptayan tabletler ve papirüsler bulunmuştur. Dilimizde Hıristiyanların dinsel törenlerine *âyin-i rûhânî*, İslâm gizemcilerinin törenlerine *âyin-i cem* ve Bektaşîlerin içkili törenlerine *âyin-i cemşid* denir. Sözcüğün aslı

Farsçadır ve *yöntem* demektir. Kimi tarikatlarda *âyin* bir arada toplanıp konuşmak için de yapılmaktadır. *Bkz.* Gizemcilik.

Âyin-i Cem. *Bkz.* Âyin.

Âyin-i Cemşîd. *Bkz.* Âyin.

Âyin-i Rûhânî. *Bkz.* Âyin.

Âyin-i Sûkvârî. *(İslâm)* Kerbelâ şehitlerinin ruhunu yüceltmek ve anmak için Alevîlerce Muharrem ayında yapılan dinsel tören... *Bkz.* Âyin.

Aymon. *(Fransız)* Ünlü destanın kahramanı derebeyi... *Şarlman*'a bağlı derebeylerinden olan *Aymon*, özellikle şövalye *Renaud de Montauban*'ın babası olmakla ünlüdür. Karolenj destanlarının en ilginçlerinden biri olan destanı, oğlunun adıyla anıldığı gibi, *Aymon' un Dört Oğlu Destanı* adıyla da anılır. *Bkz.* Renaud de Montauban, Alard, Richard, Guichard, Şarlman.

Ayna. *(Genel)* Büyücülük ve falcılıkta etkili olduğuna inanılan ışın yansıtıcı sırlı cam... Aynanın büyüde etkili olduğu ve gelecekten haber verdiği inancı pek eskidir. Hıristiyanların kutsal kitabı İncil'de de sözü geçer. Aynanın, görebilme niteliği olan gözlere pek uzaklıkları (dünyanın öbür ucu gibi) gösterdiğine de inanılmıştır. İslâm gizemciliğinde de *ayna* deyimi *yürek* anlamında kullanılır, örneğin insanın yüreğine *âyine-i hüdâ* denir. *Bkz.* Fal, Büyü.

Aynel Yakîn. *(İslâm)* İslâm gizemciliğinde tanrının sezgisel görüşle kavrandığına inanılan bir aşamayı dile getiren terim... Arapça *yakîyn* sözcüğü dilimizde *pekin* (*Fr.* Certitude) deyimiyle dile getirilen anlamı karşılar ve *kesin bilgi* demektir. İslâm gizemciliğinde *ilm'el yakîn* aşamasından sonra ikinci aşamayı dile getiren *aynel yakîn* deyimi, üçüncü ve son aşama olan *Hakkel yakîn* aşamasına hazırlık evresidir. Bayrâmîlik tarikatının kurucusu Hacı Bayram bunları Türkçe olarak *bilmek, bulmak, olmak* deyimleriyle dile getirmiştir. Yâni, birinci evrede gizemci tanrıya bilgiyle varıyor, ikinci aşamada tanrıyı gönül gözüyle görüyor ve son aşamada tanrıyla bir oluyor. *Bkz.* Gizemcilik.

Aysar. *Bkz.* Ay.

Ay Tapımı. *Bkz.* Ay.

Azâfira. *(Arap)* Kurucusunun tanrı olduğuna inanılan tarikat... İbni Ebi Ezâfir (Ölümü: 933) tarafından kurulmuştur. Bağlıları Ezâfir'in tanrı olduğuna inanırlar.

Azâim. *(Arap)* Cinlerin zararından koruduğuna inanılan muskalar... Arapça *tılsım* anlamını dile getiren *azime* sözcüğünün çoğuludur. *Bkz.* Tılsım.

Azan. *(Yunan)* Arkas'ın oğlu... *Azania*'nın adı ondan gelmedir. Babası Arkadia kralı *Arkas* ölünce bu bölge kendisine düşmüş. Büyükbabası da tanrılar tanrısı *Zeus*'tür. *Bkz.* Arkas.

Azap. *(İslâm)* Günah işleyenlere ölümden sonra yapılacak işkence... *Cehennem azâbı* deyimi bu inancın ürünüdür. *Bkz.* Müslümanlık.

Azazel. *(Yahudi)* Çölde yaşadığına ve bütün günahların nedeni olduğuna inanılan şeytan... Yahudiler, her yıl Kefaret günü, kendilerine günah işletmemesi için bu şeytana bir erkek keçi verirler. Bu veriş, keçiyi çöle götürüp bırakmakla olur. *Bkz.* Kefaret, Şeytan.

Azâzil. *(İslâm)* Şeytanın tanrıya başkaldırmadan önceki adı... İslâm inançlarına göre *şeytan* da bir *melek*'tir, tanrıya başkaldırdıktan sonra *şeytan* olmuştur. *Bkz.* Şeytan, Melek, Yezîdilik.

Azer Behram. *(İran)* Üç kutsal ateşin birliği... *Zerdüşt* inançlarına göre bu kutsal ateşler tarımcılar, din adamları ve savaşçıların ateşleridir ve onlar tarafından hiç söndürülmeden sürdürülür. *Bkz.* Ateş, Mazdeizm.

Azer Burzin Mihir. *(İran)* Çiftçilerin kutsal ateşi... *Zerdüşt* dininin en çok önem verdiği sınıf tarımla uğraşanların sınıfıdır. Bu sınıf o çağda İran'ın çok büyük çoğunluğuydu. Zerdüşt'ün kutsal kitabı *Avesta*, çiftçilere öğütler ve övgülerle doludur. *Bkz.* Mazdeizm, Ateş, Azer Behram.

Azîm. *(İslâm)* Tanrı adlarından biri... Arapça *büyük* demektir. Tanrı, *azîm-üş-şân* deyimiyle de anılır. *Bkz.* Müslümanlık.

Azîme Okumak. *(Arap)* Büyü yapmak... Büyücüye de *azîmethân* denir. *Bkz.* Azâim.

Âzir. *(Hıristiyan)* Öldükten sonra *İsâ* tarafından diriltildiğine inanılan adam... Kutsal kitapta adı *Lazar*'dır. En yoksul kişi olarak yoksulluğu simgeler. Marksçı terminolojide *Lazar tabakası* deyimi onun adından alınmıştır ve toplumun en düşkün kesimini adlandırır. *Luka İncili*'nin anlattığına göre İsâ, *kötü zengin*'e karşı *iyi yoksul* örneği olarak onu gösterirmiş. *Bkz.* Hıristiyanlık.

Azîz. *(Hıristiyan)* Kutsallığına inanılan kişi... Türkçemizde *ermiş* denir, Lâtincesi *sanctus*'tur. Hıristiyanlık tarihinde azizlik kurumu

çok büyük bir önem taşır. İncelemeci Camille Jullian şöyle der: "Ancak azizlerinin mezarlarına sahip olduktan sonradır ki, Hıristiyanlık halk yığınlarınca kabul edilmiş ve tutulan bir inanç hâline gelmiştir". Hattâ ilk Hıristiyanlar, Kelt kasabalarında kendi inançlarını yayabilmek için onların kutsal saydıkları mezarların üstüne birer haç dikip benimsemek zorunda kalmışlardır. *Aziz,* önce halkın inancıyla azizleşir, sonra kilise tarafından resmen tanınır ve açıklanır. *İsâ*'nın annesi *Meryem* ilk ve en büyük aziz sayılır. Hıristiyanlıkta otuz beş bin aziz bulunduğu saptanmıştır. Azizliği onaylanacak kişinin yaşamı sırasında en az iki tanısık (mûcize) göstermiş olması şarttır. *Bkz.* Hıristiyanlık, Ermiş.

Aziz Han. *(Türk)* Mitolojik Kalmuk hanı... Kırgızların ünlü *Manas* destanlarının kahramanlarındandır. *Bkz.* Manas.

Azizîyye. *(İslâm)* Rıfâî tarikatının bir kolu... *Bkz.* Rıfâîlik.

Azoros. *(Yunan)* Argo gemisinin kılavuzu... Bu geminin elli gemicisine de *Argonaut'lar* denir. *Bkz.* Argo, İason, Argonaut'lar.

Azrâ. *(Arap)* Bâkireliğine inanılan Meryem'in adı... Araplar, *İsâ*'nın annesi Meryem'e *bâkire* anlamında *Azrâ* derler. *Bkz.* Meryem.

Azrâil. *(İslâm)* İnsanların canını aldığına inanılan melek... İslâm dininin kutsal kitabı *Kur'an,* "Tanrının meleklerine inanma"yı Müslüman olmak için şart koşmuş ve sayısız olduğu bildirilen bu meleklerden dört tanesinin adını saymıştır. *Azrâil,* tanrının görevlileri olan bu dört büyük melekten biridir ve görevi, vakti gelince insanların canını almaktır. *Mekülmevt* (ölüm meleği) adıyla da anılır. *Tevrat* ve *İncil*'de de adı geçer ve tanımlanır. *Bkz.* Melek, Cebrâil, Mikâil, İsrâfil.

Azrâkiyye. *(İslâm)* Hâricîliğin bir kolu... İslâmlığın ilk iki siyasal partisinden biri olan *Hâricîlik* (*Ar.* Havâriç), zamanla birçok kollara ayrılmıştır. Peygamberin amcaoğlu ve dâmâdı *Ali*'nin halîfeliğine karşı olan bu parti kollarının en önemlilerinden birine *Azrâkiye'ler* (*Ar.* Azârika) denir. İ.S. 684 yılında Ehvaz'da başkaldıran Azrakoğlu Nâfi'ye uyanları adlandırır. Bunlar, Ali'ye uyanları *kâfir* ve çoluk çocuklarının öldürülmesini *helâl* sayarlar. *Bkz.* Hâricîlik.

Aztek'lerin Dini. *(Amerika)* Amerika yerlileri çoktanrıcılığı... XIV. yüzyılda Amerika'nın bugün Meksika adı verilen bölgesinde büyük bir uygarlık kurmuş olan Aztek'ler çoktanrıcıydılar. Dinleri, aynı bölgenin güneyinde onlardan daha büyük bir uygarlık kuran Maya'ların dinlerine dayanır. Dinlerinin başlıca özelliği, tanrılarına insan kurban etmeleridir. Güneşin gökyüzünde kalıp insanlara yararlı olabilmesi için insan kalbiyle beslenmesi gerektiğine inanıyorlardı. İnsanların *Siyuakotl* adını verdikleri bir yılan-kadın'dan türediği inancı da ilkellik çağlarındaki hayvan tapımının kalıntısıdır. Tanrılarına kurban ettikleri insanların etlerini yemeyi *sevâp* saymışlardır. Bir *güneş cenneti*'nin varlığına da inanırlardı, bu cennete gidebilmek için bir çeşit kurban avcılığı olan savaşlarda ölmek gerekiyordu. Bu çoktanrıcılığın da, eski Mısır çoktanrıcılığı gibi, ateş-güneş tapımına bağlı olduğu anlaşılmaktadır. *Bkz.* Ateş.

B

Ba. *(Mısır)* Ölümsüzlüğüne inanılan insan ruhu... Ruhun ölümsüzlüğü inancı eski Mısır kültürünün temel öğelerinden biridir. Bu inanç Mısırlıları, *Ba* ve *Ka* adını verdikleri iki türlü ruh tasarımına götürmüştü. *Ba*, insanın yaşadığı sürece bedeniyle birlikte olan ve ona canlılık veren ruhudur. İnsan ölünce *Ba* öbür dünyaya gider ve orada *Ka*'yla birleşerek ölümsüzleşir. *Bkz.* Ka, Ab, Aşhlu, Amenti, Khat, İkh.

Baal. *(Fenike)* İbrânî çoktanrıcılığı... *Baal tapımı*, İbrânîlerden başlayarak Fenikeliler, Bâbilliler, Kartacalılar, Suriyeliler vb. gibi aynı soydan gelen ve gelmeyen birçok uluslara yayılmış çok eski bir tapımdır. Etkisini İ.Ö. XX. yüzyıldan başlayarak İ.S. II. yüzyıla kadar sürdürmüştür. *Mûsâ* ve *İsâ* tektanrıcılığıyla büyük çapta rekabet etmiş ve onları bir hayli uğraştırmıştır. Bu bakımdan *Baal'ler*, Hıristiyan metinlerinde *yalancı tanrılar* olarak nitelenir. *İncil*'de *Baal dini* deyimi *putataparlık* anlamında kullanılmıştır. İbrânîler, yararlı ve zararlı göksel güçlerin (örneğin, yararlı yağmur, zararlı yıldırım) tanrısı olan *Hadad*'ı *Baal* adıyla anarlardı. Kenan ülkesinin yerlileri, nehrin öbür yakasından gelen bu göçmenlere, *öte yakanın insanları* anlamında *hibri* (İbrânî) diyorlardı. Daha sonra, başarılı savaşçılığından ötürü *Yâkub*'a *tanrıyla savaşan* anlamında *israel* (İsrâil) denildi ve bu ad onun bütün kabîlelerini adlandırdı. *Baal* adı, ilkin bu kabîleler arasında saptanmıştır ve *Baal'ler* (*İbr.* Baalim) denilen erkek tanrılar grubuyla *Baalat* denilen dişi tanrılar grubunu simgeler. Evrensel yaşamın bu erkek ilkeyle bu dişi ilkeden oluştuğuna inanılıyordu. Özellikle Fenikeliler bu anlayışı geliştirdiler, Fenikelilerin her köyünün kendine özgü bir *Baal*'i vardı ve en büyük kentleri de *Baalbek* adını taşıyordu. Bu tapım, İ.S. I. yüzyılda Akdeniz ticaretini ellerine geçiren Suriyeliler aracılığıyla Yunan ve Lâtin inançlarına da girdi. Yunanlılar, onu *Apollon*'da, Romalılar da *Jüpiter ve Saturn*'da benimsediler. 1929 yılında Ugarit'te yapılan kazılarda Baal tapımına ait ilginç metinler bulunmuştur. *Baal* sözcüğü İbrânice *efendi* demektir ve bu anlamda *en yüce efendi* olarak *tanrı*'yı adlandırır. Bu anlam, köleci uygarlıkların sosyo-ekonomik düzenlerinin ürünüdür ve tanrılık düzeyde bütün insanları köle saymaktan doğmuştur. Köleler karşısındaki gerçek efendiler de böylelikle tanrılık bir niteliğe kavuşturulmuşlardır. *Bkz.* Baal Hammon, Baal-Peor, Baalzebul, Bael.

Baalat. *Bkz.* Baal.

Baal Dini. *Bkz.* Baal.

Baal Hammon. *(Kartaca)* Güneş-tanrı... Kartacalılar, İsrâil'in büyük *gök-tanrı El*'ini de bu adla anmışlardır. Her ailenin ilk erkek çocuğu canlı canlı yakılarak bu tanrıya kurban edilmiştir. Bu tanrı, dikili taş ve ağaç direk tapımıyla da ilgilidir. *Hammon* sözcüğü *dikili taş* anlamındadır. *Bkz.* Baal, Ağaç Tapımı, Aşera.

Baalim. *Bkz.* Baal.

Baal-Peor. *(Moab)* Kemoş kültünün yüce tanrısı... Moab, günümüzde Ürdün sınırları içinde bulunan, Filistin'in bir bölgesidir. İ.Ö. III. binyılda bu bölgede çobanlıkla geçinen bir halk yaşıyordu. Moab'lılar denilen bu halk, *Baal*'le özdeş olduğu ileri sürülen *Kemoş* adlı bir tanrıya tapıyordu. *Kemoş tapımı* adıyla anılan bu inancın daha başka tanrıları da vardı. Peor tepesi üstünde tapıldığından ötürü *Baal-Peor* adını alan tanrı da bunlardan biridir. *Tevrat* bu tapımın ahlâksızca olduğunu yazar (Sayılar kitabı). İsrâilîlerden önce Filistin topraklarına egemen olan Moab'lıların da Sâmî ırktan bir topluluk oldukları dillerinden anlaşılmaktadır. İncil İbrânîcesinden pek az farklı bir dilleri olduğu saptanmıştır. Giderek çok güçlenmişler ve büyük bir krallık kurmuşlardır. Bu krallık, İ.Ö. IX. yüzyılda İsrâilîlerle savaşmış ve onları yenmişti. *Kemoş tapımı* Roma egemenliği altında da sürmüştür. *Bkz.* Baal, Kemoş.

Baalzebub. *Bkz.* Baalzebul.

Baalzebul. *(Ken'anlılar)* Sinekleri yöneten tanrı... İsrâilîler, Ken'an ülkesine geldikleri zaman, burada yaşayan halk *Baal*'lerle *Aştoret* (Astarte)'lere tapıyordu. *Sineklerin efendisi* anlamını dile getiren *Baalzebul* de bunlardan biridir. Bu tanrının sinekleri yaratıp yok ettiğine inanılıyor ve sineklerden korunmak için ona yalvarılıyordu. Sinekler, o çağın insanlarını, onlardan koruyacak bir tanrı tasarımlayacak kadar rahatsız etmişlerdir. Bu konuda *Tevrat*'ta şöyle bir öykü de vardır: İsrâil kralı *Ahazya*, kendi tanrılarını bırakıp *Baalzebul*'e tapmaya başlamış, buna kızan İsrâil tanrıları da onu öldürmüş... Hıristiyanlıkta *Baal*'lere karşı düşmanca tutum, bu tanrıyı şeytanların başı olarak gösterir. *Şeytan* anlamındaki *Belzebuth* deyimi de buradan gelmektedir. *Bkz.* Baal.

Baaras. *(Genel)* Mâdenleri altına dönüştüreceğine inanılan bitki... Simyâcıların inancına göre, bu bitki Lübnan'da yetişirmiş, karlar eriyince meydana çıkarmış, gündüz görünmezmiş, geceleyin ışık saçarmış.

Baba. *(Genel)* Dünyaya bir insan getirmek gücünde olan ve bundan ötürü de yaratıcı-kutsallığına inanılan erkek... Yaratıcı erkek ilke olarak *baba* ve bundan ötürü de *ata*, genel olarak *kutsal* sayılmıştır. Hıristiyanlıkta *baba, tanrı*'dır. Köleci toplumlarda tanrılık nitelik *efendi* deyimiyle dile getirilir. Her iki deyim de pek güçlü bir otoriteyi simgeler. İslâm gizemciliğinde, özellikle XII. yüzyıldan sonra, tarikat şeyhlerine Türk, Fars ve Berberî dillerinde *baba* adı verilmiştir. Ayrıca, *babalık* başlı başına bir Türk mezhebi olduğu gibi, Bektaşiliğin de pek önemli bir derecesidir. Bektaşilikte *baba*, halîfe'den sonra gelen en büyük rütbedir. *Bkz.* Ata, Atalara Tapma, Babâîlik, Bektaşîlik.

Babâîlik. *(Türk)* Baba İshak'ın peygamberliğine inanan Türk mezhebi... Baba İshak'ın kurduğu bir Türk mezhebidir. Temel olarak Şamanlığa dayanır. Gizemsel yapıdadır. İslâmlık disiplini içinde kurulduğu halde İslâmlık öğelerine aykırıdır. Babâîlere göre Baba İshak, peygamberdir; ölmüş değil, gökteki yerine çekilmiştir. Babâîlik, XIII. yüzyılda, Müslümanlığa alışamayan ve Şamanlığın özlemini çeken Anadolu Türkleri arasında pek yayılmış, siyasal bir amaca yönelerek Anadolu Selçuk Devletini bir hayli uğraştırmıştır. Güçlü Babâî başkaldırmaları, XIII. yüzyılın en önemli olaylarındandı. Kimi kaynaklarda babâîliğin asıl kurucusu sayılan Baba İlyas'ın yetiştirmesi olan Baba İshak Kefersûdî (Peygamberlik inancından ötürü *baba resûl* adıyla anılır) Selçuk Devletini bir hayli uğraştırıp büyük yengiler elde ettikten sonra her ne kadar yakalanıp asıldıysa da büyük etkisi günümüze kadar süregelmiştir. Türk gizemciliğinde en önemli yeri alan Bektaşîlik, Babâîlikten türemiştir. Denilebilir ki Babâîlik ve ondan türeyen Bektaşîlik ve bunlarla birlikte Anadolu Türklerince çok tutulan Haydarîlik, Kalenderîlik, Abdallık gibi hak yolundan sapmış sayılan (*Ar.* Ehli bid'at) Türk tarikatları, eski Türk dini Şamanlığın Müslümanlık karşısındaki direnişini dile getirir. Şamanlık, bu mezhep ve tarikatlarla etkisini sürdürmüştür. Babâîlik, sonunda, Alevîlik, Kızılbaşlık, Çepnilik, Tahtacılık gibi birçok akımları etkileyip Bektaşiliğin içinde erimiştir. *Bkz.* Bektaşîlik, Şamanizm.

Baba-Lâlîlik. *(Hint)* Vedizmle gizemcilik karışımı Hint tarikatı... XVII. yüzyılda Baba Lâl tarafından kurulmuştur. *Bkz.* Vedizm, Gizemcilik.

Babbar. *(Mezopotamya)* Güneş-tanrı... İ.Ö. III. binyılda tapılmıştır. Asûr ve Hititlilerde *Şamaş* adını taşır. Adâletle ilgili bir tanrıdır, haksızlık yapanları cezalandırırmış. *Bkz.* Şamaş.

Bâbekîlik. *(İran)* Kaba kamulculuk inancı... *Bâbekîlik* (*Ar.* Bâbekiyâ), IX. yüzyılda Azerbaycan'da patlak vermiş dinsel-siyasal birçok inançları içeren ilginç bir halk hareketidir. Dinsel bir mezhep olarak Bâtınî-İsmâilî denilen akımın inançlarını sürdürür. Şefleri Câvidân'ın ölümü üzerine Hurremîlerin başına geçen Bâbek (? - 838)'in kimi yazarlara göre tanrı, kimi yazarlara göre de peygamber olduğu inancı ayırıcı niteliğidir. Siyasal bir başkaldırma hareketi olarak kaba kamulculuk inancını savunur. Bu inanç, mallarda ve kadınlarda ortaklaşacılığı kapsar. Kadınlarda ortaklaşacılık o çağda kadının mal sayılmasından ötürüdür, gerçekte ortaklaşacılık kadın malını da kapsayan bütün malların üstündedir. *Bâbekîlik* mezhebine *Hurremîlik* ve Hurremîlerin Bâbek'ten önceki başkanları Câvidan'ın adıyla *Câvidânîlik* de denir. Bütün bu akımlar temelde İran'ın köklü bir dinsel-siyasal akımı olan *Mazdekîlik*'in ürünüdür. Kimi yazarlar, Bâbekîlerin ruhgöçüne inandıklarını da ileri sürmüşlerdir. Kimi yazarlar da Bâbekîliği Araplara karşı bir İran ulusçuluğu olarak yorumlarlar. Ne var ki Bâbekîlerin düşünsel ataları olan Mazdekçiler İran devletine de başkaldırmışlardı. Bâbek'in ellerinin ve ayaklarının kesilerek öldürülmesinden sonra Hurremîler ikiye ayrılmışlar, bir bölümüne *Bâbekiyye* ve öbür bölümüne *Muhammînâ* adı verilmiştir. *Bkz.* Mazdekçilik, Hurremîlik, Câvidânîlik, Muhammînâ, Bâtınîlik.

Bâbil Dini. *Bkz.* Asûr-Bâbil Dini.

Bâbîlik. *(İran)* On dokuz sayısının kutsallığı inancı... XIX. yüzyılda İran'lı Seyyit Muhammet Bâb tarafından kurulan bu mezhep İslâmlığı yenileştirme dış görünüşü altında yeni bir din kurma iddiasındadır. Ana ilkeleri şunlardır: Tanrı birdir, Muhammet Bâb tanrının aynasıdır ve Bâb'a bakan herkes tanrıyı onda görebilir. *19* sayısı kutsaldır. Özel takvimlerinde yıl on dokuz ay ve aylar on dokuzar gündür. Dindaşları on dokuz kişilik bir kurul yönetir. Her on dokuz günde bir on dokuz kişiye yemek yedirmek ya da su içirmek gerekir. Her yıl on dokuz gün (yâ-

ni, özel takvimlerine göre bir ay) oruç tutulmalıdır. Her yıl (yâni, on dokuzar günlük on dokuz ay) bütün malların beşte biri oranında vergi verilmelidir. *19* sayısı, tanrıyı dile getiren *vâhid* ve *vücut* sözcüklerinin ebced hesabıyla bulunan sayısıdır. Her gün *Beyân* (Muhammet Bâp'ın kitabının adıdır, Bâbîler bu yüzden kendilerine *ehli beyân* derler)'dan on dokuz yaprak okumak da şarttır. Muhammet Bâp'ın kurşuna dizilerek öldürülmesinden sonra Bâbîliğin liderleri Bahaullah'la Suphi Ezel arasında anlaşmazlık çıkmış ve mezhep *Bahâîlik*'le *Ezelîlik* adları altında ikiye bölünmüştür. Bâbîliği titizlikle sürdüren Ezelîlerdir. Bahâîler, Muhammet Bâp'ı Bahaullah'ın sadece bir öncüsü ve müjdecisi saymakla yetinirler. *Bkz.* Bahâîlik, Ezelîlik.

Bâbil Kulesi. *(Yahudi)* Tanrının yanına çıkmak için yaptırıldığına inanılan kule... *Tevrat*'ın yazdığına göre, *Nuh*'un torunları bu kuleyi gökyüzüne çıkmak için yapmışlar. Tanrı, onların yanına gelebileceklerinden ürkmüş ve kulenin yapılmasında çalışan işçilerin her birine ayrı bir dil vererek anlaşmalarını ve böylelikle de kulenin kendi katına kadar yükseltilmesini önlemiş. Tanrı dili olan İbrânice de böylece birçok başka dillere ayrılmış. Tanrılık tek dilden çok dile geçişi de kapsayan bu öyküye günümüzde bile birçok Yahudiler ve Hıristiyanlarca inanılır. Kimsenin kimseyi anlamadan konuştuğu bir dil kargaşasını anlatan *Bâbil kulesi* deyiminin de kökeni bu öyküdür. *Bkz.* Ziggurat.

Bâbil Talmud'u. *(Yahudi)* Bâbil'deki Yahudi göçmenlerince yazılan Talmud... Yahudi şeriatının yorumu olan *Talmud*'ların en değerlisi sayılır. İ.Ö. III. ve IV. yüzyıllar arasında meydana getirilmiştir. Bâbil kralı Buhtunnasır tarafından Bâbil'e esir olarak getirilen Yahudilerden Bâbil'e yerleşen ve ana yurda dönüşten sonra da orada kalanlarca derlenmiştir. *Bkz.* Talmud.

Babizm. *Bkz.* Bâbîlik.

Babys. *(Yunan)* Kavalcı... *Apollon*'la flüt yarışmasına girişen flütçü satir *Marsyas*'ın kardeşiymiş. Apollon, yarışmada yenilince Marsyas'ın derisini yüzdüğü halde kavalcı *Babys*'e önem vermemiş. Bu öykü *Midas*'ın eşek kulaklarıyla da ilgilidir. *Bkz.* Marsyas, Midas.

Baccha'lar. *Bkz.* Bakkha'lar.

Bacchanalia. *(Roma)* Baküs adına yapılan gizli-dinsel bayram... Bu bayramların açık biçiminin yanında kapalı ve gizli biçimi de vardı. Roma'da İ.Ö. 186 yılında bu yüzden yasaklanmıştır. *Dionysos tapımı* Antikçağın Yunan ve Lâtin ülkelerinde çok büyük önemi ve etkileri olan bir tapımdır. *Bkz.* Dionysos, Bakkha'lar, Bakkhus, Bakkhos, Bakkhos Thiasos.

Bacchus. *Bkz.* Bakkhus.

Badal. *(İslâm)* İslâm gizemciliğinde, belli sayıdaki din adamlarından biri ölünce yerinin hemen doldurulması inancı... Dilimizde de *bedel* biçiminde kullanılan bu sözcük, İslâm gizemciliğinde bir inancı dile getiren önemli bir terimdir. Bu inanca göre İslâm âleminin sürekliliği ve sonsuzluğu ancak belli sayıdaki din adamlarının vücuduyla sağlanabilir. Bunlardan biri ölünce yerinin hemen bir *bedel*'le doldurulması gerekir. *Badal*'ın çoğulu *Abdal*'dır. *Bkz.* Abdal.

Badran. *(İran)* Hava cini... Pars mitolojisinin ünlü cinlerinden biri bu adı taşır. *Bkz.* Cin.

Bael. *(Hıristiyan)* Üç başlı cehennem kralı... Ortaçağ büyü kitaplarında sözü edilir. Semitlerin en büyük tanrısı *Baal*'in Hıristiyanlık açısından değerlendirilmiş biçimidir. İnsan, kurbağa ve kedi olmak üzere üç başlı olarak tasarlanmıştır. *Bkz.* Baal.

Bağış. *(Hıristiyan)* Tanrının kimi günahları bağışlayacağı inancı... Hıristiyanlık inançlarının en önemlisi olan *bağış* (*Os.* İnâyet, *Lâ.* Gratia) temelde, insanın doğuşundan bozuk ve günahlarla kirlenmiş olduğu dogmasına dayanır. Bu doğuşundan günahkârlık da insanın atası sayılan *Âdem*'in elma hırsızlığından ötürüdür. Günahkâr doğan insan ne etse bu günahın lekesinden kurtulamaz; onu ancak tanrının bağışı kurtarabilir. Özellikle Hıristiyanlığın *Jansenizm* ve *Kayracılık* (*Os.* İnâyeti rabbâniye mesleği, *Fr.* Providentialisme) öğretilerine göre insanın yapabileceği tek şey, tanrıya bağlanmak ve oturup tanrının bağışını beklemektir. Katolik inançlarına göre tanrı, insanların kimini bağışlar ve kimini bağışlamaz, neden bağışladığı ve neden bağışlamadığı da bilinemez. Çünkü bu bağış, yaşam süresinde olabildiği gibi genellikle doğmadan önce gerçekleşmiş de olabilir. Kimi insanlar bağışlanmış olarak doğarlar, zengin ve mutlu olanlar böyleleridir. Yoksul ve mutsuzlarsa bağışlanmadan doğmuş olanlardır. Hıristiyan felsefesinin patristik ve skolastik dönemlerinde hemen bütün kilise düşünürleri bu usa aykırılığa kandırıcı bir gerekçe bulmaya çalışmışlardır. Önceleri tanrılık bir yetki olan ve insanın doğmadan önceki – Âdem'in elma hırsızlığından soyaçekimle geçen – günahına yönelen *bağış*, daha sonra Katolik kilisesince insanın yaşa-

mı sırasında işlediği günahlara ve yaşamı süresinde çekeceği cezalara yayılmış ve Papa'lar tarafından uygulanmaya başlanmıştır. Tanrılık bağış yetkisini ellerine geçiren Papa'lar bu yetkiyi Kardinal'lere ve Piskopos'lara da verebilirler. Papa'nın bağışı para karşılığında olur, demek ki bu bağıştan da zenginler yararlanabilirler. Zenginlerin Âdem'den geçme günahları doğmadan önce bağışlanmış olduğu gibi (çünkü, bağışlanmamış olsaydı zengin olamazlardı) yaşamları sırasında işledikleri büyük günahları da zenginliklerinden ötürü bağışlanabilmektedir. Hangi günahların kaç paraya bağışlanacağı bir çeşit barem kitaplarında Papa'larca saptanmıştır. *Bkz.* Günah, Hıristiyanlık.

Bahâîlik. *(Genel)* Bütün dinleri birleştirdiğine inanılan din... Bu din gerçekte İslâmlık reformu niteliğinde meydana çıkan *Bâbîlik*'in ikiye bölünmesinden meydana gelmiş ve bütün dünyaya yayılarak genelleşmiştir. Kurucusu *Baha -Allah* (Bahaullah, asıl adı: İran'lı Hüseyin Ali Nuri) önceleri Bâbîliğin liderlerindendi, Bâbîliğin kurucusu Seyyit Muhammet Bâp'ın ölümünden sonra Bâbîliği Bahâîliğe dönüştürdü. Amacı, din, ulus ve ırk ayrılıklarını ortadan kaldırarak bütün insanları bir *kardeşlik* ülküsünde birleştirmekti. Ona göre bütün dinler aynı gerçeği öğretmek için meydana çıkmışlar ve biçimsel olarak farklılaşmışlardır. Bu gerçek ise, *Bahâîlik*'te, bütün biçimsel ayrılıklar ortadan kaldırılarak, en gerçek dile getirilişini bulmuştur. Bu dinin kutsal kitabı *El Dürrü Behiyye*, Müslümanlıktan çok Hıristiyanlığa yatkın ilkeler ileri sürmüştür. Örneğin, tıpkı *İsâ* gibi, kötülüklere karşı koymaksızın katlanmayı öğütler. İnsanların birbirlerini sevmelerini, kötülük etmemelerini, alçak gönüllü olmalarını, hastaları iyi etmeye çalışmalarını buyurur. Usçudur, insanın dünyaya yaşamak ve iyi yaşamak için geldiğini söyler. Din adamları, dinsel törenleri yoktur. Sadece *haziretülkuds* dedikleri toplantı yerleri vardır. Dinin amacı, evrensel barışı sağlamaktır, buna da dünyadaki bütün insanların bu dine girmesiyle varılabileceğine inanılır. Her kentte ayrıca *adâlet evi* (*Ar.* Bayt aladl) adını verdikleri bir yönetim yerleri ve dokuz kişilik bir yönetim kurulları vardır. *Bahâîlik*, Baha-Allah'ın oğlu Abbas'la torunu Şevki Rabbânî tarafından dünyanın hemen her yerine yayılmış ve pek çok bağlılar kazanmıştır. Merkezleri Hayfa kentinde olmakla birlikte Amerika, Almanya, Avustralya ve Uganda'da toplantı yerleri ve pek çok bağlıları vardır. *Bkz.* Bâbîlik.

Bahaizm. *Bkz.* Bahâîlik.

Baho. *(İlkel)* Adak olarak tanrıya sunulan tüylü çubuk... Özellikle Pueblo yerlileriyle Navaho ve Hopi'lerde geçerlidir.

Bahşiyye. *(İslâm)* Halvetîliğin bir kolu... Halep'li Muhammet Bahşî tarafından kurulmuştur. *Bkz.* Halvetîlik.

Baht. *(İslâm)* Tanrının insan için önceden belirlediği yaşama biçimi... Farsçadır. Arapçada *kader* deyimiyle dile getirilmiştir. *Bkz.* Kader, Kazâ, Talih.

Bakheia. *Bkz.* Bacchanalia.

Bakıcılık. *(Genel)* Gelecekten haber alma inancına dayanan falcılık... *Bkz.* Fal, Bakis.

Bâkirelik. *Bkz.* Kızlık.

Bakis. *(Yunan)* Gelecekten haber verdiğine inanılan bakıcı... Antikçağ Yunanlıları *bakıcı* ya da *bilici* (*Os.* Kâhin)'lere *bakis* derlerdi. Bunların en ünlüsü Boitia'lı bakıcıymış. *Bkz.* Bakıcılık, Fal.

Bakkha'lar. *(Yunan)* Dionysos tapımına katılan kadınlar... *Dionysos*'un çeşitli adlarından biri de *Baküs* (*Yu.* Bakkhos)'tür, bundan ötürü onun gizemsel tapımına katılan kadınlar bu adla anılırlar. Dionysos törenlerinde kadınlar, erkeklerin alınmadığı özel bir bayram yaparlar ve yarı çıplak bir halde kendilerinden geçerek rastladıkları hayvanları çiğ çiğ yerlerdi. Bu kadınlara esriklik hallerinde *Thyas*, çılgınlık hallerinde de *Mainas* denirdi. *Bkz.* Dionysos Dini, Bacchanalia, Bakkhos Thiasos.

Bakkhanalia. *Bkz.* Bacchanalia.

Bakkhanal'ler. *Bkz.* Bakkha'lar.

Bakkhant'lar. *Bkz.* Bakkha'lar.

Bakkhos. *(Yunan)* Dionysos'un çeşitli adlarından biri... *Bkz.* Dionysos, İakkhos, İobakkhos.

Bakkhos Thiasos. *(Yunan)* Bakkhos yoldaşları... *Dionysos* (Bakkhos)'a bağlı birçok tanrılar ve *Bakkha'lar* bu adla anılırlar. Bağlı tanrıların başında hayvan sürülerinin koruyucusu *Priapos* (Dionysos'un *Afrodit*'ten olma oğlu), çoban ve avcıların koruyucusu keçi ayaklı *Pan* ve genç panlar (*Yu.* Paniskoi), satir *Seilenos* (Pan'ın oğlu) dağ ve orman cinleri olan insan kılıklı *Satir'ler* gelir. *Bkz.* Dionysos Dini, Bakkha'lar.

Bakhus. *(Roma)* Dionysos (Bakkhos)'un Lâtinleştirilmiş adı... Dilimizde *Baküs* biçiminde söylenir. *Bkz.* Dionysos, Bakkhos.

Bakla. *(Roma)* Kutsallığına inanılan bitki... Varro'nun *De Rebus Divinis* adlı yapıtından öğrenildiğine göre, Roma dininde totemik bir kalıntı olarak *bakla* kutsal sayılır. *Bkz.* Totem, Bakliyye.

Bakliyye. *(İslâm)* Baklagillerin zararına inanan ve yenmesini yasaklayan tarikat... X. yüzyılın başlarında (908) Ebû Hâtim tarafından Irak'ın Vâsit bölgesinde kurulmuştur. *Karmatîlik* akımının özel bir koludur. *Bkz.* Bakla, Karmatîlik.

Baksa. *(Türk)* Şaman... Kazak ve Kırgızlarda *Şaman'lar* bu adla anılır. *Bkz.* Şamanizm, Bakşı.

Baksı. *Bkz.* Baksa, Bakşı.

Bakşı. *(Türk)* Bakıcı-Şaman... Kırgız Türkleri bu deyimi *bakıcı* (kâhin) Şamanlar için kullanırlar. Budist Türkler ise aynı deyimi *Buda din adamı* anlamında kullanmışlardır. Bu deyim Kazaklarda *Baksı* ya da *Baksa* biçiminde söylenir. Deyimin dilsel kökeni Kırgızcadır. *Bkz.* Baksa, Şamanizm.

Baküs. *Bkz.* Bakkhus.

Bala-Rama. *(Hint)* Vişnu'nun çeşitli biçimlerinden biri... Hinduizmin büyük tanrısı *Vişnu* çeşitli cisimleşmeleriyle ünlüdür. Bu cisimleşmelerinin üçünde Hinduizmin tanrılarından *Rama*'nın kılığına girmiştir. Bu üç *Vişnu-Rama*'dan biri *Bala-Rama* (Bilge Rama)'dır. Vişnu bu kişiğinde tanrı *Krişna*'nın büyük kardeşidir, tarımı çok seven ve barış öğütleyen bir bilgedir. Bir başka anlatımda da, Bala-Rama, Vişnu'nun kişiliği değil, ölümden kurtardığı bir çocuktur; Matura ilinin kötü yürekli kralı *Kansa*'nın kız kardeşi *Devaki*'yle *Vasudeva*'nın yedinci çocuğudur. Gerçekte bu da bir çocuk değil, tanrısal yılan *Ananta*'dır. *Bkz.* Ananta, Rama, Vişnu, Avatar.

Bâlâ-Serî'ler. *(İslâm)* İmam Hüseyin'in mezarı başında ağıt yakan Alevîler... Alevîlerin çoğu, özellikle Şeyhîler, İmam Hüseyin'in mezarını ziyaret ederken damlamış olduğuna inandıkları kanına ayakla basmamak için mezarın başucuna yaklaşmazlar. Buna aldırmadan oraya basan Alevîlere *bâlâ-serîler* denir. *Bkz.* Alevîlik, Şeyhîlik.

Balder. *(İskandinav)* İyilik-tanrı... Cermen tanrılarının en büyüğü *Odin* (Votan)'le tanrıça *Frigg*'in oğlu ve *Thor*'un kardeşidir. Alman mitolojisin en ünlü öyküsü *Balder Efsânesi*'dir. *Balder* (Baldr)'i kimi incelemeciler *Siegfried*'e, kimileri de *İsâ*'ya benzetirler. Genç yaşında öleceği önceden bilindiğinden, annesi tanrıça, evrendeki bütün varlıklardan oğluna kötülük etmemeleri için söz alır. Ne var ki ökseotundan söz almayı unutur. Kötülük şeytanı *Loki* bu unutkanlıktan yararlanarak ökseotu aracılığıyla Balder'i öldürtür. Balder'in vücuduna hiçbir cismin giremeyeceğini tanrıça Frigg'e göstermek ve böylelikle onu rahatlatmak için tanrılar çeşitli cisimlerden yapılmış ok ve mızrakları Balder'e atmışlardır, oklar ve mızraklar saplanmayarak yere düşmüştür. Sadece kötülükçü Loki'nin eline tutuşturduğu ökseotu dalını atan tanrı *Hoder* (kimi anlatımlarda Balder'in kör kardeşi *Hödr*), ökseotu dalını bir hançer gibi Balder'in vücuduna saplayarak onu öldürmüştür. Tanrıça Frigg bu kez oğlunu geri vermesi için ölüler ülkesi-tanrı *Hel*'e yalvarır. Hel, evrendeki bütün varlıkların Balder'e ağlaması şartıyla onu geri göndermeyi vaadeder. Bütün evren ağlar, sadece bir kocakarı kılığına girmiş Loki ağlamaz. Balder de bu yüzden *tanrılar akşamı* (Ragnarok)'na kadar ölüler ülkesinde kalır. Bu sırada devlerle tanrılar arasında büyük bir savaş başlamış, devler, tanrıları öldürmüşlerdir. Ama *tanrılar akşamı*'nda bütün tanrılar – bu arada Balder – dirilirler ve evrende yeni bir mutluluk çağı başlar. *Bkz.* Votan, Thor, Frigg, Hel, Loki, Ermod, Fenris.

Balder Efsânesi. *Bkz.* Balder.

Baldr. *Bkz.* Balder.

Balık. *(Genel)* Çeşitli inançlara konu olan su hayvanı... Çeşitli mitolojilerde ve dinlerde *balık* kutsal sayılmış ve çeşitli inançlara konu olmuştur. Örneğin, Hıristiyanlar *İsa*'da bir *balık*'lık tasarımlamışlardır. Hıristiyanlara göre Yunanca *balık* sözcüğünün kökeni *İkhthys* sözcüğü İsâ'nın tanrılık adlarını taşır: *İesous* (İ), *Khristos* (Kh), *Theou* (Th), *Yios* (Y), *Soter* (S). Ayrıca *balık*, Havârîlerin ağıyla kurtarılan *ruh*'tur ve İsâ'nın elinde *çoğalma* niteliğini taşır. Hıristiyan inançlarında İsâ'nın çeşitli balık tanısıkları (mûcize) vardır, İsâ'nın etkisiyle hem Cenesaret gölünde, hem de sofrada çoğalmıştır. Sümer tapınaklarının kutsal hayvanı balık kuyruklu bir koyundur, *Ea* râhipleri de balık biçiminde giysiler giyerler. Hintlilerin ünlü *Vişnu*'su çeşitli *avatar*'larının ilkinde yeryüzüne balık biçiminde inmiştir. Cermenlerin kötü şeytanı *Loki* arasıra yayınbalığı kılığına girer, balık ağını icâdeden de odur. *Bkz.* Balık Ağı, Balık Avı, Balık-Vişnu, Balık Tasma, Alano.

Balık Ağı. *(İskandinav)* Kötülük şeytanının icâdettiğine inanılan ağ... Alman mitolojisine göre *balık ağı*'nı kötülük şeytanı *Loki* icâdetmiştir. Amacı da, insanlara yaranıp tanrı *Votan*'ın yerini almak için onların yardımını sağlamaktır. Loki, bir gün balık ağı örerken tanrıların yaklaştığını görür, onlara göstermemek için ağı ateşe atıp yakar, kendisi de tanınmamak için yayınbalığı kılığına bürünür. Tanrılar yarı yanmış balık ağını bulurlar ve bu parçalardan örme tekniğini öğrenirler, ördükleri ağla da yayınbalığı Loki'yi yakalarlar. *Bkz.* Balık, Loki, Balık Tasma.

Balık Avı. *(Hıristiyan)* İsâ'nın Cenesaret gölündeki balıkları çoğalttığı inancı... İncil'lerin yazdığı bir *İsâ* tansığıdır. *Bkz.* Balık, Mûcize.

Balık Tasma. *(İskandinav)* Balıkların soluğundan yapıldığına inanılan tasma... Alman mitolojisine göre, kötülük şeytanı *Loki*'nin oğlu vahşî kurt *Fenris*'in tasması, daha birçok şeylerle birlikte, balık soluğundan yapılmıştır. Bütün tasmaları parçalayan kurt, iki cücenin yaptığı bu pek ince ve yumuşacık tasmayı parçalayamamış. Cüceler bu tasmayı yapabilmek için balıkların soluğunu aldıklarından, balıklar solumazmış. *Bkz.* Balık, Fenris.

Balık-Vişnu. *(Hint)* Vişnu'nun yeryüzüne ilk inişinde büründüğü kişilik... Brahmanist Hint inançlarına göre şeytan, *Brahma*'nın yazdığı *Veda*'ları denize atıp yok etmiş. Tanrı *Vişnu* bu yüzden *balık*'laşmak zorunda kalmış ve dört kutsal kitabı denizin dibinden çıkarmış. *Balık -Vişnu* ayrıca bu balık niteliğiyle insan türünü yok olmaktan kurtarmış. İnsanların kötülüğü seçtiklerini gören tanrılar, onları *tûfân*'da boğmuşlar, sadece *Manu* adında bir insancık bir tepenin üstünde kalmış. Balık-Vişnu, boğulmak üzere olan bu insancığı sırtına alıp yüzmüş ve suların çekildiği kara parçasına çıkarmış, böylelikle de insan soyunun yeniden üreyip dünyayı doldurmasını sağlamış. *Bkz.* Vişnu, Avatar, Balık, Tûfân.

Bali. *(Hint)* Şeytanlar kralı... Hint mitolojisine göre şeytanlar kralı *Bali*, toprak altı saltanatından yeryüzüne çıkarak tanrıları yeryüzü ve gökyüzünden kovmuş, tanrılar da *Vişnu*'dan yardım istemişler. Vişnu bir kez de bu olayı çözümlemek için yeryüzüne inmiş, bu kez *cüce* kılığına girmiş ve *Vamana* adını almış. Bali'ye başvurarak üç adımlık toprak istemiş, Bali de bu zavallı cüceye acımış ve ona istediğini vereceğine yemin etmiş. Vamana (Vişnu) üç adımda hem yeryüzünü, hem de gökyüzünü aşıverince Bali yemininden dönememiş ve yeryüzüyle gökyüzünü tanrılara bırakmak zorunda kalarak yeniden toprak altına dönmüş. *Bkz.* Avatar, Vişnu.

Balios. *(Yunan)* Akhilleus'un arabasını çeken atlardan benekli olanı... Bu atlar, rüzgâr-tanrı *Zefiros*'un kadın yüzlü kuşlardan *Podarge*'den olma çocuklarıdır. Homeros *İlyada*'sında bu atların ağladıklarını söyler. *Bkz.* Ksanthos, Zephyros, Podarge, Harpya'lar.

Balmumu Ev. *(Hint)* İçindekileri yakmak için özellikle balmumundan yaptırılmış ev... Hint mitolojisine göre bu ev, *Pandava'lar* adıyla ünlü beş kardeşi yakmak için yaptırılmıştır. Bu kahraman delikanlılar *Bharata'lar*'ın torunlarıdır. *Mahabharata* adı verilen iki yüz bin dizelik yapıt bu ailenin destanlarını anlatır. *Bkz.* Pandava, Kruidi, Bharata'lar, Mahabharata.

Balta. *(İskandinav)* Savrulduğunda düşmanı öldürdükten sonra dönüp sahibinin eline vardığına inanılan balta... Alman mitolojisine göre bu balta, tanrı *Thor*'un baltasıdır. Thor bu baltayı elinden düşürmezmiş. *Bkz.* Thor.

Baltalı Rama. *(Hint)* Vişnu'nun yeryüzüne inişlerinde büründüğü kılık ve kişiliklerden biri... Tanrı *Vişnu* çeşitli *avatar*'larında üç kez de tanrı *Rama*'nın kişiliğine bürünmüştür, bunlardan ilki *Baltalı Rama*'dır. Bu kişiliğinde Vişnu, babasının öcünü almak için baltasıyla bütün Hindistan'ı kana boyamış. Deniz-tanrı *Varuna* ona bir ok atımlık toprak vermeyi vaadetmiş, ama bir yandan da bir karınca gönderip yayı kemirtmiş. *Baltalı Rama* da bütün evreni kaplayacak bir ok atımı yapmaya hazırlanırken ancak bir karışlık toprağa sahip olabilmiş. *Bkz.* Vişnu, Avatar, Rama, Varuna.

Baltazar. *(Yahudi)* Tanrı tarafından öldürüldüğüne inanılan son Bâbil kralı... *Tevrat*'ın bildirdiğine göre, sarayının duvarına gizli bir yazı yazılmış, hiç kimse bu yazıyı okuyamamış. *Danyal* (Peygamber)'ın okuyabildiği bu yazı üç sözcükten ibâretmiş, tanrının krallığı sona erdirdiğini bildiriyormuş. *Baltazar* o gece ölmüş. *Bkz.* Tevrat.

Bamsı Beyrek. *(Türk)* Dede Korkut öykülerinin ünlü kahramanlarından biri... *Bkz.* Dede Korkut, Banı Çiçek.

Ban de Benoic. *(Fransız)* Mitolojik Britanya kralı... Ünlü *Lancelot* destanlarının kahramanlarından biri, Lancelot'nun babasıdır. Bu des-

tan, Fransa'dan başka İtalya'da da benimsenmiştir. *Bkz.* Lancelot, Claudas, Viviane, Arthur, Galeot.

Banı Çiçek. *(Türk)* Dede Korkut öykülerinden Bamsı Beyrek öyküsünün kız kahramanı... Bu öykünün en ilginç yanı, Oğuz beylerinin iyi ya da kötü dualarının tanrıca kesin olarak kabul edildiğine ve yerine getirildiğine halkın inanmasıdır. İç ve dış Oğuz beyleri, *Bayındır Han*'ın çadırında toplanırlar. *Bay Büre* bey'le *Bay Bican* bey'in çocukları olmazmış. İkisi de öteki Oğuz beylerinden tanrıya, kendilerine birer çocuk vermesi için, dua etmelerini isterler. Büre'nin bir oğlu (Bamsı Beyrek), Bican'ın da bir kızı (Banı Çiçek) olur. Bunları *beşik kertme* (beşiklerine işâret koyarak) birbirlerine nişanlarlar. Evlenmeleriyse birçok serüvenlerden ve kahramanlıklardan sonra gerçekleşebilir. *Bkz.* Dede Korkut.

Baptizm. *Bkz.* Batizm, Anabatizm.

Barak Baba. *Bkz.* Şathiye.

Barbar. *(Hıristiyan)* Hıristiyanların ortaçağda tek gözlü, yılan ayaklı bir hayvan türü saydıkları ilkellere verdikleri ad... *Barbar* sözcüğü aslında *Grek olmayan* anlamına gelir ve ilkin Antikçağ Yunanlılarınca kullanılmıştır. Ortaçağda Hıristiyan kilisesi bu deyimi ilkeller için kullanmış ve onların insan olmadıkları inancını yaymıştır. O çağın bilginlerinden büyük bir çoğunluk da bu inanca katılmıştır. Katolik kilisesinin bu anlayışı XVI. yüzyıla kadar sürmüş ve Papa Paul III. tarafından ilkellerin de insan olduğunu ve *Âdem*'in soyundan geldiklerini bildiren bir genelgeyle ortadan kaldırılmıştır. *Bkz.* Hıristiyanlık.

Barbara. *(Hıristiyan)* Babası tarafından kafasının kesildiğine ve bu yüzden babasının hemen bir yıldırım çarpmasıyla öldüğüne inanılan kız ermiş... *Bkz.* Hıristiyanlık.

Barinto. *(Hıristiyan)* Tanrının Hıristiyan ermişleri için yarattığı adayı gördüğüne inanılan papaz... Ortaçağ Hıristiyan öykülerinde dünyanın cenneti olarak tasarımlanan bu adanın okyanusun kuzey kesiminde olduğuna inanılır. *Barinto,* VI. yüzyılda yaşamış İrlanda'lı bir papazdır. Ölümünden sonra masallaştırılmıştır. *Bkz.* Brandano.

Bar-Kokheba. *Bkz.* Bar-Koşba.

Bar-Koşba. *(Yahudi)* Romalılarca sünnetin yasaklanması üzerine tanrı tarafından gönderildiğine inanılan kişi... Asıl adı Simon'dur, II. yüzyılda büyük bir ayaklanma düzenlemişse de bastırılmıştır. Lâkabı *Bar-Koşba* ya da *Ben-Koseba* sözcük olarak *yıldızın oğlu* anlamındadır. *Sahte Mesih* olarak nitelenir. *Bkz.* Mesih.

Barnabas'cılar. *(Hıristiyan)* Ermiş Paulus tarikatına bağlı papazlar... Bu tarikat, XVI. yüzyılın ilk yarısında ermiş Antonio Maria Zaccaria tarafından İtalya'da kurulmuştur. *Barnabas,* on iki havârîden birinin adıdır ve Paulus'un tutumunu öteki havârîlere kabul ettirmiştir. *Bkz.* Hıristiyanlık, Paulus'culuk.

Basileia. *(Yunan)* Hyperion'un hem kız kardeşi, hem karısı... *Helios'la Selene*'nin de annesidir. *Bkz.* Hyperion.

Basileios Tarikatı. *(Bulgar)* Hıristiyanlığı yenileştirmek için gönderildiğine inanılan hekim Basileios'un tarikatı... XII. yüzyılda kurulmuştur. *Bkz.* Bogomilizm.

Basilikos. *(Roma)* Bir bakışta insanları öldürdüğüne inanılan mitolojik yılan... Bu mitolojik yılanın sonunda bir aynada gördüğü kendisine bakar bakmaz kendisini de öldürdüğüne inanılmıştır. Halk inançlarına göre bu yılan, kuluçkaya yatan bir kurbağanın altındaki horoz yumurtasından çıkmış. *Bkz.* Yılan.

Bassareus. *(Yunan)* Dionysos'un adlarından biri... *Bkz.* Dionysos.

Bastet. *(Mısır)* Kedi başlı sevinç-tanrıça... Eski Mısırlıların *Tefnet* ve *Hathor*'la birlikte üç mutluluk tanrısından biridir. Bubasti kentinin tanrısıydı. *Bkz.* Tefnet, Hathor.

Başkalaşma. *(Genel)* Bir varlığın başka bir varlığa dönüşebildiği inancı... Hemen bütün mitolojilerde ve dinlerde yaygındır. Yunan mitolojisinde *Zeus,* çeşitli hayvan biçimlerine dönüşür ve çeşitli tanrı, insan, hayvan, peri, cin, dev vb.'larını da çeşitli biçimlere dönüştürür. Zeus'ten başka tanrılar da dönüşme ve dönüştürme niteliğini taşırlar. Örneğin, *Asteria* bıldırcın kuşuna dönüştürülmüştür, *Athena* kendisiyle yarışmak isteyen *Arakhne*'yi örümcek biçimine sokmuştur vb... Hint mitolojisinde de tanrı *Vişnu* balık, kurbağa, yabandomuzu vb. olur. Hıristiyanlıkta *İsâ*'nın öldükten sonra Tabor dağında üç havârîye görünmesi *tanrının başkalaşması* olarak nitelenir ve adlanır. Bu başkalaşmalar bir ceza olabildiği gibi, bir armağan, bir kutsama da olabilir. Örneğin, *Alope* babası tarafından okla öldürüldüğünden kutsanmak için Eleusis'de çeşme hâline dönüştürülmüştür.

Evrenin nasıl yaratıldığını açıklamaya çalışan bütün inançsal-varsayımlar, *başkalaşma* düşüncesinden yola çıkmışlardır. Örneğin, Çin mitolojisi *Pen-Gu* adında bir ilk yaratık tasarımlar; bu ilk yaratığın soluğu yellere, sesi gök gürültüsüne, vücudu dağlara, kanı akarsular ve denizlere, gözlerinin biri güneşe ve öbürü aya, saçları yıldızlara, teri yağmurlara dönüşmüş ve evren bu dönüşmelerden meydana gelmiştir. Başka bir örnek olarak Alman mitolojisi, ilk insanın meydana gelişini tanrı *Votan*'ın iki dişbudak kütüğünü, biri erkek öbürü dişi olmak üzere, iki insana dönüştürmesiyle açıklar. Bir varlığın başka bir varlığa dönüşebildiği inancı, giderek, bir taşın ya da mâdenin altına dönüştürülebileceğini savunan simyâcılığa yol açmış, bu da doğanın insanlarca araştırılmasını gerçekleştirerek bilimsel kimyayı meydana koymuştur.

Baştanrı. *(Genel)* Çoktanrıcılığı tektanrıcılığa geçiren inanç... Çoktanrıcı bütün inançlar, sayıları 35.000'i aşan tanrılar arasında bir *baştanrı* tasarlamışlardır. Yunanlıların *Zeus*'ü, Romalıların *Jüpiter*'i, Mısırlıların önce *Amon*'u ve sonra *Aton*'u, Cermenlerin *Votan*'ı vb. böylesine birer *baştanrı*'dır. İnsan topluluklarının olduğu gibi tanrı topluluklarının da bir başı bulunduğu inancı, çoktanrıcılıktan tektanrıcılığa geçişin çeşitli etmenlerinden biridir. *Bkz.* Çoktanrıcılık, Tektanrıcılık.

Bataçihan. *(Moğol)* Moğolların atası... Erkek kurt'la dişi geyik'in oğludur. Moğollar, soylarının bu kurt-geyik karışımı atadan geldiğine inanırlar. *Bkz.* Alan-Hoa.

Batı Asya Dinleri. *(Asya)* Sümer, Asûr-Bâbil, Hitit, Frikya, Fenike inançları... *Bkz.* Sümer Dini, Asûr-Bâbil Dini, Hitit Dini, Frikya Dini, Fenike Dini.

Bâtıl İtikad. *Bkz.* Boş İnanç.

Bâtın. *(İslâm)* Tanrının sırları... *İç yan* anlamına gelen Arapça *batn* sözcüğünden yapılan Arapça *bâtın* terimi, *tanrının açıkça söyledikleri* anlamında *zâhir* teriminin karşıtıdır ve *tanrının asıl söylemek istedikleri* anlamını dile getirir. İslâm tasavvufunun bu temel inancına göre tanrı sözleri olan *Kur'an*'ın bir *dış* (zâhir) bir de *iç* (bâtın) anlamı vardır. İç anlam, tanrının herkese söylemek istemediği sırlardır. Bu sırlara belli bir eğitimle ulaşılır. Bu aşamaya ulaşıp *ehl-i bâtın* (tanrı sırrını bilen) olduktan sonra *zâhir*'in bilimi olan *şeriat*'ın hiçbir gereği kalmaz, *bâtın*'ın bilimi olan *mârifet* yeter. *Bâtınî* deyimi de bu anlamda *hakikat* adı verilen sırlarla ilgili olan terimleri dile getirdiği gibi bu hakikate erişen kişileri dile getirir. *Bkz.* Bâtınîlik.

Bâtınî. *Bkz.* Bâtın.

Bâtınîlik. *(İslâm)* İslâm dinini usçu bir açıdan yorumlayanların yolu... Din kurumu, bütün biçimlerinde, usla çelişiktir. Dinin inanmayı şart koştuğu dogmalar çoğunlukla gerçekdışı konulardır. Bâtınîlik akımı, gerçekte, İslâm dininin usçu bir eleştirisidir. Ne var ki bu eleştiri, tarihsel koşullar altında açığa vurulamamış, dinsel bir görünüş altında gizlenmiştir. Dilimize *İçrekçilik* deyimiyle çevrilen *Bâtınîlik*, siyasal amaçlar da gütmüş ve bu amaçlara varma yolunda din görünüşünden olduğu kadar tasavvuftan da geniş çapta yararlanmıştır. Ana savı şudur: *Kuran*'ın iç anlamlarına erenler için dış anlamları gereksizdir. Örneğin, *Bâtınî* yorumuna göre, namaz kılmanın amacı, tanrıya yaklaşmaktır, tanrıya yaklaşmış olanların namaz kılmaları gerekmez. Bâtınîler böylelikle din kurumundaki usa aykırılıkları yok etmişler, ne var ki bunların yerine usçu yorumlamalarla yeni inançlar getirmişlerdir. Örneğin, evrenin yaratılışında beş temel güce inanırlar: 1. *Sâbık* (her şeyden önce var olan, bir çeşit tanrı, ama yaratıcı değil, bir oluşun başlangıcı ve ilkesi, oluşma onun istemiyle değil, sadece onunla başlıyor), 2. *Tâli* (her şeyden önce var olanın ardından gelen, us, erkek ilke), 3. *Cedd* (özdeğin biçimlenme yeteneği, bir çeşit nefs, dişi ilke), 4. *Feth* (oluşmanın içinde gerçekleşeceği uzay, mekân), 5. *Hayâl* (oluşmanın onunla gerçekleşeceği zaman)... Görüldüğü gibi evren, her şeyden önce *var olan*'dır, ilksiz ve sonsuzdur, ne yaratılmıştır, ne de yok olacaktır; sürüp gitmekte olan bir oluş vardır, bu oluş özdekseldir ve etkin-erkek ilkeyle edilgin-dişi ilkenin karşılıklı etkileriyle sürüp gitmektedir. Bu anlayış, tümüyle bilimöncesi bir özdekçilik anlayışıdır. Evrenin oluşması ve oluşmanın sürüp gitmesi, doğaüstü güçlerle değil, doğal güçlerle açıklanmaya çalışılmıştır. Bâtınîliğin bu temel felsefesel öğretisinin üstünde zamanla dinsel inançları da aşan yeni boş inançlar türemiştir, örneğin, önce *peygamber*'in yerine konan *imam*'ın giderek tanrılığına inanılmıştır. Bâtınîlerin sâf, usçu, insansal ve arı felsefesi zamanla bilgisizlerin elinde yeni usa aykırılıklara dönüşmüştür. *Bâtınîlik*'le *tasavvuf* birbirine karıştırılmamalıdır; Bâtınîlik, tasavvuftan yararlanmış ve tasavvufu etkilemiştir, her iki düşünce akımında birbirine geçmiş

ortak yanlar vardır, ama her tasavvuf tarikatı Bâtınî olmadığı gibi, her Bâtınî tarikatı da mutasavvıf değildir. Bâtınîler, toplumsal tedirginliği yok etmek için tarihsel süreçte önemli siyasal çıkışlar yapmışlar ve başkaldırmalar düzenlemişlerdir. Bu başkaldırmalarında zaman zaman başarılı olmuşlar, büyük imparatorluklar kurmuşlardır. Örneğin, X. yüzyılda kurulan güçlü Fâtımî İmparatorluğu bir Bâtınî imparatorluğudur. İran'lı Mazdek ve Bâbek hareketleriyle temellenen *Karmâtîlik* hareketi de İslâm dünyasını sarsan güçlü bir başkaldırma hareketidir. Bu hareketlerin düşünsel temelinde ilkel bir kamulculuk anlayışı yatmaktadır. Müslümanlar onları *dinsizlik*'le suçladıkları gibi, Nizâmülmülk de *kamulculuk*'la suçlar: "Bâtınîler, malların insanlar arasında ortaklaşa kullanılmasını ileri süren Mazdekçilerle beraber oldular. Çünkü, her iki mezhebin aslı birdir" (Nizamülmülk, *Siyâsetnâme*, Mehmet Şerif çevirisi, s. 205, 217, 234). Anadolu'da XIII. yüzyılda Baba İlyas ve Baba İshak'ın, XIV. yüzyılda Şeyh Bedrettin'in liderliklerinde başgösteren halk ayaklanmaları da Bâtınî davranışlarıdır. *Bkz.* Tasavvuf, Gizemcilik, Mistisizm, Alevîlik, İsmâilîlik, Mazdekçilik, Bâbekîlik, Karmâtîlik, Vahdet-i Vücut.

Batieia. *(Yunan)* Amazonlar kraliçesi Myrina'nın öteki adı... *Bkz.* Myrina.

Batizm. *(Hıristiyan)* Anabatizm'in yeni bir biçimi olarak özellikle İngiltere ve Amerika'da yaygın bir Hıristiyan mezhebi... Ayırıcı niteliği, vaftizi erginlik çağında ve bütün vücudu suya sokarak yapmasıdır. *Batizm* (Fr. Baptisme)'in günümüzde otuz milyon izdaşı vardır. Zorunlu askerlik yükümlülüğüne de karşıdırlar. *Bkz.* Anabatizm.

Battos. *(Yunan)* Hermes'in kayaya dönüştürdüğü ihtiyar... *Bkz.* Hermes.

Baubo. *(Yunan)* Persephon için yas tutan Demeter'i eğlendirmeye çalışan hizmetçi kız... *Iambe* adıyla da anılır. *Bkz.* Persephon, Demeter.

Baucis. *Bkz.* Baukis.

Baudemagne. *(Fransız)* Mitolojik Gorra kralı... Ünlü *Lancelot Destanı*'nda adı geçer. *Bkz.* Lancelot.

Baukis. *(Yunan)* Ihlamur ağacına dönüştürülen köylü kadın... Kocası *Philemon*'la birlikte tanrılar tanrısı *Zeus*'le *Hermes*'i evlerinde ağırlamışlar, olağanüstü bir konukseverlik göstermişler. Bu davranışlarına karşı tanrılar da onlara *birlikte ölme*'yi bağışlamışlar, evlerini tapınak yapıp onları ağaca (kocayı meşe ağacına) dönüştürmüşler. *Bkz.* Philemon.

Bayram. *(Genel)* Dinsel eğlenme günü... Temelde *tapım günleri*'ni dile getirir ve *tanrıya dua günü* olarak özellikle saptanmıştır. En ilkel topluluklardan en uygar topluluklara kadar bütün insan gruplarının dinsel *bayram*'ları vardır. Kurban sunma ve dua etme günü olan ilk bayramlarda bayramı yönetme görevi her ailenin reisine özgüydü, soy için de aynı şeyleri o soyun en yaşlısı yapardı. Din adamlığı kurumu çok daha sonra ortaya çıkmış ve ilk din adamlığı siyasal yöneticilerce yapılmıştır. Dinsel işlemlerin gittikçe karmaşıklaşması ayrı bir din adamları sınıfının türemesini gerektirmiştir. Düşünsel ve bedensel yarışlar da bu dinsel *bayram*'larla ilgilidir. Dinsel bayramlar edebiyatın, dansın, müzik ve tiyatronun olduğu kadar jimnastiğin, güreşin, araba ve at yarışlarının da temelidir. Bütün bu düşünsel ve bedensel gösteriler, ilkin, dinsel amaçlar için yapılmıştır. *Bkz.* Agonistika, Olympia, Pythia, İsthmia, Nemea, Panathenaia.

Bayrâmîlik. *(Türk)* Sünnî Türk tarikatı... Hacı Bayram tarafından kurulmuştur. Varlıkbirliği (*Ar.* Vahdet-i vücut) anlayışını güder. Şiî eğilimi yoktur. Erdebil gizemcileri aracılığıyla *Halvetîlik*'ten türemiştir. *Melâmîlik* karakteri taşır. Nitekim, Hacı Bayram'ın ölümünden sonra *Melâmîyei Bayrâmiyye* kolu ondan türemiştir. Melâmet neşesi ve "tevhidi ef'al, tevhidi sıfât, tevhidi zât" denilen varlıkbirliği kuramının üç aşaması, Melâmîlik gibi, Bayrâmîliğin de başlıca özelliğidir. Hacı Bayram bu aşamaları katıksız bir Türkçeyle, "bilmek, bulmak, olmak" deyimleriyle dile getirmiştir. Bayrâmîliğe giren önce tanrısal varlıkbirliğini bilecek, sonra her şeyin tanrı olduğunu bulacak, en sonunda da tanrıyla bir olacaktır. *Zikir* denilen tanrı adını ya da sıfatlarını yineleme işlemi gözler yumulup soluk tutularak ve eller kavuşturulup söylenenin anlamı düşünülerek yapılır. Amaç, tanrıyı yürekte duymaktır. XV. yüzyılda Ankara'da kurulan bu Türk tarikatı, *Nakşibendîlik*'ten de izler taşır. Bayrâmîlik'ten *Bayramiyei Şemsîye, Melâmîyei Bayrâmîye, Celvetîye* kolları türemiştir. Bayrâmîyei Şemsîye'den *Tennûrîye* ve *Himmetîye*, Tennûrîye'den de *İsevîye* kolları ayrılmıştır. *Bkz.* Halvetîlik, Celvetîlik, Melâmîlik, Nakşibendîlik.

Bayrâmî Melâmîleri. *Bkz.* Melâmiyei Bayrâmiye.

Bayrâmiyei Şemsîyye. *(Türk)* Hacı Bayram'ın halîfelerinden Ak Şemsettin'in kurduğu tarikat... *Bayrâmîlik*'ten türemiştir. *Bkz.* Bayrâmîlik, Melâmîlik.

Bayard. *(Fransız)* Çok akıllı olduğuna inanılan at... XIV. yüzyılın ünlü *Renaud de Montauban Destanı*'nda adı geçer. Bu akıllı atı *Renaud*'ya *Şarlman* armağan etmiştir. *Bkz.* Renaud de Montauban, Şarlman, Aymon, Bertholet.

Bâzkeşt. *(İslâm)* Nakşibendîliğin on bir kuralından biri... Tanrı adını anarken, *tanrım, dilediğim sensin ve senin benden hoşnutluğundur* (*Ar.* İlâhi ente maksûdî ve rızâke matlubî) sözünün düşünme kuralı bu deyimle dile getirilir. Daha açık bir deyişle, Nakşibendî olan, tanrı adını bu anlamda söylemelidir. Kendisinden *bâzkeşt*'e alışması istenir. *Bkz.* Nakşibendîlik.

Beal. *Bkz.* Berit.

Bebryk'ler. *(Yunan)* Poseidon'un oğlu Amykos'un krallık ettiği bir ilin halkı... Anadolu'nun Bithynia bölgesinde yaşamışlar. *Bkz.* Amykos.

Beddua. *(İslâm)* Bir insanın kötülüğe uğraması için edilen dua... Bu duanın da tanrı tarafından kabul edilebileceğine inanılır. Peygamber bile *beddua* etmiştir ve bu ilenmelerinin gereği, tanrıca yerine getirilmiştir. *Bkz.* Dua.

Beden. *(İlkel)* Tanrılık ilişkilerde değiştirilmesi gerektiğine inanılan insan vücudu... İlkeller, din ve büyü alanlarında kendi vücutlarını da kullanmışlar ve onun üstün güçlerle ilişki kurabilmek için değiştirilmesi gerektiğine inanmışlardır. Örgenlerin doğal biçimlerini değiştirmek ya da onları boyamak hemen bütün ilkellerde yaygındır. Yüzyılımıza kadar süregelen ve *dövme* (*Fr.* Tatouage) adı verilen deri resimleme geleneğinin temeli de bu inançtır. İlkellerin *beden boyama* (*Fr.* Peindre le corps) ve *beden değiştirme* (*Fr.* Mutilation) inançları kimi yerde bir *süslenme* niteliği de gösterir. Ne var ki ilk süslenmelerin bile temelde üstün güçlere hoş görünme gereğinden doğduğu sanılmaktadır. *Bkz.* Büyü.

Bedeviyye. *(İslâm)* XIII. yüzyılda kurulan bir Sünnî tarikatı... Ahmed ibni Ali ibni İbrahim-ül-Mesihî tarafından kurulmuştur. Mısır'da bu tarikata, *Ahmediyye* de denir. Kırmızı sarık sarıp kırmızı hırka giyerler. Sünnî'dir. Ahmed Bedevî ünlü *Vasâyâ*'sında *Kur'an* ve sünnete sıkıca bağlanmayı öğütlemiştir. Ne var ki Hıristiyanlığı andıran inançları da vardır. Örneğin, "kötülüğü iyilikle karşılamak" inancı bunlardan biridir. "Sirke nasıl balı bozarsa, dünya sevgisi de takvâyı öylece bozar" derler. Kurucusu Ahmed Bedevî, *İsâ*'yı andıran bir deyişle, "İnsanlar, zeytin tanelerine benzerler, irili ufaklıdırlar. Ben, yağsız olanların yağıyım" demektedir. Bu tarikattan *Bayyûmiyye, Sinnaviyye, Avlâdı Nûh* ve *Şuaybiyye* kolları türemiştir. Ahmed Bedevî, Mısır'ın ermişi sayılır ve ünü günümüzde de süregelmektedir. Ölünceye kadar hiç yıkanmamış ve üstündeki giysileri çıkarmamış. *Bkz.* Ermiş.

Bedrettinîlik. *(Türk)* Türk Bâtınîliği... XV. yüzyılda Anadolu'da Simavna'lı Şeyh Bedrettin Mahmut tarafından kurulmuştur. *Bedrettin sûfîleri* adıyla da anılan *Bedrettinîlik* yandaşları, dinsel-siyasal bâtınî bir anlayışı sürdürerek her türlü din ve mezhep ayrılığını ortadan kaldıran, insanları eşit ve malca ortak kılan bir devlet düzeni kurmak istemişlerdir. Gerçek bir bilgin olan Şeyh Bedrettin, *Vâridât* adlı ünlü yapıtında dinsel-siyasal bâtınî görüşünü şöyle açıklamaktadır: "Tanrı, dünyayı yarattı ve insanlara verdi. Demek ki dünyanın toprağı ve bu toprağın bütün ürünleri insanların ortak malıdır. Birinin mal toplayıp öbürünün aç kalması, tanrılık ereğe aykırıdır. Ben senin evinde kendi evim gibi oturabilmeliyim, sen benim eşyamı kendi eşyan gibi kullanabilmelisin. Çünkü bütün bunlar hepimiz içindir ve hepimizindir..." Şeyh Bedrettin, bilim-öncesi kaba toplumculuk anlayışının birçok yanılgılarından da arınabilmiş, örneğin kadınları da bir mal sayma anlayışından doğan kadınlarda ortaklık ilkel görüşüne şiddetle karşı çıkmış ve aile kurumunu savunmuştur. Bedrettin'in dinsel görüşleri de bâtınîliğin temel inançları arasında özel bir incelik taşımaktadır. Adı geçen yapıtında şöyle der: "Her güzel şey cennet, her kötü şey cehennemdir". Kutsal kitaplarda tanımlanan cennet ve cehennem hayâl âleminde tahakkuk etmiştir. Tapınma, namazlar ve niyazlar ahlâkın düzeltilmesi, içyüzün arınması içindir. Gerçek tapınmanın hiçbir koşulu, sınırı, biçimi yoktur. *Deccâl, Mehdî*'nin görünmesi gibi kıyâmet belirtileri yüzyıllardan beri boşuna beklenmiştir, bundan sonra da boşuna beklenecektir. Vücut zerreciklerinin bir kez dağıldıktan sonra yeniden bir araya gelmesine ve cesetlerin yeniden dirilmesine imkân yoktur.. Bedrettin'in bu düşünceleri uçsu ve gerçekçi düşüncelerdir. *Bkz.* Bâtınîlik.

Bedriyye. *(İslâm)* Sühreverdîliğin kollarından biri... *Bkz.* Sühreverdîyye.

Begard'lar. *Bkz.* Katar'lar.

Behaizm. *Bkz.* Bahâîlik.

Behâiyye. *(İslâm)* Sühreverdîliğin kollarından biri... *Bkz.* Sühreverdîyye.

Behişt. *(İran)* Mazdeizm'in cenneti... Mazdeizm inançlarına göre, insan ruhu üç gün cesette kalır, üç gün sonra *Tşinvet köprüsü* (Sırat köprüsü)'ne gider ve orada üç yargıç tarafından yargılanır. Bu köprünün altında *cehennem* vardır. Ruh, yargı sonucuna göre, ya köprüden aşağı atılır ya da köprüyü geçerek *behişt*'e varır. *Bkz.* Cennet.

Behmen. *Bkz.* Erdibihişt.

Behrâm. *(İran)* Yolcuların koruyucu meleği... *Mazdeizm* inançlarındandır. *Bkz.* Mazdeizm.

Bekenntniskirche. *(Alman)* Dini Nazi yönetiminin hizmetine vermek isteyen Alman Hıristiyanlara direnen Protestan kiliselerinin 1933 yılından sonra aldıkları ad... "İmân kilisesi" anlamındadır. *Bkz.* Protestanlık.

Bekriyye. *(İslâm)* Halvetîliğin kollarından biri... Bu kol, Halvetîliğin Karabâşiyye kolundan ayrılmıştır. *Bkz.* Halvetîyye.

Bektâşîlik. *(Türk)* XIII. yüzyılda kurulan büyük Türk tarikatı... Hacı Bektaş Velî'nin kurduğu ve halîfesi Balım Sultan'ın düzenlediği en ünlü ve etkili Türk tarikatıdır. Türklerin *melâmet* anlayışının ürünüdür. Düşünce kaynakları *Yesevîlik, Bâbâîlik ve Şîa-i isnâ aşariyâ*'ya dayanır. Türk halklarında hiç sönmeyen eski Türklerin dini *Şâmânlık*'ın özlemiyle Sünnî Müslümanlığa karşı bir tepki olarak doğmuştur. Zamanla, aynı yolda yürüyen *Kalenderîlik, Haydarîlik, Abdallık* ve *Hurûfîlik* gibi çeşitli Türk tarikatlarını içine çekmiş ve eritmiştir. Eşitlik, kardeşlik ve mallarda ortaklaşacılık güden toplumcu yanı, *Bâtınî* karakterini belirtir. Ayrıca, *Ahîlik*'in de izlerini taşır. Gizli ve kapalı bir tarikattır, ancak bağlılarının bildiği sırları vardır. İlkelerine göre, her insan gereken bilgiye erişmiş değildir, gereken bilgi ve olgunluğa erişen *kutup* adını alır. Nasıl değirmen taşı kutup adı verilen ortadaki demirin çevresinde dönerse, evren de öylece kutupların çevresinde döner. Sayısı pek çok olan bu kutupların içinde en yetkini *kutuplar kutbu* (*Ar.* Kutub al-aktâb)'dur. Onun bir yanında sağ imam, öbür yanında da sol imam oturur (*Ar.* İmâmân). Bunlardan sonra evrenin dört yanını yöneten dört direk gelir (*Ar.* Evtâd-ı erbaa). Dört direği abdallar rütbesi izler, bunlar direklerle birlikte beşler adını alırlar. Daha sonra yediler ve üç yüzler gelir. Evren bu örgenlerle yönetilir (*Ar.* Saltanat-ı ilâhiye). Bektaşîliğin ayırıcı niteliği yedi yüzyıl boyunca birtürdenliğini korumuş ve kendisinden hiçbir kol ayrılmamış olmasıdır. *Bkz.* Bâtınîlik.

Bektaşizm. *Bkz.* Bektaşîlik.

Bel. *(Bâbil)* Tanrı... *Baal* deyiminin başka bir söyleniş biçimidir. Nippur tanrısı *Enlil*, Bâbil tanrısı *Marduk* bu adla anılırdı. Dişili *Beltu*'dur, Yunanlılar *Beltis* derler. Daha çok Bâbillilerin kullandıkları *Bel* deyimi, İbrânice ve Fenikecedeki kullanımından farklı olarak, en büyük kutsal tanrıyı dile getirir. Âramî inançlarındaki tanrılar üçlüsü *Yarhibol* ve *Aglibol*'daki *bol* deyiminin de *bel* deyiminin başka bir biçimi olduğu açıktır. *Bkz.* Baal, Enlil, Marduk, Aglibol, Yarhibol, Belit.

Belial. *(Yahudi)* Şeytan... Sözcük olarak İbranice *kötülükçü* anlamını dile getirir. *Bkz.* Şeytan.

Belgunnatai. *(Moğol)* Dobun-Mergan'ın Alan -Hoa'dan olan iki oğlundan biri... *Bkz.* Alan -Hoa, Bugunatai, Dobun-Mergan.

Belit. *(Bâbil)* Tanrı Bel'in karısı... Tanrı *Bel*, büyük tanrı *Enlil*'in adıdır. *Bkz.* Bel, Enlil.

Belkis. *(Yahudi)* Göz açıp kapayıncaya dek tahtından uçtuğuna inanılan mitolojik Sebâ melikesi... *Süleyman*'ın mûcizelerinde adı geçen bu mitolojik kraliçenin Asûr kitâbelerinde anılan Aribî kraliçelerinden biri olduğu sanılmaktadır. Onun da Süleyman gibi tanıklar (mûcizeler) gösterdiği inancı Hıristiyan ve Müslümanlarda da sürmüştür. *Bkz.* Süleyman.

Bellerophon. *(Yunan)* Sisyphos'un torunu olan yiğit bir delikanlı... Ticaret kenti Korinthos'un kurucusu *Sisyphos*'un torunu, *Glaukos*'la *Eurymede*'nin oğulları olan *Bellerophon*, Yunan mitolojisinde büyük bir öykünün kahramanıdır. *Pegasos* adında uçan bir atı vardır, bu ata binerek birçok işler başarır ve kimsenin öldüremediği aslan-yılan-yaban keçisi birleşimi canavar *Khimaira*'yı öldürür. Yüz vermediği için kendisine iftira eden Tiryns kralı *Proitos*'un karısı *Stheneboia*'dan öc alır, onu uçan atıyla göklere çıkarıp oradan denize atar. Homeros, onun, *Zeus*'e de kafa tutmaya kalkıştığını ve bu yüzden delirerek öldüğünü söylüyor. Ozan Pindaros, onun için daha ozanca bir son düzenler: Deliren Bellerophon değil, attır. Tan-

rıların evi *Olympos*'a erişmeye kalkıştığı için delirtilen uçan at, onu sırtından atar. O da tek başına tanrılar dağının tepesine uçar. Şimdi orada gök gürültüsü ve yıldırımlar arabasını çekmektedir. *Bkz.* Sthenebola, Pegasos.

Bellerophontes. *Bkz.* Bellerophon.

Bellona. *(Roma)* Romalıların savaş tanrıçası... Savaş tanrısı *Mars*'ın karısı ya da kız kardeşidir. Yunan tanrıçası *Enyo*'nun Lâtinleştirilmişidir. *Bkz.* Mars, Enyo.

Belos. *(Yunan)* Poseidon'un oğlu... Asûrluların *Baal*'i Yunanlılarca *Belos*'a çevrilmiş ve çeşitli mitoljik krallar bu adla adlandırılmıştır. Bunlardan en ünlüsü, tanrı Poseidon'un su perisi *Libya*'dan olma ikizlerinden biridir. Belos Mısır'da, ikiz kardeşi *Agenor* da Suriye'de egemenlik kurmuş. *Aigyptos*'la *Danaos* da Belos'un Nil ırmağının kızı *Ankhinoe*'den olma ikiz çocuklarıdır. *Bkz.* Agenor, Baal, Bel, Aigyptos.

Beltis. *Bkz.* Bel.

Beltu. *Bkz.* Bel.

Belzebul. *Bkz.* Baalzebul.

Belzebuth. *Bkz.* Baalzebul.

Benares Kraliçesi. *(Hint)* Buda'nın ilk karısı dişi filin dünyaya ikinci gelişinde aldığı kişilik... Budistler, *Buda*'nın dünyaya beş yüz elli kez geldiğine inanırlar. Bu gelişlerinden birinde *fil* kılığındadır, Himalaya dağlarındaki sekiz bin filin başkanı olur ve iki dişi fille evlenir. Ötekini kıskanan bu dişi fil karılarından biri Buda'dan öc almak için dünyaya ikinci gelişinde *Benares kraliçesi* olmak ister. Bu dileği gerçekleşir ve *Fil-Buda*'yı öldürtür. *Bkz.* Fil-Buda, Buda, Guillasubhaddha.

Bendideia. *(Yunan)* Tanrıça Bendis'i kutsamak için yapılan şenlik... *Bkz.* Bendis.

Bendis. *(Yunan)* Ay-tanrıça... Trakyalıların bu tanrıçasına Yunanistan'da da tapılmış, *Artemis* ve *Hekate*'yle bir sayılmıştır. *Bkz.* Artemis, Hekate.

Benediktin. *(Hıristiyan)* VI. yüzyılda Nursia'lı ermiş Benedictus tarafından kurulan tarikat... Dünyadan elini eteğini çekmiş, tanrısal nitelikli, çileci papaz anlamında bir *keşiş*'lik kurumu meydana getirme amacı gütmüştür. Ayırıcı niteliği, manastırda hiçbir keşişin özel mal edinmesine izin verilmemesidir. Bir ara güçsüzleşen ve XIX. yüzyılda yeniden düzenlenen bu tarikatın bağlılarına da *Benediktin* (Fr. Bénédictin) denir. *Bkz.* Hıristiyanlık, Keşişlik.

Benevento. *(Yunan)* Odysseus'un arkadaşı Diomedes tarafından kurulduğuna inanılan kent... Homeros *Odysseia* adlı yapıtında Troia savaşından dönerken gemisi İtalya kıyılarına düşen Diomedes'in orada birçok kentler kurduğunu anlatır. *Bkz.* Diomedes.

Bengisu. *Bkz.* Âbıhayat.

Benten. *(Japon)* Güzel sanatlar-tanrıça... Japon mitolojisinin yedi uğur tanrıçasından biridir. *Bkz.* Amaterasu.

Benyamin. *Bkz.* Bünyamin.

Beowulf. *(İngiliz)* Kendi adıyla anılan Anglo-Sakson öyküsünün kahramanı... X. yüzyılda bulunmuş olan üç bin dizelik bu öykü, Gaetas kralının yeğeni kahraman *Beowulf*'un insan biçimli canavarlarla savaşını anlatır.

Berehut. *(İslâm)* İçinde kâfirlerin ruhları bulunduğundan pis koktuğuna inanılan kuyu... Arap yarımadasının Hadramut bölgesindedir. Yanındaki kabrin de peygamber *Hûd*'un mezarı olduğuna inanılır ve her yıl Şâban ayında ziyâret edilir. *Bkz.* Hûd.

Berekynthia. *(Yunan)* Tanrıça Kybele'nin başka bir adı... *Bkz.* Kybele.

Bergûsiyye. *(İslâm)* Hâricîliğin bir kolu... *Neccârîlik*'le de ilgilidir. İslâm tanrıbilimcisi Muhammed bin İsâ Burgus tarafından kurulmuştur. *Baurgus* sözcüğü – ki tarikatın Arapça adı *Al-Baurgusiya*'dır – Arapçada *pire* demektir. *Bkz.* Hâricîlik.

Bergelmer. *(İskandinav)* Almanların Nûh'u sayılan dev... Cermenlerin evrenin yaratılışı inançlarında dev *Trudgelmer*'in oğlu olan dev *Bergelmer,* tanrılar soyu tarafından öldürülen dev *Ymir*'in kanı bir *tûfan* hâlinde dünyayı kaplayınca, tıpkı *Nûh* gibi, karısıyla birlikte boğulmaktan kurtulmuş ve yeniden türeyen devler soyunun atası olmuştur. Kan tûfânından kurtulmak için bir hamur teknesini gemi gibi kullanmış. *Bkz.* Ymir, Yaratılış, As, Votan.

Berit. *(Genel)* Simyâcıların mâdenleri altına dönüştürebileceğine inandıkları mitolojik cehennem kralı... Geçmişi ve geleceği bildiğine de inanılır, büyüsel bir işlemle çağrılırdı. *Beal* ve *Bolfri* adlarıyla da anılır. *Bkz.* Simyâ.

Berlеam'la Budasef. *(Hıristiyan)* Kendi adlarını taşıyan öykünün kahramanları Hıristiyan

ermişiyle Hintli prens... Hintli prens *Budasef*'in Hıristiyan ermişi *Berleam* tarafından nasıl Hıristiyanlaştırıldığını anlatan bu inanç öyküsü, ortaçağ Hıristiyan dünyasını geniş çapta etkilemiş ve Çingeneceye kadar hemen bütün dillere çevrilmiştir. *Buda*'nın değiştirilmiş yaşam öyküsünden başka bir şey olmayan bu öykünün ilkin Arapça olarak IX. yüzyılda yazıldığı sanılmaktadır. *Bkz.* Buda.

Bernard de Clermont. *(Fransız)* Şarlman destanlarının kahramanlarından biri... Gençliğinde papaz kılığına girip *Mainet* takma adıyla dolaşan *Şarlman*'a yardım etmiş. *Bkz.* Şarlman.

Beroe. *(Yunan)* Afrodit'le Adonis'in kızı... *Semele*'nin de süt analığını yapmış. Birçok tanrıçalar çeşitli konularda etkili olmak için onun kişiliğine girmişler. Örneğin, *Hera* ve *İris*, onun kılığına girerek Semele'yle Troia'lı kadınları kandırmışlar. *Bkz.* Semele, Adonis, Aphrodite.

Bersem. *(İran)* Kutsal sayılan değnek... *Zerdüşt* dini törenlerinde, bir ara da her yemekten önce yapılan özel bir törende kullanılırdı.

Berserk. *(İskandinav)* Ayı-dev... İskandinavların ünlü Saga öykülerine göre, devler savaşırken kılık değiştirirlermiş. *Bersek* de ayı kılığına girermiş. *Bkz.* Saga.

Bersia. *(İslâm)* Şeytan tarafından aldatıldığına inanılan kâfir... Sonra da şeytana tapmış ve lânetlenmiş. *Bkz.* Şeytan.

Berthe. *(Fransız)* Şarlman'ın annesi... Fransız destanlarında *koca ayaklı* adıyla anılır. *Şarlman*'ın bu adı taşıyan bir de kız kardeşi vardır ki, *Milone d'Anglant*'la evlenir ve ünlü destanın kahramanı *Roland*'ı doğurur. *Bkz.* Şarlman, Roland, Pepin, Milone d'Anglant.

Bertholet. *(Fransız)* Şarlman'ın yeğeni... *Renaud de Montauban* tarafından düelloda öldürülür. Bu yüzden *Renaud*, kardeşleriyle birlikte *Şarlman*'ın sarayından kaçar ve onun adamlarına karşı ünlü kahramanlıklarına başlar. *Bkz.* Aymon, Renaud de Montauban, Clarisse.

Bes. *(Mısır)* Lohusaları, yeni doğan çocukları ve yatakları koruyan tanrı... İnsanla hayvan arası bir biçimde tasarlanmıştır. Daha sonra eski Mısır'da *Ahâ* adı verilen ve *Bes*'e benzeyen bir tanrıya da tapılmıştır.

Besmele. *(İslâm)* Bir işi başarmak için zorunlu olduğuna inanılan dinsel işe başlama tümcesi... "Bağışlayan ve esirgeyen tanrının adıyla" anlamında olan bu *Kur'an* tümcesinin bir işe başlarken söylenmesi zorunludur. Peygamber *Muhammet, besmele*'siz başlanan bir işin iyi sonuç vermeyeceğini bildirmiştir. *Bkz.* Müslümanlık.

Beşâreti Meryem. *(Hıristiyan)* Meryem'in İsâ'ya gebe kalacağının Cebrâil adlı melek tarafından bildirildiği gün... Hıristiyanlarca inanılan bu bildiri günü, her yıl 25 martta kutlanır. *Bkz.* Meryem, İsâ, Yusuf.

Beyhesîyye. *(İslâm)* Hâriciliğin bir kolu... Abû Bayhas tarafından kurulmuştur. *Bkz.* Hâricilik.

Beyyûmiyye. *(İslâm)* Kaadirîliğin bir kolu... XVIII. yüzyılda Mısır'da Beyyûm'lu Ali bin al-Hicâzî tarafından kurulmuştur. *Ahmediyye* adıyla da anılan *Bedeviyye* tarikatı yöntemlerini daha etkili kılmak amacını güder. *Bkz.* Bedeviyye.

Bezatha. *(Hıristiyan)* İsâ'nın, sularında bir felçliyi iyileştirdiğine inanılan havuz... Kudüs'tedir. *Bkz.* İsâ, Mûcize.

Bhagavad-Ghita. *(Hint)* Argiuna'yla tanrı Krişna (Vişnu)'nın konuşmasından oluştuğuna inanılan kutsal yapıt... Bu konuşmada *Pandava*'lardan *Argiuna* (*Arevna* da denir) savaşta düşmanı öldürmenin bir hak olup olmadığını sormuş. *Krişna* kılığında cisimleşen tanrı *Vişnu* da insanın yeryüzünde görevini yerine getirmesi gerektiğini, savaşçının da düşmanı öldürmekle görevli olduğunu söylemiş. Hint inançlarına göre töresel kuralları saptayan yedi yüz dizelik *Bhagavad-Ghita* bu konuşmayla oluşmuş. Sanskritçe *sonsuz mutluluğa erişen varlığın şarkısı* anlamını dile getiren *Bhagavad-Ghita* kısaca *cennet türküsü* adıyla da anılır. *Vişnu tapımı*'nın törebilimsel kurallarını kapsayan bu yapıt, Hint mitolojisinin temel yapıtı olan iki yüz bin dizelik *Mahabharata*'nın küçük bir bölümüdür. Krişna (Vişnu) bu şarkılarda insanlara şöyle seslenir: "Ben adağım, duayım, kurbanım, iyiliğim, kutsal içkiyim, mihrâbın üstünde yanan ateşim. Ben, doğuran ve koruyanım, kutsal *OM* hecesinin kendisiyim. Ben, sesim, konutum, sığınağım, başlangıçta sonum, var olanla var olmayanım". *Bkz.* Mahabharata, Vişnu, Krişna, Argiuna, Pandava, Avatar, Om.

Bhagavan. *Bkz.* Bhagavat.

Bhagavat. *(Hint)* Hinduizm'in en yüce tanrısına verilen ad... Bu ad, özellikle *Krişna* kişiliğinde cisimleşen tanrı *Vişnu*, Budistlerce de *Buda* için kullanılmıştır. Sanskritçe *mutlular mutlu-*

su anlamını dile getirir. Aynı anlamda Sanskritçe *Bhagavan* deyimi de kullanılır. *Bkz.* Hinduizm, Budizm, Vişnu, Krişna.

Bhagavata-Purana. *Bkz.* Purana'lar.

Bhagirathi. *(Hint)* Tanrı Vişnu'nun ayak başparmağından çıktığına inanılan Ganj nehrinin kaynağı... Aynı zamanda nehrin *Siva*'nın başında toplanarak oradan yedi kola ayrıldığına da inanılır. *Bkz.* Vişnu, Siva.

Bhakti. *(Hint)* Hinduizm'in sofuluk inancı... Sanskritçe *sofuluk* anlamındaki *bhakti* deyimi *Hinduizm*'in *Brahmanizm*'e göre belli bir aşamasını belirtir. Bu anlayışta tapım, kurban ve duadan çok, İslâm bâtınîliğinde olduğu gibi, tanrı sevgisine yönelmiştir. *Bhakti tapımı*'nda tanrı, "ben ki *Brahma*'nın özü *Krişna*'yım, kendini bütün benliğiyle bana bağlayan ve benden başkasını sevmeyen kimse, beni bulur" der. *Bkz.* Hinduizm.

Bhakti-Sutra. *(Hint)* Bhakti tapımı'nda özlü söz derlemelerine verilen ad... *Bkz.* Bhakti.

Bharata. *(Hint)* Mitolojik Hint kralı... *Pandava*'larla *Kuruidi*'lerin ortak atası olduğuna inanılır. Sanskritçe *bharata* sözcüğü *eğitilmiş* anlamını dile getirir, Hintliler Hindistan'a *Bharat* derler. Eski Hint inançlarına göre, kral *Dusyanta* bir gün ormanda dolaşırken *Sakuntala* adında bir kız görür ve ona âşık olur. Bu kız bir ermişin bir su perisinden olma çocuğudur. Kral, onunla gizlice evlenir. Ondan doğan oğluna tanrısal bir ses, *Bharata* adını koymasını söyler. Bharata'nın da birçok çocukları olur, bu çocukların tümüne *Bharata'lar* adı verilir. *Mahabharata* adlı ünlü yapıt, büyük bir bölümünde, bu çocukların serüvenlerini anlatır. *Bkz.* Mahabharata, Pandava, Kuruidi.

Bharata'lar. *Bkz.* Bharata.

Bharata-Muni. *(Hint)* Tiyatro sanatı kurallarının kendisine tanrıca bildirildiğine inanılan Hint'li bilge... Bu kurallar, *Veda*'larda yazılıdır. *Bkz.* Veda'lar.

Bhima. *(Hint)* Mitolojik kral Pandu'nun karısı Kunti'den olma üç oğlundan biri... *Mahabharata* adlı ünlü yapıtın anlattığı bu inanca göre, kral *Pandu,* tanrılar tarafından lânetlendiği için çocuğu olmuyormuş. Karıları *Kunti*'yle *Madri,* tanrılara yalvarmışlar ve kocalarının bağışlanmasını dilemişler. Bu dilek kabul edilince de Kunti'nin üç, Madri'nin de iki çocuğu olmuş. Bu çocuklardan biri olan *Bhima,* Hint mitolojisine göre rüzgâr-tanrı *Vayu*'nun oğludur ve kaba gücü simgeler. Bir anlatıma göre de, ana baba bir olan bu üç kardeşten Bhima, fırtına-tanrı Vayu'nun aracılığıyla dünyaya geldiğinden gücü, *Yudhisthira* doğruluk-tanrı *Dharma*'nın aracılığıyla dünyaya geldiğinden bilgeliği, *Argiuna* gökyüzü-tanrı *İndra*'nın aracılığıyla dünyaya geldiğinden yiğitliği simgelemektedir. Bütün bu çocuklar, *Bharata*'nın torunlarıdır, ana ayrı kardeşleri *Nakula* ve *Sahadeva*'yla birlikte *Pandava* ailesinin ilk beşlisini meydana getirirler. *Bkz.* Damayanti, Pandava, Kuruidi, Bharata, Yudhisthira, Argiuna, Pandu, Mahabharata.

Bhisma. *(Hint)* Yiğitlik simgesi savaşçı... Nehir (Ganj)-tanrıça *Ganga*'yla kral *Şantanu*'nun oğludur. Genç *Pandava*'ları o yetiştirmiştir. Hint mitolojisinin ünlü iki düşman ailesi *Pandava*'larla *Kuruidi*'lerin babaları olan iki kardeşi, solgun *Pandu*'yla kör *Dhritarastra*'yı da o büyütmüştü. *Bkz.* Pandu, Dhritarastra, Pandava, Kuruidi.

Bıldırcın. *Bkz.* Asteria.

Bia. *(Yunan)* Şiddet-canavar... *Zeus*'ün *Prometheus*'a saldırttığı iki canavardan biridir. Öteki de kuvvet-canavar *Kratos*'dur. Prometheus'u yakalayıp Kafkas dağlarına bunlar götürmüşler. Kimi metinlerde dev *Pallas*'ın kızı olan *Bia* bir tanrıça olarak tanıtılır. Hesiodos'un anlattığına göre, Bia'yla Kratos kardeştirler, anneleri de *Okeanos* kızı *Styks*'dir. Aslında bu iki kardeş tanrı ve kral yetkilerini simgeleyen birer kavramdırlar. *Bkz.* Kratos, Pallas, Styks, Prometheus.

Biancandrin. *(Fransız)* Roland destanı kahramanlarından kral Marsilio'nun sâdık adamı... *Marsilio,* imparator *Şarlman*'a bununla haber göndererek İspanya'dan çekilirse, Hıristiyanlığı kabul edeceğini bildirir. *Bkz.* Şarlman, Marsilio, Roland.

Bias. *(Yunan)* Bilici Melampus'un kardeşi... *Amythaon*'la *İdomeneus*'un oğludur. *Bkz.* Melampus, Pero.

Biat. *(İslâm)* Müslümanlığı kabul ettiğini ve peygambere bağlı kalacağını bildirme... Törenlerle yapılırdı. İlk *biat,* Akaba'da yapılmıştır. *Bkz.* Müslümanlık.

Bible. *(Hıristiyan)* Kutsal kitap... Yunanca *kitaplar* anlamındaki *biblia* sözcüğünden gelir. *Kutsal kitapların tümü (Tevrat ve İncil)* anlamını dile getirir. *Bkz.* Tevrat, İncil.

Bifrost. *(İskandinav)* As'ların köprüsüne verilen ad... *Titreyen köprü* anlamındadır. *Bkz.* Asbron.

Bihişt. *Bkz.* Behişt.

Bijen. *(İran)* Kızı Menije'ye âşık olduğu için Efrâsiyab tarafından yedi yıl bir kuyuda hapsedildiğine inanılan mitolojik delikanlı... Ünlü Zaloğlu *Rüstem* bu delikanlının dayısıdır, onu kuyudan Rüstem kurtarmış. *Bkz.* Rüstem.

Bikriyye. *(İslâm)* Halvetîlikten türeyen bir tarikat... Seyyit Mustafa tarafından kurulmuştur. Bu tarikattan da sekiz kol türemiştir. Bunların en ünlüleri *Hanefiyye, Semaniyye* ve *Ezheriyye*'dir. *Bkz.* Halvetîyye.

Bilgelik. *(Genel)* Doğaüstü olayları anlama yetisi... *Bilgili kişinin niteliği*'ni dile getiren *bilgelik* deyimi, inançsal düzeyde *doğaüstü olayları bilme* anlamını dile getirir. *Ebedî bilgelik* hemen bütün inançlarda tanrıya özgüdür. Kimi inançlarda bu bilgelik tanrı katından insanlarca çalınarak elde edilir, kimi inançlarda da tanrıca bağışlanır. Örneğin, Hıristiyan inançlarına göre bilgelik, kutsal ruhun yedi vergisinden biridir. İskandinav inançlarına göre bilgelik kaynağı, şeytan *Jotunlar* ülkesindedir. Bu kaynağın başını şeytanlar bekler ve kimsenin yaklaşmasına izin vermezler. Tanrı *Votan*, bu kaynaktan içmek ister, kaynağın bekçisi şeytan *Mimir*, ancak gözünün birini kendisine verdiği takdirde buna izin vereceğini bildirir. Bilginin elde edilişi de, buna uygun olarak, hemen bütün inançlarda güç ve yorucu serüvenlere bağlanmıştır. *Bkz.* Bilgi, Tanrı.

Bilge-Rama. *(Hint)* Tanrı Vişnu'nun dünyaya inişlerinde girdiği kişiliklerden biri... *Bala-Rama* da denir. *Bkz.* Bala-Rama.

Bilgi. *(Genel)* Sonsuzca bilinmesi gerekli olanların önceden hazırlanmış olarak var bulunduğuna inanılan toplamı... İnanç alanında *bilgi*, insan yaşamıyla birlikte meydana gelmez ve ilerlemez. Sonsuzca bilinmesi gerekli olanların hepsi önceden vardır ve bir yerlerde gizlidir. Tanrılar bile bunu yorucu çabalarla ve azar azar elde ederler. Bilgi kaynakları üstüne çeşitli mitolojilerde çeşitli inançlar vardır. Örneğin, İskandinav mitolojisine göre cüceler çok bilgili bir adamın kanını balla karıştırarak özel bir şerbet yaparlar, bu şerbetten kim içerse bilgi edinir. *Bkz.* Alfabe, Bilgelik, Suttung, Votan, Gunnlond.

Bilicilik. *Bkz.* Kehânet, Bakıcılık.

Bilina. *Bkz.* Bilin.

Bilin. *(Slav)* Rus mitolojisinin kaynaklarından biri olan eski Rus halk türküleri... *Bkz.* Volga Vseslaviç, Svyatagor, Mikula Selyanoviç, Alyoşa Popoviç, İlya Muromeç, Dobrynya Nikitiç.

Bimbisara. *(Hint)* Mitolojik kral... İlk Budacı kral olduğuna inanılır. *Buda*'nın çağdaşıymış, öğretisini benimsemiş. *Bkz.* Budizm.

Bindzuru. *(Japon)* Hastalıkları hemen iyileştirme yeteneği bulunduğuna inanılan Budacı ermiş... Japon halkı tarafından tanrılaştırılmış, sonradan kadınlarla çok ilgilendiği için gözden düşmüş. *Bkz.* Japon Budizmi.

Bir. *Bkz.* Arithmos.

Bireysel Totem. *(İlkel)* Bir kişinin özel olarak taptığı totem... *Bireysel totemcilik* (*Fr.* Totémisme individuel) ilkellerde pek yaygındır. Hemen her ilkelin tek başına ilişki kurduğu ve taptığı bir hayvan, bir bitki ya da doğal bir nesne vardır. İlkel, kendisini bu totemde duyar; örneğin, totemi bir ayıysa davranışları ağırlaşır, totemi geyikse davranışları hızlanır, hayvan öldürse kendisi de hastalanır ve çoğunlukla da ölür, çünkü kendisinin artık yaşamayacağına inanmaktadır. İlkel ve totemi, bir benliğin iki yanı gibidir, birbirlerinden ayırdedilemez. Kişisel totem, klan totemi gibi bir tür değil, bir bireydir, örneğin geyik türü içinde belli bir geyiktir. İlkel, çoğunlukla, kişisel toteminin adını alır. Meksika yerlileri bireysel toteme *nagual*, Algonkin'ler *manitu*, Huron'lar *okki* derler. Bireysel totemin nasıl edinildiğini Fransız toplumbilimcisi Durkheim şöyle anlatmaktadır: "Erginlik çağına giren çocuk, bir köşeye, örneğin bir ormana çekilir. Kendine çeşitli işkenceler yaparak birkaç günden birkaç yıla kadar değişebilen bir süre içinde orada kalır. Kimileri, hayvanlar gibi uluyarak dolaşır, kimileri sessizce ve kımıldamaksızın toprağa uzanıp yatar, kimileri de abuk sabuk söylenerek ağlarlar. Bu sırada gözüne hayaller görünür. Bir çeşit esirme içinde gördüğü bu hayallerden dost gördüğü birini seçer ve totem edinir. Bunun dışında bireysel totem ya doğumu sırasında ya da din hayatına girerken başkalarınca da verilebilir. Bu başkaları, genellikle ilkelin yakınları ya da büyücü gibi kutsal gücü olan biridir. Her ilkelin bir bireysel totemi olması zorunlu değildir, totemsiz ilkeller de vardır" (Durkheim, *Les Formes Elémentaires de la vie Religieuse*, 1912, s. 227-230). Bireysel totem, Asya ve Amerika ilkelleri gibi ki-

mi ilkellerde, *cins totemizmi* biçimindedir. *Bkz.* Totem, Cins Totemciliği.

Bismillâh. *Bkz.* Besmele.

Bismişâh. *(Türk)* Bektâşîliğin besmelesi... Bektâşîler, *bismillâh* yerine *Şâh* olarak niteledikleri *Ali*'nin adına *bismişâh* derler. *Bkz.* Besmele.

Bişamon. *(Japon)* Mutluluk ve savaş tanrısı... *Tamu* adıyla da anılır. *Bkz.* Japon Dinleri.

Bitki. *(İlkel)* İnsanları etkileyici üstün güçler taşıdığına inanılan toprak ürünleri... *Bitki tapımı*'nda ilkeller, bitkilerin bir ruhu olduğuna inanırlar ve onları kutsal sayarlar. *Ağaç tapımı*, bu tapımın belli bir çeşididir. Çeşitli bitkiler ilkellerde *totem* inancına konu olmuştur. İnsanların yaşamaları için gerekli besin niteliğinde olan bitkiler ayrıca çeşitli inançlar doğurmuştur. İnsanlar, *bilgelik* ve *bilgi* gibi *bitkiler*'i de çaba harcayarak alınteriyle elde etmişlerdir. Kimi ilkeller bitkilerin tanrıca gizlendiğine ve insanlardan esirgendiğine inanırlar. Afrika, Asya, Amerika yerlileri inançlarında bitki tohumlarının insanlarca gökten çalındığı üstüne pek çok öyküler vardır. Örneğin, Maori'ler patatesin gökten çalındığına inanırlar. Kuzey Amerika yerlileri mısırı sarı saçlı bir kadın olarak tasarımlamışlardır, bu kadın saçlarından tutulup toprak üstünde sürüklenmiş ve süründüğü her yerde mısır yetişmeye başlamış. Kamerun yerlilerine göre, yerli bir kız bir ölüye âşık olup onun peşinden ölüler ülkesine gitmiş, domates tohumunu ölüler ülkesinde bulmuş ve dönerken yeryüzüne getirmiş. *Bkz.* Ağaç Tapımı, Ulu, Rongo-Maui.

Biton. *(Yunan)* Kleobis'in kardeşi... Anneleri *Hera* tapınağı râhibesi *Kydippe*'nin arabasına koşulup birlikte çekmişler. Anneleri de tanrılara dua ederek oğulları için dünyadaki *en iyi şey*'i dilemiş. Tanrılar bu dileği yerine getirerek iki kardeşi uyutup canlarını almışlar. *Bkz.* Kleobis.

Bizans. *Bkz.* Byzas.

Bizon. *(Amerika)* Kuzey Amerika yerlilerinin kutsal mandası... *Bison Americanus* adı verilen ve türü günümüzde de süregelen bu mandanın kutsallığı ekonomik nedenlerden türemiştir. Kuzey Amerika yerlileri, hemen bütün gereksilerini bu mandadan sağlarlardı. Eti, kemiği, postu, derisi, tüyleri ve tırnaklarıyla yararlı olan bu hayvan giderek dinsel bir nitelik kazanmıştı. *Bkz.* Hayvan Tapımı.

Bjarke. *(Danimarka)* Mitolojik kahraman... Onun savaş türküsüne de *Bjarkamal* denir.

Blanchefleur. *(Fransız)* Kral Marc'ın kız kardeşi... Kral *Arthur* destanlarında adı geçer. Ünlü *Tristan*'ın annesidir. *Bkz.* Tristan ve Yseult.

Bo. *(Sümer)* Sağlık tanrıçası... Yedi ikiz kızı olmakla ünlüdür. Gök-tanrı *Anum*'un kızıdır. Hastaları iyi ettiği gibi, bolluk da dağıtır. İnsanları tanrılara karşı korur. *Bkz.* Anum.

Boaz. *Bkz.* Booz.

Boçika. *(Amerika)* Amerika yerlilerinin uygarlık ve sanat tanrısı... Yunan mitolojisinin *Atlas*'ını andırır. *Bkz.* Atlas.

Bodançar-Munghah. *(Moğol)* Cengiz'in atası olduğuna inanılan mitolojik kişi... *Alan-Hoa*'nın *Işık*'tan gebe kalarak doğurduğu üç çocuktan biridir ki *Cengiz*'in kabîlesi olan Börçigin -Kıyat kabîlesinin atası olduğuna inanılır. *Bkz.* Alan-Hoa.

Bodhi. *(Hint)* Buda'da kişileşen tanrısal bilgelik... Sanskritçe *anlamak* anlamını dile getiren *budh* sözcüğünden türemiştir. Sanskritçe yazımıyla *Buddha* sözcüğü de buradan gelir. *Bkz.* Budizm. Bodhisatva.

Bodhisatva. *(Hint)* Bodhi'leşen kişi... Budacılığın en üstün aşamasıdır. Japon Budacılığında buna *bosatsu* denir. *Bkz.* Bodhi, Budizm.

Bog *(Slav)* Tanrı... Hint-İran dilinde de aynı anlama gelir. Çoğu dillerdeki *tanrı* kavramında olduğu gibi, *efendi* anlamını içerir. *Bkz.* Bogomilizm, Tanrı.

Bogomilizm. *(Bulgar)* Sapkınlık sayılan bir Hıristiyan mezhebi... X. yüzyılda Bulgaristan'ın Filibe kentinde kurulmuştur. Baba-oğul-kutsal ruh üçlemesini, *İsâ*'nın tanrılığını, kilise tören ve rütbelerini yadsır. Hızla yayılıp Batı'ya geçmiş ve Hıristiyanlıkta reform hareketlerinde büyük çapta etkili olmuştur. İleri sürdüğü savlarda kaba toplumculuk ve gizemcilikten de izler taşır. Bogomilizmden birçok Hıristiyan tarikatları türemiştir, bunların en önemlilerinden biri *Kathar*'lardır. *Bkz.* Hıristiyanlık, Katar'lar, Albigeois'lar, Protestanlık.

Boğa. *(Sümer)* Bolluk ve güçlülük simgesi... Hayvan tapımının en önemli tanrılık hayvanlarından biri olan *boğa*'ya ilkin Sümer inançlarında rastlanmakla birlikte boğanın kutsallığı inancının hemen bütün ilkel inançlarda yer aldığı görülür. Bütün mitolojilerde boğa, dölleme ve kuvvet olarak erkeklik gücünü simgeler. Sümerlerde boğa, erkek-insan başlı olarak tasarımlan-

mıştır. Boğa tapımı, bütün Sâmî dinlerinde süregelerek Antikçağ Yunan ve Roma inançlarına kadar gelmiştir. Boğa, eski Yunan'da *Zeus*'ün, Roma'da *Jupiter*'in simgesidir. *Bkz.* Apis Öküzleri, Hayvan Tapımı.

Bohorâ. *(İslâm)* Hindistan'da yayılmış Şiî-İsmâilî bir Müslüman tarikatı... Sözcük olarak *tüccar* anlamına gelir. Bundan da İslâmlığı ilk kez benimseyen Hintlilerin tüccar sınıfından oldukları anlaşılmaktadır. Tarikat, XI. yüzyılda İsmâilî Arap misyonerleri tarafından Hindistan'da yayılmıştır. 1588 yılında *Bohorâ*'lar tarikat şefliğine halef olma kavgası yüzünden *Dâvudîler* ve *Süleymânîler* adı altında ikiye ayrılmışlardır. Din kitaplarını yüzyıllar boyunca gizlemişlerdir. *Bkz.* Şia, İsmâilîlik.

Bohort. *(Fransız)* Lancelot'un yeğeni... *Lancelot Destanı*'nda adı geçer. Kutsal tası arama serüveninde *Galaad* ve *Percival*'e katılır. *Bkz.* Lancelot, Kutsal Tas.

Boiotia. *Bkz.* Boiotos.

Boiotos. *(Yunan)* Poseidon'un oğlu... Orta Yunanistan'da *Boiotia* bölgesi adını ondan alır. *Aiolos*'un kardeşidir. Boiotia ilinin kuruluşu üstüne başka inançlar da ileri sürülmüştür. Örneğin, Lâtin ozanı Ovidius şöyle der: "Tanrı, *Europa*'nın kardeşi *Kadmos*'a dedi ki; hiçbir zaman boyunduruğa girmemiş ve sabana koşulmamış bir inek göreceksin, onun ardından koş, nerede yatıp dinlenirse oraya bir kent kur ve *Boiotia* (*Lâ.* Boeotia) adını ver". *Bkz.* Kadmos.

Bokböceği. *(Mısır)* Sabah güneşi-tanrı Kepre'nin biçimi... *Kepre* de baştanrı *Ra*'nın bir görünüş biçimidir. Eski Mısırlılar, baştanrılarının bu görünüşünü, gübrelerde yaşayan kınkanatlı bir bokböceği biçiminde tasarımlamışlardı. *Bkz.* Kepre, Ra.

Boleri. *Bkz.* Berit.

Boline. *(Yunan)* Su perisi... *Nympha* adı verilen ve dilimize *su perisi* deyimiyle çevrilen dişi tanrısal varlıklardan biridir. Akhaia'daki Bolina kenti bunun adına kurulmuş. *Apollon*'un elinden kurtulmak için kendini denize atmış. Homeros'a göre *Zeus*'ün sayısız kızlarından biridir. *Bkz.* Nympha'lar.

Bolluk Boynuzu. *Bkz.* Amaltheia.

Bon. *(Tibet)* Canlıcılık ve Şâmânlık karışımı Tibet dini... Eski Tibet dinine *Bon dini* denir. Bu din, önce VIII. yüzyılda Tibet'e giren Budacılıkla savaşmışsa da sonunda onunla aynılaşmıştır. *Bkz.* Tibet Dinleri.

Bona Dea. *(Roma)* İyi tanrıça... Romalılar, Yunanlıların *Pan*'ı değerindeki doğa tanrısı *Faunus*'un kızı ya da karısı saydıkları *Fauna*'ya taparlar ve ona *Bona Dea* (İyi tanrıça) derlerdi. Kadınlara gelecekten haber verdiğine inanılıyordu. Onun için yapılan ev törenlerine erkekler sokulmazdı. *Bkz.* Faunus, Pan.

Bona Fides. *(Roma)* Ant-tanrıça... Verilmiş sözlerle içilmiş antları simgeleyen bu tanrıça, yemin-tanrı *Dius Fidius*'un dişisidir. Palatinus tepesinde bir tapınağı vardı, çok yaşlı bir kadın olarak tasarımlanmıştı. *Bkz.* Dius Fidius.

Boniface. *(Fransız)* Mitolojik Lombard kralı... *Guillaume d'Orange*'la ilgili destanlarda adı geçer. *Guillaume*'un büyükbabasıdır. *Bkz.* Ermengard, Guillaume d'Orange, Aimeri de Narbond.

Bonten. *(Japon)* Brahma'nın Japonca adı... *Bkz.* Brahma.

Bonus Eventus. *(Roma)* İyi başarı-tanrı... Roma Pantheon'u çevresinde tapınağı vardı. Önce tarımsal başarıları, sonra her türlü başarıları simgeledi.

Bonz. *(Japon)* Buda din adamı... Japonca *bozu* da denir. *Bkz.* Buda.

Booz. *(Yahudi)* Kral Davud'un atası olduğuna inanılan Tevrat kişisi... *Boaz* da denir. *Bkz.* Tevrat, Zebûr.

Bora. *Bkz.* Okypete.

Borcigidai-Mergan. *(Moğol)* Moğolların ataları olduklarına inandıkları kişilerden biri... *Harçu*'nun oğlu ve *Toroholçin-Baiyan*'ın babasıdır. *Bkz.* Alan-Hoa.

Boread'lar. *(Yunan)* Boreas'ın çocukları... Kuzey rüzgârı *Boreas*'ın, kaçırdığı *Erekhteus*'un kızı *Oreithyia*'dan olma çocukları bu adla anılırlar. *Kalais, Zetes, Khione, Hoemos, Avra'lar* vb. *Boread'lar* (Yu. Boreidai)dır. *Bkz.* Boreas.

Boreas. *(Yunan)* Kuzey rüzgârı... Türkçemizde *poyraz* denen yelin kişileştirilmişidir. Hesiodos'a göre şafak-tanrıça *Aurora*'yla *Titan*'lardan birinin oğluymuş. Güney yeli *Notos*'la batı yeli *Zephyros*'un da kardeşidir. *Bkz.* Boread'lar.

Borte-Çine. *(Moğol)* Moğolların, soyundan geldiklerine inandıkları erkek bozkurt... Moğol

inancı, ulusunun soyunu, bu bozkurtla dişi akgeyik *Goa-Maral*'ın çiftleşmesine bağlar. Bu birleşmeden doğan *Bataçihan*'ın ataları olduğuna inanırlar. *Bkz.* Alan-Hoa.

Bosatsu. *Bkz.* Bodhisatva.

Bosfor. *(Yunan)* İo'nun bir sıçrayışta aştığına inanılan İstanbul boğazı... Yunanca *inek geçidi* anlamındadır. Kudurmuş hamamböceğinden kaçan *İo,* koşa koşa Yunanistan'ı geçip bir hamlede *bosfor*'dan atlayarak Asya topraklarına geçmiş. *Bkz.* İo.

Boş İnanç. *(Genel)* Bilgi alanının dışında kalan ve gerçekle bağlantısı bulunmayan tasarımlara inanma... İnsan hiçbir zaman bilgisiyle yetinmemiş ve daima bilgisinin ötesindekileri öğrenmek istemiştir. Bu insansal eğilim bir yanda bilimsel gelişmeyi sağlarken öbür yanda birtakım *boş inanç* (*Os.* Bâtıl itikad, *Fr., İng.* Superstition, *Al.* Aberglaube)'lar meydana getirmiştir. Bilimsel varsayımla inançsal varsayım arasındaki fark, birinin gerçekle bağlantılı ve öbürünün gerçekle bağlantısız oluşudur. Bir varsayımın *gerçek* olup *boş* olmamasının ölçütü pratiktir; pratiğe vurulup gerçekleştirilebilenler *gerçek,* gerçekleştirilemeyenler *boş*'tur. *İnanç* bilginin bittiği yerde başlar. Bilgi alanı içinde *inanmak* değil, *bilmek* söz konusudur. İnsan, ya bilir, ya uydurur. İnanç, ilkin, uydurana saygıyla güçlenerek kuşaklar boyunca sürüp gider. Bu uydurmalar da, bilimsel varsayımlar gibi, gerçeklerden yansımıştır. Ne var ki bilimsel varsayımlar gibi gerçeklere veri götürülemezler ve bağlanamazlar. Bilimsel inceleme konusu olan, bu gibi boş inançların hangi gerçeklerden yansıdıkları ve ne türlü bir ihtiyacı karşıladıklarıdır. Bunların söyleniş biçimleri de sanat alanına giren ayrı bir inceleme konusudur. *Bkz.* İnanç.

Bourma Lattay. *(Türk)* İnsanlara öldürücü hastalıklar veren ruh... Özellikle Yakut Türklerince inanılmıştır.

Bovan. *(Fransız)* Aimeri de Narbonne'un oğlu... *Guillaume d'Orange*'ın da kardeşidir. Gaskonya'da çeşitli kahramanlık serüvenleri vardır. *Bkz.* Aimeri de Narbonne, Guillaume d'Orange.

Boynuz. *Bkz.* Akheloos.

Bozkurt. *(Türk)* Göktürk'lerin atası olduğuna inanılan kurt... Orta Asya Türklerinde boz renkli *kurt* inancı, ilkel totemciliğin kalıntısıdır. Hemen bütün Türk boyları bir *bozkurt*'tan türediklerine inanırlar. Değişik biçimleri bulunan bu inancın en yaygın olanı şudur: Çok eski çağlarda Türkler bir saldırıya uğramış, bu saldırıda sadece küçük bir erkek çocuk sağ kalmış. Dişi bir bozkurt, onu büyütmüş ve ondan gebe kalmış. Türkler bu yarısı insan yarısı kurt atadan türemişler... Türklerin *kurt* totemi, hem olağanüstü bir güçlülük, hem de tanrılık bir nitelik taşıdıkları yolundaki inançlarını temellendirir. Örneğin, kurt soyundan gelme Türk hakanı *Asena,* Yunan tanrıları gibi, yellere ve yağmurlara egemendir; onlara dilediğini yaptırabilecek tanrılık bir gücü vardır. Türklerin bu inancı, öteki Orta Asya ırklarına da yayılmıştır. *Bkz.* Alan-Hoa, Ergenekon Destanı.

Bozu. *Bkz.* Bonz.

Börte-Çine. *Bkz.* Borte-Çine.

Brahma. *(Hint)* Evreni yarattığına inanılan tanrı... Hindistan'ın temel dini *Brahmanizm,* bunun da sayısız tanrıları arasında yaratıcı olarak tektanrı niteliğindeki tanrısı *Brahma*'dır. Bu ad, Sanskritçe tüm varlığın kaynağı, ilkesi, ruhu anlamlarını dile getiren ve sözcük olarak *saltık* (*Os.* Mutlak, *Fr.* Absolu) anlamında kullanılan *brahman* deyiminden gelir. Denilebilir ki *Brahma,* kavram olarak *brahman*'ın kişileştirilmesidir. Hint inançlarına göre *brahman,* üç ayrı biçimde belirmiştir: Yaratıcı-tanrı olarak *Brahma,* koruyucu-tanrı olarak *Vişnu,* yıkıcı -Tanrı olarak *Siva.* Hıristiyanlığın üçlüğünü andıran bu üçlüğe Sanskritçe *trimurti* denir. Bu üçlük de, Hıristiyan üçlüğünde olduğu gibi, bir *üçlükte teklik*'tir. Çünkü yaratıcı, koruyucu ve yıkıcı olarak beliren aynı saltık varlıktır ve *brahman*'dır. *Brahman*'ın asıl kişiliği yaratıcılıkta belirmiştir ve bundan ötürü de *Brahma,* Hint çoktanrıcılığının sayısız tanrıları arasında en soyut tanrıdır. Bu yüzden onun üstüne tasarımlanmış hemen hiçbir öykü yoktur. Sadece bütün bilgilerini *Veda* adı verilen dört kutsal kitaba yazmış olduğu söylenir. Bundan anlaşıldığına göre, tektanrıcı dinlerde olduğu gibi, kutsal kitaplar da bu yaratıcı tanrının sözleri ya da bilgileridir. Görüldüğü gibi, tektanrıcı dinlerin değişmez niteliği olan *yaratan ve kitabı* Hint düşüncesinde İ.Ö. 2000 yıllarında gerçekleşmeye başlamıştır. Tektanrıcı dinlerin başka bir niteliği olan *peygamber* de bir süre sonra *Buda*'nın kişiliğinde meydana çıkacaktır. Onun meydana çıkışına kadar peygamberlik görevini güçlü bir sınıf hâlinde kendilerine *brahman* adını vermiş olan râhipler yapmışlardır. Budist inançlarına

göre Buda, bütün bilgilerini Brahma'dan almıştır, artık olgunlaştığını ve bildiklerini başkalarına öğretmesi gerektiğini kendisine Brahma söylemiştir, Buda da Brahma'dan aldığı bu buyrukla kalkıp Benares'e gelmiştir. Buda'nın ünlü Benares söylevi, Brahma'nın kendisine verdiği bilgilerin ürünüdür. *Bkz.* Brahmanizm, Brahman, Vedizm, Budizm, Hinduizm.

Brahma-Loka. *(Hint)* Gökteki tanrılar evi... Gökteki en üst yer olan *Brahma-Loka* (Satya -Loka)'da başta *Brahma* olmak üzere büyük tanrıların oturduğuna inanılmıştır. Bununla birlikte Hint inançlarında tanrıların yeryüzünde de oturdukları bir yer vardır ve bu da Antikçağ Yunanlılarında olduğu gibi bir dağın tepesindedir. *Bkz.* Brahma.

Brahman. *(Hint)* Saltık varlık... Tüm doğanın tanrısal, aynı zamanda da özdeksel niteliğini dile getirir. İnsansal ruhu dile getiren *Atman*'la birlikte Hint inançlarının en önemli kavramıdır. *Brahman,* insansal bilinçdışını tasarımlayan bir kavram, *Atman* ise bilinçsel benliği tasarımlayan bir kavramdır. Bu bakımdan çağdaş terminolojide insan bilincinden bağımsız olanı dile getiren *Brahman* özdeği ve insan bilincini dile getiren *Atman,* insansal psişik yapıyı, eşdeyişle ruhu, adlandırmaktadır. Tanrı *Brahma* bu kavramın kişileştirilmişidir. *Bkz.* Brahma, Atman, Brahmanizm.

Brahmana'lar. *(Hint)* Tanrı Brahma tarafından yazıldığına inanılan dört *Veda*'nın yorumu olan yapıtlar... İ.Ö. X. yüzyıldan beri derlendiklerine inanılır. *Bkz.* Veda'lar, Brahmanizm, Vedizm, Brahma.

Brahmanizm. *(Hint)* Temel Hint dini... Budacılığı da içine alan bütün Hint inançları Brahmanizmin izlerini ve etkilerini taşır. Hindistan'ın sosyo-ekonomik ve politik yapısını bu din biçimlendirmiştir. Brahmanizmin ayırdedici niteliği râhipler kastının saltık egemenliğidir. Bu kastın egemenliği yüzyıllar boyunca sürmüş ve ancak 1947 gibi pek yakın bir tarihte anayasayla kaldırılabilmiştir. Brahmanizmin mitolojik ve felsefesel yanları vardır. Felsefe yanı *Brahman* ve *Atman* kavramlarına dayanır. Mitolojik yanı başta tanrı *Brahma* olmak üzere *Vedizm*'den gelen çoktanrıcılık inancıdır. Bu inanç pek zengin ve kimi yerde tanrıtanımazlığa kadar varan bir mitoloji yaratmıştır. Gerek felsefesel ve gerek mitolojik yanlarının birleştiği çok önemli düşünce, evrimsel bir anlayışı gerçekleştirmesidir. Her şey doğar (yaratıcı *Brahma*), sürer (koruyucu *Vişnu)* ve göçüp gider (yıkıcı *Siva*). Ölümler yeni doğumları gerçekleştirir. Öylesine ki, doğada ölmeyen ve daima sürüp giden bir yan vardır, bu yan *ruhgöçü* inancının da temelidir. Brahmanizmin aynı zamanda gizemci ve törenci yanları da vardır. Denilebilir ki Brahmanizm, bütün inançsal tasarımları bir araya toplayan ve temel yapısında karmaşık olarak tümüne yer bulan tek dindir. Brahmanizmin kutsal kitapları *Brahmana*'larla *Upanişad*'lardır. *Bkz.* Brahma, Brahman, Atman, Vedizm, Hinduizm, Budizm, Brahmana'lar, Upanişad'lar, Brahman'lar.

Brahman'lar. *(Hint)* Hint râhipleri... Tanrı *Brahma*'nın bilgisini bilen ve öğreten kişiler olarak kendilerine *brahman* adını veren Hint râhipleri, kanları *brahmin'ler*'le birlikte ülkenin en üstün ve ayrıcalıklı sınıfını meydana getirmişlerdir. 1947 anayasasıyla kaldırılabilen bu sınıf, dini sınıfsal çıkarları için kullanmış ve geniş halk yığınlarının koyu bilgisizliğinden yararlanarak egemenliğini yüzyıllarca sürdürmüştür. *Bkz.* Brahma, Brahman, Brahmanizm.

Brahmoizm. *(Hint)* Vişnuizm, Budizm ve Hıristiyanlık bireşimi Hint mezhebi... XIX. yüzyılda Raca Ram Mohan Roy tarafından kurulmuştur. *Brahmo Samaj* (Tanrı *Brahma*'nın evi) da denir. Tektanrıcı bir din anlayışını gerçekleştirmeye çalışmıştır. *Bkz.* Vişnuizm, Budizm, Hıristiyanlık.

Brahmo Samaj. *Bkz.* Brahmoizm.

Brahma Takvimi. *(Hint)* Bir günü 4.320.000.000 yıl olan takvim... Bir gecesi de aynı uzunluktadır. Eylem, Brahma günündedir; Brahma gecesinde tam bir dinginlik vardır. Brahmanist inançlara göre, evrenin yaratılması ve yok olması bir Brahma gününde gerçekleşecektir. *Bkz.* Brahma.

Bramente. *(Fransız)* Mitolojik Afrika kralı... *Şarlman* destanlarında adı geçer. Babasından kalan tahtı ele geçirmeden önce *Mainet* takma adıyla dolaşan genç Şarlman'ın gizlice evlendiği İspanya kralının kızı *Galiana*'yla evlenmek isteyen *Bramente,* genç kızın kendisine olumsuz karşılık vermesi üzerine ordularıyla Siraküza kentine yürür. Bu kanlı savaşta Mainet, büyük yararlıklar gösterir ve Bramente'yi öldürür. *Bkz.* Şarlman.

Brandano. *(Hıristiyan)* Ortaçağ halk inançlarına konu olan İrlandalı ermiş... VI. yüzyılda yaşamıştır. *Ermiş Brandan'ın Yolculukları* adıy-

la ünlenen birçok olağanüstü öykünün kahramanı sayılır. Eski Kelt öyküleriyle Norman öykülerinin karışımından oluşan bu öykülerin ilkin XI. yüzyılda yazıldıkları saptanmıştır. *Bkz.* Barinto, Mernoc, Ermişler Adası, Lânetliler Adası.

Brankhid'ler. *(Yunan)* Apollon'un oğullarından Brankhos'un soyu... Gerçekte bu soy, *Didyma*'daki *Apollon* tapınağına hizmet eden bir râhipler ailesidir. Bu tapınağı bir câsusluk merkezi hâline getirerek Asya, Mısır ve Ege'deki Yunanlıların Anadolu'ya yerleşmelerine yardım etmişlerdir. Yunan halkı bundan ötürü bu soyu Apollon'a ve oğluna bağlamıştır. Bu tarihsel olay, dinin siyasa için kullanılmasının ilginç örneklerinden biridir. *Bkz.* Brankhos, Brankhios.

Brankhios. *(Yunan)* Brankhos'un babası olduğundan ötürü *Apollon*'a verilen ad... *Bkz.* Brankhid'ler, Brankhos.

Brankhos. *(Yunan)* Apollon'un oğlu... Milet kentinin güneyindeki Didyma tapınağının yönetimi, babası *Apollon* tarafından bunun soyuna verilmiş. *Bkz.* Brankhid'ler.

Breton Efsâneleri. *Bkz.* Arthur.

Briareos. *(Yunan)* Yüz kollu, elli başlı dev... *Kiklop*'lardan sonra yeryüzüne geldiklerine inanılan üç *Çentiman*'dan biridir. Öteki ikisiyle birlikte doğanın kör güçlerini simgeler. *Titan'lar* savaşında tanrılara yardım etmiş. *Aigaion* adıyla da anılır. *Bkz.* Yüz Kollu Devler.

Brigite. *(Kelt)* Kelt'lerin Minerva'sı... Zanaatçılara ve sanatçılara ilham veren *Minerva*, Gaul ülkesinde "pek parlak" niteliğiyle kutsanır ve *Brigite* adıyla anılır. *Brismes, Belleme, Balesmes* gibi adlarla da anılmıştır. Bütün bu adlar, Fransızca *parlak* anlamını dile getiren *brillant* sözcüğünden gelse gerektir. *Bkz.* Minerva.

Brihaspati. *(Hint)* Vedizm tanrılarından... *Rişhi* adıyla da anılır. Güzel söz söyleme ustalığına, yasaların yapıcısı ve şarkıların yazarı olduğuna inanılır. *Bkz.* Vedizm.

Brindisi. *(Yunan) Diomedes*'in kurduğuna inanılan İtalya kenti... *Bkz.* Benevento, Diomedes.

Briseis. *(Yunan) Akhilleus*'un gözdesi... Troia savaşında kral *Agamemnon*, onu *Akhilleus*'un elinden almış, o da buna kızarak savaştan çekilmiş. *Bkz.* Akhilleus, Brises.

Brises. *(Yunan)* Briseis'in babası... Lyrnessos'ta *Apollon* tapınağının râhibiymiş, *Akhilleus*'un kenti talan etmesine üzülerek kendini öldürmüş. *Bkz.* Briseis.

Britomartis. *(Yunan)* Artemis'in Girit balıkçıları arasındaki adı... Girit balıkçıları, kral *Minos*'tan kurtulmak için kendisini yüksek bir tepeden denize atan *Artemis*'i ağlarıyla denizden çıkardıklarına inanırlar. O günden beri Artemis, balıkçıların da tanrıçası olmuş. Balıkçılar ona *Diktynna* da derler. *Bkz.* Artemis.

Bromios. *(Yunan)* Dionysos'un adlarından biri... *Bkz.* Dionysos.

Brontes. *(Yunan)* Titan'lardan sonra dünyaya gelen üç Kiklop'dan biri... Gök gürültüsünü simgeler. Öteki ikisi gibi alnının ortasında tek gözü vardır. Dede Korkut öykülerindeki Tepegöz'ün bundan alındığı sanılır. *Bkz.* Kyklop'lar.

Brunilde. *(Alman)* Mitolojik İzlanda kraliçesi... IX. yüzyılda Norveç'te yazılan *Edda* adlı mitolojik bir yapıtın büyük bir bölümü bu kraliçenin efsânesine ayrılmıştır. Bu öykü, Almanların ünlü *Nibelungen* efsânelerinin devamıdır. *Brunilde*'nin gerçek bir kişi olan İspanyol prensesi *Brunilde* ve *Sigfrid*'in de onun sevgilisi *Sigebert*'den türetildiği sanılmaktadır. Efsânenin bir bölümünde Hollanda kralının mitolojik oğlu Sigfrid'in adı *Sigurdbr*'dur. Bu efsâneler *Attila* savaşlarıyla da ilgilidir. Çeşitli anlatımları bulunan Brunilde efsânelerinin ana teması, Brunilde'nin kimi yerde Sigfrid ve kimi yerde Sigurdhr adını alan delikanlıya umutsuz aşkı ve bu aşk yüzünden de onu öldürtmesidir. Hun'ların kralı *Atila* da Burgund devletini yok etmekle dolaylı olarak delikanlının öcünü almış olur. Genel olarak *Nibelungen Efsâneleri* adı altında toplanan bu öykülerde bütün serüvenler Nibelungen'lerin hazinesi çevresinde oluşur, herkes bu hazinenin peşindedir. *Bkz.* Nibelungen, Sigfrid, Sigurdhr, Gunnar, Gudruna, Högni, Giuki, Fafnir, Attila, Hagen, Krimilde, Gunther, Teodorik.

Buda. *(Hint)* Beden isteklerini yenerek tanrısal bilgiye ulaşan ermiş... *Buddha* ve *Boudha* biçiminde de yazılan *Buda;* Hint inançlarının kimi yerde tanrılık kişisi, kimi yerde peygamberi, kimi yerde de kurtarıcı mesihidir. Çeşitli Buda'lar arasında bu adı ünlendiren *Budizm*'in kurucusu *Gautama*'dır. Tibet ve Moğol kaynaklarının din adamları da bu adla anıldığı gibi Macar mitolojisinde Türk hakanı *Bleda* da bu adı taşır. Hint inançlarına göre *Gautama-Buda* dünyaya beş yüz elli kez gelmiştir, Sakya kralı-

nın oğlu olarak dünyaya inişi beş yüz ellincidir. Dünyaya ilk gelişi, son gelişinden yüz bin yıl öncedir ve bir *brahman* (râhip) cismindedir. Dünyaya beş yüz elli kez gelişinin nedeni, Hint felsefesinin temel düşüncesini dile getirir. Dünyaya her gelişte daha az kusurlu olmak ve sonunda *nirvana* (salt kusursuzluk)'ya ulaşmak... Gautama-Buda bu arada, aynı düşüncenin değişik bir biçimi olan *Vişnu* gibi, fil, tavşan vb. hayvan cisimlerinde de dünyaya inmiştir. İlerde, Hıristiyanların *Mesih* ve Müslümanların *Mehdi* inançlarında olduğu gibi, son bir kez daha dünyaya gelecek ve *Maitreya* adını alacaktır. *Cisimleşme* düşüncesi, Hint felsefesinin temel özelliğidir ve bütün dünyaya bu kaynaktan yayılmıştır. VI. yüzyılda yaşamış olan Gautama -Buda, bu felsefesel-mitolojik yorumlarla masallaştırılmış melankolik bir bilgindi. *Bkz.* Budizm, Bodhi, Bodhisatva, Fil-Buda, Tavşan-Buda, Avatar.

Buda-Vişnu. *(Hint)* Vişnu'nun dünyaya inişlerinden birinde girdiği cisim... *Bkz.* Vişnu, Avatar, Buda.

Buda Kapala. *(Tibet)* Tibet budizminde Gautama-Buda'nın aldığı şeytansı biçim... *Bkz.* Buda, Budizm.

Buddha. *Bkz.* Buda.

Budişo. *(Japon)* Japon Konfüçyüsçülüğünün soylulara nasıl yaşamaları gerektiğini öğreten kuralları... *Bkz.* Konfüçyanizm.

Budizm. *(Hint)* Gautama-Buda'nın dinsel öğretisi... Günümüzde yirmi dokuz ülkenin halklarınca benimsenen ve insanlığın büyük bir bölümüne egemen olan bu inanç, İ.S. VI. yüzyılda Hindistan'da, yaşayıp yaşamadığı tartışma konusu olan *Gautama Sakyamuni* tarafından ileri sürülmüştür. İlk biçimi çocuksu bir düşüncedir: İnsanlar, istediklerini elde edemediklerinden ötürü mutsuzdurlar, istemekten vazgeçerlerse mutlu olurlar. Demek ki acı çekmemek için hiçbir şeyi istememek gerekir... İnsanlara istediklerini elde edebilmek yollarını öğretmektense onları istemekten vazgeçirmeye yönelen bu kolay mutluluk felsefesi, giderek, çeşitli biçimler almış, çeşitli anlayışlara dönüşmüş, bambaşka düşüncelerle karışmış, ama her halde ve her biçimde egemen sınıfların yararına kullanılmıştır. Budizm, sonradan biçimlenmiş olan temel yapısında özdekçidir ve tanrısız bir inançtır. Yaratılmamış ve yok olmayacak bir ilk özdek vardır. Bu ilk özdek, mekanik bir yasayla evreni ve evrensel olan her şeyi oluşturmuştur. Her şey doğar, yaşar ve ölür; tek deyişle, evren evrimseldir ve sonsuzca gelişmektedir. Canlıların ruhu sürekli olarak dünyaya gelir (*Karma* öğretisi) ve kimi hayvan kimi insan bedenlerinde cisimleşerek gittikçe daha az kusurluluğu gerçekleştirip sonunda tüm kusursuzluğa ulaşır (*Nirvana* öğretisi). Toplumdaki sınıfı (kast'ı) ne olursa olsun her insan bu aşamaya ulaşabilir. Mutluluğa erişmek isteğinden vazgeçen mutluluk içinde yaşar... Evrimi süresince çeşitli biçimler alan *Budizm*, özellikle Çin'de, Japonya'da, Tibet'te ve Türklerde bölgesel öğelerle kaynaşmıştır. Temel felsefesinde iki büyük görüş birbirinden ayrılır: Bireysel mutluluğu amaçlayan *Hinayana* görüşü ve toplumsal mutluluğu amaçlayan *Mahayana* görüşü. *Bkz.* Buda, Çin Budizmi, Japon Budizmi, Karma, Nirvana, Mahayana, Hinayana.

Buga. *(Moğol)* Gök-tanrı... Doğu Sibirya'da yaşayan Tunguzların en büyük tanrısıdır. Evrenin yaratıcısı ve yöneticisi olarak tasarlanmıştır. İnsan biçiminde düşünülmemiş olması ilginçtir. Gelişmiş dinlerdeki tanrı kavramı gibi soyut bir düşüncedir ve hiçbir zaman biçimlendirilmemiştir. *Bkz.* Tanrı.

Bugunatai. *(Moğol)* Dobun-Mergan'ın Alan -Hoa'dan olan iki oğlundan biri... Öteki oğullarının adı da *Belgunnatai*'dir. *Bkz.* Alan-Hoa.

Buğday. *(İlkel)* Totem konusu olan başlıca bitkilerden biri... Özellikle Antikçağ Yunanlılarında kutlanan *Eleusis* törenlerinde yeni biçilmiş bir buğday başağı derin bir sessizlik içinde meydana çıkarılırdı. Bu başak, ölümü ve yeniden dirilişi simgeliyordu. Eleusis kralına buğday ekmesini *Demeter* öğretmişti. *Bkz.* Totem, Bitki, Demeter.

Buhatu-Salçi. *(Moğol)* Çadırına giren ışıktan gebe kalan Alan-Hoa'nın doğurduğu ışık çocuklardan biri... Bu ışık çocuklar üç tanedir. *Bkz.* Alan-Hoa, Bodançar-Munghah, Buhu-Hatagi.

Buhu-Hatagi. *(Moğol)* Çadırına giren ışıktan gebe kalan Alan-Hoa'nın doğurduğu çocuklardan biri... *Bkz.* Alan-Hoa, Buhatu-Salçi, Bodançar-Munghan.

Buhûriyye. *(İslâm)* Halvetîliğin kollarından biri... *Ramazâniyye* kolundan XVII. yüzyılda Muhammet Buhûrî tarafından türetilmiştir. *Bkz.* Ramazâniyye.

Bukolos. *(Yunan)* Kız kardeşi Okna'yı sevmediği için Eunostos'u öldüren sığırtmaç... *Kolonos*'un oğludur.

Bul Roarer. *(İlkel)* Ataların sesini çıkardığına inanılan aygıt... Avustralya ilkellerince inanılmıştır. *Bkz.* Şuringa.

Buluga. *(İlkel)* Dünyayı ve insanları yaratan görünmeyen tanrı... Güneydoğu Asya'da ve Melanezya'da yaşayan cüce zenci Andaman adalılarınca inanılmıştır. Tunguzların tanrısı *Buga* gibi soyuttur, görülmez ve biçimlendirilmemiştir. Sadece belirtileri vardır, bu belirtiler de kızgınlığını gösteren göksel olaylar (yağmur, dolu, şimşek, gök gürültüsü, fırtına)'dır. Müslümanlığın tanrı inancında olduğu gibi, "her yerde hâzır ve nâzır"dır. *Bkz.* Buga.

Bulut. *(Alman)* Dev Ymir'in beyninden meydana geldiğine inanılan göksel su kümesi... Cermen inançlarına göre *As*'larla *Jotun*'ların savaşında tanrı *Votan*'la kardeşleri dev *Ymir*'i öldürmüşler. Ymir'in beden yapısının çeşitli bölümlerinden evrenin çeşitli bölümlerini, bu arada da beyninden bulutları meydana getirmişler. *Bkz.* Ymir, Votan, Yaratılış.

Bumçak. *(Türk)* Gök-tanrıya giden göksel yolu bekleyen iki tanrıdan biri... Özellikle Yakut Türklerince inanılmıştır.

Bumidevi. *(Hint)* Yeryüzü-tanrıça... Şeytanlar onu kaçırıp denizlerin dibine kapatmışlar, *Vişnu* kurtarmış. *Bkz.* Yabandomuzu-Vişnu.

Bundahişin. *(İran)* Mazdeizm'in Avesta'dan sonra en önemli kutsal kitabı... Dünyanın yaratılışıyla ilgili maşalları ve inançları kapsar. *Bkz.* Mazdeizm.

Bunjil. *(İlkel)* Ulu tanrı... Gelişmiş dinlerde görülene benzeyen bir tanrı tasarımıdır. Yaratmış, ama yaratılmamıştır; yok edebilir, ama yok olmayacaktır. Gökte oturur ve görünmez. Durkheim, bunun, totemcilik anlayışının tanrıya dönüşümü olduğunu yazar ve "bu nokta, totemciliğin, kendisinden sonra gelecek dinlere ulaşıp onları hazırladığı en uç noktadır" der. Avustralya yerlileri bu *ulu tanrı* tasarımına *punjil* de derler. *Bkz.* Buga, Buluga.

Burgan. *(Türk)* Budacı Uygurların Buda'ya verdikleri ad... *Bkz.* Buda, Burkan.

Burgund Efsânesi. *(Alman)* Burgund devletinin yıkılışını anlatan öyküler... Kuzey ve güney Cermenlerinin çeşitli inançlarını kapsayan bu zengin kaynak, gerçekte *Nibelungen Efsâneleri*'nin bir bölümüdür. Burgund'lar, İskandinavyalı eski bir halk topluluğudur. Önce Baltık kıyılarında, sonra yukarı Germanya'da yaşamışlardır. Romalılarla iyi geçinmişlerdir. Bu efsânelerde Burgund kralı *Gunnarr*'ın kız kardeşi *Gudruna*, Hun kralı *Attila*'nın karısıdır. Attila'nın amacı da, *Nibelungen*'lerin hazinesini eline geçirmektir. Gudruna, kardeşlerini öldüren kocası Attila'dan öc alır ve onu bıçaklayarak öldürür. *Bkz.* Nibelungen, Brunilde, Gudruna, Gunnarr, Högni, Teodorik, Krimilde.

Burhan. *Bkz.* Burkan.

Burhanizm. *Bkz.* Akdin.

Buri. *(Alman)* Gece'nin buz parçalarını yalayıp eriterek meydana getirdiğine inanılan erke kaynağı... Dünyanın yaratılışı inancında çok önemli bir yaratma öğesidir. Tanrılar bunun oğlu *Burr*'dan meydana gelir. *Bkz.* Burr, İnek, Votan, Yaratılış.

Burkan. *(Türk)* Buda'nın Uygur dilindeki adı... Uygur budizmine bu yüzden *Burkancılık* denir. *Burgan* biçiminde de söylenir, *Burhan* diyenler de vardır. *Bkz.* Burkancılık.

Burkancılık. *(Türk)* Türk Budizmi... Türklerin Budizmle ilk ilişkileri Toba Türklerinin Çin'e saldırılarıyla başlamıştır. Toba'ların Budacılıkları Şamanlıkla karışıktır. Daha sonra Uygur Türkleri, Budacılığı benimsediler. Uygur Budacılığının en önemli ve ilginç yanı, hemen bütün Budist yapıtların Uygurcaya çevrilmesi ve özel Budacı terimlerin büyük bir titizlikle Türkçeleştirilmeleridir. Budist anlayış, Türk felsefe diline çok önemli terimler kazandırmıştır. Bu alanda İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesince yayımlanan *Felsefe Arkivi*'lerinde çok değerli bir inceleme vardır. *Bkz.* Budizm.

Burkat. *(Türk)* Put... Orta Asya Türkleri *put*'lara *burkat* derler. *Bkz.* Put.

Burr. *(Alman)* Üç büyük Cermen tanrısının babası... Bütün Cermen tanrılarının da atası olan – çünkü bütün öbür tanrıları bu üç büyük tanrı meydana getirmiştir – *Burr,* Cermen inançlarına göre *Buri* adı verilen bir enerji kaynağından doğmuştur. *Bkz.* Yaratılış, Buri.

Buseiris. *Bkz.* Busiris.

Busiris. *(Yunan)* Mitolojik Mısır kralı... Tanrı *Poseidon*'un ölümlü karısı *Lisianassa*'dan doğma oğludur. Katı yürekliliği ve kan dökücülüğüyle ünlüdür. Mısır'ı kıtlıktan korumak için her yıl bir yabancıyı kurban edermiş. *Herakles* tarafından öldürülmüş. Hellen'lerin ünlü kahramanı Herakles'in başardığı on iki büyük işten biri de *Busiris*'i öldürmüş olmasıdır. *Bkz.* Herakles, Poseidon.

Buşman Silâhı. *(İlkel)* Atıldığı yönde bulunan bir kimsenin, büyüsel etkisiyle hemen öleceğine inanılan küçücük ok... Güney Afrika'da Kalahari çölünde yaşayan *Buşman* (*Fr.* Bochiman)'larca kullanıldığı için bu adla anılan bu küçücük büyü oku, büyücülükte kullanılan en önemli inanç aygıtlarından biridir. Ok, simgesel bir küçüklüktedir, bütün hüneri, büyülü oluşudur ve atıldığı yöndekileri yok edeceğine inanılır. *Bkz.* Büyü.

Butriyye. *(İslâm)* Zeydîliğin bir kolu... İlk Zeydîlere *Butriyye* ya da *Bitriyye* denir. *Bkz.* Zeydîyye.

Buttaedo. *Bkz.* Ahasverus.

Buura. *(Türk)* Tanrı Ülgen'in oğlu... Altay Türklerince inanılmıştır. *Bkz.* Ülgen.

Buyunati. *(Moğol)* Dobun-Mergan'ın oğullarından biri... *Bkz.* Alan-Hoa, Dobun-Mergan.

Buziris. *(Mısır)* Tanrı Osiris'in öbür adı... *Bkz.* Osiris.

Buzul Toyun. *(Türk)* Tanrıya giden gök yolunu bekleyen iki tanrıdan biri... Özellikle Yakut Türklerince inanılmıştır. Öbür tanrının adı *Bumçak*'tır. *Bkz.* Bumçak.

Bünyamin. *(Yahudi)* Peygamber Yakub'un oğlu ve Yusuf'u en çok seven küçük kardeşi... *Bkz.* Yakub, Yusuf.

Büyü. *(Genel)* Doğaüstü güçlerle doğanın etkilenebileceği inancı... İnsanlığın en eski inancı olan, kimi yazarlarca dinin ve sanatın kaynağı olduğu ileri sürülen *büyü* (*Os.* Sihir, *Fr., Al,* Magie, *İng.* Magic), gerçekte üç ayrı inancı içerir: Doğaüstü güçlerin varlığı, bu güçlerden birtakım işlemlerle yararlanılabileceği, bu güçlerle doğanın insan irâdesine bağlanabileceği... *Doğaüstü güç* tasarımı da gene doğadan çıkarılmıştır. En küçük bir doğa bilgisinden yoksun bulunulduğu çağlarda doğa, insanlara korkunç bir *güç* olarak görünmüş; görünmeyen, ama her yerde ve her zaman hissedilen bu güç, doğadan soyutlanarak ayrı bir tasarım konusu olmuştur. Bu *güç*'e Avustralya yerlilerinin diliyle *mana* adı verilmektedir (Kızılderililer *manitu,* Hintliler *brahman,* Yunanlılar *daimon* derler). İlkeller bu güçle yüklü olduğunu sandıkları bütün nesnelerden sakınmak gerektiğine inanmışlar ve sakınılması gerekli *mana'lı nesne*'lere tabu adını vermişlerdir. *Tabu*'ya yakalananın da bundan arınması için *büyü* yapılmaktadır. İlk büyülerde, esrarlı güçten korunmak için gene o esrarlı güçten yararlanma mantığı vardır. Bu mantığa ilk insanların *nedensellik* (aynı nedenlerin aynı sonuçları doğurduğu) önsezisi de eklenmiştir. İlkel mantık bu nedenselliği şöyle yorumlamıştır: Parçaya yapılan bütüne, benzere yapılan asla yapılmış olur. Bu anlayış *analoji büyüsü*'nü doğurmuştur. Bundan ötürü büyü yapılmak istenenin kullandığı bir eşyaya yapılan büyünün onu da etkileyeceğine, toprağa dökülen suyun yağmur yağdıracağına inanılmıştır. *Mumya büyüsü*'nde büyülenmek istenenin mumdan ya da tahtadan küçük bir simgesi yapılmakta ve örneğin bu simge iplerle sımsıkı bağlanacak olursa onun da bağlandığına ya da bu simgede bıçakla yaralar açılırsa onun da acı duyacağına inanılmaktadır. Bu anlayış, giderek, kişiyle simgesi arasında bir özdeşlik bulunduğu inancına varmıştır. Kimi ilkeller, "Bıldırcın uçtu gitti, hastalık da uçtu gitti!" diye bağırmakla hastalığın iyileşeceğine inanmışlardır, çünkü, "hastalık sözü" bizzat "hastalık"la özdeş sayılmaktadır. Toprağa çizilen bir yuvarlak, hapsedilen insanın çevresindeki duvarlarla özdeştir; bundan ötürü hapsedilmek istenen, yuvarlağın çizgilerinden dışarı çıkamayacaktır. *Özdeşlik inancı* kimi ilkellerde *karşıtlık inancı*'nı gerektirmiştir. *Allopatik büyü* adı verilen bu inanç herhangi bir şeyi karşıtıyla, örneğin yılanı onu yiyen leylekle, etkilemek çabasındadır. İlk insanlardan yüzyılımıza kadar süregelmiş bulunan büyü inancı çeşitli biçimler göstermiştir. Ama bütün bunlardaki temel ayrım, iyilik için yapılan büyülerle (Ak büyü) kötülük için yapılan büyüler (Kara büyü) arasındadır. İyilik için yapılan büyüler birçok ülkelerde yasal sayılmış, devletlerce korunmuştur. İnsanların birçok görünmez tehlikelerle çevrili olduğuna, bu tehlikeden ancak büyülerle korunabileceklerine inanılmıştır. Büyü çeşitleri arasında bir başka temel ayrım da, etkilemek için yapılan büyülerle (Aktif büyü), korunmak için yapılan büyüler (Pasif büyü) arasındadır. *Bkz.* Büyücülük, Ak Büyü, Kara Büyü, Aktif Büyü, Pasif Büyü, Ebced.

Büyücülük. *(Genel)* Büyü yapma mesleği... Büyücülük başlı başına bir meslek olarak ilkin Sümer-Akad uygarlığında görülmektedir. İlk büyücüler, kabile şefleriydi. Bunlar aynı zamanda din adamıydılar. Kimi yazarlarca dinin ve sanatın büyüden doğduğu ileri sürülmüştür. Örneğin, Frazer, "Bütün dinlerin kaynağı, büyüdür" der. Tylor gibi, gerek büyünün ve gerek dinin önce *animist,* sonra *animatist* tasarımlardan meydana geldiğini ileri sürenler de vardır. Put yapımı ve tapımı da animist büyücülük anlayı-

şından doğmuş olsa gerektir. Çünkü bu anlayışta bir şeyin tasarımı gerçeği sayılıyordu. En iyi örnekleri Antikçağ Yunanlılarında görüldüğü gibi, *Zeus*'ün heykeli Zeus'ün kendisi demektir. Ispartalılar, Lokroililere savaşta yardım etsinler diye Dioskur'ların heykellerini göndermişlerdi. İlk uzman büyücüler Keldânîlerde yetişmiştir. Mısırlı, İbrânî, Hintli ve Yunanlı büyücüler de ünlüdür. Bütün dinler genellikle büyücülüğe göz yummuşlardır, bu da aralarında pek çok farklar bulunmakla beraber onların aynı temelde birleştiklerini gösterir. Büyücülükle savaşa girişen tek din Hıristiyanlıktır, özellikle XVI. yüzyılda büyücü avları yapılmış ve büyücüleri cezalandırmak için engizisyon mahkemeleri kurulmuştur. Büyücülük, mitolojinin de temel konularından biridir. Büyücüler *Hermes*'i büyücülük tanrısı sayarlar. Yunan mitolojisinde tanrıça *Demeter* bir kralın yeni doğmuş çocuğuna sütnine olur, çocuğu o kadar sever ki, ona büyü yaparak ölümsüz kılmak ister, her gece çocuğu yaktığı ateşe tutarak ölümlü yanını yok etmeye başlar, bir gün ansızın odaya giren kraliçe çocuğunu ateşe tutulmuş görünce korkusundan bir çığlık koparır ve büyü de böylelikle bozulmuş olur. Sümer mitolojisinde *Ab-zu* çocuklarını yok etmeye karar vermiş, ama torunu *Ea* bunu sezip bir büyü yaparak dedesini yok etmiş. Ünlü *Gılgamış Destanı*'nda dedesi *Gılgamış*'a denizlerin dibinde büyülü bir ot bulunduğunu ve bu otu yiyecek olursa ölümsüzlüğe kavuşacağını söyler, Gılgamış otu bulur, ama yemeye vakit bulamaz, bir yılana kaptırır. Mısır mitolojisinde de Firavun, Nil nehrine bir elmas düşürür, büyücübaşının yaptığı bir büyüyle nehrin suları çekilir ve elmas bulunur, büyücübaşı ikinci bir büyüyle suları yeniden Nil nehrine doldurur. Çeşitli mitolojilerde büyü öyküleri sayılamayacak kadar çoktur. *Bkz.* Büyü.

Büyük Aias. *Bkz.* Aias Telamon'oğlu.

Büyük Araba. *Bkz.* Mahayana.

Büyük Ayı. *(Yunan)* Kallisto'nun ikinci biçimi... *Artemis*'in avcı kızlarından *Kallisto*'nun kaderinde iki kez ayı olmak varmış. *Arkas*'ı doğurduktan sonra *Zeus*, onu ayı biçimine dönüştürmüştü. Arkas büyüdükten sonra bir gün avlanırken ayı anasına rastlamış ve onu kovalayarak girilmesi yasak olan Zeus tapınağına girmiş. Zeus bu kez de Kallisto'yu *büyük ayı*'ya dönüştürerek göğe almış. *Bkz.* Arkas, Kallisto.

Büyülü. *(Genel)* Büyülenmiş olduğuna inanılan... Hayvan, bitki, taş gibi biçimlere dönüştürülmüş büyülüler olduğu gibi sevdiğinden soğutulmuş, döl verme gücü yok edilmiş vb. büyülüler de vardır. Büyülü, büyünün etkisinden ancak yeni ve karşıt bir büyüyle kurtulur. Büyü, ortaçağ Avrupasında başlı başına bir bilgi kolu sayılmış, *büyüleme ve büyü bozma* formüllerini kapsayan çeşitli kitaplar yazılmıştır. *Bkz.* Büyü, Büyücülük.

Bwiti. *(İlkel)* Dinsel ve büyüsel işlemleri düzenlemek için kurulan gizli birlik... Afrika ilkellerinden Bapinci'lerin gizli birliğidir. Kabilenin bütün erkekleri bu birliğin doğal üyesidir. Kadınlar, *Bwiti evi*'ne giremezler. Derneğin sırlarını saklamayan erkekler de öldürülür.

Byblis. *(Yunan)* Erkek kardeşi Kaunos'u sevdiğinden ötürü pınar biçimine sokulan *Miletos*'un kızı... *Bkz.* Kaunos.

Byrsa. *(Yunan)* Boğa derisinden yapıldığına inanılan Kartaca'nın hisarı... Kartaca'nın kurucusu sayılan Fenikeli prenses *Dido*, vaktiyle kız kardeşi *Pygmalion*'un kocasını öldürmesi üzerine Afrika'ya kaçmış, kral *Yarbas*'tan bir boğa derisiyle örtülebilecek büyüklükte toprak satın almış, boğa derisini şerit hâlinde keserek toprağa çevirmiş, Kartaca da böylelikle kurulmuş. *Bkz.* Dido.

Byssa. *(Yunan)* Tarım tanrıçasından başka hiçbir tanrıya saygı göstermediklerinden ötürü kuş biçimine dönüştürülerek cezalandırılan üç kardeşten biri... *Byssa*, martı kuşuna dönüştürülmüş. *Bkz.* Agron, Meropis.

Byzas. *(Yunan)* Bizans'ın kurucusu sayılan mitolojik kişi... İstanbul kentinin kuruluşu çeşitli anlatımlara konu olduğu gibi kurucusu da çeşitli anlatımlara konu olmuştur. Kimi anlatımlarda *Byzas*, peri kızı *Semestra*'nın, kimi anlatımlarda tanrı *Poseidon*'un oğludur. Başka anlatımlar, onu Trakya kralı ya da Megara göçmenlerinin şefi olarak gösterirler. *Bkz.* İo, Byzia.

Byzia. *(Yunan)* Byzas'ı yetiştiren kaynak perisi... *Bkz.* Byzas.

C

Cacus. *(Roma)* Roma'lı dev... Yunan kahramanlarından *Herakles*, çaldığı bir sürüyle, sonradan Roma adını alacak olan topraklarda konaklamış. Roma'lı dev *Cacus* de onun hayvanlarını çalmış. Ne var ki hayvanları kolaylıkla havaya kaldırdığı ve havada taşıdığı için ayak izi bırakmıyormuş. Herakles, hayvanlarının ayak izi bırakmadan nasıl yok oluverdiklerine şaşıp dururken böğürtülerini duymuş ve *Cacus*'ü öldürmüş. Bu devin *Vulcanus*'ün oğlu olduğu söylenir. Bir başka anlatıma göre de, bunu boğup öldüren çoban *Recaranus*'tür. *Bkz.* Herakles.

Cada Taşı. *(Türk)* Yağmur yağdırdığına inanılan taş... *Yada taşı* da denir. Kalmıklar ve Kırgızlarca inanılmıştır. Bu taşla yağmur yağdırabilenlere *yadacı* denir.

Cadı. *(Genel)* Geceleri dirilip insanlara kötülük ettiğine inanılan ölü... *Hortlak*'la anlamdaştır. Genellikle kadın olarak tasarımlanır. *Cadı inancı* özellikle ortaçağ Avrupa'sında pek yaygındı. Papa Innocent VIII. cadı olaylarını inceletmek üzere papazlardan bir kurul kurmuştu. Bu kurulun hazırladığı rapor XV. yüzyılın inanç tarihi için çok önemli bir belge sayılır. *Cadı tokmağı* (*Lâ.* Malleus Maleficarum, 1487) adıyla yayımlanan bu rapora göre, aşırı cinsel istek duyan kimi yaşlı kadınlar da geceleri cadılık etmekteymişler, ya da bu yaşlı kadınlar, insanlar arasında yaşayan ve gündüzün niteliklerini belli etmeyip geceleyin cadılık eden *yaşayan ölüler* (hortlak)'miş. Büyücülük edenlerin de bu cadılar olduğuna inanılmış ve *cadı* deyimi *büyücü* anlamında da kullanılmıştır. Hıristiyanlık tarihinde büyücü avları gibi cadı avları da ünlüdür. Cadı sayılıp yakılanların sayısının milyonları aştığı tarihlerde yazılıdır. Bir insanın cadı olup olmadığını anlamak için Hıristiyan dünyasında yapılan işlemler de ilginçtir. Örneğin, suya atılıp da batmayanlar, vaftiz suyunun onları istemediği gerekçesiyle cadı sayılmıştır. Cadı inancı, ilk insan topluluklarından başlayıp günümüzde bile sürüpgitmekte olan çok yaygın bir boş inançtır. Mağaralarda bulunan ilk cadı resimlerinin İ.Ö. 30.000 yıllarından kalma olduğu sanılmaktadır. Bir ölünün hangi nedenlerle cadılaştığı da ayrı bir inanç konusudur. Örneğin, eski Türkler bir ölünün üstünden kedi atlarsa, onun cadılaşacağına inanmışlardır. *Bkz.* Büyücülük.

Caduceum. *(Roma)* Hermes'in asâsı... *Hermes*, dövüşen iki yılanı bu sopayla ayırmış. Bundan ötürü *asâ* adı verilen değnek barış simgesi sayılmaktadır. *Bkz.* Hermes.

Caelestes. *Bkz.* Gök Tanrıları.

Caesar. *Bkz.* İulus.

Câhidiyye. *(İslâm)* Halvetîliğin bir kolu... XVII. yüzyılda Şeyh Ahmet Câhidî tarafından kurulmuştur. *Bkz.* Halvetîyye.

Câhiliyye. *(İslâm)* İslâmlık açısından İsâ'dan Muhammet'e kadar geçen bilgisizlik döneminin adı... Müslümanlar genellikle İslâmlıktan önceki tarihi *bilgisizlik çağı* sayarlar. *Bkz.* Müslümanlık.

Câiz. *(İslâm)* İzin verilebilir... İslâm dininde *yapılmasına izin verilen* anlamını dile getiren *mubah* deyimiyle anlamdaştır. Din hukuku bakımından yasaklanmayan bütün eylemleri kapsar. *Bkz.* Müslümanlık.

Câlût. *(Yahudi)* Peygamber Dâvud'un sapanla öldürdüğüne inanılan Filistinli... *Tevrat*'ta adı *Golyat* olarak yazılıdır. *Câlût* deyimi İslâm inançlarında da yer almış ve ünlenmiş olan bu öyküde kullanılır. *Bkz.* Tevrat.

Calvin'cilik. *(Fransız)* Fransız Protestanlığı... Protestanlık, çeşitli ülkelerde, aynı temele dayanmakla birlikte, çeşitli biçimler almıştır. Jean Calvin (1509-1564)'in öğretisi Fransız Protestanlığını dile getirir. Bu öğreti, *Institutio Religionis Christianae* (1536) adlı yapıtında bütün ayrıntılarıyla açıklanmıştır. *Calvin'cilik*, onun ölümünden sonra İsviçre'de gelişmiştir. *Bkz.* Protestanlık.

Camanae. *(Roma)* Pınar tanrıçaları... Yunanlıların *Musa*'larının karşılığıdır. *Bkz.* Musa'lar.

Camenta. *(Roma)* Doğum tanrıçası... Doğurmak üzere olan kadınlar ona sığınır, onun yardımını isterlermiş.

Câmi. *(İslâm)* Müslümanların tapım yeri... *Toplanma yeri* anlamındadır. Hıristiyanların *Kilise* ve Yahudilerin *Havra*'larının karşılığıdır. *Bkz.* Müslümanlık.

Câmî'ler. *(Türk)* XIII. yüzyılda kurulan bir Türk tarikatı... Mevlevîlikle Bektaşîliği andıran yönleriyle bir Şiî-Bâtınî tarikatıdır. Kurucusu belli değildir, ama kendileri XII. yüzyılda yaşamış olan Şeyhülislâm Ahmet Namıkı-i Câmî'nin yolunda olduklarını ileri sürmüşler ve bu yüzden *Câmî'ler* adıyla adlandırılmışlardır. Şaraba, saza, raksa düşkünlükleriyle ünlüdürler.

XVII. yüzyılda Bektaşîliğe karışmışlardır. *Bkz.* Bâtınîlik, Şiîlik, Bektaşîlik, Mevlevîlik.

Camilla. *(Roma)* Kral Metabus'un Amazon kızı... Koşuculuğuyla ünlüdür, Vergilius'a göre, başakların saplarını ezmeden koşabilirmiş. *Aineias*'la savaşmış ve bu savaşta ölmüş. Kimi anlatımlarda *Kybele*'nin, din adamı *Aruns*'la savaşırken öldüğü söylenir. *Bkz.* Amazonlar.

Câmiyye. *Bkz.* Câmî'ler.

Can. *(İslâm)* Özellikle Mevlevî ve Bektaşî tarikatlarında tarikata girmek isteyen aday... *Bkz.* Bektaşîlik, Mevlevîlik.

Can Çekişen Babalar. *(Hıristiyan)* Ölenlere yardım derneği... XIII. yüzyıldan beri Avrupa'da bu ve benzer adlar altında ölenlere yardım için çeşitli dernekler kurulmuştur. Bu dernekler, ölmek üzere olanların ruhunu arıtmak gibi inançsal bir amaç gütmüşlerdir.

Canavar. *(Genel)* Yırtıcı hayvan... Hemen bütün mitolojilerde ileri sürülmüş tasarımsal varlıklardır. Hayvan, yarı insan yarı hayvan, iki ya da daha çok hayvan birleşimi, doğaüstü korkunç yaratık vb. gibi çeşitli biçimlerde tasarlanmışlardır. Asûr'luların kartal başlı aslanları, Mısır'lıların hayvan başlı tanrıları, Çin'lilerin ejderhâları, Meksika'lıların kuş tüylü yılanları, Yunanlıların yarı hayvan yarı insan varlıkları *canavar* olarak tanımlanırlar. Özellikle, Yunan mitolojisinde çok çeşitli canavarlar vardır: *Satyr*'ler, *Kentaur*'lar, *Hydra*'lar, *Siren*'ler, *Triton*'lar, *Minotauros*'lar, *Harpyia*'lar, *Sfenks*'ler vb... Ayrıca, *Poseidon* mitolojisinde *Nereus, Proteus* vb. gibi yarı canavar varlıklar da yer alır. Troia mitolojisinde kıyılardaki canlıları yiyen canavardan kurtulmak için kralın kızı *Esione*'nin canavara atılmak istendiği, *Herakles*'in canavarı öldürerek güzel kızı kurtardığı anlatılır. Sümer mitolojisinde tanrı *Tiamat*, öbür tanrıları yok etmek için canavarlardan bir ordu kurar. Cermen mitolojisinde dev *Ymir*, tanrılarla savaşmak üzere birçok canavarlar yaratır, bunlardan özellikle *Jotun*'ları ışık tanrıları *As*'lara saldırtır. Fransız mitolojisinde *Tristan*, öldürene kralın kızını vermeyi vaadettiği bir canavarı öldürür, ne var ki canavarı öldürdüğünü tanıtlamak için kesip cebine koyduğu canavarın dili de onu zehirler. Türk mitolojisinde, özellikle Oğuz destanında, ormanlarda yaşayan çeşitli canavarların sözü edilir. *Bkz.* Ejderha.

Canlıcılık. *Bkz.* Animizm, Animatizm.

Capitolini. *Bkz.* Capitolinus.

Capitolinus. *(Roma)* Capitolium'da tapınağı bulunduğu için Jupiter'e verilen lâkap... *Bkz.* Jupiter.

Cariclo. *(Yunan)* Su perisi... Prens *Tiresia*'nın da annesidir. Tanrıça *Athena*'nın dostluğuyla ünlüdür. *Bkz.* Athena, Tiresia.

Carmenta. *(Roma)* Su perisi... Gelecekten haber verirmiş. Romalılarca çok saygı görmüş ve adına düzenlenen bayramlarda kutsanmıştır. *Bkz.* Carmentalia.

Carmentalia. *(Roma)* Carmenta adına yapılan bayram... Ocak ayında kutlanırmış, tapınağı Porta Carmentalia önündeymiş. *Bkz.* Carmenta.

Carna. *(Roma)* Su perisi... Yeni doğan çocukları korurmuş, kız kalmakta direnmesiyle ve yanına erkek yaklaştırmamakla ünlüymüş, tanrı *Janus* (İanus) ona sahip olmuş ve karşılığında da tanrılık güç vermiş. *Bkz.* İanus.

Cartaphilus. *Bkz.* Ahasverus.

Cârûdiyye. *(İslâm)* Zeydîliğin bir kolu... *Sürhûbiyye* adıyla da anılır. *Sürhûb* lâkabıyla anılan Zeyyâd bin Munzir Ebül-Cârud tarafından kurulmuştur. *Bkz.* Zeydîyye, Sürhûb.

Cata. *(İlkel)* Borneo yerlilerinin evrenin yaratılışı tasarımında kullandıkları dişi ilke... Borneo yerlilerinin inandıklarına göre atalarını meydana getiren çift, göklerin şâhini gergedan-kuş *Ranjing*'le onun dişisi *Cata*'dır. *Caa*'ya *Tambon* da derler. *Bkz.* Ranjing, Mahatala Langit.

Cataka. *(Hint)* Buda'nın beş yüz elli kez dünyaya gelişini anlatan kitap... *Bkz.* Buda.

Cathar'lar. *Bkz.* Katar'lar.

Câvidânîlik. *(İran)* Hurremîlerin Bâbekîlere verdiği ad... Hurremîlerin *Bâbek*'ten önceki başkanları *Câvidân* adını taşıyordu. Genç Bâbek'i Câvidân yetiştirmişti. Câvidân'ın ölümünden sonra Bâbek'e âşık olan Câvidân'ın karısı, Câvidân'ın ruhunun Bâbek'e geçtiği inancını yaydı. Böylelikle Bâbek'in başkanlığını sağladı. *Bkz.* Bâbekîlik.

Câvidânnâme. *(İslâm)* Hurûfîliğin kutsal kitabı... Esterâbâd'lı Fazlullah Hurûfî tarafından yazılmıştır. *Bkz.* Hurûfîlik.

Cayık. *(Türk)* Tûfan tanrısı... Altay Şamanizminin evrendoğum inançlarındandır. *Bkz.* Tûfan, Şamanizm.

Cayna Dini. *Bkz.* Jainizm.

Ceberiyye. *Bkz.* Cebriyye.

Cebertiye. *(İslâm)* Rufâîliğin bir kolu... *Bkz.* Rıfâîlik.

Ceberût. *(İslâm)* İslâm gizemciliğinde tanrıya varma çabasının aşamalarından biri... Tanrının büyüklüğünü de dile getiren bu sözcük aslında *güç* anlamına gelen İbranice *geburah* sözcüğünden türemiştir. Ayrıca, bu terim *tanrının nitelikleri*'ni de dile getirir, buna karşı tanrının kendiliğine *lâhût* denir. Gizemcilere göre en üstte *lâhût âlemi*, ortada *ceberût âlemi*, altta da *melekût âlemi* vardır. *Bkz.* Âlem, Âlem-i Ceberût.

Cebrâil. *(İslâm)* Dört büyük melekten biri... *Bkz.* Melek.

Cebriyye. *(İslâm)* Bütün insan eylemlerinin tanrıca düzenlendiği inancı... Bu mezhebin anlayışına göre, tanrıca yönetilme bakımından insanla doğa arasında hiçbir ayrılık yoktur. Evrende bütün olupbitecekler tanrıca önceden saptanmıştır. Bu, tümüyle bir *kadercilik* (*Fr.* Fatalisme) inancıdır. Bu inancın karşısında, insanın eylemlerini seçmek ve gerçekleştirmekte *kudret*'i olduğu anlamında *Kaderiyye* mezhebi yer alır. *Bkz.* Kaderiyye, Kader.

Ced. *(Mısır)* Tılsım... *Tat* ya da *Dad* da denir. Göğü taşıdığına inanılan dört sütun olarak da yorumlanır. *Bkz.* Tılsım.

Cedd. *(İslâm)* Bâtınîlerin evrenin beş temel öğesinden biri saydıkları özdek... *Heyûlâ* da denir. Dört büyük melekten *İsrâfil*'e de bu anlamda *cedd* derler. *Bkz.* Bâtınîlik, İsrâfil.

Cedlere Tapma. *Bkz.* Atalara Tapma.

Cehennem. *(Genel)* Öldükten sonra kötülerin gideceğine inanılan yer... Öldükten sonra iyilerin gideceğine inanılan yeri dile getiren *cennet* deyiminin karşılığıdır. Kötüler ve iyiler, dinsel açıdan *günah işleyenler* ve *günahsızlar*'dır. İbrânîler, günah işleyenleri, suçluları, kurban edilenleri Kudüs dolaylarında Hinnom vâdisi denilen bir yere atarlarmış, buraya da *Gehinnom* derlermiş. *Cehennem* sözcüğü Arapçaya buradan geçmiştir. İslâm inancında cehennem, aynı zamanda, bir işkence yeridir. Kötüler orada işkence görerek kıyamete kadar cezalandırılırlar. Hıristiyan inancındaysa cehennem, kendilerini kurtaracak olan *İsâ*'nın gelmesini bekleyenlerin yeridir. *Cehennem* ve *cennet* tasarımı bütün inançlarda ortaktır. Ne var ki çeşitli biçimlerde tasarımlanmıştır. *Cehennem*, Asûr-Bâbilonya inançlarında *kigalu*, Hint inançlarında *naraka*, Japon inançlarında *yomo*, İskandinav inançlarında *helhem*, İran inançlarında *duzakha*, eski Türklerde *tamu*, Yunanlılarda *tartaros* vb. adıyla *anılır*. Genellikle yeraltındadır ve karanlıktır. *Bkz.* Cennet, Aşhlu, Amenti, Tartaros, Hades, Ammait, Ötedünya, Aralu.

Cehennem Tanrıları. *(Genel)* Cehennemleri yöneten kişi-cehennemler... Cehennem tanrıları, genellikle kişileştirilmiş cehennem tasarımlarıdır. Yunan mitolojisinde *cehennem* (*Yu.* Tartaros), *cennet*'le birlikte ölüler ülkesi-tanrı *Hades*'in yönetimindedir. Romalılarda *Orcus* daha sonra *Pluton* ve *Dis Pater* adlarını alır ve aynı işi görür. Ölülerin ruhları buraya kayıkçı *Kharon*'un kayığıyla ve kayıkçıya para vererek gelirlerdi, çünkü çevresi nehirlerle çevrilmişti. Ölüleri burada üç yargıç (Aiakos, Minos, Rhadamanthis) yargılardı. Ülkenin kapısını, ölüler kaçmasın diye, *Hermes*'le *Kerberos* bekliyordu. Suçluların peşine takılan *Erinyler* de cehennem tanrıları sayılırdı. Mısır cehennemi, ölüler tanrısı *Osiris*'in Asûr-Bâbilonya cehennemi tanrı *Nergal*'le karısı *Ereşkigal*'in, Çin cehennemi cehennem kralı *Yama*'nın, Japon cehennemi tanrı *Susanoo*, İskandinav cehennemi tanrıça *Hel*'in yönetimindeydi. *Bkz.* Cehennem.

Cehennem Ürünleri. *(Yunan)* Yiyenleri, yolunu bulup cehennemden çıksalar da yeniden oraya dönmekle zorunlu kılan ürünler... Yunan mitolojisine göre, *Hades*'in kaçırıp evlendiği *Persefon*, annesi *Demeter*'in isteğiyle yeryüzüne döndükten sonra, cehennemde bir avuç nar tanesi yediği için yeniden oraya inmek zorunda kalır. *Bkz.* Persephone, Cehennem.

Celve. *(İslâm)* Tanrısal sonsuzluğa karışmak... İslâm gizemciliği terimidir. *Bkz.* Celvetîlik.

Celvetîlik. *(İslâm)* Bayrâmîliğin bir kolu... Aziz Mahmut Hüdâî tarafından kurulmuştur. Sünnî bir tarikattır. Ondan da *Hâşimîlik* adını alan bir kol türemiştir. Özelliği, tanrının yedi adının yedi derece meydana getirmesidir. Tanrının bu yedi adından her biri, meslekte bir yükselme aşamasıdır. *Bkz.* Celve, Bayrâmîlik.

Cem. *Bkz.* Cemşîd.

Cemâliyye. *(İslâm)* Halvetîliğin bir kolu... XV. yüzyılda Cemalüddin Aksârâyî tarafından kurulmuştur. *Bkz.* Halvetîlik.

Ce-mon. *(Çin)* Yağmur-tanrı... Canavar vücutlu olarak tasarlanmıştır. Çin çoktanrıcılığının göksel tanrılarından biridir. *Bkz.* Fei-lien, Fong-long, Şi-vang-mo, Tung-fan-tai-yi.

Cemre. *(İslâm)* Havaya, suya, toprağa düşüp onları ısıttıklarına inanılan ateş... 20 şubat günü havaya, 27 şubat günü suya, 6 mart günü de toprağa düştüğüne inanılır. Dinsel bir temeli yoktur, İslâm kültürü içinde oluşmuş bir halk inancıdır.

Cemşîd. *(İran)* Mitolojik kral... İran'ın dördüncü şâhı olduğuna, tanrı *Ahura*'yla görüşüp ondan öğüt alarak ülkeyi yönettiğine, yönetim çağının İran'ın altın çağı sayıldığına inanılır. 700 yıl krallık ettiği Avesta'da yazılıdır. Egemenliği sırasında 300 yıl süresince İran'da hiç kimse: in ölmemiş olduğu da ayrı bir inanç konusudur. Ünlü tûfân öyküsünün İran'lı *Nuh*'u da odur, koca bir sığınak yaptırıp bitki ve hayvanlarıyla birlikte insanları kurtarır. *Bkz.* İran Dinleri.

Cena. *(Hıristiyan)* İsâ'nın, öleceğini haber verdiğine inanılan, son akşam yemeği... Sözcük olarak Lâtince *akşam yemeği* demektir. Gerçekte bu yemek bir Yahudi geleneğiydi ve her yıl Mısır'dan ayrıldıklarında yenen son yemeğin anısını anmak için kutlanıyordu. *İsâ*'nın da bu geleneğe uyarak, ölmeden bir gün önce, *havârîler* adı verilen izdaşlarıyla birlikte bu kutlama yemeğini yediğine ve bu yemekte, öleceğini haber vererek *eukharistia* adı verilen dinsel âyin buyruğunu verdiğine inanılır. *İncil*'lerin yazdığına göre İsâ, izdaşlarına dağıttığı ekmeğe, "bu benim vücudumdur" ve dağıttığı şaraba, "bu benim kanımdır" demiş. Hıristiyanlar her yıl *kutsal perşembe* adını verdikleri *cena*'yı kutlarlar. *Bkz.* Hıristiyanlık.

Cengiz Han. *(Moğol)* Atasının güneş ışığı olduğuna inanılan Moğol hanı... Moğolların ünlü *Alan-Hoa* destanında yer alan bu inancın değişik biçimleri çeşitli yapıtlarda – örneğin, *Cengiznâme*'de – yazılıdır. *Bkz.* Alan-Hoa.

Ce-ngü. *(Çin)* Gökyüzü tanrısının kızı tanrıça... Ay ışığından kumaşlar dokur, samanyolunun doğusunda oturur, samanyolunun batısında oturan kocası tanrı *Hsieng-niu*'yu ancak yılda bir kez görebilirmiş. *Bkz.* Hsieng-niu.

Cennet. *(Genel)* Öldükten sonra iyilerin gideceğine inanılan yer... Öldükten sonra kötülerin gideceğine inanılan *cehennem* deyiminin karşılığıdır. *İyiler* deyimi dinsel açıdan *günahsızlar* ya da *günahlarından arınmış olanlar*'ı dile getirir. *Cennet*, aynı zamanda, *sonsuz mutluluk* inancıdır ve iyi ruhların orada sonsuzca mutlu yaşayacaklarına inanılır. *Cennet* ve *cehennem* tasarımları hemen bütün inançlarda ortaktır. Eski Türklerde *uçmağ*, Hint mitolojisinde *svarga*, Hint Budacılığında *sukhavati*, eski Mısır inançlarında *Aşhlu*, Japon inançlarında *jodo*, Yunanlılarda *elysion*, İbrânîlerde *şeol*, İskandinav inançlarında *walhalla* adıyla anılır. Bir bakıma cehennemden daha ayrıntılı olarak ve çok istek uyandırıcı nitelikte tasarlanmıştır. Örneğin, İslâm inançlarına göre bizzat tanrının sözleri olan *Kur'an*, cenneti şöyle tanımlar: Bal, süt, şarap ve ölümsüzlük veren su ırmakları vardır. Kız isteyene kız (hûriler), güzel erkek çocuk isteyene erkek çocuklar (gılmanlar) her isteğe hazır bir durumdadır. Çeşitli yiyeceklerle dolu sofralar daima kuruludur. Cennetlikler, sırmalar ve mücevherlerle donatılmıştır. Özel bir cennet müziği dinleyenleri kendinden geçirmektedir... Böylesine bir cennete gitme vaadine karşılık, yeryüzünde hiçbir şey istememeleri gerekmektedir. Bu cennete özellikle dünyada yoksul yaşamış, çile çekmiş olanlar girecektir. *İsâ* der ki: "Bir devenin iğne deliğinden geçmesi, bir zenginin cennete girmesinden daha kolaydır". *Bkz.* Cehennem, Aşhlu, Elysion, Hades, Ötedünya, Amida, Valhalla.

Cennet Taamı. *Bkz.* Amrita.

Ceres. *(Roma)* Toprak ürünleri-tanrıça... Yunan *Demeter*'inin Lâtinleştirilmişidir. *Cerere* adıyla da anılır, bayramlarına *Cerialia* denir. Roma köylüklerinde bu türlü bir tarım-tanrıça'ya çok eskiden beri tapılırmış, İ.Ö. V. yüzyılda büyük bir kıtlık olunca Yunanlıların Demeter'ini Romalılaştırmak zorunluğu duyulmuş. *Bkz.* Demeter.

Cermenlerin Dini. *(Cermen)* İlkel mitolojik çoktanrıcılık... *Cermen* ya da *Germen* sözcüğü Alman, Anglo-Sakson, Danimarka, İzlanda, İsveç ve Norveçlilerin ortak soyunu dile getirir. Bütün bu toplulukların ortak dinleri, aralarında küçük ayrılıklar bulunmasına rağmen, ilkel bir putataparlıktır. *Edda* ve *Saga* gibi efsâne yapıtlarından öğrenildiğine göre *ağaç tapımı* ve *hayvan tapımı* eski Cermen inançlarının temelidir. Çoktanrılarını da bu ilkel inançlardan türetmişlerdir. Bu çoktanrıcılıkta tanrılar, ruhlar, şeytanlar, cüceler, hava ve su perileri birbirlerine karışırlar. Evrenin yaratılışı tasarımları çok ilginçtir. Ağaç ve hayvan tapımının yanında güneşe, yıldızlara ve aya da tapmışlardır. Daha sonra *Van'lar* ve *As'lar* adını verdikleri birbirlerine düşman iki tanrı ailesi oluşturmuşlardır. En büyük tanrıları *Votan*'dır, tanrı ailesi *As*'ları da o yaratmıştır. *Bkz.* Votan, As, Van, Ymir,

Thor, Baldr, Nerthus, Freya, Freyr, Ağaç Tapımı, Hayvan Tapımı.

Cerrâhiyye. *(İslâm)* Halvetîliğin en büyük kolu... Nurettin Cerrâhî tarafından XVII. yüzyılda İstanbul'da kurulmuştur. Yaşamında ilginç bir öykü de var: Nurettin'in Kocamustafapaşa şeyhiyle arası açılmış, müritlerini toplayıp onun bir an önce ölmesi için *kahriye* okurmuş, oysa birdenbire kendisi ölüvermiş (*Bkz.* Süleyman Faik, İstanbul Üniversitesi, *Türkçe Yazmalar,* N. 9577). *Bkz.* Halvetîyye.

Ceset. *(Genel)* Korku, saygı vb. gibi duygular uyandıran ve yaşadığına inanılan ölü insan bedeni... Özellikle ilkellerde *ölümden sonra yaşama inancı* yaygındır. Bu yaşamda da cesedin kötülük edeceği korkusu onun tümüyle yok edilmesini sağlamak için *ölü yakma* (*Fr.* incinération) geleneğini doğurmuştur. Sedat Veyis Örnek, çok değerli *Etnoloji Sözlüğü*'nde ilkellerin *ceset* (*Fr.* Cadavre) korkusundan neler yaptıklarını şöyle anlatır: "Ölenin geri dönüşünü önlemek için cesedin kemikleri kırılır, dudakları ve burnu kesilir, etrafı kazık ve taşlarla çevrilir, tabuta sıkı sıkıya bağlanır, vahşî hayvanların yemesine terk edilir, ölüyü şaşırtmak için ceset, evin günlük kapısı yerine, bu iş için hazırlanmış başka bir kapıdan dışarıya çıkarılır. Ölenin karısı, kocasını şaşırtmak için yüzünü boyar, çamurlar ya da bir peçe takar" (İbid, s. 55). *Bkz.* Endokanibalizm, Ölüler Tapımı, Ölü İnancı, Ötedünya, Ölüm.

Ceset ve Nefs. *(İslâm)* Dört bin yıl arayla yaratıldıklarına inanılan ruh ve beden... İslâm terminolojisinde *ceset,* insan bedeni; *nefs,* insan ruhu anlamındadır. Peygamber *Muhammet*'in bir hadîsine göre, ceset, nefsten dört bin yıl sonra yaratılmış. Aralarındaki karşıtlık bu yüzdenmiş. Cesedin, nefsin dört bin yılda kazandığı yetkinliğe erişebilmesi için eğitilmesi gerekiyormuş. Din açısından *beden*'in aşağı görülmesi ve hep onunla uğraşılmasının nedeni buymuş. *Bkz.* Beden. Ruh.

Ceset Yakma. *Bkz.* Ceset.

Ceyn Dini. *Bkz.* Jainizm.

Ceza. *(Genel)* Dine aykırı davranışları için insanlara ölümden önce ya da sonra verilecek acı... Dine uygun davranışları için insanlara ölümden önce ya da sonra verilecek hoşlantı anlamını dile getiren *mükâfat* deyimi karşılığında kullanılır. Bu iki karşıt kurum birçok dinlerde çelişme konusudur. Örneğin, İslâm dininde her eylem tanrıca belirlenmiştir (kazâ ve kader), demek ki insanlara kötülükleri yaptıran da tanrıdır. Öyleyse ceza neden? sorusu birtakım metafizik varsayımların ileri sürülmesine yol açmıştır ki, öyleyse mükâfat neden? sorusu da bununla eşdeğerlidir. Bu çelişki, *elindelik* (Os. İrâdei cüz'iye: İnsana bırakıldığı ileri sürülen iyiyi ve kötüyü seçme yeteneği) kurumuyla çözümlenmeye çalışılmıştır. Hıristiyan inançlarına göre de tanrı, insanların hangilerini kurtarıp, hangilerini kurtarmayacağını önceden seçmiş ve saptamıştır. (Çünkü bütün insanlar, *Âdem*'in elma hırsızlığı yüzünden kötüdür ve ancak tanrı tarafından kurtarılabilirler). Demek ki tanrının bağışı bir *mükâfat,* bağışlamaması da bir *ceza*'dır. Âdem'in elma hırsızlığıyla insanların suçu arasındaki nedensellik ilişkisi bir yana, kurtuluşun önceden belirlenmiş ve saptanmış olması aynı ussal soruların Hıristiyanlıkta da sorulmasını gerektirmiştir. Kaldı ki, kötülüklerin varlığı da ayrı bir dinsel çelişmedir. Dünyayı tanrı yarattığına göre, neden onu kötülüklerle birlikte yaratmıştır ve neden kötülüklere engel olmamıştır? İ.S. III. yüzyılda yaşamış olan Lactanius bu konuda şöyle der: Tanrı, dünyamızdan, kötülükleri ya atmak istiyor da atamıyor, ya atabilir ama atmak istemiyor, ya ne atabilir ne atmak istiyor. Bunlardan birincisi güçsüzlük, ikincisi kötülük, üçüncüsü hem kötülük hem güçsüzlüktür ki, tanrının özüne aykırıdır. Geriye kalan tek olanak, "hem atabilir, hem de atmak istiyor" olanağıdır ve tanrının özüne uygun olan, ona yakışan da budur. Ama bu halde de şu soruya yanıt bulmak gerek: Öyleyse bu kötülükler neden duruyor?.. Bu açık çelişmeye karşın, insanlar, yüzyıllar boyunca tanrısal ceza ve armağana inanmışlardır. *Bkz.* Cennet, Cehennem, Kader, Ötedünya, Bağış.

Cezûliyye. *(İslâm)* Şâzilîliğin bir kolu... *Bkz.* Şâzilîyye.

Christian Scientists. *(Hıristiyan)* Bütün hastalıkları tanrısal bir gerçeğin açıklanmasıyla iyileştirebileceklerine inanan mezhep... Özellikle İngiltere ve Amerika'da yayılmış bulunan bu Hıristiyan mezhebi, *Hıristiyan bilgisi* (*İng.* Christian Science) adıyla anılır. Bu mezhebin adını *Hıristiyanlık bilimi* anlamındaki *Kristoloji* (*Fr.* Christologie) deyimiyle karıştırmamalıdır. *Hıristiyan bilgicileri* adıyla anılan bu mezhep bağlıları, insanın özdeksel yapısını da yadsırlar. Onlara göre, insanın özü tümüyle ruhsaldır, bundan ötürü de günahsız ve kötülükdışıdır. *Bkz.* Hıristiyanlık.

Christus. *Bkz.* İsâ.

Chullpa. *(İlkel)* Kutsallığına inanılan mezar... Güney Amerika'da Aymara yerlilerinin inancıdır. *Bkz.* Ölüler Tapımı.

Cığı. *(Türk)* Savaş cinleri... Eski Türkler, savaşlarında, kendi cinlerinin de kendileriyle birlikte çarpıştığına inanırlardı. Onlara göre, savaşı asıl kazanan da bu cinlerdi. *Bkz.* Cin.

Cihâd. *(İslâm)* Din için yapılan savaş... İslâm gizemciliğinde din için yapılan gerçek anlamındaki savaşa *küçük savaş* (*Ar.* Cihad-ı asgar), tanrı buyruğuna uygun olarak insanın kendi kendisiyle yaptığı savaşa *büyük savaş* (*Ar.* Cihad-ı ekber) denir. Deyim, Arapça *zahmet* anlamındaki *cahd* kökünden türetilmiştir. *Bkz.* Müslümanlık.

Cihangîriyye. *(İslâm)* Ramâzânîliğin bir kolu... XVII. yüzyılda Cihangir'li Hasan Burhanettin tarafından kurulmuştur. Ramâzânîlik ve Halvetîlikten türemiş bir tarikattır. *Bkz.* Ramâzâniyye.

Cihat. *Bkz.* Cihâd.

Cin. *(Genel)* Göze görünmeyen varlık... İnanç alanının başlıca ortak tasarımlarından biri olan göze görünmez varlıklar, *cin* genel adı altında toplanır. *Peri*'ler dişi cinler, *şeytan*'lar kötü cinlerdir. İnsanların buyruğuna giren ve onlara yararlı olan cinler de vardır, İslâm inançlarında bunlara *huddâm* (hizmet edenler) denir. *Cin inancı,* Asûr-Bâbilonya kültüründen başlayıp günümüze kadar sürüp gelmiş ve hemen bütün dinlerce kabul edilmiştir. Hıristiyanlık ve Müslümanlık gibi büyük dinlerin de cinlerin varlığını kabul etmesi, bu boş inancın yadsınamayacak ölçüde etkili olduğunu göstermektedir. Hemen bütün inançlarda cinler, *iyilikçi cinler* ve *kötülükçü cinler* olmak üzere ikiye ayrılır. *Delilik* (*Ar.* Cinnet) hastalığının, insanların vücuduna giren cinler yüzünden meydana geldiği inancı kaynağını Matta İncil'inde bulur. Buna karşı eski Roma inançlarında *cin* (*Lâ.* Genius) koruyucu bir rol oynar; her insanın, evin, mahallenin, yapının ve kentin özel bir koruyucu cini vardır. Özellikle *Lari'ler* adı verilen cin türü eski Roma'da evcil tanrılar sayılmış ve saygı görmüştür. Çoktanrıcı Yunanlıların *daimon*'ları da iyilikçi ve kötülükçü roller oynayan cinlerdir. İslâm inançlarında *cin* deyimi, *göze görünen varlık* anlamını dile getiren *ins* (insan) deyimi karşılığında kullanılmıştır. İslâmlığın kutsal kitabı *Kur'an,* cinlerden bütün ayrıntılarıyla söz eder. Kur'ana göre tanrı, cinleri *Âdem*'den bin yıl önce yaratmıştır. İlk yaratılan cin *İblis*'tir ki, cinlerin atası olarak insanların atası Âdem'e karşılık tutulur. Kur'an'ın bildirdiğine göre, cinlerin bir bölümü peygamber *Muhammet*'in sözlerini dinleyip Müslüman olmuşlardır. Büyücülük kurumu da cin inancından geniş çapta yararlanmıştır, cinlerin büyücülükte nasıl kullanılacakları üstüne sayısız kitaplar yazılmıştır. Cinler, özellikle İskandinav mitolojisinde, bir hayli çeşitlenmişlerdir. Yolcuları denizlerin dibine çeken *su perileri,* ölen savaşçıların ruhlarını cennete götüren *valkirya'lar,* geceleyin insanları alıp kaçıran *çayır cinleri,* kötülükçü *devler* ve *şeytanlar,* evleri koruyan *cüceler* cin inancının çeşitli türleridir. Eski çağlarda cinler ve perilerle evlenen insanlar bulunduğuna da inanılmıştır. *Bkz.* Peri, Şeytan, Büyücülük.

Cins Totemciliği. *(İlkel)* Kadın ve erkeklerin kendi cinslerine özgü ayrı totemlere bağlanma inancı... Özellikle Avustralya ilkellerinde saptanan bu totemcilikte her klan'ın kadın grubuyla erkek grubu totem saydığı ayrı birer hayvana bağlanır. Her iki grup birbirlerinin totemine kimi yerde saygı gösterirler, kimi yerde de düşmanlık beslerler. *Cins totemciliği* (*Fr.* Totémisme de sexe) toplumbilimci Durkheim'a göre, "kabileyi mistik bir ikiliğe indirger". F. Graebner'e göre de, bu tür totemcilik, kadın ve erkek cinslerinin birbirlerine düşmanlıklarından doğmuştur. *Bkz.* Totem.

Cisim. *(Genel)* İnanç alanında çeşitli yorumlara uğrayan, duyularla kavranılır özdek... İnanç alanı, genellikle, duyularla kavranamayan *cisimsiz* güçlerin varsayılmasıyla oluşmuştur. Bu cisimsiz güçlerin en başında da *tanrı* kavramı yer alır. Ne var ki gerek mitolojik, gerek dinsel inançlarda bütün cisimsizleri *cisimleştirme* eğilimi görülür. Hemen bütün mitolojik tanrılar, gerçekte *cisimli* oldukları halde, önce *cisimsiz* sayılıp sonra *cisimleştirilen* doğa güçleridir. Bu tür cisimleştirme, daha çok, *insan cismi yakıştırma anlamındadır. Bütün mitolojilerde gerçekte cisimsiz olan* kavram'lar da bu anlamda cisimleştirilmişlerdir. Örneğin, Yunan mitolojisindeki *Niobe,* zafer tanrıçası değil, zafer kavramının cisimleşmiş simgesi olan *zafer -tanrıça*'dır. Bunun gibi *Afrodit* de, güzellik tanrıçası değil, *güzellik-tanrıça*'dır. Tanrının cisimleşmesi, özellikle Hıristiyanlıkta önemli bir konudur ve bu konunun tartışılmasından sapkınlık sayılan birçok mezhepler türemiştir. Hıristiyanlar, tanrının *İsâ*'nın vücudunda cisimleş-

miş olduğuna inanırlar. İslâm usçuları da tanrının bir cismi olduğunu kabul ederler, hattâ bu cisim, *küre biçiminde bir nûr* olarak tanımlanmıştır. Karmâtîler, tanrının *inciye benzeyen parlak mâdensel bir cisim* olduğunu ileri sürmüşlerdir. Hint mitolojisinde tanrılar, örneğin *Vişnu*, pek çok kez cisimleşirler. İnanç alanında bir de *duyularla algılanamayan cisim* tasarımı ileri sürülmüştür. Örneğin, İslâm inançlarında melek, cin, peri vb. gibi göze görünmeyen tasarımsal varlıklara bu anlamda *cismi lâtif* denir. *Bkz.* Tanrı, Avatar, Cin, Teslis.

Cism-i Lâtif. *Bkz.* Cisim.

Cisimleşme. *Bkz.* Cisim.

Cista. *(Roma)* İçindeki kutsal eşyanın ancak ermişlerce bilindiğine inanılan kutsal çanta... Özellikle *Dionysos, Kybele* ve *Demeter* tapımlarında taşınırdı. *Bkz.* Dionysos, Demeter, Kybele.

Ciunda. *(Hint)* Verdiği mantarla Buda'nın zehirlendiğine inanılan köylü... Budacı inançlara göre *Buda*, öğrencisi *Ananda*'ya şöyle demiş: "Bir zamanlar *Sugiata*'nın bana ikrâm ettiği süt beni ermişliğe kavuşturmuştu, şimdi de *Ciunda*'nın ikrâm ettiği mantar Nirvana'ya kavuşturuyor. İkisine de çok teşekkür borçluyum". *Bkz.* Nirvana, Buda.

Cizo. *(Japon)* Çocukseverlik-tanrı... Japon halkının çok sevdiği tanrı *Cizo* çocukların dişlerinin çıkmasına yardım eder, çocuklar ağlayınca beşiklerini sallar, ölürlerse öbür dünyaya gidip onlarla oynarmış. *Bkz.* Kuannon.

Cizvitlik. *(Hıristiyan)* Tutucu ve sofu Hıristiyan tarikatı... XVI. yüzyılda Fransa'da kurulmuştur. Kurucusu, sonradan ermiş sayılan, Ignagio de Loyola'dır. *İsâ derneği* adıyla da anılır. *İsâ*'nın sâf düşüncesine dönüş anlayışı içinde yoksulluk, bekâret ve itaat ilkelerinden yola çıkmıştır. Adı da İsâ'nın adından türetilmiştir (Jésus'den Jésuite). Özellikle din sapkınlıklarıyla savaşları ve siyasal etkileri Avrupa'nın her yanında geniş çapta yankılar uyandırmıştır. Hıristiyan tarikatları içinde adından en çok söz edilen tarikat *Cizvitlik*'tir. Avrupa'nın hemen bütün soylularının, kralların ve prenslerin din ve törebilim öğretmenleri onlardı. Tarikat içinde çok sıkı bir kuram, disiplin ve bir üstüne körü körüne bağlılıklarıyla ünlüdürler. Fransa'da 1789 devriminden sonra yeniden ve gizlice örgütlenerek *inan babaları* (*Fr.* Pères de la Foi) ve *Paccanarici'ler* adları altında Hıristiyanlığı yayma eylemini sürdürmüşlerdir. *Bkz.* Hıristiyanlık.

Cizvit Teslisi. *(Hıristiyan)* İsâ-Meryem-İsâ'nın babası Yusuf... Halk inançlarında baba tanrı-oğul İsâ-kutsal ruh'tan meydana gelen teslis yerine *cizvit teslisi* adı verilen anlayış egemen olmuştur. *Bkz.* Teslis, Yusuf, Cizvitlik.

Clarissa. *(Hıristiyan)* Kadınlar tarikatı... XIII. yüzyılın başlarında kadın ermiş Clara tarafından kurulmuştur. *Zavallı kadınlar* adıyla da anılır. Kurallarını ermiş Francesce d'Assis düzenlemiş, daha sonra Papa Urban IV. tarafından yapılan düzenlemeye uyanlar *Urbancılar* adını almıştır. İlk kurallara bağlı kalanlarsa *Zavallı Clarissa'lar* adı altında tarikatlarını sürdürmüşlerdir. *Bkz.* Hıristiyanlık.

Clarisse. *(Fransız)* Renaud'nun karısı... Ünlü Fransız destanı *Renaud de Montauban* öyküsünün baş kişilerindendir. *Şarlman*'ın adamlarından kaçan *Aymon*'un dört oğlu bir ara Gaskonya'ya sığınırlar. Gaskonya kralı bu kardeşlerden *Renaud*'yla kız kardeşi *Clarisse*'i evlendirir ve düğün hediyesi olarak da Montalban şatosunu verir. Daha sonra *Renaud de Montauban* bu şatoda Şarlman'la dövüşecektir. *Bkz.* Renaud de Montauban.

Claudas. *(Fransız)* Issız topraklar ülkesinin kralı... Fransızların *Lancelot Destanı*'nda adı geçer. Issız topraklar ülkesinin kralı, *Lancelot*'nun babası Britanya kralına savaş açar. *Lancelot*'un ünlü serüveni de bu savaşla başlar. Bu savaş sırasında birkaç aylık bulunan Lancelot kaçırılır. *Bkz.* Lancelot.

Claudia. *(Roma)* Dört aylıkken ölen ve babası tarafından tanrıçalar katına çıkarılarak anısına tapınak yaptırılan kız... *Nere*'yle *Poppoea*'nın kızıdır.

Claudia Quinta. *(Roma)* Ana tanrıçanın gemisini çeken Romalı kız... Roma halk inançlarına göre, ana tanrıça *Magna Mater*, gemisinin Tiber nehrinde namuslu eller tarafından çekilmesini buyurmuştur. *Claudia Quinta*, kendisine iftirâ edilen ve namuslu olmadığı söylentileri yayılan bir kızdır. Ana tanrıça, bu iftirâyı yok etmek için gemisinin onun tarafından çekilmesine izin verir. *Claudia* da *Magna Mater* (Kybele)'in gemisini Tiber nehrinden halatlarla çekerek Roma'ya götürür ve böylelikle namuslu olduğunu Romalılara tanıtlamış olur. *Bkz.* Kybele.

Clio. *Bkz.* Kleio.

Clytemnestra. *Bkz.* Klytaimnestra.

Cocles. *Bkz.* Horatius.

Codoşu. *(Japon)* Japon Budizminin bir kolu... Çin'de kurulmuş, XII. yüzyılda Japonya'da da yayılmıştır. *Sâf toprak tarikatı* adıyla da anılır. *Bkz.* Japon Budizmi.

Communio. *(Hıristiyan)* İsâ'nın eti ve kanı... Ekmek ve şarap, *İsâ*'nın etini ve kanını simgeler. Her Katoliğin yedi yaşına kadar communio alması zorunludur. Pratikte *hestia* adı verilen bir parça mayasız ekmek verilir, buna *communia vermek* denir. Komünyo alan, tanrının bağışını kazanmış sayılır. *Bkz.* Cena, Hıristiyanlık.

Conceptio Immaculata. *(Hıristiyan)* İsâ'nın annesi Meryem'in Âdem'in elma hırsızlığından ötürü günahsızlığı inancı... Katolik inançlarının başlıcalarından biridir. *Âdem*'in elma hırsızlığı Hıristiyanlıkta *ilk günah* ve bundan ötürü de bütün insan soyu günahlı sayılır. *İsâ*'nın ve annesi *Meryem*'in de bu mantığa göre birer insan olarak günahlı sayılmaları gerekiyordu. Ne var ki bu günahlılık, tanrı niteliğinde bir peygamberle annesine yakıştırılamazdı. Katolik kilisesi, bu çıkmazı *conceptio immaculata* dogmasıyla çözümlemiş ve onların günahsızlıklarını onaylamıştır. *Bkz.* İlk Günah, İsâ, Meryem, Âdem, Hıristiyanlık.

Concordia. *(Roma)* Barış-tanrıça... Bu barış, aile ve ulus bireyleri arasındaki barıştır. Yunanlıların *Homonoia*'sının karşılığıdır. Özellikle Romalıların Patrici'ler sınıfıyla Pleb'ler sınıfı arasındaki anlaşmayı sağladığına inanılmıştır. Roma köleci toplumunun bu iki temel sınıfındaki gergin karşıtlık, tanrının işe el koymasını gerektirecek nitelikteydi. Romalıların senato toplantıları *Concordia*'nın tapınağında yapılırdı, çünkü bu toplantılar da senatörler arasında bir anlaşmayı ve barışı gerektiyordu.

Congregatio. *(Hıristiyan)* Dinsel tarikatların tümü... Din adamlarının kurduğu dernekler de bu adla anılmıştır. Kimi Hıristiyanların bir ermişin adına bağlanarak kurdukları derneklere de bu ad verilmiştir.

Consecratio. *(Hıristiyan)* Kutsama töreni... Katolik inançlarına göre insan, eşya, yapı vb. çeşitli törenlerle kutsanır. İnsanların kutsanması genellikle başlarına ve ellerine kutsal yağ sürülerek yapılır. Protestanlık terminolojisinde bu deyimle, papaz yapma töreni dile getirilir. *Bkz.* Hıristiyanlık.

Consolamentum. *(Hıristiyan)* Katar olmak için gerekli anınma töreni... *Bkz.* Albigeois'lar, Katar'lar.

Consubstantialitas. *(Hıristiyan)* Baba tanrıyla oğul İsâ arasında tözsel birlik bulunduğu inancı... Katolik inançlarının başlıcalarından biridir. Özellikle sapkınlık saydıkları Arius'culuğa karşı ileri sürülmüştür. Arius, insan olması nedeniyle *İsâ*'nın tanrılık tözden (cevherden) olamayacağını savunmuştu. *Bkz.* Teslis, Arianizm, Hıristiyanlık.

Consubstantiatio. *(Hıristiyan)* Ekmek ve şarabın özünde İsâ'nın ruhunun varlığı inancı... Protestanlık inancıdır. *Bkz.* Protestanlık, Cena.

Consus. *(Roma)* Ürün-tanrı... Bayramının adı *Consulia*'dır, 21 Ağustosta kutlanır. Tarımsal ürünlerin kişileştirilmiş tasarımıdır ve onları koruduğuna inanılır. Bereket ve özellikle buğday tanrısı da sayılmıştır. Roma tanrılarının en eskilerindendir. *Bkz.* Roma Dini.

Contraria Contrariis. *(İlkel)* İlkel inançlarda çok önemli rol oynayan karşıtların çağrışımı ilkesi... İlkeller bu yüzden sevinç, başarı, mutluluk vb. gibi iyiliklerden söz etmezler, bunların sözünü etmenin karşıtını gerçekleştireceğine inanırlar. Bu inanç, çağımızda da, çeşitli toplumlarda görülmektedir. Bu inancın çağdaş biçimi, *nazar* inancıyla da ilgilidir. *Bkz.* Nazar.

Corrobori. *(İlkel)* Kadın ve çocukların da katıldığı dinsel tören... İlkeller, dinsel törenlere kadınları ve çocukları katmazlardı. Bu konu özellikle toplumbilimci Durkheim tarafından incelenmiştir (*Bkz.* Durkheim, *Les Formes Elémantaires de la vie Religieuse,* 1912).

Coyoto. *(Amerika)* Kötülükçü ilk varlık... Kuzey Amerika yerlileri inancıdır. Özellikle Patwin'ler yeryüzünde *Coyoto*'yla iyilikçi *Katit*'in ilk varlıklar olduğuna inanırlar. *Bkz.* Katit.

Criforo. *(Yunan)* Sırtında koyun taşıdığı için tanrı Hermes'e verilen ad... *Bkz.* Hermes.

Cû'iyye. *(İslâm)* Açlığı yeğlediklerinden ve yarı aç yaşadıklarından ötürü İslâm gizemcilerine verilen ad... *Bkz.* Tasavvuf.

Cupido. *(Roma)* Tanrı Eros'a Romalıların verdiği ad... Sözcük olarak *istek* anlamındadır. *Bkz.* Eros.

Cupidon. *Bkz.* Cupido.

Curiatus'ler. *(Roma)* Üç kardeş... Eski bir Roma öyküsüne göre, Romalı üç kardeş olan

Horatius'ler, Alba'lı üç kardeş olan *Curiatus'ler*le teke tek çarpışmışlar ve onları yenerek Roma'yla Alba arasındaki savaşı kazanmışlar. *Bkz.* Horatius.

Curtius. *(Roma)* Romalı yiğit bir delikanlı... Roma inançlarına göre, Roma forum'unda toprak yarılmış, bu yarık Roma'nın bütün zenginliğiyle kapatılabilirmiş. Genç *Curtius* en büyük zenginliğin yiğitlik olduğunu söyleyerek yarıktan aşağı atlamış ve yarık kapanmış. *Bkz.* Roma Dini.

Cüce'ler. *(Genel)* Mitolojik bir tasarım olarak çok kısa boylu varlıklar... Hemen bütün mitolojilerde yer alan *cüce'ler,* özellikle Kuzey mitolojisinin en önemli varlıklarıdır. Kuzey mitolojisine göre bunlar, dev *Ymir*'in ölüsü üstünde kaynaşan kurtlardan oluşmuşlardır, gökyüzünü dört cüce yönetir, ötekiler yeraltı ülkesini yönetirler, kimileri de insanların evlerini korurlar. *Cüce'ler,* genellikle *cin* türündendirler ve göze görünmezler, ama bütün cin türü varlıkları gibi kimi zaman göze göründükleri de olur. Mitolojik cüceler, çeşitli efsânelerde önemli roller oynarlar. Örneğin, Almanların ünlü *Nibelungen* efsânelerinde *Nibelungen'ler* öyküsünün ilk bölümlerinde cücelerdir, Fransızların *Lancelot* destanında suçlular arabasını süren bu cücelerden biridir, *Tristan'la Yseult* öyküsünde de baş kişilerden biri olan *Frocin* bir cücedir, Hint mitolojisinde *Vişnu* yeryüzüne inişlerinden birinde bu cücelerden birinin kişiliğine bürünür. *Bkz.* Cin, Cüce-Vişnu, Nibelungen, Frocin, Yaratılış.

Cüce-Vişnu. *(Hint)* Tanrı Vişnu'nun yeryüzüne inişlerinden birinde büründüğü kişilik... Brahmancılığın ünlü tanrısı *Vişnu,* çeşitli avatar'larından birinde de *cüce*'liği kişileştirir. Buna gerek duyması, şeytanlarla tanrıların çekişmesi yüzündendir. Şeytanlar kralı *Bali,* tanrıları yüryüzünden ve gökyüzünden kovmuştur. Tanrılar, Vişnu'dan yardım isterler. Vişnu da *cüce* kişiliğinde yeryüzüne iner ve Bali'den üç adımlık toprak ister. Bali, ona üç adımlık toprak vermeye yemin edince Vişnu üç adımda yeryüzünü ve gökyüzünü aşar. Bali de yemininden dönemez ve evrenin topraklarıyla göklerini tanrılara bırakarak yeraltına çekilmek zorunda kalır. *Bkz.* Vişnu, Avatar, Cüce'ler, Vamana, Bali.

Cüzamlı. *(Genel)* Büyücü olduğuna inanılan cüzam hastası... Yakın zamanlara kadar *cüzam* adı verilen deri hastalığı iyileştirilemeyen hastalıklardandı. Bulaşıcı olduğu için cüzamlılar, toplum dışına itilir ve ayrı bölgelerde yaşamaya zorlanırdı. Halk, toplumdışılıklarından ötürü, bunların büyücü olduklarına inanmıştır. *Bkz.* Büyücülük.

Cybele. *Bkz.* Kybele.

Ç

Çak. *(Amerika)* Yağmur-tanrı... Amerika yerlilerinden Maya'ların tanrısıdır. Maya'lar her tanrılaştırdıkları doğa gücünü birçok biçimlerde tasarlamışlardır. Bu yüzden *Çak*'lar da dört tanedir ve her biri ayrı bir renkle gösterilir.

Çam Ağacı. *Bkz.* Attis.

Çamur. *Bkz.* Pragiapati'ler, Pandora.

Çamura Bulanmak. *(İlkel)* Kafayı ve bedeni çamura bulamanın dinsel etkisi olduğu inancı... Özellikle Spencer ve Gillen tarafından Avustralya yerlilerinde saptanmıştır. Çeşitli nedenlerle yapılmaktadır. Yakın bir ölüye tutulan yas için yapıldığı gibi, ölünün geri dönmesi hâlinde tanınmamak için de yapılır. Toplumbilimci Durkheim bu işlemin kefâret için de yapıldığını ileri sürmüştür. *Bkz.* Ceset, Kefâret.

Çan. *Bkz.* Dhyan.

Çang-ti. *(Çin)* Tanrının yerini tutan en üstün ilke... İncelemeci Granet, *Çin Düşüncesi* adlı yapıtında Çinlilerde tanrı düşüncesinin bulunmadığını, bunun yerini doğa ilkelerinin aldığını ileri sürmektedir. Kimilerinin *gök-tanrı* olarak nitelediği *Çang-ti* incelemeciye göre *göklerin hükümdârı* anlamında bir ilkedir. Daha açık bir deyişle gök, tanrı değildir ama egemendir, doğa olaylarının uygunluğuyla insanları cezalandırır ve mükâfatlandırır. *Bkz.* Sinizm.

Çandra. *(Hint)* Ay-tanrı... Sanskritçe sözcük olarak *parlak* anlamındadır. Hint mitolojisinde on atın çektiği bir arabada oturmuş olarak tasarlanmıştır.

Çârdeh Mâsum-u Pâk. *(İslâm)* On dört mâsum... Bu Farsça deyim Alevîlerin büyük inancını dile getirir. Alevîlere göre peygamber *Muhammet*, kızı *Fatma*, Fatma'nın kocası *Ali* ve onların soyundan gelen, sırasıyla; *Hasan, Hüseyin, Ali Zeynelâbîdîn, Muhammedül Bakr, Câferus Sâdık, Mûsâ Kâzım, Ali Rıza, Muhammet Takiy, Ali Nakiy, Hasan Askerî, Mehdî* on dört mâsûm'dur. *Bkz.* Mâsûm, Alevîlik, İmâmiyye.

Çe. *(Çin)* Kavrayış, anlak... Konfüçyüsçülüğün yedi erdeminden biridir. *Bkz.* Konfüçyanizm.

Çekiç Şarl. *(Fransız)* Şarlman'ın dedesi... Fransızların *Gerard de Rossiglion* destanının başkişisidir. Bu destan, Frank krallarıyla derebeyleri arasındaki çatışmalardan oluşan pek çok destanlardan biridir ve XII. yüzyılda oluşturulduğu sanılmaktadır. *Rossiglion* bir derebeyidir ve *Şarlman*'ın dedesi *çekiç* lâkabıyla ünlü kral *Şarl*'la savaşır. Önce dost olan ve Araplara karşı Roma'yı savunan kralla derebeyi, sonra aynı Bizans prensesine tutulmaları yüzünden birbirlerine düşman olurlar. *Bkz.* Gerard de Rossiglion, Elissende.

Çelişme. *(Genel)* Evrensel oluşmanın karşıtların çelişmelerinden doğduğu ve bu çelişmelerin aşılmasıyla gerçekleştiği inancı... Evrensel oluşmanın, eşdeyişle, evrimin çatışan karşıtlıkların aşılmasıyla oluştuğu ilk düşüncelerce de sezilmiştir. Hintlilerin *Brahma-Siva*, Çinlilerin *Ying-Yang*, Yunanlıların *Eros-Anteros* karşıtlıkları ve bu karşıtlıklar arasındaki çelişme ve çatışmalar, bu bilim-öncesi sezinin en belli örnekleridir. Hemen bütün mitolojilerin temel belirleyici düşüncesi *iyilik-kötülük çelişkisi*'dir. Hint mitolojisinde *yaratıcı Brahma*'nın karşısına *yıkıcı Siva* çıkar ve bu temel çelişme *olumlu Vişnu*'yla aşılır. Düşünsel insan yaşamının en eski kaynaklarından biri olan Hint inançlarına göre yaratıcı tanrı *Brahma*, sadece iyilik temeli üstüne kurulmuş bir dünya yaratmak istemiş. Ama karşısına *yıkıcı Siva* çıkmış ve buna her seferinde engel olmuş, çünkü çelişmesiz bir dünyanın yaratılabileceğine inanmıyormuş. *Bkz.* Yaratılış, Anteros, Siva, Yin, Yang.

Çentiman. *(Yunan)* Elli başlı ve yüz kollu üç dev... En eski halk inançlarını derleyen Hesiodos'un *evrendoğum*'unda *çentiman*'ların doğanın kör güçlerini simgeledikleri ve *kiklop*'lardan sonra yeryüzüne geldikleri anlatılmaktadır. *Bkz.* Gie, Kotros, Briareos, Yüz Kollu Devler, Hekatogheiroi.

Çeo. *(Yunan)* Leto'nun babası titan... Yunancası *Koios*'tur. Hesiodos'un *evrendoğum*'unda adı geçer. Hesiodos mitolojisine göre *Zeus*'ün çocukları, *Apollon*'la Artemis'in annesi, *Hera* değil, *Leto*'dur. *Bkz.* Leto, Titan'lar, Koios.

Çepnilik. *Bkz.* Babâîlik.

Çerkeşiyye. *(İslâm)* Halvetîlikten türeyen bir kol... *Nasuhiyye* kolundan türemiştir. XIX. yüzyılda Çerkeş'li Mustafa tarafından kurulmuştur. *Bkz.* Halvetiyye, Nasuhiyye.

Çeşme Falı. *(Genel)* Çeşmenin yalağına iğneler atılarak bakılan fal... Akan sular altında iğnelerin aldığı durumdan anlamlar çıkarılmak yoluyla bakılır. Antikçağ Yunanlılarından günümüze kadar gelmiş bir fal biçimidir. *Bkz.* Fal.

Çeştiyye. *(İslâm)* Edhemîlikten ayrılan bir kol... İlkin IX. yüzyılda Horasan'da kurulmuş,

sonra Hint Müslümanları arasında yayılmıştır. Kurucusu Ebû Ahmet Abdâlî Çeştî'dir. Çeştîlikten de *Sabîriyye* ve *Nizâmiyye* adlı iki kol türemiştir. İlkin, İslâm şeriatı öğelerine göre kurulan bu tarikat giderek varlıkbirliği anlayışına yönelmiş ve Müslüman olmayan Hintlileri de içine almıştır. *Bkz.* Edhemîyye.

Çıyırdı. *(Türk)* Kırgızların ünlü Manas destanı kişilerinden... *Manas*'ın annesi ve *Kanıkey* hâtûnun kaynanasıdır. *Bkz.* Manas.

Çiçekler Ülkesi. *(Amerika)* Bebeklik çağında ölenlerin gidecekleri ötedünya... Amerika yerlilerinden Aztek'lerce inanılmıştır. *Aztek'ler,* burada, bebeklerin sonsuzca mutlu bir yaşam sürdüreceklerine inanıyorlardı. Genellikle ilkellerde ötedünya tasarımları çeşitlidir ve çeşitli ölülerin gidecekleri ötedünya yeri başkadır. *Bkz.* Ötedünya, Güneş Evi.

Çile. *(Genel)* İnsanın dinsel bir amaçla kendini sıkıntıya sokması, birçok gereksinmelerinden yoksun bırakması... En eski çağlardan günümüze kadar süregelmiş olan bu inanç, *çile* çekmekle dinsel bir aşamaya erişme ereğini içerir. *Çile* deyimi, Farsça *kırk* anlamına gelen *çihil* sözcüğünden türemiştir. Bu türetme, İslâm tasavvufunda çilenin kırk gün kırk gece çekilmesi nedeniyledir. Bu inancın temeli de *Mûsâ*'ya kırk günlük bir tapımdan sonra kitap verileceği yolundaki tanrı bildirisinin Kur'anda yazılı olmasıdır. Peygamber *Muhammet* de kırk hadîs ezberleyenleri övmüştür. *Kırk* sayısının kutsallığı inancı Müslüman toplumunda bu temellere dayanır. İlkellerde de çeşitli *çile törenleri* (Fr. Les rites ascétiques) saptanmıştır. Örneğin, Avustralya ilkellerinde gençler, dinsel yaşama girebilmek için ormanlara çekilirler, oruç tutarlar ve hiç kimseyle konuşmazlar, uykularını gittikçe kısaltırlar. Bütün bu *çile*'lerin amacı, "doğal kişiliği öldürerek insansal kişilikle yeniden doğmak"tır. Ne var ki bu insansal kişilik, dinsel kişilik görünümü altında, toplumun belli ekonomik gereklerine karşılık verir. Topluma besin sağlayabilmek, başka toplumlarla dövüşebilmek için gençlerin güçlü ve dayanıklı olmaları gereklidir. Çileciliğin temelinde bu gibi toplumsal ve ekonomik nedenler yatmaktadır. Birçok ilkellerde çilecilik, bu amacı daha bir güçle gerçekleştirebilmek için, *işkence* çizgisine varmıştır. Toplumbilimci Durkheim, ilkellerin, acının kutsallığına inandıklarını yazmaktadır; bir örgeni acıtmanın, o örgene kutsallık sağladığına inanan ilkeller saptanmıştır. *Bkz.* Çilecilik.

Çilecilik. *(Genel)* Belli bir aşamaya ulaşmak için çile çekmenin gerekliliği inancı... Bu inanç, dinsel ve felsefesel, bütün eğitim sistemlerinde geçerlidir. *Çilecilik* (Fr. Ascétisme), bedeni küçümsemeyi öğrenme yoluyla ruhu yüceltme anlamındadır. Bu anlamda her türlü *eğitim* de *çile* niteliğini taşır. Örneğin, *Buda,* eski Hint geleneklerine uyarak böylesine bir çileyle kendini eğitmiştir. Hıristiyanlıkta çilecilik, *Âdem*'in elma hırsızlığından ötürü soyaçekim yoluyla aşağılanmış insanın kendini cezalandırmasını dile getirir. Manastırların kuruluşundan önce çöller, *târiki dünya* (dünyayı bırakmışlar) adı verilen çilecilerle doluydu. Manastırlar, bu bireysel çilecilikleri bir disipline sokmak amacıyla kurulmuştur. İslâmlığın bütün tasavvuf tarikatlarında çile çekmek, bilgiye ermenin (ermişliğin) ilk basamağıdır. İslâm inançlarına göre, bilgisizlerin çileciliği tanrıdan gayri her şeyden *vazgeçmek*'tir. Hint inançlarında aynı erek *nirvana*'laşmakla elde edilir. Antikçağ Yunanlılarında Stoacılar ve Kinikler, kendilerini, böylesine çilelerle eğitirlerdi. *Bkz.* Çile, Nirvana.

Çin Budizmi. *(Çin)* Taoculukla etkilenmiş Budacılık... İ.S. IV. yüzyıla doğru Çin'e sızan Budacılık, özellikle Sanskritçe terimleri Taocu terimlerle dile getirmek yüzünden, Taoizmden geniş çapta etkilenmiş ve eklektik bir nitelik kazanmıştır. *Karman* düşüncesi atalar tapımına uygulanmış, erkek *Avalokitesvara* değişime uğrayarak prenses *Kuanin* (Çn. Guan-yin) adıyla kadınlaştırılmıştır. Konfüçyüsçülükle de karışan *Çan* (Çn. tşan) Budizmi, Japonya'ya *Zen* dini olarak geçti. Mahayana Budacılığından doğan Çin Budacılığı, çeşitli anlayışlarda belirmekle beraber, Taoculuk ve Konfüçyüsçülük karışımı kendine özgü bir nitelik taşır. Örneğin, iyi yürekli bodhisatva *Kuanin,* Budacılığın cehennemindekilere çok acır, onları yüreklendirmek için cehenneme iner, ne var ki cehennemi cennete çevirir, Budacılığın işkence yeri olan cehennem, Çin düşüncesine uygun olarak bir zevk ve safâ yeri niteliğine dönüşür, Budacılığın cehennemini kurtarmak için iyi yürekli *Kuanin*'i oradan kovmak zorunda kalırlar. Çin halkının inandığı bu öykü, Çin Budacılığının eklektik yapısını ve nasıl Çinlileştirildiğini gereği gibi belirtmektedir. *Bkz.* Budizm, Çin Dinleri, Zen Budizmi, Taoizm.

Çin Dinleri. *(Çin)* Sinizm, Konfüçyanizm ve Taoizm... Çin toplumunun sosyo-ekonomik yapısından doğan dinler Sinizm, Konfüçyanizm ve Taoizm'dir. Ayrıca, Hint Budacılığı da Çin'e ya-

yılmış ve etkili olmuştur. Çin dinlerinin ayırdedici niteliği tanrısız oluşlarıdır. Çinliler, tanrılara değil, atalarına tapmışlardır. İlkel animizm, ataların ruhları olarak belirmiştir. Kimi incelemeciler, göklerin egemeni *Şang-ti*, toprakların egemeni *Hou-tu* ve nehirlerin egemeni *Hu-pu* gibi tasarımları, bir çeşit çoktanrıcılığın tanrıları saymışlarsa da bunlar birçok mitolojilerde olduğu gibi kişileştirilmiş varlıklar değil, bizzat doğa güçleridir. Çin hükümdarlarına *göğün oğlu* denir, bu hükümdar tüzeye uygun davranırsa doğanın da bol ürün vereceğine inanılır. Bu tasarımda bol ürün verip mükâfatlandıran ya da kıtlık doğurarak cezalandıran, tanrılık bir güç değil, bizzat doğadır. Kimi incelemeciler bu dinsel anlayışı *insaniçincilik* (*Fr.* Anthropocentrisme) olarak nitelemektedirler, doğa, insan içindir ve doğa yasalarıyla toplumsal yasalar birbirleriyle uyumludur. Bu, bir diyalektik bağımlılıktır, birinin düzenliliği öbürünün düzenliliğini gerektirir. Çin dinlerinin başka bir önemli ayırdedici niteliği de her gücü diyalektik bir karşıtlık içinde tasarımlamalarıdır, her güç karşıtıyla birlikte vardır ve karşıtıyla tamamlanır. Örneğin, dişi ilke *Yin*'le erkek ilke *Yang* birbirlerini tamamlarlar ve evreni oluştururlar. Oluşma, karşıtlığın yok edilmesi ve aşılmasıdır. Bütün toplumlarda olduğu gibi Çin toplumunda da bazı boş inançlar bulunmakla beraber Çinlilerin dinsel düşüncelerinin altında Herakleitos'vâri felsefesel ve bilimsel seziler yatmaktadır. *Bkz.* Sinizm, Konfüçyanizm, Taoizm, Çin Budizmi, Çang-ti, Pan Ku.

Çiştiyye. *Bkz.* Çeştiyye.

Çiy Kız Kardeşler. *(Yunan)* Kekrops'un kızları... Çiy tanelerinin kişileştirilmişi olan bu kız kardeşler üç tanedir. *Aglauros, Pandrosos* ve *Herse* adlarını taşıyan bu kızlar, *Athena* tarafından delirtilmişler ve kendilerini Akropolis'ten aşağı atmışlardır. *Bkz.* Aglauros, Pandrosos, Herse, Kekrops.

Çokşeytancılık. *(Fransız)* Evreni birçok şeytanların yönettiği inancı... Tanrıdan çok şeytan inancını kapsadığı için Gol ve Kelt çoktanrıcılığı kimi incelemecilerce – örneğin, Samuel Reinach – *çokşeytancılık* adıyla anılır. *Bkz.* Çoktanrıcılık, Şeytan.

Çoktanrıcılık. *(Genel)* Çok sayıda tanrıya tapma... *Çoktanrıcılık* (*Fr.* Polythéisme) deyimi, birden çok tanrı tapımını dile getirir. İnsanlığın dinsel yaşamı, tektanrıcılığa çoktanrıcılık evresinden geçmiştir. Çoktanrıcılığın tanrıları, genellikle kişileştirilmiş doğa güçleri, atalar, şef ya da kahraman gibi saygı duyulan ölüler, kutsal sayılan bitkiler ve hayvanlardır. Günümüzden üç bin yıl önce insanların otuz beş bin tanrıya taptıkları saptanmıştır. Sümer mitolojisinden Yunan ve Roma mitolojilerine kadar bütün mitolojiler bu tanrıların sürevenlerini anlatırlar. Çoktanrıcılık, felsefe açısından, *doğatanrıcılık* (*Fr.* Panthéisme) temeline dayanır. *Kamutanrıcılık* adıyla da anılan bu felsefe anlayışına göre tanrı, evrenin yaratıcısı ya da yapıcısı değil, bizzat kendisidir. Bu anlayış, İslâm tasavvufunda *vahdeti vücut* (varlıkbirliği) deyimiyle dile getirilmiştir. Çoktanrıcılığın tanrıları insan niteliklidir, insanlardan tek ayrılığı ölümsüz oluşlarıdır. *Bkz.* Tanrı, Tektanrıcılık, Pluton.

Çor. *(Türk)* Kötü ruh... Şamanlık inançlarına göre insanın dışında her insanla beraber bulunan *çor*'lar vardır. Bunlar, kötü ruhlu *cin*'lerdir ve insanı çarparlar. *Çor*'lara özellikle Altay Türklerince inanılmıştır. *Bkz.* Cin, Çorabaş.

Çorabaş. *(Türk)* Doksan koyun derisinden kürkü ve seksen koyun derisinden külâhı olduğuna inanılan bir cin... Altay Türklerince inanılır. *Bkz.* Çor.

Çri. *(Hint)* Mutluluk-tanrıça... *Lakşmi* adıyla da anılır, güzelliği ve şansı da kişileştirir, tanrı *Vişnu*'nun karısıdır. *Bkz.* Vişnu.

Çu. *(Çin)* Özgecilik... Konfüçyanizmin yedi erdeminden biridir. Bu, başkalarını da kendi gibi düşünme erdemidir. *Bkz.* Konfüçyanizm.

Çung. *(Çin)* Başkalarına bağlılık... Konfüçyanizmin yedi erdeminden biri. *Bkz.* Konfüçyanizm.

Çurunga. *(İlkel)* Tapımda kullanılan kutsal aygıt... Avustralya yerlilerince kullanılmıştır. *Şuringa* ve *Tjurunga* biçimlerinde de yazılıyor. İngilizce incelemelerde *bull-roarers* deyimiyle dile getirilmektedir. Arunta'ların dilinde *kutsal* anlamındadır. Ağaçtan ya da cilâlı taşlardan yapılır. Her birinin üstünde topluluğun totemini bildiren bir resim vardır. Uçlarındaki deliğe insan saçından ya da kanguru kılından yapılmış bir ip geçirilerek havada savrulur, bu savrulmadan çıkan sesler kutsaldır. *Ertnatulunga* adı verilen kutsal yerlerde saklanır, kadın ve çocuklara gösterilmesi yasaktır. Spencer ve Gillen, yaptıkları incelemelerde, bu aygıtların başka klanlara ödünç verildiğini ve aygıt başka klanda kaldığı sürece topluluğun hep birden ağlaşıp haykırarak yas tuttuğunu saptamışlardır. Klanda her erkek üyenin bir *çurunga*'sı vardır, ne var ki bunu bireysel olarak kullanamaz ve ancak klan başkanının yönetimi altında kullanılabilir. Bundan ötürü de klanın ortak malı sayılır. *Bkz.* Ertnatulunga, Nurtunja, Waninga.

D

Dabbe. *(İslâm)* Kıyâmet gününün belirtisi olarak ortaya çıkacağına inanılan hayvan... Müslüman halk inançlarına göre bu hayvanın boyu otuz metredir, Arapça konuşacaktır, bir elinde *Mûsâ*'nın asâsı ve öbür elinde *Süleyman*'ın mührü olacaktır, bu mühürle insanların alınlarını *inanlı* (*Ar.* Mümin) ya da inansız (*Ar.* Kâfir) yazısıyla damgalayacaktır. *Bkz.* Kıyâmet.

Dadu-Panti. *(Hint)* Vişnuizmin bir kolu... XVI. yüzyılda kurulmuştur. *Bkz.* Vişnuizm.

Daeira. *(Yunan)* Eleusis'i doğuran tanrıça... *Okeanos*'la *Demeter*'in kızı ve *Hermes*'in karısıdır. *Eleusis* adlı oğlu Hermes'ten olmuştur. Eleusis dinin baştanrıçasıdır. *Bkz.* Eleusis.

Daemon. *Bkz.* Daimon.

Dafne. *Bkz.* Daphne.

Dafnis. *Bkz.* Daphnis.

Dag. *(İskandinav)* Gündüz-tanrı... *Delling*'le *Nott*'un oğludur. Gündüzün dünyanın aydınlık olması onun *parlak yele* anlamına gelen ünlü atı *skinfaxi*'yle gökyüzünde dolaşmasındanmış.

Dagan. *(Asûr)* Gökyüzü-tanrı... *İncil*'de *Dagon* biçiminde yazılmıştır. İbranîce *buğday* anlamına geldiği için bolluk tanrısı olduğu da ileri sürülmüştür. Sonraları *Anu* ile birleştirildi. *Bkz.* Anum.

Dagda. *(Kelt)* Erkek-tanrı... Erkekliği kişileştiren bu tanrı, binlerce erkek öldüren ve kadın egemenliği düzenini kuran toprak-tanrıça *Dana* ya da *Danu*'nun kocasıdır.

Dagon. *Bkz.* Dagan.

Dağ. *(Genel)* Çeşitli mitolojik tasarımlara konu olan doğa parçası... Dağlar, ilkin Sümer mitolojisinde kişileştirilmiş ve tanrılaştırılmıştır. Kazılarda bulunan eski Hitit metinlerinde de her dağın ayrı bir tanrısı olduğu yazılıdır. İskandinav mitolojisine göre dağlar, tanrı *Votan* tarafından öldürülen dev *Ymir*'in kemiklerinden meydana gelmiş, iki *cüce* de kurt *Fenris*'i yakalamak için yaptıkları tasmaya dağların kökünü de katmışlar, dağlar bu yüzden köksüzmüş. *Bkz.* Doğa.

Dağ Han. *(Türk)* Oğuz Han'ın tanrılaştırılan ikinci oğlu... Eski Türklerin doğa tapımında başlıca tanrılardan biridir. Ayrıca, Oğuz destanının da baş mitolojik kişilerinden biridir. *Bkz.* Oğuz Destanı.

Dahhâk. *(İran)* İki omuzunda iki yılan başı bulunan mitolojik kral... Fars mitolojisine göre, *Nuh*'un soyundanmış ve tûfandan bin yıl sonra yaşamış, saltanatı da bin yıl sürmüş. Omuz başlarındaki yılanlara her gün iki insan beyni yedirilmesi gerekiyormuş, bu yüzden *Gâve* adlı bir demircinin liderliğinde halk ayaklanmış ve *Dahhâk*'ı öldürmüş. Hint kaynaklı bu mitolojik öykünün İslâm mitolojisinde de çeşitli biçimleri anlatılır. *Bkz.* Gâve.

Dâî. *(İslâm)* İsmâilî mezhebinin propagandacısı... *Mezhebe çağıran* (Dâvet eden) anlamındadır. İsmâilî mezhebinin – ki Karmâtîlik ve Dürzîlik de aynı mezhebin kollarıdır – *Dâî*'lerin çeşitli görevleri vardır, mezhebi yaymak ve korumak bu görevlerin başında gelir. *Bkz.* İsmâilîlik.

Daidalos. *(Yunan)* Güzel sanatların başlatıcısı sayılan mitolojik heykeltıraş... Hellen-öncesi çağda yaşadığına, Girit kralı *Minos*'un buyruğunda çalıştığına inanılır. Ünlü Girit *lâbirent* (içine girenin bir daha çıkamaması için yapılan karmaşık ve girift dehlizlerden meydana gelen yapı)'ini de o yapmış. İlk uçan adam olduğuna inanılan oğlu *İkaros* da ünlüdür. Kendilerine kızan kral Minos, babayla oğulu kendi yaptıkları lâbirente kapatınca *Daidales* birer çift kanat yapmış, babayla oğul uçarak lâbirentten kurtulmuşlar. Heykeltıraş, mimâr ve mekanik âletler yapıcısı olan Daidalos'un, yılan dişlerinden esinlenerek testereyi icâdeden *Talos* adlı bir de çırağı var. Aynı zamanda yeğeni olan çırağını kıskanan Daidalos, onu öldürünce Atina'dan kaçmak zorunda kalmış, Girit'e sığınmış. Birçok ünlü eskiçağ heykellerinin onun tarafından yapıldığına inanılır. *Bkz.* İkaros, Talos.

Daidalion. *(Yunan)* Atmaca biçimine sokulan Khione'nin babası... *Artemis* tarafından, kendisiyle boy ölçüşmeye kalkıştığı için, öldürülen kızının acısına dayanamayarak kendini uçuruma atmış, *Apollon* da onu atmaca yapmış. *Bkz.* Artemis.

Daimon. *(Yunan)* Cin... Yunanca *daimonion* ya da *demon* sözcükleri, hem *tanrı* hem de *cin* anlamında kullanılır. Platon'un ardılı Ksenokrates *daimon*'ları *tanrı yetkinliğiyle insan eksikliği arasında bulunan varlıklar* olarak tanımlamıştır. Ksenokrates'e göre bunlar, iyiye ve kötüye de kapılabilen, tanrılarla insanlar arası varlıklardır. Platon da Yunanca *deisidaimon* deyimini *boşinançlı* (*Ar.* Bâtıl fikirli) anlamında

kullanmıştır. Yunanlılar *daimon* deyimiyle, kendi benliklerinde duydukları tanrısal gücü kişileştirmiş olsalar gerektir, Sokrates de bu anlamda "benim daimon'um" sözünü sık sık kullanır ve düşüncelerinin ondan esinlendiğini söylerdi. Bu anlamda *daimon*, çeşitli mitolojilerdeki *cin* tasarımından farklı olarak, içimizde bulunan ve bizi iyiye de kötüye de süren içsel bir *cin*'dir. Eckart Peterich de şöyle der : "Her ailenin, her tarlanın, her kentin ve her insanın ayrı bir *kader gücü* vardır, bu gücün adı *daimon*'dur". Aynı inancı sürdüren Romalılar buna, *daemon* ya da *genius* (Cin sözcüğü de bundan türemiştir) derlerdi. *Bkz.* Cin, Genius.

Daimonion. *Bkz.* Daimon.

Dakhma. *(İran)* Toprağı ve ateşi kirletmeden akbabalar tarafından parçalanabilmeleri için ölülerin bırakıldığı sessizlik kuleleri... *Zerdüşt* dininin kutsal kitabı *Avesta*, ölülerin gömülmesini yasaklar. *Bkz.* Vendidat, Avesta.

Daksa. *(Hint)* Dünyayı yaratmaları için Brahma tarafından yaratılan sekiz canlıdan biri... Bu canlıların tümüne *Pragiapati'ler* denir, Hint inançlarına göre *Brahma*'nın yaratısı olan bu canlılar onun buyruğuyla dünyayı yaratmışlardır. Tanrı *Siva* bu yaratmaya karşı çıkmıştır, bu yüzden *Daksa*'yla ilişkili bir serüveni vardır. *Daksa* kendini ondan üstün görür ve onu saymazmış. Daksa'nın kızı *Sati* – ki Siva'nın karısı olacak ve kendini öldürüp *Parvati* adıyla tanrıçalık aşamasına yükselecektir – ise Siva'yı çok sever ve sayarmış. *Bkz.* Çelişme, Sati, Siva, Parvati, Pragiapati'ler.

Daktyloi. *Bkz.* Daktyl'ler.

Daktyl'ler. *(Yunan)* İda dağının demirci cinleri... *Kybele*'nin yoldaşları ve râhipleri sayılan bu cinler, halkın ilk demircilere duyduğu hayranlıktan ve onları tanrılaştırmalarından doğmuşlardır. Çok usta el işçileri ve silâh yapıcısıymışlar. Demir döverken çıkardıkları uyumlu seslerden ötürü de müzikte ritmin bulucuları sayılmışlardır. Antikçağ Yunan müziğine bu *daktylos* ritminden geçilmiştir. Yunanca *daktylos* sözcüğü *parmak* (el işçileri) anlamını dile getirir. Bunlara, *parmak cinleri* anlamında *daktyloi* denir. Beş tane olan bu cinler, usta el işçileri olduklarından bu adı almışlardır. Bu cinler, tanrıça *Rhea*'nın *Zeus*'ü doğurmak için ıkınırken yere dayadığı sağ elinin parmak izlerinden doğmuşlar. *Bkz.* Zeus.

Dalai-Lama. *(Tibet)* İnsanda cisimleşmiş tanrı... *Bkz.* Lama, Lamaizm.

Dalila. *Bkz.* Samson.

Damaskos. *(Yunan)* Hermes'in oğlu... Şam (Damas) kentine adını veren mitolojik tanrı oğludur. Annesi *Halimedes*'tir. Tanrı *Dionysos* tarafından derisi yüzülerek öldürülmüş. *Bkz.* Hermes.

Damastes. *(Yunan)* Mitolojik haydut... *Prokrustes* lâkabıyla anılır.

Damayanti. *(Hint)* Kocaya bağlılık simgesi kraliçe... Kral *Nala*'yla karısı *Damayanti*'nin öyküsü, *Mahabharata*'nın en ilginç öykülerinden biridir. *Damayanti* de kral *Bhima*'nın kızıdır ve kocası Nala'yı tanrılara yeğleyerek onunla evlenmiştir. Tanrılar, prensesin Nala'yı sevdiğini bildiklerinden, onun kılığına girmişlerdir. Ama prenses, önünden geçen birçok Nala'nın içinden sevdiğini seçer, çünkü tanrıların gölgeleri yoktur. Buna kızan tanrılar, Nala'yı kumara alıştırırlar. Varını yoğunu kumarda yitiren Nala, karısını da bırakarak kaçar. Oysa, Damayanti onu yıllarca bekler ve ona sâdık kalır. *Bkz.* Nala, Bhima, Puskara, Rituparna.

Damia. *(Yunan)* Bereket-tanrıça... Tahıl bolluğunu simgeler, özellikle Aigina'da tapılmıştır.

Damkina. *(Sümer)* Tanrı Ea'nın karısı tanrıça... Mezopotamya mitolojisinin tanrılar soyunun üremesini sağlayan tanrıçalarındandır. *Bkz.* Ea.

Damokles. *(Yunan)* Tepesine kılıç asılarak kendisine mutluluk verilen Siraküza'lı... Halk dilindeki *Damokles'in kılıcı* deyimi, bu Siraküza'lının öyküsünden kalmadır. *Damokles*, Siraküza kralının mutluluğuna gıpta edermiş. Kral da ona aynı mutluluğu verebileceğini söylemiş, ama tepesine de ince bir kıla bağlı olarak bir kılıç asmış. Damokles, tepesinde her an beynine inmeye hazır bir kılıçla mutlu olunamayacağını anlamış ve kralların mutluluğuna gıpta etmekten vazgeçmiş. Öykünün amacı, halkın ayrıcalıklıların mutluluğuna özenmemesini sağlamaktır.

Dan. *(Danimarka)* Mitolojik kral soyu... Danimarkalıların atası olduğuna inanılır. İngiliz inançları da kendi soylarını bu ataya bağlarlar. Tevrat'da sözü edilen bir başka *Dan* da *Yâkub*'un oğludur ve on iki İsrail boyundan birinin atası sayılmıştır.

Danae. *(Yunan)* Argos kralı Akrisios'un kızı... Falcılar, *Akrisios*'a torunu tarafından öldürüleceğini söylemişler, o da kızı *Danae*'yi bronzdan bir kuleye kapatmış ve böylelikle bir erkekle birleşip gebe kalmasına engel olmuş. Ama yağ-

mur damlaları hâlinde kuleye süzülen *Zeus*, genç kızla birleşmiş. Bu birleşmeden doğan *Perseus* da büyüdükten sonra gerçekten büyükbabasını öldürmüş. *Bkz.* Akrisios, Perseus.

Danaid'ler. *(Yunan)* Danaos'un elli kızı... Buna karşı *Danaos*'un kardeşi *Aigyptos*'un da elli oğlu *Aigyptiad'lar* adıyla anılırlar. Bu ellişer amca çocuğunun birbirleriyle birleşmeleri, Yunan mitolojisinin ünlü öykülerindendir. *Danaid*'lerden kırk dokuzu, kırk dokuz amca oğlunu zifaf yatağında hançerleyip öldürünce *Hades*'e atılmışlar ve delik deşik fıçıları sonsuza kadar su doldurmakla cezalandırılmışlar. *Bkz.* Danaos, Aigyptiad'lar, Hypermnestra, Lynkeus, Dana'lılar.

Dana'lılar. *(Yunan)* Homeros'a göre Danaos'un soyu sayılan bütün Yunanlılar... *Danaos*, Argos'un kurucusu sayılır ve Argos'lular bu adla anılırlar. Homeros ve Virgilius, bu adı, bütün Yunanlılar için kullanmışlardır. *Bkz.* Danaos, Argos.

Danao'lar. *Bkz.* Dana'lılar.

Danaos. *(Yunan)* Argos kralı ve Yunanlıların mitolojik atası... *İo*'nun soyundandır, *Beles*'la, *Ankhinoe*'nin oğlu ve *Aigyptos*'un ikiz kardeşidir. Ünlü *Danaid'ler*'in de babasıdır. *Bkz.* İo, Danaid'ler, Dana'lılar.

Dans. *(Genel)* Ritmik hareketlerde dinsel ve büyüsel etkiler bulunduğu inancı... Kutsal danslar, insanlığın çok eski bir inancıdır. İlkeller bu dansı genellikle maskeler takarak yaparlar. Savaş, av, ölüm dansları ünlüdür. Eski Türklerin Şaman dansları gibi kendinden geçirten danslar da vardır. Kutsal dans inancı sadece ilkellere özgü olmayıp birçok uygarlıklarda da devam etmiştir. Yunanlıların *Eleusis* âyinlerinde, *Dionysos* dininde, İslâmların Mevlevî âyinlerinde de kendinden geçirtici ve tanrısallığa ulaştırıcı danslar yapılmıştır. Hint, Çin, Japon vb. dinsel dansları da ünlüdür. Hint tanrısı *Krişna*, dans eden kızlar eşsiz kalmasın diye kendisini çoğaltır ve danslarında bütün kızlara eşlik eder, dans bitince büyü bozulur ve çoğalan *Krişna*'lar da ortadan yok olur. İskandinav mitolojisinin hemen bütün cinleri ve cüceleri ormanlarda dans ederek dolaşırlar. Ortaçağ Hıristiyanlığında da iskeletlerin insanları dansa çağırdığına inanılmış ve bu dans, *ölüm dansı* adıyla ünlenmiştir. Ritmik devimler, insan vücudu ve adımlarında olduğu gibi (dans) insan sesi (şarkı) ve ses âletleri (müzik)'nde de dinsel ve büyüsel bir nitelik kazanmıştır. *Bkz.* Din, Büyü.

Daphne. *(Yunan)* Defne ağacına dönüştürülen su perisi... Irmak-tanrı *Peneios*'un kızıdır. *Apollon* ona âşık olmuş, onu ele geçirmek istemiş, *Zeus* de onu defne biçimine sokmuş. Kendini *Gaia*'ya adadığı için erkekten kaçarmış. Bu yüzden *defne ağacı* tanrı Apollon'un kutsal ağacı sayılmış. Apollon, onun dallarından yaptığı çelenklerle başını süslermiş. *Bkz.* Apollon.

Daphnis. *(Yunan)* Kaya parçasına dönüştürülen çoban-tanrı... Tanrı *Hermes*'in bir su perisinden olan oğluymuş, kavalı ve türküleriyle ünlenmiş. Annesi peri kızı doğar doğmaz onu bir defne ormanına bırakmış, çobanlar bulup büyütmüşler. *Nomia* adında bir çoban kızına âşık olmuş ve ona bağlı kalacağına söz vermiş. Ne var ki bir kral kızı, onu sarhoş edip baştan çıkarmış. Nomia da kıskançlığından onun iki gözünü kör etmiş. O da kendini bir uçuruma atmış, babası Hermes tarafından bir kaya parçasına dönüştürülmüş. *Bkz.* Hermes.

Darak. *(Sümer)* Orman-tanrı... Keçi ayaklıdır, Yunanlıların *Pan*'ını andırır. Sözcük olarak da *teke* anlamındadır. Doğa vergisi bolluğu simgeler. *Bkz.* Pan.

Dardanos. *(Yunan)* Zeus'ün Elektra'dan olma oğlu... Troia kentini o kurdurmuş, Çanakkale'de Aiol kentini kurmuş, bu kent halkına bu yüzden *Dardan'lar* denilmiş. *Bkz.* Elektra.

Dares. *(Yunan)* Troia'lı savaşçı İdaios'un babası... *Bkz.* İdaios.

Dasa'lar. *(Hint)* Kötülükçü cinler... Havayı bulandırıp tanrı *İndra*'yı kızdırırlarmış. Sanskritçe *köle* anlamına gelen *dasa*, gerçekte siyah derili Dravid'lerdir. Hintliler, köleliği kabul eden bu ırkı sevmediği için onları cinleştirmişlerdir. *Bkz.* Cin, İndra.

Dasaratha. *(Hint)* Tanrı Rama'nın babası... Ayudhya kralıymış. *Bkz.* Rama.

Dasyu'lar. *Bkz.* Dasa'lar.

Dattaş. *(Mezopotamya)* Fırtına-tanrı... Doğu Anadolu'lu Hurri'lerce de bitki ve bolluk tanrısı olarak tapılmıştır.

Dâvûd. *Bkz.* Zebûr.

Daunus. *(Yunan)* Daunia kralı... *Lykaon*'un oğluymuş. Aynı adı taşıyan bir de *Danae*'nin oğlu var, o da Rutul'ların kralı *Turnus*'un atasıymış. *Bkz.* Turnus.

Dayvas. *(İran)* Doğanın iyi ruhları... En eski İran inancıdır. Eski İranlılar *Dayvas*'ların varlığına inanırlar, her yıl ekin kaldırdıktan sonra

dağların tepelerine çıkıp onlara dua eder ve kuzu kurban ederlerdi.

Debernuş. *(İslâm)* Ashâb-ı kehf adı verilen yedi kişiden biri... *Bkz.* Ashâb-ı Kehf.

Deccal. *(İslâm)* Dinlileri dinden saptırmak için kıyâmetten önce ortaya çıkacağına inanılan kişi... Sözcük olarak Arapça *aldatan* anlamındadır. Bu aldatıcının dünyanın sona erişinden önce ortaya çıkacağı inancı çok eskidir. İlkin *Zerdüşt* dininde ileri sürülmüştür. Sonra Hıristiyanların kutsal kitabı İncil, onun *Mesih*'ten önce ortaya çıkarak insanları kandıracak olan bir *sahte Mesih* olduğunu ileri sürerek ona kanmamaları için Hıristiyanları uyarmıştır. Aynı inanç İslâm disiplininde de ileri sürülmüş ve peygamber *Muhammet*'in hadîslerinde yer almıştır. Bu inanca göre de *Deccal*, kıyâmete yakın günlerde ya da yıllarda *Mehdî*'den önce ortaya çıkacak Müslümanları saptırmaya çalışacaktır. Müslümanlar, Mekke ve Medine dışında bütün dünyaya egemen olacağına ve bu egemenliğini kırk gün ya da dört yüz gün ya da kırk yıl sürdüreceğine inanırlar. İslâm inançları Deccal'ı, alnının ortasında bulunan tek gözlü, kızıl saçlı, iri yarı bir kişi olarak tanımlamaktadır. Müslümanlar ve Hıristiyanlar ayrıca bu Deccal'ın Mehdî ve Mesih tarafından öldürüleceğine de inanırlar. Deccal inancı, bir *peygamber karşıtlığı* düşüncesinden ve sahte peygamberlerden sakınılması görüşünden doğmuştur. Deccal, bütün inançlarda bir *kıyâmet* (dünyanın sonu) belirtisi sayılmıştır. İncelemeci Samuel Reinach, *Orpheus* adlı yapıtında bu konuda şöyle der: "Neron'dan tutun da papazlara karşı çıkan Fransız Başbakanı M. Combes'a kadar kilisenin hiçbir düşmanı yoktur ki Deccal sayılmasın. Luther de Roma'daki Papa'yı Deccal saymıştı. İngilizler Napoléon'u, bir Protestan papazı Hitler'i Deccal saymıştır". *Bkz.* Kıyâmet, Mehdî, Mesih, Avatar.

Decius. *(Hıristiyan)* Ashab-ı kehf'in bir mağaraya kapanmasına neden olduğuna inanılan Roma'lı zorba... Efes'te puta tapmayanların kafasını uçurduğu için *Ashab-ı kehf* bir mağaraya sığınmışlar. *Decius*'un adamları da mağaranın kapısını taşla örmüşler. *Bkz.* Ashab-ı Kehf.

Dedal. *Bkz.* Daidalos.

Dede. *(İslâm)* Bin bir günlük çile çekmiş derviş... Mevlevî tarikatına özgü bir deyimdir. *Bkz.* Mevlevîlik.

Dede Baba. *(İslâm)* Bektâşîlerin en büyük piri... Bektâşîliğin en üst derecesidir. *Dede baba*, Kırşehir'de Dedebağı dergâhında otururdu. *Bkz.* Bektâşîlik.

Dede Korkut. *(Türk)* Mitolojik Türk ozanı... Dede Korkut öykülerinin yazarı olduğuna, iki yüz doksan beş yıl yaşadığına, Oğuz Türklerince peygamber *Muhammet*'e elçi gönderildiğine, İslâm dinini Türklere onun getirdiğine ve yaydığına inanılır. *Dede Korkut*'un, Yunanlıların hem Homeros'unu hem de yedi bilgelerini andıran bir kişiliği vardır. Ozanlığı yanında özlü sözleriyle de ünlüdür. Ayrıca, dinsel bir kişiliği olduğu, Şaman dininin *kam*'larından bulunduğu, *Oğuz Han*'a vezirlik yaptığı da yaşamı üstüne yazılmış çeşitli kaynaklarca ileri sürülmüştür. Oğuzların diliyle yazılmış *Dede Korkut Kitabı*, Türk mitolojisinin başlıca kaynaklarından biridir. Bu öykülerde Hint ve Yunan mitolojisiyle ortak temalar, benzerlikler vardır. Ortak ve benzer öğelerin dışında, eski Türklere özgü mitolojik öğeler çok zengindir. Destan niteliğinde olan ve gerçek tarihsel olayları da içeren Dede Korkut öykülerinden günümüze on iki tanesi kalmıştır, öykülerindeki anlatımlardan, bunların daha çok olduğu tahmin edilmektedir. Gerçekte bu öyküler ağızdan ağza anlatılarak oluşmuş ve çok sonra, XIV. ya da XV. yüzyıllarda, yazıya geçirilmiştir. Elyazmaları, Dresden ve Vatikan Kitaplıklarındadır. Dede Korkut öykülerinin, ilkin, efsâneleşmiş bir kişi olan *Dede Korkut* tarafından anlatıldığına inanılır. Bu mitolojik ozan, şöylece tanıtılır: "Resûl aleyhisselâm zamanına yakın Bayat boyundan Korkut Ata derler bir er çıktı. Ol kişi Oğuz'un bilginiydi, kayıptan haber verirdi, ne derse olurdu, kavminin her müşkülünü hallederdi, ona danışmadan hiçbir iş yapılmazdı, ne buyurursa hemen yerine getirilirdi".

Dedi. *(Mısır)* Mitolojik büyücü... Yüz on yaşındaymış, Firavun *Keops*'a birçok kehânetlerde bulunmuş, bir kazı ikiye ayırır ve yeniden yapıştırarak canlandırabilirmiş. *Bkz.* Büyücülük.

Defne. *Bkz.* Daphne.

Dehriyye. *(Arap)* Özdekçilik inancı... Arapça *dünya* anlamındaki *dehr* sözcüğünden türetilmiştir. Metafiziğe karşıt, özdekçi bir felsefe akımıdır. Evrenin yoktan var edilmediği gibi, yok olamayacağını, tanrı varsayımının hayâl ürünü olduğunu, evrenin özdeksel bir temele dayandığını ileri sürmüştür. Özellikle X. yüzyılda İbni Râvendî'nin düzenlediği bu özdekçi akım, inanç alanına tümüyle karşı çıkmış bir karşıt inanç olmak bakımından ilginçtir. Dehrciler, metafizik

inançların karşısına bir *zaman* (*Ar. dehr* sözcüğü, *zaman* anlamına da gelir) inancı çıkarmışlar, evrenin ilksiz ve sonsuz *zaman*'ın ürünü olduğunu ileri sürmüşlerdir.

Deianeira. *(Yunan)* Herakles'in karısı... *Herakles,* onun kıskançlığının sonucu olarak tanrılaşır. *Bkz.* Herakles.

Dei Certi. *(Roma)* Gerçek tanrılar... Roma'lı yazarlar, örneğin Varro, *sâhici ve sâhici olmayan* tanrıları birbirinden ayırmaktadır. Onlara göre, kimi tanrılar gerçek, kimileriyse uydurmadır. Örneğin, insanın çevresinde bulunan sayısız *ruhlar* Varro'ya göre *Dei Certi*'dir. *Bkz.* Roma Dini, Dei Majores.

Deidameia. *(Yunan)* Kral Lykomedes'in kızı... *Akhilleus* tarafından baştan çıkarılmış, *Pyrrhos*'u doğurmuş. *Bkz.* Akhilleus.

Deileon. *(Yunan)* Amazonlar savaşında Herakles'e yardım eden savaşçı... *Bkz.* Amazonlar, Herakles.

Dei Majores. *(Roma)* Büyük tanrılar... Roma yazarları, *gerçek tanrılar*'la *gerçek olmayan tanrılar*'ı birbirinden ayırdıkları gibi *Dei Majores*'le *Dei Minores* (Küçük tanrılar)'i de birbirinden ayırmışlardır. Yunanlılardan aldıkları on iki büyük tanrıyı *Dei majores* ve geri kalanları *Dei minores* saymışlardır. *Bkz.* Roma Dini.

Deimakhos. *(Yunan)* Amazonlar savaşında Herakles'in yanında yer alan savaşçı... *Daimakhos* biçiminde de yazılıyor. Aynı savaşa katılan ve *Herakles*'e yardım eden *Deileon*'un da babasıdır. *Bkz.* Deileon.

Deimos. *(Yunan)* Savaş korkusu ve bozgunu -tanrı... Savaş tanrısı *Ares*'le *Aphrodite*'in birleşmesinden doğan *Deimos*'la *Phobos,* Hesiodos'un deyimiyle "bozgun ve korku yaratan tanrılardır". Sözcük olarak Yunanca *deimos* dehşet ve *fobos* korku anlamlarını dile getirir. Kimi metinlerde bu iki tanrı, Ares'in arabasını çeken iki vahşî at olarak tanıtılır. Savaş-tanrı, bunlarla birlikte *Enyo* (felâket), *Eris* (kavga) ve *Ker'ler* (savaşta ölüm)'i de yanından ayırmazmış. *Bkz.* Ares.

Deioneus. *(Yunan)* Üç mitolojik kişi... Yunan mitolojisinde üç tane *Deioneus* var: Birincisi *Herakles*'le *Megara*'nın oğlu, ikincisi Phokaia kralı ve *Aiolos*'un oğlu, üçüncüsü Oikhalia kralı ve *Eurytos*'un oğludur. Bunlardan biri ya da bir dördüncü Dieoneus de Yunan mitolojisinin büyük suçlusu *İksion*'un karısı *Dia*'nın babasıdır. *Bkz.* İksion.

Deiphobe. *(Roma)* Ozan Vergilius'un Cumae Sibylla'sına verdiği ad... *Bkz.* Sibylla.

Deiphobos. *(Yunan)* Troia'lı kahraman... *Priamos*'la *Hekabe*'nin oğludur. *Bkz.* Hekabe, Priamos.

Deiphontes. *(Yunan)* Argolis kralı... *Herakles*'in soyundanmış. *Bkz.* Herakles.

Deipyle. *(Yunan)* Diomedes'in annesi... *Adrastos*'un kızı ve *Tydeus*'un karısıdır. *Bkz.* Adrastos, Tydeus, Diomedes.

Deipylos. *(Yunan)* Trakya kralı Polymestor'un oğlu... Aynı adı taşıyan Akha'lı bir de savaşçı var. *Bkz.* Polymestor.

Deipyros. *(Yunan)* Troia savaşının Yunanlı kahramanlarından... Troia kralı *Priamos*'un oğlu *Helenes* tarafından öldürülmüş. *Bkz.* Priamos.

Deirdre. *(İrlanda)* Büyük bir aşk öyküsünün kahramanı olan kadın... İrlanda aşk efsânelerinin başkişisidir.

Deisidaimon. *Bkz.* Daimon.

Dejanira. *Bkz.* Deianeira.

Dekalogos. *(Yahudi)* Tanrı Yehova'nın Sina dağında peygamber Mûsâ'ya verdiği on buyruğun Yunanca adı... Arapça *evâmir-i aşere* deyimiyle dile getirilir. *Bkz.* Ahd, Ahdi Atîk, Anlaşma, Evâmir-i Aşere.

Deksamenos. *(Yunan)* Olenes kralı... *Herakles*'in karısı *Mnesimakhe*'nin babasıdır. Kimi kaynaklarda *Deianeira*'nın babası olarak gösterilir. *Bkz.* Herakles, Deianeira.

Deksithea. *(Yunan)* Girit kralı Minos'un karısı... *Bkz.* Minos.

Delfoi. *Bkz.* Delphoi.

Delia. *(Yunan)* Delos'ta dört yılda bir kutlanan tanrısal bayram... *Bkz.* Bayram, Apollon.

Deli Dumrul. *(Türk)* Azrâil'e kafa tutan kahraman... *Dede Korkut* öykülerinden en ünlüsünün başkişisidir. Türklerin İslâm dinine girişlerinin ilk tepkilerini belirtmesi bakımından ilginçtir. Öyküsü, Yunan mitolojisinin *Alkestis* öyküsünü andırır. Bununla beraber *Deli Dumrul*'un kişiliği, adı geçen öyküdeki *Admetos*'un kişiliğine benzemez. Deli Dumrul, mert ve açıkyürekli bir kahramandır; metafizik bir gücü değil, insan gücünü simgeler. Deli Dumrul'un öyküsü, tanrıya ve ölüme insanca direnişin öyküsüdür. Benzerlik, her iki öyküde de, kahramanın kendisi yerine ölecek birini bulması şartıyla canının ba-

ğışlanacağı temasındadır. Her iki öyküde de kahramanın annesi ve babası, oğullarının yerine ölmek istemezler, kahramanın karısı (Yunanlılarda Alkestis) kocasının yerine seve seve ölüme gitmeyi göze alır. *Bkz.* Dede Korkut, Alkestis, Admetos.

Deli Karçar. *(Türk) Dede Korkut*'u öldürmeye kalkan ve çarpılan kahraman... *Dede Korkut* öykülerinden *Bamsı Beyrek* öyküsünün kahramanlarındandır. *Banı Çiçek*'in kardeşidir. Dede Korkut, bu genç kızla genç erkeği evlendirmek istediği için *Deli Karçar*'ın saldırısına uğramıştır. *Bkz.* Dede Korkut, Bamsı Beyrek, Banı Çiçek.

Delos. *(Yunan)* Tanrı Poseidon'un denize vurarak oldurduğu yüzer ada... Sonra, *Artemis*'le *Apollon*'u doğurması için *Leto*'yu kabul ettiğinden ötürü, *Zeus* tarafından denizin dibine bağlanmış ve Kyklad takımadalarından biri olmuş. *Bkz.* Leto, Apollon, Artemis, Delos Sorunu.

Delos Sorunu. *(Yunan)* Tanrının bir kâhin aracılığıyla Delos halkına öğrettiği geometrik çözüm... Yunanlılar, bir kübün hacminin iki katını bulmaya yarayan formülü *Delos*'lulara tanrının öğrettiğine inanmışlardır. *Bkz.* Delos.

Delphi. *Bkz.* Delphoi.

Delphinios. *(Yunan)* Delphoi tapınağına egemen olan tanrı Apollon'un lâkabı... *Bkz.* Apollon, Delphoi.

Delphoi. *(Yunan)* Antikçağ Yunanlılarının en ünlü kâhinlik tapınağı... Eski Yunan inançlarına göre, tanrılar tanrısı *Zeus*'ün oğlu *Apollon*, yılan-canavar *Python*'un bekçilik ettiği bu tapınağı onu öldürerek ele geçirmiş. *Pythia* adlı kâhin-büyücü kadını buraya yerleştirmiş, bu kadın gelecekten haber soranlara babası Zeus'ün sözcüsü olan Apollon'dan aldığı karşılıkları bildirirmiş. Yarışma yeri *Olympia*'nın karşısında bir düşünme ve duyma yeri olan *Delphoi*'nin ortasında kutsal taş *Omphales* varmış, onun durduğu yer, dünyanın tam ortasıymış. Gelecekten haber verme alanında ünü eski Yunan kentlerinin sınırını çok aşan ve hemen o çağın bütün uygarlığına yayılan Delphoi tapınağı, gerçekte, herkesin kendi hakkını kendisinin koruduğu bir geleneğin hukuksal bir düzene dönüşmesini gerçekleştirmiştir. Apollon'un yetkesi, Zeus'ün sözcüsü olarak, düzenin sağlanması yolunda tanrılık yasalar oluşturmuştur. Delphoi, Antikçağ Yunanlılarının bir çeşit kilisesidir. Yunan tarihinde rastlanan ilk mezhep olan Pythagorasçılık da bu kilisenin ürünüdür. *Bkz.* Apollon, Zeus, Delphinios, Delphos, Delphyne.

Delphos. *(Yunan)* Delphoi'ye adını veren Poseidon'un oğlu... *Poseidon*'la yunusbalığı *Melanthe*'nin birleşmesinden doğmuş, bu yüzden *yunusbalığı* anlamına gelen *Delphos* adını almış. *Pythes*'in de babasıdır. *Bkz.* Delphoi.

Delphyne. *(Yunan)* Delphoi kaynağını koruyan ilk canavar... Bundan sonra bu kaynağın koruyuculuğunu *Apollon*'un savaşıp öldürdüğü yılan *Python* almış. *Bkz.* Delphoi, Python.

Demeter. *(Yunan)* Toprak ana... Sözcük olarak "buğday veren toprak" anlamındadır. Çok eski ve büyük bir tarım tanrıçasıdır. *Kronos*'la *Rhea*'nın kızıdır. *Zeus*'le birleşerek buğday kız *Kore*'yi doğurmuş. Olgun başak renginde olduğundan ötürü *Ksanthe*, iyi yürekliliğinden ötürü *Eubouleus*, düzenin sağlayıcısı ve yasa koyucu olduğundan ötürü *Thesmophoros* lâkaplarıyla da anılır. Anadolu düşüncesinin ürünü olduğu, Yunanistan'a ilk Aka göçleriyle getirildiği bilinmektedir. Romalılar ona *Ceres* (ya da *Cerere)* derler. Analık sevgisini ve acılarını da simgeler. Yunan mitolojisindeki tek öyküsü de, kızı *Persephoneia*'nın (Kore, Eleusis gizemciliğinde Persephoneia'yla bir tutulur) *Hades* tarafından kaçırılışıyla ilgilidir. *Demeter*, ölümlü *İksion*'la da evlenmiş ve ondan da zenginlik tanrısı *Pluton*'u doğurmuştur. Bu zenginlik de, "toprağın içinde saklı duran buğday" anlamındadır. *Demeter tapımı* (Romalılar, nisan ayında kutladıkları bayramına, *Cerialia* derler), Antikçağın ruhsal yaşamında başlı başına bir din olarak belirmiştir. Özellikle *Eleusis* gizemciliğinde tapım konusu olan *Demeter dini*, hasat mevsiminde buğday kız Kore (Persephoneia)'nin yeraltına inişini, ölümden sonra yeraltı ülkesine iniş olarak tasarımlatır ve doğanın verimlilik yasalarını ölüm-doğum yasalarıyla aynılaştırır. *Bkz.* Eleusis, Persephone, Pluton, Hades.

Demirhan. *(Türk)* Dağ başı-tanrı... Özellikle Yâkut Türklerince inanılmıştır. Kimi metinlerde *Yer-Su*'lardan kutsal bir ruh sayıldığı yazılıdır. *Bkz.* Yer-Su.

Demirtâşiyye. *(İslâm)* Halvetîliğin Rûşenîlik kolundan türemiş bir kolu... Rûşenî Dede'nin halîfesi Muhammet Demirtaş tarafından XVI. yüzyılda Mısır'da kurulmuştur. *Bkz.* Halvetîlik.

Demiurgos. *(Yunan)* Yapıcı tanrı... Platonculuğun ileri sürdüğü felsefesel *tanrı* kavramıdır. Sözcük olarak *halk için yapan* anlamını dile

getirir. Osmanlıcaya *sânii kâinât*, Türkçemize *eplıken* deyimleriyle çevrilmiştir. Platonculuğun bu felsefesel tanrı tasarımı çok önemlidir. Yunanlılarda *yaratma* düşüncesi yoktur, özdek de ruh gibi ilksizdir; bu bakımdan tanrı, ancak biçim verici, düzenleyici, bir çeşit mimâr olabilir. Yaratma düşüncesi ilk kez Hıristiyanlıkla ortaya atılmıştır. *Bkz.* Tanrı.

Demodike. *(Yunan)* Aiolos'un kızı... Dâmâdı *Phriksos*'a âşık olması ve onu kendisine sarkıntılık etmekle suçlaması öyküsüyle ünlüdür. *Bkz.* Aioles.

Demodokos. *(Yunan)* Kör şarkıcı... Homeros'un *Odysseia*'sında adı geçer. Kral *Alkinoos*'un sarayındaymış. *Bkz.* Alkinoos.

Demokles. *Bkz.* Damokles.

Demonizm. *Bkz.* Cin.

Demophon. *(Yunan)* Demeter'in büyü yaparak ölümsüz kılmak istediği çocuk... *Eleusis* kralı *Keleos*'la *Metaneira*'nın oğludur. Bu adı taşıyan bir de mitolojik Atina kralı vardır, Troia kuşatmasında bulunmuş ve karısı *Phyllis* ölünce o da kendini öldürmüş. *Bkz.* Büyücülük.

Demysos. *(Yunan)* Akhilleus'un sağ topuğunu taşıdığı çevik dev... Sağ topuğu ateşte yanan *Akhilleus*'a onun sağ topuğu takılmış, o da bundan ötürü iyi bir koşucu olmuş. *Bkz.* Akhilleus.

Deng. *(Mısır)* Yağmur-tanrı... *Abouk*'un oğludur. Çok eski bir Mısır halkı olan Dinka'larca tapılmıştır. *Bkz.* Abouk.

Deniz. *(İskandinav)* Dev Ymir'in kanından oluştuğuna inanılan yeryüzünün büyük bölümünü kaplayan tuzlu su... *Bkz.* Ymir, Yaratılış.

Deniz Han. *(Türk)* Doğa tanrısı olduğuna inanılan Oğuz Han'ın en küçük oğlu... Oğuz Türklerinin inançlarına göre *Oğuz Han*, Batı illerinin yönetimini bu tanrı oğluna vermiş. *Bkz.* Oğuz Destanı.

Denkart. *(İran)* Mazdeizmin din sorunlarını kapsayan bir çeşit din ansiklopedisi... *Bkz.* Mazdeizm, Bundahişjin.

Deprecatio. *(Roma)* Bir şey dilemek için doğaüstü güçlere edilen dua... *Bkz.* Dua.

Deprem. *(İlkel)* Doğaüstü güçlerin, ataların ya da ruhların kızgınlıklarının belirtisi olduğuna inanılan yer sarsıntısı... Bu inanç günümüzde de ilkel düşüncelerde devam etmektedir. Bilgisizler, genellikle, bütün doğa olaylarını doğaüstü güçlerin irâdelerine bağlarlar. *Bkz.* İnanç.

Dergâh. *(İslâm)* İslâm tasavvufunda tarikatların toplantı ve tapım yeri... *Tekke* deyimiyle anlamdaştır. Farsça *eşik* anlamındadır. *Bkz.* Tasavvuf.

Derkavîyye. *(İslâm)* Şâzîliliğin bir kolu... XVIII. yüzyılda Molla Derkaavî tarafından Fas'ta kurulmuştur. *Bkz.* Şâzîliyye.

Derketo. *(Bâbil)* Suriye'de bir gölde yaşadığına inanılan balık vücutlu, kadın yüzlü tanrıça... Ünlü Bâbil kraliçesi *Semiramis*'in onun kızı olduğuna inanılmıştır. *Bkz.* Semiramis.

Derkynos. *(Yunan)* Poseidon'un oğlu... *Alebion*'un da kardeşidir. *Herakles*'in sürülerini çalmak istemiş. *Bkz.* Heraldes.

Derviş. *(İslâm)* Tarikat üyesi... Farsça *dilenci* anlamındadır, ama bu anlam *kapı kapı dolaşıp arayan* anlamından türemiştir, tasavvuf dilinde, *dünya malından vazgeçmiş* ve bundan ötürü de *yoksul* anlamını dile getirir. *Mürîd* deyimiyle anlamdaştır. Dervişlere önderlik eden büyük rütbeli tarikatlılara da *şeyh* denir. *Derviş*, Bektâşîlikte özel bir derecedir. *Bkz.* Bektâşîlik.

Despoina. *(Yunan)* Orfizm'in kimi tanrıçaları çağırmak için kullandığı ad... Özellikle *Demeter*'le kızı *Persephoneia* ve *Aphrodite* için kullanılmıştır. *Bkz.* Orphik Dini.

Desûkiyye. *(İslâm)* Şâzîlikten türediği ileri sürülen tarikat... Seyyid İbrahim Burhanettin tarafından XIII. yüzyılda Mısır'da kurulmuştur. Gerçekte Şâzîlilik, Rıfâîlik ve Bedeviliğin bireşimidir. Şeriatı temel sayan Sünnî bir tarikattır. *Bkz.* Şâziliyye.

Deukalion. *(Yunan)* Yunanlıların Nuh'u... *Prometheus*'un oğludur. Tanrılar tanrısı *Zeus*, insanları cezalandırmak için dünyayı suya boğmuş, *Deukalion* da babasının öğüdüne uyarak bir gemi yapmış ve dokuz gün sular üstünde yüzdükten sonra karısı *Pyrrha*'yla birlikte Tesalya'da bir tepeye çıkarak kurtulmuşlar. Sümer'lerin *Utnapiştim*'ini Yunanlılaştıran *Deukalion*, tûfandan sonra dünyaya gelen oğlu *Hellen* yoluyla Hellenlerin atası oluyor. Bir anlatıma göre, Deukalion'la karısı Pyrrha, tepenin üstünde omuzlarından arkaya taş atmışlar, erkeğin attığı taşlardan erkekler ve kadının attığı taşlardan kadınlar oluşmuş. *Hellen*'in üç oğlu *Ailos, Doros* ve *Ksuthos*, *Ksuthos*'un oğulları *İon* ve *Akhaios*'la birlikte, Hellenlerin Dor, Aiol, Akha ve İon boylarını meydana getirmişler. *Bkz.* Tûfan, Nuh, Hellen, Ut-napiştim..

Dev. *(Genel)* Çok uzun ve çok iri, çok güçlü ve çok korkunç mitolojik varlık... *Dev*'ler, inanç alanında *cin* tasarımı kapsamı içindedir. Hemen bütün mitolojilerde tanrılara karşıdırlar ve kötülük kampında yer alırlar. Dilimizdeki *dev* sözcüğü, İranlıların *Zerdüşt* dininde *kötülük ruhları*'nı adlandıran *div* (*Darvand* da denir) sözcüğünden gelmektedir. *Zerdüşt* inançlarında bunlar *Ehrimen*'in yönetimindedir ve *Ameşas spentas* adı verilen *Ahura Mazda*'nın yardımcılarıyla savaşırlar. İran mitolojisinde ayrıca, hükümdarlarla bile savaşan *dev*'ler vardır. İlk *dev* tasarımına Sümer inançlarında rastlanmaktadır, evrenin yaratılışı sırasında tanrı *Tiamat*, devlerden bir ordu kurar ve öbür tanrıların üstüne saldırtır, bu ordunun başında devlerin en korkuncu *Kingu* vardır, bu orduyla sadece tanrı *Marduk* başa çıkabilir ve baştanrılığa hak kazanır. Çok eski Hint inançlarına göre de dünya bir *dev*'in vücudunun parçalanmasıyla oluşmuştur; başından gök, gövdesinden hava, ayaklarından da dünya meydana gelmiştir; alnından ay, soluğundan rüzgârlar, gözlerinden güneş ve ağzından tanrı *İndra*'yla *Varuna* doğmuş, Hintlilerin dört ana kastı, devin öbür parçalarından oluşmuştur. Mezopotamya mitolojisi de evrenin yaratılışını aşağı yukarı böylesine bir tasarımla betimlemektedir. İskandinav mitolojisindeki tasarım da hemen hemen bunun aynıdır, evrenin oluşması dev *Ymir*'in parçalarıyla gerçekleşir; vücudundan karalar, kemiklerinden dağlar, kanından denizler, saçlarından ormanlar, beyninden bulutlar ve çürüyen etlerinden oluşan kurtlardan da cüceler meydana gelir. Almanların ünlü *Thor* öyküsünde mağaralar devlerin eldivenleri, fırtınalar devlerin horultularıdır. Türk inançlarında devler, "bir dudağı yerde, bir dudağı gökte" kocaman varlıklar olarak tasarlanmıştır, birbirleriyle evlenebilen erkekleri ve dişileri vardır, dişilerine *dev anası* denir, Kaf dağının ardında otururlar. Yunan inançlarının en ünlü devleri *Titan*'lardır ki, ilk tanrılar olarak tasarımlanmışlardır. *Bkz.* Cin, Yaratılış, Titan'lar, Ymir, Deva.

Deva. *(İran)* Dev... *Zerdüşt* dini şu duayla başlar: "*Deva*'lara tapmaktan vazgeçiyor, Zerdüşt'ün izinde olduğumu, *Ahura Mazda*'ya taptığımı ve Deva'ların düşmanı olduğumu bildiriyorum". *Bkz.* Dev, Mazdeizm.

Devadası. *(Hint)* Kutsallığına inanılan raksçı kadın... Brahmanların inançlarına göre bu rakkaseler, tanrı *İndra*'nın raksçıları *Aspara*'ların soyundandır. *Bkz.* Brahmanizm, İndra.

Devadatta. *(Hint)* Buda'nın amcaoğlu... Budist inançlarına göre bu amcaoğlu, *Buda*'yı yok etmek için hangi yola başvurduysa başaramamıştır. Saldırttığı askerler, Buda'nın buyruğuna girmiş, üstüne yuvarladığı kaya ortasından yarılmış, çiğnetmek istediği fil onu dinlememiştir. Sonunda Buda'ya boyun eğmiş, ama bunu söylemeye giderken yolda birdenbire düşüp ölmüştür. *Bkz.* Buda.

Devaki. *(Hint)* Tanrı Vişnu'nun bilge-Rama kişiliğini doğurduğuna inanılan Matura kralı Kansa'nın kız kardeşi... *Bkz.* Bala-Rama, Kansa, Vasudeva, Vişnu.

Devi. *(Hint)* Hint inançlarında kadın tanrılara verilen genel ad... Sanskritçe *tanrıça* anlamındadır. *Bkz.* Siva.

Devler Savaşı. *Bkz.* Titan'lar.

Devlet Kuşu. *Bkz.* Zümrüdüanka.

Devse. *(İslâm)* Yan yana ve yüzükoyun bir sıra hâlinde yere yatan müritlerin üstünden Şeyh'in atıyla geçildiği halde hiçbirinin yaralanmadığına inanılan dinsel tören... Özellikle Saadiye tarikatında uygulanan bu âyin Mısır'da 1881 tarihinde yasaklanmış, daha sonra Şeyh'in müritlerinin üstünden yürüyerek geçmesine izin verilmiştir. Hiçbirini zedelemeden üstlerinden atla geçmesi Şeyh'in kerâmeti sayılmakta ve ayrıca Şeyh'in bilgisinin bu yolla müritlere geçtiğine inanılmaktadır. *Bkz.* Kerâmet.

Deyr. *(İslâm)* Manastır... Hıristiyan manastırlarını dile getiren bu Arapça sözcük, tasavvuf dilinde *dünya* anlamındadır. *Bkz.* Tasavvuf.

Dhamapada. *(Hint)* Budacılığın törebilimsel kurallarını ve Buda'nın bu alandaki sözlerini toplayan kutsal yapıtlardan biri... Sözcük anlamında *dinsel deyişler* demektir. *Bkz.* Budizm.

Dhamma. *Bkz.* Dharma.

Dharani. *(Hint)* Budacılığın büyüsel işlemlerinin genel adı... Aynı işlemlere Hinduizmde *mantra* denir. *Bkz.* Budizm.

Dharma. *(Hint)* Doğruluk-tanrı... Sanskritçenin *hukuk* ve *varlık* anlamlarını dile getiren bu önemli terimi Hint mitolojisinin temel yapıtı olan *Mahabharata*'da doğruluk-tanrı olarak görünür. Örneğin, *Yudhisthira* bu tanrının aracılığıyla doğmuştur. *Bkz.* Yudhisthira.

Dharmasutra. *(Hint)* Vedizm'in dinsel görevler üstüne buyruklarını kapsayan yapıt... *Bkz.* Vedizm.

Dhritarastra. *(Hint)* Bharata'lar soyundan iki düşman aileden birinin atası... Bu aileye *Kausava* ya da *Kuruidi* (Dhritarastra oğulları) de denir. Bunlar, *Pandava* (Pandu oğulları)'larla sürekli olarak çatışırlar. Hint mitolojisinin başlıca kaynaklarından biri olan *Mahabharata* bu iki ailenin öyküsünü anlatır. Bu iki düşman aileye adlarını veren *Kör Dhritarastra*'yla *So'gun Pandu* küçük yaşta babasız kaldıkları için amcaları *Bhisma* tarafından büyütülmüşlerdir. *Dhritarastra* delikanlılık çağına gelince prenses *Gandhari*'yle evlenir ve yüz erkekle bir kız çocuğu olur. Bharata ülkesine önce *Pandu* kral olur, onun ölümünden sonra da yerine Dhritarastra geçer. *Bkz.* Bharata'lar, Drona, Karna, Argiuna, Pandava, Kuruidi.

Dhruva. *(Hint)* Uttanapada'nın tanrı Vişnu tarafından yıldız yapılan erdemli oğlu... Sanskritçe *kutup yıldızı* demektir, sözcük olarak *duragan* anlamını dile getirir. *Vişnu* tarafından yıldızlığa dönüştürülmüştür. *Bkz.* Vişnu.

Dhyan. *(Hint)* Düşünceyi bir noktada toplayıp çevreyle bütün ilişkileri keserek kendinden geçme... Hinduizmin bir kolu olan Yoga okulunun ve Budacılığın ruhsal güçlenme aşamasıdır. Yoga anlayışında *Dhyana* durumuna ulaşabilen Hindû son aşama olan *Samadhi* durumuna geçer ve evrensel ruhla birleşir. Çin Budizminde *Dhyan* yöntemine *Çan* denir. *Bkz.* Yoga, Hinduizm, Budizm, Bodhi.

Dhyani-Bodhisatva. *(Hint)* Dhyan yöntemiyle tanrısal bilgiye erişen... *Bkz.* Dhyan, Bodhisatva.

Dhyani-Buda. *(Hint)* Tüm ruh ve bilgi olmuş, içdüşünme hâlinde Buda... *Bkz.* Dhyan, Buda, Budizm.

Dırdîriyye. *(İslâm)* Halvetîliğin bir kolu... XVII. yüzyılda kurulmuştur. Seyit Ahmet Tecânî'ye bağlı üç koldan biridir. *Bkz.* Halvetiyye, Tecânîyye, Sâviyye.

Dia. *(Yunan)* İkslon'un karısı... *Deioneus*'un da kızıdır. *Bkz.* İkslon.

Diana. *(Roma)* Orman, vahşî hayvan, kadınlık-tanrıça... İtalya'nın Yunan öncesi tanrıçalarındandır. Daha sonra Yunanlıların *Artemis*'iyle bir tutulmuştur. Önceleri Latium'da kutsal bir korulukta *nemorensis* ek adıyla tapılıyordu. Tapınağına başrâhip olabilmek için önceki başrâhibi tanrıçaya kurban etmek gerekirmiş. *Bkz.* Artemis.

Diasia. *(Yunan)* Zeus adına yapılan çok eski bir dinsel tören... *Bkz.* Zeus.

Diaus-Pitar. *(Hint)* Gökyüzünün babası-tanrı... Gerçekte bir Ârî tanrısı olduğu, Hindistan'da daha da geliştiği ve yayıldığı sanılmaktadır. Yunanlılarda *Zeus* ve Romalılarda *Jüpiter* adını alacak olan *Diaus-Pitar* bütün tanrıların ve insanların babası sayılıyordu, en büyük tanrıydı. Evreni onun canlandırdığına, yaşamın kaynağı olduğuna inanılıyordu. *Bkz.* Zeus, Pragiapati'ler, Prithivi Matar.

Dicle. *(Yunan)* Kaplan-nehir... *Medes*, su perisi annesinin babası *kaplan* (*Yu.* Tigris)'la birleştiği nehre bu adı koymuş. *Bkz.* Alphesiboia.

Dictis. *(Yunan)* Bebek Perseus'un kayığını bulup sarayına götüren kral kardeşi... *Bkz.* Perseus.

Dictynna. *(Yunan)* Britomartis'in lâkabı... *Ağdan çıkma kız* anlamındadır. *Bkz.* Britomartis.

Didakhe. *(Hıristiyan)* İsâ'nın on iki havârisinin öğretisi olduğuna inanılan yapıt... İstanbul'da bulunmuştur. II. yüzyılda yazıldığı sanılmaktadır. Hıristiyan törebiliminin baş kaynaklarından biridir. *Bkz.* Hıristiyanlık.

Didâr. *(İslâm)* Tanrının belirişi... Sözcük olarak *yüz* anlamını dile getiren *didâr*, tasavvuf dilinde *tanrının belirişi*'ni dile getirir. *Bkz.* Tasavvuf.

Didaskalos. *(Hıristiyan)* Papaz adayı öğretmeni... Hıristiyanlığın ilk çağlarında kullanılırdı. Sözcük olarak Yunanca *öğretmen* demektir. *Bkz.* Hıristiyanlık.

Didewiwin. *(İlkel)* İlkellerin, içinde ölüp yeniden dirildiklerine inandıkları gizli dernek... Kuzey Amerika ilkellerinden Algonkin'lerin derneğidir. Yapısı, çağdaş Masonluğu andırır. Ölüp yeniden dirilme, çeşitli sınavlarla çeşitli derecelerden geçerek sağlanır. *Bkz.* Gizli Dernekler.

Didim. *Bkz.* Didymeion.

Didima. *Bkz.* Didymeion.

Dido. *(Yunan)* Fenike kralının kızı ve Kartaca kraliçesi... *Elissa* adıyla da anılır, kral *Tyros*'un kızı ve *Pygmalion*'un kız kardeşidir. *Bkz.* Byrsa.

Didyma. *Bkz.* Didymeion.

Didyme. *Bkz.* Didymeion.

Didymeia. *(Yunan)* Didymeion'da kutlanan şenliklerin adı... *Bkz.* Didymeion.

Didymeion. *(Yunan)* Miletos'un Didyma bölgesinde kurulan Apollon tapınağı... Yunanlıların Anadolu'ya gelmelerinden önce de bu tapınakta tapıldığı ileri sürülmektedir. Sözcük olarak, *Apollon*'un da adı gibi, Grek-öncesi bir dilin ürünüdür. *Didymeion,* büyük ününü *Brankhid*'lerin kâhinlik hünerlerine ve siyasal amaçlarına borçludur. *Bkz.* Brankhid'ler Apollon.

Dikaiosyne. *Bkz.* Dike.

Dike. *(Yunan)* Tüze-tanrıça... Antikçağ Yunanlıları *adâlet* kavramını da kişileştirmişler ve onu tanrılar tanrısı *Zeus*'le *Themis*'in kızı sayarak tanrılaştırmışlardır. Yunan inançlarına göre insanlar arasındaki doğruluk ve hak *tanrı*'dan gelmektedir. *Dike* insanlar arasındaki toplumsal düzeni sağlayan ve *Hora'lar* adı verilen üç tanrıçadan biridir. *Bkz.* Hora'lar.

Dikte. *(Yunan)* Zeus'ün büyüdüğü dağ... Bu dağ Girit adasındadır, üstünde *Zeus*'ün kutsal bir mağarası ve tapınağı vardır. *Bkz.* Zeus.

Diktynna. *Bkz.* Dictynna.

Diktys. *Bkz.* Dictis.

Dimas. *(Hıristiyan)* İsâ'nın yanında çarmıha gerilen ve Hıristiyan inançlarında "iyi haydut" olarak tanımlanan adam... Adı *Dysmas* ya da *Dimmas* olarak da yazılmaktadır. *Bkz.* İsâ.

Din. *(Genel)* İnsanların doğal ve toplumsal yetersizliklerinin yansısı olarak beliren yaratıcı, düzenleyici ve yönetici üstün bir güç inancı... Bu üstün güç, *tanrı* kavramıyla dile getirilmiştir. *Din* de bu *tanrıya tapma*'dır. Metafizik düşünce sistemine bağlı birçok düşünürler din inancının hangi nedenlerle oluştuğu üstüne pek çok varsayımlar ileri sürmüşlerdir. Örneğin, E. B. Tylor'a göre canlıcılık (Animizm), R. R. Maret'e göre kişilikdışı yaygın bir güç tasarımı (Dinamizm), P. W. Schmidt'e göre yaratıcı tek tanrı inancı (Ur-monoteizm), Spencer'e göre ölülere ve atalara tapma (Manizm), Auguste Comte'a göre fetişçilik (Fetişizm), R. Smith'e göre doğasal nesnelerle soydaşlık inancı (Totemizm), R. Thurnwald'a göre hayvanlara tapma (Terionizm), N. Söderblom'a göre gizli ve esrarlı güç inancı (Mana), J. G. Frazer ve daha birçoklarına göre büyücülük, din inancının ilk biçimidir ve onun oluşmasına kaynaklık etmiştir. Bu konuda, metafizik yapılı düşünürlerin en çok sözü edilenlerinden biri olan Fransız toplumbilimcisi E. Durkheim, *Les Formes Elémentaires de la vie Réligieuse* adlı yapıtında şöyle der: "Din, inançlarla törenler olmak üzere iki temel kategoriden meydana gelir" (s. 50), "Din, ayrılmış ve yasak edilmiş kutsal şeylerle ilgili inanç ve eylemlerin dayanışmalı bir sistemidir" (s. 65). Durkheim bu varsayımlarıyla şunu demek ister: İnsan, önce, evreni kutsal şeylerle kutsal olmayan şeyler olmak üzere ikiye ayırmıştır. Demek ki, evrendeki kimi şeylerin kutsallığına inanmıştır. İnanç, insanın ansal bir işlemidir. Bu ansal işlem, eylemsel alanda törenlerle belirmiştir. İnançlar, kutsal şeylerin özünü bildiren tasarımlar, törenlerse kutsal şeylere karşı davranış kurallarıdır. "Bu inanç ve törenlerin tümü bir din meydana getirir" (s. 56). Durkheim, insanların durup dururken neden bir kutsallık inancına kapıldıklarını ve neden kimi şeyleri kutsal saydıkları halde kimilerini kutsal saymadıklarını açıklamaz. *Le Suicide* adlı yapıtında da bundan daha bulanık bir tanım verir: "Din, toplumu, kendi kendinin bilincine ulaştıran simgeler sistemidir" (s. 352). Görüldüğü gibi bütün bu varsayımlar, fiziği metafizikle açıklamaya çalışan spekülâsyonlardır ve nesnel olguların nesnel nedenlerini gün ışığına çıkaramamaktadır. Gerçekte din bir üstyapı kurumudur ve altyapıyla belirlenen sosyo-ekonomik biçimlenmenin bir parçasıdır. Bu yüzdendir ki tarihsel süreçte tek ve değişmez bir din yoktur, değişen ve birbirlerinin yerini alan çeşitli dinler vardır. Ezilme ve sömürü, bilgisizlik ve güçsüzlük dinin ve onun kuramsal bir biçimi olan ahlâkın kaynağıdır. Eytişimsel özdekçilik dilinde bu olay, "insanın insanlığına yabancılaşması" deyimiyle dile getirilir. İnsan, kendi eksiğini tanrıda tamamlamıştır. Din, insansal özün fantastik gerçekleştirilmesidir. Tanrıda yabancılaştırılmış güçler ve erkler birer birer yeniden insana katıldıkça din kurumu önemini yitirir. *Bkz.* Tanrı, Büyü, Animizm, Dinamizm, Ur-monoteizm, Manizm, Fetişizm, Totemizm, Terionizm, Mana, Tabu, Çoktanrıcılık, Tektanrıcılık, Tanrıtanımazlık.

Dinamizm. *(İlkel)* Doğada olağanüstü bir güç bulunduğu inancı... İlkeller, bir insanın boyunun uzamasını, bir bitkinin bir hastalığı iyileştirmesini, bir ağacın meyve vermesini insanda, bitkide, ağaçta bulunan olağanüstü bir gücün ürünü saymışlardır. İlkellere göre, bu güç olağanüstüdür, ama doğaüstü değildir, tersine, doğanın içindedir ve ancak doğal olan şeylerde vardır. Melanezya dilinde *mana* adı verilen bu *esrarlı güç* (başka ilkellerde *manitu, megbe, wakan, orenda* vb. gibi deyimlerle dile getirilir) Fransız etnografı Arnold Van Gennep'in deyimiyle *dinamizm* adı verilen gizemsel inancı do-

ğurmuştur. Canlı ve cansız kimi doğal varlıklarda varsayılan bu etkin güç, ilkellerin inancına göre, hiçbir fiziksel müdahale olmaksızın iyilik ya da kötülük için kendiliğinden hareket eder. Bu esrarlı gücü taşıdıklarından ötürüdür ki kimi bitkiler, örneğin öldürücü bir zehirdir, kimi bitkiler de iyi edici bir ilâçtır. Bu esrarlı güç kimi davranışlarla elde edilebildiği gibi, kimi davranışlarla da yitirilebilir. Bu esrarlı gücü taşıyan doğal varlıklar gene Melanezya diliyle *tabu* (dikkat edilmesi gereken, tehlikeli, dokunulmaz)'dur, çünkü iyilik getirebildiği gibi kötülük de getirebilir. Daha açık bir deyişle, bu esrarlı gücü taşıyan nesnelerde bu gücün doz (miktar)'u bilinmediği içindir ki, bu nesneler *tabu* sayılmalıdır, çünkü zehirli bir otun azı iyileştirir ama çoğu öldürür. *Bkz.* Mana, Tabu, Din.

Dindymene. *(Yunan)* Tanrıça Kybele'nin lâkabı... Frigya'daki Dindymon dağında kutsandığından ötürü kendisine bu ad verilmiştir. *Bkz.* Kybele.

Dingir. *(Hitit)* Tanrı... Hitit dilinde tanrı bu adla anılır. *Bkz.* Tanrı.

Dino. *(Yunan)* Üç Graia'dan biri... Hesiodos mitolojisinde *kocakarılar* adıyla anılan bu masal varlıklarından öteki ikisinin adı *Pemphredo*'yla *Enyo*'dur. *Bkz.* Graia'lar.

Diomedes. *(Yunan)* Argos prensi ve Trakya kralı... Yunan mitolojisinde iki *Diomedes* var. Biri Argos prensi, Troia savaşında tahta atın içinde olanlardan ve *Odysseus*'un arkadaşı, tanrıça *Athena*'nın tahtadan yapılmış ve *Palladion* adını taşıyan heykelini kaçıran. Öteki, Trakya'daki Biston'ların kralı, vahşî atlarını insan etiyle beslemekle ünlü, savaş tanrısı *Ares*'in oğlu, sonunda *Herakles*'in atları tarafından parçalanarak öldürülen. *Bkz.* Odysseus, Palladion, Herakles.

Dion. *(Yunan)* Lakonya kralı... *Orphen, Lyko* ve *Karyan* adlarını taşıyan falcı kızlarıyla ünlüdür. Bu kızlardan ilk ikisi, tanrı *Dionysos* tarafından çıldırtılmış, üçüncüsü de ceviz ağacı biçimine sokulmuştur. *Bkz.* Dionysos.

Dione. *(Yunan)* Zeus'ün karısı... *Uranos*'la *Gaia*'nın kızıdır. Kimi kaynaklar *Aphrodite*'in annesi olduğunu ileri sürerler. *Bkz.* Aphrodite.

Dionisios. *Bkz.* Dionysos.

Dionisos. *Bkz.* Dionysos.

Dionysos. *(Yunan)* Tarım-tanrı... *Dionysos* Yunan-öncesi tanrılardandır, Trakya'dan ya da Frigya'dan geldiği sanılmaktadır. *Zeus* ve *Apollon*'la birlikte Antikçağ Yunan düşüncesinin üç büyük tanrısından biridir. Tapımı başlı başına bir din meydana getirmiştir. Kişiliği, birçok eski tanrıların karışımından meydana gelmiştir. Çiftçiliğin, bağcılığın, meyve ve özellikle üzümün koruyucusudur. Şarap tanrısı olarak *luaios* (keder dağıtan), *meilikhios* (yumuşatıcı), *thesmophoros* (yasa koyucu), *eleuthereus* (kurtarıcı), *mousagetes* (musa'ların başı) lâkaplarıyla da anılır. Romalılar ona *Bakkhos* (Baküs) derler ve verimlilik tanrısı *Liber*'le bir tutarlar. Yunanlar onu, Zeus'ün *Semele*'den doğma oğlu saymışlardır. Semele, kendisiyle birleşen Zeus'ün ışığına dayanamayıp ölmüş, Zeus de çocuğunu bacağında saklayıp büyütmüş, sonra da kıskanç karısı *Hera*'nın kötülüklerinden korumak için onu keçi kılığına sokmuş, su perileri arasında büyüyen küçük keçi *Dionysos*, üzümden şarap yapmasını at kulaklı ve at kuyruklu *Silenos*'tan öğrenmiş ve şarap-tanrı olmaya karar vermiş. Arkaik çağın gizemsel din anlayışı Dionysos'a bağlıdır. Bu dinin büyük özelliği bağlılarının kudurmuşcasına kendinden geçmeleri (*Yu.* ekstasis) ve tanrıyı kendi içlerine aldıklarına (*Yu.* Enthousiasmos) inanmalarıdır. Dionysos'a tapanlar, onun kendilerine vahşî hayvanlar biçiminde göründüğüne inanıyorlardı. Bu yüzden şarap içip kalabalık sarhoş sürüleri hâlinde dağlara çıkarlar, nâralar atarak döne döne raksederler, karşılarına çıkan hayvanların üstüne kudurmuşcasına atılıp parçalarlar ve çiğ çiğ yerlerdi. Böylelikle tanrıyı içlerine almış oluyorlardı. Tanrıyı içlerinde bulundurdukları inancı onları büsbütün coşturuyor ve kendilerinden geçirtiyor, büsbütün kudurgan ve saldırgan bir hâle getiriyordu. *Dionysos dini*, geniş halk yığınlarında, özellikle kadınlar arasında, yayılmış ve tutulmuştur. Bu tapım, Delphoie tanrısı Apollon tarafından da tanınmış ve Dionysos'a tapılması Delphoi kâhinlerince Apollon'un buyruğu olarak halka iletilmiştir. Bu yüzden de her iki tanrının bu tapımda birleştiği inancı yayılmıştır. Orfik din ve Eleusis gizemciliğinin kaynağı da *Dionysos tapımı*'dır. Özellikle Orfik inançlar, Dionysos gizemciliğinden geliştirilmiştir, örneğin ölümsüzlük inancı Dionysos'un ölümüyle yeniden doğuşu öyküsünün ürünüdür. *Bkz.* Delphoi, Bakkhos, Thiasos, Apollon, Orphik Dini, Bakkha'lar, Dionysos Dini, Zagreus, Mainad'lar.

Dionysos Dini. *(Yunan)* Tanrı Dionysos adına yapılan gizemsel tapım... Bu din, Delphoi kâhinlerince, *Apollon*'un buyruğu üzerine ku-

rulmuştur. *Apollon* da Delphoi'de babası *Zeus*'ün sözcüsü olduğuna göre, *Dionysos dini* tanrılar tanrısının buyruğuna bağlanmaktadır. Dinin amacı, insanı tanrısal yetkinliğe ulaştırmak ve tanrıyla aynılaştırmaktır. Kimi incelemeciler, Hıristiyanlığın birçok törenlerinin, örneğin, ekmek ve şarapla yapılan komünyon töreninin *Dionysos tapımı*'ndan geldiğini ileri sürerler. İncelemeci Söderblom şöyle der: "Batı, Platon aracılığıyla, Dionysos tapımındaki sofuluk ve sarhoşluk gibi bir mirâsa konmuştur". Değerli incelemeci Azra Erhat da şöyle demektedir: "Bektâşîliğin ve günümüze dek yaygınlığını yitirmeyen başka tarikatların kaynağında ilkçağın Dionysos dini bulunduğu artık herkesçe görülen, ama daha etraflıca incelenmediği için, büsbütün gün ışığına çıkmamış bir gerçektir" (*Bkz. Mitoloji Sözlüğü*, s. 121). *Dionysos tapımı*'nın önemi, insanlığın ilk ve kaynak dinlerinden biri olarak, insanın insanlığına yabancılaşmasını açık seçik yansıtmasıdır. Ezik ve yoksul halk yığınları sarhoş bir esriklik içinde tüm insanlık güçlerini tanrılık güce aktarmışlardır. Sonra, bu tanrıyı içlerine almakla (diri diri ve çiğ çiğ yemekle) kendi insanlık güçlerine yeniden kavuşmaya çalışmışlardır. Yunan inançlarına göre, *Hera*'nın kışkırttığı *Titan'lar*, tanrı *Dionysos*'u parça parça edip yerler, Titan'ların küllerinden de insanlar oluşur, bundan ötürü de insanlarda tanrıdan (Dionysos'tan) bir parça vardır. İnançlılar, yapılarında taşıdıkları bu tanrılıkla da yetinmezler, dağlarda yaptıları törenlerde karşılarına hayvan (genellikle boğa) biçiminde çıkan Dionysos'u diri diri parçalayıp bir kez daha çiğ çiğ yerler ve böylelikle tanrılığa (gerçekte kendi insanlıklarına) büsbütün ulaşmaya çalışırlar. Dionysos bu yüzden *Zagreus* (parçalanmış) adıyla da anılır. *Bkz.* Dionysos, Din, Gizemcilik.

Diopetes. *(Yunan)* Gökten düşmüş olduğuna inanılan taş... Kimi *Kybele* anıtlarının birer *diopetes* olduğuna inanılmıştır. *Bkz.* Kybele.

Dioskur'lar. *(Yunan)* Biri ölümlü, öbürü ölümsüz iki yiğit kardeş... Antikçağ Yunan inançlarına göre *Leda*, aynı gece, hem tanrılar tanrısı *Zeus*'le hem de ölümlü kocası *Tyndareos*'la yatmış. Bu katışık birleşmeden iki çift ikiz (bir anlamda dördüz) doğmuş. İkisi kız, ikisi erkek olan bu çifte ikizlerden bir kızla bir erkek tanrının çocukları olduklarından ölümsüz, bir kızla bir erkek de bir insanın çocukları olduklarından ölümlüdürler. Ne var ki ölümsüz *Polydeukes*'le ölümlü *Kastor* birbirlerinden hiç ayrılmayarak kardeşliği simgeliyorlar. Giriştikleri kavgalardan birinde ölümlü Kastor öldürülünce ölümsüz *Polydeukes* ölümsüzlüğünü kardeşiyle paylaşmış, Zeus de onları göğe alıp yıldızlaştırmış ve ikizler burcunu meydana getirmiş. Sözcük anlamında *Zeus'ün çocukları*'nı dile getiren *Dioskuroi* denizcileri korurlarmış, gemi direklerinde iki ışık olarak parıldayan onlarmış. *Bkz.* Polydeukes, Kastor, Leda.

Dipavali. *(Hint)* Hinduizmin on gün süren bayramlarından biri... *Bkz.* Hinduizm, Bayram.

Dirariyye. *(İslâm)* Cebriyye'nin bir kolu... Dirâr bin Amr tarafından kurulmuştur. Basra'da yayılan bu mezhep, temelde gerici Eş'arîlikle birleşik olduğu halde bunun tam karşıtında yer alan ilerici Mûtezile'ye uygun görüşler de ileri sürmüştür. *Bkz.* Cebriyye.

Diriliş. *(Genel)* Öldükten sonra yeniden canlanma ve yaşama dönme... Ölüm korkusunun doğurduğu bu inanç, ilkel dinlerden en yeni dinlere dek bütün metafiziğin başlıca temel öğesidir. "Öldükten sonra ne olacağız?" sorusu metafizikte şu kesin yanıtla karşılanmıştır: "Yeniden yaşayacaksınız!". Ne var ki bu *ölümden sonra yaşama* iki biçimde tasarımlanmıştır: Bu dünyada yaşama ve başka bir dünyada yaşama. *Diriliş* bu dünyadaki yaşamayı dile getiren bir terimdir. Dirilme tasarımının en tipik örneği, Hıristiyanlıktaki *İsâ*'nın dirilmesi tasarımıdır. Bu inanca göre İsâ, öldükten sonra dirilmiş, Mecdel'li *Meryem*'le *Simon Batros*'a görünmüş, havârîlerden on biri de onunla Kudüs'te buluşup konuşmuşlar. Hıristiyanlığa büyük ödünler veren Müslümanlık ise İsâ'yı ölmemiş sayar, bu inanca göre İsâ'nın yerine çarmıha başka biri gerilmiştir, İsâ göğe çıkmıştır ve orada oturmaktadır, kıyâmet gününe yakın bir günde yeniden dünyaya inip Müslüman olacaktır. Öldükten sonra dirilip yeniden bu dünyada yaşama tasarımı sadece insanlar için değil, mitolojik tanrılar için de işlenmiştir. Mısır inançlarında *Oziris*'in, Yunan inançlarında *Dionysos*'un vb. öldükten sonra dirilişleri bunun örnekleridir. *Bkz.* İsâ, Ötedünya, Ölümsüzlük, Cennet, Cehennem, Kıyâmet, Ölümden Sonra Yaşama, Yeniden Dünyaya Gelme.

Dirke. *(Yunan)* Öldürüldüğü yerde kaynak olarak fışkırdığına inanılan kadın... *Bkz.* Amphion.

Dirse Han. *(Türk)* Dede Korkut öykülerinden birinin kahramanı, Boğaç Han'ın babası... Bu öykü, araya giren fesatçılar yüzünden bir ba-

bayla bir oğulun birbirlerine nasıl düşman edildiğini, *Dirse Han*'ın oğlu *Boğaç Han*'ı okla nasıl vurduğunu ve annesi tarafından iyileştirilen oğulun babasını düşmanın elinden nasıl kurtardığını anlatır. *Bkz.* Dede Korkut.

Dis. *(Roma)* Romalılaştırılmış Pluton... *Bkz.* Pluton, Dis Pater.

Discordia. *(Roma)* Romalılaştırılmış Eris... *Bkz.* Eris.

Dis Pater. *(Roma)* Romalılaştırılmış Pluton... *Dis* adıyla da anılır. Kaynağı Romalıların ölüm ülkesi-tanrı *Orcus*'tur, sonradan Yunanlıların *Pluton*'uyla bir tutulmuştur. *Bkz.* Pluton, Orcus.

Diş Bozma. *(İlkel)* Üstün güçlerle ilişki kurabilmek için dişlerin kırılması, boyanması vb. gerektiği inancı... Dişlerin doğal durumunu değiştirme ve bozma (*Fr.* Déformation dentaire) inancı, vücut değiştirme inancının özel bir biçimidir. *Bkz.* Beden.

Dişi Kurt. *Bkz.* Bozkurt.

Dite. *Bkz.* Dis Pater.

Dithyrambos. *(Yunan)* Dionysos'a Zeus'ün ağzından verilen ad... *Dionysos tapımı*'na özgü olan bu terim, tanrıya adanan şarkı ve şiirleri dile getirir. Daha sonra bir şiir ölçüsü olmuştur. Terimin gerçek anlamı bilinmemekte, Dionysos'u övmeye özgü bir sözcük olduğu sanılmaktadır (*Bkz.* Azra Erhat, *Mitoloji Sözlüğü*, s. 122). *Bkz.* Dionysos.

Dius Fidius. *(Roma)* Yemin-tanrı... Romalılar, *Dius Fidius* adına yemin ederlerdi. *Bkz.* Bona Fides.

Div. *Bkz.* Dev.

Div-i Sefid. *(İran)* Mazenderan halkının lideri olan ak dev... Eski İran mitolojisinde bu *ak dev*'in Keykâvûs'un komutasındaki İran ordusunun gözlerini kör ettiğine, *Rüstem* tarafından öldürüldükten sonra çıkarılan ciğerinin sürülmesiyle kör olan gözlerin açıldığına inanılır. *Bkz.* Dev.

Divyavadana. *(Hint)* Budacılığın mitolojik öykülerini kapsayan ünlü yapıtlarından biri... *Bkz.* Budizm, Avadana.

Diyakoz. *(Hıristiyan)* Bahtsızlara yardımla görevli Katolik ast papazı... İlk Hıristiyan kiliselerinin organlaşmasında belli bir görevi olan en alt papazlık derecesidir. İlk Katolik kiliselerinin kuramı şöyleydi: Kıdemliler (Presbyteri), gözeticiler (Episcopi), kadın ve erkek yardımcılar (Diyakoz). *Bkz.* Hıristiyanlık.

Diyaus Pitar. *Bkz.* Diaus-Pitar.

Diyonizos. *Bkz.* Dionysos.

Dobrynya Nikitiç. *(Slav)* Slav mitolojisinde soylular sınıfının temsilcisi... Rus mitolojisinin üç ünlü kahramanından biridir. Öteki iki kahraman rahipler sınıfının temsilcisi *Alyoşa*'yla köylü sınıfının temsilcisi *İlya*'dır. Bu üç kahraman arasındaki ilişkiler simgeledikleri sınıflar arasındaki ilişkileri yansıtır. Önce dost olup sonra birbirleriyle çatışan bu üç kahraman, sonunda *kaya* biçimine dönüşürler. Bu *kayalaşma* onların ölmediğini, yeni serüvenlere başlamaya hazır bulunduklarını simgeler. *Bkz.* Alyoşa, İlya Muromeç.

Dobun-Mergan. *(Moğol)* Alan-Hoa'nın kocası... Erkek kurtla dişi geyiğin soyundan gelen *Dobun-Mergan*, Moğolların atalarındandır. Onun *Alan-Hoa*'yla evliliğinden doğan iki çocuktan iki ünlü Moğol boyunun türediğine inanılır. *Bkz.* Alan-Hoa, Bugunatai, Belgunnatai.

Dodona. *(Yunan)* Epir'de Zeus tapınağının bulunduğu kent... Bu tapınak, eski Yunanlıların en ünlü kehânet yeriydi. Bu tapınağın kâhinleri, *Zeus*'ün buyruklarını kutsal bir meşenin yapraklarının hışırtısı aracılığıyla alırlarmış, Atinalılar, *Delphoi* tapınağının bildirileri işlerine gelmediği zaman buraya başvururlarmış. *Bkz.* Delphoi.

Doğa. *(Genel)* İnsanüstü bir güç taşıdığına inanılan tüm evren... Doğanın yönetici ve düzenleyici bir güç taşıdığına genellikle inanılmıştır. En eski çağlardan beri doğanın çeşitli varlıkları tapım konusudur. Güneş, yıldız, hayvan, ağaç, dağ vb. tapımları *doğa tapımı*'nın bölümsel biçimleridir. İnsanlar, doğanın belli bir düzenle işlediğini sezmişler, onun değişmez yasalar koyan bir güç tarafından yönetildiğine inanmışlardır. Mitolojilerdeki tanrı tasarımlarının tümü kişileşmiş doğa bölümleridir. Örneğin, Hint mitolojsinin ünlü doğa tanrısı *Krişna*, insanlara doğayı sevmek gerektiğini, çünkü doğanın tanrısal bir yapı olduğunu öğretir. Hint inançlarına göre Krişna'nın bu öğretimine kadar Hintliler yağmuru tanrı *İndra*'nın yağdırdığına inanırlarmış, Krişna bu inanca karşı çıkmış ve yağmurun doğal bir olay olduğunu söylemiş, güneşin yeryüzündeki suları önce yukarı çekip sonra yeniden yeryüzüne düşürdüğünü anlatmış. Krişna'nın bu öğretisi çok ilginçtir, çünkü gerçekte İndra da bir doğa tanrısı (atmosfer-tanrı)'dır,

Krişna, bu öğretisiyle tanrılık gücü kişileşmiş ya da cisimleştirilmiş tanrılardan alarak bizzat doğanın kendisine çekmektedir; böylelikle Krişna, kendini tanrılıktan çok bir çeşit peygamberliğe adamakta ve gerçek *tanrı doğa*'nın elçiliğini yapmaktadır. Öyküye göre İndra, bu bildiriye çok kızmış ve insanlara ders vermek için korkunç yağmurlar yağdırmaya başlamış, ama Krişna, Govardan dağını gökyüzüne kaldırıp doğal bir şemsiye yapmış ve insanları korumuş. Evrenin yaratılışı üstüne ileri sürülmüş çeşitli tasarımlar da *doğa*'nın tanrılardan önce var olduğunu ve tanrıların *doğa*'dan oluştuklarını kabul etmektedir. Daha doğrusu *doğa ve tanrı* oluşumu karşılıklı bir bağımlılık içindedir, biri öbürünü oluştururken öbürü de onu oluşturur. Örneğin, Skandinav inançlarına göre buzlu sislerle (evrenin *Niflheim* adı verilen bölümü) sıcak buharlar (evrenin *Muspell* adı verilen bölümü) birbirlerine karışırlar, bu karışımdan dev *Ymir* oluşur. Öte yandan evreni kaplayan buz parçaları vardır, inek olarak tasarımlanan gece, bu buz parçaların yalayıp eriterek tanrıların babası *Buri*'yi meydana getirir. Karaları, denizleri, dağları, yıldızları, bulutları, insanları, güneşi, ayı vb. yaratacak olan bütün tanrılar bunlardan oluşur. Demek ki tümüyle doğayı yaratan tanrılardan önce gene de bir *doğa* (buzlu sisler, sıcak buharlar, buz parçaları) vardır ve tanrılardan öncedir. *Bkz.* Tanrı, Kamutanrıcılık, Yaratılış, Doğacılık, Doğaüstü.

Doğacılık. *(Genel)* Doğaüstü bir güç bulunmadığı ve gerçek gücün doğanın kendisinde ve içinde bulunduğu inancı... Kimi incelemecilere göre, *doğacılık* (*Fr.* Naturisme), dinin kaynağıdır. Örneğin, Max Müller'e göre din, doğal güçlere duyulan hayranlıktan doğmuştur. İlk insanlar, doğada olağanüstülükler ve tansıklar görmüşlerdir. Bu olağanüstülükler ve tansıklar, tapımın en güçlü gerekçesidir. Bu görüşün tam karşıtı *canlıcılık* (*Fr.* Animisme)'tır. *Bkz.* Doğa, Animizm.

Doğatanrıcılık. *Bkz.* Kamutanrıcılık.

Doğaüstücülük. *(Genel)* Doğa gücünün üstünde başkaca bir güç bulunduğu ve doğayı o gücün yönettiği inancı... Doğacılığa karşıt bir anlayış olan *doğaüstücülük* (*Fr.* Surnaturalisme), bilgi alanının konusu olan doğanın ötesinde ve bundan ötürü de bilginin sınırları dışında başkaca bir gücü varsayar. Spencer, Jevons vb. gibi incelemeciler, *doğaüstü* (*Fr.* Surnaturel)'nün din inancının kaynağı olduğunu ileri sürmüşlerdir. Örneğin, Jevons'a göre doğaüstü inancının gerçekleşmesi için bilimsel düşüncenin doğması gerekmez, güneşin birdenbire tutuluvermesi gibi doğal bir olgu olağanüstülüğü gerçekleştirmeye yeter, bu yüzden doğaüstü inancı pek eskidir ve dinin temelidir (*Bkz.* Jevons, *Introduction to the History of Religion*, s. 15). Mitoloji alanı bir doğaüstü alandır. İlkellere özgü değildir, çağımızda bile birçok bilim adamı geçinenlerce doğaüstüne inanılmakta ve doğaüstü güçlerin varlığı savunulmaktadır. *Bkz.* Doğa, Din, Tanrı, Büyü, Doğacılık.

Doğum. *(Genel)* Falcılarca tehlikeli olup olmayacağının önceden saptanabileceğine inanılan bir çocuğun dünyaya gelmesi... Büyüdükten sonra kurulu düzen ya da hükümdar için tehlikeli olacağı önceden saptanan çocukların öyküleri bütün mitolojilerde ortak bir öğe olarak işlenmiştir. Peygamber *İbrahim, Mûsâ, Gılgamış, Semiramis, Karna, Trakhan, Kyrus, Perseus, Telephus, Aigisthos, Oedipus, Romulus ve Remus, İsâ* vb. doğumlarının tehlike yaratacağı önceden bildirilenlere örnektir. Hükümdâr ya da kurulu düzen yandaşları bu gibi doğumları çeşitli araçlarla önlemeye çalışırlar, ama başaramazlar. Örneğin tanrı *Vişnu*'nun tanrı *Krişna* kişiliğinde doğumu da böylesine bir doğumdur, falcılar Matura kralı *Kansa*'ya kız kardeşinin sekizinci oğlunun kendisini öldüreceğini haber vermişler, o da kız kardeşinin sekizinci doğumunda çocuk erkekse hemen öldürmelerini buyurmuş, sekizinci çocuk Vişnu'ymuş ve doğar doğmaz konuşmuş: "Beni çoban Yaseda'ya götürün, onun da şu anda bir kızı doğdu, o kızı alıp buraya getirin!" demiş, kral Kansa, kız kardeşinin bir kız çocuk doğurduğunu öğrenince çok sevinmiş ve tehlikeyi atlattığını sanmış. *Bkz.* Fal. Kehânet.

Dohaşi. *(Japon)* Tanrılara, dinsel törenin başladığını ve bittiğini haber vermek için çalınan çan... Porselenden yapılan bu çan Japon Budacılarınca kullanılır. *Bkz.* Japon Budizmi.

Doko. *(Japon)* Japon büyücülerinin kullandıkları bir aygıt... Özellikle Budacı büyücülerce kullanılır. *Bkz.* Japon Budizmi, Dorce.

Dokojin. *(Japon)* Toprak-tanrıları... Japon mitolojisinin başlıca tanrılarındandır, insanları koruduklarına inanılır.

Dokuz. *Bkz.* Arithmos.

Dolikhenos. *(Hitit)* Fırtına-tanrı... Hitit tanrısı *Dolikhenos*, Romalılarca benimsenmiş ve Ze-

us'leştirilerek *Jupiter Dolikhenos* adını almıştır. *Bkz.* Jüpiter.

Dolion'lar. *(Yunan)* Kyzikos'un kral bulunduğu bir ilin halkı... *Argonaut'lar* Lemnos'tan sonra bunların ülkesine gelirler ve dostlukla karşılanırlar, ne var ki, ayrıldıktan sonra bir fırtına çıkar ve gemileri geriye sürüklenerek kıyıya vurur, *Dolion'lar* karanlıkta onları tanıyamaz, aralarında çıkan savaşta, kral *Kyzikos* ölür, karısı *Kleite* de kocasının acısına dayanamayarak kendini öldürür. *Bkz.* Argonaut'lar.

Dolios. *(Yunan)* Penelope'nin bahçıvan kölesi... Homeros'a göre, *Odysseus*'un babası *Laertes*'in bahçıvanıdır, altı oğlu vardır. *İkarios* onu tutsak edip kızı *Penelope*'ye vermiş. *Bkz.* Odysseus, Penelope.

Dolon. *(Yunan)* Troia câsusu... Troia'lı *Eumedes*'in oğluymuş, Akha'ların gemilerine girmiş, ama *Odysseus*'la *Diomedes* tarafından yakalanmış ve öldürülmüş. *İlyada*'nın bu öyküyü anlatan onuncu bölümü *Dolonie* adını taşır. *Bkz.* Diomedes, Odysseus.

Dolonie. *Bkz.* Dolon.

Dominiken'ler. *(Hıristiyan)* Katar tarikatıyla savaşmak için kurulan bir Hıristiyan tarikatı... XIII. yüzyılda İspanyol ermişi Dominicus tarafından kurulmuştur. Asıl adı *vaazcı papazlar tarikatı*'dır. Din sapkınlarını doğru yola çekmek için vaaz verme amacıyla kurulmuştur. Bu yüzden bağlılarını tanrıbilim alanında eğitir ve yetiştirir. *Bkz.* Hıristiyanlık, Katar'lar.

Domuz. *(İslâm)* Yenmesi yasaklanan hayvan... Yahudilik ve Müslümanlık, *domuz*'un yenmesini pis olduğu gerekçesiyle yasaklamıştır. *Kur'an*'da açıkça belirtilen bu yasağa (Bakara sûresi, 173; Nahl sûresi, 115; Mâide sûresi, 13; En'am sûresi, 145) kimi mezhepler karşı çıkmışlardır. Örneğin, Mürcie mezhebinin Gassâniyye kolu kurucusu Gassân al-Kûfî'ye göre, tanrının *domuz* deyimiyle ne kasdettiği belli değildir, belki de bu deyim, koyunu dile getirmektedir, kesin olarak bilinemediği için de bu yasağa uymak zorunlu değildir. Nitekim İslâm fıkıhçılarına göre de açlıktan ölecek duruma gelmiş bulunan bir Müslüman, domuzdan başka yiyecek bir şey bulamıyorsa domuz yiyebilir. *Bkz.* Müslümanlık.

Donarium. *(Roma)* Tanrılara verilen yiyecek, içecek ve başkaca sunguların konulduğu bölme... Bu bölme tapınaklarda olduğu gibi, özel yapıtlarda da ayrılırdı. *Bkz.* Roma Dini.

Donnar. *(Cermen)* Tanrı Thor'un öbür adı... Romalı tarihçi Tacitus'e göre bu tanrı, Romalıların *Jüpiter*'ini karşılamaktadır. *Bkz.* Thor.

Doon de Mayence Destanı. *(Fransız)* Fransız mitolojisinin üç büyük destanından biri... *Doon de Mayence*, öteki Fransız destanlarında da olduğu gibi, bir derebeyinin adıdır. *Şövalye* niteliğini taşıyan bu derebeyleri kimi yerde kralların başkaldırırlar, kimi yerde yardım ederler. *Bkz.* Roland Destanı, Lancelot Destanı, Renaud de Montauban, Gerard de Rossiglion, Aimeri de Narbonne, Guillaume d'Orange, Tristan ve Yseult.

Dorce. *(Tibet)* Buda tapımında kullanılan aygıt... Japon Budacıları aynı aygıta *doko* derler. Bu aygıt, kötülükçü cinleri yok etmek için kullanılır. Aslında Hint tanrısı *İndra*'nın şeytanları yok etmek için kullandığı *yıldırım* (*Skr.* Vacra)'ı simgelemek için yapılmıştır. Bu aygıtı tapım sırasında *Buda* râhipleri ellerinde bulundururlar. *Bkz.* İndra, Doko, Budizm.

Doris. *(Yunan)* Okeanos'un kızı... Hesiodos'a göre *Nereus*'la evlenmiş ve *Nereis* adı verilen elli kızı doğurmuş. *Bkz.* Nereus.

Doros. *(Yunan)* Dor'ların atası... *Aiolos*'la *Ksuthos*'un kardeşi, Yunan tûfancıları *Deukalion*'la *Pyrrha*'nın torunudur. *Bkz.* Aiolos.

Dost. *(İslâm)* Tanrı... İslâm tasavvufu dilinde *tanrı* anlamında kullanılan bu terim, sözcük anlamında Farsça *sevilen* demektir. *Bkz.* Tasavvuf.

Dostlar Derneği. *(Hıristiyan)* Quaker'lerin dernek adı... *Bkz.* Quaker'ler.

Döngü. *(Genel)* Yaşamın sürekli olarak yinelendiği inancı... Doğadan esinlenmiş olan bu inanç çeşitli mitolojilerin ortak konusudur. İlkel gözlemlere göre, doğa her yıl ölüp yeniden dirilmekteydi: İlkbaharda doğuyor, yazın olgunlaşıyor, sonbaharda çöküyor, kışın ölüyor, ama ilkbaharda yeniden doğuyordu. Tohumlar, baharda canlanmak üzere, kış süresince toprak altında (ölüm ülkesinde) kalıyorlardı. Tohumlar gibi sular da ilkbaharda toprağın altından fışkırarak doğayı canlandırıyor, yazın göklere uçuyor, sonbaharda yeniden toprağa dökülüp kışın toprağın altına çekiliyordu. Bu gözlemler, insan kafasında çeşitli öyküler oluşturmuştur. Sümer mitolojisine göre bitkiler-tanrı *Tamuz*, bir yaban domuzunun saldırısına uğrayıp öldürülünce bütün doğa yasa bürünmüş, çiçekler açmaz ve bitkiler yeşermez olmuşlar. Tanrılar, durumun

kötülüğünü görüp tanrıyı ölüm ülkesinden kurtarmışlar, Tamuz yeniden dünyaya dönünce doğa canlanmış, çiçekler açıp bitkiler yeşermişler, ne var ki Tamuz her yıl bir süre için yeraltı ülkesine dönmek zorundaymış, ama her yıl karısı *İştar* peşinden gidip onu kurtarırmış. Eski Mısır mitolojisinde aynı öykü, tanrı *Oziris*'le karısı tanrıça *İzis*'in başından geçer. Tanrıyı kıskanan kardeşi tanrı *Seth* onu öldürünce karısı yollara düşmüş ve Oziris'i yeniden yaşama kavuşturmuş. Yunan mitolojisi de bu öyküyü bereket tanrıçası *Demeter*'in kızı *Persefon*'la dile getirir. Güzel Persefon'a âşık olan yeraltı-tanrı *Hades*, onu kendi ülkesine kaçırınca Demeter, toprağı çöle döndürür, sular kurur, yapraklar dökülür, yeryüzünde büyük bir kıtlık başlar. Tanrılar tanrısı *Zeus* işe karışmak zorunda kalır, kardeşi Hades'le yaptığı anlaşmaya göre, kız sonbahar ve kış aylarında kocasının yanında (yeraltı ülkesinde) kalacak ve ilkbaharla yaz aylarında annesinin yanına (yeryüzüne) dönecektir. Yunan inançlarına göre, doğanın sonbaharla kış aylarındaki ölümü ve ilkbaharla yaz aylarındaki canlılığı bu yüzdendir. Hint mitolojisinde de keşişler, *Pandava'lar*'a, "yeryüzünde her şey sürekli olarak yinelenir" derler. Tanrı *Krişna*, kendisine düşmanlarını öldürmek hakkına sahip olup olmadığını soran *Argiuna*'ya, "ölüm diye bir şey yoktur, insanlar olgunlaşabilmek için bir sürü aşamalardan geçerler, ölüm bu aşamaları gerçekleştirir" karşılığını verir. Doğanın gözlemi, insanlara yaşamın sürekli olarak yinelendiği inancını vermiş, ne var ki Krişna'nın da belirttiği gibi, bunun metafizik bir *döngü*'den çok diyalektik bir *sarmal gelişim* olduğu – eşdeyişle yaşamın aynı noktaya dönmek yoluyla değil, gelişerek yinelendiği – de sezilmiştir. *Bkz.* Ab-zu, Diriliş.

Dönme'ler. *(Yahudi)* Müslümanlık görünüşü altında kurulan Yahudi tarikatı... XVII. yüzyılda Şabbetay Sebi (Sabbatay Sevi) tarafından kurulmuştur. Osmanlı imparatorluğu içinde önce İzmir'de ve sonra daha geniş çapta Selânik'te yayılan bu tarikat dış görünüş olarak Müslümanlığı benimsediğini belirtecek biçimde, gerçekteyse yeni bir Yahudilik anlayışıyla düzenlenmiştir. Tapımları gizlidir, mezhebin sırları bağlılarına evlendikleri zaman açıklanır. Sabbatay'ın mesihliğine inanırlar, Sabbatay'ın doğum günü baş bayramlarıdır, kutsal yapıtları *mezâmir*'dir. Cennete sadece kendilerinin gireceği başlıca inançları arasındadır. Müslümanlarla evlenmeleri yasaklanmıştır. Kamerî ayların ilk günlerini kutsal sayarlar, dualarını İbrânîce okurlar. *Bkz.* Yahudilik, Sabbatay Sevi.

Dört. *Bkz* Arithmos.

Dört Mevsim. *Bkz.* Döngü.

Dövme. *(İlkel)* İnsanı kötü etkilerden koruduğuna inanılan deri yazma ve resimleme... *Dövme* (*Fr.* Tatouage)'nin cinlerden, perilerden, kötü bakışlardan, birçok hastalıklardan koruduğuna ve bunlara karşı bir çeşit bağışıklık sağladığına inanılmıştır. Dövmeli kişinin büyülü ve sırlı bir güce sahip olduğuna da inanılır. Deri yırtılıp kesilerek boya sürmek yoluyla yapılır. Dövmenin yapılışı belli törenleri ve büyüsel kuralları gerektirir. Okyanusya ilkellerinden Batılı denizcilere yayılan bu inanç, günümüzde de sürmektedir. Dövme biçimleri, çeşitli topluluklarda birbirinden farklıdır. Bir ilkelin dövmesinin biçiminden hangi topluluğa bağlı olduğu belli olur. Dövmenin, bir inanç konusu olma dışında, dağlama göreviyle kimi hastalıkları iyileştirdiği bilimsel olarak da saptanmıştır. *Bkz.* Büyü, Nazar, Tılsım, Muska.

Draugadrotten. *(İskandinav)* Ruhların kralı... Tanrı *Odin* bu adla da anılır. *Bkz.* Odin, Draugar.

Draugar. *(İskandinav)* Hortlak... İskandinav mitolojisinde hortlaklar bu adla anılır. *Bkz.* Hortlak.

Draupadi. *(Hint)* Pandava'ların karısı... Prenses *Draupadi*, Panciala kralı *Drupada*'nın kızıdır. Kral, kızına koca seçmek için bir yarışma düzenlemiştir. Bir halkanın içinden beş ok geçiren kızı alacaktır. Bu yarışmayı *Pandava'lar*'dan Argiuna kazanır ve prensesle evlenir. Bir başka anlatıma göre de, Draupadi, Pandava'lar adını taşıyan beş kardeşin ortak karısıdır. *Bkz.* Pandava, Drupada, Mahabharata, Argiuna.

Draupnir. *(İskandinav)* Sihirli halka... İskandinav mitolojisine göre, tanrı *Odin* bu sihirli halkayla kısırları doğurtur ve zekâyı parlatır. *Bkz.* Odin.

Driad'lar. *Bkz.* Dryad'lar.

Drona. *(Hint)* Pandava'ların öğretmeni... *Mahabharata*'dan öğrenildiğine göre, çok bilgili ve akıllıymış, özellikle silâh kullanmada eşsizmiş. *Pandava*'ların içinden en çok *Argiuna*'yı sevmiş. Gençliğinde, sonradan Panciala kralı olan, prens *Drupada*'nın arkadaşıymış. Çok yoksul olduğundan ondan yardım istemişse de

kral olan arkadaşı, onu kovmuş. Bu yüzden *Drona* öğrencilerini yetiştirdikten sonra onlardan Drupada'yla savaşmalarını ister. Pandava'lar bu isteği sevinçle karşılarlar, çünkü silâh bilgilerini denemek ve kullanmak isteğindedirler. Bu savaşta Argiuna büyük yararlıklar gösterir ve kralı yakalayarak öğretmenine getirir. Drona, eski arkadaşına krallığının yarısını bağışlar ve şöyle der: "Öbür yarısının da kralı ben olayım ki, bir daha arkadaşlığımızdan utanmayasın". Drupada onun bu sözlerinden çok utanır, ama gene de arkadaşından bunun öcünü almayı tasarlar. *Bkz.* Drupada, Pandava, Argiuna.

Drottar'lar. *(İskandinav)* Cinler... İskandinav mitolojisinde tanrı niteliğindeki cinlere bu ad verilir. *Bkz.* Cin.

Druide. *(Kelt)* Râhip... Bu deyim Keltçe *meşeyi gören* anlamındadır. Bu adı taşıyan Kelt-Gol râhipleri, meşelerin gövdelerinde biten ökse otundan her derde iyi geldiğine inanılan bir ilâç yapıyorlardı. Kimi yazarlar bu inancı *meşe ağacı tapımı*'na bağlamakta ve meşe ağacını Gol'lerin en büyük tanrısı saymaktadırlar. Kelt'lerin geleneksel dinlerine de *Druid'lik* denir. Hıristiyanlığın karşısına büyük bir engel olarak dikilen bu din, ancak VI. yüzyılın sonlarına doğru ortadan kaldırılabilmiştir. Kimi yazarlar, bu dinin gizli gizli XII. yüzyıla kadar yaşadığını ileri sürmektedirler. Ruhun ölmezliğiyle ruh göçü inançlarına dayanan bu din, Hintlilerin Brahmanizmine benzemektedir. Büyücülüğe, sihre, kehânete dayanan bu dinin en ilkel niteliği de, tanrıya insan kurban edilmesidir. Bu kurbanı kesmek de Druide'lerin tekelindeydi. Törebilimsel ilkeleri şu formülle dile getirilmiştir: "Tanrılara saygılı, insanlara iyi, düşmanlarına yiğit ol". Druide'lerin uzun ve sıkı bir eğitimden geçtikleri ve çağlarının en bilgili insanları oldukları bilinmektedir. *Bkz.* Kelt Dini, Dryad'lar, Meşe Ağacı.

Druid'lik. *Bkz.* Druide.

Drupada. *(Hint)* Panciala kralı... Prenses *Draupadi*'nin babası ve *Drona*'nın çocukluk arkadaşıdır. *Bkz.* Drona, Draupadi.

Dryades. *Bkz.* Dryad'lar.

Dryad'lar. *(Yunan)* Ağaç perileri... Yunanca *meşe ağacı* anlamını veren *drys* sözcüğünden türetilmiştir. Kardeşleri *Hamadryad'lar* da ağaç perileri (Nympha'lar)'dir. Görevleri, ağaçları korumakmış. Örneğin, *Orpheus*'un eşi *Eurydike* bir *Dryad*'tır. Kimi yazarlar, Dryad'larla Keltlerin dini *Druid'lik* arasında bir bağlantı kurmaktadır (Örneğin, *Bkz.* F. Challaye, *Dinler Tarihi*, S. Tiryakioğlu çevirisi, İstanbul, 1960, s. 155). Yunan mitolojisinde *Nympha'lar* (periler) üç kola ayrılır. Homeros'a göre, *Zeus*'ün kızları olan perilerin bu üç türü şunlardır: Su perileri olan *Naiad'lar*, dağ perileri olan *Oread'lar* ve ağaç perileri olan *Dryad'lar*. Bu ağaç perilerinin, gene ağaç perileri olan kız kardeşleri *Hamadryad'lar*'dan farkı, onlar gibi ağaçlarla birlikte doğup ağaçlarla birlikte ölmemeleridir, ağaçların gövdelerinden ayrılıp bağımsız bir yaşam sürdürebilir ve ölümlülerle evlenebilirler. Ölümsüz olmamakla beraber yaşamları bir ağacın yaşamından çok uzun (örneğin, on palmiye ömrü)'dür. Kimi incelemeciler bunlardan kimilerinin ölümsüz olduklarını yazmaktadırlar. *Bkz.* Nympha, Meşe Ağacı, Ağaç Tapımı.

Dryas. *(Yunan)* Savaş tanrısı Ares'in oğlu... Bir de Trakya kralı *Lykurgos*'un babası olan *Dryas* var. Ayrıca, *Dryad'lar*'dan tekil olarak bu adla da söz edilir. *Bkz.* Ares, Lykurgos, Dryad'lar.

Dryas'lar. *Bkz.* Dryad'lar.

Dryope. *(Yunan)* Dryops'un kızı... *Apollon* ona âşık olmuş, ama o *Andraimon*'la evlenmiş ve *Amphissos*'u doğurmuş. Yunan mitolojisinde aynı adı taşıyan bir de peri var, *Pan*'ın annesi. *Bkz.* Pan, Dryops.

Dryops. *(Yunan)* Mitolojik kral... Yunanistan'a ilk yerleşen en eski Pelasgoi kabilelerinden Dryopes'lerin atasıymış. *Dryope*'nin babası. Kimi yazarlar, onun *Apollon*'un oğlu olduğunu söylüyorlar. Bu halde Apollon, torununa âşık olmuş sayılıyor. *Bkz.* Dryope.

Dua. *(Genel)* Tanrıyı yardıma çağırma... *Dua* (*Fr.* Priére), en ilkel tapımlardan en yeni dinlere kadar, inanç alanının genel bir öğesidir. Üstün güçten bir şeyin yapılmasını ya da yapılmamasını dilemek için edilir. Yakarışın temel görevi bu olmamakla beraber, dileğin gerçekleşmesinden sonra yapılan teşekkür (şükrân) duaları da vardır. Çeşitli ilkellerin avın iyi sonuçlanmasını ve yağmur yağdırılmasını dileyen çok ilginç duaları saptanmıştır. Dualar bireylerce yapıldığı gibi çeşitli törenlerle topluluklarca da yapılır. Topluluklarca yapılan dualarda duayı *duacı* eder, topluluk da *âmin* diyerek duaya katılır. *Dua* gerektiğinde *kurban*'la da pekiştirilir,

dilek yerine getirildiği takdirde karşılığının ödeneceği bildirilir. Dilek yerine getirilmediği hallerde üstün güce sövüp saymalar da kimi ilkellerde yaygındır, "sizi gidiş işe yaramaz tanrılar sizi!" sözleriyle başlayan bu türlü kınamalar özellikle Afrika ilkellerinde saptanmıştır. Antikçağ Yunanlıları dualarını *övgü* (*Yu.* Hymnos) ve *adak* (*Yu.* Eukhe)'larla güçlendirirlerdi. *Bkz.* Kurban, Adak.

Duat. *(Arap)* Bâtınîlerin propagandacıları... Bunlara gene Arapça *ebvâb*, ayrıca *dâi-i ekber* ve *dâi-i mezûn* da denir. Gözlerine kestirdiklerini ve tarikata elverişli bulduklarını denerler ve *dâvet* ederler. *Bkz.* Dâî, İsmâilîlik, Bâtınîlik.

Duk-Duk. *(İlkel)* Melanezya yelilerinin gizli derneği... Bu dernekte kafataslarına tapıldığı, *ay*'la ilgili dinsel ve büyüsel törenler yapıldığı bilinmektedir. *Bkz.* Gizli Dernekler.

Dul Kadın. *(Hint)* Ölen kocasıyla birlikte yakılması gerektiğine inanılan kadın... Kocası ölen kadın, ilkel toplumların çoğunda kendisi de ölünceye kadar *dul* (*Fr.* Veuve, *Skr.* Sati) yaşamak zorundadır. Özellikle Hintliler, dul kadını kocasıyla birlikte yakarlar, dul olarak yaşamasına bile izin vermezler. Bu çağdışı gelenek Hindistan'da çok yakın zamanlara kadar sürmüş, İngilizlerce yasaklanmıştır.

Duman. *Bkz.* Ateş.

Dumuzi. *(Sümer)* Bitkiler tanrısı... *Tamuz* ya da *Tammuz* adıyla da anılır. İbrânî ve Arap takvimlerinden gelip Türk takviminde de yer alan *temmuz*, Sümer dininde bu tanrıya ayrılan aydır. Sümerler ona *Dumu-zi Ab-zu* (Ab-zu'nun oğlu) derlerdi. Sümer inançlarına göre toprak, suyla döllenip, suyun oğlu olan bitkileri doğuruyordu. Sâmîler bu tanrıya *efendi* ve *tanrı* anlamlarına gelen *Adon* derlerdi, Yunanlıların *Adonis*'i de bundan türemiştir. Nitekim *Dumuzi*'yle *Adonis*'in öyküleri de aynıdır. Her ikisi de bir yaban domuzu saldırısıyla ölür, yeraltı ülkesine gider ve kurtarılır, yılın bir bölümünü yeraltında, bir bölümünü de yerüstünde geçirirler. Dumuzi'nin karısı ünlü tanrıça *İştar*'dır. Dumuzi her yıl sonbaharda – tohumlaşan bitkiler gibi – yeraltına çekilince İştar gidip onu kurtarır ve her yıl ilkbaharda – yeşeren bitkiler gibi – yeniden yeryüzüne getirir. *Ölen ve dirilen tanrı* tasarımı, doğanın yaşamını simgelediğinden hemen her mitolojide yer almıştır. Eski Mısır inançlarında da bu tasarım, tanrı *Oziris*'le dile getirilir. *Bkz.* Ab-zu, İştar, Adonis, Oziris, Döngü, Temmuz.

Dung. *(Tibet)* Budacıların dinsel törenlere çağırmak için kullandıkları çan... *Bkz.* Budizm.

Durandal. *(Fransız)* Şarlman'ın sihirli olduğuna inanılan ünlü kılıcı... *Şarlman* bu kılıcı Arap kralı *Bramante*'den almış, sonunda da şövalyeliğini onayladığı *Roland*'a vermiş. *Bkz.* Roland Destanı, Şarlman.

Durga. *(Hint)* Doğurganlık-tanrıça... Hinduizmin en büyük tanrıçalarındandır. *Annapurna* lâkabıyla anıldığı gibi *Kali* ve *Parvati* adlarıyla da anılır. Bolluk dağıtıcısı ve dişilik gücüdür. Ünlü tanrı *Siva*'nın karısıdır. On gün süren bayramına *Durgapuja* denir. *Bkz.* Annapurna, Siva.

Durgapuja. *Bkz.* Durga.

Duryodhana. *(Hint)* Kuruidi'lerin yüz bir çocuğunun en büyüğü... Kurnazlığı ve kötülüğüyle ünlüdür. *Pandava*'larla *Kuruidi*'ler arasındaki sonu gelmez çekişmelerde büyük roller oynar. Örneğin, Pandava'lardan kral olan *Yudhisthira*'yı zar oyununa zorlayıp bütün varını yoğunu elinden aldığı gibi, kumarın sonunda bütün Pandava'ların özgürlüklerini de kazanır. *Bkz.* Pandava, Kuruidi, Dhritarastra, Gandhari.

Dusserah. *(Hint)* Hinduizmin on gün süren bayramlarından biri... Bu bayramların her biri bir tanrı adına yapılırdı. *Bkz.* Hinduizm.

Dusyanta. *(Hint)* Bharata'ların atası eski bir kral... Hint mitolojisinin konu edindiği *Bharata'lar* bu kralın soyundandır. Kral *Dusyanta* bir gün ormanda gezinirken bir periyle bir ermişten doğma *Sakuntala* adında çok güzel bir kıza rastlamış ve hemen âşık olmuş. Bu aşkın ürünü olan çocuğun adı *Bharata*'dır. *Eğitilmiş* anlamını dile getiren bu adı koymasını Dusyanta'nın kulağına tanrısal bir ses fısıldamış. Hint mitolojisinin en önemli yapıtı *Mahabharata* (Bharat'ların şiiri) işte bu *Bharata*'nın çocuklarının serüvenlerini anlatır. *Bkz.* Bharata, Sakuntala, Menaka, Visvamitra, Kanva, Mahabharata, Pandava, Kuruidi.

Duşârâ. *(Arap)* Put tanrı... Araplarca tapılmıştır. Özellikle Kuzeybatı Arabistan'da yaşayan Nabati'ler bu tanrıya taparlardı. *Bkz.* Put, Pagan.

Duva-Sohor. *(Moğol)* Dobun-Mergan'ın kardeşi... Tek gözlüymüş, Dörben kabilesinin atasıymış. *Bkz.* Alan-Hoa, Dobun-Mergan.

Dûzah. *Bkz.* Cehennem.

Dünya. *(Genel)* Kötülük ve sınav yeri olduğuna inanılan yeryüzü... Özellikle Hıristiyan ve İs-

lâm tanrıbilimlerinde *dünya*, kötülüklerle dolu bir sınav yeri olarak tanımlanmıştır. İnsanlar bu sınavı başarıyla verirlerse *öbür dünya*'da mutluluğa ulaşacaklardır. Hıristiyan tanrıbilimine göre *Âdem*'in günahıyla aşağılanmış insan yeryüzüne atılmıştır, acı çekmeye mahkûmdur, onu ancak tanrının bağışı kurtarabilir. Batı mistisizmiyle Doğu tasavvufu, daha da ileri giderek, sonsuz mutluluğu elde edebilmek için dünyadan büsbütün el etek çekmek gerektiğini ileri sürer. Hint Budacılığının *nirvana* öğretisi de dünyadan bu türlü bir vazgeçmedir. Hintlilerin *Siva* öyküsü bu bakımdan çok ilginçtir: Tanrı *Brahma* çok güzel ve iyi bir dünya yaratmak istemiş, tanrı *Siva* buna karşı çıkmış, Brahma'nın yarattığı *özdeksiz* dünyayı *özdekli* kılmak için elinden geleni yapmış, çünkü iyi bir dünya olamayacağı kanısındaymış, mutluluğun çaba harcamakla elde edilebileceğine ve bunun da ancak kötü bir dünyada gerçekleşebileceğine inanıyormuş. *Bkz.* Müslümanlık, Hıristiyanlık, Nirvana, Siva, Çelişme, Âdem, Ahret, Ötedünya.

Dünyanın Yaratılışı. *Bkz.* Yaratılış.

Dünya Yumurtası. *(İlkel)* Dünyanın bir yumurtadan oluştuğu inancı... İlkel inançlara göre dünya, ilkin suların dibinde duran bir yumurtaymış. Onu sudan kuşlar çıkarmışlar. Yumurta ortasından çatlamış. Yarısı gökyüzü, öbür yarısı da yeryüzü olmuş. *Bkz.* Yaratılış.

Dürzîlik. *(Arap)* Fâtımî halîfesi Hâkim Biemrillâh'ı tanrı sayan özel bir inanç... XI. yüzyılda Suriye'de ortaya çıkan bu inanç, kurucularından Anuştigin Derezî'nin adını taşıyor. Kimi incelemeciler Dürzîliği Bâtınîliğin kolları arasında sayarlarsa da (örneğin, *Bkz.* Prof. Çağatay ve Doçent Çubukçu, *İslâm Mezhepleri Tarihi*, Ankara, 1965, cilt I, s. 61-63) Sünnî şeriatıyla olduğu kadar Şiî-Bâtınî anlayışla da çatışan inançları vardır. Bu inançların başında da tanrının yeryüzüne inip Fâtımî halîfesi *Hâkim Bimerillah*'ın kişiliğinde yaşadığı gelir. Bu inanca göre Hâkim'in iki kişiliği vardır: *Tanrısal* (*Ar.* Lâhûtî) ve *insansal* (*Ar.* Nâsûtî). Tanrı *yedi imam*'dan sonra yeryüzüne inmiş ve Fâtımî halîfesi olmuştur. Bu kişilik, *İsâ*'nın çift kişiliğinden ötürü Hıristiyanlıkla da bağlantılıdır. Kimi yazarlar da bu yüzden Dürzîlerin Hıristiyan olduklarını ileri sürerler. Etnik durumları saptanamamış olmakla birlikte Dürzîler kendilerinin Arap ve Müslüman olduklarını söylerler. Dürzî inancına göre tanrı birçok kez insan kılığına girmiş ve yeryüzünde görünmüştür. İlerde gene yeryüzüne inecek ve Dürzî olmayanları – eşdeyişle, bu inanca bağlanmayanları – cezalandıracaktır. Dürzîlerin ikinci özel inançları, *Hâkim*'in veziri *Hamza*'nın ilk insan olduğu ve evrenin ondan doğduğudur. *Bkz.* Bâtınîlik.

Düsûkiyye. *Bkz.* Desûkiyye.

Düşünce. *(Alman)* Hiçbir yarışta geçilemeyeceğine inanılan değer... Almanların ünlü *Thor* öykülerinde hızlı koşma şampiyonu olan bir köylü, bir devin uşağıyla yarışır ve yenilir. Dev, bu sonuca pek şaşıran köylülere şöyle der: "Elbet yenilecekti, çünkü o hiçbir yarışta geçilemeyecek olan *düşünce*'yle yarıştı". *Bkz.* Thor.

Düzen. *(Slav)* Gökyüzüyle yeryüzünün çarpışmasından meydana geleceğine inanılan evrensel uyum... Slav inançlarına göre, tanrı *Svyatogor*, yeryüzünü olduğu kadar gökyüzünü de sevmezmiş. Sağ eliyle gökyüzünü, sol eliyle de yeryüzünü tutup birbirlerine çarparmış. Gereken düzen ancak böylelikle kurulabilirmiş. Dünya'yla gök, birbirlerine çarpıla çarpıla, bir gün özlenen uyumu meydana getireceklermiş. *Bkz.* Svyatogor.

Dvaraka. *(Hint)* Tanrı Vişnu'nun Krişna kişiliğinde otuz altı yıl egemen olduğuna inanılan kent... *Bkz.* Krişna, Vişnu, Avatar.

Dvarapala. *(Hint)* Kötü ruhların içeri girmelerine engel olduklarına inanılan kapı bekçileri... Brahmanlıkla Budacılığın yayıldığı bütün ülkelerde inanılmıştır. *Bkz.* Brahmanizm, Budizm.

Dyumesa. *(Hint)* Savitri efsânesinde adı geçen kral... *Savitri*, bu kralın yiğit oğlu *Satyavan*'la evlenir. *Bkz.* Savitri, Satyavan.

Dzıbay Cınrıg. *(Tibet)* Bütün günahların da onunla birlikte yandığına inanılan kurban... Bu kurban ateş-tanrı *Melha*'ya adanır ve bir fırının içinde yakılır.

E

Ea. *(Sümer)* Su-tanrı... *Enki* adıyla da anılır. Sümer-Akad inançlarında evrenin ana öğesi *su*'dur. Daha açık bir deyişle Sümerler evreni *gök* (An), *toprak* (Enlil) ve *su* (Enki) olmak üzere üçe ayırmakla beraber bunların temel ve tümünün yaratıcı öğesi olarak *su*'ya tapmışlardır. Bu bakımdan, *Ea*, büyük yaratıcı tanrıdır, göğü ve toprağı da o yaratmıştır, aynı zamanda tüm bilgeliktir ve bundan ötürü de büyüsel etkiler onun yardımıyla elde edilir, yaşam kaynağı olduğundan ötürü bolluğu da simgeler. Sümer tapınaklarında *Ea*'nın kendisi olarak bir kap içinde *kutsal su* bulundurulurdu, bu sudan içen hastaların iyileşeceğine ve güçsüzlerin güçleneceğine inanılırdı. Bu tapınaklarda *Ea*, balık kuyruklu bir koyun biçiminde canlandırılırdı. Tapınak râhipleri de balık biçiminde giysiler giyerlerdi. Hıristiyanların *İsâ*'da tasarladıkları balık niteliğinin de kaynağı Sümerlerin bu inancı olsa gerektir. Sümer inançlarında *Ea*'dan önce, bir su ilkesi olan *Ab-zu* (ya da Apsu) inancı yer alır. Sümerlilere göre evren boşluğunda ilkin *erkek ilke-su* (Ab-zu)'yle *dişi ilke-su* (Tiamat) varmış, bunların birleşmesinden yılan biçiminde iki tanrı meydana gelmiş. Erkek yılan *Lakmu*'yla dişi yılan *Lakamu* adını taşıyan bu tanrılar da birleşmişler ve gökyüzü-tanrı *Anşar*'la yeryüzü-tanrı *Kişar*'ı meydana getirmişler. Gökyüzüyle yeryüzünün birleşmesinden de su-tanrı *Ea*, gök-tanrı *An* (Anu ve Anum da denir), toprak-tanrı *Enlil* meydana gelmiş. *Su*'yun temelliğine dayanan bu inanç, *Ab-zu* ilkesinden yola çıkarak *Ea*'da kişileşmiştir. Sümer mitolojisine göre evrensel sessizliğin ilkesi olan *Ab-zu*'yle *Tiamat*, çocukları ve torunları meydana geldikten sonra tedirgin olmuşlar, çünkü evrende gürültü başlamış. Bu yüzden *Ab-zu* çocuklarını ve torunlarını yok etmek istemiş. *Tiamat*, dişiliğinin gerektirdiği sevecenlikle buna karşı koymuş, erkeğine yalvarıp yakarmış. Ama erkek ilke onu dinlememiş. Tam kararını uygulayacağı sırada büyükbabasının bu düşüncesini sezen *Ea*, hemen bir büyü yapmış ve kendilerini yok etmeyi tasarlayan büyükbabasını yok etmiş (*Ea*'nın bilgeliği ve büyücülüğü de buradan geliyor). Ne var ki çocuklarını ve torunlarını esirgemeye uğraşırken erkeğinin yok olduğunu gören *Tiamat* küplere binmiş, kocasının öcünü almak için hemen bir devler ve canavarlar ordusu meydana getirmiş. Bu ordunun başına getirdiği korkunç *Kingu*'ya *kader'in ipleri*'ni vermiş. Bunu da önceden haber alan *Ea*, bu orduyla savaşmaya kalkmışsa da başaramamış. İşte tam bu sırada ortaya tanrı *Marduk* çıkıyor. Marduk, bu canavarlar ordusunu yok edip baştanrı olacaktır. *Bkz.* A, Ab-zu, Tiamat, Yaratılış, Balık, Marduk.

Eaco. *Bkz.* Aiakos.

Eakos. *Bkz.* Aiakos.

Eanna. *(Sümer)* Gök-tanrı An'la karısı Antu'nun tapınağı... Sözcük olarak Sümerce *An'ın evi* anlamındadır. Uruk kenti kazılarında ortaya çıkmıştır. Bu tapınakta *İştar*'la *Nanna*'ya da tapılırdı. *Bkz.* An.

Ebâdîlik. *(İslâm)* Hâricîliğin günümüze kadar sürüpgelmiş olan bir kolu... VIII. yüzyılda Abdullah bin Ebâd tarafından kurulmuştur. Temelde *Ali*'ye karşı olan siyasal bir parti niteliğindeyse de kendilerine özgü birtakım inançları vardır. Örneğin, büyük günah işleyenleri Müslüman saymazlar, tümüyle kadercidirler ve her işin tanrı tarafından yaptırıldığına inanırlar, kendilerinden olmayan Müslümanları kâfir sayarlar. *Bkz.* Hâricîlik.

Ebced. *(İslâm)* Her harfi bir sayıyı karşılayan sekiz sözcükten kurulu büyüsel işlemlerde kullanılan hesap dizgesi... Arapça yazılışla bu sekiz sözcük ve harflerinin sayı değerleri şunlardır: *Ebced* (Elif 1, be 2, cim 3, dal 4), *hevvez* (he 5, vav 6, ze 7), *huttî* (ha 8, tı 9, ye 10), *kelemen* (kef 20, lâm 30, mim 40, nun 50), *sâ'fes* (sin 60, ayın 70, fe 80, sat 90), *kareşet* (kaf 100, re 200, şin 300, te 400), *sahhaz* (se 500, hı 600, zel 700), *dâzıglen* (dat 800, zı 900, gayın 1000). Bu hesaplamada Farsçadan gelen *P* harfi *B*'ye, *çim* harfi *cim*'e, *je* harfi *ze*'ye, *kâfı nûnî* harfi de *kef*'e eşit tutulur. Bu sayılar ve harflerle matematiksel büyüler yapılır. Bu sekiz sözcüğün kaynağı bilinmiyor, Araplar ilk altı sözcüğün altı şeytanın adı olduğuna inanırlar. Eski ozanlar bu hesapla çeşitli olayların tarihini saptarlardı, örneğin bir pâdişâhın tahta çıktığı tarihi veren bir dize yazılırdı, bu tarihler *hicrî* (Peygamberin Mekke'den Medine'ye göçünü başlangıç sayan) tarihlerdir. *Bkz.* Büyü, Büyücülük.

Ebdâl. *Bkz.* Abdal.

Ebe. *Bkz.* Hebe.

Ebed. *(İslâm)* Sonu olmayan... *Başı olmayan* anlamındaki *ezel* deyimi karşılığında kullanılır. İslâm tasavvufunda başsızlık ve sonsuzluk düşüncesi, Sünnî inançlarıyla ortaktır. İslâm

inançlarına göre tanrının başı ve sonu yoktur, dünyanınsa başı ve sonu vardır, ahretinse başı vardır, ama sonu yoktur, başsız olup da sonu bulunan dördüncü bir biçimse olanaksızdır. *Bkz.* Tanrı.

Ebed Yehova. *(Yahudi)* İsrâiloğullarının kendilerine verdikleri ad... *Yehova (tanrı)'nın kulu* anlamındadır. İsrâiloğulları *Tevrat*'ta bu adla anılırlar. *Bkz.* Tevrat.

Ebion. *(Hıristiyan)* Gerçek Hıristiyan... İbrânîce *yoksul* anlamına gelen bu sözcük, *İsâ*'nın yoksulluk felsefesi gereğince, ilk Hıristiyanları adlandırmak için kullanılırdı. Daha sonra varlıklı Hıristiyanlar çoğalınca *Ebionculuk* bir çeşit mezhep oldu. Bu mezhebin kurucusunun da I. yüzyılda yaşamış *Ebion* adında biri olduğuna inanılır. Hıristiyanlığın ilk kilisesi de bir yoksullar birliğiydi, İsâ her türlü zenginliğe karşı çıkmış ve tanrı katında yoksulların değerli olduğunu ileri sürmüştü. Bu yüzden ortaçağda Avrupa'da dilenci orduları türemişti. *Ebion'cular*, özellikle İsâ'nın bu felsefesini benimsemiş olanlardır ve gerçek Hıristiyanın yoksul olması gerektiğine inanırlar. *Bkz.* Hıristiyanlık, Yoksulluk.

Ebionizm. *Bkz.* Ebion.

Ebisu. *(Japon)* Şintoizmin yedi mutluluk tanrısından biri... Dünyayı yaratan çifte tanrılar *İdzanagi* (erkek)'yle *İdzanami* (dişi)'nin üçüncü oğullarıdır. *Bkz.* Şintoizm, İdzanagi, İdzanami.

Ebrâr. *(İslâm)* Tarikata girenler... Arapça *doğru sözlüler* anlamındadır. İncelemeciler, Müslümanları üçe ayırırlar: *Ahyâr* (hayırlılar, ki bunlar Sünnîdir), *Şuttâr* (şakraklar, ki bunlar Melâmîdir) ve *Ebrâr* (özü sözü doğru olanlar, ki bunlar Mutasavvıftır). Bâtınîlere göre Ebû Bekir, Ömer, Osman, Ali, Hasan ve Hüseyin *Şeş ebrâr* (altı doğru sözlü)'dır. *Bkz.* Tasavvuf.

Ebülhevl. *Bkz.* Sfenks.

Ebvab. *Bkz.* Duat.

Ecel. *(İslâm)* Alında yazılı olduğuna inanılan ölüm zamanı... İslâm dininin kutsal yapıtı *Kur'an*, her varlığın başı ve sonu bulunduğunu ve her varlığa yaşamı için tanrıca bir süre saptandığını bildirir. Buna göre, her varlık *eceli geldiğinde* son bulacaktır. Tanrıdan başka her *şey fânî* (son bulucu)'dir, sadece tanrı *bâkî* (kalıcı)'dir. Aynı kutsal yapıtta her varlığın sadece belli bir süre için varedildiği yazılıdır, demek ki bu süre ve dolayısıyla *ecel*, önceden saptanmıştır. Buna karşı, kimi ibâdetlerin yaşamı uzatacağı yolundaki peygamber sözleri (hadîs'ler) bu dogmayla çelişmektedir. Bu süre, yaşam süresinde yapılan iyi işlerle uzatılabiliyorsa önceden saptanmamış demektir. Bu, İslâm düşünürleri arasında önemle tartışılmıştır. Bundan başka, Mûtezileciler, bir başkası tarafından öldürülen kimseyi eceliyle ölmüş saymazlar, Sünnîlerse eceliyle ölmüş sayarlar. Sünnîlere göre bir kimsenin öldürüleceği bile önceden tanrıca saptanmıştır ve onun eceli budur (*Bkz.* Mâtürîdî, *Akaid Risâlesi*, s. 20). *Bkz.* Kader, Ebed, Ezel.

Echidna. *Bkz.* Ekhidna.

Echo. *Bkz.* Ekho.

Ecinne. *Bkz.* Cin.

Ecinni. *Bkz.* Cin.

Eckart. *(Cermen)* Mitolojik bir kahraman... *Tanhaeuser* efsânelerinin baş kişilerindendir. *Harlung*'ların hazinelerini korumuş, Venüs mağarasına hapsedilenleri kurtarmış. *Bkz.* Tanhaeuser.

Edda'lar. *(İzlanda)* Kuzey mitolojisinin başlıca kaynaklarından olan iki yapıt... Gerçekte şiir sanatıyla ilgili olan bu yapıtlardan özellikle Saemund'un *Edda*'sı Kuzey mitolojisinin başlıca kaynaklarındandır. Bu yapıtlar, VII. yüzyılla XII. yüzyıl arasında yazılmıştır.

Eden. *Bkz.* Aden.

Edep. *(İslâm)* Dinin üçte ikisi olduğuna inanılan eğitim... Arapça *edeb* sözcüğü *iyi davranış* ve *utanma* anlamlarını dile getirir. *İyi şeylere eğilim* anlamında da kullanılan bu sözcük, İslâm dini ve tasavvufunda *dinsel eğitim*'i niteler. Bu yüzden İslâm düşünürleri, "dinin üçte ikisi, edeptir" demişlerdir. Bu anlayış, İslâm dininin törebilimsel bir yorumudur. *Kur'an*'a uyan davranışlar *edep*'tir, aykırı davranışlarsa *edepsizlik*'tir. Bu kökten türeyen *edebiyat* deyimi de söz ve yazı sanatında bayağı sözlerden ve yazılardan arınmış olmayı dile getirir.

Edepsiz. *Bkz.* Edep.

Edhemiyye. *(İslâm)* Melâmîlikten türeyen bir tarikat... VIII. yüzyılda İbrahim bin Edhem tarafından kurulmuştur. Bâtınî anlayışlı bir tarikattır. Sünnî sayanlar da vardır (Örneğin, Vâhidî). Dört dilimli taçlarıyla ünlüdürler. Bu dört dilim, dünyayı, ahreti, varlığı ve en sonunda bırakma'yı da *bırakma* (Ar. Terk) anlamına gelir ve şu dizeyle dile getirilir: "Terki dünya, terki ukbâ, terki hestî, terki terk". Ülkemizde XVII. yüzyılda bu tarikat Bektaşîler tarafından benim-

senmiş ve özümsenmiştir. *Bkz.* Melâmîlik, Bektaşîlik.

Edimmu. *(Bâbil)* Ölülere giren kötü ruh... Bâbil inançlarına göre, dinsel bir tören yapılmayan ölülere *edimmu*'lar girerlermiş.

Edith. *(Yahudi)* Tuzdan heykel olan kadın... *Tevrat*'a göre *Lût*'un karısı *Edith*, Sodome'dan çıkışta vazgeçerek geri dönmüş, bu yüzden tanrı onu tuzdan bir heykel hâline getirmiş.

Eetion. *(Yunan)* Thebai kralı... Kahramanlığıyla ünlüdür. Kent, Akalar tarafından alınırken yedi oğluyla birlikte kahramanca çarpışarak ölmüş, *Akhilleus* onun bu kahramanlığına çok saygı duymuş, silâhlarını almadığı gibi, onu törenle gömdürmüş. *Andromakhe*'nin de babasıdır. *Bkz.* Andromakhe.

Efes. *Bkz.* Ephesos.

Efialtes. *Bkz.* Ephialtes.

Efrâsiyâb. *(İran)* Mitolojik kahraman... Fars mitolojisinin baş kaynaklarından biri olan Firdevsî'nin *Şehnâme*'si onun birçok serüvenlerini ve kahramanlıklarını anlatır. *Afrâsiyâp* biçiminde de yazılır ve söylenir. Kişiliği, Türklerin mitolojik kahramanı *Alp Er Tunga*'yla karışmıştır. *Bkz.* Alp Er Tunga.

Efsâne. *(Genel)* Ağızdan ağıza anlatılarak sürüpgelmiş bulunan olağanüstü nitelikli öykü... Farsça bir sözcük olan *efsâne* (*Fr., Al.* Mythe, *İng.* Myth) gerçekte *masal* anlamını dile getirir. Batı dillerindeki karşılığı *mit* sözcüğü, Yunanca *söz* ve *öykü* (hikâye) anlamlarını dile getiren *mythos* sözcüğünden türetilmiştir. *Efsâne* deyimi gerçek bir olayın olağanüstü anlatılışı için kullanıldığı gibi doğasal olayların açıklanması için tümüyle hayâl ürünü olan öyküler için de kullanılır. *Mitoloji*, bütün efsâneleri birbirleriyle bağıntılı olarak sistemleştirir. *Efsâne* her halde geçmişle ilişkili değildir, örneğin geçmişle ilgilenmeyen ve günümüzde yaşayan Avustralya yerlilerinin de birçok günlük doğa olaylarını açıklamak için uydurdukları efsâneler vardır. Lévy-Bruhl şöyle der: "İlkeller her şeyin gizemsel bir âlemden çıktığını söyledikleri zaman bu, gizemsel âlemin deneyüstü ve tarihöncesi bir eskilikte olduğu anlamına değil, özellikle gizemsel âlemin içinde yaşanılan çağın tasarımı olduğu anlamına gelir. Gizemsel bir tasarım, evrenin yaratılışı sırasında geçmiş olabilir, ama bunu tasarımlayanla tasarım konusunun kahramanları hayattadır". Efsâneler, inanç alanının temel ürünleridir. Çeşitli açılardan incelenmiş ve sınıflandırılmışlardır: Evrenin yaratılışı (Kozmogoni), tanrılar (Teogoni), insanlar (Antropogoni) ve bütün bunların ilerde ne olacağı (Eskatoloji) başlıca efsâne alanlarıdır. *Bkz.* Mitoloji, İnanç, Masal.

Efsun. *(Genel)* Büyü... Farsça olan bu sözcük *Afsun* biçiminde de yazılır ve söylenir. *Büyülemek* anlamında *afsunlamak* deyimi kullanılır. Eskiden büyü yapanlara da *sihirbaz* anlamında *efsunger* denirdi. *Bkz.* Büyü, Büyücülük, Efsunculuk.

Efsunculuk. *(Genel)* Büyücülük... *Büyücülük, sihirbazlık, bakıcılık* deyimleriyle anlamdaştır. Farsça olan bu sözcük dilimizde *üfürükçülük* deyimiyle de dile getirilir. *Bkz.* Efsun, Büyücülük.

Eftahiyye. *Bkz.* Aftahiyye.

Ege Denizi. *(Yunan)* Theseus'un babası Aigeus kendini sularına attığı için onun adıyla anılan deniz... Yunancada Ege Denizine *Aigae Denizi* denir. *Bkz.* Aigeus.

Eger. *(İskandinav)* Kudurmuş deniz-tanrı... *Aeger* ya da *Aegir* biçiminde de yazılıp söylenir. Deniz dalgaları da kızlarıdır, bu kızlar dokuz tanedir. Karısının adı *Ran*'dır. *Bkz.* Thor.

Egeria. *(Roma)* Kaynak-tanrıça... Kimi incelemeciler, onun bir su perisi (nympha) olduğunu ileri sürmektedirler. Roma inançlarına göre, kral Numa Pompilius'ün danışmanı (kimi incelemecilere göre, karısı) imiş. Geceleri onunla buluşup devlet yönetiminde ona akıl öğretirmiş, kral ölünce çok ağlamış ve gözyaşlarıyla bir pınar olmuş. *Bkz.* Nympha, Numa Pompilius, Numa Dini.

Egeus. *Bkz.* Aigeus.

Egide. *Bkz.* Aigis.

Egina. *Bkz.* Aigina.

Egist. *Bkz.* Aigisthos.

Egkelados. *(Yunan)* Yer sarsıntısının nedeni olduğuna inanılan dev... *Uranos*'la *Gaia*'nın oğludur. Tanrılarla devler savaşında *Athena*, Sicilya adasını üstüne fırlatarak onu öldürmüş. Yer sarsıntıları, onun geri dönmek için çabalamalarıymış. *Bkz.* Titan'lar.

Egkoimesis. *(Yunan)* Uykuya yatıp düş görme yoluyla gelecekten haber alma ve hastalıktan iyileşme inancı... Arapçada *istihare*, Lâtincede *İncubatio* sözcükleriyle dile getirilen eg-

koimesis eski Yunanlılarda çok yaygın bir falcılık yöntemiydi. Argolis'teki Epidauros'ta bulunan *Asklepios* düş-bilicilik yerine birçok hastalar gelip uykuya yatarlar ve düşlerinde iyileşeceklerine inanırlarmış. *Bkz.* İstihare, Asklepios.

Egle. *Bkz.* Aigle.

Egyptos. *Bkz.* Aigyptos.

Egyptos'lular. *Bkz.* Aigyptiad'lar.

Ehad. *Bkz.* Ahad.

Ehadis. *Bkz.* Ahadis.

Ehadiyet. *Bkz.* Ahadiyet.

Ehdeliyye. *(İslâm)* Hasan Ali Ehdelî tarafından kurulan bir tarikat... *Bkz.* Müslümanlık.

Ehekon. *(Türk)* Av tanrısı... Tunguz Türklerince tapılmıştır. Tunguzlar bu tanrının ağaç kökünde yaşadığına inanırlardı. *Bkz.* Av Büyüsü.

Ehl-i Abâ. *(İslâm)* Peygamber Muhammet ve ailesi *Âl-i abâ* da denir. Buradaki *âl* sözcüğü *ehl* sözcüğünün bozulmuş biçimidir. *Bkz.* Al -abâ.

Ehl-i Ahd. *(İslâm)* Yahudiler ve Hıristiyanlar... Yahudiler ve Hıristiyanlar Müslümanlarca bu deyimle de nitelenirler. *Bkz.* Ahd, Ahdi Cedîd.

Ehl-i Beyt. *(İslâm)* Peygamber İbrahim ve Muhammet'in ev halkı... Arapça *beyt* sözcüğü *ev* demektir. Bu deyim, *Kur'an*'ın Hûd sûresinde (73. âyet) peygamber *İbrahim*'in ve Ahzâm sûresinde (33. âyet) peygamber *Muhammet*'in ev halkı için kullanılmıştır. Peygamber Muhammet'in kızı *Fatma,* Fatma'nın kocası ve peygamberin amcasının oğlu *Ali* ve bunlardan doğan çocuklar *ehl-i beyt* deyimiyle dile getirilirler. Gerçekte bu deyim Kur'an'da peygamberin karılarını ve öteki çocuklarını da kapsayarak bütün ev halkı için kullanılmıştır. Şiîler, peygamberin torunu *Hüseyin*'in soyundan gelen dokuz imamı da *ehl-i beyt*'ten sayarlar. *Bkz.* Al-abâ.

Ehl-i Bid'at. *(İslâm)* Kutsal kitapla peygamber sözlerini yeni yorumlarla değiştirdikleri ileri sürülenler... Arapça *bid'at* sözcüğü *yenilik* anlamındadır, bununla *peygamber zamanından sonra dindeki yenilik*'ler dile getirilir. *Peygamber Muhammet'in yaptıklarıyla söyledikleri de* Arapça *sünnet* deyimiyle dile getirilir, bunlara tümüyle uyanlara da *ehl-i sünnet* denir. Gerçekte *ehl-i bid'at* deyimi siyasal bir amaçla ileri sürülmüştür. Kerbelâ savaşında *Ali*'yle *Fatma*'nın oğlu *Hüseyin*'i öldürenlere karşı çıkan Müslümanlar bu deyimle nitelenmiştir. Hüseyin'in öcünü almaya çalışanların başında Muhtar bin Ebu Ubeyd-us Sakafî bulunuyordu. İlk *ehl-i bid'at* mezhebi, onun düşüncelerini benimseyenlerce kurulan *Muhtariyye* mezhebidir. Daha sonra Şiîliğin birçok kollarıyla Bâtınîler *ehl-i bid'at* (Yenilikçiler) sayılmıştır. *Bkz.* Ehl'i Sünnet, Alevîlik, Şiîlik, Bâtınîlik, Müslümanlık.

Ehl-i Cehennem. *(İslâm)* Cehennemlikler... Cehenneme gitmeleri gerekenler Müslümanlarca bu deyimle nitelenir. Cennete gitmeleri gerekenlere de *ehl-i cennet* denir. *Bkz.* Cehennem, Cennet.

Ehl-i Hadîs. *(İslâm)* İslâm hukukunda kanıt olarak peygamber sözlerine önem verenler... İslâm hukuku (*Ar.* Fıkıh)'nda kanıt olarak daha çok hukukçuların düşüncelerine ve bu düşüncelerdeki oy birliği (*Ar.* İcmâ)'ne önem verenleri nitelemek için kullanılan *ehl-i rey* deyimi karşılığında kullanılır. İslâmlığın dört hukuk öğretisinden Mâlikî mezhebi *ehl-i hadîs*, Hanefî mezhebiyse *ehl-i rey*'dir. *Bkz.* Ehl-i Rey.

Ehl-i Hak. *(İslâm)* Batı İran'da yayılmış bir Alevî mezhebi... *Ali*'ye bağlılık temeli üstünde Sultan İshak tarafından kurulmuştur. İshak'a göre tanrı, dünya üzerinde yedi kez görünmüş (*Ar.* Tecelli)'tür. Bu görünüşlerinden biri *Ali,* öbürü de *İshak*'tır. Yâni, İshak, öteki beş görünüşle birlikte, Ali'yle kendisinin de tanrı olduğunu ileri sürer. Ruhgöçüne inanmaları, ateş üstünde yürümeleri, peygamber *Mûsâ*'yı melek saymaları vb. ayırıcı nitelikleridir. Bu inanç günümüzde de Sivas, Tunceli ve Antep dolaylarında sürdürülmektedir. *Bkz.* Alevîlik.

Ehl-i İslâm *(İslâm)* Müslümanlar... İslâm dininden olanlar bu deyimle nitelenir. *Bkz.* Müslümanlık.

Ehl-i Kıble. *(İslâm)* Müslümanlar... Namaz kılarken yüzünü *kıble* (Mescid-i Harâm'ın bulunduğu yön)'ye çevirmesinden ötürü her Müslüman, *ehl-i kıble*'dir. Bu deyim, Müslümanları öteki *ehl-i kitap*'tan ayırır. *Bkz.* Ehl-i Kitap.

Ehl-i Kitap. *(İslâm)* Yahudiler ve Hıristiyanlar... İslâm dininin kutsal kitabı, tanrının Yahudilere ve Hıristiyanlara da kitap gönderdiğini kabul etmiştir. Bu bakımdan Müslümanlar onları *ehl-i kitap* deyimiyle nitelerler. Bu deyim onları *müşrik adı* verilen *inanmayan*'lardan ayırır. *Kur'an*'ın Mâide sûresinde (5. âyet) kendilerine kitap verilenlerin yemeklerinin yenebile-

ceği ve kadınlarıyla evlenilebileceği yazılıdır. Daha açık bir deyişle Müslümanlar, Yahudileri ve Hıristiyanları dinsizlerden daha üstün tutarlar ve onlara birtakım ayrıcalıklar tanırlar. *Bkz.* Müslümanlık, Yahudilik, Hıristiyanlık.

Ehl-i Rey. *(İslâm)* İslâm hukukunda kanıt olarak hukukçuların oy birliğine önem verenler... Hanefî mezhebi böyledir. Bununla birlikte Hanefîlik de, öteki üç hukuk mezhebi gibi, hukuk sorunlarını ilkin *Kur'an* ve daha sonra *Hadîs*'lerle kanıtlar. *İcmâı ümmet* denilen hukukçuların oy birliği bunlardan sonra gelen bir kanıtlamadır. Ne var ki Ebû Hanîfe *hadîs* (peygamber sözleri)'in gerçek olup olmadığı üstünde pek titiz davranırmış, gerçekliğinden kuşkulandığı hadîslere uymaktansa hukukçuların oy birliğine uymayı yeğlermiş. Bu yüzden kendisine, *ehl-i rey* denmiş. *Bkz.* Ehl-i Hadîs, Hanefîlik.

Ehl-i Sünnet. *(İslâm)* Peygamber Muhammet'in yaptıklarıyla söylediklerine uyanlar... Arapça *sünnet* deyimi *peygamber Muhammet'in yaptıklarıyla söyledikleri*'ni dile getirir. Bunlara bütünüyle uyanlara *ehl-i sünnet*, bütünüyle uymayıp birtakım yeni yorumlar getirenlere *ehl-i bid'at* denir. Ortodoks Müslümanlığı dile getiren *ehl-i sünnet* de, *ehl-i bid'at* gibi, çeşitli mezheplere ayrılmışıtr. Bu mezhepler, başlıca *hukuk mezhepleri* (Fıkıh mezhepleri) ve *inanç mezhepleri* (İtikadî mezhepler) olmak üzere iki grupta toplanır. İslâmlık alanında hukuk mezhepleri pek çoktur, çünkü İslâmlık toplumsal yaşamı bütünüyle düzenlemek amacını güden bir dindir. Sayıları bir hayli olan hukuk mezheplerinin başlıca dört tanesi ünlüdür: *Hanefîlik, Mâlikîlik, Hanbelîlik, Şafiîlik.* İnanç mezheplerinin başında da *Selefiyyûn, Eş'arîlik, Mâtürîdîlik* gelir. *Bkz.* Ehl-i Bid'at, Müslümanlık.

Ehl-i Takvâ. *(İslâm)* İslâm dininin buyruklarına titizlikle uyanlar... Arapça *takvâ* sözcüğü *dinin yasaklarından çekinme* demektir. Bu gibiler, *tanrı korkusunu her şeye üstün tutanlar* olarak tanımlanır. *Bkz.* Müslümanlık.

Ehl-i Tevhid. *(İslâm)* Mûtezileciler... Arapça *tevhid* sözcüğü *birleştiren* anlamını dile getirir. Bu bakımdan, *ehl-i tevhid* deyimi *tanrının birliğine inananlar* demektir. Ehl-i bid'at akımının en aşırılarından olan *Mûtezile*'ye bu niteliğin verilmesi, tanrıya hiçbir nitelik tanımamaları yüzündendir. Onlara göre *tevhid* (tanrı birliği), her türlü niteliklerden arınmış bir tanrı tasarımıyla olanaklıdır. Tanrıya nitelikler yüklemek, birçok tanrıların varlığını onaylamak demektir. *Bkz.* Mûtezile.

Ehl-i Zâhir. *(İslâm)* İslâm gizemciliğine göre şeriatçılar... İslâm tasavvufu, mutasavvıfları *ehl-i bâtın* ve mutasavvıf olmayan Müslümanları *ehl-i zâhir* deyimleriyle niteler. Arapça *zâhir* sözcüğü *açık* demektir. İslâm tasavvufuna göre, dinin açık olan yanı bilgisizler için, kapalı ve gizli olan yanı bilgililer içindir. Dinin asıl anlamını öğrenenler, onun *zâhir*'inden kurtulurlar. *Bkz.* Tasavvuf, Bâtınîlik.

Ehl-i Zimmet. *(İslâm)* Bir İslâm uyruğu olan Hıristiyanlar... Bunlar, uyruğu oldukları İslâm devletince korundukları için *sahip çıkma* anlamını dile getiren *zimmet* sözcüğüyle nitelenirler. Yâni, İslâm devleti, kendisine vergi verdiklerinden ötürü, bunlara da sahip çıkar ve bunları da korur. *Bkz.* Ehl-i Kitap.

Ehlül Ehvâ. *(İslâm)* Dinde mezhep ayrılığı yaratanlar... Arapça *ehvâ* sözcüğü eğilimler anlamındadır ve Fransızca *penchants* karşılığıdır, *hayvansal istekler* ya da *beden istekleri* anlamını dile getirir. Bu konularda mezhep ayrılığı yaratanlar *ehlül ehvâ* deyimiyle nitelenir. *Bkz.* Ehl-i Bid'at.

Ehlül Kitap. *Bkz.* Ehl-i Kitap.

Ehlül Sünne. *Bkz.* Ehl-i Sünnet.

Ehlül Tevhid. *Bkz.* Ehl-i Tevhid.

Ehrimen. *(İran)* Kötü ruh... *Vuran ruh* ya da *şeytan* deyimleriyle de nitelenen *Ehrimen* (Ahriman, Angra Mainyu), *Zerdüşt* dininin iki ilkesinden biridir ve *iyi ruh*'u simgeleyen *Hürmüz* (Ahura Mazda)'le savaşmaktadır. Hürmüz gibi sonsuzca kalıcı değil, gelipgeçici bir nitelik taşır. Zerdüşt dinine bağlı iyi ve dindâr insanların bu savaşta Hürmüz'e katılmalarıyla ergeç yenilecek, silinip gidecektir. Zerdüştçülük, Ehrimen'in, Hürmüz'ün varlığından ayrılan bir karşıtlık olduğunu, onunla savaşacak, – bu savaşta da kolaylıkla yenilmeyecek – kadar güçlü bulunduğunu özellikle belirtmiştir. *Bkz.* Ahura Mazda, Mazdeizm, Zerdüşt.

Eidothea. *(Yunan)* Bilen kadın... Gelecekten haber veren su tanrılarından *Proteus*'un kızıdır. Babası gibi bir bilici olan bu su perisinin adı *İdothea* olarak da yazılır ve söylenir. Gemisi batan *Menelaos* babasından geleceğini öğrenmek isteyince bunu bildirmek istemeyen babasını bağlayıp bildiriye zorlama konusunda Me-

nelaos'a yardım etmiş. Bundan başka, Yunan mitolojisinde iki tane daha *Eidothea* var. Biri kral *Phineus*'un karısı ve *Kadmos*'un kız kardeşi, öbürü *Miletos*'un karısı *ve Kaunos*'un annesidir. *Bkz.* Proteus, Menelaos.

Eileithyia. *(Yunan)* Kişileşmiş doğum sancıları... *İlithye* biçiminde de yazılır ve okunur. Aynı zamanda doğuma yardımcı olan tanrıların, özellikle *Hera* ve *Artemis*'in ek adı olarak da kullanılmıştır. Kimi incelemecilere göre *Zeus*'le Hera'nın kızıdır ve bağımsız bir doğum tanrıçasıdır. Romalılar onu *Juno*'yla bir tutmuşlardır. Kimi incelemecilere göre de, annesi Hera'nın yardımcısı olan bir ebe-tanrıçadır. *Bkz.* Hera.

Eirene. *(Yunan)* Barış-tanrıça... *Zeus*'le *Themis*'in üç kızından biridir. Bu üç kız *Hora'lar* adıyla anılırlar. Homeros'a göre bunlar, göğün kapıcılarıymış, göğün kapılarını bulutlarla kaparlarmış. Hesiodos'a göre de bu üç kızın adı *Eirene* (barış), *Eunomia* (düzen), *Dike* (hak)' dir. *Bkz.* Hora'lar.

Ejderha. *(Genel)* Yılan kuyruklu, kanatlı ve aslan pençeli mitolojik hayvan... *Uçan yılan* olarak da nitelenir. Kaynağı eski Sümer-Bâbil inançlarıdır. Hemen her ulusun mitolojisinde çeşitli biçimlerde tasarlanan *ejderha* ya da *ejder*'lere rastlanır. Özellikle Çin mitolojisinde ve sanatında önemli bir öğe olarak işlenmiştir. Her mitolojide *ejderha*'larla savaşılır. Örneğin, Cermenlerin *Nibelungen* masallarında *Sigfried*'in öldürdüğü *Lindwurm*, Yunan mitolojisinde *Herakles*'in öldürdüğü Hesperides bahçesini bekleyen yüz başlı hayvan, Hıristiyan mitolojisinde ermiş Gregorius'ün öldürdüğü Libya kralının kızını yutmak isteyen hayvan, birer *ejderha*'dır. Hıristiyan inançlarında *Seraf, Graouilli, Tarasque* vb. gibi adlarla anılan çeşitli ejderhalar vardır. Dilimizde Farsça bir sözcük olan *ejder* deyimiyle dile getirilen bu hayvan, insanların kahramanca savaştıkları kötülüklerin bir simgesi olarak tasarlanmıştır. Bireylerin, kentlerin ya da ülkelerin başına çöken bu kötülükle insanlar daima savaşırlar ve sonunda mutlaka onu alt ederler. *Bkz.* Dev, Yılan.

Ekanim-i Selâse. *(Hıristiyan)* Üç biçimde tek tanrı anlayışı... Hıristiyanlığın temel ilkesi olan bu inanç, *tanrı* kavramını *baba-oğul-kutsal ruh* olarak bir *üçlükte teklik* anlayışıyla tasarlar. Buna Arapça *teslis* de denir, *üçleme* anlamına gelen bu deyimin Fransızcası *trinité*'dir. *Ekanim-i selâse* deyimi de Arapça *üç esas* anlamındadır. Hıristiyanlığın bu temel inancına göre, *baba-oğul-kutsal ruh*, üç belirtide tek tanrıdır. Bu anlayış, *oğul* adıyla anılan *İsâ*'nın da tanrı olduğunu ileri sürer. *Bkz.* İsâ, Hıristiyanlık.

Ekberiyye. *(İslâm)* Kadirîliğin bir kolu... Ünlü Arap gizemcisi Muhittin Arabî tarafından kurulmuştur. *Bkz.* Kaadiriyye.

Ekdysia. *(Yunan)* Tanrıça Leto bayramı... Özellikle Girit'te genç evli kadınlarca kutlanmıştır. *Bkz.* Leto.

Eke-Burkan. *(Moğol)* Buda'nın annesi olduğuna inanılan tanrıça... *Dara-Eke* de denir. Çin ve Japon Budacıları *Mou-Fo*, Hintliler *Tara* adıyla anarlar. *Bkz.* Buda.

Ekhemos. *(Yunan)* Arkadia kralı... *Herakles*'in oğullarını yenmiş, *Hellen*'in enişteşiymiş, Herakles'in oğlu *Hyllos*'u da o öldürmüş. *Bkz.* Herakles.

Ekhetos. *(Yunan)* Epir kralı... Katı yürekliliğiyle ünlüdür, kızı *Netope*'nin gözlerini oydurmuş.

Ekhidna. *(Yunan)* Yarısı kadın, yarısı yılan ejderha... *Typhon*'la çiftleşerek yeryüzünün bütün canavarlarını o doğurmuş. Onun soyu olan bu canavarların en ünlüleri, *Kerberos, Khimaira, Sphyngk, Nemea aslanı* ve *Lerne su yılanı*'dır. İni Arima dağındaymış, ölümsüzmüş. *Bkz.* Ejderha, Typhon.

Ekhion. *(Yunan)* Bir ejderhanın dişlerinden doğduğuna inanılan beş kahramandan biri... *Kadmos*, Thebai kentini kurarken toprağa ejderha dişleri dikmiş, işte *Ekhion* öteki dört savaşçıyla birlikte bu dişlerden doğmuş, sonra Kadmos'un kızı *Agaue*'yle evlenmiş ve *Pentheus*'un babası olmuş. Yunan mitolojisinde iki *Ekhion* daha var: Biri dev, öteki de Argos gemisinin ünlü denizcilerinden biri. *Bkz.* Kadmos, Argonaut'lar, Dev.

Ekho. *(Yunan)* Yankı-peri... Kişileşmiş *yankı* (*Os.* Aks-i sedâ) olan bu ilginç perinin pek çok öyküleri var. Bunların içinde en şiirseli, onun *Narkissos*'a çılgınca tutulması ve bu aşk yüzünden dağlarda yankılanması. Kimi anlatımlarda da *Hera* tarafından yankı hâline getirildiği ve sonsuza kadar her sözcüğün ancak son hecesini söylemeye mahkûm edildiği bildiriliyor, çünkü kocası *Zeus*, su perileriyle oynaşırken o gevezelik edip *Hera*'yı oyalarmış, bunun farkına varan tanrıça onu böylelikle cezalandırmış. *Bkz.* Narkissos, Hera.

Ekidna. *Bkz.* Ekhidna.

Ekklesia. *Bkz.* Kilise.

Ekzogami. *(İlkel)* Aynı toteme bağlı olanla evlenilemeyeceği inancından doğan dıştan evlenme... Eşlerin başka toteme bağlı gruplardan seçilmesini dile getiren *dıştan evlenme* (*Fr.* Exogamie) deyimi, eşlerin aynı toteme bağlı gruptan seçilmesini dile getiren *içten evlenme* (*Fr.* Endogamie) deyiminin karşıtıdır. *Bkz.* Totem.

El. *(Fenike)* Büyük gök-tanrı... Semit topluluklarının baştanrısıdır. Bu tanrıyı özellikle semit ırkından bir topluluk olan Fenikeliler yüceltmişler, erkeklerine *Baal* ve dişilerine *Baalat* denen bütün ikinci derece tanrıların baştanrı-gök *El* tarafından yaratıldığına inanmışlardır. İsrâil inançlarına göre, baştanrının *Aşherat* adında bir yardımcısıyla *Anat* ve *Elat* adında iki kızı varmış. İslâmlıktan önce putatapar Araplar da tanrı *El*'e tapmışlar ve onun *Allat, Manat* ve *Uzza* adlarında üç kızı olduğuna inanmışlardır. Eski Suriye inançlarında (Palmyra) *El*'in kızlarından biri olan *Allat,* üretim tanrısı *Dusares*'in karısıdır. Bu inançlarda *El* güneşi, ay ışığını, mevsiminde yağmuru veren iyi gök tanrısı, *Belsamin* (Baal)'se fırtınayı, kasırgayı, yıldırımı veren kötü gök tanrısıdır. *Mûsâ*'nın getirdiği dinden sonra Yahudiler, Mûsâ'nın tanrısı *Yahve*'ye *El*'in çoğulu olan *Elohim* adını vermişlerdir. *Bkz.* Baal, Baal Hammon, Elohim.

El. *(İslâm)* Tanrılık niteliği tartışma konusu olan kol ucu örgeni... Arapça *el* anlamını dile getiren *yed* sözcüğü, İslâm düşünürleri arasında uzun tartışmalara konu olmuştur. "Tanrı, Âdem'in çamurunu kendi eliyle yoğurdu" hadîsi, bu tartışmanın başlıca nedenleridir. Tanrının bir eli olduğunu söylemek, onun cisimli olduğunu ileri sürmek demektir, bir cisme tapmaksa putataparlıktır ve küfürdür. Bundan ötürü tanrının, hiçbir örgeni bulunmadığı gibi, eli de yoktur. Bu anlayışa göre, adı geçen peygamber sözündeki *el,* örneğin elleri kesik bir adam için de söylenebilen, "bu iş onun elindedir" sözü gibi cisimdışı bir anlamı dile getirmektedir. Mûtezilecilere göre, bu hadîsteki *el* deyimi *kudret* (güç) anlamını dile getirir. Buna karşı, Haşeviyye mezhebi, tanrının ahirette bir cisim gibi görülebileceğine inanır. Müşebbihe ve Kerrâmiyye anlayışlarında da bu hadîsteki *el* deyimi cisimsel bir örgeni dile getirir. İslâm hukukçusu Ebû Hanîfe'ye göre bilginler, tanrının niteliklerini Farsça söyleyebilirler, ancak *yed* (el) Farsça söylenemez. Bundan başka tasavvuf dilinde de *el* çeşitli anlamlarda kullanılır. Örneğin, bir müridin şeyhinden okuyup üfleme yetkisi ve gücünü almasına *el almak,* bir tarikata girme işlemine *el tutmak,* bir istekliyi derviş yapma işlemine *el vermek* denir. *Bkz.* Müslümanlık, Tasavvuf.

Elamo. *(İlkel)* Sadece erkeklerin girebileceği tören evi... Erkekler arası dinsel törenlerin yapıldığı bu evler, özellikle Yeni Gine'de saptanmıştır. *Bkz.* Gizli Dernekler.

Elara. *(Yunan)* Zeus'ten gebe kalıp bir dev doğuran kız... *Orkhomenos*'un kızıymış, *Tityos* adlı devi doğurmuş. *Bkz.* Zeus.

Elatos. *(Yunan)* Arkadia kralı... Phokis'teki Elateia'nın kurucusuymuş. *Arkas*'la *Leaneira*'nın oğludur. *Bkz.* Arkas.

Eldrik. *(Fransız)* Fransa kralı Renfred'in kardeşi... *Şarlman* destanlarında adı geçer. Şarlman, bunları yenerek tahtına kavuşur. *Bkz.* Şarlman, Renfred.

Elefantine. *Bkz.* Abu.

Elektra. *(Yunan)* Okeanos'un kızı... Yunan mitolojisinde üç tane *Elektra* var. Bunlardan biri *Okeanos*'la *Tethys*'in kızı, *Pontos*'la *Gaia*'nın oğlu *Thaumas*'la evlenmiş ve gökkuşağı *İris*'i, kadın başlı kuşlar *Harpya*'ları, bora *Aello*'yu, kasırga *Okypetes*'leri doğurmuş. İkincisi *Atlas*'la *Pleione*'nin *Pleiades* adıyla anılan yedi kızından biri, *Zeus*'le birleşerek *Dardanos*'u, *Harmonia*'yı ve *Iasion*'u doğurmuş. Üçüncüsü en ünlüleri. Hesiodos ve Homeros mitolojilerinde adı geçmiyor, ama Sophokles'in, Euripides'in ve Aiskhylos'un trajedilerinde işleniyor. *Agamemnon*'un kızı, sevgilisi *Aigisthos*'la birlik olup babası Agamemnon'u öldüren annesi *Klytaimnestra*'dan öc almak için erkek kardeşi *Orestes*'i kışkırtıyor, o da annesiyle sevgilisini öldürerek babalarının öcünü alıyor, ama böylece her iki kardeş de ana katili oluyorlar. *Bkz.* Agamemnon, Orestes, Klytaimnestra, Aigisthos.

Elektryon. *(Yunan)* Mykenai kralı... *Perseus*'le *Andromeda*'nın oğludur. *Anakso*'yla evlenmiş, kızı *Alkmene*'nin kocası *Amphitryon* tarafından kazayla öldürülmüş. *Bkz.* Alkmene, Amphitryon.

Elen'ler. *Bkz.* Helena.

Elephenor. *(Yunan)* Abant'ların lideri... Euboia yarımadasına yerleşen Abant'ların kralı *Kalkhedon*'un oğlu ve *Abas*'ın torunudur. *He-*

lena'yla evlenmek isteyenlerden biridir. *Bkz.* Helena.

Elest. *(İslâm)* Tanrıyla Müslüman kulları arasında yapılan anlaşma... Gerçekte, Arapça *değil miyim?* anlamındadır. Müslümanların kutsal kitabı *Kur'an,* insanların yaratıldığı zaman tanrının onlara, "Ben sizin tanrınız değil miyim?" diye sorduğunu ve onlardan, "Evet, tanrımızsın" karşılığını aldığını yazar (VII. âyet). Tanrıyla kulları arasındaki bu anlaşmadan türetilmiş bir anlamla *elest* deyimi *insan ruhlarının yaratıldığı zaman*'ı dile getirmiştir. Özellikle, tasavvuf alanında bu *zaman*'da tanrıyla kulların yaptığı anlaşmanın geçerlik kazandığına inanılır. Bu inanca göre, bu anlamaya katılmayanlar, eşdeyişle tanrının sorusuna olumsuz karşılık verenler *kâfir* kalmışlardır. *Bkz.* Ahd, Anlaşma.

Eleusinia. *(Yunan)* Eleusis gizemsel törenleri... Tanrıça *Demeter* adına yapılırdı. *Bkz.* Eleusis.

Eleusis. *(Yunan)* Gizli bir din anlayışının merkezi olan kent... Gizli dine giriş törenleri (*Yu.* mysteria, teletai, initia)'yle ünlenen bu kent *Lepsina* adıyla da anılır. *Eleusis mysteria'ları* adıyla anılan bu dine giriş törenleri *Demeter* tapımının gereğiydi. Ölümsüzlük inancı ve öteki dünyada sonsuzca yaşama umudu bu dinin temel ilkeleridir. Bu din, Yunan soyluları tarafından geliştirilmiş ve Attika'nın devlet dini olarak yoksul halk yığınlarına aşılanmıştır. Bu dünyada mutlu olması olanaksız bulunan yoksul halkın, ötedünya vaatleriyle oyalanması sosyo-ekonomik bir zorunluktu. Bu yüzden, Eleusis törenleri özellikle esrarlı ve şatafatlı bir biçimde düzenleniyor, bilgisiz halkı daha çok etkilemek için mümkün olan her şey yapılıyordu. Dine giriş törenleri, küçük törenler ve büyük törenler olmak üzere iki bölümdü. Küçük törenler, büyük törenlerin hazırlığı olarak mart ayında Atina dolaylarındaki Agra'da yapılırdı. Bu üç günlük küçük törenden sonra Atina'nın hemen bütün yoksul halkının katıldığı hacılar alayı eylülün on dokuzunda Eleusis'e doğru yola çıkar, yirmi kilometrelik yolu *Pluton*'la *Kore*'nin oğlu *Iakkhos*'un simgelerini taşıyarak dinsel bir coşkuyla yürürlerdi. Büyük tören yirmi bir eylülde Eleusis'te başlar ve on gün sürerdi. Geceleyin yapılan ve halkın tümü katıldığı halde *gizli* adı verilen büyük törende kutsal içkiler içilir, ritüelik dualar okunur, kurbanlar kesilir, *Demeter*'le adı geçen tanrıların mitolojik öykülerinden çıkarılan dramlar temsil edilirdi. Tören, elli dört metrekarelik ve on iki mermer sütunlu *Telesterion* denilen bir tapınakta yapılıyordu. Bu tapınağı *Perikles* çağında *İktinos* yapmıştı. Töreni *Hierofan* adı verilen başrâhip yönetirdi. Tören sırasında gizli sırlar başrâhip tarafından bildirilirdi. Bu sırlar, ölümden sonra sonsuz ve mutlu bir yaşam vaadini kapsıyordu. Eleusis mysteria'larında hemen bütün dinsel-mitolojik tasarımlar kaynaştırılmıştı. Hasat zamanında Kore'nin yeraltına inişi öteki dünyaya geçiş olarak anlatılıyor, Kore, öteki dünyanın tanrıçası *Persephone*'yle bir tutulduğu gibi, zenginlik tanrısı *Plutos* da *Hades*'le bir tutuluyor ve ölümün kendi gelinini kaçırdığı yolunda düzenlenmiş olan pek eski tasarım her ikisine yükleniyordu. Böylelikle yaşamla ölüm arasında pek sıkı bir bağlantı kurulmuş oluyordu. Bu sırları öğrenenler dine girmiş oluyorlar ve *Epoptes* adını alıyorlardı, sırları yabancılara açıklayan ölüm cezasıyla cezalandırılıyordu. Epoptes'ler, artık sofuca yaşayacaklar, öldükten sonra da aydınlık ve bol güneşli bir ötedünyada sonsuzca mutlu olacaklardır. Ölümötesinin bütün karanlıklığı ve korkunçluğu dine girmeyenler içindir, bu nokta özellikle kendilerine anlatılmış bulunmaktadır. Eleusis, bu kente adını vermiş olan *Hermes*'in oğlunun dâmâdıdır. Demeter ölümsüz kılmak için ateşe daldırdığı *Triptolemos*'u gördüğü için ona kızmış ve onu öldürmüş. *Bkz.* Demeter, Dionysos, Orphik Dini, Dionysos Dini, Din, Gizemcilik.

Eleutherios. *(Yunan)* Zeus'ün sanlığı... Kurtarıcı, özgür kılıcı (*Os.* Halâskâr) anlamındadır. *Bkz.* Zeus.

El Falı. *(Genel)* El içi çizgilerinin insanın yeteneksleriyle ilişkili bulunduğu inancı... İlkin Hindistan'da uygulanan, sonra bütün dünyaya yayılan *el falı,* önce insan yeteneklerinin saptanması için kullanıldığı halde giderek gelecekten haber verme (*Os.* Kehânet) niteliğine dönüşmüştür. Günümüzde de geçerli olan bu fala, sol elin avuç içindeki çizgilere ve parmak dibi çıkıntılarına ırasal ve yeteneksel anlamlar vermek yoluyla bakılır. Avuç içinde genellikle dört büyük çizgi vardır; bu çizgilerden her birinin yaşam süresini, zekâ derecesini, iyi yüreklilik ve talih olanaklarını dile getirdiğine inanılır. Bu dört büyük çizginin dışındaki küçük ve birbirlerine geçmiş çizgilerin de ayrı anlamları vardır. Parmak dibi çıkıntılarının ve parmak boğumlarının da çeşitli anlamlar taşıdığına inanılmıştır. El çizgilerinin insan karakterini yansıttığına Anaksagoras, Galenus, Hippokrates vb. gibi birçok düşünürler de inanmışlardır. *Bkz.* Fal.

Elf'ler. *(İskandinav)* Doğa güçlerini simgeleyen ruhlar... Cermenler ve Anglosaksonlarca da *Alf, Alb, Alfr* deyimlerle dile getirilmiş ve inanılmıştır. Erkek ve dişileri vardır. Kimileri iyicil, kimileri de kötücüldür. Su, ateş, hava, fırtına, şimşek vb. gibi doğa güçlerini simgeleyen bu ruhlar ilkel canlıcılık inancının kalıntılarıdır. Cermen-Kelt mitolojisinin *Yan*'ları, *Troll*'leri, *Niks*'leri, *Norn*'ları da gerçekte ruhsal nitelikli birer *Elf*'tirler. *Bkz.* Animizm, Animatizm.

Elhac. *(İslâm)* Kâbe'yi görüp tapım gereklerini yerine getirerek hacı olan Müslüman... *Bkz.* Hac.

Eliezer. *(Yahudi)* Tevrat'a göre İbrahim'in oğlu İshak'a kadın bulmak için Mezopotamya'ya gönderilen köle... Nahor kentindeki pınar başında *Rebeka*'yı bulmuş ve *İshak*'a getirmiş. *Bkz.* Tevrat.

Elif. *(İslâm)* Tanrı (Allah) adının ilk harfi olduğundan ötürü kutsallığına inanılan harf... İslâm tasavvufuna göre de *elif*, tanrının varlığını simgeler. Bütün harfler ve biçimler gibi *elif* de bir nokta uzantısı olduğundan tanrının ilk belirmesinin (tezâhürü, madde âleminde zuhuru) *nokta* olduğuna inanılır. *Bkz.* Hurûfîlik, Noktavîlik.

Elima. *(İlkel)* Kongo ilkellerinin inandıkları yeteneklilik gücü... Gerçekte, *Mana* gücünün Kongo'larca adlandırılan bir biçimidir. *Bkz.* Mana.

Elis. *(Yunan)* Peloponessos adasının batı kıyısında bir il... Yunan mitolojisinde pek çok olaylara sahne olmuş bir ildir. *Elela* ve *İlia* da denir. *Bkz.* Pelops, Augias.

Elissa. *Bkz.* Dido.

Elissende. *(Fransız)* Bizans imparatorunun güzel kızı... *Şarlman*'ın dedesi Çekiç *Şarl*'le evlenir. Ne var ki ünlü şövalye *Gerard de Rossiglion*'u sevmektedir. *Bkz.* Gerard de Rossiglion.

Elkasaid'ler. *(Yahudi)* Ruhgöçü inancını sürdüren bir Yahudi tarikatı... *Sampseen* de denir. II. yüzyılda *Elkasai* adında bir Yahudi tarafından kurulmuştur.

Elkimya. *Bkz.* Simyâ.

Elle. *(İskandinav)* İhtiyarlık... İhtiyarlığı simgeleyen *Elle* ya da *Elli*, dev *Utgardloki*'nin süt annesidir. Tanrı *Thor*'la savaşmış ve onu yenmiş. *Bkz.* Thor.

Elli. *Bkz.* Elle.

Elohim. *(Yahudi)* Tanrı... İbrânîce *elohim* ya da *eloim* sözcüğü, *tanrı* anlamını dile getiren *el* ya da *eloah* sözcüğünün çoğuludur ve *tanrılar* demektir. *Tevrat*'ın, *Mûsâ*'nın anlatımı olduğuna inanılan, ilk beş kitabında tanrının adı kimi yerde *Yehova* ya da *Yahve* değil, *Elohim* olarak geçer. Nitekim bu adın geçtiği *Tevrat* bölümlerine *Elohim sûreleri* denir. Kimi incelemeciler, Mûsâ'nın tanrıyı *elohim* adıyla anmasının, *sen* yerine *siz* denildiği gibi, bir saygı belirtisi olduğunu ileri sürmüşlerdir. Kimi incelemeciler de bunun, İbrânîlerin eski baştanrısı *el*'den kalma bir alışkanlık olduğu kanısındadırlar. Mûsâ'nın yazmış olduğuna inanılan ilk beş kitabın birçok yazarlar tarafından yazılmış olduğu birçok bakımlardan bellidir. İyi incelenince en az iki ayrı anlatımın, hem de birbirine karıştırılmaksızın, bu metinlerde yer aldığı görülür: Elohim sûrelerinde insanın bitkilerden sonra yaratıldığı anlatılır, Yehova metinlerinde bunun tam tersi olarak insanın bitkilerden önce yaratıldığı bildirilir. Elohim sûrelerinde insanın tek bedende hem erkek hem dişi olarak yaratıldığı anlatılır, Yehova sûrelerinde önce erkeğin ve sonra da onun kaburga kemiğinden kadının yaratıldığı bildirilir. Elohim metinlerinde *Âdem*'in günahından söz edilmez, Yehova metinlerinde söz edilir. Gene iyi incelenince *Elohim*'le *Yehova* arasında nitelik farkları bulunduğu da görülür: Elohim acıyan, iyilik eden, dulları ve yetimleri koruyan, tüzeyi gerçekleştiren bir tanrıdır. Yehova'ysa öc alınmasını, öteki ulusların ezilmesini, tutsak kılınmasını ister. *Bkz.* Yahudilik, Yehova, Tevrat, Ahdi Atîk.

Elpenor. *(Yunan)* Odysseus'un arkadaşı... Büyücü *Kirke*'nin evinde körkütük sarhoş olarak damdan düşüp ölmüş. Aşırı içkiden meydana gelen hastalıklara bu yüzden onun adı verilmiştir. *Bkz.* Odysseus.

El Şadday. *(Yahudi)* Tûfan öncesi peygamberleri çağında tanrıya verilen adlardan biri... *Bkz.* Tûfan.

Elysion. *(Yunan)* Cennet... İlkin dünyanın batısında, *Okeanos*'un öteki ucunda bir ada olarak tasarlanmıştır. Sonra *Hades*'in mutlulara ayrılan bir bölümü sayılmıştır. Yunan ozanları *Elysion*'da *Zeus*'ün sevdiği kahramanların mutlu yaşamlarını anlatırlar ve orada sürekli olarak tatlı *Zephyros* yelinin estiğini söylerler. İlk tasarımlarda tanrıların sevdiği insanların ölmeden buraya yollandıkları, burada da ölümsüz olarak sonsuzca yaşadıkları anlatılmıştır. Daha sonra

ölüm olayıyla bedenden ayrılan ruhların yeraltı ülkesinde *Minos, Rhadamanthys* ve *Aiakhos* tarafından yargılanarak iyilerin *Elysion*'a ve kötülerin *Tartaros*'a gönderildiklerine inanılmıştır. *Bkz.* Cennet, Tartaros.

Emanasyon. *(Hıristiyan)* Evrenin tanrıdan çıktığı ve yayılarak özdekleştiği inancı... Batı gizemciliğinin bu deyimi (*Fr.* Emanation), Arapça *sûdur* deyiminin karşılığıdır. Bu gizemsel anlayışa göre, her şey tanrıdan çıkmıştır, gene ona dönecektir. Dönüşü dile getiren Arapça *uruç* deyiminin Batı gizemciliğindeki karşılığı da *konversiyon* (*Fr.* Conversion)'dur. Bu kurama da *emenatizm* (*Fr.* Emanatisme) denir. *Bkz.* Mistisizm, Sûdur, Uruç, Vahdet-i Vücut.

Emanatizm. *Bkz.* Emanasyon.

Emanât-ı Mukaddese. *(İslâm)* Başta peygamber olmak üzere İslâm dini büyüklerinin kutsallıklarına inanılan ve saklanan eşyaları... Bunların en başında *sakal-ı şerif* adı verilen peygamberin sakal kılları gelir, peygamberin her sakalını kesişinde yakınları bunları toplayıp saklamışlardır. Peygamberin hırkası da bu saklanan emânetlerden bir başkasıdır ve *hırka-i saadet* adıyla anılır. Peygamberin kırık bir dişi de bunlar arasındadır ve *dendân-ı saadet* adıyla anılır. Peygamber *Muhammet*'in ayak izleri bulunan kalıplara da *nakşi karemi saadet* adı verilmiştir. Peygamberin sancağı ve mührü de *sancâk-ı şerîf* ve *mühr-ü saadet* adlarıyla anılır. Sonraları İslâmdan önceki peygamberlere ait olduklarına inanılan eşyalar da saklanmıştır. Bunların arasında *Nuh*'a ait olduğuna inanılan *tencere, İbrahim*'e ait olduğuna inanılan *kazan, Yusuf*'a ait olduğuna inanılan *gömlek, Mûsâ*'ya ait olduğuna inanılan *asâ, Dâvud*'a ait olduğuna inanılan *kılıç* vb. vardır. Bu emânetlerin pek çoğu bugün Topkapı Müzesinde bulunmaktadır. Bunlardan çoğunun uydurma ve sahte oldukları şüphesizdir. Örneğin, peygamberin teyemmüm ederken kullandığı taş olduğuna inanılan bir taş parçasının bir Asûr tableti olduğu Profesör Unger tarafından tanıtlanmıştır.

Ematheion. *(Yunan)* Herakles tarafından öldürülen kişi... *Tithonos*'la *Eos*'un oğluymuş. *Bkz.* Herakles.

Embla. *(İskandinav)* İskandinav mitolojisinin Havvâ'sı... İlk yaratılan erkek (İskandinav mitolojisinin *Âdem*'i) olan *Ask*'ın karısıdır. *Bkz.* Ask, Havvâ, Midgard, Asgard, Yaratılış.

Emerus. *Bkz.* Hemera.

Emma-hoo. *(Japon)* Cehennem tanrısı... *Emmao* biçiminde de yazılır, *Emmadai-o* da denir. Japon Budacılığının tanrılarındandır. *Bkz.* Japon Budizmi.

Emmanuel. *(Hıristiyan)* İsâ'nın adlarından biri... Peygamber İşaya, *eski ahid*'de *tanrı bizimledir* anlamına gelen bu sözcüğü geleceğin *Mesih*'i için kullanmıştır. Matta İncil'inde bunun *İsâ* olduğu yazılıdır. *Bkz.* İsâ.

Empousa. *Bkz.* Empusa.

Empusa. *(Yunan)* Tanrıça Hekate'nin yarattığı bir canavar... Hayâletlerin ve büyücülerin tanrıçası *Hekate* bu canavarı insanları korkutmak için yaratmış. Kılıktan kılığa girermiş, bu arada genç ve güzel bir kız kılığına da girerek yolculara saldırır ve onların kanlarını emermiş. Bir ayağı tunçtan, öbür ayağı eşek pisliğindenmiş, insan etiyle beslenirmiş. *Bkz.* Hekate, Vampir.

Enâcil-i Erbaa. *(Hıristiyan)* Dört İncil... Matta, Markos, Yuhanna ve Luka İncilleri Araplar arasında bu deyimle dile getirilir. *Enâcil* sözcüğü *İncil*'in çoğuludur. *Bkz.* İncil.

Enam. *(İslâm)* Üstte taşınmasının uğur getireceğine ve kötülüklerden koruyacağına inanılan Kur'an sûresi... *Kur'an*'ın en uzun sûrelerinden biridir. *En'amı şerif* adı altında ayrıca basılır ve üstte taşınır. Sözcük olarak Arapça *yaratıklar* demektir. Tanrının varlığını ve bunun çeşitli kanıtlarını bildiren sözleri kapsar. *Bkz.* Kur'an.

Enarete. *(Yunan)* Salmoneus'un annesi... Rüzgârlar kralı *Aiolos*'un da karısıdır. *Bkz.* Salmoneus, Aiolos.

Enbâ. *(Arap)* Peygamberler... Arapça *peygamber* anlamına gelen *nebî* sözcüğünün çoğuludur. Bu sözcük, *enbiyâ* biçiminde de çoğul yapılır. *Bkz.* Peygamber.

Enbiyâ. *Bkz.* Enbâ.

Endeis. *(Yunan)* Poseidon'un kızı... Annesinin adı da *Salamis*'tir. *Bkz.* Poseidon.

Endimion. *Bkz.* Endymion.

Endimiyon. *Bkz.* Endymion.

Endogami. *Bkz.* Ekzogami.

Endokanibalizm. *(İlkel)* Ölü eti yemekle ölendeki gücün onun etini yiyene aktarıldığı inancı... Güney Amerika yerlilerinde yaygın olan *endokanibalizm* (*Fr.* Endocannibalisme), *insan eti yeme*'nin özel bir biçimidir. Bu inanç-

ta her insanın eti yenmez, ancak kendi soyundan olan ölmüşlerin eti yenir ya da cesedi yakılarak külleri suya katılıp içilir. Eti yenerek sihirli gücünün aktarıldığına inanılan kişi akrâba ya da aynı klanın üyesidir. *Bkz.* Kanibalizm.

Endymion. *(Yunan)* Ay-tanrıçasının âşık olduğu güzel çoban... *Endymion*'un öyküsü Yunan mitolojisinin en şiirli serüvenlerinden biridir. O kadar güzelmiş ki, ay-tanrıça *Selene* ona âşık olmuş. *Endymion,* Latmos dağındaki bir mağarada sonsuz bir uyku uyumaktaymış. Çünkü *Zeus* ona, istediği sonsuz gençliği ve ölümsüzlüğü ancak bu koşulla bağışlamış. Her akşam gün arabası batıda kaybolduktan sonra ay-tanrıça *Selene* iki ak atın çektiği arabasıyla doğuda yükselerek geceye gömülmüş olan göğü dolaşmaya başlarmış. Kararmış olan hava, onun altın tacının aydınlığıyla birden tutuşarak ateşlenirmiş. Gecenin en sessiz saatlerinde sevgilisi *Endymion*'a yaklaşan Selene, böylece, sonsuz bir aşk yaşamaktaymış. Ne var ki bu aşk Endymion açısından tümüyle duygu dışı. Bu olgu, değişmeden olduğu gibi kalmanın ancak bir çeşit ölüm demek olan duygusuzlukla mümkün olabileceğini simgeliyor. Mutlu olmak isteyen insan bu mutluluğunu yaşamıyla ödeyecek. Antikçağ Yunan düşüncesinin bu tasarımı doğa yasalarına yeni bir açıdan yaklaşmanın ürünüdür. *Bkz.* Selene.

Ene. *Bkz.* Aineias.

Enelhak. *(İslâm)* Varlıkbirliği anlayışının sonuçlarından biri olarak her varlığın tanrı olduğu inancı... Sözcük olarak Arapça *ben tanrıyım* anlamını dile getiren bu deyimin ünlü İslâm gizemcisi Hallac Mansur tarafından söylendiğine ve onun bu yüzden öldürüldüğüne inanılır. İslâm tasavvufunun *varlıkbirliği* (*Ar.* Vahdet-i vücud) inancı evrendeki her varlığın tanrının bir belirişi olduğunu varsayar. Bunun zorunlu sonucu olarak bir taşın, bir bitkinin, bir böceğin ve bir insanın da tanrı olduğu kabul edilir. *Bkz.* Vahdet-i Vücud, Tasavvuf.

Enea. *Bkz.* Aineias.

Engidu. *Bkz.* Enkidu.

Engizisyon. *(Hıristiyan)* Ateşte yananın suçlu olduğu kanıtına dayanan yargılama yöntemi... Ortaçağda dinsapkınlığını cezalandırma bahanesiyle kurulu düzeni koruma amacı için kurulan *engizisyon* (*Fr.* Inquisition), kimi zaman ve yerde, usdışı inançlarla yürütülmüştür. Bu inançların başında suçsuz olanın ateşte yanmayacağı inancı gelmektedir. Bir sanığın suçlu olup olmadığını anlamak için böyle bir inanç yöntemi kullanılmıştır. Özellikle İspanyol engizisyonunun gerçekleştirdiği bu us ve insanlıkdışı yöntemler XVIII. yüzyıla kadar sürmüştür. *Bkz.* Hıristiyanlık.

Enipeus. *(Yunan)* Irmak-tanrı... Helida kralı *Salmoneus*'un kızı *Tyro* ona âşık olmuş. Kızı elde etmek isteyen tanrı *Poseidon* da onun kılığına girerek Tyro'yu elde etmiş ve ondan *Pelias*'la *Neleus* adlı çocukları olmuş. *Bkz.* Poseidon.

Enki. *Bkz.* Ea.

Enkidu. *(Sümer)* Gılgamış'ın arkadaşı... *Engidu* biçiminde de yazılmaktadır. Kimi incelemeciler onun bir insan olmadığını, belki de bir *aslan* olduğunu ileri sürmektedirler (Örneğin, *Bkz.* Challaye, *Dinler Tarihi,* Istanbul 1960, s. 116). Vücudu kıllarla kaplı, çok bilgili bir varlıkmış. Bir başka anlatıma göre de kralı olduğu kenti kalkındırmak isteyen *Gılgamış,* ülkesinin bütün erkeklerini işe koşarmış. Kadınlar kocalarını, genç kızlar nişanlılarını göremez olmuşlar. Bu yüzden kralı, tanrı *Aruru*'ya şikâyet etmişler. Kadınları haklı bulan tanrı da krala bir arkadaş yaratarak onu başka serüvenlere yöneltmek istemiş ve tanrı *Anum*'a benzeyen toprak vücutlu, çok iri ve vahşî *Enkidu*'yu yaratmış. Bu yaratık *Gılgamış*'ın yaşamında büyük çapta etken olanlardan biridir ve sonunda da onun uğruna ölür. Öyküye göre tanrıça *İştar,* krala âşık olmuş. Ama onun bütün sevgililerini öldürdüğünü bilen *Gılgamış,* tanrıçaya yüz vermemiş. İştar da ondan öc almak için üstüne azgın bir boğayı saldırtmış. *Gılgamış* ancak *Enkidu*'un yardımıyla boğayı altedebilmiş. Buna çok kızan İştar da Enkidu'nun canını almış. Enkidu'nun ölümü, Gılgamış'ın ölümden korkup ölümsüzlüğü aramasının nedenidir. Bir başka anlatıma göre de Gılgamış, ölüler ülkesinde arkadaşıyla görüşür. Enkidu'nun ona ölümün ne denli kötü olduğunu anlatması, *Gılgamış destanı*'nın en şiirli bölümüdür. *Bkz.* Gılgamış, Samukan.

Enli. *Bkz.* Enlil.

Enlil. *(Sümer)* Yeryüzü-tanrı... *Bel* ya da *Belum* adıyla da anılır. *Baal*'le birlikte bütün bu adlar, Mezopotamya'nın en büyük tanrısını dile getiren *tanrı* anlamındadır. *Enlil,* tanrı *Anum*'un oğluydu, zamanla babasının yerine geçerek baştanrı durumuna yükseldi. Yeryüzüne egemen olan, onu yöneten odur. Sümer

inançlarında bir tûfan meydana getirerek insanları cezalandıran da odur. Atmosfer güçlerini de o yönetir; şimşekler, fırtınalar, yağmurlar onun buyruğundadır. Karısı *Ninlil* ya da *Belit*'le birlikte Elam dağlarında oturur. Nippur sunağı ona adanmıştır. Özellikle Sümerler en çok onu saymışlar ve en çok ondan korkmuşlardır. Ne var ki Mezopotamya'nın çok uzun tarihinde tanrılar zamanla yer değiştirmekte, oğullar babalarının yerlerini almaktadır. Belli bir zamanda hangi tanrı en çok sayılıyorsa, bütün tanrıların onun tarafından yaratıldığına inanılmaktadır. Örneğin, İ.Ö. VII. yüzyılda yazıldığı sanılan Sümerlerin *Enuma Eliş* adlı yaratılış öykülerinde tanrılar şöyle sıralanır: İlkin su-tanrıları *Abzu*'yla *Tiamat* varmış. Bunların birleşmelerinden erkek-yılan *Lakmu*'yla dişi-yılan *Lakamu* doğmuş. Erkek ve dişi yılanlar da birleşerek gökyüzü-tanrı *Anşar*'la yeryüzü-tanrı *Kişar*'ı meydana getirmişler. Bunlardan da *Anum, Enlil* ve *Ea* dünyaya gelmiş. Bu anlatımda Enlil, Anum'un oğlu değil, kardeşidir. *Baştanrı*'lık ve bundan ötürü de bütün tanrıların yaratıcılığı, eşdeyişle, *tanrılar babalığı* zamanla Anum'a ve daha sonra da Enlil'e geçmiştir. *Bkz.* Bel, Baal, Anum, Ea, Ab-zu, Tiamat, Anşar, Kişar, Lakmu, Lakamu, Marduk.

Enmûzec-i Evvel. *(Hıristiyan)* Özdeksel varlıkların kendisine benzetilerek yaratıldıklarına inanılan düşünsel ilkörnek... Dilimize *ilk-örnek* deyimiyle çevrilen bu Farsça ve Arapça karışımı deyimin Fransızcası *archétype*'dir. Platon idealizminin ürünü olan bu inanç, ortaçağın partristik döneminde Hıristiyan dinine düşünsel temel olarak alınmıştır. Bu anlayışa göre, örneğin doğadaki nesnel ağaç gerçek değildir, asıl gerçek olan onun düşünsel ilkörneğidir. Ne var ki Yunan felsefesinde *yaratma* düşüncesi yoktur, özdeğin bu ilkörneklere göre biçimlendirilmesi söz konusudur. Hıristiyanlık inancıysa bunu tanrılık yaratmaya dönüştürmüştür. Platoncu Yunan inancına göre tanrılık güç, tıpkı bir heykeltıraş gibi, ilksiz ve sonsuz olan özdeği bu ilkörneklere göre biçimlendirmiştir. Hıristiyan inancıysa özdeğin de bir yaratım olduğunu varsayar ve her yaratılanın ilkin tanrılık düşüncede var bulunduğunu kabul eder. *Bkz.* Hıristiyanlık.

Enosigaios. *(Yunan)* Poseidon'un sanlığı... *Yeri sarsan* anlamındadır. Deniz-tanrı *Poseidon*'u niteler. *Bkz.* Poseidon.

Ensâr. *(İslâm)* Peygamber Muhammet'e yardım eden Medineliler... Peygamberle birlikte Mekke'den göç eden Müslümanlara da *muhâcirîn* denir. *Ensâr* deyimi Arapça *yardımcılar* demektir. *Bkz.* Müslümanlık.

Ens Astrale. *(Hıristiyan)* Yıldızların insanlar üstünde var bulunduğuna inanılan etkisi... XV. yüzyılda Hıristiyanlık disiplini içinde oluşan *gizlicilik* (*Fr.* Occultisme) akımının ileri sürdüğü bir deyimdir. Lâtince *en üstün varlık* anlamında kullanılan *ens* deyimi, Hıristiyan teosoflarının dilinde *etki* anlamında kullanılmıştır. *Bkz.* Gizlicilik, Teosofi.

Ens Dei. *(Hıristiyan)* Tanrının insanlar üstündeki etkisi... *Bkz.* Ens Astrale.

Ens Naturale. *(Hıristiyan)* Doğanın insanlar üstündeki etkisi... *Bkz.* Ens Astrale.

Ens Spirituale. *(Hıristiyan)* Ruhların insanlar üstündeki etkisi... *Bkz.* Ens Astrale.

Enthousiasmos. *(Yunan)* İnsanı kendinden geçiren coşku... *Dionysos* dininde ve *Eleusis mysterialar*'ında amaçlanan bir sonuçtur. Dinsel törenlerde insanın bilinci ortadan kalkar ve *ekstasis* (*Ar.* vecid) durumuna yükselir, tanrının kendi içine girmiş bulunduğu inancı da o insana böylesine bir *enthousiasmos* (*Ar.* cezbe) sağlar. *Bkz.* Dionysos Dini, Eleusis.

Entişiuma. *(İlkel)* Dinsel bayram... Spencer ve Gillen'in ileri sürdükleri bu deyime karşı, aynı anlamda olmak üzere Strehlow tarafından *mbaçalkatiuma* deyimi ileri sürülmüştür. Fransız toplumbilimcisi Durkheim'a göre din kurumunun iki temel yasağı vardır: Kutsal yaşamla kutsal olmayan yaşam aynı *yer*'de bulunamayacakları gibi, aynı *zaman*'da da bulunamazlar. İşte bu aynı yerde bulunma yasağından *tapınak* (Ertnatulunga)'lar ve aynı zamanda bulunma yasağından da dinsel *bayram* (Entişiuma)'lar doğmuştur. Kutsal yaşamla kutsal olmayan yaşamı mekân bakımından tapınak, zaman bakımından da bayram birbirinden ayırır. Spencer, Gillen, Schulze ve Strehlow gibi incelemecilerin Arunta'lar üstünde yaptıkları incelemeler yayımlanıncaya kadar totemcilikte dinsel bayramların yapılıp yapılmadığı bilinmiyordu. *Bkz.* Bayram, Totem, Ertnatulunga.

Entoria. *(Roma)* Tanrı Saturnus'la birleşen köylü İkarios'un kızı... Tanrı *Saturnus*, bu kızla birleşerek *Ianus* (Janus), *Hymnos, Haustus, Felix* adlarını taşıyan dört oğula sahip olmuş. Bunlardan Ianus ya da Janus en ünlüsü. Saturnus, İtalyan köylüsü *İkarios* ya da *İcarius*'a, kızı *Entoria* karşılığında, bağcılığı ve şarapçılığı

öğretmiş. Ama köylüler bu bilgiye aldırmamışlar. Tanrı da kızmış ve vebâ salgınıyla onları cezalandırmış. Romalılar da vebâdan kurtulmak için Capitolium'da Saturnus'a bir tapınak kurmuşlar. Bu öykünün, *Erigone* öyküsüne benzetilerek, Saturnus tapınağının kuruluşunu açıklamak için uydurulduğu söylenir. *Bkz.* Erigone, Saturnus, Ianus.

Enyalios. *(Yunan)* Savaş tanrısı Ares'in adlarından biri... *Bkz.* Ares.

Enyo. *(Yunan)* Savaş tanrısı Ares'in kızı... Romalılar onu *Bellona*'yla bir tutmuşlardır. Sözcük olarak *felâket* anlamını dile getirir. Kimi anlatımlardâ da *Enyo*'nun *Deimos* (korku), *Phobos* (dehşet), *Eris* (kavga)'le birlikte *Ares*'in savaşta yanından ayırmadığı yoldaşlarından biri olduğu söylenir. *Bkz.* Ares, Enyalios.

En Yüksek Yıldızlar Feleki. *(Arap)* Bâtınî inancında evrenin ikinci oluşma aşaması... Bâtınîler, evrenin *sudûr* yoluyla oluştuğuna inanırlar. Buna karşı İslâm tanrıbilimi *yoktan varedilme* dogmasını kabul eder. Bâtınîlere göre tanrıdan ilkin *akl-ı evvel* çıkmıştır. Bu, kusursuz, tam ve tüm bir *akıl*'dır. Ama ondan sonraki oluşmalar hep bir öncekinden daha kusurlu ve eksik olmaktadır. Bâtınî düşünürlerinden Hamiddin Kirmânî evrensel oluşma kuramında Bâtınîliğin genel inancından ayrı bir sav ileri sürmüştür. Ona göre, *akl-ı evvel*'den yansıma yoluyla *en yüksek yıldızlar feleki* (Akl-ı sânî) ve daha sonra sırasıyla *Zuhal feleki* (Akl-ı sâlis), *Müşteri feleki* (Akl-ı râbi), *Merih feleki* (Akl-ı hâmis), *Güneş feleki* (Akl-ı sâdis), *Zühre feleki* (Akl-ı sâbi), *Utarid feleki* (Akl-ı sâmin), *Ay feleki* (Akl-ı tâsi) ve *Ay altı âlem feleki* (Akl-ı aşir) oluşmuştur. Kirmânî buna *akl-ı faal* da demekte, cisimler âleminin merkezi saymaktadır. Yâni, yıldızlar sistemi *akl-ı evvel*'le nasıl oluşmuşsa cisimler de *akl-ı faal*'le öylesine oluşacaklardır. *Bkz.* Bâtınîlik.

Enzu. *(Mezopotamya)* Av tanrısı Sin'in öbür adı... Mezopotamya'nın ünlü ay tanrısı *Sin*'e *Enzu* da denir. *Bkz.* Sin, Nannar.

Eol. *Bkz.* Aiolos.

Eolos. *Bkz.* Aiolos.

Eos. *(Yunan)* Gün doğuşu-tanrıça... *Titan*'lardan *Theia*'yla *Hyperion*'un kızı, *Helios*'la *Selene*'nin kız kardeşidir. Birçok birleşmeleri ve bunlardan da pek çok çocukları olmuş. Rüzgârlar ve yıldızlar onun çocuklarıdır. Habeş kralı *Memnon* da onun *Tithonos*'tan olan oğludur. *Ares*'le de sevişti̇ği için *Aphrodite*'in kıskançlığına uğramış ve durmadan âşık olmakla cezalandırılmış. Ama şiirli öyküleri içinde en ilginci, kocası Tithonos'a ölümsüzlük bağışlatması. *Bkz.* Tithonos, Eosphoros, Nodos, Boreas, Zephyros, Memnon.

Eosforos. *Bkz.* Eosphoros.

Eosphoros. *(Yunan)* Çoban yıldızı... Şafak -tanrıça *Eos*'un *Astraios*'la birleşmesinden doğmuştur. Kendisine *ışık taşıyıcı* anlamında *Fosforos* da denir. *Bkz.* Eos.

Epafos. *Bkz.* Epaphos.

Epaphos. *(Yunan)* Zeus'ün oğlu Mısır kralı... *Zeus*'le *İo*'nun oğludur. *Memphis*'le evlenmiş ve *Libya*'nın babası olmuş. Kimi incelemeciler onun aslında Mısır inançlarının ünlü *Apis*'i olduğunu ileri sürmektedirler. *Bkz.* Apis Öküzleri.

Epeios. *(Yunan)* Ünlü Troia atını yapan heykeltıraş... Troia savaşına katılan Akha'lıların önderiymiş. *Epeos* da denir. *Bkz.* Troia, Akhaioi.

Epeos. *Bkz.* Epeios.

Ephesia. *(Yunan)* Efes'te tanrıça Artemis adına yapılan bayram... Her yıl artemision ayında yapılırmış. *Bkz.* Artemis, Ephesos.

Ephesos. *(Yunan)* Efes kenti... *Amazonlar* tarafından kurulduğuna inanılır. Bu savaşçı kadınlar *Artemis*'le de ilişkilidirler. *Bkz.* Amazonlar, Artemis.

Ephialtes. *(Yunan)* Dev... Yunan mitolojisinde iki *Ephialtes* var, ikisi de dev. Biri *Uranos*'la *Gaia*'nın oğlu, öteki *Poseidon*'la *İphimedeia*'nın oğlu. Birincisi *Herakles*, ikincisi *Artemis* tarafından öldürülmüş. İkincisi, kardeşi *Otos*'la birlikte göğe tırmanmak istemiş. Onun ve kardeşinin boyları her yıl iki metre uzuyormuş, dokuz yaşındayken her ikisi de on sekizer metre olmuşlar. *Ephialtes* tanrıça *Hera*'ya, kardeşi de tanrıça *Artemis*'e âşık olmuşlar. Sevgililerini kaçırabilmek için dağları üst üste yığıp gökyüzüne tırmanmaya kalkmışlar, ama başaramamışlar. Ne var ki bu kızgınlıkla tanrılara savaş açıp savaş tanrısı *Ares*'i bronz bir vazoya hapsetmişler. *Bkz.* Otos, Herakles, Artemis, Ares, Aload'lar.

Epidauros. *(Yunan)* Asklepios tapınağının bulunduğu yer... *Bkz.* Asklepios.

Epigeus. *(Yunan)* Troia kuşatmasına katılanlardan... *Akhilleus*'un yoldaşlarındanmış, *Hektor* tarafından öldürülmüş. *Bkz.* Troia, Hektor.

Epigon'lar. *(Yunan)* Thebai kentine karşı yapılan ikinci savaşın kahramanları... *Epigon'lar*, yediler savaşı adıyla anılan birinci savaş kahramanlarının çocuklarıdır. Babalarının öcünü alıp Thebai kentini ele geçirmişler. *Epigonos'lar* adıyla anılan bu kahramanlar şunlardır: *Polyneikes*'in oğlu *Thersandros*, *Amphiaraos*'un oğulları *Alkmaion*'la *Amphilokhos*, *Adrastos*'un oğlu *Aigialeus*, *Mekisteus*'un oğlu *Euryalos*, *Tydeus*'un oğlu *Diomedes*, *Kapaneus*'un oğlu *Sthenelos*, *Parthenopaios*'un oğlu *Promakhos*... Komutanları Alkmaion'dur. Thebai'liler de *Eteokles*'in oğlu *Laodamas*'ın komutası altında kentlerini savunurlar. Gerek yedilerin, gerek oğullarının savaşları Polyneikes'in öcünü almak için yapılmıştır. *Bkz.* Polyneikes, Yediler Savaşı, Oidipus, Eteokles.

Epikaste. *(Yunan)* Odysseia'da İokaste'nin adı... *Bkz.* İokaste.

Epikhthonioi. *(Yunan)* Toprak tanrıları... *Bkz.* Gaia, Rhea, Demeter, Dionysos.

Epiklesis. *(Hıristiyan)* Katoliklerin Eukharistia törenlerinde okudukları dua... Bu dua, kutsal ruh'tan yardım istemek için yapılır. Sözcük Yunancadır ve *yardım isteme* anlamını dile getirir. Kutsal ruh'tan şarap ve ekmeğin *İsâ*'nın kanı ve bedeniyle değiştirilmesi istenir. *Bkz.* Eukharistia.

Epimenides. *(Yunan)* Atina'yı vebâ salgınından kurtardığına inanılan bilici... Girit'liymiş, çocukluğunda da yetmiş beş yıl süreyle hiç uyanmaksızın uyumuş. *Bkz.* Kehânet.

Epimetheus. *(Yunan)* Prometheus'un erkek kardeşi ve karşıtı... Nasıl *Anteros*, sevgi-tanrı *Eros*'un kardeşi ve karşıtıysa kıt akıllı *Epimetheus* da üstün akıllı *Prometheus*'un öylece kardeşi ve karşıtıdır. Kıt akıllının adı *çok geç gören*, üstün akıllının adı *önceden gören* anlamlarını dile getirir. Antikçağ Yunan düşüncesi *Eros-Anteros* örneğinde nasıl bir *sevgi* karşıtlığı meydana getirmişse, *Prometheus, Epimetheus* örneğinde de öylece bir *us* ya da *zekâ* karşıtlığı meydana koymuştur. Bu karşıt kardeşler, titan *İapetos*'la *Klymene*'nin oğullarıdır, *Menoitios* ve *Atlas*'la birlikte dört kardeştirler. Üstün zekâ *Prometheus*, tanrılar tanrısı *Zeus*'e kafa tutarak insanlığı yüceltmeye çalışır, Zeus'se ahmak Epimetheus'u kullanarak insan soyunu yok etmeye çalışır. Yunan mitolojisinin bu çok ilginç öyküsünde tanrılarla insanlar karşı karşıya gelirler. İnsan, kölelikten bıkmış ve özgürlüğüne susamıştır. Zeus, onları özgürlüğe kavuşturmak isteyen Prometheus'a karşı Epimetheus'u kullanarak insanların köleliklerini sürdürmeye çalışır. O çağda bütün insanlar erkektir. Henüz yeryüzünde dişi-insan belirmemiştir. Tanrılar tanrısı Zeus, kilden bir genç kız heykeli yaptırır ve *Pandora* adını verdiği bu güzel kızın ünlü kutusuna bütün kötülüklerle bütün iyilikleri doldurarak onu Epimetheus'a gönderir. O zamana kadar hiçbir dişi-insan görmemiş olan ahmak Epimetheus, ona âşık olur ve hemen evlenir. Bu evlilikten ilk dişi-insan *Pyrrha* doğar (Pyrrha, Prometheus'un oğlu *Deukalion*'la evlenerek dişi ve erkek ilk insan soyunu meydana getirecektir). Bu tasarıma göre Epimetheus, bir çeşit *Âdem* ve *Pandora* da bir çeşit *Havvâ* durumundadır. Artık insanlar, birbirlerinden, daha açık bir deyişle dişi-insanlarla erkek-insanların birleşmelerinden doğmaktadır. Ne var ki, Pandora ünlü kutusunu açar ve bütün kötülükler insanların arasına yayılır, iyiliklerse birer buhar olup havaya karışırlar, kutunun içinde tek iyilik olarak sadece *umut* kalır. Ne var ki tanrılar tanrısı Zeus'ün düzenlediği bir *tûfan* bütün bu insanları yok edecektir. Ama tûfandan kurtulan Deukalion'la Pyrrha (yâni, gene İapetos oğulları) ikinci kez insan soyunu meydana getireceklerdir. Bu kez, insan soyu, sonsuzca var kalacaktır. *Bkz.* Prometheus, İapetos, Tûfan, Pandora, Deukalion, Pyrrha.

Epione. *(Yunan)* Asklepios'un karısı... *Asklepios*'tan beş kız doğurmuş: Koruyucu-sağlık *Higienia*, iyileştirici-sağlık *Panacea, Akeso, İaso* ve *Egle*. *Bkz.* Asklepios.

Epiphania. *(Yunan)* Tanrıların vücutlu olarak görünmeleri... Yunanca *görünme* anlamını dile getiren bu sözcüğü Hıristiyanlar da *İsâ'nın görünmesi* anlamında kullanmaktadırlar. 6 ocak gününde kutlanan Hıristiyan yortusuna da bu ad verilmiştir. *Bkz.* Cisim.

Epipole. *(Yunan)* Erkek kılığına girerek Troia savaşına katılan Yunanlı kız... *Trakhion*'un kızıymış, *Palamedes* onun kız olduğunu anlamış ve taşa tutmuş. *Bkz.* Troia.

Epir. *(Yunan)* Balkan yarımadasında dağlık bir bölge... Yunan mitolojisinin birçok öyküleri burada geçer. *Epiros* ya da *Epeiros* da denir. Lâtincesi *Epirus*'tur. Örneğin, Plutarkhos'un anlattığına göre, Tiberius'un kayzerlik zamanında, Adriatik denizi adalarından Paksos'un önünden geçen gemiciler, "Epirus'a bildirin, Epirus'a bildirin, ulu Pan öldü!" diye bir ses duymuşlar. Gemicilerin bu haberi üzerine Epi-

rus'un bütün kayaları, toprakları, ağaçları ve hayvanları uluyup ağlamışlar. Bu tarihten sonra eski *doğa dini*'nin ölümü için yas tutulmaya başlamış. *Bkz.* Pan.

Episkopi. *(Hıristiyan)* İlk Hıristiyan kiliselerinde prebyteri'lerden sonra gelen papaz derecesi... *Gözeticiler* (Mubassırlar) anlamındadır. Eski Yunan emperyalizminde aynı sözcük, baskı aracı olan yüksek devlet görevlilerini dile getirirdi. *Piskopos* sözcüğü de bu *Episkopos*'lardan gelir. *Bkz.* İlk Kilise.

Epitheta. *(Yunan)* Sanlıklar... Yunan mitolojisinde her tanrının çeşitli *epitheta*'ları (lâkapları) vardır. Örneğin, tanrılar tanrısı *Zeus*'e *aitheri naion* (havada oturan), *kelainephes* (kara bulutlu), *georgos* (çiftçi), *olbios* ya da *plousios* (zengin) vb. gibi lâkaplar verilmiştir. *Bkz.* Zeus.

Epopeus. *(Yunan)* Skyon kralı... Tanrılar tanrısı *Zeus*, Thebai kralı *Nykteus*'un kızı *Antiope*'yle bir satir kılığına girerek birleşmiş. Tanrıdan gebe kalan kızcağız da babasının öfkesinden korkup *Epopeus*'a kaçmış ve onunla evlenmiş. Ne var ki amcası *Lykos*, Thebai tahtına çıkınca Epopeus'u öldürmüş ve Antiope'yi alıp yurduna getirmiş. *Bkz.* Antiope.

Epaphos. *(Yunan)* Zeus'ün oğlu... Tanrılar tanrısı *Zeus*'ün *İo*'yla birleşmesinden doğmuştur. İo, inek kılığında dünyayı dolaştıktan sonra Mısır'a gelip onu orada doğurmuş. *Bkz.* İo.

Eponymos. *(Yunan)* Bir kentin mitolojik kurucusuna ya da bir soyun mitolojik atasına verilen ad.

Epulae. *(Roma)* Kutsal şölen... Bu şölenleri düzenleyen ve yöneten Romalı papazlara da *Epulo*'lar denirdi. Bu papazların Antikçağ Yunanlılarındaki karşılıkları *Hieropes*'lerdir.

Equiria. *(Roma)* Kutsal oyunlar... Özellikle at ve araba yarışlarıyla düzenlenirdi.

Erastusçuluk. *(Hıristiyan)* Kiliseyi devlete bağımlı kılan öğreti... İsviçreli tanrıbilimci Thomas Liber Erastus (1524-1583)'un ve izdaşlarının öğretisidir. Kilisenin üstün egemenliğine karşı bir tepki olarak meydana çıkmıştır. Ayrıca, kilisenin afaroz hakkını da yadsır. *Bkz.* Afaroz.

Erato. *(Yunan)* Dokuz sanat tanrıçasından biri... Tanrılar tanrısı *Zeus*'ün *Mnemosyne*'den olma kızıdır. *Mûsa'lar* adıyla anılan dokuz sanat tanrıçası bu birleşmeden doğmuşlardır. *Erato* kitarayla sevgi lyrikasını simgeler, sözcük olarak *sevgi* anlamındadır. Ayrıca, Arkadia'lı ağaç perilerinden biri de Erato adını taşır. Arkadia'daki *Pan* kâhinlik tapınağının râhibesiymiş, *Arkas*'ın da sevgilisi. *Bkz.* Mûsalar, Arka, Pan, Dryad'lar.

Erbain. *(İslâm)* İslâm disiplini içinde çeşitli inançlara konu olan kırk günlük kış dönemi... Şiîlere göre, imam *Hüseyin*'in Kerbelâ'da şehit edilmesinin kırkıncı günüdür, *Erbain-i aşûra* denir ve kutsal bir gündür. Tasavvuf tarikatlarında da kırk günlük çileler *erbain* adıyla nitelenir. Her tarikatın kendine özgü bir *erbain* biçimi vardır, örneğin, Şâbânîler her yıl beş *erbain* çıkarırlar. *Bkz.* Çile.

Erdebiliyle. *(İslâm)* Safiyüddin Erdebili'nin kurduğu tarikat... XIV. yüzyılda kurulmuştur. Helvetiyye tarikatıyla Kalenderiyye tarikatının birleştirilmesinden meydana gelmiştir. *Safaviyye* adıyla da anılır. *Bkz.* Halvetiyye, Kalenderiyye.

Erdibihişt. *(İran)* Ahura Mazda'nın başkanlık ettiği altı soyut ruhtan biri... *İyi erdem*'in simgesi ve ateşin koruyucusudur. Bunlardan bir başkası da *Belmen* adını taşır, *iyi düşünce*'nin simgesi ve faydalı hayvanların koruyucusudur. *Bkz.* Ameşas Spentas.

Erebos. *(Yunan)* Yeraltı karanlığı... Yeryüzü karanlığı *Nyks*'le birlikte *Khaos*'tan doğmuş. Bu iki karanlığın birleşmesinden *Aither* (Hava) ve *Hemera* (Gündüz) meydana gelmiş. *Hades*'te ölülerin oturduğu en karanlık bölgeyi de *Erebos* meydana getirmiştir. Yunan mitolojisinin *cehennem*'i *Tartaros* bu karanlık bölgenin bir bölümüdür. Erebos ve Nyks, Yunan evrendoğumunun ilk varlıklarıdır. *Bkz.* Nyks, Hades, Khaos, Tartaros.

Erekhteion. *(Yunan)* Erekhteus'un tanrıça Athena'yla birlikte kutsandığı tapınak... *Bkz.* Erekthteus.

Erekhteus. *(Yunan)* Mitolojik Atina kralı... Kimi anlatımlarda yarısı insan ve yarısı yılan olarak Atina'nın ilk tanrılarından biri sayılmıştır. Attika'lılara göre onların ilk kralları toprağın yarattığı yılan-insan *Kekrops*'tu, kızları çiy taneleri *Aglauros, Herse* ve *Pandrosos*'a açmamalarını öğütleyerek kapalı bir kutu vermiş, kutunun içinde *Erekhteus* varmış. Atina'da *Athena* tapımını o kuruyor ve bu yüzden de Athena'yla birlikte kutsanıyor. Bir başka anlatıma göre de, Atina kralları soyu *Hephaistos*'la *Athena*'nın birleşmesinden doğan *Erikhthonios*'la başla-

maktadır, bu anlatımda *Erekhteus*, onun torunu durumundadır (Pandion I.'in oğlu). Birbirlerini pek seven ve biri ölürse öbürleri de ölecek olan yedi kızı varmış. Atina kentiyle Eleusis kenti arasında savaş çıkınca Atina kralı Erekhteus savaşı kazanmak için kızlarından birini kurban etmiş, öbürleri de kendilerini öldürmüşler. *Bkz.* Athena, Erikhthonios, Kekrops.

Erenler. *(İslâm)* Hastalıkları iyileştirdiklerine ve birkaç yerde birden bulunmak gibi doğaüstü güçlere sahip olduklarına inanılan tasavvuf tarikatları dervişleri... *Ermiş* sözcüğünden türetilmiştir. Özellikle Bektâşî tarikatında benimsenen üstün bir derecedir. Bektâşîler, kendi tutumlarına *erenler yolu* ve Halîfe *Ali*'ye *erenler şâhı* derler. Tarihsel süreçte Yeseviyye tarikatının propagandacılarına *Horasan erenleri* denmiştir, bunların etkisiyle Anadolu'da yetişen tarikat uluları da *Rûm erenleri* adıyla anılırlar. *Bkz.* Ermiş, Dâî, Tasavvuf.

Ereskigal. *(Sümer)* Yeraltı ülkesi tanrıçası... Yeraltı ülkesi tanrısı *Nergal*'in karısıdır. Sümer inançlarına göre, ilkin cehennemi (Arallu) tek başına *Ereskigal* yönetirmiş, tanrıların bir şölenine çağrılınca cehennemden ayrılamadığı için kendi yerine bir temsilcisini göndermiş, bütün tanrılar bu temsilciyi ayağa kalkıp selâmlamışlar, sadece tanrı Nergal yerinden kıpırdamamış, bunu duyan ve çok kızan Ereskigal, tanrı Nergal'i yakalatıp cehenneme getirmiş, ama Nergal, cehennemin içini altüst ederek Ereskigal'i tahtından indirmiş, cehennemin kralı olmuş ve Ereskigal'le evlenmiş. *Bkz.* Nergal, Arallu.

Ergenekon Destanı. *(Türk)* Türklerin türeyişlerini açıklayan inançsal öykü... *Ergenekon*, Türklerin üreyip gelişerek dört yüz yıl yaşadıkları kabul edilen dağların arasında sulak ve bereketli bir bölgenin adıdır. Türk destanı bu bölgenin adıyla anılır. Eski Türk inançlarına göre, Türkler bu bölgeden çıkıp Orta Asya'ya yayılabilmek için uzun bir süre yol bulamamışlar, sonunda içlerinden bir demirci, bölgeyi çevreleyen dağlardan birini eriterek bir yol açmış, Türkler, Ergenekon'dan bu eritilmiş dağ deliğinden geçerek çıkmışlar. Çeşitli Çin kaynaklarında da yer alan bu öykü, Türklerin atası olarak bir *Bozkurt*'u gösterir. Dişi Bozkurt, Altay dağlarının çevrelediği Ergenekon bölgesinde besleyip büyüttüğü bir Türk çocuğundan gebe kalmış ve on Türk boyunun atası olan on çocuk doğurmuştur. Bu öykü, İslâm dininin etkisiyle Reşideddin'in *Câmi-üt-tevârih* adlı yapıtında değiştirilmiş ve Moğollara maledilmiştir. Oysa aynı öykü, Çin kaynaklarında *Tukyu* adı verilen *Göktürkler*'in türeyişleri için anlatılmaktadır. Çin kaynaklarına göre Türkler, Ergenekon'dan *Asen-Çe* adlı bir liderin öncülüğünde çıkmışlardır. Reşideddin'in anlatımında bu lider Moğolcada *Bozkurt* anlamına gelen *Börteçine*'dir. *Bkz.* Bozkurt, Borte-Çine.

Erginleme. *(Genel)* Bir inanca alınan kişinin o inancın önbilgilerini edinmesi töreni... Fransızca *initiation* karşılığında kullanılır. Osmanlıcada bu anlamda *tekris* deyimi kullanılmıştır. Bütün inanç topluluklarına giren kişi böyle bir törenden geçer ve topluluğa alınır. Hıristiyanların komünyonu bir *erginleme*'dir. İlkellerin erginleme törenlerine de Fransızca *Rites de puberté* denir. İlkelerde bu törenler çocukları dinsel ve dünyasal yaşama sokmak için yapılırdı. Türkçemizdeki *ergin* sözcüğü Arapça *reşit* ve *erginlik* sözcüğü Arapça *rüşd* karşılığıdır, çocukluk döneminden sonraki durum ve çağı dile getirir. Manişeizm, Bektâşilik, Masonluk gibi çeşitli din, tarikat ve gizli derneklerin kendilerine özgü çeşitli *erginleme* yöntemleri vardır. Hepsinde ortak olan yan, erginlenecek kişinin gerekli eğitimden geçirilmesidir. İlkeller bu eğitimi din, tarikat ve derneklerden daha açık ve daha belli biçimlerde gerçekleştirmişlerdir. İlkellerde erginlenecek çocuk, – din, tarikat ve dernekler de henüz içlerine almadıkları kimseleri böylesine bir çocuk saymaktadırlar – özel olarak bir kampa alınarak uzun ve sıkı bir eğitimden geçirilir. Uygar toplulukların din, tarikat ve derneklerindeyse, erginleme çoğunlukla biçimsel bir törenden ibârettir. *Bkz.* Tarikat, Din, Tasavvuf, Gizli Dernekler.

Erginos. *(Yunan)* Boiotia kralı... Thebai'li *Perieres*'in öldürdüğü babası *Klymenos*'un öcünü almak için Thebai'yi talan etmiş ve yılda yüz boğa vermelerini istemiş. Thebai'liler bunu vermeyince onlara saldırmışsa da *Herakles* tarafından öldürülmüş. *Bkz.* Herakles.

Er Gökçe. *(Türk)* Kıpçak beyi... Kırgız Türklerinin ünlü *Manas destanı* kahramanlarındandır. Kalmuk Hanı *Aziz Han*'ın oğlu *Almambet*, yaylalarını ellerinden alan *Konurbay*'la savaştıktan sonra Kıpçak Beyi *Er Gökçe*'ye sığınır ve Müslüman olur. Bir Kalmuk prensinin Müslüman olması Kıpçak'ları çok sevindirir, altı ay bayram ederler. Er Gökçe'nin yiğitleri Almambet'i kıskanırlar ve Er Gökçe'nin karısı *Akerkeç*'le Almambet'in sevиştiği yolunda dedi-

kodu yaparlar. Er Gökçe'nin ikinci karısı *Budaybek* de bu dedikoduyu körükler. Almambet Kıpçak'ların yanından ayrılmak zorunda kalır ve *Alp Manas*'a başvurur. *Bkz.* Manas.

Eridanos. *(Yunan)* Phaeton'un alevler içinde yanarak düştüğü nehir... *Bkz.* Phaeton.

Erigone. *(Yunan)* İkarios'un kızı... *Dionysos* tarafından baştan çıkarılmış, *Staphylos*'u doğurmuş, sonra da babasının mezarı üstündeki ağaca kendini asmış. Atina'lılar her yıl ağaçlara bebekler asarak onu kutsarlarmış. *Bkz.* Dionysos.

Erikhthonios. *(Yunan)* Atina kralı... Öyküsü *Erekhteus*'unkiyle karıştırılmıştır. *Gaia*'nın oğluymuş, daha doğrusu topal demirci *Hephaistos*'un tanrıça *Athena*'ya saldırırken toprağa akıttığı tohumdan meydana gelmiş. Topraktan doğanların tümü gibi yılan kuyrukluymuş. Kimi anlatımlarda kendisine tanrı niteliği verilir. Bir anlatıma göre de Atina'nın yılan-insan kralı *Kekrops*, kendisine Atina krallığını vermiş. O da bir periyle evlenerek *Pandion*'un babası olmuş, Pandion'dan da Erekhteus doğmuş. Dört atlı arabanın onun buluşu olduğuna inanılır. *Bkz.* Gaia, Hephaistos, Athena, Kekrops, Pandion, Erekhteus.

Erinyes. *Bkz.* Eriny'ler.

Eriny'ler. *(Yunan)* Öc-tanrıçalar... *Uranos*'un hayalarını kesen oğlu *Kronos*, onları toprağa atmış, bundan gebe kalan toprak da öc-tanrıçaları olan *Eriny'ler*'i doğurmuş, *Alekto, Tsiphone* ve *Megaira* adlarını taşıyan bu tanrıçalara *Eumenide'ler* de denir. Kimi yerde adam öldürenin peşine takılarak onu çıldırıncaya kadar kovalarlar, kimi yerde kötülükleri iyiliğe çevirirler, kimi yerde de suçluyu bağışlatarak birer *af tanrıçası* rolünü oynarlar. Suçlunun peşine takılıp onu kovalayan köpekler olarak da tasarlanmışlardır. Romalılar onları cehennemde yılanlardan kamçılarıyla suçluları cezalandıran tanrıçalar olarak tasarlamışlardır. Çeşitli öyküleri arasında en ünlüleri *Orestes*'le *Meleagros*'un peşine takılmalarını anlatan öykülerdir. *Bkz.* Orestes, Meleagros.

Eriphyle. *(Yunan)* Amphiaraos'un karısı... Troia savaşında saklanan babasının yerini haber verdiği için oğlu *Alkmaion* tarafından öldürülmüş. *Talaos*'la *Lysimakhe*'nin kızıymış. *Bkz.* Alkmaion, Amphiaraos.

Eris. *(Yunan)* Kavga-tanrıça... Savaş tanrısı *Ares*'in kız kardeşi ve karısıymış, bütün savaşlarda onun yanında bulunurmuş. *Nyks*'in kızı ve bütün belâların anasıymış. Yunan mitolojisinin ünlü *güzellik yarışması*'nı o düzenlemiş ve *Hera, Aphrodite, Athena* tanrıçaları birbirine düşürmüş. *Troia* savaşının nedeni de bu yarışmada olupbitenlerdir. *Bkz.* Güzellik yarışması, Troia, Paris, Nyks, Ares.

Erkekler Birliği. *(İlkel)* Dinsel erkek toplulukları... Yetişkin erkeklerin kadınlardan gizledikleri ve kadınları sokmadıkları dinsel birliklerine pek çok ilkel topluluklarda rastlanmıştır. Özellikle anaerkil topluluklarda saptanan bu birliklere girmek çeşitli sınavlardan geçmeyi gerektirir. Birçok ilkel topluluklarda *erkekler birliği* (Fr. Société des hommes), *erkekler evi* (Fr. Maison des hommes) adı verilen özel kulübelerde toplanır. Bu evlerde kutsal eşyalar saklanır, toplumsal ve dinsel bilgiler öğretilir, erginleme törenleri yapılır, önemli kişiler gömülür. *Bkz.* Gizli Dernekler, Kadınlar Derneği.

Erkekler Derneği. *Bkz.* Erkekler Birliği.

Erkek Lohusalığı. *(İlkel)* Doğacak çocuğu ve anneyi kötü ruhlardan korumak için kötü ruhları yanıltmak amacıyla erkeğin doğurma rolü oynaması... Fransızların ve İngilizlerin *couvade* (kuluçkalık) dedikleri bu inanca pek çok ilkellerde rastlanmıştır. İlkeller, doğuracak kadının kocasının lohusa yatağına yatarak bağırıp çağırmasıyla kötü ruhları yanıltacaklarına inanmaktadırlar. *Bkz.* Kötü Ruhlar.

Erkek Örgeni. *(Genel)* Erkek örgeninin kutsallığı inancı... Bu inanç, hemen bütün ilkellerde ve Yunan, Roma, Çin, Japon vb. gibi gelişmiş topluluklarda görülmüştür. Bundan başka erkek örgeninin, erkek vücudundan ayrı olarak da döl yetiştirdiği çeşitli mitolojilerde tasarlanmıştır. Örneğin, tanrı *Dionysos, Agditis*'in örgenini kesip toprağa atar, toprağın örgenle birleşmesinden bir bâdem çıkar, ırmak-kız *Nana* bu ağaçtan bir bâdem alarak göğsüne saklar, bundan gebe kalıp *Attes*'i doğurur. Gene Yunan mitolojisinde erkek örgeninden ayrılan tohumların da döl yetiştirdiği üstüne pek çok öyküler vardır. Örneğin, *Hephaistos*, kendisine bir şey ısmarlamaya gelen tanrıça *Athena*'ya saldırır. Onu yakalamak için kovalarken tohumunu bacağına akıtır, tanrıça da bir yün bezle tohumu silip yere atar, toprak bu tohumdan gebe kalarak *Erikhthonios*'u doğurur. *Bkz.* Fallus Tapımı, Phallopheria, Phallogogia, Priapos, Penis Kılıfı.

Erlik Han. *(Türk)* Yeraltı tanrısı... Altay Türklerinin inançlarına göre yeraltında bir sarayı varmış, dokuz katlı olan ve her katında bir tanrı bulunan yeraltı ülkesini yönetirmiş. Kötü ruhlar olan bu dokuz tanrının insanlara kötülük etmesine engel olurmuş, bu yüzden kendisine at kurban ederlermiş. *Kara Han*'ın oğluymuş, kendisinin de beş oğlu ve iki kızı varmış.

Ermenarik. *(Alman)* Got kralı... *Teodorik* efsânesinin kahramanlarındandır. Teodorik, ona yenildikten sonra *Attila*'nın sarayında otuz yıl yaşamış. *Bkz.* Teodorik, Attila.

Ermengard. *(Fransız)* Lombard kralının kızı... Fransızların ünlü destan kahramanı *Aimeri de Narbonne,* Ronceveaux savaşından dönerken *Şarlman*'ın buyruğuyla şatoyu ele geçirip Narbonne kontu olduktan sonra Lombard kralı *Boniface*'ın kızı *Ermengard*'la evlenir. İki kızıyla yedi oğlu olur. İşte ünlü destan kahramanı *Guillaume d'Orange* bu çocuklardan biridir. *Bkz.* Guillaume d'Orange.

Ermeni. *Bkz.* Aram.

Ermeni Mitolojisi. *Bkz.* Sasuntsi Tavit.

Ermes. *Bkz.* Hermes.

Ermiş. *(Genel)* Kendini tanrıya adamış ve tanrılık bilgileri en ince sırlarına kadar edinmiş kişi... Hemen her dinin ve inancın *ermiş*'leri vardır. Osmanlıcada İslâm ermişlerine *evliyâ* ve Hıristiyan ermişlerine *aziz* denirdi. Kadın ya da erkek olabilir. Ermişlerin olağanüstü yeteneklere sahip olduklarına ve tansıklar gösterdiklerine inanılmıştır. Ermişlik, bu gibi kişilere halk tarafından yakıştırıldığı gibi, Katolik disiplininde kilise tarafından da verilen bir niteliktir. *Bkz.* Aziz, Evliyâ.

Ermişler Adası. *(Hıristiyan)* Okyanusun kuzey kesiminde bulunduğuna inanılan ada... Ortaçağ halk efsânelerinde tanrının bu adayı Hıristiyan ermişleri için yarattığına inanılır. Adada bir manastır varmış, bu manastırı *Mernoc* adında bir papaz yönetiyormuş. Her yanı yemyeşilmiş, çiçeklerle doluymuş. *Bkz.* Brandano, Barinto, Lânetliler Adası.

Ermod. *(İskandinav)* Baldr efsânesinde adı geçen bir tanrı... Genç tanrı *Baldr* sırtına ökse otu atılarak öldürüldükten sonra *Frigg,* cehennem tanrısı *Hel*'e aracı olarak *Ermod*'u gönderir. *Bkz.* Frigg, Hoder, Loki, Balder, Hel.

Eros. *(Yunan)* Aşk-tanrı... Yunan mitolojisinin en ilginç tanrılarından biridir. Kaynağının pek eski olduğu bilinmektedir. Doğumu üstüne çeşitli anlatımlar vardır. En doğrusu, onu iki kişilik içinde ele almaktır: Bu kişiliklerden birincisi, evreni meydana getiren *sevgi*'dir. Bu kişiliğinde *Eros,* Hesiodos'un anlatımında olduğu gibi, evrensel oluşmayla birlikte ve kendi kendine bir doğumla meydana çıkar. Hesiodos'a göre ilkin *Khaos* (boşluk) varmış. Ondan toprak ana *Gaia*'yla *Eros* oluşmuş. Eros'un ikinci kişiliği *sevgi tutkusu*'dur ve bu kişiliğinde kimi anlatımlarda *Ares*'le *Aphrodite*'in oğlu, kimi anlatımlarda *Hermes*'le Aphrodite'in ve kimi anlatımlarda da Hermes'le Khton'lu *Artemis*'in oğlu olarak gösterilir. Başka anlatımlarda da annesi *Eileithyia* ya da *İris* olarak gösterilmektedir. Antikçağ Yunanlılarının Orfik dinine göre de evren yumurtası ikiye bölününce içinden Eros çıkmıştır. Platon'un bir yapıtında da onun bolluk-tanrıça *Penia*'nın oğlu olduğu söylenir. Romalılar onu Lâtinleştirmişler ve *Amor* adını vermişlerdir. İkinci kişiliğinde kanatlı ve güzel bir erkek çocuğu olarak tasarlanmıştır. Başı güllerden örülmüş bir çelenkle süslüdür; ok ve yay taşır, attığı okların saplandığı kişi çılgınca bir aşka tutulur. Oklarının etkisinden tanrılar tanrısı *Zeus* bile kendini kurtaramaz. Tanrılar, birini aşk ateşiyle tutuşturmak isteyince bu görevi Eros'a verirler. İkinci kişiliği, iyice gelişmesi için dünyaya getirilen kardeşi karşıt-sevgi *Anteros*'la birlikte oluşmuştur (Kimi anlatımlarda Anteros'un annesi başka bir *Aphrodite,* Dione'nin kızı Aphrodite'tir). Eros'un pek çok serüvenleri içinde en ünlüsü *Psykhe*'yle olan serüvenidir. Eros'un yanından hiç ayırmadığı ve birlikte gezip dolaştığı sevgi yardımcıları da vardır. Bunların en ünlüleri *Himeros, Pathos, Peitho* ve *Hermaphroditos*'tur. *Bkz.* Anteros, Psykhe, Penia.

Erot'lar. *(Yunan)* Eros'un kişiliğinin çoğaltılmasıyla meydana gelen aşk tanrıları... *Bkz.* Eros.

Ertnatulunga. *(İlkel)* Kutsal olduğuna inanılan yeraltı... Arunta'lar dinsel âletlerini burada saklarlar. Bu ıssız yeraltı tapınağına kadınların ve çocukların girmeleri yasaktır. Buraya sığınan insan ve hayvanlara da dokunulmaz. İlkeller bu tapınağı barış yeri saymışlardır. *Bkz.* Şuringa.

Eryks. *(Yunan)* Sicilya'da Aphrodite tapımını yayan kahraman... Kimi anlatımlarda Sicilya'daki Eryks kentinin kurucusu olarak gösterilir. *Poseidon*'la *Aphrodite*'in oğluymuş. *Argonaut*'lardan *Boutes*'in oğlu olduğu da söylenir.

Herakles'le yaptığı dövüş ünlüdür. *Bkz.* Herakles.

Erymanthos. *(Yunan)* Apollon'un oğlu... *Aphrodite,* kendisini *Adonis*'le sevişirken gördüğü için onun gözlerini kör etmiş. *Apollon* da onun öcünü almak için yaban domuzu kılığına girip Adonis'i öldürmüş. Yunan mitolojisinde bu adı taşıyan bir de Arkadia'lı ırmak-tanrı var. *Bkz.* Erymanthos Domuzu, Adonis.

Erymanthos Domuzu. *(Yunan)* Herakles'in on iki işinden üçüncüsü olarak yakaladığı domuz... Erymanthos, Arkadia'da bugün de aynı adla anılan bir bölgenin adıdır. *Herakles*'in *Eurystheus*'un hizmetinde başardığı işler on iki tanedir. Arkadia tarlalarını altüst eden *Erymanthos domuzu*'nu yakalamak onun üçüncü işidir. Herakles domuzu kar içinde sürerek diri olarak yakalamış ve kralın önüne götürmüş. Hayvan o kadar korkunçmuş ki, kral Eurystheus korkusundan kaçıp bir fıçının içine saklanmış. *Bkz.* Herakles.

Erysikhthon. *(Yunan)* Doymaz bir açlığa mahkûm edilen ve sonunda kendi kendini yiyen Tesalya'lı... Tessalia kralı *Triopas*'ın oğluymuş, tanrıça *Demeter*'in ağaçlarını kestiği için doyurulmaz bir açlığa uğratılmış. Yunan mitolojisinde *Erysikhthon* adında bir de Atina'lı var, *Kekrops*'la *Aglauros*'un oğlu. *Bkz.* Demeter.

Erytheie. *Bkz.* Hesperid'ler.

Erythion. *(Yunan)* Herakles'in öldürdüğü sığırtmaç... *Geryon*'un öküzlerinin sığırtmacıymış. *Herakles,* ünlü on iki işinden onuncusu olarak uzak batıda yaşayan üç gövdeli canavar *Geryoneus*'un sığırlarını çalarken onu ve köpeği *Orthos*'u öldürmüş. *Bkz.* Herakles.

Es. *(İlkel)* Kendisini görenin gözlerini kör eden göktanrı... Orta Yenisey'deki Keto'ların tanrısıdır. Kendisini kim görürse gözleri kör olurmuş. Kara sakallıymış, evreni o yaratmış ve o yönetiyormuş. *Es,* Keto dilinde *gök* anlamına geliyormuş.

Esânîler. *Bkz.* Esseen'ler.

Esculap. *Bkz.* Asklepios.

Esediyye. *(İslâm)* Kaadirîliğin bir kolu... Seyyit Abdullah Esedî tarafından kurulmuştur. *Bkz.* Kaadiriyye.

Eshâbülkehf. *Bkz.* Ashâb-ı Kehf.

Eshabüluhdûd *(İslâm)* Tanrıya inananları yakmak için hazırladıkları ateşte kendileri yanan bir kavim... Bu olay, Müslümanların kutsal kitabı *Kur'an*'ın El-Buruç (4-8) sûresinde anlatılır. *Bkz.* Kur'an, Eshâbürress.

Eshabürress. *(İslâm)* Kendilerine gönderilen peygamberi yalanladıklarından ötürü tanrı tarafından yok edilen bir kavim... Bu olay, Müslümanların kutsal kitabı *Kur'an*'ın El-Fürkan (38) ve El-Kaf (12) sûrelerinde anlatılır. Yorumcular, bu kavmin *Eshabüluhdûd* kavmiyle aynı olduğunu ileri sürmüşlerdir. Kur'an'da kim oldukları bilinmeyen daha pek çok kavim adları vardır. *Bkz.* Eshabüluhdûd, Kur'an.

Esione. *Bkz.* Hesione.

Esir. *(Genel)* Çalıştırma bakımından hayvan sayılan insan... Dilimizde *köle* adıyla anılır. Köleci düzen içinde oluşmuş hemen bütün dinler, *esir*'i boğazı tokluğuna çalıştırıp emeğinden yararlanılan bir hayvan saymışlar ve bunun için gerekli hukuk kuralları düzenlemişlerdir. Örneğin, Hint Brahmanizminde kölecinin sahip olduğu hayvan *dört ayaklı hayvan* ve köle *iki ayaklı hayvan* deyimleriyle tanımlanır. İlkin savaş tutsaklığıyla başlayan esirlik kurumu, daha sonra kârlı bir mal olduğu görülmekle başlıbaşına bir ticaret konusu olarak gelişmiştir. Hemen bütün dinler esirlik kurumunu onaylamaktadırlar. Yahudi dini, esirlerle ilgili hükümlerini bu konuda çok ağır ve insafsız kurallar saptayan Hamurabi yasalarından almıştır. İncelemeci Samuel Reinach şöyle der: "Eğer Tevrat'ı tanrının yazdırdığı doğruysa tanrı, Hamurabi'nin yapıtını aşırmış demektir" (*Bkz.* F. Challaye, *Dinler Tarihi,* Istanbul 1960, s. 114). Hemen bütün Hıristiyan düşünürleri ve bu arada Protestanlığın kurucusu Luther, esirlik kurumunu yararlı bulmaktadır. Müslümanlık da esirlik kurumunu onaylamakta, ancak esirlere iyi muamele edilmesini öğütlemektedir. Dinlerin kölelik ve fâiz kurumları karşısındaki tutumu, onların düşçü -metafizik yanlarından çok daha güçlü gerçekçi -toplumsal yanları bulunduğunu tanıtlar. Dinler her zaman kurulu düzeni pekiştirmeye çalışmışlar, egemen sınıflara arka çıkmışlardır. Doğaüstü güçlere bağlanan bu sosyo-ekonomik tutum, tanrı-insan ilişkilerinde de yansır. Yaratanla yaratılanlar arasındaki ilişki, bir efendi-köle ilişkisidir. *Bkz.* Fâiz.

Eskalibor. *(Breton)* Kral Arthur'ün kılıcı... Öleceğini anlayan kral *Arthur,* şövalye *Gifflett*'ye kılıcı *eskalibor*'u verir ve göle atmasını söyler. Şövalye, kralının dediğini yapar. Ama kılıç daha göle düşmeden gölün içinden bir el

çıkar ve kılıcı yakalayıp göle gömer. *Bkz.* Arthur.

Eskatoloji. *(Genel)* İnsanın, yaşamın ve dünyanın geleceği üstüne ileri sürülmüş inançlar... İnanç alanı insanın, yaşamın ve dünyanın nereden geldiğini tasarımladığı gibi nereye gideceğini ve sonunun nasıl olacağını da tasarımlamıştır. En ilkel inançlardan en gelişmiş inançlar olan büyük dinlere kadar bütün inançların *eskatoloji*'leri vardır. *Eskatoloji*, genel olarak *mitoloji*'nin özel bir dalıdır. Ruhun ölümsüzlüğü, ötedünya, cennet, cehennem, ölenlerin belli bir sonda yeniden dirilmeleri gibi geleceğe ve *sonuç* (*Yu.* Eskhatos)'a dair bütün inançsal tasarımlar bu özel dalın kapsamına girer. *Bkz.* Mitoloji, Ötedünya, Ahret, Cennet, Cehennem.

Eski Ahid. *Bkz.* Ahdi Atîk.

Eskülâp. *Bkz.* Asklepios.

Esmâ. *(İslâm)* Tanrı adları... Arapça *ad* anlamına gelen *isim*'in çoğuludur. İslâm disiplininde özellikle *tanrı adları*'nı dile getirmek için kullanılır. Tanrı adlarını anarak tespih çekmeye de *esmâ çekmek* denir. İslâm tasavvufunda tanrıya onun adlarını anmakla ulaşılacağına inanan tarikatların yöntemine *esmâ yolu*, sevgiyle ulaşılacağına inanan tarikatların yöntemine *müsemmâ yolu* denir. *Müsemmâ* sözcüğü Arapça *o ada sahip olan* demektir ki, bizzat *tanrı*'yı dile getirir. Birinci yolu tutanların yöntemi *zikir* (tanrı adını belli sayıda ya da sayısız olarak tekrarlama), ikinci yolu tutanların yöntemi *cezbe* (tanrıya duyulan aşkla kendinden geçme)'dir. Tarikatların pek çoğu birinci yolu izlerler, ikinci yolu izleyenler Melâmetîler ve ondan doğan tarikatlardır. Peygamber *Muhammet* bir *hadîs*'inde, tanrının doksan dokuz adı olduğunu, bunları ezberleyip anlamlarını kavrayarak zikredenlerin cennete gireceğini bildirmiştir. Bu hadîse göre tanrının adları şunlardır: *Allah, Rahman, Rahîm, Melîk, Kuddusî, Selâm, Mümîn, Müheymin, Azîz, Cebbâr, Mütekebbir, Hâlik, Bâri, Musavvir, Gaffâr, Kahhar, Vahhab, Rezzak, Fettah, Alîm, Kâbid, Bâsid, Hâfid, Râfi, Muiz, Münzil, Semî, Basîr, Hakem, Adl, Lâtif, Habîr, Halîm, Azîm, Gafur, Şekûr, Alî, Kebîr, Hafîz, Mukît, Hasîb, Celîl, Kerim, Rakîp, Mûcîb, Vâsî, Hakîm, Vedûd, Kavî, Metîn, Veliy, Hamîd, Muhsin, Mübdî, Mûid, Muhyî, Mümit, Hayy, Kayyûm, Vâcid, Mâcid, Vâhid* (veya *Ahad*), *Samed, Kaadir, Muktedir, Mukaddim, Muahhir, Evvel, Âhir, Zâhir, Bâtın, Vâli, Müteâli, Ber, Tevvâb, Müntekîm, Afiv, Rauf, Mâlikül mülk, Zül celâli vel-ikrâm, Muksit, Câmi, Ganiy, Mugnî, Mâni, Dâr, Nâfi, Nur, Hâdi, Bedî, Bâkî, Vâris, Reşîd, Sabûr*... Bu adlar zikir sırasında üç biçimde okunur: Ya birbirine eklenir (El Melikül Kuddüsüs Selâmül Müminül Müheymîn, gibi), ya başlarına harfi tarif getirilip aralıklanır (El Hâlik, El Bâki, gibi), ya da her adın başına *yâ* ünlemi konur (Yâ Allah, Yâ Rahîm, gibi). *Bkz.* Ad.

Es-Salâ. *(İslâm)* Namaza çağrı sözü... Sözcük anlamında, *kendine güveni olan meydana çıksın* demektir. *Ezan* okuyan, çağrıya bu sözle başlar. *Bkz.* Namaz.

Essen'liler. *(Yahudi)* Kaba kamulcu bir Yahudi tarikatı... Topluluk hâlinde kazanmak ve topluluk olarak yemek temeline dayanan bu tarikat, yabancılara kapalıydı. Hıristiyanlığın ilk yıllarında sayılarının dört bin kadar olduğu bildirilmektedir. Aralarına katılmak için uzun bir hazırlık süresi, sınav, sır saklama yemini vb. gibi kapalı derneklerin çoğunda bulunan aşamalardan geçmek gerekiyordu. Çağdaş İsrâil *kibbutz*'larının, varlıklarını dört yüzyıl sürdürmüş bulunan bu eski Yahudi tarikatını örnek aldıkları söylenebilir. Mal ortaklığı ve bekârlık başlıca özellikleridir. Kimi incelemeciler, *İsâ*'nın temel görüşlerini *Essen'liler* (*Fr.* Esséénnes)'den edindiğini ileri sürmüşlerdir. *Bkz.* Yahudilik.

Ester. *(Yahudi)* Yahudilerin kutsal kitabında adı geçen ve Pers kralı Ahasverus'la evlenerek Yahudileri kurtardığına inanılan güzel bir Yahudi kızı... Bu öyküyü anlatan *Ester'in Kitabı*, ayrıca *eski ahid* metinleri arasına alınmıştır. *Bkz.* Ahdi Atîk.

Esus. *(Kelt)* Bir Kelt tanrısı... Kelt mitolojisinin tanrı üçlüsünden biridir. Öteki iki tanrının adı *Teutates*'le *Taranis*'dir. Her üç tanrıya da insan kurban edilerek tapılırdı. *Bkz.* Kurban.

Esvedülansi. *(Arap)* Peygamberliğini ileri süren ve geniş bir topluluğu inandıran kişi... Peygamber *Muhammet*'in çağında yaşamış ve onun ölümüne yakın Yemen'de başgösteren bir ayaklanmayı yönetmiştir. Asıl adı *Eyhele bin Ka'b*'dır. Yüzü örtülü gezdiğinden *Zülhimar* (peçeli) lâkabıyla anılır. Müslümanlarca *yalancı peygamber* sayılır. *Bkz.* Peygamber.

Eş'ariyye. *(İslâm)* Ehli sünnet mezheplerinin en büyüğü... *İnan* temeli üstüne kurulan *Eş'arîlik*, ehli bid'at mezheplerine ve özellikle Mûtezile'ye karşı çıkan en büyük İslâm mezhe-

bidir. X. yüzyılın başlarında Ebul Hasan Eş'arî tarafından kurulmuş, İbn Furek, İmam Bakıllânî, Gazzâlî gibi İslâm düşünürlerince geliştirilmiştir. Peygamber *Muhammet*'in yaptıklarıyla söylediklerinden başka hiçbir yeni düşünce kabul etmez. Kör bir kadercilik anlayışı güder, her şey tanrıca belirlenmiştir. Tanrı irâdesi anlamında olan *küllî irâde*'ye karşı insanın *cüz'î irâde* (elindelik)'si ancak kaderinin sınırları içinde gerçekleştirilebilir. Gerçekler, insan usuyla kavranamaz, duyular aldatıcıdır, kaldı ki tanrısal gerçekleri kavramak insan için tümüyle olanaksızdır, insanın yapabileceği tek şey, tanrısına ve peygamberine inanmak'tır. *Eş'arîlik* bu anlayışıyla özgür Arap felsefesine de karşı çıkmış, onun gelişmesine en büyük engellerden biri olmuştur. *Bkz.* Müslümanlık, Ehli Sünnet, Ehli Bid'at, Mûtezile.

Eşek. *(Genel)* Çeşitli inançlara konu olan hayvan... Yunanlılar ve Romalılar, eşeği tanrı *Priapos*'a adamışlardı. Mısırlılar da onu kötülük tanrısı *Typhon*'a benzetirler ve sevmezler. Hıristiyanlarca Yahudi kavminin simgesi sayılmıştır. İslâm geleneklerinde kocasını aldatan kadın, eşeğe ters bindirilerek babasının evine gönderilir. Aynı şey Hıristiyan geleneklerinde karısı tarafından aldatılan ya da karısından dayak yiyen koca için yapılır. *Bkz.* Priapos.

Eşhedü. *(İslâm)* Yemin olarak ve kelimei şehadette kullanılan Arapça sözcük... *Tanıklık ederim* anlamındadır. Arapça *eşhedü billâh* sözü, *tanrının tanıklığıyla* anlamında bir yemindir. *Bkz.* Yemin, Kelimei Şehadet.

Eşmun. *(Fenike)* Bitkiler tanrısı... Yunanlılarca *Asklepios*'la bir tutulmuştur. O da *Adonis* gibi ölüp de dirilen bir tanrıdır. Kendi kuyruğunu ısıran yılan biçiminde tasarlanmıştır. Kartaca'da ünlü bir tapınağı vardır. *Bkz.* Asklepios, Adonis.

Eşrefiyye. *(İslâm)* Kaadirîliğin bir kolu... XIV. yüzyılda Anadolu'da Eşrefoğlu Abdullah Rûmî tarafından kurulmuştur. Kendisi, Bayrâmîliğin kurucusu Hacı Bayram tarafından Kaadirîliği yaymakla görevlendirilmişti. Özellikleri arasında, altı yıl bir gün tutup bir gün tutmama yoluyla peygamber Dâvud orucu, erbain, halkla ilişkiden kaçınma gibi inançlar vardır. *Bkz.* Kaadiriyye, Erbain.

Etene. *(İlkel)* Yeni doğan çocuğun iki ruhundan birini taşıdığına inanılan ve kutsal bir yere gömülen son... Kuzey Avustralya'da yaşayan ilkeller, her insanın iki ruhu bulunduğuna inanırlar. Bu ruhlardan biri, *ngai* (yürek)'de, öteki de yeni doğan çocuğun *etene* (son)'sindedir. Bu inanca göre bir peri, kutsal bir yere gömülen sondaki ruhu, çocuk büyüyüp evleninceye kadar korur ve kendisi çocuk sahibi olacağı sırada da karnına sokarmış. Böylelikle çocuğun ruhu, babasının ruhunun yarısından yapılmış olmaktadır. Ruhun yürekte kalan öbür yarısı da baba ölünce çocuğun bedenine sokulurmuş. İlkeller böylelikle kuşaklar boyunca tinsel bir süreklilik sağlandığına inanmışlardır. *Bkz.* Ruh.

Eteokles. *(Yunan)* Oidipus'la İokaste'nin oğlu... Babaları Thebai kralı *Oidipus* gözlerine mil çekip kendini körleştirince kardeşi *Polyneikes*'le taht kavgaları ve özellikle bu kavgaların sonucundaki dramla ünlüdür. İki kardeşin anlaşmalarına göre, her yıl biri krallık edecektir. İlkin tahta oturan *Eteokles* sözünde durmaz ve kardeşiyle yaptığı savaşın sonunda ölür. *Bkz.* Polyneikes, Oidipus, İokaste, Antigone, Laodamas.

Eterus. *Bkz.* Aither.

Etna. *(Yunan)* Demirci tanrı Hephaistos'un içinde çalıştığı yanardağ... Yunancası *Aitne*, Latincesi *Aetna*'dır. *Zeus*, karısıyla yaptığı bir kavgada, annesinden yana çıkan oğlu *Hephaistos*'u *Olympos*'un tepesinden bu yanardağın içine atmıştı. Bu yanardağın içinde *Kabir'ler* ona çıraklık ettiler, *Kyklop'lar* da ona yardım etti. Yunan inançlarına göre, Hephaistos bu yanardağın içinde bir çeşit demir, döküm ve mâdencilik atölyesi kurmuş. *Bkz.* Hephaistos.

Etnoloji. *(Genel)* Halkların ve dolayısıyla ilkel inançların bilimi... Yunanca *halk* anlamındaki *etnos* sözcüğünden türetilmiştir. *Etnoloji* (Fr. Ethnologie) ve onun betimleyici bir dalı olan *etnografya* (Fr. Ethnographie) özellikle ilkel halkların gelenek, görenek, sanat, din ve inançlarını inceleyip saptayan bir bilimdir. Genel olarak *İnsanbilim* (Fr. Anthropologie)'in özel bir alanı sayılabilir. Kimi ülkelerde *sosyal antropoloji* ve *kültürel antropoloji* adlarıyla da anılır.

Etnosantrizm. *(Genel)* Kimi halkların kendilerinden başkalarını insan saymama inancı... *Barbar* deyimi *etnosantrizm* (Fr. Ethnocentrisme)'in ürünüdür. Özellikle eski çağlarda pek çok halk grupları kendilerinden olmayan tüm insanları *barbar* saymışlardır. *Bkz.* Barbar.

Euadne. *(Yunan)* İphis'in kızı... Kocası *Kapaneus*'la birlikte yanmasıyla ünlüdür. *Bkz.* Kapaneus.

Euandros. *(Yunan)* Yarı tanrı Arkadia'lı kahraman... Roma'da ilk koloniyi onun kurduğuna inanılır. Pallantion'luymuş.

Euboia. *(Yunan)* Pek çok mitolojik serüvenlerin geçtiği ada... Agriboz adasıdır.

Eucharistie. *Bkz.* Eukharistia.

Eudoros. *(Yunan)* Myrmidon'ların komutanı... *Hermes*'le *Polymele*'nin oğludur. *Akhilleus*'la birlikte Troia kuşatmasında büyük yararlığı görülmüştür. *Bkz.* Myrmidon'lar.

Euenor. *(Yunan)* Atlas'ın annesi... Tanrı *Poseidon*'un da karısıdır. Atlantis denilen adanın yerlilerindenmiş. *Bkz.* Atlas, Atlantis.

Euenos. *(Yunan)* Aitolia kralı... Tanrı *Ares*'in oğludur. Kızı *Marpessa*'yla evlenmek isteyenleri öldürüp kafalarını *Poseidon* tapınağına asmakla ünlüdür. Kendini, onun adını alan bir ırmağa atarak ölmüş. *Bkz.* Marpessa, İdas.

Eufrosine. *Bkz.* Euphrosyne.

Euhios. *(Yunan)* Dionysos'un çeşitli adlarından biri... *Bkz.* Dionysos.

Euinos. *(Yunan)* Herakles'in Nessos'u kıyısında öldürdüğü ırmak... *Bkz.* Herakles.

Euippe. *(Yunan)* Epir kralı Tyrmmas'ın kızı... *Odysseus*'tan *Eurylaos* adlı bir oğlu vardır. *Bkz.* Odysseus.

Eukharistia. *(Hıristiyan)* Ekmekte bedeninin ve şarapta kanının var olduğu inancına dayanan İsâ'yı kutsama töreni... Sözcük olarak Yunanca *minnet ve şükrânın dile getirilişi* demektir. Katolikler bu törensel yemekte şaraba ekmek batırıp yerler. İncil'lere göre *İsâ*, son yemekte bizzat kendi vücudunun ekmek ve kanının şarap olduğunu söylemiştir. Bu inanç, peygamber *Mani*'nin eti ve kanı olarak Manişeizmde de sürmüştür. *Bkz.* Hıristiyanlık, Manişeizm,

Eukhe. *(Yunan)* Adak... Dileği yerine geldiğinde karşılığını vereceğini vaadederek tanrıya yakarma Hellen dininin temel geleneklerindendir. Bu, Lâtinlerin *do ut des* dedikleri kurala uygun olarak tanrıyla insan arasında bir *değiş tokuş* olmaktadır. *Bkz.* Adak.

Eukhitai'ler. *(Hıristiyan)* Kurtuluş için tek gerekenin yakarma olduğuna inanan bir Hıristiyan tarikatı... Dilimizde *duacılar* adıyla da anılabilecek olan bu tarikat bağlılarına göre vaftiz, günah çıkarma vb. gibi hiçbir tören gerekmez. İ.S. IV. yüzyılda Suriye'de meydana çıkan bu tarikat, VI. yüzyılda *Markionitai'ler* adıyla da anılmıştır. Katoliklerce saplanlık sayılmıştır. *Bkz.* Hıristiyanlık.

Eukhologion. *(Hıristiyan)* Bizanslıların pazar ve bayram duaları kitabı.

Eulimene. *(Yunan)* Tanrılara kurban edilen kral kızı... Girit kralı *Kydon*'un kızıdır. Bir kâhin, onun kurban edilmesiyle Girit'lilerin tanrıların gazabından kurtulacağını söylemişti. O da seve seve kurban edilmeyi göze aldı. *Bkz.* Kurban.

Eumaios. *(Yunan)* Odysseus'un kendisine pek bağlı çobanı... *Bkz.* Odysseus.

Eumenid'ler. *Bkz.* Eriny'ler.

Eumolpid'ler. *(Yunan)* Eumolpos çocukları adıyla anılan Eleusis râhipleri... *Eleusis* gizli dininin râhipleri, kendilerine *Eumolpos çocukları* anlamında *Eumolpides* derlerdi. *Bkz.* Eumolpos, Eleusis.

Eumolpos. *(Yunan)* Eleusis gizemciliğinin kurucusu sayılan tanrı oğlu Trakya kralı... *Poseidon*'un oğluymuş. *Atina*'yla *Eleusis* arasında çıkan savaşa Eleusis yararına katılmış ve Atina kralı *Erekhtheus* tarafından öldürülmüş. Doğduğu zaman annesi *Khione* tarafından denize atılmış ve babası tarafından kurtarılmış. *Bkz.* Eleusis.

Euneos. *(Yunan)* İason'un oğlu... Annesi Lemnos'lu *Hypsipyle*'dir. *Bkz.* Hypsipyle, İason, Argonaut'lar.

Eunomia. *(Yunan)* Hora'lardan biri... *Zeus*'ün *Themis*'ten olma kızıdır. Üç *Hora*'dan öteki ikisi olan kardeşlerinin adı *Dike* ve *Eirene*'dir. Düzeni ve bunun karşıtı olarak düzensizliği simgeler. *Bkz.* Hora'lar.

Eunomos. *(Yunan)* Herakles'ten yediği bir tokatla ölen delikanlı... Kalydon kralı *Oineus*'un adamlarındanmış, şarap sunarken şarabı yanlışlıkla *Herakles*'in ayaklarına dökmüş, tokadı da bu yüzden yemiş. *Bkz.* Herakles.

Eupeites. *(Yunan)* Antinoos'un babası... *Bkz.* Antinoos.

Euphrates. *(Yunan)* İçinde boğulduğu için Fırat nehrine adı verilen adam... O boğuluncaya kadar *Fırat* nehrine *Medos* nehri denirmiş.

Euphorbos. *(Yunan)* Troia'lı kahraman... *Panthoos*'un oğluymuş. Ünlü Yunan düşünürü

Pythagoras, ruhgöçü yoluyla onun ruhunu taşıdığını söylermiş. Savaşta *Menelaos* tarafından öldürülmüş. *Bkz.* Menelaos, Troia.

Euphrosyne. *(Yunan)* Kharit'lerden biri... Yunan mitolojisinin üç güzeli olan *Kharit'ler*'den *Euphrosyne* sevinç ve neş'eyi simgeler. *Bkz.* Kharit'ler, Eurynome.

Eurinome. *Bkz.* Eurynome.

Euristeus. *Bkz.* Eurystheus.

Europa. *(Yunan)* Zeus'ün boğa biçimine girerek kaçırdığı Fenike kralının kızı... Fenike kralı *Agenor* ya da *Phoiniks*'in kızıymış, boğa biçimine giren *Zeus*,onu sırtına bindirip Akdeniz'in karşı yakasındaki Girit adasına kaçırmış. Zeus'ten *Minos, Radamanthys* ve *Sarpedonthis* adlarını taşıyan üç çocuğu olmuş. Böylelikle Girit'in Minos hanedânı tanrılar tanrısı Zeus'e bağlanmış oluyor. *Europa* ya da *Europe* daha sonra Girit kralı *Asterion*'la evlenmiş. Kaçırılışından sonra onu aramak için yola düşen ağabeyi *Kadmos* da onu ararken Thebai kentini kurmuş. *Bkz.* Kadmos, Agenor, Minos.

Europe. *Bkz.* Europa.

Euros. *(Yunan)* Keşişleme rüzgârı-tanrı... Babası *Astraios* ya da *Typhon*'muş, annesi de şafak-tanrıça *Eos*. *Bkz.* Eos, Rüzgârlar.

Euryale. *(Yunan)* Gorgon'lardan biri... Yunan mitolojisinin üç kocakarısı *Grai'ler*'in üç korkunç kız kardeşleri olan *Gorgon'lar*, anlatımlarda *canavar kızlar* deyimiyle anılırlar. Öteki ikisinin adları *Sthenno*'yle *Medusa*'dır. *Bkz.* Gorgon'lar, Grai'ler.

Euryalos. *(Yunan)* Epigon'lardan biri... *Mekisteus*'un oğludur. *Bkz.* Epigon'lar.

Eurybie. *(Yunan)* Pontos'la Gaia'nın kızı... Hesiodos mitolojisinin tanrılarındandır. Titan *Krios*'la birleşip *Astraios, Pallas* ve *Perses*'i doğurmuş. *Bkz.* Gaia, Pontos.

Eurydike. *(Yunan)* Ağaç-peri... *Orpheus*'un sevgili karısıdır, Yunan mitolojisinin en güzel aşk öykülerinden birinin kahramanıdır. Yunan mitolojisinde bu adı taşıyan biri daha var: Thebai kralı *Kreon*'un karısı, oğlu *Haimon* ya da *Hemon*'un ölümü üzerine kendini asmış. *Bkz.* Orpheus, Antigone.

Eurykleia. *(Yunan)* Odysseus'un sütninesi... *Odysseia*'da çok önemli roller oynayan bir kişidir. *Bkz.* Odysseus.

Eurylokhos. *(Yunan)* Odysseus'un arkadaşlarından biri... Sicilya'da boğularak ölmüş. *Bkz.* Odysseus.

Eurymakhos. *(Yunan)* Odysseus'un karısı Penelope'yle evlenmek isteyenlerden biri... *Odysseus* tarafından okla vurularak öldürülmüş. *Bkz.* Odysseus.

Eurymedon. *(Yunan)* Devler kralı... *Prometheus*'un babasıdır. Yunan mitolojisinde iki *Eurymedon* daha var, ikisi de seyis. Biri *Agamemnon*'un seyisi, öbürü *Nestor*'un seyisi. *Bkz.* Prometheus, Agamemnon, Nestor.

Eurynome. *(Yunan)* Kharit'lerin anası... *Okeanos*'la *Tethys*'in kızıdır. *Zeus* ona âşık olmuş, o da Yunan mitolojisinin üç güzellerini doğurmuş. *Bkz.* Kharit'ler.

Eurynomos. *(Yunan)* Ölüleri yiyen yeraltı canavarı... *Bkz.* Cin, Canavar.

Eurypylos. *(Yunan)* Yunan mitolojisinde üç kahramanın adı... Bunlardan biri Kos kralıdır, *Poseidon*'la *Astipalaya*'nın oğluymuş. İkincisi Thessalia kralıdır, *Euemon*'un oğluymuş ve gemileriyle Troia kuşatmasına katılmış. Üçüncüsü *Telephos*'un oğludur. *Bkz.* Troia.

Eurysthenidai. *(Yunan)* Eurysthenes oğulları... Isparta'nın mitolojik kral ailesinin adıdır. Bunlara, *Eurysthenes*'in oğlu *Agis*'in soyu olduklarından ötürü *Agidai* de denir. *Bkz.* Eurysthenes.

Eurysthenes. *(Yunan)* Isparta kral ailesinin mitolojik atası... *Bkz.* Eurysthenidai.

Eurystheus. *(Yunan)* Argolis kralı... *Sthenelos*'un oğludur, *Herakles*'e eziyet olsun diye ünlü *on iki iş*'i yaptırır, Yunan mitolojisinin kötü kişisi olarak *Herakles*'e güttüğü kinle ünlüdür, *on iki iş*'i de onun ölmesini sağlamak için buyurmuştur. *Bkz.* Herakles.

Eurythion. *(Yunan)* Kentaur'lardan biri... Yunan mitolojisinde bu adı taşıyan Kalydon savaşına katılmış bir de kahraman var. *Bkz.* Kentaur'lar, Peleus, Kalydon.

Eurytos. *(Yunan)* Oikhalia kralı... Yunan mitolojisinde bu adı taşıyan bir dev var. *Bkz.* İole, İphitos, Gigant'lar.

Euterpe. *(Yunan)* Müzik-tanrıça... Sanat tanrıçaları olan dokuz *Musa*'dan biridir. Flütle, melos lyrikasını simgeler. Sözcük anlamında *sevindirici* demektir. *Bkz.* Musa'lar.

Euthanasia. *(Genel)* Hastayı kolaylık ve rahatlıkla öldürmek gerektiği inancı... Sözcük olarak Yunanca *mutlu ölüm* anlamına gelen bu deyimi ilkin İngiliz düşünürü Francis Bacon kullanmıştır. Soru şuydu: Cançekişen ve çok acı duyan bir hastayı acısız olarak ve bir an önce ölüme göndermek de bir görev değil midir? Bu soruya büyük dinler olumsuz, kimi bilim adamları da olumlu karşılık vermişlerdir. Francis Bacon da olumlu karşılık verenlerden biridir. Dinler, ölümün ancak tanrı tarafından gerçekleştirileceğini ileri sürerler, özellikle Hıristiyanlık, ruhun kurtuluşu açısından acı çekmenin yararlı olduğunu savunur. Antikçağ Yunan düşünürü Platon, *Devlet* adlı yapıtında, tartışmanın temelindeki insansal amacın dışında, bedence sağlam olmayanların öldürülmesi gerektiğini ileri sürmüştür. Alman düşünürü Nietzsche'nin de katıldığı bu sav, Hitler Almanya'sında *Euthanasia*'nın ırkçı amaçlarla kullanılmasına yol açmıştır. *Bkz.* Ölüm.

Evadne. *(Yunan)* Apollon'un sevgilisi... *Poseidon*'un kızıymış. Yunan mitolojisinde bu adı taşıyan bir de *İphys*'in kızı var, kocası *Kapaneus*, tanrılar tanrısı tarafından yıldırımla vurulunca kendini kocasının yandığı ateşe atmış. *Bkz.* Apollon.

Evâmir-i Aşere. *(Yahudi)* Tanrının Yahudilere gönderdiğine inanılan on buyruk... Bu buyrukların iki taş levha üzerine tanrının parmağıyla yazıldığına inanılır. Bu on buyruk şunlardır: 1. Benden başka hiçbir tanrıya tapmayacaksın; 2. Put yapmayacaksın; 3. Tanrı adını gereksiz yere kullanmayacaksın; 4. Cumartesi gününü kutsal sayacaksın ve o gün hiçbir iş görmeyeceksin; 5. Ana-babana saygı göstereceksin; 6. Öldürmeyeceksin; 7. Zinâ etmeyeceksin; 8. Çalmayacaksın; 9. Yalan söylemeyeceksin; 10. Komşunun evine, karısına, kölesine, câriyesine, malına göz koymayacaksın. *Bkz.* Yahudilik.

Evandrus. *(Roma)* Roma'nın kuruluşunun çekirdeği sayılan Pallentea kasabasının kurucusu... Bu kasabayı Yunanistan'ın Arkadia bölgesinden gelerek kurduğuna inanılır. Yunanca adı *iyi adam* anlamında *Euandros*'tur. *Bkz.* Roma.

Evangile. *Bkz.* İncil.

Eveno. *Bkz.* Euenos.

Evlilik. *(Genel)* Çeşitli inançlara konu olan kadınla erkek arasındaki sürekli bağ... İlkçağlarda bugünkü anlamıyla bir *evlilik* kurumu yoktur, bir topluluğun bütün kadın ve erkekleri birbirlerinin topluca karı ya da kocasıdırlar. Cinsel birleşmeler dışında hukuksal bir kurum olarak evlilik, mal edinmenin gerçekleşmesiyle önem kazanmıştır. Mal edinenler, ölümlerinden sonra bu malları kendilerine bağlı bir aileye bırakabilmek için evlilik kurumunu hukuksallaştırmışlardır. Doğacak çocuğun kendilerinden olduğunu güvence altına almak için kadın eve kapatılmıştır. Evlenme, eski toplumlarda, kadının satın alınmasıyla gerçekleştirilirdi; eşdeyişle, kadın da bir mal sayılırdı. Evlilik kurumu, çeşitli toplumlarda çeşitli inançlara konu olmuştur. Örneğin, Venedik'te eskiden yapılan bir törenle Venedik dukası, denize yüzüğünü atar ve denizle evlenmiş olurdu. Venedik sularla çevrili bir kent olduğundan, dukanın denizle evlenmesinin halka uğur getireceğine inanılırdı. Romalıların *Diana* adını verdikleri Yunan tanrıçası *Artemis*, evlilik düşmanıydı. Peşinde gezdirdiği perilerden biri evlenecek olursa yasalara karşı geldiğinden ötürü onu şiddetle cezalandırırdı. Kimi dinlerde, örneğin Katolik Hıristiyanlarda görülen, din adamlarının evlenmemeleri gerektiği inancı *Artemis tapımı*'ndan kalma bir gelenek sayılmaktadır. Alman düşünürü Schopenhauer, bir kadınla bir erkeğin birleşmesinin çok iğrenç bir şey olduğunu, *İsâ*'nın böylesine iğrenç bir ilişkinin ürünü olmamak için babasız doğmuş bulunduğunu ileri sürmüştür. Fransız düşünürü Durkheim de, *Les Formes Elémentaires de la vie Religieuse* (1912) adlı yapıtında Avustralya ilkellerinde *evlenme sınıfları* (Fr. Claasse matrimoniale) bulunduğunu anlatır (s. 153-158). Bir fraterideki bir sınıfın üyeleri, ancak öbür fraterideki bir sınıfın üyeleriyle evlenebilirler. Her kuşak, kendinden önceki kuşaktan ayrı bir sınıfa bağlıdır. Çocuklar, ana-baba sınıfından ayrıdırlar, torunlarsa gene ana-baba sınıfına girerler. *Bkz.* Artemis.

Evliyâ. *(İslâm)* Tanrının dostları olduğuna inanılan kişiler... Bir açıdan *ermiş* deyimiyle anlamdaştır. Olağanüstü yeteneklere ve öngörüye sahip bulunduklarına inanılır. İslâm peygamberi *Muhammet*, "onlar öyle kimselerdir ki, görüldüklerinde Allah hatırlanır" demiştir. Kerâmet sahibi oldukları, mûcizeler gösterdikleri ya da gösterebilecekleri de ileri sürülmüştür. Tanrıyı sevmek ve tanrı tarafından sevilmekle *tanrıyla birleşmiş* sayılırlar. Bu bakımdan yerinde bir halk deyimiyle, *allahlık*'tırlar. Kendinden geçmiş ve kutsal bir düzeyde yaşamakta bulunmuş

kişiler olarak sâf ve hoşgörülü, dünyadışı bir kişilikleri vardır. Tasavvuf tarikatlarında, özellikle Bektaşîlikte *üçler, yediler, kırklar, abdallar, aktab, evtad, nükebâ* ve *nücebâ* diye nitelenenler *evliyâ*'dırlar. Sözcük olarak Arapça *ermiş* anlamındaki *velî*'nin çoğuludur. Kimi tasavvuf tarikatlarında evliyâlığa *velâyet derecesi* (evliyâlık derecesi) denir. Bu dereceye ulaşacak kadar tapım ve sevgiyle (ibâdet ve muhabbetle) kendinden geçmiş olanların kendi evliyâlıklarını bilip bilemeyeceği İslâm bilginleri arasında tartışma konusudur. *Bkz.* Ermiş, Aziz, Kerâmet.

Evrâd. *(İslâm)* Tasavvuf tarikatlarında okunan dualar... Her tarikatın kendine özgü, şeyhleri tarafından düzenlenmiş ayrı evrâdı vardır. Belli gün ve gecelerde yalnızca ya da topluca okunur. Sözcük olarak Arapça *belli zamanlarda okunan dua* anlamına gelen *vird* deyiminin çoğuludur. *Bkz.* Dua.

Evrenin Yaratılışı. *Bkz.* Yaratılış.

Evrenbilim. *Bkz.* Yaratılış.

Evrendoğum. *Bkz.* Yaratılış.

Evrensel Din. *(Genel)* Bütün inançları birleştirecek olan yeni bir inanç tasarımı... İnsanları birbirinden ayırmış ve kimi yerde birbirlerine düşman etmiş bölgesel inançların ve çeşitli dinlerin üstünde tümünü birleştirecek yeni bir din tasarımı çeşitli düşünürlerce zaman zaman önerilmiştir. Fransız düşünürleri J.-J. Rousseau'nun, Auguste Comte'un, Félicien Challaye'ın önerileri en ünlüleridir. Challaye, *Dinler Tarihi* adlı yapıtını bitirirken şöyle der: "Özel dinlerin tarihsel incelenişi bizi *evrensel din*'e götürmektedir. Bu din, kendisini gönülden gönüle daha rahat ulaştıracak olan dile getirilişini günün birinde bulacaktır". *Bkz.* Din.

Evropa. *Bkz.* Europa.

Evsat. *(İslâm)* Aşırılıklara gidilmemesi ve her şeyin ortasının en iyi olduğunu belirten sözcük... İslâm peygamberi *Muhammet*'in *her işin ortası iyidir* (*Ar.* Hayrül umûr evsâtuha) hadîsinde geçer. Felsefesel temeli Antikçağ Yunan düşünürü Aristoteles'in törebilimidir. Aristoteles'e göre, gereken tutumluluktur, ne müsriflik ne de cimrilik. Sözcük olarak Arapça *orta* anlamını dile getiren *vasat* deyiminin çoğuludur.

Evtâd. *(İslâm)* Tasavvuf tarikatlarınca dünyayı yönettiklerine inanılan dört direk... Sözcük olarak Arapça *direk* anlamındaki *veted* deyiminin çoğuludur. Bektâşî tarikatında *gayb erenleri* (*Ar.* Ricâlülgayb) denilen şeyhlerin üçüncü mertebede bulunanları bu adla anılır. Bektâşîler, dünyanın *dört direk* (*Ar.* Evtâd-ı erbaa)'le yönetildiğine inanırlar. Doğuda bulunan direğin adı *Abdurrahman* (kimi yazarlara göre, *Abdülhay*), batıda bulunan direğin adı *Abdülvedûd* (kimi yazarlara göre, *Abdülalîm*), Güneyde bulunan direğin adı *Abdurrahîm* (kimi yazarlara göre, *Abdülkaadir*), kuzeyde bulunan direğin adı *Abdülkuddüs* (kimi yazarlara göre, *Abdülmünid*)'dir. Bunlardan biri ölünce yerine başkası geçer. Bektâşîlikte baş ve tek mertebe *kutuplar kutbu* (Kutubul aktâb)'dur. Ondan sonraki ikinci mertebe, *iki imam* (İmâmeyn) mertebesidir. *Dört direk*'se bu iki imamdan sonra gelen üçüncü mertebedir. *Bkz.* Ricâlülgayb.

Evtikhes'ciler. *(Hıristiyan)* İsâ'nın tanrı olduğuna inanan mezhep... İ.S. V. yüzyılda oluşmuş bulunan *Nestûrîler*'e karşı meydana çıkmış bir Hıristiyan mezhebidir. Patrik Nestorius'a göre, *İsâ* doğduğu zaman tanrı değildi, *kelâm* sonradan ondaki insan yapısıyla birleşti. *Evtikhes*'se bu sava karşı çıkarak İsâ'nın doğuşunda da tanrı niteliğini taşıdığını ileri sürmüştür. Mısır, Habeşistan, Suriye, Ermenistan kiliseleri *Evtikhes'ciliği* benimsemişlerdir. *Bkz.* Nestûrîler.

Evvel. *(İslâm)* Tanrı adlarından biri... *Bkz.* Esmâ.

Ex Consensu Gentium. *(Roma)* "Herkesin birleştiği bir düşünce" olması nedeninden ötürü tanrının var olması gerektiği inancı... Herhangi bir tanrıya inanmayan ulus bulunmadığına göre, tanrılık gücün var bulunması gerektiği savı, ilkin Antikçağ Yunan felsefesinde Aristoteles'le Epikuros taraflarından ileri sürülmüştür. Daha sonra Romalılar ve Hıristiyanlarca da ele alınan bu tanrıbilimsel kanıt Lâtince "bütün uluslarca üstünde birleşilen bir düşünüşle" anlamındaki *ex consensu gentium* deyimiyle dile getirilir. *Bkz.* Tanrı.

Exodus. *(Yahudi)* Mûsâ'nın beş kitabından ikincisinin adı... *Çıkış* ya da *yürüyüş* anlamındadır. *Bkz.* Ahdi Atîk.

Ekstasis. *(Yunan)* Bilinci ortadan kaldıran dinsel kendinden geçme durumu... *Eleusis* gizemciliğinde ve *Dionysos* tapımında insanın tanrılık bir duruma yükseldiğini dile getiren bu deyim İslâm ve Hıristiyan gizemciliklerinde de

geçerlidir. İslâm gizemciliğinde buna *vecid* ve *cezbe* denir. *Bkz.* Tasavvuf, Eleusis, Dionysos Dini, Enthousiasmos, Esmâ.

Eytâm-i Hams. *(Arap)* Eşleri bulunmadığına inanılan beş kişi... Nusayrîliğin başlıca inançlarından biri olan *eytâm-i hams* (beş yetim) şunlardır: Şimşek ve yıldırımları yöneten *Mikdâd*, yıldızları yöneten *Ebû-Zerr*, rüzgârları yöneten ve canları alan *Abdullah bin Ravâha*, sağlığı ve hastalıkları yöneten *Osman bin Maz'un*, ruhları cesetlere sokan *Kamber*. *Bkz.* Nusayrîlik.

Eyyub. *(Yahudi)* Peygamber... Müslümanların da tanıdığı bir Yahudi peygamberidir. Müslümanların kutsal kitabı *Kur'an*, çeşitli sûrelerinde ondan söz ettiği gibi, Yahudilerin kutsal kitabı *Eski Ahid*'in kapsadığı kitaplardan biri de *Eyyub'un Kitabı* adını taşır. Yahudi ve İslâm inançlarına göre, tanrının sevgili kulu ve çok zengin bir kişi olan *Eyyub*, tanrıca sınanmak için birçok dertlere uğratılmış, bütün vücudunu yaralar kaplamış, oysa tanrı adına bütün bunlara katlanmış. *Eyyub sabrı* deyimi de bu katlanıştan türemiştir. Ayrıca, *şeytan* tarafından da kandırılmaya çalışılan *Eyyub*, her şeye karşın tanrı sevgisinin ve tanrıya bağlılığın simgesi sayılır. *Kur'an*'da bildirildiğine göre, sınama sonunda tanrı ona, "ayağını yere vur!" demiş, o da ayağını yere vurmuş, yerden fışkıran su bütün yaralarını iyi etmiş. *Bkz.* Yahudilik, Ahdi Atîk.

Ezan. *(İslâm)* Müslümanları namaza çağırmak için yüksek sesle söylenen çağrı sözleri... Arapça *çağrı* demektir. İlkin sadece *es-salât* (namaza) diye bağrılırdı. Daha sonra Abdullah bin Zeyd-il Ensârî, peygamber *Muhammet*'e rüyâsında yeşiller giymiş birini gördüğünü ve onun kendisine *ezan*'da söylenecek birtakım sözler öğrettiğini bildirmiş. Peygamber de bu sözleri kabul etmiş. Bu sözler şunlardır: *Allahu ekber, eşhedü en lâ ilâhe illâllah, eşhedü enne Muhammeden resulullah, hayye alesselât, hayye alelfelâh, Allahu ekber, lâ ilâhe illâllah.* Yedi cümleden ibaret olarak bu sözler çeşitli mezheplerde çeşitli tekrarlamalarla okunur. Örneğin, ilk cümle sadece Mâlikî mezhebinde iki kez, öbür mezheplerde dört kez tekrarlanır. Genellikle ilk cümle dört, öteki cümleler iki ve son cümle bir kez okunur. Yalnız sabah namazında beşinci cümleyle altıncı cümlenin arasına, "namaz uykudan hayırlıdır" anlamında *es salâtu hayrun minen nevm* cümlesi de eklenir. *Bkz.* Namaz, Müslümanlık.

Ezâfire. *Bkz.* Azâfira.

Ezârika. *(İslâm)* Hâricîliğin bir kolu... Peygamberin amcaoğlu ve dâmâdı *Ali*'ye karşı siyasal bir parti olarak kurulmuş olan *Havâriç* (Havârice *Mârika* da denir)'in en güçlü kolu VII. yüzyılda Nâfi bin el-Ezrak yandaşlarının meydana getirdiği *Ezârika*'dır. Kendilerinden olmayan bütün Müslümanları *kâfir* sayan bu partinin kendilerine özgü çeşitli inançları da vardır. Örneğin, bütün muhaliflerinin sonsuz olarak cehennemde yanacağına inanırlar. Muhaliflerinin karılarını ve çocuklarını öldürmeyi *mubah* sayarlar. *Bkz.* Hâricîlik, Alevîlik.

Ezel. *(İslâm)* Yalnız tanrının bildiğine ve insanların bilemeyeceğine inanılan öncesiz zaman... *Başlangıcı olmayan* anlamındadır. *Sonu olmayan* anlamındaki *ebed* deyimiyle birlikte İslâm dininde ve tasavvufunda çeşitli inançlara konu olmuştur. Tasavvufçulara göre, her iki deyim de birer kuruntudur ve ancak insan zihninde vardır. *Bkz.* Ebed.

Ezelîlik. *Bkz.* Bâbîlik.

Ezheriyye. *(İslâm)* Halvetîliğin bir kolu... Şeyh Abdurrahman Ezherî tarafından kurulmuştur. *Bkz.* Halvetiyye.

Ezra. *(Yahudi)* Tevrat'ı düzenleyen haham... *Tevrat*'ın çeşitli kitaplarından biri de *Ezra'nın Kitabı* adını taşır. Yahudilerin başka dinden olanlarla evlenmelerini yasaklayan da odur. *Bkz.* Ahdi Atîk, Tevrat.

Ezrâil. *Bkz.* Azrâil.

Ezrâkîler. *Bkz.* Ezârika.

F

Fadime Ananın Eli. *(İslâm)* Taşıyanı her türlü kötülükten koruyacağına inanılan el biçiminde muska... *Kadınlığın şerefi* (*Ar.* Eşrefünnisâ) adıyla anılan İslâm peygamberi *Muhammet*'in, karısı *Hatice*'den olma kızı ve amcaoğlu *Ali*'nin karısı *Fâtıma*'nın elini simgeler. *Bkz.* Muska, Nazarlık.

Faeton. *Bkz.* Phaeton.

Fafnir. *(İskandinav)* Cüce... *Sigfrid*'in serüvenlerinde adı geçer. Sihirli bir kan taşımakla ünlüdür. Kanından bir damla içen kuşların dilinden anlar, kanıyla yıkananın vücuduna hiçbir silâh işlemez. Sigfrid – ki bu serüvende *Sigurdhr*'dur – bir hazineyi beklemek için dev kılığına giren *Fafnir*'in kanıyla yıkandığından bütün silâhlara karşı bağışıklık kazanmış. Fafnir, İskandinav efsânelerindeki ünlü kılıç ustası cüce *Reginn*'in de kardeşidir. *Bkz.* Sigfrid, Sigurdhr, Reginn, Andvari.

Fahh. *(İslâm)* Kutsal sayılan vâdî... *Ali* soyundan birçok kimselerin Abbâsîler tarafından kılıçtan geçirildikleri bu vâdî Mekke dolaylarındadır. Şiîler her yıl, kutsal saydıkları bu vâdîde, *El-şühedâ* adını verdikleri yas törenleri yaparlar. *Bkz.* Alevîlik.

Fâil. *(İslâm)* Tanrı... Tanrı adlarından biri olan *fâil* sözcüğü Arapça *yapan* demektir. Müslüman inançlarına göre *fiil* tanrıca takdir olunur, bu bakımdan tanrı, *fâil-i hakikî* (gerçek yapan) ve *fâil-i mutlak* (saltık yapıcı)'tır. Kullar, yâni insanlar, ancak tanrının yaptırdığını yaparlar. *Bkz.* Tanrı, Kazâ, Kader, Esmâ.

Fâiz. *(İslâm-Hıristiyan)* Tanrıca yasaklanmış olduğuna inanılan, ödünç verilen paraya karşılık alınan kâr... *Fâiz*'in tanrıca yasaklanışının nedeni, büyük dinlerin kuruluş çağında egemen sınıfın toprak sahipleri sınıfı oluşu, bu sınıfın da toprağını işletmek için muhtaç bulunduğu ödünç paraya fâiz vermek istemeyişidir. Kimi incelemeciler, Yahudilere karşı duyulan geleneksel nefreti, onların rahatlıkla fâiz alıp zengin olabilmelerine bağlarlar. *Bkz.* Din.

Fal. *(Genel)* Gelecekten haber almak için çeşitli nesnelerden anlam çıkarma... İnsanlar ilkçağlardan beri geleceklerinin kimi belirtilerden öğrenilebileceğine inanmışlardır. İ.Ö. 4000 yıllarında Mısır, Bâbil, Kalde, Çin vb. gibi bölgelerde falcılık yapıldığı bulunan belgelerle saptanmıştır. Ayna, kahve telvesi, bakla, iskambil kâğıdı vb. gibi nesnelere bakmak ya da yıldızların devimlerinden, kuşların seslerinden, uykuda görülen düşlerden anlamlar çıkarmak yoluyla gerçekleştirilen çeşitli fallar vardır. Hemen bütün mitolojiler ünlü falcıların öyküleriyle doludur. Örneğin, Yunan mitolojisinde tanrı *Apollon*, evlenmek istediği *Kassandra*'ya falcılık yeteneği vermiş, ama genç kız gene de ona yüz vermeyince kimsenin kendisine inanmayacağı bir falcı niteliğine dönüştürmüş, kızcağız gelecekte olanları kesinlikle bildiği halde, kimse ona inanmazmış. Antikçağın Pythagoras, Platon vb. gibi ünlü düşünürleri bile, fala ve falcılığa inanmışlardır. *Bkz.* El Falı, Augurium Cetvetisi, İstihare, Kehânet, Bakis, Bakıcılık, Manı..., Egkoimesis, Asklepios.

Fallus Tapımı. *(İlkel)* Erkeğin cinsel örgenine tapma... Erkeklik örgeninin kutsallığı inancı tarımla uğraşan bütün ilkellerde saptanmıştır. *Fallus tapımı* (*Fr.* Culte de phallus) eski Mısır, Yunan, Roma, Çin, Japon, Hint vb. gibi gelişmiş toplumlarda da süregelmiştir. Bu tapımla *bereket* sağlanacağına inanılır. Korkuluk olarak toprağa saplanan kazıklar da aslında *fallus*'u simgeler. Taş, toprak, ağaç, mâden gibi maddelerden yapılan *fallus muskaları*'nın da sihirli bir güç taşıdığına inanılır. Kimi ilkeller, yendikleri düşmanlarının erkeklik örgenlerini kesip saklarlar. *Bkz.* Erkek Örgeni, Linga, Siva, Phallopheria, Phallogogia, Priapos.

Falsaron. *(Fransız)* Kral Marsilio'nun kardeşi... *Roland* destanında yüz bin kişilik düşman ordusunun komutanıdır. Roland ve arkadaşları bu savaşta ölürler. *Bkz.* Roland Destanı.

Fakirizm. *(Hint)* Fakir adı verilen hint ermişlerinin doğaüstü güçlere bağladıkları olağanüstü hünerlere inanma... *Fakirizm* (*Fr.* Fakirisme), uzun bir süre doğaüstü güçlere yorulmuş ve sonunda âdî bir gözboyacılık olduğu anlaşılmıştır. Hint fakirleri, bu hünerleri doğaüstü bir güçle zihinlerini bir nokta üstünde toplayarak gerçekleştirdiklerini ileri sürerler. Böylelikle tüm maddilikten sıyrılıp salt ruhsal bir güce dönüşürlermiş. *Bkz.* Sihir.

Fakr. *(İslâm)* İslâm tasavvufuna göre, sadece tanrıya muhtaç olma... *Yoksulluk* anlamını dile getiren *fakr* sözcüğü İslâm inançlarında *tanrı karşısında hiçbir şey olmadığını bilme* anlamındadır. Peygamber *Muhammet*, "ben fakrımla öğünürüm" dermiş. Tasavvufçulara göre

fakr, tanrıya ulaşmanın başlıca yollarından biridir. "Fakr gerçekleşince allah kalır" hadîsi, insanın tanrıda yok olacağını dile getirir. *Bkz.* Tasavvuf.

Fama. *(Roma)* Dedikodu-tanrıça... Aynı zamanda halkın sesini ve yaygın ünü de simgeler.

Fames. *(Roma)* Açlık-tanrıça... Hesiodos mitolojisinde *Eris*'ten doğmuş olduğu bildirilen *Limos*'un Lâtince karşılığıdır. *Bkz.* Erysikhthon.

Fark. *(İslâm)* Tasavvuf dilinde çoklukta birliği ve birlikte çokluğu ayırdetme... İslâm tasavvufuna göre tanrı evreni yaratmıştır, bu *tek* (*Ar.* Vahdet) insanlara *çok* (*Ar.* Kesret) gibi görünür. Tanrı ve insan açısından evren *bir*'dir, her görünüş aslında *aynı* şeyin görünüşüdür. İşte bu aynılığın kavranması *fark* ya da *fark etme*'dir ki tasavvuf bilgileri bunu gerçekleştirir. *Bkz.* Tasavvuf.

Farz. *(İslâm)* Yapılması zorunlu olan tanrı buyruğu... İslâm dininde *Kur'an* kitabıyla bildirilen tanrının kesin ve değişmez buyrukları *farz*'dır. Bu buyrukların yadsınması *küfür*, yapılmaması *günah*'tır. *Bkz.* Sünnet.

Fâsık. *(İslâm)* Tanrı buyruklarına karşı gelen... İslâm inançlarına göre, günah işleyenler *fâsık*'tırlar, hiçbir dâvâda tanık olamazlar ve onların tanıklığıyla kıyılan nikâh yok sayılır. *Bkz.* Günah.

Fata. *(Roma)* Kader-tanrıça... Eski Roma'da üç *Fata*'ya tapılırdı. *Bkz.* Moira'lar, Sibylla, Parca.

Fâtıma. *(İslâm)* En üstün kadın ve kadınlığın koruyucusu olduğuna inanılan, İslâm peygamberi Muhammet'in kızı... *Bkz.* Fadime Ananın Eli.

Fâtır. *(İslâm)* Yaratan... *Tanrının yaratma gücü*'ne Arapça *kudreti fâtıra* denir. *Bkz.* Tanrı.

Fâtiha. *(İslâm)* Yedi sayısının kutsallığından ötürü yedi âyet olduğuna inanılan sûre... *Fâtiha sûresi*, Müslümanların kutsal kitabı *Kur*'an'ın ilk sûresidir ve halk arasında ilk sözcüğünden ötürü *elham* adıyla da anılır. *Yedi* sayısının kutsallığı inancıyla ilgili olarak yedi âyettir. Ayrıca, üç *kulhüvallahü* ile bir kez onu okumanın *Kur'an*'ın tümünü okumak demek olduğuna da inanılır. *Bkz.* Kur'an.

Fato. *Bkz.* Fatum.

Fatum. *(Roma)* Tanrısal kader... Yunanca *phatis* deyimi *söz* demektir. Gerek Yunan ve gerek Roma mitolojilerinde *kader* inancı bu *söz*'den türemiştir. Önceden, *ne söylendiyse o olacak*'tır. Yunanlıların baştanrısı (tanrılar tanrısı) *Zeus* de kendisini bu *söz*'e, eşdeyişle *kader*'e, bağlı saymaktadır. Onun istek ve buyruklarına boyun eğmek zorunda bulunduğunu bilmektedir. Yunan mitolojisinin bütün tanrıları da ölümlüdürler ve bir gün yok olacaklarını kendileri de bilmektedirler. Bu *söz*, bir tanrı değildir, tanrıların da boyun eğdiği ve kendisiyle doğrudan ilişki kurdukları esrarlı bir güçtür. Yunanlılar bu esrarı çözemedikleri için *söz*'ü kişileştirmemişler ve onun üstüne hiçbir öykü tasarlamamışlardır. Zeus'ün bütün tanrılar içinde en insancıl, insana yakın bir tanrı oluşu belki de insanlarla aynı *kader*'e bağlı bulunduğu içindir. Romalılar, Yunan mitolojisinde ayrı bir tanrı olarak belirmeyen bu esrarlı gücü *fatum* deyimiyle dile getirmişlerdir ki, Hint-Avrupa dil grubunda Yunanlıların *phatis*'iyle aynı kökten türemedir. Antikçağ Yunan felsefesinde stoacıların önemle ele aldıkları bu *söz* şu stoacı formülle dile getirilir: "Kader, direneni sürükler, boyun eğene yol gösterir" (*Lâ.* Fata nolentem, trahunt, volentem ducunt). Yunan inançlarının etkisinde kalan Romalılar, daha sonra her insanın ayrı bir kaderi olduğuna inanmışlar ve kadınların kaderlerine ya da *kader cin* (*Lâ.* Genius)'lerine *fata*, erkeklerinkine *fatus* demişlerdir. *Bkz.* Fata, Genius, Cin, Kader.

Fatus. *Bkz.* Fatum.

Fauna. *(Roma)* Falcı-tanrıça... Tanrı *Faunus*'un hem kız kardeşi, hem de karısıdır. *Bona Dea*'yla bir tutulur. *Hercules*'le sevişmiş ve ondan *Latinus*'ü doğurmuştur. *Bkz.* Faunus.

Faunalia. *(Roma)* Tanrı Faunus'u kutsama şenliği... İlkbaharla sonbaharda olmak üzere yılda iki kez yapılırdı. *Bkz.* Faunus.

Fauno. *Bkz.* Faunus.

Faunus. *(Roma)* Çoban-tanrı... Romalıların en eski tanrılarından biridir. Roma'nın kuruluşu öykülerinde Latium'un ilk krallarından biri olarak gösterilir. *Saturnus*'un torunu, tarla ve orman cini *Ficus* ya da *Picus*'un oğludur. *Kurt kaçıran* anlamında *Lupercus* adıyla da anılır. Tarlaların ve sığır yetiştirmenin koruyucusudur. Orman cini *Silvanus* ve Yunanlıların *Pan*'ıyla bir tutulur. *Silvanus*'la bir tutulmasından ötürü mülkiyetin de koruyucusu sayılır. *Bkz.* Fauna, Pan.

Faust. *Bkz.* Mephistopheles.

Faustulus. *(Roma)* Çoban... *Remus* ve *Romulus* öyküsünde onları bulan çobandır. Tanrı sayılmış ve saygı görmüştür. Alba kralı *Amulius*'ün çobanıymış. Romulus ve Remus'ün kavgalarında araya girdiğinden öldürülmüş. *Bkz.* Romulus, Remus, Acca Larentia.

Fayak'lar. *Bkz.* Phaiak'lar.

Fazilet. *(Genel)* Din buyruklarına uyma... *Erdem* anlamına gelen Arapça *fazilet* deyimi, hemen bütün dinlerde *dinsel buyruklara uyma* anlamındadır. Bundan ötürü dinsel buyruklara uymayanların *faziletsiz* olduğuna inanılır. *Bkz.* Din.

Fazl. *(İslâm)* Hurûfîlerin tanrıyla bir tuttukları kurucularının adı... Hurûfîliğin kurucusu Fazlullah (1339-1394)'ın adı, Arapça *erdem* anlamındaki *fazl*, Hurûfîlere göre kurucularının tanrılık niteliğini belirtir. *Kur'an*'da geçen bütün *fazl*'lar onu anlatır. Bundan ötürü Hurûfîler, bütün dualarında *allah* yerine *fazlullah* derler. Örneğin, *kelimei şehadet* getirirken, "eşhedü en lâ ilâhe illâ Fazlullah" derler. *Bkz.* Hurûfîlik.

Fazlullah. *Bkz.* Fazl.

Febe. *Bkz.* Phoibe.

Febus. *Bkz.* Phoibos.

Fedâîler. *(Arap)* Hasan Sabbah'ın kurduğu Bâtınîlik örgütünde cennete kavuşacakları inancıyla canlarını hiçe sayanlar... Hasan Sabbah, bunları küçük yaştan özel bir eğitimle yetiştirirmiş. Uyuşturucu maddeler ve eğlencelerle sarhoş edip özel bir cennet hayâli aşılarmış. Onlar da bu cennete ölümlerinden sonra sonsuzca kavuşacaklarına inanırlar ve imamları için canlarını *fedâ* ederlermiş. *Bkz.* Bâtınîlik.

Fedra. *Bkz.* Phaidra.

Fegeus. *Bkz.* Phegeus.

Fei-lien. *(Çin)* Rüzgâr-tanrı... Kuş başlı, ceylân vücutlu ve yılan kuyruklu olarak tasarlanmıştır. *Bkz.* Ce-mon, Ho-pe, Fong-long.

Felâket. *(Yahudi)* Tanrının İsrâillileri kurtarmak için Mısırlılara gönderdiği on belâ... Kutsal kitaba göre tanrı, İsrâillileri Mısır esâretinden kurtarmak için Mısırlılara şu on belâyı göndermiştir: Nil suyunun içilemez olması, kurbağa baskını, sivrisinek baskını, karasinek baskını, hayvan hastalıkları salgını, insanların vücudunda yaralar açan cüzzam salgını, ürünleri kırıp geçiren fırtına, tarlalara zarar veren çekirge salgını, ülkeyi kaplayan karanlık, çocukları kırıp geçiren bir hastalık salgını. *İncil*'de bu on belâ, *Mısır felâketleri* adıyla anılır ve tanrı *Yehova*'nın firavuna gücünü tanıtlaması olarak nitelenir. *Bkz.* Yahudilik.

Fenâ. *(İslâm)* İslâm tasavvufuna göre, insanın insanlığını yok etmesi... Arapça *ölümlülük* anlamına gelen *fenâ* deyimi, *ölümsüzlük* anlamına gelen *bekaa* deyimi karşılığında kullanılır. İslâm tasavvufunda amaç, kulun kendisini tanrının varlığında yok etmesidir ki, buna *Fenâ fillâh* denir. Tasavvufta bu *yok olma*'nın çeşitli dereceleri vardır. İnsan kendisini şeyhinin varlığında (Fenâ fişşeyh) ve peygamberin varlığında (Fenâ filresûl) da yok eder. İslâm inançlarına göre, *baakî* (ölümsüz) olan sadece tanrıdır, insan *faanî* (ölümlü)'dir. *Bkz.* Tasavvuf.

Fenâiyye. *(İslâm)* Celvetîliğin bir kolu... Kütahya'lı Ali Fenâî tarafından kurulmuştur. *Bkz.* Celvetîyye.

Fenike Dini. *(Fenike)* Doğa güçlerinin kişileştirilmesiyle oluşan ilk çoktanrıcılıklardan biri... Fenikeliler, İ.Ö. XXVIII. yüzyılda Kenan ülkesine yerleşmiş Sâmî bir ırktır. Dinleri, Sümer etkisinde kalmış eski bir Asya çoktanrıcılığıdır. Fenikeliler, Batı semitleri olmakla Filistinliler ve İsrâillilerle aynı soydandır. Dinsel inançları da aynıdır. İnançsal tasarımlarının temeli, *dişi ilke*'yle *erkek ilke* ayrımına dayanır. Dişi ilkeyi *Aştoret* (İştar)'le *Atargatis*, erkek ilkeyi de *Hadad*'la *Adonis* simgelemektedir. Bunlar sırasıyla, döllendirme, bereket, doğa güçleri ve bitkisel varlık düşüncelerinin kişileştirilip tanrılaştırılmış biçimleridir. Tapımlarının özelliği, ilk çocuklarını tanrılarına kurban etmeleridir. Savaş için sefere çıkarken yengilerini sağlamak için yeni doğmuş çocukları yığın hâlinde kurban ettikleri sanılmaktadır. Denizci ve tecimci bir ulus olduklarından, ilişki kurdukları birçok uygarlıklardan dinsel inançlar almışlar ve kendi inançlarına katmışlardır. Her Fenike kent ya da kasabasının yeğlediği ayrı bir tanrı vardır. *Bkz.* Baal, El, İştar, Adonis, Aştoret.

Fenris. *(İskandinav)* Kurt... Tanrı *Loki*'yle *Angrboda*'nın üç çocuğundan biridir. Son derece yırtıcı bir *kurt* olarak tasarlanmıştır. Tanrı *Odin*'i o yok etmiştir. Daha pek küçükken onu yakalayan cüceler, kedilerin adımlarının gürültüsünden, balıkların nefesinden, kuşların tükrüğünden, kadınların sakalından ve dağların köklerinden ördükleri bir ipten yaptıkları tasmayla bağlamışlardır. Kedi adımlarının sessiz, balıkların soluksuz, kuşların tükrüksüz, kadınların sa-

kalsız ve dağların köksüz oluşları bu yüzdenmiş. *Bkz.* Loki.

Ferâiziyye. *(İslâm)* İlginç inançları olan bir Hint-İslâm mezhebi... XIX. yüzyılın başlarında Hindistan'da Ferâiz Şeriatullah tarafından kurulmuştur. Emperyalist sömürgenlere bir tepki olarak kurulan bu İslâm mezhebinin inançlarına göre toprak, tanrınındır, bundan ötürü hiçbir kulun özel mülkü olamaz, toprak kiralanamaz ve toprağa hiçbir yolla kira ödenemez, tanrının toprağında başkalarını çalıştırarak kazanç sağlamak ve onlardan vergi almak günahtır ve dinsizliktir, bağımsız olmayan ülkelerde cuma ve bayram namazları kılınamaz. *Bkz.* Müslümanlık.

Feralia. *(Roma)* Ölüler bayramı... 13-21 şubat günleri arasında bir hafta süreyle kutlanırdı. Ölüler tapımıyla ilgili olan bu bayramda bütün işler dururdu. Bu bayrama *Parentalia ve Genialia* da denir. *Bkz.* Ölüler Tapımı.

Ferâşet. *(İslâm)* Kâbe'yi ve peygamber Muhammet'in türbesini süpürme işi... Kutsal sayılan bu işle görevli olanlara *ferâşeti şerîfe berâtı* verilir, bu görevlilerin İstanbul'daki temsilcisine de *ferâşeti şerîfe vekili* denirdi. Kâbe temizliğine *Mekke ferâşeti,* Muhammet türbesi temizliğine *Medine ferâşeti* denir. *Bkz.* Müslümanlık.

Feresîlik. *Bkz.* Ferîsilik.

Feresülhayât. *(İslâm)* Cebrâil'in atı... *Bkz.* Cebrâil.

Ferhat. *(Türk)* Dağları deldiğine inanılan kahraman âşık... Çeşitli ozanlarca da işlenmiş bulunan bu eski Türk öyküsüne göre, *Ferhat*'ın sevgilisi *Şirin,* Erzen kentinin kadın hükümdarı *Mehmene Bânû*'nun kız kardeşidir. Nakkaş olan Ferhat, köşkün duvarlarını nakışlarken birbirlerine tutulmuşlar. Aşkları meydana çıkınca kentten sürülen delikanlı, Amasya hükümdarı *Hürmüz*'e sığınır. Hürmüz Şah, onun için Erzen'e savaş açar ve Şirin'i Amasya'ya getirir. Ne var ki güzel kıza kendisi de âşık olduğundan, Ferhat'tan kızı kendisine vermek için Elma dağını delip ötesindeki suyu kente akıtmasını ister. Ferhat, aşk ateşiyle bu olanaksız işi başarır. Ama Hürmüz'ün dadısı bir yalana başvurarak kızın öldüğünü bildirir. Bu haber üzerine Ferhat, kendini öldürür, Şirin de onun ölümünü duyunca kendini öldürür. Yaptığına pişman olan Hürmüz Şah, bu iki sevgili ölüyü aynı mezara gömdürerek onları ölümlerinde birleştirir.

Feria. *(Roma)* Tanrıya adanan gün... Bu günde herhangi bir iş yapmanın uğursuzluğuna inanılır. Kurbanlar kesilip günahlardan arınılır, birlikte yemekler yenir. *Bkz.* Roma Dini.

Ferîsîlik. *(Yahudi)* Koyu sofu Yahudi tarikatı... *Hasidim* (sofu) denen Yahudi tarikatının ardıllarıdır. Hıristiyanlığın ortaya çıkışından önce Yahudi topluluğunda çok önemli bir rol oynamış üç Yahudi tarikatından biridir. Öbür iki tarikat *Sadduklîler* ve *Essen'ler*'dir. Yunanlılara ve Romalılara karşı direnen koyu sofu ve ulusçu *Ferîsîler,* din eğitimcileriydi. Dinsel bir dernek kurduklarından ötürü kendilerine *haverim* (dernek üyeleri) de denir. Sadduklîlerin yadsımalarına karşı ölülerin dirilişini ve meleklerin varlığını onaylıyorlardı. İnsanların yeryüzündeki davranışlarına göre ya da ötedünyada ceza ya da armağan göreceklerini de savunmuşlardır. *Bkz.* Yahudilik.

Feronia. *(Etrüsk)* Özgürlük tanrıça... Anadolu asıllı İtalyalılar olan Etrüsklerin bu tanrıçası sonraları özgürlük-tanrıça *Libertas*'la bir tutulmuştur. Kölelerin, azatlıların ve işçilerin taptıkları bu tanrıça, ormanları ve kaynakları da korurdu.

Feth. *(Arap)* Boşluk... Bâtınîlerin beş inancından biridir. Varlığı oluşturan beş tözden biri olan *feth,* varlık biçimlerinin belirmesine mekân olacak saltık boşluktur. *Bkz.* Bâtınîlik, Sâbık, Tâli, Cedd, Hayâl.

Fetiş. *(İlkel)* Tapılan nesne... Portekizce *büyü* ve *peri* anlamlarını dile getiren *feitico* deyiminden türetilmiştir. İlkeller, *fetiş* (Fr. Fétiche)'lerde doğaüstü bir güç bulunduğuna inanmışlardır. Taş, bitki, hayvan olabilir. Des Brosses, *Du Culte des Dieux Fétiches* (1760) adlı yapıtında ilkel tanrılar için *fetiş tanrılar* ve Batı Afrika halklarının ilkel dini için de *fetişçilik* deyimlerini kullanmıştır. İlkel büyücülere de *fetişçiler* (Fr. Fétichistes) denmiştir. Bunlar, kendilerine başvuranlara *fetiş* yapıp verirlerdi ve bunların fetiş yapabileceklerine, öylesine doğaüstü güçlere sahip olduklarına inanılırdı. Bir hastayı iyileştirebildiklerine ve bir sağlamı hasta edebildiklerine inanılıyordu. Olguculuğun kurucusu Fransız düşünürü Auguste Comte da üç durum yasasında insanlığın birinci evresi olarak tanımladığı tanrıbilimsel (Fr. Théologique) evrenin bir bölümünü *fetişçilik* adıyla niteler. *Bkz.* Fetişizm, Büyü, Büyücülük.

Fetişcilik. *Bkz.* Fetişizm.

Fetişizm. *(İlkel)* İlkellerde dinsel eylemlerin tümü... *Dinamizm*'in gelişmiş bir biçimi olan *fetişizm* (Fr. Fétichisme), fetiş olarak nitelenen ya da yapılan nesnelerden yarar ummak temeline dayanan ilkel dinsel inançları dile getirir. Bu inanç, doğa güçleriyle savaşmak zorunda olan ilk insanların korunma içgüdülerinden türemiştir. Bir anlamda da fetişcilik, doğanın ve insanın meydana getirdiği *nesnelere saygı göstermek*'tir. Antikçağ Yunan çoktanrıcılığının, adı *taş yığınındaki* anlamını veren tanrı *Hermes*'i böylesine fetişçi bir düşüncenin ürünüdür. Romalıların mızrak fetişi olan tanrı *Mars*'ları da öyledir. Doğanın ve insanların meydana getirdikleri nesnelere saygı gösterenlerden kimileri, bu nesnelerde tanrılık bir gücün gizli olduğunu varsaymışlardır. Kaldı ki çoktanrıcılık da bu düşüncenin gelişmesi sonucu olarak doğa güçlerinin kişileştirilmesidir. Örneğin, Yunanlıların Hermes'i önceleri sadece bir *fetiş-taşı*'ydı, daha sonra ona bir insan başı tasarlandı. İlkeller, kimi fetişleri muska ve uğurluk olarak taşımışlardır. Bunlarsa, değil çoktanrıcılıkta, gelişmiş tektanrıcı dinlerde de süregelmiştir. Bu muskalar ve uğurluklar, günümüzde de taşınmaktadır. *Bkz.* Fetiş, Animizm, Dinamizm.

Feton. *Bkz.* Phaethon.

Fetret. *(İslâm)* İsâ ile Muhammet zamanları arasında geçen süre... *Kur'an*'da 74. sûreyle 96. sûre arasında geçen süre de aynı deyimle anılır. *Bkz.* Müslümanlık.

Fettâh. *(İslâm)* Tanrı adlarından biri... *Güçlükleri kolaylaştıran* anlamındadır. *Bkz.* Esmâ.

Fetvâ. *(İslâm)* Tanrı yargısı... Tanrı, *Kur'an*'ın Nisâ sûresinin 127. âyetinde şöyle der: "Kadınlar hakkında senden fetvâ isterler, de ki onlar hakkında fetvâyı tanrı verir". Daha sonra *fetvâ*, din yetkililerince de herhangi dinsel ya da dünyasal bir anlaşmazlığın çözümü için verilmeye başlanmıştır. *Fetvâ*, iki türlü verilmektedir: Kur'an'a ve sahih hadîslere dayanarak, ki bunu verenlere *müftî* denir, yeni durumlar karşısında içtihada dayanarak, ki bunu verenlere *müçtehid* denir. *Bkz.* Müslümanlık.

Feyz. *(İslâm)* Tasavvuf dilinde evrenin derece derece tanrıdan çıkışı, belirişi... Bu anlamda *sudûr* deyimiyle anlamdaştır. Bu anlayış, Yeni Platonculuktan İslâm tasavvufuna sızan *emanatizm* anlayışıdır. Sözcük olarak Arapça *çoğalma* anlamındadır. *Zuhûr ve tecellî* deyimleri de *feyz hâline gelmek* anlamını dile getirir. *Bkz.* Tasavvuf.

Feyziyye. *(İslâm)* Halvetîliğin Semmâniyye kolundan ayrılan bir kolu... *Bkz.* Halvetiyye.

Fıkh. *(İslâm)* Geniş anlamda İslâmlık bilgisi, dar anlamda İslâm hukuku. İslâmlık alanında pek çok fıkh mezhebi vardır. Bunların en çok tanınmış olanları Hanefîlik, Hanbelîlik, Mâlikîlik ve Şâfiîlik'tir. Bunlar, ehli sünnetin fıkh mezhepleridir. Ehli bid'atın da fıkh mezhepleri vardır. Bunların da başlıcaları, İbâzîlik, Zeydîlik ve İmâmîlik'tir. *Bkz.* Ehli Sünnet, Ehli Bid'at.

Fıkıh. *Bkz.* Fıkh.

Fırak. *(İslâm)* Ehli sünnetten ayrılan mezhepler... Arapça *fırak* deyimi, *parti* anlamındaki *fırka* deyiminin çoğuludur. İslâmlıkta ehli sünnetten ayrılmış yirmi Mûtezîle, yirmi Şia, yirmi iki Havâriç, beş Murcia, üç Neccâriyye, bir Cebriyye ve bir Müşebbehe olmak üzere yetmiş iki mezhep ya da fırka ve bunların karşısında ehli sünnet de bir mezhep ve fırka sayılarak toplam olarak yetmiş üç fırka ya da mezhep varsayılır. Ehli sünnetin bir sayılması *Kur'an*'da buyrulan İslâmın birliği anlayışı yüzündendir. Gerçekte ehli sünnet de birçok fırka ya da mezheplere ayrılmış bulunmaktadır. *Bkz.* Ehli Sünnet, Ehli Bid'at, Mezhep.

Fırtına. *(İskandinav)* Bir devin horlaması... Bir gün tanrı *Thor*'la *Loki* bir geziye çıkarlar ve korkunç bir fırtınaya yakalanırlar. Sabah olunca bu korkunç fırtınanın bir devin horlaması olduğunu anlarlar. Hint mitolojisinde de tanrı *Krişna*'yı havaya uçurmak isteyen bir şeytan, *fırtına* kılığına girer, ama tanrıyı havalandıramaz. *Bkz.* Loki, Krişna, Dev.

Fısıh. *(Yahudi)* Yahudi bayramı... *Yahudi paskalyası* denen *fısıh* çok eski semitik bir bayramdır. İlk zamanlar, sürülerin ilk doğan kuzularının kurban edildiği gün kutlanırdı. *Bkz.* Yahudiler.

Fıtır. *(İslâm)* Ramazan ayının sonunda yoksullara verilen sadaka... Sözcük olarak *ramazan ayının sonu*'nu dile getirir, *oruç açma* anlamı da bu anlamından ötürüdür. Ramazan ayının sonunda yoksullara verilen sadakaya dilimizde *fitre* ya da *fıtra* denir. Ramazan ayının son günü güneş battıktan sonra verilir. Kendisi yoksul olan fitre vermez. Fitrenin ne kadar verileceği çeşitli mezheplerce ayrı ayrı saptanmıştır. Buğday, arpa, kuru üzüm ve hurma olarak verilebileceği gibi, bunların tutarı olarak para da verile-

bilir. Genel olarak ölçü, üç kilodur. Yâni, üç kilo buğday vb. ya da bu miktar buğday vb.'lerinin paraca karşılığı verilmelidir. Fitre verilmesinin amacı, yoksulların Ramazan Bayramını yoksul olarak geçirmemelerini sağlamaktır. *Bkz.* Bayram, Müslümanlık.

Fıtrat. *(İslâm)* Tanrının evreni bütün olarak yaratışı... Arapça sözcük olarak *yaratılış* demektir. *Bkz.* Yaratılış.

Ficus. *(Roma)* Tanrı Faunus'un babası... Tarla ve orman cinidir. *Bkz.* Faunus, Cin, Genius.

Fidâî. *Bkz.* Fedâîler.

Fidaviyye. *(Arap)* Bâtınîliğin kollarından biri... Bâtınîler çeşitli bölgelerde çeşitli adlarla anılmışlardır. Temelde hepsi aynıdır ve aralarında hiçbir anlayış ayrılığı yoktur. *Bkz.* Bâtınîlik.

Fideizm. *(Hıristiyan)* Dinsel inancın usla kavranamayacağını, ona duygu ve inan yoluyla varılabileceğini ileri süren öğreti... *Fideizm* (Fr. Fidéisme), dilimize *inancılık* deyimiyle çevrilmiştir. Fransız düşünürü Blaise Pascal'ın din ve tanrı anlayışı bunun en belli örneğidir. Ama asıl Fideizm, Kant'ın düşüncelerinden etkilenen Katolik tanrıbilimcilerince oluşturulmuştur. Ne var ki Katolik kilisesi, Fideizmi suçlar ve usun dinsel dogmaları kavramaya yetenekli olduğunu ileri sürer. Protestan Fideizmine de *Sembolo -Fideizm* denir. *Bkz.* Hıristiyanlık.

Fides. *(Roma)* Vaad-tanrıça... *Yemin-tanrıça* olarak da nitelenir. Verilen söze saygıyı simgeler. Ak saçlı bir kocakarı olarak tasarlanmıştır. *Bkz.* Roma Dini.

Fidius. *(Roma)* Sancus'un öteki adı... *Bkz.* Sancus.

Fidus Achates. *(Roma)* Akhates'in Lâtince adı... *Sâdık Akhates* anlamındadır. *Bkz.* Akhates.

Fidye. *(İslâm)* Bir Müslümanın dinsel bir yüküm için kendi adına ya da bir başkası adına ödediği bedel... Bu deyim, genel anlamında *bir tutsağı kurtarmak için verilen para*'yı dile getirir. Dinsel anlamda *özürlü olanın bir yükümden kurtulmak için verdiği para*'dır. Örneğin, herhangi bir özründen ötürü oruç tutamayan Müslüman, bunun yerine bir yoksula *fidye* verir, özürsüz olarak oruç tutmamışsa verdiği paraya *keffâre* denir. *Bkz.* Müslümanlık.

Figürizm. *(Hıristiyanlık)* Eski Ahit'in mecâzlı anlamlarından imgeler meydana getirerek İncil'i açıklamaya çalışan kuram... *Figürizm* (Fr. Figurisme) Papaz D'Etemare tarafından kurulmuş bir yöntemdir. Bu yöntemle, kutsal kitabın temelinde bütün dinlerin yattığı tanıtlanmak istenmişse de başarılamamıştır. Hıristiyanlığın bütün dinleri özümlediğini tanıtlamak için kullanılmaya çalışılan bu yöntem, kilise tarihinin geleceğini saptamak amacını gütmüş, örneğin bütün Yahudilerin gelecekte Hıristiyan olacaklarını ileri sürmüştür. *Bkz.* Ahdi Atîk, Ahdi Cedîd, Hıristiyanlık.

Fiil. *(İslâm)* Tanrı tarafından yaptırılan eylem... İslâm dininin kazâ ve kader anlayışlarına göre, *fâil* (yaptıran) tanrıdır. Örneğin, bu anlayışı aşırılıkla savunan *Cehmiyye* mezhebine göre insan kendiliğinden hiçbir eylemde bulunamaz, sadece tanrı tarafından yaratılmış ve yazılmış *fiil*'leri yapmak zorundadır, insanın ne irâdesi ne de özgürlüğü vardır. *Bkz.* Kazâ, Kader, Cebriyye, Müslümanlık, Mûtezîle.

Fil. *(İslâm)* İslâm inançlarına göre, Kâbe'yi yıkmamak için direnen hayvan... *Kur'an*'ın El-Fil sûresinde anlatıldığına göre, Yemen hükümdârı Ebrehe, büyük bir fil ordusuyla Kâbe'yi yıkmak üzere Mekke'ye gelmiş. Ancak filler Kâbe'ye yöneltilince diz çöküp direnmişler, başka yönlere koşarak gittikleri halde Kâbe'ye gitmek istememişler. Tanrı da gökten bir kuşlar ordusu göndererek filleri ve *fil sâhipleri* (Ar. Ashab-ül-fil)'ni mahvetmiş. Bu olay peygamber *Muhammet*'in doğduğu yıl olmuş, bu yüzden o yıla, *fil yılı* denmiş. Bu olay, İslâm tarihinde *fil vak'ası* adıyla ünlüdür. *Bkz.* Müslümanlık.

Fil-Buda. *(Hint)* Buda'nın dünyaya beş yüz elli gelişinden birinde büründüğü kılık... Hint inançlarına göre *Buda*, dünyaya inişlerinden birinde fil kılığına girmiş ve Himalaya'larda yaşayan fillerin kralı olmuş. İki fil karısı varmış. Birinci fil karısı *Guillasubhaddha*, ikinci fil karısını kıskanmış ve Buda'dan öcalmak için dünyaya öbür gelişinde Benares kraliçesi olmak için tanrılara yalvarmış. İkinci kez dünyaya gelişinde bu dileğini gerçekleştirmiş. Ne var ki *Fil -Buda*'nın ölümüne çok üzülmüş ve kederinden ölmüş. *Bkz.* Buda, Avatar.

Fil Vak'ası. *Bkz.* Fil.

Fil Yılı. *Bkz.* Fil.

Filoktetes. *Bkz.* Philoktetes.

Fingal. *Bkz.* Finn.

Finike Dini. *Bkz.* Fenike Dini.

Finn. *(İrlanda)* Mitolojik kahraman... İrlanda inançlarına göre, *Finn* ya da *Fingal* adını taşıyan bu kahraman, İrlanda'yı savunan *Ferian'lar*'ın komutanıymış, destanını da onun oğlu *Oisin* ya da *Ossian* yazmış.

Fiorio ve Akçiçek Öyküsü. *(Hıristiyan)* Çoktanrıcı bir kral oğluyla bir Hıristiyan kızının aşkını konu alan bir ortaçağ öyküsü... Çoktanrıcı bir kralın oğlu olan *Fiorio*, bebekken tutsak edilen soylu bir Hıristiyanın kızı *Akçiçek*'le beraber büyür, birbirlerini severler. Oğluna bir Hıristiyan kızı almak istemeyen kral, genç kızı kölecilere satar. Bâbilonya'da bir Arap şeyhine câriye olan Akçiçek'le Friorio birçok serüvenlerden sonra birbirlerine kavuşurlar. Delikanlı, Hıristiyan olur ve evlenirler. İlkin Bizans'ta anlatıldığı ve XI. yüzyılda Fransa'da yazıya geçtiği sanılan bu öykü ortaçağ Hıristiyanlığını büyük çapta etkilemiştir. Birçok ünlü ozanlarca birçok kez işlenmiş olan bu öykü, Hıristiyanlığın Paganlığa karşı zaferini simgeler.

Firavun. *(Mısır)* Kendilerinde tanrılık nitelik bulunduğuna inanılan eski Mısır hükümdârları... Yahudilerin *Tevrat*'ı ve Müslümanların *Kur'an*'ı gibi birçok dinsel yapıtlar *Firavun*'ların tektanrıcı dinlere karşı çıkışlarının, kendilerine tanrı süsü vererek halklarını tapıma zorlayışlarının öykülerini anlatır. Örneğin, Kur'an'da Firavun'un kendisine tanrı gibi taptırdığı (28. sûre, 38. âyet), gökyüzüne ulaşmak için kuleler yaptırdığı (40. sûre, 38. âyet) yazılıdır. Mitoloji incelemecileri, Firavun'ların bütün kutsal nitelikleri kişiliklerinde toplamaları yüzünden Mısır mitolojisinin gereği gibi gelişmemiş olduğuna dikkati çekmektedirler. Gerçekten de eski Mısır ulusunun tarihini ve eğilimlerini yansıtan efsâneler pek azdır. Denilebilir ki, eski Mısır halkının hayâl gücünü sadece Firavunlar etkilemişlerdir. Keops, Kefren, Mikerinos, Ramses'ler, Amenotep'ler gibi Firavunlar, bunların en ünlüleridir. Kur'an'da Firavunlar için *zülevtâd* (kazıklı) deyimi kullanılmaktadır, kimi yorumcular Firavunların dünyaya kazık çakmışcasına yerleşmiş bulunduklarının bu deyimle dile getirildiğini ileri sürerler. *Bkz.* Mısır Dini.

Firdevs. *(İslâm)* Cennet bahçesi... *Bkz.* Cennet.

Firdevsiyye. *(İslâm)* Kübreviyye tarikatının bir kolu... Rüknettin Firdevsî tarafından kurulmuştur. *Rükniyye* adıyla da anılır.

Firişte. *(İslâm)* Melek... *Bkz.* Melek.

Fitne. *(İslâm)* Dinsizlik... *Geçimsizlik* anlamını dile getiren Arapça *fitne* sözcüğü İslâm terminolojisinde *dinsizlik* anlamında kullanılır. *Arabozuculuk* ve *arabozan* anlamlarını da dile getirir. *Bkz.* Müslümanlık.

Fitre. *Bkz.* Fıtır.

Fitret. *Bkz.* Fetret.

Fjalar. *(İskandinav)* Kvasir'i öldürüp kanını balla karıştırarak bilim ve şarkı yeteneği veren bir içki yapan cüce... *Fjalar*, bunu cüce arkadaşı *Galar*'la birlikte yapar. Cüceler bu tılsımlı içkiyi dev *Suttung*'a verirler, o da kızı *Gunnlond*'a armağan eder. Sonunda bu içkiyi, yakışıklı bir delikanlı biçimine girerek dev kızının gönlünü çalan tanrı *Votan* içecektir. *Bkz.* Kvasir, Votan, Gunnlond.

Flagellanti. *(Hıristiyan)* Kamçılanmayı kutsal sayan bir Hıristiyan tarikatı... XIII. yüzyılda İtalya'da meydana çıkan bu anlayış, önceleri çeşitli tarikatlardan olanları etkilemişti. Bunlar, kendilerini kamçılamakla tanrının bağışına yaklaştıklarına inanıyorlardı. Dominiken papazlarından Ranieri bunları bir araya getirerek başlı başına bir tarikat olarak düzenledi. Bu tarikat XIV. yüzyılda papalık tarafından yasaklandıysa da gizli gizli XIX. yüzyıla kadar sürüpgeldi. *Bkz.* Hıristiyanlık.

Flamen. *(Roma)* Belli bir tanrının râhibi... Eski Roma tapımında çeşitli *flamen*'ler vardır. Bunların gene râhiplikle görevli karılarına da *flaminica* denir. Boşanmaları yasaktı, biri ölünce öbürünün de görevi sona ererdi. Bunların başında eskiden *Rex* (kral) ve *Vesta* tapımında da *Regina* (kraliçe) vardı. Yâni, kralla kraliçe başrâhiple başrâhibe durumundaydılar. Sözcük anlamında *kutsal ateş üfleyicileri* demek olan *flamen*'ler, kralın buyruğu altındaydı. Kral *pater familias* (aile babası) olarak Roma devletinin tapımını gerçekleştirirdi. Flamen'lerin, dinsel görevlerinin kutsallığından ötürü, dünya işiyle uğraşmaları yasaktı. *Bkz.* Flamen Dialis, Flamen Martialis, Flamen Quirinalis, Flamines Maiores, Flamines Minores.

Flamen Dialis. *(Roma)* Jüpiter'in râhibi... Roma *Zeus*'ü olan *Jüpiter*'in râhibi *flamen*'lerin en büyüğüdür. *Bkz.* Flamen, Jupiter.

Flamen Martialis. *(Roma)* Mars'ın râhibi... Roma *Ares*'i olan savaş tanrısı *Mars*'ın râhibi üç büyük *flamen*'den biridir. *Bkz.* Flamen, Flamines Maiores, Mars.

Flamen Quirinalis. *(Roma)* Quirinus'un râhibi... Eski Roma dininin büyük tanrılar üçlüsü (Jüpiter-Mars-Quirinus)'nden biri olan tanrı *Quirinus*'un râhibi, üç büyük *flamen*'den biridir. *Bkz.* Flamen, Flamines Maiores, Quirinus.

Flamines Maiores. *(Roma)* Büyük flamen'ler... *Jüpiter, Mars* ve *Quirinus* râhipleri bu adla anılırdı. *Bkz.* Flamen, Flamines Minores.

Flamines Minores. *(Roma)* Küçük flamen'ler... Ast-tanrıların tapımı için on iki *küçük flamen* (*Lâ.* Minore flamen) bu adla anılır. Bunlar, *büyük flamen* (*Lâ.* Maiore flamen)'lerin astı sayılırdı. *Bkz.* Flamen, Flamines Maiores.

Flaminica. *Bkz.* Flamen.

Flaminica Dialis. *(Roma)* Juno'nun râhibesi... Roma *Hera*'sı olan tanrıça *Iuno* (Juno)'nun râhibesi de bu adla anılırdı. Roma'nın kutsal tepesi *capitolium*'da tapılan *Jüpiter*'in yanına sonradan *Iuno* ve *Minerva* alınmış ve böylece bir *capitolium üçlüsü tapımı* meydana gelmişti. Bu üçlü, Yunanlıların *Zeus-Hera-Athena* üçlüsüyle bir tutulmuştur. Roma'lı zekâ-tanrıça *Minerva* da Yunanlıların *Pallas Athena*'sıdır. *Bkz.* Flamen, Flamen Dialis, Iuno.

Flegeton. *Bkz.* Phlegeton.

Flegias. *Bkz.* Phlegyas.

Flora. *(Roma)* Bahar-tanrıça... Roma'nın çok eski tanrıçalarındandır. Sözcük anlamında *çiçek açan* demektir. Bitkilerin ve toprak ürünlerinin tanrıçasıdır. Bayramı *Floralia* 28 nisanla 3 mayıs arasında bir hafta süreyle kutlanırdı. Tapımı Sabin'lerden kalmadır. Ozan Ovidius'e göre, aslı su perisi *Khloris*'miş. *Bkz.* Roma Dini.

Floralia. *Bkz.* Flora.

Fo. *(Çin)* Çin Buda'sının adı... *Bkz.* Buda.

Fobos. *Bkz.* Phobos.

Foibe. *Bkz.* Phoibe.

Foibos. *Bkz.* Phoibos.

Fong-long. *(Çin)* Gökgürültüsü-tanrı... Canavar vücutlu olarak tasarlanmıştır. *Bkz.* Fei-lien, Ce-mon.

Folklor. *(Genel)* Belli bir bölge halkının bütün gelenek, görenek, töre ve inançlarını inceleyen bilim... Bu deyim, ilkin İngiliz bilgini W. John Thomas tarafından (*İng.* Folklore) 1846 yılında *athenaeum* dergisine yazdığı bir mektupta kullanılmıştır. İlk folklor derneği de 1878 yılında Londra'da kurulmuş ve başkanlığına bu bilgin getirilmiştir. Geniş anlamda halk kültürünün saptanması ve incelenmesi demek olan *folklor*'a *bölgesel etnoloji* de denir. *Bkz.* Etnoloji.

Fonksiyonalizm. *(Genel)* Kültür ürünlerinin biçimleriyle görevleri arasındaki ilişkileri araştıranların öğretisi ve okulu... Kültür öğelerinin belli bir kültür bütününe katkılarını inceleyen fonksiyonalistler inanç alanında da yararlı sonuçlar elde etmişlerdir. *Fonksiyonalizm* (*Fr.* Fonctionnalisme)'in etnolojiye de katkısı olmuştur. *Bkz.* Etnoloji.

Fors. *(Roma)* Talih-tanrı... Talih-tanrıça *Fortuna*'nın kocasıdır. *Bkz.* Fortuna.

Forseti. *(İskandinav)* Barış-tanrı... Tanrı *Balder*'in oğludur. *Fosite* adıyla da anılır. *Bkz.* Baldr.

Fortuna. *(Roma)* Talih-tanrıça... Talih-tanrı *Fors*'un karısıdır. Yunanlıların *Tykhe* adlı tanrısına karşılıktır. Mısırlıların tanrısı *İsis*'le de bir tutulmuştur. *Bkz.* Fors, Tykhe.

Fosforos. *Bkz.* Phosphoros.

Fosite. *Bkz.* Forseti.

Fransisken'ler. *(Hıristiyan)* Gezgin dilencilik temeli üstüne kurulan Hıristiyan mezhebi... XIII. yüzyılın başlarında ermiş Francesco tarafından kurulmuştur. Gerçek Hıristiyanlığın bir dilenci gibi yoksulluğu gerektirdiğini ve Hıristiyanlığa dâvet edici vaazlar vermek için tarikat üyelerinin gezgin olmalarını saptayan ermiş Assis'li Francesco bu mezhebi, papanın izniyle kurdu. Mezhep bugün başlıca üç kola ayrılmıştır: Capuccin'ler, Cenventuali'ler ve asıl Fransisken'ler. *Bkz.* Hıristiyanlık.

Fratri. *(İlkel)* Aynı totemleri olan birkaç klanın bir araya gelmesiyle meydana gelen ilkel topluluk... Birkaç *fratri* (*Fr.* Phratrie)'nin birleşmesinden de *aşiret* meydana gelir. *Bkz.* Totem.

Fravaşi'ler. *(İran)* Zerdüşt dininin koruyucu melekleri... Eski İran'da canlıları, ölülerin ruhlarının koruduğuna inanılırdı. *Fravaşi'ler*, Zerdüştlüğe geçmiş bu inancın ürünleridir. *Bkz.* Zerdüşt'çülük.

Freja. *(İskandinav)* Bereket-tanrıça... *Freyja* biçiminde de yazılır. *Nyodr*'un kızı ve *Frey*'in kız kardeşidir. *Van'lar*'ın soyundandır. Alman mitolojisinin *Venüs*'ü sayılır. *Bkz.* Van'lar, Frey.

Frey. *(İskandinav)* Güneş-tanrı... *Freyr* biçiminde de yazılır. Güzeller güzeli *Freja*'nın ağabeyidir. Aynı zamanda yağmuru ve evliliği de simgeler. *Bkz.* Freja, Njodr, Van'lar.

Freya. *Bkz.* Freja.

Freyia. *Bkz.* Freja.

Freyja. *Bkz.* Freja.

Freyr. *Bkz.* Frey.

Frigg. *(İskandinav)* Annelik-tanrıça... Frigga da denir. *As*'lar soyundandır ve tanrı *Odin*'in karısıdır. Evliliği ve dünyayı da simgeler. Baltık denizinin güneyinde aşk tanrıçası sayılmış ve öyküsü *Freja*'nınkiyle karıştırılmıştır. İskandinav mitolojisinde tanrıların kraliçesi sayılır. Tanrı Odin (Votan)'den iki çocuk doğurmuştur. *Thor* ve *Baldr*. *Bkz.* Thor, Baldr, Freja.

Frigga. *Bkz.* Frigg.

Frigios. *Bkz.* Phrygios.

Frigya Dini. *(Frigya)* Kybele tapımı... Anadolu'nun Sakarya nehriyle Büyük Menderes nehirleri arasında kalan bölgesine *Frigya* (Frikya) denir. Tarihi İ.Ö. 1000 yılından beri bilinmektedir. Eski Yunanlılar burada oturan yerli halka *Frig'ler* demişler ve Troia'lıları da *Frig* saymışlardır. *Frigya dini*, çoktanrıcı bir din olmakla beraber tektanrıcılığa özgü bir özellik gösterir. Hemen bütün tanrılar, ana tanrıça *Kybele*'nin büyük etkisi karşısında silinmiş gibidirler. Yüksek kültürleriyle göçmen Yunanlılarda bir aşağılık duygusu yaratan Frigyalılar, tektanrıcılığa özgü koyu bir sofulukla Kybele'yle sevgilisi (ya da oğlu) *Attis*'e tapmışlardır. Bir süre sonra *Dionysos* tapımına da yer veren Frigyalılar, Hıristiyanlığı ilk benimseyen Anadolulardır. Trak asıllı bir kavim olan ve Anadolu'ya Trakya'dan geldikleri sanılan Frig'lerin *Galle* adı verilen hadım râhipleri vardır, bunların başında da *Archigalle* denen bir çeşit papa bulunuyordu. Bu râhipler, kendilerini tanrıça Kybele'ye adamışlardır, kutsama törenlerinde mistik bir kendinden geçişle erkeklik örgenlerini keserler ve tanrıça heykelinin ayaklarına atarlardı. Kadınlar gibi giyindikleri ve kadınca davranışlarla kadınlığı taklit ettikleri saptanmıştır. *Bkz.* Kybele, Atti, Dionysos.

Frocin. *(Fransız)* Cüce... *Tristan* ve *Yseult* efsânesinin mitolojik kişilerindendir. Kötü yürekli bir cücedir ve onların sâf aşklarını kıskanmaktadır. Krala, karısı *Yseult*'ün *Tristan*'la sevиştiğini o haber verir. *Bkz.* Tristan ve Yseult.

Ftah. *Bkz.* Ptah.

Fudo. *(Japon)* Japon Budacılığının bir tanrısı... Kötü ruhları uzaklaştırır. *Bkz.* Japon Budizmi.

Fudoki. *(Japon)* Japon tarihinin kaynak yapıtlarından biri... VIII. yüzyılın başlarında İmparatoriçe Gemmyo'nun buyruğuyla yazılan sekiz ciltlik bu yapıttan bugün yalnız bir cildi tam olarak elde bulunmaktadır. Bu yapıtta Japonya'nın bölge bölge inançları saptanmıştır.

Fugen. *(Japon)* Japon Budacılığının bir tanrısı... Japon Budacılığının gizemci yönde bir gelişmesi olan *Hokke-Zammai* öğretisinin baştanrısıdır. *Bkz.* Japon Budizmi.

Fu-Hsi. *(Çin)* İnsan başlı ve yılan vücutlu mitolojik kral... Kuyrukları birbirlerine sarılmış olarak tasarlanan insan başlı ve yılan vücutlu kahraman *Niu-Gua*'yla birlikte Çin uygarlığının kurucusu sayılırlar.

Fuhuş. *(Genel)* Kutsallığına inanılan cinsel ilişki... sözcük anlamında Arapça *toplum kuralları dışındaki cinsel ilişki*'yi dile getiren *fuhuş* deyimi, tektanrıcı dönemden önceki çağlarda *tanrılara adanan cinsel ilişki*'yi dile getirmiştir. Hemen bütün ilkellerde ve Bâbil, Sümer, Hint, Yahudi vb. gibi gelişmiş toplumlarda *fuhuş*, ritüelik ve kutsal bir nitelik taşır. Tanrıya adanan cinsel birleşmeler eski Yunan ve Roma geleneklerinde de saptanmıştır. Bu birleşmeler dinsel törenler, şenlikler ve âyinler sırasında yapılmaktadır. *Fuhuş* (*Fr.* Prostitution), ilkçağlarda *bekâreti tanrıya kurban etme* sayılmıştır. Tektanrılı dinler *fuhuş*'la savaşmışlar ve yasaklamışlardır. *Bkz.* Fücur.

Fukarâ. *Bkz.* Fakr.

Fukeşu. *(Japon)* Japon Budacılığının bir mezhebi... XII. yüzyılda *Zen* mezhebinin bir kolu olarak kurulmuş ve 1868 yılında yasaklanmıştır. *Bkz.* Japon Budizmi.

Fulla. *(İskandinav)* Tanrı Frigg'in hizmetçisi... Verimli toprağı simgeler. *Bkz.* Frigg.

Furia'lar. *(Roma)* Eriny'lerle bir tutulan kötülükçü üç cin... Aslında ilkel din görüşünün ürünleridir, yeraltından çıkıp insanların peşine takılırlar. Öyküleri, *Eriny*'lerinkilerle karışmıştır. *Bkz.* Eriny'ler, Furrina.

Furkan. *(İslâm)* Doğru olanla eğri olanı birbirinden ayıran kanıt... Arapça *ayrım* anlamını dile getiren *fark* sözcüğünden türetilmiştir. *Hak*'la *bâtıl* bu ölçütle birbirinden ayrılır. İslâm

inançlarına göre en kesin *furkan*, Kur'an'dır. *Bkz.* Müslümanlık.

Furrina. *(Roma)* Orman-tanrı... Kutsal bir kaynağı da adlandırır. Sonraları *cehennem cinleri ya da tanrıları* sayılan *Furia'lar*'dan sayıldı ve tapımından vazgeçildi. *Bkz.* Furia'lar.

Fücur. *(İslâm)* Günahkârlık... *Tanrıya başkaldırma* anlamındaki Arapça *fısk* deyimiyle birlikte *fısk-u-fücur* biçiminde de kullanılır. Özel bir anlamda da *fücur* (*Fr.* İnceste) deyimi, evlenmeleri yasaklanmış olanların cinsel ilişkilerini de dile getirir. Din açısından bu birleşme de *günah* sayılmaktadır. *Kur'an*'da fücur işleyene *fâcir* denmiştir. *Bkz.* Günah, Fuhuş.

Fütüvvet. *(İslâm)* Dinsel niteliği bulunan esnaf örgütü... Melâmîliğin esnafı örgütlemesinden doğmuştur. Şeyhlerine *ahi* denir, bundan ötürü *Ahîlik* adıyla da anılır. Arapça *futuvva* sözcüğü *yiğit* anlamına gelmektedir. Dinsel ve mesleksel bir kardeşlik içinde yiğitçe birbirlerini korur, birbirlerinin yardımına koşarlar. *Ali*'ye fütüvvetin peygamber tarafından verildiğine inanırlar, *Alevî*'dirler. Her meslek grubunun ayrı bir *pîr*'i vardır; örneğin, terzilerin pîri peygamber İdris, çulhaların pîri peygamber Şît, pamukçuların pîri Ammâr'dır. Aralarından kötülük eden biri çıkarsa kendileri cezalandırırlar, pabucunu dama atıp dükkânını kapatırlar, *pabucu dama atıldı* deyimi onlardan gelmedir. *Bkz.* Melâmîlik.

Fylgia. *(İskandinav)* İnsanla birlikte dolaşan ve göze görünmeyen ruh... Kimi zaman *fylgia*'ların hayvan biçiminde göründüğüne de inanılır. *Bkz.* Ruh.

G

Gaaliyye. *Bkz.* Galîyye.

Gaaziyye. *Bkz.* Gaziyye.

Gaca. *(Sümer)* Bir tanrı... *Kingu*'nun komutasındaki canavarlar ordusuyla savaşmak için tanrı *Marduk*'u görevlendirmek üzere tanrı *Anşar*, bütün tanrılara onunla haber yollamış. Bütün tanrılar bu haber üzerine *Upşikina*'da toplanıp Marduk'un başkomutanlığını onaylamışlar. *Bkz.* Marduk, Tiamat, Ea.

Gad. *(Yahudi)* Peygamber... *Dâvud*'u gereksiz yere sayım yaptırmakla suçlamış ve ceza olarak savaş, kıtlık, vebâ salgınından birini seçmesini istemiş. Dâvud da vebâ salgınını yeğlemiş. *Bkz.* Yahudilik.

Gâfir. *(İslâm)* Tanrı adlarından biri... *Bkz.* Esmâ, Gafûr.

Gafûr. *(İslâm)* Tanrı niteliklerinden biri... *Bağışlayıcı* anlamındadır. *Bağışlayan* anlamındaki *gâfir*'le birlikte tanrı adı olarak kullanılır. *Bkz.* Gâfir.

Gahanbar. *(İran)* Zerdüşt dini bayramı... 15 -20 mart arasında kutlanır. *Bkz.* Zerdüşt'çülük.

Gaia. *(Yunan)* Evrenin yaratıcısı dişi ilke... Hesiodos mitolojisinde ilk özdeksel gerçeklik olarak ileri sürülmüştür. Homeros mitolojisinde adı geçmez. *Ge* adıyla da anılır. *Dünya* ya da *toprak ana* olarak da nitelenir. Romalılar *Tellus*'u onunla bir tutarlar. Ne var ki Tellus yer -tanrıçadır, *Gaia*'ysa bir tanrı değildir, kozmik bir güçtür. *Kendiliğinden doğurma* (Yu. Parthenogenesis)'yla erkek ilkeler gök *Uranus*'la deniz *Pontos*'u doğurmuş. Sonra kendi doğurduğu bu erkek ilkelerle birleşip yersel ve göksel bütün varlıklarla tanrıları meydana getirmiş. İlkin birleştiği Uranus doğan çocuklarından tiksinmiş ve hepsini onun karnına tıkmış. Bu tasarım, toprağın bütün canlandırdıklarını yeniden içine almasını simgeliyor. O da oğlu zaman Kronos'a babasının erkeklik örgenini kestiriyor ve bundan sonra Pontos'la birleşiyor. Evrenin ilk egemeni Uranus böylece oğlunun eliyle tahttan indirilince yerine kendisini tahttan indiren oğlu (Gaia'nın da torunu) Kronos geçmiş. Ama o da çocuklarını yutmaya başlamış. Bunun üzerine Gaia, onun oğlu *Zeus*'ü kurtarıp bu kez de onun eliyle Kronos'u tahtından indirmiş (yâni, gene oğul babayı tahtından indiriyor). Zeus böylelikle tanrılar tanrısı olmuş. *Bkz.* Zeus, Kronos, Uranus.

Gaifier. *(Fransız)* Artçı kuvvet olarak Roland'la birlikte kalan on bir şövalyeden biri... *Roland Destanı*'nda adı geçer. *Şarlman*'ın on iki şövalyesinden biridir. *Bkz.* Roland Destanı, Şarlman.

Galaad. *(Fransız)* Lancelot'un Helen'den olan oğlu... *Lancelot Destanı*'nda adı geçer. *Bkz.* Lancelot.

Galatea. *Bkz.* Galateia.

Galateia. *(Yunan)* Afrodit'in canlandırdığı güzel genç kız heykeli... İkisi Yunan, biri Roma mitolojisinde üç tane *Galateia* var. Bunlardan en ilginci Lâtin ozanı Ovidius'un anlattığı Galateia: Kıbrıs adasında kadınlardan hoşlanmayan, heykel yapmakla vakit geçiren bir prens varmış. Adı *Pygmalion*. Aşk tanrıçası *Venüs* (Afrodit) aşka aldırmadığı için ona o kadar kızmış ki, öc almaya karar vermiş, onu yaptığı heykellerden birine âşık etmiş. Heykeltıraş prens umutsuz bir aşka tutulmakla bir hayli acı çekmiş. Venüs, sonunda ona acımış ve Galateia adındaki bu güzel kız heykelini canlandırmış. Evlenmişler ve *Paphos* adında bir de çocukları olmuş. Yunanlı Galatei'lardan birincisi *Nereus* kızlarından, ikincisi de Girit'li *Lampros*'un karısı. Birincisinin özelliği, sevgilisi *Akis*'i ölümünden sonra bir ırmak hâline dönüştürmesi, ikincisinin özelliği de kızı *Leukippos*'un erkekliğe dönüştürülmesi için tanrıça *Leto*'ya yalvarması. *Bkz.* Pygmalion, Nereus, Leto.

Galates. *(Yunan)* Galat'ların kahramanı... *Herakles*'in oğluymuş. *Bkz.* Herakles.

Galeot. *(Fransız)* Kral Arthur'e savaş açan yabancı kahraman... *Lancelot Destanı*'nın kahramanlarındandır. Sonra *Lancelot*'yla dost olur ve kral *Arthur*'ün hizmetine girer. *Bkz.* Lancelot, Arthur.

Galeotes. *(Yunan)* Apollon'un oğlu... Annesi *Themisto*'dur. *Bkz.* Apollon.

Galiana. *(Fransız)* Arap kralının kızı... *Mainet* takma adıyla dolaşan *Şarlman*'a âşık olur ve onunla gizlice evlenir. Karolenj destanlarının kahramanlarındandır. Gizlice evlenmelerinin nedeni, birinin Müslüman ve öbürünün Hıristiyan oluşudur. *Bkz.* Mainet, Bramente, Morand de Riviére, Şarlman.

Galinthias. *(Yunan)* Alkmene'nin arkadaşı kadın... Tanrıça *Hera*, onu gelincik biçimine

dönüştürmüş, *Hekate* de onu kendine kutsal hayvan yapmış. *Bkz.* Alkmene, Herakles.

Galiyye. *(Arap)* Ali'nin tanrılığına inanan Şia mezhebi. *Müellihe* adıyla da anılır. Peygamber *Muhammet*'in amcaoğlu ve dâmâdı *Ali*'nin sağlığında Abdullah bin Sebe tarafından kurulmuştur. Ali'nin yüzüne karşı "sen Allahsın!" demişlerdir, kimi tarihçilere göre Ali, böyle diyenlerin kimini yaktırmış, kimini de sürdürmüştür. Şia mezhepleri arasında aşırı Ali sevgisiyle özel bir yeri olan *Galiyye* iki bölüme ayrılmış, bir bölümü Ali'nin tanrılığına inanırken öbür bölümü tanrının Ali'nin vücudunda göründüğünde inanmıştır. Önceleri Abdullah bin Sebe'nin dostlarından ve öğrencilerinden meydana gelen bu mezhep, Ali'nin ölümünden sonra aynı doğrultularda olmak üzere birçok kollara bölünmüştür. Galiyye'nin Ali'nin tanrılığına inanan bölümünde, *Muhammediyye, Hattâbiyye, Kâmiliyye, Cenâhiyye, Beyâniyye, Harbiyye, Berkukiyye, Mukannaiyye, Hulmaniyye, Hallaciyye, Ezâfire, Nusayriyye, Dürziyye* kolları ve tanrının Ail'nin vücudunda göründüğüne ve bütün imamların da peygamber olduğuna inanan bölümünden de *Gurabiyye, Mansuriyye, Mugîriyye, Seb'iyye, Şureykiyye, Ammâriyye, Bâbiyye* kolları türemiştir. Galiyye anlayışının getirdiği, şeriatçıların *bid'at* saydığı yenilikler şunlardır: Tanrıyı her dilde konuşur bir insan biçiminde tasarlamak (*Ar.* Hulûl), haram şeyleri mubah saymak (*Ar.* İbâha), birçok ölülerin kıyametten önce dirilip dünyaya geri döneceklerine inanmak (*Ar.* Ric'at), ruhun bir bedenden başka bir bedene geçtiğine ve sonsuzca yaşadığına inanmak (*Ar.* Tenâsuh). *Bkz.* Şiilik, Alevîlik.

Galle. *Bkz.* Frigya Dini.

Galli. *Bkz.* Kybele.

Galliambus. *Bkz.* Kybele.

Galloi. *Bkz.* Kybele.

Galvan. *(Fransız)* Lancelot'un tılsımlı şatodan kurtardığı şövalye... Şato sahibine ihânet etmekten suçluymuş. *Lancelot Destanı*'nda adı geçer. *Bkz.* Lancelot.

Galvano. *Bkz.* Galvan.

Galya'lıların Dini. *Bkz.* Kelt'lerin Dini.

Gana. *(Hint)* Toprak tanrıları... Cüce biçiminde tasarlanan bu tanrılar, tanrı *Siva*'nın buyruğundaydılar. Savaşta bunlara tanrı *Ganesa* ya da *Ganapati* komuta ederdi. *Bkz.* Siva.

Ganapati. *Bkz.* Gana.

Gan de Maganz. *Bkz.* Ganelon.

Gandhari. *(Hint)* Dhritarastra'nın karısı... Prensestir, yüz erkek ve bir kız çocuk doğurmakla ünlüdür. *Gandhari*'yle kocası *kör* lâkabıyla ünlü kral *Dhritarastra*'nın çocukları *Kausava* ya da *Kuruidi'ler* adıyla anılırlar ve Hint mitolojisinin iki düşman ailesinden birini meydana getirirler. Öbür ailenin adı da *Pandava'lar*'dır. Her iki aile de akrâbâdır ve *Bharata'lar*'dandır. İki yüz bin dizelik ünlü *Mahabharata* bu Bharata'ların destanıdır. *Bkz.* Dhritarastra, Bharata'lar, Mahabharata, Pandava, Kuruidi.

Gandharva. *(Hint)* Su tanrısı... Veda dininin en eski tanrılarındandır. Kimi metinlerde *hava cinleri* olduğu ileri sürülür. Sonraları, *Svarga* adı verilen *İndra* cennetinin çalgıcıları *Centaure*'larla bir tutulmuşlardır. *Gandharva'lar* çeşitli inançlara konu olmuşlar, olağanüstü güçlükleri ve öc alıcılıklarıyla ünlenmişlerdir. *Bkz.* Vedizm.

Ganelon. *(Fransız)* Şarlman'ın danışmanı... *Gan de Maganz* adıyla da anılır. *Şarlman* destanlarının en ünlü kişilerindendir. Sonunda Şarlman'a ihânet eder, çünkü Sirakuza'ya elçi gönderilmesinde kendisini öneren *Roland*'ın bir kötü niyeti olduğunu sanmaktadır. Düşmanla anlaşır ve Şarlman'ın ünlü şövalyelerinin ölümüyle son bulan savaş plânını hazırlar. *Bkz.* Roland Destanı.

Ganesa. *(Hint)* Okumuşların koruyucusu tanrı... *Siva*'yla *Parvati*'nin oğludur. Bir fil başı biçiminde tasarlanmıştır. Babası tanrı Siva'nın ordusuna o komuta etmektedir. Kaldı ki her işte yardımı aranan, kendisine başvurulan bir tanrıdır. *Bkz.* Gana, Siva, Parvati.

Ganga. *(Hint)* Ganj nehir-tanrı... Sanskrit ve Hindû dillerinde Ganj nehri bu adla anılır. Kutsal bir nehir sayılmış ve yüzyıllar boyunca tapılmıştır. Sularında temizleyici ve canlandırıcı bir güç bulunduğuna inanılır. Her yıl özel törenlerle kutsanır. *Bkz.* Gangotri.

Gangotri. *(Hint)* Ganj nehrinin kaynağındaki haç yeri... Burada Brahman'ların tapınağı vardır, tanrı-nehir *Ganj*'ın kutsal suyunu satarlar. *Bkz.* Ganga.

Gani. *(İslâm)* Tanrı adlarından biri... Tanrının çok varlıklı olduğunu ve hiçbir şeyi gereksemediğini dile getirir. Sözcük anlamında *zengin* demektir. *Bkz.* Esmâ.

Ganimed. *Bkz.* Ganymedes.

Ganimedes. *Bkz.* Ganymedes.

Ganj. *Bkz.* Ganga.

Ganymedes. *(Yunan)* Zeus'ün âşık olup kaçırdığı delikanlı... Troia kralı *Tros*'un *Kallirroe*'den olma oğludur. O kadar güzelmiş ki, tanrılar tanrısı *Zeus*, ona âşık olmuş ve kartal biçimine girip onu kaçırmış, *Olympos*'ta tanrılara içki sunucu yapmış. *Bkz.* Zeus.

Gargettos. *(Yunan)* Herakles tarafından öldürülen yırtıcı köpek... *Geryones*'in sürülerini koruyormuş, bu sürüleri çalmak da *Herakles*'in ünlü on iki işinden biriymiş. *Bkz.* Herakles.

Garibiyye. *(İslâm)* Kaadirîliğin kollarından biri... Şeyh Muhammet Garibullah-ül-Hindî tarafından kurulmuştur. *Bkz.* Kaadiriyye.

Garin. *(Fransız)* Aimeri de Narbonne'un oğlu... Annesinin babası Lombard kralı *Bonifac*e'ın ülkesine gider ve onun bağışladığı toprakları yönetir. *Bkz.* Aimeri de Narbonne.

Garuda. *(Hint)* Güneş kuşu... *Vişnu*'nın yanında bulunan mitolojik varlıklardandır. *Bkz.* Vişnu.

Gassâniyye. *(İslâm)* Mürcie mezhebinin bir kolu... Gassân al-Kûfî tarafından kurulmuştur. *Bkz.* Mürcie.

Gatha. *(İran)* Dinsel ilâhi... *Gatha*'lar, *Zerdüşt* dininin kutsal kitabı *Avesta*'nın önemli bir bölümüdür. *Bkz.* Avesta, Zerdüşt'cülük.

Gautama. *(Hint)* Buda'nın aile adı... *Bkz.* Buda.

Gâve. *(İran)* Mitolojik başkaldırıcı... Eski İran inançlarına göre *Gâve* bir demirciymiş, *Ahriman*'ın oğlunun omuzunda çıkan yılanları beslemek için bütün çocukları elinden alınınca başkaldırmış, demirci önlüğünü mızrağına takarak bayrak açmış ve halkı çevresinde toplamış. İlk bayrağın böylece icâdedilmiş olduğuna inanılır. Perslerin kullandığı ilk bayraklara da *Gâve'nin önlüğü* denir. *Bkz.* Dahhâk.

Gâv-ı Arz. *(Genel)* Dünyayı boynuzlarında taşıdığına inanılan öküz... Farsça *gâv* sözcüğü *öküz* demektir. Bu inanca çeşitli ulusların halklarında rastlanmıştır. Çok eski bir halk inancı olarak zamanımıza kadar süregelmiştir. *Gâv-ı zemîn* de denir.

Gâv-ı Samirî. *(Hıristiyan)* Altın buzağı... *İncil*'de adı geçer. *Bkz.* İncil, Gâv-ı Arz.

Gavs. *(İslâm)* Yardım eden kurtarıcı... İslâm tasavvufunda *kutup* denen şeyhlere, kendilerinden yardım istendiğinde *gavs* denir. Sözcük olarak Arapça *yardım* anlamındadır. Tasavvuf inancına göre *gavs*, ancak her yüzyılda bir kez bulunur. Kaadirîler, kurucuları Abdülkaadir Geylânî'yi *gavs* sayarlar.

Gaya. *(Hint)* Budistlerce kutsal sayılan kent... Budacıların inançlarına göre *Buda*, dinsel düşüncelerini bu kentin ormanlarında edinmiş ve bu kentte yaymaya başlamış. Bu kentteki Buda tapınağı her yıl dünyanın her yerinden gelen Budacılarca ziyâret edilir. *Bkz.* Budizm.

Gayanit'ler. *(Hıristiyan)* İsâ'nın hiçbir acı çekmediğine inanılan mezhep... VI. yüzyılda İskenderiye patriği Gayanos tarafından kurulmuştur. *Bkz.* Hıristiyanlık.

Gayatri. *(Hint)* Brahmanlarca güneşe yapılan dua... *Bkz.* Brahmanizm.

Gayb. *(İslâm)* Tasavvuf inançlarına göre, tanrının insandan gizlediği her şey... Dilimize *kayıp* biçiminde geçmiş olan ve *yitirme* anlamını dile getiren bu Arapça sözcük, *gizli* anlamındadır. Tasavvufçular, evreni ikiye ayırırlar: Biri duyularla bilinen evrendir ki *âlem-ül-şehâde* adıyla anılır, öteki duyularla bilinemeyen evrendir ve *âlem-ül-gayb* adını alır. Ermişler bu *gayb*'i bilenlerdir ki onlara *ricâl-ül-gayb* denir. Bâtınîlerin inançlarına göre de imam ölmez, ancak *gayb* olur, sonra yeniden dünyaya (*Ar.* Ric'at) gelir. *Bkz.* Gaybet, Galiyye, Tasavvuf.

Gaybe. *Bkz.* Gaybet.

Gaybet. *(İslâm)* Tanrıdan başka her şeyden sıyrılıp tanrıda yok olma... Tasavvuf dilinde *gizli* (*Ar.* Gayb)'yle *gizlilik* (*Ar.* Gaybet) arasında fark vardır. Birincisinde ermiş, sonra yeniden dünyaya gelmek üzere yok olur, ikincisinde kendisi dünyadadır, ama tanrıdan başka hiçbir şeyle ilgilenmediği için yok olmuş gibidir. Bu ikinci anlama tasavvuf dilinde *gaybe* ya da *gaybet* denir. Bu anlam aynı zamanda çevredeki her şeyden ve bu arada *halktan kopma*'yı da dile getirir. Halktan kopma, bilgisizlikten bilgiye geçme anlamındadır ve tasavvufçulara göre insan ancak o zaman gerçek insan olur. *Bkz.* Gayb, Gaybet-i Kübrâ, Gaybet-i Suğrâ, Tasavvuf.

Gaybet-i Kübrâ. *(İslâm)* Büyük gizlilik... *İsnâ aşeriyye* adıyla anılan on iki imamcı tasavvufçuların dilinde Muhammed el-Mehdî'nin Samerra'da kayboluşundan yeniden dünyaya geleceği zamana kadar geçecek süre *gaybet*'tir ki ikiye ayrılır: Mehdî'nin temsilci ve buyruk gön-

derdiği süre *gaybet-i sugrâ*, Mehdî'nin temsilci ve buyruk göndermediği süre *gaybet-i kübrâ*'dır. Bu ikinci sürenin, yâni büyük kayboluşun ne kadar süreceği belli değildir, ama Mehdî döndüğünde sona erecektir. *Bkz.* Gaybet'i Sugrâ, Mehdî, İsnâ Aşeriyye, Gaybet.

Gaybet-i Suğrâ. *(İslâm)* Küçük gizlilik... On iki imamcı tasavvuf anlayışına göre *küçük kayboluş* süresi İ.S. 870 yılından 950 yılına kadar seksen yıl sürmüştür ve bu süre içinde *Mehdî*, dört temsilci ve onlar aracılığıyla buyruklar göndermiştir. Mehdî'nin bu dört temsilcisi Ebû Amr, Ebû Câfer, Ebûl Kasım, Ebûl Hasan'dır. Sonuncu temsilci Ebûl Hasan Ali bin Muhammed Sumrî 950 ya da 951 (Hicrî tarih: 339) yılında ölmüş ve bundan sonra *büyük kayboluş* başlamıştır. *Bkz.* Gaybet-i Kübrâ, Mehdî.

Gaylâniyye. *(İslâm)* Mûtezile'nin bir kolu... *Bkz.* Mûtezile.

Gayyâ. *(İslâm)* Cehennemde bulunan bir kuyu... Müslümanların kutsal kitabı *Kur'an*'a göre dinsizler ve tanrının emirlerini yerine getirmeyen dinliler bu kuyuya atılacaklardır. Kuyu, çok derindir ve cehennemde yananların kan ve irinleriyle doludur. Sözcük olarak Arapça *yolunu şaşırmışların yeri* anlamındadır. *Bkz.* Cehennem.

Gazi Miyan. *(Hint)* Adına evlenme günü şenlikleri yapılan Hint'li ermiş... Evleneceği gün öldürüldüğünden adına evlenme günü şenlikleri yapılan bu ermişe, hangi dinden olursa olsun, bütün Hintliler saygı duyarlar ve onu kutsarlar. Onun Gazne'li Mahmut'un yeğeni Sâlâr Mesut olduğuna inanılır.

Gaziyye. *(İslâm)* Şâzililiğin bir kolu... XVI. yüzyılda Ebûl Kasım Gaziyûl Selcemâs tarafından kurulmuştur. Bundan ötürü *Kasımiyye* de denir. *Şâzilîyye*'nin *Reşâdiyye* kolundan türemiştir. *Bkz.* Şâziliyye.

Gazzâliyye. *(İslâm)* Gazzâlî'nin gizemsel düşüncelerini benimseyenlerce kurulan tarikat... XII. yüzyılda kurulmuştur. Aklın insanı yanıltacağı ve gerçeğe ancak inanla varılabileceği temel düşüncesini izler. İslâm düşünürü Gazzâlî (1058-1111) şüphecilikten yola çıkıp inancılığa varmakla ünlüdür. Ona göre din, inana dayanmakla, felsefeden çok daha üstündür. İslâm diniyle bağdaşmayan felsefe saçmadır. Kesin bilgi, ancak sezgiyle elde edilebilir. Duyular ve us, insanlara gerçek bilgiyi veremez. Usla değil, ancak gönül gözüyle görülür ve anlaşılır. Bilgi, *vahiy* ve *ilham*'la edinilir. *İmân*'la *akıl* arasındaki çelişkileri *tasavvuf* çözer. *Bkz.* Tasavvuf.

Ge. *Bkz.* Gaia.

Gea. *Bkz.* Gaia.

Gebb. *Bkz.* Gebeb.

Gebeb. *(Mısır)* Yeryüzü-tanrı... Gebb de denir. Gökyüzü-tanrıça *Hathor*'la birleşerek *İsis, Osiris, Seth* ve *Nefthi* adlarını taşıyan tanrıları meydana getirmiştir. Hükümdârlık kurumunun simgesidir, dünya egemenliğini oğlu Osiris'e bırakır, o da kız kardeşi ve karısı İsis'le birlikte dünyayı yönetir. *Erkek ilke olmasına karşın, Yunanlıların dişi ilkesi* Gaia'yla büyük bir benzerliği vardır. Osiris de böylece dünyaya egemen olup bütün öteki tanrılara üstünlüğünü kabul ettirmekle Yunanlıların *Zeus*'u gibidir. *Bkz.* Osiris, İsis.

Gebelik Totemi. *(İlkel)* İlkel kadının tam gebeliğini duyduğu anda dokunduğu nesne ya da hayvan... Bu ilkel inanç, araştırmacı Frazer tarafından 1905 yılında açıklanmıştır. İlkel kadın, gebeliğini hissettiği anda neyle uğraşıyor, neye dokunuyor ya da ne yiyorsa o şey onun için *totem* olur. Birkaç kadın aynı totemde gebeliklerini hissetmişlerse o totemin gücü genelleşir ve bütün klan için kutsallaşır. O totemin bulunduğu yer de ataların ruhlarının dolaştığı kutsal bir yer sayılır. Örneğin, ilkel kadın bir tarlada bir ot toplarken gebeliğini hissetmiştir. O ot *totem*, o tarla da *kutsal yer* olur. *Bkz.* Totem.

Gebr. *(İran)* Ateşe tapan... *Zerdüşt* dininden olanlar için kullanılır ve bunlara *Gebrler* denir. *Mecûsî* deyimiyle anlamdaştır. Bu farsça deyimin Arapça *kâfir* deyiminden bozma olduğu ve İslâm dinini tanımayıp ateşe tapanları dile getirdiği ileri sürülmüşse de tanıtlanamamıştır. İslâm terminolojisinde *ateşe tapan ve Hıristiyan* anlamında *gebr-ü tersâ* deyimi kullanılır. *Bkz.* Zerdüştcülük, Ateş.

Gebrîlik. *Bkz.* Gebr.

Gece. *Bkz.* Nyks.

Geçiş Rit'leri. *(Genel)* İnsan yaşamında bir durumdan başka bir duruma geçerken yapılan törenler, kutsamalar ve tapımlar... Fransız incelemecisi Van Gennep tarafından önerilen bu deyim (*Fr.* Rites de passage), ilkellerde olduğu kadar uygar toplumlarda da uygulanan *geçiş* törelerini dile getirir. Doğum, ölüm, erginlik, evlenme vb. gibi insan yaşamının çeşitli evreleri arasındaki geçişlerde yapılan kutsamalar ve ta-

pımlar, şenlikler ve törenler Van Gennep'e göre hem geçilecek yeni evrenin tehlikelerinden koruma, hem de yeni bir duruma geçişten duyulan sevinç öğelerine dayanır. İlkellerde büyüsel bir nitelik taşıyan bu törenler, uygar toplumlarda dinsel bir nitelik taşır. *Bkz.* Rit.

Gelanor. *(Yunan)* Argos kralı... *Phoroneos* soyundandır, ondan sonra krallığa *Danaos* geçer. *Gelanor,* Lykia dilinde *kral* anlamına gelir. Kimi metinlerde Danaos'un Argos krallığını *Pelasgos*'un elinden aldığı yazılıdır. *Bkz.* Pelasgos, Danaos.

Gelenek. *(Genel)* Eski kuşaklardan yeni kuşaklara sözle aktarılan her türlü töre ve davranış biçimi... *Gelenek* (*Fr.* Tradition), ilkellerde ve uygar toplumlarda büyüsel ve dinsel birçok törelerin sürüp gitmesini sağlar. Bu bakımdan gelişmeyi engelleyicidir ve yeniliklere karşıdır. Bundan ötürü gelenekçilik bir çeşit tutuculuktur. Katolik inançlarına göre de gelenek, kutsal kitabı tamamlar. Kaldı ki hemen bütün büyük dinler, gelenekleri zorunlu olarak içermişlerdir. Birçok dinlerin tutunup yayılmasına engel olacak güçte gelenekler vardır. Örneğin, İslâmlık, eski Arap geleneklerinin çoğunu bu zorunluk yüzünden özümsemiştir. Gelenekler, çoğunlukla, inanç ürünüdürler ve tartışmasız benimsenirler.

Gemara. *(Yahudi)* Talmud'un ikinci bölümü... Aram dilinde *yorum* anlamını dile getirir. *Bkz.* Talmud.

Gemiler Kataloğu. *(Yunan)* Troia savaşında her iki ordunun silâh gücü dökümü... Homeros'un *İlyada* destanında bulunan bu dökümün destana sonradan katıldığı sanılmaktadır. Bu parça, destanda altmış dizedir ve özellikle Atina'nın gücünü yüceltir. *Bkz.* İlyada.

Genç Kız Yıldızı. *Bkz.* Demeter.

Genèse. *(Yahudi)* Tevrat'ın beş kitabından birincisinin Fransızca adı... *Oluş* demektir, Osmanlıcada *tekvin* adıyla anılır. *Bkz.* Tevrat, Ahdi Atîk.

Genosit. *(Genel)* Dinsel bir topluluğu bütünüyle yok etme... Nazi Almanya'sı tarafından Yahudilere karşı uygulanmıştır. *Genosit* (*Fr.* Génocide), başkaca siyasal amaçlarla da yapılır, nitekim Alman genositi ırksal ve siyasal amaçla gerçekleştirilmiştir. Sözcük, Yunan ve Lâtin karışımı aslında da *ırk* (*Yu.* Genos) *öldürme* (*Lâ.* Caedere) anlamını taşır.

Genius. *(Roma)* Cin... Herhangi bir şeyin içinde doğup geliştiği *tinsel varlık* anlamını dile getirir. Bir insanın *genius*'ü gibi bir yerin, bir eşyanın da *genius*'ü vardır. Dilimizdeki *cin* sözcüğünün kökü de bu Lâtince sözcüktür. Bir insanı koruyan ve canlı kılan, Roma inançlarına göre, onun *genius*'üdür. Aynı güç Yunan inançlarında da *daemon* sözcüğüyle dile getirilmiştir. Spencer'le Gillen'e göre ilkellerin *arimburunga*'ları Romalıların *genius*'ünden farksızdır. Roma inançlarına göre, her insanın ayrı ve kendine özgü bir *genius*'ü vardır, imparatorun *genius*'ü öbür insanların *genius*'üne egemendir. Romalılar, mülklerin sınırlarını birbirinden ayıran *sınır genius*'üne *terminus*, evleri dışarıdan ayıran *sınır genius*'üne *janus*, kadınlarda dölü sağlayan *döl genius*'üne *juno*, *mülk genius*'üne *lar* ve *yemek dolabı genius*'üne *penus* derlerdi. *Lar*'lar mülke bağlıydılar, yâni o mülk bir başkasına satılırsa *lar* gene o mülkü korumaya devam ederdi. Buna karşı *penus*'ler bir evden taşınıldığında ev halkıyla birlikte yeni eve göçerlerdi. Aristokrat yapılı *penus*'ler sadece soyluları korurlardı, halkçı *lar*'larsa köleleri de korurlardı. Bu inanç, kölelerin mülk sayılmasının sonucudur. Romalılara göre, ölülerin de *genius*'leri vardır, kendi ölülerinin *genius*'lerine *manes* ve düşman ölülerinin *genius*'lerine *lemures* derlerdi. Bu inanç da ruhların ölmediği ve ölümden sonra da yaşadığı inancıyla ilişkilidir. Nitekim *genius* deyimi zamanla insanın *ölümsüz ruh*'u anlamına dönüşmüştür. *Bkz.* Cin, Ruh.

Géomancie. *(Genel)* Yere savrulan bir avuç toprağa bakılarak yapılan falcılık... Özellikle ev ve mezar yerleri seçimi için uygulanmıştır. Kaynağının Çin falcılığı olduğu sanılmaktadır. Çinliler ölülerini bu falla seçtikleri en uygun yere gömerlerdi. *Bkz.* Fal.

Genovefa. *(Hıristiyan)* Bir ortaçağ öyküsünün kadın kahramanı... Trevers derebeyi kont *Ziegfired*'in sâdık karısıdır ve kendisine âşık olup yüz bulamayan kâhya *Golo* tarafından iftirâya uğrar. Öldürüleceği sırada kendisini öldürmekle görevleri olanlar ona acırlar ve bırakırlar. Zamanla kont iftirânın içyüzünü öğrenir ve karısını her yerde aratır. Ama iş işten geçmiştir ve *Genovefa von Brabant* ölmek üzeredir. Bu efsâne, *Leganda Aurea* adını taşır.

Georgos. *(Yunan)* Zeus'ün adlarından biri... Yunanca *çiftçi* anlamındadır. *Bkz.* Zeus.

Gerard de Rossiglion. *(Fransız)* Kendi adıyla anılan ünlü destanın başkişisi derebeyi... Frank krallarıyla derebeylerin çatışmalarını dile

getiren ünlü destanlardan biri de, *Gerard de Rossiglion*'un destanıdır. Hıristiyanlık öğeleriyle süslenmiş bulunan bu destanlarda aşklar, kıskançlıklar, bitmez tükenmez savaşlar vardır. Ama sonunda bir ermişin öğüdüne uyarak *Gerard*, kömürcülük yapar ve yirmi iki yıl yoksul bir yaşamı sürdürür. Bu destanda, Gerard'ın savaştığı kral, *Şarlman*'ın büyükbabası çekiç lâkabıyla ünlü *Şarl*'dir. Ama onun adı *Roland Destanı*'nda da geçer, bu destanda da Şarlman'ın ünlü on iki şövalyesinden biri olarak rol oynar. *Bkz.* Roland Destanı.

Gerana. *(Yunan)* Turna kuşuna dönüştürülen kraliçe... Pigmeler'in kraliçesiymiş, tanrılara kafa tutmuş, *Artemis*'le *Hera* da onu kuş yapmışlar, Pigmeler de onu avlayıp yemişler. *Bkz.* Artemis, Hera.

Geras. *(Yunan)* Kişileştirilmiş kocamışlık... *Herakles*, onu yener ve ölümsüzlüğe ulaşır. *Bkz.* Herakles.

Gerberto di Aurillac. *(Hıristiyan)* Şeytanla anlaşan papaz... Almanların ünlü *Faust* tasarımına örneklik eden *Gerberto*, bütün yaşamı süresince biraz daha çok bilgi edinmek için her şeye katlanan bir papazdır. İtalya'nın Aquitania bölgesinde doğmuş, şeytanın kendisine bilgi öğretmesi karşılığında ruhunu şeytana satmıştır. Sonunda şeytanın yardımıyla Reims piskoposu ve daha sonra *Silvestro II.* adıyla Papa olur. *Papa Eilvestro Efsânesi* adıyla anılan bu öykü, *şeytanla anlaşma* öykülerinin en eskisi sayılmaktadır. Aynı konu pek çok efsânede işlenmiştir. Alman ozanlarının işledikleri *Faust* da aynı temele dayanır. Öğrenme meraklısı *Faust* adlı birinin 1480-1540 yılları arasında Almanya'da yaşadığı da saptanmıştır. Alman *Faust*'unun serüvenlerini işleyen ilk yapıt da 1587 yılında yayımlanan *Volksbuch* (Halkın Kitabı)'dur. *Bkz.* Şeytan, Silvestro, Mephistopheles.

Gerçek. *(Genel)* Tanrı ve tanrısal olan... Osmanlıcada *hakikat* ve Fransızcada *vérité* sözcükleriyle dile getirilen bu anlam çeşitli dinlerin terminolojisinde bizzat *tanrı*'yı ve *tanrısal olan her şeyi*'i dile getirmek için kullanılır. Örneğin, Hintlilerin *Sikh dini*'nde tanrının adı *gerçek*' tir. Tanrıbilimsel felsefe de gerçekliği tanrısal saymıştır. Örneğin, Platonculuk, nesneleri değil, onların tanrılık ilkörneklerini *gerçek* sayar. Bu dinsel anlam özellikle ortaçağın gerçekçilik akımının temelidir. Ortaçağ gerçekçilerince genel kavramların gerçek oldukları kabul edilmiştir. Bir Sikh ilâhisi şöyle der "Bir tek tanrı vardır, onun da adı, gerçektir. Yaratan odur, yaratılmamış ve kendi varlığını da kendinden çıkarmıştır. Gerçek her zaman vardı ve her zaman da var olacaktır". *Bkz.* Tanrı.

Gerd. *(İskandinav)* Tanrı Freyr'in karısı... Dev Gymer'le dişi dev *Derboda*'nın kızıdır. Tanrı ona âşık olmuş ve habercisi *Skirner*'in aracılığıyla evlenmiştir. *Gerd* böylece dev kızlığından tanrıçalığa yükselmiştir. *Bkz.* Frey.

Gerdanlık. *(Yunan)* Harmonia'nın uğursuz sayılan boyun takısı... *Harmonia* bu gerdanlığı *Kadmos*'la evlenirken düğün hediyesi olarak tanrılardan almış. Bu tanrısal gerdanlık Yunan mitolojisinin pek çok serüvenlerinde elden ele geçer ve her geçtiği ele de uğursuzluk getirir. *Polyneikes*, kâhin *Amphiaraos*'un karısı *Eriphyle*'yi bu gerdanlığı vererek kandırır ve kocasının gizlendiği yeri öğrenir, bu öğretmenin sonunda Thebai'ye karşı yapılan Yediler Seferinde kahramanların hepsi ölür. Eriphyle de oğlu *Alkmaion* tarafından öldürülür. Alkmaion, gerdanlığı, öldürdüğü annesinin boynundan alarak karısı ve *Phegeus*'un kızı *Arsinoe*'ye verir. Ama gerdanlık gene uğursuzluk getirir ve kocası *Arsinoe*'yi bırakıp *Kallirhoe*'yle evlenir. Yeni karısının istediği gerdanlığı ele geçirmek için Alkmaion bir hileye başvurur, ama hilesi anlaşılır ve öldürülür. Sonunda uğursuz gerdanlık *Apollon*'a adak olarak Delphoi tapınağına verilir. Harmonia'nın uğursuz gerdanlığı giderek gerdanlığın uğursuzluğu inancına dönüşmüş, Hıristiyan ve İslâm inançları arasına da katılmıştır. Hıristiyan inançlarında Fransa kraliçesi Marie Antoinette'in gerdanlığı dâvâsı Fransız İhtilâli'nin öncüsü sayılır. İslâm inançlarında da peygamber *Muhammet*'in karısı Ayşe'nin kaybolan gerdanlığı İslâm dünyasında güçlükle önlenebilen bir ikiye ayrılmanın nedeni olmuştur. Marie Antoinette'in gerdanlığı dâvâsının özeti şudur: La Motte kontesiyle sevgilisi Cagliostro, kraliçe Marie Antoinette'e veresiye bir gerdanlık almak için Kardinal Louis de Rohan'ı kandırarak kefâletini sağlarlar. Sonra da gerdanlığın taşlarını satarak parasını ceplerine atarlar. Zamanı gelince kuyumcuların paralarını istemeleriyle meydana çıkan olay bir hayli büyür. Kraliçenin kocası Fransa kralı Louis XVI. saf kardinali hapse attırır. Fransa ikiye ayrılır ve çoğunluk krala karşı kardinali tutar. Büyük Fransız Devriminin başlangıcı sayılan bu olay, devrimle mülklerinden edilen soylularca gerdanlığın uğursuzluğuna yorulur. İslâm dün-

yasında da Ayşe'nin gerdanlığı öyküsü kısaca şudur: Peygamber Muhammet, Beni Mustalik Seferi'nden dönerken Medine yakınlarda konaklar. Konak sırasında peygamberin karısı Ayşe gerdanlığını düşürdüğünü fark eder ve bir başına aramaya çıkar. Deve üstündeki perdelerle örtülü mahfesinden ayrıldığını kimse görmemiştir, bundan ötürü kervan yoluna devam eder. Ayşe ıssız çölde tek başına gerdanlığını ararken Safvan adında yakışıklı bir delikanlıya rastlar ve kente onunla birlikte döner. Bu olay büyük dedikodulara yol açar ve pek çok Müslümanlar, peygamberin Ayşe'yi boşaması gerektiğini ileri sürerler. Örneğin, peygamberin amcaoğlu ve dâmâdı – Alevîlik'le İslâm dünyasını büyük çapta etkileyecek olan – *Ali* de bu boşanmayı isteyenler arasındadır. Çünkü, Ayşe'nin Safvan'la sevişerek peygamberi aldattığı kanısındadır. Sonunda tanrı araya girer ve bir âyetle iftirâcıların seksen sopa vurularak cezalandırılmalarını buyurur. Bu olay da Müslüman dünyasında gerdanlığın uğursuz sayılmasına yol açmıştır. *Bkz.* Harmonia, Amphiaraos, Polyneikes, Alkmaion.

Gerier. *(Fransız)* Şarlman'ın on iki şövalyesinden biri... *Bkz.* Roland Destanı.

Gerin. *(Fransız)* Şarlman'ın on iki şövalyesinden biri... *Bkz.* Roland Destanı.

Gernot. *(Alman)* Burgund kralı Gunther'in kardeşi... *Bkz.* Nibelungen.

Gerşasb. *(İran)* Mitolojik İran hükümdârı... *Nerİman*'ın babası olduğuna inanılır.

Geryoneus. *(Yunan)* Üç başlı dev... *Herakles*'in ünlü işlerinden biri de onu öldürmekti. *Poseidon*'un oğlu *Khrysaor*'la *Okeanos*'un kızı *Kallirhoe*'nin çocuklarıymış. *Bkz.* Herakles, Dev.

Geryon. *Bkz.* Geryoneus.

Geryones. *Bkz.* Geryoneus.

Gesar. *(Tibet)* Mitolojik Tibet kralı... Yasaları bulmak için göklere çıktığına inanılır.

Gethsemani. *(Hıristiyan)* İsâ'nın dua ederken yakalanıp götürüldüğü bahçe... Kudüs dolaylarında, Zeytin dağının eteğindedir. Hıristiyanlarca kutsal sayılır. *Bkz.* İsâ.

Geus-Urvan. *(İran)* Mitolojik boğa... *Zerdüşt* inançlarına göre *Ahura-Mazda* tarafından yaratılmış, *Ehrimen* tarafından öldürülmüştür. Bütün hayvanların ruhunu kendinde toplamıştır. Bütün yararlı hayvanlar ondan türemiştir, bundan ötürü de yaşamaya devam etmektedir. *Bkz.* Zerdüştçülük.

Geyik. *(Yunan)* Otos'la Ephialtes'e kızan Artemis'in büründüğü kılık... *Geyik* kılığına giren *Artemis*, Nakses adasında avlanan iki kardeşin karşısına çıkmış, onları peşine düşürüp bir uçurumun kenarına çekmiş ve düşürüp öldürmüş. *Bkz.* Artemis, Otos, Ephialtes, Atteone.

Gherrier. *(Fransız)* Galvano'nun kardeşi... *Lancelot*'yu sevmeyen *Gherrier*'yle kardeşi *Agravan*, kralın yeğeni *Mordret*'yle birlikte kral *Arthur*'ü *Lancelot*'ya karşı kışkırtırlar. Kral, onların kışkırtmasıyla, Lancelot'nun karısıyla sevişerek kendisine ihânet etttiğine inanır. Bu olay sonunda çıkacak olan savaşta üç kışkırtıcı da ölür. *Bkz.* Lancelot, Arthur, Galvano.

Gheirrod. *(İskandinav)* Tanrı Votan'ın koruduğu kral... Karısı kraliçe *Frigg*'dir. Tanrı *Votan*'a kocasının korunmaya değer olmadığını bildirir. Tanrı da kralı denemeye karar verir, yoksul bir yolcu kılığına girerek kralın sarayına gelir ve ondan konuklanmasını ister. Kral, yoksul ihtiyarı aç ve susuz bırakır. Ne var ki sonunda karşısındaki yoksulun tanrı olduğunu anlar ve kılıcını yüreğine saplayarak kendini öldürür. *Bkz.* Votan.

Gılgameş. *Bkz.* Gılgamış.

Gılgamış. *(Sümer)* Kendi adıyla anılan ünlü destanın kahramanı Uruk kralı... Efsâneleştirilmiş gerçek bir kahraman sanılmaktadır. Kimi incelemecilere göre, Mezopotamya'da iki ırmak vâdisinin güneyinde gerçekten yaşamış ve hüküm sürmüştür. Ünlü destanlarında yarı insan, yarı tanrı sayılmıştır. Kimi yorumculara göre de, tanrılara kafa tutan insanın, insan gücünün simgesidir. Gördüğü işler, tıpkı Yunan mitolojisindeki *Herakles*'in işleri gibi on iki tanedir. Bu çok eski Mitos'un Herakles mitosunu geniş ölçüde etkilediği bellidir. Destanlarda anlatıldığına göre, *Gılgamış*, çok akıllı ve çok çalışkan bir genç kralmış. Halkının da kendisi gibi hiç boş oturmamasını istermiş. Bütün delikanlıları boş oturmamaları için işe koşarmış. Uruklu kızlar ve kadınlar, tanrılara yalvarıp, kocalarının ve sevgililerinin biraz da kendilerine bırakılmasını istemişler. Tanrıça *Aruru*, kadınlara acımış ve toprak vücutlu yarı hayvan *Enkidu*'yu yaratarak Gılgamış'la dost etmeye karar vermiş. Böylelikle genç ve cesur kralı çeşitli serüvenlere sürükleyip Uruk erkeklerini rahat bırakmasını sağlamış. Gerçekten de bu iki güçlü yaratığın dostluğu, birçok tehlikeli serüvenlere atılmalarını gerektirmiş. Bu iki güçlünün dostluğu da bir güreşle başlamış, Gılgamış olağanüstü

gücüyle Enkidu'yu tuttuğu gibi yere çarpıvermiş. Yaratıldığından beri ilk kez yenilgiye uğrayan Enkidu, çok şaşırmış. Oysa bu yenilgide bir çeşit orospular olan *İştar* râhibelerinin de rolü varmış. Genç kral, ormanlarda yaşadığını duyduğu bu yarı hayvan yaratığı kandırıp kente getirmesi için onlardan birini görevlendirmiş. Enkidu da yedi gün ve yedi gece bu râhibeyle yatmış, ondan insancıl olmasını öğrenmiş. İki yiğidin ilk serüvenleri, tanrı *Enlil*'in Sedir dağını korumakla görevlendirdiği *Humbaba* ya da *Kumbaba* adlı devi öldürmek olmuş. Bu başarı Gılgamış'ı öylesine yüceleştirip güzelleştirmiş ki, tanrıça İştar dayanamamış, onunla evlenmek istemiş. Ama genç kral bu evlenmeye yanaşmamış, üstelik de tanrıçayla alay etmiş. Onuru kırılan tanrıça çok kızmış ve tanrı *Anu*'ya başvurarak öcünü alabilecek kutsal bir boğa yaratmasını dilemiş. Kahramanlarımızın ikinci işi bu boğayı öldürmek olmuş. Genç kral, Uruk kentini çevreleyen duvarların üstüne çıkıp öcünün alınışını seyretmeye hazırlanan tanrıçanın gözleri önünde, bir baltayla boğanın kafasını uçuruvermiş. Daha pek çok olağanüstü başarılar kazanan iki yiğidin bu serüvenlerinde sonucu alan, eşdeyişle devleri, boğaları vb. öldüren hep Gılgamış'tır, arkadaşı Enkidu sadece yardımcı durumundadır. Bütün bu serüvenlerden sonra Enkidu hastalanmış ve ölmüş. Arkadaşının ölümüne çok üzülen genç kral böylelikle ilk kez ölümün acılığını öğrenmiş ve ölümsüzlüğe erişmenin yollarını araştırmaya başlamış. Dedelerinden *Utnapiştim* (Mezopotamya Nuh'u)'in tûfandan kurtularak ölümsüzlüğe kavuştuğunu hatırlamış ve onu bulup ölümsüzlüğün yolunu öğrenmek istemiş. Birçok serüvenlerden sonra dedesini bulmuş, ondan ünlü *tûfan* öyküsünü dinlemiş. (Bu öykü, destanın on birinci bölümündedir). Dedesi ona denizlerin dibinde büyülü bir ot bulunduğunu, bu otu bulup yiyebilirse ölümsüzlüğe kavuşacağını söylemiş. Dönüşünde, denizlerin dibine dalıp bu otu koparan Gılgamış, tam onu yiyeceği sırada otu bir yılana kaptırmış. Ölümsüzlük umudunu yitiren Gılgamış, Uruk'a dönmüş ve yeraltı tanrısı *Nergal*'in izniyle yeryüzüne dönmüş olan arkadaşı Enkidu'nun ruhuyla konuşup avunmaya çalışmış. Ölümün kesin olduğunu bildiğinden, dostuna öbürdünya üstüne birçok sorular sormuş. Destan bu sorulardan meydana gelen bir bölümle sona ermektedir. *Bkz.* Gılgamış Destanı, Utnapiştim, Tûfân, Herakles, Ölüm, Samukan.

Gılgamış Destanı. *(Mezopotamya)* Uruk kralı Gılgamış'ın yaşamı ve serüvenleri aracılığıyla insanın doğa karşısındaki durumunu saptayan destan... İnsanlığın en eski destanı olan *Gılgamış Destanı*, düşünce yapısı bakımından da mitolojik kalıntıların en ilgincidir. Bâbillilerin ilk sözcükleriyle adlandırdıkları destan *Sha Nagba İmuru* (Her şeyi görmüş olan) deyimiyle anılır. Sümer, Asûr, Akad vb. gibi çeşitli Mezopotamya topluluklarınca işlenmiş olan destanın bugün elde bulunan metni Sümerlerden kalmadır. Asûr ve Akadlardan kalma bölümler de bulunmuştur. İlkin Thompson tarafından İngilizce *The Epic of Gilgamish* (Oxford, 1930) adıyla yayımlanmış ve daha sonra Almanca, Fransızca, Türkçe çevirileri yapılmıştır. Bu destanın bulunmasıyla *Herakles* mitosu ve tûfan öyküsü gibi birçok gelişmiş mitlerin kaynakları da meydana çıkmış olmaktadır. Destan, temel düşünce olarak, doğanın sırlarını bilmek isteyen insanın araştırıcı çabasını işler ve tanrılara bile kafa tutacak ölçüdeki gücünü belirtir. Ölümsüzlüğün insan için olanaksız bulunduğunu saptar. İnsan, karşısına çıkacak doğa engellerini yenip aşarak kendi yolunu kendi yaratacaktır. İnsanın kendi yolunu açmasına tanrılar bile engel olamayacaktır. Tûfan bile gönderseler, insan soyunu yok edemeyeceklerdir. Tanrılar ve doğa, insana her gün biraz daha yenilecek ve sırlarını her gün biraz daha kaptıracaktır. Destan, aynı zamanda, insanın idealist düşlerle kendini kendine yabancılaştırmadan önce çok daha gerçekçi bulunduğunu da tanıtlamaktadır. Tanrılar, insana yardım etmemekte, tersine, güçlükler çıkarmaktadırlar. İnsan bu güçlükleri kendi alınteriyle, bilinçli çabasıyla yenmektedir. Destanın bir başka özelliği de, insanın inançla değil, bilgiyle davranması gerektiğini belirtmesidir. *Gılgamış* inanmaz, ancak *her şeyi görüp bilir* (Sha Nagba İmuru). Bilmek ve anlamak, onun insanlık niteliğidir. *Bkz.* Gılgamış.

Gılman. *(İslâm)* Cennetteki delikanlı hizmetçiler... *Cennetteki hizmetçi kızlar* anlamını dile getiren *hûrî* deyimiyle birlikte kullanılır. İslâm inançlarına göre bu kızlar ve oğlanlar cennetliklerin her türlü hizmetini görmekte, cinsel isteklerini de karşılamaktadırlar. *Bkz.* Cennet.

Gıyâr. *(İslâm)* Müslümanlardan ayırdedilebilmeleri için Yahudi, Hıristiyan ve Mecûsîlerin omuzlarında taşımakla yükümlü kılındıkları renkli kumaş parçası... IX. yüzyılın başında Hârûnreşit'in çıkardığı bir fermanla Hıristiyanlar mâvi, Yahudiler sarı, Mecûsîler kırmızı ve si-

yah *giyâr* taşımakla yükümlü kılınmışlardı. *Bkz.* Müslümanlık.

Giano. *(Roma)* Kapı-tanrı.... Kapılardan girişi ve çıkışı düzenlermiş, iki yüzü varmış, yüzlerinden birisi barışı ve öbürü savaşı simgelermiş. Romalılara özgü bir tanrıdır. *Bkz.* Genius.

Gianameigiaya. *(Hint)* Mahabharata'nın anlatılması için şölen düzenleyen kral... *Bkz.* Mahabharata.

Gibil. *(Mezopotamya)* Ateş-tanrıça... İ.Ö. III. binyılda Bâbil'lilerin taptığı bu tanrıça adâletin de koruyucusuymuş. Akad dilinde ona *Girru* denir.

Gie. *(Yunan)* Yüz kolu ve elli başı bulunan üç devden biri... *Bkz.* Çentiman.

Gifflett. *(Fransız)* Kral Arthur'ün kılıcını göle atan şövalye... *Bkz.* Eskalibor, Arthur.

Gigant'lar. *(Yunan)* Devler... Aslan ya da boğa kafalı, yılan kuyruklu olarak tasarlanan bu *dev*'lerden Hesiodos söz eder ve onların *Uranus*'un damlayan kanından *Gaia* tarafından meydana getirildiklerini anlatır. Bunları *Aload'lar*'la *Titan'lar*'dan ayırmak gerekir. *Alkyoneus* gibi devlerle de karıştırılmamalıdır. Yunan mitolojisinde iki büyük *devler savaşı* vardır, bunlardan biri, *Gigant'lar*'la ve öbürü *Titan'lar*'la yapılmıştır. *Bkz.* Dev, Gigantomakhia, Titanomakhia, Aload'lar, Titan'lar, Alkyoneus, Pallas, Eurytos.

Gigantomakhia. *(Yunan)* Tanrıların Gigant'larla yaptıkları savaş... *Olympos* tanrıları *Titan'lar*'ı yendikten sonra *Gigant'lar*'la da savaşmışlardır. Kimi anlatımlarda bu savaşın Trakya'da, kimi anlatımlarda da Arkadya'da yapıldığı yazılıdır. Bu devleri ancak bir ölümlünün yok edebileceği bilindiğinden tanrılar, *Herakles*'in yardımını istemişler. O da tanrılarla birlikte savaşarak *Gigant'lar*'ı öldürmüş. Bu savaş, *Titanomakhia*'yla karıştırılmamalıdır. *Bkz.* Gigant'lar, Titanomakhia.

Gilîm-Pûşan. *(İran)* Vücutlarını bir palto gibi saracak kadar büyük kulakları olduğuna inanılan mitolojik bir ulus.

Gimle. *(İskandinav)* Yaşamlarında adâleti gerçekleştirmiş olanların sonsuz mutluluk içinde yaşadıkları cennet... *Bkz.* Cennet.

Giosefeo. *(Fransız)* Piskopos... Kutsal tas öyküsünde adı geçer. *İsâ*'yı gömdüğü için bir yeraltı mağarasına kapatılan *Guiseppe di Armatea*'nın oğludur. Hıristiyanlığı yaymak için çıktıkları yolculukta *Giosefeo* cüppesini denize atar, cüppe hemen bir sal olur, bu sala binip Okyanusa açılırlar. Sonunda Britanya'ya gelirler, piskopos orada bir *yuvarlak masa* yaptırır ve masada bir iskemleyi İsâ'ya ayırarak boş bırakır. *Bkz.* Kutsal Tas.

Giosue. *(Fransız)* Alano'nun kardeşi... *Bkz.* Alano.

Giova. *Bkz.* Jüpiter.

Giove. *Bkz.* Jüpiter.

Girit-Mykenai Dini. *Bkz.* Mykenai Dini.

Girru. *Bkz.* Gibil.

Giseler. *(Alman)* Burgund kralı Gunther'in kardeşi... *Bkz.* Gunther, Gernot.

Giuki. *(Alman)* Brunilde öyküsünün kahramanlarından bir kral.. Oğulları *Gunnar* ve *Högni*, kahraman *Sigurdhr*'la kan kardeşi olurlar, kızı *Gudruna*'yı da *Sigurdhr*'la evlendirir. *Bkz.* Sigurdhr, Brunilde.

Giunone. *Bkz.* Iuno.

Giv. *(İran)* Rüstem'in üvey oğlu... *Guder*'in de oğludur. *Bkz.* Rüstem.

Giyom Tel. *Bkz.* Wilhelm Tell.

Gizemcilik. *(Türk)* Duygu ve sezgiye dayanan inanç yolu... *Sır* ve bu *sırra inanma*'yı dile getiren *gizem* sözcüğünden türetilen bu Türkçe deyim, hem Batı *mistisizm*'ini hem de Doğu *tasavvuf*'unu karşılamaktadır. Ne var ki Batı gizemciliğiyle Doğu gizemciliği arasında önemli anlayış ayrımlarının da saptanması gerekir. Bundan başka, sadece Türklere özgü gizemcilik anlayışları da vardır. İslâm disiplini içinde kurulmuş olmakla birlikte Bektâşîlik, Bayrâmîlik, Melâmîlik vb. gibi tarikatlar Türklere özgü gizemcilik anlayışlarıdır. Deyim, geniş anlamında, us ve deney alanı dışında duygu ve sezgilerle gerçeğe varma anlayışını dile getirir. Bu anlayış felsefe alanına uygulandığı gibi tanrıbilim alanına da uygulanmıştır. Tanrıbilim alanında tanrıya, us ve tapımla değil, sezgi ve sevgiyle varılacağı anlayışı gizemsel bir anlayıştır. "Tanrıya ibâdetle değil, muhabbetle varılır" ve "Rüsûm ve kuyûdu ref, tariki tevhid'in esâsıdır" sözleri gizemci anlayışın niteliğini belirtir. Bunlardan başka, Antikçağ Yunanlılarına özgü Eleusis, Orphik, Dionysos vb. gibi gizemsel anlayışlar da vardır. *Bkz.* Tasavvuf, Mistisizm, Eleusis, Babaîlik, Bektâşîlik, Şamanizm, Bayrâmîlik.

Gizida. *(Sümer)* Tanrı... Büyük tanrı *Anu*'nun *Dumuzi*'yle birlikte bekçilerindendir. Bu tanrı grupları *Sümer panteonu* adıyla anılır. *Bkz.* Panteon.

Gizlicilik. *(Genel)* Doğanın bilgisine büyüsel işlemlerle varılabileceği inancı... *Gizlicilik* (*Fr.* Occultisme), çeşitli alanlarda halktan gizlenmiş bilgileri içeren geniş kapsamlı bir deyim olmakla birlikte özellikle XV. yüzyıl Avrupa'sının bilim isteğinden doğmuş bir anlayıştır. Geniş anlamında Pitagorasçılık ve Yeni Platonculuktan Yahudi kabalasına ve İslâm tasavvufuna kadar halktan gizlenmiş bütün bilgileri kapsar. Dar anlamında doğa bilgisinin büyüsel formüllerle elde edilebilecek gizlenmiş bir bilgi olduğu inancına dayanır. Doğanın bilgisine *doğa*'yla değil, *dua*'yla varmaya çalışmak bu anlayışın başlıca özelliğidir. Astroloji, Simyâ, Teürji gibi XV. yüzyılda bilim sayılmış olan falcılıklar, büyücülükler ve büyücü hekimlikler gizliciliğin kapsamı içindedir. *Bkz.* Astroloji, Simyâ, Teürji, Fal, Kehânet, Kabala, Büyü, Sihir.

Gizli Dernekler. *(İlkel)* İlkellerin gizli tapımlar için kurdukları dernekler... Kadınlara, çocuklara ve dernek üyesi olmayan erkeklere kapalı bulunan *gizli dernekler*, hemen bütün ilkellerde saptanmıştır. Bu derneklerde büyüsel tapımlar yapılmakta, sembolik ölüp dirilmeler düzenlenmekte, kimilerinde de insan eti yenmektedir. Büyüsel tapımlar genellikle ataların ruhlarıyla ilişki kurma amacını güder. Ataları simgeleyen maskeler takılır, kutsal müzik âletleri çalınır, kendinden geçme ve ataların ruhlarıyla birleşmeyi sağlayan danslar yapılır. Gizli derneklere girebilmek için soylu olmak ve çeşitli sınavlardan geçmek gerekir. Melanezya, Kuzey Amerika ve Afrika ilkellerinin *Duk-duk, İniet, Hamatsa, Kaçina, Bwiti, Poro, Didewiwin* vb. gibi dernekleri bu tür derneklerdir. Bu *gizli dernekler*'i ilkellerin genel nitelikli *erkekler birliği* ve *kadınlar derneği*'yle karıştırmamak gerekir. *Bkz.* Erkekler Birliği, Kadınlar Derneği.

Glauke. *(Yunan)* Nereus'la Doris'in elli kızından biri... Sözcük anlamında *yeşilli* demektir. Bu elli kıza *Nereus kızları* ya da *Nereis'ler* denir. Yunan mitolojisinde aynı adı taşıyan bir de Thebai kralı *Kreon*'un kızı var ki *Kreusa* adıyla da anılır. *Bkz.* Nereus.

Glaukos. *(Yunan)* Deniz-tanrı... Önce ölümlüymüş, ölümsüzlük veren bir pınardan su içmiş ve tanrı olmuş, uğursuz bir tanrıymış, onu gören gemiler batarmış. Yunan mitolojisinde bu adı taşıyan iki mitolojik kişi daha var: Biri Korinthos kralı, öteki Lykia'lı bir lider. Lykia'lı, deniz-tanrı Glaukos'un torunudur. Deniz-tanrıya *Glaukos Pontios* denir. *Bkz.* Pontos.

Gnostik'ler. *(Hıristiyan)* Saltık bilginin anlık sezişlerle kavranabileceği inancı... *Derin ve tam bilgi* anlamını dile getiren Yunanca *gnose* sözcüğünden türetilen *gnostisizm* (*Fr.* Gnosticisme) deyimi, aslında tanrısal bilgiye bütünüyle varılabileceğini savunan eklektik Hıristiyan gizemciliğidir. İ.S. II. yüzyılda Yahudiliği ve Platonculuğu Hıristiyanlıkla kaynaştırmaya çalışan Valentin, Simon, Basilide, Carpocrade, Saturnin, Marcian vb. gibi tanrıbilimci düşünürlerin ürünüdür. Kimi düşünürler, *Mandeizm* ve *Hermetizm* gibi gizemsel inançları da *gnostisizm* ve örneğin *Kabala*'yı bir Yahudi gnostisizmi, *Bâtınîlik*'i bir Müslüman gnostisizmi sayarlar. Gnostik'ler, Hıristiyan disiplini içinde sapkın sayılmıştır, çünkü *inan* (*Ar.* İmân)'la yetinmezler ve *İsâ*'nın cisimleşmesi gibi Hıristiyan dogmalarını yadsırlar. Çünkü Yeni Platoncu *emanasyon*'dan yanadırlar ve özdeği kötülerler. Onlara göre tanrısal gerçek doğalaşarak kendini açığa vurmuş ve bilinmeyen hiçbir yanı kalmamıştır. Kurucularının adını taşıyan pek çok gnostik tarikatlar türemişti. Örneğin, *Basileides gnostisizmi*'nde *abrasaks* ya da *abraksas* denilen tılsımlı taşlar kullanılır, bu taşların üstünde tılsımlı simgelerin ortasında *abrasaks* adı yazılıdır. Bu ad Yunanlıların *ebced hesabı*'na göre 365 sayısını veriyormuş, bu sayı da tanrının 365 belirtisini gösterirmiş. Gnostikler dışında da bu adı taşıyan muskalar yaygındır. Gerçekte, Hıristiyan dogmatizmine bir tepki olarak beliren ve usçu bir davranış olan gnostisizm, bu gibi büyüsel gizemcilikle karışmış ve bir çeşit gizlicilik olmuştur. *Bkz.* Emanasyon, Ebced, Gizlicilik, Gizemcilik.

Gnothi Seuton. *(Yunan)* Delphoi tapınağındaki ünlü üç özdeyişten biri... *Kendini tanı* anlamındadır. Antikçağın ünlü Yunan düşünürü Sokrates bu özdeyişi törebilimine temel yapmıştır.

Goa-Maral. *(Moğol)* Dişi ak geyik... Moğolların ünlü *Alan-Hoa Destanı*'na göre, Moğol ulusu bununla erkek bozkurt olan *Borte-Çine*'nin birleşmesinden meydana gelmiş. *Bkz.* Alan-Hoa.

Go-Çi-Nyoray. *(Japon)* Beş bilgelik tanrısının ortak adı... Bu tanrıların adları, *Taho, Şaka, Yakuşi, Aşuku, Dayniçi*'dir.

Goibniu. *(Kelt)* Kelt Vulcan'ı.... İrlanda dilinde *demirci* demektir. Bir kılıcı üç vuruşta yaparmış. Bir anlatıma göre, şölenine katılanlar, tanrıların birasını içerler ve hiçbir hastalığa tutulmadan sonsuzca yaşarlarmış. Bu ad, folklorda *Gobhan* (dülger) olmuştur, Hıristiyanlık da bundan *Kilisenin yapıcısı* anlamını çıkarmıştır. *Bkz.* Vulcanus.

Godiva. *(İngiliz)* Kenti çırılçıplak dolaşan kontes... Bir ortaçağ İngiliz efsânesine göre, Chester kontu *Leofric*'in karısıymış, halktan aldığı vergiyi azaltması için kocasına yalvarmış, kocası çırılçıplak kenti dolaşması koşuluyla bunu yapacağını bildirmiş, o da topuklarına kadar inen saçlarıyla örtünerek kenti çırılçıplak dolaşmış. Bir anlatıma göre, ona kimse bakmamış, başka bir anlatıma göre, sadece dikizci *Tom* bakmış. Coventry kentinde günümüzde de her üç yılda bir Godiva alayı düzenlenerek bu olay kutlanmaktadır.

Goeteia. *(Yunan)* Kötü ruhları çağırmak için yapılan büyü... *Bkz.* Büyü.

Gordias. *(Yunan)* Frigya kralı... Gordion kentini o kurmuş ve ünlü *kördüğüm*'ü de kentin kapısına koyduğu bir arabanın okunu bağlamak için yapmış. Bu düğümü kim çözebilirse tanrı ona Asya krallığını verecekmiş. Büyük İskender bu düğümü kılıcıyla bir vuruşta koparıvermiş. Kral *Midas*'ın da babasıdır. *Bkz.* Midas.

Goma. *(Japon)* Günahları ateşte yakma... Japon Budacılığının *Tanday ve Şingon* tarikatlarınca uygulanır. *Bkz.* Japon Budizmi.

Gorgo'lar. *(Yunan)* Canavar kızlar... Yunan mitolojisinin ünlü kocakarıları *Graia'lar* gibi bunlar da *Phorkys*'le *Keto*'nun kızlarıdır. Başlarında yılanlar sarılıdır ve yaban domuzu dişleriyle donatılmıştır. *Medusa, Euryale, Stheno* adlarını taşıyan üç kız kardeştirler. En tehlikelisi Medusa'ymış, ona kim bakarsa taşlaşırmış. *Poseidon* ona âşık olmuş, birleşmelerinden bir canavarlar soyu meydana gelmiş. *Bkz.* Graia'lar.

Gorgona'lar. *Bkz.* Gorgo'lar.

Gorgon'lar. *Bkz.* Gorgo'lar.

Go-rin. *(Japon)* Konfüçyanizm'in beş temel ilişkisi... Konfüçyüscülüğün beş temel ilişkisi: Hükümdarla halk, ana-babayla çocuk, karıyla koca, kardeşler ve dostlar arasında olan ilişkilerdir. Japonlar bu ilişkileri *go-rin* genel deyimiyle dile getirirler. *Bkz.* Konfüçyanizm.

Gorgophone. *(Yunan)* Perseus'un kızı... Annesi de *Andromeda*'dır. *Bkz.* Perseus.

Gormont. *(Fransız)* Fransa'ya savaş açan kral... Ortaçağın ünlü bir Fransız destanına adını veren bu kral, Hıristiyan değildir. *İsembart*'ın kışkırtmasıyla kral Louis'ye savaş açar ve yenilir. XI. yüzyılda yazıldığı sanılan bu destanın günümüze ancak bir parçası kalmıştır.

Gothormr. *(Alman)* Gunnarr'ın üvey kardeşi... *Brunilde* öyküsünün kahramanlarındandır. *Sigurdhr*'la dövüşürler ve ikisi de ölürler. *Bkz.* Gunnarr, Sigurdhr, Brunilde.

Gotul. *(İlkel)* İlkel gençler arasında cinsel ilişkinin serbest bulunduğu toplantı evi... Bir çeşit genelev niteliğindedir. Genç kızlar ve erkekler, geceleri burada yatarlar, evli erkeklerin de belli zamanlarda buralara girmeleri serbesttir, ancak evli kadınların girmeleri yasaklanmıştır. Bu evlerin işlerine topluluğun büyükleri karışamaz. Genç kızların burada topluluğa yararlı olacak biçimde yetiştiklerine inanılır.

Govardhan. *(Hint)* Yağmur tanrısı İndra'nın yağmurundan halkı korumak için tanrı Krişna'nın havaya kaldırıp bir çeşit şemsiye yaptığı dağ... *Bkz.* Doğa, Krişna, İndra.

Governal. *(Fransız)* Tristan'ın öğretmeni ve babasının arkadaşı... *Tristan* dünyaya gelir gelmez anasız ve babasız kalmıştı, babasının adamlarından *Rohalt* tarafından büyütüldü. *Bkz.* Tristan ve Yseult.

Gök. *(Genel)* Doğaüstü güçlerin bulundukları yer olduğuna inanılan dünyaüstü boşluk... En ilkel inançlardan en gelişmiş dinlere kadar *gök*, tanrılık yer olarak nitelenmiştir. Tanrılar gökte otururlar ve dünya gökten yönetilir. Şamanlık inancına bağlı Türklerin *Gök-tanrı*'sı ve Yunanlıların *Uranus*'u gibi tanrı anlayışlarında *gök* cisimleştirilmiştir, somut tanrısal bir varlık olarak kabul edilmiştir. İnanç alanında göğün birçok ve genellikle yedi kat olduğuna inanılır. İslâm inançlarında da *gök* (Ar. Semâ) çoğul olarak *semâvât* (gökler) deyimiyle dile getirilir. Göğün çeşitli katlardan meydana geldiği inancından başka, genellikle, göğün iki ayrı ve birbirleriyle ilişkisiz bölümden meydana geldiğine de inanılmıştır. Bu bölümlerden biri yağmur, şimşek, fırtına, bulut vb. bulunduğu *atmosfer göğü*, öbürü de yıldızların bulunduğu *yıldız göğü*'dür. Bu yüzden genellikle *atmosfer tanrıları*'yla *yıldız tanrıları* da birbirlerinden ayrılmışlardır. Yıldız tapımı, daha çok Doğu'ya özgü bir tapımdır. Batı'nın Doğu'yla ilişki kurmasından sonra bu iki tapım birbiriyle kaynaşmıştır. Tektanrıcılık, ilkin Yahudilerin tanrısı *Yehova*'nın kişiliğinde,

göğü de tekleştirmiştir. Eski Mezopotamya tanrılarından *Baal, Hadad, Teşup;* İskandinav tanrısı *Thor,* Slav tanrısı *Perun,* Çin tanrısı *Lei-Kong* vb. atmosfer tanrılarıydı. Hintliler, tanrıların *vimana* adı verilen gök evlerinde yaşadıklarına inanmışlardır. Ölümden sonra insan bedeninden ayrılan ruhların da göğe çıktığı ve gökte dolaştığı inancı, kimi uluslarda ötedünyanın da gökte bulunduğu inancına yol açmıştır. *Bkz.* Göktanrıları, Ötedünya.

Gökçegöz. *(Türk)* Moğollaşmış Kırgız büyüklerinden biri... Kırgız Türklerinin ünlü *Manas Destanı*'na göre Kırgız ülkesinden Çin ve Kalmuk akınları sırasında tutsak edilip Pekin iline götürülen Kırgız soyları vardır. Bunlar, *Buda* dinine girmişler ve Moğollaşmışlardır. Çin Budacılığının *Biçik* adı verilen kutsal kitabını göğüslerine bastırıp yemin ederler, kurban olarak domuz keserler. Destanda önemli rolleri bulunan bu soyların uluları, *Közkaman, Gökçegöz, Candayak, Orazan, Celtemes* adlarını taşır. Kırgızların düşmanı *Esen Han,* bunlardan yararlanarak *Manas*'ı altetmek ister. *Bkz.* Manas Destanı.

Gökhan. *(Türk)* Oğuz Han'ın oğlu... *Bkz.* Oğuz Destanı.

Gökkuşağı. *Bkz.* Alâimisemâ.

Gök Tanrı. *Bkz.* Ülgen.

Gök Tanrıları. *(Yunan)* Atmosfer güçleriyle ilgili Yunan tanrıları... Yunanca *Olympioi, Ouraniones* ya da *Epouranioi* adlarıyla anılan bu *göklü tanrılar* on tanedir. Bu on tanrının Romalılarda da on karşılığı vardır ki Romalılar bunlara, *Caelestes* derler. Bu on Yunan tanrısıyla Romalı karşılıkları sırasıyla şunlardır: *Zeus -İupiter, Hera-İuno, Hestia-Vesta, Hermes -Merkurius, Pallas Athene-Minerva, Apollon -Apollo, Artemis-Diana, Hephaistos-Vulcanus, Ares-Mars, Aphrodite-Venüs. Bkz.* Gök.

Göktürklerin Dini. *Bkz.* Türklerin Dini.

Göl Kadını. *(Fransız)* Lancelot'yu şatosunda büyüten kadın... *Arthur* destanlarının ünlü *Viviane*'i, *Lancelot* destanında *göl kadını* adıyla anılır. Gölün ortasında esrarlı bir şatosu vardır. Breton destanlarının ünlü kahramanı kral Arthur'ün dostu olan Britanya kralı *Ban de Benoic,* ıssız topraklar ülkesinin kralı *Claudas*'la yaptığı savaşta yenilince kederinden ölmüştür. Genç karısıyla küçücük oğlu Lancelot bir dağ başında yalnız kalmışlardır. Bu sırada yanlarına *göl kadını* yaklaşır ve küçük Lancelot'yu kaptığı gibi şatosuna kaçırır. Onu bu esrarlı göl şatosunda büyüttükten sonra kral Arthur'ün sarayına gönderir ve şövalye yaptırır. *Bkz.* Viviane, Lancelot, Arthur, Ban de Benoic.

Gömme. *(Genel)* Ölümden sonra ruhun yaşadığı inancına dayanan ölüyü toprağın içine koyma işlemi... Toprağa *gömme* işlemine ilkin orta paleolitik çağda rastlanmıştır. Topraktan meydana geldiğine inanılan insan, böylelikle, gene toprağa verilmektedir. Ruhun ölümden sonra da yaşadığı inancı, tabut, mumyalama, oda mezarlar vb. gibi ruhu rahat ettirecek çeşitli bulguları gerektirmiştir. Bütün bunların amacı, ölüde bulunan ruhu dış etkilere karşı korumaktır. *Bkz.* Ölüm, Ruh.

Göranlar. *Bkz.* Alevîlik.

Görenek. *(Genel)* Bir şeyi görüldüğü gibi yapma... *Gelenek*'le aynı temellere dayanmakla beraber ondan daha güçsüz bir alışkanlık biçimi olarak tanımlanmaktadır. "Babalarımızdan böyle gördük" deyimi, büyüklerce yapılanın doğru olduğu inancına dayanır. *Bkz.* Gelenek.

Göz. *Bkz.* Nazar.

Göz Boncuğu. *(Genel)* Göz biçiminde yapılmış nazar boncuğu... Göz değmesinden koruduğuna inanılır. *Bkz.* Nazar.

Graal. *(Hıristiyan)* İsâ'nın son yemeğinde kullandığı tas... Ayrıca bu tasta çarmıha gerilen *İsâ*'nın kanının toplandığına inanılır. Kelt asıllı olan *kutsal tas* öyküleri ortaçağda bu Hıristiyan inancıyla birleşerek *Graal Efsâneleri* adı verilen Breton destanlarını meydana getirmiştir. Bu destanlarda, şövalyeler kutsal tası ararlar ve bu arayış sırasında da birçok kahramanlık serüvenleri geçirirler. Bu tasın yiyecek sağladığına da inanılır. Örneğin, çarmıha gerilen İsâ'nın kanını bu tasta toplayan *Giuseppe di Arimatea* (Arimathia'lı Joseph) onu gömmekle suçlanarak bir zindana kapatılır ve aç bırakılır. İsâ'nın ruhu, ona bu tası getirir, o da bu tasın sağladığı yiyeceklerle zindanda yıllarca yaşar. *Bkz.* Cena, Kutsal Tas, Alano, Yuvarlak Masa, Percival.

Graiai. *Bkz.* Graia'lar.

Graia'lar. *(Yunan)* Üç kocakarı... *Phorkys*'le kız kardeşi *Keto*'nun birleşmesinden doğan *kocakarılar*'ın adları *Pemphredo, Enyo* ve *Dino*'dur. İhtiyar olarak doğdukları için bu adı almışlardır. Üçünün değiş tokuş ederek kullandıkları bir tek gözleriyle bir tek dişleri varmış. *Gor-*

go'lar'ın kız kardeşleridir. Her iki grup kızların da anormal oluşu, kardeşler arasındaki evliliğin kötü ürünlerini belirtir. *Bkz.* Phorkys, Keto, Gorgo'lar.

Granikos. *(Yunan)* Edremit kentinin kurucusu... Bu kent Yunan mitolojisinde *Adramyttion* adıyla anılır. *Bkz.* Thebe, Herakles.

Granth. *(Hint)* Sikh dininin kutsal kitabı... *Bkz.* Sikh Dini.

Grazia'lar. *Bkz.* Kharit'ler.

Gregoryen. *(Hıristiyan)* Papa Gregorius VII.'nin kilise reformuna uyanlar... XI. yüzyılda gerçekleştirilmeye çalışılan bu reform, teokratik bir düzen kurma amacına dayanır. Bu düzen, imparatorların papalarca tahtlarından indirilebilmesini, dinde ticaretin ve özellikle kutsal eşya alımsatımının yasaklanmasını, din adamlarının evlenmemelerini, kiliseyi her türlü lâik bağlardan kurtarmayı, imparator ve soyluların kilise işlerine karışmamalarını öneriyordu. *Bkz.* Hıristiyanlık.

Grifon. *(Mezopotamya)* Kuş başlı ve aslan vücutlu, kanatlı mitolojik hayvan... İ.Ö. II. binyılda Mitanni'ler tarafından Mezopotamya'ya getirildiği sanılmaktadır. Özellikle Asûr mitolojisinde önem kazanmıştır.

Grup Totemciliği. *(İlkel)* Bir topluluğun tek toteme bağlanması... Birey totemciliğine karşı *grup totemciliği* (*Fr.* Totémisme de groupe) bir klanın ya da bir ailenin belli bir toteme bağlılığını dile getirir. Bu tür totemciliğin sonucu olarak aynı toteme bağlı olanlar, akrabâ sayıldıklarından, birbirleriyle evlenemezler. İlkellerdeki *dıştan evlilik* (*Fr.* Exogamie) böylesine bir totem inancının ürünüdür. Bu tür totemciliğe *kollektif totemcilik* ve *aile totemciliği* de denir. *Bkz.* Totem.

Gryps'ler. *(Yunan)* Yarısı kuş, yarısı aslan olan mitolojik hayvanlar... Mezopotamya *Grifon*'larının Yunanlaştırılmışıdır. Tek gözlü mitolojik bir ulus olan *Arimasp'lar* bu hayvanlarla bitmez bir savaş içinde yaşamışlar. *Bkz.* Grifon.

Gualatier. *(Fransız)* Şarlman'ın ünlü on iki şövalyesinden biri... *Bkz.* Roland Destanı.

Gudruna. *(İskandinav)* Attila'nın karısı... Burgund kralı *Gunnarr*'ın kız kardeşidir. Güzelliğiyle ünlüdür. *Burgund Efsânesi*'nde Hun'ların kralı *Attila*'yla evlenir. Norveçlilerin ünlü mitolojileri *Edda* adlı kitabın bir bölümünü meydana getiren *Brunilde Efsânesi*'nde de *Sigurdhr*'la evlidir. *Bkz.* Brunilde, Attila, Sigurdhr, Gunnar, Högni.

Guenièvre. *(Fransız)* Kral Arthur'ün karısı... Kendisi de bir kral kızıdır. *Bkz.* Arthur, Yuvarlak Masa, Merlin.

Guichard. *(Fransız)* Derebeyi Aymon'un dört oğlundan biri... *Şarlman* bu delikanlıları sarayına alır ve şövalye yapar. Öteki kardeşlerinin adları *Richard, Alard* ve *Renaud*'dur. *Bkz.* Aymon, Renaud de Montauban.

Guilbourg. *(Fransız)* Arap prensesi Orable'in Guillaume d'Orange'la evlenmek için Hıristiyan olduktan sonra aldığı ad... *Bkz.* Guillaume d'Orange.

Guillasubhaddha. *(Hint)* Fil-Buda'nın birinci fil karısı... Kıskançlığı yüzünden *Buda*'yı öldürtür. *Bkz.* Fil-Buda.

Guillaume d'Orange. *(Fransız)* Aimeri de Narbonne'un kahraman oğlu... *Aimeri de Narbonne* ve oğlu *Guillaume d'Orange*, imparator *Şarlman*'la ilgili Fransız destanlarının en önemli kahramanlarıdır. Guillaume, yedi erkek ve iki kız kardeşten biridir. Üç kardeşiyle birlikte Şarlman'ın sarayına girer ve şövalye olur. Şarlman bu dört kardeş arasında en çok onu sever ve kılıcını ona verir. Kocadıktan sonra da imparatorluğu oğlu *Ludovik*'e bırakırken şövalyeleri arasında en çok ona güvenmektedir. Nitekim, babası kadar güçlü olamayan Ludovik'i başkaldıran derebeylerine karşı o savunur ve imparatorluğu kurtarır. Ludovik, onun kız kardeşlerinden biriyle evlenmiş ve böylelikle akrâba olmuşlardır. İtalya'yı ele geçirmek isteyen Cermenlere karşı savaşırlar ve onları bozguna uğratırlar. Arapların saldırısına uğrayan Nîmes ve Orange kentlerini de Guillaume kurtarır ve Orange'da bulunan Arap prensesi *Orable*'le evlenir. Bu destanlarda imparator Ludovik'in iyi bir insan olmadığı ve korkak bir savaşçı olduğu özellikle belirtilir. İmparatorluğun tek koruyucusu Guillaume d'Orange'dır. Buna karşın imparator, onu kıskanır ve yardım etmez. Ünlü şövalye ihtiyarlayınca bir manastıra çekilir ve orada ölür. *Bkz.* Aimeri de Narbonne, Şarlman, Ludovik, Vivien, Guilbourc, Ermengard.

Guiseppe di Arimatea. *Bkz.* Graal.

Gul. *(Arap)* İnsanlara kötülük eden bir hayâlet... *Hortlak* ve *Cin* olarak da nitelenen *Gul*, her çeşit kılığa girer, insanları aldatır ve sonra yutarmış. *Bkz.* Gulyabanî.

Gula. *(Sümer)* Canverici tanrıça... En eski Sümer tanrıçalarından olan *Gula,* zamanla tanrıça *Ban*'la karıştırılmış, kimi yerde de tanrı *Marduk* ya da *Ninurta*'nın eşi sayılmıştır. Hammurabi yasalarının başında o yasalara uymayanların Gula tarafından şifâsız hastalıklarla cezalandırılacağı yazılıdır. Asûrlular, ona ellerini havaya kaldırarak dua ederlermiş. Bâbil kralı Nabu -Naid de uzun yaşayabilmek için ömrü boyunca ona yalvarmış. *Bkz.* Marduk.

Gulât. *(Arap)* Dinsel inançlarında aşırılığa varanlar... Örneğin, *Galiyye* mezhebine *Gulât-ı şia* denir. *Bkz.* Galiyye.

Gulüvv. *(Arap)* Tasavvuf dilinde aşırı inanç... *Bkz.* Gulât.

Gulyabanî. *(Arap)* Issız çölde insanların üstüne çıktığına inanılan hortlak... Arapça *çöl devi* anlamındaki *gûl-i beyâbânî* deyiminden bozmadır. *Bkz.* Gul, Hortlak, Cin, Hayâlet.

Gunnarr. *(İskandinav)* Burgund kralı... Kral *Giuki*'nin oğludur, *Gudruna*'nın da ağabeyidir. *Burgund ve Brunilde* efsânelerinde önemli roller oynar. Birinci efsânede *Nibelungen* cüceлerinin Ren ırmağına sakladıkları hazineyi korumaktadır. *Gunnarr*'ın kız kardeşi Gudruna'yla evlenmiş olan Hunların kralı *Attila* da bu hazineyi ele geçirmek istemektedir. Gunnarr'la kardeşi *Högni*'yi hazinenin yerini söylemeleri için tehdit eder. Gunnar, kardeşinin kalbini göğsünden çıkarıp kendisine vermesi karşılığında hazinenin yerini söyleyeceğini bildirir. Amacı, ölüm tehdidi karşısında direnemeyeceğini sandığı kardeşinin öldürülmesiyle hazinenin yerini kendisinden başka bilen tek canlının yeryüzünde kalmamasını sağlamaktadır. Nitekim, kardeşi öldürülür, yüreği kendisine verildiği halde hazinenin yerini söylemez, yılan kuyusuna atılır ve orada ölür. İkinci efsânedeyse Brunilde'yle evlenir ve rakîbi *Sigurdhr*'u öldürtür. Bu efsâneye göre, Hunlar ve kralları Attila bu cinâyet üzerine Burgund'luları cezalandırmak için tanrı tarafından ülkeye saldırtılır. *Bkz.* Brunilde, Gudruna, Sigurdhr, Högni, Gothormr.

Gunnlond. *(İskandinav)* Tanrı Votan'ın yakışıklı bir delikanlı kılığına girerek kendisine âşık ettiği kız... *Suttung*'un kızıdır. Cüceler, dev *Kvasir*'in kanından yaptıkları tılsımlı şerbeti dev Suttung'a vermişler, o da kızı *Gunnlond*'a armağan etmiştir. Tanrı *Votan*'ın amacı, kızı kendisine âşık ederek bu tılsımlı şerbeti içmektir, çünkü bu şerbeti kim içerse evrensel bilgiyi elde edecektir. Nitekim, tanrı bu işi başarır ve şerbeti içer, sonra da kartal kılığına girerek uçup gider. *Bkz.* Votan, Kvasir, Suttung.

Gunther. *(İskandinav)* Burgund kralı... *Nibelungen* efsânesinin ünlü kahramanıdır. *Sigfrid,* onun kız kardeşi *Krimilde*'ye âşık olmuştur. Bu yüzden *Brunilde*'ye âşık olan *Gunther*'e yardım eder ve onunla evlenmesini sağlar, kendisi de kralın kız kardeşiyle evlenir. *Burgund* ve *Brunilde* efsânelerindeki kral *Gunnarr* bu efsânede Gunther'dir. Adı geçen efsânelerin ünlü kahramanı *Sigurdhr* da bu efsânede Sigfrid adını taşımaktadır. *Bkz.* Sigfrid, Nibelungen, Krimilde, Hagen.

Gurâbiyye. *(Arap)* İslâm disiplini içinde meydana çıkıp sapkınlık sayılan mezhep... Adını *karga* anlamındaki Arapça *gurâb* sözcüğünden alan ve kimin tarafından kurulduğu bilinmeyen bu mezhep inancına göre, gerçek peygamber *Ali*'dir. Ali'yle amcaoğlu *Muhammet* birbirlerine bir çift *karga* gibi benzedikleri için *Cebrâil* ikisini birbirine karıştırmış ve yanlışlıkla peygamberliği *Muhammet*'e tebliğ etmiştir. Muhammet'in peygamberliği tanrının amacına ve isteğine aykırıdır. *Bkz.* Alevîlik, Muhammet.

Guru. *(Hint)* Din öğretmeni... Sanskritçe *öğretmen* anlamındadır. Yüzyıllarca sonra Hindistan'a giden Hıristiyan misyonerleri de bu adla anılmıştır. *Guru'lar,* Brahmanizmin eğiticileridir. *Bkz.* Brahmanizm.

Gusül. *(İslâm)* Cinsel ilişkiler ve akıntılarla ilgili her türlü kirlilikte belli bir yöntemle yıkanma... İslâm inançlarına göre *gusül* farzdır, eşdeyişle yapılması zorunlu olan dinsel bir görevdir. Bu görev, *Kur'an*'ın Mâide sûresinde yazılıdır. Bayramlar öncesi, hac öncesi vb. gibi *sünnet* olan *gusül*'ler de vardır. *Bkz.* Müslümanlık.

Güldeste. *(İslâm)* Bektâşî inançlarına göre, Ali'nin öleceği sırada eline aldığı bir deste gül... Bu inanca göre *Ali,* öleceğini anlayınca kendisine bir deste gül getirmelerini söylemiş ve *güldeste*'yi eline alınca da ölmüş. *Bkz.* Bektâşîlik.

Gülşenîyye. *(İslâm)* Çok sıkı bir çilecilik izleyen Sünnî bir anlayıştır. XVI. yüzyılda Diyarbakır'lı İbrahim Gülşenî tarafından kurulmuştur. Halvetîlik'le Mevlevîliğin bireşimidir. İbrahim, kendi yolunu bulmadan önce Rûşenîliğe bağlanmış; bu yüzden Gülşenîler Mevlânâ'nın bir beytinde Rûşenî ile Gülşenî'nin geleceğini müjdelediğine inanırlar. *Bkz.* Halvetiyye, Rûşeniyye.

Gümüş Çağ. *Bkz.* Saturnus.

Günah. *(İslâm)* Dinsel suç... İslâm disiplininde tanrının ve peygamberinin yasaklarını yapma ve yapmama *günah*'tır. *Kur'an*'da yapılmaması emredilen davranışları yapmak *büyük günah* (*Ar.* Günâh-ı kebâir)'dır, bunun dışında kalan günahlarsa *küçük günah* sayılır. Büyük ve küçük günahlar, çeşitli mezhep anlayışlarında tartışma konusu olmuştur. Örneğin, Hârîcîler her iki türlü günahı işleyenin de dinden çıkması gerektiği görüşünü ileri sürmüşlerdir. Kimi mezheplere göre de tanrıyı tanımama ya da ona ortak koşma günahının dışındaki bütün günahlar tanrıca bağışlanabilir, bundan ötürü de onları işleyenlerin dinden çıkmış sayılmamaları gerekir. İslâm inançlarına göre, peygamberler *günahsız*'dırlar. Şiîler de bu yüzden imamlarının *mâsûm* olduğunu ileri sürmüşlerdir. *Bkz.* Günah Çıkarma, İlk Günah.

Günah Çıkarma. *(Hıristiyan)* Günahı papaz önünde pişmanlıkla açıklayarak arınma... Hıristiyan inançlarına göre, günahtan arınılabilir, bundan ötürü de erginlik çağına gelen her Hıristiyanın yılda en az bir kez günah çıkarması gerekir. XIII. yüzyılın başlarında Latran konsilinde alınan bu karar üzerine *günah çıkarma*, Hıristiyanlar için zorunlu kılınmıştır. XVI. yüzyıldan beri de kiliselerde günah çıkarma hücreleri yapılmaktadır. Hıristiyanlar yılda en az bir kez bu hücrelere girerler ve papazın önünde günahlarını açıklayarak pişmanlık getirirler. *Bkz.* Günah, İlk Günah.

Gündönümü. *(Genel)* Günün uzayış ve kısalışının kutsallığı inancı... Sümer, Hitit, eski Anadolu halkları vb.'nda ortak olan bu inanç, *gündönümü*'nün tanrılar eliyle gerçekleştirildiği inancına dayanır. Gündönümleri bayramlarla kutsanır. *Kybele, Adonis ve Dionysos* şenlikleri gündönümleriyle ilgilidir. Günümüzde de çeşitli bölgelerde yapılan ekin, hasat, bağbozumu şenlikleri bu eski inancın kalıntısıdır. *Bkz.* Kybele, Adonis, Dionysos.

Güneş. *(Genel)* Tanrı sayılan ışık ve ısı kaynağı gök cismi... *Güneş*, eski çağların pek çok uluslarında *tanrı* sayılmıştır. Eski Mısır'da *güneş tapımı*, Amenofis IV. zamanında *Atonizm*'le tektanrıcılığa ulaşmıştı. Eski Hint mitolojisi, dünyanın yaratılışını *güneş*'le açıklamaktadır. Bu inanca göre, ilkin evrende sadece sularda yüzen güneş varmış, güneşin içinde yaşama isteği belirmiş ve bu istekten de dünya oluşmuş. Vedizmin büyük tanrı üçlüsü *Diaus Pitar -Varuna-Pragiapati* güneşin simgeleridir. Tanrılar sarayında yaşayan *Usas, Savitar, Surya, Pusan, Vişnu* da güneş tanrılarıdır. Amerika kızılderililerinin bugün bile yaşayan torunları güneşe *babamız* demektedirler. Maya'lar bütün tanrıların güneşten geldiğine inanırlardı. Japonlar da kendilerini güneşten gelme sayarlar ve bu yüzden imparatorları *güneşin oğlu* adını taşır. Kimi Hint inançlarında *Buda* da güneş soyludur. Hesiodos mitolojisinde güneşsoylu tanrılar uzun uzun anlatılmaktadır. Yunanlıların *Apollon*'u bir güneş-tanrıdır, *Helios* da kişileştirilmiş güneştir. Romalılarda *Apollo* ve *Sol*, bunların karşılığı olan tanrılardır, güneşi simgelerler. *Bkz.* Aton Dini, Apollon, Helios, Sol, Amaterasu, Güneş Soylular, Helios Oğulları, Helios Kızları, Meşarru, Paiva.

Güneş Dansı. *(İlkel)* Kuzey Amerika yerlilerinin güneşi kutsamak için yaptıkları dans... *Bkz.* Güneş.

Güneş Soylular. *(Yunan)* Gaia'yla Uranus'un çocukları Hyperion'la Theia'nın soyu... Kişileştirilmiş güneş *Helios* bu iki kardeşin birleşmesinden oluşur. Babası *Hyperion* da *dünyanın üstünde dolaşan* bir güneştir, annesi *Theia* tanrılık bir güneş niteliği taşır. Bu iki güneşsel varlıktan kişileştirilmiş güneş *Helios*, kişileştirilmiş ay *Selene* ve kişileştirilmiş şafak *Eos* doğar. Helios'un *Perseis*'le birleşmesinden *Perses, Pasiphae, Aietes, Kirke; Klymene*'yle birleşmesinden *Phaethon* ve *Heliadai*'ler (Helios kızları); *Rhodos*'la birleşmesinden Heliades'ler (Helios oğulları); *Hyrmine*'yle birleşmesinden *Augias* ve *Aktor; Neaira*'yla birleşmesinden *Lamperia* ve *Phaethusa* doğarlar. Bu çocukların da birçok çocukları – örneğin, *Aietes*'in *Medeia* ve *Apsyrtos, Perses*'in *Hekate* vb. – olur. Bu çocuklar ve torunlar Hesiodos'un *Theogonia*'sında *güneş soylular* adıyla anılır. *Bkz.* Helios, Güneş.

Gün Han. *(Türk)* Doğa tanrısı... *Oğuz Han*'ın oğludur. Eski Türkler, hanlarını tanrı sayarlardı. *Bkz.* Oğuz Destanı.

Gün ışığı. *Bkz.* Hemera.

Günler. *(Genel)* Uğurlu ya da uğursuz sayılan yirmi dört saatlik zaman süreleri... Çeşitli bölgelerde kimi *günler* uğurlu ve hayırlı, kimi *günler* de uğursuz ve hayırsız sayılmıştır. Örneğin, Müslümanların *cuma*'sı, Yahudilerin *cumartesi*'si, Hıristiyanların *pazar*'ı, Türklerin *salı*'sı uğurlu ve hayırlı günlerdir. Buna karşı Türkler için Sefer ayının son *çarşamba*'sı, Müslüman

olmayan İstanbullular için *salı* günleri uğursuz ve hayırsız sayılmıştır. Bu varsayımların çeşitli nedenleri vardır. Örneğin, İstanbul, Türkler tarafından salı günü alındığı için bu gün Türklerce uğurlu ve Müslüman olmayanlarca uğursuz sayılmıştır. Hint Müslümanları Sefer ayının son çarşambasını, peygamber *Muhammet*'in son hastalığının hafiflediği bir gün olarak, bayram sayarlar ve kutlarlar. Buna karşı Hindistan Şiîleri o günü uğursuz sayarlar. Türklerin de *çıkmaz ayın son çarşambası* dedikleri aynı günü uğursuz saymaları, Şiî inançlarından geçmiş olmalıdır. Müslümanlar Medine'de ilk kez cuma günü toplu olarak namaz kıldıkları için o günü kutsal saymışlardır, bununla birlikte İslâmlıktan önceki Arap geleneklerinde de cuma günü *süslenme günü* (Ar. Yevm-ül-urûbe)'ydü. Yahudilerin cumartesi günü hiçbir iş tutmamaları ve dinlenmeleri gereği tanrı *Yehova* tarafından on buyruğun biri olarak bildirilmiştir. Katolikler de paskalya arifesinde kutsal haftanın son günü olan cumartesi'yi *kutsal cumartesi* sayarlar. Hıristiyanlar, ayrıca 13 nisan perşembe gününü de *kutsal perşembe* olarak nitelerler, çünkü *İsâ* son akşam yemeğini o gün yemiştir. Bununla beraber her yıl nisan ayının 14. günü akşamı toplanıp topluca yemek yemek eski bir İbrânî geleneğidir. *Bkz.* Âhir-i Çarşamba, Cena.

Güvercin. *(Genel)* Günahsız insanların ruhu olduğuna inanılan kuş... Bu inanç, önemsiz ayrımlarla Müslüman, Hıristiyan ve Yahudi geleneklerinde ortaktır. Hıristiyanlara göre güvercin, *kutsal ruh*'tur. Yahudilerin tûfan öyküsünde çevrede kara olup olmadığını anlamak için *Nuh*'un gemisinden uçurduğu kuş, güvercindir, güvercin bir kara parçası bulunduğunu belirtmek için ağzında bir zeytin dalıyla dönmüş, insan soyu da karaya çıkıp üreyebilmiş. Bundan ötürü güvercin, tûfan'ı gerçekleştiren tanrıyla insanlar arasında bir *barış*'ı simgeler, ağzında zeytin dalı bulunan güvercin, uluslararası barış simgesidir. İslâm inançlarında güvercin, peygamber *Muhammet*'in saklandığı mağarada örümcek ağlarının üstüne yuva yaparak onu gizleyen ve koruyan kuş olarak kutsanır. Ayrıca, güvercinin Kâbe'nin üstünden uçmadığına ve onun üstüne konmadığına inanılır, bunlar da güvercinin peygambere duyduğu büyük saygıya yorulur. Genel bir inanca göre de, güvercin, suçsuz insanların ruhudur, bu yüzden câmi ve kiliselerin damlarında, kale burçlarında ve büyük yapı çatılarında güvercinlerin barınması için özel hücreler yapılır. Tasavvuf inançlarında güvercin, ermişlerin ruhudur, her ermiş uyurken ruhu bir güvercin olarak bedeninden çıkar ve bütün kutsal yerleri dolaşır. İslâm disiplini içindeki halklar inançlarına göre de *Hızır*, güvercin kılığına girer ve insanların karşısına çıkar. *Bkz.* Ruh, Hızır.

Güzellik Yarışması. *(Yunan)* Hera, Athena ve Aphrodite arasındaki yarışma... Yunan mitolojisinin ünlü *güzellik yarışması* bu üç tanrıça arasında yapılır. *Olympos* tanrıları, kavga tanrıçası *Eris*'i yeni evlilerin arasını açmasın diye, *Peleus*'la *Thetis*'in düğününe çağırmamışlar. O da öc alma amacıyla kendiliğinden düğüne gelmiş. Altın bir elmanın üstüne, "tanrıçaların en güzeline" sözlerini yazarak tanrıların eline tutuşturmuş. Tanrıların hiçbiri elden ele dolaşan elmayı tanrıçalardan birine vermeye cesaret edememiş. Tanrılar tanrısı *Zeus*, zor durumu fark ederek, tanrıçalar arasında bir güzellik yarışması düzenlemeyi uygun bulmuş, hakem olarak da ölümlü *Paris*'i seçmiş. İlk seçmeyi de Zeus yapmış ve üç tanrıçayı son seçmeye bırakmış. Son seçmeye kalan *Hera, Athena* ve *Aphrodite*, kendilerini seçmesi için Paris'e vaatlerde bulunmuşlar. Hera, Asya'nın en büyük krallığını, Athena bilgeliği, Aphrodite de en güzel kadının aşkını vaadetmiş. Sonuncu vaade dayanamayan Paris, en güzel tanrıça olarak Aphrodite'i seçmiş. Ne var ki, öbür tanrıçalar ondan öc almaya karar vermişler. *Bkz.* Paris, Hera, Athena, Aphrodite.

Gyes. *Bkz.* Gie.

Gymnastika. *(Yunan)* Tapım biçimi olarak jimnastik... Vücut eğitimiyle tapım, Yunanlıların eski bir geleneğidir. Bu tapım, *gymnopaidia* adı altında özellikle *Apollon* için yapılırdı. *Gymnik agonlar*, yarış tapımlarının en önemli bölümüydü. *Bkz.* Agonistika.

Gymnopaidia. *Bkz.* Gymnastika.

Gyptis. *(Fransız)* Bugün Marsilya kentinin bulunduğu yerde oturan Segobrig'ler kralının kızı... Kral *Nann*'ın kızıdır. Efsâneye göre, düzenlenen şölende dolu kadehini hangi delikanlıya verirse onunla evlenecekmiş. O da bu şölene katılan Phokia'lıların başkanı *Euxenus*'ü seçmiş ve onunla evlenmiş. Marsilya kenti böylelikle kurulmuş.

H

Habakuk. *(Yahudi)* Bir Yahudi peygamberi... İ.Ö. VI. yüzyılda yaşayan *Habakuk*, Yahudilerin sekizinci peygamberidir. *Bkz.* Yahudilik.

Habdala. *(Yahudi)* Kutsal günün son duası... Çalışma gününe geçmeden önce yapılan duayı dile getirir. *Bkz.* Yahudilik.

Habeş'ler. *(Yunan)* Güneş arabasının yere yaklaşmasıyla kavrulup karardığına inanılan ulus... Güneş-tanrı *Helios*'un oğlu *Phaethon* bir gün babasının altın arabasına binmiş, ne var ki kanatlı atları yönetememiş. Araba yere öylesine yaklaşmış ki, bütün Libya kavrulup çöl olmuş, Libya'lılar da kararıp *Habeş* olmuşlar. *Bkz.* Phaethon.

Habibullah. *(İslâm)* Tanrının dostu... İslâm peygamberi *Muhammet* için kullanılır. Aynı anlamda *habib-i hüdâ* ve *habib-i kibriyâ* da denir. *Bkz.* Muhammet.

Habib-ün-Neccâr. *(İslâm)* İslâmlıktan önce yaşadığına inanılan bir Müslüman... İslâm inançlarına göre, yollarını şaşıran Antakya'lılara tanrı, sırasıyla, *Yahya, Yunus* ve *Şem'un* peygamberleri göndermiş. Ne var ki halk, bunların hiçbirine kulak asmamış. Bu sırada *Habib-ün-Neccâr* ortaya çıkarak bunların tanrı elçileri olduğunu söylemiş, halk da onu öldürmüş. İslâm inançlarına göre cennete gittiği için Müslüman sayılmaktadır. *Kur'an*'ın Yâsin sûresi adından söz etmeyerek bu olayı anlatır. *Bkz.* Kur'an.

Hâbil. *(Yahudi)* Âdem'le Havva'nın ikinci oğulları... Yahudilerin kutsal kitabı *Tevrat*'ın bildirdiğine göre, *Hâbil*'le *Kâbil* birer kız ikizleriyle birlikte doğmuşlar, tanrı her erkeğin öbürünün ikizi olan kızla evlenmesine izin vermiş. Daha güzel bulduğu için kendi ikiziyle evlenmek isteyen Kâbil, o ikizle evlenmesi gereken Hâbil'i öldürmüş. Müslümanların kutsal kitabı *Kur'an* bu ölümü Kâbil'in kıskançlığıyla açıklar; bu kıskançlık kadın yüzünden değil, tanrının Hâbil'in hediyesini kabul edip Kâbil'in hediyesini kabul etmemesi yüzündendir. Batılılar, Hâbil'e *Abel* derler. *Bkz.* Kâbil, Âdem, Havva.

Habîr. *(İslâm)* Tanrının niteliklerinden biri... Arapça *her şeyden haberi olan* anlamındadır. *Bkz.* Esmâ.

Habitiyye. *(İslâm)* Bir Müslüman tarikatı... *Bkz.* Müslümanlık.

Hac. *(İslâm)* Zilhicce ayında Mekke kentine gidip Kâbe'yi görme... *Hac*, Müslümanlığın beş şartından biridir ve varlıklı Müslümanlar için zorunludur. *Tanrının evi* (*Ar.* Beytullah) sayılan *Kâbe*, Müslümanlığın kutsal yeridir. İslâmlıktan önce de aynı yerde dinsel törenler yapılırdı. Deyim, İslâmlık dışında da kullanılır. Örneğin, Hıristiyan hacıları kutsal yerleri olan Kudüs'e giderler. Eski Mısır'da Amon tapınağı Antikçağ Yunanlılarında Delphoi tapınağı, Hint Budacılarının Benares kenti vb. de bir çeşit hac yeriydi. Ama *hac* sadece Müslümanlıkta dinsel bir zorunluk olmuştur. Belli nitelikte (bulûğa ermiş, sağlıklı ve varlıklı) olan her Müslümanın yaşamı süresinde en az bir kez hacca gitmesi zorunludur. *Bkz.* Farz, Vâcip, Müslümanlık.

Hâcegân. *(İslâm)* Nakşibendîliğin tarikat olarak niteliği... Sözcük anlamında Arapça *hocalar* demektir. Nakşibendî tarikatına *tarikat-ı hâcegân* da denir. *Bkz.* Nakşibendiyye.

Hacer-i Esved. *(İslâm)* Müslümanlarca kutsal sayılan kara taş... Bu taş Kâbe'dedir ve İslâmlıktan önce putatapar Arapların taptığı taşlardan biridir. Peygamber İbrahim tarafından buraya konduğuna inanılır. Müslümanlık bu taşın kutsallığını benimsemiş ve olduğu gibi korumuştur. Hac sırasında bu taşı öpmek sevap sayılır. Kâbe'de *Yemenî* adı verilen ve kutsal sayılan ikinci bir taş daha vardır. *Bkz.* Hac.

Hacı. *(İslâm)* Hac ödevini yerine getirmiş olan Müslüman... *Bkz.* Hac.

Haç. *(Hıristiyan)* Birbirini dik kesen iki doğrudan meydana gelen Hıristiyanlık simgesi... *İsâ*'nın çivilendiği çarmıhı simgeler. (T) biçimindeki haçlar çoktanrıcılıkta da mutluluk simgesi olarak taşınmıştır. Hıristiyanlıkta ilkin din uğruna ölenlerin mezarlarına konurdu. Daha sonra bütün Hıristiyanların mezarlarına konduğu ve boyunlarda taşındı. Dua sırasında da belli yerlerde *haç işareti* yapılır, yâni sağ elin parmaklarıyla göğüse haç biçimi çizilerek bir çeşit kutsama gerçekleştirilir. En önce alna, sonra göğse, sonra sol omuza ve en sonunda sağ omuza dokundurulur. Bu işâret aynı zamanda baba-oğul-kutsal ruh üçlemesini de simgeler. Yunan kilisesinde el önce sağ omuza, sonra sol omuza götürülür. Protestanlıktaysa haç çıkarılmaz. Ortodokslar her yıl 6 ocak günü *haçı suya atma* töreni yaparlar. Bu tören, *İsâ*'nın *Yahya* peygamber tarafından Ürdün nehrindeki vaftizini simgeler. Üstünde İsâ'nın resmi bulunan bir haç deniz, nehir, göl gibi herhangi bir suya atılır, Hıristi-

yanlar suya atlayarak haçı bulup çıkarırlar. Haçı bulup çıkaran Hıristiyan kutsanır. *Bkz.* Hıristiyanlık.

Had. *(İslâm)* Tanrının insan davranışları için kutsal kitapta belirlediği sınır... *Sınır* anlamındaki *hadd* sözcüğünün çoğulu *hudut*'tur. *Kur'an*'da yazılı olan kul haklarını aşma bu *sınırı aşma* (Ar. Haddi tecâvüz) sayılır ve yasaklanmıştır. Örneğin, ramazan ayında oruç bozmak, bu sınırı aşmaktır. *Bkz.* Müslümanlık.

Hadad. *(Mezopotamya)* Arâmîlerin baştanrısı... Bâbillilerle Asûrlular ona *Adad* derlerdi. Atmosfer güçlerini simgeler. *Göklerin boğası* olarak nitelenir. *Bkz.* Baal.

Hadbiyye. *(İslâm)* Bir Müslüman tarikatı... *Bkz.* Tarikat, Müslümanlık.

Hades. *(Yunan)* Yeraltı ölüler ülkesi-tanrı... Homeros öncesi Yunanlıları, insanların öldükten sonra da vücutlu olarak yaşadıklarına inanırlardı. Ölüler tapımı *(Herolar tapımı)* ve Mykenai uygarlığının gömme yöntemleri bunu tanıtlamaktadır. Mezarlara ölünün yemesi ve içmesi için yiyecek ve içecekler, savunması için silâhlar, ısınması için mangallar konurdu. *Ruh* tasarımının gelişmesi ölünün vücudunu yok etti. İlkin *can* anlamında bir yaşama gücü olarak tasarlanan *ruh* giderek bir *gölge* tasarımına dönüştü. Homeros, ölüler ülkesini böylesine bir *gölgeler ülkesi* olarak tasarlamıştır ve orada yaşamanın *çok sevimsiz-değmez* olduğunu söylemektedir. İşte *Kronos*'la *Rheia*'nın oğlu *Hades* bu yeraltı ülkesinin tanrısıdır ve *görünmez* (*Yu.* A-ides). Yeraltı ülkesine de ilkin *Hades'in evi* (*Yu.* Hadou domos) deniyordu, giderek *ev* sözcüğü düştü ve sadece ülkenin adı olarak da *Hades* kaldı. Romalılar buna *Orkus* demektedirler. *Hades* (Orkus) ilkin iyilerle kötülerin bir arada bulundukları bir yeraltı ülkesi olarak tasarlanıyordu. Ama Homeros mitolojisinde *Tityos, Tantalos* ve *Sisyphos* gibi cezalılar da oraya gönderilince iyilerle kötülerin yerlerini ayırmak gereği duyuldu. Ceza yeri *Tartaros* (cehennem)'la iyiler yeri *Elysion* (cennet) tasarımlarıyla Hades ikiye ayrıldı. Hades, halk inançlarında *Aidoneus* ve *Pluton* adlarıyla da anılır. Karısı *Persephoneia*'yla birlikte onlara *yeraltılılar* (*Yu.* Hypokhthonioi) derler. *Bkz.* Tartaros, Elysion, Persephone, Kerberos, Kharon, Pluton, Demeter, Kore, Hero Tapımı, Asphodelos.

Hadesiyye. *(İslâm)* Bir Müslüman tarikatı... *Bkz.* Tarikat, Müslümanlık.

Hâdimül Fukarâ. *(İslâm)* Mevlevî şeyhi... Arapça *yoksullara hizmet eden* demektir. Buradaki *yoksulluk* tanrılık yetkinliğe ulaşmak için benliğinden sıyrılmayı dile getirir. Tanrılık yolda her şeyini bırakan yoksula yardım eden şeyh de *hâdimül fukara*'dır. *Bkz.* Mevlevilik.

Hadîs. *(İslâm)* Peygamber Muhammet'in sözleri... İslâm dininde *Kur'an*'ın boşlukları *hadîs*'lerle doldurulur. Bu *söz*'ler, kutsal kitabın açıklayıcı yorumu sayılır. *Hadîs*'lerin doğruluğu kesin olanlarına *sahih hadîs*, şüpheli olanlarına *zaif hadîs*, şüpheli olmakla beraber, genel düşünceye uygunlukları bakımından doğru sayılanlarına *hasen hadîs* denir. *Bkz.* Kur'an, Sünnet, Müslümanlık.

Hadur. *(Arap)* Ünlü tûfan efsânesinde suların üstünde kaldığına inanılan üç dağdan en yükseği... Güney Arabistan'dadır. Peygamber *Şuayb*'ın mezarı bu dağın üstündeymiş, çünkü yollarını şaşıran kavmini bu dağda dine dâvet etmiş ve onlar tarafından öldürülmüş. *Bkz.* Tûfan.

Hâfız. *(İslâm)* Kur'an'ı ezberlemiş olan kişi ve tanrı adlarından biri... Arapça *saklayan* anlamındadır. *Bkz.* Esmâ.

Hafî. *(İslâm)* Gizli... Arapça *açık* anlamındaki *celî* deyimi karşılığında kullanılır. İslâm tasavvufuna göre, *Kur'an*'ın halk için *celî* (şeriat) ve tasavvufçular için *hafî* (mârifet) anlamları vardır. Tasavvufun amacı, bu gizli anlamları bilmek ve açık anlamlardan sıyrılmaktır. *Bkz.* Tasavvuf.

Hafsiyye. *(İslâm)* Bir Müslüman tarikatı... *Bkz.* Tarikat, Müslümanlık.

Hafta. *(Yahudi)* Tevrat'a göre dünyanın yaratılışının çeşitli evrelerini dile getiren altı gün ve tanrının işini bitirip dinlendiği yedinci günden ibâret zaman süresi... Bu inanç, eski Mısır'lıların ayı, yedilik günlerden dört haftaya ayırmalarının dinsel bir yansısıdır. *Bkz.* Yaratılış, Tevrat.

Hagen. *(Alman)* Sigfrid'i öldüren adam... Burgund kralı *Gunther*'in adamıdır. *Krimilde,* kocasının vücudunda silâh işleyen tek yeri ona söylemişti. *Hagen* de onu bu noktadan vurarak öldürür. *Bkz.* Nibelungen, Gunther, Fafnir, Krimilde.

Haham. *(Yahudi)* Yahudi din adamı... İbrânîce *bilge* anlamındadır, *bilgi* anlamındaki *hohma* sözcüğünden türemiştir. Bu din adamlarının başlarına da *Hahambaşı* denir. *Bkz.* Yahudilik.

Haimon. *(Yunan)* Kreon'un oğlu... *Antigone*'nin nişanlısıdır, babası *Kreon*, nişanlısını diri diri mezara gömünce, kendini öldürür. *Bkz.* Antigone.

Haimos. *(Yunan)* Zeus'lüğe özenen mitolojik Trakya kralı... Karısı *Rodope*'ye de *Hera* olarak tapılmasını istemiş. *Boreas*'la *Oreithyia*'nın oğludur. *Bkz.* Zeus, Hera, Byzas.

Hak. *(İslâm)* Tanrının adlarından biri... Müslümanlığa da *hak dini* denir. Ölenler için kullanılan *hakkın rahmetine kavuştu* deyimi bu anlamdan türemiştir. Bu anlamda hak, *adâlet*'ten çok *gerçeklik* demektir. Tanrı *gerçek olan tek varlık* sayıldığından, ona *hak* denmiştir. *Bkz.* Esmâ.

Hakikat. *(İslâm)* Tasavvuf dilinde gerçekliğe ulaşma aşaması... Tasavvufçulara göre dört aşama vardır: Şeriat, tarikat, hakikat ve mârifet. Üçüncü aşama olan *hakikat*'a ulaşıldıktan sonradır ki *mârifet*'e varılabilir. *Şeriat*'tan kurtulup *tarikat*'a girerek *hakikat*'a erişenlere *hakikat ehli* denir. Tanrının varlığında çoklukları tek olarak kavrama aşaması olan bu evre, *hakikat-ül-hakayik* (Ahadiyet merhalesi)'tir, yâni bütün gerçeklikleri toplayan tek gerçekliktir. *Bkz.* Şeriat, Tarikat, Mârifet, Hakkel Yakîn.

Hakaikiyye. *(İslâm)* Bir müslüman tarikatı... *Bkz.* Tarikat, Müslümanlık.

Hakkel Yakîn. *(İslâm)* Tasavvuf dilinde tanrılık gerçeğe ulaşılan en üst aşama... Bu aşamaya ulaşan tanrıda yok olur (*Ar.* Fenâ filhak). *Bkz.* Hak, Hakikat, Fenâ.

Hâkim. *Bkz.* Aiakos, Minos, Rhadamanthys.

Hâkim Biemrillâh. *Bkz.* Dürzîlik.

Hal. *(Arap)* Bâtınîliğin sekizinci derecesi... *Çıkarma* anlamındadır, *dinin açık anlamlarından kurtarma*'yı dile getirir. Dokuz derecenin sekizincisidir. Ne var ki bu dereceler Bâtınî yapıtlarında yazılı değildir. Bâtınîliği eleştiren ve onlara karşı olanların kitaplarında yazılıdır. Bu dereceler sırasıyla şunlardır: Teferrüs, te'nis, teşkîk, tâlîk, rabt, tedlîs, tesis, hal, selh ya da insilâh. *Bkz.* Bâtınîlik.

Halâ. *(Hıristiyan)* Sabiî inançlarında evreni meydana getiren beş tözden biri, boşluk... Sabiîlere göre bu beş töz şunlardır: Tanrı, akıl, nefs, mekân, halâ. Bâtınîliğe karşı olan yazarlar, Bâtınîlerin *beş töz* (sâbık, tâlî, cedd, feth, heyulâ)'lerini bunlardan aldıklarını ve sadece Sabiî tözlerinin adını değiştirdiklerini ileri sürerler. *Bkz.* Bâtınîlik.

Hal Bilgisi. *(İslâm)* Tasavvufçunun dış dünyayla ilişkisini kesip kendinden geçtiği durumdaki bilgisi... Bu coşku durumuna *vecdi hâl*, bu duruma girenlere de *ehli hâl* denir. *Bkz.* Vecit, Cezbe, Tasavvuf, Şathiye.

Haldi. *(Anadolu)* Urartu'ların baştanrısı... Doğu Anadolu'da devlet kurmuş olan Urartu'lar, yazıtlarında bütün işleri tanrı *Haldi* adına yaptıklarını bildirmişlerdir. Van kenti dolaylarında bu tanrının çeşitli tapınakları vardır.

Halefiyye. *(İslâm)* Bir Müslüman tarikatı... *Bkz.* Tarikat, Müslümanlık.

Halesos. *(Yunan)* Agamemnon'la Briseis'in oğlu... *Pallas* tarafından öldürülmüş. *Bkz.* Alneias.

Hâletiyye. *(İslâm)* Gülşenîliğin kollarından biri... *Bkz.* Gülşenîyye, Tarikat.

Hâlidiyye. *(İslâm)* Nakşibendîliğin kollarından biri... XIX. yüzyılda Ebul Baha Ziyaettin Halit tarafından kurulmuştur. Koyu şeriatçı bir tarikattır. *Bkz.* Nakşibendiyye.

Halîfe. *(İslâm)* Peygamberin vekili ve bütün Müslümanların başkanı... Osmanlı pâdişahlarına *Müslümanların halîfesi* anlamında *Hâlifei Müslimîn* denmiştir. Tasavvuf dilinde şeyhin vekilidir, şeyh bulunmazsa onun yerine geçmeye yetkilidir. Bektâşîlikte özel bir derecedir. Bu açıdan Bektâşî dereceleri şöyle sıralanır: Âşık, muhib, derviş, baba, halîfe. Halîfeler, Bektâşîlerin en büyükleridir. *Bkz.* Bektâşîlik.

Hâlik. *(İslâm)* Tanrı adlarından biri... *Yaratan* anlamındadır. *Bkz.* Esmâ.

Halîliyye. *(İslâm)* Halvetîliğin Nasuhiyye kolundan türemiş bir kolu... XIX. yüzyılda Çerkeşiyye tarikatının halîfesi Hacı Halil tarafından kurulmuştur. *Bkz.* Halvetiyye, Nasuhiyye, Tarikat.

Halime Günü. *(Arap)* Toz bulutlarının güneşi örttüğüne inanılan savaş günü... Bu savaş Gassanîler'le Lahmîler arasında olmuş. Gassanîler'in başı Hâris'in kızı, güzelliğiyle ünlü Halime'nin adıyla anılır. Araplar bu ünlü savaş gününe *Halime günü* (*Ar.* Yevmül Halîme) derler.

Halirrhotios. *(Yunan)* Poseidon'un oğlu... Kızı *Alkippe*'ye saldırdığından, baba savaş-tanrı *Ares* tarafından öldürülmüş. *Bkz.* Ares.

Hâlisiyye. *(İslâm)* Kaadirîliğin bir kolu... XIX. yüzyılda Kerkük'lü ozan Abdurrahman Hâlis-i

Tâlebânî tarafından kurulmuştur. *Bkz.* Kadiriyye.

Halkyone. *(Yunan)* Yelkovan kuşuna dönüştürülen kadın... Kocası *Keyks*'le birbirlerine *Zeus*'le *Hera* diyerek tanrılığa özenirlermiş. Zeus de, kocasını karabatak, kendisini yelkovan kuşu yaparak onları cezalandırmış. Ocak ayı başlarında Akdeniz'in ılık günlerine, yelkovan kuşu bu günlerde kuluçkaya yattığından, *Halkyone günleri* denir. Kimi metinlerde bu karı koca, *Haimos* ve karısı *Rodope*'yle karıştırılmaktadır. *Bkz.* Haimos.

Hallacîyye. *(İslâm)* İslâm tasavvufunda özel bir yeri olan Hallacı Mansur'un izleyicileri tarafından kurulan tarikat... Kısaca, *Hallacı Mansur* adıyla anılan Ebûl Mugis El-Hüseyin bin Mansur El-Beyzavî (857-922) insanı temel alan bir tasavvuf anlayışı geliştirmişti. Alman düşünürü Hegel'den yüzyıllarca önce Hegelvârî bir düşünüşle tanrının insanda belirdiği kanısındaydı. *Tanrıda yok olma* (*Ar.* Fenâ fillâh) anlayışının kurucusu olarak *ben tanrıyım* (*Ar.* Enelhak) diyordu. Bu ünlü sözüyle insanın tanrı olduğunu değil, tanrının insan olduğunu ve insanın kendi benliğini yok ederek tanrı kalması gerektiğini dile getirmişti. Bu anlayış, tasavvufun temel düşüncesi *vahdeti vücut* anlayışından çok farklı bir *vahdaniyet* anlayışıydı. Bu anlayışta örneğin, "ben Mansur'um" demek, "ben de bir varlığım" demekti, ki tanrıya ortak çıkmak olurdu, çünkü evrende tanrıdan başka hiçbir varlık yoktu, bundan ötürü de *ben tanrıyım* demek gerekirdi. Hallac'ın düşüncesine göre evrende tek olan çoklaşmıyor (vahdeti vücut), tersine, çok olarak görünenler tekte birleşiyordu (vahdaniyet). Dinlere göre, yaratanla, yaratılan arasında özce hiçbir ilişki yoktur, kaynağını Platonculuktan alan tasavvufun vahdeti vücut anlayışına göre yaratanla yaratılan arasında bir özbirliği vardır ve yaratılanlar yaratanın özünden çıkmışlardır, Mansur'un vahdaniyet anlayışındaysa yaratanla yaratılan aynı şeydir. Daha açık bir deyişle genel tasavvuf anlayışına göre, yaratılanlar yaratanın özünü taşıyan ayrı şeylerdir, Mansur'un anlayışına göreyse çeşitli görünüşler bizzat yaratandır ve onun çeşitli görünüşleridir. İnsan ayrı bir varlık değildir, tanrının ta kendisidir, insanla tanrı arasında bir *vahdeti vücut* değil, bir *vahdaniyet* vardır. *Bkz.* Tasavvuf.

Halvet. *(İslâm)* Başkaca her şeyden sıyrılarak tanrıyla kalma... Tasavvuf dilinde böyle bir durumda olana *halvet ehli* ya da *halvet erbâbı* denir. Arapça boşluk anlamındaki *halâ*'dan türeyen bu sözcük *yalnız kalma*'yı dile getirir. Tasavvufçular bu sözcüğü *dünyadan el etek çekerek tanrıyla kalmak için bir hücreye girme* anlamında kullanırlar. *Bkz.* Tasavvuf.

Halvetiyye. *(İslâm)* Gizli zikir yöntemini kullanan Sünnî bir tarikat... XIV. yüzyılda şeyh Ebû Abdullah Siraceddin Ömer bin Ekmelüddi-i Lâhicî tarafından kurulmuştur. Kırk gün yalnız olarak tapımı (erbâin) kırk kez üst üste tekrarlamakla ünlendiğinden kendisine *Halvetî* denmiştir. Dünyadan el etek çekerek gizli zikir bu tarikatın başlıca özelliğidir. Sayısı pek çok tarikatlar ve kollar türettiği için bu tarikata *tarikat fabrikası* denir. (*Bkz.* Abdülbâkî Gölpınarlı, *Türkiye'de Mezhepler ve Tarikatler*, İstanbul 1969, s. 205). Bu tarikatta dervişliğe yükselebilmek için yedi dereceden geçilir. Başlıca kuralları tövbe etmek, salâvat getirmek ve tanrının yedi adını (*Ar.* Esmâ-i seb'a) zikretmektir. Sayı mistikçiliğinden kalma *yedi* sayısı uğurlu bir sayıdır. *Bkz.* Tarikat, Erbâin, Esmâ, Halvet, Zikir, Müslümanlık.

Ham. *(Yahudi)* Nuh'un ikinci oğlu... Yahudi inançlarına göre peygamber *Nuh*'un üç oğlu vardır: *Ham, Sam, Yasef.* Bunlardan *Ham* şarap içip sarhoş olan babasıyla alay etmiş, babası da ona, "yüzün kara olsun, sen de evlâdından bul!" demiş. Ham kararmış, bundan ötürü karadililer onun soyu sayılmışlar. Babasına kötülük edenin çocuğundan kötülük göreceği inancı da bu öyküden türemiş: *Bkz.* Nuh, Habeş'ler.

Hamadryades. *(Yunan)* Ağaçların yeşermesinden mutluluk, kurumasından acı duyan ağaç perileri... *Bkz.* Dryad'lar.

Hamamböceği. *(Yunan)* Tanrıça Hera'nın İo'nun peşine taktığı kuduz böcek... *İo* ondan kaçmak için dünyayı dolaşmış. *Bkz.* İo.

Hamân. *(Yahudi)* Yahudi düşmanı mitolojik İran veziri... *Ester* kitabında sözü edilir. *Kur'an*'a göre de *Karûn*'la birlikte Firavun'un veziridir ve *Mûsâ*'nın doğacağını haber alınca bütün erkek çocukların öldürülmesini Firavun'a onlar öğütlemiştir. Daha sonra da Firavun *Hamân*'a *Mûsâ*'nın tanrısına erişmek için göklere varan bir kule yaptırtmış. *Cebrâil* bu kuleyi yıkmış. Hamân ile Karûn zenginlikleriyle de ünlüdürler. *Bkz.* Mûsâ.

Hamatsa. *(İlkel)* İnsan eti yenen gizli dernek... Kuzey Amerika ilkellerinden Kvakiut'ların derneğidir. *Bkz.* Gizli Dernekler.

Hammâriyye. *(İslâm)* Kimilerince itizâl, kimilerince de dinsiz sayılan mezhep... Bu mezhep anlayışına göre, maymun ve domuzlar önce insanmışlar, günahlarından ötürü tanrı onları hayvanlaştırmış. İnsanlar bâzı hayvanları yaratabilirlermiş, örneğin, bir et parçasını güneşe koyan insan, o etin üstünde kurtlar yaratırmış. Bu varsayımları, "tanrı kötü şey yaratmaz, kötü olanları yaratan insanlardır" dogmasına dayanmaktadır. Bu yüzden de şarabı tanrı yaratmadı, şarapçı yarattı derler. *Bk.* Mûtezile.

Hamza. *Bkz.* Dürzîlik.

Hamza Destanı. *(Arap)* Peygamber Muhammet'in amcalarından Hamza'nın destanlaştırılmış kahramanlık öyküsü... *Hamzanâme* adıyla anılır. Farsça ve Türkçe olarak da çeşitli biçimleri yazılmıştır. *Hamza,* Uhut savaşında ölmüştü.

Hamzavî'ler. *(Türk)* Şeyh Hamza Bâlî'nin öldürülmesinden sonra ona bağlanan Bayrâmî Melâmîler... *Hamzaviyye* adıyla ayrı bir tarikat olarak gösterilirse de tarikat olarak kurulmamıştır. *Hamza Bâlî,* Bayrâmî Melâmîlerin şeyhiydi, kafası baltayla kesilmek suretiyle öldürülünce Bayrâmî Melâmîlere *Hamzavî'ler* dendi. *Bkz.* Melâmîyei Bayrâmiyye, Bayrâmîlik.

Hamzaviyye. *Bkz.* Hamzavî'ler.

Hanbelîlik. *(İslâm)* Dört büyük İslâm mezhebinden biri... *Hanefîlik, Şâfiîlik* ve Mâlikîlik'le birlikte dört Sünnî mezhepten biri olan *Hanbelîlik,* İmam Ahmet İbni Hanbel'in özellikle fıkıh ve kelâm alanlarındaki düşüncelerinden oluşmuştur. Bu düşüncelerin özelliği *Kur'an*'ı yorumsuz, kıyaslamasız ve tartışmasız kabul etmektir. Tanrı sözleriyle çözümlenemeyen sorunlar peygamber sözleriyle (hadîs) çözümlenecektir, en zayıf hadîsler bile kıyaslama yönteminden üstündür. Yeni bir sorunu çözebilecek hadîs de bulunmazsa ancak o zaman kıyaslamaya başvurulabilir. Dört büyük İslâm mezhebi arasında tarih sırasında olduğu gibi önem sırasında da sonuncu sayılan İbni Hanbel, kimilerince bir fıkıhçı (*Ar.* Fakîh) değil, bir *hadîsçi* (*Ar.* Muhaddîs) sayılmaktadır. Kelâm alanında da ilk Müslümanlar (*Ar.* Selefiyyûn) gibi düşünen İbni Hanbel, onların düşüncelerine aykırı davranışları sapıklık saymıştır. *Bkz.* Mezhep, Hanefîlik, Şâfiîlik, Mâlikîlik.

Hanefîlik. *(İslâm)* Dört büyük İslâm mezhebinden biri... *Mâlikîlik, Şâfiîlik* ve *Hanbelîlik*'le birlikte dört Sünnî mezhepten biri ve en önemlisi sayılan *Hanefîlik,* Ebû Hanîfe adıyla anılan Nûman bin Sâbit bin Zuta tarafından kurulmuştur. Kendisine *Büyük İmam* (*Ar.* İmâm-ı Âzâm) denir. Bu mezhep de, öbürleri gibi, tanrı ve peygamber sözlerine sıkıca bağlı bir fıkıh ve kelâm mezhebidir. Ebû Hânife de, öteki imamlar gibi, çözülmesi gereken bir sorun karşısında her şeyden önce tanrı sözlerine (Kur'an), orada çözümleyici kanıt bulunmazsa peygamber sözlerine (Hadîs) başvurur. Bu anlayış, dört mezhepte de ortaktır ve ayrılık bunlardan sonraki kanıtlarda başlamaktadır. Ne var ki Ebû Hanîfe *hadîs* konusunda çok titiz davranmış, doğruluğu kesin olmayan ve Müslümanlığın ana kurallarıyla çelişen hadîsleri kanıt saymamıştır. Onun bu titizliği kimi yorumcuları kıyaslamayı peygamber sözlerine üstün gördüğü sanısına götürmüştür. Bu konunun bilginleri, Ebû Hanîfe'nin değil hadîsleri, peygamberi görmüş olanların (*Ar.* Ashâb) fetvâlarını bile kıyaslamaya üstün tuttuğunu, sadece bütün bunların *sahih* olup olmadıklarını titizlikle incelediğini ileri sürmektedirler. Bu üç dayanakta da sorunu çözümleyecek yargı bulunmazsa dördüncü olarak *icmâ* (Müslüman bilginlerinin oybirliği) yöntemine başvurulacaktır. Ebû Hanîfe bu düşüncesinde de gene peygamberin, "benim ümmetim sapıklıkta oybirliği etmez" hadîsine dayanmaktadır. Bunun gibi, peygamberin, "Müslümanların iyi ve hoş bulduğu şey, tanrı katında da iyidir" hadîsi de onun, *icmâ*'a önem vermesinin dayanağıdır. Ebû Hanîfe'nin, kendisini öbür imamlardan ayıran, en önemli özelliği, beşinci olarak *kıyâs* (bir şeyi başka bir şeye benzeterek yargıya varma) ve *istihsan* (beğenme)'a da önem vermesi ve bunları da kanıt saymasıdır. Ebû Hanîfe *istihsan*'ı bir çeşit *gizli kıyâs* saymakta ve açık kıyaslamada çelişik olan sonuçlar arasında *kullanımı en uygun olan*'ını yeğlemektedir. Ebû Hanîfe, sonuncu olarak *örf ve âdet* (alışılmış gelenek ve görenek)'i de kanıt saymaktadır. İlk altı yöntemle çözülemeyen sorunlar, Müslümanların öteden beri onu nasıl yaptıklarına bakarak çözülebilir. Müslümanlar arasında en yaygın ve bağlısı çok olan mezhep bu mezheptir. Ebû Hanîfe'nin *akaid* ve *kelâm* üstündeki görüşlerinin özelliği de tümüyle akla dayanmalarıdır. Denilebilir ki bu bilgin akla uygun olmayan hiçbir şeyi benimsememiştir. Kendisini büyük ve güvenilir kılan da budur. *Bkz.* Mezhep, Hanbelîlik, Şâfiîlik, Mâlikîlik.

Hankaah. *(İslâm)* Büyük sayılan kişilerden birinin mezarı bulunan tekke... Farsçadır. Bir ta-

rikatın en büyük şeyhinin başında bulunduğu tekke de aynı adla anılır. *Bkz.* Tekke.

Hannâme. *(Türk)* Özbek Türklerinin destanı... XVII. yüzyılda İmâmî adını kullanan bir Türk tarafından, İranlıları yücelten Firdevsî'nin *Şehnâme*'sine karşılık olarak ve Türkleri yüceltmek amacıyla yazılmıştır. Türk tarihi ve mitolojisi bakımından en önemli kaynaklardan biridir.

Hanukka. *(Yahudî)* Yahudi bayramı... Sekiz gün sürer. *Bkz.* Yahudilik.

Hanumant. *(Hint)* Tanrı Rama'ya yardım eden maymun... *Rama*'nın karısı *Sita*'yı kurtarmak için bir sıçrayışta denizi aşmış. *Bkz.* Rama.

Hapi. *(Mısır)* Ölülerin iç örgenlerini korumakla görevli tanrı... *Horus*'un dört çocuğundan biridir. *Bkz.* Apis Öküzleri.

Haram. *(İslâm)* İslâm dininde yasaklanmış olan... *Bkz.* Müslümanlık.

Harbe. *(Bâbil)* Bir tanrı... Özellikle Kas'larca tapılmıştır.

Harbiyye. *(Arap)* Şiîliğin Galiyye anlayışından türeyen bir kolu... Bu kol, tanrılığın tanrıdan başkasında da olabileceğine inanan anlayışa bağlıdır. *Bkz.* Galiyye.

Harçu. *(Moğol)* Semsoçi'nin oğlu ve Borcigidai'nin babası... Moğol ulusunun mitolojik atalarındandır. *Bkz.* Alan-Hoa.

Haricîlik. *(İslâm)* İslâmlığın ilk iki büyük partisinden biri... *Dışarda bulunanlar* anlamında *Havâriç* adıyla anılan bu siyasal parti, *Ali* dostluğu güden *Şiîlik* karşısında, Ali düşmanlığıyla belirmiştir. İlkin Ali'yle Muâviye arasındaki anlaşmazlığın hakem yoluyla çözülmesine karşı çıkmakla başlayan *Haricîlik*, daha sonra dinsel yorumlar da ileri sürerek bir mezhep niteliğine dönüşmüştür. Kendilerinden olmayanları ve bu arada Ali'yi Müslüman saymazlar. Nitekim Ali, halifeliği sırasında bir Haricî tarafından öldürülmüştür. Haricîlere, *doğru yoldan hurûç etmiş* (çıkmış) anlamında *Mârika* da denir. Haricîlerse kendileri için *canlarını tanrı uğruna satanlar* anlamında *El-Şurât* deyimini kullanmışlardır. İslâm bilginleri, onları *Kur'an*'ı yanlış yorumlamakla ve ona karşı gelmeye niyetleri olmadığı halde bilgisizlikleri yüzünden Müslüman dünyasında ayrılık yaratmakla suçlamışlardır. Böylelikle Müslümanlığa hizmet ettikleri kanısındaydılar. İslâm bilginlerinin deyimiyle, "câhilce ve ahmakça bir kahramanlıkları var"dı. Ali'nin onlara elçi olarak gönderdiği İbni Abbas, "aralarında öylelerini gördüm ki, secde etmekten alınları yara olmuştu" der. Tarafsız bir bakışla bakıldığında, Haricîler, Ali'yi tanrı sayan ya da tanrılığın tanrıdan başka kişilerde de olabileceğini ileri süren Şiî inançları karşısında, İslâmlık esaslarına Şiîlerden çok daha bağlı kalmışlardır denilebilir. İlkin, *Ezarika, Necedat, Sufriyye, Acâride, İbâziyye* gibi büyük kollara ve bunlardan da pek çok kollara ayrılmış bulunan *Havâriç* anlayışı günümüzde de, özellikle beşinci büyük mezhep sayılan, *İbâziye* mezhebiyle sürüp gitmektedir. Bu mezhebin bilginleri ve kitapları vardır. Haricîlerin temel görüşleri şöyle özetlenebilir: Kendilerinden olmayan bütün Müslümanları dinsiz saymak, büyük günah işleyenleri dinden çıkmış saymak, doğru yoldan çıkan imam ya da başkana başkaldırmanın doğru olduğunu savunmak, kusursuz ve güçlü olmak şartıyla her Müslümanın imam olabileceğini kabul etmek, tapım için beden temizliği kadar yürek temizliğini de şart koşmak. *Bkz.* Şiîlik, Alevîlik, Müslümanlık, İbâziyye.

Harihara. *(Hint)* Vişnu-Siva birleşimi tanrı... Sağ yarısı *Vişnu*'nun sol yarısı da *Siva*'nın özelliklerini taşır. *Bkz.* Vişnu, Siva.

Haririyye. *(Arap)* Zeydîlikten türemiş bir kol... *Süleymaniyye* adıyla da anılır. Rıfâîliğin de *Haririyye* adını taşıyan bir kolu vardır. *Bkz.* Zeydiyye, Rıfâiyye.

Harmakhis. *(Mısır)* Tanrı... *Sfenks*'in bu tanrıyı canlandırdığı sanılmaktadır. Efsâneye göre Firavun Tutmes IV., bu tanrıyı düşünde görmüş, *Harmakhis* ona, "ben senin atanım, dört yanım çöl yellerinin getirdiği kumlarla doldu, şunları temizlet, yoksa bu kumlar beni boğacak!" demiş. Firavun da hemen Sfenks'in kumlarını temizletmiş. Tanrı *Harmakhis*'in tanrı *Rie*'nin başka bir görünüşü olduğu sanılmaktadır. *Bkz.* Ra.

Harmonia. *(Yunan)* Uyum-tanrıça... Antikçağ Yunan düşüncesine yön veren bir tanrıçadır. Roma mitolojisinde de düzen-tanrıça *Ordo* adıyla anılır ve kimi yerde de duygudaşlık-tanrıça *Corcordia*'yla bir tutulur. *Khañit'ler*' dendir. Kimi anlatımlarda *Kadmus*'un karısı *Harmonia*'yla karıştırılmıştır. Bu ikinci Harmonia kimi anlatımlarda *Ares*'le *Afrodit*'in kızı, kimi anlatımlarda da *Zeus*'le *Elektra*'nın kızı olarak gösterilmiştir. Ares'in sevgilisi ve *Amazon'lar*'ın annesi olarak anıldığı anlatımlar da vardır.

Bütün bu karışıklıkta önemli olan Harmonia'nın Yunan düşünce felsefesini simgelemiş bulunmasıdır. Yunan düşüncesi, doğayı ve evreni çok düzenli bir uyum içinde görmüştür. Ünlü düşünür ve diyalektikçi Herakleitos'a göre de karşıtların birliği Harmonia'dır. *Bkz.* Kadmos, Kharit'ler.

Harpagos. *(Yunan)* Bir şölende bilmeyerek oğlunun etlerini yiyen soylu... Herodot tarihinde bildirilen bir efsâneye göre, İ.Ö. VI. yüzyılda Med kralı *Astyages* bu soyluyu genç *Keyhüsrev*'i öldürmekle görevlendirmiş. Oysa acımış ve yapamamış. Buna çok kızan kral, onun oğlunu öldürtmüş ve bir şölende etlerini *Harpagos*'a yedirmiş.

Harpya'lar. *(Yunan)* Kadın yüzlü yırtıcı kuşlar... *Thaumas*'la *Okeanos* kızı *Elektra*'nın çocukları olan bu iki kuş *Aello* (kasırga) ve *Okypete* (bora) adlarını taşır. Kimi anlatımlarda *Kelaino* (karanlık) adlı bir üçüncü kardeşlerinin de sözü edilir. İnsanları kapıp kaçırırlarmış, adları da *kapıp kaçıranlar* anlamındadır. Romalılarca ölüm tanrıçaları *Furia'lar*'la bir tutulmuşlardır. *Bkz.* Furia'lar, Pandareos, Phineus, Ksanthos.

Haruriyye. *(İslâm)* Kûfe köylerinden Harura'da toplanan Haricîler... *Bkz.* Haricîlik.

Hârut'la Mârut. *(İslâm)* Bâbil'lilere sihir ve büyücülük öğrettiklerine inanılan iki melek... *Kur'an*'ın Bakara sûresinin 102. âyetinde yazılıdır. Yorumcular, sihir ve büyüden korunmaları için insanlara bunları öğrettikleri kanısındadırlar. Halk inançlarında da bunların tanrı tarafından, meleklerin günah işleyip işlemeyeceklerini sınamak için melekler arasından seçilerek Bâbil'e gönderildikleri, orada *Zühre* adında bir kadına âşık olarak tanrısal sırları söyledikleri, kadının bu bilgiyle gökyüzüne çıktığı ve tanrı tarafından yıldız yapıldığı, iki meleğin de Bâbil'de bir kuyuya baş aşağı sarkıtılmak suretiyle cezalandırıldığı anlatılır. *Bkz.* Melek.

Hasaniyye. *(İslâm)* İmâmiyye'nin bir kolu... Peygamberin amcaoğlu ve dâmâdı *Ali*'nin oğlu Hasan'a bağlandıkları için bu adı almışlardır. *Bkz.* Şiîlik, İmâmiyye.

Hâsıriyye. *(İslâm)* İmâmiyye'nin bir kolu... Muhammed el-Bâkır'ın oğlu Zekeriya'nın Hâsır dağında *sağ ve ölümsüz* (Ar. Hayy-i lâyemût) olduğuna inandıklarından bu adı almışlardır. *Bkz.* Şiîlik, İmâmiyye.

Hasta. *(Hint)* Brahma râhiplerinin ve dinsel raksçılarının seyredenlerce anlamı kolaylıkla anlaşılan dinsel hareketleri... Budacılıkta bu hareketlere *mudra* denir. *Hareketle anlatım*'ı dile getirir. *Bkz.* Brahmanizm, Budizm.

Hastinapura. *(Hint)* Pandu'nun hükümdârlık ettiği filler kenti... Bharata ülkesinin başkentidir. *Bkz.* Pandu, Mahabharata.

Haşeviyye. *(İslâm)* Müşebbihe'nin bir kolu... Tanrının bütünüyle insana benzediğine, insanlar gibi örgenleri bulunduğuna inanırlar. Tanrının dünyaya geleceğine ve insanları ziyaret edeceğine inananları da vardır. Bir bölümü de insanların ahrette tanrıyı, eşyaları gördükleri gibi elle tutulurcasına, göreceklerine inanmışlardır. *Bkz.* Müşebbihe.

Haşhaşiyye. *(İslâm)* Hasan Sabbah'ın Bâtınîliği... Kendisine bağlananları haşhaşla sarhoş edip dilediğini yaptırttığı için bu adla anılır. *Bkz.* Bâtınîlik, Sabbahiyye.

Haşimiyye. *(İslâm)* Celvetîliğin bir kolu... XVIII. yüzyılda Celvetî şeyhi Haşim Baba tarafından kurulmuştur. Haşim Baba hem Celvetî, hem de Hamzavîymiş, sonra da Bektâşî olmuş. Bu kol, Celvetîlikle Bektâşîliğin bireşimidir. Mûtezile'nin Hişamiyye anlayışı da kimi metinlerde bu adla anılır (*Bkz.* Dr. Çağatay ve Çubukçu, *İslâm Mezhepleri Tarihi*, Ankara 1965, cilt I, s. 105 dipnotu). *Bkz.* Celvetîlik, Hişamiyye.

Haşişiyye. *Bkz.* Haşhaşiyye.

Haşir. *(İslâm)* Kıyamet gününde ölülerin hesap vermek için bir araya gelip toplanmaları... Arapça *toplanma* anlamındadır. Bu inanç, Müslümanlığın temel inançlarından biridir, eşdeyişle buna inanmayan Müslüman olamaz. *Haşr* biçiminde de yazılır, *dirilme* anlamında *ba's* da denir. *Yaratabilen diriltebilir* mantığına dayanır. *Bkz.* Müslümanlık.

Haşr ve Neşr. *Bkz.* Haşir.

Haşşaşiyye. *Bkz.* Haşhaşiyye.

Hâtem-ül Mürselîn. *(İslâm)* Peygamberlerin sonuncusu... İslâm peygamberi *Muhammet*'i niteler. *Hâtem-ül enbiyâ* ya da *hâtem-ün nebiyyîn* de denir. Muhammet bizzat, "ben peygamberlerin sonuncusuyum, benden sonra peygamber gelmeyecektir" demiştir. Bununla beraber bu savı ileri süren başkaları da vardır. Örneğin, Kadıyânîliğin kurucusu Gulâm Ahmet de kendisinin peygamberlerin sonuncusu olduğunu ileri sürmüştür. *Bkz.* Müslümanlık.

Hathor. *(Mısır)* Yaratıcı tanrıça... Eski Mısır'ın en büyük tanrıçasıdır. İlkin *evreni yaratan*

İnek'di. Güneş-tanrı *Horos*'un annesi ya da karısı sayılmış ve *Sycomorea* adıyla da anılmıştır, çünkü *çınar ağacı*'yla simgeleniyordu. İnek başlı kadın biçiminde tasarlanmıştır. *İsis*'le de bir tutulmuştur. Yunanlılar onu *Afrodit*'le bir tutarlar. Kimi metinlerde *Hator* biçiminde de yazılıyor. Mısır inançlarına göre tanrı *Ra* gözünü *Hathor* kılığına sokup insanların üstüne saldırtırmış. Bu tanrıça kimi metinlerde de *Nut* adıyla anılmaktadır. O çağda gökyüzü, ayaklarını yere dayamış kocaman bir inek olarak tasarlandığından ona *gökyüzü-tanrıça* da denir. *Bkz.* Horus.

Hatice. *(İslâm)* Müslüman olan ilk kadın... Peygamber *Muhammet*'in ilk karısıdır. Peygamberin soyu, ondan doğmuş olan kızı Fatma'yla evlenen *Ali*'yle sürmüştür. *Bkz.* Müslümanlık.

Hatim. *(İslâm)* Kur'anı başından sonuna kadar okuma... *Bitirme* anlamındadır. Ölülerin günahlarının bağışlanması için okunur. *Bkz.* Hatm -i Hâcegân.

Hatm-i Hâcegân. *(İslâm)* Toplu halde yirmi beş istiğfar, yedi fâtiha, yetmiş dokuz elem neşrah, bin bir ihlâs, yeniden yedi fâtiha, yüz salâvât okuma... Nakşibendîliğin dua yöntemidir. *Bkz.* Nakşibendiyye.

Hator. *Bkz.* Hathor.

Hattâbiyye. *(Arap)* Galiyye'nin kollarından biri... Ruhgöçüne inanmalarıyla ünlüdürler. Bundan ötürü de imam *İsmailî*'nin birçok kez dünyaya geleceğine inanırlar. İmamlarını tanrı sayarlar. Özellikle tanrının ruhunun önce Câfer -us Sâdık'a, sonra da Ebûl Hattâb'a girdiğine inanırlar. *Bkz.* Galiyye.

Hava. *(Arap)* Bâtınîliğe göre, ilâh sözcüğünün gerçek anlamı... Bâtınîlerin *te'vil* yöntemlerine göre *kelimei tevhid*'in *lâ* sözcüğü ateşe, *ilâh* sözcüğü havaya, *illâ* sözcüğü suya ve *allah* sözcüğü toprağa kanıttır. Daha açık bir deyişle, bu sözcüklerin gerçek anlamları bunlardır. *Bkz.* Bâtınîlik, Te'vil.

Havarî. *(Hıristiyan)* İsâ'nın dini yaymakla görevlendirdiği on iki yardımcısı... Arapça *yardımcı* anlamındadır, çoğulu *havariyyûn*'dur. Şunlardır: *Simun* (Petrus), *Andreas, Yakub* (Büyük), *Yuhanna* (Boanerces), *Filipus, Bartolomaeus, Matta, Tomas, Yakup* (Küçük), *Gaygur Simden, Yahuda* (Teddeus), *Yahuda İskaryot. Bkz.* İsâ.

Havâriç. *Bkz.* Haricîlik.

Havra. *(Yahudi)* Yahudilerin tapım yeri... *Câmi* ve *kilise* durumundadır. İlk *havra*'nın İ.Ö. VI. yüzyılda Bâbil'de kurulduğu kabul edilir. *Bkz.* Yahudilik.

Havvâ. *(Genel)* İlk kadın... Yahudilik, Hıristiyanlık ve Müslümanlığın kabul ettiği ilk kadın *Havvâ*'dır. Bu inançlara göre, ilk erkek olan *Âdem*'in eğe kemiğinden yaratılmıştır ve onun karısıdır. İnsan soyu, bunlardan türemiştir. Hemen bütün mitolojilerde *ilk erkek* ve *ilk kadın* tasarımı vardır. Örneğin, Hitit'lerin tanrıçası *Hepa,* Yunanlılarda *Niobe,* İskandinavların *Embla*'sı birer çeşit *Havvâ*'dırlar. Kimi yazarlar, Yunanlıların *Hebe*'sinin de bu nitelikte olduğu kanısındadırlar (*Bkz.* Azra Erhat, *Mitoloji Sözlüğü,* Remzi Kitabevi yayını, s. 155). Müslüman inançlarında Eş'arîlik mezhebi, kadınların da peygamber olabileceğini ileri sürer ve Havvâ'yı peygamber sayar. Üç büyük din, Âdem'le Havvâ'nın ilk erkek ve ilk kadın olduklarında birleştikleri halde bunların öykülerini anlatırken birkaç ayrıntıda farklı görüşler ileri sürmüşlerdir. Örneğin, *Kur'an,* ilk kadını baştan çıkaran *yılan*'ın sözünü etmez ve tövbe ettikleri için günahlarının bağışlandığını bildirir. Yeni ve eski *Ahid*'lerdeyse Havvâ'yı yılan baştan çıkarmıştır ve *ilk günah*'ın sorumluluğunu bütün insanlar taşıyacaktır. *Bkz.* Âdem, İlk Günah, Pandora, Embla, Ahalya, Anadolu İnançları.

Havvâ-i Mânâ. *(Arap)* Bâtınî inançlarında tüm can... Bâtınîlerin evrenin oluşumu tasarımında ilk varlık *tüm us* (*Ar.* Akl-ı kül)'tur ki buna *sâbık* ya da *Âdem-i mânâ* denir. Ondan çıkan ikinci varlık *tüm can* (*Ar.* Nefs-i kül)'dır, ona da *tâlî* ya da *Havvâ-i mânâ* denir. Daha açık bir deyişle, hemen bütün inançlarda olduğu gibi, bir aktif ve bir pasif (erkek ve dişi) iki ön ilke kabul edilmektedir. Evren bu iki ilkeden oluşmuştur. *Bkz.* Bâtınîlik.

Havz-ı Kevser. *Bkz.* Kevser, Âbıkevser.

Hayâl. *(Arap)* Bâtınî inançlarında saltık zaman... Bâtınî inançlarında oluşmanın beşinci gereğidir. *Bkz.* Bâtınîlik.

Hayâlet. *(Genel)* Yaşadığına inanılan ruhsal varlık... Cin, peri, hortlak gibi tasarımlar *hayâlet* kapsamındadır. Dünyada gezip dolaştıklarına inanılan ölülerin *ruh*'u *hayâlet*'tir. Ruh çağırma inancı da bu tasarıma dayanır. İlkçağlardan beri özdekliklerinden sıyrılmış bu gibi ruhsal görüntülerin varlığına inanılmıştır. *Bkz.* Ruh, Cin, Peri, Hortlak, Karakoncolos.

Hayâlet-Tanrı. *Bkz.* Hekate.

Hayat Ağacı. *Bkz.* Yaşam Ağacı, Ağaç Tapımı.

Hayâtiyye. *(İslâm)* Halvetiliğin bir kolu... Hayâtî Muhammet adlı bir şeyh tarafından kurulmuştur. *Bkz.* Halvetiyye.

Haydariyye. *(İslâm)* Melâmîliğin bir kolu... XIII. yüzyılda Seyyit Kutbettin Haydarî tarafından kurulmuştur. Melâmîliğin bütün özelliklerini taşır, sadece giyim kuşam farkları vardır. On iki imama bağlılıklarını göstermek için on iki dilimli taç ve külâh giyerler. Sakallarını keserler, buna karşı bıyık ve perçem bırakırlar. Kollarına halkalar takarlar, bellerine demir çıngıraklar asarlar. *Bkz.* Melâmiyye.

Hayır ve Şer. *(İslâm)* İyilik ve kötülük... İslâm inançlarına göre, *hayır ve şer* tanrıdan gelir. Mûtezile anlayışı bunun tam tersidir, iyiliği ve kötülüğü özgür irâdeleriyle insanların gerçekleştirdiğini ileri sürer. *Bkz.* Müslümanlık, Mûtezile.

Hayvan Tapımı. *(İlkel)* Hayvanların tanrılığı ve kutsallığı inancı... *Hayvan tapımı,* totem anlayışından türemiştir ve çok eskidir. Birçok uluslar, hayvanları kutsal ve kimi yerde de tanrı saymışlardır. Özellikle eski Mısır hayvan tapımının bütün çeşitlerini yüzyıllar boyunca sürdürmüş bir ülkedir. Eski Mısır'da öküzlere, ineklere, kedilere, leyleklere, timsahlara, fârelere, su aygırlarına tapılmıştır. Tarihçi Herodotos, kulakları ve ön ayakları mücevherlerle süslü timsahlar gördüğünü yazmaktadır. Fransız arkeoloğu Mariette'nin yaptığı kazılarda kutsal boğaların yerleştirilmiş olduğu sandukalar bulunmuştur. İsveç'li incelemeci Söderblom şöyle demektedir: "Tanrı, insan biçimine girmeden önce hayvan biçimindeydi. İlkel insan için hayvan, insandan çok daha esrarlıydı". İ.Ö. VI. yüzyılda Mısır'a saldıran İranlılar, ordularının önüne kedilerle leylekleri yerleştirmişlerdi. Mısırlılar, karşılarında tanrılarını görünce onlara karşı silâh kullanma gücünü gösteremediler. Hindistan'da ineklere, timsahlara, fillere ve maymunlara; Finlandiya ve Kuzey Sibirya'da ayılara; Pasifik Okyanusunda kertenkeleye; Afrika'da aslanlara ve yılanlara; Girit'te boğalara tapılmıştır. Birçok eski Yunan klanları hayvan adları taşımaktadır. Tarihsel süreçte hayvan tapımı, hayvan-tanrı'lardan hayvan başlı tanrılara, onlardan da tanrıların arkadaşı hayvanlara geçildiğini göstermektedir. Mısır tanrıları çeşitli hayvanlarla simgelenmiştir. *Phtah* ve *Osiris* Apis öküzünde belirmektedir. *Hathor* inek, *Horus* leylek, *Ganeş* fil, *Toth* maymun, *Kepre* bokböceği kafalıdır. Yunan tanrılarının yanlarından hiç ayırmadığı çeşitli hayvanlar vardır; *Zeus*'ün kartalı, *Athena*'nın baykuşu, *Apollon*'un kertenkelesi bu gibi tanrı arkadaşı-hayvan'lara örnektir. Yunan tanrılarının çoğu çeşitli serüvenlerinde çeşitli hayvan kılıklarına girerler. Örneğin, *Zeus* kuğu kuşu kılığına girerek *Leda*'yı, boğa kılığına girerek *Europa*'yı kaçırır; *İo* inek kılığına girerek dünyayı dolaşır. Hint tanrıları ve *Buda* çeşitli *avatar*'larında çeşitli hayvan kılıklarına bürünürler. Mısır inançlarında tanrı *Ra* bir yumurtadan kaz biçiminde çıkar ve uçmaya başlar, onun uçuşuyla göğün karanlığı aydınlanır ve yeryüzü canlanır. Slav inançlarında *Vseslaviç* kimi yerde kurt, kimi yerde kartal kılığına girer; bir savaşta da sansar kılığına girip düşmanın silâhlarını kemirir, bütün ordusunu karınca kılığına sokup düşmana saldırtır. Çeşitli inançlarda tanrılık nitelikteki gerçek hayvanların yanında tasarlanmış mitolojik hayvanlar da vardır. Çinlilerin ejderleri, Hintlilerin *naga* adlı çok kafalı yılanları, *makara* adlı deniz canavarları, *garuda* adlı acâip kuşları bu hayâl ürünü hayvanlardandır. Tanrılık gücün hayvanlık döneminde de insansal korkulardan kaçınmak için yaltaklanma *tapım*'ı gerçekleştirilmiştir. *Hayvan-tanrı* zamanla *insan-tanrı*'ya dönüşmüştür. *Bkz.* Totem, Tanrı.

Hayy. *(İslâm)* Tanrı adlarından biri... *Canlı* anlamındadır. *Bkz.* Esmâ.

Hayyatiyye. *(İslâm)* Mûtezile'nin kollarından biri... IX. yüzyılda Ebûl Hüseyin bin Amr el-Hayyât tarafından kurulmuştur. Yokluğun da, varlık gibi, cisimsel olduğu savıyla ünlü bir anlayıştır. Özellikle, Bağdat'ta yayılmıştır. *Bkz.* Mûtezile.

Hayy-i Lâyemût. *(İslâm)* Ölümsüz diri... Müslümanlarca *tanrı* anlamında kullanılır. Bâtınîlikteyse birçok imamlar *hayy-i lâyemût* sayılır. *Bkz.* Hayy, Hayy-i Muntazar.

Hayy-i Muntazar. *(İslâm)* Sağ olup gelmesi beklenen... Bâtınî inançlarında başta *Ali* olmak üzere birçok imam *hayy-i muntazar*'dır. Örneğin İsmail, Zekeriya gibi imamlar böyledir. *Bkz.* Bâtınîlik, Hayy-i Lâyemût.

Hazret. *(İslâm)* Kutsal adların başında söylenen saygılama... Arapça *ön* anlamındaki *huzûr* sözcüğünden türemiştir.

Hazur. *Bkz.* Hadur.

Hebdomos. *(Yunan)* Yedinci günlerde yapılan dinsel törenler... Yunanca *yedinci* anlamındadır. Örneğin bir doğumun yedinci gününde yapılan tören, Yahudilerin *şabbat*'ı birer *hebdomos*'tur.

Hebe. *(Yunan)* Gençlik-tanrıça... *Zeus*'le *Hera*'nın kızıdır. Tanrılara içki sunmakla görevlendirilmiştir. İlkin *Kybele*'nin çeşitli adlarından biri olduğu halde sonradan ayrıldığı ileri sürülmektedir. Yahudi inançlarının *Havvâ*'sıyla ve Hitit'lerin *Hepa, Hepat* ya da *Hepatu* dedikleri güneş-tanrıça *Arinna*'yla özdeş olduğu sanılır. *Bkz.* Havvâ, Herakles.

Hector. *Bkz.* Hektor.

Hecuba. *Bkz.* Hekabe, Hekuba.

Hediy. *(İslâm)* Kurban Bayramı'nda kesilen kurbandan farklı olarak hac'ta kesilen kurban... Ceza ve kefâret için kesilen kurbanlar da bu adla anılır. *Bkz.* Kurban, Müslümanlık.

Hefaistos. *Bkz.* Hephaistos.

Heilebie. *(Yunan)* Lyrkos'un karısı... Kaunos kralının kızıdır. *Bkz.* Lyrkos.

Heimarmene. *(Yunan)* Kader-tanrı... *Moira*'ların düşünürler ve tanrı bilimcilerce ileri sürülmüş bir çeşididir. *Bkz.* Moira'lar.

Heimdall. *(İskandinav)* İnsan soyunu meydana çıkaran tanrı... Tanrı *Odin*'le dev *Geirröd*'ün kızlarının oğludur. *Rig* adıyla da anılır. *Bifrost* (gökkuşağı)'un bekçisidir. *Bkz.* Odin.

Hei-Tiki. *(İlkel)* İnsan biçiminde muska... Yeni Zelanda'da yaşayan *Maori*'lerce kullanılır. Maori dilinde *boyuna bağlı insan* demektir. Maori'lerin ilk insanı *Tiki*'yi simgelediği sanılır. *Bkz.* Muska.

Hekabe. *(Yunan)* Troia kralı Priamos'un karısı... *Hektor, Paris, Kassandra, Polydoros* gibi birçok ünlülerin annesidir. Oğullarının ölümleriyle acı çekmiş bir anne olarak pek çok trajedilere konu olmuştur. Yunan tanrıları tarafından köpek biçimine dönüştürüldüğü de söylenir. *Bkz.* Priamos, Hektor, Paris, Kassandra, Polydoros, Troia, Polymestor.

Hekaerbos. *(Yunan)* Apollon'un avcı oğlu... Annesi de *Artemis*'tir. *Bkz.* Apollon, Artemis.

Hekale. *(Yunan)* Theseus'un Marathon boğasını öldürmesi için dua eden ihtiyar kadın... Onuruna yapılan bayramlara *Hekalesia* denir. *Bkz.* Theseus.

Hekamede. *(Yunan)* Bozcaada'lı kız... Troia savaşında *Nestor*'a köle olarak verilir. *Bkz.* Nestor.

Hekate. *(Yunan)* Üç kişilikli tanrıça... Efes'li *Artemis*'in bir başka adı olduğu sanılır. Homeros mitolojisinde adı geçmez. *Hesiodos*'ta titan *Perseus*'le *Asteria*'nın kızı olarak tanıtılır, *Leto*'nun da kız kardeşidir, *Phorkys*'le birleşerek canavar *Skylla*'yı doğurmuştur. Roma'da tanrıça *Trivia*'yla bir tutulmuştur, gecenin egemeni ve büyücü olarak nitelenir. Bayramlarına *Hekatesia* denir. Heykelleri üç kafalı ve üç vücutlu olarak yapılmıştır. *Bkz.* Artemis, Perseus, Leto.

Hekatogheiroi. *(Yunan)* Devler... *Uranos*'la *Gaia*'nın erkek çocuklarıdır. Elli kafalı ve yüz kollu canavarlardır. *Kottos, Briareos* ve *Gyes* adını taşırlar, üç kardeştirler. Lâtinler bunlara *çentiman* derler. *Bkz.* Çentiman, Gaia.

Hekatombe. *(Yunan)* Yüzlük kurban... Büyük törenlerde yüz öküzün kurban edilmesi bu adla anılır. *Bkz.* Kurban, Thysia.

Hekatompedon. *(Yunan)* Athena tapınağı... *Bkz.* Athena.

Hekatomphonia. *(Yunan)* Savaşta öldürülen her yüz düşman için savaş tanrısı Ares'e sunulan kurban bayramı... *Bkz.* Hekatombe.

Hekatonheir'ler. *Bkz.* Hekatogheiroi.

Hekatos-Hekatebolos. *(Yunan)* Apollon'la Artemis'in sanlığı... *Hedefini vuran* anlamındadır. *Bkz.* Apolon, Artemis.

Hekim. *Bkz.* Asklepios.

Heksametron. *(Yunan)* Parmak cinleri olan Daktyl'lerin bulduğuna inanılan şiir ölçüsü... Homeros destanları bu vezinle yazılmıştır. Bir uzun ve iki kısa hece olmak üzere altılı bir ölçüdür. Bir uzun ve iki kısa hece; parmaklardaki bir uzun ve iki kısa boğumdan alınmış. *Bkz.* Daktyl'ler.

Hektor. *(Yunan)* Troia'lı ünlü savaşçı... Troia kralı *Priamos*'la *Hekabe*'nin oğludur. *Andromakhe*'nin kocası ve *Astyanaks*'ın babasıydı. Troia savaşında Troia'lılara o komuta etti ve *Akhilleus* tarafından öldürüldü. Troia'lılar onu kutsallaştırdılar. Troia savaşı Batılıların Asya'ya ilk saldırısı, *Hektor* da Asya'nın Batı'ya karşı koyan ilk kahramanı sayılmaktadır. Homeros ünlü destanında onu savaş tanrısı *Ares*'e benzetir. *Bkz.* Troia, Akhilleus.

Hekuba. *(Roma)* Hekabe'nin Lâtince adı... *Hecuba* biçiminde de yazılır. *Bkz.* Hekabe.

Hel. *(İskandinav)* Ölüm-tanrıça... *Hela* da denir. *Loki*'yle büyücü *Angerboda*'nın kızıdır. Ölüler, onun ülkesinde yaşarlar. Yunanlıların *Hades*'ini karşılar. Cermenler de ölülerinin ruh olarak yaşadığına inanırlardı. Savaşta ölenlerse bir çeşit cennet olan *Valhalla*'ya giderler. *Bkz.* Loki.

Helâl. *(İslâm)* İslâm dinince yasaklanmamış olan... İslâm dinince yasaklanmış olanı dile getiren *haram* deyimi karşıtıdır. *Bkz.* Haram, Müslümanlık.

Helen. *Bkz.* Hellen.

Helena. *(Yunan)* Leda'nın bir yumurtasından çıkan, güzelliğiyle ünlü kız... Homeros'un deyimiyle *Helene,* bütün erkeklerin kendisiyle evlenmek istedikleri çok güzel genç kız tipidir. Ünlü Troia savaşı da *Paris*'in onu kaçırması yüzünden çıkmıştır. *Menelaos*'un karısı olmuştur. Onunla evlenmek isteyen bütün erkekler birbirleriyle dövüşmemek için birbirlerine bağlılık yemini etmişlerdi, Paris onu Troia'ya kaçırınca bu yemini tuttular ve savaş başladı. Paris'in ölümünden sonra onun kardeşi *Deiphobos*'la evlendi. Sonunda Argos'lu *Polykso* tarafından öldürtüldü. *Zeus* onu göğe almış ve yıldız yapmıştır. Yunan inançlarına göre mutlular adasında sonsuza dek Menelaos'la yaşayacaktır. Yunan illerinin pek çoğunda tanrıça sayılmış ve tapılmıştır. *Bkz.* Troia, Paris, Menelaos, Leda.

Helene. *Bkz.* Helena.

Helenos. *(Yunan)* Kassandra'nın ikizi... *Priamos*'la *Hekabe*'nin oğullarındandır. *Bkz.* Priamos, Hekabe, Kassandra.

Heliadai. *Bkz.* Helios Kızları.

Heliades. *Bkz.* Helios Oğulları.

Helike. *(Yunan)* Kral Selinos'un kızı... *Selinos,* onu *İon*'la evlendirir. İon da onun adına bir kent kurar. Yunan mitolojisinde tanrılar tanrısı *Zeus*'ün sütannesi olan peri de bu adı taşır. Zeus onu *Kronos*'tan kurtarmak için Büyükayı takımyıldızı hâline dönüştürmüş. *Bkz.* İon, Zeus.

Helikon. *(Yunan)* Sanat tanrıçalarının kutsal dağı... *Musa'lar* Boiotia bölgesinde bulunan bu dağın tepesinde otururlarmış. *Bkz.* Musa'lar.

Helios. *(Yunan)* Güneş-tanrı... *Hyperion*'la *Theia*'nın üç çocuğundan biri, *Selene*'yle *Eos*'un kardeşidir. *Apollon*'dan farklı olarak kişileşmiş güneştir. *Rhodos*'la birleşmesinden *Helios oğulları* (*Yu.* Heliades), *Klymene*'yle birleşmesinden *Helios kızları* (*Yu.* Heliadai) doğar. Pek çok kadınlarla sevişti. *Perseis*'le birleşmesinden doğan birçok çocuğu da olağanüstü nitelikleriyle ünlüdürler (*Kirke, Aietes, Pasiphae, Perses* vb.). Bayramlarına *Helieia* denir. Kaynağını Yeni Platonculukta bulan *güneş tektanrıcılığı* onun tapımıyla ilgilidir. Bu tektanrıcılıkta *Zeus*'le birleştirilmiş ve *Zeus Helios Serapis* adını almıştır. Yunan mitolojisinde her şeyi gören *dünyanın gözü* niteliğindedir. Körlerin onun yardımıyla görebileceklerine inanılır. *Bkz.* Güneş, Helios Kızları, Helios Oğulları, Selene, Eos, Aton Dini, Apollon.

Helios Kızları. *(Yunan)* Helios'un Klymene'den doğma çocukları... Erkek kardeşleri *Faeton* (Phaeton)'a babalarının arabasını bu kızlar vermiş, o da arabayı iyi kullanamadığından Libya'lıları yakıp Habeş etmiş. Tanrılar tanrısı *Zeus,* onu yıldırımla vurup öldürmüş. Kızlar o denli ağlamışlar ki gözyaşlarından *amber* taneleri meydana gelmiş ve ırmak kıyısında kavak ağacına dönüşmüşler. *Bkz.* Helios, Habeş'ler.

Helios Oğulları. *(Yunan)* Helios'un Rhodos'tan doğma çocukları... Gök bilginleri olan yedi oğlandır. *Bkz.* Helios.

Hellas. *Bkz.* Hellen.

Helle. *(Yunan)* Çanakkale'ye adını veren kız... *Athamas*'ın kızıdır. Üvey annesinden kaçarken *Çanakkale* (*Yu.* Hellespontos) Boğazı'na düşmüş, *Poseidon* onu kurtarmış, ondan üç çocuğu olmuş. *Bkz.* Athamas, Poseidon.

Helleboros. *(Yunan)* Deliliği iyileştirdiğine inanılan bir ot... Antikyra kasabasında yetişirmiş. Horatius, "bir ozan bozmasını iyileştirmeye üç Antikyra yetmez" der. *Bkz.* Antikyra.

Hellen. *(Yunan)* Eski Yunan soyuna adını veren kahraman... *Hellas* (Yunanistan) onun adıyla anılır. Yunanlıların *Nuh*'u *Deukalion*'la karısı *Pyrrha*'nın oğludur. *Tûfân*'dan sonra dağ perisi *Orseis*'le evlenmiş ve her biri bir Yunan boyunun atası olan çocukları olmuş: *Aiolos* (Aiol'ler), *Doros* (Dor'lar), *Akhaios* (Akha'lar), *Ksuthos*'un oğlu *İon* (İon'lar). Bunların öyküleri, Müslümanlığın da kabul edip benimsediği, *Tevrat*'ın Nuh'u ve her birinden bir soy türeyen Nuh çocuklarının öyküleriyle özdeştir. *Bkz.* Deukalion, Tûfan, Nuh.

Hellen Dini. *(Yunan)* Antikçağ Yunanlılarının inançları ve tapımı... En eski Hellen inançların-

da ilkellerin ortak inancı *tabu, mana* ve *büyü* öğeleri saptanmıştır. Onlar da bütün ilkeller gibi, doğada bir *mana* görüyor, bu güçle yüklü nesnelerden (tabu) sakınıyor, *tabu*'ya yakalanan kişiyi arındırmaya (büyü) çalışıyorlardı. Bu inanç bir *çokcinlilik* (*Fr.* Polydaimonisme) meydana getirmiştir. Taşlardan, bitkilerden insanlara dek her varlığın ayrı bir *daimon*'u vardır. Ölülerin ve ruhun yaşadığı inancı hero'lar tapımıyla gerçekleşmiştir. Her şeyi canlı sayma inancı (*Fr.* Animisme), *daimon* inancının ürünüdür. Bu *daimon*'lardan birini seçip tapma gereği *tanrı* tasarımını doğurmuştur. *Artemis* böylece kişileşen bu *daimon*'lardan biridir. Buğday *daimon*'undan *Demeter* ve kızı *Kore*, taş *daimon*'undan *Hermes* (Yunanca *taş yığınındaki* anlamındadır) meydana gelmiştir. Canlı maddelerin çokluğu tanrıları da çoklaştırıyor. Ama bir yandan da bu çokluklar tekleşmeye başlıyorlar, örneğin birçok buğday tarlalarının ayrı ayrı Demeter'i giderek tek Demeter'de birleşiyorlar. Daha açık bir deyişle, ilkin her buğdaydan ayrı ayrı çıkarılan Demeter, giderek her buğdayda bulunan tek ve aynı Demeter oluyor. Bu tanrılar, insanların ihtiyaçlarına göre görevler yüklenmektedirler. *Tabu* ve *büyü* yöntemleri giderek bu tanrılara bağlanmakta ve *tapım ritleri*'ni oluşturmaktadır. Horedotos'a göre, *Hellen dini*'ni "biçimleri, nitelikleri, yetkileri ve hünerleriyle ayrıntılı olarak Homeros'la Hesiodos yaratmıştır". Tanrılar böylelikle insanlaştırılmışlar (*Fr.* Anthropomorphisme)'dır. Giderek, *insanlara benzeyen tanrılar*'a *tanrılara benzeyen insanlar* da katılmıştır. *Bkz.* Hero'lar Tapımı, Eleusis, Dionysos Tapımı, Orphik Din, Mantika.

Hemedâniyye. *(İslâm)* Nûr-Bahşiyye'den ayrılan bir kol... XIV. yüzyılda Seyyit Ali Hemedânî tarafından kurulmuştur. *Bkz.* Nûr-Bahşiyye.

Hemera. *(Yunan)* Gündüz-tanrıça... *Erebos*'la *Nyks*'in kızı, *Aither*'in kardeşidir. Gün ışığını simgeler. Hesiodos tasarımıdır. *Bkz.* Nyks, Erebos, Aither.

Henseliyye. *(İslâm)* Dövülmekle tanrıya yaklaşıldığına inanan tarikat... XVII. yüzyılda Said bin Yusuf el-Henselî tarafından Fas'ta kurulmuştur. Gizli toplantılarında kendilerini dövmek ve dövdürmekle ünlüdürler. Arap halk inançlarına göre bu tarikatın bağlıları cinlere karşı etkilidirler, hastalıkları iyileştirip büyüleri bozabilirler. *Bkz.* Tarikat.

Hepa. *Bkz.* Hepat.

Hepat. *(Hitit)* Baştanrı... *Hepa* ve *Hepatu* da denir. Hurri asıllıdır. Güneş-tanrıça *Arta*'yla özdeştir ve Yunan tanrıçası *Hebe* 'nin aslı olduğu sanılır. Giderek yerini *Şamuhali İştar* tapımına bırakmıştır. *Bkz.* Hebe.

Hepatu. *Bkz.* Hepat.

Heosophoros. *Bkz.* Phosphoros.

Hephaistos. *(Yunan)* Ateş-tanrı... Yunan mitolojisinin ünlü demircisi ve emekçilerin simgesidir. Topal, çirkin ve pis olarak tasarlanmıştır, ama çok beceriklidir ve elinden gelmeyen iş yoktur. Tanrılar onu hor görürler, ama onun yardımı olmadan da hiçbir iş yapamazlar. Sevgiden yana talihi olmadığı söylenirse de Yunan mitolojisinin *Kharis, Aglaia* ve *Afrodit* gibi en güzel kadınlarının kocası olmuştur. *Zeus*'ün *Hera*'dan olma oğludur, bir anlatıma göre de Hera onu hiçbir erkekle birleşmeden doğurmuştur. Demirci atölyesi bir yanardağın içindedir, belden yukarısı çıplak ve kafasında bir işçi takkesiyle çalışır. Romalılar ona *Vulcanus* derler. Demir ocaklarını o kurmuş, mâden işleme sanatlarını o bulmuştur. Çok çalışkan, güçlü ve öcalıcıdır. Her bakımdan simgelediği emekçilere benzer. Hor görülür, ama onsuz da yaşanamaz. İcâtçıdır, oturanı otomatik olarak zincirleyen koltuklar yapar, savaş tanrısı *Ares*'le gizlice sevişen karısı *Afrodit*'i böylece suçüstü yakalamıştır. Tanrılarca hor görülmüştür, ama insanlarca çok sayılmış ve tapılmıştır. Onuruna çeşitli işçi bayramları düzenlenmiştir. Toprak ateşinin *daimon*'u olarak Küçük Asya'dan gelmedir. *Klytotekhnes* (sanatı ünlü), *Polymetis* (çok icatçı), *Polyphron* (çok akıllı), *Daidalos* (becerikli), *Amphigyeeis* (kolları güçlü) lâkaplarıyla anılır. Metal işçilerinin koruyucusudur, yangından da insanları o korur. Alâmetleri çekiç, kıskaç ve işçi takkesidir. *Bkz.* Volkanus, Kharis, Aglaia, Aphrodite, Hera, Pandora, Prometheus.

Hera. *(Yunan)* Evlilik-tanrıça... *Kronos*'la *Rea*'nın kızı, tanrılar tanrısı *Zeus*'ün hem kız kardeşi hem saygıdeğer karısı (başkadını)'dır. *Here* de denir. Kadının bütün yaşamının koruyucusudur, ama kadınlığın bütün kusurlarını da yansıtır. Tipik bir Yunan tanrıçasıdır ve tipik bir burjuva kadını olarak nitelenir. Homeros'un anlattığına göre, kıskanç, hırçın, dırdırcı, düzenci, inatçı, öcalıcı, dedikoducu ve bencildir. Göklerin başkadını olarak aya, yıldızlara, fırtınaya, sise, şimşeğe, yıldırıma o buyurur. Roma kraliçesinin tek iuno'sundan oluşan *Iuno* ona eş tutulmuştur. *Ares, Hebe, Hephaistos* ve doğum

tanrıçaları *Eileithyia'lar*'ı o doğurmuştur. *Bkz.* Zeus, İuno.

Heraia. *(Yunan)* Hera bayramı... *Bkz.* Hera.

Heraion. *(Yunan)* Hera tapınağı... *Bkz.* Hera.

Herakleidai. *Bkz.* Herakles Oğulları.

Herakleides. *Bkz.* Herakles Oğulları.

Herakles. *(Yunan)* Doğaya kafa tutan insan gücünün simgesi... *Herakles* gerçekte insanlaştırılan tanrılara karşı tanrılaştırılan bir insandır. Gittikçe masallaşmış ve Yunan kahramanlığının simgesi sayılmıştır. *Alkmene*'yle *Amphitryon* adlı iki ölümlünün oğludur. Mitolojiye göre, annesine âşık olan tanrılar tanrısı *Zeus,* babası Amphitryon'un kılığına girerek Alkmene'yle birleşmiş, Herakles de bu birleşmeden doğmuş. Ölümünde de Zeus onu göğe kaçırıp ölümsüzleştirmiş ve *Hebe*'yle evlendirmiş. Kıskanç *Hera,* onu beşiğinde boğdurmak için iki yılan göndermiş, ama o daha beşikte bir bebekken yılanları elleriyle boğmuş. Ne var ki Hera, onu delirtmiş, o da kendi çocuklarını öldürmüş. Delilik nöbeti sırasında işlediği bu suçtan ötürü de ceza olarak ya da kefâret için *Eurystheus*'un hizmetine verilmiş ve ünlü *on iki iş*'i yapmakla görevlendirilmiş. Bu işler şunlardır ve hepsi de Herakles'in olağanüstü gücüyle başarılmıştır: 1. Nemea aslanını öldürmek, 2. Lerna ejderini öldürmek, 3. Erymanthos yaban domuzunu yakalamak, 4. Kyreneia geyiğini yakalamak, 5. Stymphalos gölünün canavar kartallarını öldürmek, 6. Augias'ın ahırlarını temizlemek, 7. Girit boğasını yakalamak, 8. Diomedes'in insan yiyen atlarını yakalamak, 9. Amazonlar kraliçesi Hippolyte'in sihirli kemerini ele geçirmek, 10. Geryoneus'un sığır sürülerini ele geçirmek, 11. Hesperis'ler bahçesinin altın elmalarını çalmak, 12. Kerberos'u ölüler ülkesinden yeryüzüne getirmek. Bunlar ünlü işleridir. Başarıları daha pek çoktur, örneğin Kalydon avına ve Argonaut'lar seferine katılmıştır. Ne var ki bu güçlü insan sürekli olarak istemeden suç işlemiş, sürekli olarak da kefâret için ona buna kölelik etmekle yaşamını tüketmiştir. İkinci köleliği, Lydia kraliçesi *Omphale*'nin hizmetindedir, bu kez de onu kadın kılığına sokup yün eğirtirler. Herakles, Yunanistan'ın hemen her ilinde tanrı sayılmıştır. *Herakles tapımı,* insana tapmanın en belli örneğidir. *Bkz.* Herakles Oğulları, Alkmene, Amphitryon, Herkül, Sandan.

Herakles Oğulları. *(Yunan)* Herakles'i ata sayan bütün Yunan soylarının taşıdıkları soyadı... Bu arada *Herakles*'in çocukları ve torunları da bu adla anılır. Değil sadece Yunan şefleri, Makedonya kralları ve Roma imparatorları bile Herakles'in soyundan geldiklerini savunmuşlardır. Herakles'in kendi soyu *Delaneira*'dan olan oğlu *Hyllos*'tan türemiştir. *Bkz.* Herakles.

Heraklid'ler. *Bkz.* Herakles Oğulları.

Hercules. *Bkz.* Herkül.

Here. *Bkz.* Hera.

Herkeios. *(Yunan)* Zeus'ün lâkabı... *Evin koruyucusu* anlamındadır. *Bkz.* Zeus.

Herkules. *Bkz.* Herkül.

Herkül. *(Roma)* Lâtinleştirilmiş Herakles... *Hercules* biçiminde de yazılır. Kişiliğine Romalı öğeler eklenmiştir. Tarım ve ticaret tanrısı sayılmış, adına yemin edilmiştir. Haydut *Casus*'le savaşının öyküsü ünlüdür. Giderek toprağın, savaşın ve orduların da tanrısı olmuştur. *Evander*'in kızlarından biriyle evlendirilmiş, ondan çobanların koruyucusu *Palas* adlı bir çocuğu tasarlanmıştır. Ayrıca, *Fauna*'dan *Latinus,* râhibe *Rhea*'dan *Aventinus* adlı çocukları da vardır. Her yıl 12 ağustos gecesi kutsanırdı. *Bkz.* Herakles.

Herkyna. *(Yunan)* Peri kızı... Ormanda oynarken elindeki kazı kaçırmış, kazın girdiği bir taşın altından sular fışkırmış. Buraya bugün de *Herkyna kaynağı* deniyor.

Hermafrodit. *Bkz.* Hermaphroditos.

Hermai. *(Yunan)* Tapım heykelleri... Tanrı *Hermes*'in sakallı başı bu heykelleri süslerdi. *Bkz.* Hermes.

Hermaia. *(Yunan)* Tanrı Hermes bayramları... *Bkz.* Hermes.

Hermanubis. *Bkz.* Anubis.

Hermaphroditos. *(Yunan)* Hermes'le Aphrodite'in erdişi oğlu... Ünlü Yunan düşünürü Platon'a göre insanlar ilkin hem erkek, hem dişiymişler. Sonra ikiye bölünmüşler, bu yüzden birbirlerine tutkunmuşlar. Günümüz hekimliğinde de erdişilere *hermafrodit* denir. Bir anlatıma göre de Asya'lı *Afrodit, Aphrodite* (dişi) ve *Aphroditos* (erkek) olmak üzere iki cinslikliymiş. Bu iki Afrodit, tanrı *Hermes*'te kişileşip *Hermaphroditos* olmuş. *Bkz.* Hermes, Aphrodite.

Herme'ler. *Bkz.* Hermai.

Hermes. *(Yunan)* Çoban-tanrı... *Zeus*'le *Maia*'nın oğludur. Sonraları hırsız ve tüccarların koruyucusu sayılmıştır. Tanrıların en akıllısı olmakla ünlüdür. Beden eğitimini de o öğretmiş. Romalılar ona *Merkür* derler. Bütün tanrılar arasında dünyaya en son gelen de odur. Tanrıların en genci o olduğu için ayak işlerini, genellikle haber götürüp getirmeyi o yaparmış. Geceleyin de ölülerin ruhlarını *Hades*'e taşımakla görevlendirilmiş. Büyücülerin ve sihirbazların da tanrısı olmuştur. Gizli gerçekleri onun bildiğine inanılmıştır. Lir adı verilen sazı da o icâdetmiş, hem de bunu doğar doğmaz yapmış. *Apollon,* kardeşinin bu sazını iki öküz karşılığında – ki bu öküzleri *Hermes* çalmıştır – elinden almakla müzik tanrısı olmuş. *Pandora*'ya yalancılık ve kurnazlık niteliklerini de o vermiş, *Ares*'i hapsedildiği bronz vazodan o kurtarmış, baba Zeus'le sevgilileri arasındaki aracı da odur, babasının aşk serüvenlerini *Hera*'nın duymaması için gereken tedbirleri alır, ustalıkla yalan söyler. Yunanistan'daki bütün tacirlere yalancılık şarabını o dağıtmıştır, kunduracılara biraz daha fazla içirdiğinden kunduracıların öbür esnaftan daha yalancı olduklarına inanılır. Bu kadar uğraşı arasında aşkla uğraşmaya pek vakti olmamışsa da biri *Aphrodite*'ten *Hermaphrodite,* öbürü peri *Penelope*'den *Pan* adlı iki oğlu var. *Bkz.* Merkür.

Hermes Trismegisthos. *(Yunan)* Mısırlıların ay tanrısı Thot'a Yunanlıların verdiği ad... *Üç kez büyük Hermes* anlamındadır. Yunanlılar onu eski bir Mısır kralı, din adamı ve büyücülüğün kurucusu saymışlardır. Yunan inançlarına göre astroloji ve simyâ bilimlerini de o kurmuş. *Tevrat*'a göre o altıncı kuşaktan bir peygamberdir ve adı *Hanok*'tur, *Kur'an*'a göreyse *Âdem* ve oğlu *Şit*'ten sonra gelen üçüncü peygamber *İdris*'tir. Kalemle yazı yazan ve dikiş diken ilk insan odur. Ondan önce insanlar hayvan derisini dikmeden ve olduğu gibi sırtlarına geçirirlermiş. İslâm inançlarında ona "göklerin esrârını bilen" denir ve tanrının onu göğe aldığına inanılır. *Bkz.* Hermetizm.

Hermesçilik. *Bkz.* Hermetizm.

Hermetizm. *(Mısır)* Eski Mısır gizemciliği... Yunan kaynakları Tep ve Memphis tapınaklarının büyük sırrı sayılan *Hermes* öğretisini şöyle açıklamaktadırlar: İnsanlar ölümlü tanrılar, tanrılar ölümsüz insanlardır. İçle dış arasında hiçbir ayrılık yoktur, küçükle büyük arasında da öyle. İç dış gibidir, dış iç gibidir, büyük küçük gibidir, küçük büyük gibidir. Evrende hiçbir şey ne iç, ne dış, ne büyük, ne küçüktür. Bir tek yasa ve o yasanın gördüğü bir tek iş vardır. Nedenler daima gizlidir, ama kimi insanlar yetenekleri ve çabalarıyla bu gerçeği görebilirler. Sonsuzluk pek kısa bir son olan zaman ve mekân içinde anlaşılamaz. İnsanlar ancak öldükten sonra onu bütünüyle anlayabilirler, çünkü ancak o zaman onlar da sonsuzluk içinde olacaklardır. Sonsuzluk, ancak sonsuzlukta anlaşılabilir. Yaşarken zaman ve mekânla sınırlıyız, sınırsızlık sınırlılık içinde kavranamaz. Evrensel boşluğun en altında ölümlülük yeri dünya, en üstünde de ölümsüzlük yeri Zuhal yıldızı vardır. Zuhal yıldızı evrensel aklın bütün sırlarını taşımaktadır, yedinci ve son kattır, ölümsüzlüğe ancak orada erişilir. Zuhal, parlak bir ışık içindedir. Ruhlar, oradan koparak dünyaya doğru düşmeye başlarlar. Bu düşüş bir sınavdır. Düşüş, büyük ışıktan inildikçe yavaş yavaş koyulaşan karanlığa doğrudur. Işık ruhtur, karanlıksa özdektir. Ruh kısa bir sınav için yeryüzüne inip özdekle birleşir. Ama ona boyun eğerse yok olur. İnsan ruhu, tanrısal ruhun bir parçasıdır. Ne var ki özdeğe boyun eğip sınavı kaybederse tanrısal ışık ondan ayrılıp tek başına çıktığı yere döner. Oysa karanlıkta kalır. Işıksız kalan ruh, karanlığın içinde eriyip tükenir. Büyük boşluk, inen çıkan ve bu arada eriyip tükenen sayısız ruhların kasırgası içindedir. Sınavı başarıyla veren ruhlar indikleri yedi kat göğe yeniden yükselip ölümsüzlüğe kavuşurlar. İşte o zaman saltık gerçeği de öğrenebilirler. Yeryüzündeki sınavında özdeğe boyun eğmeyip sınavı kazanan ruh ilkin *ay*'a yükselir. Ay, düşünce dehâsıdır, elinde gümüş bir orak tutar, doğumları ve ölümleri düzenler (Hermes Thot da bu ay -tanrısıdır), ruhları cesetlerinden kurtararak büyük ışığa doğru çeker. İkinci basamak *Utarit* yıldızıdır. Utarit soyluluk dehâsıdır, cesetlerinden ayrılmış ruhlara çıkacakları yolu gösterir, bu kata çıkan ruhlar soyluluklarını tanıtlamış olurlar. Üçüncü basamakta *Zühre* yıldızı vardır. Zühre, aşk dehâsıdır, elinde aşk aynasını tutar, birbirlerini unutan ruhlar bu aynada yeniden birbirlerine kavuşurlar. Dördüncü basamak *Güneş*'tir. Güneş güzellik dehâsıdır, pırıl pırıldır, başarılı ruhları aydınlatır ve ölümsüzlüğe hazırlar. Beşinci basamak *Merih* yıldızıdır. Merih adâlet dehâsıdır, elinde adâletin keskin kılıcını tutmaktadır, ruhlar onun tartısından ve kılıcının altından kolaylıkla geçerler. Altıncı basamak *Müşteri* yıldızıdır. Müşteri bilimin dehâsıdır,

elinde büyük gücün tanrılık asâsını tutmaktadır. Yedinci ve son basamaksa ölümsüzlüğe kavuşulan büyük aydınlık, tümel aklın bütün sırrını saklayan *Zuhal* yıldızıdır. Ruhları ölümsüzlüğe götüren, dünya sınavında irâdelerini kullanıp güçlerine dayanarak elde ettikleri aydınlık bilinçtir. Bu bilince kavuşabilmek için yükselmeyi istemek yeter. Yükselen ruh, aydınlık bilincine dayanarak tüm güzellik, tüm güç, tüm akıl olur. Buysa ölümsüzlüktür. Tanrı *Thot* (Hermes Trismegisthos)'un bu öğretisi hiçbir papirüse yazılamaz, bu bilgiye lâyık olanlara ağızdan anlatılır, bu sırra kavuşanlar onu en dayanılmaz işkenceler altında bile açıklamazlar. Çünkü her aklın bu gerçeği kavrayamayacağına inanılır. Bu gizemciliğin yanında *Hermetik bilim* adı verilen simyâ, astroloji ve büyücülük gibi gizli bilgiler de geliştirilmiştir. *Hermes Trismegisthos*'un gizliciliğin babası olduğuna inanılır. Bu gizlicilik hekimliği de kapsar (ortaçağ gizlicilerinin de çoğu hekimdirler). Bu hekimlik, doğada her şeyin *tuz-kükürt-cıva*'dan meydana geldiği inancına dayanır. Hastalık bunlar arasındaki dengenin bozulması demektir. İlâçsa bu dengeyi sağlayacak olandır. Hermetik simyâ maddelerin birbirlerine dönüşümünü sağlamaya uğraşırken Hermetik hekimlik de bu üç madde arasındaki dengeyi sağlamaya uğraşır. *Bkz.* Hermes Trismegisthos, Gizlicilik, Gizemcilik, Simyâ, Büyücülük.

Hermione. *(Yunan)* Kısırlığından ötürü doğuran kadınları kıskanan kadın simgesi... *Menelaos*'la *Helene*'in kızıdır. *Bkz.* Andromakhe.

Hermod. *(İskandinav)* Odin'in oğlu... Savaşın simgesidir. *Ermod* biçiminde de yazılır. *Baldr Efsânesi*'nde aracı bir rol oynar. *Bkz.* Baldr.

Hero. *(Yunan)* Sestos'lu Aphrodite râhibesi... Abydos kralının oğlu *Leandros*'la mitolojik dünyanın en büyük aşklarından birini yaşamıştır. Sentos Anadolu yakasında, Abydos da Trakya yakasındadır. *Hero,* her gece bir kulede bir ışık yakar, Leandros da yüzerek sevgilisinin bulunduğu kıyıya geçermiş. Bir gece şiddetli bir fırtına çıkmış ve feneri söndürmüş, Çanakkale Boğazı'nın azgın dalgalarında yolunu şaşırıp boğulmuş delikanlı. Kıyıda onu bekleyen genç râhibe de sevgilisinin yerine dalgaların getirdiği cesedini görünce acısından denize atmış kendini. Çanakkale Boğazı'nda geçen bu öykü, daha sonra Boğaziçi'ne getirilmiş ve Kızkulesi'ne maledilmiştir. *Bkz.* Leandros.

Hero'lar Tapımı. *(Yunan)* Ölen kahramanların yaşadığı ve kutsallığı inancı... Genellikle şefler ya da krallar olan *kahraman* (*Yu.* Heros)'lar yaşarken olduğu gibi ölümlerinden sonra da saygı görmekte devam etmiştir. Zamanla insansal kusurları büsbütün silinip tanrısal olağanüstülüklerle donatılan kahraman ölüler, Antikçağ Yunanlılarının ilk tapım konularından biridir. *Hero'lar tapımı,* ölü tapımından doğmuştur. Yunanlıların gömme yöntemleri ilkin ölülerinin vücutlu olarak yaşadığına inandıklarını tanıtlamaktadır. Giderek ölümden sonra vücutlu yaşama inancı, ruhsal yaşama inancına dönüşmüştür. *Bkz.* Hellen Dini.

Herophile. *(Yunan)* Troia savaşını önceden bildiren kâhin kadın... Bir su perisiyle bir çobanın kızıymış. *Apollon*'un hem eşi hem de kızı olduğunu ileri sürermiş. *Bkz.* Troia, Sibylla, Kehânet.

Heros. *Bkz.* Hero'lar Tapımı.

Herostratos. *(Yunan)* Artemision'u yıkan deli... Dünyanın yedi olağanüstü yapısından biri sayılan Efes'teki *Artemis* tapınağı, İ.Ö. 356 yılında bu delinin eliyle yıkılmış. Tapınağın değerli mallarına göz diken râhiplerin el altından bu yıkımı desteklediklerı sanılmaktadır. *Bkz.* Artemis.

Hero Tapımı. *Bkz.* Hero'lar Tapımı.

Herse. *(Yunan)* Atina kralı Kekrops'un kızı... *Pandrosos*'la *Aglauros*'un kız kardeşidir. *Hermes*'le evlenip *Kephalos*'u doğurduğu da söylenir. *Bkz.* Kekrops, Aglauros, Pandrosos.

Hesiodos Dini. *Bkz.* Homeros-Hesiodos Dini.

Hesiodos Mitolojisi. *(Yunan)* Yunanlı düşünür Hesiodos'un Theogonia'sında anlattığı efsâneler... Antikçağ Yunan mitolojisinin iki büyük kaynağından biri Homeros destanları, ikincisi de İ.Ö. VIII. yüzyılda Askra'da yaşadığı sanılan Hesiodos'un *Theogonia* (tanrıların doğumu)'sıdır. Bu yapıtında Hesiodos evrenin yaratılışını ve tanrıların meydana gelişlerini anlatır. Birçok mitolojik tanrılar ve öyküleri Hesiodos'a özgüdür ve Homeros destanlarında yoktur. *Bkz.* Homeros-Hesiodos Dini, Hellen Dini, Palaiphatos.

Hesione. *(Yunan)* Troia kralı Laomedon'un kızı... Kral *Priamos*'un ablası ve *Telamon*'un karısıdır. Yunan mitolojisinde bu adı taşıyan iki kadın daha vardır. *Bkz.* Troia.

Hesperaethusa. *Bkz.* Hesperid'ler.

Hesperia. *(Yunan)* Yunan mitolojisinde İtalya'nın adı... Yunanca *batı bölgesi* anlamındadır. Eskiçağda dünyanın batı sınırı olarak kabul edilen Kanarya adalarına da *Hesperis'ler* denirdi. *Bkz.* Hesperid'ler.

Hesperides. *Bkz.* Hesperid'ler.

Hesperid'ler. *(Yunan)* Hera'ya evlilik armağanı olarak verilen altın elmaları ejderha Ladon'la birlikte bekleyen üç kız kardeş... *Batı kızları* adıyla anılırlar. O çağda geceyle gündüzün sınırı sayılan *batı*'da otururlarmış. Hesiodos'a göre gece-tanrıça *Nyks* bunları kendi kendine yaratmış. Adları *Aigle, Erythie* ve *Hesperaethusa*'dır. Kimi anlatımlarda *Hesperaethusa* ikiye bölünür ve *Hesperia*'yla *Arethusa* adlı iki peri tasarlanarak perilerin sayısı dörde çıkarılır. *Gaia*'nın düğün armağanı olarak *Hera*'ya verdiği altın elmaların dikildiği bahçeyi ejderha *Ladon*'la birlikte beklerler. Bu elmalar ölümsüzlük vericidir. *Bkz.* Hesperia, Hesperos, Herakles, Hesperis.

Hesperis. *(Yunan)* Hesperos'un kızı... Kimi anlatımlarda *Hesperid'ler*'in annesi olarak gösterilir. *Atlas*'la evlenip bu kızları doğurmuş. *Bkz.* Hesperos, Hesperid'ler.

Hesperos. *(Yunan)* Geceyi getiren akşam yıldızı peri... Kimi anlatımlarda *Atlas*'ın kardeşi sayılır. Sabah yıldızı *Phosphoros*'la da özdeşleştirilmiştir. Romalılar ona *Lucifer* (ışık taşıyan) derler. Bir anlatıma göre, *Hesperis* adlı bir kızı olmuş, *Hesperid'ler* de bu kızdan türemişler. Önce yıldız değilmiş, Atlas'ın omuzuna (Atlas dağının tepesine) çıkmış, bir fırtına onu kaptığı gibi göğe götürmüş, o da yıldız olmuş. Kimi anlatımlarda *batı* denilen Hesperid'ler ülkesi Atlas dağının eteklerindeymiş. *Bkz.* Hesperid'ler, Hesperis.

Hestia. *(Yunan)* Aile tanrıçası... *Kronos*'la *Rea*'nın kızıdır. Soyut bir kavram olarak tasarlanmış, kişileştirilmemiştir. *Zeus* ona yaşamı süresince kız kalma izni vermiş. Her evde ve her tapınakta sunağı vardı. Romalılar ona *Vesta* derler. *Bkz.* Vesta.

Hesukhia. *(Hıristiyan)* Bizans'ta yayılan Hıristiyan gizemciliği... XIV. yüzyılda Bizans'ta yayılan bu gizemci tarikat, İslâm tarikatlarının çoğunda olduğu gibi, *zikir* (tanrı adını mırıldanma) ve *vecid* (kendinden geçme) yöntemleriyle tanrıya yaklaşmaya çalışmıştır. Özellikle Aynaroz keşişleri sessizce durup *murakabe* (içe kapanık düşünme)'ye dalmakla tanrıyla birleştikleri kanısındaydılar. *Hesukhia* sözcüğü Yunanca *dinlenme* anlamındadır. *Bkz.* Hıristiyanlık, Mistisizm.

Hetaireia. *(Yunan)* Eski Girit'te kaba kamulcu bir tarikat... Ortaklaşa yaşamak, birlikte yemek ve içmek, birbirini kardeş saymak temeli üstüne kurulan bu tarikatın aynı yapıdaki Yahudi *Eseen*'lerinden çok daha eski olduğu sanılmaktadır.

Heysemiyye. *(İslâm)* Kerrâmiliğin on iki kolundan biri... *Bkz.* Kerrâmiyye.

Heyûlâ. *(Arap)* Özdek... Tasavvuf dilinde *doğa*'yı dile getirir. Arap felsefesinde *kaos* (evrenin oluşmadan önce içinde bulunduğu karmakarışık özdeksel durum) karşılığıdır. Halk inançlarında korkunç bir hayâl tasarımını adlandırır, devsel irilikte bir görüntüdür. *Bkz.* Hayâl, Dev, Hayâlet.

Hezekiel. *(Yahudi)* Yahudilerin büyük peygamberlerinden... Yahudiliğin kurucusu *Mûsâ* sayılmakla beraber bu din birçok peygamberlerce oluşturulmuştur. *Hezekiel* bunların en büyüklerindendir, kitabı da *Eski Ahid*'in en önemli bölümü sayılır. Sonradan doğrulanan kehânetleriyle ünlüdür. İ.Ö. VI. yüzyılda yaşamıştır. *Bkz.* Yahudilik, Ahdi Atîk.

Hıdırellez. *(Türk)* Hızır ve İlyas peygamberlerin buluştukları gün... Müslüman Türk inançlarına göre, ölümsüz olan *Hızır* ve *İlyas* peygamberler 6 mayıs günü buluşup görüşmüşler; Hızır, baharın geldiğini haber vermiş. Her yıl belli günde bu buluşma ve baharın başlaması kutlanır. *Bkz.* Hızır, İlyas.

Hıra. *(İslâm)* İslâm peygamberi Muhammet'in tanrıdan ilk buyruğu aldığı dağ... Mekke'nin kuzeydoğusundadır. *Cebel-i nûr* (ışık dağı) da denir. *Muhammet* bu dağın üstündeki mağarada düşünceye dalarak birçok günler geçirmiş, sonunda da tanrının ilk buyruğunu (vahiy) almış. *Bkz.* Müslümanlık.

Hıristiyan'lar. *(Hıristiyan)* XIX. yüzyılın başlarında Amerika'da kurulan bir tarikat... Elias Smith tarafından kurulmuştur. Katolik dogmalarını yadsımışlar ve kendilerine *Hıristiyan* adını vermişlerdir. Vaftiz konusunda da kendilerine özgü bir anlayışları vardır. *Bkz.* Vaftiz, Hıristiyanlık.

Hıristiyanlık. *(Hıristiyan)* Nâsıra'lı İsâ'nın getirdiği din... *Hıristiyanlık,* Yahudiliğin bir re-

formu ve bir mezhebi olarak doğmuştur. Bütün dinler gibi *Yehova* dini de ilkin kurduğu toplumsal düzeni sürdüremiyor, zamanla ortaya çıkan kişisel çıkar kavgaları din adamlarını tedirgin ediyordu. Bu yüzden çeşitli Yahudi peygamberleri beliriyor, vaaz ve öğütlerle toplumu din yoluna çekmeye çalışıyorlardı. Nâsıra'lı *İsâ* da bu dincilerden biridir. Kendi deyimiyle, "dünya kötülüklerle dolmuştu. Krallar peygamberleri öldürüyorlar, din adamları başkalarına buyurduklarını kendileri yapmıyorlardı. Doğrular eziliyor, iyilere ağlamak düşüyordu". Bütün bu tedirginliğin gerçek nedenleri bilimsel olarak açıklanamadığından toplumsal bozukluklar iyilik-kötülük kavramlarıyla dile getiriliyordu. İsâ da zorunlu olarak bu yolu tutmuş ve gene kendi deyimiyle, "iyiliğin egemen olması" için söylevler ve öğütler vermiştir. Ondan önceki Yahudi peygamberleri bir *Mesih* (*kutsanmış* anlamında *üzerine yağ sürülmüş* demektir)'in geleceğini söylemişlerdi. İsâ, Mesih olduğunu ileri sürdü. Antakya'lı Yunanlılar ona, İbrânice olan *Mesih* deyiminin Yunanca karşılığı *Khristianos* (Hıristiyan) adını taktılar. Daha sonra onun getirdiği yeni anlayışa bu deyimden türetilerek *Hıristiyanlık* (*Fr.* Christianisme) adı verildi. İsâ'dan önceki son peygamber Malaki, kitabını tanrının şu sözleriyle bitirmişti: "Büyük ve korkunç gün gelmeden önce ben size peygamber *İlya*'yı göndereceğim. O da, babaların yüreğini oğullara ve oğulların yüreğini babalarına dönüştürecektir." İsâ, bu sözlerden yola çıkmış ve "babası nasıl kendisiyse kendisi de öylece babası" olmuştur. Hıristiyanlığın, baba-oğul özbirliği dogması (baba Tanrı'yla oğul İsâ'nın aynı özü taşıdığı inancı) bu anlayışın ürünüdür. İsâ'nın Yahudiliğe katkısı şu iki öğede özetlenebilir: Yoksullukta eşitlik ve sevgi. Bilimsel nedenleri bilinmemekle beraber toplumsal düzensizliğin aşırı zenginlik tutkusundan doğduğu görülüyordu. İsâ bu tutkuyla savaşmak için zenginleri kınadı ve yoksulları övdü. Mûsâ ve onu izleyen peygamberler kutsal bir yasa geliştirmişlerdi, bu yasanın düzensizliğe engel olamadığı da açıktı. İsâ, bu yasayı metafizik bir sevgi anlayışıyla pekiştirmek istiyordu. Dağdaki ünlü vaazında şöyle demektedir: "Kutsal yasayı yıkmaya geldiğimi sanmayın. Ben, yıkmaya değil, tamamlamaya geldim. *Öldürmeyeceksin* dendiğini işittiniz, ben bunu kardeşlerine *kızmayacaksın*'la tamamlıyorum. *Komşularını sev* dendiğini işittiniz, ben bunu *düşmanlarını da sev*'le tamamlıyorum. Sağ yanağınıza kim vurursa ona sol yanağınızı da uzatınız. İnsanların suçlarını bağışlarsanız babanız da sizi bağışlar. Yargılamayın ki, yargılanmayasınız. Çünkü nasıl yargılarsanız öylece yargılanacaksınız". Görüldüğü gibi İsâ, *yasa*'yla yürütülemeyenin *öğüt*'le yürütülmesini istemiştir. Hıristiyanlık, bu açıdan, pratik Yahudiliğin yapamadığını metafizikle gerçekleştirme denemesidir. Kutsal kitap olarak İsâ'nın söylediklerini ve yaptıklarını anlatan *İncil* tanınmıştır. Bu İncil, Yahudi şeriatını kapsayan *Eski Ahid* kitabının sonuna eklenmiş ve *Yeni Ahid* adıyla anılmıştır. Hıristiyanlığın başlıca üç büyük mezhebi vardır. *Bkz.* Katoliklik, Ortodoksluk, Protestanlık, İncil, İsâ, Meryem, Tanrı, Ahdi Atîk, Ahdi Cedîd, Yahudilik, Paulus'çuluk, Yuhanna İncili, Yusuf.

Hırka-i Şerîf. *(İslâm)* Peygamber Muhammet'in hırkası... *Hırka-i saadet* de denir. Topkapı sarayında gümüş bir sandık içinde saklıdır. Ramazan ayında halkın görmesi ve yüz sürmesi için açılır. *Bkz.* Emânet-i Mukaddese, Müslümanlık.

Hısın. *(Çin)* Konfüçyüscülüğün yedi erdeminden biri... *Doğruluk* anlamındadır. *Bkz.* Konfüçyanizm, Çe, Çu, Çung, Yen, Yi, Li.

Hızır. *(İslâm)* Ölümsüz insan... *Kur'an* ve *Tevrat*'ta adı anılır. Her iki kutsal kitapta da anlatıldığı gibi birdenbire meydana çıkıp birdenbire kaybolmasıyla ünlüdür. Halk inançlarında peygamber sayılır ve başı sıkışanların yardımına koştuğuna inanılır. Ölümsüzlüğü, *İskender*'le aşçısı *Andreas* (İdris) efsânesine dayanır. Kaçan balığı yakalamak için suya dalan ve böylelikle *âbıhayât*'ı bularak ölümsüzlüğe kavuşan aşçının öyküsü, Yahudilerin kutsal kitabında *Yeşua*'yla *İlya* (İlyas), Müslümanların kutsal kitabında *Mûsâ*'yla *Hızır*'a maledilerek anlatılır. Bu öykü, Sümer mitolojisinde *Gılgamış* ve Yunan mitolojisinde *Glaukos* efsâneleriyle de bağıntılıdır. İslâm inançlarında Hızır ermiştir, tanrı tarafından Müslümanlığı korumakla görevlendirilmiştir, Kudüs'te oturur, ama istediği anda istediği yerde görünebilir. Kimi anlatımlarda İlyas'la kardeştir, biri karada öbürü denizde Müslümanların koruyucusudur. *Bkz.* Hıdırellez, İlyas, Âbıhayât, Glaukos, Gılgamış.

Hialli. *(İskandinav)* Attila'nın öldürttüğü savaşçı... *Högni*'nin yerine öldürülen bu savaşçının yüreği kral *Gunnar*'a verilince, "korkusundan titreyen bu yürek, kardeşimin yüreği olamaz!" demiş. *Bkz.* Gunnar, Högni, Attila, Nibelungen.

Hialpreker. *(İskandinav)* Küçük Sigurdhr'ın annesiyle birlikte sarayına sığındıkları kral... *Sigurdhr* bu sarayda büyümüş ve eğitilmiş. *Bkz.* Sigurdhr.

Hiarbas. *(Roma)* Jüpiter'le bir su perisinin oğlu... Gaetulia kralıymış. *Dido*'yla evlenmek istemiş, başaramayınca Kartaca'ya savaş açmış. *Bkz.* Dido.

Hicret. *(İslâm)* İslâm peygamberi Muhammet' in Mekke'den Medine'ye göçü... Bu göç 622 yılında olmuştur, *hicrî takvim* bu yılla başlar. İslâmlık bu göçle devletleşmiştir. Peygamberle beraber göçenlere *muhâcirîn* ve Medine yerlilerine de *ensâr* denir. Hicrî tarih, Hıristiyanların *İsâ*'nın doğumunu başlangıç alan milâdî tarihlerine karşı Müslümanlarca ileri sürülmüştür. Ayın yörüngesi üstündeki dönüşünü göz önünde tutarak hesaplandığı için, buna *kamerî tarih* de denir. Ne var ki bu tarihte aylar zorunlu olarak 29 ve 30 günlüktür. Bu yüzden Müslümanların yılı, Hıristiyanların yılından on gün eksiktir. Hicrî ve kamerî tarihi milâdî tarihe çevirmek için hicrî tarihten yüzde 3'ünü çıkarıp kalana 621 eklemek gerekir. *Bkz.* Müslümanlık.

Hidâyet. *(İslâm)* Bir insana tanrıca gösterildiğine inanılan doğru yol... *Bkz.* Müslümanlık.

Hiera. *(Yunan)* Telephos'un karısı... Güzelliğiyle ünlüdür. Ülkesindeki kadınların başına geçip Akha'lılara karşı koymuş, *Nireus* tarafından öldürülmüş. *Bkz.* Telephos, Nireus.

Hiera Anagraphe. *(Yunan)* Hint Okyanusundaki Pankhaia adasındaki bir tapınakta bulunduğuna inanılan yazıt... Antikçağ Yunan düşünürlerinden Messene'li Euhemeros'un bir tapınakta bulduğunu savunduğu bu yazıtta tanrıların ön-çağın büyük adamları oldukları yazılıymış. Tanrıların, kutsallaştırılmış ünlü kişiler olduklarını ileri süren bu görüşe, *Euhemerizm* denir. Bu görüş, Ennius tarafından da Roma'da yayılmıştır. *Hiera angraphe* deyimi, *kutsal yazıt* anlamındadır. *Bkz.* Tanrı.

Hieraks. *(Yunan)* Doğan kuşu biçimine dönüştürülen adam... *Demeter* ona yardım ederek zengin olmasını sağlamış, ama *Poseidon* Troia'lılara buğday sattığına kızmış ve onu doğan kuşu yapmış. *Bkz.* Poseidon.

Hiereus. *(Yunan)* Râhip... Antikçağ Yunanlılarında ilkin bir râhipler sınıfı yoktu. Tapımı aile babası yönetirdi. Gerektiğinde soyun en yaşlısı ve devlet bayramlarında devletin en büyük memuru bu işi görürdü. Din adamlığı, tapınak bekçiliği ve temizleyiciliğiyle başladı. Dogmalar bulunmadığı için tanrıbilimle eğitilmiş ayrı kişiler gerekmemişti. Tapım biçimi ve sözleriyse herkesçe biliniyordu. *Bkz.* Hellen Dini, Hierodulia.

Hierodulia. *(Yunan)* Tapınak hizmetçiliği... Tanrıların ve tapınakların malı sayılan bu kadın ve erkek kölelere, *Hierodulos'lar* denir. Özellikle *Aphrodite* tapınaklarında bulunan hizmetçi kızlar, aynı zamanda *kibar fâhişeler* olarak nitelenir. Bu herkeslik kızlar, dans ve müzik de bilirlerdi. *Hierodulos'lar* zamanla *Hiereus'lar* oldu ve tapımı yönetmeye başladı. *Bkz.* Hiereus.

Hierodulos'lar. *Bkz.* Hierodulia.

Hierodyel'ler. *Bkz.* Hierodulia.

Hierokeryks. *(Yunan)* Eleusis râhibi... Ölümüne kadar görevde kalmak üzere seçimle getirildi. Görevi, katillerle barbarları afaroz etmekti. *Bkz.* Eleusis, Hiereus.

Hieromenia. *(Yunan)* Kutsal bayram ayı ve günü ya da günleri... *Spondophoroi* denilen özel habercilerle bildirilirdi. Bütün Hellen'ler bayramın yapılacağı yere *theoriai* denilen bayram elçileri gönderirlerdi. *Bkz.* Agonistika, Bayram.

Hieromneme. *(Yunan)* Kapys'in annesi... *Kallirhoe*'yle *Tros*'un oğlu *Assarakos*'un karısıdır. Assarakos, *Aineias* soyundandır. *Bkz.* Aineias.

Hieromnemon. *(Yunan)* Tanrı mallarını, tapınak eşyalarını, özel belgeleri korumakla görevli kutsal memur... *Bkz.* Hierodulia, Hiereus.

Hieron. *(Yunan)* İçinde tapınaklar ve sunaklar bulunan kutsal alan... *Bkz.* Tapınak.

Hieronymus Keşişleri. *(Hıristiyan)* Bir Hıristiyan tarikatı... Ermiş Hieronymus (347 -420)'un düzenlediği Roma'lı kadınların dinsel yaşayışlarının izinden giden bu topluluklara *Ermites de Saint Jerôme* da denir. Bir çeşit *târik-i dünya* (dünyayı terk edenler, dünyadan elini eteğini çekerek tanrılık bir yaşam sürenler) olan bu keşişler zamanla yok olmuşlardır. *Bkz.* Hıristiyanlık.

Hierophantes. *(Yunan)* Eleusis başrâhibi... *Hierofan* sözcüğü genellikle *başrâhip* anlamında da kullanılmıştır. *Bkz.* Eleusis, Hierophantis.

Hierophantis. *(Yunan)* Eleusis başrâhibesi... *Bkz.* Hierophantes.

Hierophoros. *(Yunan)* Dinsel törenlerde kutsal eşyayı taşıyan râhip... *Bkz.* Hiereus.

Hieros Gamos. *(Yunan)* Zeus'le Hera'nın evlenmesi... *Kutsal evlilik* anlamındadır. *Bkz.* Hera, Zeus.

Hieroskopia. *(Yunan)* Kurbanın iç örgenlerine bakma yoluyla yapılan kehânet... Bu türlü bakıcılığa, *Hieromantia* da denir. Bunlar, kurbanın yürek, akciğer, karaciğer gibi örgenlerinin çıkıntılı bölümlerinden; safra ve dalağın rengiyle düzlüğünden anlamlar çıkarırlar ve geleceği haber verirlerdi. Bu türlü biliciler özellikle savaşlarda kullanılırlar ve hiçbir ordudan eksik edilmezlerdi. *Bkz.* Mantika, Kehânet, Oionoskopia.

Higienia. *Bkz.* Asklepios.

Hila. *(Eskimo)* Doğaüstü büyük güç... Bir çeşit tanrı tasarımı olan *Hila* (us ve dünya anlamındadır) özellikle Karibu-Eskimolarının inancıdır. Her eylemin ardında Hila'nın bulunduğuna inanırlar. *Bkz.* Sila.

Hilaeira. *(Yunan)* Leukippos'un kızı... Kız kardeşi *Phoibe*'yle birlikte bu iki kıza *Leukippid'ler* denir. *Dioskur'lar* bunlara âşık olmuşlar ve kaçırmak istemişler. *Bkz.* Leukippid'ler, Dioskur'lar.

Hilâfet. *(İslâm)* İslâm peygamberi Muhammet'in ölümünden sonra bütün Müslümanlara önderlik etme görevi... Bu görev uzun bir süre Osmanlı pâdişahlarınca yüklenilmiş, Cumhuriyet'in ilânı ve lâikliğin kabulüyle bırakılmıştır. Din ve devlet işlerinin birlikte yönetilmesini gerektirir, teokratik bir düzen kurumudur. *Bkz.* Halîfe, İmam.

Hilaira. *Bkz.* Hilaeira.

Hilâliyye. *(İslâm)* Kaadiriliğin kollarından biri... XVIII. yüzyılda Şeyh Muhammet Hilâl tarafından kurulmuştur. İsmâilîliğe bağlı bir Arap kabîlesi de bu adla anılır. *Bkz.* Kadiriyye.

Hilammar. *(Hitit)* Hitit tapınağı... *Bkz.* Tapınak.

Hilara. *Bkz.* Hilaeira.

Hilaria. *(Yunan)* Yas tutmanın yasak edildiği bayram günleri... *Bkz.* Hieromenia.

Hilaros. *Bkz.* Hilaria.

Hilda. *(İskandinav)* Walkiri'lerden biri... *Bkz.* Walkiri'ler.

Hilkat. *Bkz.* Yaratılış.

Hilye. *(İslâm)* İslâm peygamberi Muhammet'in niteliklerini anlatan yapıt... *Bkz.* Muhammet.

Himeneo. *Bkz.* Hymenaios.

Himeros. *(Yunan)* Kişileşmiş cinsel istek... Kimi anlatımlarda *Eros*'la *Anteros*'un kardeşi olarak tanıtılır. Kimi anlatımlarda da bir cindir ve karanlıkta tanıyamadığı kız kardeşini kirletmiştir. Bu anlatımda *Lakedaimon*'un oğludur. *Bkz.* Cin, Eros, Anteros.

Himmetiyye. *(Türk)* Bayrâmîliğin kollarından biri... XVII. yüzyılda Bolu'lu Himmet Dede tarafından kurulmuştur. *Bkz.* Bayrâmîlik.

Hinayana. *(Hint)* Budacı öğreti... *Küçük araba* anlamındadır. Hıristiyanlığın başlangıç yıllarına doğru Budacı *Mahayana* (Büyük araba) öğretisi kurulunca ilkçağların bireyci Budacılığına *Hinayana* adı verildi. Bu anlayışa göre Budacılık, insanı kurtuluşa götüren bir *araba* sayılıyor ve içine sadece bir kişi alabilen araba da küçümseniyordu. İlkel Budacılığı yansıtan Hinayana özellikle Seylân, Birmanya ve Siyam'da geçerlidir ve bu ülkelerde *Theravada* adıyla anılır. Bu anlayışa göre *nirvana*, bireysel ben'le evrenin birleşip yok olması demektir, eşdeyişle, *saltık yokluk*'tur: Bundan ötürü Hinayana öğretisine *metafizik nihilizm* (doğaüstü yokculuk) de denir. Hinayana öğretisinin amacı, mümkün olan hızla nirvanaya girip kendi kişisel kurtuluşunu sağlamaktır. Bu öğretide böylesine kişisel amaçlı ermişe *Arhat* denir. Buna karşı Mahayana öğretisi *Bodhisatva* (geçmişteki, şimdiki ve gelecekteki Buda'lar) ülküsünü ileri sürmüştür ki, bu Budalar kendi nirvanalarını ertelemişler ve bütün insanların kurtuluşu için yok olmayıp yeryüzünde kalmışlardır. Budacıların büyük çoğunluğunun benimsediği Mahayana öğretisi, çoktanrıcı yeni bir metafizik ortaya koymuştur. Küçümsenmesine rağmen Hinayana çok daha sade ve insanca bir anlayıştır. *Bkz.* Budizm, Nirvana, Mahayana, Bodhisatva, Kaodaizm, Lamaizm, Hint Dinleri.

Hint Dinleri. *(Hint)* Hindistan'da yaşayan çeşitli halkların inançları... Dinsel felsefenin beşiği olan Hindistan, çeşitli ırkların kaynaştığı ve birbirleri içinde eridikleri bir ülkedir. Doğaüstü, başkaca hiçbir yerde bu ülkede olduğu kadar derinlemesine işlenmemiştir. Başta ruhgöçü olmak üzere temel Hint inançlarının etkileri hemen bütün dünya inançlarında saptanmıştır. Kimi bilginler, Sümerlerin de bu ülkeden Batı'ya göçtüklerini ileri sürmüşlerdir. Bu varsa-

yım doğruysa, Mezopotamya inançlarının kaynağı da Hindistan olmalıdır. Denilebilir ki, en eski tarihte en ilkel inançları da içinde taşıyan en gelişmiş dinler sadece Hindistan'a özgüdür. Hindistan'da en basit inançlar bile bir felsefe değeri taşır. Hindistan'a özgü dinsel felsefenin ayırdedici niteliği bireysel oluşudur. Bu felsefenin dış görünüşü altındaki öz, öğretilemez ve öğrenilemez. Kişi, kendi kurtuluşunu sağlayacak bu özü ancak kendi derin düşünmesiyle elde edebilir. Bireysel derin düşünme gizemciliğin de kaynağıdır. Bu bakımdan Hindistan, gizemciliğin gerçek vatanı sayılmalıdır. Hint inançlarının bir başka özelliği de bütün Hint dinlerinin birbirlerinden türedikleridir. Bütün bu dinlerin kaynağı, Hindistan'ın asıl ve en eski yerlileri oldukları kabul edilen Veda'ların Vedacılığıdır. Hindistan'ın ulusal ve en eski dini *Vedizm*'dir. Çoktanrıcı Vedacılık giderek çoktanrıcılıkla tektanrıcılığı uzlaştıran *Brahmanizm*'i ve daha sonra da bunların daha bir gelişmişi olan *Hinduizm*'i doğurmuştur. İ.Ö. VI. yüzyılda bu din anlayışının birer reformu olarak ortaya çıkan *Budizm*'le *Jainizm* tanrıcı anlayışı tanrıtanımazlığa yönelten birer sapkınlıktır. Sayısız mezhepler ve tarikatlar bu temel dinsel felsefeleri geliştirmişlerdir. Dinsel felsefenin kaynağı olduğu gibi, mitolojinin de kaynağı Vedacılıktır. Çok zengin mitolojik bir kaynak olan *Veda'lar*'a daha sonra *Mahabharata* ve *Ramayana* destanları eklenmiştir. Hindistan'da 850 dil konuşulur. Hindistan'ın resmi dili olan Hindû diline karşı dinsel dili olan Sanskritçeyi Ârî istilâcıları (bu sarışın kuzeyliler, kendilerine *soylu* anlamında *arya* diyorlar ve Hindistan'ın yerlilerini *aşağı halk* anlamında *parya* sayıyorlardı) getirmiştir. Hintliler kendi ülkelerine *Bharat* derler. *Bharata* Hintlilerin mitolojik atasıdır. *Mahabharata* destanı Bharatalar'ın öyküsünü anlatır. Hint çoktanrıcılığı, bir tek tanrının *çokgörünüş*'lerini dile getirir. Bu bakımdan temelde bir tektanrıcılıktır. Tüm doğa, *Brahman* adı altında tanrısal bir *tekgüç* olarak soyutlanmıştır. Bu tekgüç, insanlara *üç* (*Skr.* Trimurti) ayrı tanrı biçiminde görünür: *Brahma, Vişnu, Siva*. Tekgücün üç ayrı görünüşü olan bu üç tanrının da *teklikte çokluk* olarak çeşitli görünüşleri vardır. Örneğin, *Siva*'nın sekiz görünüşü vardır: *Bhava* (varoluş), *Bhairava* (müthiş) vb... Vedacılığın *Aditya*'sı altılık bir tanrı grubudur. Toprak ana *Prithivi Matar*'ın çeşitli görünüşlerinden biri olan *Aditi* (özgürlük)'nin oğlu *Aditya* (kosmos) bu altı görünüşle *Bhaga* (mal koruyucusu), *Aryaman* (insan koruyucusu), *Amsa* vb. gibi çeşitli adlarla anılır. Tanrıtanımaz bir sapkınlık sayılan Budacılığın *Buda*'sına bile sonraları çeşitli görünüşler yakıştırılmış ve *Buda'lar* meydana gelmiştir. *Aksobhya* (sarsılmaz), *Bhaisajyaguru* (dertlere derman), *Amida* (sonsuz ışık), *Avalokitesvara* (lânetlilere acıma) vb. Buda'nın değişik görünüşleridir. Tek tanrının değişik görünüşleri olan bu çoktanrılar da çeşitli *avatar*'larında çeşitli görünüşler alırlar. Bundan başka bu tanrılar, kolaylıkla birbirlerine de dönüşürler. Örneğin, *Vişnu* kimi yerde *Rama*, kimi yerde *Krişna* olur. Evrensel varlığın birliği, çeşitli görevlerin gerektirdiği çeşitli görünüşlerle böylece çoklaştırılmıştır. Bu arada peygamber, kral, kahraman, reformcu olarak birçok insanlar da bu tanrılık görünüşlerin arasına karışmışlardır. Peygamber olduğunu tanıtlamak için kafasını kesip gene yerine koyan *Ekanta* ya da öteki adıyla *Ramayya*, tanrı *Siva*'nın *Nandin* adlı boğasını onun kişiliğine soktuğu *Virasaiva* mezhebinin kurucusu *Basava*, mitolojik kahraman *Bahubali*, peygamber *Rsabha* ve kızı *Brahmi*, sonradan *Krişna*'nın torunu sayılmış olan aşk serüvenlerinin Don Juan'ı *Aniruddha* bunların en ünlüleridir. Kimi incelemeciler, Hint mitolojisinin çeşitli mitolojilerin kaynağı olduğunu ileri sürmüşlerdir. Bu incelemecilerin saptadıkları pek çok usa uygun kanıtlara örnek olarak baba tanrı *Diyaus pitar* (Yunanlıların *Zeus pater*), gece tanrıça *Nakta* (Yunanlıların *Nyks*), rüzgâr tanrı *Vata* (İskandinavların *Votan*), gök tanrı *Varuna* (Yunanlıların *Uranus*, İranlıların *Ahura*) gösterilebilir. *Bkz.* Vedizm, Brahmanizm, Hinduizm, Jainizm, Budizm, Mahabharata, Ramayana, Avatar, Pragiapati'ler.

Hint Dionysos'u. *(Hint)* Doğu'ya Hellen kültürünü yaydığı sanılan Dionysos... *Büyük İskender*, Hindistan'ı ele geçirdiği zaman yeni bir *Dionysos*'tan söz edilmeye başlanmıştı. *Hindistan Dionysos*'u adı verilen bu tanrının tapımı bütün Doğu illerine yayılmış bulunuyordu. *Bkz.* Dionysos.

Hindiyye. *(İslâm)* Kaadirîliğin Hint Müslümanları arasında yayılan bir kolu... Kurucusunun da Hint'li olması dolayısıyla bu adı taşıyan bu kola *Garibiyye* de denir. *Bkz.* Kadiriyye.

Hinduizm. *(Hint)* Gelişmiş Brahmanizm... Hintlilerin ulusal dinidir. Her ne kadar gelişmiş Brahmancılık olarak tanımlanırsa da buna gerilemiş bir Brahmancılık demek belki de daha

doğru olur. Çünkü Jainizm'le Budizm'in ortaya çıkışı Brahmancılığı sarsmıştı, Brahmancı din adamları Brahmancılığı halka yaklaştırarak yeni dinlerin rekabetinden korumak istediler, halkın boşinançlarına dinsel bir nitelik kazandırma yolunu tuttular. Böylelikle, Hıristiyanlığın ilk yüzyıllarında Brahmancılığın kutsal metinleri olan *Veda'lar, Brahmana'lar* ve *Upanişad'lar*'a halk inançlarını kapsayan *Mahabharata* ve *Ramayana* öyküleri de eklendi. İşte bu Brahmanizme kimi Batılı yazarlar, *Hinduizm* adını verirler. Gerçekte bu ayrı bir din değildir ve geleneksel Hint dininin boşinançlarla güçlendirilmeye çalışılmış yeni bir biçimidir. *Bkz.* Brahmanizm, Vedizm, Hint Dinleri, Mahabharata, Ramayana.

Hiördis. *(İskandinav)* Sigurdhr'un annesi... Frank kahramanı *Sigmundr*'un karısıdır, oğlu *Sigurdhr*'u kocasının ölümünden sonra doğurmuş. *Bkz.* Sigurdhr, Hialpreker.

Hiperion. *Bkz.* Hyperion.

Hipnotizma. *(Genel)* İnsanların ruhsal bir gücün etkisiyle uyutulabileceği inancı... *Hipnotizma* ya da *İpnotizma*, hekimlikte de kullanılan ve güçsüz irâdelilere uygulanabilen bir talkın yöntemidir. Halk inançlarında bu basit talkın yöntemi, doğaüstü ve ruhsal bir gücün etkisine bağlanmıştır. *Bkz.* Ruh, İspirtizma.

Hippe. *(Yunan)* Önce kısrak, sonra da yıldız burcu biçimine dönüştürülen kız.. At adamlar soyundan *Kheiron*'un kızıdır. Ünlü bir bakıcıymış. *Aiolos* onu kirletmiş. Tanrılar da yıldız yapıp göğe almışlar. *Bkz.* Aiolos, Kentaur'lar.

Hippodameia. *(Yunan)* Yunan mitolojisinin ünlü dört kadını... Yunan mitolojisinde bu adı taşıyan dört ünlü mitolojik kadın var: Birincisi *Briseis* adıyla anılır, ikincisi Pisa kralı *Oinomaos*'un kızıdır ve hem güzelliğiyle hem de *Pelops*'a aşkıyla ünlüdür, üçüncüsü *Adrastos*'un kızıdır ve *Lapith'ler*'le *Kentaur'lar* savaşının nedenidir, dördüncüsü ünlü *İlyada*'nın konusuyla başladığı bir câriyedir ve *Akhilleus*'un sevgilisidir. *Bkz.* Briseis, Pelops, Adrastos, İlyada, Akhilleus.

Hippokampos. *(Yunan)* Nereid'lerin binek hayvanları... Küçük deniz atları adıyla anılır. *Bkz.* Nereus, Nereid'ler.

Hippokrene. *(Yunan)* Kanatlı at Pegasos'un bir çiftesiyle kayalıkta açılan kaynak... *Musa'lar*'ın durak yerlerinden biridir. *Bkz.* Pegasos, Musa'lar.

Hippokoon. *(Yunan)* İsparta kralı Oibalos'un oğlu... *Herakles* tarafından öldürüldü. *Bkz.* Herakles, Tyndareos.

Hippolokhos. *(Yunan)* Lykia'lılar soyundan Glaukos'un babası... *Bkz.* Glaukos.

Hippolyte. *(Yunan)* Amazonlar kraliçesi... *Herakles*'in ünlü işlerinden biri de bunun kemerini almaktı. Kimi anlatımlarda Herakles'in onu öldürdüğü söylenir. *Bkz.* Amazonlar, Herakles, Hippolytos.

Hippolytos. *(Yunan)* Amazonlar kraliçesi Hippolyte'in Theseus'tan olan oğlu... Kimi anlatımlarda Amazonlardan *Melanippe*'in, başka anlatımlarda da Amazonlardan *Antiope'nin Theseus*'tan olan oğludur. Ayrıca, Yunan mitolojisinde devler savaşına katılan bir dev de bu adı taşır. *Bkz.* Phaidra.

Hippomedon. *(Yunan)* Yediler savaşının yedi önderinden biri... Dev boyuyla ünlüdür. *Polidoros*'un babasıdır. *Bkz.* Epigon'lar.

Hippomenes. *(Yunan)* Aslana dönüştürülen kahraman... *Melanion* adıyla da anılır. *Atalante*'yi yarışta yenerek onunla evlenen kahramandır. *Bkz.* Atalante.

Hippotes. *(Yunan)* Aigestes'in babası Troia'lı prens... *Bkz.* Aigestes.

Hippothoon. *(Yunan)* Alope'nin Poseidon'dan olan oğlu... *Bkz.* Alope.

Hippothoe. *(Yunan)* Mestor'la Lysidike'nin kızı... *Poseidon*'dan *Taphios* adında bir oğlu olmuş. *Bkz.* Poseidon.

Hippu Krene. *Bkz.* Hippokrene.

Hirodesî'ler. *(Yahudi)* bir Yahudi tarikatı... Bu tarikatta Herodes krallık ailesi yanlıları da bulunduğu için bu adı almışlardır. *İncil*'de onların sözü edilir, *İsâ*'ya karşı *Ferîsî'ler*'le birleştikleri anlatılır. Çoktanrıcılıkla Yahudilik birleşimi bir din anlayışları vardır. *Bkz.* Yahudilik.

Hiranyakasipu. *(Hint)* Şeytan... Tanrı *Vişnu*, aslan kılığına bürünüp ona parçalamıştır. *Bkz.* Vişnu, Aslan Vişnu.

Hisin. *Bkz.* Hısın.

Hişamiyye. *(İslâm)* Mûtezile'nin ünlü kollarından biri... Hişam bin Amr El Fuvatî tarafından kurulmuştur. İslâmlığın usa aykırı dogmalarına karşı çıkmıştır. Örneğin, tanrının müminlere yol gösterip mümin olmayanları saptırmasını yadsır, neden onlara da yol gösterilmediğini so-

rar. Buna karşı kendi mezhebinden olmayanların mal ve canlarını helâl saymak gibi usdışı savları da vardır. *Bkz.* Mûtezile.

Hitan. *Bkz.* Sünnet.

Hitap. *(İslâm)* Tanrının insana söz söylemesi... Buna *hitâb-ı ilâhî* denir. Tur dağında *Mûsâ*'ya ve Hıra dağında *Muhammet*'e söylenen tanrı sözleri bu deyimle adlandırılır. Tanrının melekler aracılığıyla söylediği sözlere de *hitâb-ı melekî* denir. *Bkz.* Müslümanlık.

Hitit Dini. *(Hitit)* Hitit adı verilen Anadolu topluluğunun inançları... İ.Ö. II. binyıllarında Doğu'dan Anadolu'ya geldikleri sanılan *Hitit (Tevrat*'ta adları geçen *Hit oğulları*'ndan türetilmiştir, Mısır tabletlerinde adları *Heta*'dır)'ler Kızılırmak dolaylarında güçlü bir devlet kurmuşlar ve bu devleti İ.Ö. VIII. yüzyılın sonuna kadar sürdürmüşlerdir. Önemli bir uygarlık yarattıkları, totemik ve çoktanrıcı bir dine sahip oldukları bulunan kalıntılardan anlaşılmaktadır. Kendilerinden önceki Anadolu tanrılarından da yararlandıkları gene bu kalıntılardan saptanmıştır. Ulusal tanrıları şunlardır: Büyük yılan *Aşertu, Apollon*'un ilk biçimlerinden olduğu sanılan *Apulunas,* güneş tanrısı *İştanuş* ya da *Utu,* deniz tanrısı *Aruna,* ateş tanrısı *Pahhur,* ocak tanrısı *Haşşaş,* pınar tanrısı *Şuppilulia,* savaş tanrısı *Lelvani.* Bundan başka Hitit-öncesi tanrılardan *Arinna, Wuruşemu, Telepinö* ya da *Telepinu, Mezula, Zintuhi, Şulinkatte, Eştan* da Hitit tapımına girmiştir. Hitit'ler kendilerinden önceki Anadolu halkları, Sümer, Akkad, Hurri, Mitanni, Luvi tanrılarını nasıl benimsemişlerse Frigya'lıların da onların tanrılarını öylece benimsediği anlaşılmaktadır. Hitit'lerin çok dindar oldukları ve dinde özellikle temizliğe önem verdikleri, temiz olmadıklarından ötürü kimi kralların tanrıca cezalandırıldıklarına inandıkları da belgelenmiştir. Hitit devletleri ve uygarlığı Asûr'lular tarafından ortadan kaldırılmıştır. *Bkz.* Totem, Çoktanrıcılık, Zas Hazuna.

Hiyerogami. *(Genel)* Tanrılık erkek ve dişi ilkelerin ya da bir tanrıyla bir tanrıçanın birleşmesi... Başta Yunan, Mısır, Hint mitolojileri olmak üzere hemen tüm mitolojilerde *hiyerogami* vardır. *Bkz.* Çoktanrıcılık.

Hiyle. *(Genel)* Çoktanrıcılık tanrılarının sık sık başvurdukları ahlâkdışı yöntem... Aldatmak için kurulan ahlâkdışı düzeni dile getiren *hiyle,* çeşitli mitolojilerde hemen bütün tanrılarca kullanılan bir yöntemdir. Başarıya güçleriyle ulaşamayan tanrılar, hiyleye başvururlar. Örneğin, kardeşi *Osiris*'i öldürmeyi başaramayan Mısır tanrısı *Seth,* insan biçiminde bir sandık yaptırır, kim içine sığarsa sandığı ona vereceğini söyler, sandığı Osiris'in ölçülerine göre yaptırdığından kardeşini böylelikle kandırır ve onu kapattığı sandığı Nil nehrine atar. Hint mitolojisinde de *Bhisma,* düşmanı şaşırtmak için komutanları *Drona*'nın oğlu *Asvatthaman*'ın adını taşıyan bir fili öldürür ve düşman saflarına Asvatthaman'ın öldüğü haberini yayar, babası Drona bu haberin üzüntüsünden savaşamaz olur ve yenilir. *Bkz.* Seth, Osiris, Bhisma, Drona.

Hoa Hao. *(Vietnam)* Vietnam Budacılığı... *Budizm*'i Vietnam'da yaymak için râhip Fu So tarafından kurulmuştur. Siyasal amaçlar güden ve 1939 yılında kurulan bu dinsel ve siyasal tarikat 1956 yılında dağıtılmıştır. *Bkz.* Budizm.

Hoca. *(İslâm)* İslâmlığın öğreticisi ve eğiticisi... Farsça *efendi* anlamındadır, *öğretmen* anlamında kullanılır. *Bkz.* Müslümanlık.

Hod. *Bkz.* Hoder.

Hoder. *(İskandinav)* Odin'in oğlu... *Loki*'nin teşvikiyle kardeşi *Baldr*'ı öldürür. *Bkz.* Loki.

Hoderi. *(Japon)* Balıkçı... *Ninighi*'nin oğludur. Kardeşi de usta avcı *Howori*'dir. *Bkz.* Howori, Ninighi.

Hoenir. *(İskandinav)* Işık-tanrı... Alev-tanrı *Lodur*'la birlikte tanrı *Votan*'a yardım ederler ve ilk insan çiftini meydana getirirler. *Bkz.* Ask, Embla.

Hokke. *(Japon)* Budacı Japon tarikatı... XIII. yüzyılda kurulmuş ve günümüze kadar sürüp gelmiştir. Kurucusunun adıyla *Nicheren tarikatı* da denir. *Amidaizm* de denen Japon demokratik Budacılığına karşı gerici ve teokratik bir Budacılığı geliştirmek amacındadır. Budacı bir devlet kurma ülküsünü yayar. *Bkz.* Japon Budizmi.

Holda. *Bkz.* Holle.

Holde. *Bkz.* Holle.

Holi. *(Hint)* Hinduizm'in on gün süren büyük bayramlarından biri... *Bkz.* Hinduizm.

Holle. *(Cermen)* Ay-tanrıça... *Holda* ya da *Holde* de denir. *İyicil* anlamındadır. Roma'lıların *Diana*'sıyla bir tutulmuştur. Büyücüleri yönettiğine inanılırdı. Geceleri kadın şeytanlarla birlikte ata binip çevresini dolaşır, vaf-

tiz edilmeden ölen çocukların ruhlarını alıp götürürmüş. *Bkz.* Diana.

Hom. *(İran)* Kutsal bitki... Herodotos, tarihinde bu bitkiye *triphyllon* (üç yapraklı) demiştir. Eski İran'lıların her derde devâ saydıkları bu bitkinin gerçekte hangi bitki olduğu bilinmiyor. *Bkz.* İran Dinleri.

Homeopatik Büyü. *Bkz.* Taklit Büyüsü.

Homeros-Hesiodos Dini. *(Yunan)* Antikçağ Yunan ozan ve düşünürleri Homeros'la Hesiodos'un yapıtlarında geliştirdikleri çoktanrıcılık... *Hellen* çoktanrıcılığına bu adı tarihçi Herodotos vermiştir. Herodotos'a göre Yunan tanrılarını sanlıkları, yetkileri, hünerleri ve serüvenleriyle yaratan bu iki düşünürdür. Hesiodos'un tanrılardan söz eden yapıtı *Thegonoia, Homeros*'un *İlyada* ve *Odysseia* adlarını taşır. Bu yazarlardan birinin açıkladığı kimi tanrılardan öbürü söz etmediği gibi kimi tanrılar da bu yazarlarca değişik biçimlerde anlatılmıştır. Çoğu tanrıların tanıtılmasında birleşirler, çünkü ozanca katkıları bulunmakla birlikte her ikisinin de kaynağı eski halkların inançlarıdır. *Bkz.* Hellen Dini, Çoktanrıcılık, Palaiphatos.

Homunculus. *(Genel)* Büyücülerin yaratılabileceğini sandıkları küçük insan... Ortaçağın ünlü gizlicilerinden hekim Paracelsus, bunun nasıl yaratılacağını bildiren kimyasal bir formül de verir. Özellikle simyâcılar böylesine bir insan yaratmaya çalışmışlardır. *Bkz.* Simyâ.

Homusubi. *(Japon)* Ateş-tanrı... *İzanami*'yle *İzanagi*'nin son çocuklarıdır. Yangından korurmuş. Tanrı *Atago*'nun başka bir adı olduğu da sanılmaktadır. *Bkz.* İzanaghi, İzanami.

Honsu. *(Mısır)* Ay-tanrı... *Ammon* ve *Mut*'la birlikte büyük tanrı üçlüsünü meydana getirir. Doğan kuşu başlıdır. Tanrı *Horus*'la bir tutulmuştur. *Bkz.* Horus.

Ho-pe. *(Çin)* Okyanus-tanrı... İki canavarın çektiği bir arabayla denizlerde ve nehirlerde dolaşırmış. *Bkz.* Pen-gu.

Hora'lar. *(Yunan)* Üç düzen tanrıçası... *Eunomia* (düzen ve düzensizlik), *Dike* (hak ve adâlet), *Eirene* (barış) adlarını taşırlar. Soyut kavramlardır ve adları *Kharit'ler*'le birlikte anılır. *Bkz.* Kharit'ler.

Horatius. *(Roma)* Roma mitolojisinde birçok kahramanın adı... Bunların en ünlüleri üç *Curiatius* kardeşlerle dövüşen üç *Horatius* kardeşlerdir. Roma'yla Alba arasındaki savaşta geçen bu dövüş birçok trajedilere konu olmuştur. Tekgözlü adıyla anılan bir *Horatius Cocles* Roma'lıların Etrüsk'lerle savaşında büyük kahramanlıklar gösterir. Bir başka Horatius de aynı savaşta Etrüsk'leri sesiyle korkutup kaçırmış, Roma'lılar da onu tanrılaştırmışlar. *Bkz.* Roma Dini.

Horiçar-Mergan. *(Moğol)* Tamaça'nın oğlu... *Bkz.* Alan-Hoa.

Horkios. *(Yunan)* Zeus'ün adlarından biri... Yeminin kutsallığını koruyan *Zeus* anlamındadır. *Bkz.* Zeus.

Horo. *Bkz.* Horus.

Horos. *Bkz.* Horus.

Horoskop. *Bkz.* Astroloji.

Horoz. *(Kelt)* Yıldırımdan koruduğuna inanılan hayvan... Günümüz Avrupa'sının kimi kentlerinde de çan kulelerinin tepesine konan horoz biçimlerinin yıldırımdan koruduğuna inanılmaktadır. *Bkz.* Kelt'lerin Dini.

Hortlak. *(Genel)* Mezarından çıkıp geceleri dolaştığına inanılan ölü... Özellikle Roma'da, ortaçağ Avrupa'sında ve İskoçya'da inanılmıştır. Ölülerin yaşamakta devam ettikleri inancına dayanır. *Bkz.* Hayâlet.

Horus. *(Mısır)* Güneş-tanrı... Mısır Firavunlarının atası olduğuna inanılmıştır. Yunanlılar ona *Harpokrates* derler. Kimi yerde tanrı *Ra*'nın, kimi yerde de *Osiris*'in oğlu sayılır. Tanrı *Seth* de kimi anlatımlarda amcası, kimi anlatımlarda da kardeşi olarak gösterilir. Amcası ya da kardeşi Seth'le kavgaları ünlüdür. *Horus* ötekinin erkeklik örgenini koparmış, Seth de onun gözünü çıkarmış. Hekim tanrı *Toth* ikisini de iyileştirmiş. Horus çıkan gözünün yerine *Uraeus* adlı yılanı takmış ki bu yılan sonradan Firavunların egemenlik simgesi olmuştur. Annesi *İsis*'tir. *Bkz.* Seth, İsis, Osiris.

Hoşea. *(Yahudi)* Yahudi peygamberlerinden biri... Kehânetleriyle ünlüdür. *Bkz.* Kehânet, Yahudilik.

Hoşeng. *(İran)* Evren krallığının kurucusu... *Haoşyangha* da denir. *Mazana cinleri*'yle savaşmış. Zerdüştlük-öncesi İran inançlarında büyük rol oynamış, Pişdad soyunun ilk hükümdârı olduğuna inanılmıştır. Sonraki öncekinin oğlu olmak üzere *Gayomart, Maşiya, Siyamag, Fravag*'ın oğluymuş. *Bkz.* İran Dinleri.

Hotanto Önlüğü. *(İlkel)* Hotanto kadınlarının cinsel örgenlerinin iç dudaklarını kutsal bir

amaçla ve birtakım fizik etkilerle uzatmaları... *Hotanto önlüğü* (*Fr.* Tablier d'Hotantot) inancına hemen bütün kıt'aların ilkellerinde rastlanmıştır.

Hotei. *(Çin)* Yedi mutluluk tanrısından biri... Çin Budacılığı inançlarındandır. Sevinç ve neş'eyi simgeler. *Bkz.* Budizm.

Howori. *(Japon)* Ninighi'nin avcı oğlu... Balıkçı *Hoderi*'nin kardeşidir. Japon imparatorlarının bunun soyundan geldiklerine inanılır. Torunlarından *Yamato İharebiko* ülkeyi bütünlüğe kavuşturarak ilk imparator olmuş. Deniz tanrısının kızı *Toyotamabime*'yle evlenmiş. *Bkz.* Ninighi, Hoderi.

Höd. *Bkz.* Hoder.

Hödr. *Bkz.* Hoder.

Högni. *(İskandinav)* Burgund kralı Gunnar'ın kardeşi... Burgund efsânelerinde, özellikle *Brunilde* efsânesinde rol oynar. *Bkz.* Gunnar, Hialli, Brunilde.

Hraesvelg. *(İskandinav)* Kartal kılıklı dev... Kanatlarını çırptıkça fırtınalar olurmuş, gökyüzünün kuzey sınırında otururmuş. *Bkz.* Yaratılış.

Hristiyanlık. *Bkz.* Hıristiyanlık.

Hristos. *Bkz.* İsâ.

Hsieng-niu. *(Çin)* Samanyolunun batısında oturan tanrı... Samanyolunun doğusunda oturan karısı tanrıça *Ce-ngü*'yle ancak yılda bir kez buluşabilirlermiş. *Bkz.* Ce-ngü.

Hsin. *Bkz.* Hısin.

Hû. *(İslâm)* Tanrı adlarından biri... Arapça *o* anlamındaki *hüve* sözcüğünden türetilmiştir. *Bkz.* Esmâ.

Huaca. *(İlkel)* Ölülerin hoker durumunda gömüldükleri mezar... *Hoker* durumu, ölülerin gömülürken dizlerinin karınlarına ve kimi yerde de çenelerine çekildiği gömme biçimini dile getirir. Kimileri bu çok eski geleneği yer darlığından, kimileri de doğum durumunu taklitten ötürü saymışlardır. Bu durumda ölüler sırt üstü değil, sağ ya da sol yanlarına yatırılarak gömülürlerdi. Gerçek nedeni bilinmiyor. *Bkz.* Gömme.

Huaka. *(İlkel)* İnka'ların kutsal saydıkları eşya... Bunlar arasında taşlar, topraklar, bitkiler, hayvanlar olduğu gibi mezarlar da vardı. *Bkz.* Huaca.

Hubilgana. *(Tibet)* Lama seçme yöntemi... *Bkz.* Lama.

Huccet. *(İslâm)* Hadîsleri ezbere bilen... *Bilgin* anlamında da kullanılır. Tasavvuf dilinde *baş dâvet edici*'dir ve on iki tanedir. On iki imama da *huccet* denir. İsmâililer bunu gökteki on iki burca karşılık tutarlar. *Bkz.* Dâî.

Hûd. *(İslâm)* Âd ulusuna gönderildiği Kur'anda bildirilen peygamber... İslâm inançlarına göre, mezarı 98 peygamberle birlikte Kâbe'deymiş. Ulusu onu dinlemediği için tanrı korkunç bir fırtına çıkarmış ve hepsini yok etmiş. *Bkz.* Peygamber.

Hudâ. *(İslâm)* Tanrı adlarından biri... *Hüdâ* da denir. Farsça *kendiliğinden gelen* anlamındadır. *Bkz.* Esmâ.

Hudâvend-i Kıyâmet. *(Arap)* Bâtınî inançlarına göre, yedinci imam... *Kıyâmet sahibi* anlamındadır. Bâtınîliğe göre bu imam ortaya çıkınca *şeriat* ortadan kalkacaktır ki *kıyâmet*'in asıl anlamı da budur. *Bkz.* Kıyâmet, İmam, Şeriat.

Huddâm. *(İslâm)* Müslümanlara hizmet eden cinler... *Bkz.* Cin.

Hudûs. *(İslâm)* Varlığın meydana çıkması... İslâm felsefesine Yeni Platonculuk'tan geçmiş bir terimdir. Arapça *sonradan meydana gelme* demektir. Tasavvuf anlayışına göre evren *hâdis* (sonradan meydana gelmiş), tanrı *kadîm* (ilksizlikten beri var olan)'dir. *Zuhûr* deyimiyle anlamdaş olarak da kullanılır. Terim, yaratılışın bir kezde mi olduğu, yoksa sonsuzca sürmekte mi bulunduğu tartışmasıyla önem kazanmıştır. *Bkz.* Müslümanlık.

Hufniyye. *(İslâm)* Halvetiliğin Karabâşiyye kolundan ayrılmış bir kol... *Bkz.* Halvetiyye, Karabâşiyye.

Huitzilopochtli. *(İlkel)* Aztek'lerin savaş tanrısı... Meksika'da yaşayan Amerika yerlileri Aztek'ler bu tanrıya insan kurban ederlerdi. *Bkz.* Tlaloc.

Hula. *(İlkel)* Hawai adalılarının kutsal dansı... Tanrılar adına yapılır.

Hulefâ-i Râşidîn. *(İslâm)* Peygamber Muhammet'in ölümünden sonra Müslümanlara başkanlık eden ilk dört halîfe... Bunlar Ebûbekir, Ömer, Osman, Ali'dir. *Bkz.* Halîfe.

Hulmaniyye. *(İslâm)* Tanrının güzel insanlara göründüğü inancını yayan tarikat... X. yüzyılda

Ebû Hulman-üs Fârisî tarafından kurulmuştur. Buradaki *güzel insan* deyimi aslında *insan*'ı dile getirmektedir. Bu inanca göre, tanrı bütün yarattıkları içinde en güzel olarak insanı yaratmıştır. Bu güzellik tanrının insanda belirmesi yüzündendir, bundan ötürü en güzel insanlar tanrıyı en büyük ölçüde yansıtan insanlardır. Güzel insan suç işlemez, çünkü tümüyle tanrılıktır. Bu anlayış, *Galiyye* anlayışından türemiştir. *Bkz.* Galiyye.

Hulûl. *(İslâm)* Tasavvuf dilinde tanrının yarattıkları içinde meydana çıkması... Bu anlayışı aşırılığa vardıran *Galiyye* tarikatı tanrıyı her insanda bulunur saymıştır. Bu inançta olan tarikatlara *Hulûliyye* denir. *Sebeiyye, Cenahiyye, Hattabiyye, Nümeyriyye, Mukannaiyye, Rizamiyye, Hulmaniyye, Berkukiyye, Hallaciyye, Azafire* tarikatları bu inançtadır. Bu tarikatlar tanrının, imamların içine *hulûl* edip onlarla birlikte yaşadığına inanırlar. *Mûtezile*'ye göreyse tanrı *hulûl* olmaksızın her yerdedir. *Bkz.* Şiîlik.

Hulûliyye. *Bkz.* Hulûl.

Hunum. *(Mısır)* Şelâle-tanrı... *Khunum* biçiminde de yazılır ve söylenir. Yunanlılar ona *Agathodaemon* derler. Mısır inançlarına göre Nil'in kaynağı iki mağarada şelâle hâlinde fışkıran bir suymuş. Tanrı *Hunum* bu mağarada oturan bir yılan olarak tasarlanmıştır. *Bkz.* Mısır Dini, Agathodaemon.

Hurâfe. *Bkz.* Boşinanç.

Hurdâd. *(İran)* Mazda'nın başkanlığındaki altı soyut ruhtan biri... *Sağlık* anlamındadır, suların koruyucusudur. *Bkz.* Ameşas Spentas.

Hurde-i Tarikat. *(İslâm)* Tarikata yeni girenlerin öğrenmeleri gerekli terbiye kuralları... *Tarikatın önemsiz bilgileri* anlamındadır. Özellikle Mevlevîlerin kullandığı bir terimdir. *Bkz.* Mevlevîlik.

Hûrî. *(İslâm)* Cennette bulunduklarına inanılan güzel kız hizmetçiler... Bunların erkeklerine de *gılman* denir. *Bkz.* Gılman, Cennet.

Hurma Ağacı. *Bkz.* Ağaç Tapımı.

Hurrem Dinîyye. *Bkz.* Hurremîlik.

Hurremîlik. *(İran)* Toplumcu yapıda İran dinsel-siyasal tarikatı... Mazdekçiliğin bir devamı olarak başkaldırmışlardır. *Hurremiyye* ya da *Hurrem dinîyye* adıyla da anılırlar. İslâmlıktan önceki Hurremîlere *Mezdekiyye* (Mazdekçilik) denir. İslâm yazarları bunların Mecûsî eğilimli olduklarını ileri sürerler. Kadında ve malda ortaklaşacılık güden kaba kamulcu bir anlayışı yaymışlardır. Aralarında hiç kavga etmedikleri, birbirlerine kardeş dedikleri ve birbirleri için iyilik düşündüklerinden ötürü *Hurrem* (hoş, sevinçli) adıyla anılmışlardır. İslâmlıktan sonraki Hurremîlere *Bâbekiyye* denir. Bütün İslâm yasaklarını yadsıdıkları ve *harâm*'ı *helâl* saydıkları için bunlara *İbâhiyye* adı da verilmiştir. Yüzyıllar boyunca İran ve Arap yönetimlerini uğraştırmışlar, zaman zaman başarıya ulaşarak yönetimi ele geçirmişlerdir. *Bkz.* Mazdekçilik, Bâbekîlik, Cavidânîlik.

Hurremiyye. *Bkz.* Hurremîlik.

Hurri Dini. *(Hurri)* İlkin Anadolu'da, sonra da Yukarı Mezopotamya'da yaşayan Hurri ulusunun inançları... Hurri'ler, İ.Ö. III. binyılda Anadolu'da, Van gölü dolaylarında büyük bir devlet kurmuşlardır. İ.Ö. II. binyılda da güneye göçmüşler, Mezopotamya'da egemenliklerini sürdürmüşlerdir. Totemci kalıntılardan oluşan çoktanrıcı bir dinleri vardır. Kendilerine özgü tanrıların başında *tanrıların babası* olarak niteledikleri *Kumarbi* ya da *Kumarve* gelir. Gök tanrıçası *Hepat* ve hava tanrısı *Teşup* karı kocaydılar. Bunların birleşmesi evreni canlandırmış, bolluk ve bereket sağlamıştır. Dinsel açıdan Sümerlerin etkisinde kaldıkları saptanmıştır. Bütün Anadolu halklarında olduğu gibi başka ulusların tanrılarına da tapmışlardır. Hint tanrıları *Mitra, Varuna* ve *İndra*, Hurri'lerin taptığı yabancı tanrılar arasındadır. *Gılgamış* destanını da kendi dillerine çevirmişlerdir. Asûr ülkesini ele geçirerek Mitanni krallığını da Hurri'ler kurmuştur. Eti'lerin de (Hitit'ler) bunların dinsel tutumlarını benimsedikleri çeşitli bulgulardan anlaşılmaktadır. *Bkz.* Çoktanrıcılık, Hitit Dini.

Hurriş. *(Hitit)* Boğa tanrı... Hurri kaynaklıdır. Kardeşi de tanrı *Şeririş*'tir. *Bkz.* Hitit Dini.

Hurûf-ı Mukattaât. *(İslâm)* Yirmi dokuz sûrenin başındaki tek tek harfler... Bunlar on dört harftir: Elif, lâm, rı, kâf, hi, yi, ayn, sâd, tı, sin, hı, mim, kaf, nun. Hurûfîler, *Kur'an*'ın asıl anlamının bu harflerde gizli olduğuna inanırlar. *Bkz.* Hurûfîlik.

Hurûfîlik. *(İslâm)* Harflerden dinsel anlamlar çıkaran tarikat... *Hurûfîlik* genel anlamda *harfçilik* (harflerden anlam çıkarma) demektir. Örneğin Bâtınîler, Fazlullah'ın öğretisine bağlı olmaksızın, bu anlamda Hurûfî'dirler. Bununla

beraber *Hurûfîlik* denince İran'lı Fazlullah'ın XVI. yüzyılın sonlarında kurduğu İslâm tarikatı anlaşılır. Bu inanca göre yaratıcı olan *harf*'tir. Yunan Pitagorasçılığına ve Yahudi kabala'sına dayanan Hurûfîlik, konuşan insanı tanrılaştırır. Çünkü söz, gerçekleşmiş, varlık olarak belirmiş olan tanrıdır. Bu da insanda dile gelir. İnsan, *konuşan tanrı* (*Ar.* Kelâm-ullah-ı nâtık)'dır. Harflerin birbirleriyle sonsuz sayıda birleşme olanakları vardır. Harfler insan yüzünde de görünürler. Örneğin, *ayın* harfi ağız, *lâm* harfi burun, *ye* harfi çene birleşince *Ali* (bu Arap harflerinin yan yana gelmesi bu adı yazar) insan yüzünde belirmiş olur. İnsan yüzünde yedi kara *hat* vardır: İki kaş, dört kirpik, bir saç. Bunlar, *hutût-ı ümmiyye* (ana hatlar)'dir. Ergin erkeklerde yedi kara *hat* daha çıkar: Sağ ve sol yanlarda iki bıyık, iki sakal, iki burun, bir çene. Bunlar da *hutût-ı ebiyye* (baba hatlar)'dir. Her iki yedi hat da *hal* (kendisi) ve *mahal* (yeri) olarak on dörder hattır ki, toplamı yirmi sekiz eder. İşte bu yirmi sekiz hat, *Kur'an*'daki yirmi sekiz harfe karşılıktır. Fazlullah'ın Hurûfîliğinden çok daha eski bulunan Bâtınîlerin harfçiliğine de örnek olarak *kelime-i tevhid*'i harf açısından nasıl yorumladıklarını gösterebiliriz: *Lâ ilâhe illâllah* sözü Arap harfleriyle üç harfle yazılır, bunlar da *lâm, elif* ve *he* harfleridir. Bu üç harf, aklı, nefsi ve felek'i gösterir. Dört kelime oluşu, insanın dört tabiatı bulunduğunu saptar. Yedi hecedir, bu heceler insan başının iki gözü, iki kulağı, iki burun deliği ve bir ağzı olmak üzere yedi delikli örgenine işarettir. On iki harfle yazılışı da insanın on iki örgenini belirtir. Demek ki, *kelime-i tevhid* aslında insanı dile getirir ve tanrının insanda belirdiğini tanıtlar. Özet olarak denilebilir ki, Hurûfîlik anlayışında varlık, harflerle açıklanır. Bu tutum, Antikçağ Pitagorasçılığının varlığı sayılarla açıklamasının başka bir biçimidir. Bâtınîliğin temel düşüncesini sürdüren Hurûfîlikte amaç, insandır. İnsanın açıklanması tanrıyı da açıklar. *Bkz.* Bâtınîlik, Hurûf-ı Mukattaât.

Hûş Der Dem. *(İslâm)* İslâm tasavvufuna göre, her soluk alıp verişte bilinçli olmak... Çünkü, tasavvuf inançlarına göre, soluk alıp verirken çıkarılan *ha* sesi, tanrının kısaltılmış adıdır. Bu yüzden her soluk alıp veriş bir tapımdır. *Bkz.* Tasavvuf.

Hutbe. *(İslâm)* Dinsel öğüt... Belli zamanlarda câmilerdeki özel bir yere (*Ar.* Minber) çıkılarak söylenir. Genellikle cuma ve bayram namazlarında hutbe okunur. *Bkz.* Namaz.

Hutût-ı Ebiyye. *Bkz.* Hurûfîlik.

Hutûtû-ı Ümmiyye. *Bkz.* Hurûfîlik.

Huzeyliyye. *(İslâm)* Mûtezile hareketinin önemli kollarından biri... VIII. yüzyılda Ebûl Huzeyl tarafından kurulmuştur. *Mûtezilî mezhepler* arasında özel bir yeri vardır. Birçok konularda genel Mûtezile tutumundan ayrıdır. *Dehriyyûn* adı verilen Arap özdekçi felsefecilerine daha yakındır. *Bkz.* Mûtezile, Müslümanlık.

Hübel. *(Arap)* Tanrıça Kybele'nin Araplaşmış put biçimi... İslâmlık öncesinde Kâbe'de *Duşârâ* ve *Manutu* adlı putlarla birlikte bulunuyordu. *Hubel* de denir. Anadolu tanrıçası *Kybele*'nin Hitit'lerin dilinde *Kubala* ve *Kabal* olan adı *Hubal* biçiminde Araplaşmıştır. Müslümanlar tarafından öteki putlarla birlikte parçalanmıştır. *Bkz.* Kybele.

Hüccet. *Bkz.* Huccet.

Hücre. *(Genel)* Dincilerin yalnız başına kapandıkları küçük oda... Hıristiyanların manastırlarında, İslâm tasavvufçularının tekke ve zâviyelerinde; Buda, Zerdüşt, Tibet dinlerinin tapınaklarında, eski Mısır, Mezopotamya ve Yunan tapımlarında kullanılmıştır. Genellikle çile doldurma ve tanrıyla baş başa kalarak ona yaklaşma amacıyla kullanılır. *Bkz.* Çilecilik, Manastır, Tekke, Zâviye.

Hüdâ. *Bkz.* Hudâ.

Hüdhüd. *(İslâm)* Müslümanların kutsal kitabı Kur'anın bildirdiğine göre, peygamber Süleyman'la Sabâ Melikesi Belkis arasında haber taşıyan olağanüstü kuş... Ana-babasına çok düşkün bir kuşmuş, yaşlılıklarında onlara yiyecek taşırmış, karısı ölünce de yeni bir eş aramamış. Peygamber *Muhammet*'in *hüdhüd* kuşunun öldürülmemesi hakkında bir de hadîsi var.

Hükümdâr Tapımı. *(Genel)* Egemen olanın kutsallığı inancı... *Hükümdâr tapımı* özellikle eski Mısır'da, Roma'da, Japonya'da yüzyıllar boyunca sürmüş bir tapımdır. Egemen olanlar güçlerini tanrılık bir nitelikle pekiştirmişlerdir. Halklar da kral ve imparatorları *tanrının cisimleşmesi* (*Fr.* Incarnation) saymışlardır. *Kahramanlar tapımı* (Hero'lar tapımı)'ndan farklı olarak *hükümdâr tapımı*, hükümdârın sağlığında gerçekleşmektedir. Mısır Firavunları yaşadıkları sürece tanrı *Horus*'le, ölümlerinden sonra da tanrı *Osiris*'le bir tutulmuştur. Roma imparatorları tanrı sayılmıştır. Makedonya'lı Büyük *İskender*'e uzun bir süre tapılmıştır. Japon im-

paratorları tanrı oğlu-tanrıydılar. Fransa kralı Louis XIV. bile *güneşin oğlu* adını taşımıştır. Egemen olanın tanrı olduğu inancı, gerçek egemenin tanrı olduğu inancıyla da ilişkilidir. *Bkz.* Hero'lar Tapımı, Tanrı, Tapım.

Hülle. *(İslâm)* Bir kadının üç kez boşandığı bir erkekle dördüncü kez evlenebilmesi için bir başka erkekle evlenmesi gerektiği inancı... Müslümanların kutsal kitabı *Kur'an* bir erkeğin üç kez boşadığı bir kadınla yeniden evlenmesini yasaklamıştır (Bakara sûresi 229). Bu bakımdan dördüncü kez aynı kadına evlenme din açısından *haram*'dır. Bunu *helâl* kılmak için dinsel bir hileye başvurulmuş, üç kez boşanan kadını başka bir erkekle evlendirdikten sonra ondan boşatıp yeniden alma yöntemi uygulanmıştır. Araya giren bu sözde evlilik yöntemine *hülle* denir. Gerçekte *hülle,* din açısından haramdır. Hülleyi lânetleyen bir de hadîs vardır. *Bkz.* Haram, Helâl, Hadîs.

Hümâ. *(İran)* Birçok inançlara konu olan mitolojik kuş... Güvercine benzetilerek tasarlanan bu kuş zümrüt yeşili kanatlıymış, Kaf dağında yaşar ve sadece kemikle beslenirmiş, onu kim öldürürse kırk gün içinde ölürmüş, üstünden geçtiği kimselere zenginlik ve mutluluk getirirmiş. *Hümay* biçiminde de yazılıp söylenen bu kuşa İslâm disiplini içindeki Arap ve Türk ülkelerinde de inanılmıştır. Halk inançlarına göre, eskiden bir hükümdâr ölünce halk bir meydana toplanır, bu kuş kimin kafasına konarsa o hükümdâr seçilirmiş. *Devlet kuşu* deyimi bu inançtan türemiştir. Bu kuşun daha yaygın adı *Ankaa* ya da *Zümrüdüanka*'dır. *Bkz.* Zümrüdüanka.

Hürmüz. *(İran)* Zerdüşt tanrısı Ahura Mazda'nın Arapçalaştırılmış adı... Vesta dilinde *Ahura Mazda* denen bu tanrıya Pehlevî dilinde *Ormazd* ya da *Oharmazd* denir. *Bkz.* Ahura Mazda, Ehrimen, Mazdeizm, Zerdüştçülük.

Hüseyin. *(İslâm)* On iki imamın üçüncüsü... İslâm peygamberi *Muhammet*'in torunu, *Ali*'yle *Fatma*'nın en küçük oğludur. 10 Muharrem günü Kerbelâ'da yapılan savaşta öldü. Muaviye ordusu, savaşa başlamadan önce Fırat nehrinden su almalarına engel olarak onları susuz bırakmıştı. Şiî-Alevîler bundan ötürü o gün büyük yas tutarlar ve vücutlarında kanlı yaralar açarak dövünürler. *Bkz.* Aşura.

Hüseyniyye. *(İslâm)* Mûtezile anlayışına bağlı mezhep... Ebûl Hüseyin tarafından kurulmuştur. *Bkz.* Mûtezile.

Hüsün ve Kubuh. *(İslâm)* İnsanlarca bilinemeyeceğine inanılan iyilik ve kötülük... Özellikle Eş'arîliğe göre neyin iyi, neyin kötü olduğu insanlarca bilinemez, tanrı neyi buyurduysa iyi ve neyi yasakladıysa kötüdür. *Bkz.* Müslümanlık.

Hüzün. *(İslâm)* Tasavvuf dilinde tanrıdan uzak olanın duyduğu acı... Tanrıyla birleşmenin mutluluğuna da *visâl* (kavuşma) denir. *Visâl*'e erişinceye kadar insan *hüzün*'lüdür. *Bkz.* Tasavvuf.

Hyades. *(Yunan)* Zeus'ün yıldız yapıp göğe aldığı peri kızları... *Atlas*'la *Pleione*'nin kızlarıdır. Baharda yağmurun başlamasıyla beliren takımyıldızlarıdır. *Dionysos*'u bunlar emzirmiş. *Bkz.* Dionysos.

Hyad'lar. *Bkz.* Hyades.

Hyakinthia. *(Yunan)* Birinci gününde yas tutulup ikinci gününde şenlik yapılan Apollon töreni... *Bkz.* Apollon.

Hyakinthides. *(Yunan)* Hyakinthos'un kızları... Kimi anlatımlarda da *Erekhtheus*'un kızlarıdır. Eski Yunan'da Atina'nın hastalıktan, açlıktan ya da düşmandan kurtulması için kurban edilen kızlar bu adla anılırdı. *Bkz.* Erekhtheus, Hyakinthos.

Hyakinthos. *(Yunan)* Erkekler arasındaki cinsel ilişkinin kaynağı sayılan güzel delikanlı... *Thamyris* pederastlığı ona olan aşkından icâdetmiş. *Apollon* da ona âşıkmış, disk atarken istemeyerek onu öldürmüş, akan kanından da *sümbül* çiçeğini yaratmış. *Amyklas*'la *Diomede*'nin oğludur. *Bkz.* Hyakinthides.

Hyas. *(Yunan)* Hyad'ların erkek kardeşi... Bir anlatıma göre *Hyad'lar,* onun ölümüne üzülerek kendilerini öldürmüşler. *Bkz.* Hyades.

Hybris. *(Yunan)* İnsana suç işleten aşırı tutku -peri... Aşırı doygunluk (herhangi bir bakımdan tatmin) *Koros*'un annesi ya da kızı olarak nitelenir.

Hydra. *(Yunan)* Su yılanı... *Typhon*'la *Ekhidna*'nın kızıdır. *Kerberos, Khimaira, Phiks* gibi canavarların da kız kardeşidir. *Herakles*'in ünlü işlerinden biri de onu öldürmekti. *Bkz.* Herakles.

Hygieia. *Bkz.* Asklepios.

Hylaios. *(Yunan)* Kentaur'lardan biri... *Atalante* tarafından öldürülmüş. *Bkz.* Kentaur'lar.

Hylas. *(Yunan)* Ölümsüzleştirilen güzel delikanlı... *Herakles* ona âşıkmış. Su perileri tarafından kaçırılarak ölümsüzleştirilmiş. Her yıl onun adına yapılan törenlerde adı bağırılarak geri çağrılır. *Bkz.* Herakles.

Hyllos. *(Yunan)* Herakles'in oğlu... *Ekhemos* tarafından öldürülmüş. *Bkz.* Herakles.

Hymenaios. *(Yunan)* Düğün tanrısı... Güzel bir delikanlı olarak tasarlanmıştır. Kimi anlatımlarda *Apollon*'la *Kalliope*'nin, kimilerinde de *Dionysos*'la *Aphrodite*'in oğlu olduğu söylenir. Akşam yıldızı *Hesperos* ona âşıkmış. Yunanlıların düğün şarkıları da onun adıyla anılır.

Hymnos. *(Yunan)* Frigya'lı çoban... *Nikaia* adlı aşktan tiksinen bir periye vurgunmuş ve onun tarafından öldürülmüş. Onun ölümüne *Artemis* bile ağlamış. *Bkz.* Nikaia.

Hymir. *(İskandinav)* Dev... Tanrı *Thor*'la çıktığı balık avı öyküsüyle ünlüdür. Ucuna yılan takılan oltanın ipini korkudan kesince Thor, onu bir yumrukta denizin dibine indirmiş. *Bkz.* Thor, Midgard, Ymir.

Hypatos Kreionton. *(Yunan)* Zeus'ün sanlıklarından biri... *Hükümdarların ulusu* anlamındadır. *Bkz.* Zeus.

Hypatos Mestor. *(Yunan)* Zeus'ün sanlıklarından biri... *Ulu yolgösterici* anlamındadır. *Bkz.* Zeus.

Hyperboreios'lar. *Bkz.* Hyperbore'lar.

Hyperbore'lar. *(Yunan)* Yeryüzü cenneti sayılan bir ülkede oturan bir ulus.. Antikçağın *yeryüzü cenneti* tasarımı olan *Hyperboreoi*'lerin ülkesi *kuzey rüzgârı* (Yu. Boreas)'nın ötesinde bir yerlerdeymiş. Güneşin hiç batmadığı bu ülkede hava her zaman ılık, çayırlar her zaman yeşil, ağaçlar her zaman meyveliymiş. *Apollon* da hava kışlayınca oraya kaçar, kışı orada geçirirmiş. Ölümsüzlük büyüsü de yapabilen bu ulusun insanları hiç ölmezmiş. *Bkz.* Apollon.

Hyperboreoi. *Bkz.* Hyperbore'lar.

Hyperion. *(Yunan)* Güneş, ay ve şafağın babası... *Uranos*'la *Gaia*'nın oğludur. *Bkz.* Helios, Eos, Selene.

Hypermenes. *(Yunan)* Zeus'ün sanlıklarından biri... *Büyük güçlü* anlamındadır. *Bkz.* Zeus.

Hypermestra. *(Yunan)* Danaos kızlarının en küçüğü... Elli *Danaos* kızıyla elli *Aigyptos* oğlunun evlenmeleri serüveninde kocasını öldürmeyen tek kız budur. *Bkz.* Lynkeus, Danaid'ler.

Hypermnestra. *Bkz.* Hypermestra.

Hypnos. *(Yunan)* Uyku-tanrı... *Erebos*'la *Nyks*'in oğlu, *Thanatos* (ölüm)'un ikiz kardeşidir. *Bkz.* Nyks, Thanatos.

Hypokhthonioi. *(Yunan)* Yeraltı ve ölüm tanrılarını niteleyen genel ad... *Yeraltılılar* anlamındadır, Roma'lılar aynı anlamda *inferi* derler. *Bkz.* Hades, Persephone, Pluto, Demeter, Adonis, Kore.

Hypsenor. *(Yunan)* Troia'lı savaşçı... *Eurypylos* tarafından öldürülür. *Bkz.* Eurypylos.

Hypsipyle. *(Yunan)* Lemnos'lu kraliçe... Kral *Thoas*'ın kızı, *İason*'un karısıdır. Tanrı *Dionysos*'un da torunu olduğu söylenir. Lemnos kadınlarının, kendileriyle yatmak istemediklerinden ötürü, adanın bütün erkeklerini öldürdüklerinde sadece o kral babasını kurtarmış. *Bkz.* Thoas, İason.

Hypsikreon. *(Yunan)* Miletos'lu... Karısı *Neaira*, Naksos'lu *Promedon*'a kaçmış, Miletos'la Haksos arasındaki savaş da bu yüzden çıkmış. *Bkz.* Neaira.

Hyrmine. *(Yunan)* Helios'un karılarından biri... *Augias*'la *Aktor*'un annesidir. *Bkz.* Helios.

I

Ilıca. *(Genel)* Tanrısal sayılan iyi edici suların hamamı... *Kaplıca* deyimiyle anlamdaştır. Eski Yunan ve Roma inançlarında ılıcalardaki suların kutsallığı ve tanrılık gücü yaygındı. İyi edici suların aslan ağzından akıtılması geleneği de bu inançların ürünüdür. *Bkz.* A, Su.

Irklar. *(Genel)* Belli özellikler taşıdığından ötürü ırk adı verilen insan türlerinin tûfan'dan sonra doğan çocuklardan oluştuğu inancı... Bu inanç, eski Sümer mitolojisinden Yahudi, Hıristiyan, Müslüman inançlarına kadar çeşitli tasarımlarda yer almıştır. Sümerler, ırkların *Utnapiştim*'in tûfan'dan kurtulduktan sonra türeyen soyundan oluştuğuna inanmışlardı. Aynı inanç Yahudi, Hıristiyan ve Müslüman dinlerinde ünlü tûfancı *Nuh*'la çocukları *Ham, Sam* ve *Yâfes*'de de sürmüştür. Yahudi, Hıristiyan ve Müslümanlar üç büyük ırkın bu üç çocuğun soyu olduğuna inanırlar. Eski Yunan mitolojisinde de bu inanç tûfancı *Deukalion*'la oğul ve torunları *Hellen, Doros, Aiolos, Ksuthos, İon, Akhaios*'a bağlanır. Yunan boyları bu çocuk ve torunlardan oluşmuştur. *Bkz.* Tûfan, Utnapiştim, Nuh, Deukalion, Hellen, Doros, Aiolos, İon, Akhaios.

Irmak. *(Hint)* Halk inançlarında soyluluğa bir tepki olarak örnek gösterilen akarsu... *Drona*'nın bir arabacının oğlu olduğunu, bundan ötürü de soylu *Arguna*'yla dövüşmemesi gerektiğini söyleyenlere *Duryodhana* şu karşılığı verir: "Suları gürül gürül akan bir ırmağın kaynağını kimse aramaz". *Bkz.* Drona.

Irmak-tanrılar... *(Yunan)* Poseidon'un buyruğu altında olan küçük su tanrıları... Bunların arasında özellikle *Akheloos* ve *Alpheios* çok ünlüdür. Roma mitolojisinde de *Volturnus, Tiberinus, İuturna, Kamena'lar* ve bunların arasında özellikle *Egeria* ünlü ırmak-tanrı ve tanrıçalarıdır. Suyun kutsallığı hemen bütün mitolojilerin ortak inancıdır. *Bkz.* A, Poseidon, Akheloos, Alpheios.

Irz. *(Genel)* Kutsal sayılan cinsel nâmus... Genellikle *nâmus* anlamına kullanılan Arapça *ırz* deyimi özel olarak cinsellikle ilişkili bir nâmus anlayışını dile getirir. En ilkellerden en uygar toplumlara kadar *ırz*, dinsel anlamda kutsal sayılmıştır. Özellikle İslâmlık, onu maddî ve mânevî bütün değerlerin ölçüsü olarak tanımlar. *Bkz.* Kutsal.

Isb. *(İslâm)* Tanrının parmağı... İslâm inançlarında tanrı cisimsizdir. Bundan ötürü de onun hiçbir örgeni bulunmadığı gibi *el* (*Ar.* Yed)'i ve *parmak* (*Ar.* Isb)'ı da bulunmamak gerekir. Buna karşı birçok hadîslerde tanrının *yed* ve *ısb*'ından söz edilmiştir. *Selefiyyûn*'a göre, bu gibi sözler üstünde düşünmemek ve durmamak gerekir, çünkü peygamber *Muhammet*'in bu sözlerle bir *cisim*'i kasdetmediği muhakkaktır, yoksa cisme tapmak puta tapmak olurdu ki bunu da peygamberin önereceği düşünülemez. Kimi İslâm düşünürleri "bu ülke şu hükümdârın elindedir" ya da "bu işde falanın parmağı var" önermelerinde olduğu gibi *yed* ve *ısb* sözcüklerinin cisimsiz anlamları da bulunduğunu ileri sürerek bu sorunu çözümlemeye çalışmışlardır. Bu anlayışa göre, peygamber ne söylemişse doğru söylemiştir, onun sözlerini tartışmamak gerekir. Çünkü onun sözlerinde geçen *el, parmak* ve *yüz* sözcüklerinin tanrının şânına yakışan anlamlarda kullanılmış olduğu kesindir. *Bkz.* El.

Iskat. *(İslâm)* Ölünün namaz borçlarının bağışlanması için özel olarak verilen sadaka... *Yok etme* anlamına gelen bu Arapça sözcük dinsel anlamda ölü için verilen sadakayı dile getirir. Sadaka verilmek yoluyla namaz borçlarının bağışlanacağı umudu kimi mezheplerin ileri sürdüğü dinsel bir varsayımdır, Müslümanların kutsal kitabında böyle bir yargı yoktur. Özellikle Hanefî mezhebi ıskatın ayrıntılarını saptamıştır. Örneğin kılınmayan her namaz için bir *fitre* tutarı darı verilecektir. Genellikle ölen kişinin kaç namaz ve oruç borçlandığı bilinemeyeceğinden bunun tutarı geniş çaplı bir tahminle saptanır. Bu tutar, ölenin mirasçıları tarafından ödenemeyecek kadar büyük bir parayı gerektiyorsa *devir* adı verilen bir *dinsel hile* (Hiyle-i şer'iyye)'ye başvurulur. Bu hile şöyle gerçekleştirilir: Örneğin, bir yoksula yüz lira hibe edilir, yoksul bu parayı kendisine hibe edene geri verir ve hibe eder, o da yeniden yoksula hibe eder. Bu işlem on kez yapılarak yüz lira bin liraya çıkarılmış olur. *Bkz.* Fıtır.

Istavroz. *Bkz.* Haç.

Işık. *(Genel)* Tanrısal ya da evrensel bilgi... *Işık* deyimi Doğu'da ve Batı'da gerek dinsel, gerek gizemsel anlamlarda tanrısal ya da evrensel bilgi'yle bu bilgiyi vereni nitelemek için kullanılır. Birçok tarikatlarda derviş *nûr* (ışık)'dur, tanrı da *nûr-ül-envâr* (ışıklar ışığı)'dır. Uluslararası Masonluk *evrensel bilgi* anlamında *nûr-u ziyâ*'yı amaçlar. İslâm gizemciliğinde *İşrâkîyye*

anlayışı (*Tr.* Işıkçılık, *Fr.* Illuminisme) Yeni Platoncu bir temelden yola çıkar, evrensel oluşmayı ışığın yayılmasıyla açıklar. İranlıların Zerdüştçülüğünde de dünya *ışık*'la *karanlık*'ın savaş alanıdır. Eski Mısır'ın Hermetizmi de *ışık* düşüncesi üstüne kurulmuştur. *Bkz.* Hermetizm, Mazdeizm.

Işıkçılık. *Bkz.* Işık.

Işıknâme. *(İslâm)* Hurûfîliğin sırlarını açıklayan yapıt... Fazlullah Hurûfî'nin *Câvidannâme*'sinin, konunun incelenmesiyle birlikte, Friş-teoğlu tarafından yapılan çevirisidir. *Bkz.* Hurûfîlik.

Iztırap. *(Genel)* Acı çekme yoluyla tanrıya ulaşılacağı inancı... Doğu ve Batı çileciliği bu inanca dayanır. Kimi İslâm ve Hıristiyan tarikatlarına göre de dünya ve onun üstündeki insan yaşamı bir *ıztırap* (acı çekme)'tır. Hıristiyanlık, *Âdem*'in elma hırsızlığı yüzünden insanları ıztırap çektikleri ve bu ıztıraptan ancak tanrının bağışıyla kurtulabilecekleri inancındadır. *Bkz.* Çilecilik, Bağış.

İ

İakhos. *(Yunan)* Eleusis Dionysos'u... Adı *Eleusis* törenlerinde atılan *İakhe* çığlıklarından türemiştir. Kimi anlatımlarda *Demeter*'in oğlu ya da kocası olduğu söylenir. Kimi anlatımlarda da *Zeus*'le *Persephone*'nin birleşmesinden doğan *Zagreus*'un bir başka adıdır. Başka anlatımlarda da *Dionysos*'un peri *Aura*'yla birleşmesinden doğduğu söylenir. *Bkz.* Dionysos.

İalemos. *(Yunan)* Genç yaşta ölenlere sızlanma-tanrı... *Apollon*'la *Kalliope*'nin oğludur. Kişileşmiş ağlayıp sızlama olarak tanımlanır.

İalmenos. *(Yunan)* Ares'in oğlu... *Bkz.* Ares.

İalu. *(Mısır)* Ölülerin gittiği güneş ülkesi... Eski Mısır'ın ünlü *Ölüler Kitabı*, bir ölünün *İalu* çayırlarındaki yeni yaşamını anlatır. *İalu*, Mısır inançlarında *cennet*'tir. *Osiris*'in yargısından geçen ölüler, bu yargıdan başarıyla geçmişlerse, *İalu* ya da *İaru*'da sonsuz bir yaşama kavuşurlar. Bu cennet de, büyük dinlerin cennetleri gibi iştah açıcı yiyecekler ve bedensel zevklerle tanımlanmıştır. *Bkz.* Cennet, Ölüler Kitabı, Aşhlu.

İambe. *(Yunan)* Pan'la Ekho'nun kızı... Eski Yunan şiirindeki *İambos* ölçüsü de onun adından türemiş. *Baubo* adıyla anılır. *Bkz.* Baubo.

İambos. *Bkz.* İambe, Dithyrambos.

İamos. *(Yunan)* Ünlü kâhinler ailesinin atası... *Apollon*'la *Euadne*'nin oğludur. Ünlü kâhinler ailesi *İamidai*'ler onun torunlarıymış. İki yılan tarafından balla beslenmiş ve Apollon ona geleceği bilme yeteneği vermiş. *Bkz.* Kehânet.

İanus. *(Roma)* Kapı-tanrı... *Kapı* (*Lâ.* İanua)'ları bekler, evin koruyucusudur. Evin giriş yerinden içeri sokulmaya çalışan uğursuzluklardan korunmak için yapılan büyüsel işlemlerin ürünüdür. *Bkz.* Roma Dini.

İapetos. *(Yunan)* Ünlü oğulları olan baba titan... *Uranos*'la *Gaia*'nın oğludur. *Klymene* ya da *Asia*'yla evlenmiş ve *İapetos oğulları* adıyla anılan *Prometheus, Epimetheus, Atlas* ve *Menoitios*'un babası olmuştur. *Bkz.* Prometheus, Epimetheus, Atlas, Menoitios, Titan'lar.

İarbas. *(Yunan)* Dido'nun bir sığır derisi tutacak yer satın aldığı kral... *Dido*, sığır derisini şerit biçiminde kesip toprağı öyle ölçmüş. *Bkz.* Dido, Byrsa.

İardanos. *(Yunan)* Lydia kralı... *Omphale*'nin de babasıymış. *Bkz.* Omphale.

İaru. *Bkz.* İalu.

İasion. *(Yunan)* Demeter'le Kybele'nin sevgilisi... *Zeus*'ün *Elektra*'dan olan oğludur. *Demeter*'den *Plutos*, *Kybele*'den de *Korybas* adlı çocukları var. *Bkz.* Korybant'lar.

İason. *(Yunan)* Argonaut'lar seferinin kahramanı... İolkos kralı *Aison*'un oğludur. Amcası *Pelias*'la taht kavgaları yüzünden Kolkhis'ten altın postu almaya gitmiş. Argo gemisini de yaptıran odur. *Bkz.* Pelias, Argonaut'lar.

İasos. *(Yunan)* Atalante'nin babası... *Bkz.* Atalante.

İb. *Bkz.* Ab.

İbâdet. *(İslâm)* Tanrıya tapma... Tanrı buyruklarını yerine getirmekle gerçekleşir. İslâm dininde bedenle yapılan (namaz, oruç), malla yapılan (zekât) ve hem beden hem de malla yapılan (hac) *ibâdet* olmak üzere üç türlüdür. *Bkz.* Tapım, Namaz, Oruç, Hac, Zekât.

İbâdiyye. *Bkz.* Abâdiyye.

İbaha. *(İslâm)* İslâm dinince yasaklanmış olan şeyleri yasaklanmış saymama... *Mubah kılma* anlamındadır. Kimi tarikatların öğretisi olan bu görüş, Müslümanlıkça sapkınlık sayılır. Bu görüşte olanlara *ibâhî* denir. *Bkz.* İbâhiyye.

İbâhiyye. *(İslâm)* İbaha görüşünü izleyenlere Müslümanlarca verilen genel ad... Hemen bütün Bâtınî tarikatları bu genel adla anılır. Özellikle Hasan Sabbâh'ın geliştirdiği Bâtınî hareketi ve onun kurduğu tarikat *İbâhiyye* adını taşır. Bu tarikattan olanlara *İbâhiyyûn* (İbahacılar) denir. *Bkz.* Bâtınîlik, Sabbâhiyye, İbaha.

İbâziyye. *(İslâm)* Haricîliğin önemli bir kolu... Haricîlerden Abdullah bin İbâz'ın yandaşları bu adla anılır. Kendilerine *ehli istikamet* (doğru yolu tutanlar) adını vermişlerdir. *Beyaziyye* adıyla da anılmışlardır. Kimi Afrikalılar bu tutumun öğretisini *beşinci mezhep* saymışlardır. Örneğin günümüzde de Zengibar'ın resmî mezhebi *İbâziyye*'dir. Haricîliğin günümüze kadar süregelmiş olan tek kolu budur. Kuramsal görüşlerinin en önemlisi Haricî olmayanları *müşrik* saymayıp *kâfir* saymalarıdır. Yâni onların da Müslüman olduğunu kabul ederler, ama *küfür ve dalâlet* içinde olduklarını ileri sürerler. Bu anlayışlarının sonucu olarak da onlarla evlenmeyi *câiz* sayarlar, savaşta aldıklarından baş-

ka mallarına el koymayı yasaklarlar, tanıklıklarını da kabul ederler. *Bkz.* Haricîlik.

İbdâ. *(İslâm)* Yeniden var etme... İslâm dinine göre, tanrının niteliklerindendir. *Bkz.* Müslümanlık.

İber'lerin Dini. *(İber)* İberik yarımadasına adını veren halkların inancı... Yunan tarihçilerinin *İberos* adını verdikleri bu halk topluluğu, taş çağının sonlarına doğru İspanya'nın bir bölümüne yerleşmişlerdir. Kökenleri iyice bilinmemektedir. Akdeniz özelliklerini taşıyan çoktanrıcı bir dinleri olduğu, ay ve yıldızlar gibi göksel güçlere ve boğa gibi hayvanlara taptıkları buluntulardan anlaşılmaktadır. *Elche* adında kanatlı bir tanrıları olduğu da biliniyor. Cennet ve cehennem tasarımları olduğu yazıt ve kabartma kalıntılarından öğrenilmiştir. *Bkz.* Çoktanrıcılık, Hayvan Tapımı, Yıldız Tapımı.

İblis. *Bkz.* Şeytan.

İbrahim. *(Yahudi)* Büyük Yahudi peygamberi... *İbrahim* (Abraham), Hıristiyan ve Müslümanlarca da tanınmış bir Yahudi peygamberidir. Küçük bir çocukken puthaneye girip putları kırmakla ünlüdür. Putları kimin kırdığını soranlara, "en büyük put, ötekileri kırdı" demiş. "Put böyle bir şeyi yapabilir mi?" diyenlere de, "bu kadarcık bir işi beceremeyene ne diye tapıyorsunuz?" karşılığını vermiş. Tanrı, onu sınamak için, kendisine oğlu *İsmail*'i kurban etmesini bildirmiş, bu buyruğu yerine getireceği sırada da gökten çocuğun yerine kurban edilmek üzere bir koç indirilmiş. Koç kurban etme geleneği de bu olaydan türemiş. Doksan dokuz yaşındayken ilk sünnet olan da odur. Çok yaşlılığında *İshak* adında bir oğlu olması da mûcize sayılır. *Kur'an*'ın tanıdığı yirmi dört peygamberden biridir ve kendisine on sayfalık kitap verildiğine de inanılır. Tanrının gönderdiği bu on sayfalık kitaba Müslümanlar *Suhuf* derler. Müslümanlar onun *Nemrud* tarafından ateşe atılıp yakıldığına inanırlar. *Tevrat*'sa onun yüz yetmiş beş yaşında eceliyle öldüğünü yazar. Tanrı, onun yönetimindeki Yahudi kavmine Filistin'i vaadetmiş, bu yüzden Filistin'e *arz-ı mev'ud* (vaadedilmiş ülke) denir. İbrânîler bu yüzden, *İbrahim oğulları* adıyla da anılırlar. *Bkz.* Yahudilik, Kurban, Sünnet, Put, Akârkûf, Sara.

İbrahimiyye. *(Arap)* Müşebbihe inancı güden bir tarikat... İbrahim bin Ebî Yahya El-Eslemî tarafından kurulmuştur. Tanrıyı insana *benzeten* (teşbih eden) bir anlayışı vardır. *Bkz.* Müşebbihe.

İbrânî Dini. *Bkz.* Yahudilik.

İ'caz-ul-Kur'an. *(İslâm)* Kur'an'ın benzerinin yazılamayacağı inancı... Ehli sünnete göre *İ'caz -ul-Kur'an* bir mûcizedir. Mûtezile anlayışı genellikle bunu yadsır. *Bkz.* Kur'an, Tansık, Ehli Sünnet, Mûtezile.

İcmâ. *(İslâm)* Bir konuda birleşme... Kur'an ve hadîslerin açıklamadığı sorunların çözümü için İslâm fıkhında önemli bir yöntem olarak ileri sürülmüştür. Sünnî mezhepler *icmâ-ı ümmet* (bütün Müslümanların bir konu üstünde oybirliğine varmaları)'i kabul ederler. Ne var ki bu oybirliğini gerçekleştirmek olanaksız denecek ölçüde güçtür. Bu birleşme Kur'an ve hadîslerin açık yargılarını ortadan kaldıramaz, ancak boşlukları doldurabilir. *Bkz.* Hanefîlik.

İçrekçilik. *(Genel)* Asıl dinsel gerçeklerin anlayabilecek yetenekte ve bilgide olanlara bildirilebileceği görüşü... Genel olarak *Ar.* Bâtınîyye ve *Fr.* Esotérisme karşılığıdır. Antikçağ Yunanlılarının gizemci düşünürü Pitagoras öğrencilerini *içrek* (*Yu.* Esoterikos) ve *dışrak* (*Yu.* Exoterikos) olmak üzere ikiye ayırırmış, gizli öğretisini ancak birincilere öğretirmiş. Özellikle Hıristiyan ve İslâm gizemciliğinde *içrekçilik*, dinsel dogmalarla çelişen ve onları yadsıyan bir görüşü dile getirir. Yahudilerin *kabala* öğretileri de içrek bir öğretidir. Gizliciliğin uğraştığı bütün gizli bilimler *içrek* (*Ar.* Bâtınî, *Fr.* Esotérique)'tir. İslâm gizemciliğine göre dinin bir *iç*'i, bir de *dış*'ı vardır. Gerekli olan dışı değil, içidir. Ne var ki herkes bu içi anlayamaz, onu ancak anlayabilecek kadar yetişmiş olanlara bildirmek ve ötekilerden gizlemek gerekir. İç anlamı bilenin dış anlama karşı yükümlülüğü ortadan kalkar. Örneğin, Bâtınîlere göre *zekât*, bilimi yaymak demektir. Bu iç ve asıl anlamı öğrenen Bâtınî artık zekât vermekle yükümlü değildir. Genel olarak bu anlayışta olanlar hangi din ve mezhepten olurlarsa olsunlar *içrekçi* adıyla anılırlar. *Te'vil* (ilk ve asıl olana, *evvel*'e götürme) adı verilen yorum yöntemi, gerektiğinde içrekçi olmayan dincilerce de kullanılmıştır. İçrekçi olmayan dinciler, içrekçileri, bu yöntemi aşırı ve yanlış bir biçimde kullanarak dinsizliğe varmakla suçlarlar. İslâm içrekçiliğinin doğuşu üstüne ileri sürülen İslâmsal varsayım, Müslümanlığı silâh gücüyle engelleyemeyen İranlıların onu bu yolla parçalamak ve çökertmek isteyişlerine bağlanır. Aynı zamanda, peygamber yakınlarının birtakım haksızlıklara uğradığını ve Müslüman halkların bu haksızlıklara

karşı çok duygulu bulunduğunu bilen İranlıların bu duygululuktan da yararlanarak *Ali* ve çocukları yandaşlığını da amaçlarına uygun olarak kullandıkları ileri sürülür. Bu varsayıma göre, *Bâtınî-Şiî* birleşimi böylelikle gerçekleşmiştir. Bu anlamda Müslümanlığa tümüyle karşıt bir anlayışı geliştiren İslâm içrekçiliği (Bâtınîlik) şu çeşitli adlarla anılmıştır: *İsmâîliyye, Mübârekiyye, Ebû Müslimiyye, Hurremiyye, Bâbekiyye, Maziyâriyye, Mukannaiyye, Nuseyriyye, Dürziyye, Haşhaşiyye, Sabbahiyye, Tâlimiyye, Fidaviyye, Karâmita, Hurremdînîyye, Muhammire, Râvendiyye, Burkaiyye, Halefiyye, Gergâniyye, Mübeyyiziyye, Saidîyye, Cenâbiyye,* vb... Genel olarak içrekçilerin, usaaykırı dinsel dogmaları usauygun bir yoruma kavuşturmaya çalıştıkları da söylenebilir. Ne var ki kimi içrekçiler bu yorumlarda büsbütün usaaykırılığa düşmekten de kaçınamamışlardır. *Bkz.* Bâtınîlik, Gizlicilik, Gizemcilik.

İçtihat. *(İslâm)* Kur'an ve hadîslerde çözümlenemeyen sorunlarda bilginlerin görüşü... Müslümanlar *içtihat* kapısının peygamber *Muhammet* tarafından açık bırakıldığına inanırlar. Bir bakıma bizzat peygamber Muhammet de *hadîs*'lerinde bir *müçtehid* (anlayış ileri süren)'tir. İslâm inançlarına göre, tanrı sözleri olan *hadîs*'lerde açıklanmış olan bir konu üstünde *içtihat* olanaksızdır. *Bkz.* Kur'an, Hadîs, Hanefîlik.

İda. *(Yunan)* Zeus'un sütannesi... Girit kralı *Melisseus*'un kızıdır. Yunan mitolojisinde bu adı taşıyan bir başka kadınla bir de dağ var. Kadın, *Korybas*'ın kızı, Girit kralı *Lykastos*'un karısı ve *Minos*'un annesidir. Dağ da Çanakkale'deki Kazdağı'nın Yunan mitolojisindeki adıdır. *Kybele* bu dağda otururmuş. Girit'te *Zeus*'ün büyütüldüğü dağ da aynı adı taşır. *Bkz.* Zeus, Korybant'lar.

İdaia. *(Yunan)* İda dağlı peri... Irmak tanrı *Skamandros*'un karısı ve Teukris'lilerin kralı olan *Teuker* ya da *Teukros*'un annesidir. *Dardanos*'un kızı ve Trakya kralı *Phineus*'un karısı da bu adı taşır. *Bkz.* Teuker, Phineus.

İdaios. *(Yunan)* İda dağlı erkekler... *Priamos*'un oğullarından biriyle arabacısı, *Paris*'le *Helena*'nın çocuklarından biri, *Korybant'lar*'dan biri, *Dares*'in oğlu, *Dardanos*'un çocuklarından biri bu adı taşırlar. Frigya'daki *İda* dağına adını veren bu sonuncusuymuş. *Bkz.* Dardanos.

İdas. *(Yunan)* Zeus'ün yıldırımla çarptığı kahraman... *Aphareus*'la *Arene*'nin oğludur. *Marpessa*'ya aşkıyla da ünlüdür. *Bkz.* Marpessa, Lynkeus.

İdealizm. *(Genel)* Varlığın düşüncede bulunduğu inancı... İnsanlığın en yaygın ve günümüze kadar süregelmiş bulunan inançlarından biridir. Varlığın insan düşüncesinde bulunduğu inancına *öznel idealizm*, insan düşüncesi dışında tümel ya da tanrılık bir düşüncede bulunduğu inancına *nesnel idealizm* denir. Tanrı ve tanrılık tasarımlar bu inançtan doğmuştur. Çünkü idealizm, gerçekliği özdekdışı sayar ve çeşitli adlar altında özdeksiz – bundan ötürü de ruhsal – varlıklar hayâl eder. Özdeğin gücünü ve yönetimini bu özdeksiz varlıklara bağlar. İnanç alanının felsefesel kaynağı *idealizm*'dir. *Bkz.* İnanç.

İdmon. *(Yunan)* Argonaut'lardan ünlü bir kâhin... *Bkz.* Argonaut'lar.

İdol. *(Genel)* Tanrılara adak olarak sunulan taştan ve topraktan yapılma heykelcik... Yunanca *eidolon* (Ar. Tasvir) deyiminden türetilen bu terim daha sonra *put* anlamında da kullanılmıştır. *Bkz.* Put.

İdomeneus. *(Yunan)* Girit kralı... Oğlunu *Posedion*'a kurban etmesiyle ünlüdür. *Deukalion*'un oğlu ve *Minos*'un torunudur. *Bkz.* Deukalion.

İdris. *(Yahudi)* Hıristiyan ve Müslümanların da tanıdığı bir Yahudi peygamberi... *Tevrat*'ta adı *Hanok* ya da *Henoch*'tur. Yahudiler onun üç yüz elli altı yıl yaşadığına ve tanrı tarafından ölümsüzleştirilerek göğe alındığına inanırlar. Müslümanlara göre otuz sayfalık kitap sahibi bir peygamberdir, ilk dikiş diken ve ilk yazı yazandır. Mısırlıların *Hermes*'iyle de arasında bir ilişki kurulur ve Hermetizmin kurucusu olduğu söylenir. Kimilerince de *İskender*'in ölümsüzlüğe kavuşan aşçısı *Andreas* olduğuna inanılır. İslâm inançlarına göre tanrıyı kendi sözüyle bağlayan bir kurnazlığı da vardır, cenneti görmek için tanrının canını almasını ve kendisine cenneti göstermesini istemiş, bu isteği gerçekleşince de cennetten bir daha çıkmamak için tûbâ ağacına sımsıkı yapışmış ve tanrıya, "her insan ölümü bir kez tadacaktır" âyetini ileri sürerek kendisini artık diriltemeyeceğini, çünkü bir kez ölmüş bulunduğunu söylemiş ve ölümsüzlüğe kavuşarak cennette kalmış. *Hızır* inancıyla da ilişkisi vardır. *Bkz.* Hızır, Âbıhayât, Peygamber.

İdun. *(İskandinav)* İlkbahar-tanrıça... *Svlodpat*'ın kızı ve *Brage*'nin karısıdır. *Brage* tanrı *Odin*'in oğullarından bir tanrıdır. *Bkz.* Odin.

İdus. *(Roma)* Sekiz günlük açlık sırasında Roma'yı beslediğine inanılan mitolojik kişi... *Bkz.* Roma Dini.

İdyia. *(Yunan)* Aietes'in karısı... *Okeanos*'un kızı ve *Medeia*'nın annesidir. *Bkz.* Aietes, Okeanos, Medeia.

İdzanami. *Bkz.* İzanami.

İdzanagi. *Bkz.* İzanaghi.

İdzumo. *(Japon)* Deniz tanrısı Susanovo'nun gökten kovulunca yeryüzünde yerleştiği bölge... Bu bölgeye yerleştikten sonra yeryüzünü o ve onun soyu yönetmeye başlamış. *Bkz.* Take Haya Susanovo.

İfigeneia. *Bkz.* İphigeneia.

İfikles. *Bkz.* İphikles.

İfrit. *(İslâm)* En güçlü cin... *Kur'an*'da adı geçer, *çok güçlü* anlamındadır. *Belkıs*'in tahtını o taşımış. Sonraları *şeytan* anlamında da kullanılmıştır. *Bkz.* Cin, Şeytan.

İftar. *(İslâm)* Oruç bozma... Güneşin batmasıyla *iftar* edilir. Saat olarak bu zaman her gün değişir. *Bkz.* Oruç.

İgerna. *(Fransız)* Tintaiel dukasının güzel karısı... Kral *Uter* ona âşık olur. Ünlü *Merlin* de ona âşıktır. Breton mitolojisinin başkişilerinden biridir. *Bkz.* Merlin, Uter Pandragon.

İgig'ler. *(Bâbil)* Gök tanrıları... Yer tanrıları olan *Anunnaki'ler*'in karşıtıdır. *Bkz.* Anunnaki.

İgvâ. *(Genel)* Doğru yoldan saptırma çabası... Hıristiyanlıkta Augustinus'cular, İslâmlıkta Gazâlî tarafından kullanılan bir terimdir. Bu saptırma çabası bir insan, şeytan ya da insanın kendi bedensel istekleri tarafından olabileceği gibi bir sınama niteliğiyle tanrı tarafından da (*Lâ.* Tentatio probationis) gerçekleştirilebilir. Çilecilik *igvâ*'dan kaçınma gerekçesinden doğmuştur. *Bkz.* Çilecilik, Şeytan.

İhbariyye. *(İslâm)* Şiiliğin önemli kollarından İmamiyye'nin bir başka adı... Meleklerin imama tanrıdan haber taşıdığına inandıkları için kendilerine *İhbariyye* de denmiştir. *Bkz.* İmamiyye, Şiilik.

İhlâs. *(İslâm)* Tanrıya yürekten inanma... *Bkz.* Müslümanlık.

İhrâm. *(İslâm)* İslâm dinince hac'ta giyilmesi zorunlu kılınan dikişsiz giyit... Zorunluluk, hac amacıyla yola çıkma ânında başlar. Bu kılıkla yola çıkamayanlar ihrâma geç girdiklerinden ötürü kefâret olarak bir kurban kesmekle yükümlüdürler. *Bkz.* Hac, Kefâret.

İhtilâm. *(İslâm)* Tasavvuf dilinde tarikat sırrını yabancılara verme... Böyle bir suç işleyenin *ahdi yenileme*'si anlamında *gusül abdesti alma*'sı gereklidir. Sözcük anlamında *rüyâ* demek olan *hulm*'den türeyip *rüyâda cinsel azgınlık* demektir. *Bkz.* Tasavvuf.

İhtiyâr. *(İslâm)* Elindelik... İslâmın temel şartlarından biri *kazâ ve kader*'e inanmaktır. Bu bakımdan Müslümanlıkta *ihtiyâr*, yâni bir eylemi insanın kendi isteği ve irâdesiyle gerçekleştirmesi söz konusu değildir. Buna karşı Mûtezile anlayışı, insanın *ihtiyâr*'ının elinde olduğunu ve insanın, "kendi fiilinin hâliki" (kendi eyleminin yaratıcısı) bulunduğunu ileri sürer. Mûtezilecilerin usauygun yorumlarına göre öbürdünyadaki sorumluluk ancak böylelikle olanaklıdır. Bir insanın kendi elinde olmayan bir eyleminden ötürü ceza görmesi *zulüm*'dür ki bu tanrının *zâlim* olduğunu söylemek demektir. *Bkz.* Kazâ, Kader, Mûtezile, Kaderiyye, Cebriyye.

İhtiyârât. *(Genel)* Gezegenlerin durumlarına göre bir işin yapılması ya da yapılmaması gerektiğini seçme inancı... *Müneccimlik* ve *ilm-i nücûm* denilen *astroloji*'yle ilgili bulunan bu inancın kökü, Yahudilerin peygamberi *Mûsâ*'ya bağlanır. Mûsâ, her ayda iki uğursuz gün olduğunu ve bu günlerde hiçbir işe başlanmamasını söylemiş. Hemen her din bağlılarının inandıkları bu boşinanç, *uğurlu ve uğursuz günler* biçiminde çağımızda da sürmektedir. Arap inançlarında her Arap ayının ilk on günü uğurlu, on birinden yirmisine kadar olan günler uğursuz, yirmi birinden otuzuna kadar olan günler çok uğursuz sayılır. *Bkz.* Müneccimlik.

İhtiyarlık. *(İskandinav)* Yenilmez güç... İskandinav mitolojisinde tanrı *Thor*, ihtiyar bir uşakla yaptığı yarışta yenilir. Bu inanç, ihtiyarlığın deneysel gücünü kimsenin alt edemeyeceğini simgeler. *Bkz.* Thor.

İhyâ. *(İslâm)* Bir geceyi sabaha kadar tapımla geçirme... Tasavvuf dilinde cuma ve pazartesi gecelerine *ihyâ gecesi* denir. Sözcük anlamında *canlandırma* demektir. *Bkz.* Tapım.

İkab. *(İslâm)* Öldükten sonra tanrının insana verdiği ceza... İslâm inançlarına göre, günah işleyenler için *ikab* zorunludur. *Bkz.* Günah, İhtiyâr, Cebriyye.

İkadios. *(Yunan)* Apollon'un oğlu... *Lykia* adlı periden doğmadır, doğduğu bölgeye de annesinin adını vermiş. *Bkz.* Lykia.

İkarios. *(Yunan)* Penelope'nin babası... Kızını evlendirmek için *Odysseus*'un kazandığı yarışı düzenlemekle ünlüdür. Yunan mitolojisinde bu adı taşıyan bir de Atina'lı tüccar var, Hellen'lere üzüm bağlarını o tanıtmış, *Erigone* adında bir de kızı var. *Bkz.* Penelope.

İkaros. *(Yunan)* Babasının yaptığı kanatla labirentten göklere uçan delikanlı... *Daidalos*'un oğludur. Bu kanatlarla o kadar yükselmiştir ki gururundan *Helios*'u küçümsemiş, tanrı da onu Sisam adasının denizine atmış. Bu deniz onun adıyla anılıyor. *Bkz.* Daidalos, Helios, Minos.

İkelos. *(Yunan)* Düş-tanrı... *Phobetor* adıyla da anılır. İnsanlara yalnız hayvan biçiminde görünürmüş.

İkenga. *(İlkel)* Dinsel ve büyüsel heykelcik... Nijerya İbo'ları küçük çocukları koruduğuna inandıkları bu gibi heykelciklere *ikenga* derler. Nijerya Yoruba'ları da ikiz kardeşlerden biri öldüğü zaman öbürünü korumak için *ibeji*'ler yaparlar. *Bkz.* İdol.

İkh. *(Mısır)* İnsanı canlı kılan tanrılık güç... *Ah* biçiminde de yazılıp söylenir. Bu güç, ölümden sonraki yaşamı da sağlamaktadır. *Bkz.* Ba, Ka, Mısır Dini.

İkhthys. *(Hıristiyan)* İsâ'yı simgeleyen balık... Yunanca *balık* demektir. Yunanca, *tanrının oğlu kurtarıcı İsâ* anlamındaki *İesus Khristos Theuyios Soter* tümcesindeki sözcüklerin ilk harfleri de *İ-Kh-Thy-S* bu sözcüğü meydana getirdiğinden *İsâ*'nın simgesi balıktır. Bu sözcükle İsâ dile getirilmiş olur. *Bkz.* İsâ.

İki. *Bkz.* Arithmos.

İkinci Derecedeki Totem. *(İlkel)* Alt totem... *Bkz.* Totem.

İkitanrıcılık. *(Genel)* İyi ve kötü olmak üzere iki tanrıya birden inanma... Bu anlayış İran Zerdüştçülüğünde ve Manişeizminde iyi ve kötü iki tanrı karşıtlığı biçiminde gerçekleştirildiği gibi eski Mısır'daki iyilikçi tanrılar ve kötülükçü tanrılar gruplarıyla da gerçekleştirilmiştir. Gnostik anlayışların kiminde de böylesine bir ikitanrıcılık görülmüştür. *Bkz.* Tanrı, Tektanrıcılık, Çoktanrıcılık, Mazdeizm, Manişeizm.

İkizler. *Bkz.* Dioskur'lar.

İksion. *(Yunan)* Cehennemde sonsuzca cezalanacak olan kral... At adamlar olan *Kentaur'lar*'ın da babasıdır. Tanrılar tanısının karısı *Hera*'ya âşık olmuş ve onun görüntüsüyle birleşmiş. Bu suçundan ötürü *Zeus*, ona hem ölümsüzlük şarabı (*Yu.* Ambrosia) içirmiş, hem de sonsuza kadar dönecek olan yanar bir tekerleğe bağlamış. Böylece sonsuzca yaşayıp sonsuzca yanacakmış. *Bkz.* Hera, Zeus, Kentaur'lar.

İksir. *(Genel)* Ölümsüzlük veren içki... Mâdenleri de altına çevireceğine inanılmıştır. Eski simyâcılar, bunu yüzyıllar boyunca aramışlar ve bu adı verdikleri birtakım ilâçlar yapmışlardır. Bu çok yaygın ve köklü inanç İbni Sinâ, Roger Bacon gibi akıllı adamlarca da söz konusu edilmiş ve incelenmiştir. Deyimin, ilkçağlardaki büyücülerin kullandıkları büyü yapma sıvısından kaldığı sanılmaktadır. *Bkz.* Âbıhayât, Simyâ.

İkşvaku. *(Hint)* Güneşsoylu kral... Hint mitolojisinde onun güneşin oğlu olduğuna inanılır. Babası *Manu Vevasvata* da güneşin oğluymuş.

İktar. *Bkz.* İştar.

İlâh. *(İslâm)* Tanrı... Eskiden İslâm tanrısı dışındaki tanrılar ve özellikle çoktanrıcılığın erkek tanrıları için kullanılırdı, dişi tanrıçalara da *ilâhe* denirdi. Sonraları *Allah* anlamında Müslümanlıkta da kullanıldı, tanrısal olana *ilâhî* ve tanrıbilime *ilâhiyât* dendi. Sözcüğün İbrânice *tanrı* anlamına gelen *eloah* (ki bunun çoğulu *elohim*'dir) sözcüğünden türediği sanılmaktadır. *Bkz.* Tanrı.

İlâhî Tapımcılar. *(Mısır)* Amon'a kendilerini adamış olan râhipler... Evlenmeleri yasaktı, Firavunların ayrıcalık ve yetkilerini taşırlardı. *Amon tapımı*, Amenotep IV. tarafından ileri sürülüp pekiştirilmeye çalışılan *Aton*'culuktan önce ve sonra eski Mısır'ın en etkili tapımı olmuştur. *Bkz.* Amon, Aton, Mısır Dini.

İlâhiyye. *(İslâm)* Çoklukta birlik olarak her şeyin tanrı olduğunu savunan tasavvuf anlayışı... Bu anlayış, İslâm disiplini içindeki tasavvuf tarikatlarının pek çoğu tarafından inanılan *vahdet -i vücut* (varlıkbirliği) anlayışıdır. Evrendeki her şey tanrılık özdendir. Göz onu *çokluk* olarak görür, ama gönül onun *birlik* olduğunu bilir. Bu anlayışın düşünürlerine de *ilâhiyyûn* denir. Bu deyim, ayrıca ve felsefesel anlamda *Fr. Déisme* karşılığında da kullanılmaktadır. Bu anlamda sadece soyut bir tanrının varlığını kabul edip onunla ilgili bütün dogmaları ve dinleri yadsıyan anlayışı dile getirir. Bu anlam dilimize *tanrıcılık* deyimiyle çevrilmiştir. *Bkz.* İlâh, Tanrı, Vahdet-i vücut, Tasavvuf.

İlhamiyye. *(İslâm)* İlhama ve ilhamla yazılanlara önem veren mezhep... Bu mezhep *ilham* (içedoğma)'la yazılmayıp *vahiy* (kulağa fısıldama) sonucu olduğu için *Kur'an*'ı da yadsımıştır. *İlhâm-ı ilâhî*, tanrıca telkin edilen bir duygudur. *Vahiy*'se aracıyı gerektirir. *İlhamiyye*'ciler tanrıyla kul arasında hiçbir aracı kabul etmeyen bir anlayışı geliştirmişlerdir. *Bkz.* Mezhep, Vahiy.

İlhat. *(İslâm)* İslâm dinine inanmama... *Dinden dönme* ve *tanrıtanımazlık* anlamlarında da kullanılır. *Bkz.* Müslümanlık.

İlia. *(Roma)* Remus ve Romulus'un anneleri Rea Silvia'nın başka adı... *Bkz.* Roma Dini.

İlias Destanı. *Bkz.* İlyada.

İlion. *Bkz.* Troia.

İlione. *(Yunan)* Kocasını öldüren Priamos'un kızı... *Polymestor*'la evliydi. *Bkz.* Polymestor.

İlioneus. *(Yunan)* Amphion'la Niobe'nin oğlu... *Bkz.* Niobe.

İlissiades. *(Yunan)* Musa'lara İlissos'taki tapınaklarından ötürü verilen ad... *Bkz.* Musa'lar.

İlissides. *Bkz.* İlissiades.

İlithye. *Bkz.* Eileithyia.

İlkbahar Kurbanları. *(Roma)* Romalılarca ilkbaharda tanrıya sunulan kurbanlar... Kimi özel durumlarda Romalılar, devlet kararıyla, ilkbaharda doğan – çocukları da kapsamak üzere – her şeyi tanrılara kurban ederlerdi. Bu durum, çoğunlukla bir savaşın kazanılması ya da imparatorluğun büyük bir tehlikeden kurtulması söz konusu olduğunda meydana çıkardı. *Bkz.* Roma Dini.

İlk Çift. *(Genel)* Tanrı, ilke ve insan olarak tasarlanan ilk dişiyle erkek... Tanrıların, evrenin, insanların, soy ve ırkların başlangıcında; genel olarak bütün inançlarda, dişi-erkek olmak üzere bir *ilk çift* düşünülmüştür. Yahudilik, Hıristiyanlık ve Müslümanlığın *Âdem-Havvâ*, İskandinavların *Ask-Embla*, Japonların *İzanami-İzanaghi*, Çinlilerin *Ying-Yang* çiftleri bu ilk çiftlere örnektir. Bu ilk çiftler, Çinlilerindeki gibi ilke, Moğollarınki gibi hayvan (erkek kurt *Borte -Çine*'yle dişi geyik *Goa-Maral*) da olabilir. İnsan kafası oluşmayı hep dişi-erkek çiftinin birleşmesiyle tasarımlamıştır. Bunlardan doğan üçüncü varlık *çocuk* da diyalektik üçlünün ilk sezilerini meydana koymuştur. *Bkz.* Yaratılış.

İlk Dünya. *(Hint)* Brahma tarafından yaratıldığına inanılan dünyamızdan önceki dünya... Hint halk inançlarına göre tanrı *Brahma*, önce bugünkünden çok daha güzel özdeksiz, kötülüksüz, çelişkisiz bir dünya yaratmış. Ne var ki *Siva*, kusursuz bir dünyanın yaratılmasına karşıymış, çünkü kusursuz bir dünyada daha iyiye doğru bir çaba ve bundan ötürü de mutluluk olamazmış. *Bkz.* Yaratılış.

İlkel. *Bkz.* Primitif İnançlar.

İlkgünah. *(Hıristiyan)* İnsanların atası Âdem'in elma hırsızlığı... Bu inanç, Yahudilerin kutsal kitabı *Tevrat*'ın *tekvin* bölümünde şöyle anlatılır: Tanrı *Yehova*, ilk erkek *Âdem*'i bir çeşit bahçıvanlık ettirmek için Aden bahçesine koymuş. Her çeşit meyveyi dilediği kadar yiyebileceğini, ama iyilik ve kötülüğü bilme ağacının elmalarından yememesini buyurmuş. Yılan kılığına giren *Şeytan* bunu duyunca ilk kadın *Havvâ*'ya koşmuş, o elmaları yerlerse iyiyi ve kötüyü bilerek gözlerinin açılacağını ve tanrı gibi olacaklarını söylemiş. Havvâ da tanrıya bahçıvanlık etmektense tanrı gibi olmayı yeğleyerek ağaçtan bir elma koparmış, kendisi yediği gibi, kocası Âdem'e de yedirmiş. Tanrı onlara, "sizi yaptığım toprağı lânetliyorum, bundan böyle aslınız olan toprağa dönecek ve onun ürünlerini zahmetle, acı çekerek yiyeceksiniz" demiş. Öykü bu kadarcıktır ve *İncil*'de sözü edilmediği gibi ermiş *Pavlus* (Sain-Paul)'a gelinceye kadar hiçbir yorumu da yapılmamıştır. İnsan soyunun bu yüzden günahkâr olarak yaşayacağı dogması Pavlus tarafından ileri sürülmüş, *Augustinus* tarafından geliştirilmiştir. Bu iki ermişin hazırlayıp pekiştirdiği Katolik dogmasına göre *İsâ* bu yüzden cisimleşmiş ve günahkâr insan soyunu bağışlatmak için kendini fedâ etmiş. İslâm dininde bu *ilk günah* insan soyunun mutsuzluğunun nedeni sayılır. Bu günahın mirâs yoluyla kuşaklardan kuşaklara geçerek bütün insanlarca taşınacağı dogmasına – ki bu dogma, ne Tevrat, ne de İncil'de vardır – Hıristiyanlarca inanılmıştır. Bütün bunlara karşı, Tevrat'ın tanrısı Yehova bu olay üzerine filozofça bir söz eder, "İşte adam iyiyi ve kötüyü bilmekle bizden biri gibi oldu" der (*Bkz. Kitab-ı Mukaddes*, İstanbul, 1949, s. 3). Bu söz, dogmatik yorumlarda görmezlikten gelinmiştir. Bu *ilk günah* üzerinde Tevrat'la Kur'an arasında şöyle bir ayrılık da vardır: Müslümanların tanrısı Âdem'in tövbesini kabul eder, sadece onları yeryüzüne indirmekle yetinir. Yahudilerin tanrısıysa Âdem'le Havvâ'yı ve onlarla birlikte yı-

Ian'ı lânetler. İsâ'nın kendini fedâ edip çarmıha gerilmekle insan soyunu bağışlatıp bağışlatmadığı konusu Hıristiyan dünyasında XVI. yüzyıla kadar tartışılmıştır. XVI. yüzyılda kilise bu konuda kesin kararını vermiş ve İsâ'nın fedakârlığıyla tanrı öfkesinin yatışmış olduğunu bildirmiştir. *Bkz.* Günah, İsâ, Âdem, Havvâ.

İlk Kilise. *(Hıristiyan)* Hıristiyanlığın ilk yıllarında kurulan yoksullar birliği... O çağda *Hıristiyan* anlamında da *yoksul* (*İbr.* Ebionim) sözcüğü kullanılırdı. İlk kilise, bu yoksulların bir kardeşlik birliği olarak kurulmuştur. *Bkz.* Kilise.

İlliyin. *(İslâm)* Gökyüzünde bulunan cennetin en üst katı... *Bkz.* Cennet.

İlluviyanka. *(Hitit)* Fırtına tanrısıyla dövüşen ejder... Malatya'daki kazılarda bulunmuş olan bir Hitit efsânesinde öğrenilen bu ejder kötülüğü, fırtına tanrısı da iyiliği simgelemektedir. Fırtına tanrısı ejderi sarhoş ederek yener. Kendisinin yüreğiyle gözünü gasbetmiş olan ejderden bunları geri alır. Bulunan kabartmalarda fırtına tanrısının oğlu bereket tanrısı *Telepinu* (ki bu tanrı Sümerlerin *Tammuz*'udur)'yla ejderin kızının evli oldukları ve fırtına tanrısının ejderi öldürürken kendi oğlunu da öldürdüğü bildirilmektedir. *Bkz.* Hitit Dini.

İlmatar. *(Fin)* İlk kadın... Fin mitolojisinin *Havvâ*'sı ya da onun kızıdır. *Bkz.* İlk Çift, Havvâ.

İlm-el Yakîyn. *(İslâm)* Tasavvuf dilinde tanrıya bilgiyle yaklaşma... *Bkz.* Tasavvuf.

İlmiyye. *(İslâm)* Şâzililiğin bir kolu... *Bkz.* Şâziliyye.

İlos. *(Yunan)* İki Troia'lı... Birincisi *Dardanos*'un üç çocuğundan biridir, ikincisi Troia kentinin kurucusudur ve *Priamos*'un dedesidir. Troia kentine onun adından ötürü *İlion* denir. *Bkz.* Troia.

İlya. *Bkz.* İlyas.

İlyada. *(Yunan)* Yunan mitolojisinin başlıca kaynaklarından, Homeros'un ünlü iki yapıtından biri... *İlias Destanı* adıyla da anılır. *İlios*'un kurduğu *İlion*, öbür adıyla *Troia* savaşını anlatan destandır. Yirmi dört bölüm ve 16.000 dizeden kurulmuştur. Destan, Troia ovasında *Akhilleus*'la *Agamemnon*'un çekişmelerini anlatarak başlar ve *Hektor*'un öldürülüp cesedinin babası kral *Priamos*'a verilmesiyle biter. Bu arada tanrılar da ikiye ayrılıp bir bölümü Akha'lılardan, öbür bölümü Troia'lılardan yana savaşa katılırlar. Ne var ki önemli olan tanrılardan çok insanlardır ve *Ares*'le *Apollon* gibi güçlü tanrıların yardımı bile Troia'lıların yenilgisini önleyemez. *Bkz.* Troia, Odysseia.

İlya Muromeç. *(Slav)* Slav köylüsünü simgeleyen mitolojik kahraman... Slav soylularını simgeleyen *Dobrynya Nikitiç* ve Slav din adamlarını simgeleyen *Alyoşa Popoviç*'le birlikte Slav destanlarının üç büyük kahramanından biridir. Hepsinin en güçlüsü, ama hepsinin en az akıllısı olarak tasarımlanmıştır. Eski Slav mitolojisinin ünlü kahramanı *Mikula Selyanoviç*'in yenileştirilmiş bir kişiliğidir. Elsiz ve ayaksız olarak *İvan Timofeyeviç* adlı bir köylünün sulbünden dünyaya gelmiş, otuz yaşında ellerine ve ayaklarına kavuşmuştur. Ülkesini devlerin saldırısından kurtaran kahraman bir yiğit olur. Soylu *Dobrynya*'yla papaz *Alyoşa* onu küçümserler ama onsuz hiçbir iş yapamazlar, bu da soyluların ve din adamlarının her zaman halka muhtaç olduklarını simgeler. Sonunda her üç kahraman da kaya olurlar, böylelikle Slavlığın üç temel sınıfının birleşimi simgelenir. Her üç kahraman da, sınıfları gibi, kralın hizmetindedir. *İlya* bir ara kral olma şansını kazanır, ama kral olmayı istemez ve kralın hizmetini yeğler. Bu da Slav köylüsünün krala bağlılığını simgelemektedir. Her üç kahraman – ki arkadaştırlar – arasındaki çekişmeler, sınıflarının çekişmelerini belirtir. Slav efsâneleri sınıfsal açıdan ve toplumsal temeli yansıtma bakımından çok ilginçtir. İlya üç yol ağzında halkın en yaşamsal sınavını verir: Yollardan biri zenginliğe, biri evliliğe, üçüncüsü ölüme gitmektedir. Kahraman her üçüne de gider, ama simgelediği halk gibi, her üçünden de eli boş döner. Bulduğu zenginliği kilise yapımına yatırır, evliliğin tutsaklıkla mümkün olacağını anlayarak geri döner, bütün bunlara rağmen, onu kimse öldüremez. Kendisini öldürecek olanların hepsini öldürür, çünkü halk güçlüdür. *Bkz.* Alyoşa Popoviç, Dobrynya Nikitiç, Solovey Razboyik.

İlyas. *(Yahudi)* Yahudi peygamberi... *Elia, Eliyyahu* ya da *Eliyyah* biçiminde de yazılır ve söylenir. *Tevrat* ve *Kur'an*'da sözü edilir. Ateşten bir atın üstüne binerek göğe çıktığına inanılır. Hıristiyanlığın *Karmel tarikatı* râhipleri, onu, tarikatlarının kurucusu bilirler. Hak yolundan çıkan ve putlara tapan İsrailoğullarını doğru yola çekmek için çeşitli mûcizeler göstermiş, önce kuraklık meydana getirerek sonra yağmur yağdırmıştır. *Hızır* tasarımıyla ilişkilidir,

her yıl baharda 6 mayıs günü onun Hızır'la buluşması kutlanır. Bu güne *Hızır ve İlyas* (Hıdırellez) günü denir. *Bkz.* Hızır, Hıdırellez, Peygamber.

İmam. *(İslâm)* İslâm peygamberi Muhammet'in ölümünden sonra onun vekili olarak başkanlık eden halîfe... Toplu namazları o kıldırdığından namaz kıldıran din adamına da *imam* denmiştir. *Başkan* anlamını da verir. Aleviler *Ali*'nin soyundan gelenlere bu adı verirler, böylelikle onları gerçek halîfeler sayarlar. İslâm dininde, sonraları namaz kıldırma yeteneğinde olan ve bu görevi geçici olarak da yapan her namaz kıldırana *imam* dendiği halde Şiî tarikatlarında *imam* büyük önem kazanmış ve kimi tarikatlarda tanrıyla özdeşleştirilmiştir. Bu konuda incelemeci Dr. R. Dozy, *Tarih-i İslâmiyet* adlı yapıtında şu ilginç savı ileri sürmektedir: "Şiîler her ne kadar Müslümansalar da yüreklerinin derinliğinde İrânî bir mezhep taşıyorlardı. Özgürlüğe alışık Arap ırkıyla esirce bağlılığa alışık İran ırkı arasındaki fark bu konuda açıkça belirmektedir. Peygamber *Muhammet*'e bir vekil seçimi İranlılar için anlaşılmaz bir şeydir. Onlar, devlet başkanlığı için ancak verâset kuralını tanıyorlardı. Peygamber mâdem ki erkek çocuk bırakmadan ölmüştü, öyleyse dâmâdı *Ali*'nin onun yerine geçmesi ve bundan böyle de başkanlığı Ali soyunun sürdürmesi gerekirdi. Hükümdarlarını tanrının soyundan görmeye alışmışlardı, bu geleneklerini Ali ve onun soyuna aktardılar. Ali soyundan olan *imam*'a tam ve kesin bağlılık onların gözünde tartışılamayacak bir ödevdi. Bu ödev yerine getirilince öteki ödevler önemsiz kalır ve bırakılabilirdi. Onlara göre *imam* her şeydi, hattâ insan biçiminde görünen tanrıydı" (İbid, Abdullah Cevdet çevirisi, Mısır 1908, cilt I, s. 281 vd.). Şiîler, imamlığı, tanrı elçiliğinin devamı saymışlardır. Bundan ötürü de *imam* onlar için *mâsum* (günahsız)'dur, çünkü tanrı buyruğuyla davranmaktadır. Son imam *Mehdî* ya da *Mesih* adıyla kıyâmete yakın dünyaya gelecek ve insanları kurtaracaktır. *Bkz.* Şiîlik, Alevîlik, İmâmîlik, İsna Aşeriyye, Zeydiyye, Galiyye, Peygamber, Halîfe.

İmâmân. *(İslâm)* Tasavvuf dilinde kutbun sağında ve solunda oturan iki imam... *İmamlar* demektir. Bu iki imamdan sağdakinin melekler, soldakinin de gökler evrenini yönettiklerine inanılır. *Kutup* ya da *gavs* adı verilen tarikat başkanı, maddî ve mânevî yaşamı bunlar aracılığıyla yönetir. *Bkz.* İmam, Bektâşîlik.

İmâmeyn. *(İslâm)* Şia terminolojisinde imam Hasan'la imam Hüseyin... *İki imam* anlamındadır. *Bkz.* İmam, Şiîlik.

İmâm-ı Âzam. *Bkz.* Hanefîlik.

İmâm-ı Mâsum. *Bkz.* İmam.

İmâmîlik. *(İslâm)* On iki imama inanmayı şart koşan Şiî mezhebi... Şiîliğin dört büyük mezhebinden biridir. Bir açıdan *imamcılık* anlamında bütün Şiîliği de adlandırabilir. On iki imam inancını temel saydığından *isnâ aşeriyye* (on ikiciler) ve imam Câfer-üs-Sâdık'tan ötürü *Câferiyye* adıyla da anılırlar. İmâmîliğin kolları sayılamayacak kadar çoktur, başkanlarından her biri ayrı bir kol kurmuştur denilebilir. *Haseniyye, Nefsiyye, Bâkırıyye, Hâsırıyye* imâmîliğin ilk kollarıdır. Bunların hepsi imam Câfer'in ölümünden önce kurulduğundan *altı imam* (Ali, Hasan, Hüseyin, Zeynelâbidin, Muhammet Bâkır, Câfer-üs-Sâdık)'a inanırlar. Câfer'in ölümünden sonra onun sağ ve ölümsüz olduğuna inananlara *Nâvusiyye* dendi. Onun ölmüş olduğuna inanan imâmîlerse beş oğlundan birini imam tanımalarına göre çeşitli adlar aldılar: İmam olarak Câfer'in oğullarından İsmail'i tanıyanlara *İsmâiliyye, Muhammet*'i tanıyanlara *Ammâriyye,* İshak'ı tanıyanlara *İshakiyye,* Abdullah Eftah'ı tanıyanlara *Eftâhiyye,* Mûsa Kâzım'ı tanıyanlara asıl *İmâmiyye* dendi. Bunlardan sonra da pek çok kollar türemiştir. Bugün *Şiîlik* ya da *İmâmîlik* denince *on iki imam* (İsnâ aşeriyye) inancına sahip olanlar anlaşılır. Câfer'in ölümünden hemen sonra kurulan İmâmîlik kolları arasında *yedi imam*'cılar da vardır, çünkü bunlar kendilerine imam tanıdıkları Câfer'in oğullarından birinin son imam olduğuna inanmışlardır. Örneğin, İsmail'i *son imam* (Hâtem-ül-Eimme) sayıp onda *duran* (tevakkuf eden) ve bu yüzden de *Vâkıfiyye* adını alan kol böyledir. Yukarda adları sayılan ilk altı imama İsmail'in son imam olarak eklenmesiyle yedi imama inanmışlardır. Kimi *on iki imam*'cılar da peygamber Muhammet ve kızı Fatma (Ali'nin karısı)'yı bunlara ekleyerek *on dört imam* inancı güderler. *Bkz.* Şiîlik, İsnâ Aşeriyye, İmam.

İmâmiyye. *Bkz.* İmâmîlik.

İmân. *(İslâm)* Tanrıya tartışmasız ve kesin olarak inanma... Genel olarak *imân* (*Tr.* İnan, *Fr.* Foi) bütün dinlerin başkoşuludur, tanrıya ve onun bildirdiklerine kesin olarak inanmayı dile getirir. Hiçbir dinde tanrılık dogmalar tartışıla-

maz. Bu dogmalar, insan usuna ne kadar aykırı olursa olsun, dinci olabilmek için onlara *imân* etmek gerekir. Müslümanlıkta, özellikle Hanefî inançlarına göre, yürekle inanıp (kalple imân) dille söylemek (dille ikrar) gerekir. Kimi mezhepler de *imân*'ın *amel* (eylem)'le uygunluğunu şart koşarlar; örneğin, Eş'arîliğe göre imânsız amel ve amelsiz imân makbul değildir, yürekten inanıp bunu dille söylemek yetmez, insan eylemleriyle de bu inancına uygun davranmalıdır. *Bkz.* İnanç.

İmhotep. *(Mısır)* Tanrı Ptah'ın oğlu... Özellikle Memphis'te ana tanrıça *Skemet*'le birlikte bu tanrı ailesi üçlüsüne tapılmıştır. Bu tanrının İ.Ö. III. binyılda yaşamış bir mimâr olduğu, Zoser'in ünlü piramidini yaptığı, halk tarafından kahramanlaştırılarak İ.Ö. VI. yüzyılda tanrılığa yükseltildiği de söylenir. Yunanlılar onu *Asklepios*'la bir tutmuşlardır. *Bkz.* Mısır Dini, Asklepios.

İmrân. *(Yahudi)* Peygamber Mûsâ'nın babası... Yahudi inançlarına göre Firavun'un başveziriymiş, Firavun uyurken her gece başında beklermiş, bir gece bir kuş kanadının altında ona bir kadın getirmiş, *İmrân* (Amran) bu kadınla birleşmiş ve *Mûsâ* doğmuş, kâhinler Firavun'a ilerde kendisini öldürecek olan çocuğun o gece ana rahmine düştüğünü haber vermişler, ama kimse başvezirin karısından kuşkulanmamış. Müslümanların kutsal kitabı *Kur'an*'da bir sûreye adını veren *İmrân*'sa *Meryem*'in annesi, Hıristiyanların peygamberi *İsâ*'nın büyükannesidir. *Bkz.* Mûsâ, İsâ.

İmsâk. *(İslâm)* İnsanın bedensel isteklerini engellemesi... İslâm dinine göre *oruç* bir *imsâk*'tır. *Selefiyyûn* adı verilen peygamber *Muhammet* zamanında yaşamış olan Müslümanlara göre *imsâk*, tanrısal dogmalar üstünde değişiklik yapmamaktır. Daha açık bir deyişle, bu dogmalar yorumlanmamalı, bunlara bir sözcük eklenmesi ya da bunlardan bir sözcük çıkarılması *engellenmeli*'dir. *Bkz.* Oruç, Müslümanlık.

İnâbet. *(İslâm)* Tasavvuf dilinde tarikata girme izni... Arapça *doğru yola yönelme* anlamındadır. *Bkz.* Tasavvuf, Tarikat.

İnakhos. *(Yunan)* Irmak-tanrı... *Okeanos*'la *Tethys*'in oğludur. Kızı *İo*'yu kaçıran *Zeus*'ün peşine düşünce tanrılar tanrısı kızgınlığından onun suyunu kurutmuş. *Bkz.* İo.

İnan. *Bkz.* İmân.

İnanç. *(Genel)* Sanıya güvenme ve bağlanma... *İnanç* (*Os.* İtikat, *Fr.* Croyance, *Al.* Glauben, *İng.* Belief, *İt.* Credenza) bilginin bittiği yerde başlar. Bilinen için söz konusu değildir, bilinmeyene inanılır. Her inancın altında bir bilgisizlik yatar. İnsanlar, bilmediklerini hayâl güçleriyle tamamlamaya çalışmışlar, çeşitli *olasılık* (ihtimâl)'lardan birini seçerek *sanı* (zan) ve *kanı* (kanaat)'lar edinmişlerdir. Bu sanı ve kanılara güvenip bağlanınca da *inanç* gerçekleşmiştir. Demek ki genel olarak inanç bir bilme ihtiyâcına dayanır. "İnanmak bir ihtiyaçtır" önermesinin temelinde, "bilmek bir ihtiyaçtır" gerçeği yatmaktadır. Hayâl gücünün pratikle bağımlı olarak işlemesi hâlinde bilimsel varsayımlar, pratikten kopmuş olarak işlemesi hâlinde de inançlar meydana gelmiştir. İnançların, pratikten kopmuş ve bundan ötürü de denetsiz hayâl gücünün sınırsız özgürlüğünden yararlanarak, şiire yönelmeleri de bu yüzdendir. Pratikle denetlenen ve doğrulanan inanç, *inanç* olmaktan çıkar, *bilgi* olur. Bundan ötürüdür ki, pratikle denetlenemeyen ve doğrulanamayan her inanç, bir *boşinanç* (bâtıl itikat)'tır. Metafizik, inanca *bilim* ve *bilgi* niteliği verir ve onu bilimdışı bir temellendirmeyle *boşinanç*'tan ayırır. Bilimsel açıdan bu anlamdaki inançla boşinanç arasında hiçbir fark yoktur. Metafizik, *boşinanç* (*Os.* Hurâfe, *Fr., İng.* Supersition, *Al.* Aberglaube, *İt.* Superstizione)'ı bilimsel saydığı *inanç*'tan ayırarak *kimi nesnelerin mutluluk ya da mutsuzluk getirdiklerine inanma* anlamıyla sınırlamaktadır. Oysa, bu anlamda, boşinancın temeli olan *kuruntu* (vehim)'yla inancın temeli olan *sanı* (zan) birleşirler. Ansal güçsüzlük ve bilgi yetersizliği her ikisinin de itici gücüdür. *İnanç* deyimi, *deneyle doğrulanmamış olan bir varsayıma güvenme* anlamındaki *inan* (*Os.* İmân, *Fr.* Foi, *Al.* Pflicht, *İng.* Faith, *İt.* Fiducia) deyimiyle anlamdaş olarak da kullanılmaktadır. Bilimsel açıdan bu iki deyim arasında da önemli bir ayrım vardır. İnanç bir *doğru sanma*, inan'sa *doğrulanmış sanma*'dır. Eşdeyişle inan, inanç'tan farklı olarak, bilimdışı ve yakıştırma bir bilimsellik taşır. Bununla birlikte inanç, geniş anlamda, tanıtlanmış sayılsın ya da sayılmasın, bütün bilimdışı *güvenç* (itimât)'leri ve bu arada inanı da içerir. Bundan ötürüdür ki inanç alanı, en ilkel halk masallarından en gelişmiş metafiziğe kadar bütün hayâl ürünlerini kapsar. Bilimsel açıdan bir ilkelin bir uğurlu taşa inanmasıyla bir dincinin babasız doğan bir peygambere inanması arasında hiçbir fark yok-

tür. Ruhbilim açısından inanç, *şüphe*'yle başlar, *olasılık*'lardan geçer, *kesin*'liğe varır. Bu üç evrenin her birinde gerçekleşir. Şüphecilerin, olasıcıların ve dogmatiklerin inançları arasında da sadece bu derece farkları vardır. İnanç alanının kuramcıları, inançsal varsayımlarla bilimsel varsayımlar arasında bir özdeşlik kurmaya çalışırlar, her ikisinin de henüz doğrulanmamış olma niteliğinde birleştiklerine göre doğrulanabilir olma niteliğinde de birleştiklerini ileri sürerler. Oysa doğrulanabilir olma niteliği, doğrulanmış olanlar üstüne kurulan varsayımlardan türer. Buysa, sadece bilimsel varsayımın niteliğidir. İnançsal varsayımlar, doğrulanmış ve bundan ötürü de bilimsellik niteliğini kazanmış gerçekler üstüne değil, kendileri gibi doğrulanabilir sayılmış varsayımlar üstüne kurulmuşlardır. Bundan başka bilimsel varsayımlar fizik alanının, inançsal varsayımlarsa metafizik (fizikdışı) alanının varsayımlarıdır. Metafizik fiziğe indirgenemez. Bilimsel varsayımlarla inançsal varsayımlar arasında ilişki kurmaya çalışmak, yeni bir inançsal varsayım kurmak demektir ki mantık açısından bir kısırdöngüden başka bir şey değildir. Bununla beraber inançlar ya da aynı anlamda olmak üzere inançsal varsayımlar, bilim açısından da belli bir ölçüde değer taşırlar. Ne var ki bunların değerleri, gerçekliklerinde değil, toplumsal ve ekonomik nedenleriyle karşılamaya çalıştıkları ihtiyaçlardadır. Her masal, belli bir ihtiyacın ürünüdür. İnsanlar, masal uydurmak ihtiyacını, bilimsel olarak açıklayamadıkları gerçekleri bu yolla açıklamak ihtiyacıyla duymuşlardır. Bu açıklama ihtiyacı da temelde, kimi yerde çok karmaşık toplumsal ve ekonomik nedenlere dayanır. Bu nedenleri bulup çıkarmak ve böylelikle insanlığın tarihsel süreçteki düşünsel evrimini saptamak bilimin görevidir. İnsanlar bir bereket tanrısını besinlerini sağlamak için, bir sağlık tanrısını sağlıklarını korumak için hayâl etmişlerdir. Bunları hayâl ederken de kimi yerde çok değerli sezilerde bulunmuşlardır. Bu seziler, insan düşüncesine kendilerini zorla kabul ettiren doğasal gerçekliklerdir. Doğanın işleyiş yasaları, eşdeyişle diyalektik, eşdeyişle evrenin özdeksel yapısı bilimöncesi sezilerle de kavranmıştır. Tarihsel süreçte materyalizmin idealizme önceliği gerçekliğindendir. İnsanlık, önce gerçeklik içindeydi ve gerçeklikle özdeşti, hayâl kurma yeteneği çok daha sonra gelişmiştir. İnsanlar kimi hayâllerinde kendi gerçekliklerini belli bir ölçüde ve zorunlu olarak yansıtmışlardır. Bu yansımaya sanatsal abartma ve süslemelerin geniş çapta katılmasından kaçınılamazdı. Bundan ötürüdür ki, inanç ürünleri bilimdışı olduğu halde inanç nedenleri bilimiçidir. Bundan ötürüdür ki, tarihsel süreçte düşünce evriminin tipik bir özetini verdiğinden ötürü, en ayrıntılı incelemelere konu olmuş bulunan eski Yunan'da *mythos* (uydurma söz) *epos* (sanatlı söz)'le birleşirken *logos* (bilimsel söz)'la zıtlaşmış bulunmaktadır. (Bu konuda Azra Erhat'ın *Mitoloji Sözlüğü*'ndeki çok değerli Önsöz'üne bakınız). Ekonomik ve toplumsal altyapı nedenleri üstünde sanatlı sözler olarak biçimlenen inançlara, zamanla, siyasal üstyapı nedenleriyle yön verilmiştir. Siyasal üstyapı, inançlardan geniş çapta yararlanmış ve onları tarihsel süreçte gittikçe artan bir güçle kendi hizmetine koşmuştur. İnançlar bu bakımdan da çağdaş bilimin önemle üstünde durmak zorunda bulunduğu bir inceleme konusudur. Bundan ötürüdür ki, bir zamanlar insanların umut ve enerji kaynağı olan dinler, bir zaman sonra onların kölelik zinciri ve afyonu olmuştur. Toplumsal evrimin zorunlu sonucu olan düzen, her şeyi olduğu gibi, inançları da sömürmüştür. İnsanlar *kader* inancıyla başeğmişler, *ötedünya* inancıyla bu dünyadan vazgeçmişlerdir. Egemen sınıfların varlık değerleri *tabu*'laştırılmış, bu değerlere el uzatanlar *cehennem* inançlarıyla korkutulup *cennet* inançlarıyla avutulmuştur. Ne var ki bütün bunlar da belli koşullar içinde oluşan tarihsel gelişimin zorunlu sonuçlarıdır. Ama bütün bu sonuçları gene belli koşullar hazırlayarak değiştirebilmek için onları bütün ayrıntılarıyla bilmek gerekir. Bu bakımdan inanç alanını konu edinen bilimlerin bir yanıyla geçmişe ve öbür yanıyla geleceğe dönük çok geniş bir çalışma alanı vardır. Bilimin her ilerleyen adımında inançlar yerlerini bilgilere bırakmakta, tarihin ve sanatın alanına katılmaktadırlar. *Bkz.* Primitif İnançlar.

İnari. *(Japon)* Pirinç-tanrıça... Hayvan tapımı kalıntısı olan *tilki*'yle bir tutulmuştur. *İnari* tapınaklarında *tilki* heykelleri vardır. Eski Japonlar, tilkinin insan vücuduna etle tırnak arasındaki boşluktan girdiğine ve orada bağımsız bir yaşam sürdüğüne inanırlardı. *Bkz.* Hayvan Tapımı, Tilki, Japon Dinleri.

İnâyet. *Bkz.* Bağış.

İncil. *(Hıristiyan)* Hıristiyanlığın kutsal yapıtı... *Müjde* anlamına gelen Yunanca *evangelion* sözcüğünden türetilmiş olan *evangile*'in Arapçalaştırılmışıdır. Başlıca özelliği, Yahudile-

rin kutsal yapıtları gibi peygamberler ya da Müslümanların kutsal yapıtı gibi tanrı tarafından yazılmış ya da söylenip yazdırılmış olmayıp *İsâ*'nın tutumunu, yaşamını ve sözlerini saptamak için insanlar tarafından yazılmış olmasıdır. Daha açık bir deyişle *İncil*, tanrı ya da peygamber anlatımı değil, insan anlatımıdır. Altmışı aşkın İncil vardır, Katolik kilisesi bunlardan dördünü kabul etmiştir. Matta, Markos, Luka ve Yohanna taraflarından yazılan bu yapıtların dördü birden İncil (Evangile) genel adıyla anılır. Bunlardan Matta, Markos ve Yohanna İsâ'nın çağında yaşamış ve onun yakınında bulunmuşlardır. En bilimseli olan Luka'ysa onu tanımamış, ama Hıristiyanlığı Hıristiyanlık eden ermiş Paulus'un yakınında bulunmuştur. Matta, Markos ve Luka İncillerine, birbirlerine çok benzediklerinden ve aynı terimlerle yazıldıklarından ötürü, *sinoptikler* denir. Yohanna'ysa kendi anılarına ve yorumlarına öncelik vermekle ötekilerden ayrılır. Örneğin, sinoptikler'de İsâ'nın dini bir yıl süreyle yaydığı anlatılır, Yohanna İncilinde bu süre üç yıldır; ilk üç İncil'de gösterilen yayım yerleriyle tek İncil'de gösterilen yayım yeri de birbirinden başkadır. Bununla beraber sinoptikler arasında da önemli ayrımlar vardır. Örneğin İsâ, Matta'ya göre bugün İsâ'nın doğum yılı olarak kabul edilen yıldan en az dört yıl önce, Luka'ya göre altı yıl sonra doğmuştur; İsâ'nın olağanüstü doğumundan Markos sözetmez. Dört İncil de halk Yunancasıyla yazılmıştır. *Bkz.* Hıristiyanlık, Ahdi Cedîd, Yuhanna İncili, Yusuf.

İncir Ağacı. *(Roma)* Kutsal sayılan ağaç... İncir ağacının kutsallığı, Roma inançlarında, totemik bir kalıntı olarak çok uzun bir süre devam etmiştir. *Bkz.* Roma Dini, Ağaç Tapımı.

İndra. *(Hint)* Göksel güçler-tanrı... Soylu Aryalar'ın olduğu gibi, bütün tanrıların da koruyucusudur. Atmosfer tanrısı olarak göklerin egemeni, bereketli yağmurların yağdırıcısı ve şimşeklerin çaktırıcısıdır. Veda'lar çağında Hint çoktanrıcılığının en büyük tanrısıydı. Aryalar'ın Hint topraklarına kendileriyle birlikte getirdikleri bir tanrı olduğu sanılmaktadır. Halk inançlarına göre, vücudunun parçalanmasıyla evreni meydana getiren bir devin ağzından doğmuştur. İyi yürekliliği, çok yiyip içmesi, *soma* adlı içkisi, *airavata* adlı filiyle ünlüdür. Brahmancılıkta ikinci dereceye inmekle beraber önemi korunmuş, Budacılıkta da *Sakka* adıyla sürdürülmüştür. Bin gözlü olarak tasarımlanan *İndra*'nın serüvenleri pek çoktur. Canavarları o yok etmiş, gök inekleri olan bulutları kurtararak bu ineklerin sütleri olan yağmurları akıtmıştır. *Bkz.* Hint Dinleri, Vedizm.

İndraprastha. *(Hint)* Pandava'ların kurak bir bölgede kurdukları ve cennete çevirdikleri kente verdikleri ad... *Bkz.* Pandava, İndra.

İnek. *(Hint)* En kutsal hayvan... Veda'lar çağında tapım görmüştür. Günümüzde bile Hindistan'da ineğin öldürülmesi günah sayılır. Müslümanlarla Mecûsîler arasındaki birçok savaşlar inek öldürülmesi yüzünden çıkmıştır. Eski Mısır'da kutsal sayılmış, gökyüzü ayaklarını yeryüzüne dayamış bir inek olarak tasarımlanmıştır. Gökyüzü-tanrıça *Hathor* ya da *Nut* da inek biçiminde tasarımlanırdı. İskandinav mitolojisinde de gece bir inektir. *Bkz.* Hayvan Tapımı, Vedizm, Buri.

İnferi. *(Roma)* Yeraltı tanrıları... Yunanlıların *Hades*'ine karşı *Orkus, Pluton*'una karşı *Pluto, Persephone*'una karşı *Proserpina* Roma mitolojisinde *inferi* (yeraltılılar) adıyla anılırlar. *Bkz.* Orkus, Pluto, Proserpina, Dis Pater.

İniet. *(İlkel)* Melanezya ilkellerinin gizli derneği... Dinsel ve büyüsel niteliktedir. *Bkz.* Gizli Dernekler.

İnitia. *(Yunan)* Gizli dine giriş töreni... Yunanca *mysteria* ya da *teletai* deyimleriyle de dile getirilir. *Erginleme* anlamındaki Fransızca *initiation* deyimi bu kökten türetilmiştir. *Bkz.* Erginleme, Eleusis.

İnka'ların Dini. *(Amerika)* İnka adı verilen Amerika yerlilerinin inançları... Bugün Peru adı verilen bölgede oturan Keçua kabilelerinin topluluğuna İspanyollar tarafından *İnka* adı verilmiştir, *güneşin oğlu* anlamına geldiği sanılan bu ad hükümdarlarını niteliyordu, bu hükümdarın buyruğu altında olmalarından ötürü de kendilerine *İnka*'lar dendi. Gerçekte bu yerliler kendilerini *dünyanın dört bucağı* anlamına gelen *Tahuantisuyu* adıyla anmaktadırlar. Güçlü bir devletçilik siyasası güttüklerinden ötürü onların devletine ilk komünist devlet denmiştir. *İnti* adını verdikleri *güneş*'ten türediklerine inanan bu topluluğun tektanrıcılık temeline dayanan çok ilginç bir çoktanrıcılık anlayışları vardır. *Virakoşa* adını verdikleri bir *yaratan*'a inanırlar, güneş de dahil olmak üzere bütün evreni o yaratmıştır. Toprak-tanrıça *Parçamama*, ay-tanrı *Mamagilla*, deniz-tanrı *Mamakokha*, yıldırım-tanrı *İllapa*, mısır-tanrı *Mamasara* hep onun yaratısıdır. Büyücülük, bakıcılık, bilicilik

gibi ilkel inanç yöntemlerini hekimlikle kaynaştırarak kullanan İnka'lar, XVI. yüzyılın başlarında İspanyollar tarafından yok edilinceye kadar varlıklarını sürdürmüşlerdir. *Bkz.* Tektanrıcılık, Çoktanrıcılık, Paşakamak.

İnnina. *(Sümer)* Sabah-tanrı ve akşam-tanrıça... Mezopotamya'nın ünlü tanrısı *İştar*'ın ilk biçimlerinden biridir. Sabah tanrısı olarak erkek ve akşam tanrısı olarak dişi sayılmıştır. Aşk tanrıçasıydı. Sonraları İştar'laşarak savaş tanrıçası oldu. *Nana* ya da *Nane* adıyla da anılır. Bâbilliler de ona *Annumitu* adıyla tapmışlardır. *Bkz.* İştar, Astarte, Kybele.

İno. *(Yunan)* Kral Athamas'ın karısı... *Kadmos*'la *Harmonia*'nın kızıdır. *Melikertes*'le *Learkhos* adlı iki oğlu vardır. *Semele*'yle *Agaue*'nin de kardeşidir. Deniz tanrıçası olarak *Leukothea* (Ak tanrıça) adıyla anılır. Roma'da *Mater Matura*'yla bir tutulmuştur. *Bkz.* Athamas, Melikertes, Palaimos.

İnoleukothea. *Bkz.* İno.

İnpu. *Bkz.* Anubis.

İnsan. *(Genel)* Tanrılarca yaratıldığına inanılan varlık... İnsan, bütün inançlarda, tanrılarca yaratılmıştır. Ne var ki tanrılar da ona benzetilerek meydana gelmiş bulunmaktadırlar. Yunan düşünürlerinden Evhemeros, haklı olarak, "tanrılar ölümsüz insanlar, insanlar ölümlü tanrılardır" der. Bu söz Hermetizm'e de mal edilir. Tanrıyla insan arasındaki ilişkiler çoğunlukla efendi-köle ilişkilerini yansıtmıştır. Özellikle köleci devletlerde hükümdarların tanrılık nitelik kazanmaları bu yüzdendir. Bununla beraber kölecilik çağından önceki tasarımlarda insanların tanrılara başkaldırdığı, onları alaya aldığı da görülmüştür. Tanrıçaların insanlara âşık olduğunu ileri süren efsâneler de pek çoktur, bunların en ünlülerinden biri tanrıça *İştar*'ın *Gılgamış*'a olan aşkıdır. Çoktanrıcı dinlerin tanrı ve tanrıçaları bütünüyle insan niteliklidir, evlenirler, çocukları olur, kıskanırlar, dövüşürler, yalan söylerler, birbirlerinin ayaklarını kaydırırlar. Tek sözle, içinde varlaştıkları toplumun bütün insanca niteliklerini yansıtırlar. İnsanın yaratılışı konusunda köleci devlet anlayışını belirten en ünlü örnek Sümer inançlarıdır. Bu inançlara göre tanrı *Marduk*, insanları tanrılara hizmetçilik etmeleri için yaratmış. *Bkz.* Tanrı, İlk Çift, Âdem, Havvâ, İnsan-ı Kâmil.

İnsan-ı Kâmil. *(İslâm)* Tasavvuf dilinde tanrıda yok olan insan... Bâtınî inançlarında bu deyim peygamber ve imamlar için kullanılır. Tanrıda yok olmak, tanrı aşkı ve bilgisiyle dolarak kendinden geçmek, bir anlamda ermek (ermişliğe ulaşmak) demektir. Tasavvuf inançlarına göre bütün varlıklar insana, insanlar da *insan-ı kâmil*'e bağlıdır. *Tevrat-İncil-Kur'an* zinciri insanı, *eşref-i mahlûkaat* (yaratıkların en şereflisi) sayar. *İnsan* sözcüğünün karşılığı olan Arapça *ins* sözcüğü de İbrânî ve Hint dillerinde *ilk insan* anlamını dile getiren *Adama* sözcüğünün çevirisidir. *Âdem* (Adam) de bu anlamın ürünüdür. *Bkz.* İnsan, Âdem.

İnsilâh. *(Arap)* Bâtınî inançlarına göre, dinden tümüyle sıyrılma, dinle yükümlü olmayacak bir bilgi derecesine erişme... *Bkz.* Bâtınîlik, İmam.

İnşikak-ı Kamer. *(İslâm)* İslâm peygamberi Muhammet'in parmağının bir işâretiyle ayı ikiye bölmesi... *Mûcize* (tansık) olarak nitelenir. Başlıca İslâm inançlarından biridir. *Şakk-ı kamer* de denir. Her iki deyim de *ayın ikiye bölünmesi* anlamını dile getirir. *Bkz.* Müslümanlık, Tansık.

İnti. *Bkz.* İnka'ların Dini.

İntişiyuma. *(İlkel)* İlkellerin dinsel anınma ve kurban töreni... Klanın üyeleri, kutsal olmayan bütün eşyalarından soyunarak, çırılçıplak bu törene katılırlar. Çevrelerine birtakım tozlar serperek bolluk ve bereket sağladıklarına inanırlar. Daha sonra kutsal-totem saydıkları bir hayvanı kurban edip hep birlikte etini yerler. Kimi incelemeciler, örneğin Robertson Smith, dinsel *kurban* kurumunun temeli olarak bu etin yenmesiyle kutsallığı içine alma amacının güdüldüğünü ileri sürmüşlerdir. Robertson'a göre *kurban*'ın amacı, "inananla inandığı arasında bağ kurmak"tır ki, gelişmiş dinlerdeki inancın temeli de ilkellerin *intişiyuma*'landır. Bu incelemeciye göre, gelişmiş dinlerin bütün ana ilkeleri, *intişiyuma*'larda bulunmaktadır. *Bkz.* Kurban.

İnziva. *(İslâm)* Tasavvuf dilinde dış dünyayla bütün bağlarını keserek tanrıyla birleşebilmek için insanın kendi içine kapanması... *Münzevî* (inzivaya çekilen)'liğin tarihi çok eskidir ve Sümerlere kadar uzanır. Din adamlarının dünyadan elini eteğini çekip yalnız yaşamaları eski Mısır, Hint, İran vb. gibi ülkelerde de yaygındı. Hıristiyanlığın ilk çağlarında da çöller *târik-i dünya* (dünyayı terk eden)'larla doluydu. Bugün bile Hıristiyan manastırları bu anlayışın süregelmiş biçimleridir. *Buda*'nın, *Muhammet*'in *inzivâ*'ları da ünlüdür; öğretilerini bu yalnız ya-

şama süresinde oluşturmuşlardır. *Bkz.* Çilecilik.

İo. *(Yunan)* Zeus'ün baştan çıkardığı râhibe... Irmak-tanrı *İnakhos*'un kızıdır. *Hera*'nın kıskançlığından kurtulmak için inek biçimine girip yaptığı dünya turuyla ünlüdür. Hera, onun peşine kuduz bir hamamböceği takmış. Kaçması sırasında İstanbul Boğazı'nı da bir sıçrayışta aşıp Anadolu yakasına geçmiş, Boğaziçi'ne bu yüzden *İnek Geçidi* anlamında *Bosphoros* (Bosfor) denmiş. Mısır'a gidip *Zeus*'ten gebe kaldığı *Epaphos*'u doğurmuş (Bu ad, Mısır tanrısı Apis'in Yunancasıdır). *İo*'nun bu öyküsüyle Yunan tanrılarının bütün dünyayı etkiledikleri anlatılmak istenir. *Bkz.* Hera, Epaphos.

İobates. *(Yunan)* Lykia kralı... Kızını *Bellerophon*'a vermiş ve krallık haklarını onunla bölüşmüş. *Bkz.* Bellerophon.

İodama. *(Yunan)* Tanrıça Athena'yı görünce taş kesilen râhibe... *Bkz.* Athena.

İokaste. *(Yunan)* Kral Oidipus'un annesi ve karısı... *Oidipus* onunla, annesi olduğunu bilmeden evlenmiş. *Bkz.* Oidipus.

İolaos. *(Yunan)* Herakles'in arkadaşı... *Bkz.* Herakles.

İole. *(Yunan)* Herakles'in oğlu Hyllos'un karısı... Kral *Eurytos*'un kızıdır. *Bkz.* Hyllos.

İon. *(Yunan)* İonia'lılara adını veren kahraman... *Bkz.* Hellen.

İord. *(İskandinav)* Kişileşmiş yeryüzü... Tanrı *Thor*'un anasıdır. *Bkz.* Thor.

İperion. *Bkz.* Hyperion.

İphianassa. *(Yunan)* Agamemnon'un kızı... Homeros *İphigeneia*'yı bu adla anar. *Bkz.* İphigeneia.

İphigeneia. *(Yunan)* Agamemnon'un kızı... Homeros'ta önemsizdir ve adı *İphianassa* olarak anılır. Trajedi yazarlarınca ünlendirilmiş, tanrıça *Artemis*'e kurban edilmesiyle Troia savaşına katılacak Yunan gemilerine gereken rüzgârın sağlanacağı ileri sürülmüştür. Kendisini kurban edecek râhibin acımasıyla ölümden kurtulur ve Tauris'te bir tapınağın râhibesi olur. *Bkz.* Agamemnon, Troia.

İphikles. *(Yunan)* Troia savaşında ölen kahraman... *Amphitryon*'la *Alkmene*'nin oğludur. Troia'da *Hippokon* oğullarıyla savaşmış. *Bkz.* Troia.

İphiklos. *(Yunan)* Bir meşe ağacında saklanan bıçaktan yapılan ilâçla iktidarsızlığı iyi edilen delikanlı... Kral *Phylakos*'un oğludur. Onu büyücü *Melampus* iyileştirmiş, *Podarkes* adında bir de oğlu olmuş. *Bkz.* Melampus.

İphimedeia. *(Yunan)* Aloeus'un karısı... Tanrı *Poseidon*'a aşkıyla ünlüdür. Her gün denize girip onunla birleşirmiş. *Bkz.* Aload'lar.

İphis. *(Yunan)* Kız ve erkek birçok mitolojik kişinin adı... Yunan mitolojisinde sonradan tanrıça *İsis*'in erkekleştirildiği Girit'li bir kız, yediler seferine katılan bir kahramanla *Anaksarete* öyküsüne adı karışan bir başka kahraman bu adı taşırlar. Kıbrıs'lı güzel kalpsiz kız Anaksarete kendisine âşık olan bu sonuncu *İphis*'e acımadığı için tanrılarca heykele dönüştürülmüştür.

İphitos. *(Yunan)* Odysseus'un dostu... Kral *Eurytos*'un oğludur. Yunan mitolojisinde bu adı taşıyan Troia savaşçısı bir de kahraman var. *Bkz.* Troia.

İpila. *(İlkel)* İlk insanı ağacı yontarak meydana getiren tanrı... Melanezya ilkellerince inanılmıştır. *Bkz.* Quat, Marawa.

İplik. *(İskandinav)* İnsanların kaderlerinin örüldüğü ince lif... İskandinav inançlarına göre gökyüzünde oturan geçmiş, şimdi ve gelecek ruhları altın ipliklerle insanların kaderlerini örerlermiş. *Bkz.* İskandinav Dinleri.

İpnoz. *Bkz.* Hypnos.

İppen Tarikatı. *(Japon)* Japon Budacılığının bir tarikatı... Kurucusunun adıyla anıldığı gibi *Ci* adıyla da anılır. XIII. yüzyılda kurulmuştur. *Bkz.* Japon Budizmi.

İppokrene. *Bkz.* Hippokrene.

İrâde. *(İslâm)* Yapabilme gücü... *İrâde*'nin bir *tanrı gücü* olduğu inancı hemen bütün dinlerde bulunmakla beraber, insanın bütün davranışlarının tanrıca belirlendiği inancını Müslüman olabilmenin beş koşulundan biri saydığından ötürü bu konuya en çok önem veren din, İslâm dinidir. İslâm inançlarına göre insanın irâdesi olmadığı gibi, özgürlüğü de yoktur. İnsana her eylemi ve davranışı tanrı yaptırır. İnsan, kendiliğinden hiçbir şey yapamaz. İslâm terminolojisinde *kazâ ve kader* deyimleriyle dile getirilen bu inançta en aşırı İslâm öğretisi *Cebriyye* adını taşır. VIII. yüzyılda kurulan bu mezhebin anlayışına göre insan, "yel önündeki tüy gibi" tanrının irâdesine bağlıdır. "Güneş battı" der gibi,

"İnsan şu işi yaptı" denir, gerçekte güneş batmak için hiçbir eylemde bulunmadığı gibi, insan da o işi yapmak için hiçbir eylemde bulunmamıştır. Güneşi batıran da, insana o işi yaptıran da tanrıdır. Buna benzer bir anlayış Hıristiyan tanrıbiliminde de ileri sürülmüştür. XVIII. yüzyılda Fransız düşünürleri Arnold Geulincx ve Nicolas de Malebranche'ın ileri sürdükleri bu anlayışa felsefe alanında *Vesilecilik* (*Fr.* Occasionnalisme) denir. Malebranche'a göre, örneğin kolumuzu kaldıran bizim irâdemiz değil, tanrının irâdesidir; bizim irâdemiz tanrılık irâdeye vesile olmaktadır, tek neden tanrıdır ve onun dışındaki bütün nedenler vesile nedenlerdir. İnsanın bütün davranış ve eylemlerinin önceden tanrıca belirlendiğini ileri süren İslâm dini de bunun gibi *insan irâdesi* (*Ar.* İrâde-i cüz'iyye)'ni *tanrı irâdesi* (*Ar.* İrâde-i külliyye)'nin buyruğunda sayar. *Mûtezile* anlayışı buna karşı çıkarak insanın bütün davranışlarının yaratıcısı olduğunu ileri sürmüştür. *Bkz.* Kazâ, Kader, Mûtezile.

İrâde-i Cüz'iyye. *Bkz.* İrâde.

İrâde-i Külliyye. *Bkz.* İrâde.

İran Dinleri. *(İran)* İran'da yaşayan halkların inançları... *İran* sözcüğü, sonraları Hint-Avrupa'lı adı verilen istilâcı kuzeylilerin kendilerine *soylu* anlamında *arya* demelerinden türemiştir. *Aryan* deyimi giderek *Eran* ve sonunda *İran* biçimine dönüşmüştür. Kuzeylilerin istilâsından önce bu topraklarda oturan çeşitli halkların inançsal yaşamları Totemizm ve Animizmle sürdürülmüştür. Animizm, her bölgede olduğu gibi, burada da çoktanrıcılığa dönüşmüş bulunmaktadır. İstilâcı Aryalar da bu halklara koruyucu tanrıları *İndra, Mithra* ve *Varuna*'yı getirmişlerdir. Kimi kaynaklar Hint ve İran inançları arasındaki benzerliğin, Zend ve Sanskrit dilleri arasındaki benzerlikte olduğu gibi, aynı istilâcıların egemenliğinden ötürü gerçekleştiğini ileri sürmektedirler. Aryaların *Varuna*'sı giderek İran'ın en büyük dini Zerdüştçülüğün *Ahura*'sı olduğu gibi *Mithra*'ları da Mitraizmin baştanrısı olmuştur. İranlıların Zerdüştçülükten önceki çoktanrıcı Mazdeizm'lerinde tanrı *Ahura*'nın karısı sayılan toprak-tanrıça *Armaiti*, Hintlilerin Vedizm'indeki tanrıça *Aramati*'dir. Hintlilerin *Arta* (doğruluk)'sı İranlıların *Asa* (Plutharkos buna Yunanca *Aletheia* der)'sıdır. Bundan da *kişileşmiş doğruluk* (*Fr.* Justesse incarnée) *Astvat-ereta* türer ki, şeytan *Aesma* (bu şeytanın Yahudi inançlarındaki adı *Asmodée*'dir)'yı yenerek şeytanların yenilgisiyle sonuçlanacak olan büyük savaşı başlatır. Bu benzeşme kimi yerde tersine dönüşmüş ve Hintlilerde iyi sayılan İranlılarda kötü sayılmıştır. Bunun nedeni, daha birçok dinlerde de görüldüğü gibi, eskiden yararlı olanın sonradan yerini alana göre zararlı bulunmasıdır. Nitekim, tanrı *İndra* da sonraları İran'da yeni inançlara zarar veren ve ayrılıklara yol açan şeytan *Andra* olmuştur. Bundan ötürü Hintlilerin iyi *Deva* (dev)'ları İranlıların kötü şeytanlarıdır (Örneğin, *Aesma*'nın gerçek adı *Aesma Daeva*'dır). İlkel Totemizm ve Animizm'den türeyen İran çoktanrıcılığında armağan-tanrıça *Asi* (*Ahura*'yla *Armaiti*'nin kızıdır, Hintlilerin *Bhaga*'sını karşılar), geleceği bilen-tanrıça *Argimpasa* (tarihçi Herodotos'a göre *Enaré* adı verilen İran kâhinleri kehânet sanatını ondan öğrenmişler), toprak-tanrıça *Apia* (*Armaiti*'den önce, İskitlerce tapılmıştır. Adı, İran'da konuşulan lehçelerin çoğunda *su*'yu anımsatır. *Bkz.* A), onun kocası gök-tanrı *Papaios* (Ahura'dan önce, İskitlerce tapılmıştır. *Peder, baba* anlamındadır), *Verethraghna* (bu tanrıya Yunanlılar *Artagnes* derler), kişileşmiş ölümsüzlük *Amererat*, erkekleri yaratıp biçimlendiren suların torunu *Apam Napat*, Zerdüştçülerin daha sonra kendilerine de yardım etmesi için yalvardıkları insancıl-tanrı *Airyaman* (tanrı *Mithra*'nın baş dostudur), *Avesta*'nın yedi tanrıdan oluşan bir tanrı grubunun her biri olan *Amesha Spenta* (Ameşas Spentas) gibi tanrılarla aç gözlü-şeytan *Azi*, kurutucu-şeytan *Apaosa*, kötülük etmek için uygun zamanı bekleyerek oyalayıcı-şeytan *Busyansta*, iskelet parçalayıcı-şeytan *Asto-vidatu* vb. gibi sayısız iblisler yer almaktadır. İranlıların mutluluk ve ölümsüzlük veren kutsal sıvıları *haoma*, Hintlilerin aynı nitelikteki *soma*'larıdır. Bütün bu ilkel inançların üstünde İran halklarının ruhsal yaşamı Mazdeizm, Mitraizm ve Manişeizm adları verilen üç büyük dinle belirlenmiştir. *Bkz.* Mazdeizm, Mitraizm, Manişeizm, Parsîlik, Ameşas Spentas, Avesta, Zerdüşt.

İrcâ. *(İslâm)* Günah işleyenlere bağışlanma umudunu verme... Kimi yazarlara göre *Mürcie* mezhebinin adı bu anlamdaki *ircâ* (*Ar.* Umut verme anlamında *recâ*) deyiminden türemiştir. *Bkz.* Mürcie.

İrec. *(İran)* Mitolojik kahraman... İran mitolojisine göre *İrec*, mitolojik hükümdar *Feridun*'un üç oğlundan biridir. Öbür kardeşlerinin adı *Tur* ve *Selm*'dir. *Menuçehr* adındaki oğlu sonradan

şama süresinde oluşturmuşlardır. *Bkz.* Çilecilik.

İo. *(Yunan)* Zeus'ün baştan çıkardığı râhibe... Irmak-tanrı *İnakhos*'un kızıdır. *Hera*'nın kıskançlığından kurtulmak için inek biçimine girip yaptığı dünya turuyla ünlüdür. Hera, onun peşine kuduz bir hamamböceği takmış. Kaçması sırasında İstanbul Boğazı'nı da bir sıçrayışta aşıp Anadolu yakasına geçmiş, Boğaziçi'ne bu yüzden *İnek Geçidi* anlamında *Bosphoros* (Bosfor) denmiş. Mısır'a gidip *Zeus*'ten gebe kaldığı *Epaphos*'u doğurmuş (Bu ad, Mısır tanrısı Apis'in Yunancasıdır). *İo*'nun bu öyküsüyle Yunan tanrılarının bütün dünyayı etkiledikleri anlatılmak istenir. *Bkz.* Hera, Epaphos.

İobates. *(Yunan)* Lykia kralı... Kızını *Bellerophon*'a vermiş ve krallık haklarını onunla bölüşmüş. *Bkz.* Bellerophon.

İodama. *(Yunan)* Tanrıça Athena'yı görünce taş kesilen râhibe... *Bkz.* Athena.

İokaste. *(Yunan)* Kral Oidipus'un annesi ve karısı... *Oidipus* onunla, annesi olduğunu bilmeden evlenmiş. *Bkz.* Oidipus.

İolaos. *(Yunan)* Herakles'in arkadaşı... *Bkz.* Herakles.

İole. *(Yunan)* Herakles'in oğlu Hyllos'un karısı... Kral *Eurytos*'un kızıdır. *Bkz.* Hyllos.

İon. *(Yunan)* İonia'lılara adını veren kahraman... *Bkz.* Hellen.

İord. *(İskandinav)* Kişileşmiş yeryüzü... Tanrı *Thor*'un anasıdır. *Bkz.* Thor.

İperion. *Bkz.* Hyperion.

İphianassa. *(Yunan)* Agamemnon'un kızı... Homeros *İphigeneia*'yı bu adla anar. *Bkz.* İphigeneia.

İphigeneia. *(Yunan)* Agamemnon'un kızı... Homeros'ta önemsizdir ve adı *İphianassa* olarak anılır. Trajedi yazarlarınca ünlendirilmiş, tanrıça *Artemis*'e kurban edilmesiyle Troia savaşına katılacak Yunan gemilerine gereken rüzgârın sağlanacağı ileri sürülmüştür. Kendisini kurban edecek râhibin acımasıyla ölümden kurtulur ve Tauris'te bir tapınağın râhibesi olur. *Bkz.* Agamemnon, Troia.

İphikles. *(Yunan)* Troia savaşında ölen kahraman... *Amphitryon*'la *Alkmene*'nin oğludur. Troia'da *Hippokon* oğullarıyla savaşmış. *Bkz.* Troia.

İphiklos. *(Yunan)* Bir meşe ağacında saklanan bıçaktan yapılan ilâçla iktidarsızlığı iyi edilen delikanlı... Kral *Phylakos*'un oğludur. Onu büyücü *Melampus* iyileştirmiş, *Podarkes* adında bir de oğlu olmuş. *Bkz.* Melampus.

İphimedeia. *(Yunan)* Aloeus'un karısı... Tanrı *Poseidon*'a aşkıyla ünlüdür. Her gün denize girip onunla birleşirmiş. *Bkz.* Aload'lar.

İphis. *(Yunan)* Kız ve erkek birçok mitolojik kişinin adı... Yunan mitolojisinde sonradan tanrıça *İsis*'in erkekleştirildiği Girit'li bir kız, yediler seferine katılan bir kahramanla *Anaksarete* öyküsüne adı karışan bir başka kahraman bu adı taşırlar. Kıbrıs'lı güzel kalpsiz kız Anaksarete kendisine âşık olan bu sonuncu *İphis*'e acımadığı için tanrılarca heykele dönüştürülmüştür.

İphitos. *(Yunan)* Odysseus'un dostu... Kral *Eurytos*'un oğludur. Yunan mitolojisinde bu adı taşıyan Troia savaşçısı bir de kahraman var. *Bkz.* Troia.

İpila. *(İlkel)* İlk insanı ağacı yontarak meydana getiren tanrı... Melanezya ilkellerince inanılmıştır. *Bkz.* Quat, Marawa.

İplik. *(İskandinav)* İnsanların kaderlerinin örüldüğü ince lif... İskandinav inançlarına göre gökyüzünde oturan geçmiş, şimdi ve gelecek ruhları altın ipliklerle insanların kaderlerini örerlermiş. *Bkz.* İskandinav Dinleri.

İpnoz. *Bkz.* Hypnos.

İppen Tarikatı. *(Japon)* Japon Budacılığının bir tarikatı... Kurucusunun adıyla anıldığı gibi *Ci* adıyla da anılır. XIII. yüzyılda kurulmuştur. *Bkz.* Japon Budizmi.

İppokrene. *Bkz.* Hippokrene.

İrâde. *(İslâm)* Yapabilme gücü... *İrâde*'nin bir *tanrı gücü* olduğu inancı hemen bütün dinlerde bulunmakla beraber, insanın bütün davranışlarının tanrıca belirlendiği inancını Müslüman olabilmenin beş koşulundan biri saydığından ötürü bu konuya en çok önem veren din, İslâm dinidir. İslâm inançlarına göre insanın irâdesi olmadığı gibi, özgürlüğü de yoktur. İnsana her eylemi ve davranışı tanrı yaptırır. İnsan, kendiliğinden hiçbir şey yapamaz. İslâm terminolojisinde *kazâ ve kader* deyimleriyle dile getirilen bu inançta en aşırı İslâm öğretisi *Cebriyye* adını taşır. VIII. yüzyılda kurulan bu mezhebin anlayışına göre insan, "yel önündeki tüy gibi" tanrının irâdesine bağlıdır. "Güneş battı" der gibi,

"İnsan şu işi yaptı" denir, gerçekte güneş batmak için hiçbir eylemde bulunmadığı gibi, insan da o işi yapmak için hiçbir eylemde bulunmamıştır. Güneşi batıran da, insana o işi yaptıran da tanrıdır. Buna benzer bir anlayış Hıristiyan tanrıbiliminde de ileri sürülmüştür. XVIII. yüzyılda Fransız düşünürleri Arnold Geulincx ve Nicolas de Malebranche'ın ileri sürdükleri bu anlayışa felsefe alanında *Vesilecilik* (*Fr.* Occasionnalisme) denir. Malebranche'a göre, örneğin kolumuzu kaldıran bizim irâdemiz değil, tanrının irâdesidir; bizim irâdemiz tanrılık irâdeye vesile olmaktadır, tek neden tanrıdır ve onun dışındaki bütün nedenler vesile nedenlerdir. İnsanın bütün davranış ve eylemlerinin önceden tanrıca belirlendiğini ileri süren İslâm dini de bunun gibi *insan irâdesi* (*Ar.* İrâde-i cüz'iyye)'ni *tanrı irâdesi* (*Ar.* İrâde-i külliyye)'nin buyruğunda sayar. *Mûtezile* anlayışı buna karşı çıkarak insanın bütün davranışlarının yaratıcısı olduğunu ileri sürmüştür. *Bkz.* Kazâ, Kader, Mûtezile.

İrâde-i Cüz'iyye. *Bkz.* İrâde.

İrâde-i Külliyye. *Bkz.* İrâde.

İran Dinleri. *(İran)* İran'da yaşayan halkların inançları... *İran* sözcüğü, sonraları Hint-Avrupa'lı adı verilen istilâcı kuzeylilerin kendilerine *soylu* anlamında *arya* demelerinden türemiştir. *Aryan* deyimi giderek *Eran* ve sonunda *İran* biçimine dönüşmüştür. Kuzeylilerin istilâsından önce bu topraklarda oturan çeşitli halkların inançsal yaşamları Totemizm ve Animizmle sürdürülmüştür. Animizm, her bölgede olduğu gibi, burada da çoktanrıcılığa dönüşmüş bulunmaktadır. İstilâcı Aryalar da bu halklara koruyucu tanrıları *İndra, Mithra* ve *Varuna*'yı getirmişlerdir. Kimi kaynaklar Hint ve İran inançları arasındaki benzerliğin, Zend ve Sanskrit dilleri arasındaki benzerlikte olduğu gibi, aynı istilâcıların egemenliğinden ötürü gerçekleştiğini ileri sürmektedirler. Aryaların *Varuna*'sı giderek İran'ın en büyük dini Zerdüştçülüğün *Ahura*'sı olduğu gibi *Mithra*'ları da Mitraizmin baştanrısı olmuştur. İranlıların Zerdüştçülükten önceki çoktanrıcı Mazdeizm'lerinde tanrı *Ahura*'nın karısı sayılan toprak-tanrıça *Armaiti*, Hintlilerin Vedizm'indeki tanrıça *Aramati*'dir. Hintlilerin *Arta* (doğruluk)'sı İranlıların *Asa* (Plutharkos buna Yunanca *Aletheia* der)'sıdır. Bundan da *kişileşmiş doğruluk* (*Fr.* Justesse incarnée) *Astvat-ereta* türer ki, şeytan *Aesma* (bu şeytanın Yahudi inançlarındaki adı *Asmodée*'dir)'yı yenerek şeytanların yenilgisiyle sonuçlanacak olan büyük savaşı başlatır. Bu benzeşme kimi yerde tersine dönüşmüş ve Hintlilerde iyi sayılan İranlılarda kötü sayılmıştır. Bunun nedeni, daha birçok dinlerde de görüldüğü gibi, eskiden yararlı olanın sonradan yerini alana göre zararlı bulunmasıdır. Nitekim, tanrı *İndra* da sonraları İran'da yeni inançlara zarar veren ve ayrılıklara yol açan şeytan *Andra* olmuştur. Bundan ötürü Hintlilerin iyi *Deva* (dev)'ları İranlıların kötü şeytanlarıdır (Örneğin, *Aesma*'nın gerçek adı *Aesma Daeva*'dır). İlkel Totemizm ve Animizm'den türeyen İran çoktanrıcılığında armağan-tanrıça *Asi* (*Ahura*'yla *Armaiti*'nin kızıdır, Hintlilerin *Bhaga*'sını karşılar), geleceği bilen-tanrıça *Argimpasa* (tarihçi Herodotos'a göre *Enaré* adı verilen İran kâhinleri kehânet sanatını ondan öğrenmişler), toprak-tanrıça *Apia* (*Armaiti*'den önce, İskitlerce tapılmıştır. Adı, İran'da konuşulan lehçelerin çoğunda *su*'yu anımsatır. *Bkz.* A), onun kocası gök-tanrı *Papaios* (Ahura'dan önce, İskitlerce tapılmıştır. *Peder, baba* anlamındadır), *Verethraghna* (bu tanrıya Yunanlılar *Artagnes* derler), kişileşmiş ölümsüzlük *Amererat*, erkekleri yaratıp biçimlendiren suların torunu *Apam Napat*, Zerdüştçülerin daha sonra kendilerine de yardım etmesi için yalvardıkları insancıl-tanrı *Airyaman* (tanrı *Mithra*'nın baş dostudur), *Avesta*'nın yedi tanrıdan oluşan bir tanrı grubunun her biri olan *Amesha Spenta* (Ameşas Spentas) gibi tanrılarla aç gözlü-şeytan *Azi*, kurutucu-şeytan *Apaosa*, kötülük etmek için uygun zamanı bekleyerek oyalayıcı-şeytan *Busyansta*, iskelet parçalayıcı-şeytan *Asto-vidatu* vb. gibi sayısız iblisler yer almaktadır. İranlıların mutluluk ve ölümsüzlük veren kutsal sıvıları *haoma*, Hintlilerin aynı nitelikteki *soma*'larıdır. Bütün bu ilkel inançların üstünde İran halklarının ruhsal yaşamı Mazdeizm, Mitraizm ve Manişeizm adları verilen üç büyük dinle belirlenmiştir. *Bkz.* Mazdeizm, Mitraizm, Manişeizm, Parsîlik, Ameşas Spentas, Avesta, Zerdüşt.

İrcâ. *(İslâm)* Günah işleyenlere bağışlanma umudunu verme... Kimi yazarlara göre *Mürcie* mezhebinin adı bu anlamdaki *ircâ* (*Ar.* Umut verme anlamında *recâ*) deyiminden türemiştir. *Bkz.* Mürcie.

İrec. *(İran)* Mitolojik kahraman... İran mitolojisine göre *İrec*, mitolojik hükümdar *Feridun*'un üç oğlundan biridir. Öbür kardeşlerinin adı *Tur* ve *Selm*'dir. *Menuçehr* adındaki oğlu sonradan

İran tahtına oturmuştur. Feridun, ülkesini oğulları arasında paylaştırmış ve İran'ı *İrec*'e bırakmıştı, Turan'ı *Tur*'a Suriye'yle Irak'ı da *Selm*'e vermişti.

İrem. *(İslâm)* Yeryüzü cenneti... Üzüm bağları ve şaraplarıyla ünlü bu mutluluk ülkesinin Şam kentinin bulunduğu yerde kurulduğuna inanılır. İslâm inançlarına göre, bu kenti *Ceyrun* adlı biri kurmuş. *Ceyrun bin Ad*'ın *Şedit ve Şeddad* adlarını taşıyan iki de oğlu varmış. Bunlardan ikincisi de Aden çöllerinde cenneti örnek alan bir kent kurmuş. Halk masallarında *cennet* olarak nitelenen *İrem*, tasavvuf dilinde tanrılık olan *gönül*'dür. "Tanrıya ibâdetle değil, muhabbetle varılır" sloganına göre gönül, insanın tanrısıyla buluştuğu yerdir. *Bkz.* Cennet, Tasavvuf.

İrene. *Bkz.* Eirene.

İris. *(Yunan)* Tanrıların habercisi olan kız... Ruhları *Hades*'e götürürmüş. *Thaumas*'la *Elektra*'nın kızıdır. *Harpya*'ların da kız kardeşidir. Gökkuşağını da simgeler. Tanrılarla insanlar arasında haber taşıma işini *Hermes*'le paylaşır. Bir anlatıma göre, gökkuşağı olarak gökle yeri birbirine bağladığı için ona, tanrıların habercisi denmiş. *Bkz.* Thaumas.

İrise. *Bkz.* İris.

İrminsul. *(Cermen)* Dünyanın ekseni olduğuna inanılan ağaç-tanrı... Lapon'lar bugün de ona inanırlar. *Bkz.* Ağaç Tapımı.

İros. *(Yunan)* Argonaut'ların atası... Yunan mitolojisinde *Odysseus*'la dövüştürülen İthake'li bir dilenci de bu adı taşır. *Bkz.* Argonaut'lar.

İrtidat. *(İslâm)* Müslümanlıktan başka bir dine geçme... *Bkz.* Müslümanlık.

İsâ. *(Hıristiyan)* Hıristiyanlığın kurucusu Yahudi peygamberi... *Meryem*'in oğludur. Hıristiyanlar gibi Müslümanlar da onun babasız doğduğuna inanırlar. Müslümanların kutsal kitabı *Kur'an* bu olayı bir *mûcize* olarak niteler. Hıristiyanlar, onun tanrının oğlu ve tanrı olduğuna inanırlar, bu inanca göre, tanrı onun vücudunda cisimleşmiştir. *Mesih* adıyla da anılır. Kur'anda adı *Kelimetullah* (tanrının sözü) lâkabıyla birleştirilir. Yaşayıp yaşamadığı tartışma konusu olmakla beraber, genellikle yaşadığına inanılmaktadır. *İncil*'lerden birkaçı, onu görüp tanıdığını iddia eden *havârî*'leri tarafından yazılmıştır. Genellikle kendi doğumu olan tarihten birkaç yıl önce ya da birkaç yıl sonra Nâsıra'da doğup otuz yaşında çarmıha gerilmek suretiyle öldürüldüğüne inanılır. Müslüman inançlarında o öldürülmemiş, tanrı tarafından göğe alınmıştır. İslâm peygamberi *Muhammet*, ünlü Mirâç hadîsinde göğün ikinci katında ona rastladığını anlatır. Hıristiyanlar gibi Müslümanlar da ona tanrı tarafından *kitap* (İncil) gönderildiğine inanırlar. Ne var ki, bugün Hıristiyanların elinde bulunan dört incil, Zeytin dağında İsâ'ya gönderilen bu kitap değildir. Birçok *mûcize* (tansık)'ler yaptığına inanılır; yemekleri çoğaltmış, çamurdan baş yapıp diriltmiş, körlerin gözlerini açmıştır. Kırk bir mûcizesi vardır. İslâm inançlarına göre, kıyâmetten önce yeniden yeryüzüne inecek ve kırk yıl yeryüzünde kalacaktır, bu kırk yıllık süre içinde bütün kiliseleri yıkıp Müslümanlığı egemen kılacaktır. Kur'an'a göre, kendisinden sonra *Ahmet* (ki İslâm peygamberi Muhammet'in adlarından biridir) adlı son peygamberin geleceğini müjdelemiştir. *Bkz.* Hıristiyanlık, Meryem, Mesih, İncil, Amos, Yoksulluk, Yuhanna İncili, Yusuf.

İsandros. *(Yunan)* Lykia'lılar soyundan Bellerophontes'le Philonoe'nin oğlu... Bu soy *Aiolos-Enarete* çifti ve onların oğulları *Sisyphos*'la başlar. *Bkz.* Aiolos, Sisyphos.

İsâviyye. *(İslâm)* Rıfâîlikten türeyen İslâm tarikatı... Muhammet bin İsâ tarafından kurulmuştur. Kuzey Afrika'da kurulan ve yaygınlaşan bu tarikat bağlılarının cinlere söz geçirdiklerine inanılır. Rıfâîler gibi ağızlarına ateş sokarlar, cam yerler, vücutlarına kızgın şişler batırırlar. *Bkz.* Rıfâîlik.

İsevîlik. *Bkz.* Hıristiyanlık.

İseviyye. *Bkz.* İsâviyye.

İsfar. *(İslâm)* Sabah namazının ortalık aydınlanıncaya kadar geciktirilmesi... Ortalığın aydınlanmasını beklemeden kılınan sabah namazına da *taglîs* denir. Ortalığın aydınlanmasındaki ölçüt, ok atanın attığı oku görebileceği bir aydınlıktır. Bu konuda çeşitli mezhepler çeşitli görüşler ileri sürmüşlerdir. Hanefîlere göre Kurban Bayramı namazı dışındaki bütün namazlarda *isfar* yapılabilir, çünkü peygamber de bunu ara sıra yaparmış. Öteki mezhepler *taglîs*'i yeğlerler. *Bkz.* Namaz.

İshak. *(Yahudi)* Yahudi peygamberi... Babası peygamber *İbrahim*'in çok yaşlılığında mûcize olarak doğmuştur. Tanrı, İbrahim'i sınamak için onu kurban etmesini buyurmuş, kurban

edileceği sırada da gökten bir koç indirmiş. *Bkz.* Yahudilik, Sara.

İshakiyye. *(İslâm)* Kerrâmîliğin on iki kolundan biri... Kimi incelemecilere göre, Kerrâmîliğin bu on iki kolu *Hakaikiyye, Taraikiyye* ve *İshakiyye* adları altında üç kolda toplanabilir. Bâtınîlerden, *Câfer-üs-Sâdık*'ın oğullarından *İshak*'ın son imam olduğuna inanan grubuna da *İshakiyye* denir. *Hafifiyye* tarikatının Ebû İshak tarafından kurulan bir kolu da bu adı taşır. *Bkz.* Kerrâmiyye, İmam, İmâmiyye.

İsis. *(Mısır)* Ana-tanrıça... Mısır dilinde *Esi* adıyla anılan tanrıça *İsis*, eski Mısır'ın hayâl dünyasından doğmuş olmakla beraber, bütün dünyaya yayılmış bir tanrıçadır. Kendisine eski Yunan ve Roma'da bile tapılmış, Avrupa'nın birçok bölgelerinde tapınakları bulunmuştur. Erkek-kral tanrı *Osiris*'in hem yaratıcısı (*Osiris*, sözcük anlamında *İsis'in yarattığı* demektir), hem kız kardeşi, hem de karısıdır. Analığın ve aile kurumunun simgesi ve koruyucusudur. Babasının tahtına oturan *Horus*'un annesi, *Hathor* ve *Demeter*'in onlarla bir tutulan özdeşidir. *Zeus-Serapis*'le de birleştirilmiş, dünyanın hemen her yerinde *büyük yaratıcı ana* olarak saygı ve tapım görmüştür. Büyücülükte de ondan yararlanılmış, doğa güçlerini yönettiğine ve onlara egemen olduğuna inanılmıştır. Kendisine mal edilen öyküler pek çoktur, bunların en ünlüsü kardeşi *Set* tarafından on dört parçaya bölünüp ülkenin dört bir yanına dağıtılan kocası Osiris'in parçalarını toplayıp birleştirerek onu yeniden canlandırmasıdır. Çok eski çağlarda göğü simgelediği sanılmaktadır, insan biçiminde tasarımlanan ilk Mısır tanrısıdır. Kimi incelemeciler, *Hera, Demeter* ve *Aphrodite* gibi Yunan tanrıçalarının *İsis*'in görünüş çeşitlerinden başka bir şey olmadıklarını ileri sürmüşlerdir (*Bkz.* Hense-Leonard, *Hellen - Lâtin Eski-çağ Bilgisi*, İstanbul 1953, cilt II, s. 444). Kucağında emzirdiği çocuğu *Horus*'la birlikte tasarımlanan putları *Meryem-İsâ* tasarımlarına örneklik etmiştir. *İsis tapımı*, birçok ulusları tek tapımda birleştirmek isteyen Ptolemaios'un din politikasına uygun olarak geliştirilmiş ve Augustus çağında Roma'ya sokulmuştur. *Bkz.* Osiris, Horus.

İsis Düğümü. *(Mısır)* Eski Mısır'da büyücülükte kullanılan ve koruyuculuğuna inanılan bir çeşit muska... *Bkz.* İsis, Muska.

İskâfiyye. *(Arap)* Mûtezile'nin kollarından biri... Muhammet el-İskâfî tarafından kurulmuştur. Tanrının aklı başında olanlara hiçbir şey yapamayacağını savunmakla ünlüdür. *Bkz.* Mûtezile.

İskandinav Dinleri. *(İskandinav)* Kuzey Avrupa halklarının inançları... İsveç, Norveç, Danimarka, Finlandiya vb. gibi ülkeleri içine alan ve Kuzey Avrupa yarımadalarının tümünü dile getiren İskandinavya, Doğu Avrupa'dan gelen Lapon'lardan başlayarak çeşitli kabilelerin barınağı ve yurdu olmuştur. İskandinav mitolojisi, zengin kaynaklarıyla Cermen destanlarını da kapsadığından, Cermen ve Alman mitolojileri de İskandinav disiplini içinde yer alırlar. Cermenlerin *Votan* (Wodan), *Tiwaz, Donar, Baduhenna* vb. gibi tanrıları; *Berserkir'ler* gibi mitolojik savaşçıları (bunlara, *ayı postu* ya da *kurt postu* da denir, bu hayvanların postuna bürünmekle niteliklerine de sahip olunduğuna inanılır), *kanlı baltalı* lâkabıyla anılan *Eirikr*, tanrı *Odin*'in hizmetçisi *Bruno*, tanrı *Freyr* tarafından öldürülen dev *Beli* gibi mitolojik kişilerinin ya kendileri ya da özdeşleri İskandinav mitolojisinde de vardır. Baltık'lılara özgü ak dalgalara üfleyen-tanrı *Bangputys*, dalgaların anası -tanrıça *Bangu Mate* gibi tanrılar da İskandinavya halklarına özgü çoktanrıcılığın örnekleridir. *Edda* adlı mitolojik yapıtları çok zengin bir kaynaktır. Doğaya tapan Cermenlerin ağaç tapımları da büyük ölçüde İskandinav kaynaklarından öğrenilmiştir. Evrenin yaratılışı üstüne çok renkli ve ilginç hayâller kurmuşlardır. Bu bölgede de totemci ve animist inançlar zamanla çoktanrıcılığa dönüşmüştür. Periler, cinler, cüceler, devler, savaşçı kızlarla dolu olan bu çoktanrıcılık bir açıdan Yunan çoktanrıcılığı kadar ilginçtir. Cermen inançlarından çoğunun İskandinav mitolojisi disiplininde yer alması, hem bunların İskandinav kaynaklarından öğrenilmesi ve hem de bu inançlardan çoğunun İskandinav halklarınca benimsenmiş olması nedeniyledir. *Bkz.* Odin, Votan, Vili, Muspell, Nifheim, Burr, Ymir, Loki, Ask, Embla, Thor, Fenris, Baldr, Hel, Valhalla, Yaratılış.

İskender. *(Yunan)* Tanrılaştırılan ve tapılan Trakya'lı büyük komutan... *Aleksandros* (İ.Ö. 356-323) adıyla anılır. Makedonya kralıdır. *Dionysos tapımı*'yla İran inançları karışımı mitolojik bir nitelikle tanrı sayıldı ve tapım gördü. Yunanlılar, onun *Zeus*'ün oğlu olduğuna inandılar. *Bkz.* Hero'lar Tapımı.

İskendernâme. *(İslâm)* Makedonya kralı Büyük İskender'in mitolojisi... *İskender*'le ilgili çe-

şitli öyküler ve hayâl ürünü serüvenler bu yapıtlarda yer alırlar. İslâm edebiyatında, ilki XII. yüzyılda İran'lı ozan Nizâmî tarafından yazılan, çeşitli *İskendernâme*'ler vardır. Ahmedî, Ali Şîr Nevâî ve Figanî'nin yapıtları ünlüdür. Firdevsî'nin ünlü *Şehnâme*'si de kimi bölümlerinde bir çeşit *İskendernâme*'dir. *Bkz.* İskender.

İskhenoos. *(Yunan)* Hermes'in torunu. Olympia'yı açlıktan kurtarmak için kendini kurban etmesiyle ünlüdür. *Bkz.* Hermes.

İskit'lerin Dini. *(İskit)* Altay dağlarının doğusundan çıkarak dünyaya yayılan ve İskit adıyla anılan halkların inançları... İskit'ler, İ.Ö. IX. yüzyılda Altay dağlarının doğusunda yaşayan Asya'lılardır. Perslerin *Saka* adıyla andıkları ve kimi yerde *Parth'lar* adıyla devlet kuran bu halklara Yunanlılar *İskit* adını vermişlerdir. İ.Ö. VII. yüzyılda Güney Rusya'da büyük bir imparatorluk kuran bu halklar, Hindistan, İran ve Anadolu'ya kadar yayılmışlardır. Dincilikte pek titiz olmamakla birlikte bir çeşit çoktanrıcılık izlemişlerdir. İnançları, genellikle, göç ettikleri ya da egemenlikleri altına aldıkları halkların inançlarıyla karışmıştır. Bu karışım, özellikle İran çoktanrıcılığında belirgindir. En büyük tanrıçaları *Tabiti* (Yunanlılar onu *Hestia*'yla bir tutarlar)'dir. Toprak ana *Apia* (Yunanlılar onu *Gaia*'yla bir tutarlar), gök-tanrı *Papaios* ya da *Papeus* (Yunanlılar onu *Zeus*'le bir tutarlar), *Oetosyrus* (Yunanlılar onu *Apollon*'la bir tutarlar) başlıca tanrılarıdır. *Bkz.* İran Dinleri.

İslâm. *(İslâm)* Müslümanlık... Peygamber *Muhammet*'in kurduğu Müslümanlığa *İslâm dini* denir. Arapça *barış* anlamına gelen *selâm* sözcüğünden türemiştir. Müslümanlara *ehl-i İslâm* da denir. *Kur'an*'da sekiz yerde geçer. Kimi incelemecilere göre, tanrıya *bağlılık* anlamındaki *teslimiyet* sözcüğünden türemiştir. *Bkz.* Müslümanlık.

İslâmiyet. *Bkz.* Müslümanlık.

İslav. *Bkz.* Slav İnançları.

İsmail. *(Yahudi)* Yahudi peygamberi... Peygamber *İbrahim*'in oğludur. İslâm inançlarında, *tanrının kurbanı* anlamında *zabihatullah* adıyla anılır. Çünkü, İslâm inançlarına göre peygamber İbrahim'in tanrıya kurban etmek üzere olduğu oğlu, Hıristiyan kaynaklarındaki *İshak* değil, *İsmail*'dir. İslâm inançlarına göre, zemzem kuyusu, onun *Mekke*'de ayaklarını bastığı yerde açılmıştır. *Bkz.* İbrahim, İshak, Yahudilik, Sara.

İsmail. *(İslâm)* Câfer-üs-Sâdık'ın en büyük oğlu... İsmâilîlerin yedinci imamıdır. Babasından önce ölmüştür. *Bkz.* İsmâilîlik.

İsmâilîlik. *(İslâm)* Ali'nin torunlarından Câfer -üs-Sâdık'ın beş oğlundan en büyüğü İsmail'i imam tanıyanların mezhebi... VIII. yüzyılda Abdullah bin Meymun tarafından kurulmuştur. İmam *Câfer,* kendi yerine geçmek üzere büyük oğlu *İsmail*'i seçmiş, ama sonra vazgeçerek küçük oğlu *Mûsâ Kâzım*'ı yeğlemişti. Kaldı ki İsmail, babasından beş yıl önce öldü. Câfer'in ölümünden sonra yedinci imam olarak İsmail'i benimseyen İmâmîler, *İsmâiliyye* adıyla anıldılar. *İsmâilîlik* de birçok kollara ayrılmıştır. Kimi İsmâilîler, İsmail'le imamlığın son bulduğu ve artık ondan sonra imam gelmeyeceği kanısındaydılar ki, *Karmâtîlik* bunun en ünlü izleyicisidir. Kimileri de İsmail'den sonra oğlu *Muhammet*'i sekizinci ve sonuncu imam tanıdılar ki, *Mübrâekiyye* bunun en ünlü izleyicisidir. İsmâilîlerin bir bölümü imamlığı İsmail'in soyundan gelen bütün torunlarına açtılar ve imamlığı tanrılaştırdılar ki, bunun en ünlü izleyicisi de *Galîyye*'dir. Bundan ötürü *İsmâilîlik,* İmâmiyye disiplini içinde birörneklik göstermez. Kaldı ki sonuncu anlayışı (Galîyye), İmâmîlikten saymayan düşünürler de vardır. İsmâilîlere yedi imam tanıdıklarından ötürü *Seb'iyye* (Yedililer) de denir. İsmâilîler, Mısır'da Fâtımî devletini kurdukları gibi, Alamut kalesinde Müslüman dünyasına dehşet salan *Haşhaşî*'liği kurmuşlardır. Bugün de Hindistan'da yaşamakta ve dinsel başkanlarına *Ağa Han* demektedirler. İsmâilîlerin İslâm inancını taşıyanları olduğu gibi, Bâtınî inancını izleyenleri de vardır, hattâ bu sonuncular çoğunluktadır. Bu yüzden kimi düşünürler, onları Müslüman saymazlar. *İsmâilîlik,* Şiîliğin en yaygın mezhebidir ve büyük siyasal roller de oynamıştır. Bu yüzden gerek *Şiîlik* ve gerek *Bâtınîlik* disiplinleri içinde büyük önem taşımıştır. *Bkz.* İmam, İmâmiyye, Şiîlik, Bâtınîlik.

İsmâiliyye. *Bkz.* İsmâilîlik.

İsmarios. *(Yunan)* Yediler savaşının önderlerinden Hippomedon'u öldüren Thebai'li... *Bkz.* Hippomedon.

İsmene. *(Yunan)* Kral Oidipus'un kızı... *Antigone*'nin de kız kardeşidir. Çeşitli trajedilerde ünlendirilmiştir. *Bkz.* Antigone, Oidipus, Eteokles, Polyneikes, İokaste.

İsmet. *(İslâm)* İç temizliği... Peygamberlik niteliğidir. Şiîlere göre imamlar da *ismet*'lidir,

her türlü yanılgılardan ve günahlardan uzaktırlar, yâni yanılmazlar ve günah işlemezler. *Bkz.* Peygamber, İmam.

İsnâ Aşeriyye. *(İslâm)* On iki imamcılar... *İmâmîlik* disiplini içinde *Câferiyye*'nin bir koludur. Sözcük anlamında Arapça *on ikiciler* demektir. Bu anlayışa göre, *on iki imam* (*Ar.* Eimme-i isnâ-aşer) şunlardır: 1. Ali, 2. Ali'nin oğlu Hasan, 3. Ali'nin oğlu Hüseyin, 4. Hüseyin'in oğlu Ali (lâkabı: Zeynelâbidîn ve Seyyidüssâcidîn), 5. Ali'nin oğlu Muhammet Bâkır, 6. Bâkır'ın oğlu Câfer-us-Sâdık, 7. Câfer'in oğlu Mûsâ Kâzım. 8. Mûsâ Kâzım'ın oğlu Ali Rıza, 9. Ali Rıza'nın oğlu Muhammet Takiy, 10. Muhammet Takiy'in oğlu Ali Nakiy, 11. Ali Nakiy'in oğlu Hasan Askerî, 12. Hasan Askerî'nin oğlu Mehdî. *Bkz.* İmâmiyye, İmam.

İspirtizma. *(Genel)* Ölülerin ruhlarının yaşadığı ve onlarla konuşulup görüşülebileceği inancı... Ölülerin yaşadığı yolundaki çok eski ve ilkel inançların uzantısı olan bir boşinançtır. Ölülerle ilişki, sözde onların sözlerini algılayabilecek nitelikte olan *medyum*'lar aracılığıyla kurulur. *İspirtizma* (*Fr.* Spiritisme)'cılara göre, insan ruhunun özdeksel olmayan bir yanı bulunduğu gibi, *perisprit* denilen yarı özdeksel bir yanı da vardır. Konuşup görüşen işte bu yandır. *Bkz.* İnanç.

İsrâfil. *(İslâm)* Dört büyük melekten biri... Kıyâmet gününü öttüreceği *sûr* (boru)'la insanlara bildirmekle görevlendirilmiştir. İslâm inançlarında melekler sayısızdır, onların sayısını tanrı bilir. Ancak *Azrâil, Cebrâil ve Mikâil*'le birlikte *İsrâfil Kur'an*'da sözü edilen ve özel görevlerle tanrıca görevlendirilmiş bulunan dört büyük melektir. Yahudi ve Hıristiyan inançlarında da *göksel ruh* olarak sözü edilir. Bu inançlara göre, *başmelek*'tir. *Bkz.* Melek.

İsrâil. *(Yahudi)* Yahudi peygamberi Yâkub'un lâkabı... Yahudiler bundan ötürü *İsrâiloğulları* adıyla anılırlar. Sözcük olarak İbrânice *tanrıya karşı savaşan* anlamındadır. *Bkz.* Yâkub.

İsrâil'lilerin Dini. *Bkz.* Yahudilik.

İsrâiliyât. *(İslâm)* Kur'anda sözü edilmediğinden ötürü bilimsel sayılmayan İsrâiloğullarına ve peygamberlerine ait öyküler... Bu deyim İslâm terminolojisinde *bilimdışı boşinanç* anlamında kullanılmaktadır. Müslümanların kutsal yapıtı *Kur'an*'da bildirilen öyküler bilimsel sayılır. Genel olarak bütün büyük dinlerde olduğu gibi, Müslümanlıkta da bilim, ancak tanrının ve peygamberlerinin bildirdikleridir. *Bkz.* İnanç.

İsthmia. *(Yunan)* Korint İsthmos'unda Poseidon'un kutsal koruluğunda ve onun adına üç yılda bir kutlanan bayram... *Bkz.* Poseidon.

İstidraç. *(İslâm)* Tasavvuf dilinde kötülerin iyi görünebilmesi... İslâm terminolojisinde de dinsizin gösterdiği kerâmeti dile getirir. *Bkz.* Kerâmet.

İstiğfar. *(İslâm)* Tanrıdan bağışlanmasını dileme... *Tövbe ve istiğfar* törenleri en ilkel inançlarda da saptanmıştır. *Bkz.* Tövbe.

İstihâle. *(İslâm)* İnsanın bir durumdan başka bir duruma geçerek gelişmesi... İslâm tanrıbiliminde, özellikle Eş'arîlerce, tanrının varlığını tanıtlamak için tanrıbilimsel kanıt olarak ileri sürülmüştür. Bu anlayışa göre, insan bir pıhtıdan canlanmakta, kan ve kemik olmaktadır. Bunu yapan bizzat insanın kendisi olmadığına göre, her halde bir yapıcısı olmak gerekir, işte bu yapıcı, tanrıdır. Nasıl iplik, dokumacı olmadan kendiliğinden kumaş olamazsa insan da bir pıhtıdan tanrı olmadan canlanamaz. *Bkz.* Tanrı.

İstihare. *(İslâm)* Düş falı... Bir işin iyi ya da kötü sonucunu rüyâda kestirmeye *istihare* denir. Peygamber *Muhammet*, kimi işlerde, iki rekât namaz kıldıktan sonra uykuya dalar, düşünde tanrının yol göstermesini beklermiş. *Kur'an*'da rasgele bir yaprağı açarak belli bir işin sonucu üstüne oradan anlamlar çıkarmakla da yapılır. İslâm inançlarında, özellikle evlenmenin hayırlı olup olmayacağını önceden bilmek için, başvurulan dinsel bir fal yöntemidir. İslâmlıktan çok önce de Yunan ve Roma inançlarında saptanmıştır. Yunanlılar bu uyku falına *egkoimesis*, Romalılar da *incubatio* derlerdi. Özellikle Argolis'teki Epidauros'ta bulunan Asklepios düş bilicilerince hastaların iyi olup olmayacağını ve ne türlü bir ilâçla iyi olabileceğini saptamak için uygulanırdı. *Bkz.* Fal, Asklepios, Egkoimesis.

İstihsan. *(İslâm)* En güzel karara varabilmek için şeriata dayanma... Hanefî mezhebinin fıkhında *tasım*'ın karşıt anlamını dile getirir. Ebû Hanîfe bu kanıtı *tasım* (kıyâs)'dan sonra ve altıncı sırada gözönüne almıştır. Ona göre tasıma karşıt olan bir sorunda insanların kullanımına en uygun olanı seçmek *istihsan*'dır. *Bkz.* Hanefîlik.

İstros. *(Yunan)* Mitolojik bir nehir... Sonraları Tuna nehriyle bir tutulmuştur.

İşaya. *(Yahudi)* Yahudi peygamberi... Yahudiliği çoktanrıcı putçuluktan korumaya çalışmıştır. İ.Ö. VIII. yüzyılda yaşamıştır. *Bkz.* Yahudilik.

İşkur. *(Mezopotamya)* Tanrı Adad'ın Mezopotamya Sâmîlerinde kullanılan adı... Akkad'ların *Adad* ve Fenike'lilerin *Baal* adıyla taptıkları bu atmosfer tanrısı, Hitit'lerin *Teşup* ya da *Tarhut* adlı tanrılarıyla bir tutulmuştur.

İşrak. *(İslâm)* Tasavvuf dilinde sezgi yoluyla bilgi edinme... Sözcük anlamında *aydınlatma* demektir. XII. yüzyılda yaşayan Şehabeddin Sühreverdî'nin gizemsel öğretisi *İşrâkiyye* (Işıkçılık) adını taşır. Üççü *Meşşâiyye*'ye karşı çıkan Sühreverdî, gerçeğe us yoluyla değil, sezgi yoluyla varılabileceğini savunmuştur. Bunun için de *mükâşefe* (içekapanarak keşfetme) yöntemini önermektedir. *Bkz.* Tasavvuf.

İşrâkiyye. *Bkz.* İşrak.

İştar. *(Mezopotamya)* Savaş ve aşk-tanrıça... Mezopotamya'nın en ünlü tanrıçasıdır, eski çağlarda onun adı *tanrı* anlamında kullanılırdı. Birçok ulusların dillerinde çeşitli adlar almıştır. Sümerler ona *İnnina* ya da *Nana* derlerdi, kimi metinlerde *Nina* ya da *Nane* ve kimi yerde *İnnanas* olarak anılmaktadır. Bâbilliler ona *Anunitu* adıyla taptılar. İranlılar onu *Anahita* adıyla benimsediler. Fenikeliler ona *Aştar* ya da *Aştoret* dediler. Yunanlılar *Astarte* adıyla anarlar. Ona *Aştart* adıyla Asûrlular da tapmışlardır. Birçok metinlerde adı *tanrıların kraliçesi* olarak anılır. Yahudi peygamberleri Mûsevîliğin karşısında en büyük tehlike olarak *İştar tapımı*'nı bulmuştur ve onunla yüzyıllar boyunca savaşmışlardır. Kimi metinlerde tanrı *Sin*'in kızı ve *Şamaş*'ın ikiz kız kardeşi olarak gösterilmiştir. Cehennem tanrıçası *Ereşkigal*'in de kardeşidir. Kimi metinlerde de tanrı *Temmuz*'un annesi, ya da karısı, ya da sevgilisidir. *Gılgamış* destanında genç krala âşık olduğu ve yüz bulamadığı için ondan öcalmaya çalıştığı anlatılır. Kimi yerlerde zevk düşkünü ve hafifmeşrep, kimi yerlerde ana-tanrıça olarak anılır. Cehennemliklere acıyarak cehenneme inişi ve *Anu*'yla evlenerek göğe çıkışı öyküleri ünlüdür. *Bkz.* Gılgamış Destanı, Kybele.

İtalos. *(Yunan)* Minos'un torunu... *İtalya* adı, onun adından türemiştir. Kimi kaynaklar onu *Telegonos*'la *Penelope*'nin oğlu sayarlar.

İthakos. *(Yunan)* Zeus'ün torunlarından... İthaka kentini o kurmuş, adaya da bu yüzden adı verilmiş.

İtikat. *Bkz.* İnanç.

İtizâl. *Bkz.* Mûtezile.

İttihat. *(İslâm)* Tasavvuf dilinde tanrıyla birleşme... Tasavvuf terminolojisinde *birleşme* anlamına gelen *ittihat* deyimi *tanrıyla birleşme*'yi dile getirir. Tasavvufta tanrıyla birleşmenin bir başka yöntemi de *Hulûl* (tanrının kişinin içine girmesi)'dür. *Bkz.* Tasavvuf.

İtylos. *(Yunan)* Aedon'la Zethos'un oğlu... *Bkz.* Aedon.

İtys. *(Yunan)* Aedon öyküsünün başka anlatımlarında İtylos'un adı... Bu değişik anlatımlarda *Tereus*'la *Prokhne*'nin oğludur. *Bkz.* İtylos, Aedon.

İtzamna. *(Amerika)* Gök-tanrı... Amerika yerlilerinden Maya'ların en büyük tanrısıdır. Bu tanrı, Atmosfer güçlerinin kişileştirilmişidir.

Iulii. *Bkz.* Julii.

Iulius. *Bkz.* Julius.

Iulus. *Bkz.* Julus, Askanios.

Iuno. *Bkz.* Juno.

Iupiter. *Bkz.* Jupiter.

Iustitia. *Bkz.* Justitia.

Iuturna. *Bkz.* Juturna.

Iuvenalia. *Bkz.* Juvenalia.

Iuventus. *Bkz.* Juventus.

İvâdiyye. *(İslâm)* Mûtezile akımının ünlü kollarından biri... İslâm yazarları bu kolu ayrı bir mezhep sayarlar. (*Bkz.* Muhammet Osman, *Fırak el-Muftarika*, s. 45-46). *Bkz.* Mûtezile.

İxkozohki. *(Amerika)* Yeşillik ve ateş-tanrı... Amerika yerlilerinden Aztek'lerin tanrısıdır. Bu tanrıya Maya'lar ve Toltek'lerce de tapıldığı sanılmaktadır. Adı *İxentekuhti* biçiminde yazılmakta ve söylenmektedir. Kimi kaynaklar yeni üretim yılını da simgelediğini ileri sürerler.

İygs. *(Yunan)* Kuş biçimine dönüştürülen Pan kızı... *Zeus*'le *İo*'yu buluşturduğu için kıskanç *Hera*'nın hışmına uğramış, kuş biçimine dönüştürülmüş. *Pan*'la *Ekho*'nun kızıdır. *Bkz.* Pan, Ekho.

İyi Ruhlar. *(Genel)* İnsanlara iyilik eden doğaüstü varlıklar... İnsanlar arasındaki güçlü-güçsüz ve bundan ötürü de iyilik-kötülük ikiliği doğaüstü tasarımlarda da yansımıştır. İyicil tanrılar ve ruhlarla kötücül tanrılar ve ruhlar bu yansımanın ürünüdür. Tarihsel süreçte iyi ve

kötü ruhların çeşitli nedenlerle birbirlerine dönüştükleri de saptanmaktadır. Bu nedenlerin başında yeni inançların eski inançlarla savaşı geliyor. Eskiden yararlı olan, sonradan onun yerini alan için zararlı olmaktadır. Örneğin, Arya'ların iyilikçi büyük tanrısı *İndra*, Zerdüştçülük için zararlı görülmüş ve ayrılıklara yol açan şeytan *Andra*'ya dönüştürülmüştür. *Tevrat* ve *İncil*'in kötülükçü şeytanlar saydığı birçok doğaüstü varlıklar da bu dinlerden önce aynı halkların taptığı iyilikçi tanrılardı. İkinci bir neden olarak birbirlerine düşman ulusların birbirlerinin tanrılarını kendileri için kötü saymalarıdır. Bu neden, özellikle İranlılarla Hintlilerde çok belirgindir. Örneğin Hintlilerin iyicil *Deva*'ları İranlıların kötücül şeytanlarıdır. Buna karşı İranlıların iyicil *Asura*'ları Hintliler için kötücüldür. Hintlilerin iyicil *Varuna*'sı İran'da *Varena* adıyla kötücül şehvet şeytanı olmuştur. *İyi ruhlar*'ın en belli örnekleri özellikle İslâm dininde inanç koşulu olan *melek*'lerdir. *Bkz.* Melek, Ruh.

İzanaghi. *(Japon)* Dünyayı yaratan erkek ilke... Japon mitolojisinde dişisi *İzanami*'yle birlikte tanrı niteliğindedir. *İdzanagi* biçiminde de yazılmaktadır. Japoncada *çağıran erkek* anlamındadır. Japon mitolojisine göre, önce tanrılar oluşmuştur. Kimi anlatımlarda kardeş olarak gösterilen bu çifte, evreni yaratmalarını tanrılar buyurmuştur. Yeryüzüyle gökyüzü bir kamış aracılığıyla birleşmişler, bu birleşmeden beş tanrısal çift meydana gelmiş. İzanaghi'yle İzanami bu tanrısal çiftlerin en önemlileridir. Öyküleri Yunan mitolojisinin *Orpheus* ve *Euridikhe* öyküsünü andırır. Evreni yarattıktan sonra *İzanami* ölmüş, *İzanaghi* de onun çağrısına dayanamayarak ardından yeraltı ülkesine inmiş. Ama dişisini oradan kurtaramamış, yeniden yeryüzüne dönmüş. Döndükten sonra da güneş-tanrı *Amaterasu*, ay-tanrı *Tsukiyomi*, fırtına-tanrı *Susanovo*'yu yaratmış. *Bkz.* Japon Dinleri, Yaratılış, İzanami.

İzanami. *(Japon)* Dünyayı yaratan dişi ilke... *İdzanami* biçiminde de yazılır. *Çağıran dişi* anlamındadır. Buradaki *çağırma* daha çok *çekme* (cezbetme) anlamını dile getirir. *İzanaghi*'yle birleşmesinde evren ve evreni yöneten on üç tanrı doğmuştur. Bu tanrıların en küçüğü olan oğlu ateş-tanrı tarafından öldürülmüştür. Baba tanrı *İzanaghi* annesini öldüren oğlundan öcalmış ve onu öldürerek bedeninden yeni tanrılar meydana getirmiş, yeraltı ülkesine inerek kansını da kurtarmak istemişse de, *İzanami* yeraltı ülkesinin ürünlerinden yediği için – bu tema başka mitolojilerde de vardır – yeryüzüne dönememiş. *Bkz.* İzanaghi.

İzed. *Bkz.* İzid.

İzid. *(İran)* Tanrı... Farsça *tanrı* demek olan *yezdan* sözcüğü bundan türemiştir. *İzed* de denir. *Bkz.* İran Dinleri.

İzis. *Bkz.* İsis.

İziz. *Bkz.* İsis.

İzzet. *(İslâm)* Tanrı adlarından biri... *Güçlü* ya da *güç* anlamındadır. *Bkz.* Esmâ.

J

Jainizm. *(Hint)* Brahmanizm'in düzeltilmesi olarak meydana çıkan tanrısız Hint dini... Budacılıktan az önce ortaya çıkmış ve Budacılık gibi Brahmancılığın bir reformu olarak ileri sürülmüştür. Başlıca özelliği onun da Budacılık gibi tanrısız oluşudur. Kendisine *Cina* (Muzaffer) ya da *Mahavira* (Ulu kahraman) adı verilen bir soylu tarafından kurulan bu din, yaratılma olayıyla yaratan düşüncesini yadsır. Bu anlayışa göre, ne yaratan vardır, ne de yaratılan. Evren ilksiz ve sonsuzdur. Dilimize *Cayna'cılık* adıyla çevrilen *Jainizm* (bu deyim, kurucusunun *Jina* lâkabından türemiştir), bilimsel bir temelden yola çıktığı halde bilimdışı savlar da ileri sürmüştür. Bilimdışı savlarına örnek olarak özellikle kendini öldürmeyi (intihar) ve aç kalmayı (oruç) yeğlemesi ve öğütlemesi gösterilebilir. Ruhgöçü inancı bütün Hint dinlerinde olduğu gibi bu dinin de temel inançlarındandır. Dinin amacı, insanları ruhgöçünden kurtarmak için *nirvana*'ya sokmaktır. Ruhu ve bedeni, biri bilinçli biri bilinçsiz olarak, aynı özden sayar. Ruh *siva*, beden *asiva*'dır. Bu canlı ve cansız özdekler evrenin de temelidir. İlkin çıplak gezmeyi – kurucusu Mahavira sıkı bir perhiz yapar ve çıplak gezermiş – öven ve öğütleyen *Cayna'lar* dini çok sonra bu yüzden iki mezhebe ayrılmış, birine *ak giyinenler* (*Skr.* Cvetambara) ve ötekine *havayı giyinenler* (*Skr.* Digambara, çıplaklar) adı verilmiştir. Caynacılık anlayışına göre ruhgöçü, sevap ve günahlar (*Skr.* Karma)'dan doğar. Buysa insan için bir tutsaklıktır, *nirvana*'yla bunun önlenmesi ve insanın *kurtuluş* (*Skr.* Moksa)'a ulaştırılması gerekir. *Bkz.* Hint Dinleri, Brahmanizm, Nirvana, Oruç.

Jajna. *(Hint)* Hinduizm'in kurban töreni... *Bkz.* Hinduizm.

Janus. *Bkz.* İanus.

Japetos. *Bkz.* İapetos.

Japon Budizmi. *(Japon)* İ.S. VI. yüzyılda Kore'liler aracılığıyla Japonya'ya getirilen Mahayana Budizmi... Japonların geleneksel dini Şintoizm'dir. Bu bakımdan Japon Budizmi, Şintoizme ödün vermiş, Japonlaşmış bir Budizmdir. Bu Japonlaşma, özellikle iki önemli konuda gerçekleşmiştir: Tanrılar ve ruhgöçü. Tanrısız bir din olan Budacılığa Japon Şintoculuğunun çoktanrıları ustaca yerleştirilmiştir. İ.S. IX. yüzyılda Kobodaişi adıyla anılan Kukai adındaki din adamı tarafından gerçekleştirilen bu işlem, Budacılıkla Şintoculuğu bağdaştırmış bulunmaktadır. Böylelikle Şintoizmin *Amaterasu, Susanoo, Mikoto, İzanami, İzanaghi* gibi tanrıları *Buda*'nın cisimleşmiş biçimleri sayılmıştır. Bunun için de Budacılığın *gelecekteki Buda* (*Skr.* Bodhisatva) düşüncesinden yararlanılmıştır. Şintoculuğun ünlü tanrıları Japon Budacılığında birer *Budhisatva*'dır. Budizmin temel inancı olan ruhgöçüyse Şintoculuğun ruhların göçsüz ve sonsuzca cezasız ve armağansız olarak yaşadıkları inancıyla şöyle bağdaştırılmıştır: Ölülerin ruhları yüz yıl Şintoculuğun anlayışına uygun olarak yaşayacaklar, yüz yıl sonra Budacılığın anlayışına uygun olarak yeni bir hayata başlamak üzere başka bir bedene gireceklerdir. Bu iki önemli değişiklik Japon Budacılığına yeni bir din niteliği kazandırmıştır. *Bkz.* Budizm, Şintoizm, Japon Dinleri, Amaterasu, Bodhisatva, Mahayana.

Japon Dinleri. *(Japon)* Nippon adalarında yaşayan halkların inançları... Kendilerine *Nippon* diyen Japonların en eski inançlarına göre, Japon imparatorları tanrıça *Amaterasu*'nun soyundandır. Bu inanç 1946 yılında imparatorun bir bildirisiyle kaldırılmışsa da sofu Japonlarca günümüzde de izlenmektedir. Bu inanca göre, imparatorluk İ.Ö. VII. yüzyılda tanrısal soylu *Jimmu Tenno* tarafından kurulmuştur. İlkçağlardaki klan şeflerine de tanrısal bir güç vererek *Sumera no Mikoto* dedikleri bilinmektedir. Yapılan incelemeler Japonların da ilkin totemcilik ve canlıcılık anlayışlarından geçtiğini, canlıcılığın giderek yerli dinleri Şintoculuğu doğurduğunu saptamıştır. Çin'den gelen Konfüçyüsculükle Hint'ten gelen Budacılık da Japonlaştırılarak kabul edilmiştir. XVI. yüzyıldan sonra Hıristiyanlık da kimi Japonlarca benimsenmiş bulunmaktadır. Günümüz Japonya'sında bu dört din egemendir. Bu dört dinin içinde en yaygını Japon Budizmidir. *Bkz.* Şintoizm, Japon Budizmi, Japon Konfüçyanizmi.

Japon Konfüçyanizmi. *(Japon)* Çin Konfüçyüsculüğünün Japonlaşmış biçimi... Japonya'da ilkin aydın çevrelerce tutulan Çin Konfüçyüsculüğü özellikle XVII. yüzyıl başlarında büyük bir etkinlik kazanarak halka yayılmıştır. Bu etkinlik, inanç alanından çok, Japon törebiliminde ve eğitiminde görülmektedir. Konfüçyüsculük, Şintoculukla Budacılıktan daha iyi bağdaşmıştır. Şintoizmin atalara ve aileye karşı ileri sürdüğü büyük saygı ve bağlılık, aynı ilkeleri

yayan Konfüçyüscülükle bağdaşmasının başlıca nedenidir. Bununla beraber Konfüçyüscülük de, Hint Budacılığı gibi, Japonya'da Japonlaşmış bulunmaktadır. Japonların geleneksel ve yerli dini Şintoizm, Konfüçyüscülüğe de sızmış ve Şinto gelenekleriyle Konfüçyüs törebilimi karışımı yeni bir anlayış meydana gelmiştir. Bu yeni Konfüçyüscülük anlayışında, Şinto geleneklerinden başka, Budist ilkeler de yer alır. Halkın büyük çoğunluğu Konfüçyüs-Şinto-Buda karışımı dinsel bir inanca bağlıdır. *Bkz.* Şintoizm, Konfüçyanizm, Japon Budizmi, Japon Dinleri.

Jasion. *Bkz.* İasion.

Jason. *Bkz.* İason.

Jaurés Rudel Efsânesi. *(Hıristiyan)* Hıristiyan inançlarıyla süslü bir ortaçağ efsânesi... XII. yüzyılda Haçlı Seferlerine katılan bir prens olan Jaurés Rudel, ortaçağda halk arasında inanılan bir efsâneye göre yüzünü görmediği Trablus kontesine âşık olmuş, ona kavuşmak için birçok serüvenler geçirmiş, bu serüvenlerden başarıyla çıkıp sevgilisinin yanına ulaştığı anda da ölmüş.

Jazon. *Bkz.* İason.

Je. *Bkz.* Gaia.

Jeanne d'Arc. *(Fransız)* Tanrının sesini duyduğuna inanılan köylü kızı... Fransızların ulusal kahramanı Jeanne d'Arc (1412-1431), Fransa'yı İngiliz saldırısından kurtarmak için tanrının sesini duyduğuna inanmıştı. Tanrı, onun erkek kılığına girerek Fransa'yı kurtarmasını istiyormuş. Genç Jeanne, tanrının sesini ve buyruğunu haftada üç kez duyuyormuş. Önce İngiliz engizisyonu tarafından diri diri yakılıp sonradan *ermiş* adı verilen Jeanne'ın tanrısal bir kurtarıcı olduğu inancı günümüz Fransa'sında bile halk arasında yaygındır. Fransız askerlerine inançsal bir güç aşılayarak Fransa'yı gerçekten kurtarmış olan bu köylü kızının kısa yaşamı, yüzyıllar boyunca birçok Fransız efsânelerine konu olmuştur.

Jigoku. *(Japon)* Cehennem... Japon inançlarına göre *cehennem*'de tanrı *Emma-Hoo* egemendir. Bu tanrıya Hint inançlarında *Yamaraja* denir. *Bkz.* Cehennem.

Jnana. *(Hint)* Mutluluk verdiğine inanılan bilgi... Hint inançlarına göre mutluluk üç yoldan elde edilebilir: Ahlâksal bilgi (*Skr.* Jnana), dinsel tapım (*Skr.* Bhakti), bedensel çile (*Skr.* Yoga).

Joad. *Bkz.* Yehova.

Jodo. *Bkz.* Amida.

Johannes Efsânesi. *(Hıristiyan)* Müslümanlığa karşı varlığına inanılan bir Hıristiyan devletinin öyküsü... Ortaçağın Hıristiyan Avrupa'sı, Müslüman ülkelerinin ötesinde bir Hıristiyan devleti bulunduğuna ve râhip *Johannes*'in bu devletin kralı olduğuna inanmıştı. Bu devletle bağlantı kurup ortada bırakılan Müslümanlığı yok etmek için birçok düşler kurulmuş, bu efsâneye inananlarca o Hıristiyan devletine varabilmek için birçok yolculuklar yapılmıştı. *Johannes* adlı mitolojik papaz kralın gerçekten yaşadığına inanan birçok incelemeciler onun Hıristiyanlığı kabul etmiş olan Habeşistan kralı olduğunu ileri sürmüşlerdir. Kimileri de onun Nastûrî Türk-Moğol hakanı Tuğrul'la aynı kişi olduğuna inanmışlardır.

Jokaste. *Bkz.* İokaste.

Jotunheim. *(İskandinav)* Devler ülkesi... İskandinav mitolojisinin ünlü canavarları *Jotun'lar* burada otururlarmış. *Jotunheim* Norveç'in güneyinde bir dağ kütlesidir, üstünde buzullar vardır. İskandinav efsânelerine göre devler, *As'lar*'la yaptıkları savaşta yenilgiye uğrayınca buraya çekilmişler, bu bölgede yaşamaya başlamışlar. *Bkz.* Jotun'lar, As, Utgard.

Jotun'lar. *(İskandinav)* Dev Ymir'in yarattığı canavarlar... İskandinav inançlarına göre *Jotun'lar*'ı dev *Ymir* yaratmış. Bunlar, ışık tanrıları olan *As*'larla savaşa tutuşmuşlar, çoğu öldürülmüş. Geriye kalanlardan bir bölümü *Jotunheim*'e, öbür bölümü de okyanusun dibindeki *Utgard* kalesine sığınmışlar. Dünyanın sonu geldiğinde tanrılarla son bir kez daha savaşacaklarmış, onlara *Loki* komuta edecekmiş. *Bkz.* Loki, As, Ymir, Yaratılış.

Jovialia. *(Roma)* Jüpiter bayramı... *Bkz.* Jupiter.

Jozefizm. *(Hıristiyan)* Hıristiyanlığı ilkel saflığına döndürmek amacıyla devletin papalığa müdahale siyasası... Adını, bu siyasayı güden Avusturya imparatoru Joseph II.'den almıştır. Örneğin, ölülerin bir torbaya konularak kirece batırılması gibi pratik uygulamalar da bu siyasanın kapsamındadır. Amaç, papalığın siyasal etkisini önlemek ve azaltmaktı. *Bkz.* Hıristiyanlık.

Juda'lar. *(Slav)* Su perileri... Slav mitolojisinin insancıl su perileri *Juda'lar* adıyla anılırlar. Sırp mitolojisinde aynı su perileri *Lamovida'lar, Diva'lar* ve *Vila'lar* adını taşırlar. Bunlar, Yunan mitolojisindeki *Nympha*'ların benzerleridir. *Bkz.* Nympha.

Julii. *(Roma)* Roma kralları soyu... Sezar, Augustus gibi Roma imparatorları soylarını Troia krallarına bağlamak amacıyla *Julii* (*Lâ.* İulii) soyundan olduklarını ileri sürmüşlerdir. *Bkz.* Aineias, Askanios, Troia, Alba Longa, Julius.

Julius. *(Roma)* Askanios'un öteki adı ya da oğlu... Roma imparatorlarını Troia kaynaklı göstermek için Romalılarca uydurulmuş bir addır. Troia kralı *Aineias*'ın oğlu *Askanios*'un öteki adı ya da oğlunun adı olarak ileri sürülen *Julius* (*Lâ.* İulius)'ten ötürü Sezar ve Augustus gibi imparatorlara *Julii soyu* denmiştir. Romalılar bu bağlantıyla eski çağın en köklü uygarlığına dayanmak istemişler ve bu konuda – örneğin, Virgilius'ün *Aeneis Destanı* gibi – birçok öyküler uydurmuşlardır. Bu Roma inancına göre Roma, Anadolu'nun en soylu hânedânı tarafından kurulmuştur ve Roma imparatorları da Troia krallarının torunlarıdır. *Bkz.* Julii.

Julus. *(Roma)* Julius'un bir başka yazımı... *Askanios*'un İtalya'ya geldikten sonra aldığı varsayılan *Julius* (*Lâ.* İulius) adı, kimi metinlerde *Julus* (*Lâ.* İulus) biçiminde yazılmaktadır. *Bkz.* Julius.

Jumala. *(Fin)* Tanrılar... Çoğul olarak kullanılan *Jumala* deyimi, *Finler* gibi Lapon'larda da *tanrılar* anlamını dile getirir. *Bkz.* Tanrı.

Juno. *(Roma)* Yunan tanrıçası Hera'nın Latinleştirilmişi... *Jupiter* ve *Minerva*'yla birlikte *Juno* (*Lâ.* İuno), Romalıların en büyük tanrı üçlüsünden biridir. Jupiter'in karısı sayılır, kadınların koruyucusudur, özellikle doğuracak kadınlar ona sığınırlar. Roma inançlarında her kadının koruyucu bir Juno'su vardır, imparatoriçenin Juno'su en büyük Juno'dur. Romalılar ona çeşitli nitelikler yakıştırarak çeşitli adlar vermişlerdir: *Juno Lucina* (Işık tanrıçası), *Juno Regina* (Göklerin kraliçesi tanrıça), *Juno Caprotina* (Dölî tanrıçası), *Juno Pronuba* (Evlilik tanrıçası), *Juno Moneta* (Öğüt tanrıçası), *Juno Sospita* (Yardım tanrıçası), *Juno Calelestis* (Sümer'lerin İştar'ıyla bir tutulan Juno). Gerçekte Juno'da belirmiş olan, kendisiyle bir tutulan Yunanlıların *Hera*'sında olduğu gibi, Sümer'lerin büyük tanrıçası *İştar* (Astarte)'dır. *Bkz.* Hera, İştar.

Jupiter. *(Roma)* Yunanlıların tanrılar tanrısı Zeus'ünün Latinleştirilmişi... *Jupiter* ya da *Juppiter* ya da *Jüpiter* (*Lâ.* İupiter), Roma'nın devlet yönetici tanrısıdır. Roma devleti ve ordusu onun koruyuculuğu ve yönetimi altındaydı. Romalılar her aldıkları ülkeye onun bir tapınağını kurup imparatorluk sınırlarında bir tanrı birliği sağlamaya çalışırlardı. Roma'nın çok eski bir tanrısı olarak Etrüsk'lerin baştanrısı *Tinia*'nın karşılığıydı. Sonraları Yunan etkisiyle *Zeus Pater* (*Dies Piter*, Hintlilerde: *Diaus Pitar*)'den dönüşerek *Jupiter* adını aldı. Savaşta ve barışta kendisine başvurulan bu büyük atmosfer tanrısı çeşitli niteliklerine göre pek çok lâkaplarla anılır: *Jupiter Optimis Maximus* (En iyi, en büyük tanrı), *Jupiter Terminus* (Sadakat ve güven sağlayıcı tanrı), *Jupiter Stator* (Orduları dayanıklı kılan tanrı), *Jupiter Victor* (Zafer sağlayan tanrı), *Jupiter Fulminator* (Şimşek çaktıran tanrı), *Jupiter Tonituralis* (Gök gürleten tanrı), *Jupiter Pulvius* (Yağmur yağdıran tanrı), *Jupiter Capitolinus* (Kapitol tanrısı), *Jupites Feretrius* (Savaş tanrısı), *Jupiter Elicius* (Tarım tanrısı). Kişiliğinde *Ammon, Sabazios, Dolikenos* gibi Doğu tanrılarını özümlemiştir. Serüvenleri çoğunlukla Yunan *Zeus*'ünün serüvenleridir. İlkin *Mars* ve *Quirinus*'un katılmasıyla bir tanrılar üçlüsü kurmuştu, sonra Kapitol'de *Juno* ve *Minerva*'nın katılmasıyla bir tanrılar üçlüsü kurdu. *Bkz.* Zeus, Diaus Pitar.

Justitia. *(Roma)* Tüze-tanrı... Yunanlıların *Dike*'lerinin karşılığı olan adâlet simgesidir. Eskiden insanlar arasında yaşarken insanların adâleti büsbütün ortadan kaldırmaları üzerine göğe çekildiği ve bâkire burcu olduğuna inanılır. *Bkz.* Dike.

Juturna. *(Roma)* Su perisi... Eski adı *Diuturna*'ydı, iyileştirici nitelik taşıdığından ötürü şifâlı sular onun adıyla anılırdı. *Jupiter* ona âşık olmuş ve ölümsüzlük bağışlamış.

Juvenalia. *(Roma)* Tanrıça Juventus adına kutlanan bayram... Bu bayram genç *Neron*'un bıyıklarının çıkması şerefine kurulmuş. *Bkz.* Juventus.

Juventa. *Bkz.* Juventus.

Juventas. *Bkz.* Juventus.

Juventus. *(Roma)* Gençlik-tanrıça... *Juventa* ya da *Juventas* (*Lâ.* İuventas) adlarıyla da anılır. Yunanlıların *Hebe*'siyle bir tutulmuştur. Gençlerin koruyucusudur. *Bkz.* Juvenalia, Hebe.

Jüpiter. *Bkz.* Jupiter.

K

Ka. *(Mısır)* İnsan ruhu... Eski Mısır inançlarında insan bedeni *Khat* ve insan ruhu *Ka* adıyla anılır. Bununla beraber *Ka* daha sonraki inançlarda gerçekleşen *ruh*'tan farklı bir güçtür. Bu, insanın üretici yanı, ikinci varlığıdır. İnsan ölünce *Ka* bedenden ayrılmakla beraber *Khat* mumyalanarak ölümsüzleşmek ve sonsuzca yaşamak için onun varlığını gereksemez. İnsanın ruhsal yanı olan *Ba* – ki asıl ruh anlayışını karşılar – *Khat*'dan ayrılmaz ve ölümden sonra da birtakım koşullar altında onu sonsuzca canlı tutar. Bu koşullar *Khat*'ın iyi mumyalanmış olması ve gerektiği gibi dua edilmesidir. *Bkz.* Ba, Khat, Ab.

Kaadirîlik. *Bkz.* Kadiriyye.

Kaadiyânîlik. *Bkz.* Kadiyanîlik.

Kabala. *(Yahudi)* İçrek ve gizemsel din öğretisi... *Kabala* (*İbr.* Kabbalah), Yahudilerin harfçilik ve sayıcılıkla karışık içrek ve gizemsel evren öğretisidir. *Vahdet-i vücut* anlayışına benzer tanrısal bir doğalaşmanın içrekliğe önem verenlerce pek üstün sayılan sırlarını kapsar. Felsefesel temeli Yunan stoacılığının kamutanrıcılığı ve Yeni Platonculuktur. *Sefer Jezirah* (Yaratmanın kitabı) ve *Sefer Hazzohar* (Işığın kitabı) adlarını taşıyan iki kitaptan oluşan *Kabala* sanıldığı ve ileri sürüldüğü kadar eski değildir, yazılması bütün ortaçağ boyunca sürmüş ve ortaçağın sonuna doğru tamamlanmıştır. *Kabala*'ya göre tanrı kendisini dışlaştırmış ve evrendeki her şey bu dışlaşmayla oluşmuştur. Bu oluşma, *Sefirot* (Daireler) adı verilen otuz iki daire aşamasıyla gerçekleşmiştir: 1. İçinde her şeyin tohum hâlinde bulunduğu ilk özdeksel halita, 2. Canveren hava, 3. Su, 4. Ateş, 5. Baş yönü, 6. Ayak yönü, 7. Sağ, 8. Sol, 9. Ön, 10. Arka (Bu *kutsal on*'un ilk dört dairesi varlığın öğelerini, son altı dairesi de varlığın uzaydaki yerini gösterir. Dikkat edilirse bu dairelerde Antikçağ Yunan felsefesinin Anaksagoras, Anaksimenes ve Herakleitos, Thales etkileri açıkça görülür); 11. Öz, 12. Nicelik, 13. Nitelik, 14. Görelik, 15. Etki, 16. Edilgi, 17. Zaman, 18. Uzay, 19. Sahibolma, 20. Karşıtlık (Bu ikinci *kutsal on*'da varlığın durumu ve alabileceği biçimler gösterilmiştir. Bunlar, açıkça Aristoteles'in kategorileridir); 21. Sonsuz, 22. Akıl, 23. Zekâ (Bu *kutsal üç* birinci üçlemedir ve *zihin âlemi*'ni kurar); 24. Bağış, 25. Adâlet, 26. Güzellik (Bu *kutsal üç* ikinci üçlemedir ve *ahlâk âlemi*'ni kurar); 27. Güç, 28. Yer kaplama, 29. Ölçü (Bu *kutsal üç* üçüncü üçlemedir ve *özdeksel âlem*'i kurar); 30. Zihin âlemi, 31. Ahlâk âlemi, 32. Özdeksel âlem (Üç üçlemeden meydana gelen bu *kutsal dokuz*'lu son üçleme *tanrı krallığı*'nı kurar). Bu dairelerden her biri *Tevrat*'ın tanrıya verdiği adlardan birini ve sonuncusu *Adonai* adını alır, hepsi birden *Adam Kadmon* (Örnek insan)'dır. İlk on daire *yaratıcı* söz (kelâm)'dür, bundan sonra gelen yirmi iki daire bu yaratıcı sözü meydana getiren alfabenin yirmi iki harfini karşılar. Her harf aynı zamanda belli bir sayıdır. Tanrısal sır bu harf ve sayılarda gizlenmiştir ki, okumasını bilene açılır. İbrânice *Kabbalah* deyimi *Kibbel* kökünden türetilmiştir ve *gelenek* (Os. An'ane) anlamındadır. *Bkz.* Yahudilik.

Kaban Gücü. *(Türk)* Karacık Çoban'ın kardeşi... Öbür kardeşi *Demir Gücü*'yle birlikte altı yüz kâfirle dövüşüp çoğunu öldürürler, sağ kalanları da kaçırırlar. Bu savaş, *Salur Kazan*'ın evinin yağmalanması öyküsünde olur. *Bkz.* Karacık Çoban, Dede Korkut.

Kabarnoi. *(Yunan)* Paros adasındaki Demeter tapınağı râhipleri... Eskiden Paros adasına *Kabarnis* denirdi. Bu ad, *Kabarnos* masalıyla ilgilidir. *Bkz.* Kabarnos, Demeter.

Kabarnos. *(Yunan)* Kybele çobanı... Öyküye göre çoban *Kabarnos*, tanrıça *Demeter*'e kızı *Kore*'nin tanrı *Pluton* tarafından kaçırıldığını haber vermiş, o da armağan olarak onu tapınağına râhip yapmış. *Bkz.* Kabarnoi.

Kabbala. *Bkz.* Kabala.

Kâbe. *(İslâm)* Tanrının evi olduğuna inanılan yapı... Mekke kentindedir. Müslümanlarca kutsal sayılır, hacı olmak için bu yapının çevresinde dönmek gerekir. İçinde *Hacer-i esved* denilen kutsal taşla *zemzem kuyusu* vardır. Müslümanlıktan çok önceki çağlarda yapıldığı ve putataparlarca da kutsal sayıldığı sanılmaktadır. Müslümanlık, birçok eski Arap inaçlarını benimsediği gibi bu inancı da benimsemiştir. Dünyanın neresinde olurlarsa olsunlar, Müslümanlar namaz kılarken *Kâbe* yönüne dönerek namaza dururlar. İslâm inançlarında *tanrının evi* (*Ar.* Beytullah) adıyla anılır. Kara taşlardan yapılmış olan bu yapı geleneksel olarak kara bir örtüyle örtülüdür, bu örtü her yıl değiştirilir. Bu yapı üstünde Müslümanlarca inanılan birçok öyküler ileri sürülmüştür, örneğin taş döşeme-

lerden birindeki çöküntünün *İbrahim*'le *İsmail*'in *Kâbe*'yi yaparken harç kardıkları yer olduğuna inanılır. *Bkz.* Müslümanlık, Hac, Hacer-i Esved.

Kabeiroi. *Bkz.* Kabir'ler.

Kâbil. *(Yahudi)* Âdem'le Havvâ'nın oğlu... Yahudi inançlarına göre kardeşi *Hâbil*'i öldürerek ilk katil insan olan *Kâbil*, kız kardeşi *Aklime*'yle ikiz doğmuştur. İki yıl sonra da *Hâbil* ve kız ikizi Labuda doğdular. Babaları Âdem, Kâbil'in Labuda'yla ve Hâbil'in Aklime'yle evlenmesini buyurdu. Kâbil kendi ikizini daha güzel bulduğundan bu buyruğa karşı koydu ve kardeşi Hâbil'i öldürdü. İslâm inançlarına göre Kâbil'le Hâbil, tanrıya birer kurban kesmişlerdi, tanrı, Hâbil'in kurbanını kabul edip Kâbil'in kurbanını kabul etmedi, buna çok kızan Kâbil, kardeşini bu yüzden öldürdü. Yahudiler, Kâbil'in cennette ve Hâbil'in yeryüzünde doğduğuna, Müslümanlar da kardeşini öldürmekle Kâbil'in onun günahlarını da yüklenmiş olduğuna inanırlar. *Bkz.* Hâbil.

Kabir azâbı. *(İslâm)* Tanrı tarafından kâfirlerle başkaldıran Müslümanlara mezarda çektirileceğine inanılan acı... Bu inanca göre, *Münkir* ve *Nekir* adlı iki melek mezarda ölüleri sorguya çekeceklerdir, ruhlar mezarlarda cesetlerine geri verilecektir. Kimi Şia mezhepleri – örneğin, Zeydiyye – bu inancı yadsırlar. *Bkz.* Münkir ve Nekir.

Kabir'ler. *(Yunan)* Çok eski Anadolu tanrıları... Olympos tanrılarından önce Yunanlılarca da tapılan bu Arkaik tanrıların yurdu Frigya'dır. Yunanlılar onlara *Kabeiroi* adını verirler. İlkin bir din meydana getiren bu tanrılar daha sonra tanrı *Hephaistos*'un demir ve döküm işlerinde çalışan çocukları sayılmıştır. Sayıları kimi yazarlara göre üç, kimilerine göre dört, kimilerine göre de pek çoktur. Kimi yazarlar da *Demeter, Kore, Dionysos, Hephaistos* gibi tanrıların *Kabir'ler*'den başka bir şey olmadıklarını ileri sürmüşlerdir. En büyüklerinin *Kadmilos* ve *Kazmilos* adlarını taşıdığı bilinmektedir. Arkaik çağda bir erkek örgeni (Phallus)'yle simgelenmişlerdir. Bu simge bereket tanrıları olduklarından öttürülmüş. Daha sonra bu ad Yunan ve Roma çoktanrıcılığında birçok tanrılar için sanlık olarak kullanılmıştır. Örneğin, Romalılarca *Jupiter-Juno-Minerva* üçlüsüne *Kabir* denmiştir. Kimi anlatımlarda bunların bir çeşit cin oldukları ve *Dardanos* tarafından Troia'ya getirildikleri bildirilmektedir. Kimi anlatımlarda da *Uranos*'la *Gaia*'nın çocukları oldukları ileri sürülmektedir. *Bkz.* Kabir Tarikatı.

Kabir Tarikatı. *(Yunan)* Gizli ve gizemsel Kabir'ler dini... Eski Frigya tanrıları *Kabir'ler* zamanla Yunanistan ve Roma'da *Eleusis* misterlerine benzer gizemsel bir biçime dönüşmüş ve korkunç olduğundan başka pek bir şey bilinmeyen gizli bir tapıma konu olmuştur. Bu tarikata girmenin pek güç olduğu, birçok sınavlardan geçmeyi gerektirdiği bilinmektedir. Bu âyinlere katılmak ve bu tarikata girmek eski İtalya'da büyük şeref sayılmıştır. Makedonya kralı Philippos II. bile bu dine girmiştir. Halikarnas Balıkçısı, *Anadolu Tanrıları* adlı değerli yapıtında bu konuda şu bilgiyi vermektedir: "Tarikata kabul edilecek adaylara parlak elbiseler giydirilirdi, bellerine de kalın kırmızı bir kuşak sarıldıktan sonra bir tahta oturtulurdu. Bu adayın etrafında meş'aleler yakılırdı. *Kabir'ler* için Teba'da, Lemnos'ta ve Semendirek'te geceleri meş'alelerle büyük festivaller yapılırdı". *Bkz.* Kabir'ler.

Kabiyye. *(İslâm)* Mûtezile'nin önemli mezheplerinden biri... X. yüzyılda Ebûl Kaasım al-Ka'bî tarafından kurulmuştur. *Kur'an*'daki bildirilere aykırı olarak tanrının görmeyeceğini ve işitmeyeceğini, ancak görmeden ve işitmeden de her şeyi bildiğini ileri süren al-Ka'bî, tanrının kulları için en iyi olanı yapması gerektiğini de savunmuştur. *Bkz.* Mûtezile.

Kaçına. *(İlkel)* Pueblo yerlilerinin dinsel ve büyüsel gizli derneği... *Bkz.* Gizli Dernekler.

Kadem-i Şerif. *(İslâm)* İslâm peygamberi Muhammet'in her bastığı taşta ayak izlerinin kaldığı inancı... Bu olay, İslâm inançlarında bir tansık olarak ileri sürülür. Çeşitli müzelerde ve türbelerde peygamberin ayak izlerini taşıdığına inanılan pek çok taş vardır. Topkapı sarayında da bunlardan altı tane bulunmaktadır ki birinin miraç sırasında peygamberin üstüne bastığı taş olduğuna inanılmaktadır. *Bkz.* Tansık, Miraç.

Kader. *(Genel)* Bütün olmakta ve olacak olanların doğaüstü bir güç tarafından önceden saptandığı ve değiştirilemeyeceği inancı... Bu genel inanç, özellikle İslâm dininde kurumlaşmış ve Müslümanlığın altı temel inancından biri sayılmıştır. *Kader*'i saptayan ve belirleyen genellikle tanrısal güçtür. Ne var ki Antikçağ Yunan inançlarında, "tanrılar bile kaderlerine bağlı olmaktan kendilerini kurtaramazlar". Tanrılar tanrısı *Zeus*'ün söz geçiremeyeceği ve karşı gele-

meyeceği tek tanrıça kader tanrıçası *Moira*'dır. Homeros'ta kimi yerde bir ve kimi yerde birçok olarak gösterilen *Moira*, Hesiodos mitolojisinde *Moros* adı altında üçtür (*Klotho, Lakhesis, Atropos*). Yunan mitolojisinde *Ker'ler*'le bir tutulan *Mora'lar*'dan başka *Ananghe, Tykhe* vb. gibi birçok cisimleşmiş kaderler vardır. Romalılarda *Fatum, Parca'lar* vb. kader tanrılarıdır. İslâm inançlarında *kader* (tanrıca önceden belirlenme), *kazâ* (önceden belirlendiği biçimde olma)'yla birlikte anılır. *Yazgıcılık* (*Os.* Kadercilik, *Fr.* Fatalisme) deyimiyle dile getirilen alınyazısı öğretisi, felsefe alanında da yüzyıllarca tartışılmış ve çoğunlukla *Gerekircilik* (*Os.* Muayyeniyetcilik, *Fr.* Détérminisme) bilimsel anlayışıyla karıştırılmıştır. Ünlü bir diyalektikçinin dediği gibi, "alınyazısı öğretisi, başarının ne çalışmaya ne de insanın becerikliliğine dayandığının, insanın denetinden bağımsız koşullara bağlı olduğunun dinsel bir ifâdesidir". *Kader* inancı hemen bütün mitolojilerde yer almıştır. Sümer mitolojisinde *kader ipleri*'ni tanrıça *Tiamat* yönetir, torunları olan tanrılarla savaşmak için canavarlardan bir ordu kuran Tiamat bu ordunun başına geçirdiği dev *Kingu*'ya kader iplerini verir, ilkin bu devler ve canavarlar ordusuna yenilen tanrılar sonunda *Marduk*'un komutanlığını kabul ederler, tanrı Marduk da komutanlık görevi karşılığında kader iplerinin kendisine verilmesini ister, savaş sırasında Kingu'yu öldüren Marduk onun göğsüne takılı olan kader iplerini alıp kendi göğsüne takar ve böylelikle evrenin kaderine egemen olur. Hint mitolojisinde de *Kader* çok önemlidir, örneğin *Pandava*'larla yaptığı savaşta *Bhisma* kendi ölümünü kendi eliyle hazırlar, düşmanlarına kendisini nasıl öldürebileceklerini öğretir, çünkü kaderi savaşta ölmektir. Yunan mitolojisinde kader tanrıçaları her yeni doğan insanın kader ipliğini bükmeye başlarlar, günün birinde bu ipliği kesiverirler, o insan da ölür. Kader inancını temel bir öğe olarak almış bulunan Müslümanlıkta iyilik ve kötülük tanrıdan gelir; *Kur'an*, "tanrı sizi ve bütün yaptıklarınızı yarattı" (37. sûre, 96. âyet), "ancak tanrının isteğiyle bir şeyi isteyebilirler" (76. sûre, 30. âyet), "tanrı isteseydi yeryüzündekilerin hepsi inanırdı" (10. sûre, 99. âyet), "tanrı isteseydi onu yapamazlardı" (2. sûre, 112. âyet), "eğer isteseydik her nefsi hidâyete erdirirdik" (32. sûre, 13. âyet), "tanrı isteseydi onlar dövüşmezlerdi" (2. sûre, 153. âyet) der. Kader konusunda İslâm felsefesinde üç akım belirmiştir. Bunlardan biri Mûtezilecilerin savundukları insanın irâde ve eylemlerinde sınırsız özgürlüğünü ileri süren akımdır. İkincisi insanın irâde ve eylemlerinde hiçbir özgürlüğü bulunmadığını ileri süren *Cebriyye* akımıdır. Üçüncüsü de insanın kendi eylemlerini yaratmadığını ileri sürmekle beraber kader konusunu kurcalamamak gerektiğini savunan orta yolcu Mâlik bin Enes' in akımıdır. *Bkz.* Kazâ, Kaderiyye, Mûtezile, Cebriyye.

Kadercilik. *(Genel)* Kader inancına dayanan felsefe akımı... Tanrıbilimsel bütün felsefeler, Hıristiyan ve İslâm disiplinleri içinde, kaderciclirler. Çünkü tanrı inancı, ayrılmaz bir nitelik olarak, kaderi gerekli kılmaktadır. Tanrının sonsuz gücü insanların irâde özgürlüklerini yadsımayı gerektirir. Ceza ve armağan sorunuyla kader inancını bağdaştırmaya çalışan tanrıbilimciler bunu *elindelik* (*Os.* İrâde-i cüz'iye, *Fr.* Libre arbitre) anlayışıyla çözümlemeye çalışmışlardır. Bu anlayışa göre insan iyiliği ve kötülüğü kendisi seçer, ama tanrı onun hangisini seçeceğini önceden bilmektedir. Görüldüğü gibi bu anlayışta tanrı *yaptıran* değil, sadece *bilen*'dir. Bu kadarını bile tanrılık gücü küçümseme sayan kimi tanrıbilimciler, "insanların eylemleri tanrı tarafından yaratılmış, ama insanlar tarafından edinilmiştir" gibi bulanık sözler söylerler. *Bkz.* Kader, Ceza.

Kaderiyye. *(İslâm)* Kader anlayışını yadsıyan, insanların irâde ve eylem özgürlükleri bulunduğunu ileri süren Mûtezile mezhebi... Koyu kaderci islâm disiplini içinde uscu bir akım olan *Mûtezile*, kader anlayışına, kuramsal bir açıdan değil, pratik bir açıdan karşı çıkmıştır. "İyilik ve kötülük tanrıdandır" ilkesi benimsenirse zâlim hükümdarların sorumluluğu kalmayacak, onlara bu zulmün tanrı tarafından yaptırıldığı ve halkın bu zulmü hak etmiş olduğu ileri sürülebilecekti. Kader anlayışına bu yüzden karşı çıkan Mûtezileciler, insanların kendi davranışlarının yaratıcısı olduklarını, bundan ötürü de kötü davranışlarından sorumlu bulunduklarını ileri sürmüşlerdir. Mûtezileciler kendilerine verilen *Kaderiyye* adını da yadsımışlar, bu adın kendilerinden çok kaderi savunanlara yakışacağını söylemişlerdir. Bu anlayışın karşısında yer alan koyu kaderci anlayışı savunanlara *Cebriyye* adı verilmiştir. *Bkz.* Kader, Kadercilik, Mûtezile.

Kadeş. *(Mısır)* Çıplak tanrıça... Eski Mısır'da tapılan *Kadeş* ya da *Kedeş*, çıplak olarak tasarlanan bir tanrıçaydı. Sözcük olarak *ermiş* demektir. İbrânîcede de aynı sözcük *kutsal yer*

anlamını taşır. Yahudi inançlarına göre bu yer, İbrânîlerin otuz yıl kalarak vaadedilen topraklarını almak için kendilerini hazırlayıp oluşturdukları yerdir. *Mûsâ*, yasalarını burada düzenlemiş. *Bkz.* Yahudilik.

Kadınlar Derneği. *(İlkel)* Afrika ilkellerinin sadece kadınların girebilecekleri dinsel, büyüsel ve gizli toplulukları... *Erkekler derneği* karşılığında ilkel kadınlarca kurulan bu dernekler aynı dinsel ve büyüsel niteliktedirler. *Bundu birliği* ve *Njembe birliği* gibi Afrika kadın derneklerine Okyanus adalarında, Filipin'lerde ve Çin Hindi'nde de rastlanmıştır. *Bkz.* Erkekler Birliği, Gizli Dernekler.

Kadın Tanrılar. *(Genel)* Tarihsel süreçte öncelik taşıyan anaerkil düzenin gereği olarak ilk tanrı tasarımları... İlk tanrılar anaerkil düzenin gereği olarak kadın biçiminde tasarlanmışlardır. *Ana tanrıça* ve *toprak ana* tasarımları bu gereğin sonucudur. İlk insanların toplumsal koşullarından ötürü topluluğun ilk egemeni kadınlardı. Erkekler besin sağlamak, avlanmak ve dövüşmek için topluluk merkezinden uzaklaşmak ve günlerce uzakta kalmak zorundaydılar, topluluk merkezinde kadınlar kalır ve topluluğun bütün işlerini onlar yürütürlerdi. Bundan başka topluluğun bütün erkekleri topluluğun bütün kadınlarının kocasıydılar, doğan çocukların sadece anneleri biliniyor ve bu yüzden de anasoylu oluyorlardı. Bundan başka, *yaratma* (tanrılık eylem) bir kadın eylemiydi. Anaerkil düzenden, gene toplumsal koşulların gereğinden ötürü, babaerkil düzene geçildikten sonradır ki erkek tanrılar üstünlük kazanmaya başlamışlardır. İlk tanrı tasarımlarında erkek tanrılar, ana tanrıçanın ya sevgilisi ya da oğlu olarak ileri sürülmüşlerdir. Sonradan erkek olarak güç kazanan birçok tanrıların da birçok kadın tanrıların birleşiminden meydana geldikleri kimi incelemecilerce ileri sürülmektedir (Örneğin, *Bkz.* Halikarnas Balıkçısı, *Anadolu Tanrıları*, Yeditepe yayını, İkinci baskı, İstanbul 1962, s. 52-55). *Bkz.* Tanrı.

Kadir. *(İslâm)* Ramazan ayının yirmi yedinci gecesi... İslâm inançlarına göre *Kur'an* o gece inmeye başlamıştır, bu yüzden o geceye *şerefli gece* anlamında *kadir gecesi* denir. Bizzat tanrı Kadir sûresinde, "kadir gecesinin bin aydan daha hayırlı olduğu"nu söylemiştir. Bu gece aynı zamanda *kandil*'dir. *Bkz.* Kandil.

Kadiriyye. *(İslâm)* Gizemsel bir Sünnî tarikatı... XII. yüzyılda Abdülkadir Geylânî tarafından kurulmuştur. *Kur'an*'a bütünüyle uygun dinsel bir anlayış izlemişlerdir. Gizemsel yanları tanrı adını yüksek sesle ve iki yana sallanarak *zikir* etmekle *cezbe* hâline girmelerinden ötürü tanrılık sırlara erdiklerine inanmalarından gelir. Sünnî İslâm tarikatları içinde çok önemli bir yer tutan ve birçok bağlıları bulunan *Kaadirîlik* yirmiye yakın kol türetmiştir. Bunların içinde en ünlüleri *Esediyye, Hâlisiyye, Rûmiyye, Hilâliyye, Yâfiiyye, Garîbiyye, İseviyye, Ekberiyye, Eşrefiyye* kollarıdır. Abdülkadir Geylânî'nin birçok *kerâmet*'ler gösterdiğine de inanılmıştır. Bu kerâmetlerden başlıcaları, pişmiş bir tavuğu tam yeneceği sırada diriltmesi, bir yıl yiyip içmeden yaşayabilmesi, sesinin ve söylediklerinin başka ülkelerden de duyulmasıdır. Kaadirîlerin inancına göre, adamlarından birinin ruhunu alan *Azrâil*'e onu geri vermesini buyurmuş, melek bu buyruğu dinlemeyince kafası kızıp hemen göğe çıkmış ve ölüm meleğinin torbasında ne kadar ruh varsa yakalayıp aşağı atmış, bu ruhlar da yeniden bedenlerine girerek dirilmişler. *Bkz.* Vecit, Cezbe, Tarikat, Tasavvuf, Müslümanlık.

Kadiyânîlik. *(Hint)* Kaadiyân kentinde kurulduğundan ötürü Ahmedîliğin öbür adı... *Bkz.* Ahmedîlik.

Kadmeia. *(Yunan)* Kadmos'un kurduğuna inanılan Boiotia'nın merkezi... *Bkz.* Kadmos.

Kadmilos. *(Yunan)* Kabir'lerden biri... *Bkz.* Kabir'ler.

Kadmos. *(Yunan)* Agenor'un oğlu ve Europa'nın ağabeyi... Kadmeia kentini kurmakla ünlüdür. Hellen'lere uygarlığı getirdiğine inanılır. Alfabeyi o icâdetmiş, mâdenciliği ve tarımı öğretmiş, kentler kurmuş. Sonunda da bilgeliği simgeleyen yılan biçimine dönüşüp cennete gitmiş. Öldürdüğü bir devin kalın dişlerini toprağa ekip bundan silâhlı adamlar üretmekle de ünlüdür. *Bkz.* Agenor, Aktaion.

Kadukeus. *(Yunan)* Üç bölümlü sihirbaz değneği... *Apollon*'un *Hermes*'e verdiği bu değnek *Kadukeus* (*Lâ.* Caduceus) adını taşır. Yunanlılar bu değneğe *Kerykeion* derler, *Kadukeus* Lâtin deyimidir.

Kadyânîlik. *Bkz.* Kadiyânîlik.

Kaeira. *(Yunan)* Çömlekçi kız... *Neleus* onun elinden çamur aldığı için Milet kentine yerleşmiş. *Bkz.* Neleus.

Kaerdin. *(Fransız)* Hoel dukasının oğlu... *Tristan* Britanya'da onunla dost olur ve kız kar-

deşi Yseult'le, asıl sevgilisiyle aynı adı taşıdığı için, evlenir. *Bkz.* Tritsan ve Yseult.

Kafatası. *(İlkel)* Ruhun içinde bulunduğuna inanılan yer... Ruhun kafatasında bulunduğu inancı ilkellerde *kafatası tapımı*'nı meydana getirmiştir. Özellikle Melanezyalılar, ölülerin kafataslarını kutsal yerlerde saklarlar ve onlara taparlar. İlkellerde yaygın olan *kafatası maskeleri ve kafatası deformasyonları* bu inançla ilgilidir. Antikçağ Yunanlıları da tapınaklarını kafataslarıyla süslerlerdi, güreşte yendiklerinin kafalarını kesip sarayının odalarını süsleyen *Antaios*'un öyküsü bu geleneği simgeler. Bütün bu inançlar, temelde *atalar tapımı*'ndan doğmuştur. *Bkz.* Atalara tapma, Antaios.

Kâfir. *(İslâm)* Tanrıtanımaz... Tanrısız ve dinsiz olanlar Müslümanların kutsal kitabı *Kur'an*'da (el-Müdessir sûresi, X. âyet) bu deyimle nitelenmiştir. Deyim Arapça *gizleyen* anlamını dile getirir. İlkin peygamber *Muhammet*'e inanmayan Mekkeliler ve özellikle Kureyşliler için kullanılmıştır. Kur'an, kâfirlerin tanrıca cehennemde cezalandırılacaklarını bildirir. Çoğulu *küffâr*'dır. *Bkz.* Müslümanlık.

Kâfur. *(İslâm)* Cennette var olduğuna inanılan çeşme... *Bkz.* Cennet.

Kagroma. *(Tibet)* Buda tanrıçaları grubu... Tibet'te yapılan bu tanrıçalar *Dakini'ler* adını taşıyan tanrılar grubunun karılarıdır. İçlerinden *Sengeydoongçhan* adını taşıyanı *Lama*'nın yardımcısı sayılır. *Bkz.* Tibet Dinleri.

Kagurba. *(Japon)* Tanrıça Ameno Uzumeno Mikoto'nun dünyayı ışığa kavuşturmak için yaptığı dans... Japon mitolojisine göre güneş -tanrıça *Amaterasu*, fırtına tanrısı *Susanoo*' nun kötü davranışlarından kaçarak bir mağaraya kapanmış, Susanoo'nun kız kardeşi tanrıça *Ameno Uzumeno Mikoto* güneş tanrıçasını mağaradan dışarı çıkarıp dünyayı yeniden ışığa kavuşturmak için mağaranın önünde dans etmiş. *Bkz.* Japon Dinleri; Amaterasu, Şintoizm.

Kâhin. *(Genel)* Gelecekte olacakları önceden bilen... Eski Mısır ve Hint inançlarında *kâhin*'ler, aynı zamanda dinsel ve büyüsel nitelikler de taşımakla, büyük önem kazanmışlardır. Bu önem eski Roma'da siyasal bir güce dönüşmüştür. Mısır'da ve Hindistan'da kâhinler aynı zamanda büyük din adamlarıydı. *Bkz.* Kehânet.

Kâhine. *(Arap)* Berberî'lerin mitolojik kraliçesi... Avras'taki Berberî Carva kabilesinin bu mitolojik kraliçesi bir tanrıça gibi saygı görmüş ve kutsanmıştır.

Kâhinlik. *Bkz.* Kehânet.

Kahramannâme. *(İran)* Bir dev tarafından kaçırılıp Kaf dağında büyütüldüğüne inanılan Şah Tahmasıp'ın oğlu Kahraman'ın mitolojik destanı... Eski İran mitolojisinin başlıca kaynaklarından biridir. İran mitolojisinin ünlü yapıtı *Şehnâme*'ye özenilerek Ebû Tahir Tartûsî tarafından yazıldığı anlaşılan bu destan, 1868 yılında dilimize de çevrilmiş ve yayımlanmıştır. Destanda, halk inançlarında büyük yerleri olan, devler ve ejderler önemli roller oynarlar.

Kâhtan. *(Arap)* Güney Araplarının mitolojik atası... *Kahlan* biçiminde de yazılır ve söylenir. Eski Yemenliler, kendilerine *Kâhtan oğulları* derler ve onun soyunu *Âber, Şâleh, Arfahşaz, Sam* ve *Nuh*'a bağlarlardı. Bu soy zinciri, Yahudilerin kutsal kitabının *Tekvin* bölümündeki soy zincirinin Araplaştırılmışıdır. *Kâhtan*, bu açıdan *Tevrat*'taki *Yoktân*'dır. Yahudilerin *Yoktân*'ı nasıl *Eber*'in oğlu ve *Peleg*'in kardeşiyse, Arapların *Kâhtan*'ı da öylece *Âber*'in oğlu ve *Fâleg*'in kardeşidir. Bu mitolojik inancın Araplarla Yahudileri soyca birleştirmek amacıyla gerçekleştirildiği sanılmaktadır. *Bkz.* Nuh.

Kailasa. *(Hint)* Tanrı Siva'nın üstünde oturduğuna inanılan dağ... Bu mitolojik dağ, Hint inançlarına göre, evrenin tam ortasındaymış. Geçit vermezmiş ve gökle bağlantılıymış. Hint tapınaklarının çatıları, onları bu dağa benzetmek için piramit biçiminde yapılmıştır. *Bkz.* Siva.

Kaim-i Muntazar. *(İslâm)* Sağ olup her an ortaya çıkması beklenen... Arap inançlarında kimi tarikat şeyhlerinin *kaim-i muntazar* ya da *hay-i mantazar* olduğuna inanılır. Örneğin, İmâmîlerden *Mûseviyye* tarikatı, İmam Câfer -us-Sâdık'ın oğlu Mûsâ Kâzım'ın sağ, ölümsüz ve her an meydana çıkmaya hazır bir durumda bulunduğuna inanır. *Bkz.* Hayy-i Muntazar, Bâtınîlik.

Kâinat. *Bkz.* Âlem.

Kaineus. *(Yunan)* Tanrı Poseidon tarafından Kentaur'larla savaşması için erkekleştirilen kız.. Kızlık adı *Kainis*'dir. Babasının adı *Elatos*'tur, sonradan Lafit'lerin kralı olmuş.

Kairos. *(Yunan)* Fırsat-cin... Omuzları ve topukları kanatlı olarak tasarımlanmıştır. Fırsatı ve fırsatçılığı simgeler.

Kalafas. *Bkz.* Kalefes.

Kalais. *(Yunan)* Rüzgâr-tanrı Boreas'ın oğlu... Kardeşi *Zetes*'le birlikte *Boreas oğulları* adıyla anılırlar. Kral *Phineus*'u *Harpya*'lardan kurtarmakla ünlüdürler. *Bkz.* Zetes, Boreas.

Kalamos. *(Yunan)* Sevdiği Karpos'un ölümüne üzüldüğünden ötürü kamış biçimine dönüşen delikanlı... Sözcük olarak da Yunanca *kamış* demektir. Irmak-tanrı *Maiandros* (Büyük Menderes nehri)'un oğludur. *Bkz.* Karpos.

Kalefes. *(Fransız)* Uzak topraklar ülkesi kralı... Breton destanlarının *kutsal tas* öyküsünde adı geçer. *Alano* kutsal tastan yararlanarak cüzama tutulmuş olan kralı iyileştirir. *Bkz.* Alano, Kutsal Tas.

Kalenderiyye. *(İslâm)* Melâmîlikten türeyen bir tarikat... Melâmî şeyhi Zekeriyya Multânî'nin müridi Seyit Celâl Buhârî'ye bağlı olan Melâmîler bu adla anılırlar. Kimin tarafından kurulduğu kesinlikle bilinmemektedir. Mal ve mülke önem vermemekle ünlüdürler. Kafaları kaşlarına varıncaya kadar tıraşlıdır. Kalenderîlere göre *güzele tapma*, tanrıya tapma demektir. Kadın ve erkek farkı gözetilmeksizin her güzel tapılmaya lâyıktır. *Bkz.* Melâmîlik.

Kaleva. *(Fin)* Kalevala destanındaki kahramanların babası... Mitolojik bir Fin atasıdır. *Bkz.* Kalevala.

Kalevala. *(Fin)* Fin'lerin mitolojik destanı... Fin mitolojisinin temel yapıtı olan *Kalevala Destanı*, Fin'lerin *Ukko-Ylijumala* dedikleri bir doğa-tanrı düşüncesi çevresinde olağanüstü insan kahramanların öykülerini anlatan 23.000 dizelik elli şiirden kurulu büyük bir yapıttır. Eski Fin inançlarını dile getiren bu yapıtın son biçimi XIX. yüzyılda düzenlenmiş ve yayımlanmıştır. Eski Fin'ler tek tanrıya inanmışlardır, Fin mitolojisinde sihir ve büyüyle ilgili birçok doğaüstü inançlar bulunduğu halde çoktanrıcılık yoktur. Destan, aynı zamanda, evrenin yaratılışı üstüne halk tasarımlarını kapsar. *Bkz.* Kaleva.

Kali. *(Hint)* Ölüm-tanrıça... Tanrı *Siva*'nın karısıdır. Eskiden her yıl adına insanlar kurban edilirdi. Kara renkli (zenci) olarak tasarımlanmıştır. Kimi incelemeciler, onun tanrı Siva'nın çeşitli görünüşlerinden biri olduğunu ileri sürmüşlerdir. Bu çeşitli görünüşlerde, görünüşün niteliğine göre, çeşitli adlarla anılmıştır. *Kali, Sakti, Darvati, Durga* adları Siva'nın bu görünüşlerini dile getirir. *Bkz.* Durga, Siva.

Kaliopi. *Bkz.* Kalliope.

Kalkante. *Bkz.* Kalkhas.

Kalkhas. *(Yunan)* Troia savaşlarında büyük rol oynayan Hellen'lerin ünlü bilici ve bakıcısı... Rüzgârların esmesi için *İphigeneia*'nın kurban edilmesi gerektiğini söyleyen bu bilicidir. Ünlü *tahta at*'ın yapılmasını da o öğütlemiştir. *Bkz.* Troia, İphigeneia.

Kalki. *(Hint)* Tanrı Vişnu'nun yeryüzüne son inişinde bürüneceği at başlı insan biçimi... *Bkz.* Avatar, Vişnu.

Kalkolitik Çağ Dini. *(Anadolu)* Tarihöncesi bakır çağı insanlarının dinsel ve büyüsel inançları... *Kalkolitik çağ* denilen tarihöncesi bakır çağında, özellikle Anadolu'da, insansal inançlar üstüne çok ilginç kalıntılar bulunmuştur. Bu bulgular şöyle özetlenebilir: 1. Dinsel amaçla yapılmış oldukları anlaşılan küçük put-heykelcikler bu çağda belli bir dinin varlığını ortaya koymuştur, 2. Heykelciklerin çoğunlukla kadın oluşu ilk tanrıların anaerkil bir düzenin gereği olarak kadın olduklarını meydana koymaktadır, 3. Bulunan figürler, baş-tanrıça olarak bir *ana -tanrıça*'ya tapıldığını göstermektedir, 4. Ölü gömme biçimleri ve ölünün yanına bırakılan yiyecek ve gereçler ölümden sonra bir yaşama inanıldığını tanıtlamaktadır. *Bkz.* Kybele.

Kalliope. *(Yunan)* Kahramanlık şiirlerinin simgesi esin perisi... Dokuz *Musa*'dan biri, Hesiodos'a göre *Musa'lar*'ın başıdır. *Kleio* ve *Urania*'yla birlikte Musa'ların *epos üçlüsü*'nü kurar. *Bkz.* Musa'lar.

Kallirhoe. *(Yunan)* Mitolojik dört kızın adı... Yunan mitolojisinde birçok *Kallirhoe* var. Birincisi ırmak-tanrı *Akheloos*'un, ikincisi ırmak -tanrı *Skamandros*'un, üçüncüsü deniz-tanrı *Okeanos*'un kızı. Görüldüğü gibi, her üçü de *su*'yla ilgili ve bu yüzden de sözcük olarak adları *güzel akışlı* anlamında. Bir de Libya kralı *Lykos*'un kızı *Kallirhoe* var, denizci *Diomedes*'e tutkun, ondan yüz bulamayınca kendini öldürmüş. Bu öykü başka anlatımlarda beşinci bir *Kallirhoe* meydana koymaktadır, *Koresos*'un âşık olduğu ve bu yüzden kendini öldürdüğü Kalydon kralının kızı Kallirhoe. *Bkz.* Akheloos, Skamandros, Okeanos, Diomedes.

Kallisteia. *Bkz.* Güzellik Yarışması.

Kallisto. *(Yunan)* Zeus'un âşık olduğu su perisi... Tanrılar tanrısı *Zeus*, onu kıskanç *Hera*'dan kurtarmak için ayı biçimine dönüştürmüş, *Artemis* de avda ayı sanıp öldürmüş. Zeus onu göğe almış ve *büyük ayı* takımyıldızı yapmış. *Bkz.* Arkas.

Kalpa. *(Hint)* Brahma-Vişnu-Siva üçlüsünün yönettiği evrensel gelişme... Evrenin yaratılışı üstüne ileri sürülmüş çeşitli Hint inançlarından birine göre evren, sayısız evrenlerin sadece bir tanesidir. Her evreni bir *Brahma günü*'nde (4.320.000.000 yıl) *Brahma* yaratır, *Vişnu* geliştirir, *Siva* yok eder. Ertesi gün yaratılan evren bir öncekinden daha gelişmiş bir evrendir. Sürekli ve sonsuz *gelişme* tasarımı, Hint düşüncesinin önemli bir özelliğidir. *Bkz.* Yaratılış, Avatar.

Kalûbelâ. *(İslâm)* Ruhların tanrıya inanı... İslâm inançlarına göre insan ruhları, insanın yaratılmasından çok önce, başlangıçta yaratılmışlar. Tanrı onlara, "ben sizin tanrınız değil miyim?" diye sormuş, ruhlar da, "evet" demişler. Bundan ötürü sözcük olarak *evet dediler* anlamını dile getiren *kalûbelâ* deyimi Müslüman ruhların ilk inanını simgeler. *Bkz.* İnan, Elest.

Kalydon avı. *(Yunan)* Ekinleri yok ederek bölgeyi açlığa düşüren yaban domuzunu öldürmek için düzenlenen ünlü av... Kalydon kralı *Oineus*'a kızan tanrıça *Artemis*, onu bu yaban domuzuyla cezalandırmış. Başta kralın oğlu *Meleagros* olduğu halde bütün Hellas'ın kahramanları bu domuzu öldürmek için düzenlenen ünlü ava katılmışlar. *Bkz.* Meleagros, Atalante.

Kalypso. *(Yunan)* Odysseus'u seven su perisi... *Bkz.* Odysseus, Kirke.

Kam. *(Türk)* Şaman din adamı... Eski Türklerin dini olan Şamanizm'in din adamlarına Türkler *kam* derlermiş, bu anlamda *şaman, bakşı* ya da *baksı* deyimleri de kullanılmıştır. *Bkz.* Şamanizm.

Kama. *(Hint)* Aşk-tanrı... Şehvet-tanrıça *Rati*'nin kocasıdır. Brahmanlığın en eski tanrılarındandır. *Bkz.* Brahmanizm.

Kambles. *(Yunan)* Kendisine yapılan büyüden ötürü önce karısını, sonra kendini yiyen Lydia kralı... *Kambes* de denir. Bu büyüyü ona *İardanos* yapmış, doymak bilmeyen bir açlığa uğratmış.

Kam Büre. *(Türk)* Dede Korkut öykülerinin ünlü kahramanı... *Bamsı Beyrek*'in babasıdır. *Bkz.* Bamsı Beyrek, Dede Korkut.

Kamena'lar. *Bkz.* Camanae.

Kamephis. *(Mısır)* Tanrı Amon'un lâkabı... Sözcük olarak *anasının boğası* anlamındadır. Aynı anlamda *Kamintef* de denir. Tanrı *Min* için de kullanılır. *Bkz.* Amon.

Kamer. *Bkz.* İnşikak-ı Kamer.

Kam Gan. *(Türk)* Bayındır Han'ın babası... *Dede Korkut* öykülerinin kahramanlarındandır. Özellikle oğlu *Han Bayındır*'ın adı birçok öykülerde Oğuz boyunun hanlar hanı olarak saygıyla anılır. *Bkz.* Dede Korkut.

Kamış. *(Japon)* Evrenin yaratılışı sırasında suda yüzen yeryüzünü iten kutsal değnek.. Bu yüzden Japon mitolojisinde tanrı *Umaşi*, kutsal kamışın efendisi adıyla anılır. *Bkz.* Umaşi Aşi Kabi.

Kamış Bayramı. *(Yahudi)* Yahudilerin çölü geçmelerini anmak için her yıl hasattan sonra kutladıkları bayram... Yedi gün süren bu bayramda hiçbir iş görmeden kamış çardaklarda oturulduğu için bu adla anılır. *Bkz.* Bayram, Yahudilik.

Kami. *(Japon)* Şinto dininde ölülerin ruhları... Japonca *üstün* anlamındadır. Tanrılar ve çeşitli doğaüstü güçler için de kullanılır. Kutsal olanı niteler. Şintoizm deyimindeki *şinto* sözcüğü *kami'lerin yolu* anlamındadır. Şintoculukta ölü ruhları kutsaldır, yâni *kami*'dir ve tapım konusudur. Bu anlamda *kami* deyimi onu söyleyenden *üstün*'lüğü dile getirir. Eski Japonya'da aile, köy, klan ve ulusun ayrı ayrı *kami*'leri vardı. Kimi incelemecilere göre, Japon düşüncesi, evdeki kap kacağa varıncaya kadar, her şeyi ruhlu, eşanlamda *kami* saymıştır. Kimi metinlere göre, Japonya'da sekiz milyon *kami* vardır. Şintoizm'de bütün ölüler tanrı hâline gelirler, çünkü doğaüstü bir âleme çekilmekte ve o âlemin üstün gücünü edinmektedirler. *Bkz.* Şintoizm.

Kâmiliyye. *(Arap)* Galiyye'nin kollarından biri... Tanrılık gücün tanrıdan başkasında da olabileceğine inanan bir anlayıştır. *Bkz.* Galiyye.

Kami Musubi. *(Japon)* Evrenin yaratılışı tasarımında gökyüzü ve yeryüzüyle birlikte yaratılan üç büyük tanrıdan biri... *Kutsal yaratıcı* lâkabıyla nitelenir. *Bkz.* Yaratılış, Kami, Taka mi Musubi, Ame no Minaka Nuşi.

Kamino-Miçi. *(Japon)* Şinto dininin öbür adı... *Bkz.* Şintoizm.

Kampe. *(Yunan)* Canavar... Topraktan doğmuş, *Zeus* tarafından öldürülmüş. *Bkz.* Canavar.

Kamruşşaba. *(Hitit)* Koruyucu tanrıça... *Harziş, Haşameli, Hapantalias* adlı tanrılarla birlikte kötülükçü tanrılara karşı bütün canlıları korurlarmış. Hitit inançlarının ilginç yanı, doğayı

da canlı saymaları ve onun da kötülükçü tanrılara karşı iyilikçi tanrılarca korunması gerektiğini tasarımlamalarıdır. *Bkz.* Hitit Dini, İyi Ruhlar, Telepinu.

Kamui. *(İlkel)* Tanrı... Sahalin adalarında yaşayan Aynu'ların *tanrı* anlamında kullandıkları bu sözcüğün Japonların *kami* sözcüğüyle benzerliği vardır. *Bkz.* Kami.

Kamutanrıcılık. *(Genel)* Tanrının doğada içkin bulunduğu inancı... *Kamutanrıcılık* (*Fr.* Panthéisme) genel adı altında toplanan bu inanç pek eskidir ve kökleri ilkel canlıcılığa dayanır. Çevrelerindeki doğanın bütün nesnelerini canlı sayan ilk insanlar, *tanrı* kavramını meydana koyacak kadar geliştiklerinde bunu doğaya yakıştırmışlardır. Antikçağ Yunanlılarının Stoacıları, Yeni Platoncular, Doğu'nun vahdet-i vücut anlayışı, Yahudilerin *Kabala*'sı gibi çeşitli felsefesel biçimlere bürünen bu inanç çağımıza kadar süregelmiştir. *Kamutanrıcılık, doğatanrıcılık, heptanrıcılık* vb. gibi – felsefe açısından aralarında ufak tefek anlayış farkları bulunan – akımlar, doğayı tanrı saymakta birleşirler. *Bkz.* Tanrı, Animizm, Animatizm.

Kan. *(İlkel)* Güç ve canlılık verici, kötülüklerden arıtıcı olduğuna inanılan sıvı... İlk insanlardan beri *kan*'ın olumlu ve büyülü etkisine inanılmıştır. İlkellerin *kan*'la ilgili çeşitli inançlarının dışında gelişmiş mitolojilerde de kanın büyülü gücü birçok öykülere konu olmuştur. Örneğin, İskandinav mitolojisinde ünlü kahraman *Sigurdhr*'un eline ölen bir devin kanı damlamış, delikanlı, kanı yalayınca hemen kuş dilinden anlamaya başlamış, kuşların konuşmalarını dinleyerek düşmanlarının kendisini öldürmek için neler tasarladıklarını öğrenmiş. Aynı mitolojide *Sigfrid*, dev *Fafnir*'in kanıyla yıkanmış ve bundan ötürü vücuduna hiçbir silâh işlemez olmuş. Cermenlerin dünyanın yaratılışı tasarımlarında denizlerin dev *Ymir*'in kanından oluştuğuna inanılır. Eski Anadolu efsânelerinde kurban kanının bir kapta toplanarak tapıcıların üstüne serpildiği anlatılır. Günümüzde de kurban bayramlarında kurbanın kanı çocukların alınlarına sürülür. Avustralya yerlileri, yaşlı erkeklerin kanını çocuklara sürerek onları erginlemiş olduklarına inanırlar. Kimi Afrika yerlileri ve Eskimolar kan çorbası içerler. Kan kardeşliği geleneği de kanın büyülü gücüyle ilgilidir. *Bkz.* Kanguru Entişiuması.

Kanake. *(Yunan)* Erkek kardeşi Makareos'la sevişti̇ğinden ötürü babası Aiolos tarafından kendini öldürmeye zorlanan kız... Tanrı *Poseidon* da ona tutkunmuş. *Bkz.* Aiolos.

Kanatlı At. *Bkz.* Pegasos.

Kançora. *(Türk)* Semetey'in yerine han olmak isteyen fesatçı... Kırgız Türklerinin *Manas* destanında önemli rol oynayan kişilerdendir. *Bkz.* Manas.

Kandil. *(İslâm)* Câmi minârelerinde kandil yakılan kutsal geceler... Müslümanlığın kutsal geceleri beş tanedir, bunların dördü kandil ve biri kandil niteliğindeki kadir gecesidir: 12 Rebiülevvel'de *mevlit kandili*, 30 Cemâziyelahır'da *Regâip kandili*, 27 Recep'te *Miraç kandili*, 15 Şaban'da *Beraat kandili*, 21 Ramazan'da *Kadir gecesi*. Mevlit, peygamberin doğduğu gecedir; regaip, peygamberin ana rahmine düştüğü gecedir; miraç, peygamberin tanrıyla buluşmak üzere göğe çıktığı gecedir; berat, peygambere peygamberliğinin bildirildiği gecedir. *Bkz.* Kadir.

Kanguru Entişiuması. *(İlkel)* Kanguru-insan kanının akıtılmasıyla kanguruların çoğalacağı inancı... Keseli ve memeli hayvanlardan *kanguru*'yu totem sayan Avustralya yerlileri, kendilerini de birer kanguru saydıklarından *entişiuma* töreninden sonra vücutlarını bıçakla kanatarak kanlarını kutsal taşa akıtırlar. Böylelikle, kandaki kutsal gücün kanguruları çoğaltacağına inanırlar. Bu inanç, sadece kanguru klanına özgü değildir. Örneğin, *Hakea çiçeği* klanı da akıttıkları kanların Hakea çiçeğini çoğaltacağına inanırlar. *Bkz.* Kan.

Kan Gütme. *(İlkel)* Öldürenin yakınlarından birini öldürmedikçe ölenin öbürdünyada rahat etmeyeceği inancı... *Kan gütme* (*Fr.* Vendetta) ya da ülkemizde kullanılan deyimle *kan dâvâsı* geleneği, öcalmaktan çok, böyle bir inanç temeline dayanır. Ölenin yakınları, öldürenin yakınlarını kökü bu inançta bulunan bir nedenle öldürürler. Çağımızda kimi geri bölgelerde sürüpgitmekte olan bu geleneğin altında yatan inanç kaybolmuş, öcalma nedenine dönüşmüştür. *Bkz.* Kan, Vendetta.

Kanıkey. *(Türk)* Kırgız kahramanı Manas'ın karısı... Buhara hanı *Temir*'in on iki kızından en küçüğüdür. Kırgız Türklerinin ünlü destanının kahramanı *Manas*'ın *Kanıkey*'le evlenmesi ilginçtir. Manas, Buhârâ'ya ünlü kırk alpından biri olan *Akbalta oğlu Çubak Alp*'ı yollamış. Buhara'lılar, onu Manas'ın öncüsü sanmışlar, ardından da kahramanın Buhara üstüne yürü-

yeceğini umuyorlarmış. Kanıkey, bu öncüye haddini bildirmek için babasından izin istemiş ve erkek kılığına girip onunla dövüşmüş. Ünlü bir kahraman olan *Çubak Alp*, onunla başa çıkamamış, kaçmak zorunda kalmış. Kendisini yenilgiye uğratanın Buhara hanının kızı olduğunu öğrenince çok utanmış. Hemen Manas'ın yanına varıp, "Ey Alp'im" demiş, "bu, kız değil, bir aslanmış meğer. Onunla evlenirseniz bahtınız açılacak". *Bkz.* Manas.

Kanibalizm. *(İlkel)* Etindeki büyüsel gücü kendi vücuduna aktarma inancına dayanan insan etini yeme geleneği... İnsan eti yeme (*Fr.* Cannibalisme) geleneğinin altında bu inanç yatmaktadır. *Bkz.* Mana.

Kan İçme. *(İlkel)* Öldürülen güçlü düşmanın kanını içmekle onun gücünün elde edileceği inancı... Bu inanç birçok ilkellerde saptandığı gibi, Orta Asya Türklerinde de, özellikle Kırgız'larda, XIX. yüzyıla kadar süregelmiştir. *Bkz.* Kan.

Kan Kardeşliği. *(İlkel)* Başkasının kanını yalamak ya da kendi kanıyla karıştırmakla onunla aynı büyüsel güce sahip olunacağı inancı... *Kan kardeşliği* (*Fr.* Franternité consanguine) geleneği, genel *kan* inancıyla ilişkilidir. N. Asım, *Türk Tarihi* adlı yapıtında şöyle der: "Kan yalaşıp kardeş oldular". *Bkz.* Kan, Kan İçme.

Kan Kurbanı. *(İlkel)* İnsan kanını kurban etme... İlkellerde insan kurban edildiği saptandığı gibi, insan kanı kurban edildiği de saptanmıştır. Değerli incelemeci Sedat Veyis Örnek, *İlkellerde Din, Büyü, Sanat, Efsâne* adlı yapıtında Hirschberg'i kaynak göstererek toprağa akıtma yoluyla kan kurban ettiklerini anlatmaktadır (İbid, İstanbul 1971, s. 88). *Bkz.* Kan.

Kanlı Koca. *(Türk)* Kan Turalı'nın babası... *Dede Korkut* öykülerinde adı geçer. *Bkz.* Kan Turalı, Dede Korkut.

Kannon. *(Japon)* Japon Buda-tanrılarından biri... *Kuannon* da denir. Çin Budacılığında aynı tanrı *Kuan-Yin* ya da *Guan-Yin* adıyla anılır. *Bkz.* Avalokiteşvara.

Kanofori. *(Roma)* Kybele râhipleri... Sözcük olarak *kamış taşıyıcılar* anlamındadır. Bunlara *ağaç taşıyıcılar* anlamında *Dendrofori* de denirdi. *Bkz.* Kybele.

Kanopos. *(Yunan)* Kanopos adasına adını veren kahraman... *Menelaos*'un arkadaşıymış, onu Mısır'da gezdirmiş. *Bkz.* Menelaos.

Kansa. *(Hint)* Matura kentinin kralı... Tanrı *Krişna* öykülerinde büyük rol oynayan kral *Kansa*, kıyıcılığı ve kötülüğüyle ünlüdür. *Vasudeva*'yla evlenen *Devaki* onun kız kardeşidir. Onların çocuklarını doğar doğmaz öldürten de odur. Kâhinler, kız kardeşinin doğuracağı sekizinci çocuğun onu öldüreceğini bildirirler. Oysa sekizinci çocuk olarak doğan tanrı *Vişnu*'dur. Vişnu bu doğumla Krişna olarak cisimleşir. Nitekim kral Kansa, sonunda Krişna tarafından öldürülür. *Bkz.* Krişna, Vişnu, Devaki, Balarama.

Kan Turalı. *(Türk)* Dede Korkut öykülerinin kahramanı... Klâsik sıralamada *Dede Korkut* öykülerinin altıncısı *Kanlı Koca oğlu Kan Turalı* öyküsüdür. Dede Korkut, onu *adam azmanı* olarak nitèler. Babası *Kanlı Koca* onu evlendirmek ister, ama *Kan Turalı* kendisi gibi yiğit ve dövüşçü bir kız istemektedir. İç Oğuz'da ararlar bulamazlar, dış Oğuz'da ararlar bulamazlar. Sonunda kâfir beyi Trabzon tekürünün kızını bulurlar. Ne var ki, kızın üç canavar kalınlığında bir kaftanı vardır ve babası ancak o üç canavarı öldürebilene kızını vereceğini söylemiştir. *Kan Turalı* kırk yiğidini alıp Trabzon'a varır, er meydanına çıkar, canavarları öldürüp *Selcen Hâtun*'la evlenir. *Bkz.* Dede Korkut.

Kanun. *(Genel)* Tanrı buyruğu... İnanç alanında *kanun* (yasa) tanrı buyruğudur. Örneğin, Yahudi peygamberi *Mûsâ*'ya yasasını tanrı yazdırdığı gibi Hamurabi'ye de 282 maddelik ünlü yasasını tanrı *Şamaş* (Marduk) yazdırmıştır. Ortaçağ Hıristiyanlığında da uygulanan *orgie* sisteminin temeli Hamurabi yasalarıdır. Tanrı Şamaş, bir kimsenin suçlu olup olmadığının anlaşılması için nehre atılmasını buyurmuş, boğulursa suçlu ve boğulmazsa suçsuz olduğu böylece saptanırmış, çünkü nehir suçsuz olanı almazmış. İ.Ö. II. binyılından İ.S. 1500 yılına kadar insanların kullandığı bu suçlu saptama yöntemi, bir tanrı *kanun*'udur.

Kanva. *(Hint)* Bharata'nın annesi Sakuntala'yı eğiten ermiş... *Bkz.* Sakuntala, Bharata, Mahabharata.

Kanzaras. *(Anadolu)* Asklepios'la bir tutulan bir Anadolu tanrısı... *Bkz.* Asklepios.

Kaodaizm. *(Vietnam)* Budizm, Taoizm ve ispirtizma temelleri üstünde bütün dinleri birleştirme iddiasını taşıyan din... 1926 yılında Saygon kentinde kurulmuştur. Kurucusu Ngo Van Chien (1878-1933)'dir. Çince *Kao Day* deyimi

ulu varlık anlamına gelir. Vietnam'da ispirtizmayla uğraşanlar bu ulu varlığı ispirtizma yoluyla gördüklerini ve onunla konuştuklarını ileri sürmüşlerdir. Gizemci bir din anlayışı içinde oluşan *Kaodaizm*'in Vietnam'ın ulusal bir din yaratma gereksiniminden doğduğu ileri sürülmüştür. Metafizik alanda biçimlenen ulusallık bilincinin bile nasıl ulus hâinliğine dönüştüğü bu din bağlılarının Japonları ve Fransızları desteklemek gibi olumsuz siyasal etkilerinde bir kez daha görülmektedir.

Kaos. *Bkz.* Khaos.

Kapaneus. *(Yunan)* Thebai kentini kuşatan ünlü yedi kahramandan biri... Dinsiz olduğu için tanrılar tanrısı *Zeus* onu yıldırımla vurarak öldürmüş, *Asklepios* da ona yeniden can vermiş. *Bkz.* Thebai'ye Karşı Yediler.

Kaphauros. *(Yunan)* Apollon'un torunu olan çoban... Koyunlarını çalmak isteyen Argonaut *Kanthos*'u vurduğu için *Argonaut'lar* tarafından öldürülmüş. *Amphitemis* ya da *Garamas*' la *Tritonis*'in oğluymuş. *Bkz.* Argonaut'lar.

Kaphene. *(Yunan)* Aşk uğruna vatanına hâinlik eden kız... Karia'lıdır. Yunan göçmenlerinden *Nymphaios*'a âşık olmuş. Ne var ki vatanını bu aşkı yüzünden Yunanlılara sattığı için Yunan mitolojisi onu tanrılaştırmıştır. (*Bkz.* Azra Erhat, *Mitoloji Sözlüğü*, İstanbul 1972, s. 214).

Kaplumbağa. *(İlkel)* İlkel inançlara göre ilk yaratılan canlı... Afrika yerlileri, özellikle Nupe'ler, tanrının ilkin *kaplumbağa*'yı ve sonra insanlarla taşları yarattığına inanırlar. *Kaplumbağa*, ilkel inançlar dışında, birçok gelişmiş mitolojilerde de önemli roller oynayan bir hayvandır. Örneğin, Yunan mitolojisinde *Hermes*, lir adı verilen sazı kaplumbağaya bakarak keşfetmiş, kaplumbağanın kabuğunu boşaltarak yanlarına iki değnek geçirmiş, koyun bağırsağından yedi tel gererek sazı yapmış. Hint mitolojisinde de tanrı *Vişnu*'nun çeşitli *avatar*'larından biri kaplumbağa biçimidir. İkinci kez yeryüzüne kaplumbağa olarak inen tanrı, denizi karıştırmak için tanrıların tersine çevirdikleri bir dağın sivri ucu dünyanın dibini delmesin diye kabuğunu dağın ucuna dayamış. *Bkz.* Hermes, Avatar, Vişnu.

Kaplumbağa Vişnu. *Bkz.* Kaplumbağa.

Kapys. *(Yunan)* Troia'lı kahraman... Kapia (Kapyai) kentinin kurucusudur. Ünlü kahraman *Agkhissos*'un da babası. *Bkz.* Kaphene.

Kara. *(Genel)* Uğursuz sayılan renk... Genel olarak *kara*'nın uğursuzluğuna ve karşıtı olan *ak*'ın uğurluluğuna inanılmıştır. Kara ağızlı, kara gün, kara haber vb. gibi çeşitli deyimler hemen her dilde yaygındır. Bu inancın temelinde *kara*'nın karanlığı, *ak*'ın da aydınlığı belirtmesi yatmaktadır. *Kara* renk, çirkinliği ve sevimsizliği simgelediği gibi, kaba gücü ve bundan ötürü yiğitliği de simgeler. Birçok kahramanların adlarının başına *kara* lâkabının getirilmesi renklerinin esmer oluşu kadar bu nedenle de ilgilidir. *Bkz.* Karakoncolos, Kara Budak.

Kara. *(İskandinav)* Dev Ymir'in vücudundan yapıldığına inanılan toprak... İskandinav mitolojisinde tanrı *Votan*, dev *Ymir*'i öldürür ve onun vücudundan karaları, kanından denizleri, kemiklerinden dağları, saçlarından ağaçları meydana getirir. *Bkz.* Ymir, Votan, Yaratılış.

Kara Aslan Melik. *(Türk)* Bamsı Beyrek öyküsünde Oğuz beyleriyle dövüşen yedi kâfir beyinden biri... Oğuz beylerinden *Kara Budak* tarafından öldürülür. *Bkz.* Dede Korkut.

Kara Bâkireler. *(Kelt)* Likür'lerden kalma üçlü tanrıça grupları... Danimarka ve Kuzey Almanya'dan gelip Batı Avrupa'ya yayılan Kelt' ler bu topraklarda Likür'ler adı verilen eski halk topluluklarını bulmuşlar ve onların inançlarını benimsemişlerdir. *Bkz.* Matres.

Karabaşiyye. *(İslâm)* Halvetîlikten türeyen Şâbaniyye mezhebinin bir kolu... Alâettin Aliyyül-Atval tarafından kurulmuştur. Kara sarık sardığından karabaş diye anılırmış. İstanbul'da doğmuş, Kahire'de ölmüştür. XVII. yüzyılda kurulan bu tarikat bağlıları bir gün Atval'ın dirilip yanlarına geleceğine inanırlar. *Bkz.* Şâbaniyye.

Kara Budak. *(Türk)* Dede Korkut öykülerinin ünlü kahramanlarından... Oğuz beylerinden *Kara Güne oğlu Kara Budak*, yiğit bir dövüşçüdür. *Dede Korkut*'un birçok öykülerinde önemli roller oynar. Özellikle Salur Kazan'ın evinin yağmalanması öyküsüyle Kam Büre'nin oğlu Bamsı Beyrek öyküsünde büyük kahramanlıklar gösterir. *Bkz.* Dede Korkut.

Kara Büyü. *(İlkel)* Toplumun ya da bireyin kötülüğü için yapılan büyü... Toplumun ya da bireyin iyiliği için yapılan *ak büyü* deyimi karşılığında kullanılır. Örneğin, sevgilileri birbirinden ayırmak, düşmanın ölümünü sağlamak vb. için yapılan büyü *kara büyü*'dür. Bu karşıt büyü çeşitlerine *olumlu büyü* ve *olumsuz büyü* de denir. *Kara büyü*'nün başlıca özelliği, dinsel

yasaklara karşı gelmesidir. Bundan ötürü de kara büyüyle uğraşanlar, ak büyüyle uğraşanlardan çok, dinlerce lânetlenir ve engellenmeye çalışılır. *Bkz.* Büyü.

Karacık Çoban. *(Türk)* Üç yüz kâfiri sapantaşıyla yere seren Oğuz kahramanı... Salur Kazan'ın evinin yağmalanması öyküsünde *Karacık Çoban,* kardeşleri *Kaban Gücü* ve *Demir Gücü*'yle birlikte altı yüz kâfirle savaşır. Yarısını öldürür, yarısını da kaçırır. Kâfirlerin oklarına karşı sapan taşı kullanır. *Bkz.* Dede Korkut.

Karaciğer. *(Genel)* Biçiminden gelecek için anlam çıkarılan örgen... Falcılıkta kullanılan *karaciğer,* özellikle Hitit inançlarında, kurbanın içinden çıkarılan bütün sakatat arasında çok önemli sayılmıştır. Hitit papazlarının topraktan yapılma karaciğer modelleri vardı ve karaciğerin her bölümü ayrı bir anlam taşırdı. Yunan ve Roma falcılığında da karaciğere bakarak geleceği okuma çok yaygındı. İtalya'da Etrüsklerden kalma böyle bir falcılık karaciğeri kalıntısı bulunmuştur. Modellerde normal durumu saptanan karaciğerde en küçük normalden sapmalar *Harupis'ler* adı verilen Etrüsk kâhinlerince önemle değerlendirilirdi. *Bkz.* Fal.

Kara Çöğür. *(Türk)* Yüzü peçeli gezen dört Oğuz beyinden biri... Babası gibi oğlu *Kırk Kınık* da bu dört peçeliden ikincisidir. Ötekiler, *Kan Turalı*'yla *Boz aygırlı Beyrek*'tir. *Kanlı Koca oğlu Kan Turalı* öyküsünde adları geçer. *Bkz.* Dede Korkut.

Karagul. *(Türk)* Konurbay'ın çobanlarının başbuğu... Kırgın Türklerinin ünlü *Manas* destanında adı geçer. *Semetey*'i, ondan yanaymış gibi göstererek, aldatır. Kalmuk Türklerindendir ve Kırgızlarla savaşa hazırlanmaktadır. *Karagul,* kandırdığı Semetey'i İrtiş suyuna iter. Semetey tam boğulacağı sırada sevgili atı *Tayburul* yetişir ve kuyruğunu uzatıp onu kurtarır. Delikanlı atın kuyruğuna yapışıp sudan çıkar. *Bkz.* Manas, Semetey.

Kara Güne. *(Türk)* Kazan beyin kardeşi ve Kara Budak'ın babası... *Dede Korkut* öykülerinin ünlü Oğuz beylerindendir. *Bkz.* Dede Korkut.

Kara Kam. *Bkz.* Ak Şaman.

Karakoncolos. *(Türk)* Kara renkli ve çok çirkin olarak tasarımlanan bir çeşit umacı... Çocukları korkutmak için uydurulmuştur. Böyle bir yaratığın varlığına inanan büyükler de vardır. *Bkz.* Umacı.

Karamita. *Bkz.* Karmatilik.

Kara Şaman. *Bkz.* Ak Şaman.

Kara Tekür. *(Türk)* Dede Korkut öykülerinde adı geçen kâfir beylerinden... Kam Büre'nin oğlu Bamsı Beyrek öyküsünde *Deli Dündar* onu kılıçla öldürür. *Bkz.* Dede Korkut.

Kara Yemek. *(Tibet)* Tibet Budacılığının ünlü bir töreni... *Kırmızı yemek* törenini izleyen bu törende töreni yöneten din adamı, kara bir çamur denizinden çıkmış kara bir kül yığınını simgeler. *Bkz.* Kırmızı Yemek.

Karçar. *(Türk)* Banı Çiçek'in erkek kardeşi... *Deli* lâkabıyla ünlüdür, *Dede Korkut* öykülerinden Bamsı Beyrek'in serüveninde önemli bir rol oynar. *Bkz.* Banı Çiçek, Bamsı Beyrek, Dede Korkut.

Karga. *(Genel)* Uğursuzluğuna inanılan kuş... Kuşların en gelişmiş bir türü olan bu kara kuşun uğursuzluğu inancı, mitoloji açısından şu öyküye dayanır: Ak bir karga bir gün tanrı *Apollon*'a kötü bir haber getirmiş. Sevgilisi *Koronis*'in bir ölümlüyü sevdiğini söylemiş. Apollon çok kızmış ve kargayı lânetlemiş, bu lânetleme üzerine karga kapkara kesilmiş. O zamana dek ak renkli olan kargalar soyu bundan ötürü artık sonsuzca kara renkli kalacakmış. Buna karşı *karga*'lara tanrısal nitelik veren mitolojiler de vardır. Örneğin, İskandinav mitolojisinde tanrılar tanrısı *Votan,* yanında daima iki karga gezdirir ve onlardan hiç ayrılmaz. *Bkz.* Votan.

Karin. *(İslâm)* İnsanın yanında gezen ve ondan hiç ayrılmayan ruh... İslâmlıktan önceki Arap inançlarında da *karin* bu anlama gelirdi, İslâmlık onu bir çeşit *arkadaş* olarak yorumladı. Bununla beraber İslâmsal kelâm bilimine göre her insanın biri melek ve biri şeytan olmak üzere yanından hiç ayrılmayan *iki karin* (*Ar.* Karineyn)'i vardır. *Bkz.* Ruh.

Karitas. *(Hıristiyan)* İnsanın tanrıya ve başka insanlara duyduğuna inanılan doğaüstü aşk... *Karitas* (*Lâ.* Caritas) Hıristiyan tanrıbiliminin ileri sürdüğü ve aşıladığı bir inançtır. Başka insanlara duyulan doğaüstü aşk, insanın tanrı yaratığı oluşundan ötürüdür. *Bkz.* Hıristiyanlık.

Karkabos. *(Yunan)* Pandaros'un atası... Kıyıcılığıyla ünlü kral *Triopas*'ın oğluymuş, yurdunu onun kıyıcılığından kurtarmak için babasını öldürmüş. *Bkz.* Pandaros, Triopas.

Karkinos. *(Yunan)* Herakles'in öldürdüğü ve Hera'nın göğe çıkardığı yengeç... *Herakles*'i ayağından sokmuş. *Bkz.* Herakles, Hera.

Karma. *Bkz.* Karman.

Karman. *(Hint)* Eylem... *Karma* da denir. Özellikle Brahmanizm'in ileri sürdüğü bu Sanskritçe kavram, insanın dünyaya bütün gelişlerinde bir çeşit alınyazısı olarak gerçekleştirdiği eylemi dile getirir. Brahmanizm'in *atman* (evrenin özü) ve *samsara* (ruhgöçü) kavramlarıyla birlikte üç temel kavramından biridir. Ruhgöçünü yaratan da bu eylemdir. *Bkz.* Brahmanizm, Atman, Samsara.

Karmatîlik. *(Arap)* Bâtınîliğin en etkin ve önemli akımı... *Karamita* ve *Karamitiyye* de denir. Arap içrekçiliğinin bu önemli akımı IX. yüzyılda Hamdan bin al-Eş'as tarafından kurulmuş ve onun kayınbirâderi Abdan tarafından yayılmıştır. Bu akımın *Sâhibuz-zuhûr* ve *Sâhibun-nâke* adlarıyla bilinen gizli başkanları olduğu, Hamdan'la Abdan'ı onların yönettiği söylenir. Mallarda ortaklık ilkesini yayan ve halkı her bakımdan eşitleştirmeyi amaçlayan *Karmatiyye*, gizemsel açıdan İsmâilîliğin inançlarını taşır. Dinsellikle bağdaştırılmış sosyo-ekonomik ve siyasal bir anlayıştır. Cenneti ve cehennemi dünyada saymak gibi uscu bir tutum içinde bulunan bu anlayışın kökü İran Mazdekçiliğidir. Tüm İslâm dünyasına yayılan ve birçok yerlerde egemen olan bu akımın kalıntılarından Fâtımî imparatorluğu doğmuştur. *Karmata* sözcüğünün Vasit bölgesi yerlilerinin dilinde *gizleyen* anlamına geldiği de ileri sürülmüştür. Kimi yazarlar, Batı'da kurulan esnaf loncalarının ve Batı üniversitelerinin Karmâtî ilkelerinden yola çıktıklarını savunmuşlardır (Bu konuda *İslâm Ansiklopedisi*'nde geniş bilgi vardır). *Bkz.* Bâtınîlik.

Karna. *(Hint)* Kunti'yle güneş tanrıçasının gizlice evlenmelerinden doğan delikanlı... *Pandava*'ların üvey kardeşidir. *Bharata'lar* öyküsünün başkahramanlarındandır. *Argiuna*'yla boy ölçüşür. Kendisini saray arabacısının oğlu olarak tanıtır. Argiuna'nın bir arabacının oğluyla yarışması uygun görülmediğinden *Duryodhana* onu Anga ülkesinin kralı yapar ve insanlar arasında soyluluk ayrımı yapanlara şöyle der: "Suları gürül gürül akan bir nehrin kaynağını kimse aramaz". *Bkz.* Argiuna, Duryodhana, Bharata'lar, Pandava, Mahabharata.

Karmelit. *(Hıristiyan)* Sıkı disipliniyle tanınan bağnaz bir Hıristiyan tarikatı... XV. yüzyılda Karmel başrâhibi Soreth tarafından kurulduğu için bu adı taşımıştır. XVI. yüzyılda kadın ermiş Teresa da Avila tarafından yeniden düzenlenmiş ve büsbütün sıkı bir disipline sokulmuştur. Karmelit râhibeleri çıplak ayakla gezdikleri için onlara *Çıplak ayaklılar* da denir. Kahverengi cüppe giymekle ünlüdürler. *Bkz.* Hıristiyanlık.

Karnabon. *(Yunan)* Demeter'in çıldırttığı kral... Get'lerin kralıymış, öldürdüğü bir ejderle birlikte göğe alınmış ve takımyıldızı olmuş. *Bkz.* Demeter.

Karolenj Destanları. *Bkz.* Guillaume d'Orange.

Karon. *Bkz.* Kharon.

Karpos. *(Yunan)* Zephyros'la Hora'lardan birinin oğlu... Kalamos'un tutkun olduğu ve uğruna kamışlığa dönüştüğü delikanlıdır. Kimi anlatımlarda *Hora'lar*'dan biri olarak gösterilir, mevsim tanrıçası olarak nitelenir ve meyve vermeyi simgelediği söylenir. *Bkz.* Kalamos, Hora'lar.

Karnaval. *(Hıristiyan)* Kötü ruhları kaçırmak için korkunç maskeler takma töreni... Hıristiyanların büyük perhizinden önce yapıldığı için, İtalyanca *et kaldırmak* anlamına gelen *carnelevare* sözcüğünden türetilmiştir. Kaynağı Hıristiyanlıktan çok öncedir. Güneş ışınlarının bir süre gökte tutsak edildikten sonra yeniden özgür bırakıldıkları inancıyla ilgilidir. *Karnaval* (*Fr.* Carnaval)'da kullanılan hayvan maskeleri, aynı zamanda, hayvan tapımıyla da ilgilidir.

Karneia. *(Yunan)* Apollon şenlikleri... Özellikle Dor'lar tarafından yapılan *Apollon* şenliklerini adlandırır. Dor'lar bu tanrıya *Karnelos* derler ve sürülerini koruduğuna inanırlardı. *Bkz.* Apollon.

Karşı Reform. *(Hıristiyanlık)* XVI. yüzyılda Protestanlığa tepki olarak gelişen dinsel davranış... Cizvitler tarafından yönetilmiştir. Eski ve yeni ahid yeniden gözden geçirildi, kilise babalarının yapıtları tanrı esini olarak yorumlandı ve *İncil*'le bir tutuldu. *Bkz.* Protestanlık.

Kartaca'lıların Dini. *(Kartaca)* Libya-Fenike karşımı Kartaca halkının inançları... İ.Ö. IX. yüzyılda Kuzey Afrika'da, bugünkü Tunus'un dolaylarında kurulan ve gittikçe gelişerek Libya -Fenike karışımı bir halkın oluştuğu Kartaca, çoktanrıcılığı en bağnaz boşinançlarla karmaştıran bir dine bağlanmıştır. Kartaca çoktanrıcılığının büyük özelliği, tanrıların insan biçiminde tasarlanmamasıdır. Tanrılar, dikili taşlar üzeri-

ne şematik desenlerle simgelenmiştir. Her ailenin ilk doğan çocuğu bu tanrılara kurban edilirdi. Bu tanrıların kurban edildikleri yere *Tofet* derlerdi. Başlıca tanrıları *Tanit* adı altında *İştar*, çocukların adına kurban edildikleri *Baal Hammon*, *Eşmun* ve *Melkart*'tı. Daha sonra Yunanlıların etkisiyle *Demeter* ve *Kore* tapımını da benimsediler. Ölüleri gömme biçimlerinden ölümden sonra da yaşandığına inandıkları açıkça anlaşılmaktadır. Din adamları bir sınıf hâlinde örgütlenmiş ve Kartaca'nın siyasal yaşamına egemen olmuştur. *Bkz.* İştar, Demeter, Kore, Çoktanrıcılık.

Kartal. *(Genel)* Kutsallığına inanılan kuş... *Kartal*, çeşitli mitolojilerde doğaüstü güçlerle yüklü olduğuna inanılan, kimi inançlarda da kutsal sayılan bir kuştur. Örneğin, Yunan mitolojisinde kartal, tanrılar tanrısı *Zeus*'ün simgesidir; onun gücünü ve zekâsını simgeler, kutsallıkla nitelenir. İskandinav mitolojisinde tanrılar tanrısı *Votan*, sihirli şerbet öyküsünde olduğu gibi, bir yerden çıkmak isteyince hemen kartal kılığına girer. Gene İskandinav mitolojisinde gökyüzünün kuzey sınırının egemeni dev *Hrasvelg* bir kartal olarak tasarımlanır, fırtınalar onun kanatlarını çırpmasından meydana gelirmiş. Eski Türklerin dini Şamanizm'de de kartal kutsaldır, Yâkut Türklerinde tapım konusu olacak ölçüde kutsallaştırılmıştır. Hattâ ilk *Şaman*'ın kartal olduğuna inanılır. Aynu'larda kartal tanrılaştırılmıştır ve yaratıcı tanrı sayılmıştır. Kartalın güneşin yaratıcısı ya da kendisi olduğuna inanan pek çok ilkel toplulukları vardır. Birçok ilkeller de onun ölenlerin ruhlarını öbür dünyaya götürdüğüne inanırlar. Gelecekten haber verdiği yolundaki inanç da yaygındır. Genel olarak kartal, göğün ve kozmolojik güçlerin simgesi sayılmıştır, yönetici üstün güçlerle insanlar arasında aracılık yaptığına inanılmıştır. Bu yüzden gelişmiş kültürlerde de genellikle kartalı öldürmek günah sayılır. *Bkz.* Kuş.

Kartsipas. *(Tibet)* Yıldızlardan anlam çıkaran ve gelecekten haber veren lama'lar... Bunlara *kırmızı lama'lar* denir. *Bkz.* Lama.

Karttikeye. *(Hint)* Savaş tanrısı... *Skanda* adıyla da anılır. *Siva*'yla *Parvati*'nin oğludur. *Bkz.* Siva, Parvati.

Karun. *(İslâm)* Parayı icâdettiğine inanılan öyküsel kişi... Kaynağı Yahudi inançlarıdır. *Tevrat* ve *İncil*'de *Korah* adıyla anılır. Zenginliğiyle ünlüdür, büyüyü de o icâdetmiş. Yahudi inançlarına göre tanrı İsrâiloğullarını baskı altına almak için *Hâmân*'la birlikte, kendisi de bir Yahudi olan *Karun*'u göndermiş. Karun, tanrıyı hiçe sayarak kendi kavmini ezmiş, tanrı da onu yerin dibine geçirmiş. Yahudi, Hıristiyan ve İslâm inançlarında yer alan Karun tasarımının kaynağı, Lidya kralı *Krezüs* öyküsüdür. *Bkz.* Krezüs.

Karya. *(Yunan)* Ceviz ağacı biçimine dönüştürülen kız... *Dion*'un kızıymış, *Dionysos* onu çok severmiş, bu yüzden ceviz ağacına dönüştürmüş. *Bkz.* Dionysos.

Karyatis. *(Yunan)* Karyai kentinde bir tapınağı olduğundan ötürü Artemis'in lâkabı... *Bkz.* Artemis.

Kasandra. *Bkz.* Kassandra.

Kâşâniyye. *(İslâm)* Nakşibendîliğin bir kolu... *Bkz.* Nakşibendiyye.

Kasem. *Bkz.* Yemin.

Kasırga. *Bkz.* Aello.

Kasitiyye. *(Arap)* Mûtezile'nin kollarından biri... *Bkz.* Mûtezile.

Kassandra. *(Yunan)* Gelecekten haber veren Troia'lı prenses... Kral *Priamos*'la *Hekabe*'nin kızıdır. Kâhinliği *Apollon*'dan öğrenmiş. Tanrı ona tutkun olduğu için bu işi öğretmiş, aşkına karşılık bulamayınca da kimsenin ona inanmamasını sağlamış. Bu yüzden geleceği bilen prenses, Troia'nın yenileceğini önceden haber verdiği halde kimse ona inanmamış. Sonradan Troia'da büyük saygı görüp tapım konusu olmuş. *Bkz.* Troia.

Kassiepeia. *(Yunan)* Güzelliğiyle ünlü kadın... Bu yüzden *Hera*'yla boy ölçüşmeye kalkmış, tanrılarca cezalandırılmış. *Andromeda*'nın annesidir. Adı *Kassiope* ve *Kassiopeia* biçimlerinde de yazılıyor. *Bkz.* Andromeda, Hera.

Kassiope. *Bkz.* Kassiepeia.

Kassiphone. *(Yunan)* Annesinin öcünü almak için kocasını öldüren kadın... *Odysseus*'la *Kirke*'nin kızı, *Telemakhos*'un karısıdır. Annesi Kirke'nin öcünü almak için Telemakhos'la evlenmişti. *Bkz.* Telemakhos, Kirke.

Kassotis. *(Yunan)* Kutsal sayılan çeşme... Delphoi'de *Apollon* tapınağındadır. *Bkz.* Apollon.

Kast. *Bkz.* Kast'lar.

Kastalia. *(Yunan)* Boğulduğu kaynağa adını veren kız... Kendisine âşık olan *Apollon*'dan

kaçarken boğulmuş. Ozanların esin perisi olduğuna da inanılır. Çeşmesi Delphoi'deki Apollon tapınağındadır. Yunan mitolojisindeki bu adı taşıyan bir de Antakya'da *Daphne*'nin kâhinlik çeşmesi var. *Bkz.* Daphne, Kastalides.

Kastalides. *(Yunan)* Kastalia çeşmesinde dolaştıkları için *Musa'lar*'a takılan lâkap... *Bkz.* Kastalia, Musa'lar.

Kast'lar. *(Hint)* Bir boşinançtan türeyen insan sınıfları... Hinduizm inançlarında ilk erkek *Manu*'yla ilk kadın *Şatarupa* gelişmiş dinlerdeki *Âdem*'le *Havvâ*'nın ilk biçimleridir. Bu dine bağlı Hintliler, Manu'nun başından din adamları sınıfının, ellerinden krallarla savaşçılar sınıfının, kalçalarından tarımcılarla zenaatçılar sınıfının, ayaklarından da en aşağı insanlar olan paryalar sınıfının türediğine inanırlar. Sosyo-ekonomik sınıflar olan *Kast'lar*, böylelikle meydana gelmiş. Bu inanç, toplumsal düzensizliğin dinsel açıdan ilk yorumlarından biridir. İnancın kaynağı, insanlar arasındaki bu eşitsizliğin nedenlerini bir türlü çözememekten doğan bir tanrılık açıklama gerekçesidir. Hinduizmin yaydığı bunu tamamlayan bir inanca göre bir aşağı sınıftaki insan ne kadar değer ve dinsel yetkinlik kazanırsa kazansın bir yukardaki sınıfa bu dünyada geçemez, ancak *öbürdünya*'da armağan görür. *Bkz.* Hinduizm, Brahma.

Kastor. *(Yunan)* Leda'nın ölümlü kocası Tyndareos'dan olma oğlu... *Dioskur'lar* adı verilen *Zeus'ün delikanlıları*'ndan biridir. Anne bir baba ayrı kardeşi *Polydeukes*'le birbirlerinden hiç ayrılmazlar. Gerçekte bunlar Lakonia kralı Tyndareos'un çocuklarıdır, birçok savaşlarda kahramanlıklar gösterdiklerinden efsâneleşmişlerdir. Bu efsânelerde ölümlerinden sonra göğe alınıp ikizler burcunu meydana getirdiklerine inanılır. *Bkz.* Dioskur'lar, Polydeukes.

Kaşku. *(Hitit)* Ay-tanrı... *Selardis* adıyla da anılır. Özellikle tarımcılar tarafından tapılmıştır.

Katagogia. *(Yunan)* Tanrıça Aphrodite'in dönüşünü simgeleyen bayram... Sözcük anlamında da Yunanca *dönüş bayramı* demektir. *Bkz.* Aphrodite.

Katakomp. *(Roma)* Yeraltı mezarları topluluğu... Ölüleri saklamak için yapılan bu yeraltı mezarlarının beş katlı olanları da vardır. İçlerinde uzun ve labirent karmaşıklığında koridorlar, tapım yerleri, geniş aile mezarları da bulunur. İçlerinde oyuk mezarlar bulunan kalın duvarlarla çevrilidir. *Katakomp*'lara bir yeraltı mezarlığı denilebilir, çünkü kimileri yüzlerce mezardan meydana gelmiştir. Roma'dan başka İskenderiye, Kuzey Afrika ve Malta'da da katakomplara rastlanmıştır. Bu yeraltı mezarlığı biçiminin Roma'ya Doğu'dan gelen Etrüsklerden öğrenildiği sanılmaktadır. *Bkz.* Gömme.

Katam. *(İslâm)* Kendisiyle evlenmek isteyenlere Ali'yi öldürmelerini şart koşan kadın... Müslümanlar, peygamber *Muhammet*'in amcaoğlu ve dâmâdı *Ali*'nin öldürülmesini, *Katam* adlı bir kadının onun ölümünü şart koşmasına bağlarlar. Bu inanca göre Katam, Teymî er-Rebâb kabilesindenmiş ve çok güzelmiş. *İbni Mülcem* bu kadına âşık olmuş ve onunla evlenmek istemiş. Kadın, onunla evlenmek için Ali'yi öldürmesini şart koşmuş. İbni Mülcem ilkin çok mantıksal bir uslamlamada bulunmuş: "Demek ki benimle evlenmeyeceksin, demiş, çünkü Ali'yi öldürmezsem şartını yerine getirmediğim için evlenmeyeceksin, Ali'yi öldürürsem sağ kalamayacağım için evlenmeyeceksin". Ama kadına öylesine tutkunmuş ki, sonunda boyun eğmiş ve Ali'yi öldürmüş. *Bkz.* Alevîlik.

Katara. *(Yunan)* Beddua... Antikçağ Yunanlılarının inançlarında, bir isteğin yerine getirilmesi için tanrılara *yakarma* (dua) bir adak vaadi ve bir yeminle pekiştirilirdi. Yemin, adağın ya da sunginun mutlaka yapılacağını bildirmek içindi. Yakarmalar bu vaadin yerine getirilmediği takdirde kendisine karşı bir *lenme* (lânet)'yle bitiyordu. Bu dinsel Yunan terimi, Lâtinceye *exsecratio* (lânet) deyimiyle çevrilmiştir. *Bkz.* Dua, Eukhe, Hymnos.

Katar'lar. *(Hıristiyan)* Çok önemli bir Hıristiyan tarikatı... *Temiz ruhlular* anlamındadır. Temel düşüncesi şudur: Kötülük bedenden, iyilik ruhtan gelir. Bundan ötürü bedenden gelen her şeye karşı *perhiz* yapmak gerekir. Bu perhiz, bütün bedensel isteklere karşıdır. Evlenme yasağı da bu düşünceden doğmuştur. Düşüncenin kaynağı Manişeizm ikiciliğidir. Katar'lar bunu Hıristiyanlıkla bağdaştırmaya çalışmışlardır. *Conselamentum* adı verilen bir anma töreninden sonra *katar* olunur. İyilik ilkesi *tanrı*, kötülük ilkesi *şeytan*'dır. Bundan ötürüdür ki tanrı, kötülüğün kaynağı olan insansal bedene giremez. Katar'lar bu düşünceleriyle Hıristiyanlığın temel dogması olan *İsâ*'nın tanrılığını yadsırlar. Katolikliğin de boşinançlardan başka bir şey olmadığı kanısındadırlar. Özel mülkiyete de karşıdırlar. İsâ'nın mal mülk edinilmemesi yolundaki görüşünü savunurlar. *Bkz.* Hıristiyanlık.

Katedral. *Bkz.* Kilise.

Katharsios. *(Yunan)* Zeus'ün lâkaplarından biri... *Arındırıcı* anlamındadır. *Bkz.* Zeus.

Katit. *(İlkel)* İyilikçi ilk varlık... Kötülükçü ilk varlık *Coyoto*'ya karşılık olarak tasarlanmıştır. Özellikle Kuzey Amerika yerlilerinden Patwin'ler tarafından inanılmıştır. Mazdeizm ve Manişeizm'de bir din temeli olan bu ikilik, ilkellerce de ileri sürülmüştür. İyilikçi ruh'ya da hayvan (dinlerde: Tanrı) insanlara iyilik eder, kötülükçü ruh ya da hayvan (dinlerde: Şeytan) insanlara kötülük eder. Bu ikiciliğin kaynağı, dünyada olagelen kötülükleri tanrıya yakıştıramamak ve onun dışında başkaca bir ilkeye bağlamak zorunluğudur. *Bkz.* İyi Ruhlar, Ceza.

Katolik. *(Hıristiyan)* Roma kilisesinin kendisine verdiği ad... *Evrensel* anlamındadır. *Bkz.* Katoliklik.

Katoliklik. *(Hıristiyan)* Roma kilisesinin Hıristiyanlık öğretisi... *Papa*'nın dinsel başkanlığını kabul eden Hıristiyanlık anlayışı bu adla anılır. Papalar bu inanca dayanarak ortaçağda bütün Avrupa'yı kapsayan *Kutsal Roma İmparatorluğu* (*Lâ.* Sacrum İmperium Romanum)'nu kurmuşlardır. Bu imparatorluğun özelliği, onun kapsamına giren Hıristiyan toplumlarının ulus ve dil özelliklerini Hıristiyanlık ve onun dili olan Lâtin dili içinde yok etmiş olmasıdır. Katolikliğin temeli, ermiş Petrus'un Roma'da ölmüş ve yerine Roma piskoposu (Papa)'nu bırakmış olduğu inancıdır. Bu inanca göre Papa, tanrı sayılan *İsâ*'nın peygamberi sayılan ermiş Petrus (Pavlus)'un halefi ve bölge kiliselerinin başında bulunan bütün öteki piskoposlar da İsâ'nın on iki *hâvarî*'sinin halefidirler. Kilise, *evrensel* (*Yu.* Katholikos)'dir, bundan ötürü de uzayda ve zamanda tek ve birdir. Papayı baş Hıristiyan yönetici saymak gerekir ki bu birlik sağlanabilsin. *Protestanlık* ve *Ortodoksluk* bu anlayışa karşı çıkınca *Katoliklik* bir Hıristiyanlık mezhebi niteliğine dönüşmüştür. İlk Hıristiyan kilisesi lâik bir nitelikteydi, kaldı ki sözcük olarak da *topluluk* (*Yu.* Ekklesia) anlamına geliyordu. Dinsel bir lider yoktu. Sadece kilisenin içinde kilise hizmetçileri vardı ki bunlar, gördükleri işlere göre *prebyteri, episkopi* ve *diyakos* adıyla anılıyorlardı, İ.S. II. yüzyılda özellikle *episcopi* (piskopos)'ler önem kazanmaya başladılar. İçlerinden biri *baş episcopi* olunca da *papalık* doğmuş oldu. Sonraları Katolik kilisesi kendisini Roma devletinin de mirasçısı saymış ve bir çeşit siyasal emperyalizm izlemiştir. Bu yüzden de dinsel bir yetke olmaktan çıkıp gerçek bir imparatorluk olmuştur. Papa da gerçek bir imparatordur. Ortaçağda devlet, dinsel bir devlettir. Katoliklik, dinsel yetkenin (rûhânî iktidar) cisimsel yetke (cismânî iktidar)'den üstün olduğunu Hıristiyanlık dogmaları arasına yerleştirmiştir. Papa'nın *yanılmaz* olduğu dogması da bunu pekiştirmektedir. Bunun sonucu olarak din adamlığı, üstün ve çok güçlü, mal ve paraca da çok varlıklı bir sınıf olmuştur. Dahası, Hıristiyanlara papazların izni olmadan kutsal kitapları okumak bile yasaklanmış, kilisenin bildireceği dogmalarla yetinilmesi buyrulmuştur. Birtakım törenler, boşinançlar (ölülere yağ sürmek, günah çıkartmak, cennette arsa satmak gibi), yükümlülükler saptanmıştır. Papa ve kilise, hiçbir engel tanımadan, dilediğini yapabilecek bir güce kavuşmuştur. Kısaca, Katolikliğin özeti budur. *Bkz.* Hıristiyanlık, Protestanlık, Ortodoksluk.

Kaukasos. *(Yunan)* Çoban... Kafkas dağı adını ondan almış, tanrı *Kronos* tarafından öldürülmüş. *Bkz.* Kronos.

Kaukon. *(Yunan)* Eleusis dinini Messenia'ya getiren kahraman... *Bkz.* Eleusis.

Kaunos. *(Yunan)* Kız kardeşine âşık olan delikanlı... *Miletos*'un oğludur, kız kardeşinin adı da *Byblis*'tir. Kız kardeşiyle ilişkisi yüzünden Miletos'tan kovulmuş, o da gidip Kaunos (Köyceğiz) kentini kurmuş. *Bkz.* Miletos.

Kausava. *(Hint)* Dhritarastra oğulları... Ünlü *Mahabharata* mitolojisinde *Kuruidi'ler* bu adla da anılır. *Bkz.* Kuruidi.

Kavak. *(Yunan)* Kardeşlerinin ölümüne çok üzülen yedi kızın dönüştükleri ağaç... Üzüntüden kavak ağacı olan bu yedi kız *Helios*'un kızlarıdır. *Bkz.* Helios Kızları, Phaeton.

Kaval. *(Yunan)* Tanrıça Athena'nın icâdettiğine inanılan saz... *Athena* icâdettiği bu kavalı çok sever, sürekli olarak çalarmış. Ne var ki bir gün kaval çalarken kendini suda görmüş. Suda yansıyan yüzü kavalı üflerken öylesine çirkinleşiyormuş ki, hemen kavalı suya atmış. Kavalı suda tanrı *Marsyas* bulmuş. Kimi anlatımlarda da *syrinks* adı verilen yedi borulu kavalın tanrı *Pan* tarafından, iki borulu kavalın da tanrı *Marsyas* tarafından yapıldığı söylenir. *Bkz.* Athena, Marsyas, Pan.

Kavm-i Nûh. *(İslâm)* Nuh'un soydaşları, ulusu... Müslümanların kutsal kitabı *Kur'an*'ın

Nuh sûresine göre (26-27. âyetler) peygamber *Nuh*'un soydaşları tanrıya başkaldırmışlar. O da bu tanrıtanımazların canlarını alması için tanrıya yalvarmış. Gerekçesi de şu: Eğer bu tanrıtanımazlar yaşayacak olurlarsa bütün kulları baştan çıkarabilirlermiş, doğurdukları ve doğuracakları çocuklar da kendileri gibi olurmuş. *Bkz.* Nuh.

Kavs. *(Arap)* Tasavvuf dilinde, başladığı noktaya dönme... Arapça *yay* anlamını dile getiren *kavs* deyimi tasavvuf terminolojisinde önemli birçok deyimlerde kullanılır ve *daire* demektir. Ünlü Arap gizemcisi Bağdat'lı Cüneyd'e "son nedir?" diye sormuşlar, "başlangıca dönmektir" demiştir. *Kavs* deyimi tasavvuf dilinde bu anlamı dile getirir. Tasavvuf yoluna girenler, tasavvuf bilgisini öğrenmeye başlarken tanrıdan başka her şeyi yok ederler. Bilgileri edindikten sonraysa her şeyin ancak tanrıda var olduğunu öğrendiklerinden, tanrıdan başka her şey yeniden ve gerçek bir anlamda yok olur. Böylelikle, başladıkları noktaya dönmüş olurlar. *Varlıkbirliği* (*Ar.* Vahdet-i vücut) anlayışına göre her şey tanrıdan çıkmıştır (*Ar.* Kavs-i nüzûl) ve gene tanrıya dönecektir (*Ar.* Kavs-i urûç). Bu çıkış ve dönüş de *kavs* deyimiyle dile getirilir. *Bkz.* Vahdet-i Vücut, Tasavvuf.

Kavs-i Kuzah. *Bkz.* Alâimisemâ.

Kavs-i Nüzûl. *Bkz.* Kavs.

Kavs-i Urûç. *Bkz.* Kavs.

Kavvâl. *(Arap)* Yezîdiliğin ikinci derecesi... *Şeytan*'a tapan *Yezîdilik* yedi derecelidir. Yeni girenlere *fukarâ* denir. *Fukarâ* derecesinden *kavvâl* derecesine yükselinir. Bu derecenin başlıca görevi, övgüler ve şiirler okumaktır. *Bkz.* Yezîdilik.

Kaya. *(Slav)* Üç mitolojik kahramanın çeşitli serüvenler sonunda dönüştükleri taş... Kiyef efsânelerinin ünlü kahramanları Rus toplumunun üç ana sınıfını simgelerler. Bunlar, soylular sınıfını simgeleyen *Dobrynya Nikitiç*, din adamları sınıfını simgeleyen *Alyoşa Popoviç*, halkı simgeleyen *İlya Muromeç*'tir. Serüvenleri, bu üç ana sınıfın yaşam öyküsünü simgesel olarak dile getirdiğinden çok ilginçtir. Serüvenlerinin sonunda her üçü de tek bir *kaya* hâline dönüşürler. Bu, sonunda her üç sınıfın birleşip tek bir sınıf hâlinde kaynaşacağını simgeler. Halkın sezileri yüzyıllarca önce mitolojik tasarımlarla bu sonucu hazırlamıştır. *Bkz.* Dobrynya Nikitiç, İlya Muromeç, Alyoşa Popoviç.

Kaylûle. *(İslâm)* Tasavvuf dilinde tanrının evrende meydana çıkışı... *Vahdet-i vücut* anlayışına göre tanrı evrende *meydana çıkmış* (tecelli etmiş)'tır. Bu meydana çıkış, yıldızlardan ağaç ve insanlara kadar evrensel varlıklar biçiminde belirmekle gerçekleşmiştir. Eşdeyişle, evrende ne varsa tanrı, daha doğrusu tanrı'nın bir *tecelli*'sidir. Böylelikle birlik çokluk olmuş, ne var ki *çokluk* da *birlik*'de meydana gelmiştir. *Varlıkbirliği* (*Ar.* Vahdet-i vücut) denilen tasavvuf felsefesi kısaca budur. *Bkz.* Tasavvuf.

Kaynana Zırıltısı. *(İlkel)* İçinde cinlerin bulunduğuna inanılan araç... Günümüzde bir çocuk oyuncağı olarak kullanılan *kaynana zırıltısı* (*Fr.* Crécelle) ilkeller tarafından tapım işlerinde kullanılmıştır. İçlerinde cinler ve ruhlar bulunduğuna inanılan bu araç, çevrildikçe ses çıkarır. İlkeller bu aracı gizli tapımlarına yaklaşanları korkutup kaçırmak için de kullanırlarmış.

Kays. *(Arap)* Çok eski bir Arap tanrısı... İslâmöncesi Arap tanrılarının çoğu gibi bu tanrı hakkında da Hicr kentinde bir tapınağı olduğundan başka pek bir şey bilinmemektedir.

Kaz. *(Mısır)* Evrenin oluşumunda tanrı Ra'nın ilk biçimi... Hayvan tapımının insana benzer tanrılar tapımından çok daha eski olduğu bilinmektedir. İnsanlar, ilkin tanrılık güçleri hayvan biçiminde tasarlamışlardır. Eski Mısır mitolojisinde de evren ilkin çamurlu bir suymuş (Bu suyla Nil nehri kastedilmektedir). Bir süre sonra sular azalmış ve ortaya bir ada çıkmış. Adanın üstünde bir yumurta varmış. Bir süre daha geçtikten sonra bu yumurta çatlamış ve içinden bir *kaz* çıkmış. Yumurtadan çıkar çıkmaz uçmaya başlayan bu kaz, tanrı *Ra*'ymış. Onun uçması karanlığı yok etmiş ve adada yaşamı başlatmış. Tanrı Ra sırasıyla bitkileri, hayvanları ve insanları yaratmış. Eski Romalılar da Capitolium'u kazların kurtardığına inanırlar. *Bkz.* Hayvan Tapımı, Dedi.

Kazâ. *(İslâm)* Gerçekleşmiş kader... İslâm inançlarına göre "kazâ ve kader, tanrıdandır". Kötü olaylara *kazâ* denmesinin kaynağı da İslâmsal anlamdır. Ayrıca, zamanında kılınmamış olan farz namazlarını sonradan kılmaya *kazâ namazı* ve zamanında tutulmamış olan orucu sonradan tutmaya *kazâ orucu* denir. *Bkz.* Kader, Namaz, Oruç.

Kazmilos. *(Yunan)* Kabir'lerden biri... *Bkz.* Kabir'ler.

Kazlık Koca. *(Türk)* Oğuz beylerinden Yüğnek'in babası... *Bkz.* Dede Korkut, Yüğnek.

Kazüistik. *(Hıristiyan)* Belli durumlarda törebilimsel açıdan nasıl davranılacağını bütün ayrıntılarıyla saptayan Hıristiyan törebilimi dalı... *Bulunçbilim* (*Fr.* Casuistique) denebilir. Hıristiyanlık, Hıristiyanların vicdanlarını bile önceden saptadığı kurallarla yönetir. Bu Skolastik törebilim anlayışı, belli bir durumda çeşitli törebilim kurallarının çelişmesinden doğmuştur. Bu çelişik durumda nasıl davranılacağı *bulunç* (vicdân) bilimlerce önceden saptanmıştır. *Bkz.* Hıristiyanlık.

Kebâir. *Bkz.* Kebîre.

Kebîre. *(İslâm)* Büyük günah... *Büyük günahlar* (*Ar.* Günâh-ı kebâir) sorunu İslâm dininde başlıca tartışma konularından biridir. Büyük günah işleyenlerin Müslüman sayılıp sayılamayacağı birçok yorumlara yol açmıştır. İslâm dinine göre öldürme, zinâ gibi günahlar *kebîre*'dir. Örneğin, *Havâriç* anlayışının başlıca kollarından *Necedat*'ın kurucusu Yemâme imamı Necede'ye göre kendilerinden olanlar büyük günah işleseler bile kâfir sayılmazlardı. Buna karşı kendilerinden olmayan büyük günah işleyenler kâfir oluyordu. *İbâziyye* anlayışı büyük günah işleyenleri *nimeti yadsıyan* saymakla yetinmişti. *Mûtezile* anlayışına göre büyük günah işleyenler kâfir ve cehennemliktirler. *Mürcie* anlayışı büyük günah işleyeni Müslüman sayar. *Hanefîlik* ve *Mâlikîlik* mezheplerine göre büyük günah işleyenler *kabahatli Müslüman* (*Ar.* Mümin-i fâsık)'dır, onlara ne yapılması gerektiğini sadece tanrı bilir, ister bağışlayıp Müslüman sayar ister bağışlamaz ve cezalandırır. *Bkz.* Günah.

Kebş-i İsmail. *(İslâm)* İsmail'in yerine, kurban edilen koyun... Bu koç tanrı tarafından gökten indirilmiş. *Bkz.* İsmail.

Keçi. *(İskandinav)* Tanrı Thor'un arabasını çeken hayvan... Tanrı *Thor*'un arabasını iki keçi çekermiş. Tanrı acıkınca bu keçileri kesip yer, sonra canlandırıp yeniden arabasına koşarmış. Keçilerin yeniden canlanabilmeleri derileriyle kemiklerine el sürmemekle olanaklıymış. Nitekim, tanrı Thor'un evinde konakladığı bir köylünün oğlu bunu bilmediği için kemiklerden birinin iliğini emmiş. Keçilerden biri bu yüzden sakat kalmış. Tanrı da keçileri köylüye bırakıp arabasına köylünün çocuklarını koşmuş. Yunanlıların doğa tanrısı *Pan* da keçi ayaklıydı. *Bkz.* Thor, Pan.

Kedi. *(İskandinav)* Cüceler tarafından tasma yapmak için adımlarının gürültüsü alındığından yürürken ses çıkarmadığına inanılan hayvan... İskandinav mitolojisine göre vahşî kurt *Fenris*'i bağlamak için ancak cüceler bir tasma yapabilmişler. Bu tasma kedi adımlarının gürültüsünden, kadınların sakalından, balıkların soluğundan, kuşların tükürüğünden ve dağların köklerinden yapılmış. Bundan ötürüdür ki, kedi yürüyüşü sessiz, kadınlar sakalsız, balıklar solumaz, kuşlar tükürüksüz ve dağlar köksüzmüş. *Bkz.* Kurt Fenris.

Kedorlaomer. *(Yahudi)* Yahudi inançlarına göre peygamber Lût'u tutsak eden Elam kralı... *Tekvin* kitabında adı geçer. *Bkz.* Lût.

Kefâret. *(İslâm)* İşlenen bir günahın bağışlanması için yapılması ya da verilmesi gereken... Müslüman inançlarına göre, tanrı ancak bir *kefâret* karşılığında günahı bağışlar. Bu kefâret çoğunlukla oruç tutmak, sadaka vermek, kurban kesmek, köpeklere ekmek doğramak vb. gibi işlemlerle gerçekleştirilir. Çeşitli mezheplerin *fıkıh* anlayışları hangi suç karşılığında ne gibi bir kefâret gerekeceğini, birbirlerinden ayrı olarak, saptamış bulunmaktadır. Günümüzde de ettiği yemini bozmak isteyenler, kefâret olarak köpeklere ekmek doğrarlar. *Bkz.* Günah.

Kefâret Törenleri. *(İlkel)* Toplumbilimci Durkheim'e göre ilkellerin üzüntülü ve karamsar törenleri... Toplumbilimci Durkheim *Les Formes Elémentaires de la vie Religieuse* adlı yapıtında bu törenleri bütün ayrıntılarıyla anlatır. Neş'eli törenlere karşı acılı törenlerin başında *yas törenleri* gelir. Burada *kefâret*, ölünün günahlarını bağışlatmak için yapılır. Bu yüzden ilkeller, vücutlarına ağır yaralar açarlar, saçlarını keserler, başlarına çamur sürerler. Bunların içinde en ilginci, kadınların konuşmama kefâretidir. Durkheim, ölünün yakınlarından yirmi beş yıl konuşmayan kadınların saptandığını bildiriyor. Yas törenlerinden başka kutsal âletlerden birinin çalınması, kıtlık, tan kızıllığının görünmesi nedeniyle yapılan kefâret törenleri de vardır. Avustralya ilkelleri *güney tan kızıllığı* (*Fr.* Aurore Australe)'ndan çok korkarlarmış, yangın çıkıp dünyanın yanacağını sanırlarmış. *Bkz.* Kefâret.

Kefeştateyuş. *(Arap)* Yedi uyurlardan biri... *Bkz.* Ashâb-ı Kehf.

Keff. *(İslâm)* Anlamı açık olmayan tanrı sözleri üstünde düşünmemek... İlk Müslümanlar (*Ar.* Selefiyyûn) bu konuda birliktirler. Bilgisiz kim-

selerin bunları yorumlamaya kalkmasını yüzmek bilmeyenin denize girmesine benzetirler. İkinciler nasıl boğulurlarsa, ilk Müslümanlara göre, onlar da öylece boğulurlar. *Bkz.* Selefiyyûn.

Kefren. *(Mısır)* Tanrılaştırılmış Mısır Firavunu... *Sfenks*'in yüzü, onun yüzlümüş. Kendisi gibi kıyıcı bir Firavun olan babası *Keops*'la babasının yeğeni Firavun *Mikerinos* da tanrılaştırılmıştır. *Bkz.* Keops, Sfenks.

Kehânet. *(Genel)* Bir olayın gerçekleşeceğini önceden bilme.. *Kehânet* ve *kâhinlik*'in tarihi çok eskidir. Genellikle geleceğin önceden bilineceğine inanılmıştır. *Haruspis'ler* adı verilen eski Etrüsk kâhinleri, kehânet için gerekli bilgileri *Etruska disiplina* denen bir kitapta toplamışlardı. Bilimsel ve istatistik verilere dayanmayan ve bundan ötürü de bir boşinanç türü olan kehânet, falcılıktan da ayrılır. Eski Roma *Augur*'ları da bir çeşit kâhinlerdi, falcı değillerdi. Kâhinlik, falcılıktan farklı olarak, daha geniş kapsamlıdır ve nedensiz sezileri de içerir. Eski ulusların çoğunda, özellikle Roma'da, devlet kâhinliği kurumu gerçekleşmiştir. Savaşlardan, barışlardan önce kâhinlere sorulur ve onların bildireceği biçimde davranılırdı. Önceden bilme, genellikle, tanrıların o konuda ne düşündüğünü ve nasıl bir yol çizmiş olduğunu bilme anlamındadır. Bu anlamda kehânet, her şeyin önceden tanrılarca saptanmış olduğunu belirten kadercilik anlayışına dayanır. Kehânet, hiçbir araç kullanmaksızın yapılabilmekle de falcılıktan farklıdır. *Bkz.* Fal.

Kekropia. *(Yunan)* Kurucusu olduğuna inanılan Kekrops'tan ötürü Atina kenti... *Bkz.* Kekrops.

Kekrops. *(Yunan)* Yılan-tanrı... Atina kentinin kurucusu olduğuna inanılır. Topraktan çıkmış. Kafası insan, gövdesi yılanmış. Daha sonra krallığı *Erekhteus*'a bırakmış. *Bkz.* Erekhteus, Aglauros, Erysikhthon.

Keladon. *(Yunan)* Kişileşmiş dalgalar ve yeller... *Bkz.* Poseidon, Boreas, Nodos.

Kelaino. *(Yunan)* Yunan mitolojisinde adları geçen birkaç kız.. Yunan mitolojisinde başlıca dört *Kelaino* var: Birincisi *Apollon*'un karısı ve *Hyamos*'un kızı, ikincisi *Atlas*'ın kızı ve *Lykos*'un annesi, üçüncüsü *Danaos* kızlarından ve *Hyperbios*'un karısı, dördüncüsü *Harpya*'lardan kâhinliğiyle ünlü bir kız. *Bkz.* Pleiad'lar, Harpya'lar, Danaos Kızları.

Kelâm. *(İslâm)* Tanrı sözü... Sözcük anlamında *söz* demek olan *kelâm*, İslâm terminolojisinde *tanrı sözü*'nü dile getirir. Bu anlamda Arapça *kelâmullah* denir. Müslümanların kutsal kitabı *Kur'an*'da bu deyim kimi yerde tanrının buyruğu, kimi yerde takdiri, kimi yerde de vahyi anlamlarında kullanılmıştır. Kutsal kitaba ve peygamberin sözleri olan hadîslere dayanan İslâm felsefesine de *kelâm* denir, çünkü bu felsefe tanrı ve peygamber sözleriyle geliştirilmiştir. Bu felsefe, Antikçağ Yunan felsefesi etkisiyle oluşan Arap felsefesine karşı dinsel bir felsefe meydana getirmek amacıyla oluşmuştur. Kelâm felsefecilerine, *feylesof* (filozof) denilen öbür felsefecilerden ayırmak için *mütekellim* (çoğulu: Mütekellimîn) denir. Eş'arîliğin kurucusu Ebûl Hasan Eş'arî'den önce bu tanrıcı İslâm felsefesine *ilmi tevhit, ilmi usülüddin, fıkhı ekber* gibi adlar veriliyordu. *İlmi kelâm* deyimini ilk kullanan, daha doğrusu ehli sünnet inançlarını savunma anlamında ilk kullanan, Ebûl Hasan Eş'arîdir. Tek sözle *Kelâm bilimi*'ne İslâm Skolastiği denilebilir. *Kelâm* deyimi Hıristiyan inançlarında da önemlidir ve *tanrının yaratma gücü*'nü dile getirir. Tanrı *ol!* (Ar. Kün) demiş, evren oluvermiş. Bundan ötürü Yohanna İncil'i, "Başlangıç, sözdü" önermesiyle başlar. *Bkz.* Müslümanlık, Hıristiyanlık, Yaratılış, Eş'arîlik.

Kelâmiye. *(İslâm)* İslâm Skolastiği ve izdaşları... *Bkz.* Kelâm.

Kelebek. *(Yunan)* Eros'la Aphrodite'in çevresinde sürekli olarak uçuşan kelebek kanatlı kızlar... *Bkz.* Eros, Aphrodite.

Keleos. *(Yunan)* Eleusis kralı... *Eleusis* gizemciliğinin kurucusudur. Bu gizemciliği tanrıça *Demeter*'den öğrenmiş. *Bkz.* Eleusis, Demeter, Metaeira.

Kelime. *(Genel)* Bir nesneyi ya da bir varlığı dile getiren ses birliği... Arapça *sözcük* demektir. İnsanlaşma dil-bilinç diyalektiğiyle başlamıştır. Bu bakımdan insanlar *söz*'ü (*Bkz.* Kelâm) ve *sözcük*'ü kutsallaştırmışlardır. Her mitolojide *tılsımlı sözcük*'lerin varlığına inanılır. Örneğin, eski Mısır mitolojisine göre tanrı *Ra*'nın bütün gücü tılsımlı bir sözcüktür. Bu sözcüğü ondan başka hiçbir tanrı bilmediğinden en güçlü oydu ve baştanrıydı. Öbür Mısır tanrıları bu sihirli sözcüğü öğrenebilmek için çok çalışırlar. Ne var ki tanrı Ra bu sözcüğü, kendisini zehirli bir yılanın sokması üzerine ölümden kurtardığı için sadece *İsis*'e öğretir. Böylece İsis de onun

kadar güçlü olur. Gene Mısır mitolojisinde Firavun *Keops*'un ünlü büyücüsü *Dedi*, kafasını koparark öldürdüğü bir kazı sihirli bir sözcükle hemen diriltiverir. Gene Mısır mitolojisinde Firavun *Snofru*'nun câriyelerinden biri Nil nehrine çok değerli yüzüğünü düşürür, büyücübaşı esrarlı bir sözcük söyler, hemen nehrin sulan çekilir ve yüzük bulunur. *Bkz.* Kelâm.

Kelime-i Şehâdet. *(İslâm)* Müslüman olabilmek için baş koşul olan tümce... Bu tümce, "Tanrıdan başka tanrı olmadığına ve *Muhammet*'in onun kulu ve peygamberi olduğuna tanıklık ederim" (*Ar.* Eşhedü en lâ ilâhe illallah ve eşhedü enne Muhammedün abdühû ve resulühû) tümcesidir. Bu tümceyi okumaya *kelime-i şehâdet getirmek* denir. Deyimin sözcük anlamı *tanıklık sözcüğü*'dür. "Tanrıdan başka tanrı yoktur, Muhammet onun peygamberidir" (*Ar.* Lâ ilâhe illallah, Muhammedün resulullah) biçimindeki kısaltması da kullanılır. Bu tümceyi, kısaltmasız söylemek, Müslüman olmanın beş temel koşulundan birincisidir. *Bkz.* Müslümanlık.

Kelime-i Tevhit. *(İslâm)* Tanrının tekliğini dile getiren tümce... Üç biçimde söylenir: "Tanrıdan başka tapılacak yoktur" (*Ar.* Lâ mâbut illallah), "tanrıdan başka istenecek yoktur" (*Ar.* Lâ maksûd illallah), "tanrıdan başka varlık yoktur" (*Ar.* Lâ mevcut illallah). *Bkz.* Kelime, Kelâm, Kelime-i Şehâdet.

Kelime-tullah. *Bkz.* Kelâm.

Kelimetul Ulyâ. *(Arap)* Tasavvuf dilinde imam... *Bkz.* İmam, Kelime.

Kelimullah. *(Yahudi)* Tanrıyla konuşan tek insan olduğundan ötürü peygamber Mûsâ... *Bkz.* Mûsâ, Yahudilik.

Kelle Avcılığı. *(İlkel)* Bolluk, döl bereketi ve uğur sağlamak için bir yabancının kafasını kesme... Kimi ilkellerde her evlenecek erkek bir kelle avlamak zorunda olduğu gibi her yeni yapılan kulübenin temeline de avlanmış bir baş gömmek zorunluğu varmış. *Kelle avcılığı* (*Fr.* Chasse aux tête) konusunda Sedat Veyis Örnek'in çok değerli *Etnoloji Sözlüğü*'nde değerli bilgiler vardır (s. 135).

Keloğlan. *(Türk)* İyi yürekliliği, korkusuzluğu ve becerikliliği simgeleyen masal delikanlısı... Türk masallarının çoğunda önemli roller oynar. Haksızlıklarla savaşır, herkese iyilik eder, toplumun özlemlerini dile getirir. Ona özgü öyküler serisine *Keloğlan Masalları* denir. XVII. yüzyıl Anadolu'sunda varlaştığı sanılmaktadır. Türk toplumunun yeni özlemlerini simgelemek ve dile getirmek bakımından çok ilginçtir. Ana tema şudur: Yoksulluktan yola çıktığı halde erdemleri ve çalışkanlığıyla mutluluğa erişir. Bütün ezilmişlerin olduğu gibi yoksul Türk halkının da yüzyıllardan beri özlemi budur.

Kelt Dini. *(Kelt)* Kelt'ler adı verilen Avrupa halklarının inançları... Kelt'ler, İ.Ö. II. binyıla doğru Batı Avrupa'da ortaya çıkmışlardır. İlkin Ren'le Tuna nehirleri arasındaki toprakta oturdukları sanılmaktadır. Romalılar onlara, *Galyalılar* derlerdi. Hint-Avrupa dil grubunun İtalyan öbeğine yakın bir dilleri vardır. *Keltçe* adı verilen bu lehçe birçok özellikler taşımakla öteki Hint-Avrupa dillerinden ayrılmaktadır. Çoktanrıcı inançları ve ölü gömme biçimlerinden anlaşılan ölümden sonraki yaşamın kutsallığı ilkeleri özgüllük taşımaz. O çağın hemen bütün toplumları bu inançları taşımaktaydı. Kelt'lerin, kendilerinden önce bu topraklarda yaşayan Likür'lerin inançlarını da benimsedikleri anlaşılmaktadır. Yazılıdan çok sözlü bir edebiyatları olduğundan, kendilerinden pek az belgeler kalmıştır. İnançları, başka edebiyatlardan ve özellikle Tacitus, Caeser gibi Roma'lı yazarlardan öğrenilmektedir. İrlanda edebiyatı, Kelt'lerin mitolojik öyküleri için başlıca kaynaktır. Bütün bunlardan Kelt'lerin ağaç ve hayvan tapımları evrelerinden de geçmiş bulundukları anlaşılmaktadır. Kimi incelemeciler, *meşe ağacı*'na *Kelt'lerin Zeus'ü* derler. Gol'ler *karga, boğa* ve *yaban domuzu* başta olmak üzere birçok hayvanlara tapıyorlardı. Kelt'lerin ünlü tanrıçaları *Artio* bir ayı tanrıçaydı. Bugün de Avrupa'da birçok çan kulelerinde görülen *horoz*, yıldırımdan koruduğuna inanılan Kelt'lerin horoz tanrısıdır. At eti yememek gibi yiyeceklerle ilgili birtakım yasaklar da hayvan tapımının ürünüdür. Çocukların, silâhlı babalarının yanına yaklaşmaları yasaktı. Silâhlı baba, bir *tabu*'ydu. İncelemeci Samuel Reinach bu yüzden çocukların râhipler yanında büyütüldüğünü, yatılı okul geleneğinin de böylece kurulduğunu anlatır. Çeşitli Kelt-Gol tanrıları arasında savaş tanrısı *Esus*, kamu tanrısı *Teutates*, gök gürültüsü tanrısı *Albiorix* (kimi incelemeciler bunu Roma'lıların Mars'ıyla bir tutarlar), hekim tanrı *Diancecht* ve kızı *Airmed, Brigite* ve *Dana* adlarıyla da anılan *Ana*, Kelt'li Apollon *Anexiomarus* (sözcük anlamı: Büyük koruyucu), tanrıça *Arduinna* (Ardennes dağları adını bundan al-

mış), tanrı *Midir* ve karısı *Etain* (İrlanda kaynaklarına göre Etain, önce kral Eochaid'nin karısıymış, tanrı onu kralın elinden almış), savaş tanrıçası *Bodb*, tanrısal kişi *Epona*, tanrısal kişi *Elcmár*, tanrısal kişi *Enid*, sayılabilir. Bu tanrı ve tanrıçalar çeşitli adlar ve lâkaplarla da anılırlar: Örneğin, savaş tanrısı *Esus*'a *muzaffer* anlamında *Budenicus* ve *Esus gücünde* anlamında *Esunetos* ve *öldürülen güzel* anlamında *Belatucadrus* da denir. *Kelt Apollonu*'na *büyük süvâri* anlamında *Atepomaros*, *Borvo* ya da *Bormo*, *geniş bakışlı* anlamında *Amarcolitanus*, *Belenus*; *Galya Minervası*'na *çok parlak* anlamında *Belisama*; tanrıça *Brigite*'e *çok yüksek* anlamında *Brigantia* ve *parlak* anlamında *Bricta* da denir. Bu tanrı ve tanrıçaların yanında pek çok mitolojik varlıklar da yer alır: *Güçlü baba* anlamında *Ollathir* lâkabıyla anılan mitolojik kral *Eochaid*, ölümlüleri kendilerine âşık edip sonsuz gençlik ülkesine götüren mitolojik kadınlar olan *Bansidhe'ler*, *Medb*'in kocası mitolojik kahraman *Aillil*, *Annwfn* (Öbürdünya) kralı *Arawn*, mitolojik kahraman *Amorgen*, mitolojik kraliçe *Eriu*, bakışları dehşet saçan dev *Balor* (gözkapakları o kadar ağırmış ki, açık kalması için hep çengelliymiş), mitolojik Galya kralı *Ambigatus* ve yeğeni *öldürmesini bilen* anlamında *Bellovesos*, mitolojik kral *Lyrr* ve kızı *Branwen*'le *Bendigeit Vran*, kocası *Curoi*'yi öldüren *Cuchulainn*'e yardım eden *küçük çiçek* anlamında *Blathnat*, mitolojik kahraman *Llew* ve karısı *Blodeuwedd*, mitolojik kötü kral *Bres*, tanrıça *Brigite*'in üç oğlundan biri olan tanrı *Brian* ya da *Brenos*, Macha'lı ikizler *Emain Macha*, mitolojik kadın *Emer*, cehennemlik *Babor*'un kızı *Ethne* ve oğlu *Lug*, mitolojik kral *Etar* vb... *Bkz.* Çoktanrıcılık, Keltine, Keltos, Druide.

Keltine. *(Yunan)* Herakles'e âşık olan ve ondan Kelt'lere adını veren Keltos'u doğuran kız... *Bretannos*'un kızıdır. *Bkz.* Kelt Dini.

Keltos. *(Yunan)* Herakles'in Keltine'den olma oğlu... Kelt'lerin atasıdır. *Kelt*'ler bu yüzden *Herakles soyu* olarak bilinir. *Bkz.* Kelt Dini.

Kemâl. *(İslâm)* Tasavvuf dilinde gizemsel bilgiyi bütünüyle edinmiş olanın yetkinlik durumu... Bu anlamda *kemâle ermek* deyimi kullanılır. *Bkz.* Tasavvuf.

Kemâliyye. *(İslâm)* Halvetîliğin Karabâşiyye kolundan türeyen bir kol... *Bkz.* Karabâşiyye.

Kemer. *Bkz.* Zon, Sestus.

Kemik. *(İlkel)* İçinde ruh bulunduğuna inanılan örgen... İlkellerin ölen ya da öldürülen insan ve hayvanların kemiklerini saklamaları ve gömmeleri geleneği onların yeniden dirilmelerini sağlamak içindir. Büyücülük ve falcılıkta da kemik bu yüzden kullanılır. *Ayı tapımı* (Fr. Culte d'ours)'nda törenle öldürülen ayının kemikleri büyü yapmak için saklanır, ya da onun yeniden canlanması için törenle gömülür. *Bkz.* Kafatası.

Kemoş. *(Mısır)* Moab'lıların tanrısı... *Kamuş* da denir. *Baal* ya da *Molek*'le aynı olduğu da söylenir. *Bkz.* Baal.

Kenan. *(Yahudi)* İncil'e göre dördüncü peygamber... Peygamber *Enoş*'un oğludur. Bundan başka *Tevrat*, *İncil* ve *Kur'an*'ın sözünü ettiği bir de *Nuh* peygamberin oğlu ya da torunu *Kenan* vardır. Müslümanlara göre *tûfan*'da babasını dinleyip gemiye binmemiş ve boğulmuş. Kimi yazarlar, onun *Sam*'ın oğlu, İncil'se *Ham*'ın oğlu olduğunu bildirir. Son iki sav, onun Nuh'un torunu olduğunu ileri sürer. *Bkz.* Tûfan, Nuh.

Kenduri. *(İslâm)* Dinsel tören... Farsçadır. Özellikle Güney Asya Müslümanları arasında yemekli dinsel törenler bu adla anılır. *Bkz.* Müslümanlık.

Kenise. *Bkz.* Kilise.

Kenkhrias. *(Yunan)* Ölümüne ağlayan annesinin göz yaşlarından Pirene kaynağının oluştuğuna inanılan delikanlı... Tanrı *Poseidon*'la su perisi *Pirene*'nin oğludur. *Artemis*'in okuyla vurularak ölmüş. *Bkz.* Poseidon, Artemis.

Kenotaphion. *(Yunan)* Styks'i geçemeyen ölülerin gelip içine girmeleri için hazırlanan boş mezar... Sözcük anlamında *boş mezar* demektir. Bunlar, ölünün gömüldüğü mezardan ayrı olarak yapılırdı. *Bkz.* Styks.

Kentaur'lar. *(Yunan)* İnsan kafalı ve at gövdeli varlıklar... Bunlara *at adamlar* (Kentauroi) denir. İkisinin dışında tümü dağlarda yaşayan vahşî varlıklardır. *Kheiron* ve *Pholos* adlarını taşıyan at adamlarsa insancıldır. Bu ikisinden başka bütün at adamlar cehennemlik Lapith'ler kralı *İksion*'un çocuklarıdır. Tanrılar tanrısı *Zeus*'ün karısı *Hera*'ya tutulan İksion, baba tanrının yaptığı Hera görüntüsüyle bileşince bunlar doğmuş. *Bkz.* İksion, Hera, Kheiron, Pholos.

Kentauroi. *Bkz.* Kentaur'lar.

Kentauros. *Bkz.* Kentaur'lar.

Kent Tanrıcılığı. *Bkz.* Asûr-Bâbil Dini.

Kenz-i Mahfî. *(İslâm)* Tanrının evreni yaratmadan önceki durumu... Tasavvuf deyimidir. Sözcük olarak *gizli hazine* demektir. Tasavvuf anlayışına göre tanrı, yaratmayla, bu saltık durumundan çıkıp çeşitli varlıklar hâlinde belirmiştir. *Bkz.* Tasavvuf, Vahdet-i Vücud.

Keops. *(Mısır)* Tanrılaştırılmış Firavun... Oğlu *Kefren*'le yeğeni *Mikerinos* da tanrılaştırılmış Firavunlardır. Büyücü *Dedi*, kendisine *Ra*'nın üçüzlerinin Firavun olacağını bildirmiş. *Keops* bu tanrı çocuklarını ortadan kaldırmak için çok çalışmışsa da başaramamış. Gerçekten de üçüzler, beşinci sülâlenin ilk üç Firavunu olmuşlar. Mısır'daki üç büyük piramit *Keops, Kefren* ve *Mikerinos*'undur. Üç piramidin arasındaki, kayalardan yontularak yapılan dev *Sfenks*'in başının *Kefren*'in başı olduğuna inanılır. *Bkz.* Sfenks.

Keoro-Eva. *(İlkel)* Kendisine domuz kurban edilen tanrı... Özellikle Hawai adası ilkellerince tapılır. *Kealo-Eva* da denir.

Kephalion. *(Yunan)* Sürülerini almak isteyen iki Argonaut'yu öldüren çoban... *Amphitemis*'le su perisi *Tritonis*'in oğludur. *Bkz.* Argonaut'lar.

Kephalos. *(Yunan)* Yüzünü değiştirerek karısının sadakatini deneyen delikanlı... *Hermes*'le *Herse*'nin, kimi anlatımlarda da *Deion*'la *Diomede*'nin oğludur. *Erekhteus*'un kızı *Prokris*'le evlenmiş. Yüzünü değiştirip karısına sokulmuş, kadın ona yüz verince gerçek yüzünü göstermiş. Buna karşı karısı da kimliğini gizleyerek onunla yatmış ve böylece her ikisi de birbirlerine sâdık olmadıklarını anlamışlar. Tanrıça *Eos*'la aşkları da ünlüdür, tanrıça ondan *Phaeton*'u doğurmuş. Kimi anlatımlarda da Atina kralı *Pandion*'un oğlu olduğu bildirilir. *Bkz.* Eos, Phaeton, Prokris.

Kepheus. *(Yunan)* Arkadya kralı... Bu adı taşıyan bir de Habeşistan kralı *Belos*'un oğlu var. Ölünce yıldız olmuş. *Bkz.* Sterope, Andromeda.

Kephisos. *(Yunan)* Irmak-tanrı... *Narkissos*'un babasıdır. *Bkz.* Narkissos.

Kepre. *(Mısır)* Güneş-tanrı Ra'nın sabah güneşi biçimi... Öğle güneşi biçiminde *Horo*, akşam güneşi biçiminde de *Atum* adlarını taşırdı. *Bkz.* Ra.

Kerambos. *(Yunan)* Uçan böcek biçimine dönüşen çoban... Böylelikle uçarak *tûfan*'dan kurtulmuş. *Bkz.* Tûfan, Deukalion.

Kerâmet. *(Genel)* Tanrıca bağışlandığına inanılan olağanüstü güç ve bu gücün gösterdiği doğa yasalarına aykırı olay... İslâm terminolojisinde peygamberlere özgü *mûcize* gücünden farklı olarak ermişlere özgüdür. Hıristiyan, Yahudi vb. inançlarda *mûcize* deyimiyle anlamdaştır. Sözcük olarak *ululuk* anlamındadır. Örneğin, Bektâşîliğin kurucusu Hacı Bektaş ara sıra güvercin biçimine girermiş, bu onun *kerâmet*'i sayılmaktadır. Birçok ermişlere atfedilen az ekmekle çok kişiyi doyurmak, ya da belli bir besini çoğaltmak vb. gibi olağanüstülükler de *kerâmet*'tir. Bir başka örnek olarak da, bir gemide inci çalındığı ve o gemide bulunan bir ermişin de hırsızlıkla suçlandığı, bunun üzerine denizden ağzında inciler bulunan balıkların çıktığı anlatılır. Mevlâna Celâlettin, "ermiş bir solukta Kâbe'ye gitmiş, samyelinde de bu kerâmet vardır" der (*Fhi-mâfih*, s. 100). Mûtezileciler, kerâmeti boşinanç sayarlar. Gizemciler de kerâmeti *kerâmet-i ilmiyye* ve *kerâmet-i kevniyye* olmak üzere ikiye ayırırlar ve asıl kerâmetin bilimsel kerâmet (eşanlamda: Kitap yazmak) olduğunu söylerler. *Bkz.* Mûcize.

Keramos. *(Yunan)* Çömlek yapımının bulucusu... Günümüzde kullanılan *seramik* (keramik) deyimi onun adındandır. *Dionysos*'la *Ariadne*'nin oğludur. *Bkz.* Dionysos.

Kerbelâ. *(İslâm)* Şiîlerin kutsal saydıkları kent... Kerbelâ, Irak'ta bir kenttir. Peygamberin kızı *Fatma*'yla amcaoğlu *Ali*'nin oğullarından *Hüseyin* burada öldürülmüştür ve burada gömülüdür... Olay, 10 Muharrem 680 tarihinde olmuştur. Bu tarih, Şiîlerin ünlü yas günlerinin tarihidir. Savaştığı düşmanları Fırat suyunu tutarak Hüseyin'i ve adamlarını susuz bırakmışlar, bu yüzden deyim, susuzluğu da dile getirir, örneğin, suyu bulunmayan bir yer için "kerbelâ" denir. Hüseyin, başı kesilerek öldürülmüştür. *Bkz.* Şiîlik.

Kerberos. *(Yunan)* Cehenneme bekçilik eden yüz başlı köpek... *Canavar* olarak nitelenir. *Typhon*'la *Ekhidna*'nın oğludur. Onu alt etmeyi başaran sadece *Herakles*'tir. Ölüsü olanlar mezarlığa onun için bir çörek bırakırlarmış. *Bkz.* Hades, Kharon.

Kerem'le Aslı. *(Türk)* Ünlü Türk masalının birbirlerine âşık kahramanları... Her ikisi de

takma addır. *Kerem,* İran şâhlarından birinin oğlu *Ahmet Mirza; Aslı,* şâhın nâzırı bir Ermeni papazının kızı *Kara Sultan*'dır. Babaları ilkin onları evlendirmeyi düşünmüşlerse de sonra vazgeçmişler. Özellikle Ermeni papazı, din ayrılığından ötürü kızını vermek istememiş. Çocuklar büyüdükten sonra takma adlarıyla karşılaşırlar ve birbirlerine âşık olurlar. Pek uzun serüvenlerden sonra papaz, kızını delikanlıya vermeye zorlanır. Ne var ki kızına sihirli bir gecelik giydirmiştir. Düğün gecesi Aslı'yı soymak isteyen Kerem, bu geceliğin düğmelerini çözdükçe düğmeler kendiliklerinden iliklenmektedir. Sabaha kadar uğraştığı halde geceliğin düğmelerini bir türlü çözemeyen Kerem, sonunda, dayanamayıp bir ah çeker. Aşkının ateşinden ağzından alevler çıkar, ikisi de tutuşup kül olurlar. Masal, birbirlerine kavuşamayan âşıkların ölümleriyle biter.

Keres. *(Yunan)* Ölüm-tanrıça... *Ker* de denir. Hesiodos mitolojisindendir. Kimi yerde de çoğul olarak *Moira'lar*'la bir tutulmuştur. Homeros da onlardan çoğul olarak söz etmiştir. *Ecel* anlamındadır. *Bkz.* Moira'lar.

Keret. *(Bâbil)* Mitolojik kahraman... *Terah*'ın oğluymuş. Tanrı *El,* onu korumuş ve tanrılık bilgiler öğretmiş. *Bkz.* El.

Kerkaphos. *(Yunan)* Rodos'luların atası... *Helios*'un oğludur. Rodos'un ünlü üç bölgesine adlarını veren *Kameiros, Lindos* ve *İalysos* da onun oğullarıdır. *Bkz.* Helios.

Kerkop'lar. *(Yunan)* Maymun biçimine dönüştürülen iki hırsız kardeş... *Herakles,* onları yakalamış, *Zeus* de maymunlaştırmış. *Bkz.* Herakles.

Kerkyon. *(Yunan)* Kavgacı kahraman... *Theseus* tarafından öldürülmüş. Kimi anlatımlarda *Hephaistos*'un, kimi anlatımlarda da *Poseidon*'un oğludur. *Bkz.* Theseus.

Kerkyra. *(Yunan)* Ünlü adaya adını veren kadın... *Phaiaks*'ın annesidir. *Bkz.* Phaiak'lar.

Keroessa. *(Yunan)* Byzas'ın annesi... *İo*'nun *Zeus*'ten olma kızıdır. Haliç'te doğmuş olduğu için *boynuz* (*Yu.* Keras)'la ilgili bir ad almış. Bizans'ın kurucusu sayılan *Byzas* da onun tanrı *Poseidon*'dan olma oğludur. *Bkz.* Byzas, İo.

Kerrâmiyye. *(İslâm)* Bir Müslüman mezhebi... IX. yüzyılda Muhammet bin Kerrâm tarafından kurulmuştur. İslâm tarihleri onun bilgisiz bir kimse olduğunu, sözlerini tanrısal bir esine bağladığını, bir çeşit peygamberlik iddiasında olduğunu yazıyorlar. Öğretisinin özelliği, tanrıyı cisme benzetmesidir. İslâm terminolojisinde buna, *allahı tecsim etmek* denir ve dinsizlik sayılır. Buna karşı İbni Kerrâm'ın dış görünüşüyle çok sofu bir Müslüman olduğu da kaydediliyor. Tanrının cisimli olduğu ve gökte oturduğu yolundaki düşüncelerinden ötürü hapsedilen Kerrâm, birçok yandaşlar kazanarak Müslüman ülkelerinde siyasal bir rol de oynamıştır. Kendisinin ölümünden sonra yandaşları daha da çoğalmış ve büyük bir dinsel olay niteliğini kazanmıştır. Kerrâmîler hemen her yerde *ehl-i sünnet*'e olduğu kadar *Mûtezile*'ye de karşı çıkmışlardır. "Gök, tanrının ağırlığından yaratıldı" diyen Kerrâm hapsedildiği sırada her cuma abdest alıp câmiye gitmek üzere kapıya doğru yürürmüş, hapishanede olduğu ve dışarı çıkamayacağı kendisine hatırlatılınca sorumluluğu üstünden attığına inanarak ferahlayıp otururmuş. Kerrâmîlikten on iki kol türemiştir. Bunların en ünlüleri şunlardır: *Abidîyye, Tûnîyye, Zerrînîyye, İshâkiyye, Vâhidiyye, Heysemîyye.* Kimi kaynaklar bu kolların *Hakaikiyye, Taraikiyye* ve *İshâkiyye* olmak üzere üç kolda toplanabileceğini yazarlar. Tanrının, şeriatın bildirisinden önce, us yoluyla bilinebileceği; imamlığın ancak seçimle yapılabileceği ve ayrı ülkelerde ayrı imamlar seçilebileceği gibi ilginç görüşler de ileri sürmüşlerdir. *Bkz.* Ehli Bid'at, Ehli Sünnet, Mûtezile.

Kerrûbî. *(Yahudî)* Tanrının en yakını olan en büyük melek... Katolik kilisesince de kabul edilen bu Yahudi inancı, giderek, tanrıya yakın sayılan birçok meleği kapsadı ve *kerrûbiyyûn* sözcüğüyle çoğullaştırıldı. *Serafin tarikatı* ayrıca *Kerrûbî* adıyla da anılır. Tanrının en yakınları sayılan bu melekler bedensiz olarak sadece baş ve kanattan ibâret varlıklar hâlinde tasarlanmıştır. *Bkz.* Melek.

Kerykeion. *Bkz.* Keryks.

Keryks. *(Yunan)* Eleusis'li Keryks'lerin atası... Bu mitolojik ata *Hermes*'in oğluymuş. *Bkz.* Hermes.

Keryntos Geyiği. *(Yunan)* Herakles'in ünlü on iki işinden birinin konusu olan dişi geyik... Peloponnesos'daki Keryneia kentinin bu dişi geyiği tanrıça *Artemis*'e adanmıştı. *Herakles,* ünlü on iki işinden biri olarak, onu bir yıl kovaladı ve canlı olarak yakalamayı başardı. *Bkz.* Herakles.

Kesb. *(İslâm)* Tanrıca yaratılanın insanca kavranması... Sözcük olarak *edinme* anlamındadır. Bilgilerin insan zihnine tanrıca önceden mi konduğu, yoksa sonradan mı kazanıldığı İslâm düşünürleri arasında tartışma konusu olmuştur. Daha açık bir deyişle, bilgiler *doğuştan* mıdır, yoksa sonradan mı *kesb* edilmiştir? Bu konu, İslâm düşüncesi dışında da bir felsefe konusu olarak tartışılmıştır. Eş'ariler, bilgilerin önceden yaratılanın sonradan *iktisab* edildiği kanısındaydılar. *Bkz.* Eş'arîlik.

Kesret. *(İslâm)* Tasavvuf dilinde tanrı tekliğinin görünüşteki çokluğu... Sözcük olarak *teklik* anlamındaki *vahdet* karşılığı olarak *çokluk* anlamındadır. İslâm tasavvufunun *varlıkbirliği* (*Ar.* Vahdet-i Vücut) anlayışına göre tanrı tektir, ama *kesret âlemi* olan evrende *çokluk* olarak görünmüştür. Sayısız biçimlerde belirmiş, tasavvuf diliyle *tecelli* ve *tezahür* etmiştir. Buna, *teklikte çokluk* (vahdette kesret) ya da *çoklukta teklik* (kesrette vahdet) denir. Daha açık bir deyişle, yıldız, ağaç, taş, çiçek, böcek, insan vb. gibi sayısız *çok* görünüşler hep *tek* olan tanrıdır ve tanrının görünüşleridir. *Bkz.* Vahdet-i Vücut.

Keşfiyye. *(İslâm)* Tanrısal gerçeklerin ancak sezgiyle kavranabileceğini ileri süren bir İslâm mezhebi... Var olduğu önceden bilinmeyenin meydana çıkarılması anlamını dile getiren *keşif* sözcüğünden türetilmiştir. İslâm tasavvufunun bu bilgi edinme yöntemine *mükâşefe usulü* denir. Seyyit Kâzım-ül-Hüseynî tarafından kurulan bu mezhep özellikle tanrısal bilgilerin ancak *gönül sezgisi*'yle elde edilebileceğini ileri sürer. Daha açık bir deyişle, bilgiler akılla değil, sezgiyle elde edilir. Bu anlayış felsefe alanında da *sezgicilik* adı altında savunulmuştur. *Bkz.* Tasavvuf.

Keşiş. *(Hıristiyan)* Dünyayla ilişkisini kesip manastırda yaşayan Hıristiyan din adamı... Keşişler evlenmezler, dünyadan el etek çekip bir *inziva* yaşamı sürdüklerinden ötürü *münzevî*'dirler. Genellikle bir tarikata bağlanmışlardır. İlk keşişler Mısır'da ermişliğe ulaşmak için çöle çekilirler, bir çeşit *çileci* yaşamı sürdürürlerdi. Bu anlamdaki keşişliğin kurucusu ermiş Antonius'tür. *Bkz.* Keşişlik, Çilecilik, Manastır.

Keşişlik. *(Hıristiyan)* Keşiş yaşamı ve bu yaşamın meydana getirdiği kurum... Keşişlik, İ.S. IV. yüzyıla kadar Doğu çöllerinde tek tek ermiş adaylarının gerçekleştirdikleri bir yaşama biçimiydi. Bu yüzyıldan sonra Batı'ya da geçti ve çeşitli keşiş manastırları kuruldu. Keşişlere, dünyadan elini eteğini çekenler anlamında *târik-i dünya* (dünyayı terk edenler) deniliyordu. Başlıca keşiş tarikatları *Benediktin, Fransisken* ve *Dominiken* tarikatlarıdır. Manastırlardaki keşişliğin kurucusu da ermiş Basilius'tür. Erkek kardeşler (Frer'ler) ve kız kardeşler (Sör'ler) adı verilen erkek ve kadın keşişlerin manastırları günümüze kadar süregelmiş bulunmaktadır. Çağdaş keşişler genellikle okullar açmakta ve eğitim işleriyle uğraşmaktadırlar. Evlenme yasağı, gerekmedikçe manastırdan dışarı çıkmamak, az yiyip içmek, sürekli dua vb. şeklindeki gelenekler günümüz keşişliğinde de sürmektedir. Keşişliğin düşünsel temeli, *İncil*'in öğütlediği gibi, yoksul ve yetkin Hıristiyan olarak yaşama ülküsüdür. *Bkz.* Keşiş, İncil, Hıristiyanlık.

Keto. *(Yunan)* Erkek kardeşiyle birleşip yılan doğuran kadın... *Gaia*'yla *Pontos*'un, eşdeyişle toprakla denizin kızıdır. Erkek kardeşi *Phorkys ya da Phorkos*'la birleşmiş, ünlü kocakarılar olan *Graia'lar*'la canavar kızlar *Gorgo'lar*'ı ve bir de yılan doğurmuş. Doğurdukları, kardeşler arasındaki evliliğin kötü ürünlerini simgeler. *Bkz.* Graia'lar, Gorgo'lar.

Ketubim. *(Yahudi)* Yahudilerin kutsal kitabının üçüncü bölümü... *Nehemya*'nın, *Danyal*'ın, *Eyüb*'ün kitaplarıyla *Mezâmir* bu bölümdedir. *Bkz.* Ahdi Atik, Tevrat.

Ketzalcoktl. *(Amerika) Bkz.* Kuetzalkoatl, Tlaloc, Huitzilopochtli, Aztek'lerin Dini.

Ketzalkoatl. *(Amerika) Bkz.* Aztek'lerin Dini, Kuetzalkoatl, Tlaloc, Huitzilopochtli.

Keu. *(Fransız)* Antor'un oğlu... Şövalye *Keu*'nun serüvenleri kral *Arthur*'le ilgili Breton destanlarında anlatılır. *Antor,* sonradan kral olacak Arthur'ün babalığı olan bir derebeyidir. Onu, kendi oğlu Keu'yla beraber büyütür. *Bkz.* Arthur, Meleagant.

Kevn-ü Fesâd. *(İslâm)* Yaratılma ve yok olma... *Cisimler âlemi,* eşdeyişle *evren* anlamında *kevn-ü fesâd âlemi* deyimi kullanılır. *Olma* anlamındaki *kevn* sözcüğü tasavvuf dilinde var olan her şeyin bütününü dile getirir. Tasavvuf dilinde özdeksel varlıklara *kevn-i kesif,* ruhsal varlıklara *kevn-i lâtif* denir. *Bkz.* Yaratılış.

Kevser. *(İslâm)* Cennette bulunduğuna inanılan su... Havuz mu ya da akarsu mu olduğu pek belli olmayan *kevser* birçok *hadis*'lerde İslâm

peygamberi *Muhammet* tarafından, "baldan tatlı, sütten ak, kaymaktan yumuşak, kardan soğuk" olarak tanımlanmıştır. Bardakları gümüştenmiş. Bu suyu içenler bir daha susuzluk duymazlarmış. Bu su, cennete gidecek Müslümanlara vaadedilmiştir. *Bkz.* Âbıkevser.

Keykâvus. *(İran)* Mitolojik İran hükümdârı... İran inançlarına göre yüz elli yıl hükümdârlık etmiş, devlerle savaşmış. *Zâl*'in oğlu *Rüstem* (Anadolu anlatımlarında *Zaloğlu Rüstem* denir)'le ilgili kahramanlık efsâneleri onun çağındadır. *Rüstem* iki kez onu ölümden kurtarır. Onun yardımıyla devleri egemenliği altına almış, tahtını kartallara bağlayarak göğe çıkmış, ama kartallar yorulmuşlar ve onu Amul'da bir ormanın içine indirmişler. Yemen hükümdârının kızı *Sudaba*'yla evlenmiş. *Bkz.* Keykubad, Rüstem.

Keyks. *(Yunan)* Sabah yıldızı... *Alkyone* ya da *Halkyone*'nin kocası, *Eosphoros*'un oğludur. İlginç bir serüveni vardır. Yunan mitolojisinde bu adı taşıyan bir de Trakhis kralı var, *Herakles*'in arkadaşı ve *Hylas*'ın babası. *Bkz.* Alkyone, Halkyone.

Keykubad. *(İran)* Mitolojik İran hükümdârı... İran inançlarına göre yüz yıl hükümdârlık etmiş. Onun serüvenleri de, öteki mitolojik hükümdâr *Keykâvus*'unkiler gibi, Firdevsî mitolojisi *(Şehnâme)* kahramanları *Zâl* ve oğlu *Rüstem*'le ilgilidir. Gene aynı mitolojinin Turan'lı kahramanlarından *Efrasiyâb*'la savaşmış ve onu yenmiştir. *Bkz.* Rüstem, Efrasiyâb, Keykâvus.

Keynûnet. *Bkz.* Kevn-ü Fesâd.

Keysâniyye. *(İslâm)* Şiiliğin dört büyük kolundan biri... Şiiliğin öteki büyük kolları *Zeydiyye*, *İmâmiyye* ve *Galiyye*'dir. Kimliği tartışmalı olan ve iyice bilinmeyen Keysan adlı biri tarafından kurulmuştur. Onu düzenleyen ve örgütleyen Muhtar-üs-Sakafî'dir. Muhtar, gelecekte olacakların tanrı tarafından kendisine önceden bildirildiğini (vahiy) söyler, olmayanlar için de "tanrı böyle söyledi ama, sonradan nedense yapmadı" dermiş. İslâm terminolojisinde buna *bedâ* denir. Peygamberliğini ileri sürdüğü de söylenir. Hüseyin'den sonra imamlığın Muhammet bin Hanefiye'ye geçtiği, daha sonra da onun oğlu Ebû Haşim Abdullah'a geçmesi gerektiği savı *Keysâniyye*'nin ayırıcı niteliğidir. Şiilik, ilkin sadece bu kolla *Muhtariyye* kolundan kuruluydu. *Keysâniyye*'nin 683 ve *Muhtariyye*'nin 685 yılında kurulduğu söylenir. İmam Hanefiye'nin ölümünden sonra oğlu Haşim'in imamlığını kabul edenlere *Haşimiyye*, imamın ölmediğini ve bir gün *Mehdî* olarak ortaya çıkacağını savunanlara *Kureybiyye* ya da *Karibiyye* denir. Özellikle *Kureybiyye* birçok boşinançlar sürdürmüş, Hanefiye'nin ölmeyip Radavî dağında saklandığını, birinden su ve birinden bal akan iki pınardan yiyip içtiğini, sağında bulunan bir aslanla solunda bulunan bir kaplan tarafından korunduğunu ileri sürmüştür. *Bkz.* Şiilik.

Keyyâliyye. *(İslâm)* Rıfâîliğin bir kolu... Rıfâî tarikatından doğan on üç koldan biridir. *Bkz.* Rıfâîlik.

Khalkeia. *(Yunan)* Athena'yla Hephaistos için yapılan dinsel bayram... Antikçağ Yunanlılarının işçi bayramıdır. Özellikle mâden işçilerinin bayramı olan *Khalkeia*, Yunanca *bakır* anlamına gelen *khalkos* sözcüğünden türetilmiştir. *Bkz.* Athena, Hephaistos.

Khalkiope. *(Yunan)* İki kral kızıyla bir kral karısı... Yunan mitolojisinde üç *Khalkiope* var: Birincisi ünlü *Herakles*'ten *Thessalos* adlı bir oğlu olan, Kos kralı *Eurypyle*'nin kızıdır. İkincisi Kolkhis kralı *Aietes*'in kızı ve *Phriksos*'un karısıdır. Üçüncüsü de Atina kralı *Egea*'nın karısı ve *Khalkedon*'un ya da *Reksenor*'un kızıdır. *Bkz.* Herakles.

Khalkis. *(Yunan)* Tatlı uyku... Homeros ona tanrıların *Khalkis* ve insanların *Kymindis* dediklerini söylüyor. Bu *Hypnos*'un İda dağında dönüştüğü kuşun adıdır. Uyku, *Hera*'yla birlikte İda dağına çıkınca bir çam ağacına konar ve *kuş* oluverir. *Bkz.* Hypnos.

Khalkon. *(Yunan)* Amazonlar kraliçesi tarafından baştan çıkarılıp Helen'lere ihânet ettiğinden ötürü Akhilleus tarafından öldürülen delikanlı... *Nestor*'un oğludur, Amazonlar kraliçesi *Penthesileia* tarafından baştan çıkarılmış. *Bkz.* Akhilleus.

Khaos. *(Yunan)* Evrenin yaratılmasından önceki boşluk... Hesiodos, "Hepsinden önce Khaos vardı" der. Khaos'tan *Erebos* ve *kara gece* doğmuş. Azra Erhat, *Mitoloji Sözlüğü*'nde bunun Yunanca *boş* anlamına gelen *khainein* sözcüğünden türetilmesinin olası bulunduğunu söylüyor (*Bkz.* İbid, s. 220). "Varlıklaşmamış öğelerin karışımı" olarak da tanımlanır. Felsefe alanında da Anaksagoras öğretisinin baş kavramlarından biridir. Ozan Ovidius de onu "hiç-

bir şey var olmadan önce doğanın görünümü" olarak tanımlıyor. Felsefe açısından *"gizilgüç* (kuvve) durumunda doğa" da denebilir. *Bkz.* Gaia, Erebos, Nyks, Uranos, Yaratılış.

Khariklo. *(Yunan)* Su perisi... Büyücü *Teiresias*'ın annesi olan su perisinden başka bu adı taşıyan bir de tanrı *Apollon*'un kızı var, *Kheiron*'un da karısı. *Bkz.* Kheiron.

Kharila. *(Yunan)* Kralın sadaka vermemesi üzerine kendini asan kadın... Kıtlık simgesi olarak anılır. Öldükten sonra Atina kralına karşı kin duyan ruhu, kıtlığı büsbütün artırmış. *Bkz.* Kharilea.

Kharilea. *(Yunan)* Kharila'nın ruhunu eğitmek için yapılan tören... Plutarkhos'un bildirdiğine göre dokuz yılda bir *Kharila*'nın heykeli dövülmek ve sonra boğazına ip takılarak gömülmek suretiyle yapılırmış. *Bkz.* Kharila.

Kharis. *(Yunan)* Hephaistos'un karısı... Homeros'un *İlyada*'da anlattığına göre güzellik simgesiymiş. Bu adı taşıyan üç tane de tanrıça var, ama onlara çoğul olarak *Kharites* (Kharit'ler) deniyor. *Bkz.* Kharit'ler.

Kharisteria. *(Yunan)* Kharit'ler onuruna yapılan şükran bayramı ve sunguları... Genellikle *şükran borcu olarak tanrıya adanan sungular* da bu adla anılıyor. *Kharit'ler* aynı zamanda *bağış* (lütuf) tanrıçalarıydı. *Bkz.* Kharit'ler.

Kharites. *Bkz.* Kharit'ler.

Kharit'ler. *(Yunan)* Yunan mitolojisinin ünlü üç güzeller'i... *Aglaie* (Aglaia), *Euphrosyne* ve *Thelia* (Thaleia) adlarını taşıyan bu üç güzeller, tanrılar tanrısı *Zeus*'ün *Okeanos* kızı *Eurynome*'den olma kızlarıdır. İnsanlara sanatsal yaratma gücü veren bu kızlar, birbirlerine sarılmış üç çıplak güzel kız olarak tasarımlanmıştır. Bu ileri sürüş ve onların üç tane oldukları savı Hesiodos'undur. Buna karşı, Homeros *İlyada* ve *Odysseia* adlı yapıtlarında daha başka *Kharit'ler*'in de sözünü eder. Örneğin, *Hephaistos*'un karısı da *Kharis*'tir. Tanrıça *Hera*, tanrılar tanrısı Zeus'ün İda dağında uyutulması öyküsünde, bu hizmetine karşı uyku tanrısı *Hypnos*'a *Pasithea* adlı bir Kharit vermeyi vaadeder. *Kharis* sözcük anlamında Yunanca *güzellik ve parlaklık* demektir. *Bkz.* Eurynome, Kharis.

Kharon. *(Yunan)* Ölüleri yeraltısı ülkesine götüren kayıkçı... Antikçağ Yunan inançlarında ölülerin *toprağa gömülme*'si, onların yeraltı ülkesine gidebilmeleri için başkoşuldur. Gömülmeyen ölülerin ruhlarını *Kharon* taşımaz. Bu inanca göre toprağa gömülmeyen ölülerin ruhları yüzyıl havalarda acı çekerek dolaşırmış, bu süre sonunda ne olacakları kararlaştırılırmış. *Antigone* öyküsünde *Polyneikes*'e verilen *toprağa gömülmeme* cezası bu yüzdendir. Yeraltı ülkesine gidebilmek için ikinci koşul kayıkçı Kharon'a bir obolos (metelik) ücret vermek gereğidir, bu yüzden Yunan ölülerinin ağızlarına kayıkçıya verilmek üzere bir obolos konurdu. Antik Yunan inançlarına göre *Hades*'e giden yol *Akheron* bataklıklarından geçer, bu bataklıklar da ancak Kharon'un kayığıyla geçilebilir. Mitoloji alanında bundan başka, benzer nitelikli, bir de Etrüsk Kharon'u var. *Bkz.* Hades, Tartaros, Akheron.

Kharon. *(Etrüsk)* İnsanların canlarını alan kötülükçü cin... Etrüsk *Kharon*'u, Yunan *Kharon*'undan çok, İslâm inançlarındaki *Azrâil*'i andırır. Ne var ki tanrıca görevlendirilmiş bir melek niteliğinde değildir. Sivri kulaklı ve çarpık burunlu, kötülükçü bir cin olarak tasarımlanır. Elinde bir topuz vardır, bu topuzla ruhları kovalar, kendisi can almakla kalmayıp aynı zamanda da kaatillerin baş yardımcısıdır. Romalılar, Yunan *Kharon*'uyla bunu birleştirmişlerdir. Roma'da yaralı gladyatörleri öldürmekle görevli olanlar, yüzlerinde Etrüsk *Kharon*'u maskesi (çarpık burun, sivri kulak) ve ellerinde onun topuzuyla meydana çıkarlarmış. *Bkz.* Azrâil.

Kharops. *(Yunan)* Orfizm'in asıl kurucusu... Antikçağ Yunan inançlarında Orfik dinin asıl kurucusu olarak *Orpheus*'un büyükbabası *Kharops* gösterilir. Bu inanca göre Trakya'lı *Kharops*, tanrı *Dionysos*'a *Lykurgos*'un kendisini öldürmek istediğini haber vermiş, bunun karşılığı olarak da Trakya krallığıyla birlikte tanrılık sırları almış. Bu sırları torununa öğreten oymuş. *Bkz.* Orpheus, Orfizm.

Khartophylaks. *(Hıristiyan)* Bizans din adamı... *Bkz.* Ortodoksluk.

Kharybdis. *(Yunan)* Kişileşmiş girdap... Sicilya boğazındaki girdap kişileştirilmiş ve *Kharybdis* adlı bir dev olarak tasarımlanmıştır. *Poseidon*'la *Gaia*'nın kızıymış. *Herakles* onunla da uğraşmış. *Bkz.* Herakles, Dev, Canavar, Skylla.

Khat. *(Mısır)* İnsanın özdeksel yanı... *Beden* anlamındadır. Eski Mısırlılar, bedenin iyi mumyalanır ve dualarla güçlendirilirse dağılmayaca-

ğına ve sonsuzca ölümsüz kalacağına inanırlardı. *Bkz.* Ka, Ab, Ba.

Khebis. *Bkz.* Utco.

Kheiron. *(Yunan)* İyicil at adam... *Kronos*'la *Philyria*'nın oğluymuş. Yunan mitolojisinin ünlü *at adamlar*'ı olan *Kentaur'lar*'ın iyicilidir. Hastaları iyileştirmekle ünlüdür, bu bakımdan hekimliğin bulucularından sayılır. Adı *el* anlamındaki *kheir* sözcüğünden türetilmekle el hünerlerine sahip olduğu da dile getirilir. Tanrı *Apollon* bile ondan çok şeyler öğrenmiş. *Akhilleus*'u, babasıyla olan özel dostluğundan ötürü pek severmiş ve onu o yetiştirmiş. *Asklepios* da hekimliği ondan öğrenmiş. Ölümü çok trajiktir: *Kentaur'lar*'la savaşan *Herakles*, yanlışlıkla ona da zehirli bir ok atmış, ölümsüz olan *Kheiron* bunun üzerine ölmek için *Zeus*'ten izin istemiş ve ölmüş. *Bkz.* Kentaur'lar, Asklepios, Herakles, Akhilleus.

Khelidon. *(Yunan)* Kırlangıç kuşuna dönüşen kız... *Aedon*'un kız kardeşidir. İki kardeş *İtys*'i pişirip *Polytekhnos*'a yedirdikleri için *Zeus* tarafından kuşa dönüştürülürler. *Khelidon* sözcük anlamında *kırlangıç* demektir. *Bkz.* Aedon, Polytekhnos, İtys.

Khelone. *(Yunan)* Kaplumbağa biçimine dönüştürülen kız... *Zeus*'ün düğününe katılmak istememiş. *Hermes* de onu kaplumbağa yapmış. *Bkz.* Hermes.

Khemmin. *Bkz.* Ahmim.

Khesias. *(Yunan)* Su perisi... Irmak tanrı *İmbraso*'nun karısı ve *Okyroe*'nin annesidir. Sisam adasındaki Khesion'da bir tapınağı olduğundan ötürü bu adada *Artemis* de bu lâkapla anılır. *Bkz.* Artemis.

Khimaira. *(Yunan)* Başı aslan, gövdesi keçi ve kuyruğu yılan olan ejderha... *Bellerophontes*, bu ejderha tarafından öldürülsün diye, onu öldürmekle görevlendirilir. Delikanlı bu görevi yerine getirir, ama canavarın ağzından çıkan alevi söndüremez. Bu olay, Antalya'nın Tahtalı dağlarının yamaçlarında geçmiştir. *Bkz.* Bellerophon, Yanartaş.

Khimaireus. *(Yunan)* Prometheus'un oğlu... Annesi *Kelaino*, kardeşi de *Lykos*'tur. *Bkz.* Prometheus.

Khione. *(Yunan)* Kişileşmiş kar.... *Okeanos*'la *Kallitroe*'nin kızıdır. *Zeus* onu göğe alarak karlaştırmış. Yunan mitolojisinde bu adı taşıyan iki kız daha var: Biri *Daidalion*'un kızı, *Autolykos*'la *Philammon*'un annesi. O kadar güzelmiş ki *Apollon*'la *Hermes* ona âşık olmuşlar. Öteki *Boreas*'la *Oreithyia*'nın kızıdır. *Poseidon*'dan *Eumolpos* adında bir oğlu var.

Khiron. *Bkz.* Kheiron.

Khirone. *Bkz.* Kheiron.

Khloe. *Bkz.* Demeter.

Khloeia. *(Yunan)* Yeşeren ot-tanrıça... Özellikle Eleusis'te ilkbaharın cisimleşmesini simgeler. *Demeter Khloe* için yapılan dinsel bayram da bu adla anılır. *Bkz.* Eleusis, Demeter.

Khloris. *(Yunan)* Çiçek tanrı... *Niobe*'yle *Amphion*'un kızıdır. Romalılar ona *Flora* derler. *Amyklas*'ın kız kardeşi, *Neleus*'un karısı ve *Nestor*'un da annesidir. *Bkz.* Niobe, Neleus, Nestor.

Khnubis. *(Mısır)* Çobanların tanrısı... Sürüleri korur, çobanlara yardım eder, koyunlar için su ve ot sağlarmış. *Koç* biçiminde tasarlanmıştır. Tarihöncesi çağlarda çoban topluluklarca da tapıldığı bilinmektedir.

Khoai. *(Yunan)* Ölüler için kesilen kurban... Antikçağ Yunanlılarında *kurban* (*Yu.* Thysia) sadece hayvan ya da insan kesimi anlamında değildir. Şarap, çörek, çeşitli yiyecekler, tütsüler gibi sungular da bu terimin kapsamına girer. Nitekim ölüler için bal, süt ve suyun karışmasıyla yapılan *melikraton* sungusu tanrıya *kurban* olarak verilir. *Bkz.* Kurban, Thysia.

Khoe. *(Yunan)* Dionysos için yapılan şarap testileri bayramı... İlk *içki içme yarışması* bu bayramlarda yapılmıştır. Kim çok içerse ona bir ödül verilirdi. *Bkz.* Dionysos.

Khoephoros. *(Yunan)* Tanrıya verilen içkisel adak ve kurbanları taşıyan din adamı... Yunanca *khoe* sözcüğü *dökmek* anlamındadır. Sungu ve kurbanlar için bu anlam dilimize *saçı* deyimiyle çevrilmiştir. *Bkz.* Khoe.

Khorda Avesta. *(İran)* Küçük Avesta... Mazdeizmin kutsal kitabı *Avesta*'nın *Zerdüşt*'ten önce yazılmış olduğu sanılan ve 21 şarkıyla birkaç metinden meydana gelen ilk biçimi bu adla anılır. Bu şarkılara da *Yaşt'lar* denir. *Bkz.* Avesta.

Khorikos. *(Yunan)* Güreş sporunun bulucusu Arkadia kralı... Eski Yunanlılar *güreş* sporuna *Palaistra* derlerdi. Bu ad, tanrı *Hermes*'in sevgilisinin adıymış. Hermes'e güreşi *Khorikos oğulları*, özellikle *Pleksippos* ve *Enetos* öğret-

mişler. O da bu oyuna sevgilisinin adını takmış. *Bkz.* Hermes.

Khresmos. *(Yunan)* Tanrının söylettiğine inanılan kâhin sözleri... Antikçağ Yunanlıları bilici, bakıcı, falcı gibi kehânetle uğraşanların söyledikleri sözlerin onlara tanrı tarafından söylettirildiğine inanırlardı. *Khresterion* ya da *manteion* denilen bilicilik yerlerinde konuşan, bilici değil, tanrıydı. *Bkz.* Mantika.

Khristos. *Bkz.* İsâ.

Khronos. *Bkz.* Kronos.

Khrysaor. *(Yunan)* Poseidon'un oğlu... *Altın kılıç* anlamındadır. *Perseus,* Gorgo'lardan *Medusa*'yı öldürdüğü zaman *Pegasos*'la birlikte onun başından çıkmış. *Bkz.* Medusa, Khrysaoros.

Khrysaoros. *(Yunan)* Birçok tanrının lâkabı... Aslında *Khrysaor*'la aynı sözcüktür ve *altın kılıç* demektir. Khrysaor doğduğu zaman elinde bir altın kılıç varmış, bu yüzden bu adı almış. Ama bu ad, birçok tanrıların lâkabı olarak da kullanılmıştır. Örneğin, *Zeus, Apollon, Artemis* ve *Demeter* bu lâkapla da anılırlar. *Bkz.* Khrysaor, Zeus, Apollon, Artemis, Demeter.

Khryse. *(Yunan)* Limni adasının tanrısı... *Athena* ve *Bendis*'le bir tutulmuştur. *Philoktetos* onun tapınağını küçümsemiş, bu yüzden kendisini yılan sokmuş. *Bkz.* Athena.

Khryseis. *(Yunan)* Akhilleus'un tutsağı ve sevgilisi... *Briseis*'in de amcasının kızıdır. Her iki kız da Troia savaşında önemli roller oynarlar, çeşitli kavgaların nedeni olurlar. *Akhilleus*'la *Agamemnon* bu kızların yüzünden kavgaya tutuşurlar. *Khryseis*'in *Agamemnon*'dan *Khryses* ve *İphigeneia* adlarını taşıyan bir oğluyla bir kızı vardır. Yunan mitolojisinde *Kryseis*'e *Astynome* de denir. *Bkz.* Akhilleus, Agamemnon.

Khryses. *(Yunan)* Yunan mitolojisinde birçok kişinin adı... Bu birçok kişiden en ünlüleri *Khryseis*'in babası olan Apollon râhibi *Khryses*'tir. *Khryseis,* oğluna da babasının adını koymuştur. Ayrıca, *Poseidon*'un bir oğluyla – ki *Minyas*'ın babasıdır – *Minos*'la *Pareia*'nın oğulları da bu adı taşır. *Bkz.* Khryseis.

Khrysippos. *(Yunan)* Pelops'un oğlu... Annesi de su perisi *Aksiokhe*'dir. *Laios* ona âşık olmuş. *Bkz.* Pelops.

Khrysothemis. *(Yunan)* Agamemnon'un kızlarından biri... *Bkz.* Agamemnon.

Khrysopeleia. *(Yunan)* Arkadia'lıların anne -atası olan ağaç perisi... *Arkas*'la birleşerek Arkadia'lıların ataları sayılan *Elatos*'la *Aphidas*'ı doğurmuş. *Bkz.* Arkas.

Khrysothemis. *(Yunan)* Yunan mitolojisinde birçok kadının adı... Bunların en ünlüleri evrende ilk müzik yarışmasını düzenleyip birincilik kazanan *Khrysothemis*'tir, *Karmanor*'un kızı ve *Philammon*'un da annesiydi. Bu adı taşıyan bir de *Danais*'lerden *Apollon*'un sevgilisi var, o da *Molpadia*'yla *Rolo*'nun annesidir. *Agamemnon*'un kızlarından biri de bu adı taşır ki *Staphylos*'un karısı olmuştur, ona *Khrysotheneis* de denir. *Bkz.* Müzik Yarışması.

Khton. *(Yunan)* Yer... Yunan mitolojisinde bu deyim toprağı dile getirir. Sözcük anlamında *yeryüzü* demektir. Toprak ve toprak altı (Hades) tanrılarına *khtonik tanrılar* ya da *khtonios* denir. Özellikle Orphik dinciler tarafından kullanılan bu deyimler özellikle *Zeus, Demeter, Gaia, Hades, Persephone, Hekate* için kullanılır. *Bkz.* Khtonia.

Khtonia. *(Yunan)* Toprak bayramı... Bu bayram, Antikçağ Yunanlılarının en eski bayramı olarak bilinir. Bütün toprak tanrı ve tanrıçaları, özellikle *toprak ana* adıyla anılan ve sonradan Yunanlılarda *Demeter* adını alan en eski Anadolu toprak anası *Kybele* bu bayramda kutsanırlar. Ayrıca, Yunan mitolojisinde *Demeter Khtonia* tapımının kurucusu olduğuna inanılan *Phoroneus*'un kızıyla *Erekhtheus*'un kızı ve *Butes*'in karısı da bu adla anılırlar. *Bkz.* Khton.

Khtonik. *Bkz.* Khton.

Khtonios. *Bkz.* Khton.

Khunum. *Bkz.* Agathodaemon.

Kıble. *(İslâm)* Müslümanların namaz kılarken dönmeleri zorunlu olan Kâbe yönü... Arapça *yön* anlamındaki *kıbel* sözcüğünden türemiştir. Halikarnas Balıkçısı, *Anadolu Tanrıları* adlı yapıtında (İstanbul 1962, s. 106) bu adın, Anadolu tanrıçası *Kybele*'nin adından türediğini ileri sürmektedir. Şöyle der: "Kybele, Mekke'ye de götürülüp putu Kâbe'ye kondu. Ondan dolayı Kâbe istikametine Kybele'nin adından kıble dendi. Zâten Kybele'nin etrafında tavâf edilirdi". Müslümanların peygamberi *Muhammet,* önceleri, namaz kılarken Kudüs yönüne dönermiş. Hicret'in ikinci yılında *kıble*'nin Mekke'deki Kâbe yönüne çevrildiği tanrı tarafından kendisine bildirilmiş. Kıbleye dönerek namaz kılmak, İslâm dininde namazın zorunlu koşulu-

dur. Kıbleye dönülmeden kılınan namaz kılınmış sayılmaz. Bundan başka Müslüman ölülerin başları kıble yönüne getirilerek gömülür. Kesilen kurbanların da başları kesim sırasında kıble yönüne çevrilir. Câmilerdeki mihraplar kıble yönünü gösterirler. Namaz sırasında yüzünü kıbleden başka yere çeviren kişinin namazı bozulur. *Bkz.* Namaz, Kâbe, Kybele.

Kıbrıs. *(Yunan)* Deniz dalgalarının köpüğünden doğan Aphrodite'in ilkin karaya ayak bastığı ada... Yunanlılar bu adaya *Kypros* derler. Daha başka birçok mitolojik serüvenler de bu adada geçmiştir. *Bkz.* Aphrodite.

Kıdem. *(İslâm)* Tanrının niteliği... Bu nitelik, *hiçbir yerde başlangıcı bulunmayan* anlamına geldiğinden ötürü tanrıya verilir. İslâm inançlarına göre böyle olan sadece *tanrı*'dır. Müslümanların dinsel bir terimi olan *ezel* deyimiyle anlamdaştır. *Bkz.* Ezel.

Kılıç. *(Genel)* Yan yana yatan bir kadınla bir erkek arasına konulduğunda onların cinsel ilişki kuramayacaklarına inanılan kesici silâh... Bu inanç, genellikle Hıristiyan şövalye serüvenlerinden türemiştir. Örneğin, Fransızların *Tristan'la Yseult* destanlarında sevgililer aralarına keskin bir kılıç koyarak yatarlar. Onları arayan kral Marc, aralarında bir kılıç bulunduğunu görünce rahatlar ve birleşmemiş olduklarından emin olur. Başka mitolojilerde de birçok *sihirli kılıç* öyküleri vardır. Örneğin, İskandinav mitolojisinde *Sigurdhr* böylesine bir kılıçla istediği kılığa girebilir, isterse kendini görünmez kılabilir. Yunanlıların Troia destanlarında da *Paris*'e saldıran *Menelaos*'un kılıcı kendi kendine parçalanır, bu işi tanrılardan biri yapmıştır. Fransız destanlarının ünlü kahramanı *Lancelot*, kraliçeyi kurtarmaya giderken keskin bir kılıcın sırtından yapılmış olan bir *kılıç köprüsü*'nden geçer. İslâm inançlarındaki *sırat* köprüsü de kıldan ince ve kılıçtan keskin olarak nitelenir. *Bkz.* Sigurdhr, Menelaos, Lancelot, Tristan.

Kıpçak Melik. *(Türk)* Dede Korkut öykülerinin kahramanlarından... *Dede Korkut*, onu *demir yaylı* olarak niteler ve *Kara Budak*'ın ona kan kusturduğunu anlatır. *Bkz.* Dede Korkut, Kara Budak.

Kırk. *(Genel)* Kutsallığına inanılan sayı... Bu sayının kutsallığı çeşitli inançlarda ortaktır. Kaynağının, eski Mısır'da gözlemlenen astronomik değişimler olduğu sanılmaktadır. Meyve ve bitkilerin kırk günde oluşması, belli zamanlarda yağan yağmurların kırk gün sürmesi vb. gibi gözlemler bu sayıyı kutsallaştırmış olsa gerektir. Antikçağ Yunanlılarının Pitagorasçı sayı mistikliği bu sayının kutsallığına bir de sırlılık eklemiştir. Müslümanlarda da peygambere tanrı tarafından kırk yaşında elçilik verilmesi bu inancın kaynaklarından biridir. Ayrıca, *Mehdi*'nin kırk yaşında ortaya çıkacağı ve dünyada kırk gün kalacağına inanılır. Lohusalar kırk gün geçmeden sokağa çıkamaz, ölülerin kırkıncı gününde lokma yapılır, ortadan yok olan insanlar kırklara karışır. Çilecilikte de çile süresi kırk gündür. Ayrıca, tasavvuf tarikatlarında *üçler, yediler, kırklar* belli makam ve rütbeleri niteler. Birçok halk öykülerinde kırk harâmi, kırk yiğit, kırk kız vb.'nın sözü edilir. *Bkz.* Sayı, Çile.

Kırk Yedi Ronin. *(Japon)* XVIII. yüzyılda oluşan ünlü Japon efsânesi... Japonca *ronin* deyimi, başsız kalan ve istediği gibi yaşayan asker anlamını dile getirir. Efendileri *Asano Naganori*'nin haksız yere öldürülmesinden sonra *ronin* olan askerleri bir süre sonra *Kira Yoşinaka*'yı öldürerek efendilerinin öcünü alırlar. Mahkeme, teslim olan bu *ronin*'lere kendi kendilerini öldürmek cezası verir. Kendi kendilerini öldürerek cezalandırılan bu sâdık askerler Tokyo'da bir tapınağa gömülürler, mezarları bugün de kutsal sayılır ve adak yeridir.

Kırmızı. *(İlkel)* İlkellerin büyülerinde kullandıkları esrârlı renk... Bu renk, sadece ilkellerde değil, Avrupa, Çin, Hindistan ve başkaları gibi yerlerde de majik bir güç taşır, nazara ve kötü ruhları uzaklaştırmaya yaradığına inanılır. Kaynağının, ateş rengi olmasından ötürü ateş inancına bağlı olması da bu inancı pekiştirmiş olabilir. *Bkz.* Mâvi, Ateş, Büyü.

Kırmızı Yemek. *(Tibet)* Tibet Budacılığının ünlü ölüm töreni... *Lamaizm* adıyla anılan Tibet Budacılığında *kırmızı yemek* ve onu izleyen *kara yemek* törenleri bir çeşit büyüsel işlemi dile getirir. Mezarlıklarda yapılan bu törende Lama râhibi insan kemiğinden yapılmış bir boru çalarak dört yöndeki aç şeytanları kendi vücudunu yemeye çağırır. Şeytanların râhibin vücudunu parçaladıklarına inanılır. Rahip böylelikle "etini açlara, kanını susamışlara, kemiklerini de yaksınlar diye üşüyenlere" vermiş olur. Râhibin bu simgesel parçalanışı, sayısız dünyaya gelişlerinde aldığı dünya nimetlerine karşı bir ödemeyi dile getirir. Râhip, çevresine üşüştüğüne inanılan şeytanlara, "ben kendimi parçalatmakta duraksarsam utanç benim için, siz

beni parçalamakta duraksarsanız utanç sizin için olsun!" der. *Bkz.* Kara Yemek, Lamaizm.

Kısas. *(İslâm)* Yapılanı yapana uygulama... "Göze göz, dişe diş" deyimiyle de dile getirilen *kısas*, İslâm dininin onayladığı bir cezalandırma biçimidir. Ancak bu türlü bir cezanın tanı katında *makbul* olduğuna inanılır. Öldüren öldürülür, kol kesenin kolu kesilir, hırsızlık yapan hırsızlık ederken hangi elini kullanmışsa o el kesilir. Halk inançlarındaki "kana kan" deyimi de bu inancın yansısıdır. *Bkz.* Ceza.

Kısırca Yenge. *(Türk)* Dede Korkut öykülerinin kadın kahramanlarından... *Bamsı Beyrek* öyküsünde görünür. *Bkz.* Dede Korkut, Bamsı Beyrek.

Kıskanç. *(Yunan)* Tanrıça Hera'nın niteliği ve lâkabı... Antikçağ Yunan çoktanrıcılığının tanrıları hemen bütün insan duygularını yansıttıkları gibi kıskançlığı da yansıtırlar. Bunların arasında özellikle *Zeus*'ün karısı *Hera* kıskançlığıyla ünlüdür. Hera'yla ilgili bütün efsâneler kıskançlığa dayanır, sürekli olarak Zeus'ün göz koyduğu kadınlara bunlardan doğan çocuklara kötülük eder. *Bkz.* Hera.

Kısmet. *(İslâm)* Kadere katlanma... Sözcük olarak *kader* anlamındadır. Dinsel anlamda *kaderin gerçekleşmesi*'ni dile getirir. Bu inanç, kaderin kötü sonuçlarına katlanmayı gerektirdiği kadar, kaderini aramayı da gerektirir. Anadolu'nun pek çok bölgelerinde *kısmet taşı, kısmet tepesi ve kısmet dağı* denilen taşlar, tepeler ve dağlar vardır. Bu taşlar, tepeler ve dağlarda kısmetini dileyenlerin ona kavuşacaklarına inanılır. Örneğin, evlenmemiş kızlar bu taşların başında ya da bu tepelerde "bahtım, bahtım, kocaya gidecek vaktim!" diye bağırırlar. "Kaderim neyse bir an önce olsun" anlamında olan bu dilekler de ona katlanılacağını, eşdeyişle kısmete razı olunacağını dile getirir. *Bkz.* Kader.

Kıtfir. *(İslâm)* Peygamber Yusuf'un efendisi... İslâm inançlarına göre, çocuğu olmayan zengin tüccar *Kıtfir* peygamberi evlât edinmiş. Karısı *Zaliha* genç *Yusuf*'a âşık olmuş, ondan yüz bulamayınca, kendisine sataştığını ileri sürerek öcalmak istemiş. O da peygamberi zindana atmış. *Bkz.* Yusuf.

Kıtmir. *(İslâm)* Ashâbı Kehf'in köpeği... Bu mitolojik köpekten birçok inançlar türemiştir. Örneğin, birçok Müslümanlar mektuplarının kaybolmaması için zarfın üzerine küçücük bir *kıtmir* sözcüğü ekleriler. Köpekten korkanlar da köpeklerin kendilerine saldırmaması için El -Kehf sûresini okuyarak *Kıtmir*'in yardımını dileriler. *Bkz.* Ashâbı Kehf.

Kıyâm. *(İslâm)* Ölümden sonra dirilip ayağa kalkma... Sözcük olarak *ayağa kalkma* demektir, İslâm terminolojisinde bundan ötürü *dirilme*'yi dile getirir. İslâm inançlarına göre bütün ölülerin dirilip ayağa kalkacağı günü dile getiren *kıyâmet* deyimi bundan türemiştir. *Bkz.* Kıyâmet.

Kıyâmet. *(İslâm)* Bütün ölülerin dirileceğine inanılan dünyanın sonu... İslâm inançlarına göre dünyanın bir sonu vardır, bu sonun ne zaman geleceği belli değildir, ama birtakım belirtilerden bu sonun gelmek üzere olduğu anlaşılacaktır. Bu belirtilerin en önemlileri şunlardır: *Deccal* çıkacaktır, *Yecûc ve Mecûc* görünecektir, güneş batıdan doğacaktır, *İsâ* gökten yere inecektir, *Dabbet-ül-arz* adlı bir hayvan yerden çıkarak insanlarla konuşacaktır, adam öldürme ve kadınlara saldırma suçları artacak ve yaygınlaşacaktır, insanlar sarhoş olacaktır, ortalığı bir duman kaplayacaktır. Bu belirtilerin sonunda *kıyâmet* kopacak, eşanlamda dünyanın sonu gelmiş olacaktır. O zaman ölüler dirilip yeniden cesetlerine girecekler (*Ar.* Haşr-i ecsâd) ve *mahşer*'de toplanacaklardır. Kıyâmet, *İsrâfil* adını taşıyan dört büyük melekten birinin çalacağı boruyla başlayacaktır, bu boruya *sûr-u İsrâfil* denir. Borunun ilk çalınışında bütün insanlar ölecek, yıldızlar da birbirlerine çarparak parçalanacak, tek sözle, tüm evrende yaşam kalmayacaktır. Ölüler, borunun ikinci çalınışında dirileceklerdir. Tanrı, bütün ölüler için "tek bir çığlıkla ve bir anda hepsi huzurumda olacaklardır" (Yâsin sûresi, 53) demektedir. Bundan sonra bütün *kıyâm* edenler yargılanacaktır. Her insanın günah ve sevaplarını kapsayan bir defteri vardır. Bu defter, günahlı olanlara sol yanlarından, sevaplı olanlara sağ yanlarından verilecektir. Herkes kendi defterini kendisi okuyacaktır. Günahlar ve sevaplar *mizân* adı verilen bir terazide tartılacak, hangisi ağır çekerse dirilen ölü, ona göre cennete ya da cehenneme gönderilecektir. Cehennem, günahlı Müslümanlar için geçici, kâfirler içinse sonsuzdur. Günahlı Müslümanlar bir süre cehennemde kalıp cezalarını çektikten sonra cennete gideceklerdir, kâfirlerse sonsuza dek cehennemde kalacaklardır. İnsanların melekleriyle örgenleri yargılanmaları sırasında kendilerine tanıklık edeceklerdir. Peygamber *Muhammet*, Müslüman-

ların kimilerine *şefaat* (tanrı tarafından günahlarının bağışlanması için aracılık) edecektir. Bu inanç, çeşitli İslâm bilginlerince çeşitli biçimlerde yorumlanmış ve onaylanmıştır. Bu yorumlara örnek olarak *Mürcie* öğretisinin günah ve sevapların dünyada yargılanamayacağı ve ancak kıyâmet günündeki tartıda belli olacağı; *Mûtezile* öğretisinin peygamberin günahkârlara şefaat edemeyeceği yolundaki düşünceleri gösterilebilir. *Kıyâmet* inancı Hıristiyanlıkta da vardır, Katolikler, Matta İncili'ne dayanarak aşağı yukarı İslâm inancını olduğu gibi ileri sürerler. Onlara göre *İsâ* cehenneme gidecekleri solunda ve cennete gidecekleri sağında toplayacaktır. *Bkz.* Ahret, Cennet, Cehennem, Deccal, Mehdî, İsrâfil, Mahşer.

Kıyan Selçuk. *(Türk)* Dede Korkut öykülerinin kahramanlarından... Oğuz beylerindendir. Özellikle, *Kıyan Selçuk oğlu Deli Dündar* adıyla anılan oğlu pek ünlüdür. *Dede Korkut* onu *er böğürten* deyimiyle niteler. Bununla beraber Dede Korkut onu, örneğin *Kazılık Koca oğlu Yüğnek boyu* öyküsünde olduğu gibi, *Kâfir Tekür'e* yenik düşürecek kadar da gerçekçidir. *Bkz.* Dede Korkut.

Kıyâs. *(İslâm)* Kur'an ve hadîslerde karşılığı bulunmayan bir soruyu Kur'an ve hadîslerde bulunan benzerine uygun olarak karşılama... İslâm inançlarına göre peygamber *Muhammet* buna izin vermiş, eşdeyişle *içtihat* kapısını açmıştır. *Bkz.* Hanefîlik.

Kıyaz. *(Türk)* Kırgız Türklerinin ünlü Manas destanındaki kahramanlardan... Destan onu *kara yürekli* deyimiyle niteler. *Bkz.* Manas.

Kızıl. *(İran)* Zerdüşt dini reformcusu Mazdek dinine bağlı olanların başlık ve giysilerinde kullandıkları renk... *Zerdüşt* dininde kutsal sayılan *ateş* rengi olduğu için Mazdekçiler kızıl başlık ve hırka giyerler. Bu rengin kutsallığına inanırlar. Kaynağı İran'da olan İslâm Bâtınîliği de bundan ötürü kızıl rengi yeğlemiş ve *Muhammere* (kızıl giyenler) adıyla anılmıştır. Anadolu'da pek yaygın bulunan *kızılbaşlık* da bir *Bâtınî* inancıdır. *Bkz.* Ateş, Kızılbaşlık, Bâtınîlik.

Kızılbaşlık. *(İslâm)* Şiî-Bâtınîliğin İmâmiyye mezhebinin bir kolu... Başlarına kızıl taç ve sırtlarına kızıl hırka giydiklerinden bu adla anılırlar. Aşırı *Alî* sevgisinden doğmuştur. İnançsal özellikleri, Hıristiyanlara benzeyen bir çeşit *üçleme* (teslis) anlayışıyla *Tanrı-Muhammet-Alî* üçlüğünü tek saymalarıdır, eşdeyişle kızılbaşlara göre bu üç tektir ve aynıdır, sonuç olarak Alî tanrıdır. Tanrı, Muhammet ve Alî olarak görünmüştür. Kızılbaşlar bu yüzden *kelime-i şehâdet*'te Alî'nin de adını anarlar. *Tevellâ ve teberrâ* adıyla anılan bir ilkeleri vardır. *Tevellâ*, Alî'yle çocuklarını ve onları sevenleri sevmek; *teberrâ*, Alî'yle çocuklarını sevmeyenleri sevmemek demektir. *Pîr* adı verilen kutsal şeyhleri Şeyh Safiyeddin Haydar'dır. Dürüstlük ve doğruluk da baş ilkeleridir, o kadar ki, terazinin doğru tartacağından emin olamadıkları için kızılbaş satıcılar ancak taneyle satılabilecek malları satabilirler. Birbirlerine çok bağlıdırlar. Başka mezhep ve tarikatlardan onları ayıran bir özellikleri de içlerine yabancıları almamalarıdır, daha açık bir deyişle, bu tarikata dışardan girilemez, kızılbaş olabilmek için kızılbaş soyundan gelmek şarttır. Alî'nin doğum günü saydıkları *nevruz* (21 mart) en büyük bayramlarıdır. Bektâşîliğe karşı büyük bir yakınlık duyarlar ve onları benimserler. Bektâşîler de "yol bir, sürek bir" deyimiyle inançsal ayrılıklarının pek az olduğunu açıklamışlardır. İmâmîlikteki yolları *on dört imam* inancıdır. Öğretileri altı derecelidir: 1. Tâlip, 2. Musahip, 3. Rehber, 4. Mürebbi, 5. Dede, 6. Halîfe. Erginlik çağına giren kızılbaş çocukları özel bir törenle bu derecelerin ilkine alınıp yavaş yavaş yükseltilirler. Kızılbaşların *mum söndü* adı verilen bir tören yaptıkları, bu gizli törende ışıkları söndürüp karanlıkta birbirlerini tanımadan cinsel ilişki kurdukları, bu ilişkide örneğin bir babanın kendi kızı ya da bir erkeğin kendi anasıyla da yatabildiği söylenirse de bu söylenti doğrulanmamıştır. Kızılbaşlar genellikle İran, Türkiye, Lûristan, Kürdistan, Azerbaycan gibi ülkelerde kümelenmişlerdir. *Tahtacılar, Alî Allahîler, Gurrân, Şamlılar, Karakoyunlular, Abdalbeyliler, Sofu Sürekleri, Tavşan Yemezler, Gulyâîler* vb. gibi adlarla da anılırlar. *Bkz.* İmâmiyye, İmam, Bâtınîlik, Şiîlik, Bektâşîlik, Alevîlik.

Kız Kulesi. *(Genel)* Çeşitli inançlara konu olan İstanbul Boğazı'ndaki deniz feneri... Bu inançların başında yanlış olarak bu kuleye yakıştırılan *Leandros*'la *Hero* efsânesi gelir. Gerçekte bu mitolojik öykü Çanakkale Boğazı'nda geçmiştir. İkinci inanç, bir Bizans efsânesine dayanır. Bu efsâneye göre biliciler İmparator Konstantin'e kızının yılan sokmasından öleceğini bildirmişler, o da kızını yılanlardan korumak için bu kuleyi yaptırmış, ne var ki kuleye gönderilen bir yiyecek küfesine saklanan bir yılan, kızı sokmuş ve öldürmüş. Üçüncü inanç, bir

İran efsânesine dayanmaktadır. Bu efsâneye göre *Battal Gazi* Üsküdar tekfurunun kızına âşık olmuş, tekfur da kızını saklamak için bu kuleyi yaptırmış, ama Battal, kuleyi basarak kızı kaçırmış. *Bkz.* Leandros, Hero.

Kızlık. *(Genel)* *Kutsal* olduğuna inanılan kız olma durumu.. *Bâkirelik* de denir. *Kızlık* (*Fr.* Virginité) genellikle kutsal sayılmıştır. Birçok toplumlarda evlenecek kızların daha önce cinsel ilişkide bulunmamış olmaları şarttır. Bu şartın kaynağı dinseldir. Cinsel ilişkiyi ruhun *kir*'lenmesi sayan birçok inançlar, erkek din adamlarının evlenmelerini yasakladıkları gibi, kadın din adamlarının *kız* kalmalarını şart koşmuşlardır. Alman düşünürü Schopenhauer, *İsâ*'nın babasız doğmuş olması dogmasını da böyle yorumlar ve "İsâ, böylesine kirli bir işlemin ürünü olamazdı" der. Bundan başka eski inançlarda tanrılara sunulan kızların, sungu olmak bakımından yenilip içilecek sungulardan hiçbir farkları yoktur, tanrı nasıl onları yiyip içecekse bu kızlarla da yatacaktır, bundan ötürü tanrıya adanan dişilerin *kız* olmaları gerekmektedir. Bu inanç, dünyanın en eski inançlarından biri olan *Kybele* tapımıyla ilgilidir. Bilindiği gibi, tanrıça Kybele (toprak ana) ilkin yalnızdır, neden sonra kendi erkeğini kendi yaratır, daha açık bir deyişle, yaratmaları bir erkekle birleşme sonucu değildir, *kız* olarak döl vermektedir. *Bkz.* Kybele.

Kibele. *Bkz.* Kybele.

Ki-Ca. *(Kore)* Mitolojik Kore hükümdârı... İ.Ö. XII. yüzyılda sürgün olarak geldiği Kore'de *Ço -Sen* imparatorluğunu kurduğu bilinen Çin bakanlarından Ki-Dzi olduğu ileri sürülmektedir. Kore'liler bütün uygarlıklarını bu mitolojik krala bağlarlar ve ülkelerini onun kurduğuna inanırlar.

Kidron. *(Yahudi)* Kıyâmet gününde ölülerin dirilip toplanacağı vâdi... Yahudi inançlarına göre ölüleri diriltecek olan boru bu vâdide çalınacak ve son yargı burada yapılacaktır. Filistin'de olan bu vâdiye *Sedron* da denir. *Bkz.* Kıyâmet.

Kifwebe. *(İlkel)* Kötü ruhları korkuttuğuna inanılan maske... Afrika ilkellerinden Songe'ler tarafından kullanılmıştır. Özellikle salgın hastalıklarda etkili olduğuna ve hastalık yapan cinleri korkutup kaçırttığına inanılır.

Kikhyros. *(Yunan)* Avlanırken Anthippe'yi yanlışlıkla vurduğundan ötürü korkusundan ölen delikanlı... Khaonia kralının oğluymuş. Yunan mitoljisinde aynı adı taşıyan ve Ephyra kentine adını veren bir de kahraman var.

Kiklop'lar. *Bkz.* Kyklop'lar.

Kikon'lar. *(Yunan)* Troia'lılara savaşta yardım eden bir ulus... İsmaros kentinde otururlarmış. *Bkz.* Troia.

Kiliks. *(Yunan)* Kilikya'ya adını veren kahraman... *Agenor*'un oğlu, *Europa*'nın kardeşidir. *Bkz.* Europa, Agenor.

Kilise. *(Hıristiyan)* Hıristiyan tapınağı... Yunanca *topluluk* anlamına gelen *ekklesia* deyiminden türetilmiştir. İlkin Hıristiyan toplulukları anlamında kullanılmıştı. Bugünkü anlamda bir yapıları yoktu. Fransız düşünürü Ernest Renan ilk Hıristiyan kiliselerini bir *yoksullar birliği* olarak tanımlar. Kilisenin yapısı olmadığı gibi bir din adamları statüsü de yoktu. Kiliseler yapı ve statüye II. yüzyıldan beri kavuşmaya başladılar. İlk kiliselerin din adamları, kilisenin bakımı ve temizliğiyle görevli kilise hizmetçileriydi. Daha sonra bunların kıdemlileri *presbyteri* adı altında râhipleştiler. Bunlardan sonra gelen gözeticilere de *episcopi* dendi. Kendi kendilerini yoksul ve hastalara yardıma adayanlar *diyakos* adı altında çoğalıyor ve genellikle *erkek kardeş* anlamında *frer* ve *kız kardeş* anlamında *sör* adıyla anılıyorlardı. Giderek *episcopi*'ler önem kazandılar ve kilisenin başına geçene *episcopus* (piskopos) dendi. Birçok kiliselerin piskoposları birleşince *evrensel kilise* kurulmuş oldu ve bunun başına geçen piskopos *papa* adını aldı. *Katolik* deyimi de *evrensel kilise* anlamındadır. Örgütlenme zamanla genişleyip güçlendi ve göksel yetke yersel yetke (krallıklar)'lere üstün gelmeye başladı. *Kutsal Roma İmparatorluğu* (*Lâ.* Sacrum İmperium Romanum) böylelikle kurulmuş oldu. *Bkz.* Hıristiyanlık.

Kilit. *(Mısır)* Esrârlı olduğuna inanılan Thoth tapınağının kapatma âleti... Bu tapınağın kilidini kimse açamazmış, Firavun *Keops* bir eşini yaptırıp kendi piramidine takmak için kilidin sırrını büyücü *Dedi*'den öğrenmek istemiş, oysa Heliopolis tapınağında saklı bulunan bu esrârın çözülemeyeceğini bildirmiş. *Kilit,* birçok halk öykülerinde de dilediği zaman açılıp dilediği zaman kapanan bir güç simgesi olarak masallaştırılmıştır. *Bkz.* Keops, Dedi.

Killa. *(Yunan)* Priamos'un kız kardeşi... *Laomedon*'un kızıdır. *Priamos* tarafından oğluyla birlikte öldürüldü. *Bkz.* Priamos.

Killas. *(Yunan)* Zeytinli'nin güneyindeki Troia kenti Killa'ya adını veren kahraman... *Pelops*'un arabasının sürücüsüymüş. *Bkz.* Pelops.

Killenio. *(Yunan)* Killene dağında doğduğu için Hermes'e takılan ad... *Bkz.* Hermes.

Kimaira. *Bkz.* Khimaira.

Kimmerioi. *Bkz.* Kimmer'ler.

Kimmer'ler. *(Yunan)* Mitolojik ulus... "Karanlık ülkesinin adamları" olarak tanımlanır. Ama bu tanım *Hades*'li anlamına gelmez, Akdeniz'in kuzeybatısı anlamına gelir. *Kimmerioi*'nin İskit ya da Kelt'lerin ataları oldukları ileri sürülmüştür. *Odysseus* "güneşin hiç uğramadığı *Kimmer'ler* ülkesi"ne gelmiş. *Bkz.* Odysseus.

Kimse. *(Yunan)* Odysseus'un, tepegöz Polyphemos'un adını sorması üzerine, uydurduğu ad... *Bkz.* Odysseus, Polyphemos.

Kingu. *(Sümer)* Devler ve canavarlar ordusunun komutanı... Torunlarına kızan *Tiamat*, devlerden ve canavarlardan bir ordu kurarak tanrılara saldırtır, bu ordunun başına getirdiği korkunç dev *Kingu*'ya *kaderin ipleri*'ni verir. Tanrılar da kendilerini savunmak için tanrı *Marduk*'u başkomutan yaparlar. Marduk, devleri yakalayıp cehenneme gönderir, kaderin ipllerini de Kingu'dan alarak kendi boynuna takar. Marduk'un büyük ve evrensel egemenliği böylece başlar. *Bkz.* Marduk, Tiamat, Yaratılış.

Kinyras. *(Yunan)* Mitolojik Kıbrıs kralı... Kızı *Myrrha*'ya olan aşkıyla ünlüdür, oğlu *Adonis* onun kızıyla evlenmesinden doğmuş. *Kinnor* adlı bir sazla müzik yarışmasında *Apollon*'u yenmiş, adı da bu sazın adından türetilmiş. *Bkz.* Myrrha.

Kira. *(Japon)* Asano'nun öğretmeni... Tam adı *Kira Kodzuke no Suke Yoşinaka*'dır. *Kırk Yedi Ronin* öyküsü onun öğrencisini kıskanmasıyla başlar. *Bkz.* Asano, Kırk Yedi Ronin.

Kirke. *(Yunan)* Büyücü tanrıça... *Helios*'la *Perseis*'in kızıdır. Kimi anlatımlarda *Hekate*'nin kızı olarak gösterilir. İnsanları hayvan biçimine dönüştürüp ahırlara kapatırmış. *Odysseus*'le bir çeşit aşk serüveni de var, birçok çocukları da olmuş. Latinlerin atası sayılan *Latinis* bu çocuklardan biridir. *Bkz.* Odysseus.

Kiron. *Bkz.* Kheiron.

Kişar. *(Sümer)* Yeryüzü-tanrı... Ünlü Sümer tanrıları *Anum*, *Enlil* ve *Ea*, onun gökyüzü-tanrı *Anşar*'la birleşmesinden doğmuş ya da oluşmuştur. *Kişar* dişi, *Anşar* erkektir. *Bkz.* Anşar, Lakmu, Lakamu, Yaratılış.

Kitâb-ı Mukaddes. *(Hıristiyan)* Hıristiyanların kutsal kitabı... Bu deyim, *Eski Ahid* adı verilen Yahudi dini kitaplarıyla *Yeni Ahid* adı verilen Hıristiyan dini kitaplarını birlikte dile getirir. Hıristiyanlık, bir Yahudi mezhebi olarak ve Yahudi dininin reformunu gerçekleştirmek için doğmuştur. Hıristiyanlar, *kutsal kitap*'ın birinci bölümündeki Yahudi dini kitaplarına da saygı duyarlar. Yahudilerse Hıristiyan dinini ve kitaplarını yadsırlar. Bu bakımdan *Kitâb-ı Mukaddes* (Kutsal Kitap) deyimi, bir Hıristiyan deyimidir. Kutsal kitaba Yunan ve Latin dillerinde *Biblia* (Fr. Bible) denir. *Bkz.* Ahdi Atîk, Ahdi Cedîd, Kitap, Tevrat, İncil.

Kitâb-ül-Cilve. *Bkz.* Yezîdîlik.

Kitap. *(İslâm)* Tanrı buyruklarının peygamber aracılığıyla bildirilen bütünü... İslâm dini terminolojisinde *kitap* deyimi, tanrının kitabını dile getirir. *Dört kitap* deyimiyle de tektanrıcı *Kur'an, İncil, Tevrat ve Zebur* adlandırılır. *Ehli kitap* demek tektanrıyı kabul eden dinlerden birine bağlı olan demektir ki, Müslümanlar bütün *kitap ehli*'ne saygı duyarlar. *Bkz.* Kur'an, Kitâb-ı Mukaddes, İncil, Tevrat, Zebur.

Kitap Falı. *(Genel)* Bir kitap aracılığıyla bakılan fal... Genellikle bir kitabın herhangi bir yaprağını açarak o yaprakta yazılı olanları yorumlamakla gerçekleştirilir. *Bkz.* Fal.

Kithairon. *(Yunan)* Birçok mitolojik öykülere sahne olan dağ... Bu ormanlık dağ, Attika'yla Boiotia arasındadır. *Dionysos tapımı*'nın da merkeziydi. Bu dağa adını veren, mitolojik kral *Kithairon*'dur. Plataia kralı olan bu mitolojik kahraman *Zeus*'le *Hera* arasındaki bitmez tükenmez kıskançlık kavgalarına son vermekle ünlüdür. Yakışıklı bir adam olduğundan kendisine bir *Eriny* âşık olmuş, bu aşktan kurtulmak için yılan biçimine dönüşmüş. *Bkz.* Dionysos, Kithairon Aslanı.

Kithairon Aslanı. *(Yunan)* Herakles'in öldürdüğü aslan... *Herakles*'in ilk kahramanlık gösterisi budur. Herakles, kendisini azarlayan müzik öğretmeni *Linos*'u öldürmüş, *Amphitryon* da onu ceza olarak *Kithairon* dağına çobanlık etmeye yollamış. Olay bu sırada olmuş. Antikçağın ünlü Yunan düşünürü Prodikos bu olayı şöyle anlatır: "Dağın korkunç ıssızlığı içinde dolaşan ve nasıl bir yaşam yolu tutacağını düşü-

nen Herakles'in gözleri birbirinden bambaşka iki kadın görmüş. Bu kadınlardan biri *sefâhat*, öteki *fazilet*'miş. Birinci kadın zevklerle dolu bir yaşamı canlandırmış, ikinci kadınsa güçlüklerle dolu, ama üne götüren yolu göstermiş. Herakles, ikinci yolu seçmiş". *Bkz.* Herakles, Kithairon.

Kitharis. *(Yunan)* Hermes'in icât ettiği çalgı... *Hermes* onu kaplumbağa kabuğundan yapmış, ilkin yedi telliymiş, sonra on bir tele çıkarılmış. *Plektron* denilen bir mızrapla çalınırmış. *Bkz.* Hermes.

Kiva. *(İlkel)* Tapım odası... Kuzey Amerika ilkellerinden Zuni ve Hopi'lerce kullanılmıştır. Bu odalar yeraltındadır.

Kiyâniyât. *Bkz.* Kozmogoni.

Kiyetizm. *(Hıristiyan)* Hıristiyan gizemciliği... Dilimizde *Sekincilik* adıyla anılır. Her türlü eylemden el etek çekerek tanrılık düşünceyle sükûna kavuşmayı öneren *Kiyetizm* (*Fr.* Quiétisme), XVII. yüzyılda kurulmuş gizemci bir Hıristiyan tarikatıdır. Tarikatın kurucusu Guyon, ayakkabılarının içine taşlar koyar, vücudunu dikenlerle yırtar, dilini en iğrenç pisliklere değdirirmiş. Pascal'ın "tanrı acı çekenleri sever" önermesine dayanan bu anlayış, dinsel tören ve tapıma önem vermez. İslâm gizemciliğinde de olduğu gibi, "tanrıya ibâdetle değil, muhabbetle varılacağına" inanır. Önceleri belli bir tarikatı adlandıran *Kiyetizm*, daha sonra bu anlayışta olan bütün tarikatların genel adı olarak kullanılmıştır. *Bkz.* Çilecilik, Hıristiyanlık, Tasavvuf, Gizemcilik.

Kiysâniyye. *Bkz.* Keysâniyye.

Klan. *(İlkel)* Aile grubu... İrlanda dilinin *soy* anlamına gelen *clann* (Klan) sözcüğü, genellikle, ilkel toplumlarda aynı soydan olan bir topluluğu dile getirir. Aynı atadan geldiklerine inanan birkaç büyük ailenin birleşimi de bir *klan* meydana getirir. Ayırıcı nitelikleri *birbirleriyle evlenmemek*'tir. Fransız toplumbilimcisi Durkheim, *Les Régles de la Méthode Sociologique* (1895) adlı yapıtında bu konuda şöyle der: "Yalın toplum deyince, kapsamında daha yalını bulunmayan, tek bir parça olarak görünen, daha önceki bir parçalanmanın da izini taşımayan bir toplum anlaşılmalıdır. Daha önce kullandığım *horde* terimi böylesine bir topluma uyar. Tarihte gerçi böyle bir toplumla karşılaşmıyoruz ama bu *horde*'ların kümelenmelerinden meydana gelmiş birtakım toplumlar görüyoruz. İşte *horde* bir toplumun bütünü olacak yerde bir parçası olacak olursa o zaman *klan* adını alır" (s. 102-103). *Bkz.* Klan Totemciliği.

Klan Totemciliği. *(İlkel)* Klanın bir hayvan ya da bitki türüyle kurduğu dinsel ve gizemsel bağ... Bu bağ, genellikle, kendilerini o hayvan ya da bitki türüyle akraba saymak biçiminde gerçekleşir. *Bkz.* Klan, Totemcilik.

Kleio. *(Yunan)* Dokuz sanat perisinden biri... Sözcük olarak *övücü* anlamındadır. *Tarih eposu*'nu simgeler, kâğıt tomarı ve kalemle tasarlanmıştır. Üç şiir türüne göre üç üçlüğe bölünen dokuz peri içinde *Kalliope* ve *Urania*'yla birlikte *epos üçlüsü*'nü meydana getirir. *Pieros*'a âşık olmuş, ondan *Hiakinthos* adında bir çocuğu var. *Klio* da denir. Elinde tarihin akışını simgeleyen bir *klepsydra* (su saati) tutar. *Bkz.* Musa'lar.

Kleite. *(Yunan)* Kral Kyzikos'un karısı... Kâhin *Merops*'un kızıdır. Kocasını *İason* öldürünce kendini asmış. Su perileri onun ölümüne öylesine ağlamışlar ki onların gözyaşlarından *Kleite* çeşmesi oluşmuş. *Bkz.* Kyzikos.

Kleitor. *(Yunan)* Arkadia'nın mitolojik kralı... *Lykaon* ya da *Azan*'ın oğluymuş. *Bkz.* Lykaon.

Kleitos. *(Yunan)* Birçok mitolojik kişinin adı... Bunlardan biri Troia'lı *Pelsenor*'un oğludur, *Polydamas*'ın da arkadaşıymış, *Teukhos* tarafından öldürülmüş. İkincisi *Aigiptos* soyundandır, *Kleite* tarafından öldürülmüş. Üçüncüsü bir delikanlıdır, Trakya kralı *Sithon*'un kızı *Pallane*'ye âşıkmış. Dördüncüsü güzelliği yüzünden ölümsüzleştirilen bir delikanlıdır, *Mantios*'un oğluymuş.

Kleobis. *(Yunan)* Hera tarafından mutlu olmaları için sonsuz bir uykuya yatırılan iki kardeşten biri... Öteki kardeşinin adı *Biton*'dur. *Hera* râhibesi *Kydippe*'nin oğullarıdır. *Bkz.* Hera.

Kleopas. *(Hıristiyan)* İsâ'nın dirilişini gördüklerine inanılan iki havâriden biri... *Bkz.* İsâ.

Kleopatra. *(Yunan)* Birçok mitolojik kadının adı... Bunlardan biri *Agenor*'un nişanlısıdır. Biri de kocası *Meleagros*'un ölümüne üzülerek kendini asan bir kadın. Bir başkası *Boreas*'la *Orithyia*'nın kızı ve *Phineus*'un karısıdır. *Pleksippos*'la *Pandion* adlarında iki oğlu var, kocası *İdaeia*'yla evlenebilmek için onu hapsetmiş.

Kleothera. *(Yunan)* Aphrodite'in büyüttüğü kızlardan biri... *Pandareos*'un kızlarındandır. Bu kızları *Aphrodite* büyütmüştür. *Bkz.* Aphrodite.

Klesonymos. *(Yunan)* Amphidamas'ın oğlu... *Patroklos* tarafından öldürülmüş.

Klimene. *Bkz.* Klymene.

Klio. *Bkz.* Kleio.

Klitemnestra. *Bkz.* Klytaimnestra.

Klity. *(Yunan)* Apollon'a âşık olan köylü kızı... Güneş-tanrı *Apollon* her gün ışıklar saçan arabasıyla göğü bir baştan öbür başa geçerken gözlerini ondan ayırmaz, hayranlıkla onu seyredermiş. Bu yüzden *Güneş çiçeği* (Ay çiçeği) olmuş. Bu öykünün başka bir biçimi de vardır. *Bkz.* Klytia.

Klori. *(Yunan)* Zephyros'la evlenen su perisi... *Khlori* biçiminde de yazılır. *Bkz.* Zephyros.

Klotho. *(Yunan)* Kader tanrıçası... Sözcük olarak *dokumak* anlamındadır. Yaşam ve kader ipliğini dokur. *Bkz.* Moira'lar.

Kloto. *Bkz.* Klotho.

Klymene. *(Yunan)* İapetos'un karısı... *Okeanos*'la *Tethys*'in kızıdır. *Bkz.* Prometheus, Menoithios, Atlas, Epimetheus.

Klymenos. *(Yunan)* Birçok mitolojik kişinin adı... Bunlardan biri Boiotia'lı bir kahramandır. İkincisi, kızı *Harpalike*'ye âşık olup ondan bir çocuğu bulunan Arkadia kralıdır. Üçüncüsü de Orkhomenos kralıdır, ünlü *Herakles*'in de torunu.

Klytaimnestra. *(Yunan)* Kocası Agamemnon'u boğarak öldüren kraliçe... Birçok trajedilere konu olan ünlü *Elektra, İphigeneia* ve *Orestes*'in annesidir. Troia savaşı sırasında *Aigisthos*'la sevişmiş, sonunda babasının öcünü alan oğlu *Orestes* tarafından öldürülmüştür. *Bkz.* Agamemnon, İphigeneia, Elektra, Orestes, Aigisthos.

Klytemnestra. *Bkz.* Klytaimnestra.

Klytia. *(Yunan)* Apollon tarafından baştan çıkarıldığı için kendisini öldüren ve sigilotuna dönüştürülen su perisi... *Apollon*'un sevdiği *Leukothia*'yı babasına fitnelermiş, babası Leukothia'yı ceza olarak diri diri gömmüş. *Bkz.* Klity.

Koan. *(Japon)* Zen Budizmini öğretme yöntemi... Bu yöntem bir soru-karşılık yöntemidir. Sorular çeşitli paradokslarla düzenlenir. *Bkz.* Zen Budizmi.

Kobeş Han. *(Türk)* Kırgız Türklerinin destan kahramanlarından... *Manas*'ın üvey kardeşidir. *Bkz.* Manas.

Kobold. *(Cermen)* Yeraltı ve mâden cini... Önceleri aile kurumunun koruyucusuydu. *Bkz.* Cin.

Kobong. *(İlkel)* Totem... Avustralyalı ilkeller *totem*'e *kobong* derler. Fransız toplumbilimcisi Durkheim, Avustralya kabilelerinden hiçbirinin *totem* sözcüğünü kullanmadığını, çeşitli kabilelerin bu anlamda çeşitli sözcükler kullandıklarını yazar. *Bkz.* Totem, Murdu, Magaitye, Murgai, Mungali.

Koca Ayaklı Berthe. *(Fransız)* Şarlman'ın annesi... *Şarlman*'ın annesini konu alan *Koca Ayaklı Berthe Destanı* XII. yüzyılda Adenet adında bir ozan tarafından yazılmıştır. Macaristan kralı *Alfaris*'in kızıymış, ayaklarından biri öbüründen daha büyük olduğu için bu adla anılırmış. Şarlman'ın babası olan Fransa kralı *Kısa Pepin* bu koca ayaklı, ama çok güzel yüzlü kral kızıyla evlenir. Evlenmesi şöyle olmuş: Macar kralı kızını Fransa'ya gelin gönderirken kızın dadısını da yanına katar. Dadının da bir kızı vardır. Düğün gecesi dadı bir hiyle yaparak kralla kendi kızını evlendirir, *Berthe*'i de ıssız bir ormana kaçmak zorunda bırakır. *Pepin*'in dadı kızından *Renfred ve Eldrik* adında iki oğlu olur. Ne var ki kader ağlarını örmektedir. Bir gün avlanmaya çıkan kralın yolu bir ormana düşer ve ormanda Berthe'le karşılaşır. Çok güzel bir yüzü olan Berthe'i görür görmez ona âşık olur, onunla gizlice evlenir. Ünlü Şarlman bu evliliğin ürünüdür. *Bkz.* Şarlman.

Koca Oğlu Alp Eren. *(Türk)* Oğuz beylerinden bir kahraman... *Dede Korkut* öykülerinde "elli yedi kalenin kilidini alan" tanımıyla nitelenir. *Bkz.* Dede Korkut.

Koç. *Bkz.* Ammon.

Kodros. *(Yunan)* Mitolojik Atina kralı... *Meleanthos*'un oğludur. Ispartalıların saldırıları sırasında kılık değiştirip onların çadırlarına girmiş, ulusu için kendini harcamış, öldürülmüş, çünkü kâhinler, kral kendini öldürtürse Atina'nın kurtulacağını söylemişler. *Poseidon* soyundandır. *Bkz.* Poseidon.

Kolos. *(Yunan)* Apollon'la Artemis'in atası... *Uranos*'la *Gaia*'nın oğludur. Kız kardeşi *Phoi-*

be'yle evlendi ve ondan *Leto*'yla *Asterie* (Asteria) adında iki kızı oldu. Karı-koca olan bu iki kardeş ışığı simgelerler. *Bkz.* Titan'lar.

Kokalides. *(Yunan)* Kokalos kızları... *Bkz.* Kokalos.

Kokalos. *(Yunan)* Kamikos kralı... Kızları (Kokalides) kral *Minos*'u, üstüne kaynar su dökerek öldürmüşler. *Bkz.* Minos, Kokalides.

Kokitos. *(Yunan)* Akheron'u meydana getiren dört küçük ırmak-tanrı'dan biri... *Kokytos* biçiminde de yazılır. *Bkz.* Akheron.

Kokytos. *Bkz.* Kokitos.

Kokugo. *(Japon)* Buda tanrılarından biri... Japon Budacılığının ürünüdür. Bilgelik veren tanrı olarak *Kokugo*, *Buda*'nın çeşitli görünümlerinden biridir. *Bkz.* Japon Budizmi.

Kol. *(İslâm)* Tasavvuf terminolojisinde bir tarikatın belli özellik taşıyan bir dalı... Tasavvuf tarikatlarının çoğu çeşitli *kol*'lara ayrılmıştır. Bu ayrılık, ayrı bir anlayışı dile getirmez. Her tarikatın çeşitli yerlerde *tekye* (tören ve tapım yeri)'leri ve tekyelerin başında da *şeyh* (tarikat büyüğü)'leri vardır. Bu şeyhler tarikat anlayışına küçük bir katkıda bulunmakla *kol* sahibi olurlar. Kollar ya o şeyhin adıyla (Kaadirî şeyhlerinden Eşref'in koluna Eşrefiyye dendiği gibi) ya da katılan özelliğe özgü bir adla (Rıfâî şeyhi Niyazi'nin ah, ah, ah diye zikretmesi üzerine böyle zikredenlere Âhiyye dendiği gibi) anılırlar. Gerçekte bütün kolların düşünsel ve törensel yapıları, bağlı oldukları *tarikat*'ın temel yapısıdır. Abdülbâki Gölpınarlı, *Türkiye'de Mezhepler ve Tarikatler* (İstanbul 1969, s. 193 -194) adlı yapıtında şöyle der: "Kol kurmak o kadar kolaydır ki sözgelimi tacın üstü düğmesizdir, birisi bir düğme koyar, kol kurulur; tacın üstüne bir bez parçası diktirir, kol kurulur". Eski dilde bu *kol*'lara *şûbe* ve kurucularına da *pîr-i sânî* (ikinci başkan) denirdi. Asıl *Pîr* (kutsal başkan) tarikatın kurucusudur. *Bkz.* Tarikat, Tasavvuf.

Kolainos. *(Yunan)* Attika'nın ilk mitolojik kralı... *Hermes*'in oğludur. *Bkz.* Hermes.

Kolakretai. *(Yunan)* Kurban kesmekle görevliler... *Kolakrates*'ler tanrıça *Athena* tapınağını da yönetirler, malsal yetkiler taşırlardı. *Bkz.* Kurban, Athena.

Kolias. *(Yunan)* Kolias'ta bir tapınağı bulunduğundan ötürü Aphrodite'in lâkabı... *Bkz.* Aphrodite.

Kolkhis. *(Yunan)* Birçok mitolojik serüvene konu olan ülke... Karadeniz'in doğu güney kıyısındadır. Bir Anadolu bölgesi olan *Kolkhis*'in Yunan mitolojisinde bir düş ülkesi sayılmasının nedeni, Karia'lı gemicilerin gizlice işlettikleri altın mâdenlerinden ötürü bu bölgeye kimsenin yaklaşmamasını sağlamak için uydurdukları korkutucu masallardır. *Bkz.* Medeia, Argonaut'lar, Kolkhis Canavarı.

Kolkhis Canavarı. *(Yunan)* Argonaut'ların peşine düştüğü altın postu bekleyen ejderha... *Iason* tarafından öldürülmüştür. *Bkz.* Kolkhis, Argonaut'lar, İason, Ejderha.

Kollektif Totemizm. *Bkz.* Klan Totemciliği.

Kolonos. *(Yunan)* Birçok mitolojik öyküye konu olan tepe... Atina'nın kuzeyindedir. Kral *Oidipus*'un mezarı ve *Poseidon* tapınağıyla ünlüdür. *Bkz.* Oidipus, Poseidon.

Komaitho. *(Yunan)* Amphitryon'a aşkıyla ünlü kral kızı... Tapos kralı *Pterelaos*'un kızıdır. Yunan mitolojisinde bu adı taşıyan bir de râhibe var ki tapınakta *Melanippos*'la yatmakla ünlü. *Artemis*'e her yıl bir genç erkekle bir genç kız kurban etme geleneğinin bu râhibenin suçu yüzünden kurulduğuna inanılır. *Bkz.* Amphitryon, Artemis.

Kombabos. *(Arap)* Korkutucu tanrı... Özellikle eski Suriye'de tapılmıştır. *Kybele* (Kübele)'nin değişik bir biçimi olduğu sanılır. Nitekim, Hitit'ler buna *Kupapa*, Elâmlılar *Ambanini* derlerdi. *Bkz.* Kybele.

Komünyon. *(Hıristiyan)* İsâ'nın etini ve kanını simgeleyen ekmek ve şarapla yapılan kutsama... *Komünyon* (Fr. Communion)'un kökeni *Dionysos* tapımıyla *Eleusis* tapımıdır. Şarapçı tanrının tapımında sadece şarap ve Orphik tapımda sadece hamursuz ekmekle yapılan bu kutsama birleştirilerek Hıristiyanlığa alınmıştır. *Bkz.* Eleusis, Dionysos, Hıristiyanlık.

Konde. *(İlkel)* Büyü heykelcikleri... Kongo ilkelleri tarafından kullanılan bu heykelciklere büyücüler, ölümü istenen düşmanlar için çivi çakarlar. Her çakılan çivinin düşmanı yaraladığına inanılır. *Bkz.* Büyü.

Konfüçyanizm. *(Çin)* Konfüçyüs tarafından kurulan tanrısız din... İ.Ö. VI. yüzyılda yaşamış olan Çin düşünürü *Konfüçyüs* (Asıl adı *Kieu*'dür, *Çong-ni* takma adını kullanırdı) törebilimsel bir öğreti geliştirmiştir. Çok eski Çin geleneklerini derleyip toplayarak yeni kuşaklara

aktarmak isteyen düşünür, bir din kurma amacı gütmemişti. Ne var ki öğretisi zamanla bir din durumuna dönüştü. Oysa, her türlü metafiziği yadsımıştı. Kendisine "sizin duanız nedir?" diye sorulduğu zaman "benim duam yaşamımdır" karşılığını veren *Kong-Fu-Tseu* (Konfüçyüs), tıpkı bir başka ülkedeki çağdaşı Sokrates gibi, insanlara iyi ve mutlu bir yaşamın yollarını öğretmek istiyordu. "İnsan, bildiği şeyi bildiğini bilmeli, bilmediği şeyi bilmediğini de bilmeli" diyordu. Konfüçyüs'ü bu düşüncelerinden ötürü Antik bir olgucu (pozitivist) sayanlar olmuştur. Ne var ki her olgucu gibi onun da varacağı sonuç kaçınılmaz olarak bir *din*'dir. Nitekim yüzyıllarca sonra, olguculuğun kurucusu Auguste Comte da aynı sonuca varmıştır. Çünkü metafiziği sadece "bilinemez" olduğundan ötürü yadsımak, metafiziğin kucağına düşmek demektir. Konfüçyüs'ün başlıca ilkelerinden biri, her insanın görevini gerektiği gibi ve eksiksiz olarak yapmasıdır. Bu yüzden "kralsanız kral olunuz, uyruksanız uyruk olunuz, kocaysanız koca olunuz, kadınsanız kadın olunuz" der. Öldükten sonra ne olacağını soranlara da, "sen daha yaşamın ne olduğunu bilmezken ölümden sonrasını nasıl bilebilirsin?" dermiş. Ona göre ölümötesi *bilinmemeli*'dir (Agnostisizm), çünkü insanlar ölümden sonra yaşamın sürmediğini kesin olarak bilirlerse ölülere saygı gösterilmez ve bundan ötürü geleneklere de uyulmaz, ölümden sonra yaşamın sürdüğünü kesin olarak bilirlerse yaşayanlar sevdikleri ölülere bir an önce kavuşmak için canlarına kıymaya kalkarlar. Bütün insanlar, küçüğün büyüğe göstermesi gereken saygıyla büyüğün küçüğe göstermesi gereken sevgiye ölçüt olarak *ana-baba-evlât* ölçütünü kullanmalıdırlar, insanların birbirlerine karşı görevlerinde ölçüt bu olmalıdır. Daha açık bir deyişle, bir hükümdârın uyruklarına ve uyrukların hükümdâra karşı görevleri babanın çocuklarına ve çocuğun ana-babasına karşı olan görevi gibidir. Konfüçyüsçülüğe sistemleştirilmiş ve arıtılmış *sinizm* (geleneksel Çin dini) de denir. "Sana yapılmasını istemediğin şeyi başkasına yapma" törebilimsel kuralını da ilkin ortaya atan Konfüçyüs'tür. Konfüçyüsçülük, Konfüçyüs'ten sonra *Mencius* (Mıngdzı) tarafından geliştirilmiştir. Han'lar zamanında Çin imparatorluğunun resmî dini olan *Konfüçyanizm* koyu bir biçimciliğe dönüştürülmüş ve imparator *göğün oğlu* olarak bu dinin başrâhibi olmuştur. *Göğe ve yere tapma* ilkesi de bu sırada Konfüçyüsçülüğe sokulmuştur. Büsbütün metafiziğe dönüştürülen ve tapım kuralları saptanan bu resmî dinin egemenliği 1912 devrimine kadar yüzyıllarca sürmüştür. XII. yüzyılda Konfüçyüsçü bilgin *Çu Hsi*'nin geliştirdiği bu koyu metafizik *Çuhsizm* ya da *Yeni Konfüçyanizm* adıyla anılır. Bu din, Japonya'da, özellikle XVII. yüzyılda, resmî bir tapım niteliğini kazanmıştır. Çu Hsi'nin reformu, Konfüçyüsçülüğe Budacılık ve Taoculuğu da karıştırmıştır. *Bkz.* Sinizm, Budizm, Taoizm.

Kongruizm. *(Hıristiyan)* Tanrı bağışıyla insan özgürlüğünün bağdaştırılabileceği inancı... Hıristiyan tanrıbiliminde de İslâm tanrıbiliminde olduğu gibi, tanrının öncel takdiriyle insan özgürlüğünün nasıl bağdaştırılabileceği tanrıbilimcilerin başlıca çıkmazlarından biridir. Hıristiyan inançlarına göre, tanrı kimilerine doğumlarından önce *lütuf* göstermiş, *ilk günah*'ın sorumluluğunu *bağış*'lamıştır. Kimilerine de bu lütuf gösterilmemiş ve günahları bağışlanmamıştır. Bu usa aykırı Hıristiyan dogması, insan özgürlüğü ve sorumluluğu sorunuyla doğal olarak çatışmaktadır. Günahları bağışlanmamış ve bu yüzden yaşamları süresince acı çekmeye doğumlarından önce mahkûm edilmiş olanların, ataları sayılan *Âdem*'le *Havvâ*'nın işledikleri bir *ilk günah*'tan ötürü neden sorumlu bulundukları ve bu sorumluluk içinde özgür irâdelerini nasıl kullanabilecekleri uzun bir tartışma konusu olmuştur. Vasquez, Suares, Bellarmin vb. gibi *kongruizm* (*Fr.* Congruisme) kuramcılarının bağdaştırmaya çalıştıkları bu çıkmazdır. Bağdaştırmacılara göre, tanrı takdir eder, insan irâdesi tanrının takdiri yolunda ve onu izleyerek gerçekleşirmiş. *Bkz.* Bağış.

Konik Taşlar. *(Anadolu)* Kybele'nin simgeleri olduğu ileri sürülen huni biçimindeki taşlar... Halikarnas Balıkçısı (Cevat Şakir) *Anadolu Tanrıları* (İstanbul, 1961) adlı yapıtında bu konuda şu varsayımı ileri sürmektedir: "Kybele aynı zamanda bir dağ tanrıçasıydı. Bir dağ üstünde oturmaktadır. Adlarının üçü dağ adlarıdır: Ana İdeia (yâni İda dağı), Sipylene (yâni Sipylos yahut Manisa dağı) Dindymene (yâni Dindymos yahut Murat dağı). Bu sebepten dolayı, pek eski zamanlarda, huni yâni konik şeklinde bir taş yahut bir yapı ile temsil edilirdi. Anadolu'da uzun zaman Roma konsolosluğu etmiş olan Tacitus bu konik taşlara Anadolu'nun birçok yerinde rasgeldiğini, fakat ne olduklarını anlayamadığını yazar. Koni, huni, köşe ve aynı zamanda da çam kozalağı demektir. Kybele ile üç köşeli Grek delta harfinin arasın-

da bir münasebet görmekten kendimi alamıyorum. Elif veya alfa harfinin hiyerogliflerde öküz veyahut Apis'in başından alındığı ve rakamlarda 8'in birbirinin üstüne konulan iki yuvarlak kalkandan, yâni Palladiyum'dan alındığı gibi, delta harfi de başlangıçta Kybele'yi temsil eden bir işaretten alınma olabilir" (İbid, s. 84-85). *Bkz.* Kybele.

Konsil. *(Hıristiyan)* Dinin temel konuları üstünde karar almak için toplanan piskopos ve tanrıbilimciler kurulu... Lâtince *concilium* sözcüğünden türetilmiştir. Özellikle Katolik kilisesi dogmaları ve kilise disiplinini düzenleyen kurallar İ.S. II. yüzyıldan beri toplanmakta olan bu *konsil*'lerce saptanmıştır. *Bkz.* Hıristiyanlık.

Konsualia. *(Roma)* Tanrı Konsus onuruna yapılan bayram... Bu bayramda at yarışları yapılırdı. *Bkz.* Konsus.

Konsus. *(Roma)* Ürün kaldırma tanrısı... Bayramında at yarışları yapıldığından sonradan *Neptunus Equester*'le bir tutulmuştur. Adı Lâtince *ekin kaldırma* anlamına gelen *condere*'den türetilmiştir. *Bkz.* Konsualia.

Konurbay. *(Türk)* Kalmuk Hanı Alevke'nin oğlu... Kırgız Türklerinin *Manas* destanında önemli roller oynayan kişilerdendir. Kalmuk Hanı *Alevke*, Kırgızların obasını yağma eder. Oğlu *Konurbay* da onun izindedir. *Bkz.* Manas.

Konuşmama. *(İlkel)* Kocası ölen kadının uzun bir süre susma zorunluğu... Spencer ve Gillen, Warramunga'larda rastladıkları bu inancı şöyle anlatırlar: Bu taşkın hareketlerin hepsi gene de birtakım kurallara bağlıdır. Bedenlerine ağır yaralar açanlar ölünün yakınlarıdır. Ölünün anne tarafından büyükbabasının kalçalarını yardığını gördük. Kimileri de saçlarını kesiyor, başlarına çamur sürüyordu. Ölenin karısı iki yıl konuşmayacaktı. Bu yüzden yirmi beş yıl konuşmayan, merâmını ancak işâretlerle anlatan bir kadına da rastladık. *Bkz.* Kefâret Törenleri.

Kon-Tiki. *(İlkel)* Tanrı heykeli... Peru ilkelerince kullanılmıştır. Polinezya ilkelleri de aynı heykellere *ahu* derler. (*Bkz.* Sedat Veyis Örnek, *Etnoloji Sözlüğü*, Ankara 1971, s. 138). Norveç'li doğabilimci Thor Heyerdahl, bu benzerliğe dayanarak, Polinezyalıların atalarının İ.S. 1000 yıllarında Kuzeybatı Amerika'dan Okyanusya'ya geldiklerini ileri sürmüştür.

Konyavîyye. *(İslâm)* Mârûfiyye'den türediği sanılan bir tarikat... XIII. yüzyılda Konya'lı Sadrettin Konavî tarafından kurulmuştur. *Bkz.* Mârûfiyye, Kol, Tarikat.

Kora. *Bkz.* Kore.

Korah. *(Yahudi)* Peygamber Mûsâ'ya başkaldıran üç kişiden biri... Başkaldıranların öbür ikisi *Abiron* ve *Dathon* adlarını taşır. Râhipliğin *Aaron* soyundan gelenlere verilmesi üzerine başkaldırmışlar. Üçünün de bir anda yarılıveren toprağa gömülüp öldüklerine inanılır. Toprağın birdenbire yarılıvermesi gibi birdenbire beliriveren bir ateş de bütün yandaşlarını yakıp kavurmuş. *Bkz.* Yahudilik.

Korbenik. *(Fransız)* Kutsal tasın saklandığı şato... Bu şatoyu Hıristiyanlığı kabul eden kral *Kalafes* yaptırmıştır. *Bkz.* Kutsal Tas, Alano, Graal.

Kore. *(Yunan)* Buğday kız-tanrıça... *Kore* sözcüğü Yunanca *genç kız* anlamındadır. *Demeter*'in tanrılar tanrısı *Zeus*'ten olduğuna inanılan bu kızı gelecek yılın ürününü simgeler. Buğday-ana *Demeter*'le buğday-kızı *Kore* en eski Yunan dininin tanrıçalarıdır. Tapımları *Eleusis* gizemciliğiyle de ilgilidir. Sonradan *Persephoneia*'yla bir tutulan *Kore*, yeraltı tanrısı *Hades*'in karısı sayılmıştır. Bu durumda da yeraltı ülkesinin kraliçesi oluyor. İlkel tasarımlarda yeraltından çıkan buğdayla yeraltında yaşayan ölü farksızdır. Kaldı ki yeraltı ülkesinde kocası olan Hades de zenginlik tanrısı *Pluton* olarak Zeus'ün yeraltındaki biçimi, bir *yeraltılı Zeus* (Zeus katakhthonios)'dür. Nitekim bütün bu tanrı ve tanrıçalara Yunan mitolojisinde *yeraltılılar* (*Yu.* Hypokhthonioi) denir. *Bkz.* Demeter, Persephone, Ceres, Pluton, Zeus, Hades, Eleusis.

Koribant'lar. *Bkz.* Korybant'lar.

Korinnos. *(Yunan)* Homeros'un kendisinden esinlendiğine inanılan Troia'lı ozan... *İlyada* destanını, *Palamedes*'ten öğrendiği yazıyla, ilkin onun yazdığına inanılır. *Bkz.* İlyada, Palamedes.

Korinthos. *(Yunan)* Birçok mitolojik olayın geçtiği kent... Aynı adı taşıyan körfezin kıyısındadır. İlkin adı *Ephyra*'ydı. "Zengin tüccar kenti" olarak nitelenen Korinthos, mitolojik kişilerin en kurnazı ve doymak bilmez kazanç tutkunu *Sisyphos* tarafından kurulmuştur. *İason*'la *Medeia*'nın serüvenlerinin büyük bölümü de bu kentte geçer. Yunan inançlarına göre bu kentin iktidarını uzun bir süre *Herakles oğulları* (Herakleides'ler) ellerinde tutmuşlardır. Ünlü *Oidi-*

pus da bu kentte büyümüştür. *Bkz.* Sisyphos, Herakles, Medeia, İason, Oidipus.

Korkut Ata. *Bkz.* Dede Korkut.

Korkutma. *(İlkel)* Canlı sayılan her çeşit kötülüklerin, onlarda tehlike duygusu uyandırarak uzaklaştırılabilecekleri inancı... Bu inanç bütün ilkellerde ve ilkel yapıda kalmış olan toplumlarda ortaktır. Korkunç maskeler takmak, büyük gürültüler meydana getirmek vb. gibi ilkel işlemler kötü ruhların korkutulması temeline dayanır. Anadolu'da yemiş vermeyen ya da az veren ağaçları baltayla kesme tehdidiyle korkutma yöntemi bugün de geçerlidir. Halikarnas Balıkçısı (Cevat Şakir) *Anadolu Efsâneleri* adlı yapıtında bunu şöyle anlatır: "Bir ağaç; yemiş vermezse *ağaç korkutma* denilen çâreye başvurulur. Yâni biri baltalı, biri de eli boş iki kişi, yemiş vermeyen ağacın başına dikilirler. Baltalısı, ben bu ağacı keseceğim, der. Baltasını kaldırınca öteki, onu affet, bu yıl vermediyse önümüzdeki yıl çok verir, onun canını bana bağışla, diye yalvarır. Güyâ ağaç bu sözleri işitir, korkar ve ertesi yıl çok ürün vererek canını kurtarır" (İstanbul 1974, s. 129). Eski Türkler de kötü ruhların ve cinlerin Şaman'ların çaldıkları davulun sesinden korkup uzaklaştıklarına inanırlardı. Afrika, Okyanusya ve Amerika yerlileri de aynı iş için korkunç maskeler kullanırlar. *Bkz.* Animizm.

Kornu Kopiae. *(Roma)* Bolluk boynuzu'nun Lâtince adı... Lâtince *cornu copiae,* bolluk boynuzu demektir. *Bkz.* Amaltheia.

Koroibos. *(Yunan)* Tanrı Apollon'un Argos'u cezalandırmak için gönderdiği canavarı öldüren kahraman... Yunan mitolojisinde bu adı taşıyan bir de Troia savaşı kahramanı var, Frigya kralı *Mygdon*'la *Anaksimene*'nin oğlu, *Kassandra*'nın da nişanlısı. *Bkz.* Kassandra.

Koronis. *(Yunan)* Birçok mitolojik kızın adı... Bunların en ünlüsü *Apollon*'la sevişip ondan *Asklepios*'u doğuran kral *Phlegyas*'ın kızıdır. Bir başkası, tanrıça *Athena* tarafından kuzgun biçimine sokulmuştur. Bir de *Dionysos*'u büyüten *Koronis* var ki Hyad'lardan biri, *Butes* tarafından kaçırılmış. *Bkz.* Asklepios, Hyades.

Koronos. *(Yunan)* Herakles tarafından öldürülen Lafit'lerin kralı... *Bkz.* Herakles.

Korybant'lar. *(Yunan)* Kybele râhipleri... Anadolu asıllıdırlar. *Apollon*'un, kimi anlatımlarda da *Helios*'un oğulları oldukları söylenir. Cin ve şeytan olduklarına inanılmıştır. Girit'li ana tanrıça *Rhea*'nın râhipleri olan *Kureta'lar*'la da bir tutulmuşlardır. Euripides *davul*'u bunların icâdettiğini söyler. *Bkz.* Kybele, Kureta'lar.

Korybantes. *Bkz.* Korybant'lar.

Korybas. *(Yunan)* Kybele'nin oğlu... *Korybas,* ana tanrıça *Kybele*'nin *İason*'dan olma oğludur. Kybele tapımına hizmet edenler adlarını ondan almışlardır. *Bkz.* Korybant'lar.

Korydon. *(Yunan)* Mitolojik çoban... Özellikle ozanlarca anılmıştır.

Korykeion Perileri. *(Yunan)* Parnasos dağında yaşayan periler... *Korykeion* bu perilerin barınağı olduğuna inanılan bir mağaranın adıdır. Bu periler, *nympha'lar* ya da *bakkha'lar* adıyla anılırlar. *Bkz.* Nympha'lar.

Korykiai Nymphai. *Bkz.* Korykeion Perileri.

Korythaleia. *(Yunan)* Artemis'in lâkabı... Isparta *Artemis*'i bu adla anılır. Tapınağında *Tithene'ler* (sütnineler)'in bayramı kutlanırdı. *Bkz.* Artemis.

Korythos. *(Yunan)* Birçok mitolojik kişinin adı... Bunlardan en ünlüsü, güzelliğiyle anılan *Paris*'le *Oinoe*'nin oğludur, babası onu üvey annesi *Helene*'yle yakalayıp öldürmüş. *Lapith'ler*'den biri de bu adı taşıyor, *Peirithus*'un düğününde *Kentauros'lar*'dan *Rolkos* tarafından öldürülmüş. Bir üçüncüsü *Zeus*'le *Elektra*'nın oğludur. Bir de *Telephos*'u büyüten çoban bu adı taşıyor.

Koşay Alp. *(Türk)* Kırgız hanı... Kırgız Türklerinin *Manas* destanında adı geçer. Kalmuk hanı *Yolay Alp*'ın meydan okuması üzerine onunla güreşe tutuşur. Ne var ki artık kocamıştır. Ötekiyse dev yapılı bir erdir. Buna rağmen, bütün bir gece sabaha kadar güreşirler. Genç *Yolay* kocamış *Koşay*'ı yenemeyince onu uyutup öldürmek ister. Yiğit *Manas* bunu fark edip güreşe karışır. Bu sırada kocamış yiğit uyanarak Kalmuk devini yere çalar ve güreşi kazanır. *Bkz.* Manas.

Kottabos. *(Yunan)* Bir şarabın son damlalarını bir mâden çanağa dökerek çıkan sesleri yorumlama yöntemiyle bakılan fal... *Bkz.* Fal.

Kottos. *(Yunan)* Yüzer kollu ve ellişer başlı devlerden birinin adı... Bu devler *Uranos*'la *Gaia*'nın çocuklarıdır. *Briareos'lar* ya da *yüz kollular* anlamında *Hekatonheir'ler* adıyla anılırlar. *Kottos*'la kardeşi *Gyes,* tanrılarla *Titan'lar* arasındaki savaşta tanrıların safında

çarpışmışlardır. *Bkz.* Briareos, Çentiman, Yüz Kollu Devler.

Kotyto. *(Yunan)* Trakya Artemis'inin adı... Av tanrısıydı, hayvanları da korurdu. Tapımı, Atina'ya Laurion mâden ocaklarında çalışan esirler tarafından getirildi. *Bkz.* Artemis.

Kozalak. *(Yunan)* Attis'in simgesi... Ana tanrıça *Kybele*, sevgilisi *Attis*'i çam ağacına dönüştürdüğünden *Bakkha'lar* törenlerde çam dalları taşırlardı. Bu dalların ucundaki kozalaklar hem *Attis*'i hem de *Phallus*'u simgeliyordu. *Bkz.* Attis, Kybele.

Kozmogoni. *(Genel)* Evrenin doğumunu inceleyen bilim... *Evrendoğum* deyimiyle dilimize çevrilen *kozmogoni* (Fr. Cosmogonie) bir bilim olmak dışında, bu konudaki ilkel ve inançsal tasarımları da dile getirir. *Bkz.* Yaratılış.

Kozmoloji. *(Genel)* Evreni ve gelişimini inceleyen bilim... *Evrenbilim* deyimiyle dilimize çevrilen *kozmoloji* (Fr. Cosmologie) bir bilim olmak dışında, bu konudaki ilkel ve inançsal tasarımları da dile getirir. Örneğin, Sümer ve Hitit kozmolojisi evreni; gök, yer ve okyanus olmak üzere üçe ayırır; bunların her birinin ayrı tanrıları vardır. *Bkz.* Yaratılış.

Köçek. *(Arap)* Yezîdîliğin bir derecesi... Bu derecedeki Yezîdîler, *Melek-i tâvûs*'u simgeleyen ve adına *sancak* denen bir heykele hizmet ederler. Bu heykele övgüler okuyanlara da *kavvâl* denir. Bu heykel horoza benzermiş. *Bkz.* Yezîdîlik, Melek-i Tâvûs.

Kökö Tengir. *(Moğol)* Gök tanrı... Moğolcadır. *Bkz.* Tanrı.

Köle. *(Genel)* İş âleti ya da iş hayvanı sayılan insan... Kölelik, ilkçağ ekonomisinin doğurduğu ve bu ekonominin zorunlu sonucu olan bir olgudur. İlkin savaş tutsakları köle olarak kullanıldı, daha sonra başlı başına bir ticaret malı oldu. Köle avcıları, köle tüccarları ve köle pazarları kuruldu. Eski Hint hukukunda dört ayaklı iş hayvanlarına karşı *iki ayaklı hayvan* adıyla anılırdı. Tektanrılı dinler köleliği onayladıkları gibi eski düşünürler de çoğunlukla köleleri "tanrının insanlara hizmet etmek için yarattığı bir araç" saymışlardır. Örneğin, ünlü Yunan düşünürü Aristoteles *Politika* adlı yapıtında bu savı açıkça ileri sürer. O çağda dört yüz bin nüfuslu Atina kentinin iki yüz elli binden çoğu köleydi. *Köle*'nin insanlara hizmet için yaratıldığı inancı bütün köleci toplumlarda yaygındır. Burjuvazinin belirmeye başladığı çağa kadar uzun yüzyıllar sürmüş bulunan bu inanç, Hıristiyan reformcusu Luther tarafından da onaylanmıştır. Tarihsel süreçte köleliğin kaldırılması için yapılan savaşlar da insansal bir amaç gütmez, burjuvazinin hizmetinde çalıştırılmak üzere ücretli işçi sağlamak amacını güder. Anamalcı üretimin gerçekleşmesi, köleliğin ücretli işçiliğe dönüşmesiyle olanaklıydı. Ünlü bir diyalektikçi şöyle der: "Anamalcı üretim için özgür köleler gerekiyordu, öylesine ki insanlığından bile özgür...".

Köpek. *(Genel)* Kimi inançlarda kutsal, kimi inançlarda kutsallığı bozucu sayılan hayvan... Eski Yunan mitolojisinde köpek, *Artemis*'in arkadaşıdır. *Apollon* da bir köpek eğiticisidir. Homeros destanlarında da insanların en yakın dostu ve koruyucusu olarak tanımlanır. Köpek sadakatini belirtmek için Yunan mitolojisinde şöyle bir öykü de anlatılır: Tanrıça Artemis, kendisini gölde yıkanırken çıplak gören *Atteone* adlı delikanlıyı geyik biçimine dönüştürmüş. Avcı delikanlının köpekleri de onu av sanıp parçalamışlar ve efendilerine götürmek istemişler. Ne var ki efendilerini parçalamış olduklarının farkında olmayan zavallı köpekler onu bulamayınca uluya uluya ağlamaya başlamışlar. Ulumaları günler ve gecelerce sürmüş. Ağlamaları o denli yürek paralayıcıymış ki sonunda *Khiron* dayanamamış, Atteone'nin bir resmini çizip köpeklere göstermiş, onlar da efendilerini tanıyıp susmuşlar. Eski Türk inançlarında köpek, kutsal sayılan hayvanlardan biridir, on iki hayvan adını taşıyan eski Türk takviminde de aylardan birinin adı *it* (köpek)'tir. Eski Türkler ayrıca köpek başlı, sığır ayaklı bir ırkın ya da ulusun bulunduğuna da inanırlardı. Türklerin eski dini Şamanizm'de din adamları boyunlarına köpek resimleri ya da heykelcikleri asarlardı. Hıristiyanlıkta da köpek kutsaldır ve Hıristiyan ermişlerinin yoldaşıdır. Buna karşı Müslümanlıkta köpek *mekrûh* (iğrenç) sayılır ve köpek bulunan eve meleklerin girmeyeceğine inanılır. Çeşitli mitolojilerde ünlü köpekler de vardır. Örneğin, İslâm mitolojisinde *ashâb-ı kehf*'in konuşan köpeği *kıtmîr*, Türk mitolojisinde *kerkes* adlı kuşun yumurtasından çıkan tüylü köpek *barak*, Kazak mitolojisinde *kurmay* adlı kuşun yumurtasından çıkan köpek yavruları, Altay mitolojisinde güzel kadınlar ülkesindeki kadınların kocaları olan köpekler, Yunan mitolojisinde *Hades*'i bekleyen köpek *Kerberos* bunlardandır. İlkel hayvan tapımında da köpek başlıca tapım hayvanlarından biridir. *Bkz.* Hayvan Tapımı, Ashâb-ı Kehf, Atteone, Kerberos.

Köprü. *(Genel)* Kutsal bir yere varılmak için üstünden geçilmesinin zorunlu olduğuna inanılan geçit... Birçok inançlarda *köprü*, özellikle ötedünyaya gitmek için üstünden geçilmesi zorunlu olan bir geçittir. Örneğin, İslâm inançlarında ruhlar *mahşer* gününde *sırat köprüsü*'nün üstünden geçmek zorundadırlar. İskandinav inançlarında *As'lar* adını taşıyan tanrılar evrenin yaratılışı sırasında yeryüzüyle gökyüzü arasında bir köprü kurarlar. Algonkin'ler, Kuzey Amerika ilkelleri Ojibva'lar ve Fox'lar, Endonezya ilkelleri Kaçin'ler ve Dayak'lar vb. ancak bir köprüden geçilerek ölüler ülkesine gidileceğine inanırlar. Bu köprüler kimi inançlarda çürük ağaç kökünden, kimilerinde ince bir sazdan yapılmıştır. Kimi inançlarda da kılıç ya da yılandır. Eskimolar da ötedünyaya gitmek için buzdan bir köprüyü geçmek zorunda bulunduklarına inanırlar. *Bkz.* Sırat Köprüsü, Nehir.

Kör Dhritarastra. *Bkz.* Dhritarastra.

Kötü Ruhlar. *(Genel)* İnsanlara kötülük eden doğaüstü varlıklar... Genel olarak bütün inançlarda *iyi ruhlar*'la birlikte *kötü ruhlar* da yer alır. Böylesine karşıt ruhlar tasarımı, iyilik-kötülük karşıtlığına dayanır, bunun da düşünsel temeli ezenler-ezilenler karşıtlığıdır. İlkel inançlar dışında bu karşıtlığı belirten büyük dinlerin başında Zerdüştçülük gelir. Zerdüştçülükte temel dinsel sorun, iyi tanrı *Ahura Mazda*'yla kötü tanrı *Angra Mainyu*'nun savaşıdır. II. yüzyılda yaşamış olan ünlü *İncil* yazarı Markion şöyle der: "Kötülük sorunu, ancak biri iyicil ve öteki kötücül olan iki tanrının varlığı kabul edilmekle çözümlenebilir. Eğer yaratıcı tanrı var ettiği dünyada bulunan kötülüğü önceden kestiremediyse bilgisizdir, kestirip de önleyemediyse kötüdür, önlemeyi isteyip de yapamadıysa güçsüzdür". Daha sonra papaz Lactantius da aynı mantığı yürütmüştür. Din adamlarının bu mantıktan çıkardıkları sonuç, dünyadaki kötülüklerle iyilikçi bir tanrı varsayımının bağdaşamayacağıdır. *Bkz.* İyi Ruhlar.

Köy Tanrıçası. *Bkz.* Bona Dea.

Közkaman. *(Türk)* Moğollaşmış bir Kırgız kahramanı... Kırgız Türklerinin mitolojisini kapsayan *Manas* destanında adı geçer. Moğollaşmış olan Kırgızlardan *Gökçegöz, Candayak, Orazan, Celtemes*'le birlikte Çinlilerin din kitabı *Biçik*'i göğüslerine koyup *Esen Han*'ın buyruğunda Kırgızlara karşı savaşacaklarına and içerler. Kurban olarak da dört domuz keserler. *Manas* destanına göre bu soylar, Çin ve Kalmuk istilâsı sırasında tutsak edilerek Pekin'e götürülmüş olan ailelerdir. Bu Kırgızlar orada Budist olup Moğollaşmışlardır. *Bkz.* Manas.

Krakus. *(Polonez)* Polonya'nın mitolojik kralı... Polonya'lıların inancına göre Krakow kentini o kurmuş.

Kranaos. *(Yunan)* Attika'nın mitolojik kralı... *Deukalion*'un ünlü *tûfan*'ı onun zamanında olmuş. *Kekrops* gibi o da topraktan doğmuş. Attika'lılara *Kranaos'lular*, Atina kentine de *Kranae* denmiş. Attika da adını onun kızı *Athis*'ten almış. *Bkz.* Kekrops.

Kratos. *(Yunan)* Kuvvet-tanrı... *Pallas*'la *Styks*'nin oğludur. Kardeşleriyle birlikte *Prometheus*'u zincire vuran odur. *Bkz.* Prometheus.

Kreon. *(Yunan)* Mitolojik iki kral... Bunlardan biri, ünlü *Oidipus* öykülerinin kahramanlarından Thebai kralı, ikincisi Korinthos kralıdır. Thebai kralı olan *Kreon; Menoikeus*'un oğlu, *İokaste*'nin kardeşi, *Laios*'un kaynatası, *Haimon*'un babası, *Antigone-Eteokles-Polyneikes*'in dayılarıdır. Polyneikes'in ölüsünü gömdürmemekle, kardeşini gizlice gömen Antigone'yi de diri diri gömdürmekle ünlüdür. Gömülmelerine izin vermediği ölülerin öcünü alan *Theseus* tarafından öldürülmüştür. Korinthos kralı olansa, *Medeia*'yı boşayan *İason*'la kızı *Kreusa* ya da *Glauke*'yi evlendirdiği için Medeia tarafından öldürülmüştür. *Bkz.* Antigone, Oidipus, Polyneikes, Haimon, Medeia, İason, Kreusa.

Kres. *(Yunan)* Girit'lilerin mitolojik atası ve Girit adasının ilk kralı... Girit (Krete) adası adını ondan almış. *Zeus*'le *İdaia* (İda dağlı su perisi)'nın oğlu olduğuna inanılır. *Bkz.* Kreta.

Kresphontes. *(Yunan)* Herakles oğullarından... Dor'larla birlikte Peloponessos'u almış. *Bkz.* Herakles.

Kreta. *(Yunan)* Girit'in asıl adı... *Bkz.* Kres.

Kretheus. *(Yunan)* İolkos kentinin mitolojik kurucusu... *Aiolos*'la *Enarete*'nin oğludur. *Tyro*'nun kocası, *Aison-Amythaon-Fres*'in babalarıdır. *Tyro*'nun tanrı *Poseidon*'dan olan oğulları *Neleus*'la *Pelias*'ı da evlâtlık olarak almış. *Bkz.* Tyro, Pelias.

Kreusa. *(Yunan)* Çeşitli mitolojik kadınların adı... Bunların en ünlüsü çeşmeler ve sular tanrıçası olan *Kreusa*'dır, *Okeanos*'la *Gaia*'nın kızıymış, *Peneios*'la evlenmiş, *Stilbe*'yle *Hypseus*'u doğurmuş. İkincisi Korinthos kralı *Kre-*

on'un kızıdır, *Glauke* adıyla da anılır. Üçüncüsü *Priamos*'la *Hekabe*'nin kızı, *Aineias*'ın karısı ve *Askanios*'un annesidir. Dördüncüsü *Erekhtheus*'la *Praksithea*'nın kızı, *İon-Diomede-Akhaios*'un anneleridir. *Bkz.* Kreon, İason, İon, Aineias.

Krezüs. *(Yunan)* Masallaşmış Lidya kralı... *Tevrat* ve *İncil*'de yer alan zenginliğiyle ünlü *Karun* öykülerinin onun masallaşan yaşamından doğduğu sanılır. *Kroisos* adıyla da anılır. Yaşamı üstüne birçok mitolojik öyküler anlatılmıştır. Bu öykülere göre, parayı o icâdetmiş, her tuttuğunun altın olması için tanrıya yalvarmış ve duası kabul edilmiş, ne var ki yemek için tuttukları da altın olmuş ve açlığından ölmüş. Herodotos'un ünlü tarihinde anlattığına göre İran kralı Sirus, Sardes'i zaptedince onu yaktırmak istemiş, ama gür bir yağmur ateşi söndürmüş. Ozan Bakhilides'e göre de tutsaklığa dayanamayan *Krezüs* kendini yakmak istemiş, ama *Zeus* yağmur yağdırıp ateşi söndürmüş, *Apollon* da onu göğe çıkarmış. *Bkz.* Karun.

Krimilde. *(Cermen)* Attila'nın karısı... Burgund kralı *Gunther*'in kız kardeşidir. Alman mitolojisinde çeşitli öykülerde adı geçer ve önemli roller oynar. Ünlü *Sigfried* de ona âşık olur ve onunla evlenir. Kral Gunther'le evlenen İzlanda kraliçesi *Brunilde*'yse Sigfried'e âşık olduğundan onu kıskanır. *Hagen*'e Sigfried'i öldürtür, çünkü Sigfried'in vücudunda *Fafnir*'in kanı değmemiş bir nokta vardır ki, o nokta silâhlara karşı bağışıklık kazanmamıştır. *Krimilde* on yıl kocasının yasını tuttuktan sonra Hagen'den öcalmak için Hun'ların kralı *Attila*'yla evlenir. Sonunda Krimilde, Sigfried'in kılıcıyla Hagen'in başını uçurur, ama *İldebrand* tarafından kendisi de öldürülür. Bütün bu efsânelerin ana teması *Nibelungen* hazineleridir. *Bkz.* Nibelungen, Gunther, Brunilde, Hagen, Sigfrid.

Krimisos. *(Yunan)* Nehir-tanrı... *Aigestes*'in kocası ve *Aiolos*'un babasıdır. *Bkz.* Aigestes, Aiolos.

Krinis. *(Yunan)* Apollon'un kızdıran ve bu yüzden de Mysia kentinde bir Apollon tapınağı kuran adam... Tanrı *Apollon* ona kızdığı için kente fâreler göndererek tarlalarını altüst etmiş. *Bkz.* Apollon.

Krios. *(Yunan)* Uranos'la Gaia'nın oğlu titan... *Eurybie*'yle birleşip *Astraios, Pallas* ve *Perseis*'i meydana getirmiş. *Bkz.* Titan'lar.

Kriseis. *Bkz.* Khryseis.

Krissa. *(Yunan)* Yılan Python'un barındığı Delphoi çevresindeki ova... *Bkz.* Python.

Krişna. *(Hint)* Çoban-tanrı... Sanskritçe *kara* demektir. Tanrı *Vişnu* çeşitli *avatar*'larından birinde de onun cismine girmiştir. *Krişna,* sürüleri korumakla görevli eski bir Hint tanrısıdır. Eski Hint inançlarına göre Hıristiyanların peygamber-tanrısı *İsâ* gibi kızoğlan kız bir anneden bir ahırda dünyaya gelmiştir, büyüyünce çobanları yönetmiş, çoban kızları arasında flüt çalarmış, on altı bin sevgilisi varmış, kendisini çoğaltmak gücüne sahipmiş. Güçlülerle güçsüzleri bir tutar, bilgisizlere yol gösterirmiş. *Bhagavat Gita* adlı ünlü Hint şiirinde, en eski Hint inancı olan kişilikdışı güç *Brahma* ve onun cisimleşmiş biçimi olan evrenin yaratıcısı tanrı *Brahman*'ın bir devamı olduğu anlatılır. *Krişna* şöyle der: "Ben kurbanım, duayım, adak'ım ve adağın yarattığı iyiliğim. Ben kurbanın işlemiyim, kutsal içkiyim ve mihrapta yanan ateşim. Ben bütün nesnelerin annesi ve babasıyım, doğuran ve koruyanım. Bilgeliğin, temizliğin ve bütün tanrısal nesneleri içinde toplamış olan kutsal *OM* hecesinin, kelâmın, Veda'ların ta kendisiyim. Ben sesim, efendi ve besleyiciyim, konut ve evim, sığınak ve dostum, yaşamın kaynağıyım, başlangıçla sonum. Tohum benim. Var olanla var olmayanım. Yaşam ve ölüm benim. Ben her şeyin tanrısıyım, kuvvetlinin kuvveti, güzelliğin güzelliği, zekâların zekâsı, bilgilerin bilgisiyim." Bununla birlikte tanrı Krişna'nın asıl ünü ve yaygın öykülere konu oluşu, Vişnu'nun onun kişiliğine girerek cisimleşmesiyle başlar. *Bkz.* Brahma, Brahman, Krişna-Vişnu.

Krişna-Vişnu. *(Hint)* Tanrı Vişnu'nun çeşitli cisimleşmelerinden biri... Hint mitolojisinin büyük tanrısı *Vişnu* çeşitli *avatar* (dünyaya iniş)'larından birinde tanrı *Krişna*'nın cismine de girmiştir. Hint mitolojisinde bu öykü şöyle anlatılır: Matura kentinin *Kansa* ya da *Kamsa* adında çok zâlim bir kralı varmış. Bir gece tanrısal bir ses, ona prens *Vasudeva*'yla evlenmiş olan kız kardeşi *Devaki*'nin doğacak çocuklarından biri tarafından öldürüleceğini söylemiş. Çok korkan zâlim kral, Devaki'nin doğan bütün çocuklarını birer birer öldürtmeye başlamış. Sonunda Devaki'nin sekizinci çocuğu olarak Krişna cisminde Vişnu doğmuş. Doğar doğmaz konuşup anne ve babasına, "Çoban *Yasoda*'yla karısı *Nanda*'nın şu anda bir kızları doğdu, beni oraya gönderip kızı buraya getirin. Kansa, doğan çocuğun kız olduğunu görünce öldürmez" demiş. Böylelikle kurtulup yaşamış ve Kansa'

yı yenerek bütün kentin öcünü almış. *Krişna -Vişnu*'nun çocukluğu, gençliği, çeşitli kahramanlıkları ve aşkları *Mahabharata*'da uzun uzun ve çeşitli öykülerde anlatılmıştır. Bu öykülere göre çocukluğunda tereyağ çalmış, *Kaliya cini*'ni öldürmüş, *İndra*'nın fırtınasına karşı çobanları ve sürüleri korumak için *Govardhana* dağını tersine çevirmiş ve kocaman bir şemsiye yapmış, kendisini çoğaltıp bir sürü çoban kızıyla aynı zamanda dans etmiş, bıçağını çekip Kansa'yı öldürmüş, *Pandava*'lardan *Arcuna* ya da *Argiuna*'yla dost olup onların *Kuruidi*'lere karşı sürdürdükleri savaşa yardımcı olmuş, sonunda da kendisini av sanan bir avcının attığı okla yaralanmış ve gökyüzüne yükselerek İndra'nın cennetine çekilmiş. *Bkz.* Vişnu, Krişna, Avatar, Devaki, Kansa, Argiuna, Pandava, Kuruidi, Mahabharata.

Kritheis. *(Yunan)* Homeros'un annesi olduğuna inanılan mitolojik kadın... Eski Yunan inançlarına göre *Meles* ırmağıyla sevişmiş ve bu sevişmeden *Homeros* doğmuş. Bu yüzden ozan Homeros'a *Melesigenes* (Meles'ten doğma) denir. *Phemios* adında bir İzmirliyle evliymiş. Bir başka anlatımda da Lydia kralı *Maion*'la evliymiş, Meles ırmağının kenarında Homeros'u doğurmuş. Bu yüzden de ozana *Maionides* (Maion oğlu ya da Lydia'lı anlamında Maionia'lı) denir.

Kroisos. *Bkz.* Krezüs.

Krok. *(Çek)* Mitolojik Çek prensi... Büyücü *Kazi*, falcı ve bakıcı *Teta*, ünlü Çek kral hânedânının kuruçusu *Prijemysl*'in karısı *Libuje* adlarını taşıyan üç kızı varmış.

Kroka. *Bkz.* Aslaug.

Krokos. *(Yunan)* Hermes'in safran biçimine dönüştürdüğü delikanlı... Su perisi *Smilaks*'ın sevgilisiymiş. *Bkz.* Hermes.

Krommyon Domuzu. *(Yunan)* Theseus'un altı büyük işinden biri olarak öldürdüğü yaban domuzu... *Bkz.* Theseus.

Kronos. *(Yunan)* Uranos'la Gaia'nın son oğulları tanrı... Sonradan yapılan yorumlara rağmen adının *zaman* anlamına gelen Yunanca *khronos* sözcüğüyle hiçbir ilgisi bulunmadığı, Hellen-öncesi dönemden kalan eski bir sözcük olduğu saptanmıştır. *Titan'lar* onun kardeşleridir. Babası *Uranos*'u devirerek evren baştanrılığı tahtına oturmuştur. Yunanlıların *Rhea* adını verdikleri eski Anadolu ana-tanrıça *Kybele*'yle evlenmiş ve ondan doğan bütün çocuklarını, yerini almasınlar diye, yutmuştur. Çocuklarından sadece *Zeus*, annesinin kaçırmasıyla kurtulmuştur ki, o da onu devirerek baştanrılığı ele geçirmiştir. Hesiodos mitolojisinin ürünüdür. Hesiodos onu "ard düşünceli ve toprak oğullarının en belâlısı" olarak niteler. Zeus, onu tahtından indirip *Tartaros* (cehennem)'a sürmüş ve yuttuğu tanrı kardeşleri *Hestia, Demeter, Hera, Hades* ve *Poseidon*'u ağzından geri almıştır. Hesiodos'un *altınçağ* adıyla adlandırdığı mutlu dönem *Kronos*'un evren egemenliği dönemidir. *Bkz.* Gaia, Uranos, Rhea, Zeus, Kybele.

Kroton. *(Yunan)* Herakles'in yanlışlıkla öldürüp törenle gömdüğü kahraman... İtalya'daki Crotone kenti adını ondan almış. *Bkz.* Herakles.

Krotopos. *(Yunan)* Mitolojik Argos kralı... *Agenor*'un oğlu ve *Psamathe*'nin babasıdır. Psamathe'nin *Apollon*'dan bir oğlu olmuştur. *Bkz.* Agenor.

Krotos. *(Yunan)* Zeus'ün yay burcuna dönüştürdüğü tanrı... *Pan*'la *Eupheme*'nin oğludur. *Bkz.* Pan.

Ksanthios. *(Yunan)* Leukippos'un babası... *Bellerophontes*'in torunlarındandır. *Bkz.* Leukippos.

Ksanthos. *(Yunan)* Akhilleus'un atı... Konuşan, ölümsüz bir atmış, Yunanca *kula at* anlamındadır. Konuşma yeteneğini ona *Hera* vermiş. *Bkz.* Akhilleus.

Ksantos. *(Yunan)* Meleaos'un lâkabı... Yunanca *sarı* demektir. *Bkz.* Menelaos.

Ksenios. *(Yunan)* Tanrılar tanrısı Zeus'ün lâkaplarından biri... Bu lâkap *Zeus*'e konukluk haklarını koruduğundan ötürü verilmiştir. *Bkz.* Zeus.

Ksoanon. *(Yunan)* Yontulmamış tahta heykel... İlkçağlarda tanrılar ve tanrıçalar böylesine ilkel heykellerle simgelenirdi. Gökten düşmüş olduğuna inanılan ham taş heykellere de *diopetes* denirdi. Özellikle ana tanrıçanın ilk simgeleri bunlardı. *Bkz.* Kybele.

Ksokhipilli. *(Amerika)* Çiçek-tanrı... Müzik ve dans tanrısı olarak Amerika yerlileri Aztek'lerce tapılmıştır. Sevinç ve neş'enin kaynağı sayılmıştır. Günümüze kalmış olan heykellerinde yüzü maskeli ve boynu köpek dişinden yapılma gerdanlıklıdır.

Ksuthos. *(Yunan)* Yunan tûfancısı Deukalion'un torunu... *Helen*'le *Orseis*'in oğlu, *Doros*'la *Aiolos*'un kardeşidir. *Bkz.* Deukalion, Hellen, Doros, Aiolos.

Ksutos. *Bkz.* Ksuthos.

Ktesios. *(Yunan)* Zeus'ün ve Athena'nın lâkabı... Ailelerin koruyucusu olduklarından ötürü bu adla anılırlar. *Bkz.* Zeus, Athena.

Ktesippos. *(Yunan)* Birçok mitolojik kişinin adı... *Herakles*'in üç oğlu bu adla anılırlar. Bundan başka *Philetios* tarafından öldürülen *Polytheres*'in oğlu da bu adı taşır. *Bkz.* Herakles.

Ktimene. *(Yunan)* Odysseus'un kız kardeşi... *Laertes*'in kızı ve *Eurylokhos*'un karısıdır. *Bkz.* Odysseus.

Ku. *(İlkel)* Savaş-tanrı... Hawai adaları ilkellerince tapılmıştır. Başı miğferli olarak tasarımlanmıştır.

Kuanin. *Bkz.* Kuan-yin.

Kuannon. *(Japon)* Dişi-ilke-tanrıça... *Kannon* biçiminde de yazılır. Hint'lilerin *Avalokiteşvara*'sının Japonlaşmış biçimidir. Çinliler de buna *Kuan-yin* derler. Japon halkının en çok sevdiği tanrıçadır. Acımayı simgeler ve acıların üstüne eğilmiş olarak tasarımlanır. Japon inançlarına göre bütün sevgileri, bütün yardımları ve bütün tesellileri getiren odur. *Bkz.* Avalokiteşvara, Kuan-yin.

Kuan-yin. *(Çin)* Dişi-ilke-tanrıça... *Kuanin* biçiminde de yazılır. Hintli'lerin *Avalokiteşvara*'sının Çinlileşmiş biçimidir. Japonlar da ona *Kuannon* derler. Çinlilerin inançlarına göre, râhibe olmak istediği için babası tarafından öldürülen bir prensesmiş. Öldükten sonra ilkin cennette dinlenen ruhu sonra yeryüzüne dönmüş ve kollarını fedâ ederek çok hasta olan babasını kurtarmış. İkinci kez öldükten sonra da iyilik tanrıçası olmuş. Aslında *Mahayana* budizminin en yaygın *Bodhisattava*'larındandır. *Amitabha*'nın yardımcısıdır, başında *Buda*'nın simgesini taşır. Orta Asya'da, Tibet'te, Güneydoğu ülkelerinde de tapım görmüştür. *Bkz.* Avalokiteşvara, Kuannon.

Kubaba. *(Hitit)* Ana tanrıça Kybele'nin Hitit dilindeki adı... *Kupapa* biçiminde de yazılır ve söylenir. Tarihsel süreçte ana tanrıça *Kybele*'nin bilinen en eski adıdır. Hitit'ler onu bütün tanrılar soyunun anası sayarlardı. *Bkz.* Kybele.

Kubebe. *(Yunan)* Ana tanrıça Kybele'nin Frigya dilindeki adı... *Kubele* biçiminde de yazılır ve söylenir. *Bkz.* Kybele.

Kubele. *Bkz.* Kubebe.

Kudas. *(Hıristiyan)* Şarap ve ekmeğin kutsandığı dinsel tören... *İsâ*'nın havarileriyle yediği son yemeği anmak için yapılır. İsâ'nın kanı sayılan şarapla eti sayılan ekmeği bir kap içine koyarlar ve kilisede kutsarlar. Bu şarapla ekmeğin saklandığı dolaba da *kudas dolabı* denir. Sözcük aslında Arapçadır ve *kutsama* anlamını dile getirir. *Bkz.* Cena.

Kuddus. *Bkz.* Tanrı.

Kudret Helvası. *(Yahudi)* İbrânîlerin ünlü göçleri sırasında tanrının gökten indirdiği yemek... *Tevrat*'ın bildirdiğine göre bu yemek Sinâ çölünde kırk yıl sürekli olarak her gün gökten toprağa yağmış, Yahudiler de bundan çörekler yaparak açlıktan ölmemişler. Ak ve pulsu bir besin maddesiymiş. Tanrı *Yehova* böylelikle kendi halkını korumuş. *Bkz.* Yahudilik.

Kuds. *(Hıristiyan)* Kutsallık... *Kutsallık* anlamına gelen bu Arapça sözcük Arapçada çeşitli Hıristiyan terimlerini dile getirmek için kullanılmıştır. Örneğin, *İsâ*'ya üflenen ruha *Rûh-ül -kuds,* cennet bahçelerine *Hazîret-ül-kuds* denir. Kutsal sayılan *Kudüs* kentinin adı da bu sözcükten türetilmiştir, bu anlamda *Kuds-i şerîf* denir. Arapçada dört büyük melekten *Cebrâil* de *Rûh-ül-kuds* adıyla anılır. *Bkz.* İsâ, Cebrâil.

Kudüs. *(Yahudi)* Kutsal kent... Bu kent sadece Yahudiler için değil, Hıristiyanlar ve Müslümanlar için de kutsaldır. Yahudiler ona *Jerusalem* ya da *Urişalim,* Araplar da *El-Kuds* derler. Kenan ülkesine yerleşen Yahudilerin ilk krallarından *Dâvud* onu başkent yapmıştır. *Süleyman'ın mâbedi* orada kurulmuş, bu yüzden de Yahudilerce *mâbet* (tapınak) anlamında *Bethammikdaş* (*Ar.* Beyt-ül-Makdîs) adıyla nitelenmiştir. *İsâ* bu kentte çarmıha gerilmiştir ve mezarı oradadır. Müslümanların peygamberi *Muhammet* ilk *kıble* olarak bu kenti kabul etmişti. Halife *Ömer,* kenti alınca orasını Müslümanlar için tapım yeri hâline getirmiştir. Peygamber Muhammet'in üzerine bastığına inanılan kutsal taş *hacer-i mukaddes* oradadır ve Müslümanlarca ziyaret edilir. Tek sözle, *Kudüs* her üç dinin de kutsal saydığı birçok kurumları barındıran ve Yahudi, Hıristiyan, Müslüman hacıları-

nın ziyâret yeri olan bir kenttir. *Bkz.* Yahudilik, Hıristiyanlık, Müslümanlık.

Kuetzalkoatl. *(Amerika)* Aztek'lerin doğaya can veren tanrısı... Meksika yerlilerinin dilinde *kuş-yılan* anlamındadır. Aslında, Aztek'lerden çok önce Toltek'ler tarafından tapılmıştır. Aztek'ler döneminde rahiplerin, dinsel düşüncenin ve sanatların tanrısı olarak da tapıldı. Meksika'da günümüzde de yaşayan yeşil kanatlı ve kırmızı karınlı bir kuş türü *Kuetzal* adıyla anılır. Toltek'ler ve Aztek'ler bu kuşun tüylerini giysilerine takarlarmış. Toltek'ler onun ilk kralları olduğuna inanırlar. Bu kral, büyücü *Tezkatlipoka*'dan çekinip ülkesinden kaçmış; bu öykünün X. yüzyılda gerçekleşmiş bir istilâyı simgelediği sanılır.

Kuğu. *(Genel)* Çeşitli mitolojik öykülere konu olan kuş... Bu öykülerin en ünlüsü tanrılar tanrısı *Zeus*'ün kuğu kuşu kılığına girerek İsparta kraliçesi *Leda*'yla sevişmesidir. Leda, tanrılar tanrısının aşkını istememiş, o da kuğu kuşu kılığına girerek gölde çıplak yıkanan kraliçeyle birleşmiş, bu birleşmeden bir yumurta doğmuş, yumurtadan da iki kız iki oğlan dört çocuk çıkmış. Yunan mitolojisinin bu ünlü öyküsü dışında Hint mitolojisinde de tanrı *Siva* kuğu kuşu kılığına girer ve *Brahma*'nın insan soyunu var etmek için yarattığı dört delikanlıyı insan soyunun ataları olmaktan vazgeçirir. Gene Hint mitolojisinde kral *Nala* bir kuğu kuşunun aracılığıyla evlenir, göl kıyısında tuttuğu kuğu ona eğer kendisini bırakacak olursa güzel *Damayanti*'nin ülkesine gidip sevdâ türküleri yakacağını söyler ve dediğini de yapar, türküler söyleyerek güzel prensesi Nala'ya âşık eder. *Bkz.* Leda, Siva, Nala, Damayanti.

Kukaiilimoku. *Bkz.* Ku.

Kukumav. *(Genel)* Kimi inançlarda uğursuz, kimi inançlarda da uğurlu sayılan kuş... *Baykuş* da denir. Yakınçağ Türk halk inançlarında uğursuz sayılır ve damına konduğu evden bir ölü çıkacağına ya da en azından bir kötülük olacağına inanılır. Buna karşı Yunan mitolojisinde *Athena*'nın simgesidir, Homeros, tanrıça *Athena*'yı *baykuş yüzlü* anlamında *glaukopis* deyimiyle niteler. Ayrıca, Atina kentinin de simgesidir. *Bkz.* Athena.

Kulamparalık. *(Yunan)* Dinsel sevap olduğuna inanılan, bir erkeğin başka bir erkeğe cinsel istek duyması... *Oğlancılık* da denir. Hekimlik açısından cinsel bir sapıklık sayılan *kulamparalık* (Farsça *oğlan sevgisi* demektir: *Gulâmperestlik*) Yunan mitolojisinde pek yaygındır ve birçok öykülere konu olmuştur. Bu öykülerin en ünlüleri *Zeus*'ün güzel delikanlı *Ganymedes*'e, *Poseidon*'un güzel delikanlı *Pelops*'a olan aşklarıdır. Bu öykülerin babaerkil toplumlarda erkeğin kadına ihtiyâcı olmadığını simgelediği ileri sürülür. *Bkz.* Ganymedes, Pelops.

Kulmaş. *(Türk)* Dede Korkut öykülerinin kahramanlarından... *Eylik Koca oğlu Kulmaş*'ın adı *Salur Kazan*'ın evinin yağmalanması öyküsünde geçer. Evin savunmasına katılan *Kulmaş*, kâfirler tarafından şehit edilir. *Bkz.* Dede Korkut.

Kumae Sibille'si. *Bkz.* Sibylla.

Kumar. *(Hint)* Birçok mitolojik öykülere temel olan tâlih oyunu... *Kumar* genel olarak *tâlih* inancına bağlı yaygın bir inanç konusudur, tâlihli olanın kumarda kazanacağına inanılır. Özellikle Hint mitolojisinde birçok mitolojik öykülerde temel bir öğe olmuştur. Örneğin, *Mahabharata*'da kral *Duryodhana* kumar aracılığıyla bütün *Pandava*'ların özgürlüklerini ellerinden alır. Gene Hint mitolojisinde kral *Nala* bütün tanrıların elinden güzel *Damayanti*'yi alıp onunla evlenir, tanrılar bu yenilgiye çok kızarlar, bir *Şeytan* tanrıların öcünü almak için kumarbaz Nala'yı kumara çağırır ve bütün varını yoğunu elinden alır. *Bkz.* Duryodhana, Nala, Puskara.

Kumarbi. *(Hurri)* Bütün tanrıların atası sayılan tanrı... *Kumarve* adıyla da anılır. Hurri kaynaklı Hitit efsânesine göre tanrı *Anu*, babası gök-kralı *Alalu*'yu devirerek gök krallığını eline geçirir. Ne var ki o da bu krallığı oğlu *Kumarbi*'ye kaptırır (Eski Anadolu efsânelerindeki bu öyküyle Yunan mitolojisindeki koşutluk ilginçtir). Kavgaları sırasında Kumarbi, babası Anu'nun erkeklik örgenini ısırır. Yere tükürülen erkeklik örgeninden gebe kalan toprak, *Fırtına, Aranzah* ve *Taşmişu*'yu doğurur. Bundan sonra Kumarbi'nin yaşamı bu oğullarıyla mücâdele ederek geçer. Hurri ve Hitit'lerin Mezopotamya kaynaklı bu öyküleri Anadolu'ya getirdikleri ve Fenikeliler aracılığıyla Yunanlıları etkiledikleri anlaşılmaktadır. *Bkz.* Gaia.

Kumbaba. *(Sümer)* Sedir ormanlarını bekleyen dev-tanrı... *Humbaba* biçiminde de yazılır ve söylenir. Onu Sedir ormanlarının bekçiliğine tanrı *Enlil* koymuş. *Gılgamış* ve dostu *Enkidu* onu öldürerek ilk serüvenlerini gerçekleştirirler.

Kumbaba ve *Humbaba*'nın pençeleri aslan pençesi gibidir, başında boynuzlar vardır, kuyruğu yılandır ve vücudu kalın, dikenli pullarla kaplıdır. Bu dev-tanrının Hitit'lerin *Kupapa*, Elâm'lıların *Ambanini* ve Suriye'lilerin *Kombabos*'larıyla aynı olduğu sanılmaktadır. Bunlarınsa *Kybele*'nin değişik biçimleri olduğu ileri sürülmektedir. *Bkz.* Kubaba, Kybele.

Kumru. *(Anadolu)* Ana tanrıça Kybele'nin simgesi olan kuş... Bu yüzden kumruların uçup kondukları her yeri kutsallaştırdıklarına inanılır. *Kybele* arasıra kumru olup göklere çıkarmış. Bir çeşit *güvercin* olan *kumru*'ların çıkardıkları seslerden de anlamlar çıkarılır, İslâm inançlarına göre *tanrınızı anın* anlamında *üzkür-ü rabbiküm* derlermiş. Yunan mitolojisinde de altın postu aramaya çıkan *Argo* gemicileri, Boğaziçi'nden Karadeniz'e çıkmak için Boğaz'ın iki yakasındaki kayalıkların kapanıp kendilerini ezmesinden korktuklarından, önce kumruları uçurmuşlar, kumrular tüylerinin bir bölümünü kayalara bırakarak geçebilmiş. *Bkz.* Kybele.

Kunduracılar. *(Yunan)* Başka satıcılardan daha çok yalan söylediklerine inanılan esnaf... Yunan mitolojisindeki bu inancın nedeni şudur: Tanrılar tanrısı *Zeus*, bir testi yalancılık şarabını *Hermes*'e vererek Yunanistan'daki bütün esnafa dağıtmasını söylemiş. Hermes de şarabın çoğunu kunduracılara içirmiş. *Bkz.* Hermes.

Kuni Toko Taşi. *Bkz.* Ame no Minaka Nuşi.

Kuno no Toko Taci. *(Japon)* Yeryüzü-tanrı... Sürekli olarak gökyüzünde oturan gökyüzü-tanrı *Ame no Toko Taci*'nin karşılığıdır. *Bkz.* Yaratılış.

Kunti. *(Hint)* Pandava'ların atası Pandu'nun karısı... *Pandu* tanrılarca lânetlendiği için çocuğu olmuyormuş, karıları *Kunti*'yle *Madri*, tanrılara yakarıp bağışlatmışlar. Bundan sonra Kunti'nin *Bhima, Arguna* ve *Yudhisthira* adlarında üç oğlu olmuş. *Bkz.* Pandava, Bharata'lar, Mahabharata, Madri.

Kunut. *(İslâm)* Kazâ ve belâlardan korunmak için sabah namazında okunması gerektiğine inanılan dua... Bu deyim, ayrıca, yatsı namazından sonra kılınan üç rekâtlık *vitir* namazını da dile getirir. *Bkz.* Dua, Namaz.

Kupapa. *Bkz.* Kubaba.

Kur'an. *(İslâm)* Müslümanların kutsal kitabı... Peygamber *Muhammet*'e tanrı tarafından gönderildiğine inanılan buyrukları kapsar. Kureyş lehçesiyle söylenmiş ve yazılmıştır. İslâm inançlarına göre tanrı katında saklı bulunan *levh-i mahfûz* (gizli levha)'un sadece bir bölümüdür. 114 sûrede 6666 âyet olarak parça parça vahyedilmiştir. İndirilişi, peygamberin ölümüne dek yirmi iki yıl sürmüştür (Muhammet'e kırk yaşına basınca peygamberlik verilmişti). *Oku* (*Ar.* İkrâ) buyruğuyla başlayan ilk âyetin kadir gecesi indiğine inanılır. İlkin peygamber tarafından ağızdan okunarak çevresindekilere ezberletilirdi. Peygamberin ölümünden sonra halife Ebûbekir tarafından deri üzerine yazdırıldı. Halife Osman da onu tek kitap olarak düzenletti ve çelişik âyetleri ayıklattı. *Kur'an*'ın ayırıcı niteliği peygamberin yaşamı süresinde olagelmekte olan olayları konu edinmesi ve o olayları çözümlemek için indirilmiş olmasıdır. Müslümanlığın koşullarını ve tapım biçimlerini, uyulması gereken kuralları saptadıktan başka dünya işleriyle ilgili toplumsal ve hukuksal kuralları da buyurur. Bundan başka eski peygamberlere ait birçok öyküleri de yer verir. İçinde *Tevrat* ve *İncil*'de de anlatılan birçok öyküler vardır, kimileri İslâm anlayışına göre değiştirilmiştir. Yahudilik ve Hıristiyanlığı doğru dinler olarak tanımakla birlikte onların değiştirilmiş ve saptırılmış olduklarını ileri sürer, tümünün İslâmlıkta toplanmasını buyurur. Tanrı tarafından bizzat söylenmemiş, *Cebrâil* adlı melek aracılığıyla peygambere vahyedilmiştir (içine, yüreğine doğdurulmuştur). Geniş Arap ülkelerine yayılması üzerine çok çeşitli lehçelerin anlam değişikliklerine neden oldukları görülmekle *hareke* (harflerin üstüne ya da altına konan ve nasıl okunacaklarını gösteren işaretler)'lendirilerek belli bir okunuş lehçesi saptanmıştır. Başlıca ilkeleri şunlardır: Tanrının tekliği ve egemenliği, insanların kulluğu ve itaat gerekleri, Muhammet'in peygamberliği, putlara tapma yasağı, o zamana kadar Arapların inanmadıkları ölümden sonraki yaşam, tanrılık armağan ve ceza. *Kur'an*'ın indirildiği sıralarda Araplar çeşitli dinlere ve mezheplere bağlanmış bulunuyorlardı. Kimileri Yahudi, kimileri Hıristiyan, büyük çoğunluğu da putatapardı. *Kur'an*, temel dinsel öğe olarak *inan* (*Ar.* İmân) zorunluğunu saptar. Peygamber bu yüzden, "yüreğinde zerrece inançsızlık olan cennete giremez, yüreğinde zerrece inanç olan cehennemde kalamaz" demiş. *Bkz.* Müslümanlık.

Kurban. *(Genel)* Tapım gereği ya da bir adağı yerine getirmek için kesilen insan ya da hayvan... *Kurban* (*Fr., İng.* Sacrifice, *Al.* Opfer)

paleolitik çağdan beri doğaüstü güçlere hoş görünmek, onlardan kötülüklere engel olmalarını istemek, yerine getirdikleri bir istekten ötürü teşekkür etmek için gerçekleştirilmiş dinsel bir törendir. Tarihsel süreçte sadece insan ve hayvan kesmek yoluyla değil, çeşitli sunular sunmak yoluyla da gerçekleştirilmiştir. En ilkel inançlardan en gelişmiş dinlere kadar tüm doğaüstü tapımında ortaktır. Kurban kurumunun kaynağı üstüne çeşitli varsayımlar ileri sürülmüştür. Örneğin, Robertson Smith'e göre, "kurbanın amacı, insanla tanrısı arasında bir hısımlık bağı kurmak için bunları yenen kurbanın etinde birbirine karıştırmaktır". Kimi incelemeciler de kurbanın, "tanrıların beslenmesi gerektiği inancı"ndan doğmuş olduğunu ileri sürmüşlerdir. Lods, *İsrâil* adlı yapıtında şöyle der: "Gezer'de içlerinde yeni doğmuş çocukların cesetleri bulunan küpler keşfedilmiştir. Bu iskeletlerin hiçbiri sekiz günlükten fazla değildir. Bu yeni doğmuş çocukların hep aynı yaşta olmaları bu cesetlerin o yerin tanrısına kurban edilmiş *ilk doğan çocuklar* olduğu düşüncesini uyandırmaktadır". İlk doğan çocukların kurban edilmesinin, ilk ürünün daha bol ürün vermesi için tanrıya ait olduğu düşüncesinden doğduğu da ileri sürülmüştür. Nitekim, *hak kurbanı* adı verilen bu anlayış hemen bütün ilkellerde saptanmıştır. İlkellerde elde edilen ilk ürün, ilk av doğaüstü gücün hakkıdır. Bu ilk ürün ve ilk avları doğaüstü güçten sonra toplumun şef ve râhipleri yerler, kalanı toplum halkına paylaştırılırdı. Van Baaren'in yazdığına göre Anga ilkellerinde yeni tahıldan yoğrulan ilk hamuru herkesten önce din adamı tadar. Çoban ilkellerde de yeni doğan ilk yavru hayvanlar tanrılara ve şeflere sunulur. Bu, bir çeşit değiş-tokuştur ve Antik anlayışta *do ut des* kuralına göre, "ben veriyorum, sen de ver" mantığına dayanır. Kurban, hemen bütün inançlarda kanlı ve kansız olmak üzere iki biçimdir. Kanlı kurbanlar insan ve hayvan kesiminden kimi ilkellerde görüldüğü gibi vücutlarından bir parça kan akıtma geleneğine kadar çeşitli biçimlerde yapılır. Kansız kurbanlar yiyecek ve içecek olarak verilen çeşitli sunulardır. *Kurban* inancı, *adak* inancıyla da bağımlıdır; tanrıya ya her zaman malı olmak üzere ya da o an için haz vermek üzere sunulur. Antikçağ Yunanlılarında yakarma, şükran ve anınma *kurban* (*Yu.* Thsia, *Lâ.* Sacrificium)'ları yaygındı. Kurban etme yöntemleri inceden inceye saptanmış ve sunaklara yazılı olarak asılmıştı. Tanrılara erkek, tanrıçalara dişi hayvanlar; gök tanrılarına ak renkli, yeraltı ve deniz tanrılarına kara renkli hayvanlar kurban edilirdi. Ateş tanrılarına kurban edilen hayvanların rengi kızıldı. *Suove taurilia* denilen üçlük kurbanlar, *hekatombe* denilen yüzlük kurbanlar vardı. Kurbanı sunan kişinin başı çelenkliydi, kurban edilecek hayvanın alın kılları da kesilip yakılır ve üstüne arpayla şarap saçılarak kutsanırdı. Romalılarda da kurban, en önemli tapım eylemiydi. Özel tapımlarda kansız (tarla ve bahçelerden alınan ilk ürünlerin sunulması; bal, süt, şarap, çörek sunguları), devlet tapımında kanlı (sığır, koyun, domuz ve keçi kurbanı) kurbanlar gerçekleştirilirdi. Kurban edilecek hayvanların sayısı, cinsi, rengi iyice belirlenmişti. Kurban kesilirken *favete linguis* diye bağırılarak kurban kötü etkilerden korunurdu. Bir yandan da flüt çalınır, tanrı için ayrılan bölümler (karaciğer, akciğer, yürek) sunağın üstünde kanlı kanlı yakılırdı. *Ver sacrum* adı verilen bir geleneğe göre de büyük tehlike zamanlarında insan ve hayvanların ilkbaharda doğan ilk yavruları tanrılara kurban edilirdi. Yahudi ve Müslüman geleneğindeki *sünnet* zorunluğunun, ilkçağların insansallaştırılmış insan kurbanı olduğu sanılmaktadır. İlkçağ sünnetlerinde erkek çocukların erkeklik örgenlerinin bütünü kesilirmiş, daha sonra bu gelenek yumuşatılmış ve sadece deri parçasının kesilmesiyle yetinilmiş. *Kybele* râhiplerinin de erkeklik örgenlerini dibinden keserek yeryüzünü gebe bırakmak için toprağa gömdükleri bilinmektedir. Bundan da insan ve hayvan kurbanının toprağı döllemek amacıyla yapıldığı sanısı doğmuştur. İnsan kurbanı ilkçağların yakın dönemlerine kadar sürmüştür, örneğin *Agamemnon* Troia savaşını kazanabilmek için kızı *İphigeneia*'yı tanrıça Artemis (Kybele)'e kurban eder. İskandinav mitolojisinde de tanrı *Votan* harflerin sırrını çözmek için bir kurban adaması gerektiğine karar vermiş, ancak tanrıların en büyüğü kendisi olduğundan bu kurbanı kendisine adaması gerekiyormuş, bu yüzden kendisini kendisine adak olarak bir ağaca asmış, dokuz gün dayandıktan sonra ip kopmuş da ölmekten kurtulmuş, asılı kaldığı sürede harflerin sırrını öğrenmiş. Görüldüğü gibi, tanrılar bile almadan vermemektedirler. Bu öyküler mitolojik açıdan *kurban* ve *adak* kurumlarının gerekçelerini açıklamaktadır. Kurban kesme yükümü, özellikle İslâm dininde varlıklı Müslümanlar için zorunlu kılınmıştır. İslâm inançlarına göre tanrı, peygamber *İbrahim*'i sınamak için oğlu *İsmail*'i kendisine kurban et-

mesini istemiş, o da tam çocuğu keseceği sırada gökten bir koç indirmiş ve İsmail'in yerine bu koçu kurban etmesini buyurmuş, insan kurban etme geleneği böylelikle iyi yürekli tanrı tarafından kaldırılmış. İslâm inançlarında bir çocuğun doğumundan yedi gün sonra onun için kesilen kurbanla kesilen saçına *akîka* denir. Şeriata göre çocuğun doğumunun yedinci günü hem kurban, hem de çocuğun saçları kesilir ve çocuğa bir ad verilir. Kurban etinin büyük bölümü yoksullara dağıtılır. Kurban, erkek çocuklar için iki koç ya da iki teke, kız çocuklar için bir koç ya da bir tekedir. Kesilen saçların ağırlığı kadar da altın ve gümüş sadaka dağıtılır. Bu gelenek Arapların putataparlık çağlarından kalmıştır ve peygamber tarafından benimsenmek zorunda kalınmıştır. İslâm dininde kişisel kurbanlar olduğu gibi ortak kurbanlar da vardır, örneğin koyun ve koç bir kişi için deve ve sığırsa yedi kişi için kurban edilebilir. *Bkz.* Adak, Sara.

Kurban Bayramı. *(İslâm)* Kurban kesimi için saptanan zilhicce ayının onuncu gününden başlamak üzere dört gün süren dinsel bayram... Kurbanın ilk gün kesilmesi öğütlenmekle beraber birinci, ikinci ve üçüncü günlerde de kesilebileceği bildirilmiştir. Dördüncü gün kesilmez. Kurbanı, sahibi ya da vekil tâyin edeceği bir Müslüman kesmelidir. Keserken besmele çekmek ve kurbanın başını kıble yönüne döndürmek zorunludur. Kurban etinin dağıtımı zorunlu değildir, ancak kesen ailenin ihtiyacından fazlası yoksullara dağıtılır. Müslüman olmayan yoksullara da verilebilir. *Bkz.* Kurban.

Kureta'lar. *(Yunan)* Ana tanrıça Rhea'nın râhipleri... Antikçağ inançlarına göre bunlar, *Zeus*'ün beşiğindeki ağlamaları işitilmesin diye çevresinde gürültülü savaş dansları yapan cinlermiş. Toprağın oğulları olduklarına inanılmıştır. Böylelikle baba *Kronos*'un Zeus'ü de öbür çocukları gibi yutmasına engel olmuşlar. İki ya da dokuz kişidirler. Mâdenciliğin ve çeşitli tarım tekniklerinin bulucusu olduklarına inanılır. *Bkz.* Korybant'lar, Kuretes.

Kuretes. *(Yunan)* Etolya'nın ilkel topluluğu ve Kalydon'luları yenen mitolojik halk... Ayrıca *Kureta'lar* da bu adla anılır. *Bkz.* Kureta'lar.

Kuret'ler. *Bkz.* Kureta'lar.

Kureybiyye. *(İslâm)* Keysâniyye'nin bir kolu... Ebû Kureyb Darîr tarafından kurulmuştur. Şia içinde ilkin *Mehdî*'nin saklandığına ve bir gün ortaya çıkacağına inanan bu kol olmuştur. Bu koldan başka bütün Keysâniyye kolları Muhammet bin Hanefiye'nin ölüp imamlığın başkasına geçtiğine inanırlar. Bu kol bağlılarının inançlarına göre Muhammet bin Hanefiye ölmemiştir, birinden bal ve birinden su akan iki pınarla beslenmekte, bir yanındaki aslan ve öbür yanındaki kaplanla korunmaktadır. *Mehdi-i muntazar* (beklenen Mehdi)'dır ve bir gün çıkıp gelecektir. *Bkz.* Keysâniyye.

Kurma. *(Hint)* Tanrı Vişnu'nun cisimleşmelerinden biri... Sanskritçe *kaplumbağa* demektir. *Bkz.* Vişnu, Avatar.

Kurnazlık. *(Yunan)* Hermes tarafından Pandora'ya verilen iki nitelikten biri... İkinci nitelik de *yalancılık*'tır. Yunan mitolojisinde bunlar kadınlara özgü niteliklerdir. *Bkz.* Pandora, Hermes.

Kurşun Dökme. *(Genel)* Eritilmiş kurşunun soğuk suya dökülmesi yoluyla meydana gelen biçimleri yorumlama falcılığı... Nazar, büyü vb. ileri geldiğine inanılan hastalıkları iyileştirdiğine de inanılır. Kurşun, hastanın başına, göbeğine, ayaklarına ve odanın sağ köşesine ya da kapı eşiğine dökülür. Bu dört döküşten sonra hastaya kurşun suyundan da içirilir. Su tasının içine ekmek doğranarak köpeklere dağıtılır. Eritilmiş kurşunun soğuk suda aldığı biçimlerden hastalığın hangi peri ve cinler tarafından meydana getirildiği ve nasıl iyileştirileceği çıkarsanır. Bu inanç, Doğu'da olduğu kadar Batı'da da yaygındır. Fransızlar bu inanca *couler du plomb*, Almanlar da *Giesen von Blei* derler. *Bkz.* Fal, Büyü, Nazar.

Kurt. *(Genel)* Çeşitli inançlara konu olan yırtıcı hayvan... Bu inançların içinde Orta Asya ırklarının inançları en ilginçleridir. Örneğin, Türkler atalarının boz renkli bir kurt olduğuna inanırlar. Moğollar da erkek bir kurtla dişi bir geyiğin birleşiminden türedikleri inancındadırlar. Roma'nın kurucuları *Remus*'la *Romulus*'u emzirip büyüten de dişi bir kurttur. Yerleşecek toprak arayan Samnit'lere de bir kurt kılavuzluk etmiştir. İskandinav mitolojisindeki *Loki*'nin oğlu *Fenris* de bir kurttur. Tanrı *Votan*'ın yanında da her zaman iki kurt gezer. Gene İskandinav mitolojisine göre, güneşle ay, peşlerine iki tane vahşî kurt takıldığından, uzayda durup dinlenmeden koşmak zorundaymışlar. *Bkz.* Bozkurt, Alan-Hoa, Borte-Çine, Ergenekon Destanı, Fenris, Votan, Remus, Romulus.

Kuruidi. *(Hint)* Dhritarastra oğulları... Hint mitolojisinin ünlü yapıtlarından *Mahabharata*'nın başlıca konusu olan iki düşman aileden biridir. *Kausava'lar* ya da *Kuruidi'ler* adıyla anılırlar. Bunlara karşı çıkan aile *Pandu oğulları*, eşdeyişle *Pandava'lar*'dır. Gerçekte bu iki aile *Dhritarastra*'yla *Pandu* adını taşıyan iki kardeşden türemiştir, eşdeyişle kardeş çocuklarıdır. Bunlar aslında *Bharata'lar* ailesindendir ki büyük mitolojik yapıt *Mahabharata* (Bharata'ların şarkısı) bunların bitmez tükenmez serüvenlerini ve kavgalarını anlatır. *Bkz.* Pandava, Pandu, Dhritarastra, Bharata, Mahabharata, Duryodhana, Bhisma, Gandhari, Madri, Kunti, Yudhisthira, Bhima, Argiuna, Nakula, Sahadeva.

Kuruksetra. *(Hint)* Pandava'larla Kuruidi'lerin savaşa girdikleri ova... Her iki tarafın ordusu bu ovada savaşa tutuşur. Bu savaşta *Krişna* kılığında yeryüzüne inmiş olan tanrı *Vişnu* da *Pandava'lar*'ın yanında yer alır. Savaştan önce *Argiuna*'yla *Krişna*'nın konuşmaları, Hint mitoloji ve edebiyatının en seçkin parçalarından biri olan *Bhagavadghita* (Cennet türküsü)'yı meydana getirir. Bu türküde mistik Hint düşüncesi ve inançlarının temel sorunları ortaya atılır. İnsanın yaşarken yapması gereken tek şeyin, görevini yerine getirmek olduğu, bir vücudun çeşitli yaşamlardan geçerek olgunlaştığı, her yeni yaşamın bir öncekine göre daha üstün bir aşama olduğu anlatılır. Bu konuşmada Krişna, arkadaşına gerçek kimliğini açıklar, Argiuna da onun tanrı olduğunu öğrenerek ayaklarına kapanır. Kuru'ların torunları bu savaşta Pandava'lara yenilirler. *Bkz.* Kuruidi, Pandava, Argiuna, Krişna-Vişnu, Mahabharata.

Kuş. *(Genel)* Çeşitli inançlara konu olan ve kimilerinin uğurlu kimilerinin de uğursuz olduğuna inanılan uçucu hayvan... İlkçağların *kuş tapımı*, genel adıyla *hayvan tapımı*'nın en önemli bölümlerinden biridir. İnsanlar uzun bir süre çeşitli kuşlara tapmışlar, çeşitli kuşları *totem* saymışlardır. Özellikle kartal, şahin, papağan gibi kuşlar yakın zamanlara kadar ilkellere totem olmakta devam etmişlerdir. Kuş totemine bağlı olan ilkeller, o kuşun tüylerini de kutsal saymışlar ve giysilerine takarak taşımışlardır. Örneğin Gol Kelt'lerinin Brannovice'ler kolu Hıristiyanlıktan sonra bile kargaya tapmakta devam etmişlerdir. Latin mitolojisinde tavus kuşu *Juno*'ya, kartal *Jüpiter*'e, gece kuşu *Minerva*'ya, güvercin *Venüs*'e adanmıştır. Hattâ bu kuşlar, kendilerine adanan tanrı ve tanrıçanın adıyla anılmışlardır. Örneğin, güvercinlere Latin edebiyatında tanrıça *Venüs*'ün Kythere'de bir tapınağı bulunmasından ötürü *Kythere kuşu* denir. Yunan mitolojisinde de *Harpy* adlı kuşlar *Zeus'ün tazıları* adıyla anılırlar. Hitit inançlarında tanrıların istekleri kuşların davranışlarından, nasıl uçtuklarından, nasıl konduklarından, gagalarını nasıl tuttuklarından anlaşılırdı. Romalılar da kuşların uçuşundan çıkarılan anlamlara *signa ex avibus*, yem yiyişlerinden çıkarılan anlamlara *signa ex tripudiis* derlerdi. *Kuş falı* özellikle Hitit'lerde ve Roma'lılarda çok önemsenmiştir, Roma'lıların *augurium öğretisi*'nde kuşların davranışları incelenmeden hiçbir devlet işine başlanmazdı. Antikçağ Yunanlılarında da *kuşa bakma* (*Yu.* Oionoskopia) başlıca inançlardan biridir. *Zeus*'ün kuşu olduğuna inanılan kartal, *Apollon*'un kuşu olduğuna inanılan atmaca, *Athena*'nın kuşu olduğuna inanılan baykuşun uçuşu dikkatle incelenir ve bundan anlamlar çıkarılır, kehânette bulunulurdu. Gözetleyici kuzeye döndüğünde doğu yanından uçan kuş (*Yu.* Deksios ornis) uğurlu, batı yanından uçan kuş (*Yu.* Ep'aristera petomenos) uğursuz sayılırdı. İslâm inançlarına göre de (*Kur'an*, 105. Fil sûresi) Müslümanları Hıristiyanlaştırmak için üstlerine yürüyen Ebrehe (Habeşistan'ın Yemen valisi)'nin ordusundaki kocaman filleri, *Ebâbil kuşları* (Dağ kırlangıçları) gökten attıkları pişkin tuğladan yapılmış taşlarla darmadağın etmişler ve Müslümanları kurtarmışlardır. Sümer inançlarına göre ölüler insan başlı birer kuşturlar, cehennemde karınlarını toz ve çamur yiyerek doyururlar. Genel olarak hemen bütün inançlarda insan ruhunun ölüm sırasında bir kuş biçiminde vücuttan ayrıldığı ve uçup gittiği sanılmıştır. *Bkz.* Hayvan Tapımı, Kukumav, Kumru, Augurium Öğretisi, Kuşdili.

Kuşadaviyye. *(İslâm)* Halvetiliğin bir kolu... XVIII. yüzyılda Kuşada'lı İbrahim'in kurduğu bu kol, *Nasuhiyye* kolundan Çerkeş'li Mustafa'nın ayırdığı *Çerkeşiyye* kolundan türemiştir. Halvetilikten türeyen çeşitli kolların içinde önemlilerinden sayılmaktadır. Kurucusunun doğduğu yerle anıldığı gibi adıyla da (İbrahimîyye) anılır. Tam bir Melâmî anlayışı içinde her türlü "rüsûm ve kuyûd" (törenler ve kurallar)'u kaldırmış bir koldur. Sultan Mahmut II. kendisine bir *dergâh* (tekke) yaptırmak istemiş, İbrahim buna engel olarak dergâhtan da vazgeçtiğini belirtmiştir. Bilindiği gibi, *Melâmîlik* anlayışı her türlü kural, tören, zikir vb. gibi kayıtları yadsıdığı

gibi tapım yerini de yadsır. *Bkz.* Halvetîlik, Melâmîlik.

Kuşdili. *(İskandinav)* Kuşların ötüşürken konuştukları inancı... İskandinav mitolojisinde *Fafnir*'in kanını emen *Sigurdhr* hemen *kuşdili*'nden anlamaya başlar ve *Reginn*'in kendisini öldürmeyi tasarladığını kuşlardan öğrenir. *Bkz.* Fafnir, Sigurdhr, Reginn.

Kuşuk. *(Hurri)* Ay-tanrı... Hurri'lerin bu tanrısı da dağ-tanrı *Hazzi*, fırtına-tanrı *Hepat* ve boğa-tanrı *Hurriş* gibi Hitit'lerce benimsenmiştir. Hitit'ler buna *Arma* ya da *Armas* demişlerdir, gece karanlığını aydınlatarak kötü ruhları kaçırdığına inanılır. *Bkz.* Ay.

Kutbul-Aklâb. *(Türk)* Bektâşîliğin en üst derecesi... *Kutupların kutbu* anlamındadır. *Bkz.* Bektâşîlik, Kutup.

Kutadgu Bilig. *(Türk)* Türk mitolojisi bakımından yararlanılabilecek eski Türk mesnevîsi... Yusuf Has Hâcip tarafından XI. yüzyılda yazılmıştır. Genel yapısı siyasal, toplumsal ve törebilimsel olmakla birlikte eski Türklere özgü kimi simgelerden ve Türk Budacılığından da söz edilir. Özellikle o çağın hayat görüşünün incelenmesinde önemlidir.

Kutlu Işık. *Bkz.* Alan-Hoa.

Kutlu Melek. *(Türk)* Dede Korkut öykülerinde adı geçen kadınlardan... *Dede Korkut*'un *kadın* anlayışı öykülere başlamadan önceki girişte açıklanır. Dede Korkut'a göre dört türlü *kadın* vardır. Biri ev yapıcıdır ve evin dayanağıdır (Dede Korkut buna *ev yapan sulptür* der), ikincisi ev yıkıcıdır (Dede Korkut buna *solduran soptur* der), üçüncüsü sürtük kadın tipidir (Dede Korkut buna *dolduran toptur* der), dördüncüsü de bayağı kadındır (Dede Korkut buna *nice söylerisen bayağıdur* der). Bütün bunları *Han*'ına anlatan Dede Korkut, birinci tip kadınlar için: "Bunlar Ayşe, Fatma soyudur. Ocağına böylesine avrat gelsin" öteki tiplerdeki kadınlar için de: "Ocağına böyle kadınlar gelmesin" der. *Kutlu Melek* üçüncü tip kadınları anlatırken anılır, komşulardan birinin adıdır. Bu bölümde adları sayılan komşu kadınlar şunlardır: *Zeliha, Zübeyde, Ürüveyde, Can Kız, Canpaşa, Ayna Melek, Kutlu Melek. Bkz.* Dede Korkut.

Kutsal. *(Genel)* Dinsel saygıya değer... Arapça *Mukaddes* ve Fransızca *Sacré* deyimlerinin karşılığıdır. *Dinsel olan* her şey din terminolojisinde bu deyimle nitelenir. İlkellerde *kutsal nesne*'ler büyüleyici gücü içerirler. Toplumbilimci Durkheim, din duygusunun kaynaklarını incelerken *kutsal*'la *kutsal olmayan*'ı birbirinden ayırır. *Kutsal olmayan*'a *dışkutsal* (*Fr.* Profane) da denir. Durkheim şöyle der: "Kutsallık, yalnız tanrılara özgü bir nitelik değildir. Her şey kutsal olabilir. Kutsal şeylerin sınırı belirlenemez, dinlere göre değişir". *Bkz.* Din.

Kutsal Ateş. *Bkz.* Ateş.

Kutsal Boğa. *(Yunan)* Yunan mitolojisinde boğanın kutsallığı... Bu konuda Cevat Şakir, *Anadolu Tanrıları* adlı yapıtında şu ilginç bilgileri veriyor: "Kutsal boğa, İsâ'dan beş bin yıl önce vardı. Bir Elâm'lı mühür onu üç parmaklı ellerle ayakta gösterir. Elleri göğüs üstünde kavuşmuştur. Girit ana tanrıçasının oğlu, hem de aynı zamanda sevgilisi, boğa şekline girer. Bu boğa Zeus olarak Europa'yı Fenike'den kaçırır. Kilikya ve Lykia'ya Fenike denir. Buralara kuzeyde sınır olan dağlara *boğa* anlamına gelen *Toros* adı verilir. Boğa, Pasiphae'ye aşar ve o Minotauros'u doğurur. Minotor Minos olur ve Britomartis'i kovalar. Şarap tanrısı Dionysos da bazen boğa şekline girer, Pasiphae'nin kızı Aiadne'yle evlenir. Herakles, Girit'te Girit boğasını diri olarak tutar ve Yunanistan'da Mykene'ye getirip salıverir. Bu boğa, Yunanistan'ı altüst ederek başıboş gezer. Nihayet Maraton'a varır, Theseus onu orada öldürür. Boğanın kimi efsânelerde Pasiphae'ye aşan boğa, kimi efsânelerde de Europa'yı kaçıran boğa olarak gösterilmesinin önemi vardır. Aynı zamanda Herakles'in de Lydia kraliçesi Omphale ve Amazon kraliçesi Hyppolitte ile münasebeti vardır. Theseus, Herakles'in getirdiği Girit boğasını öldürdükten sonra, Girit'te Labrinthos'ta boğa başlı Minaotauros'u da yok eder. Theseus'un babası Aigeus, Anadolu'da Aiolia'da Aigai şehrinden Atina'ya gelmedir" (İstanbul 1962, İkinci baskı, s. 55-56). *Bkz.* Boğa.

Kutsal Dil. *(Hıristiyan)* İbrânice... Ortaçağın Patristik döneminin bütün kilise babaları, özellikle Origenes, ilk ve *kutsal dil*'in *Tevrat*'ın dili olan İbrânice olduğunu, bu dilin tanrı tarafından *Âdem*'e öğretildiğini, tanrının *Mûsâ*'yla da bu dille konuştuğunu, sonradan başkaldıran ve yollarını şaşıran insanları cezalandırmak için tanrı tarafından dillerin çoğaltıldığını ileri sürmüşlerdir. Bu inanç, Hıristiyan dünyasında, bütün ortaçağ boyunca sürmüştür. Sadece Anadolu'daki Nyssa kenti metropoliti Saint Gregoire, "tanrının bir okul öğretmeni gibi *Âdem*'le *Havvâ*'yı karşısına alarak dil öğrettiğine inan-

manın gülünç olduğunu" söylemiştir. Hıristiyan tanrıbilimcileri, İbrânice metinlerdeki hareke ve noktaların bile bizzat tanrı tarafından konulduğunu savunmuşlardır. XVII. yüzyıla kadar Katolik ve Protestan otoriteleri bu kutsal dile inanmanın dinsel inanın başlıca koşulu olduğunu saptamışlardır. Bu yüzden o yüzyıllarda hemen bütün dillerin İbrâniceden türemiş olduğunu tanıtlamak için incelemeler yapan ve kuramlar ileri süren bir dilcilik akımı gerçekleşmiştir. Bu inançlara göre tanrı, insanları cezalandırmak için dilleri birbirine *Bâbil kulesi*'nde karıştırmıştır. XVII. yüzyılda Heidelberg Üniversitesi profesörlerinden Hottinger şöyle yazmaktadır: "Bâbil kulesi dolayısıyla dilde tanrı tarafından meydana getirilen fesât ve karışıklık iki türlüdür: Biri tam, biri bölümsel. Örneğin, Keldânî ve Arap dillerinde bu fesât tamdır". Toplumbilimci Durkheim de ilkellerin kutsal dili konusunda *Les Formes Elémentaires de la vie Religieuse* (1912) adlı yapıtında şöyle demektedir: "Kimi dinsel törenlerde şarkıları kadınların işitmeleri yasaktır. Hattâ kutsal adlar ağza alınırken kadınların bunları işitmemeleri gerekir. Kimi dinsel törenlerde de özel bir dil kullanılır. Bu da *kutsal dil*'in başlangıcı sayılabilir". *Bkz.* Kutsal..

Kutsal Kabir. *(Hıristiyan)* Kudüs'teki İsâ mezarı... Hıristiyanlarca, *Yusuf* tarafından gömülen ve sonradan ermiş *Helena* tarafından bulunan bu mezar kutsaldır. *Bkz.* İsâ.

Kutsal Kitap. *(Hıristiyan)* Ahdi atîk ve ahdi cedîd'den meydana gelen dinsel yapıtların bütünü... Yunanca ve Lâtince *Biblia* deyimiyle dile getirilir. *Bkz.* Ahdi Atîk, Ahdi Cedîd, İncil, Tevrat.

Kutsal Ruh. *(Hıristiyan)* İsâ'ya üflendiğine inanılan tanrı soluğu... Hıristiyan inançlarına göre *kutsal ruh* (*Ar.* Rûh-ül-kuds, *Fr.* Paraclet) insan yüzlü bir devdir, bütün nesnelerin başlangıcından beri sular üstünde kımıldayan, tûfandan sonra toprağı kurutan odur. *Baba-oğul -kutsal ruh*, İsâ'nın vücudunda toplanmış üç tanrılık kişidir, tümü ilksiz ve sonsuzdur ve birbirlerine üstünlükleri yoktur. Bu, bir *teklikte üçlük* ya da *üçlükte teklik*'tir ki Hıristiyanlar buna *teslis* (*Fr.* Trinité) derler. *Bkz.* Hıristiyanlık.

Kutsal Sayı. *(Genel)* Kutsallıklarına inanılan kimi sayılar... *Kutsal sayı* (*Os.* Mukaddes aded, *Fr.* Nombre sacré)'lar hemen bütün inançlarda ortaktır. Felsefesel açıdan Antikçağ Pitagorasçılığı, Yahudi Kabalizmi, İslâm Hurûfîliği ve Noktavîliği kutsal sayılar üstüne kurulmuş öğretilerdir. Örneğin, *üç* sayısının kutsallığı baba -ana ve onların ürünü olan çocuk üçlemesinden çıkarılmış diyalektik bir sezidir. Genellikle göksel gözlemlerden, dört yönden, tek-çift karşıtlığından çıkarılmış olan sayıların kutsallığı ve uğurluluğu günümüzde de inanç konusu olmakta devam etmektedir. *Bkz.* Kutsal, Sayı, Arithmos.

Kutsal Su. *(Genel)* Kimi suların kutsallığı inancı... Meydana çıkmaları kutsal bir olaya dayanan çeşitli sular hemen her inançta kutsal sayılmış; hastalıkları iyi ettiğine, günahları arıttığına, büyü vb. gibi kötü etkileri yok ettiğine inanılmıştır. *Kutsal su* (*Os.* Mukaddes su, *Fr.* Eau sacré)'lar çeşitli mitolojilerde yer alır. Özellikle Yunan ve Lâtin mitolojisi kişileşmiş nehirler, kaynaklar ve çeşmelerle doludur. *Bkz.* Poseidon, Neptunus, Pontos, Nereus, Thetis, Okeanos, Doris, Nereides, Triton, Amphitrite, Iuturna, Fontinalia, Volturnus, Tiberinus, Fortunus.

Kutsal Tas. *(Hıristiyan)* İsâ'nın son yemeğinde içine şarap koyduğu tas... Bu tasa *günahlardan arıtan* anlamında *graal* adı verilmiştir. Hıristiyan inançlarına göre *İsâ*'yı tutuklamaya gelen askerler bu tası da alıp götürmüşler. Tas, o zamandan beri aranmaktadır. Kutsal tasın aranması birçok ortaçağ destanlarına, özellikle Breton destanlarına konu olmuştur. Destanlara göre yuvarlak masa şövalyeleri masanın çevresindeki sandalyelerden birini bu yüzden boş bırakırlar, oraya *kutsal tas*'ı bulup getiren şövalye oturacaktır. Kimi anlatımlarda da bu sandalye İsâ'ya ayrılmış ve bu yüzden boş bırakılmıştır. Kutsal tası kral *Arthur*'ün şövalyeleri (Yuvarlak masa şövalyeleri) aramaktadırlar. Onu bulmak, ünlü şövalye *Lancelot*'nun oğlu olan genç şövalye *Galaad*'a nasip olacaktır. Ne var ki Galaad ölecek ve kutsal tas da onun ruhuyla birlikte gökyüzüne yükselecektir. *Bkz.* Cena, Graal, Lancelot, Bohort, Parsifal.

Kuttören. *(Türk)* Dinsel tören... Osmanlıca *âyin* ve Fransızca *rite* karşılığı olarak önerilmiştir (*Bkz.* Sedat Veyis Örnek, *Budunbilim Terimleri Sözlüğü*, s. 43). *Bkz.* Âyin.

Kutup. *(Türk)* Türk tasavvufu terminolojisinde, özellikle Bektâşîlikte, en yüksek derece... Sözcük Arapçadır ve dönen bir tekerleğin dingilini dile getirir. Tasavvuf anlayışında, nasıl tekerlek bu *kutub*'un çevresinde dönerse gizemsel evrenin de *kutup* derecesinin çevresinde

toplandığı ve ona bağlı bulunduğu kastedilir. Başkaca tasavvuf tarikatlarında da kullanılmakla birlikte terimin asıl sahibi Türk Bektâşîlerdir. Bektâşîlikte *kutup* derecesinde olanların sayısı sınırlı değildir, bunların en büyüğü olan tarikat başkanına bu yüzden *kutb-ul-aktâb* (kutuplar kutbu) denir. *Bkz.* Bektâşîlik.

Kutup Yıldızı. *Bkz.* Kynosura.

Kuvad. *Bkz.* Erkek Lohusalığı.

Kuvvet. *(Genel)* Dinsel kaynaktan türediğine inanılan yapabilme gücü... Özellikle Fransız toplumbilimcisi Durkheim bu kanıdadır, Fransız düşünürü Auguste Comte'un da, "kuvvet kavramının dinsel bir kökene dayandığını sezmiş" olduğunu söyler. Durkheim'e göre ilkellerin *totem gücü* anlamında kullandıkları *mana* kavramı *kuvvet* anlamını dile getirir. Sioux'lar buna *Wakan* derler. Durkheim'e göre, "Sioux'ların *wakan*'ıyla bugün bilimin fizik olayları anlatmak için kullandığı kuvvet kavramı birbirinin aynıdır. Kısası, kuvvet kavramı da dinsel bir kaynaktan çıkar". Dinsel ve mitolojik inançlarda *kuvvet*'i özellikle Yahudilerin *Samson*'u ve Yunanlıların *Herakles* (Herkül)'i simgeler. *Tevrat*'ın anlattığına göre olağanüstü gücüyle ünlü Samson Yahudilerin kurtarıcısıdır, Filistinlilerle savaşmak için annesi tarafından tanrının hizmetine verilmiştir, bir eşeğin çene kemiğiyle bin Filistinliyi öldürdüğüne inanılır, ezici gücünü saçlarının uzunluğuna borçluymuş, *Dalila* onu baştan çıkarıp kendisine âşık etmiş ve saçlarını kesip Filistinlilere teslim etmiş, Filistinliler de onu hapsetmişler. O zaman Samson, tanrıya gücünü kendisine geri vermesi için yalvarmış, yakarışı kabul edilmiş ve saçları uzamış, tanrı *Dagon* onuruna yapılan bir dinsel törende hapishaneden çıkarılıp tapınağa getirilen Samson, tapınağın temel direklerini büyük gücüyle yerinden oynatarak yerle bir etmiş, bütün Filistin büyükleriyle birlikte kendisi de ölmüş. *Bkz.* Herakles.

Kuzah. *(Arap)* Fırtına-tanrı... Arapların çok eski bir tanrısıdır. *Şeytan* adıyla da anılır. Dolu tanelerinden olan oklarını atar, yayını bulutlara asarmış. Bundan ötürü bulutlarla ilgili meleklere de bu ad verilmiş, *ebemkuşağı* (*Ar.* Âlâim-i semâ) anlamında *kavs-i kuzah* deyimi kullanılmıştır. *Bkz.* Âlâim-i Semâ.

Kübele. *Bkz.* Kybele.

Kübreviyye. *(İslâm)* Necmettin Kübrâ'nın kurduğu tarikat... XIII. yüzyılda kurulmuştur. Bu tarikattan *Nuriyye, Nurbahşiyye, Rükniyye, Hemedâniyye* ve *İğtişâşiyye* kolları türemiştir. *Bkz.* Tarikat.

Küçük Aias. *Bkz.* Aias.

Küçük Araba. *Bkz.* Hinayana.

Küçük Günah. *Bkz.* Günah.

Küfür. *(İslâm)* Tanrıya inanmama... Arapça *küfr* sözcüğü *örtme* anlamındadır. Bundan *gerçeği örtme* anlamı çıkarılmıştır. *Kâfir* (küfreden) sözcüğü de bundan türetilmiştir.

Kül. *(Sümer)* Ölümden sonra insandan kalacağına inanılan toz... Sümer'lerin *Gılgamış* destanında *Enkidu* öldükten sonra sadece *soğuk kül* hâline geldiğini söyler. *Bkz.* Gılgamış.

Külitta. *(Hitit)* Tanrı... Tanrı *Ninatta*'yla birlikte tanrıça *Sausga*'nın yardımcılarıdır. *Bkz.* Sausga.

Kült. *(Genel)* Tapım... Batı dillerinde *tapım* (*Fr.* Culte, *Al.* Kult, *İng.* Cult) anlamını dile getirir. *Bkz.* Rit.

Kün. *(İslâm)* Ol... *Ol* ya da *olsun* anlamını dile getiren Arapça *kün* sözcüğü, İslâm inançlarında tanrının evreni yaratmak için verdiği buyruğu anlatır. Tanrı *ol* demiş, evren hemen olmuş. Bu tanrı sözü ya da dileği, sözcükteki harfleri belirten *kâf-u-nûn* deyimiyle de dile getirilir. *Kur'an*'da, "ol dedi, hemen oldu" anlamında *kün-fekân* deyimi de geçer. *Bkz.* Müslümanlık.

Küpidon. *(Roma)* Venüs'le Amor'un çevresinde uçuşan kanatlı cin... Bu cinlerin adı *Cupido*'dan türetilmiştir. *Bkz.* Cupido.

Küreybiyye. *(İslâm)* Şia'nın en önemli tarikatlarından Keysaniyye'nin bir kolu... Küreyb Darîr tarafından kurulmuştur. Muhammet bin Hanefî'nin hayatta olduğu, bir gün *Mehdî* olarak ortaya çıkacağı inancını güder. *Kureybiyye* de denir. *Bkz.* Kureybiyye, Keysaniyye.

Kürsî. *(İslâm)* Göğün en yüksek tanrılık katında alınyazısı defterinin yazıldığına inanılan yer... Konuşmacıların çıktığı yüksekçe yer anlamındaki *kürsü* deyimi buradan gelir. *Bkz.* Kader.

Kvaser. *(İskandinav)* Kanından bilgi verici bir içki yapıldığına inanılan mitolojik çok bilgili kişi... Bu bilgiliyi tanrı *As'lar* yaratmışlar. *Fjalar* ve *Galer* adlarını taşıyan iki cüce, onun bilgisini kıskandıklarından onu öldürüp kanını balla karıştırırlar, aynı adla anılan bir içki yaparlar. Bu

içkiyi kim içerse güzel şiirler söyler. Bu yüzden İskandinav mitolojisinde şiire *Kvaser'in kanı* denir. *As'lar*'la *Van'lar* (İki büyük tanrılar grubu) yaptıkları sonu gelmez savaştan usanınca savaşa son verip bir anlaşma yapmaya karar vermişler, anlaşmayı mühürlemek için de hepsi birden altın bir tasa tükürmüşler, *Kvaser* ya da *Kvasir* denilen bilgili kişi bu tükürüklerden meydana gelmiş. *Bkz.* As'lar, Van'lar, Gunnlond, Suttung.

Kyane. *(Yunan)* Çeşme hâline dönüştürülen su perisi... Irmak tanrı *Maiandros*'un kızı, *Kaunos*'la *Byblis*'in annesidir. *Kore*'nin *Hades* tarafından kaçırılmasına engel olmak istediği için çeşme hâline dönüştürülmüş. *Bkz.* Persephone, Hades.

Kyaneai. *(Yunan)* İstanbul Boğazı'nda birbirine çarpıp aralarından geçen sandalları yamyassı ettiklerine inanılan mâvi kayalar... *Bkz.* Kumru.

Kyanippos. *(Yunan)* Troia savaşı kahramanlarından... Argos kralı *Adrastos*'un torunu ve *Aigialeus*'un oğludur.

Kybele. *(Anadolu)* Anaerkil Anadolu halklarının en eski ve en büyük ana tanrıçası... Anadolu'dan gelip geçmiş bütün ulusların *baştanrıçası* olan *Kybele*'nin tapımı hemen bütün dünyaya yayılmıştır. Çeşitli yerlerde çeşitli adlar almış, ne var ki yaratıcı ve doğurucu kişiliğini her yerde korumuştur. Temel tapım yerinin Sakarya nehrinin ağzındaki Murat (Dindymene ya da Dindymos) dağının güney yamaçları olduğu sanılmaktadır. Burada *Kybele*'nin adı *Agdistis*' tir. Murat dağında Bergama krallarının yaptırdıkları tapınağından ötürü de *Dindymon tanrıçası* adıyla anılır. Hitit'ler ona *Kupapa* ya da *Kubaba* derler. Girit'te ona *Rhea*, Yunanistan'da *Artemis* demişlerdir. Güneyde *Hubel* adıyla adlandırılır. İbrânîlerin tanrısı *Eloah*, ilkin onların *Kübele* için dikilen bir kara taşa verdikleri addır. Araplar da Kybele'nin bir heykel taşını götürüp tapmak için Mekke'ye dikmişler, *Kâbe* adı buradan türemiş. Elâm'lılar *Ambinini*, Suriye'liler *Kombabos*, Sümer'ler *Humbaba* ya da *Kumbaba* adını vermişler; Roma'da *Magna mater*, *Magna divum*, *Metar deum magna İdaea* demişlerdir. Hitit'lerin *Hepat* adlı tanrıçaları da odur. Kapadokya'da adı *Ma*'dır. Sümer'lerin *Marienna* ve Hitit'lerin *Arinni*, Mısır'lıların *İsis*, Suriye'lilerin *Lat*, Manisa'lıların *Sipylene*, Girit'lilerin *İdaia*, Sakarya'lıların *Berekyntia*, Aizanî'lilerin *Steunene* ve Roma'lıların *Venüs*'ü de odur. Doğayı bütün verimliliği ve canlandırıcılığıyla simgeler. *Nana* da onun bölgesel adlarından biridir. *Ürinome* de denir. Konuyu en iyi inceleyenlerden biri olan Cevat Şakir Kabaağaçlı (Halikarnas Balıkçısı), *Anadolu Tanrıları* adlı değerli yapıtında Kybele'nin oluşumunun Orfik tasarımını şöyle anlatır: "Bir zamanlar gökler, denizler ve kayalar birbirlerinden ayırdedilemeyecek haldeymişler. Fakat birdenbire ortada bir mûsiki ötmüş, gökler ve denizler gene bir kâinat teşkil etmekle beraber birbirlerinden ayrılmışlar. O esrarengiz mûsiki *Ürinome*'nin, yâni *Kybele*'nin doğduğunu ilân ediyormuş. Onun sembolü de ay'mış. Bütün kâinatın yüce tanrıçası ıssız dünyada boş sular, çıplak topraklar ve gökte dönen yıldızlar arasında yapayalnız kalmış. Avuçlarını sürtüştürmüş ve avuçlarının arasından büyük yılan *Ofiyon* kayıp çıkmış, Kybele merak dolayısıyla onunla âşıkdaşlık etmiş. Bu sevgi ve kavuşmanın yuvarlanış sarsıntılarıyla topraklar devrilip dağlar olmuş, sular fışkırıp nehirler akmış, göller toplanmış ve birçok sürünücü mahlûklar peydâ olmuş. Ettiğine utanan ve pişman olan Kybele yılanı öldürüp gölgesini, yâni ruhunu yeraltına göndermiş. Kendi nefsine karşı da âdil davranarak *Hekat* adıyla kendi bir kısmını da yeraltına göndermiş. Ölü yılanın ortalığa savrulan dişlerinden çoban ve sığırtmaç gibi insanlar peydâ olmuş. Bunlar toprağı sürmesini biliyorlarmış. Ceviz, incir, üzüm gibi ağaç yemişleriyle geçiniyorlarmış. Mâdenleri tanımıyorlarmış. İşte bu taş devriymiş. Kybele gökte, denizde ve karada yaşamaya devam etmiş. Karada adı Rhea olmuş. Soluğu tâze çalı ve çiçek kokuyormuş. Gözleri elâ imiş (Glaukopis). Rhea olarak Girit'i ziyaret etmiş. Yalnızlığı dolayısıyla güneş ve buhardan sevgili olarak *Kronos*'u yaratmış. Analık duygusunu ve özleyişini duyurmak üzere her yıl İda dağının Dikte mağarasında bir güneş oğlu doğururmuş. Kronos çocukları kıskandığı için onları öldürüyormuş. Kybele bu işe öfkelenmiş, Kronos'un sol elini istemiş ve beş parmağını keserek onlardan *Daktil'ler*, yâni beş parmak tanrısı yaratmış. Altıncı olarak doğurduğu tanrıya *Zagreus* adını vermiş. Bazılarınca da Kybele altıncı tanrı olarak bir *Fallos* yaratmış. Böylece altınçağ sona ermiş" (İstanbul 1962, s. 81-82). Kybele'nin daha sonra gönül verdiği Anadolu köylüsüne Frigya'lılar *Attis*, Yunan'lılar da *Adonis* adını verdiler. Sümer'ler ona *Tammuz* derlerdi. Roma'lılar Kybele'yi *Maya*, *Ops*, *Tellus* ve *Ce-*

res'le bir saymışlardır. Cevat Şakir adı geçen yapıtında ona ayrıca Ermeni'lerin *Anaitis* adını verdiklerini ve kimi yerlerde de *Themis, Ge, Maia, Urania, Urinome, Vesta, Anna, Diktinna, Plastene* adlarıyla anıldığını yazmaktadır (İbid, s. 78). *Bkz.* Rhea, Attis, Adonis, Gaia, Artemis, Demeter.

Kydippe. *(Yunan)* Hera râhibesi... Oğullarının kendisine bağlılığıyla ünlüdür. *Bkz.* Hera, Biton, Kleobis.

Kydnos. *(Yunan)* Irmak-tanrı... Bu ırmak Tarsus çayıdır. Tarsus kentini de bunun oğlu kurmuş. *Bkz.* Parthenios.

Kykhreus. *(Yunan)* Cisimleşmiş yılan... *Poseidon*'la *Salamis*'in oğludur. Salamis kralıymış. *Bkz.* Yılan.

Kyklopes. *Bkz.* Kyklop'lar.

Kyklop'lar. *(Yunan)* Tek gözlü devler... Sözcük anlamında *tepegöz* demektir. *Gaia*'yla *Uranos*'un oğullarıdır. Yunan mitolojisinde bunlardan başka *tepegöz*'ler de vardır, Sicilya'lı ve Lykia'lı *Kyklop*'lar bunlara örnektir. Bunlar duvarcı ve işçi tepegözlerdir. Bu sonuncular işçi-tanrı *Hephaistos*'un yanında çalışırlarmış. Sicilya'lı tepegözlerin oturduğu yer Etna yanardağının altıymış. *Apollon*'un oklarını bunlar yaparmış. Canavar soylu *Gaia* çocukları olanlarsa tanrılara *Titan'lar* savaşında yardım etmişler. *Bkz.* Gaia, Uranos, Polyphemos, Dev.

Kyknos. *(Yunan)* Birçok mitolojik kişinin adı... Sözcük olarak *kuğu kuşu* anlamındadır. Çoğu ölümlerinden sonra kuğu kuşu biçimine sokulduklarından bu adı almışlar. Bunlardan biri *Apollon*'un oğluymuş, genç bir delikanlıya cinsel istek duyduğundan babası tarafından kuğu kuşuna dönüştürülmüş. İkincisi Liguria kralıdır, onu da Apollon kuşa çevirmiş. Üçüncüsü *Ares*'le *Pelopeia*'nın oğluymuş, kuşa dönmeden ölen tek *Kyknos* budur. Tanrı *Poseidon*'un bu adı taşıyan iki oğlu var, ikisi de kuşa dönüştürülmüş. *Bkz.* Poseidon, Apollon.

Kylabras. *(Yunan)* Kendisine tuzlu balık adanan çoban... Phaselis kenti, tuzlu balık karşılığında satın alınan onun tarlaları üstüne kurulmuş. *Bkz.* Lakios.

Kyllaros. *(Yunan)* Güzelliğiyle ünlü Kentaur... *Hylonome*'yi baştan çıkarmış. *Bkz.* Kentaur'lar.

Kyllenios. *(Yunan)* Kyllene dağında tapınağı bulunduğundan ötürü *Hermes*'in lâkabı... *Bkz.* Hermes.

Kymindis. *(Yunan)* Uyku-tanrının dönüştüğü kuş... Homeros'un dediğine göre tanrılar da bu kuşa *Khalkis* derlermiş. *Bkz.* Hypnos.

Kymodeke. *(Yunan)* Su perisi... *Kybele, Aineias*'ın gemilerini bu su perisinin biçimine sokup yakılmaktan kurtarmış. *Nereis* adıyla da anılır. *Bkz.* Aineias, Kybele.

Kynosura. *(Yunan)* Yıldız biçimine dönüştürülen su perisi... *Zeus*'ün sütannelerinden biriymiş. *Bkz.* Zeus.

Kynthos. *(Yunan)* Leto'nun Apollon'la Artemis'i doğurduğu dağ... Delos adasındadır. *Hera*'nın kıskançlığından *Leto* buraya sığınmıştı. *Bkz.* Leto, Hera, Apollon, Artemis.

Kyparissos. *(Yunan)* Apollon'un selvi ağacına dönüştürdüğü delikanlı... *Telephos*'un oğlu, *Aphrodite*'in sevgilisiymiş. Yunan mitolojisinde bu adı taşıyan bir de *Minyas*'ın oğlu var. *Bkz.* Aphrodite.

Kypris. *(Yunan)* Kıbrıs adası denizinde doğduğundan ötürü Aphrodite'in lâkabı... *Bkz.* Aphrodite.

Kyrene. *(Yunan)* Bir kente adını veren su perisi... *Hypseus*'un kızı, *Diomedes*'in annesi ve *Ares*'in sevgilisidir. *Bkz.* Ares.

Kytheraia. *Bkz.* Kythera'lı.

Kythera'lı. *(Yunan)* Aphrodite'in denizde doğduktan sonra ilk vardığı adanın adından ötürü lâkabı... *Bkz.* Aphrodite.

Kytissoros. *(Yunan)* Phriksos'un oğlu... *Kytoros* da denir. Halkın *Zeus*'e kurban etmek istediği büyükbabası *Athamas*'ı kurtarmış. *Bkz.* Athamas.

Kytoros. *Bkz.* Kytissoros.

Kyzikos. *(Yunan)* İason'un öldürdüğü Lolionis kralı... *Kleite*'nin kocası, *Aineios*'la *Ainete*'nin de oğludur. *Bkz.* İason.

L

Laban. *(Yahudî)* Yehova'ya taptığı halde putatapar kalan peygamber... Peygamber *İbrahim*'in soyundandır. *Bkz.* İbrahim.

Labdakos. *(Yunan)* Thebai kralı... Ünlü *Oidipus*'un dedesidir. *Bkz.* Oidipus.

Labrandeos. *(Yunan)* Karia Zeus'ünün lâkabı... Halikarnas Balıkçısı, *Gyges*'in kral olunca, bu *Zeus*'e armağan olarak iki yüzlü balta *labris*'i gönderdiğinden ötürü bu adı aldığını yazar (*Bkz. Anadolu Efsâneleri,* İstanbul 1974, s. 108). *Bkz.* Zeus, Labris.

Labrandos. *(Yunan)* Labranda kentine adını veren Kureta... *Bkz.* Kureta'lar.

Labris. *(Anadolu)* İki yüzlü balta... *Labrys* biçiminde de yazılıyor. Lydia ya da Karia dilinden Anadolu asıllı bir sözcüktür. Tanrıların silâhı ve simgesidir. Cevat Şakir Kabaağaçlı (Halikarnas Balıkçısı), birçok tanrıların Anadolu kaynaklı olduklarını tanıtlamak için bu baltayı kanıt olarak ileri sürmüştür. Şöyle der: "İki yüzlü Labris baltası, şimşek taşından, yâni göktaşından yapılma sayılırdı. Gökten inen bir taştı bu. Bu itibarla onda ilâhî bir kuvvet olduğu sanılırdı. Aynı zamanda bu balta bir ölüm âletiydi. Onu taşıyan insanın koluna ve eline, insanüstü bir kudret olan hayata son vermek kabiliyetini veriyordu. Üstelik kesici bir âlet olarak da kutsaldı. Demir bulunduktan sonra bile kurbanlar hâlâ tunç baltalarla öldürülürdü. Binaenaleyh fırtına ve şimşekte, insanın can ve ölümünde, kurban edilen hayvanlarda kutsal ne varsa baltada toplanmıştı. İlk hükümdarlar, hükümdardan ziyâde rûhânî bir şef veya başpapaz olduklarından dolayı bu balta kudretlerinin belgesi oldu. Roma'lı prokonsüller ve hâkimler tarafından taşınması, daha sonra Fransız Cumhuriyetinin arması olması hep bundandır. Bu Labris baltasıyla boğa arasında da büyük bir münasebet görülmektedir. *Minautoros,* Mısır'ın birçok tanrıları gibi yarı insanlaşmış, yâni antropomorfize bir tanrıydı. Onu, daha doğrusu onun mümessilini öldüren silâh Minautoros'un kudret ve yaratıcı kabiliyetini ondan alıp insana veriyordu. Labris, aynı zamanda *hierogamos*'u, yâni erkek ve dişi tanrıların birleşmesini de ifâde ediyordu. Bundan dolayı iki yüzlüydü. Bu silâh, Roma devrine kadar da *Zeus Dolicheneus*'un elindedir. Muğla vilâyetinde, Milâs'ın kuzeyinde Labranda şehri vardır. Orası *Zeus Labrandeos*'un, yâni *Labris'li Zeus*'ün şehridir. Şehir, pek eskiden ve Karia'nın tarihten önceki devrinde Karia'lıların dinî merkeziydi" (*Anadolu Tanrıları,* İstanbul 1962, s. 49-50, ayrıca *Bkz.* s. 47; *Anadolu Efsâneleri,* İstanbul 1974, s. 21, 108). *Bkz.* Zeus, Kybele.

Labrys. *Bkz.* Labris.

Labrys'li Zeus. *Bkz.* Labris.

Labrynthos. *(Yunan)* Sonsuz, girift, çıkmaz dehlizlerden meydana gelen yapı... Günümüzde *lâbirent* denir. Yunan mitolojisine göre bu yapıyı ilkin ünlü mimâr *Daidalos* yapmış Girit kralı *Minos* ona yaptırdığı bu yapıya *Minotauros*'u saklamış. Sözcük Anadolu kaynaklıdır. İki yüzlü balta *Labrys* sözcüğüyle de ilgili görülmektedir. *Bkz.* Labris, Minos, Minotauros, Theseus, Ariadne, Daidalos.

Ladon. *(Yunan)* Burç biçimine dönüştürülen yüz başlı ejder... *Herakles* tarafından öldürülmüş, *Hesperis*'ler bahçesinin altın elmalarını bekliyormuş. Kimi anlatımlarda da bir yılan olarak gösterilir. *Bkz.* Hesperid'ler, Herakles.

Lâedri. *Bkz.* Âmâ.

Laertes. *(Yunan)* Odysseus'un babası... İthake kralıymış, *Athena* onu gençleştirmiş. *Bkz.* Odysseus, Athena.

Lâhût. *(İslâm)* Tanrısal âlem... *Tanrısal âlemle ilgili* anlamında da *lâhûtî* denir. Bu anlamda *melekler*'e de *lâhûtîyân* denir. *Bkz.* Melek, Tanrı.

Laios. *(Yunan)* Oidipus'un babası... Thebai kralıdır, *Labdakos*'un da oğludur. *Bkz.* Labdakos, Oidipus.

Laistrygones. *Bkz.* Laistrygon'lar.

Laistrygon'lar. *(Yunan)* Mitolojik dev yamyamlar... *Odysseus*'un on iki gemisinden on birini yok ederler, krallarının adı *Antiphates*'tir. Sardinya'nın ilk halkları olduğu sanılmaktadır. İnsan eti yiyerek yaşarlarmış. *Bkz.* Odysseus.

Lakamu. *Bkz.* Lakmu.

Lakedaimon. *(Yunan)* Bu adı taşıyan ile adını veren kahraman... *Zeus*'le *Atlas*'ın kızı *Taygetes*'in oğludur. *Taygetes* ya da *Taygete,* tanrılar tanrısı Zeus'le birleşerek bu kahramanı doğurmuş. O da ırmak-tanrı *Eurotas*'ın kızı *Sparta*'yla evlenmiş. Aynı ile bu yüzden Sparta da denir. Bu karı koca Isparta devletinin de kurucusu sayılırlar. *Bkz.* Dioskur'lar.

Lakesis. *Bkz.* Lakhesis.

Lakhesis. *(Yunan)* Moira'lardan ikincisi... Adı *kader* anlamına gelir. *Bkz.* Moira'lar.

Lakhsmi. *(Hint)* Güzellik, aşk, döl ve bereket -tanrıça... İnek ona adanmış kutsal bir hayvandır. *Vişnu*'nun yanında bulunur. *Bkz.* Vişnu.

Lakios. *(Yunan)* Zeus'ün buyruğuyla Phaselis kentinin kurucusu... Bu kenti, tuzlu balık karşılığında satın aldığı topraklarda kurmuş. *Bkz.* Kylabras.

Lakinia. *(Yunan)* Bu kentte bir tapınağı bulunduğundan ötürü Hera'nın lâkabı... Lâtinler de onunla bir tuttukları tanrıçaya *Juno Lakinia* derler. *Bkz.* Hera.

Lakmu. *(Sümer)* Erkek-yılan... Dişi-yılan *Lakamu*'yle birlikte dünyaya gelmiş. Sümerlerin yaratılış tasarımlarını anlatan *Enuma Eliş* (Gökyüzünde) adlı yapıta göre (bu yapıtın İ.Ö. VII. yüzyılda yazıldığı sanılıyor) bu iki yılan *Apsu*'yla *Tiamat*'ın birleşmesinden olmuşlar. Bu iki yılanın birleşmesinden de *Anşar*'la *Kişar* dünyaya gelmiş. Yeryüzüyle gökyüzü böylece oluşmuş. *Bkz.* Ab-zu, Tiamat, Anşar, Kişar, Anum, Enlil, Ea, Yaratılış.

Lakonia. *(Yunan)* Irmak-tanrı Eurotas'ın egemenlik bölgesi... Peloponessos'tadır, ırmak-tanrı *Eurotas*'ın iki yanında uzanır. *Bkz.* Lakedaimon.

Lakoon. *Bkz.* Laokoon.

Lakshana. *(Hint)* Buda'nın insanüstü bir varlık olduğundan ötürü taşıdığına inanılan işâretler... Başka inançlarda da görüldüğü gibi Hint inançlarında da *insanüstü insan* (*Skr.* Mahopurusha)'lar vücutlarında birtakım alâmetlerle doğarlar. Bu alâmetler onların tanrılık, en azından peygamberlik bir varlık olduklarına kanıt sayılır. Hint inançlarında bu alâmetler otuz iki temel ve yirmi dört ikincil olmak üzere elli altı tanedir. Örneğin *Buda*'nın iki gözü arasındaki *şişkinlik* (*Skr.* Urna), el ayalarındaki *kasnak* (*Skr.* Şakra) bu alâmetlerdendir. *Bkz.* Buda.

Lakşamana. *(Hint)* Rama'nın kardeşi... Ünlü Hint destanlarından *Ramayana*'da adı geçer. *Bkz.* Rama.

Lakşmi. *(Hint)* Tanrı Vişnu'nun karısı... Güzellik ve sağlık tanrıçasıdır. Ölümsüzlük içkisini elde etmek için tanrıların çalkaladığı süt denizinden doğmuş. Hint inançlarına göre *Vişnu* böylelikle üç tanrıça yaratmıştır ki bunlardan *Lakşmi* onun koruyucu, *Brahmi* yaratıcı ve *Çandika* yok edici gücünü simgeler. *Bkz.* Vişnu.

Lala. *Bkz.* Lara.

Lalibila. *(Habeş)* Habeşistan'ın kutsal kenti... XIII. yüzyıldan beri Habeşlerin ve Hıristiyan Mısır çingenelerinin hac yeridir.

Lalitavistara. *(Hint)* Buda'nın yaşam öyküsünü anlatan yapıt... Buda'nın *tansık* (Mûcize)'larını anlatan bu yapıtın İ.S. II. yüzyılda yazıldığı sanılmaktadır. Yapıtın felsefesel yanı *Mahayana* eğilimlidir. *Bkz.* Buda, Mahayana.

Lama. *(Tibet)* Buda'nın ruhunu taşıyan kişi... Tibet Budacılığının başrâhibidir. Tibet dilinde *saygıdeğer kişi* anlamını verir. Aynı anlam Sanskritçede *guru* sözcüğüyle dile getirilir. Tibet'te *Lama*'lar *canlı Buda* sayılır. Bir çeşit *Papa* olan *Dalai-Lama*, aynı zamanda Tibet teokrasisinin devlet başkanıdır. *Bkz.* Dalai-Lama, Lamaizm, Budizm.

Lama. *(Hitit)* İyilik-tanrıça... Hattutaş ilinin kurucusu ve koruyucusudur. Hitit'lerde de, eski Mısır'daki gibi, her kentin kurucu ve koruyucusu olarak ayrı bir tanrısı vardı. *Bkz.* Hitit Dini.

Lamaizm. *(Tibet)* Tibet Budizmi... Tibet'te Budacılık, totemik ve animist anlayışlarla karışmış ve bozulmuştur. Budacılık Tibet'e VIII. yüzyılın ortalarında râhip Padma Sambhava aracılığıyla girdi. Sihir ve büyücülükle de karıştırıldı. *Dalai-Lama* ya da *Dalay-Lama*, birtakım alâmetlerden tanınarak seçilen bir çocuk olarak, *Buda*'nın ya da *Bodhisatva*'nın ruhunu taşıyan bir kişiydi. *Ruhgöçü* inancına göre Buda'nın ruhu bu kişinin bedenine girmiş sayılıyordu. Dalai-Lama ölünce ondan ayrılan ruh, bu ölüm sırasında doğan başka bir çocuğun bedenine geçiyor ve o çocuk Dalai-Lama seçiliyordu. XIV. yüzyılda Tsong Kapa adlı bir Buda râhibi, *nyigmapa* (eski öğreti)'ye karşı çıkardığı *gelongpa* (yeni öğreti)'yla, Lamaizmi Tibet eklentilerinden temizleyerek Hint Budacılığına dönüştürmeye çalıştı. *Lamaizm*, Tibet'ten Orta Asya Türklerine (özellikle Kırgızlara ve Kalmuklara), Moğolistan'a, Çin'e, Sibirya'ya ve Kafkasya'ya kadar yayılmıştır. *Bkz.* Lama (Tibet), Budizm.

Lamassu. *(Asûr)* İyilik-peri... Akad'larca da tapılmıştır. Bu peri, Hitit'lerin Hattuşaş kenti iyilik-tanrıçası Lama'nın bir başka biçimidir. *Bkz.* Lama (Hitit).

Lâmekân. *(İslâm)* Tasavvuf dilinde tanrının niteliği... *Mekânsız*, eşanlamda *uzayda yeri bulunmayan* demektir. *Bkz.* Tanrı.

Lamia. *(Yunan)* Zeus'le sevişti̇ğinden ötürü Hera'nın kıskançlığına uğrayarak canavarlaşan

kız... Kimi anlatımlarda kadın başlı ve eşek bacaklı, kimi anlatımlarda da yılan kuyruklu olduğu söylenir. *Hera* onun *Zeus*'ten doğan çocuklarını öldürdüğü için canavarlaşmış, geceleri gizlendiği mağaradan çıkıp çocukları yermiş. Roma'lılar da geceleri erkeklere yapışıp kanlarını emen ve erkeklik örgenlerini koparan *vampir*'lere *Lamia'lar* derler. Yunan ve Roma inançlarında genellikle küçük çocukları korkutmak için kullanılmıştır. *Bkz.* Hera.

Lamia'lar. *Bkz.* Lamia.

Lamos. *(Yunan)* Mitolojik kral... Laistrygon'ların kralıymış. *Bkz.* Laistrygon'lar.

Lampetie. *(Yunan)* Peri... *Helios*'la *Neaira*'nın kızıdır. *Bkz.* Phaethusa.

Lampos. *(Yunan)* Ay-tanrıça Selene'nin arabasına koşulan iki attan biri... *Parıltı* anlamındadır. Öteki atsa *kıvılcım* anlamında *Phaeton*'dur. *Selene*'nin kız kardeşi şafak kızıllığı *Eos*, sabaha karşı, dünyaya ilk ışığı getirmek üzere bunların önünde gider. *Bkz.* Selene, Eos, Phaeton.

Lampros. *(Yunan)* Galateia'nın kocası... *Leto*'nun cinsliğini değiştirerek erkek yaptığı *Leukippos*'un da babasıdır. *Bkz.* Leukippos, Galateia.

Lampsake. *(Yunan)* Lapseki'ye adını veren kadın... Bebryk'ler kralının kızıymış. Anadolu'nun Lapseki kentine Yunanlılar Lampsakos derler.

Lancelot. *(Fransız)* Fransızların ünlü destan kahramanı... *Lancelot du Lac* adıyla anılır. Yuvarlak masa şövalyelerinin en yiğidi ve en ünlüsüdür. *Lancelot Destanı* Fransızlarca *Kral Arthur Destanları*'nın en önemlisi sayılır. Kral *Arthur*'ün karısı kraliçe *Guenièvre* ona âşıktır. Britanya bölgesi kralı *Ban de Benoic*'ın oğludur. Kral *Benoic*, ıssız topraklar ülkesi kralı *Claudas*'ın saldırısından kaçarken yolda ölünce ıssız dağ başında yeni doğmuş çocuğuyla yalnız kalan karısı ne yapacağını şaşırır. Bu sırada yanlarına yaklaşan esrarengiz bir kadın küçük *Lancelot*'yu kaptığı gibi kaçırır. Bu, *göl kadını* adıyla anılan *Viviane*'dır. Çocuğu, bir gölün altında olan şatosunda büyüttür ve kral Arthur'e şövalye olarak verir. Kral, onun, sevgili dostu Benoic'ın oğlu olduğunu bilmemektedir. Daha sonra *arabalı şövalye* adıyla da anılan Lancelot birçok serüvenlerde kendisini büyük bir üne ulaştıran kahramanlıklar gösterir. *Bkz.* Arthur, Galeot, Viviane, Ban de Benoic.

Lânet. *(İslâm)* Tanrısal acımadan yoksun bıraktığına inanılan kötü dua.... Eskiden *beddua* denirdi, *lânetlenme* anlamındadır. Özellikle tanrıca lânetlenmiş olanların hiçbir işlerinde başarıya ulaşamayacaklarına, uğursuz olduklarına inanılmıştır. Böyleleri kendileri için uğursuz oldukları gibi bütün yakınlarına ve ilişki kurdukları kimselere de uğursuzluk getirirler. Özellikle Yunan mitolojisinde *lânetlenmiş soy*'lar vardır ki bu soylardan gelen bütün kuşakların her işleri ters gider, sürekli olarak bilerek ya da bilmeyerek suç işlerler, başlarına türlü belâlar gelir. *Bkz.* Oidipus, Atreus.

Lânetli Soy. *Bkz.* Lânet.

Lânetliler Adası. *(Hıristiyan)* Üstüne kızgın demir yağdığına ve kuzey denizinde olduğuna inanılan ada... Ortaçağ halk inançlarında bu adanın ermiş *Brandano* tarafından görülmüş olduğuna inanılır. *Bkz.* Brandano, Ermişler Adası.

Lao-Çiuun. *(Çin)* Cinler kralı... Taoizmin kurucusu *Lao-tzu*'nun bu olduğuna inanılır. Lao-tzu öldükten sonra tanrılaştırılmış, kimilerince *Lao-Çiuun*, kimilerince de tanrı *Yu-Huang-Şianti*, kimilerince de bu tanrının seksen yaşındaki bir kadından doğan oğlu sayılmıştır. *Bkz.* Taoizm.

Lao-Dan. *(Çin)* Taoizmin kurucusu olduğuna inanılan mitolojik düşünür... *Lao-tzu* adıyla da anılır. Eski Çin halk inançlarına göre çağının geriliğinden tiksinerek batıya doğru yola çıkıp ortadan kaybolmuş, Taoizmin kutsal kitabı *Dao-di King*'i bir sınır bekçisine yazdırmış. Hindistan'a gidip Budacılığı onun kurduğuna inananlar da vardır. Kimilerine göre de *Konfüçyüs* çağında yaşamış ve öğretisini ondan esinlemiş. *Bkz.* Lao-Çiuun, Taoizm.

Laodamas. *(Yunan)* Thebai kralı... *Eteokles*'in oğludur. Yunan mitolojisinde bu adı taşıyan bir de *Antenor*'un oğlu var. *Bkz.* Eteokles, Antenor.

Laodameia. *(Yunan)* Bellerophontes'in kızı... *Zeus*'le birleşip *Sarpedon*'u doğurmuş. Yunan mitolojisinde bu adı taşıyan bir de *Akastos*'un kızı var, kocası *Protesilaos* öldükten sonra onun bir heykelini yapmış, her gece bu heykele sarılıp yatarmış. *Bkz.* Bellerophontes, Protesilaos.

Laodike. *(Yunan)* Birçok mitolojik kızın adı... Bunların en ünlüleri *Agamemnon*'un kızıyla *Priamos*'un kızıdır. *Bkz.* Agamemnon, Elektra, Priamos.

Laokoon. *(Yunan)* Troia'lı râhip... *Antenor*'un oğluymuş, bilginmiş, ünlü *tahta at*'ın kente alınmasına engel olmaya çalışmışsa da dinletememiş. Denizden çıkan yılanlar onu iki oğluyla birlikte boğmuşlar. *Bkz.* Troia.

Laomedon. *(Yunan)* Troia'nın ilk kralların-dan... *İlos*'la *Eurydike*'nin oğluymuş. Savaş sırasındaki kral *Priamos* bunun oğludur. Kızı *Hesione*'yi *Poseidon*'un gönderdiği deniz canavarına kurban edecekmiş, *Herakles* canavarı öldürerek kızı kurtarmış. *Bkz.* Troia, Priamos.

Laomedontes. *Bkz.* Laomedon.

Laothoe. *(Yunan)* Lykaon'un annesi... *Priamos*'un da karısıdır. *Bkz.* Lykaon.

Lao-tzu. *Bkz.* Lao-Dan.

Lapithai. *Bkz.* Lapith'ler.

Lapithes. *Bkz.* Lapith'ler.

Lapith'ler. *(Yunan)* Herakles tarafından yok edilen Tesalya halkı... Atları evcilleştirmekle, ustaca kargı kullanmakla ünlüydüler. Ataları ırmak-tanrı *Peneus*'müş, kralları *Peirithus*'ün yönetiminde *Kentaur*'ları yenmişler. *Peneus*'un kızı *Apollon*'dan gebe kalarak bu soya adını veren *Lapithes*'i doğurmuş. Bu açıdan *Apollon oğulları* oluyorlar. *Bkz.* İksion, Polypoites, Leontheus, Mousos, Peirithoos.

Lapis Silex. *(Roma)* Kutsal fetiş taşı... Kapitol'de saklanırdı. *Fetiales* adı verilen tanrı yoldaşları – ki yirmi kişiydiler – herhangi bir anlaşma yapılırken bu taşla bir domuz yavrusu öldürür ve "Romalılar bu anlaşmayı bozarlarsa *İupiter* de onları böylece vursun!" diye bağırırlardı.

Lara. *(Roma)* Mercurius'la birleşerek Lar'ları meydana getiren su perisi... Ovidius buna *geveze* anlamında *Lalal* demiştir. *Bkz.* Lar'lar.

Lares. *Bkz.* Lar'lar.

Lar'lar. *(Roma)* Yol ağızlarını ve evlerin içini koruyan cin-tanrılar... Etrüsk asıllıdırlar. İlkin ailenin ata ruhunu simgelerlerdi. Her evde, delikanlı heykeli biçiminde bir *Lar* bulundurulurdu. Sonra, *yol ağızları* (*Lâ.* Compitum)'nın ve tarlaların koruyucusu olarak *Kompital Lar'lar* adını aldılar. Yol ağızlarında bunlara ufak tapınak kurulurdu, bayramlarına *Compitalia* denirdi. Ova sınırının koruyucuları olan *Arval kardeşler,* şarkılarında onlara ünlenirlerdi. Daha sonra kamu koruyuculuğuyla da görevlendirildiler ve özel tapımlardan devlet tapımına geçtiler. En sonunda bunların görevini sınır taşı fetişi *Terminus* yüklendi. *Bkz.* Lara, Penat'lar.

Lararium. *(Roma)* Lar'ların sunağı... *Bkz.* Lar'lar.

Lari'ler. *Bkz.* Lar'lar.

Laso. *(Yunan)* Asklepios'un beş kızından biri... *Bkz.* Asklepios.

Lat. *(Arap)* İslâmöncesinde Kâbe'de duran üç put-tanrıdan biri... Bu put-tanrıların öteki ikisi *Uzat* ve *Menat*'tır.

Latinos. *(Yunan)* Odysseus'un oğlu... Annesi de *Kirke*'dir. Romalılar onu *Latinus* adıyla Lâtinlerin atası saymışlardır. *Bkz.* Latinus,

Latinus. *(Roma)* Lâtin'lerin ilk kralı.. *Faunus*'un oğlu ve *Lavinia*'nın babasıdır. Kızı Lavinia'yı Latium'a gelmiş olan *Aeneas*'la evlendirir. Lâtin'ler böylelikle türerler. Lâtin'lerin *Aeneas* dedikleri *Aineias,* tanrıça *Aphrodite*'le Troia'lı *Ankhises*'in oğludur ve çok ünlü bir kahramandır. Roma'lılar böylelikle soylarını Yunan ve Troia kaynaklarına bağlamak istemişlerdir. *Latinus* ölümünden sonra *İupiter Latiaris* adıyla tanrılaştırılmıştır. *Bkz.* Latinos, Aineias, Lavinia, Amata.

Latium. *(Roma)* Aineias'ın ünlü savaşlarının geçtiği İtalya yarımadasındaki bölge... Bu savaş *Lavinia*'yla evlenmek isteyen Rutul'lerin kralı *Turnus*'la *Latinus* arasında çıkmış, *Aineias* bu savaşta Turnus'u öldürmüş. *Bkz.* Aineias, Latinus, Turnus, Lavinia, Amata.

Latmos. *(Yunan)* Ay-tanrıça Selene'nin sevgilisi Endymion'la seviştiği dağ... *Endymion* bu dağdaki bir mağarada sonsuz bir uyku uyurmuş. *Bkz.* Selene, Endymion.

Latona. *(Roma)* Leto'nun Lâtince adı... *Bkz.* Leto.

Latone. *Bkz.* Latona.

Laurentium. *(Roma)* Latinus'ün kralı olduğu Tiber nehri kıyısındaki bölge... Troia'lı kahraman *Aineias,* Troia savaşından kurtulan tek Troia'lı olarak, buraya gelir ve *Latinus*'ün kızı *Lavinia*'yla evlenir. Burada bir kent kurup karısının adını verir. Aineias'ın oğlu *Askanios,* Alba Longa krallarının atası olur. Roma'nın kurucuları *Romulus*'le *Remus* de bu kralların soyundan gelmişlerdir. Roma'lı tarihçi Livius, Aineias'ın Rutul'lerin kralı *Turnus*'la yaptığı savaşta gökgürültüleri ve yıldırımlar arasında karanlık bulutlara karışıp tanrılaştığını anlatır. Roma'lılar böylelikle kaynaklarını kahraman Troai'lılara ve Aineias yoluyla tanrıça *Aphrodite*'e bağlamak istemişlerdir. *Bkz.* Aineias, Askanios, Latinus, Alba Longa.

Lavatia. *(Roma)* Kybele bayramının altıncı günü... Mart ayının yirmi yedinci gününe rastlayan bu bayram günü, *Kybele*'nin gümüş heykeli törenle tapınağından alınarak nehirde yıkanırdı. *Lavatia* sözcük anlamında *yıkanış* (vaftiz, gusül abdesti) demektir. *Bkz.* Megalesia.

Laverna. *(Roma)* Cehennem tanrıçası... Hırsızların koruyucusudur. Roma'da kötü ruhların uğrağı sayılan Via Salaria'da bir tapınağı vardır.

Lavinia. *(Roma)* Kral Latinus'ün kızı ve Aineias'ın karısı... Babası onu *Aineias* (Romalılar ona *dindâr Aineias* anlamında *Pius Aeneas* derler)'a vermek istiyordu. Oysa Rutul'lerin kralı *Turnus*'la nişanlıydı ve annesi *Amata* da bu nişanı destekliyordu. Aineias bu yüzden Turnus'la savaştı ve onu öldürdü. *Lavinia* Troia'lı kahramanla evlendi ve onun ölümünden sonra *Silvius*'u doğurdu. Roma inançlarında, Aineias'ın daha Troia'dayken doğmuş olan oğlu *Askanios*'un da Lavinia'dan doğmuş olduğu belirtilir. Romalılar *Askanios*'a *Ascania* derler. *Romulus*'un büyükannesi olduğuna da inanılır. *Bkz.* Latinus, Aineias, Askanios, Laurentium, Lavinium.

Lavinium. *(Roma)* Aineias'ın, karısı Lavinia adına kurduğu kent... *Bkz.* Lavinia.

Lazar. *Bkz.* Azir.

Leandros. *(Yunan)* Abydos kralının oğlu... Rahibe *Hero*'yla yaşadığı gizli aşkıyla ünlüdür. *Leandros'la Hero Efsânesi*, Homeros'tan çok önce yaşamış olan *Musaios* adlı mitolojik bir ozan tarafından yazılmıştır. Bu ozanın Orfizmin kurucusu sayılan *Orpheus*'un yetiştirmesi olduğuna inanılır. Öykü, mitolojik aşk öykülerinin en güzellerinden biridir. Ünlü İngiliz ozanı Lord Byron bu öykünün doğruluğunu tanıtlamak için Çanakkale Boğazı'nı yüzerek geçmiştir. Çünkü akıntılar yüzünden Boğaz'ın yüzerek geçilemeyeceği, bundan öttürü de öykünün uydurma olduğu ileri sürülmüştü. *Bkz.* Hero, Orpheus.

Learkhos. *(Yunan)* İno'yla Athamas'ın oğlu... *Dionysos*'la beraber büyütülmüş. *Hera*'nın çıldırtması üzerine babası *Athamas* onu bir geyik sanıp öldürmüş. *Bkz.* Athamas, İno, Melikertes.

Learkos. *Bkz.* Learkhos.

Lectisternium. *(Roma)* Tanrılara sungu töreni... *Yatak* anlamındaki *lectum* ve *örtmek* anlamındaki *sternere* sözcüklerinden yapılmıştır. Eski Roma şölenleri yataklar sermek ve yatakların yanına içki ve yiyecek masaları donatmak yoluyla yapılırdı.

Leda. *(Yunan)* Zeus'ün kendisiyle sevişmek için kuğu kılığına girdiği, İsparta kralı Tyndaros'un karısı... Tanrılaştırılmış ve Lakonia'da tapılmıştır. Güzel *Leda*'nın *kuğu-Zeus*'le birleşmesinden iki büyük yumurta doğmuş, bu yumurtalardan da ünlü çifte ikizler çıkmıştı. *Bkz.* Kastor, Polydeukes, Helene, Klytemnestra.

Legalisma. *(Yunan)* Tanrısal yasalara uyma... *Tören kurallarına uyma*'yı dile getiren *ritualisma*'yla birlikte Arkaik Yunan dininin ilk temellerindendir. *Legalisma* özellikle Hesiodos'un yapıtlarında belirir. Hesiodos, *Zeus*'ün ve onun dizinin dibinde oturan *Dike*'nin koruduları *tüze* (adâlet)'yi savunur. *Bkz.* Zeus, Dike.

Leh. *(Polonez)* Polonya'lıların ilk mitolojik kahramanı... İ.S. V. yüzyılın sonlarında Orta Avrupa'da Odra ve Vistül bölgelerine batıdan gelip yerleşen Polan'lar, Vislan'lar, Pomeran'lar vb. gibi Slav gruplarının meydana getirdikleri Polonya, *Lehistan* adını bu mitolojik kahramandan alır.

Lelelks. *(Yunan)* Lakonia'nın ilk mitolojik kralı... Leleg'ler adlarını ondan almışlar.

Lelvani. *(Hitit)* Savaş-tanrı... Hitit inançlarına göre savaşları o yönetir ve dilediğine kazandırırmış.

Lemniades. *(Yunan)* Limni adalı kadınlar... Tanrıça *Aphrodite* kendisine tapmadıkları için onları kötü kötü kokmakla cezalandırmıştır. Kocaları da onları bırakıp Trakya'lı kadınlarla yaşamaya başlamış. Onlar da kocalarını öldürmüşler ve bir kadınlar devleti kurmuşlar, devlet başkanlığına da içlerinden *Hypsipyla*'yı getirmişler. *Argonaut'lar* ünlü yolculukları sırasında bir süre bu kadınlarla yaşamışlar, *İason*'un kraliçelerinden iki oğlu doğmuş. Ünlü ozan *Orpheus* da bu gemicilerin arasındaymış, gemiciler onun öğüdüne uyarak *Kabir'ler*'in gizli dinine girmişler. *Bkz.* Lemnos, Argonaut'lar.

Lemnos. *(Yunan)* Birçok mitolojik öykünün üstünde geçtiği Limni adası... Ünlü *Kabir'ler* de bu adalıydılar. *Bkz.* Lemniades, Kabir'ler.

Lemures. *(Roma)* Düşman ölüler... Geceleyin hayvan biçiminde görünüp yaşayanları korkuturlarmış. Bunları yatıştırıp kötülüklerine engel olmak için 9, 11 ve 13 mayıs günleri törenler yapılırdı. Bu törenlerde bakla atılıp gürültü çıkararak *Lemur'ler* korkutulmaya çalışılırdı. Uğursuz sayılan bu tören günlerinde bütün tapınaklar kapatılır, düğün ve başkaca eğlenceler

yasaklanırdı. *On üç* sayısının uğursuzluk nedenlerinden biri de budur. *Bkz.* Lemuria.

Lemuria. *(Roma)* Lemur'leri yatıştırma töreni... *Bkz.* Lemures.

Lemur'ler. *Bkz.* Lemures.

Lenaia. *(Yunan)* Atina'da ocak ayında Dionysos onuruna yapılan bayram... *Bkz.* Dionysos.

Leokorion. *(Yunan)* Leos'un üç kızı adına Atina'da kurulan tapınak... *Bkz.* Leos.

Leos. *(Yunan)* Atina'yı vebâ salgınından korumak için üç kızını kurban eden kişi... *Bkz.* Leokorion.

Lepreos. *(Yunan)* Poseidon'un torunu... *Herakles* tarafından öldürülmüş. *Bkz.* Poseidon, Herakles.

Lerna Yılanı. *(Yunan)* Lerna bataklığında yaşayan sayısız başlı yılan... *Hydra* adını taşıyan bu yılanı öldürmek *Herakles*'in ünlü on iki işinden biridir. Herakles önce bu yılanın bütün başlarını koparmış, ne var ki hep kopan başın yerine iki yeni baş çıkıyormuş, bu yüzden kestiği başın kopan yerini kızgın ağaç kütükleriyle dağlamış ve yılanın üstüne altından kalkamayacağı kadar kocaman bir kaya fırlatmış. Herakles'in ünlü okları, yılanın zehrine batırıldığından, bundan sonra hep öldürücü olmuşlar. *Bkz.* Hydra, Herakles.

Lerna Çeşmesi. *(Yunan)* Poseidon'un üç çatallı mızrağını kayalara saplayarak meydana getirdiği kaynak... Bu olay, *Danaos* kızlarından *Amymone*'nin kendisini kovalayan *Satyr*'den kurtarılması sırasında olur. *Bkz.* Poseidon, Amimone.

Lerne Hydra'sı. *Bkz.* Lerna Yılanı.

Lesbos. *(Yunan)* Lapithes'in oğlu... Lesbos (Midilli) adası adını ondan almış. *Bkz.* Methymna.

Lete. *Bkz.* Lethe.

Lethe. *(Yunan)* Eris'in kızı... *Unutmak* demektir. *Hades*'te bir pınar olmuş, suyunu içenler geçmiş yaşamlarını unuturlarmış. *Bkz.* Eris, Hades.

Leto. *(Yunan)* Zeus'ün karılarından biri... *Apollon*'la *Artemis*'in annesidir. Titan *Koios*' la *Phoibe*'nin kızıymış. Çocukları onu dev *Tityos*'a karşı korumuşlar. *Niobe,* kendisinin on dört çocuk doğurmasına karşılık onun sadece iki çocuk doğurabildiğini söyleyerek onu kışkırtmış ve on dört çocuğu bu yüzden öldürülmüş. *Bkz.* Artemis, Apollon, Niobe, Zeus, Hera.

Leuke. *(Yunan)* Ölümünden sonra Akhilleus'ün Helena'yla seviştiği ada... *Bkz.* Akhilleus, Helena.

Leukippe. *(Yunan)* Thestor'un kızı ve Theonoe'nin kız kardeşi... *Bkz.* Theonoe.

Leukippos. *(Yunan)* Aphrodite'in öfkesine uğrayarak kız kardeşine âşık olan kahraman... Lykia'lı *Ksanthios*'un oğludur. Kız kardeşinin aşkı yüzünden babasını öldürmüş. İki kardeşin gizlice sevişmelerini de anneleri sağlamış. *Bkz.* Ksanthios.

Leukothea. *(Yunan)* İno'nun deniz tanrıçası olarak aldığı ad... *Ak köpük tanrıçası* demektir. *Dionysos*'u büyüttüğü için *Hera*'nın hışmına uğrayarak kendini denize atmıştı, böylece deniz tanrıçası oldu. *Bkz.* İno, Dionysos, Hera.

Leukothoe. *(Yunan)* Apollon'un ayçiçeğine dönüştürdüğü kız... Bâbil kralı *Orkhamos*'un kızıymış, *Helios*'la seviştiği için râhibe *Klytia* tarafından babasına fitnelenmiş, babası da onu diri diri gömdürmüş. *Bkz.* Helios.

Levanis. *(Hitit)* Fırtına-tanrının kız kardeşi... *Bkz.* Zas Hazuna.

Levh-i Mahfûz. *(İslâm)* Yaratma olayından önce evrende bütün olacak şeyleri tanrının yazdığına inanılan yazıt... Müslümanların kutsal kitabı *Kur'an*'ın da onun bir parçası olduğuna inanılır. Kadercilik anlayışının ürünü olan bu deyim Kur'an'ın Bürûç sûresinin 22. âyetinde geçer. Örneğin *Câferiyye* mezhebine göre Kur'an *Levh-i mahfûz*'da yazılmıştır, ancak biz insanlara gönderilen bölümü onun aynı değildir. Ebû Hanîfe ve Ebû Mansur Mâtürîdî'ye göre de insanların bütün kaderi onda genel çizgileriyle yazılıdır, somut olaylar hâlinde yazılmış değildir, ne var ki bu somut olaylar o genel kadere uygun olarak gerçekleşir. *Bkz.* Kur'an, Kader.

Levi. *(Yahudi)* İsrâil'lilerin atası... Peygamber *Yâkub*'un üçüncü oğludur. *İsâ*'nın havârîlerinden *Matta* da bu adla anılır. *Bkz.* Yahudilik.

Leviathan. *(Fenike)* Canavar... Fenike mitolojisinin bu canavarı Yahudilik ve Hıristiyanlıkta ünlenmiştir. Yahudilerin kutsal kitabı *Eski Ahid*'in Eyyûb'un kitabında timsah biçiminde anlatılır. *İsâ*'nın Apokalips'inde de tanrıya başeğeceği bildirilir. Yorumculara göre putataparlığın ve çoktanrıcılığın gücünü simgeler. Hıristiyan inançlarına göre *Mesih,* dünyaya geldiğinde onu parçalayacak ve tanrısal bir şölende bölüştürerek herkese yedirecekmiş. *Bkz.* Mesih.

Levi'liler. *(Yahudi)* Tanrı hizmetçileri sayılan İsrâil kabîlelerinden biri... Yahudilerin Mısır'dan çıkışları sırasında tanrıya bağlılığıyla tanınmıştı. Sonraları başka kabîlelerden de dincilerin katılmasıyla meydana gelen râhip yardımcılığı görevini alanlar bu adla anıldı. Râhiplik *Hârûn* oğullarına özgü bir ayrıcalıktı. *Tevrat*'ın üçüncü kitabı da bu adı taşır. *Bkz.* Yahudilik.

Leylâ'yla Mecnûn. *(İslâm)* Ünlü İslâm öykülerinin birbirlerine tutkun kız ve erkek iki kahramanı... İslâm inançlarına göre *Leylâ,* Leylâ binti Mehdi bin Sad el Amirî; sonradan *deli* anlamında *Mecnûn* adını alan delikanlı da Kays bin el Mulavvah el Amirî'dir. Çocuk yaşlarında birbirleriyle sevişirler, ama aileleri evlenmelerine engel olur. Başkasıyla evlendirilen Leylâ kederinden ölür, Mecnûn'un ölüsünü de onun mezarının üstünde bulurlar. Çeşitli Arap, Acem ve Türk sanatçılarınca işlenen bu öykünün en ünlüsü Fuzûlî'nindir. Pek çok değişik anlatımları vardır.

Lha. *(Tibet)* Tanrı... Tibet dilinin bu terimi, Sanskritçenin *Deva* kavramını karşılar. *Bkz.* Deva.

Li. *(Çin)* Konfüçyüsçülüğün yedi erdeminden biri... *Bkz.* Konfüçyanizm.

Liber. *(Roma)* Dionysos'un Lâtince adı... Dişi *Libera*'nın karşılığıdır, bir anlamda karısı tanrıça Libera'yla birlikte *Liber Pater tapımı* Roma'nın en önemli tapımlarından biridir. Bağcılığın koruyucusu ve verimliliğin tanrısıdır. *Bacchus* adıyla *Dionysos*'la bir tutulmuştur. Aslında Orta İtalya'nın eski bir tanrısıdır. *Bkz.* Libera, Liberalia.

Libera. *(Roma)* Liber'in dişisi... Yunanlı tanrıça *Kore* (Buğday kız)'yle aynı kökten olan *Demeter*'in Lâtinleştirilmiş biçimi *Ceres*'le bir tutulmuştur. Aslında Orta İtalya'nın eski bir tanrıçasıdır. Romalıların *Ceres, Liber* ve *Libera*'ları Yunanlıların *Demeter, Dionysos* ve *Kore*'lerini karşılar. Ne var ki Lâtinler *Demeter-Ceres*'le *Libera-Kore*'yi de birbirine karıştırmışlardır. Her üç tanrı için (Ceres, Liber, Libera) İ.Ö. 493 yılında yaptıkları tapınak *Aedes Cereris* adıyla anılır. Aventi'nin kuzeyinde yapılan bu tapınak pleblerin din ve politika merkezleriydi. *Bkz.* Liber, Liberalia.

Liberalia. *(Roma)* Genel verimlilik tanrıları tapımı bayramı... Mart ayının on yedisinde kutlanırdı. Bu bayramda on yedi yaşına girmiş olan delikanlılara erkeklik simgesi olan *Toga virilis* verilirdi. Daha sonra utanmayı kaldıran gece âyinleri *Bacchanalia*'lar kutlandı. Ayrıca nisan ayında da *Cerialia* (Ceres bayramı) kutlanırdı. *Bkz.* Liber, Libera.

Libero. *Bkz.* Liber.

Liber Pater. *Bkz.* Liber.

Libertas. *(Roma)* Özgürlük-tanrıça... Ormanların ve kaynakların koruyucu tanrıçası *Feronia,* tapınağında köleler azatlandığından, onunla bir tutulmuştur. *Bkz.* Feronia.

Liberten'ler. *(Hıristiyan)* Bilimi dinden ayırmayı ve bilimsel olanın dinsel olanla çelişmesinde dinsel olana inanmamayı savunan özgür düşünceliler... Bu özgür düşüncelilere XVII. yüzyılda *liberten* (Fr. Libertin) adı verildi. *Bkz.* Din.

Libitina. *(Roma)* Ölüm töreni-tanrıça... *İstek* anlamına gelen Lâtince *libido*'dan türediği sanıldığından tanrıça *Venüs*'le karıştırılmıştır. *Bkz.* Venüs.

Libya. *(Yunan)* Epaphos'un kızı peri... Kuzey Afrika adını ondan almış. *Poseidon*'la birleşip Fenike'nin kurucusu *Agenor*'la Mısırın kurucusu *Belos*'u doğurmuş. Romalılar nasıl *Aineias* yoluyla kendilerini Yunanlılara bağlamışlarsa Yunanlılar da böylece bütün Afrika'yı kendilerine bağlıyorlar. Yunan inançlarına göre güneş tanrısı *Helios*'un oğlu *Phaeton* bir gün babasının arabasını alarak gökte dolaşmaya çıkmış, ama arabayı yönetemediğinden *Libya*'nın üstüne düşecekmiş gibi yaklaşmış, o da ısıdan kavrulup çöl olmuş, Habeşler de bu yüzden kapkara kesilmişler. *Bkz.* İo, Epaphos, Belos, Agenor, Phaeton, Europe, Kadmos.

Likhas. *(Yunan)* Herakles'in kaya hâline dönüştürdüğü arkadaşı... Euboia yakınındaki Likhades adaları adını ondan almış. *Bkz.* Herakles.

Likomedes. *Bkz.* Lykomedes.

Likurgos. *Bkz.* Lykurgos.

Lilith. *(Yahudi)* Âdem'in ikinci karısı olduğuna inanılan dişi cin... Yahudi inançlarına göre ilk erkek-insan *Âdem*'in *Havvâ*'dan sonra birleştiği bu dişi cin birçok cinler doğurmuş. Bu dişi cini de tanrı balçıktan yaratmış. Yorumcular onun Asûr-Bâbil inançlarından aktarıldığını ileri sürmektedirler. *Bkz.* Âdem.

Lima Vaktu. *(İslâm)* Endonezya'da yaşayan Sasak kabîlesinin İslâmlık anlayışında beş vakit namazın adı... Müslümanlığın sadece namaz ilkesini benimseyip öbür ilkelerini yadsıyan bu anlayış, kendine özgü bir Müslümanlığı dile getirir. *Lima vaktu,* Sasak'ların dilinde *beş vakit* demektir. *Bkz.* Müslümanlık.

Limni. *Bkz.* Lemnos.

Linga. *(Hint)* Tanrı Siva'nın fallus (erkek örgeni) biçimi... *Lingam* da denir. Taştan yapılır, tapımdan sonra kırılırmış. Hint'lilerin *fallus tapımı*'nın en önemli simgesidir. *Siva*'nın yaratıcılık yönünü simgeler. Siva'ya bu yüzden *Siva Linga* da denir. Tanrı Siva, hem var eden hem yok eden bir güç olduğundan kendisine perhizlerle tapıldığı gibi cinsel birleşmelerle de tapılırdı. *Bkz.* Siva, Fallus Tapımı, Erkek Örgeni.

Lingam. *Bkz.* Linga.

Linkeus. *Bkz.* Lynkeus.

Linos. *(Yunan)* Trakya'lı ozan... Kimi anlatımlarda *Kalliope*'nin oğlu, kimilerinde *Orpheus*'un kardeşi, kimilerinde *Psamathe*'nin *Apollon*'dan olma oğlu olduğu ileri sürülür. Ama tüm anlatımlarda *ağıt*'ı simgeler. Ağıt yakmakta öylesine ustaymış ki Apollon'la boy ölçüşmüş, tanrı da onu kıskanıp öldürmüş. Kimi anlatımlarda da *Herakles*'in müzik öğretmeni olduğu ve kaba güçlü kahramanın ondan işittiği azarlara dayanamayıp onu öldürdüğü bildirilir. *Bkz.* Kalliope, Orpheus, Psamathe, Apollon, Herakles.

Linos Törenleri. *(Yunan)* Salgın hastalıklardan korunmak için yapılan yas törenleri... *Linos*'la annesi *Psamathe* adına yapılan bu törenlerde ağıtlar söylenir, köpekler öldürülürmüş. *Bkz.* Linos, Psamathe.

Lir. *(Yunan)* Tanrı Hermes'in icâdettiğine inanılan saz... Orfik dinin kurucusu *Orpheus* da bu sazı çalarak *Argo* gemicilerini güçlendirirmiş, hattâ onları Marmara'nın Karadeniz Boğazı'ndaki birbirlerine kilitlendiğine inanılan kayalıklardan (Symplegad kayalıkları) bu sazın tellerinden çıkardığı tatlı seslerle güçlendirerek geçirtmiş. *Bkz.* Kaplumbağa.

Lisianassa. *(Yunan)* Poseidon'un ölümlü karısı... Mısır kralı *Busiris*'in de annesidir. *Bkz.* Busiris, Poseidon, Libya.

Litai. *Bkz.* Lita'lar.

Lita'lar. *(Yunan)* Suç işleyenlerin tövbe yakarmalarını simgeleyen Zeus kızları... Suç işleten tutku-tanrı *Ate*'nin ardından topallaya topallaya yürürlermiş. Yunanca *Litai* adıyla anılırlar. Homeros'un anlattığına göre buruşuk yüzlü, şaşı gözlüymüşler. Topal oldukları için hiçbir zaman Ate'ye yetişemediklerinden suç her zaman işlenecek, ama ardından da her zaman tövbe gelecekmiş. *Bkz.* Ate.

Lituus. *(Roma)* Kâhinlerin taşıdıkları asâ... Bu asâ, önceleri Anadolu tanrılarınca taşınırmış.

Lityerses. *(Yunan)* Midas'ın oğlu... Ekin biçmede ustaymış, Phrigya'ya kim gelse kendisiyle boy ölçüşmeye çağırır, yenince de kafasını kesermiş. Sonunda *Herakles* onun kafasını kesmiş. *Bkz.* Miras, Herakles.

Liya. *(Yahudi)* Peygamber Yâkub'un karısı... *Levi* (ki *Lavi* ve *Lava* da denir)'nin de annesidir. Öbür çocuklarının adı *Yahuda, Esahir* ve *Zabun*'dur. *Bkz.* Levi.

Lodur. *(İskandinav)* Alev-tanrı... Işık-tanrı *Hoenir*'le birlikte büyük tanrı *Votan*'ın peşinde dolaşırlarmış. İlk erkek *Ask*'la ilk kadın *Embla*'yı dişbudak kütüklerinden meydana getirmekte Votan'a yardım etmişler. *Bkz.* Votan, Ask, Embla.

Logos. *(Yunan)* Platon terminolojisinde idea'ların kaynağı olan tanrı... Antikçağın büyük düşünürü Herakleitos tarafından varlığın yasası olarak *evrensel zorunluk* anlamında ileri sürülen ve *us*'la *bilgi* anlamlarını dile getiren bu kavram, Platon felsefesinde ve onu izleyen Yeni Platoncularda *tanrı* anlamına kaydırılmıştır. Hıristiyanlar da onu *kutsal ruh* anlamında tanrılık üçlüğün bir yanı saymışlardır. Açıkça, "bütün varlıklar için aynı olan bu düzen ne tanrılar ne de insanlarca yaratıldı" diyen Herakleitos'ta bu tanrılık anlam yoktur. Bundan başka Herakleitos, mitolojik tanrılar ozanı Hesiodos'u "yalancılar şâhı" olarak niteler. Herakleitos'a göre *logos*, ilk eleman saydığı *ateş*'i devrindiren *düzen*'dir. "Her şey ateşe, ateş de her şeye dönüşür" der. İşte bu *logos*'un zorunluğudur, bir evrensel zorunluktur. *Ateş* (*Yu.* Pyr)'i de Thales'in *su*'yuyla Anaksimenes'in *hava*'sından daha sürekli bir devinme içinde gördüğünden bir eleman saymıştır. Özce devingen olan ateş her şeyin ilkesi olursa her şeyin devinmekte olduğu daha kolaylıkla anlaşılır, demek ister. *Bkz.* Tanrı.

Lo-Han. *(Çin)* Ermiş... *Bkz.* Ermiş.

Lohengrin. *(Alman)* Parsifal'in oğlu... *Graal*'in aranmasını konu edinen Alman efsânelerinin kahramanıdır. *Loherangrin* de denir. Brabant prensesini düşmanlarının elinden kurtarır ve kendisinin kim olduğunu sormaması şartıyla onunla evlenir. Ne var ki prenses bir gün dayanamayıp bunu sorar, o da bir kuğunun çektiği sandalla oradan uzaklaşarak kaybolur. *Bkz.* Parsifal, Kutsal Taş, Graal.

Lohrasp. *(İran)* İran'ın mitolojik kralı... İran mitolojisinin temel yapıtlarından olan Firdevsî'nin *Şehnâme*'sinde *Keyhüsrev*'in oğlu ve

Güştasb'ın babası olarak tanıtılır ve kahramanlıkları anlatılır.

Lokapala. *(Hint)* Brahmanizmin ikinci derecedeki tanrıları... *Dünyanın koruyucusu* anlamındadır. *Purana*'larda sekiz tane oldukları yazılıdır. Meru dağında oturur, dört ana yönle onların arasındaki dört ara yönden dünyayı yönetirlermiş. *Bkz.* Brahmanizm.

Loki. *(İskandinav)* Kötülükçü cin... Tanrılara çeşitli tuzaklar kurarak eğlenirmiş. Tanrı *Odin*'in oğlu *Balder*'i o öldürür. Kurt *Fenris* onun oğludur. Karısı da *Sigyn*'dir. Balder'in ölümünden sonra tanrılarla kıyasıya bir çatışma içine girer, kendine bir kale yapar, kaleden dışarı yayınbalığı kılığında çıkar. Balık ağını da o icâdetmiş, ne var ki tanrılar onu kendi icâdettiği bu ağla yakalamışlar. Tanrılar onu bir mağaraya kapatırlar, başının üstüne de sürekli olarak zehrini akıtan bir yılan asarlar. İskandinav inançlarında *Loki* dünyanın sonuna kadar burada kalacak, ancak dünyanın sonu geldiğinde oğlu Fenris'le birlikte özgür kılınarak tanrılara karşı savaşmasına izin verilecektir. *Bkz.* Fenris, Baldr, Hoder, Frigg.

Lokesvara. *(Hint)* Avalokitesvara'nın adlarından biri... *Dünyanın koruyucusu* anlamındadır. *Bkz.* Avalokitesvara.

Lokr'lu Aias. *Bkz.* Aias Oileos'oğlu.

Lotis. *(Yunan)* Lotüs çiçeği biçimine giren peri... Kendisini kovalayan *Priapos*'tan korunmak için çiçekleşmiş. *Bkz.* Priapos.

Lotophag'lar. *(Yunan)* Lotos meyvesini yiyenler... *Lotos yiyenler* anlamında *Lotophagoi* adıyla anılırlar. Troia dönüşünde *Odysseus*'un gemileri bunların ülkesine de uğramış, keşfe çıkardığı birkaç gemici de bu Lotos meyvesinden yemişler, meğer bu meyveyi yiyenler yurtlarını unuturlarmış, Odysseus onları güçlükle gemiye alabilmiş. Bu ülke Trablusgarp kıyılarının hemen karşısındaki Cerba adasıymış. *Bkz.* Odysseus.

Lotophagoi. *Bkz.* Lotophag'lar.

Lucifer. *(Roma)* Phosphoros'un Lâtince adı... *Işık tutucu* anlamındadır. Hıristiyanlık ilkin bu adı *İsâ*'yı nitelemek için kullandı, ortaçağ Hıristiyanlığıysa *şeytan*'ı bu adla niteledi. *Bkz.* Phosphoros, Şeytan.

Lucina. *(Roma)* Doğumları kolaylaştırdığından ötürü Juno'nun sanlığı... *Bkz.* Juno.

Ludi Publici. *(Roma)* Dinsel bayram oyunları... Bu oyunları râhipler yönetirdi. *Ludi circenses* adı verilen jimnastikli sirk oyunlarından *Ludi scaenici* adı verilen tiyatro oyunlarına kadar bütün oyunlar bu deyimin kapsamındadır. Tiyatro oyunlarından yerli oyunlara *Ludi Latini*, Yunan oyunlarına da *Ludi Graeci* adı verilirdi. Kapitol tapımında oynanan oyunlara *Ludi Capitolini*, ana tanrıça *Kybele* (Megale Mater) için yapılan oyunlara *Ludi Megalenses* denirdi.

Ludovik. *(Fransız)* Şarlman'ın oğlu... Fransızların ünlü *Şarlman Destanları*'ndan özellikle *Aimeri de Narbonne* ve oğlu *Guillaume d'Orange*'la ilgili olanlar imparatorluğun babadan oğula geçişinin öyküleridir. *Ludovik*, babasının yerini dolduracak bir yapıda değildir. Derebeyleri ikide bir başkaldırır, tahtı ele geçirmek isterler. Ludovik'i hep Guillaume korur. *Bkz.* Guillaume d'Orange, Şarlman, Aimeri de Narbone.

Luka. *(Hıristiyan)* İncil yazarı ermiş... *İsâ*'yla birlikte yaşamış olmakla beraber onun havârîlerinden değildi. Ermiş Pavlus'un arkadaşıdır. *Sinoptik* adı verilen *İncil*'lerden üçüncüsünü o yazmıştır. *Bkz.* İncil.

Luka'dan Önceki İncil. *(Hıristiyan)* Luka ve Matta İncil'lerinin ortak kaynağı olduğu varsayılan İncil... Luka ve Matta'nın Markos'da bulunmayan ortak yanları böyle bir *İncil*'in varlığını düşündürmüştür. Kimileri, örneğin Couchoud, bunun *Markion İncil*'i olduğunu ileri sürmüştür. Bu İncil, Hıristiyan edebiyatında *Luka'dan önceki İncil* adıyla anılır. *Bkz.* İncil.

Lukifer. *Bkz.* Lucifer.

Luna. *(Roma)* Ay-tanrıça... Yunan *Selene*'sinin çevirisidir, zamanla *Diana*'yla bir tutulmuştur. *Bkz.* Selene, Diana.

Lupercalia. *(Roma)* Her yıl şubat ayının 15'inde kutlanan Lupercus bayramı... *Bkz.* Lupercus.

Luperci. *(Roma)* Faunus râhipleri... Tanrı *Lupercus* zamanla tanrı *Faunus*'la bir tutulmuş ve *Faunus Lepercus* adıyla anılmıştır. *Luperci*'ler, Lupercus bayramında (Lupercalia) çırılçıplak dolaşırlar, yolda rastladıkları kadınları kamçılarlarmış. Böylelikle kadınların daha doğurgan olacaklarına inanılırmış. *Bkz.* Faunus, Lupercus.

Lupercus. *(Roma)* Çoban ve sürülerin koruyucusu tanrı... Zamanla *Faunus*'la bir tutulmuştur. Çok eski bir İtalya tanrısı olduğu halde sonradan Yunan etkisiyle *Pan*'a da benzetilmiştir. *Bkz.* Luperci, Faunus, Pan.

Lût. *(Yahudi)* Peygamber... İ.Ö. XIX. yüzyılda yaşadığı sanılır. Peygamber *Hârûn*'un oğlu ve peygamber *İbrahim*'in yeğenidir. Özellikle Ürdün bölgesindeki Sodom ve Gomore kentleri halkının erkekler arasındaki cinsel birleşme sapkınlığıyla uğraşmış, ama onları yola getirememiştir. Bu konu, İslâmların kutsal kitabı *Kur'an*'da da anlatılır. Tanrı, genç delikanlı kılığına sokarak meleklerini göndermiş, Sodom ve Gomore'liler onlara da saldırmış. Buna çok öfkelenen tanrı da bu iki kenti yerle bir etmiş, halkın başına kızgın taşlar yağdırmış. Müslüman Anadolu inançlarındaki gökten *taş yağacağı* dogması, bu öyküden kalmadır. *Bkz.* Yahudilik.

Lutherizm. *Bkz.* Protestanlık.

Luvi İnançları. *(Luvi)* İlkçağ Anadolu'sunda yaşamış Luvi'lerin dinsel yaşamları... Küçük Asya'nın güneybatısında Luvia adı verilen bölgede yaşamış olan Luvi'leri, İ.Ö. III. binyılda Anadolu'ya girmiş olan Hint-Avrupa ırkından Luvit'lerle karıştırmamalıdır. Luvi'lerin kendilerine özgü bir dilleri ve bağımsızlıkları vardı. O çağda Anadolu'da altı dil konuşuluyordu. Luvi'ler hakkında bütün bilgiler Hitit yazıtlarından öğrenilmiştir. Bu bilgilere göre *Hamanni, Arma* (Ay -tanrı), *Tivat* (Güneş-tanrı), *Tarhund* (Fırtına -tanrı) vb. gibi kendilerine özgü tanrıları olan bir çoktanrıcılık geliştirmişlerdir. Bu tanrılar zamanla Hitit'lerce de benimsenmiştir. Luvi'ler, Hitit imparatorluğunun yıkılışından sonra da Hitit geleneğini sürdürmüşlerdir.

Lyaios. *(Yunan)* Dionysos'un ek adı... *Bkz.* Dionysos.

Lydia. *(Anadolu)* Kybele'nin ili ve Omphale'nin yurdu olan Batı Anadolu bölgesi... Yunan mitolojisinde adı çok geçer. *Bkz.* Kybele, Omphale.

Lydos. *(Yunan)* Lydia'ya adını veren kahraman... *Bkz.* Lydia, Manes, Atys, Tyrrhenos.

Lykaia. *(Yunan)* Arkadia Apollon'unun bayramı... *Lykos* sözcüğü Yunanca *kurt* demektir. *Bkz.* Apollon.

Lykaios. *(Yunan)* Arkadia'nın Leykaion dağında tapınakları bulunduğundan ötürü Zeus, Apollon, Artemis ve Pan'ın ek adları... *Bkz.* Zeus, Apollon, Artemis, Pan.

Lykaon. *(Yunan)* Birçok mitolojik kişinin adı... Bunların en ünlüsü Arkadia kralı olandır, *Pelasgos*'un oğluymuş, *Zeus* onu kurt hâline dönüştürmüş. İkincisi bir Lykia'lıdır, *Pandaros*'un babasıymış. Üçüncüsü de *Priamos*'un oğludur, *Akhilleus* onu öldürüp Skamandros ırmağına atmış. *Bkz.* Akhilleus.

Lykia. *(Anadolu)* Yunan mitolojisinde adı çok geçen Anadolu'nun güneyinde dağlık bölge... *Bkz.* İobates, Stheneboia, Proitos, Bellerophon.

Lykomedes. *(Yunan)* Skyros adası kralı... *Akhilleus,* babası tarafından onun sarayında saklandığı sırada, kızı *Deidameia*'ya âşık olmuş, ondan *Neptolemos* ya da *Pyrros* adlı bir oğlu olmuş. *Bkz.* Akhilleus.

Lykophron. *(Yunan)* Nestor'un oğlu... *Hektor*'un eliyle öldürülmüş, *Aiakos*'un da dostuymuş. *Bkz.* Nestor, Hektor.

Lykos. *(Yunan)* Birçok mitolojik kişinin adı... En ünlüsü Thebai kralı olandır, *Zeus*'ün ikizleri tarafından öldürülmüş. İkincisi Maryandyn'lerin kralıdır, ünlü *Argo* gemicileri onun ülkesinde iyi karşılanmışlar. Üçüncüsü Lykia'ya adını veren bir râhiptir, *Apollon Lykaios* tapımını o kurmuş. *Bkz.* Argonaut'lar, Lykaios.

Lykurgos. *(Yunan)* Trakya kralı... Edon'ların kralıymış, *Dionysos*'u kovduğu için gözleri oyulup parçalanarak cezalandırılmış. Isparta'nın mitolojik yasacısı da bu adı taşır. *Likürg yasaları* adıyla anılan bu yasaların Khilon tarafından yazıldığı, bu adın da *Apollon Lykurgos*'a bağlamak amacıyla Isparta aristokrasisince uydurulduğu sanılmaktadır. *Bkz.* Dionysos, Apollon.

Lyngeus. *Bkz.* Lynkeus.

Lynkeus. *(Yunan)* Birkaç mitolojik kişinin adı... Bunların en ünlüsü *Danaos*'un elli kızı tarafından öldürülen *Aigyptos*'un elli oğlundan tek kurtulmuş olanıdır, Danaos kızı *Hypermestra* onu sevdiği için kurtarmış. İkincisi *İdas*'ın kardeşidir, birlikte *Kalydon* avına ve *Argonaut'lar* seferine katılmışlar. Üçüncüsü gözlerinin keskinliğiyle ünlü bir Argonaut'dur, *Apharеus*'un oğluymuş. *Bkz.* Aigyptiad'lar, Hypermestra, İdas, Argonaut'lar.

Lyrkos. *(Yunan)* İo'yla evlenmek isteyenlerden bir delikanlı... *Zeus* kızı kaçırınca peşlerine düşer, bütün dünyayı dolaştığı halde *İo*'yu bulamaz, sonunda Kaunos kentine yerleşir ve kralın kızı *Heilebie*'yle evlenir. *Bkz.* İo, Heilebie.

Lysianassa. *Bkz.* Lisianassa.

M

Ma. *(Sümer)* Ana tanrıça Kybele'ye Sümerlerce verilen ad... *Marienna* da denilmiştir. *Kybele*'nin Sümerlerden çok önce Anadolu'da var olduğu Çatalhöyük kazılarından anlaşılmıştır. *Bkz.* Kybele.

Maad. *(İslâm)* Ötedünya... İslâm felsefesinde bu dünyanın işlerini düşünen usa *akl-ı maaş*, ölümden sonraki dünyanın işlerini düşünen usa *akl-ı maad* denir. *Bkz.* Ahret.

Maat. *(Mısır)* Tüze-tanrıça... İkiz kardeşi *Şu*'yla birlikte *güneş*'in çocuklarıydılar. Eski Mısırlılar *Maât*'ı ölüleri yargılayan kurulun başkanı saymışlardır.

Mâbet. *(Genel)* Tapım için özel olarak yapılmış yapı... Müslümanların *câmi*'si, Hıristiyanların *kilise*'si, Yahudilerin *havra*'sı birer *mâbet*'tir. *Tapınak* sözcüğüyle Türkçeleştirilmiştir. Sözcük, *tapım* anlamındaki Arapça *ibâdet* sözcüğünden türemiştir. Tasavvuf dilinde insansal *gönül* anlamındadır. *Bkz.* Mâbûd.

Mâbûd. *(Genel)* Kendisine tapılan... *Mâbet* sözcüğüyle aynı kökten türemiştir. Tektanrıcı dinlerde *mâbut*, tanrı'dır. Putataparlarda putlar da *mâbut* sayılır. *Bkz.* Mâbet, Mâbûde.

Mâbûde. *(Genel)* Kendisine tapılan dişi... *Tanrıça* ya da *ilâhe* de denir. *Bkz.* Mâbûd.

Madhyamika. *(Hint)* Evrende her şeyin boş ve insan için hiçbir şeyin değmez olduğu inancı... İ.S. I. yüzyılda Nagarcuna adlı bir düşünür tarafından geliştirilmiş. Budacı bir inançtır. *Bkz.* Budizm.

Madri. *(Hint)* Pandu'nun ikinci karısı... Birinci karısının adı da *Kunti*'dir. Yalvarılarının tanrılarca kabul edilmesinden sonra kısırlığı kaldırılan kocası *Pandu*'dan *Nakula* ve *Sahadeva* adlı ikizleri doğmuştu. Kunti'nin üç oğluyla birlikte bu beş çocuk Hint mitolojisinin ünlü düşman ailelerinden Pandava'ların ünlü kahramanları olacaklardır. *Bkz.* Pandu, Pandava, Kuruidi, Bharata, Mahabharata, Nakula, Sahadeva, Argiuna, Yudhisthira, Bhima.

Magna Mater. *(Roma)* Tanrılar anası... *Kybele*'ye Roma'da verilen addır. Anadolu'lu, tanrılar ve tanrıçalar anası Kybele, İ.Ö. 204 yılında Roma'ya getirildi. Kara taş-fetişine Palatin'de bir yer ayrıldı. Roma Doğu'lu tapım (*Lâ.* Sacra Peregrina)'ının ilk tanrısı odur. *Bkz.* Kybele.

Magnes. *(Yunan)* Magnesia (Manisa)'lılara adını veren kahraman... *Aiolos*'la *Enaretes*'in oğludur. *Bkz.* Aiolos.

Mağara. *(Genel)* Çoğunlukla kutsal sayılan yer oyuğu... İlkçağ tapımlarında *mağara*'lar genellikle kutsal sayılmıştır. Birçok tanrı ve tanrıçalara adanmış mağaralar olduğu gibi büyü ve kehânet işlemleri de mağaralarda yapılırdı. Ayrıca devlerin ve cinlerin mağaralarda barındıklarına inanılmıştır. *Cacos* ve *Polyphemji* gibi devlerin mağaralarda oturdukları inancı, bunun birçok örneklerinden biridir. Eski Anadolu inançlarına göre *Apollon*, ünlü müzik yarışmasında kendisini yenen *Marsyas*'a o kadar kızmış ki derisini yüzüp Çine çayının kaynağındaki mağaraya asmış, sonra da pişman olarak onun flütünü kendi flütüyle birlikte *Dionysos*'un mağarasına götürmüş. *Mithra* dininde olduğu gibi birçok tapımlar da mağaralarda yapılırdı. Antikçağlı düşünür Platon bile öğretisini tanıtlamak için ileri sürdüğü örneği *mağara* (*Fr.* Caverne)'da verir. İlk sanat ürünleri de ilk insanlar tarafından mağaralarda yapılmıştır. Dinsel ve büyüsel amaçlarla çizilmiş bu *mağara resimleri* (*Fr.* Peintures du caverne) mağaraların kutsallığını tanıtlamaktadır. *Bkz.* Dev, Cin.

Mah. *(Anadolu)* Eski bir tanrıça... Güzelliğiyle ünlüymüş.

Mahabarata. *Bkz.* Mahabharata.

Mahabharata. *(Hint)* Hint mitolojisinin Veda'lar ve Ramayana'yla birlikte üç önemli kaynağından biri... İki yüz bini aşkın dizesi ve on sekiz bölümüyle *Bharata'nın büyük şiiri* anlamındaki *Mahabharata* destanı, kardeş çocuklarından türeyen iki düşman ailenin, *Pandava*'larla *Kuruidi*'lerin savaşlarını anlatır. Bu arada, başta *Vişnu* olmak üzere, birçok tanrılar da olaylara karışarak taraflara yardım ederler. Bu savaşların yanında eski Hintlilerin din ve töre anlayışları bu şiirlerde derinlemesine işlenmiştir. *Veda'lar* döneminden hemen sonraki dönemde ve çok eski zamanlarda yazılmış olduğuna inanılan bu şiirler zamanla birçok değişikliklere uğramış ve düzeltilmişlerdir. Bununla beraber İ.Ö. IV. yüzyılda yazıldığı sanılan birçok bölümler bugün elimizde bulunmaktadır. Pandava'larla Kuruidi'lerin İ.Ö. X. yüzyılda yaşamış olduklarına inanılır. Şiirler, eski Hindistan'ın saz ozanları geleneğini yansıtır. Öyküler *Ugrasravas* adlı bir saz ozanı tarafından anlatılır, söylediğine göre bunları bilge saz ozanı *Vaisampayana*'dan dinlemiş, ona da ustası saz

ozanı *Vyasa* anlatmış. *Bkz.* Bharata, Bhagavad -Ghita.

Mahadevi. *(Hint)* Siva'nın tanrıça eşlerinden biri... Hint mitolojisinde tanrı *Siva*'nın bu eşlerine *Sakti'ler* denir. *Mahadeva* bunlardan biridir ve sözcük anlamında *büyük tanrıça* demektir. *Bkz.* Siva.

Mahâfetullah. *(İslâm)* Her işi düzenleyeceğine ve kötülükleri engelleyeceğine inanılan tanrı korkusu... *Korku* anlamına gelen Arapça *havf* sözcüğünden türetilmiştir. Dinler genellikle engellemeye çalıştıkları *ölüm korkusu*'nun yerine düzenleyici saydıkları *tanrı korkusu*'nu koymuşlardır. *Bkz.* Tanrı.

Mahamaya. *(Hint)* Buda'nın kendisinin rahminden dünyaya gelmeye karar verdiğine inanılan annesi... Budacı Hint inançlarına göre *Buda* birçok kez dünyaya gelmiştir. Son olarak dünyaya gelmeden önce *Yuşita* denilen tanrı katında oturuyormuş, Sakya kralı *Sudhoona*'yla karısı *Mahamaya*'nın oğulları olarak dünyaya gelmeye karar vermiş. Mahamaya bu karar üzerine bir anda Himalaya dağlarının en yüksek tepesine uçuvermiş, Buda orada ak bir bulut hâlinde onun karnına girmiş, doğduktan yedi gün sonra da Mahamaya ölmüş. *Bkz.* Buda.

Mahasanghika. *(Hint)* Budacılığın bir mezhebi... Gelenekçi Budacılarca sapkınlık sayılmıştır. Çünkü, İ.Ö. IV. yüzyılda kurulan bu öğretiye göre *Buda* bir insandır. *Bkz.* Buda, Budizm.

Mahatma. *(Hint)* Büyük ruh... Özellikle Hint ermişleri, genellikle de büyük Hint bilgeleri bu adla nitelendirilmiştir. Bu ermiş ya da bilgelerin başkalarını kurtarmak için kendilerini fedâ ettiklerine inanılır. *Bkz.* Ermiş.

Mahavira. *(Hint)* Dinsel anlamda büyük kişi... Genellikle mitolojik kişiler bu adla nitelenmiş ve anılmıştır. Jainizmin kurucusu din adamı *Vardhamana,* tanrı *Rama* vb. bu adla anılırlar. *Bkz.* Jainizm.

Mahayana. *(Hint)* Budacılığın iki büyük öğretisinden biri... *Büyük araba* anlamındadır. Öğreti, insanları doğru yola götüren bir *araba* sayılır. Büyük araba bütün toplumu doğru yola götürür, çünkü büyüktür, herkesi içine alır. Öteki, *küçük araba* anlamındaki *Hinayana* öğretisiyse küçüktür, ancak tek kişiyi içine alır ve onu doğru yola götürür. Daha açık bir deyişle, biri toplumsal kurtuluşu, öteki bireysel kurtuluşu öğretir. *Hinayana* ilk Budacılığı simgeler ve *eskilerin öğretisi* anlamında *Theravada* adıyla anılır. Budacılık *Hinayana*'dan *Mahayana*'ya doğru geliştirilmiştir. Ne var ki Hinayana gerçekten de *Buda*'nın öğretisine daha uygundur, kişiyi ancak kendi çabası kurtarabilir. Yenilerin öğretisindeyse kişiyi Buda ya da Buda'lar kurtarabilirler. Mahayana'da Buda tanrılaştırılmıştır. Sadece tanrılaştırılmakla da kalmayıp çoğaltılmış ve bir çeşit çoktanrıcılık meydana getirilmiştir. Bilgelik tanrısı *Mancusri,* şefkat tanrısı *Maitreya* vb. gibi birçok Buda'lar türetilmiştir. Kimi Mahayanacılar da Budacılığı Hıristiyanlığa benzetmişler,. günah çıkarma (*Skr.* Papadesana), üçleme (üç bedenli Buda: *Dharma-kaya, Sambhoga-kaya, Nirvana-kaya*) vb. gibi birçok Hıristiyanlık dogmalarını benimsemişlerdir. *Bkz.* Budizm, Hinayana, Vacrayana, Mahasanghika.

Mahlûk. *(İslâm)* Tanrı tarafından yaratıldıklarını inanılan bütün varlıklar... Sözcük olarak *yaratılmış* (halk edilmiş) demektir. İslâm inançlarına göre sadece tanrı *mahlûk* değildir, bütün varlıklar onun tarafından *mahlûk*'tur. Kutsal kitap *Kur'an*'ın da *mahlûk* olup olmadığı İslâm bilginleri arasında büyük tartışma konusu olmuştur. Örneğin Cehm bin Safvân'a göre Kur'an da yaratılmıştır, buna karşı Mâlik bin Enes'e göre o *kadîm* (ilksizlikten beri var)'dir ve kim onun *mahlûk* olduğunu söylerse hapsedilmelidir. *Bkz.* Yaratılış.

Mahlûkaat. *(İslâm)* Bütün yaratılmışlar... *Mahlûk* deyiminin çoğuludur. Özellikle *yaratılmışların en şereflisi* anlamında *eşref-i mahlûkaat* deyiminde geçer ve *insan*'ı nitelemek için kullanılır. *Bkz.* Mahlûk.

Mahşer. *(Genel)* Ölülerin kıyâmet günü dirilip hesap verecekleri yer... Bu inanç Yahudilik, Hıristiyanlık ve Müslümanlık gibi tektanrıcı büyük dinlerde ortaktır. Sözcük olarak *diriliş yeri* anlamındadır ve her üç dine göre de tanrı katındadır. Dünyanın sonu olan bir günde (Kıyâmet) insanlar dirilecek ve *mahşer*'de toplanarak dünyada yaptıklarının hesabını vereceklerdir. Bu anlayışa göre armağan ya da ceza, eşdeyişle *cennet*'e ya da *cehennem*'e gönderilme olayı, bu hesaptan sonra gerçekleşecektir. İnsanlar bu zamana kadar mezarlarında ölü kalacaklardır. Gene bu anlayışa göre armağan ya da ceza, ruhların dünyadaki bedenlerine kavuşmasından ve dünyadaki gibi canlanmalarından sonra gerçekleşecektir. Daha açık bir deyişle, cennet ya da cehennemdeki insan, dünyadaki insan olacaktır, armağan ya da cezasını dünyadaki

varlığıyla yüklenecektir. Hıristiyanlık, çok yakın olduğuna inandığı son yargı günü bir türlü gelmediğinden, bu dogmayı değiştirmiş ve ölenlerin ölür ölmez geçici olarak yargılanıp cennet ya da cehenneme gideceklerini kabul etmiştir. Durumları pek belli olmayanların da *A'râf*'ta bekleyeceklerine inanılmıştır. *Bkz.* Ahret, Kıyâmet, Cennet, Cehennem, A'râf.

Maia. *(Yunan)* Ana tanrıça Kybele'nin değişik bir biçimi... Yunan mitolojisine göre *Atlas*'la *Pleione*'nin kızıymış, tanrılar tanrısı *Zeus*'ten gebe kalıp *Hermes*'i doğurmuş, kıskanç *Hera*'nın hışmına uğradığından tanrılar tanrısınca yıldız biçimine dönüştürülmüş ve *Pleiad* (yedi yıldızlı Ülker burcu)'lardan biri olmuş. *Bkz.* Maia (Roma).

Maia. *(Roma)* Mayıs ayı-tanrıça... Yunan-öncesinde de tapılırdı. Yunan etkisinden sonra Yunan *Maia*'sıyla bir tutularak *Vulcanus*'un karısı ve *Merkurius*'un annesi sayılmıştır. *Bkz.* Maia (Yunan), Kybele.

Maiandros. *(Yunan)* Nehir-tanrı... *Maiandros* (Büyük Menderes) nehrinin cisimleştirilmişidir. *Okeanos*'la *Tethys*'in oğlu sayılmıştır. İnsanların mahkemesince yargılanan ve suçlu görülen bir *suçlu tanrı*'dır. Milet'liler ikide bir taşıp tarlalarını yok ettiğinden ötürü onu dâvâ etmişler, yargıç da onu suçlu görüp Milet'lilere tazminat ödemeye mahkûm etmiş, bu tazminatı tapınağının râhipleri ödemişler. *Bkz.* Samia, Kyane, Kallirhoe, Marsyas, Babys.

Mainades. *Bkz.* Mainad'lar.

Mainad'lar. *(Yunan)* Bakkha'ların öteki adı... Yunancada *Bakkha*'lara tekil olarak *Mainas* ve çoğul olarak *Mainades* de denir. *Çıldırmak* anlamına gelen *mainesthai* kökünden türetilmiştir. *Bkz.* Bakkha'lar, Bakkhos Thiasos, Dionysos.

Mainas. *Bkz.* Mainad'lar.

Mainet Destanı. *(Fransız)* Şarlman'ın doğumunu ve çocukluğunu, ilk serüvenlerini anlatan destan... *Karolenj Destanları*'nın en ünlülerindendir. XII. yüzyılda yazıya geçirildiği sanılıyor, yazarı bilinmiyor. *Mainet* deyimi, *Şarlman* (Fr. Charlemangne) adının küçültülmüşüdür ve *Küçük Şarlman* anlamındadır. *Bkz.* Şarlman.

Maion. *(Yunan)* Ozan Homeros'un mitolojik babası... Eski Yunan inançlarına göre *Maion*, su perisi *Kritheis*'le evlenmiş ve Homeros bu evlilikten doğmuş. *Bkz.* Maionia, Maionides.

Maionia. *(Yunan)* Lydia bölgesinin Yunan mitolojisindeki adı... Azra Erhat *Mitoloji Sözlüğü*'nde, Ege'li ozan Homeros'a *Maionides* denilmesinin uydurma *Maion*'un oğlu olmasından çok bu bölgeli olmasından ileri geldiğini söylüyor (s. 252). *Bkz.* Maion, Maionia.

Maionides. *(Yunan)* Yunanlılarca ozan Homeros'a verilen ad... *Maion oğlu* anlamına gelebileceği gibi *Maionia'lı* anlamına da gelebilir. *Bkz.* Maion, Maionia.

Maira. *(Yunan)* Erigone'nin köpeği... Atina'lıların sopalayarak öldürdükleri *İkarios*'un ölüsünü bulup *Erigone*'ye göstermiş. *Bkz.* Erigone, İkarios.

Maitreya. *(Hint)* Geleceğin Buda'sı... Budacılığın iki büyük mezhebinden biri olan *Mahayana* öğretisinin çoğalttığı *Buda*'lardan biridir. Dünyanın sonunda, *Tuşita*'ların göğünden inecek ve dünyayı yeniden kurarak kurtaracaktır. *Bkz.* Buda, Mahayana, Avatar.

Maji. *(Genel)* Büyü... Hemen bütün dillerde bu anlamda kullanılan bu sözcük (*Fr.* Magie, *Al.* Magie, *İng.* Magic), Yunanca *büyücünün sanatı* anlamındaki *mageia* sözcüğünden türetilmiştir. *Bkz.* Büyü, Büyücülük.

Makad-ı Sıdk. *(İslâm)* İyi ve inanlı Müslümanların cennette buluşacakları yer... *Bkz.* Müslümanlık, Cennet.

Makam. *(İslâm)* Kutsal yer... Sözcük olarak *önemli yer* (daha çok önemli memurluk) anlamında kullanılan bu sözcük din terminolojisinde *kutsal yer* anlamında kullanılır. Tasavvuf dilinde tanrıyla birleşme durumuna yükselmiş olanların rütbesini dile getirdiği gibi peygamberlerin, ermişlerin ve din ulularının türbe ve mezarlarını da dile getirir. *Bkz.* Makam-ı İbrahim, Makam-ı Mahmud.

Makam-ı İbrahim. *(İslâm)* Kâbe'deki kutsal taşın bulunduğu yer... *Bkz.* Kâbe, İbrahim, Makam.

Makam-ı Mahmud. *(İslâm)* Kıyâmet gününde Müslümanların peygamberi Muhammet'in oturacağı yer... *Bkz.* Kıyâmet, Mahşer, Makam.

Makar. *(Yunan)* Lesbos kralı... *Helios*'la *Rode*'nin oğluymuş, kardeşi *Tenases*'i öldürmüş. *Bkz.* Lesbos, Methymna, Mytilene.

Makareos. *(Yunan)* Kız kardeşiyle sevişen delikanlı... *Aiolos*'un oğludur. *Bkz.* Kanake.

Makaria. *(Yunan)* Atina'nın savaş kazanması için kendini kurban eden kız... *Herakles*'le *Deianeire*'nin kızıdır. *Bkz.* Herakles.

Makdesiyye. *(İslâm)* Kadirîliğin bir kolu... Abdüllâtif Makdes tarafından kurulmuştur. *Mukaddesiyye* de denir. *Bkz.* Kadiriyye.

Makdûr. *(İslâm)* Kaderin belirlediği gibi olan... Sıfat olan bu sözcük isim olarak *kader* anlamında da kullanılır. *Bkz.* Kader.

Makedonios Mezhebi. *(Hıristiyan)* İstanbul patriği Makedonios tarafından kurulan Arius'cu mezhep... IV. yüzyılda İstanbul'da kuruldu. Yüzyılın sonlarına doğru sapkınlık sayılarak yasaklandı. *Kutsal ruh*'un yaratılmış olduğuna inandıklarından bu mezhebe bağlı olanlara *Pneumatomakhos*'lar da denir. Ortodoks Hıristiyanlara karşı meydana gelmiş bir mezheptir. *Bkz.* Arianizm.

Makhaon. *(Yunan)* Asklepios'un oğlu... Annesinin adı *Epione*'dir. Babası gibi hekimmiş, Troia savaşında hekim olarak yararlık göstermiş. *Bkz.* Podaleiros.

Makkabi'ler. *(Yahudi)* Eski Ahid'in dört kitabı... *Makkabi*, İ.Ö. II. yüzyılda yaşamış bir Yahudi savaşçısının adıdır (Yuda), ayrıca aynı yüzyılda yaşamış bir haham da bu adı taşır (Mattatias). Birincinin kardeşleri ve ikincinin oğulları da *Makkabi'ler* adını taşır. Bütün bu Makkabi'ler, Yahudi ayaklanmalarını başlatmış ve Yahudilere komuta etmişlerdir. *Eski Ahid*'in Yahudi ayaklanmalarını ve bunlardan çıkan dinsel sonuçları konu alan dört kitabı bu yüzden bu adı taşır. *Bkz.* Ahdi Atîk.

Makpela. *(Yahudi)* Yahudi peygamberleri İbrahim, İshak ve Yâkub'un içinde gömülü olduklarına inanılan mağara... Filistin'dedir. *Bkz.* Dionysos.

Makris. *(Yunan)* Dionysos'u yetiştiren kadın... *Euboia* (Eğriboz)'lı *Aristeos*'un kızıdır. *Bkz.* Dionysos.

Makrobios'lar. *(Yunan)* Bin yıl ve her zaman genç olarak yaşadıklarına inanılan mitolojik halk... Sözcük olarak Yunanca *büyük yaşama* anlamındadır.

Maktelgâh. *(İslâm)* Hurûfîlerin dilinde Fazlullah'ın öldürüldüğü yer... Hurûfîler bu yeri kutsal sayarlar ve her yıl orada *hac* yaparak yedi kez *tavaf* (çevresinde dönme) ederler. *Maktel* sözcüğü Arapça *bir kimsenin öldürüldüğü yer* (katledildiği yer) anlamındadır. *Bkz.* Hurûfîlik, Maktel-i Huseyn.

Maktel-i Huseyn. *(İslâm)* Halîfe Ali'nin oğlu Hüseyin'in Kerbelâ'da öldürülüşünü konu alan kitapların genel adı... *Bkz.* Kerbelâ, Maktelgâh.

Maktûl. *(İslâm)* Ölmediğine inanılan öldürülmüş... *Maktûl* (Öldürülmüş)'ün ölmüş sayılmayacağı inancı özellikle *Mûtezile*'ciliğin *Ka'biyye* kolu tarafından ileri sürülmüştür. Bu kolun kurucusu Ebûl Kasım el-Kab'a göre *maktûl, ölmüş sayılmaz.* Bu sav, bir insanın ancak tanrıca öldürülebileceği, başka insanlarca öldürülemeyeceği inancına dayanır. *Bkz.* Ecel, Azrâil, Mûtezile.

Mâl-i Nâtık. *(İslâm)* Tutsak kılınmış ve başkasının geçimi için çalışmaya koşulmuş insanın bir mal olduğu inancı... Sözcük anlamında Arapça *konuşabilen mal* anlamındadır ve *köle*'leri dile getirir, *konuşamayan mal* anlamında *mâl-i sâmit* deyimi karşılığında kullanılır. İslâm hukuku *köle*'yi *mal* sayar. *Bkz.* Köle.

Malabar. *(Hint)* Putatapar-Hıristiyan karışımı dinsel tören... Malabar kıyısında yaşayan putatapar-Hıristiyan Hintli'lerin kendileri, inançları ve dinsel törenleri bu adla anılır. Malabar, Hindistan'ın Dekkan yarımadasının batısındadır.

Malakbel. *(Suriye)* Güneş-tanrı... Eski Suriye'nin merkezi Palmyra'da tapılırdı. Sonradan Roma'ya sokuldu ve tanrı *Aglibol*'le bir tutuldu. *Bkz.* Aglibol.

Malanggan. *(İlkel)* Yeni İrlanda ilkellerinin ölü bayramları... *Bkz.* Bayram.

Malc. *Bkz.* Ahasverus.

Malchus. *Bkz.* Ahasverus.

Mâlik. *(İslâm)* Yedi cehennemin ve zebânîlerin yöneticisi olduğuna inanılan melek... *Bkz.* Cehennem, Melek.

Mâlikîlik. *(İslâm)* İslâm fıkhının dört büyük mezhebinden biri... *Hanbelîlik, Hanefîlik* ve *Şâfiîlik*'le birlikte dört büyük İslâm mezhebinden biri olan *Mâlikîlik*, Medine imamı Mâlik bin Enes tarafından kurulmuştur. VIII. yüzyılda kurulan ve günümüzdeki Müslümanların yüzde 13'ünün bağlı bulunduğu bu mezhep, İslâm hukuku ve inançları bakımından öteki mezheplerden ufak tefek ayrılıklar gösterir. Örneğin köpeğin içtiği suyu öteki mezhepler temiz saymadıkları halde bu mezhep temiz sayar ve o suyla

abdest alınabileceğini ileri sürer. Gene bu mezhebe göre *Kur'an* ve *hadîs*'te açıklanmamış olan bir hukuksal sorunda tutulacak yol Medine halkının tutumudur, çünkü peygamber ve onu izleyen halîfeleri Medine'de oturmuşlardır ve bu kentin halkı onların tutumlarını iyi bilmektedir. Mâlikîler bir suça vesile olan tutumu da suç sayarlar; örneğin bir erkeğin karısı olmayan bir kadınla birleşmesi (zinâ) suçtur, öyleyse bir erkeğin karısı olmayan bir kadının gizli yerine bakması da suçtur, çünkü bu tutum zinânın vesilesidir. Mâlikîler Kur'an ve hadîs'lerdeki sözcükleri yorumlamazlar, eşdeyişle sözcük anlamlarının dışına çıkmazlar. İslâm düşünürleri ve bilginlerince tartışma konusu olan çeşitli sorunlarda Mâlikîlerin özel görüşleri şunlardır: İnsanın eylemi (amel) inanına (imân) uygun olmalıdır, Müslüman olmak için sadece inanmak yetmez. İnsan kendi eylemlerini kendi yaratmaz, insanın eylemlerini tanrı belirler. Büyük günah işleyen de Müslüman kalır, onu bağışlamak ya da cezalandırmak tanrının bileceği iştir. Kur'an yaratılmamıştır, tanrının sözüdür. İyi Müslümanlar tanrıyı ötedünyada göreceklerdir, eşdeyişle tanrı görülebilir. İmam, Kureyş kabîlesinden olmalıdır. *Bkz.* Hanefîlik, Hanbelîlik, Şâfiîlik, Müslümanlık, Mezhep.

Maliya. *(Anadolu)* Eski bir tanrıça... Güzelliğiyle ünlüymüş. Bunun bir eşi de *Mah*'dır. *Bkz.* Mah.

Maloalta. *(Fransız)* Kâhyasını öldürdüğü için şövalye Lancelot'yu tutuklayan kadın... Kral *Arthur*'le *Galeot*'un savaşı sırasında *Lancelot* bu kadının şatosunda tutukludur. Kadından savaşa katılmak için izin alır. *Bkz.* Lancelot, Arthur, Galeot.

Mamasen. *(Anadolu)* Til'i zehirleyen yılanı öldüren kahraman... Lydia (Batı Anadolu)'da kutlanan *Til*'in dirilmesi olayına *Altın çiçek bayramı* denirmiş. *Bkz.* Til, Moir.

Mambrino. *(Hıristiyan)* Mağrıplı mitolojik kral... XV. yüzyılda yazılmış birçok Hıristiyan öykülerinin ortak kahramanıdır. Tılsımlı silâhı ve miğferiyle ünlüdür, bunlar onu her türlü tehlikeden korurlar. Sonunda bu tılsımın sırrını *Rinaldo* çözer ve onu öldürür.

Mamers. *(Roma)* Tanrı Mars'ın başka bir adı... *Bkz.* Mars, Mamertinus'lar.

Mamertinus'lar. *(Roma)* Tanrı Mars'ın oğulları olduklarına inanılan eskiçağ Messina halkı... *Bkz.* Mamers.

Mammisi. *(Mısır)* Tanrıçaların çocuklarını doğurmaları için tapınakların önünde hazırlanan yer... Eski Mısır dilinde *doğum yeri* demektir.

Mamon. *(Fenike)* Zenginlik tanrısı... Asûr'larca da tapılmıştır. Matta İncili'nde *İsâ* şöyle der: "Hem tanrı'ya, hem Mamon'a kulluk edilemez".

Man. *Bkz.* Man'lar.

Mana. *(İlkel)* Doğaüstü güç... İlkin R. H. Codrington'un 1899 yılında saptadığı bu güç, Polinezya ve Melanezya dilinde *mana* sözcüğüyle dile getirilmektedir. Codrington onu şöyle tanımlamıştır: "Bu, kişiliksiz ve özdekdışı cinsten doğaüstü bir güçtür. Kendini bedensel ya da tinsel olarak, insanın sahip olduğu her çeşit üstünlükle açığa vurur. Belli bir nesneye özgü de değildir, her çeşit nesne üstüne getirilebilir. Melanezya dini, yararlanmak ya da yararlandırmak için *mana* edinmekten ibârettir". Bu doğaüstü güce Kuzey Amerika kızılderilileri *Wakan*, Irokua'lar *Orenda*, Algonkin'ler *Manitu*, Kongo ilkelleri *Elima*, İturi Pigmeleri *Megbe*, Sioux'lar *Wakanda* ya da *Wakonda* derler. Bu sihirli ve gizemsel güç, içine girdiği her nesneyi (mâden, bitki, hayvan, insan) üstün ve etkin kılar. *Totem*, bu gözle görülmez gücün maddeleşmiş biçimidir. Bu güç, yarar sağladığı gibi zarar da verebilir. Bu bakımdan kimi yerde *tabu* olur ve dokunulmazlık kazanır. İlkellerin *mana* inancı *kişilikdışı bir tanrı* tasarımı olması bakımından Müslümanlığın *tanrı*'sına benzer. Durkheim'ın *Les Formes Elémentaires de la vie Religieuse* adlı yapıtında anlattığına göre ilkeller onu hiçbir zaman görmediklerini söylerlermiş, demek ki görünmezdir ve hiçbir cisimlilik ve kişilik taşımamaktadır, her türlü özelliklerden bağımsızdır, her varlıkta belirebilir, ama hiçbirine özgü değildir, içine girdiği varlıktan önce de var olduğu gibi sonra da var olacaktır (eşdeyişle ilksiz ve sonsuzdur), içine girdiği varlıklar göçüp gider ama o hep kendisiyle aynı kalır. Varlıklarda belirdiği tasarımı bakımından da gizemsel bir anlayışı dile getirir. Fransız toplumbilimcisi Durkheim adı geçen yapıtında şöyle demektedir: "İlkel dönemde kişileşmiş bir üstün güç yoktur. Tersine, toteme tapma: Hayvana, bitkiye, eşyaya yayılmış biçimi olmayan bulanık bir güçtür. İşte dinlerdeki tanrılar, kişileşmiş güçler hep bu yaygın ve bulanık *mana* gücünden çıkmıştır. Dakota'lı bir yerli, *Wakan* (Mana) her zaman harekettedir ve dünyayı dolaşır, konduğu yerler kutsaldır, biz dualarımızı onun kondu-

ğu yerlere göndeririz demiştir. Demek ki güneşe, aya, yıldıza tapma bunların kendilerinde var olan bir güçten gelmiyor; kendilerine katılan *mana* gücünden ötürü kutsallaşıyorlar". Hubert'le Mauss büyücülüğün de *mana* kavramına dayandığını tanıtlamışlardır. Preuss de *ruh* düşüncesinin *mana*'dan türediğini olgulara dayanarak tanıtlamaya çalışmıştır. Durkheim bütün bunlardan şu sonucu çıkarmaktadır: "Sözün kasası bütün dinlerin bu yaygın *mana* gücünden çıktığı düşüncesi herkesçe kabul edilmektedir". *Mana,* ilkellerin doğada sezdikleri yaratıcılığın gücüdür ve bundan ötürü dinamizm inancının da temelidir. İlkellere göre tanrılar bile *mana*'yla güçlenirler: "En çok tanrıların ve doğaüstü güçlerin manayla yüklü olduğuna inanılır. Bu güç onlardan şeflere geçer, şefler de bunu toplum içindeki yerlerini gözönünde bulundurarak kabile üyelerine geçirirler. Mana, çeşitli temrin ve işlemlerle de elde edilebilir" (Sedat Veyis Örnek, *Etnoloji Sözlüğü,* Ankara 1971, s. 161). Bu güç, hangi nesnenin içine girerse onu *totem* kılar; demek ki *totem* de gücünü *mana*'dan almaktadır. Birbirlerinden çok uzak bölgelerde yaşayan ilkellerin çeşitli adlar altında *mana* inancına sahip olmaları, onu ilkel inançların temeli kılmıştır. *Mana,* çeşitli büyüsel işlemlerle elde edilebildiği gibi bu gücü taşıyan nesneyi yemekle de elde edilmektedir. Bu bakımdan kurban eti yeme ve insan eti yeme (Yamyamlık, Kanibalizm) geleneklerinin de temeli *mana* inancıdır. İlkeller etini yedikleri hayvan ya da insanın gücünü kendi bedenlerine geçirdiklerine inanmışlardır. İlkel inançlara göre bedensel ya da tinsel üstünlüğe sahip olan insanlar, ötekilerden daha çok *mana taşıyıcısı*'dırlar. Bir yarayı ya da bir hastalığı iyileştiren bir bitki, öbür bitkilerden daha çok mana taşıyıcısıdır ve üstün bir bitkidir. İyi ya da kötü, nerede bir şey yapılmışsa *yapan* yapma gücünü *mana*'dan almaktadır. Doğanın etkinliğini dile getirmek için ilkellerin sözlerine dayanarak ileri sürdükleri *mana* kavramı, yüzyıllardan beri idealist felsefelerin ve dinlerin ileri sürdükleri çeşitli kavramlardan farksız bir kavramdır. *Bkz.* Tanrı, Dinamizm, Animizm, Animatizm, Totem, Tabu.

Mana. *(Etrüsk)* Yeni doğan çocukların ve lohusaların tanrıçası... Romalılarca da benimsenmiş ve tapılmış, çeşitli kadın hastalıklarını iyileştirdiğine inanılmıştır.

Manas. *(Türk)* Kırgız Türklerinin mitolojik kahramanı... Kırgızların büyük *Manas Destanı*'nın olağanüstü kahramanı *Manas,* Kırgızların büyük başbuğu *Orazlı*'nın torunu ve *Cakıp* (Yâkub)'ın oğludur. Başbuğlarının ölümünden sonra Orazlı oymağının kırgızları, Moğol Kalmuklarının boyunduruğu altına girmişler. Başbuğun oğlu Cakıp, Kalmuk-Mançu'ların kölesi olmuş bulunan Noygutlar vb. gibi Kırgız boylarıyla birleşerek başkaldırmayı denemişse de başaramamış, Kalmuk hanı *Alevke* (Alööke)'nin ordularına yenilerek Altay dağlarına sürülmüş. Cakıp doğacak oğlunun Kırgızları bağımsızlığa kavuşturacak bir kahraman olacağını düşünde görmüş. Çin hanı *Esen*'in kâhinleri de Kırgızlarda *Manas* adlı bir çocuğun doğacağını ve onun Çin ve Kalmuklar için büyük bir belâ olacağını haber vermişler. Cakıp'ın büyük karısı *Çıyırdı* hâtun çocuğu doğurunca Kırgızların Noygut boyunun başbuğu *Akbalta* "Aman bu çocuğun adının Manas olduğunu sadece biz bilelim, ad düğününde adının *Devcinli* olduğunu söyleyelim; Çinliler, Kalmuklar ve Moğollar bilmesinler" demiş. Böylece bütün Kırgızlar Manas adını ağızlarına almamaya and içmişler. Nitekim Manas on iki yaşına girince *kaplan* lâkabıyla ün salmış, kolu bükülmez bir yiğit olmuş. Kırgızların bağımsızlık savaşlarının önderi olan Manas öyle zaferler kazanmış ki Kalmuk hanı *Alevke*'nin oğlu *Almambet* bile ona katılmış ve en yakın dostu olmuş. *Tagılık Bahadır* adlı bir Kalmuk beyi, canını güç kurtarıp Çin hakanı *Esen han*'ın otağına vararak Manas'ın savaşlarından birini şöyle anlatır: "Manas çok korkunçtur. Alplerimizi yün gibi attı, savurdu. Savaş meydanını toz dumana çevirdi, kavurdu. Burut'un tohumu (Kalmuklar Kırgızlara *Burut* diyorlar) bu Manas'ın tuttuğu yerden kan çıkar, nâra atarsa can çıkar, öyle bir aslan. Karşı gelen kim olursa olsun sağ kalmaz". *Bkz.* Manas Destanı.

Manas Destanı. *(Türk)* Kırgız Türklerinin bağımsızlık savaşı destanı... Kırgızlar, tarihçe bilinen en eski Türk boylarından biridir. Çinliler İ.Ö. III. yüzyılda onların sözünü etmişlerdir. O çağda Kırgızlar Yenisey dolaylarında ve Sayan dağlarında yaşıyorlardı. Bir ara Göktürklere, daha sonra Uygurlara bağlı olarak yaşamışlarsa da İ.S. 840 yılında bağımsız ve güçlü bir devlet kurdular. XVI. yüzyıla kadar Şaman dinine bağlı kaldılar, daha sonra Müslümanlığı benimsediler. Beş büyük cilt tutan 180.378 dizeden kurulu *Manas Destanı,* bağımsızlık savaşı önderi *Manas,* oğlu *Semetey* ve torunu *Seytek*'in destanlarını kapsayan üç büyük bölümle bir des-

tanlar trilojisidir. Destana göre Kırgız bağımsızlığını aynı soydan gelen bu üç büyük kahraman gerçekleştirmiştir. 1856 yılında Kazak prenslerinden Çokan Valihanof tarafından keşfedilen bu büyük destan şöyle tanımlanmaktadır: "Sarp kayalarda yaşayan Kırgızlarda tek bir destan vardır. Bu destan, Nogay devrine ait Manas destanıdır. Bu destan Kırgızların bütün mitolojisini, masallarını, her türlü geleneklerini bir kahraman çevresine toplamış bir Kırgız ansiklopedisidir. Kırgızlar için eski Yunanlıların *İlyada*'sı gibi bir şeydir. Kırgızların yaşama biçimleri, görenekleri, ahlâk ve dinî telâkkileri, coğrafyası, tıp bilgileri, başka uluslarla olan ilişkileri bu destanda ifâdesini bulmuştur" (*Bkz.* Manas Destanı, İstanbul 1972, Abdülkadir İnan çevirisi, s. V.) İlkin bütünüyle Şamanlık geleneklerini yansıtan destana daha sonra İslâm etkileri karıştırılmıştır. Destan, Kırgız halk ozanlarınca toplantılarda okunurmuş. Adı geçen özet çeviriden inceleyebildiğimiz bu destan gerçekten çok ilginçtir. Örneğin, *Orazlı* oğlu *Cakıp* çocuğu olmayan karısına şöyle yakınır: "Elmalı, kutlu yerlerde yuvarlanmadın, kutlu pınarda gecelerce kalıp çocuk istemedin" (İbid, s. 7). *Çıyırdı* hâtun elmalı yerlerde yuvarlanıp gebe kalınca *pars yüreği* yer ve *Manas*'ı doğurur. Yağmur yağdırmak için *yada taşı* atılır (s. 15), savaşta yaralananlar ayı ve kurt etiyle iyileştirilir (s. 25), büyücüler büyü yaparlar (s. 33-34), Manas çiftçilerin koruyucu tanrısı *Dikhan*'la dost olur (s. 35), *Almambet*'in doğduğu günden başlayarak Çin ülkesine yetmiş gün yağmur yağar, zelzele olur ve çocuk on yaşına gelinceye kadar yetmiş başlı bir *ejder*'den ders alır (s. 36), Çıyırdı hâtun Almambet'i kucakladığı zaman kurumuş memelerinden süt fışkırır ve Manas'la Almambet onun memelerini emip kardeş olurlar (s. 48), düğün yapılmadan evlenilen kadın kocanın karısı sayılmaz (s. 49). Destanın inançsal yanı burada sayılamayacak kadar zengindir. *Bkz.* Manas, Semetey, Seytek.

Manastır. *(Hıristiyan)* Dünyadan el etek çekmiş erkek ve kadın din adamlarının yaşadıkları yer... *Ortaklaşa yaşanılan ev* anlamındaki Yunanca *monasterion* deyiminden türemiştir. İlkin Doğu'nun çöllerinde gelişen keşişlik IV. yüzyıldan sonra *manastır*'larda toplanmaya başladı. Manastır yaşamı, *İsâ* geleneğine uygun, dinsel kamulcu bir yaşamdır. Herkes kendi yeteneğine göre çalışır, ihtiyâcına göre harcar. Ortak sofralarda yenilir, ortaklaşa harcanır. Eşdeyişle ortaklaşa çalışma sonunda elde edilen ürün ve gelir bütün manastır üyelerinindir. Tıpkı *aile* kurumunda olduğu gibi çeşitli nedenlerden ötürü çalışamayanlar da çalışanlar kadar bu gelir ve ürünlerden eşitçe yararlanır. Kimileri eğitim ve öğretim amacına dönüştürülmüş olmakla beraber manastırlar günümüzde de devam etmektedir. Manastır râhip ve râhibeleri kendilerini İsâ'ya adamışlardır, evlenmezler ve cinsel ilişkide bulunmazlar. Hıristiyanlıktan ayrı ve ondan çok daha eski olarak (İ.Ö. III. yüzyıl) Brahmanizm, Budizm, Jainizm gibi Hint dinlerinin de kendilerine özgü manastırları kurulmuştur. Manastırlarda yaşayan erkek ve kadın din adamlarına *târik-i dünya* (Dünyayı terkedenler) denir. *Bkz.* Keşiş, Keşişlik.

Manava-Dharma-Sastra. *Bkz.* Manu Yasaları.

Manco Kapak. *(Amerika)* İnka'ların atası ve birliklerinin kurucusu olduğuna inanılan mitolojik ilk kral... Amerika kızılderilileri İnka'lar onun kendilerine *güneş dini*'ni getirdiğine inanırlar ve XVI. yüzyılda yaşayıp İspanyollarca öldürülen son kralları Manco Kapak'tan ayırmak için onu *Manco Kapak I.* adıyla nitelerler.

Mandala. *(Hint)* Eski Hint inançlarına göre evrenin şemalaştırılmış biçimi... Sözcük olarak Sanskritçe *çember* demektir. Japon Budacıları da *Mandara* derler. Bu Hint kozmogonisi (evrenin doğuşu ve yapılışı tasarımı) *Purana*'larda açıklanmıştır. Bu kozmogoniye göre evrenin merkezi Hindistan'dır ve *Cambu* adını taşır. Cambu'nun tam ortasında *Meru* dağı vardır. Cambu'nun çevresinde aynı merkeze bağlı daireler hâlinde ve birbirlerinden yedi denizle ayrılan yedi kıt'a sıralanmıştır. *Bkz.* Meru, Kailasa.

Mandeen'ler. *Bkz.* Mandeizm.

Mandeizm. *(Yahudi)* Yahudilerce sapkınlık sayılan bir Yahudi tarikatı... Kimi incelemeciler *Mandeen'ler*'i yarı Hıristiyan bir mezhep, kimileri eski Bâbil ve İran inançları karışımı yeni bir din, kimileri Yuhannacılığın Manişeizm'le birleşmiş bir biçimi saymışlardır. Oysa *Mandeizm*, Hıristiyanlık ve Manicilikten çok önce gerçekleşmiş bir akımdır. Ne var ki daha sonra Hıristiyanlıktan ve Manicilikten de etkilenmiştir. Manişeizmin kurucusu İran'lı *Mani* kendi öğretisini kurmadan önce bu mezheptenmiş. Gerçekte Mandeizm bir Yahudi tarikatıdır ve Yahudilerce sapkınlık sayılan bu tarikata *Sâbîlik* denir. İlkin *Nazarenyen'ler* adıyla anılan Mandeen'ler, Hıristiyanlarca bir çeşit Hıristiyanlık-öncesi Hıristiyanları sayılırlar ve bundan ötürü *Ermiş Jo-*

hannes Hıristiyanları adıyla da anılırlar. Ermiş Johannes, Yahudi peygamberi vaftizci *Yahya*'dır. Mandeen'ler *İsâ*'yı bir sahtekâr sayıp Yahya'yı gerçek peygamber tanımış, bekâr kalmayı ve her türlü perhizle çileciliği yadsımıştır. *Mandeizm* deyimi İbrânice *göklerin elçisi* anlamını dile getiren *Manda Haiye* sözcüklerinden gelmektedir. *Bkz.* Sâbiîlik.

Maneros. *(Mısır)* Cenaze törenlerinde okunan ağıt... Herodotos'a göre genç yaşında ölen bir prensin adıymış.

Manes. *(Yunan)* Lydia'lılara adını veren kurucu kahraman Lydos'un büyükbabası... *Zeus*'ün *Kallirhoe*'den doğma oğluymuş. *Atys*'in babasıdır. *Bkz.* Lydos.

Manes. *Bkz.* Man'lar.

Mani. *(Genel)* Düşmanlara karşı büyü yapmak için kullanılan küçük balmumu heykel... *Bkz.* Büyü.

Mani. *(İran)* Manicilerce gökten indiğine inanılan, Manişeizmin kurucusu... İ.S. III. yüzyılda yaşayan İran'lı Mani, kendisinin göğün oğlu olduğunu ileri sürmüştür. Çok usta bir ressammış, bu yüzden Müslümanlarca kâfir sayılmış. İran'a Çin'den geldiği ve Çinli olduğu da söylenir. Gökten inmiş olduğu inancı, öğretisinden ve din kuruculuğundan çok önce, resimlerinin olağanüstü güzelliğinden doğmuş. Böylesine güzel resimlerin insan eli tarafından yapılamayacağına ve bu yüzden onun gökten inmiş olduğuna inanılmış. Din reformculuğuna girişince halkın bu inancından da yararlanmış olmalı. *Bkz.* Manişeizm.

Manicilik. *Bkz.* Manişeizm.

Manîheizm. *Bkz.* Manişeizm.

Mani'ler. *Bkz.* Man'lar.

Manilik. *Bkz.* Manişeizm.

Manişeizm. *(İran)* Kendinden önceki bütün inanç ve dinlerin usa uygun yanlarını birleştirerek meydana getirilen bireşimsel din... Kurucusunun adıyla anılan *Manişeizm* temelde bir Zerdüştçülük reformudur. Bu reform, İran'lı *Mani* tarafından özellikle *İsâ* ve *Buda* düşüncelerinin *Zerdüşt* düşüncesiyle kaynaştırılmasından meydana gelmiştir. Denilebilir ki Mani, eskiçağın bütün bilgeliğini bütün insanlara seslenen evrensel ve tek bir dinde özümsemek istiyordu. Mani'nin düşünce bireşimi ilkin felsefesel bir nitelikte ortaya atıldı, daha sonra dinsel bir nitelik kazandı. Fiziksel'le ruhsal arasında bir ayrım tanımayan, her ikisinin de aynı şey olduğunu ileri süren Mani, ilkin, çağının bilimselliğine uygun düşen bir doğa felsefesi geliştirmiştir. Mani'ye göre evrenin ve evrendeki bütün varlıkların yapısı, *iyilik-kötülük* (ışık-karanlık) karşıtlığıyla kurulmuştur. Bu karşıtlıktaki birliği sezmekle Mani diyalektik bilimselliğe pek yaklaşmıştı. Hele evrenin ve evrendeki bütün varlıkların, bu karşıtlığın sürekli *kavga* alanı olduklarını ileri sürerken doğa yasalarının bilgisini, Herakleitos'vârî bir seziyle kavramışa benziyordu. Ne var ki deneye dayanmayan ve nesnel gerçeklikle bağını koparan bütün seziler gibi o da bu sağlam temelin üstünde bir hayâl yapısı kurmaya başladı. *Tanrı* ve *şeytan* dogmaları böylesine bir hayâl ürünüdür. Yoksa ışık ve karanlık savaşında ışığın (eşdeyişle aklın ve bilginin) karanlığı (eşdeyişle boşinancı ve bilgisizliği) her an biraz daha yenerek gittikçe gelişmesi, kötülüğün (eşdeyişle bilgisizlikten doğan doğa yasalarına tutsak olmanın) iyilik (eşdeyişle bilginin artmasıyla doğaya egemen olma) karşısında her an biraz daha gerilemesi gibi düşünceleri gerçekten hayranlık vericidir. Bu yüzden hemen her dinin aydınları Manişeizme ilgi duymuşlar ve bu düşüncelere bağlanmışlardır. Mani'nin ölümünden sonra Manişeizm büsbütün Hıristiyanlaştırılmıştır. Ortaçağın Katolikliğe karşı olan ve İsâ'nın ilk Hıristiyanlığına dönmek isteyen bütün Hıristiyan mezhepleri, örneğin Katar'lar ve Albigeois'lar, Manişeistti. Ünlü kilise düşünürü Ermiş Augustinus bile bir ara bu dine girmiştir. İsâ'nın ilkel ortaklaşacılığına uygun bir kamulculuk anlayışı da bu dini geniş halk yığınları arasında istenilir kılmıştır. Bir açıdan Manişeizm de bir çeşit ütopyacılıktır, ama çağının mistik ortamına uygun düşen zorunlu bir ütopyacılıktır. *Bkz.* Mani.

Manito. *Bkz.* Manitu.

Manitu. *(İlkel)* Algonkin yerlilerinin dillerinde mana gücünün adı... *Bkz.* Mana.

Manizm. *(İlkel)* Atalar ve ölüler tapımı... H. Spencer dinin bu tapımdan doğmuş bulunduğunu ileri sürer. Atalara tapma, ölülere tapma kapsamı içinde bulunmakla beraber birincinin eski ölüleri ve ikincinin yeni ölüleri amaçlaması bu iki tapımı birbirinden ayırmaktadır. *Bkz.* Atalara Tapma, Ölülere Tapma.

Man'lar. *(Roma)* Tanrı sayılan ölü ruhları... Romalılar ölülerine *iyiler* anlamında *di manes* derlerdi, çoğunlukla bütün ölülerin tanrılaştığına inanırlardı. Bunların dostluğunu kazanmak

için tanrılaştırılmış ana-babalara ve atalara (*Lâ.* Di Parentales) saygılarını *Parentalia* bayramında sunarlardı. Mezarların bu tanrılarca korunduğuna inanılırdı. Cenâze törenlerinin kökeni *Man'lar* tapımındadır. Romalıların mezar taşlarında görülen *DM* harfleri *ölü tanrılara* anlamını dile getiren *dis manibus* deyiminin kısaltmasıdır. Kimi incelemeciler, örneğin Edith Hamilton, bu deyimin sadece iyi ölülerin ruhları için kullanıldığını, kötü ölülerin ruhlarına *Lemur'ler* dendiğini ileri sürmüşlerdir. *Bkz.* Lemutes.

Mann. *(Cermen)* Almanların atası olduğuna inanılan dev oğlu... Bir devin ya da tanrının oğluymuş, dünyada var olan ilk insan da oymuş. *Mannus* da denir.

Mannus. *Bkz.* Mann.

Mansuriyye. *(Arap)* Şia tarikatlarından biri... Ebû Mansur el-İclî tarafından kurulmuştur. Ebû Mansur kendisini tanrıya benzetmiş, ayrıca göğe çıkıp tanrıyla konuştuğunu iddia etmiştir. Müslümanlar bu iddiaları *küfür* (Kâfirlik) sayarlar. *Bkz.* Müşebbihe.

Manteis. *(Yunan)* Kâhinlik sanatı... Yunanca *theopropoi* de denir. Antikçağ Yunanlılarında ve Roma'da çok geçerliydi. Bu kâhinlerin sanatlarını yaptıkları yerlere de *manteion* ya da *khresterion* denirdi. *Bkz.* Mantika, Manteuma, Khresmos.

Manteuma. *(Yunan)* Tanrı tarafından söyletildiğine inanılan hikmetli sözler... Hikmetli söz kâhinliğinin en büyük yeri Delphoi'deki *Apollon manteion*'udur. Homeros'a göre bu tapınağı bizzat *Apollon* yapmış. Bu tapınakta kutsal bir kaynak varmış. *Pythia* adı verilen râhibe bu kaynağın suyunu içtikten sonra coşup birtakım sözler söylermiş. Bir râhip de bu sözlere karanlık ve iki anlamlı karşılıklar verirmiş. Sorularına karşılık arayanların falları bu iki anlamlı sözlerden çıkarılırmış. Çünkü fallarına baktırmak isteyenlerin sorularını karşılamak için düzenlenen bu soru-karşılık diyalogundaki sözlerin râhiple râhibeye tanrı tarafından söylettirildiğine inanılıyormuş. *Bkz.* Mantika, Manteis, Khresmos.

Mantik. *Bkz.* Mantika.

Mantike. *Bkz.* Mantika.

Mantika. *(Yunan)* Kehânet... Antikçağ Yunanlılarında ve Romalılarda büyük önemi olan kâhinlik ve kehânet, savaşlara ve devlet yönetimine kadar hemen her bilinmezin çözümleyicisi sayılmıştır. Kişilerin geleceğinden devletin geleceğine kadar her soru *mantika*'yla aydınlatılıyordu. *Mantika,* doğal ve yapma olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Doğal mantika tanrıdan esinlenmeyle gerçekleştirilen *düş yorumu* (*Yu.* Oneirokritai), *hikmetli sözlerden anlam çıkarma* (*Yu.* Manteuma), tanrıdan esinlenmek için *uykuya yatma* (*Yu.* Egkoimesis), ölü ruhlarından alınan bilgiye dayanan *ölü kâhinliği* (*Yu.* Nekromanteia) gibi doğrudan doğruya ve sanatsız olarak gerçekleştirilen kehânettir. Yapma mantikaysa kutsal meşe ağacının hışırtıları gibi birtakım *âlâmet* (*Yu.* Terata semata)'lerden, kuşların uçuşlarından (*Yu.* Oinoskopia), kurbanın iç örgenlerinden (*Yu.* Hieroskopia) anlamlar çıkarma yoluyla dolaylı ve sanatlı olarak gerçekleştirilen kehânettir. Yapma, sanatlı *âlâmet* (*Lâ.* Signa) mantikası özellikle Roma'da çok geliştirilmiş ve uzun bir öğrenim gerektiren bir bilgi dalı olmuştu. Örneğin dinsel bir törende taşınan tanrı tasvirinin her sallanışından ayrı bir anlam çıkarılıyordu. *Bkz.* Kehânet, Kâhin.

Manto. *(Yunan)* Mitolojik bilici kadın... Sözcük olarak Yunanca *kâhin kadın* demektir. Ünlü kâhin *Teireias*'ın kızıymış, Argos'lu *Rhakios*'la evlenip ünlü bir kâhin olacak olan *Mopsos*'u doğurmuş. *Bkz.* Mopsos.

Mantra. *(Hint)* Kutsal söz... *Mantra*'lar, örneğin kutsal *om* hecesi gibi, kutsal bir sözün özetidirler. Özellikle Hint mistisizminde pek çok mantra'lar vardır. Bunlar, sözcük biçimine girmiş *tanrı* sayılır. Kimileri belli bir anlam da taşımaz.

Manu. *(Hint)* İlk insan... Sanskritçe *insan* demektir. Cermenlerin *Mann*'larıyla büyük bir benzerliği vardır. Hint inançlarına göre *Brahma*'nın oğluymuş ve insan soyu ondan türemiş. Birçok inançlarda *ilk insan* sayılanlar gerçekte ilk insan değildir, insan soyunun herhangi bir olayla mahvolmasından artakalan ve yeni bir türemeyi başlatan *tek insan*'dır. *Manu* da böyledir. Tanrılar insanları bir *tûfan*'da yok etmeyi tasarlamışlar. Bu kez *balık* biçiminde yeryüzüne inen tanrı *Vişnu* sadece onu kurtarmış ve sırtına alıp bir kara parçasına götürmüş. *Manu* o kara parçası üstünde Vişnu'nun buyruğuyla bir ateş yakmış, bu ateşten bir kadın meydana gelmiş. İşte insan soyu Manu'yla bu *Ateş kadın*'ın birleşmesinden türemiş. Brahmanistler bu ilk kadına *Şatarupa* derler. Kimi incelemeciler, örneğin Félicien Challaye, Hint'lilerin Manu'suyla Cermen'lerin ilk insanı *Mann* arasında

ilişki kurarlar. Manu, düzenin kurucusu ve koruyucusu sayıldığından, daha sonra yasa koyuculuğuyla da görevlendirilmiştir. *Purana*'lara göre evrensel yaşam on dört çağda gerçekleşmektedir, Manu bu çağları yöneten tanrıların cinsil adıdır, içinde bulunduğumuz *kalpa* (kozmik çağ) yedincisidir ve bu çağın Manu'su güneş-ata *Vaivasvata*'nın oğludur. *Bkz.* Manu Yasaları, Mann, Brahma, Brahmanizm, Purana'lar, Manvantara.

Manu Yasaları. *(Hint)* İlk İnsan Manu tarafından yazıldığına inanılan dinsel, törebilimsel ve toplumsal yasalar kitabı... Brahmanizmin çok önemli kaynaklarından biri olan bu kitap, gerçekte, İ.S. II. yüzyılda derlenmiştir. *Manava -Dharma-Sastra* adıyla da anılır. *Bkz.* Manu, Brahmanizm.

Manvantara. *(Hint)* Bir kozmik çağın on dört dönemi... *Purana*'lara göre bu dönemlerden her birini bir *Manu* yönetmektedir. *Bkz.* Manu, Purana'lar.

Manyetizma. *(Genel)* Bir insanın başka bir insanı ruhsal egemenliği altına almak yoluyla etkileyebileceği inancı... Günümüzde de geçerli olan *Manyetizma* (*Fr.* Magnétisme) inancına göre kimi insanlarda akıcı bir öz vardır, bu öze sahip olan güçlü kişilikler elleriyle paslar vererek bu sözü bir başka insana geçirebilirler ve onu ruhsal egemenlikleri altına alabilirler. Uyumak için bahâne arayan güçsüz kişilikler gerçekten de bu yolla uyutulabilirler. *Akıcı öz* uydurma bir boşinançtır. *Bkz.* Hipnotizma.

Mara. *(Hint)* Budacı mitolojide şeytan... Ölümü simgeler, arzu tanrılarıyla canavarların kralıdır. Buda efsânelerinde baştan çıkarıcı bir rol oynar. Örneğin *Buda*'nın bir ağaç altına otururak ermişliğe hazırlandığı sırada bir haberci kılığına girip karşısına çıkar ve ona ülkesini amcasının oğlu *Devadatta*'nın ele geçirdiğini bildirir. Buda bu habere aldırmayınca üç güzel kızını göndererek onu baştan çıkarmaya çalışır. Bunu da başaramayınca onun üstüne şeytanlar ordusunu saldırtır, Buda'nın korkmazlığı karşısında şeytanlar yenilirler ve çekilip giderler. *Bkz.* Buda.

Marai. *(İlkel)* Polinezya ilkellerinin tapınağı... Taştan yapılmışlardır.

Marathon Boğası. *(Yunan)* Theseus'un dövüştüğü boğa... Attike'de Euripos nehrinin üstünde kurulan *Marathon* kenti kimi mitolojik öyküleere de sahne olmuştur. Yunanlılar Pers'leri bu ovada yenmişler. Zaferi müjdelemek için kırk kilometre uzaktaki Atina'ya koşan bir asker haberi müjdeledikten sonra yorgunluktan ölmüş, ünlü Maraton koşuları bu askerin anısı için yapılır. *Bkz.* Theseus.

Marawa. *(İlkel)* İnsan yapmaya çalışan canavar... P. Grimal'in *Mythen der Völker* adlı yapıtında bildirdiğine göre Melanezyalılar, insanların kutsal *Quat* tarafından yaratıldığına inanırlar. Bu yaratmayı gözleyen *Marawa* da aynı işi yapmaya kalkışmış ama beceremeniş. *Bkz.* Quat.

Marc. *(Fransız)* Cornouailles kralı.. *Tristan*'la *Yseult* efsânesi bu kralın ülkesinde geçer. Efsâneye göre Tristan bu kralın kız kardeşinin çocuğudur. *Bkz.* Tristan.

Marcus'culuk. *(Hıristiyan)* Sapkınlık sayılan gnostik tanrıbilimci Marcus'un öğretisi... İ.S. II. yüzyılda yaşamış olan Marcus ve izdaşları Hıristiyanlığı Yunan felsefesiyle bağdaştırmaya çalışmışlardır. Bunun yanı sıra Yunan alfabesindeki harflerin gizli birer güç taşıdığı, bu harflerle sihir ve büyü yapılabileceği gibi boşinançlar da taşımışlar ve büyücülükle uğraşmışlardır. Marcus, evrenin temelinde, Yunan felsefesinde olduğu gibi dört öğe bulunduğuna inanıyordu. Ama ona göre bu öğeler özdeksel değil, ruhsaldır.

Marduk. *(Bâbil)* Büyük tanrı... Eskiçağ çoktanrıcılığında *Marduk* özel bir yeri olan en büyük tanrılardan biridir. İlkin tarım tanrısıydı, sonra İ.Ö. XX. yüzyılda kral Hamurabi tarafından en yüce tanrı derecesine yükseltildi, daha sonra İ.Ö. XVI. yüzyılda kral Buhtunnasr (Nabuhodonosor) tarafından tektanrı sayıldı. Bu açıdan bakınca Marduk tektanrıların ilkidir, Mısır'lı Amenotep IV.'ün tektanrısı *Aton* (İ.Ö. XIV. yüzyıl) ve *Mûsâ*'nın tektanrısı *Yehova* (İ.Ö. XII. yüzyıl) tarihsel süreçte onu izlemektedirler. Ne var ki Buhtunnasr, Marduk'un tektanrı olduğu inancını sadece kendisi taşımış, ulusuna yaymak gücünü gösterememiştir. Marduk'un büyük önemi, bugün dünya uluslarını etkileyen üç büyük dine (Yahudilik, Hıristiyanlık, Müslümanlık) kaynaklık etmiş olmasındadır. İnançsal tarihi İ.Ö. IV. binyıla kadar iner. Eski Mezopotamya inançlarında o, özdeğe biçim veren ve detayı yaratan tanrı sayılmaktadır. Balçıktan insanı yaratan da odur. Jüpiter gezegeniyle simgelenmektedir. Tarım tanrısı olduğundan ötürü de *marru* (bel küreği)'yla simgelenmiştir. Sümerler Amoritlere yenilince Marduk,

tanrı *Enlil*'in de yerini almış ve bütün tanrıların en büyüğü sayılmıştır. Sümerlerin *Enuma Eliş* (Gökyüzünde) sözcükleriyle başlayan ve bundan ötürü de bu adla anılan uzun yaratılış şiiri, Marduk'un baştanrılığını şöyle anlatır (Kimi incelemeciler Marduk'un bu şiire sonradan sokulduğunu ileri sürmüşlerdir): Evrensel boşlukta ilkin erkek dev *Apsu*'yla dişi dev *Tiamat* varmış, bunların birleşmesinden erkek yılan *Lakmu*'yla dişi yılan *Lakamu* meydana gelmiş, yılanların birleşmesinden de gökyüzü tanrısı *Anşar*'la yeryüzü tanrısı *Kişar* doğmuş, yeryüzüyle gökyüzü birleşerek *Anum, Enlil* ve *Ea*'yı doğurmuşlar. Böylelikle sessizlik bozulmuş ve evrende gürültü başlamış. Sessizliğe alışık olan Apsu'yla Tiamat bu gürültüden tedirgin olmuşlar. Apsu, bütün yarattıklarını yok etmeye karar vermiş, çocuklarının yok olmasını istemeyen Tiamat her ne kadar ona karşı koymuşsa da dinletememiş. Ne var ki büyükbabasının bu kararını sezinleyen Ea bir büyüyle onu yok etmiş. Kocasının yok oluşuna çok üzülen ve o oranda da çok kızan Tiamat bir canavarlar ordusu kurarak öcalmak ve bütün tanrıları (yâni, Yunan mitolojisinde olduğu gibi, çocuklarını ve torunlarını) yok etmek istemiş. Canavarlar ordusunun başına komutan olarak korkunç dev *Kingu*'yu getirmiş ve *kader ipleri*'ni de onun eline vermiş. Tanrılar önce korkudan titremişler, sonra çâresizlik içinde kendilerini savunmaya karar vermişler. Önce Anum ve sonra Ea savaşı yönetmeyi denemişlerse de becerememişler ve korkup kaçmışlar. Tiamat'la başa çıkamayacaklarını anlayan tanrılar sonunda Marduk'a başvurmak zorunda kalmışlar. Marduk, kendisini bütün tanrıların başkanı yapmaları ve kaderin iplerini de kendisine vermeleri şartıyla başkomutanlığı kabul etmiş. Tiamat'ın ordusunu perişân eden Marduk sonunda onun vücudunu ortasından ikiye ayırarak yarısını gökyüzü ve öteki yarısını yeryüzü yapmış. Yeryüzünü de Kingu'nun kanıyla yoğurup elde ettiği balçıktan ilk insanı meydana getirmiş... Bâbil kralı Hamurabi ünlü yasalarını kendisine dikte ettirenin Marduk olduğunu söyler, Marduk burada adâlet tanrısı *Şamaş* kişiliğindedir. İncelemeci Samuel Reinach, Hamurabi yasalarıyla Yahudi yasaları arasındaki benzerliğe işâret ederek, Marduk'u *Yehova*'yla aynılaştırır. *Bkz.* Yehova, Şamaş, Tiamat.

Maria. *(Hıristiyan)* İsâ'nın hayâlini gördüğüne inanılan ermiş... III. ve IV. yüzyıllarda yaşamış olan Mısır'lı Maria önce herkesle düşüp kalkan bir kadınmış, *İsâ*'nın hayâlini gördükten sonra tövbe ederek çöle çekilmiş ve kırk yedi yıl çile doldurmuş. Kilise onu ermişliğe yüceltmiş. *Bkz.* Ermiş, Çile.

Maria Magdalena. *(Hıristiyan)* Çarmıha gerildikten sonra dirilen İsâ'yı gören kadın... Hıristiyan dogmatizmi onun *İsâ*'yı görmüş olduğuna inanmayı gerektirir. İsâ'nın etkisiyle Hıristiyan olmuş bir kötü kadınmış. Kilise tarafından ermişliğe yüceltilmiştir. *Bkz.* İsâ, Ermiş.

Marian. *(Anadolu)* Ana tanrıça Kybele'nin adlarından biri... *Bkz.* Kybele, Marianne.

Marianna. *(Anadolu)* Ana tanrıça Kybele'nin adlarından biri... *Bkz.* Kybele, Marianne.

Marianne. *(Fransız)* Fransa'yı simgeleyen kadın... Cevat Şakir Kabaağaçlı bu adın, Anadolu'dan Batı'ya giden *Kybele*'nin adı olduğunu söyler (*Anadolu Efsâneleri*, İstanbul 1974, s. 78). *Bkz.* Marian, Marianne, Kybele.

Marica. *(Hint)* Bir şeytan... Kendisi gibi bir şeytan olan *Soubahou*'yla birlikte *Rama* efsânelerinde adı geçer. *Bkz.* Rama, Şeytan, Cin.

Marichi. *(Hint)* Brahma'nın zihninden doğup insanlar arasına indiklerine inanılan on bilgeden biri... Hint inançlarında önemli bir yer tutan bu bilgelerin adları şöyledir: *Marichi, Atri, Angiras, Pulastya, Pulaha, Kratu, Vasishtha, Daksha* ya da *Prachetas, Bhrigu, Narada.* Bu bilgelerin tümüne *yaratıkların efendisi* anlamında *Prajapati* denir. *Bkz.* Brahma.

Marici. *(Japon)* Japon Budizminin tanrılarından... *Bkz.* Marishi-Ten.

Marienna. *Bkz.* Marianna.

Mârifet. *(İslâm)* Tasavvuf dilinde şeriatla hakikatı birleştirme... Aslında *bilgi* anlamına gelen ve bu anlamda *hünerlilik*'i de dile getiren bu Arapça terim, tasavvuf dilinde *Kur'an'ın dış anlamları*'nı dile getiren *şeriat* deyimi karşılığında kullanılır. Bu anlamda *mârifet ehli* tasavvufçulardır, çünkü *şeriat*'la kesin tanrı bilgisi olan *hakikat*'ı birleştirmeyi başarmışlardır. Daha açık bir deyişle *Kur'an*'daki sözcüklerin iç anlamlarını da öğrenmişler ve tanrılarıyla birleşmişlerdir. *Bkz.* Şeriat, Tasavvuf.

Mârifet-Ullah. *(İslâm)* Tasavvuf dilinde tanrıyı bütünüyle tanıma... *Bkz.* Mârifet.

Mârika. *(İslâm)* Müslümanlarca Hâricîlere verilen ad... Arapça *Muruk* sözcüğü *okun hedefini şaşırması* anlamındadır. Ok nasıl hedefin dışına çıkmışsa Müslümanlara göre *Havâriç*

mezhebi de öylece dinden çıkmış sayıldığından bu adla adlandırılmıştır. *Bkz.* Hâricîlik.

Marini. *(Roma)* Deniz ve su tanrıları... Yunanlılar *pontioi* ya da *enalioi* derler. *Bkz.* Neptunus, Volturnus, Tiberinus, Iuturna, Portunus.

Marishi-Ten. *(Japon)* Japon Budizminin tanrıçalarından... Güneş ışığının kişileştirilmişidir. Nâdir olarak *Marici* adıyla anılmıştır. *Bkz.* Japon Budizmi.

Mariyamne. *(Anadolu)* Ana tanrıça Kybele'nin adından türeyip Anadolu'dan Suriye'ye geçerek Meryem olan ad... Cevat Şakir Kabaağaçlı böylelikle Hıristiyanların *Meryem*'ini Anadolu tanrıçası *Kybele*'ye bağlamaktadır (*Anadolu Efsâneleri*, İstanbul 1974, s. 78). *Bkz.* Kybele, Marianna, Marianne.

Mariyandin. *(Anadolu)* Bursa ve dolayları... Herodotos, daha sonra Misya adıyla anılan bu bölgeyi *Mariyandin* adıyla dile getirmiştir. Cevat Şakir Kabaağaçlı bu adın, Anadolu tanrıçası *Kybele*'nin adından türediğini ileri sürmektedir (*Anadolu Efsâneleri*, İstanbul 1974, s. 78). *Bkz.* Kybele, Anadolu İnançları.

Mark. *Bkz.* Marc.

Markion'culuk. *(Hıristiyan)* Hıristiyanlarca sapkınlık sayılan gnostik-Hıristiyan tarikatı... Kimi yazarlar ve ansiklopedilerce çağdaşı *Marcus'culuk*'la karıştırılan *Markion'culuk*, İ.S. II. yüzyılda yaşayan çok önemli bir düşünür olan gnostik Sinop'lu Markion'la izdaşlarının ürünüdür. Bir piskopos'un oğlu olan Markion, kötülük sorununun ancak, biri özdeğe biçim veren kötü ve öteki ruha biçim veren iyi olmak üzere *iki tanrı* tasarlamakla çözümlenebileceğini ileri sürmüştü. Kötü tanrı Yahudilerin tanrısıydı, dünyayı o yaratmıştı ve *Âdem*'in günâhından da o sorumluydu. Bundan ötürü de bu günâhın sorumluluğunu bütün insanlara yüklemeye çalışıyordu. İyi tanrıysa bu gibi küçüklüklerin dışındadır ve *İsâ*'nın vücudunda insan olmuştur, ne dünyanın ne de insanın yaratılışında hiçbir rolü yoktur. Tersine, kötü tanrının sorumlu saydığı insanları kurtarma görevini yüklenmiştir ve buna çalışmaktadır. Akıllı bir bilgin olan Markion'a göre kötü bir tanrı tasarımı şarttır; çünkü varettiği dünyadaki kötülükleri kestiremediyse bilgisiz, kestirip de önleyemediyse beceriksiz, önlemek istemediyse kötüdür. Böyle bir tanrı ancak bilgisiz, beceriksiz ve kötü olabilir ki onu gerçek ve iyi tanrıdan ayırmak gerekir. Markion, bu yüzden *Eski Ahid*'i ve bütün Yahudi yasalarını ve kitaplarını yadsımıştır. Mantıksal açıdan Hıristiyanlar için de tek çıkar yol bu olmalıydı. Hıristiyan tanrıbilimciler arasında, örneğin P. L. Couchoud, ilk *İncil* yazarının da Markion olduğunu ileri sürenler vardır. *Bkz.* Markion İncil'i.

Markion İncil'i. *(Hıristiyan)* Kimi incelemecilerce ilk yazılan İncil... Bu İncil, *Luka'dan önceki İncil* adıyla anılır. P. L. Couchoud'ya göre bu İncil, Markion tarafından yazıldığı kesin olan İncil'dir. Bu İncil her ne kadar elyazması olarak saklanmış değilse de Tertullianus'un suçlamaları arasında o kadar çok parçası kaydedilmiştir ki, hemen bütününün meydana konabileceği ileri sürülmektedir. Kimi tanrıbilimcilere göre de *Markos İncil*'i bu İncil'den türemiştir, ne var ki Markos *Eski Ahid*'in tanrısını *Yeni Ahid*'in babasıyla bir tutmuştur. *Bkz.* Markion'culuk, İncil.

Markos. *(Hıristiyan)* İncil yazarı ermiş... Dört *İncil* yazarından ikincisidir. *İsâ*'nın çağdaşıdır. Markos'un yazdığı İncil; Luka, Matta ve Yuhanna'nın yazdıkları İncil'lerden daha kısa ve daha yalındır. *Bkz.* İncil, Markion İncil'i.

Maron. *(Yunan)* İsmaros kentinde Apollon râhibi... Euripides'e göre de *Dionysos*'un oğludur. *Odysseus* öykülerinde adı geçer. *Bkz.* Odysseus.

Marpessa. *(Yunan)* Evlenmek için İdas'ı tanrı Apollon'a tercih eden kadın... *Bkz.* İdas.

Mars. *(Roma)* Savaş-tanrı... Yunanlıların *Ares*'iyle bir tutulan *Mars* aslında Palatin komününün savaş tanrısıdır. Quirinal komününün savaş tanrısı da *Quirinus*'tu. Ona adanan ay olarak Mart ayı adını ondan almıştır. Sonraları bitkitanrı görevini de yüklenmiştir. Râhipleri *Flamen Martialis*'le *Sali*'lerdir. Etrüskler ona *Maris* derlerdi. Romalılar onun *Romulus*'un babası ve bundan ötürü de kendilerinin atası olduğuna inanırlar. Hem savaşçı ve hem tarımcı olan Roma halkı, atalarını bu iki uğraşılarında da kutsamışlar ve ona savaşçı olarak *Mars Gradivus* ve tarımcı olarak *Mars Silvanus* adıyla tapmışlardır. Tapıldığı yerlere göre *Mars Beladon, Mars Camulus, Mars Celtique, Mars, Leherennus, Mars Rudianos, Mars Segomo, Mars Teutates* adlarıyla da anılmıştır. Savaşçı ve tarımcı Roma'da *Mars*, tanrılar tanrısı *Jüpiter*'den bile üstün tutulurdu. İmparator Augustus çeşitli yerlerde *Mars Ultor* tapınakları yaptırmıştı. Roma'ya özgü olarak *Rhea Sylvia*'yla olan aşkı anlatılır. Yunanlıların *Ares*'ine ait birçok efsâneler ve bu arada *Venüs*'le olan aşkı

da Lâtinleştirilmiş Yunan geleneğini yansıtır. *Bkz.* Ares.

Marsias. *Bkz.* Marsyas.

Marsilio. *(Fransız)* Şarlman'la savaşan İspanya kralı... Ünlü *Roland Destanı*'nda önemli rolü vardır. Özellikle *Ganelon*'un *Roland*'a karşı düşmanlığından yararlanır. Nitekim kurduğu tuzaklarla *Şarlman*'ın on iki şövalyesinden on birini öldürtür. Sadece Roland sağ kalır. *Bkz.* Roland, Ganelon, Şarlman.

Marsyas. *(Yunan)* Apollon'un Çine çayına dönüştürdüğü kavalcı... Isparta dolaylarında Frigya'nın Selene kentinde doğmuş, armoniyi icât eden *Hyagnis*'in oğluymuş, iki borulu kavalı o icât etmiş. Tanrı *Apollon*'la müzik yarışmasına girişen odur. Apollon onun derisini yüzüp Çine çayının kaynağındaki bir mağaraya asmış, bir anlatıma göre de onu Çine çayına dönüştürmüş. *Marsyas*'ın icât ettiği kavala *Frigya flütü* adı veriliyor. Kimi anlatımlarda keçi ayaklı bir *Satyr*, kimi anlatımlarda at ayaklı bir *Silen*'dir. *Bkz.* Müzik Yarışması.

Marta. *(Hıristiyan)* Bir canavarı ıstavroz çıkarmakla yola getirdiğine inanılan ermiş kadın... *İsâ*'yı evinde konuklatmakla da ünlüdür. *Bkz.* Ermiş, Canavar.

Marti Toutati. *(Kelt)* Gol Kelt'lerinin Mars'ı... Gol'lerin dilinde *touta* deyimi *kabile* demektir, *toutati* sözcüğü *kabilenin tanrısı* anlamına geliyor. *Bkz.* Mars.

Marttanda. *(Hint)* Aditya'lardan biri... *Gizlenmiş, kaybolmuş* ya da *gölgelenmiş güneş* anlamındadır. Güneşin görünümleri olan *Aditya*'ların sayıları, sekizle on iki arasında değişiktir. Genellikle önemli sayılmış olan Aditya'lar şunlardır: *Marttanda, Surya, Savitri, Vivasvat, Bhaga, Pushan. Bkz.* Aditya, Aditi.

Mârûfiyye. *(İslâm)* Mârûf-u Kerhî'nin tarikatı... Bu tarikata *tarikatların temeli* anlamında *ümm-üs-selâsil* denir. Mârûf Kerhî, sekizinci yüzyılda yaşamış bir İslâm ermişidir ve Müslümanlar arasında kendini tapıma adamanın simgesidir. Hemen bütün gizemciler ve tasavvuf tarikatları ondan etkilenmişlerdir. *Bkz.* Tarikat.

Marûnî'cilik. *(Hıristiyan)* Ermiş keşiş Marun'un gizemsel tarikatı... Kerâmet ve kehânetleriyle ünlü keşiş Marun ya da Maron İ.S. III. yüzyılda yaşamıştır. Öğretisi koyu Katolik disiplini içinde geliştirilen bir çeşit keşiş gizemciliğidir. Merkezleri Suriye'dir. Günümüze kadar süregelmişlerdir. Ayrı kiliseleri ve patrikleri vardır. Çeşitli illerdeki piskoposlukları Antakya patrikğine bağlıdır.

Mârût. *Bkz.* Hârût'la Mârût.

Maruta. *Bkz.* Marut'lar.

Marut'lar. *(Hint)* Tanrı İndra'nın kardeşleri sayılan fırtına ve rüzgâr tanrıları... Tekil olarak *Maruta* adıyla da anılırlar. *Bkz.* İndra.

Masal. *(Genel)* Doğada olmayacak biçimde hayâl edilen konuları kapsayan ve kulaktan kulağa anlatılan öykü... Sözlü bir halk anlatımı niteliğiyle gelişmiştir. Bütünüyle hayâl ürünü olanları bulunduğu gibi, gerçek olaylara dayananları da vardır. Ne var ki temelde gerçek olaylardan yola çıksa bile olağanüstülüklerle süslenir. Cansız doğa canlandırılır, hayvanlar konuşturulur; cin, peri, dev, zebâni vb. gibi hayâl ürünü etkenler varlıklaştırılır. İyiler çok iyiye, kötüler çok kötüye indirgenerek ülküleştirilir. Olmuş olanlar olması gerekenlerle olması istenenlere yüceltilir. Böylelikle halkların dilekleri her türlü abartmaya açık bir anlatımla dile getirilir. Bundan ötürü masal, içinde oluştuğu toplumun inanç, zevk ve dileklerini yansıtır. Halkların çocuksu yanlarından türediği için genellikle çocuklara seslenir. İnanç alanının temel kaynaklarından biridir. *Masal* (*Fr.* Fable), temel yapısı bakımından *efsâne*'den farksızdır. Ayırdedilmesi gerekirse efsânenin çocuklara seslenen ve bundan ötürü de daha çocuksu olan biçimidir denilebilir. *Bkz.* Efsâne.

Mâsivâ. *(İslâm)* Tasavvuf dilinde tanrıdan başka her şey... Bundan ötürü de tanrıyla birleşmek için *terk-i mâsivâ* gerekir. *Bkz.* Tasavvuf.

Maskara. *(Hıristiyan)* Karnaval kişisi... Gerçekte İtalyanca *eğlendirici* anlamına gelen *maschera* deyimi karnaval maskesi takan kişiyi dile getirir. Hıristiyanlığın büyük perhizden önce yaptığı *karnaval* eğlenceleri gerçekte ilkçağın boşinançlarından türemiştir. Maskeli maskaralık, kötü ruhları kaçırmak ve onların kötülüklerinden korunmak amacını güder. Gülüp eğlenerek kahkahalar atmak da kötü ruhlardan korkulmadığı ve bundan ötürü bu gözüpeklikten kötü ruhların korkacağı inancına dayanır. Hayvan maskeleri ilkel hayvan tapımı, cinsel taşkınlıklar, ilkel fallüs tapımı, heykel yakma, kurban geleneği vb. gibi ilkel inançlarla ilgilidir. *Karnaval* geleneğinin temeli *Dionysos* törenleridir. *Bkz.* Maske, Dionysos, Dionysos Dini.

Maske. *(İlkel)* Dinsel ve büyüsel amaçlarla yüze takılan yüz kalıbı... Günümüz ilkellerinde hâ-

lâ sürdürülen maske takma geleneği çeşitli dinsel ve büyüsel amaçları kapsar. Kötü ruhların korkutulmasından takılan maskenin gücünü elde etmeye kadar çeşitlenen bu amaçlar ilkellerin çeşitli tapım ve törenlerinde gerçekleştirilir. *Maske* (*Fr.* Masque)'ler totem hayvanlarını, tanrıları, ataları ve çeşitli doğaüstü varlıkları simgeler. Hıristiyanların karnaval törenlerinde taktıkları maskeler aynı ilkel geleneğin eğlence durumuna dönüştürülmüş çağdaş biçimidir. *Bkz.* Maskara.

Maskot. *(Genel)* Uğur getiren... Genellikle bir insan ya da hayvandır, herhangi bir cisim de olabilir. Fransız halk dilinde *büyücü* anlamına gelen *masco* sözcüğünden türemiştir. Gene bu dilde *mascoto* sözcüğü *büyü* anlamını dile getirir. *Maskot* (*Fr.* Mascotte), bir çeşit iyilik getirici büyüdür. *Bkz.* Büyü, Uğur.

Massai'ler. *(İlkel)* Yüce tanrılar... Güneydoğu Afrika'lıların günümüzde de inandıkları geleneksel tanrılarıdır. Bunlardan *Ngai* gök ve yağmur, *Nelterogob* toprak tanrısıdır. Bu tanrılar genellikle iki görünümlüdür. Kara görünümleri iyi, kırmızı görünümleri kötü yanlarını cisimleştirir.

Masmugan. *(İran)* Dahhâk'ın aşçısı Armail'in lâkabı... Efsâneye göre bu lâkap ona İran hükümdarı *Feridun* tarafından verilmiş. *Dahhâk* gençleri yılanlara yedirirmiş. *Armail* de onları kurtarmaya çalışırmış.

Mâsum. *(İslâm)* Tasavvuf dilinde imam... *Suçsuz* ve *günahsız* demektir. Örneğin, *on dört imam* deyimi yerine tasavvuf dilinde *on dört mâsum* deyimi kullanılır. Gerçekte *mâsum*, imamın niteliğidir, tasavvuf anlayışına göre imam mâsumdur, peygamberler nasıl günahsızsalar imamlar da öylece günahsızdırlar. Bu inanç şu temele dayanır: Peygamber *Muhammet*, kızı Fatma'yla onun kocası ve kendisinin de amcasının oğlu Ali'yi ve onların çocukları Hasan'la Hüseyin'i abâsıyla sarmış ve "ey tanrım, işte *ehlibeyt*'im bunlardır, bunları her türlü günahtan arıt" diye dua etmiş. Tanrı da bu duayı kabul ederek otuz üçüncü sûrenin otuz üçüncü âyetini göndermiş ve "ey ehlibeyt, ancak ve ancak allahtır ki sizden her türlü pisliği, suçu giderir ve sizleri mâsum kılar" demiş. *Ev halkı* demek olan *ehl-i beyt* deyimi bu yüzden peygamberin karılarını kapsamaz ve Şiî-Alevî geleneğinde imamlar bu yüzden Ali soyundan olmak zorundadır. *Mâsum*'luk günah işlememeyi dile getirdiği gibi, işlenen günahın günah sayılmayacağı anlamını da içerir. İmamlar bu yüzden mâsumdurlar, eşdeyişle ne yapsalar günah olmaz. Bu inanç da hukuksal açıdan kasd ve niyet temeline dayanır, yâni imamlar ne yapsalar iyi niyetle ve günah olmadığı kanısıyla yapacaklarından dış görünüşe göre günah sayılabilecek eylemleri bile tanrı katında günah sayılmaz. *Bkz.* İmam.

Maşallah. *(İslâm)* Kötülüklerden koruduğuna inanılan deyim ve simge... Arapça *tanrının dilediği olur* anlamındadır ama *tanrı kötülüklerden korusun* anlamında kullanılır. Bu yüzden çocuklara üstünde *maşallah* yazılı nazarlık takılır. *Bkz.* Nazarlık.

Maşya'yla Maşyana. *(İran)* İnsanların dişi ve erkek ataları... İran halk inançlarına göre tanrı *Ahura Mazda* ilk erkek insan *Maşya* (Mashya, Âdem)'yla ilk dişi insan *Maşyana* (Mashyani, Havvâ)'yı *Reiva* ağacı biçiminde topraktan yarattı. İnsanların ataları olan bu ilk çift, Yahudi geleneğinde olduğu gibi, *şeytan-Ehrimen*'in kötü öğütlerine kandılar ve yeryüzünde mutlu olmak haklarını yitirdiler. Şimdi, Ahura Mazda'nın Ehrimen'le yaptığı savaşa katılmakla ve tanrının zaferine yardımcı olmakla mutluluğa erişebileceklerdir. *Bkz.* İlk Günah, Âdem, Havvâ, Zerdüşt.

Matali. *(Hint)* İndra'nın arabacısı... Hint inançlarına göre *Meru* dağında oturan *Mahendra* (Büyük İndra)'nın *Vimana* adlı arabasını *Matali* yönetir. *Airavata* adında bir de fili vardır. Hint metinlerinde tanrı *İndra* daha pek çok adlar, daha doğrusu lâkaplarla nitelenir: *Shakra, Shatakratu, Pâka-shâsana, Purandara* bu lâkaplardan birkaçıdır. *Bkz.* İndra.

Matarishvan. *(Hint)* Veda'larla Agni'nin sanlıklarından biri... *Bkz.* Agni.

Matematiksel Büyü. *Bkz.* Ebced.

Mater Deum Magna. *(Roma)* Roma Kybele'sinin sanlığı... Lâtince *tanrıların büyük anası* demektir. Bununla, bütün tanrıların *Kybele*'nin çocukları ve torunları olduğu inancı dile getirilir. *Bkz.* Magna Mater.

Mater Matuta. *(Roma)* Doğum-tanrıça... Lâtince *matron* sözcüğü *evli kadın* demektir. Bu tanrıçaya lohusalar, anneler ve evli kadınlar taparlardı. Lâtince *mater* sözcüğü de *anne* anlamını dile getirir. *Bkz.* Matralia.

Mater Turitta. *(Roma)* Başında bir kule taşıdığından ötürü Kybele'nin sanlığı... Lâtince *turitta* sözcüğü *kuleli* demektir. Fransa nasıl

Kybele'nin adından türeyen *Marianne*'la simgeleniyorsa İtalya da Kybele'nin kulesini taşıyan bir kadın biçiminde simgelenir. *Bkz.* Kybele.

Math. *(Kelt)* Etkin-tanrı... Tanrıça *Dôn*'un erkek kardeşidir. *Dagda* ya da *Dagde* de denir. Bu, aynı zamanda Kelt'lerin mitolojik tanrı-kralı *Eochaid Ollathair*'in lâkabıdır. Kelt'ler bu tanrıya *bütün bilimlerin efendisi* anlamında *Ruad Ro-fhessa* da derler. Bu deyimler daha çok Galya Kelt'lerine özgüdür. *Bkz.* Kelt Dini.

Mathura. *(Hint)* Krişna-Vişnu'nun doğduğu kent... Delhi'yle Agra arasındadır. Annesi *Devaki*'nin ağabeyi *Kansa* ya da *Kamsa* bu kentin kralıdır. *Bkz.* Krişna-Vişnu.

Matrae. *Bkz.* Matres.

Matralia. *(Roma)* Mater Matuta'nın her yıl haziran ayının on birinde kutlanan bayramı... *Bkz.* Mater Matuta.

Matres. *(Roma)* Ana tanrıçalar... *Matrae* ya da *Matronnae* de denir. Üçlü gruplar hâlinde tapılan bu ana tanrıçalara Likür'ler ve Kelt'lerce de tapılmıştır. *Bkz.* Kara Bâkireler.

Matrika-Devis. *(Hint)* Dişi Bodhisattva'lar... Bilim tanrıçaları olan bu ana tanrıçalara *Vidya-Devis* de denir. *Bodhisattva*'lığa bilgelik ve iyilikle insanlar da ulaşabilir. Bu yüzden *Mahayana* öğretisi *insan Bodhisattva* (*Skr.* Manuşi Bodhisattva)'larla *tanrı Bodhisattva* (*Skr.* Dhyani Bodhisattva)'ları ayırmıştır. Tanrılık Bodhisattva'ların en ünlüleri *Avalokiteşvara, Tara* ve *Manşuçri*'dir. *Bkz.* Bodhisatva, Bodhi.

Matriyarkal. *(İlkel)* Tüm toplumlar ilişkilerin ana temeline göre düzenlendiği anaerkil toplum... Bunun karşıtı tüm toplumsal ilişkilerin baba temeline göre düzenlendiği *patriyarkal* (Babaerkil) toplumdur. Bu etnolojik tarihsel olgunun inançsal açıdan önemi, anaerkil toplumlarda dişi tanrıçaların ve babaerkil toplumlarda erkek tanrıların yüceltilmeleri nedenini açıklamasıdır. Tarihsel süreçte ilkin, topluluğun bütün kadınlarıyla bütün erkekleri arasında serbest birleşme geçerli olduğundan ve bu yüzden de çocuğun sadece annesi bilindiğinden, anaerkil toplumlar gerçekleşmiştir. Babaerkil toplumların meydana çıkması çok sonradır ve tekeşli evliliğin gerçekleşmesiyle olanak kazanmıştır. Bu olgu da ilk tanrıların dişi olduklarını tanıtlamaktadır. *Bkz.* Anadolu İnançları.

Matronae. *Bkz.* Matres.

Matron'lar. *Bkz.* Matres.

Matsya. *(Hint)* Balık-Vişnu... Sanskritçe *balık* demektir. Tanrı *Vişnu* dünyaya inişlerinden birinde de balık biçiminde cisimleşmişti. *Bkz.* Vişnu, Avatar.

Matta. *(Hıristiyan)* İncil yazarı ermiş... *İsâ*'nın *havârî*'lerindendir. Dört *İncil*'den birincisinin yazarıdır. Önceleri Roma'lıların vergi tahsildarıymış. *Bkz.* İncil.

Mattan. *(Yahudi)* Tevrat'a göre Kudüs'te tapınağı önünde öldürülen Baal râhibi... Peygamber *Yusuf*'un atalarından biri de bu adı taşır. *Bkz.* Baal.

Matuta. *Bkz.* Mater Matuta.

Mâtürîdîlik. *Bkz.* Mâtürîdîyye.

Mâtürîdîyye. *(İslâm)* Özellikle Türkler arasında yayılan Sünnî bir İslâm mezhebi... X. yüzyılda Ebû Mansûr Muhammed al-Mâtürîdî tarafından kurulmuştur. Kurucusu Semerkant kentinin Mâtürîd mahallesinde doğduğu için bu adla anılır. Genellikle Ebû Hanîfe (Hanefîlik)'nin görüşlerini izleyen bu mezhep, ufak tefek dinsel tartışmalarda *Eş'arîlik*'ten ve temel sorunlarda *Mûtezile*'den ayrı görüşler ileri sürdüğünden izdaşlarınca ayrı bir yol sayılmıştır. Örneğin Mûtezileciler öldürülen kimsenin eceliyle ölmüş sayılamayacağını ileri sürerler, Mâtürîdîlere göreyse öldürülme olayında *tecelli* eden *ecel*'dir. Mûtezile'ye göre insan kendi eylemini kendi yapar, Mâtürîdîlere göre insana eylemini tanrı yaptırır, Eş'arîlere göre bir şey tanrıca yasaklanmışsa kötü, tanrıca yapılması buyurulmuşsa iyidir; Mâtürîdîlere göreyse iyilik ve kötülük (*Ar.* Husun ve kubuh) tanrının yasaklamasında ya da buyurmuş olmasında değil o şeyin kendisindedir, eşdeyişle bir şey iyiyse tanrı onu buyurur, kötüyse yasaklar. *Bkz.* Hanefîlik.

Maui. *(İlkel)* Polinezya'lıların bütün kahramanlarının genel adı... İlkellerce tanrılarla insanlar arası bir varlık sayılır. Polinezya efsâneleri *Maui*'lerin öyküleriyle doludur. Örneğin Nevermann'ın anlattığına göre ölümsüzlüğün sırrını bulmak isteyen bir Maui bir canavarın ağzına girer, bu sırada küçük bir kuş öter, canavar da farkına varıp Maui'yi yutuverir, böylece insanlar ölümlü olmak zorunda kalırlar. (Maui'ler üstüne geniş bilgi için *bkz. Mythologies des Peuples Lointains ou Barbares*, Paris 1963, P. Grimal yönetiminde Larousse yayını, s. 217, 218, 219, 225). *Bkz.* Hero'lar Tapımı.

Mavi. *(İlkel)* Büyüsel renk... İlkeller sihir ve büyü için *mavi* ve *kırmızı* renkleri kullanırlar. Birincisi denizin ve göğün, ikincisi güneşin ve ateşin rengidir. İlkel inançlara göre renklerin gücü bu kaynaklarından gelir. Sadece ilkellerde değil gelişmiş ülkelerin halk inançlarında da *nazar*'dan korunmak için mavi renk kullanılır. *Bkz.* Nazarlık.

Maya. *(Hint)* Yaratıcı güç ve yarattığı düşsel görüntü... *Veda*'lar inancına göre nasıl *Asura* (Şeytan)'ların yaratıcı gücü sahte tanrılar ve büyüler yaratıyorsa evrenin yaratıcı gücü de öylece hayâl ürünü bir görüntü yaratmaktadır. Sanskritçe *Maya* kavramı bu yaratıcı gücü ve yarattığı serâbı (düşsel, içeriksiz görüntü) dile getirir. Bu felsefesel inanç, varlığın bir yaratıcı güçle yaratıldığını kabul etmekte, ama onun açıklanamaz ve akıldışı olduğunu ileri sürmektedir. Bu deyim Fransızcaya *illusion* (duyuların kuruntusu) deyimiyle çevrilmektedir. Budist mitolojide *Maya* bir kraliçedir ve *Buda*'nın annesini simgeler. Buda'nın babası *Shakya*'ların kralı *Suddhodana*'nın karısıdır. *Nepal* sınırında *Kapilavastu*'da hüküm sürmektedir. Brahmanizmin *Maya*'sı da *dünya*'yı dile getirir, ama bu dünya gerçek değildir. Çünkü *Maya, Brahma*'dan çıkar; gerçek, nasıl ısı değil de kendisinden çıktığı ateşse öylece Maya değil, Maya'nın kendisinden çıktığı Brahma'dır. Nasıl ateşin olmadığı yerde ısı olmazsa öylece Brahma'nın olmadığı yerde Maya (Dünya) da olmaz. Eşdeyişle o gerçeğin ürünüdür ama gerçek değildir. Brahma'dan çıkan Maya dört milyar üç yüz yirmi milyon yıllık bir yaşamdan sonra gene ona dönecektir. Onu *Brahma* meydana getirmiş, *Vişnu* korumuş, *Siva* yok etmiştir. Sonra yeniden meydana gelip yeniden yok olacak ve bu böylece her evrede daha yetkinleşerek sonsuza kadar sürecektir. *Bharata*'ların şiiri *Mahabharata*'da Maya "büyük sanatçı"dır. *Argiuna* onu bir yangından kurtarır, o da bu iyiliğe karşı o sırada krallık sırasında bulunan *Yudhisthira* (Argiuna ya da Arjuna'nın kardeşi)'ya eşsiz güzellikte bir saray yapar. *Bkz.* Vedizm, Budizm, Brahmanizm, Brahma, Vişnu, Siva, Buda, Yudhisthira.

Maya'ların Dini. *(Amerikan)* Maya'lar adı verilen Orta Amerika yerlilerinin dinsel ve büyüsel inançları... Bugün Güney Meksika, Nikaragua, Kostarika ve Honduras adı verilen bölgelerde yaşamış bulunan Maya'ların dinsel yaşamının en sağlam kaynağı *Popol-Vuh* adlı bir öğüt kitabıdır. Bu kitaptan ve İspanyol istilâcılarından öğrenildiğine göre Maya'lar, dünyanın öbür kara parçalarında olduğu gibi doğa güçlerini ve kozmik güçleri cisimleştiren bir çoktanrıcılık geliştirmişlerdir. *Güneş*'i baba ve *ay*'ı ana saymışlardır. Bu çoktanrıcılığın özelliği, her doğa gücünün çeşitli görünümlerini ayrı bir tanrıyla simgelemiş olmalarıdır. Örneğin *Tepeu* ve *Gucumatz* göğün gücüdür, *Cabaguil* göğün yüreğidir, göğün dört yönü dört ayrı renkle (kırmızı, ak, kara, sarı) simgelenen *Tzakol, Bitol, Alom ve Qaholom* ya da *Cajolom*'la belirtilir. *Çak* adını taşıyan ve her biri ayrı renkle simgelenen dört yağmur tanrısı vardır. Yaratılışı *Gukup Cakix* adlı bir devle açıklarlar. Bu devin *Chimalmat* adlı bir karısı ve *Zipacna*'yla *Caprakan* adlı iki çocuğu vardır. Yaratılışta iki kardeş tanrı, *Hunahpu*'yla *İxbalanque* da etkendirler. Aztek'lerin tüylü yılan tanrısı *Kuetzalkoatl*'ın değişik biçimi *Kukulkan*, göksel *İtzamma* önemli sayılan tapım konularıdır.

Mayıs Bayramı. *(Genel)* Doğanın uyanışını ya da dirilişini kutlayan putatapar inancı... Günümüzde de işçi bayramı, bahar bayramı vb. gibi adlar altında sürdürülen mayıs ayının birinci gününü kutlama geleneği, *Attis-Adonis-Tammuz* tapımından kalma bir gelenektir. İlkçağ Pagan inançlarına göre doğa kışın ölür, mayıs ayının birinde canlanır. Sonbaharda ölen doğa ölüler ülkesindedir. İlkbaharda genç ve kızoğlan kız olarak yeniden ortaya çıkar. Dirilen güneş (Attis, Adonis, Tammuz) onu gebe bırakır. Yaz aylarında döl verir. Bu yaşam döngüsü, mevsimlerle birlikte, her yıl yinelenir. *Bkz.* Attis, Adonis, Tammuz, Kybele, Döngü.

Maymun. *(Mısır)* Hayvan tapımına konu olan başlıca hayvanlardan biri... *Maymun,* hayvan tapımının geçerli olduğu bütün bölgelerde tapılan bir hayvandır. Bununla beraber en çok eski Mısır'da kutsanmıştır. Örneğin bilgelik tanrısı *Toth* maymun biçiminde cisimleştirildi.

Mazdeizm. *(İran)* İyilikçi tanrı Ahura Mazda'nın dini... Çoktanrıcı İran'lıların, iyilikçi tanrı *Ahura Mazda*'nın kişiliği çevresinde düzenlenen bir dine kavuşmaları *Zerdüşt*'ten çok önce gerçekleşmiştir. İlk Mazdeizm, Ahura Mazda'nın başkanlığında *Mithra* ve *Anahita* (Kybele)'yı da kapsayan bir tanrılar üçlüsünü öneriyordu. Bu tanrılar üçlüsünün çevresinde daha birçok ikinci derecede tanrılar, ruhlar, şeytanlar yer almıştı. Örneğin *ölümsüz güçler* anlamında *Ameşas Spentas* (Fransızlar *Amesha Spenta* biçiminde yazarlar) adı altında toplanan altı

ruh: *Behmen* (İyi düşünce), *Erdibihişt* (İyi erdem), *Şehriver* (İyi imparatorluk), *Sipendarmidh* (İyi bakış), *Hurdâd* (İyi sağlık), *Murdâd* (İyi ölümsüzlük) bunlardandır. Bunlara *ulular* anlamında *yazata'lar* denir. Batı kaynaklarında bunların adları *Vohu Mana* ya da *Vohuman, Asha* ya da *Ashavahisht, Khshatra* ya da *Shatrevar, Spenta Aramati* ya da *Spendarmat, Haurvatât* ve *Ameretât* (Müslümanların *Hârût*'la *Mârût*'u) olarak gösterilir (Örneğin *bkz. Mythologies Classiques,* Paris 1963, P. Grimal başkanlığında Larousse yayını, s. 202, La Mythologie Mazdéenne). Din adamı Zerdüşt bu çoktanrılı mitolojiden ekonomik ve toplumsal bir reform sağlayacak olan yepyeni bir *Mazdeizm* çıkarmıştır. Bu ikinci Mazdeizm *Zerdüştçülük*'tür (*Zoroastrizm* de denir). Araplar bu dine *ateşe tapan* anlamında *gebr* ve *mecûs* sözcüklerinden türettikleri *Gebrîlik* ve *Mecûsîlik* demişlerdir. Ateşe tapmak, Zerdüşt'ten çok önce, İran bilge (Mazda)'lerince izlenen dinsel bir gelenektir. Çobanlık çağlarından kalma *Gâthâ'lar* sadece otlakların korunmasını öğütlüyordu, oysa bunun yanında özen gösterilmesi gereken tarlalar ve tarım vardı. Göçebeler öküz ve ineklerin *(Le Bovin)* değerini bilmiyorlar, onları horluyorlardı. İran dinleri alanında değerli araştırmalarıyla tanınan Söderblom'un dediği gibi: "Öküzün ruhu, içine düştüğü kötü durumu gökyüzüne haykırmakta, bir koruyucu bulmak için yalvarmakta"ydı. İşte Zerdüşt böyle bir ortamda bir tarım reformcusu olarak ortaya çıktı ve *Mazdeizm*'i ekonomik ve toplumsal bir temele oturttu. Zerdüşt'ten sonra *Mazdeizm* gene eski çoktanrıcılığa dönüştü ve birtakım boşinançlarla doldu. Buna da üçüncü *Mazdeizm* ya da *Parsîlik* (*İran'la ilgili* anlamında *Fârisîlik*) denmektedir. *Bkz.* Ahura Mazda, Ateş, Zerdüşt, Avesta, İran Dinleri.

Mazdekçilik. *(İran)* Hava ve su gibi malların ve kadınların da ortaklaşa olduğu inancı... *Zerdüştçülük* ve *Manicilik* reformcusu olarak ortaya çıkan devrimci İran'lı *Mazdek* ya da *Mazdak*, İran'lıların dinsel inançlarını kaba kamulcu bir inanca dönüştürmüştür. İ.S. V. yüzyılda toplumsal, ekonomik ve dinsel bir reforma girişen Mazdek havanın, suyun, ateşin bütün insanlarca eşit olarak paylaşıldığı gibi malların ve mal sayılan kadınların da bütün insanlarca eşit olarak paylaşılması gerektiğini ileri sürüyor ve "ben Zerdüşt dinini yenileştirmek için gönderildim" diyordu, "çünkü halk Zendavest'in buyruklarını unutmuş ve yerine getirmez olmuştur. Nitekim bir zamanlar İsrâiloğulları da Mûsâ'nın Tevrat'la getirdiği buyrukları unutmuşlar ve yerine getirmez olmuşlardı. Buna karşı tanrı, Tevrat'ı yenileştirmek, halkı doğru yola çağırmak için İsâ'yı göndermişti" (Nizâmülmülk, *Siyâsetnâme,* Mehmet Şerif çevirisi, s. 203). "Mal insanlar arasında ortaktır, diyordu. Çünkü insanlar tanrının kulları ve Âdem'in çocuklarıdır. Her biri ihtiyacına göre ötekinin malını kullanmalı, hiç kimse bu haktan yoksun kalmamalıdır. Herkes malca eşit olmalıdır. Mazdek'in bu sözleri üzerine herkes malını ortaklığa koymuştu... Mazdek öldürüldükten sonra karısı Hurreme binti Kade iki adamıyla birlikte Medâyin'den kaçtı. Rey kasabasına giderek halkı kocasının yoluna çağırdı. Peşine takılanlara *Hurrem dîn* adı verildi... Hurrem dînliler her yana dağıldılar, her kentte başka bir ad aldılar. *Bâtınîler* onlarla beraber oldu, çünkü her iki mezhebin aslı birdir" (İbid, s. 205, 217, 239). Mazdek'in bu kaba kamulcu devrimi, kendisinin öldürülmesinden sonra gittikçe genişleyerek beş yüzyıl sürmüştür. İ.S. 816 yılında Mazdekçilerin başına geçen *Bâbek* daha da geliştirdiği bu anlayışla Arap yönetimi altında bulunan Azerbaycan'da başkaldırıp Fars ve İsfahan'a kadar genişleyen topraklarda güçlü bir egemenlik kurmuştur. *Bâbekiyye* adıyla sürdürülen bu inanç daha sonra İslâmlaşmış ve Şiî-Bâtınî düşünce akımına karışarak *Karmâtî* ve *İsmâilî* mezhepleriyle birleşmiştir. Kaba kamulculuk anlayışı bu İslâm mezheplerinde de sürmüştür. Kaba kamulculuk inancı, ilkel ekonomik koşulların gereği olan ortaklaşa yaşama zorunluğundan kalma bir boşinançtır. Kimi burjuva yazarları bu boş ve ilkel inançları Marksçılığa yamayarak Marksçılığı kötülemek için kullanırlar. Çoğunluğun bilgisizliğinden yararlanma amacını güden bu kötüleme günümüzde de sürdürülmektedir. Bilimsel bir öğretisi olan Marksçılığın bu gibi kaba ve ilkel önerilerle en ufak bir ilişkisi yoktur. *Bkz.* Bâbekîlik, Bâtınîlik, Bedrettinîlik, Karmâtîlik, İsmâilîlik.

Mazdekizm. *Bkz.* Mazdekçilik.

Mazhariyye. *(İslâm)* Nakşibendiliğin bir kolu... Nakşibendiliğin sekiz ünlü kolundan biridir. *Bkz.* Nakşibendiyye.

Maziyariyye. *(Arap)* Hurremîliğin ve Bâbekîliğin İslâm ülkelerindeki uzantısı... Halife Me'mun'un Taberistan yöneticisi Maziyar bin Karin'in adından türetilmiştir. İran geleneklerine bağlı bir adammış, *Bâbek*'le gizlice mektup-

laşmış ve yönetimi altındaki halkı bu yola yöneltmiş, dinsel yasakları kaldırmış, Hicret'in 225. yılında öldürülmüş. Ne var ki *Maziyarîlik* onun ölümünden sonra daha üç yüzyıl sürmüş. *Bkz.* Bâbekîlik, Mazdekçilik, Hurremîlik.

Mbaçalkantiuma. *(İlkel)* Entişiuma'nın Strehlow'a göre adı... Arunta'ların dilinde *doğurmak, çoğaltmak, iyi hâle getirmek* anlamlarına geliyormuş. Etnografya sözlüklerinde daha çok *Entişiyuma* kullanılmaktadır. *Bkz.* Entişiuma.

Mecmaülbahreyn. *(İslâm)* Tasavvuf dilinde tanrıyla insanların birleşme ânı... Sözcük olarak Arapça *iki denizin birleştiği yer* demektir. *Bkz.* Tasavvuf.

Mecnun. *(İslâm)* Tasavvuf dilinde, tanrı sevgisiyle kendinden geçen... Ayrıca ünlü İslâm öyküsü *Leylâ* ve *Mecnûn*'da erkek kahramanın lâkabıdır. *Leylâ*'nın aşkından çıldırdığı için kendisine bu ad verilmiştir. *Bkz.* Leylâ'yla Mecnûn.

Mecuc. *(İslâm)* Kıyâmet günü ortaya çıkacağına inanılan iki yaratıktan biri... Öbürünün adı *Yecuc* ya da *Yecüc*'tür. Kutsal kitap Anadolu'nun kuzey doğusunda yaşayan halkları, özellikle İskit'leri *Mecuc* adıyla anar. Hıristiyanlık, kendisine karşı birleşen putatapar halklara bu adı vermiştir. *Bkz.* Kıyâmet, İskit'lerin Dini, Yecüc ve Mecüc.

Mecus. *(Arap)* Arapların ateşe tapanlara verdiği ad... Farsça *ateşe tapan* anlamında *muğ* sözcüğünden ya da Yunanca *büyücü* anlamında *magos* sözcüğünden türediğini ileri sürenler vardır. Bu yüzden Zerdüşt dininden olanlara Araplar *Mecûsîler* derler. *Bkz.* Mazdeizm.

Mecûsîlik. *Bkz.* Mazdeizm.

Meczup. *(İslâm)* Tasavvuf dilinde, tanrı sevgisiyle kendinden geçen... *Cezbeye kapılan* anlamındadır. Arapça *çekim* anlamındaki *cezb* sözcüğünden türemiştir. Arapça *delilik* anlamındaki *cinnet*'ten türeyen *mecnun* deyimiyle anlamdaştır. İslâm halk inançlarında *mecnun* ya da *meczup*'ler *ermiş* sayılırlar. Tanrının her gerçeği onlara bildirdiğine, tanrının en sevgili kulları olduklarına inanılır. Daima tanrıyla dolu ve tanrıdan başka bütün şeylere kapalı olduklarından ötürü *deli* oldukları sanılır. Bu yüzden *delilik* İslâm aydınları arasında bile övücü bir nitelik taşır, birçok Osmanlı büyüklerinin *deli* lâkabıyla anılmaları bu yüzdendir. Antikçağ Yunanlılarının Eleusis inançlarında *enthousiasmos* (tanrının insanın içine girmesi) ve *ekstasis* (bundan ötürü insanın kendi bilincinin ortadan kalkması) deyimleriyle dile getirilen *cezbe* ve *istiğrak* (kendinden geçiren ve insanı kendi dışına çıkaran büyük dinsel coşku) durumu, *meczup*'un ruhsal durumudur. Bu durum bir delilik sonucu olduğu gibi dinsel bir coşku sonucu da olabilir. Kimi tasavvuf tarikatlarında kimi dervişler kendilerini yapma olarak bu duruma getirirler, ağızlarından köpükler saçarak sağa sola sallanırlar. Bunların o sırada söyledikleri abuk sabuk lâflara da *şathiye* denir ve derin dinsel anlamlar taşıdığına inanılır. Bu *şathiye*'lerin yorumlanması İslâm tasavvufunda gerçek bir bilim sayılır. *Bkz.* Ermiş, Şathiye.

Meczup'lar. *(Hıristiyan)* Tanrıya tapılmaksızın da ulaşılabileceğine inanan tarikat bağlılarına Hıristiyanlarca verilen ad... İspanya meczupları *(Alumbrados'lar)*, Picardie meczupları, Bavyera meczupları bunların en ünlüleridir. Aynı anlayışta olan *Swedenborgyanizm* yandaşları da bu adla anılmışlardır. Tapım ve her türlü kuralları ortadan kaldıran bu anlayış, mistik bir anlayıştır. Kimi yerde bir mezhep hâline gelen meczuplar, örneğin Bavyera'da olduğu gibi, yönetimi bile ellerine geçirmeyi tasarlamışlar ve krallığı devirmeye çalışmışlardır. Bütün Hıristiyan ülkelerinde yasaklanmış olan bu tarikat ve mezhep bağlıları, özellikle İspanya'da, engizisyon işkencelerine uğratılmışlardır.

Medea. *Bkz.* Medeia.

Medeia. *(Yunan)* Büyücü kadın... *Aietes*'in kızıymış, *Argonaut*'lardan *İason*'a âşık olmuş ve bu yüzden Argonaut'ların koruyucusu kesilmiş. Kimi anlatımlarda kayınbabası *Aison*'u öldürdükten sonra kaynatıp bununla yaptığı bir iksirle kendisini gençleştirdiği söylenir. Daha sonra evlendiği İason'un Kolkhis kralının kızı *Krensa* ya da *Glanke*'ye âşık olması üzerine bütün çocuklarını öldürmekle ünlüdür. Özellikle çocuklarını öldürme ve kocasının önüne atma öyküsü birçok trajedilere konu olmuştur. *Bkz.* İason, Medeios.

Medeios. *(Yunan)* Medeia'yla İason'un oğlu... At adam *Kheiron* tarafından yetiştirilmiş. *Bkz.* Medeia, Medos.

Medenî. *(İslâm)* Müslümanların kutsal kitabı Kur'an'ın Medine kentinde inen süreleri... Mekke kentinde inenlere de *Mekkî* denir. *Bkz.* Kur'an.

Medizinmann. *(İlkel)* İlkellerin dinsel-büyüsel işlemlerini yöneten kimselere etnolojide verilen

ad... *Hekim* demektir. Etnolojide bu kişilere *Şaman* da denir. *Bkz.* Büyü.

Medon. *(Yunan)* Atina kralı... *Poseidon*'un soyundan *Kadros*'un oğludur. Kadros ölünce krallığa o geçmiş. *Bkz.* Kadros.

Medos. *(Yunan)* Med'lerin atası sayılan Medeia oğlu... *Medeia*'nın Atina kralı *Aigeus*'tan olma oğludur. Bir anlatıma göre *Medeia, İason* kendisini bırakınca *Aigeus*'la evlenmişti. Başka bir anlatıma göre de *Alphesiboia*'nın bir kaplanla birleşmesinden doğan oğlu *Medos* adını taşır. Bu iki Medos başka mitolojik kişilerdir. Ama her ikisinin de Med'lerin atası olduğu söylenir. *Bkz.* Alphesioboia, Medeia.

Medrese. *(İslâm)* Din bilgileri okulu... Arapça *ders okutulan yer* demektir. İnançsal bilgilere özgüdür.

Medusa. *(Yunan)* Bir bakışıyla insanları taşa çeviren yılan saçlı kadın... *Gorgona'lar* adı verilen üç kız kardeşten biridir. *Perseus* onun kafasını uçurmuş, akan kanından kanatlı atlar *Pegasos*'la *Khrysaor* doğmuş. *Bkz.* Gorgo'lar, Pegasos, Khrysaor.

Medyen Keşişleri. *(Yahudi)* Yahudi peygamberlerini yalancı sayan keşişler... *Kur'an*'ın Haç sûresinin 44. âyeti şöyle der: "Medyen keşişleri de peygamberlerini yalancı saymışlardı. *Mûsâ* da yalancı sayılmıştı. Bunun üzerine ben o tanımazlara önce bir mühlet verdim. Sonra da çarptım. Benim azâbım nasıl olurmuş görsünler". Tanrının bu sözüne rağmen Yahudi tarihçileri Mûsâ'ya ilk dinsel bilgilerin *Yetro* adında bir Medyen keşişi tarafından verildiğini bildirir, Mûsâ onun kızıyla evlenmiş. Medyen, Suudî Arabistan'da Kızıldeniz sahilinde (Filistin'le Hicaz arası) bir bölgedir. *Bkz.* Yahudilik.

Medyum. *(Genel)* Ölülerden ve ruhlardan haber alabilecek olağanüstü güce sahip olduğuna inanılan kişi... Lâtince *aracı* demektir. Ruhlarla ispirtizmaya inananlar arasında aracı olan bu kişiler, ruh adına konuşurlar. Eşdeyişle onların ağzıyla konuşanın, çağrılan ölünün ruhu olduğuna inanılır. Medyum'lar, şarlatan olmadıkları hallerde, ispirtizmacının etkisine kolaylıkla girebilecek çok güçsüz kişiliklerden seçilirler. Bu gibiler, ölü adına davrandığına ve konuştuğuna kendileri de inanırlar. Ölüler dünyasıyla aracılık iddiasında bulunanların tarihi pek eskidir ve ilkçağ inançlarına dayanır. Günümüzde de henüz ilkçağları ve o çağların inançlarını yaşamakta bulunanlar eksik değildir. *Bkz.* İspirtizma.

Mefisto. *Bkz.* Mephistopheles.

Megabyzos. *(Anadolu)* Erkeklik örgenini tanrıça Kybele'ye adayan iki râhipten biri... Pessinus'ta *Kybele* tapımını ve törenlerini *Attis* ve *Megabyzos* adlarını taşıyan iki râhip yönetirdi. Birincisi yerliydi, ikincisininse dışardan gelmiş olması şarttı. Bu iki başrâhibin aynı zamanda kral oldukları sanılıyor. *Bkz.* Kybele.

Megaira. *(Yunan)* Eriny'lerden biri... Ötekilerin adı *Teisiphon* ve *Alekto*'dur. *Bkz.* Eriny'ler.

Megalartos. *(Yunan)* Buğdaydan ekmek yapmayı icât eden Boitia'lı kahraman... *Artos*, Yunanca *ekmek* demektir. Adının tam çevirisi *büyük ekmek* anlamına geliyor.

Megalensia. *Bkz.* Megalesia.

Megalesia. *(Roma)* Kybele bayramı... *Megalensia* da denir. İlkin her yıl nisan ayının 4. günü yapılırmış. Daha sonra mart ayının on beşinden yirmisine kadar sürdürülmüş. Bayramın ilk gününe (mart ayının on beşinci günü) *Canna İntrat* denirmiş. Atletik oyunlar yapılırmış. Altı yaşında bir boğanın kılavuzluk ettiği alaylar düzenlenir, bu alaylarda *Konoforî*'ler kamışlar ve bataklık sazları taşırlarmış. Bu simgeler *Attis* (Kybele'nin çocuğu ve sevgilisi, kral ve köylü)'in Frigya'da Gallus nehri kıyısına bırakıldığını anmak içinmiş. Bayramın ikinci bölümü mart ayının yirmi dördünde başlarmış. Bu bölümün ilk gününe de *Arbort İntrat* denirmiş. Bu bölümde düzenlenen alaylarda da *Dendroforî*'ler ağaç dalları taşırlarmış. Bu simgeler de Attis'in öldükten sonra çam ağacına dönüşmesini ve kendini hadım etmesini anmak içinmiş. Megalesia'nın üçüncü bölümü mart ayının yirmi sekizinde başlarmış, bu bölümün günlerine *Dies sanguinis* (Kanlı günler) denirmiş, bu bölümde cinsel ilişkide bulunmak yasaklanırmış. Daha sonra *Hilarya* (Şenlik) adı verilen asıl bayram (Bayramın dördüncü bölümü) başlarmış. Bu bayram Attis'in dirilişini (ilkbaharın gelişini, doğanın canlanışını) kutlamak içinmiş. Büyük eğlenceler ve gösteriler düzenlenirmiş. Bayram, *requiero* adı verilen genel bir dinlenme (tâtil) günüyle sona erermiş. *Bkz.* Kybele, Lavatia, Taurobolium, Attis, Adonis, Tammuz.

Megalit. *(İlkel)* Büyük taş anıtlar... Büyük ölüleri kutsamak için dikilir. *Megalit* (Fr. Mégalithe), Yunanca *büyük* anlamında *megas* ve *taş* anlamında *lithos* sözcüklerinin birleşimidir.

Megapenthes. *(Yunan)* Lakedaimon kralı... *Menelaos*'la *Teridae*'nin oğludur. *Bkz.* Menelaos.

Megara. *(Yunan)* Herakles'in, Athena'nın çıldırtması üzerine, çocuklarıyla birlikte öldürdüğü karısı... Thebai kralı Kreon'un kızıdır. Kimi anlatımlarda da *Herakles*'in sadece çocuklarını öldürdüğü, karısı *Megara*'yı sâdık dövüş arkadaşı *Iolaos*'a karı olarak verdiği bildirilir. *Bkz.* Herakles.

Megareus. *(Yunan)* Megara kentinin kurucusu... *Alkathoos*'un kayınbabasıdır. Megara kentinin kralıymış. *Bkz.* Alkathoos.

Megbe. *(İlkel)* Afrika'nın İtiru nehri kıyılarında yaşayan Pigme'lerin dilinde mana... *Bkz.* Mana.

Megere. *Bkz.* Megaira.

Meges. *(Yunan)* Phyleaus'un oğlu... *Helene*'yle evlenmek isteyenlerden biriydi. Bu yüzden Troia savaşına katıldı. *Bkz.* Helena.

Mehdeviyye. *(İslâm)* Seyyit Muhammet Mehdî'nin kurduğu Şiî tarikat... XV. yüzyılda Hindistan'da kurulmuştur. On iki imamın sonuncusunun adını alan kurucularının *Mehdî* olduğuna, ölüleri dirilttiğine, körlerin gözlerini açıp dilsizleri konuşturduğuna inanırlar. Kimi incelemecilere göre Sünnî inançlara olduğu kadar Şiî inançlara da aykırı düşen inançları vardır, daha çok putatapar inançlara bağlıdırlar. Kendilerinden olmayan herkesi düşman saymakla ünlüdürler, geniş alanlara yayılmışlar ve kimi yerde yasaklanan faaliyetlerini gizli gizli günümüze kadar sürdürmüşlerdir. Çağdaş Mehdevîlere göre yüzyılımız, Mehdî'nin gelmesine en uygun zamandır. Demek ki Seyyit Muhammet Mehdî, dünyayı düzeltmek için son kez yeryüzüne inmek üzeredir. *Bkz.* Mehdî.

Mehdî. *(İslâm)* Kıyâmet gününden önce gökten inerek insanları mutluluğa kavuşturacağına inanılan göksel kişi... Sözcük olarak Arapça *doğru yolda olan* (hidâyete eren) demektir. Bu bakımdan İslâm tanrıbilimine göre başta *Muhammet* olmak üzere birçok gerçek peygamberler *Mehdî*'dirler. Halk inançlarına göre Mehdî'nin ortaya çıkışı kıyâmet belirtisidir, çünkü onun *kıyâmet gününden önce* meydana çıkacağı bildirilmiştir. *Mehdî inancı* sadece Müslümanlığa özgü değildir, hemen bütün dinler ve inançlarda *evrenin bitimine doğru* bir kurtarıcının geleceği ve bütün düzensizlikleri düzene dönüştüreceği inancı vardır. Yaşamı süresince düzensiz kalmış olan dünyamızın niçin son günlerinde düzenlenmesi gereği duyulduğu açıklanmamakla birlikte Hıristiyanlar *Mesih*'in, Budistler *Buda*'nın, Brahmanistler *Vişnu*'nun, birçok tarikatlar kendi tarikat kurucularının, Şiîler ve özellikle on iki imamcılar on ikinci imam olan Mehdî'nin dünyanın son günlerinde meydana çıkıp dünyayı düzenleyeceğine inanmışlardır. İslâmsal Mehdî inancı, peygamber Muhammet'in *doğru* (sahih) olduğu kabul edilen birkaç *hadîs*'ine dayanır. *Kur'an*'da böyle bir şey yoktur, tersine, Muhammet'in sonuncu peygamber olduğu ve artık başkaca bir peygamber gönderilmeyeceği bildirilmiştir. Peygamber Muhammet, kendisinin de bildirdiği gibi, *hâtem-ül-enbiyâ* (Peygamberliğin hitâmı, sonuncusu)'dır. Ne var ki Muhammet kimi hadîs'lerinde "kendi soyundan gelecek bir Mehdî'nin zulümle dolmuş olan âlemi adâletle dolduracağını" söylemiştir. Bu söz doğruysa, dinsel açıdan çelişmeli olduğu apaçıktır. Çünkü tanrı buyruklarının (Müslümanlığın) dünyada adâleti sağlamaya yetmeyeceğini içerir. İslâm bilginlerine göre peygamberin sözünü ettiği Mehdî bir peygamber değildir, çünkü başkaca bir peygamber gönderilmeyeceği bizzat tanrı tarafından bildirilmiştir (*Kur'an*, XXXIII. sûre, 40. âyet). Mehdî, peygamber Muhammet'in "şeriatını diriltecek bir kişi"dir. Din açısından bu yorumun da çelişmeli olduğu apaçıktır, çünkü peygamber şeriatının tutunamayıp ölüp gideceği anlamını içerir. Yoksa onu diriltecek bir kişiye ihtiyaç görülmezdi. Bu deyim, kimi İslâm bilginlerince yukarda ayraç içinde aldığımız biçimde kullanılmıştır (Örneğin *bkz.* Abdülbâki Gölpınarlı, *Tasavvuf*, İstanbul 1969, s. 81). "Sahih hadîslerde bulunan Mehdî, birçok kişilerin Mehdîlik dâvâsıyla ortaya çıkmasına sebep olmuş, bu yüzden İslâmda bu hususta çeşitli telâkkiler türemiş, hattâ bu inançtan faydalanarak hükümetler kurulmuştur" (İbid, s. 82). *Mehdî inancı*, özellikle Şiî-Bâtınî tarikatlarında yaygındır, bu tarikatların her birinin Mehdî'si başkadır. Örneğin Kureybiyye tarikatı Muhammet bin Hanefîye'nin, İmâmiye tarikatı Hasan el-Askerî'nin oğlu Muhammet el-Muntazar'ın, Mehdeviyye tarikatı kurucusu Seyyit Muhammet Mehdî'nin vb. gerçek Mehdî olduğuna inanırlar. Bu açıdan Mehdî'ler sayılamayacak kadar çoktur. Kimileri de Mehdî'nin ortaya çıkışından sonra, *Deccal*'dan önce "nebi, vasî, Ali'nin oğulları Hasan, Hüseyin, bunların düşmanları, ilk üç halîfe, Muaviye, Yezîd, Mervan, diğer imamlar ve

katilleri"nin dirilip karşı karşıya geleceklerine ve suçlulara *kısas* uygulanacağına inanmaktadırlar. *Bkz.* Kıyâmet, Mesih, Deccal, Avatar, Buda.

Mehdîcilik. *(İslâm)* Mehdî'nin kıyâmetten önce gelip Deccal'ı öldüreceğine ve dünyayı düzelteceğine inananların tutumu... *Bkz.* Mehdî, Mesih, Mesyanizm.

Mehdî-i Muntazar. *(İslâm)* Beklenen Mehdî... *Mehdî*'nin ölmeyip saklandığına inanan İmâmîlere göre Mehdî *muntazar* (beklenen)'dır, zamanı geldiğinde ortaya çıkacaktır. *Bkz.* Gaybet-i Kübrâ, Gaybet-i Suğrâ, Mehdî.

Mehdiyye. *(İslâm)* Sudan'da kurulan bir tarikat... XIX. yüzyılda Muhammet Ahmet Mehdî tarafından kurulmuştur. Dünyaya egemen olmak gibi hayâller izlemiş, *cihâd* (savaş)'ı İslâmın beş şartından biri ve en üstünü saymıştır. Bilim düşmanlığı gütmüş, *Kur'an*'dan başka bütün dinsel kitapların yakılmasını önermiştir. Kurucusunun ileri sürdüğüne göre Kur'an'dan sonra ancak kendi bildirilerine uyulması zorunludur.

Meherkapı. *(Anadolu)* Urartu'ların kutsal yeri... Van yakınlarındadır. Urartu'lar büyük bir kayayı kapı biçiminde işlemişler, üstüne tanrılarının tam bir listesini yazmışlardır.

Meiden. *(Slav)* Tavşan-tanrı... Litvanyalıların eski bir tanrısıdır. Litvanyalılar yakın zamanlara kadar Pagan inançlarına bağlı kalmışlardır. *Nonadey, Telavel, Diviriks, Zvoruna* gibi birçok tanrıları vardı.

Meilanion. *Bkz.* Melanion.

Meir. *Bkz.* Moir.

Mekân. *(İslâm)* Tasavvuf dilinde, varlıkların görünüş alanı... Tanrının yeriyse *lâmekân* (yersiz, mekânsız)'dır. Şeriatla tasavvuf bu konuda birleşmektedirler. Örneğin koyu şeriatçı Eş'arîliğe göre de tanrı hiçbir mekâna girmediği gibi mekâna ihtiyacı da yoktur. *Mekân*, Arapça *yer* ve *uzay* demektir. Dinsel anlayışa göre tanrı, mekânın ve zamanın dışındadır, onlardan önce de vardı, onlardan sonra da var olacaktır. *Bkz.* Tanrı.

Mekisteus. *(Yunan)* Thebai'ye savaş açan yedilerden biri... Onun oğlu *Euryalos* da *Epigon'lar*'dandır. *Bkz.* Epigon'lar.

Mekkî. *Bkz.* Medenî.

Mekr. *(İslâm)* Tasavvuf dilinde, dinsizlerin gösterdikleri kerâmet... Arapça *hiyle* demektir. *Bkz.* Kerâmet.

Mekrûh. *(İslâm)* Tanrıca yasaklanmamakla beraber yapılmaması gereken... Arapça *iğrenç* anlamındadır. İslâm tanrıbiliminde *Kerahat-i tahrimiye* (Harama yakın mekrûh) ve *Kerahat -i tenzihiye* (Helâle yakın mekrûh) olmak üzere ikiye ayrılır. *Bkz.* Haram, Helâl.

Mekselina. *(İslâm)* Ashâb-ı kehf adıyla anılan yedi kişiden biri... *Bkz.* Ashâb-ı Kehf.

Meksika Dinleri. *(Amerika)* Amerika yerlileri Aztek'lerin, İnka'ların, Maya'ların dinleri... Amerika yerlilerinin dinleri bu adla da anılır. *Bkz.* Aztek'lerin Dini, İnka'ların Dini, Maya'ların Dini.

Melâhide. *(İslâm)* Tanrıyı yadsıyanlar, dinsizler... Müslümanlar, Bâtınîlere bu adı verirler. *Bkz.* Bâtınîlik.

Melâike. *Bkz.* Melek.

Melâmet. *(İslâm)* Tasavvufa karşı çıkan bir tasavvuf tarikatı... Arapça *kınanmak* anlamındaki *levm* sözcüğünden türemiştir. *Melâmiyye* adıyla da anılır. *Bkz.* Melâmîlik, Melâmetîlik.

Melâmetî. *(İslâm)* İlk dönem Melâmîsi... İkinci dönem melâmîlerine de *Melâmî* denir. Bununla beraber tasavvuf kitaplarında bu iki deyim birbirlerinin yerinde de kullanılmaktadır. Nitekim *Melâmetîlik* ve *Melâmîlik* deyimleri de çoğu kitaplarda anlamdaş sayılmıştır. *Bkz.* Melâmetîlik, Melâmîlik.

Melâmetîlik. *(İslâm)* İlk dönem Melâmîliği... Melâmîliğin bu dönemleri Bayrâmî Melâmîliğin kuruluşuyla önem kazanmıştır. Bu tarihten sonra Bayrâmî Melâmîliği daha önceki Melâmîlerden ayırmak için öncekilere *Melâmeti* ve *Melâmetîlik* denmiştir. *Bkz.* Melâmîlik, Melâmetî.

Melâmetiyye. *Bkz.* Melâmetîlik.

Melâmî. *Bkz.* Melâmetî.

Melâmîlik. *(İslâm)* Tasavvufa karşı çıkan bir tasavvuf tarikatı... Bu karşı çıkış hiçbir özel bilgi, özel kılık, özel tören, özel toplantı yeri gereksememekle gerçekleştirilmiştir. Sünnî Müslüman Türklerce geliştirildiği ve IX. yüzyılda Horasan'da kurulduğu için *Horasânîler* ya da *Horasan Erenleri* adıyla da anılırlar. Arapça *melâmet* sözcüğü *aşağılanma* ve *hor görülme* anlamlarına gelen *levm* kökünden türetilmiştir. Bu sözcük, tarikatın başlıca ilkesini açığa koyar: Kişiliği hor görmek ve aşağılamak. Kendi kendilerini kınadıkları ve hor gördükleri gibi başkalarının da kendilerini kınamasını ve hor görmesini isterler. Kendini üstün görmek, bö-

bürlenmek, ikiyüzlülük gibi kötü eğilimlerin böylelikle yok edileceği kanısındadırlar. Tanrı, *Kur'an*'ın V. sûresinde "içinizden dinine uymayanlar çıkarsa onlara karşı öyle bir kavim getireceğim ki insanlara karşı alçakgönüllü ve kâfirlere karşı yüce olacaktır. Benim yolumda savaşacak olan bu kavim kınayanın kınamasından korkmayacak" demektedir. İşte Melâmîler bu kavimdir, bu yüzden bu yolu tutmuşlardır. Öğrenilecek ve öğretilecek hiçbir özel bilgileri yoktur. Tarikat biçimlerinin, törenlerinin, öğretilerinin her türlüsünden sıyrılmışlardır. Dereceleri ve giyitleri yoktur. Melâmî olmak isteyen nerede olursa olsun – çünkü tekke, mahfil, zâviye vb. gibi belli bir toplantı yerleri de yoktur – *Mürşit* (aydınlatan, yol gösteren)'in önüne oturur ve "ne istiyorsun?" sorusuna "*Hak*'kı istiyorum" karşılığını verir. O zaman ona "Hak'kı isteyen hak'tan başka her şeyi gönlünden çıkarır, sen de böyle yap" derler. Giriş töreni bu kadarcıktır. Tarikata girmek isteyen *Melâmî* olmuştur, başkaca hiçbir bilgi gerekmemektedir. Bundan sonra *gönül bekleme* başlayacak ve ömür boyunca sürecektir. Gönül bekleme (Tahliye-i derûn; gönlün Hak, eşdeyişle tanrıdan başka her şeyden boşaltılması); yürürken, otururken, konuşurken ve çalışırken, her zaman ve her yerde, bütün eylemlerin tanrıdan geldiğini ve kendisinin de bütün varlıklar gibi o tümvarlığın bir parçası olduğunu düşünerek ölümsüzlük sevinicini duymak demektir. Bu ölümsüzlük sevincine *melâmet neş'esi* denir. Melâmî, daha ilk adımda bu zevke girmiştir ve artık ömrünce bu zevkle yaşayacaktır. Başka tarikatların sonunda elde etmeye çalıştıklarını o daha işin başında elde etmiştir. Artık, yapması gereken tek şey kendi gibilerle oturup *sohbet* etmektir (Muhabbette fenâ, sohbete devamda vefâ, mârifette bekaa). Başkaca yapılacak hiçbir şey yoktur (Rüsûm ve kuyûdu ref, tarik-i tevhidin esâsıdır). Başka tarikatların sonunda kaldırmak için daha işin başında başka biçimlerde koydukları birçok tören ve merasimleri bir Melâmî ilk adımda ortadan kaldırır. Melâmîlik, başka tarikatlarda olduğu gibi varılacak bir amaç değil, bir yaşama biçimidir. *Melâmetî* adıyla anılan IX. yüzyılın ilk Melâmîleri Nişâbur kentinde böylesine yalın bir düşünceden yola çıkmışlardır. Gerçekte Sünnîlikle Bâtınîliğin en uygun bireşimini gerçekleştirmişlerdir. Melâmîlerde *şeriat* (din) saygı görür ve gerekli sayılır. Melâmîler *te'vil* etmezler *tevcih* ederler, eşdeyişle *Kur'an*'daki sözcüklerin açık anlamlarının altında kapalı anlamlar aramazlar, açık anlamları daha da açıklamaya çalışırlar. Buna karşı Bâtınîliğin, eşdeyişle *mârifet* ve *hakikat*'ın, *varlıkbirliği* (Vahdet-i vücut) anlayışını bir *neş'e* kaynağı olarak benimsemişlerdir, bu kaynaktan kendi deyişlerince ömür boyu *zevk etmek*'tedirler. Ebû Hafs-ul-Haddad, Hamdun Kassar vb. gibi kurucuların izinde giden Melâmîlik XII. yüzyıla kadar bu sâf benliğini korumuştur. XII. yüzyıldan sonra Bâtınîlikle karışmaya başlayan Melâmîliği üç evreye ayırmak gerekir: 1. Melâmetîlik, 2. Bayrâmî Melâmîlik, 3. Seyyit Muhammet Nûr'un Melâmîliği... Melâmî yazarlar genellikle din alanını üçe ayırırlar: *Zâhir bilginleri* (yâni şeriatçılar), *Bâtın bilginleri* (yâni tasavvufçular) ve *Melâmetî*'ler... Görüldüğü gibi Melâmetîlik ya da Melâmîlik bu ayrımlarda bir tasavvuf yolu sayılmamaktadır. Melâmîliğin ünlü sözü şudur: "Hak'tan başka ne zâhiri ne de Bâtınî keşf ve kerâmete itibâr edilmez". Tanrı gereklidir (Allaha iftikar), peygambere benzemeye çalışılmalıdır (Peygamberi taklit). Tasavvuf iyilikçilikten başka bir şey değildir, insanlara iyilik ve yardım etmelidir ama onlardan yardım istememelidir. İnsan kendisiyle uğraşmalı, başkalarının kusurlarını görmemelidir. Hiçbir şeyle övünülmemelidir. Dindarlık da gizli tutulmalı, bir övünç nedeni olmamalıdır. İnsanlara iyilik etmek de bir üstünlük zevki veriyorsa bu zevk ezilmelidir. Kişi, herkesten önce kendi kendisini kınamalı ve hor görmelidir. XII. yüzyılda Kalenderîlikle birleşerek Bâtınî ilkeleri benimsemeye başlayan ve kendine özgü yolundan ayrılarak Şiî-Bâtınî bir tasavvuf tarikatı olmaya dönüşen Melâmîlik XV. yüzyılda Bayrâmî şeyhi Ömer Dede'nin yönetiminde eski sâflığına dönmeye çalışmış, XIX. yüzyıldaysa Seyyit Muhammet Nûr'un yönetiminde yedi dereceli bir tasavvuf tarikatı olmuştur. *Bkz.* Melâmîyyei Bayrâmiyye, Melâmiyyei Nûriyye.

Melâmiyye. *Bkz.* Melâmîlik.

Melâmiyyei Bayrâmiyye. *(İslâm)* Melâmîliğin Melâmetîlikten sonraki ikinci evresi... Bayrâmiyye tarikatının kurucusu Hacı Bayram ölünce, ki yaşamı süresince Melâmîliği yaymaya çalışmıştı, tarikat büyükleri anlaşamamışlar, Bayrâmîliği üç kola ayırmışlardır. Emîr Sikkînî adıyla anılan Bursa'lı Ömer Dede bu üç koldan biri olan *Bayrâmî Melâmî*'liği kurmuştur. Fatih Sultan Mehmet'in de pek saygı gösterdiği ünlü Bayrâmî bilgini Akşemsettin "Hacı Bayram tâcını, hırkasını, tesbihini, seccâdesini ve asâsını bana bıraktı" diyerek *post*'a oturunca yıllardan

beri onunla geçinemeyen Ömer Dede "Söyleyin ona. Gerçek; tâç, hırka, tesbih, seccâde ve asâda değil kalb-i musaffâdadır" karşılığını vermiş. Ne var ki Bayrâmîlik, Erdebil tasavvufçuları yoluyla gelen Halvetîlikten doğduğuna göre Şiî-Bâtınî ilkelerle yüklü bir tarikattı. Bundan ötürü Ömer Dede'nin Melâmîliği de bu yükü zorunlu olarak yüklenmiş bulunmaktadır. Bu evrede, ilk Melâmîler (Melâmetîler)'de bulunmayan *zikretmek yöntemi* de uygulanmaya başlamıştır (zikir, tanrının adını ya da sözlerinden birini sürekli olarak mırıldanmakla onunla dolmak ve bir çeşit düşünsel sarhoşluğa erişmek demektir). XVI. yüzyılda yaşayan Melâmiyyei Bayrâmiyye şeyhi İsmail Mâşûkî: "Allahım, allahım allahım" diye zikrederek "ben tanrıyım" (Enelhak) diyen Hallaç Mansur'un yolunda olduğunu belirtmiştir. Daha sonra şeyh Hamza Bâlî, ki kendini kınamak ve kınatmak için köpeklere atılan artık yemekleri yermiş, bu anlayışı daha da geliştirmiştir. Bu şeyhten sonra Melâmiyyei Bayrâmiyye, *Hamzavî-Melâmîlik* (Melâmiyyei Hamzaviyye) adını almıştır. *Bkz.* Melâmîlik.

Melâmiyyei Hamzaviyye. *Bkz.* Melâmiyyei Bayrâmiyye.

Melâmiyyei Kassarîyye. *(İslâm)* Melâmîliğin kurucularından Hamdun Kassar'ın adıyla anılan Melâmîlik... Hamdun Kassar (Ölümü: Hicrî 271), Nişâbur'ludur. Onun adıyla da anılan ilk Melâmîler, sonradan aldıkları adla *Melâmetî*'lerdir. *Horasan erleri* adıyla da anılan bu ilk Melâmîlere, *Melâmî* genel adıyla anılan XV. (Melâmiyyei Bayrâmiyye) ve XIX. (Melâmiyyei Nûriyye) yüzyıl Melâmîlerinden ayırmak için *Melâmetî* denmiştir. *Bkz.* Melâmetîlik, Melâmîlik.

Melâmiyyei Nûriyye. *(İslâm)* Kurucusu Seyyit Muhammet Nûr'un adıyla anılan son evre Melâmîliği... XIX. yüzyılda Seyyit Muhammet Nûr adında Mısır'lı bir Arap şeyhi, önce Nakşibendî ve Halvetî olduktan sonra, Melâmîliğe bağlanmış ve bu anlayışı Şiî-Bâtınî inançlarıyla karıştırarak yeni bir Melâmîlik türetmiştir. Denilebilir ki Seyyit Muhammet Nûr'un Melâmîliğinde Melâmîliğin adından başka hiçbir özelliği kalmamış ve tasavvufa karşı çıkan ilk ve sâf Melâmîlik böylelikle tam bir tasavvuf tarikatı olmuştur. O günlerde Melâmîliği İstanbul'da Hamzavî-Melâmî şeyhi Seyyit Abdülkadir yürütmekteymiş. İstanbul'a gelen Seyyit Muhammet Nûr onları da kendi yoluna çağırmışsa da Seyyit Abdülkadir buna yanaşmamıştır. Muhammet Nûr'un açtığı yeni yol, böylelikle, Hamzavî-Melâmîlerin bağımsızlığı karşısında *Nûriyye Melâmîliği* adını almıştır. Muhammet Nûr, Rumeli'nin birçok yerlerinde tekkeler açtırmış, Ali'cilik gütmeye başlamış, gerçeği öğrenme yollarını derecelendirmiş, birtakım törenler düzenlemiş ve kurallar koymuştur. Oysa Melâmîlik, törensizlik ve kuralsızlığıyla, tanrıyla kulu arasına hiçbir yapma öğeyi sokmamasıyla önem ve özellik kazanmış bir anlayıştı. Bundan başka Muhammet Nûr, Ali'nin yeniden dünyaya geleceği inancını temel almıştır ki bu katıksız bir Alevî inancıdır. Seyyit Muhammet Nûr, Şeyh Bedrettin'in *Vâridât* adlı ünlü yapıtını yorumlayan bir yapıtında şöyle demektedir: "Bilgisizler (avâm)'e göre vücut *hak* (tanrı)'kın vücudunun gayrıdır, bilgili (havâs)'lere göre onun gölgesidir, tasavvufçu (asfiyâ)'lara göre onunla aynıdır". Muhittin Arabî'yi yorumlayan yapıtında da şöyle demektedir: "*İlâh* ve *Allah* sözcükleri Arapça *müstağrik* demektir ki Türkçe *kaplamak* anlamındadır. Şu halde tanrı, bütünlüğün adıdır. Onu ondan başkası birleştiremez (tevhid edemez), çünkü bir şeyi birleştirmek için başka bir şeyin de bulunması gerekir (eşdeyişle *tevhid* için, bütünlük değil, iki ayrı şey olmalıdır). O halde sen sana *secde* edersin (kendine taparsın. Eşdeyişle bütünlüğün dışında başka bir şey yok ki ona tapasın). Eşyanın vücudu tanrının vücududur, eşyanın bağımsız bir vücudu (varlığı) yoktur. Bu, suyun kara oranı gibidir. Su temel ama gizli (bâtın), kar'sa görünüş ve açık (zâhir)'tır (Eşdeyişle bizler karda suyu görmeyiz ama kar sudur). *Halk* (halkedilenler, eşdeyişle bütün varlıklar) *hak*'ın belirmesidir (zuhûrudur). Ondan başka varlık yoktur ki yaratılmış olsun (eşdeyişle yaratma yoktur, yaratılan yoktur, yaratan yoktur; ancak varlığın çeşitli biçimlerde kendini göstermesi vardır)". Muhammet Nûr'a göre bütünlüğün bilincine ve *zevk* (eşdeyişle *melâmet neşesi*)'ine bilgiyle varılır. *Birleşme* (tevhid, eşdeyişle bütünlükten olduğunu duyma), anma ve söyleme (zikir)'yle elde edilir. Söyleye söyleye *anma, anan, anılan* (zikir, zâkir, mezkûr) birleşirler. İnsanın bu bilgiye varması için yetiştirilmesi gerekir. *Bütünlük bilinci* (vahdet-i vücut şuuru), her bilinçli insanın yetiştirilmeden kendiliğinden elde edebileceği bir bilinç değildir. Bu bilince altı basamakta (derecede) çıkılır. İlk üç basamağa *birleşme katları* (Makamaat-ı tevhid) ya da *ölümlülük aşamaları* (Merâtib-i fenâ) denir ki şunlardır: 1. *Tevhid*

-i ef'al derecesi (bütün eylemlerin, bütün olmakta olanların varlığın işi olduğunu bilmek), 2. *Tevhid-i sıfât derecesi* (yaşamak, görmek, işitmek, söylemek, bilim, irâde tek sözle bütün niteliklerin varlığa özgü olduğunu bilmek), 3. *Tevhid-i zât derecesi* (ayrı ayrı gördüğümüz bütün varlıkların tek varlık olduğunu bilmek). Bu ilk üç basamakta eylem varlığın eyleminde, nitelikler varlığın niteliğinde, vücutlar varlığın vücudunda eritilip yok edilir. Eşdeyişle ilk üç derecede bu bilgiler *zevk edilir*. Artık eyleme, niteliklere, vücutlara bağlı bağımsız bir kişilik kalmaz. Kişilikler, *gerçek kişilik* (tekvarlık)'te birleşir. Bu birleşmenin bilincine ve dolayısıyla zevkine varılır. Bu kattaki *melâmet neşesi* sorumsuzluğun doğurduğu bir neşedir. Her iş tanrının işi, her istek tanrının isteği olduğuna göre ortada hiçbir sorumluluk kalmadığı gibi hiçbir yasak da kalmamıştır. Bâtınî tarikatlara *ibâha* mesleği denilmesi de bu yüzdendir, çünkü artık her şey *mubah*'tır. Ne var ki bu sorumsuzluk toplumu kargaşalığa götürebilir, bunu önlemek için *peygambere benzemeye çalışma* (Edeb-i Muhammediye)'lı *peygamber gibi istek duyma* (Tecelliyât-ı Muhammediyeye mazhar olma)'lıdır. İkinci üç basamağa *birlik katları* (Makaamât-ı ittihad) ya da *ölümsüzlük aşamaları* (Merâtib-i bekaa) denir ki şunlardır: 4. *Makaam-ı cem* (varlığın açıklanıp eşyanın gizlenmesi katı. Bu katta hak zahir, halk bâtın olur. Eşdeyişle güneş vücudumuzun ardında gizliyken sadece önümüzdeki gölgemizi görüyorduk, güneş yükselerek meydana çıkmış ve gölgemiz yok olmuştur), 5. *Makaam-ı hazret-ül-cem* (anavarlığın yeniden gizlenip parça varlıkların yeniden meydana çıkması katı. Bu katta halk zâkir, hak bâtın olur. Çünkü bütün varlıkların anavarlık olduğu öğrenilmiştir. Şimdi artık söyleyen, işiten, gören, yapan, dileyen anavarlığın belirtisi olan parça varlıklarıdır), 6. *Makaam-ı cem-ül-cem* (kişinin tanrılığını duyması katı. Çünkü varlık onun vücudunda belirmiştir. Önce, sonra, açık, gizli hep kendisidir: "Evvel benim, âhır benim, zâhir benim, bâtın benim"). İlk üç basamakta kendi varlığını gerçek varlıkta öldüren, yitiren, yok eden kişi son üç basamakta ölümsüzlüğe erişmiştir. Bu kattaki *melâmet neşesi*, ilk üç basamağın meydana getirdiği kattaki sorumsuzluk neşesine karşı, bir ölümsüzlük neşesidir. Görüldüğü gibi, ilk Melâmîlerin daha ilk adımda hak'tan başka her şeyi gönüllerinden çıkararak elde ettikleri bu neşeyi son Melâmîler bir hayli basamak tırmandıktan sonra elde etmektedirler. Ne var ki Seyyit Muhammet Nûr'un basamakları bitmemiştir. Bir de yedinci basamak olarak *makaam-ı ahadiyet-ül-cem* katı vardır ki bu konuda şöyle demektedir: "Onu ne ben söyleyebilirim, ne de sen anlayabilirsin. Çünkü o makam, peygamberin makamıdır. Kur'anda yetimin malına yaklaşılmaması buyurulmuştur. Peygamber bu makamı bana öğretmiştir ama başkalarına öğretmeme izin vermemiştir. Bu makamda ne birlik, ne de çokluk vardır. Ancak peygamberin kendisi öğretirse zevk alınır, başka türlü zevkine varılamaz". Oysa Muhammet Nûr'un dâmâdı ve halîfelerinin halîfesi (Halîfet -ül-hulefâ) Abdürrahim Fedâî, *Tefsir-i Sûret-ül -kevser* adlı yapıtında bu basamağı açıklamıştır. Tanrı, peygambere şöyle demiş: "Ey Muhammet, ben bana değil sana tapılmasını istedim, benim değerimin değil senin değerinin bilinmesini istedim, çünkü sen bensin ve ben senden başka bir şey değilim". Böylelikle çoğu tasavvuf tarikatlarının, özellikle Şiî-Bâtınîliğin, büyük sırrı açıklanmış olmaktadır. Müslümanlığın ilk yıllarından beri bütün büyük tasavvufçuların çeşitli deyimler, tutumlar ve anlatımlarla dile getirmek istedikleri de bundan başka bir şey değildir. Bu açıklamaya göre *tanrı, aklı başında olan insandır. Aklı başında olmayan insanlar aklı başında olan insanların peşine takılıp onların gösterdikleri yoldan gitmekle mutlu olabilirler.* Peygambere benzemek ve peygamber gibi davranmak ilkesi de bu sonuçla anlam kazanmaktadır. Şiî-Bâtınî tasavvufunun bu kaba özdekçi ve felsefesel öğretisi, Seyyit Muhammet Nûr'un Melâmîliğinde böylece açığa vurulmuş ve belli bir tipe indirgenmiştir. *Melâmiyyei Nûriyye*, bir Melâmîlik değildir ama tipik ve örnek bir tasavvuf öğretisidir. Bu öğretiye geniş yer ayırmamızın nedeni de budur. Bu öğreti, ufak tefek ayrıntılar dışında, bütün Şiî-Bâtınî tasavvufunun temel yapısını özetler. Kuramsal tasavvufun tipolojisini gerçekleştiren Nûrî Melâmîlik, ilk Melâmîlerin eylemsel alanda gerçekleştirdikleri *fütüvvet*'i de geliştirmeye çalışmıştır. *Bkz.* Melâmîlik, Tasavvuf, Fütüvvet.

Melamnos. *(Yunan)* Mitolojik hekim... *Dionysos* tapımında kendinden geçerek çıldıran kadınları o iyileştirirmiş. *Bkz.* Bakkha'lar.

Melampous. *Bkz.* Melampus.

Melampus. *(Yunan)* Birçok kâhin ve falcıların atası... *Kara ayaklı* anlamındadır. *Amithaon*'la *İdomenea*'nın oğludur. Hekim ve kâhinmiş, Argos kralı *Proitos*'un delirip kendilerini inek

sanan kızlarını o iyileştirmiş. *Bkz.* Proitos, Kretheus, Tyro, Bias.

Melampygos. *(Yunan)* Mitolojik kahraman... *Kara kıçlı* demektir. *Herakles* öykülerinde adı geçer. *Bkz.* Herakles.

Melanion. *(Yunan)* Atalante'yi koşuda hiyleyle geçerek onunla evlenen delikanlı... *Meilanion* biçiminde de yazılıyor. Yere altın elmalar atarak onları toplamak için eğilen *Atalante*'yi geçmiş. *Bkz.* Atalante.

Melanippe. *(Yunan)* İki mitolojik kadının adı... Bunlardan biri *Amazon'lar* kraliçesidir, *Ares*'in kızıdır. İkincisi kısrak biçimine dönüştürülen bir kızdır; *Eole*'yle *Hippe*'nin kızı, *Poseidon*'un sevgilisidir.

Melanippos. *(Yunan)* İki mitolojik delikanlının adı... Bunlardan biri *Astakos*'un oğludur, yedilere karşı Thebai kentini savunmuş. İkincisi *Artemis* râhibesi *Komaitho*'yla tapınakta sevişti̇ği için ülkeyi vebâ salgınına uğratan Patras'lı bir delikanlıdır.

Melantheus. *Bkz.* Melanthios.

Melanthios. *(Yunan)* Keçi çobanı... Kız kardeşi *Melantho*'yla birlikte *Dolios*'un çocuklarıdır, her ikisi de *Odysseus* öykülerinde rol oynar. Yunan mitolojisinde bu adı taşıyan bir de Atina kralı var, *Kodros*'un babası. *Bkz.* Melantho.

Melantho. *(Yunan)* Odysseus'un hizmetçisi... Hâinliğiyle ünlüdür. *Bkz.* Melanthios, Eurymakhos.

Meleagant. *(Fransız)* Gorra kralı Baudemagne'ın oğlu... Fransızların kral *Arthur*'le ilgili *Lancelot* destanlarında rol oynar. Şövalye *Meleagant*, kral *Arthur*'e *Lancelot*'yla dövüşmek istediğini, yenilirse şatosunda tutuklu bulunan bütün şövalyeleri salıvereceğini, yenerse kraliçe *Guenièvre*'i alıp şatosuna götüreceğini söyler. O sırada şövalye Lancelot kayıptır. Kral, teklifi kabul ederek Lancelot'nun yokluğunu belli etmemek için Meleagant'ın karşısına şövalye *Keu*'yü çıkarır. Ama Keu onun karşısında tutunamaz, yenilir. Böylece kraliçeyi almak hakkını kazanan Meleagant tam onu şatosuna götüreceği sırada Lancelot meydana çıkar ve ona saldırır. Lancelot'yla başa çıkamayacağını anlayan kral oğlu, onun atını öldürerek kraliçeyi alıp kaçar. Atsız kalan Lancelot bir cücenin yönettiği arabaya atlar. *Arabalı şövalye* lâkabını da bu yüzden alır. Çünkü arabayla sadece suçlular götürülürmüş, bir şövalyenin arabaya binmesi kadar gülünç ve ayıp başkaca hiçbir şey olamazmış. Ne var ki kraliçeyi kurtarmak için başka çâre yoktur. Lancelot bu serüven sonunda kraliçeyi kurtarır. *Bkz.* Lancelot, Guenièvre, Galvano, Kılıç, Arthur.

Meleagrides. *(Yunan)* Tanrıça Artemis'in tavuk biçimine dönüştürdüğü kızlar... *Meleagros*'un kız kardeşleridir. Onun ölümüne o kadar ağlamışlar ki tanrıça da onları tavuk yapmış. *Bkz.* Meleagros.

Meleagros. *(Yunan)* Kalydon domuzunu avlamakla ünlü kahraman... *Argonaut'lar*'dandır. *Oineus*'la *Althaia*'nın oğludur. *Kleopatra*'yla evlenmiş. Öyküsünün ilginç yanı, annesi tarafından öldürülmesidir. *Meleagros* doğduğu zaman kâhin *Atropos* ocakta yanan bir odunu göstererek çocuğun odunun yanışı kadar yaşayacağını söylemiş, annesi Althaia da hemen odunu söndürüp saklamış. Ne var ki delikanlı Kalydon avında dayılarını öldürünce annesi de odunu çıkarıp ateşlemiş ve oğlunun yaşamına son vermiş. *Bkz.* Meleagrides, Kalydon Avı, Argonaut'lar.

Melek. *(Genel)* Nurdan yaratıldıklarına inanılan cisimsiz göksel varlıklar... Hemen her dinde *melek* tasarımı vardır. Kötülükçü *şeytan*'a karşıt olarak iyilikçi varlıklar olarak tasarlanmıştır. *Tanrı*'nın yardımcılarıdır. Kanatlıdırlar, erkek ya da dişi oldukları belli değildir, doğmamışlardır ve doğurmazlar, sayısızdırlar. Mazdeizmin *Ameşa Spenta*'larından Müslümanlığın *Azrâil, Mikâil, Cebrâil, İsrâfil*'ine kadar çeşitli adlar altında çeşitli görevlerle görevlendirilmişlerdir. Tanrıyla insanlar arasında aracılık yaparlar. Güzel ve iyi huylu olarak tasarlanmışlardır, bu yüzden "melek yüzlü" ve "melek huylu" deyimleri kullanılır. Cinlerin *ateş*'ten yaratılmalarına karşı meleklerin *ışık*'tan yaratıldıklarına inanılır. Hint, Çin, Mısır, İran inançlarıyla Yahudi ve Hıristiyanların kutsal kitaplarında, Müslümanların *Kur'an*'ında çeşitli *melek*'lerin sözü edilmiş ve varlıkları ileri sürülmüştür. *Zerdüşt*'e "tanrının yardımcıları var mıdır?" diye sorulduğunda "tanrının yardımcıları meleklerdir" karşılığını vermiş. Katolik inançlarında her Hıristiyanın bir *koruyucu melek* (*Fr.* Ange gardien)'i bulunduğu, Hıristiyanlara onların öğüt verip yol gösterdikleri ileri sürülür. *İyi melek*'lere karşı *şeytan* ve *cin* gibi *kötü melekler* de vardır, üç büyük din bunları da melek saymaktadır. Örneğin Müslüman inançlarına göre *şeytan* (iblis) da ön-

ce bir melekti, öteki melekler gibi tanrıya tapmayı (secde etmeyi) reddettiği için cennetten kovulmuş ve cinlerin başına geçmiştir. Hıristiyan yazarlar *Michel, Gabriel, Raphael* vb. gibi iyi meleklerle *Satan, Beelzebuth* vb. gibi kötü meleklerin sözünü ederler. İslâm dininde *meleklere inanma* Müslümanlığın altı temel şartından biridir. Meleklerin sayılarını tanrı bilir. Dört büyük melek vardır ki bunlardan *Azrâil* eceli gelen insanların canlarını alır, *Cebrâil* tanrı buyruklarını peygamberlere ulaştırır, *Mikâil* dünyadaki olayları yönetir ve düzenler, *İsrâfil* kıyâmet gününde üfleyeceği boruyla insanları diriltir. Bunlardan başka ölüleri mezarlarında sorguya çeken ve günahlıları kıyâmete kadar dövecek olan *Münkir* ve *Nekir*, cehennemin koruyucuları on dokuz azap meleği olan *zebânî*'ler (Bunların başkanı *Matik* adını taşır), insanların sağ omuzunda oturup sevaplarını yazan *Rakîp*'le sol omuzunda oturup günahlarını yazan *Atîd*, cennetteki meleklerin başkanı *Rıdvan* vb. gibi daha birçok meleğin sözü edilmiştir. Tanrı ve peygamber sözlerinde bütün bu meleklerin adı geçer. *Bkz.* Şeytan, Cin, Ameşas Spentas, Melîk.

Melekî. *(Hıristiyan)* Katolik... İmparator Markianus'un izinden giden Katolikler, Monofizistlerce bu adla adlandırılmıştır. Markianus, 451 yılında, Katolikliğe karşı çıkanları bir fermanla suçlamıştı. *Melek* ya da *Melîk* deyimi İbrânice ve Arapçada *hükümdar* anlamını dile getirdiğinden deyim, *Melek'e bağlı olanlar* anlamındadır. İslâm ülkelerinde Bizans kilisesine bağlı olan Hıristiyanlara da bu ad verilmiştir, aynı anlamda *Rum* (Roma'lı) da denir. *Bkz.* Hıristiyanlık, Monofizizm, Melîk.

Melek-i Mukarrep. *(İslâm)* Tanrıya yakın melek... *Cebrâil* bu sanlıkla nitelenir. *Bkz.* Melek.

Melek-i Tâvus. *(Arap)* Yezîdîlerin tanrısı... Yezîdîlik, *şeytan*'ı tanrı, daha doğrusu tanrının *celâl* (hem *büyüklük* hem de *kızgınlık* anlamlarına gelir) ad ve niteliğinin belirmesi (zuhûru) sayar ve *Melek-tâvûs* adıyla anarak ona tapar. *Tâvûs Melek* ve *Tâvûs-ül-Melâike* de derler. Bu anlayışta, Zerdüşt ve Markion ikiciliğinin, eşdeyişle kötülük sorununun çözümlenebilmesi için bir de kötülükçü tanrı tasarımının zorunlu bulunduğu düşüncesinin izleri vardır. İslâmsal disiplin içinde gelişen tasavvuf anlayışında da tanrısal varlık dışında başkaca bir varlık yoktur (Vahdet-i vücut), bundan ötürü *şeytan* da bir *tanrı belirmesi* (zuhûru)'dir. *Bkz.* Yezîdîlik, Şeytan, Melek, Markion'culuk, Tasavvuf.

Melek-ül-Mevt. *(İslâm)* Ölüm meleği... *Azrâil* bu sanlıkla nitelenir. *Bkz.* Melek.

Melekût. *(İslâm)* Tasavvuf dilinde, görünmeyen varlıkların evreni... *Âlem-i gayb* deyimiyle anlamdaştır. Sözcük olarak Arapça *hükümdarlık* demektir, *hükümdar* anlamındaki *melek* ya da *melîk* deyiminden türemiştir. Görünmeyenlerin bu evreninde ruhlar ve melekler yaşar. Bu tasarımın temeli Platonculuktur, Platon'un duyularüstü *düşünsel evren*'inin İslâmlaşmış biçimidir. Zaman ve uzayla sınırlanmayan, sonsuz ve sınırsız bir evren olarak tasarımlanmıştır. *Bkz.* Âlem-i Gayb.

Melek-üs-Siyâne. *(İslâm)* Koruyucu melek... *Bkz.* Melek.

Melias. *(Yunan)* Su perisi... *Amykos*'un annesidir. *Bkz.* Amykos.

Meliboeus. *(Roma)* Vergilius'un çoban şiirlerinde adı geçen mitolojik çoban.

Meliboia. *(Yunan)* Niobe'nin kızı... *Amyklas*'ın da kardeşidir. *Bkz.* Niobe, Amyklas.

Melicertes. *Bkz.* Melikertes.

Melîk. *(Yahudi)* Tanrı... Aslında *hükümdar* anlamındadır. *Göklerin hükümdarı* anlamıyla *tanrı* anlamında da kullanılmıştır. İslâm dininde de tanrı adlarındandır. Köleci üretim biçiminin ürünü olarak tanrı *Melîk* ya da *Adon* (Efendi) olarak nitelendirilmiştir. *Bkz.* Esmâ.

Melikertes. *(Yunan)* Deniz tanrısı... *İno*'yla *Athamas*'ın oğludur. Annesi tarafından denize atılmakla deniz tanrısı olmuş. Sonraları *Palemon*'la bir tutulmuştur. Fenike tanrısı *Melkart*'tan türediği sanılır. *Bkz.* İno.

Melikraton. *(Yunan)* Bal, süt ve su karıştırılarak yapılan şarapsız kurban saçısı... *Bkz.* Kurban.

Melîk-us-Selâm. *(İslâm)* Bâtınî inançlarına göre İbrahim peygamberin vasîsi... *Vasî* ve *zıt* inancı, Bâtınîliğin temel inançlarındandır. *Bkz.* Vasî, Zıt.

Melissa. *(Yunan)* Cesedinden bir arı oğulu yaratılan râhibe... *Demeter* râhibesiymiş, tanrıçadan öğrendiği sırları kadınlara söylemediği için taşa tutularak öldürülmüş. Yunan mitolojisinde bu adı taşıyan bir de peri var, Girit kralı *Melissos*'un kızıymış, tanrılar tanrısı *Zeus*'ü kız kardeşi *Amaltheia*'yla birlikte büyütüp beslemiş.

Kimi anlatımlarda babasının adı *Melisseus*, kız kardeşinin adı *Adrasteia* olduğu gibi kendi adı da *İda*'dır. *Bkz.* İda.

Melisseus. *(Yunan)* Girit kralı... Peri *Melissa* ya da *İda*'nın babasıdır. *Bkz.* Melissa, İda.

Melissos. *Bkz.* Melissa.

Melkart. *(Fenike)* Ülkenin tanrısı... Fransızlar *Melqart* biçiminde yazıyorlar. *Melikertes*'in ondan türemiş olduğu gibi *Herakles*'in de ondan türediği sanılıyor. Arâmî panteonunun en büyük tanrısıdır, *ülkenin kralı* (Fr. Le roi de la cité) sayılır. *Bkz.* Melikertes, Herakles.

Melpomen. *Bkz.* Melpomene.

Melpomene. *(Yunan)* Trajedi tanrıçası... Sözcük olarak Yunanca *şarkı söyleyen* anlamındadır. İlkin şarkı tanrıçaları olan *Musa*'lardan biridir. Musa'lar daha sonra şiir türlerinin, bilimlerin ve sanatların simgesi olmuşlardır. *Melpomene, Thaleia* ve *Polymnia*'yla birlikte, dokuz Musa'nın drama üçlüsünü meydana getirir. Trajedi maskesiyle simgelenir. *Bkz.* Musa'lar.

Meltem. *Bkz.* Zephyros.

Meme. *(Genel)* Döl, bereket, verimlilik simgesi olan kadın örgeni... Anadolu tanrıçalarında *memeler* büyük önem taşır. Örneğin ana tanrıça *Kybele*'nin bütün heykelleri iri memelidir. Bu yüzden râhibeler de göğsü açık bırakan giyitler giymişlerdir. Efes *Artemis*'inin on sekiz memesi vardır. Kimi tanrıça heykellerinde eller göğsün altında kavuşturularak döl bereketini ve analık gücünü belirtmek için memeler yukarıya doğru kaldırılmış, kimilerinde de aynı amaçla tanrıçaların avuçlarıyla sıkılmış ve ileriye doğru belirtilmiştir. Yunan mitolojisinde tanrıça *Hera*'nın memelerini sıkarak *kehkeşan* (süt yolu)'ı yarattığına inanılır. Bundan başka aynı mitolojiye göre sanat perileri olan *Musa'lar* sanatçılara ak memelerinden esin emzirirler. Hint tanrıçalarının da memeleri çıplaktır ve heykellerde özellikle belirtilmiştir. *Bkz.* Kybele, Artemis, Hera, Musa'lar.

Memnon. *(Yunan)* Mitolojik Habeş kralı... Şafak tanrıça *Eos*'un oğludur. Troia'lılara yardım etmiş, *Akhilleus* tarafından öldürülmüş. *Çiy* ya da *şebnem* denen damlacıklar, annesi şafak tanrıçanın gözyaşlarından oluşmuş. İ.Ö. 27 yılında meydana gelen depremden yıkılan heykelinin her sabah gün doğarken ağladığına inanılmıştır. Gerçekten de heykelin kırık yerlerinde toplanan çiğlerin sabahın ilk ışıklarının etkisiyle ses veren titreşimler meydana getirdiği saptanmıştır. *Bkz.* Eos, Troia, Akhilleus, Memnonis'ler.

Memnonis'ler. *(Yunan)* Memnon'un yakıldığı ateşin küllerinden oluştuğuna inanılan kuşlar... Bu kuşların, *Memnon*'un eski arkadaşları olduğuna inanılmıştır. Her yıl onun mezarının üstünde uçarlarmış. *Bkz.* Memnon.

Memphis. *(Yunan)* Nil tanrısı Neilos'un kızı... *Epaphos*'un karısı ve *Libya*'nın annesidir. *Bkz.* Epaphos, Libya.

Memturiyye. *(İslâm)* İmâmiyye'nin bir kolu... Ayırıcı niteliği Mûsâ Kâzım'ın sağ ve ölümsüz olduğu inancıdır. *Bkz.* İmâmiyye.

Menaf. *(Arap)* İslâmlıktan önce putatapar Arapların taptıkları bir put... İslâm yapıtlarında da adı geçer.

Menaka. *(Hint)* Su perisi... Ermiş *Visvamitra*'nın karısı, *Sakuntala*'nın annesidir. Ünlü *Bharata'lar*'ın ana-atalarıdır. *Bkz.* Bharata'lar.

Menalcas. *(Roma)* Vergilius'ün mitolojik çobanlarından biri... *Daphnis*'e ağıt yakmakla ünlüdür. *Bkz.* Daphnis, Mopsus.

Menat. *(Arap)* İslâmlıktan önce putatapar Arapların taptıkları putlardan biri... *Manat* adıyla da anılır. *Kur'an*'da *Lat* ve *Uzat* ya da *Uzza*'yla bir put-tanrılar üçlüsü oldukları bildirilir. Ölüm tanrıçasıymış. İslâmlığın savaştığı putlardan biridir.

Menat Gerdanlığı. *(Mısır)* Cenaze törenlerinde kullanılan kutsal gerdanlık... Tanrıça *Hathor*'un taktığı gerdanlıkmış.

Mendel. *(İran)* Büyücülerin çevrelerine çizdikleri yuvarlak... *Bkz.* Büyü.

Menei. *Bkz.* Menes.

Menelaos. *(Yunan)* Helena'nın kocası... *Agamemnon*'un da kardeşidir. Troia savaşı *Paris*'in onun karısını kaçırması yüzünden çıkmıştı. *Bkz.* Helena, Paris, Troia.

Menelas. *Bkz.* Menelaos.

Menes. *(Mısır)* Eski Mısır inançlarına göre tanrılardan sonra yaratılan ve Firavunlar hükümdarlığını kuran ilk insan... *Menei* de denir.

Menestheus. *(Yunan)* Troia savaşına katılan Atina kralı... *Erekhtheus*'un soyundanmış. *Bkz.* Erekhtheus.

Menezius. *Bkz.* Menoitios.

Menhir. *(Kelt)* Önemli olay ya da kişilerin adına dikilen kutsal taş... Keltçe *uzun taş* demek-

tir. Dik taşlardan meydana gelen bu megalitik anıtlar tapım konusuydu. Güneş tapımıyla da ilgili oldukları sanılmaktadır. 20-30 metre yüksekliğinde olanları da vardır.

Menkıbe. *Bkz.* Efsâne.

Menno'culuk. *(Hıristiyan)* Bir Hıristiyan tarikatı... XVI. yüzyılda Menno Simonsz tarafından Hollanda'da kurulmuştur. Anabatist mezhebinin geliştirilmiş biçimidir. Barışçıdırlar, asker olmazlar ve savaşı yadsırlar. Bu mezhebe bağlı olanlara *Mennonit'ler* denir. *Bkz.* Anabatizm.

Mennubiye. *(İslâm)* Kadın ermiş... Asıl adı Ayşe'dir, doğduğu köyden ötürü bu adla anılır. Tunus'taki tekkesi ve türbesi birçok boşinançlara konu olmuştur. Şâziliyye tarikatındanmış. Türbesine adaklar adayarak birçok dileklerin yerine getirildiğine inanılır.

Menoikeus. *(Yunan)* Thebai kralı Kreon'un babası... Yunan mitolojisinde bu adı taşıyan bir ikincisi de *Kreon*'un oğludur. Yedilerin saldırısından Thebai'nin kurtulması için kendini tanrılara kurban etmiş. *Bkz.* Kreon.

Menoitios. *(Yunan)* Titan'lardan biri... *Prometheus*'un kardeşidir. Yunan mitolojisinde bu adı taşıyan bir de *Patroklos*'un babası var. *Bkz.* Titan'lar, Patroklos.

Menologion. *(Yunan)* Her ayın günlerine göre sıralanan Yunan kilisesi ermişlerinin yaşam öyküleri... Birçok *menologion*'lar yazılmıştır.

Mentor. *(Yunan)* Odysseus'un Troia savaşına giderken evinin yönetimini bıraktığı İthake'li... *Mentor* bu işi başaramayınca *Athena* onun kılığına girmiş, bundan ötürü kişi adı olmaktan çok *yol gösterici* (rehber) anlamına geliyor. *Bkz.* Odysseus, Athena.

Mentu. *(Mısır)* Güneş-tanrı... Sonra savaş tanrısı olan *Mentu* ya da *Montu* (Fransızlar *Monthou* biçiminde yazıyorlar) tanrı *Re*'yle birleştirildi ve *Montu-Re* oldu. Daha sonra yerini *Ammon*'a bıraktı.

Men Yuzhiruh-ullah. *(İran)* Tanrının belirteceği kişi... Bâbîliğin kurucusu Seyyit Muhammet Bâb, tanrının *belirteceği* (izhar edeceği) kişinin kendisinden iki bin bir yıl sonra geleceğini söylemiş. *Bkz.* Bâbîlik.

Mephistopheles. *(Hıristiyan)* Şeytan... *Mefisto* kısaltmasıyla da anılır. *Faust* efsânesinin temel kişilerindendir. İlk efsânelerde adı *Mephostophiles* (ışıksever)'di, Faust'un tutkularını gidermeye çalışan kötü bir insan olarak tasarımlanmıştı. Daha sonra, insan üstüne tanrıyla bahse girişen *şeytan* durumuna dönüştü. Özellikle Goethe'nin uzun şiiriyle tanındı ve önemsendi. Efsânenin konusu, insan denilen varlığın sonunda tanrı ya da şeytandan hangisine boyun eğeceği üstüne gelişir. Tanrıya göre insan, bilinmezi araştırdığı sürece yanılabilir, sonunda nasıl olsa üstün yaratılışını anlayacak ve kendisine dönecektir. Şeytan (Mefisto)'sa insanın hiçbir zaman tanrıya dönmeyeceği, bencilliğinin ve bundan ötürü de kendisinin tutsağı olarak kalacağı kanısındadır. İnsan Faust böyle bir bahis için iyi bir alandır, çünkü her iki güce de sırt çevirmiş ve şeytanı olduğu kadar tanrıyı da kendinden üstün saymamıştır. Gerçeği aramak için tozlu kitaplarına gömülerek ömrünü geçirmiş ve sonunda gerçeği bulma yolunda yaşamını yok ettiğinin farkına varmıştır. Kendisini öldüreceği sırada karşısına *Mephistopheles* çıkar ve ona yaşamın değerli olduğunu ve "o kadar güzelsin ki, geçme, dur" diyebileceği anları olacağını söyler. Faust yaşamın böylesine büyüleyici anları olabileceğine inanmamaktadır. İkinci bahis, böylece, insan'la şeytan arasında tutuşulur. Mefisto, Faust'a bu anları yaşatacak ve bahsi kaybettiği takdirde Faust da öbürdünyada Mefisto'ya ruhunu verecektir. Eşdeyişle Faust, dünya zevklerini ruhunu vererek satın almaktadır. Ruhunu kurtarması için yaşamının hiçbir ânına "o kadar güzelsin ki, geçme, dur" dememelidir. Dayanamayıp bunu söylerse bahsi kaybedecektir. Mefisto onu gençleştirmiş ve her türlü zevki önüne sererek yaşamına yeniden başlatmıştır. Ne var ki Faust bu zevklerden hiçbirine "o kadar güzelsin ki, geçme, dur" dememiştir. Artık yüz yaşına gelmiştir, tam öleceği âna "geçme, dur" diyecek, oysa gene de bahsi kaybetmiş olmayacaktır. Çünkü özbenliğini bulmuş ve onunla aydınlanmıştır. Tanrı, şeytanla bahse girişirken işte insanın bu özvarlığına güvenmişti. Bu özvarlık sonunda gerçeği bulmuştur. Goethe, bu efsâneyi işleyen uzun şiirini şöyle bitirir: "Hayat o kimsenindir ki her gün onu yeniden kendinin eder. Özgür bir toprakta, özgür bir halk arasında bulunmak istiyorum. O zaman, geçen âna, dur, o kadar güzelsin ki, diyebilirim. O zaman yeryüzünde geçirdiğim günlerin izi kaybolmaz. Böyle bir mutluluğun önsezisi içinde, şimdi, o en yüksek ânın zevkini tadıyorum". *Bkz.* Tanrı, Şeytan.

Mercimek. *(İslâm)* Sürekli yenirse sarılık, cilt ve ruh hastalıkları doğuracağına inanılan be-

sin... Eski İslâm inançlarındandır (*Bkz. İslâm Ansiklopedisi*, cilt I, s. 137, *Ades* maddesi).

Mercurius. *(Roma)* Yunan tanrısı Hermes'in Latinleştirilmişi... Ticaret ve hırsızlık tanrısıdır. *Merkür*, kısaltmasıyla da anılır. Her yılın temmuz ayının on beşinde kutlanan bayramına da *Mercuriales* denir. Tapınağı Roma'lı tüccarların toplantı yeriymiş. *Bkz.* Hermes.

Merdiven. *(Yunan)* Gökyüzüne çıkmak için kurulabileceğine inanılan basamaklar dizisi... Gökyüzüne çıkabilmek için merdiven kurma tasarımı birçok mitolojilerde vardır. Ama bunların en ünlüsü Yunan mitolojisindeki *Poseidon* oğullarının öyküsüdür. Her yıl bir karış enlerine ve bir kulaç da boylarına uzayan bu dev delikanlılar, *Otos*'la *Ephialtes*, âşık oldukları *Hera*'yla *Artemis* tanrıçaları kaçırabilmek için dağları üst üste yığıp gökyüzüne merdiven kurmayı tasarlamışlar, ama başaramamışlar. *Bkz.* Otos, Ephialtes.

Meridiana. *(Hıristiyan)* Papa Silvester efsânesinde şeytanın büründüğü genç kız kişiliği... *Faust* efsânesine pek benzeyen *Papa Silvester* efsânesinde *Gerberto* adlı bilgi âşığı bir delikanlı şeytanla bir anlaşma yapar. Şeytan ona gerçeğin bilgisini öğretecek, oysa bunun karşılığında ruhunu şeytana satacaktır. Şeytan *Meridiana* adıyla genç ve güzel bir kız kişiliğinde ona görünüp yardım eder. Gerberto böylelikle yükselir ve *Silvester* adıyla Papa olur. *Bkz.* Anlaşma, Gerberto di Aurillac, Mephistopheles.

Merih. *(Genel)* Çeşitli inançlara konu olan gezegen... *Mars* da denir. *Yıldız tapımı*'ndan kalma gelenekler çeşitli yıldızları ve bu arada Merih yıldızını çeşitli inançlara konu etmiştir. Örneğin eski Mısır'ın Hermesçi inançlarına göre *Merih* yıldızı göğün beşinci katının egemenidir, adâleti simgeler ve elinde tüzenin keskin kılıcını tutar. Ölümsüzlüğe kavuşmak için kat kat yükselen ruhlar bu katta onun etkisine girip tüzel bir sınavdan geçerler. Başka bir örnek olarak da Şiî-Bâtınî inançlarında *Merih feleki*, tanrısal usun beşinci belirmesidir. Bâtınî felsefesinde ona *Akl-ul Hâmis* (Beşinci akıl) denir. *Bkz.* Yıldız Tapımı.

Meriones. *(Yunan)* Troia kuşatmasına katılan Girit'li kahraman... *Molos*'un oğludur. *Bkz.* Troia.

Merîsîyye. *(İslâm)* Bir İslâm mezhebi... IX. yüzyılda Ebû Abdurrahman Merîsî tarafından kurulmuştur. *Mirrisiyye* de denir. Merîsî'ye göre kulların edindikleri eylemleri tanrı yaratır, inan hem dille hem de kalple tasdik etmektir, puta tapmak küfür değildir ama küfrün alâmetidir, büyük günah işleyenler de günahlarına yetecek kadar yandıktan sonra cehennemden çıkarlar. *Bkz.* Mezhep.

Merkür. *Bkz.* Mercurius.

Merkürius. *Bkz.* Mercurius.

Merlin. *(Kelt)* Büyücü... Kelt efsânelerinin ünlü büyücüsü *Myrddhinn*'den dönüşen *Merlin*, bütün ortaçağı etkileyen Breton efsânelerinin ve özellikle kral *Arthur* efsânelerinin baş kişilerinden biridir. Efsânelere göre şeytan, insanlardan öcalmak için kendi soyundan bir insan meydana getirmek istemiş, bir köylü kızını kandırarak gebe bırakmış, sonra da çekip gitmiş. Köylü kızı Merlin'i doğurmuş ama kocasının kayboluşuna pek üzgünmüş. Doğar doğmaz konuşan Merlin, annesine üzülmemesini, her işin yoluna gireceğini söylemiş. Nitekim *şeytanın oğlu* olduğu halde büyüyünce iyi bir insan olmuş. Arthur'ü eğitip yetiştirmiş, savaşlarında da ona yardım etmiş. Hıristiyan anlatımlarında bir râhibeyle bir cinden doğduğu ve vaftiz edilmekle şeytanın elinden kurtulduğu bildirilen Merlin, kendisine küçük ad olarak verilen *Ambroise* adıyla da anılır. Peri *Viviane*'a delicesine aşkıyla da ünlüdür. *Bkz.* Arthur, Viviane, Vertiger, Uter Pandragon, Şeytan, Guénievre.

Mermeros. *(Yunan)* İason'la Medea'nın oğlu... Annesi tarafından öldürülmüş. *Bkz.* Medeia.

Mernoc. *(Hıristiyan)* Okyanus'un kuzey kesiminde bir adada bulunduğuna inanılan manastırın papazı... Ortaçağın Hıristiyan ermiş öykülerinde adı geçer. Ermiş *Barinto* gezisi sırasında onu görmüştür. Bununla Hıristiyanlığın evrenselliği dile getirilmek istenir. *Bkz.* Brandano, Barinto, Ermişler Adası.

Mernuş. *(İslâm)* Yedi uyurlardan biri... *Bkz.* Ashâb-ı Kehf.

Merodah. *Bkz.* Marduk.

Merope. *(Yunan)* Bir ölümlüyle evli olan yıldız... *Atlas*'ın kızıdır, *Pleiad*'lardan biridir. Kız kardeşlerinden daha az parlak oluşu, ölümlü *Sisyphos*'la evli oluşundanmış. Yunan mitolojisinde bu adı taşıyan bir de *Kypselos*'un kızı ve Messenia kralı *Kresphontes*'in karısı var. Sonra, kocasını öldüren *Polyphontes*'le evlenmiş. *Bkz.* Pleiad'lar.

Meropis. *(Yunan)* Tanrılara aldırmadıklarından ötürü kuş biçimine dönüştürülen üç kardeşten biri... İstanköy'lü kardeşlerden *Meropis* baykuş, *Byssa* martı, *Agron* da yağmur kuşu olmuş. *Bkz.* Agron, Byssa.

Merops. *(Yunan)* Mitolojik kâhin... Dolion'ların kralı *Kyzikos*'un karısı *Kleite* bu kâhinin kızıdır. *Bkz.* Kyzikos.

Mersin Ağacı. *(Genel)* Ağaç tapımına konu olan önemli ağaçlardan biri... Yunanca *mirtiya* adıyla anılan *mersin ağacı* sürekli yaprak taşıyan, ak çiçekler açan, kokusu pek uzaktan duyulan güzel bir ağaçtır. İzmir kentine adını veren *Zmyrna* ya da *Myrrha* adlı genç güzel kız tanrılarca bu ağaca dönüştürülmüş. Eski Anadolu inançlarına göre de *Kybele*'nin sevgilisi *Adonis* bu ağaçtan doğmuş. Cevat Şakir Kabaağaçlı *Anadolu Efsâneleri* adlı yapıtında *ağaç tapımı*'na temel olabilecek değerli bir düşünce ileri sürüyor (İstanbul 1974, s. 132): "Ağaçlar, açılmış avuçlara benzeyen yapraklarıyla güneş ışığını toplarlar ve hidrokarbona çevirirler. İnsanların gıdası işte bu güneş ışığıdır. İnsan, topraktan değil, güneş ışığından ibarettir. Bunu anlayan insana her dilde aydın, münevver vb. derler, ki bu ışıklı demektir. İnsanların çocukluk çağında Anadolu'da bu ışık yanmaya başlayınca ağaçta *Dryad* diye hayat dolu bir varlık sezilmeye başlandı". Mersin ağacıyla ilgili *Dryope* efsânesini de, Halikarnas Balıkçısı edebiyatının en güzel parçalarından biri saydığım için, adı geçen yapıttan olduğu gibi aktaracağım. Öyle sanıyorum ki bu efsâne bundan daha güzel bir biçimde anlatılamaz: "*Dryope*'yle *İole* iki kız kardeştir. Dryope evliydi. Bir gün iki kardeş bir pınar kenarına giderler. Dryope çiçek açmış bir mersin dalı koparır. Dal koptuğu yerden kanayınca kadın şaşırır. Dryope istemeden bir *Dryad*'ı öldürmüş bulunur. Dryope korku içinde kaçmaya kalkışır, fakat topukları toprağa köklenmiştir. Kadın yalnız belinden üst yanını oynatabildiği için eyvâh diye saçlarını yolmaya kalkışır, fakat avuçlarını saçlarla değil, başından kopan yapraklarla dolu bulur. Öte yandan da çocuğunu emzirmeye kalkışınca memelerinin katılaştığını ve sütünün kesildiğini görür. İole kardeşinin hâlini görür, yardımına koşar, ilerlemekte olan ağaçlaşmayı durduramayınca aynı ağaç kabuğuyla bağlaşmak üzere kardeşini kollarıyla sarar, ama ağaçlaşmaz. Tam o sırada Dryope'nin kocasıyla babası çıkagelirler. İole onlara tâze ağacı gösterir, onun hâlâ sıcak olan gövdesine sarılırlar ve yapraklarını öperler. Artık Dryope'den, yamru yumrulaşmış yüzünden başka bir şey kalmamıştır. Genç kadın güç belâ konuşmaya uğraşarak: Hiç günâhım yok, âkıbetime müstahak olacak bir fenalık yapmadım, kimseyi incitmedim, eğer yalan söylüyorsam yapraklarım kuraklıktan kurusun, dökülsün, gövdem ve dallarım da kesilip cayır cayır yakılsın. Çocuğumu dallarımın arasından alın ve bir sütnineye verin. Onu sık sık dallarımın altına getirin, onu burada emzirsinler. Çocuğum gölgemde koşup oynasın. Çocuğum konuşacak ve söz anlayacak çağa gelince beni anne diye çağırsın, annesinin bu gövde olduğunu bilsin. Ama ağaçların dallarını, yapraklarını koparmaktan sakınsın. Çünkü belki de her ağaç benim gibi bir anadır, der. Sözlerinin burasında susar, çünkü kabuk yüzüne gözüne yürümüş, dudaklarını ve gözlerini örtmüş bulunur". *Bkz.* Ağaç Tapımı, Dryad'lar.

Mertebe-i Cünûn. *(İslâm)* Tasavvuf dilinde, cisimsel evrenden sıyrılıp tanrıyla birleşme derecesi... *Delilik derecesi* demektir. Bu deyim, gerçekte de, tam bir kendinden geçiş halini dile getirmekten çok, biraz da sözcük anlamıyla deliliği dile getirmek için kullanılır. *Bkz.* Mecnûn, Ermiş.

Meru. *(Hint)* Mitolojik Hint kozmogonisinde evrenin merkezi olduğuna inanılan dağ... *Sumeru* ya da *Sineru* da denir. Bu kozmogoni *Veda'lar*'da yazılıdır. Bu dağda *Brahma kenti* ve *İndra cenneti* varmış, çevresinde dört *dvipa* (ada) bulunuyormuş. Bu adaların *Cambu* adını taşıyanında insanlar oturuyormuş. *Bkz.* Veda'lar.

Meryem. *(Hıristiyan)* Tanrıdan gebe kaldığı ve kendisini yaratan tanrıyı doğurduğuna inanılan kadın... Hıristiyanların peygamberi *İsâ*'nın annesidir. Kızoğlan kızken gebe kaldığına inanıldığı için *Bâkire* adıyla anılır. *Meryem ana* da denir. *Meryem*'in kızken gebe kalışı ve kendisini de yaratan tanrıyı doğuruşu, Hıristiyan tanrıbiliminin en çetin sorunlarından biridir. Ne var ki Hıristiyanlık temel olarak bu inanca dayanır. Müslümanların kutsal kitabı *Kur'an* da bunu tasdik eder, sadece İsâ'nın tanrılığını yadsır, buna karşı da "biz ona ruhumuzu gönderdik" âyetiyle Meryem'in tanrı tarafından bu ruh aracılığıyla gebe bırakıldığını açıklar. Nişanlısı *Yusuf*'la birleşmeden önce gebe kaldığına göre Meryem'in tanrı ya da ruhuyla birleşmiş olduğu böylelikle kabul edilmektedir. Meryem'e *tanrı anası* niteliğinin Anadolu tanrıçası ve ana

-tanrıça *Kybele* ve Efes Kybele'si olan *Artemis*'e benzetmek amacıyla verildiği Halikarnas Balıkçısı ve Azra Erhat tarafından ileri sürülmüştür (*Bkz.* Halikarnas Balıkçısı, *Anadolu Efsâneleri*, İstanbul 1974, s. 8, 78, 91; Azra Erhat, *Mitoloji Sözlüğü*, İstanbul 1972, s. 121, 172). Meryem'in peygamberliğini ileri süren Hıristiyan mezhepleri bulunduğu gibi *cizvit teslisi* adı verilen bir üçleme anlayışında tanrılığını ileri süren mezhepleri de vardır. *Bkz.* İsâ, Hıristiyanlık, Yuhanna İncili, Yusuf.

Meryem Ana Eli. *(Hıristiyan)* Muska... İslâm inançlarında da yer alır. *Meryem*'in elini simgeleyen muskalar Hıristiyan bölgelerinde olduğu gibi İslâm bölgelerinde de kullanılmıştır. *Bkz.* Muska, Nazarlık.

Mescid. *(İslâm)* Küçük tapım yeri... *Secde edilecek yer* anlamındadır. Tapanların *câmi*'yi gerektirecek kadar çok olmadığı yollar ve yerlerde yapılmıştır. *Küçük câmi* demektir. Az sayıda Müslümanların topluca namaz kılmaları içindir. *Bkz.* Câmi, Namaz.

Mescid-i Nebevî. *(İslâm)* Peygamber Muhammet'in evi... *Muhammet*, Medine kentinde oturduğu evin önüne bir çardak yaptırmış, namazlarını burada kılarmış. Ölümünden sonra evi genişletilerek bir *mescit* hâline sokulmuş. Peygamber ve yakınları bu evin toprağına gömüldükleri için kutsal yer olarak nitelenir. *Bkz.* Mescid, Muhammet.

Mescid-i Takvâ. *(İslâm)* İlk Müslüman tapınağı... Müslümanların peygamberi *Muhammet*'in Medine'ye giderken dört gün konakladığı Kuba'da yapılmış, peygamberin bu yapıya eliyle taş koyduğuna inanılır. *Bkz.* Mescid, Muhammed.

Mescûd. *(İslâm)* Tanrının niteliği... *Kendisine secde edilen* demektir. Bu yüzden, peygamber sayılan *Âdem*'e de *mescûd-u melek* denir. *Bkz.* Tanrı, Âdem, Esmâ.

Mesel. *(Genel)* Örnek alınacak dinsel söz... Sonraları *atasözü* (*Ar.* Darbı mesel) anlamına dönüşen *mesel* deyimi, ilkin dinsel anlamda kullanılmıştır. Büyük dinlerde olduğu gibi Sümer, Fenike, Mısır, Yunan, Roma vb. gibi ilk dinlerde de tanrılık buyruklar ve kurallar, bilgisiz halka *mesel* (benzetme)'lerle anlatılırdı. *Tevrat*, *İncil* ve *Kur'an* da böylesine mesellerle doludur. Örneğin *İsâ* "gökteki kuşlara bakın, ne kilerleri ne de ambarları var, baba onları nasıl doyuruyorsa sizleri de doyurur" der. *Eski Ahid*'de yer alan *emsâl-i Süleyman* (Süleyman'ın meselleri) ve bir özdeyişler derlemesi olan *meseller kitabı* bu gibi örneklerle dinsel konuları anlatır.

Mesh. *(İslâm)* Abdest alırken ıslak elle başı sıvazlama... *Bkz.* Abdest, Namaz.

Mesianizm. *Bkz.* Mesyanizm.

Mesih. *(Yahudi)* Günü geldiğinde yeryüzüne inerek Yahudi ulusunu kurtaracak olan tanrı temsilcisi... Yahudi inançlarına göre *Mesih* tanrısal nitelikte ve tanrı gücünü taşıyan bir kişiliktir. Tanrı *Yahve* ya da *Yehova*'nın temsilcisidir. Hıristiyanlar bu inancı biraz değiştirerek benimsemişler ve bu adı İsâ'ya vermişlerdir. Hıristiyan terminolojisinde Mesih denince İsâ anlaşılır. *Mesihâ* da denir. *Bkz.* Mesyanizm, Mehdî.

Mesih'cilik. *Bkz.* Mesyanizm.

Mesih Saoşyant. *Bkz.* Saoşyant.

Mesir Bayramı. *(Türk)* Manisa kentinde her yıl nisan ayının on beşinci günü yapılan dinsel bayram... Bu bayramda Sultan câmiinin minârelerinden halka külâh kâğıtlar içinde *mesir mâcunu* atılır. Bu bayramın temeli, eski Anadolu inançlarıdır. Manisa kenti eski Anadolu'da *Kybele*'nin tapım merkeziydi. Ana tanrıçanın sevgilisi *Adonis* (*Adon*, *Adonia* ve değişik bir biçimine *Attis* de denir. Sümer ve Hitit inançlarında adı *Dumuzi*'dir) avda bir yaban domuzu tarafından öldürülmüş, kanları toprağa aktığı gibi gövdesi de eriyip toprak olmuş. Her yıl ilkbaharda topraktan bitkiler ve çiçekler halinde fışkırırmış. Bu bitkiler ve çiçeklerde tanrının dölleyici, doğurtucu, çoğaltıcı gücü varmış. Eski Anadolu halklarınca her yıl ilkbaharda Manisa'da bu bayram kutlanır, bu otlar ve çiçeklerden yapılan yemekler yenirmiş. Günümüzde de kutlanan bu bayramda yapılan ve dağıtılan mâcunun ilk biçimi kırk bir çeşit bitkiden yapılırdı. *Bkz.* Mesir Mâcunu, Adonis, Kybele.

Mesir Mâcunu. *(Türk)* Mesir bayramında yapılan ve çeşitli hastalıklara iyi geldiğine inanılan mâcun... Bu mâcunu ilkin Manisa tımarhanesinin başhekimi *Merkez Efendi* adıyla anılan Mûsâ Kılıç adlı bir hekim kırk bir çeşit ottan yapmış. Bu mâcunla hastalarını iyi edermiş. Birçok hastalıklara iyi geldiğine inanılan bu mâcunun özellikle kısırlığı giderci ve doğurtucu bir niteliği varmış. Günümüzde ancak on madde karıştırılarak lokum kıvamında yapılmakta ve küçük parçalar halinde kesilerek dağıtılmaktadır. İlk mâcun dağıtımı, bizzat hekim Merkez

Efendi tarafından, 15 nisan 1539 tarihinde, Sultan câmii minaresinden atılmak suretiyle yapılmıştı. *Bkz.* Mesir Bayramı.

Meslina. *(İslâm)* Yedi uyurlardan biri... *Bkz.* Ashâb-ı Kehf.

Mesmerizm. *(Hıristiyan)* Mıknatısın bütün hastalıkları iyileştirdiği inancı... Alman hekimi Franz Anton Mesmer tarafından XVIII. yüzyılda ileri sürülmüş ve özellikle Fransa'dan başlayarak bütün Avrupa'ya yayılmıştır. Bütün insanların manyetik bir akımın etkisi altında bulunduğunu, bu akımın biriktirilip başkasına da geçirilebileceğini ve bu yolla bütün hastalıkların iyi edilebileceğini ileri süren Mesmer, ilkin çok tutulmuş ve birçok Mesmerci dernekler kurularak desteklenmiş olduğu halde sonradan bir şarlatan olarak nitelenmiştir.

Mesnevî. *(İslâm)* Mevlevî tekkelerinde yüzyıllarca ders olarak okutulan ve gizemsel-İslâmsal mitolojinin önemli kaynaklarından biri olan Mevlânâ Celâlettin'in yapıtı... Deyim, gerçekte, her iki dizesi birbiriyle uyaklı olan bir şiir türünü dile getirir. Mevlânâ'nın yapıtı da bu türde yazılmıştır. Yapıtın temel felsefesi insan usunun yadsınması, her türlü bilgiye sezgiyle varılabileceğini ve özellikle tanrısal bilginin ancak *kendinden geçme* (vecit, istiğrak)'yle elde edilebileceğini ileri sürmesidir. İçinde çoğu Hint ve Arap mitolojisinden alınma birçok mitolojik öyküler vardır. *Bkz.* Mevlevîlik, Mesel.

Mesnun. *(İslâm)* Peygamber Muhammet'in yaptıkları örnek alınarak yapılan... *Sünnet sayılan* anlamındadır. *Bkz.* Sünnet.

Messiah. *Bkz.* Mesih.

Messias. *(Hıristiyan)* Alman piyetistlerinin inançsal kaynakları olan kutsal destan... XVIII. yüzyılda Alman dincisi ve ozanı Klopstock tarafından yazılmıştır. *İsâ*'nın yaşamını ve dirilişini anlatır. *Bkz.* İsâ.

Mestra. *(Yunan)* Âşıklarının elinden kurtulmak için öküz biçimine dönüşen kız... *Erysikhthon*'un kızıymış, ne yese doymayan babasını doyurabilmek için kendisini satarmış. *Bkz.* Erysikhthon.

Mesyanizm. *(Yahudi)* Hıristiyanlarca da benimsenen Yahudilerin Mesih inancı... *Mesih'cilik,* dünyayı düzeltmek için bir *Mesih*'in geleceğini bekleme inancını dile getirir. Eski bir Yahudi inancı olan Mesih inancı, tanrıbilimsel bir akım olarak düzeni bozulan ve yeni bir düzen için bir kurtarıcı beklenen hemen her yerde görülmüştür. Müslümanların *Mehdî* inancının kaynağıdır. İlkin İ.Ö. VIII. yüzyılda Yahudi peygamberleri tarafından ileri sürülmüştür. Hıristiyanlığın kuruluşunda ilk Hıristiyanlar *İsâ*'nın Mesih olduğunu ileri sürmüşlerdir. Yahudilikte Mesih inancı ruhsal ve cisimsel bir Mesih bekleme biçiminde çeşitlenmiştir. Cisimsel Mesih inancında beklenen *Dâvud* soyundan yüce bir kraldır. İncelemeci Lods şöyle demektedir: "Mesih umudunun köklerinden bazılarını monarşik ideolojide aramak gerekir. İlk kralların büyüklükleri karşısında duyulan özlem de hiç şüphesiz geleceğin şanlı kralını bekleyişe yol açmıştır". *Bkz.* Mesih, Mehdî, Yahudilik, İsâ.

Meşarru. *(Mezopotamya)* Tanrı... Sümerce *tanrı* demektir. Mısır'lılar güneş tanrısı *Şamaş*'ın adını bu sözcükten türetmişler. Arapça *güneş* anlamına gelen *şems* sözcüğü de bu kökten geliyor. Bütün ulusların ilk inançlarında *güneş*'in tanrı sayılması, onun yaşam kaynağı olduğu önsezisine dayanmaktadır. Bilimsel bulgulara göre canlı özdeği meydana getiren güneştir. Geniş okyanus laboratuvarlarında meydana gelen bu dönüşme, denizlerin üst tabakalarında yaşayan *Phytoplancton* (*Yu. phytos* bitki ve *phlactos* başıboş demektir. Deyim, bir köke bağlı olmadan denizin içinde yüzüp dolaşan bitkileri dile getiriyor)'ların güneş ışığını klorofilleri yoluyla fotosentez yaparak *Zooplancton* (*Yu. Zoon* Hayvan ve *phlactos* - Bir köke bağlı olmadan denizin içinde gezip dolaşan canlı özdek, hayvancık) hâline gelmeleriyle gerçekleşmektedir. Fotosentez yoluyla canlı enerji hâline dönüşen *güneş*'tir. İnorganik özdek, güneş ışınlarıyla organik özdek hâline gelmektedir. *Bkz.* Güneş, Su, Mersin Ağacı.

Meşe Ağacı. *(Genel)* Kutsallığına inanılan ağaç... *Meşe ağacı,* ağaç tapımının en büyük tanrılarından biridir. Eski Gol Kelt'lerinin inançlarını inceleyenler bu ağaca *Gol'lerin Zeus'ü* derler. Buna karşı Yunan *Zeus*'ünün simgesi de meşe ağacıdır. Yunanistan'a ilk yerleşen boylardan Dryopes boyunun atası sayılan *Dryops* da sözcük anlamında *meşe* demektir. Yunan mitolojisinde *ağaç tanrıları* olan *Dryades*'lerin adı da *meşe* anlamındaki Yunanca *drys* kökünden türemedir. Bir mersin dalı kopardığından ötürü ağaçlaşan *Dryope*'nin adı da bu köktendir. Eski Gol râhipleri olan *Druid'ler* (Bu sözcük de aynı kökten gelmektedir) ak urbalar giyerler ve altından yapılma bağ bıçaklarıyla bodur meşelerin gövdelerinden *ökse otu*'nu keserlermiş. Ak bezlere sardıkları bu ot her derde

iyi gelen bir ilâç sayılırmış. *Bkz.* Ağaç Tapımı, Dryad'lar.

Metabus. *(Roma)* Mitolojik kral... Volsk'ların kralıymış, tahtından kovulmuş. *Camilla*'nın babasıdır. *Bkz.* Camilla.

Metaneira. *(Yunan)* Tanrıça Demeter'i hizmetçi olarak kullanan mitolojik kraliçe... Eleusis kralı *Keleos*'un karısıdır. *Bkz.* Demophon.

Metanira. *Bkz.* Metaneira.

Mete. *Bkz.* Oğuz.

Meth'homeron. *(Yunan)* İlyada'yı izleyen olayları anlatan destan... İ.S. IV. yüzyılda *İlyada*'yı taklit ederek Quintus adında bir ozan tarafından yazılmıştır. Troia'nın zaptını, *Aias* ve *Paris* gibi kahramanların ölümlerini anlatır. *Bkz.* İlyada.

Metis. *(Yunan)* Zeus'ün ilk karısı... Yunanca *us* anlamındadır. *Okeanos*'la *Tethys*'in kızıdır. Bir bakıma *Athena*'nın annesidir. Tanrılar tanrısı *Zeus*'ten *Athena*'ya gebe kalınca, kendisini öldürüp yerine geçecek bir çocuk doğuracağı korkusuyla kocası onu yutmuş. Sonra Athena'yı kendi kafasından doğurmuş. Kimi anlatımlarda da Zeus'ün onu yutmayıp bağrında sakladığı bildirilir. *Metis,* bilgelik, tanrıçadır. Yunan mitolojisinde tanrılar tanrısının onunla evliliği *mutsuz evlilik* olarak nitelenir. *Bkz.* Zeus, Athena, Okeanos, Tethys.

Metodist'ler. *Bkz.* Metodizm.

Metodizm. *(Hıristiyan)* Bir Hıristiyan tarikatı... XVIII. yüzyılda İngiliz tanrıbilimcisi John Wesley'le kardeşi Charles Wesley tarafından kurulmuştur. Hıristiyanca yaşama kuralları'nı saptadığından bir *yöntem* (*Fr.* Methode) sayılmış ve bu yüzden *yöntemcilik* anlamında *metodizm* (*Fr.* Methodisme) denmiştir. Temelde Ortodoks tanrıbilimini izler. Çeşitli kolları bulunan bu tarikatın bugün dünyada otuz milyon izleyicisi vardır. *Bkz.* Hıristiyanlık.

Metope. *(Yunan)* Irmak-kız... Irmak-tanrı *Asopos*'un karısıdır. İki oğlu ve yirmi kızı var. *Bkz.* Asopos, Aigina.

Metragyrtoi. *(Anadolu)* Kybele râhipleri... *Dilenci râhipler* adıyla anılırlar. Birer misyoner olarak *Kybele* tapımını bütün Akdeniz'e yaymışlardır. Tekil olarak *Metragyrtes* denir. Flüt ve zil çalarlar, yanlarında evcilleştirilmiş aslan yavruları dolaştırırlarmış. *Bkz.* Kybele.

Mevâlid-i Selâse. *(İslâm)* Bâtınîlik dilinde cansızlar, bitkiler ve canlılar... Sözcük olarak Arapça *üç doğuş* demektir. *Akl-ı kül*'ün ürünü olan gökler devimleriyle bu üç çocuğu doğurmuşlardır. *Bkz.* Bâtınîlik.

Mevlâ. *(İslâm)* Tanrı... *Tanrı* anlamında kullanılan bu sözcük Arapça *köle sâhibi* demektir. Köleci üretim düzeninin tanrısı zorunlu olarak bu adı almıştır. İnsanlar da bu tanrıya karşı *köle* anlamında *kul*'durlar. *Bkz.* Tanrı.

Mevlânâ. *(İslâm)* Sarıklı din adamı... Sarıklı din adamlarına seslenirken kullanılan bu deyim, sözcük olarak *efendimiz* anlamındadır. *Bkz.* Mevlâ.

Mevlevîlik. *(İslâm)* Mevlânâ Celâlettin'in oğlu Sultan Velet'in kurduğu tarikat... XIII. yüzyılda Anadolu'da kurulmuştur. Sünnî bir tarikattır, eşdeyişle tanrının ve peygamberinin açık sözlerine uyar ve bunlardan gizlenmiş sayılan anlamlar çıkarmak için yorum yapmaz. Bununla beraber tasavvuf tarikatlarının ortak felsefesi olan *varlıkbirliği* (*Ar.* Vahdet-i vücut) inancına sıkıca bağlıdır. Bu inanca göre tanrı *yaratan* değil *beliren* (tezâhür eden)'dir. Sünnîlikle bağdaşmayan bu anlayış, Mevlevîliğin ve Mevlevîlerin en büyük çelişkisidir. Bu anlayışın daha birçok ayrıntıları da Sünnîlikle bağdaşmaz. Örneğin bu anlayışa göre tanrı, her türlü evrensel varlıkta tezâhür etttiğinden bir Müslümanla bir ateşe tapanın arasında hiçbir fark yoktur. Mevlânâ bir şiirinde şöyle der: "Bizim yolumuz, şu güzelim dünyada yaşamak yoludur". Nitekim Sünnî Müslümanlıkta haram sayılan resimli, müzikli, raksılı tapınmalarla bu yolu kendi yaşamı süresince de izlemiştir. Bir başka şiirinde de şöyle der: "Körün ayağına bir engel takıldı, yaygıyı yayan iyi yaymamış dedi. Yaygıyı yayan da, a kör dedi, kimseye suç yükleme, sen tutacağın yolu görmüyorsun". Şiî-Bâtınî varlıkbirliği anlayışına da şu öykü bir örnektir: Mevlânâ'nın öğrencileri arasında Süryanos adında bir de Rum delikanlısı varmış. Açık sözlü bir gençmiş. Ulu orta konuşmalarından ötürü yakalayıp Kadı'nın önüne götürmüşler. Kadı, "sen Mevlânâ'ya tanrı diyormuşsun, doğru mu?" diye sormuş. Süryanos hep o açık sözlülükle "yalan" demiş, "ben Mevlânâ'ya tanrı demedim, tanrıyı yaratandır dedim. Tanrı ben'im, ama bunu yıllardır bilmiyordum, bana tanrı olduğumu Mevlânâ öğretti". Süryanos'u iyice sapıtmış sanarak salıvermişler. O da gelip olup bitenleri Mevlânâ'ya anlatmış. Mevlânâ onu dinledikten sonra "Kadı'ya deseydin ki" demiş "yazıklar olsun sana, eğer sen de tanrı olamadıysan". Bu öykü Mev-

leviliğin Hallaç Mansur'vâri *enelhak* (Tanrı ben'im)'cılığını gereği gibi belirtmektedir. Mevlânâ'ya göre bilgi, insanı, öbür varlıklardan üstün kılar. Evrenin bütün varlıkları arasında bilgiye erişmiş olan tek varlık, insan'dır. Bunun için insan *zübde-i âlem* (Evrenin özü)'dir, *kelâm -ullah* (Tanrının sözü)'dır. Her ne kadar evrendeki bütün varlıklar aynı ve tekvarlığın (tanrının) belirtisiyseler de insan, bilgisiyle, hepsinin üstündedir. Yeni Platoncu ve Plotinus'cu kavramlarla ussal ve insansal bir din anlayışı geliştiren Mevlânâ, gene Sünnîlikle çelişkiye düşen bir anlayışla, aşk ve müzikli-raksli tapımla tanrıyla birleşileceğine inanmaktadır. Tüm ve tekvarlık olan tanrıdan gelen insan böylelikle tanrıya dönmektedir. Bâtınî inançlarına göre evren, göklerin ve yıldızların *dönme*'leriyle oluşmuştur. Mevlevîlikte de tanrıyla birleşme ve tanrılık sırra erişme, *dönme* temeline dayanan ve *semâ* adı verilen müzikli ve şiirli raksiarla gerçekleştirilir. Olduğu yerde dönerek yapılan bu raks, insanı büyük bir başdönmesiyle kendinden geçirir (vecde ve istiğraka gark eder). İnsan bu başdönmesiyle tanrılaşır. Mevlânâ'nın ünlü sözüyle "insanı sevmek, tanrıyı sevmektir", çünkü ve açıkça insan da tanrıdır. Mevlevîlerin giyim kuşamları, müzikleri, raksları, deyimleri çok ayrıntılı ve kuralsaldır. *Âyin-i cem* adı verilen dinsel törenleri müzikli ve rakslıdır. Birçok Şiî-Bâtınî tarikatlarından, her bakımdan, daha aşırı olduğu halde şeriatçıların hücumuna uğramaması iki nedene dayanır. Bu nedenlerden biri, büyük çoğunluğun bilgisizliği ve mevlevîliğin özünü kavrayamaması; şatafatlı tören, giysi, müzik ve rakslara hayran kalıp bunlarla oyalanmasıdır. İkinci ve başlıca neden de devlet büyüklerinin Mevlevîliğe bağlanarak onu her türlü yobazca suçlamalardan korumuş olmalarıdır. Mevlevîliğin bir özelliği de *Çelebi* adı verilen ve Mevlânâ soyundan gelen şeyhlerle yönetilmesidir. Osmanlı pâdişahları gibi babadan oğula geçen bu soy zinciri, başkaca hiçbir tarikatta yoktur. Mevlevîlikte Kalenderîlikten, Melâmîlikten, Fütüvvetçilerden ve daha sonra Bektâşîlerden alınma pek çok öğeler vardır. Hattâ *semâ* törenlerinin çok eski *Kybele tapımı*'ndan kalma bir Anadolu geleneği olduğu da söylenebilir. Anadolu'da, Pessinus'ta her yıl mart ayının yirmi ikisinde başlayan Kybele bayramlarında râhipler, tıpkı Mevlevîler gibi, kadınsı eteklikelerini savurarak ve flütle çalınan bir müziğin temposuna uyarak oldukları yerde fırıl fırıl dönerler, böylelikle *cezbe* hâline girerek kendilerinden geçerlerdi. Mevlânâ Celâlettin bilgisi ve ozanlık gücüyle bütün bu geleneksel öğeleri İslâmsal bir temelde birleştirmiştir. Mevleviliğin günümüzde de sürüpgiden büyük etkisinin dayandığı temel, bu sanatsal bireşimdir. *Bkz.* Tasavvuf.

Mevleviyye. *Bkz.* Mevlevîlik.

Mevlit. *(İslâm)* Peygamber Muhammet'in doğum günü töreni... Arapça *doğum* anlamındaki *vilâdet* sözcüğünden türetilmiştir ve *doğum zamanı ve yeri* demektir. *Muhammet*'in doğum günü olan Rebîülevvel ayının on ikinci günü törenle kutlanır. O günün gecesi *Mevlit kandili*'dir. Bu gece İslâm ülkelerinde törenler yapılır, câmilerde ve evlerde *mevlit* okunur. Bu anlamda mevlit, peygamberin doğumunu anlatan uzun bir şiirdir ki bunların en ünlüsü XV. yüzyılda Türk ozanı Süleyman Çelebi'nin yazdığı *Vesîlet-ün Necât* (Kurtuluş yolu) adını taşıyandır. Daha pek çok ozanlarca da bu tür mevlit'ler yazılmıştır. Türklerin yaptıkları doğum törenlerinde Süleyman Çelebi'nin mevlit'inin okunması gelenek olmuştur. Mevlit, sadece mevlit kandillerinde değil, doğum ve ölüm gibi birçok vesilelerle de okunur. Bu törenlerde mevlit şekeri dağıtılır, mevlit helvası yapılır ve yenilir, konuklara mevlit şerbetleri sunulur. Mevlit, sadece Mevlit kandilinde ve doğum-ölüm gibi özel törenlerde değil; Kadir, Mirâç, Regâib ve Berat kandillerinde de okunur. *Bkz.* Kandil, Muhammet.

Mevlût. *Bkz.* Mevlit.

Mevsimler. *(Yunan)* Hora'larca düzenlendiğine inanılan yılın eşit dört bölümü... *Bkz.* Hora'lar.

Mevt. *(İslâm)* Tasavvuf dilinde, dünyada yaşama... Arapça *ölüm* demektir. Bu deyime, karşıt anlamını veren tasavvufçular yaşamayı da renklere ayırırlar: Dünyada yaşarken insanın kendisiyle kavgası, isteklerine karşı koyması *Mevt-i ahmer* (Kırmızı ölüm), çile çekerek yaşama *Mevt-i ahzar* (Yeşil ölüm), açlık çekerek yaşama *Mevt-i ebyaz* (Ak ölüm) ve halkın eziyetine katlanarak yaşama *Mevt-i esved* (Kara ölüm)'tir. *Bkz.* Tasavvuf.

Mey. *(Genel)* Dionysos tarafından icâdedildiğine inanılan kutsal içki... Farsça *şarap* demektir. Doğu ve Batı mitolojilerinde şarap kutsal içki niteliğindedir. Antikçağ Yunan ve Roma inançlarına göre tanrı *Dionysos* (Roma'lılarda *Bacchus*) onu insanlara neşe ve sevinç kaynağı diye bağışlamış. İran mitolojisinde de *mey*'in bulucusu *Cemşîd*'dir. *Meyhâne* sözünün aslı da

Farsça *meykede*'dir. Bundan ötürü tasavvuf dilinde, tasavvuf yoluna yeni girenlerin yol göstericisine *meykedeci* (tinsel içkiyi veren) denir. *Bkz.* Dionysos.

Meymûniyye. *(İslâm)* Acâride'nin bir kolu... Meymun bin Halit tarafından kurulmuştur. Mûtezileciliğe eğilimiyle ünlüdür. *Kur'an*'daki Yusuf sûresini de *fesat* öyküsü sayıp yadsırlar. *Bkz.* Hâricîlik.

Meyte. *(İslâm)* İslâm dininde yenilmesi yasaklanan ölü hayvan... Bu yasak, hayvanın ölü oluşundan çok, şeriat kurallarına göre kesilmemiş olmasından ötürüdür. *Bkz.* Kurban.

Meyve-i Memnua. *(İslâm)* Tanrıca yasaklandığı halde Âdem'in yediği yemiş... Arapça *yasaklanmış yemiş* demektir. *Bkz.* Âdem, İlk Günah.

Mezâmir. *(Yahudi)* Zebur sûreleri... Arapça bu anlamda çoğul bir sözcüktür, *Mezmûrlar* demektir. *Bkz.* Zebûr, Mezmûr.

Mezdekîlik. *Bkz.* Mazdekçilik.

Mezdekiyye. *Bkz.* Mazdekçilik.

Mezhep. *(Genel)* Bir dinin birbirinden farklı yorumlarından her biri... *Bir sanı ya da düşünce ileri sürme* anlamındaki Arapça *zehâb* sözcüğünden türetilmiştir. Dinin yoruma elverişli bir yanı, aynı konudaki karşıt yorumla çatıştığı zaman *mezhepler* gerçekleşmiştir. Her dinin, hattâ "benim açıkladıklarımı açıklanmış olarak bırak, benim açıklamadıklarımı açıklanmamış olarak bırak" diyerek yorum kapılarını kapamaya çalışan Buda dininin bile mezhepleri vardır. Müslümanlıkta yorum yolunu, doğru olduğu ileri sürülerek bildirilen şu öyküyle bizzat peygamber *Muhammet* açmıştır: Muaz adlı bilgini Yemen'e yargıç yapmış. "Oraya vardığında neyle hükmedeceksin?" diye sormuş. Muaz, "Kur'an ile" karşılığını vermiş. "Ya karşına çıkacak sorunu Kur'anda bulamazsan?" demiş. Muaz, "Senin sözlerinle" karşılığını vermiş. Peygamber, "Ya benim sözlerimde de bulamazsan?" diye sorunca Muaz, "O zaman kendim düşünür, doğru bulduğum düşünceme göre hükmederim" demiş. Peygamber de böyle yapılması gerektiğini onaylamış. İslâm dininde bu özel düşünce ve yoruma *İçtihat* denir. Meydana çıktıkları çağın sorunlarına göre düzenlenen dinlerin evrimsel bir süreçte yeni sorunlar karşısında yorumdan kaçınamamaları doğaldır. Kaldı ki dinlerin temel yapılarında da yoruma elverişli pek çok öğeler vardır, bu da metafiziksel yapılarının doğal gereğidir. İslâm dininde mezhepler *inançsal* (İtikaadî), *hukuksal* (Fıkhî) ve *siyasal* (Siyâsî) olmak üzere üçe ayrılır. Siyasal mezheplere örnek olarak, *Ali*'nin halifeliği konusunda görüş ayrılığına düşen *Hâricîler* (Havâriç)'le *Şiîler* (Şia) gösterilebilir. Hukuksal mezhepler, çeşitli hukuk konularının çözümünde görüş ayrılığına düşen *Hanefîlik, Hanbelîlik, Şâfiîlik* ve *Mâlikîlik* olmak üzere başlıca dört tanedir. İnançsal mezhepler de ilkin *ehl-i sünnet* (Tanrı ve peygamberinin sözlerine uyanlar)'le *ehl-i bid'at* (Yeni yorumlarda bulunanlar) olmak üzere ikiye ayrılır. Ehl-i sünnet mezhepleri başlıca üç tanedir: *Selefiyye, Mâtüridîyye, Eş'ariyye.* Ehl-i bid'at mezhepleriyse *Bâtınîlik* ve *Mûtezile* ana düşünceleri üstünde oluşan çok sayıda ayrıntılı anlayışları dile getirmiştir. İnançsal, hukuksal ve siyasal mezheplerin birbirleriyle de ilişkileri vardır. Örneğin Şiîlik, ehl-i bid'at düzeyinde gelişmiştir; Mâtürîdîlik Hanefîdir. Hıristiyanlık da *Katolik, Ortodoks* ve *Protestan* olmak üzere başlıca üç mezhebe ayrılmıştır. Budizmin başlıca mezhepleri *Hinayana* ve *Mahayana*'dır. Bütün bu mezheplerin sayısız denilecek kadar çok kolları vardır. *Bkz.* Din, Tarikat, Kol.

Mezmûr. *(Yahudi)* Kutsal şiir... Çoğulu *mezâmir*'dir. Çoğunlukla şarkı olarak okunduklarından bunlara *ilâhî* de denir. Bu şarkılar eski İbrânîlerin *Zebûr* adı verilen kutsal kitabında yer almıştır. Bu kitapta yüz elli *mezmûr* vardır. Çoğunlukla tanrıya övgü, yakarma, dileme, şükür gibi değişik konuları işlerler. Sonradan Hıristiyanlık da *İncil*'e birtakım *mezmûr*'lar eklemiştir. Hıristiyan kiliselerinde eskileri ve yenileri çeşitli vesilelerle topluca okunur. Örneğin Benedictin manastırlarında her hafta yüz elli Mezmûr'un okunması zorunluğu vardır. İbrânîler *Mezmûrlar Kitabı*'na İbrânîce *Sefer Tehillim* (Övgüler kitabı) derler, bunların Yunanca çevirisi *Septanta* adıyla anılır. Protestanlar mezmûrları önce Almancaya, sonra bütün Avrupa dillerine çevirmişlerdir. Lâtince çevirisi *Vulgata* adıyla anılır, Batı kilisesi *İtala* adı verilen Lâtince çeviriyi kullanır. Mezmûrlardan kimileri büyük bestecilerce de ele alınmış ve bestelenmiştir. *Bkz.* Zebûr.

Mezuah. *(Yahudi)* Kötü etkilerden koruduğuna inanılan bir çeşit muska... *Parşömen zarı* anlamındadır. Kapılara asılır. Eski İbrânîler bu parşömenlerin bir yanına tanrı adlarından *Şadday*, öbür yanına da kutsal kitaptan âyetler yazarlarmış. *Bkz.* Muska.

Mezulla. *(Hitit)* Kız-tanrı... Fırtına tanrısı *Zas -Hazuna*'yla güneş tanrıçası *Vuruşemu*'nun kızıdır.

Mgaitye. *(İlkel)* Avustralya ilkellerinden Narrinyeri'lerin dilinde, totem... *Bkz.* Totem.

Mıbya. *(İlkel)* Güney Kongo'lu Pende'lerin dilinde, maske... Yürek biçiminde yapılan bu maskeler, cinleri simgeler. İnsan ya da hayvan kafası biçiminde yapılır. *Bkz.* Maske.

Mısır. *(İlkel)* Ekonomik değerinden ötürü din yaratan bitki... Dr. Sedat Veyis Örnek değerli sözlüğünde şöyle diyor: "Mısır'ın büyük ekonomik değeri, yerlilerin dinsel dünyalarını da geniş çapta etkilemiştir. Meksika'da Maya'larda Mısır tanrıçaları, Kuzey Amerika'da *Mısır anası* ve bunlara tapınış; ekilirken ve ürün alınırken yapılan özel Mısır Bayramları, Mısır'ın kökeni ve insanların meydana gelişlerini anlatan çeşitli efsâneler bu etkinin tipik örnekleridir" (İdem, *Etnoloji Sözlüğü,* Ankara 1971, s. 169).

Mısır İnançları. *(Mısır)* Eski Mısır'ın dinsel yaşamı... İ.Ö. IV. binyılda Nil nehrinin iki yanında uzanan topraklarda Akdeniz'li bir ırkla zenci karışımı bir halk yaşıyordu. Tarihin en eski uygarlıklarından biri olan Mısır uygarlığını gerçekleştiren bu halk iki bölgeye ayrılmıştı ve iki kral tarafından yönetiliyordu. O çağda Mısır çoktanrıcılığının tipik bir *hayvan tapımı* olduğu saptanmıştır. Örneğin Aşağı Mısır krallığının koruyucu tanrısı *kobra yılanı,* Yukarı Mısır krallığının koruyucu tanrısı *dişi akbaba*'ydı. O çağda Mısır'lılar Kozmik tanrılardan habersizdiler. Kaldı ki *hayvan tanrılar,* kozmik tanrılar tapımında da sürmüştür. Örneğin gök-tanrı *Nut* inek, güneş-tanrı *Horus* kartal, ay-tanrı *Toth* maymun başlıdır. Mısır'ın kutsal *Apis öküzleri,* hayvan tapımının en tipik bir örneğidir. Leylekten kediye kadar hemen bütün hayvanlar Mısır'da tapım konusu olmuştur. Mitolojik evrendoğum (kozmogoni) tasarımları bile hayvanlarla ilgilidir. Bu tasarımlara göre ilkin gök boşluğunda dört yılan vardı. Bu yılanlardan biri *uçurum* (*Fr.* Abîme), ikincisi *karanlık* (*Fr.* Ténébres), üçüncüsü *görünmez* (*Fr.* Invisible) ve dördüncüsü *su* (*Fr.* Eaux primordiales)'ydu. Evrenin çevresini de *yaratılmamış*'ı simgeleyen *Apofis* (*Fr.* Apophis) adlı kozmik bir yılan sarmıştı. Eski Mısır'lıların inançsal yaşamları, kendilerine özgü bir biçimde ötedünyaya ve ölüme dönüktür. Onlar için *varlık,* sürekli olarak *hiçlik*'in tehdidi altındadır. Yaratılmamışı simgeleyen *Apofis* böylesine bir hiçliktir, onun yutucu gücünden korunmak için dinsel-büyüsel âyinler yapmak gerekir. Onun bu âyinlerle hareketsiz bir duruma getirilebildiğine inanıyorlar, ne var ki onu büsbütün öldürmeyi hiçbir zaman başaramıyorlardı. Eski Mısır uygarlığını Anadolu uygarlığıyla karşılaştıran Halikarnas Balıkçısı'nın bir yapıtında haklı olarak söylediği gibi "Mısır denince insanın aklına ehramları ve mumyalarıyla büyük bir mezaristan gelir, oysa Anadolu denince hemen oyun ve musiki için yapılmış tiyatro ve stadyumlar gelir". Eski Mısır'ın bu hayvan çoktanrıcılığı, pek belli bir biçimde, ilkel *totem* kalıntısıdır. Nasıl ilkellerin her kabilesinin ayrı bir totemi varsa eski Mısır'ın her köy ve kasabasının da ayrı bir tanrısı vardır. Bu bakımdan eski Mısır'da sayılamayacak kadar çok hayvan-tanrı oluşmuştur. Hangi kasaba ya da köy başkent olursa onun tanrısı baştanrı oluyor, ne var ki köy ve kasabaların koruyucu özel tanrılarının tapımı da devam ediyordu. Kozmik, eşdeyişle *göksel tanrılar tapımı* başladığı çağdaysa ilkin – hepsi de hayvan başlı olarak – *üçlü tanrılar* inancı gerçekleştirildi. İlk büyük tanrılar üçlüsü *Ra* (Güneş) *-Nut* (Gök) *-Geb* (Yer) üçlüsüydü. Üçlü tanrılar da hemen her köy ve kasabaya göre özelleşmeye başladılar. Örneğin Memphis'te *Ptah-Sekemet -İmotep* üçlüsü, Teb'de *Amon-Mut-Hons* üçlüsü, Abidos'ta *Osiris-İsis-Horus* üçlüsü egemendi. Bu tanrıların adlarının anlamları da çok ilginçtir. Örneğin *Sekemet* (Fransızlar *Sekhmet* biçiminde yazarlar) eski Mısır dilinde *güçlü, Mut* (Fransızlar *Mout* biçiminde yazarlar) *ana, Nebtu* (Fransızlar *Nebtou* biçiminde yazarlar) *toprağın efendisi* demektir. Ayrıca her tanrı için çeşitli *hipostas* (*Fr.* Hypostase: Tanrının belli bir niteliğini ortaya koyan kişilik)'lar da geliştirmişlerdir. Örneğin güneş-tanrı *Ra*'nın on dört *Ka*'sı, eşdeyişle *hipostas*'ı vardır. Bu kişilikler şunlardı: *Hou* (besin), *Chepes* (ün), *Akhou* (görkem), *İri* (tahıl üretimi), *Ouadj* (mutluluk), *Nekht* (zafer), *Ouas* (şeref), *Djefa* (bolluk), *Chemes* (ateş), *Heka* (sihir), *Tjehen* (kıvılcım saçıcı), *Ouser* (güç), *Pesedj* (ışıklılık), *Seped* (becerikllilik). Bu on dört kişilik, kimi zaman da dört soyut tanrı olarak beliriyordu: *Maa* (görme), *Sedjem* (işitme), *Sia* (anlık, müdrike), *Hou* (söz, kelâm). Heliopolis (Baalbek kenti) râhipleri bu üçüzlü tanrılardan bir baştanrının başkanlığında bir *dokuzlu tanrı sistemi* geliştirdiler: *Ra* (İlkin *Amon*'la bir tutularak *Amon-Ra,* sonra *Aton*'la bir tutularak *Aton-Ra*), *Şu* (hava tanrısı), *Tefnut* (hava tanrısının karısı), *Geb*

(yer tanrısı), *Nut* (gök tanrısı), *Osiris, İsis, Set* ve *Nehythys*. Bu tanrıdoğum (Teogoni)'lar da şöyle gerçekleşmiştir: Güneş-tanrı *Ra* sıvı olarak tasarlanan gök boşluğundan kendi kendine oluşmuştur. Oluştuktan sonra da kendi özünden *Şu* (Fransızlar *Chou* biçiminde yazıyorlar)'yla *Tefnut* (Fransızlar *Tefnout* biçiminde yazıyorlar)'u yaratmıştır. Bu erkek-dişi tanrı çiftinin oluşmasından sonra öteki tanrılar artık doğumla, bu çiftin birleşmesiyle meydana gelmektedirler. Heliopolis râhiplerinin bu dokuzlu sistemine karşı Hermopolis (Hermes kenti) râhipleri bir *sekizli tanrı sistemi* geliştirdiler. Sanat -tanrı *Ptah*, yazı-tanrı *Thot*, mumyalama-tanrı *Anubis*, aşk-tanrı *Hathor* bunların en önemlileridir. Mısır çoktanrıcılığının bir başka özelliği, güneş-tanrının çeşitli hipostaslarını ayrı tanrılar olarak belirtmesidir: Sabah-güneşi *Kepre* (Fransızlar *Khépri* biçiminde yazıyorlar), yeni doğan -güneş *Horus*, öğle-güneşi *Aton*, batan-güneş *Atum* ya da *Tum* (Fransızlar *Atoum* biçiminde yazıyorlar)'dur. Bu arada Firavun Amenotep IV.'ün *Aton*'un kişiliğinde ilk tektanrıcılık denemesi çok ilginçtir. İncelemeciler bu denemeyi Mısır râhiplerinin din adamı, büyücü, bilgin, hekim ve tek sözle her şey olmaya başlayan büyük etkilerini kırma amacına bağlarlar. Mısır çoktanrıcılığından *ehramlar kitabı, sandukalar kitabı, ölüler kitabı* gibi birtakım derleme metinler kalmıştır. Bu metinlerden öğrenildiğine göre ölümden sonra yaşama tasarımı ve ötedünya düzeni çok geniş bir hayâl gücüyle geliştirilmiştir. Mumyalama sanatının gelişmesi, ölümden sonra dünyadaki gibi yaşanacağı inancının sonucudur. Eski Mısır inançlarına göre ölümden sonra sonsuza kadar mutlulukla yaşayabilmek için dünya üstündeki kısa süreli erdem sınavını başarıyla vermek gerekir. Bu sınavı başarıyla veremeyenler öldükten sonra yeniden öldürülüp yok edilirler. Ölüler tanrısı *Osiris*, kırk iki yardımcısı yanında olduğu halde, yargıç tahtında oturmaktadır. Önünde, ölünün kalbini tartacak olan bir terazi vardır. Terazinin dirhemleri *gerçek* (hakikat)'tir. Kalp, tanrı *Thot* ve yardımcıları *Horus*'le *Anubis* tarafından tartılacaktır. *Osiris*'in yargı yerinde ölünün ağzından şu metin okunmaktadır: "Hiç kimseye kötülük etmedim. Yakınlarımı bahtsızlığa sürüklemedim. Gerçek evinde alçaklık etmedim. Kimseyi gücünün dışında çalıştırmadım. Benim yüzümden kimse korku duymadı, yoksulluk ve acı çekmedi. Tanrıların kötü gördükleri şeyleri hiçbir zaman yapmadım. Kölelere kötü davranmadım. Kimseyi aç bırakmadım. Kimseye gözyaşı döktürmedim. Kimseyi öldürmedim. Kimsenin kahpece öldürülmesini buyurmadım. Kimseye yalan söylemedim. Hiçbir utandırıcı davranışta bulunmadım. Zinâ etmedim. Yiyecekleri pahalı ve eksik satmadım. Terazinin dirhemi üstüne hiçbir zaman elimi bastırmadım. Süt çocuklarının ağızlarından sütü uzaklaştırmadım. Hayvanları çalmadım. Tanrının kuşlarını ağ kurup avlamadım. Ölmüş balığı tutmadım. Hiçbir arkın suyunu başka yöne çevirmedim. Ben temizim, temizim, temizim". Ölünün bu açıklaması *hakikat* dirhemiyle tartılmakta, doğruluğu saptanmaktadır. Ölü, yaşamının hesabını doğru vermişse cennetlik olacak ve iyice mumyalanmış dünyalık bedeniyle sonsuzca mutlu yaşayacaktır. Dünyada erdemli bir yaşam, eski Mısır dininin temelidir. Nitekim daha sonra geliştirilen bütün dinler hep bu temele dayanmaya çalışmışlardır. Eski Mısır'lıların metafizik kavramları da bir hayli gelişmiştir. *Hermetizm* gibi mistik yapıları, ermişleri de vardır. Örneğin *Osiris* suda boğulup öldüğünden bu türlü ölenlerin tümünü ermiş saymışlardır, bunların en ünlüsü *Antinous*'tür. Eski Mısır inançları ve tapımı, İ.S. 391 yılında Roma imparatoru Teodosyüs'ün bütün tapınakları yıktırmasına değin sürmüştür. *Bkz.* Apis Öküzleri, Hayvan Tapımı, Aton Dini, Hermetizm, Ab, İkh, Ba, Ka, Aşhlu, Ammait, Amenti, Khat, Ra, Ammon, Aton, Osiris, İsis, Horus.

Mısriyye. *(İslâm)* Halvetîliğin Ahmediyye kolundan türeyen bir tarikat... Türk gizemcisi Mehmet Niyazi tarafından XVII. yüzyılda Anadolu'da kurulmuştur. Kurucusunun adıyla *Niyâziyye* adıyla da anılır. Malatya'nın Soğanlı köyünde doğan Niyazi, Mısır'da Ezher câmiinde okuduğundan Niyazîî Mısrî adıyla anılır, kurduğu tarikatın adına bu yüzden *Mısriyye* denmiştir. Kendisinin *Mehdî* olduğunu ileri sürmüş, *Hasan*'la *Hüseyin* (Peygamberin torunları)'i peygamber saymıştır. Sayılar ve harflerle yapılan bir çeşit fal demek olan *cefr* ya da *cifr* delisiymiş, bu yolla her şeyi bildiğini ileri sürermiş. Bu yüzden *mertebe-i cünûn*'a eriştiği söylenir ki bu deyim düpedüz *çıldırmış* demektir. *Bkz.* Ahmediyye.

Mıstariyye. *(İslâm)* Şâzilîliğin bir kolu... *Bkz.* Şaziliyye.

Midas. *(Yunan)* Phrygia kralı... Efsâneleştirilmiş gerçek bir Anadolu kralıdır. İ.Ö. VII. yüzyılda yaşamıştır. Yunan inançlarına göre Frig-

ya'nın başkenti Gordium'un kurucusu *Gordias*'ın ana-tanrıça *Kybele*'yle birleşmesinden doğmuş. Bu başkent, Ankara'nın güneybatısında, Polatlı'nın kuzeyindeydi. Bir kâhin, kentin kralının ertesi sabah yük arabasıyla meydana ilk girecek kimse olacağını söylemiş, Gordias da yük arabasıyla meydana girince kral olmuş. Ünlü *kördüğüm* öyküsü de onun arabasının okunu bağladığı ipten çıkmış. Bu ip öylesine kördüğüm olmuş ki kâhinler bunu açabilecek olanın bütün Asya'ya egemen olacağını bildirmişler, düğümü *Büyük İskender* kılıcıyla kesmiş. *Midas* ünlü müzik yarışmasının hakemidir. *Apollon*'la *Marsyas* (Pan) arasında yapılan bu yarışmada Midas ödülü Marsyas'a verince Apollon buna kızıp onun kulaklarını eşek kulağı biçimine sokmuş. *Dionysos* tapımının destekleyicisi olan Midas'a tanrı armağan olarak her dokunduğunu altına çevirme gücünü vermiş. *Bkz.* Müzik Yarışması.

Mideia. *(Yunan)* Kyklop'ların yardımıyla Perseus'ün tahkim ettiği kent... Mykenai kentine komşuymuş. *Bkz.* Perseus.

Midewiwin. *Bkz.* Didewiwin.

Midgard. *(İskandinav)* İlk erkek Ask'la ilk kadın Embla'nın oturduğu kent... Tanrıların oturduğu kent olan Asgard'ın yakınındaymış. *Bkz.* Asgard, Ask, Embla.

Mih-âbâd Dini. *(İran)* Zerdüştçülükten önceki İran dini... *Bkz.* İran Dinleri, Mazdeizm.

Mihrap. *(Genel)* Tapınağın özel bir bölümü... Hıristiyan kiliselerinde sunağın yanındadır. Müslüman câmilerinde kıble yönündedir ve imamın namaz kıldığı yerdir.

Mikado. *(Japon)* Japonların güneşin oğlu olduğuna inandıkları imparator... Sözcük gerçekte imparatorluk sarayını dile getirir, daha sonra imparatorları da dile getirmiştir. *Bkz.* Amaterasu.

Mikâil. *(İslâm)* Yağmur yağdırıp rüzgâr estirdiğine, kulların rızıklarını dağıttığına inanılan melek... İslâm inançlarında dört büyük melekten biridir ve varlığına inanılması İslâmlığın temel koşullarındandır. Yahudi ve Hıristiyan inançlarında adı *Michel*'dir ve askerlerin koruyucusu sayılır, İ.S. 706 yılında Mont-Saint-Michel manastırında insanlara göründüğüne inanılır. *Bkz.* Melek.

Mikerinos. *(Mısır)* Efsâneleştirilmiş Firavun... İ.Ö. 2500'lerde yaşamıştır. Eski Mısır dilinde *Menkaure* denir. *Keops* ve *Kefren*'le birlikte efsâneleştirilmiş üç büyük piramitçi firavundan biridir. *Bkz.* Kefren, Keops.

Miktlantekutli. *(Amerika)* Amerika yerlilerinden Aztek'lerin ölüm tanrısı... Fransız kitaplarında *Mictlantecutli* biçiminde yazılmaktadır. Yaratıcı tanrı *Ketzalkoatl* (Maya'larda adı *Kukulkan*'dır)'le birlikte Aztek'lerin en büyük tanrısıdır. *Bkz.* Aztek'lerin Dini.

Mikoto. *Bkz.* Mikado.

Mikula Selyanoviç. *(Slav)* Slav köylülerinin simgesi mitolojik kahraman... İlkin bir tarım tanrısıymış, tarıma elverişli kılmak için ağaçları yerlerinden söküp atarmış, köylüler ormanlarda bir gürültü duydukları zaman onun tarla hazırladığını anlarlarmış. Sonra kişileştirilmiş, güçlü bir tarımcı köylü-kahraman olmuş. Daha sonra kendisi gibi bir mitolojik kahraman olan *Volga Vseslaviç*'in çetesine katılmış, köylülere yapılan haksızlıklara başkaldırarak savaşmış, köylüye eziyet edenleri her zaman alt etmiş ve Slav köylülerinin öcünü almış. *Bkz.* Volga Vseslaviç, Svyatogor.

Milassa. *(Yunan)* Mylassos tarafından kurulduğuna inanılan Milas kenti... Ege bölgesinin güney kesimindedir. *Zeus* tapınağı orada bulunduğundan Karia bölgesinin dinsel merkeziymiş. *Melaso* ve *Melassa* da denir.

Milât. *(Hıristiyan)* İsâ'nın doğduğu gün... Arapça *doğum* anlamındaki *velâdet* sözcüğünden türetilmiştir. *Milâdî* adı verilen takvimin başlangıç günüdür. Dünyanın büyük çoğunluğu Hıristiyanlık etkisi altında bu takvimi kullanmaktadır. Şimdi *İsâ'dan önce* ve *İsâ'dan sonra* diye adlandırılan tarih sürelerine eskiden bu yüzden *Milâttan önce* ve *Milâttan sonra* denirdi. *Bkz.* İsâ.

Miletos. *(Yunan)* Batı Anadolu'da Milet kentinin kurucusu olduğuna inanılan tanrı oğlu... Antikçağ Yunan inançlarına göre tanrı *Apollon*'la kral *Minos*'un kızlarından *Akakallis*'in oğludur. *Girit*'te doğmuş. Büyükbabası onu Girit'ten çıkarınca Anadolu'ya gelmiş ve Milet kentini (Bugünkü Söke ilçesinin Balat köyü) kurmuş. Irmak-tanrı *Maiandros* (Büyük Menderes nehri)'un kızıyla evlenmiş, *Kaunos*'la *Biblys*'in babası olmuş. *Psykhe*'yle *Eros*'un ünlü aşk öyküsü de burada geçer. Bundan başka *Miletos* yarımadası bilimin ve felsefenin vatanıdır. Felsefenin ve bilimin babası sayılan ilk üç büyük düşünür ve fizikçi Thales, Anaksimand-

ros, Anaksimenes Miletos'ludur. *Bkz.* Anadolu İnançları.

Miletos Masalları. *(Yunan)* Mitolojik öyküler kitabı... İ.Ö. II. yüzyılda Miletos'lu Aristeides tarafından yazılmıştır. Birçok Roma'lı ozana, özellikle Ovidius'e, esin kaynağı olmuştur.

Milites. *(Yunan)* Tanrı Ares'in lâkabı... *Savaşçı* demektir. Batı dillerinde kullanılan militer, militarizm, militan vb. gibi askerlik ve savaşla ilgili sözcüklerin kökü bu deyimdir. Roma'lıların savaş tanrısı *Mars*'ın adının da bu sözcükten türediği sanılır. *Bkz.* Ares, Mars.

Milkat. *(Fenike)* Dişi tanrıçalar... *Bkz.* Baalat.

Milone d'Anglant. *(Fransız)* Yoksul şövalye... Karolenj destanlarının ünlü kişilerindendir. Kral *Pepin*'in kızı *Berthe*'le gizlice evlenerek İtalya'ya kaçar. Ünlü şövalye *Roland* bunların oğludur. Çocuk, yolculukları sırasında bir pınar başında doğar. *Bkz.* Roland.

Mimansa. *(Hint)* Brahmanizmin altı tarikatından biri... Bu tarikatın amacı, tapım kural ve biçimlerini saptamaktır. Bu tarikat ya da dinsel felsefe sistemlerine Sanskritçe *Darsana* denir. *Bkz.* Brahmanizm.

Mimas. *(Yunan)* Dev... *Uranos*'la *Gaia*'nın oğluymuş, *Zeus* tarafından yıldırımla çarpılarak öldürülmüş. *Bkz.* Uranos, Gaia.

Mimetik Âyinler. *(İlkel)* Çoğalması istenen hayvanı taklit ederek yapılan dinsel-büyüsel törenler... Yunanca *mimeisthai* sözcüğü *taklit* anlamındadır. Bu taklitler, benzer benzeri doğurur inancından doğar. Örneğin bir papağanın çoğalmasını isteyen klan üyeleri günlerce onun gibi öterler ya da bir kangurunun çoğalmasını istiyorlarsa günlerce onun gibi sıçrarlar. *Bkz.* Âyin.

Mimir. *(Cermen)* Tanrı Votan'ın amcası olan dev... Alfabeyi *Votan*'a o öğretmiş, harfleri büyülü bir içkinin içinde eriterek tanrıya içirmiş ve böylelikle alfabeyi onun beynine sokmuş. *Bkz.* Votan.

Min. *(Mısır)* Erkeklik örgeni-tanrı... Eski Mısır'ın üreme tanrısı *Min* sonraları *Ammon-Ra*'yla bir tutuldu. Daha sonra Yunanlılar da onu tanrı *Pan*'la bir saydılar. Eski Mısır'lılar hasat mevsiminde ona taparlar ve koç kurban ederlerdi. *Bkz.* Ahmim.

Minâ. *(İslâm)* Şeytan'ın taşlandığı kutsal yer... Mekke kentinin kuzeyindedir. Kurban Bayramı için gelen hacılar öğle namazını burada kılıp geceyi burada geçirirler. Bu yerin kutsallığı İslâmlıktan önceki Arap inançlarına dayanır. Bu yerde hacıların şeytanı taşlamak için attıkları taşlardan oluşan üç *cemre* (*ateş* anlamına gelen bu sözcük din terminolojisinde atılan taşlardan meydana gelen yığını dile getirir) vardır. *Cemre-tül-ûlâ* adı verilen ilkine kurban kesilmeden önce yedi taş, *cemre-tül-vustâ* ve *cemre-tül akabe* denilen son ikisine kurban kesildikten sonra yedişer taş atılır. Bu *şeytan taşlama* töreni her yıl kurban bayramlarında tekrarlanır. *Bkz.* Şeytan.

Minâre. *(İslâm)* Müslümanları namaza çağırmak için câmilerin yanında yapılan yüksek kule... Bu kuleden *ezan* okunur, namaz *zamanı*'nın geldiği duyurulur. *Bkz.* Namaz, Câmi.

Minerva. *(Roma)* Zekâ, bilgi ve bilgelik-tanrıça... Kimi yazarlar eski bir İtalya tanrıçası, kimileri de Yunanlı *Athena*'nın Lâtinleştirilmişi sayarlar. *Kapitol Minerva*'sı, devletin koruyucu baştanrıları olarak *Jüpiter* ve *Juno*'yla birlikte bir tanrılar üçlüsü teşkil eder. Bu üçlünün Yunanlıların *Zeus-Hera-Athena* üçlüsünü taklit ettiği kesindir. *Aventin Minerva*'sı el sanatlarının koruyucusudur, tapınağı el emekçilerinin kutsal toplantı yeriydi. *Esquilinus Minerva*'sı tıp tanrıçasıdır ki buna *Minerva Medica* da denir. *Bkz.* Athena.

Minganji. *(İlkel)* Güney Kongo'lu Pende'lerin dinsel ve büyüsel maskeleri... *Bkz.* Maske.

Miniad'lar. *(Yunan)* Dionysos'un cezalandırdığı üç kız kardeş... Orkomeno kralı *Minias*'ın kızlarıdır. *Dionysos*'u saymadıkları için tanrı, çeşitli korkunç hayvanların kılığına girip onları korkutur. Onlar da korkudan kapkara kesilip *yarasa* olurlar. Yarasaların gecenin karanlığında hızla uçuşmaları, hep o korku yüzündenmiş. *Bkz.* Dionysos.

Minias. *Bkz.* Miniad'lar.

Minos. *(Yunan)* Mitolojik Grit kralı... Yunanlılar onu *Zeus*'ün *Europa*'dan doğan oğlu sayarlar. Gerçekte bu, Girit'in Anadolu'dan göçen eski halkları olan Minoen'lerin krallarına verdikleri genel bir addır. İ.Ö. 3400 yılından 1200 yılına kadar süren büyük bir uygarlık kuran Minoen'ler *boğa*'yı kutsal sayarlarmış. Nitekim Girit'te geçen efsâneler hep *boğa*'yla ilgilidir. *Minos*, boğa kılığına girerek Europa'yı kaçıran Zeus'ün oğludur ve Girit'te doğmuştur. Minos'un karısı *Pasiphae* de bir boğaya âşık olur ve onunla birleşerek boğa *Minotauros*'u doğu-

rur. Minos, deniz tanrısı *Poseidon*'dan kendisine bir boğa vermesini diler, ortalığı kasıp kavurduğundan ötürü *Herakles*'in eliyle öldürülecek olan bu boğa Pasiphae'nin birleştiği boğadır. Minoen uygarlığının Yunanlıları etkilediği, Mykenai uygarlığının bu uygarlığın bir uzantısı olduğu sanılmaktadır. Gerçekten de Minoen kralları *Minos* ve *Rhadamanthys* Yunanlılarca örnek krallar sayılırlar ve bu yüzden de *Hades*'in üç âdil yargıcından ikisi bunlardır. Zeus ötedünya yargıçlığıyla bu iki kral kardeşi görevlendirmiştir (Üçüncü yargıç *Aiakos*'tur) Minos'un kızı *Ariadne* de kendisine âşık olan *Dionysos* tarafından tanrılaştırılmıştır. Minos'un öteki kızı *Phaidra* da Atina kralı *Theseus*'un karısı olur. Fransız düşünürü ve din tarihçisi Félicien Challaye, *Dinler Tarihi* adlı yapıtında şöyle demektedir: "İ.Ö. 3000 yılına doğru Egeliler Girit'te bir imparatorluk kurdular ki sonradan bunun nüfuzu denizlerin uzak bölgelerine kadar yayıldı... Bu deniz egemenliği bilhassa Peloponessos üzerinde derin etki yapmıştır. Mykenai'nin sarışın Akhaia'lıları kültürlerinin büyük kısmını esmer Egelilerden aldılar" (İstanbul 1960, Samih Tiryakioğlu çevirisi, s. 159). *Bkz.* Mykenai Dini, Anadolu İnançları.

Minotauros. *(Yunan)* Poseidon'un denizden çıkarıp gönderdiği ak boğayla Pasiphae'nin oğlu... Yunanca *tauros* sözcüğü *boğa* demektir. Kral *Minos*'un karısı *Pasiphae, Poseidon*'un denizden çıkarıp gönderdiği ak boğaya – ki bu boğaya da *Girit boğası* denir – âşık olmuş, bir inek heykeli yaptırarak içine girmiş ve bu boğayla öylece birleşmiş. Bu birleşmeden doğan *Minotauros* insan vücutlu ama boğa başlıymış, Minos onu kapamak için dışarı çıkmasın diye *Labyrinthos*'u yaptırmış. *Bkz.* Minos, Labyrinthos, Herakles, Theseus.

Mintha. *(Yunan)* Kore tarafından nâne hâline dönüştürülen peri..: Sözcük olarak da *nâne* demektir. *Pluton*'un sevgilisiymiş. *Bkz.* Kore.

Minûçehr. *(İran)* Mitolojik Fars hükümdarı... Fars hükümdarı *Feridüddin*'in torunudur. Feridüddin'in oğlu *İreç* – ki *Minûçehr*'in babasıdır – tam tahta çıkacağı sırada kardeşleri *Selm*' le *Tur* tarafından öldürülmüş, bu yüzden Minûçehr hükümdar olmuş ve amcalarını öldürmüş.

Minyas. *Bkz.* Miniad'lar.

Minyas'lar. *Bkz.* Miniad'lar.

Miny'ler. *(Yunan)* Orkomenos halkı... Güçlü bir halkmış, *Argonaut'lar* seferine katılmışlar. *Athamas* onların kralı olduğu gibi *Minias* da onların kralıydı. Minias'ın kızları *Leukippe, Arsippe* ve *Alkathoe* yarasa kuşuna dönüşmüşler. *Miny'ler* adlarını kralları Minias'dan almışlar. *Bkz.* Miniad'lar, Athamas, Nephele, Phriksos, Helle.

Mîr. *(Arap)* Yezîdîlerin başkanı... Başkan yardımcılarına da *Pes-i mîr* derler. Bu sözcük Farsça *başkan* demektir. *Bkz.* Yezîdîlik.

Miraç. *(İslâm)* İslâm peygamberi Muhammet'in tanrıyla görüşmek üzere göğe çıkması... İslâm inançlarına göre bu olay, İ.S. 619 yılının Recep ayının 27. günü olmuş. O günün gecesi bu yüzden *Miraç kandili*'dir. Olayı bizzat peygamber anlatmış. Müslümanların bir bölümü bu olayın gerçekten olduğuna, bir bölümü de rüyâda olduğuna inanırlar. Bu inanca göre tanrının kendisini çağırdığını peygambere dört büyük melekten biri olan *Cebrâil* bildirmiş, peygamber göğe Cebrâil'in atı *Burak* ya da *Refref*'le çıkmış. Kimi anlatımlarda atla değil, Cebrâil'in kanadında göğe çıktığı bildirilir. Tanrı, göğün son katı sayılan *yedinci kat*'ındaymış, peygamber tanrıya iki yay boyu kalıncaya kadar yaklaşmış ve onunla konuşmuş. Tasavvufçular bu olayı, tanrılık bilginin son derecesine erişme olarak yorumlarlar. Tasavvuf felsefesine göre tanrıya duyulan büyük sevgi insanı bu mertebeye ulaştırabilir. Bu olaya *Mirâc-ün-nebevî* (Peygamberin göğe çıkışı) denir. *Miraç*, sözcük olarak *merdiven* demektir, *yukarı çıkma* anlamına gelen *uruç* sözcüğünden türetilmiştir. Hıristiyan inançlarında da bunun bir benzeri vardır, *İsâ*'nın çarmıha gerildikten sonra göğe çıktığına inanılır, buna da *Urûc-i İsâ* denir. *Bkz.* Muhammet, Mûcize.

Mirin. *(Anadolu)* Troia'lıların Kybele'ye verdikleri ad... Anadolu'lu Truva'lıların ana-tanrıça *Kybele*'ye *Mirin* dediklerini Homeros *İlyada*'sında bildirmektedir. *Bkz.* Kybele, İlyada.

Miroku. *(Japon)* Japon Budizminin Buda'larından biri... Japon Budizminde *Buda*'nın adı *Şaka*'dır. Bu inanca göre geleceğin Buda'larından biri olan *Miroku*, kurucu Şaka'nın *nirvana*'laşmasından beş bin yıl sonra dünyaya gelecektir. *Bkz.* Buda, Nirvana, Japon Budizmi.

Mirra. *Bkz.* Myrrha.

Mirrisiyye. *Bkz.* Merisiyye.

Mirsillos. *Bkz.* Myrtilos.

Miryam. *(Yahudi)* Mûsâ'yı Firavun'dan kurtarmak için bir sepet içinde Nil nehrine bırakan kız kardeşi... *Bkz.* Mûsâ.

Misenos. *(Yunan)* Aiolos'un oğlu... Ünlü Troia'lılardandır. Misenos burnu adını ondan almış. *Bkz.* Aiolos.

Miserere. *(Hıristiyan)* Birçok mezmûrun ilk sözcüğü ve adı... Lâtince *tanrım, bana acı* demektir. *Vulgata* çevirisi bu sözcükle başlar. Âyinlerde çok okunan kutsal şarkılardır. *Bkz.* Mezmûr.

Miskin. *(İslâm)* Tasavvuf dilinde, derviş... Gerçekte *uyuşuk* ve *zavallı* demektir. *Kur'an*'da *yoksul* anlamında kullanılmıştır. *Bkz.* Derviş.

Mislina. *(İslâm)* Yedi uyurlardan biri... *Meslina* da denir. *Bkz.* Ashâb-ı Kehf.

Missa. *(Hıristiyan)* İsâ'nın vücudunu simgeleyen ekmek ve kanını simgeleyen şarap töreni... Lâtince *geri dönme* demektir. Hıristiyan inançlarına göre *İsâ*, nasıl çarmıhta kendini kurban ettiyse, bu törende de öylece kendini kurban etmektedir. Bu âyin, Yunanca *eukharistia* (*Fr.* Eucharistie) adıyla da anılır. İsâ'ya vekâlet ettiğine inanılan papazın ekmekle şarabı tanrıya sunmasına Lâtince *offertorium* (*Fr.* Offertoire) denir. Ekmekle şarabın Hıristiyanlarca yenilmesine Lâtince *communio* (*Fr.* Communion) denir ki bunun bir *inan birliği* sağladığına ve Hıristiyanları hem İsâ'ya, hem de birbirlerine bağladığına inanılır. Hıristiyanların haftada bir kez ve yortularda bu âyine katılmaları zorunludur. Bu, bir inan tâzeleme yükümüdür. Bütün bu deyimler, aynı zamanda bu âyinlerde okunan dua ve ilâhileri de dile getirirler. *Bkz.* Concecratio, Eukharistia.

Mistariyye. *Bkz.* Mıstariyye.

Mistik parçalanma. *Bkz.* Şamanizm.

Mistisizm. *(Hıristiyan)* Gizemcilik... Yunanca *sırla ilgili* anlamına gelen *mystikhos* deyiminden türetilmiştir. Tanrının sezgi yoluyla kavranacağını ileri süren Batı gizemciliğini dile getirir. Genellikle her türlü gizemcilik bu deyimle nitelenirse de Hıristiyanlığa özgü anlamlar içerir. Hıristiyanın, kiliseden umudu kesmesiyle kendi içine kapanması ve tanrıyı kendi içinde aramasından doğmuştur. Kişinin, her türlü aracıyı ortadan kaldırarak tanrısıyla başbaşa kalması ve onu kendine özgü bir anlayışla kavrayarak ona kendine özgü bir tapımla tapmasıdır. Bu, kişinin bireysel ve kişisel bir *mister* (giz, sır)'idir. Kişiye, derin ve tanrısal bir hayranlık, bir coşku verir. Çâresizlikten doğan umutsuzluğunu giderir, yaşama bağlar. Sosyo-ekonomik tedirginliğin ve acıların zorunlu sonucudur. Birey Hıristiyanı yok eden kilise Hıristiyanlığının kimi kişiliklerdeki tepkisi ve bireyin kendi kişiliğine dönmesi ve kavuşması olarak da yorumlanabilir. Buna karşı, tanrıyla birleşerek tanrının varlığında kendi kişiliğini yok etme olarak da uçlaşmıştır. *Mistisizm*'le ilgili ve ona değgin olan her şeye *mistik* (sıfat olarak *gizemsel*, isim olarak *gizemci*) denir. *Bkz.* Gizemcilik, Tasavvuf.

Mişnah. *(Yahudi)* Talmud'un bir bölümü... İbrânice *yeni öğreti* anlamındadır, *midraş* da denir. Yahudi tanrıbiliminde çok ilginç bir gelişmeyi adlandırır. Roma'lılar Filistin'i yakıp yıktıktan sonra Yahudiler dünyanın dört bucağına dağılmışlardı, yeniden yurtlarına döndükten sonra hukuksal ilkelerini değişen dünyaya uydurmak zorunluğunu duydular. *Tevrat*'ta yazılı tanrı buyrukları değiştirilemezlerdi, İslâmların çok yerinde bir deyimiyle *hiyle-i şer'iye* (dinsel hiyle) gerekiyordu. Bu da, bir çeşit gizemcilikle, kutsal kitaptaki açık anlamların altındaki gizli anlamları yorumlamakla gerçekleştirildi. Böylelikle, yeni yasaların, eski yasalarda içerik olarak var bulunduğu kabul edildi. İ.Ö. I. yüzyılda Hillel tarafından sürdürülerek İ.S. II. yüzyılda Yuda Hanasi tarafından tamamlanan bu Yahudi reformu *Talmud*'da gerçekleştirildi. *Mişnah* altı bölüme ayrılmıştır: *Zeraim* (tarım), *Moed* (bayramlar), *Naşim* (evlilik), *Nezikin* (medenî hukuk ve ceza hukuku), *Kodaşim* (din hukuku), *Totoroth* (dualar). *Bkz.* Tevrat, Talmud, Ahdi Atik, Yahudilik.

Mit. *(Genel)* Masal, efsâne... Yunanca *uydurulmuş söz* anlamındaki *mythos* deyiminden türetilmiştir. *Ölçülü söz* anlamındaki *epos* ve *gerçeği dile getiren söz* anlamındaki *logos*'a karşı *mit* ya da *mitos*, olağanüstü kahramanlıkları ve doğaüstü güçleri anlatan hayâl ürünü sözdür. Bilgi öncesi ve dışıdır, pratikle denetlenemez, inanç alanının kapsamı içindedir. Bilgisiz insanlığın dünyayı açıklama gereksinmesinden doğmuştur. Örneğin gök gürlüyor, şimşekler çakıyor, yıldırımlar düşüyordu. Demek ki gök tanrıydı, kızmıştı ve insanları cezalandırıyordu. Hiç açıklayamamaktansa böylesine hayâl ürünü açıklamalar insanlığa binyıllar boyunca yetmiştir. *Bkz.* Efsâne, Masal, Mitoloji.

Mithra. *(İran)* Işık-tanrı... *Mithra, Mithras* ya da *Mitra;* Anadolu, İran, Hindistan ve Mezopo-

tamya'yı kapsayan çok geniş bir bölge çoktanrıcılığının en büyük tanrılarından biridir. Bir zaman sonra bu haritaya Roma da eklenmiş ve tanrının egemenlik bölgesi Avrupa'ya kadar uzanmıştır. Bu tanrının adına rastlanan en eski belge Anadolu'da Boğazköy kazılarında bulunmuştur. İ.Ö. XIV. yüzyılda Hitit'lerle Mitanni'ler arasında yapılan bir barış antlaşması olan bu belgede Mitanni'lerin koruyucu tanrıları olarak *Mithra*'nın adı *İndra* ve *Varuna*'yla birlikte geçer. Mitanni krallığı, İ.Ö. II. binyıllarında Hurri'ler tarafından Mezopotamya'da kurulmuş bir devlettir. Hurri'ler, İ.Ö. III. binyıllarında Doğu Anadolu'da devlet kurmuş bir halktır. Ne var ki kimi tarihçiler onları İran'dan Hindistan'a geçen Arya'ların artçıları saymaktadır. Bu varsayım doğruysa tanrının İran kökenli olması gerekir. Ama kimi kaynaklar da adı geçen üç büyük tanrının Hurri'lere Ârî ırktan bir kral hanedânıyla birlikte Hindistan'dan geldiğini ileri sürmektedirler. Pontos, Bergama, Bosporos vb. gibi birçok ilkçağ Anadolu krallarının da *Mithra'nın esinlendirdiği* (tanrının ilham verdiği) anlamında *Mithridates* ortak adını kullanırlar. Bu kralların tanrılık niteliklerine de inanılmıştır. Örneğin Pontos kralı Mithridates (İ.Ö. IV. yüzyıl)'in bu niteliğinden ötürü zehirlere karşı bağışıklığı olduğuna inanılır, bu yüzden çağdaş hekimlikte de *zehir bağışıklığı* onun adından türetilen *Mitridatizm* (*Fr.* Mithridatisme) adıyla anılır, onun icât ettiğine inanılan tiryak adlı ilâca da *Mitridat* (*Fr.* Mithridate) denir. Kronolojik sıralamada bu tanrının adına ikinci olarak Hint'lilerin *Vedizm* dininde rastlanmaktadır. Mitoloji edebiyatında İran ve Hint *Mitra*'larını birbirinden ayırmak için İran tanrısı *Mithra* ve Hint tanrısı *Mitra* biçimlerinde yazılmaktadır. Sözcük olarak Sanskritçe *dost* demektir. Ne var ki bu tanrı Hindistan'da pek o kadar önemli sayılmamıştır ya da eski önemi bilinmemektedir (eşdeyişle, eskiden çok önemli bir tanrı olduğu sanılmakla beraber bu önemini belirtecek hiçbir belge bulanamamıştır). Vedist inançlarda *Varuna*'nın kardeşidir ve güneşi simgeler. Buna karşı İran'da *Mitra Dini* (*Fr.* Religion de Mithras) ya da *Mithraizm* (*Fr.* Mithraisme) adı verilen çok önemli gizemsel bir din meydana getirmiştir. Roma'ya da yayılıp Roma imparatoru Commodus'un bile girdiği bu din öylesine etkili olmuştur ki Fransız düşünürü Ernest Renan onun için "eğer Hıristiyanlığın gelişmesi herhangi bir nedenle dursaydı bütün dünya Mithra dinini benimseyecekti" der. Hıristiyanlık bu dinle beş yüzyıl süren bir ölüm-kalım savaşı yapmış ve onu ezebilmek için ona birçok ödünler vermek zorunda kalmıştır. Örneğin *vaftiz*, Mithra'nın yeryüzündeki *son yemeği*, Mithra'nın vücudu olan *ekmek* ve kanı olan *şarap*'la *kutsama* vb. gibi birçok Hıristiyan inançları Mithra Dini'nden alınmıştır. Fransız düşünürü Félicien Challaye da "kendi inancına pek fazla benzediği için Hıristiyan kilisesi bu dinle özellikle savaşmış ve ancak V. yüzyılda onu ezme işini gerçekleştirebilmiştir" der. *Hellen-Latin Eskiçağ Bilgisi* adlı çok değerli yapıtında Hense -Leonard şöyle demektedir: "Roma devleti içinde en çok yayılan din, dünya dini olarak başta kalmak için yüzyıllar boyunca Hıristiyanlıkla çarpışan Mithras dinidir". Bu dinin, gizliliği ve gizemselliği yanında bir başka ilginç özelliği de eski Anadolu inançlarının ünlü *boğa*'sını Mithra'nın yanına koymasıdır. İran inançlarına göre bir kayadan doğan ışık-tanrı Mithra, kozmik *boğa*'yı *kurban* ederek (eşdeyişle, savaşıp öldürerek) dünyayı yaratmıştır. Bütün canlı varlıklar bu boğanın kanından meydana gelmiştir. Ama Mithra, bu dinde yaratıcı bir tanrı olmaktan çok, büyük güneş-tanrıyla insanlar arasında aracılık eden ve insanların ruhlarını kurtarmaya çalışan bir peygamber durumundadır. Boğayı da güneş-tanrının buyruğuyla öldürmüştür. Gözlerin bakmaya dayanamayacağı parlaklıkta bir ateş kılığına bürünüp karanlıkları yakacak, insanları aydınlığa ve ölümsüzlüğe kavuşturacaktır (Bu temalarda Zerdüştlük etkileri de açıkça görülmektedir). Mithra, ışık-tanrı olarak kötülüklerle sonuna kadar savaştıktan ve kötülükleri yok edip karanlıkları aydınlattıktan sonra güneş-tanrıyla birleşip göğe çıkmaktadır. O zamana kadar bir peygamber durumunda olan Mithra, böylelikle tanrılaşıyor. Kötülük büyük çapta yenilmiş, evrenin tüm karanlığı aydınlanmıştır ama bu gene de tam bir aydınlanma değildir (Günlerin yarısı aydınlık, yarısı karanlıktır. Vaktiyle tüm gece olan evren yarı yarıya gündüzleşmiştir). Kötülükler sinsi sinsi devam etmektedir (Karanlığın kötülükle nitelenmesi hırsızlık, öldürme, zinâ vb. gibi birçok kötülüklerin geceleyin işlenmesiyle ilgili olsa gerektir). Mithra, artık bir tanrı olarak gökteki yerinden, insanların kötülüklerle savaşında onlara yardım etmektedir. Her insan tanrının yardımıyla zafere ulaşabilir. Ulaşamayanlar bu yardımdan yararlanmayanlardır. Bundan ötürü her insanın ölümünde onu bir *yargılama* beklemektedir. Bu yargılanmadan başarıyla çıkanlar kurtuluşa

ve ölümsüzlüğe kavuşmakta, bahtlılar ülkesinde sonsuzca yaşamak için göğe yükselmektedirler. *Mitraizm,* yedi derecelidir. Dine girmek için bir *erginleme* (*Fr.* Initiation)'den geçilir. Bu erginleme töreninde istekli, ölmeden evvel ölür ve dirilir. Bu, onun dünya üstünde de mutluluğa kavuştuğunu dile getirir. Öldükten sonra gene yargılanacak ve başarıya ulaştığı halde gene dirilip büsbütün ölümsüzleşecektir ama dine girmekle, dine girmeyenlerden farklı olarak, bir üstünlük ve mutluluk elde etmektedir. Tapım, mağaralarda ya da yeraltındaki gizli odalarda yapılmaktadır. Bu gizli tapıma kadınlar katılamazlar. Yedi derecenin her birindeki sınavı başarıyla vererek yavaş yavaş son dereceye yükselinir. Bu tapımda boğa kurban edilir, böylelikle tanrı Mithra'nın kozmik boğayı öldürüp dünyayı yaratışı canlandırılır. Suyla ve balla vaftiz yapılır, kızgın demirle damgalanılır, ekmek ve şaraplı tapım yemeği yenir, *İsâ*'nın *Cena*'sının aynı olan Mithra'nın yeryüzündeki son yemeği anılır. Bu gizli tapımın *rit* (tören yöntemi)'lerinde daha pek çok şeyler bulunduğu kesindir, ne var ki bunlar bilinmiyor. Kimi törenlerde maskeler taktıkları, oruç tuttukları, uzun taş sıralarda oturarak tapım yemeği yedikleri bilinmektedir. Gizli yedi derecenin adları da sırasıyla şöyleymiş: *Karga, Kartal başlı aslan, Asker, Aslan, Pars, Güneşin habercisi, Ulu...* Başkanlarının ya da baş din adamının adı da *Ulular ulusu*'ymuş. Tanrı Mithra ya da Mitra en büyük önemi İran'da kazandığı halde İran bulguları kronolojik sırada sonuncudur, İran kaynaklarında adına ancak İ.Ö. IV. yüzyılda Dârâ I. döneminde rastlanmıştır. *Bkz.* İran Dinleri.

Mithra Dini. *Bkz.* Mithra.

Mithraeum. *(Roma)* Tanrı Mithra tapınağı... Yeraltındadır. Özellikle Roma ve Ostia'da yüzlercesi bulunmuştur. Ayrıca Galya ve Germania'da da rastlanmıştır. Gizli bir girişten sonra merdivenle inilir, gök biçiminde yapılmış büyükçe bir salondur. *Mithra*'nın boğayı kurban edişini simgeleyen kabartmalarla süslüdür, oturmak için uzun taş sıralar vardır. *Bkz.* Mithra.

Mithraizm. *Bkz.* Mitraizm.

Mitilos. *Bkz.* Myrtilos.

Mitoloji. *(Genel)* Mit'lerin tarihi ve onları yorumlayan bilim... Çoktanrıcı ilkçağ inançlarının tanrılarının, yarı tanrılarının ve kahramanlarının tarihini kapsayan ve onları inceleyerek yorumlayan *Mitoloji* (*Fr.* Mythologie), dört kola ayrılır: Tanrıların nasıl oluştuklarını inceleyen *Teogoni,* evrenin nasıl oluştuğunu inceleyen *Kozmogoni,* insanın nasıl oluştuğunu inceleyen *Antropogoni* ve bütün bunların geleceğini inceleyen *Eskataloji.* İlkçağ insanlarının bilim-öncesi düşsel ve varsayımsal açıklamalarını toplayan ve inceleyen bütün bu bilimleri kapsayan *Mitoloji* (*Os.* Ustûrîyât, İlmi esâtîr) deyimi ilkin sadece klâsik eskiçağ inançlarını kapsadı. Çeşitli mitolojiler başlıca konuları olan *mitos* (hayâl ürünü olan söz)'ların *epos* (sanatlı söz) ve *logos* (gerçeğe dayanan söz)'larla kaynaşmış bulunduğunu da saptamaktadır. Eşdeyişle her mitos, bir ölçüde bir sanat ürünü ve bir ölçüde de gerçekle ilgilidir. Gerçeği araştıran felsefe, mitolojik sorulardan dinsel niteliğin atılmasıyla başlamıştır. Örneğin *su*'yu bir tanrı olarak niteleyen ünlü mitolojici Herodotos'u izleyen ilk filozof Thales ona fizik bir nitelik vermiştir. Ne var ki bu fizik nitelik, mitolojik bir niteliğe dayanmaktadır ve onun ürünüdür. Bilim inanç alanının bittiği yerde başlar, ama dayandığı temel inanç alanıdır. Mitolojinin büyük önemi ve incelenmesi gereği bu gerçekte belirir. İnançlar, insan zekâsının bilimsel sorulara verdiği bilimdışı karşılıklardır. Ne var ki bilimsel karşılıklara varılabilmek için bu bilimdışı karşılıklar evresinden geçilmesi zorunluydu. Mitolojiden felsefeye geçiş dinsel düşünceden özgür düşünceye, inançsal açıklamalardan deneysel açıklamalara, kişileştirmelerden kavramlaştırmalara geçiş demektir. Felsefe her ne kadar ortaçağ boyunca inanç alanının etkisine girmiş ve bir çeşit tanrıbilim durumuna düşmüşse de Rönesansla bilimsel özgürlüğüne kavuşmuş ve hızla gelişmeye başlamıştır. XIX. yüzyılın ikinci yarısından sonra artık onda hiçbir inançsal öğe kalmamış ve tümüyle bilimselleşmiştir. Çağdaş felsefeyi ya da bilimi – ki bunlar aynı şeydir – gereği gibi bilmek için onun altında yatan eski inanç alanlarını da bilmek gerekir. Felsefede mitolojik öğeler özellikle Yeni Platonculukta kullanılmıştır. Batı'nın ve Doğu'nun dinsel ve gizemsel felsefeleri bu mitolojik öğelerle kaynaşmış durumdadır. Bundan başka bu mitolojik öğeler tarih olaylarıyla da beslenmiştir. Mitoloji bu açıdan pek karmaşık ve gerçeklerle iç içe geçmiş bir masallar bilimidir. Kaldı ki başka açılardan da karmaşıktır. Birçok öykülerin çeşitli anlatımları vardır (*Attis* öyküleri bunun en belli örneklerinden biridir), birçok bölgelerde yerel dillere göre adlanıp karşımıza çıkan tanrılar aynı tanrıdır (Ana-tanrıça *Kybele* bunun en belli örneklerinden biridir), zaman sü-

relerine göre öncelikleri çoğunlukla saptanamaz (Mitanni-Hint-İran *Mithra*'ları bunun en belli örneklerinden biridir), ilkin nerede ortaya çıkıp oluştukları da çoğunlukla saptanamaz (*Anadolu inançları* bunun en belli örneklerinden biridir). Ne var ki mitoloji pek yeni bir bilimdir, tarihi henüz yarım yüzyıla varmamış olan *karşılaştırmalı mitoloji* bütün bu karmaşıklığı çözmeye çalışmaktadır. Bir bakıma anlatımların çeşitliliği, aynı tanrının çoğaltılması ve ad değiştirmesi, ilkin nerede ortaya çıktığı ve zaman süresine göre hangisinin önce olduğu hiç de önemli değildir. Önemli olan, herhangi bir mitin herhangi bir bölgede hangi sosyo-ekonomik nedenler yüzünden tutulup benimsendiğidir. *Bkz.* Mit, İnanç, Efsâne, Masal.

Mitos. *Bkz.* Mit.

Mitra. *(Hint)* Hint Mithra'sının adı... Sanskritçe *dost* demektir. *Bkz.* Mithra.

Mitraizm. *(İran)* Roma'da yayılıp Hıristiyanlıkla savaşan İran dini... *Mitrasizm* (*Fr.* Mithracisme) ve *Mitriasizm* (*Fr.* Mithriacisme) de denir ki *Mitra'cılık* demektir. İran tanrısı *Mithra*'nın adına oluşmuş gizli ve gizemsel bir dindir. *Bkz.* Mithra.

Mizân. *(İslâm)* Ötedünyada günah ve sevapları tartacağına inanılan terazi... Sözcük anlamında da *terazi* demektir. Bu nedenle kıyâmet gününe *yevm-ül-mizân* (tartı günü) denir. Hanefî mezhebinin kurucusu Ebû Hanîfe'ye göre *mizân*'a inanmak İslâmlığın temel koşullarından biridir. *Kur'an* bu olayın tanrıca gerçekleştirileceğini bildirmiştir (Mü'minûn sûresi). Kimin sevapları ağır gelirse cennete, kimin günahları ağır gelirse cehenneme gidecektir. Bu inanç Müslümanlıktan çok eski bir inançtır. Örneğin eski Mısır dininde de böylesine bir tartı vardır. *Bkz.* Kıyâmet, Mahşer, Mısır İnançları.

Mnemosin. *Bkz.* Mnemosyne.

Mnemosyne. *(Yunan)* Musa'ların anası... Sözcük olarak *bellek* demektir, *Zeus*'ün karısı tanrıça olarak da belleği simgeler. Böylelikle bellek (hâfıza) yaratıcılığın temeli sayılıyor ve dokuz sanat perisi ondan doğuyor. Eski Yunan inançlarına göre tanrılar tanrısı Zeus bu güzel *Titan*'la Pieria dağında dokuz gece yatmış, her gece bir sanat perisini oluşturmuş. *Bkz.* Musa'lar, Titan'lar.

Mnemon. *(Yunan)* Akhilleus'un uşağı... Eski Yunan inançlarına göre *Akhilleus*'a *Apollon* soyundan birini öldürürse kendisinin de öleceği bildirilmiş, *Mnemon* (bellek) efendisine ilkide bir bunu hatırlatırmış. Yunanca *mneme* sözcüğü *bellek* (hâfıza) demektir. *Bkz.* Akhilleus, Mnemosyne.

Mnestheus. *(Yunan)* Troia'lı kahraman... *Aiolos*'un arkadaşıymış. *Bkz.* Aiolos.

Mneyis. *(Mısır)* Mısır boğasının Yunan dilindeki adı... Heliopolis'te tapılan bu boğaya Mısır dilinde *Merur* denirmiş. *Bkz.* Boğa.

Moab. *(Yahudi)* Peygamber Lût'un oğlu... *Bkz.* Lût.

Moai. *(İlkel)* Oster adası yerlilerinin bir çeşit tapım için yaptıkları baş heykelleri... *Bkz.* Ariki.

Mobed. *(İran)* Zerdüşt din adamı... *Mobez* de denir. Bunların en büyüğüne *Mobezan mobez* denir ki hem dinsel, hem de siyasal bir nitelik taşır. Eski İran sarayı protokolünde en üstün yerdir.

Mobung. *(İlkel)* Avustralya yerlilerinde büyücü ve dinsel tören hazırlayıcısı.

Modi. *(İskandinav)* Öfke-tanrı... Tanrı *Thor*'un oğludur. Kardeşinin adı da *Magni*'dir. *Bkz.* Thor.

Moea. *(İlkel)* Afrika ülkelerinin dilinde, ruh... Özellikle Sotha'lar *moea*'nın kalp ya da başta bulunduğuna inanırlar. *Bkz.* Ruh.

Moğol Destanı. *Bkz.* Alan-Hoa.

Moir. *(Anadolu)* Anadolu'lu kahraman Til'in kız kardeşi... Bir yılan sokmasıyla ölen kardeşini, o yılanın dişisinden öğrendiği bir yöntemle, diriltir. *Bkz.* Til, Mamasen.

Moira. *(Yunan)* Tanrılardan da üstün bir güç olan kader... Yunanca *pay* (hisse) anlamına gelen *moira* kavramı, tanrılardan da üstün bir güç ya da bir evren yasası olarak tasarımlanmıştır. Yeraltı karanlığı *Erebos*'la yerüstü karanlığı *Nyks*'in birleşmesinden oluşmuş ve *Khaos*'un bağrından çıkmıştır. Tanrılar bile ona boyun eğmekten kaçınamazlar ve onun uygun gördüğü *paylarına düşen*'le yetinmek zorundadırlar. Eski Yunan kozmogonisinde yeraltı ve yerüstü karanlıklarının birleşmesinden oluşan ışıklı varlıkların hiçbiri tanrı değildir, soyut birer güçtür. *Moira* da ilkin böylesine soyut bir güç, bir evren yasasıydı. Hesiodos ve Homeros mitolojilerinde cisimleştirildi. *Bkz.* Moira'lar.

Moira'lar. *(Yunan)* Hesiodos'a göre insanlara mutlu ya da mutsuz yaşama paylarını veren üç

kız kardeş... Hesiodos'a göre tanrılar tanrısı *Zeus*'le *Themis*'in kızlarıdır. Adları *Klotho, Lakhesis* ve *Atropos* olan bu kızlara üstün güçlerini Zeus vermiş, Hesiodos'a göre sadece insanların kaderlerini çiziyor, mutlu ya da mutsuz kılıyor, ömürlerini biçiyorlar. Homeros da kimi yerde tek, kimi yerde birkaç *Moira*'nın sözünü etmektedir, ama tanrılar tanrısı Zeus bile ona ya da onlara karşı gelemez. Örneğin bir savaşta oğlu *Sarpedon* yaralanınca tanrılar tanrısı Zeus onu oradan alıp uzaklaştırmayı düşünür, ne var ki Moira engel olur ve Sarpedon kaderine boyun eğerek ölür. Kimi anlatımlarda *Ker'ler*'le bir tutulur. Romalılar da onları *Parca'lar*'la bir tutmuşlardır. *Bkz.* Moira, Keres, Parca'lar.

Moise. *Bkz.* Mûsâ.

Mokos. *(Slav)* Dişi-tanrıça... Slav folklorunda *Mokusa* adıyla da anılır.

Mokşa. *(Hint)* Çile çekerek varılan en üstün ruhsal durum... *Moksha* biçiminde de yazılıyor. Bu ruhsal duruma ulaşan kişide ruhgöçü durur. *Bkz.* Ruhgöçü.

Molek. *(Yahudi)* Eski bir Yahudi tanrısı... Kendisine insan, özellikle çocuk kurban edilirmiş. *İncil*'de de adı geçer.

Molina'cılık. *(Hıristiyan)* Cizvit tarikatından türeyen bir kol... XVI. yüzyılda İspanya'da cizvit papazı Luis Molina'nın tanrı bağışı karşısında insanın irâde özgürlüğünü ileri süren düşüncelerinden oluşmuştur. Her ne kadar bu düşünceler tanrı bağışıyla irâde özgürlüğünü bağdaştırma çabası olarak sunulursa da gerçekte papaz Molina irâde özgürlüğünden yanadır. Ne var ki o bu özgürlüğü insanı yüceltmek için değil, tanrıyı yüceltmek için ileri sürer. Kötülükleri tanrının yaptırmadığını, insanın bizzat kendi irâdesiyle yaptığını tanıtlamak amacını gütmüştür. Cizvitlerce benimsenen bu usçu anlayışa Dominikenlerle Jansenistler şiddetle karşı çıkmışlardır. *Bkz.* Bağış.

Molinos'culuk. *(Hıristiyan)* Tanrıya varmak için dış görüntülerin ve tapım yöntemlerinin her türlüsünden sıyrılarak içe kapanmayı yeğleyen Hıristiyan gizemciliği... XVII. yüzyılda İspanyol tanrıbilimcisi Miguel de Molinos tarafından kurulmuştur. *Sekincilik* adıyla da anılır. *Bkz.* Sekincilik.

Molione. *(Yunan)* Tanrı Poseidon'la birleşip Molion'ları dünyaya getiren kadın... *Molos*'un kızı ve *Aktor*'un karısıdır. *Bkz.* Molion'lar.

Moliones. *Bkz.* Molion'lar.

Molionidai. *Bkz.* Molion'lar.

Molion'lar. *(Yunan)* Poseidon'la Molione'nin ikizleri... *Eurytos*'la *Kteatos* bu adla anılırlar. *Herakles*'le dövüşmekle ünlüdürler. *Bkz.* Molione.

Moloh. *(Kartaca)* Güneş-tanrı... Alman düşünürü Marx, 1864 yılının ekim ayında yaptığı bir açış konuşmasında şöyle der: "Eski zamanlarda çocuk öldürme, *Moloh* dininin esrarlı âyinlerindendi. Ne var ki yılda ancak bir kez yapılırdı. Hem de Moloh sadece yoksul çocuklarına müptelâ değildi". Tanrı Moloh, *İncil*'de adı geçen *Molek*'in Kartacalısıdır. *Bkz.* Molek.

Molorkhos. *(Yunan)* Herakles'i konuklayan çoban... *Herakles* Nemea aslanını öldürmeye giderken onun konuğu olmuş. *Bkz.* Nemea.

Molos. *(Yunan)* İdomeneus'un üvey kardeşi... *Meriones*'in de babasıdır. *Bkz.* Meriones, İdomeneus.

Molossos. *(Yunan)* Andromakhe'yle Neoptolemos'un oğlu... Üvey babası *Helenos*'un yerine Epir tahtına geçmiş.

Momo. *Bkz.* Momos.

Momos. *(Yunan)* Alay-tanrıça... Ünlü *Hesperid*'lerin kardeşidir. Nüfus fazlalığını önlemek için insanları azaltacak bir savaş çıkarmasını *Zeus*'ten istemiş, Troia savaşı da onun bu talanıyla çıkmış. Sözcük anlamında da Yunanca *alay* ve *şaka* demektir. *Bkz.* Hesperid'ler.

Moneta. *(Roma)* Tanrıça Juno'nun ek adı... Lâtince *haberci* demektir. Galya'lıların Roma'ya saldıracaklarını tapınağının kutsal kazları çığlık çığlık bağırarak haber vermişler. *Bkz.* Juno.

Mongholun Niuça Topçaan. *(Moğol)* Alan-Hoa adıyla anılan Moğol destanının asıl adı... Moğolca *Moğolların gizli tarihi* demektir. 1240 yılında yazılmıştır. *Bkz.* Alan-Hoa.

Monofizizm. *(Hıristiyan)* Varlıkbirliği inancı... *Monofizizm* (*Fr.* Monophysisme) deyimi, Yunanca *tek doğa* anlamına gelen iki sözcükten yapılmıştır. İslâm tasavvufunun *varlıkbirliği* (*Ar.* Vahdet-i vücut) anlayışını dile getirir. Gerçekte bu anlayışın kaynağı Yeni Platonculuk'tur. Platoncu düşünür Plotinos'a göre tanrıyla yarattığı evren arasında özsel bir ayrılık yoktur, evren varlığın özdekleşmesi ve insan konuşmasıdır. Eşdeyişle her şey tanrıdır, tanrının değişik biçimlerde belirmesi (tezâhür etmesi)'dir. Hıristiyanlığın *Tanrı-İsâ-Kutsal ruh* üç-

lemesine uygulanan ve tanrının İsâ'da belirdiğini ileri süren bu anlayışa *monofizizm* denir. Eutykhes tarafından ileri sürülen ve İsâ'nın *konuşan tanrı* (*Ar.* Kelâm-ullah-ı nâtık) olduğunu savunan bu anlayış İ.S. 451 yılında sapkınlıkla suçlanıp yasaklanmıştır. Nitekim İslâm şeriatında da aynı görüşü ileri süren tasavvuf tarikatları sapkınlıkla suçlanmaktadır. Hıristiyanlığın geçerli sayılan ve kabul edilen karşı görüşü İsâ'nın tek nitelik değil, iki ayrı nitelik (hem insan, hem tanrı niteliği) taşıdığını ileri sürer. İlk bakışta önemsiz gibi görünen – çünkü her iki anlayış da temelde İsâ'yı tanrı saymaktadır – bu anlayışlar arasındaki ayrım, pratikte çok önemli sonuçlar doğurur. İlkin her şey tanrı olunca tanrının yaratıcılığı ve *yaratma* olayı ortadan kalkmaktadır. İkinci olarak İsâ vesilesiyle ortaya atılan bu görüşe göre bütün insanlar da tanrıdır, öyleyse günahsız olmaları gerekir. Halbuki Hıristiyanlık insanların günahkârlığına, dünyaya acı çekmek için gelmiş olduklarına ve ancak tanrının bağışıyla kurtulabileceklerine dayanan bir dindir. Monofizist anlayış bu açıdan Hıristiyanlığı temelinden çökerten bir anlayıştır. Nitekim aynı anlayışın İslâmlaştırılmışı olan *vahdet -i vücut* inancı da başka açılardan Müslümanlığın temellerini sarsmıştır. *Bkz.* Hıristiyanlık, Müslümanlık, Tasavvuf, Vahdet-i Vücut, Tanrı.

Monogatari. *(Japon)* Japon destanlarının genel adı... Gerçekte *monogatari* arasına dizeler serpiştirilmiş bir düzyazı edebiyat türüdür ve romanlar bile bu adla anılır. Ne var ki mitolojik destanları da kapsar. Kahramanlık destanlarına *Gunki monogatari*, masallara *Taketori monogatari* denir.

Monolâtri. *(Genel)* Başka tanrıların da varlığını kabul ederek tek tanrıya tapma... *Monolâtri* (*Fr.* Monolatrie) bu bakımdan *monoteizm* (tektanrıcılık)'den farklıdır. Örneğin Zerdüştçülük ve Hıristiyanlığa gelinceye kadar Yahudilik böyledir. İncelemeci Lods "monolâtri, çoktanrıcılığın bir biçimidir" der. Bouché-Leclercq de "ötedenberi tektanrıcılık diye adlandırılan, hiyerarşiye bağlanmış bir çoktanrıcılıktan başka bir şey değildir" der. Bu incelemecilere göre çoktanrıcılıktan tektanrıcılığa bir *monolâtri* dönemiyle geçilmiştir, nitekim tektanrıcı dinler olan Hıristiyanlıkla Müslümanlığı böylesine bir din olarak Yahudilik hazırlamıştır. İlkin başka ulusların tanrılarını da kabul etmek zorunluğu vardır, onlarla ilgiyi kesip kendi tanrısını tek bırakma olanağı zamanla gerçekleşir. *Bkz.* Çoktanrıcılık, Tektanrıcılık, Tanrı.

Monoteizm. *(Genel)* Tektanrıcılık... Evrende tek bir tanrının varlığı inancını dile getiren *Monoteizm* (*Fr.* Monothéisme), *Monolâtri*'den farklıdır. *Bkz.* Tektanrıcılık, Monolâtri, Çoktanrıcılık.

Monotelizm. *(Hıristiyan)* Tanrı irâdesinin İsâ'da belirdiği inancı... Monofizizm'in yasaklanması üzerine ve onun bir uzantısı olarak İ.S. VII. yüzyılda İstanbul patriği Sergios tarafından ileri sürülmüştür. Hıristiyanlık alanındaki bu tartışmalar tanrı oğlu sayılan *İsâ*'nın *tekyapılı* (tanrı-insan) ya da *ikiyapılı* (hem tanrı, hem insan) olup olmadığı temeline dayanır. Daha açık bir deyişle İsâ insan biçiminde bir tanrı mıdır, ya da tanrılık yanı da bulunan bir insan mıdır? Monofizizm ve *Monotelizm* (*Fr.* Monothélisme) inançları onun insan olarak doğmuş bir tanrı olduğunu ileri sürer ve ikiyapılı olduğunu yadsır. Buysa Hıristiyanlık dini açısından bir hayli sakıncalıdır. Nitekim Monotelizm de, Monofizizm gibi, sapkınlık sayılmış ve yasaklanmıştır. *Bkz.* Monofizizm, Hıristiyanlık, İsâ.

Montalban Şatosu. *(Fransız)* Gaskonya kralının, kız kardeşiyle evlendirdiği Renaud de Montauban'a armağan ettiği şato... *Şarlman* destanlarında önemli bir öykü bu şatonun çevresinde ve içinde geçer. Şarlman, bir büyücü tarafından uyutularak bu şatoya getirilir. *Renaud*'yla kardeşleri şatoyu Şarlman'a karşı savunurlar. Şarlman bu savaşta başarısızlığa uğrar ve barış yapmak zorunda kalır. *Aymon'un dört oğlu* adıyla anılan bu destan krala karşı derebeylerini yüceltmesi bakımından ilginçtir. *Bkz.* Renaud de Montauban.

Montanus'culuk. *(Hıristiyan)* İ.S. II. yüzyılda kurulan ve Hıristiyanlıkça sapkınlık sayılan mezhep... İlkin *Kybele* râhibi olan ve sonra Hıristiyanlığa geçen Frigya'lı Montanus peygamberliğini ilân etmiş ve *İsâ*'dan haber getirdiğini ileri sürerek vaazlar vermeye başlamıştı. Aynı biçimde kehânette bulunan Maximilla ve Pricilla adlı iki kadını da peygamber sayan Montanus, İsâ'nın gelmek üzere bulunduğunu müjdeleyerek birçok yandaşlar toplamıştı. Kilisenin ve piskoposların yetkesini sarsmasaydı belki de pek zararlı sayılmayacak olan bu harekete *Phrigya skhisma'sı* da denir. *Bkz.* Hıristiyanlık, İsâ.

Montu. *Bkz.* Mentu.

Mopsos. *(Yunan)* İki kâhinin adı... Yunan mitolojisinde iki *Mopsos* var. Bunlardan biri çok

önemlidir. Boğazköy kazılarında bulunan tabletlerde adının *Mukşuş* olduğu saptanan bu *Mopsos*, İ.Ö. XIII. yüzyılda yaşamış tarihsel bir kişiliktir. Yunan mitolojisine göre *Apollon*'un *Manto*'dan doğan oğluymuş, ünlü bir Apollon kâhiniymiş, ünlü kâhin *Kalkhas* ona yenildiğinden ötürü üzüntüsünden ölmüş. İkincisiyse *Argonaut*'lar gemisinin kâhinidir, yılan sokmasından ölmüş. *Bkz.* Apollon, Manto, Kalkhas, Rhakios, Teiresias.

Mopsus. *(Roma)* Mitolojik çoban... Vergilius'un çoban şiirlerinde çoban arkadaşı *Menalcas*'la birlikte çoban-tanrı *Daphnis*'i anlatırlar. *Bkz.* Daphnis.

Morald. *(Fransız)* İrlanda kralının elçisi... *Tristan ve Yseult Destanı*'nın kahramanlarındandır. İrlanda kraliçesinin ağabeyi ve *Yseult*'ün amcasıdır. Cornouaille'lılar her yıl İrlanda'ya üç yüz genç kızla üç yüz delikanlı vermek zorundaymışlar. Bu geleneğe son vermek için Cornouaille'lılardan birinin İrlanda'nın gönderdiği elçiyi düelloda yenmesi gerekirmiş. Bu yüzden de İrlanda her yıl dev yapılı elçiler gönderirmiş. Kralın kayınbirâderi olan *Morald* da böylesine dev yapılıymış. Bu dev elçinin karşısına Cornouaille'da *Tristan* çıkar ve onu öldürerek ülkeyi yükümlülükten kurtarır. Yseult amcasının ölümüne çok üzülür, bir gün onun öcünü almak için cesedin kafasında kalmış olan kırık kılıç parçasını saklar. *Bkz.* Tristan, Yseult.

Morand de Riviére. *(Fransız)* Şarlman'ın arkadaşı... Ünlü *Şarlman Destanları*'nın kahramanlarındandır. *Şarlman* kardeşlerinin tuzağından kurtulup *Mainet* takma adıyla bir manastıra kapanınca dostu *Morand de Riviére* gelip onu bulur ve ikisi birlikte İspanya'ya geçip Arap kralının sarayına kapılanırlar. *Bkz.* Şarlman, Mainet, Galiana, Bramente, Renfred.

Moravya'lı Kardeşler. *(Hıristiyan)* XV. yüzyılda Moravya'da kurulan bir Hıristiyan tarikatı... *Çek kardeşler* ya da *Bohemya'lı kardeşler* de denir. Prag'lı Luk tarafından bir çeşit Protestan kiliseleri biçiminde örgütlenen bu tarikat, 1450 yılına doğru Jean Hus yandaşlarınca kurulmuştur. Almanya, İngiltere ve Amerika'da da kurulan ve örgütlenen bu tarikat zamanla Protestanlık içinde erimiştir. *Bkz.* Protestanlık.

Mordret. *(Fransız)* Kral Arthur'ün yeğeni... Ünlü *Lancelot* destanlarında kötülükçü bir rol oynar. *Lancelot*'yu kıskanmaktadır. Kral *Arthur*'ü, karısının Lancelot'yla sevиştiğine inandırır. Arthur'le Lancelot'nun arasını açar. *Bretan Efsâneleri*'nde kral Arthur çok önemli bir halk kahramanıdır. Gerçekte küçük bir topluluğun şefidir, ama halk ona Britanya krallığını yakıştırmış ve adına efsâneler oluşturmuştur. Doğumu, dünyanın yaratılışına bağlanır. *Bkz.* Arthur, Lancelot, Gueniévre.

Morgan. *(Fransız)* Tristan'ın babası kral Rivalen'i savaşta öldüren kral... *Tristan* onu öldürüp hem babasının öcünü alır, hem de ülkesini kurtarır. *Bkz.* Tristan, Rivalen.

Morgana. *(Fransız)* Kral Arthur'ün büyücü kız kardeşi... *Galvano*'yu kurtarmak isteyen kral *Galeot* bu büyücüye tutsak olur. Galeot otuz ülkeyi ele geçirmiş, ama *Arthur*'ü yenmeden kendini başarılı saymamış olan bir kraldır. Büyücü *Morgana* kendisine tutsak olan kralı büyüler ve onu kraliçe *Gueniévre*'le sevişmiş olduğuna inandırır. Kraliçeye âşık olan ve Galeot'nun da dostu bulunan *Lancelot* bunu duyunca üzüntüsünden çılgına döner. *Bkz.* Arthur, Lancelot, Galeot, Gueniévre.

Mormo. *(Yunan)* Yaramaz çocukları korkutan dişi hayâlet... *Mormolyke* adıyla da anılır. Büyük büyücü *Hekate*'nin buyruğundadır. Sütnineler çocukları onunla korkuturlar. İnsanları korkutmak için her an başka kılığa giren *Empusa*'yla birlikte Yunan mitolojisinin en ünlü hayâletlerindendir. *Bkz.* Hekate, Hayâlet.

Mormolyke. *Bkz.* Mormo.

Mormon. *(Hıristiyan)* Amerika'da Joseph Smith tarafından kurulan yeni dinin, bu dine adını vermiş olan ulu ermişi... Hıristiyanlıktan türeyen ve *İncil*'in "çiftleşiniz ve çoğalınız!" buyruğunu ilke edinen, bundan ötürü de birden çok kadınla evlenmenin tanrı buyruğu olduğunu ileri süren bu dinin öğretisi Mormon tarafından düzenlenmiştir. Bu yüzden bu yeni dinin bağlılarına da *Mormon'lar* denir. Bu dinin kutsal kitabı da onun adıyla anılır. *Mormon'un Kitabı* (*İng.* Book of Mormon) adıyla anılan bu kutsal kitap, eski Hıristiyanlığın birçok öğelerini geliştirme çabasından doğmuştur. *Bkz.* Mormon'lar.

Mormon'lar. *(Hıristiyan)* Yeni bir din sayılan Hıristiyan tarikatı... Öğretide Hıristiyanlıktan pek bir şey kalmadığı için yeni bir din sayılmıştır. Günümüzde de sürmekte ve bugün Amerika'da iki yüz bine yakın bağlısı bulunmaktadır. Batı Avrupa'da da bir hayli üyeleri vardır. 1831 yılında Joseph Smith adlı peygamberlik

iddiasında bulunan bir adam tarafından kurulmuş, onun linç edilip öldürülmesi üzerine Young tarafından geliştirilmiştir. Çok kadınla evlenme zorunluğu özelliğinden başka Missouri kentini Yeni Kudüs sayma özelliği de vardır. *Bkz.* Mormon.

Moros. *(Yunan)* Ölüm-tanrı... Hesiodos'un tutarsız deyimlerle anlattığına göre (Theogonia 211) *Nyks* tarafından yaratılmış. Hesiodos onu *korkunç Moros* deyimiyle niteliyor, *Ker ve Thanatos*'la birlikte yaratıldığını söylüyor. Nyks bunları hem de "kimseyle yatmadan, kendi başına" yaratmış. *Bkz.* Nyks.

Morpheus. *(Yunan)* Düş-tanrı... Düş görenlere tanıdıkları bir kimse biçiminde görünürmüş. Bir başka düş-tanrı da çeşit çeşit kılığa giren *Phantasos*'dur. Her ikisi de uyku-tanrı *Hypnos*'un üç bin çocuğu arasındadır. Kimi anlatımlarda *Nyks*'in çocukları oldukları söylenir. *Bkz.* Hypnos.

Moschel. *(Slav)* İneklerin tanrısı... Özellikle Letonya'lılarca tapılan bu tanrı hastalanan inekleri iyileştirirmiş, sütlerini çoğaltırmış. Leton'larda atların da tanrısı var, *Deving Usching* adını taşıyor. Buna karşı doğa tanrılarının tümü *mate* (ana) adını taşıyor. Örneğin, tarla tanrısı *Laukamat*, orman tanrısı *Mezamat*, sürü hayvanları tanrısı *Lopemat*, deniz tanrısı *Jurasmat*, bahçe tanrısı *Darzamat*, rüzgâr tanrısı *Vejamat*.

Moşe. *Bkz.* Mûsâ.

Mot. *(Fenike)* Ölüm-tanrı... Fenike inançlarına göre bir dudağı yerde, bir dudağı gökteymiş. *Bkz.* Fenike Dini.

Moummou. *(Sümer)* Sonsuzluk-tanrı... Kimi metinlerde *Apsu*'yla *Tiamat*'ın oğlu, kimi metinlerde de Apsu'nun veziri olarak gösterilmektedir. *Mummu* biçiminde de yazılıyor. *Bkz.* Abzu, Yaratılış.

Mout. *Bkz.* Mut.

Muammeriyye. *(İslâm)* Mûtezile anlayışının bir kolu... Muammer bin Ubbad tarafından kurulmuş usçu bir mezheptir. Ubbad'a göre tanrı kendini tanımaz, çünkü tanıyanla tanınan birbirinden başka şeylerdir, tanrı kendini tanısaydı tanıyanla tanınanın aynı şey olması gerekirdi. Bundan başka tanrı sadece cisimleri yaratmıştır. Renk, tat, koku, görme, işitme vb. gibi illnekler (*Ar.* Â'raz) cisimlerce yaratılmıştır. Muammer bin Ubbad bu savıyla tanrının insanı sadece beden olarak yarattığını, insanın insanlığını bizzat meydana getirdiğini ileri sürmektedir. *Bkz.* Mûtezile.

Mubah. *(İslâm)* Yapılması İslâm dinince sakıncalı olmayan... Yapılıp yapılmaması günah ya da sevap olarak belirtilmemiş olanı dile getirir. *Bkz.* Müslümanlık.

Mubid. *(İran)* Zerdüşt din adamı... *Mecûsi râhibi* demektir. *Bkz.* Zerdüştçülük.

Mucius. *(Roma)* Roma mitolojisine göre Roma'yı kuşatan Etrüsk kralı Porsenna'yı öldürmek isteyen Romalı... Bu olayda sağ eli yandığından *solak* anlamında *Scaevola* adıyla anılırmış.

Mûcize. *(Genel)* İnsanüstü güce sahip olan insanlarca yapılabileceğine inanılan olağanüstü olay... *Mûcize* (*Tr.* Tansık, *Fr.* Miracle) dinsel bir inançtır. Bu inanca göre tanrının güçlendirdiği insanlar en olmayacak şeyleri yapabilirler, örneğin ölüleri diriltip dağları yürütebilirler. Tanrının güçlendirdiği bu insanlar genellikle peygamberlerdir. Hıristiyanlıkta ermişlerin de mûcizeler gösterdiğine inanılır. İslâmlıkta mûcize peygambere özgüdür, bundan ötürü ermişlerin ve tarikat ulularının gösterdikleri mûcizelere – özellikle tasavvuf dilinde – *kerâmet* denir. *Mûcize* inancı genellikle tektanrıcı dinlere özgüdür ve peygamber niteliği sayılır. Örneğin İslâmlıkta mûcize göstermeyen peygambere inanılamayacağını ileri süren *İbâziyye* gibi mezhepler de vardır. *Nazzamiyye* mezhebine göre *Kur'an*'ın mûcizesi, deyiş biçiminde değil – çünkü böylesine güzel sözleri insanlar da söyleyebilirler –, geçmişe ve geleceğe dair verdiği haberlerdedir. *Kerrâmiyye* mezhebine göre peygamberlik bir mûcize değildir, bir niteliktir. *Hanefiyye* mezhebine göre peygamberlerin mûcizelerine ve ermişlerin kerâmetlerine inanmak gerekir (Ebû Hanîfe'nin deyimiyle bunlar *hak'tır*). *Eş'arîlik* bu konuda daha ileriye giderek mûcizelerin pekâlâ gerçekleşebileceklerini tanıtlamak için doğada *nedensellik* (*Ar.* İlliyet, *Fr.* Causalité) diye bir şeyin olmadığını ileri sürmüştür, tanrı her şeyi her istediği zaman değiştirebileceği gibi dilediği kullarına da değiştirtebilir. Eş'arîliğe göre her peygamberin mûcize ve her ermişin kerâmet göstermesi gerekir, peygamber *Muhammet*'in de parmaklarından su akıtmak ve az yemekle çok kimseyi doyurmak gibi mûcizeleri vardır. Buna karşı peygamber Muhammet'in "benim mûcizem yoktur, ben de sizin gibi bir insanım" dediği

söylenir. Bununla beraber Müslümanlıkta *İsâ* ve *Mûsâ* peygamberlerin mûcizeleri onaylanmıştır, eşdeyişle onların bütün mûcizelerine inanılması şarttır, çünkü Kur'an bunların mûcize olduğunu söylemektedir. Örneğin Mûsâ tanrıyla konuşmuş, asâsını vurduğu yerden su fışkırtmış, asâsı bir ejderha olup yılanları yutmuş, Şeria nehrine asâsıyla vurarak nehri yarmış ve Yahudilerin geçebilmesi için yol açmış. *İncil*'lerde de İsâ'nın otuz altı mûcize göstermiş olduğu bildirilir. Örneğin suyu şaraba dönüştürmüş, iki balıkla beş somun ekmeği beş yüz kişiye paylaştırmış, körlerin gözlerini açmış, su üstünde yürümüş, *Lazarus*'u öldükten sonra diriltmiş. Şarabı çoğaltmak gibi gösteriler dinöncesi eski mitolojilerde de vardır. Ne var ki *mûcize* olarak nitelenmez, tanrılık bir gösteri olarak nitelenir, çünkü çoktanrıcılığın peygamberleri yoktur, bu gibi gösteriler insanlar tarafından gerçekleştirilirse hemen o insanlar tanrılığa yükseltilir. Örneğin *Zeus*'ün insan kılığına girerek birçok kişiyle beraber kulübesine konuk olduğu yoksul karı koca, *Baukis*'le *Philamen*, onun tanrı olduğunu ikrâm ettikleri şarabın küçük testide hiç bitmemesinden anlamışlar. *Mûcize*'ler, insan peygamberin öteki insanları kendilerine inandırma aracıdır. Bu araç, tektanrıcı dinlerin tanrıları tarafından da onaylanmaktadır; eşdeyişle, tanrılar peygamberlerine, onların peygamber olduklarını insanlara tanıtlayabilmek için mûcizeler yaptırmaktadırlar. *Bkz.* Kerâmet, Peygamber.

Muevvile. *(İslâm)* Tanrı buyruklarını yorumladıklarından ötürü Bâtınîlere verilen ad... Arapça *yorumcular* (Te'vil edenler) demektir. *Bkz.* Bâtınîlik.

Mufaddıla. *(İslâm)* Şiîliğin ikinci döneminin üç ünlü kolundan biri... Öteki iki kol *Sâbbe* ya da *Teberrâiyye* ve *Gâliyye* ya da *Müellihe*'dir. Şiîliğin bu ikinci dönemine *usul-ü şia* denir. Bu kolun özelliği, peygamberin amcaoğlu ve dâmâdı Ali'ye büyük saygı duyması ve halifeliğin ona lâyık olduğunu ileri sürmesi, bunun dışında bütünüyle *ehl-i sünnet* inançlarına bağlı kalmasıdır. *Bkz.* Şiîlik, Ehl-i Sünnet.

Mufavvıza. *(İslâm)* Mûtezile'ye verilen ad... Bir işi başka birine aktarma anlamına gelen *tafviz* sözünden türetilmiştir. *Bkz.* Mûtezile.

Mugîriyye. *(İslâm)* Şiîliğin bir kolu... Mugîre bin Said el-İclî tarafından kurulmuştur. Tanrının Arap harflerine benzeyen örgenleri olduğuna inanmakla ünlüdür. Şiîliğin bu gibi inançlar ileri süren kollarının tümüne tanrıyı insana *benzetenler* anlamında *Müşebbihe* denir. *Bkz.* Şiîlik, Müşebbihe.

Muhakkime-i Ûlâ. *(İslâm)* İlk Hâricîlere verilen ad... Peygamberin amcaoğlu ve dâmâdı *Ali*'yle savaşan ilk Hâricîler bu adla anılırlar. Hâricîlerin öteki kolları bunların kılıç artıklarından türemiştir. *Bkz.* Hâricîlik.

Muhâlefet-ün Lil-Havâdis. *(İslâm)* Tanrının niteliklerinden biri... Arapça *hiçbir yaratığa benzememe durumu* anlamındadır. *Bkz.* Esmâ.

Muhammed. *Bkz.* Muhammet.

Muhammediyye. *(İslâm)* Gâliyye'den türeyen bir Şiî kolu... VIII. yüzyılda Muhammed bin Abdullah tarafından kurulmuştur. Tanrılık niteliğin tanrıdan başkasında da olabileceğini ileri süren *Gâliyye* kollarındandır. *Bkz.* Gâliyye, Şiîlik.

Muhammet. *(İslâm)* İslâm peygamberi... 571 yılında Mekke kentinde doğmuş, 632 yılında Medine kentinde ölmüştür. *Kur'an*'ın bildirdiğine göre tanrının gönderdiği peygamberlerin sonuncusudur. Gençliğinde ticaret yapmış, İslâm -öncesi Arap inançlarına bağlı kalmıştır. Kırk yaşına doğru mistik bir eğilimle Hira dağındaki bir mağaraya çıkarak düşünmeye ve İslâm -öncesi tapıma başlamıştır. Her yıl Ramazan ayında bu mağaraya çıkarak bir ay kaldığı söylenir. Kırk yaşına bastığı yıl, Ramazan ayının 27. gecesi bu mağarada ilk kez *Cebrâil* adı verilen meleğin sesini duymuş. Melek ona kendisini tanıtarak tanrının onu peygamber olarak seçtiğini bildirmiş ve "oku!" demiş. Muhammet okuma yazma bilmediğini söyleyince melek onu kolları arasında sıkmış ve buyruğu yineleyerek "tanrı kerem sahibidir, insana bilmediğini o öğretti" (eşdeyişle: Seni bir anda okur yazar kılabilir) demiş. Tanrılık *vahiy* böylelikle başlamış. O sıralarda Araplar arasında pek çok kimsenin peygamberliğe hazırlandıkları, bunların arasında *Muhammet*'in bir de yakın akrabâsının bulunduğu İslâm tarihlerinde yazılıdır. Muhammet'in peygamberliği ve getirdiği yeni din ilkin büyük tepkiyle karşılanmış, hattâ peygamberlikten vazgeçmesi için kendisine Mekke ileri gelenlerinden Utbe aracılığıyla para teklifinde bile bulunulmuştur. Bütün bunlara karşı Muhammet, tanrıdan vahiy yoluyla aldığı buyrukları yaymakta direnmiş ve güçlü bir dinsel-devletin temellerini hazırlamaya başlamıştır. Musevî, Hıristiyan ve Arap kabilelerinden olu-

şan bir Medine site devletini gerçekleştirmek için hazırladığı 47 maddelik anayasa bu hazırlıklar arasındadır. Bu anayasada Yahudilere ve Hıristiyanlara kendi dinlerine bağlı kalma özgürlüğü tanımış ve dünya işlerinde Müslümanlarla eşit bulunduklarını saptamıştır. Bu arada birçok savaşları da yönetmiş, kuramsal düşüncelerini eylemsel başarılarla da güçlendirmiştir. Ayı ikiye bölmek (Şakk-ı kamer), göğe çıkıp tanrıyla konuşmak (Miraç) gibi mûcizeler de göstererek yandaşlarını çoğaltmıştır. Devlet kurucu niteliği başlıca özelliğidir. *Bkz.* Müslümanlık, Kur'an, Peygamber.

Muhammina. *(İran)* Bâbekîliğin bir kolu... Bâbek'in ölümünden sonra ikiye ayrılan Hurremîlerin bir koluna *Bâbekiyye* ve öbür koluna *Muhammina* adı verilmiştir. Her iki kol da temelde ateşe taparlıktan yola çıkmıştır. İslâmiyetten sonra Müslüman olmuşlar, ne var ki bütün dinsel yasakları *mubah* saydıkları için *İbâhî* adıyla anılmışlardır. *Bkz.* Bâbekîlik, Hurremîlik.

Muhammire. *(İran)* Kırmızı renkli giysiler giydiklerinden ötürü Bâbekîlere verilen ad... *Bkz.* Bâbekîlik.

Muharrem. *(İslâm)* Alevîlerce kutsal sayılan ay... Kamerî takvimin ilk ayıdır. Peygamber *Muhammet*'in amcaoğlu ve dâmadı *Ali*'nin oğlu – ki peygamberin de torunudur – *Hüseyin*'in Kerbelâ'da öldürüldüğü aydır. Hüseyin bu ayın 10. günü öldürülmüştür. Bundan ötürü bütün Aleviler (Şiîler) bu ayı kutsal sayar ve *yas ayı* olarak nitelerler. *Bkz.* Aşura, Kerbelâ, Alevîlik, Şiîlik.

Muharremât. *(İslâm)* İslâm dininin yasakları... Arapça *harâm* sözcüğünden türetilmiştir. *Kur'an*'da yazılı olan yasakları dile getirir. Tanrı tarafından Müslümanlara yasaklanmış her türlü yiyecek (örneğin domuz eti), içecek (örneğin sarhoş edici içki) ve eylem (örneğin kumar oynamak)'ler bu deyimin kapsamı içindedir. *Bkz.* Haram.

Muharrik-ul-evvel. *(İslâm)* Tanrı... Arapça *ilk devindirici* demektir. Aristoteles'in ünlü deyiminin Arapçalaştırılmışıdır. *Bkz.* Tanrı.

Muhdes. *(İslâm)* Sonradan meydana gelmiş... İslâm felsefesinde özellikle *Kur'an*'ın *kadîm* (eski) ya da *muhdes* olup olmadığı tartışılmıştır. Bu, tanrının ve kitabının ezelden beri var olup olmadığı tartışmasıdır. *Bkz.* Tanrı, Kur'an.

Muhib. *(İslâm)* Bektâşîlikte ikinci derece... İlk derece olan *âşık*'ın tarikata alınmasıyla elde edilir. *Âşık* tarikata girmekle *muhib* (dostlukla bağlı) olur. Daha sonra *dervîş*'liğe yükselir. *Bkz.* Bektâşîlik.

Muhkemât. *(İslâm)* Anlamı kesin ve belli olan... Bu gibi *Kur'an* sözlerine *muhkem âyetler* ve peygamber sözlerine *muhkem hadîsler* denir. İslâm geleneklerine göre bunlar yorumlanamaz. Ayrıca bu terim Hurûfî inançlarında Arap alfabesinin on yedi harfini (Kur'an'daki sûrelerin başlarına konulmuş olan ve hiçbir söze girmeyen harfler) dile getirir. Hurûfîler bu yüzden günde on yedi rekât namaz kılarlar. *Bkz.* Âyet, Hadîs, Hurûfîlik.

Muhtariyye. *(İslâm)* İmâmîliğin bir kolu... İ.S. 685 yılında kurulmuştur. İlk Şiî toplulukları *Keysâniyye* ve *Muhtariyye* adlarını taşıyan iki gruptan ibaretti. *Bkz.* Şiîlik.

Mukabele. *(İslâm)* Câmide kitaptan okunan Kur'an'a karşılık olarak hafızların ezbere okudukları Kur'an... Arapça *karşılık verme* demektir.

Mukaddes. *(İslâm)* Kutsal... Çoğulu *mukaddesât*'tır. *Bkz.* Kutsal.

Mukannaiyye. *(İslâm)* Gâliyye'den türemiş bir Bâtınîlik kolu... Kurucusu Atâ'nın yüzünü örterek dolaşması nedeniyle kendisine *Mukanna* (Peçeli) dendiği için bu adla anılır. Hişam adıyla da anılan Atâ, tanrılığını ileri sürmüştür. Bununla beraber özellikle Bâtınî tasavvufunda rastlanan bu tanrılık iddiaları soyut bir anlamda anlaşılmamalıdır. *Vahdet-i vücut* (Varlıkbirliği) adı verilen tasavvuf anlayışına göre tanrı bütün varlıklarda belirmiştir, bu arada elbette Atâ'da da belirmiştir. Daha açık bir deyişle vahdet-i vücut'çu olan tüm tasavvuf felsefesinin içeriğinde bu anlam vardır. Hallac Mansur'un ünlü *enelhak* (ben tanrıyım)'ı, Mevlânâ'nın bağlılarından Süryanos'un "bana tanrı olduğumu Mevlânâ öğretti" deyimi temel tasavvuf felsefesinin bu zorunlu sonucunu dile getirir. *Bkz.* Bâtınîlik, Vahdet-i Vücut.

Muk-Kurnai. *(İlkel)* İnsanla hayvan arası varlıklar olduğuna inanılan atalar... Özellikle Aruntа'lar tarafından inanılmış ve tapılmıştır. *Bkz.* Atalara Tapma.

Mukuta. *(Hint)* Kutsal topuz... Hint çilecileri kullanırlarmış. Brahmanizm ve Budizm'de de kutsal bir saç biçimini dile getirir.

Mum. *(Genel)* Bir dilek karşılığında ermişlere adanan adak... İran ateşe taparlığından geçme

bir inançla herhangi bir dileğin olması için ermişlere mum adama geleneği, başta Hıristiyan ve Müslüman ülkeleri olmak üzere, hemen bütün ülkelerde yaygındır. İnancın temeli, dinsel gücü olan ölünün bu adaktan hoşnut olacağıdır. Çünkü eski İran inançlarına göre kötü ruhlar ışıktan kaçar, bundan ötürü her yer daima aydınlık tutulmalıdır. *Bkz.* Ateş, Adak.

Mum Falı. *(Genel)* Erimiş mumu soğuk suya damlatarak beliren biçimlerden geleceği okuma inancı... *Kurşun falı*'nın mumla yapılan biçimidir. *Bkz.* Fal.

Mummu. *Bkz.* Moummou.

Mumya. *(Mısır)* Bozulmaması için ilâçlanarak saklanan ölü... Ölüm ötesinde de yaşamın sürdüğü inancına dayanır. Özellikle eski Mısır inançlarında uygulanmıştır. Bununla beraber Türklerin Şaman dininde, Amerika yerlilerinde ve Afrika ilkellerinde de vardır. Hattâ Türkler İslâmlığı benimsedikten sonra da eski dinlerinin bu geleneğini sürdürmüşlerdir, Konya'da Selçuk hükümdarlarının mumyaları bulunmuştur. İlkellerde mumyalanmış ölünün dinsel ve büyüsel gücüne de inanılır, başarı sağlamak için savaşlara ve avlara mumyalar götürülür. Mumyalama işlemine Arapça *tahnit* denir. *Bkz.* Gömme, Ölüm, Ruh.

Mundus. *(Roma)* Ölü ruhlarının içinde bulunduğuna inanılan kuyu... Roma'dadır. Bu inancın gereği olarak eski Roma'lılar bu kuyuya yiyecek atarlarmış. *Bkz.* Ölü, Ruh.

Munen. *(İskandinav)* Bellek-karga... Tanrı *Odin*'in omuzuna konan iki kargadan biridir. Tanrının belleği olduğuna inanılır. *Bkz.* Odin.

Mungali. *(İlkel)* Avustralya ilkellerinden Warramunga'ların dilinde, totem... Durkheim, Avustralya kabilelerinden hiçbirinin *totem* sözcüğünü kullanmadığını bildirmektedir (*Bkz.* Durkheim, *Les Formes Elémentaires de la vie Religieuse,* 1912, s. 144, not 2). *Bkz.* Totem.

Muni. *(Hint)* Din adamı... Sanskritçe *râhip* demektir. *Sofu* ve *çileci* anlamlarında da kullanılır.

Munin. *Bkz.* Munen.

Murahut. *(Arap)* Kuzey Afrika'da şeyh ve dervişlere verilen ad... *Bkz.* Şeyh, Derviş.

Murâdiyye. *(İslâm)* Nakşibendiliğin bir kolu... Nakşibendiliğin sekiz önemli kolundan biridir. *Bkz.* Nakşibendiyye.

Mura-mura. *(İlkel)* Avustralya ilkellerinin dilinde ataların tümünü dile getiren deyim... Gason bu deyimi Fransızcaya *bon-esprit* (iyi ruh) deyimiyle çevirmiştir. *Bkz.* Atalara Tapma, İyi Ruhlar.

Murcia. *Bkz.* Mürcie.

Murdâd. *(İran)* Ahura Mazda'nın başkanlık ettiği altı soyut ruhtan biri... *Ölümsüzlük* demektir. Bitkilerin koruyucusudur. *Bkz.* Ameşas Spentas.

Murdu. *(İlkel)* Avustralya ilkellerinden Dieri'lerin dilinde, totem... *Bkz.* Totem, Mungali.

Murgai. *(İlkel)* Mungali sözcüğünün anlamdaşı... *Bkz.* Mungali.

Murdar. *(İslâm)* Dinsel kurallara uygun olarak kesilmemiş kurban... *Mundar* da denir. Arapça *pis* demektir. *Bkz.* Kurban.

Murdariyye. *(İslâm)* Mûtezile'den türemiş bir mezhep... Ebû Mûsâ Murdâr tarafından kurulmuştur. Çok sofuymuş, bu yüzden ona *Mûtezile'nin râhibi* denirmiş. Bununla beraber Sünnî Müslümanlarca sapıklık sayılan birçok düşünceler ileri sürmüştür. Örneğin insanların *Kur'an*'daki sözlerden çok daha iyilerini yazabileceklerini, tanrının kötülük edebileceğini ve yalan söyleyebileceğini – madem ki her şeyi yapabilir – söylemiştir. Mûtezilecilerin güçlü mantıkları bu mezheplerinde de görülür. *Bkz.* Mûtezile.

Murtia. *(Roma)* İyi yürek-tanrıça... Hoşgörüyü, alçakgönüllülüğü, yumuşaklığı canlandırır. *Venus*'le bir tutulup *Venus Murtea* adıyla da anılmıştır. *Bkz.* Venus.

Mûsâ. *(Yahudi)* Yahudiliğin kurucusu peygamber... Bu yüzden Yahudi dinine (bu ad da tanrı *Yehova*'nın adından türemiştir) *Mûsevîlik* denir. İbrânice aslında *Moşe*'dir. Batılılar *Moise* derler. İ.Ö. XIII. yüzyılda yaşadığına inanılır. Yaşamı üstüne kesin bilgiler yoktur. Yahudi geleneğinde inanılan anlatımlara göre Mısır'da Tutankhamon'un firavunluğu zamanında doğmuştur. Yahudilerin kutsal kitabı *Tevrat*'la Müslümanların kutsal kitabı *Kur'an*'ın da onayladığı bu anlatımlara göre firavun düşünde o yıl doğacak erkek çocuklardan birinin tahtını yıkacağını görmüş ve bütün erkek çocukların doğar doğmaz öldürülmelerini buyurmuş. Annesi onu bir sepet içinde Nil nehrine bırakmış. Firavunun karısıyla kızları onu bulup almışlar ve adını *sudan doğan* anlamında *Mûsâ* koyarak büyüt-

müşler. Mûsâ büyüdükten sonra kendisine eziyet edilen bir İsrâilliyi korumak için bir Mısırlıyı öldürmüş ve Medyan'a kaçmış. Medyan kâhini onu kızı *Tsippora*'yla evlendirmiş. Mûsâ orada sesler duymaya başlamış, bu sesler tanrıdan geliyormuş. Tanrı ona kavmini hak dinine çağırmasını ve Mısır'dan çıkarmasını buyurmuş. O da bu buyruğu yerine getirerek 1346 yılında kavmini Mısır'dan çıkarmış. Firavun peşlerine düşmüş, ama peygamber asâsını daldırınca Kızıldeniz'i ikiye ayırmış ve İbrânîler kendilerine açılan bu yoldan geçip kurtulmuşlar. Firavun ve askerleri de onların peşinden yürümek isteyince kapanan denizde boğulmuşlar. Mûsâ, Tûr dağına çıkıp tanrıyla konuşmuş ve ünlü *On Buyruk* (*Ar.* Evâmir-i Aşere)'u orada almış. Dokuz büyük mûcize gösterdiğine inanılır. Kur'an'a göre Mûsâ Müslümandır ve *Muhammet*'in peygamber olarak geleceğini müjdelemiştir. Gerçekten de Mûsâ'nın kişiliği, Hıristiyanlığın ve Müslümanlığın öncüsü niteliğindedir. Bu son iki din, onun getirdiği ve temellerini attığı dinin uzantısıdır. *Bkz.* Yahudilik, Evâmir-i Aşere, Mûcize, Peygamber, Hıristiyanlık, Müslümanlık.

Musaios. *(Yunan)* Mitolojik ozan... *Orpheus*'un oğlu ya da arkadaşı olduğuna inanılır. Eleusis tapımının ilk râhibiymiş. Kimi kaynaklarda İ.S. V. yüzyılda yaşamış ozan *Musaios*'la karıştırılmıştır. *Bkz.* Eleusis, Orpheus.

Musa'lar. *(Yunan)* Sanat ve bilim perileri ya da tanrıçaları... Yunan mitolojisinin en ilginç tasarımlarıdır. Hesiodos'a göre "belâları unutturmak ve kaygıları dindirmek için" "ezgiler söylemektir bütün işleri". Tanrılar tanrısı *Zeus*'le *Titan* kadın *Mnemosyne*'in kızları olarak Pieria'da dokuz gece yatmış, bu birleşmelerden de bu dokuz şarkı tanrıçası oluşmuş. Daha sonra şiir türlerinin, sanatların ve bilimlerin başları olarak nitelenen bu dokuz kız üç şiir türüne göre üç triad'a bölünmüşlerdir. Bu dokuz *Musa*'dan üçü: *Kalliope, Kleio* ve *Urania* Epos üçlüsünü meydana getirir: *Kalliope* (Güzel sesli) yazı tahtası ve kalemle, destan eposu; *Kleio* (Klio, övücü), kâğıt tomarı ve kalemle, tarih eposu; *Urania* (Göklü) gök toparlağı ve değnekle, astronomi eposu'dur. İkinci üçlük Lyrika üçlüsüdür: *Erato* (Sevgili) kitarayla, sevgi lyrikası; *Terpsikhore* (Raks seven) lyrayla, koro lyrikası; *Euterpe* (Sevindirici) flütle, melos lyrikasıdır. Üçüncü üçlük drama üçlüsüdür: *Melpomene* (Şarkı söyleyen) trajedi maskesiyle, tragedya dramaası; *Thaleia* (Neşeli) komedi maskesiyle, komedya dramaası; *Polymnia* (Polyhymna, bol ilâhili) örtünmüş olarak, pantomima dramasıdır. Öncüleri olan *Apollon, Dionysos* ve *Orpheus*'la birlikte saygı görmüşler ve tapılmışlardır. Homeros onlardan birine *tanrıça* diye seslenir. Kimi anlatımlarda da *peri* olarak nitelenirler. Yunanca *mousa* sözcüğü, *yaratıcı us* anlamındaki *men* kökünden türetilmiştir. *Bkz.* Zeus, Mnemosyne, Apollon, Dionysos, Orpheus, Pieris'ler.

Musalla. *(İslâm)* Namaz kılınan yer... *Mescit* demektir. Daha sonra sadece cenâze namazının kılındığı yer anlamına kaymıştır. *Bkz.* Mescit.

Musagetes. *(Yunan)* Musa'ların yöneticisi olarak Apollon'un lâkabı... *Musegetes* de denir. *Bkz.* Apollon, Musa'lar.

Mûsevîlik. *(Yahudi)* Mûsâ peygamberin getirdiği din... *Mûsâ* adından türetilmiştir. Bu dinin bağlılarına da *Yahudi* anlamında *Mûsevî* denir. *Bkz.* Mûsâ, Yahudilik.

Mûseviyye. *(İslâm)* İmamlığı Ali soyundan Mûsâ Kâzım'a özgü sayan İmâmiyye'cilere verilen ad... İ.S. 799 yılında ölen Mûsâ Kâzım'ın öldüğüne inanmayan ve onun ölümsüzlüğünü ileri sürenler bu adla anılırlar. Bunlara *Mûseviyye* ya da *Memturiyye* denir. *Bkz.* İmam, İmâmiyye.

Mushaf. *(İslâm)* Sayfalar hâlinde gökten indiğinden ötürü Kur'an... Arapça *derlenmiş sayfalar*, eşdeyişle kitap anlamındadır. *Mushaf-ı şerîf* de denir. *Bkz.* Kur'an.

Mushaf-ı Fâtıma. *(İslâm)* Şiî inançlarına ve özellikle on iki imamcılara göre peygamberin ölümünden sonra kızı Fatma'yla dâmâdı ve amcaoğlu Ali'ye bir melek aracılığıyla gönderilen yeni vahiylerden meydana gelen kitap... *İmâmiyye*'den bir bölümün inancına göre bu, yeni ve tamamlayıcı bir *Kur'an*'dır. Bu inanca göre peygamber *Muhammet*'in ölümünden sonra tanrı, peygamberin kızı *Fatma*'yla dâmâdı *Ali*'yi teselli etmek istemiş, bir melek göndererek yeni *vahiy*'lerde bulunmuş, Ali de bu vahiyleri toplayıp yazmış. Bu vahiylerde Müslümanlığın geleceği ve ilerdeki olaylar bildiriliyormuş. İmamlar işte bu *Mushaf-ı Fâtıma*'dan öğrendikleriyle geleceği saptarlarmış. *Bkz.* Alevîlik, İmâmiyye, İmam, Mushaf, İsna Aşeriyye.

Mushaf-ı İlâhî. *(İslâm)* Tasavvuf dilinde, insan ya da insanın yüzü... Özellikle Hurûfî ve Bektâşî inançlarında insan ya da insanın yüzü

bir *Mushaf-ı İlâhî* (Tanrının kitabı)'dir. *Bkz.* Taşavvuf, Hurûfîlik, Bektâşîlik, Mushaf.

Mushaf-ı Reş. *(Arap)* Yezîdîlerin kutsal kitabı... *Kara kitap* demektir. Yezîdîliğin iki kutsal kitabından biridir (Öteki kutsal kitabın adı: *Kitab-ül Cilve*). Kara kitap, bir çeşit kozmogonidir. Kürtçe yazılmış olan on iki yapraklık bu kitap evrenin yaratılışını, meleklerin ve insanların meydana gelişlerini anlatır. *Bkz.* Yezîdîlik.

Muska. *(Genel)* Kötülüklerden koruyacağına inanılan nesne... *Muska* (*Fr.* Amulette)'nın tarihi çok eskidir ve doğal nesnelerin bir güç taşıdığı inancından doğmuştur. İlkel insan, bu güçlü nesneyi üstünde taşıdığı sürece her türlü kötülüklerden korunacağına inanmıştı. Bu inanç çağımıza kadar süregelmiş ve uygar çevrelerde de yayılmıştır. İlkin küçük taşlar, kemik parçaları vb. gibi doğal nesnelerden oluşan muska giderek üstüne dua yazılmış kâğıtlar biçimine dönüşmüştür. Muska'nın ilkin eski Mısır'da kullanıldığı saptanmıştır. Fallüs (erkeklik örgeni) ve yürek biçiminde yapılmış Mısır muskaları bulunmuştur. Etnologlar muskayı kötülükten koruyucu ve iyilik getirici olmak üzere iki türe ayırırlar. Her iki türe çağdaş birer örnek olarak *nazarlık* (koruyucu) ve *Meryem ananın eli* (iyilik getirici) gösterilebilir. Küpe, yüzük vb. gibi süs için kullanılan nesnelerin de kökeninin muska inancı olduğu sanılmaktadır. Büyü yapmak ya da büyüden korunmak için kullanılan muskalar da vardır. Lévy-Bruhl şöyle der: "Erkek ve kadınların süs olarak kullandıkları bütün eşyalar ilkin muska'ydı". *Bkz.* Dinamizm, Totem, Nazarlık, Uğurluk.

Muslihiyye. *(İslâm)* Halvetîliğin bir kolu... XVIII. yüzyılda Şeyh Vefâ lâkabıyla ünlü Muslihiddin Mustafa tarafından kurulmuştur. Bu kol, Halvetîliğin *Ramazâniyye* kolundan türemiştir. Bu koldan da daha sonra *Zühriyye* kolu ayrılmıştır. *Bkz.* Halvetiyye.

Muslihiyye-i Halvetiyye. *Bkz.* Muslihiyye.

Muspell. *Bkz.* Muspelhem.

Muspelhem. *(İskandinav)* Yaratılış sırasında evrenin güney bölümü... İskandinav teogonisine göre ilkin evren iki bölümmüş. Güney bölümü *Muspell* ve kuzey bölümü *Niflheim*'miş. Bu iki bölümün arasında dehşet verici bir uçurum varmış. Kuzeyden soğuk ve güneyden sıcak sisler gelerek birbirlerine karışmışlar. Bu karışma, dev *Ymir*'i oluşturmuş. Işık tanrıları *As'lar* bu devin oluşturduğu dev ve canavarlarla savaşmışlardır. *As'lar* ya da *Ases'ler* başka bir oluşumun sonuçlarıdır. *Bkz.* As.

Mustafavî. *(İslâm)* İslâm peygamberi Muhammet'le ilgili... Arapça *arınmış* anlamına gelen *Mustafa* sözcüğü peygamber *Muhammet*'in lâkaplarından biridir. *Bkz.* Muhammet.

Mustâriyye. *(İslâm)* Şâzilîliğin kollarından biri... *Bkz.* Şaziliyye.

Mut. *(Mısır)* Eski bir Mısır tanrıçası... *Mout* biçiminde de yazılır. Özellikle Teb kentinin büyük üçlüsünün önemli bir tanrısıdır. Sözcük olarak *ana* anlamındadır. Tanrı *Ammon*'un karısıdır. *Bkz.* Ammon.

Mütasavvıf. *(İslâm)* Gizemci... Tasavvuf inancını benimseyen kişidir. İ.S. VIII. yüzyıldan beri kullanılan bu deyim dilimize *gizemci* sözcüğüyle çevrilmiştir. *Bkz.* Tasavvuf.

Mûtezile. *(İslâm)* İslâmlıkta usçuluk akımı... VIII. yüzyılda Vâsıl bin Atâ'nın düşüncelerinden doğmuştur. İlk Mûtezile mezhebine de bu yüzden *Vâsıliyye* denir. Arapça *ayrıldı* anlamına gelen *i'tezele* sözcüğünden türemiş bir deyimdir. İlkin Hasan Basrî'nin öğrencisi olan Vâsıl *büyük günah* (*Ar.* Günâh-ı kebâir) konusunda düşünce ayrılığına düştüğünden, büyük günah işleyenleri inanlıdan aşağı ama kâfirden üstün tuttuğundan ve sadece *fâsık* saydığından Hasan Basrî onun için *Vâsıl bizden ayrıldı* (İ'tizâl etti) demiş ve sözcük bu sözden türemiş. Bu sözden sonra Vâsıl bin Atâ'yla kendisi gibi düşünen arkadaşı Amr bin Ubeyd'in görüşlerine *Mûtezile* adı verilmiştir. Daha sonra çok genişleyen ve felsefesel bir nitelik alan bu mezhep, İslâm disiplini içinde bilimciliği ve usçuluğu savunmuştur. Sünnîlerce sapkınlık sayılan Mûtezile düşünceleri beş ilkede toplanabilir: 1. İnsan, eylemini kendisi yaratır. Özgürdür ve kadere bağlı değildir. Böyle olmasaydı kendi eyleminden sorumlu olmaması gerekirdi. Tanrıca cezalandırılması da onun eylemini kendisinin yarattığına en büyük kanıttır. Yoksa tanrılık ceza, tanrılık tüzeye (adâlete) aykırı olurdu. Bu düşünceden ötürü Mûtezile'ye *Ashâb al-Adl* (Adâletçiler) da denir. Oysa *kazâ* ve *kader*'e inanmak İslâmlığın başkoşullarından biridir. Mûtezileciler bu düşünceleriyle açıkça *Kur'an*'a karşı çıkmaktadırlar. Kader inancını yadsımaları nedeniyle onlara *Kaderiyye* de denmiştir. 2. Tanrının kendisinden ayrı nitelikleri yoktur. Nitelik (sıfât) öz (zât)'den ayrı ve bağımsızdır, bundan ötürüdür ki tanrının özünde ya da özüne ekle-

nen nitelikler kabul etmek birçok tanrının varlığını kabul etmek demektir. Tanrı niteliklerini yadsıdıklarından ve tanrıyı böylesine bir birlikte tasarladıklarından ötürü Mûtezile'ye *Ehl-i Tevhid* (Birlikçiler) de denir. Mûtezileciler bu düşünceleriyle de açıkça Kur'an'a karşı çıkmaktadırlar, çünkü bizzat tanrı sözlerine göre nitelik ve öz birbirinin aynıdır ve tanrının nitelikleri vardır. Birbirine pek benzeyen her iki düşünce arasındaki ayrılık şuradadır: Sünnet ehline göre tanrı bilgindir ve bilgisi vardır. Mûtezile'ye göre tanrı bilgindir ama bilgisi olduğundan ötürü değil. Bunun gibi, tanrı her şeyi görür ama görme niteliği olduğundan değil. Tanrı demek, her şey demektir. Ona ayrıca nitelikler yüklemek gerekmez. Görüldüğü gibi her iki düşünce de birlik (tevhid)'çidir. Mûtezileciler bu savlarıyla İslâmın *tevhid* anlayışına karşı çıkmaktadırlar, tevhid'in kendi anlayışlarında olduğu gibi anlaşılmasını ileri sürmektedirler. Ehl-i sünnet de tevhidcidir, çünkü tanrının özüyle nitelikleri birbirinden ayrılamaz der, bütün nitelikler tanrının zâtında birliğe ulaşır. Ne var ki Sünniler niteliklerin varlığını kabul eder, Mûtezile yadsır. 3. Mûtezile'nin üçüncü ana ilkesi ayrılık (İ'tizâl)'a neden olan büyük günah sorunu üstündedir. Eşdeyişle Mûtezileciler bu sorun üstündeki ayrılıklarından ötürü *Mûtezile* adını almışlardır. Mûtezile'ye göre *inanlı* (Mü'min)'yla *inansız* (Kâfir) arasında bir rütbe daha vardır ki o da *kabahatli* (Fâsık)'dir. Büyük günah işleyenler ne kâfir, ne de mü'mindirler, ancak fâsıktırlar. Ölmeden önce tövbe ederlerse mü'min olurlar, etmezlerse kâfir olurlar. Mûtezileciler, sünnî anlayışına aykırı olan bu duruma *orta derece* (Ar. Menzile beyn al-menzileteyn) derler. 4. Mûtezile'nin *Vâ'd va'l-vaid* adını verdiği dördüncü ilke birinci ve üçüncü ilkeleriyle ilgilidir. Bu ilkeye göre, kötülerin cezalandırılması ve iyilerin armağanlandırılması tanrı için *zorunlu* (vâcip)'dur. *Bağışlama* (şefaat) ancak tanrının haklarıyla ilgili (Hak-ullaha müteallik) tapım alanında olabilir. Yoksa kulların kendi yarattıkları eylemlerinden ötürü tanrıca bağışlanmaları tanrının adâletine aykırı olur. Tanrının yasakladığı bir eylemi yapanın gene tanrıca bağışlanabileceğine inanmak usa aykırıdır. 5. Mûtezilecilerin beşinci ilkesi, *iyi şeylerin yapılması ve kötü şeylerin yapılmaması* (Ar. Emr bi'l-mârûf va'n-nehy ani'l münker) zorunluğunu ileri sürer. Bir bakıma ehl-i sünnet de bu düşüncededir ama iyinin ve kötünün Kur'anda açıklanmış olmasını, eşdeyişle Kur'anda yasaklanan ve izin verilen şeylerle sınırlı olmasını şart koşar. Mûtezile'yse bu konuda usun ölçütlüğünü kabul eder, eşdeyişle Mûtezile'ye göre iyiyi ve kötüyü us ayırır. Bu beş ilkenin dışında Mûtezileciler İslâmlığın temel ilkelerinde iki aykırı görüş daha ileri sürmüşlerdir: Tanrının ötedünyada gözle görülemeyeceği ve tanrının söz (kelâm), buyruk (emir) ve yasaklarının (nehiy) yaratılmış (mahlûk) olduğu. *Uscular* (Akliyyûn) adıyla da anılan Mûtezile mezhebinin başlıca kolları şunlardır: *Vasıliyye, Amriyye, Huzeyliyye, Nazzamiyye, Asvariyye, Muammeriyye, Bişriyye, Hişamiyye, Murdariyye, Ca'feriyye, İskafiyye, Sumamiyye, Cahiziyye, Şahhâmiyye, Hayyâtiyye, Ka'biyye, Cubbâiyye, Behşemiyye, Habıtiyye, Hadesiyye, Hammâriyye, Sâlihiyye, Hadbiyye, Ahşediyye, Hüseyniyye*... Mûtezile; Câhiz, Nazzam, Şahhâm, Hayyât vb. gibi gerçekten bilgin düşünürler yetiştirmiştir. *Bkz.* Müslümanlık.

Mutluluk Tanrıları. *(Japon)* Japon Budizmi'nin yedi tanrısı... Bu yedi tanrı şunlardır: Sanat-tanrıça *Benten*, savaş-tanrı *Bişamon*, balıkçılık-tanrı *Ebisu*, uzun ömür-tanrı *Curoein*, zenginlik-tanrı *Daikoku*, ün-tanrı *Fukurokuju*, sevinç-tanrı *Hotei*. *Bkz.* Japon Budizmi.

Muvafıkıyn. *(İslâm)* Hâricîlere verilen ad... *Uygun bulanlar* anlamındadır. *Bkz.* Hâricîlik.

Muvahhid. *(İslâm)* Tanrının birliğine inanan... Örneğin *İbâziyye*'ye göre büyük günah işleyenler *muvahhid*'dir ama *inanlı* (mü'min) değildir. *Bkz.* Kebîre, İbâziyye.

Mübahele. *(İslâm)* Peygamber Muhammet'in İsâ konusunda Hıristiyanları aydınlattığı inancına dayanan Şiî bayramı... Gerçekte İslâm peygamberi *Muhammet*'in İ.S. 632 yılında Necran Hıristiyanlarıyla yaptığı barışı kutlamak için düzenlenen bir bayramdır. *Bkz.* Bayram.

Mübârek. *(İslâm)* İslâm terminolojisinde, kutsal... Gerçekte *bereketli* demektir. Örneğin *kutsal bayram* anlamında *İyd-i mübârek* deyimi kullanılır. *Bkz.* Kutsal.

Mübârek Gâzi. *(Hint)* Kutsallığına ve ormanlardaki bütün hayvanların egemeni olduğuna inanılan mitolojik kişi... Gerçekte Bengal'de valilik etmiş bir kişidir. Ormanlardaki yırtıcı hayvanların onun buyruğunda olduklarından ötürü insanlara hiçbir kötülük edemeyeceklerine inanılır. Müslüman olan ve olmayan bütün Hintlilerce paylaşılan bu inanca göre Mübârek Gâzi ölmemiştir ve hâlâ yaşamaktadır. Hindistan'da

hemen her köyde bir sunağı vardır. Ormana girecek kimseler bu sunağa yiyecek sunduktan sonra korkusuzca ormanlara girebilmektedirler. *Zindah Gazi* adıyla da anılır.

Mübârekiyye. *(İslâm)* İmâmiyye mezhebinin bir kolu... Ayırıcı niteliği *İsmail*'den sonra onun oğlu *Muhammet*'i sonuncu imam saymasıdır. Bu imamda durdukları ve başkaca bir imam kabul etmedikleri için *Vakfiyye* (Duranlar) de denir. Bu mezhep, imamlarının ölmeyip gizlendiğine ve bir gün tüzeyi sağlamak için ortaya çıkacağına inanır. Bu mezhebin kurucusu, İsmail'in kölesi Mübârek'miş. *Bkz.* İmam, İmâmiyye.

Mübtedia. *(İslâm)* Sünnîliğe karşı çıkan bir İslâm mezhebi... Buna *Tâife-i mübtedia* denir. *Bkz.* Ehl-i Sünnet, Mezhep.

Mücâhid. *(İslâm)* İslâm terminolojisinde, din savaşçısı... *Din uğruna savaş* anlamındaki Arapça *cihad* deyiminden türemiştir.

Müceddidiyye. *(İslâm)* Nakşibendîliğin en çok yayılan kollarından biri... Çok yayılan ikinci kolu *Hâlidiyye*'dir. *Nakşibendiyye*'nin öbür kolları bunlar kadar yaygın ve etkin değildir. *Bkz.* Nakşibendiyye.

Mücessime. *(İslâm)* Tanrıyı cisim sayanlar... Özellikle *Kerrâmiyye* mezhebi bu adla anılır. Bu mezhebe göre tanrı *cisimli*'dir. *Bkz.* Kerrâmiyye, Müşebbihe.

Mücevherler Gemisi. *(İlkel)* Borneo ilkellerine göre yaşam ağacının dönüştüğü tekne... Borneo ilkellerinden özellikle Nigaju-Dayak'lara göre yaratılış sırasında altın yapraklı bir *yaşam ağacı* (hayat ağacı) varmış, bir dişi gergedan bu hayat ağacına dokunmuş, ağaç yükselerek onun ağzına kadar gelmiş, gagasıyla ağacı parçalamış, birden altın çiçek koncaları ağaçtan bir gemi hâline dönüşmüş. Bu gemiye *mücevherler gemisi* dendiği gibi *altın gemi* ve *deniz yılanı gemisi* de denirmiş. Bu sırada erkek gergedan, dişi gergedanın boğazını gagalamış (Anlaşıldığına göre bu gergedanlar kuştu), dişinin boğazından bir yosun çıkmış ve hemen biçim değiştirerek insana dönüşmüş, bu yosun -insan da söz konusu teknenin içine girmiş. İlk insan böylece meydana gelmiş ve yaşamış. *Bkz.* Yaratılış.

Müctehid. *(İslâm)* İslâm kaynaklarının yorumcusu... *Din kurallarını belirten çalışma* anlamına gelen Arapça *içtihad* sözcüğünden türemiştir. Yorumlanan İslâm kaynakları Kur'an, hadîs ve peygamber eylemleridir. Ne var ki bu yorum hakkı her Müslümana tanınmamıştır. Yorum yapabilecek olanlar buna yetenekli ve bilgili kişilerdir. *Müctehid*'lerin başında dört mezhep imamları gelir ki bunlar da İmam Hanîfe, İbn Hanbel, Mâlik ve Şafiî'dir. *Bkz.* Mezhep, İçtihad.

Müdeymiyye. *(İslâm)* XII. yüzyılda kurulan bir İslâm mezhebi... Şuayb bin Hasan tarafından kurulmuştur. Şu kolları vardır: *Cebretiyye, Maymuniyye, Dücaniyye, Alvaniyye, Hamediyye. Bkz.* Mezhep, Tasavvuf.

Müellihe. *(İslâm)* Şiîliğin en ünlü kollarından Galiyye'nin öteki adı... *Bkz.* Galiyye.

Müfsit. *(İslâm)* Tapımı bozan şeyler... *Bozukluk* anlamına gelen Arapça *fesâd* sözcüğünden türemiştir.

Müfti. *(İslâm)* Fetvâ vermeye yetkili İslâm din adamı... *Fetvâ veren* anlamındadır. *Müftü* de denir. Arapça *fetvâ* deyimi, herhangi dinsel ve hukuksal bir sorunun din kurallarına göre çözümünü dile getirir.

Mükâşefe. *(İslâm)* Tasavvuf dilinde, tanrı sırlarını sevgi ve bağlılık yoluyla elde etme yöntemi... Özellikle *ışıkçılık* (*Ar.* İşrâkiyye, *Fr.* Illuminisme) akımı gizemcilerince kullanılmıştır. Tasavvufun ünlü sözüne göre "tanrıya *ibâdet* (tapım)'le değil, *muhabbet* (sevgi)'le varılır". Sözcük olarak *meydana çıkarma* anlamına gelen Arapça *keşf* sözcüğünden türemiştir. *Bkz.* Tasavvuf.

Mükâşif. *Bkz.* Ermiş.

Mükevvenât. *(İslâm)* Yaratılmışların tümü... *Yaratılmış* anlamına gelen *mükevven* sözcüğünün çoğuludur. *Var olma* anlamına gelen Arapça *kevn* sözcüğünden türemiştir. *Bkz.* Yaratılış.

Mülhid. *(İslâm)* Tanrıtanımaz... *Dinsizlik* anlamına gelen Arapça *ilhad* sözcüğünden türemiştir.

Mümin. *(İslâm)* İnanlı olan... *Müslüman* anlamında kullanılır. *İnan* anlamındaki Arapça *imân* sözcüğünden türemiştir. İslâm dininin bütün koşullarına kayıtsız ve kuşkusuz inanmayı ve yürekten bağlanmayı dile getirir. Çoğulu *müminûn*'dur. *Bkz.* Müslümanlık.

Münâfık. *(İslâm)* İkiyüzlülükle ara bozan... *Kur'an*'da *inanır görünerek inanmayanlar* anlamında kullanılmıştır. *Arabozuculuk* anla-

mındaki Arapça *nifâk* sözcüğünden türemiştir. Peygamber *Muhammet* çağında insanları üç bölüme ayırırlardı: Müminler (inananlar), kâfirler (inanmayanlar) ve münâfıklar.

Müneccimlik. *(Genel)* Yıldız falcılığı... Yıldız falcısına da *Müneccim* denir. *Yıldız* anlamındaki Arapça *necm* sözcüğünden türemiştir. Genellikle bu anlamda kullanılan deyim Osmanlıcada gökbilimle uğraşan bilim adamlarını da dile getirmiştir. *Bkz.* Astroloji.

Münker. *Bkz.* Münkir ve Nekir.

Münkir ve Nekir. *(İslâm)* İki sorgu meleğinin adı... İslâm inançlarına göre *Münkir* ve *Nekir* adlarını taşıyan bu iki melek mezar içinde görevlidir. Ölünün gömüldüğü ilk gece sorgusunu yaparlar. *Kıyâmet* gününde cehenneme ya da cennete gitmek bu sorgunun sonucuna bağlıdır. Sorgu tümüyle dinseldir ve ölünün inanlı bir Müslüman olup olmadığını saptamak amacını güder. Mezar başında imamların ölüye verdikleri *talkın* (telkin) bu sorgu sırasında korkudan dilleri tutulup kekelememeleri içindir. *Bkz.* Melek, Kıyâmet, Ötedünya.

Mürcie. *(İslâm)* İnanı öne alıp eylemi geriye atan mezhep... *Geriye atma* anlamındaki Arapça *ircâ* sözcüğünden türetilmiştir. İnan ve eylem birliği (İmân ve amel) Müslümanlığın baş koşuludur. Bunlardan birini yeğleyip öbürünü önemsiz saymak bu yüzden sapkınlık sayılmıştır. *Mürcie* tek bir mezhebi adlandırmaz. İnanlının ne kadar büyük bir suç işlerse işlesin inandan çıkmış sayılmayacağı görüşünde olan bütün mezhepler *Mürcie* genel adıyla nitelenirler. Örneğin birçok Hârîcîler, Kaderiyeciler ve Cebriyeciler de bu adla nitelenir. Başlı başına bir mezhep olarak bu akıma *Mürcie el-Hâlise* (Gerçek Mürcie) adı verilmiştir ki *Yunusiyye, Gassâniyye, Tumâniyye, Sevbâniyye, Merisiyye, Ubeydiyye* kollarına ayrılır. Tarihsel süreçte halife *Osman*'la *Ali* arasındaki çekişmelerde yan tutmayanlar ve ikisini de sayarak "bu konuda yargıya varmak tanrının işidir, bize düşmez" diyenlere yargıyı tanrıya bıraktıklarından ötürü *Mürcie* denilmiştir. Bu görüşün temel ilkesi şudur: "İnanlıya günah zarar, inansıza tapım yarar vermez". Büyük günah işleyenlerin Müslüman sayılıp sayılmayacakları hakkındaki yargıyı kıyâmet gününe *bırakanlar* (ircâ edenler) de Mürcie sayılmıştır. Bu deyimin günah işleyenlere *umut* (*Ar.* Recâ) verdiğinden ötürü bu düşünceye yakıştırıldığını ileri sürenler de vardır. *Bkz.* Yunusiyye, Gassâniyye, Tumâniye, Sevbâniyye, Merisiyye, Ubeydiyye, Kebîre, İnan, Kıyâmet.

Mürid. *(İslâm)* Tasavvuf dilinde, öğrenci... *Çömez* de denir. *İrâde* sözcüğünden türemiştir. *İrâdesini başkasının irâdesine bağlayan* anlamını dile getirir. Tarikat öğrencileri olan *mürit*'lere *sâlik* de denir. *Bkz.* Tasavvuf, Tarikat, Mürşid.

Mürşid. *(İslâm)* Tasavvuf dilinde, yol gösterme... *Uyarma* anlamına gelen Arapça *irşâd* sözcüğünden türemiştir. *İrşâd eden* anlamındadır. Genellikle tarikat şeyhlerini dile getirir. *Mürit*'ler *mürşid*'lere bağlanırlar. *Bkz.* Mürit, Tasavvuf, Tarikat.

Mürtekib-i Kebîre. *Bkz.* Kebîre.

Mürted. *(İslâm)* İslâm dinini bırakıp başka bir dine giren... *Red etme* anlamına gelen Arapça *irtidâd* sözcüğünden türemiştir. *Bkz.* Müslümanlık.

Müsellis. *(İslâm)* Üçlü yandaşı... *Üç* anlamına gelen Arapça *selâse* sözcüğünden türemiştir. İslâm terminolojisinde *Ebûbekir, Ömer* ve *Osman*'ın halifeliklerini kabul edip *Ali*'nin halifeliğini reddedenleri adlandırır. *Teslis* (Baba tanrı, oğul İsâ ve kutsal ruh üçlemesi)'i kabul ettiklerinden ötürü *Hıristiyan* anlamına da gelir. *Bkz.* Halîfe, Teslis.

Müsemmâ Yolu. *(İslâm)* Tanrıya, tanrı adlarını saymakla değil, sevgi ve bağlanmayla varılacağını ileri sürenlerin yolu... *Müsemmâ* deyimi *adı olan* anlamını dile getirir ve *adlandırmak* anlamına gelen Arapça *tesmiye* sözcüğünden türemiştir. Tasavvuf tarikatlarında bu yolun karşısında yer alan yola da *Esmâ yolu* denir. Esmâcılar tanrı adlarını belli sayıda ya da sayısız anarak, eşdeyişle *zikir*'le tanrıya ulaşacaklarına inanırlar. Daha açık bir deyişle sürekli olarak *tapım* (*Ar.* İbâdet)'ı yeğlerler. Buna karşı olan Müsemmâcılarsa tanrıyla aralarına giren her türlü tören ve tapımı (kuyûd ve rüsûmu) kaldırarak doğrudan doğruya tanrıya yönelenlerdir. *Müsemmâ* deyimi bu anlamda *tanrı* (adı olan)'yı dile getirir. Bu yüzden *Müsemmâ yolu*'nu tutan gizemciler "onların vardıkları, bizim başlangıcımızdır" derler. *Bkz.* Esmâ, Tasavvuf, Tarikat.

Müslüman. *(İslâm)* Peygamber Muhammet'in getirdiği İslâm dininden olan... Aynı anlamda *müslim* deyimi de kullanılır. Çoğul olarak Arapça *müslümîn* ya da *müslimûn*, Farsça

müslimânân deyimleri kullanılır. Aynı anlamda tekil ve çoğul olarak Arapça *İslâm* sözcüğü de kullanılmaktadır. Deyimler, *barış* anlamına gelen Arapça *selâm* kökünden türemiştir. *Bkz.* Müslümanlık.

Müslüman Cinler. *Bkz.* Cin.

Müslümanlık. *(İslâm)* Peygamber Muhammet'in getirdiği İslâm dini... İslâm dini, VII. yüzyılın ilk yarısında meydana çıkmıştır. İslâm inançlarına göre ilk peygamber olan *Âdem* (aynı zamanda ilk insan)'den beri sayısız peygamberlerce bildirilen aynı tanrının aynı buyruklarını kesin olarak saptar ve buyruk yineleme işlemini bitirir. *Muhammet* sonuncu peygamberdir ve ondan sonra başkaca hiçbir peygamber gelmeyecektir. Din, tanrısal bir yasadır ki ona uyanlar gerek bu dünyada ve gerek ölümlerinden sonra yaşayacakları ötedünyada mutlu olurlar. Bütün peygamberler aynı yasayı bildirmişlerdir, ne var ki bu yasa her zaman insanlarca değiştirilmiş ve bozulmuştur. Bu değişiklikler ve bozukluklar yüzünden aynı din, çeşitli dinler gibi görünmüştür. Bunun son örnekleri *Mûsâ*'nın getirdiği *Yahudilik*'le *İsâ*'nın getirdiği *Hıristiyanlık*'tır. Tanrı tektir ve ilk peygamberden son peygamber Muhammet'e kadar çeşitli peygamberlerce bildirilen yasası şudur: 1. Tanrının birliğine ve peygamberine inanmak, 2. Tanrıya tapmak (namaz kılmak), 3. Oruç tutmak, 4. Varlıklıysa zekât vermek, 5. Varlıklıysa hacca gitmek... Görüldüğü gibi tanrılık yasanın ilk üç buyruğu bütün dinliler için, son iki buyruğu sadece varlıklı dinliler için zorunludur. Üçü koşulsuz ve ikisi koşullu bu *beş buyruk*'un tektanrı dininin (ve buna *inanma* anlamındaki Müslümanlığın) temel yasası olduğu peygamber Muhammet tarafından bir *hadîs*'inde bildirilmiştir. Birinci buyruk *kelime-i şehâdet* (tanıklık sözü)'le yerine getirilir. İkinci buyruk sabah, öğle, ikindi, akşam, yatsı vakitlerinde olmak üzere günde beş kez namaz kılmakla yerine getirilir. Gün doğarken, güneş tepedeyken ve gün batarken namaz kılınması yasaklanmıştır. Ayrıca cuma namazı, cenâze namazı gibi *farz-ı kifâye* (dinlilerin bir bölümü için zorunlu); bayram namazlarıyla teravih namazı gibi *sünnet* (peygamber tarafından kılındığı için uyulması, zorunlu olmamakla beraber, iyi olan) namazlar da vardır. Üçüncü buyruk Ramazan ayı (Arapların kullandığı Kamerî takvimin aylarından biridir) süresince oruç tutularak yerine getirilir. Oruç, gün doğuşundan gün batışına kadar hiçbir şey yiyip içmemek ve cinsel ilişkide bulunmamakla tutulur. Ayrıca adak oruçları gibi *vâcip* (zorunlu), Muharrem ayının 9, 10, 11. günlerinde tutulan oruçlar gibi *sünnet*, her kamerî ayın 14, 15, 16. günlerinde tutulan oruçlar gibi *müstehap* (peygamberin arasıra yapıp çoğunlukla yapmadığı tapım) olan oruçlar da vardır. Ramazan bayramının ilk günüyle Kurban bayramının dört gününde oruç tutmak kesin olarak yasaklanmıştır. Dördüncü buyruk sadece varlıklılar için zorunlu kılınan bir çeşit varlık vergisidir. *Zekât* adını taşıyan bu vergi, sahip olunan mal ve paranın temizliğini sağlamak için her yıl kırkta birinin sadaka olarak dağıtılmasını zorunlu kılar. 361 gram gümüşe eşit herhangi bir değere sahip olanlar varlıklı sayılırlar ve zekât vermekle yükümlüdürler. Beşinci buyruk, sadece varlıklılar için zorunlu kılınan bir gezi yükümlülüğüdür. Varlıklılar yaşamları süresince bir kez hacca gitmekle yükümlüdürler. Tanrının yasası altı inancı gerektirir ki *mümin* (inanlı dinli) olabilmek için bu altı öğeye inanmak zorunludur: 1. Tanrının varlığına ve birliğine, 2. Tanrının meleklerine, 3. Tanrının peygamberlerine, 4. Tanrının peygamberleriyle gönderdiği kitaplara, 5. Ahiret gününün varlığına, 6. Kazâ ve kaderin tanrıdan geldiğine inanmak... Bu beş koşul (İslâmın beş temel şartı) ve altı inanç (İslâmın altı itikat esası) yerine getirilmekle *dinli* (en son anlamıyla: *Müslüman)* olunur. Tektanrının temel yasasını yineleyen ve saptayan son kitabı, peygamber Muhammet aracılığıyla gönderdiği Kur'an'dır. Kur'an, üç kuralsal bölümden kurulmuştur: 1. *İnanç* (İtikat)'la ilgili hükümler, 2. *Tapım* (İbâdet)'la ilgili hükümler, 3. *Töre* (Ahlâk ve toplumsal düzen)'yle ilgili hükümler... Her dinli, yaşamı süresince bu hükümlere göre davranmak zorundadır. Yaşamdan ötesi de bu hükümlere göre gerçekleşecektir. *Bkz.* Muhammet, Müslüman, Peygamber, Tanrı, Kelime-i Şehâdet, Namaz, Oruç, Zekât, Hac, Melek, Ahret, Kazâ, Kader, Farz, Vâcip, Sünnet, Mubah, Müstehab, Haram, Mekruh, Helâl, Müfsid, Sahih, Abdest, Gusül, Teyemmüm, Kurban, Sadaka-i Fıtır, Kıble, Din, Hıristiyanlık, Yahudilik, Mezhep, Tarikat, Hadîs, Ehl-i Sünnet, Ehl-i Bid'at, İnan, İnanç, Kur'an, Günah, Sevâp.

Müstecib. *(İslâm)* Tasavvuf dilinde, tasavvuf tarikatlarına girme çağrısını yanıtlayan... Özellikle Bâtınîlerce kullanılmıştır. *Karşılık veren* anlamındaki Arapça *cevap* sözcüğünden türetilmiştir. *Cevap veren* demektir ki tarikata girmeyi kabul edenleri dile getirir. Kabul edildiği ce-

vabını alana da *müstecab* denir. *Bkz.* Tasavvuf, Bâtınîlik.

Müstedrike. *(İslâm)* Neccâriyye'den türeyen bir kol... Bir bölüm Neccârîler, öteki Neccârilerin bilmediklerini *idrâk* (anlayış) ettiklerini ileri sürdüklerinden bunlara *idrâk edenler* anlamında *Müstedrike* denmiştir. *Bkz.* Neccâriyye.

Müstehab. *(İslâm)* Peygamber Muhammet'in arasıra yapıp çoğunlukla yapmadığı tapım... Örneğin peygamber arasıra *kuşluk namazı* da kılarmış. Bundan ötürü İslâm terminolojisinde, zorunlu olmadığı halde yapılması *sevap* kazandıran işlem ve tapımlar bu deyimle nitelenir. Sözcük olarak *sevilen* ve *beğenilen* anlamındadır. *Sevgi* anlamındaki Arapça *hubb* sözcüğünden türetilmiştir. *Bkz.* Müslümanlık.

Müşebbihe. *(İslâm)* Tanrıyı insana benzeten mezheplerin genel adı... *Benzetmek* anlamındaki Arapça *teşbih* sözcüğünden türetilmiştir, dilimize *insanbiçimcilik* deyimiyle çevrilmiştir. Tanrıyı, yarattıklarına benzetenlerin tümü bu deyimle nitelenir. *Kur'an*'da mecazlı (benzetme yoluyla gerçek anlamından başka bir anlamda kullanılan) anlamlar içeren âyetlere de *müteşâbihât* denir. İlk Müslümanlar bu gibi âyetleri yorumlamaktan çekinirlermiş, yanlış anlam vermekten korkarlarmış. İşte *Müşebbihe* (Teşbih edenler, benzetenler) adıyla anılan anlayış bu çekinmeyi duymayanlardan meydana gelmiştir. Örneğin Kur'an'da "her şey gelip geçicidir, kalıcı olan sadece tanrının yüzüdür" sözü vardır (LV, 27). Benzeticiler bundan tanrının bir yüzü olduğu anlamını çıkarmışlardır. Müşebbihe mezhebi iki bölüme ayrılır: 1. Tanrının özünü (zâtını) insana benzetenler, 2. Tanrının niteliklerini (sıfâtını) insan niteliklerine benzetenler. Birinci bölüme giren kollar şunlardır: *Sebeiyye, Beyâniyye, Mugiriyye, Mansuriyye, Hattâbiyye, Hulûliyye, Hulmaniyye, Mukanniyye, Azâfira, Hişâmiyye, Yunûsiyye, İbrahimiyye, Habıtiyye, Kerrâmiyye, Müşebbihe* (Dâvud Cevâribî tarafından kurulan bu kol, genel adla anılır). İkinci bölüme giren mezhepler *Haşeviyye, Zurâriyye, Mûtezile*'dir. Mûtezile akımı gerçekte tanrıya hiçbir nitelik tanınmaması gerektiğini savunan bir akımdır, ne var ki tanrının *kelâm* ve *irâde*'sini *mahlûk* (yaratılmış) ve *hâdis* (sonradan olmuş) saydıklarından Sünnîlerce Müşebbihe'den sayılmışlardır. Sünnîlere göre Mûtezile, tanrının sözünü ve irâdesini sonradan meydana gelmiş saymakla insanların sözüne ve irâdesine benzetmiş olmaktadır. Sünnîler (tanrı ve peygamber sözlerinde hiçbir yorum tanımayanlar) Müşebbihe'nin her türlüsünü sapkınlık sayarlar. Tanrıyı cisimli sayan Mücessime mezhebi de Müşebbihe'nin özel bir türüdür. *Bkz.* Mücessime, Mûtezile, Müslümanlık, Ehl-i Sünnet, Ehl-i Bid'at.

Müşrik. *(İslâm)* Tanrıya ortak koşan, eşanlamda başka tanrılar da bulunduğunu kabul eden... *Ortak* anlamındaki Arapça *şirk* sözcüğünden türetilmiştir. *Çoktanrıcılık* anlamında *Müşriklik* de denir. İslâmlıktan sonra Mekke kentinin halkı Müslümanlar ve müşrikler olmak üzere ikiye ayrılmıştır. Çünkü Kâbe'de 360 put vardı ve Araplar bu putlara tapıyorlardı. Medine kentine göç (Hicret) bu müşriklerin Müslümanlara ettikleri eziyetler sonunda gerçekleşmiştir. Müslümanlar azlık, müşriklerse çok ve güçlüydüler. *Bkz.* Çoktanrıcılık, Put, Müslümanlık.

Müşteri Feleki. *(İslâm)* Bâtınîlere göre dördüncü akıl... Arapça *Aklu-r râbi* (dördüncü us) denir. *Felek* deyimi Arapça *gök* demektir. Deyim, *Müşteri yıldızının göğü* anlamındadır. Bâtınîler, özellikle Bâtınî bilgini Hamidettin Kirmânî, tanrının doğalaşmasını bu us evreleriyle açıklarlar. *Bkz.* Bâtınîlik.

Mütelâmiyye. *(İslâm)* Bayrâmî Melâmîlerin Nûrî Melâmîlere verdikleri ad... *Melâmîleşenler* anlamındadır ki yadsıma ve küçümsemeyi içerir. *Melâmiyye-i Nûriyye*'nin Nakşibendîlikten türemiş olduğunu dile getirmek için kullanılmıştır. *Bkz.* Melâmîlik.

Müteşâbihât. *(İslâm)* Kur'an'daki benzetmeli sözcükler taşıyan âyetler... Açık anlamlı sözcüklerle yazılmış âyetleri dile getiren *Muhkemât* (sağlamlaştırılmış, tahkim edilmiş) deyimi karşılığında kullanılır. *Muhkem* âyetlere karşı, *müteşâbih* âyetler çeşitli yorumlara elverişlidir. Nitekim "tanrının iki eli açıktır" (V, 64) âyetinden tanrının elleri olduğu, "gözlerimizin önünde oldu" (XXIII, 27) âyetinden tanrının gözleri olduğu anlamları çıkarılmıştır. Hurûfîlik dilinde *Müteşâbihât* deyimi, *Muhkemât* denilen on yedi harfin dışında kalan on bir harfi dile getirir. Yolcu olan Hurûfîler bu yüzden on bir rekât namaz kılarlar. *Bkz.* Müşebbihe, Hurûfîlik, Muhkemât.

Mütecerrid. *(İslâm)* Tasavvuf dilinde, dünyadan elini eteğini çeken... *Soyut* anlamına gelen Arapça *mücerred* sözcüğünden türemiştir. *Târik-i dünya* (Dünyayı bırakanlar, terk edenler)

deyimiyle aynı anlamdadır. Ne var ki ikinci deyim Hıristiyan ermişleri için kullanılır. *Bkz.* Tasavvuf, Ermiş.

Mütevâlî. *(İslâm)* Şiilere verilen ad... *Ali'yi sevenler* anlamındadır. *Bkz.* Alevîlik, Şiilik.

Mütevekkil. *(İslâm)* Her işini tanrıya bırakan... *Tanrıyı vekil kılıp kadere razı olma* anlamına gelen Arapça *tevekkül* deyiminden türemiştir. *Bkz.* Kader, Kazâ.

Mü'tezile. *Bkz.* Mûtezile.

Müzik Yarışması. *(Yunan)* Tanrılar ve insanlar arasında yapılan yarışma... Yunan çoktanrıcılığında *müzik* (Mûsikî) önemli bir öğedir. Özellikle onu tanrı *Apollon* simgeler. Yunan mitolojisinde iki müzik yarışmasının sözü edilmektedir, kimi anlatımlarda bu iki yarışma birbirine karıştırılmıştır. Bu yarışmalardan birincisi tanrı *Apollon*'la tanrı *Pan* arasındadır, hakemliğini de kral *Midas* yapmıştır. Midas birinciliği Pan'a verince Apollon öylesine kızmış ki onun anlayışsız kulaklarını eşek kulağına çevirmiş. İkinci yarışma gene tanrı Apollon'la müzikçi ozan *Marsyas* arasında yapılmıştır, bunun hakemi de Bozdağ-tanrı *Tmolos*'tur. Tanrı Apollon bu yarışmada da yenilir, o kadar kızar ki Marsyas'ın derisini yüzer. Müziğin sihirli ve büyüsel gücüne inanç, Yunan mitolojisinin başlıca öğelerinden biridir. Örneğin Thebai kentinin surları *Amphion*'un müziğiyle yerlerinden oynayıp hoplaya hoplaya birbirlerinin üstüne dizilen taşlarla yapılmıştır. *Bkz.* Apollon, Pan, Midas, Amphion, Orpheus.

Müz'ler. *Bkz.* Musa'lar.

Mygdon. *(Yunan)* Mitolojik Frigya kralı... *İlyada*'da adı geçer. *Amazon'lar*'ın saldırısına uğramış, kral *Priamos* tarafından kurtarılmış. *Bkz.* Priamos.

Mykenai. *(Yunan)* Birçok mitolojik öykülere sahne olan kent... *Perseus* tarafından kurulduğuna inanılan bu kent Yunanistan'ın Mora yarımadasındadır. *Agamemnon, Pelops, Atreus* bu kentte krallık etmişlerdir. Girit'in Minoen uygarlığının bir uzantısı sayılan bir uygarlık geliştiren bu kent pek çok mitolojik serüvenlere sahne olmuştur. Nitekim Yunanlıların ilk dinine de *Girit-Mykenai dini* denir. *Bkz.* Mykenai Dini.

Mykenai Dini. *(Yunan)* Yunan-öncesi din... *Girit-Mykenai dini* adı verilen bu din eskiçağ bilgini Hense-Leonard'a göre "hangi ırktan olduğu bilinmeyen ve Hint-Avrupa ırkından olmadığı kesin olan bir ulus"un dinidir. Hense-Leonard'a göre "Hint-Avrupalı Hellenler İ.Ö. II. binyıl içinde Balkan yarımadasının geniş sırtındaki ülkelerden göçüp geldiklerinde" merkezi Girit olan bu ulusun kültürü ve diniyle karşılaştılar, "başka bakımlardan da olduğu gibi dinde de, göçüp gelenler, kültürce üstün olan yerli halkın etkisi altında kalmışlardır" (Hense-Leonard, *Hellen-Lâtin Eskiçağ Bilgisi*, Suat Yakup Baydur çevirisi, İstanbul 1953, cilt II, s. 382 vd.). "Sağlam olarak bilinen bir şey varsa o da, göçüp gelen Hellen'lerin yerli halktan tanrılar, tapım yerleri ve tapımlar aldıklarıdır". Hense-Leonard'ın çok ilginç araştırmaları sonucuna göre "Hellen mythosları, Hellen-öncesi zamana işaret etmektedirler. Eski tanrılarla yeni tanrılar arasındaki çarpışmayı Zeus'le Olympos'lu tanrıların Kronos'la Titan'lara karşı yaptıkları dövüş yansıtmaktadır" (İbid, s. 382). "Girit yazısı çözülmedikçe Girit'lilerin dinini tanımak için sayıca çok olan anıtların yorumuyla yetinmek zorundayız. Böylece bu dinin elimizde metinsiz bir resimli kitabı var demektir" diyor Hense-Leonard. Bu resimli kitaba göre iyileştirici bir tanrıya tapıldığı, çift boynuzlu tanrılarla kuş kılığında ortaya çıkan tanrıların bulunduğu, çift yanlı balta ve istavroz gibi tapım araçlarının varlığı, tanrıların insana benzer biçimde geliştirildiği anlaşılmaktadır. "Sağlamca bilinen bir şey varsa o da iki hayvanı enselerinden ya da arka ayaklarından yakalamış olarak görülen doğanın büyük hanımı bir *Kadın-tanrı*'ya tapıldığıdır. Bununla beraber ayrı ayrı dişi tanrılarla mı yoksa tek bir büyük doğa tanrısının değişik biçimleriyle mi karşılaşıldığı kesin olarak anlaşılamıyor. *Daimon*'lar; aslan-insan, boğa-insan, su aygırı-insan gibi insan vücutlu ve hayvan başlı tanrılar görülüyor. İyice belirmiş bir ruh inancına dayanan ölü tapımı gerçekleşmiş. Ölülerin mezar odalarına gömülüşü bunu açıkça belirtiyor. Hellen tanrılarının kökeni olarak dağların ve hayvanların hanımı yeter sağlamlıkta tanınmıştır. Bu, Küçük Asya'nın Ulu-ana'sı *Kybele*'ye yakındır... Güç olan, bu dini incelerken, Yunan-öncesiyle Yunan malını birbirinden ayırmaktır. Tanrıçalardan *Athena*'nın Yunan-öncesinden geldiği kesindir... *Artemis*'in de Girit dininin büyük doğa-tanrısından geldiği ortaya konulmuştur" (İbid, s. 383-384). *Bkz.* Hellen Dini, Anadolu İnançları.

Mykene. *Bkz.* Mykenai.

Myrddhinn. *Bkz.* Merlin.

Myrina. *(Yunan)* Amazon'lar kraliçesi... *İlyada*'da *Myrrhine* de denir. Kimi anlatımlara göre Troas bölgesinin kralı *Teuker*'in kızıymış. Okyanus kıyılarındaki *Atlantis* ülkesine o saldırmış ve erkeklerin hepsini öldürmüş. Dişi *Atlant'lar* teslim olmuşlar. Kimi anlatımlara göre de *Smirna* (İzmir) kentini de o kurmuş. Ayrıca *Dardanos*'un karısı da *Myrina* adını taşıyor. *Bkz.* Amazon'lar, Dardanos.

Myrionymos. *(Yunan)* Çeşitli adlarla anılan tanrıları dile getirmek için kullanılan niteliksel ad.

Myrmeks. *(Yunan)* Karıncaya dönüştürülen kız... Sözcük anlamında da *karınca* demektir. Kendisine kızan tanrıça *Athena* tarafından karıncaya dönüştürülmüş. *Bkz.* Athena.

Myrmidon. *(Yunan)* Myrmidon'lara adını veren kahraman... *Zeus*'ün oğlu olduğunu iddia edermiş, oysa değilmiş. *Bkz.* Myrmidon'lar.

Myrmidon'lar. *(Yunan)* Karıncalardan yaratıldıklarına inanılan güney Tesalya halkı... Bir anlatıma göre tanrılar tanrısı *Zeus* onları karıncalardan yaratmış, eşdeyişle karıncaları insana dönüştürmüş. Bu yüzden çok çalışkanmışlar. *Peleus* ve oğlu *Akhilleus* tarafından yönetilmişler. Homeros'a göre bu insanlaştırma işlemi *Aiakos*'un ıssız adasında olmuş. Troia savaşında Akhilleus bunların komutasını dostu *Patroklos*'a vermiş. Lâtin ozanı Ovidius onları şöyle tanımlıyor: "Başlangıçlarına göre ad vererek onlara *Myrmidon'lar* diyorum. Çalışkan, işe dayanıklı, az ve hasaplı kazanan, kazandığını tutmasını bilen bir soy". *Bkz.* Myrmidon, Akhilleus, Aiakos, Patroklos.

Myrmikes. *Bkz.* Myrmeks.

Myrra. *Bkz.* Myrrha.

Myrrha. *(Yunan)* Kıbrıs kralı Kinyras'ın kızı... Babasına gönül vermesiyle ünlüdür. Bir anlatıma göre babasıyla yatmış, sonra da kaçıp ağaç biçimine dönüşmüş, kabuğu yarılıp içinden *Adonis* doğmuş. Kimi incelemeciler *İzmir* kentinin adını ondan aldığını ileri sürmüşlerdir. *Smirna* ya da *Zmyrna* adıyla anılan İzmir'de de *Kybele*'ye tapılırdı, *Attis* ya da *Athis*'in bir başka biçimi olan Adonis ana-tanrıçanın sevgilisidir, bu yüzden kente onun anasının adı verilmiş. *Bkz.* Kinyras, Adonis, Myrina, Mersin Ağacı.

Myrrhine. *Bkz.* Myrina.

Myrtilos. *(Yunan)* Oinomaos'un arabasının civatalarını gevşeterek Pelops'un yarışı kazanmasını sağlayan arabacı... *Pelops* onu denize attığı için lânet okumuş, *Pelops oğulları*'nın başına gelen belâlar bu yüzdenmiş. *Hermes*'in oğludur, *Oinomaos*'un da arabacısıdır. *Atreus* hânedânının kurucusu olan Pelops'un bu yarışı, *Olimpiyat* oyunlarının başlangıcıdır. Pelops bu yarışı kazanıp Mora kralının kızı *Hippodameia*'yla evlenerek Mora kralı olmuştur. *Peloponessos* (Mora yarımadası) adı da onun adından türemedir, *Pelops'un adası* demektir. Görüldüğü gibi *Myrtilos*'un hem yaptığı kalleşlik, hem de bedduası çok önemli. Bütün bir Yunanistan'ın tarihini etkiliyor. Cevat Şakir Kabaağaçlı *Anadolu Efsâneleri* adlı yapıtında (İstanbul 1974, s. 81) "*Myrtilos* adı, mersin ağacına çevrilen *Zmyrna*'nın bir bitki olunca aldığı adın aynısıdır. Bu nokta önemlidir" der. *Bkz.* Pelops, Atreus, Hippodameia, Oinomaos, Mersin Ağacı.

Myskelos. *(Yunan)* İtalya'daki Kroton kentinin mitolojik kurucusu... Antikçağlı düşünür Pitagoras, öğretisini bu kentte yaymıştı. *Bkz.* Pitagorasçılık.

Mysteria. *(Yunan)* Gizli tapım... Sır anlamına gelen *mysteria* Antikçağ Hellen'lerinin hemen bütün dinsel yaşamlarını adlandırır. Tapımlar daima gizli yapılır, dışarıya hiçbir bilgi sızdırılmazdı. *Eleusis, Demeter, Orphik, Kabirler, Kybele, İsis, Mithras* vb. *mysteria*'ları bu gizli tapımların en ünlüleridir. İncelemeci Kreglinger bu konuda şöyle der: "Mysteria'larda söz konusu olan, insanı tanrısal yetkinliğe yaklaştırmaktır. Tâ ki insan tanrıların yapıldıkları doğaüstü tözü kendine sindirebilsin ya da tanrısal sonsuzlukla kaynaşıp bunun içinde yok olabilsin. Bu eğilimin çağımızdaki adı da *mistisizm*'dir, yâni ruhun insanlığını aşıp tam anlamıyla tanrılığa yükselmesidir". Yunan *mysteria*'larının en önemlileri *Dionysos* ve *Demeter*'le ilgilidir. *Bkz.* Eleusis, Kabir'ler, Dionysos, Demeter, Kybele, Hellen Dini.

Mythos. *Bkz.* Mit.

N

Na. *(Anadolu)* Ana tanrıça Kybele'nin adlarından biri... *Bkz.* Kybele.

Nabot. *(Yahudi)* Malı elinden alındığı için İsrâil hanedânının yıkıldığına inanılan İsrâil'li... İsrâil kralı Ahab, üzüm bağını gasp etmek için onu öldürtmüş. Peygamber *İlya* da bu yüzden İsrâil hanedânının yıkılacağını bildirmiş.

Nabu. *(Bâbil)* Bilgelik-tanrı... Büyük tanrı *Marduk*'un oğludur. *Bkz.* Marduk.

Nâciyye. *(İslâm)* Nakşibendîliğin bir kolu... *Bkz.* Nakşibendiyye.

Nâfile Namazı. *(İslâm)* Fazladan kılınan namaz... Zorunlu olmadığı halde sadece sevâp kazanmak için kılınan namaz bu adla anılır. Arapça *yararsız* demektir. *Bkz.* Namaz.

Nâfile Orucu. *(İslâm)* Fazladan tutulan oruç... *Bkz.* Oruç, Nâfile Namazı.

Naga. *(Hint)* Gövdesinin üstü insan, altı yılan biçimli cin... *Nagi* ve *Nagini* de denir. Yeraltı sularında yaşadıklarına, bin tane olduklarına inanılır. *Bkz.* Cin.

Nagi. *Bkz.* Naga.

Nagini. *Bkz.* Naga.

Nagual. *(İlkel)* Meksika yerlilerinin bireysel toteme verdikleri ad... *Bkz.* Totem, Manitu, Okki.

Nagualizm. *(İlkel)* Bir insanla bir hayvan ya da doğal bir nesne arasında bulunduğuna inanılan büyüsel bağlantı... Özellikle Amerika yerlilerinin *totem* inancını dile getiren *Nagualizm* (Fr. Nagualisme) deyimi, Aztek'lerin dilinde *gizli* anlamına gelen *naualli* sözcüğünden türetilmiştir. İlkel, bireysel totem saydığı bir hayvan ya da nesneyle kader birliği içinde olduğuna inanır. Örneğin bireysel totemi olan hayvan ölürse kendisi de ölecektir. *Bkz.* Nagual, Totem,

Nahum. *(Yahudi)* On iki küçük Yahudi peygamberinden biri... Ninova'nın yıkılacağını önceden bildirmekle ünlüdür. Bu on iki peygamberin adları Yahudilerin kutsal kitabı olan *Tevrat*'ta sayılmıştır. *Bkz.* Yahudilik, Peygamber, Kehânet.

Naiades. *Bkz.* Naiad'lar.

Naiad'lar. *(Yunan)* Su perileri... *Nais'ler* ve *Naias'lar* da denir. Adları *yüzmek* anlamına gelen bir kökten türemiştir. Irmak ya da çeşmeleri koruyup gözettiklerine inanılır. Homeros'a göre *Zeus*'ün kızlarıdır. Kimi anlatımlara göre de *Siren'ler*'le *Satyr'ler*'in analarıdır. *Arethusa* ve *Salmakis* gibi adlandırılmış olanları da vardır. Dağ perileri *Oread'lar*, ağaç perileri *Dryad'lar* ve *Hamadryad'lar*'la birlikte *Naiad'lar* Yunan mitolojisinin en ilginç doğa cisimleşmeleridir. Bütün bu dişi periler ya da doğa tanrıçaları *Nympha'lar* genel adıyla anılırlar. *Bkz.* Nympha, Arethusa, Salmakis, Nereid'ler.

Naias. *Bkz.* Naiad'lar.

Naimisa. *(Hint)* Mahabharata'nın halkına anlatıldığı roman... *Bkz.* Mahabharata.

Naimiyye. *(İslâm)* Zeydiyye'nin bir kolu... Ayırıcı niteliği, halîfe *Osman*'la yandaşlarının *Ali*'ye karşı çıktıklarından ötürü kâfir olduklarını kabul etmesidir. Sünnîler bu inancı sapkınlık sayarlar. *Bkz.* Zeydiyye, Yakubiyye, Süleymâniyye.

Nais'ler. *Bkz.* Naiad'lar.

Nakib. *(İslâm)* Tasavvuf dilinde, şeyh yardımcısı ve vekili... *Şeyh*'le *Mürit* arasında bir rütbedir. Nakib'lik, Fütüvvet geleneğinden geçme bir çeşit kalfalıktır. *Bkz.* Şeyh, Mürit.

Nakisiyye. *(İslâm)* Mûtezile'nin bir kolu... *Bkz.* Mûtezile.

Naksos. *(Yunan)* Anadolu'dan gelen göçmenlerin kurduğu Naksos adasına adını veren kahraman... Kimi anlatımlarda *Endymion*'la *Selene*'nin, kimilerinde de *Apollon*'la *Akakallis*'in oğlu olduğu söylenir. Ada, Ege denizindedir. Kyklades takımadalarından biridir.

Nakşibendîlik. *Bkz.* Nakşibendiyye.

Nakşibendiyye. *(İslâm)* Sünnî tarikat... XIV. yüzyılda Buhârâ'lı Muhammet Bahaüddin Nakşibend tarafından kurulmuştur. Bütünüyle Sünnî (tanrı ve peygamber sözlerinin açık anlamlarına uyan) bir tarikattır. Aşırı tapım ve *gizli zikir* (Zikr-i hafî)'le tanrı gerçeklerine ulaşma amacını güder. Daha açık bir deyişle, bu tarikatta *zikir* (tanrı adını anma) içten ve sessizce yapılır. Geceleyin, tek başına, temiz giysiler içinde, başa ak bir örtü örtülerek, yüksek sesle olmaksızın belli sayıda "Allah" denir. Tarikata beş bin tespih çekmekle girilir. Her soluk alıp verişte sessizce "Allah" demeyi alışkanlık hâline getiren bu sessiz zikre *Yâdkerd* (tanrıyı yüre-

giyle anma) denir. Her soluk alıp verişte tanrıyı anma *Hûş der dem* deyimiyle dile getirilir. Her Nakşibendî sessizce zikrederken "Tanrım, dilediğim sensin ve senin hoşnutluğundur" (İlâhî ente maksûdî ve rızâke matlûbî) sözünün anlamını düşünmekle yükümlüdür, buna *Bâzkeşt* denir. Kalabalıkta bile yalnızmışçasına tanrıyla dolu bulunma yükümü de *Halvet der encümen* deyimiyle dile getirilir. Her Nakşibendî üç bilgiyle donanır: *Vukûf-u adedî* (Zikrin sayısını bilme), *Vukûf-u zamânî* (Her vakitte tanrıyla dolu olduğunu bilme), *Vukûf-u kalbî* (Zikrederken soluğunu kesip tanrıya bağlanmayı bilme). Nakşibendîliğin *Yeseviyye*'den esinlendiği söylenir. Nakşibendîlik, bir tasavvuf tarikatı olmaktan çok, aşırı sofuluktur. Kendisinden şu kollar türemiştir: *Hâlidiyye, Müceddidiyye, Ahrâriyye, Câmiyye, Nâciyye, Mazhariyye, Kâsâniyye, Murâdiyye.* Bununla beraber bu Sünnî tarikattan *Melâmiyye-i Nûriyye* gibi Bâtınî tarikatlar da çıkmıştır. *Bkz.* Yeseviyye.

Nakula. *(Hint)* Pandava'lardan Madri'nin ikizlerinden biri... İkizlerden ötekisi *Sahadeva*'dır. Işık tanrıları *Asvin'ler* tarafından büyütülen bu ikizler güzellikleriyle ünlüdürler. Bunlar *Pandava* (Pandu oğulları) ailesinin atası *Pandu*'nun, karısı *Madri*'den olma çocuklarıdır. Pandu'nun asıl kahraman çocukları öteki karısı *Kunti*'den doğanlardır. *Bkz.* Kunti, Pandava, Pandu, Mahabharata, Bharata'lar.

Nala. *(Hint)* Kumarbaz kral... *Nala ve Damayanti Efsânesi* Hint mitolojisinin en renkli öykülerinden biridir. Usta binicilik ve dövüşkenlik gibi yetenekleri olan genç kral *Nala* bir gün göl kıyısında bir kuğu yakalar. Kuğu dile gelip ona eğer kendisini bırakırsa ülkenin öbür ucunda bulunan güzel prenses *Damayanti*'ye gidip aşk türküleri yakacağını söyler, böylelikle güzel prensesi genç krala âşık etmeyi vaadeder. Sözünü de tutar. Güzel prensesin babası Vidharbha kralı *Bhima,* kızını evlendirmek için komşu ülkelerin bütün krallarını sarayına çağırmıştır. Amacı, kızının bir seçim yapmasını sağlamaktır. Ne var ki güzelliğiyle ünlü Damayanti'ye tanrılar da göz koymuşlardır. Başta tanrı *Varuna, Agni* ve *Yama* olmak üzere toplantıya birçok tanrılar da katılmıştır. Kuğu kuşunun etkisi altında bulunan güzel prenses yüzünü görmediği Nala'ya âşıktır, seçimi çoktan yapmış olduğunu babasına söyler. Tanrılar bunu öğrenirler, her biri bir Nala olur, toplantı günü prensesin karşısında beş Nala belirir. Ne var ki genç prenses güzelliği ölçüsünde akıllıdır da. Karşısındaki Nala'lardan gölgesi yere düşeni seçmesini bilir (Tanrıların gölgeleri yoktur). Genç kralla sevgilisi böylelikle birbirlerine kavuşurlar. Bu duruma içerleyen tanrılar, bir ölümlünün kendilerine yeğlenmesini bağışlamazlar ve Nala'yı kumara iterler. Nala bütün varını yoğunu zar oyununda yitirir ve genç karısıyla birlikte bir ormana sığınmak zorunda kalır. Güzel prenses kocasını çok sevmekte, suçlamamaktadır. Ama onun bu büyük aşkı genç krala büsbütün acı vermektedir. Vicdân azâbından gözüne uyku girmez, ağzına lokma koymaz. Kendisi ortadan çekilirse karısının baba ocağına dönüp mutlu olacağını düşünür ve bir gece ormandan kaçar. Nitekim kral *Bhima* kızıyla dâmâdını aratmak için ülkenin dört yanına adamlarını göndermiştir. Adamlar, ağlayan Damayanti'yi bulup babasının sarayına götürürler. Zavallı Nala da acısını hafifletmek için serüvenden serüvene atılmaktadır. Sonunda Ayodhya ülkesinin kralı *Rituparna*'nın arabacısı olur. Bu sırada Damayanti ülkenin her yanına adamlar çıkararak kocasını aratmaya başlamıştır. Adamlar, görecekleri her kişiye: "Ey kumarbaz, karını neden terk ettin?" diye soracaklar ve alacakları karşılığa göre onun Nala olup olmadığını anlayacaklardır. Nitekim bu adamlardan biri Ayodhya ülkesindeki kral arabacısının o olduğunu sezer ve Damayanti'ye haber verir. Genç kadın kocasını elde etmek için şöyle bir hiyle düşünür: Yeniden evlenmeye karar verdiğini, içlerinden birini seçmek için Hindistan'ın bütün krallarını dâvet etmesini babasına söyler. Kral *Rituparna*'nın da bu çağrıya koşacağını, Ayodhya ülkesinden Vidharbha ülkesine belli süre içinde ancak Nala kadar usta bir binicinin araba sürebileceğini ve bundan ötürü de kralın ancak onunla birlikte gelebileceğini düşünmektedir. Nitekim olaylar düşündüğü gibi gerçekleşir. Kral Rituparna arabacısı Nala'nın sürdüğü arabayla çağrıya son dakikada yetişir. Kocasını bulan Damayanti ona ve efendisi olan krala hiylesini anlatır. Kral Rituparna bu aşk öyküsünden çok duygulanır ve arabacısı Nala'ya araba sürmekteki hünerini kendisine öğrettiği takdirde zar atma hünerini öğreteceğini söyler. Zar atmanın inceliklerini böylece öğrenen Nala yeni bir kumarla krallık ülkesini kazanır ve karısıyla birlikte mutlu bir ömür sürer.

Namatuna. *(İlkel)* Kadını gebe bırakmak için ataların attığına inanılan kutsal taş... Strehlow, Spencer, Gillen vb. gibi birçok incelemecilerin saptadığına göre kimi ilkellerde gebelik olgusu, cinsel ilişkiye bağlanmaz. Kadını ataların gebe

bıraktığına inanılır. Atalar mezarlarının bulunduğu yerlerden geçen kadına ataların bir *namatuna* attığı, kadının da bu yüzden gebe kalıp çocuk doğurduğu sanılır. Böylelikle doğum, atanın *yeniden cisimlenmesi* (*Fr.* Réincarnation) olmaktadır. Ne var ki gebe kadın çocuğunu doğuramadan ölürse o atanın da onunla birlikte öldüğüne, artık bir daha hiçbir insanın bedenine giremeyeceğine de inanılmaktadır. Namatuna bir çeşit *şuringa*'dır. *Bkz.* Şuringa, Ratapa, Nanja, Ngarra.

Namataru. *(Sümer)* Yeraltı ülkesi tanrıçası Ereskigal'in habercisi... Tanrıça *Ereskigal*, tanrıların şölenine temsilci olarak onu gönderir. Temsilcisini bütün tanrılar ayağa kalkıp selâmladıkları halde sadece tanrı *Nergal* selâmlamaz. Nergal'in cehennem krallığı bu olayla başlar. *Bkz.* Nergal, Ereskigal, Arallu.

Namaz. *(İslâm)* Dua ederek yere kapanmayla gerçekleştirilen tapım... Müslümanlığa özgü bir tapım biçimidir. İslâm dininin beş temel koşulundan biridir. Her Müslüman sabah, öğle, ikindi, akşam ve yatsı vakitlerinde olmak üzere günde beş kez namaz kılmakla yükümlüdür. Beş vakit namaz, peygamber *Muhammet* miraçtayken *farz* olunmuştur. Namazda okunacak dualar ve *rekât* (yüzüstü yere kapanma) sayısı bellidir. *Farz* (yapılması zorunlu olan) namazlar sabah iki, öğle dört, ikindi dört, akşam üç, yatsı dört olmak üzere toplamı 17 rekâttır. Müslümanlar *sünnet* (peygamber yaptığı için uyulması gerekli sayılan) olarak da sabah iki, öğle altı, ikindi dört, akşam iki, yatsı dokuz rekât ekleyerek sabah dört, öğle on, ikindi sekiz, akşam beş ve yatsı on üç rekât olmak üzere kırk rekât namaz kılarlar. Cuma namazı, bayram namazı, cenâze namazı gibi namazlar da vardır. Bunları kadınlar kılmaz, erkekler kılar. Cuma ve bayram namazları ikişer rekâttır. Ramazan ayı geceleri yatsı namazından sonra kılınan yirmi rekâtlık namaza da *teravih* namazı denir. Bu namaz peygamber Muhammet zamanında yoktu, Halife Ömer zamanında kılınmaya başlandı. Namazın birçok kuralları ve koşulları vardır. İlkin namaza başlamadan önce *abdest* alınması gerekir. Namaz kılarken *kıble* adı verilen Kâbe yönüne yönelme zorunludur. Gün doğarken, güneş tam tepedeyken ve gün batarken namaz kılınması yasaktır. Namazı hiçbir engel bulunmadan sonraya bırakmak, eşdeyişle vaktinde kılmamak günahtır. Namaz kılmaya engel bir durum çıktığında namaz sonraya bırakılabilir, buna *kazâ etmek* denir. Kazâ namazları için belli bir vakit yoksa da kazâ ettikten sonra ilk kılınacak namazdan önce kazâ namazının kılınması gereklidir. Yatsı namazından sonra üç rekât *vitir* namazıyla bayram namazları *vâcip* (yapılmasındaki zorunluk farz kadar kesin olmamakla beraber her halde yapılması gerekli)'tir. *Farz, vâcip* ve *sünnet* olan namazlar dışında kılınan namazlara *nâfile* (hiçbir yükümlülük bulunmadığı halde sevâp için yapılan) denir. Namaz kılmaya başlamadan önce kılınacak namazın hangi namaz olduğunu bilmek ve bu namaza *niyet* etmek şarttır, örneğin "Allah rızâsı için bugünkü sabah namazının sünnetini kılmaya niyet ediyorum" denir. Niyetin dille söylenmesi de *sünnet* sayılmıştır. Niyet ettikten sonra eller kulak memelerine kadar kaldırılarak "tanrı büyüktür" (*Ar.* Allah-ü ekber) denir. Sonra sağ elin bileği tutularak eller göbeğin altına konur. Kadınlar ellerini omuzlarına kadar kaldırarak göğüslerine koyarlar. Bu davranıştan sonra "Sübhâneke Allahümme ve bihamdike ve tebâreke'smük ve teâlâ ceddük ve lâ ilâhe gayrük" (Tanrım, seni noksan niteliklerden ve sana lâyık olmayanlardan ayırırım. Senin temiz adın belli ve sonsuzdur. Büyüklüğün yücedir ve senden başka tapacak yoktur) duası okunur ve *besmele* çekilerek *fâtiha* okunur, sonunda da *âmin* denir. Daha sonra bir *sûre* ya da üç kısa *âyet* ya da bir uzun âyet okunur. Bundan sonra yeniden "tanrı büyüktür" diyerek eğilinir (rükû). Eğilme sırasında eller yanlara salıverilir, sonra ellerle dizkapakları tutularak sırt ve bel düzleştirilir. Eğilme durumunda üç kez "Sübhâne Rabbi-yel azîm" denir. Sonra "Semi Allah-u limen hamideh" diyerek baş kaldırılır, "Rabbenâ lek' el hamd" ve "Allah-u ekber" diyerek yere kapanılır (secde). Yere kapanırken önce dizlerin, sonra ellerin yere yapıştırılması ve başın eller arasına alınarak alnın ve burnun yere dokundurulması gereklidir. Karnın içeri çekilip kolların yere yapıştırılmaması lâzımdır. Bu durumda da üç kez "Sübhâne Rabbi-yel âlâ" denir, sonra "Allah-u ekber" diyerek baş kaldırılıp bir kez "Sübhân-Allah" diyecek kadar oturduktan sonra yeniden "Allah-u ekber" diyerek secdeye kapanılır ve üç kez daha "Sübhâne Rabbi-yel âlâ" denir. Bundan sonra "Allah-u ekber" diyerek ayağa kalkılır ve ikinci rekâta başlanır. Namazın sonunda ilkin başı sağa ve sonra sola çevirip birer kez "Es-selâmü aleyküm ve rahmetullah" denir ve namaz böylece bitirilir. *Bkz.* Müslümanlık, Abdest, Kıble, Gusül, Teyemmüm, Miraç, Farz, Vâcip, Sünnet.

Namni. *(Hurri)* Dağ-tanrı... Anadolu'nun en eski kavimlerinden Hurri'lerce tapılan bir tanrıdır. Hitit'lerce de tapılmıştır. Tanrı *Hazzi*'nin – ki o da bir dağ tanrısıdır – kardeşidir. İki kardeş tanrı yüksek dağları ve tepeleri yönetirlermiş. Boğazköy kazılarında büyük tanrı *Teşup*'u taşıyan bir heykeli bulunmuştur. *Bkz.* Anadolu İnançları.

Namo. *(Fransız)* Bavyera dükası... *Şarlman Destanları*'nda önemli rol oynar. *Şarlman*'a yardım eder ve onun buyruğuna büyük bir ordu verir. Şarlman imparator olduktan sonra da onun danışmanı olur, onun şövalyeleri arasına katılır. Ünlü şövalye *Roland*'ın saraya alınmasını da o sağlar. *Bkz.* Şarlman, Roland.

Namtar. *(Sümer)* Kader... İnsan biçiminde tasarlanmıştır. Bâbil mitolojisinde önemli bir rol oynar. *Bkz.* Kader.

Nan. *Bkz.* Nannar.

Nana. *(Sümer)* Ana-tanrıça Kybele'nin adlarından biri... *Nina* ve *İnnina* da denir. Akad'lar kendi dillerine onu aynı anlamda *İştar* sözcüğüyle çevirmişlerdir. *Ana* ve *Anna* sözcükleri de bu kökten türemedir. Mezopotamya mitolojisinde *Nane* adıyla tanrı *Enzu*'nun ve kimi yerde de tanrı *An*'ın kızı olarak gösterilir, aşk ve savaş tanrıçası sayılır. İ.Ö. VI. yüzyılda Bâbil'de *Annumitu* adıyla anılmıştır. *Bkz.* Kybele, İştar.

Nana. *(Yunan)* Sakarya ırmağının kızı... Su perisidir. *Sanagarios* (Sakarya) adlı ırmak-tanrının kızıdır. *Agdistis-Attis* (Gerçekte: *Kybele -Adonis*) efsânesinde adı geçer. *Attis*'in bir çeşit anasıdır. Nehirde yıkanırken bâdem ağacının dalları üstüne eğilmiş, o da bir bâdem koparark göğsüne tutmuş, bâdemin aklığıyla göğsünün aklığını kıyaslamak istemiş anlaşılan. Derken aklar birbirine karışmış ve genç peri gebe kalmış, bir süre sonra da bâdemden gebe kaldığı Attis'i doğurmuş. *Bkz.* Attis, Agdistis, Sangarios, Kybele, Adonis.

Nanak'çılık. *(Hint)* Brahmanizm'le Müslümanlık karışımı Hint dini... *Sikhi dini* ve *Şıh'ların dini* de denir. Sanskritçe *sishya* sözcüğü *mürit* anlamındadır. Bundan ötürü Nanak'a bağlananlara *Sih'ler* denmektedir ki *Nanak'ın çömezleri* anlamını dile getirir. Hindistan'da XV. yüzyılda Nanak Dev adında biri tarafından kurulmuştur. Nanak'ın ölümünden sonra *guru* (halife)'su Angad tarafından sürdürüldü. *Bkz.* Sikhi Dini.

Nanala. *(İlkel)* Amerika ilkellerinden Kwakiut'ların dilinde, mana... *Bkz.* Mana.

Nanda. *(Hint)* İyi yürekli çoban... *Nanda* ve *Yasoda* Hint mitolojisinde iyi yürekli karı kocadırlar, kırlarda yaşar ve çobanlıkla geçinirler. Kıyıcı kral *Kansa,* kendisinin yerine geçecekleri korkusuyla kız kardeşi *Devaki*'nin doğan çocuklarını öldürmeye başlayınca tanrı *Vişnu* yedinci çocuğu anasının karnından alıp bu karı kocaya vermiş. Bu çocuk ünlü *Balarama*'dır. Sekizinci çocuk olarak da bizzat tanrı Vişnu doğmuş ve doğar doğmaz dillenerek kendisinin Nanda'yla Yasoda'nın o sırada doğan kız çocuğuyla değiştirilmesini istemiş. Kral Kansa kız çocukları öldürmediğinden böylelikle ölümden kurtulmuş. Bu çoban karı kocanın yanında büyüyen Vişnu bu kez *Krişna*'nın kişiliğinde meydana çıkmış. *Bkz.* Krişna, Vişnu, Balarama, Kansa, Devaki, Vasudeva.

Nandi. *(Hint)* Tanrı Siva'nın bindiği ak boğa... Bu boğanın dört ayaklı bütün hayvanların koruyucusu olduğuna inanılır. *Bkz.* Siva.

Nane. *Bkz.* Nana.

Nanja. *(İlkel)* Ataların bedeni olduğuna inanılan ağaç ya da kaya... *Ngarra* da derler. İlkeller *Alşeringa* çağlarında atalarının toprağa daldığı yerlerde bulunan ağaç ve kayaların atalarının bedeni olduğuna inanırlar. *Bkz.* Ratapa, Namatuna, Alşeringa.

Nanna. *(İskandinav)* Tanrı Baldr'ın karısı... Kocasının ölümüne dayanamayıp ölmesiyle ünlüdür. *Forsete*'nin de anasıdır. *Bkz.* Balder, Nannar.

Nannar. *(Sümer)* Ay-tanrı... Tanrı *Sin*'in ikinci bir adıdır. *Nanna* ve *Enzu* da denir. Hitit'ler de ona *Kaşku* ve *Selardis* adını vermişlerdir. *Bkz.* Sin.

Nannakos. *(Yunan)* Mitolojik Frigya kralı... Üç yüz yıl yaşadığına, ölümünden sonra tüm halkının öleceğine inanılmıştır. Nitekim o öldükten sonra *tûfan* olmuş ve *Deukalion*'dan başka kimse kurtulamamış. *Bkz.* Tûfan, Deukalion.

Nanni. *Bkz.* Namni.

Nanşe. *Bkz.* Nina.

Narasimha. *Bkz.* Naraşima.

Naraşima. *(Hint)* Tanrı Vişnu'nun yarı aslan ve yarı insan biçiminde cisimleşmesinin adı... *Aslan insan* demektir, Sanskritçe *Narasimha* da denir. Tanrı *Vişnu*'nun çeşitli *avatar*'ların-

dan biridir. Bu kez tanrılığını yadsıyan şeytan *Hiranya*'ya kızmış, onunla savaşmak için bu biçimde cisimleşmiş. *Bkz.* Vişnu, Avatar.

Narayana. *(Hint)* Sularda yüzen-tanrı... Daha sonra tanrı *Vişnu*'yla bir tutulmuştur. Kaos okyanusunun sularında görünürmüş. *Bkz.* Vişnu.

Narih. *Bkz.* Narik.

Narik. *(Hitit)* Fırtına tanrısı Zas Hazuna'nın yardımcısı... *Narih* ve *Nerik* de denir. Hitit'lere göre tanrıça *Hepat*'ın kocasıdır. Oysa Hurri'lerde Hepat baştanrıçadır ve *Teşup*'un karısıdır. *Bkz.* Zas Hazuna, Teşup.

Narkisos. *Bkz.* Narkissos.

Narkissos. *(Yunan)* Suda gördüğü kendi güzelliğine âşık olan erkek... Kendisine erişemeyeceğini anlayınca sararıp solmuş, ölünce *Nergis* çiçeğine dönüştürülmüş. Su perisi *Ekho* (Yankı) ona âşıkmış, ama onun kendinden başka kimseyi görecek gözü yokmuş. Latin ozanı Ovidius'un şiirsel anlatımına göre bir gün peşinden birilerinin dolaştığını sezinlemiş ve "Orada kim var?" diye bağırmış. Peri kızı Ekho hemen yankılamış bu sözü: "Var". Sonra da ormandan çıkarak onun yanına gelmek istemiş. Ne var ki mağrur *Narkissos* beğenmemiş onu ve "Ölmek yeğdir olacaksa senin her şeyim!" diye bağırmış. Ekho beğenilmediğini anlayarak üzgün bir sesle bu sözü de yankılamış: "Senin her şeyim!" *Bkz.* Ekho.

Narsis. *Bkz.* Narkissos.

Narteks. *(Yunan)* Prometheus'un tanrıların ateşini çalmak için kullandığı dal... *Narteks* Anadolu'da yetişen zambakgillerden bir bitkidir. *Prometheus* ondan kopardığı bir dalı tutuşturarak ya da Narteks sazının içinde taşıyarak ateşi insanlara getirmiş. *Bkz.* Prometheus.

Nâsıbiyye. *(İslâm)* Hâricîlere verilen ad... *Bkz.* Hâricîlik.

Nâsırıyye. *(İslâm)* İsmâilîliğin bir kolu... İsmâilîliğin büyük bilginlerinden Nâsır Hüsrev'e uyanlar bu adla anılmıştır. Ayrıca Şâzilîliğin de aynı adı taşıyan bir kolu vardır. *Bkz.* İsmâilîlik, Şâziliyye.

Nasip. *(İslâm)* Tanrının bir insana bağışladığı şey... Tasavvuf dilinde *nasip almak* tarikata girmeyi ve *nasip vermek* tarikata almayı dile getirir.

Nasrânî. *(İslâm)* Hıristiyan... *İsâ*'nın doğduğu *Nâsıra* köyünün adından türetilmiştir. *Hıristiyanlık* anlamında da *Nasrâniyet* denir. Müslüman yönetimindeki Hıristiyan halka Müslümanlarca *Nasârâ* denirdi, *Nasrânî* deyiminin çoğuludur.

Nass. *(İslâm)* Kur'an ve hadislerdeki kesin yargı... Fransızca *dogme* anlamını dile getirir, dilimize *inak* deyimiyle çevrilmiştir. Tartışmasız ve yorumsuz kabul edilmesi gereken yargılardır. Çoğulu *nusûs*'tur. Sözcük anlamında da Arapça *kesinlik* demektir. *İnakçılık* deyimiyle dilimize çevrilen Fransızca *dogmatisme* deyimi de Arapça *Nassiyye* deyimiyle karşılanır. Usavurmaya karşı dayanıksız olan tanrıbilim alanı *nass*'larla doludur. Hıristiyan ortaçağ yüzyılları boyunca nass'larla biçimlenmiştir. O çağda sadece *kutsal kitap* sözleri değil, Aristoteles ve Platon gibi düşünürlerin sözleri de nass'laştırılmıştı, tartışmasız ve yorumsuz kabul edilmeleri zorunluydu.

Nasturîlik. *(Hıristiyan)* İstanbul patriği Nestorius'ün düşüncelerinden oluşan Hıristiyan mezhebi... *Nasturiyye* ve *Nesturîlik* de denir. V. yüzyılda kurulmuştur. Nestorius, *İsâ*'nın tanrısal nitelikleri olduğunu ama tanrı olmadığını, *Meryem*'in de *tanrı anası* (Yu. Theotekos) değil, bir insan anası olduğunu ileri sürmüştür. Nestorius'e göre insan nitelikleriyle tanrı nitelikleri aynı özde birleşemez, bundan ötürü İsâ'nın tek bedende iki kişilikli olduğunu kabul etmek gerekir. Bir bakıma Hıristiyanlık açısından İsâ'yı insan saymak zorunluğu da vardır. Çünkü o, bütün insanlar için, tanrı yanıyla değil, insan yanıyla acı çekmiştir. Nestorius'ün bu düşünceleri sofu Hıristiyanlarca sapkınlık sayılmıştır. Özel kiliseler kuran ve *Mar Şimun* adını verdikleri bir patrikliğe bağlanan Nesturîler günümüze kadar süregelmişlerdir. *Bkz.* İsâ, Hıristiyanlık.

Nasuhiyye. *(İslâm)* Halvetîliğin bir kolu... XVIII. yüzyılda İstanbul'da Halvetî şeyhi Mehmet Nasuhi tarafından kurulmuştur. Mehmet Nasuhi Halvetîliğin Karabaşiyye kolundandı, ayrıca Mevlevîliğe de eğilimliydi. Kurduğu kol Sünnî anlayıştadır. *Bkz.* Halvetiyye.

Nasuki. *(Hint)* Tanrısal yılan... Hint mitolojisine göre tanrı *Siva*'yla yağmur tanrısı *İndra* kavga etmişler. Siva ötekini lânetlemiş. O da yağmur yağdıramaz olmuş. Kuraklık ve kıtlıktan insanlarla hayvanlar azalmaya başlamışlar. Bunu gören tanrı *Vişnu* yeryüzüne inerek bu duruma bir çâre aramış. *Nasuki*'yi bir dağın çevresine ip gibi sarıp dağı denize daldırmış, topaç gibi çevirerek suları köpürtmeye başlamış. Dağın sivri ucu dünyanın dibini delmesin diye de

kaplumbağa kılığına girip koca kabuğunu dağın sivrisine dayamış. Karalara sıçrayan deniz köpüğü dünyayı yeniden berekete kavuşturmuş. *Kaplumbağa-Vişnu* avatarasının nedeni buymuş. *Bkz.* Vişnu, Avatar.

Natan. *(Yahudi)* Yahudi peygamberi... *Nathan* biçiminde de yazılıyor. Kral *Dâvûd* çağında yaşamış ve onun suçlarını yüzüne karşı söylemekten çekinmezmiş. *Bkz.* Yahudilik.

Nataraca. *(Hint)* Dans ettiğinden ötürü tanrı Siva'ya verilen ad... Sanskritçe *dans kralı* demektir. *Siva* bu dansıyla dünyayı bir yandan yaratırken bir yandan da yıkarmış. *Bkz.* Siva.

Nathan. *Bkz.* Natan.

Nâtık. *(İslâm)* Tasavvuf dilinde, tanrının insanda dile gelmesi... *Konuşan* demektir, konuşma anlamına gelen Arapça *nutk* sözcüğünden türetilmiştir. Tasavvuf dilinde *insan*'a *konuşan tanrı* anlamında *Kelâm-ul-lah-ı nâtık* denir. Bâtınîlerde *nâtık* (söyleyen) peygamber, *sâmit* (susan) imamdır. Çünkü peygamberin sözlerindeki gerçek anlamları bilen odur. *Bkz.* İmam, Vahdet-i Vücut.

Natürizm. *(Genel)* Doğaya tapma... *Doğacılık* (*Ar.* Tab'aniyye) deyimiyle dilimize çevrilen *Natürizm* (*Fr.* Naturisme) aslında felsefesel bir anlayıştır. Bu anlamda da kullanılmaktadır, tanrıbilim terminolojisinde *kamutanrıcılık* (*Ar.* Vücudiyye, *Fr.* Panthéisme) da bir *natürizm*'dir. *Bkz.* Kamutanrıcılık.

Nauplio. *Bkz.* Nauplios.

Nauplios. *(Yunan)* Poseidon'la Amymone'nin oğlu... Eğriboz adasının kralıymış, oğlu *Palamedes*'in öcünü almak için kayalıklarda ateş yaktırarak Yunan donanmasını kayalara çarptırıp parçalatmış. Kimi anlatımlarda Yunan donanmasını parçalatan ve Palamedes'in babası olan *Nauplios, Poseidon* oğlu Nauplios'un torunudur. *Bkz.* Palamedes.

Nausika. *Bkz.* Nausikaa.

Nausikaa. *(Yunan)* Phaiak'ların kralı Alkinoos'un kızı... *Odysseus*'u kıyıda çıplak görerek âşık olur, içinden onunla evlenmeyi geçirir. Oysa Odysseus fırtına nedeniyle Phaiak'ların adasına düşmüştür ve amacı bir an önce yurduna dönüp karısına kavuşmaktır. Genç ve erdemli *Nausikaa* aşkını belli etmez ve hayâl kırıklığı içinde sessizce adasında kalır. *Bkz.* Odysseus.

Nausithoos. *(Yunan)* Yunan mitolojisinde birçok kişinin adı... Biri *Poseidon*'un oğlu ve Phaiak'ların ilk kralıdır. İkincisi *Theseus*'u Girit adasına götüren geminin dümencisidir. Üçüncüsü *Odysseus*'un oğludur.

Nautes. *(Roma)* Nautia'lıların mitolojik atası... Efsâneye göre Troia'lı bir din adamıymış. *Aineias*'la birlikte İtalya'ya gitmiş. *Bkz.* Aineias.

Nâvâsıb. *(İslâm)* Hâricîlere Müslümanlarca verilen adlardan biri... *Bkz.* Hâricîlik.

Nâvûşiyye. *(İslâm)* İmâmîliğin bir kolu... Ayrıcı niteliği, imam Câfer-üs-Sadık'ın ölmediğine inanmaktır. Onlara göre Câfer, *hayy-i lâyemût* (ölümsüz sağ)'tur. Bu kol İmâmîlerinden kimileri onu zaman zaman görüp konuştuklarını da ileri sürmüşlerdir. *Bkz.* İmam, İmâmiyye.

Nazar. *(Genel)* Bakışla yapılan kötülük... İlkellerden en gelişmiş toplumlara kadar yayılmış bir inançtır. Dilimizde *göz değmesi* ve *göze gelme* deyimleriyle de dile getirilen *nazar*'a Yunanlılar *matisma*, Araplar *isâbet-i ayn*, Fransızlar *mauvais oeil*, Almanlar *Böser Blick*, İngilizler *Evil eye* derler. Haset ve kıskançlıkla beğenmeden doğduğuna inanılır. Kimi gözlerde hasta edici ve öldürücü bir gücün bulunduğu inancına dayanır. İnsan, hayvan, mal, eşya vb. gibi her şey *nazar* konusu olabilir ve kötü bakıştan zarar görebilir. Eski Mısır, Bâbil, Mezopotamya, Yunan, Roma'dan günümüz toplumlarına kadar çeşitli ülkelerde nazardan korunmak için çeşitli *nazarlık*'lar kullanılmıştır. Nazardan zarar görenleri nazarın kötü etkisinden arındırmak için de çeşitli büyüsel işlemler yapılmıştır. Ülkemizde *kurşun dökmek* bu işlemlerin en yaygın olanlarından biridir. *Bkz.* Nazar Boncuğu, Nazarlık, Nazar Takımı, Kurşun Dökme.

Nazar. *(İslâm)* İnsan gözünde tanrının baktığı inancı... İslâm tasavvufunda *nazar*, varlıkbirliği inancına dayanan bir tanrı bakışıdır. Özellikle Mevleviler, Hamzavîler, Melâmîler *bakış*'la tanrısal gerçeğe ulaşılacağına inanırlar. Bu bakış, hem bir dışabakışı, hem de bir içebakışı dile getirir. Bu yüzden mürit şeyhinin ve şeyh müridinin gözlerine baktığı gibi *murakabe*'ye dalma yoluyla bu bakış içe de çevrilir. *Bkz.* Tasavvuf, Vahdet-i Vücut.

Nazar Ber Kadem. *(İslâm)* Nakşibendî tarikatının on bir temel ilkesinden biri... Düşüncenin tanrıdan başka bir şeye yönelmemesi için çevreye bakmamayı dile getirir. *Bkz.* Nakşibendiyye.

Nazar Boncuğu. *(Genel)* Nazardan korunmak için taşınan göz biçiminde boncuk... Ge-

nellikle mavi renklidir, bu rengin nazardan koruyacağına inanılır. Eski Mısır'da da *Horus gözü* ve *Osiris gözü* denilen göz biçiminde muskalar kullanılırdı. *Bkz.* Nazar, Muska, Nazarlık, Nazar Takımı.

Nazarenyen'ler. *Bkz.* Mandeizm.

Nazar-ı Hakkanî. *(İslâm)* Hamzavî tarikatının kendinden geçip tanrıyla birleşme yöntemi... Şeyhin bakışıyla *vecd* ve *cezbe*'ye kapılıp tanrılık sırlara ulaşmayı dile getiren bu terim, bir çeşit *hipnotizma*'yı adlandırır. *Bkz.* Hamzavîler, Hipnotizma.

Nazarlık. *(Genel)* Nazardan korunmak için takılan muska... Göz, yürek, nal vb. biçimlerinde yapılan *nazarlık*'lar temelde *muska* niteliğindedir. Kolye olarak boyna takıldığı gibi giysilere de iğnelenir. *Nazarlık* olarak çeşitli nesnelerin kullanıldığı saptanmıştır: Boncuk, at nalı, sarmısak, yumurta kabuğu, kuru diken, çocuk pabucu, Maşallah ve Yâ Hâfız gibi yazılar, akik, kurt dişi, tosbağa gözeği, deniz kabukları, mercan, çöreotu, çakıl taşları, hurma çekirdeği vb. bu çeşitli nesneler arasındadır. Takım hâlinde hazırlanmış nazarlıklar da vardır. *Bkz.* Nazar Takımı, Nazar, Priapos.

Nazar Takımı. *(Genel)* Bir diş sarmısak, çöreotu, pavurya dişi, çatallı mercan, kurt dişi, Hintkarıncası boynuzu ve mavi boncuktan meydana gelen nazardan koruyucu nazarlık kümesi... *Bkz.* Nazarlık, Nazar.

Neaira. *(Yunan)* Hypsikreon'un karısı... Kocasının konuklarını baştan çıkarmakla ünlüdür. *Bkz.* Hypsikreon.

Nebî. *(İslâm)* Eski şeriatı sürdüren peygamber... İslâm terminolojisinde *Nebî* ve *Resûl* deyimlerinin her ikisi de *peygamber* anlamına gelmekle beraber aralarında önemli bir ayrım vardır. *Nübüvvet* eski dini sürdüren peygamberin niteliği, *risâlet* (elçilik)'se yeni bir din getiren peygamberin niteliğidir. Bu yüzdendir ki İslâm peygamberi *Muhammet* için "nübüvvet ve risâleti nefsinde toplamıştır" denir. Çünkü İslâm peygamberi önce eski şeriatı sürdürmüş, sonra yeni şeriat esasları getirmiştir. Örneğin *Mûsâ*'dan başka bütün Yahudi peygamberleri *Nebî*'dirler, Yahudi şeriatını sürdürmüşler ve bu şeriattan çıkan İbrânîleri şeriata çağırmak için gelmişlerdir, eşdeyişle yeni esaslar getirmemişlerdir. *Bkz.* Peygamber, Müslümanlık, Yahudilik.

Nebo. *(Bâbil)* Bâbil tanrısının kutsal kitaptaki adı... İbrânîlerin kutsal kitaplarında *Nebo* dedikleri bu tanrıya Bâbil'liler *Nabu* derlerdi. *Bkz.* Nabu.

Neccâriyye. *(İslâm)* IX. yüzyılda kurulan önemli bir mezhep... *Naccâriyye* de denir. Hüseyin Muhammet Naccar adlı bir din bilgini tarafından kurulmuştur. Önemi, *Eş'arîlik* gibi gerici bir akımla *Mûtezile* gibi ilerici bir akımı birleştirmeye çalışmasıdır. Örneğin eylemleri yaratanın tanrı olduğu kanısını ileri sürerken tikel irâdeyle onları kazanan ve kullananın insanlar olduklarını savunurlar. Tanrının günahları bağışlayabileceğini ileri sürerek Eş'ariyye'yle birleşirken tanrının nitelikleri bulunmadığını ileri sürerek Mûtezile'yle birleşirler. Bu mezhepten *Bergusiyye, Za'feraniyye* ve *Müstedrike* kolları türemiştir.

Necedât. *(İslâm)* Hâricîliğin bir kolu... Âmir-oğlu Necdet, ya da Arapça adıyla Necede bin Âmir el-Hanefî el Haricî'ye uyanları adlandıran *Necedât*, Haricîlik yolunda Necede'nin imamlığını kabul etmiştir. Savaşa katılmayanları kâfir saymamışlar, büyük suç (kebîre) işleyenlerin suçlarında direnmedikleri takdirde Müslüman olduklarını ileri sürmüşler, bununla beraber küçük suç işleyenlerin bile (sagîre) suçlarında direndikleri takdirde kâfir sayılacağı kanısını gütmüşlerdir. Necede, şarap içenlere sopa vurulması cezasını da kaldırmıştı. Ne var ki kendilerinden olmayanları *münâfık* saymışlar ve düşman gözüyle bakmışlardır. Peygamberlerin de günah işleyebileceklerini ileri sürmeleri ayırıcı nitelikleridir. Halkın imama ihtiyacı olmadığı, adâlet ve insafa uymakla bütün sorunların çözümlenebileceğini savunmuşlardır. Necede'nin aşırı düşünceleri, sonunda yandaşlarını ikiye ayırmıştır. Bunların bir bölümüne *Âzirîyye* (Necede'yi mâzur görenler) denmiştir, bir bölümü de Necede'nin yolundan ayrılıp Âtıyye bin el-Esved'e uymuştur.

Neek. *(İskandinav)* Su cini... Özellikle Cermen mitolojisinin cinlerindendir. *Bkz.* Cin.

Nefertum. *(Mısır)* Tanrı... Tanrı *Ptah*'la *Sekhmet*'in oğlu sayılmıştır. Eski Mısır'ın ilk tanrılarındandır.

Nefes. *(Genel)* Büyüsel ve dinsel bir gücü olduğuna inanılan soluk... *Soluk* anlamını dile getiren Arapça *nefes* (Fr. Respiration), büyülü bir güç olarak en eski inançlardan günümüze kadar çeşitli toplumları etkilemiştir. *Dua okuyup üfleme* anlamındaki *nefes etme*'nin hastaları

iyileştireceği inancı da onun bu büyüsel gücünden gelmektedir. *Nefes*'in *ruh* olduğu inancı, çeşitli dillerde *ruh* sözcüğünün *soluk* kökünden türetilmesiyle de bellidir. Örneğin Fransızca *can* anlamına gelen *âme* (ruh) sözcüğü Hint -Avrupa dil grubunun *soluk* anlamındaki *ani* kökünden, *tin* anlamına gelen Fransızca *esprit* (ruh) sözcüğü Lâtincenin *soluk* anlamına gelen *spirare* kökünden türemiştir. Ölürken son soluk bu *ruh*'u dışarıya uçurmaktadır. *Şamanlık* dininde hasta ölmeden önce Şamanlar ruhu dışarıya kaçırmamak için sürekli olarak *nefes* ederler. Birçok ilkeller çocukların, ana-babalarının soluklarının birbirine karışması sonucunda oluştuğuna inanmışlardır. *Bkz.* Ruh, Nefh-i Rûh.

Nefh-i Rûh. *(Hıristiyan)* Ruh üfleme... İslâm terminolojisinde yer alan Hıristiyan inançlarına göre *nefh-i rûh* iki yerde gerçekleşmiştir: 1. Tanrı *Âdem*'i soluğuyla üfleyerek canlandırmıştır, 2. *Cebrâil* (Ruh-ül Kudüs) *Meryem*'e soluğuyla üfleyerek tanrı adına onu *İsâ*'ya gebe bırakmıştır. *Bkz.* Nefes, Âdem, İsâ.

Nefh-i Sûr. *(İslâm)* Kıyâmet kopması... Dört büyük melekten biri olan *İsrâfil*'in üfleyeceği boruyla gerçekleşecek olan *kıyâmet*'i dile getirir. *Bkz.* Kıyâmet.

Nefis. *(İslâm)* Can ve ruh... İslâm felsefesinde ve tasavvuf anlayışında *nefis* (özbenlik), insanın bedeni dışında kalan ve tanrısal bir özden yapılmış olan bölümüdür. Kötülük de, iyilik de ondan gelir. Bundan ötürü dinsel ve gizemsel eğitim, usun (aklın) eğitimi değil, nefsin eğitimidir. Bâtınîlere göre tanrı önce *akıl*'ı, sonra ve onun yardımıyla *nefis*'i yaratmıştır. *Akıl* tam, *nefis*'se noksandır. Evren, bu noksanlığın tamlık isteğinden ötürü devinmesinden oluşmuştur. Usun (Akl-ı kül) yetkinliğine imrenen ruh (Nefs -i kül) onun yetkinliğine varmak için dönmeye başlayınca ilkin gökler (Felekler) meydana geldi, onların dönmesinden de cisimler (Ecsâm) oluştu. Mâdenler, bitkiler ve hayvanlar işte bu cisimlerdir. Cisimler meydana gelince *tümel nefis* (Nefs-i kül) tikellere bölünmüş ve bedenlere girmiştir. İnsan, daha özel bir oluşma sonunda varlaşmış ve *tümel akıl*'ı da kendi kişiliğinde somutlaştırmıştır. Tümel akıl ve nefis, bu açıdan evrende tek ve üstün varlık olarak sadece insanda yansımaktadır. Bunları en yetkin biçimde kullanan *nâtık* (söyleyen, peygamber)'dır. Ne var ki *nâtık*'ın sözlerini herkes anlayamaz. Onları anlayan ve yorumlayan da *sâmit* (susan, imam)'tir. Nefsin yedi derecesi vardır (Bu yüzden özellikle Halvetiler tanrının yedi adını söyleyerek zikrederler). Bu yedi derece şunlardır: 1. *Nefs-i emmâre* (Kötülüğe, bedensel isteklere eğilimli nefis), 2. *Nefs-i levvâme* (Kötülüğü kınayan, iyiliğe eğilimli nefis), 3. *Nefs-i mülhime* (Esinlendiren, ilham veren nefis), 4. *Nefs-i mutmaine* (Gerçeği bilmede kuşkusuz olan nefis), 5. *Nefs-i râdiyye* (Tanrıdan gelene razı olan nefis), 6. *Nefs-i mardıyye* (Buna karşı tanrının rızasını kazanan nefis), 7. *Nefs-i sâfiyye ya da zekiyye* (Her türlü kötülükten arınmış, sâf ve temiz nefis). *Bkz.* Tasavvuf, Ceset ve Nefs.

Nefs. *Bkz.* Nefis.

Nefs-al-Küllî. *(İslâm)* Tasavvuf dilinde, tanrılık nefis... *Nefs-i Rahmânî* de denir. Tasavvuf felsefesine göre evreni kuşatan, bütün varlık türlerini kapsayan nefistir. *Bkz.* Nefis.

Nefs-i Emmâre. *Bkz.* Nefis.

Nefs-i Kül. *Bkz.* Nefis.

Nefs-i Levvâme. *Bkz.* Nefis.

Nefs-i Mülhime. *Bkz.* Nefis.

Nefs-i Mutmaine. *Bkz.* Nefis.

Nefs-i Râdiyye. *Bkz.* Nefis.

Nefs-i Mardıyye. *Bkz.* Nefis.

Nefs-i Sâfiyye. *Bkz.* Nefis.

Nefsiyye. *(İslâm)* İmâmîliğin bir kolu... *Alî*'nin oğlu *Hasan*'ın soyundan Abdullah oğlu *Muhammet*'in ölmediğine, sağ olup gelmesi beklendiğine (Hayy-i muntazar) inanırlar. İmam, *nefs-uz-zekiyye* olduğundan, *Nefsiyye* adını almışlardır. *Bkz.* İmâmiyye, Nefis.

Nefs-i Zekiyye. *Bkz.* Nefis.

Nefthi. *Bkz.* Neftis.

Neftis. *(Mısır)* Set'in karısı tanrıça... Efsâneye göre yeryüzü tanrı *Gebb*'le gökyüzü tanrıçası *Hathor* birleşmişler, iki kızlarıyla iki oğulları olmuş. Çocukların adı *Osiris*'le *Seth*, kızların adı da *İsis*'le *Neftis* (Nephtys)'miş. Kardeşler birbirleriyle evlenmişler. Babaları Gebb yeryüzünün yönetimini Osiris'e bırakmış. *Bkz.* Osiris.

Negeg-ur. *(Mısır)* Yeryüzü-tanrı Gebb'in bir başka adı... *Bkz.* Gebeb.

Nehir. *(Genel)* Çeşitli inançlara konu olan doğa parçası akarsu... Çeşitli mitolojilerde büyük akarsular olan *nehir*'lerle onları besleyen küçük

akarsular olan *ırmak*'lar tanrılaştırılmıştır. Bundan başka ölü ruhlarının ötedünyaya ya bir *nehir*'den ya da bir *köprü*'den geçerek gidilebileceğine inanılmıştır. *Su*, ilk insanlardan beri kutsaldır. Deniz ve su tanrılarına Yunan mitolojisinde *pontioi* ya da *enalioi*, Latin mitolojisinde *marini* denir. *Bkz.* A, Köprü, Poseidon, Neptunus, Nereid'ler, Thetis, Amphitrite, Skylla, Kharybdis, Nereus, Volturnus, Tiberinus, Portunus.

Neilos. *(Yunan)* Nil nehri-tanrı... *Epaphos*'un karısı olan *Memphis* onun kızıdır. *Bkz.* Memphis, Epaphos, Libya, Agenor, Belos.

Neikos. *(Yunan)* Eris'in çocuğu... Kavga-tanrıça *Eris*'ten doğan bu çocuğun adı da *çatışma* anlamındadır. *Bkz.* Eris.

Nekrofaji. *(İlkel)* Güç kazanmak için ölü eti yeme inancı... *Nekrofaji* (*Fr.* Necrophagie) Kanibalizm'in bir çeşididir. Eti yenilen ölünün sahip olduğu gücün onu yemek yoluyla yiyene geçeceğine inanılır. Buna *yamyamlık* da denir. *Bkz.* Kanibalizm.

Nekromansi. *(İlkel)* Ölü falı... Ölüler tapımıyla bağlantılı olarak ölen üstünde bakılan fala *Nekromansi* (*Fr.* Necromancie) denir. *Bkz.* Fal.

Nekromanti. *Bkz.* Nekromansi.

Nektar. *(Yunan)* Tanrısal içki... Yunan tanrılarının içkisidir, içenleri ölümsüz kılarmış. *Bkz.* Ambrosia.

Nekysia. *(Yunan)* Ölüler için yapılan tapımsal tören ve ölülere adanan kurban... *Bkz.* Kurban.

Neleus. *(Yunan)* Pylos kentinin kurucusu.. *Poseidon*'la *Tyro*'nun oğludur, *Herakles* tarafından öldürülmüştür. Yunan mitolojisinde bir de Atina kralı *Kodros*'un oğlu *Neleus* var, o da Miletos kentinin kurucusu.

Nemea. *(Yunan)* Aslanıyla ünlü Argolis ovası... *Herakles*, ünlü *Nemeia aslanı*'nı burada öldürmüş, *Ekhidna*'nın *Orthos* köpeğiyle birleşerek meydana getirdiği bu canavar aslan çevreyi kasıp kavururmuş. Heraklès'in bu zaferini kutlamak için bu bölgede iki yılda bir *Nemea Zeus*'ü onuruna *Nemea oyunları* düzenlenirmiş. Bu oyunların, bir yılan sokmasından ölen *Opheltes*'in anısı için Herakles tarafından düzenlendiğine inanılır. *Bkz.* Herakles, Ekhidna, Orthos.

Nemea Oyunları. *Bkz.* Nemea.

Nemeia Aslanı. *Bkz.* Nemea.

Nemesis. *(Yunan)* Öcalma-tanrıça... *Nyks*'in kızıdır. Tanrılar tanrısından kurtulmak için kaz biçimine girmiş, *Zeus* de bir kuğu kuşu biçimine girerek onunla birleşmiş. *Nemesis*'in doğurduğu yumurtadan *Helene*'yle *Dioskur'lar* çıkmışlar. *Bkz.* Leda, Helene, Dioskur'lar.

Nemf. *Bkz.* Nympha.

Nemrud. *Bkz.* Nemrut.

Nemrut. *(İslâm)* Tanrıya inanmayan kral... İslâm mitolojisine göre *Nemrut* ya da *Nimrod*, peygamber *İbrahim*'in karşıtıdır. Tanrıya inanmazmış, peygamber İbrahim'i ateşe attırmış (*Nâr-ı Nemrud*, Nemrut'un ateşi). Tanrı da onun beynine bir böcek sokmuş. Bu böcek beyninde dolaştıkça kafasını tokmaklarla dövdürürmüş. Sonunda tokmaklana tokmaklana ölmüş. Bâtınîlere göre *Nemrut'un ateşi*, gerçek bir ateş değil, onun kızgınlığıdır (gazabıdır). *Bkz.* İbrahim, Akarkûf.

Nenf. *Bkz.* Nympha.

Neoptelemos. *Bkz.* Neoptolemos.

Neoptolemos. *(Yunan)* Akhilleus'un oğlu... Adı *yeni savaşçı* anlamını dile getirir. *Pyrrhos* (Kızıl saçlı) adıyla da anılır. *Bkz.* Akhilleus.

Nephalion. *(Yunan)* Doğa tanrıları için suyla karıştırılmış bal dökme töreni... *Nephele* Yunanca *bulut* demektir. *Zeus*'ün sanlıklarından biri de *bulut derleyen* anlamında *nephelegereta*'dır. *Bkz.* Zeus, Nephele.

Nephele. *(Yunan)* Athamas'ın ilk karısı... Yunan mitolojisinde bir de *Zeus*'ün *Hera* biçiminde buluttan yaptığı *Nephele* (Bulut demektir) var. *İkslon*, tanrılar tanrısının karısı *Hera*'ya tutulmuş, tanrılar tanrısı da karısını ondan kurtarmak için buluttan bir Hera yapmış, tanrılar tanrısının karısı sanarak onunla birleşen İkslon'un bu Nephele'den *Kentaur'lar* adı verilen çocukları olmuş. *Bkz.* İkslon, Athamas.

Nephelegereta. *Bkz.* Nephalion.

Nephyts. *Bkz.* Neftis.

Nepri. *(Mısır)* Buğday-tanrı... Sonraları tanrı *Osiris*'le bir tutulmuştur. *Bkz.* Osiris.

Neptun. *Bkz.* Neptunus.

Neptunus. *(Roma)* Su-tanrı... İtalya'nın en eski tanrılarından biridir. Yunan etkisinden önce yağmur ve kaynak (tatlı su) tanrısıydı. Yunan etkisiyle *Poseidon*'la bir tutularak deniz tanrılığı-

nı da yüklendi. Bayramı, her yıl temmuz ayının 23'ünde kutlanan *Neptunalia*'dır. Denizcilerin ve deniz savaşlarının da koruyucusu sayılmıştır. *Bkz.* Poseidon.

Neptün. *Bkz.* Neptunus.

Nere. *Bkz.* Nereus.

Nereides. *Bkz.* Nereid'ler.

Nereid'ler. *(Yunan)* Deniz perileri... *Nereus*'le *Doris*'in elli kızı bu adı taşır. Dalgaları, köpükleri, su üstündeki ışık oyunlarını simgelerler. *Thetis, Amphitrite, Galateia* gibi Yunan mitolojisinde önemli roller oynayan çok ünlüleri de vardır. *Bkz.* Nereus, Doris, Okeanos, Pontos.

Nereis'ler. *Bkz.* Nereid'ler.

Nereo. *Bkz.* Nereus.

Nereus. *(Yunan)* Pontos'un büyük oğlu ve Nereis'lerin babası... Sözcük anlamında *akıcı* demektir. *Poseidon*'un başkanlığı altındaki su tanrılarının en büyüğüdür. Birbirinden güzel elli (kimi anlatımlarda otuz ve yüz) kızıyla birlikte Ege denizinde Tekirburnu açıklarındaki bir mağaranın içinde bulunan gümüş bir sarayda altın bir taht üzerinde otururmuş. Hesiodos onu "doğru sözlü" olarak niteler ve "deniz çocuklarının en büyüğüdür" der. *Bkz.* Pontos, Nereid'ler.

Nergal. *(Bâbil)* Güneş-tanrı... Aynı zamanda savaş, ateş, ötedünya ve doğa olaylarını da simgeler. Mezopotamya uluslarının çoğunca tapılmıştır.

Nergis. *Bkz.* Narkissos.

Nerik. *Bkz.* Narik.

Nerthus. *(İskandinav)* Toprak-ana tanrıça... Özellikle Cermenlerce tapılmıştır. Tarihçi Tacitus, bu tanrıça onuruna yapılan toprak ve bereket bayramlarını uzun uzun anlatır. Kimi incelemeciler onun *Freya* (Freja)'yla aynı tanrıça olduğunu ileri sürmüşlerdir. *Bkz.* Freja.

Nesih. *(İslâm)* Kur'an'da yeni bir âyetin eski âyet ya da âyetlerdeki bir hükmü ortadan kaldırması ya da değiştirmesi... *Bkz.* Kur'an.

Nesnas. *(Arap)* Tek gözlü, tek kollu, tek ayaklı yarı insan biçiminde yaratık... Eski Arap inançlarındandı. Bir çeşit cin olarak tasarımlanmıştır. *Bkz.* Cin.

Nessos. *(Yunan)* At adam... *Kentaur'lar*'dandır. *Nessus* da denir. *Euenos* ırmağında yolcuları karşıdan karşıya geçirirmiş. *Herakles*'in karısı *Deianeira*'ya tecâvüz etmeye kalktığından onun tarafından öldürülmüş. Ölmüş ama Herakles'ten de öcünü almış, öleceği sırada kendi kanına batıracağı bir gömleği Herakles'e giydirmesini ve böylelikle onu kendine bendedeceğini Deianeira'ya fısıldamış, Herakles bu kanlı gömleği giyince yanıp tutuşmuş ve ölmüş. *Bkz.* Herakles, Deianeira.

Nesteia. *(Yunan)* Demeter tapımındaki oruç günü... *Thesmophoria* şenlikleri sırasında tutulurdu. *Bkz.* Demeter, Oruç.

Nestor. *(Yunan)* Pylos kralı... *Neleus*'la *Khloris*'in oğludur. *Herakles*'in öldürdüğü *Neleus oğulları*'ndan tek kurtulan odur. Troia savaşına katılmış, öğütleri ve bilgeliğiyle ün salmış. *Bkz.* Neleus, Herakles.

Nesturîlik. *Bkz.* Nasturîlik.

Nevfel. *(Arap)* Leylâ ve Mecnûn efsânesinde Mecnûn'un adı... *Bkz.* Mecnûn.

Nevruz. *(İran)* Ateşe tapan İranlılarca mart ayının yirmi ikinci günü kutlanan dinsel bayram... Bu gün, eski İran takviminin yılbaşı günüdür. Bu gün, doğanın yeniden canlandığına inanılır. Bu inanç *Attis* ya da *Adonis*'in ölümü ve dirilişiyle ilgilidir. Sümerlerde *Tammuz* ya da *Temmuz* adını taşıyan Anadolu'lu Attis, İbrânîlerde *efendimiz* anlamında *Adon* ve Yunanlılarda İbrânîlerden geçme bir deyimle Adonis olmuştur. Bundan ötürü *yeni gün* anlamına gelen Farsça *nevruz* da *Nevruz sultan* sayılmış ve İranlılarca kişileştirilmiştir. Hıristiyanlar da *Paskalya* (*İsâ*'nın doğum günü) bayramını özellikle Adonis'in doğum gününe rastlatmışlardır. *Bkz.* Attis, Adonis.

Nezir. *(İslâm)* Adak... Araplar, İslâmlıktan önce de *nezir*'de bulunurlardı. Dilekleri oluncaya kadar yağ ve et yemezler, içki içmezler ve cinsel ilişkide bulunmazlardı. Bu gelenek eski İbrânîlerde de vardı. Bu gelenek, günümüz Arap ve Yahudilerinin kimilerinde hâlâ sürmektedir. Ölen bir kimsenin öleceği sırada öcünün alınması için yaptığı vasiyete de *nezir* denir. Mevlevîlerin gizli bir törenleri de *Nezri Mevlevî* adını taşır, bu törende *Mevlânâ* kutsanır. Kendilerini tanrıya adayarak *nezire giren* Yahudiler saçlarını da kesmezler, uzatırlar. Ünlü *Samson*'un uzun saçları böyle bir *nezir* sonucudur. *Bkz.* Adak, Samson.

Ngai. *(İlkel)* İnsanın yüreğinde bulunduğuna inanılan ruhu... Özellikle Kuzey Avustralya

akarsular olan *ırmak*'lar tanrılaştırılmıştır. Bundan başka ölü ruhlarının ötedünyaya ya bir *nehir*'den ya da bir *köprü*'den geçerek gidilebileceğine inanılmıştır. *Su*, ilk insanlardan beri kutsaldır. Deniz ve su tanrılarına Yunan mitolojisinde *pontioi* ya da *enalioi*, Lâtin mitolojisinde *marini* denir. *Bkz.* A, Köprü, Poseidon, Neptunus, Nereid'ler, Thetis, Amphitrite, Skylla, Kharybdis, Nereus, Volturnus, Tiberinus, Portunus.

Neilos. *(Yunan)* Nil nehri-tanrı... *Epaphos*'un karısı olan *Memphis* onun kızıdır. *Bkz.* Memphis, Epaphos, Libya, Agenor, Belos.

Neikos. *(Yunan)* Eris'in çocuğu... Kavga-tanrıça *Eris*'ten doğan bu çocuğun adı da *çatışma* anlamındadır. *Bkz.* Eris.

Nekrofâji. *(İlkel)* Güç kazanmak için ölü eti yeme inancı... *Nekrofaji* (*Fr.* Necrophagie) Kanibalizm'in bir çeşididir. Eti yenilen ölünün sahip olduğu gücün onu yemek yoluyla yiyene geçeceğine inanılır. Buna *yamyamlık* da denir. *Bkz.* Kanibalizm.

Nekromansi. *(İlkel)* Ölü falı... Ölüler tapımıyla bağlantılı olarak ölen üstünde bakılan fala *Nekromansi* (*Fr.* Necromancie) denir. *Bkz.* Fal.

Nekromanti. *Bkz.* Nekromansi.

Nektar. *(Yunan)* Tanrısal içki... Yunan tanrılarının içkisidir, içenleri ölümsüz kılarmış. *Bkz.* Ambrosia.

Nekysia. *(Yunan)* Ölüler için yapılan tapımsal tören ve ölülere adanan kurban... *Bkz.* Kurban.

Neleus. *(Yunan)* Pylos kentinin kurucusu.. *Poseidon*'la *Tyro*'nun oğludur, *Herakles* tarafından öldürülmüştür. Yunan mitolojisinde bir de Atina kralı *Kodros*'un oğlu *Neleus* var, o da Miletos kentinin kurucusu.

Nemea. *(Yunan)* Aslanıyla ünlü Argolis ovası... *Herakles*, ünlü *Nemeia aslanı*'nı burada öldürmüş, *Ekhidna*'nın *Orthos* köpeğiyle birleşerek meydana getirdiği bu canavar aslan çevreyi kasıp kavururmuş. Heraklès'in bu zaferini kutlamak için bu bölgede iki yılda bir *Nemea Zeus*'ü onuruna *Nemea oyunları* düzenlenirmiş. Bu oyunların, bir yılan sokmasından ölen *Opheltes*'in anısı için Herakles tarafından düzenlendiğine inanılır. *Bkz.* Herakles, Ekhidna, Orthos.

Nemea Oyunları. *Bkz.* Nemea.

Nemeia Aslanı. *Bkz.* Nemea.

Nemesis. *(Yunan)* Öcalma-tanrıça... *Nyks*'in kızıdır. Tanrılar tanrısından kurtulmak için kaz biçimine girmiş, *Zeus* de bir kuğu kuşu biçimine girerek onunla birleşmiş. *Nemesis*'in doğurduğu yumurtadan *Helene*'yle *Dioskur'lar* çıkmışlar. *Bkz.* Leda, Helene, Dioskur'lar.

Nemf. *Bkz.* Nympha.

Nemrud. *Bkz.* Nemrut.

Nemrut. *(İslâm)* Tanrıya inanmayan kral... İslâm mitolojisine göre *Nemrut* ya da *Nimrod*, peygamber *İbrahim*'in karşıtıdır. Tanrıya inanmazmış, peygamber İbrahim'i ateşe attırmış (*Nâr-ı Nemrud*, Nemrut'un ateşi). Tanrı da onun beynine bir böcek sokmuş. Bu böcek beyninde dolaştıkça kafasını tokmaklarla dövdürürmüş. Sonunda tokmaklana tokmaklana ölmüş. Bâtınîlere göre *Nemrut'un ateşi*, gerçek bir ateş değil, onun kızgınlığıdır (gazabıdır). *Bkz.* İbrahim, Akarkûf.

Nenf. *Bkz.* Nympha.

Neoptelemos. *Bkz.* Neoptolemos.

Neoptolemos. *(Yunan)* Akhilleus'un oğlu... Adı *yeni savaşçı* anlamını dile getirir. *Pyrrhos* (Kızıl saçlı) adıyla da anılır. *Bkz.* Akhilleus.

Nephalion. *(Yunan)* Doğa tanrıları için suyla karıştırılmış bal dökme töreni... *Nephele* Yunanca *bulut* demektir. *Zeus*'ün sanlıklarından biri de *bulut derleyen* anlamında *nephelegereta*'dır. *Bkz.* Zeus, Nephele.

Nephele. *(Yunan)* Athamas'ın ilk karısı... Yunan mitolojisinde bir de *Zeus*'ün *Hera* biçiminde buluttan yaptığı *Nephele* (Bulut demektir) var. *İksion*, tanrılar tanrısının karısı *Hera*'ya tutulmuş, tanrılar tanrısı da karısını ondan kurtarmak için buluttan bir Hera yapmış, tanrılar tanrısının karısı sanarak onunla birleşen İksion'un bu Nephele'den *Kentaur'lar* adı verilen çocukları olmuş. *Bkz.* İksion, Athamas.

Nephelegereta. *Bkz.* Nephalion.

Nephyts. *Bkz.* Neftis.

Nepri. *(Mısır)* Buğday-tanrı... Sonraları tanrı *Osiris*'le bir tutulmuştur. *Bkz.* Osiris.

Neptun. *Bkz.* Neptunus.

Neptunus. *(Roma)* Su-tanrı... İtalya'nın en eski tanrılarından biridir. Yunan etkisinden önce yağmur ve kaynak (tatlı su) tanrısıydı. Yunan etkisiyle *Poseidon*'la bir tutularak deniz tanrılığı-

nı da yüklendi. Bayramı, her yıl temmuz ayının 23'ünde kutlanan *Neptunalia*'dır. Denizcilerin ve deniz savaşlarının da koruyucusu sayılmıştır. *Bkz.* Poseidon.

Neptün. *Bkz.* Neptunus.

Nere. *Bkz.* Nereus.

Nereides. *Bkz.* Nereid'ler.

Nereid'ler. *(Yunan)* Deniz perileri... *Nereus*'le *Doris*'in elli kızı bu adı taşır. Dalgaları, köpükleri, su üstündeki ışık oyunlarını simgelerler. *Thetis, Amphitrite, Galateia* gibi Yunan mitolojisinde önemli roller oynayan çok ünlüleri de vardır. *Bkz.* Nereus, Doris, Okeanos, Pontos.

Nereis'ler. *Bkz.* Nereid'ler.

Nereo. *Bkz.* Nereus.

Nereus. *(Yunan)* Pontos'un büyük oğlu ve Nereis'lerin babası... Sözcük anlamında *akıcı* demektir. *Poseidon*'un başkanlığı altındaki su tanrılarının en büyüğüdür. Birbirinden güzel elli (kimi anlatımlarda otuz ve yüz) kızıyla birlikte Ege denizinde Tekirburnu açıklarındaki bir mağaranın içinde bulunan gümüş bir sarayda altın bir taht üzerinde otururmuş. Hesiodos onu "doğru sözlü" olarak niteler ve "deniz çocuklarının en büyüğüdür" der. *Bkz.* Pontos, Nereid'ler.

Nergal. *(Bâbil)* Güneş-tanrı... Aynı zamanda savaş, ateş, ötedünya ve doğa olaylarını da simgeler. Mezopotamya uluslarının çoğunca tapılmıştır.

Nergis. *Bkz.* Narkissos.

Nerik. *Bkz.* Narik.

Nerthus. *(İskandinav)* Toprak-ana tanrıça... Özellikle Cermenlerce tapılmıştır. Tarihçi Tacitus, bu tanrıça onuruna yapılan toprak ve bereket bayramlarını uzun uzun anlatır. Kimi incelemeciler onun *Freya* (Freja)'yla aynı tanrıça olduğunu ileri sürmüşlerdir. *Bkz.* Freja.

Nesih. *(İslâm)* Kur'an'da yeni bir âyetin eski âyet ya da âyetlerdeki bir hükmü ortadan kaldırması ya da değiştirmesi... *Bkz.* Kur'an.

Nesnas. *(Arap)* Tek gözlü, tek kollu, tek ayaklı yarı insan biçiminde yaratık... Eski Arap inançlarındandı. Bir çeşit cin olarak tasarımlanmıştır. *Bkz.* Cin.

Nessos. *(Yunan)* At adam... *Kentaur'lar*'dandır. *Nessus* da denir. *Euenos* ırmağında yolcuları karşıdan karşıya geçirirmiş. *Herakles*'in karısı *Deianeira*'ya tecâvüz etmeye kalktığından onun tarafından öldürülmüş. Ölmüş ama Herakles'ten de öcünü almış, öleceği sırada kendi kanına batıracağı bir gömleği Herakles'e giydirmesini ve böylelikle onu kendine bendedeceğini Deianeira'ya fısıldamış, Herakles bu kanlı gömleği giyince yanıp tutuşmuş ve ölmüş. *Bkz.* Herakles, Deianeira.

Nesteia. *(Yunan)* Demeter tapımındaki oruç günü... *Thesmophoria* şenlikleri sırasında tutulurdu. *Bkz.* Demeter, Oruç.

Nestor. *(Yunan)* Pylos kralı... *Neleus*'la *Khloris*'in oğludur. *Herakles*'in öldürdüğü *Neleus oğulları*'ndan tek kurtulan odur. Troia savaşına katılmış, öğütleri ve bilgeliğiyle ün salmış. *Bkz.* Neleus, Herakles.

Nesturîlik. *Bkz.* Nasturîlik.

Nevfel. *(Arap)* Leylâ ve Mecnûn efsânesinde Mecnûn'un adı... *Bkz.* Mecnûn.

Nevruz. *(İran)* Ateşe tapan İranlılarca mart ayının yirmi ikinci günü kutlanan dinsel bayram... Bu gün, eski İran takviminin yılbaşı günüdür. Bu gün, doğanın yeniden canlandığına inanılır. Bu inanç *Attis* ya da *Adonis*'in ölümü ve dirilişiyle ilgilidir. Sümerlerde *Tammuz* ya da *Temmuz* adını taşıyan Anadolu'lu Attis, İbrânîlerde *efendimiz* anlamında *Adon* ve Yunanlılarda İbrânîlerden geçme bir deyimle Adonis olmuştur. Bundan ötürü *yeni gün* anlamına gelen Farsça *nevruz* da *Nevruz sultan* sayılmış ve İranlılarca kişileştirilmiştir. Hıristiyanlar da *Paskalya* (*İsâ*'nın doğum günü) bayramını özellikle Adonis'in doğum gününe rastlatmışlardır. *Bkz.* Attis, Adonis.

Nezir. *(İslâm)* Adak... Araplar, İslâmlıktan önce de *nezir*'de bulunurlardı. Dilekleri oluncaya kadar yağ ve et yemezler, içki içmezler ve cinsel ilişkide bulunmazlardı. Bu gelenek eski İbrânîlerde de vardı. Bu gelenek, günümüz Arap ve Yahudilerinin kimilerinde hâlâ sürmektedir. Ölen bir kimsenin öleceği sırada öcünün alınması için yaptığı vasiyete de *nezir* denir. Mevlevîlerin gizli bir törenleri de *Nezri Mevlevî* adını taşır, bu törende *Mevlânâ* kutsanır. Kendilerini tanrıya adayarak *nezire giren* Yahudiler saçlarını da kesmezler, uzatırlar. Ünlü *Samson*'un uzun saçları böyle bir *nezir* sonucudur. *Bkz.* Adak, Samson.

Ngai. *(İlkel)* İnsanın yüreğinde bulunduğuna inanılan ruhu... Özellikle Kuzey Avustralya

Arunta'larına göre her insanın iki ruhu vardır. Biri yüreğinde bulunan *ngai*, öteki annenin *son* (plancenta)'unda bulunan *choi*'dir. Bu yüzden doğumdan sonra sonu kutsal bir yere gömüp saklarlar. Çocuk büyüyüp de kendi çocuğunu yapacağı zaman bu ruhun gömüldüğü yerden çıkarak onun karnına gireceğine inanılır. Böylelikle her kuşak atalardan gelen aynı ruhu taşımaktadır. *Bkz.* Ruh.

Ngarra. *(İlkel)* Ataların bedenini simgeleyen ağaç ya da kaya... *Nanja* da denir. *Bkz.* Nanja.

Ngü-Ho. *(Çin)* İnsanı yaratan yengeç elli tanrıça... Çinlilerin mitolojik kozmogonisinde ilkin havadan ibâret olan evrende *Pen-Gu* adında bir yaratık oluşmuş, havayı yeryüzü ve gökyüzü olmak üzere ikiye bölmüş, insanlar onun çürüyen cesedinden oluşmuşlar. Ne var ki göksel bir Âfet bütün insanları yok etmiş (insanların iki kez yaratıldıkları, eşdeyişle önce yaratılanların yok oldukları ve sonra insan türünün yeniden meydana geldiği hemen bütün mitolojilerin ortak konusudur). Bu toptan yok olma üzerine (Kimi mitolojilerde yok olma toptan değildir, içlerinden bir çift kurtulur. Örneğin Sümer mitolojisinde *Ut-Napiştim*, Yunan mitolojisinde *Deukalion*, Mûsâ-İsâ-Muhammet geleneğinde *Nuh*) tanrıça *Ngü-Ho*, yeryüzüne düşerek insanları yok eden göğü elleriyle yukarıya kaldırıp yerine koymuş, denizleri yerlerine itmiş ve toprakta kalan çamurdan insanları yeniden yaratmış. *Bkz.* Yaratılış.

Nibelungen. *(İskandinav)* Cüceler soyu... Özellikle Cermen mitolojisinde işlenen bu *cüceler*'e *Niflungen* de denir. Adları, kralları olan *Nibelung*'un adından gelir. *Schilbung* adlı bir kralları da vardır. *Alberich* gibi özel adı da anılanları efsânede önemli roller oynarlar. Bir hazineye sahip olmakla ve bu hazineyi iyice korumakla ünlüdürler. *Siegfried* bunları yenip hazinelerini ele geçirdikten sonra *Siegfried'in savaşçıları* da *Nibelungen* adıyla anılmışlardır. Siegfried'in ölümüyle bu hazineyi ellerine geçiren Burgond'lar da Nibelungen adıyla anıldılar. Bu ad, Alman destanlarında her üçünü de dile getirir. *Nibelung* sözcük anlamında *Yeraltı dünyası olan sis'in oğlu* demektir. Cermenler, cücelerin bu sisten meydana geldiğini tasarımlamışlardır. Bu eski efsâne çeşitli Alman ozanlarınca çok çeşitli biçimlerde işlenmiştir. Aslında da tek bir efsâne olmayıp bir efsâneler topluluğudur. Genellikle üç bölüme ayrılan bu efsânelerde bir bölüm Burgond krallığının yenilgisini, bir bölüm kahraman *Siegfried*'in serüvenlerini, bir başka bölüm *Brunilde* (Brunhild)'nin serüvenlerini anlatır. Bu efsânelerin en ünlüsü Siegfried'in serüvenleridir. En eski kuzey efsânelerinde Siegfried'in adı *Sigurdhr*'dır. Kuzey efsânelerine göre Sigurdhr, Frank kahramanlarından *Sigmundr*'ın ölümünden sonra doğan oğludur. Alman efsânelerindeyse Siegfried, tanrı *Votan*'ın torunudur. Özellikle ünlü besteci Richard Wagner'in *tetraloji*'sine konu olan metinlerde Votan'ın evlilik dışı çocuklarından *Siegmund*'la *Sieglinde*'nin oğlu olduğu söylenir. Siegfried, ünlü kılıç ustası cüce *Reginn* (Nibelung'lardan biri) tarafından eğitilmiş. Bu cücenin *Fafnir* ya da *Faffner* adında bir de cüce kardeşi varmış. Tanrı Votan, cüce *Alberich* (kimi metinlerde cüce *Andvari*)'in hazinesini eline geçirmiş ve yukarda adları geçen cücelerin babasına *tanrı evi* (Walhalla)'ni onardığından ötürü ücret olarak vermiş. Efsâneler, işte bu hazinenin ele geçirilmesi çabalarını anlatır. Siegfried, hazineyi beklemek için dev kılığına bürünen Fafnir'i öldürüp hazineyi eline geçirir. Parmağına bulaşan Fafnir'in kanını emerek kuşdilini öğrenir. Bu dili öğrenmekle kuşlardan birçok bilgiler edinir. Kuşlar ona, Fafnir'in kanıyla yıkanacak olursa vücuduna hiçbir silâhın işlemeyeceğini söylerler. O da bütün vücudunu bu kanla yıkar. Ne var ki ağaçlardan düşen bir yaprak omuzunda küçük bir yeri örtmüş ve Fafnir'in kanı buraya sürülmemiştir. Nitekim Siegfried ya da Sigurdhr, örten yaprağın silâh bağışıklığına engel olduğu omuzundaki bu yerden vurularak öldürülür. Cermenlerin bu efsânelerinde Hunların kralı *Attila* da önemli roller oynamaktadır. *Bkz.* Attila, Brunilde, Sigfrid, Sigurhdr, Burgund Efsânesi, Nibelungenlied.

Nibelungenhort. *(İskandinav)* Nibelung'ların hazinesi... *Bkz.* Nibelungen, Nibelungenlied.

Nibelungenlied. *(Alman)* Almanca yazılan Nibelungen destanı... XIII. yüzyılda Almanca yazılmıştır. İki bölümdür. Birinci bölüm *Siegfried'in* serüvenlerini ve *Hagen* tarafından öldürülmesini anlatır, ikinci bölüm Siegfried'in karısı *Krimilde* ya da *Kriemhild*'in kocasının öcünü almak için Hun'ların kralı *Attila*'yla evlenişini (Attila'nın adı bu destanda *Etzel*'dir) ve Burgond'ların kılıçtan geçirilmesini işler. Destanda Ostrogot'ların kralı *Teodorik* ya da *Teodorich* (destandaki adı *Dietrich von Bern*'dir)'in de önemli rolü vardır. Destan, temelde, VI. yüzyılda Burgond'ların Hun'lar tarafından kılıçtan geçirilmesi olayına *Nibelung*'ların öyküsünün el-

lenmesinden meydana gelmiştir. Bu destanda Siegfried, Burgond kralı *Gunther*'in kız kardeşi *Krimilde*'ye âşıktır; Gunther, İzlanda kraliçesi *Brunilde* ya da *Brunhild*'e âşıktır; Brunilde de Siegfried'e âşıktır. Kral, kendi sevgilisiyle evlenmesine yardım etmesi şartıyla Siegfried'e kız kardeşini verir ve kendisi de onun yardımıyla İzlanda kraliçesiyle evlenir. Ne var ki iki kraliçe birbirleriyle geçinememektedir. Brunilde sâdık adamı Hagen'le Siegfried'i öldürtür (Delikanlının vücudundaki bağışıklık taşımayan noktayı Krimilde'den öğrenmişlerdir, Krimilde bunu bilmeden ağzından kaçırmıştır). Kocasının öldürülmesine çok üzülen Krimilde, onun öcünü almak için Hun'ların kralı Attila'yla evlenir ve bütün Burgond'ları kılıçtan geçirtir. Kendisi de kocasının kılıcıyla Hagen'in başını uçurduktan sonra *Ildebrand* ya da *Hildebrand* tarafından öldürülür. Bu Alman destanının aslı IX. yüzyılda Norveç'te oluşmuştur ve İskandinav mitolojisinin ünlü yapıtı *Edda*'da anlatılmaktadır. *Edda* metinlerinde Burgond kralı *Gunther*'in adı *Gunnar*, kız kardeşi *Krimilde*'nin adı *Gudruna*, *Hagen*'in rolünü oynayan ve Gunnar'ın erkek kardeşi olarak tanıtılan kişinin adı da *Högni*'dir. *Bkz.* Nibelungen, Gunnar, Gudruna, Attila, Högni.

Nicee. *Bkz.* Nikaia.

Nicolaus'çuluk. *(Hıristiyan)* İ.S. I. yüzyılda Anadolu'da kurulmuş bir Hıristiyan tarikatı... Kurucusu olarak diyakos Nicolaus (Havârilerce tâyin edilen yedi diyakostan biri) gösterilir. Sapkınlık sayılmış, ahlâksızlıkla suçlanmıştır. Hattâ bu suçlama Nicolaus'çuların karılarını birbirlerine peşkeş çektikleri iddiasına kadar varır. Düşünsel açıdan Hıristiyanca bir bilinemezcilik geliştirdiği bildirilmektedir.

Nifâk. *(İslâm)* Aslında kâfir olunduğu halde Müslüman görünme... Sözcük olarak *ara bozma* anlamındadır. *Bkz.* Münâfık.

Niflheim. *(İskandinav)* Yaratılış sırasında evrenin kuzey bölümü... İskandinav mitolojisine göre evren önce iki bölümmüş. Kuzey bölümü *Nifleheim*'le, güney bölümü *Muspelheim* arasında korkunç bir uçurum varmış. Kuzeyden gelen buzlu sislerle güneyden gelen sıcak buğular birbirine karışarak dev *Ymir*'i oluşturmuş. Daha sonra *Nifleheim* deyimi, *Hel*'in egemenliği altındaki yeraltı ülkesini adlandırmıştır. *Bkz.* Hel, Yaratılış, İskandinav Dinleri.

Niflungen. *Bkz.* Nibelungen.

Nihle. *(İslâm)* Mezhep... Bu Arapça sözcük, *mezhep* anlamında kullanılmıştır. *Bkz.* Mezhep.

Nikâh Tanrıları. *(Roma)* Evlilik kurumunu koruyan, gözeten ve mutluluğunu sağlayan tanrılar... Roma mitolojisinde *Jüpiter, Juno, Venüs* ve *Diana* bu adla da anılırlar. *Bkz.* Jupiter, Juno, Venüs, Diana.

Nikaia. *(Yunan)* İznik kentine adını veren kız... *İznik* ilkçağda *Nikaia* adıyla anılırdı. Bu adı kente, *Sanagarios*'la *Kybele*'nin kızı *Nikaia*'ya âşık olan *Dionysos* vermiş. Dionysos, erkeklerden hoşlanmayan ve kızoğlan kız kalmaya kararlı bulunan Nikaia'yı, girdiği ırmağa şarap karıştırarak, elde etmiş. *Bkz.* Dionysos, Hymnos.

Nikandra. *(Yunan)* Alkinoe'ye bez dokuyan işçi kız... *Alkinoe* onu, parasını vermeden kovduğu için tanrılarca cezalandırılmıştı. *Bkz.* Alkinoe.

Nike. *(Yunan)* Zeus'ün habercisi kanatlı kız... *Zafer*'i simgeler, onu insanlara tanrının bir armağanı olarak getirir. *Pallas*'la *Styks*'in kızıdır. Kimi anlatımlarda tanrıça *Athena*'nın bir ek adıdır. *Bkz.* Athena.

Nikephoros. *(Yunan)* Zeus ve Athena'nın sanlığı... *Zafer taşıyıcı* anlamındadır. Bu sanlık *Zeus* ve *Athena*'dan başka *Aphrodite, Artemis* ve *Demeter* için de kullanılmıştır. *Bkz.* Zeus, Athena, Demeter, Artemis, Aphrodite.

Niks'ler. *(Cermen)* Su perileri... İnsanları uçurumlara çektiklerine inanılmıştır. *Bkz.* Cermenlerin Dini.

Nilot'ların Dini. *(Mısır)* Yılan tapımı... Yukarı Nil vâdisinde yaşayan ve başlıca kabileleri Şilluk, Dinka, Bari ve Nue adını taşıyan Nilot'lar yılan tapımıyla ünlüdürler. *Bkz.* Yılan.

Nimetullahiyye. *(İslâm)* İmâmîliğin bir kolu... XV. yüzyılın ortalarına doğru İran'da Şah Nimetullah tarafından kurulmuştur. On iki imamcı bir tarikattır. Nimetullah Veli'nin beşinci imam Bakır'ın soyundan geldiğine inanılır. *Bkz.* İmam, İmâmîlik.

Nimfa. *Bkz.* Nympha.

Nin. *(Sümer)* Tanrı... Sümer ve Akad dillerinde *tanrı* anlamına gelen bu sözcük daha çok *Nin-Uraş* bileşiminde kullanılmaktadır. *Bkz.* Tanrı.

Nina. *(Sümer)* Kuyu ve su yolları tanrıçası... *Nanşe* de denir. *Ea*'nın kızı ve *Nişaba*'nın kız

kardeşidir. Bu ad, Babilonya'lı *İştar*'ın aslı olan *Nana*'nın da değişik biçimidir. *Bkz.* Nana.

Ninatta. *(Hitit)* Tanrıça Sausga'nın iki yardımcısından biri... İkinci yardımcısının adı da *Kulitta*'dır. *Bkz.* Sausga, Hitit Dini.

Ninighi No Mikoto. *(Japon)* Şinto dininin tanrısı... Güneş-tanrı *Amaterasu*'nun torunudur. Amaterasu'nun kardeşi ay-tanrı *Susanovo* gökyüzünden kovulduktan sonra İdzuma bölgesine inerek yönetmeye başlamış. Amaterasu, Japonya'nın kardeşi tarafından yönetilmesine içerleyerek torununu göndermiş. *Ninighi* de Kyuşu adasına inerek egemenliğini kurmuş. Üç kutsal amblemi mücevher, kılıç ve aynadır ki günümüzde de Japon krallarının simgesidir. Öldükten sonra *Cimmu Temo* adını alan ilk Japon imparatoru onun soyundanmış. Tanrı *Ninighi No Mikoto*, ay-tanrı *Susanovo*'nun torunu *Okinunişi*'den sonra bütün Japonya'nın egemenliğini eline geçirir. Tanrı *Oyamatsumi*'nin güzel kızına âşık olur. Ne var ki Oyamatsumi çirkin kızını da alması şartıyla güzel kızını ona vermeye razı olur. Ninighi çirkin kızı da alır ama ona elini sürmez. Oysa tanrılar güzel kızın çocuklarının kısa ömürlü, çirkin kızın çocuklarının uzun ömürlü olmasını kararlaştırmışlar. Japon imparatorlarının kısa ömürlü oluşu bu yüzdenmiş. Japonya'nın bütünlüğünü sağlayan Ninighi'nin güzel karısından olan iki oğlundan biri olan *Howori* (öteki oğlunun adı *Hoderi*'dir)'nin torunu *Yamato İharebiko*'dur. Japon inançlarına göre Japon imparatorları işte bu *Yamato*'nun dölüdür. *Bkz.* Amaterasu, Japon Dinleri.

Ninigi. *Bkz.* Ninighi No Mikoto.

Ningirsu. *(Sümer)* Savaş-tanrı... *Urningirsu* da denir. Tanrı *Enlil*'in oğludur. *Anu*'nun kızı olan tanrıça *Bo*'yla evlidir. Tanrıça Bo, tanrıça *İştar*'dan önce Lagaş bölgesinin *toprak-ana*'sıydı. Savaş-tanrının yirmi dört çeşit silâhı varmış ki bunlardan her biri bir devi simgelermiş. *Ningirsu*'nun annesi de *Ninlil* adını taşır ki *Enlil*'in karısıdır. *Bkz.* Enlil.

Ninhur Sag. *(Sümer)* Kış bölgesi tanrıçası... İ.Ö. III. binyılda tapılmıştır. *Ninlil*'le kardeş çocuklarıdır. *Bkz.* Ninlil.

Ninlil. *(Sümer)* Tanrı Enlil'in karısı... *Ningirsu*'nun da annesidir. *Bkz.* Enlil.

Ninos. *(Yunan)* Mitolojik Bâbil kralı... Kâhyasının karısı olan güzel ve akıllı *Semiramis*'le evlenmiş. *Bkz.* Semiramis.

Nintoku Tenno. *(Japon)* Mitolojik Japon imparatoru... *Ninighi*'nin soyundanmış. IV. yüzyılda yaşadığına, tarımı ve pirinç ekimini geliştirdiğine inanılır. *Bkz.* Nininghi No Mikoto.

Nin-Uraş. *Bkz.* Nin.

Ninurta. *(Bâbil)* Savaş-tanrı... Fırtına ve av'ı da kişileştirir. Özellikle Asûr'lularca tapılmıştır. *Bkz.* Asûr-Bâbil Dini.

Ni-O. *(Japon)* Japon Budizminin iki canavarının ortak adı... Cin olarak tasarımlanan bu canavarların özel adları *Fuka otsu* ve *Soko*'dur. Sözcük olarak Japonca *iki kral* anlamını dile getirir. Japonya'daki Buda tapınaklarının kapı yanlarında koruyucu olarak dururlar. *Bkz.* Japon Budizmi.

Niobe. *(Yunan)* Doğurganlığıyla ünlü Frigya kraliçesi... Manisa kralı *Tantalos*'un kızı, *Pelops*'un kız kardeşi ve Thebai kralı *Amphion*'un karısı Anadolu'lu *Niobe* anaerkil toplumun çok ilginç mitolojik tiplerinden biridir. Yedi kızıyla yedi oğlu varmış. Birlikte büyüdüğü tanrıça *Leto*'yu, kendisinin on dört çocuğu olmasına karşın sadece iki çocuk doğurmakla suçladığından, on dört çocuğu da Leto'nun çocukları *Apollon*'la *Artemis* tarafından öldürülür. Niobe de kederinden taş kesilir. Bugün Manisa'da bir derenin üstüne sarkan kadın yüzlü kaya parçasının Niobe olduğuna inanılır. Kayanın oyuklarından sızan sular da onun hâlâ akmakta olan gözyaşları sanılır. Niobe, böylelikle, evrensel bir yas simgesi olmuştur. *Bkz.* Leto, Amphion, Tantalos.

Niobe'nin Kayası. *Bkz.* Niobe.

Niobis'ler. *(Yunan)* Niobe'nin yedi oğluyla yedi kızı... *Bkz.* Niobe.

Niörrdhr. *(Cermen)* Deniz ve fırtına-tanrı... Cermenlerin iki büyük tanrı ailesinden biri olan *Van'lar*'ın (Öbür tanrı ailesi *As'lar*'dır) en ünlüsüdür. *Njordr* biçiminde de yazılıyor. Dağ -tanrıça olan karısı *Skadhi* deniz kıyısına, kendisi de dağ tepesine alışamadığından mutlu değillermiş. Gene de iki çocukları olmuş, bu çocukların adı *Freyr* ve *Freya*'dır. *Bkz.* As, Frey, Freja.

Nireus. *(Yunan)* Yunanistan'ın en yakışıklı erkeği... Mitolojik Syme kralıdır. *Kharpos*'la *Aglaia*'nın oğluymuş. Troia savaşına katılmış. *Katalogos ton Neon* (Gemiler Kataloğu)'da bir filonun komutanı olarak gösterilir. *Bkz.* Troia.

Nirgrantha. *(Hint)* Bir çilecilik mezhebi... İ.Ö. IV. yüzyılda yaşadığına inanılan Parsva tarafından kurulmuştur. Budizmle savaşmışlar ve Jainizmin temellerini atmışlardır. *Bkz.* Jainizm.

Niruti. *(Hint)* Ölüm, kötü ruhlar ve cehennem tanrısı... Özellikle Güneydoğu Hindistan'da tapılmıştır. Brahmanizmin sekiz *Vasu*'sundan biridir. *Bkz.* Brahmanizm.

Nirvana. *(Hint)* Acıdan arınmış ruh... Sanskritçe *acıdan kaçma* demektir. Hint Budizminin çeşitli biçimlerde yorumlanan bu terimi, Alman düşünür ve kötümserlik felsefesinin kurucusu Schopenhauer tarafından *dünyadan vazgeçme* anlamında kullanılmıştır. Eski Hint'lilerin genel inancına göre ruh ölmez ve bedenden bedene geçer. Böylelikle gerçekleşen *ruhgöçü* (*Skr.* Samsara) sürüpgiden bir yaşam acısını simgeler. Daha açık bir deyişle acı çeken ruh bedenden bedene geçmekle acıyı da sürdürmüş olmaktadır. Budizme göre bu acının son bulması ancak aydınlanma ve eğitimle gerçekleşebilir. *Aydınlanan ruh* (*Skr.* Bodhi) *Nirvana*'ya geçebilir; eşdeyişle artık ruhgöçü son bulur, ruh da acı çekmekten kurtularak rahata kavuşur. Bu anlamda *Nirvana* ruhgöçünün son bulması demektir. Budacılıktan çok önce Veda'lar döneminde (Vedizm) bu kavram bir çeşit *cennet*'i dile getirmiştir. Eski Hint inançlarına göre ruh, her dünyaya gelişte, biraz daha kusursuzlaşır ve yetkinleşirdi. Sonunda tam yetkinliğe erişmekle nirvana'ya girerdi, Vedist terimlerle "yetkin bir huzûrun bulunduğu nirvana'ya kabul edilirdi". Bu, öylesine bir cennetti ki buraya giren kişi, kişiliğini yitirip evrensel barışın bir parçası olurdu. Bu olgu, Budist terimlerle şöyle dile getirilmiştir: "Nirvana'ya geçen ruh, tıpkı kırılan bir vazonun içindeki havanın uzaya karışması gibi, sonsuzluk içinde erir". *Bkz.* Budizm, Vedizm, Hint Dinleri.

Nisos. *(Roma)* İtalya'ya gelen Troia'lılardan... *Ainelas*'la birlikte İtalya'ya gelmiş. *Euryalos*'un da dostuymuş. Vergilius'ün *Aeneis* adlı ünlü yapıtının kahramanlarındandır. Bilindiği gibi Roma'lılar Roma'nın temellerini Troia'dan göçüp gelen *Ainelas* (Lâtinlerin dilinde *Aeneas*)'ın attığını ileri sürerler. *Bkz.* Aineias.

Nit. *(Mısır)* Güneşin annesi-tanrıça... Yunan mitolojisinde tanrıça *Athena*'yla bir tutulmuştur. Eski Mısır'ın bu tanrıçasına özellikle Libya'da tapılmıştır. *Bkz.* Athena.

Nitak-ül-Cevzâ. *(İslâm)* Kuşağını ikiye bölüp babasına verdiğinden ötürü, Ebûbekir'in kızı Esmâ... Peygamber *Muhammet* ve ona katılanlar Mekke'den Medine'ye göçerlerken (Hicret) Ebûbekir'in kızı Esmâ yük bağlaması için kuşağını ikiye bölüp babasına vermiş, peygamber de buna karşı ötedünyada ona iki kuşak verileceğini söylemiş. *Bkz.* Hicret.

Niyâz. *(İslâm)* Tasavvuf dilinde, tanrıya yakarma... Bu yakarma, tanrı dışında kalan her şeyden arınmayı içerir. Tasavvufçuların "niyâz olmadan namaz olmaz" sözü özellikle bu anlamı dile getirir. Mevlevîlerde özel bir *niyâz âyini*, Bektâşîlerde de niyâz etmek için konulan özel *niyâz taşı* vardır. Genellikle câmi ve kiliselerde tanrıya yalvarmak için özel yerler yapılır. *Bkz.* Tasavvuf.

Niyaziyye. *(İslâm)* Halvetîliğin Ahmediyye kolundan türeyen bir kolu... Niyazi-i Mısrî tarafından kurulan bu kola *Mısriyye* de denir. *Bkz.* Halvetiyye.

Niyet. *(Genel)* Gerçekleşmesi istenilenin gerçekleşip gerçekleşmeyeceğini anlamak için bakılan fal... Sözcük olarak *erek* demektir. Niyet falının çeşitli biçimleri vardır. Kâğıtlara yazılmış olan sözleri güvercin, tavşan vb. gibi hayvanlara çektirmek yoluyla yapılır. Kuyuya para atarak tutulan niyetin gerçekleşeceğine inanma gibi geleneksel biçimleri de yaygındır. İçine para atılan kuyuya *niyet kuyusu* denir. Bu sonuncu biçim, faldan çok, isteği oldurma yolunda gerçekleştirilen inançsal bir çaba niteliğindedir. Genellikle bütün fallarda *niyet tutulur*, eşdeyişle belli bir sorun saptanır ve faldan çıkan karşılık yorumlanarak o soruna uygulanır. *Bkz.* Fal.

Nizariyye. *(İslâm)* Hasan Sabbah'ın kurduğu Sabbahiyye'nin başka bir adı... Bâtınîliğin bu kolu *Haşişiyye* ve *Haşhaşiyye* adlarıyla da anılır. Hasan Sabbah, siyasal açıdan, Mustansır'ın büyük oğlu Nizar yandaşlığı izlediğinden bu kol *Nizariyye* adıyla da anılmıştır. *Bkz.* Bâtınîlik, Sabbahiyye.

Njörd. *Bkz.* Niörrdhr.

Noah. *Bkz.* Nuh.

Nodos. *Bkz.* Notos.

Noel. *(Hıristiyan)* İsâ'nın doğum günü... Hıristiyanlarca her yıl aralık ayının 25. günü kutlanır. Eskiden Doğu'da ocak ayının 6. günü kutlanırdı. Ermeni mitolojisinde yeni-yıl tanrının adı *Amanor*'dur. Paganlık çağında avlanan hayvanlar Amanor'un onuruna çam ağaçlarına asılırmış. Noel günü çam ağacına çeşitli şeyler

asılarak yapılan tören Hıristiyanlığa bu pagan geleneğinden geçmiştir. Ayrıca, ağaç tapımının yaygın olduğu bölgelerde *çam ağacı*'na da tapılmıştır. *Bkz.* İsâ, Hıristiyanlık, Ağaç Tapımı.

Noel Baba. *(Hıristiyan)* Noel gecesi çocuklara armağanlar dağıttığına inanılan ak sakallı mitolojik kişi... *Bkz.* Noel.

Noetos'çuluk. *(Hıristiyan)* Sapkınlık sayılan bir Hıristiyan tarikatı... İ.S. II. yüzyılın sonlarında Noetos adında bir Yunanlı papaz tarafından kurulmuştur. Öğrencisi Epigonos'un Roma'da yaydığı bu tarikat, tanrının ayrılmaz bir bütün olduğu gerekçesini ileri sürerek *İsâ*'nın doğrudan doğruya tanrı ve tüm niteliklerinin de tanrı nitelikleri olduğunu savunmuştur. *Bkz.* Hıristiyanlık, İsâ.

Noktavîlik. *(İslâm)* Hurûfîlikten ayrılan Mahmud'un kurduğu tarikat... İlkin Hurûfî olan, sonra Fazlullah Hurûfî'ye karşı çıktığından ötürü Hurûfîlikten kovulduğu söylenen ve *Mahmud-u Matrûd* (Kovulan Mahmut) adıyla anılan biri tarafından kurulmuştur. Kimi incelemeciler bu tarikatı bir *din* olarak nitelerler ve Arap egemenliğine karşı İran egemenliğini gerçekleştirmek gibi siyasal bir amaç da güttüğünü ileri sürerler. *Noktavî* adı, tasavvuf disiplini içinde, halife *Alî*'nin sözlerini derleyen *Nokta-tül-beyân* (Açıklamanın özü) adlı yapıtı okuduklarından ötürü kimi *Melâmiyye-i Nûriyye*'cilere de verilmiştir. *Bkz.* Hurûfîlik, Melâmiyye-i Nûriyye.

Nolaini. *(Anadolu)* Bir Urartu tanrısı... Adına, kazılarda bulunmuş Urartu belgelerinde rastlanmıştır. *Bkz.* Anadolu İnançları.

Nomia. *(Yunan)* Daphnis'in sevgilisi olan çoban kızı... *Daphnis* kralın kızıyla yatınca kıskançlığından onun gözlerini çıkarmış. *Bkz.* Daphnis.

Nona. *(Roma)* Üç kader-ölüm tanrıçadan biri... Bu üç kader-ölüm tanrıçaya *Parca'lar* denir. *Bkz.* Parca'lar.

Norn'lar. *(İskandinav)* Üç kader tanrıça... *Bâkireler* anlamındadır. Yunanlıların *Moira'lar*'ına ve Romalıların *Parcalar*'ına benzerler. *Urd* adındaki geçmişi, *Vertande* ya da *Werdandi* adındaki şimdiyi ve *Skuld* adındaki geleceği simgeler. Bu üç tanrıça evren düzeniyle insan yaşamının kaderini çizerler. *Bkz.* Moira'lar, Parca'lar.

Nostoi. *(Yunan)* İ.Ö. VII. yüzyılda yazılan mitolojik şiir... Troia savaşını, *Agamemnon*'la *Menelaos*'un serüvenlerini anlatan bu şiir Troizen'li Agias adında bir ozan tarafından yazılmıştır. Proklos'un *Khrestomathela* adlı yapıtından öğrenilen bu şiir, Yunan mitolojisinin kaynaklarındandır. *Bkz.* Troia.

Nostradamus. *(Fransız)* Birçok kehânetlerine bütün Fransa'nın inandığı baba-oğul iki astrolog... XVI. yüzyılda yaşamışlardır. *Bkz.* Kehânet.

Notarikon. *(Yahudi)* Bir tümcedeki sözcüklerin ilk ya da son harflerini toplayarak büyülü bir sözcük meydana getirme yöntemi... Yahudi hahamlarınca uygulanan bir çeşit *Kabala*'cılıktır. *Bkz.* Kabala.

Notos. *(Yunan)* Güney yeli-tanrı... Dilimizde de kullanılan *Lodos* yelini cisimleştirir. *Astralos*'la *Eos*'un oğludur. Yunan mitolojisinde dört büyük yel (rüzgâr) tanrı vardır. *Notos* günümüzde kıble yelini dile getirmektedir. *Bkz.* Boreas, Euros, Zephyros.

Nuh. *(Yahudi)* Yahudi peygamberi ve tûfan'dan kurtulan insan... *Tevrat*'ta da adı geçmekle beraber ayrıntılı öyküsü Müslümanların kutsal kitabı *Kur'an*'da anlatılmıştır. Peygamber *Muhammet*'in bir hadîsine göre *Nuh* tanrı tarafından gönderilen üçüncü peygamberdir ama tanrının ilk elçisidir. Kaynağı Sümer mitolojisinde olan ünlü *tûfan* öyküsüne göre Nuh'un kavmi yeniden putlara tapmaya başlamışlar. Tanrı da onları cezalandırmak için yeryüzünü suya boğmuş, ama daha önceden Nuh (Sümerlerde adı *Utnapiştim*, Yunanlılarda *Deukalion*'dır)'a bir gemi yapmasını ve bütün canlılardan birer çiftle kendisine inananları bu gemiye doldurmasını söylemiş. Tûfan başlayınca bütün putataparlar boğulmuşlar. *Nuh'un gemisi* sular çekilince *Cûdi* (Tevrat'ta *Ararat*) dağının üstüne oturmuş ve bütün inançlılar kurtulmuşlar. Bunlardan türeyen yeni kuşaklardan yeni bir kavim, *Ad kavmi* oluşmuş. *Bkz.* Tûfan, Utnapiştim, Deukalion, Nuh'un Gemisi, Cemşid, Bergelmer.

Nuh'un Gemisi. *(Yahudi)* Peygamber Nuh'un tûfan'dan korunmak için tanrı buyruğuyla yaptığı gemi... *Tevrat*'ta anlatıldığına göre bu gemi çınar ağacından yapılmış. Tanrı, Nuh'a gemiyi yapmak üzere *çınar* dikmesini buyurmuş, çınar ağaçları tam kırk yılda yetişmiş, bu kırk yıl süresinde yeryüzünde hiç çocuk doğmamış. Tanrı, geminin içini ve dışını sıvamaları için yerden *zift* fışkırtmış. Tahtalar birbirlerine çi-

vi'yle çakılmış. Gemi üç katlı, seksen endâze boyunda, elli endâze eninde ve otuz endâze yüksekliğindeymiş. Bu geminin varlığına günümüzde de inanılır, birçok dinci-bilginler topluluklar hâlinde dağlara çıkıp geminin kalıntılarını ararlar. *Bkz.* Nuh, Tûfan.

Numa Dini. *(Roma)* Roma'lıların ilk dini... İmparatorluk çağının ilk yıllarında kurulan bu din, *Numa takvimi* adı verilen ve eski Roma'lıların dinsel bayramlarını bildiren bir takvimden öğrenilmiştir. Bu bilgilere göre Roma'lılar, çeşitli ulusların tanrılarını benimsemeden önce bir *tanrı öncesi* (*Lâ.* Predeisma) çağı yaşamışlardır. Bu çağda doğa güçlerini etkilemek ve kendilerine uğur sağlamak için büyüsel ritler kullanmışlardır. *Luperci* adı verilen büyücü-râhiplerin egemen oldukları bu çağda *Lupercalia* bayramı kutlanmıştır. Evlerinin kapısına her yıl mart ayının birinci günü bir *defne dalı,* ocak ayının birinci günü de bir yeni yıl *para*'sı asarlarmış. Bu, bereket ve bolluk sağlarmış. Aralık ayının on yedinci günü de *Saturnalia* bayramı kutlanırmış, bu bayramda mumlar yakılır ve böylelikle karanlıkla boğuşan ışığın yardımına koşulurmuş. İncelemeciler bu bayramın çok eski bir *kış gündönümü bayramı* olduğu kanısındadırlar. Düşmanın başına her türlü uğursuzluğun gelmesini dilemek için yapılan yakarıya da *Devotio* denirmiş. Roma'lı başkomutan, savaşın en gergin ânında, "kendimle birlikte bütün düşman ordusunu yeraltılılara adıyorum" dermiş. Her yıl nisan ayının yirmi birinde kutlanan *Parilia,* yaz otlağına sürülen sığırlara ve çobanlara esenlik sağlarmış. Kentin tarlalara sınır olduğu çevrede *Suovetaurilia* (domuz, koyun, sığır) dolaştırılarak bir *büyü çemberi* çizilirmiş, bu çember her türlü kötülüğün içeri girmesine engel olurmuş, Luperci (kurt savarlar) adı verilen râhiplerin Lupercalia bayramındaki dolaşmaları da böylesine bir büyü çemberi çizmek içinmiş. Bu *apotropaik* (uğursuzluk savıcı) dolaşmalar *Numa dini*'nin başlıca özellikleridir. Savaş mevsiminin başı olan mart ayıyla sonu olan ekim ayında da savaş atları ve silâhları özel ritlerle kutsanarak günahlarından arıtılırmış. Sınır çizgileri, ak bir boğayla ak bir ineğin çektikleri bronz başlı bir sapanla sürülür ve büyülü bir çember meydana getirilirmiş. Her türlü kötülüğün bu çemberi aşıp içeri giremeyeceğine inanılırmış. Savaşçılar ve memurlar giysilerine *kırmızı* şeritler takarlarmış, kan'ı simgeleyen bu renkli şeritler onları her türlü kötülüklerden koruyan büyüsel *bulla* (muska)'larmış. İncelemeciler eski Roma'da *tabu* kavramının da *religio* sözcüğüyle dile getirildiğini bildiriyorlar. Roma'lılar uğursuzlukla dolu olduğuna inandıkları yerlere ve günlere *loca religiosa* ve *dies religiosi* derlermiş ki bunlardan titizlikle sakınılması gerekirmiş. *Numa Dini,* eski Roma inançlarına göre mitolojik ve dinci kral *Numa Pompilius* tarafından kurulmuş. *Bkz.* Numa Pompilius.

Numâniyye. *(İslâm)* En eski İmâmiyye kollarından biri... Bunlar, aynı zamanda, *Müşebbihe*'ciymişler. *Bkz.* İmâmîlik, Müşebbihe.

Numa Pompilius. *(Roma)* Roma'nın mitolojik ve din kurucusu kralı... Roma inançlarına göre İ.Ö. VII. yüzyılda yaşamış, Roma'nın ikinci kralıymış. Sabin tanrılarını Roma'ya o sokmuş, kutsal bir takvim düzenletmiş, *Numa dini*'ni kurmuş. Uğurlu günlerle uğursuz günleri saptamış. Mezarına, birinde kendi cesedi ve öbüründe kitapları bulunan, iki tabut koymuşlar. Yüzyıllarca sonra açılan mezarında kitapları olduğu gibi duruyormuş, cesediyse yok olmuş. Dinsel bilgiyi peri *Egeria*'dan öğrenmiş. *Bkz.* Numa Dini.

Numitor. *(Roma)* Alba'nın mitolojik kralı... *Romulus*'le *Remus*'un dedesi, *Rhea Silvia*'nın babasıymış. Kardeşi *Amulius* kendisini kovup tahta oturmuş. Romulus'le Remus, kendilerini yetiştiren çoban *Faustulus*'tan gerçeği öğrenince büyük amcalarını öldürüp dedelerinin yeniden kral olmasını sağlamışlar. *Bkz.* Alba Longa, Romulus, Remus.

Nun. *(Mısır)* Dünyayı kaplayan ilk su-tanrı... *Nuu* da denir. *Bkz.* A.

Nûr. *(İslâm)* Tanrı... *Işık* anlamına gelen Arapça *nûr* deyimi, birçok İslâm terimlerinde kullanılır. Tasavvuf dilinde, evrende görünüş alanına çıkan (zuhûr eden) tanrıyı dile getirir. İslâm inançlarına göre tanrının Tûr-u Sinâ'da *Mûsâ*'ya görünüşü de *ışık* biçimindedir. İslâm terminolojisinde *Kur'an* bu deyimle anılır. Peygamber *Muhammet*'e de *Nûr-u mübîn* ve *Nûr-u âlem* gibi nitelikler verilir. Bu anlamlarında *nûr* deyimi *tanrının ışığı*'nı dile getirir. Tasavvuf dilinde tanrı bir *nur kaynağı*'dır ve *nur*'dur. *Bkz.* Tanrı, Tasavvuf, Vahdet-i Vücut, Işık.

Nurbahşiyye. *(İslâm)* Kübreviyye tarikatının bir kolu... XV. yüzyılda Abdullah Nurbahş tarafından kurulmuştur. Tapım ve İslâm hukuku konularında kendine özgü düşünceler ileri sürdüğünden kimi incelemecilerce bir *mezhep* sayı-

lır. *Ali*'ci ve *imam*'cıdır. İran'da yayılmış, ülkemize girmemiştir. *Bkz.* Kübreviyye.

Nurculuk. *(İslâm)* İslâm disiplini içinde oluşturulmaya çalışılan, temeli Nakşibendîliğe dayanan, dinsel bir devlet kurmak amacını güden din... Müslümanlık öğeleriyle çatışan birçok yanları bulunduğundan ötürü bir çeşit din olarak nitelenen *Nurculuk*, XX. yüzyılın ikinci yarısında Anadolu'da kurulmaya çalışılmıştır. Bitlis kentinin Nurs köyünde doğduğundan ötürü Nursî lâkabını alan Said-i Kürdî adında bir adam tarafından önerilmiştir. *Kur'an*'ın zamanın gereklerine göre yorumunu yaptığı iddiasını taşıyan yazılarına *Nur risâleleri* ve kendisini izleyenlere *Nur şakirtleri* (Nur öğrencileri) adını veren Sait, bir ara tımarhaneye de girip çıkmıştır. Merkezi Mekke kenti olacak bir İslâm devleti kurma amacındadır, bu devletin başında bir halîfe bulunacaktır. Mısır'ın El-Ezher'ine karşı Doğu'da bir Medreset-üz-Zehrâ kurmak gibi saplantıları da vardır. Atatürk devrimlerinin dinsizlik ve komünistlik olduğunu yaydığından Atatürk düşmanlarınca desteklenen bu din, 1950 -1960 döneminde zamanın hükümeti tarafından el altından güçlendirilmiş ve yayılmıştır. Sait, kendisinin *İslâmın müceddidi* (reformcusu, yenileyicisi) olduğunu söylemekte, bununla beraber kendi yazdığı *Risâle-i Nûr*'u *Kur'an*'la bir tutmaktadır. Lâiklik ve ulusçuluğa karşıdır, kadercidir, dünyayı küçümser ve ölümötesini yeğler, cennete ulaşabilmek dünyayla ilgilenmemekle mümkündür, dünya bir bekleme salonudur ve amaç ötedünyadır, bütün ulusal ve uygarsal yasalara karşıdır, din hukukunun egemen olmasını ister, Yahudi düşmanıdır, mûcizelere inanır ve yeni mûcizeler ileri sürer. Kadınların örtünmesinden, erkeklerin birden çok kadınla evlenebilmelerinden, çocukların eğitimlerini sadece hâfız okullarında yapmalarından ve bunun dışında başkaca bir eğitim görmemelerinden yanadır. Kadının erkekten boşanabilmesini yasaklar. Her türlü bilimsel araştırma ve açıklamayı dinsizlik sayar. *Bkz.* Nakşibendiyye.

Nurtunja. *(İlkel)* Kutsal âletler... Özellikle Arunta'lar tarafından kullanılan bu âletler değnek, sopa, mızrak gibi şeylerdir. Dinsel törenlerde ya toprağa dikilir, ya da birinin elinde tutulur. Totemi simgeleyen bu âletlerin klan üyelerini güçlendirdiğine inanılır. Dinsel törenler bu âletlerin çevresinde yapılır. *Bkz.* Totem, Waninga.

Nusayriyye. *(İslâm)* Bir Bâtınî tarikatı... On ikinci imamın *bâb* (*kapı* anlamındadır, burada *peygamber* anlamında kullanılıyor)'ı olduğunu iddia eden Muhammed bin Nusayr tarafından IX. yüzyılda kurulmuştur. Daha çok Suriye'de toplanan bu tarikat bağlıları *Ali*'ci, Şiî ve on iki imamcıdırlar. Kendisini peygamber sayan Nusayr, ruhgöçüne de inanırmış. Her şeyi *mübah* saydıklarından ötürü *İbâhîler* adıyla da anılırlar. Yüzyıl sonra Nusayrîliği geliştiren ve bu yüzden de tarikatın asıl kurucusu sayılan Hüseyin bin Hamdan'dır ki Şeyh Bayrak adıyla anılır. Nusayrîliğin temel inancı halîfe *Ali*'nin tanrı olduğu yolundadır. Hıristiyanlığın *Baba-oğul -kutsal ruh* üçlemesini andıran *Ali-Muhammet -Selman* üçlemesi Nusayrîliğin ayırıcı niteliğidir. Bu, üçlükte teklik inancına ünlü *beş yetim* (*Ar.* Eytâm-i hams) inancı da eklenir. *Âdem*'den itibâren bütün peygamberlerde *beliren* (tecelli eden) Ali'dir. Ölen bir Nusayrînin ruhu göğe çıkar, Nusayrî olmayanların ruhuysa hayvan bedenlerine girer. Ali ay'dır ve Muhammet'i yaratmıştır, Muhammet de Selman'ı yaratmıştır. Şarap kutsaldır ve dinsel törenlerde içilmesi zorunludur. Ali adının üç harfli olması nedeniyle üç sayısı kutsaldır ve üç harfli bütün sözcükler (örneğin Arapça yazılışlarıyla: Şafak, şems, semâ, kamer, kavs, kuzah vb.) de kutsaldır. *Ali -Muhammet-Selman* üçlüsü de üç harfli *AMS* kısaltmasıyla dile getirilir. Kimi incelemeciler Nusayrîliğin Mûsevîlik, Hıristiyanlık, Sâbiîlik ve totemcilik karışımı bir din olduğunu ileri sürmektedirler. Nusayrîler günümüzde de Suriye, Filistin ve Güney Anadolu'da (Adana, Tarsus, İskenderun, Antakya, Lâzkiye) birliklerini sürdürmektedirler. *Bkz.* Bâtınîlik, Şiîlik, Alevîlik, Eytâm-i Hams.

Nusb. *(Arap)* İslâmlıktan önceki Arap putataparlığında kullanılan dinsel taşlar... Bu taşlara tapılırdı ve *mâbud*'un bu taşların içinde bulunduğuna inanılırdı. Bu taşlar için kurbanlar kesilir ve taşların üstlerine bu kurbanların kanı sürülürdü. *Kur'an* bu Arap geleneğini şiddetle yasaklamıştır. Bu taşlar için kesilen kurbanların yenilmesi de İslâm dinince *haram*'dır. *Bkz.* Put, Haram, Mâbud.

Nusku. *(Bâbil)* Ateş-tanrı... Savaş-tanrı *Nergal*'le birlikte tapılmıştır.

Nut. *(Mısır)* Gök-tanrıça... Toprak tanrı *Geb*'in kız kardeşi ve karısıdır. *Nout* biçiminde de yazılıyor.

Nübüvvet. *(İslâm)* Peygamberlik... *Bkz.* Nebî.

Nücebâ. *(İslâm)* Tasavvuf dilinde, soylu kişiler... Özellikle Bektâşîlikte kırk kişilik bir dereceyi adlandırır. *Soylu* anlamına gelen Arapça *necîb* sözcüğünden türetilmiştir. Bu kırk kişiye *Ricâl-ullah* ve *Ricâl-ul-gayb* de denir. *Bkz.* Bektâşîlik.

Nükkâriyye. *(İslâm)* Hârîcîliğin bir kolu... Arapça *nükkâr* sözcüğü *yadsıyanlar* (inkâr edenler) anlamındadır. *İbâdiyye* koluna bağlı olan bir bölüm Hârîcîler, ikinci İbâdiyye imamı Abdurrahman bin Rüstem'i yadsıdıklarından bu adla anılmışlardır. Ayırıcı niteliği, imamın kendisinden daha yetenekli biri çıktığında görevini ona bırakması gerektiğini ileri sürmeleridir. *Bkz.* Abâdiyye.

Nümeyriyye. *(İslâm)* Gâliyye'nin bir kolu... Tanrıyı her dilde konuşan bir insan biçiminde tanımlamaları ayırıcı nitelikleridir. Bundan ötürü bu kol bağlıları *Mücessime*'dendirler. *Bkz.* Gâliyye, Mücessime.

Nyks. *(Yunan)* Yeryüzü karanlığı-tanrıça... Sözcük olarak Yunanca *gece* anlamındadır. Erkek kardeşi yeraltı karanlığı-tanrı *Erebos*'la birlikte *Khaos*'tan doğmuştur. *Bkz.* Gaia, Khaos, Erebos.

Nyktelia. *(Yunan)* Dionysos bayramı... Kış gündönümünde yapılır, kökü *Attis* ve *Adonis* (Kybele tapımı) öykülerinde bulunan tanrının ölümü ve yeniden dirilişi kutlanır. *Bkz.* Dionysos, Attis, Adonis, Kybele.

Nykteus. *(Yunan)* Thebai kralı... *Antiope*'nin babasıdır. Yunan mitolojisinde bu adı taşıyan bir de Habeşistan kralı var. *Bkz.* Antiope, Nyktimene.

Nyktimene. *(Yunan)* Babası tarafından kızlığı giderildiği için gece kuşuna dönüştürülen kral kızı... Kimi metinlerinde Lesbos kralı *Epopeus*'un, kimi metinlerde de Habeşistan kralı *Nykteus*'un kızı olduğu söylenir. *Bkz.* Nykteus.

Nympha. *(Yunan)* Peri-tanrıça... Sözcük olarak Yunanca *gelin* anlamında *başı örtülü* demektir. Doğal ve tanrısal varlıkların dişilerini adlandırır, ikinci derecedeki tanrıçalardan sayılır. Homeros'a göre *Zeus*'ün kızlarıymış. Doğadaki yerlerine göre *Dryad'lar, Hamadryad'lar, Nalad'lar, Oread'lar, Nereid'ler* vb. gibi özel adlarla anılanları da vardır. Sanat perileri *Musa'lar* da bir çeşit *Nympha'lar*'dır. *Bkz.* Peri.

Nymphe'ler. *Bkz.* Nympha.

Nysa. *(Yunan)* Mitolojik dağ... Tanrı *Dionysos*'un adı Yunanca *Nysa tanrısı* demektir. *Dionysos* Homeros'un söylediğine göre Trakya'da olan bu dağın perileri tarafından büyütülmüş. *Bkz.* Dionysos, Nysios.

Nysios. *(Yunan)* Nysa dağlı olduğundan ötürü Dionysos'un lâkabı... Homeros'un Trakya'da olduğunu söylemesine karşın *Nysa;* Yunanistan, Karia ve Hindistan'da birçok dağı ve kenti adlandırır. Bu dağ ve kentlerin tümü *Dionysos*'a adanmıştır. Nysa adının, *Olympos* ve *İda* gibi genel bir ad olduğu anlaşılmaktadır. *Bkz.* Nysa, Dionysos.

Nysos. *(Yunan)* Dionysos'un lalası... Bu adı ona *Dionysos* vermiş. *Bkz.* Dionysos, Nysa, Nysios.

O

Ocak. *(Genel)* Kötü ruhları korkuttuğuna inanılan, içinde ateş yakılan yer... *Ateş tapımı*'ndan kalma genel halk inançlarına göre kötü ruhlar *ocak*'tan korkarlar ve ona sokulamazlar. Bundan ötürü hastalar ocak başına getirilir ve ateşe yakın tutulur. Ocağa tütsüler, okunmuş kemikler vb. atılır; bunların dumanından da iyilik umulur. Ocaktan alınan yarı yanmış odunlar hastaların başında dolaştırılır. *Bkz.* Lar'lar, Ateş, Ateş Tanrısı.

Ocak Tanrıları. *Bkz.* Lar'lar.

Ocrisia. *(Roma)* Mitolojik dişi-kahraman... Roma inançlarına göre Servius Tulius'un annesiymiş. *Bkz.* Servius.

Odhinn. *Bkz.* Odin.

Odin. *(İskandinav)* Savaş-tanrı... *Odhinn* biçiminde de yazılır. Cermenler *Votan* ya da *Wotan* derler. Bilgeliği ve şiiri de simgeler. Tanrı ailesi *Ases*'lerin ilkidir. Roma'lı tarihçi Tacitus onu Roma tanrılarından *Mercurius*'le bir saymıştır. Kimi incelemeciler onun temelde bir râhip-kral ya da bir büyücü-kral olduğunu ileri sürerler. Sözcük anlamında *her şeye can veren* demektir. İlk insan çifti *Ask*'la *Embla*'yı iki dişbudak kütüğünden o meydana getirmiştir. Her hayvanın biçimine girebilecek nitelikteymiş. Harfleri icât eden de odur. Rüzgâr (Wind) ve dolayısıyla ölüler tanrısıdır. Savaşta ölen kahramanları savaş-kızlar olan *Walkyrie'ler*'e teslim edip *Walhalla* adı verilen İskandinav cennetine gönderirmiş. Viking'lerin baştanrısı da oydu. *Karga* ve *kurt* hayvanları ona adanmıştır. Efsâneleri pek çoktur. *Bkz.* Votan, Yaratılış, As, İskandinav Dinleri.

Odise. *Bkz.* Odysseia.

Odisea. *Bkz.* Odysseia.

Odiseus. *Bkz.* Odysseus.

Odisseus. *Bkz.* Odysseus.

Odoaker. *(Cermen)* Herul'lerin kralı... *Teodorik* ve *Attila* destanlarında adı geçer. Batı Roma İmparatorluğuna son veren *Odoaker*, sonunda Ostrogot'ların kralı Teodorik'e yenilmiş ve öldürülmüştür. Attila'nın bakanlarından *Edekon*'un oğluymuş. İ.S. V. yüzyılda yaşamıştır. *Bkz.* Teodorik, Attila.

Odoakr. *Bkz.* Odoaker.

Odrysai. *(Yunan)* Trakya'nın Odrysis bölgesinden oldukları için birçok mitolojik kahramanlara verilen lâkap... Özellikle *Orpheus, Boreas, Tereus, Resos* bu lâkapla anılırlar. *Bkz.* Orpheus, Boreas.

Odysseia. *(Yunan)* Homeros'un destanı... *İlyada* gibi *Odysseia* da Homeros'a mal edilen ünlü bir destandır ki Yunan mitolojisinin başlıca kaynaklarından biridir. İthake kralı *Odysseus*'un serüvenlerini anlatır. Beş ana bölümdür. Birinci bölüm, *Telemakhia* adını taşır, dört şarkıdır ve Odysseus'un oğlu *Telemakhos*'un yolculukları anlatılır. İkinci bölüm *Kalypso'nun adasında* adını taşır, bir şarkıdır. Üçüncü bölüm *Phaiak'ların ülkesinde* adını taşır, dört şarkıdır. Dördüncü bölüm *Odysseus'un serüvenleri* adını taşır, onun serüvenlerini kendi ağzından dile getiren bu bölüm de dört şarkıdır. Beşinci bölüm *İthake'de* adını taşır ve on iki şarkıdır. Anadolu ürünü olan *İlyada* ve *Odysseia*, kimi incelemecilere göre, İ.Ö. VI. yüzyılın sonlarına doğru Yunanistan'a Pisistratos tarafından getirilmiş ve Onomokritos adlı bir Yunanlının başkanlığındaki bir kurulda Yunanlılara karşı olan pasajlar çıkarılarak Yunanlılardan yana olan pasajlar eklenmek suretiyle Panatenaik festivallerinde halka okunmuştur. Bu kanıda olan incelemecilerden Cevat Şakir Kabaağaçlı (Halikarnas Balıkçısı) *Anadolu'nun Sesi* adlı yapıtında şöyle der: "Homeros *İlyada*'da yalnız bir kez Ake'lerin safında İyon'ların da bulunduğundan bahsetmiştir (Kitap 13, dizi 685). Troia'lılar ilerleyerek Ake'lerin karaya çekilmiş olan gemilerine saldırmaktadırlar. Savaşın en kızgın ana baba günlerinden biridir o gün. Homeros, uzun elbiseli İon'lar oradaydı, der. Ve yalnız o kadar der. Savaşın alabildiğine kızıştığı bir noktada, herkes pırıl pırıl bronz zırhlar içinde dövüşürken, miğfersiz, zırhsız, süklüm püklüm entârilerle İon'ların savaş safında gösterilmeleri realist bir Homeros'un yapacağı maskaralık değildir. Sonra koca *İlyada*'da boylu boyunca İon lâfı edilmezken İon'lar, al takke ver külâh savaşanların arasına entârili göbek atmak için mi buraya getirilmişlerdir? Homeros her zaman savaşçıların ve babalarının memleketlerinin adlarını anar, hattâ o memleketler sulak mı kurak mı bildirir. İon'ların *İlyada*'nın burasına sonradan eklenmiş olduğu besbelli. İon'lardan söz eden dizinin hemen altında Menesteos emrinde Atina'lı seçme savaşçıların dövüştüğünü bildirir. Atina'lılar İon'dular hani? Entârili İon'ları da yurttaşları arasına koysa ya Homeros? İşlerine gelmediği için Batılılar bu nokta üzerinde hiç durmamışlar, uzak bir ihtimalle iş-

lerine gelebilecek noktalar hakkında bilgiç suratlı kütüphaneler dolusu kitap yazmışlardır. Onlar durmadılarsa bu nokta üzerinde biz duralım bâri" (İbid, 1971, s. 41-42). *Bkz.* Odysseus, İlyada.

Odysseus. *(Yunan)* Mitolojik İthake kralı... Lâtinler *Ulyssus* derler. Ünlü Troia savaşının kahramanlarından biridir. Homeros'un ünlü iki yapıtından biri olan *Odysseia* onun serüvenlerini anlatır. Annesi *Autolykos*'un kızı olan *Antikleia*'dır. Babasının kim olduğuysa tartışmalıdır. Bilinen babası İthake kralı *Laertes*'dir, bir söylentiye göre de annesi kralla evlenmeden önce *Sisyphos*'la yatmış ve *Odysseus* bu birleşmenin ürünü olarak doğmuş. Us, bilgi, sabır, ağırbaşlılık, uzakgörüşlülük ve yiğitlik niteliklerini birlikte taşıdığından ötürü örnek bir insan olarak ünlenmiştir. İlkin Troia savaşına katılmak istememiş, delilik rolü yapmış, ama *Palamedes* rol yaptığını yüzüne vurunca savaşa katılmak zorunda kalmış. Gene ilkin Troia savaşına yol açacak olan *Helena*'nın tâliplerindenmiş, ama vazgeçip *Penelopeia*'yla evlenmiş, *Telemakhos* adında bir de çocuğu olmuş. *Odysseus* efsânesi İtalyanlar ve Etrüsklerce de benimsenmiştir. Odysseus'un Etrüsk mitolojisindeki adı *Nanos*'dur. *Polymetis* (çok akıllı), *Polymekhanos* (çok çâre bulucu), *Polytlas* (çok sabırlı) vb. gibi pek çok lâkapları da vardır. *Bkz.* Odysseia, İlyada, Troia.

Ofion. *Bkz.* Ophion.

Ofiyon. *Bkz.* Ophion.

Og. *(Yahudi)* Peygamber Mûsâ'nın öldürttüğü Basan kralı... Yahudi geleneklerinde dev yapılı, mitolojik bir kişilik olarak ileri sürülür. İsrâiloğullarının geçişine karşı koymuş, *Mûsâ* da onu öldürtüp halkını kılıçtan geçirtmiş. *Bkz.* Mûsâ, Yahudilik.

Ogdaos. *(Mısır)* Tanrı Thot'un yarattığı dört çift tanrıdan oluşan sekiz tanrılı küme... Hermopolis'te tapılmıştır. Bu sekiz tanrı da bir yumurta yaratmışlar, o yumurtadan güneş çıkmış. *Bkz.* Güneş, Mısır İnançları, Yaratılış.

Ogiri. *(İlkel)* Kötü ruhlar... Özellikle Afrika'nın ekvator bölgesinde yaşayan Pigmelerce inanılmıştır. Pigmeler "sen ki dünyada insan yerdin ey Ogiri, kulübelerimize yaklaşma!" diye dua ederler. *Bkz.* Kötü Ruhlar.

Ogmios. *(Kelt)* Güzel konuşma-tanrı... Özellikle Galya'lılarca tapılmıştır. Lukianos bu tanrıyı *Herkül*'le bir tutar. *Bkz.* Kelt'lerin Dini, Herkül.

Ogygia. *(Yunan)* Malta adasının Odysseia'daki adı... Odysseia'da Malta adası bu adla anılıyor. *Kalypso* adası da denir. *Bkz.* Odysseia.

Ogygos. *(Yunan)* Boiotia kralı... *Poseidon* ya da *Boiotos*'un oğluymuş. Ülkenin ilk kralıymış, *tûfan* onun zamanında olmuş. *Bkz.* Tûfan.

Oğul. *(Hıristiyan)* Tanrının oğlu sayıldığından ötürü peygamber İsâ'ya verilen ad... Hıristiyan geleneklerinde tanrı da *baba* adıyla anılır. Kimi incelemecilere göre bu inanç Hıristiyanlara putataparlıktan geçmiştir. Özellikle Yunan mitolojisinde tanrılar, büyük adam yetiştirmek için ölümlü kadınlarla birleşirler. Tanrılar tanrısı *Zeus* nasıl bir kuğu kuşu kılığına girip *Leda*'ya yaklaşmışsa baba tanrı da *soluk* (nefes, Ruh-ül Kudüs, kutsal ruh) biçiminde *Meryem*'le birleşmiş ve *İsâ*'yı meydana getirmiştir. *Bkz.* İsâ.

Oğuz. *(Türk)* Destanlaşmış bir Türk topluluğu ve o topluluğun başında bulunan kahramanın adı... *Oğuzlar* Anadolu, Azerbaycan, İran, Irak ve Türkmenistan Türklerinin ataları olan bir Türk topluluğudur. VI. yüzyıldan başlayarak hemen bütün Türkleri göçebe bir devlet olarak örgütlemeyi ve birleştirmeyi başarmışlardır. Rus kaynaklarında *Torki*, Arap kaynaklarında *Guz* adıyla anılırlar. Ünlü *Oğuz Destanı* bu göçebe devletin örgütlenmesini ve başarılarını anlatır. Bu örgütlemeyi gerçekleştiren *Oğuz Kağan* (Han), öteki adıyla *Mete Han*'dır. Oğuzlar IX. yüzyılın ikinci yarısına kadar Şaman dinine bağlıydılar, bundan sonra Müslüman oldular. İslâmlıktan sonra işlenen *Oğuz Destanı*'ndaki bilgiler bu yüzden İslâm inançlarıyla karışmış bir durumdadır. Ünlü *Dede Korkut* öyküleri de *Oğuz Destanı*'nın bir parçasıdır. Daha doğrusu Asya Türklerinin *Oğuz Destanı*'na Anadolu Türklerinin *Dede Korkut Destanı* eklenmiştir. *Oğuz* adına ilkin Yenisey yazıtlarında rastlanmıştır, *Boylar* anlamına gelen *Oka'lar* sözcüğünden türediği sanılmaktadır, *haşarı* anlamına gelen *oyrat* sözcüğünün anlamdaşı olduğunu ileri sürenler de vardır. *Bkz.* Oğuz Han, Oğuz Destanı.

Oğuz Beyleri. *(Türk)* Dede Korkut öykülerinde adları geçen beyler... *Dede Korkut* bu beyleri "Oğuz beyleri bir bir gelip toplanmaya başladı" sözleriyle tanıtır. Birçok öykülerde savaş çıktığı sırada: "Bu sırada güçlü Oğuz beyleri yetişti. Han'ım hey, görelim kimler yetişti?" sözleriyle bir giriş yaptıktan sonra şu adları sıralar: Kazan beyin kardeşi *Kara Güne*, *Kıyan Selçuk* oğlu *Deli Dündar*, *Kara Güne* oğlu *Kara Budak*, *Gaflet Koca* oğlu *Şir Şemsettin*, Boz ay-

gırlı *Beyrek, Kazılık Koca* oğlu Bey *Yüğnek*, Kazan beyin dayısı *Uruz Koca, Büğdüz Emen, Eylik Koca* oğlu *Alp Eren*... Sonunda da şöyle der: "Sayılmakla tükenesi olmayan Oğuz beyleri hep yetiştiler". *Bkz.* Dede Korkut.

Oğuz Destanı. *(Türk)* Oğuz Türklerinin devletleşmesini anlatan destan... Tam adı *Oğuz Kağan Destanı*'dır. İslâmlıktan sonra derlenmiş biçimi *Oğuznâme* adıyla anılır. İslâmlık etkileriyle biçimlendirilmiş olan destan özellikle İlhanlı vezirlerinden Reşidüddin'in *Câmiüt-tevârih* adlı yapıtında yer almıştır. Ana destan kaybolmuştur. Bugün elde bulunan adı geçen yapıttaki İslâmsal *Oğuznâme*'yle *Dede Korkut Kitabı* ve *Oğuz Kağan Destanı* adıyla anılan İslâmlıktan önceki döneme ait ilginç bir parçadır. Bunlardan başka birkaç küçük parça daha vardır. *Bkz.* Oğuz, Oğuz Han, Dede Korkut.

Oğuz Han. *(Türk)* Oğuz Türklerinin devletleşmesini sağlayan ve Çin'den Karadeniz'e kadar bütün Türkleri birleştiren lider... İslâmlıktan önceki *Oğuz Kağan Destanı*'ndan günümüze kalan parça "... olsun dediler" sözleriyle yarım bir tümceyle başlar ve *Ay Kağan*'ın *Oğuz* adında yiğit bir oğlu olduğunu, onun güzel bir kıza gönül verip aldığını ve bu kızdan *Gün, Ay* ve *Yıldız* adlarında üç oğlu olduğunu, sonra başka bir güzel kıza gönül verdiğini ve ondan da *Gök, Dağ* ve *Dengiz* adlarında üç oğlu daha olduğunu anlatır. İlk altı Oğuz boyunun ataları bu çocuklardır. *Oğuz Kağan* ilk üç oğlunu doğu yönüne, son üç oğlunu da batı yönüne gönderir ve ilk üçüne *Bozok'lar* son üçüne de *Üçok'lar* adını verir. İslâmlıktan önceki parça *Oğuz Kağan*'ı şöyle tanımlar: "Bu çocuğun yüzü gök, ağzı ateş gibi kızıl, gözleri elâ, saçları ve kaşları karaydı. Perilerden daha güzeldi. Bu çocuk anasının göğsünden ilk sütü emdi ve bir daha emmedi. Çiğ et, çorba ve şarap istedi. Dile gelmeye başladı. Kırk gün sonra büyüdü, yürüdü ve oynadı. Ayakları öküz ayağı gibi, beli kurt beli gibi, omuzları samur omuzu gibi, göğsü ayı göğsü gibiydi. Vücudu baştan aşağı tüylüydü. Ata sürüleri güder, ata biner ve av avlardı. Günlerden ve gecelerden sonra yiğit oldu". Dünya egemenliği serüvenine de şöyle başlar: "*Toy* (şölen)'dan sonra Oğuz Kağan beylere ve halka buyruk verdi ve: Ben sizlere oldum kağan – Alalım yay ile kalkan – Nişan olsun bize *buyan* (uğur) – Bozkurt olsun bize *uran* (savaş nağrası) – Demir kargı olsun orman – Av yerinde yürüsün kulan – Daha deniz, daha *müren* (nehir) – Güneş bayrak, gök *kurtkan* (çadır)... dedi. Ondan sonra Oğuz Kağan dört yana emirler yolladı, tebliğler yazdı ve elçilere verip gönderdi. Bu tebliğlerde şöyle yazılmıştı: Ben Uygurların Kağanıyım ve yeryüzünün dört köşesinin kağanı olsam gerektir. Sizden itaat dilerim. Kim benim emirlerime baş eğerse hediyelerini kabul ederek onu dost edinirim. Kim baş eğmezse gazaba gelirim, düşman sayarak ona karşı asker çıkarır ve derhal baskın yapıp onu astırır ve yok ettiririm". Bu parça şu sözlerle biter: "Sonra Oğuz Kağan büyük kurultay topladı. Maiyetini ve halkını çağırttı. Onlar geldiler ve konuşup danıştılar. Oğuz Kağan büyük ordugâh... sağ yanına kırk kulaç direk diktirdi, üstüne bir altın tavuk koydu, altına bir ak koyun bağladı. Sol yanına kırk kulaç direk diktirdi, üstüne bir gümüş tavuk koydu, dibine bir kara koyun bağladı. Sağ yanda Bozok'lar oturdu, sol yanda Üçok'lar oturdu. Kırk gün, kırk gece yediler, içtiler ve sevindiler. Oğuz Kağan oğullarına yurdunu üleştirip verdi ve: Ey oğullarım, ben çok aştım, çok vuruşmalar gördüm, çok kargı ve çok ok attım, atla çok yürüdüm, düşmanları ağlattım, dostları güldürdüm. Gök tanrıya borcumu ödedim, şimdi yurdumu size veriyorum dedi". İslâmlık etkisiyle yazılmış olan *Oğuznâme*'yse şöyle başlamaktadır: "Türk tarihçileri ve dili çabuk râviler şöyle anlatırlar: Nuh peygamber aleyhisselâm yeryüzünü oğulları arasında bölüştürdüğü zaman büyük oğlu Yâfes'e doğu illeriyle Türkistan'ı ve o tarafları verdi. *Yâfes* Türklerin deyişine göre *Olcay Han* diye lâkap alır... Onun *Dhib Yavku Han* adında bir oğlu oldu. *Dhib*'in anlamı taht ve makam, *yavku* ise halkın önderi demektir. O, büyük ve tanınmış bir pâdişâhtı. Dört muteber ve şöhretli oğlu vardı: *Kara Han, Or Han, Kür Han, Küz Han*... Kara Han veliahd olduğundan babasının yerine geçip pâdişâh oldu. Onun çok talihli ve pâdişâhlığa lâyık bir oğlu dünyaya geldi". İşte bu çocuk *Oğuz*'dur. Reşidüddin yazmasına göre *Oğuz Han* İ.Ö. VII. yüzyılda yaşamıştır. *Oğuz*'un altı oğlu olur; yaşça büyük olan *Kün Han, Ay Han* ve *Yulduz Han Bozok* adını alırlar ve *sağ kol* sayılırlar, yaşça küçük olan *Kök Han, Tak Han* ve *Tengiz Han* ise *Üçok* adını alırlar ve *sol kol* sayılırlar. Bu altı çocuktan her birinin de dörder çocukları vardır. İşte ünlü yirmi dört Oğuz boyunu bu çocuklar meydana getirir. Türklerin *Irkıl Hoca* adında bir bilgeleri vardır ki Buryat ve Yâkut-Saka'larda da mitolojik bir bilge sayılmıştır. (Eşdeyişle bu ad, İsâ'nın doğumundan çok önce Türklerce bilinmekte ve anılmaktadır). *Irkıl Hoca* bu yirmi dört çocuğa

özel ad ve lâkap verir, onların kabilesinden olanlar bu lâkap ve boy adlarıyla anılırlar: *Bozok*'lardan *Kün Han* (Gün Han)'ın dört oğlu *Kayı Han* (Osmanlı Türkleri bu boydan türemiştir), *Bayat Han, Alkavlı Avul Han, Kara Avul Han* adını alırlar; *Ay Han*'ın dört oğlu *Yazır Han, Döger Han, Durdurga Han, Yapurlı Han* adını alırlar; *Yulduz Han* (Yıldız Han)'ın dört oğlu *Avşar Han, Kızık Han, Beğdili Han, Karkın Han* adını alırlar. *Üçok*'lardan *Kök Han* (Gök Han)'ın dört oğlu *Bayandur Han, Becene Han, Çavuldur Han, Çepni Han* adını alırlar; *Tak Han* (Dağ Han)'ın dört oğlu *Salur Han, Eymür Han, Alayutlu Han, Ürügür Han* adını alırlar; *Tengiz Han* (Deniz Han)'ın dört oğlu *Yigdir Han, Bügdüz Han, Yiva Han, Kınık Han* adını alırlar. İşte *Oğuz Destanı*'na göre dünya üstündeki bütün Türklerin ataları bu boylardır. *Bozok*'ların simgesi yay, *Üçok*'ların simgesi oktur. Bozok'lar ordunun sağ, Üçok'lar ordunun sol kanadını meydana getirirler. Reşidüddin yazması *Dede Korkut*'tan da şöyle söz etmektedir: "*Kara Hoca*'nın oğlu *Korkut Ata, Salur Enkeş* ve *Ava Şaban Hoca* başta bütün Oğuz eli toplanıp Kayı'lardan *İnal Yavkuy*'ı pâdişâhlığa getirdiler. Veziri *Korkut Ata* idi ve o ne dese İnal onun sözünden çıkmazdı. Korkut Ata'nın kerâmetleri çoktur, iki yüz doksan beş yıl ömür sürdü, üç pâdişâha vezir oldu". Reşidüddin'e göre İslâmlık bu pâdişâh zamanında meydana çıkmış ve *Kayı İnal Han*, veziri *Bayat Dede Kerencük* (*Dede Korkut* burada bu adla anılıyor ve Bayat boyundan Kara Hoca'nın oğlu olduğu bildiriliyor)'ü peygamber *Muhammet*'e elçi gönderip İslâmlığı kabul etmiş. Türkler böylelikle Müslüman olmuşlar. Bu bildiriye göre *Dede Korkut* IX. yüzyılda yaşamıştır. Reşidüddin "hakkındaki hikâyeler pek çoktur ve ayrıca zikredilecektir" dediği halde *Dede Horkut Hikâyeleri*'ni anlatmayı unutmuştur. Nitekim Uygurların tarihini de ayrıca anlatacağını bildirdiği halde yapmamıştır. Reşidüddin yazmasında din gayretiyle yapılmış birçok çelişkiler vardır. Örneğin "Bu pâdişâh çağında peygamberimiz Hz. Muhammet Mustafa S. A. zuhur etmiştir" deyip Müslümanlığı *Kayı İnal Han çağıyla* saptadığı halde *İnal*'ın dedesi *Oğuz Han*'ı bir çeşit Müslüman saymaktadır, Müslümanlık adını anmamakla beraber *Oğuz*'u "yeni dini tutmuş, atalarının dinini yadsıyıp ona yüz çevirmiş" olmakla nitelemektedir (*Bkz.* Zeki Velidî Togan, *Oğuz Destanı*, İstanbul 1972, s. 19; karşılaştırınız, s. 55). *Bkz.* Oğuz, Oğuz Destanı, Dede Korkut.

Oğuz Kagan. *Bkz.* Oğuz Han.

Oğuz Kagan Destanı. *Bkz.* Oğuz Destanı.

Oğuznâme. *Bkz.* Oğuz Destanı.

Oiagros. *(Yunan)* Irmak-tanrı... Trakya kralı olarak da adı geçer, ünlü Orpheus'un babasıdır. *Bkz.* Orpheus.

Oiaks. *(Yunan)* Palamedes'in kardeşi... *Nauplios*'un oğludur. *Bkz.* Palamedes.

Oidipus. *(Yunan)* Birçok ünlü trajediye konu olan Thebai kralı... Thebai kralı *Laios*'la kraliçe *İokaste*'nin oğludur. *Oidipus* doğduğu zaman bir kâhin bu çocuğun babasını öldürüp annesiyle evleneceğini bildirmiş. Babası kral *Laios* da onu Khithairon dağına attırmış. Ne var ki Antikçağ Yunanlılarının ünlü *kader* inancı, kaderden kaçınılamayacağını bu olayda da tanıtlamış. Korinthos kralı *Polybos* tarafından bulunup büyütülen Oidipus bir yolcuyla kavga edip onu öldürmüş, meğer bu yolcu babası Laios'muş. Oidipus'un yolu Thebai'ye düşmüş, *Sfenks* gelip geçenlere bilmeceler soruyormuş, Oidipus kendisine sorulanları bilince Sfenks ölmüş. Thebai'liler de onu tutup kendilerine kral yapmışlar ve dul kraliçe İokaste'yle evlendirmişler. Böylece kehânet gerçekleşmiş, Oidipus babasını öldürdüğü gibi annesiyle de evlenmiş. Gerçeği öğrenen İokaste kendini asmış, Oidipus da kendi elleriyle gözlerine mil çekmiş. Ünlü trajedi kahramanları *Eteokles, Polyneikes, Antigone* ve *İsmene* bu ana-oğul birleşmesinden doğma çocuklardır. Oidipus taht kavgasına düşüp kendisini Thebai'den kovan oğullarına ilenmesiyle de ünlüdür. Trajedya yazarı Sophokles'e göre Thebai kentinin başına gelenler bu ilenme (lânetleme) yüzündendir. Sadece kızı Antigone'den yardım gören ve onunla birlikte Attika'nın Kolonos iline giden Oidipus orada ölmüş. *Bkz.* İokaste, Kreon, Antigone, İsmene, Polyneikes, Eteokles, Laios, Polybos, Sfenks.

Oikles. *(Yunan)* Amphiaraos'un babası... *Antiphates*'in oğlu *Hypermnestra*'nın kocasıdır. *Alkmaion* öyküsünde bu adı taşıyan bir de Arkadya kralı vardır. *Alkmaion*, annesi *Eriphyle*'yi öldürünce onun yanına sığınmış. *Bkz.* Amphiaraos, Alkmaion.

Oileus. *(Yunan)* Lokris kralı... Küçük *Aias*'ın babasıdır. *Bkz.* Aias.

Oineus. *(Yunan)* Kalydon kralı... Adı *şarap* anlamına gelen Yunanca *oinos*'tan türemiştir. Şarap-tanrı *Dionysos* Yunanistan'a dikilen ilk bağ kütüğünü ona adadığı için bu adı almış. *Oineon* kenti de onun adına kurulmuş. *Artemis*

kendisini ünlü yaban domuzunu bu kente saldırtmakla cezalandırmış, o da krallığını dâmâdı *Andraimon*'a bırakmış, kardeşi *Agrios*'un oğulları tarafından öldürülmüş. *Bkz.* Kalydon Avı, Artemis.

Oinisteria. *(Yunan)* Herakles için yapılan şarap bayramı... Delikanlıların ergenlik törenleri için yapılır. Özellikle Atina'da kutlanır. *Bkz.* Herakles.

Oinomaos. *(Yunan)* Pisa kralı... Tanrı *Ares*'in *Harpinna*'dan doğma oğlu ve güzelliğiyle ünlü *Hippodameia*'nın babasıdır. *Bkz.* Hippodameia, Pelops, Myrtilos.

Oinone. *(Yunan)* Frigya'daki İda dağı perisi... *Paris*'le yaşadığı aşk öyküsüyle ünlüdür. Paris'in ölümü üzerine o da kendini öldürtmüş. *Bkz.* Paris.

Oinopion. *(Yunan)* Sakız kralı... Adının sözcük anlamı *şarap içen* demektir. Şarap tanrısı *Dionysos*'un oğludur. Kızını isteyen *Orion*'un gözlerini oymakla ünlüdür. *Bkz.* Orion.

Oinos. *(Yunan)* Aitolia kralı... Sözcük olarak *şarap* demektir. Kaldı ki şarap adını ondan almış. *Staphylos* adında bir çobanı varmış. Çoban bir gün keçilerin bilinmeyen bir yemiş yiyerek hopladıklarını söylemiş. Kral da yemişi sıkarak suyunu çıkarmış. Yemişin suyu olan şaraba onun adını, yemişe de çobanın adını vermişler. *Bkz.* Staphylos.

Oinotros. *(Yunan)* Arkadia kralı Lykaon'un iki oğlundan biri... Kardeşi *Peuketios*'la birlikte İtalya'ya gidip kendi adlarıyla anılan birer kent kurmuşlar. Oinotria kenti, eski coğrafyada bütün İtalya'yı dile getirir. Yunan mitolojisinde Arkadia'nın bir sömürgesi olarak gösterilir.

Oinoskopia. *(Yunan)* Kuşların uçuşlarına bakarak gerçekleştirilen fal... Tek başına uçan kuşların uçuşlarına bakılarak yapılırdı. Özellikle *Zeus*'ün kuşu olarak *kartal*'a, *Apollon*'un kuşu olarak *atmaca*'ya ve *Athena*'nın kuşu olarak *baykuş*'a bakılıyordu. Kuşa bakan yüzünü kuzeye dönerdi. Adı geçen kuşlardan biri yüzünü kuzeye dönen bakıcının doğu yanından uçuyorsa tutulan falın uğurlu (*Yu.* Deksios ornis) bir sonuç vereceğine, batı yanından uçuyorsa uğursuz (*Yu.* Ep'aristera petomenos) bir sonuç vereceğine inanılırdı. *Bkz.* Fal, Kuş, Mantika.

Oita. *(Yunan)* Herakles'in ölümüne sahne olan dağ... Orta Yunanistan'dadır. *Herakles* bu dağda odun yığını yaptırıp ateşlemiş, sonra da kendisini yanan ateşin içine atmış. *Bkz.* Herakles.

Oite. *Bkz.* Oita.

Ok. *(Türk)* Türklerin kollara ayrılmasında simge olan demir uçlu çubuk... *Oğuz Destanı*'nda bu olay şöyle anlatılır: "*Oğuz Kağan* sabah olunca büyük ve küçük oğullarını çağırttı: Benim gönlüm avlanmak istiyor, kocadığım için kendime güvenemiyorum. *Gün, Ay* ve *Yıldız*, sizler doğu tarafına gidin; *Gök, Dağ* ve *Deniz* sizler de batı tarafına gidin, dedi. Ondan sonra üçü doğu tarafına, üçü de batı tarafına gittiler. Doğuya gidenler çok av ve kuş avladıktan sonra yolda bir altın *yay* buldular, onu aldılar ve babalarına verdiler. Kağan sevindi, güldü, yayı üçe böldü ve: Ey büyük oğullarım, yay sizlerin olsun, bu yayla okları göğe kadar atın, dedi. Batıya gidenler de çok av ve kuş avladıktan sonra yolda üç gümüş *ok* buldular, aldılar ve babalarına verdiler. Kağan sevindi, güldü, okları üleştirdi ve: Ey küçük oğullarım, oklar sizlerin olsun, yay oku attı, sizler de ok gibi olun, dedi. Ondan sonra *Oğuz Kağan* büyük kurultay topladı. Maiyetini ve halkını çağırttı. Onlar geldiler ve görüştüler, danıştılar. *Oğuz Kağan* sağ yanına *Bozok*'ları sol yanına da *Üçok*'ları oturttu". İslâmlıktan sonra yazılmış bulunan *Oğuznâme*'de de bu öykü böylece anlatılır, ama boyların ayrılışı daha ayrıntılıdır: "*Oğuz* yayı üçe parçalayıp daha büyük olan üç oğluna, üç oku da küçük üç oğluna verdi. Kendilerine yay verdiği üç oğlunun soyundan gelecek kavme *Bozok* densin, dedi. Çünkü bunlara yayı paylaştırmak için muhakkak parçalamak gerekti. *Bozok* sözünün de anlamı *parçalamak*, eşdeyişle *bozmak*'tır. Kendilerine ok verdiği öteki üç oğlunun neslinden gelecek kavmin lâkabı *Üçok* olsun, dedi. Bu Üçok, üç tane ok demektir". Oğuz boyları böylece ilkin iki üçüzlüye ayrılmış oldular ki bunlara *altı Oğuzlar* denir. *Bkz.* Oğuz, Oğuz Han, Oğuz Destanı.

Okeanid'ler. *(Yunan)* Okeanos çocukları... Hesiodos'a göre sayıları altı bindir. *Okeanos*'un kız kardeşi *Tethys*'le birleşmesinden önce üç bin ırmak meydana gelmiş, sonra da üç bin kız doğmuştur. Kızlar *Okeanis'ler* adıyla anılırlar. *Okeanid*'lerin kimileri çok ünlüdür ve gerek Hesiodos, gerek Homeros mitolojilerinde adları özellikle sayılmıştır: *Styks, Kallirhoe, Arethusa, Metis, Dione, Thetis, Eurynome, Philyra, Asia, Elektra, Doris* vb. bu ünlü *Okeanos* çocuklarındandır. *Bkz.* Okeanos, Tethys, Okeanis'ler.

Okeanin. *Bkz.* Okeanis'ler.

Okeanis'ler. *(Yunan)* Okeanos kızları... Sayıları üç bindir. Bu kızlar genellikle deniz perileridir. *Bkz.* Okeanid'ler, Okeanos.

Okeanos. *(Yunan)* Oturulan toprakları çevreleyen ırmak-tanrı... Bu tanrı, Antikçağ Yunanlılarının *dünya* tasarımından doğmuştur. Eski Yunanlılar dünyayı, çevresi bir ırmakla sarılı yuvarlak bir kara parçası sanıyorlardı. Hesiodos mitolojisine göre önce *Khaos* (Boşluk) vardı, *Gaia* (Toprak ana) bu boşluktan meydana geldi. Gaia'dan da cinsel bir birleşme olmaksızın kendiliğinden *Uranos* (Gök)'la *Pontos* (Deniz) doğdu. Daha sonra Gaia, kendi doğurduğu Uranos'la "sarmaşıp kucaklaşarak" *Okeanos*'u doğurdu. Okeanos'un Yunan mitolojisinde genel olarak *su*'yu kişileştiren Pontos'la genel olarak *deniz*'i kişileştiren *Poseidon*'dan ayrı bir kişiliği vardır. Öyle anlaşılıyor ki, ilkin soyut bir *su* (Pontos) tasarımlanmış, daha sonra evren *ırmak*'la çevrili disk biçiminde yuvarlak bir kara parçası sayılınca bunu çevreleyen ırmak olarak *Okeanos* tasarlanmış, daha sonra da daha belirgin bir *deniz* (Poseidon) tasarımına varılmıştır. Çok daha sonra da *Okeanos* adı büyük denizlere, özellikle de Atlantik denizine verilmiştir. Homeros mitolojisinde *Okeanos* tanrıların kökenidir. Bütün tanrılar onun, kız kardeşi *Tethys*'le birleşmesinden doğmuştur. *Bkz.* Titan'lar, Khaos, Gaia, Uranos, Pontos, Poseidon, Tethys, Okeanid'ler, Okeanis'ler.

Okeanos Çocukları. *Bkz.* Okeanid'ler.

Okeanos Kızları. *Bkz.* Okeanis'ler.

Okeanus. *Bkz.* Okeanos.

Okhimos. *(Yunan)* Rodos kralı... *Helios*'la su perisi *Rode*'nin oğludur. *Bkz.* Helios.

Okinunişi. *(Japon)* Tanrı Susanovo'nun oğlu... Japon mitolojisine göre gökten kovulan tanrı *Susanovo* toprağa iner ve İdzumo bölgesine yerleşir. Bir gün genç bir kızı bir yılanın elinden kurtarır ve onunla evlenir. Bu evlilikten birçok çocuk doğar. Bu çocukların en büyüğü *Okinunişi*'dir ki bütün Japonya'yı egemenliği altına almış ve yönetmeye başlamıştır. *Bkz.* Ninighi, Amaterasu, Susanovo.

Okki. *(İlkel)* Bireysel totem... Özellikle Huron'lar tarafından kullanılmıştır. Bu bireysel totem Algonkin'ler *manitu* ve Meksika yerlileri *nagual* derler. *Bkz.* Bireysel Totem.

Oknanikilla. *(İlkel)* Tapınak... Bu tapınaklar kutsaldır, *şuringa*'lar buralarda saklanır. Bu kutsal tapınakların varlığı özellikle Arunta'lar arasında incelemeler yapan Spencer ve Gillen tarafından saptanmıştır. *Bkz.* Şuringa.

Oknos. *(Yunan)* Ağır ellilik-tanrı... Cehennemde bir ipi ağır ağır ördüğü, o ördükçe de bir eşeğin bu ipi kemirdiği söylenir. Canından bıkmış ve yaptığı işten usanmış bir *emekçi*'yi simgeler.

Oksylos. *(Yunan)* Elis kralı... Elis'i Herakles oğullarının yardımıyla ele geçirmiştir. Olimpiyat oyunlarını düzenlemekle ünlüdür. *Bkz.* Herakles.

Okyanus. *Bkz.* Okeanos.

Okypete. *(Yunan)* İki Harpya'dan biri... Sözcük olarak *hızla uçan* anlamındadır ve bundan ötürü *bora* demek olur. *Harpya'lar*'ın ikincisi de *Aello* (Kasırga)'dur. *Bkz.* Harpya'lar.

Oksyrrynkhos. *(Mısır)* Osiris'in erkeklik örgenini yiyen Nil balığının Yunanca adı... Bu balığa, onun adına kurulan ve onun adını taşıyan Orta Mısır kentinde tapılmıştır. *Bkz.* Osiris.

Okyrroe. *(Yunan)* Su perisi... *Okeanos*'la *Tethys*'in kızıdır, oğlu *Phasis* tarafından öldürülmüştür. Yunan mitolojisinde bu adı taşıyan bir de *Kentaur'lar*'dan *Kheiron*'un kızı var, ilkin periyken tanrıların sırlarını açıkladığından ötürü at biçimine dönüştürülmüş. *Bkz.* Okeanis'ler, Kentaur'lar.

Olcay Han. *(Türk)* Peygamber Nuh'un oğlu Yâfes'in Oğuznâme'deki adı... Reşidüddin yazması *Oğuznâme*'de peygamber *Nuh*'un oğlu *Yâfes* Türklerin atası olarak bildirilir ve Türklerin ona *Olcay Han* dedikleri anlatılır. *Bkz.* Oğuz Destanı, Oğuz.

Olemp. *Bkz.* Olympos.

Olen. *(Yunan)* Mitolojik ozan... Likya'lıymış. Homeros'un kimi parçalarının onun tarafından yazıldığı söylenir. Herodotos da onun adını anar ve kadınların söylediği ilâhilerin onun tarafından yazıldığını anlatır. Yazdığı ileri sürülen ilâhilerde kuzey mitolojisinin ünlü bâkireleri *Opio*'yla *Arge*'nin de adları geçer.

Olifant. *(Fransız)* Sesi çok uzaklardan duyulan mitolojik boru... Bu olağandışı boru *Şarlman*'ınmış, kral onu Ronceveaux geçidinde bıraktığı artçı şövalyelerinden *Roland*'a vermiş ve bir baskına uğrarlarsa çalmasını söylemiş. Nitekim de öyle olur, artçı şövalyeler bir baskına uğrarlar, bu baskın bir ihânet sonucudur. Şövalye Roland ilkin boruyu çalıp yardım istemeyi küçüklük sayarsa da sonunda boruyu çalmak zorunda kalır. Boruyu çalarken şakak da-

marları çatlar ve ağzı kan dolar. On bir şövalye yüz bin düşman atlısıyla savaşmaktadır. Daha sonra düşman saflarına elli bin Habeş atlısı da katılır. Borunun sesini duyan Şarlman ordusuyla birlikte geçide dönerse de şövalyelerinin tümünü ölmüş bulur. *Bkz.* Şarlman, Roland, Ganelon, Falsaron.

Olimpiyat. *(Yunan)* İlkçağda beş yılda bir yapılan beş yarıştan ibâret spor oyunları... Bu adı o yarışlara İda dağlı beş *Daktyl* vermiş. Yarışlar da bu yüzden beş taneymiş ve her beş yılda bir yapılırmış, yarışlara da bu yüzden *Pentatlon* adı verilmiş. *Zeus*'ten önce bu yarışlar *Pelops* adına yapılırmış. Pelops, İzmir'den Mora yarımadasına gitmiş ve sonradan Peloponessos adını alan yarımadanın krallığını bir *Şar* (araba) yarışında yarımadanın prensesi *Hippodameia* (Atları evcilleştiren)'yı kazanarak elde etmiş, yarışı kazanmasına da seyisi *Mirsillos* (Ake prensleri at ve araba kullanmasını Hitit' lerden Hitit kralı Mürsillis çağında öğrenmişler)' un kurnazlığı yardımcı olmuş. Bütün bunlardan *Olimpiyat* geleneğinin Anadolu kökenli olduğu anlamı çıkarılmaktadır (*Bkz.* Halikarnas Balıkçısı, *Anadolu'nun Sesi*, İstanbul 1971, s. 38-39). Genel olarak ilk *Olimpiyat*'ın İ.Ö. 776 yılında yapıldığı ve bu oyunların *Herakles* tarafından kurulduğu söylenir. Oyun âletleri *Olympos*'ta saklanırmış (Olimpiyat adı da buradan gelir). Beş yılda bir yapılan ve beş oyun olan *Olimpiyat* beş gün sürermiş (Beş sayısı da *Daktyl*'lerle ilgilidir). Oyunlar *Şar* adı verilen araba yarışlarıyla başlar; silâhlı koşu (*Yu.* Hoplitodromia), yumruksuz dövüş (*Yu.* Pale), yumruk dövüşü (*Yu.* Pygme) ve pankreas (*Yu.* Pankration)'la sürermiş. Çağdaş *Olimpiyat* oyunlarıysa ilkin 1896 yılında Atina'da yapılmıştır. *Bkz.* Olympos, Herakles, Pelops, Daktyl'ler.

Olimpos. *Bkz.* Olympos.

Olivier. *(Fransız)* Şarlman'ın ünlü on bir şövalyesinden biri... *Şarlman*'ın dostları ve danışmanları olan bu şövalyeler ilkin on iki taneydiler, daha sonra *Ganelon* adıyla anılan *Gan de Maganz* imparatora ihânet etmiştir. *Olivier* de bütün öteki şövalye arkadaşları gibi Ganelon'un ihâneti yüzünden Ronceveaux geçidinde pusuya düşürülerek ölmüştür. *Bkz.* Olifant, Şarlman, Roland, Ganelon.

Ollantay. *(Amerika)* Peru yerlilerinden İnka'ların dinsel tiyatro oyunu... Bu oyun büyük tanrı *Uirakoşa* onuruna düzenlenirmiş. İspanyol misyonerlerinin yazıya geçirdikleri bu oyun metinleri günümüze kadar gelmiştir. *Bkz.* İnka'ların Dini.

Olumlu Tapım. *(İlkel)* Birtakım davranışların yapılmasını buyuran tapım... *Birtakım davranışların yapılmamasını buyuran tapım*'ı dile getiren *olumsuz tapım*'la birlikte Fransız toplumbilimcisi Durkheim tarafından ileri sürülmüştür. Durkheim'a göre çile törenleri gibi tapımlar olumsuz, kurban ve yakarışlar gibi tapımlar da olumludur. Örneğin *oruç* olumsuz, *namaz* olumlu bir tapımdır. *Bkz.* Tabu, Kurban, Totem, Entişiuma.

Olumsuz Tapım. *Bkz.* Olumlu Tapım.

Olymp. *Bkz.* Olympos.

Olympia. *Bkz.* Olimpiyat.

Olympioi. *(Yunan)* Olympos'lular... Olympos dağında yaşadıkları varsayıldığından bu adla anılan büyük tanrılar şunlardır: *Zeus* (Roma'da *Iupiter*), *Hera* (Roma'da *Iuno*), *Hestia* (Roma'da *Vesta*), *Hermes* (Roma'da *Merkurius*), *Pallas Athena* (Roma'da *Minerva*), *Apollon* (Roma'da *Apollo*), *Artemis* (Roma'da *Diana*), *Hephaistos* (Roma'da *Volkanus*), *Ares* (Roma'da *Mars*), *Aphrodite* (Roma'da *Venüs*), *Poseidon* (Roma'da *Neptunus*), *Gaia* (Roma'da *Tellus*), *Rhea* (*Kybele*'den dönüşmüş olan bu tanrıça Roma'da *Magna Mater*), *Demeter* (Roma'da *Ceres*), *Dionysos* (Roma'da *Liber*), *Hades* (Roma'da *Pluto*), *Persephoneia* (Roma'da *Proserpina*)... Olympos dağında yaşadığı varsayılan bunlardan başka ikinci derecede daha birçok tanrı vardır. Bunların ilk on tanesine *göklü tanrılar* anlamında *Ouraniones* ya da *Epouranioi* (Roma'da *Caelestes*) denir. *Poseidon*'la buyruğu altındaki tanrılara *su ve deniz tanrıları* anlamında *Pontioi* ya da *Enalioi* (Roma'da *Marini*) derler. *Gaia, Rhea, Demeter* ve *Dionysos*'a da *topraklılar* anlamında *Epikhthonioi* (Roma'da *Terrestres*) denmiştir. *Hades* ve *Persephoneia*'yla buyrukları altındaki tanrılara da *yeraltılılar* anlamında *Hypokhthonioi* (Roma'da *İnferi*) denmiştir. *Bkz.* Olympos.

Olympos. *(Yunan)* Tanrıların oturdukları yer olarak tasarımlanan dağ... Bu dağ, Yunan mitolojisine göre, Yunanistan'ın kuzeydoğusunda Teselya bölgesinde bulunan karlı bir tepedir. Bununla beraber yirmi kadarı Anadolu'da olmak üzere daha pek çok *Olympos* dağları vardır. Örneğin Bursa'daki Uludağ, İzmir'deki Kemalpaşa dağı, Güney Anadolu'daki Toros dağları, Eğriboz dağı, Kıbrıs'taki Troodos dağı vb. bu adla anılmışlardır. Homeros'un *Olympos*'u

belli bir yerde değildir, onu "çok tepeli ve çok yamaçlı" bir dağ olarak tanımlamış "bütün dünyanın en yüksek şahikalarından daha yüksek" olduğunu söylemiştir ki bu tanımlar Teselya'daki tepeye uymamaktadır. Ayrıca eski Hitit tanrılarının on iki tane olmasıyla *Olympos'lular* adıyla anılan Yunan tanrılarının on iki sayısı da bu inancın Anadolu kökenli olduğuna kanıt gösterilmektedir. Eski inançlarda bu sayının kutsal olduğu bilinmektedir. Hitit ve Girit tanrıları da kabartmalarda dağ üstünde gösterilmiştir. *Olympos* sözcüğünün de Yunanca olmadığı kesindir. Eski Anadolu dillerinde bu adın *yüksek dağ* anlamında kullanıldığı sanılmaktadır. Yunan mitolojisinde *Olymposlu'lar* adıyla anılan on iki tanrı şunlardır: *Zeus, Hera, Poseidon, Apollon, Artemis, Aphrodite, Hermes, Ares, Hestia, Hephaistos, Athena, Hades.* Bunlardan başka daha pek çok tanrı *Olympos*'ta oturduğu halde bu adla anılan sadece bu on iki tanrıdır. Yunan mitolojisinde *Olympos* adını taşıyan üç mitolojik kişi de vardır: Bunlardan birincisi *Kybele*'nin kocasıdır ki *Mysia Olympos*'u denen Uludağ adını ondan almış. İkincisi Girit'e adını veren *Kres*'in oğludur. Üçüncüsü *Marsyas*'ın oğlu ya da çömezi sayılan ünlü bir flütçüdür. *Bkz.* Olympioi, Tesalya.

Olympos'lular. *Bkz.* Olympioi, Olympos.

Om. *(Hint)* Kutsal hece... *Aum* biçiminde yazılır. *Brahman*'ı simgeler. Her din kitabı bu heceyle başlar ve bu heceyle biter. En eski *Veda* metinlerinde de kullanılmıştır. Mistik ve büyülü bir hecedir. Yüzyıllardan beri yorumlanmaktadır, Sanskritçede belli bir anlamı yoktur. *Bkz.* Brahman, Om mani padme hum.

Omfal. *Bkz.* Omphale.

Omina. *(Roma)* Tanrıların dileğini anlamak için anlam çıkarılan insan sözü... Romalılar *tanrılarla barış içinde yaşamak* (*Lâ.* Pax et venia deum) isterlerdi. Bu yüzden tanrıların dileklerini anlamak ve ona uygun davranmak çok önemli sayılıyordu. Bunu anlamak için de başlıca iki *işaret* saptanmıştı. Bunlardan biri insan sözleriydi ki bu açıdan yorumlanmakla her söz bir *omen* olabilirdi. İkincisi olağanüstü doğa olaylarıydı. *Bkz.* Prodigia.

Om mani padme hum. *(Hint)* Kutsal formül... Özellikle Tibet Budacılığı olan *Lamaizm*'de kullanılır. Anlamsız kutsal hece *om*'la *Lotüs çiçeğinde mücevher* anlamına gelen sözcüklerden kuruludur. Bu formül, özellikle sihir yapmak için kullanılır. *Bkz.* Om, Lamaizm.

Omphale. *(Yunan)* Lydia kraliçesi... *Herakles*'e aşkıyla ünlüdür. Efsâneye göre Herakles onunla evlendikten sonra onun dizinin dibinde yün eğirerek kadınca bir yaşam sürdürmüş. *Bkz.* Herakles.

Omphalos. *(Yunan)* Dünyanın göbeği sayılan taş... Yunanca *göbek* anlamındadır. İlkin *Python*'un mezar taşıymış, sonra kutsal sayılmış ve Delphoi'ye getirilerek *Apollon* tapınağına konmuş. Anlam genişlemesi yoluyla bu deyimi *Delphoi tapınağı* anlamında da kullanan eski Yunanlılar tapınağı dünyanın merkezi saymışlardır. *Bkz.* Python.

On. *Bkz.* Arithmos.

Onan. *(Yahudi)* Tevrat'ta adı geçen ve Yahudi yasaları gereğince kardeşinin dul karısıyla evlenmesi gerekirken bunu istemeyen İsrâilli... Hekimlik dilinde cinsel bakımdan kendi kendine haz duymayı dile getiren *onanizm* deyimi onun adından türetilmiştir.

On Buyruk. *Bkz.* Evâmir-i Aşere.

On Dört Mâsum. *(İslâm)* Tasavvuf dilinde peygamber Muhammet ve kızı Fatma'yla birlikte on iki imama verilen ad... Özellikle Şiî ve Alevîlerce kullanılır. *Bkz.* İmam, Mâsum, On İki İmam.

Oneirokritai. *(Yunan)* Düş yorumcuları... eski Yunanlılarda rüyâları incelemek ve yorumlamak başlı başına bir sanattı. *Bkz.* Mantika.

Oneiros. *(Yunan)* Nyks'in kendi kendine meydana getirdiği varlıklardan biri olan düş... Sözcük olarak da *düş* (Rüyâ) anlamındadır. Hesiodos mitolojisine göre *Nyks* (Gece)'in böylesine meydana getirdiği varlıklar pek çoktur. *Bkz.* Nyks.

On Emir. *Bkz.* Evâmir-i Aşere.

On İki İmam. *(İslâm)* Alevîlere göre tanrı tarafından gönderilmiş peygamber niteliğinde on iki başkan... On iki imama Arapça *eimme-i isnâ aşer* denir. Şiî inançlarına göre *Alî*'den başlayarak ve ondan sonra bu imamlar *halîfe*'lik görevini sürdürmüşlerdir. Şiî'lerin temel inancı, peygamber *Muhammet*'ten sonra halîfelik makamının Ali ve çocuklarına ait olduğudur. On iki imam sırasıyla şunlardır: *Ali, Hasan, Hüseyin, Zeynelabidin, Muhammet Bekir, Câfer -us Sâdık, Mûsâ-Kâsum, Ali Rıza, Muhammet Takî, Ali Nakî, Hasan Askerî, Mehdî*... Bunlar her türlü suçtan arınmış sayıldıklarından *mâsum* adıyla anılırlar. On iki imam inancına bağlı olanlara *İmamiyye* denir. Sünnîler, pey-

gamber Muhammet'in ölümünden sonra yerini Ali'ye ve onun çocuklarına bırakmak istediğini kabul etmezler. *Bkz.* İmam, İmâmîlik, İsnâ Aşeriyye, Mâsum, Alevîlik.

Onokentauros. *(Yunan)* Yarısı insan ve yarısı eşek biçiminde tasarımlanmış mitolojik bir hayvan... Yahudiler ve ilk Hıristiyanlar ona *şeytan* demişlerdir. *Bkz.* Şeytan.

Onuris. *(Mısır)* Su aygırı avcısı-tanrı... *Anhure* biçiminde de yazılır ve söylenir. Yukarı Mısır'da tapılmış, efsânesi tanrıça *Mehet*'in efsânesiyle karışmış ve sonunda *Khu* ve *Tefnut* tanrı çiftine dönüşmüştür. *Bkz.* Mısır İnançları.

Opheltes. *(Yunan)* Nemea kralının oğlu... *Lykurgos*'la *Eurydike*'nin oğludur, krala köle olarak satılan Lemnos adası kraliçesi *Hypsipyle* ona süt analık etmiş. Ne var ki süt anasının ihmâli yüzünden bir yılan tarafından boğulmuş. Öldükten sonra *Arkhemoros* (kaderin başlangıcı) adıyla anılmış. *Bkz.* Hypsipyle.

Ophion. *(Yunan)* Orfizme göre Titan'ların kralı... Orfik inançlara göre *Kronos*'la *Rhea* yönetimi ele alınca onu ve karısı *Eurynome*'yi *Tartaros*'a kapatmışlar. Başka bir anlatıma göre – ki bu anlatım da orfik kaynaklıdır – ilkin büyük sessizlik ve ıssızlıkta *Ürinome* (Kybele) meydana gelmiş, can sıkıntısından avuçlarını sürtüştürünce parmaklarının arasından büyük yılan *Ophion* çıkmış, toprak-ana tanrıça onunla sevişmiş, birlikte yuvarlanmalarının sarsıntısından topraklar dağlaşmış ve yerden sular fışkırmış, sonunda tanrıça onu öldürüp ruhunu yeraltına göndermiş. *Bkz.* Kybele.

Ophites. *(Yunan)* Yılanı kutsallaştıran ve ona tapan bir tarikat... Yunanca *yılan* anlamına gelen *ophis* sözcüğünden türetilmiştir. *Yılan*'ı insanların kurtarıcısı sayan bu tarikat özellikle II. ve III. yüzyıllarda Anadolu'da yayılmıştır. *Yılan tapımı*, genel olarak *hayvan tapımı* içinde çok özgül bir biçimdir. İlkel inançlarda ilk evrensel yaratık olarak *yılan* ileri sürülmüştür. *Bkz.* Yılan, Ophion, Hayvan Tapımı.

Ops. *(Roma)* Verimlilik-tanrıça... Osk dilinde *toprak* anlamındadır. *Kybele* ve *Rhea*'yla bir tutulmuş, *Saturnus*'la birleştirilmiştir. Sabin' lerden kalma bir tanrıça olduğu sanılmaktadır. Roma'da *Ops Consiva* adıyla tapılmıştır. Aralık ayının 19. günü kutlanan *Opalia* ve ağustos ayının 25. günü kutlanan *Opiconsiva* bayramları onun adınadır. *Bkz.* Kybele.

Orable. *(Fransız)* Arap prensesi... *Aimeri de Narbonne* ve oğlu *Guillaume d'Orange* destanlarında adı geçer. *Guillaume*'a âşık olduğundan Hıristiyan olup *Guilbourc* adını alır. *Bkz.* Guilbourc.

Orca. *Bkz.* Orcus.

Orcus. *(Roma)* Yeraltı ülkesi... Yunanlıların *Hades*'i gibidir, ölüler ülkesidir, bir çeşit *cehennem*'dir. Bilindiği gibi ilk tasarımlarda *cennet* yoktur, ölüler ülkesi bir çeşit *cehennem* olarak tasarımlanmıştır, iyi ölülerin nereye gideceği çok daha sonra düşünülmüştür. Romalılarda ölüm ya da cehennem cini ya da tanrısı da bu adla anılmıştır, eski Etrüsk inançlarında uzun saçlı ve sakallı olan tanrı *Orcus* daha sonra *Pluton* ya da *Dis Pater* adıyla anılmıştır. Günümüzde de İtalya'da çocuklar hâlâ bu adı taşıyan bir *canavar*'la korkutulur. *Bkz.* Pluton, Hades, Cehennem.

Ordali. *(İlkel)* Kötülüğü belli ettiğine inanılan sınav... Ortaçağın ünlü *Engizisyon* mahkemelerinde de uygulanan bu ilkel inanç, kötülerin zarar görüp iyilerin zarar görmeyeceği temeline dayanır. Örneğin Afrika'nın ekvator bölgesinde ilkeller suçlu sanılana zorla zehir yuttururlar, bu inanca göre zehir bir çeşit mistik tepkiye sahiptir ve ancak gerçek suçluları öldürür. Bunun gibi suya atılan bir zanlı da eğer boğulursa suçlu, boğulmazsa suçsuzdur. Suçluyla suçsuzu ayırdetmek için kullanılan *ordali* (Fr. Ordalie), hemen her ilkel toplulukta ya da uygar sayılan ilkel kafalı toplumlarda rastlanan bir inançtır.

Ordinal. *(Hıristiyan)* Papazlık etmek için gerekli dua ve yöntemleri kapsayan kitap... Özellikle Anglikan kilisesince kullanılır. Papa Leo XIII. bu kitabın kurallara uygun olmadığını açıklamıştır.

Oread'lar. *(Yunan)* Dağ perileri... Dağların, dorukların ve derin mağaraların *Nympha*'ları bu adla anılırlar. Homeros'a göre tanrılar tanrısı *Zeus*'ün kızlarıdır. *Bkz.* Nympha.

Oreas. *Bkz.* Oread'lar.

Orelthyia. *(Yunan)* Atina kralı Erekhtheus'ün kızı... *Boreas* onu kapıp Trakya'ya kaçırmış. *Bkz.* Kalais, Zetes, Boreas.

Orenda. *(İlkel)* Mana'nın İrakua'lardaki adı... *Bkz.* Mana.

Orestes. *(Yunan)* Agamemnon'la Klytaimnestra'nın oğlu... Babasının öcünü almak için annesini öldürmüş, birçok trajedyalara konu olmuştur. *Bkz.* Agamemnon, Elektra, Aigisthos, Klytaimnestra.

Orfe. *Bkz.* Orpheus.

Orfik Dini. *Bkz.* Orphik Dini.

Orfizm. *Bkz.* Orphik Dini.

Or Han. *(Türk)* Dhib Yavku Han'ın dört oğlundan biri, Oğuz Han'ın amcası... İslâmlık etkisinde yazılan *Oğuznâme*'de Türklerin atası sayılan peygamber *Nuh*'un oğlu *Yâfes* (Olcay Han)'in torunudur. *Bkz.* Oğuz, Oğuz Destanı, Olcay Han.

Orion. *(Yunan)* Poseidon'un oğlu dev avcı... Topraktan doğmuş, yakışıklılığıyla ünlüymüş. *Oinopion*'un kızı *Merope*'yi baştan çıkarmaya kalktığından kör edilmiş, daha sonra da bir takımyıldızı hâline getirilmiş, kendisiyle birleşmek isteyen ve başaramayan *Artemis*'in kışkırtmasıyla onu topuğundan sokup öldüren *akrep* de armağan olarak burç yapılmış, *Orion* yıldızının *akrep burcu*'ndan hep uzaklaşmakta olmasının nedeni buymuş. *Bkz.* Side.

Orione. *Bkz.* Orion.

Orjia. *(Roma)* Gizli Bakkhus âyinleri... Lâtince *orgia* sözcüğü *Dionysos şölenleri* anlamındadır. *Demeter* ve *Kabir'ler* için yapılan mistik ve gizli tapımlar da bu adla anılmıştır. *Bkz.* Dionysos, Demeter, Kabir'ler.

Orkhomenos. *(Yunan)* Birçok mitolojik öykülerin içinde geçtiği kent ve mitolojik başkent... Boiotia'dadır. Peloponessos'da da bu adı taşıyan bir kent vardır ki çoğunlukla onunla karıştırılır. Örneğin *İno*, bu kentin kralı *Athamas*'ın karısıdır. *Bkz.* İno, Athamas.

Orkus. *Bkz.* Orcus.

Orman Perileri. *Bkz.* Nympha.

Orman Tanrıları. *Bkz.* Pan, Satryr'ler, Silenos.

Ormazd. *Bkz.* Hürmüz.

Ormuz. *Bkz.* Hürmüz.

Ormuzod. *Bkz.* Hürmüz.

Orpheus. *(Yunan)* Müzikçi ozan... Trakya mitolojisinin ürünüdür. Müziği ve şiiriyle bütün varlıkları büyüler, vahşî hayvanları kendilerinden geçirir, ölüm ülkesine bile baş eğdirirmiş. *Orfizm* ya da *Orphik din* denilen mistik akım onun adına gerçekleşmiştir. Hellen-öncesi çağın en eski inançları bu dine bağlanır. Lyr adı verilen sazı, kâhinliği ve büyüyü onun icât ettiğine inanılır. Tanrı *Apollon*'un oğlu olduğu söylenir. Sevgili karısı *Eurydike*'yle gerçekleşen büyük aşkı, Yunan mitolojisinin en güzel öykülerinden biridir. Bu aşk birçok trajedilere konu olmuştur, bunların en güzeli de çağdaş Fransız oyun yazarı Jean Anouilh'un *Euricide* adlı trajedisidir. Karısı *Eurydike*'nin ölümüne dayanamayan *Orpheus* yeraltı ülkesine giderek en içli ezgileriyle karısının kendisine geri verilmesi için yakarır. Bu ezgilerin içliliğine dayanamayan *Hades* bir şartla buna razı olur, karısını alıp yeryüzüne dönerken karısı peşinden yürüyecek ve kendisi yeryüzüne çıkıncaya kadar dönüp arkasına bakmayacaktır. Orpheus buna sevinçle razı olursa da karısını bir an önce görmek isteğine dayanamaz ve dönüp ardına bakar. Böylelikle Eurydike, sonsuza dek gözlerinin önünden silinir ve yeraltı ülkesinin karanlıklarına karışır. Bu tasarımla, hayâl gücü olmadan yaşayamayan sanatçı simgelenmiştir. Orpheus kimi anlatımlarda *Zeus*'ün yıldırımıyla ölmüş, kimi anlatımlarda da *Mainas*'lar tarafından parçalanmıştır. Ne var ki etkisi yüzyıllar boyunca sürüpgitmiş, acı çeken insanlara mistik bir avunç kaynağı olmuştur. *Bkz.* Orphik Dini.

Orpheus'culuk. *Bkz.* Orphik Dini.

Orpheus Dini. *Bkz.* Orphik Dini.

Orphik Dini. *(Yunan)* Hellen-öncesi Trakya dini... *Orpheus*'un adına bağlanan bu din ilkin Trakya'da doğmuş, sonra Yunanistan ve Roma'ya geçmiştir. İnsanda iyilikle kötülüğün birbirine karışmış bulunduğu, *tanrısal* (Dionysik) bir yanla *kötülükçü* (Titanik) bir yandan meydana gelen insanın dinsel arınmayla sonsuz bahtlılığa kavuşabileceği *Orphik* inancın temelidir. Ruhgöçü de bu arınmayı gerçekleştirmek içindir, ruh kendisini kötülükçü yanından arındırmak için bedenden bedene göçer (Bu inancın ruhun her beden değiştirmesinde daha yetkinleştiği ve daha arındığı yolundaki eski Hint inancıyla büyük bir benzerliği vardır). Öbürdünyada var olabilmek için bu dünyada çile çekmek, eşanlamda *Orpheus* gibi yaşamak gerekmektedir. Orphik dinin et, yumurta vb. gibi canlıları ve onların ürünlerini yeme yasağı da ruhgöçüyle ilgilidir. Orpheus bir çeşit panteizme, insanları hayvanlarla ve tümünü doğayla birleştiren bir eşyapıya inanmıştı. Kimi anlatımlarda Orpheus'un çiğ et yeme geleneklerine karşı çıktığından ötürü *Mainas*'lar tarafından parçalandığı ileri sürülür. Orphik din, bir başka özgül davranış olarak, cezayı kişisel sayıyor ve cezanın soyca çekileceği yolundaki eski geleneklere karşı çıkarak ceza kurumunu çağdaş bireysellik anlayışına dönüştürüyordu. Bunlardan başka bu akımın tektanrıcılığa yaklaşan bir anlayış geliştirdiği de incelemecilerce ileri sürülmüştür. *Bkz.* Hellen Dini, Orpheus.

Orphizm. *Bkz.* Orphik Dini.

Orseis. *(Yunan)* Aiolos'un annesi peri... Kocası Yunanlıların atası sayılan *Hellen*'dir. *Bkz.* Hellen, Aiolos.

Orthia. *(Yunan)* Artemis'in lâkabı... Isparta'da *Artemis Orthia*'nın tapınağı önünde erkek güzelliği yarışmaları yapılırmış. *Bkz.* Artemis.

Orthros. *Bkz.* Orthos.

Orthos. *(Yunan)* Herakles tarafından öldürülen canavar... *Ekhidna*'yla *Typhon*'un oğludur. Köpek biçiminde tasarımlanmıştır, iki başı varmış, *Geryoneus*'ün sığırlarını beklermiş. *Bkz.* Ekhidna, Typhon, Herakles.

Ortodoks. *(Hıristiyan)* Hıristiyan dogmalarına uygun... Yunanca *doğru kanı* anlamındadır. Geleneksel Hıristiyan dogmalarına uygun olan, sapkın sayılmayan her Hıristiyanca kanı bu deyimle (*Fr.* Orthodoxe) nitelenir. Sonraları Bizans kiliseleri bu ada sahip çıkmışlar ve kendilerinden başka kiliselere bağlı olanları *Ortodoks* saymamışlardır. Özellikle Papalık kurumuna karşı çıkan Bizans kiliseleri Hıristiyanlığın tek yetkesi olarak *İsâ*'yı gösterirler. İ.S. 787 yılına kadar toplanmış olan ilk yedi konseyin kararlarına uyan ve ondan sonra alınmış kararları tanımayan Bizans kiliseleri *Ortodoksluk* mezhebinin de kurucusu olmuşlardır. *Bkz.* Hıristiyanlık.

Ortodoksluk. *(Hıristiyan)* Hıristiyanlığın üç büyük mezhebinden biri... Öteki iki mezhep *Katoliklik* ve *Protestanlık*'tır. İ.S. 1054 yılında Roma'dan ayrılan ve onu tanımayan Bizans'la ona bağlı olan Doğu kiliseleri *Ortodoks*'turlar. Bu anlayış IX. yüzyıldan sonra Slavlar arasında yayılmıştır. Ruslar, Bulgarlar, Sırplar vb. gibi uluslar bu inancı benimsemişlerdir. 1965 yılında Kudüs kentinde buluşan Papa Paulus VI.'la Ortodoks kiliseleri baş patriği Athenagoras Ortodokslukla Katolikliği birleştirmişlerdir. Ne var ki bu birleşme, o tarihe kadar her iki kilise tarafından konulan afarozları geri almak biçiminde gerçekleşmiştir. Her iki kilise de varlığını korumaktadır ve biri öbürüne bağlanmış değildir. Ortodoksluk inancına göre yeryüzünde bulunan her kilise bağımsızdır, Ortodoks baş patriği sadece bu bağımsız kiliseler birliğinin başkanıdır. Ortodoksluğun kuramsal inançlarının başında *baba*'nın yaratılmadığı *oğul*'un yaratıldığı ve *baba-oğlu-kutsal ruh* üçlemesindeki öz birliği gelir. *İsâ*'nın tanrısal ve insansal nitelikleri birbirinden ayrılamaz. İsâ, insanların ilk günahını bağışlatmak için çarmıha gerilmiştir, bu kefâret ödeme ve bağışlatma işlemine yaptığı ve yapacağı âyinlerle kilise devam etmektedir. Kutsal resimlere (İkona'lar) saygı duyulur, tapılmaz. Alfa ve omega gibi kutsal harfler, haç ve balık gibi kutsal simgeler de önemlidir. *Bkz.* Hıristiyanlık, Ortodoks.

Ortygia. *(Yunan)* Delos'ta doğduğundan ötürü Artemis'in lâkabı... Yunanca *ortyks* sözcüğü *bıldırcın* demektir. Delos kentinde bıldırcınlar çok bol olduğu için Delos'lu *Artemis*'e bu lâkap verilmiş. *Bkz.* Artemis.

Oruç. *(İslâm)* Günün ağarmasından batmasına kadar yeme, içme ve cinsel ilişkide bulunma yasağı... Müslümanlığın beş temel koşulundan biridir. Bununla beraber Yahudilik ve Hıristiyanlıkta da belli günlerde belli şeyleri yememe geleneği vardır. Çilecilikte ve ilkel inançlarda da özel oruçlar tutulmaktadır. Müslümanlıkta oruç, Ramazan ayında *farz*'dır ve bütün bir ay süresince tutulur. Bundan başka adak oruçları, peygamber *Muhammet*'e uymak için tutulan oruçlar (Örneğin peygamber, Muharrem ayının 9, 10, 11. günleri oruç tutarmış), her kamerî ayın 14, 15, 16. günleri tutulan *müstehap* oruçlar vb. gibi oruçlar da vardır. Bunlara karşı Kurban Bayramı'nın dört gününde ve Ramazan Bayramı'nın birinci günü oruç tutmak *haram*, Nevruz günüyle Muharrem ayının yalnız 10. gününde oruç tutmak *mekruh*'tur. Hastalar, yolcular ve emzikli kadınlar oruç tutmayabilirler. Bununla beraber belli özürlerle tutulamayan oruçlar, sonradan tutulmak üzere *kazâ* edilir. Çağdaş bilimsel buluşlar, belli sürelerle aç kalan hayvanlarda aç kalmanın gelişmeyi yavaşlattığı, buna karşı yaşama süresini uzattığını tanıtlamıştır. Örneğin belli sürelerde aç bırakılan yer solucanlarının yaşama süreleri elli kat artmaktadır. *Bkz.* Müslümanlık, Farz, Müstehap, Haram, Mekruh.

Orunşa. *(İlkel)* Arunta'ların dilinde kötü ruhlar... Arunta'lar bu *orunşa*'ları hayvan ya da yarı hayvan yarı insan biçiminde tasarımlamışlardır. İri ve iğrenç görünüşlüymüşler, karada ve suda yaşarlarmış. *Bkz.* Kötü Ruhlar.

Osiris. *(Mısır)* Yüce kral-tanrı... *Oziris* biçiminde de yazılır, eski Mısır dilinde *Usire* denir. Eski Mısır tanrılık tapımının en yüce tanrısıdır. *Geb*'le *Nut*'un oğlu, *Seth*'in kardeşi *İsis*'in hem kardeşi hem de kocasıdır. Eski Mısırlıların *tanrı-kral* inancını simgeler. Doğanın her yıl sonbaharda ölümüyle ilkbaharda canlanmasını simgeleyen ünlü bir efsânesi vardır. Bu efsâne, *Adonis* ve *Attis* efsânelerinin eşidir. Efsâneye

göre tanrı *Geb* ya da *Gebeb* evreni yönetme yetkisini oğlu *Osiris*'e bırakır. Ne var ki kardeşi *Seth* onu kıskanmaktadır. İlkin onu bir sandığa kapatıp Nil nehrine atmış. Kocasını arayan İsis, onu Fenike'nin Biblos kıyılarında bulup kurtarmış. Seth bu kez de Osiris'i on dört parçaya bölmüş ve parçalardan her birini Mısır'ın ayrı bir bölgesine atmış. İsis bir bir arayarak erkeklik örgeninden başka bütün parçaları bulmuş ve birleştirmiş. Osiris yeniden canlanmış ama artık yeryüzünde yaşamak istememiş ve ölüler ülkesi olan yeraltına çekilmiş ve oranın kralı olmuş. İsis de oğulları *Horus*'ü babasının öcünü alması için yetiştirmiş. Bu kez de bir amca yeğen dövüşü başlamış. Amca yeğeninin bir gözünü çıkarmış, yeğen de amcasının erkeklik örgenini koparmış. Hekim-tanrı *Toth* her ikisini de iyileştirmiş. *Osiris* Delta'da *Buziris* adıyla anılır. Kardeşi ve karısı *İsis* ve oğlu *Horus*'le birlikte ilk Mısır çoktanrıcılığından çok sonra oluşmuştur. Mezopotamya'nın *Tamuz* ya da *Temmuz* efsânesi de *Osiris* efsânesinin bir başka eşidir. Bütün bu efsâneler, Fenike'liler aracılığıyla Anadolu'yu ve daha sonra Yunanlıları geniş çapta etkilemiştir. İncelemeciler, Seth'le Osiris karşıtlığının, Güney Mısır'la Kuzey Mısır arasındaki savaşları simgelediğini ileri sürmektedirler. Simyâcılara göre de Osiris, kurşun ve kükürtle anlamdaştır. *Bkz.* Mısır İnançları.

Osiris-Apis. *(Mısır)* Kutsal Apis öküzüne ölümünden sonra verilen ad... *Oziris-Hapis* ve *Osar-Api* de denir. Antikçağ Yunanlıları *Serapis*'in adını bundan almışlar. *Bkz.* Osiris, Apis Öküzleri, Serapis.

Oskhophoros. *(Yunan)* Theseus'un başlattığına inanılan ve Girit'e haraç olarak gönderilen gençleri simgeleyen bağbozumu şenlikleri... Şenlikler, Atina'da Dionysos tapınağından *Athena Skiras* tapınağına kadar gençlerin yürüyüşüyle başlarmış. *Bkz.* Minotauros, Theseus.

Osmaniyye. *(İslâm)* Ali ve Osman rekabetinde Osman'ın yandaşları... Bunlara *Şia-i Osman* da denir. *Bkz.* Alevîlik.

Ossa. *(Yunan)* Titan'lar savaşında Titan'ların Pelion dağını üstüne oturttuklarına inanılan dağ... Her iki dağ da Tempo vâdisinin güneyindedir. *Bkz.* Titan'lar.

Ossian. *(İskoçya)* Mitolojik ozan... *Oisin* de denir. Morven kralı *Fingal*'in dostu ya da oğluymuş, *Evir-Allin*'le evlenmiş, ondan *Oscar* adında bir oğlu olmuş. İskoçyalılarla İrlandalılar arasındaki savaşlarda kahraman olarak yücelmiş, sonunda kör olmuş ve destanlar yazmış.

Osymandyas. *(Mısır)* Mitolojik kahraman... Bu adın firavun Ramses II.'ye yakıştırılmış bir ad olduğu ve efsânenin de onun kişiliği üstüne oluşturulduğu ileri sürülür.

Othryoneus. *(Yunan)* Trakya kralı... Troia savaşında Troia'lılara yardım etmiş, Yunanlıları yenebilseymiş, *Priamos*'un kızı *Kassandra*'yla evlenecekmiş, *İdomeneus* tarafından öldürülmüş. *Bkz.* Troia.

Othrys. *(Yunan)* Aload'ların üst üste koyup göğe çıkmak istedikleri dağlar... *Bkz.* Aload'lar.

Otogi-Zoşi. *(Japon)* Japon efsâneleri derlemesi... Bu efsâneler ve masallar içinde özellikle Buda efsâneleri Japon mitolojisi bakımından önemlidir. *Bkz.* Japon Budizmi.

Otos. *(Yunan)* Aload'lardan biri... Ötekinin adı *Ephialtes*'tir. Bu iki kardeşe *Aloeus oğulları* da denir. *Bkz.* Aload'lar.

Otri. *Bkz.* Othrys.

Ouraniones. *(Yunan)* Göklüler... *Gök tanrıları* anlamındadır. Ünlü 12 Olympos tanrısı bu adla da anılırlar. *Bkz.* Olympioi.

Owen. *(Hıristiyan)* Ortaçağ Hıristiyan efsânelerinde adı geçen şövalye... *Ermiş Patrizio'nun kuyusu* efsânesi kahramanlarındandır. *Bkz.* Patrizio'nun Kuyusu.

Oyamatsumi. *(Japon)* Bir Japon tanrısı... Tanrı *Ninighi* onun kızlarından birine âşık olmuş, o da kızın ablasını da alması şartıyla istediği kızı kendisine verebileceğini söylemiş. Ninighi'nin âşık olduğu küçük kız çok güzel, ablasıysa çok çirkinmiş. Ninighi sevdiği kıza sahip olmak için bu şartı kabul etmiş, iki kızı birden almış. Ne var ki güzel kızla yatıp çirkin kıza dokunmamış. Oysa güzel kızdan doğacak çocuklar kısa ömürlü, çirkin kızdan doğacak çocuklar uzun ömürlü olacakmış. Bu yüzden Ninighi'nin soyu – ki Japon imparatorlarıdır – hep kısa ömürlü olmuş. *Bkz.* Ninighi No Mikoto.

Oyunak Han. *(Türk)* Oğuz soyundan pâdişah... *Oğuz Destanı*'nın Müslümanlık etkisiyle oluşan Reşidüddin yazmasında adı geçer. Külenk'de yedi yıl pâdişahlık etmiş, yerine oğlu *Aslan Han* geçmiş. Kendisi hakkında özel bir efsâne yoksa da oğlu Aslan Han'ın çok ilginç bir sınama öyküsü vardır. *Bkz.* Sınav.

Oziris. *Bkz.* Osiris.

Ö

Öcü. *(Türk)* Çocukları korkutmak için uydurulmuş yaratık... *Umacı* da denir. Hemen her ulusta çocukları korkutmak için uydurulmuş böylesine yaratık tasarımları vardır. Romalıların *Orkus*'u bunun örneklerinden biridir. *Bkz.* Orcus.

Öç. *(Genel)* Çoktanrıcı dinlerde tanrılık nitelik... Mısır, Hint, Yunan, Roma, Japon vb. mitolojilerinde birçok tanrılar öcalmak için davranırlar; eşdeyişle kendilerine yapılan bir davranışı cezalandırmak için kötülük ederler. Özellikle Yunan mitolojisinde bunun örnekleri pek çoktur. Tanrıça *Hera*'nın öçleri ünlüdür. *Bkz.* Hera.

Öfke. *(Genel)* Çoktanrıcı dinlerde tanrılık nitelik... Tektanrıcı dinlerde de süregelmiştir. İslâm terminolojisinde *gazap* denir. Yunan mitolojisinde *Pallas Athena* mızrağını kendisine saplayınca tanrı *Ares* öfkesinden kırk bin kişilik bir ordu gibi bağırır. *Akhilleus'un öfkesi* pek ünlüdür, dostu *Patroklos* öldürülünce *Akhilleus*'un öfkesi başına vurur, başından alevler çıkar. *Herakles* yanarken öfkesinden gök gibi gürler. *Bkz.* Ares, Akhilleus, Herakles.

Ökseotu. *(Kelt)* Tanrıyla birlikte varolduğuna inanılan ağaç bitkisi... *Ökseotu* birçok mitolojilerde tanrısal sayılmış ve büyü yapımında kullanılmıştır. Örneğin Kelt'ler ökseotu bulunan meşe ağacında tanrının da bulunduğuna inanırlardı. *Duruid'ler* denen Kelt râhipleri belli zamanlarda ökseotunu dinsel törenlerle toplarlardı. Cermen mitolojisinde de *Frigg*, oğlu *Baldr*'a kötülük etmemelerini bütün otlardan rica eder, sadece ökseotunu unutur. Bunu bilen *Loki*, onu ökseotuyla öldürtür. Ayrıca ökseotu İskandinav inançlarında da her derde devâ bir ilâç sayılmıştır.

Öksî Hoca. *(Türk)* Oğuz hanlarından İnalsır Yavkuy Han'ın vezîri... Salur'lardanmış. *Yavkuy Han*'ın çok başarılı yönetimini gerçekleştirmiş. *Bkz.* Oğuz Destanı.

Öküz. *(Genel)* Tapım konusu olan hayvan... *Öküz ve boğa tapımı*, hayvan tapımının başlıca konusudur. Eski Mısır inançlarındaki *Apis öküzleri* tanrılık gücü simgeler ve tanrı niteliğindedir. Amerika yerlilerinden İnka'lar da öküze tapmışlardır. Hitit'lerin tanrısal öküzü *Hurris*, İbrânîlerin kutsal boğaları, Hitit'lerden önce Anadolu'da yaşamış olan çeşitli ulusların *Seris* ve *Hurra* adını taşıyan boğaları, Girit boğası vb, öküz, boğa, inek tapımının ne denli yaygın olduğunu gösterir. Bu tapımdan kalma inançlar günümüz Anadolu'sunda hâlâ sürmektedir. Anadolu'da pek çok evlerin kapılarına boynuzlu hayvan başları asarlar ve o başın eve birçok kötülüklerin girmesine engel olacağına inanırlar. *Bkz.* Hayvan Tapımı, Apis Öküzleri.

Ölü. *(Genel)* Çeşitli inanç ve tapım konusu olan cansız... İslâm terminolojisinde *ölü*, ruhun bedenden ayrılmasıyla cansız kalan gövde'yi dile getirir. Ölü, hemen bütün ülkelerde ve uluslarda, tapım konusu olmamışsa bile, büyük saygı görmüştür. İncelemeciler bunun nedenini, özdeksel ve tinsel bütün varlıkların ölülere borçlu bulunduğu düşüncesine bağlarlar. Örneğin Japon Şinto'culuğu gibi kimi dinler de tümüyle *ölü tapımı* üstüne kurulmuştur. Japonlar ölülerin ruhlarına *kami* derler ve onların yaşayanlar arasında gezip dolaştığına inanırlar. Şintoizm'in yorumcularından Hirata şöyle yazmaktadır: "Bütün ölüler tanrı hâline gelirler". Doğa olaylarını yöneten, ceza ya da armağan veren onlardır. Bu inanç, özellikle ilkellerde *atalar tapımı* biçimindedir. Lévy-Bruhl'e göre ilkel inançlarda ölüler yaşamaktadır. İlkellerde *ölümsüzlük* tasarımı yoktur, her canlının bir gün öleceğine inanılır, ölümden sonraki yaşayış da sonsuz değildir, bir gün gelip son bulur. Ne var ki ölülerin, ölü olarak yaşadıkları sürece, evreni yönettiklerine inanılır. Ölüler âleminin, canlılar âlemine tam karşıt bir yapıda olduğu hemen bütün ölü inançlarında saptanmıştır. Canlılar âlemi ne kadar sıcak ve aydınlıksa ölüler âlemi o oranda soğuk ve karanlıktır. Ölülerin gecesi gündüz ve gündüzleri gecedir, bu yüzdendir ki ölüler geceleyin dolaşırlar. Eski İbrânî inançlarında da ölüler *elohim'ler* (Ruhlar) hâline gelirler ve insanüstü bir güce erişirler, her şeyi bilirler, ölmekle tüm bilgiye ulaşmışlardır. Yahudi inançlarında ölülerin yaşadıkları dünyaya *Şeol* denir. Eski Mısır'da olduğu gibi ölü mezarlarına yiyecek, silâh vb. koyma geleneği ölülerin yaşadıklarına inanıldığını tanıtlar. Ölülerin kadınlarıyla birlikte gömülmesi de onların ölümden sonra cinsel ilişkide bulundukları inancını gösterir. Örneğin eski Yunanlılarda olduğu gibi kimi inançlarda da ölüler içinden *Hero'lar* (Kahramanlar) ayrılır ve sadece onlara tapılır. Ölüler ve mezar tapımı, eski Yunan inançlarında önemli bir yer tutmaktadır. Genel olarak bütün ölülere tapma; eski Yunan'da zamanla *Hero'lar tapımı*'na dönüşmüştür. Ölülerin vücutlu olarak yaşadıkları inancı, ruh tasarımının gelişmesiyle, yerini vücutsuz yaşayışa bı-

rakmıştır. Homeros'tan sonra eski Yunan'da ölülerin insanlar üstündeki etkileri azalmıştır, artık onlar güçsüz birer gölgeden ibârettirler. Canlılar gibi yaşarlar ama etkinlikleri yoktur. Bu yüzdendir ki Homeros yapıtlarında *Hades* (Yeraltı ölüler ülkesi) küçümsenir ve kötülenir. *Odysseia*'nin X. bölümünde *Akhilleus* şöyle der: *"Yoksul, malsız mülksüz bir adamın – Yanında ırgat olarak çalışmayı üstün tutarım – Ölüler ülkesine kral olmaktan". Ölüler dünyası* (*Fr.* Monde des morts) çeşitli mitolojilerde de böylece küçümsenmekle beraber *ölü tapımı* (*Fr.* Culte des morts); ölümden sonra da yaşamın sürdüğü ve ölülerin yaşayanlar üstünde etkileri bulunduğu, ölünün dirilip geri geleceği korkusu inançlarıyla temellenerek çok uzun bir zaman süregelmiştir. *Ölü*'ler üstüne en eski tasarımlar Sümer inançlarında ileri sürülmüştür. Ünlü *Gılgamış* destanında *Enkidu*, öldükten sonra *soğuk tül* hâline geldiğini söyler. *Gılgamış*'ın kendisiyle evlenmeyi reddetmesi üzerine tanrıça *İştar* da bir çeşit Malthusçülük ileri sürer ve şöyle der: "Babacığım, Gılgamış'ı mahvetmek için bana *gökyüzü boğası*'nı ver. Vermezsen, cehennemin kapılarını kıracağım, ölüleri canlılar gibi yemek yer hâle getireceğim, böylece ölülerin sayısı yaşayanlarınkini geçecek". *Bkz.* Ölüm, Ölülere Tapma, Nekromansi, Nekrofaji, Ölüler Kitabı, Ölüleri Yargılama, Ölüler Yargıcı, Gömme, Ceset, Mumya.

Ölüfalı. *Bkz.* Nekromansi.

Ölüler Âlemi. *Bkz.* Ölü, Ötedünya.

Ölüler Dünyası. *Bkz.* Ölüm, Ötedünya.

Ölülere Tapma. *(Genel)* Ölülerin kötü etkilerinden korunma ve iyi etkilerini sağlama inancına dayanan tapım... İlkçağların hemen bütün bölgelerinde geçerli bir tapımdır. Ölenlerin başka bir dünyada yaşadıkları, canlılar üstünde etkileri bulunduğu ve dirilip geri gelebilecekleri inançlarında temellenen bu tapım etnoloji dilinde *manizm* adıyla anılır. *Ölü tapımı* (*Os.* Ölü ibâdeti, *Fr.* Culte des morts, *Al.* Totenkult, *İng.* Cult of the dead), *atalara tapma* ve *kahramanlara tapma* (Hero'lar tapımı) gibi çeşitli biçimlerde de gerçekleştirildiği gibi ilkellerde *kafatası tapımı* gibi çeşitli özellikler de göstermiştir. Babaerkil toplumlarda erkek ölülere, anaerkil toplumlarda kadın ölülere tapılmıştır. Dinsel ve büyüsel ölü törenleri, işlemleri ve bayramları da bu tapımın kapsamı içindedir. *Bkz.* Ölü, Manizm, Atalara Tapma, Hero'lar Tapımı, Gömme, Kafatası, Ölüm, Ölüm Törenleri.

Ölüler Hâkimi. *Bkz.* Ölüler Yargıcı.

Ölüler İbâdeti. *Bkz.* Ölülere Tapma.

Ölüleri Yargılama. *(Genel)* Ölümden sonra yaşam süresindeki işlemlerden ötürü hesap verileceği inancı... Ölülerin yargılanacağı genel bir inançtır ve en ilkel inançlardan Yahudilik, Hıristiyanlık ve Müslümanlık gibi en gelişmiş dinlere kadar bütün metafiziğe temel olmuştur. Bu yargılama tasarımı dinlerin en büyük silâhıdır ve dinsel buyruklara uygun bir yaşam sağlama amacını güder. Ölümden sonra ceza ve armağan verileceği, cennet ya da cehenneme gideceği, bağış ve bağıştan yoksun bırakılma vb. gibi tasarımlar bu yargılamanın sonucudur. Ölülerin yargılanması ilkçağda özellikle Mısır ve Yunan inançlarında önem kazanmıştır. Eski Mısır inançlarında ölüler *Osiris*'in yargısından geçerler. Ölüler tanrısı Osiris'in elinde altın bir terazi vardır. Terazinin bir kefesine dirhem yerine gerçek (hakikat) konmuştur, öbür kefesine de ölünün göğsünden çıkarılan kalbi konur. Ölü, teraziye kalbini koyarken şöyle der: "Hiç kimseye kötülük etmedim, yakınlarımı bahtsız kılmadım, kötülüğe yakınlık göstermedim, kimseyi gücünün dışında çalıştırmadım. Benim yüzümden kimse korku duymadı, yoksulluk ve acı çekmedi, bahtsız olmadı. Tanrıların istemedikleri şeyleri hiçbir zaman yapmadım. Kölelere kötü davranmadım, kimseyi aç bırakmadım, kimseyi ağlatmadım, kimseyi öldürmedim ve kimsenin kahbece öldürülmesini buyurmadım, kimseye yalan söylemedim. Tapınaklardaki sunuları ve yiyecekleri yağmalamadım, tanrılara ayrılanları azaltmadım, mumyaların ekmeklerini ve sargılarını kaldırmadım. Zinâ etmedim, pahalı ve eksik satmadım, terazinin dirhemi üstüne elimi bastırmadım, tartarken ve ölçerken hiyle yapmadım. Süt çocuklarının ağızlarından sütü uzaklaştırmadım, hayvanları çalmadım, tanrının kuşlarını avlamadım, ölmüş balığı tutmadım, hiçbir arkın suyunu başka yöne çevirmedim, tapınakların alevini söndürmedim, tanrılara sunulacak hediyelerde hiyle yapmadım, tanrılık hayvanları kovmadım, hiçbir tanrıya engel olmadım. Ben temizim, temizim, temizim" (*Ölüler Kitabı*, bölüm CXXV). Tanrı *Toth* bu yargı sırasında tutanak yazmanıdır, tartıyı gözler ve yalanla gerçeği saptar. Yalan söyleyen ölü yok edilir, doğru söyleyenlerse cennetlikler arasına girerler. İlkçağ Yunan inançlarında da ölüler *Hades*'de yargılanırlar, onları yargılayan üç yargıç vardır, suçlular *Tartaros*'ta *Eriny'ler* tarafından cezalandırılır. Büyük suçlular özel

cezalar görürler. Örneğin *Tityos*'un durmadan yeniden büyüyen karaciğeri iki akbaba tarafından sürekli olarak didiklenir. *Tantalos* sonsuz açlık ve susuzluğa mahkûm edilmiştir, yemek isteyince meyveli ağaçlar ve içmek isteyince berrak sular geri çekilir, o durduğu zaman meyveler ve sular ağzının önüne kadar yaklaşırlar. Dipsiz bir fıçıya durup dinlenmeden su doldurmaya çalışan *Danaid'ler,* sonsuzca dönen bir tekerleğin üstüne bağlanmış *İksion,* sürekli olarak aşağıya yuvarlanan kocaman kayaları dağın tepesine çıkarmaya çalışan *Sisyphos* böylesine özel cezalara uğramış büyük suçlulardır. Suçsuzlarsa *Elysion*'da bahtlı ve sonsuz bir yaşama kavuşurlar. *Bkz.* Ölüler Yargıcı, Mahşer, Kıyâmet, Münkir ve Nekir, Ölümsüzlük, Ötedünya, Cennet, Cehennem, Kabir Azâbı.

Ölüler Kitabı. *(Mısır)* Ölümle ilgili törenlerle büyü ve sihirle ilgili duaları kapsayan yapıt... Papirüsler üstüne yazılmış çeşitli nüshaları bulunmuştur. İçinde çok ilginç metinler vardır. Eski Mısır'lılar bu kitabı, ruhlarını koruması için ölülerin mezarlarına bırakırlarmış. Ölülerin nasıl yargılanacağı ve yargı sırasında söylenecek sözler de bu yapıtta yazılıdır. *Bkz.* Ölüleri Yargılama.

Ölüler Tapımı. *Bkz.* Ölülere Tapma.

Ölüler Yargıcı. *(Yunan)* Minos, Aiakos, Rhadamanthys... Yunan mitolojisinin ünlü üç *ölüler yargıcı* bunlardır. Eski Mısır inançlarında da ölüleri tanrı *Osiris* yargılar, tanrı *Toth* da zabıt kâtipliği yapar. *Bkz.* Ölüleri Yargılama, Minos, Aiakos, Rhadamanthys, Osiris.

Ölüm. *(Genel)* Çeşitli inançlara konu olan, yaşamın sona ermesi olayı... *Ölüm,* insanlara verdiği büyük korkudan ötürü metafiziğin başlıca yaratıcılarından biridir. Birçok incelemeciler, örneğin Fransız düşünürü Bergson, din kurumunun oluşmasını bu korkuya bağlamışlardır. İlkçağ mitolojilerine göre insanlar ilkin ölümsüzdüler, tanrı buyruklarına karşı geldiklerinden ötürü ölümsüzlüklerini yitirdiler ve ölümlü oldular. En ilkel inançlardan en gelişmiş dinlere kadar uzanan bu inanç, çeşitli mitolojilerde pek çok öykülerle dile getirilmiştir. Yahudi-Hıristiyan-İslâm geleneğinde *Âdem* ve *Havvâ* öyküsü bu inancın en yeni örneğidir. Bu ilk insan çifti önceleri tanrı katında ölümsüzdüler, tanrı buyruğuna karşı geldikleri için yeryüzüne indirilmişler ve ölümlü kılınmışlardır. Eski Hint efsânelerine göre *Brahma* ilkin ölümsüz bir dünya yaratmak istemiştir, tanrı *Siva* buna karşı koymuş ve kuğu kuşu kılığına girerek Brahma'nın insanların ataları olmak üzere yarattığı dört ölümsüz delikanlıyı ölümsüz insanlar üretmekten vazgeçirmiştir. Yorumcular bu olayı, tanrı Siva'nın yaratıcılığa karşıt bir güç olarak meydana geliş nedeniyle açıklarlar ve gelişmenin gerçekleşebilmesi için ölümlülüğün başlıca koşul sayıldığını ileri sürerler. Nitekim çok daha sonra oluşmuş *Bhagavadghita*'da tanrı Krişna, insanların bir dizi dönüşümlerden geçerek her dönüşümde daha üstün bir aşamaya ulaştıklarını ve *ölüm*'ün bu aşamalar arasında sadece bir geçitten ibâret bulunduğunu söyler. İnsanlığın en eski destanlarından biri olan Sümer'lerin *Gılgamış* destanında Uruk kralı *Gılgamış* ölüm korkusuyla bahtsızdır, ölümsüzlüğün yollarını arar. Ölümsüzlüğe kavuşmuş tek insan olan dedesi *Utnapiştim* (Ünlü tûfan kahramanı, Nuh' un ilk biçimi) ona "bunu diliyorsan dileğini sına, altı gün yedi gece boyunca uykuya direnmen gerek" der. Ne var ki Gılgamış uykuya direnemez, uyuyup kalır ve böylelikle de insanların ölüme direnemeyecekleri simgelenir. Daha sonra Utnapiştim ona denizlerin dibinde büyülü bir ot bulunduğunu, bu otu bulup yerse ölümsüzlüğe kavuşabileceğini söyler, Gılgamış otu bulur ama bir yılana kaptırır ve böylelikle de ölümsüzlük olanağını sonsuzca yitirmiş olur. F. Hermann'ın *Symbolik in den Religionen der Naturvölker* (Stuttgart 1965, s. 140) adlı yapıtında anlattığına göre Celebes adalarında yaşayan Balontok'lar, karides yerine muz yediklerinden ötürü ölümlü olduklarına inanmaktadırlar. H. Nevermann'ın *Die Religionen der Südsee und Australiens* (Stuttgart 1968, s. 90) adlı yapıtında anlattığına göre Melanezyalılar, Yahudilerin *Hâbil ve Kâbil* efsânelerinde olduğu gibi ilk yaratıklar arasında işlenen bir öldürme olayı yüzünden ölümsüzlüğü yitirip ölümlü olduklarına inanırlar. P. Grimal'in *Mythen der Völker* (Frankfurt 1967, s. 210)'inde anlattığına göre Güney Amerika yerlileri tanrısal seslenişi yanlış anladıklarından ötürü ölümlü olduklarını kanısındadırlar. E. Dammann'ın *Die Religionen Afrikas* (Stuttgart 1963, s. 91) adlı yapıtında anlattığına göre Nyamwezi'ler, ölümün gece geldiğine ve gâfil avlandıkları için ölümsüzlüğü yitirdiklerine inanırlar. Afrika'lı Nupe' ler, insanların atası olan kaplumbağanın tanrıdan çocuk üretme yeteneği istediğini, tanrının bu yetenekle birlikte ölümü de vereceğini bildirmesi üzerine bu koşulu kabul ettiğini ve bu yüzden insanların ölümlü olduklarını, taşlarınsa bu

koşulu kabul etmemeleri nedeniyle ölümsüz kaldıklarını ileri sürmektedirler (Hermann, ibid, s. 140). Güney Amerika yerlileri, kendilerine tanrıca gönderilen çirkin bir ihtiyara yüz vermeyip güzel bir delikanlıyı hoş karşıladıklarından ötürü ölümlü olduklarına inanırlar, çirkin ihtiyar ölümsüzlük ve güzel delikanlı ölümmüş meğer (Grimal, ibid, s. 209). İnsanların yanılgıları yüzünden ölümlü oldukları yolundaki ilkel inançlar pek çoktur (*Bkz.* Sedat Veyis Örnek, *İlkellerde Din, Büyü, Sanat, Efsâne*, İstanbul 1971, s. 200 vd.). Bunlara karşı ölümün zorunlu bulunduğu yolunda da pek çok inançlar vardır. Bunların en bilimsel örneği Sümer'lerin *Gılgamış Destanı*'dır. İngiliz yorumcusu N. K. Sandars çevirisinin 7. bölümünde şöyle denir: "İnsanlar ay'a benzerler, önce büyür ve parıldar, sonra göçüp giderler". *Gılgamış*'ın ölümü de aynı bölümde şöyle anlatılır: "İnsanlıkdışı, elsiz ve ayaksız, et yemez ve su içmez *Namtar* (Kötü alınyazısı-tanrı) çökmüştü üstüne. Tuzağa düşmüş ceylân gibi yatıyordu Gılgamış". Yunan mitolojisinde de ölüm-tanrı *Thanatos*'la uyku -tanrı *Hypnos* kardeştirler ve ikisi de karanlığın, gece-tanrı *Nyks*'in çocuğudur. Hesiodos mitolojisinde ölüm tanrıçaları üç tanedir: *Moros, Ker* ve *Thanatos*. Gerek Hesiodos ve gerek Homeros tasarımlarında ölüm-tanrı ve tanrıçaları – ki bunlar kimi yerde tanrı, kimi yerde tanrıça ve kimi yerde tekil, kimi yerde çoğul olarak tanıtılmaktadırlar – kader tanrıçaları *Moira*'larla bir tutulmuşlardır. Yahudi-Hıristiyan-İslâm geleneğinde *ölüm*, bir tanrı *takdir*'idir ve insanlar için zorunludur, ölümsüz olan sadece tanrıdır. *Kur'an*'a göre "her can ölümü tadıcıdır" (Ankebût sûresi, 57), "tanrı insanlar için bir ecel tâyin etmiştir" (İsrâ sûresi, 89). İslâm tasavvufuna göre ölüm diye bir şey yoktur, tanrıdan gelen ruh gene tanrıya döner. Bu, ruhun karanlıktan kurtulup aydınlığa kavuşmasıdır, *fenâ*'dan *bekaa*'ya geçmesidir, ölümlülükten ölümsüzlüğe ulaşmasıdır, gerçek ve sonsuz yaşama başlamasıdır. Mevlevîlere göre ölen kişi, tıpkı sevgilisine kavuşacak olan kız gibi, *gelin* olur. Çünkü *visâl*'e erişecek, eşdeyişle sevgili tanrısına kavuşacaktır. Bu yüzdendir ki Mevlâna Celâleddin'in öldüğü geceye *şeb-i arûz* (Gelin gecesi) derler. *Bkz.* Ölü, Ölümlülük, Ölümsüzlük, Ötedünya, Gömme, Ölüm Törenleri, Adapa.

Ölümden Sonra Yaşama. *(Genel)* Ölü olarak yaşama... *Ölmeden sonsuzca yaşama*'yı dile getiren *ölümsüzlük*'le *öldükten sonra yeniden dirilme*'yi dile getiren *diriliş*'ten farklıdır ve *ölü olarak yaşama*'yı dile getirir. Ölü olarak yaşama inancı ilkçağ insanları arasında yaygın ve geneldir, *gömme* yöntemleri bunu yeterince tanıtlamaktadır. İlkin ölülerin vücutlu olarak yaşadıkları tasarımlanmış, *ruh* kavramının gelişmesiyle ölüler vücut-dışı sayılmıştır. Ölümden sonra yaşama inancı sınırlıdır, ölülerin bir gün büsbütün yok olacaklarına inanılır. *Ölüm törenleri*'nin temel nedenlerinden biri de bu sınırlılık inancıdır. Eski Mısır'da ölümden sonra yaşama ilkin sadece firavun'lara özgüydü, daha sonra büyük kişilere ve sonunda da her insana tanındı. Mumyalama geleneği bu inancın sonucudur. Eski Mısır'da ilkin firavun'ların bile ölümden sonra yaşamaya hak kazanmaları pek güçtü, *Osiris*'in önünde yargılanmaları ve uyruklarını mutlu ettiklerini tanıtlamaları gerekiyordu. İlkel inançlarda olduğu gibi gelişmiş dinlerde de ölümden sonra yaşama inancı sürmüştür, *cennet* ve *cehennem* tasarımları bu inancın sonucudur. *Bkz.* Ölümsüzlük, Diriliş, Ölüm Törenleri, Ötedünya, Ölüleri Yargılama, Cennet, Cehennem, Gömme, Ölü, Ölüm.

Ölüm Ekmeği. *Bkz.* Adapa.

Ölümlü Eşler. *(Yunan)* Ölümsüz tanrı ve tanrıçaların evlendikleri ya da sevişikleri, onlardan çocuk sahibi oldukları insanoğulları... Başka mitolojilerde de rastlanmakla beraber özellikle Yunan mitolojisinde ölümsüz tanrı ve tanrıçalar, ölümlü kadın ve erkeklerle de evlenirler ve onlardan çocuk sahibi olurlar. Örneğin ölümsüz tanrıça *Aphrodite*, pek beğenip âşık olduğu Troia'lı *Ankhises*'le sevişir ve *Aineias*'ı doğurur. Tanrılar tanrısı *Zeus*'ün, ölümsüz-tanrıça karılarından, ölümlü-insan karıları daha çoktur: *Alkmene* (*Herakles*'i doğurur), *Antiope* (*Amphion*'la *Zethos*'u doğurur), *Kallisto* (*Arkas*'ı doğurur), *Leda* (*Helena*'yla *Dioskur*'ları doğurur), *Taygete* (*Lakedaimon*'u doğurur), *Danae* (*Perseus*'u doğurur), *Semele* (*Dionysos*'u doğurur), *Aigina* (*Aiakos*'u doğurur), *Elektra* (*Dardanos, İasion* ve *Harmonia*'yı doğurur), *Pluto* (*Tantalos*'u doğurur), *Niobe* (*Argos*'la *Pelasgos*'u doğurur), *Maia* (*Hermes*'i doğurur), *Laodameia* (*Sarpedon*'u doğurur), *İo* (*Epaphos*'u doğurur), *Europa* (*Minos, Sarpedon* ve *Rhadamanthys*'i doğurur). *Bkz.* Tanrı, Ölümlülük, Ölümsüzlük.

Ölümlülük. *(Genel)* Kimi tanrılardan başka bütün doğa varlıklarında ortak olan eskime ve göçme niteliği... Bilim açısından bütün doğal varlıklar *ölümlü*'dür; doğarlar, yaşarlar, eskir-

ler ve göçerler. *Yeni*'nin varlaşması için *eski*'nin göçerek özdeksel öğelerini ona bırakması gerekir. Bu, doğanın evrensel ve temel yasasıdır. Metafizikte tasarımlanan *ölümsüzlük* inancı, karşıtı olan *ölümlülük*'ü de bir inanç konusu hâline dönüştürmüştür. Metafizikte ölümlülüğün sadece özdeksel beden için olduğuna inanılır, ruhsal yapı ölümsüzdür. İlkin kimi tanrılar – ölümlü tanrı tasarımları da vardır – sonra krallar ve kahramanlar için tasarımlanan *ölümsüzlük* sonunda bütün insan ruhlarına yayılmıştır. Metafizik ve dinsel inançlara göre ruh ölmez. Bundan ötürü kimi mitolojilerde ruhsal yapılı tanrılar, insanlar arasında tanınmadan gezip dolaşabilmek için bir çeşit *kılık değiştirme* (*Os.* Tebdil-i kıyâfet)'yle ölümlü olurlar. Örneğin Yunan mitolojisinde tanrılar tanrısı *Zeus* sık sık ölümlü kılığına bürünerek serüvenlere atılır, *Baukis*'le *Philemon* öyküsü bunun güzel bir örneğidir. Bundan başka kimi mitolojilerde *ölümsüzlük* ve bundan ötürü de *ölümlülük* paylaşılabilir. Örneğin Yunan mitolojisinde *Dioskur'lar* adıyla anılan *Polydeukes*'le *Kastor* kardeşler ölümsüzlüğü olduğu gibi ölümlülüğü de paylaşmışlardır. *Leda* ölümlü kocası *Tyndareos*'la yatarken tanrılar tanrısı Zeus de onunla birleşmiş, ölümlünün tohumundan Kastor ve ölümsüz tanrının tohumundan Polydeukes doğmuş. Dostluk ve kardeşlik örneği sayılan bu çocuklardan ölümlü çocuğu olduğundan ötürü kendisi de ölümlü olan Kastor günün birinde ölünce, onu pek seven kardeşi ölümsüz çocuğu olduğundan ötürü kendisi de ölümsüz olan Polydeukes ölümsüzlüğünü kardeşiyle paylaşır. Bir gün Polydeukes ölümlü olur ve *Hades*'e iner, kardeşi Kastor'sa ölümsüz olup *Olympos*'a çıkar. Ertesi gün bunun tersi olur ve böylece her ikisi de sonsuzca yaşayıp giderler. *Bkz.* Ölümsüzlük, Ölümlü Tanrılar, Ölüm, Ölü.

Ölümlü Tanrılar. *(İskandinav)* İskandinav ve özellikle Cermen tanrıları... İskandinav mitolojisinde, özellikle Cermen inançlarındaki bütün tanrılar ölümlüdür. İnsanlar gibi doğarlar, yaşarlar ve ölürler. Ölümlülük sadece Kuzey mitolojisi tanrılarına özgü değildir. Örneğin kimi Mısır tanrıları da ölümlüdür. Örneğin tanrı *Osiris* kardeşi tarafından öldürülür ve parçalanır, karısı *İsis* parçalarını teker teker toplayıp birleştirmeyi gerçekleştiremeseydi tanrının ölmüş olacağına inanılır. Nitekim bir kez ölenlerin tanrı bile olsalar yeniden yeryüzüne dönmeleri olanaksız olduğundan tanrı Osiris de zorunlu olarak ölüler ülkesinin egemeni olur. *Bkz.* Ölümlülük, Ölümsüzlük, Ölümden Sonra Yaşama, Ölümlü Eşler, Ölüm, Ölü, Tanrı.

Ölümsüzlük. *(Genel)* Ruhlu olanın sonsuzca yaşayacağı inancı... Bu metafizik inancın kökeni pek eskidir ve ilk insanların tasarımlarına kadar uzanır. İlkel düşünceler insanların önce ölümsüz olduklarını, sonra kendi yanılgıları yüzünden bu niteliklerini yitirdiklerini tasarımlamışlardır. İlkçağlarda insanların vücutlu olarak, eşdeyişle yeryüzünde yaşadıkları biçimleriyle sonsuzca yaşadıklarına inanılıyordu. Sonra, *ruh* kavramının gelişmesiyle bu varsayım değişmiş ve sadece ruhsal olanın sonsuzca yaşayacağına inanılmıştır. Bu boş inanç, özellikle Antikçağ Yunanlılarının Sokrates-Platon felsefesiyle güçlenerek çağımıza kadar sürüpgelmiştir. Hemen bütün dinler *ruhun ölümsüzlüğü* inancında birleşirler. Tanrılar da tüm ruhsal olduklarından ötürü ölümsüz sayılmışlardır. Ölümsüzlük varsayımının temelinde ölüm korkusu, ruhsal bir yaşamda her türlü eşitsizliğin giderileceği ve insanların eşit-mutlu olacakları, ancak ölümsüz olanın gerçek olabileceği vb. gibi uygusal ve kuramsal birçok nedenler yatmaktadır. *Ölümsüzlük* kavramı genel olarak *sonsuzca yaşama* anlamında kullanılmaktadır. Ne var ki ayrıntılarına inildiğinde kavramın çeşitli anlamlar içerdiği görülür: 1. Doğmamış ve ölmeyecek olanın sonsuzca yaşaması (örneğin tektanrıcı dinlerin tanrısı), 2. Doğmuş ama ölmeyecek olanın sonsuzca yaşaması (örneğin kimi çoktanrıcı dinlerin tanrıları), 3. Doğan bedene girip ölen bedenden çıkan ruhun sonsuzca yaşaması (örneğin Hint'lilerin ruhgöçü inancı), 4. Doğmuş ama ölmeyecek olan ruhun sonsuzca yaşaması (örneğin kimi tektanrıcı dinlerin ruhun ölümsüzlüğü tasarımı), 5. Vücutlu-ölü olarak sonsuzca yaşama (örneğin eski Mısır'lıların mumyalama geleneğine temel olan inançları), 6. Vücutsuz -ölü olarak sonsuzca yaşama (örneğin Antikçağ Yunanlılarının Hades inancı), 7. Öldükten sonra dirilmeyle gerçekleşen sonsuzca yaşama (örneğin Müslümanlığın mahşer tasarımı), 8. Belli zamanlarda ölüp belli zamanlarda dirilmeyle gerçekleşen sonsuzca yaşama (örneğin Attis ve Adonis'in yaşamları). Bunlara karşı ilkçağ inançlarında örneğin eski Cermen mitolojisinde olduğu gibi ölümlü tanrı tasarımları ve Sümer inançlarında olduğu gibi insanlar için ölümsüzlüğün olanaksız bulunduğu yolunda görüşler de ileri sürülmüştür. Ölümsüzlüğü arayan *Gılgamış*'a *Utnapiştim* şöyle der: "Süreklilik yoktur. Sonsuza kadar çökmeyecek bir ev yapabilir mi-

sin? Hangi sözleşme sonsuza kadar geçerli kalabilir? Irmaklar sonsuzca mı taşarlar?". *Bkz.* Ölüm, Ruh, Tanrı, Ölümlülük, Ruhgöçü, Ölü, Adapa, Amrita, Tithonos, Âbıhayat, Soma, Aşhlu, Ambrosia, Nektar.

Ölüm Tanrıları. *Bkz.* Hypokhthonioi.

Ölüm Törenleri. *(Genel)* Ölüm ve ölü için yapılan kutsama, yakarma, kaçınma, yas vb. gibi törenler... *Ölüm törenleri,* ilkel ve gelişmiş bütün toplumlarda yapılır. Ne var ki bu törenlerin çok ve çeşitli nedenleri vardır. Fransız toplumbilimcisi Durkheim'in yazdığına göre ilkeller temel nedeni açıkça dile getirmişlerdir: Ölüyü kızdırmamak. Bu deyimin içeriğinde ölünün yaşayanlar için zararlı olabileceği ve kendisiyle birlikte yaşayanları da ölüme sürükleyebileceği inancı yatmaktadır. Bundan ötürü ölüm törenlerinin çoğu, *ölümü kesin kılmak* temel nedenine dayanır. Gömme, yakma, suya atma, parçaladıktan sonra parçalarını başka başka yerlere dağıtma vb. gibi gelenekler ölünün yeniden yaşama dönmemesini sağlamak içindir. Kimi ilkellerde ölünün yakınları yüzlerini boyarlar, yüz ve beden biçimlerini değiştirirler ve böylelikle ölünün geri geldiğinde kendilerini tanıyamayacağına inanırlar. Ölünün doğaüstü güçlü bir evrene geçtiği ve bu evrenle iyi geçinmek gerektiği inancı da ölüm törenlerinin temel nedenine bağlıdır. Yas törenleri de genel olarak ölüm törenlerinin kapsamı içindedir, ne var ki ölümden başka nedenlerle yapılan yas törenleri de vardır. Kutsama törenlerinin de temelde ölüyü zararsız bir duruma getirmek için yapıldığı saptanmıştır. Ölü, böylelikle zararsız bir duruma sokulduktan sonradır ki tapım konusu yararlı bir ata olmaktadır. Toplumbilimci Durkheim, sevinçli ve iyimser dinsel törenlere karşı acılı ve karamsar olan bütün törenlere *kefâret törenleri* genel adını vermektedir. Durkheim'a göre bütün kefâret törenleri, gerçekte, ölenler için değil, yaşayanlar içindir: "Ölüm toplumda bir güçsüzleşme duygusu doğurur. Bu duygu toplumun bireylerini birbirlerine yaklaştırır. Bu yaklaşma ve birlikte davranma güçsüzlük duygusunu giderir ve toplumun bozulmadığını gösterir. Toplum, bu törenlerde, kendini yavaş yavaş yeniden güçlü bulmaya başlar" (Durkheim, *Les Formes, Elémentaires de la vie Religieuse,* 1912, s. 566-567). *Bkz.* Ölüm, Ölü, Yas Törenleri.

Ölüp Dirilme. *Bkz.* Şamanizm.

Ölü Tapımı. *Bkz.* Ölülere Tapma.

Ölü Yeme. *Bkz.* Nekrofaji.

Ölüyü Kızdırmama. *Bkz.* Ölü Törenleri.

Öncebilim. *(Genel)* Tanrının bilgisi... Eskiden *ilm-i ezelî* denirdi. Dinsel alanda tanrının her şeyi önceden bildiğine inanılır. Bunun nedeni olarak da tanrının ilksiz ve sonsuz olduğu, geçmiş-şimdi-gelecek'ten ibâret olan insansal zamanı tümüyle içerdiği ileri sürülür. Özellikle tektanrıcı dinlerin tanrıları her şeyi önceden bilir ve her şeyi yapabilir. Çoktanrıcı dinlerin tanrıları genellikle bu nitelikte değildir. Kimi şeyleri önceden bilirlerse de (örneğin Apollon'un kehânetleri), kimi olaylar da onların önceden bilmediklerini tanıtlamaktadır. Örneğin tanrılar tanrısı *Zeus,* Troia'lılar yararına ve onların kazanması için savaşı yönetir. Ne var ki savaş Troia'lıların yenilgisiyle sonuçlanır. Tanrı bu sonucu önceden bilseydi boşuna çaba harcamazdı ve her şeyi yapabilme gücüne sahip olsaydı savaşın sonucunu değiştirebilirdi. Çeşitli mitolojiler bu bilmezliğin ve güçsüzlüğün pek çok örnekleriyle doludur. *Bkz.* Tanrı, Kader.

Öncesizlik ve Sonrasızlık. *(Genel)* Tanrısal nitelik... Özellikle tektanrıcı dinlerin tanrıları öncesiz ve sonrasızdır. *Bkz.* Ezel, Ebed.

Örf. *(Genel)* Geleneklere uyma zorunluğu inancı... Uzun bir süre yinelenen işlemlerin iyi ve uygulanması gereken işlemler olduğu inancına dayanır. Temelde *atalar tapımı*'yla ilgilidir, ataların yaptıklarını yaptıkları gibi yapmak kutsal bir nitelik taşır. Bu yüzden metafiziğin çeşitli alanlarında geleneklere bağlı kalmak dinsel yaşama uygun düşer. İnanç alanı dışında *örf* (Fr. Moeurs)'ün, özellikle hukuk ve törebilim alanlarında, ayrı değeri vardır. Özellikle İslâm hukukunun Hanefî mezhebi yorumunda örf, *iyiliği ve yararı yadsınamayan şey* olarak tanımlanır, bu yüzden *kötü örf* olamaz. Hanefî mezhebinin hukuk anlayışında *örf* yedi kanıttan biri ve sonuncusudur; sırasıyla Kur'an, hadîs, peygamberin yakınlarının sözleri, icmâ, kıyas ve istihsan'la çözümlenemeyen hukuk sorunları örf'le çözümlenebilir. Eşdeyişle Müslümanların öteden beri yapageldiklerine bakılarak yapılagelen işleme uyulur. Kaldı ki Müslümanların kutsal kitabında "örfle buyur" âyeti de vardır (*Bkz.* Sabri Şakir Ansay, *Hukuk Tarihinde İslâm Hukuku,* s. 33). Mâlikî mezhebi de örf'ü kanıt sayar ve örf'e karşıt düşen kıyas'ı yadsır. Örf, âdet'ten daha güçlü bir gelenektir. *Bkz.* Âdet.

Örtme. *(Genel)* Doğaüstü zararlı güçlerden birçok şeyleri saklamak gerektiği inancı... En ilkel düşüncelerden en gelişmiş dinlere kadar or-

tak bulunan *örtme* (*Fr.* Couvrir) inancı el, yüz, vücut, çeşitli yiyecek ve içecekler, kutsal araçlar vb. örtüp gizlemekle gerçekleştirilir. Kötü ve zararlı güçlerin, örtünün altındaki gizlenmişi bulamayacağına inanılır. İslâm geleneklerinde güzel kadınların – daha sonra kendilerini güzel sandıklarından ötürü bütün kadınların – uyguladıkları *örtünme* (*Ar.* Tesettür), kendisinin olan kadını başka erkeklere göstermemek isteyen erkekçe davranıştan çok, bu inançla ilgilidir. Nitekim kimi anneler, çocuklarını *nazar*'dan korumak için örterler. *Bkz.* Nazar.

Örümcek. *Bkz.* Arakhne.

Öskülâp. *Bkz.* Asklepios.

Ötedünya. *(Genel)* İnsanların öldükten sonra içinde yaşayacakları varsayılan başka bir dünya... Ölenlerin gittikleri bir başka dünya, bir *ötedünya* (*Ar.* Âhiret, *Fr.* Autre monde, *Al.* Andere Welt, *İng.* The next world) tasarımı, en ilkel düşüncelerden en gelişmiş dinlere kadar bütün inançlarda ortaktır. *Ölü, ölüm, ölümsüzlük* ve *ölümden sonra yaşama* inançlarıyla bağıntılı bulunan bu inanç, ilkin genel anlamda *cennet* ve *cehennem* ayrımı yapılmaksızın tek ve bütün olarak tasarımlanmıştır. İyilerin ve kötülerin gidecekleri ayrı bölgeler tasarımı çok daha sonradır. Çin mitolojisinde olduğu gibi bu ayrım yapılmaksızın sürdürülen ötedünya tasarımları da vardır. Ötedünya'nın ilkin, ölüler toprağa gömüldüklerinden, *yeraltı*'nda bulunduğuna inanılmıştır. Ruh tasarımının meydana çıkıp gelişmesiyle ötedünya yer değiştirmiş ve *gökyüzü*'ne alınmıştır. Dünyayı suda yüzen yassı bir kurs biçiminde tasarımladıkları sürece Antikçağ Yunanlıları için ötedünya, dünyayla aynı düzeyde ve dünyayı çevreleyen *suların ötesi*'ndeydi. Bu tasarım, dünyayı adalarından ibâret sayan Okyanus adaları ilkellerinde de saptanmıştır. Bu ilkellere göre ötedünya, Antikçağ Yunanlılarında olduğu gibi, dünyayla aynı düzeyde bulunan bir *ada*'dır. Ötedünyayı *yeryüzü*'nün bilinmeyen bir bölgesinde varsayan tasarımlar da vardır. Örneğin Kuzey Amerika ilkellerine göre ötedünya, dünyanın batısındadır. Ötedünyanın yeryüzünde bulunduğu tasarımının bir başka biçimi de Kuzey Borneo ilkellerinin, bölgelerindeki Kinabalu dağını ötedünya saymalarıdır. Cennet ve cehennem ayrımı yapılmayan kimi inançlarda ötedünya sıcak, aydınlık ve hoş (örneğin Çin inançları); kimi inançlarda da soğuk, karanlık ve çirkin (örneğin Yunan inançları) olarak tasarımlanmıştır. Bu karşıt tasarımlar, yaşanılan dünyadaki koşulların mutluluk verici olup olmamalarıyla ilgilidir. Toplumsal düzensizliğin ürünü olan gelişmiş dinlerse bu dünyada sıkıntı çekenlerin özleyecekleri ve bir an önce kavuşmak isteyecekleri yetkin ve ülkösel bir ötedünya tasarımı ileri sürmüşlerdir. Genel olarak ötedünya, yaşanılan dünyada mutlu olanlar için çirkin ve acı çekenler için güzel bir dünyadır. Jensen'in *Mythos und Kult bei Naturvölkern* (Wiesbaden, 1960) adlı yapıtında bildirdiğine göre (s. 331) kimi ilkeller de ötedünyada bu dünyadaki gibi yaşandığına ve öldüğüne, yeniden öldükten sonra da bir *başka ötedünya*'ya geçildiğine inanmaktadırlar. Bütün ölülerin ötedünyaya gidemeyecekleri yolunda ileri sürülen tasarımlar da vardır. Örneğin eski Mısır inançlarında kötü ölüler *Ammait* adlı canavar tarafından yenir ve tümüyle yok edilir, ötedünyaya gidemezler. Güzel ve çirkin ötedünya tasarımı yapılmaksızın genel olarak ötedünyaya gitmek için birtakım engelleri aşmak gerektiği de varsayılmıştır. Bu engelleri aşamayanlar da ötedünyaya gidemezler. Ötedünyaya gidemeyenlerin ne oldukları genellikle açıklanmamış, kimi inançlarda büsbütün yok edildikleri (örneğin Mısır inançları) varsayıldığı gibi kimi inançlarda da serseri ruhlar olarak bu dünyada gezip dolaştıkları (örneğin Yunan inançları) varsayılmıştır. Kimi ada ilkelleri de bir kayığa koyup açık denize salıverdikleri ölülerin yeniden karaya vurması hâlinde ötedünyaca kabul edilmediğine inanırlar ve gömerler. Onlar için gömme işlemi ötedünya yolunu büsbütün kapamaktadır. Kimi tasarımlarda da ötedünya yaşamı sonsuz değildir, örneğin eski Mısır inançlarında ötedünya yaşamı üç bin yılla sınırlanmıştır. Üç bin yıl sonunda ölü yeniden dünyaya döner ve mumyalanmış bedenine girerek dünyasal yaşamına başlar. *Bkz.* Ahret, Cennet, Cehennem, Ölüm, Ölü, Gömme, Amenti, Aşhlu, Valhalla, Amida, Asphodelos.

Öteki Ben. *Bkz.* Nagualizm.

Öterpi. *Bkz.* Euterpe.

Ötüken. *(Türk)* Kutsal bölge... *Oğuz Destanı*'nda Tiyanşan dağlarıyla Orhun bölgesi arasında bulunduğu yazılıdır. Bu bölgede tanrılara kurbanlar kesilirmiş. Yabancıların bu bölgeye girmesi yasakmış. Yabancılar girdiği takdirde *Oğuz* egemenliğinin son bulacağına inanılırmış. *Bkz.* Oğuz Destanı.

P

Pactol. *Bkz.* Paktolos.

Pagan. *(Genel)* Çoktanrıcı... *Kır halkı ve köylü* anlamındaki Lâtince *paganus* sözcüğünden gelir. Özellikle *Hıristiyan* karşıtı olarak *çoktanrıcı* anlamında kullanılır. Daha sonra *uydurma tanrılara tapan* anlamında da kullanılmıştır. *Bkz.* Çoktanrıcılık, Paganizm.

Paganalia. *(Roma)* Kır tanrıları onuruna ocak ayında yapılan bayram... Özellikle *Ceres* onuruna yapılırdı. *Bkz.* Ceres, Pagan, Bayram.

Paganisma. *Bkz.* Paganizm.

Paganizm. *(Genel)* Çoktanrıcılık... Bu ad, *köylü* anlamındaki Lâtince *paganus* sözcüğünden türetilerek ilkin Hıristiyanlarca Roma çoktanrıcılığına verilmiştir. Hıristiyanlık, egemenlik savaşını Roma'da vermişti. Roma kentlerinde Roma'lı soyluların direnmelerine rağmen tapınaklar ve tanrılık bayramlar kaldırılmışsa da kırsal bölgelerde ve köylüler arasında eski gelenekler (çoktanrıcılık) aşırı bir tutuculukla sürüpgidiyordu. Nitekim Hıristiyanlık, kırsal bölgelerde de tutunabilmek için Roma çoktanrıcılığına ödünler vermek zorunda kalmış ve Hıristiyanca yorumlamalarla ondan pek çok şeyler almıştır. Hıristiyan bayramlarının çoğu eski Roma bayramlarıdır, Hıristiyanlığın resmî dili de hâlâ Roma'lıların dili olan Lâtincedir. Bu gün *paganizm* deyimi bütün çoktanrıcılıkları ve günümüzde de geçerli olan Afrika, Polinezya, Melanezya, Kuzey ve Güney Amerika yerlilerinin çoktanrıcılıklarını adlandırır. *Bkz.* Çoktanrıcılık, Pagan.

Pahet. *(Mısır)* Kedi-tanrıça... Tapınağı bir kedi mezarlığı içindeydi, aslan-tanrıça *Sehmet*'le karıştırılır. *Bkz.* Mısır İnançları, Hayvan Tapımı.

Pahhur. *(Hitit)* Ateş-tanrı... *Ateş*'in yaratıcılığına ve canlandırıcılığına, tanrısal bir varlık olduğuna Hitit'lerce de inanılmıştır. Bu yüzden kendini öldürmek isteyen ya da ölüme mahkûm edilen birçok krallar ve kahramanlar ateşte yakılmak yoluyla ölmeyi yeğlemişlerdir. Böylelikle yeniden canlanacaklarına inanmışlardır. Tanrılarca kendilerine ölümsüzlük bağışlanan ölümlüler de ateşte yakılırlardı. Herodotos, Sardes kralı *Krezüs*'ün İran'lılara yenilip tutsak olunca kendisini ateşte yaktığını ve ateşi gören *Zeus*'ün *Apollon*'u göndererek onu göğe aldırdığını yazar. Yunan mitolojisinde *Demeter*'in bir ara sütanalık ettiği Eleusis kralı *Keleos*'un oğlu *Demophon*'u ölümsüz bir tanrı yapmak için ateşe tuttuğu anlatılır. *Bkz.* Ateş.

Paian. *(Yunan)* Sağlık verici-tanrı... Kötülükleri uzaklaştıran ve iyilik getiren eski bir tanrıdır. Sonraları *iyileştirici* anlamındaki bu sözcük, tanrı *Apollon*'a bir ek ad olarak verilmiştir. Nitekim *Asklepios, Makhaon, Podaleiros* vb. gibi bütün hekim-tanrı ve hekimler *Apollon Paian*'ın oğulları sayılmıştır. Apollon için söylenen şarkılar da bu adla anılır, ilkin *Apollon*'un *Python*'u yenmesini kutlamak için söylenen şarkıya *Paian* denmiş, sonraları özellikle Isparta'da bütün savaş ve yengi şarkıları bu adla anılmış ve *İe Paian* deyimi bu şarkılarda nakarat olarak kullanılmış. *Bkz.* Apollon.

Paiva. *(Fin)* Güneş-tanrı... Eski Finlandiya'lılar bu tanrıya tapmışlardır. *Bkz.* Güneş.

Paksos. *(Yunan)* Pan'ın öldüğünü bildiren ada... Plutarkhos'un anlattığına göre Adriatik denizinden geçen gemiciler Korfu'nun güneyindeki Paksos adasından "Epirus'a varınca bildirin: Ulu *Pan* öldü" diyen bir ses duymuşlar. Bu sesi duyunca bütün doğa ağlayıp inlemeye başlamış. Bu öykü, *doğa dini*'nin ölümünü simgeler. *Bkz.* Pan.

Paktolos. *(Yunan)* Sularıyla altın akıttığına inanılan ırmak... Sart çayı'nın Yunanca adıdır. Öyküye göre tanrı *Dionysos*, Phrygia kralı *Midas*'a "dile benden ne dilersen" demiş, pintiliği ve para canlılığıyla ünlü Midas da her tuttuğunun altın olmasını dilemiş. Ne var ki yemek istediği ekmek ve içmek istediği su da altın olunca kral şaşırmış ve kendisini bu işkenceden kurtarması için tanrıya yalvarmış, tanrı da ona Paktolos ırmağında yıkanıp paklanmasını söylemiş, Lydia'nın başkenti Sardes kentinde bulunan bu ırmağın sularında bu yüzden altın varmış. *Bkz.* Midas.

Palaemon. *Bkz.* Palaimon.

Palaimon. *(Yunan)* Deniz-tanrı... *Athamas*'la *İno*'nun oğlu olan bu tanrı gemicilerin koruyucusuymuş. Tanrıça *Hera* tarafından çıldırtılan İno, oğlu *Melikertes*'i kaynar su kazanına atıp boğduktan sonra onun cesediyle birlikte denize atlamış, deniz tanrıları ona acımışlar, kendisini bir denizkızına ve oğlunu da bir deniz tanrısına dönüştürmüşler. *Bkz.* İno, Melikertes, Hera.

Palaiphatos. *(Yunan)* Mitolojik Yunan ozanı... Suidas, onun Homeros'tan önce yaşadığını ve *Kosmogonia* (Evrendoğum) adlı beş bin

tak bulunan *örtme* (*Fr.* Couvrir) inancı el, yüz, vücut, çeşitli yiyecek ve içecekler, kutsal araçlar vb. örtüp gizlemekle gerçekleştirilir. Kötü ve zararlı güçlerin, örtünün altındaki gizlenmişi bulamayacağına inanılır. İslâm geleneklerinde güzel kadınların – daha sonra kendilerini güzel sandıklarından ötürü bütün kadınların – uyguladıkları *örtünme* (*Ar.* Tesettür), kendisinin olan kadını başka erkeklere göstermemek isteyen erkekçe davranıştan çok, bu inançla ilgilidir. Nitekim kimi anneler, çocuklarını *nazar*'dan korumak için örterler. *Bkz.* Nazar.

Örümcek. *Bkz.* Arakhne.

Öskülâp. *Bkz.* Asklepios.

Ötedünya. *(Genel)* İnsanların öldükten sonra içinde yaşayacakları varsayılan başka bir dünya... Ölenlerin gittikleri bir başka dünya, bir *ötedünya* (*Ar.* Âhiret, *Fr.* Autre monde, *Al.* Andere Welt, *İng.* The next world) tasarımı, en ilkel düşüncelerden en gelişmiş dinlere kadar bütün inançlarda ortaktır. *Ölü, ölüm, ölümsüzlük ve ölümden sonra yaşama* inançlarıyla bağıntılı bulunan bu inanç, ilkin genel anlamda *cennet ve cehennem* ayrımı yapılmaksızın tek ve bütün olarak tasarımlanmıştır. İyilerin ve kötülerin gidecekleri ayrı bölgeler tasarımı çok daha sonradır. Çin mitolojisinde olduğu gibi bu ayrım yapılmaksızın sürdürülen ötedünya tasarımları da vardır. Ötedünya'nın ilkin, ölüler toprağa gömüldüklerinden, *yeraltı*'nda bulunduğuna inanılmıştır. Ruh tasarımının meydana çıkıp gelişmesiyle ötedünya yer değiştirmiş ve *gökyüzü*'ne alınmıştır. Dünyayı suda yüzen yassı bir kurs biçiminde tasarımladıkları sürece Antikçağ Yunanlıları için ötedünya, dünyayla aynı düzeyde ve dünyayı çevreleyen *suların ötesi*'ndeydi. Bu tasarım, dünyayı adalarından ibâret sayan Okyanus adaları ilkellerinde de saptanmıştır. Bu ilkellere göre ötedünya, Antikçağ Yunanlılarında olduğu gibi, dünyayla aynı düzeyde bulunan bir *ada*'dır. Ötedünyayı *yeryüzü*'nün bilinmeyen bir bölgesinde varsayan tasarımlar da vardır. Örneğin Kuzey Amerika ilkellerine göre ötedünya, dünyanın batısındadır. Ötedünyanın yeryüzünde bulunduğu tasarımının bir başka biçimi de Kuzey Borneo ilkellerinin, bölgelerindeki Kinabalu dağını ötedünya saymalarıdır. Cennet ve cehennem ayrımı yapılmayan kimi inançlarda ötedünya sıcak, aydınlık ve hoş (örneğin Çin inançları); kimi inançlarda da soğuk, karanlık ve çirkin (örneğin Yunan inançları) olarak tasarımlanmıştır. Bu karşıt tasarımlar, yaşanılan dünyadaki koşulların mutluluk verici olup olmamalarıyla ilgilidir. Toplumsal düzensizliğin ürünü olan gelişmiş dinlerse bu dünyada sıkıntı çekenlerin özleyecekleri ve bir an önce kavuşmak isteyecekleri yetkin ve ülküsel bir ötedünya tasarımı ileri sürmüşlerdir. Genel olarak ötedünya, yaşanılan dünyada mutlu olanlar için çirkin ve acı çekenler için güzel bir dünyadır. Jensen'in *Mythos und Kult bei Naturvölkern* (Wiesbaden, 1960) adlı yapıtında bildirdiğine göre (s. 331) kimi ilkeller de ötedünyada bu dünyadaki gibi yaşandığına ve öldüğüne, yeniden öldükten sonra da bir *başka ötedünya*'ya geçildiğine inanmaktadırlar. Bütün ölülerin ötedünyaya gidemeyecekleri yolunda ileri sürülen tasarımlar da vardır. Örneğin eski Mısır inançlarında kötü ölüler *Ammait* adlı canavar tarafından yenir ve tümüyle yok edilir, ötedünyaya gidemezler. Güzel ve çirkin ötedünya tasarımı yapılmaksızın genel olarak ötedünyaya gitmek için birtakım engelleri aşmak gerektiği de varsayılmıştır. Bu engelleri aşamayanlar da ötedünyaya gidemezler. Ötedünyaya gidemeyenlerin ne oldukları genellikle açıklanmamış, kimi inançlarda büsbütün yok edildikleri (örneğin Mısır inançları) varsayıldığı gibi kimi inançlarda da serseri ruhlar olarak bu dünyada gezip dolaştıkları (örneğin Yunan inançları) varsayılmıştır. Kimi ada ilkelleri de bir kayığa koyup açık denize salıverdikleri ölülerin yeniden karaya vurması hâlinde ötedünyaca kabul edilmediğine inanırlar ve gömerler. Onlar için gömme işlemi ötedünya yolunu büsbütün kapamaktadır. Kimi tasarımlarda da ötedünya yaşamı sonsuz değildir, örneğin eski Mısır inançlarında ötedünya yaşamı üç bin yılla sınırlanmıştır. Üç bin yıl sonunda ölü yeniden dünyaya döner ve mumyalanmış bedenine girerek dünyasal yaşamına başlar. *Bkz.* Ahret, Cennet, Cehennem, Ölüm, Ölü, Gömme, Amenti, Aşhlu, Valhalla, Amida, Asphodelos.

Öteki Ben. *Bkz.* Nagualizm.

Öterpi. *Bkz.* Euterpe.

Ötüken. *(Türk)* Kutsal bölge... *Oğuz Destanı*'nda Tiyanşan dağlarıyla Orhun bölgesi arasında bulunduğu yazılıdır. Bu bölgede tanrılara kurbanlar kesilirmiş. Yabancıların bu bölgeye girmesi yasakmış. Yabancılar girdiği takdirde *Oğuz* egemenliğinin son bulacağına inanılırmış. *Bkz.* Oğuz Destanı.

P

Pactol. *Bkz.* Paktolos.

Pagan. *(Genel)* Çoktanrıcı... *Kır halkı* ve *köylü* anlamındaki Lâtince *paganus* sözcüğünden gelir. Özellikle *Hıristiyan* karşıtı olarak *çoktanrıcı* anlamında kullanılır. Daha sonra *uydurma tanrılara tapan* anlamında da kullanılmıştır. *Bkz.* Çoktanrıcılık, Paganizm.

Paganalia. *(Roma)* Kır tanrıları onuruna ocak ayında yapılan bayram... Özellikle *Ceres* onuruna yapılırdı. *Bkz.* Ceres, Pagan, Bayram.

Paganisma. *Bkz.* Paganizm.

Paganizm. *(Genel)* Çoktanrıcılık... Bu ad, *köylü* anlamındaki Lâtince *paganus* sözcüğünden türetilerek ilkin Hıristiyanlarca Roma çoktanrıcılığına verilmiştir. Hıristiyanlık, egemenlik savaşını Roma'da vermişti. Roma kentlerinde Roma'lı soyluların direnmelerine rağmen tapınaklar ve tanrılık bayramlar kaldırılmışsa da kırsal bölgelerde ve köylüler arasında eski gelenekler (çoktanrıcılık) aşırı bir tutuculukla sürüpgidiyordu. Nitekim Hıristiyanlık, kırsal bölgelerde de tutunabilmek için Roma çoktanrıcılığına ödünler vermek zorunda kalmış ve Hıristiyanca yorumlamalarla ondan pek çok şeyler almıştır. Hıristiyan bayramlarının çoğu eski Roma bayramlarıdır, Hıristiyanlığın resmî dili de hâlâ Roma'lıların dili olan Lâtincedir. Bu gün *paganizm* deyimi bütün çoktanrıcılıkları ve günümüzde de geçerli olan Afrika, Polinezya, Melanezya, Kuzey ve Güney Amerika yerlilerinin çoktanrıcılıklarını adlandırır. *Bkz.* Çoktanrıcılık, Pagan.

Pahet. *(Mısır)* Kedi-tanrıça... Tapınağı bir kedi mezarlığı içindeydi, aslan-tanrıça *Sehmet*'le karıştırılır. *Bkz.* Mısır İnançları, Hayvan Tapımı.

Pahhur. *(Hitit)* Ateş-tanrı... *Ateş*'in yaratıcılığına ve canlandırıcılığına, tanrısal bir varlık olduğuna Hitit'lerce de inanılmıştır. Bu yüzden kendini öldürmek isteyen ya da ölüme makhûm edilen birçok krallar ve kahramanlar ateşte yakılmak yoluyla ölmeyi yeğlemişlerdir. Böylelikle yeniden canlanacaklarına inanmışlardır. Tanrılarca kendilerine ölümsüzlük bağışlanan ölümlüler de ateşte yakılırlardı. Herodotos, Sardes kralı *Krezüs*'ün İran'lılara yenilip tutsak olunca kendisini ateşte yaktığını ve ateşi gören *Zeus*'ün *Apollon*'u göndererek onu göğe aldırdığını yazar. Yunan mitolojisinde *Demeter*'in bir ara sütanalık ettiği Eleusis kralı *Keleos*'un oğlu *Demophon*'u ölümsüz bir tanrı yapmak için ateşe tuttuğu anlatılır. *Bkz.* Ateş.

Paian. *(Yunan)* Sağlık verici-tanrı... Kötülükleri uzaklaştıran ve iyilik getiren eski bir tanrıdır. Sonraları *iyileştirici* anlamındaki bu sözcük, tanrı *Apollon*'a bir ek ad olarak verilmiştir. Nitekim *Asklepios, Makhaon, Podaleiros* vb. gibi bütün hekim-tanrı ve hekimler *Apollon Paian*'ın oğulları sayılmıştır. Apollon için söylenen şarkılar da bu adla anılır, ilkin *Apollon*'un *Python*'u yenmesini kutlamak için söylenen şarkıya *Paian* denmiş, sonraları özellikle Isparta'da bütün savaş ve yengi şarkıları bu adla anılmış ve *İe Paian* deyimi bu şarkılarda nakarat olarak kullanılmış. *Bkz.* Apollon.

Paiva. *(Fin)* Güneş-tanrı... Eski Finlandiya'lılar bu tanrıya tapmışlardır. *Bkz.* Güneş.

Paksos. *(Yunan)* Pan'ın öldüğünü bildiren ada... Plutarkhos'un anlattığına göre Adriatik denizinden geçen gemiciler Korfu'nun güneyindeki Paksos adasından "Epirus'a varınca bildirin: Ulu *Pan* öldü" diyen bir ses duymuşlar. Bu sesi duyunca bütün doğa ağlayıp inlemeye başlamış. Bu öykü, *doğa dini*'nin ölümünü simgeler. *Bkz.* Pan.

Paktolos. *(Yunan)* Sularıyla altın akıttığına inanılan ırmak... Sart çayı'nın Yunanca adıdır. Öyküye göre tanrı *Dionysos*, Phrygia kralı *Midas*'a "dile benden ne dilersen" demiş, pintliği ve para canlılığıyla ünlü Midas da her tuttuğunun altın olmasını dilemiş. Ne var ki yemek istediği ekmek ve içmek istediği su da altın olunca kral şaşırmış ve kendisini bu işkenceden kurtarması için tanrıya yalvarmış, tanrı da ona Paktolos ırmağında yıkanıp paklanmasını söylemiş, Lydia'nın başkenti Sardes kentinde bulunan bu ırmağın sularında bu yüzden altın varmış. *Bkz.* Midas.

Palaemon. *Bkz.* Palaimon.

Palaimon. *(Yunan)* Deniz-tanrı... *Athamas*'la *İno*'nun oğlu olan bu tanrı gemicilerin koruyucusuymuş. Tanrıça *Hera* tarafından çıldırtılan İno, oğlu *Melikertes*'i kaynar su kazanına atıp boğduktan sonra onun cesediyle birlikte denize atlamış, deniz tanrıları ona acımışlar, kendisini bir denizkızına ve oğlunu da bir deniz tanrısına dönüştürmüşler. *Bkz.* İno, Melikertes, Hera.

Palaiphatos. *(Yunan)* Mitolojik Yunan ozanı... Suidas, onun Homeros'tan önce yaşadığını ve *Kosmogonia* (Evrendoğum) adlı beş bin

dizelik bir yapıtı olduğunu yazar. Bu yapıt yitirilmiştir. Ne var ki bu ozanın Yunan mitolojisinin Homeros-Hesiodos öncesi kurucularından olduğu anlaşılmaktadır. Homeros ve Hesiodos, her halde birçok mitolojik tasarımları ona borçlu olmalıdırlar. *Bkz.* Hesiodos Mitolojisi, Homeros-Hesiodos Dini.

Palaksos. *(Yunan)* Labrandos'un arkadaşı... *Labrandos*'un öteki arkadaşı *Panamoros*'la birlikte, bugün Türbe adlı bir kasabanın yerinde bulunduğu sanılan, Labranda kentinin kurucularındandır. *Bkz.* Labrandos.

Palamasizm. *(Hıristiyan)* Yenileştirilmiş Hesykhia'cılık... *Hesykhia'cılık*, gizemsel bir Hıristiyan öğretisidir, dünyadan el etek çekmeyi ve *münzevî* (Târik-i dünya) olarak yaşamayı öğütler. Yunan din adamı Gregorios Palamas (1296-1359) bu mezhebe bağlanmış ve onu geliştirmiştir. Tanrının, erişilmez bir özekten saçılan ışınlar gibi bir ruh olduğunu ileri süren mistik öğretisine *Palamas'cılık* denir. *Bkz.* Hıristiyanlık, Mistisizm, İnziva.

Palamedes. *(Yunan)* Yunan alfabesindeki birçok harfin, paranın ve zar, aşık, dama gibi birçok oyunun bulucusu olduğuna inanılan kahraman... Eğriboz kralı *Nauplios*'la *Klymene*'nin oğludur. *Odysseus*'la birlikte Troia savaşına katılmış, ne var ki casuslukla suçlanarak Yunanlılar tarafından taşa tutulmuştur. Homeros destanlarında adı geçmez. Homeros dışı efsânelerde Troia savaşına katılmamak için deli rolü oynayan Odysseus'un yalanını meydana çıkardığı ve bu yüzden onun iftirâsına uğrayarak onun tarafından öldürtüldüğü anlatılır. *Bkz.* Nauplios, Odysseus, Troia.

Palatinus Mons. *(Roma)* Romulus'ün kurduğuna inanılan en eski Roma kenti... Roma'nın yedi tepesinden biri olan Palatinus'ün üstündeydi. Roma kralları saraylarını orada yaptırdıklarından bu saraylara da Palatium denmiştir. *Bkz.* Romulus, Pales.

Pale. *Bkz.* Pales.

Palemon. *Bkz.* Palaimon.

Pales. *(Roma)* Palatinus Mons kentinin koruyucusu-tanrı... Aynı zamanda tarım-tanrıydı. Önce tanrıyken sonradan tanrıça sayılmıştır. Nisan ayı sonlarında yapılan *Parilia* ya da *Palilia* bayramlarında kutsanırdı. Çobanlar ve tarımcılarca kutlanan bu bayramlar, aynı zamanda, Roma'nın kuruluş bayramlarıydı. *Bkz.* Romulus, Palatinus Mons.

Palici. *Bkz.* Palikos'lar.

Palilia. *Bkz.* Pales.

Palinoros. *Bkz.* Palinurus.

Palinurus. *(Roma)* Aeneas'ın dümencisi... Vergilius'ün bildirdiğine göre *Aeneas* (Yunanlılarda: *Ainelas*) Troia'dan İtalya'ya gelirken dümende o oturuyormuş, tanrıça *Venus*'ün önceden bildirdiği gibi dalgalara kapılıp boğulmuş, gömüldüğü kıyı onun adıyla anılmış. *Bkz.* Aineias.

Palikoi. *Bkz.* Palikos'lar.

Palikos'lar. *(Yunan)* Zeus'ün oğulları olduğuna ve yeryüzünden fışkırdıklarına inanılan ikiz hortlaklar... Romalılar *Palici* ve Yunanlılar *Palikoi* derler. Sicilya'lıymışlar. Sözcük anlamında da *hortlaklar* demektir. *Bkz.* Zeus, Hortlak.

Palladion. *(Yunan)* Troia'yı koruduğuna inanılan Athena Pallas'ın heykeli... Efsâneye göre bu heykel Troia'nın Ate tepesine *Zeus* tarafından kızgınlıkla atılmış. Troia kâhini *Helenos* da bu heykel kentte kaldıkça Troia'nın hiçbir güç tarafından elde edilemeyeceğini söylemiş, *Odysseus*'la *Diomedes* savaştan önce gizlice girip bu heykeli aşırmışlar, Troia'lılar da bu yüzden savaşta yenilmişler. Roma öyküleri de *Palladion*'un *Ainelas* tarafından Troia'dan Roma'ya getirildiğini anlatırlar. Atina'daki *Athena* tapınağı da bu adla anılır. *Bkz.* Pallas Athena, Troia.

Pallantidai. *Bkz.* Pallas Oğulları.

Pallas. *(Yunan)* Kadın ve erkek birçok mitolojik kişinin adı ve tanrıça Athena'nın lâkabı... *Pallas*'ların en ünlüsü bir devdir, Attika öykülerine göre tanrıça *Athena* tarafından ünlü devler savaşında öldürülmüştür. İkincisi deniz-tanrı *Triton*'un kızıdır ve gene tanrıça Athena tarafından istemeyerek öldürülmüştür. Üçüncüsü Hesiodos mitolojisinde *Styks*'le birleşir, bu birleşmeden doğan *Zetos*'la *Nike* ve *Kratos*'la *Bie*'nin babasıdır. Dördüncüsü *Titan*'lardan Krios'un oğludur. Beşincisi Arkadia kralı *Lykaon*'un oğludur. Altıncısı *Evandrus*'un oğludur. *Ainelas*'la birlikte Rutul'ların kralı *Turnus*'a karşı savaşan bu kişinin Roma'daki Palatinus tepesine adını verdiği söylenir. Yedincisi Atina kralı *Pandion*'un oğludur ve elli tane oğluyla ünlüdür. Bu Pallas'lardan birinci, üçüncü ve dördüncünün aynı Pallas olduğunu ileri süren incelemeciler de vardır. *Bkz.* Pallas Athena, Pallas Oğulları, Athena.

Pallas Athena. *(Yunan)* Bâkire Athena... Yunan mitolojisinin ünlü tanrıçası *Athena* bu adla anılır. *Pallas* deyiminin erkekle birleşmemiş genç kız, eşdeyişle *kızoğlan kız* (*Os.* Bâkire) anlamına geldiği ileri sürülmüştür. Nitekim tanrıçaya bu anlamda *Athena Parthenios* da denir. Bu adın tanrıçaya *Pallas* adlı devi öldürdüğünden ötürü verildiği ileri sürüldüğü gibi arkadaşı ve beraber büyüdüğü *Triton* kızı *Pallas*'tan ötürü verildiği de savunulur. Öyküye göre Athena, kavga ettikleri sırada istemeyerek ve kazâyla öldürdüğü bu arkadaşının sonradan bir heykelini yaptırmış, ona *Aigis* kalkanını giydirerek *Olympos*'a dikmiş, *Zeus*'ün öfkeyle fırlatıp Troia'ya attığı ve sonradan *Palladion* adını alan heykel buymuş. Pallas'ın eski bir tanrıça olduğu ve Athena'nın ortaya çıkmasıyla unutulup yerini ona bıraktığı da ileri sürülmüştür. Bunu ileri sürenler, yukardaki öykünün tanrıça Pallas'tan tanrıça Athena'ya geçişi simgelediğini savunurlar. *Bkz.* Athena, Pallas, Palladion.

Pallas Oğulları. *(Yunan)* Atina kralı Pandion'un oğlu Pallas'ın elli oğlu... Yunanca *Pallantidai* denir. Bu çocukların tümü babaları *Pallas*'la beraber, Atina krallığı taht kavgasında amcaoğulları *Theseus* tarafından öldürülür. *Bkz.* Theseus, Pallas.

Palmyra. *(Arap)* Anıtlarından birçok eski Suriye tanrısının adları öğrenilen eski Suriye başkenti... Eski adı da *palmiyeler kenti* anlamında Tadmor'du. Şam'la Fırat arasında, Humus'a yüz kırk kilometre uzaklıktadır. Anıtlarındaki yazılardan *Bel, Yarhibol, Aglibol, Baalşamin* ve başkaları gibi birçok eski Suriye tanrıları meydana çıkarılmıştır. Bu tanrılara *Palmyra Panteon'u* denir. İ.Ö. III. binyıldan kalma tablet buluntuları bu bölgede o çağlarda Amurru'ların ve Âramî'lerin egemen bulunduğunu göstermiştir.

Paluga. *(İlkel)* Gök-tanrı... Andaman'lılar rüzgârı onun soluğu ve gökgürültüsünü onun sesi sanırlar. Şimşek de onun dilediklerini cezalandırmak için kullandığı silâhıdır.

Pamphos. *(Yunan)* Mitolojik ozan... Attike'nin kahramanlık çağı şarkıları ona mal edilmektedir.

Pamplon Destanı. *(Fransız)* Şövalye Roland'ı konu edinen ünlü destanlardan biri... Şövalyeliğin simgesi sayılan *Roland*'ı konu edinen destanlar pek çoktur. Bunlardan biri de *Pamplon Destanı*'dır. Bu destanların en ünlüleri asıl *Roland Destanı* adıyla anılan *Roland Şarkısı* (*Fr.* La Chanson de Roland)'yla *Şarlman*'ın Kalabria'daki Aspremonte kentine yaptığı seferi anlatan *Aspremont Destanı*'dır. *Bkz.* Roland Destanı.

Pan. *(Yunan)* Doğa-tanrı... Sözcük olarak da Yunanca *bütün* anlamına gelir. Arkadia çobanlarının çok eski bir tanrısıdır. Keçi boynuzlu ve keçi ayaklı olduğundan ötürü *Keçiler Pan*'ı anlamında *Aigipan* (*Aigis* Yunanca *keçi* demektir) da denir. Sonraları tanrı *Hermes*'le ağaç perisi *Penelope*'nin oğlu sayılmıştır. Yunan yorumcularına göre tanrı Hermes, oğlunu bir tavşan postuna sarıp Olympos'a çıkarmış, çocuğun keçiliğine "bütün" tanrılar gülüp alay etmişler. Doğatanrıcılığın kurucusu olan Stoa düşünürleri, onun "bütün"lüğünü daha akıllıca yorumlayarak, onu *evrensel bütünlük*'ün simgesi saymışlardır. Platon'un yazdığına göre Sokrates de ona yakarırmış, "sevgili Pan, bana ruh güzelliği ver" dermiş. Öyküleri şiirle doludur. *Syrinks* ya da *Pandean* (Pan'ın kavalı) adıyla anılan yedi düdüklü flütü o yapmış. Daha sonra Roma'lıların tanrı *Faunus*'la bir tuttukları *Pan* bir gün ormanda dolaşırken Syrinks adlı periye gönül vermiş, peri ondan kurtulmak için hemen bir sazlık oluvermiş, ünlü kavalını işte bu sazlıktan koparılan yedi sazdan yapmış, umutsuz aşkını da içli içli seslendirdiği bu sazla dile getirmiş. *Pitys* adlı bir peri kızı da *Pan*'ı sevmiş, kendisine zorla sahip olmak isteyen rüzgâr-tanrı *Boreas* (Poyraz)'ın elinden kurtulmak için çam ağacına dönüşmüş, Pan bu yüzden hep çam ağaçlarının altında dinlenirmiş, çam ağaçları da bu yüzden poyraz estiği zamanlar hazin hazin inler ve uyuyan Pan'ı gölgeleriyle güneşin kavuruculuğundan korurlarmış. Kaynayan öğle saatlerinin derin ve sıcak sessizliği onunmuş, bu saatlerde hiçbir çoban onun öğle uykusunu bozamazmış, en küçük bir gürültüden uyanıveren yüce doğa-tanrı öylesine korkunç bir haykırışla bağırırmış ki *panik* (Pan korkusu)'e kapılan kurtlar ve kuşlar saklanacak delik ararlarmış. Roma imparatoru Tiberius çağında (bu çağ Hıristiyanlığın *İsâ*'sının yaşadığı ve yeni dini yaydığı çağdır, İ.S. 14-37) ölmüş Pan. Bunu *Kehânetler Üstüne* adlı yapıtında Plutarkhos yazar. Kaptan *Thamos*'un gemisi Ege denizinden geçerken Paksos adasından esrarlı bir ses duyulmuş, doğanın yürek paralayıcı bir feryâdı olan bu ses *"Epeiros'a gidince bildirin: Ulu Pan öldü!"* demiş, Epeiros'a varan gemici-

ler hep bir ağızdan doğanın buyruğunu yerine getirmişler, gemiden kıyılara doğru *"Ulu Pan öldü, Ulu Pan öldü!"* diye bağırmışlar. O zaman dağlardan, taşlardan, ağaçlardan, bitkilerden ve hayvanlardan iniltiler yükselmiş, bütün doğa yasa bürünmüş. Hıristiyanlarca bir *mûcize* sayılan bu öykü, doğanın çeşitli biçimlerde cisimlenişi ve bundan ötürü de bir doğa dini (Pan dini) olan çoktanrıcılığın (Paganlığın) yerini Hıristiyanlığa bıraktığına yorulmuştur. *Bkz.* Faunus, Çoktanrıcılık, Kamutanrıcılık, Doğa, Hıristiyanlık.

Panacea. *Bkz.* Panakeia.

Panagia. *(Hıristiyan)* Ortodoksların Meryem'e verdikleri ad... Yunanca *pan* ve *hagios* sözcüklerinin birleşimiyle yapılmıştır, *tüm ermiş* demektir. Ortodoks papazlarının şarapla yedikleri ekmek töreni de bu adla anılır. *Bkz.* Meryem.

Panakeia. *(Yunan)* Hekim-tanrıça... *Bütün hastalıkları iyileştiren* anlamındadır. Tümü de hekimlikle ve sağlıkla ilgili olan, hekim-tanrı *Asklepios*'un beş ünlü kızından biridir. *Bkz.* Asklepios.

Panamoros. *(Yunan)* Labrandos'un arkadaşı... *Bkz.* Labrandos, Palaksos.

Panarkride. *(Yunan)* Küçük Zeus'e Girit adasının en seçkin peteklerinden bal taşıyan arı... *Bkz.* Zeus.

Panathenaia. *(Yunan)* Atina kentinin koruyucusu tanrıça Athena için yapılan bayram... Sadece Atina kentinin değil, bütün Attika'nın ulusal ve büyük bayramıdır. İlkin her yıl yapılırdı, sonra her yıl yapılan *küçük panathenaia*'ya dört yılda bir yapılan *büyük panathenaia* eklendi. Bu bayramlarda *Athena Hygieia* (Sağlık -tanrıça Athena)'yla *Athena Polias* (Kentin koruyucusu Athena)'a kurbanlar kesilirdi. *Bkz.* Athena.

Panathenai'ler. *Bkz.* Panathenaia.

Panciala. *Bkz.* Drupada.

Pançatantra. *(Hint)* Mitolojik öyküleri de kapsayan çok eski bir masal derlemesi... *Beş kitap* demektir.

Pançen-Lama. *(Tibet)* Tibet'lilerin dinsel kralı... *Taşi-Lama* da denir. *Bkz.* Lamaizm.

Pandareos. *(Yunan)* Köpeğini çaldığı için Zeus tarafından taşa çevrilen mitolojik kişi... Kızları da *Harpya*'lar tarafından kaçırılıp *Eriny*'lere hizmetçi olarak verilmiş. *Bkz.* Zeus, Tantalos.

Pandaros. *(Yunan)* Troia savaşında Lykia'lı kahraman ve önder... Lykaon'un oğlu, çok ünlü bir ok atıcıdır. Troia savaşında dayanamayıp ok atarak ateşkes anlaşmasını bozmuş ve *Diomedes* tarafından öldürülmüş. Halikarnas Balıkçısı (Cevat Şakir Kabaağaçlı) *Anadolu Efsâneleri* adlı yapıtında (s. 52) *Zeus*'ün köpeğini aşıran *Pandareos*'la karıştırdığı *Pandaros* için şöyle der: "*Hera*, Troya'nın yerle bir edilmedikçe savaşın bitmemesine karar vermişti. Onun için *Athena*'yı gönderir ve budalanın biri olan Troyalı *Pandareos*'u Akha'lara ok atmaya kışkırtır". *Bkz.* Lykaon, Troia, Diomedes, Menelaos.

Pandava. *(Hint)* Kral Pandu oğullarının soyadı... Sanskritçe *Pandu oğlu* demektir. Beş kahraman prensi adlandırır. Kimi incelemeciler bu beş kahramanın gerçekte işledikleri suçların kefâretini ödemek için yeniden dünyaya gelen tanrılar olduğunu ileri sürerler. Ünlü *Bharata*'ların soyundan olan *Pandu oğulları*'yla kardeş çocukları olan *Dhritarastra oğulları* (ki bunlar da *Kausava* ya da *Kuruidi* adıyla anılırlar) iki düşman akraba aile olarak ünlü *Mahabharata*'nın konusudur. Bu iki düşman aile İ.Ö. X. yüzyılda savaşmışlardır. *Mahabharata* bu ailelerin savaşları ve kahramanlıkları vesilesiyle eski Hint ulusunun din ve ahlâk geleneklerini yansıtır. *Pandava*'lardan *Argiuna, Yudhisthira* ve *Bhima* adlarını taşıyan üçü *Pandu*'nun karısı prenses *Kunti*'den olan çocuklarıdır, *Nakula* ve *Sahadeva* adlarını taşıyan öteki ikisi de ikinci karısı prenses *Madri*'den olan çocuklarıdır. Bu prenslerden en yiğidi ve en savaşçısı *Arcuna* ya da *Argiuna* adıyla anılanıdır ki tanrı *Krişna* (Vişnu)'yla da dosttur ve savaşlarda onun yardımını görmektedir. *Bhagavadghita* adıyla anılan ünlü şiir, Krişna'yla Argiuna arasında, ölüm ve ruhgöçü üstüne yapılmış büyük sanat ve düşünce değeri olan bir diyalogdur. Pandava'larla Kausava'ların savaşı, çok uzun çekişmelerden ve serüvenlerden sonra Pandava'ların zaferiyle sona erer. Ünlü yapıt *Mahabharata*'nın konusunu meydana getiren bu serüvenlerin ve savaşların her biri ayrı bir destan niteliğindedir. *Bkz.* Mahabharata, Bharata, Pandu, Kausava, Kuruidi, Kunti, Madri, Argiuna, Yudhisthira, Bhima, Nakula, Sahadeva, Dhritarastra, Bhagavad-Ghita, Drona, Drupada, Karna, Duryodhona, Gandhari, Bhisma, Krişna.

Pandava'lar. *Bkz.* Pandava.

Pandava Prensleri. *Bkz.* Pandava.

Pandean. *(Yunan)* Tanrı Pan'ın icât ettiği yedi sesli kaval... *Bkz.* Pan.

Pandia. *(Yunan)* Kral Pandion'un anısı için yapılan bayram... Ay-tanrıça *Selene*'nin tanrılar tanrısı *Zeus*'ten olan kızı da bu adı taşır. *Bkz.* Pandion, Selene.

Pandion. *(Yunan)* Atina'nın mitolojik kralı... *Erikhthonios*'un oğludur; *Erekhtheus, Philomela* ve *Prokne*'nin de babasıdır. *Pandia* bayramı onun anısı için düzenlenir. Onun küçük torunu olan Atina kralı da aynı adı taşır, torun *Pandion, Aigeus*'un babası ve *Theseus*'un dedesidir, *Pallas* da onun oğludur. Torun Pandion ünlü *Kekrops*'un oğludur. *Bkz.* Erikhthonios, Erekhtheus, Philomela, Prokne, Kekrops, Aigeus, Theseus, Pallas Oğulları.

Pandit. *(Hint)* Brahman bilgini ve râhibi... Keşmir'de *Brahman*'lar bu adla anılırlar. *Bkz.* Brahmanizm.

Pandora. *(Yunan)* Tanrıların yarattığı ilk dişi-insan... *Pandora* Yunan mitolojisinin *Havvâ*'sıdır. Evrenin ve tanrıların yaratılışı (Kozmogoni ve Teogoni) konusunda geniş tasarımlar ileri süren bu mitoloji, insanların yaratılışı (Antropogoni) konusunda uzun yüzyıllar susmuştu. Bu konuda ilk tasarımlar İ.Ö. V. yüzyılda ileri sürülmeye başladı. Bu tasarımların ilginç yanı, birçok mitolojilerden farklı olarak, ilkin tek erkek-insan değil, birçok erkek-insanlar (*Âdem*'ler) yaratılmış olması ve uzun bir süre aralarında bir üreme düşünülmeksizin bir erkekler dünyasıyla yetinilmesi ve sonunda tanrılar tanrısı *Zeus*'ün Titan oğlu *Prometheus*'a düşmanlığı yüzünden erkek-insanların başına belâ olması amacıyla ilk dişi-insan Pandora'nın yaratılmasıdır. Efsâneye göre *Titan* karı-koca *İapetos*'la *Klymene*'nin dört oğlu olmuştur: *Atlas, Menoitios, Prometheus, Epimentheus.* Bu çocukların dördü de akıl gücü bakımından tanrılara üstündürler ve tanrılara kafa tutmaktadırlar. Bu yüzdendir ki tanrılar tanrısı Zeus onlara karşı özel bir kin duymaktadır. Çocuklardan ilk ikisi Atlas'la Menoitios, tanrılarla titanlar arasındaki ünlü savaşa katılmış ve Zeus tarafından Atlas gökkubbeyi omuzlarında taşımakla, Menoitios da yer'in dibine kapatılmakla cezalandırılmıştır. Daha sonra Prometheus karaciğeri kartallara yedirilerek, Epimetheus da ilk kadın Pandora'yı kendisine eş etmekle cezalandırılacaktır. Bu tasarımın ilginç ve kendisine özgü yanı ilk kadının bir *ceza* olarak yaratılmış bulunması ve ilk erkek-insanların *Titan*'lar tarafından yaratılmasına karşın ilk dişi-insanın *Tanrı*'lar tarafından yaratılmasıdır. İlk erkek-insanlar çok akıllı ve becerikli olan Titan Prometheus tarafından yaratılmıştır. Bir başka ilginç ve kendine özgü yan da ilk dişi-insanın tanrılarca erkek-insanlara belâ olsun diye yaratılmasına karşın ilk erkek-insanların Titan Prometheus tarafından tanrıların başına belâ edilmek üzere yaratılmış olmasıdır. Prometheus, tanrılar gibi budala ve duygusuz bencillere karşı, kendisi gibi akıllı ve duygulu özgeciller meydana getirmek amacıyla insanları gözyaşlarıyla sulandırdığı topraktan yaratmıştır. Tanrılar tanrısı Zeus'ün buyruğuyla tanrı *Hephaistos* da ilk dişi-insan Pandora'yı aynı yöntemle su ve topraktan bir heykel yaparak yaratacaktır. Yunan mitolojisi, insanların *çamur*'dan meydana geldiği tasarımında tektanrıcı büyük dinlerle birleşmektedir. *Pandora,* sözcük olarak *tüm armağan* anlamındadır. Çünkü ona *Aphrodite* güzelliğini, *Minerva* çekiciliğini, *Hermes* kurnazlığını ve yalancılığını, bütün öteki tanrılar da kendi özelliklerini armağan etmişlerdir. Böylelikle *kadın,* ilk yaratılışta bir *tüm tanrı* olmuş bulunmaktadır. İster titan ve ister erkek-insan olsun, artık ona hiçbir güç karşı koyamayacaktır. Tanrılara kafa tutan Prometheus'cu erkek-insanlar artık kafa tutamayacakları ve önünde hemen dize gelecekleri yeni bir tanrıyla karşılaşacaklardır. Tanrılar iyi ve kötü bütün yanlarını ona devretmişlerdir. Tanrılarda da bulunmayan *akıl*'dan başka her şeye sahiptir. Tanrılar gibi bencil ve duygusuzdur, isteklerinin önüne çıkan her engeli gözünü kırpmadan yıkabilecektir. Üstelik akılsız olduğundan tanrılara bağlanacak ve tanrılar onun yönetiminde bütün insanları yönetmiş olacaklardır. Tanrılar, Pandora'nın kişiliğinde böylesine bir güç yaratmış olmakla da yetinmemektedirler. Ona, bütün kötülükleri ve acıları içine doldurup bir *kapalı kutu* vermişlerdir. Tanrıca bencillik niteliğinden ötürü bir gün dayanamayıp bu kutuyu açacağını bilmektedirler. Nitekim Pandora, bir gün dayanamayıp kutunun kapağını açacak, bütün kötülükler ve acılar insanların arasına yayılacak, kutuda sadece *umut* kalacaktır. Kardeşi Prometheus'un yasaklamasına rağmen Pandora'nın çekiciliğine ve güzelliğine dayanamayıp onunla evlenen titan Epimetheus, çevresine yayılmış bulunan bütün kötülüklerin ve acıların ortasında, bu umu-

du da kullanmasını ve kendisinden türeyecek kuşaklara kullandırmasını bilecektir. Pandora'yla Epimetheus'un birleşmesinden birçok kızlar doğmuştur. Bu kızlarla Prometheus'un yarattığı erkekler evlenmekte ve yeni insan kuşakları türemektedir. Bu yeni insan kuşakları, kişiliklerinde, *tanrılık* bir yanla *titanlık* (devlik) bir yanı birlikte sürdürmektedirler. Tanrılık yan onların metafizik güçlerini geliştirirken titanlık yan da fizik güçlerini geliştirecektir. Bu fizik güç, gün geçtikçe, metafizik gücü boyunduruğu altına alacaktır. İnsanlar artık birbirleriyle birleşerek üremekte, bundan ötürü de kişiliklerindeki tanrılık yan her gün biraz daha eriyip gitmektedir. Ne var ki artık tanrılar da insan soyu kadınlara dayanamayıp onlarla birleşmeye, onlardan çocuklar yapmaya başlamışlardır. Örneğin tanrılar tanrısı çapkın Zeus bu insan-kadınlardan on beşiyle birleşmiş ve sürüyle çocukları olmuştur. Artık tanrılarla insanlar birbirlerine karışmaya ve insanlar tanrılaşırken tanrılar insanlaşmaya başlamıştır. İnsan-tanrılar tanrı insanları büsbütün tedirgin etmekte, büsbütün safdışı bırakmaktadırlar. Tanrılar tanrısı Zeus ne yapacağını şaşırmıştır, bu kargaşalığa kesin bir çâre aramaktadır. Sonunda, onları *tûfan*'la yoketme yoluna gidecektir. Bu yolla onlardan sonsuzca kurtulacağını sanmaktadır. Ne var ki Prometheus'cu aklı gün geçtikçe daha da gelişen insan, yokolmaktan kurtulmanın yolunu bulacaktır. Prometheus'un oğlu Deukalion'la Pandora'nın kızı *Pyrrha*, bu iki akıllı insan karı-koca, kocaman bir gemi yaparak evreni kaplamış bulunan azgın ve kudurmuş suların üstünde kalan Parnassos dağına çıkmayı başaracaklardır. Evrende, bir daha tanrıların oyununa gelmeyecek olan yeni insan soyları türemeye başlayacaktır. *Bkz.* Prometheus, Epimetheus, Tûfan, Deukalion, Zeus, Hephaistos, Ölümlü Eşler, Yaratılış.

Pandora'nın Kutusu. *Bkz.* Pandora.

Pandrosos. *(Yunan)* Kekrops'un üç kızından biri... Kimi incelemecilere göre bitkiler-tanrıçasıdır. Tanrıça *Athena*'nın arkadaşıymış. *Pandora'nın kutusu*'na karşı bir de *Pandrosos'un sepeti* öyküsü vardır, bu yüzden bu iki ad kimi yapıtlarda birbirine karıştırılmıştır. Tanrıça Athena, yılan çocuk *Erikhthonios*'u koyduğu sepeti arkadaşı *Pandrosos*'a vermiş ve "sakın bu sepetin kapağını açma" demiş. Pandrosos, kız kardeşleri *Herse* ve *Aglauros*'la birlikte dayanamayıp sepetin kapağını açmışlar ve içindeki yılan çocuğu görünce kimi yorumculara göre korkudan taş kesilmişler, kimi yorumculara göre de kendilerini Atina akropolünden aşağı atmışlar. *Bkz.* Pandora, Aglauros, Herse, Erikhthonios.

Pandrosos'un Sepeti. *Bkz.* Pandrosos.

Pandu. *(Hint)* Pandava'ların babası... Mitolojik Hastinapura kralıdır. Sözcük olarak Sanskritçe *solgun* demektir. *Kuruidi*'lerin babası olan kör *Dhritarastra*'nın da kardeşidir. Tanrılarca lânetlenen ve çocuk yapma yeteneğinden yoksun bırakılan *Pandu*, karıları *Kunti*'yle *Madri*'nin tanrılara yalvarmasıyla sonunda beş çocuk sahibi olur. *Pandu oğulları* anlamında *Pandava* adıyla anılan bu çocuklar, babalarının ölümünden sonra *Bharata*'lar ülkesinin kralı olan amcaları kör Dhritarastra tarafından yetiştirilirler. Dhritarastra'nın da bir kızıyla yüz erkek çocuğu vardır, bu çocuklar da ana tarafından *Kausava* ve baba tarafından *Kuru* adındaki büyükbabalarından ötürü Kuruidi adıyla anılırlar. Her iki kardeşin bu çocukları birbirlerine düşman olmuşlar ve yıllarca birbirleriyle savaşmışlardır. Ünlü yapıt *Mahabharata*, ünlü Hint ailesi *Bharata*'ların soyunu sürdüren bu düşman amcaoğullarının, eşdeyişle Pandava'larla Kuruidi'lerin savaşlarını anlatır. *Bkz.* Pandava, Kuruidi, Mahabharata, Bharata, Kunti, Madri.

Pandu Oğulları. *Bkz.* Pandava.

Paneias. *(Yunan)* Tanrı Pan tapınağı... *Paneion* ya da *Panion* da denir. Haramun dağının eteğindedir. *Bkz.* Pan.

Paneion. *Bkz.* Paneias.

Panion. *Bkz.* Paneias.

Paniya Afroditessa. *(Hıristiyan)* Meryem... Halikarnas Balıkçısı, *Anadolu Efsâneleri* adlı yapıtında (1974 baskısı, s. 91) Kıbrıslı Hıristiyan ve Müslümanların *Afrodit* tapınağı kalıntılarına zeytinyağı sürdüklerini ve *Meryem Ana*'ya *Paniya Afroditessa* adıyla seslenerek yalvardıklarını yazmaktadır. Doğrusu *Panagia Aphroditessa* olmalıdır. *Bkz.* Panagia.

Pan Ku. *(Çin)* Evrende meydana gelen ilk varlık ya da ilk insan... Kimi yorumcular onu ilk varlık, kimi yorumcular da ilk insan saymaktadırlar. Varlık ya da insan olsun, Çin yaratılış mitolojisine göre, evrende ilkin sonsuz ve sessiz bir *hiçlik* varmış, binyıllarca süren bu sessiz hiçliğin içinde bir gün bir ses duyulmuş ve bir şey görünmüş. İşte bu bir şeyden *Pan Ku* meydana gelmiş. Pan Ku evreni on sekiz bin yılda

kurmuş. Kimi anlatımlarda da bin yıllar boyunca yaşamış; öldükten sonra sol gözünden güneş, sağ gözünden ay, kanından denizler, saçlarından ormanlar, gövdesinden yeryüzü, son soluğundan rüzgârlar meydana gelmiş. *Bkz.* Çin Dinleri, Yaratılış.

Pannykhis. *(Yunan)* Geceleyin yapılan Eleusis sırlarını verme töreni... *Bkz.* Eleusis.

Panopeus. *(Yunan)* Ünlü Troia atını yapan Yunanlı... Yunanlılar kente bu atın içinde girmişlerdir. *Bkz.* Troia.

Panopolis. *(Yunan)* Tanrı Pan kenti... Yunanlılar, bu kentte tapılan tanrı *Min*'i *Pan*'la bir tuttuklarından, Mısır'daki Ahmim kentine bu adı vermişlerdir. *Bkz.* Pan, Min.

Panteizm. *Bkz.* Kamutanrıcılık.

Panteon. *(Yunan)* Bütün tanrılar için yapılan tapınak... Sözcük *bütün* ve *tanrı* anlamlarına gelen Yunanca *pan* ve *theos* deyimlerinden yapılmıştır. Bilindiği gibi çoktanrıcılıkta her tanrı için ayrı bir tapınak yapılır, her tanrının özel bir tapınyeri vardır. Yunanlılar ve Romalılar bütün tanrılara adadıkları tapınaklar da yapmışlar ve onlara *panteon* adını vermişlerdir. Deyim, bir ulusun bütün tanrılarını kapsar. *Bkz.* Çoktanrıcılık.

Pantheisma. *(Yunan)* Yunan kamutanrıcılığı... Antikçağ Yunanlılarında bu anlayışı Stoa okulu savunmuştur, Stoacı Kleantes'e göre doğada ve evrendeki bütün varlıkların içinde *Zeus* vardır, Zeus bütün doğaya canlılık veren bir ilkedir. Kaldı ki Yunan çoktanrıcılığı, temelde, bir kamutanrıcılıktır. Bu çoktanrıcılıkta doğanın çeşitli yanları tanrılar olarak kişileştirilmiştir. *Bkz.* Çoktanrıcılık, Kamutanrıcılık.

Pantheon. *Bkz.* Panteon.

Pantokrator. *(Yunan)* Zeus'ün lâkabı... *Saltık egemen* anlamındadır. *Bkz.* Zeus.

Pao-Çen. *(Çin)* Yeraltı ülkesi kralı... Ölüler ülkesinde ölüleri yargılayan bu tanrı, İ.Ö. XI. yüzyılda yaşayan dürüst bir yargıcın tanrılaştırılmış biçimidir. Bütün mitolojilerde olduğu gibi Çin mitolojisinde bu tanrılaştırılmış insanlar pek çoktur. *Bkz.* Çin Dinleri, Sie-Şu.

Papa. *(Hıristiyan)* Roma Katolik kilisesinin başkanı... Yunanca *baba* anlamına gelir. İlkin bütün piskoposlar için kullanılırdı. *Bkz.* Hıristiyanlık.

Papaz. *(Hıristiyan)* Hıristiyan din adamı... *Papa* sözcüğünden bozmadır. *Bkz.* Papa.

Paphos. *(Yunan)* Kıbrıs'lı Aphrodite'e verilen lâkap... Paphos'ta bir tapınağı olduğundan ötürü bu ad verilmiştir. Paphos, Kıbrıs'ta Baf bölgesinin Yunanca adıdır. *Bkz.* Aphrodite.

Para. *Bkz.* Arpa.

Parcae. *Bkz.* Parka'lar.

Parca'lar. *Bkz.* Parka'lar.

Parche. *Bkz.* Parka'lar.

Paredros. *(Yunan)* Küçük tanrılar... Bu tanrılara, daha büyük tanrılarla birleştirilmek yoluyla tapılmıştır. Örneğin *Poseidon*'a tapılmakla bütün küçük deniz tanrılarına da tapılmış olurdu. *Bkz.* Çoktanrıcılık.

Parentalia. *(Roma)* Ölüler bayramı... Bu bir *aile ölüleri* (*Lâ.* Di Parentales) bayramıdır. Tanrılaştırılmış ana-babaların ve ataların saygınlığını anmak için yılda bir yapılırdı. Bu bayram yapılırken tapınaklar kapatılıyor, düğünler yapılmıyordu. *Bkz.* Bayram.

Parilia. *Bkz.* Pales.

Parima. *(Amerika)* Güney Amerika'da bulunduğuna inanılan mitolojik göl... XVI. yüzyılda ve daha sonra Güney Amerika'da sokakları altın döşenmiş *Eldorado* adlı bir ülke ve bu ülkenin altından kiremitlerle örtülmüş evleriyle ünlü *Manoa* adlı bir başkenti ve bu başkentte de *Parima* adlı altın yatağı bir göl bulunduğuna inanılmıştır. Yüzyıllar boyunca pek çok Amerika'lı ve Avrupa'lı güneye giderek bu ülkeyi aramışlardır. Bu mitolojik ülkeye *altıncı adamın ülkesi* denir. Birçok haritalarda da gösterilmiş bulunan göl Amazon nehrinin kuzeyindeymiş. Bu nehrin adı da *Amazon* inancından türemiştir, vaktiyle Maranon adıyla anılan bu nehre o bölgede *Amazon*'lara rastlandığı inancıyla *Amazon* adı verilmiştir. Vaktiyle yapılmış haritalarda haritanın bir köşesine böylesine uydurma bir kent, bir göl, bir ada oturtmak haritayı yapanlarca uğur sayılıyordu. *Bkz.* Amazonlar, Uğur.

Paris. *(Yunan)* Troia prensi... Troia kralı *Priamos*'la *Hekabe*'nin oğludur. Doğumu sırasında kâhinler onun Troia'nın mahvına sebep olacağını bildirmişlerdi. Bu yüzden çocuk, doğar doğmaz İda dağına bırakıldı ve bir çoban tarafından büyütüldü. Çobanlık adı *Aleksandros*'tur. Yakışıklılığıyla ünlü *Paris* nitekim bir zaman sonra Isparta kralı *Menelaos*'un karısı *Helena* (Homeros'un deyimiyle: *Helene*)'yı kaçırdı ve Troia savaşı bu yüzden patladı. Paris çobanlığı sırasında tanrıçalar arasında yapılan

güzellik yarışmasında birinciliği, kendisine Helena'nın aşkını rüşvet olarak vaadeden *Aphrodite*'e vermiş ve bu yüzden yarışmaya katılan öteki tanrıçalar *Hera*'yla *Athena*'nın düşmanlığını kazanmıştı. İnanca göre bu tanrıçalar bu yüzden Troia savaşında Yunanlılara yardım etmişlerdir. Paris savaşta *Philoktetes* tarafından öldürülmüştür. *Bkz.* Helena, Güzellik Yarışması, Priamos, Hekabe, Oinone, Hektor, Menelaos.

Parkae. *Bkz.* Parka'lar.

Parka'lar. *(Roma)* Kader ve ölüm-tanrıçalar... *Lâ. Parcae*'dir. Yunanlıların *Moira*'larıyla bir tutulmuştur. İlkin bir taneyken Yunan etkisiyle üç tane olmuşlar. Biri doğuma, biri evlenmeye, biri ölüme bakarmış. Roma'daki üçlü heykellerine *Tria Fata* denir. *Bkz.* Moira'lar.

Parnasis. *(Yunan)* Parnassos'ta Musa'lara verilen ad... *Apollon Musagetes*'in çevresinde dolaşırlarmış. *Bkz.* Musa'lar, Parnassos.

Parnassos. *(Yunan)* Apollon'la Musa'ların oturdukları dağ... Delphoi'nin kuzeyindedir. *Bkz.* Parnasis, Helikon, Apollon, Musa'lar.

Parsîlik. *(İran)* İran'ın Müslümanlarca alınmasından sonra Müslümanlığı kabul etmeyerek Zerdüştîliğe bağlı kalanların mezhebi... Hindistan'a sığınan ve günümüzde Bombay bölgesinde kalıntıları bulunan *Parsîler*, durumları gereği, çok koyu ve dine çok bağlı, hoşgörüsüz Zerdüştçülerdir. Bir çeşit *Ortodoks Zerdüştçülük* geliştirdikleri için anlayışları Zerdüştçülüğün bir mezhebi sayılmıştır. İncelemeci Grousset bu konuda şunları yazmaktadır: "Çağdaş Parsî öğreticileri, Zerdüştçülüğü tümüyle metafizik bir açıdan yorumlamaktadırlar. Dünya eksik ve bağıntılı (Fr. İmparfait et relatif), varlıklar olumsal (Fr. Contingent)'dır. Ehrimen dünyayı her gün yutarak büsbütün eksiltmeye, Ahura Mazda'ysa sürekli olarak bütünlemeye ve tamamlamaya çalışmaktadır. Sonunda, dünya, dindâr insanların da tanrılarına yardımcı olmalarıyla tamamlanacaktır". *Bkz.* İran Dinleri, Mazdeizm.

Parsavanatha. *(Hint)* Jainizm'in mitolojik kurucusu... İ.Ö. VIII. yüzyılda yaşadığına ve Mahavira'ya öncülük ettiğine inanılır. *Bkz.* Jainizm.

Parthenogenesis. *(Genel)* Tohumsuz doğurma... Deyim Yunancadır ve Yunan mitolojisinde özellikle *Gaia*'nin kendi kendine doğurmalarını dile getirmek için kullanılmıştır. Ne var ki bu inanç birçok mitolojilerde ortaktır. Erkeksiz doğurmalara eski Mısır'da, Çin'de, ilkel inançlarda vb. da rastlanır. *Bkz.* Yaratılış, Gaia, Kybele.

Parthenon. *(Yunan)* Atina'da Akropolis'in üstündeki Athena tapınağı... Sözcük, *Athena Parthenos* (Kızoğlan kız Athena) adından geliyor. *Bkz.* Athena.

Parthenopaios. *(Yunan)* Thebai'ye savaşa giden yedilerden biri... *Meilanion*'la *Atalante*'nin oğludur. Kimi metinlerde babasının *Meleagros* olduğu yazılıdır. Adındaki *Parthenos* (Kızoğlan kız, Bâkire) niteliği annesinin uzun bir süre evlenmemesindenmiş. *Bkz.* Thebai'ye Karşı Yediler.

Parthenope. *(Yunan)* Odysseus'a gönül veren ve onu baştan çıkaramayınca kendini öldüren Siren... Gömüldüğü yerde, Napoli körfezinde, onun adına bir kent kurulmuş. *Bkz.* Odysseus, Siren'ler.

Parthenos. *(Yunan)* Athena'nın lâkabı... Yunanca *kızoğlan kız* (Bâkire) anlamındadır. *Bkz.* Athena.

Parvati. *(Hint)* Doğa-tanrıça... *Siva*'nın karısıdır. Sanskritçe *dağın kızı* anlamındadır. Efsâneye göre ilkin ölümlüymüş ve adı *Sati*'ymiş, *Pragiapati* adıyla anılan *Brahma*'nın yarattığı ilk sekiz insandan biri olan *Daksa*'nın kızıymış. Daksa kendini tanrı Siva'dan üstün görür ve ona kafa tutarmış. Sati'yse Siva'ya çok bağlıymış. Genç kız evlilik çağına gelince Daksa bütün tanrıları evine çağırmış, sadece Siva'yı çağırmamış, kızına bir taç vererek sevdiği ve evlenmek istediği tanrının başına koymasını söylemiş, zavallı kız tanrılar kalabalığında Siva'yı göremeyince tacı havaya fırlatmış ve tacın tanrıyı bulup başına konmasını dilemiş. Nitekim taç, çağrılmadığı için kılık değiştirip gelen ve bir köşede saklanmış bulunan Siva'yı bulmuş ve başına konmuş. Sati'yle Siva böylece evlenmişler ve genç kız *Parvati* adını alarak böylece tanrılaşmış. *Bkz.* Siva.

Pas. *(Yunan)* Yaraları iyi ettiğine inanılan demir hidroksidi... Antikçağ Yunanlıları *pas*'ın yaraları iyi ettiğine inanırlardı. Bu inançla ilgili güzel bir öykü de vardır. *Akhilleus*, Bergama kralı *Telephos*'u kargısıyla yaralamış, yara iyi olmayınca kâhinler ancak yarayı yapanın onu iyi edebileceğini söylemişler, zavallı Telephos da her yerde Akhilleus'u aramaya başlamış. Ne var ki yarayı yapan kargının *pas*'ıymış. *Bkz.* Telephos.

Pasif Büyü. *(İlkel)* Kötülükleri uzaklaştırmak için, korunma amacıyla yapılan büyü... *Pasif büyü* (*Fr.* Magie passive), *Aktif büyü*'nün amaç bakımından tersidir. Kötülüklerden korunmak için taşınan muskalar ve uğurluklar da bu türlü büyünün kapsamına girer. *Bkz.* Büyü, Aktif Büyü.

Pasiphae. *(Yunan)* Mitolojik Girit kraliçesi... *Minos*'un karısı, *Helios*'la *Perseis*'in kızıdır. *Girit boğası*'yla birleşmiş ve *Minotauros*'u doğurmuştur. *Bkz.* Minos, Minotauros, Ariadne, Phaidra.

Pasion. *(Hıristiyanlık)* İsâ'nın son aylarına verilen ad... Bu aylar, Hıristiyanlara göre, *İsâ*'nın insanlığın bütün acılarını topladığı aylardır. *Bkz.* İsâ, Hıristiyanlık.

Paskalya. *(Hıristiyan)* İsâ'nın dirildiği gün... Her yıl mart ayının 14. gününü izleyen pazar günü, Hıristiyanlara göre *İsâ*'nın dirildiği gündür. Yunanca olan sözcüğün İbrânice aslı *geçiş* anlamına gelen *pesah* deyimidir. Bu gün, İsâ'nın yeniden yaşama geçtiğine inanılır ve büyük bayram yapılır. İlkbahara doğru kutlanan bu bayram, her yıl sonbaharda ölüp ilkbaharda dirilen Sümer'lerin *Temmuz*, Anadolu'nun *Attis ve Agdistis*, Yunanlıların *Adonis* inançlarından gelmedir. Bu bayram da Hıristiyanlığın paganlığa verdiği ödünlerden biridir. Yahudiler de her yıl, aynı adla, dinsel Gök ayının – ki bu, dinsel takvimlerinin birinci ayıdır – 14. gününde Mısır'dan çıkışlarını kutlamak için bir bayram yaparlar. Bu bayramda sürünün ilk ürünü kuzu ve tahılın ilk ürünü hamursuz ekmek yenmesi, bayramın bir bahar ve doğanın dirilmesi bayramı olduğunun ve temelde aynı kaynağa dayandığının kanıtıdır. Hıristiyanlar *paskalya*'yı baş bayram saymışlar ve bir çeşit bayramlar takviminin temeli olarak saptamışlardır. Katolik takviminde bayram günleri her yıl aynı güne düşmediğinden bütün Katolik bayramları *paskalya*'ya göre hesaplanır: *Septuagesima* paskalyadan 63 gün önce, *Quinquagesima* paskalyadan 49 gün önce, *Çile* paskalyadan 14 gün önce, *Quasimado* 7 gün sonra, *Uruç* 40 gün sonra, *Hamsin* 50 gün sonra kutlanır. *Bkz.* İsâ, Hıristiyanlık, Bayram, Yahudilik.

Paşakamak. *(Amerika)* İnka'ların yaratıcı tanrısı... Dünyaya gündüzü ve ışığı onun getirdiğine inanılır. Yağmuru da o yağdırır. Kozmik gücü simgeler. *Bkz.* İnka'ların Dini.

Pater Andron Te Theon. *(Yunan)* Zeus'ün sanlığı... *Tanrıların ve insanların babası* demektir. *Bkz.* Zeus.

Pater Familias. *(Roma)* Aile tapımının yöneticisi olan aile babası... *Aile babası* demektir. Ailenin başı, erkeği, başkanıdır. Soy tapımlarını da *Sodales* denen soy büyükleri, soy başkanları yönetir.

Pathos. *(Yunan)* Tutku-tanrı... *Aphrodite*'le *Ares*'in oğlu, kimi anlatımlarda *Eros*'un kardeşidir. *Bkz.* Eros.

Patrick'in Kuyusu. *Bkz.* Patrizio'nun Kuyusu.

Patrik. *(Hıristiyan)* Ortodoks ve kimi Doğu kiliselerinin başkanları... Roma kilisesinde de bu ad kimi başpiskoposlara verilmiştir. İ.S. V. yüzyıldan beri kullanılmaktadır. *Bkz.* Hıristiyanlık.

Patriyotik Din. *Bkz.* Yurttaş Dini.

Patrizio'nun Kuyusu. *(Hıristiyan)* Ünlü bir ortaçağ Hıristiyan efsânesi... İrlanda'lı din adamı ve ermiş *Patrick* (390-461)'in yaşamından oluşmuş çeşitli efsânelerin en ünlüsüdür. Öyküye göre kendi yurdu olan İrlanda'da Hıristiyanlığı yaymaya çalışan Patrick ya da İtalyanların deyimiyle ermiş *Patrizio* dinine kimseyi inandıramayınca *İsâ*'dan yardım ister. İsâ da ona bir dağın yamacındaki mağarayı gösterir. Bu mağara, dünyanın merkezine inen bir kuyudur, kuyuya girenler hem cehennemi hem de cenneti görecekleri gibi bütün günahlarından arınacaklardır. Ne var ki kuyuya tanrıya bağlanmış inançlı bir yürekle girmek gerekmektedir, yoksa yeniden yeryüzüne dönmek olanaksızlaşmaktadır. Uzun bir süre kuyuya girmeyi kimse göze almaz. Sonunda *Owen* adlı bir şövalye kuyuya girmek ister. Kuyuda, tıpkı eski Mısır'ın Hermescilik sınavlarında olduğu gibi çeşitli engellerle karşılaşır. Şeytanlar, cinler, zebânîler hep önüne çıkarak onu geri dönmeye zorlarlar. Oysa her engelde İsâ'dan yardım ister ve bu yardımla engellerden kolaylıkla kurtulur. Her yardım isteyişinde inanı biraz daha güçlenmektedir. Sonunda engellerden büsbütün kurtularak cennete varır ve cennet mutluluklarını birer birer tadar. Bir türlü oradan ayrılmak istemez. Geriye dönmek gerektiğini bilmektedir, mutluluklardan güçlükle ayrılarak yeryüzüne çıkar ve inanlı bir papaz olur. *Bkz.* Hıristiyanlık, Hermetizm.

Patrokles. *Bkz.* Patroklos.

Patroklos. *(Yunan)* Akhilleus'un en iyi arkadaşı... *Menoitios*'un oğludur. Troia savaşında

Hektor tarafından öldürülmüştür. *Akhilleus* onun öcünü almak için bir ara çekildiği savaşa yeniden girmiş. *Bkz.* Akhilleus, Öfke.

Patroos. *(Yunan)* Apollon'un sanlığı... *Baba* demektir. Özellikle Anadolu İonia'lıları ona *Apollon Patroos* demişlerdir. Platon'un *Euthydemos* adlı yapıtında Sokrates: "Hiçbir İonia'lı *Zeus*'e *Patroos* demez. Bizim *Patroos*'umuz *Apollon*'dur" der. *Bkz.* Apollon.

Paulus. *(Hıristiyan)* Mısır çölündeki bir mağarada yüz yıl yaşadığına ve tanrının her gün ona bir kargayla ekmek gönderdiğine inanılan ermiş... *Paulus* (228-341) Hıristiyan mistisizminin ilk *keşiş*'idir. İsâ'nın havârilerinden ermiş *Paulus* (5167)'la karıştırılmamalıdır. Hıristiyanlığın asıl kurucusu havârî Paulus'tur. *Bkz.* Keşişlik, Paulus'culuk.

Paulus'culuk. *(Hıristiyan)* Havârî Paulus'un kurduğu Hıristiyanlık... Yahudi asıllı olan havârî Paulus (5-67), *İsâ*'nın ölümünden sonra Hıristiyanlığın dogmalarını saptamış, birçok yerlerde kiliseler kurmuş ve Hıristiyanlığı teşkilâtlandırmıştı. Gerçekten de dogmaları, kiliseleri ve kurumlarıyla Hıristiyanlık onun ürünüdür. XVIII. yüzyıldan itibaren önce Alman ve sonra Fransız üniversitelerinde *asıl Hıristiyanlık* olarak *Paulus'culuk* savunulmaya başlanmıştır. Bu anlayışın savunucularına göre İsâ ve havârî'leri inançları bakımından Yahudiydiler ve bir Yahudi reformu gerçekleştirmeye çalışıyorlardı. Hıristiyanlık denilen ve Yahudiliğe karşıt bulunan yeni din tümüyle Paulus'un ürünüdür. Paulus, *Mûsâ*'nın yasalarını yürürlükten kaldırmış ve yeni bir din anlayışı geliştirmiştir. Paulus'un ünlü *Mektuplar*'ında ileri sürdüğü bu yeni öğretiye göre ilk günah *Âdem*'in suçuyla başlamış ve bütün soyuna bulaşmıştır, tanrı kendi niteliğine sahip olan oğlu İsâ'yı insanları bu suçtan kurtarmak için yeryüzüne göndermişti, kıyâmet gününde de insanları diriltmek ve tanrı bağışına kavuşturmak için yeryüzüne yeniden inecektir, ruh da bu yüzden ölümsüzdür. Bu dogmaların hiçbiri Yahudilikte bulunmadığı gibi Yahudilik anlayışına da tümüyle karşıttır. Paulus'culuk, bu açıdan, Hıristiyan dogmalarıyla birlikte Yahudi yasalarının da yürürlükte bulunduğunu savunan *Petrus'culuk*'a karşı, yepyeni bir Hıristiyanlık anlayışıdır. *Bkz.* Hıristiyanlık.

Pausanias. *(Yunan)* Aşk-tanrıça Aphrodite'in kişiliğinde ikilik bulunduğunu ve iki türlü aşkı simgelediğini ileri süren Yunan düşünürü... Platon'un *Şölen* adlı ünlü yapıtında Pausanias şöyle der: "İki *Aphrodite* var, demek ki aşk da iki tane. Biri göksel Aphrodite, ana karnından doğmamıştır, göğün kızıdır. Öbürü yersel Aphrodite, *Zeus*'le *Dione*'nin kızıdır. Demek ki aşk da göksel ve yersel olarak iki türlü". *Bkz.* Aphrodite.

Pax. *(Roma)* Barış-tanrıça... *Jüpiter*'le *Themis*'in kızıdır. Özellikle Actium savaşından sonra büyük önem kazanmıştır. Roma'da çeşitli tapınakları ve sunakları vardır.

Paydaşlık. *(İlkel)* Lévy-Bruhl'ün ilkel inançlara egemen olduğunu ileri sürdüğü yasa... Lévy-Bruhl'e göre ilkel inançlar *paydaşlık* (Fr. Participation) yasasının egemenliği altındadır. Şöyle der: "İlkel inançlarda nesneler, varlıklar ve olaylar bizler için anlaşılmaz bir biçimde hem kendileri hem de kendilerinden başka bir şeydirler. Gene bunun gibi birtakım güçler, davranışlar, mistik yeteneklerle ilkeller hem bulundukları yerde ve hem de aynı zamanda başka bir yerdedirler". Örneğin Kuzey Brezilya'da Bororo kızılderilileri kendilerini hem insan, hem de papağan sayarlarmış.

Payen. *(Genel)* Çoktanrıcı... *Payen* (Fr. Paien) deyimi *pagan*'la anlamdaştır. *Bkz.* Paganizm.

Pazuzu. *(Bâbil)* Ateş-peri... Kuş ayaklı, kanatlı ve insan ellidir. Hastalıkları iyi ettiğine inanılır. Hastaların boyunlarına onun resmini taşıyan muskalar asılırmış.

Pean. *Bkz.* Paian.

Pedasos. *(Yunan)* Akhilleus'un ölümsüz atlarından biri... *Sarpedon* tarafından öldürülür. *Bkz.* Akhilleus, Sarpedon, Ksanthos, Balios.

Pegasis. *(Yunan)* Hippokrene çeşmesi-peri... Bu çeşme *Pegasos*'un tekmesi ya da eşinmesiyle topraktan fışkıran suyun çeşmesidir. Adı buradan gelir. *Bkz.* Pegasos.

Pegasos. *(Yunan)* Uçan at... Yunan mitolojisinin ünlü *kanatlı at*'ı *Pegasos*, ilkin *Perseus*'un atıymış, sonunda *Zeus*'ün olmuş, *Medusa*'nın kanından doğmuştur. Tanrıça *Athena*, onu doğar doğmaz sanat perileri *Musa*'lara vermiş, kanatlı atı sanat perileri büyütmüş. Bu yüzden sanatçıların hayâl gücünü simgeler ve ozanlarca ilham perisi sayılır. Ona binen göklere yükselirmiş. Sonunda tanrılar tanrısı Zeus onu gökte bir burç yapmış. *Bkz.* Medusa, Perseus, Bellerophon.

Pegasus. *Bkz.* Pegasos.

Peirene. *(Yunan)* Nehir-tanrı Asopos'un Korinthos kentine armağan ettiği ırmak... *Asopos* bu armağanı, kızı *Aigina*'nın *Zeus* tarafından kaçırılacağını kendisine haber veren Korinthos kralı *Sisyphos*'a vermiş. *Bkz.* Asopos, Sisyphos.

Peirithoos. *(Yunan)* Tesalya'lı kahraman... *Peirithus* da denir, Romalılar *Pirithus* derler. Kimi kaynaklar *Zeus*'ün, kimi kaynaklar da *İksion*'un oğlu olduğunu yazarlar. *Kentaur*'ların engellemesine rağmen *Hippodameia*'yla evlenmeyi başarmış, *Theseus*'un en iyi arkadaşıymış. Annesi *Dia*'dır. *Bkz.* Hippodameia.

Peirithus. *Bkz.* Peirithoos.

Peitho. *(Yunan)* Kandırıcılık-tanrıça... *Eros*'un arkadaşı, *Aphrodite*'in nedîmelerindendir. *Bkz.* Eros, Aphrodite.

Peito. *Bkz.* Peitho.

Pelagius'culuk. *(Hıristiyan)* Tanrının bağışını yadsıyan ve insan irâdesini savunan ünlü mezhep... *Bkz.* Hıristiyanlık.

Pelasg'lar. *Bkz.* Pelasgos.

Pelasgoi. *Bkz.* Pelasgos.

Pelasgos. *(Yunan)* Pelasg'ların atası... *Pelasg'lar* ya da Yunanca deyimiyle *Pelasgoi*, Yunanistan'ın en eski soyudur. *Zeus*'le *Niobe*'nin oğlu *Pelasgos* bunların atasıdır. *Triopas*'la *Soisis*'in oğlu olduğunu savunanlar da vardır. Yunanlı olmayan bu soy, Yunanlıların gelişinden önce Anadolu'da yaşayan bir halkmış. Deyim, Yunan-öncesi uygarlığını belirtmek için kullanılır. Yunanlılar birçok mitolojik tasarımları ve tanrıları onlardan almışlar. Örneğin *Hermes* Anadolulu bir Pelasg tanrısıdır. Pelasg'ların Pelasgca denen özel bir dili vardır ve Yunanca olmayan birçok mitolojik adların bu dille bağıntısı araştırılmıştır. Hellen çağından önce Ege bölgesinde bu dil konuşulurmuş. Dilbilimciler bu dilin ön-Hint Avrupa dili olduğunu ileri sürerler. Pelasgca'nın Keltçe'yle ilişkisi de ayrıca araştırma konusudur. Kimi incelemeciler Pelasg'ların çok eskiden Karia, Girit, Etruria ve Sicilya'da yaşamış bir halk olduğunu, kimi incelemeciler de Tesalya'da yaşamış bulunduklarını ileri sürmektedirler.

Peleus. *(Yunan)* Mitolojik İolkos kralı... *Aiakos*'la peri *Endeis*'in oğluymuş. *Peleus*'un önemi, ünlü Yunan kahramanı *Akhilleus*'un babası oluşundandır. Gençliğinde kaynatası *Eurytion*'u bir kazâ sonucu öldürmüş ve İolkos kralı *Akastos*'a sığınmış. Ne var ki kralın karısı kendisine tutulmuş ve yüz bulamayınca onu kendisine saldırmakla suçlamış, Akastos da onu öldürmeye kıyamayarak bir dağ başında bırakmış, vahşî hayvanların kendisini parçalamak üzere bulunduğu bir sırada at adam *Kheiron* tarafından kurtarılmış, o da gidip Akastos'la karısını öldürmüş ve İolkos'a kral olmuş. *Bkz.* Akhilleus, Akastos, Telamon.

Peliades. *(Yunan)* Mitolojik İolkos kralı Pelias'ın kızları... Babalarını gençleştirmek için ateşte pişirmekle ünlüdürler, onlara bunu *Medeia* öğütlemiş. Bir anlatıma göre de babalarını kesip kazanda kaynatmışlar. *Bkz.* Pelias, Medeia.

Pelias. *(Yunan)* Mitolojik İolkos kralı... *Poseidon*'la su perisi *Tyro*'nun oğlu, *Neleus*'un ikiz kardeşidir. Kızları tarafından öldürülünce yerine oğlu *Akastos* geçer. *Bkz.* Akastos, Neleus, Peliades, Peleus.

Pelion. *(Yunan)* Kentaur'ların yurdu olan dağ... Dev *Gigant*'lar da *Zeus*'le yaptıkları savaşta bu dağı, *Olympos* ve *Ossa* dağlarının üstüne koyarak bir hücum merdiveni gibi kullanmışlar. *Aloeus* oğulları da, *Otos*'la Ephialtes, aynı dağları üst üste koyarak göğe tırmanmayı denemişlerdir. *Bkz.* Aload'lar, Gigant'lar, Kentaur'lar.

Pelopeia. *(Yunan)* Bilmeyerek babasıyla yatan ve ondan bir çocuk doğuran kız... *Thyestes*'in kızıdır. Kimi kaynaklar babası tarafından zorla baştan çıkarıldığını ileri sürerler. *Atreus*'la evlenmiş, bu soyun lânetliliğine kendi suçunu da eklemiştir. *Bkz.* Thyestes, Atreus, Pelops, Aigisthos.

Pelopia. *Bkz.* Pelopeia.

Pelops. *(Yunan)* Yunan mitolojisindeki ünlü lânetlenmiş soyun atası... *Zeus*'ün torunu, *Tantalos*'un oğludur. *Hippodameia*'yla evlenmesi için kızın babası Elis kralı *Dinomaos*'un şart koştuğu araba yarışını kazanması gerekiyormuş, seyis *Myrtilos*'un yardımıyla bu yarışı kazanmış, kralın arabacısı olan Myrtilos onu kazandırmak için arabanın civatalarını gevşetmiş, oysa seyis ve karısıyla birlikte yurduna dönerken bu suçun tek tanığını yok etmek amacıyla Myrtilos'u denize atıp öldürmüş. Soyunun lânetlenmesi bu yüzdenmiş. Bununla beraber soyundan gelenler de bu lânetlenmeye yeni suçlar işleyerek yeni lânetlenmeler eklemişlerdir. İki

Hektor tarafından öldürülmüştür. *Akhilleus* onun öcünü almak için bir ara çekildiği savaşa yeniden girmiş. *Bkz.* Akhilleus, Öfke.

Patroos. *(Yunan)* Apollon'un sanlığı... *Baba* demektir. Özellikle Anadolu İonia'lıları ona *Apollon Patroos* demişlerdir. Platon'un *Euthydemos* adlı yapıtında Sokrates: "Hiçbir İonia'lı *Zeus*'e *Patroos* demez. Bizim *Patroos*'umuz *Apollon*'dur" der. *Bkz.* Apollon.

Paulus. *(Hıristiyan)* Mısır çölündeki bir mağarada yüz yıl yaşadığına ve tanrının her gün ona bir kargayla ekmek gönderdiğine inanılan ermiş... *Paulus* (228-341) Hıristiyan mistisizminin ilk *keşiş*'idir. İsâ'nın havârilerinden ermiş *Paulus* (5167)'la karıştırılmamalıdır. Hıristiyanlığın asıl kurucusu havârî Paulus'tur. *Bkz.* Keşişlik, Paulus'culuk.

Paulus'culuk. *(Hıristiyan)* Havârî Paulus'un kurduğu Hıristiyanlık... Yahudi asıllı olan havârî Paulus (5-67), *İsâ*'nın ölümünden sonra Hıristiyanlığın dogmalarını saptamış, birçok yerlerde kiliseler kurmuş ve Hıristiyanlığı teşkilâtlandırmıştır. Gerçekten de dogmaları, kiliseleri ve kurumlarıyla Hıristiyanlık onun ürünüdür. XVIII. yüzyıldan itibaren önce Alman ve sonra Fransız üniversitelerinde *asıl Hıristiyanlık* olarak *Paulus'culuk* savunulmaya başlanmıştır. Bu anlayışın savunucularına göre İsâ ve havârî'leri inançları bakımından Yahudiydiler ve bir Yahudi reformu gerçekleştirmeye çalışıyorlardı. Hıristiyanlık denilen ve Yahudiliğe karşıt bulunan yeni din tümüyle Paulus'un ürünüdür. Paulus, *Mûsâ*'nın yasalarını yürürlükten kaldırmış ve yeni bir din anlayışı geliştirmiştir. Paulus'un ünlü *Mektuplar*'ında ileri sürdüğü bu yeni öğretiye göre ilk günah *Âdem*'in suçuyla başlamış ve bütün soyuna bulaşmıştır, tanrı kendi niteliğine sahip olan oğlu İsâ'yı insanları bu suçtan kurtarmak için yeryüzüne göndermişti, kıyâmet gününde de insanları diriltmek ve tanrı bağışına kavuşturmak için yeryüzüne yeniden inecektir, ruh da bu yüzden ölümsüzdür. Bu dogmaların hiçbiri Yahudilikte bulunmadığı gibi Yahudilik anlayışına da tümüyle karşıttır. Paulus'culuk, bu açıdan, Hıristiyan dogmalarıyla birlikte Yahudi yasalarının da yürürlükte bulunduğunu savunan *Petrus'culuk*'a karşı, yepyeni bir Hıristiyanlık anlayışıdır. *Bkz.* Hıristiyanlık.

Pausanias. *(Yunan)* Aşk-tanrıça Aphrodite'in kişiliğinde ikilik bulunduğunu ve iki türlü aşkı simgelediğini ileri süren Yunan düşünürü... Platon'un *Şölen* adlı ünlü yapıtında Pausanias şöyle der: "İki *Aphrodite* var, demek ki aşk da iki tane. Biri göksel Aphrodite, ana karnından doğmamıştır, göğün kızıdır. Öbürü yersel Aphrodite, *Zeus*'le *Dione*'nin kızıdır. Demek ki aşk da göksel ve yersel olarak iki türlü". *Bkz.* Aphrodite.

Pax. *(Roma)* Barış-tanrıça... *Jüpiter*'le *Themis*'in kızıdır. Özellikle Actium savaşından sonra büyük önem kazanmıştır. Roma'da çeşitli tapınakları ve sunakları vardır.

Paydaşlık. *(İlkel)* Lévy-Bruhl'ün ilkel inançlara egemen olduğunu ileri sürdüğü yasa... Lévy-Bruhl'e göre ilkel inançlar *paydaşlık* (*Fr.* Participation) yasasının egemenliği altındadır. Şöyle der: "İlkel inançlarda nesneler, varlıklar ve olaylar bizler için anlaşılmaz bir biçimde hem kendileri hem de kendilerinden başka bir şeydirler. Gene bunun gibi birtakım güçler, davranışlar, mistik yeteneklerle ilkeller hem bulundukları yerde ve hem de aynı zamanda başka bir yerdedirler". Örneğin Kuzey Brezilya'da Bororo kızılderilileri kendilerini hem insan, hem de papağan sayarlarmış.

Payen. *(Genel)* Çoktanrıcı... *Payen* (*Fr.* Paien) deyimi *pagan*'la anlamdaştır. *Bkz.* Paganizm.

Pazuzu. *(Bâbil)* Ateş-peri... Kuş ayaklı, kanatlı ve insan ellidir. Hastalıkları iyi ettiğine inanılır. Hastaların boyunlarına onun resmini taşıyan muskalar asılırmış.

Pean. *Bkz.* Paian.

Pedasos. *(Yunan)* Akhilleus'un ölümsüz atlarından biri... *Sarpedon* tarafından öldürülür. *Bkz.* Akhilleus, Sarpedon, Ksanthos, Balios.

Pegasis. *(Yunan)* Hippokrene çeşmesi-peri... Bu çeşme *Pegasos*'un tekmesi ya da eşinmesiyle topraktan fışkıran suyun çeşmesidir. Adı buradan gelir. *Bkz.* Pegasos.

Pegasos. *(Yunan)* Uçan at... Yunan mitolojisinin ünlü *kanatlı at*'ı *Pegasos*, ilkin *Perseus*'un atıymış, sonunda *Zeus*'ün olmuş, *Medusa*'nın kanından doğmuştur. Tanrıça *Athena*, onu doğar doğmaz sanat perileri *Musa*'lara vermiş, kanatlı atı sanat perileri büyütmüş. Bu yüzden sanatçıların hayâl gücünü simgeler ve ozanlarca ilham perisi sayılır. Ona binen göklere yükselirmiş. Sonunda tanrılar tanrısı Zeus onu gökte bir burç yapmış. *Bkz.* Medusa, Perseus, Bellerophon.

Pegasus. *Bkz.* Pegasos.

Peirene. *(Yunan)* Nehir-tanrı Asopos'un Korinthos kentine armağan ettiği ırmak... *Asopos* bu armağanı, kızı *Aigina*'nın *Zeus* tarafından kaçırılacağını kendisine haber veren Korinthos kralı *Sisyphos*'a vermiş. *Bkz.* Asopos, Sisyphos.

Peirithoos. *(Yunan)* Tesalya'lı kahraman... *Peirithus* da denir, Romalılar *Pirithus* derler. Kimi kaynaklar *Zeus*'ün, kimi kaynaklar da *İksion*'un oğlu olduğunu yazarlar. *Kentaur*'ların engellemesine rağmen *Hippodameia*'yla evlenmeyi başarmış, *Theseus*'un en iyi arkadaşıymış. Annesi *Dia*'dır. *Bkz.* Hippodameia.

Peirithus. *Bkz.* Peirithoos.

Peitho. *(Yunan)* Kandırıcılık-tanrıça... *Eros*'un arkadaşı, *Aphrodite*'in nedîmelerindendir. *Bkz.* Eros, Aphrodite.

Peito. *Bkz.* Peitho.

Pelagius'culuk. *(Hıristiyan)* Tanrının bağışını yadsıyan ve insan irâdesini savunan ünlü mezhep... *Bkz.* Hıristiyanlık.

Pelasg'lar. *Bkz.* Pelasgos.

Pelasgoi. *Bkz.* Pelasgos.

Pelasgos. *(Yunan)* Pelasg'ların atası... *Pelasg'lar* ya da Yunanca deyimiyle *Pelasgoi*, Yunanistan'ın en eski soyudur. *Zeus*'le *Niobe*'nin oğlu *Pelasgos* bunların atasıdır. *Triopas*'la *Soisis*'in oğlu olduğunu savunanlar da vardır. Yunanlı olmayan bu soy, Yunanlıların gelişinden önce Anadolu'da yaşayan bir halkmış. Deyim, Yunan-öncesi uygarlığını belirtmek için kullanılır. Yunanlılar birçok mitolojik tasarımları ve tanrıları onlardan almışlar. Örneğin *Hermes* Anadolulu bir Pelasg tanrısıdır. Pelasg'ların Pelasgca denen özel bir dili vardır ve Yunanca olmayan birçok mitolojik adların bu dille bağıntısı araştırılmıştır. Hellen çağından önce Ege bölgesinde bu dil konuşulurmuş. Dilbilimciler bu dilin ön-Hint Avrupa dili olduğunu ileri sürerler. Pelasgca'nın Keltçe'yle ilişkisi de ayrıca araştırma konusudur. Kimi incelemeciler Pelasg'ların çok eskiden Karia, Girit, Etruria ve Sicilya'da yaşamış bir halk olduğunu, kimi incelemeciler de Tesalya'da yaşamış bulunduklarını ileri sürmektedirler.

Peleus. *(Yunan)* Mitolojik İolkos kralı... *Aiakos*'la peri *Endeis*'in oğluymuş. *Peleus*'un önemi, ünlü Yunan kahramanı *Akhilleus*'un babası oluşundandır. Gençliğinde kaynatası *Eurytion*'u bir kazâ sonucu öldürmüş ve İolkos kralı *Akastos*'a sığınmış. Ne var ki kralın karısı kendisine tutulmuş ve yüz bulamayınca onu kendisine saldırmakla suçlamış, Akastos da onu öldürmeye kıyamayarak bir dağ başında bırakmış, vahşî hayvanların kendisini parçalamak üzere bulunduğu bir sırada at adam *Kheiron* tarafından kurtarılmış, o da gidip Akastos'la karısını öldürmüş ve İolkos'a kral olmuş. *Bkz.* Akhilleus, Akastos, Telamon.

Peliades. *(Yunan)* Mitolojik İolkos kralı Pelias'ın kızları... Babalarını gençleştirmek için ateşte pişirmekle ünlüdürler, onlara bunu *Medeia* öğütlemiş. Bir anlatıma göre de babalarını kesip kazanda kaynatmışlar. *Bkz.* Pelias, Medeia.

Pelias. *(Yunan)* Mitolojik İolkos kralı... *Poseidon*'la su perisi *Tyro*'nun oğlu, *Neleus*'un ikiz kardeşidir. Kızları tarafından öldürülünce yerine oğlu *Akastos* geçer. *Bkz.* Akastos, Neleus, Peliades, Peleus.

Pelion. *(Yunan)* Kentaur'ların yurdu olan dağ... Dev *Gigant*'lar da *Zeus*'le yaptıkları savaşta bu dağı, *Olympos* ve *Ossa* dağlarının üstüne koyarak bir hücum merdiveni gibi kullanmışlar. *Aloeus* oğulları da, *Otos*'la Ephialtes, aynı dağları üst üste koyarak göğe tırmanmayı denemişlerdir. *Bkz.* Aload'lar, Gigant'lar, Kentaur'lar.

Pelopeia. *(Yunan)* Bilmeyerek babasıyla yatan ve ondan bir çocuk doğuran kız... *Thyestes*'in kızıdır. Kimi kaynaklar babası tarafından zorla baştan çıkarıldığını ileri sürerler. *Atreus*'la evlenmiş, bu soyun lânetliliğine kendi suçunu da eklemiştir. *Bkz.* Thyestes, Atreus, Pelops, Aigisthos.

Pelopia. *Bkz.* Pelopeia.

Pelops. *(Yunan)* Yunan mitolojisindeki ünlü lânetlenmiş soyun atası... *Zeus*'ün torunu, *Tantalos*'un oğludur. *Hippodameia*'yla evlenmesi için kızın babası Elis kralı *Dinomaos*'un şart koştuğu araba yarışını kazanması gerekiyormuş, seyis *Myrtilos*'un yardımıyla bu yarışı kazanmış, kralın arabacısı olan Myrtilos onu kazandırmak için arabanın civatalarını gevşetmiş, oysa seyis ve karısıyla birlikte yurduna dönerken bu suçun tek tanığını yok etmek amacıyla Myrtilos'u denize atıp öldürmüş. Soyunun lânetlenmesi bu yüzdenmiş. Bununla beraber soyundan gelenler de bu lânetlenmeye yeni suçlar işleyerek yeni lânetlenmeler eklemişlerdir. İki

oğlundan biri olan *Thyestes* kendi kızıyla yatarak kızından bir çocuk yapmış, babasıyla yatan kızı *Pelopeia*'da daha sonra amcası *Atreus*'la evlenmiştir. Bundan başka *Pelops*, kendisinin lânetlenmiş olması yetişmiyormuş gibi, anneleri *Hippodameia*'nın yardımıyla baba bir ana ayrı kardeşleri *Khrisippos*'u öldüren oğulları *Thyestes*'le *Atreus*'u da bizzat kendisi lânetlemiştir. Böylelikle bu lânetli soy *Atreus oğulları* adıyla da anılır. Thyestes, kardeşi Atreus'un karısını baştan çıkarır, Atreus da onun üç oğlunu boğazlayıp ateşte pişirerek kendisine yedirir. Yediklerinin kendi çocukları olduğunu sonradan farkına varan Thyestes, kardeşi Atreus'u lânetler. Atreus'un oğulları *Agamemnon*'la *Menelaos*'un başlarına gelenler de aynı lânetlik öyküleridir. Lânetlik *Pelops oğulları*'nın serüvenleri, taht çekişmeleri ve cinayetleri birçok ünlü trajediye konu olmuştur. Pelops'un önceleri bir tanrı olduğu ve Zeus'ten çok önce Anadolu'da kendisine tapıldığı, Zeus'ün ortaya çıkmasıyla onun torunu sayılarak kahramanlaştırıldığı ve *Atreus oğulları*'nın atalığına yakıştırıldığı da ileri sürülmüştür. At ve araba kullanması, Anadolu'dan Mora yarımadasına giderek, Yunanlılara öğrettiği ve ünlü araba yarışı öyküsünün de bunun bir simgesi olduğu söylenir. Mora yarımadası bu yüzden *Pelops'un yarımadası* anlamında *Peloponessos* adını almıştır. *Bkz.* Olimpiyat, Myrtilos, Atreus, Thyestes, Aigisthos, Pelopeia, Agamemnon, Menelaos, Hermione, Klytaimnestra, Elektra, İphigeneia, Orestes, Khrysosthemis, Khrisippos, Hippodameia.

Pelops Oğulları. *Bkz.* Pelops.

Peloria. *(Yunan)* Tesalya'da Zeus bayramı... Bu ad, *Zeus Pelorios* (Dev Zeus)'un adından gelir. Bu bayram, köle sahipleriyle kölelerin, bayram gününe özgü olarak, eşit sayıldıkları bir bayramdır. *Bkz.* Zeus.

Pemphredo. *(Yunan)* Graia'lardan biri... Tek göz ve tek dişlerini birbirleriyle değiştirerek kullanan bu kocakarıların öbür ikisi *Enyo*'yla *Dino*'dur. *Bkz.* Graia'lar.

Penates. *Bkz.* Penat'lar.

Penati. *Bkz.* Penat'lar.

Penat'lar. *(Roma)* Aile ocağını koruma-tanrılar... Lâtince *Di penates, evin içi* ve *erzak odası* anlamlarına gelen *penus* sözcüğünden türetilmiştir. Başlangıçta kilerlerin ve tel dolaplarının tanrısıymışlar. Sonra, bütün evin ve köyden kente dek bütün yerlerin koruyucusu olmuşlar. Daha sonra devletin koruyucusu olarak da kamu *Penates*'leri oluşmuş. Ocak-tanrıça *Vesta* ve ata ruhları *Lar'lar*'la birlikte en küçüğünden en büyüğüne kadar bütün evlerde bunlara tapılmıştır. *Bkz.* Vesta, Lar'lar.

Peneios. *(Yunan)* Irmak-tanrı... Bu adı taşıyan iki ırmak-tanrı vardır. Biri Thessalia'dadır ve *Apollon*'un gönül verdiği güzeller güzeli *Daphnet*'nin babasıdır. Öteki Ellis'tedir ve ırmak-tanrı *Alpheios*'la birlikte kral *Augias*'ın ahırlarının içinden akıp onu bir günde temizleyerek *Herakles*'in yüzünü ak etmiştir. Herakles'in ünlü on iki işinden biri de bu ahırları bir günde temizlemekti. Her iki ırmak-tanrıya *Peneus* da denir. *Bkz.* Daphnet, Herakles, Alpheios.

Penelope. *(Yunan)* Odysseus'un karısı... *İkarios*'la *Periboia*'nın kızı, *Telemakhos*'un anasıdır. Çeşitli anlatımlarda kişiliği ikiye ayrılmıştır. Çoğunlukta olan anlatımlarda kocaya bağlılığın simgesidir, *Odysseus* savaştayken kendisiyle evlenmek isteyen bütün erkekleri yıllarca oyalar, her gece söküp gündüz yeniden ördüğü bir tülü bitirmeden evlenemeyeceğini söyler. Kimi anlatımlarda da her önüne gelenle düşüp kalkmıştır, tanrı *Pan*'ı da doğurmuştur, kocası savaştan döndüğünde kendisini kovmuştur. *Bkz.* Odysseus, Telemakhos, Laertes, Pan.

Penelopeia. *Bkz.* Penelope.

Peneus. *Bkz.* Peneios.

Pen-Gu. *(Çin)* İlk varlık... *Pan-Ku* adıyla da anılır. Eski Çin'de yaratılış tasarımı onunla başlar. *Bkz.* Pan-Ku.

Penia. *(Yunan)* Yoksulluk-tanrıça... Platon'un *Şölen* adlı yapıtında ileri sürdüğüne göre *Eros* (Aşk), onun bereket-tanrı Poros'la birleşmesinden doğmuş. *Aşk*, böylelikle, yoksullukla varlıklılığın dölü oluyor. *Bkz.* Aşk, Eros.

Penis. *Bkz.* Fallus Tapımı, Erkek Örgeni.

Penis Kılıfı. *(İlkel)* Erkeklik örgenini nazardan ve her türlü kötü etkilerden korumak için ilkellerin taktığı kılıf... Özellikle Melanezya, Güney Amerika, Sûdan ilkellerince kullanılmıştır. *Penis kılıfı* (*Fr.* Etui de pénis) kabaktan, kamıştan, palmiye yapraklarından, mercandan yapılırmış. *Bkz.* Erkek Örgeni, Fallus Tapımı.

Pentateuque. *(Yahudi)* Mûsâ'nın beş kitabı... Yunanca olan deyim *beş kitap* demektir. Kutsal kitabın *Mûsâ*'ya ait olduğu ileri sürülen ilk beş kitabı bu adla, ya da *şeriat kitabı* anlamın-

da *Tevrat* adıyla anılır. Bu beş kitap sırasıyla *Tekvin* (Fr. Génèse), *Çıkış* (Fr. Exodus), *Levililer* (Fr. Lévitique), *Sayılar* (Fr. Nombres) ve *Tesniye* (Fr. Deutéronome) adlarını taşır. Günümüzde bunlara *Yeşu'nun Kitabı* da eklenerek *altı kitap* olmuştur ve bu anlamda *Hexateuque* denmektedir. *Bkz.* Tevrat, Yahudilik, Hıristiyanlık, Ahdi Atîk, Ahdi Cedîd.

Penteus. *Bkz.* Pentheus.

Pentesilea. *Bkz.* Pentesileia.

Pentesileia. *(Yunan)* Amazonlar kraliçesi... *Ares*'le *Otrere*'nin kızı, *Kaystros* (Küçük Menderes nehri)'un annesiymiş. *Troia* savaşında *Akhilleus* onu erkek sanıp öldürmüş, kadın olduğunu anlayınca da oturup ağlamış. Ağladığından ötürü kendisiyle alay eden *Thersites*'i de öldürmüş. Daha sonra *Amazon'lar* kraliçelerinin öcünü almak için Akhilleus'un mezarına saldırmışlar, o da hortlayıp onları korkutmuş. Anadolu'nun Karadeniz kıyılarından geçen Yunan denizcileri Amazon'lardan korktukları için soluklarını bile tutarlar, hiç ses çıkarmazlarmış. *Bkz.* Amazon'lar.

Pentheus. *(Yunan)* Thebai kralı... *Ekhion*'la *Agaue*'nin oğludur. Teyzesinin oğlu *Dionysos*'a tapılmayı yasakladığından cezalandırılmış, annesi tarafından bir Dionysos şenliğinde vahşî bir hayvan sanılıp parçalanmıştır. *Bkz.* Agaue, Bakkha'lar, Dionysos.

Penus. *Bkz.* Penat'lar.

Pepin. *(Fransız)* Karolenj hanedânının kurucusu, Frankların kralı ve ünlü Şarlman'ın babası... *Kısa* lâkabıyla anılır. VIII. yüzyılda yaşamıştır. *Breton Destanları* adıyla da anılan *Karolenj Destanları* onun ve oğlu *Şarlman*'ın serüven ve savaşlarını anlatırlar. Bu destanlardan en ünlüleri *Koca Ayaklı Berthe* (Berthe, Pepin'in karısı ve Şarlman'ın annesidir)'le *Mainet* (Şarlman'cık) adlarını taşır. Önce saray nâzırıyken sonra çeşitli entrikalarla Frank krallığını ele geçiren *Kısa Pepin*, Bu destanlara göre, Macaristan kralının kızı *Koca Ayaklı Berthe*'le evlenir, ne var ki prensesin dadısı kendi kızını Berthe'in yerine koyarak gerdeğe sokmuştur. Kralın Berthe sandığı dadı kızından *Renfred* ve *Eldrik* adlarında iki oğlu olur. Oysa kral *Pepin*, bir köylünün yanına sığınmış bulunan Berthe'e bilmeyerek gönül vermiş ve ondan da *Şarlman* adında bir oğlu olmuştur. Birçok serüvenlerden sonra gerçeği anlayan Pepin, karısı olan dadı kızını manastıra kapatır ve Berthe'i kraliçe olarak saraya getirir. Dadı kızının oğulları, annelerinin öcünü almak için babaları Pepin'le Berthe'i zehirleyip öldürürler, Şarlman kaçıp kurtulur. Dadı kızı oğullarından Renfred Fransa'ya kral olur. Ondan sonra Şarlman'ın serüvenleri ve destanları başlar. Bu destanların da, hemen bütün destanlarda olduğu gibi, gerçeklerle pek az ilgisi vardır. Gerçekte eceliyle ölen Pepin, krallığını oğulları *Carl*'la *Charles* arasında bizzat kendi eliyle paylaştırmıştır. *Bkz.* Şarlman.

Peplos. *(Yunan)* Yunan kadınlarının giydiği entâri... Yunan mitolojisinde *Harmonia'nın Peplos'u*, Thebai'ye karşı kendi yararına bir ordu hazırlatan *Polyneikes* tarafından kâhin *Amphiaraos*'un karısı *Eriphyle*'ye vaadedilir ve böylelikle *Thebai'ye karşı yediler* seferinin yenilgiyle sonuçlanacağını önceden bilen, bu yüzden de sefere katılmamak için saklanıp kaçan kâhinin saklandığı yer öğrenilir. *Bkz.* Polyneikes, Amphiaraos, Eriphyle, Harmonia.

Pepromene. *(Yunan)* Kader-tanrı... Mitolojik ozanlardan çok filozofların ve tanrıbilimcilerin ileri sürdüğü bir *kader* tasarımıdır. *Bkz.* Kader, Heimarmene.

Perceval. *Bkz.* Percival.

Percifal. Bkz. Percival.

Percival. *(Fransız)* Kutsal tas Graal destanlarının ünlü şövalyesi... *Perceval* ya da *Percifal* biçimlerinde de yazılmaktadır. Alman destanlarında *Parsifal* ya da *Perzifal*'dir. Bu destanlar aynı zamanda kral *Arthur Destanları*'yla da bağıntılıdır. Kocasını ve öteki oğullarını savaşlarda yitirmiş dul anası tarafından güçlükle yetiştirilen ve askerlik bilgilerinden uzak tutulan *Percival*, sonunda kral *Arthur*'e şövalye olur. Bu destanlar aynı zamanda Fransızların ünlü *Lancelot* ve oğlu *Galaad* destanlarıyla da bağıntılıdır. Percival, ünlü *kutsal tas*'ı şövalye *Galaad*'la birlikte bulur. Galaad'ın ölümünden sonra Percival bir manastıra kapanır, bir yıl sonra da manastırda ölür. *Bkz.* Graal, Kutsal Tas, Arthur, Lancelot, Bohort, Galaad.

Perdiks. *(Yunan)* Daidalos'un kız kardeşi... Yunanca *keklik* demektir. *Talos*'un da annesidir. Dayısı *Daidalos*'tan öğrendiği heykeltıraşlık sanatındaki ustalığıyla dayısının kıskançlığını uyandıran Talos da kimi yerde annesinin adıyla anılır. *Bkz.* Daidalos.

Pergamos. *(Yunan)* Bergama kentinin kurucusu... Bu Anadolu kentine Yunanlılar *Pergamon* derlerdi. *Akhilleus*'un oğlu *Neoptole-*

mos'la *Andromakhe*'nin oğluymuş. *Bkz.* Akhilleus.

Perhiz. *(Genel)* Yiyecek ve içeceklerde yapılan dinsel amaçlı kısıntı... Müslümanların *oruç*'una karşı başta Yahudilik, Hıristiyanlık, Budacılık gibi birçok dinlerde ve özellikle çilecilik gibi mistik tarikatlarda uygulanır. Oruç'ta olduğu gibi yiyecek ve içecekler tümüyle yasaklanmaz, kimi besinlerle besin nicelikleri kısıtlanır. Örneğin Hint'li çileciler pek az bir pirinçle perhiz yaparlar, başka bir şey yemezler. Bu yasağın kökeni, ilkel *totem* ve *tabu* inancıdır. Tabu'nun amacı kutsal olanla kutsal olmayanı ayırmaktır. Perhiz'de de, örneğin Katoliklerin Paskalya'ya kadar 46 gün süren büyük perhizlerinde, belli süre içinde birçok yiyecekler ve içecekler kutsal sayılmaz ve bu yüzden yenilip içilmez. *Kutsal* bir tören sırasında örneğin nasıl konuşmak yasaksa, bu sırada kimi yiyecek ve içecekleri yiyip içmek de yasaktır. Toplumbilimci Durkheim, yasaklara saygı göstermeye *olumsuz tapım* adını verir. *Bkz.* Oruç, Tabu, Totem.

Peri. *(Genel)* Doğaüstü güçlere sahip olduklarına inanılan düşsel dişi varlıklar... Çoktanrıcılığın sevimli, güleryüzlü, şarkıcı ve neş'eli *peri*'leri tektanrıcı dinlerde, çoktanrıcılığı yadsımak ve tüketmek amacıyla, kötücül sayılmıştır. Hemen bütün çoktanrıcı mitolojilerde dağların, denizlerin, ağaçların, ormanların, nehirlerin ve ırmakların peri'leri vardır ve bunların hiçbir kötülükleri ileri sürülmemiştir, Yunan mitolojisinin ünlü *Musa'lar*'ında olduğu gibi ince, zarif, neş'eli ve iyicil varlıklardır. Tektanrıcı dinlerse birçok kötülükleri, hastalıkları onların getirdiğine inanırlar. Müslümanlar onların adlarını bile ağızlarına almaya cesaret edemeyerek onlardan söz ederken "iyi saatte olsunlar" derler, *peri*'leri *kötü ruhlar* olarak tasarımlarlar, *perili ev*'lere yaklaşmaktan çekinilir. Buna karşı örneğin eski Anadolu inançlarında Çine çayının, *Marsyas*'ın flütünden yoksun kalan müziksever perilerin gözyaşlarından oluştuğuna inanılır. *Bkz.* Nympha, Cin, Dev, Mersin Ağacı, Meşe Ağacı.

Perieres. *(Yunan)* Mitolojik Messenia kralı... Dört ünlü oğlu var: *Aphareus, Tyndareos, İkarios* ve *Leukippos*. *Bkz.* Aphareus, İkarios, Tyndareos.

Peribola. *(Yunan)* Birçok mitolojik kadının adı... Bunların en ünlüsü küçük *Oidipus*'un ana bildiği Korinthos kralı *Polybos*'un karısı *Peribola*'dır. İkincisi *İkarios*'un karısı ve *Penelope*'nin anasıdır. Üçüncüsü *Alkathoos*'un kızı ve *Telemon*'un karısıdır. Dördüncüsü Aitolia kralı *Oineus*'un karısı ve *Tydeus*'un anasıdır. Beşinci dev *Eurymedon*'un kızı ve *Nausithoos*'un anasıdır. *Bkz.* Oidipus.

Perigune. *(Yunan)* Theseus'tan bir oğlu olan eşkiya kızı... Ünlü eşkiya *Sinis*'in kızıdır, *Theseus*'tan *Melanippos* adında bir oğlu oldu, *Deioneus*'la evlenmiştir. *Bkz.* Theseus.

Periklymenos. *(Yunan)* Her biçime girebilme yeteneği olan kahraman... *Neleus*'un oğludur, bu yeteneği kendisine büyükbabası *Poseidon* vermiş. *Herakles*'i sokmak için arı biçimine girmişse de Herakles tarafından öldürülmüştür. Yunan mitolojisinde bu adı taşıyan bir de Poseidon'un oğlu var, ünlü yedilere karşı Thebai'yi savunanlardan. *Bkz.* Poseidon, Herakles.

Periphas. *(Yunan)* Mitolojik Atina kralı... *Zeus* onu kartal biçimine sokmuş ve kendi tapımına katmış. O kadar erdemliymiş ki Yunanlılar Zeus'ten çok ona tapmaya eğilim göstermişler. Tanrılar tanrısı Zeus onu kartallaştırmakla çok tehlikeli bir rakipten kurtulmuş. *Bkz.* Zeus, Tanrı.

Periphetes. *(Yunan)* Hephaistos'un oğlu olan dev... Yoldan geçenleri bir topuzla öldürürmüş, *Theseus* tarafından öldürülmüş. *Bkz.* Hephaistos, Theseus.

Peristera. *(Yunan)* Güvercin biçimine sokulan su perisi... Bu işi *Eros* yapmış. *Bkz.* Eros, Peri.

Peristiarkhos. *(Yunan)* Günahlardan arınma törenini yöneten baş din adamı... *Bkz.* Eleusis.

Pero. *(Yunan)* Bias'ın güzelliğiyle ünlü karısı... *Neleus*'la *Khloris*'in kızıdır. *Bkz.* Bias.

Perse. *Bkz.* Perseus.

Persefon. *Bkz.* Persephone.

Perseid'ler. *(Yunan)* Perseus oğulları... Bu soyun başkanı *Herakles* olacakmış, *Eurystheus* olmuş. Yunan mitolojisinde bunun ilginç bir öyküsü var. *Perseus oğulları*'ndan *Amphitryon* bir süre evinden uzaklaşınca tanrılar tanrısı çapkın *Zeus*, onun karısı *Alkmene*'ye göz koymuş ve bir hileyle onunla birleşmiş. Bu birleşmeden doğacak olan Herakles'i tanrılar tanrısı Zeus "bugün Perseus soyuna başkan olacak çok güçlü biri doğacak" diye müjdelemiş. Bunu duyan tanrıçalar tanrıçası *Hera*, kıskançlığından, Alkmene'nin doğumunu geciktirip *Perse-*

us oğulları'ndan *Sthenelos*'un karısının doğumunu hızlandırmış. Zeus'ün yeminle pekiştirip söylediği günde Herakles yerine Eurystheus doğmuş. Kendisini *Perseid'ler*'den sanan Herakles de onun buyruğuna girmek zorunda kalmış. *Bkz.* Perseus, Alkaios, Sthenelos, Elektryon, Amphitryon, Alkmene, Herakles, Eurystheus.

Perseis. *(Yunan)* Perseus'un annesi... *Okeanos*'un kızı ve *Helios*'un karısıdır. *Bkz.* Perseus, Aietes, Kirke, Pasiphae.

Persephone. *(Yunan)* Buğday-kız Kore'nin cehennem kraliçesi olduktan sonraki adı... Roma'lılar ona *Proserpina* derler. *Zeus*'le *Demeter*'in kızıdır. *Genç kız* anlamında *Kore* adını taşırken *Hades* ona gönül vermiş ve yeraltı ülkesine kaçırmış. Toprak-ana Demeter, buğday -kızının kaçırılmasına öylesine üzülmüş ve öylesine kızmış ki dünyaya tahıl vermez olmuş, evrende büyük bir açlık ve kıtlık başlamış, bunun üzerine tanrılar tanrısı Zeus, genç kızın her ilkbaharda canlanıp ışığa çıkmasına ve her sonbaharda da yeraltına kocasının yanına dönmesine karar vermiş. Bu öykü, ilkbaharda canlanıp sonbaharda ölen Sümer'lerin *Temmuz*, Anadolu'nun *Attis-Agdistis-Adonis* tasarımlarının bir başka biçimidir. Yunanca *görünmez* (Aides) anlamında olan Hades her şeyi ve herkesi görünmez kıldığından karanlıklar tanrıçası *Persephone* de yeraltında kadın gölgelerine buyurmaktadır. Ünlü *Eleusis* törenlerinde onun her yıl annesinin yanına dönüşü kutlanır. Yunan anlatımlarında Persephone'nin Adonis'e gönül verdiği ve bu yüzden onun bütünüyle canlanmasına engel olduğu, kendisi gibi ve kendi yanında belli bir süre geçirip belli bir süre için de yeryüzüne çıkmasını sağladığı ileri sürülür. Adonis bu yüzden yılın kış bölümünü Persephone'yle birlikte yeraltında, bahar ve yaz bölümünü de *Aphrodite*'le birlikte yeryüzünde geçirmek zorunda kalmış. Orphik'ler, *Dionysos*'u *Persephone*'yle yeraltılı *Zeus Katakhthonios* (Yeraltılıların beyi, bir bakıma *Hades* Hint tasarımlarında olduğu gibi Zeus'ün çoğaltılmış biçimlerinden biridir, eşdeyişle Zeus'ün kendisidir)'un oğlu sayarlar. *Siren'ler* de bir zamanlar Kore olarak Persephone'nin oyun arkadaşlarıymış, Hades'in kaçırması sırasında onu koruyup kurtarmadıklarından Demeter tarafından cezalandırılıp denize sürülmüşler. Kore'nin, ya da yeraltılı adıyla Persephone'nin tümüyle yeryüzüne dönememesinin nedeni, Hades'in kendisine bir *yeraltı nar*'ı yedirmiş olmasıymış. Kimi anlatımlara göre bu narı yediğinden ötürü Hades'e âşık olmuş, kimi anlatımlara göre de bu narı yiyen yeraltına bağlanır ve yeryüzüne tümüyle dönemezmiş. (Benzer bir tema eski Mısır inançlarında da vardır, *Osiris* yeraltına gittiğinden ötürü diriltildiği halde yeryüzüne bütünüyle dönemez). Aynı inanç, *Theseus*'la *Peirithoos*'un Persephone'yi kaçırmaları öyküsünde de görülür. Persephone'yi kaçırmaya kalkan kafadarlardan Peirithoos'u, Hades'in *Eriny*'leri yakalayıp bir *yeraltı taşı*'na oturturlar, bu taşa oturan bir daha yeryüzüne dönemeyeceğinden Lapith'ler kralı yeraltında kalır. *Orpheus*'a sevgilisi *Eurydike*'yi geri veren ve ancak yeryüzüne çıkıncaya kadar arkasına dönüp ona bakmamasını şart koşan, kocasının yerine ölmeyi kabul eden *Alkestis*'i kocası *Admetos*'a geri veren (Bu öykü, Dede Korkut öykülerinden *Deli Dumrul* öyküsünün aynıdır) de Persephone'dir. Yunan mitolojisinde acımasız ve katıyürekli olarak sunulduğu halde Persephone'yi kötücül olarak gösteren tek öykü *Psykhe* öyküsüdür. Bu öyküye göre Psykhe, kız kardeşlerinin kışkırtmasıyla ışık yakıp sevgilisi *Eros*'un yüzüne baktıktan sonra *Aphrodite*'in buyruğuyla Hades'e iner, Persephone ona kapalı bir kutu verir, dayanamayıp bu kutuyu açacağını bilmektedir, Eros yardımına koşup onu ölümsüzler arasına aldırmamış olsaymış bu kutudan ölüler nehri *Styx*'in buğuları çıkıp zavallı kızı yok edecekmiş. Kore genellikle yeraltı ülkesi Persephone'si olarak da buğday-kız saflığını ve iyiciliğini sürdürmüştür. *Bkz.* Kore, Hades, Demeter, Adonis, Zeus.

Persephoneia. *Bkz.* Persephone.

Perses. *(Yunan)* Asterie'nin kocası... Kimi anlatımlarda *Krios*'la *Eurybie*'nin oğlu, kimi anlatımlarda da *Helios*'la *Perseis*'in oğlu olduğu ileri sürülür. Tanrılar yaratıcısı (Bu deyim Herodotos'undur) Hesiodos'un kardeşi de bu adı taşır, *İşler ve Günler* adlı çok önemli yapıtın yazılmasına sebep olmuştur. *Bkz.* Perseis.

Perseus. *(Yunan)* Zeus'ün oğlu... Annesi *Danae*'nin babası *Akrisios*, kızını tanrılar tanrısından korumak için tunçtan bir odaya kapatmış, ne var ki *Zeus* yağmur olup içeri sızmış ve kızla birleşmiş. *Perseus* bu birleşmenin ürünüdür. Büyükbabası daha sonra onu yok etmek için annesiyle birlikte bir sandığa koyup denize atmış, Seriphos kralı *Polydektes* tarafından kurtarılmışlar. Etimolojik bir yakıştırmayla Pers'lerin atası da sayılmıştır. *Perseus oğulları*, Yu-

nan mitolojisinin başlıca konularından biridir. *Bkz.* Perseid'ler, Andromeda, Danae.

Perseus Oğulları. *Bkz.* Perseid'ler.

Persifal. *Bkz.* Percival.

Persival. *Bkz.* Percival.

Perun. *(Slav)* Yıldırım tanrısı... İskandinav tanrısı *Thor*'la bir tutulur. Genellikle savaş-tanrı olarak da kutsanır. *Bkz.* Thor.

Perzifal. *Bkz.* Percival.

Peşeng. *(İran)* Afrasiyâb'ın babası... İran mitolojisinde *Minuçehr*'in babası da bu adı taşır. *Bkz.* Efrâsiyâb, Minuçehr.

Petefre. *(Hıristiyan)* İncil'e göre peygamber Yusuf'un yanında kâhyalık ettiği komutan... Karısı *Yusuf*'a âşık olmuş, yüz bulamayınca ona iftirâ etmiş, *Petefre* de *Yusuf*'u tutuklatmış. *Bkz.* Yusuf.

Petrus. *(Hıristiyan)* İsâ'nın kendisine göründüğüne inanılan ve ilk Papa sayılan havârî... *İsâ*'nın baş havârîsidir. Matta *İncil*'inde yazıldığına göre (XVI, 18) İsâ ona, *Petrus*'un sözcük anlamı olan *taş* anlamında "Sen Petrus'sun, ben kilisemi senin üstüne kuracağım" demiş. Bununla beraber İsâ'nın tutuklanması sırasında peygamberini terk ettiği ve onu yadsıdığı da bilinir. Ne var ki daha sonra Hıristiyanlığı yaymaya çalışmış, dine ilk katılan çoktanrıcılar onun tarafından vaftiz edilmiştir. *Paulus*'la karşılaşmış ve onunla anlaşamamıştır. Bu anlaşmazlık, Paulus'un *Galatia'lılara Mektup*'unda açıklanır. *Bkz.* Paulus'culuk, İsâ, Hırisitiyanlık.

Petrus'culuk. *Bkz.* Paulus'culuk.

Peygamber. *(Genel)* Tanrı buyruklarını insanlara ileten elçi... Farsça *haber getiren* (Peyâm -ber) anlamındadır. Araplar aynı anlamda *nebî* ve *elçi* anlamında *resûl* deyimini kullanırlar. *Kur'an*'da *sevinçli haber getiren* (Tebşir eden) anlamında *beşîr* deyimi de kullanılmıştır. İslâm terminolojisinde *nebî* deyimi eski dini sürdüren ve yeni bir kitap getirmemiş olan peygamberler için kullanılır. Örneğin *Nuh, Hut, Salih* vb. *nebî*, bunlara karşı *Mûsâ* yeni bir şeriat getirdiğinden *resûl*'dür. Kur'an'a göre tanrı tarafından her ümmete ayrı bir peygamber olmak üzere pek çok peygamber gönderilmiştir. Ne var ki Kur'an'da bunlardan sadece 25 tanesinin adı sayılmıştır. Adı sayılanlar sırasıyla şunlardır: *Âdem, İdris, Nuh, Hut, Salih, İbrahim, Lut, İsmail, İshak, Yakup, Yusuf, Eyub, Şuayb, Mûsâ, Hârun, Dâvud, Süleyman, İlyas, İlyaşa, Zülkifl, Yunus, Zekeriya, Yahya, İsâ, Muhammet.* Bunlardan sadece dördüne *kitap* (Dâvud, Mûsâ, İsâ, Muhammet) ve dördüne de ek *sayfalar* (Âdem, Şit, İdris, İbrahim) gönderilmiş olup ötekilere hiçbir yazı gönderilmemiştir. İslâm inançlarında son peygamber *Muhammet*'tir ve ondan sonra başkaca bir peygamber gönderilmeyecektir. Yahudilerin *Peygamberler* kitabında bildirilen peygamberler şunlardır: *Josue, Hamikler, Samuel I, Samuel II,* birinci ve ikinci *krallar, İşaya, Yeremiya, Hezekiel, Hoşea, Yoel, Amos, Obadia, Yunus, Mika, Naum, Habakuk, Tsefania, Haggay, Zakarya, Malaki.* Yahudi-Hıristiyan-İslâm din zincirinde genellikle yüz yirmi dört bin peygamber geldiğine inanılır. Yahudi-Hıristiyan-İslâm geleneğine göre *Zerdüşt, Buda, Lao Tze* vb. gibi din kurucuları *peygamber* (Fr. Prophéte) değildir, kaldı ki bunların kurdukları sistemler de din değildir. Çoktanrıcı dinlerin de peygamberleri yoktur, tanrıların eğilim ve buyruklarını *biliciler* (kâhinler) kimi alâmetlerden anlarlar ve insanlara bildirirler. Bu sanata Yunancada *Manteis* ya da *Theopropoi* denir. *Mantika* (Fr. Divination)'cılar *bilicilik yeri* (Yu. Manteion)'nde kimi *alâmet* (Yu. Manteuma, Lâ. Oraculum)'lerden anlamlar çıkararak tanrıların eğilim ve isteklerini anlarlar. Kimi peygamberler, örneğin *Buda*, bağlıları tarafından tanrılaştırılmışlardır. Bu dönüşmede, bu gibi peygamberlerin hiçbir tanrı ileri sürmemiş olmalarının da etkisi vardır. Günümüzde de sürmekte bulunan çoğunluğun tanrı gereksinmesi, herhangi bir tanrının sözü edilmediği durumlarda, peygamberi tanrı kılar. *Bkz.* Tanrı, Din, Mantika.

Peygamberler. *(Yahudi)* Yahudilerin kutsal kitabının ikinci bölümü... Hıristiyanlarca *Eski Ahid* adı verilen Yahudilerin kutsal kitabı üç bölüme ayrılır. Bunlardan birincisi *Mûsâ*'nın kitaplarını kapsayan *yasa* anlamında *Tevrat* (İbr. Tora), ikincisi *Peygamberler* ve üçüncüsü *Ketubim* adını taşır. *Bkz.* Yahudilik, Ahdi Atik, Tevrat, Talmud.

Phaethon. *(Yunan)* Helios'la Klymene'nin oğlu... *Parlayan* anlamındaki bu deyim ilkin güneş-tanrı *Helios*'un niteliğiyken sonra oğluna ad olmuştur. Bununla beraber kimi anlatımlarda *Phaethon*'un *Kephalos*'la şafak-tanrıça *Eos*'un oğlu olduğu ileri sürülür. *Araba* anlamında kullanılan *fayton* deyimi onun adından gelir. Bir gün babasının kanatlı atlarla çekilen altın arabasını almış, kullanmasını beceremediğinden kimi zaman yeryüzüne çarparcasına ge-

çerek bütün Libya'yı baştan başa kavurmuş, Habeşistan halkı bu yüzden kapkara kalmış, daha beter kazalar çıkaracağını gören *Zeus* tarafından yıldırımla vurularak *Po* (*Yu.* Heridanos) nehrine düşürülmüş. Onu çok seven kardeşleri *Helios kızları* acıdan kavak ağacı kesilmişler. Po nehri kıyılarında kavak ağacı bu yüzden bolmuş ve rüzgâr estikçe hafif hafif bu yüzden ağlaşırlarmış. *Bkz.* Helios Kızları, Helios Oğulları.

Phaethusa. *(Yunan)* Helios'un kızı... Babasının sığırlarına bekçilik etmekle ünlüdür. *Bkz.* Helios Kızları.

Phaeton. *Bkz.* Phaethon.

Phaetusa. *Bkz.* Phaethusa.

Phaiakia'lılar. *(Yunan)* Mitolojik bir ada halkı... Gemisi batan *Odysseus* bu adaya çıkmış, ada kralı *Alkinoos* ona bir gemi yaptırmış. Kimi yazarlar *Phaiakia* ya da *Skheria* adıyla anılan bu mitolojik adanın Korfu adası olduğunu ileri sürerler. *Bkz.* Alkinoos, Nausithoos.

Phaiak'lar. *Bkz.* Phaiakia'lılar.

Phaidra. *(Yunan)* Theseus'un karısı... Üvey oğluna âşık olup yüz bulamayınca iftirâ etmekle ünlüdür. Öyküsü birçok trajedilere konu olmuştur. *Bkz.* Hippolyttos, Theseus, Ariadne, Minos, Pasiphae.

Phalanthos. *(Yunan)* Lakonia'lı kahraman... Isparta'dan kovulanları korumak ve yönetmekle ünlüdür.

Phaleros. *(Yunan)* Lapith'ler soyundan kahraman... *Argonaut*'lar seferine katılmak ve Kentaur'larla savaşmakla ünlüdür.

Phallicisme. *Bkz.* Fallus Tapımı.

Phallisme. *Bkz.* Fallus Tapımı.

Phallogogia. *(Yunan)* Erkeklik örgeninin törenle taşındığı Priapos şenlikleri... *Bkz.* Erkek Örgeni, Fallus Tapımı, Phallopheria, Phallophoria.

Phallopheria. *(Roma)* Fallus tapımı şenlikleri... Roma'da *Dionysos-Bakkhos* tapımı için düzenlenen bayram ve şenliklerde ellerinde *phallos* (erkeklik örgeni) taşıyan alaylar geçerdi. Yunan-öncesi halklardan kalma bu gelenek *fallus tapımı*'nın çeşitli tanrılar tapımıyla birlikte süregelişidir. Roma'da erkeklik örgeni ayrıca *Fascinus Deus* olarak tanrılaştırılmıştı, *Dionysos*'u da simgeliyordu. Eşdeyişle başlıbaşına bir tanrı olduğu gibi ayrıca kimi tanrılar için de simge olarak kullanılıyordu. Roma'lılar erkeklik örgeni biçiminde bardaklar kullanırlar, muskalar taşırlar, evlerinin kapılarına koruyucu olarak bu biçimde simgeler asarlardı. *Bkz.* Phallophoria, Fallus Tapımı, Erkek Örgeni, Penis Kılıfı.

Phallophoria. *(Yunan)* İncir ağacından yapılma erkeklik örgenleri bayramı... *Phallophoria* ve *Phallogogia'lar* (*Yu. phallos* erkeklik örgeni, *phoros* taşıyan ve *agein* yönetmek demektir), Yunan-öncesi çağlardan kalma *fallus* tapımının süregelişidir. Örneğin Anadolu'lu eski bir Pelasg tanrısı olan Hermes Yunan-öncesi çağlarda bir *fallus taşı*'ydı. Nitekim *Kabir*'ler de Girit'te erkeklik örgenleriyle simgeleniyordu. *Kybele* râhipleri, toprağı gebe bırakarak verim sağlamak için, erkeklik örgenlerini keserler ve Kybele taşının altına gömerlerdi. Yahudilik ve Müslümanlığın *sünnet* geleneği, bu inancın ve *Attis-Agdistis-Adonis*'in erkeklik örgenlerini kesmiş olmaları inancının süregelişidir. Toprak -ana Kybele'nin onları çam ağacına dönüştürmüş olması yüzünden de Kybele törenlerinde taşınan çam kozalakları *fallus*'u simgeler. Attis-Agdistis-Adonis'in daha eski biçimleri olan Sümer'li *Tammuz*, Hitit'li *Telepinu* efsâneleri de *fallus*'la ilgilidir. Anadolu'lu *Priapos*, erkeklik örgeninin kişileştirilmişidir ve *Zeus*'ce tanrı olarak tapım görmüştür. Eski Mısır'da tanrı *Min*, Hindistan'da *Siva* (Linga) birer erkeklik örgenidirler. *Bkz.* Erkek Örgeni, Fallus Tapımı, Phallopheria, Penis Kılıfı.

Phallos. *Bkz.* Fallus Tapımı, Erkek Örgeni.

Phallus. *Bkz.* Fallus Tapımı, Erkek Örgeni.

Phanes. *(Yunan)* Orfik inançlarda tanrıların atası... Orfik inançlara göre bütün tanrılar *Phanes*'in soyundan gelirler. Phanes evrenin güç hâlinde içinde bulunduğu *yumurta*'yı kırarak gökyüzü ve yeryüzünü meydana çıkarmış, böylelikle evreni yaratmıştır. *Bkz.* Orphik Dini, Yumurta.

Phantasos. *(Yunan)* Her an başka bir biçim ve kılıkta görünen tanrı... Düş tanrıları soyundandır. *Fantezi* deyimi onun adından gelir. *Bkz.* Morpheus, Hypnos, Thanatos.

Phaon. *(Yunan)* Midilli'li salcı... Çok çirkin ve yaşlıymış, *Aphrodite*'in verdiği bir merhemle güzelleşerek ünlü ozan Sappho'yu bile kendine âşık etmiş, ne var ki ona yüz vermemiş ve Sappho bu yüzden kendini öldürmüş. Bu, bir Midilli (Lesbos) efsânesidir.

Pharaon. *Bkz.* Firavun.

Phasis. *(Yunan)* Sihir ve büyü ülkesinin nehri... *Argonaut'lar* bu nehrin ağzında demirlemişlerdi. Sihir ve büyü ülkesi *Aia* bu nehrin kıyısındaydı. *Phriksos*'un altın postu asıp bıraktığı orman da buradaydı. *Bkz.* Phriksos.

Phegeus. *(Yunan)* Mitolojik Arkadia kralı... Ünlü kâhin *Amphiaraos*'u öldürmüş. *Bkz.* Amphiaraos.

Pherai. *(Yunan)* İason ve Admetos'un mitolojik başkenti... *Bkz.* İason, Admetos.

Phidaleia. *(Yunan)* Byzas'ın karısı... Bizans'ı İskit saldırısından o kurtarmış. Bizans'lı kadınların başına geçerek düşmanın üstüne yılanlar atmışlar. *Bkz.* Byzas.

Philaeni'ler. *(Yunan)* Kartaca'lı iki kardeş... Roma'lı tarihçi Sallustius'un anlattığına göre iki kent arasında sınır saptamak için her iki kentten aynı anda elçiler çıkarılırmış, elçilerin karşı karşıya gelip buluştukları yer sınır olarak saptanırmış. Kartaca'lılarla Kyrene'liler de böyle yapmışlar. Ne var ki Kyrene'liler Kartaca'nın elçileri *Philaeni* kardeşlerin vaktinden önce yola çıktıklarını ileri sürmüşler. Bunun üzerine Philaeni'lerin canlı olarak gömülmeye razı olacakları yerin sınır olarak saptanmasına karar vermişler. Kartaca'lı kardeşler, yurtlarına bir karış toprak kazandırabilmek için gömülmeye razı olmuşlar. Mezarlarının bulunduğu *Arae Philasnorum* denen tepe iki kent arasında sınır olmuş. Bu vatansever kardeşlere *Philainos* denir.

Philainos'lar. *Bkz.* Philaeni'ler.

Philammon. *(Yunan)* Mitolojik ozan ve kâhin... *Apollon*'un oğluymuş. Oğlu *Thamyris* de kendisi gibi mitolojik bir ozandır. Kadın korolarını ilkin onun kurduğuna inanılır. Trakya'lıymış.

Philemon. *(Yunan)* Baukis'in kocası... Yoksul ihtiyarlar *Philemon'la Baukis efsânesi* bir Bergama efsânesidir. Yunan mitolojisinin en güzel ve şiirli parçalarından biri olan bu efsâneye göre, bir ara kılık değiştirip insanların arasına karışan tanrılar tanrısı *Zeus*'ü hiç kimse evine almadığı halde bu yoksul ihtiyarlar konuklamışlar. Zeus de kendini tanıtıp onları armağanlandırmak istemiş, ne dilerlerse yapacağını söylemiş. Yaşamları süresince birbirlerini sevmiş olan yoksul ihtiyarlar aynı anda ölmek istediklerini söylemişler. Zeus de onları sonsuza kadar birbirleriyle tatlı tatlı fısıldaşacak olan dalları birbirine sarılmış iki ağaca dönüştürmüş. Ozan Ovidius, onların, kötü yürekli insanları boğan bir *tufân*'da boğulmaktan kurtarılmak yoluyla armağanlandırıldıklarını yazar. *Bkz.* Baukis.

Philoktetes. *(Yunan)* Mitolojik Malia'lılar kralı... *Poian*'ın oğludur. Oite dağlılarının kralı olan *Philoktetes*, Troia'ya giderken bir deniz yılanı tarafından bacağından yaralanmış. Yarası kötü koktuğu için *Odysseus*'un buyruğuyla Lemnos adasına bırakılmış. Uzun yıllardan sonra *Makhaon* tarafından iyileştirilmiş ve Troia savaşına katılarak *Paris*'i öldürmüş. Yunan mitolojisinin çok önem verilen bir başka efsânesi olan *Helena'nın tâlipleri*'ndendir. *Bkz.* Helena, Troia, Odysseus.

Philomeides. *(Yunan)* Aphrodite'in sanlığı... *Gülmeyi seven* anlamındadır. *Bkz.* Aphrodite.

Philomela. *(Yunan)* Bülbül kuşuna dönüştürülen kız... Sözcük olarak *güzel sesli* demektir. Ne var ki kimi anlatımlarda kız kardeşi *Prokne*'nin bülbüle, *Philomela*'nın da kırlangıç kuşuna dönüştüğü ileri sürülür. Bu iki kardeş Atina kralı *Pandion*'un kızlarıdır. Trajedilere konu olan dramları, Prokne'nin Trakya kralı *Tereus*'la evlenmesiyle başlar. Tereus aynı zamanda baldızı Philomela'yla da yatmaktadır ve kız kardeşine bir şey söylememesi için onun dilini koparmıştır. İki kardeş, oğlu *İtys*'i kesip pişirerek Tereus'a yedirmekle öç alırlar. Tereus da sonunda tanrılarca Hüthüt kuşuna dönüştürülmüş. Bu efsâne, *Aedon* (Bülbül) efsânesinin değişik biçimlerinden biridir. *Bkz.* Aedon.

Philomele. *Bkz.* Philomela.

Philyra. *(Yunan)* Ihlamur ağacına dönüştürülen Okeanos kızı... At-adam *Kheiron*'un da anasıdır. Kendisine saldıran *Kronos*'tan kurtulmak için kısrak biçimine girmiş, ne var ki tanrı da hemen aygır biçimine girip onunla birleşmiş, o da bu yüzden at-adamı doğurmuş. *Bkz.* Kheiron.

Phineus. *(Yunan)* Mitolojik Trakya kralı... Aynı zamanda kâhinmiş, *Argonaut*'lara *Kolkhis*'in yolunu o göstermiş. Yunan mitolojisinde bu adı taşıyan bir de *Kepheus*'un oğlu var, *Andromeda*'nın tâliplerinden. Düğünde çıkan kavgada *Perseus* onu taşa dönüştürmüş. *Bkz.* Argonaut'lar, Perseus, Andromeda.

Phlegeton. *(Yunan)* Yeraltı ülkesinin ateş-ırmağı... Sözcük olarak *alev* demektir. *Pyriphlegeton* da denir. *Bkz.* Hades.

Phlegyas. *(Yunan)* Mitolojik Tesalya kralı... *Ares*'in oğludur. Kızı *Koronis*'i baştan çıkaran *Apollon*'dan öcalmak için Delphoi tapınağını

ateşe vermiş, tanrı da onu *Tartaros*'a atmış. *Bkz.* Koronis, Tartaros.

Phobetor. *(Yunan)* İnsanlara sadece hayvan biçiminde görünen düş-tanrı *İkelos*'un öteki adı... *Bkz.* İkelos.

Phobios. *(Yunan)* Mitolojik Miletos kralı... Karısının *Antheus*'a aşkıyla ünlüdür. *Bkz.* Antheus.

Phobos. *(Yunan)* Korku-tanrı... Savaş-tanrı *Ares*'in maiyetinde bulunan tanrılardandır. *Bkz.* Deimos, Ares.

Phoebus. *Bkz.* Phoibos.

Phoenix. *(Yunan)* Beş yüzyıl yaşadıktan sonra kendini yaktığına ve küllerinden yeniden doğup aynı işlemi sonsuzca sürdürdüğüne inanılan mitolojik kuş... *Bkz.* Kuş, Zümrüdüanka.

Phoibe. *(Yunan)* Uranos'la Gaia'nın kızı... *Koios*'la birleşip *Leto*'yu doğurmuş. *Phebe* de denir. Yunan mitolojisinde *Leukippos*'un iki kızından biri de bu adı taşır, *Dioskur*'ların kaçırmak istediği bu kızlardan ötekisinin adı da *Hilaira*'dır. *Bkz.* Titan'lar, Hilaira.

Phoibos. *(Yunan)* Apollon'un ve Helios'un sanlığı... *Parlak* demektir. Roma'lılar *Phoebus* derler. *Bkz.* Apollon, Helios.

Phoinikia. *Bkz.* Fenike Dini.

Phoiniks. *(Yunan)* Agenor'un oğlu... Fenike (Phoenikia)'liler adlarını ondan almışlar. Yunan mitolojisinin bir başka ünlü *Phoiniks*'i de *Akhilleus*'un lâlâsıdır, Boiotia kralı *Amyntor*'un oğluymuş, annesinin kışkırtmasıyla babasının metresini baştan çıkarmış, babası da onu kovmuş, bu yüzden Akhilleus'a eğitmen ya da lâlâ (erkek dadı) olmuş. *Bkz.* Agenor, Europe, Akhilleus.

Phokas Anıtı. *(Roma)* Roma'da çoktanrıcılığın son dinsel anıtı... İ.S. 608 yılında Bizans imparatoru Phokas onuruna yapıldığından bu adı taşır. Bu tarihten sonra çoktanrıcılık Roma ve Yunan illerinde hiçbir dinsel yapı kuramamıştır. *Bkz.* Paganizm.

Phokis. *(Yunan)* Orestes'in, babası Agamemnon öldükten sonra, kardeşi Elektra tarafından gönderildiği ve büyütüldüğü ülke... Amcası *Strophios* bu ülkenin kralıydı. *Bkz.* Orestes, Elektra.

Phokos. *(Yunan)* Aiakos'un oğlu... *Fok balığı* demektir, anası *Psamathe* babasına kaçmak için fok balığı kılığına girdiğinden bu adı almış. *Phokis* kentini kuran da oymuş. *Bkz.* Phokis, Psamathe, Aiakos.

Pholos. *(Yunan)* Kentaur'lardan biri... *Herakles*'i konukladığına kızan öbür at-adamlarca öldürülmüş. *Bkz.* Kentaur'lar, Herakles.

Phorbas. *(Yunan)* Bir Lapith kahramanı... Rodos adasında yaşamış. Yunan mitolojisinde bu adı taşıyan bir de Phokis kralı var, Delphoi'ye gelen tapıcılara saldırdığından *Apollon* tarafından öldürülmüş. *Bkz.* Delphoi, Lapith'ler.

Phorkys. *(Yunan)* Deniz-tanrı... *Pontos*'la *Gaia*'nın oğludur. Kız kardeşi *Keto*'yla birleşip *Gorgo*'larla *Graia*'ların babası olmuştur. *Bkz.* Pontos, Poseidon, Keto.

Phoroneus. *(Yunan)* Argos inançlarında ilk insan... Nehir-tanrı *İnakhos*'un oğluymuş, *Hera*'yla Poseidon'un Argos için yaptıkları ünlü kavgada arabuluculuk etmiş, Argos'ta *Hera tapımı*'nı o kurmuş, ateşten yararlanmayı da o bulmuş. Böylelikle Yunan mitolojisinin ünlü erkek-insan yaratıcısı ve ateş bulucusu *Prometheus*'le de bir tutulmuş olmaktadır. *Bkz.* Pandora, Prometheus.

Phosphoros. *(Yunan)* Sabah yıldızı... Akşam yıldızı *Hesperos*'la birlikte *Aphrodite*'in nedîmeleri arasındadır. Sözcük olarak *ışık getiren* demektir. Roma'lılar ona *Lucifer* derler. *Bkz.* Hesperos, Lucifer.

Phrasios. *(Yunan)* Kıbrıs'lı kâhin... Mısır kralı *Busiris*'e kıtlığa karşı her yıl *Zeus*'e bir insan kurban etmesini öğütlemiş, Busiris de işe onu kurban etmekle başlamış. *Bkz.* Busiris.

Phratrios. *(Yunan)* Zeus'ün sanlığı... *Soy tanrısı* demektir. *Bkz.* Zeus.

Phrikos. *Bkz.* Phriksos.

Phriksos. *(Yunan)* Athamas'ın oğlu... Kız kardeşi *Helle*'yle birlikte *Zeus*'e kurban edilecekleri sırada ünlü *altın post*'a binip uçmuşlar. *Bkz.* Helle.

Phrygia. *(Anadolu)* Kybele, Semele, Tantalos ve Niobe'nin yurdu olan Manisa dolayları... Ünlü *Midas* da buranın kralıydı. *Bkz.* Frigya Dini, Midas, Kybele, Semele, Tantalos, Niobe.

Phrygia'lılar. *Bkz.* Phrygia, Frigya Dini.

Phrygia Neyi. *(Anadolu)* Keçi ayaklı Satyr Marsyas'ın icâdettiği flüt... *Phrygia flütü* ya da *Phrygia kavalı* da denir. *Marsyas* bir kamış boruya yedi delik açarak çok sesli bir kaval yapmış, bu kaval Yunanlıların üç telli *lir*'lerinden üstünmüş, ünlü müzik yarışmasında *Apollon*'u bu yüzden yenmiş. *Bkz.* Müzik Yarışması, Marsyas, Apollon, Pan.

Phrygios. *(Yunan)* Mitolojik Miletos kralı... Adından belli olduğu gibi Frigya'lıymış. *Myus* (Afşartepe) egemeninin kızına âşık olmuş.

Phthiotis. *(Yunan)* Akhilleus'un yurdu... Tesalya'daymış. *Bkz.* Akhilleus.

Phye. *(Yunan)* İ.Ö. VI. yüzyılda bir ara Athena sanılan kadın çiçekçi... *Athena*'lığı siyasal bir amaçla ileri sürülmüş, efsâneleştirilen Atina tiranı ünlü *Peisistratos* sürgünden dönerken bu Atina'lı çiçekçiyi arabasıyla getirmiş. Halka dayanarak ve soylulardan aldığı toprakları halka dağıtarak İ.Ö. 560 yılında egemenliğini kuran Peisistratos, Yunan tarihinin en ilginç kişilerinden biridir. Hellen'ler onun çağında gerçek bir *altınçağ* yaşamışlar. Tanrıça *Athena*'yı arabasına bindirecek kadar kurnaz ve akıllı olan bu adam, Homerik yapıtları toplayıp ilk genel kitaplığı kuran ve sanatı destekleyen bir kişidir. Başlangıçta ünlü *Solon*'un muhalifiymiş, egemenliği ele geçirdikten sonra onun toplumsal reformlarını korumuş. Atina'nın egemenlik alanını Çanakkale ve Trakya'ya kadar genişletmiş. *Bkz.* Athena.

Phylakos. *(Yunan)* Tesalya'lı kahraman... Kâhin *Melampus* ya da *Melaspus* sürüsünü çalmış. Tesalya kralı olduğu da söylenir, *İphiklos* onun oğludur, kimi anlatımlarda cinsel güçsüzlüğünü iyi eden kâhinin İphiklos'un sürüsünü çaldığı ileri sürülür. *Odysseia*'da zengin sürü sahibi olarak İphiklos gösterilir. Kimi anlatımlarda da *Phylakos*'un, oğlunu iyileştirdiğinden ötürü sürülerini kâhine armağan ettiği söylenir. *Bkz.* Melampus, Bias, İphiklos, Neleus.

Phyleos. *(Yunan)* Augias'ın oğlu... *Herakles*'in arkadaşıymış, kahraman onu babasının tahtına oturtmuş. *Bkz.* Augias.

Phyllis. *(Yunan)* Bâdem ağacına dönüşen Trakya'lı kız.. *Theseus*'un oğlu *Demophon*'a âşık olmuş, umutsuz aşkı yüzünden canına kıymış. *Bkz.* Demophon.

Phyrigia. *Bkz.* Phrygia.

Phytalidai. *(Yunan)* Phytalos oğulları... Attike'de *Demeter* tapımının râhipleriymişler. *Bkz.* Phytalos.

Phytalos. *(Yunan)* Attike'li kahraman... *Demeter* râhipleri bunun soyundan gelmişlerdir, ünlü incir bahçelerinin gözeticisiymiş. *Bkz.* Phytalidai.

Pınar Perileri. *Bkz.* Naiad'lar.

Picus. *(Roma)* Kuş-tanrı... Sözcük olarak Lâtince *ağaçkakan* (kuşu) demektir. *Saturnus*'un oğlu ve Latium kralı olduğu da ileri sürülür. Ağaçkakan kuşu Roma dininde *Mars*'a adanmıştır ve kutsaldır. Picent'ler soyu da atalarının *Picus* tanrı olduğunu ileri sürerler. *Bkz.* Faunus, Mars.

Picumnus. *(Roma)* Çok eski bir Roma tanrısı... Kişiliği üstüne hiçbir bilgi yoktur. İlkel tanrılar olan *Picus* ve *Pilumnus*'la ilişkili sanılmaktadır.

Pieria. *(Yunan)* Musa'ların ülkesi... *Musa*'lara *Pieria'lı kızlar* anlamında *Pieris'ler* de denir. Tesalya'yla Olympia arasında bulunan bu bölgedeki *Pydna* kenti de *Orpheus*'un ülkesidir. *Bkz.* Musa'lar, Orpheus, Pieris'ler, Pieros.

Pieris'ler. *(Yunan)* Musa'lar... *Pieria*'da tapıldıklarından ötürü bu adla da anılırlar. Ayrıca *Musa*'larla rekabete girişen *Pieros'un kızları* da bu adla anılırlar. Musa'lar onları saksağan kuşuna çevirmişler. *Bkz.* Musa'lar, Pieria, Pieros.

Pieros. *(Yunan)* Makedonya kralı... *Pieria* ülkesine adını veren bu Emakhia (Makedonya) kralının dokuz kızı varmış. *Pieris'ler* adıyla anılan bu kızlar dokuz sanat tanrıçası *Musa*'larla rekabet ederler ve kendilerini onlardan üstün sayarlarmış. *Bkz.* Pieria, Pieris'ler, Musa'lar.

Pigmalion. *Bkz.* Pygmalion.

Pigme'ler. *Bkz.* Pygmaios.

Pilatus. *(Hıristiyan)* Ortaçağ Hıristiyan destanlarına ve efsânelerine adı karışan Roma'lı vali... *İsâ*'nın çarmıha gerilişi sırasında Filistin genel vâlisiydi. Çeşitli Hıristiyan efsânelerinde kişiliği çelişiktir, kimilerinde kötü gösterilir. Örneğin *kutsal tas Graal* efsânelerinde İsâ'yı yargılamak istemediği ve ellerini bu kutsal tasta yıkadığı anlatılır (Oysa el yıkamak, Roma'lılarda sorumluluğu üstünden attığını gösteren eski bir gelenektir). Çingene Hıristiyanlar (Kıptî kilisesi) onu ermiş sayar ve din uluları arasına alır. Nikodemos'un İncil'i *Acta Pilati* adını taşır ve onu temize çıkarmaya çalışır. Hıristiyanlığı kabul ettiği ve Neron çağında işkenceyle öldürüldüğü söylenir. Gerçekte, bir ara Hıristiyan azınlıktan çekinerek İsâ işini komşu bölgenin vâlisi Herodes'e yıkmaya çalışmışsa da, İsâ'ya işkence ettirmiş ve çarmıha çektirmiştir. Karısının bu işkenceye engel olmak istediğine de inanılır, Hıristiyanlar karısına *Claudia Procula* derler ve onu saygıyla anarlar. *Bkz.* Graal, Kutsal Tas, İsâ.

Pilatus Beratı. *Bkz.* Pilatus.

Piliç. *(Roma)* Falcılık hayvanı olarak kullanılan genç tavuk ya da horoz... Yem yeme biçimle-

rinden tanrısal anlamlar çıkarılırdı. Çeşitli davranışları *oraculum* (alâmet) ve *signa* (işâret) sayılırdı. *Bkz.* Augurium Öğretisi.

Pilumnus. *(Roma)* İlkel bir Roma tanrısı... Çocukları koruduğuna inanılırdı. *Silvanus*'un yeni doğmuş çocukların yanına girip onlara bir kötülük etmesine engel olurmuş. Aynı zamanda bir tahıl tanrısıydı. Vahşî doğa tanrısı Silvanus'un karşılığı olarak iyicil ve insancıl bir doğa tanrısı olduğu sanılır. Yeni doğmuş çocukların koruyucusu olarak *havan eli*'yle simgelenirdi. *Pilum* sözcüğü Lâtince *kargı* anlamındadır. *Bkz.* Picumnus.

Pinga. *(İlkel)* Ren geyiği-tanrıça... Bütün hayvanların koruyucusu olarak Karibu Eskimolarınca tapılmıştır. Nerede oturduğunu ve ne biçimde olduğunu kimse bilmezmiş, çünkü hiç kimseye görünmezmiş.

Piramus. *Bkz.* Pyramus.

Pîr. *(İslâm)* Tasavvuf dilinde tarikat kurucusu ve ulusu... Alevî tarikatlarda *Tanrı*, peygamber *Muhammet* ve *Ali*'den sonra gelen en üstün aşamadır. Sözcük anlamında Farsça *yaşlı* demektir. Tasavvuf dilinde bu deyimle yapılmış pek çok deyim vardır. *Fütüvvet* loncalarında *başkan* ve *usta* (üstâd) anlamlarında kullanılmıştır, her loncanın ayrı bir *pîr*'i vardır. *Bkz.* Pîr-i Hâcât, Pîr-i Sânî.

Piriflegeton. *Bkz.* Pyriphlegeton.

Pîr-i Hâcât. *(İslâm)* Mârûfiyye tarikatının bir kolu... Soy zincirlerinin kaynağını ünlü gizemci Mârûf-u Kerhî'ye bağlayan tarikatın bu kolu XI. yüzyılda Şeyhülislâm Ebû İsmail Herevî tarafından kurulmuştur. *Mârûfiyye*'nin on dört kolundan biridir. *Bkz.* Mârûfiyye.

Pîr-i Sânî. *(İslâm)* Tasavvuf dilinde kol kurucusu... Herhangi bir tarikattan ayrılan bir kolun kurucusu *ikinci pir* anlamında bu adla anılır. *Bkz.* Pîr.

Pîr-i Tarikat. *Bkz.* Pîr.

Pirithous. *Bkz.* Peirithoos.

Pirra. *Bkz.* Pyrrha.

Pisa. *(Yunan)* Birçok mitolojik olayların geçtiği Elis kenti... *Pelops*, sonra adını vereceği Peloponessos yarımadasında ilkin bu kente gelmişti. *Oinamaos* da bu kentin kralıydı. Pelops'un ünlü *araba yarışı* bu kentte yapıldı. *Bkz.* Pelops, Hippodameia, Myrtilos.

Piskopos. *(Hıristiyan)* Dinsel bir bölgeyi yöneten en üst aşamadaki papaz... Katolik kilisesinin başkanı olan *Papa*, bir piskoposlar piskoposudur ve *Roma Piskoposu* adıyla da anılır. Sözcük, Yunanca *gözeten* (nezâret eden) demektir. Protestan kilisesinde de deyim aynı anlamda kullanılır, bu disiplin içinde *Papa* durumunda olana *Başpiskopos* denir. Ortodoks kiliselerinin başkanlarına *Patrik* denir, bu disiplin içindeki kiliseler bağımsız olmakla beraber *Başpatrik*'lik de vardır, örneğin İstanbul'daki Ortodoks kilisesi *Başpatriklik*'tir. *Bkz.* Hıristiyanlık, Patrik.

Pitagorascılık. *Bkz.* Pythagorascılık.

Pitan. *Bkz.* Pitane.

Pitane. *(Yunan)* Çandarlı kentini kuran Amazon... Bu kente Yunanlılar *Pitane* derlerdi. *Bkz.* Amazon'lar.

Pitar. *Bkz.* Diaus-Pitar.

Pithagorascılık. *Bkz.* Pythagorascılık.

Pitheus. *Bkz.* Pittheus.

Pithom. *(Mısır)* Tanrı Atum'un evi sayılan Mısır kenti... *İncil*'e göre bu kent İbrânîler çalıştırılarak yapılmış. *Bkz.* Aton.

Pithon. *Bkz.* Python.

Pitia. *Bkz.* Pythia.

Pittheus. *(Yunan)* Theseus'un dedesi... Troizen'de otururdu, *Theseus* onun yanında yetiştiğinden Atina kralının oğlu olduğunu bilmezmiş. Adı *Pitheus* biçiminde de yazılıyor. *Pelops*'la *Hippodameia*'nın oğludur. Troizen kralı olduğu da söylenir. Kızı *Aithra*'yı *Aigeus*'la evlendirmişti. *Bkz.* Theseus, Aithra, Pelops.

Pitys. *(Yunan)* Çam ağacı biçimine giren su perisi... *Pan*'a âşıktı ve *Boreas*'tan kurtulmak için böyle yapmıştı. *Bkz.* Pan.

Pityokamptes. *(Yunan)* Yunan mitolojisinin ünlü haydudu Sinis'in lâkabı... *Çambüken* demektir. *Bkz.* Sinis.

Piva. *(Hitit)* Su-tanrı... Kara suları tanrısı *Aşkesaya*'nın başka bir biçimidir. Bütün ırmakların egemeni *Sulikatta* da aynı soydandır. *Bkz.* Sulikatta.

Piyetizm. *(Hıristiyan)* Bir Protestan tarikatı... XVII. yüzyılda kuruldu. Kaynağı İngiliz Püritenliğidir. Kuramcısı *Pia Desidaria* adlı yapıtıyla (1675) Protestan papazı Spener'dir. Dinsel yaşamda bir reform amaçlayan bu akım, özellikle mistik bir anlayış geliştirmiş ve kişisel duyguyu dindârlığın temel öğesi sayarak kişisel ahlâkı güçlendirmeye çalışmıştır. Dogmacılık ve kilise baskısına karşı çıkan bir öğretidir. *Bkz.* Protestanlık, Hıristiyanlık.

Plankt'lar. *(Yunan)* Birbirleriyle çarpışan kayalar... *Odysseus* ünlü deniz yolculuğunda bunların önünden geçmiş, kayalar birbirleriyle çarpışıp duruyorlarmış. Yunanca *plagktos* sözcüğü *gezgin* (başı boş gezen) anlamındadır. Suyun devimiyle denizlerde kendi kendine gezip dolaşan bitki ve hayvancıklara da *plankton* denir. *Bkz.* Odysseus.

Plastene. *(Yunan)* Kybele'nin sanlığı... Yunanca *plasttikos* deyimi *biçim vermeyle ilgili* demektir. Latinler de aynı anlamda *plasticus* derler. Bu sanlık, toprak-ananın yaratıcılığını dile getirir. Hint-Avrupa dillerinde kullanılan *plastik* deyimi de bu kökten gelir. *Bkz.* Kybele.

Platanus. *(Anadolu)* Çınar ağacı-tanrı... Sözcük anlamında da *çınar* demektir. Çok eski çağlarda Anadolu'da tapılırmış. *Bkz.* Ağaç Tapımı.

Platon'culuk. *(Genel)* Batı metafiziğinin temeli olan Antikçağ Yunan düşünürü Platon'un öğretisi... İnanç alanının bilimsel görünüşlü serüveni Platon'la başlar. Duyularla bilineni gerçek saymayıp usla düşleneni gerçek sayma eğilimlerini sistemleştiren ve böylelikle de mitolojiye bilimsel bir görünüş veren Platon'dur. İlkin İslâm, sonra Hıristiyan düşünürlerinin din kurumunu, eşdeyişle inanç alanını onunla temellendirmeye çalışmalarının nedeni budur. Milet'li fizikçi düşünürlerin başlattığı düşünce-doğa diyalogu, onun öğretisiyle doğadan büsbütün kopmuş ve düşsel düşüncenin engelsiz olanaklarına olabildiğince açılmıştır. *Bkz.* İnanç.

Pleiades. *Bkz.* Pleiad'lar.

Pleiad'lar. *(Yunan)* Ülker burcunun yedi yıldızı olan yedi kız... *Atlas*'la *Pleione*'nin kızları *Maia, Elektra, Taygete, Merope, Alkyone, Kelaino* ve *Sterope* ilkin avcı *Orion*'dan kurtulmak için birer güvercin olup göğe uçmuşlar, *Zeus* de onları yıldız yapmış. *Atlas'ın kızları* adıyla da anılan *Pleiades* böylelikle Ülker (Süreyya) burcu olmuş. Altısı tanrılarla evlendiğinden ötürü çok parlakmış, Merope bir ölümlüyle evlendiği için sönükmüş. *Bkz.* Atlas, Pleione.

Pleione. *(Yunan)* Pleiad'ların ve Hyad'ların annesi... *Zeus*'le *Tethys*'in kızıdır. *Atlas*'la evlenmiş, iki ayrı takımyıldızı olan kızlarından başka *Hyas* adında bir de oğlu olmuştur. *Bkz.* Pleiad'lar, Hyades, Hyas.

Pleisthenes. *(Yunan)* Atreus'un oğlu... Kimi anlatımlarda da *Pelops*'la *Hippodameia*'nın oğlu olduğu söylenir. *Atrid'ler*'den biri olduğu yolundaki öykülerde *Thyestes*'in kaçarken onu yanına aldığı ve kendi oğlu gibi büyüttüğü, sonra da babası *Atreus*'u öldürmeye gönderdiği, delikanlının bunu başaramayarak öldürüldüğü, Atreus'un da *Thyestes*'in oğullarını pişirip kendisine yedirmek yoluyla öcaldığı anlatılır. *Pelops torunları ve Atreus oğulları*'nın lânetlenme nedenlerinden biri de budur. *Bkz.* Pelops, Atreus, Thyestes, Agamemnon, Menelaos.

Pleuron. *(Yunan)* Thestios'un kralı olduğu mitolojik ülke... Yunanca *yan* demektir, birçok sözcüklerde bu anlamla önek olarak kullanılır. *Bkz.* Thestios.

Plotinos'culuk. *(Genel)* Platon'culuğu geliştirerek Batı metafiziğine temel olan Antikçağ Yunan düşünürü İskenderiye'li Plotinos'un öğretisi... Platon öğretisini tümüyle metafizik yanından geliştirmiştir. İnanç alanının bilimsel görünüşlü temellerinden biridir. *Bkz.* Platon'culuk, İnanç.

Plouton. *Bkz.* Ploutos.

Ploutos. *(Yunan)* Tanrılar tanrısı Zeus'ün sanlığı... *Zenginlik tanrısı* demektir. *Plouton* da denir. *Bkz.* Zeus.

Pluto. *(Yunan)* Zeus'ün ölümlü karılarından biri... *Tantalos*'u doğurmuştur. *Bkz.* Zeus, Ölümlü Eşler.

Pluton. *(Yunan)* Yeraltılı Zeus... Tanrılar tanrısı *Zeus*, zenginlik tanrısı *Pluton* (Plouton, Ploutos) olarak yeraltına da indirilmiş ve *Hades*'in iyilikçi yanını simgelemiştir. Daha açık bir deyişle ölüler ülkesi egemeni olarak Zeus'ün kötülükçü yanı *Hades*, iyilikçi yanı *Pluton* adını taşır. *Çoktanrıcılık* aslında çoğaltılmış tektanrıdan meydana gelen bir sistemdir. Aslında tek olan doğa-tanrı, çeşitli görünümlerinde çeşitli adlar almıştır. Yunan tasarımlarında insanbiçimciliğin (Antropomorfizm) ağır basması yüzünden gizlenmiş olan bu durum, Hint tasarımlarında daha açık görünür. *Brahma-Vişnu-Siva* doğanın kişileştirilmişi olan *Brahman*'ın üç ayrı görünümüdür (*Skr.* Trimurti). Biri yaratır, biri geliştirir, biri yıkar. Bu tasarımda doğasal diyalektik yansır. Her şey doğar, büyür ve ölür. Yunan mitolojisindeki Pluton da böylesine görünümlerden biridir. Romalılar onu Yunanlılardan alarak *Pluto* ve *Dispater* adlarıyla anmışlar, *Saturnus*'la *Ops*'un oğlu saymışlardır. Kimi yorumcular Hades'in yeraltının bütün hazinelerine sahip olduğundan ötürü *zengin* olduğunu ve bu yüzden Pluton adıyla da anıldığını ileri sürerler. Bunun gibi *Plutos* da Yunan mitolojisinde *Demeter*'le *Iasion*'un oğlu olarak ayrı bir tanrı,

bir zenginlik tanrısı sayılmıştır. Hesiodos'un deyimiyle "kime rastlarsa zengin eder"miş. Aslında bütün bu adlar Zeus'ün sanlığı olan *Plouton* ya da *Ploutos* deyimlerinin değişik biçimleridir. Tanrılar tanrısı Zeus, birçok sanlıkları yanında *Zeus Plouton* ya da *Zeus Ploutos* olarak da tapım görmüştür. Aynı anlamda kendisine *Zeus Plousios* ve *Zeus Olbios* da denmiştir. Çünkü o, bir *Zeus Georgos* (Çiftçi Zeus) ve *Zeus Ktesios* (Kazanıcı Zeus)'dur. *Bkz.* Zeus, Ploutos, Hades.

Plutonium. *(Roma)* Cehennemin kapısı sayılan mağara... Yeraltı tanrısı *Pluto*'nun adından gelir. *Bkz.* Pluton.

Plutos. *(Yunan)* Zenginlik-tanrı... *Demeter*'le *Iasion*'un oğludur. Özellikle tarımsal zenginliği simgeler. *Bkz.* Pluton.

Podaleiros. *(Yunan)* Hekim-tanrı... *Asklepios*'un oğlu, *Makhaon*'un kardeşidir. İki kardeş hekim olarak Troia savaşına katılmışlar. *Bkz.* Asklepios, Makhaon, Syrna.

Podarge. *(Yunan)* Dişi yırtıcı kuşlardan biri... *Zephyros*'la birleşip *Ksanthos*'la *Balios* (Ölümsüz atlar)'u doğurmuş. *Bkz.* Harpya'lar.

Podarkes. *(Yunan)* Priamos'un bir başka adı... Yunan mitolojisinde *İphiklos*'un oğlu ve *Protesilaos*'un kardeşi de bu adı taşır. *Bkz.* Priamos.

Poias. *(Yunan)* Philoktetes'in babası... *Herakles*'in yakıldığı odun yığınını ateşlemiş. *Bkz.* Philoktetes, Herakles.

Polias. *(Yunan)* Athena'nın ek adı... *Bkz.* Athena, Polieus.

Polidaimonizm. *Bkz.* Daimon, Çokşeytancılık.

Polideukes. *Bkz.* Polydeukes.

Polieus. *(Yunan)* Zeus'ün sanlığı... *Kent (devlet) tanrısı* olarak ve *Athena Polias*'ın yanında tanrılar tanrısına *Zeus Polieus* denirdi. *Bkz.* Zeus, Polias.

Polifemos. *Bkz.* Polyphemos.

Polijenizm. *Bkz.* Âdemönceciliği.

Poliksene. *Bkz.* Polyksene.

Polimni. *Bkz.* Polymnia.

Polis Dini. *Bkz.* Yurttaş Dini.

Politeizm. *Bkz.* Çoktanrıcılık.

Polites. *(Yunan)* Priamos'un oğlu... Yunan mitolojisinde *Kirke* tarafından domuz biçimine sokulan bir kahraman da bu adı taşır, *Odysseus*'un arkadaşıymış. *Bkz.* Priamos, Kirke, Odysseus.

Polluks. *(Roma)* Polydeukes'in Lâtince adı... Lâtince *Pollux*'tür. *Bkz.* Polydeukes.

Pollux. *Bkz.* Polluks.

Polybos. *(Yunan)* Yunan mitolojisinde iki kralın adı... Biri *Oidipus*'u yetiştiren Korinthos kralı, öteki *Adraste*'nin yanına sığındığı Sikyon kralıdır. *Bkz.* Oidipus, Adrasteia.

Polybotes. *(Yunan)* Dev... Gökyüzüne tırmanmaya kalkmış, *Poseidon* onu İstanköy adasının altında ezerek Nisyros adası yapmış. *Bkz.* Dev, Gigant'lar.

Polydamas. *(Yunan)* Troia'lıların savaş taktikçisi kahraman... Savunma planlarını o hazırlamış. *Panthoos*'un oğludur. *İlyada*'da adı *Pulydamas* olarak yazılıdır. *Bkz.* Troia.

Polydamna. *(Yunan)* Helena'yı sihirli otlarla iyileştiren kraliçe... Mısır kralı *Thon*'un karısıdır. *Bkz.* Helena.

Polydektes. *(Yunan)* Seriphos kralı... Annesi *Danae*'yi yanına alıp baştan çıkardığı için *Perseus* onu taş yapmış. *Bkz.* Perseus, Danae.

Polydeukes. *(Yunan)* Zeus'ün oğlu... *Leda*'dan doğmadır ve *Kastor*'un kardeşidir. *Dioskur*'lardandır. *Bkz.* Dioskur'lar, Kastor.

Polydoros. *(Yunan)* Priamos'un oğlu... Troia savaşına katıldığında çocukmuş, babasından izinsiz katılmış ve kimi anlatımlarda *Akhilleus* kimi anlatımlarda da Trakya kralı *Polymnestor* tarafından öldürülmüş. *Bkz.* Troia, Priamos.

Polyeidos. *(Yunan)* Korinthos'lu kâhin... *Glaukos*'u diriltmiş. Oğlu *Eukhenor* Troia savaşında ölmüş. *Bkz.* Glaukos.

Polygonos. *(Yunan)* Poseidon'un torunu... Kardeşi *Telegonos*'la birlikte yolculara saldırırlarmış. *Herakles* tarafından öldürülmüşler. *Proteus*'un oğullarıdır. *Bkz.* Herakles.

Polyhymnia. *Bkz.* Polymnia.

Polyhymna. *Bkz.* Polymnia.

Polykaon. *(Yunan)* Messenia kralı... *Leleks*'in oğlu, *Messene*'nin kocasıdır. *Bkz.* Leleiks.

Polykrates'in Yüzüğü. *(Yunan)* Sisam tiranı Polykrates'in sürekli talih sağlamak için denize atıp çok sonra bir balığın karnında bulduğuna inanılan sihirli yüzük... Bu öyküyü ünlü tarihinde Herodotos anlatır. Polykrates İ.Ö. VI. yüzyılda yaşamıştır.

Polyksena. *Bkz.* Polyksene.

Polyksene. *(Yunan)* Priamos'un kızı... Yaşamı üstüne çeşitli anlatımlar vardır. Vatanını kurtarmak için *Akhilleus*'u kendisine âşık ettiği, Yunanlıların da onu Yunan gemilerinin sağ sâlim yurtlarına dönmelerini sağlamak için Akhilleus'un mezarı üstünde kurban ettikleri söylenir. Troia'nın *son kurbanı* olmakla nitelenir. *Bkz.* Troia, Priamos, Akhilleus.

Polyksenos. *(Yunan)* Troia kuşatmasına katılan Elis'lilerin önderi... *Helena*'yla evlenmek isteyenlerden biri olduğu için savaşa katılmış. *Bkz.* Troia, Helena.

Polykso. *(Yunan)* Troia savaşçısı Rodos'lu Telepolemos'un karısı... Kocasının öcünü almak için hizmetçilerini *Eriny*'lerin kılığına sokup *Helena*'nın üstüne saldırtmış, Helena bu yüzden kendini asmış. *Bkz.* Helena, Eriny'ler.

Polymastos. *(Yunan)* Artemis'in sanlığı... *Çok memeli* demektir. Frigya'lı *Kybele*'nin Efes'li biçimi olan tanrıça *Artemis* çeşitli heykellerinde on yediden kırka kadar meme taşır. Bu onun, eşdeyişle *toprak-ana*'nın dölyetiştiriciliğini ve bereketini simgeler. *Bkz.* Artemis, Kybele.

Polymede. *(Yunan)* Autolykos'un kızı... *Aison*'un karısı, *İason*'un annesidir. *Bkz.* Aison, İason.

Polymestor. *Bkz.* Polymnestor.

Polymnestor. *(Yunan)* Trakya kralı... *Polymestor* da denir. Troia kralı *Priamos*'un arkadaşıymış, buna rağmen dostunun ona emânet ettiği oğlu *Polydoros*'u öldürmüş. Çocuğun annesi *Hekabe* onun gözlerini oyarak öcünü almış. *Bkz.* Hekabe, Polydoros, Troia.

Polymnia. *(Yunan)* Pantomima Musa'sı... Dokuz *Musa*'nın *Melpomene* ve *Thaleia*'yla birlikte *dram üçlüsü*'nden biridir. Adı *bol hymos'lu* demektir. *Polyhymna* da denir. Daha sonra dans, geometri ve tarih biliminin koruyucusu sayılmıştır. *Bkz.* Musa'lar.

Polyneikes. *(Yunan)* Oidipus'un birbirleriyle çekişen iki oğlundan biri... Adı *çok kavgacı* anlamındadır. Kardeşi *Eteokles*'le birbirlerini öldürürler. Vatan haini sayıldığından ölüsü gömülmez. *Antigone* trajedileri bu konuyu işler. *Bkz.* Antigone, Eteokles, Oidipus, Kreon.

Polynike. *Bkz.* Polyneikes.

Polynikes. *Bkz.* Polyneikes.

Polyphemos. *(Yunan)* Kyklop'ların en yırtıcısı... *Poseidon*'un oğluymuş, insan eti yiyerek yaşarmış, *Odysseus* onu sarhoş ederek gözlerini oymuş, Poseidon kahramana bu yüzden düşman olmuş, *Galateia*'ya da âşıkmış. *Bkz.* Kyklop'lar.

Polypoites. *(Yunan)* Tesalya kralı... *Peirithoos*'un oğludur. Tesalya'lıları Troia savaşına o götürür, ünlü *tahta at*'a girenlerdendir. *Helena*'yla evlenmek isteyenlerden biri olduğu için savaşa katılmış. *Bkz.* Troia, Helena.

Polytekhnos. *(Yunan)* Kolophon'lu teknisyen... *Çok teknikli* demektir. Miletos anlatımlarında *Aedon*'un kocası ve *İtys*'in babasıdır. Baldızı *Khelidon*'u kirletmek ve kız kardeşine söylememesi için dilini koparmakla ünlüdür. İki kardeş bir olup oğlu *İtys*'i yemek diye ona yedirmişler ve böylelikle öcalmışlar. Araba yapmakta çok ustaymış. *Bkz.* Aedon, İtys.

Pomerium. *Bkz.* Pomoerium.

Pomoerium. *(Roma)* Roma kentini çevreleyen kutsal çizgi... Çok eski bir Etrüsk inancı olan bu çizgileri hiçbir kötülüğün aşamayacağına inanılırdı. Bu çizgi içinde kalan bölge kutsal sayılır, içine savaş kılığıyla girilemezdi. *Pomerium* biçiminde de yazılıyor.

Pomona. *(Roma)* Meyve bereketi-tanrıça... Lâtince *meyve veren* demektir. Bahçelerin koruyucusuymuş. Bahçe tanrısı *Vertumnus*'un ya da *Picus*'un karısıymış. Çiçek-tanrıça *Flora*'yla aynı soydanmış. *Bkz.* Vertumnus, Picus.

Pontifex. *(Roma)* Roma dini râhibi... Başlangıçta köprü yapımıyla ilgili memurlarmış, sonra ulusal tapımı yönetmekle görevlendirilmişler. İlkin *Flamen*'lerden sonra gelirlermiş, zamanla *Baş Pontifex* (*Lâ.* Pontifex Maximus) devletin en yüksek din görevlisi olmuş. Kendilerine siyasal yetkiler de verilmiş. Dinsel ve kutsal devlet işlerinde en yetkili kurul olarak Numa çağında 3, sonra 6, İ.Ö. 300 yıllarında beş tanesi pleb sınıfından olmak üzere 9, Sulla çağında sekiz tanesi pleb olmak üzere 15, Sezar çağıyla sonrasında 16 üyeli *Pontifex* kurulları toplanırmış. Kutsal hukukun yorumcusu, yapıcısı ve genişleticisi bu kurulmuş. Kurula *Pontifex Maximus* başkanlık edermiş. Bunlar aynı zamanda kurban râhipleriymiş. Senato'nun denetimi altında çalışmakla beraber dinsel işlerde tam yetkiye sahipmişler. *Bkz.* Flamen, Amata.

Pontifex Maximus. *Bkz.* Pontifex.

Pontioi. *(Yunan)* Deniz ve su tanrıları... *Enalioi* de denir, Roma'lılar aynı anlamda *marini* deyimini kullanırlar. *Bkz.* Marini, Poseidon, Pontos, Okeanos, Nereus, Nereid'ler, Thetis, Proteus, Amphitrite.

Pontos. *(Yunan)* Su-tanrı... Yunanlıların ilk *su-doğa* tasarımıdır. Sonra *Okeanos* ve çok daha sonra *Poseidon* tasarımlanacaktır. Bu gelişme, Yunanlıların su ve deniz anlayışlarındaki gelişmeyi izler. Hesiodos teogonisinde kozmik yaratıcı ilke *toprak*'tır, bunu *Gaia* kişileştirir. Gaia, tohumsuz olarak, kendi kendine *gök* (Uranos) ve *su* (Pontos)'u yaratır. Sonra kendi yarattığı gök ve suyla birleşerek daha birçok doğal varlıklar meydana getirir. *Pontos*'la birleşmesinden *Nereus, Thaumas, Phorkys, Keto* ve *Eurybie* doğar. Bunların hiçbiri, gelişmiş bir çağda saptanan *Olympos Pantheonu*'nda yoktur. *Zeus*'ün başkanlığındaki on iki büyük Yunan tanrısını kapsayan *Olympos'lular* (*Yu.* Olympioi) panteonu'nda su ve deniz tanrılarını sadece Poseidon simgeler. Bunun dışındaki bütün *su ve deniz tanrıları* (*Yu.* Pontioi) büyük deniz-tanrı Poseidon'un buyruğu altındadır. *Bkz.* Pontioi, Okeanos, Poseidon.

Pontos Akseinos. *Bkz.* Pontos Eukseinos.

Pontos Eukseinos. *(Yunan)* Karadeniz... *Konuksever deniz* anlamındadır. Yunan mitolojisinde Karadeniz bu adla anılır, Roma'lılar da aynı anlamda *Pontus Euxinus* derler. Yunanlılar ilkin bu denizden korkarlar ve ona *konuksevmez deniz* anlamında *Pontos Akseinos* derlerdi. Sonradan alışmışlar. *Bkz.* Pontos.

Pontus. *Bkz.* Pontos.

Pontus Euxinus. *Bkz.* Pontos Eukseinos.

Popol-Vuh. *(Amerika)* Maya kızılderililerinin mitolojisini kapsayan kitap... Bu yapıt, XVI. yüzyıldan kalma bir kopyasından bilinmekteyse de insanlık tarihi üstüne en eski belge sayılmaktadır. *Bkz.* Maya'ların Dini.

Porkunt. *(İlkel)* Shoshone'ların dilinde mana... Bu ilkeller mana'ya *porkunt* ya da *pokunt* derler. *Bkz.* Mana.

Poro. *(İlkel)* Siera-Leone çevresi ilkellerinin gizli derneği... *Bkz.* Gizli Dernekler.

Poros. *(Yunan)* Varlıklılık-tanrı... Sözcük olarak *hüner* anlamındadır. Kimi anlatımlarda *Eros*'un babası olarak ileri sürülür. Özellikle düşünür Platon *Şölen* adlı yapıtında aşkın, yoksullukla varlıklılığın birleşmesinden doğduğunu söyler. *Bkz.* Eros, Penia.

Porphyrion. *(Yunan)* Dev... Dağları üst üste koyup *Olympos*'a saldıranlardandır. *Bkz.* Gigant'lar.

Portunus. *(Roma)* Liman-tanrı... İlkin geçitleri korurmuş, sonra limanları korumuş. *Mater Matuta*'nın oğluymuş. *Bkz.* Mater Matuta.

Poseidon. *(Yunan)* Deniz-tanrı... Yunanca olmayan sözcük kökeninin etimolojik açıklamalarında *denizin efendisi* anlamına geldiği bildiriliyor. *Poseidon*, ilkçağ Yunanlılarının *su* tasarımının gelişmesiyle oluşmuş bir *Su-Zeus*, bir deniz-tanrıdır. Yunan düşüncesinde ilkin soyut bir *su* (Pontos) tasarımlanmış, daha sonra evren bir *ırmak*'la çevrili disk biçiminde yuvarlak bir kara parçası sayılınca, bunu çevreleyen ırmak olarak *Okeanos* ileri sürülmüş, en sonunda da belirgin bir *deniz* tasarımına varılarak Poseidon oluşturulmuştur. Hesiodos'un *Tanrıdoğum*'unda *Kronos*'la *Rheia*'nın oğlu olduğu bildirilir. *Zeus*'ün de kardeşidir. Karada tatlı suların egemeni olarak ırmakların ve yeraltı sularının tanrısı sayılmıştır, *Gaiaokhos* (Yeraltında giden) ek adı bu yüzdendir. Sonra, denize açılan Yunanlıların etkisiyle tuzlu suların egemeni ve deniz yolculuklarının koruyucusu olmuştur. *Kyanokhaites* (Mavi saçlı) ek adı bu yüzdendir. Daha sonra Yunanlılar yer sarsıntısının yeraltı sularının azgın devimlerinden meydana geldiğini sandıklarından deprem tanrısı da sayılmıştır, *Erystheneş* (Yer sarsıcı) ek adı bu yüzdendir. Troia savaşında, öteki bütün tanrılar insanca davranıp yan tuttukları halde, tanrıca davranıp bir o yandan bir bu yandan ve daima kazananın yanında olmuştur. *Bkz.* Pontos, Okeanos, Neptunus.

Poseidonia. *(Yunan)* Yunan kentlerinde Poseidon onuruna yapılan bayram... *Bkz.* Poseidon.

Post. *(İslâm)* Tasavvuf dilinde, şeyhlik makamı... Şeyhlerin oturdukları yere tüylü hayvan derisi serildiğinden, eşdeyişle şeyhler bir *post üstünde* oturduklarından bu anlam oluşmuştur. Şeyh'e bu yüzden *postnişîn* denir. Kimi tarikatlarda, örneğin Bektâşîlerde, çeşitli *post*'lar vardır ve her biri ayrı bir makamı belirtir.

Post. *(Yunan)* Yunan mitolojisinin ünlü bir öyküsüne konu olan ve altından olduğuna inanılan tüylü hayvan derisi... Öyküye göre Thebai kentinde bir kıtlık olmuş, kral *Athamas*'ın ikinci karısı kâhinleri kandırıp kıtlığın giderilmesi için üvey çocuklarının kurban edilmesi gerektiğini söyletmiş, Athamas'ın ilk karısı *Nephele*'den olan çocukları *Phriksos*'la *Helle* kurban edilecekleri sırada anneleri Nephele yetişmiş ve onları *altın post*'lu bir koçun üstüne bindirerek Karadeniz göklerine salıvermiş, gökte giderlerken Helle postun üstünden denize düşüp boğul-

muş ve boğulduğu yer *Hellespontos* (Çanakkale denizi) olmuş, Phriksos Karadeniz'de Kolkhis'e varmış ve altın postlu koçu *Zeus*'e kurban etmiş, koçun altın tüylü derisini yüzerek bir ağaca asmış. Yunan mitolojisinde bu postu arayıp bulmak üzere birçok serüvenlere girişilir, seferler düzenlenir. Bunların en ünlüsü *Argonaut'lar*'ın seferidir. Argo gemisiyle yola çıkan post arayıcılarından *Iason* birçok serüvenlerden sonra altın postu ele geçirir. *Bkz.* İason, Phriksos, Argonaut'lar.

Postverta. *(Roma)* Geleceği bilme-tanrı... *Bkz.* Antaverta.

Potnias'lar. *(Yunan)* Boiotia'daki Potniai kentindeki tapımları nedeniyle Bakkha'larla Eumenid'lere verilen ad... *Bkz.* Bakkha'lar, Eumenid'ler.

Pozitif Din. *(Genel)* Olguculuğun (positivisme) kurucusu Fransız düşünürü Auguste Comte'un, bilimsel görünüşüne karşın metafizik yapılı öğretisinin zorunlu sonucu olarak, önerdiği din... Metafiziği yıkmak amacıyla yola çıkan olguculuk öğretisinin sonunda metafiziğe varan düşünsel serüveni oldukça ilginçtir. Auguste Comte, birçok spekülâtif ileri sürüşlerden sonra toplumsal düzene çâre olarak "başkası için yaşamak" gerektiği sonucuna varır. Bu formülden de tanrısız bir din türetmeye çalışır ve adına *insanlık dini* der. Çağın Osmanlı pâdişahına kadar mektuplar yazarak bütün ülkeleri bu yeni dine çağırır. *İnsanlık dini*'nin *papa*'sı bizzat kendisidir. Tapım yerleri, râhipleri, duaları, tapım törenleri, kutsama bayramları vb. gibi Katolik kilisesinin bütün kurumlarını önemsiz değişikliklerle oldukları gibi kabul eder. Papazlarının alacakları ücrete kadar en ince ayrıntıları bile saptamaktan yılmayan Auguste Comte, önerdiği dinde, tapım konusu olarak *tanrı*'nın yerine *kadın*'ı koymaktadır. Ona göre başkaları için yaşamayı gerçekleştiren tek evrensel varlık *kadın*'dır. Bir insanın ölümünden yedi yıl sonra *yüce varlık*'a katılacağını ileri sürmeye kadar varan koyu bir metafizik, metafizik düşmanı Auguste Comte'un ulaştığı zorunlu sonuçtur. Comte'un önerisini ciddiye alan Benjamin Constant, Miguel Lemos vb. gibi biçok izleyicileri *insanlık dini tapımı*'nı uzun bir süre sürdürmeye çalışmışlardır. *Bkz.* Din, Tanrı.

Pracapati. *(Hint)* Brahmanizm'in yaratıcı ilkesi... Sanskritçe *efendi* ve *yaratıkların sahibi* anlamındadır. Batı dillerinde *Prajapati* ve *Pragiapati* biçiminde yazılıyor. *Bkz.* Pragiapati'ler.

Pracna-Paramita. *(Hint)* Mahayana Budizminin kişileştirilmişi, tanrıça... Sanskritçe *yetkin erdem* anlamındadır. Mahayana Budacılığı metinleri de bu adı taşır. Aynı adlı tanrıça, bu metinlerin kişileştirilmişidir. Bağdaş kurmuş, ders okutur biçimde çeşitli heykelleri vardır. Bu öğretime Sanskritçe *Dharmaşakramudra* denir. *Bkz.* Budizm, Mahayana.

Pradakşina. *(Hint)* Dinsel bir anıtı dolanma (tavâf) töreni... Güneş yönünde anıt sağa alınarak dolanılır. Bu, bir kutsama töreni (âyin)'dir. *Bkz.* Prasavya.

Pragiapati'ler. *(Hint)* İlk canlılar... Eski *Upanişad*'larda *puruşa* kavramıyla dile getirilen yaratıcı ilke, *Brahmana*'lardan sonra *pracapati* ya da *pragiapati* kavramıyla dile getirilmiştir. En eski Hint düşüncesinde tanrıların ve insanların yaratıcısı olarak ilkin *Diaus-Pitar* (Yunanlıların *Zeus* kavramının da buradan türediği sanılır) kavramı vardı, daha sonra *Varuna* ortaya çıktı. Varuna, yaratılanları koruyordu. Böylelikle aynı *yaratıcı ilke* çoğaltılmış, biri *yaratıcı* (Diaus-Pitar) ve biri *koruyucu* (Varuna) olarak kişileştirilmişti. Bu ilke *Upanişad*'larda *puruşa* ve *Veda*'larda *pragiapati* kavramıyla dile getirildi, eşdeyişle her iki kavram da hem yaratıcı hem koruyucu niteliklerini kendilerinde topladılar. Bütün bu tanrılar ve kavramlar aynı zamanda *güneş*'in simgesiydiler, kozmik gücü dile getiriyorlardı. *Doğa-tanrı* ya da eşanlamda *yaratıcı doğa* çeşitli biçimlerde kişileştirilmeye başlıyordu, sonunda elbette *insan* biçimine de girecekti. Nitekim destanlar döneminde *pragiapati* kavramı da çoğaltıldı. İlkin yeryüzünü ve sonra gökyüzünü yaratan *pragiapati*, daha sonra ilk canlıları da dile getirmiştir. *Brahma*'nın yarattığı ilk sekiz canlı *pragiapati'ler* adını taşır. Sulandırılmış toprakla (Dünyanın ve insanın – ki bu ikisi çoğunlukla birbirinden ayrılmıyor – yaratılışında *çamur* öğesi en ilkel tasarımlardan en gelişmiş dinlere kadar ortaktır) içinde yaşadığımız dünyayı bunlar meydana getirmişlerdir. *Bkz.* Yaratılış, Pracapati, Parvati, Brahma, Brahmanizm, Sati, Yama, Yami, Puruşa.

Prajapati. *Bkz.* Pracapati.

Prakriti. *(Hint)* Brahmanizm'in insan ruhlarını ve olaylar dünyasını meydana getiren temel ilkesi... Sanskritçe *ilksiz ve sonsuz dayanak* anlamındadır. Bütün evrensel tasarımlar kuramsaldır. Pratik, bu ilkeyle başlamıştır. Daha açık bir deyişle *Brahmana*'lara göre gök, yer vb. gibi cansız doğanın yaratılışından farklı olarak

canlı doğanın yaratılışını bu ilke sağlar. Samkhya düşünürleri (bu bir felsefe okuludur) bu ilkeyi *puruşa*'ya bağlarlar. *Bkz.* Puruşa, Pragiapati'ler.

Prasavya. *(Hint)* Ölüm dolanma (tavâf)'sı... Dinsel bir anıt, güneş yönünde sola alınarak dolanılırsa (tavâf edilirse) *prasavya* denir. Bu bir ölüm töreni (âyin)'dir. *Bkz.* Pradakşina.

Preadamizm. *Bkz.* Âdemönceciliği.

Preanimizm. *(İlkel)* İlkellerin canlıcılık öncesi tasarımları... R. R. Marett'in 1900 yılında ileri sürdüğüne göre ilkeller animist tasarımlara varmadan önce bir preanimist dönem geçirmişlerdir. Bu dönemde *canlı ruh* kavramı yoktur, sadece belirsiz bir *güç* kavramı vardır. İlkel insanlar çevrelerindeki nesneleri esrârlı bir güçle dolu görmüşlerdir. Marett, din düşüncesinin de bu kişilikdışı esrârlı güçle başladığını ileri sürer. Daha sonra etnolog K. Th. Preuss de bu kurama katılmış ve savunmuştur. *Preanimizm* (*Fr.* Préanimisme) kuramı, *dinamizm* kuramıyla eş görüşleri ileri sürmektedir. *Bkz.* Animizm, Dinamizm, Animatizm.

Predeterminizm. *(Genel)* Olayların tanrıca belirlendiğini ileri süren öğreti... *Predeterminizm* (*Fr.* Prédeterminisme) bir dinsel felsefe öğretisidir, *gerekircilik-öncesi* deyimiyle de dile getirilebilir. *Bkz.* Tanrı, Kader.

Predeizm. *(Genel)* Tanrılar-öncesi tasarımlar dönemi... İnsan yaşamında tanrıların bulunmadığı bir dönem de olmuştur. Bu döneme *prédéisme* (tanrılar-öncesi) denir. Bu dönemde, örneğin Roma'da olduğu gibi, doğayı etkilemek ve bolluk sağlayıp uğursuzluklardan korunmak için büyüsel ritlere başvurulmuştur. *Bkz.* Büyü, Luperci, Lupercalia, Tanrı.

Prehellenik Tanrılar. *(Yunan)* Hellen-öncesi Anadolu, Girit vb. gibi bölgelerdeki tanrı tasarımları... Yunan mitolojisinin kaynakları üstüne yapılan incelemelerde kullanılan bir deyimdir. Birçok Yunan tanrılarının Yunan öncesi dönemden geldiği saptanmıştır. *Bkz.* Anadolu İnançları, Mykenai Dini, Numa Dini.

Prehistorya İnançlar. *(İlkel)* Yazılı tarih belgelerinin bulunmasından önce toprakaltı kalıntılarıyla değerlendirilen inançlar... Tarih-öncesi (*Fr.* Préhistoire), yazılı belgelerden önceki insan yaşamını, bir anlamda da gene tarihini araştıran bilimdir. *Tarih* deyimi yazılı belgelere özgü kılındığından bu araştırmaların ürünü *tarih-öncesi* deyimiyle dile getirilmektedir. Bu bilim, o dönemdeki insanların inançları üstünde de bulgular elde etmektedir. Örneğin ölülerini gömme biçimleri, ölülerin yanına konmuş ve onunla birlikte gönülmüş olan yiyecek, içecek, silâhlar vb. ölümden sonra da yaşandığına inanıldığını gösterir. *Bkz.* Gömme.

Presbiteryanizm. *(Hıristiyan)* Calvin'ci İngiliz Protestanlığı... Yunanca *presbytes* deyimi *ihtiyar* demektir. Calvin, Protestan kiliselerinin yönetimini papazlarla lâik kişilerden kurulu *presbiterium* (İhtiyarlar kurulu, geleneksel deyimle *ihtiyar hey'eti*) adını verdiği bir kurula bırakmayı önermişti. *Presbiteryanizm* (*İng.* Presbyterianism) adı buradan gelmektedir. İlk Hıristiyan kiliseleri lâik bir birlikti, bir *yoksullar birliği*'ydi, ilk Hıristiyanların toplanıp görüşebilecekleri bir toplantı yerinden başkaca bir dinsel nitelik taşımıyordu. Nitekim *kilise* sözcüğünün kaynağı olan Yunanca *ekklesia* deyimi de *birlik* ya da *topluluk* anlamındadır. Papazlar ve papazlık örgütü yoktu. Toplantı yerinin yönetimini bizzat içinde toplananlar gerçekleştiriyordu. Özellikle de bunların yaşlıları, kıdemlileri, eşdeyişle *presbiteri*'ler toplantı yeri olan kilisenin her türlü işlerini yönetip düzenletirlerdi. Bu işler de toplantı yerinin temizliği, bakımı, yoksullara yardım vb. gibi işlerdi. Deyim, bundan ötürü, Protestanlığın ilk Hıristiyanlığa dönüş ilkesiyle ilişkilidir. *Bkz.* Hıristiyanlık, Protestanlık.

Priam. *Bkz.* Priamos.

Priamos. *(Yunan)* Son Troia kralı... Yunan mitolojisinin başlıca konularından biri olan ünlü Troia savaşı onun zamanında olmuştur. *Podarkes* adıyla da anılır. Soyu, baba yanından *Zeus*'e ve ana yanından ırmak-tanrı *Skamandros*'a bağlanır. Elli oğlu ve sayısı belli olmayan birçok kızı vardır. Oğullarının en ünlüleri *Hektor, Paris, Helenos, Deiphobos*'tur. Kızlarının en ünlüleri de *Kassandra, Polyksene* ve *Kreusa*'dır. Birçok da karısı vardır, bunların içinde en ünlüsü ve Troia savaşı sırasındaki karısı *Hekabe*'dir. Çok dindâr ve zengin olduğu, *hazîne*'leri bulunduğu söylenir. Babasının adı *Laomedon*, anasının adı *Strymo*'dur. Özellikle *İlyada* destanındaki sözlerinden çok akıllı bir adam olduğu anlaşılmaktadır. Örneğin savaşın çıkmasına neden olan gelini *Helena*'ya "kızım, suçlu sen değilsin, bu savaş tanrıların işi" der. Koca bir savaşı – ki Troia savaşı o çağın bir dünya savaşıdır – bir kız kaçırma olayına bağlayacak kadar saf değildir. *Bkz.* Troia, Paris, Hektor, Hekabe, Helena, Kassandra, Neoptolemos.

Priamus. *Bkz.* Priamos.

Priape. *Bkz.* Priapeia, Priapos.

Priapeia. *(Yunan)* Priapos için yazılan şiirler ve yazılar, Priapos bayramı... Bu deyim, *Priapos* için yazılan şiirlerle Priapos için yapılan şenlikleri dile getirmektedir. Bu şiirlerin en önemlileri Lâtin ozanlarınca yazılmıştır. *Bkz.* Priapeium, Priapos.

Priapeium. *(Roma)* Priapos'un heykelleri üstünde yazılmış yazılar ve onun için yazılmış şiirler, şarkılar... Anadolu'nun ünlü erkeklik örgeni-tanrı *Priapos*'unun Yunan ve Lâtin edebiyatında önemli bir yeri vardır. Onun için yazılmış birçok dualar, şarkılar ve şiirler bu ülkeler edebiyatında ayrı bir tür niteliğindedir. Lâtin edebiyatında açık saçık şiir türü de *Priapus Phallus*'tan ötürü bu adla anılır. Onun için yazılan şiirlerin en güzelleri Lâtin ozanları Vergilius, Catullus ve Tibullus'undur. Bu şiirlerinden birinde "Selâm sana ey Priapus, ey kutsal. Sen istersen eğer Jüpiter bile oklarını bir yana kor, ışıklı tahtını bırakır. Bütün tanrılar senin için kutsaldır, senden ötürü kutsaldır. Sen yaratıcı ve dünyayı varedicisin. Yeri, göğü, denizi dolduran her şeyin varolması seninledir. Kocalarının tükenmez bir erkekliği olsun diye sana yalvarır kadınlar. Selâm sana yüce Priapus, selâm ey yüce ata" denmektedir. *Bkz.* Priapeia, Priapos.

Priapos. *(Anadolu)* Doğa-tanrı... Anadolu'nun çok eski bir tanrısı olan *Priapos* (Lâtinler *Priapus* ve *Priape* derler) ilkin kocaman bir erkeklik örgeni taşı (Fallus taşı)'ydı. Bu taş, zamanla insan yüzlü bir tanrı biçimine dönüştü. Yunan mitolojisi onu kendine malettikten sonra da soy sopa, çoluk çocuğa ve çeşitli serüvenlere kavuştu. Daha sonra Roma'lılar da onu benimsediler ve tapımına birçok şeyler kattılar. Hellen-öncesi çağlarda tapımı İzmir dolaylarında başlamıştı, sonra Çanakkale'ye yayıldı. Bu yüzden kendisine *Hellespontos'lu Priapos* da denir. Lâpseki (Lampsakos) kentinin egemeni olduğu söylenir. Karabiga'nın eski adı ya da onun yerinde bulunan eski kentin adı da *Priapos*'tur. Erkeklik örgeni oluşuyla canlandırıcılığı, yaratıcılığı, dölü, bolluğu ve bereketi simgeliyordu. Eşdeyişle tüm *doğa*'ydı. Nitekim çok sonra Lâtin ozanları onun için yazdıkları şiirlerde ona bu anlamda *Phisis* ve *Pan* adıyla seslenmişlerdir. İlkçağlarda sınır taşı olarak kullanılır, ekinleri koruması için tarlalara dikilirmiş (Günümüzde tarlalara dikilen korkuluklar, erkeklik örgeni Priapos'tan kalmadır). Tarlalara dikilişi, ayrıca, tarlayı döllemek ve bereketlendirmek amacıyla da ilgilidir. Erkeklik örgenini toprağa saplamakla toprağın döllendiğine ve verimliliğinin arttığına inanılmıştır. Tarihçi Diodoros, Priapos'la eski Mısır tanrısı *Osiris* arasında da bir ilişki kurmuş ve parçalanmış Osiris'in parçalarını toplayan karısı *İsis*'in erkeklik örgeni parçasını bulunca bunu bir tanrı-Priapos yaptığını ileri sürmüştür. Tapımı, İzmir'den Midilli ve Taşoz adaları yoluyla Yunanistan ve İtalya'ya yayılan Priapos, Yunan mitolojisine göre *Dionysos*'la *Aphrodite*'in oğludur. Babasının *Adonis* ve *Hermes* olduğunu ileri süren anlatımlar da vardır. *Zeus*'ün oğlu olduğu da ileri sürülür. Hattâ bu efsâneye göre Priapos'un kendi boyunda bir erkeklik örgeniyle doğmuş olmasının nedeni, kıskanç *Hera*'dır. Hera, kötü bakışıyla (nazar) çocuğun sakat doğmasını sağlamıştır. Kimi incelemeciler Priapos fallusunun dik, güçlü ve uzun olmasının ölüme kafa tutmayı dile getirdiğini ve yeniden dünyaya gelme umudunu simgelediğini ileri sürmüşlerdir. İlkin toprak bereketini simgeleyen Priapos zamanla bağları, bahçeleri, denizleri ve balıkçıları, arıları ve arıcılığı, sürüleri korumak görevlerini de yüklenmiştir. Bu yüzden gemilerin başlarına ve evlerin kapılarına birer Priapos heykeli (Roma'lılarda *İthyphallos*) koyma geleneği oluşmuştur. Roma'lılar onu erkeklik gücünün, şehvetin, fiziksel aşkın simgesi saymışlardır. Günümüzde Anadolu'da süregelen *kısmet taşı* inancının da *Priapos tapımı*'ndan kalma bir gelenek olduğu ileri sürülür. Kızlar bu taşların üstüne çıkıp "bahtım, bahtım, kocaya gidecek vaktim" diye bağırırlarmış. *Bkz.* Anadolu İnançları, Fallus Tapımı, Erkek Örgeni, Phallogogia, Phallopheria, Phallophoria, Priapeia, Priapeium, Osiris, Dionysos, Zeus, Tanrı.

Primitif İnançlar. *(İlkel)* İlkellerin inançları... *İlkel* (*Fr.* Primitif) deyimi, uygarlık dışında yaşayan toplulukları dile getirmektedir. Bununla beraber *ilkel* deyimini tanımlamak kadar, onu tanımlamak için kullanılan *uygar* deyimini tanımlamak da güçtür. Bugün uygar adıyla anılan birçok ülkeler gerçek anlamda uygar olmadıkları gibi, ilkel adıyla anılan birçok topluluklar da gerçek anlamda ilkel değildirler. Kaldı ki edinilmiş bilgilerle tasarımlanabilen *insanlık çağı* henüz başlamamıştır, insanlar daha *insan-öncesi* çağlarını yaşamaktadırlar. Çağımız, henüz, birinin mutluluğunun bir başkasının mutsuzluğuyla koşullu olduğu bir çağdır. Değerli bilgin Prof. Dr. Sedat Veyis Örnek bu konuda şöyle demektedir: "İlkel deyimi, yerini, bugün artık daha yumuşak ve doğru deyimlere bırakmakta, et-

nolojik literatürde *yazıyı bilmeyenler, yazıyı kullanmayanlar* (Schriftlosenvölker), *doğal halklar* (Naturvölker, Naive Peuple, Native People) diye geçmektedir. Bir topluluğu ya da halkı ilkel olarak niteleyen başlıca özellikler şunlardır: a) doğaya sıkı sıkıya bağlılık, b) doğaya egemen olmak için kullanılan araç-gereçlerin ve tekniğin ilkelliği ve yetersizliği, c) yazının bilinmemesi, d) terbiye ve eğitimde geleneğin önemli rol oynaması, e) politik örgütlenmenin akrabalığa dayanması, f) kollektif düşünce tarzı... Genel olarak Kuzey ve Güney Amerika yerlilerine, Eskimolara, Afrika zencilerine, Okyanusya adalarında yaşayanlara, Kuzey Asya etniklerinin kimilerine ilkel diyoruz. Batılı ülkelerle ilişki kuran ilkellerin bir bölümü tekniğe ve modern yaşama biçimine ayak uyduramadıkları için ortadan yokolup gitmişlerdir (örneğin Tasmanya adasında yaşayan yerliler gibi. Son Tasmanya'lı 1876 yılında ölmüştür). İlkel diye nitelenen halkların ve toplulukların büyük bölümü ise bugün artık eski durumlarından uzaklaşarak uygarlığa ayak uydurmaya çalışmaktadırlar. Çok ilkel basamakta olan ve geleneksel hayatlarını hâlâ sürdürenlere örnek olarak Afrika'da yaşayan Pigmeleri, Buşmanları, Avustralya yerlilerini, Filipinler'de yaşayan Aetaları, Malaka adasında yaşayan Semangları, Kuzey kutbunun iç kısmındaki Eskimoları, Ateş topraklıları ve Güney Amerika yerlilerinden kimilerini gösterebiliriz" (*İlkellerde Din, Büyü, Sanat, Efsâne,* İstanbul 1971, s. 819). Bir bakıma inanç alanı, ilkelliğin sınırları içindedir. Aydın insanlar bilirler, bildikleriyle yeni bilgiler üretirler, bilgi sınırlarını aşarak uydurmazlar ve kendi uydurduklarına inanmazlar. Başka türlü söylemek gerekirse inanç, temelde, ilkeldir ve ilkel düşünceden doğar. Bundan ötürü de *primitif inançlar* deyimi, gerçekte, karşıtı olmayan bir deyimdir. Gök gürültüsünü *Zeus*'ün öfkesi sanan bir Yunan uygarlığı inancıyla Ren geyiğini atası sanan bir Eskimo ilkelliği inancı arasında hiçbir fark yoktur. Bir bakıma "tanrı insanı yarattıktan sonra bir daha onunla uğraşmadı" diyen Bantu ilkelleri (İbid, s. 76) yeni keşfedilen adalarda rastlanan insanların insan olmadıklarını resmen saptayan XVI. yüzyıl Katolik kilisesinden (İbid, s. 153) daha uygar bir düzeydedir. Bununla beraber, *ilkel* deyimi, sözlüğümüzde, *inançları kendilerince saptanmamış olan topluluklar* anlamında kullanılmıştır. *Bkz.* İnanç.

Prithivi. *(Hint)* Yeryüzü-tanrıça... *Toprak-ana* anlamında *Prithivi-Matar* adıyla anılır. *Gökyüzü-baba* da *Diaus-Pitar*'dır. *Bkz.* Hint Dinleri, Yaratılış.

Prithivi-Matar. *Bkz.* Prithivi.

Prodigia. *(Roma)* Tanrı isteklerinin öğrenilmesinde kendilerinden anlam çıkarılan olağanüstü doğa olayları... Roma'lılara göre örneğin güneş tutulması bir *prodigia* (Prod-agere)'dır. Cansız doğadaki olağanüstü olaylara *portentum* ve *ostentum*, canlı doğa eşdeyişle insan ve hayvanlar dünyasındaki olağanüstü olaylara *monstrum* derlerdi. *Bkz.* Omina, Mantika, Augurium Öğretisi.

Profan. *(Genel)* Kutsal olmayan... *Profan* (Fr. Profane) deyimi, bu anlamda *Sakre* (Fr. Sacré) deyimine karşı kullanılır, bu da *kutsal* demektir. Genel olarak bütün dinsel inançlarda (en ilkelinden en gelişmişine kadar) bütün nesneler, düşünceler, sözler vb. gibi özdeksel ve tinsel her şey bu iki deyimden birinin kapsamına sokulmuş ve biri ötekinden titizlikle ayrılmıştır. Her inanç, evreni, kutsal ve kutsal olmayan olmak üzere iki gruba ayırır. Nitekim Katolik kilisesince kutsal olan şeylere karşı her türlü saygısızlık suç sayılmış ve bu suç *profanatio* deyimiyle adlandırılmıştır. Örneğin kilise hukukunda bir kadınla bir erkeğin kilise içinde sevişmeleri profanatio'dur. İlkellerdeki *tabu* ve *totem* inançları da bu temele dayanır. *Bkz.* Din.

Proitides. *Bkz.* Proitos.

Proitos. *(Yunan)* Tırnıs kralı... *Abas*'ın oğludur, tahtını kardeşi *Akrisios* (kimi metinlerde *Arhrisios*)'a kaptırmış. Bu iki kardeş daha ana karnındayken dövüşmeye başlamakla ünlüdürler. *Proitos*'un üç kızına *Proitides* denir. Bu kızlar hep birlikte çıldırıp kendilerini inek sanarak Peloponessos'u dolaşmakla ünlüdürler. Büyücü *Melampus* ülkenin yarısını ücret olarak almış ve onları iyileştirmiş, içlerinden biriyle de evlenmiş. Tanrıça *Hera*'nın çıldırttığı bu kızların adları *İphianassa, İphinoe* ve *Lysippe*'dir. *Bkz.* Akrisios.

Proitos Kızları. *Bkz.* Proitos.

Prokles. *(Yunan)* Efsâneleştirilmiş Isparta kralı... Isparta'nın iki ünlü kral soyundan biri *Prokles'ler* adını taşır, bu soy sonradan *Eurypont'lar* adıyla anılmıştır. *Prokles* bu soyun atası sayılır.

Prokne. *(Yunan)* Kırlangıç kuşuna dönüştürülen kral kızı... Atina kralı *Pandion II.*'nin kızıdır. Kız kardeşi *Philomela*'yı baştan çıkaran kocası *Tereus*'a, oğulları *Hytis* ya da *İtys*'i pişi-

rip yedirmekle ünlüdür. *Çocuk pişirip yedirme* teması, Yunan mitolojisinin başlıca *öcalma* temasıdır. *Bkz.* Philomela, Tereus, Aedon.

Prokris. *(Yunan)* Atina kralı Erekhtheus'un kızı... Kocası *Kephalos* tarafından öldürülmüş, *Minos*'un sevgilisiymiş. *Bkz.* Kephalos.

Prokrustes. *(Yunan)* Uzun boyluların ayaklarını kesen ve kısa boyluların da ayaklarından çekip uzatan ünlü haydut... Yunan mitolojisinde *Polypemon* ve *Damastes* adlarıyla da anılır. *Theseus* tarafından öldürülmüş. *Bkz.* Theseus.

Promakhos. *(Yunan)* Epigon'lardan biri... Thebai'ye karşı sefere katılan *yediler*'den *Parthenopaios*'un oğludur. *Bkz.* Epigon'lar.

Promedon. *(Yunan)* Hypsikreon'un ünlü Naksos'lu konuğu... Miletos'la Naksos arasındaki savaş, bunun, konuk olduğu Miletos'lu *Hypsikreon*'un karısını kaçırması yüzünden çıkmış. *Kadın kaçırma* teması, Yunan mitolojisinin *savaş nedeni* olarak kullandığı başlıca temalardan biridir. *Bkz.* Hypsikreon.

Prometeus. *Bkz.* Prometheus.

Prometheus. *(Yunan)* İnsanları yaratan Titan... *Prometheus* Yunan mitolojisinin en ilginç tipidir. İlk erkek-insanları tanrılardan öcalmak için o yaratmıştır. İlk dişi-insan olan *Pandora*'yı da ondan öcalmak için tanrılar yaratmıştır. Böylelikle Yunan mitolojisinde ilk kez *çocuk pişirip yedirme* teması dışında yepyeni bir *öcalma* teması işlenmektedir. Bu tasarımda, ister erkek ister dişi olsun, *insan*, bir öcalma öğesidir. Nitekim Prometheus da *öç* anlamına gelen Yunanca *titis* kökünden türetilen bir *Titan*'dır. Bir *dev*'dir ama Yunan mitolojisinin öbür devleri gibi doğadışı, korkunç, acâip bir yaratık değildir. Tersine, çok akıllı, duygulu, iyicil bir yaratıktır. Bencilliklerinden ve despotluklarından ötürü tanrılara, özellikle de *Zeus*'e kızmaktadır. İnsanları da evrende kendine benzer varlıkları çoğaltmak için yaratır. Tanrıların tanrısal serüvenlerine karşın Prometheus'un insansal serüveni böylece başlar. Hesiodos'a göre *Iapetos*'la *Klymene*'nin oğludur. *Atlas, Menoitios* (kimi metinlerde Prometheus'un annesi *Asia* olarak gösterildiği gibi bu kardeşi de *Athos* olarak gösterilir) ve *Epimetheus*'un kardeşidir. Prometheus, öteki kardeşleri gibi, tanrısal düzene kafa tutmuş, karşı çıkmış, ne var ki öteki kardeşlerinden farklı olarak sonunda insanlar yaratmak ve onlara ateşi (yaratıcılığı, bilimi, uygarlığı) vermekle bu düzeni değiştirmeyi başarmıştır. Bu yüzden de Zeus tarafından zincire vurulmuş ve *Prometheus Desmotes* (Zincire vurulmuş Prometheus) adıyla anılmıştır. Tanrılarca görevlendirilen bir kartal, sürekli olarak, her gece yeniden oluşan karaciğerini kemirmektedir. Onu, Kafkas dağının tepesindeki bu tanrısal işkenceden bir insan, bir ölümlü olan *Herakles* kurtarır. Prometheus "Zeus tahtından düşmedikçe benim işkencelerimin sonu yok" der, böylelikle de insanlığa özgürlüğün yolunu göstermiş olur. *Bkz.* Pandora, Yaratılış, Titan'lar, Zeus, Atlas, Menoitios, Epimetheus.

Propoitis'ler. *(Yunan)* Cinsel sevişme delisi kadınlar... Kıbrıs adasının Limasol bölgesinden olan bu genç kızlar *Aphrodite*'in tanrıçalığını tanımamışlar, o da onları cinsel sevişme delisi yapmakla cezalandırmış. *Azgın yosmalar* olarak nitelenen bu kızların tümü sonunda taş kesilmiş. *Bkz.* Aphrodite.

Proserpina. *(Roma)* Ölüler ülkesi tanrıçası... Lâtinleştirilmiş Yunan *Persephones*'idir. Lâtinleştirilmiş Yunan *Hades*'i olan ölüler ülkesi tanrısı *Pluto*'nun karısıdır. Gerçekte *Demeter*'in buğday-kız'ı *Kore*'nin ölüler ülkesine kaçırıldıktan sonraki Roma'lı adıdır. Bu yüzden de aynı zamanda tarım tanrıçası sayılmış ve eski İtalya tanrıçalarından *Libera*'yla bir tutulmuştur. *Bkz.* Persephone, Kore, Libera.

Proskynesis. *(Yunan)* Tanrıların ve tanrısal nitelikte sayılan kralların önünde yere kapanma... İslâmlık dilinde *secde* denir. Tapım yöntemlerinden biridir. *Bkz.* Namaz.

Prosperina. *Bkz.* Proserpina.

Protekdikos. *(Hıristiyan)* Patrik yardımcısı ya da vekili... Yunanca *ilk savunucu* anlamındadır. Özellikle İstanbul patriklik örgütünde kullanılan bir deyimdir. *Bkz.* Patrik.

Protesilaos. *(Yunan)* Troia savaşında ilk öldürülen Yunanlı... *Hermes* onu birkaç saatliğine yeryüzüne geri vermiş, o da karısı *Laodameia*'yı kucaklamış, ne var ki karısı onunla birlikte yeraltına inmek için kendini öldürmüş. *Protesilaos*, Yunan kahramanlığının *fedâî* tipidir. *Bkz.* Troia.

Protestan. *(Hıristiyan)* Luther mezhebinden olan... Roma kilisesini *protesto eden* anlamındadır ve bu kiliseden ayrılıp Luther'ci reformu benimseyenleri adlandırır. *Bkz.* Protestanlık.

Protestanlık. *(Hıristiyan)* XVI. yüzyılda Roma kilisesini protesto eden papaz Luther'in reformuyla oluşan Hıristiyan mezhebi... XVI. yüzyılda Alman papazı Martin Luther'in başlattığı Hıristiyanlık reformuna çeşitli nedenler gösteri-

lir. Temel neden ekonomiktir ve dini, toprak sahipliği (feodalizm)'nin yerini almaya başlamış bulunan para sahipliği (burjuvazi)'nin çıkarlarına uydurma amacını güder. Bu temel nedenin dışında, pek güçlenmiş bulunan papa egemenliğinin kimi kralları tedirgin etmesi gibi siyasal nedenler ve ilk Hıristiyanlık anlayışına dönme özlemi gibi romantik nedenler de vardır. Protestanlık, Hıristiyan dininde, geniş kapsamlı bir reform hareketidir. Bu harekete, yeniden doğuş (Rönesans)'un getirdiği ulusallık bilinci de etken olmuştur. Bu yüzden Protestan kiliseleri bağımsız ve ulusaldır, Katolik kiliseleri gibi bir papa yetkesine bağlı ve uluslararası nitelikli değildir. Kuramsal açıdan birçok katolik dogmaları da yadsınmıştır. Örneğin tanrının bağışı karşılıksızdır, daha açık bir deyişle bir Hıristiyanın kiliseye bağlılığı ya da erdemleri bu bağışı sağlayamaz, tanrı insanlardan hiçbir karşılık beklemeksizin ve insansever olduğu için bağışlar. Günah çıkarmak zorunlu değildir, tanrı adına günah bağışlanamaz. En üstün yetke kutsal kitaptır, bir Hıristiyan sorularının karşılığını papadan değil ondan öğrenebilir. Hıristiyanların tanrıya ulaşmalarında hiçbir kilise adamına ihtiyaçları yoktur. Papazlar evlenebilirler. *Meryem*'in cinsel ilişkide bulunmaksızın gebe kaldığına inanmak zorunluğu bulunmadığı gibi cehennem de yoktur, sadece tanrının bağışını elde eden Hıristiyanlar için ölüm ötesinde mutlu bir yaşam vardır. Ne var ki bu mutluluğu elde edebilmek için insan hiçbir şey yapamaz, ermiş Paulus'un açıkladığı gibi bu mutluluğa lâyık görülüp görülmeyeceğini sadece tanrı bilir. Almanya ve İskandinav ülkelerinde Luther'ci, Fransa ve İsviçre'de Calvin'ci, İngiltere'de Anglikan, İskoçya'da Presbiteryen kiliseler Protestandırlar. Bununla beraber çeşitli Protestan kiliseleri arasında görüş ve öğreti ayrılıkları da vardır. Bu ayrılıklar, tapım yöntemlerinden bağış ve kurtuluşun niteliği gibi temel dogmalara kadar çeşitli alanlarda belirmektedir. *Bkz.* Hıristiyanlık, Calvin'cilik, Anglikanlık.

Proteus. *(Yunan)* Poseidon'un buyruğu altındaki küçük deniz-tanrılardan biri... *Deniz ihtiyarı* ve *Poseidon'un çobanı* adıyla da anılır. *Poseidon*'un deniz canavarları sürüsüne çobanlık edermiş, her dilediği zaman her dilediği biçime girme niteliği varmış, dilerse ağaç ve dilerse aslan olurmuş, üstü insan ve altı balık biçiminde tasarımlanmış. *Bkz.* Poseidon.

Pruliiya. *(Hitit)* Tarım-tanrı Telepinu bayramı... Bu bayram da Hitit'lerin ünlü *Antahşumşar* bayramları gibi ilkbaharda yapılırmış. *Bkz.* Hitit Dini.

Psalmodia. *(Hıristiyan)* Mezmur okuma... *Şarkı* anlamındaki Yunanca *psalmos* sözcüğünden türetilmiştir. Yahudi sinagoglarıyla Katolik kiliselerinde okunur. *Bkz.* Mezmur.

Psamathe. *(Yunan)* Yunan mitolojisinde iki tanrılık kadının adı... Sözcük anlamında *kum* demektir. Bunlardan biri *Nereid*'lerdendir ve *Aiakos* tarafından zorla elde edilmiş ve ondan çocukları olmuştur. İkincisi *Apollon*'un sevgilisidir ve ondan *Linos*'u doğurmuştur. *Bkz.* Phokos, Linos, Aiakos, Apollon.

Psike. *Bkz.* Psykhe.

Psikopompus. *Bkz.* Psykhopompos.

Psyche. *Bkz.* Psykhe.

Psykhagogia. *(Yunan)* Ruh çağırma... Eski Yunan inançlarında ölmüş insanların ruhu iki amaçla çağrılırdı. Bunlardan biri onlardan geleceği ya da tanrıların eğilimlerini öğrenmek amacıydı ki buna *psykhommanteia* da denir. İkincisi dinsel törenlerle onları yatıştırmak ve zararsız bir duruma sokmak amacıdır. *Bkz.* Ruh, Mantika, İspirtizma.

Psykhagogos. *(Yunan)* Ruhları yönettiklerinden ötürü Hermes, Kharon, Peitho, Apollon, Herakles vb. için kullanılan ek ad... Yunanca *ruh* anlamındaki *psykhe* ve *yöneten* anlamındaki *agogos* sözcüklerinden yapılmıştır. *Bkz.* Hermes, Kharon, Apollon, Herakles, Psykhopompos.

Psykhe. *(Yunan)* Kişileştirilmiş insan ruhu... Antikçağ Yunanlılarında ilkin *ruh* kavramı bilinmiyordu, ölümden sonra bedenli olarak yaşanacağına inanılıyordu. Zamanla *gölge* anlayışında bir *ruh* kavramı gelişti ve ölülerin *Hades*'de soluk gölgeler hâlinde dolaşmakta olduklarına inanıldı. Bu tasarımdan doğan *Psykhe*'yi Miletos kralının kızı ve *Eros* (Aşk)'un sevgilisi sayan Miletos öyküsü Latin ozanı Apuleius tarafından *Metamorphoseon* (Dönüşümler) adlı yapıtında işlenmiştir. Efsâneler edebiyatının en şiirli parçalarından biri olan bu öyküye göre Psykhe'ye güzelliğinden ötürü bir tanrıça gibi tapılmaya başlanmış, Miletos'taki tapınaklarının boşaldığını görüp kıskançlığa kapılan *Aphrodite* oğlu *Eros*'a onu bir dağ başına bırakıp bir ejdere âşık etmesini buyurmuş, annesinin buyruğunu yerine getirmek isteyen Eros insan ruhunun eşsiz güzelliği karşısında büyülenmiş ve onu ejdere âşık edeceği yerde kendisi ona âşık olmuş, onu bir düş sarayına yerleştirmiş ve gecelerini

onunla geçirmeye başlamış, insan ruhunun sevgiyle birleşip sonsuzca mutlu olabilmesi için sevginin yüzünü asla görmemesi gerekiyormuş, Psykhe'nin mutluluğunu kıskanan kız kardeşleri sevgilisinin bir ejder olabileceğini söyleyerek onu kışkırtmışlar, o da bir gece dayanamayıp yağ kandilini yakmış ve sevgilisinin yüzüne bakmış, ne var ki kandilden damlayan bir yağ parçası Eros'u uyandırmış ve sevgi bulutlara karışarak yokoluvermiş, ama bu yokoluş her ikisinin de özlemini büsbütün arttırmış, Eros annesi Aphrodite'e sevgilisini bağışlaması ve kendisine vermesi için yalvarmış, oğluna acıyan tanrıça insan ruhunu birçok güç sınavlardan geçirdikten sonra sevgiyle buluşturmaya karar vermiş, bu sınavların tümüne katlanan ve çeşitli doğa güçlerinin yardımıyla başarıya ulaşan insan ruhu sonunda sevgiye kavuşmuş. *Bkz.* Ruh, Eros, Aphrodite.

Psykhopompos. *(Yunan)* Ruhlar kılavuzu olduğundan ötürü Hermes'in ek adı... *Bkz.* Hermes.

Psykhomanteia. *Bkz.* Psykhagogia.

Ptah. *(Mısır)* Yaratıcı-tanrı... İlkin bir zenâat ve ustalık tanrısıydı, bu bakımdan Yunanlıların *Hephaistos*'uyla kıyaslanır. *Sekhmet* ve *Nefertum* adlı tanrılarla birlikte Memphis panteonunda bir tanrılar üçlüsü meydana getiriyordu. *Phtah* biçiminde de yazılıyor. Memphis başkent olunca baştanrılığa yükseldi, yaratıcılık niteliğini kazandı ve *Osiris*'le bir tutuldu. Eski Mısır tapımında zaman zaman birbirlerinin yerini alıp başa geçen tanrılar pek çoktur, bu başa geçiş genellikle de tanrısı bulundukları kentin başkent olması ve güçlenmesiyle gerçekleşir. Baştanrılık çağında Ptah'ın hem kendini, hem kendinin değişik belirimleri (hipostas'ları) olan öteki tanrıları, hem de evreni yarattığına inanılmıştır. Bu inanca göre örneğin tanrı *Toth* ya da *Thot* dil-Ptah, tanrı *Horus* yürek-Ptah, tanrı *Atum* düşünce-Ptah'tır. *Apis öküzleri*'nin de onun ruhunu taşıdığına inanılmıştır. Herodotos ünlü *Tarih*'inde onu Fenike tanrısı *Patek*'le karıştırmıştır. *Bkz.* Mısır İnançları.

Pterelaos. *(Yunan)* Mitolojik Taphos kralı... *Perseus* soyundanmış, kafasında bulunan bir altın saç teli onu ölümsüz kılıyormuş, kızı *Komaitho* babasının düşmanı *Amphitryon*'a âşık olunca bu teli koparmış, Amphitryon da onu öldürmüş. *Bkz.* Amphitryon, Perseus.

Pudicitia. *(Roma)* Lâtin ozanlarına göre Astraia'nın kız kardeşi... Sözcük anlamında Lâtince *utanç* demektir. Kız kardeşiyle birlikte *çifte bâkireler* (çifte kızoğlan kızlar) adını taşırlar ve aynı adlı burcu meydana getirirler. *Bkz.* Astraia.

Puduhepa. *(Hitit)* Tanrıça Arinna râhibesi... Hitit kralı Hatusil III.'ün karısı. *Bkz.* Arinna.

Puja. *(Hint)* Hinduizm terminolojisinde kişisel tapım... *Bkz.* Hinduizm.

Pulydamas. *Bkz.* Polydamas.

Punjil. *(İlkel)* Avustralyalıların dilinde tanrı... Tektanrı inancına pek yaklaşan bu ölümsüz ve sonsuz *tanrı* kavramına *bunjil* de denir. *Bkz.* Bunjil.

Pura. *(İlkel)* Arikena'ların yaratıcı tanrıları... Arikena'lar Güney Amerika ilkelleridir.

Purana'lar. *(Hint)* Hint mitolojisinin temel kitapları... *Purana* sözcüğü Sanskritçe *efsâne* demektir. Otuz altı kitabın ortak adıdır. Her kitap örneğin *Vişnu-Purana, Bhagamata-Purana* vb. gibi adlarla anılır. Evrenin ve tanrıların yaratılışıyla ilgili öyküleri kapsayan bu kitaplar Hint mitolojisinin temel kaynaklarıdır. Brahmanizmin ürünü olan bu kitaplar *Veda'lar, Brahmana'lar, Upanişad'lar* vb. gibi dinsel yapıtları okumaları yasaklanan kadınlarla aşağı sınıfların bilgi edinmeleri için yazılmıştır. *Bkz.* Brahmanizm.

Purgatarius. *(Hıristiyan)* Hıristiyan terminolojisinde A'raf... *Bkz.* A'raf.

Purulli. *Bkz.* Prulliya.

Puruşa. *(Hint)* Brahma-Vişnu-Siva tanrıların ortak ruhu... Vedizm felsefesinde canlılık ilkesidir. Sözcük anlamında *can* ve *insan* anlamlarını dile getirir. Brahmanizmin çeşitli tanrıları bu kozmik varlığın çeşitli belirimlerini (hipostas'larını) kişileştirirler. *Bkz.* Brahmanizm, Vedizm.

Pusari. *(Hint)* Güneş-tanrı belirimlerinden biri... Hint mitolojisinin Veda'lar dönemi tanrıları, bir *güneş-tanrı*'nın çeşitli belirimleri (hipostas'ları, eski deyimle uknum'ları)'dir. Her biri güneşin başka bir yanını ya da niteliğini kişileştirir. *Bkz.* Güneş.

Puskara. *(Hint)* Nala'nın kardeşi... Hint mitolojisinin ünlü *Nala Efsânesi*'nde adı geçer. Kumarbazdır, zar oyununda *Nala*'nın bütün varlığıyla birlikte tahtını da elinden alır. *Bkz.* Nala, Kumar, Damayanti.

Put. *(Genel)* Tanrı sayılan ve tapılan resim, heykel, taş sütun vb. gibi biçimsel simge... İlkçağlarda insanlar doğanın çeşitli görünümlerini kişileştirdikten sonra onları biçimsel olarak da tasarımladılar ve bu düşünsel tasarımlarını re-

sim ve heykellerle somutlaştırdılar. Taptıkları da, düşünsel tasarımlar değil, bu somut biçimlerdir. Bundan ötürüdür ki çoktanrıcılık putataparlıktan ayrılamaz, gerçekte *doğataparlık* olan *paganlık* aynı zamanda bir putataparlıktır. *Put* (*Fr.* Idol) ve putataparlık sadece ilkel çoktanrıcılığa özgü değildir, örneğin Hıristiyanlık gibi tektanrıcı dinlerde de putlar ve putataparlık niteliği vardır. Hıristiyanlığın çarmıhtaki *İsâ*'yı simgeleyen *haç*'ları ve çeşitli *ikon*'ları birer puttur. Budacılık gibi tanrısız dinlerde de putçuluk sürüp gitmiştir, *Buda*'nın ve çeşitli belirimlerinin (hipostas'larının) heykelleri yapılmış ve onlara tapılmıştır. Putları ve putçuluğu temel ilke olarak yasaklayan Yahudilikle Müslümanlıktır. Tanrı *Yehova*'nın *Mûsâ*'ya bildirdiği ünlü on buyruğundan biri "hiçbir put yapmayacaksın ve hiçbir puta tapmayacaksın" buyruğudur. Mûsâ' dan önce İsrâiloğulları putatapar oldukları gibi *Muhammet*'den önce Arapların büyük çoğunluğu da putatapardı. Arap putataparlığının merkezi Mekke kentiydi. Bu yüzdendir ki İslâmlıkta da putataparlık küfürdür ve şiddetle yasaklanmıştır, resim ve heykel sanatlarının yasaklanma nedeni de budur. Hıristiyanlık, tanrıyı İsâ'da cisimlendirmekle, cisimsiz bir tanrı tasarımı ileri süren Yahudilik ve Müslümanlıktan ayrılır. Arkeolojik kazılarda ilk putlara, İ.Ö. III. binyılın ürünü olarak, Mezopotamya bölgesinde rastlanmıştır. Bu buluntular, pişmiş topraktan ya da taştan yapılmış birkaç santimetre boyunda küçük tanrı heykelcikleridir. Anadolu'nun Küllepe kazılarında da çok eski çağlara özgü yirmi santimetre çapında yuvarlak putlar bulunmuştur. Bu küçük boyutlu çok eski buluntulara karşı Mısır, Hint, Japon, Yunan, Roma, Maya, İnka vb. gibi putataparların büyük boyutlu ve kimi yerde dev cüsseli tanrı heykelleri çeşitli müzeleri ve tapınak-müzeleri süslemektedir. *Bkz.* Çoktanrıcılık, Paganizm, İdol, İbrahim, Haç.

Putataparlık. *Bkz.* Put, Paganizm.

Putia-Putia. *(İlkel)* Arunta'ların taptıkları ata... Bu ata, onlara *şuringa* yapmasını öğretmiş. *Bkz.* Atalara Tapma, Şuringa.

Putperestlik. *Bkz.* Put, Paganizm.

Puzur-Amurri. *(Sümer)* Sümer'lerin Nuh'u Utnapiştim'in tûfan sırasında gemisini yöneten dümenci... *Bkz.* Utnapiştim, Tûfan.

Püriten. *(Hıristiyan)* Çok sofu, tutucu, her türlü yeniliğe karşı ve kaderci Hıristiyan... *Püriten* (*İng.* Puritan, *Fr.* Puritain) deyimi, ilkin, XVI. yüzyıl İngiltere'sinde Presbiteryenliğe katılan çok sofu Hıristiyanları dile getirdi. Daha sonra siyasal bir nitelik de kazandı ve Hıristiyan ulusun krala üstünlüğünü savundu. *Bkz.* Püritenlik.

Püritenlik. *(Hıristiyan)* Protestanlık temeline dayanan ve Presbiteryenliği benimseyen aşırı sofu ve tutucu, her türlü yeniliğe karşı, zenginliği dince de seçkinlik sayarak İngiliz anamalcı burjuvazisini oluşturan Hıristiyanlık anlayışı... *Püritenlik* (*İng.* Puritanism), feodal düzenin destekçisi olan Hıristiyanlığı anamalcı düzenin çıkarlarına uydurabilmek için XVI. yüzyıl İngiltere'sinde atılmış dinsel adımlardan biridir. 1642 yılında İngiltere'nin bütün tiyatrolarını kapattıracak kadar aşırı sofu olan bu anlayış, temel ilke olarak, yaşayan insanlara kutsal kitapla para kazanmaktan başka hiçbir şeyin gerekmediği inancındadır. XVII. yüzyılda siyasal bir rol oynayarak Cromwel'le birlikte bütün İngiltere'ye egemen oldular. 1660 yılında yeniden kurulan krallık kendisini gelişmekte olan anamalcı düzene uydurmaya başladığından Püritenler siyasa alanından çekildiler ve Amerika'ya göç ettiler. *Bkz.* Protestanlık, Hıristiyanlık, Din.

Pygmaios. *(Yunan)* Yunan mitolojisininin Habeşistan ve Hindistan'da yaşadıklarını varsaydığı cüce ırk... Sözcük anlamında *bir karış boylu* demektir. Uyuyan *Herakles*'e saldırmışlar ve onun altın postu altında ezilmişler. Turna kuşlarıyla da sürekli olarak savaş durumundaymışlar. Pigme'ler, gerçekte Afrika'nın ekvator ormanlarında yaşayan cüce karaderililerdir. Boyları ortalama bir metre kırk santimdir, gökyüzünde oturduğuna inandıkları bir yüce varlığa taparlar.

Pygma'lar. *Bkz.* Pygmaios.

Pygmalion. *(Yunan)* Kendi yaptığı heykele âşık olan ve büyük sevgisiyle heykeli canlandıran heykeltıraş... Kıbrıs'lıymış, kimi anlatımlarda Kıbrıs kralı olduğu söylenir. Yaptığı güzel kız heykeli canlandıktan sonra *Galateia* adını almıştır, *Paphos* adında bir de çocukları olmuştur. Yunan mitolojisine eklenen bu şiirsel öykü, gerçekte Lâtin ozanı Ovidius'ün ürünüdür. *Galateia* sözcük olarak *süt akı* anlamındadır. Yunan mitolojisinde bu adı taşıyan bir *Nereus* kızıyla bir Girit'li kadın (*Lampros*'un karısı) da var. *Bkz.* Galateia.

Pygme'ler. *Bkz.* Pygmaios.

Pylades. *(Yunan)* Orestes'in, babasının öcünü almasına yardım eden arkadaşı... Phokis kralı *Strophios*'un oğludur. *Bkz.* Orestes.

Pylos. *(Yunan)* Nestor'un yurdu olan Messenia'daki liman... *Bkz.* Nestor.

Pyramos. *(Yunan)* Aşk öyküsüyle kara dutun oluşmasına neden olduğuna inanılan Bâbil'li... *Pyramos'la Thisbe*'nin ünlü aşk öyküsü de, *Pygmalion'la Galateia*'nın ünlü aşk öyküsü gibi, Yunan mitolojisine Lâtin ozanı Ovidius tarafından kazandırılmıştır. Ovidius'a göre o zamana kadar ak meyve veren *dut ağacı* şu yüzden kara dut vermeye başlamış: Bâbil'in en güzel kızı olan Thisbe, bir dut ağacının dibinde, Bâbil'in en güzel delikanlısı olan sevgilisi *Pyramos*'u bekliyormuş. Ağzı kanlı bir aslanın saldırısına uğramış ve kaçmış, aslan onun kaçarken düşürdüğü tülünü parçalamış. Bir süre sonra buluşma yerine gelip de sevgilisinin kanlı tülünü gören Pyramos onun öldüğünü sanmış ve kılıcını çekerek kendini öldürmüş. Kılıcını sapladığı yüreğinden fışkıran kanlar ak dutları kızıla boyamış. Sevgilisini arayan Thisbe onun ölüsüyle karşılaşınca aynı kılıçla canına kıymış. Onların evlenmelerine engel olan aileleri bu korkunç sonuca yas tutup ağlaşmışlar, tanrılar da onların anısını sürdürmek için dut ağaçlarından bir bölümünün bundan böyle kara dut yetiştirmesini buyurmuşlar. İngiliz ozanı Shakespeare'in *Romeo'yla Jülyet* trajedisini bu öyküden aldığı anlaşılıyor.

Pyramus. *Bkz.* Pyramos.

Pyreion. *(İran)* Zerdüşt dininde sürekli olarak yanar tutulan kutsal ateşin bulunduğu yer... Deyim Yunancadır ve *ateş* anlamına gelen *pyr* sözcüğünden türemiştir. *Bkz.* Ateş Tanrısı, Mazdeizm.

Pyrene. *(Yunan)* Herakles tarafından baştan çıkarılıp bir yılan doğuran kız... Narbonne kralı *Bebryks*'in kızıymış, yılanı doğurduktan sonra kaçtığı dağlar onun adını almış. *Bkz.* Herakles.

Pyreneus. *(Yunan)* Mitolojik Daulis kralı... *Musa'lar*'a sataşmakla ünlüdür, ölümü de bu yüzdendir, onları kovalarken bir kuleden düşmüş. *Bkz.* Musa'lar.

Pyriphlegeton. *(Yunan)* Yeraltı ülkesinde akan ateş-ırmak... *Phlegeton* adıyla da anılır.

Pyrra. *Bkz.* Pyrrha.

Pyrrha. *(Yunan)* Titan Epimetheus'la Yunan mitolojisinin Havvâ'sı olan Pandora'nın kızı... Yunan mitolojisinin *Nuh*'u olan ünlü *tufân*'cı *Deukalion*'un da karısıdır. *Bkz.* Pandora, Deukalion, Tûfan, Pyrrhos.

Pyrrhos. *(Yunan)* Neoptolemos'un ek adı... *Kızıl saçlı* demektir. Bu ad ona, babası *Akhilleus*'un kadın kılığında saklandığı sırada *Pyrrha* adını taşıdığından ötürü verilmiş. *Bkz.* Neoptolemos, Akhilleus.

Pyrrhus. *Bkz.* Pyrrhos.

Pyrrikhos. *(Yunan)* Girit'li mitolojik kahraman... *Pyrrikhe* adı verilen savaş dansını o icâdetmiş.

Pyrros. *Bkz.* Pyrrhos.

Pythagoras'cılık. *(Yunan)* Gizemsel Yunan dini... Antikçağ Yunan düşünürü Pythagoras (İ.Ö. VI. yüzyıl)'ın öğretisi, bir felsefe akımı olduğu kadar, bir din niteliği de taşır. Bu din, *Orphik din*'in bir reformu olarak, "Yunan din tarihinde görülen ilk mezhep" niteliğindedir. Matematikçi Pythagoras'ın gizemciliği, *Delphoi* bilicilik tapınağı ve *Apollon* tapımıyla da ilişkilidir. Bununla beraber gerek *Orfizm* ve gerek *Pythagoras'cılık* temelde *Dionysos tapımı*'nın arıtılmış birer yeni biçimleridir. *Orpheus* bu tapımı arıtmış, Pythagoras da *Orpheus'culuğu* arıtıp yeni öğeler katmışlar. *Bkz.* Dionysos Dini, Hellen Dini, Delphoi.

Pythia. *(Yunan)* Delphoi tapınağında Apollon'un ağzından kehânette bulunan bâkire râhibe... Üç ayaklı bir sehpânın üstüne çıkarak, altındaki kutsal kuyudan çıkan dumanların arasında, kendinden geçermiş. *Çezbe* durumunda söylediği abuk sabuk sözler Delphoi râhiplerince yorumlanırmış. Bu ad, *Python* ejderini öldürdükten sonra kendisine verilen sanlıkla *Pythik Apollon*'un adından geliyor. İlkin tek olan bu kızoğlan kız râhibe, kehânetlerin gördüğü büyük ilgi üzerine, üçleşmiş. Aynı adı taşıyan üç râhibe sırayla bu görevi yerine getirmişler. Bu ad *Apollon* onuruna yapılan bir bayramı da dile getirir. Her üçüncü Olimpiyat yılına rastlamak üzere dört yılda bir ağustos ayı ortasında yapılan *Pythia bayramı*, İ.Ö. 586 yılından İ.S. 393 yılına kadar kutlanmıştır. *Bkz.* Apollon, Delphoi, Mantika, Pytho, Python.

Pytho. *(Yunan)* Delphoi'nin eski adı... *Python*'un adından gelmektedir. *Bkz.* Pythia, Python.

Python. *(Yunan)* Tanrı Apollon'un öldürdüğü dev yılan... Toprak ana *Gaia*'nın oğluymuş, sonradan tanrı *Apollon*'un kendi kehânetleri için *Delphoi* tapınağını kurduğu kayalıktaki ininde yaşar ve kehânette bulunurmuş. Tanrı Apollon kendi kâhinliğini yerleştirmek için onu öldürmüş. *Pythia*'nın üç ayaklı sehpâsı, içinden dumanlar çıkan, bu inin üstüne kurulurmuş. *Bkz.* Pythia, Pytho, Apollon, Delphoi.

Q

Quabir. *Bkz.* Kabir'ler.

Quadesh. *Bkz.* Kadeş.

Quaker'ler. *(Hıristiyan)* Anglo-sakson Protestanlığının bir kolu... *Dostlar derneği* adıyla da anılır. *Titremek* anlamına gelen İngilizce *to quake* sözcüğünden türetilmiştir, gerçekte bu derneği alaya almak için takılan bir lâkaptır; kurucusu George Fox, yargıç Bennet'e "tanrı önünde titre" demiş ve bu lâkap bu sözden esinlenmiş. Püritenlikle ilişkilidir. Sanayi anamalcılarına işçi bulmak için feodal kölecilikle savaşmışlardır. İlkin, İngiltere ve Amerika'da toprak sahiplerinden bir hayli kötülük görmüşlerse de sonunda toprak köleliğini fabrika köleliğine dönüştürmeyi başarmışlardır. XVII. yüzyılda gelişen ve XVIII. yüzyılda doruğuna ulaşan *Quaker* hareketi, gizemsel bir yan da taşır. Kendilerine *kutsal ruh*'un yol gösterdiğine inanırlar. *Bkz.* Protestanlık, Püritenlik.

Quat. *(İlkel)* Melanezya'lıların yaratıcı tanrısı... Bir ağaç kütüğünden üç kadınla üç erkek yaratmış (İskandinav mitolojisinde de ilk kadınla ilk erkek ağaç kütüğünden yaratılır: *Ask*'la *Embla*), davul çalıp dans ederek onları canlandırmış. *Bkz.* Yaratılış.

Qietisme. *Bkz.* Kiyetizm.

Quindecimvir. *(Roma)* Kehânet kitaplarını yorumlamakla görevli on beş râhip... Roma senatosu, özellikle savaşlardan önce, davranış yöntemini bunların yorumlarıyla düzenlerdi. Lâtince *on beş kişi* demektir. Kâhinlik görevlerine de *Quindecimviratus* denirdi. *Bkz.* Kehânet, Augurium Öğretisi, Augur.

Quindecimviratus. *Bkz.* Quindecimvir.

Quinta. *Bkz.* Claudia Quinta.

Quirinalia. *(Roma)* Roma'da on yedi şubatta kutlanan tanrı Quirinus bayramı... *Bkz.* Quirinus.

Quirinus. *(Roma)* Quirinus bölgesinin çok eski savaş tanrısı... Quirinus bölgesinin Palatinus bölgesiyle birleşmesi sonunda önem kazanmış, *Jupiter* ve *Mars*'la birlikte en büyük Kapitol üçlüsünü meydana getirmiştir. Barışçı bir Mars olarak nitelenir, *Romulus Quirinus* de denir. Roma'lılarda *Mars* tanrı *milites* denen savaşçı vatandaşların, *Quirinus* tanrı *quirites* denen barışçı vatandaşların tanrısı olmuştur. Bu anlamda barışı sağlamak için yapılan savaşların tanrılığıyla görevlidir. Kimi incelemecilere göre de savaşçının başarısı için cephe gerisinin barışı gerekir, bu bakımdan Quirinus tanrı Mars tanrıyı besleyip bütünlemektedir. Daha sonra Roma panteonunda Quirunus'un yerini eski Etrüsk tanrıçası *Minerva* almış, *Jupiter* ve *Juno*'yla birlikte yeni bir Kapitol üçlüsü meydana getirmiştir. Bununla beraber Sabin'lerin eski savaş tanrısı Quirinus, İ.Ö. VI. yüzyıla kadar egemenliğini korumuştur. *Bkz.* Mars, Minerva.

R

Ra. *(Mısır)* Güneş-tanrı... Güneş ülkesi olan Mısır'da tüm tanrılık güç, eşdeyişle doğa, *güneş*'te toplanır. Bir açıdan bu, tektanrıcılık sayılabilir. Çünkü bütün tanrısal tasarımlar *güneş*'in çeşitli belirimleri (hipostas'ları)'dir. Örneğin akşam güneşi *Atum*, öğle güneşi *Horus*, sabah güneşi *Kepıe*, güneş ülkesi gökyüzü *Hathor* ya da *Nut*, güneşin yansısı ay *Toth* tanrılardır. Eşdeyişle bütün tanrılar güneş-*Ra*'nın çeşitli görünümleridir. *Güneş-doğa* tanrılığı tasarımı, başka bir güneş ülkesi olan Hindistan inançlarında da Mısır'da olduğu gibi gerçekleşmiştir, orada da bütün tanrılar güneşin belirimleridir. Eski Mısır'da *güneş-doğa-tanrı Ra*'ya *Re* ya da *Rie* de denir, daha doğrusu eski Mısır tanrılarını saptamaya çalışan çeşitli incelemeciler bu Mısır sözcüğünü kendi dillerine uygun geldiği biçimde okumuş ve yazmışlardır, mitoloji sözlüklerinin aşılmaz engeli olan deyiş ve yazım ayrılıklarının gerçek nedeni budur. Eski Mısır evrendoğum tasarımına göre evren ilkin sularla kaplı bir bataklık yığınıymış. Sonra sular alçalmış ve ortaya dünya adası çıkmış, adanın üstünde bir yumurta varmış, bir süre sonra yumurta çatlayıp içinden bir kaz çıkmış, bu kaz tanrı *Ra*'ymış. Yumurtadan çıkar çıkmaz suların üstünde uçmaya başlayan Ra sırasıyla tanrıları, hayvanları, bitkileri ve insanları yaratmış. Gökyüzünde yaşayan dev yılan *Apofi* (Fransızlar *Apophis* biçiminde yazarlar) onu kovaladığı içindir ki Ra her gün güneşi doğudan batıya taşırmış, yılan onu sokup öldürdüğü için de geceleri kaybolurmuş, ne var ki her sabah yeniden dirilir ve aynı kovalamaca yinelenirmiş. Sümer'ler ve sonra Anadolu'lular nasıl doğanın her sonbaharda ölüp ilkbaharda dirilişini *Temmuz-Attis-Adonis*'in her yıl ölüp yeniden dirilişiyle açıklıyorlarsa Mısır'lılar da günün ölümsel ve canlı iki bölümünü öylece Ra'nın ölümü ve yeniden dirilişiyle açıklamaktadırlar. Domuzlan böceği biçiminde tasarımlanan Ra'nın ilk firavun olduğuna da inanılmıştır. Tanrılarca yaratılan insanların kendilerini yaratan tanrıya başkaldırmaları üzerine toptan *yokedilme*'leri teması Mısır mitolojisinde de işlenmiştir. Ne var ki bu yokedilmede çeşitli mitolojilerde genellikle kullanılan *su baskını* (Tûfan) ve *ateş sarması* (Yangın) öğeleri yerine bu ikincinin değişik bir biçimi olan *güneşle kavurma* öğesi kullanılmıştır. Tanrı Ra kendisine başkaldıran insanları yoketmek için ünlü *güneş-göz*'ünü *Hathor*'a verip insanları kavurtmuş, kimi anlatımlarda da bunu *Sekhmet* aracılığıyla yapmış. Ne var ki tümünün yokolmasına razı olamayıp bir bölüm insanları bağışlamış. İnsanların bu ikinci *kurtuluş*'larının *tanrı bağış*'ına bağlanışı hemen bütün inançlarda ortaktır, Hıristiyanlık da temel ilke olarak bu temayı işlemiştir. Thebae kenti başkent olunca bu kentin güneş-tanrısı *Amon* ya da *Ammon*, Heliopolis'li *Ra*'nın yerini almış ama gene de onun büyük gücünden yararlanmak zorunluğunda kalıp *Amon-Ra* adıyla anılmıştır. Bir zaman sonra da bir başka güneş-tanrı, *Aton*, büyük din devrimcisi firavun Amenhotep IV.'ün çabasıyla baştanrılığa yükselecektir. İlkel klan totemciliğinin dönüşümü olan Mısır *kent-tanrı*'cılığı, baştanrının herhalde başkent tanrısı olmasını gerektirir. Bu, öylesine güçlü bir totemcilik geleneğidir ki *Aton* örneğinde görüldüğü gibi tanrının kenti başkent yapılamıyorsa baştanrı için yeni bir başkent yapılmasını zorunlu kılar. Amenothep IV.'ün kurdurduğu yeni başkent Akhet-Aton (bugünkü adıyla Tel-el-Amarna) bu zorunluğun ürünüdür. *Bkz.* Mısır İnançları, Ammon, Aton, Aton Dini.

Rab. *(İslâm)* Tanrı... Arapça *rabb* sözcüğü *sahip* ve *efendi* anlamlarını dile getirir. Köleci üretim düzeninin bütün tektanrılarında olduğu gibi bu deyim de *köle sahibi*'nin tanrılaştırılmışını adlandırır, karşılığı da *kul*, eşdeyişle *köle*'dir. İslâmlıktan önce putatapar Araplar da taptıkları putlara aynı anlamda *rab* derlerdi. İslâm terminolojisinde *Rab-ül-âlemîn* deyimi *evrenin sahibi* anlamındadır. *Bkz.* Tanrı, Din, Müslümanlık, Adon, Adonai, Adonis, Rabbi.

Rabb. *Bkz.* Rab.

Rabbaniyyûn. *(İslâm)* Tasavvuf dilinde, kendilerini tanrıya adamış olanlar... *Bkz.* Rab.

Rabbi. *(Yahudi)* Varlıklı ve saygıdeğer kişilere verilen ad... İbrânice *efendim* ve *sahibim* anlamındadır. Yahudi tanrıbilimcileri ve kilise (Havra) babaları bu adla anılır. Ünlü öyküde Mecdel'li Meryem, dirilen *İsâ*'ya *Rabbûni* adıyla seslenmiştir. *Bkz.* Rab.

Rabbûni. *Bkz.* Rabbi.

Rabt. *(İslâm)* Bâtınîliğin beşinci derecesi... Arapça *bağlamak* anlamındadır. Bu derece, Bâtınîliğe giriş derecesidir. Bağlama, *yemin*'le olur. Tarikat adayına, öğreneceği *sır*'ları kimseye söylemeyeceğine yemin ettirilir. Böylelikle de aday tarikata alınmış olur. Bundan önceki ilk dört derece (Teferrüs, Te'nis, Teşkik, Tâlik)

hazırlık dereceleridir, bundan sonraki dört derece de (Tedlis, Tesis, Hal, Selh) yükselme dereceleridir. *Bkz.* Bâtınîlik.

Raca. *(Hint)* Tanrıların kralı İndra'nın cisimleşmişi olarak kral... *Kral* anlamında kullanılan bu Sanskritçe deyimi Arapların *Rab,* Yahudilerin *Rabbi* ve *Adonai* deyimleriyle karşılaştırınız. Bu örneklerde köleci üretim düzeninde *köle sahibi*'nin ya da köle sahiplerinin temsilcisi ve başı olan *kral*'ın tanrılaştırıldığı açıkça görülür. *Bkz.* Rab, Rabbi.

Radamanthys. *Bkz.* Rhadamanthys.

Radamantis. *Bkz.* Rhadamanthys.

Radha. *(Hint)* Mitolojik çoban kızı... Tanrı *Krişna*'nın sevgilisiymiş. *Bkz.* Krişna.

Rafael. *(Yahudi)* Yedi melekten biri, Katoliklere göre baş melek... *Tobias*'a ünlü gezisinde eşlik etmek için insan biçimine girdiğine inanılır. *Tobias Kitabı*'nda (XII, 15) kendini tanrının yedi meleğinden biri olarak tanıtır. İbrânice'de *tanrının şifâsı* demektir. *Bkz.* Melek.

Rafaza. *Bkz.* Râfızîlik.

Râfızîlik. *(İslâm)* Ebûbekir'le Ömer'in halifeliklerini yadsıyanların Ali'ciliği... *Bırakan* anlamında Arapça *rafız* ve *rafaza* sözcüklerinden türetilmiştir, Ebûbekir'le Ömer'i *bırakanlar* anlamındadır. Bunların halifeliklerini tanımayarak *Ali*'ye aşırı bağlılık gösteren bu anlayış, Yahudi asıllı İbni Seb'e'nin düşüncelerinden türemiştir. Bundan ötürü Râfızîlik, Şiîliğin bir kolu sayılır. Râfızîler peygamber *Muhammet*'ten sonra Ali'nin halife olması gerektiğini ileri sürerler ve bu yüzden *Ebûbekir*'le *Ömer*'in halifeliğini yadsırlar. Daha sonra bunları izleyen halifeler *Osman* ve *Muaviye*'yi de yadsıyan Râfızîler tanrının Ali'de belirmiş olduğunu, onun ölmeyip yeniden dünyaya geleceğini de ileri sürmüşlerdir. VII. yüzyılın ortalarında ileri sürülmüş olan bu düşünceler Bâtınîlik disiplini içindedir. Kaldı ki *Râfızîlik, Bâtınîlik, Şiîlik* ve *Alevîlik* deyimleri, temelde, aynı anlayışta olanları dile getirir. *Bkz.* Alevîlik, Bâtınîlik, Şiîlik.

Râfi. *(İslâm)* Tanrı niteliklerinden biri... *Yükseltici* demektir. *Bkz.* Müslümanlık.

Ragaip. *Bkz.* Regaip.

Ragnarok. *(İskandinav)* Dünyanın sonunu tasarımlayan İskandinav efsânesi... *Ragna Rokkr Efsânesi* de denir. İzlanda asıllı olduğu sanılan bu efsâneye göre kötü ruhların başkanı *Loki,* tanrıların koruyucusu (muhâfızı) *Hennard*'ı elde ederek bütün tanrıları yokeder, bu arada güneş de söner ve dünya denize gömülerek bütün insanlar ölürler. Ne var ki böylelikle son bulacağı tasarımlanan dünyanın yeniden su yüzüne çıkacağı ve canlılığın yeniden başlayacağı da anlatılır. *Bkz.* Loki, Fenris.

Ragna Rokkr. *Bkz.* Ragnarok.

Rahab. *(Hıristiyan)* Matta İncil'ine göre İsâ'nın atalarından olan kadın... *Booz*'un annesiymiş, İsrâillilerin Kenan diyarına gönderdikleri öncüleri evinde barındırmış ve saklamış. *Bkz.* İsâ, Matta.

Rahel. *(Yahudi)* Peygamber Yâkub'un ünlü sevgilisi... Sözcük anlamında İbrânice *koyun* demektir. *Tekvin* kitabına göre *Laban*'ın kızıymış, peygamber *Yâkub* ona âşık olmuş, o da yedi yıl kendisi için çalışırsa kızını vereceğini söylemiş, peygamber yedi yıl ona hizmet etmiş ama *Laban* sözünde durmamış ve ona küçük kızı *Lea*'yı vermiş, ne var ki bir yedi yıl daha çalışırsa *Rahel*'i de vereceğini söylemiş. Yedi yıllık bir hizmetçilik sonunda peygamber Yâkub'un evlenebildiği bu kadından *Yusuf*'la *Bünyamin* doğmuş. *Bkz.* Yusuf.

Râhip. *(Hıristiyan)* Müslümanların dilinde Hıristiyan din adamı... Kadın din adamlarına da *râhibe* denir. *Papaz* deyimiyle eşanlamda kullanılan bu deyim, çoktanrıcı ve tektanrıcı bütün din adamları için de kullanılmıştır.

Rahman. *(İslâm)* Tanrı... Arapça *acıyan* (merhamet eden) anlamındadır. *Bkz.* Esmâ.

Rahmaniyye. *(İslâm)* Halvetiliğin bir kolu... XVIII. yüzyılda Abdurrahman Muhammed tarafından Cezayir'de kurulmuştur. Siyasal bir rol de oynamış, Fransız işgalcilerine başkaldırmada öncülük etmiştir. *Bkz.* Halvetiyye.

Rahmaniyyûn. *(İslâm)* Tasavvuf dilinde, tanrılık bilgiye erişenler... Tanrı'nın adlarından olan *rahman* deyiminden türetilmiştir. Kimi tarikatların inandığına göre gelecekten haber vermek ve insanları aydınlatmak için belli zamanlarda ortaya çıkarlarmış, tanrıyla insanlar arasında aracıymışlar, tanrının isteklerini bildirirlermiş. *Bkz.* Rahman, Delphoi, Augurium Öğretisi, Tasavvuf.

Rahmet. *(İslâm)* Tanrının insanlara acıması ve yardımı... Hıristiyanların *bağış* kavramına benzer bir anlam taşır. İslâm terminolojisinde aynı anlamda *gufrân* deyimi de kullanılır. *Bkz.* Bağış.

Rahu. *(Hint)* Şeytanın başı... Şeytanın kuyruk bölümüyse *Ketu* adını taşır. Brahman inançları-

na göre tanrı *Vişnu* tanrıların yiyeceği olan *amrita*'yı çaldığı için onu ikiye bölmüş. Ay ve güneş tutulmaları, onun ayı ve güneşi yutması yüzündenmiş. *Bkz.* Şeytan, Vişnu, Brahmanizm.

Ra-Kan. *(Japon)* Japon Budacılığı dilinde, ermiş... Sanskritçe *arhant* deyiminin Japonca karşılığıdır. *Bkz.* Ermiş, Japon Budizmi.

Raksasi. *Bkz.* Rakşas.

Rakşas. *(Hint)* Ravana adlı devin başkanlığı altındaki kötülükçü şeytanlar... *Rakşasa* ya da *Raksasi* de denir. *Veda'lar* mitolojisinde adları geçen bu şeytanlar insanlara olduğu kadar tanrılara da düşmandırlar. *Bkz.* Ravana, Ramayana.

Rakşasa. *Bkz.* Rakşas.

Rama. *(Hint)* Eski bir Hint tanrısı... *Rama*, tanrılığından çok, tanrı *Vişnu*'nun çeşitli *avatar* (dünyaya iniş)'larında üç kez onun adını kullanmasıyla ünlenmiştir. Öyle ki, zamanla Vişnu'yla bir tutulmuş ve örneğin *Ramananda'cılık*'taki gibi *Rama*'nın kişiliğinde Vişnu'ya tapılmıştır. Birçok kaynaklar Rama'nın tanrılığından söz etmezler ve onu Vişnu'nun *yedinci cisimleşmesi* olarak gösterirler. Oysa Vişnu çeşitli *avatar*'larında Rama'nın adını üç kez kullanmaktadır. Bunlardan birincisi *Parasurama* (Baltalı Rama)'dır, ikincisi Ayudhya kralı *Rama*'dır, üçüncüsü de *Balarama* (Bilge Rama)'dır. Bu üç Rama'dan en ünlüsü ikincisidir ve Hint ulusal kahramanlığını simgeler. Ünlü *Ramayana* destanlarında anlatıldığına göre *Lakşmana, Bharata* ve *Satrughna*'nın kardeşi olan Ayudhya kralı Rama'nın kişiliğinde cisimleşen tanrı Vişnu, tanrıları ve insanları rahatsız eden *Rakşas* (şeytanlar)'ları dize getirir ve onların kralı dev *Ravana*'yı öldürür. Efsâneye göre Rama, bir üvey kardeşin entrikaları yüzünden babası Ayudhya kralı *Dasaratha* tarafından yurdundan kovulmuştur, bir ormana çekilerek yoksul bir yaşam sürmektedir, karısı toprak-tanrıça'nın kızı *Sita* şeytanların kralı Ravana tarafından kaçırılarak Seylân adasına götürülmüştür, Rama maymunların kralı *Hanumant*'la anlaşır ve Seylân adasına giderek ayıların da yardım ettiği korkunç bir savaştan sonra karısını kurtarır, kardeşi Bharata'nın yardımıyla babasının tahtını elde eder ve kral olur. *Bkz.* Baltalı Rama, Bala-Rama, Vişnu, Ramayana, Ramananda'cılık.

Ramananda'cılık. *(Hint)* Ramananda'nın kurduğu Rama tarikatı... XV. yüzyılda kurulmuştur. *Rama* adıyla cisimleşmiş olan *Vişnu* tapımını temel alır ve bütün insanların eşit olduklarını savunur. *Bkz.* Rama.

Ramayana. *(Hint)* Birçok kutsal destanın genel adı... İ.Ö. VIII. yüzyıldan bu yana gelişen destanlar döneminde yazıldıkları sanılan *Ramayana*'lar özellikle dinsel törebilimi işleyen şiirlerdir. Çeşitli Hint dillerinde yazılmışlardır. Ortak konuları kral *Rama* (Vişnu)'nın yaşamı ve kahramanlıklarıdır. Kral Rama'nın kardeşi *Bharata* ve soyunun yaşam ve kahramanlıkları da aynı dönemin bir başka ünlü destanı olan *Mahabharata*'nın konusudur. Bütün bu destanların temel amacı, dinsel yaşamı düzenlemek ve kurallarını saptamaktır. *Bkz.* Rama, Mahabharata.

Ramazan. *(İslâm)* Müslümanların oruç tuttukları ay... Arap takviminin dokuzuncu ayıdır. Bir ay süreli orucun bu ayda tutulması *Kur'an*'ın Bakara sûresinde bildirilmiştir (âyet 183). Aynı sûrede bildirildiğine göre Kur'an da bu ay indirilmeye başlanmıştır. *Bkz.* Oruç.

Ramazaniyye. *(İslâm)* Halvetiliğin bir kolu... XVII. yüzyılda Ramazânüddin Mahfî tarafından kurulmuştur. Bu kol, Halvetiliğin *Ahmediyye* kolundan türediği gibi kendisinden de *Buhûriyye, Raûfiyye* ve *Cerrâhiyye* kolları türemiş bulunmaktadır. *Bkz.* Halvetiyye.

Ramman. *(Mezopotamya)* Tanrı Adad'ın öteki adı... *Bkz.* Adad.

Rampsinitos. *(Mısır)* Mitolojik firavun... Tarihçi Herodotos onun tanrıça *Demeter*'le kumar oynadığını anlatır.

Ran. *(İskandinav)* Denizcileri kapıp kaçırdığına inanılan tanrıça... Deniz tanrısı *Aegir*'in karısıdır. Sözcük anlamında da *kapıp kaçıran kadın* demektir. *Bkz.* İskandinav Dinleri.

Ranjing Mahatala Langit. *(İlkel)* Gergedan -kuş tanrı... Borneo adasında yaşayan ilkellerden Nigaju-Dayak'larca tapılmıştır. Evreni, iki dağı birbirine çarptırarak yaratmış. *Bkz.* Yaratılış.

Rapt. *Bkz.* Rabt.

Ras Şamra Mitolojisi. *(Yahudi)* Yahudi mitolojisi... Ras Şamra, Suriye'de Lazkiye'nin kuzeyinde önemli arkeolojik buluntularıyla ünlü bir bölgedir. Özellikle Yahudi mitolojisine kaynaklık eden bu buluntulardan İsrâiloğullarının Mûsâ-öncesi inançları saptanmıştır. *Bkz.* Yahudilik.

Rasul. *Bkz.* Resul.

Ratapa. *(İlkel)* Ataların gömüldüğü yerlerde varolduğuna inanılan çocuk tohumları... Strehlow'un bildirdiğine göre ilkeller gebeliği cinsel ilişkiye bağlamazlarmış, kadınlar ataların gö-

müldükleri yerlerden geçerken kaba etlerinden bu *ratapa*'lar girer ve gebe kalırlarmış, böylelikle de doğacak çocuk o atanın totemini alırmış. *Bkz.* Alşeringa, Namatuna, Totem.

Raufiyye. *(İslâm)* Halvetiliğin bir kolu... XVIII. yüzyılda Ahmet Raufî tarafından kurulmuştur. Halvetiliğin *Ramazaniyye* kolundan türemedir. *Bkz.* Halvetiyye.

Ravana. *(Hint)* Şeytanların başkanı olan dev... Öyküsü *Ramayana*'larda anlatılır. *Rama*'da cisimleşmiş olan tanrı *Vişnu* tarafından öldürülmüştür. On başlı ve yirmi kolluymuş, Kailasa dağını yerinden oynatarak dengesini bozmaya çalışmakla ünlüymüş. Gerçek ünü Rama'nın karısını kaçırmasından doğmuştur. *Bkz.* Rama, Ramayana, Rakşas.

Râvendiyye. *(İslâm)* Şiiliğin önemli bir kolu... Bu ad, gerçekte, özdekçi İslâm düşünürü Ebûl Hüseyin Ravendî'nin öğretisini dile getirir. Ne var ki peygamberin *Abbas*'ı imam tâyin ettiğine inananlar *Abbasiyye* adıyla anıldıkları gibi bu adla da anılmışlardır. Bu kol bağlıları imamlığın peygamber *Muhammet*'ten *Abbas*'a ve ondan oğlu *Abdullah*'a, ondan da Abdullah'ın oğlu *Ali*'ye geçtiğini ileri sürmüşler ve böylece imamlığı Abbâsî halîfesi Ebû Câfer-el-Mansur'a bağlamışlardır. *Râvendiyye* anlayışı daha sonra ikiye ayrılmış, bir bölümü Ebû Müslim Horasanî'nin öldüğüne inanırken öbür bölümü ölmediğine inanmıştır. Öldüğüne inanan bölüm *Rizamiyye* adıyla anılır. *Bkz.* İmam, Şiilik.

Ravza. *(İslâm)* Cennet... Arapça *çiçekli bahçe* demektir. Aynı anlamda *ravza-i rıdvân* deyimi de kullanılır. *Bkz.* Cennet.

Raymi. *(İlkel)* Peru'lu ilkellerin dokuz gün süren dinsel bayramı... Eski Peru'luların dilinde *raks* anlamını dile getirir. Haziran ayının 21. günü kutlanmaya başlanırmış, dokuz gün sürermiş. *Bkz.* Bayram.

Râzık. *(İslâm)* Tanrı adlarından biri... *Besleyen* (rızık veren) anlamındadır. Kimi Kerrâmîler bunu *yaratan* (halk eden) anlamındaki *Hâlik* adından ayırırlar ve her ikisinin başka başka şeyler olduğunu ileri sürerler. *Bkz.* Kerrâmiyye.

Re. *Bkz.* Ra.

Rea. *Bkz.* Rhea.

Rea Silvia. *(Roma)* Remus'la Romulus'un annesi... *İlia* da denir, *Aineias* (Aeneas)'ın soyundan olduğuna inanılır. Eski Roma inançlarına göre amcası *Amulius* onu Vesta râhibesi yapmış, oysa savaş-tanrı *Mars*'tan gebe kalarak *Remus*'la *Romulus*'u doğurmuş, amcası bu kez de onu ve sepete koyduğu ikizlerini Tiber nehrine atmış, o da Tiber-tanrı *Tiberinus Pater*'le evlenmiş. *Bkz.* Remus, Romulus, Amulius, Numitor, Aineias.

Rebeka. *(Yahudi)* Peygamber İshak'ın karısı... Peygamberden *Esay*'la *Yâkub*'u doğurmuş. Yahudi geleneğinde kocasına yaptığı hiyleyle ünlüdür. *İshak*'ın gözleri görmez olunca oğullarından Yâkub'a kılık değiştirtip Esay yerine onu kutsatmış. *Bkz.* İbrahim, İshak, Yâkub.

Rebiyülevvel. *(İslâm)* Peygamber Muhammet'in doğduğu ay olduğundan ötürü kutsal sayılan ay... Arap takviminin üçüncü ayıdır. *Bkz.* Muhammet.

Recebiyyûn. *(İslâm)* Tasavvuf dilinde, geleceği ve bütün gizlileri bilen kırk ermiş... Kimi tarikatların inancına göre her yüzyılda sayıları kırk olan ermişler her yıl Recep ayında (Arap takviminin yedinci ayı ve kutsal ayların ilki) tanrının izniyle bütün gizlileri ve geleceği bilirlermiş. Bu kırk ermişe tasavvuf dilinde *Ricâl-ullah* da denir. *Bkz.* Ermiş.

Recm. *(İslâm)* Taşlanarak öldürme yoluyla verilen dinsel ceza... İslâm hukukunda kocasını aldatan kadınla karısını aldatan erkeğe verilen bir cezadır. *Zinâ* suçuna verilen bu ceza suçlunun bir meydanda taşlar atılarak öldürülmesiyle yerine getirilir. Bu cezayı haketmek için dört erkek görgü tanığının bildirisi yeter. *Recim* biçiminde de yazılır. Bu ilkel ceza *Kur'an*'da yazılı değildir, sonradan İslâm hukukçularınca saptanmıştır. Nitekim kimi tarikatlar, örneğin *Ezârika*, bu cezaya karşı çıkmışlardır. Bu deyim İslâm terminolojisinde *lânetlenmiş* anlamında *şeytan* için de kullanılır, *şeytân-ür-râcim* deyimi bu anlamı dile getirir.

Rediculus. *(Roma)* Dönüş-tanrı... Düşmanı geri çevirme tanrısı olarak tapılmıştır. Roma yakınında aynı adı taşıyan bir tepede tapınağı vardır. Eski Roma inançlarına göre ünlü Kartaca komutanı Hannibal Roma'yı bu tepeden seyredip geri dönmüş.

Redigast. *(Slav)* Savaş-tanrı... *Ridagast* da denir. Sözcük anlamında *şen konuk* demektir.

Refidim. *(Yahudi)* Mûsâ'nın bir kayasından su fışkırttığı yer... Sinâ yarımadasındadır. *Mûsâ*'nın bu mûcizesini kutsal kitap anlatır. *Bkz.* Mûsâ.

Refikler. *(İslâm)* Özellikle Hasan Sabbah'ın Bâtınî tarikatında tarikat üyeleri... *Dostlar* anlamındadır. Hasan Sabbah'ın tarikatı bunlardan

başka *Dâîler* (propagandacılar) ve *Fedâîler*'den meydana geliyordu. Bu sonuncular canlarını *fedâ* edecek kadar tarikata bağlı kişilerdi, haşhaşla uyuşturularak eğitiliyorlardı. Bu yüzden bu tarikata *Haşhaşiyye* de denmiştir. *Bkz.* Bâtınîlik.

Reformasyon. *(Hıristiyan)* Hıristiyan dininde her çeşit yenileşmeler ve özellikle Protestanlık hareketi... *Reformasyon* (*Fr.* Réformation) deyimi, *dinde iyileştirme* anlamını dile getirir ve *düzeltmek için değiştirme* anlamını dile getiren *reform* (*Fr.* Réforme) deyiminden türemiştir. Geniş anlamda her çeşit dinsel yenileştirmeleri kapsar. Özellikle XVI. yüzyılda gerçekleşen Protestan reformu bu deyimle dile getirilir. Bu reform, gerçekte, XV. yüzyılın sonlarına doğru Katolik kilisesinin birtakım dinsel ve törebilimsel yenileştirmelere yönelmesini isteyen birtakım Katolik papazları tarafından başlatılmıştı. Altında yatan temel siyasal neden de Papalığın dünya işleri üstünde kurduğu ezici egemenliğin ortadan kaldırılmasıyla toprak sahipleri sınıfının yerini almaya başlayan para sahipleri sınıfının çıkarlarına uygun bir Hıristiyanlığın gerçekleştirilmesiydi. XV. yüzyılda başlayan bu dinsel reform hareketi XVI. yüzyılda ürün verdi ve Alman papazı Martin Luther (1483-1576) ünlü *Protesto* (haksızlığı ve yanlışlığı yadsıma)'sunu 1517 yılında Wittenberg kilisesinin kapısına astı. Papalığın baskısından kurtulmak isteyen Avrupa krallarının ve geniş burjuva sınıfının desteğini gören bu protesto kolaylıkla tutundu ve *Protestanlık* böylelikle doğmuş oldu. Katolik kilisesi *yeniden doğuş* (*Fr.* Renaissance)'un getirdiği yeni yaşam görüşüne uyamayacak kadar donmuş ve köhneleşmişti. Protestanlığa karşı koymak ve onu afaroz etmekle beraber, nitekim, Katolik kilisesi de zamanla kendi içinde birtakım reformlar yapmak zorunda kalmıştır. *Bkz.* Hıristiyanlık, Protestanlık.

Regaip. *(İslâm)* Peygamber Muhammet'in ana rahmine düştüğü gece... Arap takvimindeki Recep ayının ilk cuma gecesidir. *Leyle-i regâib* (üstün tutulan gece) adıyla anılan bu gece kandiller yakılır ve kutsal törenler yapılır. *Regaip kandili*'nde tanrının bağışını bol bol dağıttığına inanılır. Sözcük anlamında *üstün tutulan* (rağbet edilen) demektir. *Bkz.* Kandil.

Regifugium. *(Roma)* Eski Roma'lıların her yıl şubat ayının 24. günü kutladıkları kurban bayramı... *Bkz.* Bayram.

Reginn. *(İskandinav)* Ünlü kılıç ustası cüce... *Sigurdhr*'u o eğitmiş. Cüce *Fafnir*'in de kardeşidir. Ünlü *Nibelungen* hazinesinin ilk sahibi bu cücelerin babasıdır. Cüce *Reginn*, hazineden kendisine pay vermeyen kardeşi Fafnir'i yaptığı özel bir kılıçla Sigurdhr'a öldürtmüştür. Sigurdhr vücuduna hiçbir silâhın işlememesi bağışıklığını bu Fafnir'in kanını sürünmekle kazanmıştır. *Bkz.* Nibelungen, Sigurdhr.

Regina. *(Roma)* Vesta tapımında kral ocağı tanrıçasının başrâhibesi olan kraliçe... *Regina*'lar bu tapımlarda altı *Vesta bâkiresi*'nden yardım görürlerdi. *Bkz.* Vesta.

Remil. *(Genel)* Kum falı... Arapça *kum* demektir. *Remil* (*Fr.* Géomancie), falcılığın belki de en eski biçimidir. Kum üzerine çizilen geometrik biçimlerden geleceği okuma geleneği hemen bütün ilkellerde ve putatapar uluslarda yaygındır. Gelişigüzel çizilen bu biçimler daha sonra toprağa, küle ve kâğıda da çizildi. Putatapar Arabistan, Kuzey Afrika, Madagaskar, Çin, Güneydoğu Asya vb. gibi ülkelerde bu tür falcılık başlıbaşına bir zenaat sayılmış ve geçim yolu olmuştur. Osmanlı ülkelerinde ve Anadolu'da da yaygın olan bu fala *remil atmak* ve falcısına *remmal* denir. *Bkz.* Fal.

Remus. *(Roma)* İkiz kardeşi Romulus'la birlikte Roma'nın kurucusu sayılan tanrı oğlu... Savaş-tanrı *Mars*'ın *Rea Silvia*'dan doğma ikizlerinden biridir. Eski Roma inançlarına göre *Ainelas* (Aeneas) soyundan Alba kralı *Numitor*'u kardeşi *Amulius* tutuklatıp tahtına oturmuş, Numitor'un kızı *Rea*'yı da çocuk doğurmasın diye Vesta râhibesi yapmış, ne var ki savaştanrı Mars genç kızla birleşmiş ve *Remus*'le *Romulus* doğmuş, Amulius ikizleri bir sepete koyarak Tiber nehrine salmış ve boğulacaklarını ummuş (Bu tema birçok mitolojilerde ortaktır, örneğin Yahudi peygamberi *Mûsâ* da bir sepete konularak Nil nehrine bırakılmıştır), kabarmış bir halde bulunan Tiber nehri bir zaman sonra sularını çekince ikizlerin içinde bulundukları sepet bir kumsala vurmuş, kumsalda çocukları bulan bir dişi *kurt* onları emzirip beslemiş, *Faustulus* adlı bir çoban, çocukları kurttan alarak karısı *Acca Larentia*'yla birlikte büyütmüş, delikanlı olan tanrı ikizleri bir gün gerçeği öğrenmişler ve gidip büyük amcaları Amulius'ü öldürmüşler, büyükbabaları Numitor'u tahta oturtmuşlar, sonra da kuracakları kentin yerini saptamak için Remus Aventinus tepesine, Romulus de Palatinus tepesine çıkmışlar, Remus'un çıktığı tepede altı akbaba görmesine karşılık Romulus çıktığı tepede on iki akbaba gördüğünden kentin yerini saptama hakkını ka-

zanmış. Roma kenti böylelikle kurulmuş, ne var ki Romulus seçtiği yerin çevresine sapanla bir sınır çizmiş ve bu sınırı aşacak olanı öldüreceğini söylemiş, Remus da bunu şaka sanıp çizginin üstünden atlamış, Romulus ikiz kardeşini hemen öldürmüş ve kentin tek başına egemeni olmuş. *Bkz.* Romulus, Numitor, Faustulus, Acca Larentia, Rea Silvia, Aineias.

Renaud de Montauban. *(Fransız)* Aymon'un dört oğlundan en ünlüsü... Karolenj destanlarından biri onun adını taşır (Chanson de Geste), ayrıca *Aymon'un Dört Oğlu* adıyla da anılır. XII. yüzyıl Fransız destanlarının en ünlülerinden biri olan bu destana göre Dük *Aymes de Dordone* (Aymon)'un *Renaud, Alard, Guichard* ve *Richard* adlarını taşayan dört oğlu varmış, *Şarlman* (Charlemagne)'a bağlı derebeylerinden biri olan *Aymon* kralından oğullarını şövalye yapmasını istemiş, kral da bu isteği kabul ederek onları şövalye yapmış ve yanına almış, ne var ki içlerinde en çok Renaud'yu beğenmiş, Renaud bir gün kralın yeğeni *Bertholet*'yi bir düelloda öldürmüş, bunun üzerine kardeşleriyle birlikte saraydan kaçmak zorunda kalmış, babaları Aymon da kralına hoşgörünmek için oğullarını topraklarından çıkarmış, birçok serüvenler geçirip kahramanlıklar eden genç şövalyeler Gaskonya kralına sığınmışlar, Gaskonya kralı, Renaud'yu kız kardeşi *Clarisse*'le evlendirmiş ve düğün armağanı olarak ona Montalban şatosunu vermiş, bir süre sonra Şarlman ordusuyla bu şatoya saldırmış, karşılıklı birçok kahramanlıklar ve serüvenlerden sonra Renaud kendisini ve kardeşlerini Şarlman'a bağışlatır ve hacı olmak için Kudüs'e gider. Öylesine dindâr bir kişi olur ki Köln kilisesinin yapımında duvarcı ustası olarak çalışırken son soluğunu verir ve bir ermiş olarak gömülür. Destan, bütün ortaçağ destanları gibi, Hıristiyanca bir sonla biter. *Bkz.* Şarlman.

Renaut. *Bkz.* Renaud de Montauban.

Renfred. *(Fransız)* Karolenj destanlarına göre Şarlman'ın baba bir anne aynı kardeşi... Kardeşi *Eldrik*'le birlikte kral *Pepin*'in sahte karısından olan çocuklarıdır. Anneleri, Macar kralı *Alfaris*'in kızı olan *Şarlman*'ın annesi prenses *Berthe*'in dadısının kızıdır ki düğün gecesi annesinin bir hiylesiyle Berthe'in yerine gerdeğe sokulmuştur. Gerçek anlaşıldıktan sonra halk bunlarla alay eder, onlar da kızgınlıkla babaları kral Pepin'i zehirleyip öldürürler. *Renfred* öldürdüğü babasının yerine Fransa kralı olur. Şarlman birçok serüvenlerden sonra bu iki kardeşi öldürerek babasının tahtına kavuşur. *Bkz.* Pepin, Berthe, Şarlman.

Requiem. *(Hıristiyan)* Ölülerin ruhlarını kutsamak için okunan dua... *Bkz.* Hıristiyanlık.

Resos. *(Yunan)* Troia'lıların yardımına koşan Trakya'lı kahraman... Trakya kralı *Strymon*'un oğluymuş, ak atları varmış, kâhinler bu ak atlara Skamandros (Küçük Menderes) ırmağının suyunu içirirse Troia'yı kurtarabileceğini söylemişler, ne var ki *Odysseus*'la *Diomedes* onu öldürüp ak atları kaçırmışlar. *Bkz.* Troia.

Resûl. *(İslâm)* Kendisine yeni bir şeriat (kitap) verilen peygamber... Arapça *elçi* demektir. Bu anlamda, eski şeriatı sürdüren peygamberleri adlandıran *Nebî*'den farklıdır. *Bkz.* Nebî, Peygamber.

Resûllerin İşleri. *(Hıristiyan)* Hıristiyanlığın Yeni Ahid'in dört incil'ine kattığı kutsal kitabı... İncelemeci Alfred Loisy'ye göre bu kitap ilk yazılışında bir görgü tanığının ilk Hıristiyan topluluğunu anlatan dürüst ve sâde bir kitaptı, sonradan Hıristiyanlığın savunucusu biçimine dönüştürülerek genişletildi. Bu kitaba göre "ilk Hıristiyanlar bir arada yaşıyorlar ve bütün mallarını ortaklaşa kullanıyorlardı. Mülklerini satarak ihtiyaçları olanlara dağıtıyorlardı. Yemeklerini büyük bir alçakgönüllülükle ve ortak sofralarda yerlerdi. İçlerinden hiç kimse sahibolduğu şeyin sadece kendisinin olduğunu söylemiyordu, her şeyleri ortaktı ve ortaklaşa kullanılıyordu. İçlerinde yoksulluk ve sıkıntı çeken hiç kimse yoktu". *Bkz.* Hıristiyanlık, Ahdi Cedîd.

Reşabîler. *(Yahudi)* Tevrat'ta adı geçen ve İbrânîlerin dinine katılan bir halk... Bağlı oldukları *Baal dini*'nden kurtulmak ve *Yehova tapımı*'na katılmak için çiftçilikten de, şarap içip üzüm yetiştirmekten de vazgeçmişler, hemen hemen hiçbir iş görmeyip göçebe yaşamışlar. *Bkz.* Yahudilik.

Revşeniyye. *(İslâm)* İlginç bir Afgan tarikatı... Afgan Müslümanlarından *Pîr-i Revşen* adıyla anılan Bayezid bin Abdullah tarafından XVI. yüzyılda kurulmuştur. Aşırı bir varlıkbirliği (Vahdet-i vücut) yanlısı olan bu tarikata göre örneğin abdest almak gerekmez, çünkü her Müslüman esâsen temizdir ya da temiz olmalıdır; kıble tutmak gerekmez, çünkü her yer tanrıyla dolu olduğundan her yan kıbledir. Bu gibi inançlarından ötürü bu tarikat Sünnîlerce Müslüman sayılmamıştır. *Bkz.* Vahdet-i Vücud.

Rex. *(Roma)* Bütün ülkenin Pater Familias (Aile babası)'ı olarak İanus tapımının başrâhibi

kral... Roma'da krallığın kaldırılmasından sonra da kutsal bir makam olarak *rex sacrificulus* korunmuş ve sürdürülmüştür. *Bkz.* Regina, İanus.

Rezamiyye. *Bkz.* Râvendiyye.

Rezzâk. *(İslâm)* Kullarını besleyici olduğundan ötürü tanrı adlarından biri... *Doyuran* (rızkını veren) demektir. *Bütün evreni doyuran* anlamında tanrıya *rezzâk-ı âlem* de denir. *Bkz.* Esmâ.

Rhadamanthus. *Bkz.* Rhadamanthys.

Rhadamanthys. *(Yunan)* Ölüler ülkesinin üç yargıcından biri... *Zeus*'le *Europe*'nin üç oğlundan biridir. Zeus tarafından *Aiakos* ve *Minos*'la birlikte yeraltı ülkesinin yargıçlığına seçilmiştir. Kardeşi Minos'un krallığı sırasında Girit'in yasalarını o yapmış, yönetimi ve töreleri o düzenlemiş. Nitekim bu iki kardeşin ikisi de tanrısal yargıç seçilmiştir (Üçüncü kardeşleri *Sarpedon* kral kardeşiyle aynı delikanlıya tutulduğundan Anadolu'ya sürülmüştür). Yeraltına gelen ölüler bu üç yargıcın önüne çıkarlar ve hesap verirler, kötüler *Tartaros*'a ve iyiler *Elysion*'a gönderilir. *Rhadamanthys* bu üç yargıcın en üstünü olmalı ki *Sibylle* yeraltına götürdüğü *Aineias*'a "korkma" der "bu yolun sonunda Rhadamanthys vardır". Bu söz, "adâlete güven" anlamındadır. *Bkz.* Hades, Minos, Aiakos, Tartaros, Elysion.

Rhakios. *(Yunan)* Manto'nun kocası... Ünlü kâhin *Mopsos* bunların oğludur. Kimi anlatımlarda *Rhakios* Argos'lu bir korsandır, *Manto* tanrı *Apollon*'dan Mopsos'a gebe kaldıktan sonra korsanlarca kaçırılır ve korsanların başı olan Rhakios'la evlenir. *Bkz.* Manto, Mopsos.

Rhea. *(Yunan)* Anadolu'nun toprak-ana'sı Kybele'nin Yunanlılaştırılmışı... *Tanrılar anası* adıyla anılır, daha sonra *Magna Mater* adıyla Romalılaştırılmıştır. Yunanlılar ona *Rheia* da derler. *Uranos*'la *Gaia*'dan doğmuş olduğunu söylerler. Yunan mitolojisine göre kardeşi *Kronos*'la evlenmiş ve *Zeus*'ü dünyaya getirmiştir, demek ki Anadolu'lu *Kybele* Yunanlılarda da tanrılar anası ve tanrılar-tanrısı'nın anası oluyor. *Olympos'lular* adıyla anılan tanrılar soyundan *Zeus, Demeter, Hera, Poseidon, Hades, Hestia* onun çocuklarıdır. *Bkz.* Kybele, Magna Mater, Kronos, Gaia, Uranos.

Rhea Silvia. *Bkz.* Rea Silvia.

Rheia. *Bkz.* Rhea.

Rhesos. *Bkz.* Resos.

Rhodope. *(Yunan)* Bir pınara dönüştürülen Ephesos'lu kız... Yaşamı süresince kız kalacağına yemin edip bu yemini bozduğu için *Artemis* tarafından cezalandırılmış. *Bkz.* Artemis.

Rhodos. *(Yunan)* Helios oğullarının anası olan peri... *Bkz.* Helios, Nympha'lar.

Rhoikos. *(Yunan)* Bir ağaç perisi tarafından gözleri kör edilen kahraman... Devrilen bir ağacı kurtararak bir ağaç perisinin ölümüne engel olmuş, buna karşılık periyle sevişmek istemiş, peri de ona bir arıyla haber yollayacağını söylemiş, ancak delikanlı bunu unutarak kulağının dibinde vızıldayan haberci arıyı öldürmüş, peri de onu kör etmekle cezalandırmış. *Bkz.* Dryad'lar.

Rıdvan. *(İslâm)* Cennetin kapısını bekleyen melek... Bu yüzden cennete *ravza-i rıdvan* da denir. *Bkz.* Melek, Ravza.

Rıfâîlik. *(İslâm)* Ateş ve cam yemek, vücutlarına kızgın demir saplamak vb. gibi Hint fakirleri işi hünerler gösteren bir Sünnî tarikat... XII. yüzyılda Ahmet Rıfâî tarafından Irak'ta kurulmuştur. Rıfaa kabîlesinden olduğu için bu adı almış. Soyu, *Ali* oğullarından *Mûsâ Kâzım*'a bağlanır. Bununla beraber tarikat Sünnîdir, *Kur'an* ve *hadîs*'lere yorumlamaksızın uyar. Temel ilkesi *riyâzet* adı verilen ruh ve beden eğitimidir. Ateş ve cam yemek gibi hünerleri de bu eğitimin aşırılığa vardırılmasıyla elde etmişlerdir. İnsanın tanrıya ulaşabilmesi ve gerçek anlamda dinci olabilmesi için her türlü ruh ve beden isteklerinden arınması gerektiğine inanırlar. Rıfâîlik Türkiye'de en yaygın olan tarikatlardan biridir ve kendisinden *Atâiyye, Diriniyye, Nuriyye, Keyyâliyye, Kattaniyye, Fazılıyye, Harîriyye, Sayyâdiyye, İmâriyye, Cemâliyye, Burhaniyye, Cündeliyye, Fenâriyye, Sebsebîyye, Aziziyye, Âhiyye* kolları türemiştir. *Bkz.* Ehl-i Sünnet, Tarikat.

Rıfâiyye. *Bkz.* Rıfâîlik.

Rıza. *(İslâm)* İslâm terminolojisinde, kadere boyun eğme... *Râzı olma* demektir. *Bkz.* Kader.

Rızk. *(İslâm)* Tanrı tarafından kulları için yaratıldığına inanılan yiyecek ve içecekler... Dilimizde *azık* deyimiyle dile getirilir. Rızk inancı sadece Müslümanlığa özgü değildir, Yahudilik ve Hıristiyanlıkta da vardır. Örneğin *İsâ* "gökteki kuşlara bakınız" der "ne kilerleri ne de ambarları var, tanrı onları doyurur". Felsefe alanında da bu anlayışa *insaniçincilik* (*Fr.* Anthropocentrisme) denir. *Bkz.* Tanrı.

Ribâ. *Bkz.* Fâiz.

Ribhu. *(Hint)* Hava cini... İyilikçi cinlerdenmiş. *Bkz.* Cin.

Richard. *(Fransız)* Şarlman'ın ünlü şövalyelerinden... *Bkz.* Şarlman.

Ricâl-ül-Gayb. *Bkz.* Recebiyyun.

Ricâl-ullah. *Bkz.* Recebiyyun.

Ric'iyye. *(İslâm)* İmâmîliğin bir kolu... Mûsâ Kâzım'ın öldüğüne, ama yeniden dirilip geleceğine inandıkları için bu adı almışlardır. Arapça *rici* sözcüğü *geri dönme* anlamındadır. *Bkz.* İmâmîlik.

Rics. *Bkz.* Ricz.

Ricz. *(İslâm)* Putataparlık... Sözcük anlamında Arapça *azap* demektir. Arapça *rics* sözcüğü de *pislik* anlamındadır ve İslâm terminolojisinde *günâh* (Dince yasaklanan) anlamında kullanılır. *Bkz.* Paganizm, Günah.

Riddet. *(İslâm)* Müslümanlıktan vazgeçme... *Bkz.* İrtidât.

Rie. *Bkz.* Ra.

Rifâîlik. *Bkz.* Rıfâîlik.

Rig-Veda. *(Hint)* Veda dini kutsal kitaplarının en eskisi... *Veda'lar* adı altında toplanan dört kutsal kitaptan ilki ve en önemlisidir. Bu dört kutsal kitap *Rig, Yacur, Sama, Atharva* adlarını taşır. İ.Ö. 2000-1500 yılları arasında derlendiği sanılmaktadır. *Atharva-Veda* sihir ve büyüyle ilgili metinleri, *Sama-Veda* tanrıya sunulan şarkıları, *Yacur-Veda* dinsel özdeyişleri kapsar. *Rig-Veda*'da dualar vardır, on *mandala* (bölüm)'ya bölünmüş 1028 *sukta* (ilâhi)'dan meydana gelmiştir. Şarkılardan her birinin bir *rişi* (bilge) tarafından yazıldığına inanılır. Brahman mitolojisi ve kozmogonisinin temel kaynak yapıtlarındandır. *Bkz.* Vedizm, Hint Dinleri.

Rint. *(İslâm)* Dünya işlerine sırt çevirmiş, hiçbir şeyi umursamadan tanrıya ulaşmaya çalışan gizemci... Farsçadır ve dilimizde *kalender* sözcüğüyle de dile getirilir. Melâmî, Bektâşî ve Mevlevî dillerinde özellikle önem kazanmıştır. Çünkü bu tarikatlar birer *rintlik* tarikatlarıdır. Sünnî tarikatlar rintliği bir çeşit serserilik sayarlar, halk dilinde de *sarhoş* anlamında kullanılır. *Rint,* Hıristiyan *târik-i dünya* (dünyaya sırt çevirmiş, terketmiş)'larından çok farklıdır. Dünyanın zevklerine değil, sadece boş işler saydığı çabalarına sırt çevirmiştir. Halkın gözünde *zevk-ü sefâ ehli* sayılmasının nedeni de budur. Rintliğin kaynağı, varlıkbirliği inancıdır. Rintler tanrıya, çile çekerek değil, zevk ederek ulaşırlar. *Bkz.* Vahdet-i Vücut.

Risâlet. *(İslâm)* Peygamberlik anlamında elçilik... *Resul*'lük anlamındadır ve *nebî*'lik anlamındaki *nübüvvet* deyiminden farklıdır. *Bkz.* Resul, Nebî, Peygamber.

Rişabha. *(Hint)* Jainizmin kurucusu ve peygamberi... *Vrişabha* biçiminde de yazılır. *Bkz.* Jainizm, Hint Dinleri.

Rişi. *(Hint)* Tanrısal esinle davranan ve söyleyen kutsal kişi... Sözcük anlamında Sanskritçe *bilge* demektir. Hint mitolojisinde yedi ayrı *rişi* tipi ayırdedilir. *Veda*'ların bunlar tarafından yazıldığına inanılır. *Bkz.* Vedizm.

Rit. *(Genel)* Dinsel tören ve kurallar... *Rit* (Fr. Rite) deyimi *tapım biçimleri*'ni dile getirir, Osmanlıcaya *âyin* deyimiyle çevrilmiştir. Her tapım belli bir biçimde yapılır, tapım çeşitlerine göre *rit*'ler de çeşitlenir. Bundan ötürüdür ki deyim biçimsel bir anlamı dile getirir. Tanrıların bulunmadığı (Predeizm) çağlarda da büyüsel *rit*'ler vardı. Örneğin tanrılar öncesi Roma'sında Luperci adı verilen büyücüler kenti her türlü zarardan korumak için kentin çevresini dolaşarak varsayımsal bir sınır çizerlerdi, kötülüklerin bu sınırı aşıp kente giremeyeceğine inanılırdı. İşte bu Luperci'lerin dolaşması da bir *rit,* bir *inançsal biçim*'dir. *Bkz.* Âyin, Tapım.

Rittys. *(Yunan)* Üçlü kurban töreni... Üç ayrı cinsten erkek hayvan kurban edilirdi. Latinler *suove taurilia* derler. *Bkz.* Thysia, Hekatombe, Kurban.

Ritualizm. *(İngiliz)* İngiliz Anglikan kilisesine kimi Katolik törenlerini getirmek isteyenlerin tutumu... *Ritualizm* (*İng.* Ritualism), Londra'da 1850 yılına doğru başlayan Anglikancılık içindeki dinsel bir davranışı dile getirir. Pusey'in başkanlığında toplanan ritualistler, İngiliz Protestanlığının özel bir biçimi olan Anglikancılığa Katolik *rit*'lerini sokmak istediler. Günah çıkarma, kilisede tütsü yakma vb. gibi Katolik geleneklerinin benimsenmesi gerektiğini savunan bu hareket Oxford Üniversitesince de desteklendi. *Bkz.* Anglikanlık, Protestanlık, Rit.

Ritualizma. *Bkz.* Rit.

Rituparna. *(Hint)* Ayodhya kralı... *Nala Efsânesi*'nde adı geçer. *Nala* tahtını kumarda kaybettikten sonra onun arabacısı olmuştu. *Bkz.* Nala.

Rivalen. *(Fransız)* Tristan'ın babası olan kral... Kral *Marc,* kız kardeşi *Blanchefleure*'ü onunla evlendirir. *Tristan* bu çiftin oğludur. *Bkz.* Tristan.

Riyâzet. *(Genel)* Dinsel amaçla dünya zevklerinden kaçınarak gerçekleştirilen ruhsal eği-

tim... Çoktanrıcı ve tektanrıcı dinlerin hemen tümünde, özellikle de çilecilikte uygulanmış olan aşırı bir dincilik anlaşıyıdır. Bu anlayışa göre insanın gerçekten dinci olabilmesi ve tanrıya ulaşabilmesi için dünyadan elini eteğini çekmesi gerekir. Yahudi-Hıristiyan-Müslüman üçlüğünde olduğu gibi Çin, Hint, İran, Mısır, Mezopotamya, Fenike, Yunan, Roma vb. inançlarında da yaygındı. Çilecilik, Münzevîlik, Fakirizm, Yoğacılık vb. *riyâzet* temeline dayanan çeşitli eğitim biçimleridir. Az yemek, az içmek, cinsel ilişkiden uzak durmak, kapalı bir yere çekilmek, kimi yerde insanlara bile görünmemek, az konuşmak ve kimi yerde – ilkellerde olduğu gibi – hiç konuşmamak *riyâzet*'in genel kurallarıdır. Tektanrıcı dinler, genellikle, putataparlıktan kalma bu anlayışa karşı çıkmışlarsa da önleyememişlerdir. Bir bakıma bu karşı çıkış da temelde olmaktan çok yüzeydedir, örneğin Yahudi -Hıristiyan-Müslüman geleneğinde uygulanan *oruç* bu anlayışın bir uzantısıdır. *Bkz.* Çilecilik, Oruç.

Rizamiyye. *Bkz.* Râvendiyye.

Robigalia. *(Roma)* Buğday pası hastalığından korunmak için yapılan dinsel tören... *Robigo* ve *Robigus*'un adlarından türetilmiştir. *Bkz.* Robigo, Robigus.

Robigo. *(Roma)* Pas hastalığı-tanrı... Kötülükçü bir tanrıdır. Onun kötülüğünden korunmak için *Robigalia* yapılırdı. Bkz. Robigalia, Robigus.

Robigus. *(Roma)* Robigo'nun iyilikçi yanı... Bu tanrıya, hastalıktan koruduğu sürece *Robigus*, korumadığı sürece *Robigo* olarak tapılırdı. *Bkz.* Robigo, Robigalia.

Robin Hood. *(İngiliz)* İngiliz'lerin mitolojik destan kahramanı... Saksonların Norman saldırılarına direnişini simgeler. Daha sonra soylulara başkaldıran köylüleri simgelemiştir. Yardımcısı *Little John*'la birlikte Shervood ormanında barınan bir çetenin reisiydi. Yeşil renkli giysisiyle de ünlüdür. Destanlarının XII. yüzyıldan sonra yazıldığı sanılır. Onun adına çeşitli şarkılar da bestelenmiştir.

Rohalt. *(Fransız)* Kral Rivalen'in sâdık adamı... Doğumunda anasız babasız kalan *Tristan*'ı o büyütür. *Bkz.* Tristan.

Rohini. *(Hint)* Vasudeva'nın ikinci karısı... Ünlü *Krişna Efsânesi*'nde adı geçer. *Devaki*' nin sekizinci çocuğu *Balarama* anasının karnından alınarak ona verilmek yoluyla ölümden kurtulur. *Bkz.* Bala-Rama, Krişna, Rama, Vişnu.

Roland. *(Fransız)* Fransızların ünlü destan kahramanı... *Şarlman*'ın en ünlü şövalyesi olan *Roland*'ın VIII. yüzyılda yaşayan bir Britanya kontu olduğu ve imparatorun artçılarına saldıran Vaskon'lar tarafından 778 yılında Roncevaux'da öldürüldükten sonra efsâneleştirildiği sanılır. Fransız ve İtalyan ozanlarınca işlenen destanlarında kahramanlaştırılan Roland, özellikle Müslümanlarla savaşan Hıristiyan şövalyeliğini simgeler. Bu destanlara göre Roland, imparator Şarlman'ın yeğenidir. Şarlman'ın babası Fransa kralı *Pepin*'in sahte karısından olma kızı *Berthe*, şövalyenin annesi olarak gösterilir. Berthe, soylu ama yoksul şövalye *Milone d'Anglant*'la gizlice evlenmiş ve Roland bu evlilikten doğmuş. Doğar doğmaz da top gibi yuvarlandığı için kendisine *Roland* (yuvarlanan) adı verilmiş. Genç Roland birçok serüvenlerden sonra Şarlman'ın şövalyesi ve baş danışmanı olur (İmparator ilkin onun öz yeğeni olduğunu bilmemektedir). Müslüman Araplarla yapılan bir savaşta büyük yararlıklar gösterdiğinden Şarlman ünlü kılıcı *Durandal* (ki imparator bu kılıcı İspanya'da yaptığı bir savaşta Araplardan almıştır)'i de ona armağan eder. Roland, yaşamı boyunca imparatora bağlı kalır ve birçok kahramanlıklarının sonunda onun uğruna ölür. *Bkz.* Roland Destanı, Şarlman, Turpin, Olifant, Ganelon, Pepin, Aude, Olivier, Marsilio, Biancandrin.

Roland Destanı. *(Fransız)* Roland şarkısı adıyla anılan ünlü Fransız destanı... Fransız ve İtalyan ozanlarınca işlenen *Roland*'la ilgili şiir, şarkı, öykü ve destanlar pek çoktur. Ama bunların içinde en ünlüsü *Roland Şarkısı* (Fr. Chanson de Roland) adıyla anılan destandır. Bu destan Fransız destanlarının en eskisi olmak niteliğini de taşır. 1100'lerde Fransız papazı Turoldus tarafından yazıldığı sanılmaktadır. On hecelik 4002 dizeden meydana gelmiştir. Bu destanda Roland'ın birçok kahramanlıkları yanında *Olivier*'nin kız kardeşi *Aude*'la olan karşılıklı aşkları da anlatılır. Destanın ana konusu, *Ganelon*'un kıskançlığından doğan bir ihâneti üzerine düzenlenen Roncevaux baskınıdır. Bu baskında Roland komutasında on bir şövalyeden ibâret küçük bir artçı kuvveti koca bir düşman ordusuyla çarpışmıştır. Tarihçiler bu önemsiz çarpışmanın destanda büyük bir din savaşı niteliğine dönüştürüldüğünü ileri sürmektedirler. Destan, şövalyenin nişanlısı Aude'un onun ölümünü öğrenerek kederinden can vermesiyle biter. *Bkz.* Roland.

Roma. *(Roma)* Kuruluşu çeşitli inanç ve efsânelere konu olan kent... Yedi tepe üstüne kurulmuş Roma kentinin tarihi, bizzat Roma'lılarca Anadolu temeline bağlanır. Çok daha sonra Anglo-saksonların da özendikleri ve kendilerine yakıştırdıkları gibi *Troia* (Truva) asıllı olmak çağlar boyunca büyük bir şeref sayılmıştır. Roma'lılara göre Roma, savaştan sonra kentlerinden çıkıp Latium kıyılarına yerleşen *Aineias* (Roma'lılar ona *Aeneas* derler) komutasındaki Troia'lılarca kurulmuştur. Efsâneye göre Aineias, Latium kralının kızı *Lavinia*'yla evlenmiş, en ünlüsü *Askanios* (Roma'lılar ona *Iulins* derler) adını taşıyan birçok oğulları olmuş, bu çocuklar *Alba Longa*'yı kurmuşlar (Tarihçilere göre Roma, İ.Ö. X. yüzyılda bir alba kolonisiydi). Roma kralları soyunun atası sayılan *Numitor* bunların soyundanmış, Numitor'un kızı *Rea Silvia* tanrı *Mars*'tan gebe kalarak *Remus*'le *Romulus*'u doğurmuş, onlar da Roma kentini kurmuşlar. *Bkz.* Aineias, Remus, Romulus, Numitor, Amulius, Rea Silvia, Acca Larentia, Claudia Quinta, Roma Dini, Roma, Romos.

Roma. *(Roma)* Kimi Roma efsânelerinde Roma kentini kurduğuna inanılan Troia'lı kız... Roma'lılarca inanılmış olan kimi efsânelere göre de Roma kenti, *Roma* adını taşıyan ve sonradan tanrılaştırılıp tapılan Troia'lı bir kız tarafından kurulmuştur. Efsâneye göre bu kız, *Ainelas*'ın gemisiyle denizlerde sürünmekten bıkıp usanmış ve kandırdığı öbür Troia'lılarla birlikte gemiyi yakmış, bundan ötürü karaya çıkıp Roma kentini kurmak (ilkin Palatinus tepesi eteklerinde) zorunda kalmışlar. Bu efsâne de Roma'lıların soyunu Anadolu'ya bağlamaktadır. *Bkz.* Roma, Romos, Roma Dini.

Roma Dini. *(Roma)* Roma'lıların inançsal yaşamı... İlkin bir Alba kolonisiyken sonradan özgürlüğe kavuşan ve bütün dünyayı özgürlükten yoksun kılarak ilkçağın en büyük imparatorluğunu kuran Roma, bir tanrılar öncesi (Predeizm) inanç çağı da yaşamıştır. Bu çağda hiçbir tanrıya tapılmıyor, sadece kötülüklerden korunmak ve iyilikler sağlamak için kimi büyüsel törenler yapılıyordu. *Luperci* adı verilen büyücüler birerli kol dolaştıkları herhangi bir bölgeye varsayımsal bir yuvarlak çiziyorlar ve bu yuvarlağın içini kötülüklerden koruyup iyiliklerle dolduruyorlardı. *Arvales kardeşler* Roma'nın güneyinde toprağın verimini sağlamak için sihirli ve büyüsel törenler düzenliyorlardı (Roma'lıların ünlü *Arva türküleri* bunlardan kalmadır). Her yıl aralık ayının 17. günü mumlar yakarak karanlıkla boğuşan gök ışığının yardımına koştuklarına inanırlardı, karanlığa karşı ışık yakmak bir çeşit *analogia* (benzeşim) büyüsüydü. Her yıl mart ayının 1. günü kapılarına taze bir defne dalı ve yeni yıl parası (as) asarlardı, uğur getireceğine inandıkları bu büyüsel törene *strena* diyorlardı. Düşmanlarına uğursuzluk dilerlerdi, bunun için yaptıkları büyüye de *devotio* deniyordu, savaşlar *devotio*'larla kazanılırdı. Komutan, savaş sırasında, "Roma'nın yengisi için düşman ordusunu kendimle birlikte yeraltına adıyorum!" diye bağırırdı. *Büyü çemberi*, büyücü dolaşmaları dışında, tarlaların çevresinde domuz dolaştırmakla da çizilirdi. Kentin kutsal sınırı olan *Pomerium* da aslında böylesine büyülü bir çemberdi, içeriye hiçbir kötülüğü sızdırmazdı. Zamanla yavaş yavaş tanrılar icâdetmeye başladılar, örneğin *Strenia* adlı bolluk-tanrıça yukarda sözü edilen tanrılar öncesi *strena* rit'inden türüyordu, kapı-tanrı *Ianus* (*Lâ. ianua* sözcüğü *kapı* demektir) da öyle. İlkel *tabu*'nun tıpkısı olan *loca religiosa* (sakınılması ve yaklaşılmaması gerekli yerler)'dan da yeni tanrılar üretiliyordu (Tanrılar öncesi Roma çağına özgü *religio* deyimi, *din* değil, doğrudan doğruya *tabu* anlamına gelmekteydi. Durkheim bu etimolojik ilişkiyi fark etseydi kendi savına pek yararlı olurdu), örneğin sınır taşı fetişleri tanrı *Terminus*'u doğurmuştu, ata ruhlarından *Lar*'lar oluşmuştu. Daha sonra yenilen ülkelerle birlikte onların tanrıları da Roma'ya maledilmeye başlandı. Bir incelemecinin dediği gibi "Roma, bütün dünyanın tanrılarına tapmıştır". Roma çoktanrıcılığı böylesine bir çoktanrıcılıktır ki özellikle onun Yunan çoktanrıcılığıyla ilişkisi sözlüğümüz boyunca işlenmiştir. Bütün Yunan tanrıları Roma'lılaştırılmıştır. *Jüpiter* (Zeus), *Juno* (Hera), *Vesta* (Hestia), *Merkurius* (Hermes), *Minerva* (Athena), *Apollo* (Apollon), *Venüs* (Aphrodite), *Diana* (Artemis), *Volkanus* (Hephaistos), *Mars* (Ares), *Neptunus* (Poseidon), *Tellus* (Gaia), *Magna Mater* (Rhea-Kybele), *Ceres* (Demeter-Kore) *Bacchus* (Dionysos), *Proserpina* (Persephoneia) vb... Özellikle Anadolu'nun toprak-ana'sı *Kybele* Roma'lı kız *Claudia Quinta*'nın elleriyle çekilerek Roma'ya törenle getirilmiştir. Roma'nın kendine özgü dini *Numa dini*'dir. *Bkz.* Numa Dini, Roma, Sol.

Romolo. *Bkz.* Romulus.

Romos. *(Roma)* Kimi Roma inançlarına göre Roma kentinin kurucusu... *Odysseus*'la *Kirke*'nin oğluymuş, Roma'yı o kurmuş. *Bkz.* Roma.

Romulus. *(Roma)* Roma'nın kurucusu sayılan tanrı oğlu... *Aineias* soyundan *Rea Silvia*'nın savaş-tanrısı *Mars*'la birleşmesinden ikiz kardeşi *Remus*'le birlikte doğmuştur. Kardeşi Remus'ü öldürdükten sonra Capitolium tepesine yerleşmiş, bütün yasa kaçağı katil ve hırsızlar da orada saklanırlarmış, *Romulus* ilkin bunlara kral olmuş, aralarında kadın pek az olduğundan komşu Sabin'lere saldırıp kanlarını kaçırmışlar, bunlardan doğan çocuklar Roma'lıları meydana getirmiş, sonunda tanrılar onu göğe almışlar ve *Quirinus* adıyla tanrılaştırmışlar. *Bkz.* Remus, Roma, Quirinus.

Romus. *Bkz.* Remus.

Rongo-Maui. *(İlkel)* Maori'lerin patatesçi Prometheus'u... Yunanlıların tanrısal yaratığı *Prometheus* nasıl ateşi gökten alıp insana getirmişse Yeni Zelanda ilkelleri Maori'lerin *Rongo -Maui*'si de patatesi (Maori dilinde: *Kumara*) öylece gökten alıp insanlara getirmiştir. *Maui*'nin gökte oturan kardeşi *Whanaui* patatesi insanlardan saklıyormuş, Maui göğe çıkıp patatesi çalmış ve karısını patatesle döllemiş, kadın da onu zamanı gelince suyun akıntısına doğurmuş, doğurduğu yer patates tarlası olmuş ve insanlar yararlı bir besine kavuşmuşlar.

Ronin. *(Japon)* Gezgin şövalye... Japonca *azatlanmış* anlamındadır. *Samuray* adını taşıyan savaşçılar efendilerinin yanından kaçıp ya da azatlanıp bağımsız kalınca *ronin* olurlardı. Ne var ki bunlar çağları gereği Hıristiyan şövalyeleri gibi toprak sahiplerini değil, toprak sahiplerine karşı gelişmekte olan burjuva sınıfını savunmuşlardır. *Kırk yedi ronin efsânesi* Japon destanlarının en ilginçlerinden biridir. *Bkz.* Kırk Yedi Ronin.

Rori. *(İlkel)* Polinezya ilkellerinin deniz canavarı... Polinezyalılar onun midesini kendi midesi yerine koyabilenin ölümsüzlüğe erişeceğine inanırlar, bunu yapamadıklarından ötürü de ölümlü kaldıkları kanısındadırlar. *Bkz.* Ölümsüzlük, Maui.

Roşana Butsu. *(Japon)* Japon Budacılığında Buda'nın ışık biçimindeki belirimi... *Biruşana Butsu* (Işık Buda'sı) da denir. Özellikle *Tenday* ve *Şhingon* Budacı tarikatlarında önem kazanmıştır. *Bkz.* Japon Budizmi.

Roş Aşana. *(Yahudi)* Yahudilerin yılbaşı bayramı... Yahudi takviminin yılbaşı *Tişri* ayının 1. günüdür ki eylül ayının 16. gününe rastlar. Yahudiler bu bayramı iki gün kutlarlar. *Bkz.* Yahudilik.

Ruben. *(Yahudi)* Peygamber Yâkub'un en büyük oğlu... Peygamberin on iki oğlundan en büyüğüdür. *Yusuf*'un öldürülmesine engel olmakla ünlüdür. Bununla beraber *Yâkub*, kendisine emânet ettiği Yusuf'u geri getirmediği için onu evlâtlık haklarından yoksun bırakmıştır. İsrâil kabîlelerinden biri onun adını taşır. *Bkz.* Yusuf.

Rud-Dedet. *(Mısır)* Keops efsânelerinde tanrı Ra'nın karısı... Mısır tahtının beşinci sülâlesinin ilk üç firavunu bunun doğurduğu üçüzlermiş. *Bkz.* Keops, Dedi.

Rudra. *(Hint)* Vedizm'in savaş tanrısı... Sanskritçe *uluyan* anlamındadır. *Siva*'nın onun geliştirilmiş biçimi olduğu söylenir. Nitekim kimi incelemeciler ondan sözederken *Siva* ya da *Rudra* deyimini kullanırlar. Himalaya dağlarının karlı tepelerinde otururmuş, çok kavgacıymış, kızdığı zaman oklarını atar ve önüne geleni yokedermiş. Bununla beraber iyilikçi yönü de vardır, hem ölüm hem de doğum tanrısıdır. Öldürücü yönüyle *Kala*, yaşatıcı yönüyle *Sakti* adını alır. Evreni yutarken *Kali*, savaşları yönetirken *Durga*, dağları yönetirken *Darvati*'dir. Görüldüğü gibi bütün bu tanrılar tek ve evrensel kozmik gücün çeşitli belirimleri (hipostas'ları, uknûm'ları)'dir. *Bkz.* Siva.

Rufâîlik. *Bkz.* Rıfâîlik.

Ruh. *(Genel)* Özdeksiz yapıda canlı ve ölümsüz varlık... *Ruh* (*Fr.* Âme, *Al.* Seele, *İng.* Soul)'un varlığı ve her canlının bedeninden ayrı bir de ruhu bulunduğu inancı pek eskidir, en ilkel inançlarda bile somut bir biçimde tasarımlanmıştır. İlkel insan çevresindeki her şeyi, kendisi gibi, *canlı* ve eşanlamda *ruhlu* sanıyordu. Felsefe dilinde bu tasarımlara *canlıcılık* (Animizm ya da Animatizm) denir. Ne var ki bu tasarımlar, ortaçağda *ruh* kavramıyla dile getirilen soyut varlık tasarımından pek uzak, somut ve özdeksel tasarımlardır. *Ruh* kavramının somuttan soyuta doğru evrimi pek yavaş olmuş, ortaçağın ilk yıllarında kilise babaları adıyla anılan ünlü düşünürler bile soyut bir ruh tasarımını kavrayamamışlar ve Yuhanna İncil'inin "tanrı ruhtur" (IV, 24) dogmasını yorumlayamamışlardır. Soyut ruh kavramına varılmadan önce somut ruh bir çeşit *iki bedenli*'liği dile getiriyordu. Örneğin insanın rüyâsında başka yerlerde gezip dolaşmasının *ruh* adı verilen bu ikinci bedeniyle gerçekleştirildiği sanılıyordu. Ölümle soluk biçiminde ağızdan çıkıp giden şey de bu ikinci bedendi, çünkü ölünün bedeni orta yerde durduğuna göre bir ikinci beden tasarım-

lamaktan başka yapacak bir şey yoktu. Eski Mısır inançlarında bu çifte bedenlilik açıkça görülür. İncelemeci *Durkheim* ilkellerin – ki bu ilkeller uygarlık kurmuş ulusların ilkel durumlarından hiç de farklı değildir – somut ruh tasarımlarını *Les Formes Elémentaires de la vie Religieuse* adlı yapıtında şöyle anlatır: "Ruh bâzen beden biçiminde, bâzen de delik ve çatlaklardan çıkacak kadar ufaktır, bâzen de hayvan biçiminde tasarımlanır. Özdekten yoksun olmadığı kesindir, çünkü ne kadar bulanık olursa olsun bir biçimi vardır, yenilir bir şeydir, kendisi de yiyip içer, bedenden ayrılınca yaşar, ava çıkar, ağaç dallarına tırmanırken çıtırtı çıkarır, bunları belki herkes görmez ama büyücüler ve ihtiyarlar görmektedirler. Bedenden ayrı ve bağımsızdır, beden canlıyken de çıkıp gezebilir. Sonunda bedenden ayrılır, ama canlıyken taşıdığı iyi ve kötü bütün nitelikleri taşımaya devam ederek toprak altındaki ölüler ülkesinde yaşamaya başlar". İncelemeci Hense-Leonard da *Hellen-Lâtin Eskiçağ Bilgisi* adlı yapıtında şöyle der: "Ölümden sonraki vücutlu olarak yaşayış inancı, ruh tasarımının gelişmesiyle gittikçe mânevîleşmiş ve vücutsuz ama gene de biçimsel (Eidolon) olarak, insanın kanatlı bir kopyası ya da gölgesi olarak düşünülmüştür". Eski İsrâil inançlarına göre ruh, insan yüzlü bir devdir. Eski Hint inançlarında savaşçılar düşmanlarını öldürdükten sonra sağ ellerini keserler, böylece onların ölüm sonrası yaşamlarında silâh kullanmasına engel olurlar. Antikçağ Yunan felsefesinde bile Platon'a gelinceye kadar ruh, özdeksel bir yapıda ve somut olarak ileri sürülmüştür. *Ruh*'u soyutlaştıran ilk düşünür Platon'dur ve ona dayanarak bu soyutluğu geliştirenler de ortaçağın Hıristiyan skolâstikleridir. Özdeksiz ve ölümsüz ruh kavramının serüveni, psişik yapının fizyolojik yapıyla belirlendiğini tanıtlayan ünlü Pavlov deneyleriyle son bulmuştur. *Bkz.* Ruhgöçü, Ölümsüzlük, Ölüm, Ruhçuluk, Mana, Totem, Serbest Ruh.

Ruhçağrıcılık. *Bkz.* İspirtizma.

Ruhçuluk. *(Genel)* Ruhların varlığını ve ölümsüzlüğünü savunan öğreti... Felsefe alanında ruhun özdeğe önceliğini ileri süren ve özdeğin ruh tarafından yaratıldığını savunan *ruhçuluk* (*Os.* Ruhiyye, *Fr.* Spiritualisme) özdekçilik karşıtı bir öğreti olarak yüzyıllar boyunca süregelmiştir. *Ruh* (*Fr.* Âme) ve *tin* (*Fr.* Esprit) kavramları arasındaki anlam farkına rağmen dilimizde *tinselcilik* deyimiyle de dile getirilmektedir. Etnoloji terimi olarak *canlıcılık* (Animizm ve Animatizm) anlamında da kullanılmaktadır. *Bkz.* Ruh, Animizm, Animatizm.

Ruhgöçü. *(Genel)* Ruhun bir bedenden başka bir bedene geçtiği ve birçok bedenleri sonsuzca canlandırabileceği inancı... *Ruhgöçü* (*Os.* Tenâsüh, *Fr.* Métempsychose) inancı pek eski ve hemen her inanç alanında yaygın bir varsayımdır. İlkeller doğan çocukların yeniden dünyaya gelen atalar olduğuna inanırlar, kimi ilkellerde doğum için cinsel ilişki gerekmediği inancı da vardır, bu inanca göre atalar çocuk tohumları hâlinde oradan geçen kadınların kaba etlerine girerler ve onları gebe bırakırlar. Eski Mısır'lılar ruhgöçü inancını bir hayli geliştirmişlerdir, kötü ruhlar çeşitli hayvan bedenlerine gire çıka iyileşmeye yüz tutup tutmadıkları yolunda denenirler ve iyi ruhlarsa üç bin yıllık bir cennet yaşayışından sonra yeniden dünyaya dönerler, mumyalama yöntemi bu yeniden yaşamda kendi bedenlerini hazır bulup oraya girebilmelerini sağlamak içindir, yeniden ölecekler ve gene iyi insan olarak ölmüşlerse yeniden üç bin yıllık bir cennet yaşamına kavuşacaklardır, sonra yeniden dirilecekler ve bu gelip gitme sonsuzca sürecektir. Eski Hint inançlarında da *ruhgöçü* (*Skr.* Samsara), her yeni yaşamda biraz daha yetkinleşmeyi sağlamak amacıyla sonsuzca sürüpgitmektedir. Cermenler, Keltler, Yunanlılar – Pythagoras ve Platon gibi en ünlü düşünürleri bile – ruhgöçüne inanmışlardır. Platon, ruhgöçünü, bilginin eski yaşamlardan kalma bir anımsama olduğunu tanıtlamak için de savunur. XX. yüzyılda bile birçok düşünür geçinenler bu temelsiz varsayıma inanmakta devam etmektedirler. *Bkz.* Ruh, Ruhçuluk.

Ruh İnancı. *(Genel)* Bedenden ayrı, özdeksiz ve ölümsüz bir ruhun varlığı tasarımı... Bütün dinler, en ilkelinden en gelişmişine kadar, bu inancı işlemişler ve pekiştirmişlerdir. İdealizmin en ilkel biçiminden en gelişmiş biçimine kadar irili ufaklı çok sayıda felsefe öğretisi de bu inancı desteklemiştir. Platon'dan Berkeley'e, Hegel'den Husserl'e, Bergson'dan Gabriel Marcel'e kadar çok sayıda düşünür de açık ya da gizli bu inancın izinden gitmiştir. *Zihin, düşünce, tin, us, geist, bilinç* vb. gibi kavramlarla da dile getirilen *ruh* inancı, Pavlov deneyleriyle kökünden yıkılmıştır. *Bkz.* Ruh.

Ruhullah. *Bkz.* İsâ.

Ruhülkudüs. *Bkz.* Kutsal Ruh.

Ruh ve Beden. *Bkz.* Ceset ve Nefs.

Rukmini. *(Hint)* Tanrı Krişna'nın karısı...

Rhadha da denir ve onunla karıştırılır. *Bkz.* Krişna.

Rukye. *(İslâm)* Büyücülerin okuduğu afsun... Osmanlılar bu afsunculara *Rukyehân* derlerdi, yaptıkları iş *üfürükçülük*'tü ve okuyup üfleyerek hastaları hastalıklarından ve dertlileri dertlerinden kurtarmaktı. *Bkz.* Büyü.

Rûmiyye. *(İslâm)* Kaadirî tarikatının bir kolu... XVII. yüzyılda Şeyh İsmail Rûmî tarafından kurulmuştur. Sünnî anlayıştadır. Kurucusunun adından *İsmailiyye* adıyla da anılır. Anadolu ve Rumeli'de kırka yakın tekkesi varmış. *Bkz.* Kadiriyye.

Rumor. *(Roma)* Jüpiter'in habercisi tanrıça... *Fama* da denir, bu ad Yunanlıların ona *Pheme* demelerinden türemiştir. Ünlü devler savaşından sonra tanrıların yanılgılarını onlara anlatmak için topraktan doğmuş. Öyküsünü ünlü ozan Vergilius anlatır. *Bkz.* Jupiter.

Runda. *(Hitit)* Kader-tanrı... Yanında bir geyikle gezermiş, geyiğin kutsallığı bu yüzdenmiş. *Bkz.* Hitit Dini.

Rupadhatu. *(Hint)* Budizm dilinde tanrıların yaşadığı yer... Dört katmış, tanrılar burada yaşarlarmış, felsefe açısından *biçimler evreni* ya da *görünüşler evreni* deyimleriyle dile getiriliyor. *Rupa* deyimi Sanskritçe *biçim* demektir. *Bkz.* Budizm.

Rûşeniyye. *(İslâm)* Halvetîliğin bir kolu... XIV. yüzyılda Ömer Rûşenî Dede tarafından kurulmuştur. Halvetîliğin ilk kolu budur. Halvetîlikten tek farkı, Halvetîlerin yedi adla zikretmelerine karşı, on iki adla zikretmeleridir. Bu kol, bilime önem vermekle de tanınmıştır. *Bkz.* Halvetiyye.

Rutul'ler. *(Roma)* Ainelas'ın önderliğindeki Troia'lıların İtalya'ya yerleşmelerine engel olmaya çalışan Latium yerlileri... Önderleri ya da kralları *Turnus*'tur. Etrüsklerin eski kralı *Mezentios*'la Volsci'lerin kralı *Metabus*'un kızı *Camilla* da Rutul'lere komutanlık etmişler. Ne var ki *Aineias*, özellikle eski krallarına diş bileyen Etrüsk'lerin yardımını sağlamış ve savaşı kazanmış. *Bkz.* Aineias, Turnus.

Rûz-u Ceza. *(İslâm)* Mahşer günü... İnsanların yargılanacağı kıyâmet gününü dile getirir. Farsça *rûz* sözcüğü *gün* demektir. *Bkz.* Mahşer, Kıyâmet.

Ruzukiyye. *(İslâm)* Şâziliyye'nin bir kolu... *Bkz.* Şaziliyye.

Rühbân. *(İslâm)* İslâm terminolojisinde râhip deyiminin çoğulu... *Ruhban* da denir. Hıristiyan din adamlarına Müslümanlar *Rûhânî* de derler, çünkü bu din adamları *cismâniyet* (bedensellik) dışı ve *rûhâniyet* (ruhsallık)'le ilgili sayılırlar. *Bkz.* Râhip, Ruh.

Rükniyye. *(İslâm)* Kübreviyye tarikatının bir kolu... *Firdevsiyye* de denir. XIV. yüzyılda Bağdat'ta Alâüddev'le Simmânî el Rüknî tarafından kurulmuştur. *Bkz.* Kübreviyye.

Rüstem. *(İran)* Mitolojik kahraman... Firdevsî'nin ünlü *Şehnâme*'sinde serüvenleri ve kahramanlıkları anlatılır. *Zal oğlu Rüstem* ya da Farsça deyimiyle *Rüstem-i Zâl* adıyla da anılır. Yunanlıların *Herakles*'i ya da Yahudilerin *Samson*'u gibi olağanüstü gücüyle ünlüdür. Serüvenleri İranlılarla Turanlılar arasındaki savaşlarda gerçekleşir. İran sanatına duyulan büyük hayranlık, *Rüstem*'in Türklere karşı giriştiği savaşlara rağmen, onu Osmanlı edebiyatında da ülküleştirmiştir. Pehlivanların *pîr*'i sayılır, pâdişahlar onun adıyla nitelenerek övülür. *Bkz.* Pîr.

Rüyâ. *(Genel)* Gelecekle ilgili ön haberler olduğuna inanılan uyku imgeleri... Pek eski ve yaygın bir inançtır. *Rüyâ tâbiri* (Düş yorumu) bu yüzden genellikle bir sanat sayılmış ve bu konuda sayısız kitaplar yazılmıştır. Bu inanca göre rüyâlar daima bir bildiri getirirler. Bu bildiri her rüyâda doğal olarak geldiği gibi önceden hazırlanarak da getirtilebilir. Herhangi bir sorunun çözümü için uykuya yatılır ve görülen rüyâda o sorunun çözümü aranır. Buna Yunanlılar *egkoimesis*, Lâtinler *incubatio* ve Müslümanlar *istihâre* derler. Özellikle hazırlanılan bu rüyâlarda tanrıların sorunun çözümünü bildireceğine inanılır. Elde bulunan rüyâ yorumu kitaplarının en eskisi Ephesos'lu Artemidoros'un kitabıdır. Argolis'teki Epidauros'ta bulunan Asklepios düş bilicileri özellikle ünlüydüler. Günümüzde de rüyâlardan, hastanın rahatsız edici ruhsal durumunu çözümleyebilmek için, ters açıdan, psikopatolojide yararlanılmaktadır. Daha açık bir deyişle psikopatolojide, geleceğe ait haberler değil, tersine, geçmişe ait haberler aranır. *Bkz.* İstihâre, Mantika, Fal.

Rüzgâr-Tanrılar. *(Yunan)* Notos, Boreas, Zephyros ve Euros... *Eos*'la *Astraios* ya da *Typhon*'un çocuklarıdır. *Bkz.* Notos, Boreas, Zephyros, Euros.

Ryobu-Şinto. *(Japon)* Budacılıkla Şintoculuğu kaynaştırmaya çalışan Japon mezhebi... *Bkz.* Budizm, Şintoizm, Japon Budizmi.

S

Saalibe. *(İslâm)* Haricîliğin bir kolu... Bir anlaşmazlık yüzünden *Acâride*'den kopmuş, Acâride'nin bir bölümü Abdülkerim bin Acrad'ı kâfir sayıp Sa'lebe bin Mişkân'a katılmışlar. *Bkz.* Haricîlik.

Sabazios. *(Anadolu)* Tarım-tanrı... Frigya'da tapılırmış. Kimi kaynaklar onun Trakya asıllı olduğunu, göçmenlerle Frigya'ya geldiğini ileri sürerler. Tapımı, başlı başına bir din olarak bütün Anadolu'da yaygın olduğu gibi Yunanlılar ve Romalılarca da benimsenmiş, tektanrıcı Yahudi dinini bile etkilemiştir. Yahudiler onun *Yahve Sabaoth* olduğunu ileri sürmüşlerdir. Yılan biçiminde ve öküz boynuzlu olarak tasarımlanmıştır. Coşkun kafilelerin ellerindeki kutsal yılanları sallayarak geceleyin yaptıkları törenleri, *Dionysos* törenlerini andırır. Bu yüzden Yunanlılar da onu Dionysos'la bir tutmuşlar ve yılan biçimine girip *Persephone*'yle birleşen *Zeus*'ün oğlu saymışlardır. İ.Ö. II. yüzyılda Roma'ya giren tapımı özellikle kırsal bölgelerde çok yayılmıştır. İnsanlara tarımı, öküzleri evcilleştirmeyi ve sabana koşmayı onun öğrettiğine inanılır. *Bkz.* Dionysos.

Sabbahiyye. *(İslâm)* Hasan Sabbah'ın başkanlığında gelişen Bâtınîliğin ilk biçimi... Bâtınîlik İslâm disiplini içinde bu mezheple gelişmeye başlamıştır. Hicret'in beşinci yüzyılında bir *İsmâîliyye* devleti kuran Hasan Sabbah'ın serüveni pek ilginçtir. Çok yanlı olan bu serüvenden ötürü mezhebi de birçok adlarla anılır. Örneğin bağlılarını haşhaşla uyutup onlara dilediğini yaptırdığından ötürü *Haşhaşiyye*, bütün haramları helâl saydığından ötürü *İbâhiyye*, akla karşı öğrenmeyi savunduğu için *Ta'limiyye*, eski Bâtınîliği yeniden canlandırdığı için *Dâvet-el-cedîde*, bir fedâîler örgütü kurduğu için *Fidâviyye*, Mustansır'ın büyük oğlu Nizar yandaşlığından ötürü *Nizariyye*, tanrıyı tanımadıkları suçlamasından ötürü *Mülhide* ve *Melâhide*, yedi sayısını kutsal saymalarından ötürü *Seb'iyye*, kimilerince zındık sayıldıkları için *Zanâdika* adları Hasan Sabbah'ın Bâtınîliğini dile getirir. Fâtımî (Mısır) devletiyle Abbâsî (Bağdat) devleti arasındaki çekişmelerden de yararlanan Hasan Sabbah, sözcük anlamında *kartal yuvası* demek olan *Alamut* kalesini ele geçirip burada âdeta küçük bir devlet örgütü meydana getirmişti. *Câfer-us-Sâdık*'tan sonra onun oğlu *İsmail* ve İsmail'in soyundan gelenlerin imam olması gerektiğine dayanan İsmâîliliği bu kaleden yola çıkardığı propagandacılarla (çağıran, dâvet eden anlamında Dâîler'le) yaymaya başladı. Her us başka türlü düşünür, diyordu, birliğe ulaşmak için *mâsûm imam* (İmâm-ı mâsûm)'a uymak ve onun söylediklerini yapmak gerekir. Uyuşturucu maddelerle gençleri sarhoş edip onlara simgesel bir cennet yaşattığı ve böylelikle kendisine bağladığı da söylenir. İmamlarına iyice bağlandıktan sonra *fedâî* (imam için her şeyi göze alarak ne derse yapan ve adam öldüren) adını alan bağlılarına birçok İslâm büyüklerini öldürtmüştür. Ünlü vezir Nizâmülmülk de Hasan Sabbah'ın öldürttüklerinden biridir. Hasan Sabbah 1124 yılında öldükten sonra da kurduğu örgüt uzun bir süre devam etmiş, egemenliğine ancak yüzyıl sonra 1256 yılında Hülâgû tarafından son verilebilmiştir. *Bkz.* Bâtınîlik, İmâmîlik, İsmâîlîlik.

Sabbatay Sevi. *(Yahudi)* Mesih olduğuna inanılan Yahudi hahamı... Sabbatay Sevi (1626-1675) 1648 yılında İzmir'de kendisinin *Mesih* olduğunu ileri sürmüş, çeşitli Yahudi örgütlerinin karşı koymasına rağmen ünü çabucak bütün dünyaya yayılmıştır. Yaptıkları dinsel hesaplara göre Yahudiler 1648 ve Hıristiyanlar 1666 yılında Mesih'in gelmesini beklemekteydiler. Bir bildiri yayımlayarak dünyayı otuz sekiz bölgeye ayırmış ve her bölgenin başına bir çömezini geçirmişti. Kendisini dünyanın her yanında birçok Hıristiyanlar ve Yahudiler akın akın görmeye geliyorlardı. Osmanlı devletinin ses çıkarmaması yüzünden saltanatını on sekiz yıl sürdürdü. Sonunda tutuklandı ve Müslüman olarak *Mehmet Aziz* adını aldı. Gizli gizli sürüpgelen tapımı günümüzde de devam etmektedir. Türkleşmiş bulunan Yahudilerin onun soyu ve bağlıları olduğu söylenir. *Bkz.* Mesih.

Sabbatios'culuk. *(Hıristiyan)* Sabbatios'un kurduğu Hıristiyan tarikatı... IV. yüzyılda kurulmuştur. Başlıca özelliği paskalya'nın Yahudilerde olduğu gibi mart ayında kutlanması gerektiğini ileri sürmesidir. *Bkz.* Paskalya.

Sabbe. *(İslâm)* Şiîliğin üç önemli kolundan biri... İlk Şiîler üç kola ayrılmışlardı: *Sabbe*, *Mufaddıla*, *Galiyye*. İçlerinde sayıca en çok olanı *Sabbe*'ydi. Peygamberin sahâbîlerine sövdükleri suçlamasından ötürü *Sabbe* ve onlardan teberri ettikleri için *Teberrâiyye* adıyla anılır. *Bkz.* Şiîlik.

Sabellius'çuluk. *(Hıristiyan)* Sabellius yandaşlığı... III. yüzyılda yaşayan Sabellius *teslis*'i yadsımış ve bu yüzden Katolik kilisesince aforoz edilmişti. Yandaşları ve genellikle teslisi yadsıyanlar bu adla anıldılar. *Bkz.* Teslis.

Sâbık. *(İslâm)* Bâtınî dilinde, tanrı... Varlığı meydana getiren beş ana tözden ilkidir. Her şey, her şeyden önce varolan *sâbık*'tan çıkmıştır. Ona *akl-ı kül* ve *Âdem-i mânâ* da derler. Bu etkin tözün ardından edilgin töz olan *Tâlî* gelir. *Bkz.* Bâtınîlik, Tâlî.

Sabır. *(İslâm)* Tanrıdan geldiğine göre her şeye katlanma... *Kazâ ve kader* inancıyla ilgili olan *sabır* (Sabr-ı cemîl) Müslümanlıkta en büyük erdemdir. *Eyyub* peygamberin ünlü sabrı buna örnek olarak gösterilir. *Kur'an*'da tanrı, peygamber *Muhammet*'e sabırlı olmasını öğütler. Tasavvuf dilinde de ruhsal eğitimi dile getirir, insanın tüm isteklerine egemen olabilme gücünü anlatır. *Sabır* teması başka mitolojilerde de işlenmiştir. Örneğin Hint mitolojisinin *Savitri Efsânesi* bunun örneklerinden biridir. *Bkz.* Eyyub, Savitri.

Sâbîlik. *(Hıristiyan)* Bir Hıristiyan mezhebi... İbrânice *sâbi* sözcüğü *vaftiz edenler* anlamındadır, *sab* sözcüğü de *daldırmak* anlamına gelir. *Yarı Hıristiyan bir mezhep* olarak nitelenir (*Bkz.* Encyclopedia Britannica). Müslümanların kutsal kitabı *Kur'an*'da inançlılardan sayılarak Yahudiler ve Hıristiyanlarla birlikte – ama Hıristiyanlardan ayrı olarak – anılmıştır. Müslümanlar bunlara *sapıklıktan doğru yola dönenler* anlamında *Hunefâ* da demişlerdir. Kimilerine göre de bir Yahudi mezhebidir, *İbrahim* peygamberin dinine bağlıdırlar ve öğretilerine *Mandeizm* denir. Tarihsel kaynaklara göre El -cezîre bölgesinde yaşayanlara *Mandeen'ler*, Harran'da yaşayanlara *Sâbîîler* denmiştir. Her iki kol *vaftizcilik* temelinde birleşmekle beraber Mandeen'ler Yahudiliğe, Sâbîîler Hıristiyanlığa daha yakın görünürler. Vaftizcilikleri de peygamber *Yahya*'ya ve ruh inançlarına bağlıdır. Tanrısal ruha insansal ruhla ulaşabilmek için tensel ve tinsel temizliğin temel olduğu inancındadırlar. Ulu ruh'un (tanrı) dışında evrenin birçok ruhlarla yönetildiğini ve bu ruhların yedi gezegende oturduklarını ileri sürerler. Manişeizmin kurucusu İran'lı *Mani* de ilkin bu mezheptenmiş. İslâm tasavvufunun Sâbîîlerden çok şey aldıkları söylenir, özellikle *İhvân-us-Safâ* hareketinin bu kuramsal temeli hazırladığı ileri sürülür. Öyle anlaşılıyor ki Kur'an'da *ehl-i kitap* (tanrının gönderdiği kitaplara inanan) olarak anılmış olmaları bu yarı Yahudi ve yarı Hıristiyan mezhebin Müslümanlarca yadsınmasını engellemiştir. Tanrıya ruhlarla ulaşılacağı inancı, bir açıdan, cisimsel olan *Mûsâ*'yı da *İsâ*'yı da ortadan kaldırır ve her ikisinin de peygamberliklerine inanmamayı gerektirir. Bu açıdan bakınca Sâbîîliği, Manişeizm gibi, çeşitli inançların karışımı eklektik ve bağımsız bir din olarak nitelemek daha doğru olur. *Bkz.* Mandeizm.

Sabin'ler. *(Roma)* Kendilerine özgü dilleri ve töreleri olan eski İtalya halkı... Roma inançlarına göre kadınsız bir topluluk kuran *Romulus* bunların kadınlarını kaçırmış, Romalılar bu birleşmelerden türemişler. Osk'lar ve Ombria'lılarla akrabâ olan bu Lâtin halk Roma'lılara kendi inançlarından pek çok şey katmıştır. Yunan öncesi Roma tanrılarının bir bölümü Sabin asıllıdır. *Bkz.* Romulus, Roma.

Sabit. *Bkz.* Siduri.

Sabûr. *(İslâm)* Tanrının niteliklerinden biri... *Sabırlı* demektir. *Bkz.* Sabır, Tanrı.

Sacrarium. *(Roma)* Dua yeri... Kutsal eşyaların saklandığı yerleri de dile getirir. *Kutsal* anlamındaki Lâtince *sacer* sözcüğünden türemiştir. *Bkz.* Roma Dini.

Saç Sakal Kesme. *(İlkel)* Özellikle Avustralya ilkellerinde saptanan yas simgesi... *Bkz.* Yas Törenleri.

Sadaka. *(Genel)* Dinsel amaçla yoksullara verilen her şey... Belli bir dileğin tanrıca kabul edilmesi için de verilir. Pek eski olan bu inanç, tektanrıcı dinlerde kurumlaşmıştır. Özellikle *Eski Ahid*'de sadaka verilmesi tanrıca buyrulur. Aynı buyruk Hıristiyanlık ve Müslümanlıkta da sürmüştür. Müslümanlıkta çeşitli sadakalar vardır. *Bkz.* Zekât, Fıtır.

Sadaka-i Fıtır. *Bkz.* Fıtır.

Sadan. *(Genel)* Uğurlu olduklarına inanılan Müşteri ve Zühre yıldızlarına verilen ad... *İki uğurlu yıldız* demektir. Zühal ve Merih yıldızlarına da *iki uğursuz yıldız* anlamında *nahsan* denir. Yıldızlar bilimi (İlm-i nücûm, Astroloji)'nde her insanın bir yıldızı olduğu ileri sürülmüştür. *Bkz.* Yıldız Tapımı.

Sa'diyye. *(İslâm)* Rıfâîliğin bir kolu... XIV. yüzyılda Sadeddin Cibâvî tarafından kurulmuştur. *Cibâviyye* de denir. Yılanlar üstünde etkili olmak ve yılanlı törenler yapmakla ünlenmiş bir tarikattır. Saçları uzatmak, üç köşeli sivri külâh giymek ve *devse* adı verilen özel bir yılanlı tören yapmak başlıca özellikleridir. Suriye'de ku-

rulan ve XVIII. yüzyıla doğru Türkiye'ye de giren bu tarikatın *Taglebiyye, Vefâiyye* ya da *Ebülvefâiyye, Selâmiyye* ya da *Abdüsselâmiyye, Âciziyye* gibi kolları vardır. *Bkz.* Rifâîlik.

Sadko. *(Slav)* Rus destan kahramanı... *Biylina* adı verilen Rus destanları arasında XI. yüzyılda yazıldığı sanılan *Sadko'nun Şarkısı*, Fransızların *Roland'ın Şarkısı* kadar ünlü bir destandır. Yoksul bir çalgıcı olan *Sadko*'nun kahramanlıkları dolayısıyla Novgorod töreleri dile getirilir.

Sadu. *(Hint)* Dünyadan elini eteğini çekmiş çileci... Sanskritçe *vazgeçen* anlamındadır. *Bkz.* Nirvana.

Saduk. *(Yahudi)* Süleyman peygamberi kutsayarak krallığını sağladığına inanılan Yahudi hahamı... *Bkz.* Süleyman.

Sadukîlik. *(Yahudi)* Ferîsîliğe karşıt bir Yahudi tarikatı... Yahudi aristokrasisini simgeleyen haham Saduk oğulları ve yandaşları, istilâcılarla işbirliği etmekle ve meleklere, ruhun ölümsüzlüğüne, ölülerin dirileceğine inanmamakla ünlüdürler. Yazılı geleneğe uyarlar, sözlü geleneği yadsırlardı. İki karşıt tarikat olan Sadukîlik ve Ferîsîlik, İ.Ö. II. yüzyılda ortaya çıkmakla beraber özellikle Hıristiyanlığın ilk yıllarında birbirleriyle çekişmişlerdir. *Bkz.* Ferîsîlik.

Safâ. *(İslâm)* Kutsal tepe... *Kur'an*'da adı geçen (Bakara sûresi, 158) Safâ tepesiyle hemen karşısındaki Merve tepesi arasında dört gidiş ve üç geliş olmak üzere yedi kez gidip gelmek sevâp sayılır. Vaktiyle *Hâcer*, oğlu *İsmail*'e su bulmak için bu iki tepe arasında yedi kez koşmuş. Bu olayı anmak için yapılan ve *say* adı verilen bu yürüyüşler özellikle Hac sırasında yapılır. *Bkz.* Hac.

Safaviyye. *(İslâm)* XIII. yüzyılda İran'da kurulan önemli bir tarikat... *Halvetiyye*'yle *Kalenderiyye* tarikatlarının bireşimidir. Seyyit Safiyeddin İshâk-ı Erdebilî tarafından kurulmuştur. Bundan ötürü *Erdebilîyye* adıyla da anılır. Kökeninde *Melâmetîlik* vardır. Kimi kaynaklar *Şâfiîlik* inançlarını sürdürdüğünü de ileri sürerler. Yılın belli günlerinde bir çeşit çilecilik anlayışı içinde özel yerlere kapanıp tapımda bulunmalarıyla ünlüdürler. Daha sonra Şiîliği ve özellikle on iki imamcılığı da benimsemişlerdir. Ünlü İran şahı İsmail bunlardandı. Yavuz Sultan Selim'e Çaldıran'da yenilen Şah İsmail, Safavî şeyhi Haydar'ın oğluydu. Bu bakımdan onun soyu da *Safavîler* adıyla anılır ve önemli siyasal rolleri olmuştur. Aslında bir Türk soyu olan Safaviler, *Ali*'nin oğlu *Hüseyin*'in soyundan olduklarını ileri sürmüşlerdir. İran, Irak, Horasan, Gürcistan, Kafkasya ve Güneydoğu Anadolu'yu ellerine geçirecek kadar güçlenmişlerdi. *Safaviyye* devletleşen bir tarikat olmak bakımından önemlidir. Türkiye'de Safavîlik, *Bayrâmîlik*'in kurucusu Hacı Bayram Velî tarafından sürdürülmüştür. *Bkz.* Şiîlik, Bayrâmîlik, Şâfiîlik.

Safevîlik. *Bkz.* Safaviyye.

Safeviyye. *Bkz.* Safaviyye.

Safiyullah. *(İslâm)* Tasavvuf dilinde, Âdem'in adı... *Katıksız* ve *temiz* anlamında Arapça *safî* ya da *safiy* de derler. Tanrı *Âdem*'i balçıktan yapıp kendi ruhunu üfleyerek canlandırdığı için *Safiyullah* olmuştur, daha açık bir deyişle tasavvuf inançlarına göre tanrı, Âdem'de cisimleşmiştir, insan biçimine girmiştir. *Bkz.* Âdem, Vahdet-i Vücut.

Saga. *(İskandinav)* İskandinav efsânelerinin genel adı... Cermen dilinde *anlatılan* demektir. XII. yüzyıldan itibâren büyük bir bölümü İzlanda'da yazılmış olan bu efsâneler İskandinav mitolojisinin çok zengin ve temel kaynağıdır. İskandinav ülkelerinin gerçek tarih olaylarını da saptayan *Saga*'lar; *İslendingabok, Landnamabok, Kristnisaga, Sturlungasaga, Heimskringla, Erikssaga, Jomsvikingasaga, Knytlingasaga, Edmundssaga* vb. gibi çok önemli yapıtları kapsar. Birçok Saga'larda İskandinavya bölgesi dışındaki ülkelerin de mitolojileri işlenmiştir. *Tristan ve İseult, Parsifal* gibi Saga'lar bunun örnekleridir. *Bkz.* İskandinav Dinleri.

Sagan Han. *Bkz.* Akhan.

Sagaritis. *(Yunan)* Ağaç-peri... *Kybele*'nin ünlü öfkesi, *Attis*'in bu periyle sevişmesi yüzündenmiş. *Bkz.* Attis, Kybele.

Sagîre. *(İslâm)* Küçük günah... *Kebîre* (büyük günah) deyimi karşılığında kullanılır. Bu iki tür günah ayrımı, İslâm dinbilimcileri arasında çok önemlidir. *Bkz.* Kebîre.

Sahabe. *(İslâm)* İslâm peygamberi Muhammet'in yakını olmuş ve onunla konuşmuş kişiler... Çoğulu *ashâb*'dır, *peygamberin arkadaşları* anlamında kullanılır. Peygamberin sözlerinin ve eylemlerinin en doğru anlatıcısı bunlar sayılır, bunların anlattıkları *hadîs*'lere *sahih* denir. *Bkz.* Hadîs.

Sahadeva. *(Hint)* Madri'nin ikizlerinden biri... Öbürünün adı *Nakula*'dır. *Pandu*'nun ikinci karısı *Kunti*'den de üç oğlu vardır. Bu beş kişi, Hint mitolojisinde *Pandava'lar* adıyla anılır,

ünlü mitolojik yapıt *Mahabharata* bunların *Kuruidi'ler*'le savaşlarını anlatır. *Bkz.* Pandava, Kuruidi, Madri, Kunti, Pandu.

Sahib-i Zaman. *(İslâm)* Mehdî'yi dile getirmek için kullanılan niteliksel bir ad... *Bkz.* Mehdi.

Sahih. *(İslâm)* Farz ve vâciplere uyularak yapılan tapım... Arapça *doğru ve gerçek* anlamlarını dile getirir. Deyim, doğruluğundan kuşkulanılmayan *hadîs*'ler için de kullanılır. *Bkz.* Farz, Vâcip, Hadîs.

Sahur. *(İslâm)* Oruç tutanların gün doğmadan yedikleri son yemek... Oruç bozarken yedikleri yemeğin adı da *iftâr*'dır. Gün doğuşuyla gün batışı arasında hiçbir şey yenmez ve içilmez. *Bkz.* Oruç.

Sakal-ı Şerif. *(İslâm)* Peygamber Muhammet'in sakalının telleri... Bu teller şişelerde saklanmış ve İslâm ülkelerinin büyük câmilerine dağıtılmıştır. Ramazan ayında halka gösterilir ve öptürülür. İlkel tapımın *kutsal eşya* inancından kalma bir gelenektir. *Bkz.* Hırka-i Şerif.

Sakini. *(Hint)* Dişi şeytanlar... Tibet Budacılığında tanrıça *Lha-mo*'nun buyruğundadırlar. *Bkz.* Şeytan.

Saklap. *(Türk)* Kentini iyi koruduğu (sakladığı)'ndan ötürü Oğuz Kağan'ın Uruz beyin oğluna verdiği ad... *Bkz.* Oğuz Destanı.

Sakti. *(Hint)* Yaşam ve ölüm tanrıça... Tanrı *Siva*'nın belirimlerinden (hipostas'larından) biridir. *Sakti*, aynı zamanda evreni yutan *Kali*, savaşları yapan *Durga* ve dağları yöneten *Darvati*'dir. *Bkz.* Siva, Rudra.

Sakuni. *(Hint)* Duryodhana'nın kötü yürekli kumarbaz amcası... *Mahabharata* destanında adı geçer. *Pandava*'lardan o sırada kral olan *Yudhisthira*'yı kıskanan *Kuruidi*'lerden *Duryodhana* amcasına başvurur. Amcası *Sakuni* yeğenine, kötü bir zar oyuncusu olduğunu bildiği kralı kumara çağırmasını öğütler. Duryodhana kumar partisinde Yudhisthira'nın tâcını ve tahtını elinden alır. Hint mitolojisindeki *kumar* partilerinin bir eşi de *Nala ve Damayanti Efsânesi*'nde vardır. Kumarda ülke ve taht kaybetmek Hint mitolojisinde çok işlenen bir konudur. Sakuni'nin düzenlediği kumar partisinin bir özelliği Yudhisthira'nın sadece kendisine ait olanları değil, bütün kardeşlerine, yâni tüm Pandava'lara ait olanları da kaybetmiş bulunmasıdır. Bu arada kardeşi *Argiuna*'nın karısı prenses *Draupadi* de kumarda kaybedilmiş ve *Duryodhana*'nın malı olmuştur. Ne var ki Draupadi bir zekâ oyunuyla kendini kurtarır ve özgürlüğünü kazanır. Şöyle der: "Yudhisthira önce kendini kaybetmiş, sonra bizleri kumara sürmüştür. Kumarda kendini kaybeden artık başkası üstüne oynayamaz". *Bkz.* Kumar, Duryodhana, Pandava, Kuruidi, Mahabharata.

Sakuntala. *(Hint)* Bharata'nın annesi... Ermiş *Visvamitra*'yla tanrıça *Menaka*'nın kızıdır. Ermiş *Kanva* tarafından eğitilmiş, kral *Dusyanta* ya da *Duşmanta*'yla evlenerek *Bharata*'yı doğurmuştur. Mitolojik kahraman ve kral Bharata'nın soyunun serüvenleri, ünlü *Mahabharata*'nın konusudur. *Sakuntala*'nın adı kimi metinlerde *Şakuntala, Çakuntala* ve *Shkuntala* biçimlerinde yazılıyor. *Bkz.* Bharata, Mahabharata.

Sakya Kralı. *(Hint)* Buda'nın babası... Sakya'lar (Hintlilerin *Saka* adını verdikleri İranlılaşmış İskit'lerle ilişkili oldukları sanılmaktadır) Himalaya dağlarının yamaçlarında yaşayan ve içlerinden *rişi* (ermiş)'ler ve *kşatriya* (savaşçı)'lar yetiştiren bir halktır. Hint inançlarına göre *Buda*'nın babası *Sudhodana* bunların kralıymış. *Sakyamuni* (bilge Sakya) adı da buradan geliyor. *Bkz.* Buda, Budizm.

Sakyamuni. *Bkz.* Sakya Kralı, Buda.

Salâ. *(İslâm)* Müslümanları cuma, bayram ve cenâze namazına çağırma... Müslümanlar belli namazlara câmi minârelerinden *salâ* verilerek çağrılır. *Bkz.* Namaz, Salât.

Salâhiyye. *(İslâm)* Halvetîliğin Uşşakiyye kolundan türemiş bir kolu... *Salâhiyye-i Halvetiyye* de denir. XVIII. yüzyılda Abdullah Salâhüddin tarafından kurulmuştur. *Bkz.* Halvetiyye.

Salâhiyye-i Halvetiyye. *Bkz.* Salâhiyye.

Salamandra. *Bkz.* Semender.

Salamis. *(Yunan)* Pire'nin batısındaki ünlü adaya adını veren kız... *Asopos*'u kızı ve kral *Kykhreus*'un karısıdır. *Poseidon* onu, sonradan adını alan Salamis adasına kaçırmış, orada tanrıdan bir çocuk doğurmuş. *Telamon*'un oğlu *Aias* da bu adalıdır. *Bkz.* Aias, Poseidon.

Salamis'li Aias. *Bkz.* Aias Telamon'oğlu.

Salât. *(İslâm)* Peygamber Muhammet için okunan dua... Arapça *salât* sözcüğü *namaz* anlamındadır. *Kur'an*'da *namaz* bu deyimle anılır. Ayrıca peygamber için okunan saygı duasını da adlandırır. *Salâ* verilirken okunan duaya da *salât* denir. *Beş vakit namaz* deyimi *salât-ı hamse* sözüyle dile getirilir. Peygamber için

okunan dua "Allahümme salli alâ seyyidina Muhammedin ve alâ alihî Muhammed" (Muhammet'e ve onun soyuna selâm olsun) sözleriyle başlar ve içinde "sallâllahü aleyhi vesellem", "Aleyhissalât vesselâm, salavatullahi aleyhi" sözleri geçer. *Bkz.* Salâ, Namaz.

Salâvât. *(İslâm)* Salât'ın çoğulu... *Namazlar* anlamındadır. Peygamber için okunan duaları da adlandırır. *Bkz.* Salât.

Salgur'lular. *(Türk)* Salvur Dikli'nin soyu... *Oğuznâme*'de adları geçer. Oğuzların bozguna uğrattıkları *Şah Melik*'in beylerindenmiş, on bin atlıyla Horasan'a göçmüş, sonradan Oğuzlarla birleşmiş, Fars Atabekleri de onun soyundanmış. *Bkz.* Oğuz Destanı.

Salih. *(İslâm)* Kur'an'da adı geçen peygamber... *Kur'an*'ın birçok âyetlerinde adı anılır ve *Semud* kavmine gönderildiği bildirilir. Bu kavme, Medine'yle Şam arasındaki Hicr mevkiinde oturduğu için *Ashâb-ı Hicr* denir. Putatapar bir halkmış. Kendilerine gönderilen peygamber *Salih*'i dinlemedikleri için bir depremle yokedilmişler. *Bkz.* Peygamber.

Sali-Haçau. *(Moğol)* Aucan-Boroul'un oğlu... Moğolların mitolojik ataları erkek kurt (Borte -Çine)'la dişi geyik (Goa-Maral)'ten doğan *Butaçihan*'ın dördüncü kuşak torunudur. *Bkz.* Alan-Hoa.

Salihiyye. *(İslâm)* Şiîliğin Zeydiyye kolundan türeyen bir kol... *Butriyye* de denir. Es-Salihî lâkabıyla ünlenmiş bir Zeydiyye şeyhi tarafından kurulmuştur. *Şerh-al-Mevâkıf*'ın yazdığına göre (s. 623) bu anlayışta olanlarca ölüler işitirler, görürler, bilirler. Ölülerin eylemde bulunacak güçleri vardır. *Bkz.* Şiîlik, Zeydiyye.

Sâlik. *(İslâm)* Tasavvuf dilinde, tarikata giren kişi... *Bir yola girme* anlamını dile getiren Arapça *sülûk* sözcüğünden türemiştir. *Bkz.* Tarikat.

Salimiyye. *(İslâm)* Şaziliyye tarikatına temel olan bir kelâm mezhebi... İslâmsal bilimlerden *Kelâm* alanında özel görüşler ileri süren Sehlût Tösterî tarafından IX. yüzyılda Basra'da kurulmuştur. Öğrencisi Ebû Abdullah Muhammet bin Sâlim tarafından geliştirildiği için onun adıyla anılır. Bu anlayışa göre yaratma eylemi bitmemiştir, yaratma sürekli ve sonsuzdur, tanrı her an yaratmaktadır. *Şaziliyye* tarikatı bu anlayış üzerine kurulmuştur. *Bkz.* Şaziliyye.

Salip. *Bkz.* Haç.

Salius'ler. *(Roma)* Büyücü-râhipler... Tanrı -öncesi (predeizm) çağda Roma'da *Salius* adıyla anılan büyücü-râhipler zıplayarak (*Salius* deyimi *sıçramak* anlamına gelen *salire* sözcüğünden türemiştir) kutsal rakslar yaparlar, ilâhiler okuyarak silâhları birbirlerine çarptırırlardı. Silâhların gürültüsü ne kadar çok olursa düşmanın o oranda çabuk bozguna uğrayacağına inanılırdı. Ayrıca mızraklarla kalkanları büyülü güçlerle doldurmak da onların göreviydi. *Arva Türküleri*'nde olduğu gibi *Salius Türküleri*'nden de birçok parçalar günümüze kalmıştır. *Arval*'ler ve *Luperci*'ler gibi *Salius*'ler de tanrı-öncesi Roma çağının önemli büyücüleridir. *Bkz.* Roma Dini.

Salius Türküleri. *Bkz.* Salius'ler.

Salmakis. *(Anadolu)* Bardakçı kaynağı perisi... Bodrum'daki Bardakçı kaynağının eski adı *Salmakis*'tir. Eski Anadolu efsânelerine göre bu güzel kız bir delikanlıya tutulmuş (Yunan kaynaklarında bu delikanlı *Hermaphroditos*'tur, *Hermes-Aphrodite* bireşimi), toy ve utangaç delikanlı kendisinden kaçınca ona sımsıkı sarılıp kaynağın dibine çekmiş, tanrılardan da tekvücut olarak kalmalarını dilemiş. Güzel su perisinin dileğini yerine getiren tanrılar böylelikle bir *erdişi* (Hermafrodit) meydana getirmişler. Hem erkekliği hem de dişiliği bir arada taşıyan vücutlar böylelikle oluşmuş. *Bkz.* Hermaphroditos.

Salmoneus. *(Yunan)* Zeus'le boy ölçüşmeye kalkıştığından yıldırımla çarpılıp yokedilen Aiolos oğlu... Yunan mitolojisinde *Salmoneus'un arabası* öyküsü, tanrılar tanrısı *Zeus*'le boy ölçüşmeyi dile getirir. *Aiolos*'la *Enarete*'nin oğlu *Salmoneus* bronz bir yol yaptırıp üstüne bir araba oturtmuş, zincirler ve demirlerle gürültü patırtı çıkararak yürüyen arabası Zeus'ün yıldırımlarını ve şimşeklerini taklit ediyormuş, o da Zeus gibi yıldırım ve şimşek yapabildiği kanısındaymış. *Bkz.* Zeus.

Salome. *(Yahudi)* Dans etmesi karşılığında vaftizci Yahya'nın başını kestirttiğine inanılan Yahudi prensesi... *Bkz.* Yahya.

Saltuknâme. *(Türk)* Sarı Saltuk adlı bir Türk dervişinin yaşamını saptamak vesilesiyle derlenmiş birçok efsâne ve masal... Şehzâde Cem'in buyruğuyla Ebûl Hayr Rûmî adlı bir yazar tarafından yedi yıl ülke ülke dolaşarak derlenmiştir (Topkapı Sarayı Kitaplığı, N. 1612). XIII. yüzyıl Anadolu mitolojisi ve özellikle Müslümanlığın yayılışıyla ilgili efsâneler açısından önemli bir kaynaktır.

Salur. *(Türk)* Oğuz Han'ın Üçok'lar adını verdiği oğulları grubundan Dağ Han'ın dört oğlundan en büyüğü... *Oğuznâme*'ye göre yirmi dört Türk boyundan on altıncısı bunun soyudur ve bu adı taşır. *Irkıl Hoca* onu "Vardığı yerde kılıç çalıp çomakla savaşsın, nereye irişse kılıç ve çomağı revân olsun" diye kutsamış ve ona *ongun* (bir çeşit totem) olarak *üçkuş*'u uygun görmüş. Bu boyun büyük bölümü bugün Rus-İran sınır bölgesinde yaşamaktadır. *Bkz.* Oğuz Destanı, Salur Kazan.

Salur Kazan. *(Türk)* Dede Korkut öykülerinde adı geçen ünlü Türk kahramanı... Kendisi ve karısı *Burla Hâtun* Oğuz Türklerinin ünlü yirmi dört boyundan *Salur* soyundandır. *Bkz.* Salur, Dede Korkut.

Salutist'ler. *(Hıristiyan)* Kurtuluş Ordusu adıyla ünlenen Hıristiyan mezhebi... William Booth'un Londra'da kurduğu bu mezhep *Salvation Army* (Selâmet Ordusu) adıyla anılır. *Kurtuluşçular* anlamında *Salutist'ler* de denir. *Metodist'ler* (Yöntemciler) adıyla anılan ve kurtuluş için kutsal kitabın okunması ve iç yaşamın arıtılması yöntemini öğütleyen ünlü Hıristiyan mezhebinden türemiştir. Başlıca amaçları toplumun en yoksul ve düşkün sınıfını dinsel açıdan güçlendirmekti. Özel üniformalı erli, subaylı ve bir generalin başkanlığında, bir de orduları vardır. Bu ordu, inançsızlıkla savaşır. Sokaklarda bando mızıkalı gösteriler yaparak, Hıristiyanlığın desteklediği ekonomik düzenden ötürü yoksullaşmış olanları Hıristiyanlığa çağırır. *Savaş Nârâsı* (War Cry) adlı haftalık bir dergi de yayımlarlar. *Bkz.* Hıristiyanlık.

Salvation Army. *Bkz.* Salutist'ler.

Salvatoryen'ler. *(Hıristiyan)* Katolik eğitim derneği bağlıları... 1881 yılında Roma'da Alman papazı Franz Jordan tarafından kurulmuştur. *Tanrısal Kurtarıcılar* adıyla anılan bu dernek bir çeşit misyonerliği görev edinmiştir, özellikle Asya ve Amerika'da Katoliklik propagandası yapmaktadır. Bin beş yüze yakın misyoner râhibi vardır. *Bkz.* Katoliklik.

Salvur. *Bkz.* Salgur'lular.

Sam. *(Yahudi)* Nuh'un üç oğlundan en büyüğü... Kutsal kitaba göre Araplar, Farslar ve Rumlar onun soyundan türemişler. İnsan türünün *Ham, Sam, Yâfes* adlarını taşıyan *Nuh*'un bu üç oğlundan türediğine inanılır. *Bkz.* Nuh, Olcay Han, Vasî.

Samadhi. *(Hint)* Tanrıyla birleşme durumu... Sanskritçe *bileşim* demektir. İlkin Budacılıkta kullanılan bu terim daha sonra Yogacılığa maledilmiştir. İslâm tasavvufundaki *fenâ fillâh* (tanrıda yokolma) aşamasına uygun düşer. Budacılar bu aşamaya kutsal kitapları okuyarak ve içdüşünmeye dalarak varırlar, böylelikle her türlü acıyı dindirdiklerine ve esenliğe kavuştuklarına inanırlar. Yogacılarsa birçok temrinlerden sonra vücutlarına ve ruhlarına egemen olarak bu aşamaya varmakta, özneyle nesneyi bileştirdiklerine inanmaktadırlar. Yogacılıkta bu, bir *yaşamı durdurma* aşamasıdır ve bütün yöntemin varmak istediği amaçtır. *Bkz.* Budizm, Yoga.

Samantabadra. *(Hint)* Yasa zekâsının kişileştirilmişi... *Kakrapani* de denir. Beş *Dhyani -Bodhisattva*'nın ilkidir. *Buda Vairokana*'nın oğlu sayılır. *Bkz.* Bodhisatva.

Saman Yavkuy. *(Türk)* Sâmânîlerin atası... Reşideddin'in *Oğuznâme*'sinde (Zeki Velîdî Togan, Istanbul 1972, s. 75) onun Maverâünnehir'de pâdişahlık ettiği anlatılır. Sözcük anlamında *soylu* (asilzâde) demekmiş. Sâmânoğulları tarihinde ona *Saman Hudâ* derlermiş. Kimi tarihlerde bu ad *Saman Hudat* olarak yazılıyor. Genellikle İranlı sayılan Sâmânoğulları'nın Türk olduğunu ileri süren Reşideddin'in bu savını Prof. E. Brovne, Prof. E. Mez, Prof. Haşşab da desteklemektedir (İbid, s. 111, 112). *Bkz.* Oğuz Destanı.

Samanyolu. *(Roma)* Roma mitolojisine göre Hercule'ü emzirirken tanrıça Juno'nun göğsünden düşüp gökyüzüne dağılan süt damlalarından meydana gelen bulut kümesi... *Kehkeşan* da denir. *Bkz.* Herkül.

Samas. *Bkz.* Şamaş.

Sama-Veda. *(Hint)* Veda'lar adıyla anılan dört büyük mitolojik yapıttan biri... Tanrıya sunulan dua ve ilâhileri kapsar. *Bkz.* Rig-Veda, Veda'lar, Vedizm.

Samed. *(İslâm)* İlksiz ve sonsuz olduğundan ve hiçbir şeyi gereksemediğinden ötürü tanrı... *Tanrısal* ve *tanrısallık* anlamlarında da Arapça *samedânî* ve *samedânîyet* deyimleri kullanılır. *Bkz.* Tanrı.

Sâmî İnançları. *(Sâmî)* Sâmîler adı altında toplanan çeşitli ulusların inançsal yaşamları... *Sâmîler* adı altında anılan ulusların aynı ırktan ya da soydan olduğu inancı, kutsal kitaba dayanan bir Yahudi inancıdır. Bu inanca göre Sâmîler (*Fr.* Sémites), ünlü tûfancı *Nuh*'un büyük oğlu *Sam*'ın soyudur. Bundan ötürü de Bâbilonyalılar, Asurlular, Fenikeliler, Filistinliler, İs-

râilliler, Araplar, Habeşler aynı ırk ve soydandır. Bilimsel açıdan *Sâmî* deyimi bir dil akrabalığını dile getirir ve bu dili konuşan halkları adlandırır. Sâmî dilleri grubunda Akadca, Kenan dili, Saba dili, Aramca ve Arapça vardır. Mitolojiler de inanca dayandıklarından birçok tanrılık tasarımları bu ortak ad altında ileri sürmektedirler. Örneğin kimi kuramcılara göre Hıristiyan *teslis* (üçleme)'inin kökeni Sâmî dinlerindedir, bu üçlemenin aslı *El* (Baba-ay), *Allat* (Ana -güneş) ve *Athtar* (Oğul-Venüs)'tür. Kaldı ki Yahudilik-Hıristiyanlık-Müslümanlık tektanrıcı üçlüsü de bir Sâmî ürünüdür. Tanrı *El*'e Saba dilinde *Almaqah* denir, Arapların *Allat* dedikleri göksel (Ourania) tanrıçaya *Allat* da denir, Venüs gezegeni de tanrı *Athtar*'dır. Bunlardan başka başlıca Sâmî tanrıları şöyle sıralanmaktadır: Fenikelilerin *Derceto* ve Arâmîlerin *Atar'ateh* dedikleri ulu tanrıça (Yunanlılar bunu benimseyerek *Atargatis* yapmışlardır), özellikle Fenikelilerce hastaları iyileştirdiğine inanılan *Eshmoun*, fırtına tanrısı *Hadad* (bunun aslı Amorit'lerin *Addou*'sudur), bu tanrıya Fenikeliler *Adad* ya da *Adados* derler, *Addad* ve *Dagan* da denir, kâhinler bu tanrıdan geleceğe dair aldıkları haberleri krallara bildirirlerdi ve bu haberler devlet yönetiminde kullanılırdı, Bâbil etkisiyle *Bel* denen tanrı *Bôl*, tanrı *Amm*, Palmira'da *Aglibol* olan tanrı *Aglibon*, tanrı *Atar* (Venüs gezegeninin kişileştirilmişi *Athtar* ve *göğün Atar*'ı anlamında *Atarsamain* bundan türemiştir), Jamia kentinin tanrısı *Auronas*, Beyrut kenti tanrısı *dans ustası* anlamında *Baalmarcodes*, tanrıça *Athirat*, Arâmî dilinde *Athares* denen İsrâillilerin *Ashtart*'ları (aslında bütün bunlar da *Atar*'dan türemedir, Sümerlerin *İştar* ve Anadolulukların *Kybele* dedikleri ve Yunanlıların *Astarte* adıyla benimsedikleri ana tanrıça budur) vb... Kuzey Sâmîlerinin inançları *Mezopotamya inançları* adıyla da dile getirilmektedir. *Bkz.* Asûr-Bâbil Dini, Fenike Dini, Mısır İnançları, Yahudilik, Hıristiyanlık, Müslümanlık.

Sâmit. *(İslâm)* Bâtınîlik dilinde imam... Arapça *susan* demektir. *Peygamber*'i dile getiren *söyleyen* anlamındaki Arapça *nâtık* deyimi karşılığında kullanılır. Kimi Bâtınîlere göre peygamber *akl-ı kül* ve imam *nefs-i kül*'dür. Eşdeyişle biri bilip söyleyen, öbürü bilip yorumlayandır. Çünkü Bâtınîlere göre *Kur'an*'da da aynen dile getirildiği gibi (LXIX) "Şüphe yok ki Kur'an peygamberin sözüdür". *Bkz.* İmam, Peygamber.

Samkhya. *(Hint)* Brahmacılığın altı yönteminden biri... Bu yöntem ahlâkı yetkinleştirerek tinsel kurtuluşa götürür. *Bkz.* Brahmanizm.

Sammuramat. *Bkz.* Semiramis.

Samnit'ler. *(Roma)* Sabin ırkından eski İtalya halkı... Roma inançları üstünde etken olan bir topluluktur. *Bkz.* Sabin'ler.

Samnyasin. *(Hint)* Brahmacılığın son aşaması... Sanskritçe *el etek çeken* anlamındadır. Brahmacılığın dört aşamasından sonuncusunu, bir çeşit çileci ve ermişi, dünyayla hiçbir ilişkisi kalmamışı dile getirir. Bu aşamaya ulaşanlar sapsarı bir kumaş sarınırlar, artık dünya üstünde yapacak hiçbir işleri kalmamıştır, sonsuz mutluluğa ulaşmışlardır. Hint inançlarında dünya nimetlerini elde ederek mutluluğa ulaşamayanların mutluluk yolu bu nimetlerden tümüyle el çekmektir. Bu yol, sadece Hintlilere özgü değildir. Toplumsal ve ekonomik devrimlerin karşısına dikilen bütün inançlar ve dinler bu yolu öğütlerler. *Bkz.* Brahmanizm, Çilecilik, Samadhi.

Samos. *(Yunan)* Hera'nın en ünlü tapınağının bulunduğu ada... Mykenai dini de bu adada oluşmuştur. *Bkz.* Mykenai Dini.

Samothrake. *(Yunan)* Trakya kıyılarında dağlık bir ada... Kabir'lerin dini bu adada oluşmuştur. *Bkz.* Kabir Tarikatı, Kabir'ler.

Samoyed'ler. *(Moğol)* Günümüzde Şamanlığı sürdüren Sibirya halkı... Moğol ırkındandırlar. *Bkz.* Şamanizm.

Samsame. *(İslâm)* Kur'an'a inanmayanları öldürdüğüne inanılan kılıç... Peygamber *Muhammet*'in yakınlarından Halid bin Said'in kılıcıymış.

Samsara. *(Hint)* Ruhgöçü... Sanskritçe *ruhgöçü* anlamındadır. Brahman inançlarında *Samsara* bir çeşit evrim gereğidir, ruh yetkinleşmek için bedenden bedene göçer ve her yeni bedende biraz daha yetkinleşmiş olur. Bu, tanrılık *avatar*'lara karşı bir çeşit insansal avatar'dır. *Bkz.* Ruhgöçü, Avatar, Brahmanizm.

Samskara. *(Hint)* Bir insan yaşamının çeşitli dönemlerinde yapılan on dinsel törenin genel adı... Sanskritçe *kutsal âyinler* anlamındadır. *Bkz.* Tantra.

Samson. *(Yahudi)* Mitolojik Yahudi kahramanı... Gerçekte İ.Ö. XII. yüzyılda yaşamış bir İsrâil yargıcı olan *Samson*'un kişiliği efsâneleşmiş ve kutsal kitapta da bu niteliğiyle yer almıştır. Yunanlıların *Herakles*'i, Romalıların *Herkül*'ü, İranlıların *Rüstem*'i gibi olağanüstü bir

gücü olduğuna inanılır. Filistin yerlilerinin baskısı altında ezilen göçmen İsrâillilerin direnişini simgeler. Bir eşeğin çene kemiğiyle bir Filistinliyi öldürmüş. Gücünün sırrı saçlarının uzunluğundaymış. *Dalila*'ya âşık olmuş. Dalila onun saçlarını kesip gücünü yokederek Filistinlilere teslim etmiş. Böylelikle tanrı *Yehova* ondan yüz çevirmiş, Ama o kapatıldığı zindanda da tanrısına yalvarıp eski gücünü yeniden geri vermesini dilemiş. Put tanrı *Dagon*'un onuruna yaptıkları bir bayramda Filistinliler Samson'u zindandan çıkarıp halka göstermek için tapınağa götürmüşler. Ne var ki onun yalvarmalarını kabul eden tanrı Yehova saçlarını uzatıp olağanüstü gücünü geri vermiş ona. Samson tapınağın temel direklerini yerinden oynatıp tapınağı Filistinlilerin üstüne yıkmış, kendisi de Filistinlilerle beraber yıkılan duvarların altında kalıp ölmüş. *Samson ve Dalila Efsânesi* çeşitli sanat yapıtlarına konu olmuştur.

Samson ve Dalila. *Bkz.* Samson.

Samt. *(İslâm)* Tasavvuf dilinde, içine kapanarak konuşmama... Arapça *susma* demektir. Çok konuşan insan birçok yanlış ve dince suç sayılabilecek sözler de söyleyebilir. Bu yüzden susmak, konuşmaya yeğlenmiştir. Sözün gümüş ve suskunun altın olduğunu dile getiren atasözü bu inancın ürünüdür. Birçok mutasavvıflar konuşup bilgisizliği dışa vurmaktansa susup bilgili sanılmayı daha uygun bulmuşlardır.

Samuel. *(Yahudi)* Yahudi peygamberi... İ.Ö. XI. yüzyılda yaşadığı sanılır. İsrâil monarşisini onun kurduğuna, ilk krallar *Saul* ve *Dâvud*'u kutsadığına inanılır. *Bkz.* Yahudilik.

Samuel'in Kitapları. *(Yahudi)* Eski Ahid'de peygamber Samuel'in yazdığına inanılan iki kitap... Bu kitaplar Lâtince çevirilerde *I. ve II. Krallar* adını taşır. Kitaplarda *Saul* ve *Dâvud*'un hükümdarlıkları anlatılmaktadır. Kitapların yazarının İ.Ö. VII. yüzyılda yaşadığı sanılır. *Bkz.* Samuel.

Samukan. *(Sümer)* Çoban-tanrı... *Gılgamış Destanı*'nda davarların tanrısı olarak adı geçer. Yaratıcı tanrıça *Aruru*, Uruk'luların yakınması üzerine dengiyle dalaşıp kentlileri rahat bırakması için *Gılgamış*'ın dengi *Enkidu*'yu yaratırken ona savaş-tanrı *Ninurta*'nın gücünü, buğday-tanrıça *Nisaba*'nın saçlarını ve davar tanrısı *Samukan*'ın tüylerle kaplı vücudunu vermiş. *Bkz.* Enkidu.

Samuray. *(Japon)* Bir derebeyin hizmetindeki savaşçı köylü... Japonca *hizmetçi* demektir. Bağımsızlığını kazanmakla *ronin* olur. *Samuray*'lar ve *daymyo* (derebeyi)'lar üstüne çeşitli ve pek çok Japon efsânesi vardır. *Bkz.* Kırk Yedi Ronin.

Sanat Perileri. *Bkz.* Musa'lar.

Sancus. *(Roma)* Yemin-tanrı... *Semo Sancus* adıyla da anılır. *Jupiter*'in belirimlerinden (hipostas'larından) biridir. Tutulmayan yeminleri izler ve suçlularını cezalandırırdı. *Bkz.* Jupiter, Fidius.

Sandan. *(Anadolu)* Herakles'in Kilikya'daki adı... Sümerlerin *Gılgamış*'ı İbrânîlerde *Samson*, İranlılarda *Rüstem*, Yunanlılarda *Herakles* ve Romalılarda *Herkül* olmuştur. Tarsus ve İvriz'de adı *Sandan* olan *Herakles*, Anadolu'lu bir *Gılgamış*'tır. *Bkz.* Herakles, Gılgamış.

Sanduka. *(Genel)* Ruhların yeniden bedenlerine döneceği inancına dayanan ve bu yüzden ölülerin çürümeden kalmalarını sağlamak amacıyla içine kondukları tahtadan tabut... Bu inancın kaynağı Mısır ve Mezopotamya'dır. Örneğin Müslümanlıkta topraktan çıkan insanın bir an önce toprağa karışması için ölüler çıplak olarak toprağa gömülürdü, sanduka ya da tabut kullanılması büyük çapta zenginlerin oluşmasıyla Emevîler ve Abbâsîler çağında başlamıştır. *Bkz.* Gömme.

Sanem. *(Arap)* Put... Arapça *put* demektir, İslâmlıktan önce putatapar (sanemperest) Arapların *Uzza, Lât, Menat, Hubel, Nasr, Vadd, Yauk, Yağur, Suva* vb. gibi pek çok putları vardı. İslâmlık bütün bunları yasaklamış, bundan ötürü resim ve heykel yapımı da yasaklanmıştır. *Bkz.* Put.

Sanemperestlik. *Bkz.* Paganizm.

Sangarios. *(Anadolu)* Irmak-tanrı... Sakarya nehrinin kişileştirilmişidir. Daha sonra Yunanlılar onu *Okeanos*'la *Tethys*'in oğlu saymışlardır. *Ekabe* ya da *Metope* ya da *Eunoe*'nin de babasıymış. Kimi metinlerde bu adlarla bildirilen kızı Troia kraliçesi *Hekabe*'dir. Kimi metinlerde *Attis*'in dolaylı anası *Nana* da onun kızıdır. *Bkz.* Hekabe, Nana.

Sangarius. *Bkz.* Sangarios.

Sangha. *(Hint)* Buda'nın kurduğu din topluluğu... *Bkz.* Budizm.

Sânî. *(İslâm)* Yaratıcı olarak tanrı... Arapça *yaratan* demektir. Bir yaratı ürünü olarak, yoktan varedilmiş olarak *sanat* deyimi de buradan gelir. *Bkz.* Tanrı.

San Senjin. *(Japon)* Üç savaş-tanrı... Japon Budizminin üç savaş tanrısı *Bişamon, Marişi* ve *Daikoku* bu adla anılır. *Bkz.* Japon Budizmi.

Santa Claus. *(İngiliz)* Anglo-sakson ülkelerinde Noel Baba'nın adı... *Bkz.* Noel Baba.

Santor. *(Yunan)* Belden yukarısı insan, belden aşağısı at... Hellen'ler ilk ata binen insanı (süvâri) gördükleri zaman bu adı takmışlar. At -adam tasarımları bu gözlemlerinden sonra başlamıştır. *Bkz.* Kentaur'lar.

Saoshyant. *Bkz.* Saoşyant.

Saoşyant. *(İran)* Zerdüşt'ün, ölümünden üç bin yıl sonra dünyaya geleceğine inanılan Mesih biçimi... *Saochyant* biçiminde de yazılıyor. Zerdüştcülük inançlarına göre *Zerdüşt* ölümünden üç bin yıl sonra yeniden yeryüzüne dönecektir ve *Saoşyant* (Mesih) adıyla kötülükleri yokedip ölüleri diriltecektir. Kimi metinlerde Saoşyant olarak gelecek olanın Zerdüşt'ün kendisi değil, oğlu olduğu ileri sürülür. Kimi metinler de bu üç bin yılı, Zerdüşt'ün ölümünden sonra değil, doğumundan önceye almaktadırlar ve her bin yılda bir kurtarıcının geldiğini, bunlardan sonuncusunun *Saoşyant-Zerdüşt* olduğunu ileri sürmektedirler. Zerdüştcülüğün, Mısır ve Hint tasarımlarında bulunmayan en ilginç yanı *biner yıllık evrim* evreleri kabul etmiş olmasıdır. Her bin yıllık evre sonunda evren daha bir gelişir ve yetkinleşir. Bu yetkinleşme ülküsel bir sonuca doğru evrimlenir. Bu evrime doğanın bütün güçleri, bu arada dindâr ve erdemli insanlar, katılırlar ve ülküsel sonucun gerçekleşmesi için çaba harcarlar. Sonunda elde edilecek olan sonsuz mutluluk, tam yetkinliktir. *Bkz.* Zerdüşt, Mesih, Mazdeizm.

Sapkınlık. *(Genel)* Tanrı ve peygamberlerce belirlenmiş din kurallarına aykırı düşünce ve davranış... Tektanrıcı dinlerde kullanılan bu deyim, *dinden çıkma*'yı dile getirir. Özellikle Katoliklik ve Müslümanlıkta önem kazanmıştır. Müslümanlıkta *bid'at* ve Katolik Hıristiyanlıkta kilisenin saptadığı dogmalara aykırılık sapkınlıktır. Sapkınlık, tarihsel süreçte, afarozdan ölüme kadar çeşitli ağır cezaları gerektirmiştir. *Bkz.* Ehli Bid'at, Ehli Sünnet.

Sara. *(Yahudi)* Yahudi inançlarında adları geçen iki kadın... Bunlardan birincisi peygamber *İbrahim*'in karısı, ikincisi *Raşel* ya da *Raguel*'in kızıdır. Peygamber karısına ilkin *Sarai* (bu sözcük İbrânice *prenses* demektir) denirdi, Firavun tarafından kaçırılmış ve tanrının aracılığıyla peygambere geri verilmiştir. Kısırlığının da tanrı tarafından giderildiğine ve peygamber *İshak*'ı doğurduğuna inanılır (*İsmail*, bu kısırlık yüzünden *İbrahim*'in hizmetçi *Hâcer*'den doğma oğludur. Kurbanlık olarak seçilmesi nedeni de *Sara*'nın kıskançlığıdır. Nitekim Sara, sonunda, onu ve anasını evden kovdurtmuştur). *Raşel*'in kızı Sara'yla kim evlenirse hemen ölürmüş, bunun nedeni de onun genç *Tobiya*'yla evlenmesini sağlamakmış, bu sonucu şeytan *Aşmedai*'yle melek *Rafael* hazırlamışlar, eşdeyişle Tobiya'yla evlensin diye Sara'yla bütün evlenenleri birer birer öldürmüşler. *Bkz.* İbrahim, İsmail, İshak.

Sarai. *Bkz.* Sara.

Sarasvati. *(Hint)* Yeraltı ırmağı-tanrıça... Sanskritçe *vac* sözcüğüyle dile getirilen *söz* (kelâm)'ın kişileştirilmişidir. Güzel sanatları simgeler. *Brahma*'nın kuşu *hamsa*'ya binmiş olarak tasarımlanmıştır. Elinde bir *vina* (müzik âleti) tutar. Vedizm ve Brahmanizm'de en büyük tanrılarla bir tutulmuştur. *Bkz.* Vedizm, Brahmanizm.

Sarazen. *(Hıristiyan)* Ortaçağda Hıristiyanların Müslümanlara verdikleri ad... Fransızca yazılışı *sarrasin*'dir.

Sardanapalos. *(Yunan)* Mitolojik Asûr kralı... Asûr'luların son kralıymış, kadınsı bir erkekmiş, Media satrapı Arbakes tarafından bozguna uğratılmış, kendini diri diri ateşe atarak yakmış, mezarında yaşamın tadını çıkarmaya çağıran yazılar varmış. Yaşamı tarihsel gerçeklere uymamakla beraber bu adın Asurbanipal'den bozma olduğu sanılır.

Sardes. *(Anadolu)* Apollon'la Pan arasındaki müzik yarışmasının yapıldığı Anadolu kenti... Lydia'nın başkentiydi. Bugün Salihli'ye bağlı Sart istasyonunun bulunduğu yerdeymiş. Müzik yarışmasında hakemlik eden kral *Midas* da burada otururdu. Yunan kaynaklarında *Sardeis* de denir. Sözcük anlamında *yıl* demektir. *Bkz.* Midas.

Sâre. *(İslâm)* Eş'arîlere göre nebî (peygamber) sayılan Yahudi peygamberi İbrahim'in karısı Sara... Eş'arîliğe göre *nübüvvet* için erkeklik şart değildir, kadınlar da *nebî* olabilirler. Nitekim *Meryem, Asya, Hâcer, Havvâ* ve *Sâre* nebî'dirler. *Bkz.* Sara, Nebî, Peygamber.

Sarı Ana. *Bkz.* Sarı Ermiş.

Sarı Çoban. *(Türk)* Tepegöz'ün babası... *Dede Korkut* öykülerinin en ilginçlerinden biri olan *Basat*'la *Tepegöz* öyküsünde *Aruz Ko-*

ca'nın çobanı *Sarı Çoban* denen *Konur Koca* bir gün kepeneğini atıp bir peri kızı yakalar, dayanamayıp onunla birleşir. Peri kızı uçup giderken "çoban" der, "yıl tamam olunca bende bir emânetin var, gel al. Ama Oğuzun başına belâ getirdin". Bir yıl sonra bu birleşmeden *Tepegöz* doğar. *Bkz.* Dede Korkut.

Sarı Ermiş. *(Türk)* Ermiş kadın... *Sarı ana* adıyla da anılır. XVI. yüzyılda yaşamış olan bu ermiş kadının türbesi Marmaris'tedir. Denizciler ve balıkçılar sefere çıkmadan önce ondan izin almak gerektiğine inanırlar. Yavuz Sultan Selim bile onun duasını aldıktan sonra Rodos seferine çıkmış. *Bkz.* Ermiş.

Sarı Kız. *(Türk)* Edremit'in Kazdağı'nda yaşayan Alevîlerin her yıl gizli törenlerle kutsadıkları ermiş kız... Tahtacı (Alevî) inançlarına göre bu ermiş kız temiz aşkları simgeler. *Sarı Kız,* Kan kalesinde savaşan peygamber dâmâdı *Ali*'ye âşık olmuş, bu yüzden bir sürü kazla birlikte babası tarafından dağa bırakılmış (Kazdağı adı da buradan geliyormuş), kimsenin yaşayamadığı bu dağda onun yaşadığını her gece dağın tepesinde görülen bir ışıktan anlamışlar, babası onun ölmediğini görünce geri getirmek için dağa çıkmışsa da kız dönmemiş, ışığa dönüşmüş ve dağda kalmış, her gece dağın tepesinden nûr saçmakta devam etmiş, saçtığı nûr Ali'nin aşkıymış. *Bkz.* Alevîlik.

Sarıkulbaş. *(Türk)* Kori-Tekin Han'ın sâdık adamı... *Antlık Sarıkulbaş* adıyla anılır. Bu öykü, Reşideddin *Oğuznâme*'sinin en ilginç öykülerinden biridir: *Kori-Tekin Han*'ın üveyanası kendisine âşık olur, yüz bulamayınca iftirâ eder. *Kori-Tekin*'in babası Oğuz pâdişahı *Buğra Han* oğlunun suçlu olup olmadığını anlamak için Oğuz geleneğine başvurur. Bu geleneğe göre suçlu olup olmadıkları bilinmeyen sanıklar, vücutları yaralanarak, Dev kayası dağında yaşayan bir ejderha'ya gönderilmektedir. Suçluysalar ejderha onları hemen yemekte, suçsuzsalar yaraları iyi olarak geri dönmektedirler. *Kori Han* da gözlerine mil çekilerek yola çıkarılır. Bu sırada Kori Han'ın *leşkerkeş* (komutan)'i *Sarıkulbaş* yetişir. Dev kayası dağına birlikte giderler. Ejderha delikanlıya doğru ilerlerken Sarıkulbaş kılıcını çekerek ejderhayı öldürmeye kalkar. Ama ejderha, suçsuz olan Kori Han'ın canını almak için değil, gözlerini diliyle yalayıp körlüğünü açmak için ilerlemektedir. Genç Han'la sâdık komutanı sevinçle geri dönerlerken *Buğra Han*'ın otağını eşkiyâların kuşattığını görürler, hemen kılıç çekip haydutları dağıtırlar. Oğlunun suçsuzluğuna sevinen Buğra Han, üveyanasına verilecek cezanın onun tarafından seçilmesini söyler. Kori Han beş tane at getirtir. Kadının iki koluyla iki ayağını ve kafasını başka başka atların kuyruğuna bağlatır. Atlar çeşitli yönlere doğru kamçılanınca iftirâcı üveyana paramparça olur. *Bkz.* Oğuz Destanı.

Sarı Saltuk. *(Türk)* Efsâneleşmiş bir Türk dervişi... XII. yüzyılda yaşamış olan bu Türk dervişi, Türkistan'da Hoca Ahmet Yesevî tarafından yetiştirildikten sonra Anadolu'ya salınmış. Peygamber *Muhammet*'in ona "Edirne'yi fethet, kâfirleri Müslüman et" dediğine ve onun da postlarını denize yayıp arkadaşlarıyla birlikte üstlerinden yürüyerek Rumeli'ne geçtiğine, Dobruca'da kralın kızına musallat olan bir ejderhayı öldürerek kırk bin kâfiri Müslüman ettiğine vb. inanılır. Savaştan çok, kâfirlerin dillerini ve dinlerini iyice öğrenip aralarına sokulmak yoluyla başarıya ulaşırmış. İlkin kâfir görünüp sonra Müslüman edermiş. Bir gün Ayasofya'da Hıristiyanları vaftiz ettiği bile söylenir. Bu yöntemle yüz elli bin Polonya'lıyı, altı yüz bin Hersek'liyi vb. Müslüman etmiş. O kadar onlardan görünürmüş ki ölümünden sonra yedi kral "o bizdendir" diyerek tabutunu almak için asker göndermişler (Moskof, Leh, Çek, İsveç, Edirne, Boğdan, Dalmaçya kralları). Böylelikle yedi ayrı tabut yedi ayrı ülkede gömülmüş. Bu sonuçla da Hoca Ahmet Yesevî'nin "Saltuk Mehmet'im yedi krallıkta nâm ve şân sahibi olacak" kerâmeti gerçekleşmiş. *Bkz.* Saltuknâme.

Sarliyye. *(İslâm)* Müslümanlıktan yola çıkan ve Hıristiyan öğeleri de içeren bir mezhep... Musul'un güney bölgesinde yaygın olan bu mezhep Sarlî adlı biri tarafından kurulmuştur. Tanrıya ve peygamberine inandıkları halde oruç tutmazlar ve namaz kılmazlar. Hıristiyanlar gibi cennette yer satarlar ve satış makbuzunu cennetin bekçisi melek *Rıdvan*'a gösterilmek üzere ölünün cebine koyarlar. Babadan oğula geçen başkanlık görevi, dinsel olduğu kadar yönetimseldir. Farsça, Kürtçe ve Türkçe karışımı özel bir dilleri vardır. Yabancılara açıklamadıkları gizli inançları ve törenleri bilinmemektedir.

Sarpedon. *(Yunan)* Mitolojik Lykia kralı... Yunanlılar, Anadolu'lu *Sarpedon*'un *Zeus*'le *Laodameia*'nın oğlu olduğunu söylerler. Troia'lıların yardımına koşan ünlü kahramanlardandır. Yunan mitolojisinde bundan başka iki *Sar-*

pedon daha vardır. Bunlardan biri *Zeus*'le *Europe*'nin oğlu ve ünlü yeraltı yargıçları *Minos*'la *Rhadamanthys*'in kardeşidir. İkincisi *Poseidon*'un oğludur ve Trakya'da *Herakles* tarafından öldürülmüştür. Mitograflar ilk iki Sarpedon arasında bir bağ kurmaya çalışmaktadırlar.

Sarpedontis. *Bkz.* Sarpedon.

Sarru. *(Hurri)* Fırtına-tanrı Teşup'la karısı tanrıça Hepat'ın oğlu... Hitit'lerce de tapılmıştır. *Bkz.* Hurri Dini.

Sarruma. *(Hitit)* İyilik-tanrı... Koruyucu bir tanrıdır. *Bkz.* Hitit Dini.

Saru Çoban. *(Türk)* Ünlü Oğuz beylerinden biri... *Dede Korkut* öykülerinden *Kazlık Koca oğlu Yeğenek* öyküsünde adı geçer. *Soğan Saru* adıyla da anılır. Öyküde *Bayındır Han*'ın, *Yeğenek*'in tutsak olan babasını düşmanlardan kurtarmak için çağırdığı yirmi dört sancak beyi arasındadır. *Bkz.* Dede Korkut.

Saspunas. *(Hitit)* Fırtına-tanrı Zas Hazuna'nın yardımcısı tanrılardan biri... Yeryüzündeki fırtınaları yönetirmiş. *Bkz.* Hitit Dini.

Sasuntsi Tavit. *(Ermeni)* Ermeni destanı... Çok eski olduğu ve ağızdan ağıza anlatılarak geliştiği sanılan bu kahramanlık destanı XIII. yüzyılda yazılmıştır. Ermeni mitolojisi için temel kaynaklardan biridir. Ermeni mitolojisinde tanrılar tanrısı ve bütün tanrıların babası güç-tanrı *Vahakn*'dır. Anadolu'lu toprak-ana *Kybele*'ye de analık ve bolluk tanrıçası olarak *Anahid* ya da *Anahita* adıyla tapılır. Bir deniz suyu köpüğünden doğan aşk-tanrıça *Astığ*, aynı zamanda bir iyilik-tanrıçadır, adı *Astğır* olarak da yazılıyor. Her yılbaşı evleri gezip insanlara mutluluk ve neşe dağıtan şarap ve zevk tanrısı *Vanadur*, gençlik tanrısı *Dir*, *Aramazt*, *Ardavazt* (babası tarafından lânetlenerek bir uçurumun başında zincire vurulmuş, bir çeşit Prometheus) vb. bu mitolojinin başlıca tanrılarıdır. *Bkz.* Aram.

Satanizm. *(Genel)* Şeytana tapma... *Satanizm* (*Fr.* Satanisme) genel olarak şeytanseverliği ve kötülükçülüğü dile getirir. Felsefede ve edebiyatta kullanılan bir deyimdir. Özel olarak örneğin *Yezîdîlik* bir satanizmdir. *Bkz.* Şeytan, Melek-i Tâvus, Yezîdîlik.

Satapatha-Brahmana. *(Hitit)* Brahmana'lardan biri... Brahmanizmin ünlü kutsal kitapları olan *Brahmana'lar* Hint mitolojisinin başlıca kaynaklarıdır. Onlar arasında özel bir yeri olan ve mitolojiye yön vermekle ünlenen bu yapıt, ermiş Yajnavalkya'ya maledilir. *Bkz.* Brahmana'lar.

Sati. *(Hint)* Kocasının cesediyle birlikte ateşe atılıp yanan kadın... Brahmanizmin kocanın ölümüyle birlikte ölme geleneği yakın zamanlara kadar (XIX. yüzyılın sonlarına kadar) sürmüştür. Eskiden kadınlar kocalarının yakıldığı ateşe zorla atılırdı. Daha sonra bu gelenek, kadınların kendi isteklerine bırakıldı. *Sati* deyimi bu vefâ ve cesareti gösterebilen kadınları adlandırır ve bir çeşit ermişliği dile getirir. Nitekim birçok bölgelerde *sati*'ler ermiş (azîze) sayılmıştır. Brahmanizmin yaratılış efsânesinde *Sati*, ilk yaratılan insanlardan *Daksa*'nın kızıdır ve tanrı *Siva*'ya aşkıyla ünlüdür. Siva'yı sevmeyen ve ona inanmayan babasına rağmen tanrıyla evlenir. Ne var ki babasının kocasına karşı takındığı düşmanca tutuma dayanamayarak kendini öldürür (eşdeyişle kocası için ölür). Karısının ölümüyle çılgına dönen tanrı Siva onun cesedini omuzlarında taşıyarak dünyayı dolaşmaya başlar, her gittiği yere acı ve felâket saçar, gezdiği yerlerde çiçekler açmaz ve sular akmaz olur, kıtlıklar ve hastalıklar salgınlaşır. Bu korkunç duruma bir son vermek isteyen iyilikçi tanrı *Vişnu* gökten inerek gizlice Sati'nin cesedini elli iki parçaya böler. Bundan sonra Sati tanrılaşır ve *Parvati* adını alarak tapım görür. *Bkz.* Parvati, Siva, Vişnu, Daksa.

Satih bin Rebia. *(Arap)* Mitolojik kâhin kadın... İslâmlıktan önce yaşadığına inanılır. Başı yokmuş, yüzü göğsünün ortasındaymış, yerlerde yuvarlanarak yaşarmış, sadece kızdığı zaman şişer ve şişerek ayağa kalkabilirmiş, İran imparatorluğunun yıkılacağını ve Arapların büyük bir imparatorluk kuracağını o haber vermiş, *Mûsâ* Sinâ dağında tanrıyla konuşurken ruhu gizlice onları dinleyerek kehânet sırlarını öğrenmiş. *Bkz.* Kehânet.

Satir'ler. *Bkz.* Satyr'ler.

Satis. *(Mısır)* Tanrı Khnum'un karısı... Tanrıça *Satis*, tanrı *Khnum* ve tanrı *Anubis*'le birlikte Elephantine'de tapılan tanrı üçlüsünü, gene *Khnum* ve tanrı *Neith*'le birlikte Esneh'de tapılan tanrı üçlüsünü meydana getirir. *Bkz.* Mısır İnançları.

Saturnalia. *(Roma)* Saturnus onuruna yapılan altınçağ ve eşitlik şenlikleri... Her yıl aralık ayının 17-23'ü arasında yedi gün kutlanırdı. Romalılara göre *altınçağ* çok eski zamanlarda tanrı *Saturnus*'un İtalya'yı yönettiği çağdı. Bayramda bu çağın geri geldiğine inanılır, tam

bir eşitlik ve özgürlük uygulanır, köleler azatlanmışçasına özgür bir yaşayışa bırakılır, kölelerle efendiler aynı masada ve eşit koşullarda yemek yerlerdi. Eşitlik kavramının bilimsel niteliğinden haberi olmayan bir incelemeci (Hamilton, *Mitologya*, s. 27) "Eşitlik kavramının kaynağı Saturnalia'da aranabilir" der. *Bkz.* Saturnus.

Saturnus. *(Roma)* Çok eski bir İtalya tanrısı... Tarım tanrısıydı, ekinleri ve tohumları korurdu. Hasar-tanrıça *Ops*'la evliydi. Çok eski çağlarda İtalya'yı o yönetirmiş, onun yönetimi altında İtalya *altınçağ*'ını yaşamış. Sonraları Yunan etkisiyle *Zeus*'ün babası *Kronos*'la bir tutulmuştur. Altınçağ tasarımı; acısız, yasasız ve eşit, bolluklu, şen ve mutlu bir çağ olarak Yunanlılarda Hesiodos'un *Theogonia*'sında ve Romalılarda Ovidius'un *Değişimler*'inde işlenmiştir. Roma tasarımına göre *Saturnus*'un yeraltı ülkesine atılıp evren egemenliğinin *Jupiter*'e geçmesiyle bu mutlu çağ son bulmuş ve *gümüşçağ* başlamış. *Bkz.* Saturnalia, Kronos.

Satürn. *Bkz.* Saturnus.

Satya-Loka. *Bkz.* Brahma-Loka.

Satyavan. *(Hint)* Bir yıllık yaşamı kaldığı halde Savitri'nin kendisiyle evlendiği yakışıklı yiğit... *Savitri Efsânesi* Hint mitolojisinin, özellikle aşk ve sabır motifleriyle ilgili, en güzel efsânelerinden biridir. *Bkz.* Savitri.

Satyr'ler. *(Yunan)* Boynuzlu, keçi ayaklı, kuyruklu ve insan vücutlu kır cinleri... Kimi kaynaklarda *tanrı* sayılmışlardır. Erkeklik örgenleri daima kalkık olarak dolaşan *Satyr'ler* doğal gücü simgeleyen doğa varlıklarıdır. Kocamış Satyr'lere *Silen* ya da *Silenos* denir. *Dionysos*'un ünlü alayında yer alırlar. Açık saçık danslar yapmakla ünlüdürler, bu yüzden bu türlü danslara *Satyros dansı* denir. Kır perilerinin erkek kardeşleri sayılırlarsa da onlarla sevişebilmek için peşlerinde dolaşmaktan da geri kalmazlar. Müzik ustası sayılırlar. Örneğin ünlü müzikçi *Marsyas* bir *satyr*'dir. *Bkz.* Pan, Marsyas, Dionysos.

Satyros. *Bkz.* Satyr'ler.

Saul. *Bkz.* Samuel.

Sausga. *(Hitit)* Ninatta ve Kulitta adlı tanrıçalardan, kurulu tanrıçalar grubu başkanı tanrıça... *Bkz.* Hitit Dini.

Savab. *Bkz.* Sevap.

Savaşçı Kadınlar. *Bkz.* Amazonlar.

Savitar. *(Hitit)* Güneş'in çeşitli belirimlerinden biri... Evrenin özü olan *Aditi*'nin çocukları *Aditya'lar* (Güneş tanrılar)'dandır. Sanskritçe *isteklendirici* anlamındadır. Özellikle *Surya*'yla birlikte güneş belirimleri (hipostas'ları) arasında çok önemli bir yeri vardır. Canlandırıcı ve yaşam kaynağı olarak nitelenir. Tanrı *Savitar*'ın dişi biçimine tanrıça *Savitri* denmiştir. Her iki sözcük Sanskritçe *güneşsel* anlamına da gelir. *Bkz.* Savitri, Surya, Aditi, Pusari.

Savitri. *(Hint)* Brahma'nın karısı güneş-tanrıça... *Savitar*'ın dişileşmiş biçimidir. Hint mitolojisinde bu tanrıçayla ilgili bir de ünlü *Savitri Efsânesi* vardır: Kral *Asvapati*'nin çocuğu olmuyormuş, bir çocuk sahibi olmak için tanrıça *Savitri*'ye yalvarmış, duası kabul edilince de doğan kızına tanrıçanın adını vermiş. Savitri büyüyünce çok güzel bir kız olmuş, kral babası istediği eşi seçmesi için kendisine izin vermiş. Oysa bütün ülkeyi taradıktan sonra genç bir yiğit olan *Satyavan* ya da *Satyavant*'ı beğenmiş. Ne var ki delikanlının ancak bir yıllık ömrü kalmış. Bir cin bunu kral babayla kızına haber verdiği halde Savitri isteğinden vazgeçmemiş; babası da verdiği sözü yerine getirerek onu yoksul delikanlıyla nikâhlamış. Satyavan'ın babası vaktiyle Salvas ülkesinin kralıymış, savaşta tahtını kaybederek yoksul düşmüş (Burada Hint düşüncesinin zorunlu sonucu olan *kast* kavramı belirmektedir. Bir kral kızı, yoksul da olsa, mutlaka bir kral oğluyla evlenmelidir). Savitri, bir yıl sonra, kocasının ruhunu vücudundan ayırıp bağladığı iple sürükleye sürükleye götüren ölüm-tanrı *Yama*'nın peşine takılmış. Nereye giderse oraya gitmeye başlamış. Bu ısrarlı izleme Yama'yı duygulandırmış ve genç kadına kocasından başka ne dilerse kendisine verebileceğini, bundan sonra da kendisini sabırla izlemekten vazgeçmesini söylemiş. Böylelikle olağanüstü sabrının armağanına kavuşan Savitri yüz çocuk sahibi olmayı dilemiş, Yama da boş bulunarak kabul etmiş ya da verdiği söz gereğince kabul etmek zorunda kalmış, çünkü Savitri başka bir erkekle asla evlenemeyeceğine göre onun yüz çocuk sahibi olabilmesi ancak kocasının da geri verilmesiyle olanaklıymış. Sabırlı ve kurnaz Savitri böylelikle kocasına yeniden kavuşmuş. *Bkz.* Savitar, Brahma.

Sâviyye. *(İslâm)* Halvetîliğin Şâbâniyye kolundan ayrılan bir kol... *Sâviyeihalvetiyye* adıyla da anılır. XIX. yüzyılda Ahmet bin Sâvi tarafından kurulmuştur. Aslında Halvetîliğin *Şâbâniyye* kolundan *Karabâşiyye* ve ondan ayrılan kollardan *Hufniyye* kolundan Seyyid Ahmet Tecânî'ye bağlı *Tecâniyye* ve *Dırdîriyye* ya da *Dür-*

diriyelhalvetiyye kolu ve ondan da bu kol türemiş bulunmaktadır. *Bkz.* Halvetiyye, Kol.

Sâviyyei Halvetiyye. *Bkz.* Sâviyye.

Sayromatea. *(Anadolu)* İskit'lerin Amazon'larla birleşmelerinden meydana gelen halk... Tarihçi Herodotos'un ünlü yapıtında anlattığına göre İskit erkekleri Amazon kadınlarla birleşmişler ve bunlardan doğan çocuklar *Sayromatea* adıyla anılmışlar. İncelemeciler bu adın Sarmat'lar olabileceği kanısındalar. *Bkz.* Amazonlar.

Say. *Bkz.* Safâ.

Sayı. *(Genel)* Kutsallığına inanılan birimsel nicelik... İnsanlar sayacak bir şeyleri olduktan sonra *sayı*'yı öğrenmişlerdir. Nitekim sayacak bir şeyleri bulunmayanlar XX. yüzyılda bile saymasını bilmemektedirler. Eskimo dilinde üç sayısından çoğu yoktur, üçten çoğu kaç olursa olsun *çok* deyimiyle dile getirilir. *Sayma* bellekte saklanamayacak bir sayıya varınca *yazma*'yı gerektirmiş, *yazı* da böylelikle bulunmuştur. Bir niceliğin birim olarak alınan başka bir niceliğe oranı, eşdeyişle birçok birimlerden oluşan çeşitli nicelikler insanların ilk karşılaşmalarında dikkatlerini çekmiştir. Özellikle *üç* sayısı ilk insanlara çok ilginç görünmüştür. Evrende her şey bir dişi ilkeyle (1) bir erkek ilkenin (2) birleşmesi sonucu olarak bir ürün (3) meydana gelmesiyle oluşuyordu. İnsanların çevresinde gök (1), yer (2) ve su (3) olmak üzere üç ayrı uzay vardı, bu üç ayrı uzay *göklüler* (*Yu.* Epouranioi, *Lâ.* Caelestes), *topraklılar* (*Yu.* Epikhthonioi, *Lâ.* Terrestres) ve *sulular* (*Yu.* Pontioi, *Lâ.* Marini) olmak üzere üç ayrı tanrı grubuyla yönetiliyordu. Soyut düşünce geliştikçe insanlar yavaş yavaş çeşitli varlıklar arasındaki ayrımın bir sayı ayrımından ibâret bulunduğuna da dikkat etmeye başladılar. Bu dikkati yüzyıllarca sonra düşünür Pythagoras düzenledi. Tanrı, Sinâ çölünde *Mûsâ*'ya "İsrâiloğullarını sayacaksın" diyordu (*Bkz.* Mûsâ'nın dördüncü kitabı, 1, 2). Çünkü İsrâiloğullarını vaadedilen topraklara bu sayılar götürecekti, böylelikle sayıların gücü tanrıca da belgitleniyordu. Tanrı, bu tanrısal sayım için, bir de birim ölçütü vermiş "adlarına göre say" demişti. Daha sonra mirâs hesapları yapılmaya başlandı. İlk hesapları Mûsâ'nın tanrısınca yapılan mirâs hukuku en yetkin sayılamasına Roma'da kavuştu. Özetle, *sayı*'sız yaşanılmaz olmuştu. Çeşitli sayıların uğurlulukları ve uğursuzlukları çeşitli deneylerle saptanıyordu. Üçler, yediler, kırklar insanların güçsüz yanına böylelikle egemen oldular. Bilimsel bulgular, her alanda olduğu gibi sayı alanında da mistisizme dönüştü. Batı'da *Aritmetizm* ve Doğu'da *Hurûfîlik* bu mistisizmi olabildiğince geliştirdi. Kimi sayıların bilimsel alanda bile sırlı özelliklerini sürdürmeleri bu mistisizmi daha da güçlendiriyordu. Örneğin XX. yüzyılın nükleer fiziğinde 2, 8, 20, 50, 82, 126 sayılarına *esrarlı sayılar* deniyordu; çünkü bu sayılarda nötron ya da proton taşıyan çekirdeklerde büyük bir enerji olup bu sayıların altında ya da üstünde nötron ya da proton taşıyan çekirdeklerde bu güçlü enerji yoktu. *Bkz.* Arithmos, Pythagoras'cılık, Hurûfîlik, Seba, Kırk, Çile.

Sayıcılık. *Bkz.* Pythagoras'cılık, Hurûfîlik.

Sayılar. *(Yahudî)* Mûsâ'nın dördüncü kitabı... Kutsal kitabın bu bölümünde tanrı, İsrâiloğullarına bir *sayım* yaptırır, bu sayımın sonunda Yahudilerin 603.550 kişi oldukları anlaşılır. Ayrıca bu kitapta birçok mirâs hesaplamaları yapılır ve mirâsın dağılmaması için kabileler arasında kız alıp verme yasaklanır. *Bkz.* Ahdi Atîk, Tevrat.

Sayyâdiyye. *(İslâm)* Rıfâîliğin kollarından biri... XVIII. yüzyılda Rıfâî şeyhlerinden İzzettin Sayyâd tarafından kurulmuştur. *Bkz.* Rıfâîlik.

Saz. *Bkz.* Pan.

Sâzenuş. *(İslâm)* Yedi uyurlardan biri... *Bkz.* Ashâb-ı Kehf.

Sazinûş. *Bkz.* Sâzenuş.

Scala Santa. *(Hıristiyan)* Çile gününde İsâ'nın tırmandığına inanılan merdiven... Latince *kutsal merdiven* demektir. Yirmi sekiz basamaklıdır. Ayrıca bu merdivenin Roma'ya, Pilatus'un Kudüs'teki evinden, ermiş Helena tarafından getirildiğine de inanılır. *Bkz.* İsâ.

Schwerttraeger. *(Hıristiyan)* Haçlı seferleri için kurulmuş bir şövalye tarikatı... Almanca *kılıç taşıyıcılar* anlamındadır. *Kılıç kardeşleri* anlamında *Schwertbrüderorden* de denir. 1197 yılında Bremen'de piskopos Albert tarafından kurulmuştur. Dinsel nitelikten çok siyasal bir nitelik taşımıştır. Girdikleri bölgeleri talan ettikleri söylenir.

Seba. *(Arap)* Kutsal olduğuna inanılan yedi sayısı... Arap inançlarına göre *yedi* (*Ar.* Seba) sayısı birçok bakımlardan kutsaldır. İlkin dünyanın *yedi ülke* (*Ar.* Seba-i iklîm)'den meydana geldiğine inanılıyordu. Gökte *yedi gezegen* (*Ar.* Seba-i seyyâre) biliniyordu. Takımyıldızlarının yedi yıldızı vardı. İnsan yüzünün yedi deliği,

haftanın yedi günü, göğün yedi katı, cennetin yedi kapısı dünyanın yedi günde yaratılması, Yusuf'un gördüğü düşteki yedi şişman inekle yedi cılız inek, Hıristiyanların yedi meleği ve yedi günahı, Yahudilerin yedi yılda bir gelen Şabbat yılı, yedi uyurlar ve yedi bilgeler vb. *yedi*'nin kutsallığını tanıtlayan nedenler ya da bu kutsallıktan çıkan sonuçlardır. *Bkz.* Sayı, Seb'al Mesânî, Arithmos.

Seb'al Mesânî. *(İslâm)* Yedi âyetli ve yedi adlı Fâtiha sûresi... Özellikle Hurûfî inançlarında önemlidir. *Fâtiha* okunduktan sonra eller bundan ötürü yüze sürülürmüş, çünkü yüzde yedi delik ve yedi hat varmış (iki kaş, dört kirpik, bir saç. Deliklerse iki göz, iki kulak, iki burun, bir ağız). *Bkz.* Seba, Sayı.

Sebeiyye. *(İslâm)* Şiiliğin Galiyye'den türemiş bir kolu... Tanrıyı her yerde varolan ve her dilden konuşur bir insan biçiminde tasarımladıkları için *Hulûliyye* genel adıyla da anılırlar (Hulûliyye olan başka kollar da vardır). Ruhgöçüne inanırlar, *Ali*'yi de tanrı sayarlar. *Bkz.* Galiyye.

Seb'iyye. *(İslâm)* İmamların yedişer yedişer sırayla geleceklerine, yedi yıldızın kutsallığına ve bütün sırların yedi tane olduğuna inandıklarından ötürü İsmaililiğe verilen ek ad... *Bkz.* Sabbahiyye.

Sebek. *(Mısır)* Timsah-tanrı... *Sobek* de denir, Yunanlılar *Sukhos* deyimiyle çevirmişlerdir. Özellikle Şedit kentinin tanrısıydı. Bu kentliler evlerinde timsah beslerlermiş. *Bkz.* Hayvan Tapımı, Mısır İnançları.

Sebitu. *(Urartu)* Tanrı... Büyük bir tanrı olarak tapıldığından başkaca bir niteliği bilinmemektedir.

Sebt. *Bkz.* Şabbat.

Secâh binti Hâris. *(İslâm)* Peygamberlik etmek isteyen kadın... Peygamber *Muhammet*'in ölümünden hemen sonra Temim kabilesinden olan *Secâh* peygamber olduğunu ileri sürdüyse de yandaşlar bulamadı. Kendisi gibi peygamberliğini ileri süren ve başaramayan Yemâme'li *Müseylime*'yle evlendi. Ölümüne yakın Müslüman olduğu söylenir. VII. yüzyılda yaşamıştır. Bu çağda Araplar arasında peygamberlik iddiasında bulunan pek çok kişi vardır. Bunlardan bir başkası da *Esved bin Yezîd*'dir. *Bkz.* Peygamber.

Secde. *(İslâm)* Namaz kılarken yere kapanma... *Bkz.* Namaz.

Sedd-i Zerâî. *(İslâm)* Mâlikî mezhebine göre vesile kanıtı... İmam Mâlik *sedd-i zerâî* (*Ar. zeria* sözcüğü *vesile* demektir)'i fıkıhta kanıt saymıştır. Örneğin *zinâ* haramdır, demek ki bir kadına alıcı gözle bakmak da haramdır, çünkü bu ötekinin vesilesidir. *Bkz.* Mâlikîlik.

Sedna. *(İlkel)* Denizin dibinde yaşadığına inanılan Eskimo tanrıçası... Çeşitli Eskimo gruplarında çeşitli adlar almıştır. Bundan ötürü *Nuliajuk* ve *Arnarkuashaak* adlarıyla da anılır. Deniz hayvanları avının verimli olması için ona yakarılır.

Segesta. *(Roma)* Hasat-tanrıça... Hasadın bereketli olması için ona yakarılırdı. *Bkz.* Roma Dini.

Segrek. *(Türk)* Oğuz yiğitlerinden... *Dede Korkut* öykülerinden *Usun Koca oğlu Segrek* öyküsü, onun serüvenini anlatır. *Uşun Koca*'nın *Egrek ve Segrek* adlarını taşıyan iki oğlu vardır. Büyük oğlu Egrek'i kâfirler bastırır, yakalayıp alınca kalesinin zindanına atarlar. Küçük oğul Segrek ağabeyini kurtarır. *Bkz.* Dede Korkut.

Sehrüverdîlik. *Bkz.* Sühreverdîlik.

Seiren'ler. *Bkz.* Siren'ler.

Sekhmet. *Bkz.* Sekmet.

Sekincilik. *(Hıristiyan)* Her türlü eylemden el etek çekerek tanrılık düşünceyle sükûna dalmayı öğütleyen dinsel öğreti... *Sekincilik* (*Ar. sükûnet* anlamındaki *sekînet* deyiminden türetilmiştir) deyimi, XVII. yüzyılda Fransız düşünürleri Miguel de Molinos'yla Madam Guyon tarafından ileri sürülmüş olan *Kiyetizm* (*Fr.* Quiétisme) öğretisini dilimizde adlandırmak için bulunmuş bir karşılıktır. Bununla beraber Antikçağ Yunan stoacılığından İslâm tasavvufuna kadar bütün gizemsel öğretileri adlandırabilir. Batı gizemciliği ve Doğu tasavvufu, Hintlilerin hemen tüm dinsel öğretileri tam bir *sekincilik*'tir. Tanrıdan başka her şeyden vazgeçme ve böylelikle mutluluğa kavuşma, aslında, dünyada mutluluğu sağlayamayan tüm dinlerin öğütlediği bir yöntemdir. Ne var ki kimi dinler bunu açıkça ileri sürmez ve dünyasal bir öğreti görünüşü altında gizler. Gerçekte ötedünya mutluluklarını vaadederek bu dünyadaki mutsuzluğu onaylamakla, bu dünyada her türlü eylemden el çekerek tanrılık düşünceyle sükûna dalmayı öğütlemek arasında hiçbir fark yoktur. *Bkz.* Din, Gizemcilik, Mistisizm, Tasavvuf.

Sekiz. *Bkz.* Arithmos.

Sekmet. *(Mısır)* Ptah'ın karısı tanrıça... *Sekhmet* ya da *Skemet* ve kimi yerde *Seket* biçimlerinde de yazılmıştır. *Güç* demektir. Kocası tanrı *Ptah* ve oğlu *İmhotep*'le birlikte Memphis kentinde tanrılar üçlüsünü meydana getirir. *Bkz.* Mısır İnançları.

Selâmet Ordusu. *Bkz.* Salutist'ler.

Selâmiyye. *(İslâm)* Rıfâîliğin bir kolu... *Abdüsselâmiyye* de denir. *Sâdiyye*'den türemiş ve XVIII. yüzyılda Abdüsselâm tarafından kurulmuştur. *Sa'dîlik* bu tarikatla İstanbul'a girmiştir. *Selâmiyye,* aynı zamanda, *Celvetiyye*'nin XVII. yüzyılda Selâmî Ali tarafından kurulan bir kolunu da adlandırır. *Bkz.* Sa'diyye, Celvetîlik.

Selardis. *(Hitit)* Ay-tanrı... *Kaşku* da denir. *Bkz.* Hitit Dini.

Selcen Hâtun. *(Türk)* Kan Turalı'nın karısı... *Dede Korkut* öykülerinden *Kanlı Koca oğlu Kan Turalı* öyküsü onun serüvenini anlatır. Trabzon Tekürünün kızıdır. *Kanlı Koca* oğlunu evlendirmek istemektedir, ama *Kan Turalı* hiçbir kızı beğenmemektedir. Evleneceği kadında birçok nitelikler, her şeyden önce de yiğitlik arar. Sonunda bu nitelikleri taşıyan *Selcen Hâtun* bulunur. Evlenmeleri birçok kahramanlık serüvenlerini gerektirir. *Bkz.* Dede Korkut.

Selçuk. *(Türk)* Selçukluların atası... Oğuzların Kınık boyundandır. Reşideddin *Oğuznâme*'sinde onun için "Selçuk, Kınık boyundan olup Türk pâdişahlarının çadır iskeletini yapan Keraküçi Hoca'nın oğlu Toksurmuş soyundandı" der. *Bkz.* Oğuz Destanı.

Selçük. *(Türk)* Oğuz yiğitlerinden... *Dede Korkut* öykülerinde *Kıyan Selçük* adıyla anılır. *Tepegöz*'ü öldüren ünlü *Basat*'ın ağabeyi ve ünlü *Deli Dündar*'ın babasıdır. Özellikle oğlu, *Kıyan Selçük oğlu Deli Dündar* adıyla birçok öykülerde anılır ve kahramanlıkları anlatılır. *Bkz.* Dede Korkut.

Selef. *Bkz.* Selefiyye.

Selefiyye. *(İslâm)* Peygamber Muhammet'in yakınlarıyla bu yakınların yakınlarının söz ve davranışları... Peygamber *Muhammet* çağında yaşayıp onun yakınında bulunmuş olanlar (Sahâbe)'la bu yakınların çağında yaşayıp – peygamberi görmedikleri halde – onlarla görüşmüş olanlar (Tâbiîn)'ın söz, tutum, davranış ve anlatıları İslâmsal dilde *selef* (önce bulunmuş olan) deyimiyle dile getirilir. *Selefiyyûn* (Selefler)'un dediklerini doğru saymak, davranışlarına uymak ve onlara benzemeye çalışmak *ehl-i sünnet* için tutulması gereken en doğru yol sayılmıştır. Bu yüzden, özellikle Kelâm bilimi alanında, çözülemeyen sorunlarda *Selef*'in düşüncelerine başvurmak gelenekti. Örneğin anlamı açık olmayan tanrı sözlerini yorumlamanın doğru olup olmayacağı konusunda Selefiyyûn şöyle düşünüyordu: "Yorum, bir sanıdır. Tanrının sözleri üstünde sanılara dayanarak fikir yürütmek doğru değildir. Çünkü bir âyeti tanrının kasdına aykırı olarak yorumlama olanağı da vardır, buysa sapkınlık olur, âyetlerin dış anlamlarına inanmak (zâhirine inanmak) ve iç anlamlarını (bâtınını) tanrıya bırakmak gerekir". Bu düşünceler toplanarak kelâm biliminde bir öğreti durumuna gelmiş ve bu öğretiye *Selefiyye* denilmiştir. *Bkz.* Ehl-i Sünnet.

Selefiyyûn. *Bkz.* Selefiyye.

Selef Mezhebi. *Bkz.* Selefiyye.

Selene. *(Yunan)* Ay-tanrıça... *Ay*'ın kişileştirilmişidir. Hitit'lerin *Selardis*'inden alınma olabilir. *Titan'lar* soyundandır. Babası *Hyperion,* anası ve aynı zamanda halası *Theia*'dır. Kardeşleri *Helios* (Güneş)'la *Eos* (Şafak)'tur. Çok güzel ve zarif olduğundan ötürü pek çok sevgilileri olmuştur. Başta tanrılar tanrısı *Zeus* olduğu halde *Pan, Endymion* vb. ona âşık olmuşlardır. Zeus'ten *Pandia* adlı bir kızıyla Endymion'dan elli kızı olduğu söylenir. Bir *hymnos*'ta şöyle denir: "Gittikçe kararan hava onun tâcının aleviyle tutuşur. Parlak Selene güzel vücudunu Okeanos'un sularında yıkar yıkamaz ışığının saçtığı oklar parıldamaya başlar. İki ak atın çektiği arabasıyla doğuda yükselerek geceye gömülmüş olan göğü boydan boya dolaşır. Gecenin en sessiz saatlerinde, Latmos dağındaki bir mağarada sonsuz uykusunu uyumakta olan sevgilisi Endymion'a sokulur, sokulur, sokulur". *Bkz.* Hyperion, Theia, Helios, Eos, Endymion, Pan.

Selh. *(İslâm)* Bâtınîliğin sonuncu derecesi... *İnsilâh* da denir. Arapça *soyma* demektir. Bu dereceye ulaşan her türlü *kuyûd ve rüsûm* (yükümlülükler)'dan soyulur. Artık o *zâhir* (açık, dış)'den *bâtın* (gizli, iç)'a erişmiştir. Hiçbir dinsel yükümlülük onun için söz konusu olamaz. Eşdeyişle ne namaz kılar, ne oruç tutar, ne câmiye gider. Çünkü tanrısıyla birleşmiştir, dinsel amaca varmıştır. *Bkz.* Bâtınîlik.

Selinos. *(Yunan)* Aigialeos kralı... Ege kıyılarına yerleşen İon'lar için uydurulmuş bir efsânede adı geçen kral *Selinos,* kızı *Helike*'yi *İon*'la evlendirir. İon da karısının adına bir kent kurup halkını *İones* adıyla adlandırır. *Bkz.* İon.

Selkis. *(Mısır)* Akrep-tanrıça... Kadın başlı bir akrep olarak tasarımlanmıştır. *Bkz.* Mısır İnançları.

Selvâ. *(Yahudî)* Tih çölünde Yahudilerin aç kalmaması için tanrının gönderdiğine inanılan kuş... Tanrı, bıldırcın olduğu ileri sürülen bu kuşları *kudret helvâsı*'yla birlikte göndermiş. *Bkz.* Yahudilik, Kudret Helvası.

Semâ. *(İslâm)* Kendilerinden geçmelerini sağlamak amacıyla Mevlevî dervişlerine topluca ve her biri olduğu yerde dönerek yaptırılan raks... Baş dönmesi yoluyla *cezbe* (kendinden geçip tanrıyla birleşme) ilkçağdan kalma bir Anadolu geleneğidir. *Arapça duyma* anlamını dile getiren *semâ*, ilkin *Kybele* râhiplerince uygulanmış bir dans törenidir. *Bkz.* Mevlevîlik.

Semele. *(Yunan)* Trakya asıllı ötedünya-tanrıça... Tanrı *Dionysos*'un annesidir. Frigya dilinde *semolo* sözcüğü *toprak* demekmiş. Semele tanrılar tanrısı *Zeus*'ten gebe kalınca kıskanç *Hera* onu kışkırtmış, o da tanrılar tanrısından kendisini olduğu gibi göstermesini istemiş, tanrılar tanrısı kendini bütün parlaklığıyla gösterince yanıp kül olmuş, yanarken de karnındaki yedi aylık Dionysos'u düşürmüş, Zeus çocuğu alıp baldırına gömmüş ve vakti gelince baldırından doğurmuş, Dionysos'a bu yüzden Frigya dilinde *gömülü* demek olan *dithyrambos* denmiş, daha sonra Semele oğlu Dionysos tarafından Olympos'a götürülmüş ve *Thyone* takma adını almış. *Bkz.* Dionysos.

Semender. *(İran)* Ateşten yaratıldığına ve ateşte yaşadığına inanılan hayvan... Araplar da onu kuş sanmışlar ve *zümrüt-ü anka* kuşuyla karıştırmışlardır. Yunanlılar ona *salamandra* derlerdi. Özellikle İran mitolojisinde önem kazanmıştır. *Bkz.* Zümrüdüanka.

Semetey. *(Türk)* Kırgız Türklerinin destan kahramanı Manas'ın oğlu... *Bkz.* Manas, Manas Destanı.

Semiramis. *(Bâbil)* Mitolojik Asûr-Bâbil kraliçesi... Akmanışlar çağında Doğu'da yaygın olan *Semiramis Efsânesi*, Yunan mitografları Diodoros'la Ktesias tarafından aktarılmıştır. Bu efsâneye göre *Semiramis*, eski Suriye dilinde *güvercinden gelen* demekmiş. Çünkü Suriye'de Askalon gölü tanrıçası yarısı kadın yarısı balık *Derketo*'yla bir çobanın birleşmesinden doğmuş, birleştikten sonra çobanı öldüren tanrıça doğurduğu çocuğu yeryüzünde bırakarak gölüne çekilmiş, çocuğu güvercinler besleyip büyütmüşler. Bâbil kralı *Ninos*'un Suriye vâlisi *Omnes* ona âşık olmuş ve onunla evlenmiş. Ne var ki kral Ninos da onu görünce âşık olmuş ve vâlisini öldürüp onu kendine kraliçe yapmış. Kralın ölümünden sonra kırk iki yıl Asûr imparatorluğunun egemeni olan Semiramis, dünyanın yedi hârikası arasında sayılan ünlü Bâbil bahçelerini ve saraylarını yaptırmış, bu asma bahçeler yeryüzü cenneti olarak nitelenir. Semiramis sonunda tahtını, kendisini öldürmeye hazırlandığını haber aldığı oğlu *Ninyas*'a bırakarak güvercin olmuş ve göğe uçmuş.

Semmâniyye. *(İslâm)* Halvetiliğin Karabâşiyye kolundan türeyen bir kolu... Bu koldan da daha sonra *Feyziyye* kolu türemiştir. *Bkz.* Halvetiyye.

Semo Sancus. *Bkz.* Sancus.

Sempatik Büyü. *(Genel)* Taklit büyüsüyle temas büyüsünün genel adı... Fransız toplumbilimcisi Durkheim'a göre: "Büyünün temelinde iki ilke vardır: 1. Bir nesneyi etkileyen herhangi bir şey, o nesneyle yakınlığı ya da dayanışması olan şeyleri de etkiler, 2. Benzer benzeri doğurur" (Durkheim, *Les Formes Elémentaires de la vie Religieuse*, 1912, s. 508 vd.). Gene Durkheim'in verdiği örneklere göre kötülük edilmek istenen kimsenin saçı yakılınca kendisine de bir zarar geleceğine, benzeri bir heykel ya da bebek yapılarak ona iğne batırılınca o kimsenin acı çekeceğine inanılır. Bu iki örnekten birinci ilkeye dayanan birincisi *temas büyüsü* (*Fr.* Magie contagieuse), ikinci ilkeye dayanan ikincisi *taklit büyüsü* (*Fr.* Magie imitative)'dür. Bu iki büyü çeşidi *sempatik büyü* (*Fr.* Magie sympathique) genel adıyla adlandırılmıştır. *Bkz.* Büyü, Temas Büyüsü, Taklit Büyüsü.

Semsoçi. *(Moğol)* Erkek kurtla dişi geyiğin oğlu Bataçihan'ın beşinci kuşak torunu... Bunların Moğolların ataları olduğuna inanılır. *Bkz.* Alan-Hoa.

Seneviyye. *(İslâm)* Mûtezile akımının kollarından biri... Ebû Muhammet Osman *Al-Fırak al-Muftarika* adlı yapıtında (s. 45-46) bu kolu bir mezhep olarak niteler. *Bkz.* Mûtezile.

Seo. *Bkz.* Koios.

Sepetçioğlu. *(Türk)* Kuzey Anadolu'da efsâneleştirilen bir zeybek... Adı Osman Efe'ymiş, büyüklerden birinin kızıyla sevişmiş, kızın babası sevgililerin üstüne hükümet kuvvetlerini göndertmiş, Sepetçioğlu Osman Efe yaralanmış, kızı da tutuklamışlar. Osman Efe tutukevini basarak sevgilisini kurtarmış, çağın pâdişahı da

sorunun bir aşk öyküsü olduğunu öğrenerek onları bağışlamış.

Septeria. *(Yunan)* Tanrı Apollon'un yılan Python'u öldürüşünü anan bayram... Çok eski bir gelenek olarak Delphoi'de kutlanırdı. *Bkz.* Python.

Septimartus. *(Roma)* Minerva bayramı... Sözcük olarak *yedi anne* demektir. *Bkz.* Minerva.

Septizonium. *(Roma)* Yedi güneş tanrısı anıtı... Septimus Severus tarafından Palatinium'da yaptırılmıştı. *Bkz.* Güneş.

Serapis. *(Mısır-Yunan)* Bir siyasa gereği oluşturulmuş Mısır-Yunan tektanrısı... Ptolemaios, devletindeki iki ulusu (Mısır ve Yunan) birleştirmek için bu Mısır-Yunan karışımı tanrıyı oluşturmuş. *Osiris-Zeus-Apis* birleşimi olan *Serapis* tektanrıcı eğilimi de hoşnut etmiş ve tapımı geniş alanlara yayılmış. Bu çağın halkları arasında "yalnız bir tek Zeus, bir tek Serapis vardır" sözü ünlüdür. Daha sonra bu tanrı *Osiris*'in ikinci görünüş biçimi olan yeraltı tanrısıyla, *Zeus*'le, *Pluto*'yla ve *Eros*'la bir tutulmuştur. *Sarapis* de denir. Romalılar onu *İsis-Anubis-Serapis* üçlüsü olarak Mısır panteonuna maletmişlerdir. Kimi kaynaklarda büyücülerin de ondan geniş çapta yararlandıkları bildiriliyor. *Bkz.* Osiris, Zeus, İsis.

Serbest Ruh. *(İlkel)* İnsanın vücudundan her zaman çıkabilen ve gezip dolaştıktan sonra geriye dönebilen ruh... *Ruh inancı*, özellikle ilkellerde, çok çeşitli tasarımlarla belirmiştir. İnsanın en az iki taneden otuz taneye kadar ruhu olduğuna inanan ilkeller vardır. Çoğunlukla geçerli olan *iki ruh inancı*'ndaki ruhlardan biri *beden ruhu*, öteki *serbest ruh*'tur. *Beden ruhu* (buna *soluk ruhu, yaşam ruhu* da deniyor) bir insanın içinden her zaman çıkıp başka insanların içine de girebilen ve gezip dolaştıktan sonra geriye dönebilen ruhtur. *Çok ruh inancı*'na örnek olarak insanı otuz ruhlu sanan Laos'lularla beş ruhlu sanan Karâib'liler gösterilebilir. Örneğin Karâib Taulipang'larına göre insanın ölümünden sonra beş ruhundan üçü karga oluyor, biri yeryüzünde kalıyor, biri de samanyoluna gidiyormuş (*Bkz.* Sedat Veyis Örnek, *İlkellerde Din, Büyü, Sanat, Efsâne*, 1971, s. 26-28). *Bkz.* Ruh.

Serenk. *(Türk)* Oğuz pâdişahı... Reşideddin'in *Oğuznâme*'sine göre Oğuz pâdişahlarından *Kökem Yavkuy*'un küçük kardeşidir. Düşmanları olan *Kara Şit* ordusuyla Kökem Yavkuy'un evini basıp onu kaçırdığı zaman kundakta bir bebekmiş. Büyüyüp yiğit olmuş, ağabeyinin de yardımıyla onları yenip vatanına dönmüş. Ona *Serenk* adını *serhenklik* (alay beyliği) yaptırdıkları için düşmanlar vermişler. Kökem Yavkuy yirmi yıl pâdişahlık ettikten sonra ölmüş. Serenk, ağabeyinin ölümünü bir yıl gizlemiş ve ülkeyi kendisi yönetmiş, bir yıl sonunda kendisinin kabul edildiğine iyice emin olduktan sonra ağabeyinin ölümünü açıklamış ve pâdişah olmuş. On yıl pâdişahlık etmiş. *Bkz.* Oğuz Destanı.

Seriphos. *(Yunan)* Perseus'un yetiştiği ada... Ege denizindedir. Argos kralı *Akrisios*, tanrılar tanrısı *Zeus* tarafından baştan çıkarılan kızı *Danae*'yle doğan çocuğunu (Perseus) bir kayığa koyup denize salıverince onları *Diktys* adlı bir balıkçı bulmuş, karaya çıkarıp adanın kralı *Polydektes*'e götürmüş. *Bkz.* Perseus.

Seris. *(Hitit)* Kutsal boğa... *Seri* biçiminde de yazılıyor. *Bkz.* Hitit Dini, Hayvan Tapımı.

Serseri Yahudi. *Bkz.* Ahasverus.

Servius Tullius. *(Roma)* Efsâneleştirilmiş Roma kralı... Roma'nın altıncı kralı sayılan Servius Tullius (578-535)'un ocaktan çıkan bir *Lar* tanrısıyla birleşen bir köle kızın oğlu olduğuna inanılır. Köle kız *Ocrisia* kral *Tarquinius*'ün sarayına bağlı olduğundan tanrılık çocuk bu sarayda büyümüş. Uyurken başında alevler yanar, uyanınca sönermiş. Kraliçe *Tanaquil* onun olağanüstü bir çocuk olduğunu anlamış ve kızını ona vermiş. Kral ölünce yerine dâmâdı *Servius Tullius* geçmiş. *Dianae* ve *Fortuna* tapımlarını da Roma'ya sokan oymuş. Kendisinden sonra yapılmış olduğu tarihçe belli olan birçok iyi işlerin de onun tarafından yapıldığına inanılmıştır. *Bkz.* Roma Dini.

Sestos. *(Yunan)* Hero'yla Leandros efsânesinin geçtiği kent... Çanakkale'nin Trakya kesimindedir, *Abydos*'un karşısında kurulmuştur. *Hero* buradaki *Aphrodite Anadiomen* ya da *Aphrodite Urania* tapınağının râhibesiymiş. Sevgilisi *Leandros* da Abydos'luymuş. Yunanistan'a karşı savaş açan *Kserkses* buradan geçerken yaptırdığı köprüleri yıkan akıntılı denize sopalarla dayak attırmış. İngiliz ozanı Lord Byron da efsânenin doğruluğunu tanıtlamak için Abydos'tan Sestos'a topal bacağıyla yüzerek geçmiş. *Bkz.* Hero, Leandros.

Sestus. *(Yunan)* Tanrıça Aphrodite'in ünlü kuşağı... *Zon* da denir. Bu kuşağı hangi kadın takarsa erkeklerin hemen ona âşık olacaklarına

inanılmıştır. *Hera*, kocası tanrılar tanrısı *Zeus*'e hoş görünmek için arasıra bu kuşağı ondan ödünç alırmış. Çırılçıplak dolaşan *Aphrodite* sadece bu kuşağı takarmış. Ünlü *güzellik yarışması*'nda kıskanç Hera kerâmetin kuşakta olduğunu söyleyince Aphrodite bir çekişte kuşağını koparıp atmış, büsbütün çıplak kalmış, gene de yarışmayı kazanmış. Troia'lı hakem *Paris*'e kızan tanrıçalar Hera'yla Athena savaşta bu yüzden Akha'lara yardım etmişler. *Bkz.* Aphrodite, Güzellik Yarışması.

Set. *Bkz.* Seth.

Seth. *(Mısır)* Karanlıklar-tanrı... *Set* biçiminde de yazılıyor. Tanrı *Gebeb*'in oğlu, *Osiris*'le *İsis*'in kötülükçü kardeşidir. Mısır mitolojisinin temel efsânesinde en büyük rolü oynar. Yunanlıların *Typhon*'uyla bir tutulan *Seth*, kardeşi *Osiris*'i kıskanır ve onu öldürmeye çalışır. Kavgası *Osiris-İsis* çiftinin oğulları tanrı *Horus*'le de sürer. Osiris'le Seth'in ünlü kavgaları Kuzey ve Güney Mısır arasındaki savaşları simgeler. *Bkz.* Osiris, İsis, Horus, Mısır İnançları.

Sethos. *(Mısır)* Tanrı Ptah'ın fârelerini göndererek Asûr'luların ok kirişlerini kemirttiğine ve böylelikle onları yendiğine inanılan râhip-kral... İ.Ö. VII. yüzyılda yaşamıştır. *Bkz.* Ptah.

Sevap. *(İslâm)* İslâm dinine uygun davranışlar... İslâm dinine aykırı davranışları dile getiren *günah* deyimi karşılığında kullanılır. Sözcük olarak iyi davranışlar karşısında *tanrıca verilecek armağan*'ı dile getirir. *Sevâba girme* deyimi, bu anlamda, *tanrının armağanını hak etme* demektir. *Sevâp*, her iki anlamda da, dince *görev* olmayan ve kulların kendiliklerinden yaptıkları davranışlarla ilgilidir. *Bkz.* Günah.

Sevbâniyye. *(İslâm)* Mürcie mezhebinin kollarından biri... Ebû Sevbân tarafından kurulmuştur. *Bkz.* Mürcie.

Sevgi. *(Genel)* İnsanları birleştireceğine inanılan duygusal güç... Özdeksel koşullarla ilgilenmeyen ya da ilgilenemeyen metafizik, toplumsal ve bireysel mutluluğun *sevgi*'yle sağlanabileceği inancını yaymaktadır. Bu yüzden bütün dinler ve idealist felsefeler sevgi'yi öğütlerler. İnsanların birbirlerini niçin sevemediklerini ve süregelen özdeksel koşullar içinde sevemeyeceklerini düşünmeksizin "birbiriniz seviniz" sloganı, metafiziğin bütün tedirginliklere karşı ileri sürdüğü tek çözüm yoludur. Onlara göre bütün mutsuzluklar ve çatışmalar sevgi yokluğundandır, insanlar birbirlerini sevebilseler her sorun kolaylıkla çözümlenecektir. Sokrates'ten pozitivist Auguste Comte'a, metafizik özdekçi Feuerbach'a kadar bütün idealist öğretiler sistemlerin yapısı gereği dönüp dolaşıp bu sonuca varmışlardır. Dinlerin bu konudaki buyrukları *İsâ*'nın şu sözüyle özetlenebilir: "Birbirinizi seviniz, bu benim size son buyruğumdur. Bütün insanlar bilsinler ki benim müritlerim, ancak birbirlerini sevenlerdir". *Bkz.* Din.

Sevgi Oku. *(Yunan)* Saplandığı her yüreğe sevgi aşıladığına inanılan Eros'un ünlü oku... Bu oku Roma mitolojisinde *Cupidon* ya da *Amor* kullanır. *Bkz.* Eros.

Seyr-ü Sülûk. *(İslâm)* Tasavvuf dilinde, tanrıya ulaşmak için yapılan tinsel yolculuk... Mutasavvıflar "Sülûk biter, ama seyr devam eder" derler. Bu demektir ki insan ölümlü olduğundan *sülûk* (yolculuk) bir gün bitecektir, tanrının belirişleriyse sonsuzca sürüpgidecektir. *Bkz.* Tasavvuf.

Seytek. *(Türk)* Kırgız Türklerinin destan kahramanı Manas'ın torunu... *Bkz.* Manas, Manas Destanı.

Seyyâhîn. *(İslâm)* Tasavvuf dilinde, mutasavvıf... *Gezginler* (seyyâhlar) anlamındadır. Gizemcilere bu ad, inançlarını yaymak için sürekli olarak gezip dolaştıkları için verilmiştir. Nitekim gene bu yüzden yer ve yurt edinemedikleri için de *gurebâ* (garipler) adı da verilir. *Bkz.* Tasavvuf.

Seyyit. *(İslâm)* Peygamber Muhammet'in soyundan olan... Sözcük olarak *efendi* anlamındadır. Peygamber *Muhammet'e evrenin efendisi* anlamında *seyyid-i kâinât* dendiği için soyundan gelenler de bu adla anılırlar. Peygamberin torunu *Hasan*'ın soyundan gelenlere de aynı anlamda *şerif* denir. *Bkz.* Muhammet.

Sezâiyye. *(İslâm)* Halvetîliğin kollarından biri olan Gülşenîlikten ayrılmış bir kol... XVIII. yüzyılda Hasan Sezai tarafından kurulmuştur. Özellikle İstanbul ve Edirne'de yayılmıştır. *Bkz.* Halvetiyye.

Sfenks. *(Mısır)* İnsan başlı aslan... Mısır dilinde *kepes ankh*, Lâtincede *sphinx*, Yunancada *sphinks* biçiminde yazılan bu aslanın başı, genellikle çağın firavununun başıydı. Koç, şahin vb. gibi hayvan başlarıyla da yapılmıştır. Daha sonra Yunanlılar ve Romalılarca da benimsenen *Sfenks* mitolojik bir canavar olarak tasarımlanmıştır. Hesiodos, *Sphinks* biçiminde yazdığı bu canavarın *Ekhidna*'yla *Orthos*'tan (kimi kaynaklara göre *Typhon*'dan) doğma olduğunu

söyler. Yunan inançlarına göre *Laios* (Thebai kralı ve *Oidipus*'un babası) *Khrysippe*'yi zorla kızlığından etmiş, tanrılar da onu cezalandırmak için canavar Sfenks'i Thebai'ye göndermişler. Kentin yolunu tutan canavar ne içerden dışarıya ne de dışardan içeriye kuş uçurtmazmış, kim geçerse yakalayıp bir bilmece sorar ve bilemeyenleri yermiş, bu bilmeceleri bilen de çıkmazmış, çünkü bu bilmeceleri bilen çıkacak olursa Sfenks hemen ölecekmiş. İşte, Delphoi' den dönerken kavgaya tutuştuğu bir yabancıyı (ki bu yabancı, tanımadığı babası kral Laios'muş) öldüren Oidipus'un ünlü dramı bu olayla başlar. Sfenks onu yakalayıp "bütün ayaklarını kullandığı zaman en güçsüz olan yaratık hangisidir?" diye sormuş. Oidipus "insandır" karşılığını vermiş. Yanıtın doğruluğu karşısında sararan Sfenks son kozunu ikinci bilmeceyle oynamış: "Biri ötekini doğuran ve öteki de onu doğurmuş olan iki kız kardeş kimdir?". Oidipus hiç duraksamadan "Gündüzle gecedir" karşılığını vermiş. Yenilen Sfenks hemen ölmüş. Thebai'liler kendilerini bu belâdan kurtaran Oidipus'u tutup kral yapmışlar ve ölen kralları Laios'un karısı *İokaste* (Oidipus'un tanımadığı anası)'yle evlendirmişler. *Bkz.* Oidipus, Harmakhis.

Shakers. *(Hıristiyan)* Amerika'da kurulan bir Hıristiyan tarikatı... XVIII. yüzyılda Ann Lee adında bir İngiliz kadını tarafından New York kentinde kurulmuştur. Başlıca ilkeleri mal ortaklığı ve bekâr yaşamaydı.

Shamash. *Bkz.* Şamaş.

Sharruma. *Bkz.* Şarşumma.

Sherish. *Bkz.* Seris.

Shimegi. *Bkz.* Şimege.

Shintoisme. *Bkz.* Şintoizm.

Shiwin. *Bkz.* Şivini.

Shulinkatte. *Bkz.* Şulinkatta.

Shuwaliyatta. *Bkz.* Suvaliyatta.

Sıbteyn. *(İslâm)* Peygamber Muhammet'in torunları Hasan'la Hüseyin... Sözcük olarak Arapça *iki torun* demektir. *Bkz.* Muhammet, Ali, Hüseyin, İmâmîlik.

Sıfât-ı İlâhiye. *(İslâm)* Tanrının nitelikleri... Arapça *sıfat* sözcüğü *nitelik* demektir. İslâm bilginleri arasında büyük tartışma konusu olan bu nitelikler İslâmsal bir bilim olan Kelâm biliminde ikiye ayrılır: 1. Olumsuz niteliklerin ortadan kaldırılmasıyla elde edilen nitelikler [Bunlara *sıfat-ı selbiye* denir. Tanrıya yakıştırılmaması gereken olumsuz nitelikler şunlardır: *Hudûs* (başlangıçlı olmak), *Fenâ* (sonlu olmak), *Müşâbehet* (başkasına benzemek), *Kıyâm-ı ligayrihî* (başkasıyla varolma), *Şirk* (ortaklık). Bunlar *selb* edilmekle ortada bunların karşıtı olan nitelikler kalır] ki şunlardır: *Kıdem* (başlangıçsızlık), *Bekaa* (sonsuzluk), *Muhalefetünlilhavadîs* (hiçbir şeye benzememek), *Kıyâm-ı bizâtihî* (kendisiyle varolma), *Vahdâniyet* (tek olma)... 2. Olumlu nitelikler [Bunlara *sıfât-ı sübûtiye* denir, kendi kişiliğine özgü olduğundan *sıfât-ı zâtiye* de denir] ki şunlardır: *Hayât* (diri olma), *İlim* (her şeyi bilme), *İrâde* (her şeyi yapabilme), *Kudret* (yapabilmeye sonsuzca gücü yetme), *Semî* (her şeyi işitme), *Basar* (her şeyi görme), *Kelâm* (kendine özgü söyleyiş), *Tekvin* (yaratabilme ve yokedebilme). *Bkz.* Tanrı.

Sıkh Dini. *Bkz.* Sikhi Dini.

Sınıf. *Bkz.* Kast'lar.

Sınama. *Bkz.* Sınav.

Sınav. *(Genel)* Tanrısal ve mitolojik deneme ve yoklama... *Sınav* (imtihan) ve *sınama* (deneme), inanç alanının hemen her dalında kullanılan zorunlu bir geçiş yöntemidir. Örneğin *Baukis'le Philemon* öyküsü'nde olduğu gibi tanrılar kılık değiştirip insanların arasına karışırlar ve onları sınarlar, Endonezya ve Filipin ilkelerinde olduğu gibi ölülerin ötedünyaya gidebilmeleri için bir sınavdan geçmeleri gerekir, eski Mısır'ın Hermesciliğinde görüldüğü gibi bir dine girebilmek için tüyler ürpertici sınavlar başarılmalıdır, tektanrıcı dinlerin tanrıları sürekli olarak sınarlar, herhangi bir tarikatta yükselebilmek için belli sınamalardan ve sınavlardan geçmek koşuldur. Sınav ve sınama öyküleri bütün mitolojilerde pek çoktur. Bunlara bir örnek olarak Türk mitolojisinde *Arslan Han*'ın öyküsünü özetleyelim: Oğuz pâdişahlarından *Arslan Han*'ın çok sevdiği *Suvar* adında sâdık bir adamı varmış. Onu çekemeyen yakınları boynunu vurdurmak için iftirâ etmişler. Arslan Han kızmış olmakla beraber kıyamamış ve önce bir sınamadan geçirmek istemiş, ölü taklidi yaparak bir tabuta girmiş, kanları ve vezirleri düğün bayram etmişler, malını ve mülkünü hemen paylaşıverdikleri yetişmiyormuş gibi tabutunun başında söylemediklerini de bırakmamışlar, ağlayıp sızlayan bir Suvar olmuş, Arslan Han tabutundan fırlayarak lâyık olanların cezalarını vermiş, Suvar'ı da başvezir yapmış. *Bkz.* Hermetizm.

Sır. *(Genel)* Gizli olan... *Sır* (*Fr.* Mystére, *Tr.* Gizem), inanç alanının hemen her dalında geçerli bir deyimdir. İnanç alanının, en yüce varlığı olan tanrı başta olmak üzere, bütün varlıkları ve bilgileri *sır*'dır. *Eleusis misterleri, Bektâşî sırrı* vb. gibi deyimlerde de belirtildiği gibi bütün tarikatlar sır temeline dayanır. Mitolojik öykülerde *sır olma* (birdenbire yokolma, gizlenme) doğaüstü niteliklerin başında gelir. Örneğin *Hızır* bu türlü sırrın başlıca temsilcisidir. Gizli olan ve yalnız tanrının bildiğine inanılan alınyazısına *sırrı kader* denir. *Sırrı rububiyet* deyimi sadece tanrıca bilinen ve insanlarca bilinmesine izin verilmeyen gizlilikleri dile getirir. Tasavvufçular her varlıkta bulunduğunu varsaydıkları tanrının gizliliğine *sırrı tecelliyât* derler. *Bkz.* Gizlicilik.

Sırat Köprüsü. *(Genel)* Cennete gidebilmek için üstünden geçilmesi gereken cehennem üstüne kurulu köprü... İslâmsal bir deyim olmakla beraber (*Ar.* *sırat* sözcüğü *geçilmesi güç yol* anlamında *keçi yolu* demektir) *sırat köprüsü* tasarımı, en ilkel inaçlardan en gelişmiş dinlere kadar bütün doğaüstü tasarımlarda yer almıştır. Ötedünyaya gitmek için bir sudan ya da bir köprüden geçmek gerektiğini ilkel Algonkin'lerden Antikçağ Yunanlılarına kadar hemen bütün topluluklar düşünmüşlerdir. Sırat köprüsü tasarımı Müslüman inançlarına Yahudi inançlarından geçmiştir. Bu inanca göre köprünün altında *gayyâ* kuyusu vardır. Cennetlikler köprüyü kolaylıkla geçip cennete ulaşırlar, cehennemliklerse bu kuyuya düşüp kuyunun altındaki sularda sürüklenerek cehenneme giderler. İslâm inançlarına göre bir kimse için kesilen *kurban*'lar o kimseyi sırtlarında taşıyarak bu köprüden kolaylıkla geçirirler. *Bkz.* Köprü.

Sırat-ül Müstakim. *(İslâm)* Sırat köprüsü... *Doğru yol* anlamındadır. *Kur'an*'ın Fâtiha sûresinde (5-6) geçer. *Bkz.* Sırat Köprüsü.

Sırrîlik. *Bkz.* Gizemcilik, Mistisizm, Tasavvuf.

Sıvad. *(İslâm)* Tasavvuf dilinde, yaratan tanrının yarattığı varlıklarda gizli olarak bulunuşu... Sözcük anlamında Arapça *gizli söz* demektir. *Bkz.* Sır.

Sibel. *Bkz.* Kybele.

Sibele. *Bkz.* Kybele.

Sibyl. *Bkz.* Sibylla.

Sibylla. *(Yunan-Roma)* Tanrı ağzıyla konuştuklarına inanılan kadın falcıların genel adı... Kimi kaynaklar bunları *kadın peygamberler* sayar. Ünlü düşünür Herakleitos bile onların ya da onun – çünkü ilkin bir taneymiş, sonra sayıları on olmuş – sözünü ediyor, "tanrı kışkırttığından Sibylla kudurmuş ağzıyla düzgünsüz şeyler bildirir" diyor. İlk Sibylla, *Herophile* adlı bir kızmış, İda dağının bir perisiyle ölümlü bir babadan doğmuş, *tanrının karısı* olduğunu söylermiş, bir tapınağa bağlı değilmiş, canı nereye isterse oraya gider ve yanında taşıdığı bir taşın üstüne çıkıp kehânette bulunurmuş. Pausanias onun *Smintheus Apollon*'un hizmetinde olduğunu yazıyor, demek ki *Apollon*'un ağzıyla konuşuyordu. Bununla beraber Sibylla'ların *Dionysos* tapımına bağlı oldukları sanılmaktadır. En ünlüleri Yunanlıların *Erythreia Sibylla*'sı'yla Romalıların *Cumae Sibylla*'sı'dır. Kimileri de Sibylla'ların tek olduğuna, hiç ölmediğine, çeşitli yerlere giderek çeşitli adlar aldığına inanmıştır. Heksametron dizesiyle yazılmış kader sözleri derlemesi olan ve *Sacerdotes Sibyllini* adını taşıyan Sibylla kitapları İ.Ö. 28 yılından beri Roma'da, Palatin'deki Apollon tapınağında saklanmıştır. Senatonun kararıyla râhipler bu kitapları açarlar, en uygun sözleri seçerek yorumlarlar ve senatoya bildirirlerdi, senato da bu yorumlara göre kararlar alırdı. Kimi kaynaklar, Sibylla'lara, Doğuluların ve İsrâillilerin de inandıklarını ve hattâ *Sibylla* sözünün İbrânîce *tanrının mahpusu* demek olan *Şebonel* sözünden geldiğini bidiriyorlar. *Bkz.* Kehânet, Fal, Mantika.

Sibylle'ler. *Bkz.* Sibylla.

Sicadin. *(Arap)* Yezîdîlerin ünlü meleği... *Seccadeddin, Dardail* ve *Şeyh Hasan* da denir. Pazartesi günü yaratıldığına inanılır. *Bkz.* Yezîdîlik, Melek-i Tâvûs.

Sichaeus. *Bkz.* Sicharbas.

Sicharbas. *(Yunan)* Kartaca'nın kuruluş efsânesinde adı geçen kral.. *Akherbas* da denir. Efsâneye göre Fenikye kenti Tyros'un kral nâibidir. Tyros kralı ölünce halk küçük oğlu *Pygmalion*'u kral, amcası *Sicharbas*'ı da nâip seçmiş. Kralın kızı ve Pygmalion'un kız kardeşi *Elissa*'yı amcası kral nâibi Sicharbas'la evlendirmişler. Pygmalion biraz büyüyünce amcasının ünlü hazînesine göz dikmiş ve onu öldürmüş. Bu olay üzerine yurdundan kaçan Elissa, adamlarıyla birlikte Libya'ya göçmüş ve orada Kartaca'yı kurmuş. Efsâne, ünlü Roma'lı ozan Vergilius'ün *Aeneis* destanında da anlatılır, ne var ki *Elissa*'nın adı *Dido*'ya ve kocası *Sicharbas*'ın adı *Sichaeus*'e çevrilmiştir. *Bkz.* Dido, Elissa.

Sicilya. *(Yunan)* Birçok mitolojik olayların geçtiği ünlü İtalyan adası... Troia'nın yıkılışından sonra babası *Ankhises* ve oğlu *Askanios*'la birlikte İtalya'ya göçen ünlü Troia kahramanı *Aineias* ilkin bu adaya çıkar, Ankhises bu adada ölür ve gömülür. Irmak-tanrı *Alpheios* da *Arethusa* kaynağına âşık olarak onu Yunan denizi altından bu adaya kadar kovalar ve Syrakusa'da yeniden topraktan fışkırır. *Bkz.* Aineias, Alpheios.

Sicinus. *(Roma)* Efsâneleştirilmiş Roma'lı kahraman... İ.Ö. V. yüzyılda yaşamıştır. *Lucius Sicinus Dentatus* adıyla anılır.

Siddhattha. *Bkz.* Buda, Sidhartha.

Side. *(Yunan)* Birçok mitolojik kadının adı... Bunlardan birincisi *Tauros*'un kızıdır ve Anadolu'daki Side kentine adını vermiştir. İkincisi *Belos*'un kardeşidir ve Fenikye'nin Sidon kentine adını vermiştir. Üçüncüsü *Danaos*'un kızlarından biridir ve Peloponessos'taki Side kentine adını vermiştir. Sözcük olarak Yunanca *nar* demektir. *Bkz.* Belos, Danaos.

Sidero. *(Yunan)* Salmoneus'un ikinci karısı... Üvey kızı *Tyro*'ya yaptığı kötülüklerle ünlüdür. Sözcük olarak Yunanca *demir* demektir. *Bkz.* Tyro, Salmoneus.

Sidhartha. *(Hint)* Buda'nın asıl adı... Kimi kaynaklarda *Siddhattha* biçiminde yazılmıştır. *Bkz.* Buda.

Sidre. *(İslâm)* Göğün yedinci katında olduğuna inanılan bir yer... Bir ağaç olduğu da söylenir. Sözcük anlamında Arapça *hünnap ağacı* demektir. Bu ağaç göğün yedinci katındaymış ve *sidre-i müntehâ* deyiminden de anlaşıldığına göre göğün sonuymuş.

Siduri. *(Sümer)* Tanrısal şarap yapımcısı... Akdeniz kıyısında güneşin bahçesinde yaşarmış. Hurri dilinde *genç kadın* anlamına geliyor. Kimi incelemeciler *İştar*'ın ve bundan ötürü de *Kybele*'nin bir başka adı olabileceğine dikkati çekiyorlar. Bir başka adı da *Sabit* ya da *Sabitu*'dur. *Kalde*'li *Sibel*'le bağlantısı olabileceği de ayrıca ileri sürülüyor. Yunan mitolojisindeki *Kirke*'nin aslı olduğu da söylenir. Bir çeşit "ye, iç, keyfine bak" tutumunun simgesidir. Sümer'lerin ünlü *Gılgamış*'ı ölüm sularını nasıl geçeceğini ondan öğrenir (*Odysseus* da aynı şeyi *Kirke*'den öğrenir). Kimi kaynaklarda *şarap tanrıçası* olarak nitelenmiştir. *Bkz.* Gılgamış, Kirke, İştar, Kybele.

Siegfried. *Bkz.* Sigfrid.

Sie-Şu. *(Çin)* Su-tanrı... Moğol yenilgisine dayanamayarak kendini suya atan ve ölen bir Çin prensinin tanrılaştırılmışıdır. Çin inançlarına göre imparator Tai-tsu ülkesini bu tanrının yardımıyla düşmanlardan kurtarmış.

Sifilis. *Bkz.* Syphylus.

Sifr. *(Yahudi)* Tevrat'ın beş kitabından her biri... *Bkz.* Tevrat.

Sigebert. *Bkz.* Sigfrid.

Sigfrid. *(Alman)* Nibelungen efsânelerinin Alman destanlarında Sigurdhr'un adı... Kuzey destanlarında adı *Sigurdhr* olan *Nibelungen* kahramanının Alman destanlarında adı *Sigfrid* ya da *Siegfried*'tir. Sigfrid Hollanda kralının oğlu olarak tasarımlanır, Burgund kralı *Gunther*'in kız kardeşi *Krimilde*'ye âşıktır, dev *Fafnir*'i öldürmüş, *Nibelungen* hazînelerini ele geçirmiş ve on iki kralı buyruğu altına almıştır. *Brunilde* bu destanlarda kral Gunther'in karısıdır ve gizliden gizliye Sigfrid'i sevmektedir. Nitekim kıskançlığa kapılarak Sigfrid'i, Fafnir'in kanı değmemiş olduğundan silâhlara karşı bağışıklığı bulunmayan vücudundaki tek noktadan, *Hagen*'e öldürtür. Kimi incelemeciler Sigurdhr ve Sigfrid'in, İspanyol prensesi Brunilde'ye âşık olan gerçek kişi *Sigebert*'in efsâneleştirilmiş biçimi olduğunu ileri sürerler. *Bkz.* Sigurdhr, Nibelungen, Nibelungenlied, Fafnir, Brunilde, Krimilde, Hagen, Gunther.

Sigillaria. *(Roma)* Roma'lıların birbirlerine hayvan ya da tanrı heykelcikleri armağan ettiği bayramlar... Lâtince *sigillum* sözcüğü *heykelcik* demektir. Bu bayramlar, *Saturnalia* (Saturnus bayramı)'dan hemen sonra yapılırdı.

Sigmundr. *(İskandinav)* Sigurdhr'un babası Frank kahramanı... Oğlu doğmadan ölmüş, karısı *Hiördis* çocuğunu yanına sığındığı Frank kralı *Hialpreker*'in sarayında doğurmuş. *Bkz.* Sigurdhr.

Signa. *(Roma)* Tanrılardan çeşitli aracılar yoluyla gelen haber... Sözcük olarak Lâtince *işâret* ya da *alâmet* demektir. Eski Roma'lıların *Augurium* (Avi-gerium) ya da *Auspicium* (Avi -spicium) kehânetlerinde bu *signa*'lardan yararlanılarak yapılacak bir işin uygun olup olmadığı belirlenirdi. Gök işâretlerine *Signa ex caelo*, kuşların uçusundan elde edilen işâretlere *Signa ex avibus*, tavukların yem yiyişlerinden alınan işâretlere *Signa ex tripudiis*, kendiliğinden gelen işâretlere *Signa oblativa*, dinleme yoluyla elde edilen işâretlere *Signa impetrativa* derler-

di. Kartallar ve akbabalar uçuş biçimleriyle; karga, baykuş, ağaçkakan ve horoz sesleriyle işâret verirlermiş. Örneğin kutsal tavuklar kapışarak yem yerken yemi ağızlarından düşürürlerse bu durum uygun bir işâret sayılırmış. Bundan başka çeşitli işler için çeşitli *signa*'ların kullanılması gerekiyormuş, örneğin memur seçiminde *Signa ex caelo* ve askerlik işlerinde *Signa ex tripudiis*'e başvurulurmuş. İşâretin görünmemesi de bir işâret, bir *signa dirae* (uğursuz işâret) sayılırmış. *Signa vitium* (yanlış işâret)'larda gözleme ya da dinleme işlemi yenilenirmiş. *Bkz.* Augurium Öğretisi.

Sigrdrif. *(İskandinav)* Sigurdhr efsânesinde adı geçen bir valkirya... *Valkirya*'lar savaşçıların ruhlarını cennete taşıyan ve onları bal şerbetiyle besleyen göksel kızlardır. Bunlara *savaşçı kızlar* da denir. *Sigrdrif* yanlışlıkla bir savaşçıyı öldürdüğünden tanrı *Votan* tarafından bir ateş çemberi içinde sonsuz bir uyku uyumakla cezalandırılmış, ancak bu ateş çemberini aşabilecek bir kahramanın meydana çıkmasıyla uyanabilecekmiş, Sigurdhr bu çemberi aşmış ve alevleri söndürmüş, kızcağız da böylelikle sonsuz bir uyku uyumaktan kurtulmuş, sevişip evlenmişler. *Bkz.* Sigurdhr.

Sigurdhr. *(İskandinav)* Nibelungen efsânelerinin Kuzey destanlarındaki kahramanı... Aynı kahramanın Alman destanlarındaki adı *Sigfrid*'tir. *Sigurdhr*, bir Frank kahramanı olan *Sigmundr*'ın oğlu olarak tasarımlanır. Babasının adı kimi kaynaklarda *Sigmund* biçiminde yazıldığı gibi kendi adı da *Sigurd* biçiminde yazılır. Özellikle *Nibelungen Efsâneleri*'yle *Edda Volsungasaga*'nın baş kahramanıdır. Kimi kaynaklarda kral olarak gösterilen babası o doğmadan ölmüş, annesi *Hiördis* ya da *Hjordis* Danimarka kralı *Hialpreker* ya da *Hjaelprek*'in sarayına sığınmış ve onu orada doğurmuş. Kimi kaynaklarda bir demirci tarafından, kimi kaynaklarda da cüce *Reginn* tarafından büyütüldüğü ve eğitildiği ileri sürülür. Olağanüstü güçlüymüş, olağanüstü bir atı ve *Gram* adlı olağanüstü bir kılıcı varmış. Eğiticisi cüce Reginn onu büyüttükten sonra öcalmak istediği kardeşi cüce *Fafnir* ya da *Fafner*'e saldırtmış. Çünkü babasını öldürüp cüce *Andvari*'nin hazînesini eline geçiren ve dev kılığına girerek göklere çıkardığı bu hazîneyi bekleyen Fafnir, kardeşi Reginn'e bu hazîneden hiçbir şey vermemiş. Fafnir'i, Reginn'in döktüğü kılıç Gram'la öldüren Sigurdhr onun kanıyla vücudunu bulayarak bütün silâhlara karşı bağışıklık kazanmış. Fafnir'in yüreğini yiyip kanından bir damlasını yalamakla da kuş dilini öğrenmiş (nitekim devin kanına bulanıp silâhlara karşı bağışıklık kazanmayı da bu dili bilmesi sâyesinde kuşlardan öğreniyor). Kral *Giuki* ya da *Gjuke*'nin sarayına gidip kralın oğulları *Gunnar* ya da *Gunther* (*Günther* biçiminde de yazılıyor, kimi metinlerde bu üç ad kralın oğlunu değil bizzat kendisini adlandırır) ve *Guttorm* ya da *Högni* (*Hagen* biçiminde de yazılıyor)'yle kankardeşi olmuş. Kral *Giuki* onu kızı (kimi metinlerde kız kardeşi) *Gudruna* ya da *Gudrun*'la evlendirmiş. Önce *Brunilde* ya da *Brunhild*'e gönül veren *Sigurdhr*, kraliçe *Krimilde* ya da *Grimhild*'in doldurduğu tılsımlı bir içkiyi içince aşkını unutmuş. Brunilde alevlerle çevrili bir şatoda yaşıyormuş, alevleri aşıp şatoya girebilecek olan kahramanla evlenecekmiş (kimi anlatımlarda bu kız, Valkirya *Sigrdrif*'dir). Onunla Gunnar evlenmek istiyormuş ama alevleri aşmayı başaramamış. Bunun üzerine kankardeşi ve kayınbirâderi Gunnar'ın kılığına giren Sigurdhr onun adına bu işi başarmış ve Gunnar'ın Brunilde'yle evlenmesini sağlamış. Ne var ki kocasının yiğitliğiyle öğünen Gudruna bir gün dayanamayıp gerçeği Brunilde'ye anlatmış. Sigurdhr'u eskiden beri seven ve onun kendisini böylece aldatmasına çok kızan Brunilde, kocası Gunnar'a başvurup Sigurdhr'un öldürülmesini istemiş. Kankardeşi olduklarından onu ne kendisinin ne de kardeşi Högni'nin öldüremeyeceğini bilen Gunnar, üvey kardeşi *Gothormr* ya da *Guttorm* (bu ad kimi anlatımlarda bizzat Högni ya da Hagen'in adıdır)'a kurt ve yılan eti yedirerek onu Sigurdhr'u öldürmeye yöneltmiş. Guttorm ya da kimi anlatımlarda aynı kişi sayılan Hagen, kahramanı öldürmüş ama kendisi de bu kavgada canvermiş. Kimi efsânelerde Sigurdhr'un cesedi yakılır ve Brunilde de alevlerin içine atılarak gerçek sevgilisi olan Sigurdhr'la birlikte ölür. Sigurdhr'un öldürülüşü kimi efsânelerde şöyle anlatılır: "Fafnir'in kanına bulanırken sırtına ya da omzuna ağaçtan bir yaprak düşmüş, yaprağın kapladığı küçük bir yer bağışıklıktan yoksun kalmış, onu öldürmek için mızrağı o noktadan saplamışlar. *Bkz.* Sigfrid, Nibelungen, Gunnar, Brunilde, Sigrdrif, Gudruna, Gunther, Krimilde, Hagen, Högni, Andvari, Fafnir, Reginn.

Sigyn. *(İskandinav)* Kötülük-tanrıça... *Loki*'nin karısıdır. *Bkz.* Loki.

Sihir. *(Arap)* Büyü... *Büyücü* anlamında da Arapça ve Farsça karışımı *sihirbaz* deyimi kullanılmıştır. *Sihir* ya *sihr* deyimi, *büyücülük* an-

lamında da kullanılır. Bu anlamların dışında ve gerçekte bu deyim, *büyü*'ye temel olan doğadaki *gizli güç*'ü dile getirir, bu anlamda *sihirli* denir ve böyle olanın gizli ve doğaüstü bir güce sahibolduğu dile getirilir. *Bkz.* Büyü.

Sih'ler. *Bkz.* Sikhi Dini.

Sihr. *Bkz.* Sihir.

Sikhandin. *(Hint)* Pandava'larla Kuruidi'ler arasındaki savaşta önemli bir rol oynayan yiğit savaşçı... Dünyaya önceki gelişinde *Amba prensesi*'ymiş, bir aşk yüzünden acı çektiğinden kendini tanrı *Siva*'ya adamış ve sonraki gelişinde savaşçı olmak istemiş, ne var ki bu kez de kız olarak dünyaya gelmiş ve *Sikhandini* adını almış, ama bir süre sonra tanrı Siva'nın yardımıyla cinsiyet değiştirmiş ve erkek olmuş, adının sonundaki *i* harfi kaldırılarak *Sikhandin* adını almış. *Bhisma*, savaşan taraflardan *Kuruidi*'lerin başkomutanlığına getirilirken *Pandava*'larla yiğit Sikhandin'in öldürülmemesini şart koşar. Orduları yokedilecek ama onlara dokunulmayacaktır. *Bkz.* Mahabharata.

Sikhandini. *Bkz.* Sikhandin.

Sikheos. *Bkz.* Sicharbas.

Sikhi Dini. *(Hint)* Tektanrıcı ve kast sistemine karşı çıkarak insanların eşitliğini ileri süren Hint dini... *Şih'ların dini, Sih'ler* ya da *Sikhi'ler* de denir. Deyim, *çömez* anlamına gelen Sanskritçe *sishya* sözcüğünden türemiştir. XV. yüzyılda Nanak Dev tarafından kurulmuştur. Kimi incelemeciler bu dinin Hinduizmle Müslümanlığın bireşimi olduğunu ileri sürerler. *Granth* adını taşıyan kutsal kitaplarında şöyle denir: "Bir tek tanrı vardır, onun da adı *gerçek*'tir. Yaratılmamıştır, kendi varlığını kendinden çıkarmıştır. Yaratan odur. Ölümsüzdür, korku nedir bilmez. İlkin gerçek vardı, bugün de var, her zaman var olacaktır". *Vedanta*'nın doğatanrıcılığını da içeren bu dine göre iyi ahlâklı olmak ve bu tek tanrıya tapmak yeter. Tapım biçimlerinin hiçbir önemi yoktur. Dul kadınların yakılması, kast sistemi gütmek ve insanlar arasında sınıf ayrılığı yaratmak, içki ve tütün yasaktır. Zamanla siyasal bir nitelik kazanan ve çok güçlü bir topluluk meydana getiren bu din, ruhgöçü inancıyla sürdürülen *guru* (havârî)'ların başkanlığında yönetilerek günümüze kadar gelmiştir. Saç ve sakallarını hiç kesmeyen Sih'ler, Nanak Dev'in bu *guru*'larda yaşamaya devam ettiğine inanırlar. Nanak Dev (1469-1539)'in ölümünden sonra ilk guru, onun yaşarken seçtiği Angad adlı müridiydi. Birbirlerini izleyen dokuz ünlü guru'dan Hargovind, Sikhi'liği bir devlet durumuna soktu, çok güçlü bir ordu kurdu. Lahor, Keşmir, Multan ve başkaları gibi önemli kentleri ele geçirip çok genişleyen Sikhi devleti sonunda bir racalık olmuştur. *Bkz.* Hint Dinleri.

Sikimi. *(Japon)* Kutsallığına inanılan ağaç... *Sikimmi* de denir. Manolyagillerden bir ağaçmış. *Bkz.* Ağaç Tapımı.

Sila. *(İlkel)* Doğaüstü güç... Bir Eskimo inancıdır. Çeşitli Eskimo bölgelerinde *Sla, Tla* ve *Hila* biçimlerinde de söylenmektedir. Eskimolar doğal ve doğaüstü her olayın ardında onun varlığını tasarımlarlar. Melanezyalıların *mana*'sının Eskimoca karşılığıdır. *Bkz.* Mana.

Silen'ler. *(Yunan)* Yarı insan, yarı at biçiminde tasarımlanan doğa cinleri... *Silenos* da denir. Yarı insan, yarı keçi biçiminde tasarımlanan *Satyr'ler*'e pek benzedikleri için kocamış Satyr'ler de bu adla anılırlar. At bacaklı, at kulaklı, at kuyruklu ve insan vücutlu *Silen'ler* iki ayak üstünde yürürlermiş. Kimi kaynaklar onların Nysa dağı perileri, kimi kaynaklar da Frigya'nın kaynak ve nehir cinleri olduklarını yazarlar. *Dionysos*'u onlardan biri yetiştirmiştir. *Bkz.* Silenos, Satyr'ler.

Silenos. *(Yunan)* Dionysos'u yetiştiren Silen... *Silenos* deyimi *Silen* deyiminin Yunancasıdır. Ama kimi kaynaklara göre, örneğin Eckart Peterich'e göre, başlangıçta bir Silenos varmış. Dazlak kafalı, kılı göğüslü, çok şişman ve yuvarlak, bacakları gövdesini taşıyamadığından eşek sırtında giden, daima sarhoş, bilge ve sevimli bir ihtiyarmış. *Pan*'ın ya da *Hermes*'in bir *Nympha*'dan doğma oğluymuş. Tanrılar tanrısı *Zeus*, kendisini görmekle ışığın gücüne dayanamayıp yanan *Semele*'nin karnından alıp bacağına diktiği ve günü gelince bacağından doğurduğu *Dionysos*'u Nysa dağında ona vermiş. O da tanrıyı ıssızlık içinde büyütmüş. Bu yüzden *İno*'nun sütanalığına karşı Silenos'un da Dionysos'un sütbabası olduğu söylenir. Dionysos onu pek severmiş. Bir gün sarhoşlukla Frigya kralı *Midas*'ın bahçelerinde sızıp kaybolmuş. Midas onu bularak Dionysos'a götürmüş, tanrı bu yüzden Midas'ın her tuttuğunu altın yapmış. Onun kötümser bir bilgeliği simgelediği ve insan için en iyi şeyin doğmamak, ikinci en iyi şeyin de bir an önce ölmek olduğunu söylediği anlatılır. *Bkz.* Silen'ler, Dionysos, Paktolos, Midas.

Silili. *(Sümer)* Göksel kısrak... *Gılgamış* destanında adı geçer. *Bkz.* Gılgamış.

Silla. *Bkz.* Skylla.

Silvano. *Bkz.* Silvanus.

Silvanus. *(Roma)* Orman-tanrı... Ormanların koruyucusu olarak tapılmıştır. Tapımına kadınların katılması yasaktı. Yunanlıların *Satyr*'leriyle, özellikle *Pan*'la bir tutulmuştur. *Bkz.* Roma Dini.

Silvestro. *(Hıristiyan)* Şeytana ruhunu sattığına inanılan Papa... *Papa Silvestro Efsânesi*, ortaçağ Hıristiyan efsânelerinin en ilginçlerinden biridir ve *Faust Efsânesi*'nin bir başka biçimidir. Bu efsâneye göre Silvester II. adıyla Papa olan Gerbert d'Aurillac (938-1003), kendisine bilgi verilmesi karşılığında ruhunu şeytana satmıştır. Gerçekte çok bilgin, matematikçi ve astronom, boşinançlarla ve özellikle kilisenin kutsallık ticaretiyle savaşan aydın bir kişi olan bu Papa, yaşamından sonra efsâneleşen halk inançlarına göre, bir sihirbazmış. Şeytan ona *Meridiana* adını taşıyan bir genç kız biçiminde görünür ve yardım edermiş. Öleceğini anlayınca yaptığı anlaşma gereğince ruhu vücudundan çıkmadan önce kendini canlı canlı parçalatmış ve parçalarını şeytana verdirtmiş. *Bkz.* Şeytan, Mephistopheles, Anlaşma.

Silvius. *(Roma)* Aineias'ın Lavinia'dan doğma oğlu... Ağabeyi *Askanios* (*Lâ.* Ascanius)'tan sonra Alba Longa kralı olmuş. *Bkz.* Aineias, Askanios, Alba Longa.

Simge. *(Genel)* Yüce ve üstün olanın gücünü taşıdığına inanılan ve o sayılan her şey... *Simge* (*Os.* Remiz, Alem, Timsal, İşâret, Alâmet; *Fr.* Symbole), inanç alanının temel kavramlarından biridir. Toplumbilimde *damga* ve *arma* deyimleriyle de dile getirilen *simge*, ilkel inançların kaynağıdır. Totem bir simgedir, *put* bir simgedir, hattâ Roma'lıların augurium öğretilerinde olduğu gibi tavukların yem yiyişlerinden kuşların kanat çırpışlarına kadar her şey bir simgedir. Yüce ve üstün olanı göremeyen ve bilemeyen ilkel zorunlu olarak onun simgesini yapmış ve o simgeyi yüce ve üstün olan sayarak ona tapmıştır. Fransız toplumbilimcisi Durkheim simgeyi "toplumsal ve ortak duygunun özdeksel bir anlatımı" olarak niteler ve toplumsal yaşamı bir *simgecilik* (*Fr.* Symbolisme) sayar. İnsanın kendi ürününe tapması simgeyle başlar. Kartalın simgesini taşımakla kartalın cesaretini taşıdıklarına inanan insanlar savaşa daha bir güvenle başlamışlardır. Zamanla, hemen her şey, insanlar için, gizli ve üstün gücün bir simgesi olmuştur. Bayrak, sancak, ulusal marş vb. gibi simgeler de temelde dinsel ve büyüseldirler. *Bkz.* Sigma, Totem, Put, Din, İnanç, Fetiş, Fetişizm.

Simgecilik. *Bkz.* Simge.

Simha. *(Hint)* Buda'nın lâkabı... Sankritçe *aslan* demektir. Egemenlik ve yetkenin simgesidir. *Bkz.* Buda.

Simoeis. *(Yunan)* Dümrek çayı-tanrı... Hesiodos'a göre *Okeanos*'la *Tethys*'in oğludur. Troia'nın kurucusu sayılan *Tros*'un anası bu ırmak -tanrının kızıymış. *Bkz.* Troia, Tros.

Simun. *(Yahudi)* Kutsal kitapta adı geçen ünlü büyücü... *Resullerin İşleri* (VIII, 9-24) kitabında anlatılır. Ermiş Petrus'la Yuhanna'dan *teslis*'i satın almak istediğine inanılır. *Bkz.* Teslis.

Simürg. *Bkz.* Zümrüdüanka.

Simyâ. *(Genel)* Sayılarla harflerin gizli güçler taşıdığına inanan ve onların yardımıyla topraktan altın ve gümüş yapmaya uğraşan bir çeşit büyücülük... Sözcüğün Süryânî ya da Yunan dilinden türediği sanılıyor. Batı dillerinde *Fantasmagorie* denir. Arapların *Elkimyâ* dediği Fransızca *Alchimie* deyimi (ki bilimöncesi bir *Kimya*'dır) yanlış olarak *Simyâ* deyimiyle de çevrilmektedir. Simyâ, harfçiliğe ve her harfin bir sayıyı karşıladığı inancına dayanan bir büyücülüktür. Harflerin ve sayıların gizli bilgisine dayanarak Elkimyâ alanına da el atmış, topraktan ve başka kimyasal maddelerden altın yapmayı da denemiştir. Bunun için gereken *İksîr*'in bulunması da simyâcıların başlıca uğraşılarından biri olmuştur. Simyâ, ayrıca, ilkel bir hipnotizmacılık niteliği de taşımış ve insanların irâde güçleri üstünde egemen olmayı da denemiştir. *Bkz.* Büyü, Büyücülük, İksir, Hipnotizma, Hurûfîlik, Sayı, Pythagorascılık.

Sin. *(Sümer)* Ay-tanrı... Sümerlerin en büyük kozmik tanrısıdır. Güneş-tanrı *Şamaş*'la yıldız -tanrı *İştar*'ın babasıdır. Evren-tanrı *Enlil*'le evren-tanrıça *Ninlil*'in oğludur. Akad'lar, eski Araplar ve Hitit'lerce de tapılmıştır. *Tevrat*'ta da onun sözü edilir ve peygamber *İbrahim*'in çıktığı kent olan Ur'da onun egemen olduğu anlatılır. *Sin*, Sümer inançlarında birinci büyük tanrı üçlüğü olan *Anum-Enlil-Ea*'dan çok sonra ortaya çıkmış olan ikinci büyük tanrı üçlüsündendir. Kimi incelemeciler bunu Mezopotamya'ya göçeden Sâmî ulusların etkisine bağlarlar. *Bkz.* Şamaş, İştar.

Sinâniyye. *(İslâm)* Halvetiliğin bir kolu... XVI. yüzyılda Şeyh İbrahim Ümmî Sinan tarafından kurulmuştur. *Bkz.* Halvetiyye.

Sineru. *Bkz.* Meru.

Sinis. *(Yunan)* Theseus'un öldürdüğü ünlü haydut... *Pityokamptes* (Çambüken) adıyla da anılır. Birbirlerine uzak olan iki çam ağacını yere eğip yolcuları onlara bağlar, ağaçları bırakınca gerilip parçalandıklarını seyredermiş. *Theseus* onu aynı yöntemle öldürmüş. Babasını hiç sevmeyen haydutun kızı kendini armağan olarak Theseus'a vermiş, ondan *Melanippos* adında bir oğlu olmuş. *Bkz.* Theseus.

Sinizm. *(Çin)* İlkel Çin dini... Bir çeşit *canlıcılık* (Animizm)'tır. Tüm doğa güçleri canlı olarak tasarımlanmıştır. Bununla beraber evreni karşıtlıkların oluşturduğu gibi çok güçlü bir düşünce de bu dinin ürünüdür. Erkek ilke *Yang*'la dişi ilke *Yin*'in bütün karşıtlıkların simgesi olarak ileri sürülüşü bu dine felsefesel bir nitelik kazandırmaktadır. Işıkla karanlık, sıcakla soğuk, kuruyla nemli vb. hep bu etkin ve edilgin karşıt ilkelerle dile getirilir. Evrenin oluşması "ışık ateşi doğurur, ateş (kül olarak) toprağı doğurur, toprak (yoğunlaşarak) mâdeni doğurur, mâden (eriyerek) suyu doğurur, su ağacı doğurur" uslamlamasıyla hep bu karşıt güçlerle açıklanır. Diyalektik düşüncede çok önemli bir yer tutan *kutupluluk* (Fr. Polarité) tasarımı da bu dinin ürünüdür. Konfüçyanizm, sinizmin arıtılmasıyla oluşmuştur. Bu dinin tek tanrısı *Çang-Ti* adıyla anılan gök-tanrıdır. Çin imparatorlarına *göğün oğlu* adının verilmesi bundan ötürüdür. Sinizmin başka bir ilginç yanı da evreni tanrısal bir güce değil, *Pan-Ku* adı verilen bir ilk insana kurdurmasıdır. *Bkz.* Pan-Ku, Çang-Ti, Yang, Yin, Konfüçyanizm, Çin Dinleri.

Sin-Lekke-Unnini. *(Sümer)* Gılgamış destanını yazdığına inanılan mitolojik Sümer ozanı... İ.Ö. 1250 yılında yaşadığı sanılır. *Bkz.* Gılgamış Destanı.

Sinon. *(Yunan)* Tahta atı içeri aldırıp Troia'nın düşmesini sağlayan Yunanlı câsus... Roma'lı ozan Vergilius'un *Aeneas Destanı*'nda anlattığına göre Akha'lar Troia önünde savaşı bırakıp çekilir gibi yapmışlar, *Sinon* da güyâ onlardan kaçıp Troia'ya sığınmış. *Tahta at*'ı sûrların içine aldırmak için bir sürü yalan uydurmuş, Akha'ların onu *Odysseus*'un *Palladion*'u çalmasına karşılık tanrıça *Athena*'ya bir sunu olarak yaptıklarını söylemiş. Troia'lılar da inanmışlar ve tahta atı içeri almışlar. *Bkz.* Troia.

Sinope. *(Yunan)* Sinop kentine adını veren kız... Irmak-tanrı *Asopos*'un kızıymış, başta *Zeus* ve *Apollon* olduğu halde birçok tanrılar ona âşık oldukları halde kızlığını koruyabilmiş. Kimi kaynaklar onun bir *Amazon* olduğunu yazarlar. *Bkz.* Amazonlar.

Sintia. *(Yunan)* Selene'nin başka bir adı... *Bkz.* Selene.

Sinti'ler. *(Yunan)* Lemnos adasının mitolojik halkı... *Hephaistos*, babası *Zeus* tarafından Olympos'un tepesinden aşağı atılınca, bir gün süren bir düşüşten sonra kendini onların arasında bulmuş. *Sinti'ler* ona acıyıp bakmışlar, yaralarını iyi etmişler. *Bkz.* Hephaistos.

Sipendarmidh. *(İran)* Ahura Mazda'nın başkanlık ettiği altı soyut ruhtan biri... *Cömert bakış* demektir. Toprağın koruyucusudur. *Bkz.* Ameşas Spentas.

Siplos. *Bkz.* Sipylos.

Sipylos. *(Yunan)* Anadolu'daki Manisa dağına adını veren kral... Ege kıyılarında Srene'yi zaptederek ona kendi adını veren *Amazon'lar* kraliçesi *Mirin*'i bu kral öldürmüş. Manisa ve Yamanlar dağı onun adıyla anılır. Çocukları öldürülen *Niobe*, acıdan taş kesilip Manisa dağında bir kaya olmuştur. Bu dağda gerçekten insana benzeyen bir kaya vardır, yolcular onun Niobe olduğuna inanırlar. *Bkz.* Niobe.

Siren. *(Yunan)* Afrika'daki Sirenakya'ya adını veren avcı kız... Tesalya dağlarında aslan avlarmış, *Apollon* onu görüp âşık olmuş, bir altın arabaya atıp kaçırmış ve Afrika'ya getirmiş, bu yüzden Afrika'nın bu bölgesine Sirenakya adı verilmiş, *Aristeos* adlı bir de çocukları olmuş. *Bkz.* Apollon, Siren'ler.

Sirenk. *Bkz.* Zümrüdüanka.

Siren'ler. *(Yunan)* Belden yukarısı kadın ve belden aşağısı balık olan kötücül deniz perileri... *Seiren'ler* biçiminde de yazılır. Genellikle *deniz kızları* adıyla anılırlar. Kayalıklarda yaşarlar, hiçbir insanın dayanamayacağı kadar güzel seslidirler. *Musa*'lardan trajedi perisi *Melpomene*'yle ırmak-tanrı *Akheloos*'un kızlarıymış. İlkel denizcilikte kayalıkların birer ölüm yuvası oldukları kanısıyla tasarımlanmış olsalar gerektir. Kayalıklarda dayanılamayacak yanıklıkta şarkılar söyler ve denizcileri çekerek parçalarlarmış. *Odysseus* gemicilerinin kulaklarını balmumuyla tıkayıp kendini bir direğe bağlatarak onların sesine kapılmaktan kurtulabilmiş. *Argonaut*'ları da onların şarkılarını bastıran büyüler, ezgiler çalarak *Orpheus* kurtarmış. Onları gören hiç kimse sağ kalmadığından nasıl oldukları, neye benzedikleri bilinmezmiş. Home-

ros onların kuş kanatlı olduklarını söyler. Yunan mitolojisinin kayalık korkusu nedeniyle kötüleştirdiği ve *ölüm çağırıcıları* olarak niteledi-ği bu deniz kızları daha sonra şiirleştirilmişlerdir. Bunlardan birinin *Apollon*'la sevişti-ği bile ileri sürülmüştür. *Bkz.* Siren.

Sirinks. *Bkz.* Syrinks.

Sirios. *(Yunan)* Orion'un köpeği olan yıldız... *Akyıldız* ya da *köpek yıldızı* da denir. Dev yıldız *Orion* eskiden yaman bir avcıymış, *Sirios* da onun köpeğiymiş. *Bkz.* Orion.

Sirakusa. *Bkz.* Syrakusa.

Sisyphos. *(Yunan)* Mitolojik Korinthos kralı... Yunan mitolojisinin *Prometheus*'tan sonra en ilginç tipidir. Tanrıları boşlayan yorulmak bilmez ve tükenmez insan çabasını simgeler. *Aiolos*'un oğluymuş, *Atlas*'ın kızı *Merope*'yle evlenmiş, *Odysseus*'un da büyükbabasıymış. Korinthos'ta öylesine bir düzen ve barış kurmuş ki ölüm-tanrı *Thanatos*'a iş bırakmamış. Bu olay, Yunan mitolojisinde Thanatos'u zincire vurduğu yolunda anlatılır. Bu yüzden *Zeus* tarafından, tıpkı Prometheus gibi, cezalandırılmış. *Tartaros* (Cehennem)'da dik bir dağın tepesine bir kayayı yuvarlayarak çıkarmaya mahkûm edilmiş. Öyle ki kaya tam tepeye varınca aşağıya düşüyor, *Sisyphos* onu yeniden çıkarıyor ve bu çaba sonsuzca sürüpgidiyormuş. Sisyphos, aynı zamanda, tanrıları şaşırtan insan zekâsını simgeler. Bu güçlü zekâ da Yunan mitolojisinde hilekârlık olarak nitelenir. *Bkz.* Prometheus.

Sita. *(Hint)* Rama'nın karısı... Sanskritçe *iz* demektir. Videha kralı *Canaka*'nın kızıymış, ekip biçilen topraktan (saban izi) doğmuş. *Bkz.* Rama, Ramayana.

Sitâre. *(İran)* Sümer'lerin yıldız-tanrıçası İştar'ın Farsça adı... Farsça *yıldız* demektir. *Astarte* adı, *Sitâre*'den dönüşmüş olabilir. *Bkz.* İştar, Kybele.

Sithon. *(Yunan)* Mitolojik Trakya kralı... Su perilerinden *Ankhirhoe*'yle evliydi. *Bkz.* Ankhirhoe.

Siva. *(Hint)* Brahmanizmin üç büyük tanrısından biri... Hint düşüncesinde Brahmanizm, çeşitli yorumlara uğramakla birlikte, kanımızca tektanrıcı bir doğatanrıcılıktır. Doğa, *Brahman* adı altında soyut tanrısal bir kavramla tümel olarak tasarımlanmıştır. Brahman üç ayrı biçimde belirir ki buna Hıristiyanların *teslis* (*Fr.* Trinité)'ine benzer bir deyimle *trimurti* denir: Yaratıcı *Brahma*- koruyucu *Vişnu*- yapmak için yıkıcı *Siva*. Bu üç ayrı belirim, eşdeyişle üç hipostas, *sav-karşısav-bireşim* (Tez, antitez, sentez) aşamalarını simgeler. Evren, böylesine diyalektik bir süreçte oluşmaktadır. Brahma yaratır, Vişnu yaratılanı koruyup sürdürmeye çalışır, tanrıça Siva'ysa daha üstün bir düzeyde yaratmak için yıkar ve mahveder (Yadsımanın yadsınması ya da olumsuzlamanın olumsuzlanması). Bu yüzdendir ki birçok yorumcular, diyalektik açıdan bakmamaları yüzünden, Siva'nın hem yıkıcı hem yaratıcı olan kişiliğini çözememişlerdir. Siva'nın yıkıcılığı karşısında yaratıcı kişiliği bir *erkeklik örgeni* (*Skr.* Linga, *Fr.* Phallus)'yle simgelenir. Her üç tanrı, gerçekte doğa-Brahman'ın belirimleri (hipostas) olduğu gibi her üçünün de ayrı ayrı çeşitli belirmeleri, çoğalmaları vardır. Örneğin, *Siva*'nın *Sakti* (bu deyim Sanskritçe *belirim, görünüm,* bir çeşit *hipostas* anlamına gelir)'leri şunlardır: *Parvati, Prithivi, Durga, Kâlâ, Kali, Ambika, Uma, Rudra, Darvati, Ganga, Nataraca, Bhairava, Dakşinamurti, Ardhanari* vb... Bütün bunlar hep tanrı Siva'nın belirimleridir. Siva yeniden ve üstün bir düzeyde yaratmak için yokeder. Brahmanizmin *yaratılış efsânesi*'nde Brahma'nın özdeksiz ve sorunsuz bir mutlu dünya yaratmak isteğine Siva'nın karşı çıkışı ve buna engel oluşu çok ilginçtir. Siva, evrensel oluşmada *çelişme*'nin gerekliliğini meydana koymak için ortaya çıkmış bir tanrıdır denebilir. Siva, canlılığın ve gelişmenin çelişmeyle gerçekleşeceğini ve çelişmesiz asla gerçekleşemeyeceğini biliyordu. Bu yüzdendir ki tanrı Brahma'nın yetkin bir dünya yaratmak konusunda sâf tanrılık tasarımına şiddetle karşı koymuş ve karşıtlıksız bir dünya yaratılmasına engel olmuştur. *Bkz.* Brahmanizm, Brahman, Brahma, Vişnu, Yaratılış, Siva'cılık, Ziva, Ardhanari.

Siva'cılık. *(Hint)* Brahmanizmin Siva'yı tek ve en üstün tanrı sayan mezhebi... *Brahmanizmin* başlıca iki büyük mezhebinden (öteki *Vişnu'culuk*'tur) biri olan *Siva'cılık*, İ.S. V. yüzyılda kurulmuştur. Bu mezhep, özellikle Sankara gibi düşünürlerin yönvermesiyle, tektanrıcı doğatanrıcılığı açıkça gerçekleştirmeye çalışmıştır. *Bkz.* Siva.

Sivaratri. *(Hint)* Brahmanizmin beş büyük dinsel bayramından biri... *Bkz.* Bayram.

Sivâsiyye. *(İslâm)* Halvetîliğin bir kolu... Doğrudan doğruya Halvetîlikten ayrılan bu kola kurucusu Şemsettin Ahmet Sivâsî'nin adından

ötürü *Şemsiyye* de denmiştir. Ne var ki daha sonra Şemsettin'in halîfesi Abdülahad Nurettin ayrı bir kol türetmiş ve *Sivâsiyye* adıyla sürdürerek *Şemsiyye* adını Şemsettin'in öğretisine bırakmıştır. *Bkz.* Halvetiyye.

Sive Deus Sive Dea. *(Roma)* Roma'lıların ilk tanrı tasarımlarında kullandıkları bir dua başlangıcı... Müslümanların *besmele*'si gibi kullanılan bu başlangıç Lâtince *ister tanrı ol, ister tanrıça* anlamındadır. Tasarımladıkları tanrısal varlıklara henüz bir cinsiyet yakıştıramadıklarından duaya böyle başlarlarmış. *Bkz.* Roma Dini.

Siyonizm. *Bkz.* Yahudilik.

Siyuakotl. *(Amerika)* Meksika yerlilerinden Aztek'lerin büyük tanrısı... Aztek dilinde *derimizin armağanı* demektir. *Yılan-kadın* da denir. İnsan soyunun anası olduğuna inanılmıştır. *Bkz.* Aztek'lerin Dini.

Skadhi. *(İskandinav)* Dağ-tanrıça... Deniz-tanrı *Njordr*'un karısıdır. Biri dağda, öteki kıyıda oturmayı yeğlediklerinden mutlu değillermiş. Gene de iki çocukları olmuş. *Bkz.* Niörrdhr.

Skala. *(Yunan)* Troia'da Akhilleus'un öldürüldüğü kent kapısı... *Akhilleus,* tanrı *Apollon*'un yönverip *Paris*'in attığı bir okla *Skala* kapısında öldürülmüş. *Bkz.* Akhilleus, Troia.

Skamandrios. *(Yunan)* Astyanaks'ın lâkabı... Babası *Hektor* ona Skamandrios, eşdeyişle *Skamandros'lu* dermiş. *Bkz.* Astyanaks, Skamandros.

Skamandros. *(Yunan)* Irmak-tanrı... Troia ovasında akan bu ırmak bugün Küçük Menderes adını taşıyor (Ağzı bugünküyle aynı yerde değilmiş). Suları kırmızıya çaldığından *kızıl su* anlamında *Ksanthos* da denir. *Zeus*'ün oğluymuş. *Aphrodite* güzellik yarışmasına hazırlanırken saçlarını kızıla boyamak için başını ona daldırmış. Yunanca *skapto* (kazmak) sözcüğünden türetilmiş. Onu yerden *Herakles* su içsin diye Zeus fışkırtmış ama Herakles kazıp derinleştirmiş. *Bkz.* Troia, Herakles.

Skeiron. *Bkz.* Skiron.

Skephros. *(Yunan)* Tegea kralının oğlu... *Tegeates*'in oğlu ve kendisini öldüren *Leimon*'un kardeşidir. Onu öldürdüğünden ötürü *Leimon*'un *Artemis* tarafından cezalandırıldığına inanılır. *Bkz.* Artemis.

Skheria. *(Yunan)* Phaiak'ların adası... *Poseidon*'un hışmına uğrayıp boğulmak üzere bulunan *Odysseus* bu adanın kıyısına çıkarak kurtulmuş. *Bkz.* Odysseus.

Skhoinios. *(Yunan)* Kimi anlatımlarda Atalante'nin babası... Kimi anlatımlarda da babası *Iasos*'tur. Bundan ötürü Yunan mitolojisinde iki ayrı *Atalante* olduğunu savunanlar vardır. Ne var ki her ikisinin de hemen bütün serüvenleri aynıdır. *Bkz.* Atalante.

Skiapus'lar. *(Roma)* Tek ayaklı olduklarına inanılan mitolojik halk... Eski Roma inançlarına göre Habeşistan'da ya da Hindistan'da yaşarlarmış. Plinius'a göre bu tek ayakları öylesine kocamanmış ki onu şemsiye olarak da kullanabiliyorlarmış.

Skidarima. *(İskandinav)* Tanrıların Valhalla'daki yaşayışlarını ve çatışmalarını anlatan mitolojik şiir.

Skidbladner. *(İskandinav)* Cücelerin Frey'e yaptıkları gemi... *Bkz.* Frey.

Skirad. *Bkz.* Skiron.

Skiron. *(Yunan)* Megara'lı haydut... *Skeiron* da denir. Skiron kayalıklarında barındığı için bu adı almış, Yunan mitolojisinin hemen bütün haydutları gibi *Theseus* tarafından öldürülmüş. Hem de, haydut *Sinis*'e yaptığı gibi, buna da kendi yöntemini kullanmış. *Skiron,* yolcuları bir uçurumun kenarına (Skirad uçurumu) götürür, ayaklarını yıkamalarını söyler, onlar yıkanırken de bir tekme atıp uçurumdan aşağı yuvarlarmış. Theseus da ona öyle yapmış. *Bkz.* Theseus.

Skiros. *Bkz.* Skyros.

Skra. *(Hint)* Budist efsânelerinde adı geçen bir tanrı... *Buda* çeşitli *avatar*'larından birinde tavşan olmuş. Tanrı *Skra* da onu denemek için dilenci kılığına girip karşısına çıkmış. Buda dilenciye hiçbir şey veremeyeceğini anladığından vücudunu vermeyi uygun bulmuş ve tanrıya bir ateş yakmasını söyleyerek kendini pişirmek üzere ateşe atmış. Ne var ki tanrı Skra'nın alevleri onu yakmamış. Tanrı Skra ayın yüzüne bu olayı saptamak için bir tavşan resmi çizmiş, ay bu yüzden tavşana benzermiş. *Bkz.* Buda.

Skuld. *(İskandinav)* Üç kader tanrısından biri... Bunların adları *Urd* (geçmiş), *Verdandi* (şimdi) ve *Skuld* (gelecek)'tur. Altın ipliklerle insanların kaderlerini örerlermiş. *Bkz.* Kader.

Skylakeus. *(Yunan)* Tanrılaştırılan Lykia'lı savaşçı... Troia savaşından sağ dönen tek Lykia'lıymış, kocalarının öldüğünü ondan öğrenen Lykia'lı kadınlar onu taşlayıp öldürmüşler, *Zeus* de onu tanrılaştırmış. *Bkz.* Troia.

Skylla. *(Yunan)* Deniz canavarı... Kimi anlatımlarda *Typhon*'la *Ekhidna*'nın, kimi anlatımlarda da *Phorkys*'le *Hekate*'nin kızı olduğu söylenir. Altı başı varmış, *Odysseus*'un altı arkadaşını bu başların her biriyle aynı zamanda yemiş. *Herakles* tarafından öldürülmüş. Gerçekte *Skylla*, gene kendisi gibi bir deniz canavarı sayılan *Kharybdis*'le birlikte, Messina boğazında karşılıklı iki kayalığın adlarıdır. İlkel denizcileri türküten kayalıklar, Yunan mitolojisinde canavar sayılmışlardır. *Bkz.* Siren'ler, Symplegad, Kharybdis.

Skyros. *(Yunan)* Akhilleus'un Troia savaşına katılmamak için kadın elbiseleri giyip gizlendiği ve Theseus'un kaçıp orada öldüğü ünlü ada... Ege denizinde, Eğriboz'un kuzeydoğusundadır. *Bkz.* Akhilleus, Theseus.

Sıla. *Bkz.* Sıla.

Slava. *(Slav)* Özellikle Sırp'ların kutladığı, ailenin koruyucu ermişinin yıldönümü bayramı... *Bkz.* Bayram.

Slav İnançları. *(Slav)* Rus, Çek, Sırp, Hırvat, Bulgar halklarının inançsal ve dinsel yaşamları... Bu halklar, *Slav* ya da *İslâv* genel adıyla anılırlar. Daha sonra Polonya'lılar, Ukrayna'lılar, Slovak'lar ve Sloven'ler de bu genel adın kapsamına alınmıştır. Bu ortaklık, bir dil ortaklığıdır. Bilinen ilk yurtları Karpat'ların kuzeyinde soğuk, ormanlık, bataklık bir bölgedir. Komşuları olan Cermen'ler onlara *Vend'ler* derlermiş. Yaşama koşullarının kötülüğü yüzünden kültürleri uzun bir süre gelişememiştir. Bundan ötürü ilk inançları pek bilinmemektedir. *Beregyni* adını verdikleri ve uçurumlarla su kıyılarında bulunduklarına inandıkları dişi ruhlar tasarımladıkları biliniyor. *Rod, Rodjanitsa* gibi ata-tanrılara ve *Perun* (Peroune) adını verdikleri bir yıldırım-tanrıya taparlarmış. *Svarog* ya da *Svarozits* adlı ateş ve güneş tanrıları varmış. *Radogost* adlı bir de orman tanrıları var. *Güçlü efendi* anlamına gelen tanrı *Svantevit*'in de sözü edilir. Ama asıl inançsal yaşamları ve gelişmiş mitolojileri *Bilin* adını taşıyan eski halk şarkılarıyla destanlarında belirir. *Bkz.* Volga Vseslaviç, Mikula Selyanoviç, Svyatagor, İlya Muromeç, Dobrynya Nikitiç, Alyoşa Popoviç, Solovey Razboyik.

Sleipnir. *(İskandinav)* Tanrı Votan'ın dört önde ve dört arkada olmak üzere sekiz ayaklı atı... *Bkz.* Votan.

Smintheus. *(Yunan)* Apollon'un ek adı... *Fareleri kovan* anlamına geldiği sanılıyor. Çanakkale'de Bahçeleriçi mevkiinde *Apollon Smintheus*'un tapınağı bulunmuştur. *Bkz.* Apollon.

Smirna. *Bkz.* Smyrna.

Smriti. *(Hint)* Brahmanizmin bütün kutsal kitaplarını niteleyen genel ad... Sanskritçe *gelenek* demektir. *Bkz.* Brahmanizm.

Smyrna. *(Anadolu)* İzmir'in kurucusu Amazon... Yunan mitolojisinde *Myrrha* ya da *Myrra* da bu adla anılır. *Bkz.* Amazon'lar, Myrrha.

Snofru. *(Mısır)* Büyücülüğüyle ünlü mitolojik firavun... Firavun *Keops*'un babasıdır. Eski Mısır mitolojisinde onun büyücülüğü üstüne çeşitli öyküler vardır. Bu öykülerden birine göre Nil nehrinde sandal sefâsı yaparken saray kızlarından biri nehre yüzüğünü düşürmüş. *Snofru* tılsımlı bir söz söylemiş, sular çekilip yüzük bulunmuş, ikinci bir tılsımlı sözüyle de sular yeniden nehre dolmuş.

Sobek. *Bkz.* Sebek.

Sodom. *(Yahudi)* Erkekler arasında cinsel ilişki kurulduğundan ötürü tanrıca cezalandırıldığına inanılan Ürdün kenti... *Tevrat*'a göre (Tekvin, XIX, 23) aynı nedenden ötürü *Gomora* kentiyle birlikte bir volkanla yerle bir edilmiş.

Sôfî. *(İslâm)* Gizemci... *Sûfî* de denir. *Tasavvufla uğraşan* anlamında *mutasavvıf* demektir. *Bkz.* Gizemcilik, Tasavvuf, Mistisizm.

Softa. *(İslâm)* Din dışında hiçbir bilimsel gerçek tanımayan ve dine körü körüne bağlı olan kişi... *Din okulu öğrencisi* anlamına gelen Farsça *sûhte* deyiminden türemiştir. *Bağnaz* (Ar. müteassıp) demektir, *yobaz* da denir. *Bkz.* İnanç.

Sofu. *(İslâm)* Dinin gereklerine titizlikle uyan kişi... Arapça *sûfî* deyiminden bozulmadır. Halk deyimidir, ters anlamda kullanılmaktadır. Çünkü *sôfî* ya da *sûfî*, gerçekte ve Sünnî anlamda şeriata uymayan kişidir. Sôfîler bir anlamda kendilerini tümüyle dine vermiş kişilerdir, ne var ki Sünnîlerin ve şeriatçıların anladıkları ve diledikleri anlamda değil. *Bkz.* Sôfî.

Sokaris. *(Mısır)* Ölüler-tanrı... Memphis bölgesinde *Ptah* ve daha sonra *Osiris*'le bir tutulmuştur. Bölgedeki Sekkâre mezarlığının adını onun adından aldığı sanılır. *Bkz.* Mısır İnançları.

Sol. *(Roma)* Helios'un Lâtince adı... *Güneş* demektir. Gerçekte Yunanlıların *Helios*'undan çok Palmyra'nın *güneş tapımı*'nı benimseyen Roma'lıların güneş-tanrı *Baal*'i dile getirmek

için kullandıkları bir addır. Baal böylelikle *Sol invictus* (yenilmez güneş) adıyla bir ara en yüksek devlet tanrısı olmuştur (İ.Ö. III. yüzyıl). Nitekim Suriye'nin güneş tanrısı *Emesa* da bu yüzyılda Roma'ya getirilmişti, kara bir fetiş taşıydı. Bu yüzyılda Roma tahtına Suriyeli imparatorlar oturmaya (örneğin Elagabalus, Aurelianus) başlamıştı. İ.Ö. IV. yüzyıldan beri Anadolu'dan *Kybele ve Attis* tapımı, Mısır'dan *Osiris ve İsis* ve daha sonra *Serapis* tapımı da Roma'ya girmişti. Bu yabancı tapımları resmî dinle yetinemeyen köleler ve kadınlar tutuyorlardı. *Bkz.* Roma Dini, Helios, Baal, Güneş.

Solgun Pandu. *Bkz.* Pandu.

Sol İnvictus. *Bkz.* Sol.

Solovey Razboyik. *(Slav)* Kiyef dolaylarına korku salan canavar... Yunan mitolojisinde olduğu gibi Slav mitolojisinde de bir kente musallat olan ve ancak kahramanlar tarafından öldürülebilen *canavar*'lar vardır. Bunların en ünlüsü *Solovey Razboyik*'tir. Bülbül sesini taklit edip yolcuları tuzağa düşürürmüş. Kahraman *İlya Muromeç* onu yakalayıp iple bağlamış ve Kiyef kralı *Vladimir*'e götürmüş. Kral, kentin bu canavardan kurtulmasını kutlamak için büyük bir şölen düzenlemiş. Bu şölende canavarın o ünlü bülbül sesiyle şarkı söylemesini istemiş. Şarabı fazla kaçırıp sarhoş olan canavar şarkı yerine korkunç bir nâra atınca sarayın duvarları çatlamış. *Bkz.* İlya Muromeç.

Solymi'ler. *(Yunan)* Bellerophontes'in savaştığı ve yendiği savaşçı bir halk... *Proitos* onu bu halkla savaşmaya göndermiş. Bkz. Bellerophontes.

Soma. *(Hint)* Sarhoşluk-tanrı... *Kutsal sıvı tanrısı* da denir. Özellikle *Veda*'lar çağında tapılmıştır. *Soma,* aynı zamanda, ne türlü bitkilerden yapıldığı bilinmeyen bir içkiydi, ateş -tanrı *Agni* tapımında râhiplerce kullanılırdı, râhipleri kendinden geçirircesine coşturur du, çok içilirse ölüme kadar yol açacağına inanılıyordu, kimi kaynaklarda saçı ve adak olarak da kullanıldığı yazılmaktadır. *Rig-Veda*'larda *soma*'yla eşanlamda *amrita* deyimi de kullanılır. Eski İran'da *Mazdek dini* törenlerinde kullanılan kutsal bitki *Haoma*'nın da Hindûcası *soma*'dır, bu bitkinin suyu ölümü uzaklaştırırmış. Kimi incelemeciler sarhoşluk-tanrı *soma*'yı Yunanlıların *Dionysos*'uyla bir tutarlar. Yunanlılarda Dionysos tapımının arıtılmışı olan *Orpheus* tapımında *bedende hapsolan ruh*'a da *sôma* deniyordu. *Bkz.* Amrita.

Somnos. *(Yunan)* Uyku-tanrı... Kimi kaynaklarda bu tanrının adı *Hypnos*'tur. Latin ozanı Ovidius *Keyks*'le *Halkyone* öyküsünde *Somnos* adını kullanmıştır. Tanrıçalar tanrıçası *İuno* (Juno) habercisi *İris*'e şöyle der: "Git, uyku tanrısı Somnos'a söyle, Halkyone'ye bir düş gönderip Keyks'in öldüğünü bildirsin". Uyku tanrısı Somnos da genç kadına dilediğinin kılığına girebilen oğlu *Morpheos*'u gönderir. *Bkz.* Hypnos, Halkyone, Keyks.

Sopalamak. *(İran)* Yunanistan seferinde yaptırdığı köprüleri yıktığından ötürü Pers kralı Kserkses'in Çanakkale denizine attırdığı dayak... Akıntılara kızan Kserkses onları cezalandırmak için sopalatmıştı, denizin dayak yemekle uslanacağına inanıyordu.

Soter. *(Yunan)* Dionysos'un ek adı... *Kurtarıcı* (Ar. Halâskâr) demektir. Kimi kaynaklarda bu ek ad *Zeus*'e ve başka tanrılara da verilir. *Bkz.* Dionysos, Zeus, Soteria.

Soteria. *(Yunan)* Dionysos Soter onuruna yapılan bayram... *Kurtuluş* (Ar. Selâmet) demektir. *Bkz.* Soter.

Soylar. *(Yunan)* Hesiodos'a göre Olympos tanrılarının yarattığı beş insan soyu... Hesiodos'un *İşler ve Günler* adlı yapıtında ileri sürdüğüne göre tanrılar sırasıyla altın, gümüş, tunç, kahramanlar ve demir soylarını yaratmışlar. Her soy, bir çağı niteliyor. Son soy, demir soyuymuş. Hesiodos "keşke doğmasaydım da bu soydan olmasaydım" diyor. Çünkü artık bu son soy ve çağda "kötülüklere karşı hiçbir çâre bulunmayacak"mış. Hesiodos'un köleci düzenin bunalımından doğan bu kötümserliği çok ilginçtir. Hele bu çağın insanlarından sözederken "karınlarını doyuranların karınlarını doyurmayacaklar" dizesi çok parlak bir gözlemdir.

Sparta. *(Yunan)* Peloponessos'daki Sparta kentinin kurucusu... Irmak-tanrı *Eurotas*'ın kızıymış. Kurduğu kent Isparta ya da Lakedaimon adlarıyla da anılır.

Spartoi. *(Yunan)* Kadmos'un Thebai toprağına ektiği ejderha dişlerinden doğan adamlar... *Spartos'lar* da denir, *ekilmiş adamlar* demektir. Silâhlı olarak doğmuşlar, doğar doğmaz da birbirlerini öldürmüşler. İçlerinden yaşayan beş kişi *Kadmos*'la birlikte Thebai kentini kurmuş. *Bkz.* Kadmos.

Spartos'lar. *Bkz.* Spartoi.

Sphinks. *Bkz.* Sfenks.

Spondai. *(Yunan)* Şarap saçısı ya da sunusu... *Spondaios* da denir. Kurban olarak saçılır ya da sunulurdu. Roma'lılar da bu saçı, sunu, ya da içme kurbanlarına Yunanca *sponde* sözcüğünün karşılığı olarak *libatio* derlerdi. *Bkz.* Kurban, Thsia.

Spondaios. *Bkz.* Spondai.

Spurius Tarpeius. *(Roma)* Tarpeia'nın babası... Capitolium kalesinin bekçisiymiş. *Bkz.* Tarpeia.

Sruti. *(Hint)* Brahmanizmin kutsal kitaplarının genel adı... Sanskritçe *vahiy* demektir. *Veda'lar, Brahmana'lar ve Upanişad'lar*'ın tümü bu adla anılır. *Bkz.* Brahmanizm.

Staphylos. *(Yunan)* Birkaç mitolojik kişinin adı... Bunlardan biri *Oinos*'un çobanı, öteki *Dionysos*'un *Ariadne*'den doğma oğlu, üçüncüsü *Silenos*'un oğludur. Sözcük anlamında bu *üzüm salkımları*'nın en ünlüsü çoban olandır, çünkü şarabın bulunmasını o sağladığı gibi üzüm salkımına da adını o vermiş. *Bkz.* Oinos.

Staryets. *(Slav)* Ermiş, hacı ya da peygamber gibi dinsel saygın kişilere verilen ad... Rusça *ihtiyar* demektir.

Stator. *(Roma)* Asker kaçaklarını yakalayıp durduğundan ötürü tanrı Jüpiter'e verilen ek ad... Lâtince *durdurucu* demektir. Roma inançlarına göre *Romulus*, Sabin'lerden kaçan adamlarını ona yakalatmış. *Bkz.* Romulus.

Steneboia. *Bkz.* Sthenebola.

Stenia. *(Yunan)* Demeter Thesmophoros onuruna kutlanan Thesmophoria bayramının ilk bölümü... Ekim ayında yapılan bu bayramda kadınlar arasında her türlü hafifliğe izin verilirdi, çünkü kadınlar – kızı *Kore*'nin kaçırılmasından ötürü yaslı bulunan – *Demeter*'i güldürmeye çalışırlardı. Yunan inançlarına göre yaslı Demeter, Eleusis kralı *Kleos*'un evinde *İambe* adlı ihtiyar bir kadının şakalarına dayanamayıp gülmüş. *Stenia*, bu olayı simgeler ve yenilemeye çalışır. *Bkz.* Demeter.

Stentor. *(Yunan)* Tunç sesli savaşçı... Attığı savaş narâları elli adamın sesine bedelmiş. Troia savaşında tanrıların münâdisi *Hermes*'e meydan okuduğundan onun tarafından öldürülmüş. *Bkz.* Hermes.

Sterope. *(Yunan)* Pleiad'lardan biri... *Atlas*'la *Pleione*'nin kızıdır. *Bkz.* Pleiad'lar.

Steropes. *(Yunan)* Zeus'e şimşeği armağan eden bir Kyklop... *Uranos*'la *Gaia*'nın birleşmesinden doğan tek gözlü devlerden biridir. Sözcük anlamında *parıltılı* demektir. *Bkz.* Kyklop'lar.

Sthavira. *(Hint)* Bir Buda tarikatı... *Hinayana* öğretisine bağlı bir tarikattır. *Bkz.* Hinayana.

Sthenebola. *(Yunan)* Argos kralı Proitos'un karısı... Homeros onu *Anteia* adıyla anar. *Bkz.* Anteia.

Sthenelos. *(Yunan)* Birçok mitolojik kişinin adı... Bunlardan biri *Aktor*'un, ikincisi *Androgeos*'un, üçüncüsü *Kapaneus*'un, dördüncüsü *Perseus*'un oğludur. İlk ikisi *Herakles*'in savaş arkadaşlarıdır. Üçüncüsü *Helene*'nin ünlü tâliplerinden ve *Epigon*'lardandır. Sonuncusu Mykenai kralıdır.

Sthenios. *(Yunan)* Argos'ta Zeus'ün ek adı... Yunanca *güç verici* demektir. *Bkz.* Zeus.

Sthenno. *(Yunan)* Üç Gorgo'dan biri... Öteki ikisi *Euryale*'yle *Medusa*'dır. Yunan inançlarına göre yalnız *Medusa* öldürülebilirmiş, *Sthenno*'yla *Euryale* ölümsüzmüş. Kardeşlerini öldüren *Perseus*'un peşine takılmışlarsa da yakalayamamışlar. *Bkz.* Gorgo'lar.

Stiks. *Bkz.* Styks.

Stoa'cılık. *(Yunan)* Özdekçi ve kamutanrıcı din... Aslında İ.Ö. IV. yüzyılda Zenon'la başlayan ve Roma'lılarda da sürüpgiden, Hıristiyanlığın karşısına çok güçlü bir engel olarak çıkıp onu etkileyen ve kendisine ödünler vermeye zorlayan ilginç bir felsefe öğretisidir. İlk kez *tanrı* kavramını doğada bulunan özdeksel bir güç olarak tanımlamış ve bir çeşit tektanrıcılık geliştirmiştir. Yarı dinsel törebiliminde doğaya uygunluk ölçütünü koymuştur. *Bkz.* Hıristiyanlık.

Stoglav. *(Slav)* Rusya'da 1551 yılında toplanan din konsilinin kararları... Rusça *yüz bölüm* demektir.

Stolistes. *(Mısır)* Tanrıları süsleyen Mısır râhiplerinin Yunanca adı... Yunanca *giydiren* demektir.

Strena. *Bkz.* Strenia.

Strenia. *(Roma)* Çok eski bir Roma tanrıçası... Bolluk sağlamak için yapılan eski strena büyüsünden doğduğu sanılır. *Strena* sözcüğü *bolluk dalları* anlamındadır. Roma'da birçok tanrılar eski büyü yöntemlerinden doğmuşlar, eşdeyişle bu yöntemler zamanla tanrılaşmışlardır. Nitekim Yunanlılarda da *Hermes* bütün fetiş taşlarının birleşmesinden meydana gelmiştir

ve sözcük olarak *taş yığınındaki* anlamındadır. *Bkz.* Roma Dini, Büyü.

Stribog. *(Slav)* Rüzgâr-tanrı... X. yüzyılda Kiev'de bir putu dikilmiş ve kentliler kızlarıyla oğullarını ona adamışlardı.

Strofadia. *(Yunan)* İon denizinde canavar sayılan kayalıklar... *Strivali* de denir. Her iki deyim de *dönüş* anlamına gelen *strophades* sözcüğünden türemiştir. Eski Yunan inançlarına göre *Boreas*'ın oğulları bu canavarları kovarlarken geri dönmelerini isteyen bir ses işitmişler ve geri dönmüşler. Bu canavar kayalıklara bu yüzden *strophades* de denir. *Bkz.* Siren'ler.

Strophades. *Bkz.* Strofadia.

Strophios. *(Yunan)* Phokis kralı... Babaları *Agamemnon* öldürülünce *Elektra*, küçük erkek kardeşi *Orestes*'i amcası *Strophios*'un sarayına göndermiş. Orestes orada amcasının oğlu *Pylades*'le beraber büyümüş. *Bkz.* Orestes, Elektra, Agamemnon.

Strymo. *(Yunan)* Troia'nın ilk krallarından Laomedon'un karısı... *Bkz.* Laomedon.

Styks. *(Yunan)* Ölüler ülkesi ırmağı-tanrı... *Okeanos*'la *Thetys*'in kızıdır. Tanrılar onun üstüne yemin ederlermiş, yeminini bozan tanrı ağır cezalara çarptırılırmış. Ölülerin ruhları onun kıyılarında dolaşırlarmış, cehennemin giriş kapısındaki mağarada otururmuş. *Pallas*'la birleşip *Zelos, Nike, Kratos* ve *Bia*'yı doğurmuş. Suları kara ve zehirliymiş. *Bkz* Okeanos, Pontos.

Stylites. *(Yunan)* Yalnız yaşayabilmek için revak ya da sütun tepelerinde barınan çilecilere verilen ad... Yunanca *stylos* sözcüğü *sütûn* demektir. Bu çilecilere Osmanlıcada *münzevîler* ve *târik-i dünyalar* denirdi.

Stymphalos. *(Yunan)* Gagaları ve pençeleri tunçtan, tüylerini ok gibi fırlatan mitolojik kuşlarıyla ünlü Arkadia kenti... *Herakles* bu kuşları öldürmüştü. *Bkz.* Herakles.

Stymphalos Kuşları. *Bkz.* Stymphalos.

Su. *(Genel)* Evrenin özü sayılan ve kutsallığına inanılan sıvı... Doğadaki sonsuz çeşitliliğin temel bir özdekten çıktığı, bu özdeğin değişim ve görünümleri olduğu inancı hemen *ilk inanç* denebilecek kadar eskidir. Bu temel özdek Sümer'lerden Amerika yerlilerine, Antikçağ Yunan felsefesinden İslâm dinine kadar bütün inançlarda *su*'dur. Müslümanların kutsal kitabı *Kur'an*, din ve dolayısıyla inanç alanının sonuncu ürünü olarak, bütün inançların bu ortak varsayımını şu tanrı sözüyle özetler: *Bütün varlıkların özü su'dur* (*Ar. Ve minel mâi külli şey'in hayy*). Suyun yoğunlaşmasından *toprak* ve suyun buharlaşmasından *gök* oluşmuş. Sümer inançlarında bunlar *Ab-zu* (tatlı su)'yla *Tiamat* (tuzlu su)'ın birleşmesinden doğar. *İlkin su vardı* varsayımı Asya tasarımlarından Amerika ilkelleri tasarımlarına kadar bütün ilkel tasarımlarda ortaktır (*Bkz.* I. Paulson, *Die Religionen der Nordasiatischen Völker*, Stuttgart 1962, s. 32; W. Schmidt, *Der Ursprung der Gottesidee*, Münster 1934, s. 206). Altay Türkleri tasarımlarına göre de evren yaratılmadan önce salt su'ydu (*Bkz.* Radloff, *Sibirya'dan*, A. Temir çevirisi, İstanbul 1958, II, s. 6). Bilimsel bilginin başlangıcı sayılan Antikçağ Yunan felsefesinin ilk düşünürü Thales de böyle der: *Her şeyin başı, kökü, kaynağı su'dur.* Çağdaş bilim, bu inançsal varsayımları bir anlamda doğrulamaktadır: Yaşam suda başlamıştır, inorganik özdek organik özdeğe suda dönüşmüştür, su içinde oluşan bitki (Phytoplancton) su içinde oluşan hayvana (Zooplancton) dönüşmekle insansal yaşam da başlamış olmaktadır. Yunan mitolojisinde tanrıların bile *su* üstüne yemin etmeleri boşuna değildir. Anadolu, baştan başa bir *ayazma* (kutsal su)'lar ülkesidir. *Bkz.* A, Ab, Âbıhayat, Ea, Meşarru, Marini, Pontioi, Pontos, Okeanos, Poseidon, Nereus, Nereid'ler, Naiad'lar, Su Tapımı.

Su Bulma. *(Türk)* Oğuznâme'de önerilen bir su bulma yöntemi... *Oğuznâme*'ye göre Oğuz Türkleri bir sefer sırasında susuz kalmışlar. *Yuşi Hoca* (Yaşlı adam) demiş ki birkaç ineğin başını bağlayın, iyice susayıncaya kadar koşturun ve sonra bırakın, inekler tırnaklarını bir yere vurup kazmaya başlarlar, işte oradan su çıkar. Böyle yapmışlar ve su bulup kana kana içmişler. *Bkz.* Oğuz Destanı.

Su Falı. *(Genel)* Bir kabın içine konulup dua okunarak üstüne üflenen suya bakılarak yapılan fal... *Bkz.* Fal.

Subahu. *(Hint)* Damayanti'nin ülkesine sığındığı mitolojik kraliçe... *Bkz.* Damayanti, Nala.

Subha. *(İslâm)* Tasavvuf dilinde, tanrı ışığının vurmasıyla varlıklaşıp meydana çıkan karanlık özdek... Kimi tasavvuf inançlarına göre tanrı sonsuz karanlığın içinde kime ve nereye ışığını (nûr) çevirdiyse sadece o varlıklaşmıştır. *Bkz.* Vahdet-i Vücut.

Suç. *(Genel)* Töreye aykırı olduğuna inanılan davranış... Suç ve suçluluk, tarihsel süreçte, ge-

nellikle bir inanç konusudur. Kutsallığa karşı davranışlar hemen bütün toplumlarda suç sayılmışlardır. Bu yüzden *suçlu*'nun meydana çıkarılması ya da suçun tanıtlanması, engizisyon anlayışında yakın zamanlara kadar süren bir gelenekle, inançsal yöntemlerle gerçekleştirilmiştir. *Bkz.* Ordali, Sarıkulbaş, Engizisyon, Ceza.

Suçlu. *Bkz.* Suç.

Suddhodana. *(Hint)* Buda'nın babası... Sanskritçe *sâf besin* demektir. Sakya kabilesinden Ksatriya klanının başkanıymış. Kimi kaynaklar onu kral olarak nitelerler. *Bkz.* Buda.

Sudra. *(Hint)* Dinsel bilgileri öğrenmeleri yasaklanan en aşağı sınıf halk... İşçi kastını dile getirir. *Bkz.* Kast'lar.

Sudûr. *(İslâm)* Tasavvuf dilinde, tanrının özdeksel bir varlık olarak belirmesi... Sözcük olarak Arapça *olma* demektir. Tanrının böylesine *meydana çıkma* (*Fr.* Procession)'sıyla yeniden tanrılığa *dönme* (*Ar.* Uruç, *Fr.* Conversion)'sine *türüm* (*Fr.* Emanation) denir. *Bkz.* Vahdet-i Vücut.

Sûfî. *Bkz.* Sôfî.

Sufriyye. *(İslâm)* Haricîliğin bir kolu... VII. yüzyılda Ziyad bin el-Asfar tarafından kurulmuştur. Bu yüzden *Ziyâdiyye* de denir. Ziyâd, usçu bir İslâm anlayışı geliştirmiştir. *Recm* adı verilen kocasını aldatan kadının taşla öldürülmesi yöntemine karşı çıkmış, düşman ve müşrik kadın ve çocuklarının öldürülmesini yasaklamış; katil, hırsız, zinâ eden vb. gibi kişileri *kâfir* ve *müşrik* saymamıştır. Ona göre *küfür* tanrıyı yadsımakla, *şirk* putlara ve şeytana tapmakla olur. *Takiyye* (inançsal gizlilik)'yi de suçlamış ve düşüncelerini her yerde açıklamayı görev bilmiştir. *Bkz.* Haricîlik.

Sugiata. *(Hint)* Buda'ya sadece sütten yapılmış bir yemek veren genç kız... *Buda*, öleceğine yakın çömezi *Ananda*'ya "*Sugiata*'nın bir zamanlar vermiş olduğu yemek bana ermişliğin kapısını açtı" demiş. *Bkz.* Bıda.

Suhreverdîlik. *Bkz.* Sühreverdîlik.

Suhte. *Bkz.* Softa.

Suhuf. *(İslâm)* Kitap gönderilmeyen kimi peygamberlere gönderilen dinsel buyrukları kapsayan sayfalar... Arapça *sayfalar* demektir. Kendilerine *suhuf* gönderilen peygamberler *Âdem* (10 sayfa), *Şit* (50 sayfa), *İdris* (30 sayfa), *İbrahim* (10 sayfa)'dir. *Bkz.* Peygamber.

Sukhavati. *(Hint)* Makayana Budizminde cennet... *Kusurlu ülke* anlamındaki *dünya* karşıtı olarak *kusursuz ülke* anlamında *cennet*'i dile getirmek için kullanılmıştır. *Bkz.* Mahayana.

Sukhos. *Bkz.* Sebek.

Sulikatta. *(Hitit)* Dünyadaki bütün ırmakların egemeni baş ırmak-tanrı... Tamarra ırmağını simgelermiş, hiçbir ırmak onun buyruğunu dinlememezlik edemezmiş. *Bkz.* Hitit Dini.

Sultan İshak. *(İslâm)* Alevîlerin kutsal saydıkları din büyüğü... *Sultan Sohak* da denir. *Ali*'nin tanrılığını ileri süren *Alevî* kolları inancına göre Zagres dağlarında yaşarmış, Şeyh *İsf*'yle *Dâyira* adlı bir kadının oğluymuş. *Bünyamin, Dâvût, Mustafa Devdan* ve *Pîr Musî* adlarını taşıyan dört melek onun buyruğu altındaymış. Kimi Alevîlere göre de insan biçimindeki *tanrı*'ymış. *Bkz.* Alevîlik.

Sultan Sohak. *Bkz.* Sultan İshak.

Sumeru. *Bkz.* Meru.

Summanus. *(Roma)* Şimşek-tanrı... Gece çakan şimşekleri simgelermiş. Kapitol'de bir heykeli vardır. Roma'da Circus Maximus'da da tapınağı bulunuyordu. *Bkz.* Roma Dini.

Sunyata. *(Hint)* Mahayana Budizminde boşluk... *Pracnaparamita* metinlerine göre bütün doğal olaylar *sunyata*'ymış. Bu anlayışa Hint *Nihilizm* (Yokçuluk)'i denir. *Bkz.* Mahayana.

Su Perileri. *Bkz.* Naiad'lar.

Surpilulia. *(Hitit)* Bütün pınarların egemeni olan baş pınar-tanrı... Dünyadaki bütün pınarlar onun buyruğu altındaymış. *Bkz.* Hitit Dini.

Sûr-u İsrâfil. *(İslâm)* Kıyâmet gününde İsrâfil adlı meleğin ölüleri diriltmek için çalacağına inanılan boru... Arapça *sûr* sözcüğü, boynuzdan yapılan *boru* demektir, *nefîr* de denir. Bu borunun ney'e benzeyen özel bir biçimini Kalenderî dervişleri yanlarında taşıyıp çalarlarmış. *Bkz.* Kıyâmet, İsrâfil.

Sûre. *(İslâm)* Kur'an'ın bölümlerinden her biri... Müslümanların kutsal kitabı *Kur'an* yüz on dört *sûre*'dir. Her *sûre* üçten (örneğin Kevser) iki yüz seksen altıya (örneğin Bakara) kadar değişik sayıda *âyet*'ten oluşur. Mekke kentinde indirilenlere *Mekkî sûreler*, Medine kentinde indirilenlere *Medenî sûreler*, bu iki kentin dışında inenlere de *Seferî sûreler* denir. *Bkz.* Kur'an.

Sûret. *(İslâm)* Din terminolojisinde put... Sözcük olarak Arapça *biçim* demektir. Din termi-

nolojisinde *canlı bir varlığın benzeri* sayılmış ve *sûret yapma* bir çeşit *yaratma* (tanrılık iş) sayılarak yasaklanmıştır. Bu yasağın asıl amacı, putçuluğu – ki Hıristiyanlıkta bile belli bir ölçüde süregelmiştir – ortadan kaldırmaktı. İslâm felsefesinde de varlığın beş duyuyla algılanan, eşdeyişle görünen yanına *sûret* denir. Tasavvuf dilinde *tanrının görünüş alanına çıkışı*'nı dile getirir, bu anlamda doğadaki her varlık bir *sûret* ve bir *tanrı benzeri*'dir. *Bkz.* Put, Vahdet-i Vücut.

Surtur. *(İskandinav)* Ateş-dev... *Bkz.* İskandinav Dinleri.

Surya. *(Hint)* Güneş-tanrı... Vedizmin bu tanrısının İran kaynaklı olduğu sanılır, heykellerindeki kuzeyli kılığı da buna kanıt olarak gösterilmektedir. *Prithivi Matar* (Toprak Ana)'ın oğludur. Aslında *Veda*'lar döneminin tek tanrısı *Pragiapati*'nin çeşitli görünümlerinden (hipostas'larından) biridir. *Bkz.* Pracapati, Pragiapati'ler.

Suryavamsa. *(Hint)* Mitolojik güneş soylular... Ayudhya kralı *Manu Vaivasvata*, onun oğlu *İkşvaku*, onun büyük oğlu *Vikukşi* ve küçük oğlu *Bithila* ve bunların soyu *Suryavamsa*'dır. Hint mitolojisinde bu soydan başka mitolojik soylular da vardır. Bunların en ünlüleri *Nagavamsa* (Yılan soylular)'yla *Sandravamsa* (Ay soylular)'dır. Çeşitli Hint kabileleri kendilerini bu soylardan birine bağlarlar. Örneğin, Buda'nın kabilesi Sakya'lar güneş soylulardandır. *Bkz.* Surya.

Susanoo. *(Japon)* Fırtına-tanrı... *İzanaghi*'yle *İzanami*'nin oğludur. Kimi kaynaklara göre İzanaghi, karısı İzanami'den temizlenmek için kendini denize atmış. Sol gözünün temizlenmesinden güneş-tanrı *Amaterasu*, sağ gözünün temizlenmesinden ay-tanrı *Mikoto* ve burnunun temizlenmesinden fırtına-tanrı *Susanoo* dünyaya gelmiş. Susanoo, deniz-tanrı olarak da nitelenir. Susanoo sert ve hoyratmış, ağırbaşlı Amaterasu'nun evini yıkmış, bu yüzden Amaterasu yas tutup her yanı karanlığa boğmuş, tanrılar da onu yeniden meydana çıkarıp evreni aydınlatmak için Susanoo'yu gökyüzünden kovmuşlar. Yeryüzünde İdzumo bölgesine yerleşen *Susanoo* ya da *Susanovo* burada bir kızla evlenmiş ve Japonya'yı onun soyu yönetmeye başlamış. Onun soyundan olan bu yöneticilerden en önemlisi torunu *Okinunişi*'ymiş. *Bkz.* Amaterasu, Ninighi, İzanaghi, İzanami, Hoderi, Howori.

Su Tanrıları. *Bkz.* Pontioi, Marini.

Su Tapımı. *(İlkel)* Tanrı olarak tapılan su... Kimi ilkellerde *su* doğrudan doğruya bir tanrı, kimi ilkellerde de arıtıcı bir tapım aracıdır. *Su*'yun tanrılık niteliği, gelişmiş mitolojilerde de süregelmiştir. Pek çok dinsel ve büyüsel işlemler, hemen bütün topluluklarda, suyla yapılmıştır. Örneğin *vaftiz* bunun Hıristiyan dininde de süregelen en yeni örneğidir. *Su kültü* sadece ilkellere özgü olmayıp bütün eski toplumlarda yaygındır. Mısır'da Nil'in, Hindistan'da Ganj'ın vb. kutsallığı bu tapımın çeşitli biçimlerini yansıtır. (Bu konuda *bkz. Histoire des Religions*, Encyclopédie de la Pléiade yayını, Gallimard 1970, cilt I, s. 111, 162, 599, 642, 644, 668, 687). *Bkz.* Su.

Suttung. *(İskandinav)* Gunnlond'un babası olan dev... *Kvasir*'i öldüren cüceler, onun kanını balla karıştırarak yaptıkları tılsımlı şerbeti ona armağan ederler. O da şerbeti kızına verir. Bu şerbetten kim içerse çok bilgilenir ve olağanüstü şiirler söylermiş. Tanrı *Votan* bu şerbeti içebilmek için bin bir hiyleye başvurur, ilkin bir yılan olup şerbetin saklandığı mağaranın deliğinden içeri süzülür, şerbeti bulamayınca bu kez de güzel bir delikanlı olup genç kızı kendine âşık eder ve sonunda şerbeti içer. *Bkz.* Votan, Gunnlond.

Suvaliyatta. *(Hint)* Birçok fırtına-tanrı'dan biri... Hitit mitolojisinde fırtına-tanrılar pek çoktur. Bunların en büyüğü de *Zas Hazuna*'dır, bütün fırtına-tanrılar onun buyruğu altındadır. *Bkz.* Hitit Dini.

Sübbûh. *Bkz.* Tanrı.

Sübhan. *Bkz.* Tanrı.

Sübhane. *(İslâm)* Tanrıyı insansal olan her şeyden arınmış sayma... Bu anlamda *sübhanallah* deyimi de kullanılır. *Bkz.* Tanrı.

Sühreverdîlik. *(İslâm)* Işıkçılık... *İşrakiyye* ve *Suhreverdiyye* adlarıyla da anılır. Şehabeddin Eb'ül Fütuh Sühreverdi (1155-1191) tarafından kurulmuş bir dinsel-felsefe öğretisidir. *Sehrüverdîlik* de denir. Bununla beraber bu adlar birçok kaynaklarda bir Kaadirî tarikatı olan *Sühreverdiyye*'yle karıştırılmıştır. İslâmsal bir felsefe öğretisi olan ve dilimize *ışıkçılık* (Ar. İşrâkiyye) deyimiyle çevrilen *Sühreverdîlik*, tasavvuf alanını geniş çapta etkileyen bir İslâm -Yeni Platoncu öğreti olarak tanrıyı bir *ışık* (nûr) sayar ve özdeksel varlıkları bu ışığın alçalması, dünyaya yayılması ve yoğunlaşmasıyla açıklar.

Ona göre gerçek, sezgiyle kavranır (Mükâşefe yöntemi). *Bkz.* Işık, İşrak.

Sühreverdiyye. *(İslâm)* Kaadiriliğin bir kolu... Abdülkadir Sühreverdi (Ölümü: 1168) ve Şihabüddin Ebu Hafs Ömer Sühreverdî (Ölümü 1234) taraflarından kurulmuştur. *Sehrüverdiyye* adıyla da anılır. Kimi kaynaklar bu tarikatın Mâruf-u Kerhî'nin düşüncelerinden oluşan *Marûfiyye* tarikatının on dört kolundan biri olduğunu da ileri sürerler. Bağdat, Afganistan ve Hindistan'da yayılmıştır. Kimi kaynaklar da Halvetiliğin ondan türediğini ileri sürerler. Bu kaynaklara göre bu tarikattan *Celâliyye, Cemâliyye, Halvetiyye, Rûşeniyye, Zeyniyye, Sefeviyye* olmak üzere altı kol türemiştir. Kimi kaynaklar da *Bedriyye, Zeynebiyye, Behâiyye, Kemâliyye, Ahmediyye, Necîbiyye* adlarını taşıyan başkaca kolları bulunduğunu ileri sürmektedirler. *Bkz.* Kadiriyye.

Süleyman. *(Yahudi)* Müslümanların kutsal kitabına göre Yahudi peygamberi... Hıristiyanların kutsal kitabı *İncil*'de İsrâil kralı olarak sözü edilir. Peygamber *Dâvud*'un oğludur. O da babası gibi bir kral-peygambermiş. Birçok olağanüstülükleri varmış. Örneğin rüzgârlar ve cinler onun buyruğu altındaymış, bütün hayvanlar onu dinlerlermiş, kuşdilini bilirmiş vb... *Eski Ahit* adı verilen Yahudilerin kutsal kitabı *Tevrat* onun *Meseller* ve *Neşideler Neşidesi* adlı iki yapıtını da kapsar. *Meseller* otuz bir bölüm, *Neşîdeler* sekiz şarkıdır. *Bkz.* Peygamber.

Süleymancılık. *(İslâm)* Nakşîbendîlikten türemiş bir tarikat... Nakşibendî şeyhlerinden Süleyman Hilmi Tunahan (1888-1959) tarafından kurulmuştur. *Kur'an*'dan başka hiçbir yasa tanımamakla Cumhuriyet Türkiye'sinin bütün kurumlarıyla savaşmayı amaçlamıştır. Dinsel bir devlet kurma ülküsünü güder. Özellikle 1950 yılından sonra zamanın hükümetince desteklenmiş ve Anadolu'da yayılmıştır. Ak bir takke üstüne ak sarık sardıklarından Süleymancılar, *ak takkeliler* adıyla da anılırlar. Süleyman, tanrıyla konuştuğunu da ileri sürmüştür. 1950-1960 yılları arasında *Tîcânîlik* ve *Nurculuk*'la birlikte Türkiye'de önemli bir gericilik simgesi olmuştur. Devlet hizmetinde çalışmayı bile *haram* sayacak kadar koyu şeriatçı bir tarikattır. *Bkz.* Nakşibendiyye.

Süleyman'ın Meselleri. *Bkz.* Süleyman.

Süleyman'ın Mezmûrları. *(Yahudi)* Süleyman adına uydurulduğu kesin olan on sekiz mezmûr... İ.Ö. I. yüzyılda Ferisîliği desteklemek için yazılmıştır. *Eski Ahit*'e alınmamıştır. *Eski Ahit*'teki *Mezmûrlar*, peygamber *Süleyman*'ın babası peygamber *Dâvut*'undur. *Bkz.* Süleyman, Mezmûr.

Süleymâniyye. *(İslâm)* Şiiliğin bir kolu... Süleyman bin Cerîr tarafından kurulmuştur. *Zeydîlik*'ten türemedir. *Haririyye* de denir. *Bkz.* Haririyye.

Süleyman Mâbedi. *(Yahudi)* Peygamber-kral Süleyman tarafından yaptırıldığına inanılan tapınak... İ.Ö. X. yüzyılda yapıldığı sanılır. Zaman zaman yıkılıp yeniden onarılmışsa da sonunda Haçlılar eliyle tümüyle yıkılmıştır. Bugün sadece temel duvarlarından bir parça bulunmaktadır ve ünlü *ağlama duvarı* olarak adlanır. Yahudi-Hıristiyan-Müslüman geleneğince kutsal sayılan bu tapınak birçok öğretilerde – örneğin *Masonluk*, Bacon'un *Yeni Atlantis*'i – bilgi ve bilim simgesidir. Mason geleneklerine göre ilk Masonlar, bu tapınağı yapan işçi ve ustalar arasından yetişmiştir. Başkanları da *Hiram* adında bir mimârdır. Sırlarını elde etmek için Hiram'ı öldüren işçiler, gereken aşamalardan geçmeden bilgiyi bir hamlede elde etmek isteyen bilgisizliği simgeler. *Bkz.* Süleyman.

Sülûk. *(İslâm)* Tasavvuf dilinde, tarikata girme... *Yola girme* anlamına gelen Arapça *silk* sözcüğünden türemiştir. Tarikata girene de *sâlik* (sülûk eden) denir. *Bkz.* Tarikat, Tasavvuf.

Sümbül. *Bkz.* Hyakinthos.

Sümbüliyye. *(İslâm)* Halvetiliğin bir kolu... XVI. yüzyılda Halvetiliğin *Cemâliyye* kolundan ayrılan Şeyh Zeyneddin Yusuf Sümbül Sinan tarafından kurulmuştur. *Sünbüliyye* biçiminde de yazılıyor. İstanbul'da kurulan ve yayılan bu koldan başkaca hiçbir kol türememiştir. *Risâlet-ül-Etvâr* (Davranışlar Kitabı) adlı kitaplarında Halvetîlik kurallarına uygun törebilimsel kurallar önerilmiştir. *Bkz.* Halvetiyye.

Sümer Dini. *(Sümer)* İ.Ö. IV. binyılda Aşağı Mezopotamya'da yaşayan halkların inançları... Sümer dünyası XIX. yüzyılda keşfedilince inanç alanının temel bilgilerinde bir hayli değişiklikler olmuştur. Türkistan bozkırlarından Dicle'yle Fırat deltasına inen bu çok becerikli ve bilgili ulus, bölgelerinin kuzeyinde yaşayan Akad'ları da etkileyerek, olağanüstü bir uygarlık geliştirmiştir. *Patesi* ya da *Ensi* adını verdikleri râhip -krallarla yönetiliyorlardı. Bugün için, onlardan daha öncesi bulunmadığına ve bilinmediğine göre, keşfedildikleri tarihe kadar başka uluslara maledilen birçok uygarsal ve inançsal buluşların

onların ürünü olduğu kabul edilmektedir. Onlardan kalan *Gılgamış Destanı*'yla *Enuma Eliş* (Gökyüzünde) adlı yaratılış efsânesi, başka uluslara maledilen birçok inançların Sümer kaynaklı olduklarını kesin olarak meydana çıkarmıştır. Örneğin artık bilinmektedir ki Yahudilerin sanılan *Tûfan* tasarımı onlarındır, Suriyelilerin *Adonis*'e dönüştürdükleri Bâbillilerin *Tammuz*'u onların *Dumu-zid*'idir, Sâmîlerin *Anu* ve daha sonra Yunanlıların *Uranus*'a dönüştürdükleri tanrıların babası onların *An*'ıdır, Akdeniz'in ünlü *Kybele*'si onların *Ki* (Toprak ana)'sidir, Sâmîlerin ilkin *İştar* ve daha sonra *Astarte*'ye dönüştürdükleri onların *İnanna*'sıdır, Sâmîlerin *Sin*'i onların *Nanna* (Ay-tanrı) ve *Şamaş*'ı onların *Utu* (Güneş-tanrı)'sudur, Sâmîlerin *Ea*'sı onların *Enki*'sidir, Yunanlıların *Hades*'i onların *Kur* (Ölüler ülkesi)'u ve *Elysion*'u onların *Dilmun* (Cennet)'udur, Yunanlıların *Persephone*'si onların *Ereşkigal*'idir, Yunanlıların ünlü *yedi bilge*'si Mezopotamya'nın en eski yedi kentine uygarlığı getiren Sümer bilgeleridir. Bu örnekler daha da çoğaltılabilir. Sümer uzmanlarından N. K. Sandars şöyle demektedir: "Gılgamış, elbette bir İskender, bir Odysseus, bir Herakles, bir Samson, bir Dermot ya da Gawain değildir. Ama Gılgamış'ın öyküsü anlatılmamış olsaydı bu kahramanların hiçbiri şimdiki ölçüde hatırlanmazdı". Çünkü çeşitli tasarımların ortaya koyduğu bu kahramanlar Sümer'li *Gılgamış*'tan pek çok şey almışlardır. Sandars'ın da belirttiği gibi örneğin "ortaçağın İskender'inde Gılgamış'ın birçok özelliğini bulabiliriz". Dermot'la dövüşen vahşî adam, Gılgamış'la dövüşen *Enkidu*'nun tıpkısıdır denilebilir. Birçok tanrıları Anadolu'ya maleden Halikarnas Balıkçısı (Cevat Şakir Kabaağaçlı) bile "Büyük ana tanrıçanın sevgilisi Attis'in menşeini bulmak için Sümer'lere gitmeli" (*Anadolu Tanrıları*, İstanbul 1962, s. 89) der ve onu Sümer'lerin *Dumu-zid*'ine bağlar. Sâmîler, Mezopotamya'yı istilâ edince Sümer tanrılarını benimsemişler, ne var ki onların adlarını ve özelliklerinin çoğunu değiştirmişlerdir. Kaldı ki Mezopotamya'nın çeşitli kentlerinde de ortak tanrılar aynı adla anılmazlardı. Ayrıca, her kentin koruyucu özel bir tanrısı da vardı. Kimi kaynaklarda bu adlar birbirlerine karıştırılmış ve Sümer tanrıları çoğunlukla Sâmî dilindeki adlarıyla tanıtılmıştır. Sümer tanrılarının adlarını yeniden düzenleyen Profesör Kramer'e göre önce *su* vardı. Tanrı *An* (Gök. *An-sar:* Tüm gök)'la tanrı *Ki* (Toprak. *Ki-sar:* Tüm dünya) bu sudan doğdular. Onların birleşmesinden *Enlil* (Hava) meydana geldi, gökle toprağın arasını doldurdu. Enlil, karanlık göğü aydınlatmak için *Nanna* (Ay)'yı yarattı. Nanna da *Utu* (Güneş)'yla *İnanna* (Aşk ve savaş)'yı yarattı. Sâmîlerde bu tanrılar *Sin* (Nanna), *Şamaş* (Utu) ve *İştar* (İnanna) adlarıyla anılırlar. *Enlil* ilkin *An* (Sâmîlerde *Anu*)'ın buyruklarını yerine getiriyordu, sonra dünyayı *Ki*'nin elinden alarak yönetmeye başladı, daha sonra da *An*'ın yerine geçti ve bütün evrenin egemeni oldu, aynı zamanda Nippur kentinin koruyucusuydu. An'la Ki'den doğan bir başka tanrı da tatlı suların ve bilgeliğin tanrısı *Enki* (Sâmîlerde *Ea*. Profesör Kramer "An'ın çocuğu olduğu söylenebilir" demekle yetiniyor, *Enuma Eliş*'de ileri sürülen bu doğumu kesin bulmuyor)'dir, sanatı koruyor ve "derinde" yaşıyordu. Enlil toprağın egemenliğini eline geçirdiği sırada İnanna'nın ablası gök -tanrıçalardan *Ereşkigal*'i *Kur* (Yeraltı ülkesi)'a kaçırmıştı. Bu yeraltı ülkesinde *Anunnaki* (Yargıçlık yapan ve An'ın soyundan gelen yeraltı tanrıları)'ler vardı, ülkenin kapısını da *Neti* (Sâmîlerde *Nedu*) bekliyordu. *Gılgamış Destanı*'nda bunlardan başka şu tanrıların adları anılmaktadır: *Adad* (Fırtına ve yağmur tanrısı), *Antum* (An'ın karısı), *Apsu* (Tanrıları meydana getiren su), *Aruru* (Yaratıcı tanrıça. Enkidu'yu kilden yarattı), *Aya* (Utu'nun şafağı ve gelini), *Belit-Şeri* (Yeraltı yargıçlarının zabıt kâtibi), *Dilmun* (Cennet. Sadece tanrılar gidebiliyor, bir de tûfan'dan kurtulup ölümsüzleştirilen *Utnapiştim* ya da başka bir anlatımdaki adıyla *Ziusudra* orada yaşıyor), *Dumuzi* (Ya da *Dumu-zid*. Sâmîlerde *Tammuz* ya da *Temmuz*. Verimlilik tanrısı. *Çoban* demek. *İnanna*'nın da kocası), *Endukugga* ve *Nindukugga* (Yeraltı tanrı ve tanrıçası. *Enlil*'in ana-babası), *Enkidu* (Aruru'nun yarattığı yabanıl yaratık. Daha sonra hayvanların koruyucu tanrısı oluyor), *Ennugi* (Sulama tanrısı), *Haniş* (Kötü havayı haber veren göksel varlık), *Humbaba* ya da *Huvava* (Sedir ormanı bekçisi canavar, Anadolu'lu bir tanrı olduğu sanılıyor), *İgigi* (Gök tanrılarının ortak adı), *İnsan-akrep* (Tanrıların karşıtı. Su tarafından tanrılarla savaşmak için birçokları yaratılmış. Güneşin battığı dağın girişinde nöbetçi), *İrkalla* (Ereşkigal'in başka bir adı), *İşullana* (An'ın bahçıvanı. Aşkına karşılık vermediğinden ötürü İnanna tarafından köstebeğe dönüştürüldü), *Lugulbanda* (Çoban-tanrı. Aynı zamanda kral. Gılgamış'ın babası ya da koruyucusu), *Mammetum* (Alınyazısı-tanrıça), *Namtar* (Uğursuzluk şeytanı, hastalık getirici. Yeraltı ülkesinin başpapazı), *Nergal* (Yeraltı-tanrı.

Ereşkigal'in kocası), *Ningal* (Ay tanrının karısı, güneşin annesi), *Ningirsu* (Ninurta'nın eski adı. Verimlilik tanrısı), *Ninurta* (Ningirsu'nun yeni adı. Savaş ve bereket tanrısı), *Gizzida* ya da *Ningizzida* (Bereket tanrısı. Hayat ağacının efendisi olarak niteleniyor. Büyü de yapıyor. Daha sonra Dumu-zid'le birlikte göğün kapısını bekliyor), *Ninhursag* (Ana tanrıça. *Ki*'nin başka adı. Enki'nin karısı), *Ninki* (Ninhursag ya da Ki'nin bir başka adı olduğu sanılıyor. Destanda Enlil'in annesi), *Ninsun* (Bilgelik tanrıçası. Lugulbanda'nın karısı ve Gılgamış'ın annesi), *Nisaba* (Tahıl-tanrıça), *Puzur-Amurri* (Utnapiştim'in dümencisi), *Samukan* (Sığırların tanrısı), *Siduri* ya da *Sabit* (Şarap yapımcısı kadın. İnanna'nın bir başka adı olabileceği de ileri sürülüyor), *Silili* (Göksel kısrak, göksel aygırın da annesi), *Şullat* (Kötü hava habercisi. Haniş'in başka bir biçimi), *Şulpay* (Şölen yöneticisi tanrı), *Ubara-Tutu* (Utnapiştim'in babası, mitolojik kral), *Utnapiştim* (Sümerlilerin *Ziusudra*'sına Sâmîlerin verdiği ad. Ünlü tûfan kahramanı), *Urşanabi* (Utnapiştim'in kayıkçısı. Dilmun'a gitmek için ölümcül suları her gün geçiyor), *Yedi bilge* (Yedi kente uygarlık getiren Sümer bilgeleri). *Bkz.* Gılgamış, Gılgamış Destanı, Yaratılış.

Sümeniyye. *(İslâm)* Mûtezile akımının kollarından biri... *Bkz.* Mûtezile.

Sümmaniyye. *(İslâm)* Mûtezile'nin kollarından biri... *Sumamiyye* de denir. Sumâme bin Eşras an-Numeyrî tarafından kurulmuştur. Sümâme, halîfe Me'mun'u bu akıma çağırmakla ünlüdür. Düşünceleri Sünnîlerce sapıklık sayılmıştır. *Bkz.* Mûtezile.

Sünbüliyye. *Bkz.* Sümbüliyye.

Sünnet. *(İslâm)* Peygamber Muhammet'in farz ve vâcip olmayarak yaptığı tapım, sözleri ve davranışlarıyla yeğlediği tutum... Sözcük olarak Arapça *işlek yol* (Sunna) demektir. İslâm terminolojisinde *tanrının yolu* anlamında kullanılır. İslâm anlayışına göre tanrının *farz* ve *vâcip* kıldığı tapımın dışında bu yolu peygamberin tutumu ve sözleri belirler. Bu yolda titizlikle yürüyen Müslümanlara da *Sünnî* denir. Peygamberin her zaman yapıp arasıra yapmadığı işlemlere *sünnet-i müekkede*, arasıra yapıp her zaman yapmadığı işlemlere de *sünnet-i gayrı müekkede* denir. Peygamberin yaptığı işlere *sünnet-i fiiliye*, söylediği sözlere *sünnet-i kavliye*, başka Müslümanlarca yapıldığını görüp engel olmamak yoluyla onaylamış sayılan tutumlara *sünnet-i takririye* adı verilmektedir. Erkek çocukların erkeklik örgeninin ucundaki derinin kesilmesi anlamındaki *sünnet* (gerçekte bu işleme Arapça *hitan* denmektedir) de sözcüğün birinci anlamından gelmektedir, çünkü bu anlamdaki *sünnet* ya da *hitan* kutsal kitap *Kur'an*'da buyurulmamıştır, Yahudilikten geçme eski bir Arap geleneği olarak peygamber *Muhammet* tarafından korunmuş ve bir *hadîs*'le Müslümanlara tavsiye edilmiştir (*Bkz.* Buhârî, *Libas*, 63; Müslim, *Tahara*, 49; Tirmizî, *Adâb*, 14). Aslında bu işlem, çok eski bir Anadolu tapımından kalmadır. Toprak-ana *Kybele*'nin râhipleri, Kybele'nin sevgilisi *Attis*'in erkeklik örgenini kesmesine uymak için (görüldüğü gibi bu da bir çeşit peygambere uyma anlamındadır) kendilerini hadım ederlerdi. Onların kökünden kesme yoluyla gerçekleştirdikleri bu işlem zamanla hafifletilmiş (çocuk kurban etme yerine koç kurban etmede olduğu gibi) ve günümüzdeki durumunu almıştır. Bu anlamda sünnet, sadece semitik ve Müslüman halklarda değil, birçok ilkellerde de uygulanan dinsel ve büyüsel bir işlemdir. Avustralya, Afrika, Okyanusya ve Amerika ilkellerinin çoğu bu anlamda *sünnet* (*Fr.* Circoncision, *Al.* Beschneidung, *İng.* Circumcision) olurlar. İlkellerde sünnet, Müslümanlarda olduğu gibi, sadece erkeklere değil, kızlara da uygulanır. *Bkz.* Ehli Sünnet, Erkek Örgeni.

Sünnî. *Bkz.* Sünnet.

Sünnîlik. *(İslâm)* Sünnete titizlikle uyan Müslümanların tutumu... *Bkz.* Sünnet, Ehli Sünnet, Ehli Bid'at.

Sürhûb. *(İslâm)* Zeydîlerce denizlerde yaşadığına inanılan kör şeytan... *Zeydiyye*'nin bir kolu olan *Cârûdiyye*'nin kurucusu Ziyâd bin Cârud kör olduğundan bu kol *Sürhûbiyye* adıyla da anılır. *Bkz.* Zeydiyye.

Sürhûbiyye. *Bkz.* Sürhûb.

Sürûş. *Bkz.* Melek.

Süvâri. *(Hıristiyan)* Yuhanna İncil'inde sözü edilen dört melekten her biri... Bunlara *Apokalypsis'in dört süvârisi* de denir. *Apokalypsis*, Yunanca *vahiy* demektir. Özellikle Yuhanna İncil'i bu adla anılır. Yahudilerin kutsal kitabında da *Hanok*'un, *Barukh*'un vb. kitapları bu adla anılır. Yuhanna İncil'inde sözü edilen canavara da *Apokalypsis canavarı* denir. *Bkz.* Melek, İncil, Eski Ahid.

Svarga. *(Hint)* Brahmanizmin cennet'i... *Bkz.* Brahmanizm, Cennet.

Svarog. *(Slav)* Gökyüzü-tanrı... Güneş'in ve ateş'in babasıdır. *Bkz.* Slav İnançları.

Svastika. *(Hint)* Dinsel ve büyüsel gamalı haç simgesi... Sanskritçe *mutlu yaşam* anlamındadır. Yahudiler ve Müslümanlar dışında hemen bütün uluslarca kullanılmıştır. Sonunda Almanya'da Hitler tarafından ırkçılığın simgesi yapıldı. *Bkz.* Haç.

Svetambara. *(Hint)* Jainizmin iki mezhebinden biri... Sanskritçe *ak giysili* anlamındadır. *Bkz.* Jainizm.

Sviatovit. *(Slav)* Savaş-tanrı... Dört ayrı yöne bakan dört başlıdır. Yunanlıların *Apollon*'u gibi kehânetleriyle de ünlüdür. Özellikle Baltık Slavlarınca tapılmıştır. *Bkz.* Slav İnançları.

Svyatagor. *(Slav)* Doğa-tanrı... Slavca *kutsal dağ* demektir. En büyük zevki bir eliyle gökyüzünü ve öbür eliyle yeryüzünü yakalayıp birbirine çarpıştırmakmış. Bir gün insanların arasında gezip dolaşırken ihtiyar bir köylüye yardım etmek istemiş, köylünün kaldıramadığı bir torbayı kaldırmaya çalışmış, torba o kadar ağırmış ki onu kaldırayım derken boğazına kadar toprağa gömülmüş, böylelikle kocaman bir dağ olmuş. İlkin bir kahramanken böylelikle doğaya karışmış ve ölümsüzleşerek tanrı olmuş. *Bkz.* Slav İnançları.

Swedenborgyanizm. *(Hıristiyan)* İsveç gizemsel Protestanlığı... İsveç'li doğabilimci ve sonradan tanrıbilimci Emanuel Swedenborg (1688-1772) tarafından kurulmuştur. Bu inanca göre dünya cinler ve perilerce yönetilmektedir. Hıristiyan dogmalarını kendine özgü bir biçimde yorumlar. Bununla beraber özellikle İngiltere'de pek çok yandaşlar bulmuş ve yayılmıştır. *Bkz.* Hıristiyanlık.

Skyon. *(Yunan)* Epopeus'un kral olduğu ülke... *Antiope,* babasından korkup oraya kaçmış. *Bkz.* Antiope.

Skyomantia. *(Yunan)* İncir yaprağıyla bakılan fal ya da kehânet... Karşılığı istenen soru incir yaprağına yazılır, yaprak ne kadar geç solarsa karşılık o kadar olumlu sayılırdı. *Bkz.* Fal, Kehânet, Mantika.

Skyros. *(Yunan)* Lykomedes'in krallık etttiği ülke... *Theseus* burada arkadaşı kral *Lykomedes* tarafından öldürülmüş. Theseus'un neden oraya gittiği ve neden öldürüldüğü bilinmiyor. *Akhilleus* da Troia savaşına katılmamak için onun sarayında saklanmıştı, Lykomedes'in sarayında kadın elbiseleri giyerek bir süre haremde yaşadı. *Bkz.* Theseus, Akhilleus.

Syiphus. *(Kelt)* Cin ve peri arasında doğaüstü bir erkek yaratık... Cermenlerce de inanılmıştır. Ünlü düşünür Dr. Paracelsus varsaydığı *ruh*'lara bu adı takmıştı. *Bkz.* Ruh.

Syivius. *Bkz.* Silvius.

Symplegad'lar. *(Yunan)* Aralarından canlı bir şey geçerken birbirlerine çarptıklarına inanılan Karadeniz boğazındaki iki kaya... Eski Yunan denizcilerinin ünlü *kayalık korkusu*'nun doğurduğu bir tasarımdır. Efsâneye göre bu kayalar korkunç sesler çıkararak birbirlerine çarptıkça gemicilerin ödü koparmış. *Argo* gemicileri önce bu kayaların arasından bir güvercin uçurup güvercinin üstüne kapanan kayaların yeniden aralanmasından yararlanıp hızla geçmişler. *Bkz.* Argonaut'lar.

Synoikia. *(Yunan)* Athena Polias onuruna kutlanan bayram... Atina'da her yıl 16 temmuzda kutlanırdı. *Bkz.* Athena.

Syphylus. *(Hıristiyan)* İtalyanca yazılmış bir destan kahramanı... *Sypylus* da denir. Fracastoro adında bir İtalyan ozanı tarafından yazılmıştır. *Sifilis* (Frengi) hastalığının adı bu kahramanın adından alınmıştır.

Sypylus. *Bkz.* Syphylus.

Syrakusa. *(Yunan)* Birçok mitolojik öykünün geçtiği Sicilya adasında kent... Örneğin ırmak -tanrı *Alpheios* sevgilisi *Arethusa* kaynağını buraya kadar kovaladıktan sonra burada yeniden yeryüzüne fışkırmış. *Bkz.* Alpheios.

Syria Dea. *(Roma)* Suriye'li tanrı Atargatis... Tapımı İ.Ö. I. yüzyılda Roma'ya getirilince kendisine bu ad verilmişti. *Bkz.* Atargatis.

Syrinks. *(Yunan)* Orman perisi... Tanrı *Pan* ona âşık olmuştu. Kovalamaya başlayınca zavallı peri kurtulmak için *saz*'a dönüşmüş, *Pan* da bu sazlardan ünlü kavalı *Syrinks* (*Pandean* da denir)'i yaptı ve aşkını müzikle dile getirdi. *Bkz.* Pan.

Syrna. *(Yunan)* Damdan düşüp kemiklerini kıran kral kızı... Datça (Karia Khersonessos) kralının kızıymış; *Podaleiros* onu iyileştirmiş. *Bkz.* Podaleiros, Syrnos.

Syrnos. *(Yunan)* Podaleiros'un iyileştirip evlendiği Syrna adına kurduğu kent... Datça yarımadasındadır. *Bkz.* Syrna.

Ş

Şaban. *(İslâm)* Ramazan ayından önce gelen kutsal ay... Bu ay İslâmlık öncesi Arap geleneklerinde de kutsaldı. Güneş takvimine göre her yıl aynı zamanda ve yaz mevsiminde geldiğinden birçok putataparlık törenleri bu ayda yapılırdı. İslâm peygamberi *Muhammet,* birçok eski Arap geleneklerini olduğu gibi, bu geleneği de korumuş ve *nâfile* oruçlarını bu ayda tutmuştur. Hindistan ve Pakistan'da da bu ayın 14. gecesi ölüler için özel dua törenleri düzenlenir. *Bkz.* Oruç, Ramazan, Şabâne.

Şabâne. *(Arap)* Şaban ayının son günü düzenlenen dinsel tören... Özellikle Fas'ta düzenlenir. *Bkz.* Şaban.

Şabaniyye. *(İslâm)* Halvetiliğin Cemaliyye kolundan türemiş bir kolu... XVI. yüzyılda Şeyh Şaban-ı Velî tarafından kurulmuştur. *Karabaşiyye, Nasuhiyye, Çerkeşiyye, Bekriyye* kolları bu koldan türemiştir. *Bkz.* Halvetiyye.

Şabaniyyei Halvetiyye. *Bkz.* Şabaniyye.

Şabaşiyye. *(İslâm)* Karmâtîliğin bir kolu... Basra ve Ahsâ bölgesindeki Karmâtîler bu adla anılırlar. *Bkz.* Karmâtîlik.

Şabbat. *(Yahudi)* Tanrının Mûsâ'ya bildirdiği on buyruktan birine göre Yahudilerin dinlenme zorunda oldukları haftanın yedinci günü... Cumartesi günüdür. Hıristiyanlar özellikle Yahudi geleneğinden ayrılmak için dinlenme gününü pazar'a almışlardır. Müslümanların cuma'sı da bu nedene dayanır. Yahudiler her yedi yılda bir nadas için tarla çalışmalarını durdurarak *Şabbat yılı* yaparlar. Ayrıca elli yılda bir yinelenen bir başka Şabbat yılı da vardır ki buna *Jübile yılı* denir. Jübile yılında bütün topraklar yeniden paylaşılır, borçlar ödenmez ve alacaklar bağışlanır. *Şabbat*'a *sebt* de denir ki *dinlenme* demektir. Şabbat gün ve yılları tanrıya ayrılmıştır, sofu Yahudiler evlerinde bile iş görmezler, dua ve tapımla vakit geçirirler. Kanı akmadan öldürülmüş hayvan etiyle midye ve istiridye gibi kabuklu deniz hayvanlarını yemek de yasaktır. Ayrıca büyücülerin şeytanın başkanlığında yaptıkları varsayılan gece oturumlarına da *şabbat* denir. *Bkz.* Yahudilik, Büyü.

Şafak. *Bkz.* Eos.

Şâfiîlik. *(İslâm)* İslâmlığın dört büyük mezhebinden biri... Ebu Abdullah Muhammet bin İdris Şâfiî (767-820) tarafından kurulmuştur. Öbür üç büyük mezhep gibi Sünnîdir ve özellikle İslâm hukuku alanında özel görüşleri kapsar. Hanefîlik ve Mâlikîlik arasında orta bir yol tutmak ve kadınlar için özellikle bir hayli kısıtlayıcı kurallar koymakla ünlüdür. Kelâm bilimine karşı çıkışı da başkaca bir özelliğidir, inanç konuları üstünde tartışmayı doğru bulmaz ve her türlü yorumu yadsır. Tanrının ötedünyada görülebileceği inancındadır. *Bkz.* Hanefîlik, Hanbelîlik, Mâlikîlik.

Şah. *(İslâm)* Tasavvuf ve özellikle Alevî dilinde tanrı, Ali ve İsmail Safevî... Farsça *hükümdar* demektir. Şiîler ve on iki imamcılar bütün imamlarını bu deyimle yüceltirler. *Bkz.* İmam, Alevîlik, Şiîlik.

Şahadet. *(İslâm)* Din uğrunda ölme... Ölene de *şehit* denir. Bu Arapça deyim aslında *tanıklık* demektir. *Kelime-i şehadet* deyiminde bu anlamda kullanılır. *Bkz.* Kelime-i Şehâdet.

Şahhâmiyye. *(İslâm)* Mûtezile'nin önemli bir kolu... Ebû Yakup aş-Şahhâm'ın düşüncelerine katılanlardan oluşmuştur. Özellikle kader konusunda "iki kaadir için tek makdûr vardır" sözü ünlüdür, bununla insan eylemlerinin tanrı tarafından yaptırılabileceği gibi bizzat insan tarafından da yapılabileceğini söylemek istemiştir. Sünnîler bu sözü, insanı da tanrılaştırdığından ötürü, sapıklık sayarlar. *Bkz.* Mûtezile.

Şahin. *Bkz.* Horus.

Şahmeran. *(Türk)* Anadolu'da varlığına inanılan doğaüstü bir yılan... *Bkz.* Yılan.

Şair. *(Genel)* Büyü yapmak için ölçülü söz söyleyen kişi... Arapça *ölçülü söz söyleyen* (Şiir söyleyen) anlamındadır. Şiirin ve şairliğin büyü temeline dayanıp dayanmadığı tartışma konusudur. Dinsel bir temele dayandığı kesindir. İslâm dini, bir tanrı sözüyle VII. yüzyıl Arap dünyasında ozanların büyücü sayıldıklarını tanıtlamış bulunmaktadır. Tanrı, *Kur'an*'da şöyle der: "Biz peygambere şiiri öğretmedik, kaldı ki bu ona yakışmazdı da" (Yâsin sûresi, 69). *Bkz.* Büyü.

Şakkul Kamer. *(İslâm)* İslâm peygamberi Muhammet'in ayı ortasından ikiye bölme mûcizesi... Arapça *ayın bölünmesi* demektir. *Kur'an*'a göre (Kamer sûresi, 1) peygamber *Muhammet,* kendisinin peygamber olduğuna inanmayanlara peygamberliğini tanıtlamak için bir mûcize göstermiş, parmağının bir işaretiyle ayı ortasından ikiye bölmüş ve yeniden birleştir-

miştir. Bu olay, bizzat tanrı tarafından anlatıldığı üzere, 617 yılında Mekke'de olmuştur. Bu olaya *inşikak-ı kamer* de denir. *Bkz.* Mûcize, Muhammet.

Şalşiutliku. *(Amerika)* Amerika kızılderililerinden Toltek'lerin akarsu tanrıçası... *Tlalok*'un kız kardeşi ya da karısıymış. *Bkz.* Tlalok.

Şaman. *(Türk)* Şamanizm'in din adamı... Tunguzca ya da Mançuca *büyücü* ve *kâhin* anlamlarını dile getirmektedir. Altay Türkleri *kam*, Kırgız ve Kazaklar *baksa* ve *bakşı* derler. Şamanlık, babadan oğula geçer. İyi ruhlarla ilişki kuranlarına *ak şaman*, kötü ruhlarla ilişki kuranlarına *kara şaman* denir. *Kendinden geçme* (cezbe) yöntemiyle dinsel ve büyüsel işlemler yaparlar. *Bkz.* Şamanizm.

Şamanizm. *(Türk)* Türk-Moğol-Sibirya dini... *Şamanizm* (*Fr.* Chamanisme), insanlığın en eski dinlerinden biridir ve bu yüzden de hemen tümüyle sihir ve büyüye dayanır. Evren *gök*, *yer* ve *yeraltı* olmak üzere üç bölüm olarak tasarımlanmıştır. Gökte iyi ruhlar, yerde insanlar, yeraltında da kötü ruhlar otururlar. İyi ruhların başkanı *Ülgen* (Ulu, bir çeşit tanrı) ve kötü ruhların başkanı *Erlik* (Güçlü, bir çeşit şeytan)'tir. Her ikisinin de karıları, çocukları ve yardımcıları vardır. Orta yerde yaşayan insanlar bu iyi ve kötü ruhlar arasında denge kurmak zorundadırlar. İşte *şaman* adı verilen din adamı bu dengeyi sağlamakla görevlidir. Şaman, çağdaş medyumlar gibi, ruhlarla insanlar arasında aracılık eder. Şamanlığın aşırı kendinden geçmeye dayanan çok ilginç büyüsel törenleri vardır. Bu törenlerde şaman, bir çeşit ölüp dirilme geçirir, vücudu parçalanır ve yeniden bütünlenir. Birçok bilim adamı gözlemcilerin anlattıklarına göre şaman, kendinden geçtiği sırada, vücudunun parça parça edilip etinin yendiğine ve kemiklerinin kırıldığına gerçekten inanmaktadır. Bilim adamları buna *şaman hastalığı* demekte ve psiko-patolojik bir hastalık olduğu kanısını ileri sürmektedirler. Şaman hastalığına tutulan şamanlar, ki bu hastalığa tutulmayanlar şaman olamazmış, *mistik parçalanma* adı verilen bir ruh durumu içine girmektedirler. Prof. Dr. Sedat Veyis Örnek'in kitabından aktardığım aşağıdaki parçada Metrane adlı bir şaman kadın iki bilgine bu sırada başından geçenleri şöyle anlatmaktadır (*Bkz. İlkellerde Din, Büyü, Sanat, Efsâne;* İstanbul 1971, s. 52): "Onlar ilkin başımı kesip kerevetin üstüne koydular. Sonra kemik sırasına göre bedenimi parçalara ayırdılar. Kesip aldıkları her et parçasını dokuz kazık üstüne gerdiler. Sonra hepsi bir araya gelip etlerimi yemeye başladılar. Bu sırada danalara hastalık getiren cüce bir cin ahırın orta direğinden çıktı ve öteki cinlerin yediklerinden artakalan kemikleri toplayarak az önce soyulmuş taze kayın ağacı kabuklarının üstüne koydu. Bundan sonra canım yeniden bedenimin içine girdi, ben de ayağa kalktım" (Sayın Örnek bu parçayı A. Fridrich'le C. Budruss'un *Schamanengeschichten aus Sibirien*, 1956, adlı yapıtlarından aktarıyor, s. 142). Bu konuda A. K. İnan'ın *Tarihte ve Bugün Şamanizm* (Ankara, 1954) adlı yapıtında da değerli bilgiler vardır. Şamanizm, günümüzde de pek çok bağlıları bulunan geçerli bir dindir. *Bkz.* Şaman.

Şamanlık. *Bkz.* Şamanizm.

Şamaş. *(Bâbil)* Güneş-tanrı... Aslı Sümer'lerin *Utu* adlı tanrısıdır. Sâmîler onu *Şamaş* adıyla anarlar. Sümer'lerde yargıç ve yasa koyucu, Sâmîlerde savaş ve bilgelik tanrısıdır. *Sin*'in oğlu, *İştar*'ın hem erkek kardeşi hem kocasıdır. Elam, Mitanni, Asur, Hitit gibi uluslarca da tapılmıştır. Hamurabi çağında Şamaş da, öteki tanrılar gibi, Bâbil kentinin koruyucu tanrısı *Marduk*'un bir görünümü, bir belirimi (hipostas'ı) sayılmıştır. Özellikle kral Nabuhonosor (Buhtınnasr) tek tanrı saydığı Marduk'un kişiliğinde *Sin*, *Enlil* ve *Şamaş*'ı birleştirmiştir. Ona göre Marduk karanlıkları aydınlattığı için Sin, egemenlik tanrısı olduğu için Enlil ve adâlet dağıttığı için Şamaş'tır. Hamurabi'ye 282 maddelik bir yasa dikte ettiren de işte bu Şamaş (Marduk)'tır. *Bkz.* Marduk.

Şamuhali İşar. *(Hitit)* Koruyucu tanrıçalardan biri... *Bkz.* Hitit Dini.

Şan. *(Çin)* Yer'e verilen kurban... Gök'e verilen kurbana da *Fong* derler. Bu kurbanlardan *Fong*, Tai Şan dağının tepesinde, *Şan* da eteğinde kesilirdi. *Bkz.* Kurban, Çin Dinleri.

Şang-Ngo. *(Çin)* Ay-tanrı... Buzlu bir sarayda yaşarmış. *Bkz.* Çin Dinleri.

Şang-Ti. *(Çin)* Tanrılar koramında (hiyerarşisinde) büyük yönetici... Tüzesiyle ünlüymüş, insanlar ve ruhlar onun yönetimi altındaymış. Ne var ki o da tanrılar tanrısı *Tien*'in buyruğu altındaymış. *Bkz.* Çin Dinleri.

Şan Hay Cing. *(Çin)* Çin mitolojisinin temel kaynaklarından biri olan destan... Çince *Dağların ve Denizlerin Kutsal Kitabı* anlamındadır.

İ. Ö. IV. yüzyıldan sonra yazıldığı sanılıyor. Çinlilere göre mitolojik kahraman *Yu*'nun yapıtıymış. *Bkz.* Çin Dinleri.

Şarap. *(İslâm)* Müslümanlığın yasakladığı ve haram saydığı içki... *Kur'an*'da Arapça *hamr* deyimiyle dile getirilir. Bu deyimden maksat, sadece şarap değil, her türlü sarhoş edici içkilerdir. Ne var ki o çağda çeşitli içkiler bulunmadığından sadece şarap olarak yorumlanmıştır. Şiîler bu yasağa karşı koyar şarap içmeyi *mübah* sayarlar. *Bkz.* Haram.

Şarap Tanrısı. *Bkz.* Dionysos.

Şarl. *Bkz.* Çekiç Şarl.

Şarlman. *(Fransız)* Fransız destanlarında efsâneleştirilen ünlü kral... Özellikle IX. yüzyıldan sonra yazılan *Karolenj Destanları*'nın kahramanıdır. Ünlü *Roland Destanları, Aymon'un Dört Oğlu Destanı, Rossiglion Destanı* gibi birçok destanlar onun çevresinde oluşurlar. Bu destanlarda *Şarlman*'ın babası kral Kısa *Pepin* ve annesi Koca Ayaklı *Berthe*'in de serüvenleri anlatılır. *Şarlmancık* anlamındaki küçük *Mainet*'nin daha doğmadan ne türlü hiylelerle karşılaştığı, bir dadı kızının annesinin yerini nasıl aldığı, kendisinin bir köylü evinde nasıl doğup büyüdüğü, üvey kardeşlerinin kendisini öldürmek için neler yaptıkları belirtilir. Daha sonra gençlik serüvenleri, krallığı ele geçirişi, ünlü savaşları ve şövalyeleri, özellikle bu şövalyelerin ona bağlılıkları ve kahramanlıkları uzun uzun anlatılır. Bu efsâneler çoğunlukla tarihsel gerçeklere ters düşer. *Bkz.* Pepin, Berthe, Mainet, Galiana, Bramente, Renfred, Eldrik, Milone, Roland, Namo, Turpin, Falsaron, Olivier, Renaud de Montauban, Bertholet, Gerard de Rossiglion.

Şarruma. *(Hurri)* Boğalar tanrısıyla aslanlar tanrıçasının oğlu genç tanrı... *Şarşumma* biçiminde de yazılıyor. Fransızlar *Sharruma* biçiminde yazıyorlar. Bu ana-baba-oğul üçlüsünün Anadolu'nun ilk tanrı üçlüsü olduğu sanılmaktadır. *Bkz.* Hurri Dini.

Şarşumma. *Bkz.* Şarruma.

Şastra. *(Hint)* Dinsel yasaları kapsayan yapıtların genel adı... *Bkz.* Manu Yasaları.

Şatarupa. *(Hint)* Brahmanizm'in Havvâ'sı... Hindû inançlarına göre *Brahma* ilkin ilk erkek *Manu*'yu, sonra ilk kadın *Şatarupa*'yı yaratmıştır. Bütün insanlık bu çiftin birleşmesinden oluşmuştur. *Bkz.* Manu, Brahma.

Şath. *(İslâm)* Kendinden geçme durumunda söylenen abuk sabuk sözler... *Şatıh* da denir. Kimi tasavvuf tarikatlarında bu sözlerden dinsel anlamlar çıkarılır. *Bkz.* Şathiye.

Şathiye. *(İslâm)* Tasavvuf dilinde, dinsel bir kendinden geçiş sırasında söylenen abuk sabuk sözlerin yorumları... Arapça *Şath* sözcüğü genel olarak *alaylı sözler*'i dile getirir. Tasavvuf dilinde kendinden geçme (cezbe, istiğrak) durumunda söylenen sözler bu deyimle nitelenir. Hiçbir anlama gelmeyen bu abuk sabuk sözlerde bir çeşit tanrı ilhamı (vahiy) aramak ve onlara kutsallık yakıştırmak geleneği Anadolu'nun çok eski *Kybele* tapımından kalmadır. Kybele râhiplerinin ağızları köpürerek yarı baygın bir durumda söyledikleri sözler *tanrı sözleri* sayılırdı. Bu gelenek İslâm tasavvufunda da sürüp günümüze kadar gelmiştir. Kimi tasavvuf tarikatlarında bu anlamsız sözler sonradan yorumlanarak dinsel anlamlara kavuşturulur, tanrıyla birleşme ânında söylenmiş simgesel sözler olarak kutsanır. Örneğin ünlü *şathiye*'lerden *Barak Baba*'nın şathiyesinde şöyle sabuklamalar vardır *"Tingiz tiller sül göller bal ırmaklar, dünki bazar ni bazar bazar bugünki bazar, dokuz öküz bir sokum"*. Örneğin "dokuz öküz bir sokum" sabuklaması şöyle yorumlanmaktadır: "Tanrıda yok olmanın verdiği sarhoşluk öylesine bir sarhoşluktur ki bu durumda iki dünyayı bir lokma yapsalar da bu sarhoşun ağzına verseler açlık ateşini bir zerre olsun söndüremezler". *Bkz.* Tasavvuf.

Şattariyye. *(İslâm)* Bayezidî Bistâmî'ye bağlanan bir tarikat... XV. yüzyılda *Işkıyye* tarikatının bir kolu olarak Abdullah Şattar tarafından kurulmuştur. Özellikle Hindistan, Cava, Sumatra gibi ülkelerde yaygındır.

Şavt. *(İslâm)* Kâbe'nin çevresinde dolanarak koşma... Arapça *dolanarak koşma* demektir. Buna *tavâf* da denir. Müslümanlarca Kâbe'nin çevresinde yedi *şavt* ya da *tavâf* sevâp sayılır. *Bkz.* Kâbe.

Şaytan. *Bkz.* Kuzah.

Şazeliyye. *Bkz.* Şaziliyye.

Şaziliyye. *(İslâm)* Tunus'ta kurulan bir Sünnî tarikat... XIII. yüzyılda Ebu'l Hasan Ali bin Aptullah Şâzilî tarafından kurulmuştur. *Zikir*'den başka, hemen hiçbir kuralı benimsemeyen, şeriat temeline sıkıca bağlı, Melâmîler gibi özel giysileri yadsıyan bu tarikat kısa bir sürede çok yayılmış ve kendisinden on yedi kol türemiştir.

Sünûsîlerin başkaldırması üzerine Osmanlı pâdişâhı Abdülhamit II. bir siyâset gereği olarak Şâzilî şeyhlerinden Hasan Zâfir'i İstanbul'a getirtmiş ve ona bağlanmış görünerek Sünûsî ayaklanmasını bastırmıştır. İstanbul'da Beşiktaş'ta kurulan bu Şâzilî tekkesine bağlı olanlara şeyhlerinin adından ötürü *Zâfirî* de denir. Şaziliyye'den ayrılan kollar arasında özellikle *Ahmediyye, Afifiyye, Cezûliyye, Gaaziyye, İseviyye, İlmiyye, Dessûkiyye, Ruzûkiyye, Hanefiyye* kolları önemli sayılır. *Zâfiriyye*'yse siyasal açıdan gerçekleştirilmiş bir koldur.

Şeamet. *Bkz.* Uğursuzluk.

Şeb-i Arus. *(İslâm)* Mevlânâ'nın ölüm yıldönümü gecesi... *Gelin gecesi* demektir. Mevlevîliğe göre ölmek, tanrıyla birleşmektir. Bu bakımdan ölen, tanrının visâline ereceği için, gelin sayılır. Bu birleşmede erkekliği tanrıya bırakıp insanlara dişiliği yakıştırmak bir saygı belirtisidir. Bu saygının kökeni de babaerkil aile geleneğine dayanır. *Bkz.* Mevlevîlik.

Şebaot. *(Yahudi)* Yahudilerin tanrı Yahve'ye taktıkları ek ad... Vaadedilen toprakları, sözünü tutarak, Yahudilere verdiği için *Yahve Şebaot* (Ordular tanrısı) denir. *Bkz.* Ahd.

Şebnem. *Bkz.* Herse, Aglauros, Pandrosos.

Şebonel. *Bkz.* Sibylla.

Şedas. *(Hint)* Jainizm'in kutsal yapıtlarından biri... *Bkz.* Jainizm.

Şeddad. *(İslâm)* Ad kavminin mitolojik kralı... *Hud*'un peygamberliğini yadsıdığından ötürü tanrı tarafından kavmiyle birlikte yokedilmiş. Cennet örneği ünlü *İrem* bahçesi onunmuş.

Şefaat. *(İslâm)* Kulların suçlarının bağışlanması için tanrı katında aracılık... *Kur'an*'a göre şefaat ancak tanrının izniyle yapılabilir. Ötedünyada peygamberler, melekler ve din ulları kullara şefaat edebileceklerdir. Tanrıya ortak koşanlara şefaat edilemez. Mahşer günü birçok kişi bu şefaat sonucu tanrı tarafından bağışlanacaktır. Yahudiler *Mûsâ*'yı, Hıristiyanlar da *İsâ* ve *Meryem*'i şefaatçi sayarlar. *Bkz.* Mahşer.

Şehadet. *Bkz.* Şahadet.

Şehit. *(İslâm)* Din uğrunda ölen... *Kur'an*'a göre kutsaldır ve tanrı katında armağan görecektir. Bu yüzden şehitler yıkanmadan ve giysileri soyulmadan gömülürler, çünkü onların öldükleri kabul edilmemektedir ve sonsuzca tanrı katında yaşayacaklarına inanılmaktadır. Hıristiyanlıkta da bunlara *martyre* denir ve *ermiş* sayılır. *Bkz.* Şahadet.

Şehnâme. *(İran)* İran mitolojisinin temel kaynaklarından biri olan Firdevsî'nin yapıtı... Altmış bin dizedir. Aynı zamanda başlangıcından X. yüzyıla kadar bütün İran tarihini de kapsar. Dört bölümdür. *Rüstem, Dahhak, Gâve* vb. gibi İran mitolojisinin iyicil ve kötücül kahramanları Firdevsî mitolojisinin ürünüdür. Sanat değeri de üstün olan bu yapıt, destan türünün en başarılı örneklerinden biridir. Bütün İran masal ve efsâneleri bu yapıtta toplanmış ve bütünlenmiştir. Hesiodos ve Homeros Antikçağ Yunanlıları için neyse Firdevsî de İranlılar için odur.

Şehriver. *(İran)* Ahura Mazda'nın başkanlık ettiği altı soyut ruhtan biri... *Özlenen imparatorluk*'u simgeler. Mâdenlerin koruyucusudur. *Bkz.* Ameşas Spentas.

Şems. *Bkz.* Güneş, Şamaş.

Şemsîler. *(İslâm)* Mevleviliğin iki kolundan biri... Mevleviliğin öbür koluna da *Velediler* denir. Biri Mevlânâ'nın dostu ve aydınlatıcısı Şems-i Tebrizî'ye, öteki Mevlânâ'nın oğlu Velet Çelebi'ye bağlanır. Şemsîler Alevî, Velediler Sünnîdir. Şemsîlik, Mevlevîlikle Melâmetîlik karışımıdır. Törenlerine "Dem-i hazreti Mevlânâ, sırr-ı Şemsi Tebrizî, kerem-i imâm Ali" sözleriyle başlarlar. On iki imamcıdırlar. *Bkz.* Mevlevîlik.

Şemsiyye. *(İslâm)* Halvetiliğin bir kolu... *Sivâsiyye* de denir. XVI. yüzyılda Şeyh Şemsettin Sivâsî tarafından kurulmuştur. Bu kolun şeyhlerinden Abdülahad Nuri Sivâsî XVII. yüzyılda yeni bir kol türettiğinden *Sivâsiyye* adı sadece bu yeni kol için kullanılmış, ana kola *Şemsiyye* denmiştir. *Bkz.* Halvetiyye.

Şer. *(İslâm)* İslâm dinine göre yapılmaması gereken işler... İslâm dinine göre yapılması gereken işlere de *hayır* denir. Sözcük anlamlarında birincisi *kötülük*, ikincisi *iyilik* demektir. *Bkz.* Haram, Helâl.

Şeriat. *(İslâm)* Kur'an ve hadîslerle belirlenen İslâm kuralları ve hukuku... Tasavvuf anlayışına göre bu, Kur'an ve hadîslerin yüzeysel anlamıdır; gizli ve derin anlamları bulup çıkarmaksa *mârifet*'tir. Bu mârifetle meydana çıkarılacak olansa dinin *hakikat*'ıdır, iç yüzüdür. *Şeriat*, Sünnîlerin dilinde *dinin tümü*, tasavvuf dilinde *dinin dış yüzü*, sözcük olarak *ırmağın su içilecek yeri* anlamlarına gelir. İslâm terminolojisinde *şeriat* deyimi *tanrı buyruğu* anlamına da

gelir ve bu anlamda İslâm dinini dile getirmek üzere *Şeriat-ı Muhammediye*, Hıristiyan dinini dile getirmek üzere *Şeriat-i İseviye*, Yahudi dinini dile getirmek üzere *Şeriat-ı Mûseviye* denir. *Şeriat*, bu anlamda tanrının inanç, tapım ve dünya işleri üstüne verdiği buyrukları kapsar. *Bkz.* Mârifet, Müslümanlık.

Şeriş. *(Hurri)* Boğa-tanrı... *Şeri* ve *Şeşiriş* de denir. Fransızlar *Sheri* ve *Sherish* biçiminde yazıyorlar. *Bkz.* Hurri Dini.

Şerua. *(Asur)* Tanrı Asur'un karısı tanrıça... *Bkz.* Asur.

Şeşiriş. *Bkz.* Şeriş.

Şeytân. *(İslâm)* Bâtınîlerin dilinde, dinin tapım gereklerini yerine getirmeye uğraşan Müslümanlar... *Şeytanlar* demektir. Bâtınîler, dinin açık anlamlarına uyanlara *zâhir ehli* derler. Onlara göre *şeytân* deyiminin, açık anlamının altında gizlenen kapalı ve gizli (bâtın) anlamı budur. Bu gizli anlamı ancak *bâtın ehli* bilebilir. *Bkz.* Bâtınîlik, Şeytan.

Şeyh. *(İslâm)* Tasavvuf dilinde tarikat büyüğü... Tarikat kurucularına *pîr* denmekle beraber bu adla da anılırlar. Genellikle bir tarikatın en yüksek mertebesine erişmiş olanlara, tarikatı yönetenlere, tarikatın çeşitli tekkelerinin başında bulunanlara *şeyh* denir. Bu adı alabilmek için tarikatın bütün derecelerini aşmış olmak gerekir. Tarikat kurucusu da kendi tarikatını kurmadan önce başka bir tarikatta bu dereceleri aşmış ve bu mertebeye yükselmiştir. *Bkz.* Pîr, Tarikat.

Şeyhîlik. *(İslâm)* Bir İslâm mezhebi... Şeyh Zeynüddin Ahmed bin İbrahim-i Ahsâî tarafından XVIII. yüzyılda kurulmuştur. Kur'an ve hadisleri özgül bir açıdan yorumlar. Bu yorumlar Sünnî inançlarına aykırı olduğu kadar Şiî inançlarına da aykırıdır. Örneğin Şeyh Ahmet, tanrının dünyayı on iki imam için yarattığını, on iki imam yaratılmasaydı dünyanın da yaratılmayacağını, on iki imamın tanrının cevheri olduğunu ve sınırlı insan aklının tanrıyı ancak bu cevherler aracılığıyla kavrayabileceğini ileri sürmektedir. Bu aşırı imamcılığın dışında Ahsâî'nin dinsel açıklamaları ussaldır, örneğin cennet ve cehennemin bir simge olduğunu ve dünyada yapılan iyiliklerle kötülükleri dile getirdiğini söyler. *Bâbîlik-Bahâîlik*, Şeyhîlikten türemiştir. Ahsâî'nin ölümünden sonra bu düşünceleri Kâzım Reştî geliştirmiştir, bu yüzden Şeyhîliğin asıl kurucusu o sayılır. Kimi incelemeciler Şeyhîliği, Müslümanlık temeline dayanan, ayrı ve kendine özgü bir din saymaktadırlar. *Bkz.* Bâbîlik, Bahâîlik.

Şeyhiyye. *(İslâm)* Şâzililiğin bir kolu... XVI. yüzyılda Abdülkadir bin Muhammet Şeyhî tarafından kurulmuştur. Fas ve Cezâir bölgelerinde yayılmıştır. *Bkz.* Şâziliyye.

Şeytan. *(Genel)* Kötü melek... İbrânice *düşman* anlamına gelen *haşatan* deyiminden gelmedir. Çeşitli mitolojilerde de *kötücül varlık* olarak yer almakla beraber Yahudi-Hıristiyan-İslâm geleneğinde önemsenmiş ve *tanrıya başkaldıran melek* anlamında kullanılmıştır. Temelde *iyi tanrı* karşısına *kötü tanrı* koyan ikici dinlerden gelme bir inançtır. Örneğin Zerdüşt dininde iyi tanrı *Hürmüz*'ün karşısındaki *Ehrimen* böylesine bir şeytandır. Nitekim İslâm dinine göre *ateş*'ten yaratılmış sayılan *şeytan* bu açıdan da Zerdüştlükle ilişkili görünmektedir. İslâm inançlarına göre şeytan, kendisinin ateşten yaratılmış olmasına karşılık *Âdem*'in topraktan yaratılmış olmasını ileri sürerek ona secde etmeyi kabul etmemiş ve tanrının buyruğuna karşı koymuştur. Bu yüzden cennetten kovulmuş ve kıyâmete kadar insanları doğru yoldan saptırmayı kendisine iş edinmiştir. Onun kötülüklerinden tanrıya sığınılması yolundaki dualar, gerçekte, daima metafiziği eleştirmiş olan insan usuna karşı inanca sığınılmasını simgeler. Usun işlemesi (Şeytan) böylelikle engellenerek metafiziğin alanına (Tanrı) kolaylıkla girilmesi sağlanır. Yüzyıllar boyunca insan mutluluğunun böylesine bir alanda gerçekleşeceği sanılmış ve insan usuna bu mutluluğun *düşman* (Şeytan)'ı gözüyle bakılmıştır. Müslümanlar, Kurban Bayramı'nın birinci, ikinci ve üçüncü günleri Minâ'da haç yaparken yedişer taş atarak şeytanı taşlarlar. Bu İslâm geleneği peygamber *İbrahim*'in, oğlu *İsmail*'i kurban edeceği sırada, karşısına çıkan şeytanı taşlamasını simgeler. İslâmlık dilinde *iblis* adıyla da anılan *şeytan*, ilkel animizm kalıntısıdır. Çeşitli biçimlerde tasarımlanmıştır. Örneğin Yahudilerin kutsal kitabı *Tevrat*'ın *Yehova*'cı *Tekvin* bölümüne göre ilk erkekle ilk kadını cennetten kovdururken yılan biçimindedir. Genellikle insan vücutlu, boynuzlu ve sivri kulaklı, çatal ayaklı ve kuyruklu olarak tasarımlanır. Ortaçağ Hıristiyan inançlarına göre sekiz milyona yakın şeytan vardır, bunların yetmiş iki tanesi prenstir, kıyâmet günü ruhlarla günahları tartılırken terazinin günah kefesine asılarak günahların ağır basmasına çalışacaktır. Breton efsânelerinde şeytan ölümlü bir kızla birleşerek insanlardan öcalmak için yarı

insan-yarı şeytan bir soy türetmeye çalışır (Merlin). İskandinav inançlarında *Loki* bir şeytandır ve şeytanlar ordusunun başına geçerek bütün tanrıları yokeder. Hint efsânelerinde *Nala*'yı kumara sürükleyen şeytandır ve *Veda* mitolojisinde *Asura, Raksasi, Dasa* ve *Pani* gibi kötülükçü şeytanlar vardır. Alman efsânelerinde *Faust,* ortaçağ Hıristiyan efsânelerinde Papa *Silvestro* ruhlarını şeytana satarlar. Arap Yezîdîleri şeytana taparlar. *Bkz.* Melek, Cin, Markion'culuk, Yezîdîlik, Mephistopheles, Loki, Merlin, Silvestro, Melek-i Tâvus, Âdem.

Şeytaniyye. *(İslâm)* İmâmîliğin bir kolu... *Numaniyye* de denir. *Bkz.* Nûmâniyye.

Şih'ların Dini. *Bkz.* Sikhi Dini.

Şihlık. *Bkz.* Sikhi Dini.

Şia. *(İslâm)* Ali yandaşlığı... Arapça *yandaşlar* demektir. Genellikle *Şiîlik* denir. Terim, halîfe *Osman*'ın öldürülmesinden sonra ileri sürülmüştür ve peygamber *Muhammet*'in amcasının oğlu ve dâmâdı *Ali*'ye düşman olan *Hâricîlik* karşıtı olarak siyasal bir parti niteliğindeki *Şiîlik*'i adlandırmıştır. İlkin, Ali'ye karşı Osman'ın soyunu (Emeviler) tutanlara *Şia-i Osman* ve Ali'yi tutanlara *Şia-i Ali* denmiş; daha sonra sadece *Ali yandaşlığı*'nı dile getirmiştir. İslâm tarihleri Şiîliğin gelişmesini genellikle üç aşamada incelerler. Bunlardan birincisine *Şia-i Ulâ,* ikincisine *Usul-ü Şia* ve üçüncüsüne *Ali'nin ölümünden sonraki Şia* denir. *Bkz.* Şiîlik.

Şia-i Ali. *Bkz.* Şia.

Şia-i Osman. *Bkz.* Şia.

Şia-i Ulâ. *(İslâm)* Ali'nin Ömer'den sonra Osman'a yeğlenmesini ileri süren Müslümanlar... Hemen bütün *ashab* ve *tâbiîn* bu görüşteydi. Bunlar bizzat *Ali*'nin "Müslümanların en hayırlısı önce Ebûbekir, sonra Ömer'dir" sözüne uyarak *Ebûbekir*'le *Ömer*'in halîfeliklerini onaylamışlar, ne var ki ondan sonra *Osman*'ın değil *Ali*'nin halîfe olması gerektiğini ileri sürmüşlerdir. Bu sav, ilkin bir *ehl-i sünnet* savıydı. Ama zamanla Ali'yi tanrılaştırıacak kadar aşırı bir Ali'cilik güdülmeye başladığından Kur'an ve hadîslerin açık anlamlarına bağlı kalanlar *ehl-i sünnet* adı alarak *Şia* adını bırakmışlardır. Dr. R. Dozy *İslâm Tarihi* adlı değerli ve ünlü yapıtında şöyle demektedir: "Başlangıçta Hâricîler de Ali'nin taraftarı idiler. Şiîler de böyle olmakla beraber iki partinin düşünceleri çok çelişikti. Politikada Hâricîlerin düşünceleri kendilerini demokratlığa götürdüğü halde Şiîlerin bencil düşünceleri mutlakiyetçi bir yönetime ve ezici bir istibdâda götürüyordu. Her ne kadar bu iki parti çoğunlukla kişisel bir amaca ulaşmak için çabalayan başkanlarının yönetimi altında bulunuyorlarsa da Şiîler gene yüreklerinin derinliğinde bir İran mezhebi taşıyorlardı. Özgürlüğü seven Arap ırkıyla tutsaklığa alışmış İran ırkı arasındaki ayrım, işte burada ortaya çıkıyordu. Peygamber'e bir halîfe (halef) seçmek, İranlılar için alışılmamış ve anlaşılmaz bir şeydi. Onlar devlet başkanlığı için ancak soydan geçme (verâset) kuralını tanıyorlardı. Mâdem ki peygamber erkek çocuk bırakmadan ölmüştü, dâmâdı Ali onun doğal mirasçısıydı. Bundan ötürü Ali'den önce halîfe olan Ebûbekir, Ömer ve Osman; Ali'nin hakkını elinden almış olan birer zorbaydılar. Ayrıca hükûmet ve Araplarla onların zenginliklerine karşı duydukları kin de bu düşüncelerini güçlendiriyordu. Bir de hükümdarlarını tanrı soyu olarak görmeye alışmış oldukları için bu puta tapma geleneğini Ali'nin ve onun soyundan gelenlerin üstüne aktardılar" (Dr. R. Dozy, *Tarih-i İslâmiyet,* Abdullah Cevdet çevirisi, Mısır 1908, cilt I, s. 281 vd.). Dr. Dozy'nin bu doğru savına şu da eklenebilir: Yeni Platonculuktan türeyen *vahdet-i vücut* (varlık birliği) felsefesi, değil Ali'nin, Yezîdîlikte olduğu gibi *şeytan*'ın bile tanrı sayılmasına yeterdi. *Bkz.* Şia, Şiîlik, Alevîlik, İmam, İmâmîlik, Vahdet-i Vücut.

Şiçi Fukuçin. *(Japon)* Yedi mutluluk tanrısı... *Bkz.* Japon Dinleri, Japon Budizmi.

Şiîlik. *(İslâm)* Erkek çocuk bırakmadan ölen peygamber Muhammet'in yerine verâset kuralına göre Ali'nin ve daha sonra Ali soyunun geçmesi gerektiğini ileri süren siyasal parti... *Ali* düşmanlarını bir araya toplayan siyasal parti *Hâricîlik* karşıtı olarak oluşmuştur. Temel ilkeleri şunlardır: Halîfelik (hilâfet, imâmet) mirasçılık yoluyladır, seçimle olmaz. Bu yol da Ali'yle soyunu halîfeliğe ya da imamlığa getirir. İlk halîfe olması gerekirdi, onun ölümünden sonra halîfelik büyük oğluna ve onun soyuna geçmeliydi. Din ve devlet başkanlığı birleşiktir ve İslâm dininin temel koşuludur. Halîfe ya da imam günah işlemez (mâsum'dur), ne etse günah olmaz... Zamanla bu siyasal ilkelere düşünsel ve felsefesel ilkeler de eklenmiştir: Dinin gerçek anlamı, kutsal kitabın açık anlamlarının altında gizlenmiştir ki ancak imamın yorumuyla meydana çıkarılabilir (Bâtınîlik), varlık tektir ve görünen dünyada çeşitlenen sayısız varlıklar tanrı-

nın çeşitli belirimleridir (Vahdet-i vücut). Şiilik, ilkin ufak tefek görüş ayrılıklarıyla üç kola ayrılmıştır: 1. *Mufaddıla*, 2. *Sâbbe* ya da *Teberrâiyye*, 3. *Gâliyye* ya da *Müellihe*. Bu üç kol da Ali'nin sağlığında oluşmuştur. Ali'nin ölümünden sonra gelişen Şiilik dört kola ayrılmıştır: 1. *Keysâniyye*, 2. *Zeydiyye*, 3. *İmâmiyye*, 4. *Gâliyye*. Bu kollardan hemen sayısız denecek kadar çok kollar türemiştir. *Bkz.* Şia, Şia-i Ulâ, Usul-ü Şia, Alevîlik, İmâmîlik, İmam, Mufaddıla, Sâbbe, Gâliyye, Keysâniyye, Zeydiyye, Bâtınîlik.

Şik. *(Arap)* Alnının ortasında tek gözü bulunduğuna inanılan kâhin... İslâmlık öncesi Arap inancıdır. *Deccal* bu kâhinin soyundan gelecekmiş. Kafkasya'da bir yanardağın ağzında lâvların arasında zincirle bağlıymış. Arap mitolojisinde aynı adı taşıyan bir kâhin daha var, Habeş'lerin Yemen'i alacaklarını önceden söylemiş. Aklı başında sayılan kimi Arap yazarları, örneğin Kazvinî, her ikisinin de şeytan türünden olduğunu söylerler. *Bkz.* Kehânet, Deccâl, Şeytan.

Şimege. *(Hurri)* Güneş-tanrı... Luvi ve Mitanni'lerce de tapılmıştır. Mezopotamya panteonunun ünlü *güneş* (Şems)'i *Şamaş*'ın Hurri dilindeki karşılığı olduğu kesindir. Fransızlar *Shimegi* biçiminde yazıyorlar. Nitekim Hurri'ler, Mezopotamya panteonunun ünlü ay-tanrısı *Sin*'e de *Kushuh* demişlerdir. Antik Anadolu'da birçok uluslar bu tanrılara tapmışlardır. Bu ortak tanrılara örnek olarak *Uruvanassel*, *Mitrassil*, *Nasattiyana* ve *Nasatya* da sayılabilir. *Bkz.* Hurri Dini.

Şimegi. *Bkz.* Şimege.

Şimeon. *(Yahudi)* Peygamber Yâkub'un, kız kardeşinin öcünü almakla ünlü, ikinci oğlu... *Bkz.* Yâkub.

Şimeon İlâhisi. *(Hıristiyan)* Ermiş Şimeon'un çocuk İsâ'yı kolları arasına aldığına ve ondan sonra tanrıya teşekkür için okuduğuna inanılan ilâhi... İncil'e göre (Luka, II, 25, 35) tanrı ona *İsâ*'yı görmeden ölmeyeceğini vaadetmiş, o da bu şükran şarkısını okumuş. Lâtince metninde *Nunc dimittis* sözcükleriyle başlar. *Bkz.* İsâ.

Şimşek Falı. *(Roma)* Şimşeğin çakışını inceleyerek yapılan fal... Özellikle Etrüsk'ler ve Roma'lılarca kullanılmıştır. *Bkz.* Fal.

Şimşir. *(Genel)* Kendisinden yapılan her türlü araçların uğurlu olduğuna inanılan ağaç... Şimşir ağacının *ağaç tapımı*'nda da önemli bir yeri vardır. *Bkz.* Uğur, Ağaç Tapımı.

Şingon. *(Japon)* Japon Budizminin bir mezhebi... Japonca *gerçek söz* demektir. IX. yüzyılda Japon Buda râhibi Kobo-Dayşi tarafından kurulmuştur. Büyü ve simgecilikle karışmış bir Japon Budacılığıdır. *Bkz.* Japon Budizmi.

Şinkyo. *(Kore)* Kuzeydoğu Asya şamanlığı... Kore'nin ulusal dinidir. *Mutang* adlı verilen râhibelerinin aracılığıyla doğayı yöneten ruhlarla ilişki kurma temeline dayanır. Bir çeşit *ruhlar tapımı*'dır. *Bkz.* Şamanizm.

Şinşu. *(Japon)* Japon Budacılığı tarikatı... *Tenday tarikatı* gibi *Şinşu tarikatı* da İslâm tasavvufundaki *zikir* (Japonlar buna *nembutsu* diyorlar) temeline dayanan mistik bir tarikattır. Tapımı, *Buda* ya da *Amida*'nın adını sürekli olarak ve çok sayıda anmakla gerçekleştirilir. *Codo* ya da *Codo Şinşu* adlarıyla da anılır. XI. yüzyılda Budacı Japon râhibi Honen tarafından kurulmuştur. *Bkz.* Japon Budizmi.

Şinto. *Bkz.* Şintoizm.

Şintoculuk. *Bkz.* Şintoizm.

Şintoizm. *(Japon)* Ulusal Japon çoktanrıcılığı... Japonca *şinto* sözcüğü *tanrıların yolu* demektir ve V. yüzyılın sonlarına doğru ülkeye sokulan Budacılığa ve *Buda'nın yolu* anlamındaki *Butsudo* terimine karşı ileri sürülmüştür. O zamana kadar bu geleneksel çoktanrıcılığın bir adı yoktu. Nitekim Japonlar yüzyıllar boyunca okuma yazma bilmediklerinden bu geleneksel çoktanrıcı dinlerinin ilke ve kurallarını ancak VIII. yüzyılda *Kociki* adını verdikleri bir kutsal kitapta toplayabilmişlerdir (Bu kitabın Çince metni *Nihongi* adını taşır). Bu dine *Şinto* ve *Şintoculuk* denir. Şintoculuk, canlıcılık temeline dayanan bir çoktanrıcılıktır. *Kami* adı verilen ruhlara tapılır. Şinto yorumcusu Hirata'nın dediği gibi "bütün ölüler tanrıdır", onların ruhları bütün doğayı yönetirler, kendilerine saygı gösterilince iyicil ve gösterilmeyince kötücül olurlar, iyilikler de kötülükler de onlardan gelir. Tanrılar, onların çeşitli doğa varlıkları olarak biçimlenmiş belirimleridir. Güneş-tanrı olarak *Amaterasu*, ay-tanrı olarak *Tsukiyomi*, fırtına -tanrı olarak *Susanoo* vb. olmuşlardır. Kimi incelemecilere göre Şintoizmde sekiz milyon *Kami* vardır. *Ruh tapımı*'na dayanan bu geleneksel Japon dini, Budacılıkla yaptığı çetin savaşta, Hıristiyanlıkla putataparlık arasında olduğu gibi, birçok ödünler vermiş ve birçok ödünler

almıştır. Japon Budacılığı, ona vermek zorunda kaldığı ödünler yüzünden, birçok Şinto tanrılarını *Buda*'nın belirimleri (hipostas'ları) saymıştır. Bir ara her iki din, Budacılık ve Şintoculuk, *Ryobuşinto* adı altında birleştirilmeye çalışılmışsa da bu senkretizm tutmamış ve *Kokka Şinto* (Ulusal Şinto) XVIII. yüzyıldan sonra gelişen koyu ulusçuluğa uygun olarak siyasal amaçlarla da titizlikle korunmuştur. Japon imparatorları bugün de adlarını Şinto tanrılarından alırlar (*Mikado* ya da *Tenno*, güneş-tanrı *Amaterasu*'nun torunudur). Şintoculuğun, birçok mitolojiler ve dinlerde olduğu gibi, ilk erkek *İzanaghi* ve ilk kadın *İzanami* tasarımına dayanan çok zengin bir yaratılış efsânesi de vardır. Bir zamanlar *Kamino-miçi* adı da verilen *Şinto*'nun Çince *iyi ruhlar yolu* anlamındaki *Şen-Tao* deyiminden türediği de ileri sürülmüştür. *Bkz.* Japon Dinleri, Japon Budizmi, Kami, Amaterasu, Susanoo, İzanami, İzanaghi, Yaratılış, Ame no Minaka Nuşi, Ame no Toko Taci, Kami Musubi, Umaşi Aşi Kabi, Taka mi Musubi, Toyo Kumo nu, Tsuki Yomi no Mikoto.

Şirin. *(Türk)* Amasya dolaylarında anlatılan efsânelerde Ferhat'ın sevgilisi olan mitolojik kız... Aslı İranlıların *Şehnâme*'sinden türemiş *Hüsrev'le Şirin Efsânesi*'dir. *Şehnâme*'ye göre Ermen hükümdarı *Mehin Bânû* (Türk efsânesinde *Mehmene Bânû*)'nun yeğeni (Türk efsânesinde kız kardeş)'dir. *Şirin*'e âşık olan *Hüsrev* İran hükümdarı olur ve onunla evlenir, ölümünden sonra oğlu *Şiruye* üvey annesini elde etmek ister, genç kadın da kocasının mezarı başında kendini zehirleyerek ölür. *Bkz.* Ferhat.

Şirk. *(İslâm)* Tanrıdan başka bir tanrı ya da tanrılar olduğunu ileri sürme... Bunu ileri sürenlere *şirk koşan* anlamında *müşrik* denir. Bu deyim, Müslümanlığın eşsiz ve benzersiz *tek tanrı inancına aykırı davranan* anlamındadır. *Bkz.* Müslümanlık.

Şis. *Bkz.* Şit.

Şit. *(Yahudi)* İkinci peygamber, Âdem'in üçüncü oğlu... Yahudilerin *Tekvin* kitabına göre *Şit* ya da *Şis*, peygamber *Âdem*'in *Hâbil*'le Kâbil'den sonra üçüncü oğludur ve Hâbil'in çocuğu olmadığı ve Kâbil (Kain)'inkiler de tûfan'da boğuldukları için insanlar *Şit*'ten türemiştir. 912 yıl yaşamıştır; en büyük oğlu *Enoş*'tur. 905 yıl yaşayan Enoş'un en büyük oğlu *Kenan*'dır. 910 yıl yaşayan Kenan'ın en büyük oğlu *Mahalel*'dir. 895 yıl yaşayan *Mahalel*'in en büyük oğlu *Yâred*'dir. 962 yıl yaşayan *Yâred*'in en büyük oğlu *Hanok*'tur. İslâm inançlarında *İdris* adıyla anılan Hanok 365 yaşındayken tanrı tarafından göğe alınarak yeryüzünden kaybolmuştur. Hanok'un en büyük oğlu *Metuşelah* 969 yıl yaşamıştır. Onun en büyük oğlu *Lamek* de 595 yıl yaşamış ve ünlü tûfancı *Nuh*'un babası olmuştur. Tûfan vartasını atlatan Nuh 777 yaşında ölmüş ve üç ayrı soyun atası olan üç oğlu *Ham*, *Sam* ve *Yâfes* ya da *Yâfet*'i bırakmıştır. Yahudi-Hıristiyan-İslâm geleneğinde ortak olan bu inanca göre *Âdem*'den sonraki peygamber *Şit*'tir. Tanrı, babası Âdem'e gönderdiği on sayfa (Suhuf)'lık buyruğa ek olarak ona da elli sayfa göndermiştir. Müslümanlar da onun Ebu Kubeys dağındaki mağarada babası Âdem'le birlikte gömülü olduğuna inanırlar. *Bkz.* Peygamber.

Şi-Vang-Mo. *(Çin)* Himalaya'ların doruğunda bulunan tanrılar dağının yönetmeni tanrıça... Ölümsüzlük iksiri onun elindeymiş, iyicil insanlara bu iksiri verirmiş. *Bkz.* Çin Dinleri.

Şivini. *(Urartu)* Güneş-tanrı... Mezopotamya'nın *Şamaş* ve Hurri'lerin *Şimege*'sinin Urartu dil ve inançlarındaki adıdır. Fransızlar *Shiwin* biçiminde yazıyorlar. *Bkz.* Urartu Dini.

Şofar. *(Yahudi)* Yahudilerin kutsal borusu... Koç boynuzundan yapılır, genellikle bütün dinsel törenlerde ve özellikle büyük bağışlanma orucunun bittiğini bildirmek için çalınır. Her *sinagog* (Yahudi tapınağı)'da bulunur. Eskiden *şabbat* ve *jübile* yılları da bu boruyla ilân edilirmiş. *Bkz.* Şabbat, Yahudilik.

Şom. *Bkz.* Uğursuzluk.

Şou. *(Çin)* Ömür uzunluğu-tanrı... Çince *şou* sözcüğü uzun ömür anlamına gelir. Üç mutluluk tanrısından biridir. Kavram olarak Konfüçyüscülük tarafından da benimsenmiştir. Kocamış bir erkekle simgelendiği gibi turna kuşu ve kaplumbağayla da simgelenir. *Bkz.* Çin Dinleri, Konfüçyanizm.

Şökli Melik. *(Türk)* Dede Korkut öykülerinde adı geçen kâfirlerin beyi... *Kâfirler azgını* ve *Karaca kâfir* gibi birçok deyimlerle nitelenir. *Salur Kazan*'ın evinin yağmalanması, *Kam Büre* bey oğlu *Bamsı Beyrek*, *Kazan Beg*'in oğlu *Uruz Beg*'in tutsaklığı, *Begil oğlu Emre* öykülerinde adı geçer. *Kazan Bey* başını keserek öldürür. *Bkz.* Dede Korkut.

Şövalye. *(Hıristiyan)* Ortaçağ soylusunun atlı savaşçılığa kabul edilmesiyle aldığı ad... Fransızca *at* anlamındaki *cheval* sözcüğünden türe-

tilen *şövalye* (*Fr.* Chevalier) sözcük anlamında *atlı* (süvari) demektir. Eski Isparta ve Roma'da da seçkin savaşçılar sınıfına verilen bu ad, ortaçağ Hıristiyanlığında feodal beylerin halka karşı eziyetlerine karşı koyan, soylu olmasına rağmen halkı koruyan ve gözeten, yoksullara yardım eden, karşılık beklemeyen aşklar uğruna bin bir kahramanlıklar yapan kahramanları adlandırır. Şövalyeler çoğunlukla kralların (örneğin Şarlman'ın şövalyeleri) ve senyörlerin hizmetindedir, buna rağmen halkın ezilmesine göz yummazlar ve gerektiğinde efendilerine de başkaldırırlar. Hıristiyanlık Avrupa'sı çeşitli şövalye efsâne ve destanları oluşturmuştur. Örneğin *Roland Destanı* bunların en ünlülerinden biridir. *Bkz.* Roland, Roland Destanı, Richard, Olivier, Gerin, Otton, Beringhier, Astor, Gerard de Rossiglion, Renaud de Montauban, Aimeri de Narbonne, Guillaume d'Orange.

Şövalyelik. *(Hıristiyan)* Şövalyelerin niteliği ve bir Hıristiyan tarikatı... Eskiden bu atlı savaşçılık sınıfına sadece soylular alınırdı, daha sonra savaşçılık ve kahramanlık niteliğine sahiboları herkese açık bir sınıf olduğu ileri sürülmüşse de Hıristiyan Avrupa'da savaş eğitimi sadece soylulara özgü bulunduğundan soylular dışı kişilerin bu sınıfa kabul edilmeleri olanaksız kılınmıştır. Şövalye olmak için özel bir tören gerekirdi, bu törende güç ve cesareti sınanan şövalyeye silâh ve at verilirdi, din ve kiliseyi savunması için yemin ettirilirdi. Şövalyeliğin dini ve kiliseyi savunan bir tarikat hâline dönüşmesi de bu yüzdendir. Bu tarikatı sürdürenler özellikle *Templier şövalyeleri* olmuştur. *Bkz.* Şövalye, Tampliye.

Şövalyelik Tarikatı. *Bkz.* Tampliye.

Ştunda. *(Hıristiyan)* Özellikle Ruslar arasında yayılan ilkel Hıristiyan kamulculuğuna dayanan Protestan tarikatı... 1860'larda Alman kolonlarınca Rusya'ya getirilmiştir. Vaftiz ve kutsal kitap okumaktan başka Hıristiyanlığın bütün törenlerini yadsıyan bir tarikattır. *Bkz.* Hıristiyanlık.

Şu. *(Mısır)* Hava-tanrı... Fransızlar *Shou* biçiminde yazıyorlar. Kız kardeşi ve karısı *Tefnut* (Fransızlar *Tefnout* biçiminde yazarlar)'yla birlikte, *Atum* tarafından yaratılan ilk tanrısal çifttir. Özellikle Leontopolis'te tapılmıştır. Karısı *Tefnut* ve *Amon*'la birlikte bir tanrılar üçlüsü de meydana getirmiştir. *Bkz.* Mısır İnançları.

Şuayb. *(İslâm)* Kur'an'da adı geçen peygamberlerden biri... Peygamber *Salih* ve *Lût*'tan sonra gelir. *Kur'an*'a göre (Hud sûresi 84, 85; Âraf sûresi 85) tanrı tarafından Medyen halkına gönderilmiş. Ona inanmamışlar. Tanrı da bu halkı bir yersarsıntısıyla yoketmiş. Daha sonra Eyke halkına gönderilmiş, onlar da kulak asmamışlar, tanrı onları da ateş yağdırarak yoketmiş. İslâm inançlarına göre *Mûsâ*'nın kayınbabası oluyor, Yahudi inançlarında adı geçen ünlü Medyen kâhini *Yetro* oymuş, Mûsâ'ya kızını vermiş. *Bkz.* Peygamber, Mûsâ.

Şûbe. *(İslâm)* Tasavvuf dilinde, ana tarikattan ayrılan kol... *Kol* demektir. *Bkz.* Kol.

Şukamuna. *Bkz.* Şumaliya.

Şulinkatta. *(Hitit)* Savaş-tanrı... Hitit-öncesi Anadolu tanrısıdır, Hitit'lerce de benimsenmiş ve tapılmıştır. Fransızlar *Shulinkatte* biçiminde yazıyorlar. Hatti'lerin dilinde *katte* sözcüğü *kral* ve *kattah* sözcüğü *kraliçe* demekmiş. Bundan ötürü Bâbil tanrısı *Nergal*'in Anadolu dillerindeki karşılığı sayılıyor. *Wurunkatte*'nin de aynı nedenden ötürü Bâbil tanrısı *Zababa* sayıldığı gibi. Büyü tanrıçası *Katahzipuri*'de de aynı kök var ki bu tanrıçaya Hitit ve Luvit'ler *Kamrushepa* adıyla tapmışlardır. *Bkz.* Hitit Dini.

Şullat. *(Sümer)* Fırtına ve kötü hava habercisi tanrıça... *Bkz.* Sümer Dini.

Şulpay. *(Sümer)* Şölen-tanrı... Şölen ve her türlü eğlentileri yönetirmiş. *Bkz.* Sümer Dini.

Şumaliya. *(Bâbil)* Krallığın koruyucusu-tanrı... *Şukamuna*'yla birlikte krallığın koruyucusu iki tanrıdır. Fransızlar bu iki tanrının adlarını *Shumaliya* ve *Shuqamuna* biçiminde yazıyorlar. *Bkz.* Asûr-Bâbil Dini.

Şumeytiyye. *(İslâm)* İmâmîliğin bir kolu... *Câfer-us-Sâdık*'ın ölümünden sonra onun beş oğlundan birini *imam* olarak tanımalarına göre ad alan İmâmîlik kollarından biridir. Bu kol, Câfer'in beş oğlunu da imam olarak tanır. Bu kol sırasıyla *İsmail, Muhammed, Mûsâ Kâzım, Abdullah Eftah* ve *İshak*'ın imamlığını kabul eder. *Bkz.* İmâmîlik.

Şurat. *(İslâm)* Haricîliğin bir kolu... *Önde gidip düşmanla savaşmayı göze alan* demektir. Aşırı Haricîlere bu yüzden bu ad verilmiştir. Bugün Filipin adalarında yaşayan Müslümanlar arasında kalıntıları vardır. *Bkz.* Haricîlik.

Şureykiyye. *(İslâm)* Şiîliğin Gâliyye kolundan türeyen bir kol... *Bkz.* Şiîlik, Gâliyye.

Şuringa. *(İlkel)* Büyüsel aygıtlar... *Çurunga* da denir. Ağaç ya da cilâlı taş parçalarıdır, üstlerine o topluluğun totemi resmedilmiştir, kimilerinde bir de delik bulunur ki kanguru kılından yapılmış ipler bu delikten geçirilerek aygıt savrulur ve dinsel-büyüsel sesler çıkarır. Aruntа'ların dilinde *şuringa* sözcüğü *kutsal* anlamındadır, bu aygıtların çok kutsal sayıldıkları bundan da bellidir. Kadın ve çocuklara gösterilmeleri kesinlikle yasaktır, kutsal yerlerde saklanır. *Bkz.* Ertnatulunga.

Şuşinak. *Bkz.* Şutaian.

Şutaian. *(Elâm)* Elâm çoktanrıcılığının bir tanrısı... Aşağı Dicle'nin batısında, Akad'lar gibi, Sümer'lere komşu olan Elâm'lıların da kendilerine özgü pek çok tanrıları vardır. İ.Ö. IV. binyıla kadar uzanan çok eski bir uygarlık geliştirdikleri son yıllarda yapılan kazılarla meydana çıkarılan Elâm'lılar *tanrı* anlamında *ilu* sözcüğünü kullanırlardı. Mezopotamya'nın birçok tanrılarına tapmakla beraber kendilerine özgü olarak *Şutaian, Suşinak, Sumutu, Lagamar, Partikira, Ammakasipar, Turan* ya da *Hutran, Sapak, Ragipa, Sumungursar, Karsa, Kirsamas, Aiapaksin, Bilala, Panintimri, Silagara, Napsa, Napirtu, Kintakarpu* adlı tanrılara tapmışlardır.

Şuttâr. *(İslâm)* Melâmetîlere verilen ad... *Şakraklar* anlamındadır. *Zikir* yerine *aşk* ve *cezbe*'yi kabul ettiklerinden kendilerine bu ad verilmiştir. *Bkz.* Melâmetîlik, Melâmîlik.

Şuvaliyatta. *Bkz.* Suvaliyatta.

Şüküftiyye. *(İslâm)* İslâm gizemcilerine verilen ad... Ev bark, mal ve mülk sahibi olmadıkları için verilmiş olan bu ad *mağara ehli* anlamındadır. *Bkz.* Tasavvuf.

T

Taaroa. *(İlkel)* Özellikle Tahiti ilkellerince tapılan yaratıcı varlık... Tahiti efsânelerinin *Taaroa*'sı çok ilginç bir tanrıdır, kamutanrıcı bir tasarımı içerir, çünkü doğalaşarak bütün varlıkları o meydana getirmiştir, *vahdet-i vücut* felsefesinde olduğu gibi her şey *Taaroa*'dır. Bir tanrı gibi ilksiz ve sonsuzdur, hem de bir Tahiti şarkısında söylendiği gibi "ışıktır, kumdur, denizdir, tohumdur, bilgeliktir, evren hâline gelmiştir". Stoacılardan, Platon'dan Hegel'e kadar bütün bir metafizikçi soyunun tasarımını, Havai ilkelleri şu yalın birkaç sözcükle söyleyivermişlerdir. *Bkz.* Tanrı.

Taayyün. *(İslâm)* Tasavvuf dilinde, tanrının çeşitli varlıklar olarak belirmesi... Arapça *belirme* demektir, *görünme*'yi dile getirir. Örneğin tanrı bir çiçek, bir kuş, bir insan olarak *taayyün eder*, görünüş alanına çıkar. *Bkz.* Vahdet-i Vücut, Tasavvuf.

Tabalenos. *(Anadolu)* Gediz çayı dolaylarında bulunan çok eski Tabala kenti tanrısı... *Bkz.* Anadolu İnançları.

Tâbîîn. *(İslâm)* Peygamber Muhammet'i görmüş ve onunla konuşmuş olanları görmüş ve onlarla konuşmuş olanlar... *Bir şeye bağlı olan* anlamındaki Arapça *tâbi* sözcüğünün çoğuludur. Peygamber sözlerinin en yakın tanıkları *ashâb* (peygamberi görmüş ve onunla konuşmuş olanlar), sonra da *tâbîîn*'dir. *Bkz.* Hadîs, Muhammet, Müslümanlık.

Tâbirnâme. *(İslâm)* Düş yorumları kitabı... *Düşü tâbir etme* deyimi, *düşü yorumlama* anlamına gelir. Düş (rüyâ) falcılığı, bu konuda sözlükler yazılacak kadar önemsenmiştir. *Tâbirnâme*, İslâmsal bir deyim olmakla beraber, konu geneldir ve düşlerin dünyada yaşanacak olaylarla ilişkili olduğuna hemen her ülkede inanılmıştır. Özellikle eski Roma'da düş *tâbir*'leriyle devlet yönetilirdi. *Bkz.* Rüyâ, İstihâre.

Tabu. *(İlkel)* Kutsal olduğu için dokunulmaması gereken şey, söylenmesi ya da yapılması yasaklanmış söz ve eylem...: Polinezya dilinde *kutsal* demektir. Deyim Polinezya'lılara özgü olmakla beraber deyimin dile getirdiği *dinsel yasak* inancı geneldir. Kimi toplumbilimciler din kurumunun kaynağını bu yasaklarda bulurlar. Dinsel yasaklar, kutsal olana saygı ve kutsal olandan korku temeline dayanır. Toplumbilimci Durkheim şöyle der: "Kutsal olanla kutsal olmayan iki ayrı dünya meydana getirir, aralarında bir sınır vardır. Kimi dinsel törenlerin amacı, bu iki dünyanın birbirine karışmamalarını sağlamaktır. Bu tür tapım, inançlılara falan ya da filân eylemin yapılmasını buyurmaz, tersine, yapılmamasını buyurur. Etnografyacıların deyimiyle bu tür dinsel törenler birtakım *tabu*'lardan, eşdeyişle birtakım *yasak* ya da *haram*'lardan meydana gelir. Örneğin Avustralya kabilelerinde *tabu*'ların şu çeşitleri saptanmıştır: 1. Dokunmayla ilgili yasaklar (örneğin din yaşamına girmemiş olanlar kutsal aygıtlara dokunamazlar), 2. Görmeyle ilgili yasaklar (örneğin kadınlar tapım aygıtlarını yaşamları süresince göremez), 3. Sözle ilgili yasaklar (örneğin dinsel yaşama alınan, töreni yönetenlerle konuşamaz, merâmını ancak işâretlerle anlatabilir), 4. İşitmeyle ilgili yasaklar (örneğin dinsel şarkıların kadınlarca işitilmesi yasaktır), 5. Kutsal olanın kutsal olmayanla karıştırılmamasıyla ilgili yasaklar (örneğin kimi dinsel törenler çıplak olarak yapılır, kutsal olmayan giysiler atılır). Bütün bu yasaklar iki temel yasağa indirgenebilir: A. Kutsal olanla kutsal olmayan *aynı yerde* bulunamaz (Tapınak gereği bundan çıkmıştır), B. Kutsal olanla kutsal olmayan *aynı zamanda* bulunamaz (Bayram gereği bundan çıkmıştır)" (Durkheim, *Les Formes Elémentaires de la vie Religieuse*, 1912, s. 427-441). Tabu inancı ilkin 1777 yılında J. Cook tarafından Tongo adasında saptanmıştır. Kimi etnograflar *sürekli tabu*'yla *geçici tabu* ayrımına da dikkati çekmişlerdir. *Tabu* inancının animizm, dinamizm ve *mana* inancıyla sıkı bir bağlantısı vardır. *Tabu* olan, *mana*'yla yüklü olandır. *Bkz.* Mana, Animizm, Dinamizm.

Tabut. *(Genel)* Ölüyü birçok kötülüklerden koruyacağına, ölünün içinde yaşayacağına ya da yaşayacağı zamanı bekleyeceğine inanılan sandık... Ruhun ölümsüzlüğüyle ilgili bir inançtır. İslâm dininde ilkin, yasaklanmış olmamakla beraber, ölüleri tabutsuz gömme geleneği vardı. Ölenin bir an önce çıktığı toprağa dönmesi amaçlanırdı. *Bkz.* Ölü, Gömme, Ölüm.

Tâbut-ül-Ahd. *(Yahudi)* Mûsâ'ya gelen kutsal buyrukların içinde saklandığı sandık... *Tâbut-üs-Sekîne* de denir. *Bkz.* Mûsâ, Ahd, Evâmir-i Aşere.

Tâbut-üs-Sekîne. *Bkz.* Tâbut-ül-Ahd.

Tages. *(Etrüsk)* Bir anda belirip kaybolan tanrı... Etrüsk inançlarına göre çift süren bir köylü-

nün karşısında belirivermiş, çocuk biçimindeymiş, köylüye kâhinliği ve fal bakmasını öğrettikten sonra kaybolmuş, bir daha da görünmemiş. Fal ve kehânet kitabı olan ünlü *Tages kitapları* onun öğrettikleriymiş. *Bkz.* Fal, Kehânet.

Taglebiyye. *(İslâm)* Sâdîliğin dört ünlü kolundan biri... Öteki kollar *Vefâiyye, Âcziyye* ve *Selâmiyye*'dir. *Bkz.* Sa'diyye.

Tag-Pa. *(Tibet)* Tibet Budacılığında Buda tanrılarının şeytanları bağlamak için kullandıklarına inanılan ip... *Thag-pa* biçiminde de yazılıyor. Ucu ilmikli bir kement biçiminde olan bu iple tanrılar, aynı zamanda, din öğretmek istedikleri kişileri de yakalarlarmış. *Bkz.* Budizm, Tibet Dinleri.

Tagut. *(Arap)* İslâmlıktan önce Araplarca tapılan bir put... Bu deyim Arapçada *şeytan* ve *büyücü* anlamlarında da kullanılmaktadır. *Bkz.* Put, Şeytan.

Taharet. *(İslâm)* Tapım için gerekli bedensel ve ruhsal temizlik... Arapça *temizlik* demektir. İslâm dininde temiz olmayan kişinin inanı eksik sayılır. İslâmlığa göre iki türlü pislik vardır: Hükmen pis *(Hades)*, gerçekten pis *(Neces)*. Her ikisinden de temizlenmek gerekir. *Bkz.* Abdest.

Tahıl. *(Genel)* Kutsal sayılan tarla ürünleri... Sümer'lerden Hitit'lere kadar çeşitli uluslar *tahıl*'ı kutsal saymışlardır. Sümer'ler buğdaya *ziz* derler ve taparlardı. Hitit tanrılarının çoğu üzüm sakallı ve buğday değneklidir. Yunan ve Roma'nın birçok tanrıları kişileştirilmiş tahıldır. İnsanlar kendilerine gerekli ve yararlı olan her şeye tapmışlardır. Bitki-tanrı *Telepinu*, buğday-kız *Kore*, buğday-ana *Demeter*, üzüm ve şarap-tanrı *Dionysos* vb. kişileştirilmiş tahılların sayısız örneklerinden birkaçıdır. *Bkz.* Telepinu, Kore, Demeter, Dionysos, Tellus, Ceres, Liber, Saturnus, Ops, Magna Mater, Kybele.

Tahir ile Zühre Efsânesi. *(Türk)* Bir Türk öyküsü... Çeşitli Türk boyları arasında çeşitli biçimlerde anlatılan bu öykü, temelde, hükümdar kızı *Zühre*'yle vezir oğlu *Tahir*'in umutsuz aşklarını anlatır. Sonunda birbirlerine kavuşamayıp birlikte kendilerini öldürürler.

Tahmûras. *(İran)* Mitolojik İran hükümdarı... *Tahmo-Urupa, Tahmorup, Tahmuraf* da denir. Devlerle savaşmış. Dev *Ahriman*'a binip otuz yıl süresince bütün dünyayı dolaşmış. Sonunda Ahriman onu yutmuş ama kardeşi *Cemşid* devin karnını yarıp kurtarmış. Tûfan olacağını önceden bilmiş ve bir binâ yaptırıp su baskınında kurtarılması gereken her şeyi saklamış. *Bkz.* Şehnâme.

Tahta At. *(Yunan)* Yunanlıların Troia'ya girmek için başvurdukları hiyle... Birçok saldırılara rağmen Troia'yı ele geçiremeyen *Odysseus* bir hiyle düşünmüş. Tahtadan dev gibi bir at yaptırıp içine elli savaşçı sokmuş, ordugâhı yakıp gemileri yakın bir adanın ardına gizlemiş. Troia'lılar da Akha'ların savaştan vazgeçtiklerini sanıp tahta atın yanına yaklaşmışlar. Odysseus tarafından özellikle orada bırakılan câsus *Sinon* Troia'lılara birçok yalanlar uydurmuş, Odysseus'un kendisini tanrılara kurban etmek istediğini, bu yüzden onlardan kaçtığını, tahta atı Akha'ların *Palladion*'un çalınmasından ötürü kızan tanrıça *Athena*'yı yatıştırmak için yaptıklarını, Troia'lılar tarafından kentin kapılarından sokulmasın diye boyutlarını böyle dev ölçüde tuttuklarını, eğer bu atı kente sokabilirlerse Athena'nın Akha'ları desteklemekten vazgeçip Troia'lıları destekleyeceğini anlatmış. *Apollon* râhibi *Laokoon* her ne kadar Sinon'a inanmamalarını söylemişse de dinletememiş. Troia'lılar, bu sırada râhibin iki yılan tarafından sokulup ölmesini de tanrıça Athena'nın kendilerine yardıma başladığına yormuşlar ve surlarda büyük bir gedik açıp tahta atı zorlukla kente sokmuşlar. Sinon'un ışık yakarak verdiği haberle gizlendikleri yerden çıkan gemiler Akha ordusunu yeniden karaya çıkarmış. Tahta atın içinden çıkan elli savaşçının kapıları açmasıyla kente giren Akha'lar bütün Troia'lıları gece yataklarında uyurken kılıçtan geçirmişler. Troia böylesine bir *tahta at* hiylesiyle yenilgiye uğratılabilmiş. *Bkz.* Troia, Sinon, Palladion.

Tahtacılar. *(İslâm)* Anadolu'nun çeşitli bölgelerinde yaşayan Alevî Türkmenlere verilen ad... Osmanlı arşivlerinde *cemâat-ı tahtaciyân* olarak geçer, *Kızılbaşlar* deyimiyle anlamdaştır. Eski tarih kaynaklarında sözü edilen *Ağaçeriler*'in soyundan oldukları sanılır. Her iki topluluk da *Oğuz*'lardandır. Şiî ve özellikle Safevîdirler. Günümüz Anadolu'sunda yarım milyona yakın tahtacı yaşamaktadır. Anadolu'nun pek eski yerlilerinden olan tahtacılar her yıl ilkbaharda *damızlık* adını verdikleri bir delikanlıyı kapı kapı gezdirerek tanrı *Temmuz*'un yeniden dirilişini kutlarlar (*Damızlık* deyimi de tanrının adından gelmedir: *Temmuzluk*. Kaldı ki sonradan çeşitli bölgelerde *Attis* ve *Adonis* adlarını alan bu tanrının aslı Sümer tanrısı *Dumuzi*'dir. Damızlık, *Dumuzilik*'tir). Damızlığın dolaştığı

evlerdeki kadınlar da tanrıça *Kybele*'nin simgeleridir, böylelikle her yıl *Temmuz*'la *Kybele*'nin kavuşmaları canlandırılır. Tahtacıların, kaynağını ve nedenlerini bilmeden, sürdürdükleri bu eski Anadolu geleneği onların Anadolu'daki eskiliklerini tanıtlamaktadır. *Bkz.* Alevîlik, Şiîlik.

Tahtacılık. *Bkz.* Tahtacılar.

Taigete. *Bkz.* Taygete.

Tainaron. *(Yunan)* Herakles'in Hades'e indiği yer... Peloponessos adasının güneyindedir. *Bkz.* Herakles, Hades.

Tak. *(Türk)* Reşideddin yazmasına göre Oğuz' un oğullarından Dağ Han... *Üçok'lar*'dandır. *Bkz.* Oğuz, Oğuz Destanı.

Taka Mi Musubi. *(Japon)* Yaratıcı-tanrı... Japon mitolojisinin evrendoğum ve tanrıdoğum tasarımlarına göre ilk doğan üç tanrıdan biridir. Öteki ikisi *Ame no Minaka Nuşi* ve *Kami Musubi*'dir. *Bkz.* Şintoizm.

Takdir-i İlâhî. *(İslâm)* Tanrının öncel düzenlemesi... *Takdir* sözcüğü *kader* sözcüğünden türemiştir. *Bkz.* Kader, Kazâ.

Takdis. *(Genel)* Kutsama... *Mukaddes (kutsal) kılma* anlamındadır. Şintoculuk, Budacılık, Yahudilik, Hıristiyanlık, Müslümanlık gibi çeşitli dinlerde kişiler ve çeşitli cisimler kutsanır, böylelikle o kişi ve cisim üstünde tanrının koruyuculuğu sağlanmış olur. Günahlardan arındırma ve büyü gidermeyi de içerir. *Bkz.* Mukaddes.

Take Haya Susanovo. *Bkz.* Susanoo.

Taketori Monogatari. *(Japon)* Ayda yaşayan bir perinin dünyada geçirdiği serüvenleri anlatan ilginç destan... *Bkz.* Monogatari.

Takiyye. *(İslâm)* Tanrıdan korkup dinin yasak ettiği şeylerden sakınma... *Takiy* olanlara *ehl-i takvâ* da denir. *Bkz.* Müslümanlık, Tabu.

Taklit Büyüsü. *(Genel)* Bir şeyin benzerini yapmakla o şeyin gerçekleştirilebileceği inancı... *Analoji büyüsü* ve *Homeopatik büyü* de denir. *Benzer, aslı etkiler* ilkesine dayanan *taklit büyüsü* (*Fr.* Magie imitative), en ilkel topluluklardan en gelişmiş topluluklara kadar bütün toplumlarda uygulanmıştır. Eski Girit'de Kureta'lar yağmur yağdırmak için kalkanlarını birbirlerine çarparak gökgürültüsünü taklit ederlerdi, böylelikle yağmuru yağmaya zorlamış olduklarına inanırlardı. Delos'ta Labyrinthos adlı sarayın dehlizlerinde güneşin yıldızlar arasında ilerleyişini taklit ederek yapılan *Ariadne* dansları, güneşin gerektiği gibi yürümesine yardım etmek içindi. Günümüzde de büyüye inananlar düşmanlarının bebeklerini yaparak onlara iğneler batırırlar ve böylelikle onların gerçekten acı çekeceklerine inanırlar. Bir incelemeci şöyle der: "Güzel sanatların kökeninde taklit büyücülüğü yatar". Birçok ilkeller ölümünü istedikleri kişinin ağaçtan ya da taştan heykellerini yaparak onları yakmak ya da suya atmakla o kişinin gerçekten ölümünü hazırladıklarına inanırlar. *Bkz.* Büyü, Büyücülük, Taklit Törenleri, Sempatik Büyü.

Taklit Törenleri. *(İlkel)* Yaratma ve verim sağlama amacıyla yapılan ve istenilen şeyi taklit temeline dayanan dinsel törenler... *Taklit törenleri* (*Fr.* Les rites mimétiques), taklit büyüsü ya da sempatik büyüyle açıklanır. Toplumbilimci Durkheim bu açıklamaya karşıdır ve ikisi arasında önemli bir ayrım bulunduğunu ileri sürmektedir. Durkheim'a göre taklit büyüsünde "benzer benzeri doğurur" ya da "bir nesneyi etkileyen o nesnenin bağıntılı olduğu şeyi de etkiler" ilkelerine göre bir niteliğin bir nesneden ötekine geçirilmesi, ona *bulaştırılması* söz konusudur, taklit törenlerindeyse amaç *yaratma*'dır. Örneğin totem sayılan bir hayvan için yapılan taklit töreninde o hayvanı taklit ederek onun yaratılması, güçlendirilmesi, çoğaltılması sağlanmaktadır. Durkheim bu savını kanıtlamak için Arunta'ların totemi olan Vişetti tırtılını taklit törenini anlatmaktadır, totem üyleri toplu bir halde tırtılın doğumunu, gelişmesini, çoğalmasını taklit etmektedirler. Aynı amaç için taklit büyüsü yapıldığı gibi taklit töreni de yapılır, ama Durkheim'a göre ilkinde yağmurun yağışı taklit edilerek bu taklit yağmur olayına bulaştırılmaya ve ikincisindeyse yağmurun yağışı taklit edilerek yağmuru yoktan meydana getirmeye çalışılır. Törene katılanlar, kişisel coşkularını değil, ortaklaşa duygudaşlığı gerçekleştirirler. Aynı toteme bağlı olmanın verdiği mutluluk duygusunu duyarlar. Taklit törenleri, ortaklaşa ülküyü simgeleyen kutsal varlıkla birleşmek için bir araçtan başka bir şey değildirler. *Bkz.* Taklit Büyüsü, Sempatik Büyü.

Taksirât. *(İslâm)* İşlenen günahlar... *Kusur* deyiminden türemiştir. *Bkz.* Günah.

Takvâ. *(İslâm)* Dinin yasakladıklarını yapmama... *Sakınma* anlamındaki Arapça *vikaye* sözcüğünden türemiştir. Tasavvuf dilinde, dünyadan el etek çekerek bir yere kapanıp tanrıyla baş başa kalmayı (böylelikle tanrıdan başka her şeyden sakınmayı) dile getirir. Bu anlamda *tak-*

vâ, Yahudilik ve Hıristiyanlıkta da uygulanır. Sünnî Müslümanlar bu anlamda takvâ'ya karşıdırlar, çalışmayı ve yaşamayı tanrı buyruğu sayarlar. *Bkz.* Takiyye.

Talestis. *(Anadolu)* Amazon kraliçesi... Anadolu inançlarına göre Büyük *İskender*'den bir oğlu olmuş. *Bkz.* Anadolu İnançları.

Tâlî. *(İslâm)* Bâtınî inançlarına göre varlığı meydana getiren ikinci töz... İlk töz *sâbık* (Tanrı, Akl-ı kül)'tır. *Tâlî* (Nefs-i kül), ondan sonra ve onunla oluşmuş ikinci varlıktır. *Bkz.* Bâtınîlik.

Talia. *Bkz.* Thaleia.

Tâlik. *(İslâm)* Bâtınîliğin dördüncü aşaması... *İleriye atma* demektir. Bu dereceye ulaşan ve Bâtınî sırlarını öğrenmek isteyen içrekçiye bu sırları öğrenmek için henüz vaktin erken olduğu anlatılır. Sünnî yazarlara göre bu bir oyalama derecesidir ve bu dereceye gelen içrekçi henüz Bâtınî olmuş değildir. *Bkz.* Bâtınîlik.

Tâlimiyye. *(İslâm)* İsmâilîliğin bir başka adı... Gerçeğin ancak imamın öğretimi (tâlimi)'yle öğrenilebileceğine inandıklarından bu adla da anılırlar. *Bkz.* İsmâilîlik, Sabbâhiyye.

Tallo. *(Yunan)* Kimi metinlere göre Hora'lardan biri... *Bkz.* Hora'lar.

Talmud. *(Yahudi)* Dinsel yasaların yorumlarını ve bu yasalara göre yeni sorunların çözümlerini kapsayan derleme yapıt... İslâm dininde nasıl *Kur'an*'ın boşlukları peygamber sözleri olan *hadîs*'lerle tamamlanmaya çalışılmışsa Yahudilikte de yazılı olan *Tora* (Tevrat)'nın boşlukları ve yetmezlikleri *Talmud* adlı yapıtta derlenen yorumlar ve kıyaslamalarla tamamlanmaya çalışılmıştır. Ölümsüz tanrıdan yeni bir ses gelmediğine, ölümlü peygamberin yorumları da yaşamıyla sınırlı olduğuna göre yüzyıllar boyunca yaşamla birlikte gelişen sorunları çözümlemek gerekiyordu. İslâm dininde fıkıh mezheplerinin *kıyâs* yoluyla çözümlediğini Yahudiler de *Talmud* adlı bir kitapta topladılar. Bu kitap, ana bölüm olarak *Mişna* ve *Gemara* adlı ve her ikisi de İ.S. II. yüzyılda yaşamış Yuda Hanasi adlı bir hahamın yazdığı iki yorum kitabından oluşmuştur. *Talmud*, sözcük olarak İbrânice *çalışma* demektir. Çeşitli sorunlar ve dinsel konular üstünde hahamların tartışmalarını derleyen bu kitaplar iki ayrı din merkezinde düzenlenmiştir. Bu yüzden *Filistin Talmud'u* ve *Bâbil Talmud'u* olmak üzere iki ayrı *Talmud* vardır. *Bkz.* Tevrat, Ahdi Atîk, Yahudilik.

Talos. *(Yunan)* Robot adam... Gövdesi tunçtan olduğu için *robot adam* denen *Talos*, Girit adasına adını veren *Kres*'in ya da *Hephaistos*'un oğluymuş, adanın bekçisiymiş, adaya yaklaşan yabancıları ateşe atıp kor hâline getirdiği tunçtan gövdesiyle sarılarak yakarmış. Yunan mitolojisinde bu adı taşıyan bir de *Daidalos*'un çırağı var, testereyi icât etmiş. *Bkz.* Daidalos, Hephaistos.

Talthybios. *(Yunan)* Agamemnon'un iki habercisinden biri... Öteki habercisinin adı da *Eurybates*'tir. *Bkz.* Agamemnon.

Tamaça. *(Moğol)* Bataçihan'ın oğlu... Moğolların ata saydıkları soy zincirinin ikinci halkasıdır. *Bkz.* Alan-Hoa.

Tamarra. *(Hitit)* Sulikatta'nın koruduğu ve egemeni olduğu ırmak... Tanrı *Sulikatta* bu ırmağın kişileşmişidir. *Bkz.* Sulikatta.

Tambarirang. *(İlkel)* Erkek gergedan-kuş... Borneo'da yaşayan Nigaju-Dayak'ların evren -doğum tasarımında rol oynar. *Bkz.* Ranjing Mahatala Langit.

Tambon. *Bkz.* Cata.

Tammuz. *Bkz.* Temmuz.

Tampliye. *(Hıristiyan)* Hıristiyan şövalyeleri tarikatı... *Tampliye* (*Fr.* Templier) tarikatı 1119 yılında Kudüs'te Fransız şövalyesi Hugues de Payens ve birkaç şövalye arkadaşı tarafından kuruldu. Öğreti olarak Augustinusculuğu benimseyen tarikatın amacı kutsal kent Kudüs'ü korumaktı. Süleyman tapınağının çevresine yerleşmişlerdi. Zamanla râhiplerin de katıldığı bu tarikat bir hayli genişledi ve güçlendi. Özel bir banka kurdukları, krallara bile borç verecek kadar zenginleştikleri söylenir. Bağışlar ve armağanlarla günden güne büyüyen varlıkları, derebeylerine karşı halkı koruyan şövalyeleri bizzat birer derebeyi yaptı. Çıkarları uğruna İslâm derebeyleriyle bile anlaştılar. Kutsal kent Müslümanların eline geçince Kıbrıs adasına taşındılar. Zenginlikleri ve çıkarlarına düşkünlükleri o kadar artmıştı ki Fransa kralı Güzel Philippe'le olduğu kadar Papa Clemens V.'le de araları açıldı. Sonunda, zenginliklerine el koyma isteğinin de etkisiyle, tutuklandılar ve Engizisyon Mahkemesinde işkence gördüler. *Baphomet* adlı bir puta taptıkları bile iddia edildi. Mahkemeleri sonunda kimileri yakıldı, tarikat da Papa tarafından kapatıldı. Güçleri ve varlıkları 3 nisan 1312 tarihine kadar sürmüştü. *Bkz.* Şövalye, Şövalyelik.

Tamu. *(Türk)* Eski Türk inançlarında cehennem'in adı... Japonların savaş tanrısı *Bişamon* da bu adla anılır. *Bkz.* Bişamon, Cehennem.

Tamuz. *Bkz.* Temmuz.

Tanaquil. *(Roma)* Kral Tarquinius'un karısı... *Servius*'ün başındaki alevlerin söndürülmesini önlemekle ünlüdür. Halk tarafından *Gaia Caecilia*'yla bir tutulmuş ve tanrılaştırılarak tapılmıştır. *Bkz.* Servius.

Tanassur. *(İslâm)* Müslümanlıktan Hıristiyanlığa geçme... *Hıristiyanlık* anlamındaki Arapça *nasraniyet* (bu sözcük de İsâ'nın Nâsıra'lı oluşundan türemedir) sözcüğünden türemiştir. *Hıristiyan olma*'ya *tanassur* (Nâsırâ'lıya uyma) denir.

Tanatos. *Bkz.* Thanatos.

Tangra. *(Türk)* Yâkut Türklerinin yaratıcı tanrısı... *Bkz.* Tanrı.

Tanhaeuser. *(Alman)* Efsâneleşmiş ozan... *Tannhaeuser* biçiminde de yazılır. XIII. yüzyılda yaşamış, Haçlı Seferlerinde gösterdiği yararlıklarla bir halk kahramanı olarak efsâneleşmiştir. Anlatılan ve destanlaştırılan çeşitli öykülerine göre Venüs dağında bir yıl çeşitli putatapar zevkleri tadarak yaşamış, sonra Papa'ya başvurarak bağışlanmasını istemiş, Papa onu bağışlamayınca yeniden Venüs dağına dönmek üzere yola çıkmış, yolda esrarlı bir şarkı duymuş ve sevgilisi *Elisabeth* karşısında belirivermiş, söylediği şarkıyla tanrıdan nişanlısının bağışlanmasını diliyormuş, delikanlı nişanlısının önünde diz çöküp son nefesini verirken tanrı görünmüş ve onu bağışladığını bildirmiş. Bir başka anlatıma göre de, Papa Urbanus ona günahlarını bağışlamanın bastonunun filiz vermesi kadar olanaksız olduğunu söylemiş, delikanlı Venüs dağına dönünce Papa bastonunun yeşerdiğini görmüş.

Tanit. *(Kartaca)* Ay-tanrıça... Tanrıça *İştar* (Aslı Sümer'lerde: *İnanna*)'ın Kartaca dilindeki adıdır. Kartaca'lılardan sonra Roma'da da tapılmış, *Juno Caelestis*'le bir tutulmuş, verimlilik tanrıçası olarak *Nutrix* adıyla da anılmıştır. *Bkz.* İştar, Kybele.

Tannaim. *(Yahudi)* İ.S. II. yüzyılda Yahudi hahamlarına verilen ad... İbrânice *öğreticiler* demektir.

Tannhaeuser. *Bkz.* Tanhaeuser.

Tanrı. *(Genel)* İnsanüstü güç... *Tanrı* tasarımının genel bir tanımı henüz yapılamamıştır, başka türlü söylemek gerekirse genel bir tanımla nitelenen bir tanrı tasarımı her zaman ve her yerde geçerli değildir. İnsan kafasının ürünü olan tanrılar, çeşitli yer ve çeşitli zamanlara göre çeşitli niteliklerde tanımlanmışlardır. Örneğin bütün tanrılar *doğaüstü* değildir; hayvanlar, bitkiler, hükümdar-insanlar tanrı sayılmışlardır. Toplumbilimci Durkheim, ilkellerin tanrıları için: "Kabîle tanrısı yüksek bir mevkie ulaşmış bir ata ruhundan başka bir şey değildir" der. Buna karşı *tinsel varlık* kavramı da bütün tanrıları tanımlamaz, tinsel olmayan birçok tanrılar vardır, örneğin Yunan tanrıları tinsel değildir, ölümlü kadınlarla birleşirler ve çocuk yaparlar. *Ölümsüzlük* de birçok tanrıların ortak niteliği olamaz, İskandinav tanrılarının çoğu ölümlüdürler. *Koruyuculuk* da genel bir tanrı niteliği değildir, çeşitli mitolojilerde birçok tanrılar insanları korumazlar, dahası kötülük ederler, insanlar onların kötülüklerine uğramamak için onlara taparlar. *Saygınlık* da bir tanrı niteliği sayılamaz, birçok tanrılara insanlar saygı duymamışlardır, *Gılgamış Destanı*'nda Sümer tanrıları için "tatlı kokusunu alınca adağın başına sinekler gibi üşüştüler" denir, bundan başka Gılgamış, tanrıça İştar'la alay eder ve ona olmayacak şeyler söyler. Bunun sonucu olarak *eleştirilmez üstün*'lüğün de bir tanrı niteliği olmadığı açıktır, tanrı Anu kendisine Gılgamış'ı şikâyet eden kızı tanrıça İştar'a şöyle der: "Kral olan Gılgamış'la kavga edersen o da elbette senin iğrenç davranışlarını, tiksinti verici ve çılgınlık dolu işlerini yüzüne vurur". Tanrı Anu'nun bu sözlerinden *tüm us*'luluğun da genel bir tanrı niteliği olmadığı anlaşılmaktadır. Gene Gılgamış destanında belirtildiği gibi *korkusuzluk* da genel bir tanrı niteliği değildir, kendilerinin buyurduğu ünlü tûfan başlayınca tanrılar "korkudan dehşete kapılarak göğün en yüksek katına" kaçarlar ve "korkudan sokak köpekleri gibi titreyerek oradaki duvarların dibine" sinerler. *Güçlülük* de genel bir tanrı niteliği olamaz, Yunan tanrıları dilediklerini yapamazlar, kadere bağlıdırlar, Sophokles ünlü trajedisinde şöyle der: "Tanrılar bile kaderlerine karşı koyamazlar". *Göksellik* de tanrılık bir özellik sayılmaz, çeşitli mitolojilerde birçok tanrılar yeryüzünde yaşarlar, ağaç ve hayvan tanrılar bir yana birçok göksel görünüşlü tanrılar bile Olimpos gibi yeryüzünün yüksekçe bir dağında yaşarlar. *İlksizlik* de ölümsüzlük gibi bir tanrı niteliği değildir, örneğin eski Mısır inançlarında evren ilkin bir bataklıktır ve bu bataklıkta yılanlarla yumurtalar vardır, tanrı Ra bu yumurtalardan doğar. Bu ta-

sarım bütün tanrıların *yaratıcı* olmadıklarını da göstermektedir, başta Yunan tanrıları olmak üzere birçok tanrılar evreni yaratmamış tersine, evren tarafından yaratılmışlardır. Görüldüğü gibi tanrılar, insanlar tarafından genellikle sadece kendilerinden üstün, gerektiği zaman başvurup yardım dileyebilecekleri, onlara yalvarıp yakarmakla birçok sorunlarını çözümleyebilecekleri varlıklar olarak tasarımlanmışlardır. Bu tasarımlar giderek soyutlanmış ve tektanrıcı dinlerin soyut tanrı tasarımına ulaşılmıştır. Çeşitli mitolojilerde üç yüz milyondan çok tanrı adı ileri sürüldüğü saptanmıştır. Tanrıların erkeklik ve dişilikleri, içlerinde oluştukları toplumların anaerkil ya da babaerkil bir toplumsal düzen sürmelerine göre değişmektedir. Anaerkil toplumların büyük tanrıları dişi, babaerkil toplumların büyük tanrıları erkektir. Tektanrıcı dinlerin sonuncusu olarak Müslümanlık tanrıyı şöyle tanımlamaktadır: "Varolmak, varlığının başlangıcı ve sonu olmamak, başka bir şeye benzememek, kendisine özgü olup benzerleri bulunmamak; hayat, ilim, kudret, irâde, işitme, görme, söyleme ve yaratma nitelikleri Allah'a vâcip ve bütün bunların zıddı olanaksızdır" (A. Hamdi Akseki, *İslâm Dini*, 9. baskı, Ankara 1958, s. 69). Platon'dan beri tasarımlanan *eksiksiz yetkinlik*, bütün tektanrıcı dinlerdeki *tektanrı*'nın ortak niteliğidir. İslâm düşünürleri bu eksiksiz yetkinliği tanrıya on dört nitelik yakıştırmakla dile getirmişlerdir. İslâm düşünürlerinin bizzat *Kur'an*'dan, eşdeyişle tanrı sözlerinden, çıkardıkları bu on dört nitelik şunlardır: *Vücûd* (varolmak), *Kıdem* (başlangıçsız olmak), *Bakaa* (sonsuz olmak), *Vahdâniyyet* (tek olmak), *Muhâlefetün l'il-havâdis* (sonradan olanlara benzememek), *Kıyâm binefsihî* (varolmak için başkaca hiçbir şeye muhtaç olmamak), *Hayat* (canlı olmak), *İlim* (her şeyi bilmek), *İrâde* (ne türlü dilerse o türlü davranabilmek), *Kudret* (her şeyi yapabilmek), *Kelâm* (sese ve söze muhtaç olmadan söyleyebilmek), *Semî* (her şeyi işitmek), *Basar* (her şeyi görmek), *Tekvîn* (yaratmak)... İnsanlarca tanrı düşüncesine neden ve nasıl varıldığı da İslâm peygamberi *Muhammet*'in tanrının kanıtlanması yolunda söylediği şu hadîsten anlaşılabilir: "Allah'ın varlığını ve birliğini anlamak için göklere bakın, yere bakın, kendinize bakın. Bütün bunların yaratılışındaki akıllara hayret veren incelikleri, bunların kendiliğinden olup olamayacaklarını düşünün. Bunlar, Allah'ın varlığını ve tekliğini gösteren kanıtlardır" (İbid, s. 63). Peygamberin bu sözlerinden de açıkça anlaşılabileceği gibi *tanrı* tasarımı, bilimsel bir açıklama gerekiminin metafizik ve mitolojik sonucudur. *Bkz.* Din, Ağaç Tapımı, Hayvan Tapımı, Mana, Totem, Tabu, Animizm, Dinamizm, Çoktanrıcılık, Paganizm, Monoteizm.

Tanrıbilim. *(Genel)* Tanrı ve din konusunu ayrıntılarıyla inceleyen bilim... Arapça *İlâhiyât* ve Fransızca *Théologie* deyimleri karşılığıdır. Amacı ve temel uğraşı, bilgidışı konulara inanmayı sağlamaktır. Genellikle tanrı bilgisinin doğuştan varolduğu ileri sürülmüştür (Doğuştancılık). Bu savın dışında bu bilginin *vahiy* (peygamberlerin kulağına seslenerek ya da gönüllerine doğdurularak) yoluyla bizzat tanrı tarafından verildiğine ve böylelikle bütün insanlara öğretildiğine inanılır. *Bkz.* Tanrı, İman, İnanç.

Tanrıça. *(Genel)* Dişi tanrı... Arapça *İlâhe* ve Fransızca *Déesse* deyiminin karşılığıdır. Tarihsel süreçte, toplumlar ilkin anaerkil bir düzen içinde bulunduklarından, tanrılardan önce oluşmuşlardır. İlk tanrı tasarımları dişidir. İnsanbiçimcilik (Antropomorfizm), yeni tanrılar ve tanrıçalar üretmek için erkek tanrıların da varlığını gerektirmiştir. Anadolu'nun ünlü *Kybele Efsânesi* erkek tanrı gereğinin en belli örneklerinden biridir. Bu gereği karı-koca, ana-baba-çocuk, kardeş tasarımları izlemiş ve *tanrı aileleri* oluşturulmuştur. Kimi incelemeciler, örneğin Hense-Leonard, bu oluşmanın, çoktanrıcılığın sayısız tanrılarını düzenleme ihtiyacından doğduğunu ileri sürerler. (*Bkz. Hellen-Lâtin Eskiçağ Bilgisi*, İstanbul 1953, cilt II, s. 388). *Bkz.* Tanrı, Kybele.

Tanrıcılık. *(Genel)* Evreni yaratan ve yöneten bir tanrının varlığını ve gerekliliğini savunan öğreti... Arapça *İlâhiyye* ve Fransızca *Théisme* karşılığıdır. *Nedentanrıcılık* ya da *Yaradancılık* (*Fr.* Déisme)'tan farkı, tanrının *yönetici*'liğini de savunmakta olmasıdır. *Bkz.* Tanrı, Tanrıbilim, Tanrıtanımazlık.

Tanrıdoğum. *Bkz.* Teogoni.

Tanrısal Besinler. *Bkz.* Ambrosia, Nektar.

Tanrıtanımazlık. *(Genel)* Tanrının varlığını yadsıma... Arapça *İlhad* ve Fransızca *Athéisme* deyimlerinin karşılığıdır. Tarihsel süreçte tanrıtanırlık karşısında daima varolmuştur. Gerçek tanrıtanımazlık, bir duygu işi değil, bir bilgi işidir. *Bkz.* Tanrı, Tanrıbilim.

Tansık. *(Genel)* İnsanüstü güce sahip olan insanlarca yapılabileceğine inanılan olağanüstü

olay... Arapça *Mûcize* ve Fransızca *Miracle* deyimlerinin karşılığıdır. *Bkz.* Mûcize.

Tantalos. *(Yunan)* Mitolojik Lydia kralı... *Tartaros* (Cehennem)'ta gördüğü korkunç işkenceyle ünlüdür. *Zeus*'le *Pluto*'nun oğlu, *Pelops*'la *Niobe*'nin babasıdır. Dillere destan olan zenginliğiyle ünlü ve tanrıların sofrasına sık sık çağrılmak şerefini taşıyan İzmir ya da Manisa kralı *Tantalos* bir gün tanrıların her şeyi bilip bilmediklerini denemek için oğlu *Pelops*'u kesip pişirmiş, yemek diye tanrıların önüne koymuş. Tanrılar hemen bilmişler ve çok kızmışlar, sadece sürekli olarak kızının kaçırılmasını düşündüğünden ötürü dalgın bulunan tanrıça *Demeter* çocuğun bir omuzunu yiyivermiş, Zeus daha sonra fildişinden bir omuz yaptırıp yerine koymuş ve Pelops'u canlandırmış. Öbür yandan da kendini beğenmiş ve şımarık Tantalos'a şu korkunç cezayı vermiş: Su kenarında ve meyve dalları altında durduğu halde suya uzanınca sular, meyvelere uzanınca dallar çekiliyormuş. Bolluk içinde açlık cezası çeşitli dillerde *Tantalos'un işkencesi* deyimiyle kullanılır. *Pelops oğulları*'nın ünlü lânetlikleri belki de bu olayla başlar. *Bkz.* Pelops, Agamemnon, Niobe.

Tantalos'un İşkencesi. *Bkz.* Tantalos.

Tantra. *(Hint)* Dinsel tören yöntemleri kitabı... Sanskritçe *öğreti* demektir. Çeşitli *tantra*'lar yazılmıştır. Bir çeşit elkitabıdır. Kimilerinde büyücülük ve gizemcilik üstüne önemli bilgiler vardır. Hinduizmle gelişmiş bir Budizmi (Mahayana Budizmi) birleştiren ve bunlara halkçı öğeler katan bir din tarikatı da bu adı taşır. *Bkz.* Hinduizm, Budizm, Mahayana.

Tantra'cılık. *Bkz.* Tantra.

Tantris. *(Fransız)* Tristan'ın adının hecelerine yer değiştirerek kullandığı takma ad... *Bkz.* Tristan.

Tao. *(Çin)* Düzen ilkesi... Çin'de Taoculuğun ileri sürdüğü bu kavram sözcük olarak *yol* demektir. Kimi incelemeciler, örneğin Granet, bu deyimin ilkellerin *mana* kavramıyla eşdeğerli olduğunu ileri sürerler. Granet'ye göre *tao* da *mana* gibi, topyekûn düzenin dile getirilişidir. Evren, bu ilkeyle var olmuştur ve bu ilkeyle gelişmektedir. Bir başka açıdan da *tao* kavramı Herakleitos'un *logos* kavramını andırır, onun gibi çok yönlüdür. Ne var ki Taoculuk bu önemli kavramı gizemsel, metafizik-göreci bir anlamda kullanmıştır. Evrende bir düzen (tao) vardır; ama bu düzen Taoculuğa göre bir gerçekler düzeni değil, bir düşler düzenidir. Taoculuğun kurucusu Lao-Tse şöyle der: "Çuang-Tse bir kelebek olduğunu hayâl eder, ama acaba Çuang-Tse olduğunu hayâl eden bir kelebek değil midir?". *Bkz.* Taoizm.

Taoculuk. *Bkz.* Taoizm.

Taoizm. *(Çin)* Gizemsel Çin dini... İ.Ö. VI. yüzyılda yaşadığı sanılan, yaşamı üstüne bilgi bulunmayan ve kimilerince de yaşayıp yaşamadığından şüphe edilen *Lao-Tse* (*Lao-Dzı* biçiminde de yazılıyor) tarafından kurulmuştur. Dişiyle erkek, olumluyla olumsuz, doğruyla yanlış karşıt ilkelerini dile getiren *Yin* ve *Yang*, Taoculuğa göre *Tao* (düzen)'da gerçekliğe kavuşur, eşdeyişle karşıtlığını ve çelişkisini yitirir. Konfüçyüsçülükten pek az önce ve ona tam karşıt bir anlayışta gerçekleştiği sanılan bu din, özellikle gizemciliğe eğilimli olanlar arasında çok tutunmuş ve günümüze kadar gelmiştir. Konfüçyüs insanları dünyaya çağırırken Lao-Tse dünyadan kaçmaya çağırmıştır. Konfüçyüs'ün gerçekleştirmek istediği toplumsal mutluluğa karşı Lao-Tse bireysel mutluluğu öğütlemiştir. Bu alanda uzman olan Fransız düşünürü Granet, Taoculuğu şöyle özetler: "Sadece yaşamak için yaşamak. Bu sâf ve neşeli sanatı çocuklardan, hayvanlardan ve bitkilerden öğrenebiliriz. İnsan, her şeye gülümseyen, hiçbir amaç gözetmeksizin ortada dolaşan bir bebek gibi olmalıdır. Yeni doğmuş bir buzağıya, daha iyisi suya benzemeye çalışmalıdır. Çünkü su her biçime girer, her şeye kucağını açar, her şeyi yansıtır". İnsan böylesine bir yaşama raks, müzik, sarhoşluk ve kendinden geçme (vecit, istiğrak)'yle varabilir. İnsan, yapabildiği kadar yaşamını uzatmaya çalışmalıdır. Bunun için de iyi yemeli, gerektiğinde az ve gerektiğinde çok yemeli, kızoğlan kızlar arasında ya da bunlardan birinin üstünde yatmalı (bir erkeğin genç kalması için öğütlenen taocu yöntem), sağlığını korumaya titizlikle dikkat etmelidir. Kendisine kötülük edenlere de iyilikle karşılık vermelidir (Hıristiyan ilkesinin Çin biçimi). İz bırakmadan yaşamalıdır (Lao-Tse'ye göre kendinden iz bırakan kişi gerçekten büyük değildir). Bilgeliğin verdiği sükûn ve huzûr taoculuğun en büyük ereğidir (Antikçağ Yunanlılarının mutluluk felsefesinin Çin biçimi). Çin halkı arasında oluşturulan bir efsâneye göre Lao-Tse'yle Konfüçyüs karşılaşmışlar, Lao-Tse, Konfüçyüs'e ne ve niçin okuduğunu sormuş, o da okuduğu kitabın adını söyleyerek insanlık ve adâleti öğrenmek için

okuduğunu söylemiş, Lao-Tse şöyle demiş: "Güvercin tüylerini aklamak için yıkanmaz, tüyleri doğuştan aktır çünkü". *Bkz.* Tao, Konfüçyanizm, Sinizm, Çin Dinleri, Tao-Dı Cing.

Tao-Dı Cing. *(Çin)* Taoculuğun öğreti kitabı... *Düzen ve Erdem Kitabı* demektir. *Tao -Teh-King* biçiminde de yazılıyor. Yazarının adıyla *Lao-Dzı* olarak da anılır. Eldeki metnin İ.Ö. III. yüzyıldan eski olmadığı kesindir. Lao -Tse'nin yaşayıp yaşamadığı bilinmediğine göre bu yapıtın da onun ürünü olup olmadığı kesinlikle bilinmemektedir. Beş bin sözcükten oluşmuştur. Anlaşılmazlığıyla ünlüdür. Bu yüzden binlerle yorum kitabı yazılmıştır. Bir incelemeci şöyle der: "Bir kitapta anlaşılan sözler akılda kalır, anlaşılmayan sözler unutulur. Bu kitaptaysa tersi olmuştur, anlaşılmayan sözler akılda kalmış, anlaşılan yerler unutulmuştur". *Bkz.* Taoizm.

Tapım. *(Genel)* Yüce ve kutsal olana tapma... Arapça *ibâdet* ve Fransızca *culte* karşılığıdır. Dilimizde bu anlamda *kült* deyimi de kullanılmaktadır. *Tapılacak varlık* anlamında *mâbut* karşılığı olarak *tapı* deyimi önerilmiştir. *Tapı* deyimi; Lâtince *idola* (put), *deus* (tanrı) ve *divus* (ölümünden sonra tanrılaştırılmış insan) deyimlerinin tümü karşılığında kullanılabilir. *Tapım* (Kült) dua, kurban, belli kural ve yöntemlerle yapılan dinsel tören (Rit)'leri gerektirir. Topluca tapım için kimi dinlerde belli tapım yerleri olan *tapınak* (mâbed)'lar kullanılır ve Müslümanların cuma namazı, Hıristiyanların pazar âyini, genellikle bütün tapımlarda ortak olan *bayram* günleri gibi belli zamanlar ayrılır. Daha açık bir deyişle kutsal olan kutsal olmayandan hem *yer* hem de *zaman* bakımından ayrılmaktadır. Bilindiği gibi namazın, orucun vb. belli zamanları vardır. *Bkz.* İbâdet, Tapınak, Din.

Tapınak. *(Genel)* Tapım yeri... Arapça *mâbed* ve Fransızca *temple* karşılığıdır. Müslümanların *câmi,* Hıristiyanların *kilise,* Yahudilerin *sinagog*'ları birer tapınaktır. En ilkel inançlarda bile tapım için belli *yer*'ler ayrılmıştır, bunun nedeni kutsal olanı kutsal olmayandan ayrı tutmak gereğidir. İlkellerde bu, ata ruhlarının eğleştiğine inanılan kutsal bir kaya, bir orman, bir ırmak vb. olabilir. İslâm tarikatlarından Melâmetîlikte olduğu gibi hiçbir tapınağı gerektirmeyen dinsel anlayışlar da vardır. *Bkz.* Tapım.

Tapıncakçılık. *Bkz.* Fetişizm.

Tapınma. *Bkz.* Tapım.

Tara. *(Hint)* Mahayana ve Tantra Budacılığında tapılan çeşitli Buda'lardan biri... Özellikle VII. yüzyılda tapılmıştır. Sanskritçe *kurtarıcı kadın* (*Fr.* Sauveuse) demektir. Yıldızları simgeler. *Bkz.* Mahayana, Tantra, Buda, Avalokitesvara

Taraikiyye. *(İslâm)* Kerrâmiyye'nin kollarından biri... Abdülkadir Bağdâdî, *Fark Beyn-al -Frâk* adlı yapıtında (s. 137) Kerrâmîliğin on iki kolunun *Taraikiyye, Hakaikiyye* ve *İshakiyye* adları altında üç kolda toplanabileceğini, çünkü bunlar arasında bu üç kol dışında hemen hiçbir ayrılık bulunmadığını yazar. *Bkz.* Kerrâmiyye.

Taraksippos. *(Yunan)* Olimpia hipodromunun ünlü cini... Belli bir dönemeçte yarışçıların önüne çıkar, atları ürkütürmüş, birçok yarışçılar onun yüzünden yarışı bırakmak zorunda kalırlarmış. Başarısız yarışçıların uydurduğu, çağa uygun bir bahâne olduğu sanılır.

Taranis. *(Kelt)* Yıldırım-tanrı... Caesar onun *Jüpiter*'in aslı olduğunu söyler. Göklerin egemeni olan *Taranis* gökgürültüsüyle varlığını belli edermiş. *Bkz.* Kelt Dini.

Taras. *(Yunan)* Taranto kentine adını veren tanrı oğlu... *Poseidon*'la bir perinin oğluymuş.

Tarcho. *(Etrüsk)* Mitolojik Etrüsk kahramanı... Tarquinia kentini o kurmuş.

Tarhun. *(Hitit)* Fırtına-tanrı... *Tarhunda* ve *Tarhund* da denir. Fransızlar *Tarhuis* biçiminde de yazıyorlar. Luvi'ler de ona *Tarhunza* adıyla tapmışlardır. *Bkz.* Hitit Dini.

Tarhund. *Bkz.* Tarhun.

Tarhunda. *Bkz.* Tarhun.

Tarhunza. *Bkz.* Tarhun.

Tarikat. *(İslâm)* Tanrılık bilgiyi elde etme yolu... *Yol* anlamına gelen Arapça *tarik* sözcüğünden türetilmiştir. Tasavvuf terminolojisinde *tanrıya kavuşma yolu* olarak tanımlanır. İslâm dini açısından tanrılık bilgiyi elde etmenin tek *yol*'u *Kur'an* ve *hadîs*'lerdir, eşdeyişle *Tarikat-ı Muhammediyye* (Peygamber Muhammet'in yolu)'dir, başkaca hiçbir yorum gerekmez. Ne var ki tasavvufçular bu düşünceye katılmazlar, onlara göre dinin *açık* (*Ar.* zâhir) anlamları bilgisizler içindir (ki bu bilgisizler o çağın Arap dünyasında yüzde doksan dokuzdur) ve bilgili ya da bilgiye yetenekli kişiler için *gizli* (*Ar.* bâtın) anlamları vardır ki ancak büyük çap-

ta bilgililerin yorumlarıyla açığa çıkarılabilir. Yorum kapıları bu gerekçeyle açılınca çeşitli bilgilere göre çeşitli yorumların meydana gelmesi ve bu yüzden çeşitli *tarikat*'ların oluşması doğaldır. *Şeriat*'tan *hakikat*'a *mârifet*'le geçilmektedir. Çeşitli ustalar çeşitli *mârifet*'ler gösterdiklerinden tutulacak *yol*'lar da doğal olarak çoğalmıştır. Ana tarikatlardan *kol*'lar ve kollardan da sayısız ikincil, üçüncül, dördüncül vb. kollar ayrılmıştır. Tarikatlara ve kollarına örnek olarak *Adliyye* (Mûtezile'nin başka bir adı), *Abidiyye* (Kerrâmîliğin bir kolu), *Ahşediyye* (Ahşed bin Ebi Bekr tarafından kurulan bir Mûtezile tarikatı), *Ammariyye* (Câfer'in oğlu Muhammed'i imam tanıyanların tarikatı), *Amriyye* (Ebû Amr'ın kurduğu, Mûtezile'nin en büyük tarikatlarından biri), *Aslahiyye* (Bir Mûtezile tarikatı), *Asvariyye* (Ali Esvârî tarafından kurulan, Mûtezile'nin en önemli tarikatlarından biri), *Aziriyye* (Necede'yi mâzur gördüklerinden ötürü bu adı alan Hâricîliğin bir kolu), *Bâkıriyye* (Muhammed Bâkır'ın ölümsüz olarak sağ olduğuna inandıklarından ötürü bu adı alan İmâmîliğin bir kolu), *Behşemiyye* (Ebû Hâşim'in kurduğu bir Mûtezile tarikatı), *Bekriyye* (Bekr bin Zeyd'in kurduğu soğan ve sarımsak yemeyi haram sayan bir tarikat), *Bergusiyye* (Muhammed İsâ Bergus'un kurduğu, Neccâriyye tarikatının bir kolu), *Berkukiyye* (Şiîliğin bir tarikatı), *Beyâniyye* (Şiîliğin Beyan bin Sem'an tarafından kurulan bir tarikatı), *Beyâziyye* (İbâziyye tarikatının başka bir adı), *Bişriyye* (Mûtezile'nin Bişr bin Mu'temir tarafından kurulan bir kolu), *Butriyye* (Şiîliğin Sâlihiyye tarikatının bir başka adı), *Câferiyye* (Mûtezile'nin Câfer bin Mubaşşar ve Câfer bin Harb taraflarından kurulan tarikatı. İmâmîliğin hukukçuları da Câfer-us-Sâdık'ın adından ötürü bu adla anılırlar), *Câhiziyye* (Mûtezile'nin Câhiz'in düşüncelerini benimseyen en önemli kolu. Câhiz, İslâm dünyasının yetiştirdiği en önemli birkaç bilginden biridir), *Cârudiyye* (İmâmîliğin Zeydiyye'den ayrılan bir kolu), *Cebriyye* (İnsanlar için irâde özgürlüğü tanımayan ünlü tarikat, bu tarikat düşüncesine göre her şeyi tanrı yapar ve yaptırır), *Cehmiyye* (Cehm bin Saffân tarafından kurulan kaderci bir tarikat), *Cenâhiyye* (Şiîliğin önemli bir kolu), *Cubbâiyye* (Mûtezile'nin Ebû Ali Muhammed Cubbâî tarafından kurulan çok önemli bir kolu. Kulların tanrıya değil, tanrının kullarına itaat ettiğini ileri sürer ve buna kanıt olarak da "başkasının murâdını yapan ona itaat etmiş demektir" der), *Habıtiyye* (Mûtezile'nin Ahmet bin Hâbıt ve Fadl Hadesî taraflarından kurulan önemli bir kolu), *Hadesiyye* (Habıtiyye'nin öteki adı), *Hadbiyye* (Mûtezile'nin Fadl Hadbî tarafından kurulan önemli bir kolu), *Hafsiyye* (Neccâriyye'nin bir kolu), *Hakaikiyye* (Kerrâmîliğin bir kolu), *Halefiyye* (Acâride'nin bir kolu) vb. gösterilebilir. *Bkz.* Tasavvuf, Mezhep, Kol, Şûbe.

Tarikat-ı Muhammediyye. *Bkz.* Tarikat.

Tarik-i Hidâyet. *(İslâm)* İslâmın bütün şart ve kurallarına uygun olarak tutulan yol... *Doğru yol* anlamındadır. *Bkz.* Tarikat.

Tarkhon. *(Yunan)* Etrüsk kahramanı Tarcho'nun Yunanca adı... *Bkz.* Tarcho.

Tarla Tanrıları. *(Roma)* Tarla bakımı ve kırsal yaşamla ilgili eski Roma tanrıları... Bunların başında kış ekiminin tanrısı *Saturnus*, ekin bereketinin tanrısı *Ops* gelir. Ürün kaldırma tanrısı *Consus*, tarla cini *Faunus*, tarlaların koruyucusu kurtsavan *Lupercus*, orman cini *Silvanus*, tarla sınırı tanrısı *Terminus*, çiçek açan tahıl tanrıçası *Flora*, mayıs ayı tanrıçası *Maia*, bağ ve bahçeler tanrısı *Vertumnus* ve karısı meyve tanrıçası *Pomona* da bu tür tanrı ve tanrıçalardandır. Roma'lılar tarla ve kırsal yaşamın bütün ayrıntılarını tanrılaştırmışlardır. *Bkz.* Saturnus, Ops.

Tarpeia. *(Roma)* Adam öldürenlerin aşağı atıldığı ünlü kayaya adını veren Vesta râhibesi... *Romulus*'a karşı Sabin'ler kaçırılan kızlarını geri almak için saldırınca *Tarpeia* onların sol kollarına taktıkları bilezikleri kendisine vermeleri karşılığında kalenin anahtarını vermeyi vaadetmiş, Sabin'ler de kabul etmişler, ama kaleye girdikten sonra bilezikleri vermedikleri gibi sol kollarında taşıdıkları kalkanlarla onu ezip öldürmüşler. Bu ihânetine karşın sonradan tanrılaştırılan Tarpeia, Tarpeia Capitolium'a da adını vermiştir. *Bkz.* Romulus.

Tarquinius. *(Roma)* Roma'nın efsâneleştirilmiş beşinci kralı... Lucius Priscus *Tarquinius*, kendisi gibi efsâneleştirilen altıncı kral *Servius*'u sarayında yetiştirip kendisine dâmâd edinmekle ünlüdür. Karısı kraliçe *Tanaquil* de tanrılaştırılmıştır. *Bkz.* Servius, Tanaquil.

Tartaros. *(Yunan)* Ölüler ülkesinin dibinde bulunan cehennem... Homeros'ta suçlu tanrıların ve yarı tanrı kahramanların işkence edilmek üzere kapatıldıkları bir hapishaneydi. Sonraları suçlu insanların da gönderildiği *cehennem*'e dönüştü. *Tartaros*'un ünlü mahpusları *Sisy-*

phos, Tantalos, İkslon, Tityos ve *Salmoneus*'tur. *Bkz.* Hade, Cehennem, Sisyphos, Tantalos.

Tasavvuf. *(İslâm)* Bireysel dincilik... İslâmsal disiplin içinde oluşmuş bulunan *tasavvuf* deyimi, genel olarak, iki öğeyle açıklanmaktadır. Bunlardan biri varlıkbirliği (*Ar.* Vahdet-i vücut) felsefesi, ikincisi dinin yüzeyiyle yetinmeyerek derinliklerine inme eğilimidir. Ne var ki bu öğelerin ikisi de İslâmsal tasavvufun başlangıcında geçerli değildiler, akıma zamanla katışmışlardır. İslâmsal tasavvuf, ilkin, Batı'da da görüldüğü gibi, dinsel yaşamın aşırı, ama zorunlu bir sonucu olan gizemcilik (*Fr.* Mysticisme)'le başlamıştır. İlk mutasavvıflar dinsel yaşamı, içlerine kapanarak, bireysel olarak ve ruhsal yanlarıyla yaşamak isteyen aşırı sofulardı. Bu sofular, varlıkbirliği felsefesinden habersiz oldukları gibi kutsal kitabın açık anlamlarının altındaki gerçek anlamlarını bulup çıkarmak isteğini de duymamışlardı. Amaçları, sadece, aşırı bir Müslüman olarak, dünya işlerinden el etek çekip bütün gün ve gecelerini dinsel bir yaşama vermekti. Nitekim İslâm peygamberi de peygamberliğe hazırlanırken böylesine bir yaşam sürmüştü. İlk mutasavvıfların dileği, belki de, sadece ona benzemekten başka bir şey değildi. Günlerini ve gecelerini örneğin Hasan Basri tanrı korkusuyla titreyerek (*Bkz.* El-Isfahânî, *Hilyet-ül -Evliyâ*, cilt II, s. 131), Rabia Adeviyye tanrı aşkıyla ağlayarak (*Bkz.* Şa'rânî, *El Tabakat-ül -Kübrâ*, cilt I, s. 72) geçiriyordu; varlıkbirliğini düşünerek ya da dinsel sözcüklerde gizli anlamlar arayarak değil. O zamanlar aşırı dincilikte peygamberi ve yakınlarını taklit eden *ehl-i sünnet*'e de *mutasavvıf* deniyordu. Arap bilgini İbni Haldun, ünlü *Mukaddime*'sinde şöyle der (s. 328): "Tasavvuf, bir şeriat bilimidir. Temeli, ashâb (peygamberin yakın dostları) ve tâbiîn (bu yakın dostların dostları) ile onlardan sonra gelenlerin hak ve hidâyete uyan hâlleridir ki kendini Allah'a vermek, tapımla uğraşmak, dünyanın her türlü işlerinden ve süslerinden yüz çevirmek, çoğunluğun önem verdiği mal ve mülkten el etek çekmek, halktan ayrılarak ve yalnızlığa çekilerek ibâdete dalmaktır". Bir başka İslâm bilgini Sühreverdî de *Avârif-el-Maarif* adlı yapıtında mutasavvıfların ehl-i sünnetten olduklarını, tapımı şeriata uygun olarak yaptıklarını, dinin kural ve temellerini araştırmakta derinleşerek dinin gerçek amacına doğru yürüdüklerini ve böylelikle tam ve gerçek bir inana kavuştuklarını yazmaktadır. İslâmsal bilgilerde çok yetkili bir kişi olan ve mutasavvıflara karşı olduğunu hemen her yapıtında açıkça söyleyen Abdülbâki Gölpınarlı bile bir yapıtında: "Hiç şüphe yok ki Sûfîler içinde şeriata harfi harfine riayet edenler vardır" demektedir (*Bkz.* A. Gölpınarlı, *Tasavvuf*, 1969, s. 97). Zamanla tasavvufa katılmış bulunan panteist felsefeyle Bâtınîlik, bu akıma, iki temel özelliği olan varlıkbirliği anlayışıyla yoruma dayanan içrekçiliği getirmişlerdir. Bu katışma sonunda tasavvuf şu aşamalara ulaşmıştır: *İlmelyakîn* aşamasında dini olduğu gibi, eşdeyişle, herkes gibi görür, uygular. *Aynelyakîn* aşamasında görünenden görünmeyene, dinin derinliklerine inmeye çalışır. *Hakkelyakîn* aşamasında dinin gerçek amacına varır ve tam bir inan içinde ölüp tanrıda ölümsüzleşir. Bu son aşamayı Cüneyd-i Bağdâdî şöyle tanımlamaktadır: "Tasavvuf, tanrının seni senden öldürüp kendisiyle yaşatmasıdır". Tasavvuf sözcüğünün hangi kökten türediği de tartışmalıdır. Genel olarak *bilgi* anlamına gelen Yunanca *sophia* sözcüğünden türediği ileri sürülür. Deyimin ilkin ne zaman kullanıldığı kesin olarak bilinmemekle beraber, Yunan felsefesiyle ilişki kuran ilk İslâm düşünürlerinden çok önce kullanıldığı sanılmaktadır. Bîrûnî'nin *Tahkik-i ma lil-Hind* adlı yapıtında ileri sürdüğü (s. 16) bu sav, doğru olmasa gerektir. Yoksulluğu yeğlemeleri dolayısıyla Arapça *yünlü dokuma* anlamına gelen *sof* giymeleri yüzünden bu adı almış olmaları olanaklıdır. *Bkz.* Gizemcilik, Mistisizm, Bâtınîlik, İçrekçilik, Vahdet-i Vücut.

Taşi-Lama. *(Tibet)* Tibet'in dinsel hükümdarı... *Pançen-Lama* da denir. *Bkz.* Lamaizm.

Taş Tapımı. *(İlkel)* Gökten düştüklerine ve kutsal olduklarına inanılan taşlara tapma... Taş tapımı, hayvan ve ağaç tapımları kadar eskidir ve yaygındır. Sadece ilkellere özgü olmayıp tarihsel süreçte uygarlıklar kurmuş birçok uluslarda da taşlara tapıldığı saptanmıştır. Örneğin, Atina kentinde, Delphoi'de bulunan ve dünyanın göbeği sayılan ünlü *omphalos* taşı böylesine bir tapım tanrısıydı. Ayrıca, Knossos'ta bulunan birçok dikili taşlar da böyleydi. Lampsakos kentinin büyük tanrısı *Priapos* ilkin kocaman bir dikili taştı, sonradan yontularak *phallos* (erkeklik örgeni)'a dönüştürüldü. *Hermes*'in sözcük anlamı Yunanca *taş yığınındaki* demektir, çünkü ilkin tanrı sayılan ve tapılan bir değirmen taşıydı. Hermes zamanla yollarda ve mezarlarda bulunan bütün fetiş taşlarını simgelemiş, daha sonra taş Hermes'e bir insan başı verilmiştir. Tipik bir canlıcılık (animizm) ürünü

olan taş tapımı, günümüzde yaşayan ilkellerde hâlâ geçerlidir. Birçok ilkeller kutsal saydıkları kayaların içinde ata-tanrılarının bulunduğuna inanırlar. Tanrı sayılan ve doğrudan doğruya tapılan taşlar dışında kutsal sayılan ve çeşitli dinsel-büyüsel amaçlar için kullanılan sayısız taşlar da vardır. Kimileri muska, kimileri fetiş, kimileri uğurluk, kimileri doğurtucu bir araç vb. olarak kullanılırlar. Kutsal taş mezarlar olan *dolmen*'ler Hindistan'dan Avrupa'ya kadar geniş bir alana yayılmıştır. Hindistan'da kısır kadınlar *dolmen*'lere ellerini sürerek kısırlıklarının giderileceğine inanırlar. Gebe kadınlara benzeyen taşlara dokunarak çocuk doğurulacağı inancı hemen bütün ilkellerde yaygındır. Melanezyalılar çeşitli âyinlerinde kutsal taşlar kullanırlar. Müslümanların ünlü *Hacer-i esved* (Karataş)'i İslâmlık öncesi kutsallığını hâlâ sürdüren böylesine bir taştır. *Bkz.* Din, Tapım, Ağaç Tapımı, Hayvan Tapımı.

Tatsu. *(Japon)* Mitolojik ejderha... Hayvanlar kralı olduğuna inanılır. Egemenlik sembolüdür. Japon paralarının üstünde resmi vardır.

Tat Tvam Asi. *(Hint)* Varlıkbirliğini dile getiren dinsel-büyüsel ve kutsal söz... Sanskritçe *sen busun* demektir. Öğretisini geniş çapta Hint gizemciliğine dayayan Alman düşünürü Schopenhauer tarafından da kullanılmıştır. *Bkz.* Vahdet-i Vücut.

Tatius. *(Roma)* Sabin kralı... *Tarpeia* efsânesinin bir başka anlatımında genç râhibenin ona âşık olduğu, bu yüzden kalenin kapılarını açtığı, ama ordusuyla kente giren *Tatius*'un onu öldürdüğü söylenir. *Bkz.* Tarpeia.

Tâun. *(Genel)* İnsanları cezalandırmak için tanrılarca gönderildiğine inanılan salgın hastalık... Arapça *vebâ hastalığı* demektir.

Tauris. *(Yunan)* Birçok mitolojik kahramanın kaçırıldığı Tebriz'in Yunan mitolojisindeki adı... Yunan mitolojisinde *çok uzaklardaki* deyimiyle nitelenir. Örneğin *Artemis,* kurban edilecek olan *İphigeneia*'ya acır ve onu bir buluta sararak oraya kaçırır. Bkz. İphigeneia.

Taurobolion. *(Yunan)* Boğa kurbanı bayramı... Yunanca *tauros* sözcüğü *boğa* ve *bôle* sözcüğü *vurma* anlamındadır. *Kybele* ve *Attis* tapımında günahkârlar, günahlarının kefâretini ödemek için boğa kurban ederler ve kurbanın kanıyla alınlarını ıslatırlardı. Kurban kanıyla alın ıslatma geleneği günümüz Müslümanlığında da Kybele tapımının devamı olarak sürdürülmektedir. Eski Yunanlılar da boğa yerine koç ya da keçi kesebilirlerdi. Ayrıca kurbanın kanı bir çukurun içine girmiş bulunan ak giysili bir râhibin üstüne akıtılırdı, o râhip kutsal sayılır ve eli öpülürdü. Aynı tören İran'da *Mithra* tapımında yapılırdı. *Bkz.* Kurban, Kybele, Attis, Mitra.

Tâus. *Bkz.* Melek-i Tâvus.

Tâusiyye. *(İslâm)* Şiîliğin bir kolu... XIII. yüzyılda Tâusî tarafından kurulmuştur. Tanrının Tâusî'nin kişiliğinde belirdiğine inanırlar. *Bkz.* Şiîlik.

Tavâf. *(İslâm)* Kutsal sayılan bir nesnenin ya da yerin çevresinde dolanma... Örneğin Kurban Bayramlarında, hac yaparken Kâbe'nin çevresi *tavâf* edilir. Arapların putataparlık çağlarından kalma ve İslâm dinince de benimsenmiş çok eski bir gelenektir. *Bkz.* Kâbe.

Tavuk. *(Türk)* Kutsal sayılan kümes hayvanı... Örneğin *Oğuz* destanında *Oğuz Kağan* sağ yanına kırk kulaç direk diktirir, üstüne bir altın tavuk koyar; sol yanına da kırk kulaç direk diktirir, üstüne bir gümüş tavuk koyar. Tavuk, eski Türklerde aynı zamanda egemenlik simgesiydi. *Bkz.* Oğuz Destanı, Hayvan Tapımı.

Tavus Kuşu. *(Yunan)* Tanrıça Hera'nın kutsal tapımı... *Hera,* onu hiç yanından ayırmazdı. Gözlerini oyduğu bir canavarın renkli gözbeneklerini onun kuyruğuna serpmişti. *Bkz.* Hera.

Tayburul. *(Türk)* Kırgız Türklerinin mitolojik kahramanı Manas'ın atı... Uçan kuşla yarış edebilirmiş, herkes ona sahip olmak istermiş, sözden anlarmış ve sahibiyle konuşurmuş. *Bkz.* Manas Destanı, Manas.

Taygete. *(Yunan)* Zeus'ün ölümlü kanlarından biri... *Lakedaimon*'u doğurmuştur. Tanrılar tanrısı *Zeus*'ün on beş ölümlü karısından biridir. *Bkz.* Lakedaimon.

Tayfuriyye. *(İslâm)* Ünlü tasavvufçu Bayezidî Bistâmî'nin yolundan gidenlere verilen ad... Bayezîd Elbistâmî Ebu Zeyd Tayfûr adından türetilmiştir. *Bistâmiyye* de denir. Daha sonra bu ünlü tarikattan *Aşkiyye* ve *Bayramiyye* kolları ayrılmıştır.

Tayheyki. *(Japon)* Mitolojik destan... Japonca *büyük barış* demektir. XIV. yüzyılda râhip Kocima tarafından yazıldığı sanılır. Hint'lilerin *Mahabharata*'sını andırır, bu destanın konusu da iki ünlü aile olan *Tayra*'larla *Minamoto*'lar arasındaki bitmez tükenmez çekişmelerdir.

Tayı. *(Türk)* Şamancı Türklerin kurban töreni... Kimi Türk ağızlarında da *tayılga* denir. *Bkz.* Kurban, Şamanizm.

Tayılga. *Bkz.* Tayı.

Thalaulla. *(İlkel)* Ata-tanrı... Avustralya yerlileri tarafından tapılmıştır. *Thalaulla* biçiminde de yazılıyor. İlkeller onun için yaptıkları törenlerde vücutlarını titreterek dans ederler, bu titretmenin dayanağı atanın toprağa tohum saçışını taklit etmektir. *Bkz.* Atalara Tapma.

Tea. *Bkz.* Theia.

Tebernuş. *Bkz.* Ashâb-ı Kehf.

Teberrâ. *(İslâm)* Şiîlerin dilinde, Muaviye'nin oğlu Yezid'le onun soyundan gelenleri sevmeme... *Bkz.* Şiîlik, Alevîlik, Tevellâ.

Teberrâiyye. *(İslâm)* Şiîliğin önemli tarikatlarından Sâbbe'nin öteki adı... *Bkz.* Sâbbe, Şiîlik.

Tecâniyye. *(İslâm)* Karabâşîliğin Hufniyye kolundan ayrılmış bir kol... Halvetîliğin bu kolu XVII. yüzyılda Seyyit Ahmet Tecânî tarafından kurulmuştur. *Ticânîlik*'le karıştırılmamalıdır. *Bkz.* Halvetiyye.

Tecdid-i İmân. *(İslâm)* Kelime-i şehâdet getirerek inan yenileme... Arapça *tecdid* sözcüğü *yenileme* ve *imân* sözcüğü *inan* anlamındadır. *Tecdid-i imân*, ya kendi inanından kuşkulanan kişi tarafından kendi kendine yapılır, ya da inanından kuşkulanılan kişiye başkaları tarafından yaptırılır. *Bkz.* Kelime-i Şehâdet.

Tecelli. *(İslâm)* Tasavvuf dilinde, tanrının dünyada varlıklaşması ve görünmesi... Arapça *görünme* demektir. *Bkz.* Vahdet-i Vücut.

Tecsim. *(İslâm)* Tanrıyı cisme benzetme... Arapça *cisimlendirme* demektir. Örneğin *Kerâmiyye* gibi birçok tasavvuf tarikatları tanrıyı *tecsim* etmişlerdir. Bu yüzden bu düşüncede olan bütün tarikatlara genel bir ad olarak *Mücessime* (Cisimlendirenler) denir. *Bkz.* Mücessime.

Tedânî. *(İslâm)* Tasavvuf dilinde, tanrı aşkıyla dolanların göğe çıkışı... Buna *mirâç* da denir. Kimi tarikatların inancına göre göğe çıkıp tanrıya yaklaşma iki mızrak boyu (*Ar.* Ka'bi kavseyn)'dur, daha açık bir deyişle tanrıya iki mızrak boyu yaklaşılır, daha çok yaklaşılamaz. *Bkz.* Mirâç, Tedellâ.

Tedellâ. *(İslâm)* Tasavvuf dilinde, tanrı aşkıyla dolanların eriştikleri en yüksek makam... Bu makama erişene tanrı görünür. *Bkz.* Tedânî.

Te Deum. *(Hıristiyan)* Tanrıya teşekkür şarkısı... Bu şarkı (ilâhi)'nın ilk sözcükleri *Te Deum*'dur, bu yüzden bu sözcüklerle anılır. *Bkz.* Hıristiyanlık.

Tedlîs. *(İslâm)* Tasavvuf dilinde Bâtınîliğin altıncı derecesi... Arapça *tadlis* ya da *tedlis* sözcüğü *karanlıkta* bırakma anlamını dile getirir. Bu dereceye gelenin önüne yeni sırlar çıkarılır, ama çözümlenmeden karanlıkta bırakılır, meraklı artırılır. Birçok ünlü kişilerin Bâtınî oldukları söylenir, ama adları açıklanmaz. *Bkz.* Bâtınîlik.

Tedmür. *Bkz.* Palmyra.

Tefekkür. *(İslâm)* Sünnî tarikatçıların dilinde sessiz zikir, Şiî tarikatçıların dilinde insanın kendi kendine tanrısıyla konuşması... Sözcük olarak Arapça *düşünme* demektir. *Bkz.* Zikir.

Teferrüs. *(İslâm)* Tasavvuf dilinde, Bâtınîliğin ilk derecesi... Arapça *teferrüs* ya da *tafarrüs* sözcükleri *anlamaya çalışma* anlamındadır. Bu çalışma, tarikata giren için değil, girecek olanı inceleyen içindir. Tarikata alınmak istenen bu ilk ve dış derecede – çünkü henüz tarikata alınmamıştır – incelenir, tutumu ve düşünceleri öğrenilmeye çalışılır. Bir bakıma Bâtınîliğin bütün dereceleri *dış derece*'lerdir, Bâtınîlerce Bâtınîliğe alınması düşünülen kişi bu dokuz aşamayı (sırasıyla: Teferrüs, Te'ns, Teşkik, Ta'lik, Rapt, Tedlis, Tesis, Hal, İnsilâh ya da Selh) geçirdikten sonra Bâtınî olur, Bâtınîliğe alınır. Bu dereceler, Bâtınîlerce açıklanmış değil, Bâtınîliğe karşı olan yazarların kitaplarında ileri sürülmüş, hattâ belki de yakıştırılmıştır. Kimi yazarlar bu aşamalara *Bâtınî hiyleleri* demekte ve *derece* deyimini kullanmamaktadır. *Bkz.* Bâtınîlik.

Tefnet. *Bkz.* Tefnut.

Tefnut. *(Mısır)* Tanrıça... *Tefnet* de denir. Heliopolis panteonunda erkek kardeşi tanrı *Khu*'yle bir çift kurar. Mutluluk ve sevinç tanrıları olarak *Hathor, Bastet* ve *Maat*'la bir tutulmuştur. Nemlilik (rutûbet) tanrıçası olarak bilinir, aslan başlıdır. Birçok öyküleri vardır. Örneğin tanrı *Ra*'nın ünlü gözü bir kez onun kılığına girmiş, *Tefnut* kişiliğiyle çölleri dolaşmaya başlamış, tanrı *Ra* ay tanrısı bilge *Thot*'dan yardım istemiş, Thot da maymun kılığına girerek Tefnut'u bulmuş ve kandırıp Mısır'a getirmiş, Ra da böylece gözüne yeniden kavuşmuş. *Bkz.* Mısır İnançları.

Tefrid. *(İslâm)* İslâmsal dilde yalnızlığa çekilerek tapımla uğraşma... Sözcük anlamında Arapça *bireyleşme* (fertleşme) demektir. *Bkz.* Tasavvuf.

Tefsir. *(İslâm)* İslâmsal bir bilim... Sözcük anlamında Arapça *yorum* demektir. Müslümanların kutsal kitabı *Kur'an*'ı yorumlayarak açıklar. Ne var ki bu yorumu tasavvufçuların yorumuyla karıştırmamak gerekir. Tefsirciler genellikle Sünnîdirler ve yorumlarını sadece dil açısından yaparlar. *Bkz.* Müslümanlık, Tasavvuf.

Tehemten. *(İran)* Zal oğlu Rüstem'in lâkabı... Farsça *ejderden güçlü* anlamındadır. *Bkz.* Rüstem.

Tehlikeli Sandalye. *(Hıristiyan)* Kral Arthur'ün şövalyeleri için yaptırdığı yuvarlak masada boş bırakılan sandalye... Bu sandalyeye yanlışlıkla oturan cezalandırıldığı için bu adla anılır. *Yuvarlak masa şövalyeleri*'nin masasındaki bu boş iskemleye lâyık olan birinin çıkacağına ve onun yeni bir çağı başlatacağına inanılmıştır. Breton'ların *kutsal tas* (Graal) destanlarında bu boş iskemlenin *İsâ*'ya ayrıldığı ve sürekli olarak boş bırakılacağı belirtilir. *Bkz.* Şövalye, Graal.

Tehlil. *(İslâm)* Kelime-i şehâdet getirme... *Bkz.* Kelime-i Şehadet.

Teia. *Bkz.* Theia.

Teiresias. *(Yunan)* Ünlü kâhin... *Olympos*'un sırlarını açıkladığından ya da tanrıça *Athena*'yı çırılçıplak gördüğünden gözleri kör edilmiş, yüzyıllarca yaşamış. *Sphinks*'i mat edene Thebai tahtını vaadeden odur. *Bkz.* Oidipus, Sfenks.

Teisiphone. *(Yunan)* Öç tanrılarından biri... Özellikle adam öldürme suçlarının öcünü alır. *Bkz.* Eriny'ler.

Teişeba. *(Urartu)* Hurri'lerin ünlü fırtına tanrısı Teşup'un Urartu biçimi... Fransızlar *Tesheba* biçiminde yazıyorlar. *Bkz.* Teşup.

Tekbir. *(İslâm)* Tanrının büyüklüğünü dile getirmek... Sözcük olarak Arapça *büyüklemek* (kebîr kılmak) anlamındadır. "Allah-u ekber" (Tanrı uludur) demek tekbir getirmektir. *Bkz.* Müslümanlık.

Tekin. *Bkz.* Uğur.

Tekinsiz. *(İslâm)* İçinde cin, peri vb. bulunan... *Uğursuz* (tekin olmayan) anlamındadır. *Bkz.* Uğur.

Tekke. *(İslâm)* Tarikat bağlılarının yaşama, tapım ve tören evi... Kimi tarikatlarda eşanlamda *dergâh* denir. Tarikat kurucu ve ulularının mezarları bulunan tekkelere *asitâne*, gelip geçen dervişlerin konakladıkları tekkelere de *zâviye* denir. *Bkz.* Tasavvuf, Tarikat, Tapınak.

Tekmessa. *(Yunan)* Aias'ın düşüp kalktığı kadın... *Aias*'tan *Eurysakes* adlı bir çocuğu olmuş, bir Frigya kralının kızıymış. *Bkz.* Aias.

Tektanrıcılık. *(Genel)* Tek tanrıya inanma ve tapma... *Tektanrıcılık* (*Fr.* Monothésime)'ın tanrılık düşünce evriminin zorunlu bir sonucu ya da değişik bir düşüncenin ürünü olup olmadığı çok tartışılmıştır. Çoktanrıcılık aşamasından geçmeden tektanrı tasarımını gerçekleştiren ilkellerin bulunduğu bir gerçektir. Buna karşı tektanrıcı dinlerin kaynağı olan Yahudilikte örneğin *On Buyruk* (*Ar.* Evâmir-i Aşere)'tan birincisi tektanrıyı ileri sürmemekte, sadece birçok tanrılar arasında *Yehova*'dan başkasına tapılmamasını buyurmaktadır. Bununla beraber bir bakıma çoktanrıcılığın da bir çeşit tektanrıcılık olduğu, tüm doğayı simgeleyen tektanrının çeşitli görünümlerinin ayrı adlar altında ileri sürüldükleri de söylenebilir. Özellikle Hint çoktanrıcılığı (Brahmanizm) bunun en belli örneklerinden biridir. Nasıl bir yoldan gelmiş olursa olsun şurası kesindir ki tektanrıcılık bilimsel bir görüşe yol açmış ve doğanın genel yasalarına bağlı bir evren düşüncesini gerçekleştirmiştir. *Bkz.* Tanrı, Din, Monolâtri.

Tekvin. *(İslâm)* Yaratma... *Yoktan varetme* anlamındaki *kevn* sözcüğünden türemiştir. Yahudilikte *Mûsâ*'nın birinci kitabı da bu adı taşır. *Bkz.* Tevrat, Tanrı, Yaratılış.

Tekye. *Bkz.* Tekke.

Telamon. *(Yunan)* Aias'ın babası... Salamis kralı *Kykhreus*'un kızıyla evlenip kral olmuş. *Aiakos*'la *Endeis*'in oğlu ve Peleus'un kardeşidir. Üvey kardeşi *Phokos*'u öldürmekle, *Kalydon* avına ve *Argo* gemisi seferine katılmakla ünlüdür. *Bkz.* Aias.

Telbîs. *(İslâm)* İnan yoluyla tanrıya varma... Arapça *libas* sözcüğü *giyilecek şey* demektir, tasavvuf dilinde *inan* (imân) anlamında *libâs -üt-takvâ* deyimi kullanılır; kimi yazarlar *telbîs* deyimini bu kökten türeterek bir tasavvuf anlayışını adlandırmışlardır. Bu yazarlara göre tasavvuf tarikatlarında tanrıya varma yolları beş ayrı grupta toplanabilir, her tarikatın yolu aynı değildir. Bu beş yoldan birincisi *ittisâl* (zihinsel

temâşâ yoluyla tanrıya ulaşma), ikincisi *hulûl* (tanrılık ruhla birleşme), üçüncüsü *imtizâç* (insanın her zerresiyle tanrıya karışması), dördüncü *ittisâf* ya da *iktirân* (kişiliğin tanrılık kişilikte eritilmesi), beşincisi *telbîs* yoludur. *Bkz.* Tasavvuf, Tarikat.

Telbiye. *(İslâm)* Tanrı ve peygamberle ilgili bir söz karşısında "lebbeyk" demek... *Lebbeyk* deyimi "onun yolunda olmaya hazırım" ya da "buyruğunu yerine getirmeye hazırım" anlamındadır.

Telegonos. *(Yunan)* Odysseus'le Kirke'nin oğlu... *Telekonos* biçiminde de yazılıyor. İtalya'da Tusculum kentinin kurucusuymuş, yanlışlıkla babasını öldürmüş, *Peneloppe*'yle evlenip Kanarya adalarına yerleşmiş. Yunan mitolojisinde bu adı taşıyan bir de Mısır kralı var, *Epaphos* onun yerine kral olmuş. *Bkz.* Epaphos, Odysseus, Kirke.

Telekonos. *Bkz.* Telegonos.

Telemakhos. *(Yunan)* Odysseus'un oğlu... Troia savaşı sırasında babasını aramak için uzun yolculuklara çıkmasıyla ünlüdür. Babasının yokluğundan yararlanıp annesi *Penelope*'yle evlenmek isteyen birçok kişiye karşı koymuştur. *Bkz.* Odysseus, Penelope.

Telemakos. *Bkz.* Telemakhos.

Telemon. *Bkz.* Telamon.

Telepati. *(Genel)* Birbirinden uzakta olan iki ruhun dolaysız olarak birbirleriyle haberleşebildikleri inancı... *Telepati* (Fr. Télépathie), iki insan arasındaki doğal sezilerin abartılmasından doğan bir inancı dile getirir. Hiçbir bilimsel temeli yoktur. Temelde *ruh* inancının değişik bir biçimidir. *Bkz.* Ruh.

Telephassa. *(Yunan)* Agenor'un karısı... *Zeus*'ün kaçırdığı kızı *Europe*'yi aramak için dünyayı dolaşmasıyla ünlüdür. *Bkz.* Europa, Agenor, Kadmos.

Telephos. *(Yunan)* Mitolojik Mysia kralı... *Herakles*'le *Auge*'nin oğludur. Bir geyik tarafından büyütülmüş, *Akhilleus*'un mızrağıyla yaralanmış, bir kâhin onu ancak yaralayanın iyi edebileceğini söylemiş, gerçekten de kendisini yaralayan mızrağın pasıyla iyileşmiş. *Bkz.* Pas.

Telepinö. *Bkz.* Telepinu.

Telepinu. *(Hitit)* Bitki ve bolluk tanrısı... Fırtına tanrısı *Teşup*'un oğludur. Hitit'ler kıtlık yıllarında onun ortadan kaybolduğuna inanırlardı. Efsâneye göre bu kayboluşlarının birinde bütün hayvanlar onu aramaya çıkmış, sonunda onu arı bulmuş ve dönmesini sağlamış, o dönünce toprak yeniden ürün vermeye başlamış. *Bkz.* Hitit Dini.

Teleplasti. *(Genel)* Bir insanın bir yerde bulunduğu zamanda başka bir yerde de bulunabileceği inancı... *Teleplasti* (Fr. Téléplastie) de, telepati gibi, bilimsel temele dayanmayan bir boşinançtır ve *ruh* inancıyla ilişkilidir. Bkz. Ruh, Telepati.

Telesforo. *Bkz.* Telesphoros.

Telesma. *(Mısır)* Hermesciliğe göre her şeyin kendisinden meydana geldiğine inanılan ilk töz... Hermesciliğe göre evrendeki bütün varlıklar *telesma* (bu sözcük Yunancadır) denilen akışkan ve sâbit bir ilk tözden meydana gelmiştir. Telesma, bu inanca göre hem güneş, hem topraktır. *Bkz.* Hermetizm.

Telesphoros. *(Anadolu)* Bergama'nın sağlık tanrısı... İyileştirici uyku tanrısı ve iyileşme dönemi (nekahet) cini olarak da tanımlanır. Kimi anlatımlarda *Asklepios*'un ünlü kızlarının yanından ayrılmayan ufak bir çocuk olduğu bildirilir, külâhlı bir paltoyla tasarımlanırmış. *Bkz.* Asklepios, Anadolu İnançları.

Telesterion. *(Yunan)* Eleusis tapınağı... *Yetkinliğe ulaşma* anlamındaki Yunanca *telein* sözcüğünden türetilmiştir. *Eleusis* sırları bu tapınakta öğretilirmiş. İlkin İ.Ö. VII. yüzyılda yapılmış. *Bkz.* Eleusis.

Telkin. *(İslâm)* Gömülen ölüye imam tarafından söylenen dinsel sözler... Sözcük olarak Arapça *sözle aşılama* anlamındadır, *kavrama* anlamına gelen Arapça *lakn* sözcüğünden türetilmiştir. *Bkz.* Gömme, Ölü.

Telkhines. *Bkz.* Telkhin'ler.

Telkhin'ler. *(Yunan)* Poseidon'un buyruğundaki kötü cinler ya da şeytanlar... Yarı insan, yarı balık biçimindeymişler. Toprakla denizin çocuklarıymış. Yarı karada, yarı denizde yaşarmış. Her türlü atmosfer olaylarını (yağmur, kar, bora, deprem vb.) onlar meydana getirirmiş. Kimi anlatımlarda *ateş cinleri* olarak da nitelenirler. *Bkz.* Poseidon, Cin, Şeytan.

Telksune. *(Yunan)* Ogygos'un kızlarından biri... Yunan mitolojisinin ünlü üç kızından biridir. *Bkz.* Alalkomeneus.

Tellus. *(Roma)* Toprak-tanrıça... *Terra Mater* (*Toprak* Ana) de denir. Yunanlıların *Gaia*'sıyla

bir tutulmuştur. *Liber* ve *Ceres*'le birlikte bolluk tanrısı olarak tapılmıştır. *Bkz.* Gaia.

Temas Büyüsü. *(İlkel)* Birbirleriyle ilişkili şeylerin fiziksel değme durumundan çıksalar da birbirlerini etkileyecekleri inancına dayanan büyü... Temas (değme) büyüsü (*Fr.* Magie Contagieuse), örneğin bir kimsenin gömleği ya da saç telleri gibi o kimseye ait bir nesne üstünde yapılan büyüdür. *Taklit büyüsü* gibi bu türlü büyü de *sempatik büyü*'nün özel bir biçimidir. Bu büyüde temel düşünce "parça bütünündür" düşüncesidir. Parçaya yapılan büyünün o parçanın ait olduğu bütünü etkileyeceğine inanılır. *Bkz.* Büyü.

Temel Düşünce. *(İlkel)* İnsanların ruhsal yapılarının özdeşliği inancına dayanarak aynı düşünceye sahip oldukları inancı... Antropoloji ve etnolojide *temel düşünce* (*Fr.* Pensée élémentaire) adıyla anılan bu inanca göre insanlar, birbirlerinden ne kadar uzakta yaşasalar da aynı biçimde düşünürler, çünkü düşüncelerinin kaynağı olan ruhsal yapıları aynıdır. Düşüncenin ruhsal yapıdan değil, özdeksel belirlenmelerden oluştuğunu bilmeyen bu metafizik sav, hiçbir bilimsel temele dayanmamakla bir inanç niteliğindedir. Temelde *ruh* inancının ürünüdür. *Bkz.* Ruh.

Temenos. *(Yunan)* Kutsal alan... Topraklar bölünürken *tanrıya ayrılan toprak* anlamına gelen Yunanca *temno* (*Lâ.* Templum) sözcüğünden türetilmiştir. Bu kutsal alan *peribolos* denen bir duvarla dış dünyaya kapatılır. Tapınaklar ve sunaklar bu kutsal alanlarda bulunur. Yunan mitolojisinde *Arkhelaos*'un babası da *Temenos* adını taşır. *Bkz.* Arkhelaos.

Temi. *Bkz.* Themis.

Temime. *Bkz.* Nazarlık, Muska.

Temis. *Bkz.* Themis.

Temmuz. *(Sümer)* Sümer'lerin Dumuzi'sinin Sâmi'lerdeki adı... *Tamuz* ve *Tammuz* biçimlerinde de yazılır ve söylenir. Kaynağı Sümer tanrısı *Dumuzi* olan *Temmuz* giderek Anadolu'da *Attis* ve *Adonis*'e dönüşmüştür. Bütün bunlar *bitkilerin ölen ve yeniden dirilen tanrısı*'dırlar. Bu tasarım, doğanın sonbaharda ölüp ilkbaharda yeniden canlanışını simgeler. Bu tanrılar da, doğa gibi, sonbaharda ölüp ilkbaharda yeniden dirilerek aşk ve bereket getirirler. Sonbaharda ölümleri aşk yüzündendir, kışı yeraltı ölüler ülkesinde geçirişleri aşk yüzündendir, ilkbaharda yeryüzüne dönüşleri aşk yüzündendir. Sümerlerden Yunanlılara kadar çeşitli bölgelerde ad değiştirerek süregelen bu temel efsânede aşk ve şehvet doğurganlığın, bereketin, bolluğun simgesi sayılmıştır. Doğal yılın en verimli ayı sayılan *Temmuz* ayı da adını bu tanrıdan alır. Bu tanrının sevgili ya da karısı da Sümerlerde *İanna* ya da *İnanna* ya da *İnanas*, Sâmîlerde *İştar* ya da *Aştart* ya da *Aştoret* (ki Yunanlılar bunu *Astarte* biçiminde yazıp söylemişlerdir), Anadolu'da *Kybele* (ki Yunanlılarda ve Romalılarda bu adla da tapılmıştır), Yunanlılarda *Aphrodite*'tir. Kutsal kitap bu tanrıçayı *Sayda'lı tanrıça* olarak anar ve lânetler. Ana düşüncesi yukarda özetlenen bu efsâneler dizisi çeşitli bölgelerde değişik biçimlerde anlatılmıştır. Örneğin kimi anlatımlarda yeraltı ülkesine giden Temmuz değil, Aştart'dır. Orada tutuklanmış, bu yüzden de yeryüzünde aşk ve bereket kalmamıştır. İnsanların ve hayvanların üremesi durmuş, bitkiler açmaz ve tohum vermez olmuştur. Tanrılar bunu önlemek için kadını bir erkeği yeraltına göndererek (bu kadını erkek Anadolu anlatımlarında *Agdistis* adını taşır) Aştar'ın yeniden yeryüzüne dönmesini sağlamışlardır. Akad anlatımlarındaysa İştar, genç kocası Temmuz'u aramak için yeraltı evrenine iner. Sümer anlatımlarında *İnanna*, yeraltı evreninden çıkabilmek için, kocası Dumuzi'yi rehin bırakır. Ama bütün bu anlatımlarda tanrı ve tanrıçalar kış aylarını yeraltında, yaz aylarını yeryüzünde geçirirler; ölür ve yeniden dirilirler, ölmekle doğadaki canlılığa son verir ve yeniden dirilmekle doğayı canlandırırlar. *Bkz.* Dumuzi, Attis, Adonis, Agdistis, Kybele, İştar.

Templier Tarikatı. *Bkz.* Tampliye.

Tenaga. *(Japon)* Uzun kollu mitolojik varlık... Uzun bacaklı mitolojik varlık *Aşinaga*'yla birlikte yaşarlar. *Bkz.* Aşinaga.

Tenassur. *(İslâm)* Hıristiyan olma... *Tanassur* da denir. *Hıristiyanlık* anlamına gelen Arapça *nasraniyyet* sözcüğünden türetilmiştir.

Tenasuh. *(Genel)* Ruhgöçü... *Bir şeyin tıpkısını çıkarma* (kopya etme) anlamına gelen Arapça *nesh* sözcüğünden türetilmiştir. *Bkz.* Ruhgöçü.

Tendar. *Bkz.* Tyndareos.

Tenday. *(Japon)* Bir Buda mezhebi... IX. yüzyılın başlarında Dengyo Daişi tarafından kurulmuştur. O çağda yedinci Buda mezhebi olarak Budacılığı aşırı bir gizemcilikle bağdaştırdığı ileri sürülür. *Bkz.* Japon Budizmi.

Tenebbü. *(İslâm)* Peygamberliğe kalkışma... *Peygamberlik* anlamındaki Arapça *nübüvvet* sözcüğünden türemiştir. *Bkz.* Peygamber.

Tenedes. *(Yunan)* Bozcaada'nın Yunan mitolojisindeki adı... *Tenedos* da denir. Birçok mitolojik öykülere sahne olmuştur. Örneğin Troia seferine giden gemiler ilkin burada karaya çıkarlar, *Philoktetes*'in ayağını burada yılan sokar. *Bkz.* Philoktetes, Tenes.

Tenedos. *Bkz.* Tenedes.

Tenes. *(Yunan)* Kyknos'un oğlu... Bozcaada (Tenedos)'nın kurucusudur. Akha'lar, Troia seferinde karaya çıkınca onları taşlamış, *Akhilleus* da onu öldürmüş. *Bkz.* Troia, Kyknos.

Tengala Öğretisi. *(Hint)* Bir Brahman mezhebi... XIV. yüzyılda Hindistan'da insanın kurtuluşunun nasıl gerçekleşeceği yolunda iki mezhep çatışıyordu. *Tengala öğretisi* kurtuluş için tanrıdan başka başvurulabilecek hiçbir şey olmadığını ileri sürmüştü, daha açık bir deyişle ne dürüstlük ne de hayır işleri insanın kurtuluşunu sağlayamazdı. Buna karşı olan *Vandagala öğretisi* kurtuluşun insanın iyi ve doğru davranışlarıyla sağlanabileceğini ileri sürmüştür. *Bkz.* Brahmanizm.

Tengiz Han. *(Türk)* Deniz Han'ın Oğuz Türkleri ağzıyla dile getirilişi... *Dengiz Han* biçiminde de yazılıp söylenmiştir. *Bkz.* Oğuz Destanı.

Tengu. *(Japon)* Şintoizm'in cinleri... *Tengu'lar* uzun boylu, uzun burunlu ve kanatlı olarak tasarımlanmışlardır. *Bkz.* Şintoizm.

Te'nis. *(İslâm)* Bâtınîliğin ikinci derecesi... Arapça *alıştırma* anlamındadır, *alışıklık* anlamındaki *üns* sözcüğünden türemiştir. Bu derecede Bâtınîliğe alınmak istenen kişiyle dostluk kurulur, yavaş yavaş alıştırılmaya başlanır, eşdeyişle *Dâî* (tarikata çağıran, dâvet eden) dâvet edeceği kimseyle *ünsiyet* (alışkanlık) kurar. *Bkz.* Teferrüs.

Tennes. *Bkz.* Tenes.

Tenno. *(Japon)* Güneş-tanrıça Amaterasu'nun torunu... *Tenno* Japonca *imparator* demektir. *Amaterasu* Japon adalarının yönetimini torunu *Ninighi*'ye verdiğinden Ninighi'ye bu anlamda *tenno* (ilk imparator) da denmiştir. *Bkz.* Ninighi.

Teodise. *(Hıristiyan)* Tanrıyı savunma... Tanrıyı savunan yapıtların genel adıdır, bunlardan en ünlüsü Alman düşünürü Leibniz'indir. Yunanca *tanrı* demek olan *theos* sözcüğüyle *adâlet* demek olan *dike* sözcüklerinden yapılmıştır. Tanrının sadece us'la tanınıp tanıtlanabileceği savı üstüne kurulmuştur. Osmanlıcaya *tanrıbilim* anlamındaki *ilâhiyât* deyiminden, anlam bakımından aynı olmakla beraber biçim bakımından farklı, *ilm-i ilâhî* deyimiyle çevrilen *teodise* (Fr. Théodicée) deyimi, ilkin Leibniz tarafından ileri sürülmüştür. Kötülük sorunu, o çağın metafiziğinde çok önemli ve çözümlenemeyen bir sorundu. Dünyadaki kötülükler, onların da yaratıcısı olması gereken tanrının sonsuz iyiliğiyle bir türlü bağdaştırılamıyordu. İ.S. III. yüzyılda yaşayan Lactantius'ten beri kilise'nin kafasını kurcalayan mantıksal sorular vardı: Tanrı, dünyamızdan kötülükleri ya atmak istiyor da atamıyor, ya atabilir ama atmak istemiyor, ya ne atabiliyor ne de atmak istiyordu? Bunlardan birincisi güçsüzlük, ikincisi kötülük, üçüncüsü hem güçsüzlük hem de kötülüktü ki tanrılık düşünceyle bağdaşamazdı. Bu üç olasılığın dışında kalan tek olasılık "hem atabilir, hem de atmak ister" olasılığıydı ve tanrının özüne yakışan da buydu. Ne var ki bu halde de "öyleyse bütün bu kötülükler hâlâ niçin duruyor?" sorusu karşılık beklemekteydi. İşte Leibniz *Teodise*'sinde bu konuda tanrıyı savunuyor ve onun sonsuz iyiliğini us yoluyla tanıtlamaya çalışıyordu. XIX. yüzyılda Fransız düşünürü Victor Cousin, Paris Üniversitesinde okunan Felsefe derslerini Törebilim, Ruhbilim, Mantık ve Teodise bölümlerine ayırmıştı. Çünkü Felsefe, metafizikçilerin dilinde hâlâ bir tanrıbilim olmakta devam ediyordu. Bu anlamda Teodise, tanrının varlığı ve ruhun ölmezliği gibi tanrıbilim sorunlarını da kapsamıştır. *Bkz.* Tanrıbilim, Tanrı.

Teodorik. *(Alman)* Alman efsânelerine konu olan ünlü Ostrogot kralı... Cermen dünyasındaki mitolojik kişiliği *Dietrich von Bern* adıyla da anılır. Özellikle Burgund efsânelerinin başlıca kahramanı olmuştur. Alman krallarının en akıllısı sayılır, Hun kralı *Attila*'nın dostu olduğu ileri sürülür. Yâveri *İldebrand*'la birlikte *Attila*'yla ilgili hemen bütün efsânelerde rol oynar. *Nibelungen* efsânelerinde Burgund sarayında yapılan ünlü dövüşte sağ kalan sadece *Teodorik, Attila* ve *İldebrand*'dır. *Nibelungen Türküsü*'nü yazan Avusturya'lı ozan bu üçünün olup bitenlere günlerce gözyaşı döktüğünü anlatır. Kimi efsânelerde Teodorik, Got'ların kralı *Ermanarik*'e yenilmiş ve dostu Attila'nın sarayında otuz yıl geçirmiştir. Yaşamını konu edinen *Teodorik Efsânesi*, onun *Odoakr*'ı yenerek İtalya'yı nasıl ele geçirdiğini, devlerle de sa-

vaşıp onları nasıl yenilgiye uğrattığını, Roma kilisesiyle savaşıp Papa'yı nasıl hapse attığını, at kılığına giren şeytan tarafından nasıl cehenneme götürüldüğünü anlatır. Kral *Teodorik*, aslında *Theodorich I.* adıyla İ.S. V. ve VI. yüzyıllarda yaşamıştır. *Theodomir*'in oğluydu ve gençliğini rehîne olarak İstanbul'da Bizans sarayında geçirmişti. Papa Büyük Gregoire *Söyleşiler* adlı yapıtında: "Teodorik'i, Papa Johannes I.'le senatör Boetius arasında, elleri bağlı olarak Stromboli dağına götürülürken bizzat gözlerimle gördüm. Onu dağın tepesindeki volkanın ağzından cehenneme attılar" der. İtalya efsânelerinde Teodorik'e karşı beliren bu düşmanca tutum, Papa'yla çatışmış olmasından ötürüdür. *Bkz.* Attila, İldebrand, Hagen, Gunther, Krimilde, Brunilde, Sigfrid, Sigurdhr.

Teofaji. *(Hıristiyan)* Katolik ve Protestan komünyonlarında tanrıyı gerçekten yediklerine inananların tutumu... *Yeme* anlamına gelen Yunanca *phagos* sözcüğüyle *tanrı* anlamına gelen Yunanca *theos* sözcüğünden yapılmıştır. *Ekmek* (tanrının eti) ve *şarap* (tanrının kanı) yiyip içmekle tanrıyı gerçekten yediklerini sananlara da *teofaj* (*Fr.* Théophage, Théophagie) denir. *Bkz.* Communio.

Teogoni. *(Genel)* Tanrıların doğumunu ve nereden geldiklerini konu edinen mitoloji bölümü... *Mitoloji* (Efsâneler bilimi) genellikle dört ana disipline ayrılır: *Teogoni* (*Fr.* Théogonie), *Kozmogoni* (Evrendoğum), *Antropogoni* (İnsandoğum), *Eskatoloji* (Bütün bunların nasıl sona ereceğini tasarımlayan efsâneleri inceleyen bilim)... Tanrıların genellikle doğadan ya da doğayla birlikte – ama gene doğal olan – bir nesneden doğdukları tasarımlanmıştır. Örneğin Japon mitolojisine göre evren ilkin bir yumurtaymış, bu yumurtanın içindeki tohumdan gökyüzü, yeryüzü ve üç tanrı doğmuş. Demek ki tanrılar evrenden, eşdeyişle doğadan doğmuşlar. Çin mitolojisine göre de evren ilkin havadan ibâretmiş, bu havanın içinden *Pen-Gu* adlı bir yaratık çıkmış. Bu yaratığın soluğundan rüzgârlar, sesinden gökgürültüleri, gözlerinden güneş ve ay, kanından ırmaklar ve denizler, gövdesinden dağlar, saçlarından yıldızlar ve terinden yağmurlar meydana gelmiş. Demek ki tanrı havadan, eşdeyişle doğanın içinden çıkmıştır. Eski Mısır teogonisine göre ilkin bataklıklar varmış, sular alçalınca bir ada ortaya çıkmış, adada kurbağalar, yılanlar ve bir yumurta varmış, bir zaman sonra bu yumurtadan kaz biçiminde ilk tanrı *Ra* çıkmış. Görüldüğü gibi bu tasarımda da tanrı doğadan, doğanın içinden doğmaktadır. İskandinav mitolojisinde de başlangıç buzlu sislerle sıcak buharların birbirlerine karışmasıyla tasarımlanır. Bu karışmadan dev *Ymir* meydana gelir. Doğa, Çin tasarımında olduğu gibi, gene de doğadan meydana gelmiş olan bu dev Ymir'in soluğundan, kanından, saçlarından vb. meydana gelir. Hint tasarımı da bunlardan farksızdır, dünya bir devin parçalanması sonunda meydana gelmiştir. Bilinen en eski efsâneciler olan Sümer'lere göre de ilkin tatlı ve tuzlu sular vardır, ama bu sular *Ab-zu* ve *Tiamat* olarak tanrı biçiminde tasarımlanmıştır. Demek ki Sümer tasarımında da tanrılar doğayla birliktedir, doğumları zamandaştır. En gelişmiş efsâneciler olan Yunanlıların tasarımları da Sümer ve Sâmî tasarımlarını yansıtır. İlkin *Khaos* (düzene girmemiş özdek) vardır, tanrılar bu özdek halitasından doğarlar, eşdeyişle doğadan oluşurlar. Bütün bu tanrı doğumları *parthenogenesis* (kendi kendine doğurma) biçiminde gerçekleşir, erkek ve dişi ilkeleri gerektirmez. Erkek ve dişi ilkeler, ilk tanrılardan sonraki tanrıların doğumlarında ortaya çıkarlar. Erkek tanrılar dişi tanrılarla birleşerek öteki tanrıları meydana getirirler. *Bkz.* Mitoloji, Tanrı.

Teoloji. *Bkz.* Tanrıbilim.

Teosofi. *(Genel)* Sihir ve büyücülükle gerçekleştirilmeye çalışılan doğatanrıcılık... *Teozofi* (*Fr.* Théosophie) biçiminde de yazılıyor. Sözcük olarak *tanrı bilgisi* demektir, *tanrı* anlamındaki Yunanca *theos* sözcüğüyle *bilgi* anlamındaki Yunanca *sophia* sözcüğü birleştirilerek yapılmıştır. Osmanlıcaya *hikmet-i sôfiyye* (gizemcilik felsefesi) deyimiyle çevrilmiştir. Gerçekte tanrıbilimci ve gizemci yanlarına rağmen *tanrıbilim* (Teoloji)'den pek farklı olduğu gibi *gizemcilik* (Mistisizm)'ten de pek farklıdır. Teosofi, tanrıbilimle felsefe arasında, *doğa-tanrıcı* (Panteist) bir gizemciliğe dayanan, sihir ve büyücülükle karışmış kendine özgü bir anlayışı dile getirir. Ortaçağ tanrıbiliminden gerçek anlamındaki felsefeye geçiş yolu üstünde meydana çıkmıştır. Doğaya egemen olmak, birtakım esrarlı formüllerle doğayı kullanmak ister. Bir bakıma İskenderiye Platonculuğuyla Pitagorasçılığın sihir ve büyüyle birleşmesi sayılabilir. Çeşitli teosoflar, skolâstikten tiksinmek ve onu yıkmaya çalışmakta birleşirler. Bu teosofların en ünlüleri Agrippa von Nettesheim (1487-1535), Dr. Paracelsus adıyla anılan Theophrastus von Hohenheim (1493-1541), Hieronymus Cardanus (1501-1576) ve Jacob Boehme (1575-1624)'

dür. Alman teosofu Jacob Boehme'e göre görülen her şey yüce bir sır gizlemektedir, tanrı bu sırrı kendisine yakın olan kimi kişilere vermiştir ki bunlardan biri de kendisidir. Bu sır, doğanın tanrının vücudu olduğunu bilmekten ibârettir. Birtakım tanrılık formüllerle bu vücut insanın yararına koşulabilir. Bu anlamda teosofi, aynı zamanda, bir çeşit *gizlicilik* (Okkültizm)'tir. Teosofi anlayışının ayırıcı niteliği, skolâstik temelden kopmuş ve kurtulmuş dinciliğin zorunlu olarak sihir ve büyü yardımıyla kendisine yeni bir temel arayışında belirir. Teosofi, birçok boşinançlarına karşın, özdekçi bilimselliğe yönelişin öncüsüdür. *Bkz.* Büyü, Sihir, Kamutanrıcılık, Gizlicilik, Gizemcilik, Tanrıbilim.

Teozofi. *Bkz.* Teosofi.

Tepegöz. *Bkz.* Kyklop'lar.

Ter. *(İlkel)* Canlıların derilerinden sızan ve kutsal sayılan tuzlu sıvı... *Ter* (*Fr.* Sueur), özellikle kutsal kişilerin teri, birçok ilkellerce kutsal sayılır. Onların terine bulanmakla onların gücüne sahip olunacağına inanılır. Kimi ilkeller hastalarını kutsal kişilerin terleriyle ya da onların terlerini kuruladıkları havlulara silerek iyileştirmeye çalışırlar.

Tera. *(Japon)* Buda tapınağı... Şinto tapınağı *Mirya*'dan farklıdır. *Ci* de denir. *Bkz.* Japon Budizmi, Şintoizm.

Terah. *(Yahudi)* Peygamber İbrahim'in babası... Yahudilerin kutsal kitabı *Tevrat*'a göre (Tekvin, XI, 24-32) İbrânîlerin atasıdır. Yahudi soyu *Nuh*'tan sonra onun oğlu *Sam*'ın dölüdür. Soy zinciri şöyle gelişir: *Sam* (500 yıl yaşamış), oğlu *Arpakşad* (403 yıl yaşamış), oğlu *Şelah* (403 yıl yaşamış), *Eber* (430 yıl yaşamış), *Peleg* (209 yıl yaşamış), *Reu* (207 yıl yaşamış), *Seruç* (200 yıl yaşamış), *Nahor* (119 yıl yaşamış), *Terah* (70 yıl yaşamış). Bu zincir, baba ve en büyük oğlu ve en büyük oğlun en büyük oğlu gözetilerek düzenlenmiştir. Yoksa her birinin pek çok oğulları ve kızları vardır. Görüldüğü gibi, ilk insanca ömür (yaşam süresi) Terah'la başlar, öbürleri olağanüstü ömürler yaşamışlardır. *Terah* sırasıyla *Abram* (İbrahim), *Nahor* ve *Haran*'ın babası olmuştur. *Abram* ya da İslâmsal deyişle *İbrahim*'e tanrı şöyle demiş: "Memleketinden ve akrabânın yanından ve babanın evinden sana göstereceğim memlekete git. Seni büyük ulus yapacağım ve kutsal kılacağım" (İbid, XII, 1-6). İbrahim de tanrının gösterdiği *Ken'an* ülkesine gitmiş: "Ve Rab Abram'a görünüp dedi: Bu memleketi senin zürriyetine (dölüne, soyuna) vereceğim" (İbid, XII, 7). *Bkz.* İbrahim, Yahudilik, Tevrat, Tekvin.

Terbiye. *(İslâm)* Fütüvvet'in ilk derecesi... Arapça *eğitim* demektir, *gelişme* anlamına gelen Arapça *rübüv* deyiminden türemiştir. *Fütüvvet* yoluna ilk girenler bu dereceye alınırlardı. Bu derece, adından da anlaşıldığı gibi, eğitici bir dereceydi. *Bkz.* Fütüvvet.

Tercüman. *(İslâm)* Tasavvuf dilinde, herhangi bir iş yapılırken okunan dua ve bir suçun bağışlanması için söylenen özel söz... *Tercemân* da denir. Sözcük olarak *bir dilden başka bir dile çevirici* demektir, *çeviri* anlamındaki *tercüme* sözcüğünden türemiştir. Özellikle Mevlevî ve Bektâşîlerce kullanılan bir terimdir. Bu deyimle, söylenen sözün insandan tanrıya bir çevirici niteliğini taşıdığı belirtilmiş olmaktadır. *Bkz.* Mevlevîlik, Bektâşîlik.

Tereus. *(Yunan)* Mitolojik Trakya kralı... Savaş-tanrı *Ares*'in oğluymuş. Baldızı *Philomele*'yle sevişmesi ve daha doğrusu karısı *Prokne*'nin ondan öcalmasıyla ünlüdür. Sonunda tanrılarca çavuş kuşu biçimine dönüştürülmüş. İlk efsânelerde adı Homeros'ta *Zethos* (karısı *Aedon* ve çocuğu *İtylos*'tur), Miletos anlatımlarında *Polytekhnos* (karısı *Aedon* ve çocuğu *İtys*'tir), Atina anlatımlarında *Tereus* (karısı *Prokne* ve çocuğu *İtys*'tir)'tur. *Bkz.* Aedon, Prokne, İtys, İtylos, Zethos, Polytekhnos, Khelidon, Niobe, Philomela.

Terme. *Bkz.* Terminus.

Terminalis. *Bkz.* Terminus.

Termine. *Bkz.* Terminus.

Terminus. *(Roma)* Sınır taşı-tanrı... Tarla sınırlarını korurmuş. *Terme*, *Termine* ya da *Terminalis* de denir. Şubat ayının 23'ünde kutlanan bayramına *Terminalia* denir. İlkin *Jüpiter*'in ek adıymış, sonra ayrı bir tanrı sayılmış. Kimi yazarlara göre de, örneğin Hense-Leonard, Jüpiter'den çok daha eskidir ve görevleri daha sonra Jüpiter'e yükletilmiştir. İlkin kaba bir taş biçiminde tasarımlanırken sonraları Yunan etkisiyle *Hermes*'e benzetilmiş (Hermes de temelde bir taş cinidir). *Bkz.* Hermes, Jupiter.

Terpsikhore. *(Yunan)* Koro-perisi... *Raks seven* anlamındadır. *Terpsikhora* da denir. Tiyatro koroları, rakısları ve şiirleri esin perisidir. Dokuz *Musa*'dan biridir ve *Lyrika üçlüsü*'ndendir. *Lir* sazıyla simgelenir. *Bkz.* Musa'lar.

Terpsikor. *Bkz.* Terpsikhore.

Terrestres. *(Roma)* Toprak tanrı ve tanrıçaları... Lâtince *topraklılar* anlamındadır. Yunanlılar aynı anlamda *Epikhthonioi* derler. *Tellus, Magna Mater, Ceres, Liber, Saturnus, Ops, Konsus, Faunus, Flora, Maia, Vertumus* bu tür tanrılardır. *Bkz.* Epikhthonioi.

Tesalya. *(Yunan)* Olympos dağının bulunduğuna inanılan bölge... Bu konuda çok yetkili bir uzman olan Edith Hamilton, ünlü *Mitology*a'sında şöyle der: "Olympos'un ne olduğu kolay kolay anlatılamaz. Bir tepedir Olympos, bâzıları onun Yunanistan'ın en yüksek dağı, *Tesalya* (Thessalia)'daki Olympos olduğunu söylerler. İlk Yunan şiiri *İlyada*'da *Zeus* öteki tanrılara *çok yamaçlı Olympos'un en yüce tepesinden* seslenir. Bu bölüme göre Olympos'un bir dağ olduğu apaçık ortadadır. Ama biraz ilerde, Zeus, isterse yeryüzünü de, denizleri de Olympos'un tepelerinden birine asabileceğini belirtir. Bu bölüme göre ise Olympos'un bir dağ olmadığı apaçık ortadadır. Gök de değildir Olympos. Homeros, Poseidon'un deniz, Hades'in yeraltı, Zeus'ün gökyüzü tanrısı olduğunu söyler. Yine de hep birlikte Olympos'ta otururlar" (Ülkü Tamer çevirisi, 3. baskı, İstanbul 1974, s. 9-10). *Bkz.* Olympos.

Te'sis. *(İslâm)* Bâtınîliğin yedinci derecesi... Arapça *kurma* anlamındadır. Bu derecede Bâtınîliğe alınmak istenen yavaş yavaş Bâtınî yapılmaya (eşdeyişle kurulmaya) başlanır, kendisine Bâtınî yorumları öğretilir, ama hiçbir sır verilmez. *Bkz.* Teferrüs.

Teslim. *(İslâm)* Tasavvuf dilinde, kendini tanrıya bırakma... *Bir şeyi sahibine verme* demektir, *barışıklık* anlamına gelen Arapça *silm* sözcüğünden türetilmiştir. Özellikle Bektâşîler bu terimden *teslim halkası* (küpe) ve *teslim taşı* (göğüslerinde taşıdıkları on iki köşeli taş) gibi birçok deyimler türetmişlerdir. *Bkz.* Teslim Halkası, Teslim Taşı.

Teslim Halkası. *(İslâm)* Bir Bektâşî inancından doğan küpe... Bu inanca göre *Balım Sultan*'ın dervişlerinden birini bilmeyerek öldürmüşler, o da bu olayın kulaklarına küpe olması için bütün dervişlerine birer küpe takmış. Sonraları bu küpeli dervişler *Mücerred* (soyutlanmış, yalnız bırakılmış) adını alarak Bektâşîlik içinde bir çeşit *Târik-i dünyâ* (dünyayı terk etmiş)'lık oluşturmuşlardır. *Pîr*'in küpeli kölesi olup hiç evlenmezler ve yalnız yaşarlardı. *Bkz.* Teslim, Bektâşîlik, Pîr.

Teslim Taşı *(İslâm)* Bir Bektâşî inancından doğan taş... Bu inanca göre Hacı Bektaş Veli'yi düşmanları zehirlemişler, o da bu taşı kusmuş, Kırşehir'de elde edilen bu taşın damarları bu yüzdenmiş. Bektâşîler on iki köşeli bu taşı göğüslerinde taşırlar ve her köşesinin bir imamı (on iki imam inancı) simgelediğini söylerler. *Bkz.* Teslim, Bektâşîlik, Taş Tapımı.

Teslis. *(Hıristiyan)* Üç tanrılık gücün tek tanrıda birleşmesi... Arapça *üçleme* demektir, *üçte* bir anlamına gelen *sülüs* ve *üç* anlamına gelen *selâse* sözcüklerinden türemiştir. Hıristiyanlar *baba* (tanrı) -*oğul* (İsâ) -*kutsal ruh*'u tanrının üç ayrı görünümü, belirimi (hipostas'ı) sayarlar ve *üçlükte teklik*'e inanırlar. Bu yüzden Müslümanlar, Hıristiyanlara *ehl-i teslis* ya da *erbâb-ı teslis* derler. *Bkz.* Hıristiyanlık.

Teslis Tarikatı. *(Hıristiyan)* Aşırı teslisçilerin kurdukları bir tarikat... *Teslisçiler* adıyla da anılırlar. Bu anlayışa göre, baba-oğul-kutsal ruh *tek kişide toplanmış üç kişi*'dir ve aralarında eşitlik vardır, eşdeyişle hiçbiri öbürüne üstün değildir. Hıristiyanlıkta buna *Ekaanîm selâse* (Üç görünüm) denir. *Bkz.* Teslis, Ekanim-i Selâse.

Tesniye. *(Yahudi)* Tevrat'ın beşinci kitabının adı... Arapça *bir sözcüğü çiftleme* (örneğin *yan* anlamında *taraf* ve *iki yan* anlamında *tarafeyn* gibi) demektir, *iki* anlamını dile getiren Arapça *isneyn* sözcüğünden türetilmiştir. *Mûsâ*'nın bütün İsrâil'e söylediği şu sözlerle başlar: "Tanrımız Rab, Horeb'de bize bu dağda oturmanız yeter, dönün ve göçedin, dedi. Fırat ırmağına kadar Ken'anlılar diyarına ve Libnan (Lübnan)'a girin, işte diyârı önünüze koydum, İbrahim'in zürriyetine vermek için and içtiğim diyârı kendinize mülk edinin, dedi". Yahudi kutsal kitabı *Eski Ahid* (Ahd-i Atîk) adını işte bu *and* (ahd)'tan almıştır. *Tesniye,* otuz dört bölümdür. *Bkz.* Tevrat, Ahd, Ahdi Atîk.

Tesup. *Bkz.* Teşup.

Tessalia. *Bkz.* Tesalya.

Teşahhus. *Bkz.* Cisim.

Teşbih. *Bkz.* Müşebbihe.

Teşkîk. *(İslâm)* Bâtınîliğin üçüncü derecesi... *Şüpheye düşürmek* demektir, *şüphe* anlamını dile getiren Arapça *şek* sözcüğünden türetilmiştir. Bu derecede Bâtınîliğe alınmak istenen, Sünnî metinler üstünde çalıştırılır ve kendisinde şüpheler uyandırılır. Daha açık bir deyişle *açık*

(zâhirî) anlamlar üstünde şüpheler uyandırılarak *gizli* (Bâtınî) anlamlara yol açılır. *Bkz.* Teferrüs.

Teşup. *(Hurri)* Fırtına-tanrı... Fransızlar *Teshub* ve *Teshoub* biçimlerinde yazıyorlar. *Hepat*'ın kocasıdır. Urartular ona *Teşupa* derler, Sümerlerin *Ramman* adını verdikleri tanrının da *Teşup* olduğu ileri sürülmüştür. *Zippalama* ve *Narih* adını taşıyan iki oğlu vardır. Kimi yerde bir boğa üstünde, kimi yerde de sağında ve solunda boğalar olduğu halde tasarımlanmıştır. Hitit'lerce de tapılmıştır, ama Hurri asıllı olduğu özellikle belirtilmektedir. Boğazköy kazılarında bulunan bir kabartmada erkek tanrıların en önünde ve iki dağ tanrısının üstünde tasarımlandığı saptanmıştır. Pek çok öyküleri vardır. *Bkz.* Arina, Hurri Dini.

Teşupa. *Bkz.* Teşup.

Tet. *(Çin)* Çin'lilerin yılbaşı bayramı... *Tet*, Çin takviminde yılın ilk gününün adıdır. Annam'lılar da buna *Tet Nguyen Dau* derler. Dinsel törenlere yılın son ayının 29. gününden başlanır. Atalara yiyecekler sunulur ve bu bayrama katılmama atalara büyük saygısızlık sayılır. Vietnam'da da kutlanan bu bayramda insanların yaşı *Tet* gününden başlanarak hesaplanır. *Bkz.* Bayram, Atalara Tapma.

Tet Nguyen Dau. *Bkz.* Tet.

Tethys. *(Yunan)* Okeanos'un karısı ve bütün ırmakların anası... Dişi *Titan*'ların en genciymiş, *Gaia*'yla *Uranos*'un kızıdır. Deniz verimliliğini simgeler. Doğurduğu suyla ilgili varlıkların üç bini aşkın olduğu söylenir. *Hera*'yı da o büyütmüş. *Nereus* kızlarının en ünlüsü *Thetis*'le karıştırılmamalıdır. *Bkz.* Titan'lar, Okeanos.

Teti. *Bkz.* Tethys, Thetis.

Tetis. *Bkz.* Tethys, Thetis.

Teukros. *(Anadolu)* Anadolu'nun kuzeybatısında yaşayan Teukros ulusuna adını veren Troia'lı kahraman... *Skamandros*'la su perilerinden birinin oğluymuş. Aslen Girit'liymiş, Troia'nın Sminthe kentine göç etmiş ve *Apollon Smintheus* tapımını kurmuş. Kallinos ve Herodotos'a göre sonradan adını verdiği Teukros ulusunu da Girit'ten o getirmiş. Troia kral soyunun da atası sayılıyor, krallığını kızı *Batieia*'yla evlendirdiği *Dardanos*'a bırakmış. Yunan mitolojisinde de bir başka *Teukros* var, Kıbrıs'taki Salamis'in kurucusu. Kral *Telamon*'un oğlu ve *Aiakos*'un üvey kardeşiymiş. *Bkz.* Dardanos, Telamon, Aiakos.

Teumessos Tilkisi. *(Yunan)* Thebai ülkesine Dionysos'un belâ ettiği tilki... *Amphitryon* tarafından öldürülmüş, *Kreon* delikanlıya yardım etmek için ülkeyi bu tilkiden kurtarmasını şart koşmuş. *Bkz.* Amphitryon, Kreon, Alkmene.

Teutates. *(Kelt)* Kamu-tanrı... Kelt'lerin en büyük tanrısıdır. Adı, sadece *tanrı* anlamında da kullanılır. Roma'lı Caesar bunu sanatların bulucusu (mûcidi), yasaların yapıcısı ve halkın eğitmeni *Mercurius*'a benzetir. Çünkü o da aynı nitelikleri ve görevleri taşımaktadır. *Bkz.* Kelt Dini.

Teuthras. *(Yunan)* Mysia kralı... İnsan diliyle konuşan kutsal bir domuzu öldürdüğü için çıldırmakla cezalandırılmış. Çanakkale ve Bursa dolayları olan Mysia bölgesine de onun adından *Teuthrania* denir. *Bkz.* Auge, Telephos.

Teürji. *(Genel)* Göksel ruhlarla ilişki kurarak yapılan sihir ve büyü... *Teürji* (Fr. Theurgie) bir gök büyücülüğüdür. Teosofi disiplini içinde oluşmuştur. Düşünsel temeli, evreni büyükten küçüğe birbirlerinin buyruğu altında bulunan bir ruhlar sistemi sayan Yeni Platonculuk'tur. Yıldızlar ve onlarda bulunan ruhlarla ilişki kurarak yapılan büyüyü adlandırır. *Bkz.* Büyü, Teosofi.

Tevâcüd. *(İslâm)* Tasavvuf dilinde, kendinden geçme (vecit)'ye hazırlanmak için bilerek ve isteyerek bağırıp çağırma ve ağlamaya çalışma... *Kendinden geçme* anlamındaki Arapça *vecd* sözcüğünden türetilmiştir. Tanrılık sevgiyle dolu bir coşkuya başlamak için ön hazırlık niteliğindedir. Peygamber *Muhammet*'in "ağlayamıyorsanız da ağlar görünün" diyen bir hadîs'i varmış, bu hadîse dayanarak yapıldığı ileri sürülür. Tasavvufçular bu hazırlıktan sonra başgösteren büyük coşku ve kendinden geçmeye *vücûd* diyorlar eşanlamda tanrıyla *yekvücut* olmayı dile getiriyor. Yunanlıların *Dionysos tapımı*'nda bu terimleri *ekstasis* (insanın kendi bilincinin ortadan kalkması) ve *enthousiasmos* (tanrının insanın içine dolması, insanı kaplaması) deyimleri adlandırmıştır. *Bkz.* Vecd.

Tevâram. *(Hint)* Siva tapımı metinleri... Bu şiirlerin VII. yüzyılda yazıldıkları sanılır. *Bkz.* Siva.

Tevbe. *(İslâm)* İşlenen bir kusurdan sonra tanrının bağışlamasını dileme... Peygamber *Muhammet*'e göre "sütün memeye geri dönmemesi gibi" o kusurun bir daha işlenmemesini, o kusura bir daha dönülmemesini gerektirir. Dilimizde *tövbe* denir. Müslümanlığa göre tanrı

tevvâb ((tövbe kabul edici)'dır, bağışlar. İçtenlikle tövbe etmeye *tevbe-i nasûh*, acı çekerek tövbe etmeye *tevbe-i ye's* denir. *Bkz.* Bağış, Af.

Tevekkül. *(İslâm)* Kadere boyun eğme, razı olma... *Başkasının işini görme* anlamını dile getiren Arapça *vekl* sözcüğünden türetilmiştir. Kulun yapabileceği her şeyi yaptıktan sonra kendisini koruması için tanrıyı *vekil* etmesi, eşdeyişle işini Allah'a bırakması anlamındadır. *Bkz.* Kader.

Tevellâ. *(İslâm)* Tasavvuf dilinde, Ali ve soyunu dost saymak... *Tevelli* de denir. Alevîlerce kullanılan bir terimdir. *Yakınlık* anlamına gelen Arapça *velâ* sözcüğünden türemiştir. *Teberrâ* deyimiyle ilişkilidir. *Bkz.* Teberrâ.

Tevellî. *Bkz.* Tevallâ.

Tevhid. *(İslâm)* Tanrının birliğini bilme ve bu birliğe inanma... *Tek olma* anlamındaki Arapça *vahdet* sözcüğünden türemiştir. Tasavvuf dilinde *kendi varlığını tanrının varlığında yokedip tanrının varlığıyla varolma* anlamındadır. Gerek Sünnî dilde ve gerek tasavvuf dilinde bu terimden pek çok terimler türetilmiştir. Örneğin şeriat dilinde "lâ ilâhe illâ'llah" (tanrıdan başka tanrı yoktur) sözüne *kelime-i tevhid* denir. *Bkz.* Kelime-i Tevhid, Tevhid-i Ef'al, Tevhid-i Sıfât, Tevhid-i Zât, Vahdet-i Vücut.

Tevhid-i Ef'al. *(İslâm)* Tasavvuf dilinde, her yapılan işin tanrı işi olduğunu bilme... *Eylemlerin birliği* anlamındadır. Tasavvuf öğretisine göre *tevhid*'in ilk aşamasıdır. Bu aşamada bütün eylemlerin tanrı eylemi olduğu ve tanrı tarafından yapılıp yaptırıldığı öğrenilir. *Bkz.* Tevhid, Tasavvuf, Vahdet-i Vücut, Tevhid-i Sıfât, Tevhid-i Zât.

Tevhid-i Sıfât. *(İslâm)* Tasavvuf dilinde, bütün niteliklerin tanrı niteliği olduğunu bilme... *Niteliklerin birliği* demektir. Tasavvuf öğretisinde ikinci aşamadır. Bu aşamada örneğin bağışlamanın tanrının bağışlayıcı niteliğinden geldiği, bu tanrılık nitelik olmasaydı hiç kimsenin hiç kimseyi bağışlayamayacağı öğrenilir. *Bkz.* Tevhid, Vahdet-i Vücut, Tevhid-i Ef'al, Tevhid-i Zât.

Tevhid-i Zât. *(İslâm)* Tasavvuf dilinde, her varlığın tanrı varlığı olduğunu bilme... *Özlerin birliği* anlamındadır. Tasavvuf öğretisinin üçüncü ve son aşamasıdır. Bu aşamada tasavvufçu artık kendi varlığını da yokedip tanrılık varlıkta yaşar, çünkü her şeyin tanrı varlığı olduğunu ve ondan çıktığını bilmektedir. *Bkz.* Tevhid, Vahdet-i Vücut, Tevhid-i Ef'al, Tevhid-i Sıfât.

Te'vil. *(İslâm)* Bir sözcüğü ya da sözü kendi anlamından saptırıp başka bir anlama yorma... Açık (zahirî) anlamların altında içrek (bâtınî) anlamlar bulan İçrekçilerin (Bâtınîlerin) yöntemidir. Örneğin Bâtınîlere göre *temizlenmek* demek *bütün mezheplerin görüşlerinden sıyrılmak* demektir, *gusul* (yıkanma) demek *andı yenilemek* demektir, *cimâ* (cinsel ilişkide bulunma) demek *sırları yabancılara söylemek* demektir, *zekât* (mal ve paranın kırkta birini yoksullara dağıtmak) demek *içrek bilimi yayma* demektir. *Bkz.* Bâtınîlik.

Tevrat. *(Yahudi)* Yahudilerin kutsal kitabı... *Eski anlaşma* ya da *ahid* anlamında *Ahd-i Atîk* de denir. *Yasa* anlamına gelen İbrânice *tora* sözcüğünün Arapçalaşmışıdır. Tümüyle üç bölüme ayrılır. İlk bölüm *Mûsâ'nın beş kitabı*'dır ki asıl *Tevrat* budur. İkinci bölümü *Peygamberler*'le üçüncü bölüm *Ketubim* asıl *Tora*'nın geliştirilmesidir. İlk beş kitap (*Fr.* Pentateuque) *Tekvin, Çıkış, Levililer, Sayılar* ve *Tesniye* adlarını taşır. Çağımızda bunlara *Yeşu'un kitabı* da eklenmiş ve altı kitaba (*Fr.* Hexateuque) çıkarılmıştır. XVIII. yüzyılda Jean Astruc adlı bir Fransız bilgininin ileri sürdüğüne göre ilk beş kitabın yazarı *iki ayrı anlatımı birbiriyle karıştırmaksızın* kitabında toplamıştır. Bu iki ayrı hikâyeden birinde tanrının adı *Elohim* (*ruhlar* demektir), öbüründe *Yehova* (*varolan* demektir)'dır. Bu birleştirilmiş iki metne *Elohist metin* ve *Yehovacı metin* denir. İlk beş kitabın bu iki metni birçok çelişmeler de göstermektedir. Örneğin birinde insanın yaratılışı bitkilerin yaratılışından önce, öbüründe sonradır; elohim aynı zamanda erkek ve dişiyi yaratmakta, yehovaysa önce erkeği sonra dişiyi yaratmaktadır vb... Özel anlamda *Tevrat* adını taşıyan bu birinci bölümden sonra genel anlamda *Tevrat* ya da *Eski Ahid*'in ikinci bölümü *Peygamber'lerin kitapları*'dır. Bu bölümde *Hâkimler, Samuel I, Samuel II, Krallar I, Krallar II, İşaya, Yeremya, Hezekiyel, Daniel, Hoşea, Yoel, Amos, Obadya, Yunus, Mika, Nahum, Habakkuk, Tsefanya, Haggay, Zekarya* ve *Malaki*'nin kitapları yer alır. Üçüncü bölüm olan *Ketubim*'de *Rut, Ezra, Tarihler I, Tarihler II, Nehemya, Ester, Eyyub, Mezmurlar, Süleyman'ın meselleri, Vâiz, Neşideler neşidesi, Yeremya'nın mersiyeleri* yer alır. Bunlar daha çok tarih, efsâne, şiir atasözü gibi metinlerdir. Tevrat'ın tümü Tekvin'le başlar ve

Malaki'nin kitabı'yla biter. İlk tümce: "Başlangıçta tanrı gökleri ve yeri yarattı", son tümce "o da babaların yüreğini oğullara ve oğulların yüreğini babalarına döndürecektir, tâ ki gelip dünyayı vurmayayım" tümcesidir. Bu son tümceden önce de tanrı "size peygamber İlya'yı göndereceğim" demektedir. Bu *İlya*'nın *İsâ* olduğu Hıristiyanlarca ileri sürülür. *Bkz.* Yahudilik, Ahd, Ahdi Atîk, Talmud.

Tevvâbin. *(İslâm)* Şiiliğin bir kolu... Süleyman bin Sadrül Hüzâî tarafından kurulmuştur. Kerbelâ'da şehit edilen *Ali*'nin oğlu *Hüseyin*'in mezarı başında, ona yardım edemediklerinden dolayı ağlayıp sızlayarak tövbe ettikleri için *tövbe edenler* anlamına gelen bu adı almışlardır. Muharrem ayında yapılan yas ve dövünme törenlerinin onların bu geleneğinden türediği ileri sürülür. *Bkz.* Şiilik, Alevîlik.

Teyemmüm. *(İslâm)* Su bulunmayan yerde toprak vb. gibi maddelerle abdest alıp temizlenme... *Bkz.* Abdest.

Teyemmün. *Bkz.* Uğurlu.

Teze. *Bkz.* Thesus.

Tezkatlipoka. *(Amerika)* Aztek'lerin rüzgâr -tanrısı... Aztek dilinde *dumanla oyna* anlamına geliyormuş. Göksel tanrılardandır, kimi metinlerde gök-tanrı olarak da tanıtılıyor. *Bkz.* Aztek'lerin Dini.

Thaleia. *(Yunan)* Komedi perisi... *Thalia* biçiminde de yazılıyor. Dokuz *Musa*'dan biridir ve *Drama üçlüsü*'ndendir. Sözcük olarak Yunanca *neş'eli* demektir. Komedi maskesiyle simgelenir. *Apollon*'la sevişip *Korybant*'ları doğurmuş. Yunan mitolojisinde bu adı taşıyan iki güzel kız daha var, biri *Nereis*'lerden, öteki *Kharis*'lerden biri. *Bkz.* Musa'lar.

Thalestris. *(Yunan)* Amazon kraliçesi... Ondan bir çocuğu olması için Büyük *İskender*'e gitmiş. *Bkz.* Amazonlar.

Thalia. *Bkz.* Thaleia.

Thalysia. *(Yunan)* Hasat bayramı... Tanrıça *Demeter* onuruna her yıl hasat mevsiminde kutlanırdı. *Küçük dal* anlamına gelen Yunanca *thallos* sözcüğünden türemiştir. İlk ekmeğe bundan ötürü Yunanca *thalusios* denir. İlginç yanı, Homeros'un bütün yapıtlarında anlattığı tek bayram oluşudur. *Bkz.* Demeter.

Thamyris. *(Yunan)* Mitolojik ozan... *İlyada*'da adı geçer. Kitara'nın dördüncü telini o bulmuş ve takmış. *Musa*'larla yaptığı müzik yarışmasında da yenilmiş, kendilerine meydan okuduğu için Musa'lar sanatçı kişiliklerine hiç de yakışmayan bir şey yapmışlar, zavallı ozanın gözlerini kör etmişler. *Bkz.* Musa'lar.

Thanatos. *(Yunan)* Ölüm-tanrı... Ölümün kişileştirilmişidir. *Nyks*'in oğludur. Kardeşi *Hypnos* (Uyku)'la birlikte *Tartaros*'un derinliklerinde otururmuş. İkiz kardeşinden hiç ayrılmazmış. Psikanalizde yaşam ve aşk itilimlerinin karşıtı olan ölüm itilimine onun adı verilir. *Bkz.* Nyks, Hypnos, Tartaros.

Thanksgiving Day. *(Hıristiyan)* Amerikalıların dinsel bayramı... Amerika Birleşik Devletleri Hıristiyanlarına özgü bulunan bu bayram kasım ayının son günü kutlanır. İlk hasat için şükretmek amacıyla kurulmuş. İngilizce *şükran günü* demektir. *Bkz.* Bayram.

Thargelia. *(Yunan)* Apollon ve Artemis onuruna yapılan bayram... Atina'da *Apollon Delios*'a adanan Thargelion (Mayıs-Haziran) ayında yapıldığı için bu adla anılır. *Pharmakoi* (Zehirler) adı verilen biri erkek biri kadın iki ölüm mahkûmunu kurban ederek kenti pislikten temizlenmiş sayarlardı. *Bkz.* Apollon, Artemis.

Thaumas. *(Yunan)* Harpya'ların babası... *Gaia*'yla *Pontos*'un oğlu, *Elektra*'nın kocasıdır. *Bkz.* Harpya'lar, İris.

Theano. *(Yunan)* Troia tapınağının başrâhibesi... *Antenor*'un karısıdır. Trakya kralı *Kisseus*'un kızıdır. *Bkz.* Antenor.

Thebai. *(Yunan)* Kadmos tarafından kurulduğuna inanılan Boiotia kenti... Birçok mitolojik öykülere sahne olmuştur. Bu öykülerin en ünlüsü *Oidipus* ve soyunun serüvenleridir. *Bkz.* Kadmos, Thebai'ye Karşı Yediler.

Thebais. *(Roma)* Eteokles'le Polyneikes destanı... On iki şarkılık bu destan Statius tarafından yazılmıştır. *Bkz.* Thebai, Polyneikes, Eteokles.

Thebai'ye Karşı Yediler. *(Yunan)* Oidipus'un oğlu Polyneikes'e yardım eden yedi kahramanın Thebai'ye açtıkları savaş... *Oidipus*'un trajik serüveni sonucunda babasının krallığını ele geçiren *Eteokles*'e karşı kardeşi *Polyneikes*'e yardım için savaşa kalkan bu kahramanlar şunlardır: *Adrastos, Polyneikes, Amphiaraos, Tydeus, Parthenopaios, Kapaneus, Mekisteus*... Kimi anlatımlarda *Mekisteus*'un yerine *Hippomedon*'un katıldığı söylenir. Bu yedi savaşçıdan altısı ölmüş, sadece komutanları Ar-

gos kralı Adrastos kurtulmuştur. Bu kahramanlığın nedeni Adrastos'un kızını Polyneikes'e vermesidir. Bu kahramanların çocuklarına *Epigon*'lar denir. Yedi kahraman babanın sekiz kahraman oğlu birkaç yıl sonra yeniden Thebai kentine yürüyecek ve babalarının öcünü alacaklardır. *Bkz.* Epigon'lar, Thebai, Oidipus, Eteokles, Polyneikes, Kreon, Antigone.

Thebe. *(Yunan)* Su perisi... Irmak-tanrı *Asopos*'un kızıdır. *Bkz.* Asopos.

Theia. *(Yunan)* Eos, Helios ve Selene'nin annesi dişi Titan... *Gaia*'yla *Uranos*'un kızıdır. *Bkz.* Titan'lar.

Theiodamas. *(Yunan)* Mitolojik kral... Dryopos'ların kralıymış. *Herakles* tarafından öldürülmüş. *Bkz.* Herakles.

Themis. *(Yunan)* Adâlet-tanrıça... Dişi *Titan*'ların en ünlüsüdür. *Gaia*'yla *Uranos*'un kızıdır. Bu yüzden adâlet saraylarına (mahkeme binaları) *Themis'in tapınağı* denir. *Zeus*'ün ikinci karısıdır, evrenin düzenini kocasına verdiği öğütlerle o sağlarmış. *Hora*'larla *Moira*'ların annesidir. Kız kardeşi *Mnemosyne*'le birlikte ruh gücünü ve soyluluğunu da simgeler. Adı sözcük olarak *yerleştirme* anlamına gelen bir kökten türemiş, dilimizdeki *temiz* sözcüğü onun adından gelmiş olabilir. *Bkz.* Titan'lar.

Themiskyra. *(Anadolu)* Amazonların ülkesi... Karadeniz kıyısındaki Terme'nin Yunanca adıdır. *Bkz.* Amazonlar.

Themisthe. *(Yunan)* İlos'un kızı... *Kapys*'le evlenip *Ankhises*'i doğurmuştur. *Bkz.* Ankhises.

Themisto. *(Yunan)* Athamas'ın karısı... Kıskançlığından *İno*'nun çocuklarını öldürmek istemiş, yanlışlıkla kendi çocuklarını öldürmüş, acısından canına kıymış. *Bkz.* Athamas, İno.

Theodosius. *(Anadolu)* Yedi uyurlar (Ashâb-ı kehf) efsânesinde rol oynayan Bizans kralı... Yedi uyurlar uyanınca alışverişe çıkmışlar, *Mernuş* ekmek almak için çarşıya koşmuş. Ama verdiği paranın üstünde Theodosius II.'nin dedesi Theodosius I.'in resmi varmış. O çağdan beri uyumakta olduklarından kralların ve bundan ötürü de paraların değiştiğinden haberleri yokmuş. İş anlaşılınca Theodosius II. Bizans'tan koşup Efes'e gelmiş ve yedi uyurları teker teker kutsamış. *Bkz.* Ashâb-ı Kehf.

Theogonia. *Bkz.* Teogoni.

Theoklymenos. *(Yunan)* Ünlü kâhin... Kuşların uçuşundan anlam çıkarmaya dayanan *oionoskopia* uzmanıymış. *Bkz.* Kehânet, Oionoskopia.

Theon Hypatos Kai Aristos. *(Yunan)* Zeus'ün sanlığı... *Tanrıların en yükseği ve en iyisi* demektir. *Bkz.* Zeus.

Theonoe. *(Yunan)* Kalkhas'ın kız kardeşi... Korsanlarca kaçırılmış, babası *Thestor* ve kız kardeşi *Leukippe* onu aramaya çıkmışlar, onlar da yakalanıp satılmışlar. Her üçü de birbirlerini tanımadan Karia kralının sarayında buluşmuşlar. Birçok serüvenden sonra birbirlerini tanımışlar. Karia kralı da onları bağışlamış. *Bkz.* Kalkhas.

Theophane. *(Yunan)* Koyun biçimine dönüştürülen güzel kız... Trakya'lı *Bisaltes*'in kızıymış, ona âşık olan *Poseidon* genç kızı bir koyun ve kendini koç biçimine sokarak onunla birleşmiş. Bu birleşmeden ünlü *altın koç* doğmuş. *Bkz.* Hellen, Phriksos.

Theophania. *(Yunan)* Apollon'un Hyperbore' lar ülkesinden dönüşünü kutlamak için yapılan bayram... Delphoi'de kış sonunda kutlanırdı. Bu bayramda bütün tanrıların ve büyük ölümlülerin *Apollon*'u selâmladıklarına inanılırdı. *Bkz.* Apollon.

Theopompos. *(Yunan)* Mitolojik Isparta kralı... İ.Ö. VIII. yüzyılda yaşadığına inanılır.

Theopropoi. *(Yunan)* Kâhinlik sanatı... *Manteis* de denir. Kâhinlik (*Fr.* Divination) eski Yunanlılarda günlük yaşamın gereği sayılırdı. Kâhine danışmadan hiçbir iş yapılmazdı. *Bkz.* Kehânet, Mantika.

Theosophia. *Bkz.* Teosofi.

Theoros. *(Yunan)* Dinsel bir törende bulunan ya da bir kâhine danışan... Yunanca *seyirci* demektir. Özellikle *Theoksenia* (tanrılara yemek sunma) bayramlarındaki görevli dinsel elçiler bu adla anılırdı.

Therambos. *(Yunan)* Poseidon'un torunu olan çoban... Su perilerinin aşklarıyla alay ettiği için periler onu boynuzlu bir böcek biçimine sokmuşlar.

Theravada. *(Hint)* İ.Ö. III. yüzyılda bir konsil tarafından saptanan Buda öğretisi... Sanskritçe *eskilerin görüşü* demektir. Bkz. Budizm.

Therionisme. *Bkz.* Hayvan Tapımı.

Thermodon. *(Anadolu)* Amazonların çevresinde yaşadıkları Terme çayı... *Themiskyra* bu bölgenin başkentiydi. *Bkz.* Themiskyra, Amazonlar.

Thersandros. *(Yunan)* Polyneikes'in oğlu... *Epigon*'lardandır. Troia savaşına da katılmış, *Telephos* tarafından öldürülmüştür. *Epigon*'lar savaşı sonunda babasının tahtına oturmuş, Thebai kralı olmuştur. *Bkz.* Thebai, Polyneikes, Epigon'lar.

Thersites. *(Yunan)* Agamemnon'a kafa tutan Akha ordusu eri... Çok çirkin ve gevezeymiş, küstahlık simgesi olarak anılır. Kimi anlatımlarda *Akhilleus*'un onu bir yumrukta öldürdüğü söylenir. *Odysseus* da onu tartaklamış. *Bkz.* Troia, Agamemnon.

Theseia. *(Yunan)* Theseus onuruna kutlanan bayram... Atina'da Pyanepsion (Ekim-Kasım) ayının sekiziyle on biri arasında kutlanırdı. *Bkz.* Theseus.

Theseion. *(Yunan)* Theseus tapınağı... Atina'da İ.Ö. V. yüzyılda yapılmıştır. *Bkz.* Theseus.

Theseus. *(Yunan)* Mitolojik Atina kralı... *Herakles* örneğine göre tasarımlanmıştır. *Aigeus* ya da *Poseidon*'la *Aithra*'nın oğlu olduğuna inanılır. Babası Aigeus (*Egeus* biçiminde de yazılıyor)'un yerine kral olmuştur. Atina'yı Girit'e kurban ve haraç ödemekten o kurtarmış, *Minotauros*'u öldürüp *Ariadne*'yi kaçırmış. Haydutlar ve yırtıcı hayvanlarla savaşmış. Korsanlık da yapmış. *Helene*'yi kaçırdığı gibi yeraltı ülkesinden *Persephone*'yi de kaçırmaya kalkmış. Bütün bu serüvenler sonunda Skyros adasına sığınmış ve oranın kralı *Lykomedes* tarafından öldürülmüş. Yunanlılar hâlâ bir atasözü olarak "Theseus'suz hiçbir şey olmaz" derlermiş. *Bkz.* Aigeus, Aithra, Minos, Minotauros, Lykomedes, Helene, Theseia, Theseion.

Thesmophoria. *(Yunan)* Demeter bayramı... Pyanepsion (Ekim-Kasım) ayının 11, 12 ve 13. günleri kutlanırdı. Bu bayrama sadece evli kadınlarla erkekler katılabilirdi. Bayramın *Anados* denilen birinci gününde bir alay düzenlenir, *Nesteia* denilen ikinci gününde yas ve oruç tutulur, *Kalligeneia* denilen üçüncü gününde kurbanlar kesilip şölenler düzenlenirdi. *Bkz.* Demeter, Thesmophorion.

Thesmophorion. *(Yunan)* Demeter'le kızı Kore'nin tapınağı... *Thesmophoros* ek adıyla anılırlardı. Her iki ana-kız tanrıça için kullanılan bu ad Yunanca *yasa koyucu* demektir. *Demeter Thesmophoros*'la *Kore Thesmophoros* onuruna yapılan bayrama da *Thesmophoria* denirdi. *Bkz.* Thesmophoria, Kore.

Thespias'lar. *(Yunan)* Thespios'un elli kızına verilen ad... Bu kızlardan her biri babalarının konuğu *Herakles*'ten birer oğul doğurmakla ünlüdürler. Bu yüzden bu oğullar, eşdeyişle *Thespios*'un torunları da aynı adla anılırlar. *Bkz.* Thespios.

Thespios. *(Yunan)* Atina kralı Erekhtheus'un oğlu ve Thespiai kentinin kurucusu... Elli kızından her birini elli gün konuk ettiği *Herakles*'in koynuna vermekle ünlüdür. *Bkz.* Thespias'lar, Herakles.

Thessalia. *Bkz.* Tesalya.

Thestios. *(Yunan)* Aitolia kralı... *Tyndareos* onun yanına sığınmış ve kızı *Leda*'yla evlenmişti. *Bkz.* Tyndareos.

Thestor. *(Yunan)* Theonoe'nin babası... Ünlü kâhin *Kalkhas* da onun oğludur. *Bkz.* Kalkhas, Theonoe.

Thetis. *(Yunan)* Nereus'un elli kızının en ünlüsü... Dişi Titan *Tethys*'le karıştırılmamalıdır (Bu karışıklık, her iki adı da *Tetis* biçiminde yazmaktan doğabilir). Bu güzel kız, kendisine *Zeus* ve *Poseidon* gibi iki büyük tanrının âşık olmasıyla ünlüdür. Ne var ki her iki tanrı da, doğacak çocuğun babasından daha güçlü olacağı düşüncesiyle, onunla birleşmekten korkmuşlar ve onu ölümlü *Peleus*'la evlendirmişler. Ünlü *Akhilleus* işte bu deniz-tanrıçayla bu ölümlüden doğmuş. *Bkz.* Akhilleus, Tethys.

Thiasos. *(Yunan)* Bir tanrıyla birlikte bulunanların (maiyyet) alayı... *Tanrı* anlamına gelen Yunanca *theos* sözcüğünden türetilmiştir, *tanrı maiyyeti* (tanrıyla birlikte bulunanlar) demektir. Özellikle *Dionysos*'un alayı için kullanılır. *Nereis*'ler ve *Triton*'lara da *Deniz Thiasos*'u denir. *Bkz.* Bakkhos Thiasos, Dionysos.

Thisbe. *(Yunan)* Pyramos'un güzel sevgilisi... Roma'lı ozan Ovidius tarafından anlatılan bu öykü, mitolojinin en güzel aşk öykülerinden biridir. Bkz. Pyramos.

Thisiphone. *Bkz.* Teisiphone.

Thiva. *Bkz.* Thebai.

Thoas. *(Yunan)* Yunan mitolojisinin ünlü iki kralı... Bu krallardan biri Lemnos'un, öteki Tauris'indir. Ama her iki kralın da aynı olduğu,

Thoas'ın Lemnos'tan kaçtıktan sonra Tauris'e geldiği de söylenir. Lemnos kralı olarak kızı *Hypsipyle* tarafından ölümden kurtarılışıyla ünlüdür. *Bkz.* Hypsipyle, İphigeneia.

Tholos. *(Yunan)* Tapınak-mezar... *Skias* da denir. Özellikle Atina ve Delphoi'de kullanılmıştır. Arpaçay kazılarında İ.Ö. V. binyılda kullanılanları bulunmuştur.

Thoosa. *(Yunan)* Polyphemos'un annesi olan denizkızı... Bu devi *Poseidon*'dan gebe kalarak doğurmuş. *Bkz.* Polyphemos.

Thor. *(İskandinav)* Göksel güçler-tanrı... Yağmur, yıldırım, şimşek vb. gibi bütün göksel güçleri simgeler. *Tor* ve *Thorr* biçimlerinde de yazılıyor. Tanrı *Votan* ya da *Odin*'le *Jord*'un oğludur. Oburluğu ve tanrılarla insanları canavarlara karşı savunmasıyla ünlüdür. Bir yılanla boğuşması sonunda ölmüştür. Adı *Donnar* olarak da söylenir. Roma'lı Tacitus onun Roma *Jupiter*'inin karşılığı olduğunu yazmıştır. Yiyip içmeyi iyi yaşamayı seven sevimli bir devmiş. Kimi anlatımlarda annesinin *Frigg* olduğu söylenir, *Baldr*'ın da kardeşidir. *Thor*'u *Herkül*'le bir tutanlar da olmuştur. Çok güçlü ama pek safmış. Düşmanlara savrulup onları öldürdükten sonra kendiliğinden uçarak geri dönen baltası da ünlüdür. İki keçinin çektiği bir arabayla dolaşır, oburluğu yüzünden dayanamayıp keçileri kesip yermiş, sonra da yeniden canlandırıp yoluna devam edermiş. Efsâneleri pek çoktur. Dilediğince büyüme yeteneği de vardır. Örneğin bir gün oltasına *Midgard yılanı* takılınca kayığın dibi delinip denize ayağını basacak kadar büyüyüvermiş. *Bkz.* İskandinav Dinleri.

Thorr. *Bkz.* Thor.

Thot. *(Mısır)* Ay-tanrı... Mısırlılar *Cehuti* derlermiş, *Thoth* biçiminde de yazılıyor. Mısır mitolojisinin en önemli tanrılarındandır. Her şeyi yaratan, yazıyı bulan, ruhların günahlarını terâziyle tartan odur. Yunanlılar onu *Hermes*'le bir tutmuşlardır. Kara leylek ve şebek biçimlerinde tasarımlanmıştır. *Bilge Thot* adıyla da anılır. *Hekim tanrı* da denir. *Set*'le *Horus*'ün ünlü kavgalarında her ikisini de iyi eden odur. Tanrı *Ra*'nın, dilediği zaman başka tanrıların kılığına bürünebilen ünlü *göz*'ünü *Tefnet*'den kurtaran da odur, bunun için maymun kılığına girip çöle gitmiştir. *Bkz.* Mısır İnançları.

Thoth. *Bkz.* Thot.

Thrakia. *(Yunan)* Birçok mitolojik tanrıların ve kahramanların yurdu Doğu Avrupa bölgesi... Dilimizde *Trakya* denir. Örneğin savaş-tanrı *Ares* Trakya asıllıdır, rüzgâr-tanrılar Trakya'da otururlar (çünkü onlar için bu bölgenin sert havası gereklidir), *Lykurgos* Trakya kralıdır, *Tereus* Trakya kralıdır, *Argo* yolcularının ünlü uğrağı *Salmydessos* Trakya'dadır, *Kikon*'ların yurdu Trakya'dır, *Odysseus*'un gemisi ilkin onu Trakya kıyılarına atmıştır, tümünden önemlisi de Yunan dininin kurucusu olan *Orpheus* Trakyalı'dır ve ünlü gizemciliğini Trakya'dan getirmiştir. *Bkz.* Orpheus.

Thrasymedes. *(Yunan)* Nestor'un oğlu... Troia savaşına katılanlardandır. *Bkz.* Nestor.

Threnodos. *(Yunan)* Ölüye ağlamak için parayla tutulan ağlayıcılar... *Ağıt* anlamına gelen *threnos* sözcüğünden türemiştir. Bu paralı ağıt yakıcılar Arap ülkelerinde de vardır. *Bkz.* Threnos.

Threnos. *(Yunan)* Ölüm törenlerinde söylenen ağıt... En ünlüsü *İlyada*'da *Hektor*'un ölümünde söylenendir. *Bkz.* Threnodos, Hektor, Troia.

Thria'lar. *(Yunan)* Apollon'a kehâneti öğreten periler... Üç tanedirler, Parnassos'luymuşlar. *Bkz.* Apollon, Kehânet, Mantika.

Thriambos. *(Yunan)* Dionysos alaylarında tanrı için söylenen ezgi... *Bkz.* Dionysos, Dithyrambos.

Thryse. *(Yunan)* Dionysos alayına katılanların ellerinde taşıdıkları, yapraklı asma dalıyla sarılmış ve ucuna bir çam kozalağı takılmış tahta çomak... *Bkz.* Dionysos, Thiasos.

Thueris. *(Mısır)* İyilik-tanrı... Timsah başlı, suaygırı vücutlu, aslan pençesi ayaklı olarak tasarımlanmıştır. Sadece elleri kadın elleriydi. *Bkz.* Mısır İnançları.

Thug'lar Tarikatı. *(Hint)* Adam öldürerek tapım inancı... *Siva*'nın öldürücü görünümü olan *Kali* tapımına dayanan bu tarikat, ya da kimi yazarlarca din, çok eski günlerden günümüze kadar sürüpgelmiştir. İnsan öldürmekle Kali'ye taptıklarına inanırlar, ne var ki her zaman varlıklıları öldürüp kazanç sağlarlar. Olayın ilginç yanı, bu tapım ve kazançlarının resmen tanınmış olması ve bu kazançlarından ötürü vergi vermekle yükümlü tutulmalarıdır. İnsan öldürme kazancından bile vergi alındığı bir düzenin içinde tapımlarını serbestçe yapmışlardır. XIX. yüzyılda İngiliz sömürgecileri bir hayli uğraştırmışlardır. *Bkz.* Siva, Kali.

Thule. *(Roma)* Dünyanın sonu olduğuna inanılan mitolojik ada... Bu anlamda *Ultima Thule* adıyla anılmıştır. Atlas okyanusunda ve Britanya adalarının kuzeyinde olduğuna inanılıyordu. Neresi olduğu bilinmiyor, İzlanda ya da Shetland' lardan biri sanılıyor. 1910'da kurulan Grönland Kutup üssüne bu yüzden *Thule* adı verilmiştir.

Thyades. *(Yunan)* Dionysos tapımı esrikleri... Vecit (kendinden geçme) durumunu dile getiren Yunanca *thyo* kökünden türemiştir. Daha da kendilerinden geçip çılgınlık durumuna eriştiklerinde bunlara *çıldırmak* anlamına gelen *mainomai* kökünden türetilen *Mainas*'lar derlerdi. *Bkz.* Dionysos Dini, Bakkhos Thiasos, Thiasos.

Thyestes. *(Yunan)* Pelops'un lânetlenmiş oğlu... Lânetlenmiş *Atreus*'un da kardeşidir. Babaları da lânetliydi. Lânetli *Pelops oğulları* ve *Atreus oğulları* soyu Yunan mitolojisinin ilginç serüvenlerinin kahramanlarıdır. Kendisi de lânetlik olduğu halde kardeşini ve soyunu lânetleyen *Thyestes*'tir. Bu lânetleme, *Thyestes şöleni* adıyla ünlenen yemek şöleninde olmuştur. Thyestes kardeşi Atreus'un karısını baştan çıkarmış, o da onun üç oğlunu kestirip pişirterek bu şölende kendisine yedirmişti. Thyestes kendi kızıyla da sevişmiş ve ondan *Aigisthos* adlı bir oğlu olmuştur. Bütün bu lânetlenmeler yüzünden *Atreides*'lerin (başta *Agamemnon* ve *Menelaos*) başlarına gelmedik belâ kalmaz. *Bkz.* Pelops, Atreus, Aigisthos, Agamemnon.

Thyia. *(Yunan)* Elis'te yapılan Dionysos bayramı... *Sıçramak* anlamına gelen *thyein* kökünden türemiştir, *kendinden geçme* anlamına gelen Yunanca *thyo* sözcüğü de bu kökten türemedir. *Dionysos* tapımcısı kadınlar da bu adla anılmışlardır. Bu kadınlar ağızlarını sımsıkı kapatarak boş testilerini bırakırlar, ertesi sabah dolu bulurlardı, testilerin tanrı Dionysos tarafından doldurulduğuna inanılırdı. Oysa bunları dolduran Dionysos râhipleriydi. *Bkz.* Dionysos Dini, Thyades, Thiasos, Bakkhos Thiasos.

Thyia. *(Yunan)* Apollon'un âşık olduğu peri kızı... Ondan *Delphoi*'ye adını veren *Delphos*'u doğurdu. *Dionysos* tapımını ilkin onun başlattığına inanılır, bu yüzden *Thyia* adıyla anılmıştır. *Bkz.* Thyia.

Thyion. *(Yunan)* Elis'te Dionysos'a adanan yer... *Thyia* bayramı bu yerde kutlanırdı. *Bkz.* Thyia, Dionysos.

Thyiad'lar. *(Yunan)* Dionysos esrikleri... *Mainad*'lar, *Bakkha*'lar ya da *Bakkhant*'larla aynı anlamda kullanılır. *Bkz.* Thyades, Thyia.

Thymbra. *(Yunan)* Apollon tapınağının bulunduğu Troia bölgesi... Buradaki tapımda tanrıya *Apollon Thymbraios* denirdi. Bugünkü adı Akşiköy'dür. *Paris*, Troia savaşında, *Akhilleus*'u bu tapınakta öldürmüştür. *Bkz.* Apollon, Akhilleus, Paris.

Thymbraios. *Bkz.* Thymbra.

Thymbrion. *(Yunan)* Kral Midas'ın kaynağına şarap karıştırarak Silenos'u yakaladığı kent... Anadolu'da Frigya'nın doğusundaymış, kesin yeri bilinmiyor. *Bkz.* Midas, Silenos.

Thymoites. *(Yunan)* Mitolojik Atina kralı... *Theseus* kral soyunun sonuncusudur. Boiotia kralı *Ksanthos*'un kendisiyle yapmak istediği düellodan kaçtığı için tahtından indirilmiş. *Bkz.* Theseus.

Thymos. *(Yunan)* Platon'a göre ruhun üç parçasından biri... *Bkz.* Ruh.

Thyrsos Sopası. *Bkz.* Thyrse.

Thysia. *(Yunan)* Kurban... Latinler de *sacrificium* derler. Tanrıya *anathema* (adak ya da armağan) olarak sunulurdu. Antikçağ Yunanlılarında *thysia* (kurban) yakarma, teşekkür ve anınma amacıyla (üç amaçla) yapılırdı. Kanlı ve kansız olmak üzere çeşitli biçimleri vardı. Kesilip yenecek ya da tanrının yiyeceği varsayılan kurbanlara *thysiai ageustai*, bütün tanrılara ve toplum için sunulan kurbanlara da *thysiai demoteleis* denirdi. İçme kurbanlarına (şarap vb. gibi) *thysiai spondai* adı veriliyordu. İlk ürün kurbanları (kuzu, oğlak olabildiği gibi tahılın ilk ürünü de olabiliyordu) *thysiai akrothinia* adıyla anılırdı. Çeşitli tütsüler de kurban olarak sunulurdu. *Bkz.* Kurban.

Tığ. *(İslâm)* Rıfâî dervişlerinin kendilerinden geçince ağızlarından sokup avurtlarından çıkardıkları ucu sivri ve keskin şiş... *Tığ* sözcüğü Farsça *kesici ve delici şey* anlamındadır. *Bkz.* Rıfâîlik.

Tılsım. *(Genel)* Doğaüstü güç... Yunanca *telesma* sözcüğünden Arapçaya *tilsem* ve Fransızcaya *talisman* olarak geçmiştir. *Büyü ve sihir* deyimleriyle anlamdaştır. İlkçağlardan beri ve hemen bütün toplumlarca böylesine bir güç bulunduğuna ve kimi nesnelerin bu gücü taşıdığına ya da kimi nesnelere büyücülerce bu gücün aktarılabileceğine inanılmıştır. *Mana* inancıyla da ilişkilidir. Anlam genişletmesi yoluyla bu gücü taşıdığına inanılan muska, nazarlık vb. gibi nesneleri de adlandırır. *Bkz.* Büyü, Sihir, Mana, Muska, Nazarlık.

Tıp. *(Genel)* Platon'la başlayan ve Hıristiyanlıkta da süregelen insan bedenini horlayan ve kurtulunması gerekli bir nesne sayan görüşten ötürü en yavaş gelişen bilim... *Hastalıkları iyileştirme bilimi* anlamındadır, *hekimlik* de denir. Bu yüzden ne Antikçağ Yunanlılarında ne de metafizik çağ Avrupası'nda bu bilim gelişmemiştir. Hippokrates'in ve Gallenos'un Anadolu'lu oldukları unutulmamalıdır. Rönesansla birlikte gelişmesi hızlanmaya başlamışsa da gene de en geri kalmış bilim durumunda bulunması bu metafizik *inanç* yüzündendir. Günümüz fiziğinin vardığı çizgiyle günümüz hekimliğinin vardığı çizgi karşılaştırılırsa hekimliğin geriliği ve bundan ötürü de inançların büyük gücü ve önemi kolaylıkla anlaşılabilir. *Bkz.* İnanç.

Tiamat. *(Sümer)* Tuzlu su-tanrıça... Tatlı su -tanrı *Apsu* (ya da *Ab-zu*)'yla birlikte evrenin ilk varlıklarıdır. Sümer'lerin *Enuma Eliş* (Gökyüzünde) adlı yaratılış efsânelerinde evrenin bomboş olduğu bir ön zamanda bu iki varlığın bulunduğu belirtilir. Evren, bütün tanrılar ve insanlar bu iki varlıktan, eşdeyişle *su*'dan meydana gelmiştir. Tatlı ve tuzlu suların birleşmesinden ilkin erkek yılan *Lakmu* (*Lagma* biçiminde de yazılıyor)'yla dişi yılan *Lakamu* (*Lagama* biçiminde de yazılıyor) doğuyor. Bunların birleşmesinden de *Anşar* (Gök. *An-sar* biçiminde de yazılıyor) ve *Kişar* (Toprak. *Ki-sar* biçiminde de yazılıyor) meydana geliyor. Tanrılar ve insanlar işte bu gökle yerin birleşmesinden doğuyorlar. *Bkz.* Sümer Dini, Yaratılış, Su, Ab-Su, A.

Tiber. *Bkz.* Tiberinus.

Tiberinus. *(Roma)* Tiber ırmağı-tanrı... *Tiberinus Pater* (Baba Tiberinus) adıyla anılır. Efsâneye göre *Alba Longa* krallarındanmış. Albula ırmağında boğulmuş, ırmak bu yüzden Tiber ya da Tevere adını almış. Su tanrıları (*Lâ.* Marini)'ndandır. Bütün İtalya nehirlerinin koruyucusudur. *Bkz.* Marini.

Tiberius. *(Roma)* Katil ve hırsız yatağı durumuna gelen kutsal yerleri ayıklamaya çalışan Roma imparatoru... Roma imparatorluğu sınırları içinde *kutsal yerler* öyle çoğalmış ki katil ve hırsızlar bunların dokunulmazlığından yararlanmaya başlamışlar. Ülkede güvenlik azalmış. Tiberius kutsal yerleri azaltmaya, hele bunların gerçeğiyle sahtesini ayırt ettirmeye çalışmış.

Tibet Dinleri. *(Tibet)* Yukarı Asya'nın sıradağlar bölgesinde yaşayan halkların inançları... İ.Ö. I. yüzyıldan beri Tibet'lilerin ilk dini *Bon dini*'dir, bu dinden olanlara da *Bon-Po* denir. Animist inançlarla Şamanlık karışımı olan Bon dini, sihir ve büyücülüğe dayanır. Ölüm olmayınca yaşamın da olmayacağına inanıldığından – ki bu çok doğru bir inançtır – sihir ve büyü ölülerle ilişki kurma temeline yönelmiştir. VII. yüzyılda ülkeye giren *Budacılık*, bu yerli dinle uzun süre savaşmak zorunda kalmış, tıpkı Hıristiyanlıkla çoktanrıcılık arasında olduğu gibi, Bon dini'ne birçok ödünler verip ondan birçok ödünler almıştır. Tibet ulusal dini *Lamaizm* bu birleşimin gelişmiş biçimidir. Tibet Budizminde renk adlarıyla anılan çeşitli mezhepler türemiştir. Yönetim ve egemenlik zaman zaman kara mezhep, ak mezhep, kırmızı mezhep ve sarı mezhep arasında değişmiştir. Devlet başkanlığı *Dalay-Lama* (bedensel hükümdar) ve *Pançen -Lama* ya da *Taşi-Lama* (ruhsal hükümdar)'ların elindedir. Her iki Lama da tanrısaldır. Bunlardan biri ölünce ruhgöçü inancına göre ruhunun girdiği yeni doğan bir çocuk aranır. Hangi çocuğun Lama'nın ruhunu taşıdığı *Hubilgana* adı verilen bir yöntemle anlaşılır. *Bkz.* Bon, Budizm, Lamaizm, Hubilgana, Şamanizm, Animizm, Kara Yemek, Kırmızı Yemek.

Tîcânîlik. *(İslâm)* Kaadirîlikle Nakşibendîliğin birleştirilmesinden meydana gelmiş tarikat... XVIII. yüzyılda Fas'ın Tîcân kasabasında doğan Abûl Abbas Ahmed Tîcânî tarafından kurulmuştur. Halvetîliğin bir kolu olan *Tecâniyye* ya da *Ticâniyye* tarikatıyla karıştırılmamalıdır. 1950-1960 Türkiye'sinde bu tarikatın önemli bir rol oynamasının nedeni, Medine'den halîfelik alarak 1930 yılında ülkemizde çalışmaya başlayan Kemal Pilâvoğlu'na o zamanın hükümetince oy sağlama amacıyla aşırı yetkiler verilmiş bulunmasıdır. Temelde Fas, Hicaz, Mısır, Trablusgarp ve Senegal'e özgü bir tarikat olan *Tîcânîlik* 1930 yılından sonra yurdumuzda da hızla yayılmıştır. Bilgisizi en bol ülkelerden biri olan ve bu yüzden de bu gibi inançlara pek yatkın bulunan ülkemizde Atatürk heykelleri put sayılarak bu tarikat yoldaşlarınca kırılmaya başlamıştır. *Süleymancılık* ve *Nurculuk*'la birlikte 1950-1960 Türkiye'sini ortaçağa çekmeye çalışan ve serpintileri hâlâ sürüp gitmekte olan gerici akımlardan biridir. *Bkz.* Kadiriyye, Nakşibendiyye, Süleymancılık, Nurculuk.

Ticâniyye. *Bkz.* Tecâniyye, Tîcânîlik.

T'ien. *(Çin)* Çin mitolojisinin Zeus'ü, tanrılar tanrısı... Eski Mısırlılar için Nil nehri, Hintliler için Ganj nehri neyse Çinliler için pirinç tarlaları odur. Pirinç tarlaları için gerekli olan her şey (yağmur, güneş, rüzgâr) gökte bulunduğundan

ve gökten geldiğinden bütün bu doğal güçleri simgeleyen *T'ien* de gök-tanrıdır. Çinliler bu tanrılar tanrısının kişiliğinde bütün doğa güçlerine tapmışlardır. *Bkz.* Çin Dinleri.

Tifis. *Bkz.* Tiphys.

Tifon. *Bkz.* Typhon.

Tihu. *(İlkel)* Dinsel ve büyüsel işlemlerde kullanılan ağaç bebek... Kuzey Amerika'daki Pueblo yerlilerinde saptanmıştır.

Tike. *Bkz.* Tykhe.

Tiken Bile. *(Türk)* Tuman Han'ın oğlu... *Oğuznâme*'nin verdiği bilgilere göre Oğuz Kağanı *Tuman Han* (Duman, Sis)'ın karısı – ki *Köl Erki Han*'ın kızıdır – bir oğlan doğurur, bu oğlana *Kay Yavku Han* adını verirler. Çocuk bir gün su kıyısında bir yaşıtıyla oynarken bir *tikân* (diken) bulup arkadaşına vurur ve onu ikiye ayırır. *Tuman Han* bu olayı duyunca "oğlum her halde tanrıdan güç alıyor" diye düşünür ve "onun adı bundan sonra *Tiken Bile Er Biçken Kayı Yavku Han* olsun" der. Bu çocuk büyüyünce babasının yerine Hakan olur ve doksan yıl *pâdişahlık* (Oğuznâme yazarı Reşideddin deyimi) eder. Kendisinden sonra da oğlu *Uladmur Yavkuy Han* pâdişah olur. *Bkz.* Oğuz Destanı.

Tiki. *(İlkel)* Erkeklik ve bereket-tanrı... Okyanusya ilkelleri tapmışlardır. Polinezyalılar genel olarak bütün tanrı heykelciklerini bu adla anarlar. Markiz adalarında da tanrılaştırılmış atalara bu ad verilir. Taştan yapılan *Tiki*'lerin boyları kimi yerde üç metre kadarmış. Polinezyalıların *ilk insan* tasarımına da bu adı verdikleri sanılıyor. İnsan kemiklerinden yapılan küçük heykelcikleri de varmış, boyuna asılıyor ya da saçları süslüyormuş. Konunun uzmanları bodur, tıknaz, koca kafalı olan Tiki'lerin iki gözleri arasındaki aşırı uzaklığa ve ağızlarından dışarı sarkan dillerine dikkati çekiyorlar. Bu iki özelliğin ne anlama geldiği bilinmiyor. *Bkz.* Hei-Tiki.

Til. *(Anadolu)* Sardes'li kahraman... *Dumuzi, Temmuz, Attis* ve *Adonis* efsânelerindeki ana düşünceye uygun olarak kışın bir yılan ısırmasıyla ölüp ilkbaharda safran çiçeği koklatılarak diriltilen bu kahraman, Lydia'da bahar bayramının simgesidir. Bu bayrama *altın çiçek bayramı* denirmiş ve bayram Lydia paralarında altın bir dal olarak simgelenirmiş. *Bkz.* Mamasen, Moir, Temmuz, Attis, Adonis.

Tilaka. *(Hint)* Brahmanizm inançlarına göre Hint'lilerin vücut ya da alınlarına yaptıkları kutsal işaret... Sanskritçe *susam tanesi* demektir. Renkli tozlarla yapılırmış. *Bkz.* Brahmanizm.

Tilki. *(Japon)* Japon halklarınca kutsal sayılan hayvan... İlkel Japonların hayvan tapımından kalma bir gelenekle tilki, pirinç-tanrı *İnari*'yle bir tutulur. Bütün tapınaklarda tilki resimleri ya da kabartmaları vardır. Kendine talkınla meydana gelen bir akıl hastalığına da Japonlar *Tilki hastalığı* derler ve bu hastalığa tutulanlar *tilki basmış* sayılırlar. Bu inanca göre tilki insanın içine etle tırnak arasından girer, insanın içinde bağımsız bir yaşam sürermiş. *Bkz.* Japon Dinleri, Hayvan Tapımı.

Tin. *Bkz.* Ruh.

Tindareos. *Bkz.* Tyndareos.

Tinnin. *Bkz.* Ejderha.

Tios. *(Anadolu)* Tanrılaştırılmış Miletos'lu râhip... Bu râhibin kurduğu Karadeniz kıyısındaki Tios kentinde kendisine tapılmıştır. Bu kentlilere Tianos'lar denirmiş.

Tiphys. *(Yunan)* Ünlü Argo gemisinin kaptanı... Kimi anlatımlarda dümenci denir. Yolculuk sırasında Maryandyn'ler ülkesinde ölmüş. *Bkz.* Argo.

Tiptoloji. *(Genel)* Masaya vurarak ruh çağırma... İspiritizmanın bir çeşididir. *Tiptoloji* (Fr. Typtologie) sözcüğü, *vurma* anlamına gelen Yunanca *typtein* sözcüğünden türetilmiştir. *Loji*'liğiyse bu gibi oyunları bilim sayma kuruntusunun ürünüdür (*Yu. logos* sözcüğü *bilim* anlamına da gelir, bütün bilim adları bu sözcükle yapılır). *Bkz.* İspiritizma.

Tir. *Bkz.* Tyr.

Tiresia. *Bkz.* Teiresias.

Tiro. *Bkz.* Tyro.

Tirrheno. *Bkz.* Tyrrhenos.

Tiryns. *(Yunan)* Argos'un güneydoğusunda birçok efsânelerin içinde geçtiği kent... Örneğin *Proitos* oranın kralıdır, *Perseus* orada Mykenai kentini kurar, *Eurystheus* oranın kralıdır ve ünlü *Herakles*, Erymanthos domuzunu orada yakalar. *Bkz.* Proitos, Perseus, Eurystheus, Herakles.

Tisamenos. *(Yunan)* Mitolojik Isparta kralı... *Teisamenos* biçiminde de yazılıyor. *Orestes*'le *Hermione*'nin oğludur. *Herakles oğulları* (Herakleides'ler)'nın saldırısına uğramış.

Tisiphone. *Bkz.* Teisiphone.

Titan'lar. *(Yunan)* İnsanların atası olan tanrılar... *Titan'lar* Yunan mitolojisinin en ilginç tanrılarıdır. *Olympos tanrıları* (ki onlar da Titan'lar gibi on iki tanedir)'ndan önce meydana

gelmişler, evrene egemen olmuşlar, vahşet çağlarını çabucak atlatıp uslanmışlar ve Olympos'luların hiçbir zaman kavuşamadıkları uygar bir görünüm almışlardır. *Uranos*'la *Gaia*'dan doğan Titan'ların altısı kız *(Titanis'ler)* ve altısı erkek *(Titanides'ler)*'tir. On iki sayısının kutsallığından ötürü onlar da Olympos'lular gibi on iki tanedir. Kızların adı *Theia, Rheia, Themis, Phoibe, Mnemosyne, Tethys*'tir. Erkeklerin adı da *Okeanos, Koios, Krios, Hyperion, İapetos, Kronos*'tur. En gençleri olan Kronos uzun bir süre evrene egemen olmuştur. Aslında *Olympos tanrıları* da Titan'dır, erkek Titan Kronos'la dişi Titan Rheia'nın çocukları ve torunlarıdır. Hesiodos tanrıdoğumuna (teogoni) göre Olympos'lulardan beşi *(Zeus, Hestia, Hades, Poseidon, Hera)* bu Titan çiftinin çocukları, yedisi *(Athena, Hephaistos, Ares, Apollon, Artemis, Hermes, Aphrodite)* torunları (beş Olympos'lu kardeşin çocukları)'dır. Demek ki bütün tanrılar *Titan soylu*'dur. Ama Yunancada *dev* anlamına gelen *Titan* deyimi, sadece birinci kuşak Titan'larla onların Olympos'lular dışında kalan çocuk ve torunlarını adlandırır. Zeus'ün titan babası Kronos'a başkaldırıp evren egemenliğini ele geçirişinden sonra *Olympos'lular* ve soyları *Tanrılar* adıyla anılmışlardır. Hesiodos tanrıdoğumuna göre baştanrı ilkin Uranos, ikinci olarak onu yenen en küçük oğlu Kronos, üçüncü olarak Kronos'u yenen en küçük oğlu Zeus'tür (Bu evren egemenliği zinciri, Sümer ve Mısır evren egemenliği zincirinin tıpkısıdır. Osmanlı pâdişahlarının da tahta çıkar çıkmaz erkek kardeşlerini öldürmeleri bu geleneğin süregelişidir). Bu gelenekte babalar evren egemenliğini ellerinden kaptırmamak için daima oğullarını yutarlar, analar da daima oğullarına yardım ederler ve en küçük oğullarını kurtarıp egemenliği babasından almasını sağlarlar. Nitekim tanrılık zincirde ikinci soy olan Titan'lar da babaları Uranos tarafından analarının karnına gerisin geriye tıkılırlar. Sadece en küçük oğlu Kronos, anası Gaia'nın eline verdiği bir tırpanla babasının hayalarını keserek egemenliği ele geçirir. Ne var ki o da çocuklarını birer birer yutmaya başlar, ama anası Rheia'nın kocasına çocuk yerine bir taş yutturarak kaçırıp sakladığı en küçük oğlu Zeus büyüdükten sonra bütün kardeşlerini kusturur ve on yıl süren bir savaş sonucunda egemenliği ele geçirir. Bu savaş *Titanomakhia* (Devlerle tanrılar savaşı) adıyla anılır. Erkek titanlar kız kardeşleriyle (örneğin Okeanos Tethys'le, Koios Phoibe'yle) ya da erkek kardeşlerinin kızlarıyla (örneğin İapetos, Okeanos kızı Asia'yla) evlenerek çok değerli titan çocuklar meydana getirirler. Bu çocuklardan *Prometheus* insan soyunun yaratıcısı ve atası olur. *Bkz.* Pandora, Prometheus, Gaia, Uranos, Kronos, Zeus.

Titanomakhia. *(Yunan)* Devlerle tanrıların savaşı... Bu savaş, *Zeus*'ün babası *Kronos*'a, yuttuğu bütün kardeşlerini kusturuşundan sonra başlar. Bütün *Titan'lar*, yeğenleri Zeus'e karşı, kardeşleri Kronos'a yardım için savaşa katılırlar. Zeus, büyükbabası *Uranos*'un yeraltına kapattığı yüz kollu üç devi (bu devlere *Hekatonkheires* denir. Adları *Kottos, Briareus, Gyes*'tir) ortaya çıkarır ve yardımlarını sağlar. Devler yüz kollu olduklarından bir atışta üç yüz taş fırlatmaktadırlar. Zeus onlardan gökgürültüsü, şimşek ve yıldırımı da alır. Savaş, Titan'ların oturduğu *Othrys* dağıyla *Tanrı*'ların oturduğu *Olympos* dağı doruklarında olur (Her iki dağ da Tesalya'dadır) Zeus, tepegöz *Kyplop'lar* (bu tek gözlüler de üç tanedir. Adları *Brontes, Steropes, Arges*'tir)'ı da büyükbabasının kapattığı yeraltından çıkarır ve kullanır. Dağdan dağa fırlatılan kocaman kayaların gürültüsünden az kalsın evren yokolacakmış. Şimşeklerin ve yıldırımların silâh olarak kullanıldığı bu korkunç savaş on yıl sürer ve Titan'ların yenilgileriyle biter. Ellişer kafalı ve yüzer kollu devler, yenilen Titan'ları "gökler ne kadar uzaksa topraktan, toprağın o kadar altına gömerler". Hesiodos'un yeryüzünden tunç bir örs bırakılsa ancak dokuz gün ve dokuz gecede varabileceğini söylediği bu derin yeraltı *Tartaros* (Cehennem)'tur (Ne var ki Hesiodos'un ölçülerine göre göğün en yüksek yerinden bırakılan bir çekiç de yeryüzüne on günde varabilir). *Poseidon* cehennemin tunçtan kapılarını kapatır, Zeus de yüz kolluları bekçi olarak bırakır. Ama Zeus gene de rahat bir soluk almış değildir, bir kez de *Gigant'lar*'la savaşması gerekecektir ki asıl *devler savaşı* odur. Kimi yazarlar, örneğin Hamilton, *Prometheus*'un babasıyla amcalarına değil, amcaoğlu Zeus'e yardım ettiğini söylerler bu savaşta. Ama Zeus gene de onu sevmez, çünkü o Zeus'ün yerini alacak oğlunun hangi karısından doğacağını bilmektedir. Zeus'ün bütün yakarmalarına ve tehditlerine rağmen bu sırrı bir türlü söylemez. *Bkz.* Titan'lar, Prometheus, Zeus, Tartaros, Gigant'lar, Gigantomakhia.

Tithenidia. *(Yunan)* Bebeklerle sütannelerinin bayramı... Artemis tapınağında kutlanırdı. Özellikle Lakonia'da uygulanmıştır. Yunanca *tithene* sözcüğü *sütana* demektir.

Tithonos. *(Yunan)* Troia'lı kahraman... Eski Troia kralı *Laomedon*'un oğlu ve yeni kral *Priamos*'un ağabeyidir. Çok yakışıklıymış, şafak -tanrıça *Eos* ona âşık olmuş ve onu kaçırmış. Onunla birleşip *Memnon*'la *Emathion*'u doğurmuş. Eos, sevgilisi için tanrılar tarafından ölümsüzlük bağışlamasını istemiş, ama sonsuz gençlik istemeyi unutmuş. Sonsuz gençlik olmaksızın bağışlanan ölümsüzlük *Tithonos*'u çok zor bir duruma sokmuş, yaşlana yaşlana küçülmüş ve küçüle küçüle ağustosböceğine – kimi anlatımlarda çekirgeye – dönüşmüş. *Bkz.* Ölümsüzlük, Eos, Memnon.

Titonos. *Bkz.* Tithonos.

Titreyen Köprü. *Bkz.* Bilfrost.

Titus Tatius. *(Roma)* Sabir kralı... *Romulus*'ün yeni kentine saldırmakla ünlüdür. Ne var ki tanrı *Ianus* üstlerine sıcak su fışkırtarak onları kaçırmış. Bu olaydan sonra Roma'lılar ne zaman bir savaşa girişeceklerse, kendilerini koruması için, İanus tapınağının kapısını açık bırakırlarmış. *Bkz.* İanus.

Tityos. *(Yunan)* Zeus'ün oğlu azgın dev... *Leto*'ya saldırdığından *Apollon*'la *Artemis* (Leto'nun çocukları) tarafından öldürülmüş. Homeros'a göre *Zeus* onu cehenneme atıp ciğerlerini sürekli olarak akbabalara yedirmekle cezalandırmış. *Bkz.* Leto.

Tityros. *(Roma)* Mitolojik çoban... Vergilius'ün ünlü *Çoban Şiirleri*'nin kahramanlarındandır. Vergilius birçok şarkılarda onun ağzından konuşur. Theokritos ve Kalpurnios gibi ozanlarca da anılmıştır.

Tivat. *(Luvi)* Güneş-tanrı... Fransızlar *Tiwat* biçiminde yazıyorlar. Luvi'lerin en yüce tanrısıdır. *Bkz.* Luvi İnançları.

Tiyu. *Bkz.* Tyr.

Tla. *Bkz.* Sila.

Tlaloc. *Bkz.* Tlalok.

Tlalok. *(Amerika)* Aztek'lerin yağmur-tanrısı... Savaş-tanrı *Huitzilopochtli*'yle ona insanlar kurban edilirdi. Kurban edecekleri insanların yüreklerini volkanik taştan yapılmış çok keskin bir çakıyla oyarak çıkarıyorlardı, kimi Aztek râhipleri bu insan etinden yemeyi sevâp saymışlardı. *Tlalok* aynı zamanda cennet ve toprak bereketini de simgeliyordu. Ona insan kurban etmenin toprağın ve avın verimini artıracağına inanılmıştır. *Tlaloc* ve *Tlelok* biçimlerinde de yazılıyor. *Bkz.* Aztek'lerin Dini.

Tlelok. *Bkz.* Tlalok.

Tlepolemos. *(Yunan)* Herakles'in oğlu... *Astyokhe*'den doğmuştur. Amcası *Likymnios*'u öldürerek Rodos kralı olmuş. Troia savaşında *Sarpedon* tarafından öldürülmüş. *Bkz.* Herakles.

Tmolos. *(Yunan)* Mitolojik Lydia kralı... O zamanlar *Tmolos dağı* denen Kazdağı'na adını veren odur, bir periye tecavüz ettiğinden bir boğaya öldürtülerek cezalandırılmış ve bu dağa gömülmüş. Savaş-tanrı *Ares*'in oğludur. Yunan mitolojisinde kraliçe *Omphale*'nin kocası da bu adı taşır. *Bkz.* Omphale.

Tobias'lar. *(Yahudi)* Kutsal kitapta sözü edilen bir baba-oğul... *Tobiyas* da denir. *Tobiya'nın Kitabı*'nda anlatılan öykülerine göre İ.Ö. VII. yüzyılda yaşamışlardır. Tutsak kılınıp Ninova'ya götürülmüşler, orada Yahudilerin mutluluğu için çalışmışlar. *İsrâfil* adlı melek *Azarya* adıyla karşılarına çıkmış, kör olan baba *Tobiya*'nın gözlerini açmış. *Bkz.* Tevrat, Yahudilik.

Tobiya. *Bkz.* Tobias'lar.

Toci. *(Japon)* Şingon mezhebi tapınağı... *Bkz.* Japon Budizmi.

Tohunga. *(İlkel)* Tanrılarla insanlar arasında aracı olan din adamı... Polinezya ilkellerince kullanılır.

Toltek'ler. *(Amerika)* Mitolojik kızılderili ulus... Aztek'ler Meksika'da uygarlığı bu ulusun kurduğuna inanırlar. Kralları olan *Mikskvatl*, tanrı *Kuetzalkoatl*'ın yeryüzüne inip insan biçimine girmiş bir görünümüymüş. Maya imparatorluğunu da tanrı *Kukulkan* kurmuş. Kralları da tanrı *Tezkatlipoka*'ya tapan bir eski kabileden geliyormuş. *Bkz.* Aztek'lerin Dini.

Tomacılık. *Bkz.* Tomizm.

Tomizm. *(Hıristiyan)* Skolâstik Hıristiyan anlayışı... Hıristiyan felsefesinin skolâstik dönemi düşünürlerinden ermiş Aquino'lu Thomas (1224-1274)'nın öğretisi bir çeşit tarikat niteliğindedir. *Tomizm* (*Fr.* Thomisme) adıyla anıldığı gibi dilimizde *Tomacılık* ve *Tomasso'culuk* adlarıyla da anılmıştır. Aristoteles ve Augustinus temeline dayanan Thomas'ya göre zekâ, irâdeden üstündür. Tanrı özgür değildir ve dünyayı yaratmak zorunda olduğu için yaratmıştır. Tanrı bile özgür olmadığına göre insan için özgürlük asla sözkonusu olamaz. İnsan, kurtuluşu için hiçbir şey yapamaz. Onu ancak tanrının bağışı kurtarabilir. Bu kaderci Hıristiyan anlayışının tam tersini *Tomizm*'e karşı *Skotizm* (*Fr.* Scotisme) savunmuştur. Thomas öğretisi ve tarikatı çağımızda *Yeni Tomizm* ya da *Yeni Skolâstik* (*Fr.* Néo-Thomisme, Néo-Scolastique)

adı altında birçok Hıristiyan düşünürlerince sürdürülmüştür. *Bkz.* Hıristiyanlık.

Tommaso'culuk. *Bkz.* Tomizm.

Tomohawk. *(İlkel)* Savaş simgesi olan ve dinsel-büyüsel işlemlerde de kullanılan balta... Kuzey Amerika ilkellerince, özellikle Algonkin'lerce kullanılmıştır.

Tonalizm. *(İlkel)* Nagualizm'e Viyana'lı etnolog J. Haekel'in verdiği ad... Deyimin kaynağı *birinin ruhu* ve *birinin kaderi* anlamına gelen Aztekçe bir sözcükmüş. *Alter ego* (Öteki ben) deyimiyle de dile getirilen bu ilkel inanç, insanla totemi arasındaki kader birliğini dile getirir. Örneğin totem olan hayvan ölürse onu totem edinen insanın da öleceğine inanılır. *Bkz.* Nagualizm, Totem.

Tonatiuh. *Bkz.* Tonatiula.

Tonatiula. *(Amerika)* Aztek'lerin ateş ve güneş-tanrısı... *Tonatiuh* da denir. Aztek inancına göre evrende art arda beş güneş ortaya çıkmış, şimdiki güneş beşinciymiş. Bu tanrı beş güneşi birden simgeliyor. *Bkz.* Aztek'lerin Dini.

Tonralik. *(İlkel)* Eskimo dilinde Şaman... Özellikle Alaska Eskimo'larınca kullanılmaktadır. *Bkz.* Şamanizm.

Top Oyunu. *(İlkel)* Atmosferi etkilemek için oynanan oyun... Eski Meksika ilkellerinin inancıdır. Ama top oyununun kültik yapısı hâlâ sürmektedir. Örneğin Fransa'da râhipler kuraklık yıllarında yağmur yağdırmak için top oynarlar (*Bkz.* Sedat Veyis Örnek, *Etnoloji Sözlüğü*, Ankara 1971, s. 227).

Toprak. *(Genel)* Tanrılık nitelik taşıdığına inanılan yer kabuğu... Toprağın kutsallığı inancı, pek eski ve en ilkel inançlardan en gelişmiş dinlere kadar süregelen tanrılık bir tasarımdır. Hemen bütün inançlarda temel, üç evrensel öğedir: Gök, su, toprak. Yunan mitolojisine göre düzensiz boşluktan ilkin *Gaia* (Toprak) çıkar ve evreni düzenleyerek göğü ve denizi yaratır, tanrılar da onun çocuklarıdır ve tanrıların yarattığı insanlar da dolayısıyla onun ürünüdür. Kaldı ki insan hemen bütün mitolojilerde ve dinlerde topraktan yaratılır. Örneğin Altay Türklerinin inandıklarına göre tanrı *Kayra Kan* suyun derinliklerinden çıkardığı toprağı suyun yüzeyine serperek dünyayı meydana getirmiştir. Kuzey Amerika ilkellerinin inancına göre aynı işi bir ilkel kaplumbağa yapar, suyun dibinden çamur çıkararak dünyayı meydana getirir. Paulson'un anlattığına göre Kuzey Asya halkları tanrının gökyüzüne ateş fışkırtarak denizin sularını kuruttuğuna ve toprağı meydana çıkararak dünyayı yarattığına inanırlar. İlk tanrıçalar, *Kybele, Demeter* (Ge-Meter) hep *toprak-ana*'dırlar. *Âdem* topraktan yaratılmıştır. Tanrı sevdiği kullarına toprak vaadeder, Yahudi inançlarına göre Ken'an ülkesi tanrının İsrâiloğullarına vaadettiği toprak (Mev'ud toprak)'tır. *Bkz.* Su, Gök, Toprak Falı, Yaratılış.

Toprak Ana. *(Genel)* Bütün inançlarda ilk tanrı... Hemen bütün inançlarda ilk tanrı tasarımı *Toprak-ana*'dır. Örneğin eski Cermenlerin ilk tanrısı *Nerthus*, Likür'lerin ve sonra Kelt'lerin ilk tanrısı *Matrona*, Anadolu'nun ilk tanrısı *Kybele*, Yunanlıların ilk tanrısı *Gaia* vb... *Bkz.* Toprak, Gaia, Kybele.

Toprak Falı. *(Genel)* Bir düzlüğe toprak serpilerek bakılan fal... Özellikle Araplarca uygulanan bir kehânet biçimidir. Serpilen toprağın biçiminden anlamlar çıkarılır. *Bkz.* Fal, Kehânet, Toprak.

Toprak Yiyicilik. *(İlkel)* Dinsel-büyüsel amaçlarla toprak yeme geleneği... Hemen tüm ilkellerde saptanmıştır. Etnoloji dilinde *geofaji* (Fr. Géophagie) deyimiyle dile getirilir. *Bkz.* Toprak.

Torlak. *(İslâm)* Gezginci Bâtınî... Kimi kaynaklarda Torlaklığın Kalendirîliğin bir kolu olduğu ileri sürülür. Geleceği bilme ve kayıptan haber verme niteliği taşırlar. Özel bir giyinişleri vardır. *Abdal*'lar gibi halk arasında dolaşır, halk tarafından sevilirlerdi. Simavna'lı Şeyh Bedrettin'in çevresinde de toplanmışlar ve Osmanlı devletine başkaldırma hareketine katılmışlardır. En ünlüleri, büyük Türk düşünürü ve devrimcisi Şeyh Bedrettin'in sağ kolu durumunda bulunan Torlak Kemal'di. *Cavlâkiyye* (Bâtınî bir tarikat) tarikatıyla da ilgili oldukları söylenir. *Bkz.* Kalenderiyye, Bedrettinîlik, Bâtınîlik.

Tornarsuk. *(İlkel)* Eskimo'ların yüce varlığı... Bir çeşit tanrı olan bu *yüce varlık*'a özellikle Grönland Eskimo'larınca inanılmıştır. *Bkz.* Yüce Varlık.

Tora. *Bkz.* Tevrat.

Toroholçin-Baiyan. *(Moğol)* Borcigidai-Mergan'ın oğlu ve Dobun-Mergan'ın babası... Moğolların ata zincirinde önemli bir halkadır. *Bkz.* Alan-Hoa, Dobun-Mergan.

Torrhebos. *(Yunan)* Aynı adı taşıyan kentin kurucusu mitolojik Lydia kralı... Ülkeyi kardeşi *Lydos*'la birlikte yönetmiş. Lydia müziğinin de kurucusu sayılır, usta bir müzikçiymiş.

Totem. *(İlkel)* Bir insan ya da bir insan topluluğuyla dinsel-büyüsel ilişkisi olduğuna ve o insanı ya da topluluğu koruduğuna, kader birliği kurduğuna inanılan hayvan, bitki, cansız nesne, doğasal olay... Algonkin'lerin dilinde *Otetеman* (benim klanım) ya da *Totam* (Klan) anlamına gelen bir kökten türemiştir. Bu sözcüğe ilkin gezgin J. Long'un 1791 yılında Londra'da yayımlanan kitabında rastlanmıştır. *Voyage and Travels of an Indian Interpreter* adını taşıyan bu kitaptan sonra ilkin, Amerika kızılderilileri dışında, Avustralya ilkellerinde *totem* bulunduğunu Grey 1841 yılında yayımladığı *Journal of two Expeditions in North and Western Australia* (c. II, s. 228) adlı yapıtında bildirmiştir. Bununla beraber totemciliğe ilkin bilimsel açıdan bakan ve onu insanlık tarihine bağlayan *Fortnightly Review, The Worship of Anmilas and Plats, Totems and Totemism* (1869, 1870) adlı yapıtıyla İngiliz bilgini Mac Lennan olmuştur. İlkin Amerika kıtasında yapılan totemcilik incelemeleri daha sonra bütün dünyaya yayılmış, önemli gerçekler meydana çıkarılmıştır. Yüzlerce bilginin üstünde çalıştığı bu inançtan bilimsel sonuçlar çıkarmaya çalışan ilk bilgin de *Kinship and Marriage in Early Arabia* (Cambridge, 1885) adlı yapıtıyla Robertson Smith'dir. Totemciliğin gerçek ve en eski bir din olduğunu ortaya koyan *The Native Tribes of Central Australia* (1899) ve *The Northern Tribes of Central Australia* (1904) adlı yapıtlarıyla Baldwin Spencer ve F. J. Gillen'dir. Totemciliğin asıl yurdunun Avustralya olduğu böylelikle meydana çıkmıştır. Bununla beraber *totem* sözcüğü Avustralya'da kullanılmaz. Bu sözcüğün karşılığı olarak *Kobong* deyimi kullanılır. Avustralya ilkellerinden Dieri'ler *Murdu*, Narrinyeri'ler *Mgaitye*, Warramunga'lar *Murgai* ya da *Mungali* derler. Totem, genellikle hayvan ya da bitkidir. Avustralya'da % 8 oranında bulut, yağmur, ay, güneş, rüzgâr, ateş, su, deniz vb. gibi şeylerin de totem sayıldığı saptanmıştır. Kimi yerlerde de bir şeyin sadece parçasının, örneğin kanguru kuyruğunun totem sayıldığı görülmüştür (Kimi incelemeciler bunu klanın parçalanmış olması ve her parçanın bütün olan totemin bir parçasına sahip çıktığı nedenine bağlıyorlar). Totem, genellikle, deniz ve ay gibi tekliklerin dışında, bir birey değil, bir türdür. Daha açık bir deyişle, totem olan örneğin belli bir kanguru değil, kanguru türüdür. Buna karşı klanın totemi, genellikle bireyin de totemidir. Bununla beraber sadece bir bireye özgü totemler de vardır. Meksika yerlileri bireysel toteme *Nagual*, Huron'lar *Okki*, Algonkin'ler *Manitu* derler. *Bkz.* Totemizm.

Totemcilik. *Bkz.* Totemizm.

Totem Damgası. *(İlkel)* Totemin ağaç, taş vb. gibi nesnelere kazılması ve oyulması yoluyla elde edilen damga... Avustralya'da her klanın *totem*'ini bir arma, bir damga olarak kullandığı saptanmıştır. Schoolcraft'ın *Indian Tribes* adlı yapıtında söylediği gibi (cilt I, s. 420) Amerika yerlileri Avrupalılarla ilişki kurdukları zaman sözleşmeleri *totem damgası*'yla imza ederlermiş. Damga (*Fr.* Emblême) olma niteliği, totemin kutsallığıyla ilgilidir. *Bkz.* Totem, Totemizm.

Totem Dini. *Bkz.* Totemizm.

Totem Direği. *(İlkel)* Kuzey Batı Amerika ve Okyanusya ilkellerinin evlerinin önüne diktikleri totem başlıklı direk... *Totem direği* (*Fr.* Poutre totémique) renkli ve oymalıdır, aynı zamanda kabilenin efsânelerini de canlandırır. *Bkz.* Totem.

Totemizm. *(İlkel)* İnsanlığın ilk dini... *Totemizm* (*Fr.* Totémisme)'in insanlığın ilk dini olduğunda birçok bilginler birleşmişlerdir. Bu din, *mana* ve *tabu* inançlarıyla da sıkıca ilişkilidir. Özellikle bunu savunan Fransız toplumbilimcisi Durkheim'a göre ilkellerin *totem*'de taptıkları *mana* gücüdür. Şöyle der: "Klan üyelerinin taptığı şey ne hayvan, ne bitki, ne insan, ne damga, ne de armadır. Belki bunların hepsinde bulunan, ama hiçbirine karışmayan adsız, kişiliksiz bir güçtür. Bu gücü kimse bütünüyle edinemez. Bu güç özel şeylerden bağımsızdır. Bireyden önce varolduğu gibi bireyden sonra da sürecektir. İşte, totem dininin taptığı tanrı bu güçtür" (Durkheim, *Les Formes Elémentaires de la vie Religieuse*, 1912, s. 268). Totem, bu kişiliksiz ve özdekdışı gücün çeşitli varlıkların içine girmiş özdeksel biçimidir, eşdeyişle cisimleşmiş bir tanrıdır. Bir açıdan bakılınca bu ilkel tasarımın, Hıristiyanların *İsâ*'da cisimleşen tanrı tasarımlarından hiçbir farkı yoktur. İsâ da bir totemdir. Örneğin kanguru olduğunu söyleyen kanguru totemli bir ilkel kendisini kanguru sanan bir deli değildir, demek istediği sadece kanguruyla kendi klanının bireyleri arasında ortak bir niteliğin bulunduğudur ki bu ortak nitelik soyut güç *mana*'dır. Durkheim bu konuda da şöyle demektedir: "Güç deyince, mekanik olarak fizik etkileri meydana getiren özdeksel gücü kastediyoruz. Bir kimse totemle ilişkide bulunurken gereken tedbirleri almazsa mekanik ola-

rak bu özdeksel etkiyle karşılaşır, şok geçirir. Bu, tıpkı elektrik çarpması gibi, özdeksel bir etkidir. Bu güç, kutsal olmayan bir varlığa girerse mekanik olarak hastalık yapar" (İbid, s. 270). Genellikle totemciliğin ilk din olduğu kabul edilmekle beraber *atalara tapma dini*'ne (Tylor, Wilken vb.) ve *doğaya tapma dini*'ne (Jevons) öncelik tanıyan ve *totem dini*'nin bunlardan çıktığını savunan bilginler de vardır. Totem dini de, bütün dinler gibi, özdeksel yanıyla birlikte tinsel bir yan taşır. Totem, klanın özdeksel yaşamı olduğu kadar tinsel yaşamıdır. Özel adı olan tanrılar evresine totem dininin aşılmasıyla ulaşılmıştır. Ne var ki bu özel adlı tanrılar da, nasıl her totem bir klana bağlıysa, belli birer topluma bağlıdırlar (örneğin her kentin, her kasabanın ayrı bir tanrısı vardır). Bu tanrı belli bir hayvan türünün içinde de bulunabilir (örneğin eski Mısır'lıların Apis öküzleri inancı). O hayvan ölünce yas tutulur, ama tanrı ölmüş değildir. O hayvan türü nasıl ölümsüzse tanrı da öylece ölümsüzdür. Birçok incelemeciler *tanrı* tasarımının *totem*'in evrimi sonunda gerçekleştiği düşüncesindedirler. *Ruh* da totemciliğin temelinde bulunan *mana* gücünün belli bir bedende kişilik kazanmış biçimidir. *Bkz.* Totem, Mana, Tabu, Din, Tanrı, Ruh, Bireysel Totem, Cins Totemciliği, Grup Totemciliği.

Toth. *Bkz.* Thot.

Toyo Kumo Nu. *(Japon)* Üreme-tanrı... Yeryüzüyle gökyüzünün kamış aracılığıyla birleşmesinden doğmuş. *Bkz.* Japon Dinleri, Yaratılış.

Toyotamabime. *(Japon)* Deniz-tanrının kızı... *Ninighi*'nin iki oğlundan *Howori* düşürdüğü oltayı bulmak için denizin dibine iner ve ona âşık olur, evlenirler. Japon inançlarına göre bugün Japonya'yı yöneten Mikado sülâlesi bu çiftin torunlarıdır. *Bkz.* Ninighi, Howori, Hoderi, Amaterasu.

Tömürdü Kağul. *(Türk)* Oğuz Kağan'ın komutanlarından biri... *Oğuz Kağan Destanı*'na göre erkek kurdun ardından giderlerken yolda bir ev görmüşler. Evin duvarları altından, pencereleri gümüşten ve çatısı demirdenmiş. *Oğuz Kağan*, becerikli ve gözüpek komutanlarından *Tömürdü Kağul*'a "sen burada kal, çatıyı aç" demiş. Bundan ötürü komutanın adına *Kalaç* demişler, soyuna da *Kalaç'lar* denmiş. *Bkz.* Oğuz Destanı.

Tölge. *(Türk)* Kırgız Türkçesinde fal ve kehânet... Kırgız Türkleri inançlarında *tölge* çok önemli bir yer tutar. *Bkz.* Fal, Kehânet.

Tövbe. *(Genel)* İşlenen bir günahtan pişmanlık duyup bir daha yapmama kararını tanrıya bildirme... İslâmsal bir deyim olan *tevbe*'den bozulmuştur. Hemen her din kurumunda *tövbe* uygulanır. Eski Yunanlılarda bağışlanma dileği (yakarma) törenleri ve kurbanları olduğu gibi ilkellerde de *tövbe törenleri* yapılır. *Bkz.* Tevbe.

Trakya. *Bkz.* Thrakia.

Trans. *(Genel)* Kendinden geçme durumu... Özellikle ispirtizma oyunlarında ruhla ilişki kurduğuna inanılan medyumların özel hipnoz durumlarını dile getirir. Şamanlık dininde de Şamanlar böylesine bir trans (*Fr.* Transe) durumuna girerler. *Bkz.* İspirtizma, Şamanizm.

Transmigrasyon. *Bkz.* Ruhgöçü.

Transsübtansiasyon. *(Hıristiyan)* Ekmeğin İsâ'nın vücudu ve şarabın kanı hâline gelişi... Fransızcadır, *Fr. Transsubtantiation* deyimi *tözleşme* anlamını dile getirir *Lâ. trans* öneki *bir durumdan başka bir duruma geçiş*'i belirtir. *Bkz.* Trans, İsâ, Hıristiyanlık.

Trim. *(İskandinav)* Dev Ymir'in yarattığı canavarların kralı... Bu canavarlara *Jotun'lar* denir. İskandinav inançlarına göre *Trim* bir gün tanrı *Thor*'un baltasını çalmış, geri vermek için de aşk-tanrıça *Freya*'nın kendisine verilmesini istemiş. Aşk-tanrıça onun bu küstahlığına şiddetle karşı koyunca tanrı Thor kadın kılığına girip kendisinin aşk-tanrıça olduğunu söylemiş, baltayı geri alır almaz bir vuruşta Trim'in kafasını koparmış. *Bkz.* Jotun'lar.

Trimurti. *(Hint)* Üç görünümlü tek tanrı... Sanskritçe *üç yanlı* demektir, Hıristiyanların *teslis* (*Tr.* Üçleme, *Fr.* Trinité) inancıyla özdeştir. Brahmancılığa göre *Tanrı*, yaratıcı olarak *Brahma*, tutucu olarak *Vişnu*, yıkıcı ve yokedici olarak *Siva* adıyla anılır. Hıristiyanların *baba-oğul-kutsal ruh* üçlüsünde olduğu gibi bu da bir *üçlükte teklik*'tir. Hint inancı, bu açıdan, Hıristiyan inancıyla kısaylanamayacak kadar üstün bir bilimsellik de taşır. Yapıcı-tutucu-yıkıcı bir üçleme oluşturan bu tasarım, diyalektik gelişme üçlemesi olan tez-antitez-sentez aşamalarına uygundur. Evrim, böylesine üç aşamalı bir süreçte oluşur. *Bkz.* Teslis, Ekanim-i Selâse, Brahma, Vişnu, Siva, Brahmanizm.

Trinakria. *(Yunan)* Sicilya'nın Yunan mitolojisindeki adı... Yunanca *treis* sözcüğü *üç* ve *akria* sözcüğü *tepe* anlamındadır. *Bkz.* Sicilya.

Trinite. *Bkz.* Teslis, Ekanim-i Selâse.

Triones. *(Roma)* Kuzey kutbunu sürdüklerine inanılan yedi öküz... Büyükayı ve Küçükayı ta-

kümyıldızlarının eski adıdır. Bu yıldızların *sapana koşulan öküzler* anlamında Lâtince *Triones* olduklarına inanılmıştır.

Triopas. *(Yunan)* Knidos kentini kurduğuna inanılan mitolojik kişi... Birçok efsânelerde adı geçer. *Triops* da denir. *Poseidon*'la *Kanake*'nin oğluymuş, kimi anlatımlarda *Aiolos*'un oğlu olduğu da söylenir. Yunan mitolojisinde *Helios*'la *Rhodos*'un oğullarından biri de bu adı taşır.

Triopia. *(Yunan)* Apollon ve Poseidon onuruna kutlanan bayram... Karia'da Triopion burnunda kutlandığı için bu ad verilmiştir. *Bkz.* Apollon, Poseidon.

Triptolemos. *(Yunan)* Mitolojik Eleusis kralı... *Demeter tapımı*'nın başrâhibiymiş, öldükten sonra cehennemin yargıçlarından biri olmuş. *Bkz.* Eleusis, Demeter.

Trismegistos. *(Yunan)* Yunanlıların Mısır'lı Thot ve Hermes'e verdikleri lâkap ya da ad... *Üç kez büyük* anlamındadır. Yunanca *tris* sözcüğü *üç kez* ve *megistos* sözcüğü *çok büyük* demektir. Romalıların *Merkür*'ü de bu lâkapla anılmıştır. *Bkz.* Thot, Hermes, Mercurius.

Tristan. *(Fransız)* Ünlü aşk destanının kahramanı... *Tristan de Leonois* adıyla anılır. Cornouailles (Cornwall) kralı *Marc*'ın kız kardeşi *Blanchefleur*'le komşu ülkenin kralı *Rivalen*'in oğludur. Annesi doğumu sırasında öldüğünden çocuğa *kederli* anlamına gelen *Tristan* adı verilmiştir. Kral babasının adamlarından *Rohalt ve Governal* tarafından eğitilir, birçok bakımlardan yetkin ve güzel bir delikanlı olur. Bir gün korsanlar tarafından kaçırılır. Korsanlar büyük bir fırtınaya tutulurlar, tanrıya yakararak fırtınayı atlatabilirlerse ellerindeki çocuğu serbest bırakacaklarına yemin ederler. Fırtına diner, Tristan da bomboş bir kıyıya çıkarılır. Babası da bir savaşta öldürülmüş olduğundan yalnız ve kimsesizdir. Bu sırada avcılarla karşılaşır. Avcılar onu alıp kral Marc'a götürürler. Kral Marc yeğeni olduğunu anladığı delikanlıyı pek sever, yanından hiç ayırmaz. Tristan mutludur, ama bu mutluluğu babasının öcünü alamamasından ötürü gölgeli bir mutluluktur. Sonunda kral Marc'dan izin alarak ülkesine gider, dayısının verdiği orduyla savaş açar. Babasını öldürmüş olan *Morgan*'ı öldürerek ülkesini kurtarır, krallığını kendisini yetiştiren öğretmenlerinden Rohalt'a bırakır ve dayısının yanına döner. Ünlü aşk serüveni bundan sonra başlar. *Bkz.* Tristan ve Yseult.

Tristan ve Yseult. *(Fransız)* Ortaçağ Breton destanlarının en ünlüsü... *Tristan*'la *Yseult* (*İseult* ve *İsolde* biçimlerinde de yazılır)'ün ünlü aşk destanı Kelt kaynaklıdır ve Avrupa'nın birçok dillerinde yazılıp söylenmiştir. Ne var ki onu ünlü kılan Fransız ozanlarıdır. İlkin XII. yüzyılda Fransız ozanları Béroul ve Thomas tarafından yazılmıştır. *Tristan*, babasının öcünü alıp dayısının yanına döndükten sonra İrlanda kralının elçisiyle karşılaşır. Bu elçi dev yapılı kahraman bir adamdır ve her yıl kral *Marc*'ın İrlanda'ya vermekle yükümlü bulunduğu üç yüz genç kızla üç yüz delikanlıyı almaya gelmiştir. Geleneklere göre bu yükümden kurtulmak için Cornouailles'li bir kahramanın bu elçiyle dövüşüp onu yenmesi gerekmektedir. Yıllardan beri kimsenin cesaret edemediği bu dövüşü genç kahraman Tristan göze alır ve İrlanda kralının eniştesi olan (güzel prenses *İseult*'ün de dayısıdır) dev yapılı elçiyi öldürür. Bir yanda yükümden kurtulan ülke bayram ederken öbür yanda dayısının öldürülmesine çok üzülen güzel İseult yas tutmaktadır. Dayısını öldüren kılıcın bir parçasını İseult'e getirirler, o da alıp saklar. Dev yapılı elçiyi öldüren Tristan da zehirli olduğu anlaşılan bir kılıç vuruşuyla yaralanmıştır, ölmek üzeredir. Anasız ve babasız büyüdüğünden ötürü daima üzüntülü ve içine kapanık bir insan olan Tristan herkesin gözlerinin önünde ölmek istemez, tek başına bir sandala binerek denize açılır. Sandal İrlanda kıyılarına vurur, onu yaralı bir halde bulan balıkçılar alıp saraya götürürler. Prenses Yseult'le annesi kraliçe delikanlıyı iyileştirirler. *Tristan* kendini *Tantris* adıyla tanıtmıştır. İyileştikten sonra da teşekkür edip dayısının ülkesine döner. Dayısı kral Marc, evlenme isteğindedir. Ülkenin büyükleri de kendisinin bir veliahd bırakmasını istemektedirler. Nereden geldiği bilinmeyen bir güvercin kral Marc'ın ayaklarının dibine altından yapılmış bir genç kız şapkası bırakmıştır. Kral Marc bu şapkanın sahibi olan kızı bulurlarsa evlenebileceğini söylemiştir. Tristan altın şapkayı görür görmez onun Yseult'ün şapkası olduğunu tanımıştır. Dayısına altın şapkanın sahibi genç kızı bulup kendisine getireceğini söyler. Ne var ki İrlanda ülkesine varınca bir canavar olayıyla karşılaşır. Korkunç bir canavar İrlanda'ya musallat olmuştur, kral da bu canavarı öldürecek olana kızını vereceğini vaadetmiştir. Tristan canavarı öldürür, ama kendisi de yaralanıp ölü canavarın yanına baygın düşer. Canavarın öldürüldüğünü ve öldürenin de ölmüş olduğunu anlayan kralın kâhyası, canavarın kafasını kesip krala

götürür ve güzel Yseult'le evlenme hazırlığına başlar. Kâhyanın düzenbaz bir adam olduğunu bilen ve onunla asla evlenmek istemeyen Yseult canavarın ölüsünü görmek ister, canavarın yanında baygın yatan *Tantris* (ki *Tristan*'ı bu adla tanımaktadır)'i görünce işi anlar. Ne var ki kendisi için çok korkunç olan başka bir gerçeği de anlamıştır, Tantris'in kılıcı kırıktır ve dayısını öldüren kılıcın parçası bu kırığa tıpatıp uymaktadır. Güzel prenses Yseult kahraman delikanlıyı öldürüp dayısının öcünü almaya kararlıdır. Ne var ki kraliçeyle kızı tarafından ikinci kez iyileştirilmiş olan Tristan gerçeği anlatır, elçi *Morald*'ı bir düello sonucu öldürmüştür, kahpece değil. Genç kız biraz yatışır, bu yatışmasında delikanlıyı öldürecek olursa kâhyayla evlenmek zorunda kalacağı korkusu da etkendir. Sonunda Tristan'la birlikte Cornouailles'a gitmeye razı olur ve kral Marc'la evlenir. Ne var ki yola çıkarken annesi kraliçe ona tılsımlı bir şerbet vermiştir, bu şerbetten içenler birbirlerine çılgınca âşık olacak ve yaşamlarının sonuna kadar birbirlerine sâdık kalacaklardır. Kraliçenin gelinle dâmâdı için hazırladığı bu tılsımlı şerbeti bilmeyerek içen Tristan'la Yseult birbirlerine çılgınca âşık olmuşlardır, acılı serüvenleri de böylelikle başlamıştır. Kral Marc'ın karısı olan güzel sarışın Yseult, sevgilisi Tristan'la bir ırmağın aracılığıyla haberleşmekte ve ormanda buluşmaktadırlar. Tristan ağaç kabuklarının üstüne yazdığı aşk mektuplarını ırmağa atmakta, Yseult de onları sarayın penceresinin önünden geçen ırmaktan almaktadır. Onların buluştuklarını gören orman cücesi *Frocin* durumu krala haber verir, sevgilileri gizlice dinleyen kral bu sâf konuşmaları bağışlar. Ama Tristan'ı çekemeyen saray şövalyeleri onun kraliçeyi kaçırmak üzere olduğunu bildirirler, kral da Tristan'ın yakalanıp asılmasını buyurur. Tristan sevgilisi Yseult'le birlikte kaçmak zorunda kalır. Kral Marc peşlerine takılır, onların aralarında bir kılıç olduğu halde ormanda uyuduklarını görerek gene acır ve bağışlar (Bir kadınla bir erkeğin aralarına kılıç koyarak yatmaları şövalyelik geleneğinde kardeşçe yattıklarının kanıtıdır). Tristan da Britanya'ya gider ve Hoel dukasının kızı Yseult'le evlenir. Bu kızı hiç sevmemekle beraber sadece dostu *Kaherdin*'in kız kardeşi olması ve adının da sevgilisinin adıyla özdeşliği yüzünden evlenmiştir. Ne var ki dayanamaz, dostu ve kayınbirâderi Kaherdin'e derdini açar. Kaherdin de kendisine yardım etmeyi vaadeder (Şövalyelik geleneğinde dost şövalyeyi kız kardeşe yeğlemek doğaldır). Birçok serüvenlerden sonra Tristan dostuyla birlikte katıldığı bir savaşta yaralanır, kendisini yaralayan ok zehirlidir, ölmek üzeredir. Onu kurtaracak olan tek kişiyse sevgilisi Yseult'dür. Kaherdin ona Yseult'ü getirmeyi vaadeder; sevgilisini getiriyorsa beyaz yelken, getirmeyi başaramamışsa kara yelken açacaktır. Bu konuşmayı gizilce dinleyen öbür Yseult (Kahramanın karısı ve Kaherdin'in kız kardeşi), ak yelkenli gemiyi görür görmez ölüm döşeğinde bulunan Tristan'a koşar ve kara yelkenli bir geminin gelmekte olduğunu söyler. Umutsuz Tristan ölür. Sevgilisinin ölmüş olduğunu gören kraliçe Yseult de acısından can verir. Bütün bu olupbitenlerin, bilmeyerek içilen bir tılsımlı şerbet yüzünden olupbittiğini öğrenen kral Marc iki genç sevgiliyi bağışlamıştır. *Bkz.* Tristan.

Tritogeneia. *(Yunan)* Zeus'ün kızı Athena'ya verdiği ad... Tanrılar tanrısı *Zeus*'ün *İlyada*'da kızı *Athena*'yı neden bu adla çağırdığı anlaşılamamıştır. (*Bkz.* Azra Erhat, *Mitoloji Sözlüğü*, İstanbul 1972, s. 82). *Bkz.* Athena.

Triton. *(Yunan)* Deniz-tanrı... *Poseidon*'la *Amphitrite*'in oğludur. Fenike asıllıdır. Trablus kıyılarındaki bir denizaltı sarayında otururmuş, kâhinlik yeteneği varmış, *Herakles* bununla da dövüşmüş. Deniz dalgalarının onun torunları olduğuna inanılır ve dalgalar birçok *Triton*'lar olarak anılır. *Bkz.* Pontioi.

Troia. *(Anadolu)* Yunan mitolojisinin başlıca konularından olan Çanakkale'de kayalık bir kent-ülke... Genellikle *Truva* adıyla anılır, *İlion* (*Lâ.* İlium) da denir. Homeros'un *İlyada* adlı büyük destanı bu kent-ülkenin Akha'lar tarafından yok edilişini anlatır (Destanın adı da İlion eşdeyişle Truva destanıdır). Akha'ların bu soylu ve varlıklı Anadolu ülkesine saldırıları emperyalist bir saldırıdır. Destanlarda bu saldırı *Helena*'nın kaçırılışı öyküsüne bağlanır. Homeros'a göre Helena güzeller güzelidir ve *Zeus*'le *Leda*'nın kızıdır, ölümlü babası da *Tyndareos*'tur. Troia kralı *Priamos*'un güzel oğlu *Paris*, tanrıçalar arasındaki ünlü *güzellik yarışması*'nda *Aphrodite*'in kendisine rüşvet olarak vaadettiği, Helena'yı kaçırır. Helena kendisiyle evlenmek isteyen birçok erkekler arasında *Menelaos*'u seçmiştir, onunla evlidir. Homeros'a göre Troia savaşı Helena'yı geri almak için çıkmıştır (Kurtarmak için değil. Çünkü Helena, tanrıça Aphrodite'in etkisiyle Paris'e gönül vermiştir. Bununla beraber bu konu Homeros'ca gereği gibi açıklanmamıştır). Savaşa Helena'nın eski isteklileri de katılırlar. Troia'lılar kahramanca

direnirler, Akha ordusunu umutsuzluğa düşürürler. Sonunda bir *tahta at* hiyleşi onları yenilgiyè uğratır. Antikçağın bu ünlü dünya savaşı (hemen bütün ülkeler iki yandan birini desteklemek için savaşa katılmışlardır) böyle bir *kız kaçırma* olayıyla başlar ve bir *hiyle*'yle sona erer. *İlyada*'nın dışında birçok eskiçağ şiir ve destanlarına konu olan *Troia savaşı* on yıl sürmüştür. Akhaia'lılar bu savaş için on yıl hazırlanmışlardır. Demek ki savaş yirmi yıllık bir uzun süreyi kaplamaktadır. Troia, Akha'ların Anadolu'ya sıçramalarına ve emperyalist yayılmalarına en büyük engel olan bir kent-ülkeydi. Bu engeli yıkmaları gerekiyordu. Anadolu'nun savunmasına bütün Akdeniz ve Karadeniz ülkeleri, Trakya katılmıştır. *İlyada*'nın ikinci bölümüne sonradan katıldığı ve Atina'yı yüceleştirme amacını güttüğü kesin olan *gemiler katalogu*'nda her iki yanın ordu güçlerinin dökümü yapılmıştır. Akha'lar ve ortakları *Agamemnon*'un komutasındaydı. Troia'lılara da Anadolu'nun Antik ve ilk kahramanı sayılan *Hektor* ve *Aineias* komuta ediyordu. Yüzyıllarca sonra Roma'lılar ve İngilizler bu *Aineias*'ın soyundan ve aslen Troia'lı olduklarını iddia etmişlerdir. Troia kahramanlığı ve görkemi böylesine bir etkinlik kazanmıştır. *Bkz.* Tros, Dardanos, Tahta At, Helena, Paris, Hektor, Priamos, Menelaos, Agamemnon, İlyada, Aineias.

Troilos. *(Yunan)* Priamos'la Hekabe'nin en küçük oğlu... Yirmi yaşına bastıktan sonra Troia'nın alınamayacağına inanılmıştır, ne var ki *Akhilleus* onu yirmi yaşına basmadan öldürmüş. *Bkz.* Troia, Priamos, Akhilleus.

Troizen. *(Yunan)* Birçok mitolojik olayın geçtiği Peloponessos kenti... *Poseidon tapımı*'yla ünlüdür. *Bkz.* Poseidon.

Troll. *(İskandinav)* Kötü ruh... Doğanın zararlı gücünü simgeler. Dağlarda, ormanlarda ve yeraltında yaşarmış. Kimi anlatımlarda *cüce* olduğu ileri sürülür. *Bkz.* İskandinav Dinleri.

Trophaeum. *(Yunan)* Teke tek yapılan savaşta yenilenin tanrıya sunulan silâh ve eşyası... Sözcük Yunanca *trepein* (bozguna uğratmak) kökünden türetilmiş Lâtincedir. Sonraları Roma'lılar bozguna uğratılan düşmanın silâhlarını ağaçlara ya da kazıklara asıp arma olarak kullanmışlardır. Düşman silâh ve zırhlarını simgeleyen taştan ve mermerden yapılan armalar da bu adı taşır.

Trophonios. *(Yunan)* Kehânetleriyle ünlü Boiotia'lı... Orkhomene kralı *Erginos*'un oğluymuş, kardeşi *Agamedes*'le birlikte Delphoi'deki *Apollon* tapınağını yapmış, kardeşini öldürdüğünden bir yeraltı dehlizine kapatılmakla cezalandırılmış, kâhinliğe orada başlamış, Lebadeia'da bulunan bu yeraltı dehlizi sonradan tapınak olmuş, bu tapınağa gelecekten haber sormak için başvuranlar sorularının karşılığını görüntü halinde alırlarmış. *Bkz.* Agamedes.

Tros. *(Yunan)* Yunan mitolojisine göre,Troia'nın kurucusu... Yunan mitolojisi *Troia* (Truva) tarihini tanrılar tanrısı *Zeus*'e bağlar. *Troas ülkesi* adıyla da anılan Troia, Yunan mitolojisine göre, ilkin Zeus'ün oğlu *Dardanos* tarafından kurulmuş ve *Dardania* adıyla anılmış, sonradan kente ve ülkeye adını veren *Tros* bu Dardanos'un torunuymuş, Dardanos oğlu *Erikhthonios*'un *Astyokhe*'yle birleşmesinden doğmuş. Yunan mitolojisine göre Troia kral soyu zinciri şöyle oluşmaktadır: *Zeus-Dardanos-Erikhthonios-Tros-İlos-Laomedon-Priamos.* Troia, son kral Priamos zamanında yokedilmiştir. Troia'lı kahraman *Aineias* da bu soydandır, babası *Ankhises* son kral *Priamos*'un amcaoğludur, annesi de tanrıça *Aphrodite*'tir. *Bkz.* Troia, Dardanos, Aineias, Erikhthonios, İlos, Laomedon, Priamos.

Tsefanya. *(Yahudi)* Yahudi peygamberi... İbrânicesi *Sefaniah*'tır. Kutsal kitapta sayılan peygamberlerin dokuzuncusudur ve Yuda krallığının yıkılıp yerine *Yehova*'nın dileğince bir krallık kurulacağını önceden bildirmekle ünlüdür. *Bkz.* Yahudilik, Tevrat.

Tsifon. *Bkz.* Teisiphone.

Tsippora. *(Yahudi)* Peygamber Mûsâ'nın karısı... Medyan kâhini *Yetrô*'nun kızıymış. Peygamber *Mûsâ*'nın bu kadından *Eliezer* ve *Gerşom* adlarında iki çocuğu var. *Bkz.* Mûsâ.

Tsui-Goab. *(İlkel)* Afrika ilkellerinin tanrısı... Özellikle Nama'larca tapılmıştır. E. Dammann *Die Religionen Afrikas* (Stuttgart 1963, s. 119) adlı yapıtında bildiriyor.

Tsuki-No-Kami. *(Japon)* Ay-tanrı... Kimi metinlerde *Tsuki-Yomi-No-Mikoto* adıyla da anılıyor. Japonlar onun *İzanaghi*'nin sağ gözünden düşen bir damladan doğduğuna inanırlar, sol gözünden düşen damladan da güneş-tanrı *Amaterasu* doğmuş. *Bkz.* Amaterasu, Susanoo.

Tsuki Yami No Mikoto. *Bkz.* Tsuki-No-Kami.

Tûbâ. *(İslâm)* Cennette bulunduğuna inanılan ağaç... Kökü yukarda, dalları aşağıdaymış. *Bkz.* Cennet, Ağaç Tapımı.

Tubal-Kabil. *(Yahudi)* Kutsal kitabın kişilerinden biri... *Eski Ahid* (Tekvin, IV, 22)'de adı geçer. *Bkz.* Ahdi Atîk.

Tûfan. *(Genel)* Kötülüğe sapmış insanları yok etmek için tanrı tarafından gönderildiğine inanılan büyük yağmur... *Tûfan efsânesi,* en ilkelinden en gelişmişine kadar bütün inançlarda yer almış tanrılık bir tasarımdır. Yahudi *Tevrat*'ının birinci kitabı olan *Tekvin*'de anlatılan bu öykü yakın zamanlara kadar Yahudiliğe özgü sayılıyordu, Hıristiyanlığın ve Müslümanlığın onu Yahudi geleneğinden aldığı açıktı. Yunan mitolojisinin *tûfan*'ı da Sâmî efsânelerine dayandırılıyordu. *Gılgamış Destanı*'nın keşfi, su baskını öyküsünün kaynağını *Homeros Destanı*'ndan en az bin beş yüz yıl öncesine çekti. Şimdilik, bilinen en eski tûfan efsânesi bu destanda anlatılandır. Konunun ilginç yanı Filipin, Güney Amerika, Kuzey Asya, Afrika, Endonezya, Melanezya vb. ilkelerinde de aynı öykünün anlatılmış bulunmasıdır. Kaynak Sümer öyküsüyle Yahudi öyküsü, Yunan öyküsü ve ilkellerin öyküleri arasında hemen hiçbir fark yoktur. Tümünde tanrı insanları yaratmıştır, insanlar tanrıya karşı günâh işlemişler ya da başkaldırmışlardır, tanrı ya da tanrılar insanları cezalandırmak ya da yok etmek istemişlerdir, dehşetli bir yağmur yağdırmışlar ve yeryüzünü suya boğmuşlardır, bu tûfan'dan birkaç insan kurtulmuş ve yeni insan soyunun atası olmuştur. Gılgamış destanının on birinci tabletinde "günâhın hesabını günâha girenden sor" denir, Yahudilerin kitabı da şöyle der: "Ve tanrının gözünde yeryüzü bozulmuştu ve yeryüzü zorbalıkla dolmuştu". Sümer *tûfan*'ında insanlığın yeryüzünden silinmesi gerektiği savını tanrı *Enlil*'le tanrıça *İştar* (İnanna) savunur, insanlardan yana olan tek tanrıysa bilgeliğin temsilcisi *Ea*'dır. Yunan tasarımında insanlığa hazırlanan bu tuzağı *Zeus* tasarlar, orada da insanlardan yana olan ve tanrının bu tasarısını oğlu *Deukalion*'a haber verip bir gemi hazırlatan bilgeliğin temsilcisi titan *Prometheus*'tur. Hint inançlarında *tûfan*'ı başta yıkıcı tanrı *Siva* olmak üzere bütün tanrılar tasarlar, insan türünü yeryüzünden kaldırmayı amaçlamışlardır, bu tasarımda da insanlara bilgeliğin simgesi tanrı *Vişnu* yardım eder, balık kılığına girerek tûfan'dan kurtulan tek insan *Manu*'yu sırtına alıp karaya çıkarır. Yahudi dininde insanları yok etmeyi tanrı ister, ne var ki peygamberi *Nuh*'a bir gemi yapmasını ve her tür canlıdan birer dişiyle birer erkeği gemiyle almasını ve böylelikle yeni canlılar türemesine olarak hazırlamasını söyleyen de odur (Hem iyiliği hem kötülüğü kendinde toplamak tektanrının doğal niteliğidir). *Die Religionen Indonesiens* (Stuttgart 1965) adlı yapıtın içinde W. Stöhr'in anlattığı (s. 111) Filipin ilkelleri tasarımında tûfan'ı tanrı *Wigon* insanları yok etmek için yaratır, iki akıllı insan bir sal yapmasını becererek kendilerini kurtarırlar ve yeni insan soyunun atası olurlar. I. Paulson'un anlattığı Kuzey Asya ilkellerinin tûfan'ı hepsinden daha ilginçtir, aynı zamanda çeşitli halklar ve çeşitli dillerin oluşmasını da açıklar, bu inanca göre yedi gün ve yedi gece süren tûfan'dan birçok insanlar ve hayvanlar kurtulmuş, sularda yüzen ağaç dallarına tutunan bu insan ve hayvanlar dünyanın çeşitli bölgelerine savrulmuşlar, tür ve dil çeşitliliği bu yüzdenmiş. *Bkz.* Utnapiştim, Manu, Deukalion, Philemon, Pandora, Pyrrha, Nuh, Nuh'un Gemisi, Cemşîd, Bergelmer.

Tuğrul. *Bkz.* Zümrüdüanka.

Tulpar. *(Türk)* Mitolojik at... Kızgız Türklerince inanılmıştır. *Manas Destanı*'nda adı geçer. Gizli kanatları varmış. *Bkz.* Manas.

Tuisto. *(Cermen)* Erdişi-tanrı... İlk insanın babası olduğuna inanılır. Kendisi *toprak*'la *gök*'ün çocuğudur. Hem erkek, hem dişidir. İlk insanı kendi varlığındaki bu ikiliğin birleşmesiyle doğurmuştur. *Bkz.* Cermenlerin Dini.

Tum. *(Mısır)* Batan güneş-tanrı... *Atum* da denir. Gerçekte *Aton*'un bir görünümüdür. Helliopolis panteonunda bütün tanrılar güneşin *hipostas*'larıdır. *Bkz.* Aton.

Tumâniyye. *(İslâm)* Mürcie anlayışında bir tarikat... Ebû Muaz Tumânî tarafından kurulmuştur. *Bkz.* Mürcie.

Tunga Alp Er. *Bkz.* Alp Er Tunga.

Tung-Fan-Tai-Yi. *(Çin)* Güneş-tanrı... Her gün gökyüzünü altın bir arabayla aşarmış. *Bkz.* Şang-ngo.

Tûniyye. *(İslâm)* Kerrâmîliğin on iki kolundan biri... *Bkz.* Kerrâmiyye.

Turail. *(Arap)* Yezîdîlerin inandığı çeşitli meleklerden biri... Yezîdî inançlarına göre tanrı onu cumartesi günü yaratmış, her gün birer tane yaratılan meleklerden yedincisi ve sonuncusuymuş. *Bkz.* Melek-i Tâvûs.

Tundun. *(İlkel)* Ata-tanrı... Fransız toplumbilimcisi Durkheim, *tanrı* düşüncesinin *totem* inancından çıktığı kanısındadır. Bunu tanıtlamak için de ilkellerin tanrı *Tundun*'larını ileri sürer ve aynı sözcüğün Kurnai'lerde *totem* an-

lamına geldiğini söyler. Durkheim'a göre *totem* giderek *ata* ve daha sonra *tanrı* olmuştur. *Bkz.* Totem, Totemizm.

Tûr. *(Yahudi)* Mûsâ'nın tanrıyla konuştuğu dağ... Sinâ yarımadasında olduğundan *Tûr-u Sinâ* da denir. *Bkz.* Mûsâ.

Turnus. *(Roma)* Rutul'ların mitolojik kralı... Vergilius mitolojisinin ileri sürdüğü Ardea Rutulus'larının bu kralı, *Lavinia* adlı kızı istemeleri yüzünden, *Aineias*'la dövüşür. Teke tek yapılan dövüş sonunda ölür. *Daunus*'un oğludur. *Bkz.* Aineias, Lavinia, Latinus.

Turpin. *(Fransız)* Roland'ın eğitmeni piskopos... Ronceveaux geçidi savaşında o da vardır. *Roland*'la birlikte o da ölür. *Şarlman*'ın Fransa'ya dönerken götürdüğü üç cesetten biri onun cesedidir. *Bkz.* Roland, Şarlman.

Tusip. *(İlkel)* Yağmur-tanrı... Sözcük olarak Hotanto dilinde *yağmur* demektir. Gerçekte belki de sadece *tanrı* anlamında kullanılır. Çünkü Hotanto'lar yağmur yağarken tanrı'yı kastederek "o yağıyor" derlermiş. *Bkz.* Tanrı.

Tutkal. *(Türk)* Kıl-Barak'lıların silâh işlememesi için vücutlarına sürdükleri kıkırdaktan yapılma madde... *Oğuznâme* bu ilginç olayı şöyle anlatır: "*Kıl-Barak* dünyanın karanlık tarafında bir ülkedir. Bu kavmin erkekleri kara renkli, çirkin yüzlü ve köpek gibi, kadınları ise temiz yüzlüdürler. Kıl-Barak'lıların âdeti şöyleydi: Dövüş olacağı zaman iki havuzdan birisini kara, birisini de ak tutkalla doldururlardı. Dövüşten önce ak tutkal havuzuna çıplak olarak girerler, bu tutkal onların kıllarına yapışırdı. O havuzdan çıkınca beyaz kumda yuvarlanırlardı. Oradan kara tutkal havuzuna girerler ve kara kumda yuvarlanırlardı. Bu madde üç kez vücutlarında kuruduktan sonra gövdelerine hiçbir silâh işlemezdi. Kıl-Barak'lılardan dövüşe giren iki kişi de böyle yapıp *Oğuz*'un iki elçisiyle dövüşmeye başladılar. Gövdelerine yapılan vuruşlar onları etkilemedi. Sonunda iki elçi onların elinde öldüler... Oğuz bu işte savaşın yarar sağlamayacağını anladı ve döndü... Oğuz'un adamlarından biri Barak'lılar arasında kalmış ve kadınlarca gizlenmişti. Bu kadınların kocaları pis vücutlu, çirkin yüzlü ve köpek gibi olduklarından kadınlar onu pek beğenmişler ve yanına toplanmışlardı. Onunla cinsel ilişki kurdular ve armağan olarak da büyükleri *İt-Barak*'ın karısının yanına götürdüler. Kadının bu erkekle ilişkisi çok hoşuna gitti ve Oğuz'a haber gönderdi: Demirden dikenli çiviler yaptırınız ve askerlerinizden her biri bu demir dikenleri terkiye bağlasınlar ve savaşta bunları düşman üzerine serpsinler. Fakat kendi atlarınızın ayaklarına bu dikenli demir parçalarından bir zarar gelmemesi için uygun nallar yaptırmalısınız. Sonra da düşmanların burunları ve vücutlarının kenarları çıplak ve tutkalsız olduğundan oralarına ok yağdırınız... Bu yolla bu ülke alındı". *Bkz.* Oğuz Destanı.

Tutmes. *(Mısır)* Tanrı Harmakhis'le konuştuğuna inanılan firavun... Adı Mısır dilinde *onu tanrı Thot yarattı* demek olan *Tutmosis* ya da *Tutmes* IV. (İ.Ö. XV. yüzyılda yaşamıştır), Mısır inançlarına göre bir gün Memphis çölünde ava çıkmış, öğle sıcağında *Sfenks*'in gölgesine sığınmış. Mısır inançlarında Sfenks, tanrı *Harmakhis*'tir. Birden derinlerden gelen bir ses işitmiş, bu ses Harmakhis'in sesiymiş, "kumlardan yüzüm gözüm görünmez oldu, neredeyse boğulacağım, beni temizle" diyormuş. Tutmes bunun üzerine oraya nöbetçiler koymuş ve Harmakhis'in kumlarını sürekli olarak temizletmiş. *Bkz.* Sfenks.

Tuzakçı. *(Sümer)* Hayvanlara tuzak kuran avcı... *Gılgamış Destanı*'nın kişilerindendir. Dağlarda ceylânlarla otlayıp yabanıl hayvanlarla su başlarına inen *Endiku*'yla karşılaşır ve korkudan donakalır. Hemen koşup babasına şöyle der: "Baba, hiçbir insana benzemeyen, dağlardan kopup gelmiş bir adam var. Yeryüzünün en güçlüsü, sanki gökten inme bir ölümsüz kişi. Dağlarda yabanıl hayvanlarla gezinip ot yiyor. Sonra senin topraklarına girip kuyularından su içiyor. Korkuyorum, yanına yaklaşamıyorum. Kazdığım çukurları dolduruyor, avlanmak için kurduğum tuzakları bozuyor". Babası da ona şöyle demiş: "Oğlum, Uruk'ta kral Gılgamış yaşıyor. Onu daha kimse alt edemedi. O, göklerdeki yıldızlar kadar güçlüdür. Var git Uruk'a, Gılgamış'ı bul. Ona bu yabanıl adamın gücünü abartarak anlat. Sana aşk tapınağından bir *yosma* (*Ar.* Fâhişe) versin. Sonra bu kadını dağa götürürsün. Bu kadının dişiliği o yabanıl adamı alt eder". *Tuzakçı* babasının dediğini yapar. *Yosma* da yabanıl Enkidu'yu dişiliğiyle evcilleştirir. *Bkz.* Enkidu, Gılgamış.

Tüken Melik. *(Türk)* Kâfir başbuğu... *Dede Korkut*'un *Kazan beyin oğlu Uruz bey* öyküsünde adı geçer. *Kara* lâkabıyla nitelenir. *Dündar* onu kılıçlayıp öldürür. *Bkz.* Dede Korkut.

Tükürük. *(Genel)* Mistik ve majik gücüne inanılan ağız salgısı... *Tükürük* (*Fr.* Crachat)'ün genellikle hastalıkları iyileştirdiğine inanılmıştır.

Tükürenin mistik ve majik gücünü karşısındakine geçirdiğine, ilkeller kadar gelişmişler de inanmışlardır. *Nazar* inancıyla ilgili olarak kötülükleri uzaklaştırıcı olduğuna da inanılır ve günümüzde de nazar değdiği sanılanın yüzüne tükürülür. Dilimizdeki "tükürеyim de nazar değmesin" sözünün kaynağı bu inançtır. İskandinav mitolojisinde *As*'larla *Van*'lar yaptıkları savaş sonunda bir kâsenin içine tükürerek barış yaparlar. *Kvasir* adını taşıyan ünlü bilge bu kâsedeki tükürüklerden meydana gelir. *Bkz.* Nazar, Kvasir.

Tümülüs. *(Genel)* Gömme inancıyla ilgili mezar üstü konik toprak tepe... Özellikle Anadolu, Trakya, Güney Rusya ve Orta Asya'da çok rastlanan *tümülüs*'lerin en büyüğü Anadolu'daki Bintepe (Bu ad da tümülüslerden doğmuştur)'de Lydia kralı Alyattes'in mezarıdır. Yüksekliği altmış metreymiş (Herodotos yazıyor). Sözcük olarak Lâtince *höyük* demektir. Orta Asya Türkleri *kurgan* derler. Büyüklük ya da küçüklükleri ölünün önemini meydana koyar. *Bkz.* Gömme, Ölü.

Türk'lerin Dini. *(Türk)* İ.Ö. III. binyıldan başlayarak Çin'in kuzeyindeki Asya bozkırlarından dünyanın birçok bölgelerine yayılan Türk halklarının inançsal yaşamı... Türk tarihi, Çin'lilerin Hiung-Nu dedikleri Hun'larla başlar. Tarihte ilk kez *Türk* adını kullanan Göktürk'lerdir. Oğuz' lar, Kıpçak'lar, Kırgız'lar, Uygur'lar, Karluk'lar, Yağma'lar, Çiğil'ler, Bulgar'lar, Başkurt'lar vb. gibi sayılamayacak kadar çok Türk boyları vardır. Bu boylardan kimileri büyük devletler ve imparatorluklar kurmuşlardır. Türkler *Şamanizm*'den başlayarak sırasıyla *Manişeizm, Budizm* (Burkan'cılık), *Hıristiyanlık, Yahudilik* ve *Müslümanlık* gibi hemen bütün dinleri denemişler ve bunların gerektirdiği metafizik ve mistik bilgilere inanmışlardır. Göktürk'ler ve Uygur'lar şamanlığa bağlıydılar. Günümüzde de Altay dağları bölgesinde bu dini sürdüren Türk boyları vardır. Manişeizm, İ.S. 762 yılında Uygur devletinin resmî dini olmuştur. Türklerin *Burkan* adıyla andıkları Buda dini VIII. yüzyılda Manişeizm'in yerini almıştır. IX. yüzyılda Doğu Avrupa'ya yayılan Türkler Hıristiyan, Asya'da kalan Türkler Müslüman olmuşlardır. Günümüzde Macar, Bulgar ve Fin adıyla anılan Türk boyları Hıristiyanlığı; Asya ve Anadolu Türkleri Müslümanlığı sürdürmektedirler. İ.S. 800 yılında Kırım'da imparatorluk kuran Hazar Türkleri de resmî din olarak Yahudiliği benimsemişlerdi. Çarlık Rusya'sında İbrânî ırkından sayılan birçok Yahudilerin aslen Türk oldukları kimi bilginlerce ileri sürülmektedir. Bütün bu dinlerin arasında en ilginci Türkleşmiş bir Budizm olan *Burkan'cılık*'tır ki Türklerin düşünsel yaşamında, felsefe açısından da, çok büyük bir aşamadır. Türkler Budacılıktan yepyeni bir dünya görüşü ve yaşam düzeni çıkarmışlardır. Özellikle Göktürk'lerde çok zengin bir mitoloji oluşmuştur. Atalar tapımı, hayvan ve ağaç tapımı evresinden de geçmişlerdir. İncelemeciler Türk boyları arasında yıldız tapımına rastlanmadığını ileri sürüyorlar. Türkler atalarının bir dişi *kurt* olduğuna inanırlardı, tahta çıkan kaganlar da bir *keçi* üstüne oturtularak yükseğe kaldırılırdı. Ölen kişinin ruhunun *kuş* biçiminde göğe uçtuğuna inanırlardı. *On iki hayvanlı takvim*'i icâdetmişler ve kullanmışlardır; bu on iki hayvan sırasıyla *sıçan, öküz, kaplan, tavşan, ejder, yılan, at, koyun, maymun, tavuk, köpek, domuz*'dur. Kimi incelemeciler özellikle İran sınırında yaşayan Göktürk'lerin *Zerdüşt dini*'ni de benimsediklerini ileri sürerler. *Bkz.* Bozkurt, Kurt, Ergenekon Destanı, Manas Destanı, Umay, Burkan, Burkan'cılık, Şamanizm, Manişeizm, Müslümanlık.

Tütsü. *(Genel)* Kötülüklerden, büyüden ve hastalıklardan arıtma amacıyla içinde etkin güç bulunduğuna inanılan nesneleri yakarak çıkarılan duman... *Tütsü* (*Fr.* Propitiation) yaygın inançlardan biridir ve genellikle köpek, at, keçi, tavşan vb. gibi hayvan kemiklerinin ve *gömlek* adı verilen yılan derisinin, okunup üflenmekle kutsallaştırılan kimi bitkilerin yakılmasıyla elde edilir. Çoğunlukla elde edilen dumanın üstünden atlamak ve atlatmakla yarar sağlanacağına inanılır. *Nazar* inancıyla da ilgilidir, nazar değdiği sanılanlara tütsü yapılır. Tütsüyle yapılan büyülerin de etkinliğine inanılır. Kaynağı *mana* inancıdır, mistik ve majik güç taşıdığına inanılan bir nesneden bu gücü bir insana geçirme temeline dayanır. *Bkz.* Büyü, Nazar, Mana.

Tüy. *(İlkel)* Dinsel-büyüsel gücü bulunduğuna inanılan kuş ve kimi hayvanların deri uzantısı... *Tüy* (*Fr.* Plume) yaygın inançlardan biridir ve özellikle Amerika ve Afrika ilkellerince kullanılır. Çoğunlukla süsleme aracı olarak görülen tüyler, gerçekte dinsel ve büyüsel amaçlar taşırlar. Okyanusya ilkelleri dinsel törenlerinde kuş tüyleriyle süslenirler. Tüy, büyücülükte de geniş çapta kullanılmıştır. Tütsü yapımının da araçlarından biridir. *Bkz.* Büyü, Tütsü.

Ty. *Bkz.* Tyr.

Tydeus. *(Yunan)* Melanippos'un beynini yi-

yen Aitolia'lı... Thebai'ye sefere çıkan yedilerdendir. Kalydon kralı *Oineus*'la *Preiboia*'nın oğludur. Thebai önünde *Amphiaraos* Thebai'li *Melanippos*'u öldürmüş, o da tutup beynini yemiştir. Yunan inançlarına göre tanrıça *Athena* ona ölümsüzlük verecekken bu olay üzerine vazgeçmiş. *Bkz.* Thebai'ye Karşı Yediler.

Tykhe. *(Yunan)* Kader-tanrıça... *Okeanos* kızlarındandır. Roma'lılar onu *Fortuna* adıyla benimsemişlerdir. Yunan krallarının koruyucusu sayılmıştır. Kimi incelemecilere göre, örneğin Hènse-Leonard, felsefenin kader konusunu çözümleyememesi ve kaderin bilimsel nedenini açıklayamaması üzerine öbür tanrıların gözden düştüğü çağlarda da onun gücüne inanılmıştır. Usaaykırı rastlantının simgesi sayılıyordu. Özellikle İskenderiye *Tykhe*'si çok ünlüdür ve bu kentin kaderi olarak nitelenmiştir. Yunanlılar "tâlihin açık olsun" anlamında "Agathe Tykhe" derlermiş. Tykhe'nin öbür insan kılıklı tanrılardan ayırıcı niteliği, aynı zamanda, bireysel bir nitelik de taşımasıdır. Kimi Yunanlılar kendi Tykhe'lerine güvendiklerini söylerlermiş. *Bkz.* Fortuna, Kader, Kadercilik, Moira'lar.

Tympanon. *(Yunan)* Rhea-Kybele râhiplerinin kendi buluşları olan tef... *Korybant*'lar bu teflerle vahşî havalar çalarlarmış. *Bkz.* Rhea, Kybele, Korybant'lar.

Tyndareos. *(Yunan)* Mitolojik Isparta kralı... Kardeşi *Hippokoon* tarafından tahtından edilmiş, *Asklepios* onu ölümsüzleştirmiş. Troia savaşının çıkmasına neden olan güzel *Helena*'nın ölümlü babasıdır. *Bkz.* Leda, Helena, Dioskur'lar, Tyndarides.

Tyndarides. *(Yunan)* Tyndareos çocukları... *Kastor, Polydeukes, Klytaimnestra, Helena* bu adla anılırlar. *Bkz.* Tyndareos.

Tyndaros. *Bkz.* Tyndareos.

Typheus. *Bkz.* Typhon.

Typhoeus. *Bkz.* Typhon.

Typhon. *(Yunan)* Tanrılara karşı ayaklanan canavar... *Gaia*'yla *Tartaros*'un birleşmesinden doğan son çocuktur. Yüz başlıymış, başından alevler saçarmış, ağzı ölüm fırlatır ve gözleri ateşle parlarmış. *Titan*'lar savaşından sonra bütün tanrılara başkaldırmış. *Zeus* bir de onunla uğraşmak zorunda kalmış, yıldırım ve şimşekle onu yenerek Etna dağının altına kapamış, yanardağın alevleri ve lâvları onun öfkesiymiş. Homeros ona *Typhoeus* der. Kimi anlatımlarda da onun Zeus'ü yendiği, tanrılar tanrısının vücudunu doğrayıp parçalarını bir mağaraya gizlediği, *Hermes*'le *Pan*'ın yardımıyla Zeus'ün yeniden dirilerek Etna dağını üstüne atıp *Typhon*'u ezdiği söylenir. Kimi incelemeciler, örneğin Félicien Challaye, onun eski Mısır tanrısı *Seth*'in Yunanlaştırılmışı olduğunu ileri sürer. Kimi anlatımlarda da yüz başlı değil, her bir elinde yüzer tane ejderha başı (iki elinde iki yüz baş) bulunduğu söylenir. *Ekhidna*'yla birleşip kendisi gibi bir sürü canavar üretmiştir. *Bkz.* Orthos, Kerberos, Khimaira, Hydra, Ekhidna, Gaia.

Tyr. *(İskandinav)* Savaş-tanrı... Ty ya da *Tiyu* biçimlerinde de yazılıyor. Sakson'ların savaş-tanrısı *Tiu*'yle aynı olduğu sanılıyor. Tarihçi Tacitus onun *Mars*'ın karşılığı olduğunu yazmaktadır. *Odin* ya da *Votan*'ın oğluymuş. *Odin -Tyr-Thor* İskandinav panteonunda en büyük tanrı üçlüsüdür. Efsâneleri pek çoktur. Örneğin kurt *Fenris*'e iki cücenin hazırladığı özel *tasma*'yı takan odur. Fenris bu tasmayı kendisine taktırmak için *Tyr*'in elini ağzına sokmasını şart koşmuş, sonra da bir ısırışta tanrının elini koparmış. *Bkz.* Fenris.

Tyro. *(Yunan)* Poseidon'un ırmak kılığına bürünerek birleştiği kız... Çünkü ırmağa âşıkmış, *Poseidon* da onunla birleşmeyi kafasına koymuş. *Salmoneus*'la *Alkidike*'nin kızıdır. Poseidon'dan *Pelias*'la *Neleus* ikizlerini doğurmuştur. Amcası *Kretheus*'la evlenip ondan da *Aison*'u meydana getirmiştir. *Bkz.* Aison, Neleus, Pelias, Salmoneus, Poseidon.

Tyrrhen Korsanları. *(Yunan)* Tanrı Dionysos'u yakalayan korsanlar... Tyrrhen denizi korsanları tanrının kim olduğunu bilmeden onu yakalamışlar, kaçırmak istemişler. Birden gemilerinin direğini sarmaşık ve asmaların sardığını, direkten aynı zamanda şarap fışkırdığını şaşkınlıkla görmüşler. Tanrı da bir aslan oluvermiş, korsanlar korkudan kendilerini denize atıp yunusbalığı olmuşlar. *Bkz.* Dionysos.

Tyrrhenos. *(Yunan)* Etrüsk'lerin atası... Etrüsk'ler bu yüzden *Tyrrhenoi* adıyla anılırlar. *Herakles*'le *Omphale*'nin oğluymuş. Kimileri de *Telephos*'un oğlu olduğunu ileri sürerler. Troia savaşından sonra halkıyla birlikte İtalya'ya göçmüş. *Bkz.* Herakles, Telephos.

U

Uaba. *(İlkel)* Totem derneği... Yeni Gine'dedir. *Bkz.* Totem, Totemizm.

Ubara-Tutu. *(Sümer)* Sümer tûfancısı Utnapiştim'in babası... *Şurrupak* (Günümüzdeki adı: Fara. Uruk'un otuz kilometre kuzeybatısında)'ın mitolojik kralıdır. Tûfan öncesi kral listesinde *Utnapiştim*'den başka adı anılan tek Kiş kralı odur. *Bkz.* Utnapiştim, Tûfan.

Ubeydiyye. *(İslâm)* Mürcie anlayışlı bir mezhep... Ubeyd Mukteib tarafından kurulmuştur. Tanrıya ortak koşmak (*Ar.* Şirk)'tan başka bütün günâhların bağışlanacağı inancını izler. *Kelime-i şehâdet* getirerek ölen kişiye hiçbir günâh zarar vermeyecektir. Bundan başka bu mezhep yandaşları tanrının insana benzediği savını ileri sürerler. *Bkz.* Mürcie, Müşebbihe.

Ubûdiyet. *(İslâm)* Tasavvuf dilinde, tanrıya bağlanma... Arapça *köle* anlamındaki *ahd* sözcüğünden türemiştir. İslâmsal bir terim olan *kul* sözcüğü de aynı anlamdadır. Tasavvufta tanrıdan başka hiçbir şey düşünmemek ve tanrıdan başka hiçbir varlık tanımamak *ubûdiyyet*'tir. *Bkz.* Köle.

Ucûbe. *(Genel)* Uğursuzluğuna inanılan anormal vücut yapısı... *Acâib* sözcüğünden türemiştir, *acâip olan* demektir. Hayvan başlı ya da hayvan vücutlu insanlar, birbirine yapışık doğanlar, organ eksiklikleri ya da biçimsizlikleri yüzünden olağandışı doğan canlılar *ucûbe* ve uğursuz sayılır. Bu inanç genel ve yaygındır. *Bkz.* Uğur, Uğursuzluk.

Uçandaire. *(Genel)* XX. yüzyıl inancı... Yüzyılımızda birçok ülkelerde gökte *uçandaire*'ler görüldüğüne inanılmıştır. Bunların başka gezegenlerde yaşadıklarına inanılan insanlarca gönderildiği de bu inanca ek bir inançtır. Gerçekte uçandaireler, uçak mühendislerince tasarlanan ve henüz gerçekleştirilmemiş olan mercek biçiminde bir hava taşıtıdır.

Uçmağ. *(Türk)* Eski Türklerin cennet tasarımlarına verdikleri adı... *Uçmak* da denir. *Bkz.* Cennet.

Uçmak. *Bkz.* Uçmağ.

Uçurum. *(İskandinav)* Evren tasarımı... İskandinav mitolojisinde evren ilkin bir *uçurum* olarak tasarımlanmıştır. Bu uçurumun bir yanında buzlu sisler ve öbür yanında sıcak buharlar varmış. Zamanla buzlu sisler sıcak buharlara karışmış ve dev *Ymir* doğmuş. *Bkz.* Ymir, Yaratılış.

Ufens. *(Roma)* Aeneias'a karşı savaşanlardan... Equicolus'lerin başkanıymış, *Aeneias*'a karşı *Turnus*'la birleşmiş ve savaşmış. *Bkz.* Aeneias, Turnus.

Ufk-ı Âlâ. *(İslâm)* Tasavvuf dilinde, varlıkbirliğine ulaşılan aşamanın son noktası... *Düzlemin sınırladığı gökyüzü* anlamındaki Arapça *ufuk* deyiminden türemiştir. *Ufk-ı mübin* de denir. Arapça *âlâ* sözcüğü *yükseklik* ve *mübîn* sözcüğü *açık* (belli) demektir. *Bkz.* Vahdet-i Vücut.

Ufk-ı Mübîn. *Bkz.* Ufk-ı Âlâ.

Ugger. *(Fransız)* Şarlman'ın ünlü danışmanı bir Danimarka'lı... *Bkz.* Şarlman.

Ugrasena. *(Hitit)* Kansa'nın dedesi... Hint inançlarına göre *Kansa* onu tahttan indirip hapsetmiş, *Krişna* kral Kansa'nın ölümünden sonra onu yeniden tahta oturtmuş, kral yapmış. *Bkz.* Kansa, Krişna.

Ugrasravas. *(Hint)* Mahabharata'yı Naimisa ormanı halkına anlattığına inanılan kişi... Hint inançlarına göre eski bir saz ozanının oğluymuş, bilge *Vaisampayana*'dan öğrendiğini söylediği ünlü *Mahabharata* öykülerini ilkin o anlatmış. *Bkz.* Mahabharata.

Uğur. *(Genel)* Mutluluk getireceğine inanılan nesne... Aynı anlamdaki Lâtince *augure* sözcüğünden geçmiştir. Türkçe bir sözcük olarak *yol* anlamına da gelir. *Tâlih açıklığı* anlamını da da içerir. Kimi nesnelerde *uğur* bulunduğuna, en ilkelinden en gelişmişine kadar, hemen bütün toplumlarca inanılmıştır. Nesneler dışında da kimi belirti ve davranışların bu mutluluk getirici gücü taşıdığına inanılır. Örneğin bir kapıya üç kez vurmak, bir anahtarı üç kez çevirmek, belli eşyalara dokunmak *uğur* sayıldığı gibi belli bir kuşun ötüşü, belli bir böceğin konuşu vb. gibi belirtiler de *uğur* sayılır. Uğur sayılan belirti ve davranışlar çoğunlukla bilinemeyecek kadar kişisel olduğu gibi sayılamayacak kadar da çoktur. Örneğin herhangi bir kimse sabahleyin yatağından kalkarken yaptığı bir davranışı, bir dokunuşu, bir sözü vb. kendisi için uğur saymış olabilir ve onu yapmadığı ve söylemediği günler işinin ters gideceğine inanmış olabilir. *Bkz.* Uğurluk, Uğursuzluk.

Uğurluk. *(Genel)* Taşıyana mutluluk getireceğine inanılan nesne... *Uğurluk* (*Fr.* Porte -bonheur), *muska*'dan farklıdır, çünkü onun gi-

bi kötü etkilerden korumaz, etkin değil edilgindir, olumsuzluğu önlemez ve sadece olumlu yönde etkiler. Uğurluk, genellikle, bir deneye dayanır. Herhangi bir rastlantıyla onun uğur getirdiği denenmiş ve inanılmıştır. Günümüzde kullanılan birçok süs eşyalarının kaynağı *uğurluk*'lardır, bir zamanlar uğurluk olarak kullanılanlar sonradan süs eşyasına dönüşmüştür. Lévy-Bruhl "erkek ve kadınların kullandığı ne kadar süs eşyası varsa ilkin uğurluk ve muskaydı, sonradan süs eşyası oldular" der. *Bkz.* Uğur, Muska, Tılsım.

Uğursuz. *Bkz.* Uğursuzluk.

Uğursuzluk. *(Genel)* Herhangi bir nesne, davranış, söz ya da belirtinin taşıdığına inanılan mutsuzluk veren güç... Bu gücü taşıyana da *uğursuz* denir. *Uğursuz*, bütün anlamlarında *uğurlu*'nun karşıtıdır, *uğursuzluk* da bütün anlamlarında *uğur*'un karşıtıdır. Herhangi bir kişi nasıl herhangi bir nesne, davranış, söz ya da belirtiyi uğurlu sayabilirse öylece uğursuz da sayabilir. Uğursuzluk da, uğur gibi, rastlantısal deneylere dayanır. Örneğin bir baykuşun ötüşü, bir telgraf çiçeği, tavşan ve güvercin gibi hayvanları beslemek vb. böylesine rastlantısal nedenlerle uğursuz sayılmış ve sonra bu uğursuzluğa başkalarınca da inanılmıştır. *Bkz.* Uğur, Uğurluk.

Uhrevî. *(İslâm)* Ötedünyayla ilgili... *Ötedünya* anlamına gelen Arapça *ahiret* sözcüğünden türemiştir. *Bkz.* Ötedünya.

Uirakoşa. *(Amerika)* İnka'ların büyük tanrısı... Güneş-tanrı'dır. Hem erkek, hem dişi olduğu kabul edilir. Onun için söylenen ilâhilerde: "Ey Uirakoşa, evrenin sahibi, erkek de olsan dişi de olsan, varolmasına varsın ya" denmektedir. *Bkz.* İnka'ların Dini.

Uitzilopochtli. *(Amerika) Bkz.* Aztek'lerin Dini, Huitzilopochtli.

Ukab. *(İslâm)* Peygamber Muhammet'in kara sancağı... Bu bayrak bugün Topkapı Sarayında bulunmaktadır. Arapça *ukab* sözcüğü *kartal* demektir.

Ukalegon. *(Yunan)* Ankhises'in komşusu... Troia'lıdır. *Aeneas Destanı*'nda adı geçer. *Bkz.* Ankhises, Aineias.

Ukbâ. *(İslâm)* Ötedünya... *Bitim* anlamına gelen Arapça *âkibet* sözcüğünden türemiştir. Aynı anlamda Arapça *ahiret* sözcüğü de kullanılır. *Bkz.* Ötedünya.

Ulad. *(Türk)* Salur boyundan Ulaş'ın oğlu... *Ulaş* ve *Ulad* (Baba-oğul), *Kün Han* (Gün Han)'ın ölümünden sonra tahta çıkan oğlu *Dîb Yavkuy Han*'a ilk bağlananlardır. *Oğuznâme*'ye göre "Güneşin doğduğu yerden battığı yere kadar bütün ülkeleri senin baba ve ataların ele geçirmişlerdir. Biz de seninle beraber müttefikiz. Eğer herhangi bir karşı gelme olursa öyle şiddetle savaşıp onu yok ederiz ki, baba ve atalarının şânı daimâ bâki kalır. Hiçbir yaratık sana vergi vermekte gecikmek için kuvvet bulamaz" demişler. Yazar boyundan *Alan*'la *Bulan*, Döger boyundan *Dîb Cenkşu*'yle *Dürkeş*, *Taş-bek*'le *Balgu-bek* (bunların hepsi baba -oğuldur) de onlara katılmış. Bayandır boyundan *Tülü Hoca* da yardım vaadetmiş. *Bkz.* Oğuz Destanı, Oğuz.

Uladmur Yavkuy Han. *(Türk)* Oğuz kağanı... *Tiken Bile Er Biçken Kayı Yavkuy Han*'ın oğludur. *Oğuznâme*'ye göre doksan yıl pâdişahlık eden babasından sonra tahta çıkmış ve yetmiş beş yıl pâdişahlık etmiş. Çocuk bırakmadan öldüğünden pâdişahlığa kardeşi *Kara Alp Han* geçmiş. Bu değişiklikle baba-oğul zinciri, *Kara Han*'ın soyuna geçmiş olmaktadır, kendisinden sonra tahta oğlu *Buğra Han* çıkmıştır. *Bkz.* Oğuz Destanı, Oğuz.

Ulaş. *Bkz.* Ulad.

Ulaşoğlu Salur Kazan. *(Türk)* Ünlü Oğuz beylerinden... *Dede Korkut* öykülerinin çoğunda adı geçer. *Oğuznâme*'de sözü edilen *Uladoğlu Ulaş*'ın oğludur, Salur boyundandır. *Kazan Bey* adıyla da anılır. Dede Korkut öykülerinden biri onun evinin yağmalanmasını anlatır. *Bkz.* Dede Korkut, Ulad.

Uli Törenleri. *(İlkel)* Yeni İrlanda adası ilkellerinin dinsel törenleri... Aylarca sürermiş. Kadınların girmesi yasak olan gizli dernek evlerinde saklanan *Uli figürleri* çıkarılırmış, bu figürler tahtadan yapılmış ve erkeklik örgenleri özellikle belirtilmiş şef heykelcikleriymiş, erkek gücünü simgelermiş.

Ulixes. *(Roma)* Odysseus'un Lâtince adı... *Ulysses* de denir, daha doğrusu İngilizler böyle yazıyorlar, Fransızlar da *Uluysse* derler. *Bkz.* Odysseus.

Ullikummi. *(Hurri)* Tanrıların babası Kumarbi'nin oğlu... *Bkz.* Kumarbi.

Ullr. *(Cermen)* Savaş-tanrı... Norveçliler bu tanrıya *Ullinn* derler. *Bkz.* Cermen'lerin Dini.

Ulu Ana. *Bkz.* Kybele.

Ulûhiyet. *(İslâm)* Tanrılık... *Tanrı* anlamındaki Arapça *ilâh* sözcüğünden türemiştir. *Tanrı niteliği*'ni dile getirir. *Bkz.* Tanrı.

Ulûlazm. *(İslâm)* Tanrının buyruklarını en yetkin biçimde yerine getiren peygamberler... Arapça *azim sahipleri* demektir. İslâm inançlarına göre *Nuh, İbrahim, Mûsâ, İsâ* ve *Muhammet* böyledir. *Bkz.* Peygamber.

Ulyseus. *Bkz.* Ulixes.

Ulysse. *Bkz.* Ulixes.

Ulysses. *Bkz.* Ulixes.

Umacı. *(Genel)* Küçük çocukları korkutmak için uydurulan yaratık... Dev, Gulyabâni vb. gibi birçok tasarım umacı sayılmıştır. Eski Roma'lılar çocuklarını "Spartaküs geliyor" diye ünlü başkaldırıcı köleyle korkuturlardı. Akderililer için karaderili Arap da bir umacı olmuştur.

Umaşi-Aşi-Kabi. *(Japon)* Kutsal kamış-tanrı... Japonların yaratılış tasarımlarında yeryüzüyle gökyüzünün birleşmesi için aracıdır. *Bkz.* Yaratılış.

Umay. *(Türk)* Çocukları koruma-tanrıça... Göktürkler ve Kırgız Türklerince inanılmıştır.

Umbana. *(İlkel)* Totemi simgelemek için ağaç dallarından yapılan sığınak... Özellikle Vişetti tırtılı totemine bağlı Arunta ilkellerinde saptanmıştır. Totem üyeleri yavaş yavaş ve duraklaya duraklaya yürüyerek *umbana*'nın içine girerlermiş, *umbana* totemin kurt (*Fr.* Chrysalide) durumunu simgeliyormuş, umbana'nın içinden yükselen bir şarkı totem hayvanın gelişmesini anlatırmış, şarkı bitince ilkin *alatunja* (klan başkanı) çömelmiş olarak emekleye emekleye umbana'dan çıkarmış, sonra bir tırtılın halkaları gibi öteki üyeler aynı emekleyişle onu izlerlermiş. Bu tören, Vişetti tırtılının çoğalmasını sağlamak için yapılırmış. *Bkz.* Entişiuma.

Umre. *(İslâm)* Hac dışında kutsal yerleri ziyâret... Peygamber Muhammet'in hac farz olmadan önce Kâbe'yi ziyaretine de *umre-i nebevî* denir. *Bkz.* Hac.

Umut. *(Genel)* Çeşitli mitolojilerde tanrılaştırılan umma duygusu... Özellikle Yunanlılarda *Elpis* ve Roma'lılarda *Spes* adıyla tapılmıştır. *Uyku*'yla *ölüm*'ün kız kardeşi sayılıyordu, çünkü acılardan kurtulmayı ummayla acıları dindirme ve acıları bitirme özdeşti. *Pandora'nın kutusu* açıldıktan sonra da içinde kalan tek şey *umut*'tu. *Bkz.* Pandora.

Undine. *(İskandinav)* Denizin derinliklerinde oturan denizkızları... Denizcileri kendilerine çektiklerine ve kristal saraylarına götürdüklerine inanılmıştır. *Bkz.* İskandinav Dinleri.

Upelluri. *(Hurri)* Fırtına-tanrı... *Teşup*'le *Hepat*'ın oğludur. Sümer asıllıdır. Birkaç tableti bulunan *Ullikummi şarkısı* (*Fr.* Le Chant d'Ullikummi)'ndaki ünlü tanrılar savaşının kahramanlarındandır. *Bkz.* Teşup, Kumarbi, Ullikummi.

Upşikina. *(Sümer)* Gökyüzündeki tanrılar otağı... Tanrılar burada otururlar. Yunanlıların *Olympos*'u gibidir.

Upurkupak. *(Elam)* Bir Elam tanrısı... Akad'lar gibi Sümer'lerin komşusu olan Elam'lıların da kendilerine özgü birçok kent-tanrı ve tanrıçaları vardır. Bunların arasında *Napratep, Ruhurater, Hishmitik, Humpan, Hutran, Nahunte, Gal, İnshushnak, Simut* gibi tanrılar ve *Pinikir, Manzat, Parti, Kiri-risha, Nin-alî, Naruti, Nazit, Hurpahir, Kirwasir* gibi tanrıçalar sayılabilir.

Uraeus. *(Mısır)* Horus'ün gözünün yerine koyduğu yılan... Lâtincedir, Roma'lı tarihçi Plutarkhos'un anlatımında bu adla anılır. *Seth*'le *Horus*'ün ünlü kavgalarında biri öbürünün erkeklik örgenini koparmış, öteki de onun gözünü çıkarmıştır. Tanrı *Thot* ikisini de yargılamış ve bu yargı sonunda *Horus* gözünü geri alıp babası *Osiris*'e vermiştir, kendisi de gözünün yerine yılan *Uraeus*'ü koymuştur. Bu yılan, Mısır firavunlarının egemenlik simgesidir. *Bkz.* Horus.

Urani. *Bkz.* Urania.

Urania. *(Yunan)* Gökbilim-peri... *Musa*'lardan biridir, *Kalliope* ve *Kleio*'yla birlikte *Epos üçlüsü*'nü kurar. Gök toparlağı ve değnekle simgelenir. Adı sözcük anlamında *göklü*'dür. Musa'lar üç şiir türüne göre üç üçlüğe bölünürler. Öteki üçlüler *Lyrika üçlüsü* ve *Drama üçlüsü*'dür. *Bkz.* Musa'lar.

Uranos. *(Yunan)* Yunan mitolojisinin ilk erkek tanrısı... *Gök* demektir. Hesiodos tanrıdoğumuna göre onu *toprak* (Gaia), kendiliğinden (erkeksiz) doğurmayla doğurmuştur. Doğurur doğurmaz da ilkin onunla çiftleşmiş ve bu çiftleşmeden *Titan*'lar, *Kyplop*'lar ve *Hekatonkheir*'ler doğmuştur. Ne var ki evrenin ilk egemeni erkek-tanrı *Uranos* (çünkü Yunanlılar babaerkil toplum düzeni içindeydiler), doğan çocuklarından birine egemenliğini kaptırmamak

için gerisin geriye onları anaları olan *Gaia* (Toprak)'nın karnına tıkmıştır. Ama Gaia en küçük oğlu *Kronos*'a bir çelik tırpan vererek kendisini savunmasını sağlar, *Kronos* (Titan) da bu tırpanla babasının erkeklik örgenini biçer ve egemenliği ele alır. Kronos'a da aynı oyunu en küçük oğlu *Zeus* oynayacaktır. Hesiodos dışındaki kimi kaynaklarda *Uranos* tanrı, *Aither*'in ya da *Nyks*'in oğlu sayılır. *Gaia* topraktır, temeldir, yeryüzüdür. Bu yeryüzü, gökyüzü (Uranos) tarafından sarılır ve kucaklanır. Bu çiftleşme evrensel düzende kaçınılmazdır. Uranos'un, oğlu Kronos tarafından biçilen hayalarından damlayan kanlar ve saçılan spermalar toprağı dölleyerek *Eriny*'leri, denizi dölleyerek *Aphrodite*'i meydana getirmiş. *Bkz.* Gaia, Kronos, Zeus.

Uranus. *Bkz.* Uranos.

Urartu Dini. *(Urartu)* İ.Ö. 1400 yıllarında Doğu Anadolu'da devlet kurmuş olan Urartu'ların inançsal yaşamı... Devletlerini Hurri devletinin yıkılışından sonra kurdular, devlet merkezi bugünkü Van kentiydi. Asûr'lular onlara *Nairi ve Uruatri* derlerdi. IX. yüzyıldan sonra iki yüz yıl kadar Anadolu'nun ve Yakındoğu'nun en büyük devletlerinden biri olmuşlardır. Onlar da bütün ilkçağ toplulukları gibi doğayı tanrılaştırıyorlardı. Güneş-tanrı *Şivini* ya da *Shiwin*, Hurri'lerin *Teşup*'u olan fırtına -tanrı *Teişeba* ya da *Tesheba*, savaş-tanrı *Haldi*, tanrıça *Bagbartu, Ardini, Arsimela, Hutuni, Nolaini, Sebitu* gibi birçok tanrıları vardır. Anadolu'da devlet kurmuş uluslar birbirlerinin tanrılarını benimsemişler, eski inançlara yeni birikimler eklemişlerdir. Urartu inançları da bundan ötürü Hitit, Hurri, Luvi ve Mitanni inançlarıyla karışmıştır. *Bkz.* Anadolu İnançları.

Urbancılar. *Bkz.* Clarissa.

Urd. *(İskandinav)* Kader-tanrıça... Yaşlı bir kadın olarak tasarımlanmıştır. Geçmişi de simgeler. İskandinav mitolojisinin üç *Norn*'undan biridir. Norn'lar gökyüzünde oturan *zaman* perileri ya da tanrıçalarıdır. Öbür Norn'lar şimdiki zamanı simgeleyen *Verdandi* ve gelecek zamanı simgeleyen *Skuld*'dur. *Bkz.* İskandinav Dinleri.

Ureus. *Bkz.* Uraeus.

Urie. *Bkz.* Uriel.

Uriel. *(Yahudi)* Yahudi meleklerinden biri... *Ezra*'nın IV. kitabında sözü edilir. Ermiş Ambrosius onu baş meleklerden biri saymıştır. *Bkz.* Melek.

Urinome. *(Anadolu)* Kybele'nin adlarından biri... *Bkz.* Kybele, Anadolu İnançları.

Ur-Monoteizm. *(İlkel)* Eski tektanrıcılık... İlkçağda da bir tektanrıcılık gerçekleştiği savının ürünü olan bu terim Alman bilgini P. W. Schmidt tarafından ileri sürülmüştür. *Der Ursprung der Gottesidee* (Tanrı Düşüncesinin Kökeni, 1934, 12 cilt) adlı yapıtında Schmidt, *animizm* ve *dinamizm* kuramlarına karşı çıkarak inançsal yaşamın bunlarla başlamadığını, bir *ur-monoteizm*'le yaratıcı tektanrı inancının çoktanrıcılıktan çok daha önce gerçekleştiğini, zamanla bozularak tanrıların çoğaltıldığını ve sonra yeniden *monoteizm*'e dönüldüğünü ileri sürmüştür. Bilgin bu savını kanıtlamak için günümüzde de ilkçağları yaşayan Pigme'ler, Buşman'lar vb. gibi birçok ilkellerin yaratıcı *yüce varlık*'a inandıklarını, bunun bir tektanrı olduğunu söylemektedir. *Bkz.* Tektanrıcılık, Animizm, Dinamizm.

Urningirsu. *Bkz.* Ningirsu.

Urim. *(Yahudi)* Kutsal büyü zarları ya da çubukları... İbrânicedir. *Tummim* de denir. Bu büyü, Mûsâ çağından Süleyman çağına kadar Yahudi hahamlarınca yapılmıştır. Büyüden çok, büyüsel işlemlerle yapılan bir fal ya da kehânet niteliğindedir. Tanrının herhangi bir konuda ne düşündüğünü ve ne istediğini anlamak için yapılırdı. Zarlar ya da çubuklar sadece olumlu ya da olumsuz bir karşılık verirlerdi. Bu olumlu ya da olumsuz karşılıktan tanrının o sorun üstündeki irâdesi anlaşılmış sayılırdı. *Bkz.* Büyü, Fal, Kehânet.

Uriya. *(Yahudi)* Yahudi peygamberi Dâvud'un, karısı Batşeba'yı elinden almak için uzaklaştırdığı subay... Gönderildiği yerde öldürülmüştür. Peygamber *Dâvud* da böylelikle güzel *Batşeba*'yı elde etmiş.

Urs. *(İslâm)* Dinsel düğün şöleni... İslâmlıktan önce Araplarca yapılırdı. İslâmlık, birçok İslâm -öncesi Arap gelenekleri gibi bu şöleni de benimsemiş ve sürdürmüştür. Evlilik kurumunu kutsamak amacını güder. *Urus* da denir. Arapçadır.

Ursula. *(Hıristiyan)* Köln kentini kuşatan Hun'ların kralıyla evlenmeyi reddettiği için öldürüldüğüne inanılan kadın ermiş... IV. yüzyılda yaşamıştır. Sonradan Köln kentinin koruyucusu olarak tanrılaştırıldı. *Bkz.* Ermiş.

Urşanabi. *(Sümer)* Utnapiştim'in cennetteki kayıkçısı... Bâbil'liler *Sursanabu* derler. *Utnapiştim tûfan* serüveninden sonra ölümsüzlüğe kavuşur ve *Dilmun* (Cennet)'da yaşar. Bu Sümer cennetine ölümcül sulardan geçilerek gidilir. *Urşanabi* cennetle güneş bahçesi arasında her gün sefer yapan kayıkçıdır. Ölümsüzlüğün gizini öğrenmek için atası Utnapiştim'i arayan *Gılgamış*'ı, eşdeyişle bir ölümlüyü sandalına alarak cennete götürdüğü için cennet kayıkçılığı hakkını yitirir. Yurduna dönen Gılgamış'ın peşine takılarak Uruk'a gitmek zorunda kalır. *Bkz.* Utnapiştim, Gılgamış, Ölümsüzlük.

Uruç. *(Hıristiyan)* İsâ'nın göğe çıkışı... Arapçadır, *yukarı çıkma* demektir. Fransızcası *ascension*'dur. Bu anlamda *uruç-ı İsâ* denir. Hıristiyan inancına göre *İsâ* gömüldükten üç gün sonra dirilmiş, kırk gün sonra da Zeytindağı denilen yerden göğe uçmuştur. Hıristiyanlar bu olaya *asansiyon*, Müslümanlar *uruç* derler. Hıristiyanların bu olayı kutsamak için *paskalya*'dan kırk gün sonra kutladıkları yortu da aynı adla anılır. Bununla beraber İslâm peygamberi *Muhammet* de göğe çıkmıştır, onun çıkışını bu çıkşıtan ayırmak için Muhammet'in göğe çıkışı *Mirâç* adıyla anılır. Ne var ki Muhammet, ölümünden önce göğe çıkmış ve tanrıyla konuştuktan sonra yeniden dünyaya dönmüştür. Bu iki göğe çıkma olayı arasındaki ayrım, Hıristiyanların *uruç*'unun bir tanrılaşma ya da tanrılık öze dönme, İslâmların *mirâç*'ının sadece bir yolculuk olmasıdır. *Bkz.* Mirâç, Peygamber, İsâ.

Uruk. *(Sümer)* Gılgamış'ın kral olduğu kent... *İncil*'de adı *Erech*'tir. *Kiş* kentinin geleneksel düşmanıydı. *Bkz.* Gılgamış.

Uruvanassel. *(Mitanni)* Mitanni panteonunun büyük tanrı üçlüsünden biri... *Uruvanassel -Mitrassil-İndar* adlı tanrılardan meydana gelen bu tanrı üçlüsü İndo-Arien'lerin *Varuna-Mitra -İndra* üçlüsüyle aynıdır. Mitanni'lerin *Nasattiyana* adlı ikiz tanrıları da gene İndo-Arien'lerin çifte tanrıları *Nasatya*'dır. *Bkz.* Varuna.

Uruvanda. *(Luvi)* Geyik-tanrı... *Runda* da denir. Güneş-tanrı *Tivata*, ay-tanrı *Arma*, kötülük-tanrı *İnnana*, fırtına-tanrı *Tarhunda*'yla birlikte bir Neo-Hitit çağı tanrısıdır. *Bkz.* Luvi İnançları.

Uruz. *(Türk)* Salur Kazan'ın oğlu... *Dede Korkut* öykülerinden *Salur Kazan*'ın evinin yağmalanması öyküsünün baş kahramanıdır. *Kazan* ava çıktığında evi *Şökli Melik* tarafından yağmalanıp oğlu *Uruz Beg* kırk yiğitle birlikte elleri ve boynu bağlanıp tutsak kılınır. Annesi uzun boylu, ince belli *Burla Hâtun* da kırk kızla birlikte tutsak edilmiştir. Kâfirler o gece verdikleri şölende *Salur Kazan*'ın karısını oynatmak isterler, ama kırk kadının arasında onu bulamazlar. Şökli Melik genç Uruz'un pişirilip önlerine konmasını, hangi kadın yemezse onun annesi olduğunu söyler. Bu sırada Oğuz beyleri yetişip onları kurtarır. Bu savaşta kırk bin kâfir, beş yüz Oğuz yiğiti ölür. *Bkz.* Dede Korkut.

Uruz Beg. *Bkz.* Uruz.

Urvaçi. *Bkz.* Urvaşi.

Urvaşi. *(Hint)* Gök perisi... *Urvaçi* de denir. *Rig-Veda*'nın X. kitabında onun *Mitra* ve *Varuna* tanrıları reddettiği için yeryüzüne sürüldüğü ve kral *Pururavas*'la büyük bir aşk yaşadığı anlatılır. *Bkz.* Rig-Veda.

Us. *Bkz.* Akıl.

Usas. *Bkz.* Uşaş.

Usul-i Aşere. *(İslâm)* Tasavvuf dilinde, tarikata girenin oluşması için gereken on yöntem... Arapça *on yöntem* demektir. Eğitimle, içekapanarak ve çile çekerek bu on yöntem gerçekleştirilir. Bu on yöntem şunlardır: *Tövbe* (tarikata girmeden önce yaptığı kötü işlemlerden pişmanlık getirmek ve bir daha yapmamaya karar vermek), *Zühd* (her türlü hazdan kendini alıkoyarak perhiz etme ve kendini tapıma verme), *Takvâ* (tanrıdan korkup dinin yasak ettiği şeylerden çekinme), *Tevekkül* (her işi tanrıya bırakıp tanrının yaptığına ve verdiğine razı olma), *Kanaat* (verileni yeter bulup daha çoğunu istememe), *Uzlet* (bir yere çekilip kendi kendine yaşama), *Zikr* (tanrı adlarını anarak gerçeğe yönelme), *Teveccüh* (tanrıya yönelme ve her şeyi iyi gözle görme), *Murakabe* (tanrıyla dolup içine kapanarak kendinden geçme), *Rızâ* (tanrının verdiğinden ve yazdığından memnunluk duyma ve onun verdiğini ya da yazdığını isteme). *Bkz.* Tasavvuf, Tarikat.

Usûlî. *(İslâm)* Kur'an ve hadîsten başka çeşitli bilgilere başvurarak yargılayanlar... Daha açık bir deyişle, sadece Kur'an ve hadîse dayanan *Ahbârî* (Haberciler)'lerin karşısında yer alan *Usûlî* (Yöntemciler)'ler bir kanıtın sağlam olup olmadığını bilimsel yöntemlerle araştırırlar. Her habere inanmazlar, haberin doğruluğunu kılı kırk yararak incelerler. *Ahbârî*'lerse böylesine bir araştırmaya ve incelemeye girişmez, habe-

rin *mâsum imam* tarafından verilmiş olmasını yeterli bulur. İlkin İslâmsal bilginler için yapılan bu ayrım, giderek tasavvuf bilginleri için de kullanılmıştır. *Bkz.* Ahbârî.

Usul-i Şia. *(İslâm)* Şiiliğin gelişmesinde ikinci dönem... Bu dönem de, birinci dönem olan *Şia-i Ûlâ* gibi, halife *Ali*'nin yaşamı sırasında oluşmuştur. Bu dönemde Şiilik üç büyük kola ayrılıyor: *Mufaddıla, Sâbbe* ya da *Teberrâiyye, Galiyye* ya da *Müellihe.* Bu dönemi başlatan Abdullah bin Sebe'dir. Bu dönemin ayırıcı niteliği, Sebe'nin düşüncelerinden türeyen, *Ali*'den önceki üç halifeyi (Ebûbekir, Ömer, Osman) yadsıma ve Ali'nin tanrılığını ileri sürme öğeleridir. *Bkz.* Şia, Şia-i Ûlâ, Mufaddıla, Sâbbe, Galiyye.

Usuliyye. *(İslâm)* Usûlî'lerin tutumu... Bunların karşısında yer alan *Ahbârî*'lerin tutumuna *Ahbâriyye* ya da İhbâriyye denir. *Bkz.* Usûlî, Ahbârî.

Uşakiyye. *Bkz.* Uşşakiyye.

Uşas. *Bkz.* Uşaş.

Uşaş. *(Hint)* Gün doğuşu-tanrıça... Sanskritçe *gün doğuşu* (şafak) demektir. Tan-tanrıça da denebilir. *Usas* ve *Uşaş* biçimlerinde de yazılıyor. *Veda*'lara göre *Diaus-Pitar* (Gök-tanrı)'ın kızı, *Nakta* (Gece-tanrı)'nın kız kardeşidir. Hiç ihtiyarlamazmış. Genç *Asvin'ler* de onun erkek kardeşleridir. *Bkz.* Vedizm.

Uşebti. *(Mısır)* Ötedünyada ölünün yerine çalışacağına inanılan mezar heykelciği... Tahta, taş ya da topraktan yapılırdı. *Şuabti* de denir. Kimi zenginler yılın her gününde kendileri adına çalışsınlar diye mezarlarına üç yüz altmış beş *Uşebti* koydururlarmış. *Bkz.* Ötedünya.

Uşnişa. *(Hint)* Buda ve Bodhisattva'ların belirtilerinden... *Lakşana* adı verilen bu ayırdedici belirtiler ya da işaretler pek çoktur. *Uşnişa* tepelerindeki kabartıyı dile getirir ki bir saç topuzudur. Örneğin gene bu belirtilerden bir de *Urna* vardır, kaşlar arasındaki kıl yığınını dile getirir. *Bkz.* Buda.

Uşşâkiyye. *(İslâm)* Halvetîliğin bir kolu... *Ahmediyye* kolundan ayrılan Hasan Hüsamettin Uşşâkî tarafından XVI. yüzyılda İstanbul'da kurulmuştur. Sünnî bir tarikattır, Halvetîlikten önemli bir başkalığı da yoktur. *Bkz.* Halvetiyye.

Ut. *Bkz.* Utu.

Uta-Napiştim. *Bkz.* Utnapiştim.

Utarit. *(İslâm)* Göğün ikinci katı... Gerçekte Merkür gezegeninin Arapça adı olan *Utarit*, İslâm terminolojisinde dokuz kat olduğuna inanılan göğün ikinci katını dile getirir. İran Müslümanları da ona *Debiri felek* (Gök yazıcısı) derler. İslâm inançlarına göre göğün bu katı pazar gecesiyle çarşamba gününün egemeniymiş. *Bkz.* Gök.

Utarit Feleki. *(İslâm)* Bâtınîlere göre sekizinci us... Bâtınî bilgini Hamideddin Kirmânî (Ölümü: 1021)'nin *Rahat al-Akl* adlı yapıtında (s. 23-25) yaptığı bu içrekçi açıklama, evrenin yaratılışını anlatır. Bâtınîlere göre *tanrı* bütün mertebelerin üstündedir. Varlıklaşmaya yaratmayla başlar, *birinci us* (Akl-ul evvel ya da Mubdi-ul-evvel)'u yaratmış ve çekilmiştir. Artık bütün varlıklar bu ilk yaratılan tarafından meydana getirilecektir, daha doğrusu ilkin her biri bir öncekinden çıkan bir *us* (akıl)'lar düzeni kurulacaktır. Bu us'lar düzeninin her aşaması göğün bir katına uygun düşer. Dokuz katlı gök böylelikle oluştuktan sonra *onuncu us* (Akl-ul -aşir ya da Akl-ul faal) aşamasında *ay altı evren*, eşdeyişle cisimler dünyası oluşmaya başlar. *Bkz.* Bâtınîlik.

Utco. *(Mısır)* Akhebbia bölgesinin kent-tanrıçası... Sonradan *İsis*'le bir tutulmuş ve *Horus*'un anası sayılmıştır. *Bkz.* İsis.

Utbe. *(İslâm)* Peygamberlikten vazgeçmesi için Mekke'liler adına Muhammet'e rüşvet vaadeden adam... Sonradan Müslüman olmuş. *Bkz.* Muhammet.

Uter Pandragon. *(Fransız)* Britanya kralını tahtından indirip yerine oturan adam... Babası şeytan olduğundan *Merlin* bunu önceden sezmiş ve haber vermiş. *Bkz.* Merlin.

Utgard. *(İskandinav)* Okyanus'un dibinde bulunduğuna inanılan kale... *As'lar*'la savaşan *Jotun'lar* yenilgiye uğrayınca bu kaleye sığınmışlar. *Bkz.* Jotun'lar.

Utnapiştim. *(Sümer)* Sümer'lerin Nuh'u... Bâbil diliyle yazılan tabletlerde bu adla anılan *tûfan* kahramanına Sümer'lerin *Ziusudra* dedikleri sonradan anlaşılmıştır. *Utnapiştim*'e Sümer'lerin *Nuh*'u demekten daha iyisi Nuh'a Yahudilerin Ziusudra'sı demektir, çünkü bu öbüründen on beş yüzyıl öncedir. *Şurrupak* kentinde kralmış, bilgeymiş ve râhipmiş. Adının sözcük anlamı "hayâtı gören"dir. *Ubara-Tutu*'nun oğluymuş. Tûfan'ı atlattıktan sonra ölümsüzlüğe kavuşan ve tanrılarca *Dilmun* (Cen-

net)'da yaşamasına izin verilen Utnapiştim aynı zamanda atası bulunduğu *Gılgamış*'a ünlü su baskınını şöyle anlatır: İnsanlar çoğalıp gürültü etmeye başlamışlar. Tanrıların gözüne uyku girmez olmuş. Bunun üzerine insanları yok etmeyi kararlaştırmışlar. Tanrı *Ea* "önceden verdiği sözü tutarak" bu karardan Utnapiştim'i haberdâr etmiş ve bir gemi yapmasını sağlamış. Geminin yapımı bitince tûfan patlamış. Öylesine korkunç bir kasırga başlamış ki "tanrılar bile korkularından göğün en yüksek katına kaçmışlar, orada sokak köpekleri gibi titreyerek duvarın dibine sinmişler". Altı gün ve altı gece boyunca gök ve yer birbirine karışmış. Öyle ki "cennetin ve cehennemin tanrıları ağlaşıp durmuşlar". Yedinci gün başladığında tûfan yatışmış, Utnapiştim'in gemisi de *Nisir* dağının tepesine oturmuş. Orada gemiden inip adak kurbanını kesmişler. "Tanrılar tatlı kokuyu alınca dağın başına sinekler gibi üşüşmüşler". Tûfan'ı düzenleyen tanrı *Enlil* çok kızmış, tanrı *Ea*'ysa kendisinin haber verdiğini yadsımış ve "bilge kral Utnapiştim olacakları düşünde görmüş" deyip işin içinden sıyrılmış. Çâresiz kalan tanrılar toplanmışlar ve Utnapiştim'le karısına ölümsüzlük bağışlayıp "çok uzakta" yaşaması için *Dilmun*'a yerleştirmişler... Bu yüzden Sümer'ler ona *Uzaktaki* de derler. *Bkz.* Tûfan, Nuh, Deukalion, Manu.

Utpala. *(Hint)* Vişnu'nun karısı Lakşmi'nin tâcı... Sanskritçe *mâvi lotüs çiçeği* demektir. Taç bu çiçekten yapılırmış. *Bkz.* Lakhsmi.

Utu. *(Sümer)* Güneş-tanrı... *Ud* ya da *Ut* da denir. Mezopotamya metinlerinde *Babbar*, Asûr ve Hitit metinlerinde *Şamaş* adıyla anılır. Adâlet-tanrı *Kittu* ve hak-tanrı *Meşarru* onun çocuklarıdır. Sümer zincirinde ilkin var bulunan *su*'dan *An* (Gök) doğuyor, sonra *Ki* (Toprak) ve bu ikisinin birleşmesinden *Enlil* (Hava) doğuyor, işte *Nanna* (Ay)-*Utu*, (Güneş)-*İnanna* (Aşk ve savaş) onun çocuklarıdır. *Bkz.* Şamaş, Babbar, Güneş.

Uygur. *(Türk)* Oğuznâme'ye göre Oğuz'un kendine yardım edenlere verdiği ad... *Oğuz* bu adı onlara kendisine *uydukları* için vermiş. *Bkz.* Oğuz Destanı.

Uyku. *Bkz.* Hypnos.

Uzaklaştırıcı Büyü. *(Genel)* Kötülüğü ya da istenmeyeni uzaklaştırmayı ya da yaklaştırmamayı amaçlayan büyü... *Uzaklaştırıcı büyü* (*Fr.* Magie repoussente)'ye en belli örnek iki sevgiliyi birbirinden ayırmak için yapılan büyüdür. Herhangi bir kötülüğe uğramamak için yapılan büyü de bu tür bir büyüdür. Terim, Prof. Dr. Sedat Veyis Örnek'indir (*Bkz. Budunbilim Terimleri Sözlüğü*, Türk Dil Kurumu yayını, Ankara 1973, s. 64). *Bkz.* Büyü.

Uzaktaki. *Bkz.* Utnapiştim.

Uzat. *Bkz.* Uzzâ.

Uzzâ. *(Arap)* İslâmlık öncesi Arap tanrısı... *Uzat* da denir. *Bkz.* Menat.

Ü

Üç. *(Genel)* Uğurlu olduğuna inanılan sayı... Kutsallığına inanılan sayıların en eskisi ve en yaygını *Üç*'tür. Çoktanrıcılığın üç biçimli tanrılarından tektanrıcılığın üç görünümlü tektanrılarına kadar bütün tanrılık alan üçlemelerle doludur. Sümerlerden Yunanlılara, Mısırlılardan İskandinavlara kadar bütün panteonları üçüzlü tanrı grupları süsler. Hıristiyanlığın tanrısı üçlükte tekliktir. Yeni Platonculuk, Kabalcılık vb. gibi hemen bütün gizemcilikler evrenin oluşumunu *üç üçüzlü* aşamalarla açıklarlar. Boşinançlar da üç sayısıyla belirlenmiştir: Tahtaya üç kez vurulur, baş üç kez yıkanır, üç kez okunup üflenir, tütsünün üstünden üç kez atlanır, kutsal aylar üçtür (Recep, Şâban, Ramazan), üç kez tövbe edilir, üç *kul hüvallâhü* okunur, cin çarpmasın diye üç kez *destûr* denir. *Üç* inancının bilimsel bir yanı da vardır ki bütün boşinançlar bu ilkel sezişden türemiş olsalar gerektir. Doğa, üçlü bir devimle işler. Erkek ilke, dişi ilke ve ürün (Baba-Ana-Çocuk) bunun en açık örneğidir. Olumlunun olumsuzu aşarak üçüncü bir devimde gelişmesi aynı işleyişin görünmeyen biçimidir. *Veda*'ların *Brahma-Siva-Vişnu* tanrı üçlüsü doğanın oluşmasını bütün öbür tanrı üçlülerinden daha belirgin olarak açıklar. *Brahma* yapar, *Siva* yıkar, *Vişnu* yapılanla yıkılanı birleştirip geliştirir. Doğasal oluşma da bundan başka bir şey değildir. *Bkz.* Sayı, Arithmos.

Üç Dişli. *(Yunan)* Poseidon'un ünlü asâsı... Thessalia'daki Tempe vâdisini bu üç dişli asâsıyla açmış. Bu üç dişli asâyı ona *Hephaistos* yapmış. *Poseidon* her zaman elinde tuttuğu bu üç dişli çatalıyla fırtınaları ayaklandırır, kayaları parçalar, toprağı sarsar ve suyun yüzüne yeni adalar çıkarırmış. *Bkz.* Poseidon.

Üç Güzeller. *Bkz.* Kharit'ler, Güzellik Yarışması.

Üçlüler. *(Genel)* Çeşitli mitolojilerdeki tanrı üçlüleri... Hint'lilerin *Brahma-Siva-Vişnu*, Roma'lıların *Jüpiter-Minerva-Juno*, Yunan'lıların *Artemis-Hekate-Sllene*, Mısır'lıların *Osiris-İsis-Horus*, Mitanni'lerin *Uruvanassel-Mitrassil-İndar*, İndo-Arien'lerin *Varuna-Mitra-İndra* gibi sayılamayacak kadar çok üçlü tanrı grupları bu adla anılırlar. *Bkz.* Üç.

Üçlülük. *Bkz.* Teslis.

Üçoklar. *(Türk)* Oğuz'un üç oğlu... Öbür üç oğluna da *Bozoklar* adı verilmiştir. *Bkz.* Oğuz, Oğuz Han, Oğuz Destanı.

Üçtanrıcılık. *(Hıristiyan)* Baba-oğul-kutsal ruh'tan her birinin ayrı bir tanrı olduğunu ileri süren görüş... VI. yüzyılda Jean Philopon ve Stephen Gobar gibi düşünürlerce ileri sürülmüşse de Hıristiyanlar arasında yandaş bulamamıştır. *Triteizm* (*Fr.* Trithéisme) de denir. *Bkz.* Teslis, İsâ, Hıristiyanlık.

Üçüncü Göz. *(Hint)* Parvati efsânesinde tanrı Siva'nın alnının ortasında beliren göz... *Parvati* kocası *Siva*'ya şaka yapmak için arkasına dolanıp elleriyle gözlerini kapatmış. Tam bu sırada Siva'nın alnının ortasında üçüncü bir göz belirivermiş. Siva'nın gözleri kapanınca karanlığa gömülen evren birden aydınlanıvermiş. Ama öylesine aydınlanmış ki her şey yanıp kavrulmuş. Parvati bu yıkıma engel olması için yalvarmış kocasına. O da evrene eski gözleriyle bakmış, her şey yeniden eski hâline dönmüş. *Bkz.* Siva.

Üfürük. *(Genel)* Koruyacağına ve iyilik getireceğine inanılan soluk... *Kutsal soluk* da denebilir. *Bkz.* Üfürükçülük.

Üfürükçülük. *(Genel)* Okuyup üfleme yoluyla yapılan büyücülük... Hıristiyan ülkelerinde de değişik biçimlerine rastlanan *üfürükçülük* genellikle İslâm ülkelerinde uygulanan bir çeşit büyücülüktür. *Tükürme* yoluyla *güç* geçirmenin *soluk*'la yapılanıdır. *Afsunculuk* da denir. *Kutsal soluk*'luların bu güçlerini başka kutsal soluklulardan ağızlarına tükürtmek yoluyla aldıklarına inanılır. Her türlü kazâ ve belâlardan, nazardan, hastalıklardan vb. korumak için yapılır ve okunup üflenenin bu türlü kötülüklerden arınacağına ya da korunacağına inanılır. Bu işlemi yapan kutsal soluklulara *üfürükçü* denir. *Bkz.* Büyü, Büyücülük, Tükürük.

Ülgen. *(Türk)* Gök-tanrı... Şamanlığın büyük tanrısıdır. Bu ad, Şamanlığın gök-tanrısına Şamancı Türklerce verilmiştir. *Ülken* biçiminde de yazılıyor. Altay Türkleri ona *Ülgen Bay* diyorlar. Telöt'lerin bir dualarında "Sen, yukardaki Ülgen Bay, sürüler ver bize, ekmek ver" diye yakarılmaktadır. Bir Şaman ilâhisinde de *Ülgen'in oğlu* olarak nitelenen *Teng, Kergiday, Karkış Han, Mergen Han* gibi iyi ruhların adları sayılmaktadır. Şaman "gel, benim için gören göz, kavrayan el, koşan ayak, kapan tırnak ol" diye iyi ruhları yardıma çağırır. Bütün bu yakar-

malar ve çağırmalar *Ülgen* tanrı kutsanarak yapılır. *Bkz.* Şamanizm.

Ülis. *Bkz.* Odysseus.

Ülker Yıldızları. *Bkz.* Pleiad'lar.

Ülûhiyet. *Bkz.* Uluhiyet.

Ümem. *Bkz.* Ümmet.

Ümmet. *(İslâm)* Peygamberin çevresinde toplanan Müslümanların tümü... Gerçekte Arapça *insan topluluğu* demektir. Çoğulu *ümem*'dir. İslâmsal dilde bu topluluğa dinsel bir anlam katılmıştır. *İslâm topluluğu* anlamında *Ümmet-i Muhammet* de denir. Bu dinsel anlam *ümmet* deyimini *millet* deyiminden ayırır. *Ümmet* bir inanç topluluğudur. *Bkz.* Müslümanlık.

Ümmet-i Muhammet. *Bkz.* Ümmet.

Ümmî. *(İslâm)* Tanrının bildirdiklerinden başka hiçbir şey bilmeyen peygamber... Gerçekte *ana* anlamına gelen Arapça *üm* sözcüğünden türemiştir ve *anasından doğduğu gibi* anlamında *anasal* demektir. Konuşma dilinde *okuma yazma bilmeme* anlamını dile getiren bu deyim İslâmsal dilde bu anlamı vermez, eşdeyişle peygamber okuma yazma bilmektedir ama gene *ümmî*'dir. Bu anlam, konuşma dilinde olduğu gibi *bilgisiz*'i değil, tersine *çok bilgili*'yi anlatır. *Bkz.* Muhammet.

Ümm-ül-Kitap. *(İslâm)* Müslümanların kutsal kitabı Kur'an... *Ana kitap* ya da *temel kitap* demektir. Arapça *ümm* sözcüğü *ana* demektir. Peygamber *Muhammet*'in eşlerine *ümm-ül-müminin* (inanmışların anası) ya da *ümm-ül-müslimîn* (Müslümanların anası) denir. *Bkz.* Kur'an.

Ümm-ül-Müminîn. *Bkz.* Ümm-ül-Kitap.

Ümm-ül-Müslimîn. *Bkz.* Ümm-ül-Kitap.

Ümmühânî. *(İslâm)* Peygamber'in amcasının kızı... Özelliği, peygamber *Muhammet*'in onun evinde konuk olduğu gece göğe çıkmasıdır. *Ali*'nin de kız kardeşidir. *Bkz.* Mirâç.

Üns. *(İslâm)* Tasavvuf dilinde, gizemcinin tanrıyı gönlünde duyması... Arapça *alışkanlık* demektir. Gizemci kendini tanrıda ve tanrıyı kendinde bularak tanrılığa alışmış olmaktadır. Bu alışma, bir *birlik* (vahdet)'i dile getirir. Daha açık bir deyişle bir *yabancılığa alışma* anlamında değildir, bir *birleşme* anlamındadır. *Bkz.* Vahdet-i Vücut, Tasavvuf.

Üsruş. *(İslâm)* Melek... Özellikle *Cebrâil*'i dile getirir. Farsçadır. *Bkz.* Melek.

Üveysî. *(İslâm)* Tasavvuf dilinde, bir tarikat ulusuyla buluşup ilişki kuramadığı halde tinsel ilişki kurup ondan yararlanan kişi... Deyim, halk arasında Veysel Karânî adıyla anılan Üveys-ül-Karânî'nin adından türemiştir. Üveys, peygamberi görüp konuşamadığı halde onunla tinsel ilişki kurmuş. Kimi anlatımlara göre de peygamber kendisinin varlığından haberdârmış ve ona sevgilerini yollarmış.

V

Vac. *(Hint)* Kişileşmiş söz... Vedizm'in bu *kelâm* karşılığı *kutsal söz*'ü Brahmancılıkta ırmak-tanrıça *Sarasvati*'yle bir tutulmuştur. *Bkz.* Vedizm, Brahmanizm, Kelâm.

Vâcip. *(İslâm)* Müslümanlarca yapılması gerekli olan... *Gerekli olma* anlamına gelen Arapça *vücûb* sözcüğünden türetilmiştir. *Müslümanlarca yapılması zorunlu olan*'ı dile getiren *farz*'dan farkı *Kur'an*'da İslâmlığın şartı olarak buyrulmamış olmasıdır. Örneğin namaz kılmak *farz*'dır, çünkü tanrıca İslâmlığın şartı olarak buyrulmuştur; ama kurban kesmek *vâcip*'tir, çünkü İslâmlığın şartlarından değildir. *Bkz.* Farz, Müslümanlık.

Vacra. *(Hint)* Tanrıların şeytanlara karşı kullandıkları silâh... Sanskritçe *yıldırım* demektir. Özellikle tanrı *İndra*'nın ünlü silâhı yıldırımı dile getirir. *Elmas* anlamına da gelir. *Bkz.* İndra.

Vacrapani. *(Hint)* Yıldırım taşıyan cin... İlkin bir *cin* (*Skr.* Yakşa) olan *Vacrapani* daha sonra tanrı *İndra*'yla bir tutulmuştur. Mahayana Budacılığında da *Bodhissatva*'laştırılmıştır. *Bkz.* Vacra, İndra, Mahayani, Bodhisatva.

Vacrasattva. *(Hint)* Kendinden geçip iç düşünceye dalmış Buda'lardan biri... Sanskritçe *yıldırım kapı* ya da *elmas kapı* demektir. Buda yasasını kişileştirir. Mahayana Budacılığında *Adi-Buda* (En eski Buda) sayılmıştır. *Bkz.* Vacra, Buda, Budizm, Mahayana.

Vacrayana. *(Hint)* Mahayana Budacılığının gelişmiş biçimi... *Yıldırım araç* ya da *elmas araç* anlamındadır. Yetkinliğe ulaşan insanın her yaptığı işin yetkin ve kusursuz olacağı görüşünü savunur. Bu görüş, ahlâksızlığa yol açmakla suçlanmıştır. İslâm tasavvufunun *ibaha* anlayışına benzetilebilir, gerçeğe ulaşan insan için her şey mübahtır. *Bkz.* Mahayana, Vacra, İbaha.

Vacuna. *(Roma)* Eski bir Sabin tanrısı... Roma'lılarca *Diana, Minerva* ve *Victoria*'yla bir tutulmuştur. *Bkz.* Sabin'ler.

Vandagala. *(Hint)* İnsanın kurtuluşu konusunda Tengala öğretisine karşı çıkan öğreti... XIV. yüzyıl Hindistan'ında insanın kurtuluşu konusunda karşıt düşünceler ileri süren ve uzun bir süre çatışan *Tengala* ve *Vandagala* öğretileri kediye ve maymuna benzetilmiştir. Bir tehlike karşısında kedi yavrusu bir şey yapamaz, onu ancak ensesinden yakalayıp kaçırarak annesi kurtarabilir. Maymun yavrusuysa kendini kurtarmak için annesine sarılır ve böylelikle annesi tarafından kurtarılır. Bu öğretiler de insanın kendi kurtuluşu için hiçbir şey yapamayacağını ve ancak tanrı tarafından kurtarılabileceğini, karşı sav olarak insanın kendini kurtarmak için iyi davranışlarda bulunacağını ve böylelikle kendisini kurtaran tanrıya yardım etmiş olacağını ileri sürerler. Kuzey ve Güney okulları olarak da adlandırılan bu öğretiler Hint dinleri ve felsefesinin temel sorunu üstünde tartışmışlardır. Hint dinleri ve felsefelerinin temel sorunu, insanın nasıl kurtulacağı sorunudur. *Bkz.* Tengala.

Vaftiz. *(Hıristiyan)* İlk günahtan arındırma ve Hıristiyan etme amacıyla bir insanı suyla yıkama... Tarihsel süreçte ve çeşitli kiliselerde bütünüyle suya daldırma, vücudun bir bölümünü suya batırma, başına su dökme ve üstüne su serpme gibi çeşitli biçimlerde yapılmıştır. Vaftiz edilenin vaftiz edildiği ana kadar işlediği bütün günahlardan arındığına inanılır. Suya daldırma yöntemi uygulanan vaftizlerde havuz ve tekneler kullanılmıştır. Çocuğun vaftizi sırasında onun dinsel eğitimini üstüne aldığı varsayılan bir *vaftiz ana*'yla bir *vaftiz baba* seçilir, çocukla bu ana-baba arasında dinsel bir akrabalık kurulduğuna da inanılır. Ayrıca çocuğa bir *vaftiz adı* da verilir. Bütün bunların amacı insanı her bakımdan *yenilemek*'tir, eski durumuyla bütün bağlarını koparmaktır. Suyla yıkanıp arınma, Hıristiyanlıktan çok eski dinsel bir gelenektir, Anadolu'da *Kybele* tapımında da uygulanırdı. Nitekim *İsâ*'dan önce çağdaşı *Vaftizci Yahyâ* tarafından uygulanmıştır, İsâ'yı Ürdün ırmağında vaftiz eden de odur. Hıristiyanlar bu vaftizin İsâ tarafından yaptırıldığını ve *Yahyâ*'nın bu vaftizi yaptıktan sonra *vaftizci* adını aldığını ileri sürerler. Tarihsel bulgular suyla arınmanın putatapar Sâmî topluluklarda da uygulandığını tanıtlamıştır. *Bkz.* Batizm, Anabatizm.

Vaftiz Ana. *Bkz.* Vaftiz.

Vaftiz Baba. *Bkz.* Vaftiz.

Vaftizci Yahyâ. *Bkz.* Yahyâ.

Vahak. *(Ermeni)* Ateş-tanrı... *Vahakn* biçiminde de yazılıyor. Ermeni mitolojisinde bu tanrı aynı zamanda kahramanlığın kişileştirilmişidir. *Bkz.* Sasuntsi Tavit.

Vahana. *(Hint)* Tanrı hayvanı... Hint tanrılarından her birinin ayrı bir *vahana*'sı vardır.

Brahma'nın kaz (*Skr.* Hamsa), *Siva*'nın boğa (*Skr.* Nandi), *Vişnu*'nun kuş (*Skr.* Garuda) vb... *Bkz.* Hayvan Tapımı.

Vahdaniyet. *Bkz.* Vahdet.

Vahdet. *(İslâm)* Tanrının tekliği... Arapça *birlik* demektir, *tek* anlamına gelen *vâhid* sözcüğünden türemiştir. Müslümanlar bu deyimle tanrının *tek* ve eşsiz olduğunu dile getirirler. Tasavvuf dilinde *insanın tanrıyla birleşip tek olması* anlamında kullanılır. Her iki anlamda aynı kökten türeyen *vahdaniyet* deyimi de kullanılır. *Vahdet* özellikle tasavvuf dilinde çok önemli bir terimdir, tasavvuf yolundaki bütün gelişmeler bu terimle açıklandığı gibi tasavvufun temel felsefesi de bu terimle dile getirilir. Tasavvuf yolunda ilk adım *vahdet-i şühûd* aşamasıdır, insan çevresinde birbirinden ayrı varlıklar görür (şâhit olur) ama bütün bunları tanrının yarattığını düşünür, demek ki her şeyi tek şeyle (vahdet) eşdeyişle tanrıyla açıklar. İkinci aşama *vahdet-i kusûd* aşamasıdır, insan çevresinde gördüğü ayrı ayrı varlıkların aynı özden olması gerektiğini düşünür, ayrılıklar biçimsel ayrılıklardır, ama cisimsel evreni özdeksel tek özde birleştiği halde tanrılık özü bununla birleştirmeye cesaret edemez, tanrılık özü bütün varlıklardan ayrı tutar. Üçüncü aşama en yetkin aşama olan *vahdet-i vücud* aşamasıdır ki gerçek olan da budur. *Bkz.* Tasavvuf, Vahdet-i Vücut.

Vahdet-i Kusûd. *Bkz.* Vahdet.

Vahdet-i Şühûd. *Bkz.* Vahdet.

Vahdet-i Vücut. *(İslâm)* Evrendeki bütün varlıkların tanrıyla özdeş olduğu inancı... Bu inancın kaynağı Antik felsefenin doğatanrıcılık anlayışıdır. Parmenides, Zenon ve Stoacıları, Platon, Plotinus ve Yeni Platoncularından günümüze gelinceye kadar birçok düşünürlerin dilinde birçok biçimler almış bulunan bu inancın temel düşüncesi doğasıyla, tanrısıyla, insanıyla evrenin *tek*'liği savıdır. Dinsel alanda inanca dönüşen bu spekülâtif varsayıma göre her şey, tek şeydir. Ayrılıklar görünüştedir, öz birdir. İslâmsal *vahdet-i vücut* anlayışı bu özü tanrıya bağlar. Bir çeşit Hegel'ci tasarımla tanrının doğalaştığını ve sayısızca çeşitlendiğini, çeşitli varlıklar hâlinde meydana çıktığını ileri sürer. İslâmsal varsayımda olduğu gibi bu bir *yaratma* değil, bir *belirme* (tezâhür etme, zâhir olma, görünme)'dir. Tanrı ot olarak görünür, böcek olarak görünür, yıldız olarak görünür, insan olarak görünür. Her şey tanrıdır. Demek ki *yaratan* ve *yaratılan* (Hâlik ve mahlûk) yoktur, sadece tanrısal bir varlaşma vardır. Bu inanç, insanlar için gerek yaşarken ve gerek ölüm ötesini tasarımlarken büyük bir avuntudur. Yaşarken insanı bunaltan yalnızlık duygusu ortadan kalkar, ölüm tasarımıysa tümüyle yok olur. Ölüm yoktur, biçimden kurtulup tüm öze dönme vardır. Bütün tasavvuf tarikatları bu inancı izlemez. Ama çoğunlukla Şiîler ve Şiî-Bâtınîler bu inançtadır. *Bkz.* Tasavvuf, Vahdet, Tanrı.

Vahhâbîlik. *(İslâm)* Hanbelî mezhebinin aşırı bir anlayışta uzantısı olan dinsel-siyasal tarikat... XVIII. yüzyılda Arabistan'da Abdülvehhab bin Muhammet tarafından kurulmuştur. Kısa zamanda dinsel-siyasal bir akım hâline dönüşerek hemen bütün Arabistan'ı kaplamış ve Osmanlı imparatorluğunu bir hayli uğraştırmıştır. Vahhâbîler gerçekte Sünnî inanca bağlıdırlar. Ne var ki tanrıya araçsız tapılacağı kanısındadırlar. Bundan ötürü peygamberden yardım istemeyi, evliyâları yüceltmeyi, türbe yapmayı, mum dikmeyi, her türlü adağı, ölüleri ziyâret etmeyi ve tespih çekmek gibi her türlü İslâmsal gelenekleri yasaklamışlar ve kendilerinin dışındaki bütün Müslümanları kâfir sayarak öldürülmelerini öğütlemişlerdir. Bu yüzden Vahhâbîler eliyle pek çok Sünnî öldürülmüştür. *Bkz.* Hanbelîlik.

Vahhâbiyye. *Bkz.* Vahhâbîlik.

Vâhidiyye. *(İslâm)* Kerrâmîliğin on iki kolundan biri... *Bkz.* Kerrâmiyye.

Vahiy. *(İslâm)* Tanrının buyruklarını peygamberine duyurması... Arapçadır ve sanatçılar için kullanılan *ilhâm* (yüreğe doğma) deyiminden ayırmak için ileri sürülmüştür. Yahudi peygamberi *Mûsâ*'nın Sinâ dağında ve İslâm peygamberi *Muhammet*'in göğe *çıkışı* (Mirâç) sırasında karşılaştıkları tanrının ses ve sözleriyle olduğu gibi *Kur'an*'ın bildirilmesinde gerçekleştiği üzere bir melek aracılığıyla da olabilir. Kur'an'ın vahyi *Cebrâil* adındaki melek aracılığıyla olmuştur. *Vahy* biçiminde de yazılır. Peygamberin çeşitli hadîslerinde bildirdiği olay şudur: 611 yılının Ramazan ayında Hıra dağındaki mağaradaymış, "Yâ Muhammed" diye kendisini çağıran bir ses işitmiş, sonra ortalığı büyük bir aydınlık (Nûr) kaplamış, korkudan bayılmış, kendine gelince karşısında Cebrâil'i görmüş, melek ona âyetler yazılı bir kitap vererek "oku" (*Ar.* İkrâ) demiş, okuma bilmediğini söyleyince kitabı bizzat melek okumaya başlamış... Bu olayı

duyan amcasının oğlu Varaka: "Bu gördüğün, Mûsâ'ya da Allah'ın verdiği nâmus, yâni vahiydir" demiş. Yunancadan Arapçaya geçmiş bir sözcük olan *nâmus* (*Yu.* Nomos), *yasa* anlamına geliyor. Demek ki deyim, bu anlamda kullanılmıştır. *Bkz.* Peygamber, Melek, Kur'an.

Vahşî. *(Hıristiyan)* Hayvan olduğuna inanılan ilkel insan... *Vahşî* (*Fr.* Sauvage) deyimi, XVI. yüzyıla kadar Hıristiyanlarca *ilkel* anlamında kullanılmış ve bir hayvan çeşidi sayılmıştır. Bilim adamları arasında bu *vahşî*'lerin hangi hayvan türünden oldukları uzun uzun tartışılmıştı. 1512 yılında Papa Paul III. bir bildiriyle vahşî'lerin de *Âdem*'den geldiklerini ve insan olduklarını resmen açıklamak zorunda kalmıştır.

Vahy-i Münzel. *(İslâm)* Kur'an... *Gökten yere inmiş tanrı bildirisi* anlamındadır. *Münzel* sözcüğü Arapça *yere inmiş* anlamına gelen *nüzul* sözcüğünden türetilmiştir. *Bkz.* Vahiy, Kur'an.

Vahy-i Nebî. *(İslâm)* Peygamber Muhammet'e bildirilen Kur'an... *Bkz.* Vahy-i Vasî, Vahiy, Nebî.

Vahy-i Vasî. *(İslâm)* Peygamber Muhammet'in amcasının oğlu Ali'ye tanrı tarafından yapılan bildiri... Şiilerce *Ali*, peygamberin *vasî*'si sayıldığından ona da tanrı tarafından bildiri gönderildiğine inanılır. Ne var ki Şiî inançlarına göre peygamber kendisine *vahiy* getiren meleği görür, *vasî* görmez. *Vasî* sözcüğü *bir ölünün dileklerini yerine getirmekle görevli kişi* anlamındadır. *Bkz.* Vahiy, Şia.

Vahy. *Bkz.* Vahiy.

Vaidiyye. *(İslâm)* Cennet ya da cehenneme gidileceğinin dünyada bilinebileceğini savunan görüş... Bu görüşün karşıtı *Mürcie* tarafından savunulmuştur. Mürcie'ye göre cennet ya da cehennemden hangisine gidileceği dünyada bilinemez, bunu ahiret gününe bırakmak gerekir. *Bkz.* Mürcie.

Vairokana. *(Hint)* Mahayana Budacılığının beş Buda'sından biri... Uzayı yönetir. Bu *Buda*'lara *Cina*'lar ya da *Tathagata*'lar denir. *Bkz.* Mahayana.

Vaiseşika. *(Hint)* Brahman dininin altı büyük tarikatından biri... Evreni atomcu bir görüşle açıklar. İ.S. I. yüzyılda kurulmuştur. *Bkz.* Brahmanizm.

Vaisampayana. *(Hint)* Mahabharata'yı Ugrasravas'a öğreten bilge... *Bkz.* Ugrasravas.

Vaisya. *(Hint)* Brahmancılığın dinsel bir kastı... Evlerinde dinsel törenler yapabilirler, râhip olmaya hakları yoktur. *Bkz.* Brahmanizm.

Vaişeşika. *Bkz.* Vaiseşika.

Vâiz. *(Genel)* Dinsel öğütler veren din adamı... *Dinsel öğüt* anlamına gelen Arapça *Va'z* sözcüğünden türemiştir.

Vakıfiyye. *(İslâm)* İmâmîliğin Muhammet bin İsmail'i imam tanıyan bir kolu... *Durmak* anlamına gelen Arapça *tevakkuf* sözcüğünden türetilmiştir. İmamlık zincirinde *İsmail'de duranlar* anlamındadır. *Bkz.* İmâmîlik, İmam.

Vakonda. *Bkz.* Wakonda.

Vakvak Ağacı. *(Çin)* İnsan meyveler veren mitolojik ağaç... Bir Çin seyahatnamesinde adı geçer. Bu seyahatnamenin anlattığına göre bir Arap hükümdarının adamları sekiz yıl denizde kaldıktan sonra bir adaya çıkmışlar ve bu ağacı orda görmüşler. Meyvelerin tümü çocukmuş ve sürekli olarak "vak vak" diye bağırıyorlarmış. Daha sonra Arap tarihçileri de bu adı taşıyan bir adanın sözünü etmişlerdir. 1656 yılında İstanbul'da Sultanahmet meydanında isyancıların asıldığı ünlü ağaca da *vakvak* adı verilmiştir.

Valdo'culuk. *(Hıristiyan)* XII. yüzyılda kurulan bir Hıristiyan tarikatı... Pierre Valdo tarafından kurulmuştur. *Lyon yoksulları* da denir. *İsâ*, insanların mal ve mülk edinmemelerini, para biriktirmemelerini öğütlüyor ve tanrı katına ancak yoksulların girebileceğini söylüyordu. Bundan ötürü yoksulluk yandaşlığı, Hıristiyanlıkta ilk Hıristiyanlığa, İsâ düşüncesine dönüş amacını taşır. *İncil*'de söylenenlerin dışında hiçbir kural, tören ve yükümlülük tanımayan Valdo'cular Katolik kilisesi tarafından aforoz edilmişler ve tarih boyunca çeşitli işkencelere uğratılmışlardır. Bununla beraber bu tarikat günümüze kadar sürüp gelmiş bulunmaktadır. *Bkz.* Hıristiyanlık.

Valentinizm. *(Hıristiyan)* İsâ'nın her şeyi çıktığı asla döndüreceğine inanan mezhep... İ.S. II. yüzyılda yaşamış Mısır asıllı gnostik Valentinus'ün türümcü kamutanrıcılığıyla Hıristiyanlığı bağdaştırmaya çalışanlar, özellikle XII. yüzyılda bu adla anılmışlardır. Türümcülük Platon'dan gelir. Osmanlıcada *sudûr ve urûç* deyimleriyle dile getirilmiştir, *bir başlangıçtan çıkıp gene o başlangıca dönme* demektir. İslâm tasavvufçuları da buna *kavs-i nüzûl* derler. Bu anlayışa göre her şey saltık olan hiçlikten *türemiş* (Türümcülük)'tir, gene o hiçliğe dönecektir. Valen-

tinus bu türemeyi *aion* adını verdiği üçlü yayılmalarla dile getirmiştir, en üstün *aion* olan *İsâ* bu yayılmayı toparlayıp aslına döndürecektir. *Bkz.* Emanasyon, Kamutanrıcılık, Gnostik'ler.

Valentinus'culuk. *Bkz.* Valentinizm.

Valesius'culuk. *(Hıristiyan)* İnsan türünün çoğalmasını günah ve bu yüzden kendi erekliklerini ve başkalarının erekliklerini yok etmeyi sevap sayan mezhep... III. yüzyılda Valesius tarafından kurulmuştur.

Val-Hall. *Bkz.* Valhalla.

Valhalla. *(İskandinav)* Cennet... Batılılar *Walhalla* biçiminde yazıyorlar. İskandinav mitolojisinin cenneti olan *Valhalla* savaşta ölen kahramanlara özgüdür. İçinde altın yapraklı ağaçlar, yiyecekler ve içecekler doludur; genellikle cennet tasarımının bütün özelliklerini taşır. Gece gündüz kutsal içki şölenleri yapılır. Ayrıca dileyenler için hiç bitmeyen bal şerbeti ve yabandomuzu eti de vardır. Yabandomuzu her gün yenildiği halde her akşam yeniden doğar. Sonu ölümle sonuçlanmayan – çünkü burada hiç ölünmez, sonsuz bir ömür yaşanır – eğlencelik dövüşler yapılır. Bütün bunları *Odin* yönetir. Savaşçılar savaş meydanında ölünce buraya *Walkiri'ler* tarafından getirilirler. *Bkz.* Cennet, Walkiri'ler, Odin, İskandinav Dinleri.

Valhölle. *Bkz.* Valhalla.

Valkiri'ler. *Bkz.* Walkiri'ler.

Valkirya. *Bkz.* Walkiri'ler.

Valkür'ler. *Bkz.* Walkiri'ler.

Vallâhi. *(İslâm)* Yalanı kapsadığında söyleyenin çarpılacağına inanılan yemin... *Tanrı tanık olsun ki* anlamında kullanılır. Halk arasında bu tanıklığı daha da güçlendirmek için *vallâhi ve billâhi ve tallâhi* denir. *Bkz.* Yemin.

Vamana. *(Hint)* Cüce-Vişnu... Sanskritçe *cüce* demektir. Tanrı *Vişnu*'nun çeşitli dünyaya gelişlerinden birinde girdiği kılıktır. Hint inançlarına göre tanrı Vişnu daha bunun gibi pek çok biçimlerde cisimleşmiştir. *Cüce* biçiminde cisimleşmesi *Bali Efsânesi*'yle ilgilidir. *Bkz.* Bali, Vişnu, Avatar.

Vâmık ve Azrâ. *(Türk)* Türkleştirilmiş bir Doğu efsânesi... Çin kralının oğlu *Vâmık*'la Kazvin kralının kızı *Azrâ*'nın aşklarını anlatır. Birbirlerini resimlerinden sevmişler, *peri pâdişâhı* (Türk masal ve efsânelerinde çok kullanılan mitolojik güçlü baş peri) onlara yardım etmiş, birbirlerini bulabilmişler ve kavuşmuşlar. Bu arada birçok olaylar da olur. Tus kralı *Mizban, Erdişir* ve kızı *Dilpezir, Behmen* gibi birçok kişiler de önemli roller oynarlar. Bu efsânenin Türkleşmiş biçimi ozan Lâmiî tarafından yazılmıştır.

Vampir. *(İskandinav)* Geceleri mezardan çıkıp insanların kanını emen ölü... Genellikle bütün Avrupa ülkelerinde inanılmıştır. Kan emerek yaşayan bir yarasa, kan emme deliliğini dile getiren bir akıl hastalığı da bu adı taşırlar. Bu inanç, İskandinav kaynaklıdır. *Cadı* inancıyla da ilgilidir. *Bkz.* Cadı.

Van. *(Cermen)* En eski tanrı ailesi... Cermen mitolojisinde iki tanrı ailesi vardır. Bunlardan birincisi *Van'lar*, ikincisi *As'lar*'dır. Van'lar daha eskidir ve toprak verimliliğini simgelerler, onlardan çok sonra oluşmuş bir tanrı ailesi olan As'larsa savaşı simgelerler. Van'larla As'lar uzun bir süre birbirleriyle savaşmışlar, sonunda, bütün mitolojilerde olduğu gibi, eski tanrı kuşağı yeni tanrılara yenilmiştir. Van'lar ünlü As tanrısı *Votan* (Odin)'ın egemenliğini kabul edip boyun eğmişlerdir. Bu tanrı ailelerinin serüvenleri genel olarak İskandinav mitolojisinde anlatılır. *Bkz.* As, Cermenlerin Dini, İskandinav Dinleri.

Vanadis. *(İskandinav)* Tanrı Freja'nın lâkabı... *Bkz.* Freja.

Vanadur. *(Ermeni)* Ünlü bir Ermeni tanrısı... *Bkz.* Sasuntsi Tavit.

Vanda. *(Cermen)* Mitolojik Krakow prensesi... Krakow'un kurucusu olduğuna inanılan *Krakus*'un kızıdır. Kendisiyle evlenmek isteyen Cermen prensi *Rudigier*'ye karşı koymasıyla ünlüdür. Onunla bir erkek gibi dövüşmüş ve elinden kurtulmuş. *Bkz.* Cermenlerin Dini.

Vang Hu. *(Çin)* İlk füzeyi icâdettiğine inanılan mitolojik bilgin... Çağımızdan üç bin yıl önce yaşadığına inanılır.

Varaha. *(Hint)* Yaban domuzu-Vişnu... Sanskritçe *domuz* demektir. Tanrı Vişnu'nun çeşitli cisimleşmelerinden biridir. Bu kez de dünyayı içine düştüğü suların içinden çıkarmak için bu kılıkta cisimleşmiş. *Bkz.* Vişnu, Avatar.

Varena. *Bkz.* Varuna.

Vâridât. *(İslâm)* Çok önemli bir tasavvuf yapıtı... Simavna'lı Şeyh Bedrettin'in *Bedrettinîlik* adı altında gerçekleşen usçu-özdekçi-varlıkbirliği kuramını açıkladığı yapıtıdır. Asıl adı *Kitâb -ül-Vâridât*'tır. Bu çok önemli toplumcu Türk

düşünürü çağında hiçbir dincinin söylemeye dili varmadığı gerçekleri büyük bir açıklıkla dile getirmiştir. Kitabın adı sözcük olarak *esinlenen bilgiler* (ilhamlar) demektir. *Bkz.* Bedrettinîlik.

Varuna. *(Hint)* Veda'ların en eski ve en büyük tanrısı... Hint'lilerin yaratılış tasarımlarında onun tanrı *İndra*'yla birlikte bir devin ağzından oluştuğu ileri sürülür. Kaldı ki evren bu *dev*'in parçalanmasından (başından gökyüzü ve ayaklarından yeryüzü) meydana gelmiştir. Evrensel düzenin koruyucusudur. Tanrıların babası *Dıaus Pitar*'la *Varuna*'nın doğa gücünün iki ayrı görünümü olduğu sanılır. *Aditya*'ların ilkidir. Önce gök-tanrı ve sonra su-tanrı olarak tasarımlanmıştır. *Makara* adı verilen mitolojik bir deniz canavarı üstünde, onu at gibi kullanarak dolaşır. Ölüler yargıçlığını tanrı *Mitra*'yla birlikte yaparlar, Mitra suçlar ama Varuna korur. İncelemeciler doğanın ilkin Diaus Pitar ve Varuna olarak ikileştirildiğini, sonra bu iki tanrının yeniden *Pragiapati* adı altında birleştirildiğini ileri sürerler. İran'lıların en büyük tanrısı *Ahura*'nın *Varuna*'dan türediği sanılmaktadır. Bu sanıya ve düşman ülke tanrılarını kötüleştirme kuramına göre Hint'lilerin *İndra*'sı İran'da *Andra* ve *Varuna*'sı *Varena* adları altında birer şeytan sayılmıştır. Nitekim İran'lılarda *Andra* ara açıcı-şeytan, *Varena* şehvet-şeytanıdır. *Bkz.* Veda'lar.

Vâsıliyye. *(İslâm)* Mûtezile'nin ilk ve en büyük kolu... Bu kol, *Mûtezile* anlayışının da ortaya çıkmasını sağlayan Vâsıl bin Atâ'nın düşüncelerini izleyenleri adlandırır, Mûtezile deyimi de Hasan Basri'nin "Vâsıl bizden ayrıldı (itizâl etti)" sözünden türemiştir. Vâsıl bin Atâ'nın görüşlerini bu konunun uzmanları başlıca dört bölümde toplarlar: Büyük günah işleyen inanlı olmadığı gibi kâfir de değildir, orta bir durumdadır, cehenneme gidecektir ama cehennemdeki kâfirlerden daha üstün olacaktır. Tanrının nitelikleri yoktur, tanrıda nitelikler bulunduğunu söylemek iki tane tanrı tanımak olur. İnsan kendi eylemini kendi yaratır, insan davranışlarını tanrının yönettiğini söylemek tanrılık düşünceyle bağdaşmaz. Cemel olayına ve Sıffîn savaşına katılanlardan bir yanı hatâlı ve *fâsık*'tır (Sünnîler her iki yanı da haksız bulmazlar ve Müslüman sayarlar). Mûtezile hareketini bu dört görüşteki ayrılık başlatmıştır. *Bkz.* Mûtezile.

Vasî. *(İslâm)* Bir kimsenin ölümünden sonra onun dileklerini yerine getirmekle görevli kişi... Bâtınîler her peygamberin bir *zıt* (karşıt)'ı olduğuna inandıkları gibi bir de *vasî*'si olduğuna inanırlar. Bu inançlarına göre peygamber *Âdem*'in vasîsi *Şît*, peygamber *Nuh*'un vasîsi *Sam*, peygamber *İbrahim*'in vasîsi *Melik-us-Selâm*, peygamber *Mûsâ*'nın vasîsi önce *Hârun* ve sonra *Yuşe bin Nûn*, peygamber *İsâ*'nın vasîsi *Şem'un-us-Safâ*, peygamber *Muhammet*'in vasîsi de *Ali*'dir. *Bkz.* Bâtınîlik, Zıt.

Vasudeva. *(Hint)* Devaki'nin kocası... *Krişna Efsânesi*'nin önemli kahramanlarındandır. Kral *Kansa*'nın öldürttüğü çocuklar onun çocuklarıdır. *Bkz.* Devaki, Kansa, Krişna.

Vaşti. *(Yahudî)* Ahasverus'un karısı... *Ester*'in kutsal kitabında adı geçer. Yahudiler, İran hükümdârı Kserkses'e *Ahasverus* ya da *Ahaşveroş* derler. *Bkz.* Ahasverus.

Vata. *(Hint)* Veda'lar döneminin rüzgâr-tanrısı... Adına Cermen tanrısı gibi *Votan* da denir. *Bkz.* Veda'lar.

Vatikan. *(Hıristiyan)* XX. yüzyılın tek din devleti... Başkanı Katolik kilisesinin başı olan *Papa*'dır. 11 şubat 1929 tarihli Laterano antlaşmasıyla kurulmuştur. İtalya'nın Roma kentindedir. 44 hektarlık bir toprağı, 1000 kadar nüfusu vardır. Katolik Hıristiyanlık buradan yönetilir. *Bkz.* Katoliklik, Hıristiyanlık.

Vayu. *(Hint)* Veda'ların rüzgâr-tanrısı... *Vata* da denir. *Bkz.* Vata.

Vebâ. *(Genel)* Tanrı tarafından insanları cezalandırmak ya da yok etmek için gönderildiğine inanılan hastalık... Sadece Yahudi-Hıristiyan -Müslüman geleneğine özgü olmayıp çoktanrıcı dinlerde de *tûfan* tasarımıyla birlikte kullanılmıştır. Örneğin Yunan çoktanrıcılığında tanrılar yok etmek istedikleri bir kente vebâ salgını yollarlar. Bununla beraber bu adın birçok salgın hastalığa verildiği ve gerçek vebâ salgınının ilk kez İ.S. 542 yılında Akdeniz kıyılarında görüldüğü kesindir.

Vebâl. *(İslâm)* Bir günâhın ötedünyaya kadar süreceğine inanılan sorumluluğu... Arapçadır. *Bkz.* Günah, Ötedünya.

Vecd. *(İslâm)* Kendinden geçiren coşku... Arapçadır, *vecit* de denir. Özellikle tasavvuf deyimi olarak, *tanrı aşkıyla erişilen coşku*'yu dile getirir. Aynı anlamda, *dalma*'yı dile getiren *gark* kökünden türetilen *istiğrak* (kendinden geçirip dünyayı unutturan dalgınlık) deyimi de

kullanılır. Aşırı dindârlıkla meydana gelen bu ruhsal durum sadece İslâm tasavvufuna özgü değildir, bütün mistik inançlarda vardır. Örneğin Yunan Eleusis dininde bu duruma *ekstasis* (bilincin ortadan kalkması) ve *enthousiasmos* (insanın içine tanrıyı doldurarak coşması) denir. Dalgınlık durumundan ağzından köpükler saçarak kudurma durumuna kadar çeşitli dereceleri vardır. Örneğin Eleusis törenlerinde bu kudurma durumunda dağlara çıkıp buldukları hayvanları parçalayarak çiğ çiğ yerlerdi. İslâm tasavvufunda da dövünmeler, Rıfâîlikte olduğu gibi vücuda kızgın şiş saplamalar, abuk sabuk söylenmeler (Şathiye) bu ruh durumunun ürünüdür. Kimi tasavvuf tarikatlarında bu ruhsal durum, yapma olarak ve önceden hazırlanarak gerçekleştirilir. Mevlevîlikte olduğu gibi fırıl fırıl dönerek böylesine bir duruma ulaşma yöntemleri de vardır. *Bkz.* Enthousiasmos, Tasavvuf, Eleusis, Bakkhos, Thiasos, Şathiye.

Vecit. *Bkz.* Vecd.

Veda'cılık. *Bkz.* Vedizm.

Veda'lar. *(Hint)* Veda dininin dört kutsal kitabı... Sanskritçe *bilgi* demektir. Ancak *Veda* deyimi, gözle görmek ya da okumakla elde edilen bilgiyi değil, kulak yoluyla, işiterek alınan bilgiyi dile getirir. İncelemeci Söderblom bu kitapları "insanlığın en eski kutsal kitabı" olarak niteler. Kimi incelemeciler de bu bilgilerin İ.Ö. XVI. yüzyılda Hindistan'ı ele geçiren Ârî'lerden (ki sonradan bu gruplar Hint-Avrupa deyimiyle adlandırılmışlardır) edinildiği kanısındadırlar. Sanskritçe yazılmış olan *Veda*'ların en eskisi *Rig-Veda*'dır. *Sama-Veda, Yajur-Veda* ve *Atharva-Veda* onu izlemiştir. Hint mitolojisinin en önemli efsâneleri bu kitaplarda yazılıdır. Destanlar döneminin *Mahabharata* ve *Ramayana* gibi büyük destanları bu kitaplardan yüzyıllarca sonradır. Dinsel törenlerde tanrıları övmek için söylenen dualar, ilâhiler, özdeyişler, sihir ve büyüyle ilgili metinler hep Veda'larda yer almıştır. Tapım kuralları, evrendoğum ve tanrıdoğum, evrenin geleceği (Eskatoloji) konuları bu kitaplarda bütün ayrıntılarıyla işlenmiştir. *Brahmanizm* (ki *brahmana* deyimi Sanskritçe *yorum* anlamına da gelir), bu kitapların yorumundan doğmuştur. Hint çoktanrıcılığının ilk ve en büyük dini olan *Vedizm*'in sayılamayacak kadar çok tanrısı vardır. *Bkz.* Vedizm, Brahmanizm, Hint Dinleri.

Vedanta. *(Hint)* Brahmanizmin altı büyük mezhebinden biri... *Bkz.* Brahmanizm.

Vedizm. *(Hint)* Hint çoktanrıcılığı... Hindistan'ın ve kimilerine göre – örneğin Söderblom – insanlığın en eski dini *Vedizm* (Veda'cılık)'dir. *Brahmanizm*, Vedizm'in yorumundan doğmuştur. Vedizm'de, ruhgöçü inancı dışında, bütün Hint dinlerinin temel öğeleri vardır. Çoktanrıcı bir dindir. Dört kitabı *Veda'lar* adını taşır. Tanrıları sayılamayacak kadar çoktur ve aralarında bir üstünlük sırası söz konusu değildir. En büyük sayılabilecek tanrıları *İndra-Varuna-Mitra* üçlüsüdür. Bu tanrıların anası tanrıça *Aditi*'tir. Bir ana tanrıça, sadece tanrıların anası değil, bütün evrensel varlıkların ortak özüdür. Ayrıca *Diaus-Pitar* (Gök baba)'la *Prithivi-Matar* (Toprak ana) da bir tanrılar kuşağı oluştururlar. Bu kuşaktan güneş-tanrı *Surya*, yasa-tanrı *Manu*, rüzgâr-tanrı *Vata* sayılabilir. Dinin temel öğesi *kurban*'dır. Kurban tanrıları ateş-tanrı *Agni*'yle kutsal içki-tanrı *Soma*'dır. Çok ilginç bir ayırdedici nitelik olarak tanrıları yaratan insansal eylem, kurban eylemidir. Vedizm'in büyük sözü şudur: *Varlığı yaratan eylemdir.* Çağdaş bilimsel düşünüşe uygun olan bu görüş, özellikle *kurban etme eylemi*'nde belirir. Kurban, tanrıları hem yaratır, hem de besleyerek yaşamlarını sürdürür. İnsan için de en büyük kurtuluş, kurban etme eylemiyle elde edeceği kurtuluştur. Bir başka ilginç ayırdedici nitelik de bütün bu çoktanrıları yüce bir varlığın çeşitli görünümleri saymaktır. *Rig-Veda*'nın bir dizesi şöyle der: "Bilgeler yüce varlığı başka başka adlarla anarlar: Agni derler, Mitra derler, Veda derler ona...". Açıkça görüldüğü gibi bu kamutanrıcı bir tektanrı anlayışıdır. *Bkz.* Hint Dinleri, Brahmanizm.

Vefâiyye. *(İslâm)* Şâzilîliğin bir kolu... Şeyh Muhammet Vefâ tarafından kurulmuştur. *Sa'diyye* tarikatının da bu adı taşıyan bir kolu olduğu gibi *Babâîlik*'in de bu adı taşıyan bir kolu olduğu incelemecilerce saptanmaktadır. Ne var ki bütün bu kollar temelde aynı Şeyh'in, Şeyh Mısrî adıyla anılan Şeyh Muhammet Ebülvefâ'nın izinde olduklarından ya da onu *pîr* tanıdıklarından ötürü bu adı almışlardır. *Bkz.* Şâziliyye, Sa'diyye, Babâîlik.

Vehhâbîlik. *Bkz.* Vahhâbîlik.

Vehhâbiyye. *Bkz.* Vahhâbîlik.

Veled-i Kalb. *(İslâm)* Tasavvuf dilinde, kalp vuruşlarının andığı tanrı adı... *Zikr* (tanrı adını sürekli olarak anma) sonucu olarak yüreğin de bu duruma geçeceğine inanılır. *Yürek çocuğu* demektir.

Velovis. *(Roma)* Yeraltı-tanrı... *Vediovis* de denir. Çok eski bir Roma tanrısıdır. Kutsal günü 21 mayıstı. *Bkz.* Roma.

Veled Kolu. *(İslâm)* Mevlevîliğin iki kolundan biri... Öbür kola da *Şems kolu* denir. *Veled*'i izleyenler Sünnî Mevlevîliği, *Şems*'i izleyenlerse Alevî Mevlevîliği gerçekleştirirler. Mevlevî şeyhi ünlü ozan Şeyh Galip, *Es-Suhbet-üs-Sâfiyye* adlı yapıtında "Mevlevîlikte iki kol yoktur, iki ayrı neş'e biçimi vardır, kural ve yöntemler aynıdır. Bizzat Mevlânâ Celâlettin gibi, oğlu Sultan Veled de hem Sünnî ve hem de Ali'ye bağlıydı" demiştir. Bir yandan *vahdet-i vücut*'cu bir felsefe geliştirirken öbür yandan şeriat kurallarına titizlikle uymak Mevlevî tarikatının ayırdedici özelliğidir. *Bkz.* Mevlevîlik.

Velî. *(İslâm)* Ermiş... *Ermişlik* anlamındaki Arapça *velâyet* sözcüğünden türetilmiştir. Bu sözcük hukuk dilinde *ana-baba yetkileri*'ni de dile getirir. Kadın ermişlere de İslâmsal dilde *veliye* denir. *Bkz.* Ermiş, Veliyullah.

Veliyullah. *(İslâm)* Tanrıya yaklaşmış ermiş... Arapça *veli* ve *Allah* sözcüklerinin bir arada kullanılmasından meydana gelmiştir. *Veliyullah* aşamasına ulaşmış olanların *kerâmet*'leri vardır. Örneğin bunlardan *Hacım Sultan* (Bektâşî veliyullah'ı) Uşak dolaylarındaki Banaz suyu yakınında yatan bir ejderhayı ağzından ateş çıkararak yakmış, bir yere asâsını vurarak sonradan Hacımpınarı adı verilen suyu fışkırtmış. *Bkz.* Velî.

Velu Mate. *(Baltık)* Ölüler anası-tanrıça... Letonya, Litvanya vb. gibi Baltık halkları inançlarında böyle pek çok *mate* (ana) tanrıçalar vardır. Örneğin toprak-ana *Zemes Mate* (*Zemyna* da denir), buğday-ana *Ceroklis Mate*, deniz -ana *Juras Mate*, dalgalar-ana *Bangu Mate*, tarlalar-ana *Lauku Mate* (*Laukpatis* de denir), bahçe-ana *Darza Mate*, orman-ana *Meza Mate*, koylar-ana *Ogu Mate*, çiçekler ana *Ziedu Mate*, uyku-ana *Miega Mate*, rüzgâr-ana *Veja Mate*, mutluluk-ana *Laimes Mate* (*Laima* da denir) vb... *Bkz.* Ölüm.

Vendetta. *(Hıristiyan)* Bir kimsenin işlediği bir suçtan ötürü bütün hısımlarının sorumlu olduğu inancı... İtalyanca *öç* (intikam) anlamındadır. Korsika adasından çıkmış olmakla beraber kimi Avrupa ülkelerine, Balkanlara ve Anadolu'ya kadar yayılmıştır. Anadolu Türklerinin günümüzde de önemli bir sorunu olan *kan dâvâsı* ya da *kan gütme inancı* bu temele dayanır. Kaynağı, *Âdem*'in işlediği elma hırsızlığı suçunun kalıtım yoluyla bütün insan soyuna bulaştığı inancıdır. Bu Hıristiyan inancının dışında gerçek nedeninin, dış saldırılara karşı bütünleşen halkları birbirlerine düşürerek kolaylıkla vurma amacını güden bir düşman siyasası olduğu da söylenir. *Bkz.* Kan Gütme.

Vendidad. *(İran)* Avesta'nın önemli bir bölümünün adı... *Cinlerden korunmak için yapılan kutsal tören* anlamını dile getiren Avesta dilindeki (eskiden yanlış olarak Zend dili sanılırdı) *vidaeva data* sözcüklerinden türetilmiştir. Özellikle ölüleri *gömme yasağı*, bu bölümün en ilginç konusudur. Zerdüşt dinine göre ölüler toprağı kirletir, ölü gömülen toprağa ekin ekilmez. Değil ölüler, insandan kesilen tırnaklar ve saçlar bile toprağa atılamaz. Bu yüzden ölülerin *Dakhma* (yüksek sessizlik kuleleri)'lara bırakılması Zerdüşt dininin başlıca özelliklerinden biridir. Bu kulelere bırakılan ölüleri akbabalar yiyip yok ederler ve böylelikle toprağı, suyu ve ateşi kirli bedenden kurtarırlar. Birçok hekimlik öğütleri, hastalıktan korunma yöntemleri ve iyileştirici reçeteler de bu bölümde yer alır. *Bkz.* Avesta.

Vendidad Sade. *(İran)* Avesta'nın bütün kural ve törenlerini özetleyen bölümü... *Bkz.* Avesta, Vendidad.

Venus. *(Roma)* Güzellik-tanrıça... *Venüs* biçiminde de yazılır. *Sevgi ve tatlılık* (Aşk ve letâfet) sözünün kişileştirilmişidir. Sözcük olarak *Venus* Lâtincede bu anlamı dile getirir. Çok eski bir tanrıçadır. Roma'ya girmeden önce *Ardea* (Latium'da bir kent. Efsâneye göre *Aineias* zamanında *Turnus* yönetimindeki Rutul'lerin başkentiymiş)'da sevimli ilkbaharın, çiçeklerin, bahçelerin tanrıçasıymış. Pun savaşı sırasında Sicilya'daki Eryks dağı tapınağında Yunanlıların *Aphrodite*'iyle kaynaştırılmış ve bir tutulmuştur. Roma halkının ve *Jül Sezar* (Iulia Kayser) soyunun koruyucu-anası olarak *Venus Genetrix* adını almıştır. En ünlü tapınağı Augustus çağında Roma'nın kutsal caddesinin kuzeyinde yapılmıştır. Aşk tanrıçası olarak da tapılır. İ.Ö. III. yüzyılda savaş-tanrı *Mars*'la birlikte kehânette de bulunurdu. İffet (kadın nâmusu ve temizliği) tanrıçası olarak *Venus Verticordia*, zafer tanrıçası olarak *Venus Eryx*, Sulla'nın koruyucusu olarak *Venus Felix*, Pompeius'un koruyucusu olarak *Venus Victrix* adlarını taşımıştır. İskandinav tanrıçası *Feyja*'ya da *Venus Germanique* (Cermen Venüs'ü) denir. Romalılar onu

Aeneas (Aineias)'ın anası saymışlardır. *Bkz.* Aphrodite, Freja.

Venus Eryx. *Bkz.* Venus.

Venus Felix. *Bkz.* Venus.

Venus Genetrix. *Bkz.* Venus.

Venus Germanique. *Bkz.* Venus.

Venus Victrix. *Bkz.* Venus.

Venüs. *Bkz.* Venus.

Verâ. *(İslâm)* Haramdan kaçınma... *Halk ve haramdan kaçınma* anlamlarını dile getiren bu Arapça isim birçok İslâmsal terimde yer alır. Örneğin din buyruklarını titizlikle yerine getirenlere *Ehl-i verâ*, halkın en hayırlısı anlamında olarak peygambere *Hayr-ül-verâ* denir. *Bkz.* Haram, Muhammet.

Verbum. *(Yahudi)* Söz... Yahudi geleneğinde *kelâm* bu deyimle dile getirilir. *Bkz.* Kelâm.

Verdandi. *(İskandinav)* Üç zamanı dile getiren üç Norn'dan biri, şimdiki zaman... *Bkz.* Urd.

Verethraghna. *(İran)* Eski bir İran tanrısı... Hindistan'da *Veda*'larda adı *Vertrahan* olmuştur. *İndra*'nın bir görünümü ya da niteliği olduğu sanılır. *Bkz.* İndra.

Verka. *(İslâm)* Tasavvuf dilinde, tanrının özdeksel evreni oluşturan özü... Arapça *yabânî güvercin* demektir. *Güvercin* kuşu bu yüzden kimi tasavvuf tarikatlarında kutsal ve *mâsûm* (suçsuz, hiçbir suçla kirlenmemiş, sâf, temiz) sayılır. Bu inanca göre güvercin nasıl bütün evreni uçarak dolaşıyorsa *boz güvercin* (tanrı özü) de öylece evreni kaplamış, oluşturmuş. *Bkz.* Vahdet-i Vücut.

Veronica. *(Hıristiyan)* Bir bezle İsâ'nın yüzünü sildiğine inanılan ermiş kadın... *İsâ*'nın yüz izi bu bezde kalmış. VI. yüzyılda oluşan bu efsânedeki ermiş kadın adının *Vera İcon* (Gerçek resim) sözcüklerinden yapıldığı sanılır. *Bkz.* İsâ, Ermiş.

Vertiger. *(Fransız)* Merlin efsânesinde adı geçen Britanya kralı... *Uter Pandragon* onu tahtından atıp yerine geçmiş. *Bkz.* Merlin, Uter Pandragon.

Vertumnus. *(Roma)* Çok eski bir Etrüsk tanrısı... İlkin Volsinii kentinde tapılırmış, bu kent yıkıldıktan sonra Roma'lılara geçmiş. Bahçe -tanrıdır. Adı, mevsimler gibi *değişici* anlamındadır. Meyve-tanrıça *Pomona*'nın kocasıdır. Bir bahçıvanın bütün niteliklerini taşır, özellikle sonbahar bahçe ürünlerini kişileştirir. *Bkz.* Pomona.

Vesaya Çadırı. *(Yahudi)* İlk Yahudi tapınağı... İslâm kaynaklarında ileri sürülen bu deyim Arapça *vasiyet* (Bir kimsenin ölümünden sonra yapılmasını istediği şey) sözcüğünün çoğuludur. *Tevrat* çevirilerinde *makdis* deyimi kullanılıyor, bu deyim de Arapçadır ve *kutsanan yer* (tapınak) anlamını dile getirir. Tevrat'ın ikinci kitabı olan *Exodus* (Çıkış)'de tanrı şöyle diyor: "Ve Rab Mûsâ'ya dedi: Ve aralarında oturayım diye benim için makdis yapsınlar" (XXV, 8). Bu tapınağın nasıl yapılacağını ve içine neler konacağını da bütün ayrıntılarıyla uzun uzun anlatıyor. Bir örnek olmak üzere tanrının şu sözlerini aktarabiliriz: "Ve meskeni on perdeden yapacaksın, bükülmüş ince keten ve lâcivert ve ergüvânî ve kırmızıdan, üstat işi kerûbîlerle onu yapacaksın. Her perdenin uzunluğu yirmi sekiz arşın ve her perdenin eni dört arşın olacaktır. Bütün perdeler için ölçü bir olacaktır. Beş perde birbirine birleştirilecek ve öbür beş perde de birbirine birleştirilecektir. Ve bir takımın ucundaki perdenin kenarına lâcivert ilikler açacaksın, öbür takımın kenarına da öyle yapacaksın. Her takıma elli ilik açacaksın. İlikler birbirine karşı olmalıdır. Ve elli altın kopça yapacaksın" (İbid, XXVI, 1-6). *Mûsâ* bu çadırı Yahudilerin Mısır'dan çıkışlarının ikinci yılında ilk günü yaptırmış. *Bkz.* Mûsâ, Yahudilik.

Vesenî. *(İslâm)* Puta tapan... Arapça *vesen* sözcüğü *put* demektir. *Bkz.* Put, Paganizm.

Vesilecilik. *(Hıristiyan)* Bedene her şeyi ruhun yaptırdığı ve dolayısıyla insana her eylemi tanrının yaptırdığı inancı... Dekartçılıktan türeyen bir felsefe görüşü olan *Vesilecilik* (Okazyonalizm, *Fr.* Occasionnalisme, *Ar.* İttifâkiyye) özellikle Fransız düşünürleri Arnold Geullincx ve Nicolas de Malebranche tarafından ileri sürülmüştür. Bu görüş bütün nedenleri *vesile nedenler* sayar, gerçek neden tanrıdır. Örneğin bir taşa takılıp yere düştünüz. Burada gerçek neden ayağınıza takılan taş değil, tanrıdır. Ayağınızı taşa taktırıp sizi yere düşüren odur. Müslümanların *kazâ* ve *kader* inancından farksız bir inançtır. *Kur'an*'da VIII. sûrenin XVII âyeti şöyle der: "Onları siz öldürmediniz, fakat Allah öldürdü. Ve attığın zaman sen atmadın, fakat Allah attı". *Bkz.* Kader, Kazâ.

Vesper. *(Roma)* Akşam yıldızı-tanrı... Yunanlıların *Hesperos*'unun Lâtinleştirilmişidir. Atlas dağına çıkıp yıldızları seyredermiş, *Atlas*'ın oğ-

luymuş. Ne var ki bir fırtına onu göğe uçurmuş, bir daha yeryüzüne inemeyip akşam yıldızı olmuş. *Bkz.* Hesperos, Atlas.

Vesta. *(Roma)* Aile ocağı-tanrıça... Çok eski bir Roma tanrıçasıdır, Lavinium geleneğinden kalmadır. Aslında bu adın Anadolu *Kybele*'sini dile getirdiği de ileri sürülür. Daha sonra Yunanlıların *Hestia*'sıyla bir tutulmuştur. *Ocak tanrı-kadını* adıyla anılır. Yuvarlak bir tapınakta saygı görmüştür, bu yuvarlak tapınak da eski yuvarlak çadır örneğinin bir süregelişidir. Bu çadır çok eski zamanlarda *ev*'di, *ocak*'tı. Evlerde olduğu gibi onun tapınağında da bir çeşit erzak odası, kurban gereçlerinin saklandığı bir girilemez oda vardır. Evlerde bahar temizliği yapıldığı gibi onun tapınağı da haziran ayının 15. günü temizlenir. Tapınağında onunla ilişkili olan devlet *Penat*'larına da tapılır. Roma'nın kurucuları olan *Remus*'le *Romulus*'ün de bir Vesta râhibesinden doğduklarına inanılmıştır. Özellikle *Vestales* adıyla anılan *Vesta râhibeleri* Roma tapımında ve kehânet alanında çok büyük önem taşırlar. Çok eski zamanların bütün ocak tanrıçalarının ya da perilerinin *Vesta*'nın kişiliğinde tekleştirildiği de ileri sürülmüştür. Hayvanlardan *eşek* ona adanmıştır, bayramlarında süslenmiş eşekler dolaştırılır. Efsâneye göre *Priapos*'un âşık olduğu peri *Lotis* bir Vesta'ymış, kız uyurken Priapos onu elde edecekmiş, ama bir eşek anırınca uyanmış ve kaçmış, eşeğin ona adanması bu yüzdenmiş. Priapos'un bir eşek üstünde tasarımlanması da bu yüzdendir. *Bkz.* Vestales, Hestia, Kybele, Priapos, Romulus.

Vestales. *(Roma)* Vesta'ya hizmet eden râhibe kızlar... İlkin dört taneydiler, sonra sayıları yediye kadar çıkmıştır. Soyluların altıyla on yaş arasındaki kızlarından seçilirlerdi, çok sıkı bir eğitim görürlerdi. Hiç evlenmezler ve otuz yıl süreyle görev yaparlardı. *Vesta* tapınağında törenleri yönetirler, kutsal ateşin hiç sönmeden yanmasını sağlarlardı. Bu kutsal ateş, Roma devletinin hiç sönmeyen ocağını simgelerdi. *Bkz.* Vesta.

Vestalia. *(Roma)* Vesta bayramı... Haziran ayının 7. günü başlayıp 15. gününe kadar bir hafta sürerdi. Bu bayrama sadece kadınlar katılabilirlerdi. Bayram, *Vesta* râhibelerince yönetilir ve düzenlenirdi. *Bkz.* Vesta, Vestales.

Vestal'ler. *Bkz.* Vestales.

Vetala. *(Hint)* Veda'larda vampirlere verilen ad... *Bkz.* Vampir.

Veysel Karânî. *(İslâm)* Yaşamı efsâneleştirilen İslâm ermişi... VII. yüzyılda yaşamıştır. Yanında bir aslanla dolaşırmış, gözleri görmezmiş, bu halde peygamberi görmek için Mekke'ye kadar uzun ve serüvenli bir yolculuk yapmış. *Bkz.* Üveysî.

Vicitravirya. *(Hint)* Bhisma'nın üvey kardeşi... *Mahabharata*'da adı geçer. *Bkz.* Bhisma, Mahabharata.

Victoria. *Bkz.* Viktoria.

Vidharbha. *(Hint)* Damayanti'nin ülkesi... *Nala* ve *Damayanti* efsânelerinde adı geçer. *Bkz.* Damayanti.

Vidyadhara. *(Hint)* İyilikçi hava perileri... Havada uçuşurlarmış. Sanskritçe *bilim taşıyıcıları* anlamındadır. *Bkz.* Peri.

Viktoria. *(Roma)* Zafer-tanrıça... Yunanlıların *Nike*'sinin Lâtinleştirilmişidir. *Bkz.* Nike.

Vili. *(İskandinav)* İrâde-tanrı... Kutsallık-tanrı *Ve*'yle birlikte *Odin*'in kardeşleridir. *Burr*'dan doğmuşlardır. *Bkz.* Burr, Yaratılış.

Vinalia. *(Roma)* Jüpiter ve Venüs onuruna yapılan şarap bayramları... *Şarap* anlamına gelen Lâtince *vinum* kökünden türetilmiştir. Yeni şarabın tadıldığı 23 nisandaki bayrama *Vinalia Priora*, bağbozumu için yapılan 19 ağustostaki bayrama *Vinalia Rustica* denirdi.

Vinalia Priora. *Bkz.* Vinalia.

Vinalia Rustica. *Bkz.* Vinalia.

Vinaya. *(Hint)* Budacılığın tarikat yasalarının tümü... *Pali yasası*'nda yazılıdır. Yeni girenin tarikata nasıl alınacağı, nasıl eğitileceği, tarikat üyelerinin görev ve törenleri, bağlı olmaları gereken kuralları vb.'nı dile getirir. *Bkz.* Budizm.

Vindonnus. *(Kelt)* Bir Kelt tanrısı... Adı sözcük olarak *kutsal ak* anlamındadır. *Bkz.* Kelt Dini.

Virakoşa. *(Amerika)* İnka'ların yağmurtanrısı... Kendisine canlı insan kurban edilen bir tanrıydı. Dünyayı ve insanları onun yarattığına inanılırdı. *Güneş*'in oğluymuş, Titikaka gölünde otururmuş. *Bkz.* İnka'ların Dini.

Virata. *(Hint)* Matsya kralı... Savaşta *Pandava*'ların yanında yer alır. *Mahabharata*'nın kahramanlarındandır. *Bkz.* Pandava.

Virbius. *(Roma)* Eski bir Roma tanrısı... *Diana tapımı*'nda yer alır. Kimi kaynaklara göre

Rex Nemorensis (Nemi kenti tapınağının başrâhibi), kimi kaynaklara göre de hekim-tanrı *Asklepios*'un dirilttiği *Hippolytos*'muş. *Bkz.* Hippolytos.

Virtus. *(Roma)* Kızoğlan kızlık-tanrıça... Kendisine tanrı *Honos*'la birlikte tapılmıştır. Çok eski bir tapımın kalıntılarıdır. *Bkz.* Roma Dini.

Visjered. *(İran)* Avesta'nın dua kitabı... *Avesta*'nın bölümlerinden biridir. *Bkz.* Avesta.

Visura. *(Hint)* Pandava'ların amcalarından biri... Bilgeliğiyle ünlüdür. Her tehlikede yeğenlerini uyarır. *Bkz.* Pandava.

Visvakarman. *(Hint)* Veda'ların büyük tanrılarından biri... Sanskritçe *evrensel yaratıcı* demektir. Zanaatkârlığın, demircilikten marangozluğa kadar bütün el zanaatlarının yaratıcısı oymuş. Yarattıklarını aynı zamanda korumakla da görevlidir. Yılın bir günü onu kutsamaya ayrılır ve o gün bütün iş aygıtları ve makineler kutsanır. *Bkz.* Karman, Veda'lar, Vedizm.

Visvamitra. *(Hint)* Sakuntala'nın babası ermiş... Bu ermişle peri *Menaka*'dan doğan *Sakuntala*, kral *Dusyanta*'yla evlenerek *Bharata*'yı doğurur. Ünlü *Mahabharata* destanı, bu soyun öyküsünü anlatır. *Bkz.* Mahabharata, Sakuntala, Dusyanta, Bharata.

Vişetti Tırtılı. *(İlkel)* Birçok etnologların ve toplumbilimcilerin sözünü ettiği ünlü bir totem... Özellikle Spencer, Gillen, Durkheim birçok örneklerini bu toteme bağlı klandan verirler. *Bkz.* Entişiuma, Totem.

Vişnu. *(Hint)* Veda'ların üç büyük tanrısından biri ya da tektanrının bir görünümü... *Brahma-Siva-Vişnu* üçlüsü, Hint mitolojisinin en ünlü ve ilginç tanrı üçlüsüdür. Diyalektik bir üçlü olan bu tanrılık grup yaratmayı (Brahma), yok ederken yapmayı (Siva) ve geliştirmeyi (Vişnu) simgeler. Diyalektik bir sav – karşı sav – bireşim (Tez-antitez-sentez) üçlüsüdür. Tanrı *Vişnu* bu gelişmeyi ve geliştirmeyi sanki daha iyi belirtebilmek için çeşitli *avatara* (yeryüzüne iniş)'larda bulunur, yeryüzüne her inişinde bozulan düzeni daha gelişmiş olarak kurar. Halk efsânelerinde serüvenleri pek çoktur. Özellikle *Balık, Kaplumbağa, Yabandomuzu, Aslan, Cüce, Rama* ve *Krişna* biçimlerinde cisimleşmelerinin çeşitli efsâneleri vardır ve pek ünlüdür. Evrenin her an gelişmekte olduğu ve sonsuza kadar sürekli olarak gelişeceği düşüncesi Hint felsefesinin en bilimsel savıdır. Tanrı Vişnu bu savın temsilcisidir. Evrenin bir sonu olduğunu tasarımlayan halk efsânelerinde bile onun dünyanın sonuna doğru yeni bir cisimleşmeyle yeniden dünyaya ineceği ve dünyayı büsbütün yetkinleştireceği anlatılır. Hint mitolojisinin *tûfan* öyküsünde de balık olup insan *Manu*'yu sırtına alarak kurtaran ve insan soyunun yeniden türemesine olanak hazırlayan odur. Tanrı Vişnu, en önemli serüvenlerinden biri olan *Krişna* cisimleşmesinde *Pandava*'lardan *Argiuna*'yla dost olur ve *Bhagavadghita* (Cennet şarkısı)'nın konusu olan ünlü söylevini verir. Bu söylev, Hint felsefesinin, ölüm ve görev üstüne en ilginç düşüncelerini dile getirir. Vişnu'ya göre ölüm diye bir şey yoktur, sadece oluşma ve gelişme vardır, ölüm denilen şey bu oluşma ve gelişmelerin belli birer aşamasıdır, bütün varlıklar gibi insanlar da bu aşamalardan geçerek daha üstün bir düzeyde, daha gelişmiş olarak varlaşırlar ve böylece varlıklarını sonsuzca sürdürürler. Vişnu tasarımı, bütün ayrıntılarıyla, ilkel insan zekâsının en parlak belirtilerinden biridir. *Bkz.* Brahma, Siva, Krişna, Rama, Vedizm, Brahmanizm, Vişnuizm.

Vişnuculuk. *Bkz.* Vişnuizm.

Vişnuizm. *(Hint)* Brahmacılığın tanrı Vişnu eğilimindeki mezhebi... *Vişnuizm* (*Fr.* Vişnouisme), Brahmanizmin iki büyük mezhebinden biridir. Eski Hindistan'da sofu dinciler ikiye ayrılmışlar, bir bölümü *Siva* yandaşlığı güderken öbür bölümü *Vişnu* yandaşlığı gütmüştür. Bu, bir tanrıyı öbürüne yeğlemek anlamında değil, bir tanrının simgelediği düşünceyi öbür tanrının simgelediği düşünceye yeğlemek anlamındadır. Vişnu'cular evrenin sonsuzca gelişmekte olduğu savını ileri sürüyorlardı. Gerçekte Siva'cıların da aynı düşünceyi izlemeleri ve böylesine bir ayrılık yaratmamaları gerekirdi. Çünkü Siva da, hem yıkıcı ve hem yapıcı olarak, bu sonsuz oluşmasının ikinci halkasıydı. Ne var ki kimi sofularca Siva'cılık yanlış yorumlanmış, Vişnu'culuğa karşıt tutulmuştur. Yüzeysel tanımlamalar Vişnu'culuğu *Vişnu'yla ilgili dinsel öğretilerin ve törenlerin tümü* ve Siva'cılığı *Siva'yla ilgili dinsel öğretilerin ve törenlerin tümü* olarak dile getirirler. *Vişnuizm* bu olmadığı gibi *Sivaizm* (*Fr.* Sivaisme) de bu değildir. Bu iki öğretiden birincisi ilericiliği ve ikincisi gericiliği simgeler. *Bkz.* Vişnu, Siva'cılık.

Vitir. *(İslâm)* İslâmsal dilde yatsı namazından sonra kılınan üç rekât namaz... Sözcük olarak Arapça *vitr* deyimi *yalnız olan*'ı dile getirir. Yukardaki anlamda *salât-ı vitir* deyimi kullanı-

lır. Kurban Bayramının arifesi olan gün de bu deyimle dile getirilir. *Bkz.* Namaz.

Vitr. *Bkz.* Vitir.

Vitthal. *(Hint)* Tanrı Vişnu'nun kimi lehçelerdeki adı... Kimi lehçelerde de *Vithoba* denir. Kimi kaynaklar bunların da *Vişnu*'nun birer *avatar* biçimi olduğunu ileri sürmektedirler. *Bkz.* Vişnu.

Viviane. *(Fransız)* Merlin'in sevgilisi... *Merlin* şeytanın oğlu olduğundan *Viviane* onu sevmekle beraber onunla evlenmekten çekinir. Ondan kendisini de sihirli yeteneklerle bezemesini ister. Merlin de ona bir insanın görünmez bir şatoya nasıl hapsedilebileceğini öğretir. Bu iş, hapsedilmek istenen insanın çevresine tebeşirle bir yuvarlak çizmek yoluyla yapılmaktadır. Genç kız Merlin'i ondan öğrendiği bu yöntemle hapseder ve onunla evlenmekten kurtulur. *Bkz.* Merlin, Göl Kadını, Lancelot.

Vivien. *(Fransız)* Guillaume d'Orange'ın yeğeni... Bir savaşta amcasının kolları arasında can verir. *Bkz.* Guillaume d'Orange.

Vlas. *Bkz.* Volos.

Vlasta. *(Slav)* Bohemya'nın mitolojik kraliçesi... Bir Slav efsânesine göre Bohemya kadınları onun başkanlığında, *Amazon*'lar gibi, erkeklerle savaşmışlar ve bu savaşta ölmüş. Bir devin şatosunda yaşarmış.

Vodu. *(İlkel)* Antil adalarında yaşayan kara derililerin tanrısı... *Bkz.* Vodu Dini.

Vodu Dini. *(İlkel)* Antil adalarında yaşayan kara derililerin dini... *Vodu* ya da *Vudu* tanrının tapımına dayanan ilkel bir dindir. Bir zamanlar bu tanrıya ak derili genç kızları kurban ederlermiş, daha sonra bunu simgelemiş olmak için ak keçi kurban etmeye başlamışlar. Ay ışığında çılgınca raksederek bu kurbanın etini yerlermiş. Köle olarak Amerika'ya getirilen kara derililer dini Amerika'ya da sokmuşlarsa da yasaklanmış, ama gizli gizli süregelmiş. Bu dinin *Baron* adında mezarlıklar tanrısı ve *Erzulie* adında aşk tanrıçası da var. *Bkz.* Vodu.

Vofonios. *(Roma)* Eski bir Roma tanrısı... *Jüpiter* ve *Mars*'la birlikte bir tanrılar üçlüsüymüş, sonra yerini tanrı *Quirinus* almış. *Bkz.* Quirinus.

Vohu Manah. *(İran)* Eski bir İran tanrısı... *İyi düşünce* demektir. Daha sonra *Ahura Mazda*'nın altı yardımcı meleğinden biri olmuş. *Bkz.* Ameşas Spentas.

Volcaka. *(İlkel)* Madagaskar ilkellerinin kutsal içkisi... Dinsel ve büyüsel törenlerde içilir ve büyüsel işlemlerde kullanılır. Bir çeşit *âb-ı hayat* olduğuna inanılır. *Bkz.* Âbıhayat.

Volcanalia. *(Roma)* Tanrı Volcanus bayramı... Bu bayramda insanları korusunlar diye ateşe hayvanlar atılırmış. *Bkz.* Volcanus.

Volcanus. *(Roma)* Ateş-tanrı... Eski bir Etrüsk tanrısıdır. Sonraları Yunanlıların *Hephaistos*'uyla bir tutulmuştur. Döküm zanaatının temsilcisi olarak *Volcanus Mulciber* (Eritici Volkanus) adıyla anılır. *Bkz.* Volcanalia.

Volga Vseslaviç. *(Slav)* Slav mitolojisinin ünlü devi... Yarı tanrı, yarı kahraman bir devdir. Eski bir doğa tanrısıyla IX. yüzyılda kahramanlıklarıyla halk arasında ün salan prens *Aleg*'in birleştirilmesinden oluşmuş. Bir erkek yılanla bir prensesin oğlu olduğuna inanılır. Büyücülüğü de ünlüdür. Çeşitli öykülerinde olağanla olağanüstü kişilikleri bir arada belirir. Kurt kılığına girip hayvanları tuzağa düşürür, köpekbalığı kılığına girip balık yakalar, kuş kılığına girip düşmanların plânını öğrenir, sansar kılığına girip düşmanların silâhlarını kemirir, karınca kılığına girip düşman siperlerine dalar, özetle başa çıkılmaz ve yenilmez bir yaratıktır. Genç kızlardan başka bütün düşmanlarını öldürür. Slav ülkesini birçok tehlikelerden koruduğuna inanılır. *Bkz.* Slav İnançları.

Volkan. *Bkz.* Volcanus.

Volkanus. *Bkz.* Volcanus.

Volos. *(Slav)* Ünlü Slav tanrısı... *Vlas* ya da *Veles* de denir. Sürülerin tanrısıydı. *Bkz.* Slav İnançları.

Volsci'ler. *(Roma)* Metabus'un kralları olduğu topluluk... *Aineias*'ın komutasındaki Troia'lıların üstüne yürüyen *Turnus*'a yardım etmişlerdir. Özellikle kralları *Metabus*'un kızı *Camilla* bir kadın komutan olarak Turnus'un sağ koluydu. *Bkz.* Turnus.

Volturnus. *(Roma)* Irmak-tanrı... *Tiberinus*'la birlikte Roma mitolojisinin en ünlü iki ırmak -tanrısıdır. *Bkz.* Marini.

Volumnia. *(Roma)* Coriolanus'un karısı... Efsâneye göre Volsci'ler Roma'yı kuşatmışlar. Komutan *Coriolanus*'un karısı *Volumnia* kuşatmayı kaldırtmak için çalışmış. *Bkz.* Volsci'ler.

Voluptas. *(Roma)* Şehvet-tanrıça... Yunan tanrılarının Roma'ya girişinden sonra *Eros*'la

Psykhe'nin kızı sayılmıştır. Sonraları genelevlerin simgesi olmuştur. *Bkz.* Eros, Psykhe.

Vonjina. *(İlkel)* Mitolojik kahraman... Avustralya ilkellerinin kahramanıdır. İlk yılanın yumurtasından meydana gelmiş, ağzı yokmuş.

Votan. *(İskandinav)* Tanrı Odin'in öteki adı... *Wotan* biçiminde de yazılıyor. Hintlilerin rüzgâr-tanrısı *Vata* da bu adla anılır. *As* tanrı ailesinin en yücesi ve güçlüsüdür. *Bkz.* Odin.

Völuspa. *(İskandinav)* İskandinav mitolojisinin baş yapıtlarından biri olan Edda'nın evren ve tanrı doğumunu kapsayan bölümü... Evrenin ve tanrıların yaratılışını, tanrıların soy zincirini anlatır. *Bkz.* Edda'lar.

Vriseis. *Bkz.* Briseis.

Vritra. *(Hint)* Kötücül kuraklık cini... *Vrtra* biçiminde de yazılıyor. Tanrı *İndra* onu öldürmekle insanlığa en büyük yararı sağlamış. Halk inançlarına göre İndra onu öldürmese bütün dünyada imparatorluk kuracakmış. *Bkz.* İndra.

Vrtrahan. *Bkz.* Verethraghna.

Vudu. *Bkz.* Vodu Dini.

Vukuf-ı Adedî. *(İslâm)* Tasavvuf dilinde, zikrin sayısına titizlikle uyma... Nakşibendîliğin on bir deyiminden biridir. Arapça *bilme* demektir. Nakşibendîler, kendilerine bağlananın bu on bir kuralı bilmesini şart koşarlar. *Bkz.* Nakşibendiyye.

Vukuf-ı Kalbî. *(İslâm)* Tasavvuf dilinde, zikrederken soluğu kesip tanrıya bağlanma... Nakşibendîliğin on bir temel kuralından biridir. *Bkz.* Nakşibendiyye.

Vukuf-ı Zamânî. *(İslâm)* Tasavvuf dilinde, zamanı tanrıya bağlanmada harcama... Nakşibendîliğin on bir temel kuralından biridir. *Bkz.* Nakşibendiyye.

Vulcain. *Bkz.* Volcanus.

Vulcan. *Bkz.* Volcanus.

Vulcanalia. *Bkz.* Volcanalia.

Vulkanus. *Bkz.* Volcanus.

Vuruşemu. *(Hitit)* Güneş-tanrıça... Özellikle Arinna ilinin tanrısıydı. *Bkz.* Hitit Dini.

Vuzû. *(İslâm)* Abdest alma... Arapçadır. *Bkz.* Abdest.

Vücûd. *(İslâm)* Tasavvuf dilinde, insansal varlığı yok edip tanrısal varlığa bürünmek... Bu bir *vecit* aşamasıdır. Arapça *varlık* anlamındadır. Birçok İslâmsal deyimlerde de kullanılır. Örneğin tanrıya *vâcib-ül vücûd* (Kendi varlığıyla varolan, başkasını gerektirmeyen) denir. *Bkz.* Vahdet-i Vücut.

Vücûdiyye. *(İslâm)* Kamutanrıcılık... Ayrıca *vücûd* (varlık) sözünün sadece tanrı için söylenmesi gerektiğini savunan görüşü de adlandırır. *Bkz.* Kamutanrıcılık, Vücûd, Vahdet-i Vücut.

Vyasa. *(Hint)* Mitolojik ermiş... Bu çilekeş derviş, efsânelere göre, *Vaisampayana*'nın öğretmeniymiş. *Mahabharata*'nın öykülerini ilkin o öğretmiş. *Ugrasravas* da *Vaisampayana*'dan öğrenerek Naimisa ormanı halkına anlatmış. *Bkz.* Mahabharata.

W, X

Wakan. *Bkz.* Mana.

Wakanda. *(İlkel)* Sioux'ların mana gücüne verdikleri ad... *Wokanda* ve *Wakonda* biçimlerinde de yazılıyor. *Vakonda* biçiminde yazanlar da var. *Bkz.* Mana.

Wakonda. *Bkz.* Wakanda.

Walhalla. *Bkz.* Valhalla.

Walhölle. *Bkz.* Valhalla.

Walkiri'ler. *(İskandinav)* Savaşta ölenleri cennete götüren peri kızları... *Valkür'ler* ve *Valkirya* ya da *Walkür'ler* ve *Valkiri'ler* biçimlerinde de yazılıyor. *Savaşçı kızlar* adıyla da anılırlar. Kimi kaynaklarda birer tanrı oldukları da ileri sürülür. İskandinav mitolojisinde tanrı *Odin* (Votan)'in buyruğuyla savaşta ölmesi gerekenleri seçen, onları *Valhalla* adıyla anılan *savaşçılar cenneti* (ki bu cennete savaşçılardan başkası giremez)'ne götüren ve orada bu şerefli kahraman ölüleri balla besleyen perilerdir. Daha eski çağlarda korkunç savaş şeytanlarıymışlar, savaşanları onlar öldürürlermiş. Ozanlar onları şeytanlıktan peri kızlığına dönüştürmüşler. Aynı zamanda tanrıların habercisidirler. İskandinav mitolojisinde birçok öyküleri anlatılır. *Bkz.* Sigfrid, Valhalla, Odin.

Walkür'ler. *Bkz.* Walkiri'ler.

Waninga. *(İlkel)* Arunta'ların kullandıkları kutsal bir âlet... *Nurtunja*'nın başka bir biçimidir. Bu âletler dinsel ve büyüsel törenlerde önemli görevler görürler. Törenler bu âletlerin çevresinde yapılır. Hemen tümü bir totemi temsil eder, totemi temsil ettiği için kutsaldır. *Bkz.* Totem.

Whanaui. *(İlkel)* Maori'lerin göksel yüce varlığı... Maori'ler patatesin ondan çalındığına inanırlar. Bu göksel gücün kardeşi *Rongo-Maui*, onun sıkı sıkıya sakladığı patatesi çalmış ve önlüğüne gizleyip yeryüzüne getirmiş, sonra da o patatesle karısını döllemiş. Maori'lerin *kumara* adını verdikleri patates, döllenen kadının onu suyun içine doğurmasıyla elde edilmiş.

Wigon. *(İlkel)* Filipin ilkellerinin yaratıcı tanrısı... İnsanları yaratmış, ama insanlar o kadar çoğalmışlar ki onları bir *tûfan*'la azaltmayı düşünmüş, düşündüğünü de gerçekleştirmiş. Bu tûfandan ancak iki kişi kurtulmuş, yeni soylar bu iki kişiden türemiş. *Bkz.* Tûfan.

Wilhelm Tell. *(İsviçre)* Mitolojik kahraman... Ok atma ustalığıyla ünlüdür. Habsburg'lu yargıç *Gessler*'i selâmlamamış, o da onu oğlunun başına konan bir elmayı okla vurmaya mahkûm etmiş. Oğlunu vurmak bahasına girişmek zorunda kaldığı bu güç ok atımını başarmış. Ne var ki oğlunu vurursa başka bir okla da yargıcı vurmayı tasarladığına inanılmış ve hapsedilmiş. Hapisten kaçmış ve yargıcı gerçekten öldürmüş. Kendisi de bir nehirde yok olmuş. XIV. yüzyılda yaşadığına inanılır. Öyküsü birçok ozanlarca işlenmiştir, bunların en ünlüsü Alman ozanı Schiller'in 1804 yılında yazdığı dramdır.

Wokanda. *Bkz.* Wakanda.

Xanthios. *Bkz.* Ksanthios.

Xanthos. *Bkz.* Ksanthos.

Xantos. *Bkz.* Ksantos.

Xecotcovach *(Amerika)* Maya'ların ünlü cini... Amerika kızılderililerinden Maya'ların bundan başka daha pek çok cinleri vardır. *Camalotz, Cotzbalam* ve *Tucumbalam* örnek olarak sayılabilir. *Bkz.* Maya'ların Dini.

Xenios. *Bkz.* Ksenios.

Xevioso. *(İlkel)* Şimşek-tanrı... Doğu Atlantik ilkellerince tapılmıştır. Fırtınayı ve yıldırımı da simgeler.

Xipe Totec. *(Amerika)* Aztek'lerin tanrısı... *Tezcatlipoca* da denir. *Bkz.* Aztek'lerin Dini.

Xiuhtecutli. *(Amerika)* Aztek'lerin ateş tanrısı... *Bkz.* Aztek'lerin Dini.

Xoanon. *Bkz.* Ksoanon.

Xochipilli. *Bkz.* Ksokhipilli.

Xochitl. *(Amerika)* Çiçek-tanrıça... Aztek'lerce tapılmıştır. *Bkz.* Aztek'lerin Dini.

Xochiyaoyotl. *(Amerika)* Savaş-tanrı... Aztek'lerce tapılmıştır. *Bkz.* Aztek'lerin Dini.

Xuthos. *Bkz.* Ksuthos.

Y

Yabal. *(Yahudi)* Lamek'in oğlu... *Tekvin* kitabına göre "çadırda oturanların ve sürü sahiplerinin atası buydu" (IV, 20). Kardeşi *Yubal* de "çenk ve boru çalanların atasıydı" (IV, 21). *Bkz.* Tekvin.

Yabandomuzu-Vişnu. *(Hint)* Tanrı Vişnu'nun çeşitli cisimleşmelerinden biri... Şeytanların kaçırıp denizlerin dibine hapsettikleri yeryüzünü kurtarmak için bu hayvanda cisimleşmiş. *Bkz.* Vişnu, Avatar.

Yabusi. *(Yahudi)* Kutsal kitaba göre Kudüs'ün adı... İsrâiloğullarından önce burada oturan halka da *Yabusi'ler* der.

Yacur-Veda. *(Hint)* Veda'lar adıyla anılan dört Veda kitabından biri... Kurban törenlerinin çeşitli yöntemleri, bu törenlerde okunacak dualar ve özellikle kurbanla ilgili büyü formüllerini kapsar. *Bkz.* Veda'lar.

Yada. *(Türk)* Yağmur yağdırıp yel estirdiğine inanılan büyü taşı... Eski Türklerce, özellikle Kırgız Türklerince kullanılmıştır. Şamanlığın bir büyü aracıydı. Bunu kullanan büyücüye de *yadacı* derlerdi. *Bkz.* Büyü, Şamanizm.

Yadacı. *Bkz.* Yada.

Yada Taşı. *Bkz.* Yada.

Yâd Daşt. *(İslâm)* Nakşibendiliğin on bir temel kuralından biri... *Sürekli olarak tanrıyı anımsama*'yı dile getirir. *Yâd* deyimi Farsçadır ve *hatırlama* demektir. Farsça *daşt* sözcüğü de *olan* anlamındadır. *Her zaman varolanı anma* (düşünmeye çalışma) demek olur. Aynı anlamda Nakşibendîler *huzûr ber gaybet* deyimini de kullanmışlardır. *Bkz.* Nakşibendilik, Yâd Kerd.

Yâd Kerd. *(İslâm)* Nakşibendiliğin on bir temel kuralından biri... *Tanrıyı yürekten anma* (sesli olmadan anma) anlamındadır. Farsça *kerd* ya da *gerde* sözcüğü *yapılmış* demektir. *Hatırlama yapma*, eşdeyişle sessizce *yürekten zikir* demek olur. *Bkz.* Nakşibendilik, Yâd Daşt.

Yael. *(Yahudi)* İsrâiloğullarının kadın kahramanı... Serüvenleri *Hâkimler Kitabı*'nda anlatılır. İsrâil öncesi Kenan ülkesinin kralı *Jabin*'in komutanı *Sisara*'nın uyurken beynine çivi sokmuş. (İbid, IV, 17-22). Bu olay İsrâiloğullarının vaadedilen toprağa sokulmalarının başlangıcıdır. Kitap şöyle demektedir: "Böylece o gün Allah Kenan kralı *Yabin*'i İsrâiloğullarının önünde alçaltı. Ve İsrâiloğulları Kenan kralı Yabin'i helâk edinceye kadar gittikçe kuvvetlendi" (23-24). *Bkz.* Ahd.

Yâfes. *(Yahudi)* Nuh'un üç oğlundan biri... *Yâfet* de denir. Yahudi peygamberidir. Yahudi-Hıristiyan-İslâm geleneğine göre *Nuh*'un oğlu *Ham*'dan Hâmî ırk, *Sam*'dan *Sâmî* ırk, *Yâfes*'den de Hint-Cermen ırkı oluşmuş. İslâmsal etki altında yazılmış olan Reşideddin'in *Oğuznâme*'sine göre *Yâfes* Türklerin atasıdır ve *Olcay Han* adıyla anılır ki, *Oğuz Han*'ın büyükbabası olmaktadır. Reşideddin'e göre soy zinciri şöyle gelişir: *Olcay Han* (Yâfes)-*Dhib Yavku Han* - *Kara Han*-*Oğuz Han*... Yahudi kutsal kitabı *Tevrat*'a göre de Nuh'un bu üç oğlunun her biri bir ulusun atası olan birçok çocukları olur. Ham'ın oğulları şunlardır: *Kuş, Mitsraim, Put, Kenân*... Sam'ın oğulları şunlardır: *Elam, Aşur, Arpakşad, Lud, Aram*... Yâfes'in çocukları da şunlardır: *Gomer, Mecüc, Maday, Yavan, Tubal, Meşek, Tiras*... (*Tekvin*, X, 1-32). *Bkz.* Nuh, Oğuz Destanı, Oğuz.

Yâfet. *Bkz.* Yâfes..

Yâfiiyye. *(İslâm)* Kadirîliğin kollarından biri... *Bkz.* Kadiriyye.

Yafur. *(İslâm)* Peygamber Muhammet'in Hayber savaşında payına düşen eşeğin adı... Arapça *genç ceylân* demektir. *Bkz.* Muhammet.

Yağmur Büyüsü. *(Genel)* Yağmur yağdırmak için yapılan büyü... Dinsel ve büyüsel işlemlerle yağmur yağdırılabileceğine hemen her ülkede inanılmıştır. İlkçağlarda kuraklık ve onun zorunlu sonucu olan kıtlık çok korkunç ve insanları yok eden bir doğa olayıydı. Bu bakımdan yağmuru yağdırmak için tanrıya yakarmak, büyü yapmak, birtakım taş ve kuşlardan yararlanmaya çalışmak gibi çârelere başvurulmuştur. *Yağmur büyüsü* (*Fr.* Magie de pluie) deyimi, genellikle, bütün bu başvurmaları dile getirir. Bu büyüyü yapana da çeşitli dillerde *yağmurcu* (*Fr.* Pluvieux, *Al.* Regenmacher, *İng.* Rainmaker, *Tr.* Yadacı) denir. Doğa güçlerini acındırmak için yapılan yakarma *yağmur duası* (Fr. Priére de pluie), ötüşüyle yağmur yağdıracağına inanılan kuş *yağmur kuşu* (*Fr.* Pluvier), yağmur yağdırmak için dinsel-büyüsel işlemlerde kullanılan taş *yağmur taşı* (*Fr.* Pierre de pluie) adıyla anılır. *Bkz.* Büyü, Büyücülük, Yada.

Yağmurcu. *Bkz.* Yağmur Büyüsü.

Yağmur Duası. *Bkz.* Yağmur Büyüsü.

Yağmur Kuşu. *Bkz.* Yağmur Büyüsü.

Yağmur Taşı. *Bkz.* Yağmur Büyüsü.

Yahoda. *Bkz.* Yehova.

Yahuda. *(Hıristiyan)* İsâ'yı yakalatan havârî... *İsâ*'nın on iki havârisinden biridir. *İskaryot* da denir. Otuz gümüş dinar karşılığında İsâ'yı yakalattırmıştır. Sonradan vicdan acısı çektiği ve kendini astığı söylenir. *Bkz.* İsâ, Cena, Havârî.

Yahuda. *(Yahudî)* En büyük İsrâil kabilesi... *Yahudî* adı buradan gelir. Yahudi ulusçuluğunun merkezi olmuştur. Sonraları Yahuda krallığını meydana getirmiştir. *Bkz.* Yahudi.

Yahudi. *(Yahudî)* Yahuda kabilesinden olan... Daha sonra *Mûsâ dininden olan*'ı adlandırmıştır. *Bkz.* Yahuda, Yahudilik.

Yahudilik. *(Yahudî)* Mûsâ'nın kurduğu din... *Mûsevîlik* de denir. Yahudilerin kutsal kitabı bu dinin kurucusu olarak peygamber *İbrahim*'i gösterir, ilkin tanrının buyruklarını kabilesine ileten ve onları tanrı *Yahve*'ye bağlanmaya çağıran odur. Oğlu *İshak* ve İshak'ın oğlu *Yâkub* da birer peygamber olarak bu dini sürdürdüler. Daha sonra *Mûsâ* (İ.Ö. 1440) Sinâ dağında tanrının on buyruğunu (*Ar.* Evâmir-i aşere) aldı ve din böylelikle biçimlenmiş oldu. *Yahudilik*, tektanrıcı büyük dinlerin en eskisi ve en önemlisidir. Çünkü *Hıristiyanlık* ve *Müslümanlık* onun attığı temeller üstünde kurulmuş ve onun bir uzantısı olmuştur. Bundan ötürüdür ki bir sonraki din bir öncekini tanımış ve kabul etmiş, ama aynı tanrının buyruğuyla kendisine uyulması gerektiğini ve artık bozulmuş olan eski dine bağlı kalınmamasını istemiştir. Önceki dinse kendinden sonrakini tanımamış ve sahte saymıştır. Beliren din düşmanlıklarının nedeni budur. Yahudilerin kutsal kitabı *Tevrat* (Tora) evrenin ve insanın yaratılışını anlattıktan sonra insanların tek soydan nasıl çeşitli soylara (uluslara) ve tek dilden nasıl çeşitli dillere geçtiğini metafizik gerekçeleriyle açıklar ve insan soyunu *Âdem*'den başlayarak her birinin oğullarını ayrı ayrı saymak yoluyla birbirlerine zincirleyip Mûsâ'ya kadar getirir. İbrahim, İshak, Yâkub, Yusuf ve Mûsâ peygamberler hep *Nuh*'un üç oğlundan *Sam*'ın soyundandır (Sâmîler adı da buradan gelir). Birinci kitap olan *Tekvin* peygamber Yusuf'a kadar bütün peygamberlerin yaptıklarını anlatır. Mûsâ'nın doğumu ve yaptıkları ikinci kitap *Exodus* (Çıkış, İsrâiloğullarının Mısır'dan çıkışı)'de anlatılır. Mûsâ, kaynatası Midyan kâhini *Yetro*'nun sürüsünü güderken tanrı ona Horeb'de görünür ve şöyle der: "Mûsâ, Mûsâ... buraya yaklaşma, çarıklarını ayaklarından çıkar, çünkü üstünde durduğun kutsal topraktır. Ben, babanın, İbrahim'in, İshak'ın ve Yâkub'un Allahıyım" (Exodus, III, 4 -6). Tanrı, İsrâiloğullarının Mısır'da çektiklerini bildiğini anlatır ve Mûsâ'yı onları Mısır'dan çıkarmakla görevlendirir ve "onların feryâdını işittim ve onları Mısır'lıların elinden kurtarmak, o diyârdan iyi ve geniş bir diyârda, süt ve bal akan diyârda, Kenânlı, Hittî, Amorî, Perizzî, Hivî ve Yebûsî'lerin yerine çıkarmak için indim" der (İbid, 8). Mûsâ tanrıya adını sorar, tanrı: "Ben, ben olan'ım. Atalarınızın Allah'ı, İbrahim'in Allah'ı, İshak'ın Allah'ı, Yâkub'un Allahı Yehovayım. Sonsuza kadar adım bu, çağlardan çağlara anılmam budur" karşılığını verir (İbid, 14-15). Buyruğu şudur: "İsrâil ihtiyarlarıyla Mısır kralına gideceksin ve ona, İbrânîlerin Allah'ı bize rasgeldi, rica ederiz, çölde üç günlük yol gitmemize ve Allah'ımız Yehova'ya kurban kesmemize izin ver, diyeceksin. Ben bilirim ki Mısır kralı izin vermeyecektir. O zaman ben elimi uzatacağım ve Mısır'ı bütün hârikalarımla vuracağım. Sizi ondan sonra salıverecektir. Eli boş çıkmayacaksınız. Her kadın komşusundan ve evindeki konuğundan gümüş şeyler, altın şeyler, giysiler istesin. Oğullarınızı ve kızlarınızı onlarla süsleyin. Mısır'lıları soyun" (İbid, 18-22). Mûsâ, tanrının dediklerini yapar, tanrı da Mısır'a on âfet göndererek firavunu İsrâiloğullarını azatlamaya zorlar. İsrâiloğulları Mısır'dan böylelikle çıkarlar ve tanrının on buyruğunu Sinâ dağında alırlar (İbid, XX, 1-17). Yahudilik, bu on buyrukla kurulmuştur. *Bkz.* Evâmir-i Aşere, Mûsâ, Tevrat, Talmud, Âdem, İbrahim, İshak, Yâkub, Yâfes, Hıristiyanlık, İsâ, Müslümanlık, Muhammet, İsrâil, Yehova, Yahudi Öğretisi.

Yahudi Öğretisi. *(Yahudî)* Tanrıca bildirilen on buyruğun dışında Yahudi tanrıbilimcilerince saptanan dinin temel kuralları... Bu kurallar Yahudi tanrıbilimcisi Mûsâ bin Meymun (Maimonides, 1135-1204) tarafından on üç maddede özetlenmiştir: 1. Tanrı tektir, 2. Tanrı ruhtur ve asla temsil edilemez, 3. Tanrı ölümsüzdür, 4. Dua sadece tanrıya edilir, 5. İsrâil peygamberlerinin bütün sözleri doğrudur, 6. Tanrı dünyanın yaratıcısı ve koruyucusudur, 7. Mûsâ, peygamberlerin en büyüğüdür, 8. Yasa ve töre tanrıca Mûsâ'ya verilendir, bunun dışında hiçbir yasa ve töre yoktur, 9. Bu yasa ve töre asla de-

Y

Yabal. *(Yahudi)* Lamek'in oğlu... *Tekvin* kitabına göre "çadırda oturanların ve sürü sahiplerinin atası buydu" (IV, 20). Kardeşi *Yubal* de "çenk ve boru çalanların atasıydı" (IV, 21). *Bkz.* Tekvin.

Yabandomuzu-Vişnu. *(Hint)* Tanrı Vişnu'nun çeşitli cisimleşmelerinden biri... Şeytanların kaçırıp denizlerin dibine hapsettikleri yeryüzünü kurtarmak için bu hayvanda cisimleşmiş. *Bkz.* Vişnu, Avatar.

Yabusi. *(Yahudi)* Kutsal kitaba göre Kudüs'ün adı... İsrâiloğullarından önce burada oturan halka da *Yabusi'ler* der.

Yacur-Veda. *(Hint)* Veda'lar adıyla anılan dört Veda kitabından biri... Kurban törenlerinin çeşitli yöntemleri, bu törenlerde okunacak dualar ve özellikle kurbanla ilgili büyü formüllerini kapsar. *Bkz.* Veda'lar.

Yada. *(Türk)* Yağmur yağdırıp yel estirdiğine inanılan büyü taşı... Eski Türklerce, özellikle Kırgız Türklerince kullanılmıştır. Şamanlığın bir büyü aracıydı. Bunu kullanan büyücüye de *yadacı* derlerdi. *Bkz.* Büyü, Şamanizm.

Yadacı. *Bkz.* Yada.

Yada Taşı. *Bkz.* Yada.

Yâd Daşt. *(İslâm)* Nakşibendîliğin on bir temel kuralından biri... *Sürekli olarak tanrıyı anımsama*'yı dile getirir. *Yâd* deyimi Farsçadır ve *hatırlama* demektir. Farsça *daşt* sözcüğü de *olan* anlamındadır. *Her zaman varolanı anma* (düşünmeye çalışma) demek olur. Aynı anlamda Nakşibendîler *huzûr ber gaybet* deyimini de kullanmışlardır. *Bkz.* Nakşibendîlik, Yâd Kerd.

Yâd Kerd. *(İslâm)* Nakşibendîliğin on bir temel kuralından biri... *Tanrıyı yürekten anma* (sesli olmadan anma) anlamındadır. Farsça *kerd* ya da *gerde* sözcüğü *yapılmış* demektir. *Hatırlama yapma*, eşdeyişle sessizce *yürekten zikir* demek olur. *Bkz.* Nakşibendîlik, Yâd Daşt.

Yael. *(Yahudi)* İsrâiloğullarının kadın kahramanı... Serüvenleri *Hâkimler Kitabı*'nda anlatılır. İsrâil öncesi Kenan ülkesinin kralı *Jabin*'in komutanı *Sisara*'nın uyurken beynine çivi sokmuş. (İbid, IV, 17-22). Bu olay İsrâiloğullarının vaadedilen toprağa sokulmalarının başlangıcıdır. Kitap şöyle demektedir: "Böylece o gün Allah Kenan kralı *Yabin*'i İsrâiloğullarının önünde alçalttı. Ve İsrâiloğulları Kenan kralı Yabin'i helâk edinceye kadar gittikçe kuvvetlendi" (23-24). *Bkz.* Ahd.

Yâfes. *(Yahudi)* Nuh'un üç oğlundan biri... *Yâfet* de denir. Yahudi peygamberidir. Yahudi-Hıristiyan-İslâm geleneğine göre *Nuh*'un oğlu *Ham*'dan Hâmî ırk, *Sam*'dan *Sâmî* ırk, *Yâfes*'den de Hint-Cermen ırkı oluşmuş. İslâmsal etki altında yazılmış olan Reşideddin'in *Oğuznâme*'sine göre *Yâfes* Türklerin atasıdır ve *Olcay Han* adıyla anılır ki, *Oğuz Han*'ın büyükbabası olmaktadır. Reşideddin'e göre soy zinciri şöyle gelişir: *Olcay Han* (Yâfes)-*Dhib Yavku Han* - *Kara Han*-*Oğuz Han*... Yahudi kutsal kitabı *Tevrat*'a göre de Nuh'un bu üç oğlunun her biri bir ulusun atası olan birçok çocukları olur. Ham'ın oğulları şunlardır: *Kuş, Mitsraim, Put, Kenân*... Sam'ın oğulları şunlardır: *Elam, Aşur, Arpakşad, Lud, Aram*... Yâfes'in çocukları da şunlardır: *Gomer, Mecüc, Maday, Yavan, Tubal, Meşek, Tiras*... (*Tekvin*, X, 1-32). *Bkz.* Nuh, Oğuz Destanı, Oğuz.

Yâfet. *Bkz.* Yâfes..

Yâfiiyye. *(İslâm)* Kadirîliğin kollarından biri... *Bkz.* Kadiriyye.

Yafur. *(İslâm)* Peygamber Muhammet'in Hayber savaşında payına düşen eşeğin adı... Arapça *genç ceylân* demektir. *Bkz.* Muhammet.

Yağmur Büyüsü. *(Genel)* Yağmur yağdırmak için yapılan büyü... Dinsel ve büyüsel işlemlerle yağmur yağdırılabileceğine hemen her ülkede inanılmıştır. İlkçağlarda kuraklık ve onun zorunlu sonucu olan kıtlık çok korkunç ve insanları yok eden bir doğa olayıydı. Bu bakımdan yağmuru yağdırmak için tanrıya yakarmak, büyü yapmak, birtakım taş ve kuşlardan yararlanmaya çalışmak gibi çârelere başvurulmuştur. *Yağmur büyüsü* (*Fr.* Magie de pluie) deyimi, genellikle, bütün bu başvurmaları dile getirir. Bu büyüyü yapana da çeşitli dillerde *yağmurcu* (*Fr.* Pluvieux, *Al.* Regenmacher, *İng.* Rainmaker, *Tr.* Yadacı) denir. Doğa güçlerini acındırmak için yapılan yakarma *yağmur duası* (Fr. Priére de pluie), ötüşüyle yağmur yağdıracağına inanılan kuş *yağmur kuşu* (*Fr.* Pluvier), yağmur yağdırmak için dinsel-büyüsel işlemlerde kullanılan taş *yağmur taşı* (*Fr.* Pierre de pluie) adıyla anılır. *Bkz.* Büyü, Büyücülük, Yada.

Yağmurcu. *Bkz.* Yağmur Büyüsü.

Yağmur Duası. *Bkz.* Yağmur Büyüsü.

Yağmur Kuşu. *Bkz.* Yağmur Büyüsü.

Yağmur Taşı. *Bkz.* Yağmur Büyüsü.

Yahoda. *Bkz.* Yehova.

Yahuda. *(Hıristiyan)* İsâ'yı yakalatan havârî... *İsâ*'nın on iki havârisinden biridir. *İskaryot* da denir. Otuz gümüş dinar karşılığında İsâ'yı yakalattırmıştır. Sonradan vicdan acısı çektiği ve kendini astığı söylenir. *Bkz.* İsâ, Cena, Havârî.

Yahuda. *(Yahudî)* En büyük İsrâil kabîlesi... *Yahudî* adı buradan gelir. Yahudi ulusçuluğunun merkezi olmuştur. Sonraları Yahuda krallığını meydana getirmiştir. *Bkz.* Yahudi.

Yahudi. *(Yahudî)* Yahuda kabîlesinden olan... Daha sonra *Mûsâ dininden olan*'ı adlandırmıştır. *Bkz.* Yahuda, Yahudilik.

Yahudilik. *(Yahudî)* Mûsâ'nın kurduğu din... *Mûsevîlik* de denir. Yahudilerin kutsal kitabı bu dinin kurucusu olarak peygamber *İbrahim*'i gösterir, ilkin tanrının buyruklarını kabîlesine ileten ve onları tanrı *Yahve*'ye bağlanmaya çağıran odur. Oğlu *İshak* ve İshak'ın oğlu *Yâkub* da birer peygamber olarak bu dini sürdürdüler. Daha sonra *Mûsâ* (İ.Ö. 1440) Sinâ dağında tanrının on buyruğunu (*Ar.* Evâmir-i aşere) aldı ve din böylelikle biçimlenmiş oldu. *Yahudilik*, tektanrıcı büyük dinlerin en eskisi ve en önemlisidir. Çünkü *Hıristiyanlık* ve *Müslümanlık* onun attığı temeller üstünde kurulmuş ve onun bir uzantısı olmuştur. Bundan ötürüdür ki bir sonraki din bir öncekini tanımış ve kabul etmiş, ama aynı tanrının buyruğuyla kendisine uyulması gerektiğini ve artık bozulmuş olan eski dine bağlı kalınmamasını istemiştir. Önceki dinse kendinden sonrakini tanımamış ve sahte saymıştır. Beliren din düşmanlıklarının nedeni budur. Yahudilerin kutsal kitabı *Tevrat* (Tora) evrenin ve insanın yaratılışını anlattıktan sonra insanların tek soydan nasıl çeşitli soylara (uluslara) ve tek dilden nasıl çeşitli dillere geçtiğini metafizik gerekçeleriyle açıklar ve insan soyunu *Âdem*'den başlayarak her birinin oğullarını ayrı ayrı saymak yoluyla birbirlerine zincirleyip Mûsâ'ya kadar getirir. İbrahim, İshak, Yâkub, Yusuf ve Mûsâ peygamberler hep *Nuh*'un üç oğlundan *Sam*'ın soyundandır (Sâmîler adı da buradan gelir). Birinci kitap olan *Tekvin* peygamber Yusuf'a kadar bütün peygamberlerin yaptıklarını anlatır. Mûsâ'nın doğumu ve yaptıkları ikinci kitap *Exodus* (Çıkış, İsrâiloğullarının Mısır'dan çıkışı)'de anlatılır. Mûsâ, kaynatası Midyan kâhini *Yetro*'nun sürüsünü güderken tanrı ona Horeb'de görünür ve şöyle der: "Mûsâ, Mûsâ... buraya yaklaşma, çarıklarını ayaklarından çıkar, çünkü üstünde durduğun kutsal topraktır. Ben, babanın, İbrahim'in, İshak'ın ve Yâkub'un Allahıyım" (Exodus, III, 4 -6). Tanrı, İsrâiloğullarının Mısır'da çektiklerini bildiğini anlatır ve Mûsâ'yı onları Mısır'dan çıkarmakla görevlendirir ve "onların feryâdını işittim ve onları Mısır'lıların elinden kurtarmak, o diyârdan iyi ve geniş bir diyârda, süt ve bal akan diyârda, Kenânlı, Hittî, Amorî, Perizzî, Hivî ve Yebûsî'lerin yerine çıkarmak için indim" der (İbid, 8). Mûsâ tanrıya adını sorar, tanrı: "Ben, ben olan'ım. Atalarınızın Allah'ı, İbrahim'in Allah'ı, İshak'ın Allah'ı, Yâkub'un Allahı Yehovayım. Sonsuza kadar adım bu, çağlardan çağlara anılmam budur" karşılığını verir (İbid, 14-15). Buyruğu şudur: "İsrâil ihtiyarlarıyla Mısır kralına gideceksin ve ona, İbrânîlerin Allah'ı bize rasgeldi, rica ederiz, çölde üç günlük yol gitmemize ve Allah'ımız Yehova'ya kurban kesmemize izin ver, diyeceksin. Ben bilirim ki Mısır kralı izin vermeyecektir. O zaman ben elimi uzatacağım ve Mısır'ı bütün hârikalarımla vuracağım. Sizi ondan sonra salıverecektir. Eli boş çıkmayacaksınız. Her kadın komşusundan ve evindeki konuğundan gümüş şeyler, altın şeyler, giysiler istesin. Oğullarınızı ve kızlarınızı onlarla süsleyin. Mısır'lıları soyun" (İbid, 18-22). Mûsâ, tanrının dediklerini yapar, tanrı da Mısır'a on âfet göndererek firavunu İsrâiloğullarını azatlamaya zorlar. İsrâiloğulları Mısır'dan böylelikle çıkarlar ve tanrının on buyruğunu Sinâ dağında alırlar (İbid, XX, 1-17). Yahudilik, bu on buyrukla kurulmuştur. *Bkz.* Evâmir-i Aşere, Mûsâ, Tevrat, Talmud, Âdem, İbrahim, İshak, Yâkub, Yâfes, Hıristiyanlık, İsâ, Müslümanlık, Muhammet, İsrâil, Yehova, Yahudi Öğretisi.

Yahudi Öğretisi. *(Yahudî)* Tanrıca bildirilen on buyruğun dışında Yahudi tanrıbilimcilerince saptanan dinin temel kuralları... Bu kurallar Yahudi tanrıbilimcisi Mûsâ bin Meymun (Maimonides, 1135-1204) tarafından on üç maddede özetlenmiştir: 1. Tanrı tektir, 2. Tanrı ruhtur ve asla temsil edilemez, 3. Tanrı ölümsüzdür, 4. Dua sadece tanrıya edilir, 5. İsrâil peygamberlerinin bütün sözleri doğrudur, 6. Tanrı dünyanın yaratıcısı ve koruyucusudur, 7. Mûsâ, peygamberlerin en büyüğüdür, 8. Yasa ve töre tanrıca Mûsâ'ya verilendir, bunun dışında hiçbir yasa ve töre yoktur, 9. Bu yasa ve töre asla de-

ğiştirilemez, 10. Tanrı insanların bütün düşüncelerini ve eylemlerini bilir, 11. Tanrı, buyruklarını yerine getirenlere armağan verir ve getirmeyenleri cezelandırır, 12. Tanrı, peygamberlerin bildirdiği Mesih'i gönderecektir, 13. Tanrı ölüleri diriltecektir... Tanrının İsrâiloğullarına ilk verdiği *söz* (Ahit) şudur: "Ve Abram doksan dokuz yaşındayken Rab ona göründü: Ben kaadir Allahım, dedi, benim önümde yürü ve yetkin ol, seninle *aht* edeceğim, seni çoğaltacağım, birçok ulusların babası olacaksın, artık adın Abram olarak çağrılmayacak, *İbrahim* (İbrânice bütün halkların babası, yüce baba, demektir) olarak çağrılacak, seni çok verimli kılacağım, senden krallar çıkacak, senin soyunla aht'imi *sonsuz ahit* (Ebedî anlaşma) olarak saptıyorum, bütün Ken'an diyârını sonsuz mülk olarak soyuna vereceğim ve onların Allahı olacağım" (Tekvin, XVII, 2-8)... Tanrı, bu *söz*'ü *İbrahim*'in oğlu *İshak*'a da yineler: "Baban İbrahim'e ettiğim yemini pekiştiriyorum, senin soyunu göklerdeki yıldızlar kadar çoğaltacağım ve sana bütün bu ülkeleri vereceğim" (İbid, XXVI, 3-4)... *İshak*'ın oğlu peygamber *Yâkub*'u *İsrâil* adıyla adlandırır (İbrânîler, bundan sonra İsrâiloğulları adını taşırlar): "Yâkub yalnız başına kaldı ve gün ağarıncaya kadar bir adam onunla güreşti. Yâkub'un uyluk başı incindi, bırak gideyim, gün doğuyor, dedi. Güreşen tanrıydı ve dedi: Ben mübârek kılmadıkça seni bırakmam, çünkü sen Allah'ı yendin, artık sana Yâkub değil İsrâil denecek (İbrânice *İsrâil* deyimi *tanrıyla güreşen* demektir). Yâkub, Allah'ı yüzyüze gördüm ve canım sağ kaldı, dedi. Uyluğu üzerinde aksıyordu. Bunun için bugüne kadar İsrâiloğulları uyluk başı üstündeki kalça adalesini yemezler, çünkü oraya tanrı eli dokunmuştur" (Tekvin, XXXII, 24-31)... Tanrı, *Mûsâ*'ya *on buyruk* vermeden önce peygamber *Nuh*'a *yedi buyruk* vermiştir. Nuh, tûfan' dan önce tanrıya yalvarmış ve *Ved, Suva, Yegus, Yeuk, Nesr* gibi putlara tapanların cezalandırılmasını istemişti. Kutsal kitaba göre tûfan bu yüzden oldu... Yahudi geleneğinde kutsal günler ve bayramlar şunlardır: *Roh Hahana* (Yılbaşı), *Şabat* (Cumartesi), *Pesah* (Mısır'dan çıkışı kutlayan paskalya), *Şabut* (Sinâ dağında on buyruğun alındığı gün), *Şukot* (Çölde kırk yıl bekleyişi anan bayram), *Yom Kippur* (Büyük kefâret ve perhiz günü), *Purim* (Nazar bayramı, İran Yahudilerinin kurtuluşunu anma), *Hanuka* (Kudüs tapınağının yeniden tapıma açılışını anma bayramı). *Bkz.* Yahudilik.

Yahve. *Bkz.* Yehova.

Yahyâ. *(Yahudi)* Yahudi peygamberi... Hıristiyanlığın da öncüsü olmak niteliğini taşır. *Nazarenyen* ya da *Mandeen*'lere peygamber *Yahyâ Hıristiyanları* da denir. *İsâ*'nın çağdaşıdır ve onun isteğiyle onu vaftiz etmiştir. Peygamber *Zekeriya*'nın oğludur. *Vaftizci* lâkabıyla anılır. Hıristiyanlar ona Ermiş *Johannes* derler. İsrâiloğullarından *Herodes Antipos*, üvey kardeşi *Herodes Philippos*'un karısı *Herodias*'la evlenmek istemiş. Peygamber Yahyâ bu evlenmeye karşı çıkmış ve nikâhlarını kıymamış. Bunun üzerine peygambere diş bileyen *Herodias*'la kızı *Salome* onu öldürtmüşler. Onların zorlamasıyla peygamberi öldüren Kudüs komutanı, Yahyâ'nın başını bir tepsiye koyarak onlara sunmuş. *Bkz.* Salome, İsâ, Vaftiz.

Yair. *(Yahudi)* İsâ'nın, kızını dirilttiği Kefernahum havrasının hahamı... Kutsal kitapta İsrâil'i yöneten bir yargıç, Kenan savaşına katılan bir Yahudi ve Mordehay'ın babası da bu adı taşır. *Bkz.* İsâ.

Yajur-Veda. *Bkz.* Yacur-Veda.

Yakşa. *(Hint)* Zenginlik-tanrı... *Kubera*'nın başkanlık ettiği iyicil cinlerin tümünü tek ad altında toplar. Korkunç görünüşlü, ama hoşgörülüdür. *Bkz.* Cin.

Yakşi. *(Hint)* Halk inançlarında dev anası... Kimi kaynaklarda peri olduğu ileri sürülür. *Yakşini* de denir. Sayıları çoktur. Cehennem tanrıları olan *Khthon*'lardan türedikleri sanılır. Ağaçlarda yaşadıklarına, çocukları yediklerine, ama çocuk hastalıklarını da onların iyileştirdiğine inanılır. *Bkz.* Dev, Peri.

Yakşini. *Bkz.* Yakşi.

Yâkub. *(Yahudi)* Yahudi peygamberi... Peygamber *İbrahim* oğlu *İshak*'ın oğludur. Kutsal kitapta tanrı onunla güreştiğini bildirir, onu yenemediğinden ötürü ona *İsrâil* (Tanrıyla güreşen) adını verdiğini söyler (Tekvin, XXXII, 24 -31). İbrânîler, İsrâiloğulları adını onun soyu olarak almışlardır. *Kur'an*'da da uzun uzun sözü edilir ve özellikle oğlu *Yusuf*'un öyküsü anlatılır. *Bkz.* Yahudilik, Yahudi Öğretisi, Yusuf.

Yâkub. *(Hıristiyan)* İsâ'nın havârîlerinden biri... Ermiştir. *Büyük* lâkabıyla anılır. Dört *İncil* yazarından biri olan *Yuhanna*'nın kardeşidir. Balıkçıymış. *Bkz.* Havârî, İsâ.

Yâkubîlik. *(Hıristiyan)* Suriye'de bulunan monofizist mezhep... VI. yüzyılda Yâkub Baraddai

adlı bir piskopos tarafından kurulmuştur. Gizlice piskopos olmuş ve Yâkûbi kiliselerini kurmuştur. *Bkz.* Monofizizm.

Yâkubiyye. *(İslâm)* Zeydiyye'nin bir kolu... Ölümden sonra dirilme inancını yadsımakla ünlüdür. *Bkz.* Zeydiyye.

Yâkut Şamanlığı. *(Türk)* Şamanlığın Yâkut Türklerine özgü bir görünümü... Kuzeydoğu Sibirya'da yaşayan Yâkut Türkleri, bütün Türk toplulukları gibi, Şaman dinine bağlıdırlar. Ne var ki kendilerine özgü deyim ve inançları da vardır. Örneğin bütün tanrılara *Toyon* ve bütün tanrıçalara *Kübey* derler. Hayvan tapımının kalıntısı olarak kır at, karga, şâhin ve kuğu kuşunu iyilik perileri sayarlar. Ateş tapımını sürdürürler ve yemek yerken mutlaka yediklerinin bir parçasını daima yanar durumda tuttukları ateşe atarlar. Ölülerini atlarıyla birlikte (atları da koşum ve takımlarıyla) gömerler. Ölülerini gömdükten sonra mezar çevresinde üç kez atlı olarak dolanırlar. *Bkz.* Şamanizm.

Yalan. *(Genel)* Tanrıların da söyleyebileceklerine inanılan gerçeğe aykırı söz... Çeşitli mitolojiler bunun örnekleriyle doludur. Örneğin *Gılgamış Destanı*'nda tûfan olayından ötürü tanrı *Ea*, tûfan olacağını insan *Utnapiştim*'e önceden bildirdiği halde, olay sonunda tanrılara yalan söyler ve "tanrıların sırrını ben bildirmedim" der. Yunan tanrılar tanrısı *Zeus* karısı *Hera*'ya söylediği yalanlarla ünlüdür. *Hermes* bir yalancılık tanrısıdır ve tanrıların yarattığı ilk kadın *Pandora*'ya bu niteliğini armağan eder. *Bkz.* Pandora.

Yalancıoğlu Yaltacuk. *(Türk)* Yalancılığıyla ünlü bir Oğuz beyi... *Dede Korkut* öykülerinden *Bamsı Beyrek*'le *Banı Çiçek* öyküsünde yalancılığıyla rol oynar. *Bkz.* Dede Korkut.

Yaltacuk. *Bkz.* Yalancıoğlu Yaltacuk.

Yalvarı Perileri. *Bkz.* Lita'lar.

Yama. *(Hint)* Hint mitolojisinin ilk erkek-insanı... İlk dişi-insan da *Yami* adını taşır. Bunları doğa-tanrı *Praglapati* yaratır. Daha sonra *Yama* ölüm-tanrı sayılmıştır. Çünkü Hint mitolojisinin ilk insanı o olduğu gibi ilk ölüsü de odur. Pek çok efsâneleri vardır. Ata ruhlarını simgeler. Ölüler ülkesinin egemeni ve yargıcıdır. Ölü ruhları, yeniden ve daha gelişmiş olarak yeryüzüne gelinceye kadar cehennemde onun boyunduruğu altında kalırlar. Karıncaları gönderip *Rama*'nın yayını kemirten ve okunu ayaklarının dibine düşürten de odur. İnsanlara yenildiği de olur. *Bkz.* Savitri.

Yamata No Oroçi. *(Japon)* Sekiz başlı yılan... Ülkenin rahatını kaçırınca *Susanoo* onu sarhoş ederek öldürmüş. Kuyruğunda bulunan ayna, mücevher ve kılıç da imparatorluğun kutsal hazînesini meydana getirmiş. *Bkz.* Susanoo.

Yamato Dake. *(Japon)* Mitolojik kahraman... *Yamato Takeru No Mikoto* adıyla da anılır. Ayaklanmaları bastırarak ülkede barışı sağlamış. Otuz üç yaşında ölmüş, tanrılık derecede saygı görmüş.

Yamato İharebiko. *(Japon)* Howori'nin torunu... Ülkeyi tek devlet yapan ilk imparatordur. *Amaterasu* tanrının soyundandır. *Bkz.* Howori, Amaterasu.

Yamato Takeru No Mikoto. *Bkz.* Yamato Dake.

Yamdok-Tso. *(Tibet)* Tanrıça Dorje-Pama'ya adanmış göl... Tanrıça *Dorje-Prama*'nın tapınağı da oradadır. Çinliler *Pey di Hu* derler.

Yami. *(Hint)* Hint mitolojisinin ilk dişi-insanı... Veda'lar mitolojisinin *Havvâ*'sıdır. *Âdem*'i de *Yama*'dır. *Bkz.* Yama.

Yâmiyye. *(İslâm)* Yemen'deki Yam kabîlesi Bâtınîliği... *Bkz.* Bâtınîlik.

Yamyamlık. *(İlkel)* Dinsel ve büyüsel amaçla insan eti yeme geleneği... *Yamyamlık* (Fr. Cannibalisme) açlık nedeninden çok, inançsal bir nedene dayanır. *Bkz.* Kanibalizm.

Yanartaş. *(Anadolu)* Bir ejderin ağzından çıktığına inanılan alevlerin bulunduğu tepe... Tekirova dolaylarındaki *Khimaira* tepesidir. Efsâneye göre Khimaira başı aslan, ortası keçi, kuyruğu yılan olan ve ağzından alevler saçan bir ejderhadır. *Bellerophon* onu öldürmüş ama ağzından çıkan alevi söndürememiş. Binlerce yıldan beri alev hâlâ yanıp duruyormuş. Günümüzde de avcılar vurdukları hayvanları bu ateşte pişirirlermiş. *Bkz.* Khimaira.

Yang. *(Çin)* Erkek-ilke... Erkek-ilke *Yang*'la dişi-ilke *Yin* karşıtlığı ve her şeyin bu karşıtlıktan oluştuğu çok eski Çin düşüncesinin ürünüdür. Taoculuk bunu işlemiş ve geliştirmiştir. Çin atasözleri "Yang çağırdı mı Yin hemen karşılık verir", "Yang'la Yin içkilerini karıştırın, on bin varlık meydana çıkar" vb. gibi sözlerle bu ilkelerin Çin yaşamındaki derin anlamını belirtirler. Evrensel düzen, bu karşıtlıkla kurulur. Tao şöy-

le der: "Bir kez Yang, bir kez Yin, Tao budur". Çin düşünürleri bu ilkeleri şöyle tanımlarlar: "Yang dışarısıdır, sıcaklıktır, güneştir, yazdır. Yin içerisidir, soğukluktur, karanlıktır, kıştır". Çin mitolojisi Yang'ı göğe ve Yin'i toprağa yakıştırmıştır. Bu diyalektik karşıtlığın sezisi Çin düşüncesinin parlak başarılarından biridir. Bütün varlıklar, karşıtlıkların çatışmasıyla oluşur ve gelişir. *Bkz.* Taoizm.

Yangın. *(İlkel)* Evreni ve insanları yok etmek ya da cezalandırmak için tûfan motifinin yanında kullanılan yakma motifi... Birçok ilkeller tanrıların insanları cezalandırması ya da yok etmesi için *yangın* olayını tasarımlamışlardır. *Tûfan ve kıyâmet* motifinin yanında sık sık *yangın* motifine de rastlanmıştır. Kimi inançlarda yangın geçmişte olmuştur, biri erkek ve biri dişi bir çift insan kurtularak insan soyunu yeniden üretmişlerdir. Kimi inançlarda da yangın sonra olacak ve dünyanın sonu böylelikle gelmiş bulunacaktır. *Bkz.* Tûfan, Kıyâmet.

Yan'lar. *(İskandinav)* Döl bereketi ruhları... Cin ya da peri olarak erkekli dişili bir grup ruh döl bereketini sağlarlar. İskandinav mitolojisi geniş çapta animist kalıntılarla doludur. *Bkz.* Elf'ler.

Yanlış Anlama. *(İlkel)* Ölümün insanların ya da tanrıların yanlış anlamaları sonucunda verildiği inancı... İlkellerin oldukça yaygın anlayışları başlangıçta insanların ölümsüz oldukları yolundadır. Ölüm, insanlara bir yanlış anlama sonucu verilmiştir. Örneğin Balontok'lar tanrıların insanlara karides verdiğini, bunu yemekle onlar gibi kabuk ya da deri değiştirip sonsuzca yaşayabileceklerini, ama insanların yanlış anlayarak karides yerine muz yediklerini ve bu yüzden ölmeye başladıklarını söylerler. Buna karşı tanrılar da yanlış anlayarak ölümsüzlük isteğini ölüm isteği sanmışlardır. Afrika ilkellerinin inançlarına göre tanrı insanlara, kaplumbağalara ve taşlara ölümsüzlükle doğurganlıktan birini seçmelerini söylemiş. İnsanlarla kaplumbağalar doğurganlığı, taşlar da ölümsüzlüğü istemişler. Bu yüzden insanlar ve kaplumbağalar çocuk sahibi olma bahasına ölürken taşlar kısırlıklarıyla sonsuzca yaşıyorlarmış. *Bkz.* Ölüm, Ölümsüzlük, Adapa.

Yanma Yoluyla Ölüm. *(Genel)* Yanma yoluyla ölümün insanları yeniden dirilteceği inancı... Bu yüzden birçok kendini öldürmeler ateşe atılarak yanma yoluyla yapılmıştır. Çünkü ateşin insanı yeniden dirilteceğine inanılıyordu. Örneğin Asûr kralı Sarakus, Kartaca'lı Hamilkar, Lydia kralı Krezüs, Semiramis vb. kendilerini yanar ateşe atarak öldürmüşlerdir. Ateşin canlandırıcı niteliği çok eski bir inançtır. *Bkz.* Ateş.

Yapağılı Koca. *(Türk)* Tepegöz'e hizmetkâr verilen Oğuz kahramanı... *Basat'la Tepegöz Öyküsü*'nde adı geçer. *Dede Korkut*'un öğüdüyle onu *Yünlü Koca*'yla birlikte *Tepegöz*'e "aşın pişürsün" diye hizmetkâr verirler. *Bkz.* Dede Korkut.

Yara. *(İlkel)* Dinsel-büyüsel amaçla vücutta bilerek ve isteyerek açılan kesik ya da yırtık... Dinsel-büyüsel amaçla vücuda yara açmak çeşitli ilkel topluluklarda yaygındır. İncelemeciler özellikle gömme ve yas törenlerinde dövünmenin ve vücuda yaralar açmanın genelliğini saptamışlardır. Kimi toplumbilimciler ve etnologlar bu işlemde ölünün öcünü almak gereksinmesinin de rol oynadığını ileri sürerler. Kimi ilkeller kendilerini dayanıklı göstermek, kimileri de acılarını açığa vurmak için kendilerini yaralamaktadırlar. Birbirlerinin üstüne atılarak birbirlerini yaraladıkları da olur. Fransız toplumbilimcisi Durkheim'a göre: "Temel, bütün klanlarda birdir. Fark ayrıntılardadır. Hemen hepsinde dövünmek ve yaralar açmak vardır. Bu eylemleri bazen sâhiden, bazen yalancıktan yaparlar. Bütün bu eylemlerin *vendetta* (kan gütme)'nın ilk biçimleri olması olanaklıdır" (*Les Formes Elémentaires de la vie Religieuse,* 1912, s. 556-566). Dinsel-büyüsel amaçla vücuda yaralar açmak geleneği sadece ilkel topluluklara özgü değildir, İslâm Şiîleri ve Rıfâîleri gibi gelişmiş topluluklarda da süregelmiştir. Süsleme amacıyla vücuda yaralar açma (*Al.* Schmucknarben) geleneği de yaygındır. Bunu *dövme* (*Al.* Tatauierung)'yle karıştırmamak gerekir, yapılışları da farklıdır. *Bkz.* Aşura, Yas Törenleri, Rıfâîlik, Vendetta.

Yaradancılık. *(Genel)* İlk neden inancı... *Yaradancılık* ya da *Nedentanrıcılık* (*Fr.* Déisme) sadece bir yaratıcı tanrı kavramına, felsefesel açıdan bir evrensel ilk nedene inanmayı dile getirir. *Tanrıcılık* (*Fr.* Théisme)'tan farklı olarak yaradancılar ahlâksal nitelikleri ve görevleri olan, peygamberler gönderen, buyruklar veren, evreni ve insanları yöneten bir tanrının varlığına inanmazlar. *Doğal din* akımı bu inancın ürünüdür. Örneğin ünlü bir yaradancı olan Fransız düşünürü Voltaire: "Tanrı düşüncesinden başka her şey saçmadır, İsâ adlı bir Yahudi-

ye ne gerek var?" der. Mekanist dünya görüşünün zorunlu sonucu olan yaradancılık, nedensellik zincirinde bir ilk nedenin varlığına inanmayı gerektirmiştir. Birçok ilkellerde de görülen *yüce varlık* (*Fr.* Etre suprême) kavramı, bu gereğin ürünüdür. Bir başka ünlü yaradancı, Fransız düşünürü J.-J. Rousseau şöyle der: "Din, yüce bir varlığın bizlere verdiği bir duygudan ibârettir. Yeter ki tapınma biçimleri, kurallar, din adamları vb. gibi gereksiz aracılar onu bozmasın". Yaradancılık ve doğal din akımları, özellikle XVII. yüzyıl İngiltere'sinde *özgür düşünceliler* adıyla anılan John Toland ve izdaşlarının tutumlarıyla güçlenmiştir. Bununla beraber *yaradancılık* deyimi, giderek *tanrıcılık* deyimine pek yaklaşan anlamlarda da kullanılmıştır. Bir bakıma bu da zorunlu bir sonuçtur, bir yaratana inanma onun ayrıntılarına da inanmayı gerektirir. Bu yüzden, yaratan-bağışlayan-yargılayan ama vahiy ve çeşitli din kurumlarıyla ilişkisi olmayan bir yüce varlık tasarımına inananlar da bu adla anılmışlardır. Buna karşı, tanrı kavramını görünüşte yadsıdıkları halde toplumsal düzen için din kurumunun gerekliliğine inananlar da, Fransız düşünürü Auguste Comte'un ünlü *İnsanlık dini* önerisinde olduğu gibi, *doğal din* kapsamı içine alınarak dolayısıyla *yaradancılık* kavramıyla ilişkili kılınmışlardır. Bu da, kavramsal serüvenin ters açıdan bir başka ucunu sergiler. *Yaradancılık*'la ilişkili olan *doğal din*'e en iyi örnek Fransız düşünürü J. J. Rousseau'nun önerdiği *Uygarlık dini*'dir. Bu dinde düşünürün deyimiyle "en yüksek öz" olarak tanrı inancı vardır, ama bu inancın bütün metafizik ayrıntıları yadsınmış ve sadece "her vatandaşa görevlerini sevdirmek amacını güden ussal bir din" önerilmiştir. *Bkz.* Tanrı, Tanrıcılık, Yüce Varlık.

Yaratıcı. *(Genel)* Yoktan vareden anlamında tanrı... Özellikle Yahudi-Hıristiyan-Müslüman geleneğinin tektanrısını dile getirir ve Antikçağ Yunanlılarının *düzenleyici tanrı* anlamındaki *epitken* (*Fr.* Démiurge) deyiminden ayrılır. *Epitken*, yoktan vareden değil, varolan özdeği düzenleyen ve ona biçim veren bir *ulu mimâr* tanrıyı dile getirir. *Bkz.* Tanrı, Yaratılış.

Yaratılış. *(Genel)* Evrenin yoktan varedildiği inancı... Evrenin hiçlikten, boşluktan, yokluktan varedildiği inancı geneldir. En ilkel tasarımlardan en gelişmiş toplulukların tasarımlarına kadar yaygın bulunan bu inanç, yaratıcı bir tanrının varlığına inanmaya gerektirir. Bununla beraber böylesine bir tanrı tasarımı bulunmaksızın düşünülmüş olan evrenin ve insanların, hattâ tanrıların varoluşu *yaratılış* deyimiyle dile getirilmiştir. Bilimsel anlamda tanrıların yaratılışını inceleyen bilim dalına *Teogoni*, evrenin yaratılışını inceleyen bilim dalına *Kozmogoni*, insanların yaratılışını inceleyen bilim dalına *Antropogoni* denir. Bu bilimlerde tanrıların, evrenin ve insanların *doğum* (nasıl oluştukları)'ları söz konusudur. Bilimlerin gerekli açıklamaları gerçekleştiremedikleri çağlarda kozmogoni ve antropogoni de, teogoni gibi, mitolojik alanın sınırları içindeydi. Evrenin ve insanların oluşumu da, tanrıların oluşumu gibi, hayâl gücüyle açıklanıyordu. Hiçbir bilimsel veriye dayanmayan insanın hayâl gücü, büyük dinlerin tanrılık savlarından daha bilimsel varsayımlarla yaratılış olayında daima doğaya öncelik tanınmıştır. Örneğin Sümer'lerin yaratılış efsânelerinde, gökyüzünün henüz bomboş olduğu bir önzaman'da, biri dişi ve biri erkek iki tanrı olarak tasarımlanmakla beraber, tatlı ve tuzlu suların varlığı ileri sürülmektedir. Bomboş da olsa bir gökyüzü vardır. İskandinav tasarımlarında tanrılar sıcak buharlarla buzlu sislerin, eşdeyişle iki doğasal öğenin, karışımından meydana gelirler. Hint tasarımları ilkin doğanın varlığını kabul etmişler ve onu *Brahman* adı altında soyut bir kavramla dile getirmişlerdir. Brahman, giderek *Brahma-Vişnu-Siva* adları altında üç görünümlü tek bir tanrı olarak belirir. Mısır tasarımlarında başlangıç, su ve bataklık, eşdeyişle doğadır. Zamanla sular alçalarak bir bataklık ada meydana çıkar, bu adada bulunan bir yumurtadan da kaz biçiminde tanrı *Ra* oluşur. Japon tasarımları da ilkin biçimsiz bir yumurtanın varlığını kabul eder, tanrılar gökyüzü ve yeryüzüyle birlikte bu yumurtanın tohumundan oluşur. Kimi Japon yaratılış efsâneleri gökyüzüyle birlikte insanın da varlığını ileri sürerler. Bu tasarımlara göre insan göğe bir ok atmış ve yeryüzünün bütün varlıkları bu okun deldiği delikten dökülmüştür. Demek ki yeryüzünde bulunan her şey gökyüzünde de vardır. Bu Japon tasarımı aynı zamanda, yer ve yerüstü'yle birlikte, gene her şeyin var bulunduğu bir yeraltı ileri sürmektedir. Ne var ki yerüstündeki yaşam yeryüzünden daha tatlı, yeraltındaki yaşamsa yeryüzündekinden daha acıdır (Cennet ve cehennem tasarımları da böylelikle oluşmuştur). Çin yaratılış efsânelerine göre ilkin hava, eşdeyişle doğa vardır. Zamanla *Pen-Gu* ya da *Pan-Ku* adını taşıyan ilk tanrısal varlık bu havadan oluşur. Bu tanrısal varlık havayı yeryüzü ve gökyüzü olmak üzere

ikiye böler ve ölür. Soluğundan rüzgârlar, sesinden gökgürültüleri, saçlarından yıldızlar, gözlerinden güneş ve ay, terinden yağmurlar, gövdesinden dağlar, kanından ırmaklar ve denizler meydana gelir. Borneo'da yaşayan Nigaju -Dayak'lar başlangıçta iki dağın varlığını ileri sürerler, gökler ve yerler bu dağların birbirine çarpmasından meydana gelir. Bütün bu tasarımların altında evrenin, tanrısal bir irâdeyle değil, zorunlu bir kendiliğindenlik sürecinde oluştuğu düşüncesi yatmaktadır. Ne var ki bunu gereği gibi belirtebilmek için *doğa* (*Fr.* Nature), *evren* (*Fr.* Cosme) ve *dünya* (*Fr.* Monde) kavramlarını titizlikle birbirinden ayırmak gerekir (Bu kavramlar, özellikle evren ve dünya kavramları, birçok dillerde birbirleriyle karıştırılmakta ve yanlış olarak aynı anlamda kullanılmaktadır). Yukarda sergilenen tasarımlarda görüldüğü gibi ilkin su, hava, dağ, buzlu sis, sıcak buhar, yumurta vb. biçiminde bir doğa vardır. Evren ve tanrılar bu doğadan oluşurlar. Dünya, genellikle, tanrılar tarafından meydana getirilir ya da tanrısal bir varlığın parçalanışından meydana gelir. Dünyalı varlık insan da genellikle tanrılarca yaratılır. İnsanın, bir yaratıcıya gerek duyulmaksızın, kendiliğinden oluştuğunu ileri süren yaratılış efsâneleri de vardır. Her şeyden önce bir *tanrı*'nın varolduğunu ileri süren Yahudi dini bile tanrı yaratımı olarak doğanın değil, evrenin sözünü etmektedir: "Başlangıçta tanrı, gökleri ve yerleri yarattı. Ve yer ıssız ve boştu. Ve enginin yüzü üzerinde karanlık vardı. Ve tanrının ruhu suların yüzü üzerinde hareket ediyordu" (*Tevrat*, Tekvin, Bâp I). *Karanlık* ve *su*, biri göğe ve öbürü yere bağlı olarak doğanın bu iki parçası, tanrılık irâde dışında, yer ve gökle birlikte kendiliğinden meydana çıkmaktadırlar: "Ve tanrı dedi: Işık olsun. Ve ışık oldu. Ve tanrı ışığın iyi olduğunu gördü, ışığı karanlıktan ayırdı" (İbid, 3-4), "Ve tanrı dedi: Sular bir yere biriksin ve kuru toprak görünsün. Ve böyle oldu. Ve tanrı bunun iyi olduğunu gördü" (İbid, 9-10). Görüldüğü gibi, tanrı, *ışık* ve *toprak*'ı, kendiliğinden meydana çıkan ve hattâ tanrıyı biraz da şaşırtmış görünen *karanlık* ve *su*'ya karşı birer güç olarak yaratmaktadır ve yarattıktan sonradır ki böylesinin daha iyi olduğunu kavrayabilmektedir. İnsansal tasarım, en üstün aşaması olan tektanrı varsayımında bile, doğanın kendiliğinden varlığına dokunmaya cesaret edememiştir. *Bkz.* Pandora, Pan Ku, Pragiapati, Phanes, Phoroneus, Yama, Yami, Ask, Embla, Manu, Şaturapa, Âdem, Havvâ, Quat, Su, Niflheim, Muspelhem, Ymir, Brahman, Ra, Tanrı.

Yaratma. *Bkz.* Yaratılış.

Yarbas. *Bkz.* İarbas.

Yarhibol. *(Suriye)* Güneş-tanrı... Palmyra panteonunda tanrı *Aglibol* ve *Bel*'in yanında yer alır. Bu tanrılara Batı Sâmîlerinden bir ulus olan Arâmîlerce tapılmıştır. İ.Ö. XIV. yüzyılda Mezopotamya'da çeşitli devletler kuran bu topluluğun dili de İbrânîce, Fenikece ve Arapça karışımıdır. *Bkz.* Aglibol, Palmyra.

Yarış. *(Genel)* İnsansal rekabetten doğan ve kutsallaştırılan başkalarına üstün olma çabası... Dinsel yaşamın kökeninde *yarışma*'lar büyük önem taşır. Özellikle eski Yunan'da tanrılar çeşitli yarışlarla kutsanırdı. Bunlara örnek olarak *Apollon* onuruna yapılan *Gymnopaidaia*'ları gösterebiliriz. Bundan başka çeşitli mitolojilerde gerek tanrılar ve gerek insanlar arasında *yarış* önemli bir öğe olarak işlenmiş ve her şey bir yarış konusu olmuştur. Örneğin *Arakhne*'yle *Athena* çabuk ve güzel dokuma yarışına girişirler, tanrıça *Athena* tanrı *Poseidon*'la Atina kentine daha çok hizmet edebilecek bir şey yaratma yarışı yapar. Bu sonuncu yarışta tanrıça, tanrının yarattığı ata karşı bir zeytin ağacı yaratarak yarışı kazanır ve Atina kentine sâhibolur. *Olimpiyat*'ların kökeni, *Pelops* efsânesinin ünlü at yarışlarıdır. *Apollon*'la *Marsyas* ve *Pan* arasında yapılan müzik yarışmaları, *Aphrodite -Hera-Athena* arasında yapılan güzellik yarışması tanrılar arasındaki yarışların ünlü örnekleridir. Hint mitolojisinde *Argiuna*'yla *Karna* arasında yapılan ok atma yarışı, kral *Drupada*'nın kızına koca seçmek için düzenlediği yarış; Fransız destanlarında prenses *Galiana*'ya koca seçmek için yapılan, *Şarlman*'ın da katıldığı ve birinci geldiği yarış ünlüdür. Tektanrıcı dinlerde bile yarış öğesi vardır, Yahudilerin tanrısı *Yehova* peygamber *Yâkub*'la bir çeşit yarış demek olan güreşe tutuşur, ona yenildiği için de *tanrıyı yenen* anlamında *İsrâil* adını verir (*Tekvin*, Bâp 32, 22-28). *Bkz.* Agonistika, Gymnastika, Güzellik Yarışması, Müzik Yarışması, Olimpiyat, Pelops.

Yarıtanrı. *(Genel)* Çeşitli mitolojilerde tanrı ve tanrıçalarla ölümlü erkek ve kadınların birleşmesinden doğan kahramanlara verilen ad... Örneğin Hint mitolojisinde *Karna*, Yunan mitolojisinde *Herakles* böyledir. *Bkz.* Tanrı, Ölümlü Eşler.

Yarovit. *(Slav)* Savaş-tanrı... Özellikle Havelsberg ve Wolgast'da tapılmıştır. *Bkz.* Slav İnançları.

Yarub. *(İslâm)* Peygamber Hud'un torunu... Himeyrî kralları onun ataları olduğuna inanırlardı. İslâm kaynaklarında adı *Bin Kahtan bin Hûd* olarak da geçer. *Bkz.* Hûd.

Yas. *(Genel)* Ölüm ya da bir felâketten doğan acı ve bu acıyı belirten dinsel davranışlar... Ölümden ya da felâketten ötürü yas tutma gereği, en ilkel topluluklardan en gelişmiş toplumlara kadar yaygındır. Ağlayıp haykırma, kendine işkence etme, yüze çamur sıvama, Hıristiyanlarda kara ve Müslümanlarda ak giysiler giyme, kola ya da yakaya renkli şerit bağlama, yemek yememe ve su içmeme, konuşmama vb. gibi çeşitli davranışlarla belirtilir. Anadolu inançlarında *Niobe,* öldürülen çocuklarının yasını tutmak için taşlaşmıştır. Dünyanın her yerinde yas simgesi olarak Niobe heykelleri yapılmıştır. *Yas* (*Fr.* Deuil)'ın kökeninde ölüm ya da felâket karşısında duyulan acıyla karışık aynı işin kendi başına da gelmemesi için ölümü ya da felâketi engelleme çabası da vardır. Yas tutmakla bunun engelleneceğine ya da önleneceğine inanılır. *Bkz.* Yas Törenleri.

Yas Törenleri. *(İlkel)* İlkellerin ölüm, çeşitli felâketler, ürün kıtlığı, tan kızıllığı vb. karşı yaptıkları törenler... Fransız toplumbilimcisi Durkheim, *kefâret törenleri* adı altında topladığı karamsar törenlerin bir dalı saydığı *yas törenleri*'ni ikiye ayırır: 1. Olumsuz açıdan yasaklarla gerçekleştirilen yas törenleri, 2. Olumlu açıdan eylemlerle gerçekleştirilen yas törenleri... Konuşma yasağı, yemek yeme yasağı, su içme yasağı vb. gibi ilkel gelenekler birinciye ve ağlayıp haykırma, yüze çamur sürme, kendi vücudunu yaralama gibi ilkel gelenekler ikinciye örnektir. Durkheim'e göre "felâketler toplumda bir zayıflama duygusu doğurur. Bu duygu, bireyleri birbirine yaklaştırır. Birlikte yas tutmak, toplumun bozulmadığına kendilerini inandırmak içindir. Nitekim kendilerini yeniden güçlü duymaya başlamalarıyla yas kalkar" (Durkheim, *Les Formes Elémentaires de la vie Religieuse,* 1912, s. 566-592). *Bkz.* Yas.

Yasak. *(Genel)* Bir şeyin yapılmasına karşı konulmuş dinsel engel... Çeşitli inançlarda çeşitli terimlerle dile getirilmiştir. Örneğin ilkeller *tabu,* Müslümanlar *haram* derler. Kimi incelemecilere göre dinsel yasak, kutsal olmayanı kutsal olandan ayırmak ve onunla karışmasına engel olmak için konmuştur. Yasaklara karşı gelmek, çoğu toplumlarda, tanrılık cezayla birlikte insansal cezayı da gerektirir. Ayrıca yasağı çiğneyenin başına bir felâket geleceği inancı gibi büyüsel bir ceza da gerçekleşir. Kimi incelemeciler *dinsel yasak*'la *büyüsel yasak* arasında da bir ayrım gözetmişler ve birincinin kamusal tepkiyi doğurmasına karşı ikincisinin kamusal tepki doğurmadığını ve bireysel bir korku olarak kaldığını ileri sürmüşlerdir. Çünkü din yasakları kutsal bir saygı, büyü yasaklarıysa kişisel bir çıkar temeline dayanmaktadır. Bu iki temel ayrım, dinle büyü arasındaki temel ayrımı da belirtir. *Tapınak* ve *bayram* olgularının kökeni de dinsel yasaklardır. Kutsal olanı kutsal olmayanla *aynı yerde* bulundurma yasağından tapınaklar, kutsal olanı kutsal olmayanla *aynı zamanda* bulundurma yasağından bayramlar oluşmuştur. Dinsel yasaklar, *görmeyle ilgili yasaklar* (örneğin kimi dinlerde kadınların ve çocukların dinsel eşyaları görmeleri yasaktır), *dokunmayla ilgili yasaklar* (örneğin kimi dinlerde kutsanmamış olanların kutsal eşyalara dokunmaları yasaktır), *işitmeyle ilgili yasaklar* (örneğin kimi dinlerde din yaşamına girmemiş olanların kutsal sözleri işitmeleri yasaktır), *söylemeyle ilgili yasaklar* (örneğin kimi dinlerde kutsal olmayan kimselerin kutsal kişilerle konuşmaları yasaktır), *giyinmeyle ilgili yasaklar* (örneğin birçok dinlerde gündelik giysilerle kutsal yerlere girmek ve kutsal yerlerde giyilen özel giysileri gündelik yaşamda kullanmak yasaktır) olarak da sınıflandırılır. *Bkz.* Tabu, Haram, Ceza, Din, Büyü.

Yasevîlik. *Bkz.* Yeseviyye.

Yâsin. *(İslâm)* Peygamber Muhammet'in ölülere okunmasını öğütlediği sûre... *Kur'an*'ın 36. sûresidir, 83 âyettir. Son âyetlerinde ölümden sonra tanrının insanları nasıl yeniden diriltteceği anlatılır. Peygamber *Muhammet* "Kur'an'ın kalbi yâsin'dir" dermiş. *Bkz.* Kur'an.

Yasna. *(İran)* Avesta'nın bir bölümü... Tören yöntemlerini, dinsel törenlerde okunacak duaları kapsar. *Bkz.* Avesta.

Yasoda. *(Hint)* Kansı Nanda'yla birlikte Balarama'yı evinde büyüten çoban... Tanrı *Vişnu,* ilk altı kardeşi gibi öldürülecek olan bu yedinci çocuğu annesi *Devaki*'nin karnından alıp *Vasudeva*'nın ikinci karısı *Rohini*'ye vermiş. O da, evlerinde kaldığı bu çoban ailesinin yanına götürmüş. *Bkz.*. Balarama, Vasudeva, Devaki, Kansa.

Yasodhara. *(Hint)* Buda'nın Sidharta prensi bulunduğu sırada evlendiği karılarından biri... Ona *Rahula* adında bir erkek çocuk doğurmuş. *Bkz.* Buda.

Yaşam. *(Genel)* Ölümle yenilendiğine inanılan canlılık süreci... Osmanlıcadaki *hayat* (*Fr.* Vie) deyimi karşılığıdır. Eski inançlarda mevsimlerle yenilenen bir döngü olduğu tasarımlanmıştır. Sümerlerin *Dumuzi* ve *Temmuz,* Anadolu halklarının *Attis* ve *Adonis* efsânelerinde açıkça görüldüğü gibi sonbahardaki ölüm ilkbahardaki yeni bir yaşamı oluşturur. Bilimsel verilere uygun bulunan bu diyalektik sezinin tarihi pek eskidir. Yaşamın kaynağı olarak kimi inançlarda *su* ve kimi inançlarda *güneş* gösterilmiştir. Kimi inançlardaki *ateş* de güneşin değişik bir biçimidir. *Bkz.* A, Su, Güneş, Ateş, Yanma Yoluyla Ölüm, Ölüm, Temmuz, Attis, Adonis, Yaşam Ağacı.

Yaşam Ağacı. *(Genel)* Evrensel canlılığı simgeleyen mitolojik ağaç... Eskiden *hayat ağacı* (*Fr.* Arbre de vie, *Al.* Lebensbaum, *İng.* Tree of life) denirdi. En ilkelinden en gelişmişine kadar birçok inançlarda tasarımlanmıştır. Örneğin Borneo ilkelleri evrensel canlılığı böylesine bir yaşam ağacıyla simgelerler, bu yaşam ağacı gergedan-kuş *Mahatala*'nın başlığından oluşur. Kuşun altın başlığı bir yaşam ağacına dönüşür, altından dalları ve altından yaprakları vardır, altın çiçekler açar. Mahatala'nın karısı dişi gergedan-kuş *Putir* onun altın çiçekleri ve meyveleriyle beslenir. İlk insan bu yaşam ağacının fildişi gibi parlayan budaklarından oluşur. İskandinav mitolojisi de evrenin tam ortasında üç köklü bir yaşam ağacı tasarımlamıştır. Bu köklerden biri yaşam, biri bilgelik ve biri kader kaynağından beslenir. *Bkz.* Yaşam, Ağaç Tapımı.

Yaşam Çizgisi. *(Genel)* Bilekten başlayıp avuç içinden geçerek işaret parmağına doğru uzanan el çizgisi... Bir insanın sağlık durumunu gösterdiğine inanılır, insanın ömrü onun uzunluğu ya da kısalığıyla ölçülür. Özellikle el falında önemli bir öğe sayılmıştır. *Bkz.* Fal, El Falı.

Yaşam Döngüsü. *Bkz.* Agdistis, Ab-zu, Temmuz.

Yaşayan Dinler. *(Genel)* Günümüzde de bağlıları bulunan dinler... Bunlar Hinduizm, Budizm, Şamanizm, Taoizm, Konfüçyanizm, Şintoizm, Yahudilik, Hıristiyanlık ve Müslümanlık'tır. Bunların dışındaki dinlerin bağlıları ya hiç kalmamış ya da önemsiz bir ölçüde kalmıştır.

Yaşiro. *(Japon)* Şinto tapınağı... *Bkz.* Şintoizm.

Yaşt. *(İran)* Avesta'nın bir bölümü... *Zerdüşt* öncesi oldukları sanılan mitolojik melekler, cinler ve kahramanlar için yazılmış 21 ilâhiden meydana gelmiştir. Başka metinlerle birlikte *Khorda Avesta* (Küçük Avesta)'yı meydana getirir. *Bkz.* Avesta.

Yavan. *(Yahudi)* Yâfes'in oğullarından biri... Bu deyim, özellikle Sanskritçe metinlerde Yunanlılar (İonia'lılar) için de kullanılır. Bu deyimin *Yâfes*'in oğlu *Yavan*'ı ata sayan bir soydan geldiği ve sonradan *İon* biçimine dönüştüğü de ileri sürülmüştür. Hintliler İon'lara *yavana* dedikleri gibi İranlılar da *yauna* derler. Kimi kaynaklarda İon'ların da çok eskiden kendilerine *Yavones* dedikleri yazılıdır. *Yunanistan* deyiminin de *Yaunistan*'dan türediği ileri sürülmüştür. Bu deyimin yanlış olarak *Hellenistan*'a yakıştırıldığı, çünkü İon'ların Mezopotamya'dan gelip Anadolu'ya yerleştikleri ve orada kaldıkları, Yunanlılarla ilişkilerinin usta denizci olmaları dolayısıyla sadece bir ticaret ilişkisinden ibâret bulunduğu da ayrıca belirtilmektedir. Bütün bu savlar Anadolu İon'larının *Grek* adı verilen *Hellen*'lerle bir ilişkileri bulunmadığı ve aynı soydan olmadıkları gerçeğini tanıtlamak için ileri sürülmüştür. Bu sav doğruysa Homeros'tan Herodotos'a kadar birçok ünlü ozan, yazar, filozof Yunanlı olmaktan çıkar. *Bkz.* Yâfes, Anadolu İnançları, Yavku Han.

Yavku Han. *(Türk)* Reşideddin'in Oğuznâme'sine göre Yâfes'in oğlu... *Dhib Yavku Han* adıyla anılır ve Oğuz Türklerinin atasıdır. Dört oğlu olmuştur: *Kara Han, Or Han, Kür Han, Küz Han.* Bu dört ünlü oğuldan *Kara Han* babasının yerine Hakan olmuştur ki Türklerin atası *Oğuz Han* onun oğludur. *Bkz.* Yâfes, Olcay Han, Oğuz, Oğuz Han, Oğuz Destanı, Yavan.

Yavkuy Han. *(Türk)* Oğuz Han'ın büyük oğlu Kün Han'ın oğlu... Babasından sonra tahta geçer. *Bkz.* Oğuz Destanı.

Yay. *(Genel)* Kutsallığına inanılan, ok atmaya yarayan kıvrık çubuk... Çeşitli mitolojilerde kutsallaştırılmıştır. Örneğin Türk mitolojisinde *Oğuz Han* bir yayı üçe bölüp her bir parçasını üç küçük oğlundan birine verir ve onlara *Bozok'lar* (Bozok, Türkçede bozmak, parçalamak demektir) adını koyar. Yunan mitolojisinde de *Odysseus'un yayı* ünlüdür. Bu yay dev boyutluymuş. *Penelope* bu yayı kim gerebilirse

onunla evleneceğini söylemiş. Yayı sadece yoksul bir yabancı kılığına giren *Odysseus* gerebilmiş.

Yecüc ve Mecüc. *(İslâm)* Kıyâmetin kopacağını gösteren iki kavim... Müslümanların kutsal kitabı *Kur'an*'a göre (Kehf sûresi, 92-97) çok kısa boylu cücelerden kurulu bu iki kavim tanrının buyruğuyla çekilmiş bulunan bir duvarın ardında yaşamaktadırlar (Bu duvarın nerede çekildiği belli değildir), kıyâmetin kopacağına yakın *kıyâmet alâmeti* olarak bu duvarı aşıp insanların arasına karışacaklar ve türlü kötülükleri yayacaklardır. Bâtınîlere göre *Yecüc ve Mecüc* şeriatçıların (Ehl-i zâhir'in) simgeleridir. Ebû Hanife de bunların çıkışını kıyâmet alâmeti olarak kabul eder ve doğru (hak) bulur. *Bkz.* Kıyâmet, Deccâl.

Yed. *Bkz.* El.

Yed-i Beyzâ. *(İslâm)* Müslüman kaynaklarına göre Yahudi peygamberi Mûsâ'nın peygamberliğini tanıtlayabilmek için Firavun'a tanıtık olarak gösterdiği ışık saçan eli... *Ak el* anlamındadır. *Bkz.* Mûcize, Mûsâ.

Yedi. *(Genel)* Kutsal-sayı... Bu sayının kutsallığı genel bir inançtır. Sümer, Bâbil, Mısır, Yunan, Roma vb. gibi çeşitli uluslarca inanıldığı gibi Hıristiyanlarda olduğu kadar Müslümanlarda, tasavvufta olduğu kadar şeriatta da geçerlidir. Bu kutsallığın eski Bâbil'lilerin gökte saptadıkları yedi yıldızdan doğduğu sanılır. Yedi kat gök, yedi kat yer, haftanın yedi güne bölünmesi, dünyanın yedi günde yaratılması inançları bu temele dayanır. *Bkz.* Seba, Sayı, Yedi Bilge, Arithmos.

Yedi Bilge. *(Sümer)* Yedi inancıyla ilgili olarak tasarımlanan bilgeler... Mezopotamya'nın en eski yedi kentine uygarlığı onların getirdiğine inanılmıştır. *Gılgamış Destanı* ilk tabletinde Uruk kentinin sûrlarını yedi bilgenin yaptığını anlatır. Antikçağ Yunanlılarının da yedi bilgeleri vardır (İlk düşünür Thales de bunların arasında sayılır). Hint'lilerin yedi bilgeleri, Arapların *yedi askı* (Muallâkat-ı sebâ) şiirleriyle tanınan yedi ozan-bilgeleri hep yedi sayısının kutsallığı inancıyla ilgilidir. Eşdeyişle bütün bu ozan ve bilgelerin sayılarının daha çok olduğu kesindir, ne var ki yedi inancından ötürü sayıları hep yediyle sınırlanarak anılmışlardır. *Bkz.* Yedi, Yedi Bilgeler Efsânesi.

Yedi Bilgeler Efsânesi. *(Hint)* Bütün Doğu'ya yayılmış bir Hint masalı... Bir kraliçe üvey oğluna âşık olur ve onu baştan çıkaramayınca kendisine saldırmakla suçlar. Genç prensin yedi bilge eğitmeni ona yedi gün süreyle hiç ağzını açmamasını, yoksa başına bir felâket geleceğini söylemişlerdir. Delikanlı bu yüzden kendini savunamaz ve babası kral tarafından ölüm cezasına çarptırılır. Ne var ki yedi bilge her gün krala birer öykü anlatarak yedi öyküyle kadınların kötülüğünü ve her suçlamaya inanmamak gerektiğini tanıtlarlar. Zavallı delikanlı da böylelikle ölümden kurtulur. *Bkz.* Yedi Bilge.

Yedi Düdüklü Flüt. *(Anadolu)* Tanrı Pan'ın ünlü flütü... *Bkz.* Pan.

Yedi Kollu Şamdan. *(Yahudi)* Yahudiliğin simgesi... Bu şamdan Yahudi sinagog ve havralarında bulunur. Yahudilerden geçen bu gelenek kimi İslâm tekkelerinde de uygulanmıştır. Günümüzde evlerde de kullanılan antika şamdanlar yedi kolludur. *Bkz.* Yedi.

Yediler. *(İslâm)* Bektâşîliğin yedi ermişi... Bektâşîlikte *üçler, yediler, kırklar* adıyla anılan kutsal ermişler toplulukları vardır. Tanrıca kendilerine kutsallık bağışlandığına inanılan bu toplulukların kimler oldukları kesinlikle bilinmez. *Bkz.* Bektâşîlik.

Yediler Savaşı. *(Yunan)* Polyneikes'e yardım etmek için yedi kahramanın Thebai kentine karşı giriştikleri savaş... Bu yediler şunlardır: *Polyneikes, Adrastos, Tydeus, Amphiaraos, Kapaneus, Hippomedon, Parthenopaios*... Yediler *Adrastos*'un komutasında savaşırlar ve yenildikleri bu savaşta altısı ölür, sadece Adrastos kurtulur. Kâhin Amphiaraos bu savaşın yenilgiyle sonuçlanacağını önceden bilmiş ve katılmak istememiştir. Bu savaşta *Oidipus*'un lânetlenmiş oğulları *Eteokles*'le *Polyneikes* birbirlerini öldürürler. Kimi anlatımlarda Polyneikes kendisine yardım edilen kahraman olarak bu yedi sayısının dışında bırakılır ve yedi sayısı *Mekisteus*'la tamamlanır (Nitekim birkaç yıl sonra yapılacak *Epigon'lar* savaşına onun oğlu *Euryalos* da katılacaktır. Bu savaş, yedi kahramanın oğulları tarafından babalarının öcünü almak için Thebai'ye karşı girişilen ve yengiyle sonuçlanan ikinci savaştır). Yedi kahraman savaşa askerleriyle birlikte katılmışlar, ne var ki tanrılar tanrısı *Zeus*'ün karşı tarafa yardım etmesi yüzünden yenilmişlerdir. Zeus'ün yardımı Thebai'li *Menoikeus*'un kendisini tanrıya kurban etmesiyle sağlanmıştır. Genç Menoikeus, iki kavgacı kardeş *Eteokles*'le *Polyneikes*'in

dayıları *Kreon*'un oğlu (ihtiyar Menoikeus'un torunu)'dur ve anneleri *İokaste* gibi Spart'lar (Spartoi) soyundandır. Thebai'li kâhin *Teiresias*, Spart'lar soyundan bir kişi kendisini kurban ederse savaşın Thebai'lilerce kazanılacağını söylemişti. Bu söz üzerine Menoikeus kendisini Thebai sûrlarının üstünden vaktiyle *Ares ejderi*'nin yaşadığı mağaranın üstüne atmıştır. *Bkz.* Oidipus, Polyneikes, Eteokles, Epigon'lar.

Yedi Uyurlar. *Bkz.* Ashâb-ı Kehf.

Yehova. *(Yahudî)* Yahudilerin tanrıya verdikleri ad... *Yahova* biçiminde de yazılır ve söylenir. İbrânice *odur* anlamındaki *yahu* deyiminden türemiştir. *Tevrat*'ın *Çıkış* (Exodus) adlı ikinci kitabında anlatıldığına göre *Tanrının dağı* adıyla anılan Horeb'de kendisine görünen tanrıya *Mûsâ* "İsrâiloğulları senin adını sorarlarsa ne diyeyim?" der. Tanrı da ona "Ben, ben olan'ım. Beni size *Ben'im* gönderdi, dersin" karşılığını verir. (İbid, Bâp III, 13-14). Bu yüzden Yahudiler tanrıya *O'dur* anlamında *Yahu* ya da *Yaho* demişler, daha sonra bu deyimi *var olan* anlamında *Yehova*'ya dönüştürmüşlerdir. Yahudi hahamları tanrıya *köle* karşılığı olarak *köle sahibi* (Efendi) anlamında *Adonai* da derler. Tektanrıya bağlanmadan önce İbrânîler animist kalıntıları sürdürerek *Elohim* (Ruhlar)'lere taparlardı. İbrânice *eloh* sözcüğü *ruh* ve *elohim* sözcüğü *ruhların tümü* demektir. Peygamber *Mûsâ* bu *Elohim*'lerden birini, *Sinâ Elohim'i Yehova*'yı İbrânîlere tektanrı kılmıştır. Bu yüzden *Tevrat*'ın kimi bölümlerinde tanrının adı *Elohim* olarak da anılır. İncelemeciler bu durumu şöyle açıklamaktadırlar: Tevrat'ın ilk beş kitabının yazarları iki ayrı öyküyü birbirine karıştırmaksızın yan yana koyarak anlatmışlardır. Bu öykülerden biri *Elohimci metin* (Tekvin'in ikinci bölümünün dördüncü âyetinden sonrası)'dir. *Bkz.* Tevrat, Yahudilik, Tanrı, Mûsâ.

Yehova Günü. *(Yahudî)* Tanrının Yahudi ulusuna mutluluk ve büyüklük vereceği gün... Yahudiler bu günün geleceğine inanırlar, bu gün kendilerine tanrı tarafından vaadedilmiştir. *Bkz.* Yehova, Yahudilik.

Yehova'nın Sesi. *(Yahudî)* Gökgürültüsü... İlkçağlarda Yahudiler gökgürültüsüne *Yehova'nın sesi* derlerdi. Bu, animist bir inançtır. O zamanlar *Yehova* onlar için *Sinâ dağının Elohim'i*'ydi. İlkin peygamber *Mûsâ*'ya alev alev yanan bir çalının içinde görünmüştü. Volkanik dağın lâv sütunları oydu. Ateşi, yıldırımı, gök-gürültüsünü, depremi yapan oydu. *Bkz.* Yehova, Yahudilik.

Yeke-Nidun. *(Moğol)* Moğolların atası sayılan Bataçihan'ın soyundan Sali-Haçau'nun oğlu ve Semoçi'nin babası... *Bkz.* Alan-Hoa.

Yemin. *(Genel)* Tanrı adına yapılan doğrulama ya da verilen söz... *Sol* anlamındaki Arapça *yesâr* deyimi karşıtı olarak *sağ* anlamındadır. Yalan yere yemin edenin ya da yeminini tutmayanın çarpılacağına ya da başına bir felâket geleceğine inanılır. Doğrulama ya da yadsıma için yapılan yemine Arapça *kasem*, bir şeyi yerine getirmek vaadiyle yapılan yemine Arapça *tâlik* denir. *Yemin* (*Fr.* Serment) en ilkelinden en gelişmişine kadar hemen bütün toplumlarca uygulanan bir doğrulama ve söz verme geleneğidir. Sümerler su üstüne yemin ederlermiş, Yunanlılar ilkin yeraltı suyu *Styks* üstüne yemin ederlerken daha sonra *Zeus* adına yemin etmeye başlamışlardır. Yunan mitolojisinin tanrıları Styks üstüne yemin ederler, yalan yere yemin ettikleri ya da yeminlerini tutmadıkları çok görülmüştür. Kimi kaynaklar Miletos'ta *Psykhe*'nin başına, kimi yerde de *Aphrodite* ve *Apollon* üstüne yemin edildiğini bildirmektedir. *Yemin*, inanç alanının dışına da taşarak hukuk alanında kurumlaşmıştır. Hemen bütün uygar yasalarda yemin, gerektiğinde başvurulan bir doğrulama ve kanıtlama aracıdır. *Bkz.* Ahd.

Yemliha. *(İslâm)* Yedi uyurlardan biri... *Bkz.* Ashâb-ı Kehf.

Yen. *(Çin)* Konfüçyüsçülüğün yedi ilkesinden biri... *Yetkin insanlık* anlamını dile getirir. *Bkz.* Konfüçyanizm.

Yeni Ahid. *Bkz.* Ahdi Atîk.

Yeniden Dünyaya Gelme. *(Genel)* Öldükten sonra yeniden canlanıp dünyada yaşanacağı inancı... Başta Mısır ve Hint olmak üzere hemen bütün topluluklarca kabul edilmiş bir inançtır. Arapça *Bâs-ü bâd-el-mevt* (Ölümden sonra dirilme) deyimiyle dile getirilir. Ölümden sonra ötedünyada yaşamadan farklı olarak bu dünyada yaşanacağı inancını dile getirir. Ruhgöçü inancıyla da ilgilidir. *Bkz.* Ölümden Sonra Yaşama, Ölümsüzlük, Ruhgöçü, Yâsin, Avatar, Karman, Ölüm, Haşir, Kıyâmet, Diriliş.

Yeni Eflâtunculuk. *Bkz.* Yeni Platonculuk.

Yeni Hıristiyanlık. *(Hıristiyan)* 1880'lerde P. Sabatier ve P. Desjardins gibi düşünürlerin ileri sürdükleri Hıristiyanlık anlayışı... Bu yazar-

lar Rus yazarı ve düşünürü Leon Tolstoy'un yapıtlarından esinlenerek çeşitli Hıristiyanlık anlayışlarını ve inançlarını birleştirmeye çalışmışlardır. *Bkz.* Hıristiyanlık.

Yeni Konfüçyüsçülük *(Çin)* XI. yüzyılda Çin'de Taoculuk ve Budacılığa karşı bir tepki olarak beliren Konfüçyanizmi yenileştirme hareketi... *Bkz.* Konfüçyanizm.

Yeni Platonculuk. *(Genel)* İ.S. III. yüzyılda Ammonios Sakkas tarafından İskenderiye'de başlatılan ve Plotinos tarafından geliştirilen Platoncu metafizik... Bu metafizik, Hıristiyanlığı ve Müslümanlığı, özellikle Hıristiyan ve İslâm felsefesiyle gizemciliğini geniş çapta etkilemiştir. *Sûdur ve uruç kuramı* (Türümcülük), *Vahdet-i vücut* (Varlıkbirliği) kuramı tümüyle bu anlayışın ürünüdür. Bu anlayışa göre evrendeki her şey – saltık *bir* ve *iyi* olan – tanrıdan türemiştir ve tanrıya dönmektedir. *Bkz.* Vahdet-i Vücut, Platonculuk.

Yeraltı Tanrıları. *(Yunan)* Ölüler ülkesine egemen olan tanrılar... Bunlara *yeraltılılar* anlamında Yunanca *Hypokhthonioi* ve Lâtince *İnferi* denir. Özellikle *Hades, Persephoneia, Thanatos* bu adla anılırlar. Bunların Roma'lılardaki karşılıkları *Orkus, Proserpina* ve *Mors*'tur. *Bkz.* Hades, Persephoneia, Thanatos, Orcus, Proserpina.

Yeraltı Ülkesi. *Bkz.* Hades, Cehennem.

Yeremya. *(Yahudi)* Yahudi peygamberi... *Jeremia* ve *Ermiyâ* biçimlerinde de yazılıp söylenir. Yahudilerin dört büyük peygamberinden biri sayılır. Kutsal kitaptaki iki kitap onundur. Bu kitaplardan biri *Yeremya*, öbürü *Yeremya'nın mersiyeleri* (Ağıtları) adını taşır. Onun çağında Kudüs iki kez Kalde'liler tarafından alınmış ve İsrâil'liler tutsak kılınarak Bâbil'e gönderilmiştir. Ağıtlar bu felâketler için söylenmiştir. Kitabında anlattığına göre tanrı *Yehova* ona şöyle demiş: "Ana karnında sana biçim vermeden önce seni tanıdım. Sen doğmadan önce seni kutsadım. Ve seni uluslara peygamber ettim" (Yeremya, Bâp I, 4-5). Hıristiyanlara göre İ.Ö. 580'e doğru öğütlerine kızan Yahudiler tarafından öldürülmüştür. *Bkz.* Peygamber, Yahudilik.

Yer Sarsıntısı. *(Genel)* Tanrının insanları cezalandırmak için gerçekleştirdiğine inanılan deprem... Eskiden *zelzele* (*Fr.* Tremblement de terre) denirdi. *Tanrının öfkesi* olduğuna genellikle inanılmış ve bulaşıcı hastalıklar, su baskını, yangın vb.'larıyla birlikte tanrısal bir ceza sayılmıştır. Örneğin Yunan mitolojisinde *Poseidon* aynı zamanda yersarsıntısı-tanrı olarak da nitelenir. *Bkz.* Poseidon.

Yeroboam. *(Yahudi)* Efsâneleşmiş İsrâil kralı... İsrâil krallığının kurucusu sayılır. İ.Ö. X. yüzyılda yaşamıştır. Yahudi kâhini *Ahiya* onun mezhep ayrılıkları yaratacağını önceden bilmiş ve söylemiş. Gerçekten de onun çağında putataparlığa dönüş başlamış.

Yer-su. *(Türk)* Yeryüzünde insanlarla birlikte yaşayan iyilikçi ruhlar... Şamanlık inancıdır. *Bkz.* Şamanizm, Demirhan, İyi Ruhlar.

Yeruşalim Talmud'u. *(Yahudi)* İ.S. I. ve IV. yüzyıllar arasında derlenen Talmud... *Bkz.* Talmud.

Yeseviyye. *(İslâm)* Sünnî bir tarikat... XII. yüzyılda Ahmet Yesevî tarafından kurulmuştur. Özellikle Türkistan Türkleri arasında yayılmış bir tarikattır. XV. yüzyıldan sonra Anadolu'da da bağlıları çoğalmıştır. Tanrı adını mırıldanma (zikir) yönteminde bir özellik gösteren tümüyle Sünnî, kitaba ve peygamber sözlerine bağlı bir tarikattır. Daha sonra Bektâşîler, Ahmet Yesevî'yi kendilerine maletmişlerdir. Nakşibendîler de onun *Tarik-i hâcegân* (Hocalar yolu) adı verilen özel *zikir* yöntemini benimsemişlerdir.

Yesse. *(Yahudi)* Yahudi peygamberi ve kralı Dâvud'un babası... *Booz* ve *Rut*'un torunudur. *Bkz.* Yesse Ağacı.

Yesse Ağacı. *(Yahudi)* Dâvud'un soyundan gelen kralların soy ağacı kütüğü... Peygamber *İsâ* da bu soydan sayılmıştır. *Bkz.* Yesse.

Yesu. *(Hıristiyan)* İsâ'nın adı... *İsâ* ve *Yesu* aslında aynı sözcüktür ve İbrânice *kurtarıcı* (halâskâr) ve *tanrı yardımcısı* anlamlarına gelir. Batılıların kullandığı *Krist* (Christ) deyimi, Yunanca *Christos* (Hristos) deyiminden gelir. *Bkz.* İsâ.

Yeşibot. *(Yahudi)* Roma'lıların Kudüs'ü almasından sonra Kudüs'te Yahudiliği öğretmek için kurulan gizli din okulu... *Bkz.* Yahudilik.

Yeşim. *(Genel)* Böbrek hastalıklarını iyileştirdiğine ve nazardan koruduğuna inanılan yeşil -pembe renkli taş... İ.Ö. X. yüzyılda Çinliler bu taşın kötü ruhları uzaklaştırdığına inanırlardı. Bu taştan yapılan çeşitli süs eşyası ve heykelcikler dinsel biçimlerdir ve dinsel-büyüsel amaçlar taşır. *Bkz.* Nazar.

Yeşu. *(Yahudî)* Yahudi peygamberi... Peygamber *Mûsâ* öldükten sonra onun yerine geçmiştir. Dört büyük Yahudi peygamberinden biri sayılır. *Tevrat*'ta Mûsâ'ya bağlanan ilk beş kitaptan sonra en önemli kitap onun kitabıdır; sonradan Tevrat (Ahdi Atîk, Eski Ahid)'ın birinci bölümü, ilk beş kitaba onun kitabı da eklenerek *Pentateuque* yerine *Hexateuque* (Altı kitap) adıyla anılmıştır. Mûsâ'nın Mısır'dan çıkardığı İsrâiloğullarını Ken'an iline (Arz-ı mev'ud, Vaadedilen toprak) götüren ve yerli halklara boyun eğdiren odur. Birçok tansık (mûcize)'ları vardır: Şeria nehrini ayakları ıslanmadan geçmiştir, Gabaon savaşında günü uzatmıştır, Eriha sûrlarını bakışıyla yıkmıştır. Kitabını yazanın kendisi olmadığı kesindir, kimin tarafından yazıldığı bilinmemekle beraber İ.Ö. VI. yüzyılda iki ayrı yazar tarafından yazıldığı sanılmaktadır. Kitabı şöyle başlar: "Ve Rabbin kulu Mûsâ'nın ölümünden sonra Rab, Mûsâ'nın hizmetçisi Nun oğlu Yeşu'a söyleyip dedi: Kulum Mûsâ öldü ve şimdi kalk, sen ve bütün bu kavim, İsrâiloğullarına vermiş olduğum diyâra git. Mûsâ'ya söylediğim gibi ayağınızın tabanının basacağı her yeri size verdim. Sınırınız çölden ve bu Libnan'dan büyük ırmağa, Fırat ırmağına kadar, Hittîlerin bütün diyârı ve gün batısına doğru büyük denize kadar olacaktır. Yaşamın süresince kimse sana karşı duramayacak, çünkü nasıl Mûsâ ile beraber oldumsa seninle de öylece beraber olacağım. Seni boşa çıkarmam ve seni bırakmam. Kuvvetli ol, yürekli ol, çünkü kendilerine vermek için atalarına and içtiğim diyârı onlara sen böleceksin" (İbid, Bâp I, 1-6). *Bkz.* Peygamber, Yahudilik, Mûsâ, Tevrat.

Yeti. *(Tibet)* Himalaya dağının üstünde karların içinde yaşayan mitolojik insan-hayvan... Günümüzde *Kar adamı* adıyla anılır ve sık sık görüldüğü, ya da ayak izlerine rastlandığı söylenir. Gerçekte rastlanan ve gezginleri ürküten ayak izleri Himalaya ayılarının ayak izleridir.

Yetro. *(Yahudî)* Mûsâ'nın kayınbabası... *Medyan kâhini* adıyla da anılır. *Medyan* ya da *Midyan*, Mısır dolaylarındaki çöldür. *Mûsâ*, Firavun'un sarayından kaçıp çöle gidince ona konuk olmuş ve ünlü *asâ*'sını onun bahçesinde bulmuş. Efsâneye göre Yetro, başrâhip olarak bulunduğu Firavun'un sarayında görüp Mısır'da ölen *Yâkub*'un oğlu *Yusuf*'a ait bulunduğunu hemen sezinlediği bu asâyı oradan almış, getirip bahçesine dikmiş. Ne var ki gün geçtikçe toprağa kök salan asâyı en güçlü birkaç adam bile oradan sökememiş. Mûsâ, bu asânın cennet bahçesinde tanrının *Âdem*'e verdiği asâ olduğunu tanıyınca (bu asâyı Âdem Nuh'a, Nuh Şem'e, Şem İbrahim'e, İbrahim İshak'a, İshak Yâkub'a, Yâkub Yusuf'a vermiş) kimsenin sökemediği asâyı tereyağdan kıl çeker gibi kolaylıkla çıkarıvermiş ve böylelikle ilk mûcizesini göstermiş. *Yetro* da onun ilerde peygamber olacağını anlamış. Ne var ki Mûsâ peygamber oluncaya kadar uzun bir süre kızını aldığı Yetro'nun davarlarına çobanlık etmiş. *Bkz.* Mûsâ.

Yezdân. *(İran)* İyilik-tanrı... Zerdüştçülüğün bu tanrısı giderek ortadan silinmiş ve deyim *tanrı* anlamında kullanılmaya başlamıştır. *Bkz.* Tanrı.

Yezîdîlik. *(Arap)* Hâricîliğin İbâziyye mezhebinden türeyen ve zamanla ayrı bir din sayılan kolu... Hâricîliğin *İbâdiyye* ya da *İbaziyye* mezhebinden ayrılan dört ünlü koldan biridir. Basra'lı Yezîd bin ebî Eniset-ül Haricî tarafından kurulmuştur. Yezîd, Sünnîlerce *bid'at* sayılan şu düşünceleri ileri sürmüştür: İslâm şeriatı zamanla hükümsüz kalacak, tanrı İran'dan çıkaracağı yeni bir peygambere yeni bir kitap gönderecektir, bu yeni peygamberin ümmeti de Sabîîler olacaktır. Sünnîlerin *bid'at* (peygamber zamanından sonra ortaya atılmış yeni hüküm) ve *bid'at-ı seyyie* (kötü yenilikler) saydığı bu düşünceler giderek gelişmiş ve Yezîdîliğe yepyeni bir din niteliği kazandırmıştır. *Şeytan*'a tapmakla da suçlandırılan Yezîdiler, gerçekte *vahdet-i vücut* (varlıkbirliği) inancına sahibolan bütün tasavvuf tarikatları gibi her şeyi, bu arada *şeytan*'ı da tanrı sayarlar. *Melik Tâvus* ya da *Melek-i Tâvus* adını verdikleri *şeytan* onlara göre tanrının *celâl* (kızgınlık) niteliğinin varlaşmasıdır. *Kitâb-ül-Cilve* (Vahiy Kitabı) ve *Mushaf-ı Reş* (Kara Kitap) adlı iki kutsal kitapları vardır. Birincisi sekiz sayfa ve 109 satır, ikincisi on iki sayfa 152 satırdır. Her iki kitabın asılları Kürtçe'dir. Yezîdîler bütün dualarını Kürtçe yapmaktadırlar. *Kitâb-ül-Cilve*'nin, Yezîdî ulularından Şeyh Adiyy (XII. yüzyılda yaşamıştır)'e *Melek-i Tâvus* tarafından vahyedildiğine inanırlar, Şeyh Adiyy, kurucu Yezîd'in geleceğini haber verdiği yeni peygamberdir. Bu kitapta öteki din kitaplarının yanlışlarla dolu olduğu, her çağda yeni bir peygamber gönderileceği, iyilikle kötülüğün ötedünyada değil bu dünyada gerçekleştiği, her yerde görünen ve bulunan *Melek-i Tâvus*'un bütün Yezîdîleri koruyacağı ve kurtaracağı anlatılır. *Mushaf-ı Reş*'te de evrenin yaratılışı anlatılır. Bu anlatıma göre evren ilkin ak bir inci olarak yaratılmış, *Anfar* ya da *Enger* adlı bir kuşun sırtına konmuş ve kırk bin

yıl orada bırakılmış, daha sonra yedi günde yedi melek yaratılmış. Birinci gün en büyük melek *Tâvus* ya da *Tâus* yaratılmış (Görüldüğü gibi *Melek-i Tâvus*'un tanrı tarafından yaratıldığı kabul edilmektedir. Ona *Azrâil, Azâzil* ya da *Zazâil* de derler), ikinci gün melek *Derdâil* (Bu melek Yezîdî ulularından Hasan Basrî'yi simgeler), üçüncü gün melek *İsrâfil* (Bu melek Yezîdi ulularından Şemşüddin'i simgeler), dördüncü gün melek *Mikâil* (Bu melek Ebûbekir'i simgeler), beşinci gün melek *Cebrâil* (Bu melek Seccadeddin'i simgeler), altıncı gün melek *Şammâil* (Bu melek Nâsireddin'i simgeler), yedinci gün melek *Turâil* (Bu melek Fahrüddin'i simgeler) yaratılmış. Tanrı, pazardan başlayıp cumartesiye kadar süren bu yedi günde bu meleklerle birlikte gökyüzünü, yeryüzünü, güneşi ve ayı da yaratmış. En son yaratılan Turâil (Fahrüddin) yaratma eylemine katılarak insanları ve hayvanları yaratmış. Bu sırada da tanrı dörde böldüğü inciden boşalan sularla denizleri meydana getirmiş, inci kabuğundan yaptığı gemiyle bu sulara inerek otuz bin yıl üstünde dolaşmış. Öteki melekler de yaratma işlemine katılarak geri kalanları yaratmışlar. Bu kitap Yezîdîlere marul, bakla, geyik ve balığın yenmesini; ş harfiyle başlayan sözcüklerin söylenmesini de yasaklamaktadır. *Bkz.* Hâricîlik, İbâziyye, Melek-i Tâvus, Vahdet-i Vücut.

Yezîdiyye. *Bkz.* Yezîdîlik.

Yggdrasill. *(Cermen)* Kutsal kozmik ağaç... Upsala yakınlarında bulunduğuna ve *dünyanın sütunu* olup dünyayı desteklediğine inanılmıştır. *Bkz.* Ağaç Tapımı.

Yılan. *(Genel)* Kutsal ve kimi yerde yaratıcı tanrı sayılan sürüngen hayvan... *Yılan,* en ilkelinden en gelişmişine kadar hemen her toplulukta kutsal, kimi topluluklarda da tanrı sayılmıştır. Sümer'lerden Hitit'lere, Anadolu'dan Kafkasya'ya kadar uzanan geniş bir zaman ve alanda *İlluyanka* (*İlluviyanka* da denir) adlı dev bir yılanın çeşitli öyküleri anlatılmıştır. Bu yılan kimi yerde tanrılarla, kimi yerde de kartallarla savaşmıştır. Çeşitli mitolojiler çeşitli yılan öyküleriyle doludur. Antikçağın Orfik dininde evrenin oluşması, *Kybele*'yle *Oriyon* adlı yılanın sevişme sarsıntılarıyla açıklanır. Attika'lıların ilk kralları *Kekrops,* ikinci kralları *Erekhteus* birer yılandır. Sümer'lerin yaratılış efsânelerinde gökyüzü ve yeryüzü tanrılarını yaratan *Lakmu*'yla *Lakamu,* erkek ve dişi birer yılandır. Mısır efsânelerinde gökyüzünde yaşayan yılan *Apofi,* her gün güneşi doğudan batıya taşıyan tanrı *Ra*'nın peşinde dolaşır, bir gün onu sokup öldürür. İskandinav tanrısı *Votan,* ikide bir yılan kılığına girer. Slav efsânelerinin ünlü kahramanı *Vseslaviç* bir yılanın oğludur. İlkeller yılanları deri değiştirdiklerinden ötürü ölümsüz sayarlar ve ölümsüzlüğü elde edemeyişlerini ona bağlarlar. İlkellerin birçok totemleri de yılandır. Yunan tanrılarından çoğu yılan görünüşündedir; hastaları iyileştiren *Asklepios,* evlerle kentleri koruyan *Agathodaemon* birer yılandır. Yılan, Yahudi-Hıristiyan-İslâm geleneğinde şeytan'la bir tutulur ve insanı baştan çıkardığına inanılır. *Bkz.* Yılan Tapımı, Basilikos.

Yılanperestlik. *Bkz.* Yılan Tapımı.

Yılan Tapımı. *(Genel)* Yılana tanrısal bir varlık olarak tapma... *Yılan tapımı* (*Fr.* Culte de serpent), ilkçağda çok yaygındır ve çeşitli topluluklarda saptanmıştır. Toprak altında yaşayan yılanın ölü atalarla ilişkili bulunduğu, onların ruhlarını taşıdığı kabul edilmiştir. Yılan, çoğunlukla, yeryüzünü ve yeraltını simgelemiştir. Yunan mitolojisinde topraktan yaratılanların tümü yılan biçimlidir. Amerika yerlileri için bütün yeraltı güçleri yılandır. Günümüz ilkellerinde yılan tapımı süregelmektedir. *Bkz.* Yılan.

Yılan Yumurtası. *(Kelt)* Kelt papazlarının hastaları iyileştirmekte ve büyüsel işlemlerde kullandıkları yumurta biçimindeki taş... *Bkz.* Kelt Dini.

Yıldırım. *(Genel)* Tanrının insanları cezalandırmak için gerçekleştirdiğine inanılan göksel elektrik boşalımı... Mitolojilerde tanrı silâhı olarak kullanılan başlıca öğedir. Örneğin Yunan mitolojisinde tanrılar tanrısı *Zeus*'ün baş silâhı yıldırımdır.

Yıldız Dini. *Bkz.* Yıldız Tapımı.

Yıldız Falı. *(Genel)* Yıldız tapımından gelme bir gelenek sonucu olarak yıldızlarla insanlar arasındaki ilişkiye dayanan fal... Yıldızların, doğumları sırasında insanların karakterini etkiledikleri inancına dayanır. İnsan kaderinin doğumundan önce değişmez yasalarla yıldızlarca belirlendiği inancını dile getiren bu fal günümüzde de geçerlidir ve hemen her gün her gazetede yer almaktadır. İnsanların doğum günleriyle ilişkili olarak on iki burç üstüne düzenlenmiş çeşitli fal listeleri vardır. *Bkz.* Fal, Yıldız Tapımı.

Yıldızlar. *(Genel)* Tapım, büyü ve fal konusu olan ışıklı gök cisimleri... Özellikle Greko-romen mitolojide hemen her yıldız tanrılaştırıl-

mıştır. *Kronos-Saturnus, Zeus-Jüpiter, Ares -Mars, Aphrodite-Venüs, Hermes-Merkurius* vb. gibi yıldız-tanrılar günümüzde de gökte aynı adları taşımaktadırlar. Sabah yıldızı *Phosphoros* ve akşam yıldızı *Hesperos*, koca dev-avcı *Orion*, onun köpeği parlak *Sirios*, bir küme *Pleiad'lar*, yağmur ve deniz fırtınaları-yıldızları *Hyad'lar*, dişi ayı-yıldız *Kallisto* ve arabacısı *Arkas*, ayrıca arabacı-yıldız *Myrtilos*, tanrılar tanrısının sütninesi kutup yıldızı *Kynosura*, ikiz -kardeşler *Dioskur'lar*, genç kız yıldızı *Demeter*, avcı yıldızı *Khiron* ve sucu yıldız *Deukalion* hep birer yıldız-tanrı ya da yıldız-tanrısal varlıktırlar. *Bkz.* Yıldız Tapımı, Aşvin'ler.

Yıldız Tapımı. *(Genel)* Yıldızlara tanrısal birer varlık olarak tapma... *Yıldız tapımı* eski Mısır ve Suriye'den yayılarak Yunan ve Lâtin dünyasına kadar süregelmiştir. Geldânî-Hellenistik *yıldız dini*, özellikle Astroloji'yle birleşmiş olarak insanları yüzyıllar boyunca etkilemiş bulunmaktadır. Hemen bütün Greko-romen tanrılarının yıldız tanrılarla bir tutulmaları bu yüzdendir. Fransız incelemecisi Kont de Volney (1757 -1820), *Yıkıntılar* adlı ünlü yapıtında şu savı ileri sürmektedir: "Tarım, toplulukla yaşayan insanlar için bir zorunluktu. Tarımı başarmak içinse göğün gözetlenmesi gerekiyordu. Toprağın gökle ilişkisi belirmeye başlamıştı. Bir yıldız kümesinin görünmesi, en yüksek yerine varması ve batmasıyla bir bitkinin gövermesi, büyümesi ve kuruması arasındaki sıkı ilişki, olanca açıklığıyla insanların gözüne çarpıyordu. Demek ki yeryüzünü yıldızlar yönetiyorlardı. Bu yüzden on beş bin yıl önce Mısır'da yaşayanlar yıldızlara tapmaya başladılar. Bu yıldızlara birer ad takma gereğini duyunca da bunlara yeryüzü adlarını yakıştırdılar. Teb'li Habeş, ırmağın taşması sırasında görünen yıldızlara taşma yıldızları, saban sürme sırasında görünen yıldızlara öküz ya da boğa yıldızları, aslanların susuzluktan çölleri bırakıp ırmak boylarına geldiği sırada görünen yıldızlara aslan yıldızları, kuzuların ve oğlakların doğduğu zaman görünen yıldızlara kuzu ya da oğlak yıldızları adını veriyordu. Giderek insan gökyüzünün boğasından beklediğini yeryüzü boğasından da bekler oldu. Boğa, öküz, oğlak, balık ve daha bir sürü şey böylelikle kutsallaştı". Yersel tanrıların çoğu, göksel tanrılardan doğmuştur. Hint'lilerin *Chrisna* (Krişna)'sı, Hıristiyanların *Chris-tos* (Hıristos)'u eski Mısır'lıların güneşe taktıkları *koruyucu* anlamına gelen *Chris* sözcüğünden türemiştir. Eski Mısır'lılar güneşe *Yes* de diyorlardı ki İbrânice *Yesu* ve Lâtinleşmiş *Jesus* (İsâ'ya verilen ad) buradan gelmektedir. *Bkz.* Yıldızlar, Astroloji, Teürji, Yıldız Falı.

Yi. *(Çin)* Konfüçyanizm'in yedi temel ilkesinden biri... *Hakbilirlik* anlamını dile getirir. *Bkz.* Konfüçyanizm.

Yin. *(Çin)* Karşıtlığın dişi, edilgin, olumsuz ilkesi... Karşıtlığın erkek, etkin, olumlu ilkesi *Yang* karşılığında kullanılır. Bu iki ilkenin bireşimi *Tao*'dur. *Bkz.* Taoizm, Sinizm.

Ymir. *(İskandinav)* Evrenin yaratılışında meydana gelen ilk canlı... Fransız kaynaklarında *Mimir* biçiminde yazılıyor. İskandinav ve Cermen mitolojisi yaratılış tasarımında doğaya öncelik tanır. İlkin evren, araları korkunç bir uçurumla açılmış bulunan, *Niflheim* ve *Muspellhem* adları altında iki bölgeden ibâretmiş. Güneyde bulunan Muspellhem'den gelen sıcak buharlar ya da ateş ışınlarıyla kuzeyde bulunan Niflheim'den gelen soğuk sisler ya da buz parçaları birbirine karışmış. Bu karışımdan dev *Ymir* doğmuş. Bu ilk canlı dev, Yunan mitolojisindeki gibi kendi kendini döllemeyle, sayısız buz devlerini doğurmuş. Bir yandan da karanlık, buz parçalarını yalayarak *Buri* adı verilen güçlü bir erke meydana getirmiş, bu erkeden de *Burr* ya da *Bor* adlı ilk tanrı doğmuş. Bu da kendi kendini döllemeyle üç tanrı doğurmuş. Bu üç tanrıdan *Votan* (*Wodan, Wuotes, Wutanes* biçimlerinde yazıldığı gibi *Odin* de denir) ışık-tanrıları *As*'ları meydana getirmiş. Tanrı As'larla dev *Jotun*'lar büyük bir savaşa girişmişler. Bu savaşta baba dev Ymir öldürülmüş. Ymir'in gövdesinden yeryüzü, kanından denizler, kemiklerinden dağlar, saçlarından ormanlar olmak üzere dünya meydana gelmiş. *Bkz.* Yaratılış.

Yoab. *(Hıristiyan)* İncil'de adı geçen Yahudi peygamberi... Peygamber-kral *Dâvud*'un yeğeniymiş. Birçok ayaklanmaları bastırmış ve Kudüs'ü almış.

Yog. *(Türk)* Yas töreni... Özellikle Kırgız -Kazak Türklerince uygulanan bu törende *aş* adı verilen şölenler de verilirdi. *Bkz.* Yas.

Yoga. *(Hint)* Bedene egemen olma yoluyla ruhsal yaşama egemen olunabileceği inancı... Bir çeşit çilecilik olan *Yoga*, Hinduizmin altı büyük öğretisinden biridir. Brahmacılıkla Budacılığı geniş çapta etkilemiştir. İlkeleri *Yoga -Sutra* adlı kitapta açıklanmıştır. Yürek atışlarını durduracak, soluğunu dakikalarca tutabilecek

kadar bedenine egemen olmak için sekiz ilke saptanmıştır. İlkin ahlâksal yönden kendini tutmayı öğreten bu sekiz ilke, sonunda *Yogi* ya da *Yogin* (Yoga yapan)'i tam bir mistik ruhsal durum içinde kendinden tümüyle vazgeçip tanrılık güçle birleşmeye ulaştırır. Bu, bir çeşit *nirvana* (kendinden geçip yokoluş) durumudur. Daha açık bir deyişle, *Yogi*, gizemciliğin düşünsel olarak gerçekleştirdiğini bedensel olarak gerçekleştirir, bireysel varlığını yokedip içinde bulunduğunu varsaydığı tümvarlığa ulaşır. Duyu, düşünce, soluk alma, yürek işleyişi gibi fizik ve psişik bütün yetileriyle ilgisini keserek fenomenolojik anlamda dünyalılardan sıyrılıp tümvarlık olarak gerçekleşir. Fizik ve psişik yetilerini kullanarak mutlu olamayanların bunlardan vazgeçme yoluyla mutlu olma dileklerini dile getiren *Yoga*, Hint çileciliğinin ve fakirizminin sistemleştirilmişidir. *Bkz.* Hinduizm.

Yog Aşı. *Bkz.* Yog.

Yogi. *Bkz.* Yoga.

Yogin. *Bkz.* Yoga.

Yoğurt. *(Anadolu)* Mayasız yoğurt yapma efsânesi... Anadolu'da söylenen bir efsâneye göre genç bir kız Hıdırellez günü *Hızır*'a rastlamış. Hızır ona çiçeklerin üstündeki çiyleri toplayıp süte katmasını söylemiş. Mayasız yoğurt böylelikle olmuş.

Yokluk. *(İslâm)* Tasavvuf dilinde, gerçek varlık... İslâm tasavvufuna göre varlık yokluktur, gerçek varlık insan yokolduktan sonra başlar. İnsan ancak ondan sonra tanrılık varlığa karışır, tanrıda var olur. *Hayyâtiyye* tarikatının kurucusu Bağdat'lı Hayyât'a göre (X. yüzyıl) ak yoklukta ak, kara yoklukta karadır. *Bkz.* Vahdet-i Vücut.

Yoksul. *(Hıristiyan)* İlk Hıristiyan... İlk Hıristiyanları anlatmak için bu anlamda İbrânice *ebionim* sözcüğü kullanılır. Ortaçağda ilk Hıristiyanlığa dönüşü gerçekleştirmek isteyen yoksullar mezhebine de *Ebionist'ler* denir. *Bkz.* Yoksulluk.

Yoksulluk. *(Hıristiyan)* İsâ'nın insanlara öğütlediği en büyük erdem... İnsanları varlıklılıkta birleştirmeyi olanaksız gören *İsâ*, onları yoksullukta eşitlemeyi düşünmüştür. *İncil*'ler yoksulluk öğütleriyle doludur. İsâ'ya göre "bir varlıklının tanrı katına girmesi, bir devenin iğne deliğinden geçmesinden daha olanaksızdır", "kuşlara bakmalıdır, baba onları yedirmektedir; çiçeklere bakmalıdır, baba onları giydirmektedir". İnsanlar için ne yiyecek, ne de giyecek gerekir, tanrı bunları sağlar. *Bkz.* Hıristiyanlık, Ebion.

Yoksul Tanrı. *(Yunan)* Yiyeceğini çalışarak kazanmak zorunda bulunan Hephaistos... Çoktanrıcılık anlayışında yoksulluk ve varlıklılık, tanrılık nitelikler değildir. Tanrılar, genellikle, her şeyi yapabilen ve her dilediklerini elde edebilen varlıklardır. Yunan çoktanrıcılığında bu kuralın dışında kalan tek tanrı *Hephaistos*'tur. O, gökten yeryüzüne atılmıştır ve bütün yeryüzülüler gibi ekmeğini çalışarak kazanmak zorundadır. İnsansal kaderi paylaşan bu tanrıya bu yüzden *İşçi-tanrı* denir. *Bkz.* Hephaistos.

Yolay Alp. *(Türk)* Kalmuk beylerinden... Kırgız Türklerinin *Manas Destanı*'nda adı geçer. "Her davranışı aç kalmış gök yeleli kurdun davranışı" gibi olan bu insan azmanı, *Köketay*'ın Yoğ töreninde güreş meydanına çıkar. Kutay ve Mançu'lar arasından kendisiyle güreşecek hiç kimse çıkmaz. Kırgız beylerinden kocamış *Koşay Alp* Kırgızlar arasında ona bir rakip arar. *Er Çegis, Sayak oğlu Abdurrahman, Kerkekil, Er Cangbırçı, Ürbü, Er Gökçe, Er Töştük, Gökkoyan, Yaynar oğlu Akbay* gibi Kırgız pehlivanları da bu devle güreş tutmaya cesaret edemezler. Sonunda kocamış *Koşay Alp* Kırgızların şerefini kurtarmak için kendisi güreşmeye karar verir ve onu yener. Destanda bu eşitsizlik belirtilir ve güreş çok gerçekçi bir dille anlatılır, hiçbir abartmaya yer verilmez. *Bkz.* Manas.

Yom Kipur. *(Yahudi)* Yahudilerin perhiz günü... İbrânice *tövbe günü* demektir. Ekim ayı sonuna rastlayan Yahudi takviminin Tişri ayının onuncu günüdür. *Bkz.* Yahudilik.

Yortu. *(Hıristiyan)* Hıristiyan bayramı... *Özel gün* anlamına gelen Yunanca *eorti* sözcüğünden bozmadır.

Yosun. *(İlkel)* Bir dişi gergedan-kuşun boğazından çıkıp insan olan su bitkisi... Borneo'da yaşayan Nigaju-Dayak'ların inancıdır. Bu inanca göre insan bir *yosun*'dan oluşur. *Bkz.* Ranjing Mahatala Langit.

Yoşitsune. *(Japon)* Moğolistan'a geçerek Cengiz Han olduğuna inanılan mitolojik Japon kahramanı... XII. yüzyılda yaşamıştır. Japon halkı, onun birçok efsânelerini anlatır. Bu efsâneler içinde özellikle dev *Berkey*'le kavgası ünlüdür. Kardeşi *Yoritomo* da kendisi gibi efsâneleştirilmiştir.

Yseult. *(Fransız)* Tristan'ın sevgilisi... *İseult* biçiminde de yazılır. Breton destanlarının özellikle Fransızlarca işlenen en ünlülerinden *Tristan ve Yseult Destanı*'nın kadın kahramanıdır. İrlanda kralının kızıdır. Sarışınlığı ve güzelliğiyle ünlüdür. Bu destanda bir *Yseult* daha vardır ki *pamuk elli* niteliğiyle anılır, Hoel dukasının kızıdır. *Tristan,* dayısı kral *Marc*'la evlenmiş bulunan sevgilisi Yseult'ü unutabilmek için, bu ikinci Yseult'le evlenir. Ama onu sevemez. Sevgilisiyle aynı adı taşıdığından ötürü onunla evlenmiştir. *Bkz.* Tristan, Tristan ve Yseult.

Yubal. *Bkz.* Yabal.

Yuda. *Bkz.* Yahuda.

Yudhisthira. *(Hint)* Pandu'nun Kunti'den doğan üç oğlundan biri... Hint mitolojisinin en ünlü kahramanlarından biridir. Kardeşleri *Arguna* ve *Bhima*'yla birlikte *Mahabharata*'nın en ilginç serüvenlerini meydana getirir. Doğruluk -tanrı *Dharma*'nın aracılığıyla dünyaya gelmiş, fırtına-tanrı *Vayu* tarafından olağanüstü güçlendirilmiş ve bilge kılınmış. Ülkesine kral olur. Büyük mimâr *Maya* onun için görülmemiş bir saray yapar. *Bkz.* Pandava, Pandu, Mahabharata.

Yuga. *(Hint)* Dört büyük tanrılık çağdan her biri... Eski Hint tasarımlarına göre dünya dört büyük tanrılık *yuga* (çağ) yaşamıştır. Bunlardan birincisi dört bin *tanrılık yıl* (bir tanrılık gün 4.320.000.000 yıldır, her tanrılık günün aynı uzunlukta bir de tanrılık gecesi vardır. Demek ki bir tanrılık yıl 8.640.000.000 yılın 365 güne çarpımıdır) süren *Krita-yuga,* ikincisi üç bin tanrılık yıl süren *Treta-yuga,* üçüncüsü iki bin tanrılık yıl süren *Dvapara-yuga,* dördüncüsü bin tanrılık yıl süren *Kali-yuga*'dır. *Bkz.* Hint Dinleri.

Yuğ. *Bkz.* Yog.

Yuhanna. *(Hıristiyan)* İsâ'nın on iki havârisinden ve dört büyük İncil yazarından biri... *İsâ* çarmıha gerileceği sırada annesi *Meryem*'i ona emânet etmiş, o da Meryem'i Efes'e getirip Lisimakhos sûrlarının ötesinde bir yamaca yerleştirmiş, kendisi de orada oturup *İncil*'i yazmış. Daha önce Patmos adasında *Vahiy*'i yazan da odur. *Bkz.* İsâ, Meryem, İncil, Havâri, Yuhanna İncili.

Yuhanna'cılık. *(Hıristiyan)* Vaftizci Yahyâ'nın öğretisi... Özellikle Mandeistler bu öğretiyi izlemişlerdir. *Bkz.* Mandeizm.

Yuhanna İncili. *(Hıristiyan)* Matta, Markos ve Lukas İncil'leriyle öğreti karşıtlıkları bulunan dördüncü İncil... Örneğin öteki *İncil*'lerde *İsâ*'nın dini bir yıl süreyle yaydığı söylenir, Yuhanna *İncil*'inde bu süre üç yıldır; öteki İncil'lerde İsâ'nın özellikle Galile'de vaazlar verdiği yazılıdır. Yuhanna'da bu yer Yahudiye'dir; Matta ve Lukas İncil'lerinde İsâ'nın mûcizeli doğumu anlatılır, Yuhanna bunun sözünü etmez. Yuhanna İncil'i 21 bölümdür ve şu sözlerle biter: "İsâ'nın yaptığı daha birçok şeyler vardır, eğer tümü yazılacak olsa dünyaya sığmazdı". Yuhanna'nın yazdığı *Vahiy*'se 22 bölümdür ve Hıristiyanlık öğretisinin en ilginç yapıtıdır. Yuhanna bu yapıtında şöyle der: "Ben, Yuhanna kardeşiniz, Allah'ın sözü ve İsâ'nın tanıklığı için Patmos denilen adadaydım. Arkamda boru sesi gibi büyük bir ses işittim. Döndüğümde, yedi altın şamdan ve şamdanların ortasında ayaklarını örten uzun bir giysi içinde beline altın kuşak dolamış insanoğluna benzer birini gördüm. Başı ve saçları yapağı gibi, kar gibi aktı. Gözleri ateş alevi gibiydi. Ayakları parlak tunca benziyordu. Sesi, bütün suların sesi gibi gürdü. Sağ elinde yedi yıldız vardı, ağzından iki yanlı keskin bir kılıç çıkıyordu. Yüzü, en güçlü ânında parıldayan güneş gibiydi. Onun ayaklarının önüne ölü gibi düşmüştüm. Sağ elini üzerime koyup, korkma, dedi, Alfa (ilk) ve Omega (son) ve Diri olan ben'im, ölüydüm ve ölüler diyârının anahtarları bendedir. Şimdi gördüğün şeyleri ve göreceğin şeyleri, sağ elimde gördüğün yedi yıldızın sırrını ve yedi altın şamdanı yaz. Yedi şamdan yedi kilisedir ve yedi yıldız bu yedi kilisenin melekleridir. Gördüğünü kitaba yaz ve yedi kiliseye, Efesos'a, İzmir'e, Bergama'ya, Tiyatira'ya, Sardes'e, Filadelfiya'ya, Laodikya'ya gönder". İsâ, Yuhanna'ya tanrıyı gösterir: "Gökte bir taht, tahtın üstünde de bir oturan vardı. Oturan, görünüşte yeşim ve kırmızı akîk taşına benziyordu. Tahtın çevresinde görünüşte zümrüte benzeyen bir gökkuşağı vardı" (İbid, Bölüm IV, 2 -3). Yuhanna, İsâ'nın, yedi mühürle mühürlenmiş tanrının kitabını nasıl aldığını ve yedi meleğin bu sırada nasıl boru çaldığını anlatır. Bu sırada gökte şöyle bir şarkı duyulur: "Kitabı almaya ve onun mühürlerini açmaya lâyıksın. Çünkü sen boğazlandın, her ulustan insanları Allah'a kendi kanınla satın aldın" (İbid, Bölüm V, 9). "Ve yedinci mührü açtığı zaman gökte yarım saat sessizlik oldu" (İbid, Bölüm VIII, 1). *Vahiy* şu öğütle biter: "Bu kitabın peygamberlik sözlerini her işitene ben tanıklık ediyorum.

Eğer bir adam bunlara bir şey katarsa Allah da bu kitapta yazılmış olan belâları ona katacaktır. Eğer bir adam bu peygamberlik kitabının sözlerinden bir şey çıkarırsa Allah da bu kitapta yazılmış olan hayat ağacından ve kutsal kentten onun payını çıkaracaktır. Bu şeylere tanıklık eden, evet, tez geliyorum, diyor. Gel, yâ Rab İsâ. Rab İsâ'nın bağışı kutsallarla beraber olsun. Âmin". *Bkz.* Hıristiyanlık, Yuhanna, İncil, İsâ.

Yu-Huang-Şianti. *(Çin)* Yüce-tanrı... Bir ara kral Cing-Te'nin oğlunun kılığına girip yere inmiş ve halkın dertlerini gidermiş. IX. yüzyıldan sonra, Çin mitolojisinde, olasılıkla Hint mitolojisinin etkisiyle oluşmuş en büyük tanrıdır. *Bkz.* Çin Dinleri.

Yulduz Han. *(Türk)* Oğuz'un altı oğlundan biri... Reşideddin'in *Oğuznâme*'sine göre *Oğuz Han*'ın *Bozok'lar* ve *Üçok'lar* adıyla üçerlik iki gruba ayrılan altı oğlunun adları şunlardır: *Kün* (Gün), *Ay*, *Yulduz* (Yıldız), *Kök* ya da *Köl* (Gök), *Tak* (Dağ), *Tengiz* (Deniz). *Bkz.* Oğuz, Oğuz Destanı.

Yumurta. *(Genel)* Çeşitli mitolojilerde yaratıcılığın simgesi... Çeşitli dinler ve mitolojilerde *yumurta*, doğayı doğuran güç sayılmıştır. Örneğin Mısır mitolojisinde başlangıçta uçsuz bucaksız bir bataklık ve bu bataklıkta da bir yumurta vardır, dünyayı yaratan tanrı *Ra* bu yumurtadan çıkar ve uçmaya başlar. Japon mitolojisinde evren başlangıçta bir yumurtadır, ilk üç tanrıyla gökyüzü ve yeryüzü bu yumurtadan doğarlar. Antikçağ felsefesinde doğanın dölleyici ilkesine *Orpheus'un yumurtası* denir, Orfik'lere göre toprak ana *Kybele* bir yumurtadan doğar. Mısır mitolojisinde ayrıca *Osiris yumurtası* ünlüdür, efsâneye göre bu yumurtaya *Osiris* on iki kara ehram ve *Seth* on iki ak ehram sığdırmış, aklar iyiliği ve karalar kötülüğü simgeliyormuş. Hint mitolojisinde yedi kat gökle yedi kat yer bir *kozmik yumurta*'dan doğar. Hıristiyanların paskalyalarında yedikleri pişmiş renkli *paskalya yumurtası*, *Adonis*'in her ilkbaharda öldükten sonra yeniden dirilişini simgeler, Hıristiyanlar, *İsâ*'nın öldükten sonra dirilişi bayramı olan paskalya'yı Adonis'in doğum gününe rastlatmışlardır. *Bkz.* Yaratılış.

Yunan Dini. *Bkz.* Hellen Dini.

Yunus. *(Yahudi)* Yahudi peygamberi... Ninova kenti halkını doğru yola getirmek için peygamber olarak gönderilmiş. *Ahdi atîk*'e eklenen dört bölümlük (iki yaprak) küçük bir kitabı da vardır. Şöyle başlar: "Ve *Amittay*'ın oğlu *Yunus*'a tanrının şu sözü geldi: Kalk, Ninova'ya git, o büyük kente git ve onlara kentlerini yıkacağımı söyle. Çünkü onların kötülükleri benim katıma kadar geldi". Yunus tanrıdan korkar ve bir gemiye binerek kaçmak ister. Yolda korkunç bir fırtına çıkar. Yolcular tanrıdan kaçan Yunus'u, tanrıyı ve dolayısıyla onun kızgınlığı saydıkları fırtınayı yatıştırmak için, denize atarlar. Deniz hemen yatışır. Ne var ki Yunus'u bir balık yutar (Yunusbalığı adını ondan alır). Oysa balığın karnında tanrıya dua eder. Tanrı onu bağışlar ve balığı kusturarak yeniden onu Ninova'ya gönderir. Yunus kente gelince tanrının Ninova'yı yıkacağını söyler. Başta kral olmak üzere bütün halk doğru yola dönerler. Tanrı da onlara acıyarak kenti yıkmaktan vazgeçer. Ne var ki Yunus kendini yalancı çıkardığından ötürü tanrıya öfkelenir ve artık yaşamak istemediğini söyleyerek tanrıdan canını almasını diler. Tanrı ona gölgelik olarak bir asmakabağı yaratır, sonra da kurutur. Yunus asmakabağına acır ve büsbütün öfkelenir. Tanrı ona şöyle der: "Sen, emek vermediğin asmakabağına acıyorsun da ben emek vererek yarattığım Ninova kentine acımayayım mı? O kent ki, orada sağını solunu seçemeyen yüz yirmi binden çok insan, bir o kadar da hayvan var.". Bu öykü, Müslümanların kutsal kitabında da (VI, 86; X. Yunus sûresi; XXI. 84; XXXVII, 139-148; LXIII, 48) anlatılır. *Bkz.* Tevrat, Yahudilik, Peygamber, Yunusbalığı.

Yunusbalığı. *(Yunan)* Dionysos'un denize atıp yunusbalığına dönüştürdüğü korsanlar... Yunusbalıkları bu yüzden insanlardan korkmazlar ve gemilerine yeniden binmek için deniz araçlarının peşinden giderlermiş. *Bkz.* Yunus, Dionysos.

Yunusiyye. *(İslâm)* İmâmîliğin bir kolu... *Müşebbihe*'den olan bu kol Yunus bin Avn Numeyrî tarafından kurulmuştur. İnan (İmân)'dan başka hiçbir tapıma önem vermez. Ona göre inanlı kişi, hiçbir günahından zarar görmeyeceği gibi hiçbir tapım yapmasa da cezalanmaz. İnanlı kişi, yaptığı iyi işlerle ve tapımla (amel ve ibâdetle) değil, inanlı olduğundan ötürü cennete gider. *Bkz.* İmâmîlik, Müşebbihe.

Yurttaş Dini. *(Yunan)* Arkaik din tasarımlarının devlet adamlarınca düzene konulmuş biçimi... Özellikle Solon ve yedi bilgenin koydukları *ölçülü olma* (Metron Ariston) ilkesi *Patriyotik din* ya da *Polis dini* (Kelt dini) de denen bu

yeni biçimin başlıca özelliğidir. Devletin ve toplumun kurtuluşu, uçların uzlaştırılmasında görülüyordu. *Aşırı olma* (Meden agan) ve *kendini bil* (Gnothi seauton) deniyordu. *Tanrı gücü* (To Theion) karşısında elden bir şey gelmez, kadere katlanmak gerekir. Tanrılara ve devlete bağlılık ve boyun eğme kader gereğidir. Herodotos'un ünlü *Tarih*'inde anlattığına göre kendisini dünyanın en mutlu kişisi sayan Kroisos, Solon'a "dünyanın en mutlu kişisi kimdir?" diye sorar, Solon da sonuç olarak "mutlu olarak ölmüş kişidir" karşılığını verir (İbid, Kitap I, 30-32). Bununla kaderin ne göstereceğini insanların bilemeyeceğini, bir ömrü yargılamak için sonunu beklemek gerektiğini anlatır. *Bkz.* Hellen Dini, Kader, Yedi Bilge.

Yusuf. *(Yahudi)* Yahudi peygamberi... İbrânice *arttırsın* demektir. Peygamber *Yâkub*'un oğludur. Yâkub'un on iki oğlundan *Bünyamin*'in ana-baba bir kardeşidir. Yâkub'un *Rahel*'den doğmuş olan bu çocuklarından başka, Rahel'in kız kardeşi *Lea*'dan doğma *Ruben, Şimeon, Levi, Yahuda, İssakar, Zebulun* ve Rahel'in câriyesi *Bilha*'dan doğma *Dan* ve *Naftali;* Lea'nın câriyesi *Zilpa*'dan doğma *Gad* ve *Aşer* olmak üzere on çocuğu daha vardır (Tekvin, Bölüm XXXV, 23-26). *Yusuf*'un efsâneleşmiş serüveni Müslümanların kutsal kitabı *Kur'an*'ın *Yusuf sûresi*'nde ve Yahudilerin kutsal kitabı *Tevrat*'ın *Tekvin* bölümünde ayrıntılarıyla anlatılır. Bu ve bunun gibi pek çok öyküler Kur'an'ın tümüyle Yahudi geleneğine dayandığını açıkça ortaya koymaktadır. İslâmsal anlatımda adlar Arapçalaştırılmış ve İslâm dogmalarına aykırı gelen ufak tefek ayrıntılar bu dogmalara uydurulmuştur, öykülerin temel yapısı özdeştir. Örneğin Yahudi anlatımında kardeşleri küçük Yusuf'u öldürmek için önce kuyuya attıkları halde sonradan vazgeçip oradan geçmekte olan bir kervana satmayı daha kazançlı bulurlar. İslâm anlatımındaysa Yusuf kardeşlerince kuyuya atılır, oradan geçmekte olan bir kervan tarafından bulunur. Kervancıların Mısır'da Yusuf'u sattıkları adam Yahudi anlatımında *Potifar,* İslâm anlatımında *Kıtfîr* ya da *Itfîr* adını taşır. Genç ve güzel Yusuf'a gönül veren ve onunla yatmak isteyen Mısır'lının karısının adı Yahudi anlatımında açıklanmaz, İslâm anlatımında *Zeliha* adını taşır. Yusuf, Mısır'da Firavun'un başbakanı olur. Çeşitli serüvenlerden sonra babasını ve kardeşlerini bütün soysoplarıyla birlikte Mısır'a getirtir, Yahudilerin Mısır'a yerleşmeleri böylelikle gerçekleşir. Tevrat'ın birinci kitabı Tekvin bu öyküyle biter, ikinci kitabı *Çıkış* (Exodus), Yusuf'un ve onu tutan Firavun'un ölümlerinden sonra Yahudilerin Mısır'da gördükleri işkenceleri anlatmakla başlar. Peygamber *Mûsâ* bu işkenceler arasında doğar. Tevrat'a göre Yusuf yüz on yıl yaşamıştır, Kur'an'sa babası Yâkub'un ölümünde Yusuf'un elli altı yaşında bulunduğunu söyler ve bundan sonraki yaşamından söz etmez. *Bkz.* Yâkub, Bünyamin.

Yusuf. *(Hıristiyan)* V. yüzyılda Doğu'da tanrılaştırılan ve tapılan ermiş... *İsâ*'nın annesi *Meryem*'in kocasıdır. İlk *ermiş* (Azîz, Evliyâ) sayılır. XIX. yüzyılda Katolik kilisenin evrensel koruyucusu olduğu bir genelgeyle bildirilmiştir. Peygamber *Dâvud*'un soyundan olduğuna inanılır. Doğramacı olduğundan ötürü doğramacıların ve dülgerlerin koruyucusu sayılır. *İncil* yazarları Matta ve Lukas, İsâ'nın hem *Ruh-ül Kudüs* (Tanrı soluğu)'ten gebe kalmış bir kızoğlan kızdan doğduğunu, hem de Dâvud'un soyundan geldiğini söylerler. Böylelikle de İsâ'nın doğramacı *Yusuf*'un oğlu olduğunu söylemiş olurlar: "Tanrı tarafından Cebrâil melek Galile'de Nâsıra denilen kente, Dâvud soyundan Yusuf adındaki adama nişanlı olan bir kıza gönderildi. Kızın adı Meryem'di. Melek onun yanına girip dedi: Selâm, ey nimete eren kız, Rab seninledir. Meryem bu sözlerden şaşırarak: Bu nasıl selâmdır? diye düşünüyordu. Melek ona dedi: Korkma Meryem, çünkü tanrı önünde bağışlandın, gebe kalıp bir oğlan doğuracaksın ve adını İsâ koyacaksın. O, büyük olacak ve ona yüce tanrının oğlu denecek. Tanrı ona babası Dâvud'un tahtını verecek" (*Luka İncili,* Bölüm I, 26-32). *Bkz.* İsâ, Meryem, Kutsal Ruh.

Yusuf ile Züleyhâ. *(İslâm)* Yahudi peygamberi Yusuf'la kendisine âşık olan ve yüz bulamadığından ötürü iftirâ edip onu zindana attıran Zeliha'nın destanlaşmış öyküsü... Halk arasında anlatılan bu öykü Şeyyat Hamza, Taşlıcalı Yahya, Ahmedî vb. gibi pek çok ozanlarca da işlenmiştir. *Bkz.* Yusuf.

Yûşâ. *Bkz.* Yeşu.

Yuşi Hoca. *(Türk)* Bilgeliğiyle ünlenen Oğuz Türklerinden bir kocamış... Reşideddin'in *Oğuznâme*'sinde birçok öyküleri anlatılır. Reşideddin: "Türkçede yaşlılara *Khoca* derler, bu sözcük aslında Türkçedir, Farsça ya da Arapça değildir. Moğol dilinde ise *Kalsanku* (Bilgütay) deniyor" der. *Oğuz* savaşa giderken yürüyemeyecek ya da at sırtında gidemeyecek kadar yaşlı

olanların geride bırakılmasını buyurur. *Yuşi Hoca*, oğlu *Kara Sülük*'e "aranızda yaşlılar olmazsa zor durumda kalırsınız. İyisi mi, beni yanına al, işinize yararım" der. Oğlu da onu bir sandığa yerleştirerek sefere çıkarır. Gerçekten de birçok zor durumlar karşısında gizlice babasından öğrendiklerini Oğuz'a iletir ve Hakan'ın iyice gözüne girer. *Bkz.* Su Bulma, Oğuz Destanı.

Yuşita. *(Hint)* Üstün kişilerin oturduğu gök katı... Budist inançlara göre *Buda* dünyaya gelmeden önce orada oturuyormuş. *Bkz.* Buda.

Yuvarlak Masa. *(Fransız)* Kral Arthur'ün Merlin'in öğüdüyle yaptırdığı şövalyeler masası... Ünlü şövalyelerden hiçbiri ötekine üstün görünmesin diye yuvarlak yapılmıştır. Bu masada bir iskemle daima boş bırakılır, buraya oturmaya lâyık görülecek şövalyenin yeni bir dönemi başlatacağına inanılmıştır. Kimi anlatımlarda bu masanın Britanya kralı *Uter Pandragon* tarafından yaptırıldığı ileri sürülür. Ortaçağ kaynaklarına göre de bu yuvarlak masa ya da başkaca bir benzeri İngiltere'de Hıristiyanlığı yaymaya çalışan ermiş *Josephe* (Giosefeo) tarafından yaptırılmıştır, Hıristiyanlar birbirine üstün tutulmaksızın yemeklerini bu masada yerler, bir iskemle de *İsâ* için sürekli olarak boş bırakılır. *Bkz.* Arthur, Merlin, Uter Pandragon, Şövalye.

Yuvarlak Masa Şövalyeleri. *Bkz.* Yuvarlak Masa.

Yüce Varlık. *(İlkel)* İlkellerin tanrı niteliğinde tasarımladıkları yaratıcı... *Yüce varlık* (Fr. Etre suprême) birçok ilkellerde *tanrı* yerine kullanılan bir deyimdir. Kimi ilkeller de peygamber *İsâ* gibi onun için *Baba* deyimini kullanmışlardır. Tıpkı bir tanrı gibi ilksiz ve sonsuzdur, kendi kendine ve başkasına ihtiyacı olmaksızın vardır, evrenin ve insanların yaratıcısıdır, ona dua edilir ve kurban sunulur. *Bkz.* Tanrı.

Yüğnek. *(Türk)* Kahraman Oğuz beylerinden... *Yegenek* biçiminde de yazılır ve söylenir. *Dede Korkut* öykülerinin pek çoğunda adı geçer ve kahramanlıkları anlatılır. Yedinci öykü *Kazılık Koca oğlu Yüğnek* adını taşır ve bütünüyle onun serüvenidir, Dede Korkut öyküsünün sonunda "bu Oğuznâme Yüğnek'in olsun" der. Kahramanlığı da şöyle anlatılır: "Kara donlu kâfire hemen at sürdü, yel gibi yetişti, tutkal gibi yapıştı. Kâfirin omuzuna bir kılıç vurdu, giyitini parçaladı, altı parmak derinliğinde yara açtı, kara kanı şorladı, kara çizmesi kan doldu, kara başı bunaldı. Kâfir kaleye kaçtı. Yüğnek ardından yetişti, kılıcıyla ensesine öyle çaldı ki kâfirin başı top gibi yere düştü". *Bkz.* Dede Korkut.

Yük Arabası. *(Anadolu)* Gordius'u kral yapan araba... Kâhinler, Frigya'nın başkentine belli bir sabah yük arabasıyla girecek olanın Frigya kralı olacağını söylemişler. *Midas*'ın babası yoksul çiftçi *Gordius* da yük arabasıyla kente girmiş ve kral olmuş. Gordium kenti (Ankara'nın güneybatısında, Polatlı'nın kuzeyinde) de adını ondan almış. *Bkz.* Midas, Anadolu İnançları.

Yünlü Koca. *(Türk)* Tepegöz'e hizmetçi verilen kocamışlardan biri... *Dede Korkut* öykülerinden *Basat'ın Tepegöz'ü öldürmesi öyküsü*'nde adı geçer. Öteki kocamış da *Yapağılı Koca*'dır. *Bkz.* Yapağılı Koca.

Yüz Gözlü Dev. *Bkz.* Argos.

Yüz Kollu Devler. *(Yunan)* Gaia'yla Uranus'un üç dev oğlu... *Yüz kollular* anlamında Yunanca *Hekatonkheires* adıyla anılırlar. Adları *Kottos, Briareus* ve *Gyes*'tir. *Bkz.* Çentiman.

Z

Za'ferâniyye. *(İslâm)* Üzüm yemezliğiyle ünlü mezhep... Za'ferânî adında biri tarafından kurulmuştur. Rey dolaylarında tutunmuş bir mezheptir. Şeyhleri Za'ferânî üzüm sevdiğinden ötürü şeyhlerinin sevgilisini yememek için üzüm yemezlermiş. Neccâriyye mezhebinden türemiş bir koldur. *Bkz.* Neccâriyye.

Zâfiriyye. *(İslâm)* Şâzîlîliğin siyasa gereği İstanbul'da türetilmiş bir kolu... Sultan Abdülhamit II. zamanında Sünûsîlerin başkaldırmalarına engel olmak için Şâziliyye şeyhlerinden Hasan Zâfir İstanbul'a getirtilmiş ve kendisine Yıldız yolunda köşkler ve Kâğıthane'de bir tekke verilerek Trablusgarp Araplarının Şâzîlîliğinden yeni bir kol türetilmiştir. Belli bir özelliği yoktur, Şâzîlîliğin uzantısıdır. *Bkz.* Şâziliyye.

Zagreus. *(Yunan)* Orpheus tapımının bir tanrısı... Frigya asıllıdır, Trakya ve Girit'te de tapılmıştır. Yunanlılarca *Zeus*'ün *Persephone*'den doğma oğlu sayılmış, *Dionysos* ve *Hades*'le bir tutulmuştur. *Öldükten sonra dirilme* teması bu tanrıda da işlenmiştir. Kıskanç *Hera*, kocası *Zeus*'ün başka kadınlardan olan bütün çocuklarına yaptığı gibi, bunun da peşine takılmış ve onu *Titan*'lara parçalattırmış. Ama Zeus oğlunu yeniden diriltmiş. *Bkz.* Dionysos, Hades, Orphik Dini.

Zâhiriyye. *(İslâm)* Kur'an ve hadîslerin açık anlamlarından başka hiçbir yorum tanımayan ve kıyâs'a yer vermeyen Sünnî mezhep... IX. yüzyılda Bağdat'ta Dâvûd Zâhirî tarafından kurulmuştur. XI. yüzyılda da İbni Hazm tarafından Endülüs'te geliştirilmeye çalışılmıştır. Ebû Süleyman Dâvud bin Halef adıyla da anılan Zâhirî kıyâs'ı ussal, diniyse tanrısal buluyor ve insan usuyla tanrılık sorunların çözümlenemeyeceğini savunuyordu. *Bkz.* Ehli Sünnet, Sünnîlik.

Zâhitlik. *(İslâm)* Aşırı sofuluk... Arapça *zâhid* deyimi *dinci* (dindâr) anlamındadır. İslâmın başlangıcında bu, bütün Müslümanların tuttukları bir yoldu. Tasavvuf da *zühd* (her türlü hazdan kendini alıkoyarak tümüyle tapıma dalma) ve *takvâ* (dinin yasakladıklarından korkma ve yapmama) ile başlamıştır. Bu sofuluk, kimi anlayışlarda dünyadan tümüyle el etek çekmeye kadar varmıştır. *Bkz.* Tasavvuf.

Zalianu. *Bkz.* Zas Hazuna.

Zalmoksis. *(Yunan)* Eski bir İskit şamanı ya da tanrısı... Herodotos ünlü *Tarih*'inde *Zalmoxis* biçiminde yazıyor ve kimilerinin ona *Gebeleizis* dediklerini söylüyor (İbid, IV, 94), onu *tanrısal ruh* olarak niteliyor. Thrak'lar kendilerinin ölümlü olduklarına inanmazlar. Öldükten sonra gidip ona kavuşacaklarını sanırlarmış. Kimileri de onun, düşünür Pitagoras'ın kölesi olduğunu, ölüm diye bir şeyin olmadığını anlattığını, kendisine yeraltında bir ev yaptırarak orada yaşadığını söylüyormuş (İbid, IV; 95, 96).

Zal Oğlu Rüstem. *Bkz.* Rüstem.

Zaman. *Bkz.* Kronos.

Zambi. *(İlkel)* Tanrı... Özellikle Kongo'da yaşayan ilkellerce tapılmıştır.

Zamolksis. *Bkz.* Zalmoksis.

Zapotek'lerin Dini. *(Amerika)* Ölü tapımı... Zapotek'ler Meksika'da yaşayan kızılderili yerlilerdir. Tipik ölü tapımıyla ünlüdürler. Geniş çapta Maya'ların etkisi altında kalmışlardır. *Bkz.* Ölülere Tapma, Maya'ların Dini.

Zaratustra. *Bkz.* Zerdüşt.

Zas Hazuna. *(Hitit)* Fırtına-tanrı... Hitit'lerin en büyük tanrısıdır. Fransızlar *Zashhapuna* biçiminde yazıyorlar. Hitit'lerde fırtına-tanrılar büyük bir ailedirler. Tanrıça *Mezulla*, kızı tanrıça *Zintuhi*, dağ-tanrı *Zaliana* bu ailedendir. *Bkz.* Hitit Dini.

Zavallı Clarissa'lar. *Bkz.* Clarissa.

Zavallı Kadınlar. *Bkz.* Clarissa.

Zâviye. *(İslâm)* Küçük tekke... Arapça *köşe* demektir. *Zâviye*'de oturan dervişlere *zâviye -nişîn* (*Nişîn* sözcüğü Farsça *oturan* demektir) denir. Sofuların tapım için çekildikleri ıssız köşeler de bu adla anılır. *Bkz.* Tekke.

Zâyiçe. *Bkz.* Astroloji.

Zcerneboch. *(Slav)* Kötülükçü tanrı... Sözcük olarak Slavca *kara tanrı* demektir. *Bkz.* Slav İnançları.

Zebedi. *(Hıristiyan)* İncil'de adı geçen balıkçı... Havârilerden büyük Yâkub'la Yuhanna (İncil yazarı)'nın babasıdır. "Oradan ileri gidip başka iki kardeşi, Zebedi'nin oğlu Yâkub'la kardeşi Yuhanna'yı babaları Zebedi'yle beraber kayıkta ağlarını onarmakta iken gördü ve onları çağırdı. Onlar da hemen kayığı ve babalarını bırakıp İsâ'nın ardınca gittiler" (Matta, IV, 21-22). *Bkz.* İncil, Yuhanna İncili.

Zebûr. *(Yahudi)* Tanrı tarafından peygamber Dâvud'a gönderildiğine inanılan kutsal kitap...

Mezmûrlar ve *Mezâmîr* adıyla da anılır. Bu kitaba ve tanrıca gönderildiğine inanmak Müslümanlığın da temel şartlarından biridir. Ne var ki *Kur'an*'a göre *Zebûr* sonradan değiştirilmiş ve bozulmuştur, tanrının gönderdiği gibi değildir. Kitabın içinde 150 mezmûr vardır. Birinci mezmûr şöyle başlar: "Ne mutludur o adam ki kötülerin öğüdü ile yürümez". Sonuncu mezmûr şöyle biter "Bütün soluk alanlar Rabbe hamdetsin. Rabbe hamdedin!". 119. mezmûr Yahudi alfabesinin harfleriyle bölümlenmiştir, en uzun mezmûrlardan biridir, 176 beyit (iki dize)'tir. En kısa mezmûrlardan biri de beş beyitlik 15. mezmûrdur: "Ya Rab, çadırına kim konacak / Kutsal dağında kim oturacak / Yetkinlikle yürüyen ve iyilik işleyen / Ve içtenlikle gerçeği söyleyen / O ki iftirâ etmez / Dostuna kötülük eylemez / Reziller onun gözünde hor görülür / Sadece tanrıdan korkanlara saygı duyar / Parasını fâize vermez ve rüşvet almaz / Bunları yapan asla sarsılmayacaktır". *Dâvud*, İ.Ö. XI. yüzyılda yaşamış bir kral-peygamberdir. İsrâil devletinin ikinci hükümdârıdır. Yahuda kabîlesinden *Yasa*'nın oğludur. Babasının sürülerini güden bir çobanken peygamber *Samuel* tarafından kutsanmış. İsrâil'in ilk kralı Saul'ün ölümü üzerine kral seçilmiş. Kırk yıl krallık ettikten sonra ölmüş ve yerine oğlu kral -peygamber *Süleyman* geçmiş. Bir gün yiyip bir gün oruç tutarmış (*Ar.* Savm-ı Dâvud), olağanüstü güzellikte kalın bir sesi varmış, bu yüzden bu türlü seslere hâlâ *Dâvûdî ses* denir. *Kur'an ve hadîs*'lerde oğluyla birlikte en çok övülen Yahudi peygamberleridir. *Bkz.* Mezmûr, Yahudilik, Müslümanlık, Süleyman.

Zefiros. *Bkz.* Zephyros.

Zehebîyye. *(İslâm)* On iki imamcı bir Şiî mezhebi... İran'da kurulmuş ve yayılmıştır. Tarikat zincirinin Mâruf-u Kerhî'ye bağlandığı söylenir. Bağlılarına genellikle *Zehebîler* denir. Necmüddin Kübrâ'yı şeyh tanıyanlarına *Zehebiyye-i Kübrevîyye ve Nûrbahşiyye*'den ayrılıp onu izleyenlerine *Zehebiyye-i İğtişâşiyye* denir. *Bkz.* Mârûfiyye, Nûrbahşiyye.

Zehebiyye-i İğtişâşiyye. *Bkz.* Zehebiyye.

Zehebiyye-i Kübrevîyye. *Bkz.* Zehebiyye.

Zeheriyye. *(İslâm)* Halvetîliğin Ramazâniyye kolundan türemiş bir kol... XVIII. yüzyılda Ahmet Zeherî tarafından kurulmuştur. *Bkz.* Halvetiyye, Ramazâniyye.

Zekât. *(İslâm)* Her Müslümanın her yıl mal ve parasından kırkta birini yoksullara dağıtma zorunluğu... Müslümanlığın beş şartından biridir. Mal ve paranın *helâl*'liğini sağlama gerekçesiyle birlikte yoksullara yardım amacını taşır. *Malsal tapım* olarak nitelenmiştir. Bütün Müslümanlar için değil, sadece varlıklı Müslümanlar için zorunludur. Varlıklı Müslüman iki yüz dirhem gümüşü, yirmi miskal (bir buçuk dirhem tutarında ağırlık ölçüsü) altını, beş devesi, otuz sığırı, kırk koyunu bulunan Müslümandır. Örneğin yirmi miskal altını bulunan bunun kırkta birini *zekât* olarak vermek zorundadır, on dokuz buçuk miskal altını olanın zekât vermesi gerekmez. Deliler, çocuklar, bunamışlar da yükümlü değildir. Bundan başka yukarda sayılan gümüş, altın, deve, sığır ve koyunun bir yıl süresince elde kalmış olması, yükümlülüğün gerçekleşmesi için gereklidir. Örneğin bir Müslümanın yılın bir zamanında kırk miskal altını bulunabilir, bu kırk miskal altın bir yıl elinde kalmayıp elinden çıkmışsa bunun zekâtını vermekle yükümlü olmaz. *Bkz.* Müslümanlık.

Zekeriya. *(Yahudî)* Yahudi peygamberi... *Zekarya* biçiminde de yazılır. *Kur'an*'da da adı geçer. Vaftizci *Yahyâ* peygamberin babasıdır. 14 bölümlük kitabı *Tevrat*'ın bir bölümüdür. Şöyle başlar: "Darius'un ikinci yılında, sekizinci ayda, İddon'un oğlu Berekya'nın oğlu Zekarya peygambere Rabbin şu sözü geldi: Orduların Rabbi atalarınıza çok öfkelendi, onlara de ki, bana dönün, ben de size dönerim, atalarınız gibi olmayın". *Bkz.* Yahya, Peygamber, Yahudilik.

Zeliha. *(Türk)* Dede Korkut'un kadınları sınıflandırırken söylediği kadın adlarından biri... Bu ad, ayrıca, *Yusuf*'u baştan çıkarmaya kalkan ve zindana attıran Mısırlı kadını da adlandırır. *Bkz.* Yusuf, Yusuf ile Züleyha.

Zemes Mate. *(Slav)* Toprak ana... Özellikle Baltık halklarınca tapılmıştır. *Bkz.* Slav İnançları.

Zemi. *(Amerika)* Güney Amerika ilkellerince tapılan put... Ağaç, toprak, kemik, altın gibi maddelerden yapılırmış. Herkesin en az bir tane *Zemi*'si varmış. İnsan ve hayvan biçiminde yapılırmış, cinsel örgenleri özellikle belirtilirmiş (*Bkz.* Prof. Sedat Veyis Örnek, *Etnoloji Sözlüğü*, s. 248). Kimi kaynaklarda *Zemis* biçiminde de yazılıyor. Kristof Kolomb öncesi Antiller'de oturan halkların putları olarak tanımlanıyor.

Zemis. *Bkz.* Zemi.

Zemyna. *(Slav)* Litvanya'lıların toprak-ana tanrıçası... *Bkz.* Zemes Mate.

Zemzem. *(İslâm)* Kâbe'deki kutsal kuyu ve suyu... Peygamber İbrahim ya da eşi Hâcer ya da oğulları İsmail tarafından bulunduğuna ya da açıldığına inanılır. Suyunun kutsallığı İslâm öncesi çağlarda da geçerli bir inançtır. Hacca giden Müslümanlar bu sudan içmekle kutsanmış olurlar. Ölen kişinin ölürken ağzına *Zemzem suyu* damlatmak bir İslâm geleneğidir. *Bkz.* Âbıhayât, A, Su.

Zen. *Bkz.* Zen Budizmi.

Zenâdik. *Bkz.* Zındık.

Zen Budizmi. *(Japon)* Japon Budacılığı... *Zen* sözcüğü Sanskritçe *murakabe* (içsel denetim) anlamındaki *dpana* sözcüğünden türemiştir. Japon Budizmi, *Zen Budizmi ve Amidizm* olmak üzere iki biçimde gelişmiştir. Amidizm bir çeşit *Mahayana'cılık*'tır. *Zen Budizmi,* Budacılığın daha çok felsefesel alanda işlenmiş biçimidir. Bu anlayışta bütün metafizik kavramlar usun ürünü sayılır ve insan usu din yaşamına büyük bir engel olarak görülür. Bundan ötürü *içsel denetim* (Zen)'le kavramları aşmak ve dinsel gerçeğe ulaşmak amaçlanmıştır. Bir çeşit mistiklik, gizemciliktir. Bir Japon bir Zen bilgisine kurtuluşa nasıl erilebileceğini sormuş. O da "seni tutan nedir?" demiş, hiçbir şeyin kendisini tutmadığı karşılığını alınca da "öyleyse neden kurtulmak istiyorsun?" diyerek Japon'u susturmuş. *Bkz.* Japon Budizmi, Japon Dinleri, Koan, Amida.

Zengin Balıkçı. *Bkz.* Alano.

Zephyros. *(Yunan)* Batıyeli-tanrı... *Astraios*'la *Eos*'un oğludur. Su perisi *Khloris*'in de sevgilisiymiş. Yunanlılar *Zephyros*'un kişiliğinde hem soğuk batı yelini, hem de ılık ilkbahar meltemini tanrılaştırmışlardır. Bu yüzden yel -tanrı kimi yerde acı acı, kimi yerde de tatlı tatlı eser. Örneğin *Psykhe*'yi dağ başında bulduğu zaman ılık ılık esmiştir. Dilimizdeki "zefir gibi esiyor" deyimi onun batıyeli yanından gelir ki buna karayel de deriz. Doğuyeli (Keşişleme) *Euros,* güneyyeli (Lodos) *Notos* ve kuzeyyeli (Yıldız poyraz) *Boreas* onun kardeşleridir. *Bkz.* Notos, Boreas, Euros.

Zerdüşt. *(İran)* İran'lı peygamber... *Zoroastre* ve *Zaratustra* da denir. Dünyanın en büyük dinlerinden biri olan ve *Zerdüşt'çülük* (Zerdüştîlik, Zoroastrisme) adıyla anılan dinin kurucusudur. *Avesta* adlı kutsal kitap onun *Gatha* denilen özdeyişlerini kapsar. Zerdüştçülüğe daha geniş anlamda *Mazdeizm* (Mazda'cılık) da denir. Ne var ki *Zerdüşt*'ten önce de bir *Mazdeizm* bulunduğu ve *Zerdüşt*'ün bu eski dinin bir yenileştiricisi (reformcusu) olduğu da ileri sürülür. Yaşamı üstüne hemen hiçbir bilgi yoktur. İ.Ö. VII. yüzyılda (kimi kaynaklara göre daha eski) yaşadığı sanılır. Çok akıllı ve çağının bilgilerini özümsemiş bir kişi olduğu özdeyişlerinden anlaşılmaktadır. Bugün bile bizlere saçma gelebilecek hemen hiçbir sözü yoktur. "Dua ederim ki" der "düşünce iyi düşünülsün, söz iyi söylensin, iş iyi yapılsın". Onun yaşamı üstüne de *Buda*'nın ve daha başka peygamberlerin yaşamı üstüne olduğu gibi birçok usaaykırı efsâneler sonradan uydurulmuştur. Zerdüşt, iyilik ve kötülüğün aynı kaynaktan çıkamayacağını düşünmüştü. Bu yüzden iyiliği *Ahura Mazda* (Hürmüz)'ya ve kötülüğü *Ahriman* (Ehrimen, Angra Mainyu)'a bağladı ve bunlar arasında sürekli bir savaş olması gerektiğini tasarımladı. Bu savaş, elbette iyiliğin yengisiyle sonuçlanacaktı. Dine bağlanan insanların görevi iyilik ya da kötülük için tanrılara yakarmak değil, – çünkü zâten iyilik ve kötülük bir gerçekti ve yalvarıp yakarmakla gerçekleşecek değildi – bu savaşta olumlu yana katılmaktı. Din, birtakım yalvarmalar, hoş görünmek için tapınmalar vb. olarak değil, böyle anlaşılmalıydı. İyiliği ruhta, kötülüğü özdekte arayanlar da yanılmaktaydılar. İyilikle kötülük, hem ruhları, hem özdekleri kaplamıştı. Savaş, her iki alanda da aynı ölçüde sürüpgidiyordu. *Ahura Mazda* nasıl yaratıyorsa *Ahriman* da öylece yaratıyordu. Savaş, dehşet vericiydi. Erdemli insanlar, bu savaşta iyiliğe katıldıkları ölçüde mutluluğa hak kazanabilirlerdi. Bu çarpışma, iyilikle kötülüğün, ışıkla karanlığın, gökyüzüyle yeryüzünün çarpışmasıydı. İnsan olmak isteyen insan iyilikten, ışıktan, gökyüzünden yana olmalıydı. Zerdüşt böylelikle toplumsal düzenin sağlanacağına, üretimin artacağına inanıyordu. Ona göre Ahura Mazda'nın bakışı her zaman çalışkan çiftçinin üstündeydi. Gerçek dindarlık, oruçta ve tapımda değil, tarım çalışmalarındaydı. Bacası tüten, içi tarım hayvanları ve besli çocuklarla dolu bir çiftçi evini seyretmek kadar Ahura Mazda'yı sevindiren hiçbir şey olamazdı. Zerdüşt bu ilkelerin sadece İran halkı için değil, bütün insanlık için geçerli olması gerektiğini düşünmüştür. Bu düşüncesini gerçekleştirmek isterken bir Turan askeri tarafından öldürüldüğü söylenir. Zerdüşt'ün bu çok akıllıca ve usauygun olarak kurduğu din düzeni, ölümünden sonra bir hayli değiştirilmiş ve boş inançlarla doldurulmuştur. Bunun en belli kanıtı, özdeyişlerinde usaaykırı tek tümce bulunmamasıdır. *Bkz.* Mazdeizm, İran Dinleri.

Zerdüştçülük. *(İran)* Zerdüşt'ün kurduğu din... *Mazdeizm* ve *Zoroastrizm* de denir. *Bkz.* Zerdüşt, Mazdeizm.

Zeria. *Bkz.* Sedd-i Zerâi.

Zerrinîyye. *(İslâm)* Kerrâmîliğin on iki kolundan biri... *Bkz.* Kerrâmiyye.

Zerubbabel. *(Yahudi)* Bâbil'den Yahudileri alıp Kudüs'e götürdüğüne ve tapınağı onarıp dini yeniden yerleştirdiğine inanılan Yahudi prensi... *Zorobabel* de denir. İ.Ö. VI. yüzyılda yaşamıştır.

Zervan. *(İran)* İran'ın Zerdüşt öncesi büyük tanrısı... *Zurvan* da denir. Sözcük anlamında *zaman* demektir. *Zerdüşt*'ün evrimci görüşüne sonradan katılan *Zervan* (Zaman), ikiz kardeşler sayılan *Ahura Mazda*'yla *Ahriman*'ın yaratıcısı ve bu ikilikte tekliğin simgesi sayılmıştır. İran'lılar bu zamanı ikiye ayırıyorlardı: Birincisi *Zervan Akarana* (Sonsuz zaman), ikincisi on iki milyon yılda bir tekrarlanan evrimsel *Zervan Daregho-Xavadata* (Özerk uzun zaman)'ydı. Daha sonra bu anlayış Manişeizm'de de kullanılmıştır. *Bkz.* Zervânîler, Zerdüşt.

Zervânîler. *(İran)* Sâsânîler çağında Manicilikten ayrılan tektanrıcı mezhep... Bu tektanrı, *Ahura Mazda* ve *Ahriman* ikiliğini *Zervan*'ın kişiliğinde birleştirmekle gerçekleştirilmiştir. *Zervânîler* (Fr. Zurvanistes) tektanrıya eğilimli Manişeistlerdi. *Bkz.* Zervan, Manişeizm.

Zervan Akarana. *Bkz.* Zervan.

Zervan Daregho-Xavadata. *Bkz.* Zervan.

Zetes. *(Yunan)* Boreas'ın iki oğlundan biri... Kardeşi *Kalais*'le birlikte *Boreadai* (Boreas oğulları) adıyla anılırlar. *Herakles* tarafından öldürüldükten sonra yel tanrıları oldular, *Eyyâmı bahûr* (Ağustos ayının sıcak yel esen yedi günü)'dan dokuz gün önce estikleri için de kendilerine *Prodromos'lar* (Öncüler) adı verildi. Bu iki yel oğlu yel kardeş, anneleri *Oreithyia* tarafından *Erekhteus*'un torunu olurlar. *Bkz.* Boreas, Kalais.

Zethos. *(Yunan)* Amphion'un ikiz kardeşi... Tanrılar tanrısı *Zeus*'ün *Antiope*'den doğma oğullarıdır. Bu ikiz kardeşler Thebai kentini kurmakla ünlüdürler. *Zethos*, romantik ve müzikçi kardeşinin yanında, çok güçlü ve atlet yapılı bir çiftçi olarak tasarımlanmıştır. *Bkz.* Amphion.

Zeus. *(Yunan)* Tanrılar tanrısı... *Tanrıların ve insanların babası* (Yu. Pater andron te theon) ve *tanrıların en yükseği ve en iyisi* (Yu. Theon hypatos kai aristos) olarak nitelendirilen *Zeus* (sözcük olarak Hint-Avrupa dillerinin *göğün parlaklığı* anlamındaki *Div* kökünden geliyor) evren egemenliğini babası *Kronos*'un elinden alınca Hint-Avrupalıların ortak yağmur ve hava tanrısı olduğunu unutarak *hükümdarların ulu'su* (Yu. Hypatos kreionton) olmayı kabullenip *Zeus Ephestios* (Ocak tanrısı), *Zeus Herkios* (Evi ve tarlayı koruyan tanrı), *Zeus Polieus* (Site-devletin koruyucusu tanrı), *Zeus Soter* ve *Zeus Eleutheros* (Kurtarıcı tanrı), *Zeus Hikesios* ve *Zeus Ksenios* ve *Zeus Metoikios* (Devletlerarası ilişkileri düzenleyen, yasaları gözeten tanrı) olarak Yunanlıların hizmetine girmiştir. Bu arada eski kozmik görevlerini de unutmuyor: *Zeus Nephelegereta* (Bulutları devşiren tanrı), *Zeus Aigiokhos* (Kalkan taşıyan tanrı), *Zeus Asteropetes* (Şimşek çaktıran tanrı), *Zeus Kelainephes* (Kara bulutlu tanrı), *Zeus Terpikeraunos* (Yıldırımdan hoşlanan tanrı), *Zeus Aitheri naion* (Gökte, esirde oturan tanrı), *Zeus Hypsibremetes* ve *Zeus Erigdoupos* (Yüksekte ve kuvvetle gürleyen tanrı), *Zeus Georgos* (Çiftçi tanrı), *Zeus Olbios* ve *Zeus Plousios* (Zengin tanrı), *Zeus Ploutos* ya da *Zeus Plouton* (Zenginlik veren tanrı), *Zeus Ktesios* (Kazandıran tanrı), *Zeus Metieta* (Her şeyi düşünen tanrı), *Zeus Hypatos Mestor* (Büyük aydınlatıcı tanrı), *Zeus Hypermenes* (Büyük güçlü tanrı), *Zeus Eristhenes* (Çok kuvvetli tanrı), *Zeus Euryopa* (Uzağı gören tanrı), *Zeus Phratrios* (Soy tanrısı), *Zeus Agoraios* (Pazar yeri tanrısı), *Zeus Horkios* (Yalan yere yemin edenlerden öcalan tanrı), *Zeus Panomphaios* (Olacakları önceden bildiren tanrı), *Zeus Tamies Polemoio* (Savaşı yöneten tanrı) olarak görev başındadır. Görüldüğü gibi atmosferden başlayıp aileye, ahlâka, devlete ve devletlerarasına kadar gelişen görevler yüklenmiştir. Bu arada da kadın peşinde koşmaktan, kız kaçırmaktan, yalan söylemekten, çeşitli düzenler kurmaktan, öcalmaktan da geri kalmamaktadır. Sekiz tane ölümsüz tanrıça (Metis, Themis, Dione, Eurynome, Mnemosyne, Leto, Demeter, Hera) ve on beş tane ölümlü (Alkmene, Antiope, Kallisto, Danae, Aigina, Elektra, Europa, İo, Laodameia, Leda, Maia, Niobe, Pluto, Semele, Taygete) olmak üzere topyekûn yirmi üç kadınla evlenmiştir. Hora'lar, Moira'lar, Kharit'ler, Musa'lar, Dioskur'lar, Athena, Aphrodite, Apollon, Artemis, Persephone, Ares, Hebe, Hephaistos, Eileithyia, Herakles, Amphion, Zethos, Arkas, Perseus, Lakedaimon, Dardanos,

Dionysos, Aiakos, İasion, Harmonia, Tantalos, Minos, Sarpedon, Rhadamanthys, Epaphos, Helena, Hermes, Argos, Pelasgos vb. gibi sayısız çocuğun da babasıdır. Oğullarından *Apollon* ve *Dionysos* her ne kadar dördüncü bir tanrılar kuşağı olarak evren egemenliğini ondan alamamışlarsa da onu bir hayli korkutup tedirgin etmişlerdir. Egemenliği süresince bu iki oğlunu yakından denetlemek zorunda kalmıştır. Antikçağ Yunanlıları, her ne kadar onun oğlu saymışlarsa da, bu iki eski ve güçlü tanrıyı onun yerine geçirmemek için kendilerini güçlükle tutmuş olsalar gerektir. *Bkz.* Gaia, Uranos, Kronos, Apollon, Dionysos, Pluton.

Zeus Agoraios. *Bkz.* Zeus.

Zeus Aigiokhos. *Bkz.* Zeus.

Zeus Aitheri Naion. *Bkz.* Zeus.

Zeus Asteropetes. *Bkz.* Zeus.

Zeus Eleutheros. *Bkz.* Zeus.

Zeus Ephestios. *Bkz.* Zeus.

Zeus Erigdoupos. *Bkz.* Zeus.

Zeus Eristhenes. *Bkz.* Zeus.

Zeus Euryopa. *Bkz.* Zeus.

Zeus Georgos. *Bkz.* Zeus.

Zeus, Girit'li. *(Anadolu)* Bir yıl doğup bir yıl ölen Zeus... *Girit'li Zeus*'ün bu niteliği Anadolu inançlarına özgüdür. Daha gerilere gidilecek olursa bu nitelik Mısır ve Sümer tasarımlarına dayanır. Nitekim birçok bilginler, örneğin Hense-Leonard, ölüp dirilen ve ölüş-dirilişleriyle bitkilerin varoluş-yokoluşlarını simgeleyen tanrıların Yunan öncesi halklardan geldiğini ileri sürmektedirler. *Bkz.* Anadolu İnançları, Zeus, Temmuz, Attis, Adonis, Osiris.

Zeus Herkios. *Bkz.* Zeus.

Zeus Hikesios. *Bkz.* Zeus.

Zeus Horkios. *Bkz.* Zeus.

Zeus Hypatos Mestor. *Bkz.* Zeus.

Zeus Hypermenes. *Bkz.* Zeus.

Zeus Hypsibremetes. *Bkz.* Zeus.

Zeus Katharsios. *Bkz.* Zeus.

Zeus Kelainephes. *Bkz.* Zeus.

Zeus Kseinios. *Bkz.* Zeus.

Zeus Ksenios. *Bkz.* Zeus.

Zeus Ktesios. *Bkz.* Zeus.

Zeus Metieta. *Bkz.* Zeus.

Zeus Metoikios. *Bkz.* Zeus.

Zeus Nephelegereta. *Bkz.* Zeus.

Zeus Olbios. *Bkz.* Zeus.

Zeus Panomphaios. *Bkz.* Zeus.

Zeus Phratrios. *Bkz.* Zeus.

Zeus Plousios. *Bkz.* Zeus.

Zeus Plouton. *Bkz.* Zeus.

Zeus Ploutos. *Bkz.* Zeus.

Zeus Polieus. *Bkz.* Zeus.

Zeus Soter. *Bkz.* Zeus.

Zeus Tamies Polemoio. *Bkz.* Zeus.

Zeus Terpikeraunos. *Bkz.* Zeus.

Zeus'un Tazıları. *Bkz.* Zeus.

Zeycan. *Bkz.* Asman'la Zeycan.

Zeyd bin Amr. *(Arap)* İslâmlıktan önce tektanrıyı savunan bir Arap... Halîfe Ömer'in amcasının oğluymuş. Putataparlığı eleştirdiği için Mekke halkından eziyet görmüş. İslâmsal dilde İslâmlık öncesi tektanrı inancı güdenlere *hanif* (arkadaş) denir. *Bkz.* Muhammet, Peygamber.

Zeydiyye. *(İslâm)* Halîfe Ali'nin ölümünden sonra gelişen Şia evresinde kurulan dört büyük Şiî mezhebinden biri... VIII. yüzyılın ortalarına doğru Zeyd bin Ali Zeynelabidin tarafından kurulmuştur. Sünnîliğe en yakın sayılan Şiî mezhebidir. İmamlığın sadece *Fatma*'nın çocuklarına özgü bulunduğunu savunmuştur. İmamlığa lâyık olan varken daha az lâyığının da imam olabileceğini kabul ettiklerinden Ebûbekir'in halîfeliğini tanımışlardır. Bu tanıma üzerine Zeyd'i terk edenlere *Râfıza*, bağlı kalanlara da *Zeydiyye* denmiştir. *Teberrâ* ve *Tevellâ* anlayışlarıyla *Râfızîlik* hareketinin kaynağı bu olaydır. Zeyd'in sağlığında kendisine katılanlara *Zeydiyye'i Hâlise* denir. *Bkz.* Şia, Şiîlik, Râfızîlik, Teberrâ, Tevellâ.

Zeydiyye-i Hâlise. *Bkz.* Zeydiyye.

Zeyniyye. *(İslâm)* Sühreverdîliğin bir kolu... XV. yüzyılda Herat'ta Zeynüddin Ebûbekr-i Hafî tarafından kurulmuş, Şeyh Abdüllâtîf tarafından Bursa'da ve Şeyh Vefâ tarafından da İstanbul'da yayılmıştır. Sünnî bir mezheptir, şeriata tümüyle uyar. *Bkz.* Sühreverdîyye.

Zıd. *Bkz.* Zıt.

Zıllı Evvel. *(İslâm)* Tasavvuf dilinde, tanrı... Arapça *zıll* sözcüğü *gölge* demektir. Tasavvuf dilinde *dünya* anlamında da, *zıllı evvel* (Birinci gölge) deyimi karşılığı olarak, *zıllı sânî* (İkinci

gölge) deyimi kullanılır. Eskiden halîfe ve pâdişahlara da *tanrının dünyadaki gölgesi* anlamında *zıll-ullah-ı fil'arz* denirdi. *Bkz.* Tasavvuf, Vahdet-i Vücut.

Zıllı Sânî. *Bkz.* Zıllı Evvel.

Zındık. *(İslâm)* Tanrıya inanmayan... Arapçadır. Sünnîlere göre Müslüman olmayan herkes *zındık*'tır. *Bkz.* Müslümanlık.

Zıt. *(İslâm)* Bâtınîlik dilinde, peygamber karşıtı... Arapça *zıd* sözcüğü *karşıt* demektir. Bâtınîler her peygamberin bir *vasî*'si ve bir de *zıt*'tı olduğuna inanırlar. Bâtınîlere göre peygamberlerin *zıt*'ları şunlardır: *Âdem*'in *Şeytan, Nuh*'un *Nesr, İbrahim*'in *Nemrut, Mûsâ*'nın *Firavun, İsâ*'nın *Yahuda, Muhammet*'in *Ebû Leheb*... *Bkz.* Vasî.

Zıva. *(Slav)* Yaşam-tanrıça... *Siva* da denir. Slavca *yaşayan kadın* demektir. *Bkz.* Slav İnançları.

Zibarva. *(Hint)* Anadolu'nun çok eski bir tanrısı... *Zibarwa* biçiminde de yazılıyor. Luvi'lerce de tapılmıştır. İncelemeciler bu sözcüğün Hint-Avrupa dil grubuna bağlı olduğunu ileri sürmektedirler. *Bkz.* Hitit Dini.

Ziedu Mate. *(Slav)* Çiçeklerin anası-tanrıça... Baltık halklarınca tapılmıştır. *Bkz.* Slav İnançları.

Ziggurat. *(Mezopotamya)* Kule biçiminde tapınak... *Zikkurat* biçiminde de yazılıyor. *Tanrıdağı* anlamındadır. Yedi katlıdırlar. İlkin Sümerlerce yapıldığı sanılır ve dağlardan inmiş olan Sümerlerin *yüksekliklere tapma* geleneğini sürdürmelerine bağlanır. Ünlü *Bâbil kulesi* de bir *Ziggurat*'tır. *Marduk tapımı*'na bağlıymış ve adı *Etemenanki* (Yerin ve göğün temeli)'ymiş. Yüksekliğin tanrıya yaklaşma, insanlarla tanrı arasındaki bağın güçlenmesi olduğuna inanılıyordu. *Tevrat*'ta Bâbil'in ve kulesinin yapılışı şöyle anlatılır: "Bütün dünyanın dili bir, sözü birdi. Şarktan göç ettikleri zaman (Nuh oğulları) Şinar diyârında bir ova buldular ve orada oturdular. Birbirlerine, gelin, kerpiç yapalım ve onları iyice pişirelim, dediler. Taş yerine kerpiçleri, harç yerine ziftleri vardı. Bütün yeryüzü üzerine dağılmayalım diye gelin kendimize bir kent ve başı göklere erişecek bir kule yapalım. Ve Rab, Âdemoğullarının yapmakta oldukları kenti ve kuleyi görmek için yere indi. İşte bir kavimdirler, dedi, hepsinin bir dili var, yapmaya başladıkları şey budur ve yapmak istedikleri hiçbir şeye engel olunmayacaktır. Gelin, inelim ve birbirlerinin dilini anlamasınlar diye dillerini karıştıralım. Ve Rab onlara orada bütün yeryüzünü dağıttı. Bundan ötürü onun adına Bâbil dendi, çünkü Rab bütün dünyanın dilini orada karıştırdı ve Rab onları bütün yeryüzü üzerine oradan dağıttı" (*Tekvin*, Bölüm XI, 1-9). *Bkz.* Bâbil Kulesi.

Zikir. *(İslâm)* Tanrı adını söyleme... Arapça *zikr* sözcüğü *anma* ve *söyleme* demektir. "Allah, Allah, Allah..." diye tanrı adını yüksek sesle ya da mırıldanarak ya da sessizce ve içten söylemeye *zikir* denir. Özellikle tasavvuf tarikatlarında *zikir* çok önemlidir ve bunun biçimi yüzünden birçok tarikatlar birbirinden ayrılmışlardır. Her tarikatın ayrı bir zikir biçimi ve anlayışı vardır. Tanrı adını anmak ve belli sayıda söylemekle tanrıyla birleşileceğine, tanrıdan başka her türlü şeyin unutulacağına inanılır. Henüz hiçbir tarikatın bulunmadığı İslâmlığın ilk yıllarında aşırı sofular (Zâhitler) da böyle davranırlardı, sürekli olarak tanrı adını mırıldanırlardı. Hattâ bu yüzden hiçbir işle uğraşamadıklarından sürekli zikrin peygamberce yasaklandığı söylenir. Kimi Alevîler ve Mevlevîler müzikle zikrederler, dansla zikrettikleri de olur (Özellikle Mevlevîlerin Semâ töreni). Yüksek sesle yapılana *zikr-i cehrî*, içten ve sessizce yapılana *zikr-i alenî*, tek başına ve gizli yapılana *zikr-i hafî* denir. Kaadirî, Rıfâî ve Halvetî tarikatlarında yedi adla zikredilir: *Lâ ilâhe illâllah* (Tanrıdan başka tapacak yoktur), *Allah* (En yetkin ve noksansız tapılacak tanrı), *Hû* (O), *Hak* (Gerçek varolan),. *Hayy* (Sürekli canlı olan), *Kayyûm* (Her zaman bilen ve yapabilen), *Kahhâr* (Yokedebilen)... Bu tarikatlardan önce ilk üç deyimle zikredilirmiş. Özel zikir biçimleri ve sözleri ileri süren tarikatlar da vardır. Örneğin Melâmî şeyhi İsmail Mâşûkî, ünlü *Enelhak* (Ben tanrıyım)'çı Hallac-ı Mansûr'un yolunda olduğunu belirtmek için "Allahım, Allahım, Allahım" diye zikredermiş. Zikrin dinsel dayanağı *Kur'an*'dır. Tanrı, 11. sûrenin 152. âyetinde "anın beni ki ben de sizi anayım" der. Tanrının bu türlü sözleri pek çoktur (*Bkz.* III, 190; II, 198, 200; IV, 103; V, 110; XIX, 16, 41, 51, 54, 56; XXI, 36; XXVI, 227; VII, 205; XXII, 28, 34, 35; XVII, 46; XVIII, 24, 67; XXXIII, 41; LXXII, 8; LXXVI, 24, 25; LXXXVII, 15; XIII, 28; XXIX, 45 vb). Ne var ki tanrının bu *anma* buyrukları namaz kılmak, besmele çekmek vb. gibi belli tapımlar anlamındadır. Bu buyrukların tasavvuf tarikatlarının zikir anlayışıyla hiçbir ilgisi yoktur. *Zikir* deyimi *Kur'an*'da

genellikle *namaz* anlamındadır. *Bkz.* Tasavvuf, Tarikat, Namaz, Müslümanlık.

Zikkurat. *Bkz.* Ziggurat.

Zikr. *Bkz.* Zikir.

Zintuhi. *(Hitit)* Tanrıça... Fırtına tanrıları ailesindendir, tanrıça *Mezulla*'nın kızı ve tanrıça *Vuruşemu* (Wurushemu)'nun torunudur. *Bkz.* Hitit Dini.

Zippalama. *(Hitit)* Fırtına-tanrı... Fırtına-tanrı *Teşup*'un oğludur. *Bkz.* Hitit Dini.

Zippalanda. *(Hint)* Fırtına-tanrı... Hitit mitolojisinde fırtına tanrılar pek çoktur. Bunlar bir fırtına tanrıları ailesi kurarlar. *Zippalanda*, fırtına-tanrı *Nerik*'le eş güçtedir. *Bkz.* Hitit Dini.

Zippalanusia. *(Hitit)* Fırtına-tanrıça... Fırtına -tanrı *Zas Hazuna*'nın karısıdır. *Bkz.* Hitit Dini.

Ziu. *(Cermen)* Tanrı... Savaş-tanrı... *Tiwas*'ın yenilenmiş biçimidir. *Bkz.* Cermenlerin Dini.

Ziudsuddu. *(Sümer)* Peygamber gibi saygı gören dinsel bir kişi... Sözcük anlamı *çok uzun günlerin yaşamı*'ymış. Kimi metinlerde *Zi-ud -sud-du* biçiminde yazılıyor. *Bkz.* Sümer Dini.

Ziyâdiyye. *(İslâm)* Sufriyye'nin öteki adı... Kurucusu Ziyâd bin Asfar'ın adından türemiştir. *Bkz.* Sufriyye.

Ziyâret. *(Genel)* Kutsal yerlere ve kutsal kişilerin mezarlarına belli zamanlarda giderek dua etme zorunluğu... Arapça *biriyle görüşmeye gitme* anlamındadır. En belli örneklerinden biri Müslümanların Kurban Bayramındaki hac ziyâretidir. Bu çeşit haclar ve mezar ziyâretleri hemen her dinde vardır. Yaşayan ve ölmüş akrâbâ ve dostların ev ve mezar ziyâretleri de bu dinsel zorunluğun geleneksel uzantısıdır. Ziyâret, özellikle bayramlarda yapılır. *Bkz.* Bayram, Hac.

Zmyrna. *Bkz.* Smyrna.

Zohak. *(İran)* Dahhak'ın daha sonra aldığı ad... *Bkz.* Dahhak.

Zohar. *(Yahudi)* Kabala'yı meydana getiren iki kitaptan biri... *Işığın kitabı* anlamına gelen *Sefer Hazzohar* (Sepher Ha Zohar) adıyla anılır. XIII. yüzyılın sonlarında İspanyol Yahudisi Leone'li Mûsâ (Moiz de Leon) tarafından *Tevrat*'ın gizli yorumları olarak yazılmıştır. Kamutanrıcı bir görüş ileri sürer. *Kabala*'yı meydana getiren öbür kitabın adı *Yaratmanın kitabı* anlamına gelen *Sefer Jesirah*'tır. *Bkz.* Kabala.

Zon. *(Yunan)* Aphrodite'in kuşağı... *Sestus* da denir. Bu kuşağı takanın erkeklerin gözüne çok güzel göründüğüne inanılırdı. Tanrıça *Hera*, kocası *Zeus*'e güzel görünmek istediği zamanlar bu kuşağı *Aphrodite*'ten ödünç alırmış. Ünlü güzellik yarışmasında *Hera*'yla *Athena* haksız rekabet saydıkları bu kuşağı *Aphrodite*'in takmamasını istemişler. O da kuşağını koparıp atmış ve çırılçıplak kalmış. Ama gene de yarışmayı kazanmış. *Bkz.* Aphrodite, Güzellik Yarışması.

Zoolatri. *Bkz.* Hayvan Tapımı.

Zoomorf Tanrılar. *(Genel)* Hayvan biçimli tanrılar... *Antropomorf tanrılar* (İnsan biçimli tanrılar) deyimi karşılığında kullanılır. Hemen her mitolojide bu iki biçim karışıktır. Ayı-tanrı *Artio*'dan oluşan *Artemis* örneğinde olduğu gibi hayvan biçimli tanrılıktan insan biçimli tanrılığa geçişler de vardır. Özellikle eski Mısır mitolojisi hayvan biçimli tanrılarla doludur. *Bkz.* Mısır İnançları.

Zoroastr. *Bkz.* Zerdüşt.

Zoroastrianizm. *Bkz.* Zerdüşt'çülük.

Zoroastrizm. *Bkz.* Zerdüşt'çülük.

Zu-En. *(Sümer)* Göksel tanrılar üçlüsü... Ay, güneş ve sabah yıldızından oluşmuştur. *Bkz.* Sümer Dini.

Zuhal Feleki. *(İslâm)* Bâtınîlikte evrensel oluşmanın üçüncü aşaması... Bâtınî bilgini Kirmânî *Rahat al- Akl* adlı yapıtında bu aşamaya *Aklu's sâlis* (Üçüncü akıl) da der. *Zuhal* ya da *Zühal* yıldızı, eski Mısır'ın Hermesciliğinde de göğün yedinci ve son katıdır, büyük aydınlıktır, tümel aklın tüm sırları onda gizlidir. *Bkz.* Bâtınîlik, Hermetizm, Vahdet-i Vücut, Yaratılış.

Zu'l-Kifl. *(İslâm)* Kur'an'da adı geçen yirmi dört peygamberden biri... *Bkz.* Peygamber.

Zumassa. *(İslâm)* Bâtınîliğin bir derecesi... *Huccet* derecesinden sonra gelir, bütün bilgiyi *huccet*'den alır, *imam*'la doğrudan konuşamaz. Bâtınîliğin propagandacılarındandır. *Bkz.* Bâtınîlik.

Zûn. *(Hint)* Çok eski bir put-tanrı... Gözleri yâkuttan heykeli Zamin'de Zûn dağında bulunuyormuş. Çinliler ve Araplarca da biliniyormuş.

Zurvan. *Bkz.* Zervan.

Zurvanist. *Bkz.* Zervânîler.

Zübeyde. *(Türk)* Dede Korkut'un kadınları sınıflandırırken andığı kadın adlarından biri... *Bkz.* Dede Korkut.

Zühal. *Bkz.* Zuhal Feleki.

Zühd. *(İslâm)* Kendini tümüyle tapıma verme... Arapçadır. *Aşırı sofuluk* olarak tanımlanır. *Bkz.* Zâhitlik.

Zühdiyye. *Bkz.* Çilecilik.

Zühre Feleki. *(İslâm)* Bâtınîliğin evrensel oluşma tasarımında yedinci aşama... Bâtınî bilgini Kirmânî *Rahat al-Akl* adlı yapıtında bu aşamaya *Aklu's sâbi* (Yedinci us) da der. Zühre yıldızı eski Mısır'ın Hermesciliğinde de göğün üçüncü katıdır, elinde aşk aynasını tutar, birbirlerini unutan ruhlar bu aynada buluşurlar. *Bkz.* Bâtınîlik, Hermetizm.

Züht. *Bkz.* Zühd.

Züleyha. *Bkz.* Yusuf ile Züleyha.

Zülfikar. *(İslâm)* Halîfe Ali'nin kılıcı... Arapça *iki parçalı* demektir. İslâm inançlarına göre ağzı iki çatallı olan bu kılıç Bedir savaşında peygamber *Muhammet*'e tanrı tarafından gökten indirilmiş. Peygamber de savaştan sonra onu amcasının oğlu ve dâmâdı *Ali*'ye vermiş.

Zülkifil. *Bkz.* Zu'l-Kifl.

Zümrüdüanka. *(Genel)* Çeşitli dinsel ve büyüsel etkileri bulunduğuna inanılan mitolojik kuş... Kaynağı eski Mısır inançlarında bulunmakla beraber Çin'den İran mitolojisine ve Müslümanlıktan Hıristiyanlığa kadar geniş bir inanç alanında yer alan bu kuş altın renkli uzun tüylü, kocaman, güzel sesli bir kuşmuş. Erkekmiş. Her zaman dünyada tek olarak bulunurmuş. Öleceği zaman yuvasını ateşe verip kendisini yakarmış, o yanarken yeni ve genç bir Anka kuşu meydana gelirmiş. Genç kuş babasının küllerini Heliopolis'te güneş tapınağına götürüp bırakırmış. Kimin başına konarsa ona büyük zenginlik ve mevki getirirmiş. Yüzü insana benzermiş, vücudu her hayvandan bir parça alınarak yapılmış, boynu çok uzun ve ak bir halkayla sarılıymış, Kaf dağında yaşarmış. Adı, *uzun boyunlu dev* ve *boğmak* (çocukları kapıp boğduğuna da inanılmıştır) anlamlarına gelen İbrânice *anak* sözcüğünden türetilmiştir. Çeşitli adlarla anılır: *Anka, Semender, Devlet kuşu, Phoenix, Tuğrul, Hümâ, Simürg, Anka-yi mugrip, Sirenk, Zümrüt* ve *Zümrüdüanka*. Hıristiyanlar *Phoenix* adını verdikleri bu kuş mitinin en doğru yorumunu yapmışlar ve onu öldükten sonra yeniden dirilmenin simgesi saymışlardır. *Temmuz, Osiris* ve *Adonis* efsânelerinin kuşsal bir yinelenmesidir. Çinliler onu raks ve müziğin icatçısı sayarlar. Çeşitli masallarda da, uçağın bulunmadığı çağlarda, onun geniş kanatları üstünde ülkelerden ülkelere uçulduğu tasarımlanmıştır. Hıristiyan inançlarına göre vaktiyle insanlar arasında yaşayan bu kuş bir yeni gelini kapıp göğe kaçırdığından ötürü peygamber *Hanzele*'nin bedduasına uğramış, bu yüzden ekvatorda ıssız bir adaya sürülmüş, o günden beri çok yükseklerde uçar ve ancak tâlih getireceği insanların omuzlarına konmak için yeryüzüne inermiş. Yahudi inançlarına göre de çocukları kapıp boğduğu için peygamber *Mûsâ*'nın bedduasıyla yok edilmiş ve soyu kurutulmuş, o günden beri yeryüzünde görünmüyormuş. İslâm tasavvufçusu Feridüddin *Attâr Mantık-ut-Tayr* adlı yapıtında onu şöyle tasarımlar: Kuşlar kendilerine bir kral seçmek isterler. Krallığa Kaf dağında oturan *Simürg* (Anka kuşu)'ü uygun bulurlar. Hep birden ona gidip önünde yere kapanmak (biat etmek) için yola koyulurlar. Kaf dağı çok uzakta olduğundan yolda kuşların yarısı yorgunluktan ölür. Amaçlarına ulaşmak için yedi alanı geçmeye çalışırken bir hayli kuş daha ölür, sonunda milyarlarca kuştan ancak otuz kuş kalır. Onlar da bitkinlikten can çekişmektedirler. Güçlükle Kaf dağına varınca bir de bakarlar ki buldukları *Simürg* kendilerinden başka bir şey değilmiş (*Simürg* sözcüğü Farsça *otuz kuş* demektir). Attâr bununla "tanrıyı arayan kendisini bulur" demek ister. *Zümrüdüanka* kuşunun Firdevsî'nin *Şehnâme*'sinde ve Mevlânâ'nın *Mesnevî*'sinde de ilginç öyküleri vardır. Dinsel nitelikleri anlatılan bu kuşun çoğunlukla insanların gözlerine görünmediğine inanılır. *Bkz.* Kuş.

Zümrüt. *Bkz.* Zümrüdüanka.

Zünnun. *(Yahudi)* Peygamber Yunus'a Arapların verdikleri ikinci ad... *Bkz.* Yunus.

Zürâriyye. *(İslâm)* İmâmîliğin en eski ve büyük kollarından biri... Tanrı niteliklerini insan niteliklerine benzetmekle ünlüdür. *Zurâriyye* de denir. *Bkz.* İmâmîlik, Râfızîlik, Mûtezile.

Zvoruna. *(Slav)* Tanrıça... Özellikle Litvanya'lılarca tapılmıştır. Hayvanların ve ormanların tanrısı *Meiden*'le birlikte av köpeği-tanrıça olarak tasarımlanmıştır. *Bkz.* Slav İnançları.

Zywa. *(Slav)* Tanrıça... Tanrıça *Pogoda*'yla birlikte özellikle eski Ruslarca tapılmıştır. Baştanrı *Svarog-Svarozits*'in başkanlığında kurulu tanrı ailesinin tanrıçalarıdır. *Bkz.* Slav İnançları.

İnanç, bilginin bittiği yerde başlar. İnsanlar bilmediklerini hayal etmişler ve hayal ettiklerine inanmışlardır. Bilgiyle açıklayamadıklarını hayal güçleriyle açıklarken, bilme ihtiyaçlarını karşıladıkları kadar, toplumsal ve ekonomik ihtiyaçlarını da karşılamaya çalışmışlardır. Bir bereket tanrısı besin sağlamak için, bir sağlık perisi sağlığı korumak için hayal edilmiştir. İnançların altında yatan gerçek nedenleri bulup çıkarmak, bilimin görevidir. Bunu yapabilmek için de onları bütün ayrıntılarıyla bilmek gerekir. İnançlar da, bilgiler gibi, belli koşullar içinde oluşan tarihsel evrimin zorunlu sonuçlarıdır. Bu yüzdendir ki inanç alanını konu edinen bilimlerin, bir yanıyla geçmişe dönük, öbür yanıyla geleceğe açık çok, geniş bir çalışma alanı vardır. Bu yapıt, bu geniş alana ilgi duyanlara yol açmak için hazırlanmıştır.

ISBN 975-14-0363-4

GÜVEN
KİTAP KIRTASİYE TİC. LTD. ŞTİ.
Mühürdar Cad. No. 33/1 Kadıköy / İST.
Güneşli Bahçe Sok. 48/A Kadıköy / İST.
Tel: 0216- 414 13 59 - 414 78 46
www.guvenkitap.com.tr